PRO PATRIA AD MORTEM

Hadtudományi lexikon

Új kötet

Dialóg Campus

Hadtudományi lexikon
Új kötet

Vákát oldal

HADTUDOMÁNYI LEXIKON

ÚJ KÖTET

Főszerkesztő:
Krajnc Zoltán

Dialóg Campus ❖ Budapest, 2019

A kiadvány a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001
„A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés”
című projekt keretében jelent meg.

Szerkesztők:

Forgács Balázs
Gőcze István
Szabó József
Szabó Miklós

Szakmai vezető:

Padányi József

© Kiadó, 2019
© Szerkesztők, 2019
© Szerzők, 2019

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

Előszó

A hadtudomány egészét átfogó *Hadtudományi lexikon* 1995-re készült el a Magyar Hadtudományi Társaság gondozásában. Ez a kiadvány a maga két kötetével, közel 1600 oldalon, összesen mintegy 4000 szócikkben feldolgozta a korszak releváns hadtudományi ismeretanyagát.

A lexikon megjelenése óta több mint húsz év telt el, amely időszak alatt globális politikai, geostratégiai átrendeződések zajlottak le, továbbá óriási haditechnikai fejlődés ment végbe a világban, beleértve hazánk helyzetét is. Tagjai lettünk a NATO-nak és az Európai Uniónak, ami alapjaiban változtatta meg a hadviseléssel kapcsolatos gondolkodásmódunkat és a hivatalos dokumentumainkat egyaránt.

Ezek a jelentős változások motiválták a Magyar Tudományos Akadémia Hadtudományi Bizottságát, a Magyar Hadtudományi Társaságot, a Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhelyét, valamint integráló szerepkörben a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karát, hogy folytatódjék a lexikon fejlesztésének a munkája. A folytonosság iránti igényt azzal is demonstráltuk, hogy az új kötet megalkotásában, tiszteletbeli elnökként, részt vettek a korábbi lexikon szerkesztésében vezető szerepet játszó kollégák is, akik a projekt során végig megosztották velünk az értékes tapasztalataikat.

A fejlesztő-, kutatómunka kereteit a Nemzeti Közszolgálati Egyetem a KÖFOP–2.1.2–VEKOP–15–2016–00001 jelű „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” című projekt biztosította, amelyben formálisan több mint 80 fő vett részt szerzőként, szerkesztőként és adminisztratív segítőként. Valamennyiüknek ezúton mondunk köszönetet.

A szerkesztőbizottság krédója volt, hogy a megalkotandó *Hadtudományi lexikon új kötete* a régi, 1995-ös kiadvány örököse kíván lenni, elismerve az elődök nagyszerű munkáját, mindazonáltal a tanúbizonyságát adva annak, hogy a korábbi lexikon tartalmi részeinek jelentős hányada ma is valós értéket képvisel, továbbá az újonnan ki-, illetve átdolgozandó szócikkekkel együtt a jelenkor hadtudomány iránt érdeklődő emberének is kapaszkodót jelent majd.

Fontosnak tartjuk leszögezni, valamint kihangsúlyozni, hogy a *Hadtudományi lexikon új kötete* nemcsak a korábbi lexikon köteteivel alkot egységet, hanem egy sor korábban publikált, illetve megalkotott kiadvánnyal, adatbázissal, úgymint a *Katonai terminológiai értelmező szótárral,* (Zrínyi Kiadó, 2015) *Katonai lexikonnal* (Zrínyi Kiadó, 1985) és a Magyar Honvédség *Terminológiai adatbázisával.* E művek eltérő közelítéssel, illetve tartalommal tárgyalják az egyes hadtudományi, katonai fogalmakat és egymást kiegészítve adnak teljesebb képet az érdeklődők és a kutatók számára egyaránt. Az előbb említett, továbbá más számos hazai, valamint nemzetközi irodalmat használtak fel munkájuk során a szerzők.

Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a lexikon címszavait a 3401:1981 számú szabvány alapján állítottuk ABC-sorrendbe. A szócikkekben *A magyar helyesírás szabályai 12. kiadás* előírásait alkalmaztuk.

A *Hadtudományi lexikon új kötete* tizenegy tematikus egységben (itt alfabetikus sorrendben): *hadművészet; hadtörténet, hadművészet története; hadtudomány elmélete; humánpolitika, személyügy; katonai biztonság; katonai képzés, kiképzés, felkészítés, katonaszociológia, -pszichológia és -pedagógia; műveleti kiszolgáló támogató terület; műveleti támogató terület; műveleti terület; védelmi igazgatás – hadijog;* mintegy 4000 szócikkel készült.

A lexikon **címszavai** az adott a szócikk elején félkövér betűkkel kiemelten olvashatók, kettősponttal (:) elválasztva a szócikktől.

Az adott címszó ismétlését a szövegben a tilde, vagyis egy hullámvonal (~) helyettesíti, amelyikhez közvetlenül illeszkedik a toldalék.

Amennyiben egy címszó kifejtése egy másiknál szerepel, ebben az esetben nyíl (→) mutatja a definíció helyét. Továbbá a szócikk végén a szerző monogramját követően szintén egy nyíl nyújt tájékoztatást arról, hogy az adott címszó mely konkrét és szűkebb tudományterülethez tartozik. Ezt dőlt betűs kiemeléssel jelöli a lexikon. Például: […] tervezése, szervezése és végrehajtása. (X. Y.) → *katonai vezetés*

A szerkesztőbizottság, valamint a lexikon megalkotására összeállt konzorciumi tagok nem tekintik befejezettnek a munkát, úgy ítélik meg, hogy a hadtudomány folyamatos fejlődése, a hadviselés változó természete megköveteli a szünet nélküli fejlesztést és az időszakonkénti felülvizsgálatot.

Reméljük, hogy a *Hadtudományi lexikon új kötete* – esetleges hiányosságai ellenére is – hasznos segítője lesz a hadtudomány művelőinek, továbbá értékes információkat nyújt azoknak is, akik e tudományág iránt érdeklődnek.

Szerkesztőbizottság

A, Á

abszolút magasság: a terep egy adott pontjának a magassági alapszinttől a helyi függőleges mentén értelmezett távolsága. Mivel a magassági alapszint jellemzően egy adott közepes tengerszinthez igazodik, ezért az ~ra a tengerszint feletti magasság kifejezés is alkalmazható. Az ~ ismeretének hiányában a tereppontok közötti magasságkülönbségek kifejezésére a relatív magasság is alkalmazható. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

abszorpció: a szorpció egyik formája. Ha az oldást kémiai kötés is kíséri, kémiai ~ról beszélünk; a folyamatban keletkező jelentős mennyiségű energia az ~s hő. A fiziológiában az abszorpció fogalmát gyakran a reszorpcióhoz hasonló értelemben használják, vagyis gőzöknek és gázoknak az élő szervezetbe belégzését, a lenyelt folyadékok nyálkahártya-felületeken való felszívódását, illetve bőrfelületen való bejutását értik rajta. Sugárabszorpció során az elektromágneses és korpuszkuláris sugarak az anyagon áthaladva legyengülnek, miközben a sugárzási energia más energiává alakul át. Az ~ során a sugárzási tér energiát veszít, míg a besugárzott közeg energiát vesz fel. Az így kapott többletenergia hővé vagy elektromágneses sugárzássá alakul. Az anyag korpuszkuláris hullámtermészetű sugárzást elnyelő tulajdonsága az abszorpcióképesség: ez az abszorpciót előidéző folyamat hatáskeresztmetszetével arányos. Az abszorpcióképességet elsősorban a sugárzás energiája befolyásolja, mert ettől függ, hogy az ~ milyen folyamat révén jön létre. Az abszorpcióképesség a magfotoeffektusban a rendszám negyedik hatványával, párképződéskor a rendszám második hatványával, a Compton-effektusban a rendszámmal arányos. Az ~s fok vagy képesség az abszorbeált és a beeső sugárteljesítmény hányadosa. Az ~s állandó az elnyelési tényező. Az ~s egységek az elnyelési tényezőn kívül az ~s együttható és ~s index. (B. T.) → *ABV-támogatás*

ABV egészségügyi ellenintézkedések: az ABV-védelem feladatrendszerének részeként végrehajtandó feladat. Az ~ ABV-környezetben négy fő összetevőből áll: *a)* megelőző egészségügyi kezelés (immunizáció, megelőző gyógyszeres kezelés, a bőr ellenálló képességét növelő szerek alkalmazása stb.); *b)* egészségügyi ellenintézkedések (higiéniai rendszabályok, mozgáskorlátozás, karantén); *c)* sérültek ellátása ABV-környezetben; *d)* kiürítés, kimenekítés. (B. T.) → *ABV-támogatás*

ABV járműfedélzeti felderítő rendszer: képes radioaktív sugárzás, illetve mérgező és biológiai harcanyagok felderítésére, valamint meteorológiai paraméterek mérésére. A mért adatokat GPS helymeghatározó rendszer segítségével megjeleníti és tárolja. Ezek alapján a felhasználó különböző NATO

kompatibilis CBRN-jelentéseket készíthet és továbbíthat. (B. T.) → *ABV-támogatás*

ABV Riasztási és Értesítési Rendszer (ABV RIÉR): gyors jelentést (tájékoztatást) ad az ABV-fegyverek alkalmazásáról, veszélyes ipari objektumok rombolódásáról, a várható és valóságos szennyezésekről, a vegyi, sugárfelderítés és ellenőrzés eredményeiről. A jelentések továbbításra kerülnek a parancsnoki jelentési rendszerben az alárendeltek és az elöljáró részére, valamint azokat a szomszédos alegységek tájékoztatásul kapják. Minden jelentésnek sajátos tartalma van, a jelentési eljárás gyorsítása érdekében szabványjelzéseket (kódokat) tartalmaz. Az ABV-riasztás és -értesítés célja a csapatok időben történő riasztása a bekövetkezett ABV-csapásokról vagy eseményekről, valamint időszerű és pontos információ biztosítása a parancsnok részére az ABV-események hadműveletre gyakorolt hatásának értékeléséhez. Ehhez a STANAG 2103 (ATP-45) szerinti hierarchikus ~t kell felépíteni, amelynek működése a különböző szintű ABV-központok együttműködésén alapul. A kapott információk alapján a katonai szervezetek törzsei, parancsnokai megfelelő döntést hoznak a személyi állomány védelme, a technikai eszközök és a harcképesség megóvása, valamint a kapott feladatok sikeres teljesítése érdekében. A parancsnok kötelezettsége, hogy a hadműveleti tervek kidolgozásakor vegyék figyelembe az ABV-tervezési irányelveket, illetve az ABV-eseményekről szóló információkat gyűjtsék össze, értékeljék és cseréljék ki egymás között. (B. T.) → *ABV-támogatás*

ABV-védelmi támogatás: vegyivédelmi támogatás; az ~ a hadműveleti (harc) támogatás szerves része, amely magában foglalja: az ABV-védelem; a harctéri tüzek elleni védelem, valamint a köd- és füstképző eszközök alkalmazásának alrendszereit. A csapatok (erők) hadműveleti (harc)tevékenységének támogatását szolgáló azon alrendszereket foglalja magában, amelyeket a vegyi, sugár- és biológiai harcanyaggal történt szennyeződés, ipari katasztrófák, nukleáris balesetek, valamint tüzek elleni védelemre alkalmaznak. Az ~ szorosan kapcsolódik a tömegpusztító fegyverek elleni védelemhez, egyes hadseregekben és egyes időszakokban azzal azonos értelemben vagy együtt használt kifejezés. Alapfeladatai változók. Általában idesorolják: az ABV-felderítést (vegyi-, sugár-, tűz-, időjárás- és nem szakbiológiai felderítés); az ABV-mentesítést (fertőtlenítés), továbbá az ~i feladatok végrehajtásához szükséges rendszabályokat. Az ~ körébe tartozik még az álcázó ködösítés és egyes haderőknél a gyújtófegyverek (lángszóró, reaktív lángvetők, telepített tűzzárak) alkalmazása tüzek oltása, illetve lokalizálása. (B. T.) → *ABV-támogatás*

ABV-fegyverek: az atom-, a biológiai és a vegyi fegyverek (tömegpusztító fegyverek) gyűjtő fogalma, a NATO-ban és az angol nyelvterületű országokban CBRN. A tömegpusztító fegyverek megnevezés a második világháborút követően alakult ki. A tudomány és technika fejlődésével nem zárható ki, hogy újabb fegyverek, fegyverrendszerek léphetnek be a tömegpusztító fegyverek körében, ezért jóval körülhatároltabb az atom-, biológiai és vegyi (ABV-) fegyverek (az angol kifejezéssel CBRN-weapons) megnevezés használata. A biztonságpolitikai szakértők által a jövőben komoly fenyegető tényezőként értékelt terrorizmus tárházában esetlegesen megjelenő ABV-eszközök töltő-, vagy harcanyagai, illetve tartozékai okán új fogalom született: az ABV-terrorizmus, illetve ezen belül a nukleáris terrorizmus. A nukleáris terrorizmus egyik fenyegető eszközeként jelölik meg számos kiadványban a radiológiai diszperziós eszközöket (RDE). Az RDE-k alkalmasak akár

hagyományos robbanóanyag, akár valamely fizikai hatás energiájának felhasználásával radioaktív anyagokat valamely intermedier közegbe diszpergálva környezetének jelentős sugárszennyezésére. A harctereken is veszélyeztető új elem (a nukleáris fegyverektől eltérő RDE) indukálta az NBC- (ABV-) fogalom újabb bővítését és áttérést a CBRN-weapons megnevezés használatára. A történelem folyamán elsőként a biológiai fegyver jelent meg fertőzések, járványok okozása, ivóvizek megfertőzése stb. formájában, már az ókorban. Térnyerése azonban viszonylag lassú volt. Az első világháborúban a német diverzánsok alkalmazták a biológiai fegyvert. A két világháború között a japánok szorgalmazták a fejlesztést, s a biológiai harcanyagot a második világháború idején többször is bevetették. A biológiai harcanyagok arzenáljának kiteljesedése azonban csak a hidegháború időszakában következett be, vált tömegessé s az egész emberiségre veszélyessé. A bakteriológiai fegyver fejlesztéséről, gyártásáról, tárolásáról és megsemmisítéséről szóló egyezményt az ENSZ Közgyűlése 1971. december 10-én elfogadta, s azt 1972. április 1-jén írták alá. A vegyi fegyvert tömegesen csak az első világháborúban alkalmazták először. Ezután intenzív fejlesztés és felhalmozás indult meg a nagyobb államokban. Ennek ellenére – a két világháború között – csak az olasz hadsereg alkalmazott vegyi fegyvert az abesszínok elleni háborúban. A második világháborúban ezt a fegyvert nem használták. Ezt követően legtöbbször és tömegesen az USA fegyveres erői alkalmaztak vegyi harcanyagokat, főleg a vietnámi háború idején, ahol 1961 és 1969 között 51 ezer tonna lombtalanítószert és 7 ezer tonna mérgező gázt vetettek be. Sor került a vegyi fegyver bevetésére az Irak és Irán közötti háborúban is (1980–1988). 1993. január 13-án Párizsban nyílt meg 127 ország képviselőinek az a konferenciája, amelyen betiltották a vegyi fegyverek kísérleteit, gyártását és tárolását. A magyar nyelvű szakirodalomban az ~ elnevezés használatos, de az utóbbi időben a CBRN-fegyverek megnevezés alkalmazása is elterjedt. (B. T.) → *ABV-támogatás*

ABV-védelem: azon intézkedések összessége, amelyek célja az atom-, biológiai, vegyi- és ~ekkel mért csapások, valamint a veszélyes iparianyag-kibocsátások következtében kialakuló veszélyek elleni védelem. Az ABV-védelmi műveletek során a fenyegetettség értékelése a pontos aktuális, több forrásból származó felderítési adatok alapján történik. Az ~ megszervezése a parancsnok feladata, az alegységek, egységek tevékenységének minden oldalú támogatásának része. Végrehajtásáért a hadművelet során az adott katonai szervezet parancsnoka felel, munkája során felhasználja a vegyivédelmi és más (egészségügyi, műszaki stb.) szakemberek és szakalegységek segítségét. A veszély elkerülése elsődleges, ez a csapás vagy kibocsátás előtti, alatti és utáni tevékenységet jelenti, amelyet a csapatok azért hajtanak végre, hogy detektálják, azonosítsák, elkerüljék vagy minimalizálják a kezdeti és visszamaradó hatásokat. Az egyéni, kollektív védelmi és veszteségcsökkentő intézkedéseket az értékelt fenyegetettségi szintnek megfelelően kell szervezni. Az ~ megvalósítása érdekében ABV-védelmi rendszabályok (csapás előtti, alatti és utáni óvórendszabályok) bevezetése, riasztási, távfelderítő, monitorozás rendszerek működtetése szükséges. A bevezetésre kerülő ABV-védelmi rendszabályok a következők lehetnek: *a)* az ~, szakértő ABV-törzs és ABV-védelmi egységek korai riasztása és aktiválása; *b)* ABV-védelmi kiképzés felfrissítése; védelmi intézkedések időben történő elrendelése; *c)* fenyegetettség folyamatos értékelése; egészségügyi, felderítő-, mentesítőalegységek riasztása; *d)* meteorológiai helyzet, terepviszonyok felmérése. Csapás esetén a nagy veszteség

megelőzhető: *a)* a személyi állomány felkészítésével; *b)* egyéni és kollektív védelmi intézkedések bevezetésével; *c)* az ABV-fenyegetettség folyamatos értékelésével; *d)* hatékony érzékelő, korai riasztási rendszer létrehozásával. A megelőző rendszabályok bevezetése csökkenti az ABV-fegyverek célpontjává válás valószínűségét, és mérsékli az ABV-események hatásait. Ilyenek: *a)* a műszakilag megerősített fedezékek alkalmazása, az eszközök letakarása; *b)* álcázás, rejtés, csapatok széttagolt elhelyezése, megtévesztés; *c)* redundancia (többlet, tartalék képzése). A leghatásosabb rendszabály a veszély és a szennyeződés elkerülése, mivel ez bármilyen más rendszabály szükségességét elhárítja. Az elkerülés magában foglalja: *a)* a felderített ABV-szennyezettség megjelölését; *b)* mozgáskorlátozás bevezetését, a pontos felderítési adatok alapján végzett útvonaltervezést; *c)* a veszélyes és szennyezett területen található erők áttelepülését biztonságos körletekbe. A vegyi, biológiai és radiológiai expozíció (és dózis) csökkentésének rendszabályai: *a)* a dózis minimalizálása az ALARA-elvnek megfelelően; *b)* a dózis nyilvántartása és az erők és eszközök váltása. Az ~ feladatrendszerét képezi *a)* az ABV-felderítés; *b)* az ABV-riasztás és -értékesítés *c)* a fizikai védelem (egyéni, kollektív védelem és anyagvédelem); **4.** a veszélyhelyzet kezelése (ABV-mentesítés); *d)* az ABV egészségügyi ellenintézkedések és az egészségügyi támogatás. ~nek minden harcbiztosítási terv szerves részének kell lennie. Annak érdekében, hogy növelje a túlélési képességet és a cselekvési szabadságot különösen, ha veszélyes körülmények között folyik a művelet, az ABV-védelmi intézkedéseknek és képességeknek rugalmasnak, mobilnak, gyorsan telepíthetőnek és fenntarthatónak kell lennie. (B. T.) → *ABV-támogatás*

adat: 1. Az információ alapösszetevője, digitális (számszerű) vagy karakter- (betű, írásjel) jellegű hordozója. Valamely vizsgálat, kísérlet, mintavétel eredményeként megállapított olyan tény, ismeret, amelynek további feldolgozásával tanulmányozható a vizsgált jelenség, így végső soron elősegítheti a döntés meghozatalát. Az elhatározás alapjául szolgáló, számszerű vagy számszerűsített mutató, jellemző, tényező. Lehet állandó vagy változó. Az elsődleges ~okat nyers ~oknak vagy kiírandó ~nak is nevezik. Ezeket az adatfeldolgozás (információfeldolgozás) folyamán összesítik, tömörítik, vagyis magasabb értékű információkat állítanak elő belőlük. Az ~ jelentését gyakran a számítógépes ~okra redukálják. **2.** Az ~ az információ hordozója, a tények, fogalmak vagy utasítások formalizált ábrázolása, amely az emberek vagy automatikus eszközök számára közlésre, megjelenítésre vagy feldolgozásra alkalmas. **3.** Az ~ (data) az információ egyezményes jelrendszerben rögzített – továbbításra, értelmezésre, feldolgozásra alkalmas megjelenési formája, reprezentációja. **4.** Az információk alapvetően számszaki megjelenési formája (számítástechnika). Hír vagy információ értelmezhető, lejegyezhető formája. Valakinek vagy valaminek a megismeréséhez hozzásegítő tény, részlet. Az ~ csak akkor használható fel, ha az adatforrás nincs veszélyeztetve. Az állambiztonsági szervek egyik legfontosabb feladata gyors, pontos ~ok szerzése az ellenségről (információgyűjtés). Az operatív munka csak ellenőrzött ~okra építve végezhető. Tárgyra, fogalomra, állapotra vagy egyéb tényezőkre vonatkozó, ezeket leíró jelzők (számok, szavak) megjelenési formái. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

adatátviteli idő: az az időtartam, amely felderítőszervek irányított, tervszerű, céltudatos tevékenysége és a különböző szenzorok (érzékelők) által egy adott adat észlelése és az észlelt adatnak az elemző asztalára (mun-

kahelyére) való eljutásáig, az adatfeldolgozás megkezdéséig eltelik. A felderítő rendszerek kialakításakor, a technikai fejlesztések és a kommunikációs rendszerek fejlesztésekor törekednek a valós idejű felderítés követelményeinek való megfelelésre. (H. H.) → *felderítés*

adatbányászat: a felhasználó által irányított, nagy adathalmazokban különböző algoritmusokkal végzett újszerű, értékes, érdekes, nem triviális ismeretek, összefüggések feltárására irányuló tevékenység. Az ~ a statisztikától elhatárolódik, mivel a statisztika a strukturált adathalmazokból képzett állapotleírás. Az ~ objektumai: strukturált adatok, ideértve az úgynevezett fél strukturált folyamjellegű adathalmazokat is, mint például a szenzorjel, a gráfok, a gének, a számítógépbillentyű-lenyomások, az internetböngészés, hang- és idősorok stb.; dokumentumok a szövegbányászathoz; állóképek a képanalízishez; hangfájlok a hanganalízishez; videók a képfolyam-analízishez. Az ~ot nevezik adatlefúrásnak, OLAP-kocka készítésnek is (az On-Line Analytical Processing – OLAP a nagyméretű adatbázisok szervezésének és a kapcsolati adatok támogatásának egyik módja), egyes területeit webbányászatnak, érzelemdetekciónak (szentimentelemzésnek), profilozásnak, gépi látásnak, biometrikus azonosításnak keresztelték el. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

adatbázis: 1. Egy munkaterület adatkezeléséhez (főként az adatok tárolásához, könnyű visszakereséséhez, a közöttük lévő kapcsolatok feltárásához) szükséges adatoknak és az azok közötti kapcsolatoknak valamilyen szempont szerint rendezett, logikailag összefüggő egységekbe (blokkokba) szervezett gyűjteménye. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem* **2.** Olyan egymással logikai kapcsolatban álló, egységesen értelmezhető strukturált felderítési adatok összessége, amely a felhasználók jogosultságának függvényében lehetővé teszi az ~hoz való hozzáférést (betekintés) és az adatkezelést (szerkesztés). Ilyen ~ok lehetnek például az idegen haderőkre vonatkozó hadrendi listák. Az internetalapú technológiák és szabványok napjainkban általánosan használatosak az értékelt felderítési információk előállítása és terjesztése során. Ez magában foglalja a művelettámogató oldalakat, amelyek egy oldalon jelenítik meg a kapcsolódó, a felderítés által készített dokumentumokat és a műveleti információkat. Az adatok, információk és felderítési információk megosztását, terjesztését jelentősen elősegítik a modern eszközökkel felszerelt kommunikációs rendszerek, amelyek tartalmaznak elektronikus megjelenítő képességeket. A tájékoztatás formáit, típusait és a különböző felderítőjelentések, produktumok formai előírásait (NATO-) szabványok tartalmazzák. A terjesztés szabályait a hatályos műveleti utasítások szabályozzák. (H. H.) → *felderítés*

adatbiztonság: az informatikai rendszerekben az adatok kezelésének megfelelő minőségét jellemző állapot. Az ~ három összetevőre, az integritásra, a titkosságra és a pontosságra bontható. Az adatintegritás az adatok épségének, hitelességének, jó minőségének, az adattitkosság az adatok korlátozott hozzáférhetőségének, bizalmas jellegének, az adatpontosság pedig az adatok szükséges mértékű valósághűségének megőrzése. Az ~nak önállóan is tárgyalható, jelentős területe az adatátvitel biztonsága, ez az adatátviteli vonalakon továbbított adatok épségének, hozzáférhetetlenségének, valódiságának megőrzését jelenti. Az adatátvitel biztonságának, a számítógép-hálózatoknak, az osztott feldolgozás szerepének gyorsuló térnyerésével együtt nőtt a jelentősége. Az ~ egy tágabb fogalomnak, az informati-

kai rendszerek biztonságának, az információ erőforrásjellegéből fakadóan, kulcsfontosságú részét képezi. Az ~ot különféle veszélyforrások fenyegetik, ezek három csoportba sorolhatók: megsemmisítés, módosítás és felfedés. A veszélyeztetés lehet véletlen vagy szándékos. A véletlen megsemmisítéshez sorolható veszélyforrások az adatvesztést okozó szoftver-, hardver- és kezelői hibák, a katasztrófák (tüzek, árvizek, szélviharok, villámcsapások), valamint a kedvezőtlen környezeti hatások (elektromágneses kisugárzások, levegőszennyezettség és vibráció). A szándékos megsemmisítés veszélyforrásai a kiváltó okok szerint csoportosíthatók. Ilyenek lehetnek a személyes vagy gazdasági indíttatású szabotázs, a politikai (ideológiai) gyökerű terrorizmus. Ez utóbbi megjelenhet diverzáns tevékenység formájában is. A módosítás mint veszélyforrás az informatikai rendszer valamely részének vagy működésének jogosulatlan megváltoztatását okozó tevékenység. A véletlen módosítások közé sorolható veszélyforrások az adatintegritást megsértő szoftver hardver- és kezelői hibák. A szándékos módosítás veszélyforrásai általában az adatok vagy az informatikai rendszer működésének módosítását célozzák. Az utóbbi többnyire feltétele az előbbinek. Idetartoznak többek között a számítógépes csalások, a szolgáltatások jogosulatlan igénybevétele. Tulajdonképpen a már említett szabotázsok egy része, amelyeknek nem a megsemmisítés a céljuk, is ebbe a csoportba sorolható. A felfedés mint veszélyforrás az informatikai rendszer adataihoz jogosulatlanok hozzáférését okozó tevékenység. A véletlen felfedés veszélyforrásai közé elsősorban a bizalmas adatok hibás helyre juttatása, illetve jogosulatlanok számára esetleg hozzáférhető helyen hagyása tartozik. A szándékos felfedés vagy a számítógépes kémkedés kétféle formában hajtható végre: behatolással és lehallgatással. Az informatikai rendszerbe való behatolás az informatikai rendszer szolgáltatásainak jogosulatlan személy általi igénybevétele, a hozzáférési rendszer kijátszásával vagy megkerülésével. A jogosulatlan igénybevételre sor kerülhet egy jogosult személy akaratlan vagy szándékos közreműködésével is. Az informatikai rendszer lehallgatása az informatikai rendszer adatainak megszerzése a rendszer szolgáltatásainak igénybevétele nélkül. A lehallgatás végrehajtható fizikai kapcsolat útján (például kábeles összeköttetésről) és a nélkül (például vezeték nélküli összeköttetésekből és berendezések elektromágneses kisugárzásából). Az adatátvitel veszélyeztethető passzív és aktív módon. Passzív módszer a lehallgatás, célja a nyilvános csatornán áramló (esetleg rejtjeles) üzenetek megszerzése. Aktív módszer az üzenetmódosítás, az üzenetek csatornából való kivonása, kicserélése, célja a hozzávetőlegesen ismert tartalmú üzeneteknek a támadó szempontjából kedvező módosítása. A másik aktív módszer a megszemélyesítés, amikor a támadó megpróbálja a legális felhasználó szerepét eljátszani azért, hogy valamely más legális rendszerelemtől információt csaljon ki. Az ~ veszélyeztető speciális veszélyforrások a számítógépes vírusok. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

adatfeldolgozás: a tárolt adatokon végzett műveletek összessége. Ha az ~t adatátviteli rendszerelemek egészítik ki, akkor távadatfeldolgozásról beszélünk. Az adatfeldolgozás leggyakrabban előforduló formái a valós idejű (real time) adatfeldolgozás, amelyben az adatok feldolgozása olyan gyors, hogy a kapott eredmények a folyamat irányításához az adatbevitellel csaknem azonos időben állnak rendelkezésre. Katonai fegyverirányító rendszerekben általában ilyen formát alkalmaznak. A másik formája a kötegelt, szakaszos (batch) adatfeldolgozás. Ehhez az adatokat összegyűjtik, és egy futta-

tásban dolgozzák fel. A harmadik formája pedig az időosztásos adatfeldolgozás. Ekkor a rendelkezésre álló gépidőt időben elosztják a felhasználók között. A hozzáférés olyan gyors, hogy a felhasználó rendszerint nem is tudja, hogy időosztásos adatfeldolgozásban vesz részt. Újabban megkülönböztetik az adatfeldolgozást az információfeldolgozástól. Az adatfeldolgozás fogalmát az elsődleges úgynevezett nyers adatok feldolgozására használják, az így kapott információk további feldolgozását pedig információfeldolgozásnak nevezik. Nagyobb volumenű adatfeldolgozást számítóközpontokban végeznek. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

adatfeldolgozási menet: valamely szervezet adatfeldolgozási rendszerében egy munkafolyamatban, egymással logikailag, szorosan összetartozó adatfeldolgozási műveletekben végzett tevékenység. Az ~ például egy kötelék személyi állományára vonatkozó adatok naprakésszé tétele, és a naprakész adatokból lista készítése. Az ~ek az adatfeldolgozási rendszerek alrendszerei. Az ~ jellege alapján lehet kézi és gépi. A kézi ~eket manuális munkával emberek, a gépi ~eket elektronikus számítógépek végzik. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

adatfeldolgozási művelet: az adatfeldolgozási menet része, összetevője, az adatfeldolgozási rendszer eleme. A szűkebb értelemben vett adatfeldolgozás aritmetikai és logikai adatfeldolgozási műveletekből épül fel, a tágabb értelemben olyan ~ek is a részét képezik, mint az adatok gyűjtése, tárolása, kezelése, bevitele, kivitele, rendelkezésre bocsátása. Jellegük szerint, az adatfeldolgozási menethez hasonlóan, kézi és gépi ~ek különböztethetőek meg. (N. I.) → *híradóinformatika*

adatfeldolgozó rendszer: az ~ vagy információ-feldolgozó rendszer számítógépek, adatátviteli eszközök, programok, adatbázisok (adatbankok) közös rendszerbe kapcsolt együttese. Rendeltetése valamely felhasználó intézmény, szerv, szervezet adatainak (információinak) feldolgozása gépi úton, gazdagítása új értékekkel és naprakész állapotban tartása. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

adatfelhasználás: olyan adatkezelési eljárás, amelynek során a felderítési adatoknak a meghatározott, törvényben rögzített cél érdekében történő igénybevétele történik a feladatnak leginkább megfelelő cselekvési változat(ok), a döntés meghatározásához. (H. H.) → *felderítés*

adatforrás: az ~ok általában egy vagy több információt, illetve feldolgozatlan adatot szolgáltatnak. Az ~ok lehetnek adatszerző szervezetek (ügynökségek, igazgatóságok) is, amelyek általában feldolgozott adatot (felderítési adatot) biztosítanak a felhasználók részére. Az ~okat az általuk alkalmazott adatszerzési eljárások, módszerek szerint különböztetjük meg, amelyek lehetnek**:** emberi erővel folytatott felderítés, hangfelderítés, leképező (megjelenítő) felderítés, kisugárzás és jelfelderítés, radarfelderítés, rádióelektronikai felderítés, nyílt forrásból származó felderítési adatok és az ellenség felderítését elhárító tevékenységből származók. (H. H.) → *felderítés*

adatgazda: annak a szervezeti egységnek a vezetője, ahová jogszabály vagy közjogi szervezetszabályozó eszköz az adat kezelését rendeli, illetve ahol az adat keletkezik. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

adatgyűjtés technikai úton: a felderítő adatgyűjtés olyan speciális munkafolyamata,

amelynek folyamán a célszemélyt, annak lakását, más helyiségét, épületét, objektumait, postai küldeményét, hírközlő vagy azt helyettesítő eszközön folytatott beszélgetéseit és küldeményeit különböző technikai (például hangfelderítő) eszközzel, berendezéssel megfigyelik (ellenőrzik) es rögzítik. (H. H.) → *felderítés*

adatgyűjtés: 1. Mért vagy mintavételezett, észlelt jelek, jelzések, tények, ismeretek meghatározott célú összegyűjtése, előfeldolgozása (előzetes rendezése) további kutatások, fejlesztések irányának meghatározása, kijelölése céljából. **2.** Nyílt vagy titkos eszközök igénybevételével végrehajtott, leplezett vagy titkos munkafolyamat a konkrét, ellenőrzött tényeket tartalmazó információk beszerzésére. Célja: ismeretszerzés az ellenségről vagy más operatív érdek kielégítése. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

adathalászat: az informatikai rendszerben illegálisan, rejtetten megbúvó szoftver által végzett adatgyűjtő és a rosszindulatú szoftvert az informatikai rendszerbe bejuttató számára adattovábbítást végző szoftveres tevékenység. Az ~ot többnyire a támadó által valamely közismert intézmény (bank, kormányzat, biztosító, posta stb.) webhelyének klónozásával, annak nevében, az eredeti webhelycím alig észrevehető megváltoztatásával saját webhelycímmel ellátott, az intézmény weblapjára teljesen hasonlító saját weblapján keresztül hajtja végre. A támadó a felhasználótól a hamis webhelyen valamely indokra hivatkozva (adategyeztetés, nyereményjáték győztese stb.) személyes adatokat és jelszavakat kér be a megtévesztőként alkalmazott intézmény nevében. Az ~ elleni védekezést a böngészők automatikusan, a gyanús webhelyek kiszűrésével is elvégzik, de a felhasználó is megfelelően védekezhet. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

adathordozó: olyan fizikai közeg, amely információ tárolására alkalmas. Alapvető jellemzői: az adatok rögzítésének módja, a tárolt adatok elérhetőségének módja és az ~ kapacitása. Az ~k nagy része a kezelésüket végző berendezésből kivehető, önállóan tárolható és szállítható. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

adatkérés: a feladatok teljesítéséhez szükséges adatok, dokumentációk megszerzésére irányuló tevékenység. Az ~ történhet: saját szervezeten belül vagy bármely külső adatkezelési rendszerből. A nemzetbiztonsági szolgálatok törvényekben szabályozott módon egymástól adatot kérhetnek, illetve egymásnak adatot szolgáltatni kötelesek. A rendőrség, a rendőrség határőrizeti szervei, a vám- és pénzügyőrség, a bíróság, az ügyészség és a büntetés-végrehajtási szervek a konkrét cél megjelölésével adatok igénylésére jogosultak. A nemzetbiztonsági szolgálatok ~e, adatbetekintése és adatszolgáltatása, illetve mindezek tartalma államtitoknak minősül. (H. H.) → *felderítés*

adatkezelés: a felderítőszenzorok által megszerzett adatokon végrehajtott bármely művelet vagy műveletek összessége. Idetartozik az adatok szisztematikus gyűjtése, felvétele, rögzítése, alfanumerikus értékelése, rendszerezése, tárolása, továbbítása, megváltoztatása, felhasználása, lekérdezése, nyilvánosságra hozatala, összehangolása vagy összekapcsolása, zárolása, törlése és megsemmisítése, valamint az adatok további felhasználásának megakadályozása; fénykép-, hang- vagy képfelvétel készítése, személyek beazonosítására szolgáló biometrikus adatok (például ujj- vagy tenyérlenyomat, DNS-minta, íriszkép) rögzítése. (H. H.) → *felderítés*

adatkiszivárgás: olyan nemzetbiztonsági veszélyforrás, amely lényegében az elfedni kívánt adatoknak, információknak szervezeten kívüli illetéktelen személyek részére történő tudomásra hozását, hozzáférhetővé tételét jelenti. Az adatok hivatalosan engedélyezett nyilvánosságra hozatalától eltérő és ellenőrizetlen módon történő kijutása titoksértéshez, illetve más műveleti érdek sérelméhez vagy veszélyeztetéséhez vezethet.

adatközlő (-kérő) lap: a hadköteles személy, nyilvántartásba vételéhez szükséges adatok felvételére és az adatváltozások bejelentésére használatos – a hatályos Honvédelmi Törvény (Hvt.) végrehajtásáról szóló, kormányrendelettel rendszeresített – űrlap, formanyomtatványos, közérthető magyarázat. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

adatrendszer: az adatok logikai szintű modellje, az adatfeldolgozási rendszer egy modelleleme. Az ~ az információ-rendszer által kifejezett, leképzett adatelemeket, adatcsoportokat és természetes kapcsolataikat a már megtervezett feldolgozások és a rendelkezésre álló számítástechnikai szoftverkörnyezet figyelembevételével foglalja magában. Az ~ önálló adatfájlokkal vagy adatbázissal valósítható meg. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

adatszerzés: a felderítőszervek irányított, tervszerű, céltudatos tevékenysége, amellyel felderítési adatokat (információkat), tárgyakat és dokumentumokat nyerhetnek. Adatgyűjtést mindenki folytat, ~t csak a felderítőszervek. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

adatszolgáltatás: meghatározott ismeretek, tények, változások rendszeres (meghatározott időben való) vagy alkalomszerű (rendkívüli) jelentése vagy tájékoztató jellegű megküldése az elöljáró vagy együttműködő szerveknek, parancsnokságoknak. A rendszeres ~t a határidős jelentések táblázata alapján továbbítják, rendszerint előírt jelentésformátumban vagy űrlapon. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

adatszolgáltatási kötelezettség: a hadkötelezettség egyik fontos eleme, részkötelezettsége. A hadkötelezettség magában foglalja: a tájékoztatási (az adatszolgáltatási), a bejelentési, a megjelenési és a szolgálati kötelezettséget. A hadkötelezettség teljesítése során, a honvédelmi törvényben meghatározott személyek, szervek és intézmények, a területileg illetékes hadkiegészítő szervek számára adatokat adnak át magukról, illetve az érintett hadkötelesekről. (F. F.) → *védelmi igazgatás*

adattár: 1. A törvényes előírásoknak megfelelő, a titkosszolgálatok saját igényei szerint létrehozott, valamely szakmai tárgykörre vonatkozó, többnyire számítógépen feldolgozott – ellenőrzött, rendszerezett – adatoknak, információknak a gyűjteménye, amely lehetővé teszi az információ-rendszer vagy -alrendszer valamennyi tárolt adatának a visszakeresését. A adattárolás célja lehet: átmeneti tárolás az adatátvitel megkezdéséig, illetve tartós tárolás az adatbankba helyezésig esetleges későbbi felhasználásra. **2.** Egy információs rendszer központilag tárolt adatainak összessége, amely a rendszer számára elérhető (számítástechnika). (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

adattovábbítás: 1. (ált.) Az adat meghatározott harmadik személy számára történő hozzáférhetővé tétele. Harmadik személynek a személyes adatok kezelése során adatkezelőnek, adatfeldolgozónak vagy érintettnek nem minősülő személyek tekinthetők. Az ~ az adatoknak ezen külső, harmadik személyek részére történő hozzáférhetővé tételét jelenti. Vagyis az adatfeldolgozó,

mivel nem harmadik személy, így nem minősül az ~ címzettjének. Az adatfeldolgozó az adatkezelő megbízásából, az adatkezelő érdekében hajt végre feladatokat. Az adatfeldolgozó bizonyos értelemben alvállalkozónak vagy teljesítési segédnek tekinthető, aki az adatkezelő részére lát el meghatározott részfeladatokat. (G. I.) → *általános* **2.** a felderítési folyamat egyik kulcsfontosságú eleme, amelynek során az adatot meghatározott személy vagy szervezet számára hozzáférhetővé teszik. (H. H.) → *felderítés*

adattovábbító rendszer: két vagy több, levegőben, földön vagy vízen tartózkodó eszköz (állomás) közötti, meghatározott aktuális vagy korábban rögzített információ (repülési adatok, légi helyzetkép, a repülő eszköz rendszerei működési adatai, pilóta nélküli repülőgép rendszerek által rögzített képek, földi mozgócél-felderítő rádiólokátorok adatai stb.) reális időben vagy utólagosan, titkosított formában történő automatikus továbbítása, illetve a kapott információ megjelenítése. Az ~ meghatározott (korlátozott) számú állomások között működik. (H. H.) → *felderítés*

adatvédelem: 1. Mindazon tevékenységek és rendszabályok összessége, amelyeknek célja az adatbiztonság fenntartása, az adatok szükségtelen vagy jogosulatlan törlésének, módosításának, illetve megismerésének megakadályozása. Az ~ az informatikai rendszerek védelmének részét alkotja. Az informatikai rendszerek védendő elemei a rendszer egészére kiterjednek. Az adatokon kívül magukban foglalják az eszközrendszert, a működtetésben közreműködő személyzetet, a rendszer működtetési környezetét, helyiségeket, kiszolgálóberendezéseket stb.). A védendő elemek két nagy csoportba sorolhatók, és ennek alapján a védelem két területre bontható: a fizikai védelem az eszközrendszer, a személyzet és a környezet biztonságára terjed ki, az adatvédelem pedig az adatokéra. A védelmi tevékenységeknek három csoportja van. A veszélyek elkerülését célzó tevékenységek a veszélyeztetés kockázatát, a bekövetkezés valószínűségét csökkentik. A veszélyeket célzó tevékenységek a rendszer stabilitását növelik; azt a küszöbszintet emelik, amelyen a veszélyeztetés már kárt okoz. A veszélyek mérséklését célzó tevékenységek a veszélyeztetések károkat csökkentik; nem a bekövetkezésre vagy a súlyosságra hatnak, hanem a bekövetkezés utáni helyreállítást segítik. Ezek között az ellenőrző tevékenységek feladata a kár bekövetkeztének minél hamarabbi felismerése, ugyanis ez csökkenti a helyreállítás költségeit. A helyreállító tevékenységek feladata pedig a rendszer normális (eredeti) működőképességének visszaállítása. Magyarországon az adatvédelem alapját a nemzetközi egyezmények az országgyűlés által elfogadott adatvédelmi törvény képezik. **2.** Háttértárolók adatainak idegen illetékesség elleni védelme. Ez lehet jelszavas beléptetés, biztonsági adatmentés (számítástechnika) (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

adminisztratív biztonság: 1. Az ~ körébe tartozó szervezet a Nyilvántartó és a Kezelő Pont, amely a minősített adatot kezelő szerv olyan szervezeti egysége, amely a minősített adatot kezelő szervhez érkező vagy ott keletkező minősített adatok nyilvántartásával kapcsolatos feladatokat hajtja végre, tevékenységét a biztonsági vezető szakmai alárendeltségében végzi. A Nyilvántartót üzemeltető minősített adatot kezelő szerv létrehozhat a Nyilvántartó ellenőrzése alatt álló Kezelő pontot, amelynek feladatai a minősített adatot kezelő szerv vezetőjének döntése alapján megegyezhetnek a Nyilvántartóéval. Kezelő pont kizárólag a Nyilvántartó alárendeltségében hozható létre. A minősített adatot kezelő szervnél egyidejűleg több Nyilvántartó és Kezelő pont is kialakítható

és működtethető. A Nyilvántartó működtetéséhez minimálisan két fő, a Kezelő pont működtetéséhez egy fő titkos ügykezelő kinevezése, továbbá egy fő helyettesítéssel megbízott titkos ügykezelő írásban történő kijelölése szükséges. A Magyar Honvédség vonatkozásában a honvédelemért felelős miniszter által vezetett minisztérium és a honvédelemért felelős miniszter közvetlen alárendeltségébe tartozó, valamint a honvédség hadrendje szerinti szervezetek (a továbbiakban együtt: honvédségi szervezet) esetén a Nyilvántartó és a Kezelő pont a működésüket biztosító katonai szervezet szervezeti egysége is lehet, amely a tevékenységét a honvédségi szervezet biztonsági vezetőjének szakmai alárendeltségében végzi. A NATO Központi Nyilvántartó a honvédelemért felelős miniszter által kijelölt honvédségi szervezetnek a NATO minősített adatok, az EU Központi Nyilvántartó a külpolitikáért felelős miniszter által vezetett minisztériumnak az EU minősített adatok országos szinten történő fogadására, elosztására és kezelésére kijelölt szervezeti egysége. A NATO Központi Nyilvántartó, valamint az EU Központi Nyilvántartó a Nemzeti Biztonsági Felügyelettől kapott tájékoztatás alapján kimutatást vezet a hatáskörébe tartozó külföldi minősített adatot kezelő szerveknél működő NATO, valamint EU minősített adatot kezelő Nyilvántartókról és Kezelő pontokról. A NATO Központi Nyilvántartó, valamint az EU Központi Nyilvántartó a nyilvántartóktól kapott tájékoztatás alapján összesített kimutatást vezet valamennyi hatáskörébe tartozó NATO, valamint EU „Szigorúan titkos!" minősítési szintű külföldi minősített adatról és erről minden év március 16-ig írásban tájékoztatja a Nemzeti Biztonsági Felügyeletet. A NATO Központi Nyilvántartó, valamint az EU Központi Nyilvántartó a minősített adatot kezelő szervektől kapott tájékoztatás alapján minden év március 16-ig megküldi a Nemzeti Biztonsági Felügyelet részére az előző évben a minősített adatot kezelő szervekhez érkezett vagy ott keletkezett külföldi minősített adatok iratforgalmi statisztikáját minősítési szintenként és minősített adatkezelő szervenként készített bontásban. A NATO Központi Nyilvántartó a honvédelemért felelős miniszter, az EU Központi Nyilvántartó a külpolitikáért felelős miniszter döntése alapján egyidejűleg Nyilvántartóként is működhet. Az adminisztratív biztonság körébe tartozó dokumentumok a Nemzeti Biztonsági Felügyelet működésének, valamint a minősített adat kezelésének rendjéről szóló 90/2010. (III. 26.) Kormányrendelet VII. fejezete alapján a főnyilvántartó könyvre, valamint a minősített adat kezelésére alkalmas iratkezelési segédletekre bonthatók. Ebbe a körbe tartoznak ennek megfelelően: a Főnyilvántartó könyv, az Iktatókönyv, a Belső átadókönyv, a Külső kézbesítőkönyv, a Megsemmisítési jegyzőkönyv és a Kódcsere nyilvántartó könyv. **2.** A híradó-informatikai rendszerek biztonságának egyik összetevője az ~, amely magában foglalja a védelem érdekében hozott szervezési, szabályozási, ellenőrzési intézkedéseket, továbbá a védelemre vonatkozó oktatást. (A további összetevők a személyi biztonság, a fizikai biztonság és az ~. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

adriai alapszint: a Bécsi Katonaföldrajzi Intézet által az Adriai-tenger partján, Triesztben, a Molo Sartorio mareográfján 1875-ben meghatározott középtengerszint magasságát alapul vevő, az Osztrák–Magyar Monarchia területén alkalmazott magassági alapszint. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

adszorpció: különböző fázisú anyagok érintkezési felületén tapasztalható jelenség, a szorpció különleges esete; amikor a fázishatáron, az érintkezési tartományban vagy

más néven a határrétegben az egyes anyagok koncentrációja eltér a fázisok belsejében tapasztalt értékektől, az ~ akkor is bekövetkezik, ha gázokat, gőzöket vagy folyadékokból a benne oldott anyagokat valamely szilárd anyaggal érintkeztetve a szilárd anyag ezeket adhézió (felületeknek a molekuláris vonzáson alapuló összetapadása) révén megköti. A fizikai felszívódás során kémiai reakció nem játszódik le. A kémiai ~t (kemiszorpciót) kémiai átalakulás is kíséri. Az adszorbeált anyag az adszorbátum, az adszorbeáló anyag az adszorbens vagy adszorbeálószer. Minél finomabb porítású az adszorbens, annál nagyobb az ~s képessége. A nagy molekulájú, könnyen cseppfolyósítható gázok, például a klór és a foszgén jobban adszorbeálódnak, mint a lényegesen kisebb molekulasúlyú, nehezen cseppfolyósítható hélium, hidrogén és oxigén. A haditechnika területén a mérgező harcanyagok elleni védelemben a gázálarcok szűrőbetétjeként használnak adszorbeáló anyagokat. Az ~t kísérő hőfelszabadulás az ~s hő. Az ~s erő meghatározó, mint például enzim- és fermentreakciókban, a narkózisban és a fertőtlenítésben. Az analitikában használatos a kromatográfiás módszerek is ~s reakciókon alapulnak. (B. T.) → *ABV-támogatás*

aerodinamika: a hidrodinamika része, az áramló levegő, illetve más gázok törvényszerűségeit, az áramló gázban lévő test felületén ébredő erők keletkezését, változásait tanulmányozó tudomány. Lényegében csak a hangsebességnél kisebb sebességű áramlásokkal foglalkozik. A nagyobb sebességgel áramló levegőben a törvényszerűségek lényegesen különböznek az ~ keretében tapasztaltaktól, azokat a szuperaerodinamika és a hiperaerodinamika, illetve a gázdinamika vizsgálja. Az ~ a repüléstan (aeronautika) egyik legfontosabb tudományága. Az ~ fő feladata a légi eszköz tervezésének segítése a légi eszközre, illetve annak elemeire ható áramlástani erők, nyomatékok meghatározásával. A légi eszköz tervezésekor annak repülési jellemzőit, tulajdonságait (~i terhelését, legnagyobb utazósebességét, csúcsmagasságát, fel- és leszállási jellemzőit, statikai kiegyensúlyozottságát, stabilitását stb.) az úgynevezett ~i számítás keretében határozzák meg. 1804-ben George Cayley alapozta meg a levegőnél nehezebb testek repülésével foglalkozó kísérleteivel az ~ elméletét, ő alkalmazta először a szárnyak V állását, amely nagyobb stabilitást biztosít. Az ~ szerves részét képezi a korszerű járművek gyártásának. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

affinitás: olyan kémiai tulajdonság, hajtóerő, amelynek hatására az elemek és vegyületek új anyaggá egyesülnek. Az ~ két elem, illetve vegyület között annál nagyobb, minél több hő szabadul fel az egyesülési reakció során. A különböző elemek és atomcsoportok közötti ~ annál nagyobb, minél ellentétesebb elektrokémiai karakterük. Az ~ objektív mértéke az egyesülő elemek és vegyületek potenciája. A termodinamikai ~ definíció szerint: valamely reakció ~a egyenlő az egyensúlyon át vezető úton kapott maximális munkával, ezért az ~ úgy is definiálható, mint valamely reakció maximális hasznos munkája. (B. T.) → *ABV-támogatás*

ágazati katonaföldrajz: a katonaföldrajz alkalmazott (gyakorlati) irányzatához tartozik, idesoroljuk a katasztrófaföldrajzot, a haditengerészeti földrajzot és a hadiutazások földrajzát. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

Ágh Attila (1941–): filozófus, politológus, egyetemi tanár. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán filozófia-történelem szakon folytatott tanulmányokat, tagja volt az Eötvös József Collegiumnak. 1964-től 1980-ig a MTA Filozófiai Intézetének volt

munkatársa. 1980 és 1986 között a Magyar Külügyi Intézet igazgatóhelyettese, megbízott igazgatója, 1987–1989-ben a Párttörténeti Intézet tudományos tanácsadója. 1990-től a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem/Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára. Jelenlegi kutatási területe a komparatív politikaelmélet, különös tekintettel a közép-európai régióra és a nemzetközi viszonyok elmélete kapcsolódási pontjaira a demokrácia elméletéhez és az EU külpolitikájához. Munkássága a politikatudomány és a társadalomelmélet területéhez köthető. Hadtudományi vonatkozású műve az 1989-ben megjelent *Konfliktusok, háborúk* című monográfiája, amelyben elkülönítette a második világháborút követő időszak modern kisháborúinak négy típusát (új konvencionális háború; nem konvencionális háború; destabilizációs háború; anómiás konfliktus). (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

agresszió: 1. A latin „agressio” szóból ered, jelentése: támadás. A klasszikus definíció szerint agressziónak nevezünk minden olyan szándékos cselekvést, amelynek indítéka, hogy – nyílt vagy szimbolikus formában – valakinek vagy valaminek kárt, sérelmet vagy fájdalmat okozzon. A szándékosság nem feltétlenül tudatos. Véletlenül okozott sérelmek mögött is állhatnak agresszív motívumok. Az ~ egyszerre eszköze a rombolásnak és a pozitív értelemben vett önérvényesítésnek, ami a kiegyensúlyozott lelki élet kulcsfontosságú tényezője. Az agresszív magatartás lehet továbbá védekező és támadó. (Megjegyzés: az ~, agresszivitás értelmezése lényegesen eltér tudományterületenként, például a jog elítéli az agresszív viselkedést, a pszichológia a viselkedés háttérmotívumai szerint pozitív vagy negatív értelmezést ad. Lásd ENSZ-közgyűlés 1974. évi 3314. számú határozata.) (B. J.c) → *katonapszichológia* **2.** A nemzetközi jog ~nak minősíti azt a helyzetet, amikor egy állam egy másikkal szemben erőt alkalmaz anélkül, hogy önvédelmi vagy egyéb jogilag igazolható helyzetben lenne. Az ~ jogellenessége a modern nemzetközi jog egyik legalapvetőbb normája, és megelőzése az Egyesült Nemzetek fő célkitűzése. Már a Nemzetek Szövetsége alapokmánya is alapvető célként jelölte meg az ~ megelőzését, a második világháború utáni jogértelmezés pedig azt önálló bűncselekményként, a béke elleni bűncselekmények közé tartozónak tekintette. Meghatározása az ENSZ Közgyűlésétől származik, amely 1974-ben a 3314. számú határozatában állapította meg, hogy mi minősül ~nak. E meghatározás széles körű nemzetközi konszenzust tükröz, nem nemzetközi szerződés, ellenben a nemzetközi szokásjog hű megjelenítője. A definíció ~nak tekinti a fegyveres erőnek az ENSZ Alapokmány megsértésével elsőként való alkalmazását, majd példálózó listát ad az ~s cselekmények különféle formáiról: inváziót, támadást, a terület bármilyen időtartamra való megszállása; bombázás; blokád; a másik állam fegyveres erőire való rátámadás; a másik állam területén tartózkodó katonai erők bármilyen engedély nélküli felhasználása; terület átengedése ~ céljára; fegyveres bandák vagy más csoportok küldése ~ elkövetése céljából, vagy az ebben való jelentős érintettség. A határozat kitér az ~s háború meghatározására is, amely ~s cselekmények sorozatát jelenti – ezt a határozat nemzetközi bűncselekménynek minősíti, és egyéni büntetőjogi felelősséget rendel hozzá. 2010-ben a Nemzetközi Büntetőbíróság statútumának módosításával az államok megalkották az ~ nemzetközi szerződésbe foglalt bűncselekményi definícióját is, ennek alapján az ~ bűntettét az követi el, aki „egy állam politikai vagy katonai tevékenységére beosztásánál fogva tényleges ellenőrzést gyakorolni vagy azt irányítani képes személyként” felelős „olyan ~s cselekmény megtervezéséért,

előkészítéséért vagy végrehajtásáért, amely jellegénél, jelentőségénél vagy mértékénél fogva az Egyesült Nemzetek Alapokmányának egyértelmű sérelmét jelenti." Bár ez jelentős előrelépésnek tekinthető a nemzetközi jog fejlődése tekintetében, egyelőre kérdéses a hatása: egyrészt még részes államok mindegyike sem vállalta e rendelkezés kötelező jellegét, másrészt pedig egyelőre nyitott kérdés ennek az előírásnak az államok belső jogrendjébe történő beültetése. A nemzetközi jog az erő alkalmazásának két jogszerű módjára biztosít lehetőséget az ENSZ alapokmánya szerint: egyéni vagy kollektív önvédelem, valamint maga az ENSZ által jóváhagyott erő alkalmazása esetében, amire az Alapokmány VII. fejezet alapján hozott döntésre van szükség az ENSZ Biztonsági Tanács részéről. (L. T.) → *hadijog*

agressziós lánc: az ~ról a katonai kiképzés során beszélhetünk, de bármely hierarchikus szervezetben is. Ebben az esetben arról van szó, hogy az agresszív, durva, bántó magatartás erős feszültséget, rossz érzelmi közérzetet vált ki abban, aki azt elszenvedi. Ez az agressziós megnyilvánulás jöhet az elöljárótól, vezetőtől, de a munkahelyi kollégától, szakasztárstól is. Ez az agresszív viselkedés feszültséget generál az elszenvedőtől, és arra indítja az egyént, hogy hasonló durva magatartással reagáljon, azt levezesse, azaz keres valakit a szakaszból, kollégák tagjai között olyat, akinél ezt különösebb következmények nélkül megteheti, aki tehát nálánál is kiszolgáltatottabb, gyengébb, vagy tőle valamilyen vonatkozásban függő helyzetben van, s így nem kell részéről retorziótól tartani. Természetesen a durva, agresszív bánásmódnak ez az újabb szenvedő alanya is megpróbál reagálni a durva bánásmód által keltett feszültségére, s ehhez további szenvedő alanyt keres. Ilyen módon tehát a durvaság, az agresszió közvetítődik, s kialakul egy folyamatosan működő ~. Ez a lánc állandó jelleggel életben tartja a durva viselkedést, mintegy begyakoroltatja, szokásszerűvé teszi, megerősíti azokat. Az ~ kialakulásának azonban van egy további, súlyos következménye is, amely azt az egyént fenyegeti, aki az ~ végén helyezkedik el, aki tehát nálánál gyengébbet, kiszolgáltatottabbat nem talál, s így társai durva magatartása által benne keletkezett feszültséget nem tudja reagálni, továbbadni. Az ilyen embert a folyton megújuló, reagálatlan feszültség pszichésen összeroppantja egy idő után, s olyan cselekvésre indíthatja, ami önmagára nézve káros, de társaira, csoportjára nézve is veszélyes lehet. Téves tehát az a hiedelem, hogy a durva, bántó bánásmód az egyént megpuhítja, megtöri. Rövid távon, látszólag, külsőleg valóban alkalmazkodásra kényszeríti, de belülről elkeseredést, bosszúvágyat, feszültséget okoz. A parancsnokoknak, vezetőknek mindent meg kell tenniük a durva magatartásformák áthagyományozódási folyamatának megszakítására, valamint az ~ kialakulásának megelőzése érdekében. Teendőjük ebben a vonatkozásban abban áll, hogy részben maguk mint jogi fölényhelyzetben lévő, sőt ismeretbeli és információs többlettel rendelkező személyek nem produkálnak, s így nem terjesztenek bántó viselkedéseket. (Sz. I.a) → *katonapedagógia*

agresszív figyelés: olyan nemzetbiztonsági módszer, amikor az érintett személyt (állampolgárt) Magyarország területén nyílt, zaklató jellegű figyelés alatt tartanak. Az ilyen megfigyelés célja lehet: pszichológiai nyomás, megfélemlítés, bűnözői csoportok, személyek bomlasztása, bűncselekménytől való elrettentése, külföldi hírszerzői tevékenység akadályozása stb. (H. H.) → *felderítés*

agresszivitás: *a)* Egyéni szinten ellenséges megnyilvánulás, beállítódás másokkal szemben, amely verbális, illetve tettleges

konfrontálódás, támadás. Megnyilvánulási formái lehetnek: kiabálás, szitkozódás, rosszkívánságok, szándékos károkozás, rombolás, indulatos megnyilvánulás, támadólagos fellépés. *b)* Közösségi szinten politikai, gazdasági, katonai, szociális és kulturális téren jelenhet meg, ahol a hatalmi fölény mindenáron történő megszerzése a cél a szemben lévő közösség, csoport, nemzetség, nemzet rovására. Az agresszió igen széles skálán jelenhet meg: a másik fél lejáratásától az erőszakos, fegyveres támadásig (háborúig) bezárólag. *c)* Vezetői szinten a közösségek tevékenységét (életét) vezető-irányító személy vezetési stílusának megnyilvánulása, amely az alárendeltek, munkatársak tevékenységének teljes körű irányítását, folyamatos elszámoltatását, ellenőrzését foglalja magában. Autoriter (tekintélyelvű) vezetés, ahol a vezető a saját akaratát rákényszeríti munkatársaira. (C. O.) → *katonai vezetés*

akadály: a mozgást, a manővereket korlátozó, a terepen elhelyezkedő és természetes formájában megtalálható vagy pedig az emberi tevékenység eredményeként létrehozott tárgy, alakzat, képződmény és építmény, amelynek leküzdése különleges technikai eszközök vagy robbanóanyagok alkalmazását igényli. Természetes ~ a vízfolyás, tó, mocsár, laza talaj, meredek lejtő, erdő; mesterséges ~ az öntözőcsatorna, víztározó, művelt-öntözött terület, növényi kultúrák, töltés, bevágás. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

akadályelhárító csoport: az alegységek (zászlóalj, század) közvetlen mozgástámogatása érdekében létrehozott szervezet. Alapvető feladata az alegységek részére az utak kitűzése és berendezése, az ellenség által létesített műszaki zárak és a különböző akadályok (kisebb csatornák, tölcsérek, árkok) áthidalása, torlaszok eltávolítása, illetve megkerülésük lehetővé tétele. Ereje, felszerelése a feladat jellegétől függően néhány műszaki és lövész (harckocsi) raj, aknamentesítő eszközzel, tolólappal felszerelt harckocsi, hídvető harckocsi és 100–200 kg robbanóanyag. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

akadályfelderítés: olyan szakfelderítési tevékenység, amelynek folyamán felderítési feladat végrehajtására kijelölt felderítőszervek a csapatok közvetlen mozgását megnehezítő körülmények, eszközök, berendezések (akadályok, műszaki zárak, rombolások stb.) felfedését, paramétereinek meghatározását, az akadályok kitűzését (megjelölését) hajtják végre. (H. H.) → *felderítés*

akadályozás: a tüzérség meghatározott időtartamig, olyan tűzsűrűséggel lőtt tüze, amely a cél aktív tevékenységét megnehezíti, és ezáltal harcképessége a számottevő veszteség következtében érezhetően (észrevehetően) csökken. Az akadályozó tűz az ellenség tevékenységét megnehezíti. ~ esetén a csoportos célokban a veszteségokozás várható értéke 10–30%-ig terjed. NATO STANAG-ekben az a fogalom semlegesítés néven ismert. (Sz. T.) → *tüzérség*

akadályozó tűz: lásd *akadályozás* (Sz. T.) → *tüzérség*

akcióterv: egy konkrét program vagy tevékenység tervezését foglalja magában. Ez a program (akció) általában rövid időtávra szól, a megvalósítása egy magasabb cél elérését támogatja. Ilyen egy behatárolt fegyveres tevékenység, mint például egy vállalkozás, egy rajtaütés, egy lesállás, deszantolás, kimenekítés stb. terve. (C. O.) → *katonai vezetés*

akna (műszaki ~): a műszaki zárási gyakorlatban alkalmazott, rendszerint burkolatba helyezett robbanószerkezetek gyűjtőneve. Rendeltetése a működést kiváltó vagy

célként választott (megfigyelt) földi, vízi vagy légi járművek megsemmisítése, mozgásképtelenné tétele, az élőerő elpusztítása, harcképtelenné tétele. Fő részei az aknagyújtó (gyújtószerkezet), a robbanótöltet és az aknatest. Az ~k többféle szempont alapján osztályozhatók. A működés kiváltása szerint lehet megfigyelt ~, amely a legkedvezőbb hatás elérése céljából az irányító személy döntése szerinti időpontban robbantható; az időzített ~ robbanásának időpontját a telepítéskor, általában óraművel előre beállítják; az önműködő ~ pedig a céltárgy (személy) valamilyen behatására robban. Az alkalmazási terület (közeg) szerint lehet szárazföldi vagy vízi~; a kettő közötti átmenet a deszant elleni ~. A szárazföldi ~ lehet gyalogság elleni ~, harckocsi elleni ~ (harcjármű elleni) és helikopter elleni ~. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

akna- és lőszerfelderítés (feld): olyan szakfelderítési tevékenység, amely a feltételezetten fel nem robbant hadianyagok észlelését, felkutatását, helyzetük megállapítását, megjelölésüket, gyors azonosításukat és az eredmények jelentését foglalja magában. Ezt a tevékenységet hadianyag felderítésre kiképzett, (általában műszaki) szakemberek robottechnika alkalmazásával végzik. (H. H.) → *felderítés*

aknagyújtó: a különféle típusú, rendeltetésű és felhasználású aknák robbanását meghatározott külső hatásra kiváltó szerkezet. Az ~ a külső hatást érzékelve, a beépített csappantyú, valamint gyutacs és detonátor működtetésével robbantja az akna robbanótöltetét. Ha a külső hatás céltárgytól ered, önműködő, illetve ezen belül érintő vagy közelségi ~ról, ha működtető személytől ered, időzített vagy megfigyelt ~ról van szó. A külső hatás jellegétől függően megkülönböztetnek nyomásra, húzásra, érintésre, mágneses indukcióra, elektromágneses hullámokra, mechanikus rezgésre, vegyi hatásra, óraműves vagy egyéb időzítésre, valamint távirányítással parancsjelre működő ~kat. Az ~val szemben alapvető követelmény a megbízható működés és az olyan egyszerű mechanikus biztosítás, amely szállítás, kezelés, telepítés közben kizárja a véletlen robbanás lehetőségét. A korszerű ~kban előre beállítható önmegsemmisítő vagy hatástalanító berendezés van beépítve, amely a meghatározott idő leteltével az aknát automatikusan felrobbantja vagy kikapcsolja. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

aknák alkalmazásának korlátozottsága: a szárazföldi aknák, azaz mind a gyalogsági, mind a páncélosok elleni aknák használata ma az 1980-ban elfogadott Hagyományos fegyverekről szóló egyezmény (teljes nevén: *Egyezmény a mértéktelen sérülést okozónak vagy megkülönböztetés nélkül hatónak tekinthető egyes hagyományos fegyverek alkalmazásának betiltásáról, illetőleg korlátozásáról)* II. kiegészítő jegyzőkönyve alapján tilos. A II. jegyzőkönyv előírja az „előre megtervezett" aknamezők nyilvántartásának és a polgári személyek távtelepítésű aknákról való tájékoztatásának kötelezettségét, kivéve azt az esetet, ha „a körülmények ezt nem teszik lehetővé". E kitétel ugyanakkor gyengíti az egyezmény tilalmi erejét. Szakirodalmi érvek szólnak amellett is, hogy az aknák a szokásjog alapján is tiltott eszközök, hiszen az tiltja olyan fegyverek alkalmazását, amelyek természetüknél fogva megkülönböztetés nélkül hatnak. 1997-ben Ottawában egy új egyezményt fogadtak el a gyalogsági aknák alkalmazásának tilalmáról, amely megtiltotta a gyalogsági aknák gyártását, felhalmozását, átadását és azok használatát. Továbbá kötelezte a részes államokat, hogy az általuk telepített aknamezőket szedjék fel, és az aknák áldozatainak számára nyújtsanak támogatást. (L. T.) → *hadijog*

aknakifordító eke: az átjárónyitás és az aknamentesítés gépi eszköze, a harckocsi homlokpáncéljára felfüggesztett, a lánctalpak előtt a laza talajba süllyeszthető szerkezet, amely a sávjába eső aknákat kifordítja és oldalra kisodorja. Hátránya, hogy kemény, kötött, sziklás talajban nem alkalmazható, illetve nyomsávos átjárót nyit, csak a lánctalpak előtti sávot mentesíti az aknáktól. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

aknakifordító horog: az aknamentesítés és az aknafelderítés kézi eszköze, vékony, de erős kötélre rögzített kétágú fémhorog. Az ismeretlen típusú és gyújtószerkezettel szerelt aknák felszedése, eltávolítása során a végrehajtó katona a horgot az aknatestbe akasztja, majd az aknától biztonságos távolságra eltávolodva, fekvő testhelyzetben a kötél meghúzásával az aknát az aknaágyból kifordítja. Ha az akna felszedés elleni biztosítással volt szerelve, az elműködteti az akna robbanótöltetét. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

aknakutató műszer: a műszaki felderítés, ezen belül az aknakeresés eszköze az aknák jelenlétének és helyzetének meghatározására. A részben vagy egészben fémből készült szárazföldi, folyami és tengeri aknák felkutatására indukciós ~eket alkalmaznak. A fémtömeg a műszer szondájának állandó frekvenciáját elhangolja, s az ennek hatására kiváltott hang- vagy fényjel az akna jelenlétére utal. A fémet nem tartalmazó aknák felderítésére alkalmazott ~ek általában az egymás melletti eltérő (talaj és akna) anyagtömörséget érzékelik. A talaj és az idegen anyag (akna) hőmérsékletének különbségét érzékelik az infravörös fénytartományban működő ~ek. Az ~ek gépjárműre, harcjárműre, hajóra vagy légi járműre szerelhetők, illetve kézben tarthatók. Nagy kiterjedésű elaknásított terület gyors és áttekinthető felderítését légi úton végzik: a repülőgép vagy helikopter fedélzeti infraérzékelő műszere a növényzet és a talaj bizonyos rendszer szerinti megbolygatása alapján kimutatja az aknatelepítés vagy szórt aknásítás helyét. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

aknamentesítés: az a tevékenység, amelynek során egy terepszakaszról vagy területről az ott található összes aknát eltávolítják. Az ~ a körülményektől függően történhet az aknák kézi erővel történő felszedésével, gépi eszközökkel (aknataposó henger, aknakifordító eke, ütőhatású aknamentesítő eszköz), robbantással összpontosított töltetek vagy különböző nyújtott töltetek (rövid nyújtott töltet, vontatható fűzött nyújtott töltet) alkalmazásával, valamint az előbbi módszerek kombinációjával. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

aknamező: a robbanó műszaki zárak alapvető fajtája. Olyan, egy vagy több, azonos vagy különböző típusú, szórt aknásítással vagy kézi erővel, illetve géppel rendszerben a talaj felszíne alá telepített vagy a felszínen elhelyezkedő aknát tartalmazó tereprész, amelynek alaprendeltetése a hagyományos rrobbanóanyag-töltetű aknák robbanásával az élőerő és a haditechnikai eszközök pusztítása, harcképtelenné tétele. Irányultsága szerint lehet gyalogság elleni ~, harckocsi elleni ~, valamint gyalogság elleni aknákat és harckocsi elleni aknákat is tartalmazó vegyes ~. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

aknamező-alaprajz: az aknamező 1:1000–1:5000 méretarányban készített vázlata, amely tartalmazza a helyi tájékozódási pontokat, a tájolóirányt, az aknamező határait, az aknasorokat és azok törését, a sorok közötti távolságot, az aknamezőn nyitva hagyott átjáró helyét. Amennyiben koordinátazsinórral történt az aknatelepítés, akkor tartalmazza a koordinátazsinór csatlakozását, fektetési irányát és a zsinór rajzát

a kifektetett szárnyzsinórokkal, a távolságok és szárnyzsinórok pontos méreteinek feltüntetésével. Vonalas rajzon itt kell ábrázolni az aknák felszedés elleni biztosításának módját is (ha alkalmaztak ilyet). (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

aknamező bekötési vázlat: az aknamező és a környező terep 1:5000–1:10000 méretarányban készített vázlata, amely tartalmazza az aknamező határvonalát, az aknamező sarokpontjainak bekötését a terepen és a térképen is meglévő legalább két tájékozódási ponthoz, a bekötések tájoló irányszögét vonásértékben és a tájékozódási pontok távolságát méterben megadva, a tájékozódásra alkalmas természetes és mesterséges tereptárgyakat, az ellenség tevékenységének irányát, valamint az északi irányt. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

aknamező-törzskönyv: az aknamező telepítésekor szabványos űrlapon elkészített, az adott aknamezőre és a telepítésére vonatkozó legfontosabb szöveges információkat, adatokat, az aknamező bekötési vázlatát, valamint az aknamező alaprajzát tartalmazó okmány. Rendeltetése megkönnyíteni, biztonságossá tenni az általunk telepített aknamezők visszatelepítését, illetve azokon a felszedéssel történő gyors átjárónyitást. A törzskönyvet a telepítést irányító parancsnok készíti el. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

aknásítás: az aknatelepítés közkeletű elnevezése. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

aknaszóró berendezés: szórt aknamezők létesítésének eszköze, amelynek rendeltetése az aknák talajfelszínre történő gyors telepítése közvetlenül a csapatok állásai előtt; a visszahagyott terepszakaszok aknásítása visszavonulás esetén; a veszélyeztetett szárnyak és a már telepített aknamezők közötti hézagok és a rajtuk lévő átjárók lezárása; az aknamezők mélységének és sűrűségének növelése; a védelembe betört ellenség megállítása, akadályozása. A hordozható vagy járműre szerelt aknaszórók az aknák kiszórását mechanikusan, illetve piropatron segítségével végzik. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

aknataposó henger: az átjárónyitás és az aknamentesítés gépi eszköze, a harckocsi homlokpáncéljára felfüggesztett, a lánctalpak előtt a talajon futó, több, egymástól függetlenül mozgó, bütykös acélgörgőkből álló henger, amely tömegénél fogva az aknákat taposással robbantja. Általában csak a nyomásra működő és az elektromágneses gyújtóval szerelt aknák mentesítésére alkalmas. Nyomsávos átjárót nyit, így összefüggő vagy szélesebb átjáró létesítése esetén lépcsőzetes elhelyezésben több eszközt alkalmaznak, vagy több menetben végzik az aknamentesítést. Harchelyzetben az átjáró nyitását követően a harckocsi személyzete az ~t a harckocsiból való kiszállás nélkül, piropatron segítségével robbantja le a harckocsiról. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

aknatelepítés: az aknáknak a talajban, a terepszinten vagy a vízben való olyan nyílt vagy rejtett elhelyezése, illetve a felszínre szórása, amely a céltárgynak vagy személynek az akna hatósugarába hatolásakor kiváltja, lehetővé teszi annak működését. Az ~t végrehajthatják rendszerben vagy rendszer nélkül; eredményeképpen aknamező vagy aknacsoport jön létre. Szárazföldön az aknát kézi erővel, gépek alkalmazásával vagy szórással telepítik. Aknatelepítő gépekkel nagyobb a teljesítmény, mert ezek az aknák élesítését, adagolását és rejtését önműködően hajtják végre. A telepítő gépek lehetnek önjárók vagy utánfutóra szereltek. A víziaknákat aknarakó hajóval vagy levegőből való kiszórással telepítik. Az ~ korszerű mód-

szere a szórt aknásítás vagy távaknásítás. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

aknatelepítő és -mentesítő eszköz: az aknák talajszintre, talajba, vízbe, mederfenékre történő rejtett vagy nyílt elhelyezésére, illetve a telepített aknák felderítését követően a megsemmisítésükre szolgáló eszközök gyűjtőneve. Az aknatelepítés kézi vagy gépi eszközzel hajtható végre. Kézi eszköz a koordinátazsinór, amely az aknák tetszés szerint változtatható rendszerű, ugyanakkor nehezen felderíthető telepítését teszi lehetővé. Gépi telepítő eszköz az aknatelepítő felszerelés utánfutón (vontatott aknatelepítő), az önjáró aknarakó, aknatelepítésre alkalmas tüzérségi eszközök, helikopterre, repülőgépre szerelt aknatelepítő berendezések, valamint aknarakó hajó. Az aknamentesítés kézi eszköze a dobókörte, aknakifordító horog. Gépi aknamentesítő eszközök az aknataposó henger, aknakifordító eke és az ütőhatású aknamentesítő eszköz. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

aktív (önkéntes) tartalékos: az a tartalékos hadköteles, aki önként, szerződésben vállalja meghatározott ideig (3–5 év vagy több évig) az intenzívebb kiképzést és a gyakoribb behívásokat (külföldi szolgálatot) is. Megkülönböztetünk részben aktív tartalékost, aki meghatározott időszakokban szolgálatra készen áll. Passzív tartalékos az, aki különleges jogrend kihirdetése esetén törvény alapján, rövidebb-hosszabb felkészítés után lát el tartalékos katonai szolgálatot. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

aktív állomány: ténylegesen szolgálatot teljesítő katona. Békeállomány, amely hivatásos és szerződéses tiszti, altiszti állományból és aktivizált önkéntes védelmi tartalékosokból, önkéntes műveleti tartalékosokból és önkéntes területvédelmi tartalékosokból áll. Az ~ tagjai az Altiszti Akadémia, és az Nemzeti Közszolgálati Egyetem (NKE) Ludovika zászlóalj hallgatói is. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

aktív elektronikai zavar: az elektronikai zavarok olyan fajtája, amely előállításához külső energiaforrás igénybevétele szükséges. A külső energiaforrások egyen- vagy váltakozó áramúak, amelyek zavarásra történő átalakítása az adott frekvenciatartományra harmonikus rezgések gerjesztésével, erősítésével és kisugárzásával történik. A hatékonyság növelése érdekében az így előállított jeleket különféle modulációs eljárásokkal illesztik a lefogni kívánt jelfeldolgozó (vevő) rendszer jelstruktúrájához. ~nak tekinthetők a természetes úton létrejött zavarok is, függetlenül attól, hogy nem szándékosan hozták őket létre az erre hivatott szervezetek. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

aktív szakasz: a röppálya azon szakasza, ahol a rakétaelven működő sorozatvető lőszerek és rakéták szilárd vagy folyékony hajtóanyagú menethajtóműve működik. Az ~ a kirepülési pontban kezdődik, és az égésvégi ponton záródik. (Sz. T.) → *tüzérség*

aktív zavarás: a zavarási eljárások olyan fajtája, amely során a zavarandó elektronikai berendezésbe külső, általában kimondottan erre a célra épített vagy átalakított elektronikai berendezéssel, összefoglaló nevén, zavaró állomással juttatunk el zavaró hatású kisugárzást. Az ~hoz külső energiaforrásból származó energiát használunk fel. Az ~ történhet kisugárzással vagy visszasugárzással. A kisugárzáshoz nem szükséges a lefogandó jel megléte, míg a visszasugárzáshoz elengedhetetlen. Kisugárzott zavar állítható elő például a rádiózavaró állomásokkal, visszasugárzásos zavar pedig például a válaszjel-, válaszimpulzus-zavarás, valamint a rádiógyújtó zavarás. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

aktivitás: folyamatos cselekvés, folyamatos ráhatás, fokozott tevékenység. Célja az ellenség vagy szemben álló fél tevékenységének akadályozása, semlegesítése, illetve szükséges mértékű pusztítása. A hadművészet egyik fontos elve, a siker elérésének, a kezdeményezés megszerzésének és megtartásának, valamint a saját akaratunknak a szemben álló félre kényszerítésének nélkülözhetetlen feltétele. Az aktívan végrehajtott harctevékenységgel, a folyamatos csapásokkal az ellenség (a szemben álló fél) megfosztható a tervszerű, céltudatos, sikeres tevékenység lehetősségétől és megakadályozható a tevékenysége sikerének kiaknázását. Az ~ a támadás legfőbb elve. A védelemben az ellenség erőinek felőrlését, a saját területek megtartását jelenti. Az ~ békeműveletekben a folyamatos szerepvállalást, a műveleti területen lévő szereplők tevékenységére történő ráhatást jelenti a válság, a konfliktus sikeres megoldása érdekében. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

akusztikai felderítés: olyan adatszerzési eljárás, amely a különböző hangfelderítő-berendezések alkalmazásával, a nyert adatok feldolgozásával következtet a hangforrás típusára. A szárazföldi haderőnem vonatkozásában elsősorban a tüzelő tüzérségi lövegek, aknavetők felderítésére nagy erejű robbanások helyének megállapítására, szolgál, de akusztikus szenzorok is alkalmazhatóak a mozgó haditechnikai eszközök felfedésére is. A hangfelderítő-rendszer tüzérségi tűz helyesbítése is alkalmas. (H. H.) → *felderítés*

akusztikus érzékelő: az érzékelő berendezések – szenzorok – azon csoportja, amelyik az akusztikus rezgések adott terjedési közegében a mechanikus nyomásváltozásokból valamilyen átalakítási eljárással általában villamos jeleket állít elő. A levegőben mikrofonnak, a vízben hidrofonnak, a földben geofonnak nevezzük őket. Az átalakítás elve lehet rezisztív (szénmikrofon), kapacitív (kondenzátor mikrofon), induktív (dinamikus mikrofon), piezoelektromos (kristály mikrofon) elvű. A komplett ~ az átalakítás után rendelkezhet erősítő, analóg vagy digitális jelfeldolgozó, jelrögzítő és egyéb kiegészítő berendezéssel, attól függően, hogy milyen rendszerben alkalmazzák. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

akusztikus megfigyelés (feld): során olyan elektronikus berendezések kerülnek alkalmazásra, amelyek magukban foglalják az információgyűjtés céljára használt hangrögzítő és vevő, illetve továbbító eszközöket. (H. H.) → *felderítés*

akusztikus zavarás: a zavarási eljárások olyan csoportja, amely a mechanikus rezgések tartományában, néhány Hz-től a 100 MHz-es tartományig fejthetik ki hatásukat. Az emberek ellen irányuló zavaró tevékenység a 20 Hz alatti infrahangokat, a 20 Hz – 20 kHz közötti audio tartományt és a 20 kHz feletti ultrahang tartományt fogja át. Hatását tekintve az infrahangok dezorientációs, pánikkeltő hatásúak, a hallható hangok tartományában a nagy hangerejű berendezések az elviselhetőséget meghaladó hangerejükkel fejtik ki menekülésre késztető hatásukat, az ultrahangtartomány pedig szintén zaklató, idegi stimuláló hatással jár. Különleges közeg a víz, a hidroakusztikus tartomány, amely a víz alatt folytatott felderítő, azonosító, mérő és navigációs eljárásokat támadja a megfelelő akusztikus rezgések generálásával például a tengeralattjáróknál. Akusztikus zavaró eszközök támadhatják például a pilóta nélküli repülőgépek ultrahangos magasságmérő berendezéseit is. Az ~ hatásainak kiváltása esetében kulcsfontosságú a terjedési közeg fizikai visel-

kedése az adott frekvenciatartományban. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

alá- és fölérendeltség: valamennyi szervezetre, de különösen a katonai szervezetek struktúrájára kötelezően jellemző. A társadalmi szervezetekben kialakuló emberi kapcsolatrendszert az alá-fölérendeltségi viszonyok szabályozzák. Az ~i viszonyok, vagy más szóval a hierarchikus tekintélyviszonyok alapvetően azt a funkciót hivatottak szolgálni, hogy összehangolják a munkamegosztási viszonyok alapján elkülönült résztevékenységeket végzők munkáját. Az ~ elvének az a célja, hogy az egész szervezeten belül biztosítsa a hatáskörök kapcsolódásának folyamatosságát, amely a gyakorlatban annyit jelent, hogy mindenki a rangsorban felette állónak tartozik beszámolással, az utasítás láncolatát követve (függelmi viszony). Az egyértelmű utasítási és felelősségi jogkörök pontos, szabályozása a szervezetben dolgozók számára biztonságot ad, a hadseregben (és a rendvédelmi szervekben) megkerülhetetlen. A hierarchikus struktúrák demokratikus működése abban az esetben valósulhat meg, ha az alá- és fölérendeltségi helyzetek a tagok számára elfogadott és valamilyen előnyökkel jár. A katonák a szolgálatukat a Honvédségnél fennálló függelmi rendszerben teljesítik. E rendszerben az a katona, akinek joga és kötelessége más katonák tevékenységének irányítása, elöljáró vagy felettes, akire pedig ez a jogkör kiterjed, alárendelt. (C. O.) → *katonai vezetés*

alá-fölé rendeltségi viszony: a hierarchikus szervezetek irányításának egyik jellemzője az ~ szabályozottsága, ez az egyik legfőbb jellemzője a katonaiszervezetek működésének is. Az alá- és fölérendeltség kialakításának elve az, hogy az egész szervezeten belül biztosítva legyen a hatáskörök kapcsolódásának folyamata. Az ~ok meghatározzák az utasítási, valamint beszámoltatási jogköröket. A hierarchiában lejjebb levő személy/szervezeti egység beszámolási kötelezettséggel tartozik a felette állónak. Az alá- és fölérendeltség elve leszögezi, hogy nem szabad átlépni a szervezeti struktúrában meghatározott vonalakat (szolgálati út) vagy bármilyen más módon megsérteni a formalizált hierarchiát. Minél egyértelműbbek ezek a determinációk, a struktúra annál stabilabb. Természetesen az a struktúra, ahol szigorúan érvényesül a hatáskörök stabilitása, egyben merev is. A hatáskörökhöz szervesen kapcsolódik a felelősség is, amely bizonyos funkciók ellátásának, bizonyos tevékenységek és feladatok elvégzésének kötelezettségeként értelmezhető. A felelősség egyben azt is jelenti, hogy ha egy adott személy vagy szervezeti egység felelős egy adott feladat elvégzéséért, akkor számonkérhető rajta az adott cél elérése. (K. J.) → *katonaszociológia*

alacsony készenléti szint: a kötelékek azon kiképzettségi állapota, amely esetében egy évre vagy több mint egy évre van szükség ahhoz, hogy kiképezzék és felkészítsék küldetése, harcfeladata – készenléti szolgálat vagy misszió – teljesítéséhez. Az ~ű kötelék – a békében meglévő állományával – ugyanakkor képes a hazai támogatási műveletek, feladatok végrehajtására, a katasztrófákra és vészhelyzetekre való gyors és hatékony reagálásra. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

alacsonyabb beosztás: kisebb felelősséggel, szűkebb hatáskörrel és ennek megfelelően alacsonyabb rendfokozattal, valamint illetménnyel járó státusz. A tényleges és tartalékos állomány esetén beosztás hiánya vagy átszervezés során nem elért rendfokozatának megfelelő beosztásba kerül az érintett katona. A hivatásos állomány esetén illetménye meghagyása mellett kerül

~ba. A rendvédelmi szerveknél a rendfokozat címzetes jelzőt kap. Például c. őrnagy. A Magyar Honvédség önkéntes műveleti tartalékos állományában igen sok a rendfokozattól eltérő beosztás. A hadkiegészítés a rendszerváltás előtt ismerte a „vegyes menetalegység" fogalmát, amelybe azok a tartalékosok tartoztak akiknek állománytábla szerinti beosztás nem jutott, de hadrendbővítés vagy veszteségpótlás idején, szakképzettségüknek, rendfokozatuknak megfelelő beosztásba kerültek. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

alacsonyvízi híd: a helyszíni (szükség-) anyagokból készült hadihidak egyik alapvető típusa. Aljazata szerinti kialakítását tekintve az állóaljazatú hidak csoportjába tartozik. Jellemzője a korlátozott alkalmazási cél és időtartam, az egyszerű szerkezet és a gyors építhetőség. Az erős jégzajlást, a magas vízállást nem kell kibírnia, a hajózást nem kell lehetővé tennie. Általában a rendszeresített (katonai célokra gyártott) hadihídkészletek kiváltására építik. Alkalmazzák ezen kívül közepes és széles vízi akadályokon épített kombinált hidak részeként a partközeli sekélyebb vizeken. Az ~ fedélzetből és aljazatból áll. A fedélzet rönk- vagy gerendatartókra helyezett pallóburkolat, amelyet szegéllyel, korláttal és a nyompályák szélességének megfelelően koptatóréteggel látnak el. Aljazatként leggyakrabban partfát, talpfásbakot, cölöpjármot és gerendamáglyát alkalmaznak. Az ~ak általában egypályásak, 25 vagy 60 t teherbírásra készülnek, és váltakozó irányú forgalom lebonyolítására alkalmasak. A híd pályaszélessége 25 t teherbírás esetén 3,8 m, 60 t teherbírás esetén 4,2 m. Ritkán – ha egy időben mindkét irányban intenzív forgalmat kell levezetni – kétpályás híd építésére is sor kerülhet, amelynek teherbírása minden esetben 60 t, a pályaszélessége 6,0 m. A hidak fesztávolsága ritkán haladja meg a 10 métert. Az építést speciális gépláncok és kisgépek alkalmazásával gyorsítják meg, azonban az építési idő további csökkentése érdekében gyakran előregyártott hídszerkezeteket (fedélzeti nyompályablokkok) használnak, amelyeket a műszaki csapatok anyag-előkészítő és feldolgozó alegységei által létesített fűrésztelepeken készítenek el. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

alájátszó csoport: törzsgyakorlások, harcászati gyakorlatok során a foglalkozásvezetőt támogató ideiglenes törzs részleg, vagy alegység (ellenerő). Feladata a kiképzési célok elérése érdekében a gyakorlók részére szükséges információk, illetve helyzetek kialakítása, ezzel még dinamikusabb (életszerűbb) tevékenységre való késztetés. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

alaki gyakorlás: a gyakorlati tevékenységek, a katonai kiképzési módszerek egyikének fajtája, amelyet az alaki kiképzés keretében a katonai alaki szabályok előírásai helyes végrehajtásának megtanítása, begyakorlása, valamint a jártasságok és készségek kialakítása érdekében alkalmaznak. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

alaki kiképzés: katonai kiképzési ág, amely azokat a gyakorlati és elméleti tudnivalókat tartalmazza, amelyeket minden katonának (köteléknek) el kell sajátítania a helyes viselkedés és magatartás, a szabályzatokban előírt alaki-formai szabályok betartása, betartatása érdekében. Az ~ rendeltetése az alaki szabályzatban előírt fegyverfogások, mozdulatok, egyéni és kötelékmozgások, öltözködési, tiszteletadási előírások és egyéb tényked̈sek gyors végrehajtása, illetve rövid vezényszavakkal kiváltott teljesítése. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

álaktivitás: a képzés, kiképzés során tapasztalható azon magatartás, amikor olyan személyek tüntetik fel magukat aktívnak, akiknek nincs meghatározott céljuk. Ezeknek a személyeknek a tevékenysége nem támaszkodik biztos ismeretekre. Az ~ felismerhető, amikor az oktatott feleslegesen ismétel, kerüli az állásfoglalást, feltűnően vesz részt a könnyű, lényegtelen feladatokban, míg a lényegi, nagyobb erőfeszítést kívánó feladatokat kerüli. Az ~ az egységes és következetes követelménytámasztással számolható fel. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

alapbiztosítás: katonai szervezet(ek) béke és háborús – személyi és technikai – létszámának különbségére, a hadkiegészítő parancsnokság(ok)on kiírt (biztosított) tartalékos hadkötelesek és nemzetgazdasági technikai eszközök összessége. Az ~ a katonai szervezet béke- és mozgósítási állománya közötti különbség. A pontos létszámot a beosztási könyv hiánya adja. Amennyiben a kiegészítendő katonai szervezet átcsoportosítás útján kerül kiegészítésre, az ~ csökken vagy el is maradhat. A kurrens katonai beosztások ~ára úgynevezett biztonsági hányadot (BH) kell biztosítani. Ennek mértéke (általában) az ~ 15–20%-a, a mozgósítási tartalék (MT) (korábban megyei tartaléknak hívták) 5%, amely csak végső esetben használható fel a katonai szervezet kiegészítésére. Amennyiben nem használják fel, az MT-állomány a központi tartalék állományába kerül. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

alapelbírálás: a hadkiegészítő szervek által kijelölt bizottság tevékenysége, amely – az adatszolgáltatási kötelezettség keretében megküldött büntetőjogi adatok alapján – a hadkötelesek behívhatóságának és beoszthatóságának első megítélését jelenti. Célja, hogy az adott évben katonai nyilvántartásba vett (a belépő évfolyam és az egyedileg nyilvántartásba kerülő) hadkötelesek katonai szolgálatra történő behívhatóságát – a tájékoztatási (és adatszolgáltatási) kötelezettség keretében más szervektől megküldött (a büntetett előéletre, a kábítószer-élvezetre vagy alkoholizmusra stb. vonatkozó) adatok alapján elbírálják. Ennek során az érintett hadkötelesseket a behívhatóság szerint minősítik, mégpedig: minden katonai szervezethez, bármely beosztásba átadható hadköteles (jelölése nincs); meghatározott beosztásba nem helyezhető (jelölése: B) hadköteles; csak külön intézkedésre behívható (jelölése: NB) hadköteles. (F. F.) → *védelmi igazgatás*

alapfelület: a térképészetben alkalmazott, matematikailag megfogalmazható vonatkozási, avagy referenciafelület, amely a Föld valódi (fizikai) alakját helyettesíti, egyben a geodéziai számítások és térképrendszerek alapját is képezi. A geodéziai eszközök és mérési eljárások fejlődésével számos ~ került kidolgozásra az elmúlt két évszázadban, amelyek két csoportba, a vízszintes ~ekbe és a magassági ~ekbe sorolhatók. A vízszintes ~ek a különféle vetületi rendszerek és az azokra épülő térképi koordináta-rendszerek kialakítása során kapnak jelentőséget. Minél nagyobb a felmérendő, térképezendő terület, annál jobban közelíti meg a vízszintes ~ (sík, gömb, forgási ellipszoid) a Föld valóságos fizikai alakját. A vízszintes ~ek a geoidhoz viszonyított helyzetük alapján is jellemezhetők, amelyet a geodéziai dátum határoz meg. A hazai térképészetben jelenleg két eltérő vízszintes vonatkoztatási rendszer van érvényben. A védelmi jellegű, illetve nemzetközi együttműködést is igénylő térképészeti feladatokhoz a WGS-84 vonatkozási rendszer, míg a polgári térképészet számára a HD72 (Hungarian Datum 1972) került bevezetésre. A magassági ~ ismerete (magassági alapszint) a terep egyes pontjai abszolút magasságának meghatározása

során szükséges. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

alapirány: olyan irány, amely lehetővé teszi a meghatározott tüzérségi csoportosítás egységes tájolási rendszerben történő alkalmazását. Az ~t általában a tűztevékenység valószínű körzetének középvonalában jelölik ki, és – a hálózati északi iránytól kiindulva – irányszögben, kerek száz vonásban határozzák meg. (Sz. T.) → *tüzérség*

alapképzés: a 2012. január 1-jével megalakult Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kara a hazai felsőfokú honvédelmi képzés és tiszti utánpótlás kizárólagos helyszíne. Elsődleges célja a honvédelem leendő és jelenlegi személyi állományának magas színvonalú képzése, alap-, mester- és doktori szinten. A katonai felsőoktatás részét képező honvédtiszti alap- és mesterképzés a haza fegyveres szolgálatára és a parancsnoki feladatok ellátására irányuló felkészítésre is kiterjed. A honvédtiszti ~re az a 18. életévét betöltött, de a felvétel évében 25. életévét be nem töltött, cselekvőképes, magyar állampolgársággal rendelkező személy vehető fel, aki a jelentkezők egészségi, pszichikai és fizikai alkalmasságának szabályairól szóló rendeletben előírt alkalmassági követelményeknek megfelel. További feltétel, hogy a hallgató hozzájárul a honvédtiszti ~ tekintetében a nemzetbiztonsági alkalmasságának ellenőrzéséhez, és vállalja a tisztjelölti szolgálati viszony létesítését és fenntartását az ~ idejére. A honvédtiszti ~re felvételt nyert személy az ösztöndíjszerződés megkötésével honvéd tisztjelölti állományba kerül. Honvédtiszti ~ben ösztöndíjszerződés megkötése nélkül hallgatói jogviszony nem létesíthető, és nem tartható fenn. A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kara az alábbi nappali munkarendű ~i szakokat indítja: *a)* katonai logisztikai ~i szak (haditechnikai, hadtáp, katonai közlekedési, illetve a katonai pénzügyi specializációkkal); *b)* katonai üzemeltetés ~i szak (híradó, katonai informatika, katonai repülőműszaki, rádióelektronikai felderítő és elektronikai hadviselés, illetve repülésirányító specializációkkal); *c)* katonai vezetői ~i szak (felderítő, harckocsizó, légvédelmi rakéta, lövész, műszaki, tüzér, illetve vegyivédelmi specializációkkal); *d)* nemzetbiztonsági ~i szak (katonai nemzetbiztonsági specializációval); *e)* állami légiközlekedési. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

alapkiképzés: katonák, rendvédelmi szervek tagjai részére előírt és kötelezően teljesítendő általános alapozó elméleti és gyakorlati felkészítés. Az ~ sikeres teljesítése a feltétele a kötelékképzésben, illetve a speciális felkészítésekben való részvételnek. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

alapkompetencia: 1. Az alapképességekből kifejleszthető a környezetben egyedülálló szolgáltatás. Kompetencia (latin: „competo") – valamire alkalmas, képes. Korábban az adott személy illetékességét, hatáskörét értelmezték, ma az érzelmi intelligencia oldaláról történő megközelítésig vizsgáljuk. **2.** Illetékesség, jogosultság. **3.** Szakértelem. Alap- vagy kulcskompetenciák közé sorolható: *a)* a kommunikáció – a számszerűsítési készség; *b)* a csoportmunka, azaz az együttműködési készség; *c)* a problémamegoldó készség; *d)* a meggyőzés, azaz a kapcsolatépítés, kapcsolatfenntartás; *e)* a nyitottság és elfogadás, tolerancia; *f)* a tanulás és teljesítmény fejlesztése; *g)* az alkalmazkodás. A kompetencia lényege, hogy megfelelés legyen a munkakör (szerep) megkövetelte kompetenciák és az azt betöltő személy alkalmassága között. (C. O.) → *katonai vezetés*

alapozó-átmeneti, támogató fázis: a Magyar Honvédség ciklikus felkészítésének, kiképzésének három egymástól határozottan elkülöníthető fázisaiból a készenlétet, a kiképzést és az alkalmazási szinteket tekintve sorrendben az első. Ebbe a fázisba tartoznak azok a katonák (tényleges és tartalékos), akik nem vesznek részt tevékenyen a kötelékkiképzésben azért, mert ismeretszintjük még nem elegendő a kötelékfeladatok begyakorlásához – alap- illetve szakalapozó kiképzésen vesznek részt –, vagy azért, mert tanfolyami (előmeneteli, át-, továbbképző, szakmai céltanfolyam) képzésre, vagy más kötelékek kiképzésének támogatására vezényeltek, illetve szabadságon, rekreációs periódusban tartózkodnak. Ebbe a fázisba kerülnek azok a katonák is, akik további katonai szolgálatot nem vállalnak, felkészülnek a tartalékos katonai szolgálattal járó alapvető kötelmeikre, majd leszerelnek, illetve azok, akiknek egészségügyi állapota időlegesen nem teszi lehetővé a kiképzésben történő részvételt. Az ~t a viszonylagosan magas személyi mozgás jellemzi a kinevezéseknek, az egyéni előmeneteli tanfolyamoknak, más kötelékek kiképzési támogatásának, a váratlan egyéni és csoportfeladatoknak, az egyéni (általános) harcfeladat szabványok szerinti kiképzésnek, a bevonulóknak és a leszerelőknek köszönhetően. Ezekből következően az egyénekre és az adott kötelékre ebben a fázisban az alacsony készenléti, kiképzési és az alapalkalmazási szint a jellemző. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

alappont: geodéziai méréssel meghatározott, egyértelműen megjelölt, állandósított és további földmérési munkálatokhoz alkalmas pozíció. Kialakítható már meglévő, állandó jellegű épületen, épületrészen (toronyszerű építmény, hídpillér) vagy az alappont fennmaradását biztosító, mérésre és irányzásra alkalmas tetszőleges helyen. A vízszintes és/vagy magassági vonatkozási rendszerben meghatározott ~ok egy adott koordináta-rendszer terepi reprezentációi. Állandósítási és jelölési módjuk céljuktól és rendűségüktől függően változatos képet mutat (útburkolatba, illetve falba süllyesztett csapok, tárcsák, keresztvéséssel ellátott faragott kő- vagy betonoszlopok, tripódok, állványos gúlák, vasbeton mérőtornyok stb). Az ~ok rendűségét létrehozásuk módja és pontossága határozza meg. A magasabb rendű ~ok ritkábban helyezkednek el, mint az alacsonyabb rendűek, a meghatározásukra alkalmazott geodéziai eszközök pontosabbak, a mérési eljárások hosszadalmasabbak és költségesebbek. A geodéziai ~ok összessége a geodéziai alapponthálózat. Az állami alapponthálózatok kialakítása és fejlesztése, továbbá az állami ~ok létrehozása, védelme és állagmegóvása az adott állam térképészeti tevékenységéért felelős intézményeinek egyik kiemelt jelentőségű feladata. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

alaprendeltetés: valamely szervezet létrehozásának céljából adódóan a vele szemben támasztott követelmények összessége. Az ~ben meghatározott követelmény szabja meg a szervezet szervezésének, működtetésének, fenntartásának és fejlesztésének alapvető feladatait. Az ~ hatást gyakorol a szervezet felépítésére, felszereltségére, ellátottságára, feladat-végrehajtáshoz szükséges felkészültségére. Az ~ megfogalmazására a vonatkozó felső szintű szabályozás (például törvény, parlamenti állásfoglalás, szövetségi szabályozók – capability/képességmeghatározás) vagy össztársadalmi megegyezés, konszenzus – alapján, hivatalos okmányban (szervezeti és működési szabályzat, NATO capability, hadrend, hatályos műveleti eljárások okmánya) való rögzítéssel kerül sor. (T. J.) → *szárazföldi műveletek* A katonai szervezetek ~e az ország területének fegyveres védelme és az állam által felvállalt

nemzetközi kötelékekben ellátandó feladat, amely döntő többségében béketámogató műveletekben realizálódik. Az országvédelem további funkcionális rendeltetés szerint csoportosítjuk, mint légierő és szárazföldi kötelékek, illetve vezetőszervek, harcoló, harctámogató, harcbiztosító és kiszolgáló szervezetek stb. (C. O.) → *katonai vezetés*

alapszint: a geodéziai magasságmérés alapja, referenciafelülete, magassági alapszint (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

alapszintköz: az a szintközérték, amelyet szintvonalas domborzatábrázolás során tereptérképi megjelenítésekor alkalmaznak. A topográfiai térképeken értéke függ az ábrázolt terep domborzati viszonyaitól és a térképi méretaránytól. Az ~ csökkentésével a szintvonalak mennyisége növekszik a térképen, a domborzat hangsúlyosabb megjelenítést kap, ugyanakkor a többi tereptárgy megjelenítése korlátozódik. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

alapszög-mérőállás: az alapirányba tájolt tűzeszköz fordított iránya és a kisegítő cél között az óramutató járásával ellentétes irányban mért vízszintes szöget ~nak nevezzük. Az ~ a tűzeszköz oldalirányú alapállása, amiből kiindulva a tűzeszközt – a vezényelt oldal alapján – oldalban a célra kell beirányozni. (M. G.) → *tüzérség*

alárendelt: függőségi viszony. **1.** Az a katonaszemély, aki valamely elöljáróhoz szolgálati beosztás, külön parancs vagy utasítás alapján – akár ideiglenes jelleggel is – be van osztva. (C. O.) → *katonai vezetés* **2.** Az ~ az, aki vagy ami felett irányítást gyakorolnak. Mindazok személyek vagyszervezetek, amelyek mások intézkedési joga alá tartoznak. Az ~ szervezet vagy személy köteles végrehajtani a felette hatalmat gyakorló (elöljáró) parancsát, intézkedését. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

alárendeltségi viszony: katonák – katonai szervezeteknek a szervezeti struktúrában elfoglalt, kölcsönös, függelmi viszonyára jellemző fogalom. Általában az elöljáró parancsnok, elöljáró szervezet egyben irányító, míg az alárendelt katona, szervezet az irányított, ami determinálja a létét, a tulajdonságait és a környezethez való viszonyát, ezzel kapcsolatrendszerét. A kapcsolat az a rendszerjellemző, amely a szervezeti rendszer elemei közötti interakciókat, az együttműködést, az információáramlást befolyásolja. Függelmi kapcsolat: a formális (strukturális) kapcsolat jellemzője, pontosan meghatározott alá-fölé rendeltségi viszony. A parancsnok valamennyi alárendeltségében lévő szervezetet irányítja, ezért a kapcsolati hatóköre teljes. Az utasítások, parancsok, intézkedések egyirányúak az alárendeltek vonatkozásában. Érzelmi kapcsolat: általában a személyek vagy csoportok között nem minden esetre kölcsönös, ezért hatóköre kicsi. Előjele lehet pozitív vagy negatív, ami befolyásolja az eredményességet, a minőséget. Szakmai kapcsolat: a szervezeti struktúrában meglévő kölcsönhatás, ahol a munkavégzést a szakmai (sokszor nem formális) vezető határozza meg. Alapja a tudás elfogadottsága, ezért előjele pozitív. (C. O.) → *katonai vezetés*

alattos: 1. Alárendelt. **2.** Rangban (rendfokozatban), beosztásban alacsonyabb helyzetű. (C. O.) → *katonai vezetés*

álcaleválasztás: a tartós védelmi építmények föld védőrétegének leválasztására lőtt tüzérségi tűz. A tűzfeladat végrehajtásakor romboló és késleltetett állítású repeszromboló gránátokat alkalmaznak. (Sz. T.) → *tüzérség*

álcatakaró: az álcázás során alkalmazott mesterséges álcázó eszközök egyik alapvető fajtája a technikai eszközök, erődítési építmények és objektumok ellenség vizuális és optikai felderítése elleni rejtésére. Terjedelmesített poliészteranyagból, lánckötött technológiával, a különböző terepviszonyokhoz való minél tökéletesebb alkalmazkodás miatt rendszerint többféle kivitelben és különböző méretekben készül. Az ~ fontos tartozékai az alakmásító elemek, amelyek az álcázandó eszközre, objektumra jellemző kontúrvonások megváltoztatását, eltorzítását könnyítik meg. A korszerű ~k az anyaguk és speciális bevonatuk révén jelentősen csökkentik az álcázott eszköz hőkisugárzását, illetve hatásos rádiólokációs visszaverő felületét is. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

álcázás: azoknak a rendszabályoknak és tevékenységeknek az összessége, amelyek célja megtéveszteni az ellenséget a saját csapatok, a különböző objektumok személyi állományának és technikai eszközeinek valós mennyiségére, elhelyezkedésére, állapotára, tevékenységére és szándékára vonatkozóan. Az ~ alapvető módjai a rejtés (az áruló jelek minimálisra csökkentése), a színlelés vagy utánzás (imitáció – az áruló jelek szándékos létrehozása, mutatása), a tüntető tevékenység (demonstráció – a tevékenység szándékos mutatása), valamint a félrevezetés (dezinformáció – ellenség megtévesztése különleges módszerekkel). A tevékenység méretei alapján az ~ szintje lehet hadászati, hadműveleti és harcászati (csapat~). Az ~ hatékonyságát az időben, magas színvonalon és komplexen végrehajtott ~i rendszabályok biztosítják, amelyek lehetnek: szervezési rendszabályok (széttelepítés, körletek váltása, a terep, a korlátozott látási viszonyok kihasználása, hang- és fény~), műszaki rendszabályok (álcázó festés, a rendszeresített álcatakarók és a csapatok által készített álcák alkalmazása, színlelt építmények létrehozása, utánzás műszaki eszközeinek alkalmazása, növényzet felhasználása, terepfoltosítás), valamint technikai rendszabályok (füst, köd, pirotechnikai eszközök alkalmazása). (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

álcázást észlelő fényképezés: olyan különleges képrögzítő eszközökkel (infravörös tartományban működő eszközök) végrehajtott képrögzítő eljárás, amelyet kifejezetten az álcázás felfedésére alkalmaznak. (H. H.) → *felderítés*

álcázó zavar: a szándékosan előállított zavarok azon fajtája, amely célja, hogy a valódi információt hordozó jelet, a valódi cél jelét elfedje, rádióberendezések esetében az elfedni kívánt jel detektálását, rádiólokációs felderítés esetén, az indikátoron való észlelését lehetetlenné tegye. Rádiók esetén ~ hatás elérhető nagyszintű vivőkisugárzással, zajmodulációval, de akár kaotikus beszéddel, zenejellegű tartalommal, rádiólokátorok esetén az indikátort kivilágító zajzavarással vagy nagy kiterjedésű dipólfelhő létrehozásával. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

alegység: általában az egység kötelékén belül tevékenykedő szervezetek vagy önállóan működő, de az egységszintű kötelék képességeit el nem érő szervezet. A legkisebb állandó összetételű, fegyverzetű katonai szervezet. Összetételük szerint lehetnek összfegyvernemi, fegyvernemi és szak~ek. Méretüket tekintve lehetnek zászlóaljak, századok, szakaszok, részlegek, rajok és tűzpárok. Az ~ek az adott kötelék rendeltetése, szervezeti felépítése szerint más megnevezést is viselhetnek. Lehetnek tüzérosztályok, ütegek, lövegrajok vagy harckocsi-kezelőszemélyzet stb. is. A feladatokhoz kikülöníthető, létrehozható kikülönített, ideiglenes ~ vagy harccsoport. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

alegységek összekovácsolása: az alegységek kiképzésének, harcfelkészítésének az a fontos eleme, mozzanata, amely a katonáknak és szervezetszerű alegységüknek a kötelékben végrehajtandó, összehangolt és hatékony tevékenységre történő felkészítését célozza. Az ~ának feladatait alapvetően harcászati alaki és harcászati foglalkozásokon, harcászati gyakorlatokon, különböző gyakorlások során és kötelék-lőgyakorlat keretében hajtják végre (bevált gyakorlat, gyakorlás). (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

alegységkiképzés: minden fegyvernemnél és szakcsapatnál egyszerű szervezeti keretek között (raj-, szakasz- és századkötelékben) végrehajtott oktatási (az ismeretközlés és a gyakorlás módszerével tanított) feladat. Az alapkiképzés eredményeként az adott alegység képessé válik a különféle (harci) feladatok megoldására, önállóan és kötelékben. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

alegységparancsnok: a katonai szervezet vezetésére jogilag felhatalmazott, meghatározott kompetenciával rendelkező katona, aki az alárendelt alegység valamennyi erőforrásával gazdálkodik. Az alegység szervezeti összetétele és funkciójának megfelelően és annak adekvát rendfokozattal felruházott tiszt vagy altiszt. (C. O.) → *katonai vezetés*

alföld: felszínforma, síksági domborzati típus. síkságnak nevezzük a földfelszín azon részeit, ahol a felszín relatív szintkülönbsége nem nagyobb 200 méternél és a térszín lejtése a 6 ezreléket nem haladja meg. A síkságokat a tengerszinthez viszonyított helyzetük és keletkezésük szerint osztályozzuk. A tenger szintje és a 200 m-es magasság között elhelyezkedő síkság az ~. A 200 m-nél magasabban fekvő ~ a fennsík vagy plató. A tenger szintjénél mélyebben fekvő síkság a mélyföld, depresszió. A tökéletes síkságon a relatív szintkülönbség nem haladja meg a 10 métert. A síkságok, medencék feltöltődésével, táblás térszínek tengerszint fölé emelkedésével és letarolásával jöhetnek létre. Folyami, tavi, tengeri, glaciális, vulkáni és eolikus feltöltés útján keletkezett síkságokat különböztetünk meg. A tájjelleg szerint lehet síkság, homokbuckás és hullámos vidék. Az ~ települései szétszórtan, nagy területen helyezkednek el. Magyarországon jellemző településtípus a tanya (szórt-, sor- és bokortanya), a falu, az óriásfalu és a mezőváros. Harcászati tulajdonságai attól függnek, hogy nyílt, fedett vagy átszeldelt-e a terep, sajátosságait az időjárás, a napszak és az évszak is befolyásolja. Az ~ön az utakon kívül, a mellékterepen a manőverező képesség közepes vagy jó, amely kedvez a nagy gépesített kötelékekkel végrehajtott támadótevékenységnek. Kedvezőtlen a védelem számára, mert a terep és a növényzet megnehezíti a légi és földi megfigyelés elleni rejtőzést és az álcázást. A védelmi hadműveletek, harcok célja az ~ön elsősorban a támadó fél lassítása és a települések megtartása. Magyarország ~i területei: Alföld, Kisalföld. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

algoritmus: 1. Legáltalánosabb értelemben tervszerűséget jelent. Így egy megoldandó feladatot részletesen lépésről lépésre összeállítunk, akkor algoritmust készítünk egy adott cél elérésére. A lépéseket egyesével, pontos szabályok szerint hajtjuk végre. **2.** Egy adott probléma programtematikus megoldását jelentő, elemi lépések véges számú halmaza által alkotott műveletsor. (C. O.) → *katonai vezetés*

alkalmasság: a katonai szolgálati viszony meghatározott egészségi, pszichikai és fizikai ~i feltételek esetén létesíthető, illetve tartható fenn. Az állomány tagjának a katonai szolgálatra való ~on túl meg kell fe-

lelnie a szolgálati beosztáshoz kapcsolódó egészségi, pszichikai és fizikai ~i feltételeknek. Miniszteri rendelet határozza meg a szolgálati beosztásnak és életkornak megfelelő egészségi, pszichikai és fizikai ~i követelményeket. A szolgálati beosztás betöltésének további feltétele az egyes vagyonnyilatkozat-tételi kötelezettségekről szóló törvényben előírt vagyonnyilatkozat-tételi kötelezettség esedékességkori teljesítése, a jogszabályban meghatározott nemzetbiztonsági ellenőrzés alá eső munkakörben pedig az állami élet és a nemzetgazdaság jogszerű működéséhez indokolt, valamint – amennyiben szükséges – a nemzetközi kötelezettségvállalásokból fakadó biztonsági feltételeknek való megfelelés. Az egészségi, a pszichikai és a fizikai ~ot rendszeresen ellenőrizni kell. Ennek keretében az állomány tagja köteles a szükséges felméréseknek, szűréseknek és vizsgálatoknak alávetni magát. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

alkalmasságvizsgálat: a katonai szolgálatra való ~ során a hivatásos, szerződéses és önkéntes tartalékos, honvéd tisztjelölti és honvédaltisztjelölti katonai szolgálatra jelentkezők, valamint honvédségi ösztöndíjas jelöltek egészségi, pszichikai és fizikai vizsgálata történik. A felvételi eljárás keretében végzett ~ az egyén általános képességeinek és különleges adottságainak megállapítására, illetőleg az adott személy által megpályázott szakra (szakterületre) való alkalmasságának vagy alkalmatlanságának elbírálása céljából. A vizsgálaton részt vesznek szakorvosok, pszichológusok, testnevelő tanárok és egyéb szakemberek. Az eljárás során az egészségi alkalmasság megállapítását követően – a pályaképek, pályakövetelmények, pályatükrök ismeretében – különféle fizikai és pszichológiai vizsgálat, valamint személyes beszélgetés útján a vizsgálatot végző csoport nagy valószínűséggel képes meghatározni az adott pályára, szakra, tervezett feladatokra való alkalmasságot, illetve ki tudja zárni azokat, akik a tervezett vagy megpályázott szakra alkalmatlanok. Katonai szolgálatra az alkalmas, akinek nincs olyan egészségi, pszichés elváltozása, betegsége vagy fogyatékossága, amely a katonai szolgálat teljesítését kizárná, fizikai állapota megfelel a mindenkori követelményeknek, illetve a katonai szolgálat teljesítése során képes fenntarthatóan elviselni a szolgálattal összefüggésben megnövekedett egészségi, pszichés és fizikai kockázatot. ~okat kell végezni például időszakosan vagy soron kívül az alkalmasság ellenőrzése céljából, a külföldi katonai szolgálat teljesítése előtt és után, az új beosztásba történő kinevezést megelőzően stb. Az ~ot a Magyar Honvédség központi egészségügyi szervezete végzi. (V. Z.) → *katonai egészségügy* (F. F.) → *védelmi igazgatás*

alkalmatlan személyiség: Carl G. Hempel (1905–1997) német filozófus megfogalmazása szerint az ~eket az jellemzi, hogy: nem képesek megfelelően reagálni bizonyos intellektuális, érzelmi, társadalmi és fizikai ingerekre: *a)* alkalmazkodási és beilleszkedési nehézségekkel küzdenek; *b)* határozatlanok; *c)* ítélőképességük gyenge; *d)* fizikailag és érzelmileg erőtlenek; jóllehet ha közelebbről is megvizsgáljuk őket, nem találunk náluk szembetűnő fizikai vagy mentális fogyatékosságokat. A katonai szervezetbe is bekerülhetnek ilyen zavarokkal küzdő egyének, akiknek felismerése lehet ugyan vezetői feladat, de szakszerű ellátásuk az egészségügyi szervek hatáskörébe tartozik (pszichológus stb.). (H. D.) → *katonapedagógia*

alkalmazásmenedzsment: az üzemeltetés, valamint a karbantartás folyamatainak irányítását, továbbá az alkalmazások folyamatos verziókövetését és korszerűsítését jelenti. Az alkalmazásmenedzsment magában

foglalja azokat az alapvető gyakorlatokat, technikákat és eljárásokat, amelyek szükségesek a vállalati és az adminisztrátori infrastruktúra szempontjából fontos alkalmazások optimális működéséhez, teljesítményéhez és hatékonyságához. Az ~ végső soron nem más, mint egy vállalati szintű informatikai irányításszemlélet, amely személyre szabott, optimális teljesítményt igyekszik nyújtani a különböző gazdasági szervezetek számára. Akik ebben részt vesznek, az alkalmazás tulajdonosai: az üzletvezetők, akik az ~ révén figyelemmel tudják kísérni a termelési folyamatokat, valamint a bevételeket és a kiadásokat. Az alkalmazás fejlesztői: azok a személyek, akik az alkalmazások fejlesztéséért, telepítéséért és karbantartásáért felelősek. Az alkalmazás felhasználói: ennek a csoportnak az ~ biztonságos, diszkrét és naprakész alkalmazásokat nyújt. Az ~ folyamatai közé tartozik: az alkalmazás frissítése, szükség esetén cseréje, az alkalmazások összehangolása és az alkalmazások teljesítményének javítása. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

alkalmazkodás: ~ alatt legtágabb értelemben az emberi lénynek a külső körülményekhez történő magatartási (viselkedési) illeszkedését értjük. A katona részéről kiemelt jelentőséggel bír az alkalmazkodási képesség. **1.** A haderő globális szerepvállalása miatt, mint természeti, mint társas életi, mint politikai szempontból, mint a kulturális viszonyoknak megfelelő, azaz ezekre alkalmas viselkedését értjük alatta. Konkrétabb értelemben a természeti viszonyokhoz (az éghajlathoz, a talaj alkotásához, az állat- és növényvilághoz) fizikailag való megfelelés és alkalmas életmódot, a multinacionális szervezetekben az a nemzetközi jogi és társas együttműködést, politikai vonatkozásban a lojalitást, kulturális szempontból más népek szokásainak, hagyományaik ápolásának, életmódjuk, viselkedésük elfogadását értjük. **2.** A katona funkcionális szakterületének megfelelően más és más alkalmazkodási képességekkel kell rendelkezniük, amíg a repülő személyzetnek elsősorban a gyors fizikai (éghajlati) hatásokhoz szükséges és képesnek kell lenni alkalmazkodni, addig a szárazföldi erők katonáinak elsősorban a terepviszonyokhoz kell képesnek lenniük alkalmazkodniuk. Ennek következtében igen nagy jelentőséggel bír a kiválasztásnál a fizikai, egészségi, állóképességbeli állapot, de ugyanúgy a kommunikációs készség, az együttműködési készség, a döntési készség stb. (C. O.) → *katonai vezetés*

alkalmazói rendszergazda: az informatikai rendszergazda a kis- és közepes vállalat, intézmény, szervezet informatikáért felelős vezetőjének közvetlen munkatársa, vagy kihelyezett informatikai szolgáltatásokat végző cégben első szintű támogatói feladatokat lát el. Megfelelő mélységű (elméleti és gyakorlati) informatikai, hálózati ismeretei birtokában részt vesz a munkahely infokommunikációs hálózatának kialakításában és működtetésében. Koncepcionális kérdésekben feladata elsősorban a döntések előkészítése, míg megvalósításban a koordináló feladatok ellátása. Együttműködik a rendszerszervezőkkel, szoftverfejlesztőkkel. Felelősségi körébe tartozik a vállalatnál működő informatikai hálózati eszközök, szerverek és munkaállomások, továbbá az informatikai alkalmazások összehangolt működésének és folyamatos frissítésének biztosítása, amelynek révén hozzájárul a szervezet teljesítményének folyamatos növeléséhez, a szervezet céljainak eléréséhez. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

alkalmazói szoftver: azoknak a programoknak és a hozzájuk kapcsolódó dokumentációknak az összessége, amelyek valamely felhasználói feladat megoldására készültek, megkülönböztetésül a rendszerszoftvertől.

Az ~ magában foglalja az informatikaalkalmazás egyes területeit támogató, általános célú programokat (programcsomagokat), illetve az egyedi programokat (programrendszereket). Az általános célú programcsomagok közé tartoznak többek között a szövegszerkesztő, a kiadványszerkesztő, a táblázatkezelő, az adatbázis-kezelő, a rajzoló, a demonstrációs és a képfeldolgozó programok. Ezek az adott alkalmazási terület feladatainak egy felhasználó vagy néhány által igényelt speciális igényre készültek. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

alkalmazott katonaföldrajz: a katonaföldrajz azon területe, amely az általános katonaföldrajzi elmélet, kutatási módszerek, vizsgálati szempontok, a feltárt összefüggések alapján hadászati, hadműveleti és harcászati vezetői szint részére a gyakorlati tervezéshez, szervezéshez szolgáltat adatokat, valamint segíti a parancsnoki elhatározás meghozatalát és a törzsek munkáját. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

államépítés: az elmúlt évtizedekben egyre gyakrabban használt kifejezés és eljárási mód, amely a békeépítés integrált részeként segíti elő a komplex konfliktusok megnyugtató rendezését. Alapvetően a politikai, a fizikai biztonsági és a gazdasági dimenziók élveznek prioritást az ~ során. Két megközelítésben értelmezhető fogalom: **1.** Külső szereplő: idegen ország, hatalom avatkozik be a gyenge, szétesõ vagy bukott állam intézményi rendszerébe, hogy felépítse, újraépítse, megteremtse annak működőképességét. **2.** Önerő, külső támogatással: az ország alapozva a társadalom és az állam kapcsolatára önerőből hajtja végre azokat a fejlesztéseket és reformokat, korrekciókat, amelyek hatékonyabb és működőképesebb, elfogadottabb államot, kormányzást eredményeznek. E folyamatot külső szereplők is támogathatják, de a nemzeti önerőé a prioritás. Az ~ célja a legitim, a hatékony, működő, stabil, önfenntartó és kiszámítható kormányzás, az állami funkciók ellátása képességének kialakítása, fejlesztése (például elvonás, elosztás, szabályozás és szankcionálás, külső és belső védelem stb.) (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

állampolgári és honvédelmi ismeretek mint kiképzési ág: a katonai szolgálatot teljesítők általános katonai alapkiképzése keretében megjelenő kiképzési ág. Célja: megtanítani a katonáknak a jogállamisággal (alkotmányossággal), a demokratikus államszervezettel, valamint a Magyar Honvédséggel, a honvédelemmel kapcsolatos alapvető ismereteket. Ennek keretében magában foglalja a Magyar Honvédség helyével és szerepével a magyar társadalomban, annak rendeltetésével és feladataival békében és békétől eltérő (különleges jogrendi) állapotban, szervezetével, irányításával és vezetésével, a személyi állományával és a polgári ellenőrzésével (civil kontrol) kapcsolatos ismereteket. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

állandó (reguláris) hadsereg: az állam által törvényesen felállított, folyamatosan fenntartott, törvények, rendeletek alapján, szabályszerűen működő, központosított hadkiegészítés útján nyíltan szervezett hadsereg, amely meghatározott létszámú személyi állománnyal és meghatározott mennyiségű haditechnikai eszközzel rendelkezik. A hadsereg kiképzését, ellátási rendjét, a személyi állomány életét és tevékenységi rendjét, törvényekben és szabályzatokban írjál elő, és centralizált vezetési rendszerrel valósul meg, ahol a katonaállomány egyenruhát visel. Az ~ általános hadkötelezettségen, illetve önkéntes katonai szolgálaton alapulhat. *a)* Az általános hadkötelezettségen alapuló hadseregben – annak gerincét biztosító önkéntes hivatásos és szerződéses állomány

mellett – döntő többségben állampolgári kötelezettségként hadköteles szolgálatot teljesítő sorozott állományból áll. Az általános hadkötelezettségre épülő hadsereg dominánsan keretrendszerű, amelynek békében csak azt a részét tartják fegyverben, amely a készenléti, a kiképzési feladatok megoldásához és a mozgósítás feltételeinek a megteremtéséhez szükséges. A feltöltésre tervezett haderő személyi állományának többsége kiképzett tartalékosként kerül bevonultatásra mozgósítás útján. *b)* Az önkéntes katonai szolgálatra épülő ~ben a vezetőállomány (tiszti) többsége élethivatásként nyugdíjazásáig, a beosztott állomány többsége (szerződéses) 3–15 éves szolgálatot vállal. (C. O.) → *katonai vezetés*

állandó állomány: a katonai szervezetek (béke-) feladatainak végrehajtására, tevékenységének biztosítására, az állománytáblában rendszeresített beosztásokban lévő személyek összessége. Az ~on belül megkülönböztetjük: a hivatásos; a szerződéses, és honvédségi közalkalmazotti állományt. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

állandó jellegű híradó-informatikai rendszer: békeidőszaki elhelyezési objektumokban üzemeltetett, a békeidőszak és a különleges jogrend feladatait támogató híradó-informatikai szolgáltatásokat nyújtó híradó-informatikai rendszer. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

állandó telepítésű híradó rendszer: az állandó létesítményekben, épületekben, építményekben telepített, üzemszerű helyzetváltoztatási képességgel nem rendelkező híradó eszközök megnevezése. A név jellemzően nem a típusra, hanem általánosan a telepítési mód jellegére, az üzemeltetés helyhez kötöttségére, az energiaellátás módjára, a tartozékok és a készlet összetételére utal. Az átmenetileg helyhez kötötten üzemelő, de helyváltoztatásra alkalmas eszközben (gépjárművön, hajón, repülőgépen, helikopteren stb.) telepített híradó eszközök a készletezésük és mozgékonyságuk változatlan volta miatt nem tekinthetők állandó telepítésű híradó eszközöknek. a stabil híradó eszközök többsége konstrukciós kialakítását tekintve megegyezik a mobil híradó eszközökkel, így hordozóeszközre telepítve mobil eszközként is üzemeltethető. A mobil híradó eszközök megkülönböztető megjelölést tartalmaznak. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

állásépítő gépek: az erődítési munkák gyorsítását, a kézi munkák csökkentését elősegítő föld- és kőzetmegmunkáló gépi eszközök (például árok- és fedezékásók, tológépek, ládás földgyaluk, légsűrítők és pneumatikus munkaeszközök, gépi föld- és kőzetfúrók), de tágabb értelemben idesorolhatók a kitermelt anyagok és építőanyagok szállítására alkalmas különleges járművek is (dömperek, billenőplatós tehergépkocsik). Az ~ eredményesen alkalmazhatók a csapatok által elfoglalt vagy a részükre kijelölt állások, terepszakaszok, körletek és vezetési pontok különféle építményei (figyelők, fedezékek, óvóhelyek) alapgödreinek, valamint a fegyverek és más technikai eszközök tüzelőállásainak, fedezékeinek földkitermelési, kőzetmegmunkálási munkáira. Az ~ a műszaki csapatok állományába tartozó állásépítő, erődítő és vezetési pont berendező alegységeknél vannak rendszeresítve. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

álláspont: 1. A terepi tájékozódás során az a hely, ahonnan a környező terep jellegzetességei megfigyelhetők, a vizsgált terepszakaszok szemrevételezhetőek. **2.** Geodéziai méréseknél a mérőműszer (például teodolit) felállítási helye. Meghatározása olyan műveletsor szerint történik, amelynek eredményeként az álláspont helye a mért és szá-

mított eredmények alapján, a választott koordináta-rendszerben egyértelműen rögzíthető. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

állásvédelem (álló védelem): a harctevékenység része ezen belül a védelmi harc tevékenységi fajta egyik formája. Az ~ olyan védelmi tevékenység, amelyet akkor alkalmaznak, amikor a harctevékenység területe nem teszi lehetővé a mozgékony védelmet, vagy a harcterület egyes részeinek megtartatása szükséges a harctevékenységek folytatásához. Az ~ célja az ellenség részére maximális veszteségokozás, támadásának visszaverése, a saját, a védendő terület megtartása. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

álló cél: a célok a tüzérségi tűzhatás alatti helyzetük szempontjából állók és mozgók lehetnek. ~ok az ellenség azon objektumai, amelyek a tüzérségi tűzhatás kezdetén állnak és pusztításuk befejeztéig manőverezéssel nem képesek kivonni magukat a tűzhatás alól. (Sz. T.) → *tüzérség*

állóaljazatú híd: a hadihidaknak – az aljazatkialakítás módja szerint – egyik alapvető típusa, hídfedélzetét rögzített alátámasztásokra (aljazatokra) építik. Készülhetnek rendszeresített (katonai célokra gyártott) vagy szükség- (helyszíni) anyagokból, eszközökből. A rendszeresített ~ak leggyakrabban alkalmazott építőeszközei a különböző típusú hídrakó gépkocsik; a szükséganyagokból létesített hidak legfontosabb típusai az alacsonyvízi híd, magasvízi híd és víz alatti híd. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

állományarányok: az állományon belül, az azonos rendeltetésű tevékenységet végző személyek, állománykategóriák, csoportosítások stb. közötti mennyiségi viszonyok. Az ~ mutatják a szervezetben: a parancsnokok és beosztottak; a tisztek, zászlósok, tiszthelyettesek és a legénységi állományúak egymáshoz viszonyított mennyiségi állapotát; ugyancsak ezek mutatják meg a harcoló, a harcbiztosító, valamint a kiszolgáló stb. csoportosítások közötti arányt. Az ~ az adott szervezet alaprendeltetésétől függenek, ezért szervezetenként eltérők lehetnek (H. L.) → *védelmi igazgatás*

állományba vétel: a szolgálati viszony létesítése ~lel történik. Az ~ hivatásos katonák esetén állományba vételi okmánnyal, szerződéses katonák esetén szerződéssel valósul meg. Az ~i okmány tartalmazza a szolgálati viszony kezdetét és jellegét, továbbá az első rendfokozatot. A szerződésnek tartalmaznia kell a szolgálati viszony kezdetét, jellegét, a tervezett első rendfokozatot, tiszti–altiszti–tisztesi rendfokozattól függően a vállalt szolgálati időt, a próbaidő kikötését, az alapkiképzésen való részvétel követelményét, kezdő időpontját és időtartamát, a közkatona vagy a szerződéses pályakezdő elfogadó nyilatkozatát az alapkiképzés teljesítésének kötelezettségére vonatkozóan, és a Honvédség vállalását, hogy a közkatonát vagy a szerződéses pályakezdőt az alapkiképzés teljesítését követően kinevezi. A közkatona vagy a szerződéses pályakezdő esetén a szerződésben rögzíteni kell azt az első szolgálati beosztást is, amelyben az alapkiképzés teljesítését követően a Honvédség a foglalkoztatását tervezi. Az állomány tagját az ~t követően a munkáltatói jogkört gyakorló kinevezi az első rendfokozatába és az első szolgálati beosztásába. A közkatona és a szerződéses pályakezdő kinevezésének feltétele az alapkiképzés teljesítése. Az állomány tagja köteles igazolni az állományba vételhez és a kinevezéshez szükséges adatokat és tényeket. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

állománycsoport: a Magyar Honvédség rendszere három ~ra épül: a tiszti, az altiszti és a legénységi ~ra: *a)* tiszti ~ba tartozik

a tiszti (hadnagy, főhadnagy, százados), a főtiszti (őrnagy, alezredes, ezredes) rendfokozatot viselő katona, továbbá az a hivatásos katona, aki tábornoki rendfokozatot (dandártábornok, vezérőrnagy, altábornagy, vezérezredes) visel; *b)* altiszti ~ba tartozik az altiszti (őrmester, törzsőrmester, főtörzsőrmester) vagy a zászlósi (zászlós, törzszászlós, főtörzszászlós) rendfokozatot viselő katona; *c)* legénységi ~ba tartozik a közkatona (az a katona, aki rendfokozat nélkül teljesít szolgálatot – a szerződéses pályakezdő kivételével) és a tisztes rendfokozati csoportba tartozó (őrvezető, tizedes, szakaszvezető rendfokozattal rendelkező) szerződéses katona. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

állománygyűlés: a honvédelmi szervezetek személyi állományának meghatározott céllal megrendezett értekezlete, amely érintheti a szervezet teljes állományát (ünnepi megemlékezések), illetve állománykategóriánként (tiszti, zászlósi, altiszti, közalkalmazotti, szakszervezeti) tárgya lehet egy aktuális téma megbeszélése, megvitatása. Az utóbbiak keretében a parancsnokság vagy az érdekképviseleti szervezet vezetése lehetőséget biztosít a vélemények kinyilvánítására, amely hozzájárulhat a szervezet hatékonyságának növeléséhez, a munkahelyi légkör javításához, a konfliktusok elkerüléséhez stb. (C. O.) → *katonai vezetés*

állományilletékes parancsnok: ~nak minősül a miniszter közvetlen alárendeltségébe tartozó szervezet, és a Honvédség katonai szervezetének vezetője. Az állományilletékes parancsnok munkáltatói jogköre az általa vezetett honvédelmi szervezet állományára, valamint a közvetlen alárendeltségében lévő honvédségi szervezet vezetőjére terjed ki. Állományilletékes parancsnoki jogkört gyakorol: *a)* az általa vezetett honvédségi szervezet állománya tekintetében a honvédségi szervezet azon vezetője, aki nem szolgálati viszonyban áll; *b)* a honvédségi szervezet más helyőrségben települő, oda kikülönített szervezeti elemének állománya tekintetében a szervezeti elem vezetője, ha azt a honvédségi szervezet alapító okirata rögzíti; *c)* a szerződéses pályakezdő és a közkatona tekintetében az első szolgálati beosztásba történő kinevezésig a tervezett szolgálati beosztás szerinti honvédségi szervezet vezetője; *d)* a rendelkezési állományba tartozók esetében a honvédek jogállásáról szóló 2012. évi CCV. törvény egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról szóló 9/2013. (VIII. 12.) HM-rendelet 3. § szerint kijelölt szolgálati elöljáró; *e)* az állományilletékes parancsnok tekintetében az elöljáró parancsnok; *f)* a miniszter által vezetett minisztérium (HM) állománya, a miniszter közvetlen alárendeltségébe tartozó szervezet vezetője, továbbá a Honvéd Vezérkar főnök (HVKF) közvetlen alárendeltségébe tartozó szervezet parancsnoka tekintetében a HVKF. Az állományilletékes parancsnoknak, az elöljáró parancsnoknak, az MH Összhaderőnemi Parancsnokság (MH ÖHP) parancsnokának, a központi személyügyi szerv vezetőjének és a HVKF-nek a munkáltatói jogköreit a miniszter, az állományilletékes parancsnoknak, az elöljáró parancsnoknak, a Magyar Honvédség ÖHP parancsnokának és a központi személyügyi szerv vezetőjének a munkáltatói jogköreit a HVKF, az állományilletékes honvédelmi szervezet személyügyi szerve vezetőjének a munkáltatói jogköreit az állományilletékes parancsnok bármikor magához vonhatja. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

állományilletékes, illetékesség: állományilletékes parancsnoknak minősül a miniszter közvetlen alárendeltségébe tartozó szervezet és a Honvédség katonai szervezeteinek vezetője. Illetékesség a kinevezett szervezetvezető (parancsnok) alárendeltségébe utalt szervezet teljes egészére jogilag, területi-

leg, szakmailag egyaránt kiterjed. Az állományilletékes vezető parancsnoki jogkört gyakorol. Így a katonai büntetőeljárásban az állományilletékes parancsnok jog- és hatáskörébe utalt parancsnoki nyomozás és parancsnoki fegyelmi jogkör gyakorlásának lehetősége, amely szakmai közege által válik hitelesítetté. Az illetékesség és a hatáskör nem esik egybe. Az illetékesség megkövetel megfelelő kompetenciát. (C. O.) → *katonai vezetés*

állománytábla: az önálló hadrendi elemet képező katonai szervezet alapvető vezetési okmánya, amely rögzíti a szervezet hadrendi megnevezését, részleteiben meghatározza szervezeti felépítését, személyi állományát, fegyverzetét, haditechnikai és főbb hadfelszerelési eszközeit, külön-külön a béke és a háború (M [mozgósítás]) időszakára. Az ~ szerint a katonai szervezetek általában: *a)* vezető; *b)* harcoló; *c)* harci műveleti támogató; *d)* harcbiztosító; *e)* logisztikai támogató szervezetekből tevődnek össze. Az ~ ezeket részletezi, megjelölve a rendszeresített személyi állomány létszámát, és a főbb haditechnikai eszközök mennyiségét is. A személyi állományra vonatkozóan megszabja továbbá: *a)* a beosztást és az azt jelölő katonai szakképzettségi számot; *b)* a beosztással összefüggő katonai rendfokozatot és a beosztás ellátásához szükséges katonai vagy polgári iskolai végzettséget; *c)* a – meghatározott békeállomány csoportra – konkrét beosztáshoz rendelt illetményfokozatot. A haditechnikai eszközöket illetően tartalmazza a fegyverfajtákat, a haditechnikai és főbb hadfelszerelési eszközöket, azok típusait is. A személyekre, a haditechnikai eszközökre összesítő táblázatokat és egyéb más – az adott katonai szervezetre és az állományra vonatkozó – adatot is tartalmazhat, mint például rendelkezést a beosztás feltöltésére (például hadköteles vagy önkéntes katona; katona vagy pedig polgári személy) stb. Az ~ás eszközöknek és anyagoknak az adott szervezethez való beállításával egyúttal, részletesen meghatározzák a béke- és a hadi szükségletüket is. Az egyes katonai szervezetek ~jának jóváhagyása után, a feltüntetett szükségletek – az anyagi tervezés és ellátás, a harcérték jelentés stb. területén – kötelező érvényűek. (F. F.) → *védelmi igazgatás*

állományváltás: 1. ~ alatt ma a béketámogató műveletekre vezényelt, kikülönített kontingensek váltását értelmezzük, amely a műveleti funkciótól függően 6–12 időtartamú. Maga a váltásra általában kettő hét áll rendelkezésre, amelynek keretében az átadó kontingens a parancsnok vezetésével valamennyi feladatot, eszközt alkalmazásszerűen átad az átvevő kontingens megfelelő kompetenciával rendelkező katonáinak. Az átadás–átvételről részletes jegyzőkönyv készül és állománygyűlés keretében, a parancsnokok aláírásával (esetenként zászlóátadással) a vezényelt szervezeti elöljáró és a nemzetközi kapcsolati képviselő jelenlétében történik. **2.** Korábban az ~ a sorkatonai kiképzési időszakokhoz kapcsolódott, amikor a hadkötelezettséget teljesítő katonák tartalékállományba kerültek, és az újonnan besorozottak megkezdték a katonai szolgálatukat, az alapkiképzésüket és szakkiképzésüket követő összekovácsolási gyakorlatok befejeztével zárult le az ~. Ez követő időszaktól lehetett a szervezet hadra fogható. (C. O.) → *katonai vezetés*

állomásoztatási körlet: *a)* az ~ az egyes katonai szervezet(ek) vagy haderő csoportosítások részére olyan elöljáró által (gyakorta ideiglenesen és a tényleges műveleti területhez közel, de annak részét nem képező) kijelölt és előzetesen műszakilag berendezett, földrajzilag körülhatárolt terület, amelyet az érintett erők többnyire további harcászati-hadműveleti feladataik végre-

hajtására való felkészülés céljából vesznek igénybe. *b)* az ~ egyes katonai szervezetek részére az alaprendeltetésből fakadó napirend szerinti békeidőszaki feladatok végrehajtására, infrastrukturálisan állandó tartózkodásra kialakított, saját vagy vásárolt őrzésvédelemmel rendelkező létesítményi komplexum. (Ny. M.) → *műveleti logisztika*

állóvíz: a földfelszín mélyedéseiben lévő, jelentős mennyiségű víztömeget ~nek nevezzük. Az ~ a szárazföldeken található önálló medencéjű víztömeg, amelynek nincs vagy csak folyóvizek útján, közvetett hidrológiai kapcsolata van a világtengerrel. Léteznek természetes és mesterséges ~ek. A tó zárt mélyedést kitöltő, nyílt vízfelületű ~. Fejlettségi fokozata szerint lehet: tó, fertő, mocsár, láp. A tavak belső (endogén) és külső (exogén) erők hatására keletkeznek. A tavakat osztályozhatjuk a kialakulásuk szerint: tektonikus eredetű (krátertó, kaldera-tó, maartó), glaciális tómedencék (jég felszínformáló hatása), folyók által kialakított tavak (morotvatavak, holt medrekben kialakult tavak), szél által vagy hegyomlással elgátolt tavak, lagúnatavak (a tengertől teljesen elzárt, kiédesedett tavak). Gyakoriak a komplex genezisű, több tényező együttes működésével kialakult tómedencék is. Vannak természetes (tó, mocsár, láp) és mesterséges (tározó, bányató, halastó, horgásztó) tavak. A tómedencéket a talajvíz, források, gleccserpatakok, folyók és a csapadékvíz táplálják. A tavak vízháztartása (víznyereség-veszteség) szerint lefolyásos és lefolyástalan tavakat különböztetünk meg. Az ~ védelmi hadműveletek és harcok szempontjából kedvező, mert akadályozza a támadó fél szétbontakozását és mozgását. Magyarország jelentősebb tavai: Balaton, Velencei-tó, Fertő-tó, Tisza-tó, Fehér-tó. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

allövedék: a nyílt élőerő és a páncélozott célok, műszaki építmények leküzdésére, vagy egyéb célra (világító, köd stb.) szolgáló kazettás tüzérségi lövedékek részlövedéke. (Sz. T.) → *tüzérség*

álnokság és hitszegés: a hadijog tiltja azokat a cselekményeket, amelyek elnevezése „~” és „~”. Ezeket az 1949-es genfi egyezményekhez csatolt 1977-es I. Kiegészítő jegyzőkönyv 37, 38. és 39. cikke határozza meg. A jegyzőkönyv 37. cikke alapján „Hitszegést képeznek azok a cselekmények, amelyek az ellenségben bizalmat keltve, őt – e bizalommal való visszaélés szándékával – abban a hitben tarják, hogy a fegyveres összeütközésekre vonatkozó nemzetközi jogi szabályok alapján védelem illeti meg.” A 38. cikk példákat is hoz, kifejezetten kiemelve az Egyesült Nemzetek, a Vöröskereszt, Vörös Félhold, Vörös Oroszlán és Nap megkülönböztető jelvényeket, amelyek álnok módon való használata az egyezmények súlyos megsértésének, azaz háborús bűncselekménynek minősül. Ugyanilyen jogsértés, ha tárgyalási szándékot színlelnek fegyverszüneti vagy megadási zászló alatt, vagy ha a harcolók fegyvertelen, polgári személynek adják ki magukat. A 39. cikk megtiltja zászlók, katonai jelvények, jelzések vagy az ellenséges oldal egyenruhájának használatát a támadással egyazon időben, annak érdekében, hogy segítsék, illetve akadályozzák a hadmozdulatokat. Ám a jegyzőkönyv elhatárolja ezeket a cselekményeket a hadicselektől, amelyek alkalmazása nem tilos. Hadicsel az, amely a hadviselőt félrevezeti, vagy meggondolatlan, hibás cselekményekre bírja rá a hadijog sérelme nélkül, azaz nem keltenek bizalmat az ellenségben a jogi védettsége tekintetében. Álcázás, csapdák, megtévesztő hadműveletek alkalmazása és a félrevezető adatok közlése, mind jogszerű hadicsel. (L. T.) → *hadijog*

alrendszer: olyan elemcsoport, amely a rendszeren belül egyrészt mint elem vizs-

gálható, másrészt önmaga is rendszert képez, rendszerként is felfogható. A rendszer ~ek összessége. Az ~re ugyanazon általános jellemzők vonatkoznak, mint a rendszerre, amelyek a következők: *a)* mennyiségi (elemek száma); *b)* minőségi (hatékonyságot kifejező tényezők elemenként, ~enkénti szinergiában); *c)* helyzeti (a környezetéhez való viszonya); *d)* strukturális jellemző (a rendszer elemeinek egymáshoz viszonyított meghatározott helyzete). Az ~ viselkedése lehet determinált (a környezeti hatásra meghatározott módon reagál) és lehet valószínűséges (különböző módon reagál a környezeti hatásokra). Az ~ struktúrája a rendszer elemei közötti kapcsolatok, belső összefüggések, kölcsönhatások minőségileg meghatározott, viszonylag stabil rendje. Önálló állománytáblával rendelkező szervezet az egység (dandár), ~ei a zászlóaljak, osztályok stb. elemenként értelmezzük a századokat, ütegeket stb. Így tovább bonthatók, amikor az ~t rendszerként kezeljük, illetve az elemeket ~ként stb. (C. O.) → *katonai vezetés*

Al-Tabari: eredeti nevén Abú Muḥammad ʿAbd al-Raḥmān Ahḥmad al-Tabarī: valószínűleg a Kr. u. 10. század második felében élt. Kora kitűnő íjásza volt, aki Horaszán és Irak íjásziskoláiban megismerte a legtöbb mester technikáját, és e hatalmas gyakorlati tapasztalatból leszűrt tudással formálta ki saját szintézisét és alakította ki saját „stílusát", amelyet „eklektikus", vagyis választáson alapuló iskolának neveztek. Két műve ismert az íjászatról, *Az íjászatról szóló világos könyv* (Kitāb al-wādih fi al-Ramī), amelynek első részében az íjászat jelentését elemzi és a Próféta szájába adott íjászattal kapcsolatos hagyományokat idézi. A könyv fejezetekre van bontva: először az íjászat elemeit, technikáit taglalja al-ÓabarÐ, majd áttér az eszközök, vagyis az íj és a vesszők tárgyalására, ahol részletes leírást ad a különböző íjfajtákról, és az íj részeinek elnevezéseiről. Másik könyve *Az íjászatról szóló teljes könyv* (Kitāb alshāmil fi al-Ramī), amely a legrégebbi és legrészletesebb fennmaradt összefüggő arab nyelvű értekezés az íjászatról; ennek csupán egyetlen kézirata ismert, amely mindmáig kiadatlan. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

általános célú felhasználói szolgáltatás: (híradó-informatikai): több vagy minden alkalmazási terület, a felhasználók széles körének vagy egészének tevékenységét támogató híradó-informatikai szolgáltatás. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

általános hadkötelezettség: széles körben használt (még a honvédelmi törvényben is szereplő), de a lényegét tekintve hibás kifejezés, mert „általánosnak" inkább csak a honvédelmi kötelezettség mondható, ugyanis az ~ – tartalmánál fogva – csak szelektív lehet. Például: a katonai szolgálatra nyilvánvalóan alkalmatlanokat (a mozgássérültek, vakok és gyengén látók, siketek stb.) nem, a nőket pedig általában nem terheli hadkötelezettség Magyarországon. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

általános katonaföldrajz: a katonaföldrajz helyét és szerepét a tudományok rendszerében, fejlődése törvényszerűségeit, a földrajzi tér és a biztonságot fenyegető természeti, társadalomföldrajzi tényezők és a fegyveres küzdelem, esetleg a háború kapcsolatait vizsgálja. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

általános környezet: a szervezetvezetés, szervezetelemzéshez elengedhetetlen egy a rendszerszemléleti megközelítés, felfogás alkalmazása, amely olyan komplex megközelítési módszer, amely a szervezeti vezetés szempontjából az úgynevezett 4E-elvet követni a szervezet vezetési alkotóelemeinek együttes kezelése mellett. (C. O.) → *katonai vezetés*

általános vezető: önálló szervezeti egység vezetőjének általános ügyekért felelős helyettese, jellemzően közszolgálati (önkormányzatok, iskolák stb.) szervezetekben kerülnek alkalmazásnak. Katonai szervezeteknél általában parancsnok általános helyettese titulust (megnevezést) alkalmazzák. (C. O.) → *katonai vezetés*

altiszt: néhány haderőben a tiszthelyettes rendfokozati csoport megnevezése. A Magyar Királyi Honvédségben, 1924-ben ugyan hivatalosan megszűnt (és helyette bevezetésre került a „tisztes", valamint a „tiszthelyettes" megnevezés), de a katonai köznyelv megszokásból még továbbra is a tiszthelyettes szinonimájaként használta; 2011-ben újra bevezetésre került az ~i állománykategória. Az ~ egy gyűjtőnév, amelybe az őrmester, törzsőrmester, főtörzsőrmester valamint a zászlósok tartoznak. Érettségivel és OKJ-s altiszti (tiszthelyettesi) szakképzettséggel rendelkező katona. 2011. november 15-én megalakult (Szentendrén) az Altiszti Akadémia. (B. J.a) → *védelmi igazgatás*

Altiszti Akadémia: a Magyar Honvédség (MH) Altiszti Akadémia (AA) a Honvéd Vezérkar főnökének közvetlen alárendeltségébe tartozó, önálló állománytáblával rendelkező, dandár jogállású szervezete. Feladata a honvéd altisztjelöltek két éves iskolarendszerű képzése, a szerződéses katonák egységes katonai alapkiképzésének, valamint a katonai át- és továbbképzéseknek a végrehajtása. 2011. november 15-étől működik, amikor is a korábbi MH Központi Kiképző Bázis megnevezése MH Altiszti Akadémia megnevezésre változott, és szervezetébe beolvadtak a Magyar Honvédség Kinizsi Pál Tiszthelyettes Szakképző Iskola oktatási tevékenységet nem végző (az adminisztratív, kiszolgáló és biztosító) szervezeti elemei. 2012. július 31-én az oktatási tevékenységet végző szervezeti elemek (az oktatókat és szakoktatókat magukban foglaló szakcsoportok) is integrálódtak. Az átalakítás befejezésével a Magyar Honvédség Altiszti Akadémia két meghatározó szervezeti eleme a Kinizsi Pál Altiszti Oktatási Osztály és a Mecséri János Kiképző Osztály lett. A Kinizsi Pál Altiszti Oktatási Osztály felelős az altisztek iskolai és tanfolyamrendszerű képzéséért, az altiszti és zászlósi állomány előmeneteli és szakmai át- és továbbképzéseiért, továbbá nyelvi felkészítésükért. Az Altiszti Oktatási Osztály szolnoki kihelyezett részlegén a légierő szakemberszükségletét kielégítő iskolai altisztképzés folyik. A Mecséri János Kiképző Osztály szervezi, hajtja végre és ellenőrzi a Magyar Honvédség Bolyai altiszti állomány rajparancsnoki vezetői tanfolyamait, a Magyar Honvédség állományába felvételt nyert szerződéses legénységi állományú katonák, honvéd altiszt- és tisztjelöltek alapkiképzését, valamint a Magyar Honvédség állományában szolgáló, katonai végzettséggel nem rendelkező tiszthelyettesek és tisztek alapkiképzését. Nemzetközi tanfolyamokat, katonai testnevelési és katonai közelharcmódszertani foglalkozásokat, valamint terepvezetési gyakorlatokat hajt végre, emellett részt vesz az önkéntes műveleti tartalékosok kiképzésében is. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

altruizmus: hajlam az önfeláldozásra, önzetlen segítségnyújtásra másokért vagy jó ügyek szolgálatáért. Az altruista magatartás saját kezdeményezésre történő segítségadás más emberek vagy közösségek számára. Az ~ tudományos fogalmának megalkotása a 19. század elejére tehető, a fogalom eredete az olasz „altrui" (másik) szóra vezethető vissza. Eszerint az ~ az önzetlenséggel szinonim és az egoizmussal ellentétes ösztönt jelenti. Az ~ tehát olyan viselkedés, amely más hasznára van, önkéntes, szándé-

kos, és tudatosan nem a cselekvő saját érdekeit szolgálja. (B. J.c) → *katonapszichológia*

alveolus: egyrétegű laphámmal bélelt, ⅓–⅕ mm átmérőjű tüdőhólyagocska. A szám szerint 300–400 millió ~ a 180–200 négyzetméternyi tüdőfelületen igen gyors, szinte pillanatok alatti felszívódást tesz lehetővé az inhaláció útján szervezetbe került sugárzó, mérgező és fertőző anyagoknak, egyrészt a nagy szorpciós felület, másrészt az ~okat körülvevő gazdag kapilláris hálózat miatt; így a belélegzett radioizotópok, mérgek, mikróbák és toxinjaik közvetlenül a véráramba juthatnak. A tüdőn keresztül mind a gázok, gőzök, mind a különböző jellegű aeroszolok könnyen felszívódhatnak; még az igen finom, sejtnedvekben alig oldható poroknak is van esélyük a bizonyos felszívódásra, bizonyos sejttevékenység (fagocitózis) útján. Az ~ok képezik a mérgező harcanyagokkal kapcsolatos mérgezések kialakulásában a legfontosabb támadási pontot, a reszorpciós felületet. (B. T.) → *ABV-támogatás*

Amerikai Egyesült Államok fegyveres erői: az Amerikai Egyesült Államok területe 9 833 517 négyzetkilométer, becsült népessége (2017 nyarán) 326 626 000 fő volt. A 2017-es évben nemzeti össztermék 19 390 milliárd, egy főre bontva pedig 59 500 amerikai dollár volt. Az ország az ENSZ BT állandó tagja. Tekintélyes nemzeti erőforrásaira támaszkodva 2017-ben az Amerikai Egyesült Államok tartotta fenn a világ legütőképesebb fegyveres erejét, amelynek főparancsnoka a mindenkori elnök, 2018-ban Donald John Trump volt. A tényleges irányítás a Védelmi Minisztérium feladata, amelynek alárendeltségébe a Védelmi Minisztérium Hivatala, a Szárazföldi Haderőnem Minisztériuma, a Haditengerészeti Minisztérium és a Légierő Minisztériuma, illetve a minisztériumokkal azonos szinten álló Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága tartozik. Az 1 348 400 fős aktív és 857 950 fős tartalékos állománnyal (A szárazföldi haderő és a légierő tartalékának egy része a Nemzeti Gárda állományába tartozik.) rendelkező haderő fenntartására Washington 603 milliárd dollárt költött a 2017-es évben, ugyanakkor az összes védelmi célú kiadás meghaladta a 683 milliárd dollárt. Napjainkban az Amerikai Egyesült Államok rendelkezik a világ legfejlettebb védelmi iparával. A fegyveres erőknek négy plusz egy haderőneme van. (A fegyveres erőkhöz sorolják a polgári feladatokhoz ellátó parti őrséget.) Létszámát tekintve a legnagyobb szárazföldi haderőnem, 476 250 aktív és 537 900 tartalékos katonával. A haderőnem szervezetéhez nyolc hadseregparancsnokság, három hadtestparancsnoksággal, illetve tizenegy aktív, nyolc tartalék és két kiképző hadosztállyal. Fontosabb haditechnikai eszközei: M1A1/A2 Abrams harckocsi, Stryker páncélozott harcjármű család, M2A2/A3 M3/A3 Bradley gyalogsági harcjármű, M109A6/A7 önjáró tarack, M777 vontatott tarack, M142 HHI-MARS rakéta-sorozatvető, AH64D/E Apache harci helikopter, H-60 Black Hawk helikoptercsalád, CH–47D/F nehéz szállítóhelikopter, THAAD rakéta-légvédelmi rendszer, rendszer, MIM–104D/E/F Patriot nagy hatómagasságú légvédelmi rakétarendszer, M1097 Avenger kis hatómagasságú légvédelmi rakétarendszer. A haditengerészet aktív állománya 323 950, tartalékos állománya 100 550 fő. Szervezetében két flottakörzet (atlanti- és csendes-óceáni), illetve hat plusz egy flottaparancsnokság, továbbá a Katonai Tengeriszállítási Parancsnokság és a Tengerészeti Tartalékerő tartozik. (A tizedik flotta a haditengerészet kiberhadviselési parancsnoksága.) A haderőnem eszközparkját – a tartalékban álló eszközöket is beleszámítva – 68 nukleáris meghajtású tengeralattjáró (14 ballisztikus rakéta-

hordozó, 54 támadó), 107 nagy felszíni egység (11 nukleáris meghajtású repülőgép-hordozó, 23 rakétafegyverzetű cirkáló, 64 rakétafegyverzetű romboló, 9 rakétafegyverzetű fregatt), 41 nagy partraszállító hajó (12 rohamhajó, 27 dokk partraszállító hajó, 2 parancsnoki hajó) 245 különféle partraszállító naszád, 57 őrhajó és őrnaszád, 11 aknamentesítő hajó, illetve 186 különféle logisztikai feladatokat ellátó hajóegység tartozik. A haditengerészeti légierő 98 600 fős, közel 1900 merevszárnyú, 700 forgószárnyú és 90 pilótanélküli repülőeszköze van. A légierőnek 322 800 aktív és 174 450 tartalékos katonája van. A haderőnemnek tíz parancsnoksága (űr-, globális csapásmérő, harci, csendes-óceáni, európai és afrikai, légi szállítási, oktatási és kiképzési, különleges műveleti, anyagellátási, tartalék-, és tizenkilenc légi hadserege van. Eszközparkjába 4400 merevszárnyú (egyebek mellett 160 nehézbombázó, 1700 vadász és vadászbombázó, 280 csata, 30 légtérellenőrző, 630 szállító és 460 légi utántöltő), 170 forgószárnyú és 420 pilótanélküli repülőeszköz tartozik. A nukleáris elrettentés zömét a légierő biztosítja a nehézbombázók mellett 400 interkontinentális ballisztikus rakétát tart szolgálatban. A tengerészgyalogság 184 400 fős aktív és 38 700 fős tartalékos állománnyal rendelkezik. A haderőnem három expedíciós erő (hadtest), három hadosztály (további egy tartalék), három expedíciós dandár és hét expedíciós egység felett rendelkezik. Főbb haditechnikai eszközei zömében megegyeznek a szárazföldi haderőnem által használtakkal. A tengerészgyalogság légiereje 34 700 fős, szervezetében három aktív és egy tartalék wing működik közel 600 merevszárnyú, 500 forgószárnyú, 300 billenőrotoros és 70 pilótanélküli repülőeszközzel. A parti őrségnél 41 000 fős aktív és 6350 fős tartalékos hivatásos állomány szolgál, illetve 8500 polgári alkalmazott. Kilenc körzetparancsnokságban látja el szolgálatát, 160 őrhajóval és 80 támogatóegységgel, továbbá 50 merevszárnyú és 150 forgószárnyú repülőeszközzel. Az ~ több mint 60 országban tartanak fenn állandó bázist, bázisokat. 2018 januárjában jelentősebb amerikai kontingensek állomásoztak Japánban (40 000 fő), a Német Szövetségi Köztársában (37 000 fő), a Koreai Demokratikus Köztársaságban (29 000 fő), Afganisztánban (15 000 fő), Kuvaitban (14 000 fő), Olaszországban (12 000 fő), Irakban (9000 fő), az Egyesült Királyságban és Katarban (8000–8000 fő), az Egyesült Arab Emírségekben, Bahreiben és Dzsibutiban (5000–5000–5000 fő), illetve Spanyolországban, Törökországban és Jordániában (3000–3000–3000 fő). (K. F.) → *tengeri hadelmélet, tengeri hadviselés*

Amerikai Egyesült Államok Nemzeti Gárdája: az ország hadseregének egyik legfontosabb tartalékereje. Nemzeti Gárda elnevezéssel először 1824-ben New York állam gárdáját illették. 1903-tól azonban már mindenhol ezt a titulust használták a milíciákra. 1933-tól a máig érvényes jogszabályok alapján ez az elnevezés kettős, állami és szövetségi irányítású tartalékos erőt jelent. A gárda az egyes államok területén a kormányzó, míg a fővárosban, valamint az Egyesült Államok határain kívül bevetve az elnök vagy megbízottja irányítása alatt áll. Az USA minden tagállama rendelkezik saját nemzeti gárdával, emellett a speciális jogállású Columbia kerület, illetve Puerto Rico, az Amerikai Virgin-szigetek és Guam is fenntart ilyen saját erőt. Ez 54 állami és szövetségi irányítás alatt álló katonai szervezet. Háború és veszélyhelyzet esetén az Egyesült Államok elnöke, Kongresszusa vagy védelmi minisztere rendelheti el az államok gárdáinak mozgósítását és alkalmazását. Az egyes államok kormányzói rendkívüli állapot bevezetésével egyidejűleg alkalmazhatják saját nemzeti gárdájukat államuk határain belül. Erre leginkább a kü-

lönböző természeti katasztrófák esetén kerül sor, amikor a vészhelyzet elhárításában, következményeinek kezelésében, az áldozatok és a lakosság kimentésében, ellátásában van szükség a gárda katonáira, járműveire, erőforrásaira. A gárdisták döntő többsége civil munkavállaló. Ezt az állományt egészítik ki a teljes állásban katonai szolgálatot teljesítő gárdisták, akik elsősorban a vezetés, illetve a kiképzés területén tevékenykednek. A nemzeti gárdák tagjainak ugyanolyan fizikai és szellemi követelményrendszernek kell megfelelniük, mint a tényleges katonáknak, pilótáknak. A rendfokozatuk, a rendfokozati jelzéseik is megegyeznek a hadseregben alkalmazottakkal, és a gárdisták éppúgy jogosultak minden olyan kitüntetésre, amelyekre a haderő aktív vagy tartalékos tagjai. Emellett azonban az egyes államok saját katonai kitüntetéseket is alapíthatnak és adományozhatnak gárdistáiknak. Nemzeti Gárda 464 300 fő, tartalék 771 600 fő. Szárazföldi Nemzeti Gárda: 355 900 fő; 1 páncélos hadosztály; 3 gépesített hadosztály; 17 tüzér dandár; 1 páncélos felderítő ezred. Légi Nemzeti Gárda: 108 400 fő; 2 bombázó század; 4 vadász század; 33 közvetlen támogató század; 60 vegyes feladatú század. (C. O.) → *katonai vezetés*

analitikus nyilvántartás: számviteli fogalom, amely részletes mennyiségi és értékbeni nyilvántartást jelent. A főkönyvi könyvelésben az analitikus könyvelés által összegyűjtött, összesített adatok kerülnek feladásra. Ezen feladások képezik az alapját a szintetikus könyvelésnek. Ebből következően az ~oknak szoros kapcsolatban kell állni a főkönyvi könyveléssel. A költségvetési szervek is kötelesek a kezelésükben lévő eszközökről és forrásokról, az ezekben bekövetkező változásokról analitikus (részletező) nyilvántartást vezetni. A vagyonban bekövetkezett változások elszámolását a kettős könyvvitel szabályai szerint kell végrehajtani. A nyilvántartást oly módon kell vezetni, hogy az minden esetben biztosítsa a valóságnak megfelelően a honvédség vagyonában bekövetkezett változásokat időrendben, bizonylatokkal alátámasztva, ellenőrizhető módon, továbbá szolgáltasson információkat a különböző gazdasági tervek elkészítéséhez. (P. A.) → *hadtáptámogatás*

analóg híradás: olyan híradás, amelyben az átvitt jelek információtartalmát a jelhordozó valamelyik fizikai jellemzőjének mérőszáma hordozza, amely tetszőleges időpontban egy folytonos tartomány bármely értékét felveheti. Az információt hordozó jel kódolás (digitalizálás) nélkül folyamatosan modulálja a vivőhullámot, s a vétel helyén egyszerű demodulálás után az eredeti visszaállítható. Analóg átvitelben a jelforrásban keltett elektromos jel lefolyása hasonló az információ forrás jelének a lefolyásához, például a mikrofonban keltett beszédáram követi a hangnyomás változását. Az analóg (például távbeszélő) jelek átvitele analóg csatornán történik, amelynek minőségét nemzetközi ajánlások rögzítik. A katonai híradásban csökkentett minőségi követelményeknek eleget tevő analóg csatornákat is alkalmaznak. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

antidotum: lásd *ellenméreg* (B. T.) → *ABV-támogatás*

anyagcentrikus hadikultúra: az ~ műveleti filozófiájának alapja az ellenség katonai potenciáljának védelmi hadműveletek végrehajtásával történő felőrlése. A hadászati célok megvalósítása az ellenség kifárasztásán keresztül érvényesül, amelynek megvalósításában elsősorban a légierő és a haditengerészet katonai képességei dominálnak. A sikereket a pusztító eszközök maximális bevetésével érik el és a haderőnemi csapatok ezt követően hajtják végre manővereiket.

A támadó tevékenységet csak nagy erőfölény birtokában, a nagyobb kockázatvállalás elkerülése mellett valósítják meg. Az anyagcentrikus hadviselés meghatározó jellemzője a nagymennyiségű haditechnikai anyag felhalmozásának, valamint alkalmazásának képessége. Az ~ alapvetően a brit és amerikai katonai stratégiai gondolkodás eredményeként alakult ki, és alapvetően a tengerek feletti hatalom birtoklását magukénak valló államok hadikultúrája. (Sz. I.b) → *hadtudomány elmélete*

anyagfelhasználás: a katonai szervezetek tevékenységéhez és műveleteihez biztosított anyagok rendeltetésszerű felhasználását jelenti. Az ellátás során ~t alapvetően az érvényben lévő hadinormában és üzemeltetési normában, illetve az érvényben lévő szakutasításokban szabályozzák. Ezek a szabályzók határozzák meg a feladatok teljesítéséhez, egy adott munkamennyiség elvégzéséhez, művelet végrehajtásához meghatározott műszaki és szervezeti körülmények között milyen mennyiségű és minőségű anyag használható fel. A mértékét alapvetően a meghatározott feladat, a műveleti környezet, a parancsnok követelményei, a szemben álló tevékenysége és képességei, a műveletek jellege tartalma és intenzitása, térbeli időbeli kiterjedése, az erők és eszközök összetétele és mennyisége, valamint a háború, művelet időszaka határozza meg. (H. A.) → *műveleti logisztika*

anyagi készlet: a haderő felszereléséhez, logisztika támogatásához és fenntartásához alkalmazott minden anyag és (vagyon-) tárgy, amely az ellátás alapját képezi. Az ~ ek lépcsőzése biztosítja a normál-, és különleges jogrend időszaki, valamint a szövetségesi tevékenységekhez szükséges anyagok felhalmozását, lépcsőzését és a várható felhasználáshoz igazodó csoportosítását. A felhasználás a rendelkezésre álló készletekből történik, mértékét alapvetően a katonai szervezetek valós igénye, illetve a hatályos hadi norma és üzemeltetési norma határozza meg. Lépcsőzése igazodik logisztikai támogatási rendszer hierarchikus felépítéséhez, ezek alapján központi (stratégiai) hadműveleti és harcászati (csapat), készleteket különböztetünk meg. A harcászati készleten a zászlóaljaknál és dandároknál (ezredeknél) megalakított készleteket kell érteni. A zászlóaljkészletek a századoknál, ütegeknél, gépés harcjárművekben, tűzeszközök mellett, a személyi állománynál, illetve a zászlóaljak logisztikai szervezeteinél megalakított mobilizált ~ek. A dandár- (ezred-) készletek a dandár (ezred) logisztikai alegységeinél, az ellátó szervezetek megalakított, mobilizálható ~ek. A hadműveleti készletek összhaderőnemi, haderőnemi és más rendeltetésű haderőnemi szintű parancsnokságok alárendeltségébe tartozó logisztikai egységeinél, mobilizáltan és stacioneren felhalmozott anyagok és technikai eszközök. A hadműveleti készletek a műveletek alatt a dandárok (ezredek) anyagi szükségleteinek kielégítésére, utánpótlására szolgálnak. Nagyságát és megalakítandó szakanyagokat, technikai eszközöket a műveleti parancsnok határozza meg, forrása a központi (stratégiai) készletek. Központi (stratégiai) készletek a haderő központi tárintézeteiben stacioneren felhalmozott és tárolt a veszteség- és utánpótlást biztosított anyagok és technikai eszközök (Központi Hadműveleti Készlet). Az egyes készletszintek nagyságát az érvényben lévő készletképzési elvek és utasítások szabályozzák a közepes harcnapi felhasználási normák alapján (átlagos napi felhasználási érték, Day of Supply, DOS). Az átlagos napi felhasználási érték (DOS) a haderő anyagi szükségletének erőforrás számvetési alapegysége amely egy felhasználó részére közepes intenzitású műveleti napra számvetett

SI – Systéme International d'Unites – mértékegységrendszerben kifejezett számot jelenti. (H. A.) → *műveleti logisztika*

anyagi szolgáltatás: az általános honvédelmi kötelezettség részeként a magánszemély – állampolgárságára való tekintet nélkül –, továbbá a jogi személy, valamint a jogi személyiség nélküli gazdasági társaság és személyegyesülés vagyoni szolgáltatásként – a honvédelmi törvényben meghatározott – gazdasági és ~ra kötelezhető. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

anyagi-technikai biztosítás: a hadtáp- és a fegyverzettechnikai biztosítás szolgálati ágainak szervezeti és működési egységesítésével jött létre. Az átszervezéssel kapcsolatos döntést 1989. december 1-jén hozták nyilvánosságra. Az integrációs folyamat stratégiai szinten 1990-ben kezdődött, harcászati szinten 1991-ben fejeződött be. Az anyagi-technikai biztosítás a minden oldalú biztosítás részét képezte, magában foglalta a katonai szervezetek hadműveletei és harcával kapcsolatos tevékenységeinek anyagi és technikai, egészségügyi és közlekedési biztosítását. Stratégiai (hadászati) szinten a feladatrendszeréhez tartozott a nemzetgazdasággal szemben támasztott igények meghatározása, a rendelkezésre álló anyagok, eszközök és szolgáltatások felhasználásának tervezése. Az anyagi-technikai biztosítás célja a katonai szervezetek a csapatok hadianyag- és haditechnikai eszközszükségletének meghatározása, kielégítése, haditechnikai eszközök hadrafoghatóságának és a személyi állomány harcképességének a fenntartása, a katonai közlekedési és szállítási feladatok megszervezése és végrehajtása. A célja egyben a hadászati, hadműveleti és a harcászati vezetési és végrehajtási szintek feladatrendszerét is meghatározta. A NATO-csatlakozásra való közvetlen felkészülés időszakában az anyagi-technikai biztosítás helyét a logisztikai támogatás vette át. (H. A.) → *műveleti logisztika*

anyagmozgatás: hagyományos értelemben a társadalmi újratermelési folyamat minden fázisában előforduló, az anyagok, félkész- és késztermékek, áruk kis távolságú helyváltoztatását célzó olyan tevékenység, amely nem jár együtt alak- vagy állapotváltozással, és amely kézi munkával vagy speciálisan ezen tevékenységek végzésére kialakított eszközökkel, gépekkel, berendezésekkel, adott – elsősorban területi – korlátokon belül megy végbe. Korszerű értelmezése a rendszerszemléleten alapul, vagyis a mikrologisztikai rendszereken (például vállalatok, áruelosztó központok, átrakóhelyek stb.) belüli anyagáramlást az anyagmozgató rendszerek valósítják meg. Az anyagmozgató rendszerek alapfunkciója a kis térbeli különbségek áthidalása, az anyagok, termékek helyváltozatása meghatározott felés lerakóhelyek között, emellett egyéb (például gyűjtés, elosztás, osztályozás) feladatokat is elláthatnak. (F. R.) → *közlekedési támogatás*

anyagnem: az adott anyagok hasonló fizikai tulajdonságai, felhasználási körülményei és gazdálkodási, ellátási sajátosságai szerinti csoportosítása. Az ellátási felelősséget a különböző vezetési szinteken megtalálható ~felelős logisztikai szervezetek viselik. Például hadtáp szakanyagok ~ei: élelmezési anyagok, ruházati anyagok, üzemanyagok, humán anyagok, térképészeti anyagok. A Magyar Honvédség logisztikai alapelvei szerint a csapattagozatot az ágazati működés és ~felelősség jellemzi. Az ~felelősi funkciót a központi rendeltetésű logisztikai szervezet szakmai felelősei látják el. (P. Á.) → *hadtáptámogatás*

áramforrás aggregát: belsőégésű motorral meghajtott, elektromos energiát termelő

berendezés, a gépjárművek motorjától meghajtott generátorok és dinamók kivételével. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

aránymérték: a térkép méretarányának grafikus megjelenítése. A szabványos topográfiai térképek kerettartalmának része (közvetlenül a méretarány-megjelölés alatt). Segítségével az azonos terepi és a térképi hosszak megfeleltetése grafikus meghatározásokkal és hagyományos kartometriai eszközökkel is elvégezhető az adott méretarányban. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

arányosság: szervezési elv, amely a szervezet (rendszerek különféle egységei, alrendszerei), erőforrásai közötti arányok fenntartását, illetve változtatását hivatott szemelőtt tartani. Átfogó minőségszabályozás (Total Quality Contro – TQC) minőségmenedzsmenti rendszer, amely a minőséget az egész rendszerfolyamat megvalósítása során hivatott biztosítani. (C. O.) → *katonai vezetés*

arányosság elve: háborús helyzetben a katonai célok elleni jogszerű támadások esetében mérlegelni kell az ~ének érvényesülését, amennyiben járulékos károk, azaz civil veszteségek keletkezhetnek, vagy polgári célpontok sérülhetnek meg. Ahogy az 1949-es genfi egyezményeket módosító 1977-es I. Kiegészítő jegyzőkönyv megfogalmazza, a támadás tilos, ha az a vele elérhető közvetlen és konkrét katonai előnyhöz képest aránytalanul nagy polgári veszteségeket, illetőleg sérüléseket okozhat, vagy ilyen kárt tehet civil létesítményekben. A katonai vezetők állandó kötelezettsége, hogy felmérjék a támadás következményeit, mérlegeljék az elérhető katonai előnyökhöz képest. Az I. Kiegészítő jegyzőkönyv 85. cikke megkülönböztetés nélküli támadásnak minősíti, ha előre tudható, hogy a polgári lakosságban vagy javakban szükségtelen kár fog esni, ami háborús bűncselekménynek minősül. Ezt megerősíti a Nemzetközi Büntetőbíróság statútuma is. A polgári lakosság ellen irányuló szándékos támadások vagy az olyan területbombázások, amelyek természetüknél fogva nem tesznek különbséget katonai és polgári célpontok között, önmagukban is tiltottak, az ~ének vizsgálata nélkül is. (L. T.) → *hadijog*

architektúra: 1. Eszköz (eszközrendszer) felépítési struktúrája, amely leírja a funkcionális elemeket, a kapcsolódásuk és a köztük végbemenő kommunikáció rendjét, valamint a rendszer globális működését. A számítógép architektúrája szoftverre és hardverre, ez utóbbin belül makroarchitektúrára és mikroarchitektúrára bontható. A szoftverarchitektúra a hardverlehetőségekre épülő rendszerszoftverrel a felhasználó számára jellemző és hozzáférhető tulajdonságokat hozza létre. A makroarchitektúra a funkcionális egységek szintjének leírása, a mikroarchitektúra pedig ezen egységek áramköri elemekből való felépítését írja le. Az alkalmazói szoftver és a szoftverarchitektúra között a rendszerszoftver interfész (csatoló), a szoftver- és a hardverarchitektúra között a hardver-szoftver interfész helyezkedik el. Ezeket szokás szoftverplatformnak és hardverplatformnak is nevezni. **2.** A számítógép-~ az informatika egy alapfogalma, ennek ellenére nincs általánosan elfogadott értelmezése. A számítástechnikában a számítógép-~ a számítógép tágabb értelemben vett felépítésére vonatkozik. Magát a számítógép-~ kifejezést az IBM-nél vezették be, a System/360 család főkonstruktőrei (Amdahl és mások) használták először egy 1964-ben megjelent cikkükben. A meghatározás szerint ez alatt „a számítógép azon felépítése értendő, amelyet egy alacsony szintű nyelven programokat fejlesztő szakembernek kell ismernie ahhoz, hogy korrekt programokat tudjon írni a gépre” (az időkritikus programoktól elte-

kintve). Ez az értelmezés magában foglalja a regiszterek és a memória leírását, valamint a gép utasításkészletét, utasításszerkezetét, címzési módjait, az utasítások aktuális kódolásának megadását, de nem tartalmazza a konkrét hardveres struktúrát (az implementációt) és az áramkörökben és összekapcsolásokban használt technológiát (megvalósítást). A fogalom leírása az idővel tovább finomodott, mikor Bell és Newell 1970-ben bevezette a négyszintű értelmezést: áramköri szint, logikai tervezés szintje, a programozás szintje és a processzormemória-sínek szintje. Később a fogalmat kiterjesztették a funkcionális és a hardver specifikációra is. Az ~ gyakran a CPU belső struktúrájára vonatkozik (azaz az elektronikus kapcsolókkal megvalósított, logikai kapuk) által végrehajtott logikai műveletek, és idetartozhatnak a beépített interfészek (úgynevezett hardverszintű opkódok vagy műveletei kódok, jelkódok), erőforrások (CPU, memória és esetleg az alaplap, perifériák) és a hozzájuk használható szoftverek. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

arcvonal: 1. Az alaki szabályzatban meghatározott zárt rendben katonai kötelékek első sora. Az ~ban lévő tagok a jobbszárnyon lévő katonához igazodik, az ~hoz igazodnak a sorok és az oszlopok. **2.** Az ~ (a harcérintkezés elülső vonala) a hadművelet, a harc megvívása során a hadműveleti felépítésben vagy a harcrendben az élen tevékenykedő kötelékek által egy adott időpontban elfoglalt, birtokba vett, konkrét tereppontokkal meghatározható képzeletbeli terepszakasz. Az ~at a szabályzókban leírt kiindulási helytől a végpontig a közbülső pontok rögzítésével kell megadni. A csapatok e pontok alapján jelentik az elöljárónak az adott időben elért terület vagy feladat első vonalát, a szemben álló féllel történő harcérintkezést. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

árvédelmi töltés: olyan, víztartásra méretezett földmű, amely a terep fölé emelkedő árvíz szétterülését megakadályozza, és azt egy meghatározott sávra, a hullámtérre korlátozza. Lakott területeken és olyan helyeken, ahol nincs elegendő hely, az ~ helyett árvédelmi falat (támfalat) építenek. Az ~ méreteit, fizikai paramétereit (magasság, keresztmetszet, koronaszélesség, rézsűhajlás, tömörség stb.) szigorú műszaki előírások határozzák meg. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

árvíz: a folyó vagy vízfolyás középvízi medrének partélét meghaladó, illetve a középvízi mederből kilépő víz, amely a hullámteret vagy a nyílt, nem védett árteret elborítja. Az ~ főbb okai a vízfolyás vízgyűjtő területén az átlagosnál nagyobb mennyiségű vagy rövid időn belül nagy intenzitású csapadék lehullása, illetve a vízgyűjtőben fekvő hótakaró hirtelen felmelegedés miatt bekövetkező gyors olvadása. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

árvízvédelem: az a vízügyi szakágazati tevékenység, amelynek célja az árvízvédelmi művek létesítése, fenntartása és fejlesztése, továbbá az árvízvédekezés előkészítése, lebonyolítása és az utómunkák elvégzése. Főbb feladatai az árvédelmi töltések építése, szükség- és vésztározás kialakítása, a vízszállítás növelése a hullámtér bővítése és a növényzet gondozása révén, a lefolyás szabályozása a vízgyűjtőn, az árterek használatának jogi szabályozása, kárbiztosítás, előrejelzés és a nagyfokú szervezettséget igénylő árvízvédekezés. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

aszimmetrikus fenyegetés: olyan fenyegetés, amely az ellenségétől eltérő eszközök és eljárások használatából fakad, és az ellenfél erősségeinek kijátszására vagy semlegesítése törekszik, annak gyengeségeit kihasz-

nálva ér el aránytalanul hatékony végeredményt. az aszimmetria alapvetően a hadviselők státusbéli különbségéből fakad. Az állam köteles jogilag szabályozott eszközökkel felvenni a harcot ellenfelével, ezért nem alkalmazhatja ugyanazokat a módszereket, mint a nem állami hadviselő (például felkelő vagy terrorista). A szemben álló felek erőiben, eszközeiben, eljárásaiban és a státuszában meglevő különbségek együttes következménye, hogy azok nem összemérhetők. Az aszimmetrikus fenyegetés formái: *a)* az irreguláris harctevékenység; *b)* a felkelés; *c)* a terrorizmus. (M. A.) → *stratégia és doktrína*

aszimmetrikus hadviselés (konfliktus): nem új kategória, de napjaink aszimmetriája nem (csak) a haderők közötti egyenlőtlenséget jelenti. Steven Metz és Douglas V. Johnson II. meghatározása szerint: „A katonai és a nemzetbiztonsági területeken értelmezve, az aszimmetria gyakorlatilag, a szemben álló féltől eltérő cselekvési változatokat (műveleteket), szervezeteket és gondolkodási módot képvisel, abból a célból, hogy maximalizálja a saját előnyeit, és kiaknázza az ellenség gyengeségeit, valamint megragadja a kezdeményezést, vagy nagyobb cselekvési szabadságot nyerjen. Az aszimmetria lehet politikai-stratégiai vagy katonai-stratégiai, illetve ezek kombinációja is." A szerzőpáros szerint ez a gyakorlatban különböző metódusokat, technológiákat, szervezeti kereteket, időperspektívákat, illetve ezek különféle kombinációját jelenti, valamint megragadható egy sor egyéb jellemző segítségével. Ezek közül ki kell emelni, hogy az aszimmetrikus konfliktus (kvázi hadviselés) eltérő státusú hadviselők között zajlik; a hadviselők erőforrásai, képességei, lehetőségei, erős és gyenge pontjai összemérhetetlenek. A legtöbb elemző egyetért abban, hogy egy aszimmetrikus konfliktusban a gyengébb fél csak akkor érhet el sikert, ha rákényszeríti saját akaratát, azaz a harc folytatását az erősebb félre, miközben folyamatosan meg- és betartja saját elhatározását: a győzelem kivívását. Ennek érdekében az gyengébb felet, illetve tevékenységét az alábbiak jellemzik: *a)* szokatlan eszközök alkalmazása; *b)* minimális erőbefektetés – maximális eredmény; *c)* kis erők, minimális bürokrácia; *d)* a szemtől szembeni küzdelem elkerülése; *e)* elhúzódó jellegű harcok. Larissa Deriglazova – a téma kutatója – azonosította azokat a tényezőket, amelyek az – egyik oldalon – erősebb fél kudarcához (azaz az erózióhoz), míg a másik oldalon a gyengébb fél sikeréhez vezetnek. Ezek alapján Deriglazova analitikus keretként kidolgozott egy modellt az ~ok vizsgálatához. Ez az alábbiakat tartalmazza, illetve állítja szembe: A) az erősebb fél kudarcához vezető tényezők: *a)* nincs egyértelmű katonai győzelem; *b)* a közvélemény negatívan reagál a konfliktusokra; *c)* törésvonalak az erősebb hadviselő politikai elitjén belül; *d)* a konfliktus folytatása egyre költségesebb; *e)* negatív nemzetközi reakcióka konfliktusra; B) a gyengébb fél sikeréhez vezető tényezők: *a)* nincs egyértelmű katonai kudarc; *b)* a közvélemény pozitívan reagál a konfliktusra; *c)* egység van a gyengébb hadviselő politikai elitjén belül; *d)* erős külső szövetségesek támogatása; *e)* a gyengébb fél céljai nemzetközi támogatást kapnak. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

asszertivitás: önérvényesítés, érdekeink határozott, magabiztos képviselete, anélkül, hogy ezzel másokat megsértenénk. Az ~ (önérvényesítés) egy olyan tudatos viselkedésforma megválasztása, amelyben kialakítható az a tudatos belső erő, rend, amelynek segítségével az egyenrangúság alapelvét szem előtt tartva az egyén képviselni tudja magát a kapcsolataiban, érvényesíteni tudja magát kommunikációjában. Szükség esetén különböző technikákkal (csoporttréninggel) lehet

fejleszteni. Az ~ kialakítása önmagunkban olyan helyzetekben is segítségünkre lehet, amelyek környezetünket hátrányosan befolyásolják, megakadályoznak bennünket abban, hogy önérvényesítően viselkedjünk. (B. J.c) → *katonapszichológia*

asztrogeodézia: a geodézia azon ága, amely az égitestek megfigyelésével és ennek eredményeként a Föld alakjának és méreteinek pontos meghatározásával, alappontok és földi alapponthálózatok kiindulópontjainak létrehozásával foglalkozik. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

átadás-átvétel: minden szolgálati beosztásra előírt tevékenység az ~, amelyet annak minden területére kiterjedően úgy kell átadni, illetve átvenni, hogy a katonai szervezet vagy munkaterület tevékenységében ne legyen fennakadás és az újonnan kinevezett (megbízott) személy zökkenőmentesen képes legyen folytatni a beosztással járó feladatok teljesítését. Az ~re az elöljáró parancsnoknak kell intézkedni, aki az átveendő beosztás szintjétől, valamint az eszközök mennyiségétől függően meghatározza a tevékenység határidejét is. Az ~t elrendelő parancsnoknak zászlóalj- és annál magasabb parancsnoki beosztás ~e esetén bizottságot kell kijelölni. Ha a technikai felszereltség vagy más körülmények szükségessé teszik, századparancsnoki beosztás ~e esetén is lehet bizottságot kijelölni. Az ~ eredményét jegyzőkönyvben kell rögzíteni, amelyet az átadó, az átvevő és a bizottság tagjai aláírnak. (P. A.) → *hadtáptámogatás*

átcsoportosítás: a csapatok csoportosításának átrendezése, illetve áttelepítése egyik körletből vagy terepszakaszról egy másik körletbe vagy terepszakaszra. Az ~ céljai lehetnek: egy már működő csoportosítás megerősítése, átszervezése vagy új csoportosítások létrehozása. Az ~ okai lehetnek: a támadás sikerének kifejlesztése, az ellenség támadásának elhárítása, az erőkifejtés áthelyezése más irányba vagy körzetbe, veszteséget szenvedett kötelékek újjászervezése, sikerkifejlesztő kötelékek, tartalékok pótlása stb. Méretétől függően lehet stratégiai, hadászati, hadműveleti és harcászati. A kötelékek stratégiai környezetben elfoglalt helye szerint lehet összhaderőnemi, haderőnemi, összfegyvernemi és fegyvernemi. A stratégiai szintű ~t összhaderőnemi kötelékek hajtják végre rendszerint hadszíntéri elvárásoknak megfelelően. Hadászati szintű ~ haderőnemi szervezetek hajtják végre összhaderőnemi környezetben. Hadműveleti, harcászati szintű ~ok összfegyvernemi, fegyvernemi és szakcsapatok valósítják meg összhaderőnemi vagy összfegyvernemi környezetben. Az ~ a stratégiai környezet állapotához viszonyítva végrehajtható békében, válsághelyzetben, háborúban. A részt vevő erők hovatartozásának megfelelően a csapatok átcsoportosíthatók szövetségi kötelékben és nemzeti kereten belül. A végrehajtás módja szerint a rendszeresített eszközön, szállítással vagy kombinált módszerrel. A csapatok ~ának sikere elérhető gondos tervezéssel, szervezéssel, a támogatások széles körű végrehajtásával, valamennyi típusú szállító eszköz hatékony alkalmazásával, gyors rejtett csapatmozgással, a kötelékek levegőből történő megbízható oltalmazásával, az erőmegóvás szabályainak betartásával, illetve végrehajtók folyamatos szilárd vezetésével. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

áthatoló sugárzás: az atomrobbanás egyik pusztító tényezője, az atomrobbanás kísérőjelenségeként fellépő, a robbanás pillanatában keletkező és néhány másodpercig tartó gamma-, röntgen- és neutronsugárzás. Az ~tól az emberek, állatok megbetegedhetnek, az anyagok károsodhatnak. A károsító hatás az ionizáló sugárzáson alapszik.

Az emberi szervezet károsodása sugárbetegségben nyilvánul meg. Hatásának értékeléséhez használt mennyiségi jellemző a sugáradag, ezt a szakirodalomban egyesek sugárterhelésnek nevezik. (B. T.) → *ABV-támogatás*

áthelyezés: a szolgálati viszony módosításának egyik esete, amelyről az áthelyezéssel betöltendő szolgálati beosztáshoz rendszeresített rendfokozathoz meghatározott munkáltatói jogkört gyakorolja dönt. A munkáltatói jogkör gyakorlója áthelyezheti az állomány tagját: *a)* azonos beosztásba; *b)* alacsonyabb beosztásba; *c)* rendelkezési állományba. Az azonos vagy az alacsonyabb beosztásba áthelyezés kérelemre is történhet. Az alacsonyabb beosztásba áthelyezéshez az állomány tagjának beleegyezése szükséges. Az azonos beosztásba áthelyezés és a rendelkezési állományba áthelyezés során az állomány tagja kérheti különös méltánylást érdemlő egyéni érdekének figyelembevételét. Az állomány tagjának honvédelmi szervezetek között kérelemre történő azonos vagy alacsonyabb beosztásba történő áthelyezése esetén, a kérelmet a fogadó honvédelmi szervezet vezetője részére kell benyújtani, az állományilletékes parancsnok egyidejű tájékoztatása mellett. A kérelemről a fogadó honvédelmi szervezet vezetője a kézhezvételt követő 30 napon belül dönt. E határidő indokolt esetben egy alkalommal, 30 nappal meghosszabbítható. A fogadó honvédelmi szervezet vezetője az elutasításáról vagy elfogadása esetén a tervezett szolgálati beosztásról 15 napon belül írásban tájékoztatja az állományilletékes parancsnokot. Ha a fogadó honvédelmi szervezet vezetője a kérelmet elfogadta, az állományilletékes parancsnok álláspontját személyi javaslati lapon küldi meg a munkáltatói jogkört gyakorló részére. Ha a fogadó honvédelmi szervezet vezetője az állományilletékes parancsnok nemleges javaslata ellenére is fenntartja áthelyezési szándékát, arról a szolgálati alá és fölérendeltség esetén a szolgálati elöljáró, egyéb esetben a közvetlen közös elöljáró parancsnok dönt. A szolgálati érdekből történő azonos vagy alacsonyabb szolgálati beosztásba áthelyezés esetén a szolgálati viszony módosítására irányuló eljárás az állomány tagja részére a tervezett szolgálati beosztásról szóló tájékoztatással kezdődik. Pályázat útján szolgálati beosztás kizárólag áthelyezéssel tölthető be. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

áthelyezés más jogviszonyba: a honvédek jogállásáról szóló 2012. évi CCV. törvény (Hjt.) lehetővé teszi, hogy az állomány tagjának szolgálati viszonya közalkalmazotti jogviszonyba, kormányzati szolgálati jogviszonyba, közszolgálati jogviszonyba vagy a fegyveres szervek hivatásos állományú tagjainak szolgálati viszonyáról szóló törvény hatálya alatt álló fegyveres szervnél fennálló hivatásos szolgálati jogviszonyba történő áthelyezéssel szűnjön meg. A Hjt. meghatározza, hogy az áthelyezés a Honvédség, az átvevő és az érintett között létrejövő megállapodáson alapul, amelyhez a Honvédség hozzájárulását csak a Hjt.-ben meghatározott esetben tagadhatja meg. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

átjáró kiszélesítés: a különböző akadályokon, műszaki zárakon nyitott átjárók szélességének szükséges mértékben történő megnövelése. Rendszerint robbantással vagy gépi eszközökkel, az időigénye miatt ritkábban kézi erővel végzik. Végrehajtására általában az ellenség közvetlen tűzhatásán kívül elhelyezkedő átjáró esetén kerül sor, ha a csapatok és a technikai eszközök kétirányú mozgása vagy megnövekedett forgalma indokolja. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

átjáró: a saját vagy az ellenséges robbanó műszaki zárakon és nem robbanó műszaki

zárakon, illetve a természetes és mesterséges akadályokon létesített olyan akadálymentes sáv, amelyen a saját csapatok személyi állománya és technikai eszközei veszélytelenül haladhatnak át. Az alkalmazott ~nyitó eszközöktől és ~nyitási módszerektől függően az ~ lehet nyomsávos vagy összefüggő. Általában egyirányú forgalmat tesz lehetővé a szélessége, de szükség esetén az ~ével létirányú forgalomra is alkalmas lehet. Az ~ széleit, a bejáratát és kijáratát a biztonságos áthaladás érdekében kitűzik, táblákkal és jelzőfényekkel megjelölik. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

átjárónyitás: a harcoló csapatoknak a mozgást gátló műszaki záron, természetes akadályon, rombolt vagy veszélyes szakaszon való biztonságos áthaladási lehetőségének megteremtése céljából, korlátozott területsávon végzett akadályelhárítás. Legelterjedtebb értelmezésben az aknamezőn az aknamentesített sáv létrehozása érdekében alkalmazzák. Az aknamezőkön az ~t az aknamentesítés eszközeivel végzik. A természetes akadályokon, a nem robbanó műszaki zárakon és a rombolt körzetekben az átjárót tolólappal, daruval felszerelt eszközökkel, robbantással vagy kézi módszerrel nyitják. A vegyi és sugárszennyezett terepszakaszokon mentesítőanyagokkal, a felső talajréteg műszaki munkagépekkel történő eltávolításával vagy befedésével létesítenek átjárót. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

átkarolás: a támadó csapatok manőverének egyik formája, amellyel a végrehajtó kötelékek a védelemben lévő ellenség szárnyát vagy védelmének hézagjait kihasználva az arcból támadó csapatokkal harcászati együttműködésben és tűzösszeköttetésben hajtanak végre. Célja, hogy az ellenség hátába kijutva csoportosítását megsemmisítse. Előnye az ellenség elszigetelése, szétdarabolása más manőverhez viszonyítva kevesebb veszteséggel, rövidebb idő alatt teljesíthető. Az ~ végrehajtható vízszintesen vagy függőlegesen. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

átkelés: a csapatoknak az a tevékenysége, amelynek során az átlagos mozgás- és akadályleküzdő képességét meghaladó akadályon egy meghatározott rendben átjutnak. Az ~ az akadály jellegétől függően lehet természetes, mesterséges, szárazföldi (például hágó), illetve vízi (például folyó). Az ~t az akadály jellegén kívül befolyásolja a rendszeresített és a rendelkezésre álló eszközök, valamint a végrehajtó erők mennyisége és minősége. Amennyiben az akadályt az ellenséggel közvetlen harcérintkezésben, annak tűzhatása alatt kell leküzdeni, akkor erőszakos ~ről beszélünk. Az ~hez kijelölhetnek átkelési helyeket, körleteket, körzeteket, terepszakaszokat. Az ~t végrehajtó kötelékek megerősíthetők speciális – az ~t elősegítő – eszközökkel. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

átkelés (vízi akadályon): általános értelemben a csapatoknak az a tevékenysége, amelynek során a saját úszó eszközeiken, állandó jellegű átkelőhelyeken vagy a vízi akadály leküzdése időtartamára berendezett és fenntartott átkelőhelyek átkelőeszközein meghatározott időben, helyen és sorrendben a vízi akadály egyik partjáról a másikra átjutnak. Az ~t elsősorban az akadály jellege, a rendelkezésre álló erők és eszközök mennyisége, valamint a kialakult harchelyzet befolyásolja. Ha az akadályt az ellenséggel közvetlen harcérintkezésben, annak tűzhatása alatt kell leküzdeni, azt a vízi akadály erőszakos leküzdésének (erőszakos ~nek) nevezzük. A csapatok tevékenységük során akár az ~t, akár az erőszakos leküzdést alkalmazzák, a kialakult helyzettől, a vízi akadály jellemzőitől, valamint az átkelőeszközöktől és a berendezett átkelőhelyek típusától függően a vízi akadályon történő

átjutást az alábbi módszerek valamelyikével vagy azok kombinációival hajthatják végre: deszant~, komp~, híd~ (hídátkelőhely), gázló~, jég~ (jégátkelőhely), illetve víz alatti ~ (víz alatti átkelőhely). (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

átkelési grafikon: a vízi akadály erőszakos leküzdésének és az átkelésnek az egyik meghatározó okmánya. Olyan átkelési számvetés, amelyben rögzítik az átkelési szakaszokat, valamint az átkelőhelyeket, átkelőhelyenként az átkelőeszközök mennyiségét, az átkelőhelyek berendezésére kijelölt alegységeket, a csapatok átkelésének idejét és sorrendjét. A parancsnok ezen számvetés alapján képes nyomon követni és vezetni a csapatok átkelését, illetve kellő időben tud beavatkozni és az átkelőeszközöket vagy az átkelő alegységeket átcsoportosítani. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

átkelési szakasz: a vízi akadály és a környező terep azon része, amelyet a csapatok részére a vízi akadály szervezett leküzdése céljából jelölnek ki és rendeznek be. Szélessége általában megegyezik az átkelő csapatok tevékenységi sávjának szélességével, mélysége néhány km-től többször tíz km-ig terjedhet. Az ~on belül rendezik be az alárendeltek ~ait, a különböző típusú átkelőhelyeket, a megindulási terepszakaszt a vízi akadálytól 1–2 km-re (megindulási helyzet felvétele esetén 100–200 m-re), a deszantátkelő-eszközök első fordulóinak berakókörleteit 2–3 km-re, a víz alatti átkelést végrehajtó eszközök hermetizálási körleteit 5–6 km-re, a követő lépcső megindulási körleteit, a túlsó parton lévő gyülekezési körleteket 1–2 km-re a vízi akadálytól, illetve a szabályozó terepszakaszokat, amelyek a csapatok meghatározott rendben és időben történő előrevonását segítik. Az ~t rendszerint az elöljáró jelöli ki, esetenként azonban az adott kötelék parancsnoka is kiválaszthatja saját tevékenységi sávján belül, amelyet a szemrevételezés során a terepen pontosítanak. Az ~t a vízi akadály erőszakos leküzdéséhez a vízi akadály azon részein célszerű kijelölni, ahol a partok viszonylag könnyen megközelíthetők, a terepnek jó álcázási lehetőségei vannak, biztosítva van az ellenség tűzzel való pusztítása, lehetséges a csapatok gyors mozgása, manőverezése. Átkeléshez a vízi akadály azon szakaszait kell kiválasztani, amelyek a lehető legrövidebb idő alatt, a legkisebb erő, eszköz felhasználásával küzdhetők le. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

átkelésiszakasz-komendáns: az átkelés és a vízi akadály erőszakos leküzdése során az átkelési szakaszon szükséges általános rend fenntartása és az átkelés tervszerű végrehajtása érdekében létrehozott szervezet parancsnoka, aki általában a vízi akadályt leküzdő magasabb egység parancsnokhelyettese. Fő feladata a csapatok vízi akadályhoz történő szervezett előrevonásának biztosítása, az átkelési szakasz átkelőhelyein és a túlparton a rend, valamint az álcázási fegyelem betartatása. Elöljárója az átkelőhely-komendáns szolgálati személyeknek. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

átkelőeszközök: az akadályok, ezen belül is a vízi akadályok leküzdésének alapvető eszközei, amelyek lehetnek rendszeresített (katonai célokra gyártott) és szükség- (helyszíni) anyagokból kialakított ~. A rendszeresített eszközök csoportját a csapattechnikai és a műszaki ~ alkotják. A csapattechnikai eszközökhöz az összfegyvernemi, fegyvernemi és szakcsapatoknál rendszeresített úszóképes harcjárművek, önjáró lövegek, vezetési pontok stb. tartoznak. Gumikerekes vagy lánctalpas futóművel rendelkeznek, a vízen történő mozgásukra külön vízi hajtómű vagy a futómű szolgál. Kialakításuktól függően 0,5–2,0 m/s vízsebességig

alkalmazhatóak. Mint önálló deszantátkelésre alkalmas páncélvédett harceszközök, elsőként kezdik meg a vízi akadály erőszakos leküzdését. A műszaki ~ csoportjába a műszaki csapatok állományába tartozó deszantátkelő, pontonos hidász és hídépítő alegységeknél rendszeresített deszantátkelő eszközök, hadihídanyagok és a különböző típusú motor- és rohamcsónakok tartoznak. A szükség-~ a csapatoknál nem rendszeresített, az átkelés helyszínén vagy közelében található anyagokból, eszközökből összeállított úszóeszközök: például különféle megoldású tutajok, polgári célokra használt ladikok, csónakok, kompok. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

átkelőgépek: a műszaki gépek egyik csoportja, amelyek rendeltetése az élőerő, a technikai eszközök és anyagok átjuttatása a vízi akadályon. Fajtái: szalaghíd, amely egymás mellé kapcsolt pontonokból áll, a fedélzete az aljzattal egybeépített szerkezet. Gyorsan telepíthető, 40–60 t teherbírású hadihíd építhető belőle. Önjáró komp, amely kétéltű jármű, a kompátkelés eszköze. A hidraulikus rendszerrel kinyitott félkompok a partközelben kapcsolódnak össze, a kész kompnak saját fel- és lejárója van. Rendeltetése a harckocsik és harcjárművek átszállítása. Teherbírása általában 50 t. Lánctalpas úszógépkocsi, amely kétéltű jármű, a deszantátkelés eszköze. Rendeltetése a lövegek, tüzérségi vontatók, teher- és gépjárművek, valamint az élőerő átszállítása, a teherbírása 10 t. Könnyűfémből vagy üvegszálerősítésű műanyagból készült rohamcsónak, amely alkalmazható deszantátkelés végrehajtására, cölöpöző és áthajózási kompok mozgatására, vízi őrség és mentőszolgálat ellátására. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

átkelőhely: a vízi akadály és a környező terep azon része, amelyet a csapatok számára a vízi akadály leküzdése céljából kijelöltek, és az alkalmazott átkelő- vagy a vízi akadályt leküzdő technikai eszközök követelményeinek megfelelően előkészítettek és berendeztek. A vízi akadály leküzdése során deszant~, komp~, híd~, gázló~, víz alatti ~, megfelelő jégviszonyok esetén jég~ rendezhető be. Az alkalmazásra kerülő ~ek típusát, berendezésük sorrendjét alapvetően a vízi akadály leküzdési módja határozza meg. Vízi akadály erőszakos leküzdése esetén először a gázló- és deszant-, majd a komp- és víz alatti, végül pedig a híd~eket rendezik be. Átkelések alkalmával – amikor az ellenség tevékenységével nem kell számolni – a gázló~ek mellett rögtön a legnagyobb átbocsátóképességű hídátkelőhelyet rendezik be. Az ~ek berendezését és fenntartását alapvetően a műszaki csapatok állományába tartozó deszantátkelő, pontonos hidász és hídépítő alegységek hajtják végre. Az ~ berendezése magában foglalja a vízi akadály és a terep műszaki felderítését, az utak és a vízi akadály aknamentesítését az ~en belül, az ~hez vezető utak berendezését, az átkelőeszközök le- és feljáróinak, be- és kirakóhelyeinek kitűzését, megépítését, a fordulópályák kijelölését, úszóaknák elleni védelmet biztosító berendezések telepítését, a komendáns-, mentő- és vontatószolgálat megszervezését, az üzemeltetést biztosító személyi állomány részére szükséges fedezékek és óvóhelyek kiépítését, az álcázás és a harcbiztosítás megszervezését. Az ~ fenntartásának feladatai a csapatok átkelési grafikon szerinti folyamatos átbocsátása, a vízi akadály folyamatos figyelése, állandó készenlét a személyi állomány és a technikai eszközök mentésére, a sérült átkelőeszközök leváltása, javítása, folyamatos álcázás, készenlét az ~ áttelepítésére, az átkelési módok váltott alkalmazására. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

átkelőhely-komendáns: az átkelés és a vízi akadály erőszakos leküzdése során az átke-

lőhelyen szükséges általános rend fenntartása és az átkelés tervszerű végrehajtása érdekében létrehozott szervezet parancsnoka, aki általában az átkelőhelyet berendező műszaki alegységparancsnok. Fő feladata a komendáns- és forgalomszabályzó őrsök felállítása, az átkelőhelyen és a túlparton a rend, valamint az álcázási fegyelem betartatása, az átkelő csapatok tevékenységének irányítása. Feladatait az átkelésiszakasz-komendáns utasításai, illetve a vízi akadály leküzdésének rendjére vonatkozóan kapott átkelési grafikon kivonata alapján hajtja végre. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

átképzés: a katonai kiképzés egyik formája, egy fegyvernem, szolgálati ág valamely beosztásra már felkészített katonájának alkalmassá tétele más beosztásra vagy más fegyvernembeli, szakszolgálati feladat ellátására, más harceszköz kezelésére. Az ~t rendszerint a haditechnikai eszközök típusváltása, új eszközök, eszközrendszerek, felszerelések beszerzése és rendszerbe állítása, továbbá szervezeti változások indokolják. ~ről van szó akkor is, ha a hivatásos állományú személy valamely beosztásban megreked, szubjektív vagy objektív okból továbbfejlődése nem lehetséges, ugyanakkor az adott beosztást kora vagy egészségi állapota miatt már nem képes betölteni. Ez esetben olyan ~t kap, amellyel képessé válik a számára és a honvédség érdekeinek is megfelelő, ált. adminisztratív, ellátó, személyügyi, hadkiegészítési beosztás betöltésére. Az ~t, ha harci technikai eszközzel áll összefüggésben, rövidebb (néhány hetes) összevonással; ha az adott beosztásban megrekedt hivatásos katonáról van szó, többhónapos tanfolyammal a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Katonai Tanfolyamszervező Hivatala szervezésében oldják meg. A tanfolyamot záró sikeres vizsgát követően az új képesítést igazoló bizonyítvánnyal, a katonai szakképzettség új szakmai számával kerül az érintett személy új beosztásába. (CS. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

átlagos tüzelőanyag-fogyasztás: 100 km-re vonatkoztatva adja meg a jármű tüzelőanyag-fogyasztását. Kiszámításánál egy adott útszakasz alatt elfogyasztott tüzelőanyag-mennyiséget (literben meghatározva) el kell osztani az adott útszakasz hosszával (km-ben meghatározva) és az eredményt meg kell szorozni százzal. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

átláthatóság: demokratikus alapérték. **1.** Magyarország Alaptörvénye szerint a központi költségvetésből csak olyan szervezet részére nyújtható támogatás, vagy teljesíthető szerződés alapján kifizetés, amelynek tulajdonosi szerkezete, felépítése, valamint a támogatás felhasználására irányuló tevékenysége átlátható. **2.** A szervezetek működését a transzparencia kell hogy jellemezze, ezzel megelőzhető minden visszaélés, a korrupció, az erőforrások jogtalan használata. (C. O.) → *katonai vezetés*

átlőhetőség: a fedett tüzelőállásokban ~nek (legkisebb irányzékállásnak) nevezzük a lövegek esetében az adott tölteten a legkisebb emelkedési szögnek megfelelő azon irányzékállást, amellyel történő tüzelés esetén a lövedékek a fedezőgerinc felett átrepülnek. (M. G.) → *tüzérség*

atomakna: az atomfegyver egyik típusa, a műszaki zárás nagy hatékonyságú eszköze, hadműveleti jelentőségű objektumok (hidak, völgyzáró gátak, viaduktok, alagutak) vagy irányok (szűk völgyek) rombolására. Hatóereje ált. 1 t és 20 kt között változik. Egyes típusai kis tömegük következtében háton is hordozhatók, így diverziós feladatokra is alkalmasak. A töltet rádión vagy vezetéken távirányítással, illetve kés-

leltetett gyújtóval robbantható. A hatás fokozására az ~át aknakútba helyezik; ennek mélysége a töltet hatóereje. a megkívánt hatás, a talajszerkezet és minőség szerint változik, azonban a 20 megatonnát nem haladja meg. Az ~ robbanásakor nagy mélységű és átmérőjű tölcsér keletkezik. A mélység, a szélesség, a tölcsér peremére kidobott laza talaj, valamint a sugárszennyezés következtében nehezen leküzdhető akadály. (B. T.) → *ABV-támogatás*

atomcsapás: az ellenség pusztítása atomfegyverrel. Az ~ a pusztítandó objektumok számától és az ehhez szükséges atomtöltettől függően lehet egyes, csoportos és tömeges. Az. egyes ~t egy objektumra vagy objektumcsoportra, egyetlen atomlőszerrel (rakétával, bombával stb.) mérik, amelynek hatóereje elegendő a megkívánt pusztítás előidézéséhez. A csoportos ~t egyidejűleg több atomlőszerrel egy nagyobb vagy több objektum ellen alkalmazzák. A tömeges ~t sok atomlőszerrel egyidejűleg vagy rövid idő alatt váltják ki az ellenség egy vagy néhány csoportosítására, illetve más objektumaira. Az egyes, csoportos és tömeges ~t, (például a rakéta-~t): bármelyik haderőnem mérheti, de mérhetik a különböző haderőnemek egyesített erői is. (B. T.) → *ABV-támogatás*

atomerőművi reaktorbaleset: nukleáris üzemzavar, radioaktív anyagok kibocsátásával járó nukleáris üzemzavar, baleset. Az üzemzavar olyan esemény, amelyet a méretezett és beépített biztonsági rendszer könnyen kezelhetővé, elháríthatóvá tesz, az atomerőműben és környezetében a sugárzási szint az előírt értékeken marad. Üzemzavarokat kiváltó eseményeknek tekintik a primer és szekunder köri tranzienseket és a primer köri csőtöréseket. A hasadási termékek potenciális kiszabadulási feltétele az aktív zónában termelt és a hűtőközeg által elvezetett hőmennyiség egyensúlyának megbomlása és ezáltal a túlmelegedés következtében a burkolat megsérülése. Ilyen primer köri események: globális reaktivitás többletbevitele és az ezzel járó teljesítménynövekedés; a teljesítménysűrűség helyi torzulása az aktív zónában és az ezzel együtt járó teljesítménycsúcsok csökkent hűtőközegáram; megnövekedett hűtőközeghőmérséklet; szekunder köri események: túl nagy gőzelvétel hőmérséklet- és nyomáscsökkenései; túl kevés gőzelvétel; túl alacsony tápvízáram; túl magas tápvízáram. Komoly károk csak akkor következnek be, ha vagy a reaktor biztonságvédelmi rendszere, vagy az üzemzavari zónahűtő rendszerek működésképtelenek. Ez utóbbi esetben a zónaolvadás elkerülhetetlen. A primerköri csőtörések a szivárgási keresztmetszet szerint: nagy csőtörés (a legnagyobb átmérőjű cső), közepes csőtörés és kis csőtörés. Ezek közül a legnagyobb mechanikus és termikus igénybevétellel a nagy csőtörés jár, mert a részlegesen kiürült reaktortartály újrafeltöltése, az ezt megelőző nyomáshullámok és fűtőelem-túlhevülések károsodást okozhatnak, és a hasadási termékek kiszabadulhatnak. Az üzemzavarok bekövetkezésének valószínűsége a tranziensek esetében $0{,}2 \times 10^{1}$ év, nagy csőtörésnél 10^{-6}, közepes csőtörésnél 3×10^{-4}, kis csőtöréseknél 10^{-3}/év reaktoronként. Az atomerőművek műszaki biztonsága a valószínű maximális üzemzavari szituációt is számításba vevő, előrelátó tervezés, a legkorszerűbb technikai kivitel, az automatizált üzemvitel, a kiépített többszörös automatikus védelmi és környezet ellenőrző rendszer mellett, összehasonlítva más csúcstechnológiát alkalmazó üzemekkel, sokkal nagyobb. A nukleáris biztonság – összefüggésben a műszaki biztonsággal – hasonlóan magas szintű. Biztonságos a fűtőelemek tokozása, a reaktorok nyomásállósága, a láncreakció szabályozása, az üzemzavar elhárítása, a sugár-

védelem és környezet-ellenőrzés rendszere és az engedélyezett kibocsátás. Az ~ kiváltó oka lehet a méretezés során számításba vett földmozgásnál erősebb földrengés, illetve a tervezett vízszintnél magasabb árvíz, repülőgép rázuhanása a containmentre (szigetelőberendezésre) és felrobbanása, terrorakció, továbbá háborúban rakéta- vagy bombatalálat. ~hez vezethet: az aktív zóna vízvesztése; a fűtőelemek szárazra kerülése; zónaolvadás; egy esetleges hidrogénrobbanás; reaktor- és containmentsérülés. Az üzemzavari radioaktív-kibocsátás igen eltérő lehet a kibocsátás helye, módja és mennyisége szerint. Történhet szabályozottan és tervszerűen, szabályozatlanul ütemesen, lökésszerűen, a kéményen keresztül vagy a sérült reaktorcsarnokból, a hermetikus térből v. egyenesen a felrobbant reaktorból; lehet számítható és mérhető, de lehet meghatározhatatlan, illetve mérhetetlen is. A kutató- és tanreaktorok üzemvitelében üzemzavart kiváltó esemény lehet: a fűtőelem-burkolat sérülése; a fűtőelem vízfelszín alatti megolvadása; a fűtőelem szárazra kerülése és megolvadása; az aktív zóna vízvesztése – szárazra kerülése, vagyis teljes zónaolvadás. A következmény üzemzavar, rendkívüli esemény vagy baleset; ha radioaktív szennyeződéssel vagy kibocsátással jár, akkor nukleáris üzemzavar, illetve nukleáris baleset. A kiváltó ok lehet: hűtőközegvesztés a primer körben; kétoldali feszültségkimaradás; a méretezettnél nagyobb erősségű földrengés, tűz vagy robbanás, repülőgép-katasztrófa, terror-, illetve háborús cselekmény. (B. T.) → *ABV-támogatás*

atomeszközök elleni harc: atomfegyverek elleni harc; az atomfegyverek alkalmazását feltételező korábbi nézetekben a hadművészet sarkalatos tétele. Az ellenség atomeszközeinek minden erővel való, folyamatos pusztítását jelenti. A fegyveres küzdelem egyik legfontosabb eleme, a hadászati, hadműveleti-harcászati tevékenység fő jellemzője volt. Az ~ban minden haderőnem részt vett. A cél: az ellenség atomfegyvereinek, illetve az alkalmazásukat biztosító objektumoknak és berendezéseknek folyamatos, fontossági sorrendben való megsemmisítése, s ily módon az ellenség tömeges atomcsapásainak meghiúsítása, a saját erőfölény megteremtése, a kezdeményezés megragadása és megtartása volt. A küzdelem szintjének megfelelően az ~ magában foglalja a cél felderítését, pontos helyének megállapítását és megsemmisítését. A megsemmisítés eszközeit az atom- és hagyományos fegyverek, a repülők, a légi deszantok, a különleges alegységek és a csapatok támadótevékenysége jelentik. (B. T.) → *ABV-támogatás*

atomfegyver: nukleáris fegyver, tömegpusztító fegyverfajta, megsemmisítő képessége az atommag-reakció közben felszabaduló energia pusztító hatásán alapul; megjelenése gyökeres fordulatot idézett elő a hadászatban. A működésük lényegét jelentő reakciók típusa és sorrendje szerint az ~ek egy-, két- és háromfázisúak lehetnek. Az ~t az atommag-reakcióból eredően magfegyvernek, a reakcióban részt vevő atommagrészecskék, protonok, neutronok közös neve nukleonok) alapján nukleáris fegyvernek, a kétfázisú ~t pedig a töltetként használt hidrogénizotópok, illetve a reakcióhoz szükséges igen nagy hőmérséklet alapján hidrogén- vagy termonukleáris fegyvernek is nevezik. Az első egyfázisú ~t (az A-bombát) a láncreakció-szerű atommaghasadás felfedezése alapján Manhattan-terv fedőnév alatt az USA-ban, Los Alamosban a R. Oppenheimer vezette tudóscsoport dolgozta ki. Az 1942-ben megkezdett munkálatok eredményeként 1945 közepére három bombát állítottak elő. Az elsőt kísérletképpen robbantották fel az Új-Mexikó államban levő Alamogordo kísérleti telepen 1945. júl. 16-án 5 óra 30 perckor, a másodikat és harmadi-

kat 1945. augusztus 6-án, helyi idő szerint 9 óra 15 perc 30 másodperckor Hirosima és 9-én 11 óra 01 perckor Nagaszaki japán város felett. Egy bomba 20 kt hatóerejű volt, és 23,2 millió kWh energiát szabadított fel. A SZU-ban 1943-tól I. V. Kurcsatov vezetésével végezték a kutatásokat. Az első kísérleti robbantást 1949. augusztus 25-én hajnali 5 órakor hajtották végre. Az egyfázisú ~ben a felszabaduló energiát hasadóanyagok (a 233-as vagy a 235-ös tömegszámú izotópban feldúsított urán vagy a 239-es tömegszámú plutónium) láncreakcióba átmenő maghasadása szolgáltatja. Annak érdekében, hogy a láncreakció a robbantás időpontjában induljon meg, a hasadóanyagokat vagy több részre osztva, (osztott töltetű ~) egyenként kritikus tömeg alatt, vagy egy tömegben kritikus tömeg alatt helyezik el (implóziós ~). A kívánt pillanatban hagyományos robbanóanyag felhasználásával a résztölteteket összelövik, illetve az implóziós töltet felületén elhelyezett detonátorok nagypontosságú felrobbantásával „összesűrítik azt", így létrehozzák a láncreakció megindulásához szükséges kritikus tömeget. Az első kétfázisú termonukleáris szerkezetet, a hidrogénbombát az USA-ba emigrált magyar származású Teller Ede vezetésével szintén Los Alamosban dolgozták ki, és 1952. november l-jén az Eniweltok Atoll szigetegyüttes egyik korallszigetén robbantották fel. A robbantás következtében a sziget eltűnt. A szovjet kutatók 1953. aug. 20-án robbantották fel az első hidrogénfegyverüket. A kétfázisú ~ a következő reakcióegyenletek szerint működik: D + D ^{3}He + n + 3,2 MeV; D + D T + H + 4,0 MeV; D + T ^{4}He + n + 17,6 MeV. A képletben a D–deutérium, T–trícium, H–hidrogén, He–hélium, n–neutron. Egy MeV (megaelektronvolt) 4,44 × 10^{20} kWhval egyenértékű. Hogy a szükséges igen nagy hőmérsékleteket és nyomásokat (termonukleáris fúzió) elérjék, a termonukleáris bombában először egy közönséges atombombát gyújtanak be. Ennek megfelelően a kétfázisú ~ben az első fázis köré fúziós töltetet (litium- és hidrogénizotópok vegyülete) helyeznek el, ebben az első fázis robbanásakor keletkező hatalmas hőmérséklet hatására végbemegy az atommagok egyesülése, s a felszabaduló energia a sokszorosára növekszik. A H-bomba a pusztító hatását a hidrogénizotópok fúziós magreakciója során felszabaduló hő és a keletkező légnyomás révén fejti ki, hatásának csupán az „üzemanyagként" beletöltött hidrogénizotópok mennyisége szab határt. Az első H-bomba robbanóereje 10 megatonna volt (egy megatonna = egymillió tonna trinitrotoluol, TNT robbanóerejével egyenértékű), szabaddá váló energiája mintegy 700 Hirosimára ledobott bomba energiájának felelt meg. Az eddigi legnagyobb pusztító erejű hidrogénfegyvert 1961-ben a szovjetek próbálták ki, ennek hatása 60 millió tonna (60 megatonna) TNT kémiai robbanóanyag robbanóerejével egyezett meg. Az első három fázisú szerkezet robbantását az amerikai szakértők végezték 1954. március 1-jén a Bikini-szigeteken. Számítási hibák miatt a robbantáskor nagy sugárszennyezés jött létre, s ennek többen áldozatául estek. Az esemény világméretű tiltakozást váltott ki. A háromfázisú ~ben harmadik fázisként közönséges, a természetben található összetételű uránt alkalmaznak. Ez a láncreakció létrehozására, az első fázisban való felhasználásra ilyen formában nem alkalmas, a második fázisban felszabaduló igen sok és nagy energiájú neutron hatására azonban ennek atommagjaiban is végbemegy a maghasadás. A harmadik fázis szerfölött megnöveli az ~ pusztító és sugárszennyező hatását, a természetes urán felhasználása ugyanakkor jelentékenyen csökkenti a fajlagos költségeket. (B. T.) → *ABV-támogatás*

atomfegyverek elleni harc: atomeszközök elleni harc (B. T.) → *ABV-támogatás*

atomfegyver-kísérletek: az atomfegyver létrehozására, fejlesztésére, működő készségének ellenőrzésére irányuló robbantások. Az atomfegyver feltalálásától a legtöbb robbantási kísérlet 1986-ig zajlott le. Az atomhatalmak 1986. január 1-jéig – szovjet adatok szerint – 1556 kísérleti robbantást hajtottak végre. Ebből 789-et (az összes kísérlet mintegy felét) az USA végezte el. Az ~ beszüntetésének legaktívabb kezdeményezője a SZU volt. Számos ilyen javaslatot tett, ezeket azonban a többi atomhatalmak elutasították, leginkább a -moratórium ellenőrizhetetlensége, s a meglévő fegyverek alkalmazhatósága ellenőrzésének szükségessége okán. (B. T.) → *ABV-támogatás*

atomhatalom: nukleáris fegyverrel és a hozzávaló hordozóeszközökkel rendelkező ország. A második világháború után létrejött atomklub tagjai: az USA (1945), a SZU (1949), Nagy-Britannia (1952), Franciaország (1960) és Kína (1964). Az öt ~on kívül az 1980-as évek végére, az 1990-es évek elejére számos ország ipari, tudományos-technikai és technológiai fejlettsége olyan szintre jutott, hogy képessé váltak atomfegyver előállítására. A Közel- és Közép-Kelet, Észak-Afrika országaiból Izrael, Pakisztán, India és Észak-Korea. Az atomfegyverek elterjedésének megakadályozására 1968. július 1-jén aláírták az atomsorompó-szerződést, amelyhez mintegy 130 ország csatlakozott. (B. T.) → *ABV-támogatás*

atomküszöb: az atomhatalmak közötti hadviselés azon elméleti szintje, időpontja, mozzanata, amikor a felek valamelyike a hagyományos fegyverek alkalmazásáról áttérne az atomfegyverek bevetésére. Ezzel a hadviselés új minőséget érne el, megkezdődne az atomháború. Az ~ átlépésének engedélyezése a legfelső politikai, állami vezetés hatáskörébe tartozik. Az idevonatkozó elméleti tételek szerint az ~ annál magasabb, minél erősebb az adott ország vagy szövetség hagyományos fegyveres ereje. (B. T.) → *ABV-támogatás*

atomleszerelés: az atomhatalmak birtokában levő nukleáris fegyverek robbanófejeinek és hordozóeszközeinek korlátozására, csökkentésére, majd teljes megsemmisítésére irányuló törekvés és tevékenységek sorozata. (B. T.) → *ABV-támogatás*

atomrobbanás bemérése: az atomrobbanás fő jellemzőinek, a robbanás módjának, időpontjának, helyének, epicentrumának, hatóenergiájának meghatározása erre alkalmas eszközök, műszerek segítségével. Az ~ adatai szolgálnak alapul a sugárhelyzet elsődleges értékeléséhez, az atomfegyver pusztító hatásainak előrejelzéséhez. (B. T.) → *ABV-támogatás*

atomrobbanás hatóenergiája: az atomrobbanáskor felszabaduló energiának valamely mértékegységben kifejezett számértéke. Az ~t rendszerint a vele azonos robbanási energiát szolgáltató hagyományos robbanóanyag (TNT = trinitro-toluol) tömegének mérőszámával jellemzik, ezt trotilegyenértéknek nevezik. Az egyenérték mértékegységéül a tonnát v, kilotonnát (kt) és a megatonnát (Mt) alkalmazzák. Az atomtölteteket hatóenergiájuk alapján öt csoportra osztják: igen kis (1 kt-ig), kis (1–10 kt), közepes (10–100 kt), nagy (100 kt–l Mt) és igen nagy (1 Mt fölött) hatóenergiájúakra. (B. T.) → *ABV-támogatás*

atomrobbanás, nukleáris robbanás: az atomfegyver töltetét alkotó anyagok magenergiájának robbanásszerű, szabályozás nélkül végbemenő felszabadulása, sajátos jelenségek és pusztítás kíséretében. Az ~ folyamatában végbemenő elektromágneses sugárzások közül a gamma-sugárzás, továbbá a folyamatok közben szétrepülő atomma-

gok az atomfegyver és a környezet anyagait felizzítják. Az így kialakult izzó gáztömeg, a tűzgömb a lehűlésig nagyon erős fényes, hősugárzás forrása. A tűzgömb gyors terjedése a környező anyagokban lökéshullámot indít el. A maghasadás folyamán keletkező radioaktív termékek és neutronok hatására indukált aktivitás, illetve hosszú időn át tartó – sugárszennyezettség jön létre. Az ~ kísérőjelenségei: felvillanás és tűzgömb, igen erős és éles dörej, jellegzetes (gomba vagy kúp) alakú felhő, viharos erejű levegőmozgás és a földi robbanáskor keletkező tölcsér. Az ~ pusztító tényezői: lökéshullám, fénysugárzás, áthatoló sugárzás, visszamaradó sugárszennyezés és az elektromágneses impulzus. Katonai alkalmazás és értékelés szempontjából meghatározó az ~ hatóenergiájának nagysága és a robbanás módjának megállapítása, ezekből együttesen az atomfegyver pusztító tényezőinek hatásaira lehet következtetni. Az ~ módjai: *a)* Légi ~ (alacsony légi). Az atmoszférában hajtják végre olyan magasságban, hogy a tűzgömb ne érintse a föld (víz) felületét, de 10 km-nél nem magasabban. A légi ~ fő megsemmisítő tényezői: lökéshullám, áthatoló sugárzás, fénysugárzás és elektromágneses impulzus. Földi és légi célok megsemmisítésére alkalmazzák; földi célok – lökéshullámokkal való – megsemmisítéséhez a maximális hatást az optimális robbantási magasság megfelelő megválasztásával érik el. *b)* Magassági ~ (magas légi). A Föld troposzférájának határánál magasabban (10 km fölött) végzik. Fő megsemmisítési tényezők: lökéshullám (30 km magasságig), áthatoló sugárzás, fénysugárzás 30–60 km magasságon (magaslégköri), röntgensugárzás, gázáramlás (a robbanási termékek szétrepülése), elektromágneses impulzus, az atmoszféra ionizálása (60 km fölött). Az energiának a megsemmisítő hatások közötti eloszlása jelentősen függ a robbanási magasságtól. Légi célok megsemmisítésére és rádiótechnikai eszközök zavarására tervezik alkalmazni. *c)* Földi ~. A föld felszínén (érintkező) vagy fölötte olyan magasságban végzik, hogy a tűzgömb érintse a földfelszínt. Fő megsemmisítő tényezők: lökéshullám, fénysugárzás, áthatoló sugárzás, elektromágneses impulzus, a terep radioaktív szennyezése, szeizmikus hullámok a talajban. A földi ~ jellemzője a robbanási tölcsér és radioaktív porfelhő képződése. Föld alatti és föld feletti szilárd célok megsemmisítésére alkalmazzák. *d)* Föld alatti ~. A földfelszín alatt hajtják végre, a talaj kivetésével vagy anélkül. Fő megsemmisítő tényezői: a nagy teljesítményű, szeizmikus hullámok a talajban. A talajkivetéssel járó föld alatti robbanás azonkívül lökéshullámmal és a terep erős radioaktív szennyezésével is jár. Tölcsér és földkiemelkedés keletkezése jellemzi, ezek nagysága a robbanás hatóenergiájától, mélységétől és a talaj minőségétől függ. Különösen műszakilag megerősített, süllyesztett építmények megsemmisítésére és akadályok létesítésére alkalmazzák. *e)* Víz fölötti ~. A víz felszínén (érintkező) vagy a fölött olyan magasságban végzik, hogy a tűzgömb érintse annak felszínét. Fő megsemmisítési tényezők: légi és víz alatti lökéshullám, fénysugárzás, áthatoló sugárzás, elektromágneses impulzus, a vízterület és a parti körzet radioaktív szennyezése. Vízfelszíni célok és parti építmények megsemmisítésére alkalmazzák. *f)* Víz alatti ~. Vízben, meghatározott mélységben végzik. Fő megsemmisítő tényezői: víz alatti és légi lökéshullám, gravitációs és szeizmikus hullámok a vízben, a vízfelület, a parti részek erős radioaktív szennyezése. Víz alatti és felszíni célok, hidrotechnikai építmények és más objektumok megsemmisítésére alkalmas. (B. T.) → *ABV-támogatás*

atomrobbanási felhő: radioaktív felhő; a földi, légi, vízi, föld és víz alatti atomrobbanások egyik jellegzetes, külső ismertetőjele.

Az ~ földi, alacsony légi és vízi atomrobbanáskor gomba alakú. A felhő szára és feje földi és vízi atomrobbanáskor összeér, légi robbanáskor a kettő között hézag látható. Föld-, illetve víz alatti atomrobbanáskor a felhő kupola alakú. Az ~ színe földi és föld alatti atomrobbanás esetén sötét; a légi, vízi és víz alatti atomrobbanás nyomán világosszürke, illetve fehér felhő képződik. Kozmikus térségben ~ nem alakul ki. Az ~ból a terepre kihulló radioaktív anyagok ~nyomot hoznak létre, a terep sugárszennyezettsége ezen jön létre, az atomrobbanás egyik pusztító tényezőjeként. Ez huzamosabb ideig (több hónapig) veszélyes az élő szervezetre. Gyakorlatilag csak a földi, föld alatti, vízi és víz alatti atomrobbanáskor lehet számolni ~nyom létrejöttével. Alakja és mérete sok tényezőtől függ. Hossza az ~ mozgását előidéző légáramlástói és a nukleáris fegyver hatóenergiájától függően, sík terepen elérheti a több ezer km-t, szélessége pedig ennek tizedrészét. Az ~ nyomon belül a sugárszint eloszlása nem egyenletes. A sugárszint az ~-nyom szélétől a tengely felé, illetve a tengelyen az atomrobbanás centruma (epicentruma) irányában növekszik. A csapatok tevékenysége szempontjából a föld alatti és a földi atomrobbanás felhőnyoma a legveszélyesebb. ~ keletkezhet atomenergetikai berendezések üzemzavarai, balesetei esetén is (például Csernobil) vagy izotóphulladék-tárolók, szállítóeszközök sérülésekor, szennyeződött kísérleti terepeken stb. Ezek jellege és viselkedése azonban eltér az ~étől. (B. T.) → *ABV-támogatás*

atomsorompó-szerződés: a nukleáris fegyverek elterjedésének megakadályozásáról 1968. július 1-jén aláírt szerződés köznyelvi megnevezése. Az ~t az öt atomhatalom közül csak a SZU, az USA és Nagy-Britannia írta akkor alá, s előírásaihoz csak később csatlakozott Franciaország és Kína. Az ~ 1970. március 5-étől lépett érvénybe. A szerződésben az atomfegyverrel rendelkező államok kötelezték magukat, hogy sem közvetlenül, sem közvetve technológia átadásával senkinek nem adnak át atomfegyvereket vagy egyéb nukleáris robbanószerkezeteket, illetve nem engedik át az ellenőrzést az ilyen fegyverek vagy robbanószerkezetek felett, s nem ösztönöznek más államokat ilyenek előállítására, megszerzésére, s a felettük való ellenőrzési jog elnyerésére. Az atomfegyverekkel nem rendelkező államok pedig kötelezték magukat, hogy nem fogadnak el ilyen fegyvereket és szerkezeteket, nem vállalják ellenőrzésüket, nem állítják elő azokat, nem kérnek és nem fogadnak el segítséget előállításukhoz. A szerződés végrehajtását a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség szervei ellenőrzik. Az ~ meghatározta, hogy atomhatalomnak számít az az ország, amely 1967. május 1-jét megelőzően atomfegyvert állított elő és robbantott fel. (B. T.) → *ABV-támogatás*

atomtámadás: az atomfegyverek alkalmazási módja a háború kezdetén vagy folyamán. Az ~ fogalma az USA-ban és a SZU-ban az 50-es években alakult ki. Katonai teoretikusok nézete szerint több összpontosított atomcsapásból állhat és több napon át tarthat, a nukleáris töltetek alapvető készletének felhasználásáig. A globális méretű ~ során a főszerep a hadászati erőkre hárul: az interkontinentális és közepes hatósugarú rakétákra, a nukleáris töltetű rakétával fölszerelt tengeralattjárókra és a hadászati repülőerőkre; a háborús színtéren és a hadszíntereken a harcászati és a repülőgép-hordozó fedélzeti repülőkre. Az ~ veszélye a hidegháború megszűnésével lényegesen csökkent. (B. T.) → *ABV-támogatás*

atomtöltet, nukleáris töltet: az atomfegyver harci töltetéül szolgáló szerkezet; az ~ atomrobbanást létrehozó, hasadásra vagy fúzióra alkalmas anyagok, a robbanást meg-

indító, hatásfokot növelő (szabályozó) szerkezeti elemek (robbanótöltet, neutronforrás és -tükröző stb.) és az ezeket magában foglaló köpeny együttese. A lejátszódó magreakciót tekintve a következő atom- (nukleáris) töltetet különböztetnek meg: *a)* egyfázisú ~ a robbanási energiát az ^{235}U, ^{239}Pu vagy a ^{233}U hasadási láncreakciója szolgáltatja; *b)* kétfázisú ~ a robbanási energiát nagyobb részben (egyfázisú hasadási reakció által indukált) termonukleáris reakció, a magegyesülés szolgáltatja hidrogénfegyver. Az ilyen típusú ~ben deutériumból és tríciumból fúziós reakció révén hélium jön létre; *c)* háromfázisú ~ a következő fázisokon működik: az ^{235}U, ^{239}'Pu vagy a ^{233}U magok hasadása (első fázis), termonukleáris töltet könnyűmagjainak fúziója (második fázis), ^{238}U magok hasadása (harmadik fázis). (B. T.) → *ABV-támogatás*

atomvédelem, nukleáris védelem: az atomfegyvereknek a csapatokra és különféle objektumokra gyakorolt pusztító hatását elhárító vagy legkisebbre csökkentő eljárások, rendszabályok összessége. Az atomfegyverek tömeges rendszerbe állításával, elterjedésével egy időben, az 1950-es évek elején keletkezett katonai szakkifejezés. Tartalma az atomfegyverek pusztító hatásának megismerésével párhuzamosan változott. Mivel eljárásaiban, rendszabályaiban sok a rokonvonás a más tömegpusztító fegyverfajták (például a vegyi és biológiai fegyverek) elleni védelemmel, az ~ köré épülve (azt alkalmazva és kiegészítve) jött létre a tömegpusztító fegyverek elleni védelem ABV-védelem. (B. T.) → *ABV-támogatás*

átszeldelt terep: avagy tagolt terep, a terepfajták meredek völgyoldalakkal, árkokkal, töltésekkel, csatornákkal, vízmosásokkal, folyókkal sűrűn tarkított, változatos felszínű típusa, amely akadályozó tényezőt jelent a mozgásban és a szárazföldi harcászati tevékenységekben. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

áttelepülés: a csapatok hadműveleti, harcrendi elemeinek, valamint a támogatásukhoz, vezetésükhöz települt pontok (például vezetési pont, ellátó pont), eszközök, kötelékek, szervezetek szervezett, tervezett áthelyezése egy másik települési helyre. Az ~ során fontos, hogy az azt végrehajtó szervezet, eszköz működésének folyamatossága biztosított legyen. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

attitűd: 1. Pozitív és negatív viszonyulások összessége személyekkel, helyzetekkel, tárgyakkal, fogalmakkal kapcsolatos vonzalom vagy idegenkedés. Megjelenési formái közé tartoznak még a gondolatok és közösségi-társadalmi megnyilvánulások, vélemények. **2.** Komplex döntési rendszerek, érzelmek és cselekvési tendenciák állandó rendszere, amelyek egy cél elérése érdekében az egyént egy bizonyos módon való viselkedésre késztetik. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet* **3.** Az ~ a (latin) „aptus" szóból származik, amelynek jelentése: valamire való alkalmasság vagy megfelelés. A (latin) „aptitude" jelentése: aktivitásra való készültség szubjektív vagy mentális állapota. Szociológiai értelemben az ~ök az egyén gyors, azonnali reagálásai, amelyek során értékeket vesz alapul. A szociológiában általában attitűdöknek nevezik a társadalmi mezben értelmezendő lelki folyamatokat, amelyek meghatározzák az egyének viselkedését a társadalomban. A szociálpszichológiában az ~ök olyan beállítódások, amelyeknek kognitív (megismerő/gondolati), affektív (érzelmi) és konatív (viselkedéses) összetevői vannak. Az attitűdök mindig e három összetevő együtteseként értelmezendők, azonban ezek az összetevők különböző hangsúlyokkal lehetnek jelen. Például a sztereotípia egy olyan attitűdként fogható fel, amelyben a kognitív összetevő

hangsúlyos. Az előítélet mint attitűd érzelmi hangsúlyú, a diszkrimináció pedig viselkedéses. Az ~ök hasznosak az egyén számára, különböző funkciói vannak, amelyek segítik keletkezésüket, megerősítik fennmaradásukat. Az attitűdök fő motivációs funkcionális alapjai lehetnek: az énvédő funkció, az értékkifejező, az énmegvalósító funkció, az instrumentális, alkalmazkodási jellegű vagy haszonelvű funkció, az ismereti vagy gazdaságossági funkció. Az ~ök motivációs funkcióin kívül léteznek az ~ök információfeldolgozást irányító funkciói is. Ezek a funkciók segítik az ~ök keletkezését, megerősítik azok fennmaradását. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy* **4.** Az ~ valamely személlyel, emberek csoportjával, tárgyakkal, jelenségekkel, szituációkkal kapcsolatos értékelő beállítódás, olyan viszonyítási (vonatkozási) keret, aminek alapján az egyén véleményt alkot, értékel, viselkedik, cselekszik. Napjainkra az ~ az egyik legfontosabb fogalma a szociálpszichológiának, alapvető szerepet játszik a viselkedés egyéni és társadalmi modelljében, így szinte mindenessé vált mind a pszichológusok, mind a szociológusok számára. Az ~ tapasztalat révén szerveződött mentális és idegi készenléti állapot, amely dinamikus vagy irányító hatást gyakorol az egyén reagálására. Az ~ átfogó fogalmához képest a „szociális attitűd" körülhatároltabb. A szociális attitűd rejtett hajlandóság. Nem maga a nyílt viselkedés, hanem annak élményhättere. Értékelő viszonyulás, értékelő beállítódás, amely szervezi, szabályozza, a szociális valóság jelenségeinek megismerését, a rájuk irányuló viselkedést, mintegy irányt szab azoknak. A szociális attitűdök tanult prediszpozíciók (hajlamosságok) az egyéni élettörténet termékei, a társadalmi környezet közvetítésével alakulnak ki. (K. J.) → *katonaszociológia*

áttörés: a védelem ~e. Arcból keskeny terepszakaszon az ellenség összefüggő, műszakilag előkészített védelmének szétverésére indított támadó manőver, amelyet a hadművelet, harc során akkor alkalmaznak, amikor nincs mód megkerülésre vagy átkarolásra. Az ~ célja a védelem hadműveleti, harcászati felépítésének és állóképességének megbontása. Az ellenség szilárd összefüggő védelembe foglalt csoportosítása elleni támadás általában ~sel kezdődik, amelynek során az ellenség védelmének teljes mélységére csapásokat mérnek. Kihasználják a tüzérség tűzcsapásainak eredményeit, és valamennyi fegyver tüzével pusztítják az ellenséget, majd az összfegyvernemi csapatok az áttörési terepszakaszon rést ütnek a védelemben. Ezzel részekre daraboljják az ellenséget, kedvező feltételt teremtenek a sikerkifejlesztő kötelékeknek az ellenség védelmének mélységébe, szárnyaiba irányuló döntő manőverek végrehajtására. Az ellenség üldözésével, friss csapatok harcba vetésével hadműveleti sikerré fejlesztik a harcászati eredményeket. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

áttörési sáv: az áttörési terepszakasz meghosszabbítása az ellenség mélysége felé. Az ~ mindkét oldalon tereppontokkal határolt terület, amelyben az áttörési terepszakaszon harcba vetett kötelékek a feladataikat megoldják. Az ~ (szakasz, terepszakasz) az ellenség mélységében támadási sávvá szélesedik. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

áttörési szakasz: az ellenség védelmében kijelölt pontok összessége, ahol a támadó csapatok – a főerőkifejtésüket összpontosítva – áttörnek. Az ~ (terepszakasz) szélessége általában függ az ellenség védelmének felépítésétől, kiépítettségének fokától, a rendelkezésre álló erő és eszköz mennyiségétől és milyenségétől, a terepviszonyoktól. A hadműveleti, harcászati kötelékek általában egy szakaszon törik át a védelmet. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

attribútum adat: a térinformatikában a modellezés mélységét meghatározó és leképezési alapegységhez (entitás) rendelt tulajdonságleíró adat. Az entitás geometriai tulajdonságain (helyzet, méretek, eloszlás stb.) és kapcsolatin túl minden kiegészítő adat ~nak tekinthető. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

átvizsgálás: egy olyan műveleti tevékenység, amely során egy személyt, egy területet, egy létesítményt elemzésnek, keresésnek, kutatásnak vetünk alá. Célja a tevékenység alá vontakról, adatok gyűjtése a további eljárásokhoz. A katonai műveletek során megjelenik erőmegóvási, kereső-kutató feladatok megoldásában. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

audiovizuális eszközök: 1. Ismeretnyújtás céljából rögzített hangok és képek, valamint a közvetítésükhöz szükséges technikai berendezések. Az ~ a kiképzési eszközök egyik csoportját alkotják, és a katonai kiképzés keretében alapvetően az ismeretközlés során alkalmazzák őket. Idesorolhatók a különböző képvetítő és hangtovábbító eszközök, mint például a diavetítők, írásvetítők, episzkópok, valamint magnetofonok, lemezjátszók és ezek különböző kombinációi (magnetofonnal vezérelt diavetítő, többféle visszacsatoló berendezés, az oktató-, konzultáló gépek sokfélesége.) Természetesen ezeknek az eszközöknek a használati gyakorisága az idők folyamán jelentős változásokon ment át. Az ~ fő didaktikai funkciói a kép- és hanginformációk külön-külön vagy összekapcsolt adásával a szemléltetés, a bemutatás és ezzel a pontosabb, érthetőbb ismeretközlés, az ismeretek megszilárdítása, ellenőrzése, valamint a gyakorlás elősegítése. Az ~höz szükséges kép- és hanginformációk kis helyen tárolhatók, gyorsan előhívhatók és ismét eltüntethetők. Ezzel segítik a figyelem összpontosítását, a szemléltetés gazdaságosságát, és csökkentik a foglalkozási hely szemléltetőeszközökkel való zsúfoltságát, a figyelem elterelését. Az ~ hatásmódja: a didaktikai funkciókat előkészített információhordozók közvetítésével fejti ki. A kifejtett hatás azon alapul, hogy az ember a látás útján kapott információkat jobb, az egyidejűleg látott és hallott információkat még jobb hatásfokkal képes felfogni, rögzíteni. A hatást a figyelem kényszerű összpontosítása is fokozza. Az ~ alkalmazásához megfelelő áramforrás, valamint kép- és hangerősségtől függően szabályozható elsötétítés, illetve a külső zajforrások kiszűrése szükséges. Az ~ alkalmazásának fontos feltétele, hogy a kiképzők jól ismerjék őket, és képesek legyenek célirányos használatukra. Ügyelni kell az ~re kidolgozott anyagok felvételének technikai minőségére, a lényeges részek jó kiemelésére, és gondot kell fordítani esztétikailag is megfelelő elrendezésükre, a felvételekkel szemben elemi követelmény a valóság hű ábrázolása. **2.** Az ~ a szemléltető eszközök (taneszközök) azon csoportja, amely az információk felvételét/befogadását a hallás (auditív) és a látás (vizuális) segítségével együtt biztosítja. A több érzékszerv egyidejű bekapcsolása az ismeretszerzés folyamatába hatékonyabbá teszi azt. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

audit: a latin eredetű „audiencia" (meghallgatás) szóból ered. **1.** Irányítási rendszerek tanúsítása‍ISO, MIR, KIR, MEBIR, AS, TS, HACCP‍‍, UKAS Akreditáció‍ Nemzetközi Tanúsítvány-ellenőrzési rendszer. **2.** Leginkább használatos szervezeti ellenőrzés (külső szakértői), átvilágítás, amellyel elérhetővé válhat a fenntartható fejlődés programjának kialakítása, illetve a problémás területek felszámolása. (C. O.) → *katonai vezetés*

autokratikus vezetés: lényegében tekintélyelvű (autokratikus) vezetési stílus. Az au-

tokratikus vezető a célok kijelölésében nem vonja be munkatársait. Egyedül hozza meg döntéseit, a döntés-előkészítés folyamatába ritkán enged be más kollégákat. Ritkán mutat hajlandóságot kompromisszumra, engedményekre, irányítási módszerei az utasítás és a parancsolás fogalmában nyilvánulnak meg. Lényegesnek tartja a precíz tervezést, szervezést, folyamatos az ellenőrzés, az elszámoltatás. Így világosan megfogalmazza az elvárásait a beosztottjaival szemben, pontosan kiadja feladataikat. Tárgyilagos, inkább barátságtalan, távolságtartó attitűd jellemzi. A motiváció kevésbé jellemző, a munkatársak között éles a versenyszellem, s a minőség a legfőbb érték. Általában stresszes, feszült hangulat jellemző a munkahelyre. (C. O.) → *katonai vezetés*

automatikus adatfeldolgozás: olyan adatokkal folytatott művelet, amelynek során a felderítő adatforrások szenzorai által felderített alapadatok meghatározott programozási elvek szerint működő informatikai eszközrendszerekkel történő átalakítása, transzformációja kerül végrehajtásra. (H. H.) → *felderítés*

automatikus adatkezelés: a felderítési adatok meghatározott szabályok és algoritmusok alapján programozott számítógépekkel végrehajtott adatkezelése. (H. H.) → *felderítés*

automatikus követőrendszert elhúzó zavar: olyan speciális zavarási eljárás, amely elsősorban az automatizált célkövetésre alkalmas, például légvédelmi rakétarendszerek ellen alkalmazható. A követőrendszer lehet távolsági vagy szögkövető. A távolsági követőrendszert elhúzó zavar előállítása során a repülőgépről visszaverődő rádiólokációs jelek egy fedélzeti válaszadó berendezéssel elfedésre kerülnek, majd időben egyre inkább eltolva kerülnek kisugárzásra, ami a rádiólokátoron távolságban hamis helyzetben történő távolságmérést okoz. Nehézséget az jelent, hogy egy idő után a távolsági felbontóképességgel meghatározott okból a valódi és a hamis céljel különválik. A szögkövető rendszert elhúzó zavar előállítható oly módon, hogy a rádiólokátor antenna karakterisztikájának megfelelően változó teljesítménnyel kerül kisugárzásra a mesterséges visszavert jel, a berendezés válaszjele, ezzel nem a főnyalábon, hanem az oldalnyaláb irányában (is) megjelenik a cél jele. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

automatizálás: az ember által különféle területeken végzett vezetési (irányítási) funkciók helyettesítése, felváltása a hatékonyságot növelő, részben vagy egészben önállóan működő (automatizált) eszközökkel. Az automatizálandó tevékenységtől függően beszélhetünk termelésautomatizálásról az irodai munka ~áról vagy a vezetés ~áról. Az ~ különböző szinteken valósulhat meg. A részleges ~ az adott tevékenységrendszer, folyamat egyes részeire terjed csak ki. A komplex ~ a folyamat összes alapvető tevékenységére kiterjed, azonban egyes funkciókat továbbra is az ember lát el. A teljes ~ technikai szempontból a legmagasabb szint, amikor az egész folyamat (technológia) az ember beavatkozása nélkül megy végbe. A bonyolultabb folyamatok végrehajtására gépekből és automatákból álló összetett eszközrendszereket alakítottak ki. A folyamat komplex gépesítése és irányításának teljes ~a esetén automatikus rendszerről beszélünk. Ilyenek elsősorban az olyan technikai (termelő-, fegyver-) rendszerek területén jöttek létre, amelyek szigorúan megszabott program szerint működnek. A szervezetek irányítására a vezetés komplex gépesítésével és komplex ~val kialakított automatizált rendszerek alkalmasak, ezek a gépek előnyös tulajdonságain kívül az ember alkotókészségére és problémamegoldó képességére is épí-

tenek. Az ~ célja, hogy az anyag- (és/vagy energia-, és/vagy információ-) áramlás egy gépen vagy gépcsoporton, minél kevesebb emberi beavatkozást igénylő módon, egyenletes minőségben, az előírt költséghatékonysági feltételeket teljesítve, balesetmentesen menjen végbe. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

automatizált híradás: az automatikus működésű hírközpontok és átviteli utak bonyolult együttese; a csapatok meghatározott szervezetén és vezetési rendjén belül, címkódok felhasználásával lehetővé teszi az információk gyors, megbízható továbbítását és kölcsönös cseréjét. Eszközei: az automatikus kapcsolóközpontok; a vezetési rendszer hírközpontjai, a helyhez kötött és a mozgó vezetési pontok hírközpontjai, az átviteli utakat alkotó különféle vezetékes és vezeték nélküli híradó eszközök együttese. Az ~ kialakításainak főbb elvei: a híradás valamennyi fajtájának alkalmazása, az információgyűjtés, információfeldolgozás és információtovábbítás folyamatainak ~a, a hírrendszerek és központjaik automatikus működése. Az információtovábbítás az alkalmazott szervezéstechnikai módszertől függően felosztható csatornakapcsolt (vonalkapcsolt), közleménykapcsolt és vegyes alrendszerekre. Az átviteli utak csatornáinak felhasználásával mód nyílik rá, hogy a tagállomások a prioritási kategóriájuknak megfelelő sorrendben, előzetes összekapcsolás után önműködően és állomásonként legyenek kiszolgálhatók. A feladó tagállomástól érkező közleményt a kapcsolóközpont besorolja és a címzett mellékállomásnak továbbítja figyelembe véve az állomás prioritását és a közlemény sürgősségi jelzését. Az ilyen rendszerekhez az információk időben egyenletesen oszlanak el, kedvezőbb a csatornák kihasználása. Lehetőség van többcímzésű közlemények egyidejű továbbítására. A különböző szintű vezetési pontok között gépi (adatátvitelt) kapcsolat hozható létre. Az ilyen rendszerek mind az analóg, mind a digitális információcserét lehetővé teszik. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

automatizált tűzvezetési rendszer: a tüzérség ~e felderítő-, híradó-, adatfeldolgozó és számítógép-technikai berendezések rendszere az automatikus tűzvezetés megvalósítására. Típustól függően a szigorúan vett tűzvezetés mellett számvetések elvégzését, lőszernyilvántartások vezetését, jelentések, parancsok kódolt továbbítását is lehetővé tesz. A Magyar Honvédségben korábban az Árpád ~t használták. (M. G.) → *tüzérség*

autonóm alkalmazású tüzérségi tűzeszköz: olyan, elsősorban önjáró alvázú tűzeszköz, amely korszerű ballisztikai célszámítógéppel, navigációs berendezéssel és általában automata irányzó berendezéssel rendelkezik. A tűzeszköz kezelőszemélyzete a pusztítandó cél koordinátáit megkapva, a lőelemeket a tűzvezető ponttól függetlenül, önállóan képes meghatározni és kiváltani a tűzcsapást. (Sz. T.) → *tüzérség*

autoritás: tekintély, befolyás, a cselekvés joga felhatalmazás alapján. Az rendelkezik autoritással, aki felhatalmazást kapott valamely cselekvésre. Rokon fogalmak: fennhatóság, tekintély, hatalom. Minden olyan hatalomgyakorlás, amely erővel kényszeríti másokra a saját akaratát. (C. O.) → *katonai vezetés*

az állam nemzeti ereje: a kormányzat rendelkezésére álló összes erőforrás, amelyet felhasználhat a nemzeti érdekek érvényesítésére. Ezek lehetnek diplomáciaiak, gazdaságiak, információsak és katonaiak. Mindössze öt (hét) adattal elég jól körülírható egy állam nemzeti ereje, amelyek rávilágítanak az adott ország hozzávetőleges érdekérvé-

nyesítő képessége a nemzetközi rendszerben. Ezek a népesség, a terület, a nemzeti össztermék, továbbá annak egy főre eső összege, a fegyveres erők létszáma, illetve a védelmi költségvetés és annak egy főre eső összege. A népesség az állam elsőszámú erőforrása, amelynek – a területtől eltekintve – döntő befolyása van az összes többi képességére, hiszen a lakosság állítja elő a nemzeti összterméket, amelynek egy része biztosítja a védelmi költségvetést, s a fegyveres erők személyi állományát is az állampolgárok közül állítják ki. A népességen belül fontos annak etnikai, vallási, illetve korcsoportok szerinti összetétele, iskolázottsága is. A terület (méret, illetve az ország domborzata és vízrajza, földrajzi fekvése, éghajlata) a természeti erőforrásokhoz – édesvíz, termőföld, ásványi nyersanyagok – való hozzáférést jelenti. A nemzeti össztermék mutatja meg, hogy mekkora erőforrásokat tud szétosztani, felhasználni működése, alapfeladatai ellátása érdekében. Mennyi jut érdekérvényesítésre, azaz aktív külpolitikára, a fegyveres erőkre. Az egy főre eső nemzeti össztermék az államok fejlettségének, gazdasági teljesítményének egyik legfontosabb mérőszáma, lényegében megadja a tudományos és technikai fejlettség, illetve az oktatás színvonalát az adott országban. A fegyveres erők létszáma – illetve szoros összhangban vele –, a védelmi költségvetés nagysága az érdekérvényesítés egyik legkeményebb formájában mutatja meg az állam képességeit. A nemzeti erő azonban természetesen több mint néhány adat és mérhető összetevők. Magában foglalja a polgárok önfeláldozását, az intézményrendszer rugalmasságát, a technológiai fejlettséget (tudást), a nemzeti karaktert vagy más egyéb mennyiségi elemeket, amelyek meghatározzák az állam teljes érdekérvényesítő képességét. A nemzeti erő felosztható materiális (érzékelhető/mérhető) és immateriális (nem érzékelhető) részre. A materiális részbe tartoznak a természet-, társadalom-, politikai és gazdaságföldrajzi jellemzők (fekvés, terület, klíma, domborzat, nyersanyagok/természeti erőforrások, népesség, politikai rendszer és államszervezet, illetve gazdaság), a technológia, valamint a gazdasági fejlettség, a fegyveres erők képességei, a diplomácia/külkapcsolatok. Az immateriális részbe pedig az állami ideológia (politikai vagy vallási), a vezetés (vezetői képességek) – tágabban fogalmazva az állami működés stabilitása –, illetve az úgynevezett nemzeti karakter sorolható. A nemzeti erő az az alap, amelyre az erőkivetítés támaszkodhat, már ha ez a „fundamentum" megfelelően stabil és rendelkezik olyan tartalékokkal, amelyeket egy adott ország a határain túl is képes felhasználni. (K. F.) → *tengeri hadelmélet, tengeri hadviselés*

az egészségügyi ellátás időnormái: a doktrínában előírt maximális, a sérülés/sebesülés bekövetkezte és az egészségügyi ellátásnak egy adott szinten történő megkezdése között eltelt idő. Klinikai evidenciák igazolják, hogy az idő alapvető tényezője a hatékony egészségügyi ellátásnak. A sérülés/sebesülés és a megfelelő egészségügyi beavatkozás között eltelt időintervallum jelentős kihatással van az ellátás általános kimenetelére, beleértve az elhalálozás kockázatát, a felépülés gyorsaságát és az esetleges maradandó egészségkárosodás fokát. Ebből következően az ellátás időfaktora a betegek túlélésének és felépülésének kritikus tényezője, ezért az időnormáknak való megfelelés az egészségügyi biztosítás tervezésének egyik sarkalatos pontja. Az egészségügyi erőforrások elosztását és elhelyezését úgy kell megtervezni, hogy az lehetővé tegye a sérültek/sebesültek kellő időben történő ellátását. A NATO-ban jelenleg érvényes norma az úgynevezett 10–1–2 szabály, ahol a 10–Emelt szintű elsősegély. Azonnali életmentő beavatkozások megkezdése

egészségügyi kiképzésben részesült nem egészségügyi állomány, úgynevezett első ellátó katonák (first responders) által, akik képesek bizonyos életmentő eljárások elvégzésére (vérzéscsillapítás és légútbiztosítás) a lehető legrövidebb időn, de maximum 10 percen belül. 1. Életbentartó beavatkozások. Emelt szintű, sürgősségi jártassággal rendelkező egészségügyi állomány (orvos, nővér, szakápoló, paramedikus) által végzett olyan eljárások (Damage Control Resuscitation – DRC), amelyeket legkésőbb a sérülést/sebesülést követő 1 órán belül meg kell kezdeni. A DRC egy komplex, rendszerszerű megközelítése az olyan súlyos traumás esetek ellátásának, amelyek katasztrófális mértékű vérzéssel, légúti és légzési, valamint keringési elégtelenséggel járnak. Idetartozik minden olyan eljárás – az azonnali életmentő technikák alkalmazásától a szükséges sebészeti beavatkozásokig – amely a vérveszteség minimalizálására, a szövetek maximális oxigénellátására és a végkimenetel optimalizálására irányul. 2. Sürgősségi sebészeti beavatkozás. Az elvárás az úgynevezett élet-, végtag- és funkciómentő sebészet (Damage Control Surgery – DCS) elvégzése a sérülést/sebesülést követő 1, de legkésőbb 2 órán belül. A DSC egy olyan műtéti beavatkozás, amely során a végleges sebészeti megoldás halasztásra kerül, a beteg állapotromlásának megelőzése érdekében a vérzéskontrollra és a fertőzések megelőzésére fókuszál. Ezeket a műtéteket, miután a betegek élettani paraméterei azt lehetővé teszik, a későbbiekben további sebészeti beavatkozások követik. A 10–1–2 szabály kiemeli és hangsúlyozza a sérülés/sebesülés helyszínén végzendő azonnali beavatkozások fontosságát, azaz a vérzéscsillapítás és a légútbiztosítás minél korábbi megkezdését. Ennek érdekében kellő számú katonát kell kiképezni és a szükséges kompetenciákkal felruházni, hogy képesek legyenek az emelt szintű elsősegély végrehajtására, emellett biztosítani kell olyan, a kórház előtti ellátásban járatos egészségügyi állomány jelenlétét a katonák között, akik adott esetben képesek a sérülteket/sebesülteket életben tartani az egészségügyi kiürítés szakembereinek kiérkezéséig. (K. I.) → *katonai egészségügy*

azimut: 1. Adott álláspontból a helyi észak és célpontra mutató irány között az óramutató járásával megegyező irányban mért szög. Három fő típusát a viszonyításul szolgáló északi irány alapján különböztetjük meg. Amennyiben az ~ meghatározása a földrajzi északhoz igazodik, úgy azt földrajzi ~nak, ha pedig a mágneses északhoz, úgy értelemszerűen mágneses ~nak nevezünk. A hálózati északtól mért ~ra az irányszög kifejezés alkalmazható, de elfogadott a hálózati ~ megnevezés is. Az ~ szögértéke fok (perc, másodperc), illetve vonás mértékegységben adható meg. A vonás mértékegység használata során meg kell különböztetni a 6000 (pars) és a 6400 (mils) köregységre történő felosztást. Az ~ a terepi tájékozódás feladatainak, valamint a hadrendi elemek (figyelőpont, tüzelőállás stb.) bemérésének, a műszerek, tűzeszközök (lövegek, aknavetők stb.) tájolásának és a tüzérségi tűzvezetésnek fontos alapadata. (K. A.) → *geoinformációs támogatás* **2.** A tüzérbemérésben kétfajta ~ról beszélünk, amennyiben a szögmérés kiinduló iránya a mágneses északi irány, akkor mágneses ~ról, a valós (földrajzi, csillagászai) északi iránytól kiinduló szögmérés esetén ~ról vagy földrajzi (csillagászati) ~ról beszélünk. (M. G.) → *tüzérség*

azimutmenet: a terepi navigáció sajátos formája, amely a kiinduló és a célpont közötti menetet távolságok és azimutok által meghatározott töréspontok érintésével oldja meg. Az ~ megtervezésére és végrehajtására elsősorban éjszaka, ismeretlen terepen, rossz látási körülmények között vagy tájékoztató tereptárgyak hiányában van szükség, ha más

korszerű navigációs eszköz (GPS-vevő) nem áll rendelkezésre. Gyalogos ~ megtervezésekor a menetvonalat térképen vagy menetvonalvázlaton azonosítható töréspontokkal kell rögzíteni. Meg kell határozni a töréspontok közötti irányszögeket és távolságokat a térképi méretaránynak megfelelően, majd ezeket át kell alakítani a terepen kezelhető mágneses azimutokká és lépéspárban kifejezett hosszakká. Az értékeket a menetvonalvázlaton is fel kell tüntetni. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

azonnali hatású projekt: CIMIC-szakterületen használt fogalom. Alapvetően rövid távú az adott negatív, káros helyzetet gyorsan befolyásoló beavatkozás, amelynek célja a szenvedés enyhítése, az élet és munkakörülmények javítása, normalizálása, valamint a segítséget nyújtók elfogadásának erősítése. Veszélyhelyzetekben a gyors beavatkozás és segítségnyújtás életmentő jellegű lehet. Számos esetben sokkal inkább a gyorsaság a hatékonyság mértékegysége, nem pedig a befektetett, felhasznált vagy átadott anyagi javak. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

azonosítás: a mai hadijogi szabályok megkövetelik a harcolók azonosíthatóságát. Ennek egyik célja, hogy el lehessen dönteni milyen bánásmód jár az illetőnek, legyen jogszerű harcos, a fegyveres erők tagja, vagy bárki, akár beteg, sérült, vagy ha fogságba esik. Bár az egyenruha viselése önmagában lehet jelzése annak, hogy az adott személy jog szerint harcosnak minősül, a hadijog szabályai az egyenruhát nem tekintik abszolút bizonyítéknak, ahogy előfordulhat, hogy az összeütköző felek nem látják el a harcolóikat vele. Ugyanakkor ez fontos kérdés, mert a konfliktusban részes felek nem kötelesek hadifogoly-jogállást biztosítani azok számára, akik jogellenesen vettek részt korábban az ellenségeskedésekben. Ma a fegyveres erők tagjai többségében „dögcédulaként" emlegetett azonosítókat hordanak maguknál, amelyekre nézve az I. genfi egyezmény tartalmaz előírásokat, a halottak és a sebesültek ~ának kötelezettségével kapcsolatban. A III. genfi egyezmény 17. cikke kötelezően előírja a konfliktusban részes felek számára, hogy igazolványt állítsanak ki azon személyek számára, akik hadifogolystátuszra lehetnek jogosultak. Ez az adott személy nevét, rendfokozatát, azonosító számát és születési időpontját tartalmazza, emellett szerepelhet rajta az illető aláírása, ujjlenyomata, fényképe is. Ezt az azonosítót a fogoly felszólításra fel kell mutassa, de tilos tőle azt elvenni. Ezek az adatok – különösen a rendfokozat – ahhoz szükségesek, hogy eldönthető legyen a foglyot megillető bánásmód. (L. T.) → *hadijog*

azonosított légihelyzetkép (Recognized Air Picture – RAP): egy adott légtérben tartózkodó, (elméletben) teljes lista a légi járművekről, amelyek mindegyike átesett az úgynevezett azonosítási eljáráson, amelynek során azonosítási kategóriába sorolják azokat (a szélső értékei az azonosítási kategóriáknak a barát vagy ellenség kategória), továbbá a céladatok kiegészítő információkat is tartalmazhatnak, úgymint: a légi jármű típusa, járatszáma vagy repülési terve. Az információk származhatnak katonai vagy polgári rádiólokátoroktól, más polgári légiforgalmi szolgálatoktól, esetleg szövetséges vagy koalíciós nemzetektől, szervezetektől. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

azonossági jegy: személyi igazoló jegy. A Magyar Honvédség katonai igazgatási és központi adatfeldolgozó szerve a honvédek részére a katonai cselekmények időszakában, valamint Magyarország területén kívüli szolgálat teljesítése és nemzetközi szerződés alapján teljesített szolgálat időszaká-

ban az azonosítás és segítségnyújtás biztosítása érdekében a személyi igazolójegy kiadása céljából e személyek adatait, továbbá társadalombiztosítási azonosító jelét, vércsoportját és RH-faktorát kezeli a szolgálati viszony kezdetétől annak megszűnését vagy megszüntetését követő 5 évig.A személyi igazolójegy tartalmazza a személyi igazolójegy birtokosa nevét és a HUNGARY feliratot, és a személyi igazolójegy birtokosa vércsoportját és RH-faktorát. A Magyar Honvédség katonai igazgatási és központi adatfeldolgozó szerve a személyi igazolójegyről annak kiadásától a szolgálati viszony megszűnését vagy megszüntetését követő 5 évig nyilvántartást vezet. A genfi egyezmény alapján bevezetett – okmányértékű – lemez, a fegyveres erők háborús sérültjei és halottai személyazonosságának megállapítására. A fémlemezből készült jegy mindkét felén szerepel a tulajdonos személyi száma, a vércsoportja és az ország neve. Jelenlegi funkcióját, formáját, tartalmát és kezelését az 1949. évi I. genfi jegyzőkönyv 16–17. cikkelyei szabályozzák, amelyeket Magyarországon az 1954. évi 32. törvényerejű rendelettel hirdettek ki. (B. J.a) → *védelmi igazgatás*

azonosulás: fontos fogalom a katonává válás, a katonai szocializáció folyamatában. A kifejezés a tanulás egy formáját is lefedi, amikor az egyén kiválaszt egy neki tetsző „modell”-személyt, és megpróbál olyan lenni, mint ő. A katona számára az elöljáró, parancsnok elvárásainak való megfelelés a cél. Az ~ a katonapedagógiában nem más, mint valamely szuggesztív hatású parancsnok, egy vezetői magatartási modell követése. A parancsnokok azok, akik szuggesztív befolyással bírnak, és így magatartási modellként szolgálhatnak a környezetük számára. Ez a folyamat tudatos, hiszen az egyén kiválogatja azokat az értékeket, normákat, attitűdöket, amelyekkel azonosulni akar. Az ~ a modellkövetés magasabb szintje. Míg az utánzás esetében a modell cselekvéseit, az empátia segítségével a modell érzelmeit, hangulatait veszi át az egyén, addig az ~ a modell személyiségével (értékeivel, normáival, attitűdjeivel) való ~t jelenti. Az ~ során a szándékosan vagy spontán választott elöljáróktól, parancsnokoktól átvett viselkedési minták a személyiségbe beépülve annak részévé válnak, így segíti elő a katonai viselkedéssel, attitűddel való ~t. Nem szükséges, hogy a kiválasztott modellszemély valódi személy legyen, lehet ez történelmi személy, hadtudós stb. Beszélhetünk negatív ~ról, identifikációról is, ilyenkor a példa negatív, és ebben az esetben teljesen ellentétes viselkedés váltható ki az egyénből. Amennyiben a parancsnoki modell agresszív, durva magatartásformákat mutat, akkor ilyen megnyilvánulásokat terjeszt maga körül, és ezt veszi át a környezete. (Sz. I.a) → *katonapedagógia*

B

Bacsányi Csicserics Miksa (1865–1948): a bécsújhelyi katonai akadémia elvégzése után a cs. és kir. 38. gyalogezredhez nevezték ki hadnaggyá. A hadiiskola elvégzése után a vezérkarba osztották be. 1892-ben Kasanba küldetett az orosz nyelv elsajátítására. Az 1904–1905. évi orosz–japán háborúban mint az Osztrák–Magyar Monarchia katonai megbízottja Kuropatkin főhadiszállásán tartózkodott. Itt szerzett tapasztalatait *Az új tábori ágyúnk* (Unser neues Feldgeschütz) és *Az ütközet (Die Schlacht)* című munkáiban írta meg. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Bajtársi Egyesületek Országos Szövetsége (BEOSZ): önálló jogi személyiséggel rendelkező civil szervezet. Alapításának ideje: 1990. február 27. A ~ vezető szervei a küldöttgyűlés, az elnökség és a felügyelő bizottság. A ~ tagjai a régiókba tömörült tagegyesületek, tagszövetségek, a pártoló- és tiszteletbeli tagok. A ~ célja: *a)* a hazafiság eszményére épülő hon- és rendvédelem ügyének támogatása; *b)* a tagszervezeteinek és azok tagjainak országos szintű érdekvédelme; *c)* a szolidaritás, a bajtársiasság tudatának erősítése. Céljai megvalósítása során együttműködik valamennyi, a ~ céljait elfogadó szervezettel és intézménnyel. Tevékenységei körébe többek között: *a)* kulturális, ismeretterjesztő és szakmai rendezvények szervezése, illetve lebonyolítása; *b)* ismeretterjesztő kiadványok kiadása; *c)* pályázatok kiírása, kutatói programok finanszírozása; *d)* hagyományápoló programok támogatása, ösztöndíjak és díjak adományozása tartozik. A fiatal generáció honismerettel, hazafias neveléssel összefüggő ismeretterjesztését különböző rendezvények (például oktatások, táborok) szervezésével segíti. A hon- és rendvédelem széles körű megismertetése érdekében kapcsolatot tart állami-, önkormányzati-, továbbá más civil szervezetekkel, valamint a ~en kívüli szakemberekkel, magánszemélyekkel. Feladatai körében lehetőséget biztosít a honvédségi és rendvédelmi nyugállományúak szabadidős tevékenységének hasznos eltöltéséhez, valamint felméri és közreműködik a tagok segélyezésében, aktív részt vállal az elhunyt tagok hozzátartozóival történő kapcsolattartásban. (S. J.) → *humánpolitika, személyügy*

bajtársiasság: a harc, a háború közegében az értékek leegyszerűsödnek, olyan katonai bázisértékekre, mint a ~, a testületi szellem. A ~ a hadseregben a katonákat összetartó érzelmi – értelmi – cselekvési kötelék, a hadműveleti területen a harcban való egymásrautaltság, a bajban való segítségnyújtás, a bajból való kimentés, vagy a bajtársról való végső gondoskodás. Ez a kötelék adja vissza a hadműveleti területen az emberi méltóságot (condition humaine). E fogalom első alakzata az ókori görög hadseregben keletkezett (falanx), s az összetartozás át-

törhetetlenségének képzetét erősítette minden katonában. (H. D.) → *katonapedagógia*

bakteriológiai háború: lásd *biológiai háború* (B. T.) → *ABV-támogatás*

baktériumfegyverek eltiltása: az ENSZ Közgyűlésén 1971. december 10-én elfogadott egyezményen alapuló rendszabály, amelyet hetven ország képviselői 1972. április 10-én egy időben írtak alá Moszkvában, Washingtonban és Londonban, s 1975. március 26-án lépett hatályba. A megállapodás teljes neve: Egyezmény a bakteriológiai (biológiai) és toxinfegyverek fejlesztésének, gyártásának, tárolásának eltiltásáról és megsemmisítéséről. Az egyezmény határozatlan időre szól, preambulumból és tizenöt cikkből áll. Az egyezményben részt vevő államok – többek között – vállalták, hogy soha, semmilyen körülmények között nem fejlesztenek, nem gyártanak, nem tárolnak, nem szereznek meg és nem tartanak olyan mikrobiológiai vagy egyéb hatóanyagot, valamint toxint, amely nem kármegelőzési, védekezési vagy más békés célokra szolgál, bármilyen legyen is az eredete, előállítási módja, fajtája és mennyisége; ilyen hatóanyag, valamint toxin ellenséges célokra vagy fegyveres összeütközés esetén való alkalmazására szolgáló fegyvereket, felszereléseket és szállítóeszközöket. A modern genetikai módszerek széles körű alkalmazása lehetővé tették a gyors és viszonylag olcsó azonosítását a kórokozóknak, de a genetikai fejlesztések alkalmazhatók a biológiai fegyverfejlesztéseknél is. A Biológiai és Toxin Fegyver Tilalmi Egyezmény (Biological and Toxin Weapons Convention – BTWC) hatodik (2006-os) felülvizsgálati konferenciáján megfogalmazódott az aggodalom az etnikai fegyverek gyártására és használatára vonatkozóan és azt az emberiség elleni bűncselekménynek nyilvánították. (B. T.) → *ABV-támogatás*

baktériumháború: lásd *biológiai háború* (B. T.) → *ABV-támogatás*

balassagyarmati „csehkiverés”: 1919. január 15-én a csehszlovák katonaság bevonult Balassagyarmatra. Az új hatalom képviseletében megjelent a városban Bazovszky zsupán, hogy átvegye a közigazgatás irányítását. Ez elkeseredést okozott főleg a tisztviselői karban és a vasutasok között, akik az állásukat féltették. Megkezdődött az ellenállás megszervezése. 1919. január 29-én, hajnali 4 órakor Bajatz Rudolf és Vizy Zsigmond századosok csapatai, kiegészülve a balassagyarmati vasutasokkal, támadást indítottak a csehszlovák katonaság ellen. A vasútállomást és a csehek őrposztjait sikeresen elfoglalták. A laktanya elleni támadás kezdetben sikeresen indult. Elesett a csehek parancsnoka, Lanka Gusztáv főhadnagy, de zavar támadt a két támadást végrehajtó csapat között és visszavonultak. A polgárság tovább folytatta a harcot és elhitették a csehekkel, hogy a magyar katonaság még mindig a városban van. Végre délután fél kettőkor Balassagyarmatra érkezett az iglói géppuskás tanfolyam egysége, Kattaner Rudolf főhadnagy vezetésével. Telefonon azonnal felszólították a helyettes cseh parancsnokot a megadásra, s ugyanakkor támadást intéztek a laktanya ellen. Végül az ellenség megadta magát és hetvenöt cseh és szlovák katona esett az iglóiak fogságába. A hírre, hogy felszabadult a város, a többi magyar egység is támadást indított az Ipolyt több helyen átlépő csehszlovák katonaság ellen, visszaszorítva őket a demarkációs vonal mögé. Az Országgyűlés 2005-ben Balassagyarmatnak a „Legbátrabb Város” („Civitas Fortissima”) címet adományozta. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

balatoni védelmi hadművelet: a 3. Ukrán Front küzdelme 1945. március első felében a Velencei-tó–Balaton térségében kibonta-

kozott német Tavaszi ébredés hadművelet megbuktatása érdekében, ami – a Bécsi támadó hadműveletre való felkészüléssel párhuzamosan – március közepére, elkeseredett védelmi harcok eredményeként, sikerrel zárult, elbukott a második világháború alatti utolsó német ellencsapása. E védelmi tevékenység során minden korábbinál továbbfejlődött – egyebek mellett – a mozgó záróosztagok és a páncélelhárító tüzértartalékok hadművészete. Lásd *folyamatos nagy mélységű hadműveletek.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

baleseti napló: alegységszintű baleseti nyilvántartás, amely tartalmazza a személyi állomány által elszenvedett balesetek alapadatait (a baleset időpontját; a sérült nevét, rendfokozatát, beosztását; a baleset helyszínét; a baleset idején végzett tevékenységet; a sérülés megnevezését, a munkaképtelenség vagy szolgálatképesség csökkenés valószínűségének megállapítását; a bejelentő nevét, rendfokozatát; a bejelentés idejét; valamint az állományilletékes parancsnok aláírását). (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

ballisztika: a hajított testek, főleg a lövedékek mozgásának törvényszerűségeit kutató tudományág. Tárgykörébe tartozik a lövés jelenségének és folyamatának – a célzással (irányzással) összefüggő – vizsgálata. A ~ felosztása a lövedék mozgásának fázisaival függ össze, belballisztikára és külballisztikára osztható. (Sz. T.) → *tüzérség*

Balti-alapszint: a Balti-tengerhez tartozó, a Finn- és a Kronstadti-öblöt elválasztó Kotlin-sziget Kronstadt városának mareográfján 1913-ban rögzített középtengerszinthez viszonyított, a közép- és kelet-európai országok térképészeteinek többségében egyezményesen elfogadott magassági alapszint. Magyarországon 1953-ban került bevezetésre. Használata mind a hazai polgári, mind a katonai térképészetben általános és kötelező. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

Baltikumi hadművelet: a Leningrádi, valamint az 1–3. Balti Front, továbbá a Balti Flotta 1944. szeptember 14. és október 21-e között – tengerhez szorítva a német Észak Hadseregcsoport harminc hadosztályát – visszafoglalta Észt-, Lettországot, továbbá Litvániát. Lásd *folyamatos nagy mélységű hadműveletek.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

baranta: a magyar kultúrkörből származó mozgásokra felépített harcművészeti stílus. A ~ középkori, kora újkori és a hagyományokon alapuló megújuló modern tartalmakkal egyaránt rendelkezik. A stílus alapjait az egykori szentendrei Kossuth Lajos Katonai Főiskolán Vukics Ferenc rakta le, aki 1991-ben kezdte meg gyűjtőmunkáját, és 1996-ban hozta létre az első ~csapatot és a Baranta Mozgalmat. A mozgalom 2005–ben hozta létre országos sportszövetségét. Az Országos Baranta Szövetség a European Traditional Sports and Games Association (Európai Tradicionális Sportok és Játékok Szövetsége) magyar tagszervezete. A stílus mozgásrendszerét, kiképzési, nevelési és közösségi elveit a hagyományos magyar kultúrkörből (fegyveres táncok, küzdelmi gyermekjátékok, népi küzdelmi sportok) és az erre épülő – Karácsony Sándor munkásságával és a népi írók tevékenységével összefüggő – megújított társaslélektani modellre építi. A ~ szűkebb értelemben a magyarság jellemző jegyeit magán viselő önálló harcművészeti stílus, tágabb értelemben életfilozófia. A ~ célja a magyar harci testkultúra és játékkultúra kutatása, gyakorlása, oktatása, kiemelkedően magas színvonalra emelése, a hagyományok felelevenítése, a személyiség és a közösségi szerveződés fejlesztése, Magyarország

és a magyar műveltség népszerűsítése, a magyar fiatalok hazaszeretetre, nyitottságra nevelése. A stílus elnevezése az alapító gyermekkorához kötődik. Vukics Ferencet gyermekkorában egy pati csordás figyelmeztette ostorozás, botforgatás oktatása közben: „Most még csak elbarantáltok, csak nehogy böllenködés lögyön a vége…" A barantások eszközös harccal (kés, szablya, bot, lándzsa, fokos, íj, karikásostor), pusztakezes harccal (népi birkózások, önvédelem, állóharc, földharc), csoportos harci eljárásokkal, magyar táncokkal, népi játékokkal és a vidéki élettel kapcsolatos gazdálkodási ismeretekkel egyaránt foglalkoznak. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

barát-ellenség felismerő (Identify Friend or Foe – IFF): általánosságban egy észlelt személy, tárgy vagy jelenség baráti vagy ellenséges jellegének bármilyen tevékenységgel vagy eszközökkel történő megállapítása. Ez olyan különféle eszközökkel történhet, mint vizuális azonosítás, elektronikus lekérdezés, a repülési tervvel történő egyező cselekvés, az akusztikus információkból nyert adatok beazonosítása, viselkedési jellegzetesség és/vagy ellenséges természetű akció végrehajtása. Itt: olyan elektromágneses kisugárzásokat alkalmazó rendszer, amelyre egy saját erők által hordozott eszköz automatikusan – például impulzusok kibocsátásával válaszol, és így megkülönböztethető az ellenséges erőktől. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

Basta, Giorgio (1550–1607): Dél-Itáliába menekült, albán családban született, Roccaforzatában. Zsoldosként harcolt Németalföldön és Franciaországban. 1590-ben belépett II. Rudolf császár hadseregébe, ahol csakhamar a tábornokságig vitte. 1598-ban a császár megbízottjaként Erdélybe ment a Báthory Zsigmond lemondását követő zavarok lecsillapítására. Miriszlónál szétverte a havasalföldi-kozák sereget a velük harcoló székely csapatokat. 1599-ben a fejedelemségre törekvő fiatal Báthory András bíborost megölette. 1601. augusztus 3-án Vitéz Mihály havasalföldi vajdával együtt Goroszlónál megverte Báthory Zsigmond seregét, és nem sokkal később megölette Vitéz Mihály vajdát is. Ezután a maga kezébe ragadta az hatalmat. Uralma alatt Erdély a legkegyetlenebb zsarnokságnak volt kitéve, aminek Bocskai István felkelése vetett véget. 1604-ben, a király Erdélyből visszahívta és Bocskai ellen küldte, akit 1604. november 14-én Osgyánnál, majd november 24-én Edelénynél megvert. 1606-ban, amikor megkötötték a törökkel a zsitvatoroki békét, ~ kilépett a hadseregből. Három hadtudományi műve jelent meg. *A tábornagy (Il maestro di campo generale)* című könyve 1606-ban jelent meg. Hat részből áll: *a)* a tábornaggyal szembeni követelmények; *b)* a hadjárat megszervezése; *c)* a menet végrehajtása, beszállásolás és a táborozás megszervezése; *d)* a várostrom előkészítése; *e)* a falak elleni roham végrehajtása; *f)* a csata megvívása. *A könnyűlovasság vezetése (Governo della cavalliera leggera)* című műve 1612-ben jelent meg. Hangsúlyozza a könnyűlovasság alkalmazásának fontosságát felderítésre és rajtaütésekre. A könyv négy fejezetében ír a tisztek és katonák toborzásáról, a felvonulás és a menetek megszervezéséről, a beszállásolásról, valamint a táborozásról, végül a lovasság harctéri alkalmazásáról. Mindkét művét németre és franciára is lefordították. A császárhoz írott egyik emlékiratában állandó magyar hadsereg felállítását szorgalmazza, zsoldoshadseregek helyett. Halála után jelent meg *A tüzérség vezetése (Del governo dell artiglieria)* című könyve. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

bázis objektum: katonai tevékenységek színhelyéül szolgáló műtárgyak és létesít-

mények gyűjtőfogalma. A létesítményekben folyó tevékenység irányulhat a katonai művelet előkészítésére, annak logisztikai támogatására, az egészségügyi ellátásra vagy a kiképzésre. Ideértendők azok az épületegyüttesek is, amelyek a katonai tevékenységek vagy folyamatok elemzésének vagy kikísérletezésének a helyszínei. Ennek megfelelően bázisobjektum helyszíne lehet például egy laktanya a hozzá tartozó gyakorló és lőterekkel, valamint kiszolgáló-, és támogató létesítményekkel, logisztikai bázis, reptér vagy akár kórház is. Az országvédelmi műveletekben részt vevő erők logisztikai támogatásának egyik módja a kijelölt bázisobjektumok alkalmazása. Ezt a módszert akkor alkalmazzák, ha a bázislaktanya elhelyezkedése nem teszi lehetővé a folyamatos támogatás végrehajtását. Ebben az esetben az ellátási-utánpótlási rendszer működtetése érdekében valós logisztikai képességgel rendelkező bázisobjektumot jelölnek ki, vagy rendeznek be. A végrehajtás alatt a bázislaktanya rendszerére támaszkodnak, vagy önálló logisztikai támogatási rendszert működtetnek. A bázisobjektum általában az alkalmazási körzet hátsó határán jelölik ki. Működését a hadműveleti szintű logisztikai szervezetek biztosítják, a központi ellátási-utánpótlási rendszerbe történő integrálása a központi rendeltetésű logisztikai szervezetek felelőssége. Alapvető feltétel a bázisobjektum infrastrukturális képességeinek (szabad ellátási, közműkapacitások, telepítésre, raktározásra felhasználható terület stb.) ismerete. Ezeknek az adatoknak a beszerzéséről a logisztikai felderítés alatt gondoskodni kell. A ~ kijelölésénél az alábbi szempontokat kell figyelembe venni: megfelelő alap infrastrukturális hálózat megléte; a működésnél felhasználható logisztikai létesítmények; raktározási lehetőségek; alegységek elhelyezésére alkalmas épületek; ellátási-utánpótlási rendszer szempontjából fontos közlekedési csomópontok megléte; közegészségügyi, higiéniai feltételek megléte. (B. J.b) → *műveleti logisztika*

bázisfeltételek: a gyakorlatok végrehajtásához szükséges alapvető tárgyi feltételek (gyakorlótér, lőtér, vezetési pálya stb.), valamint a szükséges kiszolgáló személyzet összessége. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

bázisjármű: egy úgynevezett járóképes alváz, ahol a járóképes elnevezés azt takarja, hogy az alváz a rászerelt motorral és hajtóművel elindulni is képes. A ~ több különböző felépítménnyel is felszerelhető, így alkalmazási lehetősége széles körű. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

bázisvonalas belövési eljárás: a NATO koalíciós műveletekben alkalmazott belövési eljárás. A ~ lényege, hogy a figyelőpont koordinátája nem ismert, vagy a figyelő valamilyen okból nem akarja megadni azt a tűzvezetőpontnak. A cél irányszögét bázisvonalnak használva, ehhez képest adja meg a figyelő a tűzvezetőpontnak a szükséges javításokat. Ezt a belövési eljárást a földi és a légi figyelők személyzete is alkalmazhatja. (Sz. T.) → *tüzérség*

becsapódás: tüzérségi éleslövészeten alkalmazott kifejezés. A ~t a tűzalegység tűzvezető központja a lőtáblázati röpidő figyelembevételével, a tényleges ~t megelőzően 5 másodperccel korábban jelenti a figyelőnek a robbanópont könnyebb azonosítása céljából. (Sz. T.) → *tüzérség*

becsapódópont: a röppálya metszéspontja a torkolatszinttel. (Sz. T.) → *tüzérség*

becsapódószög: a torkolatszint és a röppályához a becsapódópontban húzott érintő által bezárt abszolút szög. (Sz. T.) → *tüzérség*

Bécsi döntések: a 2. Ukrán Front Dunától északra, míg a 3. Ukrán Front a Balatontól északra és nyugatra mért 1945. március 15. – április 13-i csapásaival befejezte magyarországi hadműveleteit, és birtokba vette az osztrák fővárost. E harcok során április 12-ére Magyarország területének utolsó négyzetméterein – Rábafüzes-Hegyvidéken – befejeződött a háború. Lásd *folyamatos nagy mélységű hadműveletek.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Bécsi Katonaföldrajzi Intézet: (k. k. Militärgeographisches Institut, 1899-től K.u.K.) elődje a Milánóban 1800-ban alapított Haditörzs (Deposito della guerra) és a Napóleon által 1802-ben létrehozott Katonaföldrajzi mérnöktörzs (Corpo militare degl' Ingegneri Geografi) volt. Feladata az 1814-ben osztrák fennhatóság alá került Lombardia és Velence tartományok feltérképezése volt. Katonaföldrajzi Intézet (Istituto geografico militare) néven 1818-ban ujjászervezték és a Bécsi Vezérkar alá rendelték. Az intézet 1839. január 7-én Bécsbe költözött, és egyesült a vezérkar Topográfiai-litográfiai Irodájával. 1840. január 1-jén kezdte meg működését ~ néven. Alaprendeltetése térképművek és egyéb térképészeti anyagok előállítása volt a hadsereg számára, de tevékenyen bekapcsolódott a nemzetközi tudományos életbe is, Európa legnagyobb térképészeti, katonaföldrajzi intézete volt, amely egyesítette a Habsburg Birodalom összes geodéziai, topográfiai, kartográfiai munkáját. Ez az intézet végezte Magyarország topográfiai térképezését az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásáig. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

becslő előkészítés: olyan lőelem meghatározási mód, amelynél – elsősorban a gyors tűzmegnyitás miatt – a lövészet előkészítését csak részben vagy becsült adatok birtokában hajtják végre, ezért minden esetben szükségessé válik a cél közvetlen belövése. A ~t általában az aknavető kötelékek parancsnokai alkalmazzák. (Sz. T.) → *tüzérség*

beékelődés: a támadónak a védelembe való behatolása, korlátozott mélységű előretörése, amelyet a védő két vagy három oldalról körbefogva megállított illetve megállítani, elszigetelni szándékozik, a támadó viszont áttöréssé igyekszik kifejleszteni. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

befogadó nemzeti egészségügyi támogatás (Medical Host Nation Support – MedHNS): egy megegyezés a NATO és/vagy a hozzájáruló nemzetek és a befogadó nemzet kormánya között, amelyben – a katonai küldetés végrehajtásának megkönnyítése érdekében – elfogadják, hogy a NATO vagy más idegen erők működhetnek, vagy áthaladhatnak egy adott ország területén. A hadszíntéren rendelkezésre álló egészségügyi erők forrásának, mennyiségének és minőségének ismerete nagyon fontos a haderő által felállítandó egészségügyi szervezet képességének meghatározásához. Minél több befogadó nemzeti támogatás áll a haderő rendelkezésére, annál kisebb erőket kell a hozzájáruló nemzeteknek biztosítani. A ~on keresztül beszerezhető erőforrások magukban foglalják: *a)* a kiürítő eszközöket (légi, földi, tengeri) mind hadszíntéren belüli, mind pedig hadszínterek közötti kiürítésre; *b)* minden szintű egészségügyi ellátást, de különösen a Role 3 szintű ellátás biztosítását; *c)* az egészségügyi logisztikai támogatást, beleértve a gyógyszerek, a fogyóeszköz, az egyszerhasználatos eszközök, valamint a vér- és vérkészítmények biztosítását; *d)* az alapvető, nem egészségügyi jellegű támogatást, ideértve épületek biztosítását, víz- és energiaellátást, a hulladék eltávolítást, mosodai szolgáltatást, munkaerő biztosítását stb. (S. L.) → *katonai egészségügy*

befogadó nemzeti támogatás: a műveleti kiszolgáló támogatás béke-, háborús vagy válságidőszaki(jellemzően logisztikai) formája, amelyben egy adott ország területén művelet(ek) végrehajtása céljából ott tartózkodó vagy átvonuló más nemzetbeli fegyveres erők és/vagy rendvédelmi szervezetek polgári és katonai logisztikai szükségletei az érintett állam nemzeti erőforrásai bázisán kerülnek kielégítésre. (Ny. M.) → *műveleti logisztika*

befolyásolás: hatásgyakorlás. *a)* Egyik személy hatást gyakorol a másik személyre, cselekedését irányítja. A személyközi befolyásolás olyan jelenség, amikor egy személy egy másik személyre attitűdváltozást, illetve viselkedésváltozást eredményező hatást kíván gyakorolni. *b)* A vezetés meghatározó eleme. A szervezeti célok elérése érdekében a vezető hatást (befolyást) gyakorol munkatársára (alárendeltjére). Ennek számos formája van, mint a motiváció, a közös cél, érdek felimertetés stb. (C. O.) → *katonai vezetés*

begyakorlás: azoknak a kisalegység szintű készségeknek a kifejlesztésére szolgáló kiképzési eljárás, amelyek nélkülözhetetlenek az összetartó, összekovácsolt, egységesen tevékenykedő alegységek kialakításához. A ~ok olyan helyzetekre irányulnak, amelyek azonnali reagálást követelnek, automatikus cselekvést igényelnek. A ~ok során kialakított készségek szinten tartása, fenntartása folyamatos, rendszeres gyakorlást igényel. A ~ok olyan szabványeljárások, szabványosított tevékenységek, amelyek összekötik a katonák egyéni feladatait a kötelék feladataival szakasz szinten és az alatt. Század szinten és a felett a különböző rendszerek szinkronizálása és integrálása a küldetés, az ellenség, a saját csapatok tevékenységének, a terep, a rendelkezésre álló idő alapos elemzését igénylik. A ~ok lehetnek harci ~ok és kezelőszemélyzet szintű ~ok. A harci ~ok olyan kisalegység szintű (kezelőszemélyzet, csoport, részleg, raj, szakasz) tevékenységek, amelyek nem igényelnek döntéshozatali folyamatot. A harci ~ok jellemzői: minimális parancsnoki utasítást (jelek, vezényszavak), vagy parancsnoki utasításokat egyáltalán nem igényelnek; a tevékenységek sorrendben történő végrehajtása kritikus a harc sikeres kimenetele és az élet megóvása szempontjából; szakasz és attól alacsonyabb szinten alkalmazzák őket; kiképzés útján elsajátított készségszintű reagálások az ellenség tevékenységeire és/vagy a parancsnokok parancsaira, utasításaira, jeleire. A kezelőszemélyzet szintű ~ok olyan kollektív tevékenységek, amelyeket egy fegyverrendszer, haditechnikai eszköz kezelőszemélyzetének teljesítenie kell az adott eszköz szakszerű, hatékony és eredményes kezeléséhez. Ezek a tevékenységek kiképzés útján kifejlesztett készségszintű reagálások egy adott ingerre (parancs, jel, vezényszó, helyzet). (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

behatolás: valamely területre vagy anyagba történő erőszakos (engedély nélküli) belépés, bejutás. A ~ lehet ideiglenes (rövid idejű), vagy hosszan tartó. **1.** Országvédelemben (határőrizet területén) az államhatár olyan tiltott átlépése, amelynek elkövetője szándékosan vagy gondatlanságból megy át a másik ország területére, majd tér onnan vissza (határsértés). A ~ ténye független attól, hogy azt fegyveresen vagy fegyvertelenül, szolgálati közegek vagy polgári személyek, ellenséges szándékkal vagy a nélkül követték el. A ~ súlyosabb esete valamely ország fegyveres megtámadása, területének elfoglalása. **2.** Katonai művelet területén a ~ az ellenség területére, védelmébe védett objektumába való bejutás harccal vagy a nélkül. **3.** Haditechnikai értelemben a lövedéknek egy adott anyagba való

bejutása. ~i mélység: az átlépést vagy a területre való betörést végrehajtó kilőtt lövedéknek a céltárgyban (anyagban) megtett távolsága. Ez utóbbi függ a fegyver űrméretétől, a lövedék típusától, a végsebességtől, a becsapódás szögétől és az adott célanyag szilárdságától. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

behívás, bevonulás: a ~ra tervezhető létszámot, a katonai szolgálat időtartamát, a katonai szolgálatra való ~ időpontjait a honvédelemért felelős miniszter rendeletben állapítja meg, a hadköteleseket fogadó katonai szervezeteket pedig a Honvéd Vezérkar főnöke jelöli ki. A hadkötelesek ~ behívóparanccsal történik, amelyet a katonai igazgatás területi szerve a behívottnak kézbesít. A ~ra kerülőket a katonai igazgatás területi szerve a Honvédség szervezeteinek igénye alapján választja ki a katonai szolgálatra alkalmas hadkötelesek közül. A fegyver nélküli katonai szolgálat teljesítésére engedélyt kapott hadköteles katonát a jogerős határozatot követő 15 napon belül szolgálatra be kell hívni. Nem hívható be katonai szolgálatra az a hadköteles, aki 18. életévét nem töltötte be, annak betöltéséig, aki katonai szolgálatra alkalmatlan, aki saját háztartásában három vagy ennél több kiskorú vér szerinti, örökbe fogadott, mostoha vagy nevelt gyermek eltartásáról gondoskodik. E rendelkezés alkalmazása szempontjából nevelt gyermek az, akit a hadköteles legalább egy éve tart el saját háztartásában, aki a vele közös háztartásban élő állandó ápolásra vagy gondozásra szoruló egyenes ági rokonát vagy házastársát, élettársát egyedül ápolja, gondozza, aki a vele közös háztartásban élő kiskorú gyermekét egyedül tartja el, akit országgyűlési, európai parlamenti vagy helyi önkormányzati képviselőjelöltként, polgármesterjelöltként, kisebbségi önkormányzati képviselőjelöltként nyilvántartásba vettek vagy megválasztottak, a jelöltsége, vagy mandátuma, megbízatása fennállásáig, aki meghagyásban részesült, aki a Honvédség és a rendvédelmi szervek hivatásos vagy szerződéses állományú tagja, akinek közös háztartásban élő házastársa katonai szolgálatot teljesít, továbbá, aki a korábban hatályos szabályok szerint a polgári szolgálat időtartamát már teljesítette, aki potenciális hadköteles annak az évnek december 31-től, amelyben 40. életévét betölti aki kiképzett tartalékos a hivatásos katonai szolgálat felső korhatárának betöltésétől. (F. F.) → *védelmi igazgatás*

behívóparancs: a hadköteles sor-, illetve tartalékos katonai szolgálatra való bevonulását elrendelő hivatalos okmány. A ~ot névre szólóan küldi ki a bejelentett lakóhely szerint illetékes hadkiegészítő parancsnokság a tervezett behívás előtt. A ~ elleni engedetlenség bűncselekmény, ezért a hadköteles ellen, ha nem tesz eleget a ~nak, büntetőeljárást kell indítani. Bevonulási parancs: a tartalékos állományú hadköteles személyeknek általános, nyílt mozgósítás esetén történő bevonulását elrendelő okmány. A bevonulási parancs – eltérően a ~tól – a tartalékos katonánál lévő hivatalos közokirat, amelyen feltüntetik életbe léptetésének rendjét, idejét. Az életbe léptetését (idejét) általában a tömegtájékoztató szervek útján rendelik el. (F. F.) → *védelmi igazgatás*

beilleszkedés: szociálpszichológiai, pedagógiai értelemben használt kifejezés, a katonai szolgálat szempontjából rendkívül fontos magatartásforma. A ~ pozitív jelentésében azt a folyamatot jelöli, amelynek során a személy az új környezetbe, új viszonyok közé kerülve hozzájuk alkalmazkodva azonosul a környezet feltételeivel, kívánalmaival. Az azonosulási folyamat eredményeképpen a közösség aktív részesévé, a közösség által befogadott taggá válik. A ~ feltétele a megfelelő alkalmazkodási adaptációs

képesség, ennek hiányában a ~ sikertelen. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

bejelentési kötelezettség: a hadköteles bejelenteni tartozik, ha gyermekeinek száma, polgári szakképzettsége (például gépjárművezetői engedély megszerzése,foglalkozása (beosztása, munkaköre), iskolai végzettsége, sorozását követően az egészségi állapota a katonai szolgálatra való alkalmasságát érintően megváltozik, továbbá a katonai szolgála félbeszakításának oka megszűnt, idegennyelv-ismeretet tanúsító bizonyítványt (közép- vagy felsőfokú nyelvvizsga) szerzett. A kötelezettsége teljesítésére képtelen hadköteles helyett a közeli hozzátartozó vagy a törvényes képviselő tehet bejelentést. (F. F.) → *védelmi igazgatás*

békezárolt gépjárműtechnikai eszköz: a meglevő állományból a mozgósítási zárolt és a kiképzési csoportba nem sorolható gépjárműtechnikai eszköz, amely korlátozottan vehető igénybe. Mozgósítási zárolt besorolású mindazon, a béke szükségleten felüli eszköz, amely a hadiszükséglet biztosítására került kiadásra. Kiképzési (rendszeresen igénybe vehető) eszköznek nevezzük a katonai szervezet mindennapi szolgálati, kiképzési, szállítási tevékenységét és gazdasági kiszolgálását biztosító gépjárműtechnikai eszközt. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

békeépítés (peacebuilding): a konfliktus vagy a háború utáni rendezést, valamint az érintett térség visszavezetését jelenti a normális hétköznapokba. Azokat a támogatási, újjáépítési eljárásokat, továbbá politikai, gazdasági, szociális és katonai rendszabályokat foglalja magában, amelyekkel megakadályozható a konfliktus újbóli kirobbanása, illetve, amelyek lehetővé teszik a béke megszilárdítását, a bizalom és a jólét érvényre juttatását, továbbá a gazdaság helyreállítását. A ~ műveletei közé tartozik a kormányzás támogatása, a törvényesség és a rend helyreállításában való közreműködés, a választások előkészítésének felügyelete, a fegyverek begyűjtése, a közigazgatási, egészségügyi, oktatási intézmények, valamint szolgáltatások újjászervezése, továbbá a szétrombolt infrastruktúra újjáépítése. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

békefenntartás (peacekeeping): az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) által meghatározott elvek alapján – ENSZ katonai és/vagy rendőri, valamint polgári rendőri személyi állomány bevonásával – végrehajtott béketámogató művelete, amelynek keretében csak önvédelemre alkalmas könnyűfegyverzettel rendelkező erőket (kéksapkások, kéksisakosok) telepítenek a két szemben álló fél közé. A művelet – amelynek alapvető célja a nemzetközi béke és biztonság megőrzése – során a konfliktusban érintett összes fél beleegyezésével figyelik és elősegítik a békeegyezmény végrehajtását, a szemben álló felek szétválasztását, továbbá lefegyverzését, az incidensek megelőzését, a konszolidáció megerősödését, valamint a törvényes rend helyreállítását és a rehabilitáció (újjáépítés) megvalósítását. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

békefenntartó erők: az ENSZ tagállamainak a Biztonsági Tanács rendelkezésére bocsátott katonai kontingensei. A békefenntartó erők felállításáról, összetételéről a Biztonsági Tanács – az állandó tagjainak egyhangú szavazata alapján – határoz. Ez a szerv határozza meg a pénzügyi fedezetet, az államoknak a költségekből való részesedését is. A ~ a fegyveres konfliktusok megelőzésére és beszüntetésére, a fegyverszüneti megállapodások végrehajtásának megfigyelésére, a szemben álló csapatok szétválasztására, – a humanitárius segítségnyújtás keretében – segélyek eljuttatásá-

ra alkalmazzák. Sapkájuk, illetve sisakjuk alapján képsapkásoknak vagy kéksisakosoknak is nevezik őket. A békefenntartó erők állományában eddig több ötven ENSZ-tagállam delegált erőket. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

békehadrend: a békében fenntartott katonai szervezetek csoportosítása, szervezeti, valamint alárendeltség szerinti tagozódása. A ~ a mozgósítási (hadi, háborús) hadrend békében meglévő része. Összetétele függ: a megalakulásához szükséges feltételektől; a békeidőszakban adódó feladatoktól; az állam, gazdasági lehetőségétől; továbbá a várható ellenség háborús felkészültségétől és háborús készségétől. A ~ben olyan (katonai) szervezetek is szerepelnek, amelyek nem a háborús hadrend követelményei szerint működnek, hanem a békeidőszak különböző katonai, gazdasági, igazgatási, gyógyító stb. feladatainak megoldásában vesznek részt. A ~ katonai szervezetei (csapatok) eredeti szervezetükkel térnek át a háborús tevékenységre, vagy kiegészülnek (feltöltésre kerülnek), illetve egyes szervezetek állományát, felszerelését csökkentik, másokat pedig megszüntetnek. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

békehiány: a békében rendszeresített létszám meglévő hiánya. Általában a sorkatonai szolgálatból, a szolgálati idő letelte előtt leszerelő hadkötelesek által „okozott" – békében rendszeresített, de – a következő bevonulásig feltöltésre nem kerülő „üres beosztások" összességének megnevezése (katonai szakzsargon). Békeszükséglet: a csapatok, intézetek, parancsnokságok stb. békeszervezetének megalakításához, működéséhez és fenntartásához, személyi állományuk élet- és munkafeltételeinek megteremtéséhez, a mindennapi élet folytatásához, valamint a kiképzéshez, illetőleg a haditevékenységre való zavartalan áttéréshez nélkülözhetetlen személyi, haditechnikai eszközök és anyagi javak összessége. A honvédelmi törvény alapján a magyar honvédség létszámadatai 30 évre titkosíthatóak. Feloldást a vezérkar főnöke adhat. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

békeidőszak: a hatályos jogszabályok korlátozások nélküli érvényesülésének időszaka, amikor a különleges jogrend egyik különleges állapota, időszaka (avagy a közigazgatásban inkább használt korábbi terminológia szerint: „minősített időszaka") sincs kihirdetve. A ~ a védelmi igazgatás felkészülésének időszaka. Ekkor az állami vezetés, a fegyveres erő és a rendvédelmi szervek tevékenységével, a gazdaság mozgósításával, az ország területének védelmi célú előkészítésével és a lakosság védelmével kapcsolatos feladatköröket alkotja meg. Ebben az időszakban történik a feladatok megtervezése, a megoldásukra való felkészítés és elhárításuk gyakorlása. A honvédség egésze és az egyes katonai szervezetek az éves kiképzési, felkészítési és egyéb terveik alapján végzik napi tevékenységüket. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

békekikényszerítés (peace enforcement): az ENSZ meghatározása szerint valamelyik ellenszegülő hadviselő fél arra történő kényszerítése, hogy az ENSZ Biztonsági Tanács követeléseinek eleget tegyen. Lényegében az ENSZ Alapokmánya VII. fejezetében foglalt akciók végrehajtása katonai erők és eszközök alkalmazásával. Erre az államok közötti katonai konfliktus esetén vagy egy adott országon belül olyan helyzetben kerülhet sor, amikor az állami intézmények működésképtelenné váltak, és humanitárius okok ezt szükségessé teszik. Az ENSZ felhatalmazása alapján, az akciók magukban foglalják a hadműveleti terület meghatározását, az erők szétbontakozását, a szemben álló felek közötti ütköző zóna kijelölését és létrehozását, a felek szétválasztását,

illetve lefegyverzését, továbbá a törvényes rend helyreállításának elősegítését. Mivel az érintett felek (vagy akár az egyik fél) nem jutnak konszenzusra vagy annak helyreállítására, továbbá a felek (vagy akár az egyik fél) nem egyeznek bele a béke érdekében hozott viszonylag békésebb diplomáciai, gazdasági vagy katonai szankciók alkalmazásába, ezek a műveletek kényszerítő jellegűek. ~re harci tevékenységek végrehajtására is alkalmas jelentős erőfölénnyel bíró, támadó jellegű katonai erőket jelölnek ki. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

békeprogram: 1992-ben az ENSZ főtitkára, Boutros Boutros-Ghali által összeállított, a *Békeprogram* című dokumentum foglalja egységbe a világszervezet békéért folytatott erőfeszítéseinek megjelenési formáit, típusait. *a)* A preventív diplomácia olyan tevékenység, amelynek célja, hogy megakadályozza a felek közötti viták keletkezését, a meglévő viták konfliktusba átcsapását és korlátozza a konfliktus továbbterjedését. A preventív diplomácia megfelelő alkalmazásával csökkenthető a feszültség és megakadályozható annak válságba, konfliktusba való átcsapása, illetve hatékonyan segítheti a továbbterjedés megakadályozását. Típusai: bizalomépítő intézkedések, ténymegállapítás, korai előrejelzés, megelőző felvonulás, demilitarizált övezetek. *b)* A béketeremtés olyan tevékenység, amelynek az a célja, hogy rávegye az ellenséges feleket a megállapodásra, elsősorban olyan békés eszközök útján, amelyeket az ENSZ Alapokmányának VI. fejezetében elődeink lefektettek. Típusai: világbíróság, enyhítő segítség, szankciók és különleges gazdasági problémák, katonai erők alkalmazása, békebiztosító egységek. *c)* A békefenntartás az ENSZ közvetlen beavatkozása a helyszínen mindeddig az összes érintett fél egyetértésével, rendes körülmények között az ENSZ katonai és/vagy rendőri és gyakran polgári állományának felhasználásával. A békefenntartás olyan eljárás, amely kiszélesíti a lehetőségeket a konfliktus megakadályozása és a béke megteremtése terén. *d)* A konfliktust követő békeépítés olyan tevékenység, amelynek az a célja, hogy felismerjék és támogassák azon szervezeteket, amelyek a béke megszilárdítására és megerősítésére törekszenek, egyszóval, hogy elkerüljék a konfliktus ismételt kiújulását. A békeépítés, a béketeremtő és a békefenntartó tevékenységek sikerének megszilárdítása és kiteljesítése érdekében szükséges. Olyan mechanizmus kiépítését, eszközök alkalmazását jelenti, amelynek célja a kölcsönös bizalom, a gazdasági fellendülés és a jólét megteremtése a konfliktus újbóli kitörésének elkerülése. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

bekerítés: támadó tevékenység. Az ellenség erőinek, eszközeinek, objektumainak teljes, illetve részenkénti körülzárása, más erőktől való elszigetelése, mozgási szabadságától való megfosztása, majd a bekerített erők semlegesítése, végleges megsemmisítése vagy harcának beszüntetésére, megadásra kényszerítése céljából. A ~ rendszerint a támadás, az ellencsapás, az ellenlökés végrehajtása közben, több irányban végrehajtott gyors, sikeres előretörés esetén átkarolás, vagy megkerülés eredményeként jön létre. A ~ lehet harcászati, hadműveleti vagy hadászati. A hadtörténelemben a ~sel történő megsemmisítésének az iskolapéldája a cannaei csata (Kr. e. 216) (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

bekerítésben vívott harc: a védelmi harctevékenység egyik formája, amit a saját csapatok elszigetelve, a főerőktől elvágva, a támadó csapatoktól körülzárva hajtanak végre. Kialakulhat a védelmi harc megvívása, a késleltető tevékenységek halogatás, visszavonulás, harcból való kivonás végrehajtása közben. Céljai lehetnek a bekerített

terület végsőkig való megtartása; az ellenség erőinek, eszközeinek lekötése, pusztítása; a bekerített csoportosítás szétdarabolásának megakadályozása és kedvező feltételek megteremtése a kitörés végrehajtásához. A bekerítésben folytatott harctevékenység fő jellemzője a terület megtartására irányuló, az ellenséggel közvetlen harcérintkezés megszakítása nélkül folytatott szívós, fokozott harctevékenység. Sikere döntő módon a parancsnok kezdeményező, kockázatvállaló készségétől és határozottságától, a csapatok állóképességétől és szívósságától, a harctevékenységek meglepetésszerű, aktív végrehajtásától, valamint az erők és eszközök manővereztetésétől függ. A bekerítés során a bekerített kötelékek szilárdan tartják a bekerített területet és akadályozzák a bekerítés arcvonalának szűkítését. A bekerítésbe került erők parancsnokának amolyan nagyságú terület megtartására kell törekednie, amelyen biztosítható a széttagolt elhelyezés és a harcrendi elemek jelentős részének az ellenség közvetlen tűzhatásának, illetve lehetősség szerint a tüzérségi tűzhatásának körzetén kívülre kerülése. A ~ sikeres végrehajtása biztosíthatja a kitörés feltételeinek megteremtését. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

bekerítésből történő felmentés: a bekerített csoportosítás kiszabadítása az ellenség gyűrűjéből. A ~t a felmentő csoportosítás határozott, lehetősség szerint több irányból mért csapással hajtja végre. A felmentést, amennyiben arra lehetősség van a bekerítésből való kitöréssel összehangoltan, a kitörő erőkkel együttműködésben kerül végrehajtásra. Lehetőség szerint a felmentés a szárazföldi csapatok más haderőnemi kötelékekkel együtt működésben hajtják végre. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

bekerítésből való kitörés: lásd *kitörés* (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

békeszervezet: 1. A katonai szervezetek békeidőszaki struktúrája, amely biztosítja a különleges jogrend bevezetését, az állam által felvállalt béketámogató műveletekre történő felkészülést és azok ellátását, valamint a honvédelmi törvényben meghatározott kiegészítő feladatok teljesítését. A ~ magában foglalja annak tagozódását, a szervezeti elemek megnevezését, csoportosítását, mennyiségét, elhelyezését. **2.** Szervezési alapokmány, amely pontosan meghatározza a humán erőforrás számát, kompetenciáját, eszközeit és az alkalmazásra tervezett haditechnikai eszközök mennyiségét. (C. O.) → *katonai vezetés*

békeszerződés: a volt hadviselő felek és más érdekelt hatalmak között létrejött nemzetközi jogi érvényű megállapodás, amely a háborút lezárja, s a felek között megszünteti a hadiállapotot. Megteremti a békés kapcsolatok kialakításának alapját, de vezethet – igazságtalan békekötés esetén – új háború előkészítéséhez is. (B. J.a) → *védelmi igazgatás*

béketámogató műveletek vezetése, döntési rend: békeműveleteit és válságkezelő misszióit főként az ENSZ, a NATO, az Európai Unió, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ), valamint a nemzetközi koalíció vezeti. A Magyar Honvédség külföldi bevetésének döntési jogköre megoszlik a Kormány és az Országgyűlés között. A NATO és az Európai Unió műveleteiben történő szerepvállalásról a Kormány, más nemzetközi katonai fellépéséről pedig az Országgyűlés határoz. A konfliktusok területén a békefolyamat támogatása érdekében alkalmazott műveletek a béketámogató műveleteknek. A béketámogató műveletek közé tartozik a békefenntartás, a békekikényszerítés, a béketeremtés, a békeépítés, a konfliktusmegelőzés és a humanitárius műveletek. A béketámogató műveletek többnemzeti összhaderőnemi alkalmi

harc kötelékek (Combinet Joint Task Force – CJTF) keretében kerül megszervezésre. Egy adott hadművelet vezetésére, irányítására többnemzeti összhaderőnemi parancsnokságot szerveznek. A szervezet és vezetés egyaránt moduljellegű, feladatfüggő. A szervezet vezetésének a munkájában csak azon államok katonai vezetői vesznek részt, akik az adott béketámogató műveletekben erőket ajánlanak fel, és abban tevőlegesen is részt vesznek. A CJTF HQ – CJTF parancsnokságának általános felépítése: CJTF törzse az alapvető vezetési, irányítási funkciókat ellátó szervekből épül fel, amelynek állománya állandó, és ideiglenes elemekből épülhet fel. Az állandó állománya: *a)* a parancsnoki csoport (a parancsnok közvetlen alárendeltségébe tartozó személyek, törzsek); *b)* a koordinációs törzs alapvető funkcionális szervei (CJ1–CJ6); *c)* a többnemzetiségű látogató iroda (CVB). A helyzet és a feladatok függvényében kiegészíthető: *a)* CJ8-cal és CJ9-cel; *b)* politikai tanácsadóval; *c)* ENSZ-összekötővel; *d)* EBESZ-összekötővel; *e)* jogi tanácsadóval; *f)* EU-összekötővel; *g)* a „nem kormányzati szervezetek" (Non Goverment Organisations – NGO) koordinátoraival; *h)* a tömegtájékoztatás elemeivel (Public Information Office – PIO). A politikai döntéshozatal mechanizmusa: a nemzetközi, globális konfliktus katonai megoldására alkalmazott béketámogató műveletekre a felhatalmazást (felkérést) nemzetközi szervezet az ENSZ, a regionális (európai) problémák kezelésére az EBESZ ad felhatalmazást, mandátum formájában. A mandátumban a nemzetközi szervezetek meghatározzák a katonai erő alkalmazásának jogszerűségét és módját, a cselekvési szabadságot és korlátait, valamint a stratégiai célt és az elérendő eredményeket. Amennyiben a felkérés a NATO-hoz érkezik, akkor az Észak-atlanti Tanács tárgyalja azt, és konszenzus alapján hoz döntést. Miután döntés születik a béketámogató bevetésről, az nem jelenti automatikusan azt, hogy a döntésben résztvevő tagállamoknak abban tevőlegesen is részt kell vállalniuk. A béketámogató műveletekben való rész vétel a tagállamok szuverén döntésének függvénye. Békeműveletekben való NATO-részvétel feltétele: *a)* a politikai irányelvek világos rendszere és az ellenőrzés feltétele; *b)* világos és egyértelmű feladatmeghatározás, a tevékenység befejezésének feltételei a kritériumokkal, a végkifejlet lehetőségével és a folyamatos ellenőrzési lehetőséggel; *c)* az érintettek hozzájárulása, beleegyezésük az intervencióhoz; *d)* a tagállamok önkéntes részvétele a végrehajtásban; *e)* a jogszerűséget az ENSZ-vagy EBESZ-felhatalmazás biztosíthat. Az Észak-atlanti Tanács – a politikai döntését követően – szándéknyilatkozat formájában felhatalmazza a Katonai Bizottságot a feladat végrehajtására, illetve a terv kidolgozására. A szándéknyilatkozat tartalmazza: *a)* a mandátumot; *b)* a feladatot; *c)* az elvárt eredményt; *d)* a politikai irányvonalat; *e)* a célmeghatározásokat és korlátozásokat; *f)* a végrehajtás cselekvési szabadságát és korlátozásokat; *g)* viszonyulást a konfliktusban részt vevő felekhez és a válságterületen lévő más politikai és katonai szervezetekhez; *h)* kritériumokat a feladat végrehajtásához; *i)* a végrehajtásban részt vevő erők kivonását vagy váltását. A Katonai Bizottság az MC 327 számú dokumentumában fogalmazta meg a NATO béketámogató műveletekben való részvételének keretfeltételeit. A Katonai Bizottság ajánlásokat fogalmaz meg az Észak-atlanti Tanács számára a katonai tevékenységre vonatkozólag. Az Ajánlás tartalmazza: *a)* a katonai célmeghatározást; *b)* az alkalmazás elgondolását; *c)* a konfliktusban részt vevő felekkel való konfrontáció szabályait és azok indoklását; *d)* az alkalmazásra tervezett erők és eszközök felsorolását; *e)* az alkalmazás pénzügyi fedezetét; *f)* az együttműködés rendjét a végrehajtásban részt vevő nem

NATO-országok csapataival és egyéb politikai, katonai és polgári szervezetekkel. Az Észak-atlanti Tanács az ajánlások figyelembevételével dönt. A NATO által alkalmazott alapelvek a béketámogató műveletek során: *a)* a vezetés egysége: az adott katonai tevékenységben részt vevő valamennyi fél részéről elengedhetetlenül megjelenik a nemzeti jelleg a végrehajtás módjában, de az egységes központi elgondolásból lebontott és egyben egyeztetett (jóváhagyott) feladatrendszer elvárt végrehajtása garantálja a vezetés egységét; *b)* a cselekvés egysége: a cél eléréséhez vezető közös út szükségességét jelenti a katonai, a katonai, a polgári segélyszervezetek közötti együttműködésben; *c)* a pártatlanság: alapelve szerint egyik felet sem részesíti előnyben a műveletbe felkért békeresztvevő, vagy nem viseltetik egyik fél iránt sem előítélettel; *d)* a konfliktusban érintett felek hozzájárulása: a konszenzus, a megegyezés, a békülési szándék biztosítja a tevékenység végrehajtását és célszerűségét; *e)* hitelesség: a feladat végrehajtásában, elvégzésében érintett és érdekelt erőknek hitelt érdemlőnek kell lenniük, a feladatokban, a szabályszerűségben, a pártatlanságban stb.; *f)* átláthatóság: a békeműveleti koncepciónak, a tevékenységnek világosnak és egyértelműnek kell lennie, hogy ne veszélyeztesse a sikert, a felek érdekeit; *g)* az erőszak alkalmazása: – csak a beavatkozási szabályoknak és a nemzetközi jognak megfelelően, kellő mérlegelés után, a lehető legbiztonságosabb körülmények között, a minimális erő alkalmazásával a legkisebb környezeti kár okozása mellett történhet; *h)* biztonság: a részt vevő erők oltalmazásának és önvédelmének megszervezése a parancsnok legfőbb feladata, de a civil szervezetek védelméért is a katonai erőket terheli a felelősség; *i)* rugalmasság: – az eszkaláció lehetőségével számolva, biztosítani szükséges a részt vevő erők mozgékonyságát, eszközökben, ellátásukban, felszerelésükben a függetlenséget úgy, hogy külső segítség nélkül is képesek legyenek mindenkor feladataik ellátására; *j)* mozgásszabadság: a mozgás bármilyen korlátozása közvetlenül negatív befolyással van a feladat és a bevetés hitelességére – mert a gyors és határozott cselekvés meghatározó a problémamegoldásában; *k)* a katonai és a polgári erők együttműködése: a siker záloga. Az elveknek a helyzethez illesztett és adekvát alkalmazása biztosíthatja a konfliktus megoldásának lehetőségét. (C. O.) → *katonai vezetés*

béketámogató műveletek: olyan összetett tevékenységek, amikor egy régióban vagy egy országban a békéért és a biztonságért, az emberi jogok tiszteletben tartásáért, vagy a függetlenség megőrzéséért – a politikai szervezetek által – hozott döntések megvalósítása érdekében katonai erőket és eszközöket, diplomáciai, továbbá humanitárius szervek bevonásával alkalmaznak. A ~ végrehajtásával elérhető, hogy a kikényszerített vagy a vállalt békeállapot egy térségben fenntartható legyen. A műveletek célja lehet egy adott térségben a béke megőrzése, az országok önrendelkezési jogának biztosítása, a személyek személyi szabadságának garantálása, továbbá a demokratikus rend fenntartása és feltételeinek biztosítása. Az ENSZ és Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) műveletei magukban foglalják a megelőző diplomáciát (konfliktusmegelőzést), a béketeremtést (ez a konfliktus utáni tevékenység), a békefenntartást, (ez a konfliktusok megelőzése vagy a válság elmélyülésének megakadályozására irányuló tevékenység), a békekikényszerítést, a békeépítést (ez a konfliktusok megelőzésére irányuló tevékenység), illetve a humanitárius akciókat (segítségnyújtás). (G. I.) → *hadtudomány elmélete* Típusai: *a)* békefenntartás (peacekeeping): az ENSZ Alapokmány VI. fejezete értelmében, az érintett felek beleegyezésével végrehajtott tevékenység.

A békefenntartás célja, hogy lehetővé tegyék az érintett felek által elfogadott békeegyezmény megvalósulását; *b)* békekikényszerítés (peace enforcement): az ENSZ Alapokmány VII. fejezete alapján hajtják végre, amelynek célja, fenntartani vagy újra megteremteni a békét még akkor is, ha bármely érintett fél beleegyezése hiányzik; *c)* konfliktusmegelőzés (conflict prevention): általában az ENSZ Alapokmány VI. fejezete alapján hajtják végre, amely magában foglalja a diplomáciai kezdeményezéstől az erők megelőző telepítéséig minden tevékenységet, amely segít megakadályozni, hogy a viták fegyveres konfliktusba csapjanak át, illetve tovább terjedjenek. A konfliktusmegelőzés összetevői: a tényfeltáró missziók, konzultáció, az előrejelzés, a kivizsgálás, a megfigyeléstípusú technikák alkalmazása; *d)* béketeremtés (peacemaking): olyan diplomáciai tevékenység, amelynek célja a konfliktus rendezése, tűzszüneti és gyors békeegyezmény megteremtésével, amely magában foglalja: a jószolgálati tevékenységet, a közvetítést (mediation), a békéltetést, a diplomáciai nyomásgyakorlást, az elszigetelést, a szankciók alkalmazását; *e)* békeépítés (peacebuilding): olyan politikai, gazdasági, szociális, katonai intézkedések, amelyeknek célja elősegíteni a konfliktus utáni rendezést és a kialakult politikai rendszer stabilizálását. Olyan mechanizmusok alkalmazása, amelyek segítenek felismerni és támogatni azokat a szervezeteket, amelyek hozzájárulnak a békés konszolidációhoz, megelőlegezik a bizalmat és a jólétet, támogatják a gazdasági újjáépítést. *f)* humanitárius műveletek (humanitarian operations): olyan tevékenység, amelynek célja, az emberi élethez elengedhetetlenül szükséges feltételek biztosítása, a szenvedések enyhítésén fáradozó civil szervezetek támogatása, illetve a velük való együttműködés. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

béketeremtés (peacemaking): az egymással szemben álló ellenséges felek megegyezésre bírása, alapvetően olyan békés eszközökkel, amelyekről az ENSZ Alapokmányának VI. fejezete rendelkezik. A ~ olyan diplomáciai (esetlegesen megelőző katonai) tevékenységsorozat, amelyet a konfliktus keletkezése után folytatnak, amelynek a célja a tűzszünet vagy a gyors békés elrendezés megteremtése. Magában foglalhat olyan tevékenységeket, mint a jószolgálati küldetés, a közvetítés, az egyeztetés, a kibékítés, illetve a diplomáciai nyomásgyakorlás, továbbá az elszigetelés vagy szankciók alkalmazása. A megelőző katonai akciót a katonai erő demonstratív felvonultatása jelenti. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

békevezetés: a katonai szervezetek tervszerű, szervezett, dominánsan jogilag szabályozott eljárásrendje, amely a parancsnokságokfunkcionális munkarendszerében valósul meg. A ~ az Alaptörvény, a honvédelmi törvény, miniszteri rendeletek, szabályzatok, parancsok, utasítások előírásai alapján megvalósuló vezetési rend, ahol a szervezet célrendszerének törvényes megvalósításáért a mindenkori szervezeti vezető a felelős. A parancsnokok és törzsek olyan céltudatos tevékenysége, amely az alárendelt csapatok tevékenységének megtervezését, megszervezését, folyamatos irányítását végzi a kitűzött célok elérése érdekében. A ~ célja az alaprendeltetés realizálása. A ~ a katonai szervezetek fegyveres küzdelemre, béketámogató műveletekre történő felkészülését, vezetését, az állami válságkezelés kormány által meghatározott feladatainak megoldását és a szervezetek zavartalan működését hivatott biztosítani. A ~ olyan vezetői tevékenység, amely permanensen ismétlődő folyamatként, ciklikusan, egyre magasabb szinten realizálódik. A célok kitűzésével, a döntéshozatali folyamattal,

a feladatok folyamatos teljesítésével, az alárendeltek irányításával, ellenőrzésével és értékelésével valósul meg. (C. O.) → *katonai vezetés*

belépő évfolyam: hazánkban, a honvédelmi törvényben rögzített hadköteles kort elérő, katonai nyilvántartásba kerülő fiatalok (hadkötelesek) gyűjtőneve. A törvény szerint a hadkötelezettség a 17. életév betöltésekor kezdődik, a katonai nyilvántartásba vételre pedig az ezt követő év elején – korábban sorozással – kerül sor. Például 1998-ban a ~ot, az 1981-ben született fiatalok adták. Az 1985-ben született férfi fiatalok behívására már nem került sor. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

belgrádi hadművelet: a szovjet, jugoszláv és bolgár erők – Tolbuhin marsall irányításával – 1944. szeptember 28. – október 21-e között 320–600 km széles arcvonalon, 200 km-es mélységben előretörve, felszámolták a német „Szerbia" hadműveleti csoportot, lelassították az „E" Hadseregcsoport északi irányú kivonását, birtokba vették Belgrádot és kedvező feltételeket teremtettek a 3. Ukrán Front számára, hogy majd november 7–9-én Batina–Apatin térségében átkelve a Dunán, Magyarország területére lépjen. Lásd *folyamatos nagy mélységűhadműveletek.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Belorussziai (Bagratyion) **hadművelet:** az 1. Balti, valamint az 1–3. Belorusz Fontok hadműveletei 1944. június 23-a és augusztus 29-e között az 1,2 millió fős német Közép Hadseregcsoport 250–270 km mélységű, szilárd védelmi rendszerének felszámolására. A Polock–Orsa–Mogiljov–Bobrujszk–Mozir–Kovel vonalról kiindulva – Beloruszsziát alapvetően felszabadítva – kijutottak a Riga-dél–Lublin szakaszon a Visztulához. Lásd *folyamatos nagy mélységűhadműveletek.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

belőtt elemek: a cél vagy rögzítőpont belövésének befejezésekor kapott lőelemek. A célokra vonatkozóan ezek képezhetik a hatástűzelemeket. (Sz. T.) → *tüzérség*

belőtt javítások: a belövés során kiszámított, illetve a rögzítőpontok létesítését (belövését) követően meghatározott oldal és távolságjavítások összessége. (Sz. T.) → *tüzérség*

belövés: 1. A lőfegyverek lőszabatosságát ellenőrző munkafolyamat. A tevékenység során a lőfegyvert lőpadon, illetve a lőtéren belövő állványon, fekve, feltámasztva, esetleg rögzített állapotban a fegyvermester vagy a legjobb lövő a normál lőviszonyokhoz leginkább közelítő körülmények között ellenőrzi. Az ellenőrzés célja, hogy megállapítsa, megfelel-e a középső találati pont helyzete és a lövedékszórás az előírt normáknak. Ezek a normák az adott fegyver lőutasításában megtalálhatóak. Általánosságban a lövés pontos, ha a középső találati pont a cél középpontjától nem tér el jobban, mint a lőtávolság ezredrészének a fele, a szórás pedig nem haladja meg a lőtáblázat szerint előírt normákat. A fegyver ~énél az irányzékállás rendszerint az adott fegyver harcban legtöbbször alkalmazott lőtávolságának felel meg. A lőtávolság pisztolyoknál 15–50 m, géppisztolynál 50–100 m, a többi fegyverfajtánál 100 m. Az egyes lövéssel leadott négy lövés és – automata fegyverek esetén – a sorozattűzzel leadott 8–10 lövés lehetővé teszi, hogy helyes megállapításokat tegyünk a fegyver lőszabatosságát illetően. Az ellenőrzést egyes lövésekkel kezdjük, majd sorozattűzzel folytatjuk. A fegyver ~e a lőeredményeket döntően befolyásolja, ezért a használatban lévő fegyverek lőszabatosságát folyamatosan ellenőrizni

kell. A fegyverek lőszabatosságát ellenőrzik, amikor a fegyver az alakulat készletébe kerül, a lövészetek megkezdése előtt, olyan alkatrész javítása vagy cseréje után, amely a lőszabatosságot befolyásolhatja, illetve ha a lövés közben megállapítható, hogy a fegyver a lőszabatosság követelményeinek nem felel meg, a középső találati pont eltérése esetén, és ha a szórás nagyobb a megengedettnél. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés* **2.** A tüzérség és hajótüzérség esetében a legpontosabb hatástűzelem-megállapítási mód, amely során a célra meghatározott kezdőelemekkel kezdik a tüzelést, majd a robbanópontok célhoz viszonyított eltéréseinek megállapítása alapján, előírt szabályok alkalmazásával kiszámítják a javításokat a cél hatástűzelemeinek meghatározása érdekében. A cél közvetlen ~e akkor alkalmazható, ha a tűz váratlanságának nincs jelentősége, vagy nincs más mód a hatástűzelemek megállapítására. A ~ nagy hátránya, hogy a végrehajtásakor tüzéralegység könnyen felderíthető és tüzérségi ellentűzzel pusztítható. (Sz. T.) → *tüzérség*

belövési módok: a célok belövése során alkalmazott, alapvetően a rendelkezésre álló tüzérfelderítő-eszközök technikai lehetőségei által determinált eljárások és módszerek összesége. Hazai viszonylatban a mért eltérések (MEA) és a robbanópontok előjeleinek megfigyelése alapján (REMA), míg az A ARTY P–1 NATO STANAG szerint a koordinátahálós és a lézertávmérős ~at alkalmazzuk. (Sz. T.) → *tüzérség*

belövőlöveg adatainak felhasználása: a tüzérosztály(ok) által alkalmazott hatástűzelem-megállapítási mód, amely során a rögzítőpontok létesítése (belövése) során meghatározott távolsági és oldaljavításokat – bizonyos számítások elvégzése után – az azonos űrméretű és típusú lövegekkel szerelt ütegek meghatározott térbeni és időbeni korlátok között felhasználnak a célok hatástűzelemeinek megállapítására. A belövőlöveget az osztály valamelyik vezérlövege (ellenőrző löveg) közül jelölik ki. (Sz. T.) → *tüzérség*

belövőlöveg: a tüzérosztály ~e rendszerint az egyik tüzérüteg vezérlövege, amely egyben az osztály ellenőrző lövege. (Sz. T.) → *tüzérség*

belső arcvonal: a bekerítést végrehajtó csapatoknak a bekerített ellenség körül létrehozott, azzal közvetlen harcérintkezésben lévő erők elülső vonala. Rendeltetése a bekerített ellenség elszigetelése, erők elvonása a bekerítés belsejéből, az ellenség szétdarabolására és megsemmisítésére irányuló tevékenység feltételeinek megteremtése. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

belső ballisztika: a lőporégés, a gáznyomás, valamint a csőben mozgó lövedék által megtett út és az elérhető sebesség közötti összefüggéseket vizsgáló tudományág. A törvényszerűségek feltárásakor rendszerint arra keresnek választ, hogy a lövedék mozgása és az égési űr növekedése a lőporégés és a gázfejlődés folyamatát menyiben módosítja. (Sz. T.) → *tüzérség*

belső ellenőrzés: független, tárgyilagos bizonyosságot adó és tanácsadó tevékenység, amelynek célja, hogy az ellenőrzött szervezet működését fejlessze és eredményességét növelje, az ellenőrzött szervezet céljai elérése érdekében rendszerszemléletű megközelítéssel és módszeresen értékeli, illetve fejleszti az ellenőrzött szervezet irányítási és belső kontrollrendszerének hatékonyságát. (C. O.) → *katonai vezetés*

belső PR: (internal Public Relations [PR]): tevékenység tervszerű és tartós erőfeszítés azért, hogy egy szervezet és környezete között a vélemény és a viselkedés befolyásolá-

sával kölcsönös megértést, jóakaratot (goodwill) és támogatást építsen és tartson fenn. PR feladata: *a)* a kapcsolatok kiépítése, fenntartása; *b)* a katonai szervezeteken belüli kommunikáció, tájékoztatás, sajtóközlemények, sajtótájékoztatók, propagandaanyagok, tájékoztató füzetek készítése; *c)* nyilvánosság, média előtti megjelenés; *d)* szervezeti image építése. (C. O.) → *katonai vezetés*

belső töltet: a robbantandó objektumhoz viszonyított helyzetétől függően a robbanótöltetek belső és külső töltetek lehetnek: ~ek mindazok, amelyek a rombolandó objektum bármely szerkezetének belsejében helyezkednek el. Az ilyen töltetek indítását (gyújtását) lehetőleg a töltet geometriai középpontjában kell végrehajtani. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

bemérés: a (felderítési) feladatokban (felderítő adatgyűjtési tervben) meghatározott célok, objektumok (tüzérségi eszközök, harcjárművek, tengerfelszíni vagy tengerfelszín alatti eszközök, földi telepítésű adócsoportok, rádiólokációs eszközök, robbanópontok stb.) derékszögű koordinátájának, tengerszint feletti magasságának, irányszögének, helyszögének meghatározására irányuló, különböző felderítő technikai berendezésekkel végrehajtott adatszerzési tevékenység. (H. H.) → *felderítés*

bemérő- és adószignál-felderítés: speciális bemérési feladatrendszer. Olyan tudományos technikai adatszerzés, amelyet az érzékelő eszközökből kinyert adatok kvantitatív és kvalitatív elemzéséből kapnak azzal a céllal, hogy azonosítsák bármely, az adott forrásra (rádióállomás vagy sugárzást kibocsátó eszköz) jellemző azonosítási, megkülönböztetési jegyeket ezzel elősegítve az így már korábban felderített eszközök további azonosítását, bemérését. (H. H.) → *felderítés*

benchmarking: nem más, mint egy folyamat, amely során a vállalat különböző funkcionális területeinek módszereit, folyamatait és eredményeit összevetik egy vagy több más hasonló funkciójú szervezet jellemzőivel, annak érdekében, hogy fény derüljön a racionalitási, valamint minőség- és teljesítménynövelési lehetőségekre. Fontos, hogy a ~ot ne keverjük össze a hagyományos szervezeti összehasonlítással, amikor annak eredménykimutatásait vizsgáljuk, vetjük össze. (C. O.) → *katonai vezetés*

beosztás: a szolgálati beosztás az állomány tagja és az önkéntes tartalékos katona által betöltött munkakör. A szervezet felépítése, rendszeresített beosztásai, összesített létszámadatai a szervezet munkaköri jegyzékében, illetve állománytáblájában kerülnek rögzítésre. A béke rendszeresített beosztás a békeidőszakban a honvédségi szervezetek, valamint a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat (KNBSZ) és a Kratochvil Károly Honvéd Középiskola és Kollégium munkaköri jegyzékében, illetve állománytáblájában a feladatok ellátásához szükséges katonai beosztás vagy polgári munkakör. A betöltött beosztás a munkaköri jegyzékben vagy állománytáblában rendszeresített azon beosztás, amelyhez valamely foglalkoztatási jogviszonnyal személy köthető, az üres beosztás a munkaköri jegyzékben vagy az állománytáblában rendszeresített azon beosztás, amelyhez foglalkoztatási jogviszonnyal személy nem köthető. A hadi rendszeresített beosztás a hadkötelezettség bevezetését követő időszakban a Magyar Honvédség (MH) hadrendjébe tartozó MH katonai szervezetek és a KNBSZ hadi állománytáblájában szereplő, az alaprendeltetés szerinti feladatok ellátására rendszeresített beosztás, beleértve az önkéntes tartalékos beosztásokat is. A Magyar Honvédség engedélyezett beosztásainak számát a Magyar Honvédség részletes bontású létszámáról szóló 35/2013.

(V. 16.) OGY határozattal az Országgyűlés határozza meg. Ez a honvédségi szervezetnél békében rendszeresíthető, legnagyobb engedélyezett létszámkeret, amely nem tartalmazza az önkéntes tartalékosok és a Magyar Honvédség rendelkezési állománya rendszeresített beosztásainak számát. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

beosztásba helyezés: a személyi állomány tagjának kinevezése egy meghatározott munkakör betöltésére a katonai szervezet állománytáblájában rendszeresített beosztásba. (CS. F.)

beosztási követelménytáblázat (BKT): elsősorban a (sor-) katonák – a legénységi állományú katonák – által betöltendő beosztásokra készült – táblázatos formában megjelenített – elvárások, feltételek gyűjteményes kiadása. A ~ célja volt meghatározni azokat a legfontosabb (szakmai) követelményeket, amelyek alapján biztosítható, hogy a csapatoknál rendszeresített sorkatonai beosztásokba csak olyanok kerüljenek, akik a beosztással járó szolgálati és kiképzési kötelezettségeket képességeik és készségeik alapján, egészségük károsodása nélkül tudták teljesíteni. A ~ szigorúan titkos minősítésű – 00-ás – volt. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

berakóállomás: a berakókörlet része, a szállítmányok berakására kijelölt vasútállomás, repülőtér, helikopter-leszállóhely vagy kikötő. A ~on rendszerint több állandó vagy ideiglenes berakóhelyet rendeznek be, amelyek megfelelő rakodókkal, áthidaló és összekötő lemezekkel, az anyagok átrakásához és rögzítéséhez szükséges eszközökkel szerelnek fel. Vasúti szállítás vonatkozásában a katonai csapat- és anyagszállítmányok berakásának végrehajtására alkalmas állandó vagy ideiglenes jelleggel kijelölt, megfelelően berendezett vasúti létesítmények és egyéb területek együttesen. A berakóhelyet kijelölhetik és berendezhetik vasútállomáson, nyílt vonalon vagy saját célú vasúti pályán. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

berakókörlet: 1. Speciálisan katonai követelményeknek megfelelően előkészített és berendezett terület, ahol a katonai szervezetek, csapatok személyi állományának, technikai eszközeinek, anyagainak szállítóeszközre történő tervszerű és szervezett berakása történik. A ~ magában foglalhat néhány berakó repülőteret, helikopter-leszállóhelyet, vasútállomást, kikötőt, berakás előtti várakozási körleteket és egyéb, a berakási művelethez kapcsolódó, illetve szükséges területeket, valamint ezeket összekötő utakat és vasútvonalszakaszokat. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás* **2.** A csapatok vasúti szállításához kijelölt, a szállítmány tervszerű berakását lehetővé tevő, egy vagy kettő vasúti állomást, berakás előtti készenléti körletet, útvonalat, berakás előtti várakozási körletet és vasúti vonalszakaszt magában foglaló terület. A ~ben az erőmegóvás érdekében fedezékeket, az oltalmazást biztosító eszközöknek állásokat, álláskörleteket rendeznek be. A ~ erőmegóvási feladatait (például fedezőbiztosítást), a berakóhelyre vezető előrevonási menetvonalak berendezését az adott kötelék parancsnokának útmutatója, illetve döntése alapján szervezik meg. A csapatok a ~ben széttagoltan a szállítmányoknak megfelelő csoportosításban, berakó helyre történő előrevonás menetrendjében, a berakás előtti várakozási körletben a berakás sorrendjében helyezkednek el. **3.** A csapatok légi és vízi szállításra vagy deszantolás végrehajtására élőerői repülőgépekbe (helikopterekbe), átkelő deszant eszközökbe való beszállására, a harci-technikai, a technikai és az anyagi eszközök berakására kijelölt terület. Magában foglalhat néhány repülőteret, leszállóhelyet vagy deszant berakó helyet. A ~ forgalmának irányítását a komen-

dáns szolgálat keretében szervezik és a katonai rendészeti (katonai rendőri) erők hajtják végre. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

berendezett út: a katonai közúti közlekedésben egy olyan út, amely mind a használati prioritások, mind a forgalom irányítása tekintetében, térben és időben leszabályozott. Az ilyen út használatához még egyedülálló gépjármű esetében is kötelező a közlekedési engedély. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

berlini hadművelet: az 1–2. Belorusz, valamint az 1. Ukrán Front támadása a német főváros és körzete ellen 1945. április 4. – május 8-a között, amelynek során április 24-re bekerítették mind a frankfurt–gubeni, mind a berlini német csoportosítást; ugyanezen a napon Torgaunál találkoztak az Elba nyugati partjára kijutott szövetséges erőkkel; április 30-án Mihail Alekszejevics Jegorov és Meliton Varlamovics Kantarija őrmesterek – Alekszej Propokevics Bereszt hadnagy vezetésével – kitűzték a Győzelem Zászlaját a Reichstagra, majd május 9-én – röviddel éjfél után – a német fegyveres erők képviselői aláírták a fegyverletételi okmányt. Lásd *folyamatos nagy mélységű hadműveletek.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

besorolás: 1. A járművek, alegységek tervezett rendben való felsorakozása menetoszlopok, illetve menetrend megalakítása céljából. A ~ra rendszerint menet vagy előrevonás megkezdése előtt kerül sor. A ~ végrehajtásához besorolási pontot jelölnek ki, amelyre az alegységek a meghatározott időben, éllel a menetrendnek megfelelő alakzatban besorolnak. A ~i pontokat a menetvonalakon vagy a rájuk vezető utakon jelölik ki, úgy hogy biztosítsa a menetoszlopok megalakítását. Az élen menetelő kötelék ~i pontja és megindulási pontja általában egybe esik. **2.** A hivatásos, a szerződéses (a továbbszolgáló), honvédségi köztisztviselői és közalkalmazotti állomány beosztási illetményfokozatának (kategóriájának) a megállapítása. **3.** A csapatok különböző készenléti fok szerinti csoportosítása. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

beszabályozás: rendszerint a mechanikus és az optikai irányzó berendezéssel rendelkező kézifegyverek és toronyfegyverek belövését megelőző ellenőrző feladat. A ~ – hidegbelövő csövek alkalmazásával – a fegyverek csőtengelyének és az irányzék optikai tengelyének egymáshoz viszonyított beállítását jelenti. A ~ végrehajtható egy meghatározott távolságban lévő pontra (távoli iránypont, távoli kisegítő cél). Ekkor az irányzékot és a fegyvereket ugyanarra a pontra kell állítani. A ~ végrehajtható az adott fegyverhez, toronyfegyverhez speciálisan készített beszabályozó lap használatával is. A fegyverek és az irányzék beállítási pontjainak egymáshoz viszonyított helyzete minden fegyver és toronyfegyver esetében egyedi adatnak számít. A konkrét adatok az adott fegyver törzskönyvében találhatóak. Toronyfegyverek esetén a ~ menete mindig egy bázisfegyverhez viszonyítva történik. A fegyverek ~át olyan javítások után kell elvégezni, amelyek az irányzáshoz tartozó szerkezetek megbontásával jártak (irányzék bölcső, összekötő rudazat stb.), valamint a fegyverek vagy fegyvercsövek cseréje esetén, illetve a találati pontok szisztematikus eltérése vagy túlságosan nagy szórása esetén. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

beszélgetés (megbeszélés): olyan oktatási módszer, amelynek alkalmazása során a foglalkozásvezető kérdések felhasználásával vezeti el az oktatottakat új ismeretek megértéséhez, kérdések segítségével rendszerezi, ismételteti, ellenőrzi a tanult anyagot. Az oktatott és az oktató között állandóan

fennálló kontaktus révén a foglalkozásvezető rendszeres visszajelzést kap az oktatottól, így egyedi jellegű igények szerint lehet haladni. Az oktatottak új szempontokat vihetnek a feldolgozás menetébe, miközben folyamatosan tevékenyek maradhatnak, maguk jöhetnek rá a megoldásra. A módszer gyakori sikerélményt nyújt, jelentős a motiváló hatása. A ~ első formáját Szókratész görög filozófusról, a „szókratészi módszernek" is nevezik, vagy másként „bábáskodásnak". A feudalizmus idején jelent meg a második formája, a katekizáló módszer. A két világháború között szinte egyeduralkodó volt az újonnan kifejlesztett kérdve kifejtő módszer. A ~ legkorszerűbb formája a heurisztikus módszer (heuriszkó = fölfedezek, megtalálok). A ~nek három lényeges alkotóeleme, eljárása van: a strukturálás (bevezető), a kérdezés és a visszacsatolás (a fő kérdések kifejtése), valamint az értékelés (zárszó). A ~ anyagának forrásai: az oktatott személyes tapasztalatai; a megelőző megfigyelések; az előzetesen olvasott anyag; az adott foglalkozáson bemutatott kísérlet; az oktató elmondott példájának elemzése; két jelenség, tény összehasonlítása. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

beszervezés: a fedett módszerekkel végrehajtott adatszerzési munkafolyamat része. A ~ célja, hogy a szolgálat tagja a rendelkezésre álló ellenőrzött adatok, információk birtokában rábírja, megnyeri a beszervezendő személyt a szervezetszerű titkos együttműködés vállalására. A ~ mint rábíró-megnyerő tevékenység, általában anyagi, illetve nemzeti, hazafias, érzelmi alapon nyugvó megállapodás; egyfajta együttműködési szerződés a titkosszolgálat és a megállapodást vállaló között. Az így beszervezett személy a szolgálat tagjává válik, és ellenszolgáltatásért vagy ellenszolgáltatás nélkül előre meghatározott információszerzési feladatokat hajt végre. A ~t általában a titkosszolgálatok hivatásos állományú tagjai a vezetőik engedélyével hajtják végre. A beszervezett személyeket szokás informátornak nevezni és a kapcsolat fenntartása során fedőnevet használni. (H. H.) → *felderítés*

beszivárgás: az alkalmazásra tervezett felderítőszervek ellenség mélységébe történő kijuttatásának egyik módszere. A ~t a csapat és mélységi felderítőszervek az ellenséggel való közvetlen harcérintkezés vonalában hajtják végre. A ~ végrehajtása előtt a megindulási helyről (MH) gondosan fel kell deríteni az ellenség peremvonalát és a peremvonal elé telepített műszaki zárrendszert. Ezt a feladatot nappal, lehetőség szerint jó látási viszonyok között kell végrehajtani. A feladat során pontosítani kell a rajállások, szakasztámpontok, századtámpontok helyét, vonalvezetését; állásokban, támpontokban, a hézagok lezárására elhelyezett tűzeszközöket; figyelők, célfelderítő lokátorok és más felderítőeszközök települési helyét; peremvonalban, hézagokban telepített műszaki zárakat; bejutás irányát; tervezett átjutás irányába eső fedett és holttereket. Ezt a felderítési feladatot a ~ végrehajtásának megkezdéséig folyamatosan kell folytatni. A megindulási helyről folytatott felderítéssel párhuzamosan a parancsnoknak együttműködést kell szerveznie annak az alegységnek a parancsnokával, ahonnan a ~ végrehajtását megkezdik. Az együttműködés megszervezésekor pontosítani kell: a ~ pontos helyét és irányát, idejét; a saját műszaki záron való átjáró nyitási helyét, jelzését, időtartamát; az ellenség műszaki zárrendszerén történő átjáró nyitási helyét; az alegység tevékenységének rendjét, ha a felderítőszervet az ellenség felfedi; a felderítőszerv érdekében lőtt tüzeket, azok jelzéseit; a kölcsönös felismerési jeleket, jelzéseket. Az együttműködés megszervezése után a felderítőszerv begyakorolja a ~ feladatait, lehetőleg olyan területen, amely leginkább hasonlít a valóságos terü-

letre. A feladat végrehajtásakor a felderítőszervet alcsoportokra bontják. Ha az ellenség a felderítőszerv tevékenységét még azelőtt felfedi, hogy az bejutott volna az ellenséges műszaki záron, a felderítőszervnek a fedező-biztosító erők tűztámogatása mellett vissza kell térnie a saját csapatokhoz. (H. H.) → *felderítés*

beszivárgási ösvény (folyosó): az az útvonal, irány, sáv, amelynek mentén a felderítőszervek egy a felderítési feladat végrehajtása szempontjából fontos körzetbe, a terep adottságait maximálisan kihasználva, rejtve, észrevétlenül hatolnak be. Ez a tevékenység a mozgékonyságra kedvezőtlenül hathat (lecsökken a sebesség: néhány száz méter óránként). (H. H.) → *felderítés*

betegáthelyezés: a sérültek vagy betegek egyik egészségügyi ellátó helyről a másikra, egészségügyi felügyelet mellett történő kiürítése, szakosított egészségügyi kiürítő eszközökkel. (V. Z.) → *katonai egészségügy*

betegek hadszíntéren tartásának irányelve: a tervezhetőség érdekében hozott parancsnoki döntés, amely megszabja azt a maximális időtartamot (napokban számolva), ameddig a betegek/sérültek a gyógykezelés, lábadozás vagy szolgálatba történő visszahelyezés érdekében a hadszíntéren tarthatók. Magyarázat: Amennyiben a felépülés várhatóan tovább tart, mint a beteg/sérült hadszíntéren tartásának irányelve által megszabott időtartam, akkor őt a hadszíntérről ki kell üríteni, amint szállíthatónak nyilvánítható. (V. Z.) → *katonai egészségügy*

betegségek és nem harci eredetű sérülések (Disease and Non Battle Injuries – DNBI): technikai jellegű megítélése a hadművelet megkezdése után a haderőn belül várható, nem harceredetű betegségek és sérülések valószínűsíthető értékének, amely napi viszonylatban kerül megállapításra. A betegek és nem harci sérülések arányának a növekedése figyelhető meg a világ különböző részein folyó hadműveletek során. Bár békeidőben és műveletek során jelentkezik, mégsem valószínű, hogy a műveleti arányok tükrözik a pontos békeidős arányokat. Ennek oka az eltérő környezet, felkészülés, és a feladatokra alkalmas állomány kiválogatásából és alkalmazásából adódó különbségek. A számvetés felelőssége az egészségügyi szolgálaté, amely ezt a feladatot a történelmi tényekre, a környezeti hatások elemzésére és a katonai foglakozás – egészségügyi kockázat elemzésekre támaszkodva végzi. Az elfogadható számvetés elkészítése érdekében az egészségügyi tervezőknek figyelembe kell venni a tevékenység szintjét és természetét, az akklimatizációt, a műveletben részt vevő állomány kiképzettségi szintjét és életfeltételeit. (S. L.) → *katonai egészségügy* A történelmi és jelenkori forrásokból származó adatok elemzése lehetővé teszi az együttműködő egészségügyi és a műveleti törzsek számára a hadműveletre vonatkozó provizórikus betegség és nem harci sérülési érték (arány) megállapítását. Ez egy technikai jellegű megítélése a nem harci eredetű betegségek és sérülések valószínűsíthető értékének, amely a hadművelet megkezdése után a haderőn belül várható. A betegség és a nem harci sérülési érték napi viszonylatban kerül meghatározásra. Ez az érték küldetésfüggő és dinamikus, összefügg a tevékenység természetével és szintjével, az akklimatizációval, a telepített személyzet kiképzési és életkörülményeivel. Egy átfogó és mindenre kiterjedő DNBI-elemzés alapot kell biztosítson a preventív egészségügyi rendszabályok megalkotásához, beleértve az ajánlott immunizációs és kemoprofilaktikus irányelveket és a csapatok ilyen jellegű egészségügyi képzését. Szintén a DNBI-elem-

zés a meghatározó tényezője a hadszíntéren szükséges egészségügyi források nagyságának és képességének meghatározásának. (K. I.) → *katonai egészségügy*

Szervezeti szint	BC arány	DNBI arány	Össz.
Zászlóalj	20,5%	4,1%	24,6%
Dandár	6,9%	1,4%	8,3%
Hadosztály	3,0%	0,6%	3,6%
Hadtest	1,4%	0,3%	1,7%
Hadsereg	1,0%	0,2%	1,2%

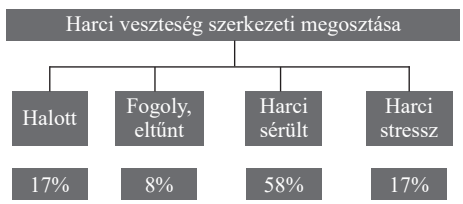

Napi össz-személyi veszteség és a harci veszteség szerkezeti megoszlása az AD 85-8 szerint

betörés: 1. Védett területre (peremvonalba, védőkörletbe, támpontba, védőállásba, közvetlen harcterületre stb.) való kisebb jelentőségű behatolás, amely még nem került elreteszelésre, és amelyet a támadó kiszélesíthet, kimélyíthet és ezzel áttöréssé is fejlesztheti. **2.** Egy agressziót végrehajtó-végrehajtó állam behatolása egy másik állam területére. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

bevált gyakorlat: elméletek, elvi tételek, harcászati-hadműveleti eljárások valós körülmények közötti többszöri sikeres alkalmazása. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

bevezetett tapasztalat: tapasztalati úton kikísérletezett cselekvés, eljárás elméletének, rendjének leírása és a felhasználók közötti megosztása. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

big data: fogalma alatt azt a komplex technológiai környezetet (szoftvert, hardvert, hálózati modelleket) értjük, amely lehetővé teszi olyan adatállományok feldolgozását, amelyek annyira nagyméretűek és annyira komplexek, hogy feldolgozásuk a meglévő adatbázismenedzsment-eszközökkel jelentős nehézségekbe ütközik. Leegyszerűsítve a ~ mint fogalom a nagyon nagy mennyiségű, nagyon nagy sebességgel változó és nagyon változatos adatok feldolgozásáról szól. Fontos technológiai trend napjaink egyik legfontosabb „buzzwordja". A ~ nem egy konkrét technológia, hanem régi bevált és új technológiák szintézise. Ezek a technológiák együttesen képesek biztosítani hatalmas mennyiségű, változatos adatnak elfogadható idő alatti feldolgozását és kezelését. Biztosítják a valós idejű kiértékelést és amennyiben szükséges, a megfelelően gyors reagálást. A ~ három meghatározó jellemzője, angolul a 3 V (Volume, Velocity és Variety) a nagyon nagy adatmennyiség, a nagyon gyors adatfeldolgozás és nagyon változatos adatok. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

bináris vegyi lőszer: a vegyi lőszerek egyik típusa. A ~eket két, kevésbé toxikus, eltérő összetételű (külön tartályokban elhelyezett) vegyülettel töltik meg: a lőszerben a célba juttatás befejező fázisában (a robbanás pillanatában) katalizátorok hatására a kétkomponensű anyag szintetizálódik, és létrejön a mérgező harcanyag. A ~eket kifejlesztették tüzérségi lövedékként, bombaként és rakéta-robbanófejek tölteteként. A ~ek töltete a nagy toxicitású V-típusú mérgező harcanyag vagy szarin. A ~ek gyártása, tárolása nem igényel különleges biztonsági intézkedéseket. A ~eket egyes szakközleményekben biner vegyi lőszernek is nevezik. 1993. január 13-án Párizsban 39 ország képviselői aláírták az egyezményt a vegyi fegyverek kifej-

lesztésének, gyártásának, felhalmozásának és használatának tilalmáról, valamint megsemmisítéséről. Az egyezményt 1993 januárjában nyitották meg aláírásra Párizsban, és 1997. április 29-én lépett hatályba. Az aláíró részes államok vállalják, hogy semmilyen körülmények között sem fejlesztenek ki, gyártanak, szereznek meg, bármely más módon halmoznak fel, tartanak meg vegyi fegyvert, adnak át közvetlenül vagy közvetve vegyi fegyvert bárkinek, használnak vegyi fegyvert; kezdeményeznek bármely vegyi fegyver alkalmazására irányuló katonai előkészületet, működnek közre, az egyezmény által, a részes államok számára tiltott tevékenység folytatására. (B. T.) → *ABV-támogatás*

biológiai fegyver: a tömegpusztító fegyvereknek (ABV-fegyverek) az a fajtája, amelyben mikroorganizmusokat megfelelő eszközökkel juttatnak a célterületre, emberek, állatok és növények elpusztítására. Harci alkalmazásuk során a célterületre juttathatók, aeroszol formában, rakétákkal, bombákkal. tüzérségi lövedékekkel vagy aeroszol generátorokkal. A ~ a biológiai harcanyag a célba juttató szerkezettel együtt. ~nek tehát az emberi, állati, növényi szervezetek megbetegítésére szolgáló élő kórokozókat (vírusok, baktériumok rickettsiák, baktérium-spórák, mikroszkopikus gombák), ezek toxinjait, továbbá az ezekkel fertőzött rovarokat és állatokat, valamint ezek közvetlen alkalmazási eszközeit nevezzük. (B. T.) → *ABV-támogatás*

biológiai fegyverek tilalma: a biológiai fegyverek kis mennyiségű hatóanyag felhasználásával tudnak sok ezer áldozatot okozni, valamint hatásuk nem irányítható célzottan a jogszerűen támadható katonai személyekre, ezért a hadijog szabályai tiltottnak tekintik azok alkalmazását. Ezekkel a fegyverekkel szemben védtelensége okán a polgári lakosság a legkiszolgáltatottabb. Az 1975-ben hatályba lépett ~ elleni egyezmény (BWC) tiltja az ilyen fegyverek kutatását, fejlesztését, gyártását, felhalmozását vagy megszerzését. Az egyezmény hasonlóképpen tiltja olyan eszközök fejlesztését is, amelyek kifejezetten ilyen fegyverekhez szükségesek. Ez a szerződés az ilyen fegyvereknek csak a tartásával foglalkozik, ám azok harctéri alkalmazását már korábban, először az egyébként a vegyi fegyverekkel is foglalkozó 1925-ös genfi jegyzőkönyv tiltotta meg. Ennek alapjának pedig a „mérgező" fegyverek vagy anyagok eltiltására vonatkozó szokásjogi erejű norma tekinthető, amelyet először az 1899-es és az 1907-es hágai egyezmények elfogadása során kodifikáltak. (L. T.) → *hadijog*

biológiai felderítés: a szakfelderítés (ABV-felderítés) részeként a biológiai fegyverek elleni védelem egyik eleme. Eltérően a vegyi és sugárfelderítéstől, a ~ bonyolult és hosszadalmas folyamata (betegségek lappangási ideje, az ismeretlen kórokozók azonosításának laboratóriumi munkálatai stb.) specifikussá teszi e szaktevékenységet. A ~t a parancsnokok, a törzsek, az egészségügyi és a felderítőszolgálat erői szervezik, irányítják, s az e célra szervezett felderítőszervek azt minden helyzetben, folyamatosan végzik. Eközben megállapítják az ellenség biológiai fegyvereinek milyenségét, mennyiségét, alkalmazásának előkészületeit, tényét, helyét, idejét, a fertőzés jellegét és mértékét. A felderítőszervek megjelölik a fertőzött területek határait, s a felderített adatokat jelentik az értékelő-intézkedő szerveknek, törzseknek. Ezek értékelik a már érvényesülő és várható hatást, értesítik a veszélyeztetett csapatokat és lakosságot, intézkednek a védelemre, majd a veszélyeztetettség elmúltával a védelmi rendszabályok részleges vagy teljes megszüntetésére. A nem szakbiológiai felderítésben részt vesznek

a vegyi védelmi csapatok kötelékébe tartozó vegyi és sugárfelderítő szakalegységek is. Feladatuk a veszélyeztetett körzetben a levegőből, talajból, vízből, tárgyak felületéről minták vétele, majd továbbításuk az egészségügyi szolgálathoz. A biológiai harcanyag aeroszol detektorok kialakításuktól függően lehetnek általános veszélyt vagy specifikus ágenst detektálók. A detektorok hatásfokát befolyásolja elhelyezésük és érzékenységük. A biológiai harcanyagok felderítésének fontos eszközei: távfelderítő-berendezések (például LIDAR), automata kimutató eszközök, mintavétel (mintavevő felszereléssel), gyors kimutató tesztek (biológiai jelzőkészlet), laboratóriumi elemzés. (B. T.) → *ABV-támogatás*

biológiai felderítőrendszer: a katonai felderítőrendszer egyik alrendszere. Ez az alrendszer hivatott a biológiai felderítés bonyolult és hosszadalmas (betegségek lappangási ideje; ismeretlen kórokozók azonosításának laboratóriumi munkálatai, ezek átfutási ideje) szaktevékenységének végrehajtására. A biológiai felderítést a parancsnok, a törzsek felderítéssel foglalkozó elemei tervezik, szervezik a biológiai szakfelderítési feladatokat végrehajtó szervezetek bevonásával. (b) Olyan gép- (harc-) járműre telepített integrált felderítőrendszer, amely képes biológiai harcanyagok kimutatására, elemzésére, az adatok infokommunikációs eszközökön történő továbbítására. (H. H.) → *felderítés*

biológiai háború: baktériumháború; bakteriológiai háború; a biológiai fegyverek alkalmazásának elsősorban a nyugati szakirodalomban, valamint publicisztikában használatos megnevezése. Az első világháborúban a német diverzáns ügynökök alkalmaztak ~t, a két világháború között pedig a japánok, majd a második világháborúban az USA-ban is fellendült a kísérleti munka – bevezetésére szórványosan a koreai és állítólag a vietnámi háborúban került sor. Az 1972. április 10-én 140 ország által aláírt és 1975. március 26-án életbe lépett, a Biológiai és Toxin Fegyver Tilalmi Egyezményt (Biological and Toxin Weapons Convention – BTWC) teljesíteni kívánók vállalták, hogy nem fejlesztenek, állítanak elő és raktároznak, vagy még megelőző, védelmi, valamint békés céllal sem szereznek be az indokoltnál nagyobb mennyiséget a tömegpusztító fegyverek ABV-fegyverek és azok alapanyagainak ezen típusaiból. (B. T.) → *ABV-támogatás*

biológiai harcanyag: olyan mikroorganizmus – vagy az általa termelt toxin –, amely az emberek, állatok vagy növények megbetegedését, illetve egyes anyagok károsodását okozza. Különféle eszközökkel célba juttatott vírusok, baktériumok, gombák és mikrobiológiai eredetű toxinok (Botulin toxin, Saxitoxin, Ricin, Palytoxin). A ~ot aeroszol formában, élelmiszer, ivóvíz, víznyerő helyek szennyezésével, továbbá fertőző forrásként alkalmas állatok, illetve fertőzés átvitelére alkalmas vektorok (közvetítők) útján alkalmazhatják. A ~ok hatásspektruma igen széles. Jó néhányuk a hadseregek személyi állománya és a polgári lakosság ellen felhasználható a humán patogén, egyes képviselői az emberek mellett állatokat egyaránt képesek betegíteni, ugyanakkor a zoopatogén, illetve fitopatogén kórokozók alkalmazása kifejezetten a mezőgazdasági állatállomány, valamint étkezési vagy takarmányozási céllal termelt monokultúrák ellen képzelhető el. (B. T.) → *ABV-támogatás*

biológiai védelem: ABV-védelem; a ~ a biológiai fegyver pusztító hatásának megelőzését, illetve minimalizálását célozza. Rendszabályai szorosan kapcsolódnak az egészségügyi támogatáshoz, a csapatok, valamint a lakosság egészség- és járványvédelméhez, illetve az állategészségügyi és növényvédel-

mi rendszabályokhoz. Legfontosabb rendszabályai: a biológiai felderítés, a higiéniai megelőző rendszabályok; a járványvédelmi rendszabályok; a fertőtlenítés, rovarirtás és rágcsálóirtás. A biológiai fegyver hatásaiból adódik, hogy igen bonyolult feladat. A biológiai fegyver alkalmazása után a lappangási idő néhány órától napokig is eltarthat, ez már azt a veszélyt is magában rejti, hogy ezeknek az anyagoknak és eszközöknek észlelése előtt (anélkül, hogy a védekezést megkezdenék) nagy területeken alakulhatnak ki a járványok. Tehát a biológiai fegyverek alkalmazásának észlelése és a ~ rendszabályainak bevezetése bizonyos esetekben jelentős késéssel valósulhat meg. (B. T.) → *ABV-támogatás*

bipolaritás: (bizt.) szervezetre vagy rendszerre jellemző olyan tulajdonság és állapot, amely kétpólusú alkotóelemből áll. ~ állt fenn például a nemzetközi biztonság terén, amikor a két egymást kiegyensúlyozó, domináns pillérre, a NATO-ra és a Varsói Szerződésre támaszkodott. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

biztonság- és védelempolitikai alapelvek: a rendszerváltozás után az új biztonság- és védelempolitikai irányvonal kialakítása érdekében az Országgyűlés ~et dolgozott ki. Az alapelvek az ország védelmére kidolgozott honvédelmi politikai célok, elvek és iránymutatások összessége. Az Alapelvek jogforrásjellegét tekintve országgyűlési határozati formát öltenek, amely nem bír törvény erejével, de politikai konszenzussal való elfogadása miatt meghatározó a biztonság- és védelempolitika formálásában. Először, 1993-ban, a parlament még külön–külön Biztonságpolitikai alapelveket és Honvédelmi alapelveket fogadott el. 1998-ban azonban már összevontan fogalmazták meg az alapelveket, amelyet az Országgyűlés *A Magyar Köztársaság biztonság- és védelempolitikai alapelvei* címen, a 94/1998 (XII. 29) számú országgyűlési határozattal fogadtak el. A döntés mögött a megváltozott nemzetközi és hazai helyzet, az új biztonsági kihívások, kockázatok és fenyegetések közötti összefüggések felismerése, a küszöbön álló NATO-csatlakozás feladatai, illetve a terminológia szövetségi követelményekkel való harmonizálásának követelménye állt. A ~ a biztonság- és védelempolitika vezető politikai dokumentuma, amelynek országgyűlési jóváhagyása a honvédelem ügye feletti konszenzust fejezi ki. Az országgyűlési állásfoglalás hosszú távra – deklaráltan 10–15 évre – határozza meg a magyar biztonság- és védelempolitika célját, felfogását, eszközrendszerét (külpolitika, gazdaságpolitika, védelempolitika). A politikai dokumentum az ország védelmét a nemzeti önerőre, az euro-atlanti partnerségre, valamint a nemzetközi együttműködésre építi. Jelentősége elsősorban abban van, hogy „beemelte" a NATO-t az ország katonai védelmi rendszerébe, továbbá alapját képezi a biztonsági és katonai stratégiák kidolgozásának. Az Alapelvek szellemében és előírásai alapján valósult meg az alkotmány és a sarkalatos törvények módosítása, illetve 2010 után az alaptörvény és az új honvédelmi törvény kidolgozása. A ~ rövid, 17 cikkből álló dokumentum, amely széles biztonsági (politikai, katonai, gazdasági, környezeti, jogi és információs technológiai) felfogással tárgyalja a biztonságpolitika céljait, pilléreit és szakpolitikai eszközeit, a biztonság és a katonai védelem elveit és a fejlesztés irányait. Az iránymutatás részben elavult, hiszen az euro-atlanti csatlakozást elértük, a NATO-nak 1999-ben, az EU-nak 2004-ben lettünk tagjai. A többi értékalapú cél (szuverenitás, biztonság, stabilitás, gazdasági prosperitás stb.) továbbra is érvényes, időtálló, legfeljebb a prioritási sorrendet lehetne pontosabban „beállítani". A biztonság és védelem pillérei nem változtak, bár

a szövetségi tagságok lényegesen javították Magyarország biztonságát. A nemzetközi együttműködés rendszerében beállt kedvező változások (például a Visegrádi Csoport munkájának fejlődése, különböző EU belügyi szervek munkájában való részvétel) tovább erősítették Magyarország biztonságát (nemzeti erő + nemzetközi együttműködés). Bár a nemzeti önerő forrásai nem változtak (állami és gazdasági szervezetek, biztonsági-védelmi szervezetek, állampolgárok), Magyarország biztonsági szektorában lényeges szervezeti és képességfejlesztési változások zajlottak le 2010 után. A szakpolitikai eszközök sem változtak, de ma már nem elegendő csak három területről, a külpolitikáról, a gazdaságpolitikáról és a védelempolitikáról beszélni. A külső és belső biztonság átfedése, összefonódása miatt (például terrorizmus, migráció, nemzetközi bűnözés) az eszközpolitikai rendszert feltétlenül ki kell egészíteni a belügyi, a katasztrófavédelmi, a titkosszolgálati, az energiapolitikai, az információs technológiai és környezeti szakpolitikákkal. A mai változó és bizonytalan világban összkormányzati együttműködésre van szükség annak érdekében, hogy az ország meg tudjon birkózni az új kihívásokkal, kockázatokkal és fenyegetésekkel. Nem vitás, hogy Magyarország biztonsági helyzete is megváltozott: migráció, terrorizmus, regionális biztonság (szomszéd Ukrajnában gyakorlatilag háború zajlik), kiberbiztonság, nemzetközi bűnözés kerülhetnek az öt legveszélyesebb jelenségek közé. A dokumentum a hon védelmét négy alapelv szerint kívánja biztosítani: *a)* szövetségi tagság; *b)* együttműködés; *c)* visszatartás; *d)* védelem. Ezek a ~ nem változtak, a „megfelelő visszatartó képesség kiépítése" a NATO-tagság után csak finomodott a lépcsőzetes válaszadás képességével, de nem került ki a biztonságpolitikai eszközök közül. Az elmúlt két évtizedben bekövetkezett változások miatt szükség van a dokumentum felülvizsgálatára, meg kell hagyni az Országgyűlés azon jogát, hogy meghatározza a biztonság- és védelempolitika jövőbeni koncepcióját, legfontosabb elveit. (Sz. Z.) → *biztonság- és védelempolitika*

biztonság: a fogalom a latin „securitas" kifejezésből származik, amely egy félelem vagy aggodalom nélküli állapotot jelent. A ~ számtalan definíciójában közös az, hogy a fenyegetettség hiányát vagy kivédésének képességét jelenti. A ~ leggyakoribb tárgya és viszonyítási pontja az állam, amely akkor tekinthető biztonságosnak, ha hatékony védelmet nyújt a létét, függetlenségét és területi integritását kívülről vagy belülről fenyegető veszélyekkel szemben. A ~gal számos diszciplína foglalkozik, a politikatudomány, a nemzetközi kapcsolatok elmélete, ~elméletek vagy a hadtudomány régóta tanulmányozzák a problémakört. A realizmus klasszikus elmélete szerint a nemzetközi rendszer legfőbb szereplői és formálói az államok, amelyek az anarchikus rendszerben önérdekek érvényesítésére törekszenek, haszonmaximalizáló és hatalomerősítő magatartást követnek, hogy a ~ot és a túlélést maguknak biztosítsák. A neorealista megközelítés az államok viselkedését már nem az emberi természetből magyarázza, mint a klasszikus realizmus, hanem a nemzetközi rendszer struktúrájából. A realizmus legfőbb képviselői Hans J. Morgenthau (1904–1980), Georg F. Kennan (1904–2015), Kenneth N. Waltz (1924–2013) és John J. Mearsheimer (1947–). A liberális gondolkodók abból a feltételezésből indulnak ki, hogy az észszerű viselkedés a nemzetközi kapcsolatokban olyan intézményi reformokhoz vezethet, amelyek kedveznek a békés és igazságos folyamatoknak. A liberális iskolák a demokratikus béke, az „okos" hatalomgyakorlás és a nemzetközi gazdasági együttműködés kérdéseit vizsgálják. Legismertebb szerzői közé tartoznak Joseph

S. Nye (1937–), Robert O. Keohane (1941–) és Michael W. Doyle (1948–) tartozik. A konstruktivizmus szerint objektív valóság nem létezik, az állami/nemzeti érdekek percepciókon alapuló konstrukciók, a ~ észlelése befolyásolható. A konstruktivista biztonságelméletek felfedezései közé tartozik a ~ szektorális felfogása, a regionális ~i komplexum elmélete vagy a „biztonságiasítás" problémaköre. Legismertebb képviselői a koppenhágai iskolához tartoznak: Barry Buzan (1946–), Ole Waever (1960-) és Jaap de Wilde (1957–). A biztonságelméletek olyan diszciplína, amely a nemzetközi kapcsolatok elméletének témaköreit ~i szempontból vizsgálja, olyan teóriákat és modelleket alkot, amelyekkel könnyebben megérthető a nemzetközi politika (például a kölcsönös elrettentés modelljének viszonya a hatalmi egyensúlyhoz). A második világháború után a ~ sokáig azonos volt a katonai ~gal, a ~i olló nem katonai szára csak a hetvenes évektől kezdett megnyílni. A domináló katonai ~ a nemzetközi kapcsolatok elméletében legfőképpen a katonai szembenállás, a fegyverkezés, a nukleáris elrettentés és az erőkivetítés problémáit vizsgálta. A kétpólusú világra jellemző realista felfogás az államokat önálló entitásoknak tekintette, amely „kollektív javakat" nyújtott a polgárainak, beleértve a ~nak nevezett „közjószágot", amelyek közül a legfontosabb a külső támadásoktól való védelem volt. A katonai ~ot nyújtó kötelezettsége ma is megvan az államnak, mert ha nem képes polgárait megvédeni, akkor veszélybe kerül szuverenitása, működőképessége, biztonsághiány lép fel, ami teret ad a nem állami szereplőknek a ~i vákuumba történő behatolásra és a destruktív tevékenységre. Ezért a ~ vagy a ~ hiánya mindig összefüggésben van az állam erejével, kormányzási képességével. A hidegháború után a ~ fogalma folyamatosan bővült, kiterjedése szélesedett és mélyült. A ~ot ma átfogóan értelmezzük, amely magába foglalja a katonai, politikai, gazdasági, a társadalmi és a környezeti ~ot. A ~i helyzet változása miatt a ~ egyes szektorainak tartalma is folyamatosan változik: a gazdasági ~ból például kivált (önállósult) az energia~, a pénzügyi ~, a műszaki-technológiai ~, a természeti erőforrásokkal foglalkozó ~ (natural security) és a kiber~. A társadalmi ~ területén belül sok helyen megerősödött a kulturális ~, az egészségügyi ~ stb. területe. Az állami ~ felett egyre fontosabbá vált a regionális és globális ~, mert a nemzetállamok már önállóan nem képesek mindenfajta ~ szolgáltatására (például környezetvédelem, kiber~, erőforrás~) Az állami ~ alatt fontossá vált a kisebbségek, egyes társadalmi csoportok ~a, valamint az egyén, az emberek humán ~a. A fogalom szélesedéséhez nemcsak a ~i szektorok gyarapodása, hanem a nemállami szereplők, nem kormányzati szervezetek, a közvélemény (média) megjelenése is hozzájárult. Az elmúlt évtizedekben többször úgy tűnt, hogy a katonai ~ háttérbe szorul a többi szektor mellett, azonban az események visszatérően azt bizonyítják, hogy a katonai ~ megőrizte fontos szerepét a kibővített biztonságfelfogásban. A katonai erő azért marad továbbra is nagy fontosságú téma a nemzetállamok kormányzati politikájában, mert egy állam és a társadalom ~a azonnal meggyengül egy katonai vereség esetén. 2014-es év tragikus eseményei (orosz intervenció Ukrajnában, az Iszlám Állam sikeres területfoglalása Szíriában és Irakban) ma is visszaigazolják az elméleti tétel helytállóságát. A fegyveres erőknek azonban nemcsak olyan képessége van, hogy megvédje az országot a külső támadástól, de felhasználhatók külpolitikai eszközként (a repülőhordozót a szakirodalom csak 90 000 tonnás diplomáciának nevezi), továbbá belső védelmi célokra is (terrorizmus elleni harc, katasztrófavédelmi feladatok, határvédelem, civil hatóságok támogatása

stb.). A haderők valóságos feladatai megjelennek kormányzati politikában, nemzeti ~i és katonai stratégiákban, doktrínákban, jogszabályokban, kifejeződnek katonai költségvetésekben és a haderő-fenntartási és fejlesztési célokban. A ~nak kettős természete van, lehet objektív és szubjektív is. Objektív értelemben a megszerzett értékek elleni fenyegetést méri, szubjektív értelemben a félelem hiányát, hogy ezek az értékek nem lesznek megtámadva. A ~ e kettős felfogása nagy mozgásteret ad az államoknak az objektív és szubjektív felfogás befolyásolására, amit sokszor biztonságosítás útján érnek el. A szekularizálás egy olyan helyzetet teremtő folyamatot ír le, amikor a kormány vagy más politikai szereplők egy bizonyos eseményt egzisztenciális ~i kérdésként kezelnek, függetlenül attól, hogy reális vagy nem reális félelmekről van szó, annak érdekében, hogy sürgős, rendkívüli intézkedésekkel e veszélynek vagy fenyegetésnek véget vessenek. (Sz. Z.) → *biztonság- és védelempolitika*

biztonságföldrajz: mindazon földrajzi, katonaföldrajzi tényezők összességét vizsgálja, amelyek egy adott térség biztonsági rendszerét és környezetét befolyásolják, valamint a nemzetközi kapcsolatait meghatározzák. Az új típusú veszélyek, kihívások, valamint ezek nemzeti biztonsági súlyának változása újszerű elemző szemléletet feltételez, mivel a biztonság több tényezőből tevődik össze. A ~ dinamikus időbeli és térbeli jelleggel, különböző biztonsági szintekkel (egyéni, nemzeti, regionális, globális) és dimenzióval rendelkezik, amelyeket a politikai, társadalmi gazdasági, katonai és környezeti tényezők összessége határoz meg. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

biztonsági felderítés: olyan szakfelderítő tevékenység, amely a kémkedés, a szabotázs, a felforgató vagy a terrorista tevékenységet folytató, illetve ezzel gyanúsítható ellenséges szervezetek vagy egyének szándékainak, képességeinek a felfedésére, meghatározására irányuló tevékenység. (H. H.) → *felderítés*

biztonsági szektor reform (*S*ecurity *S*ector *R*eform – SSR): a biztonság létfontosságú az állam, illetve a kormányzás létezése, valamint hatékonysága, a jog érvényesülése és a gazdasági fejlődés szempontjából. A biztonsági szektor egy komplex rendszer amely magában foglalja a katonai, a rendőri, a büntetés-végrehajtási erőket, a kormány más fegyvere szervezeteit, nemzetbiztonsági szolgálatokat, a határőrséget, az állam által támogatott félkatonai szervezeteket és milíciákat, az állam szolgálatában álló biztonsági és katonai magánvállalkozásokat. A ~ja magában foglal minden olyan saját vagy külső segítségen (más ország) alapuló erőfeszítést, programot, tervet, intézkedést és intézményt, amely elősegíti a biztonságos környezet kialakítását, a törvényesség, valamint a polgári jogok maradéktalan gyakorlását. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

biztonsági távolság: a lövedékek (aknák, bombák, különböző töltetek) várható legközelebbi becsapódásától (robbanásától) számított azon távolság, ahol a saját csapatok vesztesége az alkalmazott eszközök pusztító hatását is figyelembe véve, már nem valószínű. A ~ értékeit a saját csapatok védettségétől, a lövedék (töltet) pusztító hatásától és a feladatok végrehajtásának körülményeitől függően határozzák meg. A lőtávolságnak (hatótávolságnak) a ~ megállapítására gyakorolt befolyása egyrészt a veszteségokozó hatás, másrészt a előkészítési módok pontossága és a lövedékszórást jellemző középső hibák változó értékeiben mutatható ki. A ~ értékeit a hazai lőszabályzat tartalmazza. Az ISO-szabvány szerinti lő-

táblák esetében ezek az értékek lövedéktípus alapján a típuslőtáblázatokban rögzítettek. (Sz. T.) → *tüzérség*

biztonságpolitika: a kül- és belpolitika része, amely a nemzeti biztonság elleni erőszak megakadályozásával foglalkozik átfogó értelemben. ~ a kormány komplex szakpolitikája, amely magában foglalja a ~i célok, stratégiák, eljárások, eszközök és cselekvések összességét. A ~ hagyományosan külső és belső biztonság feladatkörével foglalkozik. A külső ~ az ország függetlenségét, szuverén államiságát, területi épségét biztosítását, továbbá a béke és a nemzetközi stabilitás fenntartását szolgálja. A belső ~ a belső stabilitást, a politikai, polgári és emberi jogok teljes érvényesülését, a lakosság élet-, vagyon- és szociális biztonságát, a kritikus infrastruktúra védelmét, az ország ellenálló képességének növelését jelenti békeidőszakban, konfliktusban és különleges jogrendi helyzetben egyaránt. Tekintettel arra, hogy ma a külső és belső veszélyek és fenyegetések összefonódnak, hibrid jellegűvé válnak, a ~ „kettős meghatározottsága" egyre inkább elhalványul, az átfogó ~ és a széles értelemben vett honvédelmi politika szinonim fogalmakká válnak. A külső és belső biztonságért felelős szervek intézményi különállóságát a nemzetközi elmélet az átfogó megközelítés (comprehensive approach) elvének és gyakorlatának bevezetésével kívánja hatékonnyá tenni. Ezért ma már egyre nehezebb fenntartani a realista felfogás szerinti „magas politika" („high politics") és „alacsony politika" („soft politics") közötti különbséget, hiszen egy ország és társadalom biztonságának fenntartása már nemcsak külső egzisztenciális veszélyektől és fenyegetettségektől függ. Ma már egy ország túlélését államcsőd, terrorizmus, nemzetközi bűnözés vagy rossz kormányzás is veszélyeztetheti. Ezért a hagyományos ~i (katonai biztonság) felfogás mellett az átfogó biztonság megvalósításában egyre nagyobb szerepet játszanak azok a közpolitikák, amelyek elengedhetetlenek egy állam és társadalom sikeres működéséhez, de mégsem közvetlenül az egzisztenciális túléléshez tartoznak. Különösen így van ez a kisebb katonai erővel rendelkező országok esetében. A ~ letéteményese és meghatározó referenciapontja az állam, amely legitimitásával, erőforrásaival, végrehajtó hatalmi eszközeivel minden szektorban meghatározó szerepet játszik a biztonság megvédésében. A jól működő állam szuverenitásának, nemzeti érdekeinek képviseletével, valamint együttműködési képességének érvényesítésével regionális és globális biztonsági szinten (globális, regionális, nemzeti, társadalmi kisebbségi csoport, egyén) is fontos szereplő lehet. Az állam mellett azonban a nemzetközi szervezetek, gazdasági szereplők, nem állami szervezetek és az állampolgárok is részt vesznek a biztonság fenntartásában. Magyarországon a ~ koordinálását a Külgazdasági és Külügyminisztérium (KKM) végzi, amely közvetlenül összehangolja a tárcák és kormányzati szervek biztonsággal kapcsolatos tevékenységét. A Honvédelmi Minisztérium (HM) elsődlegesen a külső biztonságért felel (az ország védelme, magyar katonai hozzájárulás a nemzetközi műveletekhez), még ha az utóbbi években rendészeti típusú feladatokban (terrorizmus elleni harc, határvédelem) is részt vesz. A belső biztonság feladatai (rendvédelem, katasztrófavédelem, nemzetbiztonság, kiberbiztonság) a Belügyminisztérium hatáskörébe tartozik. A gazdasági biztonságért, a kritikus infrastruktúráért, a humán biztonságért az illetékes tárcák a felelősek. A különleges jogrendi feladatokra való felkészülést, a védelmi igazgatás felkészítését a Miniszterelnökség irányítja. A ~i feladatok koordinálását a Nemzetbiztonsági Kabinet végzi, amelynek munkáját kormányhatározat (jelenleg 1308/2011 (IX.6.) Korm. határozat)

határozza meg. A Kabinet ~i javaslatokat dolgoz ki, előkészíti a biztonsági témákkal kapcsolatos kormányüléseket, megtárgyalja a nemzetbiztonságról készült jelentéseket, valamint koordinálja a kiemelt feladatokat (terrorizmus elleni harc, határvédelem). A Kabinetet a miniszterelnök vagy valamelyik biztonságért felelős miniszter vezeti (jelenleg belügyminiszter, miniszterelnökhelyettes), tagjai a belügyminiszter, honvédelmi miniszter, külgazdasági és külügyminiszter, az igazságügyi miniszter és a Miniszterelnöki Kabinetiroda vezetője. A Kabinet állandó jelleggel operatív munkacsoportot (például nemzetbiztonsági munkacsoport) működtet. Az ülésekre – a témától függően – meghívást kaphatnak más tárcavezetők, a honvédség, a rendvédelmi szervek és a nemzetbiztonsági szolgálatok vezetői. A ~ fogalma Magyarországon a rendszerváltozás időszakában jelent meg (Bognár Károly, Mórocz Lajos). Fejlődését az önálló nemzeti ~, majd a szövetségi tagság biztonsági követelményei befolyásolták. Az 1990-es években a ~t az Országgyűlés (OGY) által elfogadott alapelvek, az új évezredben pedig nemzeti biztonsági stratégiák vezérelték. Bár az első hivatalos ~i dokumentum (11/1993 /III.12/ OGY határozat a Magyar Köztársaság ~nak alapelveiről) már nincs érvényben, de az ott kialakított iránymutatások (a biztonság oszthatatlan, Magyarországnak nincs kialakított ellenségképe, a biztonság komplex felfogása, nemzetközi együttműködés a biztonság és stabilitás fenntartásában stb.) a későbbi szakpolitikákban is megjelentek, és ma is érvényesek. A második ~i OGY határozat pedig – a biztonság átfogó jellegéből kiindulva – már összevontan tárgyalta a biztonság és honvédelem alapelveit, és ma is érvényben lévő dokumentum (94/1988 /XII. 29/ OGY határozat a Magyar Köztársaság biztonság- és védelempolitikájának alapelveiről). Az új évszázad ~i szabályzói már a szövetségi követelményeknek megfelelő formában jelentek meg. A kormány – a bekövetkezett nemzetközi és hazai változásoknak megfelelően – 2002-ben, 2004-ben (már az Európai Uniós tagság is megjelenik) és 2012-ben fogadott el nemzeti biztonsági stratégiát a ~ irányítására és cselekvő megvalósítására. A ~ diszciplínává válását mutatja, hogy az NKE Biztonságpolitikai Szakkollégium önálló szakportált (http://biztonsagpolitika.hu/) működtet 2004-től, az NKE Stratégiai és Védelmi Kutató Központ pedig 2008-tól önálló folyóiratot ad ki *Nemzet és biztonság. Biztonságpolitikai Szemle* címmel. (Sz. Z.) → *biztonság- és védelempolitika*

biztosítás: katonai olyan rendszabályok és tevékenységek összessége, amely végrehajtásával megóvható vagy a feladat végrehajtásához kedvező helyzetbe hozható egy kötelék, illetve megnehezíthető az ellenség erői és eszközei saját csapataink elleni alkalmazásának hatása. A ~ szintjétől függően lehet: hadászati, hadműveleti vagy harcászati. Rendeltetése szerint lehet: fedező-, hadtáp-, szakbiztosítás. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

biztosítási öv: védelemben a peremvonal előtt a biztosító erők számára feladat-végrehajtásra kijelölt terület. A ~ létrehozásának céljai: *a)* a védelem szilárdságának növelése; *b)* az ellenség szándékának felfedése, megtévesztése, lassítása; *c)* a közvetlen harcterületen lévő erők részére időnyerés. A ~ a főbb megközelítési és járható irányokban fekvő, jól védhető terepszakaszokat foglal magában, amelyeken nem összefüggő rendszerű állások, védelmi csomópontok (század-, szakasztámpontok) vannak. A terepszakaszok mélységben tagoltan, egymástól megfelelő távolságra húzódnak lehetővé téve az erők fedett visszavonulását. Az állásokon belül alegységtámpontokat létesítenek, a terepet műszakilag berendezik, és műszaki zá-

rakkal kiegészítik. A ~ hátsó területén rendezik be az előretolt állások, harcelőrsök körleteit. A ~et jó manőverező képességű és páncélvédett előrevetett osztagok szállják meg. Az előrevetett osztag önálló védőkörletekben, század- és szakasztámpontokban véd úgy, hogy le tudják zárni a legfontosabb irányokat és az ellenség számára legkedvezőbb terepszakaszokat. Szükség esetén a védelem peremvonala elé 6–8 km távolságra előretolt állás hozható létre. Azokon a szakaszokon, ahol előretolt állást nem létesítenek az első lépcső zászlóaljak peremvonala elé 2 km-ig terjedő távolságra harcelőőrs küldhető ki. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

biztosító erők: a főerőkből kikülönített erő, amelynek feladata az ellenség feltartóztatása, késleltetése, szétzilálása, megtévesztése valamint a főerőkre gyakorolt közvetlen behatás megakadályozása. Feladatát figyeléssel, felderítéssel, védelemmel, támadással, illetve ezek kombinációjával oldja meg. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

biztosítószeg: a tárolás, szállítás és a telepítés vagy élesítés technológiai folyamata során az aknagyújtó vagy más gyújtókészülék vétlen elműködtetésének, élesítésének megakadályozására szolgáló, általában kézzel eltávolítható egyszerű biztosító mechanizmus. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

blokád: 1. (német) Elszigetelés, körülzárás, ostromzár, bekerítés. **2.** Háborúban valamely állam területének vagy területe egy részének, illetve fontos létesítményének körülzárása főként külkereskedelmi kapcsolatának erőszakos megszakítása abból a célból, hogy ily módon kényszerítsék bizonyos követelések elfogadására. A katonai ~ lehet szárazföldi, tengeri, légi és ezek kombinációja. **3.** Békében, a nemzetközi viszályokban a jogsértés viszonzásának, továbbá az agressziónak egyik sajátos formája. A ~ lehet politikai-diplomáciai, gazdasági vagy katonai. Békében a blokád alkalmazása a nemzetközi jog szerint kimeríti a zsarolás, az erőszakos beavatkozás fogalmát. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

blokírozás: katonai műveleti, illetve rendőri csapaterős harceljárás, amellyel megakadályozza a kutatás alá vont területről személy(ek), csoport, kisalegység kijutását, kitörését, valamint a lezárt területre illetéktelenek bejutását. A terület összefüggően és nem összefüggően blokírozható, nem összefüggő a ~, amikor a terep nem minden irányba teszi lehetővé a lezárt területre való bejutást, illetve az onnan történő kitörést, vagy amennyiben nem áll rendelkezésre elegendő erő az összefüggő zárási terepszakasz kialakítására. A ~t szakasz-, század- vagy zászlóaljszintű alegységek hajtják végre. Harcrendje záró csoportból és a tartalékból áll, továbbá magában foglalhat szigetelőcsoportot vagy önálló szolgálati csoportot (csapda, leshely, ellenőrző-áteresztő pont). (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

blokkolás: egy kötelékkel egy kijelölt terepszakasz megtartása. Céljai: megakadályozni az ellenséget egy terület elérésében, illetve előnyomulását egy adott irányban, vagy megközelítési útvonalon. A ~ tarthat a saját erők ~i területen való áthaladásáig, más harctevékenységre való áttérésig vagy meghatározott ideig. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

Bolero művelet: az amerikai kötelékek átszállítása Nagy-Britanniába, a normandiai partraszállás végrehajtására. Lásd *Overlord hadművelet.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Bolyai János Honvéd Műszaki Akadémia: a Ludovika Akadémia II. Főcsoportból 1939-ben létrejött tanintézet, ahol műszaki,

híradó-, fogatolt vonat-, páncélműves csapatokhoz, a folyamerőkhöz és a számvevőséghez képeztek tiszteket. 1940-ben felállították az alantostiszti tanfolyamot, a továbbszolgálatot vállaló és a hivatásos tisztikarba törekvő tartalékos tisztek részére. 1941-től visszakerült a gépkocsizó és a fogatolt vonatosztályok tisztjeinek kiképzése is. A háborús szükséglet következtében 1943-ban már csak kétéves volt az Akadémia, 1944-ben pedig mindössze 14 hónapos képzést kaptak a hallgatók. A tanintézet októberben Jánosházára települt át, ahol a felsőbb évfolyamot november 15-én avatták fel, majd 1945 januárjában az Odera menti Wanderer táborba kerültek (Wittenberg). Áprilisban, gyalogmenetben indultak tovább déli irányban. Május 2-án a csapatzászlót Sankt Veit község római katolikus plébániáján helyezték el, majd rövid időn belül amerikai fogságba estek. A volt „Bolyaisok" képviselői 1990. december 14-én adták át a hazahozott csapatzászló a jogutód Bolyai János Katonai Műszaki Főiskola képviselőinek. (Sz. M.)
→ *hadtörténet, hadművészet története*

Bolyai János Katonai Műszaki Főiskola: 1967 és 2000 között a Magyar Honvédség haditechnikai eszközeit üzemeltető vagy üzemben tartó, valamint gazdálkodó (ellátó) szolgálatának tisztjeit képező felsőoktatási intézmény, amely légvédelmi-rakétatechnikai, lokátortechnikai, híradó-, rádióelektronikai, rádióelektronikai-felderítő, fegyverzeti, páncélos- és gépjárműtechnikai, közlekedési, vegyivédelmi, informatikai, hadtáp-, pénzügyi és gazdálkodási szakokra képzett tiszteket. A főiskolai oklevél tiszti képesítési szintje – a szak jellegétől és a tervezett tiszti beosztás követelményeitől függően – század-, üteg-, rendszer-, javítóalegység-, komplexum-, alközpont- vagy ellátó-szállítóalegység-parancsnok, továbbá rendszerszervező, egységszolgálat-főnök (htp.), gazdálkodási vagy pénzügyi tiszt volt. A tiszti képesítéssel egyidejűleg az 1991–92. tanévtől beiskolázott hallgatók – a fegyvernemmel, szolgálati ággal rokon polgári szakiránynak megfelelő – polgári (villamos, gépész, közlekedési, vegyész, informatikai) üzemmérnöki, illetve pénzügyi üzemgazdászi képesítést és oklevelet kaptak. A képzési idő négyéves volt (nyolc szemeszter). A képzési időből 4–5 hónapot – évfolyamonként differenciált céllal és időtartamban – gyakorló csapatszolgálatban töltöttek a hallgatók. A ~ élén a főiskolaparancsnok állt. Az oktató-nevelő munka szervezeti egységei a tanszékek voltak, élükön a tanszékvezető főiskolai tanárokkal (docensekkel). A ~ vázolt alaptevékenységén kívül végezte – a már felsorolt szakokon – a tartalékos tisztjelöltek öthónapos elméleti-gyakorlati kiképzését, a kétéves időtartamú hivatásos tiszthelyettesi iskolai képzést, továbbá a főiskolán végzett hivatásos tisztek posztgraduális, tanfolyamrendszerű továbbképzését. A ~ különböző céltanfolyamokat, idegen nyelvi tanfolyamokat is szervezett és vezetett, a mindenkori szabad kapacitása függvényében. Megjegyzés: a ~ jogelődje az 1939 és 1944 között működött Magyar Királyi Honvéd Bolyai János Műszaki Akadémia, az 1949 és 1956 között működött – érintett Fegyvernemi Tiszti Iskolák, az 1957 és 1967 között fennállt Egyesített Tiszti Iskola technikai és hadtáptagozatai, valamint a Zalka Máté Katonai Műszaki Főiskola. A politikai rendszerváltást követő reformfolyamatok hatást gyakoroltak a magyar felsőoktatás rendszerére, így a katonai felsőoktatási intézményekre is, amelyek következményeként 1996. szeptember 1-jével azok kiváltak a Magyar Honvédség szervezetéből. Megalakult a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem. 2000. január 1-jével a ~ integrálódott a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetembe mint ~i Kar, majd 2004. szeptember 1-jével mint Bolyai János Katonai Műszaki Kar. A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemet a 2011. évi CXXXII.

törvény a Nemzeti Közszolgálati Egyetembe integrálta, létrehozva annak Hadtudományi és Honvédtisztképző Karát, amelynek intézetei vették át a korábbi karok feladatait. (K. Z.b) → *hadművészet*

botlódrótos akna: a gyalogság elleni aknák egyik fajtája. A kifeszített botlódrót(ok) meghúzása következtében robbanó repeszhatású aknaként pusztító hatását körkörösen vagy meghatározott sávban szétrepülő repeszek által fejti ki. A botlódrót és az akna rejtése érdekében általában az aljnövényzettel benőtt terepen alkalmazzák. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

bőrvédő eszköz: az egyéni védőeszközök egyik fajtája, a testfelületet a mérgező harcanyagok, ipari és egyéb mérgek cseppjei, aeroszoljai, gőzei, radioaktív porok, valamint biológiai aeroszolok ellen védi meg. A ~ök a védési mechanizmus alapján izoláló és szűrő típusúak. Az izoláló típusú ~ök az egész testfelületet hermetikusan elzárják a környező levegőtől; viselésük éppen a bőrfelület hermetikus elzárása (a bőrlégzés és a kiválasztási folyamat gátlása) miatt fiziológiai nehézségeket és nagyobb fizikai megterhelést okoz, különösen nagyobb külső hőmérsékleten. A szűrő típusú ~ök az izolálókhoz képest lehetővé teszik a bőrlégzést, így viselésük kevésbé veszi igénybe a szervezetet; működésük adszorpciós és kemiszorpciós elven alapul. Megkülönböztetnek még egyszeri és többszöri használatú ~öket. A ~öket a légzőszerveket védő eszközökkel együttesen lehet hatásosan alkalmazni. (B. T.) → *ABV-támogatás*

brainstorming: ötletbörze, ötletroham: a munkatársak bevonásának a szakismereteik és tapasztalataik kiaknázásának egyik eszköze; egy probléma megoldásával kapcsolatos kötetlen ötletgyűjtés, majd a kapott ötletek rangsorolása. (C. O.) → *katonai vezetés*

brainstorming (ötletbörze) típusú értekezlet: akkor sikeres, ha: *a)* összegyűjtjük (elfogadjuk) mindenkinek a javaslatait; *b)* az ötletbörze során senkinek nem engedjük meg, hogy kommentárokat fűzzön egy-egy felvetéshez; *c)* az ötleteket építsük egymásra – a ~ lényege, hogy beindítja a résztvevők fantáziáját; *d)* minden ötletet jegyezzünk fel (lehetőleg egy táblára, hogy mindenki lássa), amennyiben később szelektáljuk azokat, akkor a negatív ötleteket vegyük külön; *e)* hagyjuk, hogy a résztvevők osztályozzák az ötleteket, amellyel kezdetét veszi a problémamegoldó folyamat. A felvetett ötletek értékelésére legjobban ajánlható a szavazásos módszer. Lényege: *a)* szavaztassunk meg minden egyes felvetést (a szavazatok mellé húzzunk rovásokat, így tartsuk nyilván melyik mennyi szavazatot kapott); *b)* a kapott szavazatok alapján limitálja a csoport, hogy mennyi felvetéssel kíván a továbbiakban érdemben foglalkozni; *c)* értékelje a megmaradt felvetéseket majd a legtöbb szavazatot kapott felvetések közül a csoport döntse el, hogy melyiket akarja kivitelezni és miért, keressék meg a javaslat erősségeit és gyengeségeit. Egyre több parancsnok, katonai vezető alkalmazza innovatív kérdések megválaszolása céljából ezt a módszert. (C. O.) → *katonai vezetés*

brizáns robbanóanyag: a robbanóanyagok egyik csoportja, amely nagyobb teljesítményű és kevésbé érzékeny a különböző külső behatásokkal szemben, mint az iniciáló robbanóanyag, ezért gyakorlati alkalmazásuk viszonylag veszélytelen. Szekunder robbanóanyagnak is nevezik, mert robbanásuk kiváltására leggyakrabban a gyutacsok töltőanyagát is képező iniciáló robbanóanyagokat alkalmazzák. Általában tiszta állapotban, de néha más ~ok keverékeként is

alkalmazzák. Teljesítménye szerint magas, közepes vagy alacsony hatóerejű robbanóanyag lehet. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

budapesti hadművelet: a 2. Ukrán Front 1944. október 29-én indított hadművelete, a magyar főváros menetből történő birtokbavétele érdekében. A harcok elhúzódása következtében december 20-án bekapcsolódott a hadműveletbe a 3. Ukrán Front is azzal a feladattal, hogy Malinovszkij marsall erőivel együttműködésben, a Dunántúlon hozza létre Budapest bekerítésének nyugati-déli belső és külső arcvonalát. A közös erőfeszítések eredményeként 1945. február 13-án fejeződött be a hadművelet a Hitler által erőddé Festung Budapest nyilvánított főváros ellen. Lásd *folyamatos nagy mélységű hadműveletek.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Budapesti Katonatanács: forradalmi testület. Eleinte a 11-es katonatanács nevet viselte, amelyet tagjainak száma után kapott. Az olaszországi arcvonal összeomlása után, 1918. október 25-én alakult meg a közös hadsereg magyar altisztjeiből, közlegényeiből, Oroszországból hazatért tisztekből, s amelynek vezetője Csernyák Imre repülőszázados volt. Gyakorlatilag a Nemzeti Tanács kiegészítő részeként működött, célja a hadsereg forradalmasítása, a (reakciósnak, ellenforradalminak vélt) parancsnokok ellenőrzése, illetve (csakúgy, mint a Nemzeti Tanácsnak) Károlyi Mihály gróf miniszterelnöki kinevezésének elérése. Üléseit a Budapesti Tudományegyetem Természettudományi Karának Múzeum körúti udvarában, a Gólyavárban tartották. Hamar kommunista befolyás alá került, s a vidéki katonatanácsokhoz hasonlóan rendszeresen fegyveres tüntetéseket szervezett, amelyekkel általános zűrzavart keltett. Bolsevik módszerek felhasználásával bontották meg a hadsereg fegyelmét, s bomlasztották fel a haderőt. 1919. április 14-én szűnt meg a Hadügyi Népbiztosság rendelete alapján. (F. S.) → *hadtörténet, hadművészet története*

bukott állam: az olyan állam, amely nem tudja ellátni alapvető funkcióit, nem tudja biztosítani az alapvető közszolgáltatásokat és közellátásokat a korrupció, a hibás vezetés, a bűnözés és az erőszak, a népirtás, a háború miatt. Az instabilitás és a gyenge, elégtelen kormányzás, a központi akarat hiánya vagy gyengesége az alapvető jellemzője a ~oknak. Más megközelítésben az állam, amely elvesztette ellenőrzését a területe felett, elvesztette az erőszak alkalmazásának monopóliumát, elveszítette legitimitását a társadalom és az állam kapcsolatában, nem képes a nemzetközi kapcsolatait alakítani az a ~. Az alapvető különbség a bukott és szétesőállam között az hogy a ~ban az intézményi rendszer szétesett, a kormány elveszítette legitimitását és hatáskörét, valamint elvesztette az erőszak alkalmazásának monopóliumát. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

bulletin: távközlési és meteorológiai információt tartalmazó meteorológiai közlemény. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

Búr háború: Dél-Afrikában, a búr köztársaságoktól északra, egészen a Zambezi mellékéig új angol gyarmat alakult ki Cecil Rhodes vezetése alatt, amit a búr köztársaságoktól a Jó Reménység foka választott el. Az angolok arra törekedtek, hogy az egymással szövetségben álló Transzvál és Oranje köztársaságokat is a fennhatóságuk alá vonják és az oda bevándorló angolok polgárjogot nyerhessenek. Bár Krüger transzváli elnök engedékenységet mutatott, de az angolok kihívó magatartása következtében 1899-ben kitört a háború. Kezdetben angol csapatok visszaszorultak és a búrok behatoltak Natalba és a Jó Re-

ménység foka gyarmataira is. Amikor Anglia egész hadseregét mozgósította, megfordult a kocka, és 1900 elején felmentették Ladysmith városát az ostrom alól és Piet Cronjé tábornok Paardebergnél fogságba esett. Márciusban French tábornok elfoglalta Oranje köztársaságot, majd szeptemberben lord Roberts meghódítottnak jelentette ki Transzvált is. A búrok gerillaháborút folytattak a hódítók ellen, és csak 1902 május 21-én kötötték meg a békeszerződést, amely biztosította a búrok polgári, illetve nyelvhasználati jogát, de Transzvál a délafrikai angol gyarmatúnió tagja lett. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

búvárfelszerelés: a műszaki anyagok közé tartozó anyagcsoport; a búvármunkák bonyolultságának és jellegének megfelelő, a végrehajtandó feladatra alkalmas olyan felszerelés, amely lehetővé teszi a búvár akadály nélküli légzését, megvédi a káros környezeti hatásoktól, valamint veszély esetén biztosítja önmaga és társa számára a mentést. Idesorolható a könnyűbúvár- és nehézbúvár felszerelés, búvárállomás, búvárkomp. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

búvárkiszolgáló gépek: a műszaki gépek csoportjába tartozó olyan kiegészítő berendezések, amelyek a búvárok felkészítését, gyógyítását, a búvárfelszerelések folyamatos használatát biztosítják. Idesorolható például a rekompressziós kamra, elektromos hajtású légsűrítő, nagynyomású levegőszűrő és a nagynyomású búvárpalacktöltő kompresszor. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

Bülow, Adam Heinrich Dietrich von (1757–1807): 1757-ben született a von Bülow bárói család falkenbergi birtokán, a poroszországi Altmarkban. 1773-ban a család hagyományait követve junkerként belépett a porosz királyi hadseregbe. A rendszeres katonai szolgálat nem nagyon volt ínyére, viszont lelkes olvasója volt Jean Charles de Folard lovag (1669–1752) és más francia katonai szakírók munkáinak, odaadó híve volt Rousseaunak is. A porosz, majd a németalföldi hadseregben teljesített szolgálata után egy időre felhagyott a katonai pályával, színész lett, majd Észak-Amerikába utazott, 1794-ben tért vissza Európába. Ettől kezdve egymás után jelentek meg hadtudományi írásai, amelyben élesen bírálja a korszerűtlen hadügyet és feldolgozza a napóleoni háborúk hadművészeti tapasztalatait. 1806-ban jelent meg *Az 1805-öshadjárat katonai és politikai megvilágításban,* amiért a porosz kormány vád alá helyezte és száműzte. A rigai várbörtönben fejezte be életét. ~ egyike a legtöbbet vitatott katonai teoretikusoknak. Felismerte a változásokat a stratégia és a hadkiegészítés területén. A tömeghadseregek és a támadáson alapuló hadművészet híve. A matematikai szabályok szintjére redukálta a XVIII. század nagy tábornokainak munkásságát, hadseregeit légüres térben mozgatta, tekintet nélkül a kölcsönhatásokra. Jellemző, hogy a támadó stratégia legfontosabb kérdésének a hadműveleti vonal és az operatív bázis kapcsolatának geometriai törvényszerűségeit tartja. A hadműveletek célja szerinte nem az ellenség haderejének szétzúzása, hanem a raktárainak megszerzése: „A raktár a hadsereg szíve, amely ha megsérül, szétbomlik a hadsereg." A háború vezetését nem művészetnek tekinti, mint a korábbi teoretikusok többsége, hanem tudománynak, amelyben a matematikához hasonló törvényszerűségek uralkodnak. ~ nagy érdeme viszont, hogy nyomatékosan rámutat a katonaföldrajz, a terep jelentőségére a hadászati tervezésben. A modern taktika megalapozója. Lelkes híve volt azoknak a francia forradalmi hadsereg tábornokai által alkalmazott oszlopharcászatnak, amelyet portyázó élővédek fedeznek. ~ szerint a csatákat az előhadak nyerték meg. Legfontosabb munkái: *A szövetségesek*

hadműveleti terve az 1794-es hadjáratban, Az újabb katonai rendszer szelleme, Henrik porosz herceg hadjáratainak kritikai története, Milyennek kell lennie az új harcászatnak?, Az 1805-ös hadjárat katonai és politikai megvilágításban. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

bürokrácia: mint szervezeti jelenség meghatározó leírása Max Weber nevéhez köthető, alapmunkájában a bürokratikus szervezet számos jellemzőjét említi, amelyek közül a legfontosabbak: a) személytelenség; b) hierarchia; c) szakosodás munkamegosztás speciális szakértelem alkalmazása; d) szabályszerűség; e) aktaszerűség. A felsorolt jellemzők semmiképpen sem azon feltételek, amelyeknek egy szervezetnek meg kell felelni ahhoz, hogy racionálisan működjön. Az ideáltipikus racionalitás egyfelől kizárt, mert nem robotok, hanem emberek dolgoznak a szervezetben. Az emberek előrelátása, szaktudása, egyéb képességei korlátozottak, személyiségük, környezetük, érzelmeik stb. pedig befolyásolják cselekedeteiket. Másfelől a bürokratikus hatalom (ideáltipikus esetben) kizárólagosan az adott pozícióban, adott szabályok szerint adható parancsokhoz kötődik. Ez utasítások, parancsok végrehajtására pedig azzal motivál, hogy nem teljesítésük valamilyen szankciót von maga után. Ezzel szemben teljesen más típusú legitimitásról van szó akkor, amikor szakember utasításának, a szaktudás elismerésének jeleként engedelmeskedünk. Vagyis az ideáltípus ismérvei szerint a szaktudáson alapuló hatalom és a bürokratikus hierarchia adott pozíciójából eredő hatalom nem kiegészíti, hanem kizárja egymást. (K. J.) → *katonaszociológia*

bürokratikus értékrendszer: alapvető értéke a status quo szilárd fenntartása, a mindenkori viszonyok formalizálása. Az egyént a ~ voltaképpen a „hivatali" végrehajtás gyakorlata által megkívánt képességekre szűkíti le. Az emberi viszonylatok szolgálati, szabályzati jelleggel, elidegenedetten működnek. A viselkedésformákat a formalizált (hivatali) szerepek betartásának szükséglete határozza meg, a szabály és tekintélykövetés, amely a szervezet érdekeit szolgálja. A szabályokhoz való merev ragaszkodás, illetve a szabályok betartásának elsődleges igénye keresztezheti a szervezet céljainak a megvalósulását. Az értékrendszer egyik központi értéke a rang. A hatalmi viszonyok rögzülésével pedig a tekintély válik a másik központi értékké. Így ezek lesznek az emberi törekvések központi céljává minden erősen centralizált intézményrendszerű, kiterjedt hivatali apparátussal rendelkező társadalomban is. A rend fegyelmi követelményei az értékrendszer alapvető értékei közé tartoznak. A szertartásosság, a formai jegyek jelentősége általános viselkedésszabályzókként működnek. A ~ embereinek jellemző életvitelbeli merevségeihez ez a szertartásosság is hozzátartozik. (K. J.) → *katonaszociológia*

C

Caesar, Gaius Julius (Kr. e. 100–44): római államférfi és hadvezér. Már negyvenes éveiben volt, amikor első ízben állították sereg élére. Üstökösszerű katonai pályafutása során az eszményképével, Alexandroszéval (Nagy Sándoréval) azonos értékű hódításokat ért el. Hadjáratait gyors hadmozdulatok, a cél elérésében tanúsított szívósság jellemezték. Célként tűzte maga elé, hogy elsőként kel át a Rajnán és hatol be Britanniába. Gallia meghódítása során hozta létre azt a katonai erőt, amelynek révén hatalomra juthatott Rómában. Veterán légiói szinte legyőzhetetlennek bizonyultak a csatatéren. Személyes bátorságával, a katonáival való törődéssel megszerezte hűségüket és megbecsülésüket s így sikerült tapasztalatlan légiókból csatákban győztes sereget formálnia. Nagy újító és alkalmazó volt, sikereit maximálisan kiaknázta. Midőn a szenátus és consultársa, Pompeius ellene fordult, 49-ben átkelt a Rubicon folyón és seregével Róma ellen vonult. Elűzte Pompeiust, akire 48-ban Pharsalosnál mért döntő vereséget. Kleopátra királynő oldalán beavatkozott az egyiptomi trónviszályokba (47), így Egyiptom is függő helyzetbe került Rómától. Fiává fogadta és örökösévé tette unokaöccsét, Gaius Octavianust (neve később Julius Caesar Octavianus, majd Kr. e. 29-től Augustus). 44-ben örökös diktátor lett, amely miatt a benne a köztársaság ellenségét látó összeesküvők Brutus és Cassius vezetésével meggyilkolták. A gall háborúról és a Pompeius-pártiakkal vívott polgárháborúról írt művei a hadtudomány klasszikus forrásai közé tartoznak. (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

Cannae hadművelet: Szerbia német csapatok általi megszállása 1944 márciusában a Tito-partizánerők felszámolására. Emellett, ezen kötelékek egy része – a Margarethe-hadművelet keretében – részt vett Magyarország déli irányból történő megszállásában. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Carnot, Lazare Nicolas (1753–1823): a francia forradalmi hadsereg legjelentősebb katonai szervezője és irányítója. Polgári családból származott. Apja jegyző volt. 1775-ben lépett be a hadseregbe. Műszaki tiszti iskolát végzett Mézières-ben. 1783-ban mérnökszázados, több algebrai, geometriai és mechanikai tanulmány szerzője, amikor – noha kiváló képességekkel rendelkezett – alacsony származása és szellemi függetlensége miatt katonai előmenetele megtorpant. 1791-ben mint meggyőződéses köztársaságpártit a Törvényhozó Gyűlésbe választották, 1793 után a Konventnek is tagja lett. 1795 őszén tagja lett a Direktóriumnak és lényegében a francia forradalmi hadsereg első számú vezetője lett. Ő nevezte ki Bonaparte Napóleon tábornokot az Itáliai hadsereg főparancsnokává. Munkája előbb Svájcba, majd a Német-római Birodalomba

szólította, a Brumaire 18-i fordulat (1799. november 9.) után visszatért Franciaországba, ahol Napóleon kinevezte hadügyminiszterré és a Tribunátus tagjává. Ezt a mandátumát 1807-ig, a nemzetgyűlés feloszlatásáig megtartotta. Napóleon császárrá koronázását követően, eltávolodott a politikától, életét ismét a matematikának, valamint a katonai elméletnek szentelte. 1814-ben, amikor Napóleon visszatért Elba szigetéről, ismét a császár szolgálatába állt, ő biztosította Antwerpen védelmét. A „Száz nap" alatt belügyminiszter lett és grófi címet kapott. A waterlooi vereség után előbb I. Sándor orosz cár adott neki menedéket, aki tiszteletbeli altábornaggyá nevezte ki, majd Magdeburgba vonult vissza és csak a tudományoknak élt. Kiváló matematikus volt, az analitikus geometria megalapozója. Euklidész legtöbb tételéről kimutatta, hogy azok átfogóbb tételek speciális esetei. A trigonometriában ~ tétele egy tetszőleges háromszög és a köré írható kör egyes hosszméretei között ír le összefüggést. 1796-ban felvették a Francia Tudományos Akadémia tagjai közé. Carnot-körfolyamatnak hívják az ideális hőerőgép reverzibilis körfolyamatát. Nevéhez fűződik a folyadékok mechanikájában a csővezeték hirtelen bővülésekor keletkező energiaveszteség a Borda-Carnot veszteség empirikus összefüggésének megfogalmazása. A hadművészetről és elsősorban a hadseregszervezésről alkotott elképzeléseit világos és szakszerű helyzetjelentéseiből, valamint a vezénylő tábornokoknak küldött utasításaiból ismerhetjük meg. A taktika szintjén helyesen látta a csatárlánc és az oszlopharc jelentőségét. Hadászati elveiben a támadó háborút helyezte előtérbe, de még a XVIII. század elveit vallotta, ami felesleges manőverekkel és az erők széttagolásával járt. A hadtudományban a hadseregszervezés területén alkotott maradandót az „amalgám" rendszerrel, amelyben a sorezredeket összeolvasztották a nemzetőrséggel és az általános védkötelezettség bevezetésével. Főbb hadtudományi munkái: *Vauban marsall dicsérete (Éloge de Mr. le Maréchal de Vauban, 1784), Emlékeztető a Haditanács részére az erődített helyek tárgyában, amelyeket le kell rombolni vagy fel kell hagyni avagy azon kérdéskör vizsgálata: Előnyös-e Franciaország királyának, hogy erődített helyek vannak az állam határain? (Mémoire présenté au Conseil de la Guerre au sujet des places fortes qui doivent être démolies ou abandonnées, ou Examen de cette question: Est-il avantageux au Roi de France qu'il y ait des places fortes sur les frontières de ses États?,* 1789), *Erődített helyek védelme. A műszaki hallgatók képzésére összeállított kiadvány (De la défense des places fortes. Ouvrage composé pour l'instruction des élèves du Corps du Génie*, 1809). (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Carol- (Károly-) **vonal:** a magyar határ mentén 1937–1940-ben épült román erődvonal. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

cél: jövőbeni állapot meghatározása. A jövőbeni állapot elérésének szándéka, akarata. **1.** Lehet egyéni, szervezeti, társadalmi szintű elérni kívánt állapot. **2.** Katonai terminológiában a cél olyan ellenséges objektum, amelyet saját erőink eszközeivel kívánunk megsemmisíteni, lefogni vagy éppen zavarni. Küldetés – misszió (C. O.) → *katonai vezetés*

célérdekeltségi terület: az elsődleges felderítési követelmények alapján meghatározott olyan terület, amelyek folyamatos megfigyelésével olyan felderítési információ nyerhető, amely a megfigyelés útján szerzett adatok feldolgozásának eredményeként, hozzájárul a feladat teljesítéséhez szükséges döntések meghozatalához. (M. G.) → *tüzérség*

céljelentés: a tüzérségi célokat felderítő részleg, szerv vagy állomás által a tüzérség harc- és tűzvezetéséhez küldött jelentés, amely a cél felderített adatait (jelleg, koordináták, méret) tartalmazza. (M. G.) → *tüzérség*

cél mélysége: a tüzérségi célok méretének azon összetevője, amit a célnál a saját csapatoktól az ellenség irányába mérünk. A ~ét méterben fejezik ki. (M. G.) → *tüzérség*

cél méretei: a célok szélességben és mélységben értelmezett tulajdonsága, ami a ~t adja meg. A ~t méterben határozzuk meg. A ~ szélességből és mélységből áll, különleges típus a kör alakú cél, amelynek méretét a sugarával adjuk meg. (M. G.) → *tüzérség*

cél térképtávolsága: a kezdőpont (a löveg csőtorkolata) és a cél vetületi pontja közötti vízszintes távolság. A ~ának meghatározása grafikusan (térkép, tervtábla, tűzvezető műszer segítségével) vagy számoló eljárással (geodéziai feladatok megoldása, számítógép) történhet. Belövés során a kezdő irányzékot általában a ~ alapján határozzák meg. (Sz. T.) → *tüzérség*

célátadás és -átvétel: a harcoló és harctámogató csapatok olyan együttműködési és támogató tevékenysége, amelynek következtében a felderített célobjektumok megsemmisítése, lefogása, illetve zavarása érdekében a felderítési adatok (koordináták) megjelölésével átadják azon kötelékek részére, illetve azok átveszik, amelyek azt képesek elérni és leküzdeni. (C. O.) → *katonai vezetés*

célazonosítás: a célfelderítés végrehajtásának azon fázisa, amikor meghatározásra kerül a már felderített objektum saját (baráti), idegen (ellenséges) vagy semleges jellege, valószínű (várható) tevékenységének jellege az ellene foganatosítandó rendszabályok időben történő kiadása érdekében. (H. H.) → *felderítés*

célcsoport: 1. A tüzérségi célok egyik fajtája, olyan többszörös cél, amely olyan kettő vagy több egyes célt foglal magában, amelyeket egy időben szükséges pusztítani. A ~ot betű/szám kombinációval vagy kódnévvel jelölik. (M. G.) → *tüzérség* **2.** Befolyásolásra vagy más lélektani műveleti tevékenység végrehajtására kiválasztott egyén vagy csoport. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

célcsoportelemzés: befolyásolásra vagy más lélektani műveleti tevékenység végrehajtására kiválasztott egyén vagy csoport érdekrendszerének, illetve értékrendjének, szokásainak és hagyományainak, vallásának, továbbá hitvilágának, viselkedésének, valamint magatartásának elemzése és értékelése. A ~ célja, annak meghatározása, hogy a tervezett befolyásolás milyen hatást eredményez, illetve milyen eszközök, üzenetek, jelképek, szimbólumok felhasználásával lehet azt elérni. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

célfelderítés: 1. Egy adott célnak a rendelkezésre álló fegyverrendszerek hatékony alkalmazását lehetővé tevő, elegendő részletességet biztosító észlelése, azonosítása és pontos helymeghatározása. Megjegyzés: bármilyen adatforrásból származó felderítési információ, amelyek célkezelési célokra kerülnek felhasználásra. (H. H.) → *felderítés* **2.** A tüzér felderítés azon része, amely a tüzérségi célok felderítésével, azonosításával, helyzetüknek és tulajdonságaik meghatározásával valamint osztályozásával foglalkozik. Egy cél vagy célkomplexum alkotóelemeinek részletes leírása, pontos helyzetének megállapítása, sebezhetőségének és relatív fontosságának meghatározása is

része. A céltervezési folyamat alapjául szolgál. (M. G.) → *tüzérség*

célfelderítési adatok: a célok felderítése során, a célok előremetszésével, megfigyelésével és számításokkal keletkező adatok, amelyeket a felderítőszervek mérnek, számolnak és rögzítenek. A ~at feldolgozzák és a megfelelő szervekhez eljuttatják. (M. G.) → *tüzérség*

célfelderítési napló: olyan harci okmány, amelyet a tüzét felderítőerők használnak. A ~ban rögzítenek minden adatot, amit a célról felderítettek (például irányszög, távolság a figyelőből, cél jellege), vagy amit kiszámoltak (koordináta, cél mérete). (M. G.) → *tüzérség*

célfelderítési távolság: az adott típusú felderítőeszközre jellemző távolság, amelyen belül az képes az ellenséges célokat érzékelni és az eszközre jellemző fajtájú adatok mérésére. (M. G.) → *tüzérség*

célirányosság: vezetési elv, amely szerint a szervezet egésze meghatározott célok elérését hivatott szolgálni, így minden tevékenységnek erre kell irányulnia, a célokat nem szolgáló tevékenységeket törölni kell. (C. O.) → *katonai vezetés*

céljegyzék: a katonai felderítés által előállított, a műveletek folyamán folyamatosan frissített táblázat, amely a valós (több forrásból megerősített) vagy feltételezett célokat jeleníti meg a különböző szintű katonai szervezetek tájékoztatása és tűztámogatási feladataik tervezése, végrehajtása érdekében. Megjegyzés: a célpontok priorizált jegyzékét, amelyet az egyesített erők parancsnoka jóváhagyott és karbantart, összhaderőnemi elsőbbségi ~nek nevezzük. Az összhaderőnemi műveleti területen katonai jelentősége miatt figyelembe vett, kiválasztott, de nem jóváhagyott célpontoknak megalapozott jegyzékét összhaderőnemi ~nek nevezzük. (H. H.) → *felderítés*

célkitűzés: egyértelműen meghatározott elérendő végpont. A katonai szervezetek tevékenységi rendszerei ~ből állnak. A szervezeti ~ olyan tervezett tevékenységi rendszer, amelyet egy kívánt cél elérésének érdekében akarunk megvalósítani. A ~eket helyüktől, szerepüktől, fontosságuktól, funkcióiktól függően kategorizálhatjuk. *a)* fő ~: átfogó, a teljes szervezeti céltevékenységet, annak fejlődését döntően befolyásoló, jövőbeni globális állapotváltozását megvalósítani kívánó tudatos fejlesztés, átalakítás. A transzformáció következménye egy magasabb szintű minőségi, illetve mennyiségi állapot elérése. (Például a haderő béketeremtő képességének kompatibilissá tétele.); *b)* elsődleges ~: a szervezet azon funkciójának fejlesztése, amely a fő ~t hivatott (elsődlegesen) támogatni, biztosítani. (Például: a jogszabályrendszer kidolgozása.); *c)* létfontosságú ~ek: a szervezet működését szolgáló, azt biztosító erőforrások (humán, információ, eszköz, szolgáltatás, pénz) rendelkezésre állása; *d)* működési ~ek: a megvalósítás folyamata, irányai, akciói, ütemezése, időbeosztása; *e)* képzési ~ek: a humán erőforrás megnyerése, majd átfogó, illetve speciális felkészítése, a csapat összekovácsolása. (C. O.) → *katonai vezetés*

célkonzisztencia: célállapot, szervezeti célrendszer. **1.** Katonai szervezeti vonatkozásban lényegében azt jelenti, hogy a fenntartható fejlődés pilléreit lefedő alaprendeltetés fejlesztését szolgáló célok hogyan jelennek meg a szervezet különböző szegmenseiben, és azok annak érdekében milyen mértékben konvergálnak. **2.** Feladatmeghatározás során az erőkifejtés, illetve az erőösszpontosításában jelenik meg úgy, hogy nem az eszközöket, hanem azok hatását koncentráljuk

az adott területre, ellenséges erőre. (C. O.) → *katonai vezetés*

célkoordinátor: irányítható rakéták, korrekciós/irányítható légibombák irányítófejének általános megnevezése. A ~ (önirányitófej) feladata a cél által kisugárzott vagy a célról visszaverődött jelek alapján a cél pillanatnyi helyzete és az önirányítófej tengelye közötti szögeltérésből adódó hibajel meghatározása. Ezt követően pedig a hibajelből a kormányberendezés működtetésére alkalmas vezérlőjelek kialakítása. Az irányítási módszer függvényében megkülönböztetünk: aktív, félaktív, passzív rádió; passzív infravörös; félaktív lézer-~t. Az irányítási rendszereket lásd az *irányítható rakéta* címszó alatt.) (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

célközpontos vezetés: megegyezéses eredménycélokkal való vezetés (MEV), (Management by Objectives – MbO) a teljesítményértékelésnek az a technikája, ahol a feladatok meghatározásának és a motiválásnak az eszköze is. A ~ során a teljesítményértékelésnek a vezető és beosztottja együtt tervez, szervez, kommunikál. A parancsnok (vezető) nem a múltbeli eseményeket értékeli, hanem a jövőbeli teljesítmény-követelményeket fogalmazza meg. Az értékelő és az értékelt közösen jelöli ki az elvárásokat, lehetőleg számszerűen, hogy később mérhető formában is ellenőrizhessék a teljesítményt. (C. O.) → *katonai vezetés*

célkutatás: általánosságban egy adott cél felderítésére szervezett detektálási tevékenység, amely a felfedési (cél észlelési) folyamat megkezdésétől a célmegkapásig, illetve a folyamatos célmegfigyelés megkezdéséig tart. (H. H.) → *felderítés*

céllista: olyan összegző harci okmány, amely a célok fontos adatait (például célszám, jelleg, koordináta, méret) és a célok pusztításával kapcsolatos fontosabb adatokat (végrehajtó alegység, lőszer, különleges igény) tartalmazza. A tüzérségnél a ~kon szerepeltetik a tájékozódási pontokat is. (M. G.) → *tüzérség*

célmegjelölés: 1. (hdm–hc.) Szárazföldi és haditengerészeti tüzérségi tűztámogatásban *a)* a megfigyelő/bemérő tájékoztatása vagy a cél megjelölése érdekében tűzcsapása kérése egy meghatározott helyre; *b)* világító lövedékek által a célon létrehozott optimális fény pillanatának jelentése. (H. H.) → *felderítés* **2.** (ált.) A felderített célok megmutatása másik személynek vagy alegységnek a cél egyértelmű azonosítása, esetleg későbbi pusztítása céljából. A cél megjelölése a célt felderítő által történik. Célt megjelölni lehet tájékozódási pontokhoz viszonyítva (általában szóban), a figyelő helyzetéhez viszonyítva poláris koordinátákkal (irányszög és távolság), jól látható hatású lőszertípussal (például fényjelző lőszer, fehérfoszfor gránát), vagy a koordinátájával, de kifejezetten ~re szolgáló eszközökkel is, például lézerrel vagy infravörös mutatópálcával (pointerrel) is. (M. G.) → *tüzérség*

célmegsemmisítés: valamely célpontnak olyan mérvű sérülés okozása, hogy az képtelen legyen rendeltetésszerű feladatának teljesítésére. **1.** (légierő) A légierő a földi egységes csoportos és területi célokat és a tengeri egységes csoportos és területi célokat rombolja, lefogja, illetve dezorganizálja. Rombolásnál megsemmisül a csoportos földi célhoz tartozó elemi célok legalább 50%-a (tengeri célnál 70%-a); lefogásnál harcképtelenné válik a csoportos földi célhoz tartozó elemi célok legalább 50%-a (tengeri célnál 50%-a); dezorganizálásnál (gyengítésnél) üzemképtelenné válik a földi csoportos célhoz tartozó elemi célok legalább 50%-a (tengeri célnál 30%-a). **2.** (tábori tüzérség)

Egyes célok kisméretű, többnyire egy elemből álló, önállóan elhelyezkedő célok, amelyeknek tüzérségi tűzzel való pusztításához általában közvetlen (vagy a célhoz közeli) találat szükséges. Csoportos célok: (tüzérség) meghatározott méretű területen elhelyezkedő egyes célok összessége, amelyeknek külön-külön, egy időben való pusztítása nem lehetséges, vagy nem célszerű. A sebezhetőség szempontjából homogén (egyszerű, azonos tulajdonságú elemi célokból álló) és heterogén (különböző nemű, egymástól elütő értékű) csoportos célokat is megkülönböztetnek. A tábori tüzérség hatástűznél csoportos célok esetén megsemmisítésnél min. 50%-os (NATO 30%-os); lefogásnál min. 30%-os (NATO 10–30%-os); akadályozásnál 10–30%-os; zavarásnál max. 10%-os (NATO 10 %-os) veszteséget okoz. A veszteség anyagi-technikai biztosítás szempontjából azoknak a technikai eszközöknek az összessége, amelyeket a harccselekmények folyamán sérülés vagy meghibásodás miatt a harcrendből időlegesen, tartósan vagy véglegesen ki kell vonni. A veszteség lehet visszatérülő vagy vissza nem térülő. A visszatérülő veszteséghez azok az eszközök sorolhatók, amelyek kis-, közép- vagy nagyjavítás után újból alkalmazhatók. A vissza nem térülő veszteség csoportjába a megsemmisült vagy javíthatatlanná vált technikai eszközök tartoznak. (T. A.) → *haditechnikai támogatás*

célok osztályozása: a tüzérség céljait hatékony kezelésük érdekében osztályozzák (csoportosítják). A ~át értékük, pusztításuk fontossága, elhelyezkedésük, méretük, pusztításuk tervezett rendje, a tüzérségi tűz eredményének megfigyelhetősége, a célok tűzzel szembeni védettsége és a tűzhatás alatti helyzetük alapján hajtják végre. (M. G.) → *tüzérség*

célok számozása: a tüzérségi célokat a tűztámogató szervek a könnyű azonosíthatóság és az egyértelmű hivatkozás érdekében célszámmal látják el. Célszámot csak tűztámogató szerv adhat. Egy célnak csak egy célszáma lehet. A célok száma hatjegyű, két betűből és négy számból áll. Az első betű a célszámot adó alegység hovatartozásának országát adja meg (például Magyarország a Q betűt használja), a második betű a dandár (önálló alegység) jele. Az első szám a célszámot adó szerv önálló alegységen belüli helyét, míg a második szám az azon belüli helyet jelöl (például 1. zászlóalj, 1. század). Az utolsó két számjegy a célszámot adó tűztámogató szerv által felderített és/vagy megszámozott célok sorszáma, 01-től 99-ig. Példa a célszámra: QB1011. (M. G.) → *tüzérség*

célponthoz igazodó műszaki zár: a harc folyamán repülőgépekkel, helikopterekkel, rakétákkal vagy tüzérségi tűzeszközökkel kijuttatott szórt aknamezők, amelyek nagy távolságból is lehetővé teszik a célpontok közvetlen támadását, így a manőverező vagy körletben elhelyezkedő csapatokat is. A ~ak alkalmazásának feltételeit a naprakész felderítési adatok, a rendelkezésre álló eszközök, valamint a gyors reagálási idő képezi. Az ilyen típusú műszaki zárak alkalmazásának célja, hogy veszteség okozásával megtörjék az ellenség lendületét és megakadályozzák a második (követő) lépcsők gyors és akadálytalan harcba vetését. A zárak főbb célpontjai általában a páncélos csapatok, a vezetési pontok, valamint a tűztámogató harcrendi elemek. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

célprogram: hasonló típusú céloka – több azonos jellegű célt (például tüzérségi ellentűzprogram) magában foglaló célegyüttes (például mind figyelőpont). A program lövése kezdődhet egy előre meghatározott időpontban, hívásra vagy egy adott esemény

bekövetkezésekor. Grafikusan nem jelölik, a ~okat tűztáblázatok tartalmazzák. (M. G.) → *tüzérség*

céltervezési folyamat: a tűztámogatás tervezésének része, amely biztosítja a tüzérség céljainak azonosítását és hatékony pusztítását. Első lépése a felderítő erőforrások és a felderítési igények meghatározása. A ~ öt fő lépésből áll. Első a célok azonosítása, a felderítési adatok sokféle forrásból érkezhetnek, a céltervezők kiválasztják az igényeknek megfelelő célokat. Második a célok elosztása, amiben a pusztítandó célokat elosztják, ahol a főerőkifejtés elsőbbséget élvez. Harmadik a megfelelő tűzeszközök kijelölése a pusztításhoz, ennek során valamennyi tűztámogató eszközt figyelembe kell venni. Negyedik a cél pontosítása, kiegészítő felderítésre támaszkodva folyamatosan követni kell a célok helyét (visszacsatolás az azonosításhoz), Ötödik lépés a célok pusztítási felelősségének elosztása, az elsődleges és másodlagos felelősség meghatározása. (M. G.) → *tüzérség*

célvonal: 1. A csőtorkolat középpontját a céllal összekötő egyenes. **2.** A tüzelőállást és a célt összekötő, képzeletbeli egyenes vonal. A belövés és a hatástűz megfigyelése és javítása, elsősorban a technikai felderítőeszközök (tűzeszköz-felderítő lokátor, tűzhelyesbítő helikopter, hangfelderítő alegység stb.) alkalmazásakor a ~on történik. (Sz. T.) → *tüzérség*

célzóna: a harcmezőt az arcvonaltól való, az ellenség mélysége irányában mért távolság alapján ~kra osztják fel. A ~ák jelölése betűkkel történik. Az A zóna az arcvonaltól 5 km-es mélységig terjed. B1 zónáról 5–20 km-es távolságig beszélünk, míg B2 a 20–40 km-es távolságig terjedő terület jele. A C zóna 40–60 km-ig, a D zóna 60–150 km-ig terjed. (M. G.) → *tüzérség*

célzott (pontszerű) zavarás: az aktív elektronikai zavaró tevékenységek olyan fajtája, amikor a zavarni kívánt berendezés jól meghatározott, ismert frekvencián működik, és a hatékony lefogása céljából nagy zavarjel teljesítménysűrűséget kell biztosítani, ekkor a zavaró jel közel azonos sávszélességgel koncentrálódik a zavarandó jelre. Előnye, hogy energetikailag magas hatékonyság érhető el, ugyanakkor hátránya, hogy minden egyes lefogandó rendszerre önálló zavaróállomás szükséges, amely az elektronikai hadviselési eszközök korlátozott mennyisége miatt általában nem biztosítható. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

centralizáció – központosítás: a vezetés, irányítás, a hatalom, a feladatok és az erő egy helyen történő összpontosítása a (felsővezetés) jellemző. A közigazgatás olyan rendszere, amelyben a helyi intézmények a központi szerveknek vannak alárendelve. Ennek következtében az alsóbb szintű szervezetek működése a centrális (központosított) irányító (elöljárói) szervezetnek vannak alárendelve, annak utasításait kötelesek végrehajtani, a vezetési struktúra kialakítása és a szervezeti erőforrás-függőségük következtében egyaránt. A centralizált vezetésre jellemző a központból vezérelt információs műveletek, és így a tervezés, a döntés, az irányítás és ellenőrzés elöljárói szinten konvergál. A szervezeti struktúrát tekintve a centralizáció a lineáris (katonai), a lineáris törzskari szervezetek működését jellemzi, amelyet a vezetés egysége, az egyszemélyi vezetés, az egyértelmű vezetési lánc és a vezetés-irányítás integráltsága támogat. (C. O.) → *katonai vezetés*

champagne-i csaták: Első („Téli"): a Reims térségében 1915. február 16. – március 20-a között zajlott küzdelemben a franciák egy 8x2 km-es területnyereségért 240 000 halottal „fizettek", szemben a németek 45 ezres

veszteségével. Második („Őszi”): az Arras és Reims közötti térségben 1915. szeptember 22-én indított 50–70 órás pergőtüzet követően 25-én támadásba lendült szövetséges erők mindössze a németek első állását tudták áttörni, mivel a beérkező tartalékok október 30-án indított támadásával november 3-ára visszaállították az eredeti arcvonalat. E harcokban a franciák mintegy 70 000 halottat és ugyanennyi sebesültet, míg a németek 45 000 halottat és 25 000 foglyot veszítettek. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Chastise (Büntető) **művelet:** a brit Királyi Légierő (RAF) 1943. május 16–17-i támadása a német duzzasztóműgátak ellen. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

ciklogram: a munkaszervezés olyan hagyományos tervezési és ütemezési eljárása, ahol a tevékenységek egy derékszögű koordináta-rendszerben kerülnek ábrázolásra, amelyben a vízszintes tengely az időt, a függőleges tengely a tevékenység százalékos készenlétét ábrázolja. Az egyes ütemvonalak állandó feladatmennyiség és egyenletes erőforrásszint szint esetében egyenesek, iránytangensüket a folyamat sebessége határozza meg. Ha az előrehaladás során az egységnyi időre jutó feladat mennyisége nő, úgy változatlan erőforrásszint esetében a folyamat végrehajtási sebessége csökken, a ~os ütemtervben az ütemvonal laposabb lesz, míg feladatcsökkenés esetében a folyamat sebessége növekszik, így az ütemvonal meredekebb lesz, az ütemvonalban törés keletkezik. Az erőforrásszint változása hasonló módon okozhat törést az ütemvonalon. A ~os ábrázolási forma módot ad a folyamatok térbeni és időbeni aktuális helyzetének bemutatására. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

Citadella hadművelet: a német szárazföldi erők 1943. nyári hatalmas hadművelete a 170 km szélességben és 200 km mélységben kiépített szilárd, összefüggő nagy mélységű szovjet hadászati védelem (Kurszki kiszögellés) északi (Orjol) és déli (Belgorod) német csoportosítás összehangolt csapásával való felszámolására, a Központi és a Voronyezsi Front szétzúzására, valamint a siker északkelet-keleti irányú kifejlesztésére. A hatalmas erőkkel végrehajtott csapás északon és délen is bizonyos sikereket ért el, amelyeket azonban felszámoltak a szovjet ellencsapások. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

civil kontroll: 1. Azt az elvárásrendszert, politikai és intézményi működési normát jelenti, amelyet a társadalmi fejlődés a fegyveres erők polgári irányításaként és ellenőrzéseként épített ki. A polgári ellenőrzés egyértelmű politikai kontrollt jelent, a fegyveres erők demokratikus kontrolljáról szólva elsősorban a politikai intézményrendszer és a katonai vezetés egymás közti viszonyára összpontosít. A ~ a civil-katonai kapcsolatok tárgyköréből egy területet emel ki, és ezt mint hatalmi viszonyt vizsgálja elsősorban intézményi és normatív szempontból. A vizsgálódási kör általában egy-egy ország honvédelmi felsőirányítása szerkezeti és működési sajátosságaira összpontosít. (K. J.) → *katonaszociológia* **2.** Civil: polgári személy. Általában azon személyeknek a közhasználatú elnevezése, akik nem tartoznak valamely fegyveres szerv állományába. A törvényhozó és a végrehajtó hatalmi szervek viszonyát meghatározó tényező, a fegyveres erőnek a társadalom részéről megnyilvánuló felügyelete, a parlamentáris demokrácia elengedhetetlen tartozéka. A polgári ellenőrzés rendszerének működése esetén a fegyveres erő a társadalom szerves részeként tevékenykedik, érdekeik pedig nem helyezhetők a társadalom érdekei fölé. Napjainkban igen fontos ~ a milictípusú szervezeteknél érvényesül a gyakor-

latban legjobban. A védelem tervezői, szervezői és forrásbiztosítói, egyben végrehajtói és felhasználói is a rendszernek. A milicrendszer személyi kiegészítése lehet önkéntes alapú és lehet a hadkötelezettség elvein nyugvó. (B. J.a) → *védelmi igazgatás*

civil környezet: a civil szereplők által kialakított politikai, etnikai, vallási, gazdasági, kereskedelmi, infrastrukturális és közigazgatási hatások függvényében állandóan változó élettér. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

civil szereplők: gyűjtőfogalom, amely magában foglalja a társadalom meghatározott rétegeit, a civil környezet kialakítását meghatározó civil érdekek képviselőit, illetve a civil tevékenységet, szolgáltatásokat koordináló egyének, közösségek, illetve csoportok összességét. Megjegyzés: nem tartoznak a ~ körébe a nem állami és az állami szervek, a civil szervezetek, valamint a helyi lakosság képviselői. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

civil szervezet: 1. ~nek tekintjük a civil társaságot, a Magyarországon nyilvántartásba vett egyesületet – a párt kivételével –, valamint az alapítványt. A ~ működésének földrajzi kiterjedése lehet helyi, területi, országos és nemzetközi. A helyi ~ működési területe a székhely (illetve telephelyek) településére vagy annak egy részére korlátozódik. A területi működés a helyi kiterjedést meghaladja, de nem éri el az országos szint követelményeit. Az országos működésű ~ legalább hét megyében végez tartós tevékenységet. Nemzetközi kiterjedés esetén a ~ több országban fejti ki tevékenységét. A ~ működése felett az ügyészség gyakorol törvényességi ellenőrzést, amely nem terjed ki olyan ügyekre, amelyekben egyébként bírósági vagy közigazgatási hatóság jár el. A ~et a törvényszék veszi országosan egységes, elektronikus, közhiteles nyilvántartásba, az ott szereplő adatok bárki számára ingyenesen hozzáférhetők. A ~ a létesítő okiratban megfogalmazott cél megvalósítása érdekében vagyonával önállóan gazdálkodik. ~ nem alapítható elsődlegesen gazdasági-vállalkozási tevékenység folytatására. ~ javára adománygyűjtő tevékenység folytatható, amely azonban nem járhat az adományozók, illetve más személyek zavarásával, a személyhez fűződő jogok és az emberi méltóság sérelmével. (S. J.) → *humánpolitika, személyügy* **2.** A ~ek széles körű felelősséggel rendelkeznek, amelyek magukban foglalják a humanitárius segítségnyújtást, az emberi jogok, a kisebbségek, menekültek, hontalanok védelmét, a jogi segítségnyújtást, egészségügyi ellátást, újjáépítést a mezőgazdasági, oktatási, művészeti, tudományos és általános célú projektek finanszírozását. Megjegyzés: a ~ közé tartoznak az alapítványok, egyesületek. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

civil ügyek (Civil Affairs – CA): alapvetően az USA fegyveres erőiben alkalmazott katonai kifejezés, amely szerint az aktív és tartalékos csapatok speciális szervezete, kiképzése, felkészítése és felszerelése alkalmassá teszi őket a civil-katonai feladatok és tevékenységek ellátására. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

civil ügyek művelet (Civil Affairs Operation – CAO): a civil ügyek erői által végzet katonai tevékenység annak érdekében, hogy: *a)* erősítsék a katonai erő és a civil hatóságok közötti kapcsolatot ott, ahol a katonai erő jelen van; *b)* építsék ki és tartsák fenn az együttműködést más nemzetközi, kormányközi, nem kormányzati szervezetekkel, a helyi lakossággal és szervezeteivel, valamint a magánszektorral; *c)* alkalmazzon olyan speciális képességeket, tudást, eljárást, amelyekkel a helyi kormányzat jelenleg

nem működő funkcióit és feladatait is el tudja végezni. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

civilizációs katasztrófa: a ~ kategóriába az ipari, környezeti, közlekedési, a mezőgazdasági tevékenységgel összefüggő, gazdasági, politikai okokra visszavezethető, egyéb civilizációs és háborús katasztrófa sorolható. Emberi tevékenységgel függ össze, kialakulása hátterében helytelen emberi beavatkozás, mulasztás, szándékosság, technikai hibák, esetleg valamilyen véletlen esemény következménye áll. Ebbe a kategóriába tartozik a nukleáris erőművekben, az iparban és az üzemekben bekövetkezett szerencsétlenség, tűzvész, tűzeset, közlekedési katasztrófa. A háborús esemény, a terrorista cselekmény, a szegénység és a bűnözés is ~ának tekinthető, mivel az emberéletben, anyagi javakban okozott veszteségek és a társadalom erkölcsi hanyatlása súlyos működési zavarhoz vezethetnek. Közvetett módon a természeti erők (földrengés, árvíz, tűzvész, villámcsapás, szélvihar) is előidézhetik ezek bekövetkezését. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

civil-katonai együttműködés (Civil-Military Cooperation – CIMIC): **1.** Az a tevékenység, amely kiépíti és fenntartja az együttműködést a parancsnok és a katonai műveletek civil környezetét alkotó különféle civil szereplők (helyi lakosság, nemzeti és nemzetközi, kormányzati és nem kormányzati szervezetek és ügynökségek képviselői) között a támogatott parancsnok küldetésének eredményes végrehajtása érdekében. **2.** (EU-kategória) (EU Civil-Military Cooperation – EU CIMIC): az EU által vezetett válságkezelő műveletek katonai szervezetei és a civil szereplők (az EU-n kívüli) közötti együttműködés és koordináció. Az EU-szervezeteken kívüli civil szereplők fogalomba beletartoznak a lakosság, a helyi kormányzat és hatóságok, a nemzetközi, nemzeti, nem kormányzati szervezetek és ügynökségek. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet* **3.** A műveleti (hadműveleti, valamint harc-) támogatás egyik fajtája. A tevékenység tartalma – amely a katonai erő és a civil lakosság kapcsolatát fedi le különböző viszonyok között – hozzátartozik a haderőhöz, illetve a katonai tevékenységekhez. A mai fogalom nemzetközi szóhasználatban néhány évtizede honosodott meg; a hivatalos szóhasználatban is több definíciója létezik. A NATO-elvek szerint azon intézkedések és erőforrások összessége, amelyek elősegítik az együttműködés kialakulását a NATO-parancsnokok és a nemzeti polgári, továbbá katonai hatóságok, valamint a civil lakosság között, a NATO-csapatok jelenlegi, vagy tervezett alkalmazási területein. A CIMIC lényege kiépített és fenntartott koordináció, illetve együttműködés a támogatott parancsnok küldetésének eredményes végrehajtása érdekében. A civil-katonai együttműködés jelenti azon eszközöket és módszereket, amelyek felhasználásával a parancsnokok létrehozzák, továbbá folyamatosan fenntartják a hivatalos kapcsolatokat – a felelősségi területükön működő – nemzeti hatóságokkal, lakossággal, a különböző nemzetközi, illetve nem kormányzati szervezetekkel. A CIMIC-szervezet koordinálja a civil környezetet érintő tevékenységeket, illetve kiépíti, valamint fenntartja az együttműködést a parancsnok és a katonai műveletek civil környezetét alkotó különféle civil szereplők (helyi lakosság, nemzeti és nemzetközi, kormányzati, továbbá nem kormányzati szervezetek, ügynökségek képviselői) között a támogatott parancsnok céljainak, küldetésének eredményes elérése érdekében. Az Amerikai Egyesült Államokban ez a tevékenység a NATO-standardtól kissé szélesebb tartalommal és a „Civil Affairs” szervezeteiben

zajlik, amelyek az általános együttműködésnél szélesebb amerikai érdekérvényesítési tevékenységeket is magukban foglalnak. Az Egyesült Nemzetek Szervezete humanitárius műveletei és békefenntartó tevékenysége során alkalmaz CIMIC-képességet, amelyeket összefoglaló néven „civil-military coordination"-nek, azaz civil-katonai koordinációnak neveznek. A Magyar Honvédségben a CIMIC-képesség 2003-ban jött létre, amikor is megalakult a Magyar Honvédség Civil-katonai Együttműködési Központ. (K. J.) → *katonaszociológia*

civil-katonai együttműködés funkciói: a CIMIC-képesség a parancsnok és a küldetés támogatása érdekében végzett rendeltetését három fő funkciója: *a)* a civil katonai kapcsolattartás; *b)* a haderő támogatása, *c)* a civil környezet támogatása útján valósítja meg. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

civil-katonai együttműködés funkcionális szakértő: speciális szakértelmük révén a műveletek teljes vagy egy meghatározott időszakában segítik a civil-katonai együttműködési törzsek és alegységek tevékenységét a feladattól függően változó létszámban és szakterület szerint. Közreműködésükre szükség lehet az előkészítés, az értékelés vagy a tervezés időszakában éppúgy, mint egy konkrét tervezett projekt megvalósítása során. Szakértői területek: *a)* közügyek; *b)* civil infrastruktúra; *c)* humanitárius segítségnyújtás; *d)* gazdaság, kereskedelem; *e)* kulturális ügyek. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

civil-katonai együttműködés kapcsolattartási szervezeteinek és módszereinek megvalósulásai: az összekötői feladatok, a kapcsolattartás mint a CIMIC egyik fő funkciója több a Magyar Honvédség részvételével zajló műveletben is megjelent. Ezek az alábbiak: *a)* összekötő tiszti csoport (Liaison Officer Team – LOT): az EUFOR Bosznia-Hercegovinai műveletében látja el a kapcsolattartást a civil környezetbe települve, illetve látogatásokkal. *b)* összekötő és megfigyelő csoport (Liaison and Monitoring Team – LMT): a NATO Koszovói (KFOR) műveletében látja el a kapcsolattartást a civil környezetbe települve, illetve látogatásokkal. *c)* műveleti/összekötő csoport (Mission Team/Liaison Team – MT/LT): a NATO afganisztáni (ISAF) műveletének tartományi újjáépítési csoport (Provincial Reconstruction Team – PRT) elemeiben látja el a kapcsolattartást alapvetően látogatások alkalmával. (Megjegyzés: a PRT hármas feladatrendszere, amelyeket más szervezetekkel közösen hajt végre: kormányzat támogatása, gazdasági újjáépülés támogatása, hozzájárulás a fizikai biztonsághoz.) (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

civil-katonai interakció: 1. A kommunikációra, tervezésre és koordinációra épülő tevékenységek összessége, amely szerint a NATO katonai szervezetei mind a NATO-műveletek, mind pedig a felkészülésben részt vesznek a nemzetközi és helyi nem katonai szervezetekkel és így kölcsönösen növelik a válsághelyzetekre adott válaszintézkedések hatékonyságát. **2.** A civil szereplők és a katonai erők érdekeinek, valamint tevékenységeinek egymásra gyakorolt hatásainak összessége. **3.** A ~k a civil szereplők érdekeinek és tevékenységeinek, valamint a katonai érdekek, illetve tevékenységek egymásra gyakorolt hatása. A NATO-ban mind a négy döntéshozói szinten (a politikai döntéshozatal szintje, a katonai stratégiai szint, műveleti szint, harcászati szint) meghatározásra kerülnek a civil-katonai kölcsönhatást olyan módon befolyásoló teendők és eljárások, amelyek az elvárt végállapot elérését segítik elő. Fő cél, hogy a válságok kezelése során a kívánt

végállapot elérése érdekében a civil szereplők működjenek együtt a szövetséges erőkkel. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

civil-katonai koordináció: (ENSZ-kategória); **1.** A humanitárius vészhelyzetek kezelése során alapvető fontossággal bír a közös célok elérése megvalósítása során a párbeszéd és az interakció a részt vevő katonai, illetve civil szereplők között a humanitárius alapelvek védelme, valamint érvényesítése, a versengés elkerülése, a következetlenség csökkentése érdekében. **2.** Az ENSZ integrált (multidimenzionális) missziók katonai szervezetei törzseinek egyik funkciója, amely megvalósítja a kapcsolatot a művelet katonai és civil szereplői között. Továbbá a saját ENSZ-misszió támogatása érdekében megvalósítja a kapcsolattartást azokkal a humanitárius és fejlesztési szervezetekkel és szereplőkkel is, akik szintén a műveleti területen tevékenykednek. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

civil-katonai művelet (Civil-Military Operation – CMO): a parancsnok és a katonai szervezet által végrehajtott tevékenységek egyike, amelyet a civil ügyek katonai szervezetei vagy más kijelölt katonai erők végeznek, hogy kialakítsák, fenntartsák, befolyásolják és hasznosítsák a helyi lakossággal és intézményeikkel, szervezeteikkel kialakított kapcsolatokat. E tevékenységi kör hozzájárul az adott ország és régió stabilitásának kialakításához és megszilárdításához. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

civil-katonai műveleti központ (Civil-Military Operation Center – CMOC): eseti szervezeti forma, amelynek sem a mérete sem az összetétele előre nem meghatározott, mindenkor a körülmények, a potenciális partnerek és a feladatok alapján kerül kialakításra. Alapvetően hadműveleti szinten létrehozott küldetésorientált alkalmi szervezet, amelynek célja, hogy a katonai szervezetek, a civil szereplők, kormányzati, nemzetközi, nem kormányzati, regionális- és kormányközi szervezetek, helyi lakosság és hatóságok közötti kapcsolatokat fenntartsa és koordinálja a szereplők erőfeszítéseit. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

Clausewitz, Carl von (1780–1831): porosz katonai teoretikust a világ legnagyobb hatású katonai gondolkodójaként tartják számon. Clausewitz 12 éves korában került a porosz hadsereg állományába, porosz és orosz oldalon végigharcolta a forradalmi és napóleoni háborúkat. Berlini tanulmányai alatt megismerkedett Scharnhorsttal és Gneisenauval, akik mellett részt vett az 1806-ban induló katonai reformok kidolgozásában és végrehajtásában. 1812-ben orosz szolgálatban harcolt Clausewitz, ahol közeli és alapos képet kapott a franciák ellen küzdő orosz partizánok tevékenységéről. 1818 és 1830 között a berlini Kriegsakademie igazgatója volt, majd az 1830-as lengyel felkelés hírére mozgósított porosz hadsereg vezérkari főnöke lett. Orvosai szerint „idegroham", felesége szerint szívgyengeség végzett vele. A hadjáratokban szerzett tapasztalatait, azokkal kapcsolatban kialakult gondolatait folyamatosan rögzítette, amelyeket a háborúk után egy összegző munkában kezdett összefoglalni. E szintetizáló, a modern hadügyet áttekintő alkotáson haláláig dolgozott, de befejezni nem tudta. Halála után, 1832-ben felesége és barátai adták ki a befejezetlen *A háborúról (Vom Kriege)* című művét, mely a mai napig meghatározza a katonai gondolkodást. A háborúról vallott nézeteinek értelmezése a hadtudományi kutatásoknak egyik központi kérdése. (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

Copperhead művelet: Montgomery tábornagy hasonmásának 1944. július 25–27-i utazása Gibraltárra és Algírba azzal a céllal, hogy látszólagos távollétével megtéveszszék a német hadvezetést a nyugat-európai partraszállás idejéről és helyéről. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Corbett, Julian (1854–1922): brit haditengerészeti történész és teoretikus. Leghíresebb műve az 1911-ben megjelent *Some Principles of Maritime Strategy (A tengeri hadviselés néhány elve),* amelyben a haditengerészet fő feladataként a tenger, a tengeri közlekedés biztosítását jelölte meg. Rámutatott a haditengerészeti erő blokád során történő alkalmazásának közvetett, anyagháború jellegű hatására, valamint más haderőnemekkel való együttműködésének fontosságára. Művei megírása során felhasználta Clausewitz és Jomini műveit, valamint tovább fejlesztette Mahan tengeri elméletét. (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

Corporate (Közösségi) **hadművelet:** brit művelet 1982 májusában, a Falkland-szigetek felmentésére. Lásd *Rosario hadművelet.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Crossbow (Számszeríj) **hadművelet:** amerikai–brit légi hadművelet a nagy hatótávolságú fegyvereket kutató-fejlesztő, gyártó és szállító összes német üzem, valamint rakéták (V–1,–2) kilövőhelyei ellen. Eredeti fedőneve Bodyline volt, amit 1943. november 15-én változtattak Crossbowra. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Czetz János, a teljes nevén Czetz, Juan Fernando (1822–1904): 1829-ben a kézdivásárhelyi Nemzeti Katonai Nevelőintézetbe került. 1834 októberében alapítványi helyet nyert a bécsújhelyi Theresianumba. 1842-ben az osztrák hadsereg első osztályú hadnagya lett. Pályakezdő tisztként a 62. (Wacquant-Geozelles) sorgyalogezred 3. zászlóaljához került. Pályája kezdetén azzal szembesült, hogy a magyar nyelv csak nehezen követi a katonai terminológiát, ezért gyűjtő és rendszerező munkába fogott. 1843-ban jelent meg a *Magyar hadnyelvtan* című könyve. 1844-ben főhadnaggyá léptették elő. Átkerült a Budapesten állomásozó II. zászlóaljhoz zászlóaljsegédtisztnek, majd vissza Erdélybe, Gyulafehérvárra. 1847 májusától Bécsben, a császári és királyi táborkarnál szolgált. A Katonai Térképészeti Intézetbe került, tökéletesítette a térképrajzolását, csillagászati számításokat végzett, széles körű gyakorlati tapasztalatokat szerzett. Lefordította németre Fényes Elek *Magyarország leírása* című, 1847-ben megjelent kétkötetes munkáját. 1848 júniusában már Pesten a minisztérium indulási és elhelyezési osztályán teljesített szolgálatot, majd az Országos Honvédelmi Bizottmánynál lett katonai fogalmazó. Októberben a vezérkari őrnaggyá előléptetett Czetzet Erdélybe küldték. Baldacci Manó honvédtábornok, az északerdélyi magyar csapatok parancsnokának táborkari főnöke lett, akinek leváltása után ideiglenesen az erdélyi csapatok vezetésével bízták meg, amelyeket újjászervezett. Ezt követően az új parancsnok, Bem József altábornagy táborkari főnöke lett, egyben kinevezték alezredessé. Az 1849. február 9-ei piski ütközetben jelentős szerepe volt. Az erdélyi hadjáratban mutatott kiváló teljesítményéért előbb ezredessé, május 8-án tábornokká nevezték ki. A szabadságharc bukása után Erdélyből Magyarországra, majd Bécsen keresztül Hamburgba menekült. 1850 nyarán Párizsban csatlakozott a Teleki László által vezetett emigrációs bizottsághoz. Részt vett a Savoyai Alpokban, a Genf és Annecy közötti vasútépítésen, és közreműködött a Mont-Cenis-i vasút tervezésében. 1859. március 12-én feleségül vette Basilia Ortiz de Rosast, az emigrációban

élő argentin elnök unokahúgát. Hamburgban kiadták német nyelven Bem erdélyi hadjáratairól szóló jegyzeteit, amely elsőként jelent meg a szabadságharcról írott művek közül. 1860-ban elhagyta Európát, június 14-én érkezett meg Buenos Airesbe. Kezdetben földmérő munkát végzett, az Azul környéki földbirtokok felmérésével foglalkozott. Később a Katonamérnöki Osztály parancsnokává nevezték ki ezredesi rendfokozattal. Mitre elnök a műszaki csapattest felállításával bízta meg. Feltérképezte a brazíliai, illetve a paraguayi határvidéket, elkészítette Santa Fe város vasútvonallal történő összekötésének terveit Esperanza és San Germino vidékével. Czetz a cordobai Topográfiai Intézetben dolgozott. Részt vett a Colegio Militar létrehozásának előkészítő munkálataiban, kinevezték az iskola igazgatójának. Négy évig, 1874. május 24-ig állt az intézet élén. 1874-ben Concepción del Uruguayba költözött. 1875-ben a Topográfiai Intézet elnökének nevezték ki. Utasítást adott a provincia összes kerületének kataszteri felmérésére, amely Argentínában az első ilyen munka volt. 1883-ban Buenos Airesben a Topográfiai Intézetben mérnökként helyezkedett el, ahol ismét földmérő munkát végzett. 1884-ben megalapította az Academia Militart, emellett kinevezték a hadsereg vezérkara IV. osztályának főnökévé. 1893-ban az Andok tanulmányozására vonatkozó indítványt terjesztett a kormány elé. 1895-ben, az argentin hadsereg ezredeseként ment nyugdíjba. 82 éves korában halt meg. 1904. szeptember 7-én katonai tiszteletadás mellett helyezték örök nyugalomra Buenos Aires Recoleta temetőjében.

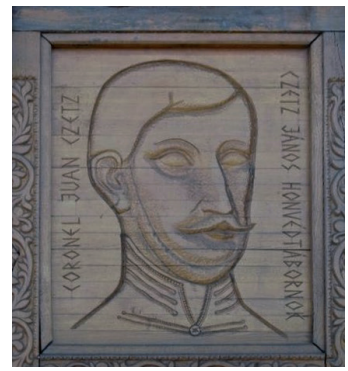

Czetz János dombormű a Plaza Hungrián, Buenos Aires, Argentína (Fotó: Tóth Gergely)

1969. október 10-én a Colegio Militar de la Nación alapításának 100. évfordulóján a hamvait átszállították és az iskola kápolnájában helyezték el. Tevékenységét Magyarországon, Erdélyben és Argentínában is nagy becsben tartják. A Fővárosi Örmény Önkormányzat 2017. május 29-én Czetz János-díjat alapított, amelyet a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karán végzett legeredményesebb honvéd tisztjelöltnek adományoz. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

Cs

családbarát munkahely: olyan munkaerő-megtartó, illetve foglalkoztatásnövelő intézkedések összessége a munkaadó részéről, amelyek segítségével az igyekszik olyan körülményeket biztosítani a munkavállaló részére, amellyel segíti a munka és a magánélet megfelelő összeegyeztetését. Ezt az Európai Unió társadalmi nemek közötti egyenlőségi politikáját meghatározó alapdokumentum *(A nők és férfiak egyenlőségéről szóló útiterv 2006–2010 – Roadmap for equality between women and men 2006–2010)* is kiemelt cselekvési területként határozza meg. Főként a női munkavállalók részére jelent nagy segítséget, ha ~en dolgozhatnak, mivel így könnyebben vállalhatják a rájuk rótt tradicionális társadalmi szerep beteljesítését a munkavállalás mellett. Magyarországon 2000-ben az akkori Szociális és Családügyi Minisztérium (SZCSM) a Magyar Agrárkamarával, a Magyar Kézműves Kamarával, valamint a Magyar Kereskedelmi és Iparkamarával közösen hagyományteremtő szándékkal hirdette meg a „Családbarát Munkahely Díj" pályázatot. A pályázat értelmében az alábbi témakörök kerülnek az egyes munkahelyek esetében monitorozásra: *a)* munkaidő – különböző munkaidőmodellekből való választás lehetősége; *b)* képzés – a munkavállalók alkalmazkodóképességének megteremtése; *c)* GYES, GYED, GYET utáni visszatérés a munka világába; *d)* gyermekintézmények – megőrzésük, fenntartásuk és korszerűsítésük; *e)* munkavállalói juttatások; *f)* munkahelyi biztonság – munkavállalói jogok, egészségmegőrzés stb. Bár a Családbarát Munkahely Díj elnyerése hozzájárul a munkáltató versenyképességének megőrzéséhez, illetve a munkaerő megtartásához, a pályázatok elbírálási szempontjai nem feltétlenül esnek egybe az érintett munkavállalók igényeivel. Valószínűleg ez is okozta a díj népszerűségének csökkenését. A Magyar Honvédségen belül is léteznek törekvések a munka és magánélet összeegyeztethetőségének megteremtésére. (M. J.) → *humánpolitika, személyügy*

Csalány Géza (1848–1907): a magyar katonai gondolkodás, ezen belül a katonaföldrajz úttörő alakja. A tatai piarista-convictus tanulója volt, majd Hainburgba, a császári és királyi hadapródiskolába került 1859-ben. 1863-ban a bécsújhelyi katonai akadémia hallgatója volt. 1866-ban (porosz–osztrák–olasz háború) a hadi események miatt soron kívül hadnaggyá avatták, és a kassai 34. magyar gyalogezredhez került. A kiegyezés után a megalakuló Magyar Honvédség kötelékében szolgált. A bécsi hadi iskolát 1878 és 1880 között végezte el. 1880-ban honvéd századosi ranggal a Ludovika Akadémiára kerül, ahol a tisztképző és tiszti tanfolyamokon földrajzot, hadi földleírást és hadászatot tanított. A Ludovika Akadémia után csapatbeosztások következtek. 1891. november 1-jén alezredessé léptették elő, s a honvédelmi minisztérium I. osztályának vezetője lett.

Az 1890-es évek első felében a nagykanizsai 20. gyalogezred, 1897-ben a nagyszebeni 76. honvéd gyalogdandár parancsnoka volt. Rövid, lugosi szolgálat után a szegedi II. honvédkerület parancsnoka volt. Ferenc József 1900. május l-jén vezérőrnaggyá, majd 1905. május 5-én altábornaggyá léptette elő. Szegedről áthelyezték Budapestre az I. honvédkerület parancsnokának. 1907. március 13-án kelt rendeletében Ferenc József „Lippai" előnévvel nemességet adományozott neki. 59 éves korában halt meg. Tudományos munkássága a Ludovika Akadémián eltöltött évekhez kapcsolódik. Legfontosabb munkái: a hadi földleírás rövid elmélete. Tansegédlet a m. kir. honvéd törzstiszti és felsőbb tiszti tanfolyam használatára; A magyar államterület hadi földleírása; Az aldunai medencze hadi földleírása; Harcászat a csapattiszt számára; Harcászat. A m. kir. honvédségi Ludovika-Akadémia szab. állam. tisztképző és egyévi önkéntes tanfolyam számára. Tankönyvei katonatisztek nemzedékeiben ültette el a haditevékenységek földrajzi szemléletét. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

csapás alóli kivonás: a csapatok és az eszközök gyors áttelepítése az ellenség által mért csapás, illetve a csapás veszélye esetén, olyan területre, körzetbe, körletbe, állásba, ahol az ellenséges csapás hatása kevésbé érvényesül. ~nak minősül a csapatok, az eszköz meghatározott időközönként végrehajtott körlet, illetve állás váltása. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

csapás: a harc tartalmának egyik eleme, amely az ellenségben történő veszteségokozásra, az ellenség szétzúzására, megsemmisítésére irányuló harctevékenység. A ~ fegyverek tüzének, valamint a csapatok erőinek és eszközeinek térben és időben összehangolt, célobjektumokra mért egyidejű vagy egymást követő ráhatása. A ~ sikerének alapvető feltétele a tűz, a mozgás és a vezetés tökéletes egysége. A tűzcsapások előkészítik, kísérik, biztosítják és teljessé teszik a manővererők harcának sikerét. A korszerű eszközök lehetőséget nyújtanak a ~ok váratlan, precíz és hatékony végrehajtására, ezáltal a siker gyors elérésére. A manőver- (élő-) erővel mért ~ történhet arcból, az ellenség szárnyából és hátából valamint ezek kombinációjával. A technika fejlődésével megjelent az elektronikai hullámokkal, illetve hackertámadásokkal mért ~. Amennyiben tömegpusztító fegyverek alkalmazásával kerül végrehajtásra a ~, a fő formája vegyi, vagy az atomfegyver alkalmazása lehet – amíg az ilyen töltetekkel rendelkező országok ezt a lehetősséget fenntartják. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

csapásmérő csoportosítás: támadásban, illetve védelemben az ellencsapás, ellenlökés végrehajtásakor a fő feladatot megoldó, annak sikerét garantáló, a fő erőkifejtés irányában csapásmérésre kijelölt és a csapáshoz megfelelő hadműveleti felépítésbe, illetve harcrendbe csoportosított erők és eszközök összessége. A ~ létrehozásával lehetővé válik a hatékony mélységi tevékenység, a gyors előretörés a kitűzött cél minél előbbi teljesítése. A ~ létrehozását a súlypontképzés elve követeli meg, amely szerint ahhoz, hogy döntő helyen és időben fölénybe kerüljünk, az ellenséggel szemben a rendelkezésre álló erőket a megoldandó feladatoknak megfelelően kell csoportosítani. A ~ba tartozik az első lépcsőben és a követő lépcsőben tevékenykedő erők zöme (állományában a sikerkifejlesztő összfegyvernemi kötelékkel, a tüzérséggel, a légvédelmi oltalmazó kötelékkel stb.), valamint az esetek többségében az összfegyvernemi tartalék is. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

csapat: 1. Tervszerűen létrehozott szervezet szükségletek kielégítése céljából. **2.** A honvédelmi rendszer keretében a haderőnemek,

a fegyvernemek és a szakcsapatok katonai (fegyveres) feladatok ellátására létrehozott, szervezett önálló alegységeinek, egységeinek, magasabbegységeinek összefoglaló megnevezése. Az önállóan szervezett ~ok vezető szervekkel. harcoló, harctámogató, harcbiztosító és logisztikai alárendeltekkel rendelkeznek. A haderőnemekhez soroljuk a szárazföldi, a légierő és a haditengerészeti kötelékeket. Magasabbegységekhez a hadosztályokat, hadtesteket stb. (C. O.) → *katonai vezetés*

csapatélet: a katonai szervezeteknél a személyi állomány foglalkoztatására tervezett, szervezett felkészítés, amely magában foglalja a kiképzést, a szolgálati elfoglaltságot, a kulturális és irányított szabadidőt. (C. O.) → *katonai vezetés*

csapatfelderítés: a katonai felderítés egyik fő neme, amelyet melyet az ellenség harcászati mélységében, elsődlegesen a manőver erők állományából (gépesített lövész, harckocsi, tábori tüzér stb.) kijelölt szervezetszerű vagy ideiglenesen létrehozott alegységszintű felderítőszervekkel hajtanak végre. Megjegyzés: a ~ lehet egy olyan harcfeladat, amelyet azért hajtunk végre, hogy vizuális megfigyeléssel vagy más felderítő (aktív és passzív) módszerekkel információkat szerezzünk az ellenfél vagy a potenciális ellenfél tevékenységéről és erőforrásairól, vagy pontosítsuk az adott terület meteorológiai, vízrajzi, vagy földrajzi jellemzőivel kapcsolatos adatainkat, alapvető feladta lehet még a szemben álló fél várható tevékenységének (szándékának), a fenyegetettség mértékének megállapítása. (H. H.) → *felderítés*

csapathagyomány: a katonai közösségek – a hadsereg egészétől az alegységig terjedőleg – életében hosszabb időszak alatt kialakult és nemzedékről nemzedékre szálló felfogás, szokás, rend, mindennapos tevékenységi formák tudatos ápolása, amely az adott közösség életét megkönnyíti, megszépíti. A ~ magában foglalja az egyetemes és a magyar hagyományok egy részét, ugyanakkor a katonai közösségek tapasztalatait, értékátadásait jelenti. Ezért állandó kölcsönhatásban, hol harmóniában, hol pedig konfliktusban van a változásokkal. A ~ valójában a felhalmozott múltbeli élmények, tapasztalatok átadása, ami lényegesen tágabb fogalom, mint a csapatmúzeum vagy az emlékszoba létesítése. Értelmi és érzelmi elemeket tartalmaz, amelyek csak együttesen képesek pozitív hagyományok erősítésére. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

csapatkiképzés: a csapatoknál és a kiképzési bázisokon folyó oktató, felkészítő tevékenység. Ennek során az egyéni felkészítés és a kötelékek felkészítése komplex rendszerben történik. A ~ magában foglalja a harckészültségi feladatokat a harctevékenységek és a békeműveletek végrehajtásához, valamint a katasztrófavédelmi feladatokhoz szükséges elméleti és gyakorlati tudást, jártasságot és készséget. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

csapatmozgás: a csapatoknak kijelölt céllal, különböző módon végrehajtott, tervezett, szervezett helyváltoztatása. A helyváltoztatás történhet egy körletből egy másik körletbe, vagy kijelölt terepszakaszra. Úgy kell megtervezni, hogy a csapatok időben és harcképességüket megőrizve érkezzenek ki a részükre kijelölt helyre. A ~ végrehajtható menettel, illetve vasúti, légi és vízi szállítással vagy ezek kombinációjával. A ~ok tervszerű és szervezett végrehajtása megköveteli a hozzáértő előkészítést a személyi állomány és az anyagi-technikai gondos felkészítését, a csapatok magas szintű kiképzettségét. A csapatoknak állandóan készen kell lenniük a ~ok végrehajtására az ellenség

várható különböző behatásai alatt is. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

csapatmunka: egymást kiegészítő képességekkel rendelkező kisszámú emberek csoportja, akik egy teljesítményhez kötődő cél érdekében elkötelezték magukat, ugyanakkor kölcsönösen elszámoltathatónak tartják önmagukat. A honvédelmi tevékenység sikere a katonák együttműködésével biztosítható. A különböző katonai feladatok sikeres megtervezése, megszervezése és megvalósítása a közös munka eredménye, amely a törzsek és az alegységek együttműködésén, összekovácsoltságán alapszik. A csapat kialakítása, a csapatmunka sikere tréningeken, a törzsvezetési gyakorlatokon, az alegységek, egységek kiképzésén, a katonák elkötelezettségén alapszik. (C. O.) → *katonai vezetés*

csapatmúzeum: a katonai alakulat megalakulásától a legutóbbi időkig terjedő időszak emlékeinek megörökítésére berendezett kiállítóhely. Az érvényes törvények szerint hivatalosan nem illeti meg a múzeum kifejezés, de a köznapi nyelvben általánossá és elfogadottá vált. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

csapatnem: a haderőnemen belül azonos fegyvernemhez, illetve szakcsapathoz tartozó, azon belül pedig rendeltetés és sajátos fegyverzet szerint elkülönülő katonai erő. A sajátos rendeltetés és fegyverzet sajátos szakharcászatban (kiképzés) és esetenként szervezeti felépítésben is tükröződik. A ~ek a harctevékenységek fokozódó sajátos fejlődésének, az államok gazdasági lehetőségeiből következő szükségszerűségének, illetve a katonai eszközök specializációjának köszönhetően jöttek létre. A lövészcsapatok esetében megkülönböztethetünk gépesített, gépkocsizó, könnyű, rangertípusú lövészeket stb., mint ~eket, ugyanakkor említést érdemel a korábban fegyvernemként létező lovasságon belül kialakult – egyetlen magyar eredetű – ~, a huszárság. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

csapatok előrevonásának tüzérségi támogatása: a támadás tüzérségi támogatásában a tüzérségi pusztítás négy fő időszakának egyike. Amennyiben a támadást a saját csapatok mélységből történő előrevonása előzi meg, úgy a főerők tervszerű, szervezett előrevonásának biztosítása, harcképességük megóvása érdekében végrehajtásra kerül a ~. A ~ legkorábban a csapatok megindulásával egy időben kezdődik, és tart a roham tüzérségi előkészítés kezdetéig. A tábori tüzérség ellentűz végrehajtásával pusztítja az ellenség felderített tömegpusztító fegyvereit, sorozatvető és tüzérütegeit, amelyek pusztítani képesek az előremozgó csapatokat: az általános tűztámogatás keretében pusztítja az ellenség dandár- (ezred-) és magasabb szintű vezetési pontjait, elektronikai harc- és felderítőeszközeit, továbbá a saját repülők tevékenységének irányaiban lévő légvédelmi eszközeit. A feladatok végrehajtásába elsősorban az ellenséggel közvetlen harcérintkezésben lévő csapatok tüzérsége, továbbá az általános támogató és az általános támogató, megerősítő tüzérosztályok kerülnek bevonásra a szükséges mértékben. Ez utóbbiak tűzfeladataikat lehetőség szerint ideiglenes tüzelőállásokból hajtják végre. (M. G.) → *tüzérség*

csapatok felváltása: harchelyzetben az elfoglalt állások, körletek, terepszakaszok tervezett átvétele és átadása. Végrehajtják átcsoportosításkor, az ellenséggel közvetlen harcérintkezésből indított támadásnak, megindulási körlet elfoglalásakor, védelemben, harcból való kivonáskor. A ~ának rendjét az elöljáró parancsnok határozza meg. A felváltásban részt vevő csapatok törzsi közösen dolgozzák ki és szervezik meg

a váltás rendjét és feladatait. A váltáskor átadják a az elfoglalt állásokat, körleteket, terepszakaszokat; az ellenségre vonatkozó értesüléseket; a terepre, a tűzrendszer megszervezésére és vezetésére, a műszaki berendezésre és zárakra, a vezetés és híradás megszervezésére vonatkozó adatokat stb. A felváltott kötelékeket gyülekezési körletekbe kivonják ezek a továbbiakban a megszabott feladatok szerint tevékenykednek. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

csapatok harci lehetőségei: a kötelékekre jellemző mutatók, amelyek a csapatok harci erejére és haditechnikai eszközeinek alkalmazhatóságára vonatkoznak. A ~nek összetevői: *a)* a fegyverek mennyisége és minősége; *b)* a kötelék feltöltöttsége, a kiképzettségének színvonala, harci tapasztalata; *c)* a parancsnoki állomány és a törzsek minősége, a vezetés technikai biztosítottsága; *d)* az anyagi eszközök állapota, a velük való feltöltöttség. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

csapatok légi szállítása: a szállítás a csapatmozgás azon fajtája, amikor az alegységek, egységek helyzetváltoztatásukhoz külső segítséget veszik igénybe. A ~ a szárazföldi erők csapatmozgásának egyik módja, a csapatoknak egyik körletből a másikba történő szervezett, légi szállítóeszközök felhasználásával végrehajtott helyváltoztatása. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

csapatok tömegpusztító fegyverek elleni védelme: ABV-védelem; fogalom tartalma, rendszabályai az elmúlt évtizedek során többször változtak (B. T.) → *ABV-támogatás*

csapatpróba: nevezzük azt, a várható felhasználásnak, alkalmazásnak megfelelő, vagy azt legjobban megközelítő körülmények közötti vizsgálatot, amely annak megállapítására irányul, hogy a rendszeresítésre tervezett gépjárműtechnikai eszköz megfelel-e a tervezett szolgálati feladatok szerinti alkalmazási követelményeknek. A ~ megkezdésére csak a sikeresen befejeződött haditechnikai ellenőrző vizsgálat után kerülhet sor. A ~át minden esetben a hadfelszerelés egészére tekintettel kell végezni, azonban már rendszeresített eszközön végrehajtott modernizáció, fejlesztés, átalakítás, illetve új típusváltozat esetében az korlátozódhat a változásokkal érintett részfeladatokra. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

csapatszállítás: a katonai erők csapatmozgásának egyik módja, a csapatoknak az egyik körletből a másikba való tervszerű és szervezett, nagyobb távolságú helyváltoztatása, amelyet különféle szállítóeszközök és közlekedési alágazatok (közúti, vasúti, légi, vízi) felhasználásával hajtanak végre. A csapatmozgások formáját döntően az a tény befolyásolja, hogy várható-e ellenséges tevékenység a mozgás-mozgatás során. Amennyiben nem várható ellenséges tevékenység úgy egyes komponensek, amennyiben ellenséges tevékenység várható a mozgatások során, úgy komplex harcképes kötelékek közlekedtetése, szállítása történik. A katonai szervezetek szállítása a katonai és a polgári szállítókapacitások egyesítésével kerül végrehajtásra. A ~ a szállító erőket, eszközöket; a szállítási módokat; a rakodó alegységeket, tevékenységeket; a közlekedési infrastruktúrát; valamint a mozgást irányító alegységeket, műveleteket magában foglaló rendszer. (F. R.) → *közlekedési támogatás*

csapatszállítmány: katonavonatban (hajón, repülőgépen) elszállításra kerülő katonai szervezet (intézmény), egy vagy néhány alegység, rész (különítmény vagy pedig egyes esetekben haditechnikai eszközök) sorozata vagy összessége. (F. R.) → *közlekedési támogatás*

csapatszolgálat: alegységeknél, egységeknél, magasabbegységnél meghatározott beosztásban szolgálati feladatot ellátó katona. (C. O.) → *katonai vezetés*

csapattájékoztatás: nem széles körben elterjedt fogalom, amelynek célja a műveletben részt vevő vagy bármilyen formában érintett katonai erők állományának differenciált tájékoztatása a tervezett és végrehajtott feladatokról, eseményekről és történésekről, aktuális információkról. A lélektani hadviselés eszközeit, infrastruktúráját használja (audió-, videó és nyomtatott média), de az üzenetek megfogalmazása a parancsnok, a személyügyi és a csapatjólétszolgálatok feladata. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

csapattiszt: alegységeknél, egységeknél, magasabbegységnél beosztásba kinevezett, szolgálati feladatot ellátó tiszti rendfokozattal rendelkező katona. (C. O.) → *katonai vezetés*

csapatvezetés: a parancsnokok és törzsek osztatlan személyi felelősségén alapuló azon tevékenysége, amely meghatározott, elérendő célkitűzések teljesítése érdekében biztosítja a szervezetszerű és a támogató erők műveleteinek előkészítését és vezetését. A ~ mindenekelőtt akaratérvényesítés és akaratmegvalósulás folyamataként nyilvánul meg. A ~ a katonai vezetés szűkebb területe, a csapatok fegyveres küzdelemre és béketámogató műveletre történő felkészítését és a műveletek vezetését foglalja magában. A parancsnokok és törzsek olyan céltudatos tevékenysége, amely az alárendelt csapatok tevékenységének megtervezését, megszervezését, folyamatos irányítását végzi a kitűzött célok elérése érdekében. A ~ olyan parancsnoki tevékenység, amely állandóan ismétlődő folyamatként, ciklikusan, egyre magasabb szinten realizálódik. A célok kitűzésével, a döntéshozatali folyamattal, a feladatok folyamatos teljesítésével, az alárendeltek ellenérzésével, irányításával, és értékelésével valósul meg. A ~ben döntő tényezővé válik a reagálási idő minimalizálása. Ez pedig a szárazföldi, a haditengerészeti és a légierő integrált vezetési rendszerében valósítható meg, amelyben döntő jelentőséggel bír az automatizáltság foka, a döntéstámogató rendszer hatékonysága. A NATO vezetés-irányítás a C4ISR-rendszeren alapul, amely a: *a)* Command – vezetés, parancsnoklás; *b)* Control – irányítás; *c)* Communication – kommunikáció; *d)* Computer – számítógép; *e)* Intelligence – hírszerzés, felderítés vagy közvetlen úton történő információszerzés; *f)* Surweillance – felügyelet, ellenőrzés, őrizet; *g)* Reconnaissance – felderítés, megfigyelés, közvetlen kikémlelés elemeit foglalja magában. (C. O.) → *katonai vezetés*

csapatvonat: a gyalogság, a lovasság és a tábori tüzérség közvetlen szükségletei fedezésére szervezetszerűen beosztott eleség-, födeles és markotányos kocsik: a lovasság szerszámkocsijai; a tüzérség az utászok szerelékkocsijai, valamint és a tartalék lovak alkotják. Tagozódása: ütközetvonat, málhavonat. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

csapatzászló: a hazához, a nemzethez, az eskühöz és a csapathoz való kitartó hűség, valamint a bátorság, a katonai becsület és a bajtársiasság jelképe, az adott katonai szervezetet önmagában is megtestesítő szimbólum. Kifejezi a nemzet és fegyveres erői összetartozását, a katonákat a haza önzetlen szolgálatára és önfeláldozó védelmének kötelezettségére emlékezteti. A csapatok zászlói a hajdani tábori jelképekből fejlődtek ki, a 9. században már mai alakjukban használták. Eredeti rendeltetésük a menetirány (a roham irányának) kitűzése

volt, ezért többnyire a csapatok előtt vitték. Minden csapatnak megvolt a maga zászlaja, amely az együvé tartozást, a hozzá igazodást jelképezte. A seregek nagyságát a zászlók száma alapján is mérték. A hadra kelt seregnek volt egy főzászlója is, ezt a főparancsnok (fővezér) sátra előtt tűzték a földbe, menet közben külön kocsin vitték. A régi igazságszolgáltatásban a ~nak külön szerepe volt; ha a katonát a ~ hegyével meglökték, az becstelenségét hirdette, feje feletti lobogtatásával rehabilitálták. A ~ hegyével lefelé fordítása a lázadásnak, lehajtása a megadásnak volt a jele. A Magyar Honvédség ~ra jogosult katonai szervezetei a dandár, az ezred, az önálló zászlóalj (osztály) és a velük azonos jogállású katonai szervezet. A korábban nem említett katonai szervezet részére ~ adományozására a Honvéd Vezérkar főnöke javaslatot tehet. A ~ átadása a nemzeti, állami és katonai ünnepek alkalmával, ünnepélyes keretek között történik. A ~t külön szabályok szerinti katonai tiszteletadás illeti meg. A csapatzászlóra elismerésként ünnepélyes alkalmakkor a honvédelemért felelős miniszter vagy a Honvéd Vezérkar főnöke zászlószalagot köthet. A ~t a katonai szervezet alkalmazása során, továbbá menetben a parancsnok (vezető) által meghatározott módon, katonai rendezvényen zászlókísérő szakasz által kell őrizni, egyéb esetben pedig a katonai szervezet törzsének körletében, a megfelelő tiszteletet kifejező körülmények között kell tárolni. A ~ megőrzéséért a parancsnok felelős. A katonai szervezet megszűnése esetén a ~ a kijelölt jogutód szervezetre száll. Ha nincs kijelölt jogutód, a ~t az arra illetékes szervezet részére (jelenleg a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum) részére megőrzés végett át kell adni. A Magyar Honvédség hadihajói az állami felségjog jelzésére hadilobogót használnak. A hadihajók árbocjelvénye az árbocszalag, a rangidős parancsnoki lengő és a miniszteri lengő. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy* (C. O.) → *katonai vezetés*

csapdacél: elektronikai hadviselésben alkalmazott olyan egyszeri alkalmazású, elektromágneses energiát kisugárzó eszköz, amelyet a harci technikai eszközökből juttatnak ki önvédelmi céllal. A ~ a kijuttatását követően az elektromágneses kisugárzással célokat imitál, amelyek eltérítik a közeledő rakétákat. A ~ elsősorban repülőgépfedélzetről juttatható ki, de alkalmazható hajók önvédelme érdekében is. A ~ alkalmazását tekintve lehet kilőhető, kidobható, vagy a védendő harci technika után vontatott. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

Császári és Királyi Hadügyminisztérium Országleíró Irodája (Landesbeschreibung Bureau des K. und K. Generalstabes): az iroda Bécsben működött, és a vezérkar munkáját segítette. A katonaföldrajzi adatok gyűjtését, értékelését, amelyek áttekintést adtak a természeti és társadalmi környezet hatásáról, a fegyveres küzdelem megszervezésére, a vezérkar hatáskörébe utalták. Szoros kapcsolat alakult ki a térképészet és a katonaföldrajz között. Az iroda a szárazföldi haderők részére kijelölt hadszínterek (északnyugati, délnyugati, déli és északkeletiterületét dolgozta fel és írta le katonaföldrajzi vonatkozásait. A hadszínterek leírása és értékelése térképen történt. Az iroda számos segédletfajtát adott ki: katonai földrajzi segédlet, hadműveleti segédlet, egyes katonai szempontból különösen fontos területek részletes segédletei, folyóleírások, vasúti tábori segédletek, a külföldi erődítések részletes leírása, az európai államok haderőire vonatkozó segédletek, katonai statisztikai hadisegédletek és a tengerpart hadi leírása. A katonaföldrajzi segédletek a hadszínterek viszonyainak rövid ismertetésére szolgáltak.

Az alábbi információkat nyújtották: határok, általános beosztás; domborzat, terepfajták; terepfedezet, járhatóság, útviszonyok; áttekinthetőség; vizek; éghajlati és egészségügyi viszonyok; közlekedési eszközök (vasutak, utak, szállítóeszközök); népességi, települési és közigazgatási beosztás; igénybe vehető segélyforrások; ivóvízviszonyok; erődítések; rövid hadtörténelmi példák, a területen lezajlott fontosabb hadjáratok és csaták ismertetése; pénz, mérték, súly, időszámítás (ha eltérő); a források és a szakirodalom felsorolása. A hadműveleti segédlet a háborús előkészületek és a katonai használat szempontjából fontos információkat tartalmazó haditérkép volt. A térkép tartalmazta a közlekedési hálózatot, vízi akadályokat, hidakat, fontos és kedvező átkelőhelyeket, bel- és külföldi erődítményeket és aknamezőket, sziklaakadályokat, karsztos területeket, szőlőterületeket, rizsföldeket, vizenyős talajt, vízben szegény területeket a fontosabb ivóvízforrások megjelölésével. A részletes hadisegédletek a hadműveleti segédletek kiegészítő részei voltak. Olyan adatokat tartalmaztak, amelyek az adott területen a harc szervezésére és megvívására hatással voltak. Nagyon értékesek a folyamleírási segédletek is, amelyek mindazokat a vizeket tartalmazták, amelyek folyásuk, vízhozamuk, a medrük állapota miatt nem gázolhatók át. Szerepeltek benne azon kisebb vizek, amelyek völgye vagy mellékterepe növelte a folyó akadályjellegét. Ezen segédleteknek óriási jelentőségük volt. Elkészítésükhöz nélkülözhetetlenné vált széles körű földrajzi ismeretekkel rendelkező szakemberek bevonása, mert a földrajzismeretet csak megfelelő katonai szemlélettel és tudással párosítva tudták hasznosítani. Az iroda állományába szakképzett geográfus is tartozott. Az első világháború előtt már minden haderő széles körben alkalmazta a katonaföldrajzi ismereteket. Felismerték, hogy a segédletek nyilvánosságra hozatala veszélyes következményekkel járhat, mert az elkészített értékelések részletesen bemutatják az adott országot vagy területet, amelyből a gyenge pontokra, adottságokra lehetett következtetni. Ennek következménye a katonaföldrajzi munka titkosítása volt. A titkosítás, a nyilvánosság hiánya azonban akadályozta a fejlődést, szűkítette a kutatók körét és növelte a szubjektív döntések és következtetések lehetőségét. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

csatárlánc: a gépesített lövész- (gyalog-, gépesített gyalog-) szakasz, század gyalogharcrendjének egyik alakzata támadásban, ahol a katonák egymástól 6–8 m (8–12 lépés) távolságra, vonal alakzatban helyezkednek el. A ~ lehetővé teszi a lövész katonák (csatárok) számára a terep kihasználását, a hatékony tüzelést, és hozzájárul az ellenség tűzhatásának csökkentéséhez. A ~ a 19. század végén és a 20. század elején váltotta fel a korábbi zárt alakzatot a puska technikai tökéletesedése, elszaporodása okán megnövekedett tűzhatás ellensúlyozására. A 19–20. század fordulóján a támadásban valamennyi európai hadseregben a gyalogság harcrendjének alapvető formájává vált. A ~ban a lövészek (csatárok) kezdetben sűrűbben helyezkedtek el. A géppuska megjelenése a harcmezőn a lövészek (csatárok) közötti tér- és távköznövekedéshez vezetett. Az első világháború kezdetén a ~ban a lövészek (csatárok) közötti távolság nem volt nagyobb két lépésnél; ez a háború folyamán négy-öt, a háború végén hat lépésre növekedett. A második világháborúban lövészek (csatárok) között 6–8 lépés, vagyis 4–6 m volt az irányadó távolság. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

csatlakozási pont: a terep könnyen azonosítható pontja, ahol két az ellenség leküzdésében részt vevő baráti erő érintkezik egymással. Amennyiben az egyik erő helyben marad, akkor a ~ot ott jelölik ki, a moz-

gásban lévő erő útvonala metszi a helyben maradó kötelék biztosító erőit. Két mozgásban lévő köteléknél ott jelölik ki, ahol két kötelék megközelíti egymást. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

cselekvési változat: egy lehetséges megoldása az azonosított problémának. A ~ok kidolgozásánál alkalmazott lépések segítségével a törzs képes lesz a változatokat lépésről lépésre elemezni és összehasonlítani, miközben mindvégig szem előtt tartják a parancsnoki szándékban, illetve utasításban meghatározottakat. A ~ok kidolgozása alatt a tervezők folyamatosan figyelik és felhasználják a korábban megfogalmazott problémát, a küldetést, a parancsnoki szándékot, a tervezési útmutatót, valamint minden más olyan elkészült okmányt, amelyet a feladattisztázás során már elkészítettek. A ~ kialakításánál figyelembe kell venni mind a hadműveleti, mind a harcászati követelményeket. A későbbiekben elfogadott ~ válik a parancs megírásakor a művelet elgondolásává. A parancsnok részvétele a ~ kidolgozásában segíti a tervezőket, hogy a rendelkezésre álló időt kihasználva egy rugalmas, ugyanakkor átfogó változat szülessen. Az idő megtakarítása céljából a parancsnok korlátozhatja a kidolgozandó változatok számát, ezzel elérve, hogy a meghatározottak szerint eljárva nem kell új lehetőségeket felfedezni. Azonban minden készülő ~ esetén figyelni kell az alábbi követelményekre, hogy a változatok maradéktalanul megfeleljenek ezeknek: *a)* megvalósíthatóság – egy ~ akkor megvalósítható, ha a katonai szervezet rendelkezik mindazon erőforrásokkal, amelyek biztosítják, hogy a feladat meghatározott helyen, a rendelkezésre álló időben végrehajtható; *b)* elfogadhatóság – akkor elfogadható egy ~, ha a hadműveleti, harcászati előnyök (siker) arányban állnak az előre jelzett technikai és személyi veszteséggel; *c)* alkalmasság – mindegyik ~nak megnyugtatóan bizonyítania kell, hogy összhangban van a parancsnok szándékával, valamint útmutatójával; *d)* megkülönböztethetőség – minden ~nak markánsan el kell térnie a többitől. Ilyen eltérések lehetnek a végrehajtásra kerülő manőverek, a harccsoportosítás, a végrehajtás napszaka, a tartalék alkalmazásának rendje, az erő-eszköz elosztás terén; *e)* teljesség – az elkészített ~nak választ kell adnia a következő kérdésekre: ea) hogyan támogatja a döntő művelet a küldetés sikerét; eb) hogyan támogatja a támogató művelet a döntő művelet sikerét; ec) hogyan segíti a kiszolgáló művelet a támogató és döntő műveletet; ed) milyen támadó, védő, biztosító és civil támogató feladatok kerülnek kialakításra; *f)* elvégzendő feladatok és feltételek a siker érdekében. A jól felépített ~ mindig figyelembe veszi a soron következő harctevékenység követelményeit is, rugalmasan kezeli az előre nem látható tevékenységek, események bekövetkeztét. A ~ kidolgozása során a parancsnok és törzse folytatja a kockázat elemzését, figyelmét azokra a veszélyekre összpontosítva, amelyek a küldetés sikerét befolyásolhatják. A törzs a változatok kidolgozása során folytatja a harcmező felderítő előkészítés és más eddig elkészült dokumentumok felülvizsgálatát is, és bedolgozza azokba a szükséges frissítéseket. (K. Z.b) → *hadművészet*

csillagászati azimut: a csillagászati északi irány (valós észak, földrajzi észak) és a tereptárgy között, az óramutató járásával megegyező irányban mért vízszintes szög. (M. G.) → *tüzérség*

csomó: a sebességmérés egyik mértékegysége, amely elsősorban a légi és tengerészeti navigációban, valamint a meteorológiában használatos. Bár alkalmazását a Nemzetközi Mértékegységrendszer (Système International d'Unités – SI) nem támogatja, használata megengedett és elfogadott az említett

alkalmazási körökben. A nemzetközi gyakorlatban az angol eredetű kn (knot) rövidítést alkalmazzuk. Egy csomóval haladva egy óra alatt egy tengeri mérföld (1852 m) tehető meg, ami az ideális gömbnek tekintett Föld felszínén egy ívperc hosszúságnak felel meg egy adott délkör mentén. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

csoport: az emberi társadalomban, az emberek tevékenységeik zömét társas formában, valamilyen ~ kötelékében végzik. A szociológia csoportnak nevezi az egyének olyan együtteseit, amelyeket bizonyos közös ismérvek jellemeznek, kötnek össze. Megkülönböztetünk informális (elsődleges) ~okat (társadalmi kiscsoportok) és formális (másodlagos) ~okat (társadalmi nagycsoportok, szervezetek). Az elsődleges informális csoportokat mindenekelőtt az jellemzi, hogy spontán jönnek létre, és olyan kis taglétszámmal rendelkeznek, hogy minden csoporttag számára adott a szemtől szembeni kapcsolat lehetősége mindenki mással. Ezeknek a kapcsolatoknak a kialakulásában különösen nagy szerepük van az érzelmi tényezőknek. A másodlagos formális csoportok, amelyeknek létesülése többnyire a csoporton kívüli tényezőktől, külső akaratelhatározástól függ. A formális csoport a társadalmi intézményhálózat szerves része, a társadalom funkcionális alapegysége, amely a társadalmi munkamegosztásban konkrét szerepet tölt be. Ilyen ~ok lehetnek például a különféle szervezetek, intézmények – közöttük a hadsereg – és azok kisebb-nagyobb alrendszerei, belső csoportjai. Mivel azonban a formalizált vagy intézményesült struktúrával rendelkező másodlagos csoportokban is kialakulnak a nem formalizált kapcsolatok, ezeken a ~okon belül is megfigyelhető az elsődleges informális csoportok létrejötte. A ~hoz tartozás szempontjából megkülönböztetünk tagsági és vonatkoztatási csoportokat. A vonatkoztatási csoportok azért fontosak, mert befolyásolják az egyén személyiségének alakulását, hatással vannak társadalmi magatartására, értékeinek és nézeteinek formálódására. (K. J.) → *katonaszociológia*

csoportdinamika: a csoporton belüli informális kapcsolati viszonylatok változása, a csoport belső szerkezetének átalakulása. Egyben a csoportfolyamatokat vizsgáló pszichológiai irányzat (K. Lewin) is, amely a csoportot mint funkcionális egységet tekintve például a tagok közötti kapcsolatokat, azok ok-okozati rendszerét kutatja, illetve a csoportlélektani ismeretek gyakorlati alkalmazását szorgalmazza többek között a munkahelyeken. A ~ azon a tényen alapul, hogy az emberi együttlét mindig létrehoz a jelenlevőkben egyfajta többletfeszültséget, hiszen valamilyen hatást próbálunk gyakorolni a másik emberre, és persze ő is hat ránk. A csoportban a tagok interakcióba kezdenek, kapcsolatokat hoznak létre, kommunikálnak, együttműködnek, amelynek hatására megváltozik a csoport, de megváltozik maga a személy is. (Megjegyzés: a ~ elveit, tanulságait, tapasztalatait a pszichológia, szociológia, antropológia, politikatudomány, oktatás, szociális ellátás, az üzlet és a kommunikáció terén is hasznosítják.) (B. J.c) → *katonapszichológia*

csoportfőnökség: a honvédelmi tárca szakterületi stratégiájának, szakterületi doktrínájának kidolgozása, a megvalósítással kapcsolatos döntések előkészítése, a stratégiához és doktrínához kapcsolódó oktatási, felkészítési követelmények kidolgozása, a szükséges szabályozók kiadása. Honvéd Vezérkar csoportfőnökségei (2018): *a)* HVK Felderítő Csoportfőnökség; *b)* HVK Haderőtervezési Csoportfőnökség; *c)* HVK Hadműveleti Csoportfőnökség; *d)* HVK Híradó, Informatikai és Információvédelmi Csoportfőnökség; *e)* HVK Logisztikai

Csoportfőnökség; *f)* HVK Személyzeti Csoportfőnökség. (C. O.) → *katonai vezetés*

csoportos célok: azon meghatározott méretű területen elhelyezkedő – meghatározott méretű tűzkörletbe foglalt – egyes célok, amelyeknek külön-külön, egy időben történő pusztítása nem lehetséges, vagy nem célszerű. Tulajdonképpen földrajzilag integrált célsorozat-koncentráció. (Sz. T.) → *tüzérség*

csoportos célra önállóan vezetett tűz: olyan kisméretű csoportos álló célra üteggel, vagy tűzszakasszal, megosztott irányzással vezetett tűz, amelynek pusztításához – a tüzelés célkitűzésének eléréséhez – az üteg (tűzszakasz) tűzképessége is elegendő. (Sz. T.) → *tüzérség*

csoportos döntéshozatal: a csoportos döntéshozatal lehetővé teszi a megalapozottabb információellátást. A döntés folyamata: *a)* a döntési helyzet felismerése; *b)* döntés-előkészítés; *c)* döntési változatok kidolgozása; *d)* döntés = választás; *e)* döntés végrehajtása (utasítás, parancs, rendelkezés, szervezés); *f)* ellenőrzés (visszacsatolás). A csoportos döntések a demokratikus szabályok alapján lehetnek egyszerű vagy abszolút többségűek. A csoportos döntés előnyei: *a)* a csoport ismeretanyaga nagyobb; *b)* több megoldási lehetőség merül fel; *c)* szélesebb körű az elfogadottsága; *d)* több szempontú az értékelés. Negatívumai lehetnek: *a)* a vezetők manipulálják a csoportot; *b)* alkalmazkodás történhet az átlaghoz; *c)* rivalizálás lehet a csoporton belül; *d)* kompromisszumra törekvés; *e)* döntési felelősség hiánya; *f)* csoportok érdekérvényesítése könnyebb. Katonai szervezetek vonatkozásában mindig a parancsnok (vezető) dönt. Ebből adódóan a felelősséget is ő viseli. (C. O.) → *katonai vezetés*

csoportos foglakozás: a tisztek, honvéd tisztjelöltek kiképzésének egyik formája, amelyet tanteremben vagy terepen térkép, illetve terepasztal felhasználásával vezetnek le. Rendeltetése a kiképzendők vezető- és irányítóképességének fejlesztése, továbbá az, hogy egy-egy harcászati helyzet alapján minél tökéletesebben sajátítsák el az elméleti ismereteket, illetve szerezzenek jártasságot az elmélet bonyolult helyzetekben való alkalmazásában. A ~ összekötő láncszem az elméleti foglalkozások és a gyakorlatok között. A ~ közben a résztvevők rendszerint önállóan vagy közösen ugyanazt a munkát végzik. A ~okat néha a hadijáték elemeivel is kiegészítik. Ilyenkor a kiképzendők különböző szolgálati személyek szerepében tényked nek. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

csoportos harcrend: a harckocsik megjelenését követően kialakult harcrend, amikor a gyalogalegységek a harckocsik oltalmát kihasználva nyomulnak előre, majd a harchoz szétbontakozva, minél szorosabb együttműködést valósít meg a két fegyvernem. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

csoportos kutatás: a kooperatív oktatási módszerek egyik formája, amelyet Izraelben dolgoztak ki. A résztvevők által alakított 2–6 fős csoportok közös tervezést, kutatást folytatnak. Az egész közösség által feldolgozott anyag egy résztémáját választja ki a csoport, s ezt tovább bontva egyéni feldolgozás következik, majd összeállítják a csoportbeszámolót, amelyet az egész közösséggel ismertetnek. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

csoportos tanulás – egyéni vetélkedő: a kooperatív oktatási módszerek közé tartozó eljárás. A csoportmunka után minden csoport

egy-egy tagja vetélkedik egymással (a legjobbak az első, a kevésbé jók a második, az azt követők a harmadik stb. asztalnál, hasonlóan, mint a sakkversenyeken). Minden vetélkedő csoportban a tagok a helyezésük alapján pontszámot kapnak, amivel növelik csoportjuk eredményét. A leggyengébben teljesítő személy is a maximális pontszámmal járulhat hozzá csoportja eredményéhez, ha a vele azonos színvonalúak között első helyezést ér el. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

csoportos tanulás: a kooperatív oktatási módszerek egyik formája, amely a tanulók (4–6 fős) kiscsoportokban végzett tevékenységén alapul. Az ismeretek és az intellektuális készségek fejlesztésén túl kiemelt jelentősége van a szociális készségek, együttműködési képességek kialakításában. A ~ egyéniteljesítmény-módszer esetében a tanulók négyfős heterogén csoportban dolgoznak a kiképző által tartott bevezető foglalkozás után. Arra törekszenek, hogy a csoport minden tagja jól felkészüljön a közös munkát követő egyéni beszámolóra. A beszámolón nyújtott teljesítményt minden kiképzendő korábbi teljesítményéhez viszonyítják. Az egyes tagok által ily módon kapott pontok összege adja meg a csoport teljesítményét jelző pontszámot. Az oktatói bevezető foglalkozás, a csoportban végzett gyakorlás és a beszámoló együtt általában 3–5 órát vesz igénybe. A módszer elsősorban a pontosan definiált, egy helyes megoldást igénylő feladatok megoldásakor eredményes. Az egyénivetélkedő-módszer csak az értékelés módjában tér el az előzőtől. A két módszer közös sajátossága, hogy a csoport céljainak elérése csak akkor lehetséges, ha minden résztvevő elérte a kitűzött célokat. A csoportos értékelés azt jelenti, hogy a csoportnak el kell érnie egy bizonyos teljesítményt. Ez nem jelent vetélkedést a többi csoporttal. Lehetséges, hogy mindegyik csoport eléri a kívánt szintet a rendelkezésére álló idő alatt, de lehet, hogy egyik sem. Az egyéni felelősség abból fakad, hogy a csoport sikere minden egyes résztvevő teljesítményétől függ. Ez arra is sarkallja a tagokat, hogy segítsék egymást, biztosítsák, hogy mindenki jól felkészüljön a beszámolóra vagy a vetélkedőre. Az egyenlő esély a sikerre azt jelenti, hogy a kiképzésben részt vevő személy a saját viszonylagos fejlődésével tud hozzájárulni a csoport eredményességéhez. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

csúszó (pásztázó) zavarás: az aktív elektronikai zavaró tevékenységek olyan fajtája, amely során egy keskenysávú, az egységnyi frekvenciasávra nézve magas szintű zavaró jelet széles frekvenciatartományon belül periodikusan mozgatnak. Ha elégséges sebességgel mozog, „csúszik" a lefogandó frekvenciatartományon belül, akkor a vevőkészülékek szempontjából szinte folyamatosnak tűnik a zavarás, miközben energetikailag jóval hatékonyabb zavarás érhető el, mint a széles sávú (záró) zavarás esetén. A nagy szintű, csúszó zavarjel hatással lehet a vevőkészülékek automatikus erősítésszabályozó áramköreire (Automatic Gain Control – AGC) is, mert a nagy szintű jel erősítéscsökkentést vált ki, és a normál erősítés csak egy bizonyos idő után áll vissza, amikorra egy újabb söprés bekövetkezhet. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

D

dandár: fegyvernemek, szakcsapatok, logisztikai kötelékek alegységeiből létrehozott harcászati színű magasabbegység. A ~ típusát a rendeltetése határozza meg. Ennek megfelelően megemlíthetünk összfegyvernemi, fegyvernemi, szakfeladatot és kiszolgálói feladatot végrehajtó ~okat. A harc megvívása szempontjából ezek lehetnek harci, harci támogató vagy harci kiszolgáló ~ok. Az összfegyvernemi ~okat fő haditechnikai eszközük típusától függően nehéz (lánctalpas, gyalogsági harcjárművel felszerelt), közepes (gumikerekes, páncélozott szállító harcjárművel rendelkező), könnyű (gépkocsival, tehergépkocsival ellátott) ~oknak nevezzük. A ~ok megnevezését a benne rendszeresített fő feladatokat végrehajtó alegységek (fegyvernemi, szakcsapat) alapján nevezzük el lövész, harckocsizó, tüzér stb. ~nak. A gépesített lövész (harckocsi) ~ok ezek alapján szárazföldi erő összfegyvernemi, harcászati magasabb egységei. A lövész ~ állományokban 3–5 lövész- és harckocsi- (manőver-) zászlóalj, támogató tüzérosztály, esetenként páncéltörő osztály, műszaki zászlóalj, légvédelmi, felderítő vegyi védelmi (harci támogató) és logisztikai (harci kiszolgáló támogató). A ~ élén a dandárparancsok áll, munkáját a dandártörzs segíti. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

Davidov, Denisz Vaszilevics, eredeti írással Дени́с Васи́льевич Давыдов (1784–1839): orosz költő és hadtudós. Tatár gyökerekkel rendelkező nemesi család sarja. 1807-ben Bagratyion szárnysegédjeként vett részt a Napóleon elleni háborúban. 1808–1809-ben Finnországban, 1809–1810-ben az orosz–török háborúban harcolt. 1812-ben partizán egységet szervezett és vezetett. Osztagával több sikeres vállalkozást hajtott végre. 1813-ban Kalisznál részt vesz a szászok leverésében, majd 1827-ben az orosz–perzsa háborúkban. Verseinek kedvelt témája a huszárok zabolátlan életének megjelenítése. Katonai elméletek terén Szuvorov követője. Több hadtudományi és hadtörténeti munka szerzője. Megírta visszaemlékezéseit azokról a csatákról, amelyekben részt vett. Több munkájában foglalkozik az 1812-es háborúval: *A fagy verte-e szét a francia hadsereget 1812-ben?, Az 1812. esztendő partizántevékenységének naplója, A partizántevékenység elméletének tapasztalata.* (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

D-Day (D-nap): 1944. június 6-a, a normandiai partraszállás kezdete.Lásd *Overlord hadművelet.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

DDM: lásd *digitális domborzatmodell* (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

De Gaulle, Charles André Joseph Marie (1890–1970): 1890. november 22-én Lille-ben született. Francia államférfi, katona és politikus, dandártábornok. Irodalomtanár apjától

hazafias és vallásos nevelést kapott, tizenkilenc évesen jelentkezett a Saint Cyr-i katonai főiskolára (1912) és Párizsban felsőfokú tiszti iskolát végzett (1924). Részt vett az első világháborúban. Kétszer sebesült meg a frontvonalban, a verduni csata idején fogságba esett, s hiába próbált többször is megszökni, csak a német fegyverletétel után nyerte vissza szabadságát. Ezután parancsnoki és törzskari beosztásokat kapott, katonapedagógiával is foglalkozott. 1932–1936 között a Nemzetvédelmi Állandó Bizottság legfelsőbb haditanácsának a titkára. Néhány katonai elméleti munkát írt, amelyekben kifejtette újszerű nézeteit: a jövőben csak egy motorizált, stratégiáját mozgékony páncélos alakulatokra alapozó hadsereg lehet ütőképes. Felismerte az elkövetkezendő háború manőverjellegét, továbbá a gyalogsággal és a légierővel együttműködő páncélos erők alkalmazásának szükségességét. 1932-ben jelent meg a hivatásos hadseregről szóló könyve (Vers l'armée de métier), 1938-ban kiadott művében pedig Franciaország és a hadsereg viszonyát elemezte (La France et son armée). 1940 májusában a Somme folyónál lezajlott harcokban a 4. páncéloshadosztály parancsnoka volt. Franciaország összeomlása előtt, június 5-én lett a hadügyminiszter helyettese. Londonban megalapította a „Szabad Franciaország" mozgalmat. 1944 júniusában ~ a Francia Köztársaság ideiglenes kormányának elnöke lett. A francia V. Köztársaság megalapítója, s első közvetlenül választott elnöke volt 1962-től. Kormányzati ciklusa alatt függetlenedett Algéria és számos egyéb francia gyarmat Franciaországtól. Erre az időszakra estek az országszerte kialakuló diáklázadások és a tömegsztrájkok. Nagy hatású szónok volt, s kitűnő memoárokat írt a francia ellenállási mozgalomról. Az 1969. április 27-i népszavazás eredményeként másnap lemondott elnöki tisztségéről és visszavonult vidéki házába. 1970. november 9-én hunyt el. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Debreceni hadművelet: lásd *Tiszántúli hadművelet.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

decentralizált vezetés: a feladat, a cél teljesítéséért a felelősség oszthatatlan, de a jogköröknek az alárendeltekhez való delegálása és azok felelőssége a tevékenységért, az elöljáró parancsnok szándékának a támogatása érdekében megfelel a decentralizáció elvének. A decentralizáció biztosítja az alárendelt parancsnokok kezdeményezésének kibontakozását, segíti az időbeni döntéshozatalt. A parancsnokok élve a lehetőséggel, kihasználják a cselekvési szabadságot, bizonyos jogköröket (döntés) időlegesen leadnak. A jogkör leadása nem mentesíti a vezetőt a felelősségtől és a feltételek biztosításától. (C. O.) → *katonai vezetés*

deklináció: lásd *mágneses elhajlás* (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

dekontaminálás: lásd *sugármentesítés* (B. T.) → *ABV-támogatás*

delegálás: kiad, átad, megbíz. Vezetőként feladatokat adunk ki a munkatársainknak, de amikor a saját felelősségi körünkbe tartozó feladatok egy részét vagy egészét adjuk ki, akkor delegálunk. A ~ lehet időleges, illetve folyamatos. A folyamatos feladattal történő megbízás célszerű írásban rögzíteni. Bizonyos feladatok a parancsnok részéről nem delegálhatók, mint személyi ügyekben a döntés, pénzügyi ellenőrzés stb. (C. O.) → *katonai vezetés*

délkör: a hosszúsági kör régies megnevezése. Azon pontokat összekötő vonal a Föld felszínén, amelyről az égbolton látszólagosan mozgó égitestek legmagasabb pozíciójú-

kat érik el a horizont felett. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

délszláv háborúk: a volt Jugoszlávia hat tagköztársasága között 1991–1999 között – különböző időkben és résztvevőkkel – folyó fegyveres küzdelem. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

demilitarizálás: egy állam vagy szervezet katonai jellegű intézményeinek, építményeinek (hadiipari potenciáljának) megszüntetése, fenntartásuknak megtiltása, valamint katonai erejének kivonása, lefegyverezése, vagy leszerelése egy meghatározott területen alapvetően a nemzetközi egyezmények alapján. Célja csökkenteni a katonai konfliktusok, fegyveres összetűzések keletkezésének lehetőségeit, s növeli a térség lakosságának biztonságérzetét. A fegyveres konfliktusban érintett államok nemzetközi szerződéssel vagy egyezménnyel megállapodhatnak demilitarizált övezet vagy fegyvermentes övezet létesítésében. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

demobilizáció: a ~t mint tevékenységi folyamatot kétféle irányból közelíthetjük meg, mégpedig: a katonai tevékenység végrehajtása és az ország egészének (jog, gazdaság stb.) működése oldaláról. Vagyis, másképpen fogalmazva: a ~ fogalmi tisztázása során eljutunk egy szűkebb (katonai) és egy tágabb (társadalmi) értelmezéshez, azaz ha kimondottan csak a katonai szervezetekre háruló feladatok alapján vizsgáljuk a kérdést (ekkor jutunk el a ~ szűkebb értelmezéséhez), ilyenkor eltekintünk a külső (a katonai szervezetekre is ható) tényezőktől; másrészt az adott ország egészének működése oldaláról is áttekinthetjük a problémakört (ez a tágabb értelmezés), amikor a nemzetgazdaság, a közigazgatás (az állami élet) háborús működésének megváltoztatásáról (a békeállapotra történő visszaállítás folyamatáról) beszélünk. Természetesen a valóságban a ~ szűkebb és a tágabb értelmezését szinte nem is lehet külön-külön kezelni, hiszen egy hadviselő (jelen esetben a háború, a fegyveres konfliktus végéhez elérkező) országban ezernyi szállal kötődnek egymáshoz a fegyveres erők és a (nemzet) gazdaság (az állami élet egyéb) feladatai. A ~s tevékenységet ha kimondottan csak a katonai szervezetekre háruló, a csak katonai szervezetek által elvégzett, megvalósított feladatok alapján közelítjük meg, akkor a következőképpen definiálhatjuk: a katonai szervezetek háborús hadrendről békehadrendre, háborús szervezetről békeszervezetre és hadiállományról békeállományra való visszatérésével összefüggő tevékenységsorozat, amely során: *a)* leszerelnek a tartalékos hadkötelesek; *b)* a hadiállomány a békeszervezetnek megfelelően átcsoportosításra kerül a békebeosztások feltöltése érdekében; *c)* a keretként átadottak visszakerülnek az eredeti, illetve a keretátadásra intézkedő elöljáró által meghatározott beosztásokba; *d)* a haditechnikai eszközöket és az anyagi készleteket – a békeszervezetnek megfelelően – részben a katonai szervezeteknél konzerválják és zárolják, részben pedig a raktárakba és tárintézetekbe vonják vissza további tárolás céljából; *e)* a nemzetgazdaságból átvett technikai eszközöket, anyagokat, objektumokat visszaszolgáltatják tulajdonosaiknak; *f)* a katonai szervezetek áttérnek a békenyilvántartási, ellátási, elhelyezési, biztosítási és kiképzési rendre. A ~s tevékenységnek az ország egészének működése oldaláról való megközelítése esetén – ha a fegyveres erőkön kívül eső, az állami (gazdasági) élet egyéb szereplői által elvégzett, megvalósított feladatok alapján közelítjük meg, akkor – a következőképpen definiálhatjuk: a hadiállapot szükségleteinek, kielégítésére (ellátására) átállított állami élet (a közigazgatás), valamint a nemzetgazdaság (az ipar, a kereskedelem, az infra-

strukturális hálózat) – kiemelten a fegyveres erők működését meghatározó hadiipari termelés – át- (vissza-) állítása a békeállapotnak (az ország békeállapotban jelentkező szükségleteinek) megfelelően. Ennek során: *a)* megszüntetik a rendeleti úton történő közigazgatást; *b)* visszaállítják a békeidőben alkalmazott jogszabályokat; *c)* csökkentik (leállítják) a hadiipari termelést; *d)* bevezetik a békeidőszakban megszokott kereskedelmi tevékenységet; *e)* visszaadják a polgár infrastruktúrát a gazdálkodó szerveknek stb. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

demonstráció: 1. A szárazföldi csapatok tevékenysége szempontjából a harctevékenységek (támadó tevékenységek) egyik fajtája. Katonai erővel végrehajtott, olyan fenyegető, erőszakos cselekményre készséget mutató tevékenység (felvonulás, gyakorlat), amely az erő fitogtatásával igyekszik eredményt elérni. A ~t általában annak az államnak a határához közel eső térségben folytatják, amelynek a politikájára erőszakos nyomást akarnak gyakorolni (erődemonstráció, erőfitogtatás). **2.** Régies értelemben az ellenség félrevezetését célzó hadmozdulat. A harctevékenységek során alkalmazott megtévesztő, félrevezető célzatú átcsoportosítás, amely viszonylag könnyen felderíthető. **3.** Szemléltetés, azaz olyan szemléletes oktatási módszer, amelynek során a tanulmányozandó tárgyak, jelenségek, folyamatok észlelése, elemzése történik. A bemutatás segítségével történő tanítás a legáltalánosabb és legősibb oktatási módszer, amelyet már az iskolák megjelenése előtt a családi, később a szakmai nevelésben, oktatásban is alkalmaztak és jelenleg is alkalmaznak. A ~ a természettudományok, a zene, a művészetek oktatásában, az egyes mesterségek fogásainak, az idegen nyelvek elsajátításában egyaránt jelentős szerepet tölt be. **4.** A tudás bemutatása. Megszerzett tudás, meglévő vagy megtanult képesség bemutatása mások előtt annak bizonyítására, hogy az valóban meghozza a kívánt eredményt. **5.** Tudományos tétel bizonyítása, vagy eredmény bemutatása oktatási vagy bizonyítási célból. **6.** Különvélemény hangoztatása. Egy csoport vagy egyén olyan cselekedete, amikor saját (a többségtől eltérő) véleményének vagy külön követelésének ad hangot. Ez lehet politikai és/vagy gazdasági indíttatású, bizonyos előnyök megszerzésére törekvő megmozdulás vagy tüntetés. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

demoralizáció: erkölcsi bomlasztás, hanyatlás, a fegyelem felbomlása, elerkölcstelenedés. A hadseregre vonatkozólag bátorságés bizalomvesztés. A ~ erkölcsi elvadulás, szétrombolja az együttélés hagyományos, elfogadott formáit. A demoralizálás, a pszichikai hadviselés, a folyamatos stressz megrendíti a személyi állomány küldetésébe vetett hitét, csökkenti elszántságát, bátorságát, akcióképességét és pánikot okozhat. (C. O.) → *katonai vezetés*

depriváció, deprivációs szorongás: szó szerinti jelentése: valamitől való megfosztottság. A ~ interdiszciplináris fogalom, értelmezése függ attól, hogy mi a ~ tárgya. Szociológiai, szociálpolitikai értelemben elsősorban a szegénység, szegregáció fogalomhoz kötődik, a pszichológia viszont elsősorban a szenzoros, valamint az érzelmi ~ következményeivel foglalkozik, amely jelentős hatással van a személyiség alakulására, a szocializációs folyamatokra. A ~, bármitől való megfosztottságot is jelent, szorongást generál, amely, ha túlságosan erős, elhúzódó hatású neurotikus tünetekhez, többek között depresszióhoz, szociális beilleszkedési zavarokhoz vezet. A szociális ~ súlyos önértékelési zavart okozhat, amely rendellenes vagy kóros kompenzációs mechanizmust generálhat. Szociális megfosztottság miatti érzelmi ~t okozhat többek között a szemé-

lyes szabadság elvesztése, a kényelemtől való megfosztottság, a fokozott gyanakvás és az ebből eredő indokolatlan (kényszeres) ellenőrzés és szabályozottság. (B. J.c) → *katonapszichológia*

destruktív magatartás: latin eredetű szó, eredete: a „destructivus" (romboló), „destruo" (lerombol) de- (le-) + struo (épít) szavakból. Általános jelentése: valamely közösség, munkahely tevékenységét, tevékenységi rendjét bomlasztó, züllesztő személy vagy magatartás. A DSM-IV (betegségek nemzetközi osztályozása) Antiszociális személyiségzavarként írja le, amelyben a legjellemzőbb viselkedési tünetek: ingerlékenyek, agresszívak, alacsony a frustrációs toleranciájuk, impulzívak, hiányzik az előrelátásuk, gyakoriak az erőszakos viselkedésmódok. Nem vállalnak rendszeres munkát, pénzügyi kötelezettségeiknek nem tesznek eleget, családjukkal sem képesek melegebb kapcsolatokra, gyakran agresszívak a családon belül is. Hiányzik a bűntudatuk, nem tanulnak a kudarcaikból, mindenért másokat hibáztatnak. (B. J.c) → *katonapszichológia*

deszant elleni akna: a folyó- és állóvizek, valamint tengerek part menti sekély szakaszainak vizére vagy a mederfenékre telepített, vízben is működő akna. Rendeltetése a vízi akadályon átkelő vagy partraszálló úszó technikai eszközök megsemmisítése, működésképtelenné tétele. A lebegőaknákat közvetlenül a vízfelszín alá, az úszóaknákat a vízfelszínre telepítik. A hagyományos harckocsi elleni akna is alkalmazható ~ként a megfelelő vízhatlanítást követően a mederfenékre telepítve. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

deszant: egy konkrét harci feladat megoldása érdekében ideiglenesen létrehozott katonai alakulat, amelyet különlegesen képzett, illetve a feladatra külön felkészített katonákból állítanak össze. Fázisai a deszantolási eszközre történő berakás, a szállítás és a különböző módon történő kirakás. A feladat jellegétől és a szállítási módtól függően megkülönböztetünk légi (ejtőernyős, földi vagy kismagasságból kirakott) és tengeri ~ot. Továbbá ~nak nevezzük a harcjárművekben, vízi akadály leküzdésénél speciális eszközökkel szállított állományt, technikai eszközt. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

deszantátkelés: a vízi akadály leküzdésének egyik alapvető módja, amely során a csapatok saját úszóképes harcjárműveiken, a műszaki csapatoknál rendszeresített vagy a helyszínen található szükség-átkelőeszközök alkalmazásával az erre a célra berendezett deszantátkelőhelyeken jutnak át a vízi akadály egyik partjáról a másikra. ~re rendszerint a vízi akadály erőszakos leküzdése alkalmával kerül sor. Célja előkészíteni, biztosítani a főerők részére a vízi akadály szervezett leküzdését, a túlsó parton az ellenség visszaszorításával lehetővé tenni további átkelőhelyek berendezését, üzemeltetését. A ~ végrehajtása az erőszakos átkelés folyamatának megfelelően két mozzanatra bontható. Az első mozzanatban a lövészalegységek kelnek át a saját páncélozott úszóképes harcjárműveiken egy vagy több hullámban. A túlsó parton való megkapaszkodásuk után második mozzanatban a műszaki csapatok deszantátkelő-eszközeivel berendezett deszantátkelőhelyeken folytatódik a ~. Az ellenség túlsó parton történő visszaszorítása függvényében kerül sor a kompátkelőhelyek és hídátkelőhelyek berendezésére. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

deszantátkelőhely: a vízi akadály és a környező terep azon része, amelyet a csapatok számára a vízi akadály leküzdése céljából deszantátkelésre kijelöltek, és az alkalmazott átkelőeszközök vagy a vízi akadályt leküzdő technikai eszközök jellemzői-

nek megfelelően előkészítettek és berendeztek. Rendeltetése az előrevetett kötelékek és az első lépcsőben tevékenykedő lövész-, harckocsizó- és tüzéralegységek vízi akadályon történő gyors átjutásának lehetővé tétele. A ~et az úszóképes harcjárművek és a műszaki csapatok állományába tartozó deszantátkelő-eszközök részére rendezik be. A lövészalegységek részére kijelölt ~lyel szemben alapvető követelmény, hogy a harcrend megváltoztatása nélkül, széles arcvonalon tegye lehetővé a vízi akadály leküzdését. Berendezését a lövészalegységek hajtják végre, szükség esetén műszaki megerősítéssel. A lövészalegységek harcát támogató harckocsik, lövegek, aknavetők, esetenként a személyi állomány átszállítására műszaki deszantátkelő-eszközökkel berendezett ~et létesítenek. Egy ilyen átkelőhelyen belül a vízi akadály szélességétől függően 1–2 fordulópálya rendezhető be, fordulópályánként 2–6 üzemelő eszközzel. Berendezését és fenntartását a műszaki csapatok deszantátkelő alegységei végzik. Az előkészítés és berendezés magában foglalja a vízi akadály és a terep műszaki felderítését, a ~en belüli utak és a vízi akadály aknamentesítését, az oda- és elvezető utak berendezését, a le- és feljárók előkészítését (a meredekség nem haladhatja meg gumikerekes eszközök esetén a 10–15°-ot, lánctalpas eszközök esetén a 15–20°-ot), a be- és kirakóhelyek kitűzését, a fordulópályák kijelölését, az úszóaknák elleni védelmet biztosító berendezések telepítését, a komendáns-, mentő- és vontatószolgálat megszervezését, az üzemeltetést biztosító személyi állomány részére szükséges fedezékek és óvóhelyek kiépítését, az álcázás és a harcbiztosítás megszervezését. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

deszantcsapatok: az ellenség mögöttes területein meglepetésszerűen bevetett, különleges harcfeladatokkal megbízott gyorsreagálású speciális katonai szervezet, amelyek a szervezet összetételétől függően határozott ideig képes önálló harctevékenységre. A célterületre történő kijuttatási mód szerint légi-, tengeri, harckocsi- és kombinált ~ különíthetünk el. Nagyságuk és funkciójuk alapján hadászati, hadműveleti és harcászati célokat teljesíthetnek. (C. O.) → *katonai vezetés*

deszantelhárítás: a tengeri és légideszant-hadműveletek megakadályozását, a deszantok felszámolását célzó erőmegóvási intézkedések és gyakorlati tevékenységek összessége. A ~ az egyik legbonyolultabb védelmi jellegű tevékenység. A tapasztalatok szerint a második világháborúban a ~ mint védelmi jellegű tevékenység elmaradt a támadó jellegű deszanthadműveletek fejlődésétől. Bizonyíték erre, hogy a tervezett deszant-hadműveletek túlnyomó többsége eredményes volt. A deszantok elleni hadműveletekben általában mindhárom haderőnem egységei részt vettek. Ellentevékenységet igyekeztek kifejteni a tengeren, a szárazföldön és a levegőben egyaránt az ellenség deszanterői berakásának, szállításának és kirakásának, valamint harctevékenységének megakadályozására. E tevékenység főbb összetevői voltak: *a)* a szárazföldi csapatok védőállásainak a megerősítése; *b)* a tűzrendszer megszervezése; *c)* aknamezők és egyéb műszaki zárrendszerek telepítése a tengeren, az érintett partszakaszon és az utakon; *d)* a felderítés és folyamatos figyelés megszervezése; *e)* a légideszant-elhárításban csapatok ellátásának folyamatos biztosítása. A ~ folyamatát két alapvető módszer alkalmazása jellemezte: *a)* amikor a ~ feladatát alapvetően a haditengerészetre és a légierőre bízták, s ezek még a deszantalakulatok berakási körleteiben és a szállítási útvonalakon mért csapásokkal igyekeztek a deszantolást megakadályozni; *b)* amikor a berakási körzetben és útvonalakon szórványos csapásokkal csak gyengíteni igyekeztek a deszant ere-

jét, és az alapvető megsemmisítő csapást a deszant kirakásakor az adott partszakaszon, illetve a kidobás-kirakás körzetében mérték. Napjainkra a légideszantok elleni műveletbe a haderőnemekkel összhangban részt vesznek a berakó körlet felderítésében, megjelölésében és pusztításában a különleges műveleti kötelékek is. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

detektálás: az a céltudatos felderítő tevékenység, amely különböző korszerű felderítő eszközrendszerek alkalmazásával a látható és a nem látható tartományban a célok, objektumok, jelek, jelzések észlelésére, felfedésére irányul. (H. H.) → *felderítés*

deviancia: latin eredetű a „deviate" szóból származik, amely eltérést, elhajlást jelent. Az előbbi gondolatok mentén a devianciát úgy határozhatjuk meg, mint olyan normáknak, normarendszereknek a megszegését, amelyeket egy közösség vagy társadalom jelentős része elfogad, tehát a deviáns viselkedések olyan cselekvésformák, amelyek nem felelnek meg egy adott társadalom vagy csoport többsége által vallott normáknak és értékeknek. Az, hogy mit tekintenek „deviánsnak", legalább olyan nagy változatosságot mutat, mint a különböző kultúrákat és szubkultúrákat egymástól megkülönböztető normák és értékek. Sok olyan viselkedésformát, amelyet egy adott összefüggésben vagy csoportban pozitívan értékelnek, mások negatívan ítélnek meg. Az adott társadalom nem minden norma megszegését tekinti deviánsnak. Leginkább a jogi és az erkölcsi normák megszegései kötöttek szankciókhoz. Fontos, hogy nem csak negatív értelemben kell kezelni az általánostól eltéréseket. A társadalmat, tudományt, művészeteket előrevivőkre korukban sokszor deviánsként tekintettek. Ha a társadalom elismeri, hogy az embereknek lehetnek eltérő értékei, törekvései, akkor helyet kell találnia olyan emberek vagy embercsoportok számára, akik nem tartják magukat a többség által követett normákhoz. A történelem során azok, akik jelentősen előrevitték adott területek fejlődését, sok esetben magukon viselték a deviáns bélyeget is. (K. J.) → *katonaszociológia*

deviáns szubkultúra: olyan szubkultúra, amelynek tagjai a társadalom többsége vagy adott szervezet által elfogadottól alapvetően eltérő értékeket vallanak. A szubkultúra nincs elszigetelve a társadalomban vagy a szervezetben jellemző kultúrától, csak bizonyos mértékben behatárolt. A szubkultúrák általában megelégszenek az ellenállás szimbolikus formáival, stílust meghatározó tevékenységekkel (öltözködés, beszéd, nyelv, kitűzők, jelképek). A szubkultúrák a valahová tartozás igényét szolgálják, az önazonosság, a „mi"-tudat megélésére adnak lehetőséget. A szubkultúrában a másságról is szó van, a valahová tartozás és a valahová nem tartozás határainak kijelöléséről. A csoportmásságban lehetőség van a szubkulturális válaszok kidolgozására a domináns kultúra válaszainak alternatívájaként. A szubkultúra keletkezésére nagy esély van a hátrányos helyzetű kisebbségekhez tartozó csoportokban, valamint a generációváltás akadályai esetén a fiatal korosztályokban. (K. J.) → *katonaszociológia*

dezinfekció: fertőtlenítés, valamilyen szennyező vagy fertőző forrásból az emberi testfelületre került biológiai hatóanyagok eltávolítása és hatástalanítása. A ~ természetesen vonatkoztatható a ruházatra, a személyi és technikai felszerelésre, tárgyra és a fertőzött emberi környezetre, minden infekciós felületre, ahonnan inhaláció vagy inkorporáció útján a szervezetbe megbetegedést okozó mikroorganizmusok (baktériumok vagy toxinjaik, rickettsiák vagy vírusok) juthatnak. A ~ a fogalmat konkrétan a kórokozók eltávolítására és megsemmisítére, toxinjainak

elbontására használják, a betegséget hordozó és terjesztő rovarok és férgek (vektorok) elpusztítására a dezinszekció a fertőzést hordozó rágcsálók irtására a „deratizáció" kifejezést alkalmazzák. A fertőtlenítést fizikai és kémiai módszerekkel, személy esetében fertőtlenítő oldatos vagy oldószeres lemosással, fürdetéssel, ruházat, felszerelés esetében. (B. T.) → *ABV-támogatás*

dicséret: erkölcsi megbecsülés, más értékeinek vagy teljesítményének gesztussal vagy szóval való elismerése. Skálája a biccentéstől a tapson át a nyilvános szóbeli ~ig terjed. A pedagógiában és az emberi kapcsolatokban általában fontos, hogy a tényleges értékek megkapják elismerésüket. A ~ az erkölcsi nevelés egyik eszköze, módszere. Lényegében nem egyéb, mint ösztönzés, azaz a jónak, helyesnek ítélt cselekedet kellemes következménye, magatartás- és tevékenységszabályzó. Az átlagot meghaladó, magas szintű teljesítményt, cselekedetet elismerés illeti meg. A parancsnok és a katonai közösség teljesítmény-értékítéletének egybe kell esnie, ami ösztönzőleg hathat a teljes szervezet fegyelmére, teljesítményére. Általában két változata alkalmazható, egyrészt a tevékenység folyamatában, másrészt a tevékenységi folyamatot lezárva. Az első változatban főként ösztönző funkciót tölt be, a második esetben visszamenőlegesen és tartósan erősíti meg a pozitív magatartás- és tevékenységi formát. (C. O.) → *katonai vezetés*

differenciált kiképzés: a haderők anyagi erőforrásaihoz idomuló, a prioritások támogatásának elvére épülő kiképzési forma. Még a gazdaságilag legerősebb államok hadereje sem rendelkezik elegendő erőforrásokkal ahhoz, hogy minden katonáját, kötelékét egy időben a legmagasabb szintű műveleti készenlétre képezze ki. A kötelékeket éppen ezért műveleti készenlétük szerint differenciálni szükséges, amelyhez szinkronba kell hozni, hozzá kell illeszteni a differenciált képességi és kiképzési szinteket. A magas műveleti készenlét magas fokú kiképzési és alkalmazási szintet követel. A Magyar Honvédség rendelkezésére álló erőforrásokat, kiképzési tevékenységeket is ennek megfelelően kell szinkronizálni. A kiképzés főerőkifejtése azokra a kötelékekre összpontosul, amelyeknek egy adott időszakban magas fokú készenlétet, képességet és kiképzési szintet kell elérnie. Prioritásokat kell felállítani és a kiképzésnek támogatnia kell ezeket a prioritásokat. Ahhoz, hogy a prioritást élvező kötelékek teljesíthessék az előírt követelményeket, nagyobb mértékű kiképzési támogatásra, a rendelkezésre álló erőforrások nagyobb mértékű kiutalására van szükségük, ami azt vonja maga után, hogy más kötelékek csak alacsonyabb szinten lesznek képesek kiképzést folytatni. Ily módon kell a kiképzést szinkronba hozni a Magyar Honvédség számára elrendelt, meghatározott műveleti (missziós és készenléti) feladatokkal. A prioritást élvező kötelékek kijelölése általában – különösen a szárazföldi haderőnem vonatkozásában – ciklikus alapon történik, éppen ezért, a Magyar Honvédség Gyakorlatok és Kiképzési Rendezvények Programja, a különböző szintű kötelékek kiképzési terveinek tükrözni kell az aktuális és az előre látható készenléti (műveleti, missziós) státuszt támogató és a műveleti terület sajátosságait figyelembe vevő kiképzési programokat. Az egyéni kiképzés során is hasonló elveket kell követni, hiszen a kötelékeket egyéni beosztásokat betöltő katonák alkotják, és a szükségletek feletti kiképzés olyan erőforrásokat von el, amelyeket más fontosabb kiképzési rendezvényekre lehetne fordítani. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

digitális domborzatmodell (Digital Elevation Model – DEM; Digital Terrain Model – DTM): a terep domborzati sajátosságait

leíró digitális modell, amely – a digitális felszínmodellel ellentétben – nem tartalmazza a földfelszínen található egyéb természetes és mesterséges tereptárgyakat, csak a felszín főbb geomorfológiai jellemzőit, illetve azok digitális adatait. Felépítését tekintve számos típusa ismert, amelyek közül a legelterjedtebbnek a négyzetes rácshálómodell, más néven raszteres adatmodell mondható. A rácshálómodellekben minden rácselemsarokpont rendelkezik a földfelszín megfelelő pontjának abszolút magasságra vonatkozó adatával. A Magyar Honvédség térképészeti alapellátásban nem lévő, de külön engedély alapján igényelhető legnagyobb felbontású, országos kiterjedésű hazai ~ a DDM–10, amelynek négyzetes rácselemmérete vízszintes értelemben 10 méter. A ~ek másik jellemző típusa az úgynevezett TIN-modell, azaz a szabálytalan háromszögelt hálózat (Triangulated Irregular Network – TIN). Felépítését illetően vektoros adatmodell, ennek megfelelően a földfelszín sajátosságainak jellemzésére jóval rugalmasabban és kisebb tárolási háttérkapacitás igénnyel alkalmazható. A ~ek a terepről létrehozott legelső komplex digitális térinformatikai adatbázisok. Jelentőségük a földfelszín követésére alkalmas robotrepülőgépek megjelenésével növekedett meg az 1970-es évektől kezdődően, az 1990-es évektől pedig egyre szélesebb körben kezdték el alkalmazni a földfelszíni rádiójel-sugárzások hullámterjedési viszonyainak vizsgálatához. Napjainkban minden tereppel kapcsolatos védelmi célú feladatban kiemelkedő jelentőséggel bírnak a ~ek, így terepjárhatósági vizsgálatok során, vízzel történő elárasztás modellezési feladataiban, szárazföldi célpontok megsemmisítésének szimulációs gyakorlataiban, hírösszeköttetés tervezésében, rádióelektronikai harc (felderítés, zavarás) sugárzási modellezésében, ABC-fegyverek hatásfokmodellezési és a szennyező anyagok terjedési vizsgálataiban. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

digitális felszínmodell (Digital Surface Model – DSM): a terep felszíni sajátosságait leíró digitális modell. A digitális domborzatmodellektől eltérően nemcsak a domborzati tényezőket foglalja magában, hanem minden lényeges földfelszíni tereptárgy magassági adatát is. A ~ek kiterjesztik a digitális domborzatmodell elemzési lehetőségeit a terep belátható sága valós viszonyainak és a terepjárhatóság egyéb akadályozó tényezőinek figyelembevételével, továbbá lehetővé teszik az optikai mellett az elektromágneses összelátást befolyásoló terepi tényezők részletes elemzését is. A ~ek mindezek mellett alkalmasak a harcmező virtuális modellezéséhez szükséges háromdimenziós valósághű megjelenítésre, a digitális képanyagok tartalma és a tereptárgyak valós felszíni formái kombinálásával. A ~ek alkalmazásánál az egyik legnagyobb kihívást a tereptárgyak változékonysága jelenti. Mivel a terep legállandóbb eleme a domborzat, így a digitális domborzatmodelleknél ilyen jellegű problémába nem ütközünk. Ezzel szemben mind a természetes, mind a mesterséges tereptárgyak jellemzői különböző mértékben változnak az idő múlásával. Ezek a változások megkövetelik a ~ek időről időre történő aktualizálását annak érdekében, hogy a védelmi célú felhasználás során a terep valós összetevőiről szerezzünk ismereteket. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

digitális geodéziai pontjegyzék (DGP): Magyarország vízszintes alapponthálózatának katonai felhasználásra is alkalmas digitális térképészeti adatbázisa, amely tartalmazza a vízszintes geodéziai alapponthálózat terepen megtalálható, mérésekre és tájékozódásra alkalmas összes alappontját, azok részletes műszaki leírásával, helyszínrajzával. A ~ létrehozásának célja a terep

szabatos felméréséhez megfelelő geodéziai alapot szolgáltatni, a tájékozódási feladatok pontosságát és hatékonyságát növelni, navigációs és bemérő eszközök hitelesítését biztosítani, haditechnikai eszközök tájékozását lehetővé tenni. A ~ alkalmas továbbá különféle keresési műveletek végrehajtására pontazonosítók és koordinátaértékek alapján. A geodéziai pontjegyzék Magyarország területére vonatkozólag jelenleg mintegy 58 ezer pont adatait tartalmazza, azok geodéziai pont azonosítójával, rangúságával, védőberendezéseik leírásával, magassági adataival, továbbá földrajzi, UTM és EOV koordinátáival, valamint MGRS azonosítójával. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

digitális híradás: Olyan híradás, amelyben az információ tartalmát időben diszkrét állapotok halmazából álló digitális jelek képviselik. A digitális jeleket a folyamatosnak tekintett (analóg) jelnek rendszerint egyenlő időközökben végrehajtott mintavételezésével, majd az amplitúdójával arányosan a véges számú intervallumok egyikébe sorolásával, kvantálásával) és kódolásával állítják elő. A kódolás után következik a jel átvitele, az alkalmazott számrendszertől függően, két- vagy többállapotú impulzussorozatok formájában. A ~ előnye az analóg rendszerekkel szemben a jobb minőség, a viszonylagos érzéketlenség az interferenciazavarokra, zajokra. Ezt az átviteli úton elhelyezett ismétlők (regenerátorok) teszik lehetővé, az átvitt impulzusok hullámformájának helyreállításával. A digitális alapcsatorna általában 64 kbit/s bitsebességű, ami 4 kHz sávszélességű analóg telefoncsatornával egyenértékű. A primer digitális sávszélesség 2,048 Mbit/s. Ezt 32 alapcsatorna alkotja, ebből 30 beszédátvitelre szolgál, egy szinkronizáláshoz, egy pedig jelzésátvitelhez szükséges. A magasabb átviteli sebességek az európai digitális hierarchiában több 2 Mbit/s sebességű rendszer összefogásából jönnek létre. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

digitális jelfeldolgozás: az adatfeldolgozás a jelfeldolgozás közös része, amely a fizikai mennyiségek változásának megfelelő elektronikus jeleket komplex módon, diszkrét időben és diszkrét amplitúdóval dolgozza fel. A korszerű rádiólokátornak szinte minden egységében megtalálható. Fejlődésére jellemző, hogy a régebbi elektronikai eljárások alkalmazásával a műveletvégzés ideje (lényegesen) meghaladta az adatmozgatások idejét. Ekkor a Neumann-struktúra megfelelt a gazdasági optimumnak. 1991-ben a 0,2–3 μm-es CMOS-eszközök (Complementary Metal-Oxide Semiconductor, komplementer fém-oxid félvezető) arányoscsökkentés-tényezője alkalmazásával és különleges műveleti algoritmusok (például szorzás-akkumulálás, párhuzamosítás) alkalmazásával a műveletvégzés ideje rendkívüli mértékben csökkent, viszont a sínrendszerek átviteli sebessége (méreteik és sokpontos terheléseik miatt) alig javult. Ezzel felborult a Neumann-struktúra. Az új gazdasági optimumot a síneken (buszokon) levő adatforgalom növelése jelenti. Mivel ez egy sínen nem oldható meg, több (sok) sínt kell alkalmazni, s ez a Harvard-struktúrához vezet. Rádiólokáció szempontjából jelentősek a különlegesen nagy teljesítményű VLSI-adottságokat (Very Large Scale Integration, nagyon nagy mértékű integrálás) használó konkurens jelfeldolgozási struktúrákra például a szisztolés, adatfolyam- vagy hullámfront tömbrendszerek. Néhány alkalmazási területen a DSP-k (Digital Signal Processor, digitális jelfeldolgozó processzor) műveletvégzési sebességével szemben támasztott kritériumok átfedhetik egymást. (Például egy bonyolult belső struktúrájú adójeleket alkalmazó szonár berendezés jelfeldolgozásisebesség-igénye akkora lehet, mint egy egyszerű adójelű impulzusüzemű rádiólo-

kátoré.) A digitális jelfeldolgozó processzorok katonai alkalmazásának a legfontosabb előnye (hasonló analóg megoldásokhoz viszonyítva), hogy az SP-k minimális hardverkiegészítéssel flexibilissé, szoftverúton adaptálhatóvá tehetők. A DSP-k alkalmazásának egyetlen jelentős akadálya a véges adatfeldolgozási sebességből adódó frekvenciakorlát, amely napjainkban egyre nagyobb frekvenciák felé tolódik el. (N. I.) → *híradóinformatika, információvédelem*

digitális képanyag: 1. A légi fényképek; űrfelvételek vagy a spektrum különböző tartományaiban távérzékeléssel kapott elektronikus képek, illetve analóg képek raszteres digitalizálásával átalakított adatállományok együttes elnevezése. Szűkebb értelemben a távérzékelés műholdrendszereivel kapott képek: az amerikai LANDSAT MSS (Multispectral Scanner), LANDSAT TM (Thematic Mapper), a francia SPOT (P), SPOT (XS), az AVHRR (Advanced Very High Resolution Radar) és a katonai felderítő-képalkotó rendszerek, ez utóbbiak harcászatiak, SR–71, U–2, KS–14A felderítőrepülők (USA), illetve a stratégiaiak: KH–11 és KH–12 műholdak, Lacrosse radar-műhold (USA). A ~ feldolgozását elektronikus képkorrelációval oldják meg. A digitális képfeldolgozás (Digital Image Processing – DIP) eszközeit a fotogrammetriában is alkalmazzák. Katonai célokra az aktív és passzív vizuális, infra- és optikai érzékelők képanyagát kombinálva is fel lehet dolgozni. A képtartalom értelmezésével foglalkozik a fotointerpretáció. Ez az ábrázolt objektumok különböző képi jellemzői alapján végzi az objektumok szelektív szétválasztását. Egyik amerikai rendszere az ATARS (Automatic Tactical Analysis and Recognition System), melyet az USA-beli közös interpretáló állomás (Joint Services Interpretation Station – JSIS) üzemeltet. Ennek tábori változata is üzemel. A ~ alkalmazási területei: katonai GIS (Geographical Information System, földrajzi [geoinformációs] rendszer) létesítése, változásérzékelés harcászati felderítés és térképezés céljából, terepjelleg kategorizálása (például terepelemző rendszer), speciális katonai tematikus térképezés (például perspektív képek készítése repülőszemélyzet részére, szimuláció és kiképzés, kontingensek és esélyek tervezése). Az így feldolgozott képanyag terjeszthető digitális formátumban vagy térképként, színes, színes-infra képként. Alkalmazható hadműveleti és felderítőfeladatok támogatására, a kontraszt és felbontóképesség függvényében. A ~ kimenetváltozatai: digitális kép „rávetítve" digitális domborzatmodellre (DDM) (szimuláció, küldetéstervezés), mesterséges terepmodell, agyterület analízise félautomatikus képkeresés segítségével (felderítés), tematikus térképek készítése, meglévő térképek felújítása, más érzékelők adataival kombináltan – a hadműveleti előkészítés értékét növelve – a tábori térképész alakulatok az analóg térkép hátuljára rámásolják, térképpótlóként terjesztik. Elektronikus kép (képanyag) gyűjtőfogalom tárgyak ábrázolására, amit elektronikus vagy optikai módszerekkel filmre rögzítenek, vagy más közegen, képernyőn jelenítenek meg. Digitális képnek nevezik a képelemekből (angolul: pixel) összeálló képet, amely speciális elektronikus érzékelőben keletkezik, vagy analóg (fotografikus) képek raszteres szkennelésével hozható létre. Az említett három képalkotó (felderítő, polgári rendeltetésű távérzékelő) műhold mindegyike a spektrum több sávjában (Multispectral Scanner System – MSS), illetve azon belül is a hőkibocsátás sávjában módszeresen fényképezi a Föld felszínét. A francia rendszer pán kromatikus és többsávos érzékelőkkel van felszerelve. Mindhárom eredetileg ~okat készít, amelyek földi vevőállomáson alakíthatók át látható képekké. A képanyag értelmezését katonai szemszögből a felderítő- és

térképészszolgálatok is elvégzik (katonai fotóinterpretáció). A digitális képfeldolgozás magában foglalja azokat a műveleteket, amelyek fényképekkel és képanyaggal végezhetők számítógéprendszerben. Lényegében megjavítják a kép olvashatóságát (felderítés) és geometriai pontosságát (térképezés). Számítógépes grafika: a számítógép kimeneti információinak szemléltetése képi formában (kijelzőn, printeren, plotteren), szemben a táblázatos, szöveges eredményekkel. Egyaránt vonatkozik a vonalas, jelkulcsos térkép rajzolatára és bármilyen számítógéppel szerkesztett rajzra (szemben a térképkereten kívüli adatokkal). (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem* **2.** A térképészetben és a térinformatikában a távérzékelés korszerű eszköztárával létrehozott raszteres térképi adatállományok, amelyek a gyakorlatban jellemzően különböző digitális légi fényképek, űrfelvételek, LIDAR, SAR és egyéb radarfelvételek formájában jelennek meg. A leképezési hullámtartomány szélességének és összetettségének (például infra-, multi- és hiperspektrális felvételezés) változtatásával a földrajzi tér olyan sajátosságai is kimutathatóvá válnak, amelyek alapvető jelentőségűek a terep képalapú felderítésének eljárásaiban (IMINT). A képfelvételezési eljárás eredményeként közvetlenül létrejött nyers ~ot különböző képfeldolgozási eljárások alá kell vetni annak érdekében, hogy rendelkezzen mindazon radiometriai és geometriai jellemzőkkel, amelyek a további térképészeti, felderítési és térinformatikai célú felhasználást lehetővé teszik. A képfeldolgozási eljárások alapját a fotogrammetria eszköztára biztosítja. A képkorrekciókkal módosított ~okhoz a felhasználók digitális környezetben jellemzően valamely georeferált szabványos raszteres képformátumban juthatnak hozzá, vagy hagyományos kialakítású fotótérkép-formátumban. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

digitális térkép: a digitális térképészeti adatbázisok grafikus reprezentációja, megjelenítése, illetve a földrajzi tér valós vagy virtuális leképezését lehetővé tevő digitális adatállomány. A ~eket a hagyományos (analóg) térképektől megkülönböztető lényeges tulajdonságjegyek: *a)* a földrajzi tér jellemző adatai, beleértve az alkalmazott vonatkozási rendszerek (geodéziai alapfelület, magassági alapszint, vetületi rendszer, koordináta-rendszer) és a megjelenítés elkülönülnek, ezen adatokat már nem a megjelenítés hordozza; *b)* a megjelenítés méretaránya helyett az adatsűrűség válik meghatározóvá; *c)* a megjelenítés felülnézeti és vetületi ábrázolása már nem alapkövetelmény, az ábrázolás dinamikusan változtatható. A ~ek esetében az adatok strukturált módon, jellemzően digitális térképészeti adatbázisban tárolódnak, míg a megjelenítés külön eszközök és módszerek révén dinamikusan alakítható ki. A hagyományos (analóg) térképek a térképi adatok tárolását és reprezentációját azonos felületen, a térkép hordozóanyagán, statikus jelleggel valósítják meg. A ~ek formátumukat illetően lehetnek raszteres, vektoros és hibrid jellegűek. A digitális térképészetben és a térinformatikában gyakorlati alkalmazhatóságukat adatcsereszabványok teszik lehetővé, amelyek nemzetközi környezetben a NATO-tagállamok számára megfogalmazott szabványosítási egyezményekben öltenek testet. Ezek közé tartozik a digitális felszínmagasság adatformátum (Digital Terrain Elevation Data – DTED) és a digitális térképészeti információs cseréreszabvány (Digital Geographic Information Exchange Standard – DIGEST). (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

digitális térképészeti adatbázis: a földrajzi tér adatainak strukturált, elemzésekre kész halmaza, a térinformatikai modellalkotásban a fizikai modell megtestesítője.

Szerkezeti felépítését, adatszervezési megoldásait illetően a felhasználás igényeihez, valamint a földrajzi tér modellezésének céljaihoz igazodva számos eltérő változata létezik. A Magyar Honvédség egyik legfontosabb, külön engedéllyel igényelhető (alapellátásban nem lévő) ~a az 1:50 000 méretarányú topográfiai térképek digitalizálásával létrehozott DTA–50 (Digitális Térképészeti Adatbázis 1:50 000), amely térképművet az 1990-es évek átfogó térképészeti modernizációs programja részeként hozott létre a magyar katonai térképészet. A digitális topográfiai alaptérképek a forrásanyagként szolgáló papírtérképek után kapták jelzetszámukat, így az 1:200 000 méretarányú topográfiai térképek digitális megfelelője a DTA–200. A katonai térképészet modernizációs programjának részeként jöttek létre az alábbi digitális térképművek is: *a)* digitális geodéziai pontjegyzék (DGP); *b)* digitális domborzatmodell (DDM); *c)* raszteres térképi adatállományok (RTA). Kidolgozás alatt áll továbbá a DITAB–50 digitális topográfiai adatbázis, amely a hagyományos kartográfiai alapokon megalkotott DTA–50 átdolgozott, a mai térinformatikai szemléletnek megfelelő korszerű változata. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

digitalizált katona: az elektronizált katona vagy ~ olyan elektronikai és informatikai eszközökkel felszerelt katona, akinek az eszközei számítógép-hálózatba kapcsolva működnek. Ezek az eszközök hozzájárulnak a katona érzékszerveinek digitálisan történő kiterjesztéséhez, a katona kommunikációs (adatátviteli) eszközei segítségével a harctéri hálózatba bekapcsolható, helyzete, tevékenysége, fizikai állapota folyamatosan nagy pontossággal monitorozható, valamint számára a harctérről szóló digitális információk biztosíthatók, növelve ezzel az egyén mint harcos helyzetismeretét. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

Diplomás Pályakövető Rendszer (DPR): az államilag elismert felsőoktatási intézményekben felsőfokú diplomát szerzettek körében folytatott, empirikus, országos adatfelvétel, amely a diplomát szerzettek szakmai előmeneteléről, munkaerőpiaci érvényesüléséről és a képzés utólagos megítéléséről nyújt információt. A hazai rendszerszintű adatgyűjtés jogi alapjait a felsőoktatásról szóló 2005. évi CXXXIX. törvény határozta meg, amelynek rendelkezéseit később a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény megerősítette. A kötelező intézményi adatszolgáltatás a jogviszonyban álló hallgatók, valamint az egy, három és öt éve abszolutóriumot szerzettek körében egységes módszertannal és kérdőívvel végrehajtott önkéntes, online kérdőíves vizsgálat alapján történik. A pályakövetési vizsgálatok eredményeit legalább évente a felsőoktatási intézmény honlapján kell nyilvánosságra hozni. (S. J.) → *humánpolitika, személyügy*

dipólszóró (kivető) berendezés: a repülőeszközök fedélzetén elhelyezett olyan szerkezet, amely a dipólvisszaverők kiszórás előtti tárolására és a légkörbe való kijuttatására szolgál. A ~ elektromechanikus, pneumatikus vagy pirotechnikai elven működő automatikus kivető berendezés, amely a repülőeszközbe integrálható, vagy függesztett konténerben helyezhető el. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

dipólvisszaverő: a passzív szándékos rádióelektronikai zavarok előállításának egyik eszköze, amely rezonáns, fél hullám hosszúságú fémfóliából, fémezett papírból vagy fémezett üvegszálakból készül. A ~t a ffelderítő és rávezető rádiólokátorok elleni zavarfelhő előállításával a repülőeszközök passzív rádiólokációs álcázására, illetve hamis célok imitálására használják. A ~ nagy mennyiségben fedélzeti dipólszóró berendezésből (konténerből) szórják ki, amelyeket

a légköri turbulencia oszlat szét a légtérben. A ~ méretét úgy határozzák meg, hogy adott frekvencián a hatásos visszaverő felületük minél nagyobb legyen, illetve kis süllyedési sebességük miatt minél tovább a levegőben tartózkodjanak. A szétszóródott dipólfelhő a rádiólokátor indikátorán fénylő pontok sokaságaként jelentkezik, ami a keskeny sávú zajzavarok hatásával mutat hasonlóságot. Eredményeképpen a mögöttes légtérben mozgó repülőgép az indikátoron nem lesz látható. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

direkt szekvenciális spektrumkiterjesztés: a spektrumkiterjesztési eljárások olyan fajtája, amikor a továbbítani kívánt digitális jelsorozatot az adóoldalon egy nála legalább egy nagyságrenddel nagyobb sebességű álvéletlen jelsorozattal összeszorozzák, majd ez a jel kerül a modulátorra és az adóberendezéssel kisugárzásra. A vevőoldalon a vett digitális jelfolyamot ugyanazzal az álvéletlen jelsorozattal megszorozva visszakapjuk az eredeti adatjelet. A folyamat leglényegesebb része az álvéletlen jelsorozat előállítása szinkronban mind az adó, mind a vevőoldalon. A spektrumkiterjesztés az eredeti jel spektrumához képest azért jön létre, mert a nála nagyságrenddel nagyobb frekvenciájú „szórókód" spektruma jóval szélesebb. Ennek köszönhetően az adó által kisugárzott spektrumban a jel energiaszintje lecsökken, adott távolságból már a spektrum természetes zajszintje alá is kerülhet. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

direktíva: irányelv, irányadó szempont, útmutatás. Általános irányadó utasítás, amelyet felsőbb szerv, parancsnokság, magasabb vezetői jogkörrel rendelkező személy ad ki a hatáskörébe tartozók részére. A katonai ~ kategorizálható hadműveleti (háborús) tevékenységre, béketámogatási feladatok megoldására és támogatására, valamint a haderő békeidőszaki felkészítésére. A direktívák írásban kerülnek kiadásra. A hadműveletre vonatkozólag a hadművelet/harctevékenység előkészítését, elérendő célját, főbb műveleteit és támogatási rendszerét foglalja magában. A béketámogató műveletekre vonatkozó ~ magában foglalja a felhatalmazási kereteket, műveletek céját, előkészítését, állományát, felkészítését, a feladatok megoldásának feltételeit, módját, együttműködés és támogatásának rendjét, részleteiben a vezetés, a felderítés, a műveletek, a civil kapcsolatok stb. A békeidőszaki ~ alapvetően a NATO különböző doktrináira alapozva és a Nemzeti Katonai Stratégiából kerül lebontásra középtávú fejlesztési célként, amelyek Szárazföldi, Légierő, Kiképzési, Logisztikai doktrínaként kerülnek megjelenítésre. (C. O.) → *katonai vezetés*

diszkrimimáció: (latin) biztonságpolitikai értelemben egy vagy több országnak a szokásostól eltérő és hátrányos megkülönböztetése. Célja rendszerint az érintett országok vezetésének befolyásolása, rábírás, szándékainak, magatartásának megváltoztatására. A ~ bekövetkezhet politikai-diplomáciai, gazdasági-kereskedelmi, vám- és pénzügyi, közlekedési stb. területeken. A ~ megjelenési formái változatosak, például politikai-diplomáciai kapcsolatok korlátozása vagy szüneteltetése, szállítási, kereskedelmi, közlekedési tilalmak bevezetése vagy a kapcsolatok csökkentése, vám- és pénzügyi korlátozások, a lakosság egyes csoportjaival szemben alkalmazott megkülönböztetés, jogainak korlátozása stb. A ~ rendszerint csak akkor éri el célját, ha szervezetten, az államok többségének bevonásával alkalmazzák. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

diszpécserpont: a közúti komendáns szolgálat ~ja a katonai gépkocsiutakon folyó – az útforgalmi tervekbe foglalt – katonai közlekedés, valamint az alárendelt köz-

úti komendáns szervek és alegységek vezetésére, irányítására és ellenőrzésére hivatott szerv. A ~ személyi állománya tevékenységét az adott útszakaszra kiadott útforgalmi tervkivonat alapján végzi, és az alábbiakra terjed ki: *a)* ellenőrzi a katonai gépkocsiúton közlekedő járműoszlopok, járművek közlekedésének jogosságát; *b)* szükség esetén járműoszlopok, járművek félreállításával, egyéni járművek oszlopba sorolásával szabályozza a forgalmat; *c)* a forgalom megszakadása esetén intézkedik az akadály elhárítására, a forgalom mielőbbi megindítására, illetve tartalékútvonalra irányítására. Intézkedési jogköre kiterjed a katonai gépkocsiúton közlekedő katonai és polgári járművekre és az azokon utazó személyekre. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

diszperzió: ABV-csapásból vagy eseményből származó folyadék, gőz, szilárd v. gáz halmazállapotú vegyi, biológiai vagy radioaktív anyag szétterjedése a környezetben. (B. T.) → *ABV-támogatás*

DITAB–50 (Digitális Topográfiai Adatbázis, 1:50 000 méretarányú): a digitális térképészeti adatbázisok legújabb, állami alapadatbázisnak minősülő hazai változata. Adattartalma az 1:50 000 méretarányú topográfiai térképekkel feleltethető meg. A ~ egységes, topológiailag rendezett vektor formátumban (vektoros térképi adatállomány) tartalmazza a földfelszín síkrajzi és domborzati elemeit, továbbá a névrajzi adatait. Kifejlesztője, a Magyar Honvédség Geoinformációs szolgálata (GEOSZ) szerint a ~ alkalmas: *a)* honvédelmi célú feladatok térinformatikai igényének biztosítására; *b)* közigazgatásban való felhasználásra; *c)* országos és regionális térinformatikai rendszerek térképi alapjainak létrehozására; *d)* a terep domborzatának ábrázolásával, modellezésével kapcsolatos igények kielégítésére; *e)* területi, illetve az általános műszaki tervezésre; *f)* a nemzeti téradat-infrastruktúra alapjainak biztosítására; *g)* állami topográfiai térképek előállítására. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

diverziós felderítőcsoport: általában hadműveleti vagy hadászati mélységben felderítési és diverziós feladatok végrehajtása céljából alkalmazott, különleges műveleti képességekkel rendelkező legfeljebb szakaszerejű felderítőszerv. A hadműveleti-harcászati ~ a nem hagyományos hadviselésre felkészített, fegyveres konfliktus idején vagy azt megelőző időszakban bevetésre szánt, átszivárogtatással, átdobással (ejtőernyővel történő kijuttatással), hátrahagyással telepített (kijuttatott) nyolc – tizenkét főből álló modern haditechnikai eszközökkel felszerelt csoport. Megjegyzés: küldetését rejtetten hajtja végre. A ~ feladata a hírszerzésen túl irányulhat: állami, katonai vezetési pontok rejtett meglepetésszerű megtámadásával a vezetés működőképességének gyengítésére, megbontására, bénítására; katonai szempontból fontos ipari, energetikai, közlekedési hírközlési, infokommunikációs objektumok, raktárbázisok (létfontosságú rendszerek, kritikus infrastruktúrák) rombolására; menetet végrehajtó csapatok, utánpótlást végrehajtó szállítmányok akadályozására, támadására, tönkretételére; a nagy pontosságú felderítő és csapásmérő rendszerek földi telepítésű elemeinek megtámadására, működésképtelenné tételére, késleltetésére, megsemmisítésére; kiemelt fontosságú objektumok vonatkozásában célmegjelölési feladatokra; hadifoglyok kiszabadítására; a lakosság körében végzett felforgató tevékenységgel elégedetlenség, pánik szítására; lázadás szervezésére, az együttműködésre hajlandókból fegyveres ellenálló csoportok szervezésére, kiképzésére. A ~ok alkalmazását hadműveleti-hadászati szinten összehangolják a különleges erők alkalmazásával. (H. H.) → *felderítés*

divizionális szervezet: nagyfokú önállósággal rendelkező (kvázi autonóm) szervezeti egység, (például hadosztály). Munkamegosztás tárgyi elvű, illetve régiók szerint tagolják a szervezetet. A szervezeti szintű feladatok és célok érvényesítése érdekében az irányítási, a koordinációs és az ellenőrzési tevékenységet központi egységek látják el. Központi feladat: a források elosztása, a tevékenységek pontos elhatárolása, a hatékonysági kritériumok kidolgozása, ellenőrzése. A ~ előnye, hogy a divíziók szintjén óriási helyismeret, szakmaismeret halmozódik fel, ami jól megalapozhatja az itt hozott döntéseket, és jól szolgálja az egész szervezet érdekeit (elsősorban expanziós törekvéseit és hosszú távú céljait). Lehetőség van a divíziók számára a pontos célmeghatározásra a szervezeti célok tükrében és teljesítményre ösztönző felelősségi és érdekeltségi rendszer kialakítására. A stratégiai és az operatív feladatok szétválaszthatók, a központ a stratégiai jellegű feladatokra koncentrálhat. Az átalakítási problémák nem az egész szervezetet, hanem csak az egyes divíziókat érintik (rekeszelő hatás). A divíziókból viszonylag könnyen kiválaszthatók olyan felső vezetők, akik általános vezetési tapasztalattal rendelkeznek. Hátrányai: nehéz a stratégiai és lokális célok és feladatok integrálása. A divíziók nagy önállósága lehetőséget ad arra, hogy a szervezeti célokkal szembefordulva vagy azokat megkerülve saját érdekérvényesítésüket előtérbe helyezzék. Ez a ~ meggyengülését eredményezheti. A divíziókban párhuzamosságok alakulnak ki, ami fölösleges kiadásokhoz és létszámnövekedéshez vezethet. (C. O.) → *katonai vezetés*

Dnyeperért vívott csata: lásd *kurszki általános támadás.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

dobókörte: az aknamentesítés és az aknafelderítés kézi eszköze. Körte alakúra esztergált keményfa, amelynek egyik végében négy darab, fémből készült visszahajló kampó, a másik végében fémfülecs található. A fémfülecsbe kötik a vékony, de erős dobókötelet. A botlódrótos aknák felderítésekor vagy megsemmisítésekor a végrehajtó katona a kötél szabad végét fogva eldobja magától a ~ét, majd fekvő testhelyzetben a kötél segítségével maga felé húzza. Húzás közben a kampók az akna botlódrótjába akadva működésbe hozzák az aknagyújtót. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

doktorandusz: a volt szovjet típusú tudományos képzést felváltó, angolszász változatban (PhD) részt vevő hallgató. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

doktori iskola: az egyetemeken a PhD-képzést szervező, irányító szervezet. A Nemzeti Közszolgálat Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karán két iskola: a Hadtudományi, illetve a Katonai Műszaki Doktori Iskola működik. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

doktrína: 1. Elgondolások, tanok rendszere egy tudományterületen (a latin „tudás, tan, tanítás, elv, szabályrendszer" szóból származik). Például a pszichológia tudományában René Descartes (1596–1650) gondolatai („gondolkodom, tehát vagyok") nyomán Wilhelm M. Wundt (1832–1920) alkotta meg az introspekció (önmegfigyelés, önreflexió) ~ját. **2.** A vallástudományban a vallási előírások, javaslatok kodifikált és az egyház által promulgált (mint Istentől kinyilatkoztatott igazság) gyűjteményét szintén ~ának hívják. Ilyen ~ az Isten megismerhetőségéről szóló ~, más néven dogma. **3.** A külpolitikában politikai irányelveket vagy irányelvek gyűjteménye, amelyek alapján egy adott párt, politikai mozgalom, ország vagy egy

vezető egy bizonyos politikai helyzetet kezel, illetve arról vélekedik, szintén ~ának hívják. Előzményének az 1923-ban közzétett úgynevezett Monroe-elv tekinthető, amely szerint az amerikai kontinens nem válhat az európai gyarmatosító hatalmak terjeszkedésének célterületévé. A második világháború után elfogadott irányelveket már ~áknak nevezték. Ezek a ~ák általában jelentős állami vagy politikai vezetők fontosabb beszédeiben, nézeteiben vagy téziseiben jelentek meg. Ha ezek a szónoki szempontból jelentős, de politikai stratégiai szempontból laza szerkezetű beszédek, továbbá az abban megfogalmazott követelmények és irányelvek összekapcsolódnak, valamint rendszert alkotnak, akkor valóban joggal nevezhető politikai ~ának. Ilyen ~ például a Truman- (1947), Eisenhower- (1957), Nixon- (1969) vagy Brezsnyev- (1968) és Putyin-doktrína (2014). Nem hagyható figyelmen kívül természetesen az sem, hogy ezek – a minden szempontból jelentős – politikai ~ák hatással vannak (voltak) az adott kor katonai ~ára is, hiszen a katonai ~áknak e politikát kell fegyveres erők alkalmazása szempontjából alátámasztani. A politikai életet meghatározó nézetek ilyen kifejezései meghatározó módon befolyásolják a védelempolitikát és a katonai ~ákat is. A Magyar Honvédségben a ~ szót kizárólag katonai értelemben használják, sem tudományos, sem politikai jelentésben nem használatos. (M. A.) → *stratégia és doktrína*

doktrínális vázlat: olyan méretarányos grafikus okmány, amely azt mutatja be, hogy egy adott katonai szervezet a rendelkezésére álló erőkkel, eszközökkel a műveleti tér hatásainak figyelmen kívül hagyásával egy-egy katonai műveletet, harctevékenységet a rá vonatkozó katonai doktrína vagy harcszabályzat alapján miként hajthatja végre. A ~ot a felderítő törzsek használják fel a szemben álló fél cselekvési változatainak elemzése folyamán, a fenyegetettség megállapítása érdekében. Megjegyzés: a fenyegetettség értékelése magában foglalja a fenyegetés jellegének megfogalmazását, a szemben álló fél doktrínájának ismeretét, a művelet végrehajtásának módszerét, és meghatározza a fenyegetés doktrínális cselekvési változatát. A fenyegetés elemzésének eredménye egy vázlat vagy egy vázlatsorozat, amely megmutatja az egyes cselekvési változatok során a szemben álló fél szétbontakozási és harcászati alkalmazási lehetőségeit, például a magasabbegység támadását, az egységek elhelyezkedését, a védelmi műveletek során stb. (H. H.) → *felderítés*

dombortérkép: a térképek típus szerinti osztályozása alapján a különleges térképek csoportjába sorolható térképszerű, plasztikus kifejezőeszköz. Funkcióját tekintve a terep domborzatának szemléletes megjelenítését szolgálja. Kartometria meghatározásokra (koordináták, helyazonosítók, távolságok és irányok levételére, illetve felrakására) nem, vagy csak korlátozott mértékben alkalmas. A ~ek kialakításának fő indoka, hogy a hagyományos térképi ábrázolások a terep domborzatát jellemzően csak valamilyen absztrakt-tematikus (például magassági izovonalak, azaz szintvonalak) ábrázolásmóddal vagy annak plasztikusságát fokozó, kiegészítő grafikus eljárással (rétegszínezés, árnyékolás, anaglifia stb.) tudják kifejezni, ami különösen a tagolt és átszeldelt terep felszínének tanulmányozását nehezíti meg. A ~ek ezzel szemben a térképi adathordozó felület síkjából a valós terepi viszonyoknak megfelelő kiemelkedésekkel fejezik ki plasztikusan a terep domborzati viszonyait. A ~ lényegi különbsége a terepasztalokhoz és a terepmakettekhez képest a nagy példányszámú sokszorosítási lehetőség és a terep térképszerű megjelenítésének szakszerűsége. A terepasztalok és a terepmakettek általában egy vagy csak néhány példányban,

jellemzően nagy méretarányban, készülnek. Esetükben nemcsak a terepi domborzat, de minden lényeges tereptárgy is plasztikusan jelenik meg. A ~ek készítésénél ezzel szemben csak a domborzati viszonyok kifejezésére törekednek, a terep többi sajátosságait hagyományos térképi ábrázolással fejezik ki. Közös vonásuk azonban, hogy a magassági méretarány legalább 1,5–3-szor nagyobb a vízszinteshez képest. Enélkül a makett, illetve a ~ kiemelkedései nem elég kifejezők. A ~ek korai változatai meghatározott vastagságú és adott szintsíkoknak megfelelő műanyag lapok szintvonalak mentén történő kivágásával, majd ezek lépcsőzetes modelljének összeállításával és gipsz vagy más anyagból készült pozitív vagy negatív nyomóformák kiállításával készültek. Erre a nyomóformára került az a térképi tartalmat már hordozó, hőre lágyuló műanyag lap, amely vákuum és melegítés révén vette föl a profil alakját. Napjainkban számos korszerű technológia áll rendelkezésre a domborzati makett kialakítására (CNC-marás, 3D-s nyomtatás stb.), amelyek révén a ~ek jellemzően továbbá is termikus vákuumtechnológiával sokszorosíthatók. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

domborzat (földfelszín – relief): a Föld szilárd kérgének (litoszféra) és vízburkának (hidroszféra) felülete, a felszíni formák összessége a Föld felszínén. Négy alapvető felszíni formát különböztetünk meg: alföld, dombság, középhegység és magashegység. A belső erők által kialakított nagy formákat (makro relief), például hegységek, dombság, síkság és a külső erők által létrehozott kis formákat (mikro relief) különböztetünk meg, amelyek a lepusztulási és felhalmozódási folyamatok eredményei. A katonai szempontból ~nak a földfelület egyenetlenségeinek (terepidomainak és tereptárgyainak) összességét nevezzük. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

domborzatábrázolás: a terep domborzatának érzékletes és kartometriai kiértékelésre alkalmas megjelenítése. A korszerű digitális megjelenítő eszközök elterjedéséig csak valamilyen kompromisszumos (absztrakt kartográfiai, tematikus) ábrázolási megoldással lehetett a domborzati viszonyokat hitelesen visszaadni. A napjainkban elterjedt térinformatikai rendszerek és alkalmazások a digitális domborzatmodellek révén tetszőleges megjelenítési és értékelési feladatok ellátására alkalmasak. A kartográfia eszközeinek és módszereinek fejlődésével számos domborzatábrázolási módszer jött létre a térképészetben, amelyek közül meg kell említeni Magyarország első fennmaradt, a 16. században kiadott térképén, a Tabula Hungariae-n, avagy Lázár-térképen alkalmazott, meglehetősen elnagyolt, de kifejező halmos ~t, továbbá az első katonai felmérések térképein is felbukkanó pillacsíkos ~t. Ez utóbbinak a 18. század végén továbbfejlesztett és meghatározott szabályok alapján kidolgozott változataival a második és a harmadik katonai felmérések térképein találkozhatunk. Mivel a csíkozásos domborzatábrázolás a névrajzi megírások olvashatóságát a meredekebb hegyoldalak esetén jelentősen megnehezítette, a korabeli térképészek a domborzat más kifejezésmódjaival is kísérleteztek. A nyomdatechnológia fejlődésével a 19. század elejétől lehetővé vált a színfokozatos és az árnyékolásos ~ alkalmazása a terep tagoltságának érzékeltetésére, a terepi magasságok pontosabb meghatározásával pedig a metrikus kiértékelésre is alkalmas szintvonalas domborzatábrázolás nyert teret, amelynek meghonosítása a hazai térképészetben Tóth Ágoston honvéd ezredes nevéhez fűződik. A mérőszámos (kótált) ~sal kiegészülő szintvonalas domborzatábrázolás ma is részét képezik topográfiai térképeinknek. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

dombság: ~nak a 200–500 méter tszf. magasságú felszíni formát nevezzük. Főbb jellemzői: közepes lejtőszög 20°, 100–120 m relatív magasság, az épített utak emelkedése 10%, jó manőverezési lehetősége. Kedvez a védelemnek, mert a terep kellő védelmet nyújt, alkalmas a csapatok szétbontakozására, a tüzelőállások elhelyezésére, rejtett megközelítési lehetőséget biztosít, az álcázás és megtévesztés, az utakon kívüli manőverezés lehetőségei is jók. Magyarország ~ai: Somogyi-dombság, Zalai-dombság, Gödöllői-dombság, Etyeki-dombság, Vasi-Hegyhát, Kemeneshát, Fertőmelléki-dombság, Felső-Őrség, Tolna–Baranyai-dombvidék, az Észak-Magyarországi-középhegység ~ai. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

Douhet, Giulio (1869–1930): hadosztálytábornok, olasz katonai teoretikus. Tüzérmérnöki tiszti iskolát, majd vezérkari akadémiát végzett. 1912–1915 között egy repülőalegységnek volt a parancsnoka, majd 1915 májusában hadosztálytörzsfőnöknek nevezték ki. Ebből a beosztásából a Főparancsnokság bírálása miatt leváltották és börtönbüntetésre ítélték. 1918-ban került vissza a hadseregbe, majd a fasizmus uralomra jutását követően 1922–1923-ban a légierő irányító központjának volt a parancsnoka. Ezekben az években kialakította híres elméletét (két részben – 1921-ben és 1927-ben – megjelent művének címe: *A légiuralom (Il dominio dell'aria),* amely szerint a légierő képes az ellenség hátországi objektumainak, ipari és politikai központjainak a rombolásával, a lakosság ellenállásának a megtörésével eldönteni a háború kimenetelét. Úgy vélte, hogy a kis létszámú szárazföldi és haditengerészeti erők feladata a háború kezdeti időszakában a határvédelem, majd a légierő által térdre kényszerített ellenséges ország megszállása. Douhet elméletének voltak támogatói, s ez az elmélet képezte a Németország katonai vezetői által kidolgozott villámháborús tervek alapját is, és tükröződött az USA és Nagy-Britannia bombázórepülői harci alkalmazásának elméletében és gyakorlatában is. A légiuralom-elmélet egyes elemei már a második világháború alatt is beigazolódtak, de összességében az elmélet nem állta ki a próbát. A technika, a légierő és a pusztítóeszközök tökéletesedésével a gyakorlatban mindinkább megközelítették azt, amelyet Douhet 50–60 évvel korábban kidolgozott. Az elméletet leginkább az 1990–1991-es öbölháborúban a szövetségesek, főleg az USA légierejének alkalmazása igazolta, amikor a feladatok jelentős részét a légierő oldotta meg, s ezzel lényegében térdre kényszerítette az ellenséget. (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

douhetizmus: Giulio Douhet olasz tábornok által az első világháború tapasztalatai alapján kidolgozott, a jövő háborújellegére, a légi hadviselésre, a légi uralomra, a haderő felépítésére, a légierő szerepére és szervezetének kialakítására, továbbá a légvédelemre vonatkozó nézetek összessége. A második világháborúban a ~ a katonai hadászati koncepció alapját képezte. Ez az elmélet azonban sem a második világháborúban, sem az azt követő kis háborúkban nem nyert megdönthetetlen bizonyítást. Az Irak elleni úgynevezett I. öbölháborúban a szövetségesek légiereje Douhet elméletének megfelelően alkalmazta a légierőt, amely hadviselési mód sikeresnek, a háború kimenetelét eldöntő tényezőnek bizonyult. Hasonló jelenséget figyelhetünk még meg az 1999-es Koszovó, illetve a 2011-es Líbia elleni szövetséges légiháborúkban is. Azokban a konfliktusokban, ahol a szemben álló fél súlypontjai jól körülírhatók, a légierő döntő szerepet tölthet be, a felkelők elleni műveletekben, gerilla harcmodorral szemben azonban kevés hatékonysággal képes fellépni, elhúzódó tevékenységekre kell számítani. (Cs. J.)

→ *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

dózis: adag, egy meghatározott mennyiség, a kémiai gyakorlatban méregadag, az orvosi gyakorlatban gyógyszeradag, a sugárterápiában sugáradag, fizikai értelemben az ionizáló sugárzások hatásainak jellemzésére használatos fogalom. Az ionizáló sugárzás fajtája szerint: alfa-, béta-, gamma-, röntgen- és neutron~t, illetve vegyes ~t, a hatás alapján fizikai ~t és biológiai ~t különböztetnek meg. A fizikai ~ lehet besugárzási vagy elnyelt ~. A besugárzási ~ az ionizáló sugárzás erősségére jellemző mennyiség, mértékegysége: coulomb per kilogramm, jele: C/kg. 1 coulomb per kilogramm olyan állandó intenzitású ionizáló sugárzás besugárzási ~a, amely 1 kilogramm tömegű levegőben összesen 1 coulomb töltésű, azonos előjelű iont hoz létre. (A korábban használatos R röntgen egység átszámítása: 1 R = $2{,}58 \times 10^{-4}$ C/kg. Az elnyelt sugárdózis (D) valamely besugárzott anyag által elnyelt ionizáló sugárzási energia mértékét meghatározó mennyiség. Mértékegysége: 1 J/1kg = 1 Gray [Gy]. 1 gray az a sugáradag, amelyet 1 kilogramm tömegű anyag elnyel, ha vele állandó intenzitású ionizáló sugárzás útján 1 joule (J) energiát közlünk. (A korábban használt mértékegysége: RAD, átszámítása: 1 rad = 10^{-2} Gy). Egyenérték~: amikor a sugárzási teret különböző típusú, illetve eltérő *wR* súlytényezőjű sugárzások alkotják, akkor valamely ionizáló sugárzásnak az ember szervezetében létrehozott egyenérték dózisán a mennyiséget értjük, ahol *T:* szövet vagy szerv; *R:* a sugárzás típusa és minősége; w_R: a sugárzási súlytényező; $D_{T,R}$: a T szövetben vagy szervben elnyelt dózis átlagértéke. Mivel a sugárzási súlytényező dimenzió nélküli szám, az egyenérték dózis egysége energia/tömeg jellegű mennyiség, de ennek külön nevet adnak: SI egysége a Sievert (Sv). Mértékegysége: 1 J/1kg 1 Sievert [Sv]. [H] = 1 Sv = 1 Gy (ha $w_R = 1$) Effektív ~: az emberi test összes szövetére vagy szervére (T) vonatkozó, súlyozott egyenérték dózisok (HT) összege, ahol w_T a T szövet vagy szerv súlytényezője, w_R az R típusú sugárzás súlytényezője, $D_{T,R}$ az R sugárzástól származó, T szövetben vagy szervben elnyelt dózis átlagértéke. Az effektív dózis egysége a Sievert (Sv). A szervezet várható sugárkárosodásának mértéke szempontjából egy-egy szervnek vagy szövetnek a besugárzása kisebb, vagy nagyobb jelentőségű lehet. H_T: a szervben az átlagos dózisegyenérték W_T: a szövet sugárérzékenysége. Szerv/WT: ivarszervek: 0,20; vörös csontvelő: 0,12; vastagbél: 0,12; tüdő és gyomor: 0,12; emlő: 0,05; máj: 0,05; nyelőcső: 0,05; pajzsmirigy: 0,05; bőr: 0,01; csontfelszín: 0,01. Az ionizáló sugárzások időegységre vonatkoztatott hatása a ~teljesítmény; radioaktív anyag esetén arányos az anyag aktivitásával, pontszerű sugárforrás esetén pedig fordítottan arányos a távolság négyzetével. A radioaktív sugárforrás aktivitása a radioaktív anyag azon tulajdonságára jellemző mennyiség, amely kifejezi, hogy a radioaktív agyag atommagjai a bomlás során milyen mértékben alakulnak át. Mértékegysége a Becquerel, jele a Bq. 1 becquerel olyan radioaktív sugárforrás aktivitása, amelyben 1 másodperc idő alatt 1 bomlás következik be. (B. T.) → *ABV-támogatás*

döntés: általános emberi tevékenység, de a parancsnok, a vezető munkájában kiemelkedő helyet foglal el, és így a szervezeti tevékenységben, a szervezet életében meghatározó szerepet játszik. A ~ a vezetői tevékenységben azért tölt be centrális szerepet, mert annak meghozataláig a kommunikáció és a tervezés mint funkció a folyamat részeként azt hivatott előkészíteni, majd a ~ meghozatalát követően minden más vezetési és szervezeti tevékenységnek annak realizálását kell szolgálnia. A ~ek szerepe, je-

lentősége nap mint nap nő, mert a feladatok komplexitása, a globalizáció, a rendkívül gyors technikai, technológiai változások adekvátan megkövetelik a reagálóképesség fejlesztését és a reakcióidő minimalizálását, mert a konfliktusok gyors megoldásával lehet a versenyképességet, az egyensúlyi helyzetet fenntartani. A helyes ~i eljárások, módszerek kidolgozása, elsajátítása, alkalmazása rendkívül javíthatja a vezetői munka hatékonyságát, a szervezet eredményességét. Ezt a tevékenységet ma már széles körben támogatják különböző informatikai eszközrendszerrel, amelyek segítenek reálisabbá tenni a vezetési folyamatok elemzését, modellezését, de továbbra sem helyettesítik a vezetői munkát, a személyes, emberi tevékenységet. A matematikai módszerek, a fejlett programozási eljárások kétségtelenül hozzájárulnak a vezetői ~ek tartalmának, minőségének, realitásának alaposabbá tételéhez, de továbbra sem fogják a vezetői empátiát helyettesíteni. A vezetői elvárás egyre inkább eltolódik a szervezet által megoldandó feladat pontos megfogalmazásának, az igények állításának irányába. A fejlett informatikai eszközrendszert felhasználó specialisták által kidolgozott variánsok közül a vezetésnek képesnek kell lennie felelősségteljesen kiválasztani a legoptimálisabbat. A ~nek számos értelmezése, megközelítése létezik. Így megkülönböztethetünk tágabb és szűkebb értelmezést. A tágabb értelemben az egész ~i folyamat e fogalomkörbe tartozik, míg megkülönböztethető a szűkebb értelmezés, amely szerint ~ maga a választás, tehát maga a mozzanat. A tágabb értelmezéshez tartozik minden olyan ~i tevékenység, amelyet a vezető hatáskörébe utalnak: az alárendeltségébe tartozó szervezetek ~einek elvi irányítása és felülvizsgálata, valamint a hatáskörét meghaladó kérdésekben és ügyekben javaslatok készítése a felsőbb szervek számára. (C. O.) → *katonai vezetés*

döntésmegvalósítási modell: *a)* az utasítás modellje: a tervezett változtatást hatalommal, adminisztratív szabályokkal kell megoldani. Elegendő tehát a végrehajtást elrendelni és a változtatást végrehajtják. Az abszolút hierarchikus szervezetekben a végrehajtás lépéseit aprólékosan, részletes utasításokban meghatározva és ellenőrizve a végrehajtás eredményes lehet; *b)* platonikus modell: arra a feltételezésre épül, hogy oktatással és racionális érveléssel az érintettek rábírhatók a tervezett változtatások megvalósítására; *c)* prófétai modell: lényege a személyes meggyőzés és motiválás kizárólagos erejébe vetett hit. Sokszor az utasításos modell kiegészítője; *d)* konverziós modell: a változásban érintettek részvételére épít. Demokratikus modellnek tekinthető. (C. O.) → *katonai vezetés*

döntéselmélet: a vezetés és szervezés tudományos ismeretrendszerének centrumában a döntések tudományos alapú meghozatalának elősegítése dominál. A ~ által tárgyalt eszközök és módszerek a döntéshozónak lehetőséget biztosítanak arra, hogy a tudomány legmodernebb eljárásait felhasználja a döntés meghozatalában. Ilyen döntéstámogató modellek lehetnek a matematikai, informatikai, csoportos eljárások, operációkutatás, valószínűségszámítás stb. A ~i rendszer nem egységes, különböző ~i irányzatokat használ fel, illetve foglal magában. A ~i irányzatok a különböző iskolákhoz, tudományokhoz kapcsolódtak. Így a logikában a döntés egy kijelentés igazának vagy hamisságának megállapítását jelenti, és ebben az értelemben ez is választás. Választani kell aközött, hogy igaz-e, vagy hamis a szóban forgó kijelentés. A filozófiában a döntések szoros kapcsolatban vannak az igazsággal és a boldogsággal. A közgazdaságtudományban minden döntés a legnagyobb hasznosságra való törekvést célozza. A szociológia és a pszichológia szerint

a kvantifikálható értékek mellett vannak olyan értékek is, amelyek a hasznosság maximális érvényesülésében a piacon eltérést okozhatnak (szokások, bürokrácia, verseny, tekintély stb.). Az egyének a csoportok döntéseikben különböző motivációk hatására (informális kapcsolatok, protekcionizmus stb.) eltérnek az utilitás elvének érvényesítésétől. A pszichológia – az előzőkön túl – vizsgálja, hogy a választásra kényszerülő ember hogyan viselkedik a különböző döntési szituációkban, milyen lélektani tényezők segítik, illetve gátolják őt az optimális döntés kialakításában. A szociológiának pedig az az elsődleges feladata, hogy prognosztizálja, elemezze és értékelje a döntések társadalmi csoportokra gyakorolt hatását. Szociálpszichológiai megközelítés alapján a döntés nem egyszerűen az alternatívák közötti választás, hanem olyan folyamatot jelent, amelyben az egyén vagy a csoport tudatosan keresi a célt, megpróbálja meghatározni a kiválasztásra kerülő lehetséges alternatívákat, cselekvéseket és azok várható következményeit, és a tudatosság mellett jelen van az akarat, amely a döntéshozót motiválja. A ~ alapkategóriái: a döntések lehetnek ösztönösek és tudatosak. A tudatos döntések elkülöníthetők tapasztalati alapú és tudományos alapú döntésekre. Az ösztönös döntések: lényegében előre determinált döntések csoportjába tartoznak, így nevezhetők azok automatikus változatainak, illetve alapdöntéseknek is. Az automatikus döntések alapját az ösztönösség – ember vonatkozásában általában a biológiai ösztönösség – képezi. Társadalmi szinten az automatizmus a konvencionális döntésekben jelenik meg (hagyományok motiváló szerepe, jogi szabályozottság stb.). Az automatikus döntéseknél az adott szituációban nincs kiélezett döntési helyzet, a döntés feltételei sem érzékelhetők. Az ösztönös döntéseket elsősorban a programozottság jellemzi, amely többségében más körülmények között (elsősorban máskor) jön létre. A tudatos döntés esetén az azt meghozó személy maga választja meg a módszert, eszközt, és teljes szerepkörrel vesz részt a kiélezett helyzetű – többségében programozatlan – döntésben. Tapasztalati alapú döntések a döntéshozó a korábbi tapasztalataira alapoz, amelyeket elsősorban azon döntések meghozatala során szerzett, amelyek tudományos alapon nem vagy kevésbé voltak kezelhetők. Az ilyen döntés elsősorban a tekintélytiszteleti elvre épül, amely mások tekintélyére való hivatkozásra, illetve a saját tekintély hangsúlyozására alapozódik. A tapasztalati döntések másik csoportjába sorolható a véletlen választás alapú döntés, amelyiknél az intuíció a meghatározó. Ezt a döntést elsősorban akkor célszerű alkalmazni, ha nem rendelkezünk kellő mennyiségű információval. A ~i irányzatok a különböző tudományos alapú megközelítések, szemléleti módok alapján alakultak ki. A ~i irányzat lényege, hogy középpontjában a tudományos alapú döntések kialakítására fókuszálnak. Lényegében három domináns irányzatot különíthetünk el: *a)* A normatív vagy előíró irányzat a döntés technikáját igyekszik tökéletesíteni. Alapgondolata, hogy minden döntési szituációnak van helyes és általánosan elfogadott megoldása. Technikailag modellek kialakításával, azok matematika felhasználásával jutnak el a helyes döntési változathoz. *b)* A leíró irányzat a döntéshozatali folyamatok sajátosságait vizsgálja az emberi szubjektum és az azt behatároló környezet relációjában. *c)* A döntéstámogató irányzat a leegyszerűsítő eljárások kiküszöbölését, a kreativitás növelését tűzi ki célul, egységben kezelve a problémát, a modellt és a döntéshozót. Legfőbb alapelve a döntéselemzés, amely a helyzet többirányú megközelítését és sok szempont alapján történő értékelését követi. A normatív ~i irányzat a racionális normatív döntések meghozatalának elősegítését támogatja. Ennek érdekében határozza

meg a döntési alapmodellt és a döntési folyamat logikáját. (C. O.) → *katonai vezetés*

döntés-előkészítés: a döntési helyzet (problémafeltárás) felismerésével, majd célkereséssel, értékelemzéssel (funkció – költség), célelemzéssel és a célok meghatározásával veszi kezdetét. Ezt követi a céloknak megfelelő információgyűjtés, csoportosítás és elemzés. Az információelemzésből levont következtetések alapján cselekvési változatok kidolgozása adott kritériumok és kockázati tényezők figyelembevételével. A döntési (a cselekvési) alternatívák összevetése, előny-hátrány elemzés, majd a döntéshozó személy, testület előtti előterjesztés. Katonai szervezetek vonatkozásában ezt a folyamatot elhatározásnak nevezik, amely nem egészen adekvát a döntéssel. (C. O.) → *katonai vezetés*

döntési alapmodell: az alapmodell elemei: a döntéshozó olyan személy vagy szerv, aki vagy amely jogosult a döntés meghozatalára, vállalja annak következményeit, azaz felelősséget vállal azért. A döntéshozó a cél eléréséhez vezető útról hoz elsősorban döntést. Ez a sajátos felhatalmazás biztosítja, hogy a teljes szervezet működését, jövőbeni állapotát befolyásolja. A döntés kifejezi a döntéshozónak a szervezetben elfoglalt helyét, hatalmi pozícióját – ez a személy többnyire a vezető, illetve vezetőtestület, de bizonyos döntések átruházhatók területi felelősökre, adott funkcionáriusokra behatárolt jogkörrel. A stratégia meghatározásával a célhoz vezető út, annak módja és eszközeinek alkalmazása tisztázódik. Azaz a szervezeti erőforrások adott helyzetben, adott cél érdekében történő legoptimálisabb kihasználását kell magában foglalnia. A stratégia szabályozható változókból szerkesztett terv. A változók döntéshozó által módosítható értékek. A tényállapotok a szervezet környezetének elemeinek együttesét alkotják, amelyek függetlenek a szervezettől, a stratégiától, a döntéshozótól. A tényállapotok környezeti feltételként jelennek meg, amelyre a szervezet nem képes hatást gyakorolni, így csak felmérni lehet. Tények, amelyek a döntéshozó által befolyásolhatatlan változókat tartalmaznak. Ezek jellegüknél fogva külső körülmények által meghatározottak, a szabályozás csak közvetett úton lehetséges. Tényállapotok lehetnek: *a)* biztos események, amelyek bekövetkeznek P = 1; *b)* lehetnek események, amelyek nem következnek be P = 0; *c)* bizonytalan események, amelyek nem ismertek P = ?; *d)* valószínűséges (sztochasztikus) események, amelyek eseményrendszert alkotnak, és páronként kizárhatják egymást P = 0 – 1. A következmény a stratégia és a tényállapot együttes hatásának eredménye. A döntés állapotában a következménnyel mint lehetőséggel foglalkozunk, és aszerint értékeljük, ahogy az adott tényállapothoz való viszonyában bekövetkezett. Ez megjelenik az előrejelzésekben, amelyek a figyelembe vett tényállapotok és alkalmazott stratégiák együttes hatásának bekövetkezési valószínűségét prognosztizálják. (C. O.) → *katonai vezetés*

döntési fa: grafikus megjelenítési forma, amely lehetővé teszi a döntési lehetőségek, a bekövetkező események, azok valószínűségei és a kimenetek (eredmények) logikai kapcsolatainak egyszerre történő áttekintését. A ~ a cselekvési lehetőségeket és az eseményeket időbeli (kronologikus) sorrendben, balról jobbra haladva tünteti fel. A döntési csomópontokat négyzetekkel, az események bekövetkezését körökkel jelöli. A csomópontokból kiinduló ágak (tevékenység- és eseményvillák) jelzik az egyes döntési lehetőségeket (akciókat) és a természeti állapotokat (eseményeket). Az események bekövetkezésének valószínűségeit az eseményvillák ágaira kell írni. A végső villákhoz kapcsolódnak az adott döntési

alternatívához, eseményláncolathoz tartozó kimenetelek, azaz a döntési következmények. A természeti állapotoknak egymást kölcsönösen kizáróknak és teljes körűeknek kell lenniük. Az eseményváltozókat folytonosságuk ellenére is diszkrét változókként célszerű kifejezni. A valószínűség becslésénél a személyes meggyőződés a mérvadó. (C. O.) → *katonai vezetés*

döntési folyamat: döntési helyzet felismerése – információgyűjtés és -feldolgozás – célkitűzés – tervezés – modellek alkotása – cselekvési változatok (alternatívák 1. … n.) értékelése, összevetése – döntés – a kiválasztott cselekvési változat részletes kidolgozása és megvalósítása – ellenőrzés, értékelés – tapasztalatok feldolgozása. (C. O.) → *katonai vezetés*

döntési fölény: az információs fölény eredményeként kialakuló műveleti fölénytényező, amelynek lényege, hogy a kialakult helyzet kezelésére és a katonai műveletek végrehajtására vonatkozó megalapozott, objektív és releváns saját oldali döntések meghozatala gyorsabb, mint a szemben álló félé. A ~ azt jelenti, hogy a saját döntési ciklus ideje a szemben álló fél döntési időciklusához képest rövidebb, tehát a szemben álló félnél gyorsabb a saját oldali információszerzés, helyzetértékelés, döntés és feladat-végrehajtás. Ez alapján a ~ birtokosa előbb jut a katonai művelet végrehajtásának fázisába, aminek következtében képes a kezdeményezést megragadni, valamint akaratát folyamatosan rákényszeríteni a szemben álló félre. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

döntési osztályok, döntési kritériumok: a szervezet környezetének értékelése során megállapított tényeket hasznosságuk (értékük) alapján kategorizáljuk biztos, bizonytalan, lehetetlen és sztochasztikus értékcsoportokba. Ezek alapján tudunk kialakítani ~at. A döntési kritérium olyan rendező elv, előírás, amely meghatározza, hogy a döntésre vonatkozó információkat hogyan használjuk fel a cselekvési változatok közötti választás, azaz a döntésünk során. A) biztos körülmények közötti döntés: *a)* alapvetően csekély helyzet értelmezhető biztos döntésként, bár ezekben a szituációkban is érvényes, hogy a cselekvési változat és a tényállapot nagy száma jellemző, amelyből az optimumot keressük az értékek maximumával vagy az értékek minimumával, mert érvényesítendő döntési kritérium lehet a maximum kritérium (a lehető legnagyobb hozamot biztosító stratégiát keressük) vagy a minimum kritérium (a lehető legkisebb ráfordítást preferáljuk); *b)* amikor a tényállapotok bizonytalanságától eltekinthetünk, meghatározható a korlátozott racionalitás körülményei között a bekövetkező egyetlen lehetséges tényállapot; *c)* matematikai eljárások támogatják a szélsőértékek keresését, itt az analitikai modellekre ajánlott támaszkodni; B) kockázatos körülmények közötti döntés: ebbe a kategóriába tartozik a döntés, ha ismerjük a tényállapotok bekövetkezésének valószínűségeit. Ha a valószínűségeknek szerepük van a döntésben, akkor a döntéshozó általában az optimális várható érték alapján dönt (maximum vagy minimum); C) bizonytalan körülmények közötti döntés: bizonytalan döntési helyzet akkor alakul ki, amikor csak felsorolni tudjuk a véges számú tényállapotokat, de az információk hiányában nem tudjuk megadni a tényállapotok bekövetkezésének valószínűségét. A bizonytalanság a szélsőértékek között található, azaz a strukturált és a strukturálatlan szituáció között. A strukturálatlanság esetén jellemző az információhiány, nem ismerjük a tényállapotot és a cselekvési változatok következményeinek értékét sem. Ezek a döntési szituációk sajátosak, újszerűek, így a döntéshozónak nehéz helyzete van, mivel nincs ki-

alakult metodikája annak megoldására. Ezt a strukturálatlan döntési szituációt programozatlan döntésnek nevezzük, ahol a megoldásban meghatározó lesz a vezető kreativitása, az intuíció, a tapasztalata és a heurisztikus problémamegoldó eljárás. A bizonytalan döntések osztályában a döntési kritériumok nem egzaktak, meghatározó a döntéshozó beállítódása, a kockázatvállaló képessége. A döntést azonban mégis a döntéshozó által választott kritérium determinálja, mivel az adekvát az általa képviselt célrendszerrel, értékrenddel, több kritérium esetén pedig a közösen elfogadható döntés vállalható: *a)* Laplace-kritérium: alapfeltételezése, hogy a különböző tényállapotok bekövetkezése nem ismert, úgy kell cselekedni, mintha mindegyik valószínűség egyenlő lenne. *b)* Maximax kritérium: lényege, hogy minden lehetséges stratégia esetében a legjobb eredményt kell vizsgálni, és a legjobbak közül a legjobb eredményt adó alternatívát kell választani. Maximin kritérium – Abraham Wald-féle döntési szabály, amely szerint felül kell vizsgálni a stratégiákkal, a cselekvési változatokkal kapcsolatos következményeket, majd a legrosszabb kimenetelűek közül kell kiválasztani a legjobbat. *c)* Minimax kritérium: a lehetséges stratégiák közül azt kell kiválasztani, amelyiknél a legrosszabb eredmény a legkisebb, ahol a cél az elmaradó haszon minimalizálása. *d)* Hurwicz-kritérium: átmenetet képez a maximin- és maximaxelv között. Alkalmazásánál az úgynevezett optimizmus-koefficiens segítségével, 0-tól 1-ig terjedő skálán mérik a döntéshozó optimizmusát. Azt a stratégiát kell választani, ahol ez az összeg maximális. (C. O.) → *katonai vezetés*

döntési pont: a harcterületen egy esemény, egy terület, egy vonal vagy egy pont, ahol a tervekben foglaltak szerint, illetve a hadműveleti (műveleti) parancsnak megfelelően befolyás gyakorolható a feladat végrehajtásra. A ~ nem jelent döntési kényszert a parancsnok számára, csak jelzi, hogy mikor, hol célszerű vagy szükséges a végrehajtás sikere, az ellenségre és a saját csapatokra gyakorolt hatás maximalizálása miatt a műveletbe beavatkozni. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

döntési táblázat: alternatíva – cselekvés. Költség – erőforrásigény. Haszon – várható kimenet 1. … n. (C. O.) → *katonai vezetés*

döntési tényállapot: a tényállapotok a szervezet környezetének elemeinek együttesét alkotják, amelyek függetlenek a szervezettől, a stratégiától, a döntéshozótól. A tényállapotok környezeti feltételként jelennek meg, amelyre a szervezet nem képes hatást gyakorolni, így csak felmérni lehet. Tények, amelyek a döntéshozó által befolyásolhatatlan változókat tartalmaznak. Ezek jellegüknél fogva külső körülmények által meghatározottak, a szabályozás csak közvetett úton lehetséges. Tényállapotok lehetnek: *a)* biztos események, amelyek bekövetkeznek – P = 1; *b)* lehetnek események, amelyek nem következnek be – P = 0; *c)* bizonytalan események, amelyek nem ismertek – P = ?; *d)* valószínűséges (sztochasztikus) események, amelyek eseményrendszert alkotnak, és páronként kizárhatják egymást – P = 0–1. (C. O.) → *katonai vezetés*

döntnök: a katonai szervezetek éleslövészettel egybekötött harcászati gyakorlatain, komplex harcászati gyakorlatokon, ellenőrző lőgyakorlatokon, lőversenyeken a parancsnokok, törzsek, csapatok és szervek tevékenységét folyamatosan kontrolláló és értékelő felkészült tiszt. A ~ a szakutasítások előírásai és a gyakorlatvezetőség által meghatározott követelmények és a biztonsági rendszabályok maradéktalan érvényesítése érdekében különböző információk közlésével támogatja a gyakorlatvezetés

elgondolásának követelmények szerinti megvalósítását. Folyamatosan rögzíti a tevékenység eredményességét, amely majd alapul szolgál egy reális értékelésnek. (C. O.) → *katonai vezetés*

döntnök: gyakorlatokra kijelölt és felkészített, általában ellenőrző személy(ek), csoport(ok). A gyakorlat vezetőségtől kapott utasítások és szempontok alapján ellenőrizheti a végrehajtó parancsnokok és kötelékek tevékenységét. Előre meghatározott módon és formában közlésekkel befolyásolhatja tevékenységüket a gyakorlat céljának teljesítése érdekében. A ~ a szabályzatok, utasítások és a gyakorlatvezető, valamint a ~i eligazítás alapján köteles megakadályozni a harcszerűtlen tevékenységet és a baleseteket. A ~ tapasztalatairól előre meghatározott szempontok alapján rendszeresen jelentést tesz a ~i csoport vezetőjének. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

Dragoon (Dragonyos) **hadművelet:** a nyugat-európai második arcvonal megnyitásához Overlord kapcsolódó dél-franciaországi kiegészítő hadművelet, amelynek során a Toulon–Cannes térségében 1944. augusztus 15–16-án bevetett, illetve partra szállt amerikai 1. légi szállítású harccsoport, 7. Hadsereg, valamint a francia 1. Hadsereg északi irányú visszavonulásra kényszerítette a német „G" Hadseregcsoportot. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Drina menti csaták: Első: a folyón 1914. augusztus 12-én átkelt osztrák–magyar 5. és 6. Hadsereg, illetve a Szávát leküzdő 2. hadsereg sikeres támadását a szerb haderő rövidesen megállította, majd szeptember 23-ára visszavetette azokat a folyó mögötti megindulási állásaikba. A harcok során, csak az 5. Hadsereg 600 tisztet és 22–23 000 katonát vesztett. Második (1914. szeptember 8. – november 7.): az osztrák–magyar erőknek a Drinán és a Száván történt ismét sikeres átkelését követő előrenyomulását a szeptember 16-án indított szerb ellentámadás megállította, majd visszavonulásra késztette, de sikeresen megtartották a Száva- és Drina-hídfőket. Harmadik: a két hídfőből 1914. november 5-én indított sikeres támadás eredményeként november 29-én elfoglalták Belgrádot, de a december 9-én indított szerb ellencsapás következtében, december 15-éig minden elfoglalt területet elvesztettek, még a két hídfőt is. E harcokban a Monarchia összesen mintegy 225 000 katonát siratott, míg a szerbek 130 00 főt. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

drótzár: a nem robbanó műszaki zárak egyik formája; a támadó ellenséges gyalogság tevékenységének akadályozása, késleltetése, valamint a harckocsi elleni műszaki zárak megközelítésének, leküzdésének megnehezítése érdekében hozzák létre. Anyaga általában nagy szilárdságú tüskés drót-huzal. Helyhez kötött (drótkerítés, buktató háló) és hordozható (spanyolbak, sündisznó, dróthenger) változatai ismertek. A dróthenger csomagolva kis térfogatú, ezért gazdaságosan szállítható, ugyanakkor rövid idő alatt telepíthető. A korszerű dróthenger a harcjárművek és gépjárművek mozgását is gátolja, mert a nagy szilárdságú és rugalmas drótszálak a kerekekre, de még a lánctalpas eszközök görgőire is feltekeredve akadályozzák azok forgását. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

DTA: lásd *digitális térképészeti adatbázis* (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

Dynamo művelet: a németek által Dunkerque-nél tengerhez szorított brit expedíciós erők és francia csapatok 1940. május 27. – június 4-i átmentése Dél-Angliába. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

E, É

égés: (tűzvédelem) kémiai elemek vagy vegyületek egyesülése oxigénnel (oxidáció). A gyors ~kor felszabaduló égéshő fényjelenséget okoz (láng, parázs), lassú ~kor az égéshő nagy része szétterjed a környezetben, és csak kevéssé emeli a hőmérsékletet. Az ~ bekövetkezéséhez éghető anyagra, az ~t fenntartó közegre, valamint az éghető anyag gyulladási hőmérsékletre való hevítés egyidejűségére van szükség. Az ~ az egyik legfontosabb energiatermelő folyamat. (B. T.) → *ABV-támogatás*

egészségfejlesztés: minden olyan tevékenység vagy folyamat, amelynek célja az egyének azon készségeinek fejlesztése, amelyek képessé teszik őket az egészségük feletti kontroll gyakorlására, az egészségükkel kapcsolatos tudatos döntéseik meghozatalára. Az ~ nem csupán orvosi értelemben vett betegségek kialakulását igyekszik megelőzni, hanem ezen túl, egy magasabb életminőség elérése a célja. Az egészségfejlesztési tevékenység lehet egyéni és szervezeti fókuszú. A fegyveres szervezetekben kiemelt a jelentősége, mivel a magasabb egészségi-pszichés-fizikai státusz a szolgálatteljesítés feltétele is egyben. (S. A.) → *katonai egészségügy*

egészségfejlesztés: minden olyan tevékenység vagy folyamat, amelynek célja az egyének azon készségeinek fejlesztése, amelyek képessé teszik őket az egészségük feletti kontroll gyakorlására, az egészségükkel kapcsolatos tudatos döntéseik meghozatalára. Az ~ nem csupán orvosi értelemben vett betegségek kialakulását igyekszik megelőzni, hanem ezen túl, egy magasabb életminőség elérése a célja. Az ~i tevékenység lehet egyéni és szervezeti fókuszú. A fegyveres testületekben kiemelt a jelentősége, mivel a magasabb egészségi-pszichés-fizikai státusz a szolgálatteljesítés feltétele is egyben. (V. Z.) → *katonai egészségügy*

egészségi alkalmasság: katonai szolgálatra egészségileg alkalmasak mindazok, akiknek testi felépítése kellően arányos, és nincs olyan fizikai vagy szellemi elváltozásuk, betegségük vagy fogyatkozásuk, amely a katonai szolgálat teljesítését nem teszi lehetővé, illetve annak során egészségi állapotuk jelentős rosszabbodásának veszélye nem várható. A sorköteles állampolgárok ~át az első-(másod-) fokú sorozó bizottság állapítja meg. A sorozó bizottság döntési jogköre az ~ kérdésében: alkalmas korlátozás nélkül – „A”; alkalmas fogyatkozással, fizikai korlátozás nélkül – „B”; alkalmas fizikai korlátozással – „C”; alkalmas szakmájának, vagy polgári foglalkozásának megfelelő beosztásban – „D”; ideiglenesen alkalmatlan (dátum)-ig – „I”; alkalmatlan „E” minősítés megállapítására terjed ki. A Magyar Honvédség tényleges állományában szolgáló katonák alkalmasságának elbírálását az Egészségügyi Felülvizsgáló Bizottság(ok) – rövidítve: a FÜV

Bizottság(ok) – végzi(k). A Felülvizsgáló Bizottság az ~ kérdésében: „alkalmas" és „korlátozással alkalmas", illetve „ideiglenesen alkalmatlan" vagy „alkalmatlan" minősítés eseteiben dönt; ezen túlmenően pedig egészségügyi szabadságot, részleges szolgálatmentességet vagy munkaidő-csökkentést engedélyezhet a tényleges állományú katona számára. (F. F.) → *védelmi igazgatás*

egészségügyi anyagellátás/logisztika: az egészségügyi anyagok (beleértve a vért és vérkészítményeket, valamint az orvosi gázokat) beszerzésének, tárolásának, szállításának, elosztásának, karbantartásának és csoportosításának folyamata a hatékony egészségügyi biztosítás alátámasztása érdekében. Az ~ ennek a folyamatnak az alkalmazását jelenti a tervezés és végrehajtás során. Az ~ szinonimája az egészségügyi szakanyagellátás. (V. Z.) → *katonai egészségügy*

egészségügyi biztosítás: az egészségügyi tervezésnek, valamint az egészségügyi szolgáltatások nyújtásának teljes körét felölelő működési terület a hadrafoghatóság fenntartása érdekében, amely a betegségek megelőzésén, a kiürítésen, a sérültek, sebesültek és betegek gyors gyógyításán, harcképességük helyreállításán, valamint szolgálatba történő visszahelyezésükön keresztül valósul meg. Megjegyzés: az (egészségügyi) támogatás a más egységek vagy szervezetek részére adott segítségnyújtást, míg a(z egészségügyi) biztosítás a saját erők ellátását jelenti. (V. Z.) → *katonai egészségügy*

egészségügyi eljárásrendek: szabályozzák az egészségügyi ellátás és egészségügyi szolgáltatások rendjét az egészségügyi biztosítás rendszerében. Műveletek során a katona-egészségügyi biztosítás célja a parancsnok szándékának támogatása időbeni és hatékony egészségügyi és egészségi szolgáltatások biztosításával a csapatok részére annak érdekében, hogy azok a legjobb orvosi gyakorlatnak megfelelő ellátást kapják. Ennek az elvnek az alkalmazása a műveleti (az egészségügyi ellátás folytonos tökéletesítése a műveletek során) és a bizonyítékokon alapuló gyógyítás elveiben megfogalmazott elgondolások alapján történik. A folytonos tökéletesítés az a folyamat, amelynek révén a bevált gyakorlatokat megosztják, a kihívásokat tudomásul veszik, és reagálnak rájuk annak érdekében, hogy a tapasztalatokból okuljanak, és így tegyék megfelelővé az egészségügyi ellátás biztosítását a telepített műveletek során. Mivel a NATO egyre inkább támaszkodik az egészségügyi biztosítás többnemzeti jellegére, döntő fontosságú, hogy egyetlen részt vevő ország se kifogásolja általánosságban az egyes szövetséges katonai egészségügyi egységek által nyújtott egészségügyi szolgáltatások minőségét. Az egyéb intézkedések mellett ez különös hangsúlyt igényel minden részt vevő nemzet részéről az általánosan elfogadott bizonyítékalapú gyógyítás (Evidence-Based Medicine – EBM) és a bizonyítékokon alapuló klinikai gyakorlat irányelveinek (Evidence-Based Clinical Practice Guidelines – EBCPG) alkalmazására. (K. I.) → *katonai egészségügy*

egészségügyi felderítés: speciális felderítési tevékenység során nyert egészségügyi, biológiai, járványügyi, környezeti és egyéb információból származó, humán és állategészségüggyel összefüggő helyzetfelderítés. Ennek a speciális felderítési ágazatnak megtervezéséhez, megszervezéséhez és a végrehajtás vezetéséhez egészségügyi szakemberek szükségesek a teljes felderítési ciklusban. (H. H.) → *felderítés* (V. Z.) → *katonai egészségügy*

egészségügyi felderítő törzs: az egészségügyi felderítés igazgatását, az egészségügyi

felderítési adatok feldolgozását, az információk terjesztését végző törzs. Az adott haderő vezetési struktúrájának függvényében tartozhat közvetlenül a felderítéshez, vagy a logisztikai törzshöz. (H. H.) → *felderítés*

egészségügyi haderővédelem (Force Health Protection – FHP): mindazon egészségügyi rendszabályok összessége, amely a haderő alkalmazása során – az egészségügyi biztosítás részeként – a sérülések és betegségek kialakulásának, keletkezésének a lehetőségét minimalizálják, illetve azok megelőzését szolgálják. Az ~ elmélete néhány éve fogalmazódott meg, és 2008-ban a NATO is elfogadott doktrínájává tette. Lényege a szövetségi hadműveletek egészségügyi biztosításának részletesebb kifejtése olyan új elemek pontos meghatározásával, mint az egészségügyi felderítés és az ~. Alkotóelemei: A) „Ép és erős haderő", amely az alábbiakat foglalja magában: *a)* periodikus egészségügyi helyzetértékelést, *b)* egyedi orvosi ellátást, *c)* egészségmegőrzést, *d)* stresszkezelést, *e)* bevetés előtti és utáni egészségi állapot ellenőrzését. B) Megelőzés és védelem: *a)* vakcináció és járványügyi intézkedések, *b)* biztonságos és egészséges munkahely, *c)* veszélyértékelés, csökkentés, *d)* környezet-egészségügyi felügyelet, *d)* kockázatkommunikáció. C) Egészségügyi-rehabilitációs ellátás: *a)* mérhető, moduláris egységek, egészségügyi képességek, *b)* első reagáló erők, *c)* harctéri sebészet, *d)* tábori kórház, *e)* egyutas hátraszállítás, *f)* definitív ellátás. Az eddigi ismeretekhez képest hangsúlyosabb lett az integratív feladat megfogalmazás. A megelőző orvostan másik feladata a különböző kockázat- és fenyegetettségfelmérésekkel együtt az egészségügyi felderítés ciklikusan működő rendszerébe került át. A prevenció és a klinikum több területe kiegyensúlyozottan, egységbe szervezetten jelenik meg a missziók előtti, alatti és utáni időfelosztás logikája mentén. Pontosabb meghatározást kapott az egészségügyi létesítmények fizikai biztonsági feltételrendszere, az orvosi tevékenységből eredő biztonságos munkavégzés rendszere, és a környezeti ártalmak elleni védelem. Új elem a szakemberek képzésének és továbbképzésének beemelése a doktrínába. A ~ szinonimája a preventív medicina. (S. L.) → *katonai egészségügy*

egészségügyi haderővédelem: a környezet, a foglalkozás-egészségügyi kockázatok és a betegségek által kiváltott hatások kivédése érdekében tett intézkedések összessége, amelyek lehetnek megelőző és reaktív jellegűek. Az ~ szinonimája a haderőegészség-védelem. (V. Z.) → *katonai egészségügy*

egészségügyi helyzetértékelés: egyrészt az egészségügyi biztosítás szerkezetének megfelelőségére összpontosít, hogy reagáljon a haderő egészségi állapotát befolyásoló összes lehetséges tényezőre, másrészt pedig meghozzon minden olyan szükséges intézkedést, amelyek elengedhetetlenek az állomány egészségügyi kockázatok elleni védelme szempontjából. Ez a helyzetértékelés egy átfogó megközelítés végeredménye, amely a veszélyek, a sérülékenység és a kockázatértékelés folyamatára épül. A ~ kulcsfontosságú elemei a veszély azonosítása, az egészségügyi kockázatértékelés, az egészségügyi kockázatkezelés, az egészségügyi kockázat ellenőrzése, az egészségügyi kockázatokkal kapcsolatos kommunikáció és azok értékelése. Az ~ méri fel az egészségügyi fenyegetések összesített lehetséges hatását az adott küldetésre, és nyújt megoldási javaslatokat ezen hatások kiküszöbölésére, illetve lehető legnagyobb mértékű mérséklésére. (K. I.) → *katonai egészségügy*

egészségügyi híradó (hírközlési) információs rendszer: egy megbízható és hatékony hírközlési és információs rendszer

(Communications and Information System – CIS), amelynek megléte a (had)művelet sikerének elengedhetetlen feltétele. Az egészségügyi biztosítás elérhetősége (had)műveleti követelmény. Ez segít a hadszíntéri sérült/sebesültirányításban és követésben, valamint biztosítja a lehetőséget az egészségügyi kihívásokra adandó gyors reagálásra. Az egészségügyi szakaszoknak szintén szüksége van a kapcsolattartásra. Az egészségügyi törzseknek ahhoz, hogy az elvárásoknak meg tudjanak felelni, rendelkezniük kell a feltételek teljes skálájával, beleértve a kellő nagyságú irodahelyiségeket, a közlekedési lehetőségeket, a hírközlési berendezéseket és az információs technológiát. Ennek a rendszernek az igényei magukban foglalják a rendszeresített és a nem rendszeresített eszközök nagy választékát, felölelve az egészségügyi verbális (az egészségügyi biztosításban részt vevő törzsek közötti, a biztosítási elemek és a NATO vagy nemzeti szervezeti elemek és törzsek közötti hangalapú kapcsolat valamennyi formáját) és vizuális kommunikációt (a valós idejű, valamint az előzetesen tárolt információkat továbbító technológiákat foglalja magában, amelyek két földrajzi hely közötti vizuális jellegű információk továbbítására szolgálnak); telemedicina, teletanácsadás, telekonferenciák, távdiagnosztika, az automatizált technológiákat (döntő fontosságú komputeres hardver- és szoftverképességeket a kiürítés, a gyógykezelés és a betegkartonok vezetése, az adatgyűjtés, megfigyelés teljes és progresszív spektrumán keresztül, valamint a törzsfunkciók egész sorát, ideértve az elektromos levelezésen keresztül történő adat- és információ cserét is), adat- és információkezelést. A rendszernek képesnek kell lennie az egészségügyi információk időbeni és pontos továbbítására az összes jogosult felé, amely magában foglalja: *a)* a betegkövetést és irányítást; *b)* a hadszíntéren belüli egészségügyi képességek készültségi és fenntarthatósági állapotának jelentését; *c)* értesítést elhalálozásról, súlyos betegségről és sérülésről; *d)* statisztikai adatok biztosítását epidemiológiai és adminisztratív felhasználás céljából; *e)* klinikai bizonyítékok biztosítását hivatalos nemzeti v. nemzetközi vizsgálatok számára; *f)* kezdeti segítségnyújtás biztosítását a biológiai, vegyi támadások észleléséhez. (S. L.) → *katonai egészségügy*

egészségügyi igazgató: egy harccsoport vagy a műveleti hadszíntér egészségügyi szolgálatainak szakmai irányítója. Megjegyzés: az ~ betöltheti a magasabb parancsnokhoz rendelt egészségügyi tanácsadói feladatkört is. (V. Z.) → *katonai egészségügy*

egészségügyi intézmény (Medical Treatment Facility – MTF): az ~ek (had)műveleti területen, hadszíntéren vagy a honi területen a kiürítési lánc mentén elhelyezkedő, a betegségek és sérülések ellátására létrehozott vagy telepített intézmények, amelyek struktúrája és telepítési követelményei nagymértékben függenek az adott művelet fajtájától, az egészségügyi küldetéstől és környezeti faktoroktól. A (had)művelet során az egészségügyi biztosítási rendszer a jól szervezett prehospitális ellátástól és az egészségügyi kiürítéstől függ. Ennek a biztosítási rendszernek a fontos része az egymásra progresszíven épülő intézményrendszer, amelyekben az egészségügyi erőforrások és eszközök négy szinten vannak elosztva. A gyógyítási, a kiürítési, az anyagellátási és az egyéb, a haderő egészségének fenntartása szempontjából nélkülözhető tevékenységek ellátása végett. A szárazföldi, légi és a haditengerészeti ~ek képességeik alapján négy szintbe, úgynevezett Role-okba kerültek besorolásra. A „képesség" kifejezés azt takarja, hogy az intézmény milyen szintű ellátásra képes. A képesség Role 1-től növekszik a Role 4-ig. A képeségek alapján az ~ek két

kategóriába sorolhatók: *a)* kötelező jellegű minimális képesség; *b)* megerősítés (az adott küldetésre szabott, kiegészítő képesség integrálása révén). Az ~ szinonimái a segélyhely és a tábori kórház. (S. L.) → *katonai egészségügy*

egészségügyi képesség facilitátor: a NATO ambíciószintjén alapuló, a védelemtervezési folyamat részeként beazonosított egészségügyi képességek kialakításának elősegítését és koordinálását végző személy a NATO parancsnoki struktúráján belül. Jelenleg a struktúrában két ilyen beosztás létezik, a Szövetségi Transzformációs Parancsnokság és a NATO Katonai Tanács Nemzetközi Katonai Törzsének egészségügyi tanácsadói. Ebben a minőségükben szakmailag nincsenek a NATO Katona-egészségügyi Szolgálatfőnökök Tanácsának (COMEDS) alárendelve, közvetlenül a NATO Főtitkár képességfejlesztéssel foglalkozó helyettesének jelentenek. (K. I.) → *katonai egészségügy*

egészségügyi képesség: cselekvési adottságot és lehetőséget jelent egy kívánt egészségügyi hatás elérése érdekében. (V. Z.) → *katonai egészségügy*

egészségügyi kiképzés: a harckiképzés egyik ága. Céljai: *a)* a személyi állomány szerezzen alapvető ismereteket a betegségek megelőzésében, valamint az ön- és kölcsönös segélynyújtás elengedhetetlenül fontos fogásainak elsajátításában. A korszerű hadviselés és a modern háborúk során rendkívüli jelentősége van az időben nyújtott ön- és kölcsönös segélynek, minthogy ennek időbeni és szakszerű elvégzésétől függ a sérültek és betegek további sorsa; *b)* az egészségügyi szakállomány kiképzése (szakkiképzése); *c)* a különféle egészségügyi kiürítési szakaszokon feladatot ellátó egészségügyi tisztek és altisztek felkészítése az egészségügyi szolgálat munkájának támogatása érdekében. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

egészségügyi kiürítés: a sérültek és/vagy betegek egészségügyi felügyelet mellett, egészségügyi intézményekbe történő eljuttatását, illetve ezen intézmények közötti mozgatását jelenti, az ellátás folytonosságának elválaszthatatlan részeként. (V. Z.) → *katonai egészségügy*

egészségügyi koordinációs központ: az egészségügyi szervezet végrehajtó szeme minden többnemzeti összhaderőnemi harci kötelék (Combined Joint Task Force – CJTF) által végrehajtott (had)műveletekben. A hadszíntér egészségügyi szolgálat főnökének technikai irányítása alatt végzi feladatát, és egyeztet többnemzeti összehaderőnemi, illetve többfunkciós kérdésekben, beleértve a légi egészségügyi kiürítést is (Aeromedical Evacuation – AE). Az összhaderőnemi parancsnokságon az egészségügyi szolgálat (*Med*ical *C*oordination *C*ell – MEDCC) nem a logisztikai törzs alárendeltségében, hanem önálló törzsként (Combined Joint Medical – CJMED), a parancsnok alárendeltségében végzi feladatát. Az ~ kialakítása modulrendszerű és két részleget foglal magában, az egészségügyi (had)műveleti tervezési részleget, illetve a betegkiürítő koordinációs központot (Patient Evacuation Coordination Centre – PECC). Az ~ fő rendeltetése a hadszíntér egészségügyi szolgálat főnöke által lefektetett egészségügyi tervek végrehajtása és az egészségügyi irányelvek gyakorlati alkalmazása. Koordinálja a többnemzeti összhaderőnemi harci kötelék elemei között az egészsgégügyi és egészségvédelmi tervek alkalmazásának és végrehajtásának teljes spektrumát. (S. L.) → *katonai egészségügy*

egészségügyi osztályozás (triage): a honvéd-, katasztrófa- és sürgősségi ellátás során

a fontos három T-szabály: az osztályozás (triage), a gyógykezelés (treatment), a kürítés (transport) egységének alkotó eleme, amelyet a kezelés prioritásának megállapítása érdekében végeznek, azaz az ellátás sorrendjét határozzák meg a beteg v. sérült állapota, valamint a rendelkezésre álló személyi és technikai erőforrások függvényében. Az osztályozást először 1855-ben Nyikolaj Ivanovics Pirogov alkalmazta a krími háborúban, aki Szevasztopolban volt főseb̈ész. Az ő módszerének lényege az volt, hogy már az első kötözési helyen a sérült a sebesülés súlyosságától függően vagy azonnal tábori műtétre került, vagy ha könnyebb sérülése volt, evakuálták a hátországba, ahol az állandó hadikórházakban gyógyították tovább őket. Napjainkban a honvéd orvoslásban az alábbi prioritások szerint döntik el a beavatkozások sürgősségét: *a)* azonnali beavatkozás szükséges (immediate): az élet megtartása és a halál megakadályozása, azaz életmentő eljárások alkalmazása szükséges; *b)* sürgős beavatkozást igényelnek (urgent): súlyos, életveszélyes sérülések tartoznak ebbe a kategóriába, de az alkalmazandó terápiára állapotuk stabilizálódik, amely sokszor csak átmeneti jellegű; *c)* késleltetett (halasztható) (delayed): sérülések ellátása halasztható, amellyel az előző két kategóriára fordítható idő és kapacitás növekszik, ami több szempontból a kimenetel sikerességét növelheti; *d)* kis sérülés, ambuláns ellátásra szorulók (minimal or ambulatory): minimális, általában felületi sérülések, amelyek nem igényelnek komolyabb beavatkozást, localis anaesthesiában elvégezhetők; *e)* várkozó (expectant): azok a sérültek tartoznak ide, akik a lehetőségek teljes arzenálját felhasználva sem biztos, hogy túlélik sérüléseiket. Tömeges személyi veszteséggel járó helyzetekben az ellátás elve az előző egyéni szükségleteket előtérbe helyezéséről „a legtöbb jót a legnagyobb számú sérültnek” elvre változik. Ilyenkor az alábbi osztályozási prioritásokat kell használni: *a)* azonnali ellátásra szorulók (T1) csoport: az azonnali sürgősségi ellátást és életmentő sebészeti beavatkozást igénylők csoportja (légúti elzáródás, hozzáférhető vérzés, sürgősségi amputáció); *b)* halasztott ellátásra szorulók (T2) csoport: azon betegek csoportja, akik sebészeti ellátást igényelnek (kiterjedt izomsérülés, nagy csöves csont törése, has-, mellüregi sérülés), de általános állapotuk lehetővé teszi a halasztott ellátást életük veszélyeztetése nélkül; *c)* minimális ellátást igénylők (T3) csoport: viszonylag kis sérülést elszenvedettek csoportja, akik képesek saját maguk megfelelő ellátására, illetve szakképzetlen személyzet is képes őket ellátni; *d)* imminens halál állapotában lévők (T4) csoport: azok a betegek tartoznak ide, akik komoly, gyakran többszörös sérülést szenvedtek el, ellátásuk időigényes és bonyolult lenne, túlélési esélyük csekély. Ehhez hasonló a katasztrófák következményeinek egészségügyi felszámolása során alkalmazandó, úgynevezett START- (Standard Triage And Rapid Treatment) osztályozás, ahol azonnali, sürgős, halasztható és halott kategóriákba sorolják a sérülteket és betegeket. A sürgősségi ellátás kórházi helyszínein a kanadai osztályozás (CATS) különböző adaptációit alkalmazzák. Magyarországon a HUTAS-rendszer van érvényben, amely a különböző kategóriákat ellátási, illetve a beavatkozási idő megkezdésével és intervallumaival társítja. A kategóriák: *a)* Triage (T1) életveszélyes, 0 perc; *b)* Triage (T2) kritikus, 0–15 perc; *c)* Triage (T3) sürgős, 30 perc; *d)* Triage (T4) kevésbé sürgős, 60 perc; *e)* Triage (T5) halasztható, 120 perc. Az osztályozást a honvéd egészségügyben mindig, általában véve pedig a legtapasztaltabb orvos, katasztrófák esetén és a békesürgősségi ellátásban az osztályozó nővér (triage nurse) végzi. (S. L.) → *katonai egészségügy*

egészségügyi szabályozás: a betegeknek/sérülteknek a sérülés vagy a betegség kezdetének helyétől az egymást követő egészségügyi intézményekbe történő áttelepítésével kapcsolatos irányítási, ellenőrzési és egyeztetési folyamat, amelynek célja az egészségügyi ellátó és kiürítő erőforrások lehető leghatékonyabb alkalmazásának elősegítése, valamint biztosítani, hogy a beteg/sérült megfelelő és időben történő ellátásban részesüljön. (V. Z.) → *katonai egészségügy*

egészségügyi szabványok, szabványosítás: a katonai szabványok egy speciális, az egészségügyi biztosítás tárgykörével és feladatrendszerével foglalkozó része, más szóval koncepciók, doktrínák, eljárások és tervek kidolgozása, valamint azok alkalmazása az egészségügy területén. ~: szabványok megalkotásának és bevezetésének a folyamata, amely egymástól jól elkülöníthető fázisokból áll. Szabványok, szabványosítás a NATO-ban: *a)* Célja a nemzetek és szervezetek együtt működési (interoperabilitás) képességének kialakítása és minél hatékonyabbá tétele. *b)* Jellege szerint anyagi, műveleti és adminisztratív jellegű szabványokat különböztetünk meg. A szabványosítás legalacsonyabb szintje a kompatibilitás, vagyis az egymás mellett történő – egymás jelentős zavarása nélküli – működésre való alkalmasság, amelyet a csereszabatosság (felcserélhetőség), amely a termékek, folyamatok vagy szolgáltatások egymással történő kiválthatósága követ. A szabványosítás legmagasabb szintje a kommonalitás (egységesség), amely teljesen megegyező doktrínák, folyamatok vagy felszerelések használatát jelenti. A NATO-ban használatos szabványosítási dokumentumok fajtái: A) Fedő dokumentumok: *a)* NATO szabványosítási egyezmények (Standardization Agreements – STANAGs); *b)* NATO szabványosítási ajánlások (Standardization recommendatoions – STANRECs). B) Szövetségi Szabványok: *a)* NATO-szabványok; *b)* NATO által is használt nem NATO- (civil és védelmi) szabványok. C) Szabványvonatkozású dokumentumok, úgymint irányelvek, nemzeti katalógusok, kézikönyvek stb. A NATO szabványosítási elvei közül megemlítendő: *a)* az Általános Szövetségi Célkitűzésekhez való alkalmazkodás, amely azt jelenti, hogy a szabványosítás nem egy légüres térben mozgó és önmagáért létező tevékenység, hanem annak saját eszköztárán keresztül segítenie kell az Észak-atlanti Szövetség politikai célkitűzésinek megvalósítását; *b)* a szabványosítás és a védelemtervezés összehangolásának elve azt jelenti, hogy a NATO védelemtervezéssel foglalkozó szervezeti elemei közötti koordináció megléte létfontosságú a harmonizáció és az interoperabilitás elérése céljából. Az érintett országok számára a haderőtervezés a szabványosítási folyamat kulcseleme, amelyhez az *Út a haderő célkitűzések* és a *Védelmi felülvizsgálat* ciklusain keresztül vezet; *c)* a nemzetek, a stratégiai parancsnokságok és a vezető NATO-bizottságok közötti erőkifejtés egysége és iránya a NATO Szabványosítási Szervezetén keresztül kivitelezett megfelelő koordinálással és harmonizálással nagymértékben növelhető; *d)* a megfelelő polgári szabványoknak a lehető legszélesebb körben történő alkalmazása és használata. Külön NATO-szabvány csak megfelelő polgári szabvány hiányában kerülhet kidolgozásra; *e)* a szabványosítási követelmények, illetve a szabványok alkalmazásáról történő visszacsatolás elengedhetetlen és szerves része a szabványosítás folyamatának; *f)* a szabványosítási tevékenységben való részvétel nem kötelező, hanem a nemzetek részéről önkéntesen nemzeti kötelezettségvállalás alapján történik; *g)* egy szabvány megjelentetéséhez általában a NATO-nemzetek felének egyetértése (ratifikálás) szükséges.

A nemzetek részéről történő elfogadást több szempont szerint lehet osztályozni, az lehet azonnali vagy halasztott, teljes vagy részleges, történhet végrehajtással vagy végrehajtás nélkül. A nemzetekkel ellentétben, a NATO-szervezetek vagy törzsek részére a megjelentetett szabvány alkalmazása kötelező. A kezdeményező szempontjából beszélhetünk úgynevezett „top down", illetve „bottom up" szabványosításról. Első esetben a kezdeményező valamelyik NATO-szervezet vagy -hatóság, a második esetben a kezdeményezés nemzeti, vagy valamelyik munkacsoportból, illetve szakértői panelből származik. A lenti ábra bemutatja az egészségügyi szolgálat esetében alkalmazott szabványosítási folyamatot, amely csak az egészségügyre jellemző. Ez a rendszer nagyban megkönnyíti az egészségügyi szolgálat szabványosítási tevékenységét, mivel annak teljes folyamatára rálátása és ráhatása van. Fentieket az MC 20/10. számú, 2006-ban módosított dokumentumban létrehozott Egészségügyi Szabványosítási Bizottság működése teszi lehetővé. A bizottság létrehozásának jelentőségét nehéz lenne alábecsülni, a NATO Katona-egészségügyi Szolgálatfőnökök Tanácsával (COMEDS) teljesen egyenrangú, és csak a NATO Katonai Tanácsnak van alárendelve. A bizottság társelnöki rendszerben működik, amelynek tisztjét a COMEDS elnöke és az Összhaderőnemi Szabványosítási Bizottság elnöke látja el. A többi szolgálati ágnak ilyen lehetősége nincs, mivel szakági szabványosítási bizottságok az egészségügy kivételével nem léteznek, így azok csak a szabványosítási követelményeket és igényeket tudják megfogalmazni, magára a folyamatra és a ratifikálásra semmilyen ráhatásuk nincs. (K. I.) → *katonai egészségügy*

Az egészségügyi szabványosítás folyamata

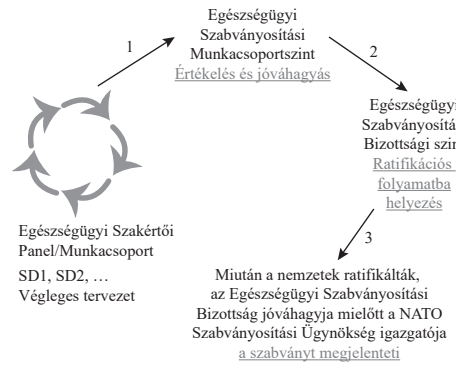

egészségügyi személyzet védettsége: a nemzetközi hadijog kifejezetten tiltja az egészségügyi személyzet és egészségügyi egységek elleni támadásokat. A IV. genfi egyezmény 20. cikke meghatározza, hogy a „rendszeresen és kizárólag a polgári kórházi szolgálat működésére vagy igazgatására rendelt személyzetet [...] kímélni kell, és védelemben kell részesíteni", más cikkei pedig tiltják a polgári kórházak vagy klinikák élelem-, víz-, gyógyszer- és elektromosság-utánpótlásának elpusztítását vagy tudatos megszakítását. Ám az egyezmény kimondja azt is, hogy ezen egységek védelme megszűnhet, ha „azokat emberbaráti feladataikon kívül, az ellenségnek ártalmas műveletekre használják fel". Ugyanígy az orvosokat és más egészségügyi dolgozókat megilleti a védelem, amennyiben igazolni tudják ebbéli minőségüket; tiszteletben tartják az orvosi etikát, beleértve az orvosi titoktartást; mindenféle diszkrimináció nélkül ellátnak minden rászorulót; nem viselnek fegyvert, eltekintve az önvédelemre szolgáló kézifegyverektől. (L. T.) → *hadijog*

egészségügyi szolgálat: 1. Egy katonai vagy polgári szervezetnek azon szakága, amely az egészségügyi irányelvek és tervek kialakításáért, valamint az egészségügyi biz-

tosítás nyújtásáért felel. **2.** A haderők azon szervezeti ágai, amelyek a katona-egészségügyi szakemberek által végrehajtják ezeket a szakmai, technikai és ezekkel összefüggő feladatokat. (V. Z.) → *katonai egészségügy*

egészségügyi szolgáltatások: olyan tevékenységek, amelyek az orvos vagy egy másik egészségügyi szakember irányítása mellett, az orvosok és/vagy más egészségügyi ellátó személyek mindenfajta feladat végrehajtásának szakmaiságával, technikai és ezekkel összefüggő jellegével állnak kapcsolatban.

egészségügyi szűrővizsgálatok: a korábban végzett ~ helyett az időszakos alkalmasságvizsgálat került bevezetésre, amelynek során korcsoportonként meghatározott gyakorisággal történő vizsgálat keretében megállapítják, hogy a honvéd egészségi, pszichikai és fizikai állapotában történt-e olyan változás, amely befolyásolhatja a további katonai szolgálat ellátását a beosztáshoz tartozó megterhelések és egészségkárosító tényezők figyelembevételével. Népegészségügyi szűrővizsgálat: a preklinikai kimutathatóság szakaszában a tünet és panaszmentes személyeknél a rejtett betegség kimutatására alkalmas módszerrel végzett vizsgálat, amelynek célja a betegség tüneteit még nem mutató személy esetleges betegségének vagy kórmegelőző állapotának a korai felismerése (például foglalkozás-egészségügyi, onkológiai, kardiológiai, diabetológiai betegségek stb. szűrése). A megelőzésnek ezt a formáját nevezzük másodlagos, secunder prevenciónak. A szűrővizsgálatok jellegüket tekintve lehetnek célzott (például foglalkozás-egészségügyi, onkológiai, fogászati) vagy jósló szűrések (diabetológiai, kardiológiai). Megbetegedési esély esetén a járványügyi célból végzett szűrővizsgálatok (például széklet, vizelet, vér, orr- és torokváladék) a hadseregben kiemelt jelentőséggel bírnak, tekintettel arra, hogy a járványos megbetegedések a hadrafoghatóságot/harckészültséget jelentősen befolyásolhatják. A járványügyi célból végzett vizsgálatokat a Magyar Honvédség egészségügyi főnöke rendeli el. (V. Z.) → *katonai egészségügy*

egészségügyi tanácsadó: a rangidős egészségügyi tiszt (orvos) egy adott alakulat parancsnokságán, aki annak biztosításáért felel, hogy a parancsnok és törzse helyénvalóan tudatában legyenek tevékenységük egészségügyi következményeivel, valamint tisztában legyenek minden olyan kérdéssel, amely a műveleteket érintően hatással van a csapatok egészségi állapotára. Megjegyzés: az ~ betöltheti egyúttal a haderő vagy hadszíntér egészségügyi igazgatói beosztást is. (V. Z.) → *katonai egészségügy*

egészségügyi tapasztalatfeldolgozó rendszer (Medical Lessons Learned System – MLLS): egy adott művelet során összegyűjtött egészségügyi megfigyelések meghatározott sorrendben történő feldolgozása, kiértékelése, majd annak alapján a szükséges intézkedések meghozatala és bevezetése a hatékonyság, valamint a teljesítmény folyamatos javítása érdekében. Az ~ az általános tapasztalatfeldolgozó rendszer része, amely egymásra épülő részekből tevődik össze, úgymint felkészülés, megfigyelés, adatgyűjtés, elemzés-értékelés, jóváhagyás, feladatszabás, végrehajtás, visszaellenőrzés és validálás. A tapasztalatfeldolgozás rész fázisai: a) ténymegállapítás: a megfigyelések, adatok és információk rövid összefoglalása; *b)* tapasztalatbeazonosítás: egy vagy több olyan megállapítás, amelyet a szakértők feldolgoztak és hasznosnak ítéltek. A feldolgozásba beletartozik a megfigyelés természetének és okának a megtárgyalása, a szükséges intézkedésekre, illetve az intézkedéseket végrehajtó szervezetekre történő javaslattétel; *c)* tapasztalathasznosítás: akkor

beszélhetünk egy adott tapasztalat hasznosításáról, amikor a javasolt intézkedések végrehajtásának eredményeként javul a tevékenység minősége, hatékonysága, vagy növekedett egy adott képesség szintje vagy színvonala. (K. I.) → *katonai egészségügy*

Tapasztalatfeldolgozás folyamata a NATO-ban

COMEDS – NATO Egészségügyi Főnökök Tanácsa; MedSB – Egészségügyi Szabványosítási Bizottság (COMEDS Munkacsoport); LL – Tapasztalathasznosító

egészségügyi tervezés: az egészségügyi képességek megtervezésének, megigénylésének és beszerzésének folyamata, egyensúlyban a küldetéssel, a haderő felépítésével és kockázatnak való kitettségével, valamint összhangban a politikai-katonai követelményekkel. (V. Z.) → *katonai egészségügy*

egésztestszámláló: sugárzásmérő berendezés a szervezetbe került radioaktív izotópok fajtájának és mennyiségének, valamint az ennek következtében várható belső sugárterhelésnek, vagyis a lekötött effektív dózisegyenértéknek a meghatározására. Az ~ része egy ~s rendszernek, amely a detektorok árnyékolására, a háttérsugárzás kiszűrésére különleges, az egész test mérésére alkalmas mérőhelyből, tulajdonképpen egy jól árnyékolt vasszobából és a hozzá tartozó nagy érzékenységű sugárzásmérő műszerekből, egy sokcsatornás analizátorból és a hozzá kapcsolt számítógépből áll. A mérőrendszerhez energiakalibráló ^{137}Cs pontforrás is tartozik. Az ~t elsősorban nukleáris baleset, esetleges nukleáris katasztrófa érintettjeinek vizsgálatában alkalmazzák. (B. T.) → *ABV-támogatás*

éghajlat: a légkör fizikai tulajdonságainak és folyamatainak egy adott helyen hosszabb időszak (rendszerint néhány évtized) során a környezettel és egymással is kölcsönhatásban álló rendszere. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

egyenes rádió-vevőkészülék: 1. Olyan vevőberendezés, amelynek nagyfrekvenciás részében nincs frekvenciaátalakítás, a vett adóállomás jelét a vételi frekvencián erősíti egészen a demodulátorig. Előnye, hogy egyszerre képes nagy sávszélesség átfogására, és azon belül bármely megjeleníthető adás észlelésére. Rendkívül alkalmas a kis adásidejű, nagy jelerősségű adatforrások észlelésére. Hátránya, hogy a nagy frekvenciákon nagy zajjal jár. Nehéz technikailag kivitelezni, ezért rádióvétel-technikában felváltotta a szuperhetedorin rendszerű vevőkészülék. Az ~et leginkább a rádiótechnikai felderítésben használják, ahol az impulzusüzemű rádiólokátorok jelét a kis impulzusszélesség és a vételkor ismeretlen impulzusismétlődési idő miatt csak ~kel vagy nagyon gyors áthangolású szuperheterodin vevőkészülékkel lehet venni (az áthangolási idő legfeljebb az impulzusismétlődési idő fele lehet.) **2.** A legegyszerűbb az úgynevezett egyenes rendszerű vevőkészülék, amely az antennáról érkező rádiófrekvenciás jelet felerősíti, a szelektivitást egy vagy több együtt hangolható rezgőkörrel biztosítja. A demodulálást diódával vagy audion kapcsolással (rácsdemodulátor) biztosítja, majd a hangfrekvenciás jelet tovább erősíti és megszólaltatja. Az egyszerű audion kapcsolásnál jobb ered-

ményt lehetett elérni a visszacsatolt audion kapcsolással, ahol egy aktív elem (elektroncső vagy tranzisztor) kimenetéről a felerősített nagyfrekvenciás jel egy (változtatható nagyságú) részét a bemenetre visszavezetve (visszacsatolva), a fokozat erősítését egészen a begerjedésig lehetett növelni. A kapcsolás hátránya, hogy begerjedve az antennán mint rádióadó sugároz ki jeleket, ami a környéken üzemelő vevőkészülékeket zavarja. Az úgynevezett reflex kapcsolásban a visszacsatolás folytán az első erősítő elem a demodulálás előtti rádiófrekvenciás és a hangfrekvenciás jelet is erősíti. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

egyéni és kollektív védelem: a katonák közvetlen védelme mérgező anyagoknak, kórokozóknak és sugárzó anyagoknak a szervezetükbe vagy a bőrfelületükre kerülése ellen. A közvetlen védelem eszközei az ~ egyéni védőeszközök és a kollektív védőeszközök. Idetartoznak a gázálarcok, az oxigénlégző készülékek, a bőrvédő eszközök, valamint az óvóhelyek, továbbá a zárt felépítményű, illetve zárt küzdőterű járműveket és harcjárműveket tiszta levegővel ellátó szűrőberendezések. (B. T.) → *ABV-támogatás*

egyéni lőgyakorlat: a katonák egyénileg, meghatározott szabályok szerint, önállóan végrehajtott lőgyakorlata. Az ~ok rendeltetése a katonák lőkiképzési ismereteinek felmérése a fegyverek szakszerű kezelésében, a célok gyors felderítésében, a tüzelési és tűzhelyesbítési szabályok tudatos alkalmazásában, a tüzelési fogások szabályos végrehajtásában, a tűzfeladatok önálló megoldásában, nappal (gázálarcban), éjszaka normál és szélsőséges viszonyok között, az előírt normák teljesítésével. A ~okat minden esetben egyszerű, a valóságot legjobban megközelítő harcászati helyzet beállításával hajtják végre. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

egyéni tűzfeladat: a különböző beosztású tüzértisztek és tiszthelyettesek, a tüzérségi tűzeszközök, valamint a tüzérfelderítő kötelékek parancsnokai részére előírt megosztott vagy közvetlen (félközvetlen) irányzással végrehajtandó tűzfeladat. (Sz. T.) → *tüzérség*

egyéni védőeszköz: a katonák egyéni felszerelését alkotó olyan védőeszköz, amely megóvja a nukleáris robbanások, illetve katasztrófák sugárzó anyagainak, az ~ mérgező harcanyagok cseppjelnek és gőzeinek, továbbá a biológiai aeroszoloknak hatásaitól. Két fő csoportja az egyéni légzésvédő eszközök (szűrő és szigetelő gázálarcok, ezek a légzőszerveket, a szemeket, valamint az arcot védik, és a bőrvédő eszközök (ABV-védőruhák), ezek az egész test felületét védik. (B. T.) → *ABV-támogatás*

egyéni vegyi mentesítő csomag (EVCS): a mérgező harcanyagokkal szennyezett bőrfelület és ruházat mentesítésére szolgáló, a katonák egyéni felszereléséhez tartozó készlet; a benne elhelyezett testbarát mentesítőkenőcs lehetővé teszi az azonnali mentesítést. A készlet mentesítőanyagai a fizikai adszorpción vagy a fizikai adszorpció és a kémiai inaktiváció kombinált hatásán alapul. (B. T.) → *ABV-támogatás*

egyenlő bánásmód: az ~ követelményének elve tiltja bármely társadalmi csoport hátrányos megkülönböztetését. Ez azonban nem csupán a szociológia területén érvényesülő elv, hanem a munka világában is betartandó jogszabály, amelynek alapján a munka díjazásával kapcsolatban is tilos bármilyen hátrányos megkülönböztetés. Az Alaptörvényben megnevezettek mellett az ~ megsértését jelenti többek között a nemzeti vagy etnikai kisebbséghez való tartozás, a fogyatékosság, az egészségi állapot, a családi állapot, az anyaság (terhes-

ség) vagy apaság, a szexuális irányultság, a nemi identitás, valamint az életkor szerinti hátrányos megkülönböztetés. Az ~ról részletesen rendelkezik a 2003. évi CXXV. törvény, amely mind a közvetlen, mind a közvetett hátrányos megkülönböztetés fajtáit ismerteti, és a zaklatás, a jogellenes elkülönítés, a megtorlás, valamint az ezekre adott utasítást is az ~ megsértéseként minősíti. Az ~ követelményének megsértése miatt az Egyenlő Bánásmód Hatóság eljárást indíthat, amelynek során, a jogsértés megállapítása esetén elrendelheti a jogsértő állapot megszüntetését, megtilthatja a jogsértő magatartás további folytatását, a jogsértést megállapító határozatát nyilvánosságra hozhatja, bírságot szabhat ki, valamint külön törvényben meghatározott jogkövetkezményt alkalmazhat. (M. J.) → *humánpolitika, személyügy*

Egyenlő Bánásmód Hatóság: az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény (Ebktv.) alapján Magyarországon az egyenlő bánásmód követelményének érvényesülését az ~ (a továbbiakban: Hatóság) ellenőrzi, az ország egész területére kiterjedő illetékességgel. A Hatóság autonóm államigazgatási szerv, független, feladatkörében nem utasítható, a feladatát más szervektől elkülönülten, befolyásolástól mentesen látja el. A hatóság számára feladatot csak törvény állapíthat meg. A Hatóság az emberi méltóság garanciális intézménye, az egyenlő bánásmód követelményének megvalósulását ellenőrző jogorvoslati fórum. Valódi pozitív hatások elérésére törekszik a diszkriminációs folyamatokban, azok felismerését, illetve megelőzését a jogalkalmazás mellett szakmai információkkal és kiadványokkal támogatja. Olyan panaszosok ügyében jár el, akiket az Ebktv.-ben meghatározott védett tulajdonságok alapján diszkrimináció, azaz hátrányos megkülönböztetés ér. (M. J.) → *humánpolitika, személyügy*

egyértelmű vezetési lánc: katonai (lineális és tötzskari) szervezeti struktúrákban alapvető vezetési elv. A vezetés és irányítás rendszere (Commond, Controll – C2) integrált, egymásra épített, hierarchikus. Az alá-, fölé-, átalárendelést pontosan, a feladatoknak megfelelően szükséges meghatározni, amely az alárendeltek részére átláthatónak és világosnak kell lennie. A parancsadási jognak a meghatározottsága, az elszámolási és jelentési kötelezettség pontos előírása, azaz minden időben és helyen tisztázott hatáskör (az utasítási jogkör és kompetencia) az, amelyik hozzájárul az egyértelmű vezetési lánc létrehozásához és működtetéséhez. (C. O.) → *katonai vezetés*

egyes célok: kisméretű, többnyire egy elemből álló, önállóan elhelyezkedő célok, amelyeknek tüzérségi tűzzel való pusztításához általában közvetlen vagy a célhoz közeli találat szükséges. Az ~ az esetek zömében egy találattal leküzdhetők. Előfordulhat, hogy a szóban forgó elemi cél megsemmisítése csak több találattal érhető el. Ilyen szempontból az ~ kategóriájába tartoznak mindazon elemi célok, amelyek a tüzérségi tűz hatásaként leküzdöttnek (pusztítottnak) vagy sértetlennek minősíthetők. (Sz. T.) → *tüzérség*

egyesített felderítőközpont: a sikeres hadművelet vezetés-irányítás rendszerének kulcsfontosságú eleme. Az ~ot összhaderőnemi parancsnoksági szinten a hatékony adatgyűjtés és az elemző-értékelő munka végrehajtására hozzák létre. Célja, hogy az összhaderőnemi törzsben, az alárendelt haderőnemi törzsekben és az egyesített felderítőerők hadműveleti központjaiban előállított vagy oda beérkező valamennyi adatot, információt összegyűjtse, elemezze, felhasz-

nálásukkal a művelet vonatkozásában a felhasználók szempontjából releváns felderítési adatokat állítson elő. (H. H.) → *felderítés*

egyesített légi műveleti központ (Combined Air Operations Centre – CAOC): általában az ~ a légierő haderőnem parancsnokának vezetési és irányítási központja, amely lehetőséget ad a rendelkezésre álló erők meghatározott feladatainak tervezésére, irányítására, valamint eredményeinek összesítésére. E hadműveleti központok nem leszigetelten működnek, hanem szükséges a megfelelő kapcsolat kialakítása más magasabb szintű műveleti központokkal (például az összhaderőnemi parancsnokság megfelelő komponenseivel, valamint magasabb szintű légierő haderőnemi parancsnokságokkal); azonos szintű parancsnokságokkal (például más, összhaderőnemi elemekkel); valamint fent kell tartania a kapcsolatot az alárendelt alegységekkel, egységekkel, valamint a különböző térségek illetékes légi hadműveleti központjaival. A ~ feladatai általában a következők: *a)* kidolgozza a légi komponens megfelelő szintű eljárásait; *b)* napi rendszerességgel feladatot szab, végrehajtat, valamint összegezi az alárendelt erők feladatait; *c)* tervez, valamint végrehajt információgyűjtő feladatokat (hírszerzés, megfigyelés, felderítés) a kijelölt feladataival összefüggésben; *d)* hadműveleti szintű hatásértékelést is végrehajt. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

egyesített légi támadó csoport (Joint Air Attack Team – JAAT): helikopterekből álló levegő-föld viszonylatú tűztámogatási csoportosítás. A vadászrepülőgépek és a felfegyverzett helikopterek képességei gyakran kiegészítik egymást. Ez ebben a műveleti formában is megmutatkozik. A felfegyverzett helikopter közvetlen irányzású tűzerőt képes nyújtani, de emellett rendelkezik megfelelő szenzorokkal és kommunikációs lehetőségekkel célmegjelölésre és tűztámogatásra a repülőgépek részére. Ezen felül bizonyos mértékben az ellenséges légvédelmi eszközök lefogására is alkalmas. E képességek kihasználásával, valamint a tüzérségi tűztámogatás integrálásával, tökéletes együttműködés érhető el az ~ alkalmazása által. E műveletek általában a szárazföldi komponens által tervezettek, és a légi komponens támogató elemként szerepel. Mindamellett, hogy az ~ alkalmazása – összhaderőnemi műveletként – részletes tervezést és koordinációt igényel, a helikopterek normál támadó feladatot hajtanak végre az ~ tagjaként is. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

Egyesített Tiszti Iskola (ETI): az 1956-ot követő radikális hadseregcsökkentés következtében 13 fegyvernemi tiszti iskola összevonásával, 1957. március 1-jén felállt az Egyesített Fegyvernemi Tiszti Iskola, ami 1957 őszétől, Egyesített Tiszti Iskola néven működött 1967. szeptember 1-jéig. Lásd *fegyvernemi tiszti iskolák.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

egyetemi részismereti képzés: civil felsőfokú végzettséget szerzett, de katonai alapképzettséggel (BSc) nem rendelkező, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karán meghirdetett katonai mesterképzésre tervezett tisztek számára szervezett, két féléves levelező rendszerű egyetemi képzési forma, amelynek célja a mesterképzésbe történő belépéshez szükséges, hiányzó kreditek megszerzésének biztosítása. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

egyezményes jelek: doktrínákban, szabályzókban meghatározott egységes ábrák vagy rövidítések, amelyeket okmányokon, vázlatokon, informatikai vezetési eszközökben alkalmaznak. Megkülönböztetünk grafikai

vagy ikonszimbólumokat, rövidítéseket, illetve térképi jeleket, jelkulcsokat. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

egyezményes térképi jelek: a tereptárgyak alakját, jellegét és egyéb tulajdonságait az adott térkép típusától és méretarányától függően, egységesen, egyezményesen kifejező jelölésrendszer, amely a terep sajátosságainak helyes értelmezését, főbb műszaki paramétereinek meghatározását teszi lehetővé. Az ~ alkalmazásuk szabályait méretarányonként összeállított jelkulcs tartalmazza. Főbb típusai: *a)* alak- és mérethelyesen ábrázolható jelek; *b)* az adott méretarányában mérethelyesen már nem ábrázolható jelek; *c)* magyarázó megírásokhoz tartozó jelek. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

egység: magasabb szemponthoz igazodó személyek, eszközök egy rendszerbe tartozása. Katonai szervezetek vonatkozásában az önálló állománytáblával rendelkező közigazgatásilag önálló – harcászait feladatok végrehajtására létrehozott – több alegységet magában foglaló katonai szervezet. Az ~ működhet önállóan vagy harcászati magasabbegység, hadműveleti kötelék szervezeti elemeként. Az ~ elnevezése általában az alaprendeltetése érdekében benne lévő kötelékek jellemzői alapján kerül meghatározásra. Szervezeti felépítése magában foglalja: *a)* a parancsnokságot és a törzset; *b)* kettő-három alaprendeltetésű zászlóaljat, osztályt (például gépesített lövész, harckocsi, tüzér stb.); *c)* támogató és kiszolgáló támogató alegységeket. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

Egységes Digitális Rádió-távközlő Rendszer (EDR): a Schengeni Megállapodás Schengenben, 1990. június 19-én aláírt Végrehajtási Egyezményének 132., illetve 44. cikkében meghatározott követelményeket kielégítő digitális, nyalábolt (trönkölt), kormányzati célú rádióhálózat. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

egységesítés: a folyamatok, eljárások, terminológia, technikai eszközök magasabb szempontokhoz igazítása, illesztése. NATO Egységesítési Egyezménye (Standardization Agreement for Procedures and Systems and Equipment Components – STANAG) tartalmaznak folyamatokat, eljárásokat, terminológiai szakkifejezéseket és magyarázataikat, a katonai szövetség egyes tagjai között fellépő kapcsolatok feltételeit, technikai eljárásait, felszereléseinek egységes alkalmazásmódját. Minden NATO-tagállam ratifikálta azt, és saját rendszerébe integrálta, vagy folyamatosan integrálja azokat, szemben saját eljárásaival. Célja, hogy a közös katonai műveletekben, adminisztrációs feladatokban és a logisztikában csökkentsék a reagálási időt és az üzemeltetési költségeket, ezzel növelve a többnemzeti NATO-haderő működési hatékonyságát. Az ~ek tehát alapvető eszközök a „technikai interoperabilitás" és a kommunikációs és információs rendszerek széles skálája között, amelyek nélkülözhetetlenek a NATO és szövetségeseik közös műveleteiben. (C. O.) → *katonai vezetés*

egységparancsnok: önálló állománytáblával rendelkező ezred, zászlóalj (század) élén álló egyszemélyi vezető az ~. A parancsnok szolgálati hatalma kiterjed az adott katonai szervezet egész személyi állományára, a katonák szolgálatának minden területére, bármely helyen és időben. A parancsnok teljes és oszthatatlan felelősséggel tartozik a rá bízott katonai szervezet célrendszerének teljesítéséért, a neki alárendelt állomány eredményes tevékenységéért és mindazért, amit ennek érdekében tesz vagy megtenni elmulaszt. A parancsnok olyan rendfokozattal és beosztással rendelkező törvényes joggal felhatalmazott személy, aki a rárótt felelősséggel és számára előírt kötelezettség-

gel, biztosítja a neki alárendelt személyek, szervezetek alaprendeltetésének teljesülését, meghatározza a cél elérését. Gondoskodik a feltételekről, a működésről, a szervezeti kultúra alakításáról, a tagok ösztönzéséről és más szervezetekkel való együttműködésről. A parancsnok az alárendeltjeivel szemben hatalmi helyzetben van. (C. O.) → *katonai vezetés*

egyszemélyi vezetés: alapja a szervezet vezetőjének – a parancsnoknak – teljes körű jogi felhatalmazása, felelőssé tétele a szervezet valamennyi tevékenységéért. A felhatalmazott parancsnok – döntésétől függően – személyesen vezeti, illetve irányítja a közvetlen alárendelt vezetők, a törzs és a fő funkciót végrehajtó szervezetek, személyek munkáját. A vezetés egysége azzal támogatható, hogy valamennyi erő és eszköz alkalmazási joga szervezetenként, szintenként egyetlen parancsnokra ruházzák át. Az egy személyre ruházott jog és felelősség biztosítja – az elöljárói elgondolásához igazított – tevékenység tervezését, szervezését, a végrehajtás irányítását és azok kohézióját. Az ~i rendszer dominanciáját erősíti a fayoli elv érvényre juttatása, amely szerint minden személy a lineáris (katonai) szervezetben egy személynek tartozik felelősséggel, jelentési és jogi kötelezettséggel, illetve tőle (elöljárójától) kaphat parancsot, feladatot. (C. O.) → *katonai vezetés*

egyszeri felhasználású zavaróadó: olyan egyszeri alkalmazást biztosító zavaróberendezés, amely rendszerint kisméretű, nagy számban eljuttatva a szemben álló fél elektronikai berendezései, híradó eszközei, rádiólokátor-állomásai közelébe, aktív zavarjeleket sugároz a vevőkészülékek lefogása céljából. Előnyös tulajdonsága az, hogy kis teljesítménye ellenére a mélységbe kijuttatva képes hatékony zavaró tevékenységet folytatni a saját csapatok zavarása nélkül. A kijuttatása történhet repülőgépek, helikopterek, rakéták, pilóta nélküli repülő eszközök, léggömbök, tüzérségi lövedékek, robotikai eszközök vagy felderítő, diverzáns csoportok segítségével. Az aktív zavarás típustól függően 20 MHz – 30 GHz frekvenciatartományban, 5–120 perc időtartamban, folyamatos, szakaszos vagy impulzusüzemű lehet. Az ~k csoportosíthatók frekvenciasáv, teljesítmény, modulációs mód, működési idő, az automatizáltság foka és a zavarójel spektrumjellemzői alapján. A második világháborúban már alkalmazták, széles körű felhasználása a vietnámi háborúban kezdődött. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

együttes biztosítás: az a tevékenységi forma, amikor a hadkiegészítő szervek– mozgósítás esetén – az érintett katonai szervezet kiegészítésére, feltöltésére, megalakítására a polgári technikai eszközt a vezetővel (kezelővel) együtt biztosítja; a nemzetgazdasági technikai eszköz előállításával, illetőleg átvételével egyidejűleg annak vezetője (kezelője) az eszközzel együtt vonul be ugyanazon katonai szervezethez. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

együttműködés: 1. Mind az emberek, mind a szervezetek képességeik, lehetőségeik behatároltak, így a szükségleteik kielégítése céljából együttműködnek. A különböző feladattal rendelkező, de azonos cél érdekében tevékenykedő személyek, szervezetek tevékenységének koordinált rendszere a küldetés teljesítése érdekében feladatonként, ahol összhangba hozzuk irányok, terepszakaszok, időpontok szerint. A katonák, a katonai szervezetek ~e pontos koordinációt igényel. Az ~ megszervezése jól elkülöníthető békeidőszaki, béketámogatói műveletek és harci műveletek tekintetében. Békében, a felkészülési időszakban a katonai szervezet életét szabályzó különböző koordinációs dokumentumokban jelennek meg, mint

a Szervezeti és Működési Szabályzat, a parancsnok 100. számú intézkedése stb. Béketámogató műveletekben a tevékenység összehangolását az együttműködő más nemzetek katonai szervezeteivel, a civil lakossággal, a nemzetközi szervezetekkel, a helyi kormányzati és nem kormányzati szervezetekkel stb. szükséges megoldani, harci műveletek során a szövetséges csapatokkal, a szomszédokkal, a támogató és az át-, alárendelt erőkkel a műveleti feladatoknak megfelelően. Műveleti feladatok megoldása során az ~ megszervezése alapvetően egy koordinációs tevékenység, amit a törzs, illetve a szervezet parancsnoka végez el terepasztalon (modellezés útján) vagy térképen, illetve szemrevételezés útján az előzők kombinációjával. A szervezési feladatokat írásban is rögzítik és átadják az alárendelteknek. Az ~ során az elöljáró parancsnok az alárendelt, a megerősítő és a támogató katonai szervezetek erőinek, eszközeinek tevékenységét, manővereit – harci elhatározásának, döntésének megfelelően – a főbb, illetve kritikus mozzanatokat illetően, a terepszakaszokon (körletekben), a feladatok, az irányok és az időpontok szerint összehangolja. Szövetségi műveletek során az erőkifejtés egysége, az összhaderőnemi és többnemzeti kötelékek csak a kölcsönös segítés, az egymásba vetett hitre alapozottan képesek a közösen értelmezett feladatok sikeres megoldására. Az eljárási módszerek megismerése, a feladatok közös értelmezése, a közös gyakorlások vezethetnek az eredményes ~hez, a kölcsönös megértéshez, sikeres támogatáshoz. (C. O.) → *katonai vezetés* **2.** Különböző haderőnemek, fegyvernemek és szakcsapatok alegységeinek, egységeinek, magasabbegységeinek, feladatok (objektumok) irányok, terepszakaszok és idő szerint összehangolt tevékenysége, a harc, a hadművelet általános céljának elérése érdekében. Az ~ a hadművészet egyik elve. Az ~ elve tükrözi legteljesebben a harc és a hadművelet lényegét, amelyben a siker csak valamennyi erő és eszköz egyesített erőkifejtésével érhető el. A harctevékenységek céljától függően megkülönböztethető harcászati, hadműveleti és hadászati ~. A harcászati ~ az összfegyvernemi harcban részt vevő, azt támogató és kiszolgáló erők magasabbegységek, egységek, alegységek, kezelők (harcosok) tüzének, csapásának, manőverének a harci támogató és harci kiszolgáló támogató tevékenységének összehangolása. Hadműveleti ~t egy vagy néhány csatlakozó hadműveleti irányban működő különböző haderőnemhez, fegyvernemhez tartozó magasabbegységek, alkalmi hadműveleti kötelékek valósítják meg. Hadászati ~ a fegyveres erők egy vagy néhány hadszíntéren, illetve hadászati irányban működő hadászati csoportosításának összehangolt alkalmazása a hadászati célok elérése érdekében. A harcászati és a hadműveleti ~t a parancsnokok és a törzsek tervezik, szervezik és irányítják. A hadászati ~t a háború egészében és a hadszíntéri hadászati műveletekben az állam (a szövetség) főparancsnoksága, magasabbtörzsei szervezik és tartják fenn. A csapatok ~ének rendjét a parancsnok útmutatója alapján a harcfeladatra vonatkozó elhatározás megalkotásakor rögzítik, és a harcfeladat megszabásával egy időben adják ki. Az ~ megszervezésekor a parancsnokok és a törzsek összehangolják a saját erők és eszközök csapását, manőverét a szomszédok által mérendő csapásokkal és manőverekkel. Cél, hely és idő szerint meghatározzák a csapatok tevékenységének rendjét, valamint a különböző erők és eszközök együttes tevékenységének módjait a megszabott feladatok végrehajtása során, pontosítják a harci támogatással, erőmegóvással kapcsolatos rendszabályokat; megszervezik a kölcsönös értesítésének és a együttműködő csapatok közötti összeköttetés rendjét, kidolgozzák a jelek és jelzések egységes rendszerét. A harctevékenységek vezetése során a parancsnokok

és a törzsek a helyzet változásának mértékében pontosítják, és kellő időben eljuttatják az alárendeltekhez az új feladatokat. Az ~ térképen, számítógépes vezetési rendszeren, terepen, vagy terepasztalon szervezhető. Harcászati szinten az ~ (a körülmények függvényében) valamennyi kérdését terepen, illetve terepasztalon, rögzítik, hadműveletek vonatkozásában térképen, terepasztalon, számítógépes rendszeren elegendő idő esetén, terepen is meghatározhatják. A parancsnok és a törzs munkamódszere az ~ megszervezése során különbözőek lehetnek. Az ~sel kapcsolatos utasítások rögzítése grafikus és írásos, vagy ezek kombinációjával készült okmányokban kerül rögzítésre. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

együttműködés szintjei: közös tevékenységek: a különböző szereplők horizontális és vertikális érintkezéseinek, együttműködésének során számos feladatot oldanak meg együtt. E közös tevékenységek időbenisége, hatása, mélysége különböző eltérő: *a)* eseti végrehajtás: egy konkrét feladat megoldása érdekében folyik az együttműködés; *b)* koordináció: a hivatásrendek, civil szereplők megosztják – a titoktartás, a műveleti biztonság szabályainak betartása mellett – információikat, terveiket, és tájékoztatják egymást az elvégzett feladataikról. Ez történhet folyamatosan vagy ismétlődő találkozók rendszerében; *c)* közös végrehajtás: az együttműködés egy magasabb szintje a közös végrehajtás különböző harci, béketámogató feladatok együttes megoldása a hivatásrendek, a helyiek, a civil szereplők bevonásával; *d)* közös projektek: a helyiek érdekében végzett fejlesztő tevékenység, aminek eredményeként javulnak a helyiek élet- és munkafeltételei, és ez jó hatással van a hivatásrendek és a szövetség elfogadására. E tevékenységek alapvetően az infrastruktúra, a biztonság, az egészségügyi, az oktatás és a humanitárius segítségnyújtás területein valósulhatnak meg. Fontos feltétele, hogy a tervezés, a kivitelezés, a pénzügyi finanszírozás területén a részt vevő szereplők megfelelő rugalmassággal és jogi felhatalmazással rendelkezzenek a közös ügyek lebonyolítására; *e)* közös oktatás, képzés: az együttműködésben rendszeresen részt vevő szereplők között, a műveleti területen megvalósuló hatékonyabb munkavégzés érdekében a felkészülés során közös oktatás és képzés szervezhető. A hivatásrendek, civil szereplők megismerik egymás: képességeit és korlátait, döntéshozatali mechanizmusát, a vezetés és az irányítási rendjét; mandátumát, alapelveit, küldetését, szervezeti kultúráját; *f)* közös doktrinális háttér: az együttműködés legmagasabb szintje, amikor a műveleti tapasztalatok, a közös projektek, oktatás és képzés felhalmozott ismereteit feldolgozva olyan közös szabályzók készülnek, amelyek minden hivatásrend és/vagy civil szereplő számára elfogadható, és jelentősen segíti a valós műveletek végrehajtását a kívánt végállapot, a jobb, biztonságosabb, „élhetőbb" környezet megteremtését. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

együttműködési híradás: a közös feladatot végrehajtó csapatok egymás közötti összeköttetése. Létrejöhet összfegyvernemi, fegyvernemi szinten, valamint haderőnemek között, de létesülhet különböző nemzetiségű csapatok között is. Jellemző példa a katonai szövetségek hadseregei között megvalósuló ~. Az ~ végrehajtásának feltétele a híradó technikai eszközök jellemzőinek és kapcsolódási pontjainak azonosságán kívül az információt tartalmazó jelrendszer és nyelvezet azonossága. (N. I.) → *híradóinformatika, információvédelem*

együttműködési képesség: rendszerek, egységek és erők képessége, arra hogy szolgáltatásokat cseréljenek (nyújtsanak és

fogadjanak) más rendszerekkel, egységekkel vagy erőkkel, és ezen szolgáltatások felhasználása révén hatékonyan együttműködjenek. A hatékony együttműködéshez közös doktrinális alapok, egymás lehetőségeinek ismerete, a megfelelő összehangolás, a hasonló szakmai gondolkodás, az egységes döntéshozatali módszerek ismerete, a közös gyakorlás és az ehhez elvárható nyelvi ismeret szükséges. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

éjjelezés: a csapatoknak az éjszaka jó részét felölelő pihenője, amelyre az egész napot felölelő menet után vagy a többnapos menet végrehajtása során kerül sor. Céljai: *a)* a harcérték fenntartása; *b)* a személyi állomány eltátása, pihentetése; *c)* a járművek állapotának ellenőrzése, technikai kiszolgálása, feltöltése és meghibásodásaik kijavítása. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

éjszakai harctevékenység: a nappal megkezdett harc tovább folytatása vagy az éjszaka során kezdett harctevékenység. Céljai lehetnek: az ellenségre történő folyamatos ráhatás, az éjjellátó eszközökben rejlő lehetősség kihasználása. Az ~ előnyei, hogy alkalmas a váratlan csapások mérésére, biztosítja a nappali tevékenység utáni folyamatos ráhatást, megnehezíti az ellenség ellentevékenységét; hátránya, hogy bonyolult és nehéz a kötelékek manővere, vezetése, az eszközök alkalmazáshoz történő felkészítése, alkalmazása. Az éjszakai harcra történő átterésnek számos sajátos rendszabálya van. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

ejtőernyő: a mélységi felderítőcsoportok, különleges felderítőcsoportok alapvetően biztonságos kijuttatási, illetve a mélységi területen már működő felderítőerők utánpótlás-kijuttatását biztosító eszköze. Olyan szerkezet, amely az eszközre rögzített test (teher) zuhanását a nyitási folyamat során az ~ nagy homlokellenállása révén a 45–55 m/s nagyságú szabadesési sebességről 5–13 m/s sebességre lassítja, ezzel lehetővé teszi a mélységi felderítő katonák és felszerelések sérülésmentes, biztonságos földetérését. (H. H.) → *felderítés*

ejtőernyős: 1. ~ ugrások végrehajtására alkalmas orvosi vizsgálattal rendelkező, meghatározott ~ kiképzésen átesett, érvényes szakszolgálati vizsgával rendelkező mélységi felderítő vagy különleges rendeltetésű beosztásban lévő katona. **2.** Általában olyan személyek, akik katonai feladataikat ejtőernyővel hajtják végre. (H. H.) → *felderítés*

ejtőernyős ledobás: személyek vagy felszerelések ledobása a levegőben biztonságos magasságban lévő légi eszközről ejtőernyő segítségével. Megjegyzés: a felderítőszervek kijuttatásának egyik módja. (H. H.) → *felderítés*

elaknásított terület: lásd *aknamező.* (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

elárasztott terület: lásd *vízzár.* (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

elektromágneses árnyékolás: az elektronikai védelem részeként különféle elektromágneses hullámokat elnyelő vagy reflektáló anyagok felhasználásával megnehezíti vagy megakadályozza, hogy az elektromágneses energia bejusson a védett térbe, vagy kijusson onnan, illetve elszigeteli a kábeleket a környezettől. A védett tér lehet egy épület, egy helyiség vagy valamilyen elektronikai berendezés. Az elektromágneses hullámok induktív vagy kapacitív csatolással a vezetéken haladva vagy elektromágneses sugárzással juthatnak be a védett térbe, illetve juthatnak ki onnan, ezért az árnyékolásnak mind a vezetett, mind a sugárzott elektromágneses hullámok ellen megfelelő védel-

met kell biztosítania. A reflektáló árnyékolás legelterjedtebb módja a Faraday-kalitka, amely egy vezetőképes anyagból kialakított burkolat vagy háló. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

elektromágneses energia: az energia az anyag munkavégző képességének mértéke. Az energiaformák megfeleltethetők a fizika négy alapvető kölcsönhatásainak egyikével. A négy alapvető kölcsönhatás a gravitációs, az elektromágneses, a gyenge és az erős kölcsönhatás. Az ~ az egymásra merőleges elektromos (E) és mágneses (H) térerősség hullámok által a térben szállított munkavégző képesség. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

elektromágneses hozzáférhetőség: az elektronikai eszközök paraméterei (például frekvencia, teljesítmény, antennanyereség, vevőérzékenység stb.) alapján végzett elméleti számítások eredménye, amely megmutatja, hogy az adott elektromágneses sugárforrás az elektronikai felderítő- és zavaróeszközökkel elérhető-e. Az elektromágneses hozzáférés – az ~ számításaira alapozva – azt fejezi ki, hogy valamely elektromágneses sugárforrást/adatforrást a harctéri környezet hatásainak (terep, domborzat stb.) figyelembevételével képesek vagyunk-e a rendelkezésre álló eszközeinkkel elérni, ahhoz hozzáférni és rá hatással lenni. Az elektromágneses hozzáférés gyakorlati képességet jelent. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

elektromágneses impulzus: rövid ideig tartó, rendkívül nagy intenzitású, széles frekvenciatartományú, rádiófrekvenciás elektromágneses energia, amelyet az atomrobbanás vagy más eszköz, például rádiófrekvenciás fegyver hozhat létre. Hatására a villamos hálózatokban és elektronikus rendszerekben az elektromos és mágneses mezők intenzív változása a fémes vezetőkben a vezetők lineáris hosszával egyenes arányban álló feszültséget indukálnak, amely következtében a kialakuló túlfeszültségek, átütést okozó áramok a rendszerek maradandó, visszafordíthatatlan károsodását okozhatják. A magas légköri atomrobbantás legjelentősebb hatása az ~. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

elektromágneses impulzusfegyver (Electromagnetic Impulse [EMP] Weapon): Elektronikai eszközök, elsősorban félvezetőket tartalmazó áramkörök támadására, fizikai roncsolására, tönkretételére szolgáló fegyver, amely működése során olyan nagy elektromágneses térerősség-változást hoz létre, amely a fémes vezetőkben feszültséget indukálva átütést, átégést okoz a csatlakozó félvezető és egyéb elektronikai alkatrészben. Az impulzusfegyverek lehetnek többszöri működésűek, vagy egyszeri alkalmazásúak, utóbbiakban a működés során olyan roncsolások keletkeznek, hogy többszöri működésre nem alkalmasak. Ezeket impulzusbombának nevezik. Működéséhez szükséges egy nagy, statikus villamos energia tárolására szolgáló kapacitív vagy induktív tápforrás, egy nagyfrekvenciás rezgéskeltő eszköz (magnetron, üregrezonátor, klisztron stb.) és egy antenna. Fizikai hatásában hasonló az atomfegyver elektromágneses impulzusához. Hatása ellen elsősorban árnyékolással, optikai eszközök (kábelek, optocsatolók) alkalmazásával, speciális EMP-védett berendezések alkalmazásával lehet védekezni. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

elektromágneses interferencia (zavar): a fizikában a hullámok találkozásakor fellépő jelenséget interferenciának nevezik. Az interferencia során a találkozó hullámok amplitúdóban erősíthetik, gyengíthetik, akár ki is olthatják egymást. Ez a hatás csak akkor figyelhető meg, ha a fázisviszonyok a keltési helyeken és a találkozási helyeken

hosszú időn át állandók maradnak, ekkor beszélhetünk interferenciaképes vagy koherens hullámokról. Az elektromágneses hullámok interferenciajelenségei jellemzően akkor lépnek fel, ha egyazon forrásból származó hullámok különböző úton jutnak el az adótól a vevőbe, ezáltal fáziseltolódást szenvedhetnek. Tipikus példa erre a föld- vagy tárgyreflexiós kétutas terjedés, amely során a vevőantenna helyzetét változtatva a kétszeres vett jelszinttől a kioltásig minden vételi jelszint megtapasztalható. A térhullámú terjedés esetén, az ionoszféra különböző töltöttségű rétegein áthaladva a hullám különböző hosszúságú utat tehet meg a vevőkészülékig, ami a lassú fading jelenségének a magyarázata. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

elektromágneses környezet (Electromagnetic Environment – EME): egy adott környezetben jelentkező elektromágneses jelenségek összessége. A fegyveres küzdelem elektromágneses színtere, ahol a szemben álló felek elektromágneses jelek kisugárzásán és vételén alapuló eszközei egyidejű tevékenységet folytatnak. Az ~ összetevői közé tartoznak a frekvenciaspektrum, tér, idő, elektronikai eszközök technikai paraméterei, mint például frekvencia, sávszélesség, moduláció, vevőérzékenység, impulzus-, antennaparaméterek stb. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

elektromágneses műveletek (Electromagnetic Operations – EMO): olyan katonai tevékenységek, amelyek az elektromágneses energia kisugárzása és vétele útján az elektromágneses környezet kihasználására, illetve támadó és védelmi céllal való felhasználására irányulnak. Az ~ közé minden olyan tevékenység tartozik, amelyik az elektromágneses energia felhasználásán alapul, így például a híradás, a navigáció, a rádióelektronikai felderítés, a képi felderítés, az elektro-optikai felderítés, a rádiólokációs felderítés és az elektronikai hadviselés. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

elektromágneses összeférhetőség (Electromagnetic Compatibility – EMC): azon rendszabályok összessége, amelyek lehetővé teszik, hogy az adott térrészben és időben üzemszerűen működő elektronikai eszközök ne okozzanak egymásnak nem szándékos (kölcsönös) rádiózavarokat. Az elektromágneses kompatibilitás technikai és szervezési rendszabályokkal valósítható meg. A technikai rendszabályokat általában az eszközök tervezése és kivitelezésekor alkalmazzák. Ezek közé tartoznak például a szabványok, előírások betartása, speciális jelfeldolgozási és zavarvédelmi megoldások alkalmazása. A szervezési rendszabályok közé többek között a frekvenciaváltás, antennamanőverek, települési hely megváltoztatása és működési korlátozások bevezetése tartozik. Az ~ a frekvenciagazdálkodáson alapul, és meglétéről az eszközök működés során folytatott elektronikai ellenőrzéssel lehet meggyőződni. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

elektromágneses sebezhetőség: egy elektronikai rendszer azon jellemző tulajdonsága, amely szerint a rendszer, bizonyos mértékű elektromágneses környezeti hatások következtében határozott működőképességcsökkenést szenved el, és emiatt a rendeltetésszerű feladatának nem tud eleget tenni. A katonai műveletekben ilyen elektromágneses környezeti hatások lehetnek például a szándékos elektronikai zavarás, a nem szándékos (kölcsönös) rádiózavarok, vagy az elektromágnesesimpulzus-fegyverek által létrehozott nagyenergiájú impulzusok. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

elektromágneses spektrum: az elektromágneses rezgések teljes tartományát ~nak nevezzük. A mai felosztások szerint a 3 Hz és a 30 EHz közötti tartomány a leírásukra szolgáló matematikai-fizikai apparátus alapján felosztható a rádióhullámok tartományára, a fényhullámok tartományára és a részecskesugárzások tartományára. A rádióhullámokkal kapcsolatos fizikai jelenségeket a hullámfizika írja le, a fény kettős fizikai természete miatt részben a hullámfizikával, részben a részecskefizikával írható le, a részecskesugárzások tartományára a részecskefizika és a kvantumfizika szolgál. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

elektromágneses sugárzás: az egymásra merőlegesen haladó, oszcilláló elektromos és mágneses tér, amely a térben hullám formájában terjed és energiát szállít. A szabad térben (a világűrben) a terjedés sebessége a szabadtéri fénysebességgel azonos. Az ~ a zárt rezgőkör kapacitáslemezeinek szétnyitásából származtatható, a rezgőkörben tárolt, egymásba kölcsönösen átalakuló elektromos és mágneses energia az így létrejövő antennáról leszakadva sugárzási energiává alakul át. Az ~ hullámhossza és a frekvenciája között a terjedési sebesség teremt kapcsolatot: $\lambda = c/f$, ahol a λ a hullámhossz m-ben, *c* a fénysebesség m/s-ban és *f* a hullám frekvenciája 1/s-ban, vagyis az egy s alatti rezgések száma. A kvantumelmélet írja le, hogy milyen módon lép kölcsönhatásba az energia az anyaggal. A kvantumelmélet szerint az ~ hordozója a foton, más szóval a kvantum. $Q = h \times v$, ahol *Q* egy kvantum energiája (J), *v* a frekvencia és *h* a Planck-állandó: $6{,}626 \times 10^{-34}$ Js. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

elektronikai álcázás: az elektronikai felderítés elleni védelem része, amelynek célja a saját csapatok összetételének, helyzetének és tevékenységének elrejtése. Az ~ az elektronikai objektumok (eszközök) és a csapatok tevékenységének lényeges, csak rájuk jellemző áruló jellemzőinek kiküszöbölésével, meghamisításával, illetve az ellenség számára hozzáférhetetlenné tételével érhető el. Fő módszere a rejtés, amely elérhető a csapatok és az objektumok elhelyezkedésére, tevékenységére utaló fény, hang, hő, szeizmikus és rádiófrekvenciás kisugárzások minimálisra csökkentésével, valamint az e tartományokban alkalmazható álcázó eszközök felhasználásával. Az ~ hatékonyságát növeli az alkalmazott eszközök és a bevezetett rendszabályok folyamatos elektronikai ellenőrzése. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

elektronikai céltervezés: az elektronikai hadviselés tervezése során végzett olyan tervezőtevékenység, amelyben részletes elemzés alapján meghatározásra kerülnek azon célobjektumok, amelyekkel szemben a harc, hadművelet különböző fázisaiban elektronikai felderítést, elektronikai támogatást és/vagy elektronikai ellentevékenységet kell folytatni. Az ~ a törzs általános céltervezési folyamatának részét képezi, amelynek során együtt kell működni az ellenséges célpontok lefogását tervező többi törzzsel. Az ~ során kidolgozott célpontok jegyzéke tartalmazza a célok kategorizálását, fontossági besorolását, felderítésük és lefogásuk időrendjét, illetve az ellenük alkalmazható felderítő- és zavaró erők, illetve -eszközök elosztását. Az elektronikai hadviselés céljai az ellenük való tevékenység rendje szerint lehetnek felderítendő, pusztítandó, zavarandó és megtévesztendő célok. A céllistában való tervezés szerint lehetnek tervezettek, ezen belül előre tervezettek, illetve igénylésre kijelöltek, valamint alkalomszerű célok. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

elektronikai ellenőrzés: az elektronikai védelem érdekében, elektronikai (technikai) eszközökkel folytatott olyan tevékenység, amelynek feladata a saját elektronikai helyzet megítéléséhez, a saját kisugárzó elektronikai eszközeink és harci technikai eszközeink áruló jeleinek felismeréséhez, kiszűréséhez és megszüntetéséhez, valamint az elektromágneses összeférhetőség biztosításához szükséges technikai információk összegyűjtése, feldolgozása, ajánlások és intézkedési javaslatok kidolgozása. Az ~t mind békében, mind katonai műveletek előkészítése és megvívása során folyamatosan elektronikai ellenőrző eszközökkel végzik. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

elektronikai ellentevékenység elleni védelem: az elektronikai védelem részeként azon eszközök, módszerek, valamint szervezési és technikai rendszabályok összessége, amelyek az ellenség elektronikai ellentevékenysége ellenére is biztosítják a saját csapatok számára az elektromágneses spektrum felhasználását. Az ~ magában foglalja a szándékos elektronikai zavarok, az elektronikai megtévesztés és az elektronikai pusztítás elleni védelmet. Az ~ során az elektronikai felderítés elleni védelem az első lépés, mivel ezáltal akadályozható az elektronikai zavarás, a megtévesztés és a pusztítás számára alapvető célinformációk megszerzése. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

elektronikai ellentevékenységi funkció (Electronic Counter Measures – ECM): az elektronikai hadviselés azon funkciója, amely magában foglalja az elektromágneses és egyéb irányított energiák alkalmazását abból a célból, hogy megakadályozza, vagy korlátozza az elektromágneses spektrum ellenség által való hatékony használatát. Az elektronikai ellentevékenység képes lerontani az ellenség elektronikai rendszereinek hatékonyságát, csökkenteni vezetési és irányítási lehetőségeit, működésképtelenné tenni fontosabb elektronikai eszközeit és megtéveszteni információs rendszereit. Az ~ területei az elektronikai zavarás, elektronikai megtévesztés és az elektronikai pusztítás. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

elektronikai erőfölény: az elektronikai erőviszony kedvező állapota, amely az elektronikai berendezések mennyiségében és minőségében nyilvánul meg. A minőségi ~ kialakítható egyrészt az elektronikai eszközök harcászat-technikai paramétereinek korszerűsítésével, másrészt a megfelelő harcászati eljárások alkalmazásával. A harcászat-technikai paraméterek korszerűsítése többek között a nagyobb frekvenciaátfogást, a vevőérzékenység és az adóteljesítmény növelését, a bonyolult modulációs módok alkalmazását és a jelfeldolgozás korszerűsítését jelenti. A harcászati eljárások közé tartoznak az erők és eszközök célszerű csoportosításának létrehozása, a megfelelő harcrend kialakítása, a frekvencia-, teljesítmény-, irány- és térbeli manőverek, valamint a korszerű vezetési és irányítási módszerek alkalmazása. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

elektronikai erőviszony: a szemben álló felek ellentétes rendeltetésű elektronikai eszközei mennyiségi és minőségi képességeinek, összevetéséből képzett, értékelt viszonyszám. Az ~ megállapításához az elektromágneses spektrum meghatározott frekvenciatartományában működő vezetési és irányítási elektronikai eszközök mennyiségi és minőségi képességeit, az ugyanabban a frekvenciatartományban működő felderítő- és zavaróeszközök mennyiségi és minőségi képességeivel kell összevetni. Az így megkapott saját és ellenség oldali

felderítési és zavarási mutatókat egymással arányba állítva határozható meg az ~on belül a felderítési és a zavarási erőviszony. Az ~-számításokat az elektronikai helyzetértékelés során a műveleti irányokra (főirány, másik irány) és területekre, valamint műveleti szintekre (harcászati, hadműveleti szint) is el kell végezni. Az ~t jelentősen befolyásolja az elektronikai eszközök egymástól való távolsága, a terep, a domborzat és az időjárás. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

elektronikai érzékelő: az ~k, más néven szenzorok olyan berendezések, amelyek a megfigyelt környezet fizikai, kémiai vagy biológiai állapotváltozásait érzékelik, és a mért mennyiséget vagy paramétert információhordozó jellé alakítják. Az ~k a frekvenciaspektrum különböző tartományában működnek, az általuk vett jelek automatikusan továbbíthatók, erősíthetők, szűrhetők és feldolgozhatók. Az ~ket különböző szempontok szerint osztályozhatjuk, a legelterjedtebb azonban az érzékelt fizikai jel szerinti, energiaszemléletű csoportosítás. Eszerint a szenzorok az alábbi energiákat érzékelik: hőenergia, mechanikai energia, mágneses energia, villamos energia, elektromágneses sugárzási energia, kémiai energia. A technológiai fejlődésnek köszönhetően ma már tömegesen állíthatók elő igen kisméretű és olcsó érzékelők, amelyek sokoldalú felhasználhatóságuknak köszönhetően széles körben elterjedtek a civil szférában és a katonai rendszerekben is, mint például a felügyelet nélküli harctéri érzékelő hálózatokban alkalmazott harctéri érzékelők. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

elektronikai felderítés elleni védelem: az elektronikai védelem részeként azon eszközök, módszerek, valamint szervezési és technikai rendszabályok összessége, amelyeknek célja megakadályozni, hogy az ellenséges elektronikai felderítés adatokat szerezzen a saját csapatok elhelyezkedéséről, műveleti képességeiről, valamint a vezetési és irányítási rendszerek lehetőségeiről, az eszközök harci-technikai paramétereiről és települési helyeikről. Az ~ magában foglalja a felderítő-, adatszerző eszközök és azok hordozóinak, valamint az adatfeldolgozó központoknak a megsemmisítését, elfoglalását, megrongálását; a felderítő-, adatszerző eszközök és az adatokat továbbító kommunikációs csatornák elektronikai zavarását; a védendő csapatok, objektumok, eszközök és tevékenységek áruló jeleinek megszüntetését és elektronikai álcázását; valamint a saját elektronikai eszközök kisugárzásainak szabályozását. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

elektronikai hadviselés (Elecronic Warfare – EW): olyan katonai tevékenységek összessége, amelyek az elektromágneses környezetben, az elektromágneses energia tudatos használatával biztosítják az elektromágneses műveletek részeként végrehajtott támadó és védelmi jellegű hatások és célok elérését. Az ~ területei az elektronikai támadás, az elektronikai védelem, az elektronikai megfigyelés. Funkcióit tekintve az ~ elektronikai támogatási, elektronikai ellentevékenységi, valamint elektronikai védelmi funkciókra osztható. Az első ~i elveknek megfelelő katonai tevékenység az 1905-ös japán–orosz háborúban jelent meg. Ezt követően mind az első mind a második világháború hatalmas fejlődést hozott az ~ területén. Az első világháborúban, majd a két háború közötti időszakban a rádiók lehallgatása, az elektromágneses kisugárzás helyének a meghatározása, valamint az üzenetek tartalmának a megfejtése volt a fő feladat. A második világháborúban az elektronikai eszközök, mint például a repülőgép-fedélzeti rádiók és radarok egyre gyorsuló ütemű

elterjedése az ~i eszközök és erők fejlődését is magával hozta. Ezt követően a helyi háborúk – koreai háború, az arab–izraeli háborúk, a vietnámi háború, később az öbölháború 1991-ben – a harctéren megszerzett tapasztalatokkal támasztották alá és erősítették meg azt, hogy az ~ elengedhetetlen része a korszerű fegyveres küzdelemnek. A 20. század második felében az elektronikai és informatikai eszközök hadviselésben is nyomon követhető robbanásszerű térnyerése tovább növelte az ~ és területeinek fontosságát. Minden ország fegyveres ereje egyre több és egyre komplexebb elektronikai eszközt alkalmazott és alkalmaz ma is a vezetés és irányításra, a felderítésre és információszerzésre, a fegyverrendszerek vezérlésére, a kommunikációra, az adatátvitelre vagy a navigációra. Mindezek mellett olyan eszközök jelentek meg, mint a pilóta nélküli repülőgépek, vagy a szárazföldi robotok, amelyek már nemcsak felderítésre és információszerzésre, hanem a fedélzeti fegyvereiknek köszönhetően nagyon gyakran csapásmérésre is alkalmasak. Ezek az eszközök feladataik ellátása során, bár már sokszor önálló döntéshozatalra is képesek, de mégis egyelőre alapvetően elektronikai eszközökkel történő irányításuk a döntő. Ezek a változások az ~ képességeinek fejlődését és alapvető változását igényelték, mind eszközrendszer, mind eljárások tekintetében. Egy ilyen alapvető változás az, hogy az ~ köszönhetően az egyre inkább informatizált célpontoknak nagyban közeledik a számítógép-hálózati műveletekhez, illetve a kiberhadviselés egyes elemeihez. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

elektronikai hadviselési erők harcrendje: a harcászati elveknek és a kialakult helyzetnek megfelelően az elektronikai hadviselési erők és eszközök szélességben és mélységben történő célszerű csoportosítása az elektronikai hadviselés feladatainak sikeres végrehajtása érdekében. Az ~ének biztosítania kell a kijelölt célterület elektromágneses fedését; a felderítési és zavarási lehetőségek maximális kihasználását; a rugalmas vezetést és irányítást; a híradás és együttműködés lehetőségét; a terep adottságainak kihasználását; a nagyfokú manőverezési képességet; a saját elektronikai eszközök zavarásának kizárását; valamint az erők-eszközök megóvását, rejtését. Az ~ének harcrendi elemei az elektronikai felderítő- és elektronika zavaróeszközök, illetve a vezetést és irányítást megvalósító vezetési pont. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

elektronikai hadviselési koordinációs részleg (Electronic Warfare Coordination Cell – EWCC): a parancsnok törzsének elektronikai hadviselési törzseleme, amely felelős az adott szintű elektronikai hadviselés megtervezéséért, vezetéséért és koordinálásáért. Meghatározza az elektronikai hadviseléssel kapcsolatos követelményeket, koordinálja az elektronikai hadviselési erőforrások alkalmazását, és gondoskodik a katonai művelet elektronikai hadviselési támogatásának végrehajtásáról. A részleg az elektronikai hadviselési feladatok koordinálása érdekében együttműködik a felderítő, a hadműveleti, a tűztámogatást koordináló, a híradó és informatikai, valamint a llégierőtörzsekkel. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

elektronikai harcintézkedés: az alárendeltek elektronikai hadviselési feladatait meghatározó vezetési okmány. Tartalmazza: *a)* az ellenség várható tevékenységével és az elektronikai hadviseléssel kapcsolatos felderítési adatokat; *b)* az elöljáró elektronikai hadviselési erőinek települési helyét, feladatait; *c)* az elöljáró által nyújtott elektronikai hadviselési támogatást; *d)* az elektronikai hadviselés főerőkifejtésének irányát;

e) az alárendeltek elektronikai hadviselési feladatait; *f)* a vezetés rendjét; az elektronikai védelmi rendszabályokat, *g)* az együttműködési feladatokat. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

elektronikai harcrend (Electronic Order of Battle – EOB): a műveleti területen lévő és működő saját és ellenséges katonai, valamint egyéb nem katonai elektronikai rendszerek és eszközökre vonatkozó adatbázisok összessége, amely tartalmazza az eszközök, és rendszerek elhelyezkedésére, technikai paramétereire, képességeire, harci alkalmazására és rendszerstruktúrájára vonatkozó grafikus és alfanumerikus adatokat. A saját erőkről szóló ~et az előre elkészített és karbantartott, illetve a műveletek során az alárendeltek jelentései alapján folyamatosan frissített adatbázisokból alakítják ki. Az ellenség ~je az elektronikai felderítés, azon belül is kiemelten a rádióelektronikai felderítés által szolgáltatott előre elkészített és a műveletek során folyamatosan aktualizált adatbázisokra támaszkodik. A műveleti területen működő nem katonai felhasználású elektronikai eszközök adatbázisát a szolgáltatók adatai alapján, illetve a rádióelektronikai felderítés eszközeivel és módszereivel kell kialakítani. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

elektronikai helyzet: a harctevékenységi körzetben és az érdekeltségi területen adott időben érvényesülő tényezők hatására kialakult olyan elektronikai erőviszony, amely befolyásolja a harctevékenység előkészítését, végrehajtását és eredményét. Az ~ alatt a csapatok vezetését, a fegyverek irányítását, a felderítést és az elektronikai hadviselést végrehajtó, egymással szemben álló elektronikai rendszerek és eszközök között, adott időben és adott harctevékenységi körzetben és érdekeltségi területen kialakult helyzetet értjük. Az ~et az ellenség és a saját csapatok elektronikai objektumai, rendszerei és eszközei, azok jellemzői, illetve a harctéri környezet (terep, domborzat, időjárás stb.) elektronikai eszközökre gyakorolt hatása határozza meg. Az ~ az elektronikai helyzetértékelés alapját képezi. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

elektronikai helyzetértékelés: az elektronikai hadviselés megvívására hozott elhatározás kidolgozásának legjelentősebb mozzanata, amely a harcászati, hadműveleti helyzet figyelembevételével, az elektronikai hadviselés megvívását elősegítő és hátráltató körülmények értékelésével, majd következtetések levonásával biztosítja az elektronikai hadviselési törzs részére, a legoptimálisabb elgondolás kialakítását az elektronikai hadviselés megvívására. Alapját az elektronikai helyzet adatai képezik. Az ~ során az ellenség elektronikai helyzetét, a saját elektronikai helyzetet, illetve a környezeti tényezőket egymásra gyakorolt kölcsönhatásukban, az elektronikai hadviselés megvívásának fázisaiban értékelik. Végrehajtása során meghatározzák az ellenség elektronikai rendszereinek lehetőségeit, sebezhető pontjait, a vezetés és irányításban való helyüket és szerepüket, valamint elektronikai támadásuk lehetőségeit és módjait. A saját elektronikai helyzet értékelésekor meghatározzák az elektronikai eszközök sebezhetőségét, illetve védettségét az ellenség elektronikai ráhatásaitól; az elektronikai védelmi rendszabályokat, valamint a saját elektronikai hadviselési erők és eszközök alkalmazási lehetőségeit. Az értékelés során figyelembe veszik a terep és domborzat elektronikai hadviselést befolyásoló hatásait. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

elektronikai lefogás: az elektronikai hadviselés olyan aktív tevékenysége, amely harcászati-hadműveleti értelmezésében

az ellenséges csapatvezetési és fegyverirányítási rendszerek rendeltetés szerinti alkalmazásának megakadályozására, működésük megnehezítésére, megbontására, másrészt az ellenséges felderítés megnehezítésére alkalmaznak. Szűkebb értelemben elektronikai zavarótevékenység, amely a különböző rendeltetésű rendszerekben okoz működési nehézségeket. Az ~nak a rendszer-technikailag alapvetően különböző, konkrét feladat megvalósítására tervezett rendszerek elleni tevékenysége konkrét elnevezéssel használatos, például rádiózavarás, lokátorzavarás, navigációs zavarás, műholdas zavarás stb. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

elektronikai megfigyelés: az elektronikai hadviselés azon területe, amely veszélyjelzést és figyelmeztetést biztosít a parancsnokok, törzsek és csapatok részére az elektromágneses térben történő tevékenységek felfedésével, az ott megjelenő veszélyhelyzetek detektálásával. Az ~ különböző elektromágneses kisugárzások felfedésével és folyamatos monitorozásával hozzájárul az elektromágneses spektrumban lévő helyzetismeret (Situational Awareness – SA) kialakításához, valamint a közvetlen műveleti környezet elektronikai harcrendjének (Electronic Order of Battle – EOB) ismeretéhez. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

elektronikai megtévesztés: az elektronikai ellentevékenységi funkció azon része, amely az elektromágneses energia szándékos kisugárzásával, visszasugárzásával, módosításával, elnyelésével vagy visszatükrözésével biztosítja az ellenség vagy annak elektronikai rendszereinek megzavarását, félrevezetését vagy akadályozását. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

elektronikai objektum: olyan jól körülhatárolható, kis kiterjedésű pont vagy terület, illetve állandó telepítésű vagy mobil (földi, légi, kozmikus) objektum, ahol a csapatok vezetését és irányítását, a fegyverirányítást, a felderítést, valamint az elektronikai hadviselést biztosító elektronikai eszközöket vagy eszközcsoportokat üzemeltetnek, illetve azok az alaprendeltetésüknek megfelelően közös elektronikai rendszert alkotnak. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

elektronikai pusztítás: az elektronikai ellentevékenységi funkció azon része, amely az elektromágneses vagy egyéb irányított energiák, valamint önrávezetésű fegyverek alkalmazásával időlegesen vagy tartósan rombolja az ellenség elektromágneses spektrumhasználaton alapuló rendszereit. Az irányított energiájú eszközök alkalmazása közvetlen harcérintkezésben hatással lehet a saját csapatokra, ezért alkalmazásuk fokozott körültekintést igényel. Használatuk ugyanolyan módon koordinálandó, mint a tűzzel való pusztítás eszközeinek alkalmazása. Az elektronikai támogatási funkció az elektromágneses kisugárzások felderítésével, feldolgozásával kiemelt szerepet játszik az ellenség elektronikai pusztító fegyverei hatásának csökkentése/meghiúsítása érdekében. Az ~t szakalegységek biztosítják. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

elektronikai támadás: az elektronikai hadviselés azon területe, amely az elektromágneses energiát használja fel az ellenség vezetési és irányítási rendszereiben működő elektronikai eszközök tönkretételére, semlegesítésére, megtévesztésére, működésük akadályozására, gyengítésére, megbontására. Az ~ magában foglalja az aktív és passzív elektronikai zavaró berendezések, az irányított energiájú fegyverek, az elektromágnesesimpulzus-fegyverek és az elektronikai megtévesztő eszközök alkalmazását az ellenség elektronikai rendszerei működésé-

nek korlátozása érdekében. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

elektronikai támogatási funkció (Electronic Support Measures – ESM): az elektronikai hadviselés azon funkciója, amely során elektromágneses kisugárzások kutatása, felfedése és azonosítása, valamint a kisugárzók helyének meghatározása történik meg az ellenség helyzetének megállapítása és a fenyegetés késedelem nélküli felismerése céljából. Az ~ információt szolgáltat az elektronikai ellentevékenységhez, az elektronikai védelemhez és más harcászati tevékenységekhez szükséges azonnali döntések meghozatalához. Az információk felhasználhatók a fenyegetések elkerülésére, tüzérségi tűz kiváltásához, a csapatok manővereztetéséhez, illetve a közvetlen veszély elhárításához. Az elektronikai támogatási információk adatbázisokban való gyűjtése, majd elemzése az elektronikai helyzetkép kialakításához is hozzájárul. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

elektronikai védelem: az elektronikai hadviselés azon területe, amely az elektromágneses energia felhasználásával biztosítja a saját és együttműködő erők védelmét, és lehetővé teszi részükre az elektromágneses spektrum hatékony használatát. Az ~ célja személyek, erők, eszközök, rendszerek és területek védelme önállóan vagy együtt más képességekkel. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

elektronikai védelmi funkció (Electronic Protective Measures – EPM): az elektronikai hadviselés azon funkciója, amely biztosítja az elektromágneses spektrum saját részről történő hatékony használatát az ellenség által alkalmazott elektronikai megfigyelés, elektronikai támadás, valamint a saját csapatok által okozott nem szándékos (kölcsönös) rádiózavarok előfordulása esetén is. Az ~ magában foglalja az ellenséges elektronikai felderítés elleni védelmet, az elektronikai ellentevékenység elleni védelmet, a nem szándékos (kölcsönös) rádiózavarok kialakulásának megelőzését, illetve a kialakult rádiózavarok megszüntetését. Az ~ megvalósítható passzív (nem észlelhető) és aktív (észlelhető) elektronikai védelmi rendszabályok alkalmazásával, valamint a saját kisugárzások elektronikai ellenőrzésével. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

elektronikai védelmi rendszabályok: az elektronikai védelmi funkció megvalósítása érdekében alkalmazott technikai és szervezési rendszabályok, amelyek lehetnek passzívak és aktívak. A passzív elektronikai védelem az elektronikai eszközök alkalmazási módjával és technikai jellemzőivel összefüggő, nem észlelhető rendszabályokon alapul. Az aktív elektronikai védelem az adóberendezések paramétereinek megváltoztatásán nyugvó, észlelhető rendszabályok alkalmazását jelenti. Az ~ magukban foglalják a felterítés elleni védelem rendszabályait, az ellenség elektronikai ellentevékenységével szembeni rendszabályokat, valamint a nem szándékos (kölcsönös) rádiózavarok elleni védelem rendszabályait. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

elektronikai zavar: mindazok a különféle eredetű elektromágneses és mechanikai rezgések, amelyek az elektronikai vevőberendezések bemenetére jutva a hasznos jelek vételét kisebb vagy nagyobb mértékben megnehezítik, illetve lehetetlenné teszik. Az ~ lehet természetes vagy mesterséges eredetű. A természetes zavarok a Földön, a légkörben vagy a kozmikus térben keletkező elektromos, ionizációs kisülések, sugárzások, magreakciók következményei. A nem szándékos eredetű mesterséges

zavarok a működő gépek által keltett elektromágneses sugárzások, amelyek konstrukciós hibákból, technikai meghibásodásokból erednek. A szándékos eredetű zavarokat erre a célra tervezett vagy a célnak megfelelően átalakított adóberendezésekkel létesítik, hogy az elektronikai eszközök rendeltetésszerű üzemeltetését megnehezítsék, vagy megakadályozzák, azaz a hasznos jelek mellett olyan zavaró jeleket vigyenek a vevőkbe, amelyek a kezelőket vagy automatikus eszközöket megtévesztik. A szándékos zavar lehet aktív zavar, passzív zavar, hatását tekintve álcázó vagy imitáló hatású. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

elektronikai zavarás: az elektronikai ellentevékenységi funkció azon része, amely az elektromágneses energia szándékos kisugárzásával, visszasugárzásával vagy visszatükrözésével megakadályozza vagy korlátozza az ellenség által használt elektronikai eszközök, berendezések és rendszerek alkalmazását. Az ~ megtervezése és végrehajtása komplex feladat, azt koordinálni kell valamennyi más tevékenységgel, az azokat tervező és vezető törzsek, illetve törzselemek (felderítő, spektrumgazdálkodást végző, híradó és informatikai) közreműködésével. Mindezek elvégezhetők a vezetés legmagasabb szintjén, de a végrehajtásért a harcászati szintű parancsnok a felelős. Az ~ megtervezését már a tervezési folyamat kezdetén el kell végezni, és a művelet valamennyi mozzanatában folytatni kell.

elektronikai zavarás hatásának csökkentése: a zavaró tevékenység vagy hatás előli kitéréssel (frekvencia-, teljesítmény-, tér-, időmanőverrel), valamint zavarálló berendezések és üzemmódok alkalmazása útján valósítható meg. A célzott ~ elérhető az elektronikai felderítés megnehezítésével is. A kiterjesztett spektrumú adásmódok alkalmazása, az úgynevezett kis valószínűséggel felderíthető adásmódok már a zavarni kívánt rendszer felderítésében is jelentős nehézséget okoznak, a hatékony zavarásukra pedig a korábban alkalmazott hagyományos célzott vagy széles sávú zavarok nemigen hatékonyak. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

elektronikai zavaró konténer: repülőgépre vagy helikopterre függeszthető olyan elektronikai ellentevékenységi (általában elektronikai zavaró) berendezés, amely kiegészíti és támogatja az adott repülő eszköz elektronikai hadviselési képességeit. Ezzel az ellentevékenységi (zavaró) képességgel alkalmassá tehető az adott eszköz a repülő kötelék elektronikai védelmére, valamint a szemben álló fél légvédelmének elektronikai lefogására. Az ~ és a benne elhelyezett zavaró eszköz alkalmas lehet akár a levegőben, akár a szárazföldön lévő rádiókommunikáció elleni tevékenységre is annak lefogásával vagy megtévesztésével. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

elektronikus adatcsere: közszolgálati, közigazgatási, gazdasági, pénzügyi stb. dokumentációk, ügyiratok, jelentések számítógépek közötti, szabványok szerinti, papírmentes, elektronikus cseréje. Az ~ egyértelmű szintaktikai szabályok szerint strukturált elektronikus adatok cseréje. Az „információra orientált társadalom" és az „elektronizált hadsereg" kialakulásával párhuzamosan az ~ jelentősége egyre fokozódik, mivel a dokumentumokat digitális formában rögzítik, és igen nagy sebességgel továbbítják. Katonai felhasználása rohamosan terjed a törzseken belül a helyi törzsszámítógépes hálózatokban, valamint a törzsek közötti regionális katonai területi hálózatokban. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

elektronikus aláírás: 1. Az a kód vagy jelsorozat, amellyel a korszerű hírközlésben, adatátvitelben egy közleményt (táviratot,

kódot, jelet stb.) küldő személy, szerv, adóállomás igazolja, hogy a közlemény valóban az övé. Hasonló a hagyományos aláíráshoz, mivel mindenkit egy és csakis egy aláírás jellemezhet. A gyakorlatban egy kulccsal rejtjelezett olyan kód vagy jelsorozat formájában valósítják meg, amelyet csak a küldő fél és a címzett ismer. Fontos feltétel, hogy az ~t csak az arra jogosultak ismerjék. Az ~ a letagadhatatlanság biztosításának eszköze. Fontos felhasználási területei a polgári életben például a banki átutalások, a pénzhelyettesítő eszközök használata. A katonai híradórendszerekben a nagy sebességű adatátviteli csatornák megjelenésével a hiteles (autentikus) azonosítást segíti, ismertetőjelek váltása helyett az adóállomás és a közlemény kiadójának azonosítására használhatják. **2.** Olyan elektronikus adat, amelyet más elektronikus adatokhoz csatolnak, illetve logikailag hozzárendelnek, és amelyet az aláíró aláírásra használ. A fokozott biztonságú ~: olyan ~, amely megfelel az a 26. cikkben meghatározott követelményeknek. A minősített ~: olyan, fokozott biztonságú ~, amelyet minősített ~t létrehozó eszközzel állítottak elő, és amely ~ minősített tanúsítványán alapul. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

elektronikus biztonság: a híradó-informatikai rendszerek biztonságának egyik összetevője az ~. Új szolgáltatásokat biztosító híradó-informatikai rendszerek kialakítása vagy meglévő rendszerek változtatása csak jóváhagyott követelmények alapján történhet. A hadműveleti követelményeknek, felhasználói igényeknek tartalmaznia kell a biztonsági követelmények meghatározásához szükséges alapadatokat. (A további összetevők a személyi biztonság, a fizikai biztonság és az adminisztratív biztonság.) A biztonság érvényesítése úgy történhet, hogy a híradó-informatikai rendszerek tervezésekor már a kezdeti, első szakaszban meg kell jeleníteni és érvényesíteni kell a biztonsági szempontokat. A híradó-informatikai rendszerek tervezési, fejlesztési, kialakítási és üzemeltetési fázisaiban a szakfeladatokért való felelősségeket azonosítani kell, és úgy kell összehangolni, hogy a felelősség pontosan azonosítható legyen. A biztonsági követelmények, védelmi rendszabályok bedolgozása érdekében azonosítani kell a biztonságért felelős személyt, személyeket. A tervezésért, szervezésért és egyéb szakfeladatokért, a biztonságért felelős személyek feladatait meg kell határozni. A tervezés, kialakítás, üzemeltetés során visszatérő jelleggel azonosítani kell a híradó-informatikai rendszert érintő fenyegetettségeket, sebezhetőségeket. A vizsgálat alapján meg kell határozni és jóvá kell hagyatni az elfogadható mértékű kockázatokat. Az elfogadható mértékű kockázatok figyelembevételével a kialakítás vagy változtatás fázisaihoz igazodó biztonsági követelményeket kell kialakítani és jóváhagyatni. A biztonsági követelmények meghatározása a honvédelmi tárca információbiztonsági politikája alapján történhet. Új, a honvédelmi tárca információbiztonsági politikában nem szereplő megoldások esetén az elektronikus információbiztonsági szakmai feladatokért felelős szakmai szerv állásfoglalása szerint kell eljárni. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

elektronikus harctér: a harctevékenységi körzet elektromágneses környezete, az elektronikai hadviselés színtere. Az ~en az ellenség és a saját vezetési és irányítási rendszerekben, az elektromágneses energia kisugárzása és vétele elvén működő felderítő-, fegyverirányító, légi irányító, navigációs, kommunikációs és elektronikai hadviselési eszközök üzemelnek, amelyek a működésük következtében egy bonyolult elektromágneses környezetet hoznak létre.

(H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

elektronikus információbiztonság (Information Security – INFOSEC): az információbiztonság azon területe, amelyben az elektronikus információs rendszerek állapota, azok védelme, az ezekben a rendszerekben kezelt adatok bizalmassága, sértetlensége és rendelkezésre állása, valamint maguk az elektronikus információs rendszer elemeinek sértetlensége és rendelkezésre állása szempontjából zárt, teljes körű, folytonos és a kockázatokkal arányos. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

elektro-optikai álcázás: az elektro-optikai felderítő tevékenység megnehezítésére szolgáló rendszabályok, alkalmazott egyszerű vagy speciális anyagok, eljárások összessége, amely a felderítés valószínűségét csökkentheti. A látható fény tartományában használatos évszaknak megfelelő álcaháló is ezt a feladatot tölti be, azonban az elektro-optikai felderítőeszközök célja éppen a multispektrális képalkotás, vagyis a több hullámhossz tartományban való képalkotás, így a látható fényű álcázás már nem elégséges. Erre a célra speciális multispektrális álcahálók készülnek, amelyek például a hőkisugárzást is nagymértékben csillapítják. További problémát jelent az álcázás megvalósításában, hogy a rejteni kívánt eszköz és a környezet eltérő módon melegszik és hűl a nap folyamán, ami hosszabb vagy visszatérő képalkotásnál újabb áruló jel lehet. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

elektro-optikai felderítés: olyan felderítési módszer, amely során a kezelő személy által látható vagy akár nem látható fénytartományban aktív vagy passzív módon megvilágított tárgyakról, objektumokról alkotunk képet, és elektronikus jelfeldolgozással tesszük láthatóvá a kezelő számára. Aktív megvilágítás esetén fényforrást alkalmazunk, passzív esetben a természetes háttérsugárzást használjuk megvilágításként. Rejtett működés a passzív módban lehetséges. Az alkalmazott fényérzékelő érzékelési hullámtartományától függően többsávos, úgynevezett multispektrális megfigyelés is végezhető, amely az álcázott objektumok felfedezésének valószínűségét növeli. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

elektro-optikai zavarás: olyan eljárások és eszközök, hatások alkalmazása, amely az elektro-optikai felderítőeszközök érzékelési tartományát korlátozza, rontja a felderítés hatékonyságát. Erre a célra hatásosan alkalmazhatók a lézeres vakító eszközök, amelyek az emberi szem által érzékelve zöld színűnek, vagy nem is látott tartományban vakítják az optikai szenzorokat, túlvezérlik őket, akár maradandó károsodásokat is okozhatnak bennük. Ezeket az eszközöket dazzlereknek nevezik. A zavarás hatékonyan megvalósítható az átviteli úton létrehozott ködök, füstök, aerosolok segítségével. Erre a célra szolgálnak a páncélozott eszközökön alkalmazott ködfejlesztő eszközök, amelyek a forró kipufogó rendszerbe fecskendezett gázolaj-víz keverékével maszszív füstöt generálnak, de használnak ködfejlesztő pirotechnikai eszközöket is. Ezek egyrészt az optikai felderítőeszközök, másrészt az infravörös vagy lézeres rávezetésű rakétafegyverek elleni védettséget növelik. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

élelmezési biztosítás: azon logisztikai funkciók és feladatok összessége, amelyek az élelmezési szakanyagok normáinak kidolgozására, a szükségletek megtervezésére, a készletek képzésére, felhalmozására, lépcsőzésére, a felhasználás szabályozására, felhasználására, a felhasznált készletek pótlására, a személyi állomány ellátására vonatkoznak. Az élelmezési szaktechnikai esz-

közök és azok fenntartási anyagszükségleteinek biztosítására, üzemfenntartására, új eszközök és anyagok rendszerbeállítására, kivonására, valamint a személyi állomány ellátása, továbbá a hadtáp szaktechnikai eszközök kiszolgálása érdekében szolgáltatások nyújtására és igénybevételére irányulnak. (P. A.) → *hadtáptámogatás*

élelmezési ellátás: az élelmezési biztosítás részterülete, illetve egy szűkebb szegmense, amely az élelmezési és élelmezési szaktechnikai eszközkészletek tervezését, megalakítását, tárolását, minőségmegóvását, azok felhasználóknak történő kiadását, a felhasznált anyagok pótlását, a használhatatlanná vált hadianyagi eszközök selejtezését és az ellátási anyagok számvitelét (nyilvántartását, elszámolását) foglalja magában az érvényben lévő szabályzók és normák alapján. A Magyar Honvédség tényleges katonai szolgálatot teljesítő tagjainak ~át az érvényben lévő ~ról szóló HM rendelet szabályozza. (P. A.) → *hadtáptámogatás*

élelmezési felszerelés: az élelmiszerek szállításához, raktározásához, főzéshez, sütéshez történő előkészítéséhez, valamint az ételek és italok szállításához és felszolgálásához szükséges felszerelések: raktárfelszerelés, konyhafelszerelés, cukrászfelszerelés, valamint éttermi felszerelés, büféfelszerelés és ételszállító eszköz. Az élelmiszer tábori körülmények közötti szállításához, tárolásához, szétosztásához, főzéshez történő előkészítéséhez, valamint az ételek és italok szállításához, tálalásához és kiszolgálásához szükséges felszerelések összessége. (P. A.) → *hadtáptámogatás*

élelmezési fenntartási (fogyó) készlet: az az egyhavi tartós élelmiszer és egyéb anyag készletmennyisége, amely a tárgyhónap végén nem lehet több az adott, illetve utalt katonai szervezet, intézet következő havi fogyó szükségleténél. A fogyó élelmiszerkészlet értékszintje a hónap végén legfeljebb a havonkénti átlagilletmény 75%-áig terjedhet. Az előírt készletértékszint betartásáért az élelmezési szakterület vezetője fegyelmileg felelős. (P. A.) → *hadtáptámogatás*

élelmezési maximális készlet: az az élelmiszer- és anyagjárandósági cikk készletmennyiség, amely magában foglalja a minimális (nem csökkenthető) és a fogyó készlet mennyiségét. A csak kiképzési célt szolgáló anyagok ~e megegyezik a fogyó készlettel. (P. A.) → *hadtáptámogatás*

élelmezési minimális (nem csökkenthető) készlet: az ~en azt az anyagmennyiséget értjük, amely a katonai szervezetek készenlétfokozási, katasztrófavédelmi, béketámogató, nemzetközi felajánlott erői élelmezési biztosítását szolgálja, mennyisége sohasem csökkenhet az előírt, elrendelt vagy jóváhagyott készletszint alá. Ezen készletbe tartoznak a hadinormák, állománytáblák, felszerelési jegyzékek és a különböző készletképzésre vonatkozó intézkedésekben meghatározott készletek. (P. A.) → *hadtáptámogatás*

élelmezési norma: mennyiségi vagy minőségi követelményként megszabott mérték, a felhasználható anyagnak, pénznek, energiának stb. egységnyi értéke. Az élelmezési szakterület pénz- és anyagnormák alapján gazdálkodik. Az alap ~: egy fő részére egy napi, a különböző fokozott fizikai igénybevétel élettani igényeinek megfelelő tápanyag- és energiaellátást biztosító, élelmezési ellátás nettó pénzértéke. (P. A.) → *hadtáptámogatás*

élelmezési pénznorma: gazdálkodási funkció – tervezés, készletezés, ellátás, szolgáltatás, üzemeltetés, felhasználás, fogyasztás – végrehajtásához kimunkált általános

érvényű előírás és szabályozó, amely meghatározza egy főre, eszközre vagy a végrehajtandó feladatra engedélyezett pénzmennyiséget. Az élelmezési anyagnorma, az ~ához hasonlóan, de cikkelemenként tölti be szabályozó szerepét. (P. A.) → *hadtáptámogatás*

élelmezési szaktechnikai eszköz: az élelmezési anyagok tárolására, szállítására, kezelésére és kiadására szolgáló technikai eszközök gyűjtőneve. Működésük szerint lehetnek komplex eszközök technológiai rendszerébe építettek és egyedi eszközök. Alkalmazásuk szerint megkülönböztetünk mobil és helyhez kötött (stacionér) technikai eszközöket. A kitelepülések, kihelyezések, gyakorlatok alkalmával használt technikai eszközök a tábori technikai eszközök, amelyek laktanyai körülmények között is használhatók. Ilyenek lehetnek a tábori körülmények közötti működését biztosító raktárkonténerek, főző- és sütőeszközök, feldolgozóeszközök, kenyér- és vízszállító eszközök, valamint a hűtést biztosító eszközök. (P. A.) → *hadtáptámogatás*

élelmezési szakterület: a Magyar Honvédség ~ének alapvető rendeltetése az élelmezési biztosítás terezésével és végrehajtásával hozzájárulni a katonai szervezetek hadrafoghatóságának és harcképességének fenntartásához, a katonai szervezetek alkalmazásának (felhasználásának, igénybevételének) sikeréhez. Szervezetileg központi, középszintű irányító és csapatszintű szervezetekre tagozódik. Az egyes szervezetek felépítését az állománytáblák határozzák meg. Az ~ tevékenységét a szakterület vezető vezeti és irányítja. (P. A.) → *hadtáptámogatás*

élelmiszer: minden olyan növényi, állati vagy ásványi eredetű anyag, amely nyers ~ként (változatlan formában) vagy félkész termékként (feldolgozott állapotban) emberi fogyasztásra alkalmas. Az ~ fogalma magában foglalja az italt, a rágógumit, valamint az előállításhoz, feldolgozáshoz vagy kezeléshez szükséges hozzáadott bármely anyagot, többek között a vizet is. (P. A.) → *hadtáptámogatás*

elemes híd: előre gyártott acélpanelekből, modulelemekből álló rácsos hídszerkezet, amelyet a vízi akadály egyik partján szerelnek össze speciális technológiával, és az építés folyamán görgőkön az áthidalandó akadály fölé tolnak a következő feltámaszkodási pontig vagy az akadály túlsó partjának eléréséig. Ismertebb képviselői a Bailey és a Mabey&Johnson hidak. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

elemzés: 1. Szervezeti tevékenység. ~ként az ellenőrzés során összegyűjtött információk taxanomikus csoportosítását, elemeire bontását, a célrendszerre vonatkozó következtetések levonását és az eredmények rögzítését értelmezzük. Az ~t jellegénél fogva csoportosíthatjuk strukturális, illetve genetikus alapon. A strukturális ~t a szervezetek vonatkozásában alkalmazzuk, ahol a valóságos helyzet feltárását szükséges elvégezni (lényegében diagnosztizálást végzünk). Strukturális ~t akkor végzünk, ha az előzményeket, a körülményeket, adatokra, tényekre alapozott eredményeket, és az előidéző okokat is vizsgálat tárgyává tesszük. Így állapíthatjuk meg valóságosan, hogy honnan hová jutottunk. Genetikus ~ (keletkezési, származási, öröklési-fejlődési, számontartható fejlődést vizsgáló) elsősorban vezetők és alkalmazottak értékelésénél ajánlott alkalmazni. Lényegében egy fejlődésrajzot készítünk ezen ~ során. Mindig a múltban elért eredményeket, adatokat vetjük össze a jelenlegi tényekkel, és ezeket elemezzük. A kapott eredmények alapján állapíthatjuk meg, hogy történt-e változás, azaz volt-e fejlődés, vagy stagnálás tapasztalha-

tó, illetve visszaesés állapítható meg. Az ~ tartalmi és formai szempontját alapvetően határozza meg, hogy: *a)* Mi az ~ tárgya? Mit kell elemezni? *b)* Mi a célja az ~nek? (fejlesztés, megszüntetés, átalakítás stb.). *c)* Kinek készül? (tájékoztatás, jelentés stb.). A részletekre felbontott ~ alapján végezhetjük el az értékelést. (C. O.) → *katonai vezetés* **2.** A felderítési ciklus feldolgozási szakaszának az a lépése, amelyben az információk újból áttekintésre kerülnek, annak érdekében, hogy meghatározzák a jelentős tényezőket az elkövetkezendő értelmezés érdekében. Az ~ során az összegyűjtött, minősített adatokat és információkat a fontos tények megismerése érdekében tekintjük át. Ezek olyan más tényekkel állhatnak kapcsolatban, amelyek már korábban ismertek voltak, ezáltal következtetések vonhatók le összehasonlításukból. Az ~ összekapcsolódik az összegzéssel. Az összegzés a felderítési ciklus feldolgozási szakaszának az a lépése, amelyben az elemzett információt vagy felderítési adatot kiválasztjuk, és az új felderítési adat előállítása érdekében egy minta szerint elrendezzük. A gyakorlatban ezt a két eljárást egy folyamatként kell kezelni, mivel az összegzés az ~t a folyamat megszakítása nélkül követi. Az összegzés során összekapcsoljuk a következtetéseket az új felderítési adatba, amelynek következtében azonosíthatjuk az események sorozatát vagy egy személy portréját. Megjegyzés: a feldolgozásnak ez a formája általában teljesen szellemi úton történik, ezért ez a legkritikusabb része a felderítési ciklusnak. Jelenleg semmi nem tudja helyettesíteni az elemző tapasztalatát és értékítéletét. Ennek következtében nincsenek olyan szabályok vagy útmutatók, amelyek megadnák az irányt, vagy segítenék az elemzőt feladata végrehajtásában. Személyes értékítéletet általában sok tevékenység során alkalmazunk. Az elemző szakértelme csak gyakorlással fejlődhet. Az ~ soha nem teljes, vagy teljesen biztos, mint ahogy a válságok folyamatai is túlságosan összetettek és kiszámíthatatlanok. Az ~ általában többet jelent, mint az aktuális helyzet megfigyelése. Előretekintőnek kell lennie, ezért leginkább azzal kell foglalkoznia, hogy alternatív feltevések alapján, a különböző szereplők tevékenységei és reakciói alapján (beleértve egy beavatkozás hatásait is) legközelebb (a közeli vagy távolabbi jövőben) mi fog történni. Az előretekintő ~ lehetőséget ad a parancsnoknak, hogy megértse annak a környezetnek a kontextusát, amelyben kötelékei tevékenykednek, vagy tevékenykedni szándékoznak. (H. H.) → *felderítés*

elemző részleg: a felderítő, információgyűjtő, feldolgozó és tájékoztató központ része, amely a beérkezett adatok, információk és felderítési adatok feldolgozásával foglalkozik. (H. H.) → *felderítés*

élesítés-késleltető szerkezet: az időzített gyújtókban elhelyezett olyan óramű, pirotechnikai késleltető elegy vagy mechanikus szerkezet, amely csak az előre beállított késleltetési vagy időzítési idő eltelte után teszi lehetővé az akna, bomba vagy egyéb robbanószerkezet működőképes, éles állapotba kerülését. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

Élet útja: a befagyott Ladoga-tó jegén 1943. januárban kialakított utánpótlási útvonal, a véghelyzetben lévő Leningrád alapvető szükségleteinek – legalább részleges – kielégítésére. Lásd *Iszkra hadművelet.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

élet-, végtag- és funkciómentő sebészet: a sérültek állapotának stabilizálása érdekében végzett élet-, végtag- és funkciómentő sürgősségi sebészeti beavatkozások és kezelések összessége, beleértve a vérzések és fertőzések gyors kezdeti megfékezését, a sebek

időleges zárását és az újraélesztést. (V. Z.) → *katonai egészségügy*

életfunkció stabilizálás: az azonnali életveszélyeket (klinikai halál, légzésleállás, felső légúti elzáródás, csillapíthatatlan külső vérzés, tüdőödéma, életet közvetlenül veszélyeztető ritmuszavar, mérhetetlenül magas vagy alacsony vérnyomás, görcsös állapot, tüdőkompresszió, jelentős fájdalom, szerves foszfátmérgezés és a kiürítés alatt a progressziót siettető, illetve szövődményt okozó állapotok) megszüntetése és a funkciók helyreállítása érdekében végzett gyógyító beavatkozások összessége annak reményében, hogy – reális orvosi valószínűség szerint – a beteg további gyógykezelése, illetve kiürítése következtében, vagy annak során ne lépjen fel lényeges állapotromlás. Az ~ szinonimája az újraélesztés. (S. L.) → *katonai egészségügy*

élethosszig tartó tanulás (lifelong learning – LLL): amit szinte valamennyi országban a nemzeti nyelv helyett angolul használnak – az egyéni és társadalmi fejlődés valamennyi formáját átöleli, függetlenül attól, hogy az milyen környezetben – formális módon iskolákban vagy szakképzési, felsőoktatási és felnőttoktatási intézményekben, vagy nem formális módon a családi otthonban, a munkában vagy más közösségekben – folyik. Ez a megközelítés a rendszer minden elemére kiterjed: életkortól függetlenül egyformán összpontosít a standard tudásra és minden olyan készségre, amelyre minden embernek szüksége van. Arra helyezi a hangsúlyt, hogy minden gyermeket már az élete kezdetén fel kell készíteni és érdekeltté tenni a tanulásban, és arra irányítja az erőfeszítéseket, hogy minden olyan felnőtt, függetlenül attól, hogy van-e vagy nincs munkája, akinek átképzésre vagy a készségei megújítására van szüksége, erre lehetőséget kapjon. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

élethosszig tartó tanulás (lifelong learning – LLL): egész életen át tartó, minden tevékenységet magában foglaló tevékenység, amelynek eredményeként fejlődnek az egyén ismeretei, készségei, kompetenciái és/vagy képesítései személyes, társadalmi vagy szakmai okok miatt. A tanulás ezen kibővített fogalma minden emberre értelmezhető életkortól, munkaerőpiaci státusztól, intézményi és társadalmi keretektől függetlenül. (S. J.) → *humánpolitika, személyügy*

életmentő funkciókat fenntartó eljárások: egy, az életfunkciók stabilizálása érdekében alkalmazott eljárási rend, amelyet a haderőnél harctéri haladó életmentő eljárásnak is nevezünk (Battlefield Advanced Trauma Life Support – BATLS). Az eljárás az elsődleges felméréssel kezdődik, amely az életet veszélyeztető okok és körülmények megállapításával egyidejűleg a kezelés megkezdését is jelenti, magában foglalva a légútbiztosítást, a nyaki gerinci szakasz épségének kontrolljától, a lélegeztetést és annak megtartását, a keringés, valamint a mérések ellenőrzését, a mentális, illetve idegrendszeri károsodás megállapítását. Ezt az újraélesztési fázis követi, amikor is újra kell értékelni a beteg vagy sérült oxigenizációját és légzését, a sokk ellátását meg kell kezdeni és a vérzéscsillapítás hatékonyságáról gondoskodni. Amennyiben nem kontraindikált, gyomor- és hólyagkatéter felvezetése is indokolt. Ezután egy másodlagos állapotfelmérést kell elvégezni, amikor is a sérültet újból át kell vizsgálni, állapotát tovább stabilizálni, majd a hiányzó (mellkas és nyaki gerinc) képalkotó (rtg-, CT-, MRI-) vizsgálatokat elvégezni. A végleges ellátási fázisban a kevésbé veszélyes sérülések ellátására kerül sor (törés, sebtisztítás, kiürítés). Az ~ szinonimái az újraélesztés és az ATLS (Ad-

vanced Trauma Life Support). (S. L.) → *katonai egészségügy*

életpálya: a korai karrierfázisokban történő (katonai) pályára lépéstől a nyugállományba vonulásig terjedő időszak egészét lefedő pályamodell. (S. J.) → *humánpolitika, személyügy*

elfogás: *a)* felderítő rádiólokátoroknál a cél detektálásának és helyének meghatározási folyamata olyan pontossággal, hogy lehetővé váljon az azonosítás; *b)* célkövető lokátoroknál a lokátor-sugárnyaláb helyzete meghatározásának folyamata azért, hogy lehetővé tegye a fegyverek hatékony alkalmazását. (H. H.) → *felderítés*

elgondolás: a parancsnok elhatározásának leglényegesebb eleme. A parancsnok ~ában fogalmazza meg a megoldandó tevékenységének célját, a megvalósítás miként jét. A harci tevékenység ~ának lényege a megsemmisítés, megóvás és a manőverek egységét foglalja magában. A parancsnok ~ában megfogalmazza a tevékenység célját, azt, hogy milyen ellenséget milyen sorrendben, milyen módon kívánja megsemmisíteni, ekkor milyen manővereket alkalmaz tűzzel és a csapatokkal. Meghatározza a főcsapás (főerőkifejtés) irányát, az első épcsőben és a második épcsőben (tartalékban) tevékenykedő erőket, dönt a komplex tűzzel való pusztítás rendjéről. (C. O.) → *katonai vezetés*

elhatározás: a parancsnok ~a – a vezetői döntése, amely alapvetően a legjobb irány kiválasztása. A parancsnok ~ának elgondolásában dönt (határoz) a főcsapás (főerőkifejtés) irányáról, az egységes harcfeladatról, az alárendeltek feladatainak megfelelő képességeiről, a kockázati tényezők minimalizálásáról, a vezetés és a harc alapelveivel összhangban az információáramlás, a tűzerő, a mozgás és a biztonsági, logisztikai támogatás rendjéről. Az ~ (a parancsnoki döntés) kialakítása történhet szemrevételezés keretében, illetve azt követően. Lehetséges olyan módszer is, amikor az ~ kidolgozására terepasztalok, térképek, computerek, vázlatok stb. felhasználásával kerül sor, és annak pontosítása történik terepen szemrevételezés keretében. Az ~ módszeres, a parancsnoki csoport, illetve a törzs bevonásával – a szervezet valamennyi elemére kiterjesztett – kidolgozásának rendjét, egyes szövetséges országok katonai vezetői rendszerében tervszerű (metodikai) ~nak nevezik. Az interoperabilitás biztosítása érdekében vettük át és alkalmazzuk – az előzőekben levezetett – parancsnoki döntési rendet. Az ~ keretében dönt a parancsnok az alárendeltek feladatairól, az együttműködés és a vezetés kialakításának rendjéről. (C. O.) → *katonai vezetés*

elhelyezési anyagok: a személyi állomány és technikai eszközök elhelyezéséhez szükséges anyagok, eszközök, amelyeket a katonai szervezetek tevékenységével, jellegétől és formájától függetlenül békében, valamint minősített időszakban egyaránt, folyamatosan biztosítani kell. Idetartoznak a bútorok, az épületfelszerelések közül a hűtő-, fűtő-, főző-, sütő- és melegvíztermelő berendezések, épületgépészeti berendezések, tábori ~, tábori pihentetési anyagok. (MHLK) → *katonai logisztika*

elhelyezési támogatás: a logisztikai támogatás részét képező támogatási forma. A logisztikai támogatás öt funkcionális területből tevődik össze, amelyek anyagi, technikai, közlekedési elhelyezési, egészségügyi támogatás. Az ~ három területe az ingatlan biztosítás, ingatlankezelés, anyagellátás. Az ingatlanbiztosítás egyik területe a nemzetgazdasági beruházás, illetve a másik területe az ingatlangazdálkodás,

amely a használati jog művelése, használati jog átcsoportosítása, elidegenítés és a bérbeadás részfolyamatain keresztül valósul meg. Az ingatlankezelés a tulajdonosi jogokat és kötelezettségeket foglalja magában, amelynek jogi, műszaki és közgazdasági tartalma van. A honvédségi ingatlanokkal kapcsolatos ingatlankezelési tevékenység részei a fenntartás (használat és üzemvitel), valamint az igazgatási feladatok. Az anyagellátás az alaprendeltetés egészében igen jelentős helyet foglal el, mivel elemeiben megtalálható a rendszer összes folyamatában. Az anyagellátás magában foglalja a szakanyag és egyéb anyagok beszerzését és az ellátás biztosítását. Részfolyamataihoz tartozik a fejlesztés, a beszerzés, a tárolás, az ellátás és a selejtezés. (MHLK) → *katonai logisztika*

eligazítás: a korábban tervezett (meghatározott) feladatelvégzésének értelmezése. Szükséges mértékben kerül pontosításra, közös értelmezésre a feladat célja, tartalma, a végrehajtás módja, formája. Tájékoztatás a változásokról, a változás során előforduló teendőkről, a jelentés rendjéről, egyben lehetőség van meggyőződni a végrehajtók feladatismeretéről. (C. O.) → *katonai vezetés*

elismerés: általában hosszabb periódus alatt kifejtett eredményes munka, kimagasló egyéni teljesítmény vagy rendkívül jelentős cselekedet megbecsülő értékelése. Kedvező véleményét a vezető erkölcsi vagy anyagi, illetve együttes formában juttatja kifejezésre. A katona erkölcsi ~ének formái: állami kitüntetés, a honvédelemért felelős miniszter és a Honvéd Vezérkar főnöke által alapított érdemjel, szolgálati jel, kitüntető cím, cím, emlékérem, emlékplakett, emléklap, oklevél, díj, emléktárgy. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

ellátás határa: azt a viszonyszámot jelenti időben (napban és órában), illetve távolságban (kilométerben) kifejezve, amelyet annak érdekében számítanak ki, hogy az egyes logisztikai tagozatok funkcionális elmei, bázisai, állandó és ideiglenesen létrehozott szervezetei mennyire távolodhatnak el egymástól és a felhasználó katonai szervezetektől. A viszonyszám azt a távolságot és időt adja meg, amelyet laz egyes logisztikai tagozatok a saját szállító eszközeikkel át tudnak hidalni. Az ellátás határának, valamint az ellátás és az utánpótlás körülményeinek összehasonlítása, vagyis hadszíntéren (hadműveleti területen) a közlekedési infrastruktúra tényleges műszaki paramétereinek, sűrűségének, a település- és természetföldrajzi viszonyainak, az ellenség erejének és pusztító eszközei jellemzőinek, az ellenség várható rombolásainak elemzése választ adnak az olyan kérdésekre, hogy az ellátás alapját képező logisztikai tagozatokat milyen logisztikai csoportosításban alkalmazzuk a felhasználók tényleges szükségletei folyamatos kielégítése érdekében. A távolság meghatározott értékét az az időegység határozza meg, amelyet a logisztikai tagozatok és a felhasználók között az adott műveleti körülményekkel és a rendelkezésre álló eszközökkel át lehet hidalni. Az ellátás határának értékét a művelet teljes időtartamára célszerű meghatározni. Pontos megállapítása egyik alapfeltétele a megbízhatóan, folyamatosan és rugalmasan működő logisztikai támogató rendszer kialakításának és fenntartásának. (H. A.) → *műveleti logisztika*

ellátás: korábban anyagi támogatás. A tárolással együtt a logisztikai támogatás egyik meghatározó funkcionális területe, amelyet az ágazati alrendszerek valósítanak meg. Azoknak a tevékenységeknek, rendszabályoknak és folyamatoknak az összessége, amelyek biztosítják, hogy a katonai szervezetek alap- és különleges jogrendi időszа-

ki, valamint szövetségesi tevékenységhez szükséges eszközök, anyagok és szolgáltatások a megfelelő időben, helyen és minőségben a szükséges mennyiségben a rendelkezésre álljanak. Célja a haderő szükségleteinek kielégítése megfelelő eszközökkel, anyagokkal és szolgáltatásokkal a katonai szervezetek, csoportosítások működésének biztosítása, a műveletek sikeres végrehajtása érdekében. Feladatai a szükségletfelmérés, a beszerzés, a rendszeresítés, a készletképzés és lépcsőzés, frissítés, a felhasznált megsemmisült készletek pótlása, a felhasználás tervezése, szabályozása, a felhasználás ellenőrzése, nyilvántartása és elszámolása. Alapját a felhasználás normatív szabályozása, a felhasználási prognózisok, ~i számvetések képezik. Az ~i folyamat alapfolyamataihoz tartozik még a rendelkezésre álló források ismerete, a beszerzés tervezése, a készletgazdálkodás, anyagmozgatás, szállítás, a felhasználás előkészítése, elosztás és selejtezés. (P. Á.) → *hadtáptámogatás*

ellátás módszerei: az ~t a tagozatoknak megfelelő egy- vagy többcsatornás rendszer elvhez (központ – hadműveleti logisztikai szervezet – csapat, nemzetgazdaság, többnemzeti forrás igénybevétele – központi logisztikai szervezet vagy hadműveleti logisztikai szervezet vagy csapat) igazítják. A műveletek előkészítésekor, végrehajtásakor és műveletek befejezését követő anyagi feltöltések végrehajtása alatt a hadfelszerelés-áramlás felülről lefelé a központi, hadműveleti, harcászati szintű ellátási tagozaton keresztül történik a felhasználók felé. Abban az esetben, ha az elöljáró hadműveleti szintű ellátási tagozatot nem működtetik a csapatok ellátása közvetlenül központi tagozatból történik. A megalakítandó és az utánpótlási készletek nagysága hadinormákon, üzemeltetési és a meghatározott felhasználási normákon és tényleges igényeken, valamint az anyagfelhasználás szabályozásán alapul. Két alapvető ellátási módszer alkalmazható a „Tőlem" („push") és „Hozzám" („pull") ellátási stratégia, illetve szükség esetén az „eljáró kiszállít és alárendelt vételez" vagy az „alárendelt vételez" ellátási módok is alkalmazhatók az elöljáró logisztikai szervezetek korlátozott szállítási lehetőségei miatt. A „Tőlem" („push") módszer alkalmazásánál a készletszint a normákon és a várható igényeken alapul. A „Hozzám" („pull") rendszerben a csapatok ellátása a tényleges igényeken alapul, az utánpótlás térben és időben a csapatok anyagfelhasználásához igazodik. (H. A.) → *műveleti logisztika*

ellátásbiztonság: a gazdasági biztonság alrendszereként az ellátási lánc működésének biztonságát, azaz a termelési és szolgáltatási folyamat működéséhez szükséges termék- és szolgáltatásinputokhoz történő hozzáférés lehetőségét, valamint az előállított javak (beleértve az állami feladatok ellátását) és a gazdaság működéséhez szükséges egyéb eszközök (például pénz) felhasználóihoz (lakosság, termelők, államigazgatási szervek, szövetséges erők, külföldi vevők stb.) a normál mértéknél nem nagyobb kockázattal, megfelelő időben és módon történő eljuttatását jelenti. Katonai szempontból az ~ a katonai ellátási lánc kielégítő működését jelenti, amelyhez krízisidőszakban mindenképpen szükséges a mozgósítási biztonság megfelelő szintje és a hadiipari értéklláncokhoz történő hozzáférés biztosítottsága. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

ellátási lánc: a nemzeti és szövetségesi szintű logisztikai támogatás tervezésében, megvalósításában és koordinációjában azon kulcsfontosságú elem, amelynek folyamatos működése elengedhetetlenül szükséges a katonai szervezetek és haderő-csoportosítások stratégiai, hadműveleti és harcászati szintű művelettervezési követelményei szerinti készletszintjeinek teljes körű és

terjedelmű megalakításához és a szükségletekhez igazodó fenntartásához. A honvédelmi ~, amelynek ellátási felelőssége az elsődleges honi bázisoktól a stratégiai hídon keresztül az összhaderőnemi műveleti terület hátsó határáig terjed, a műveletek sikeres megvívása érdekében egy átfogó informatikai információs folyamat bázisán egységes keretrendszerbe foglalja a polgári és katonai erőforrásokat és képességeket. Az ~ jellemzőit alapvetően a műveleti terv követelményei, az elrendelt feladat jellege, a műveletek időbeli lefolyása, illetve a műveleti terület infrastruktúrája, valamint földrajzi és éghajlati jellemzői befolyásolják. (Ny. M.) → *műveleti logisztika*

ellátási rend: az ellátás megvalósulását célzó olyan eljárásmód, amely magában foglalja az igénylés, kielégítés, elosztás, az anyagmozgás elrendelésének, az átadás-átvételnek és a szállításnak a szabályait. Normál és a különleges jogrend időszakában az ~ alapja a logisztikai utaltsági rend, valamint a műveletre kiadott a logisztikai támogatás megszervezését és végrehajtását szabályzó intézkedések, amelyek az anyagellátás rendszerében meghatározzák az ellátó és ellátott (utalt) katonai szervezeteket. Az ellátási rendszer többszereplős elemei: a központi ellátó szervezet és raktárai, a hozzá ellátásra utalt katonai szervezetek. A végrehajtó logisztikai képességgel nem rendelkező katonai szervezetek ellátása a központi, vagy az arra kijelölt katonai szervezetek által történik. (H. A.) → *műveleti logisztika*

ellátási tagozat: az ellátás folyamatában a katonai szervezetek eszköz- és anyagszükségletei kielégítésére szolgáló vezetési szintenként működő katonai szervezetek összessége. Az ~ struktúrája és képességei döntő mértékben befolyásolják az ellátás módszereit. Az ~ szintjei: stratégiai (központi) hadműveleti (hadtest), harcászati (dandár, repülőbázis, ezred, zászlóalj, bázisrepülőtér). A műveletek előkészítésekor és végrehajtásakor a hadfelszerelés felülről lefelé áramlik a katonai szervezetek, a felhasználók irányába. Abban az esetben, ha a katonai műveletek logisztikai támogatása alatt nem működik logisztikai támogatási alrendszer, a katonai szervezetek ellátása és a felhasznált anyagok utánpótlása közvetlenül a stratégiai (központi) tagozatból történik. Az egyes ~ok képességeit összehangoltan, egységes elvek és eljárások és szempontok szerint kell kialakítani. A logisztikai támogatás tagozatonkénti egymásra épülő rendszere rugalmas a feladathoz igazodó rugalmas reagálást és a logisztikai támogatási funkcionális feladatok megbízható végrehajtását teszi lehetővé. (H. A.) → *műveleti logisztika*

ellátási utak: olyan utak összessége, amelyet az egyes katonai alegységek ellátásának és az anyagi készletek szétosztásának érdekében jelölnek ki. Az ~ gyakran egybeesnek a csapatmozgásokhoz használt utakkal is. Minden út ebbe a kategóriába sorolható, amit az egyes egységek és alegységek szükségleteinek kielégítésére, a szükséges készletek beszerzésére, utánpótlására, valamint a készletek képzésére vagy lépcsőzésére használnak. A gyalogos- és a ((gép)jármű(-)közlekedésre alkalmas terület egyaránt lehet ellátási út. A peremvonalhoz viszonyítva lehet azzal párhuzamos vagy merőleges. Ezeket összekötő utak kötik össze. A mozgatási és szállítási feladatok végrehajtása, a kijelölt ellátási útvonalakon, a szükséges ellenőrző és a közlekedéskoordináló erők alkalmazásával történik. Fajtája szerint lehet fő ellátási út, ellátási út és haránt út. A fő ellátási, valamint a haránt utak biztosítják a hadászati, hadműveleti és harcászati szinten a csapatok mozgathatóságát, a folyamatos anyag- és eszközszállítást. A kijelölt útvonalak alkalmasak a csapatok hadműveleti területre történő átcsoportosítására, a ha-

dászati szintű készletek decentralizálására, a rombolt közlekedési irányok helyettesítésére, az elszigetelődés megakadályozására, a közlekedés folyamatosságának fenntartására. Az ~ az erők, anyagi készletek elosztási rendszerének kritikus fontosságú elemei. (B. J.b) → *műveleti logisztika* A hadszíntéren a folyamatos infrastrukturális biztosítás fenntartására, illetve fejlesztésére új utak kijelölése, a meglévő utak (irányok) továbbfejlesztése, berendezése, műtárgyak ideiglenes építése stb. szükséges. A kijelölt útvonalaknak alkalmasaknak kell lenniük a csapatok átcsoportosítására, a készletek decentralizálására, a rombolt közlekedési útvonalak helyettesítésére, az elszigetelődés megakadályozására, a közlekedés, szállítás folyamatosságának fenntartására. (F. R.) → *közlekedési támogatás*

ellátási utak kijelölése: szervezési és közlekedési szaktevékenységek összessége, amelyeket a műveletre történő felkészülés alatt, a várható ellátási szükségletek ismeretében az igények kielégítése és tartalékkapacitások képzése érdekében határoznak meg. A kijelölést döntően a katonai művelet követelményei határozzák meg. Gazdasági szempontok miatt, a szállítási költségek minimalizálása céljából az útvonalak kialakítása során törekednek a legrövidebb és leggazdaságosabban megvalósítható útvonal kialakítására. A tervezési folyamat alatt figyelembe kell venni a szállítási szükségletek forrásainak helyét, a kiinduló- és a célpontot. A legrövidebb útvonal általában nem valósítható meg a műveleti követelmények, a természeti, a technikai vagy a gazdasági tényezők miatt. A nyugvásban széttagolva elhelyezett egységek manővereinek gyors végrehajtásához, a gyülekezési körletek elfoglalásához, a körletek elhagyásához és a kijelölt katonai útvonalakra való kijutáshoz biztosítani kell számukra a rejtett mozgásukhoz szükséges és elegendő számú útvonalat. Az útvonalak kijelölésénél figyelembe kell venni: *a)* a műveleti terület közúti hálózatát, a közlekedési lehetőségeket korlátozó tömeg- és méretadatokat; a közlekedési infrastruktúra állapotát; *b)* a műveletben részt vevő katonai szervezetek számát, nagyságát, feladatát, haditechnikai eszközeinek és hadianyagkészleteinek összetételét; *c)* a szemben álló fél tevékenységét; *d)* a terep jellegét; *e)* az időjárás alakulását; *f)* a rendelkezésre álló időt; *g)* a forgalomszabályzó alegységek, a polgári helyreállító, katonai és civil szolgáltatói képességeket. A fenti szempontok alapján kijelölt útvonalnak alkalmasnak kell lenni a csapatok hadműveleti területre történő átcsoportosítására, a hadászati szintű készletek decentralizálására, a rombolt útszakaszok helyettesítésére, az elszigetelődés megakadályozására, a közlekedés folyamatosságának fenntartására. (B. J.b) → *műveleti logisztika*

ellátó pont: az alegységek harcrendjében települő logisztikai támogatási alapelem. Az ellátási láncban kapcsolódási pont az ellátó és az ellátott katonai szervezet között. A harci-kiszolgáló támogatás érdekében az ellátás vagy a készletfeltöltés érdekében hozzák létre. Funkcionális területei szerint lehet: lőszer-, víz-, élelem-, üzemanyag-, egyéb. Működésüket a funkcionális területnek megfelelő szabályzatok részletezik. (B. J.b) → *műveleti logisztika*

ellencsapás: a védelmi hadművelet során végrehajtott támadó jellegű tevékenység a védelembe betört, beékelődött ellenség szétverésére irányuló repülő és tüzérségi csapásoknak, továbbá a harckocsi és a (gépesített) lövész magasabbegységeknek időben és térben összehangolt csapásainak összessége. Az ~ a védelmi hadművelet egyik legfontosabb, legjelentőségteljesebb eleme, a védelem manőverező, aktív jellegének legkifejezőbb mutatója. Célja a beékelődött

ellenség szétzúzása a védelem eredeti helyzetének visszaállítása. Az ~t az ellenség szárnyába és a hátába célszerű mérni. Az ~t akkor hajtják végre, amikor a támadó ellenség elérte lehetősségeinek határait, és mindent elkövet erőkifejtésének maximalizálására, ugyanakkor a védelem állóképessége még nem bomlott meg. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

ellen-előkészítés: a védelmi hadművelet előre megtervezett rendszabálya, viszonylag rövid ideig tartó, váratlan és tömeges tűzcsapásban nyilvánul meg. Általában a támadásra készen álló, összpontosítási körletben vagy megindulási helyzetben lévő ellenség főcsoportosítására, elsősorban pusztító eszközeire, harckocsicsapataira, tüzérségére és vezetési pontjaira irányul. Az ~ célja megakadályozni az ellenséget a pusztító csapásainak mérésében, meggyengíteni az előkészített támadásának erejét, csökkenteni a további erőkifejtésének lehetőségét, kedvező körülmények esetén pedig meghiúsítani a támadását, rohamát. (Sz. T.) → *tüzérség*

ellenlökés: a védelmi harc során végrehajtott támadó jellegű harci tevékenység. Célja és végrehajtási módja azonos a védelmi hadműveletével, de a tevékenység mérete nem haladja meg a harcászati szintű kötelékekre jellemző mutatókat. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

ellenméreg: antidotum; ellenszer gyógyszer vagy vegyszer, amely egy bizonyos gyógyszer vagy méreg hatását meggátolja, illetve közömbösíti. A katonai gyakorlatban a személyi vegyivédelmi csomag tartalmaz ellenmérget. Az ön- és kölcsönös segítségnyújtásra használt csomagok változatos összetételűek. Az idegbénító mérgező harcanyagok hatásos ellenanyagai: a 2-piridin-2-aldoxim N-metil származékai (pralidoxime), mint a metánszulfonát, ametilszulfát és a klorid sók, a toxogonin (obidoxime) diklorid és a HI-6 diklorid. Önampulla. Speciálisan a lewisitmérgezés esetére, annak arzéntartalmának a szervezetből történő gyors kiürítésének elősegítésére alkalmazzák a BAL-vegyületet (2,3-dierkapto-propanol), amely az arzénnel vízoldható komplexet képezve, a szervezetből ki tud ürülni. Általános hatású mérgező harcanyagokkal mérgezettek gyógyítására rendszeresített anyagok a salétromossav-észterek: propil-nitrit és az amilnitrit. Alternatív cianid-kötőhelyek biztosításával a citokróm-oxidáz enzimaktivitása helyreáll. A cianid megkötésére alkalmas például a dikobaltedetát, a hidroxi-kobalamin és a vérben képezhető methemoglobin. Ez utóbbi igen jól megköti a cianid-ionokat és nátrium-nitrittel, amil-nitrittel, továbbá dimetilaminol fenol (4-DMAP) segítségével képezhető. A BZ ellenszereként physostigmin, illetve a 7-methoxytacrine (7-MEOTA) használatos. (B. T.) → *ABV-támogatás*

ellenőr: a katonai szervezet szabályszerű működését vizsgáló személy. Az ~ lehet belső~, elöljáró által felhatalmazott, illetve hatósági szerv általi felhatalmazott ~. Az ~ jogszabályok által meghatározott jogok és kötelezettségek alapján végzi tevékenységét, amelyre köteles felkészülni, arra tervet készíteni. A felkészülés jogi, szakmai és morális vonatkozásban egyaránt elvárt. Az ellenőrzési tervnek vizsgálati és értékelési szempontrendszet kell tartalmaznia. Az ellenőrzést be kell jelenteni, az érintettel az ellenőrzés rendjét ismertetni szükséges, korrekt magatartást tanúsítva. Az ~ a tények vizsgálata alapján von le következtetéseket értékítéletet mondani csak valamennyi körülmény figyelembevételével, mérlegelésével lehetséges. (C. O.) → *katonai vezetés*

ellenőrzés: egy biztosítási vezetési funkció, amely a szervezeti tevékenység minő-

ségi jegyeit és annak célszerűségét hivatott vizsgálni. A szervezet által elfogadott, illetve számára előírt célkitűzések és a működésre előírt szabályok vizsgálata, összevetése az elért eredmények, a gyakorlatban tapasztalt tényekkel, adatokkal. Az ~ célja: *a)* meggyőződni a célszerűségről, a jogszerűségről, a szabályszerűségről; *b)* a szervezeti alapfunkció követelményeinek teljesítettségi helyzetéről; *c)* az erőforrások szakszerű és hatékony felhasználásáról. Az ~, mint egy dinamikus, állandóan megjelenő tevékenység, vezetési funkció, szerepét csak akkor tölti be, ha a megállapított tényeket elemezzük, és annak következtetéseire építjük fel a következő tevékenységünket. Az ~ minden szintű parancsnoknak, valamennyi műveleti szervezet vezetési folyamatában fontos és elengedhetetlen vezetésbiztosító funkciója van. A parancsnok az ~sel összevetheti az általa kitűzött célokat az elért eredményekkel, meggyőződhet a döntésének helyességéről, a folyamat szervezettségéről, az alárendeltek elégedettségéről, a hiányokról és problémákról. A parancsnok és a törzs ~sel győződik meg a tervezett és végrehajtott tevékenység közötti különbségről, feltárja a különbségek okait és következtéseket von le – a végcél teljesítése érdekében – a további teendőkre. Az ~ lehet belső – a szervezet parancsnoka által szervezett, illetve lehet külső, vagy felügyeleti, amelyet az elöljáró szervezet vezetője vagy a fennhatóság szervez. Az ~t végrehajthatja az azt elrendelő parancsnok személyesen, törzse útján, illetve felkérhet külső specialistákat. Az ~ formáját illetően megkülönböztetünk átfogó komplex ~t, szakellenőrzést, célellenőrzést, és témavizsgálatot. Az ~ módszerei tekintetében megkülönböztetünk aktív és passzív módszert. Az ~ aktív módszerei: *a)* ellenőrző gyakorlat; *b)* ellenőrző éleslövészet és azzal egybekötött harcászati gyakorlat; *c)* készenléti szolgálatok ~e; *d)* kiképzettség, kiképzés ~e felmérés, vizsgáztatás útján; *e)* technikai eszközök, vezetési rendszerek működés közben történő ~e; *f)* részleges, vagy teljes leltározás; *g)* főpróbák, szemlék keretében történő ~; *h)* az állomány kikérdezése; stb. Az ~ passzív módszerei: *a)* beszámoltatás; *b)* jelentésbekérés; *c)* okmányok, dokumentumok tanulmányozása stb. Az ~ idejét tekintve lehet a tevékenységet megelőző, a tevékenység folyamatában és a tevékenység befejezését követő, eredményellenőrzés. (C. O.) → *katonai vezetés*

ellenőrző-áteresztő pont: a mozgatási és szállítási feladatok végrehajtása a kijelölt ellátási útvonalakon a szükséges ellenőrző és a közlekedéskoordináló erők alkalmazásával történik. A közlekedési szervezetek csoportosításai biztosítják az utánpótlási útvonalakon a szállítás és az anyagáramlás folyamatosságát. A kialakított és berendezett ki-, illetve berakó állomások, ellenőrző, áteresztő és szabályzó pontok rendszere biztosítja a szállítások hatékony egységes vezetés alatti végrehajtását. A nyugvásban széttagolva elhelyezett egységek manővereinek gyors végrehajtásához, a gyülekezési körletek elfoglalásához, a körletek elhagyásához és a kijelölt katonai útvonalakra való kijutáshoz biztosítani kell számukra a rejtett mozgásukhoz szükséges és elegendő számú útvonalat. A kijelölt manőverutakon, katonai gépkocsi-utakon a forgalomszabályozást és az ~, illetve szabályzópontokat kell szervezni az útforgalmi tervnek megfelelően. (F. R.) → *közlekedési támogatás*

ellenpropaganda: az információs műveletek része, az által vezetett és koordinált, multidiszciplináris tevékenységrendszer, amelynek célja elemezni és értékelni az ellenség információs tevékenységét, annak tartalmát, célját, forrását, az alkalmazot médiát és hatását. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

ellen-PSYOPS: azon tevékenységek, amelyek a szemben álló fél propagandatevékenységének beazonosítására és az ellenük való tevékenységekre irányulnak. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

ellenség: klasszikus értelemben valamely állam vonatkozásában a vele szemben hadban (hadiállapotban) álló fél, amely fegyveres erőivel és eszközeivel az adott állam ellen agresszíven, intervenciós céllal harcra készül, harcot robbant ki és folytat, azaz jellemzői, viselkedése erre akár már békében is (nyíltan vagy burkoltan) készül, veszélyt jelent, vagy jelenthet az adott államra. A modern hadviselés tekintetében, a háború és béke közötti markáns határ szándékos elhomályosításával és ezáltal az ~ konkrét megnevezésének nehézségével kell számolni. A békeidőszaki fedett tevékenységek, az információs műveletek ellenséges végrehajtása, a lakosság célirányos befolyásolása, illetve a kiberműveletekben rejlő lehetőségek sok esetben megnehezítik napjainkban az ~ egyértelmű meghatározását. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

ellenségkép: egyéneknek, kisebb vagy nagyobb csoportoknak véleményekből, értékelésekből, hitből, meggyőződésből, előítéletekből kiinduló nézete, felfogása, lelkiállapota, aminek folytán egyes nemzetek, népcsoportok, vallások iránt ellenséges érzelmeket táplálnak, illetve ellenségnek tekintik őket. A korábbi tapasztalatokból és az aktuális információkból megszülető értékelés során ezeknek a nemzeteknek a káros, negatív, a másokat veszélyeztető oldalát hangsúlyozzák, így a velük való viszonyban az elutasítás, elkerülés, szembenállás határozza meg a gondolkodást, a viselkedést. Az ~ kialakulásában jelentős szerepet játszó előítéletes gondolkodásra jellemző a megváltozott realitások figyelmen kívül hagyása, az elzárkózás az új információk elől, az érzékelés, az emlékezet torzítása, befolyásolása. Az erőszakra, terjeszkedésre berendezkedő és a katonai fölény megszerzésére törekvő államok felhasználják, sőt felerősítik a lakosság bizonyos köreiben kialakult ~et. Így volt ez a két világháborút megelőző időszakokban és a hidegháború éveiben az éles ideológiai-politikai és katonai szembenállás időszakában is. A társadalmi érintkezési felületek, valamint a kommunikációs lehetőségek kiszélesedésével, jelentősebb ismeretbővüléssel az ellenségnek vélt népekről, nemzetekről és hadseregeikről kedvezőbb kép is kialakulhat, a stabilnak hitt vélemények is megváltozhatnak. Ugyanakkor éppen ezen széles körű kommunikációs lehetőségeknek köszönhetően könnyebbé vált bármely nemzet, népcsoport, vallás ellenségként történő megjelenítése, ezáltal egyének, kisebb/nagyobb csoportok befolyásolása, szándékos ~ kialakítása. Magyarországnak nincs ~e, mert nincs olyan külpolitikai célja, amelyet katonai erővel kívánna elérni. A Magyar Honvédségben a parancsnokok és a törzsek felkészítése, a csapatok kötelékkiképzése, törzsgyakorlások és gyakorlatok tervezése, szervezése majd végrehajtása anélkül folyik, hogy valamely szomszédos országot vagy annak hadseregét ellenségként említenék. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

ellentételezési ügylet: egy jellemzően a haditechnikai kereskedelemben használt eljárás, amely keretében az exportőr kötelezettséget vállal a beszerző (importőr) ország irányába a vételár meghatározott százalékának különböző formában történő visszatérítésére. Két típusa létezik: *a)* a közvetlen ellentételezés az ügylet tárgyát képező termékhez kapcsolódik. Ilyenkor az exportőr vállalja, hogy a termék előállításához szükséges egyes elemeket a beszerző ország vállalatától vásárolja, vagy a termelés egyes fázisait a beszerző országba telepíti át, esetleg

technológiai transzfer és kooperáció keretében közös gyártást alakítanak ki; *b)* a közvetett ellentételezés nem kapcsolódik szorosan az ügylet tárgyához, hanem az exportőr és más, általa az ügyletbe bevont gazdasági társaságok beruházásokat hajtanak végre a vásárló ország gazdaságában, vagy onnan termékeket vásárolnak, esetleg üzleti partnerségi kapcsolatok létrejöttében segítenek a két ország vállalatai között. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

ellipszoid: a térképészetben a Föld alakjának elméleti (mértani) modellezésére kidolgozott másodrendű térgeometriai felület (szferiod), amely a fizikai földfelszínt leginkább megközelítő, egyszerű matematikai egyenlettel rendelkezik. Az enyhén lapult gömbszerű földalakot kifejező forgási ~ megadható a hosszabb (a) és a rövidebb (b) féltengelye, illetve a hosszabb féltengelye és lapultsági tényezője (f) alapján az $f = (a - b) \div a$ összefüggéssel. E paraméterek eltérő meghatározási körülményei és a pontosítási törekvések számos ~változat létrejöttét eredményezték a térképészetben. Míg a 20. század közepéig jellemzően az egy adott régióhoz legjobban illeszkedő referencia ~ok kifejlesztését részesítették előnyben a különböző országok térképészetei, addig a műholdas helymeghatározási rendszerek kiépítésével, a globális vonatkozási rendszer alapjául szolgáló földi ~ok kialakítása vált szükségessé. Ezek közül jelenleg a WGS–84 (World Geodetic System, 1984) geodéziai világrendszer paraméterei határozzák meg NATO-tagállamok térképészetei és védelmi célú felhasználói számára alkalmazandó alapfelületet. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

elnyelt sugárdózis: lásd *dózis* (B. T.) → *ABV-támogatás*

előállítási parancs: a polgári gépjárművek, műszaki munkagépek meghatározott helyre történő eljuttatása mozgósításkor, a katonai szervek által történő ideiglenes vagy végleges használatbavétele érdekében. *a)* Az érintett technikai eszköz tulajdonosát ~csal (átadási paranccsal) kötelezik az előállításra. *b)* A rendőri (vagy katonai) szervek (esetleg együttes) kényszerítő intézkedése, amelynek során a fegyelemsértő, a kötelezettségét elmulasztó (nem teljesítő), szökésben lévő stb. katonát meghatározott helyre irányítják (kényszerítik). A nemzetgazdasági gépjárművek és műszaki munkagépek előállítását (átadását) mozgósításkor elrendelő írásos okmány. Az ~ot a lakóhely szerint illetékes hadkiegészítő szerv állítja ki. Az ~ meghatározott technikai eszköznek általános nyílt mozgósításkor történő átadását rendeli el. (F. F.) → *védelmi igazgatás*

előállítói logisztika: a logisztikai támogatás azon egyik meghatározó területe, amelynek célja a saját funkcionális területek (kutatás, tervezés, fejlesztés, gyártás) eredményeként megjelenő, az alkalmazói oldal által támasztott harcászati-műszaki követelményeknek megfelelő hadfelszerelés annak 9M ismérv (megfelelő információ, megfelelő anyag, megfelelő energia, megfelelő személyek, megfelelő mennyiségben, megfelelő minőségben, megfelelő időpontban, megfelelő helyre, megfelelő költséggel) szerinti biztosítása. (Ny. M.) → *műveleti logisztika*

előképzés (katonai előképzés): a nem katonai oktatási intézményekben a katonai alapismeretek szabadon választható érettségi tantárgy keretében tanuló középiskolás, saját pedagógiai programmal rendelkező katonai középiskolában (Kratochvil Károly Honvéd Középiskola és Kollégium) tanuló diák, valamint a Honvédelmi alapismeretek tantár-

gyat felvett, felsőfokú tanulmányokat folytató hallgatók esetében a társadalom fiatal tagjainak honvédelemmel kapcsolatos ismereteinek bővítése és előkészítése tartalékos, szerződéses vagy hivatásos katonai szolgálatra. Az önkéntes haderőre történő áttéréssel az ifjúság intézményesített honvédelmi felkészítése megszűnt. Összhangban a Magyar Honvédség tartalékos rendszerének fejlesztéséhez kapcsolódó egyes ágazati feladatokról szóló 1029/2011. (II. 22.) Korm. határozatban megfogalmazottakkal, a katonai alapismeretek tantárgy oktatása lehetővé teszi, hogy a középiskolás tanulók megismerjék és elsajátítsák hazánk biztonság- és szövetségi politikájának jellemzőit, a honvédelemmel összefüggő szabályzókat és szabályokat, a Magyar Honvédség felépítését és feladatrendszerét. Ezen ismeretekkel kialakul és folyamatosan erősödik a haza, a honvédelem iránti elkötelezettségük. A honvédelmi alapismeretek választható tantárgy oktatása elsőként a Pannon Egyetemen indult a 2007–2008-as tanévben. A tantárgy ma már több hazai felsőoktatási intézményben is elérhető. Felvételének nincsenek előtanulmányi követelményei, az oktatás egy szemeszterben, távoktatási formában, e-learning módszerrel történik. A tantárgyat alap- és mesterképzésben, bármely szakon és bármely félévben tanuló hallgató választhatja. A félév során – a hallgatói igények függvényében – szakmai előadásokra is sor kerülhet. A tananyag a távoktatás, távtanulás sajátos módszertani követelményeit figyelembe véve készült. Modulrendszerű felépítése biztosítja a jó áttekinthetőséget, az elsajátított tudás önellenőrzését, valamint a szükséges módosítások gyors végrehajthatóságát. A Honvédelmi alapismeretek jelenléti írásbeli kollokviumi vizsgával zárul, a követelmények teljesítése három kredit értékű. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

előképzés: a fegyveres erő leendő tagjai felkészítésének sajátos formája, amely a szükséges ismereteket (szervezett formában) a katonai szolgálat megkezdése előtt – rendszerint a honvédség anyagi támogatásával – biztosítja. A (sor)katonai szolgálatra való (önkéntes) felkészítés egyik változata. Hazánkban a szakelőképzés igen nagy – de nem mindig politikamentes – hagyományokkal rendelkezik. A szakelőképzés során – általában a 14–20 év közötti fiatalokat – a sportolás, az egészséges életmódra való nevelés mellett, elsősorban lövészeti, rádiókezelői, gépjárművezetői és ejtőernyős felkészítésben (kiképzésben) részesítik. Hazánkban – az MHSZ 1989-ben történt megszűntetése óta, kizárólag önkéntes jelentkezés és bizonyos anyagi hozzájárulás mellett – a szakelőképzés csak a gépjárművezetésre („B” és „C” típusú jogosítvány megszerzésére) és az ejtőernyőzésre terjed ki. Hét civil szervezet összefogásával 2017. január 11-én megalakult a Honvédelmi Sportszövetség. A köztestület alakuló közgyűlésén alapító tagként a Honvéd Sportegyesületek Országos Szövetsége, a Budapesti Honvéd Sportegyesület, a Magyar Sportlövők Szövetsége, a Magyar Tartalékosok Szövetsége, a Magyar Vívó Szövetség, a Magyar Judo Szövetség, valamint a Magyar Technikai és Tömegsportklubok Országos Szövetsége vett részt. A Honvédelmi Sportszövetség közfeladata az állampolgárok önkéntes vállaláson alapuló honvédelmi felkészülésének biztosítása. Ennek megfelelően, az általános fizikai felkészültségen túlmenően támogatja a honvédelmi ismereteket, különösen a lőkészséget, a tájékozódási képességet, a fegyveres és fegyvertelen önvédelmet, valamint a honvédelmi szempontból hasznosítható, speciális technikai tudást fejlesztő sportokat és tevékenységeket, valamint biztosítja az ezekhez szükséges biztonságos körülményeket és infrastrukturális hátteret. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

előkészítő csoport: nagyobb jelentőségű, kiemelten fontos tevékenységek előkészítésére a feladat megoldásáért felelős elöljáró szervezési intézkedésben előkészítő csoportot hoz étre. A csoport feladata, hogy részletesen megtervezze, megszervezze, anyagilag, technikailag előkészítse, az érintett személyi állományt pedig felkészítse az adott programra. Ilyen kiemelt jelentőségű események lehetnek: szövetségi tagállamok részvételével rendezendő konferencia, gyakorlat stb.; hazai konferenciák, módszertani bemutatók, gyakorlatok stb. (C. O.) → *katonai vezetés*

előkészítő tűzcsapás: a támadó harctevékenység során a II. lépcső harcbavetésekor és az ellenlökés megindítása időtartama alatt mért, általában 12–20 perces tűzcsapás. A tűzcsapásokat a támadó (ellenlökő) erőkre közvetlenül hatni tudó ellenséges célokra tervezzük. Az ~t legkésőbb akkor kell elkezdeni, ha saját csapataink elérik az ellenség páncéltörő eszközeinek maximális hatótávolságának a terepszakaszát, és akkor kell befejezni, amikor a csapatok felzárkóznak a biztonsági távolság terepszakaszára. (Sz. T.) → *tüzérség*

elöljáró: 1. Közszolgálati és azt irányító állami szetvezetek, (testületek) relációjában az a vezető politikai, állami, katonai, rendvédelmi funkcionális személy, aki a hierarchiában magasabb beosztásban helyezkedik el, és felelősséggel, kötelezettséggel járó funkciójából adódóan joga és illetékessége az alárendelt (beosztott) kormányhivatalnok, köztisztviselő, közalkalmazott, katona, illetve rendvédelmi állomány vezetése, irányítása és a róluk való gondoskodás. **2.** Kormányzati hatalommal járó egyházi hivatal tisztégviselője. (C. O.) → *katonai vezetés* **3.** A fegyveres erőnél és a rendvédelmi szervezeteknél fennálló függőségi viszonyok rendszerében annak a (katonai) személynek a megnevezése, akit állománycsoporttól függetlenül a tervszerű tagozás, szolgálati utasítás, szabályzat vagy külön rendelet értelmében alárendeltjeivel szemben a parancsadás és a parancsvégrehajtás kikényszerítésének joga megillet. Az ~ joga és kötelessége az alárendeltek tevékenységének irányítása. Akikre hatásköre kiterjed, azok az alárendeltek. Az általános hatáskörű ~ a szolgálati ~, a neki alárendelt személyek a szolgálati alárendeltek. Az az ~, aki csak a saját szakterületén rendelkezik a szolgálati ~ akaratának megvalósítása érdekében intézkedési jogkörrel, a szakmai ~, azok, akikre ez a jogkör kiterjed, a szakmai alárendeltek. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

előmenetel: az előmenetel szervezeti hierarchiában történő előrehaladás, amely szolgálati beosztásba történő kinevezéssel, illetve rendfokozati kinevezéssel, előléptetéssel valósul meg. Az előmenetel általános feltételei: *a)* megfelelő betölthető magasabb beosztás (lásd: az a beosztás, amely a központi előmeneteli tervezés során feltölthető beosztásként volt megjelölve, és az adott beosztásra nem volt megfelelő jelölt); *b)* a viselt rendfokozathoz előírt kötelező várakozási idő letöltése; *c)* a magasabb beosztáshoz, valamint az ehhez kapcsolódó rendfokozathoz meghatározott iskolai végzettségi, szakképzettségi, szakképesítési és egyéb munkaköri követelménynek való megfelelés, az egészségi, a pszichikai és a fizikai, valamint a nemzetbiztonsági alkalmasság; *d)* az elméleti és a gyakorlati teljesítmények alapján magasabb beosztás betöltésére való alkalmasság, bizonyos esetekben vezetői gyakorlati tapasztalat; *e)* az állomány tagjának előmeneteli rangsorolása; *f)* legalább „B” teljesítményszintű teljesítményértékelés; *g)* valamint az állomány törzsőrmester, főtörzsőrmester vagy zászlós, valamint főhadnagy, százados vagy őrnagy rendfokozatú tagja esetében két évnél nem

régebbi, sikeres minősítő vizsga megléte. Az állomány előmenetelének tervezése: *a)* százados vagy annál magasabb rendfokozattal rendszeresített szolgálati beosztások, valamint a zászlósi rendfokozati csoportba tartozó szolgálati beosztások esetén központi szinten; *b)* az *a)* ponttól eltérő rendfokozattal rendszeresített szolgálati beosztások esetén helyi szinten, a honvédségi szervezeten belül, illetve a honvédségi szervezetek között történik. Az előmenetel központi tervezését a központi személyügyi szerv hajtja végre a szakmai felelősökkel és az állományilletékes parancsnokokkal együttműködve. Az előmenetel központi tervezése minden év március 1-je és június 30-a közötti időszakban kerül végrehajtásra. A központi személyügyi szerv a szakmai felelősökkel együttműködve az állomány előmenetelre tervezhető tagjairól minden évben előmeneteli rangsort készít a tárgyévi – annak hiányában a tárgyévet megelőző évi – teljesítményértékelés, valamint az azt megelőző két teljesítményértékelés, továbbá (az állomány törzszászlós, alezredes, ezredes és tábornoki rendfokozatú tagja kivételével) a sikeres és érvényes minősítő vizsga eredményeként megállapított előmeneteli minősítés és a feltölthető üres beosztásonként a rendfokozati és szakmai követelményeknek való megfelelés alapján. Az így összeállított szakmai előmeneteli jegyzéket a központi személyügyi szerv megküldi az érintett honvédségi szervezet állományilletékes parancsnoka részére, aki a megküldött szakmai előmeneteli jegyzékből a honvédségi szervezet üres beosztásai vonatkozásában – szolgálati beosztásonként – legfeljebb 3 jelöltet választ. A központi személyügyi szerv a szakmai felelősökkel együttműködve a beérkezett jelöltválasztások alapján elvégzi az előmenetelre tervezett jelöltek üres szolgálati beosztásokhoz történő hozzárendelését. Az előmenetel helyi tervezése minden év július 1-je és október 31-e közötti időszakban kerül végrehajtásra. Az előmenetel helyi tervezését a feltölthető beosztás szerinti honvédségi szervezet személyügyi szerve hajtja végre. Az állomány tagja általános vagy speciális előmeneteli rend alá tartozó beosztásban teljesíthet szolgálatot. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

előnyomulás határa: az a vonal, amelyen túl a csapatok nem folytatják az előrenyomulást. Az ~át könnyen azonosítható terepjellegzetesség megjelölésével határozzák meg. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

előnyomulás tengelye: az előrenyomulás általános – az ellenség felé vezető – útvonala, amelyet az irányítás céljából jelölnek ki, és a parancsnok szándékát jelöli az előrenyomulás során. Kifejezheti például szemben álló csoportosítás elkerülését, bekerítését. Követi a tengelyhez kijelölt kötelék méretének megfelelő terep vonalát, amelyet gyakran egy útvonal, egy útcsoport vagy megjelölt helyek sorozata képez. A parancsnok az ~ének bármelyik oldalán manővereztetheti, illetve támogathatja erőit, feltéve, hogy a kötelék továbbra is a tengelyhez és a kitűzött célhoz igazodik. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

előőrs: a menetrend része, a menetet végrehajtó csapatok elé meghatározott távolságra kiküldött, rendszerint század erejű menetbiztosító kötelék. Az ~ kiküldési távolsága a kiküldő kötelékétől 5–10 km-ig terjedhet. Az ~öt a főerők élén menetelő egység, illetve elővéd küldi ki azzal a céllal, hogy lehetővé tegye a zavartalan előremozgást, megakadályozza az ellenség rajtaütését, időt biztosítson a helyzethez kapcsolódó, szükséges elhatározás meghozatalához, kedvező feltételeket teremtsen a harcbavetéshez. Az éljárőrként tevékenykedő század úgy építi fel a menetrendjét, hogy az biztosítsa az alegységek gyors szétbontakozását, harcrend fel-

vételét és a harcba lépését. A századerejű élőrs kötelékéből 3–5 km távolságra éljárőrszakaszt, a szakasz 1–2 km távolságra terepkutató harcjárművet küld ki. Az élőrsszázad feladatát a kiküldő parancsnok határozza meg a mentre vonatkozó harcparancsában. Az élőrs a megindulási pontot – a kijelölt menetvonalon – a parancsban meghatározott időpontban lépi át. Az élőrs a kijelölt menetvonalon megállás nélkül halad előre, míg ellenállásba, rombolásba nem ütközik. A rombolásokat elhárítja, vagy amennyiben lehetősség van rá, megkerüli. Az elöljáró parancsnoknak minden zavaró, akadályozó tényezőről jelentést tesz. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

előrelátás: célkitűzési tevékenység. A mai globális világban a korábbiakhoz viszonyítva lényegesen csökkent a jövőbeni tevékenység távlati előrejelzése. A gyorsan változó világ, az információs rendszer robbanása lényegesen minimalizálta a jövőtervezés lehetőségeit. A korábbi 10–15 éves (stratégiai) hosszú távú tervezés lecsökkent 4–6 évre, középtávú tervek 2–4 évre vázolhatók fel reálisan. A nemzetközi szervezetek (NATO, EU) stratégiai elképzelése sem haladja meg a 6–10 évet, míg a középtávú tervek 4–6 évre készülnek. Az ~ intézményesül egy formalizált tervezés során. (Hazánkban az országelőrejelzésben jelenik meg a kormánystratégia.) A katonai szervezetek permanensen ki vannak téve a reagálóképességük vizsgálatának, ahol lényegesen behatárolt a reakcióképesség lehetősége. Harci körülmények esetében pedig szinte minimalizálódik a döntésre, illetve a válaszreakcióra biztosított idő, ahol a modellezés szerint zászlóaljszinten 2–3 óra, ezred-, dandárszinten 4–6 óra és hadosztályszinten egynapi ~sal lehet optomálisan számolni. Arisztotelész megállapítása szerint: „Akiben megvan az ~ képessége, az természetszerűen vezetésre és parancsolásra hivatott; aki pedig csupán a parancsnak testi erővel való teljesítésére képes, az alárendeltségre és szolgaságra való; s így úrnak és szolgának ugyanaz az érdeke.” (C. O.) → *katonai vezetés*

előrenyomulás: a csapatok fokozatos harccal, különféle alakzatokban végrehajtott előrehaladása az ellenség ellenállása, valamint a természetes és mesterséges terepakadályok leküzdése során. Az ~ üteme függ: *a)* a végrehajtó csapatok harcjárműveinek (járműveinek) típusától, állapotától; *b)* az ellenség védelmének jellegétől, állóképességétől; *c)* a tereptől; *d)* az időjárástól, az év- és napszaktól. Ha egy alakulat a szomszédoktól jelentősen nagyobb ütemű előnyomulást valósít meg, akkor azt előretörésnek nevezzük. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

előretolt állás: a védelem peremvonala előtt egyes irányokban létrehozott, berendezett, műszaki zárakkal megerősített állás. Létrehozható – főleg, ha nincs biztosítási öv – az ellenség megtévesztésére a védelem felépítésében és peremvonalának vonalvezetésében. Rendeltetése: *a)* biztosítani az első lépcső alegységeket az ellenség rajtaütésétől; *b)* nehezíteni az ellenség tüzérségének az első védelmi, ellenállási terepszakasz, védőkörletei, támpontjai pontos lövését; *c)* visszaverni az ellenség harcfelderítését; *d)* főerőit idő előtt szétbontakozásra kényszeríteni. Az ~t 6–8 km-re, a peremvonal távolságra általában természetes akadályok mögött választják ki, és úgy rendezik be, hogy ne különbözzön a peremvonalban lévő zászlóaljak védőkörleteitől. Az ~ban rendszerint megerősített gépesített lövész-, harckocsizászlóalj küldhető ki. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

előretolt logisztikai bázis: a logisztikai erők és eszközök megóvása, a folyamatos utánpótlás biztosítása érdekében a logisztikai szervezetek több csoportosításban, előretolt

és mögöttes csoportosításban hajtják végre alaprendeltetési feladataikat. Az előretolt bázis az előretolt egységek és alegységek támogatása érdekében telepített harcrendi elem. Ellátási tagozatban elfoglalt helyének megfelelően látja el az egyes logisztikai támogatási funkciókat. A harci kiszolgáló-ellátó funkciókon kívül logisztikai vezetés-irányítási elemeket is magában foglalhat az adott katonai szervezet támogatása érdekében. Speciális esetekben az anyagtárolási és ellátási funkción kívül, beszerzési jogkörrel is rendelkezhet. Erre akkor kerülhet sor, ha a bázis és a fő erők között nincs földrajzi összeköttetés vagy a légi utánszállítás gazdaságtalan. Az ~ on a disztribúciós folyamatok végrehajtásával és egységrakomány-képzéssel biztosítják, hogy a katonai szervezetek irányába kijelölt és berendezett anyagátadási, valamint feltöltési körzetek és pontok rendszerén keresztül a hadfelszerelés eljusson a rendeltetési helyére. (B. J.b) → *műveleti logisztika*

előretolt műveleti bázis (Forward Operating Base – FOB): általában baráti területen található, olyan szárazföldi vagy tengeri bázis, amelyet annak érdekében hoznak létre, hogy a vezetési és irányítási funkciókat kiterjesszék, javítsák az összeköttetést, vagy támogatást biztosítsanak kiképzéshez, illetve kisebb műveletek végrehajtásához. Az ~ helyszíne lehet egy különleges műveleti komponens központjának, amelyet egy fő műveleti bázis támogat. Szárazföldi bázis esetén tartozhat hozzá légi elérést biztosító repülőtér vagy felszállópálya, esetleg kikötő. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

előretolt vezetési pont: a vezetési rendszer (főharcálláspont) kikülönített, különösen jelentős eleme. Az ~ (Mozgó Vezetési Csoport – MVCS) a parancsnok döntésének függvényében időlegesen megjelenő harcrendi vezetési elem. Általában a szárazföldi csapatok első lépcsőjében (főirányban/főerőkifejtés irányában) tevékenykedő kötelékek vezetése céljából különítenek ki a harc legbonyolultabb időszakaira (áttörés, második lépcső bevetése, ellenlökés elhárítása stb.). Összetétele változó, a parancsnok által meghatározott vezető beosztású személyekből áll (felderítő-, tüzér-, megerősítő és támogató erők képviselői stb.) Az előretolt repülésirányító települhet az ~on, illetve önállóan. (C. O.) → *katonai vezetés*

előretolt, légi szállítású sebészcsoport: korszerű felszerelésekkel ellátott, a harctevékenység alatti gyors osztályozásra és az életmentő beavatkozások elvégzésére létrehozott orvoscsoport. Ezeket a sebészeti csoportokat általában légi úton, helikopterrel szállítják az alkalmazás helyszíneire. Ezen csoportok képességeit a megkövetelt és a helyzet által megengedett feltételeknek megfelelően alakítják ki. Napjaink (had)műveleteiben a gyorsaság fokozása érdekében a kórházak kikülönített műtőkonténerrel, fektetővel és az ellátáshoz szükséges feltételekkel rendelkező sebészcsoportot telepítenek a Role 1 vagy a Role 2 ellátóhelyekhez (kórházi sebészcsoport [Hospital Unit Surgical Team – HUST]). (S. L.) → *katonai egészségügy*

előretörés: a támadó csapatoknak a szomszédjaikhoz viszonyítva gyorsabb ütemű, nagyobb mélységben való térnyerése, az ellenség csoportosításába való gyors beékelődése. Az ~ esetén a szomszédok között megszakadhat a tűzösszeköttetés, esetleg a harcászati együttműködés is. Kiemelt feladat az előretört csoportosítás által elért siker kifejlesztése. Az ~ lehetőséget nyújthat alegységek előrevetett osztagként, esetleg portyázó osztagként való alkalmazására. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

előrevetett osztag: rendszerint a főerőktől kikülönített, annak érdekében feladatot megoldó ideiglenes harcrendi elem. Rendeltetése: *a)* támadásban az ellenség mélységében fontosabb terepszakaszok, objektumok, átkelőhelyek elfoglalása és megtartása a főerők beérkezéséig; *b)* védelemben a biztosítási övben végrehajtott tevékenység; *c)* egyéb feladatok végrehajtása. Feladatát alapvetően önállóan, esetenként légideszantokkal, elővédekkel vagy más rendeltetésű osztaggal együttműködve, megfelelő támogatással oldja meg. Állománya magasabbegység, egység és zászlóalj lehet. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

előrevonás: a csapatoknak a mögöttes területről az arcvonal irányába való tervezett előremozgása, valamilyen harcfeladat (menetből indított támadás, második lépcső harcbavetése, ellencsapás, illetve ellenlökés stb.) végrehajtása érdekében. Az ~t a csapatok végrehajthatják: *a)* a háború kirobbanását megelőzően; *b)* az első harccselekmények megszervezése és végrehajtása időszakában; *c)* a harctevékenységek folyamán; *d)* új csoportosítás létrehozása, valamint a régi megerősítése; *e)* továbbá a menetből indított támadás feltételeinek megteremtése céljából. A csapatok az ~t menetoszlopokban hajtják végre olyan rendben, amely megfelel a harcbalépés tervének. Az ~ az adott kötelék harc előtti alakzatának, harcrendjének (hadműveleti felépítésének) felvételét lehetővé tevő szétbontakozási terepszakaszig tart. Az ~ az elöljáró parancsnok parancsára kezdődik, és rendszerint két ütemben kerül végrehajtásra. Az első ütemben az ~t biztosító kötelékek (tüzér-, légvédelmi, műszaki, rendészeti kötelékek stb.) csapatok, második ütemben az első lépcsőben alkalmazásra kerülő manővererők ~ára kerül sor. Az ellenség megközelítésének függvényében a meghatározott terepszakasztól fokozatosan harc előtti alakzatba bontakoznak szét, amelyben haladnak a harcrend felvételének terepszakaszáig. Ahol harcrendbe fejlődve elérik a harcba vetés terepszakaszát. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

elővéd: a menetrend része, a menet fedezőbiztosításának egyik csoportosítása. Kijelölhetők menet, találkozó menet, előrevonás, valamint az ellenség üldözése során az egységek, magasabbegységek főerői előtt. Feladata: *a)* biztosítani a csapatokat az ellenség váratlan földi támadása ellen; *b)* kedvező feltételeket teremteni a főerők szervezet szétbontakozására és harcba vetésére; *c)* más fedező-biztosító erőkkel együttműködve lehetővé tenni a főerők zavartalan mozgását; *d)* akadályozni az ellenség felderítő-, felderítő-diverziós csoportjainak rajtaütését. A főerők oszlopainak élén menetelő dandároktól (ezredektől), valamint az előrevetett osztag dandártól zászlóaljharccsoport- (megerősített zászlóalj) erőben küldik ki általában 20-30 km távolságra. A találkozó harc (találkozó ütközet) végrehajtásakor az élen haladó dandár ~je az ellenséggel való találkozás esetén menetből végrehajtott harccal megsemmisíti annak fedező erőit, előretör a főerőkhöz, aktív harctevékenységgel leköti őket és biztosítja a dandár, a hadtest manőverét és biztosítja szárnyát annak csapásaival szemben. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

előzetes elgondolás: prekoncepció, előzetesen kialakított vélemény. Az elöljárótól kapott parancs (harcparancs) vételét, illetve a saját célképzést követően elvégzett feladattisztázásból levont következtetéseken alapuló előzetes nagybani tevékenységi terv, amely az elhatározás elgondolásának alapját képezi. Az előzetes elgondolásban a parancsnok (vezető) előzetesen pontosítja a művelet célját, előzetesen dönt a főfeladat (főcsapás/főerőkifejtés) irányáról, az alkalmazott erők, eszközök nagybani csoportosításáról, a kulcsfeladatokról, a támogató

és együttműködő erők alkalmazásának lehetséges módjáról, a felkészülés idejéről, ütemezéséről. Az előzetesen kialakított elgondolás iránymutatás a törzs, a támogatók és az együttműködők részére, az elgondolás megalapozott részletes kidolgozásához, a cselekvési változatok (alternatívák) kimunkálásához, a végső döntés előkészítéséhez. (C. O.) → *katonai vezetés*

előzetes harcintézkedés: a műveletek során a helyzetek gyors és éles változásai rendkívül rövid időt biztosítanak a tervezésre, a felkészülésre, így a reagálási idő minimalizálódik, ezért a kiadásra kerülő intézkedésnek rövidnek, lényegretörőnek, a szabályzatokban, a hatályos műveleti eljárásokban rögzítetteknek és begyakorlottaknak kell lenniük. Tartalmaznia kell a feladat megtervezésének, előkészítésének főbb időpontjait és a begyakorolt eljárásokat. Szóban és írásban egyaránt kiadható. (C. O.) → *katonai vezetés*

előzetes intézkedés: 1. A harcvezetés olyan okmánya, amit a csapatok feladatra történő hatékony felkészülése érdekében a harctevékenység előkészítése során a döntés után, de még a harctevékenység megtervezése előtt adnak ki. A harcparancsnál rövidebb, ám annak ötpontos felépítését követi. A tüzérség vonatkozásában különösen fontos az ~ben a tüzelőállások előkészítésére intézkedni. (M. G.) → *tüzérség* **2.** Az ~ keretében a parancsnoki elgondolásra alapozottan a törzsfőnök tájékoztatja (meghatározza): katonai szervezet előtt álló feladatokat (küldetését), a művelet célját, körletét, a parancsnok szándékát, kritikus információigényét, a felderítési feladatokat, a kritikus tényezőket, a minden oldalú biztosítás feladatait, prioritásokat, erők, eszközök kiegészítésének, felkészítésének fő feladatait, ütemezését, időszámvetést. (C. O.) → *katonai vezetés*

elrettentés: a nemzetközi erőszak-alkalmazás (agresszió) megelőzésének, a már folyó harccselekmények eszkalációja megakadályozásának egyik módja. Kísérlet a lehetséges ellenfél meghatározott cselekvési formáktól való eltérítésére olyan kockázatok jelzésével, amelyek aránytalanul nagyok lehetnek számára az elérni remélt nyereséghez képest. Akarati ráhatás a potenciális agresszorra abban az irányban, hogy mondjon le az erőszak alkalmazásáról, és keressen politikai megoldást. Az ~ működése azon a feltételezésen alapszik, hogy minden szereplő racionálisan fog cselekedni. Az irracionális szereplők ugyanis még vesztes pozícióból is, vagy akár az önmegsemmisítés kockáztatásával is támadást indítanának. Az ideológiai szembenállás időszakában az ~t a nyugati államok politikájában és katonai elméletében érvényesülő olyan elgondolásnak minősítették, amellyel meghatározott állam vagy katonai-politikai szövetség – elfogadhatatlan kockázatok felismertetése és észszerű értékelések kikényszerítése révén – elrettentheti ellenfelét mind a politikai nyomásgyakorlástól, mind a háború kirobbantásáról. Az ~ azonban kölcsönösen alkalmazott, mindkét oldalon hasonló módszerekre és eszköztárra támaszkodó elgondolásnak, illetve módszernek bizonyult, amely a másik félnél szükségképpen agresszív szándékokat tételezett fel. A termonukleáris világháború elkerülését a szemben álló felek mindegyike saját ~i, visszatartási stratégiája eredményének, e stratégia helyes és meggyőző volta bizonyítékának tüntette fel. Az ~ hatékonyságának mércéje, hogy a potenciális támadó számára elfogadhatatlan méretű pusztítást, veszteséget, kárt kell tudni okozni. Ennek záloga mindenekelőtt az elégséges, lehetőleg fölényben lévő katonai erő megléte általában, de különösen meghatározott hadászati térségben, irányokban. Az agresszor – történelmi tapasztalatok szerint – akkor kezdett háborút, amikor meggyőződött róla,

hogy elégtelenek azok az ~i erők és eszközök, amelyekkel ellenfele rendelkezik, amikor azt tartotta, hogy elérheti céljait olyan áron, amelyet akkor kész megfizetni. Az ~ hatékonyságának feltétele a szilárd eltökéltség az erő azonnali alkalmazására, egyszerű, egyértelmű készség a háborúra. Követelménye – túl a megfelelő katonai erőn – a koalíciós és állami, politikai és katonai vezetés egysége, szilárdsága, a politikai akarat nyilvánvaló és meggyőző volta, a hírszerzés megbízhatósága, az eszkalációs folyamat ellenőrzés alatt tartása. Biztonsági követelmény kétpólusú rendszerben az ~ kölcsönössége, eszköztárának sebezhetetlensége. Az ~ kockázatai közé sorolják a kormányok késedelmes vagy észszerűtlen reagálását válsághelyzetekben, a meggyőzőnek hitt ~ hitelességének kétségbe vonását a másik fél részéről, az ~ fegyverkezést ösztönző és a leszerelést, különösen az atomleszerelést gátló hatásait, az atom- és rakétafegyverek ellenőrizhetetlen elterjedésének veszélyét, államok háborúba sodródását ~i céllal adott katonai biztonsági garanciák következtében, a megelőző-figyelmeztető atomcsapások kísértését. Az ~ eszköztárában helyet kapott a hadászati atomfegyverek alkalmazásával való fenyegetéstől kezdve a katonai akciók minden fajtája, a gazdasági, politikai és erkölcsi szankciók kilátásba helyezése, sőt a nemzetközi közvélemény, a nemzetközi szervezetek igénybevétele is. A katonai ~ lehet nukleáris és hagyományos. Az 1960-as évek második felében bevezetett reális ~ a Nixon-doktrína megvalósításaként előirányozta az amerikai erőknek és eszközöknek a fő érdekszférákra orientálását, az erők minőségi kiépítését, a NATO stabilizálását, a jobb munkamegosztást a szövetségesekkel az általános ~i stratégia érvényesítésében, a stratégiai, pénzügyi, erő- és politikai realitások tekintetbevételével. Az árnyalt vagy lépcsőzetes ~ a korlátozott atomháború lehetőségéből indult ki azzal az elképzeléssel, hogy az USA elkerülheti az atomválaszcsapásokat, és az atomháborút mégis használhatja a politika eszközeként. A háború alatti ~ azt hivatott tudatosítani az agresszorral, hogy sem az eszkaláció, sem a műveletek folytatása nem áll érdekében. A minimális ~ feltételezi a szemben álló felek ~i potenciáljának kölcsönös megegyezéssel vagy egyoldalú döntésekkel olyan szintre csökkentését, amely az ~ és a megtorló válaszcsapás minimális szükségleteinek megfelel. Az ön~ a katonai önmérséklet megnyilvánulása, amely meghatározott katonai eszkalációs intézkedések kockázatos következményeitől való félelemre, illetve az ilyen önmérséklet viszonzásával kapcsolatos várakozásokra vezethető vissza. Az ~ – meghirdetőinek véleménye szerint – presztízsveszteség és hitelvesztés nélkül felfüggeszthető: tárgyalások esetén, a másik fél engedményei esetén vagy külső ráhatásokra. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

első ellátó katona: harctéri életmentő katona; az ~ (first responder) polgári egészségügyi szakképesítéssel nem rendelkező katona, aki alapszintű egészségügyi felkészítése révén képes a műveleti területeken végrehajtott tevékenysége során bekövetkezett különböző sérülések, betegségek felismerésére és azonnali segélynyújtás végrehajtására. Ismeri és képes alkalmazni a rendszeresített elsősegélynyújtó felszereléseket. Harchelyzetben és válságreagáló műveletek végrehajtása során képes önállóan alapszintű elsősegélyben részesíteni, valamint előkészíteni szaksegélyre a sérülteket. Kompetenciája kiterjed az alapszintű újraélesztésre, vérzéscsillapításra, sebellátásra, eszköz nélküli légút biztosításra, és képes felismeri a harctéri stressz tüneteit. (K. I.) → *katonai egészségügy*

elsőfokú sorozóbizottság: a (sor- és tartalékos) katonai szolgálatra való alkalmasság

megállapítására létrehozott – meghatározott beosztású és felkészültségű személyekből álló – ideiglenes szervezet. A bizottság elnöke: a hadkiegészítő szerv által kijelölt tiszt. Tagjai: a polgármester által kijelölt köztisztviselő; a sorozásban érdekelt katonai szervezet képviselője; egy-egy belgyógyász és sebész szakorvos; egy pszichológus, továbbá a sorozóbizottság munkájában kisegítő személyek is részt vesznek. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

első lépcső: a csapatok harcrendjének, hadműveleti felépítésének elöl lévő, a főerőktől – a tervekben kijelölt – elsőként harcba lépő, általában az erők, eszközök többségét magában foglaló csoportosítás. Az ~s csoportosítás rendeltetése: A) Támadásban: *a)* a vele szemben álló ellenség csoportosításának szétverése; *b)* a közelebbi feladat teljesítése és esetenként részvétel a támadás kifejlesztésében. B) Védelemben: *a)* az ellenség támadásának visszaverése; *b)* erőinek, eszközeinek veszteségokozás, térnyerésének megállítása; *c)* beékelődése esetén kedvező feltételek megteremtése az ellenlökés, az ellencsapás végrehajtásához. Az első lépcső ereje, összetétele függ: a kapott feladattól a rendelkezésre álló erőktől, továbbá a kialakult helyzettől. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

elsődleges egészségügyi ellátás: átfogó jellegű első kapcsolatfelvételre és az azt követő folyamatos ellátásra kiképzett szakállomány által nyújtott egységes és hozzáférhető egészségügyi ellátási szolgáltatásokat foglal magában olyan személyek részére, akik betegség jeleit és tüneteit tapasztalják magukon, vagy egészségügyi gondjuk van. Magyarázat: az ~ magában foglalja az egészséges életmódra nevelést (egészségnevelés), betegségmegelőzést, a betegek oktatását és a részükre nyújtott tanácsadást, valamint a heveny és idült megbetegedések kórisméjét és gyógyítását. (V. Z.) → *katonai egészségügy*

elsődleges sebesült/sérült fogadó hajó (Primary Casualty Receiving Ship – PCRS): a tengerészeti egészségügyi létesítmények sajátos elnevezéssel rendelkeznek. Ez az új egészségügyi ellátó hely Role 2 és Role 3 közötti képességekkel rendelkezik. Bár az egészségügyi létesítmények minimumképességei meg vannak határozva, a tengerészet képességigény-változatai ettől jelentős eltérést is mutathatnak. Elsődleges feladata az ellátás mellett a sérültek kiürítése Role 3 szintű kórházhajókig. (S. L.) → *katonai egészségügy*

elsődleges sebészet: azon sebészeti eljárásokat jelenti, amelyek a sebesülés következtében létrejött helyi sérülések ellátására irányulnak, semmint az általános hatások kiigazítására, s amelyet rendszerint Role 3 szintű ellátó létesítményben végeznek. Megjegyzés: az ~ elhalasztása további általános hatások kialakulását eredményezheti, amelyek a halálozási és megbetegedési arány, valamint a maradandó károsodások számának növekedéséhez vezethetnek. (V. Z.) → *katonai egészségügy*

elszakadás: 1. A csapatoknak az ellenséggel való harci érintkezésének megszűnése érdekében végrehajtott manővere, ami a sikeres harcból való kivonás feltétele. Célja: *a)* a kötelékeknek az ellenség csapásai alóli kivonása; *b)* a következő tevékenységhez kedvező helyzet elfoglalása; *c)* időnyerés a más irányokba való tevékenységhez; *d)* az erők felszabadítása. Az ~ gyakorlatilag akkor valósul meg, amikor valamely terepszakaszon olyan helyzet alakul ki, hogy a közvetlen-irányzású fegyverek már nem képesek egymásra hatni. Az ~t az alegységek, egységek és magasabbegységek akkor alkalmazzák, amikor a rendelkezésre álló

erőkkel a megszállt terepszakaszt (körletet) megtartani nem lehet, vagy késleltető tevékenység során tovább megtartani nem kell, illetve a harctevékenység folytatása elkerülhetetlenül a védelmet folytató csapatok vereségéhez vezetne. Az ~t a bonyolult körülmények között, túlerőben lévő ellenség csapásai alatt hajtják végre. A tervezési folyamatot, a csapatok harcfeladatának megszabása, a mozgási útvonalakat az ~ közbenső és végső terepszakaszát, a tüzérség tüzelőállás-körleteit, a vezetési pontok, a rombolások és a műszaki zárak előkészítését és telepítését valamint a sebesültek és az anyagi eszközök elszállítását rejtve és rövid idő alatt kell végrehajtani. Az ~ végrehajtásakor a csapatok csoportosítása tartalmazza a kivonás fedezésére kijelölt alegységeket; a fontosabb objektumok elfoglalására kijelölt alegységeket (egységeket) az ~kor kivonásra kerülő főerőket és logisztikai szervezeteket. Az ~t általában éjszaka vagy korlátozott látási viszonyok között hajtják végre, miközben álcázási rendszabályokat foganatosítanak. **2.** A harcrend (hadműveleti felépítés) egyes elemeinek, a vezetési pontoknak, a szomszédoknak a harcban egymástól a megengedettnél nagyobb mértékű eltávolodása, ami a vezetés, az együttműködés, a támogatás és a logisztikai ellátás megszakadásával járhat együtt. Rendszerint a nagy ütemű dinamikus harctevékenységek hatására; a csapatmozgások következtében; a tervezés, az együttműködés és a vezetés hibái miatt következik be. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

elterelő harctevékenység: az ellenség erőinek, figyelmének elvonása, az ellenség megtévesztésére irányuló manőver. Célja: a főerőkifejtés, főcsapás helyéről erő elvonása, az ellenség manővereinek akadályozása. Végrehajtható elterelő (másik) irányba végrehajtott és színlelt támadással. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

elviselhető veszteség: amikor egy állam anyagi, technikai, területi vesztesége, az emberek szenvedése és annak mértéke nem veszélyezteti az élet-, a működési és a hadviselési képességét, még biztosítja a népesség elviselhető életmódját és biztosítja a politikai, a társadalmi, a közigazgatási, a védelmi és a kulturális szervezetek jogállami működését, (a fegyveres erők) a honvédelmi, a rendvédelmi és más közszolgálati intézmények alaprendeltetésük szükségszerű ellátását. A haderő vonatkozásában a harcképességgel még számolhatunk, ha az legalább 75%-os kiegyensúlyozott feltöltöttséggel rendelkezik, összhaderőnemi (nálunk szárazföldi és légierő), illetve az összfegyvernemi kötelékek vonatkozásában is úgy, hogy folyamatában biztosított a személyi állomány az eszköz és a logisztikai utánpótlás. (C. O.) → *katonai vezetés*

elzárkózás: (polgári védelem) életvédelmi létesítmény vagy a védekezésre kijelölt lakrész, szoba, helyiség tartózkodóterének a külső szennyezett légtértől való lehetőleg légmentes, hermetikus elválasztása, elzárása. Az ~t béke idején nukleáris vagy vegyi balesetek, nukleáris vagy vegyi katasztrófák által akár közvetlenül érintett, akár másodlagos hatások által veszélyeztetett területeken, háborús időszakban a tömegpusztító fegyverek, ABV-fegyverek csapáskörzetében, továbbá a közvetlen és közvetett hatások területén szükséges megvalósítani. A szűrő- és szellőztetőberendezéssel ellátott minősített óvóhelyeken 3-as üzemmódban (szűrő-szellőztető berendezés) teljes ~ban védekeznek, a szükségóvóhelyeken és a védekezésre kiválasztott helyiségekben a nyílászárók szigetelésével, hermetizálásával oldják meg a belső tartózkodótér elválasztását a külső szennyezett légtértől. Az ~ időtartamát a kiszóródás befejeződése, a sugárszint megengedett szintre csökkenése, a sugárzás vegyi veszély elmúlása

befolyásolhatja, határozhatja meg. Az ~ elrendelése és feloldása a katasztrófavédelmi szervek feladata. (B. T.) → *ABV-támogatás*

emberi erőforrás fejlesztése: magában foglalja a képzést, a továbbképzést, a készségek és képességek fejlesztését, amelynek fő célja az emberi teljesítmény javítása. (Cs. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

emberierőforrás-menedzsment: az emberierőforrás-fejlesztés, a szervezetfejlesztés és a vezetési funkciók (menedzsment) összekapcsolódását jelenti. Azon funkciók egymásra kölcsönösen épülő együttese, amelyek az emberi erőforrások hatékony felhasználását segítik elő, az egyéni és szervezeti célok egyidejű figyelembevételével. (Cs. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

emberi erővel folytatott felderítés: magában foglalja mindazokat az ember által végzett adat- és információgyűjtési eljárásokat, amelyeket az emberi érzékszervek vagy ember által közvetlenül kezelt műszerek felhasználásával végzünk. Az ~ információforrásai: felderítőjárőrök, mélységi felderítőcsoportok; figyelők, figyelőőrsök; a csapatok harci jelentései; más szervezetektől a törzshöz rendelt és kiküldött összekötő tisztek által adott tájékoztatók; vizuális légifelderítés; nem kormányzati szervek, a nemzetközi megfigyelők tájékoztatói. Megjegyzés: Minden katona kötelessége a műveleti területen a felderítés állandó folytatása. Minden ember által vagy ember közvetlen kezelésében lévő műszerek által szerzett információ az ~ eredménye, ez alól kivétel a humán forrásból származó információk. A felderítőszervek lehetnek erre kiképzett vagy ideiglenesen kijelölt személyek és szervezetek. Az emberi erővel folytatott információszerzés előnye, hogy megtévesztéssel nehezebben befolyásolható, rugalmas, ezért könnyű a műveletet áttervezni, más feladatra áttérni, képes az információkat elvonatkoztatni, és egy adott szintig feldolgozni. A felderítési feladat végrehajtását követően kikérdezéssel további információkhoz is hozzájuthatunk, amelyek kiegészíthetik a korábban megszerzetteket. Magában foglalja az emberi forrásokkal vagy egyénekkel való érintkezés szisztematikus és ellenőrzött kiaknázását. Képes a szereplő szándékáról, hangulatáról, egyénekkel és szervezetekkel való kapcsolatáról információt biztosítani. (H. H.) → *felderítés*

emberi jogok: „Tekintettel arra, hogy a jogok és szabadságok mibenléte tekintetében közös felfogás kialakításának a legnagyobb jelentősége van az említett kötelezettség maradéktalan teljesítésének szempontjából a közgyűlés kinyilvánítja az emberi jogok egyetemes nyilatkozatát." A Nyilatkozat 30 cikkből áll, amelyek közül a legfontosabbak: „Minden emberi lény szabadon születik és egyenlő méltósága és joga van. Az emberek, ésszel és lelkiismerettel bírván, egymással szemben testvéri szellemben kell hogy viseltessenek." Senkit sem lehet kínvallatásnak, avagy kegyetlen, embertelen vagy lealacsonyító büntetésnek vagy bánásmódnak alávet viseltessenek." „Senkit sem lehet kínvallatásnak, avagy kegyetlen, embertelen vagy lealacsonyító büntetésnek vagy bánásmódnak alávetni. [...] Senkit sem lehet önkényesen letartóztatni, őrizetbe venni vagy száműzni. [...] Minden személynek joga van az üldözés elől más országban menedéket keresni és a más ország nyújtotta menedéket élvezni. Erre a jogra nem lehet hivatkozni közönséges bűncselekmény miatti, kellőképpen megalapozott üldözés, sem pedig az Egyesült Nemzetek céljaival és elveivel ellentétes tevékenység esetében. [...] Minden személynek joga van a hazája közügyeinek igazgatásában akár közvetlenül, akár szabadon választott képviselői útján való részvételhez. Minden személynek

egyenlő feltételek mellett joga van saját hazájában közszolgálati állásokra való alkalmazásához. A közhatalom tekintélyének alapja a nép akarata; ez az akarat egyenlő szavazati jog és titkos szavazás vagy a szavazás szabadságát ezzel egyenértékűen biztosító eljárás alapján időszakonként tartandó tisztességes választáson kell hogy kifejezésre jusson. [...] Minden személynek joga van ahhoz, hogy mind a társadalmi, mind a nemzetközi viszonyok tekintetében olyan rendszer uralkodjék, amelyben a jelen Nyilatkozatban kinyilvánított jogok és szabadságok teljes hatállyal érvényesülhessenek. [...] A jelen Nyilatkozat egyetlen rendelkezése sem értelmezhető úgy, hogy az valamely állam, valamely csoport, vagy valamely egyén részére bármilyen jogot adna arra, hogy az itt kinyilvánított jogok és szabadságok megsemmisítésére irányuló tevékenységet fejtsen ki, vagy ilyen cselekményt elkövessen." (H. L.) → *védelmi igazgatás*

Emberi Jogok Bizottsága: az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának funkcionális bizottsága, amely 1946. február 16-án alakult meg. Az ~ évente felváltva Genfben és New Yorkban ülésezik. Az ember fontos megállapodásokat dolgoz ki az emberi jogok témakörében, de feladatai közé tartozik a nemzeti kisebbségek jogainak védelme és az eltűnt személyek felkutatása is. Az ~ dolgozta ki és terjesztette elő az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát és az Emberi Jogok Egyezségokmányát, valamint számos részegyezményt is. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

emberi tényező: a legfontosabb erőforrás, a társadalmi szervezetek (köztük a hadsereg) nélkülözhetetlen, legkreatívabb és egyben legkiszámíthatatlanabb eleme. Az ~ kreativitása, globális, valamennyi értékteremtésre kiterjedő érdeklődése, innovációs beállítottsága és motiváltsága az eddigi fejlettség megteremtője és a jövőbeni fejlődés záloga. Ezzel szemben az átlagember veleszületetten idegenkedik a munkától, többjüket kényszeríteni, ellenőrizni és irányítani kell, hogy feladatát ellássa, ugyanakkor még a felelősséget is elhárítja magáról. A szervezetek emberi oldala nem osztható meg. A katonai szervezeti hierarchiában lévő szervezeti egységek közötti kapcsolat a bizalomra kell hogy épüljön. Az autoritás lehet a célelérés egyik eszköze, amely nem alkalmazható minden körülmények között, ezért az emberközpontú vezetésnek célszerű dominálnia. (C. O.) → *katonai vezetés*

emberi viszony: az ~ok a szervezetekben kialakult kapcsolatok jellemzője, ahol: *a)* egyéni szerepek és normák alakulnak ki, amelyek eltérhetnek a formális szabályoktól; *b)* a motiváció jelentős szerepet játszik a teljesítményben, amely lényeges társas, pszichológiai tényezőkön alapul; *c)* az informális (nem hivatalosan létrejött) munkacsoport nagy hatással van a tagokra; *d)* a demokratikus vezetési stílus az igazán célravezető; *e)* az elégedettség meghatározza az eredményességet; *f)* a vezetéshez szociális képzettség és érzékenység is szükséges; *g)* a döntések centralizálása helyett széles körű részvételre célszerű építkezni; *h)* a szervezet alapegységeinek inkább a csoportoknak, mint az egyénnek kell lennie; a kölcsönös bizalom az igazi integráló erő, nem pedig a tekintély; *i)* a szervezet nemcsak formális, hanem informális csoportokból is áll; *j)* az ember különleges szervezeti erőforrás, így eltérő bánásmódot igényel. (C. O.) → *katonai vezetés*

emberkép: B. F. Skinner amerikai kulturális antropológus megfogalmazásában: a személy nem egy eredendő tényező, hanem egy hely, egy pont, ahol a genetikai és környezeti feltételek összekapcsolódnak. (H. D.) → *katonapedagógia*

emelkedési szög: a torkolatszint és a lővonal által bezárt szög. A lőszög és a cél magasságkülönbsége miatti szintezőjavítás összege. (Sz. T.) → *tüzérség*

emisszió: légszennyező anyagok kibocsátása a környezeti levegőbe valamely kibocsátó forrásból. Mértéke az időegység alatt a levegő egy m^3-re jutó szennyezőanyag-mennyiség. Az ~s pont az a hely, ahol a kibocsátott légszennyező anyagok először találkoznak a környezeti levegővel. (B. T.) → *ABV-támogatás*

empátia: ókori görög eredetű szó. Eredeti jelentése: erős érzelem, szenvedély. Carl R. Rogers az empátia korszerű felfogásának első leírója. Rogers „kliensközpontú" (client-centered) vagy „nondirektív" módszere azon alapul, hogy a terapeuta teljesen a kliens belső világára figyel, azt helyezi a középpontba, és abba semmit nem visz be, ami attól idegen. Nem kérdez, és nem ad utasításokat, tartózkodik a felszínes tanácsoktól is. Rogers munkássága alapján az ~ beleélő, beleérző képesség valaki más érzelmi állapotának az átélése, megélése, ráhangolódás a másik ember lelkiállapotára, önmagunk beleképzelése helyzetébe, problémáiba, örömébe, bánatába. Ez egyszerre érzelmi és gondolkodási folyamat. Az empátiás készség, vagyis a másik ember szavai, metakommunikációja, viselkedése valósághű észlelésének és megértésének a képessége egyrészt a kommunikációs szituáció, a kontextus nagyobb fokú tudatosításával, másrészt az érzelmi ráhangolódás nyomán a saját érzelmeink által felszínre hozott ismerettartalmak önreflexiója által fejleszthető. (B. J.c) → *katonapszichológia*

empowerment – hatalommal való felruházás**:** a közösségfejlesztés alapja a „képessé tétel". Ez a folyamat olyan eszközök és módszerek alkalmazását jelenti, amelyek segítségével az egyének, a csoportok vagy közösségek maguk irányíthatják saját életüket, elérik saját céljaikat. Hatalommal felruházni a beosztottakat, azzal a céllal, hogy saját ötleteik, gondolataik alapján oldhassanak meg problémákat, ahelyett, hogy az elöljárótól jövő megoldásokat valósítsanak meg „szolgai módon". A képessé tétel folyamata három szinten jelenik meg: *a)* az individuális; *b)* a csoport; *c)* a közösségi megmozdulás szintjén. Az egyén szintjén képesek legyünk kifejezni, kifejteni a „saját" nézőpontunkat, a csoport szintjén képesek legyünk megformálni az igazságunkat, a közösségi szinten képesek legyünk tárgyalni/megegyezni a partnerekkel. (C. O.) → *katonai vezetés*

energetikai potenciál: az elektronikai zavarás matematikai elemzése során használatos fogalom, amely azt mutatja meg, hogy a zavarni kívánt vevőkészülék bemenetén vizsgálva a hasznos jel adója és a zavaró adó milyen energiaszinten jelenik meg. Ezt alapvetően befolyásolja az egyes adók teljesítménye, az alkalmazott antennáik nyeresége a vevőkészülék irányába, a vevőantenna nyereségértéke a hasznos jel adójának irányába, illetve a zavaró adó irányába, az antennák sugárzási jellemzőinek polarizációs egyeztetettsége, az adó-vevő és a zavaróadó-vevő közötti lineáris távolság, valamint ezeken a szakaszokon jelentkező akadály- és szakaszcsillapítások. Számításba kell ezen kívül venni a hasznos jelet vevő áteresztési sávszélességének és a zavaró jel spektrumának szélességét, mivel annak csak egy része juthat a vevőbe haszonnal. A gyakorlatban ennyi paraméter precíz mérése szinte lehetetlen, ezért több adat becsléssel kerül meghatározásra, mint például az antennanyereségek. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

engedelmesség: a függőséget, ha okozati viszonyként fogjuk fel, akkor előtérbe ke-

rül a társadalom hierarchikus szerkezete, intézményei, amelyek a megismerés számára irányadók. A vak ~ valóban egyválaszos lénnyé tesz, amelynek egy formulája van: „Yes Sir!" (Igen, uram!). Ebben a változatban a parancshoz való viszony passzív, meggyőződés nélküli, s ez az automatizmus is igen hatékony lehet, program- (technológia-) jellegű feladatoknál, feszültségtérben, hadműveleti területen vagy káoszközeli helyzetben. Az ~ pszichikai szükséglet is bizonyos életkori ciklusokban és különleges helyzetekben, ami a biztonságérzethez kötődik. Általában felnőttkorban pszichés erőfeszítéssel jár, mert a személyi szuverenitás szükséglete védi önmagát. Hadtörténeti példák azt mutatják, hogy a vak ~ önmagában nem vezet győzelemre. A. Eichmann az ellene folyó perben (1961, Jeruzsálem), a következőkben foglalta össze, hogy miért engedelmeskedett: mert általában engedelmeskedni kell, mert parancs volt, mert törvény volt, mert ~et vártak el. Fel sem vetődött benne, hogy az ő státuszában már nem csak engedelmeskedni kellett volna, hanem önállóan dönteni is. Az általa kiemelt négy faktor jól illusztrálja – E. Lacan megfogalmazásában – a hatalom tényleges és szimbolikus rendjének kényszerítő autoritását. A testületi szellemnek, mint kollektív identitásnak, ~re kényszerítő, félelemkeltő hatása érvényesült. A helyi háborúk reguláris csapataiból gyakran önmaguknak engedelmeskedő, irreguláris, rabló, fosztogató, terrorkülönítmények válnak ki. Az ~ kettős arculatú, az ember akarja az ~et, vonzódik is hozzá, de távolítja is magától, ami egyes esetekben nemcsak énvesztéshez, hanem énvisszanyeréshez is vezethet. A „túlbuzgó" engedelmeskedő gyakran gúny tárgya, különösen, ha saját előnyére, előjogokért, előrejutásért törleszkedik, gondoljunk az olyan amerikai formulákra, mint a „pedál-medál", „medál vadász" vagy a hetvenes években volt erre egy keményebb amerikai szleng is, a „rate race", a „patkányverseny". Az ~ igen hajlékony diszpozíció: *a)* lehet jó taktika a túlélés érdekében; *b)* lehet meggyőződéshiányos automatizmus; *c)* lehet védekező reflex; *d)* lehet a kötelességteljesítés kódja is, s erre a szolgálatban álló személyeknek, így a katonáknak is szükségük van. Ez az a fordulópont, ahol e hajlam konstruktivitásba átfordulhat, s ezt lehet motiválni jogi, pedagógiai, etikai eszközökkel. A hadsereg az emberi, a technikai, a kibernetikai, a hatalmi (bürokratikus) képességek történelmileg kialakult, sajátos alakzata. Az ember itt nem csupán – a gyakran lemosolygott – humanista fogalomként, hanem integráló fogalomként szerepel. (H. D.)
→ *katonapedagógia*

entrópia: a tudomány (elsősorban a hőtan és az informatika) fontos fogalma, egy rendszer rendezetlenségi fokát jellemzi. Az „~" műszót Rudolf Clausius (1822–1888) találta ki, és ezzel jellemezte a termodinamikában az anyagi rendszerek molekuláris rendezetlenségét, illetve termodinamikai valószínűségének a mértékét. Ebből következtetni lehet a maguktól végbemenő folyamatok irányára: a természetben egyre valószínűbb állapotok következnek be. Például a hő a melegebb testről a hidegebb test felé áramlik. Tehát bizonyos munkamennyiség minden spontán folyamatnál kárba vész, hővé alakul át. Emiatt a természetben a spontán folyamatok visszafordíthatatlanok. A munka, de bármely energiafajta is maradéktalanul hővé alakítható, míg a hő csak részben alakítható át másfajta energiává (ezért tartják alacsonyabb rendű energiának). Az ~ és a rendezetlenség egyenértékűsége elvben még a termodinamikában felbukkan, de végleg Erwin Schrödinger tisztázta az életjelenségek kapcsán. Később – a formai hasonlóság alapján – Neumann János javasolta Shannonnak, hogy képletét nevezze entrópiának. De mivel negatív előjel szerepelt a képlet előtt,

negentrópia lett a neve (régen antientrópia is), amely a rendszerek rendezettségének mértékét fejezi ki. A kommunikációs kapcsolatban a hírforrás mint sztochasztikus (véletlenszerű) kibernetikai rendszer működik. Állapotait véletlenszerűen veszi fel, s az eseményekről tudósító híreket véletlenszerűen sugározza (küldi). A Shannon-féle entrópiafüggvényt Claude Shannon amerikai matematikus és híradástechnikai szakember vezette be a negyvenes évek legvégén az információ nevű fogalom fizikai mennyiséggé és mérhetővé tételére (bár már Shannon előtt is próbálkoztak ezzel, l. lentebb). Ma e fogalom és tanulmányozása az információelmélet egyik alapja. (K. Z.b) → *hadművészet*

EOMA (Egységes Országos Magassági Alapponthálózat): lásd *magassági alapponthálózatok* (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

EOTR (Egységes Országos Térképrendszer): az EOV vetületi rendszerre és az EOMA magassági alapponthálózatra épülő térképrendszer. Bevezetésére 1975-ben került sor a hazai polgári térképészetben. Kialakítását egyebek mellett a katonai célokra akkoriban alkalmazott térképrendszer szigorú minősítési szabályai és hozzáférési korlátozásai indokolták. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

EOV (Egységes Országos Vetület): a hazai polgári térképészetben alkalmazott vetületi rendszer, az EOTR-térképrendszer alapja. Magyarország területére kedvező feltételeket biztosít a pontos geodéziai számításokhoz, térképábrázolásokhoz. Az országhatáron túl torzulásai erőteljes növekedésnek indulnak, így alkalmazása jellemzően a hazai vonatkozású térképészeti feladatokban számottevő. Bár katonai célú felhasználása nem jellemző, a hazai együttműködési feladatokban ismerete nem mellőzhető a védelmi szféra felhasználói számára sem. A korszerű térinformatikai rendszerek révén könnyen megteremthető a kapcsolat az ~ és nemzetközi szinten is használatos vetületi rendszerek között. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

éppen időben-elv (just-in-time): a szolgáltató a használó igényeit akkor és ott elégíti ki a szolgáltatással, amikor és ahol az a használó számára a legszükségesebb. A haderőre vonatkozólag ez különleges jogrendszer parlament általi bevezetése esetén kaphat prioritást, amikor visszaállatásra kerülne a sorozott állomány alkalmazása, a nemzetgazdaság mozgósítása, új haditechnikai eszközök beszerzése stb. (C. O.) → *katonai vezetés*

érdekeltségi célterület: *a)* olyan földrajzi terület, amelyen a saját erők a harcvezetés szempontjából különösen fontos célokat, célterületet foglalhatnak el és szállhatnak meg. Megjegyzés: a törzset csak az ellenség különösen fontos céljai érdeklik; *b)* egy mozgási folyosó mentén lévő terület vagy pont, amelynek sikeres lezárása az ellenséget az adott tevékenységi rendről való lemondásra vagy különleges műszaki támogatás igénybevételére kényszerítheti, és ahol a saját erők felderíthetik, majd támadhatják az ellenséget. (H. H.) → *felderítés*

érdekeltségi körzet: magában foglalja a műveleti területet (körzetet), kiterjed a műveleti területeken túlra is (befolyásolási körzet), és a folyamatban lévő vagy tervezett harcászati (hadműveleti) célokig nyúlik be az ellenség területére. Ez a körzet még felöleli a feladat-végrehajtást megakadályozni képes ellenséges erők által elfoglalt területet is. (T. J.) → *szárazföldi műveletek* A érdekképviseleti az ~ekre koncentrálják azért, hogy azonosítani tudják a szemben álló erőket vagy más ellenséges erőket a felderítés

felelősségi körzetén kívül, amelyek veszélyeztethetik a küldetés teljesítését. Az ~ lefedése meghaladja a harcászati parancsnok szervezetszerű felderítő-, információgyűjtő képességeit, ezért a magasabbegységek és más információgyűjtő szervezetek támogatása szükséges. Megjegyzés: az ~et térben és időben be lehet határolni. Ha az ~et térben határozzák meg, akkor az azonos lehet a felderítési felelősségi körzetével. (H. H.) → *felderítés*

érdekszféra: állam vagy államcsoport földrajzi értelemben meghatározott nemzetközi érdekeinek vonatkoztatási és érvényesítési területe, ahol hatalmi pozícióval, különleges előjogokkal, gazdasági, politikai, katonai befolyással rendelkezik, vagy ilyenekre igényt formál. Az egyik legrégibb nemzetközi kategória II. Ramszesz fáraónak Kr. e. 1270 körül kötött szerződésében szerepel. A 19. században az európai országok kizárólagos gyarmatosítási jogának elismerésével kapcsolatban kapott szerepet. Államközi szerződésekbe is bekerült, a 20. század első felében „élettér"-elméletekben bukkant fel, majd a második világháború győztes hatalmainak rendezési megállapodásaiban jelentkezett. A nagyhatalmak hagyományosan törekedtek a világ ~ákra történő felosztására, miközben vetélkedés is folyt az ~ákért, ami időszakonként a világ „újrafelosztásához" vezetett. A modern nemzetközi jog szuverenitásellenessége miatt nem fogadja el az ~-koncepciót. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

eredményesség: az ellenőrzés egy biztosítási vezetési funkció, amely a szervezeti tevékenység minőségi jegyeit és annak célszerűségét, ~ét hivatott vizsgálni. A szervezet által elfogadott, illetve számára előírt célkitűzések és a működésre előírt szabályok vizsgálata, összevetése az elért eredmények, a gyakorlatban tapasztalt tényekkel, adatokkal. Az ellenőrzés célja: meggyőződni a célszerűségről, a jogszerűségről, a szabályszerűségről, a szervezeti alapfunkció követelményeinek teljesítettségi, ~i helyzetéről, az erőforrások szakszerű és hatékony felhasználásáról. Röviden: sikerrel, eredménnyel járó tevékenység megvalósulása (illetve a cél elérése). Az ellenőrzés, mint egy dinamikus, állandóan megjelenő tevékenység, vezetési funkció, szerepét csak akkor tölti be, ha a megállapított tényeket elemezzük, és annak következtetéseire alapozzuk az ~ (/eredménytelenség) kialakítását. ~i ellenőrzés az adott szervezet által végzett tevékenységek, programok egy jól körülhatárolható területén a működés, illetve a forrásfelhasználás gazdaságosságának, hatékonyságának és ~ének vizsgálata. Értékelés – mint ez ellenőrzéshez kapcsolódó vezetési funkció – az eredmények el-, illetve megismertetése, a hibák felszínre hozatala. Az értékelésnek ki kell térnie a teljes szervezetre, valamennyi vezetőre, illetve alkalmazottra. Az ellenőrzést – társadalmi szervezet révén – mindenesetre követnie kell az értékelésnek, amelytől elválaszthatatlan. Az értékelés realitását, az ~ megítélését az adatokra, tényekre alapozott elemzés biztosíthatja, amely lehet genetikus (elsősorban vezetők és alkalmazottak ~ének megítélésénél ajánlott alkalmazni) és strukturális (előzményekre, a körülményekre, adatokra, tényekre alapozott szervezeti elemzés). A katonai szervezet ~ének megítélése a következő területekre terjed ki: *a)* alaprendeltetési képesség (bevethetőség); *b)* harckészültség; *c)* gazdálkodás és hatékonyság ~e; *d)* erőforrásellátás, a jogszabályoknak megfelelő működés; *e)* szakmai tevékenység – közszolgálati kompetencia fejlesztése; *f)* biztonság – ellátás-, közbiztonság, fenntartható fejlesztés; *g)* szociális és egyéb szolgáltató tevékenysége; *h)* szervezet és vezetés, a szervezet struktúrája, stratégiai vezetése, a humánerőforrás

képzettsége, stabilitása, fejlesztése, szervezeti morál és kultúra; *i)* a kapcsolatok, társadalmi elismertség. (C. O.) → *katonai vezetés*

erődítés: a műszaki támogatás egyik szakterülete. Rendeltetése a csapatok harcképességének, harci hatékonyságának biztosítása, a csapatok, az objektumok és a lakosság védelme az ellenség pusztítóeszközeivel, valamint az időjárás viszontagságaival szemben. Az ~ a végrehajtás szintje szerint lehet állami és csapat~. Az állami ~ kidolgozza az ország területe előre történő ~i berendezésének elméleti és gyakorlati kérdéseit, megtervezi az állandó és tartós ~i építményeket, valamint megszervezi és irányítja a kivitelezési munkákat. Békeidőben folyamatosan ellenőrzi és karbantartja a kiépített objektumokat, háborúban helyreállítja a sérült építményeket, és szükség szerint újakkal egészíti ki azokat. A csapat~ a csapatok által elfoglalt, vagy részükre elfoglalásra kijelölt körletek, állások, terepszakaszok és vezetési pontok saját erőikkel és eszközeikkel történő ~i berendezését öleli fel. Az ~ a sikeres védelmi harc, hadművelet egyik alapvető feltétele, feladata. Az ~i munkák gépesítése a műszaki csapatok, a kiegészítő kézi munkálatok valamennyi fegyvernem és szakcsapat feladata. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

erődítési berendezés: az erődítési munkák gyakorlati végrehajtása, az erődítési építmények elhelyezése, kiépítése és berendezése a terepen, a várható harc, hadművelet elgondolásának megfelelően. Az ~ megvalósítható békeidőszakban és háborús időszakban, az ellenséggel közvetlen harcérintkezésben vagy azon kívül. Az ~ legfontosabb alapelvei a folyamatos továbbfejlesztés, a gazdaságosság és a hatásosság. A folyamatos továbbfejlesztés az ~ célszerű sorrendben történő végrehajtását jelenti, amellyel a létrehozott erődítési építmények védőképességük növekedésével folyamatosan növelik a csapatok, a harci technikai eszközök védettségét és harci hatékonyságát. A gazdaságosság és a hatásosság elve szerint az ~nek a lehető legrövidebb idő alatt, a legkisebb erő- és eszközráfordítással a lehető legnagyobb megmaradási valószínűséget kell biztosítania az élőerő és a harci technikai eszközök számára. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

erődítési építmények: olyan felszíni, földbe ágyazott vagy föld alatti építmények, amelyek rendeltetésüktől függően biztosítják a tüzelést, a figyelést, a csapatok vezetését, valamint védik a személyi állományt és a technikai eszközöket az ellenség valamennyi pusztító eszközével és az időjárás viszontagságaival szemben. Létesítésük jellege szerint lehetnek állandó, tartós, illetve csapat~. Az állandó ~et általában békeidőben, az állami erődítés keretén belül, rögzített helyen, hosszú élettartamra tervezve, katonai, polgárvédelmi és speciális építőipari szervek részvételével építik. Jellemzői a nagy védő- és befogadóképesség. A tartós ~ átmenetet képeznek az állandó és a csapat~ között. Általában szétszedhető, többször beépíthető modulelemekből állnak. Ezeket többnyire a harc, hadművelet előkészítése időszakában, a legfontosabb irányokban, terepszakaszokon létesítik, majd a harctevékenységek befejezése után visszatelepítve központi helyen készletezik. Jellemzői a nagy védőképesség, a többszöri felhasználhatóság. A csapat~et a csapatok saját erőikkel, eszközeikkel építik ki és rendezik be az általuk elfoglalt körletekben, terepszakaszokon. Felosztásuk, csoportosításuk legjellemzőbb tulajdonságaik szerint végezhető el. Rendeltetésük szerint lehetnek tüzelőállások, fedezékek és óvóhelyek, vezetési építmények, logisztikai és egészségügyi létesítmények. A csapat~ tovább csoportosíthatók kialakításuk (nyílt, fedett, zárt) anyaguk (fa, fém, vasbeton stb.) és fegyverek elleni védőképességük szerint. Az egyszerűbb ~et

valamennyi fegyvernem és szakcsapat saját maga készíti el és rendezi be. A bonyolult szerkezetű, speciális technikai eszközöket és a szakértelmet igénylő építményeket a műszaki csapatok állományába tartozó erődítő és vezetésipont-berendező alegységek létesítik. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

erőegyensúly: a katonai műveletek során a szemben álló felek között, egy adott területen, meghatározott irányban, terepszakaszon, körletben, egy adott időben (időszakban) létrejött ideiglenes erőviszony-állapot, amely az erőviszony-tényezők azonos vagy közel azonos arányát mutatja. Az ~ megvalósulhat hadászati, hadműveleti vagy harcászati szinten. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

erőelosztás: a harctevékenység végrehajtásához a harcterületen (irányokban, szakaszokon, körletekben) a csapatok és haditechnikai eszközök oly módon történő elhelyezése, hogy az ellenség várható támadási irányában, illetve a saját csapatok támadásának fő csapási irányában az erők zömét, míg a harctevékenység területének más részein az erők kisebb részét alkalmazza. Az ~ szűkebb értelemben a csapatok elosztását, tágabb értelemben az erő és eszköz csoportosítását jelenti. Az erőelosztás a parancsok döntésén, elhatározásán alapul. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

erőfölény: a hadviselés módját meghatározó egyik tényezőjével, az összeütköző felek erőviszonyával összefüggő fogalom. A szemben álló erőknek és eszközöknek egymáshoz való olyan viszonya, amelyben az egyik fél a másikkal szemben előnyben (fölényben) van, vagyis birtokában van a kitűzött harc (hadműveleti, illetve hadászati) feladatok sikeres végrehajtásához szükséges feltételeknek. Az ~ a korszerű viszonyok között elsősorban a haderőnemek mennyiségi és minőségi mutatóiban (pusztítóképesség, manőverezőképesség, együttműködési képesség, vezetésiképesség stb.) jut kifejezésre. Az ~ megteremtése a súlypontképzésnek, az erő-összpontosításnak (az erők és eszközök tömörítésének) a lényege. Az ~ kihasználásának döntő szerepe van a győzelem elérésében. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

erőkifejtés: 1. Az erőknek és a csapásoknak cél, hely és idő szerinti egyesítése a kitűzött célok teljesítése érdekében. Az erőkifejtés fokozása a harc megvívásának fontos része, az erőfölény megtartásának, illetve a kedvezőtlen erőviszony megváltoztatásának eszköze. Megvalósításának módja támadásban a sikerkifejlesztő kötelékek és a tartalékok harcba (ütközetbe) vetése azokban az irányokban, ahol az első lépcső csapatainak a legsikeresebben tevékenykednek, védelemben az első lépcső erőinek és a tartalékok fokozatos alkalmazása az ellenség térnyerésének megállítása, az ellencsapás feltételének megteremtésére. Az ~ áthelyezése a harc (a hadművelet) dinamikus voltának egyik kifejezője. Az ~ áthelyezése a légierő és más pusztító eszközök működésének átirányítása; a tüzérség tüzének áthelyezése; a sikerkifejlesztő kötelékek és a tartalékok új irányba való alkalmazása, manővereinek végrehajtása révén valósul meg. Az ~ áthelyezése rövid idő alatt, meglepetésszerűen, a harctevékenység megszakítása nélkül kerül végrehajtásra. **2.** A polgári védelmi szervezetek munkaképességének cél, hely és idő szerinti egységesítése, összpontosítása egy meghatározott feladat elvégzésére. A fő ~ folyamatosságának állandó szinten tartása vagy állandó fokozása a gyors és eredményes mentő, mentesítő- és halaszthatatlan helyreállító munkák végrehajtásának fontos feltétele. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

erőkivetítés: mint fogalom sokáig kifejezetten fegyveres erővel végrehajtott érdekérvényesítést jelentett. Napjainkban azonban

egy állam már jóval szélesebb eszközöket használhat, hogy számára kedvezően befolyásolja a nemzetközi környezetet. A kifejezés nem csupán a szárazföldi, légi és tengeri haderőnemek távoli térségben történő alkalmazását jelenti, hanem beletartozik a politikai, gazdasági, ideológiai, pszichológiai és kulturális eszközök, valamint egyre hangsúlyosabban az infokommunikációs (kiber) térben ható képességek széles körű alkalmazása is. Az ~ tehát egy állam azon képessége, hogy nemzeti erejének – politikai, gazdasági, információs, vagy katonai – összes, illetve néhány elemét gyorsan, hatékonyan és tartósan alkalmazza több (globálisan elszórt) helyszínen, vagy helyszínről, hogy akaratának érvényt szerezzen. Ennek csak egy része a katonai erő kivetítése, amely az állam nemzeti ereje katonai részének külföldi alkalmazása, katonai műveletek végrehajtására. Az ~nek tehát létezik egy tisztán katonai alkalmazása, amelyet a fegyveres erők – nemzeti és vagy szövetségi keretek között – hajtanak végre, illetve egy bővebb „össznemzeti" végrehajtást, amelyben az állam vagy a szövetség minden rendelkezésre álló erejét (képességét) alkalmazza. Minél nagyobb (erősebb) egy ország, annál komolyabban képes fellépni érdekeiért. Egyedül azonban még az Amerikai Egyesült Államok sem tudja érdekeit maradéktalanul érvényesíteni. Ezért még a legerősebb országoknak is szükségük van szövetségi rendszerre. A szövetségi rendszerek – természetesen nem azonos arányban – minden tagállamnak megkönnyítik érdekei nemzetközi érvényesítését. A nemzetközi rendszerben azonban egyre erősebbek az államoktól mind inkább független nem állami szereplők – multinacionális vállalatok, nem kormányzati szervezetek (Non Governmental Organization – NGO), multimilliárdosok – is, amelyek szerepe és érdekérvényesítő képessége a jövőben is növekedni fog. Ezek a szervezetek komoly befolyást tudnak gyakorolni a világ számos országának közvéleményére, politikai és gazdasági döntéshozóira, tehát jelentős politikai érdekérvényesítésre képesek, ergo ők is erőt vetítenek ki. Az ~ – kibővített értelmezése szerint – tehát nem csak fegyveres erővel és nem csak állami szinten hajtható végre. A fogalom tehát – békeidőben és háború esetén is – egy állam, nemzetközi vagy nem kormányzati szervezet azon célból végzett – katonai, gazdasági, diplomáciai, kulturális és információs – tevékenysége, hogy a megcélzott felet (állam, nemzetközi vagy nem kormányzati szervezet) saját akarata teljesítésére kényszerítse. Az ~ lényegében tehát az akarat érvényesítésének általános eszköze, amelyet specifikusan a nemzetközi kapcsolatokban alkalmaznak. Az ~ speciális, nehezen mérhető része az úgynevezett kulturális ~, amelynek elemei a kultúra, az oktatás, különösen a felsőoktatás, illetve az irodalom és a filmművészet. (Jelenleg ezen a téren az angol nyelvű országok teljesítenek jól.) Erőt kivetíteni lehet keményen, puhán és okosan (a kemény és a puha megfelelő elegyében). Napjainkban (2018) a világ hat legjelentősebb ~i képességgel rendelkező országa az Amerikai Egyesült Államok, a Kínai Népköztársaság, az Oroszországi Föderáció, a Francia Köztársaság, az Egyesült Királyság és az Indiai Köztársaság. (K. F.) → *tengeri hadelmélet, tengeri hadviselés*

erőkivetítő platform: az ~ok a katonai erőkivetítési képességhez szükséges nagy hatótávolságú fegyverrendszerek. A legfontosabbak ezek közül a tömegpusztító fegyvereket, elsősorban nukleáris robbanótölteteket célba juttató fegyverrendszerek, amelyeket – (interkontinentális) ballisztikus rakéták, repülőgépek, rakétahordozó tengeralattjárók – összefoglalóan nukleáris, más néven hadászati triádnak nevezzük. (A triád elemei természetesen hagyományos

robbanótöltetek célba juttatására is alkalmasak.) 2018 júniusában kilenc ország rendelkezett nukleáris robbanótöltetekkel és a célba juttatásukhoz szükséges fegyverrendszerekkel: az Oroszországi Föderáció (6850), az Amerikai Egyesült Államok (6450), Franciaország (300), a Kínai Népköztársaság (280), az Egyesült Királyság (2015), Pakisztán (140–150), India (130–140), Izrael (80) és a Koreai Népidemokratikus Köztársaság (10–20). Természetesen nem csak atomfegyverrel lehet erőt kivetíteni, számos más fegyverrendszerrel lehet távoli térségeket elérni. Az úgynevezett globális elérést lehetővé tévő ~ok (fegyverrendszerek) a nagyhatalmak haditengerészetei, illetve légierői állományába tartoznak. Ezek a repülőgép-hordozók, a nukleáris és hagyományos meghajtású tengeralattjárók, a nagy felszíni hadihajók (rakétafegyverzetű cirkálók, rombolók és fregattok), a nagy partra szállító hajók (rohamhajók, partra szállító dokkhajók), illetve a nagy hatótávolságú bombázó repülőgépek, a stratégiai (nehéz) szállító repülőgépek, a légi utántöltő repülőgépek és a nagy hatótávolságú (nehéz) pilótanélküli repülőgépek. Ezen fegyverrendszerekből 2018 elején az Amerikai Egyesült Államok messze többel rendelkezett, mint a világ bármely más országa, esetenként többel, mint a világ összes többi állama együttvéve, ugyanakkor a Kínai Népköztársaság egyre gyorsabban dolgozza le a mennyiségi, illetve a minőségi hátrányait az ~ok terén. Napjaink nagyhatalmainak egyik legfontosabb képessége katonai erejük globális kivetítése, amelynek legmarkánsabb – logisztikai szempontból legnagyobb kapacitású – része a tengeri szállítási, haditengerészeti kapacitás. A légierő ~jai ugyan nem akkora teljesítményűek, mint a haditengerészet állományába tartotó eszközök, ugyanakkor sokkal gyorsabban képesek elérni a válságövezeteket. Az ~ok sikeres alkalmazásának egyik előfeltétele, hogy rendelkezésre álljon egy globális (a világ minden részére kiterjedő) bázisrendszer, ahonnan alkalmazni lehet ezeket az eszközöket. Jelenleg ilyen támaszponthálózattal csak az Amerikai Egyesült Államok rendelkezik. (K. F.) → *tengeri hadelmélet, tengeri hadviselés*

erőltetett menet: olyan menet, amelynek folyamán a menetelő kötelék az általános menetnormák növelésével fokozzák menetteljesítményüket. Az ~ben gyalogmenet esetén a napi menetidő nyolc óráról tíz-tizenkettő órára nő, a pihenők számát csökkentik; gép- és harcjárművel végrehajtott menetben az előzőken túl növelik az átlagos menetsebességet is. Az ~ nagy igénybevételt jelent mind a személyi állománynak, mind a járműveknek, ezért ritkán alkalmazzák. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

erőmegóvás: az erő hatékony megőrzése. Azon rendszabályok, intézkedések, tevékenységek és eszközök összessége, amelyllyel elérhető az élőerő, a létesítmények, a felszerelés, a műveletek és a tevékenységek sebezhetőségének a lehető legkisebbre csökkentése, a cselekvési szabadság és a működési hatékonyság megőrzése érdekében. Az ~ hozzájárul a feladat-végrehajtás sikeréhez. Az ~ fontos szerepet játszik a műveletekben, mivel minden egyes a parancsnok által fontosnak tartott képesség megtartása szükséges a művelet végrehajtásához. Magában foglal az aktív, a passzív és a helyreállításra vonatkozó elemeket. Aktív elemek között találhatók az elrettentésre, megelőzésre, megsemmisítésre, az ellenség csapásai hatásának csökkentésére, a szemben álló fél kockázatának növelésére irányuló rendszabályokat, feladatokat. Passzív elemként jelentkeznek a védelmi, megóvási képességeket növelő rendszabályok (például álcázó eszközök alkalmazása) és feladatok végrehajtása. A helyreállítás rendszabályai és feladatai között található

mindazon tevékenység, amellyel a csapások következményeinek felszámolását, a képességek visszaállítását érjük el. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

erőviszony: erő- és eszközviszonyszám, amely a saját, illetve a szemben álló fél ereje, valamint eszközei mennyiségi és minőségi mutatóinak összevetéséből számítható. Ismerete lehetővé teszi a két fél állományának és harci lehetőségeinek viszonylag tárgyilagos összehasonlítását, ennek alapján a saját csapatok legcélszerűbb csoportosításának létrehozását, feladataik megvalósításához. Az ~t erő- és eszközszámvetésben rögzítik, amely szemléletesen, táblázatos formában mutatja meg a két (vagy akár több) fél egymáshoz viszonyított számszaki és súlyozott viszonyát. A számvetések végezhetők általánosan, az egész működési sávra és teljes mélységre vonatkozóan, illetve irányonként vagy terepszakaszonként. Az ~-számvetéseket készíthetik harcászati, hadműveleti vagy hadászati méretekben is. Az erők és eszközök mennyiségi mutatóin kívül, amelyek objektív tényezők, a minőségi mutatók – a személyi állomány harci, műszaki felkészültsége, képzettsége; fizikai, pszichikai és erkölcsi állapota, katonai elméleti színvonala – is döntő jelentőségűek az ~ok tekintetében. A mennyiségi ~ok számítása alapvetően végrehajtható, a minőségi mutatók meghatározása már nehezebb, sok esetben bonyolult. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

érték: 1. Az életfolyamatokban orientáló személyes preferencia. Idetartozó fogalmak továbbá: az értékek viszonylagossága (relativizálódás), értékvesztések, rangsorok átrendeződése, mert az ~ek egy része csak addig ~, amíg átélése pozitív, megtart, követése sikeressé tesz. A jelentős társadalmi változásoknál értékcserék (is) történnek. Az ~ek, értékrendszerek összefüggnek a világszemlélettel, a szokásokkal, normákkal, valamint az intézményrendszerrel, benne jogival. Típusait évtizedekkel ezelőtt így jelezték: *a)* élet~ek: egészséges életmód, az élet igenlése, sportolás; *b)* individuális értékek: kudarctűrés, élményképesség, önbecsülés, következetes magatartás, céltudatosság, alkalmazkodni tudás, egyéniség megőrzése, autonómia, függetlenség; *c)* társas kapcsolatokra vonatkozó értékek: előítélet-mentesség, tolerancia, kulturált megjelenés és viselkedés, a tulajdon tisztelete; *d)* társas hatékonysággal kapcsolatos értékek: kooperativitás, szolidaritás, bajtársiasság, felelősségvállalás, empátia, konfliktusok kezelése, megbocsátani tudás, azonosulás készsége; *e)* intim kapcsolatokra vonatkozó értékek: család tisztelete, anyaság tisztelete, hagyományok őrzése, önzetlenség, barátság, szerelem, megértés, titoktartás, hűség; *f)* társadalmi hatékonyságra vonatkozó értékek: fa) tudással kapcsolatos értékek (problémaérzékenység, problémakidolgozó és -megoldó képesség, kritikusság, tárgyilagosság, kreativitás, szuverén értékítélet); fb) munkával kapcsolatos értékek (szorgalom, kitartás, hatékony, hasznos munka, ökonomikusság, észszerűség munkaszervezés, monotóniatűrés, teljesítmény); fc) nemzettel, hazával kapcsolatos értékek (lokálpatriotizmus, hazaszeretet, függetlenség, közösségvállalás a határon túl élő magyarokkal, más népek nemzeti identitásának tisztelete); fd) civil társadalommal kapcsolatos értékek (alkotmányosság, jogállamiság, politikai, etnikai, vallási tolerancia, demokratikus viselkedés, érdekképviselet, kisebbségi vélemények megértése, kompromisszumkészség, emberi jogok betartása, esélyegyenlőség); *g)* világra vonatkozó értékek: környezetvédelem, jövő nemzedékekért való felelősségvállalás, egyenjogúság, európai identitástudat, európai hagyományok ápolása (kulturális örökség ismerete), együttműködés, globális problémák ismerete, globális szemlé-

let, biztonság stb. Max Weber felosztásában beszélhetünk célracionalitásról, valamint értékracionalitásról is. A katona egzisztenciális létének is összetevői az értékhierarchiák. A katonai professzió természetének is olyannak kell lennie, hogy morális, intellektuális és motorikus örömöt szerezzen, mivel ezek a tényezők kondicionálják a személyiséget. Az értékek jelentős mértékben meghatározzák a viselkedési mintákat és választásokat, a szokássá vált akciók sokkal stabilabbak, mint a gondolatok – vélekedett Franz Boas (1858–1942) német–amerikai antropológus 1928-ban. A jelenlegi fejlettségi fokon a külső (materiális) ~ek dominálnak. A finomabb szerkezetű posztmateriális ~ek csak lassan körvonalazódnak, esetenként csupán deklarációkként érzékeljük azokat. (H. D.) → *katonapedagógia* **2.** Általános értelemben az ~ek olyan kulturális alapelvek, amelyek kifejezik azt, hogy az adott társadalomban mit tartanak kívánatosnak és fontosnak, jónak vagy rossznak. Ezeket a szocializáció folyamatában sajátítjuk el. Az ~ek tartalma, azok sorrendje és a hozzájuk kapcsolódó cselekedetek társadalmanként és korszakonként eltérőek lehetnek. Az ~ek a modern társadalomban egyfelől a személyiség legmélyebben beágyazott, eligazodást szolgáló támpontjai, amelyek beágyazottságuk révén szilárdságot, következetességet, biztonságot képesek nyújtani az emberek számára a társadalomban zajló életben. Másfelől az ~ek a társadalmi csoportok, rétegek, osztályok integrációjának szociálpszichológiai eszközei. **3.** Az ~ek rendszerében a katonai ~ek specifikus tartalommal rendelkeznek. A katonai szolgálat kiemelt erkölcsi alapértékei: a hazaszeretet, a hűség, a bátorság, a bajtársiasság, a becsületesség, a tisztelet és a fegyelmezettség. (K. J.) → *katonaszociológia*

értékelés: 1. Az a folyamat, amelyben szisztematikusan vizsgálják, illetve megítélik valamelyik jelenségnek, eseménynek vagy tárgynak az értékét. Az ~ – mint az ellenőrzéshez kapcsolódó vezetési funkció – az eredmények el-, illetve megismertetését, a hibák felszínre hozatalát jelenti. Az ~nek ki kell térnie a teljes szervezetre, valamennyi vezetőre, illetve alkalmazottra. Az ~ is vezetési funkció, a vezető elsődleges teljesítményt befolyásoló tevékenysége, egyik fontosabb feladata, amelyet valamennyi befejezett tevékenységet követően szükséges elvégezni, mivel a munkatársak mindig elvárják munkájuk megítélését, a szembesítést, az eredmények számbavételét, de még a hibák feltárását, megismerését is. Mindig meg kell ítélni a szervezet egészét, főbb szervezeti egységeit, a szervezet alapfunkciójának minőségét, a vezetés helyzetét és az első számú vezetőket. Az ~nek – a feladatszabáshoz hasonlóan – végig kell futnia a szervezeti hierarchián. Minden alkalmazott elvárja, hogy (reálisan) értékeljék a szervezetért tett erőfeszítéseit. Az ~ csoportosítható: A) formáját tekintve: jellemzések, minősítések, egyéni vagy csoportos megbeszélések, különböző jellegű ~ek; B) jellegét tekintve lehet: *a)* belső ~: amikor a szervezeti hierarchia magasabb fokán álló személy (vezető) értékeli beosztottjait. Vagyis a szervezeti folyamatban részt vevők végzik az ~t különböző módokon. Lényegében szubjektum értékel szubjektumot, többségében – bármilyen előírt ~i rendszer alapján – szubjektíven; *b)* külső ~: szervezeten kívül lévő személy – felügyeleti, elöljárói, irányítói szervezet vezetői – értékeli a szervezetet, szervezeti vezetőt, a szervezet vezetését; *c)* közbülső ~: egyrészt a vezető ~e, másrészt az alárendeltek vezető irányába történő ~e. Az ~sel szemben támasztott követelmények: *a)* tényszerűség, konkrétság: alapja az információs csatornákon keresztül gyűjtött adatok, tények összessége. Az indoklást teszi hitelessé, ahol a hibák és elismerések egyaránt fontosak; *b)* kellő nevelő és fejlesztő hatásúnak kell lennie:

a végzett munkával arányosnak kell lennie, minden lényeges kérdésre reagálva a kompetenciaalapú megfelelést szükséges tükröznie; *c)* demokratizmus: nyilvánosság és nyitottság egyrészt motiváló szerepet tölt be, másrészt biztosítja az elvárásokkal és mások teljesítményével való összevetést. Az ~ funkciói: *a)* visszacsatolás; *b)* megerősítés; *c)* orientáltság; *d)* szelekció. (C. O.) → *katonai vezetés* **2.** Felderítő szóhasználatban egy lépés felderítési ciklus feldolgozói fázisában (az információforrás megbízhatósága és az információ hitelessége vonatkozásában). (H. H.) → *felderítés*

értekezlet (meeting): kommunikációs forma, amelyben három vagy több személy egy közös munkát segítő feladatot megtárgyal. Az ~ összehívása előtt célszerű alaposan átgondolni a meeting témáit, főbb irányvonalát, időpontját. Ajánlott mindezt e-mailben is továbbítani a résztvevőknek, hogy az időpontot, a szükséges anyagokat legalább egy nappal az ~ előtt kézhez kapják, áttanulmányozhassák. Ennek kiváltképp akkor van jelentősége, ha a témák nem illeszkednek a napi munkavégzés rutinjába. A parttalan, végtelenségig elnyújtott találkozók elkerülése végett azt is érdemes tisztázni, honnan hová szeretnénk eljutni. ~eket érdemes a délelőtti órákban tartani maximálisan 60 perc időtartamban. Szükséges jegyzőkönyvet készíteni az ~ekről. Ám mindezt ne a meeting levezénylője foglalja írásba. A hatékony ~ biztosítható ha: *a)* a téma, a cél, a résztvevők, az időpont, az időtartam előre meghatározott; *b)* a meghívók és háttéranyagok előzetes kiküldésre kerülnek; *c)* a ~ megtartásához szükséges eszközök előkészítése, beszerzése időben megtörténik; *d)* az ~ menete előre meghatározott; *e)* feljegyzések készülnek; *f)* az ~ kapcsán felmerülő feladatok kiadásra kerülnek, a felelősök megnevezésével; *g)* a következő ~ időpontjának meghatározásra kerül. ~ típusai: *a)* információs ~ek, (a tanácsadó/tájékoztató, információ elosztó, döntéseket indokoló stb.); *b)* döntési ~ek (az információgyűjtő [döntés-előkészítő], a problémamegoldó [problémafeltáró, megoldási alternatívákat teremtő] és a döntéshozó [megoldási alternatívákból választó]). (C. O.) → *katonai vezetés*

értékkel bíró információ legkésőbbi (továbbítási) **időpontja:** az a legkésőbbi időpont, amikor az információt továbbítani kell a kérelmezőhöz, azért, hogy a döntéshozó (-k) időbeni felderítési adatokkal rendelkezzenek. Megjegyzés: Hatékony felderítőrendszert alakítanak ki a megbízható információk gyűjtésére, elemzésére, és időbeni tájékoztatására annak érdekében, hogy képes legyen előre jelezni és megválaszolni a döntéshozó kritikus információigényéből adódó követelményeket. A felderítési adatok gyűjtésének, elemzésének, értékelésének az elsődleges célja, hogy aktuális, időbeni, pontos információt biztosítson a parancsnokoknak a döntéshozatalhoz, elősegítse a célkezelési folyamatot és a műveleti helyzet megértését. (H. H.) → *felderítés*

értékpedagógia: annak ellenére, hogy minden pedagógia lényegében ~, az értékkel, az értékre neveléssel a neveléstudomány csak a századforduló körül kezdett el foglalkozni. Ekkor vált időszerűvé az értékpedagógiával kapcsolatos fogalmak értelmezése és definiálása. John Dewey (1859–1952) amerikai filozófus és pedagógus az értéket a nevelés alapvető célkategóriájának tartotta, mivel pragmatista filozófiájának alapja a tapasztalat volt. Szerinte a közvetlen tapasztalat a megélt valóság, a közvetett tapasztalat pedig a bennünket körülvevő kultúra. Hazánkban is táptalajra talált ez a tengerentúlról származó irányzat. A két világháború közötti időben az „örök értékek”, az igaz, a jó és a szép foglalták el a központi helyet (Kornis, Prohászka), sőt még 1945

után is ezen pedagógiai elvek alapján íródott a tantervek nagy része. Az iskolák államosítása után a nevelési célrendszer központilag irányított volt, a tantervekben hol a kommunista, hol a szocialista, majd pedig a mindenoldalúan fejlett szocialista embereszmény értékrendje jelent meg. A marxista ideológia az értékkutatást visszavetette, így csak a 70-es évek végén jelentek meg újra az ezzel kapcsolatos publikációk (Hankiss E., Vitányi I.). 1985-ben az oktatási törvény jogilag legitimizálta az intézményi önállóságot, és lehetőséget adott a sajátos értékek szerinti nevelésre, az intézményi tanterv készítésére. (Sz. I.a) → *katonapedagógia*

értékrendszer: valaminek az a tulajdonsága amely a társadalom és az egyén számára fontosságot, domináns értéket jelent, amelyet alapvető jelentőségűnek, lényegesnek tekint valamilyen szempontból. Ebben az értelemben szokás anyagi értékről (lakás, ékszer, autó stb.) és szellemi értékről (becsület, bátorság, tisztesség, békesség, hűség, boldogság, szeretet stb.); társadalmi ~ a demokrácia, a jogállamiság, a függetlenség, a szabadság, a korrupciómentesség stb., filozófiai minőségi kategória az erkölcsi, vallási, kulturális és esztétikai ~. (C. O.) → *katonai vezetés*

érzékelő szenzor (-készülék): olyan felderítőberendezés, amely a célok által kibocsátott, visszavert vagy módosított energiarészecskék segítségével észleli, jelzi és/vagy rögzíti az objektumokat és tevékenységüket. (H. H.) → *felderítés*

esélyegyenlőség: 1. Elsősorban az egyenlő hozzáférés azonos módon való biztosítását – más szóval az egyenlő bánásmódot – jelenti. ~ről akkor beszélhetünk, ha a különböző helyzetben élő személyek az élet minden területén másokkal egyenlő módon élhetnek jogaikkal, nem ütköznek akadályokba. Így lehet megelőzni, hogy embercsoportok kirekesztődjenek a különböző lehetőségekhez való hozzáférésből. Nem tévesztendő össze a egyenlő esélyek biztosításával, amely azt mondja ki, hogy a valódi ~ létrejöttéhez szükséges olyan feltételek megteremtése, amelyek nem csak látszatra, hanem eszközökkel támogatottan teremtik meg a hozzáférést. Az egyenlő esélyek fogalma helyett újabban a méltányosság került be a köznapi beszédbe. Az ~ elsősorban csak olyan strukturális kereteket jelent, amelyek mindenki számára fizikai hozzáférést biztosítanak. Ez a hozzáférés jogilag is szabályozott, ezt célozza az egyenlő bánásmódról szóló törvény. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy* **2.** Az ENSZ (1948) az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 1. cikkében kimondja, hogy minden emberi lénynek egyenlő méltósága és joga van. Az egyenlőség eszméje mindig valamilyen rezonanciaszinten van a társadalmakban. Az érvényesíthetőség garanciái az alaptörvény, a törvények és jogszabályok, de a folyamatokra kihat, hogy már az egyének adottságai, létfeltételei sem egyenlők. A Velencei Bizottság megfogalmazása szerint a törvény előtti egyenlőség része a jogállam eszméjének. Az ~ nem csak eszme, de intézményjellegű is (törvény, jog, bizottságok, referatúrák, asszisztensek stb.). Empirikus változatában az ~ elsősorban következményfogalom, nem logikai értelmű. Az ~ nem lokalizálódik az egyedi emberre vagy szűkebb közösségére, mert országok, nemzetek, kultúrák egyenlőségét is jelölhetjük ezzel a fogalommal. Korszakhatár a témában, Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) az *Értekezés az emberi egyenlőtlenségről* című munkája, a mai értelemben vett felvilágosodás kezdetét jelzi, mert az egyenlőség-egyenlőtlenség és annak emberi, illetve társadalmi okai, feltételei, motívumai lassan az európai szemlélet és gondolkodás előterébe kerültek. Európában a jelenkori népmozgások

nyomán tapasztaljuk, hogy az integrálódáshoz le kell küzdeni a történelmi és kulturális aszimmetriákat, ami az egyén népcsoportjának, valamint a befogadó népcsoport története, kultúrája között húzódik. Az integráció során a kultúra jellemzői egyensúlyban maradnak, mert a befogadott rész sem marad ugyanaz. Teljes integráció nincs – állítják a szakértők. Az egyensúly csak hozzávetőleges, mert a kultúrán belül induló és az átvétellel kiegészülő folyamatok aszimmetrikusak maradnak egymáshoz viszonyítva. Etikai vonatkozásban félretolhatjuk a fajtisztaság problémáját, mert a tisztaságnak ez a szerves formája nem létezik. Adott szituációban dől el, hogy aki morálisan helyesen akar eljárni, cselekvését milyen elv, érték nyomán szervezi, amelyben szerepet játszik a választás szabadsága. Nem lehet végletes aszimmetria a korszak tudományos-technikai haladása és az emberfelfogás között, ezzel megszűnhet a közszolgálatnak a társadalmi és az intézményi viszonyok, továbbá a rossz beidegződések által kidolgozott „ellenségességi együtthatója" és valóban a köz, szolgálatává válhat. A cigányság kultúrájában is vannak kapaszkodók, amelyeket a képzett szakemberek kiaknázhatnak, olyanok, mint: *a)* a nyelvi-kommunikációs készség; *b)* a kapcsolatteremtő képesség; *c)* a hierarchia ismerete, elfogadása; *d)* a tradíciók fenntartása; *e)* a vallásosság; *f)* a család-, a művészetek szeretete. A honvédségnél és a rendőrségnél, nem a másságban vagyunk érdekeltek, hanem a teljesítményben. A jogállamiságnak szintén része az egyenlőség, Bócz Endre összefoglalója szerint (2016): az Európa Tanács Velencei Bizottsága szerint jogállam az olyan állam, amelyben érvényesül: a törvényesség és az átlátható, számonkérhető törvényhozás; a jogbiztonság; az önkényesség tilalma; a jog ahhoz, hogy a jogviták eldöntését mindenki végső soron független és pártatlan bíróságtól igényelje; az emberi jogok tisztelete; a diszkrimináció tilalma és a törvény előtti egyenlőség. (H. D.) → *katonapedagógia*

esélyegyenlőségi terv: a Munka Törvénykönyve értelmében 2004. december 31-e óta az ötven főnél több munkavállalót foglalkoztató költségvetési szervek és a többségi tulajdonban álló jogi személyek ~et kötelesek elfogadni. Az ~ fogalma a 2003. évi esélyegyenlőségi törvény folyománya, amely az átalakuló magyar társadalom megváltozott elvárásaival és az Európai Unió előírásaival összhangban rendelkezett az egyenlő bánásmód elvének érvényesítéséről és az esélyegyenlőség előmozdításáról. A munka törvénykönyvének módosítását is maga után vonó jogszabály szerint a munka világa kiemelten olyan területként kezelendő, ahol közvetlenül vagy közvetetten a zaklatás, az elkülönítés vagy a megtorlás eszközeivel csorbát szenvedhet, és meghiúsulhat az egyenlő bánásmód követelménye. A munkáltató és a munkáltatónál képviselettel rendelkező szakszervezet vagy az üzemi tanács együttesen, meghatározott időre szóló ~et fogad el. Az ~ tartalmazza a munkáltatóval munkaviszonyban álló, hátrányos helyzetű munkavállalói csoportok, így különösen: *a)* a nők; *b)* a negyven évnél idősebb munkavállalók; *c)* a romák; *d)* a fogyatékos személyek, valamint a két vagy több, tíz éven aluli gyermeket nevelő munkavállalók vagy tíz éven aluli gyermeket nevelő egyedülálló munkavállalók foglalkoztatási helyzetének, különösen azok bérének, munkakörülményeinek, szakmai előmenetelének, képzésének, illetve a gyermeknevelléssel és a szülői szereppel kapcsolatos kedvezményeinek elemzését, valamint a munkáltatónak az esélyegyenlőség biztosítására vonatkozó, az adott évre megfogalmazott céljait és az azok eléréséhez szükséges eszközöket, így különösen a képzési, munkavédelmi, valamint a munkáltatónál rendszere-

sített, a foglalkoztatás feltételeit érintő bármely programokat. (M. J.) → *humánpolitika, személyügy*

eseménykezelés: a szolgáltatásmenedzsment során észlelt eseményeket, valamint az incidensek tapasztalatainak összegzésével felderített problémákat a szolgáltatásokra gyakorolt hatásuk, hatókörük és következményeik alapján értékelni kell, és annak megfelelően az üzemeltetési folyamatokat, tevékenységeket, eljárásokat, technológiai rendet meg kell változtatni az esemény vagy incidens újbóli előfordulásának megelőzése, megakadályozása érdekében. Az üzemeltető szervezetek a híradó-informatikai rendszer nem üzemszerű működésének kezelésére, valamint a működési hatékonyság növelésére esemény- és problémakezelő rendszert működtetnek, amely hierarchikus elven működő, egymásra épülő feladatátadás alapján helyi, regionális és központi üzemeltetési szinten valósul meg. Az esemény- és problémakezelés során kialakult megoldások későbbi felhasználhatóságának biztosítására adattárat kell üzemeltetni. A honvédelmi üzemeltető szervezetek kölcsönösen hasznosítható problémamegoldási tapasztalatait, eredményeit egymás számára hozzáférhető tudásbázisban kell tárolni és kezelni. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

eseményvázlat: grafikus okmány, amely megmutatja egy adott kötelék érdekeltségi körzetében (területén) az ellenség várható tevékenységének lehetőségeit. Az ~ a kollektív tervezés alapja. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

eskü: minden katona a katonai szolgálat kezdetén – általában az alapkiképzés időszakában vagy annak befejeztével – katonai esküt tesz. A katonai eskü a haza függetlenségének védelme, alkotmányos rendjének szolgálata iránti egész életre szóló elkötelezettség kinyilvánítása. A tiszti vagy altiszti eskü letételére a honvéd első tiszti vagy az első altiszti rendfokozatba történő kinevezésekor kötelezett, a Honvéd Koronaőrség tagja a koronaőr beosztásba helyezés napján koronaőri eskü letételére is köteles. Az eskü szövegét esetükben a honvédek jogállásáról szóló 2012. évi CCV. törvény 3. melléklete határozza meg. A legénységi állomány tagja, a szerződéses pályakezdő és az önkéntes tartalékos katona a katonai szolgálat megkezdésekor, a honvéd tisztjelölt a katonai alapfelkészítés megkezdése előtt honvédeskü tesz, amelynek szövegét a honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről szóló 2011. évi CXIII. törvény tartalmazza. A katonai eskütételt ünnepélyes keretek között, nyilvánosan hajtják végre, amelyen részt vesznek a katonai elöljárók, a kijelölt katonai szervezetek, a katonák hozzátartozói és a helyi civil szervek, szervezetek meghívott képviselői. Azok a tiszt-, altisztek, akik valamilyen okból nem tudnak részt venni az ünnepélyes avatáson és eskütételen, az eskü szövegét a kinevezési parancs kihirdetése után egyénileg írják alá az illetékes szervezet parancsnoka előtt. Az állomány tagja az eskü letételét az eskü szövegét tartalmazó iraton aláírásával igazolja. Az irat egy eredeti példányát az eskütételt követően az érintett részére át kell adni. Az eskü szövegét tartalmazó iratot a személyi anyaggyűjtőben kell elhelyezni, és a személyi anyagokra vonatkozó szabályok szerint kell megőrizni. Az eskütétel elmaradása érvénytelenségi ok. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

Észak-atlanti Tanács (North Atlantic Council – NAC): a szervezet legmagasabb szintű hatósága és a legfontosabb döntéshozó testülete. A NATO összes tagállamának egyenlő joga van nézetei kifejtésére, a döntéseknek egyhangúaknak kell lenniük.

Ez az elv vonatkozik az összes bizottságra és értekezletre is. Az ~ (Tanács) és a bizottságok munkáját a főtitkár vezeti, akit nagy nemzetközi tekintéllyel és diplomáciai tapasztalattal rendelkező – a tagállamok által jelölt – államférfiak közül, konszenzus alapján választanak. A főtitkár munkáját a Nemzetközi Titkárság támogatja (International Staff – IS). Az ~ a főtitkár elnökletével különböző szintű találkozókon vitatja meg az aktuális helyzeteket, feladatokat és a fejlesztési terveket: *a)* csúcstalálkozók, az állam és kormányfők részvételével zajlik, akkor kerül rá sor, amikor a szervezet működését érintő különösen fontos kérdések megvitatása válik szükségessé (politikai, katonai stratégiai fejlesztés, bővítés, nemzetközi fellépés stb.); *b)* miniszteriális szintű találkozók, ahol a nemzetek külügyminiszterei évenkénti legalább kétszeri találkozó alkalmával áttekintik a nemzetközi politikai és biztonságpolitikai helyzetet, a biztonság erősítésének feladatait; *c)* a védelmi miniszterek értekezlete, amelyre évente legalább két alkalommal kerül sor, ahol megvitatják a katonai biztonság erősítésének aktuális és rövid távú feladatait; *d)* a vezérkari főnökök találkozója, amelyre évente szintén legalább kettő alkalommal kerül sor, és a résztvevők eszmecserét folytatnak a katonai szervezetek, technikai rendszerek összehangolt fejlesztéséről, a közös kiképzési feladatokról és gyakorlatokról, a tiszti felkészítési cserékről, más közös békeműveleti és biztonsági feladatok katonai megoldási lehetőségeiről; *e)* nagyköveti rangú állandó képviselők hetente tartanak tanácskozást, amikor a szervezet működtetésével, a jövőbeni tevékenységének tervezésével kapcsolatos feladatokat látják el, valamint tartják a kapcsolatot a küldő nemzet külügyi és véderővezetésével. Az ~ a szervezet funkcionális tevékenységének szakszerű, zökkenőmentes működtetése, a feladatok előkészítése, megoldása és a határozatok végrehajtása érdekében különböző bizottságokat alkalmaz: *a)* Védelmi Tervező Bizottság (Defence Planning Committee – DPC): a védelmi miniszterek szintjén évente kétszer tart ülést, ahol a kollektív védelmi tervezéssel kapcsolatos legfontosabb ügyeket és témákat tárgyalja meg; *b)* Nukleáris Tervezőcsoport (Nuclear Planning Group – NPG): évente kétszer az érintett védelmi miniszterek szintjén a nukleáris erők szerepére vonatkozó kérdéseket konzultálja meg; *c)* Katonai Bizottság (Military Committee – MC): a legmagasabb szintű katonai hatóság, az egyes tagországok vezérkari főnökeiből áll. A bizottság felelős a politikai szervek irányába olyan intézkedésekre vonatkozó javaslatok kidolgozásáért, amelyek a NATO közös védelméhez elengedhetetlenek. Katonai ügyekben a főbb katonai NATO-szervezetek parancsnokai részére támogatást, útmutatást nyújt; *d)* Nemzetközi Katonai Törzs (International Military Staff – IMS): a Katonai Bizottság munkáját a nemzeti katonai szervezetektől vezényelt katonai személyi állományból és polgári kiszolgáló állományból álló, integrált Nemzetközi Katonai Vezérkar támogatja. A szervezet élén három csillagos tábornokigazgató áll, öt helyettessel (tábornokok vagy tengernagyok). A Nemzetközi Katonai Vezérkar osztályai: *a)* Hírszerzési Osztály (Intelligence [INT] Division); *b)* Hadműveleti Osztály (Operations and Plans [O&P] Division); *c)* Tervezési és Politikai-elvi Osztály (Policy and Capabilities [P&C] Division); *d)* Együttműködési és Regionális Biztonsági Osztály (Cooperative Security [CS] Division); *e)* Logisztikai, Fegyverzeti és Anyagi Erőforrások Osztálya (Logistics and Resources [L&R] Division). (C. O.) → *katonai vezetés*

észlelés, érzékelés, felderítés: potenciális katonai/politikai jelentőséggel bíró személy, tárgy vagy jelenség bármely eszközzel történő felfedése, ~e. Megjegyzés: Katonai

felderítőrendszerek változatos mennyiségű érzékelőt alkalmaznak, amelyek a képességek széles skáláját biztosítják. Az űrrendszerek általában kiképzési tevékenységeket, folyamatban lévő műveleteket támogatnak, figyelemmel kísérik a figyelmeztető jelzéseket és riasztásokat, valamint a ballisztikus rakéták korai ~t biztosítják. A környezetmegfigyelő rendszerek részletes térképészeti és meteorológiai adatokat biztosítanak a haderő részére, amelyek erősítik a harcfeladat-tervező képességeket, és segítik a parancsnokot a hadműveleteket befolyásoló környezeti tényezők megítélésében. Nem katonai rendszerek általában kiegészítik a katonai űrrendszereket. Változatos képességekkel rendelkeznek, de hozzáférhetőségük korlátozott lehet, ezért elsődleges adatforrásként nem lehet rájuk támaszkodni. Példák között lehetnek az időjárási és spektrális fényképező műholdak, amelyek részére – amennyiben a tulajdonosokkal a megosztott felhasználásról kötött szerződések ezt tartalmazzák – a parancsnokok közvetlenül is képesek feladatot szabni. (H. H.) → *felderítés*

EU Athéné-mechanizmus (Athena mechanism): az Európai Unió a közös biztonság- és védelempolitika területén megvalósított katonai műveletek közös költségeinek finanszírozása érdekében létrehozta az úgynevezett ~t 2004-ben. Mivel az Európai Unióról szóló szerződés 41. cikkének (2) bekezdése szerint a katonai és védelmi jellegű kiadások, így a katonai műveletek költségei az uniós költségvetésből nem finanszírozhatók, az EU egy olyan költségvetésen kívüli finanszírozási eszközt rendszeresített, amely a műveletek teljes kiadásának kb. 5–15%-át biztosítja. A közös biztonság- és védelempolitika területén megvalósuló polgári missziókat a közös kül- és biztonságpolitikai költségvetésből fedezik. A katonai műveletek finanszírozása esetében a „költségeket az viseli, aki a feladatot ellátja”-elv érvényesült. Az ~ döntéshozatali szerve a különbizottság. Az igazgatással járó feladatokat a különbizottság felügyelete alatt az ügyvezető, a műveleti parancsnok és a számvitelért felelős tisztviselő látja el. A különbizottság munkájában Dánia kivételével 27 tagállam vesz részt. Az ügyvezető – részben a műveleti parancsnok javaslatai alapján – dolgozza ki a költségvetés-tervezetet, és végrehajtja a különbizottság által hozott határozatokat. Jelenleg a Tanács 2015/528/KKBP számú határozata szabályozza az EU katonai vagy védelmi vonatkozású műveletei közös költségeinek finanszírozását. A közös költségek többek között a műveletek előkészítése során felmerülő kiadásokat, a műveleti és haderő-parancsnokság költségeit, a közös infrastruktúrát, az egészségügyi szolgáltatásokat és a logisztikát tartalmazzák. A tagállamok éves hozzájárulásáról a bruttó nemzeti jövedelem alapján döntenek. A műveletben részt vevő erők oda- és visszatelepítéseinek közös költséggé történő nyilvánításáról a tagállamok képviselőjéből álló különbizottság dönt. Az Athénémechanizmus felülvizsgálatát 2018-ban több javaslat kezdeményezte. Napjainkban folynak az Athéné-mechanizmusnak a harccsoportokra történő kiterjesztéséről szóló tárgyalások. Emellett megkezdődött a 2021–2027 közötti időszakra szóló többéves pénzügyi keret (vagyis a hétéves „költségvetés”) tervezése, amelynek keretein belül egy 10,5 milliárd EUR értékű, költségvetésen kívüli alapot, az Európai Békekeretet hoznának létre. A jelenlegi tervek szerint az Európai Békekeret – növelve az ezekre rendelkezésre álló forrásokat – a katonai műveletek közös költségeit is finanszírozni fogja. (M. A. É.) → *Európai Unió*

EU Biztonságpolitikai Kutatóintézete (EU Institute for Security Studies – EU ISS): az EU közös biztonság- és védelempolitikájával foglalkozó kutatóintézet autonóm

ügynökségi státuszt élvez, amely jelentős hatáskörrel és feladatokkal ruházza fel az intézményt. Az EU Tanácsa 2001-ben hozta létre (2001/554 számú együttes fellépés) az Európai Unió külpolitikai „agytrösztjét", miután 2000. november 10-én a Tanács elvi hozzájárulását adta a Biztonságpolitikai Kutatóintézet felállításához, akkor még Nyugat-európai Unión (NYEU) belüli intézetként. A ~ 2002 óta működik, célja, hogy elősegítse az unión belüli közös biztonsági kultúra kialakulását, a közös kül- és biztonságpolitika tervezését és fejlesztését, valamint a stratégiai vitafolyamat elmélyülését. Működését jelenleg a 2014/75/CFSP számú tanácsi határozat szabályozza. Az ~ét az EU külügyi és biztonságpolitikai főképviselője által elnökölt testület vezeti. Az intézet független akadémiai kutatóintézet, politikai felügyeletét a Politikai és Biztonsági Bizottság látja el. Az ~ szorosan együttműködik az Európai Külügyi Szolgálattal, Európai Biztonsági és Védelmi Főiskolával, az Európai Bizottsággal, az Európai Parlamenttel, az Európai Védelmi Ügynökséggel és az Európai Unió Műholdközpontjával. A kutatóintézet politikai elemzéseket készít, kutatásokat végez, szemináriumokat szervez, tájékoztatási és kommunikációs tevékenységeket végez, valamint fórumot biztosít a véleménycseréhez a közös kül- és biztonságpolitika, illetve ezen belül a közös biztonság- és védelempolitika területén. Az elemzések elsősorban a Politikai és Biztonsági Bizottság és az unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselője/az Európai Bizottság alelnöke számára készülnek. Az ~ munkatársai jelentős szerepet vállaltak az EU új globális külügyi és biztonságpolitikai stratégiájának kidolgozásában. (M. A. É.) → *Európai Unió*

EU globális kül- és biztonságpolitikai stratégiája: 2016. június 26-án Federica Mogherini, az EU külügyi és biztonságpolitikai főképviselője az Európai Tanács ülésén bejelentette, majd június 28-án bemutatta a felügyelete alatt készített, összesen hatvanoldalas új globális kül- és biztonságpolitikai stratégiát, a *Közös jövőkép, közös fellépés: erősebb Európa. Az ~* címmel *(Shared Vision, Common Action: a Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy).* A stratégiát az Európai Tanács üdvözölte, így megkezdődhetett annak végrehajtási folyamata. A korábbi, 2003-ban Javier Solana, közös kül- és biztonságpolitikai főképviselő vezetésével kidolgozott és az Európai Tanács által elfogadott európai biztonsági stratégia 2016-ban érvényét veszítette. A 2003-as stratégia felülvizsgálata 2008-ban ugyan megtörtént, de 2016-ig a tagállamok közötti ellentétekből fakadóan teljesen új stratégia nem tudott elkészülni. A ~ában megfogalmazott legfontosabb célként egy erősebb Európa megvalósítását határozták meg. A négy fejezetből álló dokumentum felsorolta *a)* az érdekeket; *b)* a külső tevékenységeket meghatározó elveket; *c)* a külső tevékenységek főbb prioritásait; *d)* a jövőkép alapján megfogalmazott intézkedések főbb elemeit. A stratégia összefoglalója hangsúlyozza, hogy az EU külső tevékenységeit az elvhű pragmatizmusnak kell vezérelni. Az uniós külpolitika azonban csakis a tagállamok egységes fellépése és ebből következő hitelessége következtében lehet sikeres. A stratégia az uniós polgárok alapvető érdekeként a békét és biztonságot, a jólétet, a demokráciát és a szabályokon alapuló globális rendet határozza meg. Az EU-nak képessé kell válnia, hogy megvédje saját magát és eleget tudjon tenni a kölcsönös segítségnyújtási (EUSZ 42.7. cikk) és szolidaritási szerződéses kötelezettségeknek (EUSZ 222. cikk). Emellett kiemeli a külső és belső biztonság közötti kapcsolatot, a humán biztonság előmozdítását és az instabilitás kiváltó okainak kezelését. Az Európai Unió kül-

ső tevékenységeit meghatározó elve az egység, a szerepvállalás, a felelősségvállalás és partnerség. A stratégiában megfogalmazott első számú prioritás a biztonság. A stratégia az EU védelmi képességeinek megerősítése mellett kiáll a NATO-val való szorosabb kapcsolat mellett. Az uniós külpolitika második prioritása az állami és társadalmi reziliencia (ellenálló képesség) megerősítése, a bővítés- és a szomszédságpolitika az úgynevezett környező területeken. A harmadik prioritás a konfliktusok és válságok integrált megközelítése. A negyedik prioritás az együttműködésen alapuló regionális szerveződések, a regionális kormányzási formák támogatása, elősegítése. Az ötödik prioritás a 21. századi globális kormányzás feltételeinek támogatása (például az ENSZ és azon belül a BT reformja). A legsürgetőbb feladatként a védelembe (képességfejlesztés) és a biztonságba történő befektetést határozza meg. A nagyobb koherencia érdekében a védelmi tervezés és a képességfejlesztés terén egy uniós szintű, koordinált éves felülvizsgálati folyamat bevezetését hangsúlyozza. Kiemeli a védelmi kutatás-fejlesztés uniós szintű finanszírozásának szükségességét. Az ~ában megfogalmazott politikai ambíciók közül fontos megemlíteni Európa védelmét, a külső válságok kezelését, illetve a partnerek támogatását képességfejlesztés területén. A cselekvőképesség megvalósításához az EU-nak válaszképesnek is kell lennie. Ehhez elsősorban a lisszaboni szerződésben rejlő eddig kiaknázatlan lehetőségek (például megerősített együttműködés védelmi területen, a PPESCO- és az EU-harccsoportok bevethetőségének elősegítése), valamint a fejlesztéspolitikában nagyobb rugalmasság megvalósítására van szükség. (M. A. É.) → *Európai Unió*

EU Hírszerző Elemző Központja (EU Intelligence and Situation Centre – EU INTCEN): elődjének az Európai Unó Tanácsának Titkárságán belül 2002-ben létrejött EU SITCEN (Joint Situation Centre) tekinthető, amely a polgári feladatokat ellátó közös helyzetelemző központ és az Európai Bizottság Közös Helyzetértékelő és Krízis Központja feladatait is ellátta. Az Európai Unió tagállamai uniós keretek között már a kilencvenes évek óta titkos információkat osztanak meg egymással. Az Európai Külügyi Szolgálat (EKSZ) létrehozását követően a SITCEN összeolvadt a Közös Helyzetértékelő és Krízis Központtal, így létrejött az ~. Az új központ az EU Katonai Törzsével együtt az EKSZ része lett. A polgári hírszerzés az ~on, a katonai pedig az EU Katonai Törzsön (EUMS) belül valósul meg. Az ~ az EKSZ egyik igazgatóságaként a főképviselő közvetlen irányítása alatt áll, és jelenleg kb. 80 fő látja el feladatait. Feladata, hogy stratégiai szintű elemzéseket végezve elsősorban a főképviselőt lássa el információkkal, de a tagállamokat, valamint más uniós szerveket, döntéshozókat is segíthet elsősorban a közös kül- és biztonságpolitika, a közös biztonság és védelempolitika és a terrorizmus elleni küzdelem területén. Az ~ nem egy hagyományos információszerző hivatal, hiszen az információszerzés képessége továbbra is a tagállamok hatáskörében maradt, klasszikus titkos ügynöki tevékenységet sem folytat. Ennek ellenére az Egységes Hírszerző Elemző Képességen (Single Intelligence Analysis Capacity – SIAC) keresztül korlátozott nyílt információszerző képességgel is rendelkezik, médiahíreket, nyílt információkat, a beérkező jelentéseket, illetve saját úgynevezett tényfeltáró delegációinak jelentéseit elemzi. Elsősorban a tagállamoktól és más uniós szervezetektől (Európai Bizottság, EU-delegációk, Europol, Frontex, Eurojust, az EU eseti tényfeltáró delegációi, valamint a polgári és a katonai műveletek saját felderítő-, információs elemei) és a partnerektől (például

NATO, EBESZ) beérkező információkat dolgozza fel. (M. A. É.) → *Európai Unió*

EU integrált megközelítés: az Európai Unió 2016-os globális kül- és biztonságpolitikai stratégiájának *(Közös jövőkép, közös fellépés: erősebb Európa. Az EU globális kül- és biztonságpolitikai stratégiája)* harmadik prioritása a konfliktusok és válságok ~e (integrated approach). Az ~ a korábban alkalmazott átfogó megközelítés (comprehensive approach) elmélyítését és kiszélesítését jelenti a gyakorlatban. Az EU a külső biztonságpolitikai érdekérvényesítése és a válságkezelés érdekében kiterjedt eszközrendszerrel – diplomácia, fejlesztéspolitika, gazdaságpolitika, közös biztonság- és védelempolitikai műveletek és missziók stb. – rendelkezik. Az átfogó megközelítés ezen eszközök koordinált alkalmazását jelentette. 2013-ban készült el *Az EU átfogó megközelítése a külső konfliktusok és válságok tekintetében* című közös közleménye, majd 2015-ben cselekvési terv született az EU külső konfliktusokat és válságokat illető, átfogó megközelítésének továbbvitele és végrehajtása érdekében. A 2016-os globális stratégiában az átfogó megközelítés helyett szereplő ~ a korábbi kereteken már túllép, többdimenziós (azaz tartalmazza az összes rendelkezésre álló uniós szakpolitikai eszközt), többfázisú (a konfliktus minden szakaszában alkalmazható), többszintű (a helyi, nemzeti, regionális és globális szintű fellépést ösztönző) és többoldalú (azaz az összes szereplővel együttműködő) alkalmazást tesz lehetővé. Emellett tartalmazza a fejlesztés- és segélyezési politika, illetve a közvetlen válságkezelés közötti szinergia (a biztonság és fejlesztés közötti kapcsolat) erősítését. 2017-ben az Európai Külügyi Szolgálat és az Európai Bizottság egy közös munkadokumentumban (Az ~e a külső konfliktusok és válságok kezelésére) fektette le az új megközelítés legfontosabb elemeit és céljait, amelyek az EU stabilizációs tevékenységének megfelelő előkészítéséhez és végrehajtásához elsősorban mélyebb helyzetelemzésre, a meglévő eszközök jobb összehangolására, valamint az EU-n belüli, illetve a partnerekkel való szorosabb együttműködésre és koordinációra helyezik a hangsúlyt. 2017 márciusában az EU globális stratégiájában megfogalmazott célok végrehajtása érdekében az Európai Külügyi Szolgálaton belül egy új szervezeti egységet, a PRISM-t (Prevention of Conflicts, Rule of Law/SSR, Integrated Approach, Stabilisation and Mediation – Konfliktus-megelőzés, Jogállamiság/SSR, Integrált megközelítés, Stabilizáció és Közvetítés) hozták létre. Az új szervezeti egység – az EKSZ és az EB között egyfajta összekötő kapocsként – koordinálja a konfliktusmegelőzéssel, jogállamisággal, a biztonsági szektor reformjával (Security Sector Reform – SSR), az integrált megközelítéssel, a stabilizációval és a közvetítéssel összefüggő összetett feladatokat. (M. A. É.) → *Európai Unió*

EU Katonai Törzse (European Union Military Staff – EUMS): az EU Tanácsa szervezeti keretein belül 2001-ben jött létre véglegesen. A lisszaboni szerződés hatálybalépését (2009) és ezzel összefüggésben az Európai Külügyi Szolgálat (EKSZ) felállítását (2011) követően az EUMS az EKSZ egyik főigazgatóságává vált mint a katonai szakértői tapasztalatot biztosító szerv. Az uniós tagállamok katonai szakértőiből álló testület kettős irányítás alatt működik, egyrészt az EU külügyi és biztonságpolitikai főképviselője, aki egyben az Európai Bizottság alelnöke is, biztosítja a politikai irányítást, míg az EU Katonai Bizottság katonai-szakmai irányítást gyakorol a nemzetek által delegált egyenruhás testület felett. Az ~ keretein belül napjainkban hozzávetőleg 200 tiszt és polgári alkalmazott látja el feladatait. A szervezet a következő igaz-

gatóságokból tevődik össze: *a)* Horizontális Koordináció (Horisontal Coordination); *b)* Katonai Tervezési és Végrehajtási Képesség (Military Planning and Conduct Capability); *c)* Koncepciók és Képességek (Concepts and Capabilities); *d)* Hírszerzés (Intelligence); *e)* Műveletek (Operations); *f)* Logisztika (Logistics); *g)* Kommunikációs és Információs Rendszerek (Communication and Information Systems). A testület feladatai közé tartozik a korai előrejelzés (az Egységes Hírszerző Elemző Képességen keresztül [Single Intelligence Analysis Capacity – SIAC]), a helyzetértékelés, a stratégiai tervezés, a kommunikációs és információs rendszer, a koncepciók kidolgozása, képzés és oktatás, illetve a civil-katonai kapcsolatokon keresztül a partnerség támogatása. Mindemellett a 2017-ben felállított Katonai Tervezési és Végrehajtási Képesség feladata az EU közös biztonság- és védelempolitikájának keretein belül működő nem végrehajtási (például kiképzési) jellegű katonai missziók parancsnoki struktúrájának ellátása. Nem véletlen, hogy napjainkban a testületet az EU független katonai parancsnoklási és ellenőrzési rendszer csírájának is tekintik. (M. A. É.) → *Európai Unió*

EU kölcsönös segítségnyújtási klauzulája (Mutual Defence Clause – MDC): a lisszaboni szerződésben a kölcsönös segítségnyújtási kötelezettséget az Európai Unióról szóló szerződés (EUSZ) 42.7. cikke mondja ki. Az uniós szerződésben korlátozott kollektív védelmi kötelezettségvállalást is tartalmazó cikkre az 1954-ben létrehozott Nyugat-európai Unió EU-ba történő beolvadása miatt volt szükség. Az EUSZ 42.7. cikke kimondja: „A tagállamok valamelyikének területe elleni fegyveres támadás esetén a többi tagállam – az Egyesült Nemzetek Alapokmányának 51. cikkével összhangban – köteles minden rendelkezésére álló segítséget és támogatást megadni ennek az államnak. Ez nem érinti az egyes tagállamok biztonság- és védelempolitikájának egyedi jellegét. Az e területen vállalt kötelezettségeknek és együttműködésnek összhangban kell lenniük az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének keretein belül tett kötelezettségvállalásokkal, amely szervezet az abban részes államok számára továbbra is a kollektív védelem alapját képezi, és annak végrehajtási fóruma marad.” A kölcsönös segítségnyújtási klauzula első aktiválására 2015 novemberében, a párizsi terrortámadásokat követően, Franciaország kérésére került sor. Az Európai Unió tagállamai egyhangúlag nyilvánították ki szolidaritásukat Franciaország mellett. (M. A. É.) → *Európai Unió*

EU külügyi és biztonságpolitikai főképviselője – az Európai Bizottság alelnöke (High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy/Vice-President of the Commission – HR/VP): a 2007-ben aláírt és 2009-ben hatályba lépett lisszaboni szerződés egyik legnagyobb újítása az ~ poszt bevezetése volt. A korábbi három pozíció (az amszterdami szerződéssel bevezetett közös kül- és biztonságpolitikai főképviselő, az Európai Bizottság külkapcsolatokért felelős biztosa és a tanács soros elnökségét betöltő tagállam külügyminisztere) összevonásával új, kétkalapos (és a soros elnökség örökségéből fakadóan valójában hármas identitásúnak is tekintett) főképviselői tisztség jött létre. Az új pozíció a közös kül- és biztonságpolitikai főképviselői tisztséghez képest közösségibb irányba mozdult el, és mivel ellátja a korábbi bizottsági, illetve tanácsi feladatokat is, egy „kvázi külügyminiszteri” poszt lett. Az Európai Unióról szóló szerződés 18. cikke szerint „az Európai Tanács, minősített többséggel és a Bizottság elnökének egyetértésével, kinevezi az Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselőjét. Megbízatását az Európai Tanács ugyanilyen eljárás keretében meg-

szüntetheti." Mivel a főképviselő egyben az Európai Bizottság egyik alelnöki pozícióját is ellátja, így kinevezéséhez az Európai Parlament bizottsági meghallgatását követően az EP-nek is jóvá kell hagynia. A főképviselői erős poszt létrehozásának legfőbb célja az volt, hogy az EU ezáltal következetesebben tudjon fellépni, és határozottabb szerepet tudjon játszani a nemzetközi politikában. A főképviselő előkészíti és elnököli a Külügyek Tanácsát, illetve az Európai Bizottság (EB) egyik alelnökeként felelős az EB külkapcsolatokkal összefüggő feladatainak összehangolásáért is. A főképviselő feladata, hogy a közös uniós álláspont kialakítása érdekében segítse a tagállamok közötti kompromisszumkeresés folyamatát, majd a bilaterális és multilaterális nemzetközi fórumokon egységesen képviselje a megtárgyalt és elfogadott külpolitikai döntéseket, az Európai Unió tagállamai által több lépcsőben kialkudott, illetve többnyire egyhangúan elfogadott határozatait. A főképviselő kiegészíti, de nem lép a tagállami diplomácia helyébe. Az Európai Bizottságban betöltött funkció következtében a főképviselő feladata a hagyományos diplomáciai tevékenységek mellett a különböző külpolitikai eszközök, például segélyezés, kereskedelem, humanitárius segítségnyújtás és válságreagálás koordinálása és összehangolása. Feladata továbbá az Európai Védelmi Ügynökség és az EU Biztonságpolitikai Kutatóintézetének irányítása. A főképviselő a közös kül- és biztonságpolitika felügyelete és képviselete területén gyakorlatilag átvette a soros elnökséget betöltő ország szerepét is, elnökli a Külügyek Tanácsát. (M. A. É.)
→ *Európai Unió*

EU-műveletek és -missziók: az EU közös biztonság- és védelempolitikája a gyakorlatban főleg az EU polgári és katonai műveleteivel és missziójával azonosítható. Az Európai Unióról szóló szerződés (EUSZ) 42.1. cikke kimondja, hogy „a közös biztonság- és védelempolitika […] a polgári és katonai eszközök igénybevételével biztosítja az Unió műveleti képességét. Az Unió ezeket […] igénybe veheti az Unión kívüli békefenntartó, konfliktusmegelőző és a nemzetközi biztonságot erősítő missziókban. E feladatok végrehajtása a tagállamok által rendelkezésre bocsátott képességeken alapul." A műveletek és missziók elindításáról az EU tagállamai döntenek a Külügyi Tanácsban (tanácsi határozat). Az EUSZ 43.1 cikke alapján e missziók „közös leszerelési műveleteket, humanitárius és mentési feladatokat, katonai tanácsadói és segítségnyújtási feladatokat, konfliktusmegelőzést és békefenntartást, harcoló erők válságkezelésben kifejtett feladatait – beleértve a béketeremtést is – és a konfliktusok lezárását követően a helyzet stabilizálására irányuló műveleteket foglalnak magukban. E missziók mindegyike hozzájárulhat a terrorizmus elleni küzdelemhez […]" Az első művelet (Macedóniában az EUFOR Concordia) elindítására 2003-ban a NYEU Európai Unióba történő integrálását követően, valamint az uniós szintű katonai és politikai testületek kiépülése után került sor. A folyamatot az Európai Unió döntéshozóinak és politikusainak a balkáni háborúkban szerzett válságkezeléssel kapcsolatos negatív tapasztalata nagymértékben ösztönözte. 2018-ig összesen 34 uniós katonai, polgári, illetve ezek kombinációjával megvalósuló uniós művelet és misszió vette kezdetét. Az ~ (EU missions and operations) kiemelkedően fontos szerepet játszanak az uniós külpolitikai eszköztárban a kialakult válságok kezelésében, valamint az uniós érdekek és értékek védelmében. 2018-ban összesen 16 misszió és művelet (tíz polgári és hat katonai) folyt. A polgári missziónak három típusa létezik: *a)* megerősítő; *b)* megfigyelő missziók; *c)* végrehajtó missziók. A katonai műveletek esetében végrehajtó és nem végrehajtó (tréning

és képességfejlesztés) típusú katonai missziók/műveletek léteznek. A nem végrehajtó jellegű katonai műveleteket a gyakorlatban missziónak nevezzük. Az Európai Unió a polgári missziókat a közös kül- és biztonságpolitikai (Common Foreign and Security Policy – CFSP) költségvetésből finanszírozza, a tisztán katonai műveletek közös költségeit az uniós költségvetésen kívül létrehozott Athéné-mechanizmuson keresztül támogatja. Noha mind a polgári, mind pedig a katonai missziók esetében a Politikai és Biztonsági Bizottság látja el a politikai ellenőrzéssel járó feladatokat, az EU polgári misszióit a Polgári Tervezési és Végrehajtási Szolgálat (Civilian Planning and Conduct Capability – CPCC) felügyeli, feladata a missziók operatív tervezése és irányítása, illetve politikai ellenőrzése és stratégiai irányítása. A katonai műveletek esetében már nem ennyire egyszerű a helyzet. Az EU katonai műveleteivel kapcsolatban mind a mai napig vita tárgyát képezi, hogy az Európai Uniónak legyen-e saját állandó parancsnoksági rendszere, vagy sem. Az uniós katonai műveletek vezetésére mindeddig öt megoldás létezett. Az első lehetőség a 2003-as Berlin Plusz megállapodás alapján a NATO képességeinek (SHAPE) használatát jelenti. Ez a lehetőség azonban nehezen működik, mert Ciprus EU-hoz történő csatlakozása (2004) óta mindig van ellenzője. Csupán két olyan művelet volt, amikor ezt a megoldást tudták alkalmazni: a 2003-ban Macedóniában indított EUFOR Concordia, majd 2004-ben Bosznia–Hercegovinában, az EUFOR Althea esetében. A második esetben a műveleti vezetés a felajánló tagállamok – az Egyesült Királyság (Northwood), Franciaország (Mont Valérien), Németország (Potsdam), Görögország (Lárisza), Olaszország (Róma) – hadműveleti erőivel és eszközeivel valósul meg, amelyek felkészültségét az EU ellenőrzi és hitelesíti. Ekkor egy adott misszió vezetése a felkért nemzeti hadműveleti parancsnokságról mint EU-s parancsnokságról valósul meg. Jelenleg folynak az előkészületek, hogy a jövőben Lengyelország is felajánl egy nemzeti hadműveleti szintű parancsnokságot. A harmadik lehetőséget uniós műveleti központ (EU Operation Center – EU OPCEN) jelentette, amely 2012 és 2017 között az EU Katonai Törzsén belül működött. Az EU OPCEN feladata volt az Afrika szarván folytatott EUTM Somalia (The European Union Training Mission Somalia) és EUCAP Nestor (European Union Maritime Capacity Building Mission to Somalia) missziók, az Atalanta-művelet, valamint a Szahel övben folytatott EUTM Mali, EUCAP Sahel Niger és EUCAP Sahel Mali KBVP – missziók irányítása és támogatása. Az OPCEN működése azonban nem volt hatékony, mivel nem volt beillesztve az említett missziók és műveletek polgári és katonai vezetés-irányítási rendszerébe, és állandó humán erőforráshiányokkal küzdött. 2016 decemberében az OPCEN működését nem hosszabbították meg, hanem helyette létrehoztak egy állandó Műveleti Tervezési és Végrehajtásirányítási Képességet (Permanent Operational Planning and Conduct Capability), azaz a Katonai Tervezési és Végrehajtási Képességet (Military Planning and Conduct Capability – MPCC), amely a negyedik hadműveleti vezetési lehetőséget adja. Az új szervezeti egység magyar elnevezése kissé félrevezető, hiszen az EU hivatalos dokumentumaiban egy korábbi téves fordításnak köszönhetően, a CPCC magyar nevéhez hasonlóan, a Katonai Tervezési és Végrehajtási Szolgálat szerepel. Az MPCC szintén az Európai Unió Katonai Törzs részeként jött létre 2017-ben, amelynek fő feladatát az EU nem végrehajtási jellegű katonai misszióinak (kiképzési és képességfejlesztési feladatok) irányítása képezi. Az MPCC parancsnoki feladatait az EU Katonai Törzsének (EUMS) főigazgatója, háromcsillagos tábornok látja

el. Az ötödik lehetőséget egy valóban önálló és állandó hadműveleti szintű uniós parancsnokság létrehozása jelentené. Az önálló parancsnokság kérdése hosszú évek óta vita tárgyát képezi, több javaslat (Weimari Hármak, Weimar Plusz) született a témakörben. Ezek a kezdeményezések azonban – elsősorban az Egyesült Királyság következetes ellenállása miatt – mind a mai napig nem valósulhattak meg. E tekintetben a 2017-ben létrehozott MPCC hadműveleti parancsnoksággá történő fejlesztése jelenthetné a megoldást, amely így képessé válna végrehajtó típusú műveletek irányítására is. (M. A. É.) → *Európai Unió*

EU szolidaritási klauzulája: a lisszaboni szerződésben a külső és belső biztonság közötti határ elmosódásának legkézzelfoghatóbb megnyilvánulása az úgynevezett szolidaritási klauzula megjelenése. Az Európai Unió működéséről szóló szerződés 222. cikke kimondja: „(1) Ha egy tagállamot terrortámadás ér, illetve ha természeti vagy ember okozta katasztrófa áldozatává válik, az Unió és tagállamai a szolidaritás szellemében együttesen lépnek fel. Az Unió minden rendelkezésére álló eszközt, ideértve a tagállamok által rendelkezésre bocsátott katonai erőforrásokat is, mozgósít annak érdekében, hogy: A) aa) megelőzze a terrorista fenyegetést a tagállamok területén; ab) megvédje a demokratikus intézményeket és a polgári lakosságot egy esetleges terrortámadástól; ac) terrortámadás esetén egy tagállamnak, politikai vezetése kérésére, a területén segítséget nyújtson; B) természeti vagy ember okozta katasztrófa esetén egy tagállamnak, politikai vezetése kérésére, a területén segítséget nyújtson.” (M. A. É.) → *Európai Unió*

Eurocorps (Euro-hadtest): egy többnemzeti európai hadtest, amely francia–német kezdeményezésre jött létre. A közös francia–német dandár felállítását (1989) követően Franciaország és Németország egy állandó hadtestparancsnokság felállításáról döntött, amely 1992-ben Strasbourgban jött létre. 1993 és 1996 között a keretnemzetek száma Belgium (1993), Luxembourg (1996) és Spanyolország (1994) csatlakozásával ötre bővült. A hadtestparancsnokság 1995-ben érte el a teljes műveleti készenlétét. Később a multinacionális szerveződéshez több ország is társult, jelenleg Olaszország, Lengyelország, Románia, Görögország és Törökország élvez társult partnerország státuszt. A társult országok összekötő tisztekkel képviselik magukat az együttműködésben. Az önállóan működő ~ mind a NATO, mind pedig az Európai Unió számára műveleti katonai képességet jelent, bevetéséről a keretnemzetek által felállított Közös Bizottság (Common Committee) egyhangúan dönt. A valóban multilaterális alapon működő együttműködés parancsnokságát az öt alapító keretnemzet (Belgium, Franciaország, Luxemburg, Németország Spanyolország) és a társult országok adják, az infrastruktúrát a befogadó nemzet, Franciaország biztosítja. A tervek szerint a hadtest egy 60 ezer fős többnemzeti erőcsoportosítást jelent, amelyhez békében csak a hadtestparancsnokságot biztosító dandár keret törzse, illetve a francia–német közös dandár (Müllheim, Németország) tartozik. A hadtest főerőit (hadosztályok, dandárok, Luxemburg részéről egy felderítőszázad) a keretnemzetek kijelölték, de a hadtestparancsnokság alá csak külön politikai döntés után kerülnek. Az 1993-ban aláírt és 2002-ben módosított SACEUR- (Supreme Allied Commander Europe, a Szövetséges Hatalmak Európai Legfelsőbb Parancsnoka) megállapodás alapján az ~ a NATO érdekében is tevékenykedhet (KFOR-3, ISAF-6, NRF-feladatok). 1993-tól az európai hadtest a Nyugat-európai Unió (NYEU) úgynevezett petersbergi feladatai számára is elérhetővé vált.

A NYEU-nak az EU-ba történő beolvadásával és az uniós szintű válságkezelési struktúrák kiépülésével 1999-ben döntés született arról, hogy az EU számára is műveleti képességeket nyújt. Az ~ és az EU Katonai Törzse által 2016-ban aláírt szándéknyilatkozat tovább mélyítette az Európai Unióval kialakított kapcsolatokat, a hadtest erői EU-harccsoporttal összefüggő feladatokat is ellátnak. Az ~ erői az EU keretein belül mindeddig két művelet, az EUTM MALI (European Union Training Mission in Mali) és az EUTM RCA (European Union Training Mission in the Central African Republic) megvalósításában vettek részt. (M. A. É.) → *Európai Unió*

Eurogendfor (European Gendarmerie Force – EGF, Európai Csendőrség): egy többnemzeti rendészeti erő, amely elsősorban az Európai Unión kívüli válságok és konfliktusok hatékonyabb kezelése érdekében jött létre 2004-ben. Teljes műveleti képességét 2006-ban érte el. A szervezet székhelye az olaszországi Vicenzában található. Az unión kívüli válságok esetén az európai csendőrség a polgárok védelmével, a jogállamiság helyreállításával és az emberi jogok védelmével kapcsolatos feladatokat lát el. Szükség szerint az unión belül a szabadság, biztonság és jog térségének megvalósításához is hozzájárulhat, részt vehet a szervezett bűnözés és a nemzetközi terrorizmus elleni harcban. Az Európai Csendőrség az EU-n kívüli válságok kezelésekor jelentős szerepet játszik a biztonsági szektor reformmal összefüggő feladatok ellátásában. Az ~ hét uniós tagállam, Franciaország (Gendarmerie Nationale), Olaszország (Arma de Carabinieri), Hollandia (Koninklijke Marechaussee), Spanyolország (Guardia Civil), Portugália (Guardia Nacional Republicana), Románia (Jandarmeria Română) és Lengyelország (Żandarmeria Wojskowa) csendőrségeinek együttműködésével jött létre a velseni szerződéssel. Litvánia (Viešojo Saugumo Tarnybao) partnerországként, Törökország (Jandarma) pedig megfigyelőként vesz részt az együttműködésben. Az európai csendőrség vezetési központja Vicenzában (Olaszország) települt, 36–50 fős törzs látja el a vezetési feladatokat. A kijelölt nemzeti erőkből az EGF képes 800 fős csendőri erőt kiállítani 30 nap alatt, maximális bevetési szintje 2100 fő. Az európai csendőrség alkalmazásáról a tagországok felső szintű irányító bizottsága dönt. A teljes tagság feltétele az európai uniós tagság, így Törökország csupán annak elnyerését követően válhat a szervezet teljes tagjává. Az új többnemzeti együttműködési forma létrehozása az EU közös biztonság- és védelempolitikájának a megerősítését célozza, hiszen az Európai Unióról szóló szerződés 42.3. cikke kimondja, hogy „a tagállamok a Tanács által meghatározott célkitűzések megvalósításához való hozzájárulásként a közös biztonság- és védelempolitika végrehajtásához polgári és katonai képességeket bocsátanak az Unió rendelkezésére. Azok a tagállamok, amelyek közösen többnemzeti erőket állítanak fel, ezeket szintén a közös biztonság- és védelempolitika rendelkezésére bocsáthatják.” Az ~ első alkalmazása Bosznia–Hercegovinában az EUFOR Althea keretein belül történt. Ezt követően több, más nemzetközi szervezet (Haitin az ENSZ, Afganisztánban a NATO) által megvalósított műveletben is részt vett. Az ~ legfontosabb előnye, hogy egy-egy válságkezelési művelet felállításakor, illetve végrehajtásának bármelyik szakaszában mind katonai, mind pedig polgári parancsnoki struktúra alatt működhet. (M. A. É.) → *Európai Unió*

EUROMARFOR/EMF (European Maritime Force, EU Haditengerészeti Ereje): az európai védelem területén megvalósuló multilaterális együttműködés egyik fontos példája az 1995-ben létrejövő ~.

A lisszaboni nyilatkozattal létrejövő haditengerészeti (~) és szárazföldi erők (EUROFOR) közötti együttműködéseket Franciaország, Olaszország, Spanyolország és Portugália hozta létre azzal a céllal, hogy elsősorban a WEU által 1992-ben meghatározott Petersberg-típusú humanitárius, békefenntartó feladatok ellátásában vegyen részt. Az Európai Unió mellett a NATO, ENSZ vagy EBESZ által vezetett műveletekben is részt vehetnek. Az ~ erőit 2018-ig már harmincöt alkalommal aktiválták, például a Földközi-tengeren az Active Endeavour, illetve az Indiai-óceánon a NATO vezette Enduring Freedom műveletben. De részt vett az ENSZ vezette UNIFIL-misszióban, vagy például az EUNAVFOR Atalanta műveletben is. Utoljára 2011-ben aktiválták, azóta elsősorban különböző nemzetközi hadgyakorlatok részét képezi. A rendkívül rugalmas együttműködési formában működő ~nak nincs állandó parancsnoksági struktúrája. Az erők aktiválásáról a tagállamok felső szintű irányító bizottsága dönt. Mivel nincs állandó parancsnokság, az ~ parancsnokát kétéves rotációval a tagországok nevezik ki (általában altengernagyi rendfokozattal), akinek törzsét a parancsnokot delegáló nemzet biztosítja. A vezetés folyamatosságát egy kis létszámú állandó törzs képviseli, amely ellátja az aktuális parancsnokok mellett a multinacionális erőket. A műveletekben, missziókban vagy gyakorlatokon részt vevő haditengerészeti harccsoport parancsnokát általában a legtöbb erőt adó nemzet adja. (M. A. É.) → *Európai Unió*

Európai Biztonsági és Védelmi Akadémia (European Security and Defence College – ESDC): az Európai Unió közös külés biztonságpolitikája (KKBP) és a közös biztonság- és védelempolitika (KBVP) területén, a katonai és civil együttműködéssel megvalósuló képzésekért felelős ~ 2005-től működik. A kezdetben egyfajta virtuális képző intézményként létrejövő új szervezet felállításáról szóló döntés az EU Tanácsának 2002-es görög elnöksége idején, az európai biztonság- és védelempolitika kialakulását követően született. Az első próbaképzést (Orientation Course) 2003-ban szervezték meg. Életre hívását elsősorban az Európai Unió válságkezelő műveleteinek és misszióinak születése és az ezekre történő felkészítés igénye ösztönözte. Az ~ a tagállamok nemzetvédelmi oktatási intézményei és kutatóintézetei, valamint az uniós ügynökségek (például EU ISS, EDA, CEPOL) közötti szakmai hálózatként működik. Az EU Biztonságpolitikai Kutatóintézete (EU Institute for Security Studies – EU ISS) kiemelt szerepet játszik a képzések kidolgozásában és megszervezésében. Az ~ stratégiai szintű képzést nyújt a közös biztonság- és védelempolitika területén a közös európai biztonsági és védelmi kultúra kialakítása érdekében a tagállamok, az uniós intézmények, illetve harmadik országok civil és katonai szakemberei számára. Az általa szervezett képzések száma évente már megközelítette a százat, 2017-ig közel 14 ezer fő képzését látta el. 2013-tól az ~ Titkársága – önálló költségvetési egységként – Brüsszelben, az Európai Külügyi Szolgálat részeként működik. Noha napjainkban ~ már nem tekinthető virtuális intézménynek, valódi, az Európai Unió Bűnüldözési Képzési Ügynökségéhez (CEPOL) hasonló uniós ügynökséggé mind a mai napig nem vált. A brüsszeli székhelyű ~ Titkárság feladata, hogy a kurzusokat felajánló tagállami intézményeket a megvalósításban segítse. A képzési programok tartalmának koherenciájáért és minőségbiztosításáért az ~ Oktatási Igazgatósága (Executive Academic Board) a felelős. Az oktatási igazgatóság tagjait a tagállamok delegálják az ~ képzési és oktatási tevékenységének támogatására kijelölt polgári és katonai intézetek magas rangú képviselőiből. A testületnek tagja az EU Biztonságpolitikai Kutató-

intézetének (EU ISS) igazgatója vagy képviselője is. A kurzusok indításáról a döntést a tagállami képviselőkből (a brüsszeli állandó képviseletek e területért felelős munkatársaiból) álló irányító bizottság (Steering Committee) hozza meg. 2014-től az ~ által nyújtott képzések szervezése uniós forrásból társfinanszírozásban is részesül. Korábban a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, majd megalakulását követően a Nemzeti Közszolgálati Egyetem (NKE) delegálja a hálózat magyar tagját. A magyar felsőoktatási intézmény több képzést szervezett már önállóan vagy másokkal együttműködve az ~ képzési programjának keretein belül. (M. A. É.) → *Európai Unió*

Európai Intervenciós Kezdeményezés (European Intervention Initiative – EI2): Emmanuel Macron francia köztársasági elnök 2017 szeptemberében a Sorbonne Egyetemen elmondott beszédében az Európai Unióra vonatkozó nagyszabású terveit ismertette. A védelmi területen a tervben többek között – az európai stratégiai kultúra kialakítása érdekében – az ~ (Initiative européenne d'intervention – IEI [EI2]) megvalósítása is szerepelt. 2018 júniusában, Luxembourgban – Macron tervei alapján – kilenc európai állam (Belgium, Dánia, Észtország, Franciaország, Hollandia, Egyesült Királyság, Németország, Portugália és Spanyolország) az európai katonai intervenciós erő létrehozásáról szóló szándéknyilatkozatot írt alá. Az új kezdeményezés jelentőségét mutatja, hogy az Egyesült Királyságnak a Brexitet követően is lehetősége lesz részt venni az európai védelmi együttműködésben. Emellett az EU közös biztonság- és védelempolitikájából kimaradó Dánia is részt vehet a kezdeményezésben. A 2018-as parlamenti választásokig fennálló olasz kormány szándékaival ellentétben a Liga és az Ötcsillagos Mozgalom koalíciójára épülő új kormány végül nem írta alá a kezdeményezést. Az EU határain kívüli válságkezelésének új eszköze az európai uniós kereteken kívül jön létre, így a már létező kezdeményezések (például az EU-harccsoportok vagy az állandó strukturált együttműködés, azaz a PESCO) vetélytársa is lehet. A francia kezdeményezés hátterében többek között az állhat, hogy valójában már a PESCO létrehozásával kapcsolatban is jelentősen eltért a francia és a német álláspont. Franciaország a védelmi területen megvalósuló integrációt – a németek inkluzívabb megközelítésével ellentétben – egy jóval szűkebb, többsebességes együttműködési formaként képzelte el. Ezzel szemben a PESCO létrehozása a német megközelítés alapján vette kezdetét. (M. A. É.) → *Európai Unió*

Európai Külügyi Szolgálat (EKSZ) (European External Action Service – EEAS): az ~ felállítására a lisszaboni szerződés hatálybalépését (2009) követően került sor. A külügyi szolgálat 2010 júliusában jött létre az Európai Unió Tanácsának határozatával (2010/427/EU), tényleges működését 2011-ben kezdte meg. Az ~ személyzetét az Európai Bizottság, a tanács és a tagállamok diplomáciai szerveinek munkatársai alkották. A brüsszeli székhelyű ~ az EU külügyi és biztonságpolitikai főképviselőjének irányítása alatt működik, az Európai Unió önálló, a bizottságtól és a Tanács Főtitkárságától független szerve. Az Európai Unió diplomáciai testülete egy központi igazgatási szervből és az unió küldöttségeiből áll. (2010/427/EU 1. cikk) Az EKSZ feladata, hogy támogassa a külügyi és biztonságpolitikai főképviselőt az EU közös kül- és biztonságpolitikájának kialakításában és megvalósításában. Felel a nem uniós országokkal folytatott diplomáciai kapcsolatok és stratégiai partnerségek fenntartásáért, és együttműködik nemzetközi szervezetek, illetve országok diplomáciai szolgálatával. Emellett meghatározó szerepet

játszik a békeépítésben, a biztonságteremtésben, az uniós fejlesztéspolitika, humanitárius segítségnyújtás és válságreagálás megvalósításában, az éghajlatváltozás elleni küzdelemben, illetve az emberi jogok érvényesülésében. Az ~ évente kb. 500 millió eurós költségvetéssel rendelkezik. Az EKSZ 2017-es emberi erőforrásokról szóló jelentése szerint 2017 végén 4067 fő jelentette az ~ teljes állományát (Brüsszelben és 140 EU-küldöttségen, ahol további 3616 európai bizottsági tisztviselő is dolgozott). Az EKSZ sajátos és rendkívül összetett feladataival összefüggésben külpolitikai és biztonságpolitikai (védelmi) feladatokat is ellát. Bár az ~ nem egy új önálló uniós intézmény – a tagállamok csupán egy „szolgálat" létrehozásáról döntöttek – valóságban az EU kvázi „külügyi" és kezdetleges „védelmi minisztériuma" is egyszerre. Az EKSZ válságkezeléssel foglalkozó szervei: *a)* az EU Katonai Törzsr (European Union Military Staff – EUMS); *b)* 2019-től a Válságkezelési és Tervezési Igazgatóságot (CMPD) felváltó Integrált Megközelítés a Biztonságért és Békéért Igazgatóság (Directorate Integrated Approach for Security and Peace – ISP); *c)* a Polgári Tervezési és Végrehajtási Szolgálat (Civilian Planning and Conduct Capability – CPCC); *d)* Helyzetjelentési Központ (EU Intelligence and Situation Centre – EU INTCEN); *e)* az EU Helyzetelemző Szolgálat (Situation Room); *f)* a Katonai Tervezési és Végrehajtási Képesség (Military Planning and Conduct Capability – MPCC). (M. A. É.) → *Európai Unió*

Európai Unió (European Union – EU): az 1992-ben aláírt maastrichti szerződéssel jött létre, a Montánunió (1952), az Európai Gazdasági Közösség (EGK) és az Európai Atomenergia Közösség – EURATOM (1957) egyesítése által 1967-ben létesült Európai Közösségek (European Communities – EC) módosításával és bővítésével. A maastrichti szerződés (1992) létrehozta az EU pilléres szerkezetét, amelyben az első pillért az Európai Közösség, a másodikat a közös kül- és biztonságpolitika (KKBP) (Common Foreign and Security Policy – CFSP), a harmadikat pedig a bel- és igazságügyi együttműködés (Justice and Home Affairs [JHA] cooperation) jelentette. Az első pillér a közösségi döntéshozatalra, a második és a harmadik pedig a kormányközi alapon megvalósuló döntésekre épült. Az ~ pilléres szerkezetét az EK-t az ~val teljes egészében felváltó lisszaboni szerződés (2007) megszűntette. Ezzel összefüggésben az ~ jogi személyiséget is kapott, így nemzetközi szerződéseket is köthet. Az EU olyan – a többi nemzetközi szervezettől eltérő, sui generis – nemzetek feletti integrációs forma, amelyet szuverén államok alkotnak, de szuverenitásuk egy részét megosztják. Az ötvenes évektől induló európai integrációs folyamat kezdetektől egyfajta biztonságpolitikai projektnek is tekinthető. Egyfelől a Német Szövetségi Köztársaság pacifikálását, a francia–német ellentét megszűntetését, ezáltal egy újabb európai szintű háború elkerülését célozta, másfelől viszont egyértelműen a szovjet fenyegetés árnyékában, Nyugat-Európa megerősítése érdekében jött létre és fejlődött. Az európai integrációs folyamatban korábban szinte „halálos ellenségeknek" tekintett szereplők (például Franciaország vagy Németország) vettek rész, így a kialakuló Európai Közösségek már kezdetektől egyfajta kooperatív biztonsági struktúrákra épülő biztonsági közösséggé váltak. Annak ellenére, hogy a Pleven-tervben már az ötvenes évek elején megjelent az Európai Védelmi Közösség (EVK) és ezzel együtt az Európai Politikai Közösség (EPK) létrehozásának föderalista terve, a kül- és biztonságpolitika, a hagyományos diplomáciával összefüggő területek kezdetben nem jelentek meg az Európai Szén- és Acélközösséget (1951) vagy az Európai Gazdasági Közös-

séget létrehozó szerződésekben. Ezek a területek teljes egészében a tagállamok hatáskörében maradtak. A római szerződésekkel (1957) az integráció kiépülésének folyamata alapvetően gazdasági területen indult el. Az Európai Közösségek, majd a belőle létrejövő ~, egyfajta civil, puha vagy normatív hatalomként, a külkapcsolataival összefüggő „puha" politikáin – például a közös kereskedelempolitikán, a fejlesztés- és segélyezési politikán, illetve a bővítéspolitikán – és gazdasági szerepén keresztül már az EGK megalakulását követően is hozzájárult nem csupán saját, hanem környezete stabilitásának megerősítéséhez. Az integrációs folyamatra jellemző mélyüléssel és az alapító szerződések többszöri módosításával az ~ fokozatosan a tagállamok kollektív védelmét is kiegészítő és megerősítő nemzetközi biztonsági szervezetté vált. A kilencvenes évek végétől kialakuló közös biztonság- és védelempolitika (KBVP) (Common Security and Defence Policy – CSDP) a közös kül- és biztonságpolitika szerves részét képezi. E területen az EU eszközrendszere a határain kívüli, de saját biztonságát is érintő válságok kezelését szolgálta. A lisszaboni szerződésben (2007) szereplő kölcsönös segítségnyújtási klauzula hatálybalépésével, illetve az állandó strukturált együttműködésben (Permanent Structured Cooperation – PESCO) rejlő lehetőségek kiaknázásával napjainkban megkezdődött az EU védelmi unióvá történő fejlődésének hosszú folyamata. Napjainkban egyre nagyobb igény mutatkozik arra, hogy az EU saját biztonságának és védelmének megerősítésével párhuzamosan szélesebb értelemben, a határain kívül is hozzájáruljon a biztonság előmozdításához, illetve kiterjesztéséhez. A belső és külső biztonság közötti kapcsolat elválaszthatatlan egymástól. Az ~ban az alapító szerződések többszöri módosításával nem csupán a közös kül- és biztonságpolitika, hanem a kilencvenes évek végétől a közös biztonság- és védelempolitika intézményrendszere és döntéshozatali folyamatai is fejlődtek. Valódi fegyveres konfliktusokat követő válságkezelés területén az ~nak csupán másfél évtizedes tapasztalata van. A kilencvenes évek balkáni háborúi mutattak rá arra a tényre, hogy az ~ valójában nem rendelkezett a válságkezelés megfelelő eszköztárával. A közvetlen közelében kialakuló háborúk idején gyakorlatilag szinte „ölbe tett kézzel" követte az eseményeket. Az ~ külés biztonságpolitikai eszköz- és intézményrendszerének megerősítése területén igazán innovatív és jelentős változást a lisszaboni szerződés hozott. Az új módosító szerződés bevezette az állandó strukturált együttműködés lehetőségét, a kölcsönös segítségnyújtási és a szolidaritási klauzulát, illetve az európai biztonság- és védelempolitika elnevezése ekkor módosult közös biztonság és védelempolitikára. Az Európai Tanács állandó elnöki pozíciójának létrehozása többek között hozzájárult ahhoz, hogy az ~ nemzetközileg egységesebben tudjon fellépni. Az Európai Bizottság és az ~ Tanácsának külső tevékenységei közötti összhang megteremtése szempontjából fontos előrelépést jelentett 2009-ben a külügyi és biztonságpolitikai főképviselői pozíció létrehozása, illetve a 2011-ben az Európai Külügyi Szolgálat felállítása. (M. A. É.) → *Európai Unió*

Európai Unió harccsoportja (European Union Battlegroup – EU BG): koncepciójának kidolgozásához a nizzai szerződéssel létrehozott európai biztonság- és védelempolitika létrehozása vezetett a 2000-es évek elején. Előzményének egy brit–francia javaslatot lehet tekinteni, amelyet a Kongói Demokratikus Köztársaságban sikeresen megvalósult első önálló uniós válságkezelő művelet, az Artemis (EU Military Operation in the DR of the Congo) inspirált. Az Európai Unió Tanácsa 2004. május 17-én fogadta el az ~ok felállítását is tartalmazó

dokumentumot, a 2010-es fő célkitűzéseket (Headline Goal 2010), amelyben a teljes műveleti képességek elérését 2007-re határozták meg. A végleges harccsoport-koncepció 2006-ban készült el. A lisszaboni szerződés adta keretek között lehetőség van a felhasználásukra konfliktusmegelőzési, kezdeti stabilizációs, humanitárius intervenciók és mentési feladatok, továbbá válságkezelési és a békefenntartó feladatok esetében. Az ~ olyan 10 napon belül bevethető, legalább 1500 fős multinacionális, integrált erőket jelent, amelyek akár 6 ezer km távolságban, legalább 30, de maximum 120 napig fenntarthatók. 2004-ben a tagállamok összesen 13 ~ának létrehozását ajánlották fel. 2007-től pedig az EU képessé vált egyszerre két harccsoportnak a párhuzamos létrehozására, így azóta félévenként többnyire két európai harccsoport állt készenlétben. A harccsoportok alkalmazhatóságával kapcsolatos, időről időre kételyek ellenére felállításuk mindenképpen sikernek tekinthető. Kitelepítésük eddigi legfőbb akadályát az abban részt vevő tagállamok politikai akaratának hiányán kívül elsősorban a finanszírozásuk megoldatlansága jelentette. Jelenleg folyik az Athéné-mechanizmus e területre történő kiterjesztéséről szóló egyeztetés, amely egyben az egész koncepció újragondolását is jelenti. Magyarország mindeddig összesen négy alkalommal járult hozzá az ~ felállításához. 2007-ben és 2012-ben magyar–olasz–szlovén, 2016-ban V4 (Lengyelország, Csehország, Magyarország és Szlovákia), és legutoljára 2017-ben a DECI (Olaszország, Magyarország, Szlovénia, Ausztria és Horvátország) keretek között. 2019-ben ismét V4-harccsoport felállítását tervezik. (M. A. É.)
→ *Európai Unió*

Európai Unió Katonai Bizottsága (European Union Military Committee – EU MC): az ~ az Európai Unió tanácsi struktúráin belüli legmagasabb szintű katonai testület, 2000-től ideiglenesen, 2001-től állandó jelleggel működik. Az uniós szinten a konfliktusmegelőzéssel és válságkezeléssel kapcsolatos katonai konzultáció és együttműködés fóruma, tagjai a tagállamok vezérkari főnökei. Az ~ állandó elnökét nem a tanács soros elnökségét betöltő tagállam delegálja, hanem a Katonai Bizottság (KB) választása alapján a Tanács nevezi ki. Az állandó elnök titkos szavazással történő megválasztásakor az ~ a vezérkari főnökök szintjén ülésezik. A vezérkari főnökök évente kétszer, helyetteseik hetente egyszer találkoznak. Számos tagállam esetében az EU és a NATO Katonai Bizottsága állandó katonai képviselője ugyanaz a személy, mint például Magyarország esetében is. 2004-ben ugyan döntés született arról, hogy a NATO Katonai Bizottsága és az ~ együttes üléseket fog tartani, de néhány ülés után ezt a gyakorlatot nem folytatták. A NATO KB elnöke és a szövetséges erők európai főparancsnoka utoljára 2017 novemberében vett részt az ülésen, ahol az EU és a NATO közötti együttműködésről is tárgyaltak. Az ~ egyik fontos feladata az EU Katonai Törzsének (European Union Military Staff – EUMS) szakmai irányítása. 2009 óta, az EU Katonai Törzs kikerült az EU tanácsi struktúrájából, és az Európai Külügyi Szolgálat (EKSZ) felállításával annak részét képezi. Ezt követően a valóságban az EU Katonai Bizottsága és az EU Katonai Törzse közötti közvetlen kapcsolat gyengült, a vezetésben és irányításban hatékonysági problémák merültek fel. Az ~ a Politikai és Biztonsági Bizottság (Political and Security Committee – PSC) számára konszenzuson alapuló katonai tanácsokat és ajánlásokat nyújt. Tevékenysége kiterjed a válságkezelés átfogó koncepciójának a katonai szempontú kidolgozására, a válságkezelési műveletek és helyzetek politikai ellenőrzésével és stratégiai irányításával kapcsolatos katonai szempontok vizsgálatára, a potenciális válságok kockázatértékelésére, a vál-

sághelyzet katonai hatásainak értékelésére, valamint a képesség-célkitűzések kidolgozására, értékelésére és felülvizsgálatára. Mindemellett ápolja az EU katonai kapcsolatait harmadik országokkal és nemzetközi szervezetekkel, elkészíti a műveletekre és gyakorlatokra vonatkozó pénzügyi előrejelzést. Válságkezelési helyzetekben a PSC kérésére felkéri az EU Katonai Törzsét, hogy dolgozza ki és mutassa be a stratégiai katonai lehetőségeket. Mindezeket értékeli és saját javaslataival együtt továbbítja a PSC-hez. A tanács döntése alapján az EUMS engedélyezi a kiinduló tervezési irányelvet a műveleti parancsnok felé. Az EUMS javaslatai alapján tanácsot ad a műveleti parancsnok által kidolgozott műveleti koncepcióval és a műveleti parancsnok által kidolgozott előzetes műveleti tervvel kapcsolatban a PSC számára. Végül ajánlást tesz a művelet befejezésére. Mindemellett figyelemmel kíséri a közös kül- és biztonságpolitika keretein belül megvalósított katonai műveletek megfelelő végrehajtását. (M. A. É.) → *Európai Unió*

Európai Unió Műholdközpontja (EU Satellite Centre – SATCEN): 1992 és 2001 között a Nyugat-európai Unió részeként működött. Az intézmény 2002-től az Európai Unió egyik ügynökségeként tevékenykedik tovább, székhelye Torrejón de Ardozban (Spanyolország) található. Elsődleges feladata, hogy a világűrbe telepített eszközökön és kiegészítő adatokon alapuló szolgáltatások (például légi felvételek) nyújtásával támogassa az EU közös kül- és biztonságpolitikai és ezen belül elsősorban az EU közös biztonság- és védelempolitikai tevékenységét és döntéshozatali folyamatait (beleértve a válságkezelési műveleteket és missziókat). Az Európai Uniónak ugyan saját felderítő műholdjai nincsenek, így a kereskedelmi műholdak felvételeit elemzi. Műholdas és légi felvételeket, valamint ezekhez kapcsolódó szolgáltatásokat biztosít az EU, a tagállamok, harmadik országok és nemzetközi szervezetek számára. Tevékenységei közé tartozik a térinformatikai hírszerzés (Geospatial Intelligence – GEOINT). A ~ nemzeti és nemzetközi intézményekkel működik együtt a világűrrel kapcsolatos területeken. Részt vesz a Copernicus-programban, továbbá szorosan együttműködik az Európai Védelmi Ügynökséggel, az Európai Bizottsággal, az Európai Űrügynökséggel, más intézményekkel és nemzetközi szervezetekkel. (M. A. É.) → *Európai Unió*

Európai Védelmi Alap (European Defence Fund – EDF): Jean-Claude Juncker, az Európai Bizottság elnöke az Európai Unió helyzetéről szóló, 2016. évi beszédében bejelentette az ~ (EVA) létrehozását. Az Európai Unió 2016-os globális kül- és biztonságpolitikai stratégiájának végrehajtásával összefüggésben még az év novemberében az Európai Bizottság bemutatta az Európai Védelmi Cselekvési Tervet (European Defence Action Plan – EDAP), amely már konkrét javaslatokat tett az ~ létrehozására a közös kutatási beruházások, valamint a védelmi eszközök és technológiák közös fejlesztésének támogatása érdekében. Az Európai Bizottság 2017-ben – 2017–2019 között a védelmi célú kutatásra irányuló előkészítő intézkedés és 2019–2020 között az európai védelmi ipari fejlesztési program (EU Defence Industrial Development Programme – EDIDP) révén – megkezdte az uniós szintű védelmi együttműködés tesztelését. A bizottság eredeti tervei szerint az új alap 2017 és 2019 között, a mechanizmus tesztelésének időszakában évente 90 millió eurót, a 2021 és 2027 közötti költségvetési időszakban pedig évente kb. 500 millió eurós uniós támogatást jelent a védelmi ipar számára. A tervezési folyamatban később ezt az összeget EB megemelte. Az alap rendeltetése, hogy kiegészítse a védelmi kutatásra, beszerzésre

és a prototípusok (interoperábilis technológiák és berendezések, például kódolt szoftverek, a dróntechnológia és a műholdas kommunikáció) kifejlesztésére rendelkezésre álló nemzeti forrásokat. Mindez azt is jelenti, hogy a védelmi területen megvalósuló kutatás-fejlesztés finanszírozás keretein belül először lesz lehetőség a védelmi ipar fejlesztéséhez uniós költségvetési források felhasználására. Az ~ létrehozásának egyik legfontosabb jogi hátteréül az Európai Unióról szóló szerződés 173. cikke szolgál, amely kimondja, hogy „az Unió és a tagállamok biztosítják az uniós ipar versenyképességéhez szükséges feltételek meglétét". 2018 júniusában az Európai Bizottság bejelentette, hogy a 2021–2027 közötti időszakra szóló többéves pénzügyi keret (vagyis a hétéves költségvetés) során – az Európai Unió stratégiai autonómiájának növelése, valamint az unió védelmi képességének és globális szintű szerepének javítása érdekében az ~ költségvetését 13 milliárd euróra kívánja növelni. A legalább három tagállamból és három résztvevővel megvalósuló projekteket társfinanszírozással támogató alap célja, hogy katalizátorként segítse egy innovatív, illetve versenyképes ipari és tudományos bázis kiépítését, valamint a kis és közepes vállalkozások megerősítését. A jelenlegi bizottsági tervek szerint amennyiben a PESCO (állandó strukturált együttműködés) során megvalósuló projektek teljesítik a támogathatósági feltételeket, akkor az alap forrásaiból 10%-os kiegészítő társfinanszírozásban részesülhetnek. Emellett a külügyi és biztonságpolitikai főképviselő javaslatot tett egy, az uniós költségvetésen kívüli 10,5 milliárd eurós eszköz, az úgynevezett Európai Békekeret létrehozására. Az új pénzügyi eszköz a korábban már működő költségvetésen kívüli, biztonsági és védelmi célú mechanizmusok (az Athéné-mechanizmus és az Afrikai Békekeret) összevonásával jön létre, és forrásait a tagállamok GNI-alapú hozzájárulásai alkotják. (M. A. É.) → *Európai Unió*

Európai Védelmi Közösség (European Defence Community – EDC): Németország újrafelfegyverzése érdekében – a koreai háború kitörésének idején, illetve a hidegháború elmélyülésével párhuzamosan – 1950-ben a Schuman-terv mintájára készült a René Pleven francia miniszterelnök által javasolt ~ létrehozásáról szóló terv (Pleven-terv). Egy kb. 100 ezer fős, vegyes nemzetiségű hadosztályokból álló, nemzetek feletti európai hadsereg felállítását javasolták, amelyik ugyan továbbra is a NATO keretein belül (parancsnoksága alatt) maradt volna, de közös költségvetéssel egy „európai védelmi miniszter" irányítása alá tartozott volna. Az új hadseregbe a teljes német haderőt beosztották volna, miközben a többi állam csupán hadosztályi szinten, saját nemzeti haderejének megtartásával vett volna részt benne. Az ~ felállításának javaslata az integrációs folyamat föderális megközelítését vallók számára valódi történelmi pillanatot jelentett. A javaslat megvalósítása magas fokú politikai integrációt feltételezett, hiszen az európai hadsereg felett álló valódi civil kontroll hiánya nem felelt volna meg a Nyugat-Európában hosszú évszázadok során lépésről lépésre meggyökeresedett demokratikus normáknak és játékszabályoknak. A politikai integráció és a szuverenitás jelentős mértékű elveszítése komoly vitákat váltott ki a nyugat-európai államok körében. Az angolok teljesen elhatárolták magukat egy nemzetek feletti konstrukciótól, nem kívántak túllépni az alapvetően kormányközi alapon működő együttműködési formákon. Az olaszok és a Benelux államok mellett a franciák németellenessége egyrészt hozzájárult a szorosabb integráció kiépülésének felgyorsításához, másrészt viszont sokakat újragondolásra késztetett egy, az alkotmányozással megkezdett, de szinte

visszafordíthatatlan folyamat elindításával kapcsolatban. Végül 1952-ben a Montánunióban részt vevő országok hosszas viták után Párizsban aláírták a kompromisszumok árán született ~ről szóló szerződést. A tervek szerint a német egységeket teljes egészében beosztották volna a 43 darab vegyes nemzetiségű, kb. 13–14 ezer fős hadosztályokból álló haderőbe. Mindennek következtében független német nemzeti hadsereg nem jött volna létre. Az európai egyenruhát viselő, többnemzeti hadosztályokba a franciák 14, az olaszok és a nyugatnémetek 12–12, a Benelux országok pedig 5 hadosztályt ajánlottak fel. Altiero Spinelli és a föderalisták javaslatára a szövegbe bekerült a híres 38. cikkely, amely kimondta a politikai integráció megvizsgálásának szükségességét. 1952-ben összesen 87 taggal – amelynek 78 tagját a Montánunió Közgyűlése adta – kvázi alkotmányozó közgyűlés jött létre, amely 1953 márciusára kidolgozta az Európai Politikai Közösség tervét. A végső tervezet végül egy, a nemzetek feletti és nemzetközi struktúra közötti kompromisszum eredményeképpen született. Egy ilyen szupranacionális szervezet kiépítésének lehetősége azonban az érintett országokban további belpolitikai vitákat szült. Az ~ről szóló tervet végül négy ország (Németország, Hollandia, Belgium és Luxemburg) parlamentje ratifikálta. Olaszországban a politikai változásokat követően elhalasztották a döntést. A ratifikációval kapcsolatban legnagyobb viták a döntést eredetileg kezdeményező Franciaországban voltak. Végül 1954-ben a francia nemzetgyűlés rendkívül szenvedélyes viták után nem fogadta el a tervet. Ezzel a háború utáni Európa első, valóban föderalista alkotmánytervе végleg elbukott, és az integrációs folyamatban a védelem felől a gazdasági szempontok felé fordult a figyelem. A német újrafelfegyverzés megoldása érdekében 1954-ben a brüsszeli szerződés módosításával létrejött a Nyugat-európai Unió, majd 1955-ben Németországot felvették a NATO-ba. (M. A. É.) → *Európai Unió*

Európai Védelmi Ügynökség (European Defence Agency – EDA): az Európai Unió közös biztonság- és védelempolitikájának egyik, kormányközi alapon működő ügynökségeként 2004. július 12-én jött létre. Napjainkban az ~ jogállását, székhelyét és működési szabályait a tanács (KKBP) 2015/1835 számú határozata fektette le. A jelenleg 27 tagállam (kivéve Dánia) részvételével működő és 145 főt foglalkoztató Ügynökség székhelye Brüsszelben található. A lisszaboni szerződés hatálybalépését (2009) követően az Ügynökség élén az Európai Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselője, az Európai Bizottság alelnöke áll. Az évente kb. 30 millió eurós költségvetésű ~ működését elsősorban a kormányköziség jellemzi. Az Ügynökséggel kapcsolatos döntéseket a tagállamok az irányítóbizottságon (Stearing Board) keresztül hozzák, továbbra is meghatározó szerepet játszva annak munkájában. Az irányítóbizottság az ~ éves költségvetéséről is dönt. Az ügynökség „à la carte" működési megközelítése lehetővé teszi, hogy a tagállamok saját védelmi igényeik alapján vegyenek részt az ~ által vezetett projektekben. Az ügynökség az ~ projektjeiben és programjaiban való részvételt lehetővé tevő igazgatási megállapodásokat (Administrative Arrangements) írt alá Norvégiával (2006), Svájccal (2012), a Szerb Köztársasággal (2013) és Ukrajnával (2015). Az ~ feladatai négy területre terjednek ki: *a)* a védelmi képességek fejlesztése a válságkezelés területén; *b)* az európai fegyverkezési együttműködés előmozdítása és megerősítése; *c)* az európai védelmi ipar és technológia alapjainak megerősítése, egy nemzetközi szinten versenyképes európai védelmieszköz-piac létrehozása; *d)* az európai védelmi kutatás és technológia megerősítése. Az EU globális stratégiájának végre-

hajtásával az ~ feladatai folyamatosan bővülni kezdtek. 2017 májusában az EU tagállamai az ~ feladatainak és koordináló szerepének további megerősítése mellett döntöttek, így többek között központi szerepet kapott az uniós finanszírozású védelmi tevékenységek területén. A 2017-es tanácsi döntést követően az ~ – az EU Katonai Törzsével közösen – az úgynevezett CARD, azaz a védelmi kiadások koordinált éves felülvizsgálatának (Co-ordinated Annual Review on Defence) titkárságaként is működik. Emellett 2018-tól feladata lett a katonai mobilitás javítására irányuló cselekvési terv végrehajtása. 2018 júliusában ugyancsak tanácsi döntés született arról, hogy az állandó strukturált együttműködési, azaz a PESCO-projektek megvalósítását az Európai Külügyi Szolgálat és az ~ által együttesen biztosított titkárság segíti. Mindezek azt mutatják, hogy a jövőben az ~ valóban meghatározó szerepet játszhat a tagállamok védelmi képességeinek fejlesztésében. (M. A. É.) → *Európai Unió*

exkréciós vizsgálatok: az exkrétumok vizsgálata. Helyes következtetések levonására ad lehetőséget, mivel a vizeletben, a székletben, a gyomortartalomban, a hányadékban s a különféle váladékokban nagyon sok idegen és káros anyag, anyagcseretermék, melléktermék, illetve hulladék mutatható ki. Az orvosi gyakorlatban, a vérvizsgálatokon kívül legelterjedtebb a vizelet- és székletvizsgálat, de nem ritka a különféle váladékok és testnedvek laboratóriumi ellenőrzése sem. A szervezetbe került radioizotópok kimutatása, meghatározása kizárólag az exkrétumok laboratóriumi vizsgálatával lehetséges. Az ~ kiegészítő információkat nyújtanak a szervezetbe jutott radioizotópok okozta lekötött effektív dózisegyenérték becsléséhez is. A mindennapi gyakorlatban a közegészségügyi és járványügyi laboratóriumok végeznek ilyen jellegű vizsgálatokat a különböző fertőző betegségek kórokozóinak kimutatására. A mérgezések diagnosztizálásában is nagy jelentősége van a vizsgálatoknak. (B. T.) → *ABV-támogatás*

exkrétumok: az emberi szervezet anyagcseretermékei, melléktermékei, ballasztanyagai. A belélegzett levegővel, az elfogyasztott élelmiszerekkel, italokkal és ivóvízzel, a beszedett gyógyszerekkel, élvezeti szerekkel a szervezetbe jutó hasznos és haszontalan (sugárzó, mérgező, valamint fertőző) anyagok az anyagcsere-folyamatban részben átalakulnak és felszívódnak, beépülnek a sejtekbe, szövetekbe, részben változatlanok maradnak és bizonyos szervekben, sejtekben vagy szövetekben felhalmozódnak, és valamilyen oszotpcio révén megkötődnek, deponálódnak, az ~kal kiürülnek. Az ~ban tehát megjelennek és meghatározhatók azok a káros anyagok, amelyek a szervezetbe inhaláció vagy inkorporáció útján jutottak be vagy az anyagcsere-folyamatban választódtak ki, illetve termelődtek, esetleg a szervezetet ért külső hatás (valamilyen ionizáló sugárzás) következtében alakultak ki. Az ~, mint a vizelet, a széklet, továbbá a különböző váladékok (mint az orr, a száj és a torok nyálkahártyájának váladékai) természetesen nem egyedüli hordozói a szervezetbe jutott káros anyagoknak és anyagcseretermékeknek. Kimutathatók a vérben, az emésztő- és a testnedvekben, a sejtekben és a szövetekben is. (B. T.) → *ABV-támogatás*

F

fakitermelő gépek: a műszaki gépek fakitermelésre és -megmunkálásra alkalmas csoportja. A keretfűrész (gatter) rendeltetése farönkök hosszanti vágása, gerenda és deszka készítése. A fűrészmunkát a fűrészkeretbe befogott és a forgattyús hajtórúd által kétirányú függőleges mozgásra kényszerített fűrészlapok végzik. Menethelyzetből munkahelyzetbe 1,5–2 óra alatt telepíthető, legfeljebb 60 cm átmérőjű rönkfa feldolgozására képes a végterméktől függően 50–85 m^3/nap teljesítménnyel. A benzinmotoros láncfűrész a fadöntés és -darabolás eszköze, egyhengeres, kétütemű benzinmotorral mechanikusan hajtott lánc. Teljesítménye fakivágás esetén 30–35 db/óra, fadaraboláskor 15–18 m^3/óra. A villamos ácsműhely-felszerelés (VÁM) a famegmunkálás gépesítésének és járulékos munkáinak, valamint a munkaterület megvilágításának eszköze. Fő tartozékai a villamos láncfűrész és körfűrész, állványos fúrógép, láncmarógép, gyalugép, transzformátoros hegesztő. A teljes felszerelés egy speciális szállítófelépítményen van elhelyezve, amely munkavégzéshez, tároláshoz a szállító járműről lemálházható. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

falu: lásd *település* (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

fatorlasz: a nem robbanó műszaki zár egyik formája; általában erdőszegélyeken, tisztásokon, erdőátvágásokban és az utakon készítik. A legalább 20 cm átmérőjű fákat a lezárandó irányra keresztben, csúcsukkal az ellenség felé kell dönteni. A fatörzsek döntési magassága 60–120 cm, a törzset nem választják el teljesen a tönktől, ezzel is nehezítve az elhúzásukat. A legalább 30 m mélységű ~ akadályozó hatása tovább erősíthető tüskésdrót és repeszhatású aknák telepítésével. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

fázisvezérelt rácsantenna: a csoportantennák elméletéből levezetett olyan antennakonstrukció, amely sok, akár több ezer egyforma elemi antennából álló sík felületet képez. Az egyes antennák táplálását amplitúdóban és fázisban külön-külön megoldva azt eredményezi, hogy a táplálás megfelelő megválasztásával az antenna karakterisztikája változtatható, a karakterisztika mozgatható anélkül, hogy az antenna síkját mechanikusan mozgatnánk. A gyakorlatban megépített ilyen konstrukciójú antennák elemi antenna helyett elemi adó-vevő-antenna egységet foglalnak magukban, amelyek vezérlését számítógéppel végzik. A több ezer elemből álló antenna esetén óriási kapacitású vezérlőrendszerre volna szükség, ezért ha a felületet olyan csoportokra osztják, amelyek egyforma vezérlést kapnak, jelentősen csökkenthető a vezérléshez szükséges számítástechnikai kapacitás anélkül, hogy ez jelentősen rontaná az egész antenna nagyfrekvenciás működését. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

fázisvonal: a katonai tevékenységek irányítására és összehangolására kijelölt vonal. Általában a kötelékek tevékenységi sávján áthaladó jellegzetes tereppontokon keresztül, a harc tervezése és megvívásának összehangolása szempontjából fontos tereptárgyak figyelembevételével kerül kijelölésre. A végrehajtó erők a ~on való áthaladást jelentik. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

fedélzeti személyzet nélküli repülő rendszer (Unmanned Aircraft System – UAS; vagy Remotely Piloted Aircraft System – RPAS): olyan távirányítású vagy programvezérelt (vagy a kettőt kombináló) merev vagy forgószárnyas légi jármű, amely a fedélzetén emberi személyzettel nem ellátott. A rendszerszemlélet miatt ideértjük a kapcsolódó földi távirányító rendszert, a földön helyet foglaló pilótát, az adatkapcsolatot és ennek feltételeit adó berendezést, továbbá az esetleges szenzorkezelő személyzetet is. Jellemzően az „unmanned" előtaggal ellátott angol terminológia utal a programvezérelt, esetleg autonóm; illetve a „remotely piloted" kezdetű meghatározás vonatkozik a folyamatos emberi irányítás (nem csupán felügyelet) alatt álló (emberi döntésen alapuló feladat-végrehajtás) légi rendszerekre. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

fedett terep: terepfajták azon típusa, ahol a magas növényfedezet (például erdő) és építmények (épületek, kerítések) a terep áttekintését gátolják, a mozgást akadályozzák. A ~ megkönnyíti a fedett megközelítést, elősegíti az álcázást és rejtést, ugyanakkor megnehezíti a tűzvezetést, a megfigyelést, a tájékozódást és a mozgásirány tartását. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

fedett tüzelőállás: a tüzérség azon tüzelőállásait nevezzük fedettnek, amely a tüzelőállásban elhelyezett harci-technikai eszközöket és a lövés jelenségeit (felvillanás, por, füst) elrejti az ellenség földi megfigyelői elől. A ~ rendelkezik fedezőgerinccel, ez általában egy domb. A különböző fedezékekhez fedezőmélység tartozik. (M. G.) → *tüzérség*

fedező erő: olyan kikülönített erő, amelyet egy nagyobb kötelék fedezőbiztosítási feladatainak ellátására hoztak létre. Összetétele függ a kiküldő kötelék nagyságától, feladatától a fedezőbiztosítás jellegétől, a végrehajtó kötelék típusától, a szemben álló fél várható tevékenységétől. Feladatát megoldhatja megfigyeléssel, felderítéssel, támadással, védelemmel, illetve ezek kombinációjával. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

fedezőbiztosítás: az erőmegóvás egyik eleme. Abból a célból szervezik, hogy megakadályozzák az ellenség felderítő-, diverziós-felderítő erőinek a csapatok működési, elhelyezési területeire történő kijutását, illetve földi ellenség váratlan rajtaütését, továbbá kedvező feltételeket teremtsenek a csapatok felvonulásához, harcuk sikeres megvívásához. A megoldandó feladatok és a csapatok tevékenységének jellegétől függően megkülönböztetünk menet-, harc- és nyugvásbiztosítást. A ~ szervei: *a)* A támadás, a találkozóharc során: az elővéd, az előőrs, az éljárőr, az oldalőrs, utóvéd. *b)* Védelemben az előretolt állás, a harcelőőrs, az oldalőrs (ha nincs a szárnyakon csatlakozó erő). *c)* Nyugvásban a nyugvásbiztosító osztagok, őrsök, tábori biztosító rajok. A tervezése és végrehajtása során figyelmet kell fordítani a fedező-biztosító erőkkel le nem zárt területek ellenőrzésére. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

fedezőgerinc: a tüzérség fedett tüzelőállásait az ellenség földi megfigyelése elől rejtő, a tüzelőállás előtt, az ellenség irányában található természetes tereptárgy (általában

domb). A ~ magassága és a tűzeszközök ettől való távolsága együttesen befolyásolja a fedezőmélységet és az átlőhetőséget (minimális lőtávolság). (M. G.) → *tüzérség*

fedezőmélység: a tűzeszköz ~e az a méterben mért távolság, amely az ellenség földi figyelőpontja fedezék feletti látósugarától a tűzeszköz szintjéig terjed. A ~et grafikusan vagy számolással kell megállapítani. Tűzeszköztípusonként eltérő, az eszközre jellemző szükséges ~ről beszélünk ahhoz, hogy a tüzelőállást fedett tüzelőállásnak tekintsük. (M. G.) → *tüzérség*

fedőcsoport: különböző előjelű (hosszú és rövid lövésekből álló) robbanópontok csoportja, amelyet ugyanazon emelkedési szöggel (irányzék- és szintezőállás) és azonos lő- (időjárási és ballisztikai) viszonyok mellett végrehajtott lövészet esetén kapunk. A valóságos rögzítőpont belövése folyamán a ~ lehet biztosított, ha a különböző előjelű megfigyelésekből (hosszú, illetve rövid lövések) legalább kettő azonos, illetve nem biztosított ~, ha valamelyik előjelű megfigyelésből (lövésből) csak egy, az ellenkező előjelű megfigyelésből (lövésből) viszont több is előfordul. (Sz. T.) → *tüzérség*

fedvény: speciális (tematikus) információkat tartalmazó réteg, amely hagyományos térképek esetén az alaptérképre felhelyezett átlátszó fóliát, digitális térképek esetén kiegészítő réteget, a földrajzi tér adatainak meghatározott logikai csoportját, halmazát jelenti. A ~ek mind a hagyományos térképi munka során, mind a térinformatikai elemzésekben különös jelentőséggel bírnak. A hagyományos térképek esetén az alaptérképre felhelyezhető átlátszó hordozó anyagon kialakított ~ek jelentik a grafikus tervezési modellteret. Kialakításuk szerint lehetnek manuálisan és számítógépes szerkesztéssel kivitelezettek. A ~ek alkalmazása segít az összetett információk tematikus osztályozásában, többféle döntési és cselekvési változat kialakításában, a feladatok végrehajtásának meghatározott időszakok szerinti ütemezésében. A térinformatikában alkalmazott ~ek logikailag összetartozó elemek kiválasztásával, meghatározott algoritmus szerinti leválogatásával vagy térbeli elhelyezkedésük és kapcsolataik alapján hozhatók létre. Ezek digitális rétegként jelennek meg, és az adatbázist kiegészítő kapcsolt információk egy vagy több sajátos szempontjára, témájára vonatkozó adatokat tartalmaznak. A katonai térinformatikai elemzések egyik leggyakrabban alkalmazott eszköze a fedvényanalízis, amely összetett elemzések sorozatából áll. Eredményeként a terep fedettségéről és a mozgást akadályozó tényezők együttes hatásáról (kombinált akadályvázlat) kapunk átfogó képet. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

fegyelmi jogkör: fegyelemsértés elkövetésének alapos gyanúja esetén a munkáltatói jogkört gyakorló köteles a fegyelmi eljárást határozattal megindítani. A szolgálati rend és fegyelem védelme, az elkövető nevelése, valamint másoknak a fegyelemsértéstől történő visszatartása érdekében a munkáltatói jogkört gyakorló által: *a)* feddés; *b)* megrovás; *c)* szigorú megrovás; *d)* alapilletmény csökkentése; *e)* kötelező várakozási idő meghosszabbítása; *f)* szolgálati viszony megszüntetése; *g)* lefokozás, fenyítés szabható ki. Az illetménycsökkentés mértéke legfeljebb 20%, időtartama legfeljebb 1 év lehet. (C. O.) → *katonai vezetés*

fegyver nélküli katonai szolgálat: a hadkötelezettségen belüli szolgálati kötelezettség egyik megjelenési formája. A ~i beosztásokat a kijelölt katonai szervezetek állománytáblái rögzítik. Az ilyen szolgálatot teljesítők a katonai eskü helyett fogadalmat tesznek. A fegyver nélküli szolgálat idő-

tartama azonos a fegyveres katonai szolgálat idejével. A fegyveres katonai szolgálat célja a nemzeti és szövetségi védelmi feladatok végrehajtása érdekében a hadkötelesek, önkéntesek kiképzése, felkészítése a katonai feladatokra és a honvédség védelmi képességének erősítése. A ~ célja a honvédség fegyverhasználat nélküli feladataiban történő közreműködés és az ehhez szükséges felkészítés. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

fegyvercső: a tűzfegyverek (lőfegyverek) egyik fődarabja, fő részegysége, a fegyver legfontosabb eleme; benne megy végbe a lövés folyamata. Felveszi a lőporgázok nyomását, lehetővé teszi, hogy a gáznyomás elsősorban a lövedéket gyorsítsa; a lövedék indulóirányát is megadja. A ~nek az a része, ahol a lövedék kirepül, a csőtorkolat, a másik vége pedig a csőfar, az utóbbi a lövés folyamata alatt szerkezetileg zárt. A csőfarban, amely a cső átlagos külső átmérőjénél vastagabb, ezért erősebb, helyezkedik el a lőszert befogadó töltényűr, a lövedék ezt követően az átmeneti kúpba fekszik be. A ~ lehet sima vagy huzagolt kialakítású. Nagy szilárdságú, ötvözött acélból, rendszerint egyetlen acélrúdból forgácsolva és kovácsolva készül. Szilárdsága önfeszítéssel, úgynevezett autofrettálással vagy béléscsövezéssel növelhető; az utóbbi gyártástechnológiai eljárást a nagy űrméretű ágyúcsöveknél alkalmazzák, ott a gáznyomást két vagy több egymásba helyezett cső veszi fel. A huzagolása: a csőfurat felületéből csavarvonalúan kimunkált hornyok összessége. Huzagoláson azt a műveletet értik, amikor a hornyokat a ~be bevágják. A kiemelkedések az ormozat, a hornyok a barázda. A huzagolás feladata a barázdákba sajtolódó lövedéket a hossztengelye körül, percenként 15 000–20 000 forgásra kényszeríteni, és ezáltal a röppályán stabilizálni. A huzagolás a megforgatáson kívül tömít is, mert megakadályozza a lőporgázoknak a lövedék körüli előreáramlását. A huzagolás vagy más néven csavarzat a lőirányba nézve lehet jobbos vagy balos. Általában jobb irányú, tehát a lövedéket a hossztengelye körül jobbra forgatja. A lövedék forgási szögsebességét a lövedéksebességen kívül a csavarzathossz határozza meg. Csavarzathossz: az a hosszúság, amelyen a huzagolás egyszer körbefordul a csőben; adott űrméret esetén a rövidebb csavarzathossz nagyobb menetemelkedést jelent, ami gyorsabb lövedékforgást eredményez. Lövegcsövekben úgynevezett progresszív huzagolást is szoktak alkalmazni. Progresszív huzagolás, progresszív csavarzat: a huzagolásnak az a fajtája, amelynek menetemelkedése nem állandó, hanem a csőtorkolat felé haladva egyre nő, ami a csőfuratot érő mechanikai igénybevétel egyenletesebbé tételét is szolgálja. Ez a nagy űrméretű, nagy tömegű lövedékek forgásba hozatalához szükséges. A huzagok számát és méreteit alapvetően az űrméret határozza meg. Az űrméret a ~ belső, illetve a lövedék külső átmérője. A huzagolt csőben az űrméret az ormozatok közötti távolság. Az űrméretet Magyarországon mm-ben, Nyugat-Európában a tüzérségi eszközökét általában cm-ben, egyebekét mm-ben, Angliában és Amerikában angol hüvelykben (2,54 mm) mérik. A sörétes puskák űrméretének jelzésére az a szám szolgál, amely azt mutatja meg, hogy mennyi 1 font (0,4536 kg) ólomból kiönthető, simafalú cső belső átmérőjével egyező golyók száma. A lövegeket – egyben a tüzérséget is – az űrméret alapján is osztályozzák, így különböztetnek meg könnyű-, közepes és nehéztüzérséget. A cső furatának erős szennyezettsége, alakváltozása vagy meghibásodása miatt megtorpanó lövedék csődudort, súlyosabb esetben a hirtelen megnövekvő gáznyomás keltette feszültség a cső szilárdságát lényegesen meghaladva csőrobbanást is okozhat. A lövéskor a csőfurat felülete összetett iránybevételű a mechanikai, a hő- és a vegyi hatások

együttesen kopást okoznak. A csőélettartam a ~nek lövésszámmal kifejezett használhatósági ideje, ez idő alatt a belőle kilőtt lövedékek szóródása és kezdősebessége az adott űrméretre megszabott határokon belül marad. A csőélettartam függ az űrmérettől, a lövedék kezdősebességétől, a tűzgyorsaságtól, a tűzütemtől, a cső anyagától és megmunkálásától, a töltény alakjától, a hajítótöltet tulajdonságaitól és a karbantartásától. Az űrméret és az igénybevétel növelésével a cső élettartama csökken. A nagy tűzgyorsaságú fegyverek csövét a túlzott felmelegedéssel szemben hűteni kell. Kezdetben vízzel hűtést vízzel oldották meg, később a csövön kialakított hűtőbordás segítségével növelték a hűtési felületet ezzel a hűtési sebességet. (S. I.) → *haditechnikai támogatás*

fegyveres erő: az államok biztonsága, területük, szuverenitásuk, értékeik védelmére, érdekeik érvényesítése céljából ~ket tartanak fenn. A ~k összetétele az állam globális, illetve regionális érdekérvényesítő szándékától, veszélyeztetettségétől és gazdasági lehetőségeitől függően szárazföldi, légi és űrvédelmi, haditengerészeti haderőnemeket, stratégiai elrettentő erőket, légideszant-csapatokat, tengerészgyalogságot, különleges műveleti erőket, nemzeti gárdát stb. tartanak fenn és készítenek fel alkalmazásra. Magyarország fegyveres ereje a Magyar Honvédség. A Magyar Honvédség alapvető feladata Magyarország függetlenségének, területi épségének és határainak katonai védelme, nemzetközi szerződésből eredő közös védelmi és békefenntartó feladatok ellátása, valamint a nemzetközi jog szabályaival összhangban humanitárius tevékenység végzése. A Magyar Honvédséget reprezentálják a szárazföldi és légierő-kötelékek, mint haderőnemek. (C. O.) → *katonai vezetés*

fegyveres erő irányítása: a ~át az adott ország legfelsőbb törvényi döntéshozó szervezete (Parlament, Duma, Szejm stb.), legfőbb közméltóság (elnök, király, kancellár stb.) és a regnáló kormánya, a védelmi (honvédelmi, hadügy) minisztériuma irányítja az ország érvényes Alkotmánya/Alaptörvénye szerint. A fegyveres erők feletti civil kontrol civil irányítási jogkört jelent. A Magyar Honvédség irányítására – ha nemzetközi szerződés másként nem rendelkezik – az Alaptörvényben és sarkalatos törvényben meghatározott keretek között az Országgyűlés, a köztársasági elnök, a Honvédelmi Tanács, a Kormány, valamint a feladat- és hatáskörrel rendelkező miniszter jogosult. A Magyar Honvédség főparancsnoka Magyarország Köztársasági Elnöke. A Magyar Honvédség működését a kormány irányítja. A honvédelmi miniszter felelős a honvédelmi feladatok végrehajtásáért, a honvédség irányításáért és vezetéséért szakminiszterként. (C. O.) → *katonai vezetés*

fegyveres erő vezetése: a fegyveres erőket a legfelsőbb katonai testület (Vezérkari Főnökök Bizottsága; hadműveleti parancsnokságok; a haderő vezérkari főnöke, haderőnemi főnökök, illetve egyes államokban a védelmi miniszter [Németország]) vezeti. Magyarországon a honvédelemért felelős miniszter a honvédség irányítását személyesen, szakirányítását a közigazgatási államtitkár útján, vezetését – valamint a katonai szakterület vonatkozásában, jogszabályban meghatározott körben szakirányítását – a Honvéd Vezérkar főnöke útján látja el kormányrendeletben meghatározott feladatrend szerint. (C. O.) → *katonai vezetés*

fegyveres erőszak: a szemben álló fél (ellenfél) kényszerítésének, cselekvésképtelenné, illetve ártalmatlanná tételének szélsőséges, végső módja, amely fegyver, fegyveres erő alkalmazását, illetve a vele való fenyegetést feltételezi. Nemzetközi jogi és katonai

értelemben az államközi vagy rendszerközi viszonyt érintő célok elérésének, érdekek érvényesítésének fegyveres erővel való kikényszerítése (arra tett kísérlet) egy állammal, államcsoporttal, koalícióval szemben. Az ENSZ Alapokmánya a nemzetközi erőszaktétel tilalmának keretein belül tartalmazza mindenekelőtt a ~ tilalmát, viszont jogszerűnek ismeri el ideiglenes intézkedésként, önvédelem esetén, fegyveres támadással szemben, sőt a Biztonsági Tanács meghatározott esetekben fegyveres fellépést rendelhet el. Az ENSZ azonban nem háborút indít az ilyen értelmű ~kal, hanem háborút akadályoz meg, illetve véget vet a háborúnak, érvényt szerez a háború tilalmának, békét teremt. A nemzetközi jog szerint jogtiprás nélkül egy állam sem léphet fel fegyveresen a másik ellen. A fegyveres erők és testületek tagjai meghatározott esetekben fegyverhasználatra jogosultak, bizonyos megelőző intézkedések után, akár önvédelemből, akár feladataik teljesítése közben, egyébként nem háborús körülmények között is. – Az igazságos és igazságtalan háborúk kategóriáiban való gondolkodás az előbbiek esetében jogszerűnek, megengedettnek, sőt kötelezőnek minősíti a ~ot. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

fegyveres felkelés: az elnyomott közösségek, rétegek, nemzetiségek, etnikumok egy adott országon belüli harca az államhatalom, a kormány ellen, a hatalom megragadása, az ország függetlenségének kivívása érdekében. Ez különbözteti meg a ~t a lázadástól, az összeesküvéstől és a kis fegyveres csoport által kirobbantott puccstól. A ~ olyan időpontban győzhet, amikor az elnyomott társadalmi csoportok elszánták magukat a harcra, tetteket követelnek, vezető élenjáró erőinek aktivitása erősen megnőtt, ugyanakkor a másik oldalon bizonytalanság, ingadozás mutatkozik. A magyar történelem során ~ek voltak a Bocskai, Thököly és Rákóczi vezette mozgalmak, az 1956-os események. Nagy szerepet játszott a ~ a francia polgári forradalmakban, vagy 1905-ben és 1917-ben Oroszországban. A ~ alternatívája a hatalom megragadásának, az ország függetlenségének megszerzése, kivívása békés úton. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

fegyveres katonai szolgálat: az Alaptörvény alapján a hadkötelezettség részkötelezettsége a katonai szolgálati kötelezettség, a fegyveres erőben a katonai szolgálat teljesítésének alapvető formája, amelyet a fegyveres erő katonai állománya önkéntes jelentkezés vagy a hadkötelezettség alapján – a katonai szervezetek állományában – teljesít. A fegyveres sorkatonai szolgálat időtartama országonként eltérő, általában 6–24 hónap. A tartalékos ~ időtartama, szintén országonként változik, általában 2–10 hónap. A ~ot teljesítő állampolgárok katonai esküt tesznek. Ez a szolgálat a 20. század közepéig egyet jelentett a katonai szolgálattal. Az 1960-as évektől azonban egyre több országban vezették be – a szolgálati kötelezettség másik formájaként – a fegyver nélküli katonai szolgálatot, sőt a katonai szolgálat mellett a polgári szolgálatot is. Magyarországon a fegyver nélküli katonai szolgálatot 1977-ben, a polgári szolgálatot 1989-ben vezették be. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

fegyveres konfliktus: katonai konfliktus; az államok közötti ellentétek, nézeteltérések megoldásának szélsőségesen éles formája, amelyre a fegyveres erők kétoldalú alkalmazása a jellemző. A ~ nem azonos a háborúval, nála jóval kisebb intenzitású, mind méreteiben, mind tartalmában, mind a benne részt vevő erők tekintetében. A ~ok államok közötti ellentétek talaján keletkező fegyveres határsértések, katonai provokációk és különböző méretű fegyveres összetűzések (incidensek), az államon belüli katonai puccsok, fegyveres zavargások, amelyek

ürügyül szolgálhatnak a háború kirobbantásához. A ~ közös vonása a háborúval, hogy mindkettő a fegyveres erők segítségével kívánja megoldani az államok közötti ellentmondásokat. A konfliktuskezelés elhúzódása, a nézeteltérések fokozódása, a fegyveres erők egyre nagyobb mérvű bevonása a ~t háborúvá szélesítheti ki. Belső társadalmi feszültségek szélsőséges esetben is ~ok kialakulásához vezethetnek. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

fegyveres küzdelem: a háború sajátos ismérve, lényegének megnyilvánulása. Háborúban a szemben álló felek közötti küzdelem fő formája; az egyes társadalmi csoportoknak, államoknak, államcsoportoknak meghatározott politikai és gazdasági célok megvalósításáért folytatott erőszakos tevékenysége, katonai szervezetekkel, eszközökkel és meghatározott tervek szerint. A ~ menetétől, kimenetelétől döntő mértékben függ a háború általános politikai céljainak elérése. A ~ célját minden helyzetben a politikai törekvések határozzák meg; ezek döntő mértékben befolyásolják a ~ jellegét, feladatait, megvívásának módját, méreteit, intenzitását és feszítettségét. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

fegyverkiadási könyv: fegyverzeti anyagok nyilvántartására szolgáló, a fegyveranyagnak a tárolóhelyéről (fegyverraktár, -szoba, -szekrény, -láda) szolgálati célból személyhez kötött felvételének körülményeit rögzítő szolgálati okmány. (Cs. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

fegyverletétel: a megadás; a hadviselő felek között az ellenségeskedések beszüntetésére vonatkozó megállapodás. A kapitulációt a szemben álló felek katonai parancsnokai kötik, s ha az, feltétel nélküli megadás (teljes kapituláció), a magát megadó haderő nem szabhat feltételeket. Az 1907. évi IV. hágai egyezmény szerint a kapitulációra vonatkozó megállapodásoknak figyelemmel kell lenniük a „katonai becsület" szabályaira. (L. T.) → *hadijog*

fegyvernem: a haderőnem része, a csak rá jellemző (például lövész, tüzér stb.) alapfegyverzettel és harceszközökkel felszerelt alegységeket, egységeket és magasabbegységeket foglalja magában. Minden ~nek sajátos harctevékenysége, tehát saját harcászata van, és meghatározott harcászati és hadműveleti-harcászati feladatok megoldására hivatott. A 20. századig csupán három (klaszszikus) ~: a gyalogság, a lovasság és a tüzérség vívta a harcot. Ezt követően az új haditechnikai eszközök létrehozásával, valamint a harc és a hadművelet módjának megváltozásával új ~ek születtek, például *a)* a szárazföldi csapatoknál: gépkocsizó (gépesített) lövészcsapatok, harckocsicsapatok, rakétacsapatok, légvédelmi csapatok, légideszantcsapatok; a légvédelmi csapatoknál: légvédelmi rakétacsapatok, harcászati repülőcsapatok, repülő- és rádiótechnikai csapatok; *b)* a légierőnél: bombázórepülők, vadászbombázó-repülők, vadászrepülők, felderítőrepülők, valamint szállítórepülők és helikopterek; *c)* a haditengerészeti flottánál: tengeralattjárók, haditengerészeti repülők, parti rakéta-tüzércsapatok és tengerészgyalogság. A fegyvernemek szükségszerű kialakulásával együtt jött létre az összfegyvernemi harc, amely során a fegyvernemek és szakcsapatok egymással szoros együttműködésben, egymásra szinergikusan hatva vívják meg harcukat. A ~ek – hasonlóan a szakcsapatokhoz – csapatnemekre oszthatók, amelyek további specializációt jelentenek mind fegyverzetben, mind alkalmazásban (szakharcászatban), mind szervezetben (például a lövészcsapatok esetében megkülönböztethetünk gépesített, gépkocsizó, könnyű, ranger-típusú lövészeket stb. mint csapatnemeket). (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

fegyvernemi jelzés: az egyenruhán viselt szimbólum a szakmai végzettséget, illetve a fegyvernemi hovatartozást fejezi ki. A rendszeresített fegyvernemi jelvények, jelzések: tábornok, légvédelmi lokátoros, repülő, elektronikai harcász, térképész, egészségügyi, felderítő, tábori lelkész (csillag), tábori lelkész (kereszt), tüzér, zenész, informatikai, hadihajós, mérnök, technikus, gépkocsiszállító, harckocsizó, gépesített lövész, vegyivédelmi, légvédelmi tüzér, Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, híradó, hadtáp, jogi- és igazgatási, közlekedési, műszaki, pénzügyi, koronaőr, palotaőr. A ~ek viselési rendje: fegyvernemi jelvényt, jelzést a köznapi, társasági zubbonyon, posztóköpenyen kell viselni. A honvéd tisztjelöltek a fegyvernemüknek, a tényleges állomány pedig szakmai végzettségének megfelelő jelvényt visel. Ennek megfelelően: *a)* tábornoki ezüstszínű tölgy- és babérágat visel a tábornok a köznapi és társasági parolin; *b)* tábornoki hímzett aranyszínű tölgyfalombot visel a tábornok a posztóköpenyen; *c)* tábornoki hímzett aranyszínű stilizált címert visel a tábornok a posztóköpeny ujján, közvetlenül a rendfokozati jelzés felett; *d)* aranyszínű fegyvernemi jelvényt visel: da) a főtiszt, tiszt, zászlós a köznapi és társasági parolin, valamint a posztóköpeny paroliján, a hadihajós állomány a hadihajós társasági zubbony hajtókáján, db) a Díszzászlóalj és a katonazenekarok főtisztje, tisztje és zászlósa a díszelgő parolin és a díszköpeny paroliján, dc) a Honvéd Koronaőrség teljes állománya a díszelgő parolin és a koronaőri köznapi zubbony paroliján, dd) a Honvéd Palotaőrség főtiszt, tiszt, zászlós állománya a díszelgő parolin, a palotaőri köznapi zubbony és a palotaőri díszköpeny paroliján; *e)* ezüstszínű fegyvernemi jelvényt visel: ea) az altiszt a köznapi és társasági parolin, valamint a posztóköpeny paroliján, a hadihajós állomány a hadihajós társasági zubbony hajtókáján, eb) a Díszzászlóalj altiszti és szerződéses legénységi állománya, továbbá a katonazenekarok altisztje a díszelgő parolin és a díszköpeny paroliján, ec) a Honvéd Palotaőrség altiszti és szerződéses legénységi állománya a díszelgő parolin, a palotaőri köznapi zubbony és a palotaőri díszköpeny paroliján. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

fegyvernemi szín: az azonos fegyvernembe tartozó katonák könnyebb elkülönítésére szolgál. Leggyakrabban a rendfokozati jelzés alapszíne, de előfordulhat más ruhadarabon is. A ~ megjelenése a 19. század végén és a 20. század elején következett be. Több tényező is közrejátszott a kialakulásában. A korábbi évszázadokban a hadseregek minél színesebben öltözködtek, hogy már messziről is meg lehessen különböztetni a harcoló feleket, másrészt a füstös lőpor miatt a csatatereken állandó félhomály uralkodott. A füst nélküli lőpor alkalmazása ez utóbbi problémát kiküszöbölte. A másik „pozitív” hatása a lőtávolság megugrása lett, így már viszonylag messziről is lehetett pontos, célzott lövéseket leadni. Így a színes egyenruhák napjai leáldoztak a csatatereken. Ugyanakkor, hogy mégis meg lehessen különböztetni a különféle fegyvernemi katonákat egymástól, bevezették a ~eket. Ez egy kis színes anyagdarab az egyenruhán, meghatározott helyen és méretben, a hozzá rendelt jelentéssel. A Magyar Honvédség ~ei és a hozzájuk tartozó fegyvernemek, állománykategóriák: sötétkék: hadihajós; fehér: felderítő; „lövész” zöld: gépesített lövész; világoskék: repülő tábornok, repülő, légierő; acélzöld: műszaki, vegyivédelmi, pénzügyi; fekete: harckocsizó, tábori lelkész; búzavirágkék: informatikus, híradó, elektronikai harcász; skarlátpiros: tábornok, tüzér, légvédelmi tüzér, légvédelmi lokátoros, zenész, díszelgő (díszzászlóalj), katonai rendész, koronaőr; kármin: hadtáp, térképész, mérnök, technikus, jogi és igazgatási, egészségügyi, gépkocsiszállító, közlekedési,

KNBSZ, logisztika; palack zöld: palotaőr. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

fegyvernemi tiszti iskolák: az egyre feszültebbé váló nemzetközi helyzet Magyarországon is hatalmas hadseregfejlesztést követelt meg. Ennek megfelelően, 1949–1951-ben 16 ilyen tanintézet jött létre: Bem Légvédelmi Tüzér Tiszti Iskola, Budapest; Dózsa Lövész Tiszti Iskola, Pécs; Kilián György Repülő Hajózó Tiszti Iskola, Szolnok; Kossuth Tüzér Tiszti Iskola, Budapest; Petőfi Politikai Tiszti Iskola, Budapest; Rákosi Páncélos Tiszti Iskola, Tata; Táncsics Műszaki Tiszti Iskola, Szentendre; Vasvári Repülő Műszaki Iskola, Budaörs; Zalka Máté Híradó Tiszti Iskola, Budapest; Ságvári Hadtáp Tiszti Iskola, Budapest (1949. X. 1.); Gépkocsi és Traktor Tiszti Iskola, Budapest (1950. V. 1.); Egészségügyi Tiszti Iskola, Budapest (1950. X. 15.); Sporttiszti Iskola, Budapest; Tolmács Tiszti Tanfolyam, Budapest (1950. XI. 1.); Gábor Áron Tüzér Technikus Tiszti Iskola Budapest és Térképész Tiszti Iskola, Budapest (1951. IX. 15.). Ezeket – a Kossuth Tüzér és Tüzértechnikus Tiszti Iskola, a Zalka Máté Híradó- és a Műszaki Tiszti Iskola, valamint a szolnoki Kilián György Repülő Hajózó Tiszti Iskola kivételével 1957. március 21-ével felszámolták, illetve összevonásukkal 1957. március 1-jén megkezdte működését az Egyesített Fegyvernemi Tiszti Iskola, 1957 őszétől Egyesített Tiszti Iskola. Lásd *Egyesített Tiszti Iskola.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

fegyverszünet: célja az ellenségeskedések felfüggesztése határozatlan vagy meghatározott időre, ám nem szünteti meg a hadiállapotot a hadviselő felek között. A hadiállapot annak a hadviselőkre, illetve semlegesekre vonatkozó minden következményével együtt továbbra is fennáll. Ezeket a jellemzően rövid ideig tartó, helyi megállapodásokat széles körben alkalmazták a halottak és a sebesültek harctéren való felkutatása és összegyűjtése céljából. Az érvényesen létrehozott ~ önkényes megsértése háborús bűncselekménynek minősül. (L. T.) → *hadijog*

fegyvertánc: tágabb értelemben mindazon táncok elnevezése a szakirodalomban, amelyeket valamely fegyverszerűen használt eszközzel (kard, fokos, balta, bot stb.) járnak, illetve a ma használatos eszközt korábban fegyver helyettesíthette. Kifejezetten férfitánc. A világ minden részén találkozunk ~cal. Korai virágzásukról az antik tánckultúra emlékei éppúgy tanúskodnak, mint a germán tánctörténet első adatai. Európában többféle ~maradvány is előfordul: *a)* a kötött szerkezetű csoportos, úgynevezett lánckardtáncokban a kard vagy más eszköz (fakard, bot, abroncs) a táncosok láncszerű összekapcsolódását szolgálja; *b)* a mórok és a keresztények harcát jeleníti meg a középkor óta sokat emlegetett moreszka; *c)* az úgynevezett mutatványos, ügyességi ~ok a legszélesebb körben elterjedtek. Ezek a fegyverkezelés egyetlen mozzanatából – a földre tett eszköz körüli táncolásból vagy az eszköz láb alatti átkapkodásából – állnak. A kelet-európai népek kötetlen ~aiban gyakoriak a párbajszerű mozzanatok. A magyar tánckincsből a történeti hajdútánc és az ennek maradványait őrző eszközös pásztortáncok, valamint a bodnártánc tartoznak ide. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

fejlesztés: általánosan értelmezve a ~ az ember, a közösség, a társadalom, az állam, a rendszerek létének és működésének jobbá és hatékonyabbá tételét jelenti. Eredetileg gazdasági prosperitást, a jobb lehetőség kihasználására fókuszált. Napjainkra kibővült a fogalom használati köre, értelmezett a kormányzati, oktatási, környezeti,

tudományos és emberi/humán dimenziókban is. A ~ általában közép- és hosszú távon fejti ki tartós hatását. Fejlesztési terv olyan tudatos, előre tervezett cselekvések összessége, amely az adott földrajzi és funkcionális terület képességeit és kapacitásait jobbá, versenyképesebbé, élhetővé teszi. Általában az államépítési feladatok során jelentkező fogalom és feladat, amely kialakítása a kölcsönös egyetértésen és megértésen alapulva helyi közösségek, a befogadó nemzet, valamint a támogató nemzetközi közösség szereplőinek feladata. Fejlesztési projekt általában a fejlesztési tervben megjelenő egyes elemek konkrét megvalósításának folyamata a tervezéstől a kivitelezésen és az üzembe helyezés az átadásig és a pénzügyi lezárásig terjed. Általában közép- és hosszú távú hatásokat kiváltó projekteket nevezzük fejlesztési projektnek. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

fel nem robbant robbanószerkezet: a rendeltetésének megfelelően kilőtt, telepített, iniciált, azonban nem megfelelően elműködött, nem detonált robbanószerkezet, lőszer, akna, töltet stb. gyűjtőneve. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

feladat: 1. A katonai szervezeti célok teljesítése érdekében az egyénre háruló kötelezettség, ~, amelyet ma (nemigen autentikusan) küldetésnek, missziónak fogalmaznak meg. A katonák feladata a beosztásukból eredő vállalt kötelezettség. A katonák vonatkozásában a ~ parancs, utasítás, intézkedés formájában kerül meghatározásra. **2.** A szervezet előtt álló cél elérése érdekében a parancsokság által az alárendeltek részére tömören megfogalmazott elvárás, tevékenység. Annak a pontos meghatározása, kinek, mit mikor, milyen sorrendben és hogyan kell megtennie meghozott döntés sikeres végrehajtása érdekében. (C. O.) → *katonai vezetés* (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

feladatkultúra: feladat típusú kultúra a csoportmunkában rejlő erőket kihasználó szervezeti kultúra, amelyben inkább a szakmai tudás, mint a tekintély, illetve a hierarchiában elfoglalt hely számít; olyan négyzethálóhoz hasonlítható, amelynek bizonyos szálai erősebbek. (C. O.) → *katonai vezetés*

feladattisztázás: a kapott művelet, illetve harcfeladat pontos megértése érdekében a parancsnok és törzse tanulmányozza az általános helyzetet: *a)* az elöljáró parancsnok elgondolását a megoldandó műveletre vonatkozólag: azaz tanulmányozzák a szemben álló felet, azt, hogy milyen sorrendben kíván felszámolni, hogy hová helyeződik a súlypont (főcsapás, főerőkifejtés), hogy hogyan épül fel a harcrend, és hogy milyen befolyást gyakorol az a saját feladatra; *b)* a saját kötelék feladatát: helyét, szerepét az elöljáró kötelékben (tevékenységmutatóit, azt, hogy milyen ellenséget kell felszámolni, valamint a feladat megoldását befolyásoló tényezőket); *c)* a feladat végrehajtásához rendelkezésre álló erőket, eszközöket: megerősítő, támogató erőket; *d)* szomszédok feladatait: hogy azok milyen hatással vannak a kapott feladat végrehajtására; *e)* civil-katonai, rendészeti együttműködés lehetőségét: milyen kapcsolati lehetőség adott a műveleti területhez kapcsolódó civil szereplőkkel. A ~ során az elöljáró intézkedésének elemzéséből következtetéseket vonnak le, amelyekre alapozottan meg kell érteni: *a)* az elöljáró szándékát, célját, valamint az elöljáró kötelék feladatát; *b)* a szemben álló fél állományának csoportosítását, szándékát, szervezettségét; *c)* az elöljáró műveleti tevékenységének elgondolását; *d)* a saját szervezetnek az elöljáró kötelékében elfoglalt helyét, szerepét, küldetését és lehetőségeit; *e)* a fenyegető veszélyeket, kockázatokat az ellenség, a terep és az időjárás tekintetében; *f)* a civil-katonai (CIMIC) kapcsolati lehetőségeket a műveleti területhez kapcsolódó polgári szerep-

lőkkel; *g)* a felelősségi terület határait, főbb befolyásoló tényezőket; *h)* a fenyegetettség főbb tényezőit. A ~ végső fázisában a parancsnok közvetlen helyetteseivel áttekinti azokat a főbb tényezőket, amelyek kritikus információkat igényelnek, egyben megalapozzák az előzetes elgondolás (előzetes parancsnoki szándék) kialakítását, a parancsnoki útmutató kialakítását, az időszámvetést és az előzetes intézkedés kiadását. (C. O.) → *katonai vezetés*

félaktív önirányítás: az irányított lövedékek, rakéták célra irányításának egyik módja. Lényege, hogy a célt valamilyen besugárzással, megvilágítás útján jelölik ki, és ezt a lövedék (rakéta) célba csapódásáig folyamatosan fenntartják. A célról a besugárzás a lövedék keresőfejéhez jut, amely érzékelve azt, módosítja pályáját a cél irányába. Leggyakoribb példái a lézeres célmegvilágítás (például coprehead lőszer) és a lokátorral besugárzott cél. (Sz. T.) → *tüzérség*

felderítés: a (katonai) ~ az ellenség vagy a potenciális ellenség tevékenységéről és erőforrásairól, katonai erők és eszközök alkalmazásával, figyeléssel, illetve más érzékelési (aktív és passzív) módszerekkel történő információgyűjtés, továbbá bizonyos területre (műveleti tér) vonatkozó meteorológiai, vízrajzi vagy földrajzi (geoinformációs) adatok megszerzésére irányuló (harc-) feladat (küldetés vagy rendeltetés). Megjegyzés: jellegzetes helyszínekről, létesítményekről vagy emberekről gyűjtött információ megszerzésének összpontosított módszere. A ~i feladatokat nemcsak felderítőalakulatok hajthatnak végre, hanem a saját feladataik végrehajtása során a haderő más elemei is végrehajthatják. A ~ az összhaderőnemi műveleti területen, a folyamatban lévő vagy elkövetkező hadműveletek támogatása érdekében, az ismert és potenciális ellenféltől, valamint nem szövetséges szereplőktől meghatározott információ megszerzését jelenti. Időben és térben azonban korlátozni kell, hogy megfeleljen a meghatározott igényeknek. Vizuális megfigyeléssel vagy más észlelési módszerekkel gyűjt eredményeket, hogy az igénylő részére biztosítsa a sajátos információ megszerzését. (H. H.) → *felderítés*

felderítés aktivitása: a NATO-doktrínák megjelenéséig felderítéssel szemben támasztott egyik követelményként került megfogalmazásra (szovjet hatásra R. G. Szimorjan – Sz. V. Grisin), arra utalt, hogy a felderítést tervező, szervező parancsnokok és törzseknek, valamint a végrehajtó alegységek állandóan törekedniük kellett a szükséges adatok bármilyen körülmények között történő megszerzésére. (H. H.) → *felderítés*

felderítés alapelvei: *a)* Hozzáférhetőség: azt jelenti, hogy a felderítőtörzsnek és a felhasználók körének mindenkor biztosítani kell a hozzáférést minden fontos információhoz, adathoz. Kijelenthető, hogy a keletkezett felderítési információ értéktelenné válik, ha a tájékoztatás nem megfelelő, vagy a felhasználó nem jut időben hozzá. *b)* Megosztás: a felderítési információk megosztása érdekében olyan szabályozott eljárásokat alakítanak ki, amelyek lehetővé teszik a fokozott biztonsági előírások betartása mellett, az információk igényeknek megfelelő, időben történő terjesztését. Az információforrást a szükséges mértékben védik, ezért a terjeszthetőség érdekében a konkrét felderítési információt meg kell tisztítani a forrásra utaló adatoktól. *c)* Reagálóképesség: azt jelenti, hogy a felderítőtörzs folyamatosan figyelemmel kíséri a parancsnok felderítéssel szemben támasztott követelményeit, az alárendeltek és más felhasználók felderítési igényeit. A felderítőrendszer, a rendelkezésre álló adatszerző képesség függvényében, a kialakított fontossági sorrendnek

megfelelően, a biztonsági intézkedések szigorú betartásával folyamatosan készen áll az akár újonnan jelentkező felderítési igények kielégítésére. *d)* Rugalmasság: a felderítés szempontjából azt jelenti, hogy a felderítőtörzseknek olyan átfogó képet kell alkotniuk, amely aktuális, lényegre törő, és az igényeknek megfelelően fókuszált felderítési információ biztosítására képes. Ennek teljesítése olyan felderítőstruktúrát követel meg, amely támogatni tudja a felderítésen alapuló műveleteket. *e)* Együttműködési képesség (interoperabilitás): alapelve azt a követelményt határozza meg a felderítőrendszerre vonatkoztatva, hogy az azonos, vagy kompatibilis eljárások, hálózatok és rendszerek szükségesek a felderítőrendszer horizontális és vertikális összetevőinek koordinált működtetése, a felderítési ciklus fázisainak támogatása érdekében kiemelten fontos feladat. A rendelkezésre álló források gazdaságos felhasználása, a kölcsönös támogatás biztosítása, valamint a szükségtelen duplikáció elkerülése érdekében a felderítőeszközök, adatforrások üzemeltetését központilag koordinálják. *f)* Átfogó jelleg: értelmében a teljes felderítőrendszernek mindenre kiterjedőnek kell lennie. Részrehajlás-, előítélet- és torzításmentesen kell megmutatnia a komplex műveleti környezet különböző elemei közötti összefüggéseket (holisztikus szemlélet). A helyzetet célszerű a kulcsszereplők perspektívájából is megvizsgálni, ezzel is növelhetővé válik az értékelések prediktív jellege. (H. H.) → *felderítés*

felderítés elleni rendszabályok: valamely személy, terv, művelet, alakulat vagy létesítmény elleni ellenséges felderítés, valamint információkiszivárgás megakadályozására irányuló intézkedések és rendszabályok. (H. H.) → *felderítés*

felderítés elleni védelem (elhárítás): az ellenséges hírszerző szolgálatok, hírszerző szervezetek, illetve a kémkedéssel, szabotázzsal, felforgatással, terrorizmussal foglalkozó egyének által a biztonságot veszélyeztető tevékenységek felderítésére, ~ára irányuló tevékenységek. A nemzetbiztonsági szolgálatok által végzett ilyen irányú tevékenységet ~nak nevezzük. Megjegyzés: az elhárító tevékenység célja, hogy minden körülmények között a védekező és támadó rendszabályok kombinációjával megvédje a személyi állományt, az információt, a terveket és erőforrásokat. További célja, az információ biztosítása és a kialakult helyzet megértése, hogy a kiváltságos információt titokban, a felszerelést biztosítva és a személyi állományt biztonságban tartsa. A ~nak kezdeményező és megelőző jellegűnek kell lennie. A ~ egy olyan felderítési funkció, amely a parancsnokoknak minden szinten biztosítják a fenyegetés, a sebezhető pontok és kockázatok részletes megértését annak érdekében, hogy a biztonsági rendszabályok területén kellően alátámasztott döntéseket hozzanak. (H. H.) → *felderítés*

felderítés érdekeltségi körzete: a felderítés felelősségi körzetén túl, a parancsnok által meghatározott, általában földrajzilag körülhatárolható terület, amelyről a parancsnok felderítési adatok megszerzését szükségesnek tartja. Amennyiben ez meghaladja a felderítés felelősségi körzetét, a magasabb parancsnokságtól vagy nemzeti felderítőszervezetektől igényli a szükséges felderítési adatokat. A ~ére vonatkozó adatokat, információkat, felderítési információkat az elöljáró katonai szervezet, a szomszéd alakulatok, illetve más az adott területen működő források biztosítják. A parancsnoknak általában szüksége van a felderítés felelősségi körzeteihez csatlakozó területekről is felderítési adatokra. Feltétlenül szükséges megfelelő információkkal rendelkezni, ha az el-

lenség a csatlakozó területeket megszállta, tevékenysége veszélyezteti, vagy kihat a feladat végrehajtására. Az érdekeltségi körzet magában foglalja a felderítés felelősségi körzetét és azt a területet, amelyet a parancsnok ezen kívül fontosnak ítél. Az adott szintű kötelék érdekeltségi körzete hagyományos műveletek esetén általában megegyezik a magasabb elöljáró felderítés felelősségi körzetével. A ~nek nem kell feltétlenül földrajzilag is kapcsolódnia a műveleti területhez. (H. H.) → *felderítés*

felderítés felelősségi körzete (sávja): a parancsnok részére az elöljáró rendszerint meghatározza a ~ét. A ~ függ az ellenségről rendelkezésre álló adatoktól, a tereptől és az időjárástól. Általános szabályként megfogalmazható, hogy a ~ az a földrajzilag körülhatárolható terület, amely az adott katonai szervezet működési körzetének határain túl, a rendszeresített felderítőeszközök hatótávolságáig tart. A ~én kívül eső területekről az elöljáró és a szomszédok felderítőtörzsei adnak felderítési adatokat. (H. H.) → *felderítés*

felderítés folyamata: azokat az egymást követő fázisokat és tevékenységeket foglalja magában, amelyek szükségesek a műveletek tervezése és vezetése során a parancsnok felderítési követelményeinek kielégítéséhez. Ezek az egymást követő fázisok, ciklikus jellegűek, mivel a ~ában az újraértékelés és a naprakészség a parancsnok folyamatosan jelentkező igénye. (H. H.) → *felderítés*

felderítés főerőkifejtése: a katonai felderítés erőinek eszközeinek összpontosított alkalmazása egy meghatározott körzetben, irányban vagy szakaszon az ellenség főcsoportosításának felderítése érdekében. Megjegyzés: helyét valamennyi műveletben a parancsnok elhatározása dönti el. (H. H.) → *felderítés*

felderítés időszerűsége: a katonai felderítés egyik jellemzője. Az értékelt felderítési információkat a parancsnok által meghatározott határidőre kell biztosítani. Ez gyakran okoz feszültséget a gyorsaság, a minőség és az átfogó jelleg között. A legjobb értékelt felderítési információ is haszontalan, ha az esemény bekövetkezte után érkezik, ezért az időszerűség különösen fontos. Megjegyzés: a felderítésnek az értékkel bíró információ legkésőbbi (továbbítási) időpontjáig kell a szükséges információkat megszerezni, ezért a rendelkezésre álló felderítőerők, eszközök (a teljes felderítőrendszer) működését úgy szabályozzák, hogy a műveletek megtervezéséhez, megszervezéséhez és vezetéséhez nélkülözhetetlen információk időben álljanak a felhasználók rendelkezésére. (H. H.) → *felderítés*

felderítés jellemzői: *a)* A parancsnok által meghatározott: a hatékony felderítés körülményeinek megteremtése a parancsnok alapvető kötelessége. A hatékony felderítés a parancsnok által vezetett folyamat. A parancsnokoknak határozza meg a prioritásokat, vezeti a felderítést, úgy, hogy az megfeleljen a hadműveleti követelményeknek és a felderítés illeszkedjen a művelei tervekbe. A felderítőtörzsek feladata az adatgyűjtés, ezek feldolgozása és az értékelt felderítési információk előállítása és terjesztése. *b)* A felderítés együttműködésen alapul. A modern felderítés rendelkezik azzal a képességgel, hogy széles szakértői gárda és szervezet ismeretét vonja be, a parancsnokságok és a műveletek bármely szintjén. *c)* Időszerűség. Az értékelt felderítési információkat a parancsnok által meghatározott határidőre biztosítják. Ez gyakran okoz feszültséget a gyorsaság, a minőség és az átfogó jelleg között. A legjobb értékelt felderítési információ is haszontalan, ha az esemény bekövetkezte után érkezik, ezért az időszerűség különösen fontos. *d)* Több forráson alapul.

A különböző források felhasználásával előállított felderítési információ sokkal megbízhatóbb, bár az adatszerzés és feldolgozás folyamata sokkal időigényesebb. Az egy forrásból származó jelentés is lehet részletes egy azonnali és jól meghatározott követelmény kielégítésére, de a több forrásból származó jelentések elengedhetetlenek a mélyebb megértéshez, amellyel sikerülhet elkerülni a megtévesztést vagy a téves információkat. *e)* Objektivitás. A felderítésnek mindig előítéletektől mentesnek kell lenni, megkövetelve a törzstől a nyitottságot. A felderítőtörzs értékelései nem alapulhatnak előítéleteken vagy előzetes feltételezéseken csak azért, hogy beleilleszkedjenek (vagy alátámasszák) a parancsnok vagy a tervező törzs előzetes elképzeléseibe. A rendelkezésre álló adatok, információk és értékelt felderítési információk módszeres és határozott felhasználása segíti az objektivitást. (H. H.) → *felderítés*

felderítés objektivitása: a katonai felderítés egyik jellemzője: a felderítésnek mindig előítéletektől mentesnek kell lenni, megkövetelve a törzstől a nyitottságot. A felderítőtörzs értékelései nem alapulhatnak előítéleteken vagy előzetes feltételezéseken csak azért, hogy beleilleszkedjenek (vagy alátámasszák) a parancsnok vagy a tervező törzs előzetes elképzeléseibe. Az eltorzított vagy nem a tényeken alapuló felderítési adatok megtévesztik a felhasználót. A rendelkezésre álló adatok, információk és értékelt felderítési információk módszeres és határozott felhasználása segíti az objektivitást. (H. H.) → *felderítés*

felderítés objektumai: az ellenség mindazon erői, szervezetei, eszközei, műszaki berendezései, valamint azok a tereptárgyak és hadszíntérobjektumok, amelyek a saját csapatok számára veszélyt, akadályt jelentenek a feladatok végrehajtása során, vagy katonai szempontból jelentőséggel bírnak, és ezért a saját csapatok tevékenységük során birtokba vehetik azokat. (H. H.) → *felderítés*

felderítés rejtettsége: a felderítőerők, -eszközök, a felderítést végrehajtó szervezetek azon képessége, amely lehetővé teszi, hogy az ellenség által alkalmazott ismert felderítési módszerekkel szemben a saját felderítőrendszer felfedhetőségét minimalizálja. (H. H.) → *felderítés*

felderítés rugalmassága: a felderítőtörzseknek olyan átfogó képet kell alkotniuk, amely aktuális, lényegre törő, és az igényeknek megfelelően fókuszált felderítési információ biztosítására képes. Ennek teljesítése olyan felderítőstruktúrát követel meg, amely támogatni tudja a felderítésen alapuló műveleteket. (H. H.) → *felderítés*

felderítés tervezése: az összhaderőnemi felderítés irányításának egyik fázisa, amely magában foglalja a felderítési követelmények meghatározását, a szükséges információigények tisztázását, a prioritás sorrendjét, az információgyűjtő tevékenység megtervezését, az utasítások, információs, felderítési követelmények és igények kiadását az információgyűjtő szervezetek, adatforrások részére, továbbá a felderítőjelentések megtételének helyét, idejét, tartalmát, a felderítőrendszer manővereztetésének rendszabályait. (H. H.) → *felderítés*

felderítési adatforrás: általában egy vagy több információt, illetve feldolgozatlan adatot szolgáltat. A ~ lehet adatszerző szervezet (ügynökség) is, amely általában feldolgozott információt (felderítési adatot) biztosít a felhasználók részére. A ~okat az általuk alkalmazott adatszerzési eljárások szerint különböztetjük meg, amelyek lehetnek: emberi erővel folytatott felderítés, hangfelderítés,

leképező (megjelenítő) felderítés, kisugárzás és jelfelderítés, radarfelderítés, rádióelektronikai felderítés, nyílt forrásból származó felderítési adatok és az ellenség felderítését elhárító tevékenységből származóak. (H. H.) → *felderítés*

felderítési adatforrások megbízhatósága: a megbízhatóságot a felderítési információk minősítése határozza meg. Megjegyzés: a minősítés a felderítési ciklusban az (információ-) adatforrás megbízhatóságát és az adat (információ) hitelességét értékelő tevékenység. Az értékelés egy alfanumerikus besorolás, amely megmutatja az adott információt szolgáltató felderítőszerv/-szenzor/-forrás megbízhatóságát (A-tól F-ig) és a szolgáltatott információ hitelességét. A források besorolásakor figyelembe kell venni a forrás által korábban biztosított adatok, információk pontosságát, de meghatározóak lehetnek az adott szenzor, illetve szenzorrendszer ismert technikai tulajdonságai, esetleges korlátai is. Az adatforrásokra vonatkozó kategóriák jelentése: teljesen megbízható, általában megbízható, alapvetően megbízható, nem mindig megbízható, megbízhatatlan, megbízhatósága nem megítélhető. (H. H.) → *felderítés*

felderítési adatigény: a parancsnok azon követelményeinek összessége, amely biztosítja a folyamatban lévő hadművelet vezetéséhez, valamint a következő hadművelet megtervezéséhez szükséges felderítési adatokat. (H. H.) → *felderítés*

felderítési adatkezelés területe: olyan fizikailag elkülönített terület, amelyet az információgyűjtő központ részére határoznak meg. Az információgyűjtő- központ teljesen vagy részben felelős a harcparancsban meghatározott felderítőadatbázis létrehozásáért es annak elosztásáért (terítéséért). (H. H.) → *felderítés*

felderítési adatok: a felderítőszervek által az ellenségről, a terepről, az időjárásról gyűjtött tények, amelyek feldolgozása után válnak információvá. Megjegyzés: Valakinek vagy valaminek a megismeréséhez, jellemzéséhez hozzásegítő (nyilvántartott) tény, részlet. Felderítési szempontból adatnak tekintjük azt (azokat) a tényt (tényeket), amely (-ek) a szemben álló félre (felekre), a terepre és az időjárásra vonatkozik (vonatkoznak). Adat lehet egy koordináta, egy eszköz darabszáma, annak technikai részletei, vagy személyek nyilvántartási adatai. Az adat (-ok) részét képezheti (-k) az információnak. (H. H.) → *felderítés*

felderítési adatok egységes értelmezése: a különböző adatforrásoktól, adatszerző szervezetektől (ügynökségektől) beérkezett, ugyanaz az egy meghatározott objektum tevékenységére vonatkozó információk vagy felderítési adatok összevetése, amelyeken ezután a kezdeti adatforrásoktól származó egyedi részletek már nem észlelhetők. (H. H.) → *felderítés*

felderítési adatok értékelése: 1. Az értékelés a felderítési ciklusban az adat- (információ-) forrás megbízhatóságát és az adat (információ) hitelességét értékelő tevékenység. Az értékelés egy alfanumerikus besorolás, amely megmutatja az adott adatot (információt) szolgáltató felderítőszerv/-szenzor/-forrás megbízhatóságát és a szolgáltatott adat (információ) hitelességét. A források besorolásakor figyelembe kell venni a forrás által korábban biztosított adatok, információk pontosságát, de meghatározóak lehetnek az adott szenzor, illetve szenzorrendszer ismert technikai tulajdonságai, esetleges korlátai is. **2.** Az értékelés a felderítőtörzshöz beérkezett adatok, információk feldolgozásának végső fázisa, olyan logikai művelet, amelynek során a felderítőtörzs a megszerzett tapasztalatok, a korábbi

felderítési adatok, a beérkezett és feldolgozott információk alapján következtetéseket von le, amelynek során a logika szabályai mellett, figyelembe vesz személyes tapasztalatokat is, amelyek az ellenség legfontosabb jellemzőire vagy megtévesztő manővereire utalnak. Minőségileg új információ, felderítési adat keletkezik, amely előrevetíti az ellenség várható tevékenységének jellegét, annak valószínű lefolyását, amelyek alapján a parancsnok az elhatározását kidolgozza. (H. H.) → *felderítés*

felderítési adatok fajtái: *a)* általános felderítési adat felderítési alapinformáció (adatbázis) azon rendelkezésre álló adatok, információk és felderítési információk, amelyek tervezési alapadatként felhasználhatók, valamint amelyek feldolgozásával további információ vagy felderítési információ nyerhető. Ezek rutinmegfigyelés vagy véletlenszerű észlelés során keletkeznek, például: hadműveleti felépítés, felszerelés, képességek és végrehajtás, vagy személyek profiljai, infrastrukturális tényezők, szociopolitikai leírások, környezeti szempontok stb. A felderítési alapinformációkat folyamatosan felül kell vizsgálni, és szükség szerint naprakésszé kell tenni. Ezek lesznek a kiinduló alapok az aktuális felderítés számára. Az alapinformációk biztosítják a referenciaanyagot, és a hátteret az időszerű értékelt felderítési információkhoz. (kiinduló felderítési adat); *b)* aktuális felderítési adat: időszerű értékelt felderítési információ a pillanatnyi stratégiai, hadműveleti vagy harcászati helyzetre vonatkozó felderítési információ. Jóval részletesebb a felderítési alapinformációnál, bár természeténél fogva időérzékeny, hamar elavulhat. A felderítőjelentések és összefoglalók szolgáltatják az időszerű felderítési információkat a hadműveleti helyzethez, és előrevetítik annak lehetséges továbbfejlődését. (H. H.) → *felderítés*

felderítési adatok feldolgozásának folyamata: a felderítési ciklus harmadik fázisa, amely öt logikailag strukturált, egymást követő tevékenység sorozatából áll. Előfordulhat, hogy egyes lépései párhuzamosan kerülnek végrehajtásra. Ezek a tevékenységek: kategorizálás, értékelés, elemzés, adategyesítés, értelmezés. Megjegyzés: az adatfeldolgozás a felderítési ciklus harmadik lépése, amelynek során a parancsnok utasításának megfelelően, a beérkezett adatokat és információkat átalakítjuk egy újabb és magasabb szintű értékelt felderítési információvá. Harcászati szinten a ciklusnak ebben a szakaszában a gyűjtött adatokat alakítják át információvá, illetve esetenként értékelt felderítési információvá. A magasabb vezetési szinten végrehajtott felderítési ciklus esetében, elsősorban a harcászati szintről – és az együttműködő szervezetektől – érkező információk és felderítési információk kerülnek feldolgozásra. (Bár nem kizárt, hogy erre a szintre is érkeznek adatok – a közvetlen alárendeltségben működő felderítőszervektől/forrásoktól.) (H. H.) → *felderítés*

felderítési adatok gyűjtése: az adatgyűjtés a felderítési ciklus második fázisa, amely során a parancsnok felderítési követelményeit kielégítő információk megszerzése történik. Ebben a fázisban a kijelölt felderítőszervek, -források és ügynökségek/nemzetbiztonsági szolgálatok gyűjtik a szükséges információt. Az ügynökségek/nemzetbiztonsági szolgálatok a saját információfeldolgozó képességük eredményeként többnyire felderítési információk biztosításával teljesítik a felderítési követelményeket. A felderítőtámogatás eredményes működése szempontjából fontos, hogy a felderítőtörzs megismertesse és megértesse a parancsnokkal és a törzzsel a különböző információforrások képességeit, korlátait, sebezhetőségét és válaszadási idejét, valószínű rendelkezésre állását és ér-

zékenységüket a megtévesztésekre. Az adatgyűjtés két ütemre osztható: *a)* A felderítőtörzs feladatot szab saját felderítőszervei és az alárendelt egységek, alegységek részére, valamint információt igényel az elöljáró szervezettől és a műveleti területen elérhető egyéb információforrásoktól (Nemzeti Hírszerző Részlegtől/Nemzeti Hírszerző Támogató Csoporttól). *b)* A felderítőtörzs biztosítja a beérkezett adatok/információk időbeni továbbítását a felderítési ciklus harmadik fázisába, az információfeldolgozó fázisba. (H. H.) → *felderítés*

felderítési adatok osztályozása: felderítési adatok és információk osztályozása és nyilvántartásba vétele olyan állandó eljárás, amelynek során a beérkezett információkat más információkhoz, adatokhoz rendelik hozzá, azaz valamilyen (logikailag determinált) szempont szerint csoportosítják, és annak megfelelően veszik nyilvántartásba. (H. H.) → *felderítés*

felderítési ág, felderítés ágai: a katonai ~t az információgyűjtés módja vagy a helyzet, a fenyegetés, az állapot és esemény megfigyelésre, érzékelésre, rögzítésre vagy az információ továbbítására alkalmazott rendszerek alapján különböztetjük meg. Megjegyzés: a katonai ~: *a)* A hangfelderítés hangfrekvenciás jelenségek gyűjtésére és feldolgozására szakosodott ~. A hangfelderítés eredményei tartalmazzák az akusztikus jelek vagy kisugárzások begyűjtését és értékelését. A források lehetnek például a víz alatti lehallgató készülékek, a föld alatti lehallgató készülékek, a hanglokátor, az integrált víz alatti figyelőrendszer és tüzérségi hangtávolság-mérő rendszerek. *b)* Emberi forrásból származó információ gyűjtésére szakosodott ~, amelynek eredményei az emberi forrásoktól emberi erővel megszerzett információból származnak. *c)* Képi felderítés a szenzorokból –, amelyek lehetnek földi, vízi, légi és űrbázisúak – nyert képekből történő értékelt felderítési információk előállítása. A képi felderítés képsorozatok megszerzésén, feldolgozásán és hasznosításán alapul. *d)* Érzékelő berendezések adatainak elemzéséből származó tudományos és műszaki felderítési információk gyűjtésére szakosodott ~, amelynek eredményei a tudományos és technikai információk jellemzőinek megkülönböztetésével és szétválasztásával szerezhetők meg. *e)* Nyílt forrásból származó információ gyűjtésére szakosodott ~, amelynek eredményei a nyíltan vagy korlátozottan rendelkezésre álló információra alapulnak. A nyílt forrású felderítés olyan forrásokból származik, mint a rádió, televízió, újság, állami propaganda, naplók és technikai leírások, az internet, technikai használati utasítások és kézikönyvek, vagy egyéb média. Általában a felderítési alapinformációk forrása, ugyanakkor bizonyos esetekben ezt alkalmazzák az időszerű felderítési információ előállításához. *f)* Jelfelderítés (rádióelektronikai felderítés) a kommunikációs és elektronikai felderítés. *g)* Kommunikációs információ gyűjtésére szakosodott ~. *h)* Elektronikai információ gyűjtésére szakosodott ~. (H. H.) → *felderítés*

felderítési alapadatok: az érdekeltségi területről rendelkezésre álló olyan adatok, információk és felderítési információk, amelyek tervezési alapadatként felhasználhatók, valamint amelyek feldolgozásával további információ vagy felderítési információ nyerhető. Ezek rutinmegfigyelés, vagy véletlenszerű észlelés során keletkeznek, például: hadműveleti felépítés, felszerelés, képességek és végrehajtás, vagy személyek profiljai, infrastrukturális tényezők, szociopolitikai leírások, környezeti szempontok stb. A felderítési alapinformációkat folyamatosan felül kell vizsgálni és szükség szerint naprakésszé kell tenni. Ezek lesznek a kiinduló alapok az aktuális felderítés

számára. Az alapinformációk biztosítják a referenciaanyagot, és a hátteret az időszerű értékelt felderítési információkhoz (kiinduló felderítési adat). Megjegyzés: Általában tartalmazzák az adott terület történelmi gyökereit, hagyományait, társadalmi-politikai berendezkedését, belső viszonyrendszerét, nemzetiségi viszonyait, feszültséggócait, a gazdaság állapotát, a fegyveres erők helyzetét, képességeit, harckészültségére vonatkozó adatokat, fegyverzetét és felszerelését, személyi és anyagi tartalékait, vezetési rendszerét, infrastruktúráját, a hadigazdaság lehetőségeit, a hadszíntérre vonatkozó földrajzi es időjárási adatokat. (H. H.) → *felderítés*

felderítési ciklus: a hadműveletek tervezése és vezetése során a parancsnok felderítési igényeinek kielégítéséhez szükséges, egymást követő fázisokat és tevékenységeket foglalja magában. Az egymást követő fázisok ciklikus jellegűek, mivel a felderítés folyamatában az újraértékelés és időbeliség a parancsnok által folyamatosan támasztott igény. A ~ szakaszai: az irányítás (igények felmérése, feladatszabás), az információk összegyűjtése (felderítés), a beérkezett információk feldolgozása, a felderítési adat előállítása és a tájékoztató munka. A felderítés folyamatának szakaszai magukban foglalják az irányítást, adatgyűjtést, adatfeldolgozást és a tájékoztató munkát. Az irányítás magában foglalja a felderítési követelmények meghatározását, az információgyűjtés megtervezését, megszervezését, a felderítési feladatok megszabását az adatforrások részére. Az adatgyűjtés magában foglalja az adatforrások és a különböző információgyűjtő ügynökségek kihasználását, a megszerzett információknak a felderítő-, adatgyűjtő- és értékelőközpont elemző-értékelő részlegéhez történő eljuttatását. A folyamat addig tart, amíg a parancsnok felderítési igénye kielégítésre nem kerül. Az adatfeldolgozás magában foglalja az alapadatok információkká, felderítési adatokká történő átalakítását az értékelés, elemzés, összegzés és a kiértékelés útján. A tájékoztató munka magában foglalja a felderítési adatok időben történő eljuttatását a felhasználókhoz. Esetenként a feldolgozatlan vagy félig feldolgozott információk is eljuttathatók a felhasználókhoz. (H. H.) → *felderítés*

felderítési információ: idegen országokra, ellenséges vagy potenciálisan ellenséges erőkre vagy elemekre, tényleges vagy potenciális hadműveleti területeire vonatkozó információ feldolgozásának eredménye. A ~ olyan speciális feldolgozott adat, amelyet a parancsnok felderítési követelményei kielégítése érdekében gyűjtöttek, feldolgoztak, megjelenítettek és terjesztettek. (H. H.) → *felderítés*

felderítési információ megszerzése (előállítása): olyan megfigyelési, felderítési tevékenység, amely a folyamatban lévő vagy jövőbeni műveletek támogatása érdekében integrálja, szinkronizálja a rendelkezésre álló adatgyűjtő képességek alkalmazásának tervezését és működtetését, továbbá a megszerzett adatok feldolgozásával, értékelésével, valamint az előállított felderítési információ megfelelő személyhez, a megfelelő időben és formátumban történő terjesztésével az információk felhasználókhoz történő eljuttatását.

felderítési információ minősítése: az értékelés a felderítési ciklusban az információforrás megbízhatóságát és az információ hitelességét értékelő tevékenység. Az értékelés egy alfanumerikus besorolás, amely megmutatja az adott információt szolgáltató felderítőszerv/-szenzor/-forrás megbízhatóságát és a szolgáltatott információ hitelességét. A források besorolásakor figyelembe kell venni a forrás által korábban biztosított adatok, információk pontosságát,

de meghatározóak lehetnek az adott szenzor, illetve szenzorrendszer ismert technikai tulajdonságai, esetleges korlátai is. (H. H.) → *felderítés*

felderítési információ típusai: a katonai felderítési információk legáltalánosabb típusai: *a)* a haderőkre vonatkozó felderítési információk az idegen haderők szárazföldi, légi, tengeri összetevőivel foglalkoznak; *b)* tömegpusztító fegyverekre vonatkozó felderítési információk; *c)* helyszínelési adatokból és biometrikus azonosítókból nyert felderítési információk; *d)* meteorológiai és hidrológiai felderítési információk; *e)* egészségügyi felderítési információk; *f)* haditechnikai felderítési információk. A külföldi technológiai fejlesztések, valamint katonai célokra alkalmazott vagy alkalmazható eszközök, anyagok, eljárások, és harcászati-technikai eszközök teljesítményével, műveleti képességeivel kapcsolatos értékelt felderítési információk. *g)* felderítés elleni tevékenységre vonatkozó felderítési információ, amely a kémkedés, szabotázs, felforgató vagy terrorista tevékenységet folytató vagy ezzel gyanúsítható ellenséges szervezetek vagy egyének azonosítására, szándékaira és képességeire vonatkozik, illetve az ezek felfedésére irányuló felderítőtevékenység; *h)* célfelderítési információ. Egy cél vagy célkomplexum alkotóelemeinek részletes leírása, pontos helyzetének megállapítása, sebezhetőségének és relatív fontosságának meghatározása. A céltervezési folyamat alapjául szolgál; *i)* térképészeti, katonaföldrajzi információk. A felderítés kulcsfontosságú információi, olyan strukturált adatok, amelyek a földi helyzet megállapítására szolgálnak; *j)* szociológiai és kulturális információk. A lakosság összetételével, szociális és kulturális tényezőivel foglalkoznak, beleértve a népesség politikai, gazdasági, etnikai, szociális rétegződését és stabilitását, a közvéleményt, az oktatást, az egészségügyi helyzetet, a történelmet, a nyelvet, az értékeket, a felfogást és viselkedést. (H. H.) → *felderítés*

felderítési követelmények: a ~et a parancsnok szabja meg, amelyek alapját a kötelék küldetése képezi. A felderítőtörzs számára világosan meghatározzák az igényelt információ jellegét, prioritását, valamint egyéb meghatározó tényezőit. Megjegyzés: az összhaderőnemi műveleti parancsnok egyértelmű, világos utasításokkal határozza meg, hogy számára milyen információt és felderítési információt, milyen határidővel kell biztosítani. ~ nemcsak a saját törzstől érkezhetnek, hanem az alárendelt kötelékektől is, amelyeket önerőből nem tudnak megválaszolni. Továbbá lehetőség nyílik a szövetséges erők igényeinek megválaszolására és esetleges saját igények feléjük történő továbbítására is. (H. H.) → *felderítés*

felderítési követelmények elsődlegességi sorrendje: a parancsnok a törzsmunka során világos utasításokat ad azzal kapcsolatban, hogy milyen információkra, felderítési adatokra van szüksége. A törzs átalakítja ezeket kérdésekké, amelyek megválaszolása lehetővé teszi az időbeni döntéshozatalt, így hozzájárulva a felderítő törzsmunka sikeres végrehajtásához. Ezek a kulcsfontosságú kérdések képezik a parancsnok kritikus információ követelményét: *a)* a saját csapatokra vonatkozó információk alapvető elemei – a szemben álló fél elől rejteni kívánt saját információk, képességek; *b)* saját/baráti erőkre vonatkozó információs követelmények; *c)* elsődleges felderítési követelmény (EFK) – információigény a szemben álló fél képességeiről, lehetséges cselekvési változatairól és a környezetről, ideértve a politikai, katonai, gazdasági, szociokulturális, információs környezet, a kibertér, az infrastruktúra, a terrorizmus faktorokat is. A parancsnok maga végzi az EFK-k

meghatározását. Felderítő törzse javaslatára meghatározza továbbá az EFK-k prioritását, fontossági sorrendjét. Az EFK-k megalkotásánál a parancsnok útmutatása mellett figyelembe veszik a meglévő információs hiányokat is. A felderítőmunkának a főerőkifejtést az EFK-k megválaszolására kell összpontosítani. (H. H.) → *felderítés*

felderítési mód: olyan speciális szaktevékenység, amely révén megszerzik, pontosítják a felderítési adatokat, a döntések kialakításához szükséges információkat. (H. H.) → *felderítés*

felderítési nem: a felderítő-/hírszerző tevékenységnek a rendeltetés szerinti tagolása. (H. H.) → *felderítés*

felderítési sáv: az adott tüzérfelderítő eszköz felelősségi területe, ahol az eszköz kezelője felelősséggel tartozik a célok felderítéséért. A ~ az eszköztől kiindulva két (jól látható) pont megadásával történik, közöttük, a láthatóság mélységéig vagy a mérési távolságig tart a ~. (M. G.) → *tüzérség*

felderítési szektor: az adott tüzérfelderítő alegység azon területe, ahol felelősséggel tartozik a célfelderítésért, erőforrásait és képességeit erre a területre összpontosítja. A ~t négy ponttal adják meg. (M. G.) → *tüzérség*

felderítési távolság: *a)* az a távolság, amelyen belül a meghatározott felderítőeszköz segítségével a cél (céltárgy, célobjektum) adott valószínűséggel felderíthető. Megjegyzés: a ~ legfőképpen a rádiólokátor felderítő távolságaként értelmezhető; *b)* az a ttávolság, ahonnan a különféle objektumok vizuálisan érzékelhetőek, illetve rádiólokációs vagy más egyéb eszközökön megjelennek. Megjegyzés: ebben a távolságban az objektum típusa, hovatartozása és más egyéb jellemzői vizuálisan még nem határozhatóak meg. A ~ot észlelési távolságnak is nevezik. A ~ szoros kapcsolatban van a felismerési távolsággal és a vizuális felderítés hátsó határával. (H. H.) → *felderítés*

felderítési vázlat: a terepvázlatok körébe tartozó grafikus okmány, amelyen alaprajzszerűen jelennek meg a szöveges jelentéseket kiegészítő, az ellenséges erők helyzetére, nagyságára, mozgására és egyéb tevékenységére vonatkozó terepfelderítési adatok. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

felderítési zóna: *a)* a légtérnek rádiólokátor-állomás által rádiólokációs impulzusokkal besugárzott része, amelyen belül a légi célok felderítése és követése megvalósítható. *b)* A harcmező rádiólokátor-állomás által rádiólokációs impulzusokkal besugárzott része, amelyen belül a földi célok felderítése és követése megvalósítható. (H. H.) → *felderítés*

felderítő-adatbázis: a felderítő információs rendszer részét képezi, amely megfelelően képes támogatni a beérkező információk feldolgozását, a felderítési adatok és felderítőjelentések előállítását, segíti a parancsnokokat a különböző értekezletek előkészítésében és levezetésében, kielégíti információigényüket a különböző feladatok tervezése, megszervezése és vezetése során.

felderítőcsapatok: olyan szervezetszerű állománnyal rendelkező szakcsapat, amelyet hadműveleti, harcászati szintű felderítési feladatok végrehajtására hoznak létre. Megjegyzés: attól függően, hogy milyen haderőnemhez, fegyvernemhez, szakcsapathoz tartoznak, lehetnek csapat-, mélységi, tüzér-, műszaki, vegyi, rádió-, különleges, légi, rádiólokációs, rádiótechnikai, topogeodéziai, hidrometeorológiai felderítők. (H. H.) → *felderítés*

felderítőerők képességei, lehetőségei: nem más, mint a képességből adódó, meghatározott eredményt létrehozó cselekvési, működési variációk összessége. Megjegyzés: a felderítési adatforrások (felderítőszervek) képességeit és lehetőségeit befolyásolják az alábbi tényezők: a felszerelés és kiképzettség, az adatgyűjtő eszközök hatótávolsága, a feladat fontossága a hadművelet szempontjából, a reagálási és a jelentési idő, a leképező felderítés adatainak minősége, a felderítőszerv települési helyének pontossága, a terep és az időjárás álcázó hatása, a biztonság szükségességének foka, a rendelkezésre álló eszközök minősége, az adatátvitel sebessége és minősége, a manőverezőképesség, a feladatszabás hatékonysága és az ellenség felderítés elleni védelmének hatékonysága. (H. H.) → *felderítés*

felderítőértékelés: elsősorban vizuális módszerek alkalmazásával végrehajtott felderítőelemző tevékenység (értékelés). A terep, az időjárás, a környezet egyéb összetevőinek és az ellenség értékelésének módszeres végrehajtása után a kidolgozott információk egységesítésével következtetést vonnak le az ellenség lehetőségeire, várható tevékenységének változataira, a fenyegetettség mértékének megállapítására. A műveleti terület alapos, lehetőleg minél szélesebb spektrumú ~évél és végrehajtásával feltárható a szemben álló fél erős és gyenge oldala, illetve sebezhetősége is. Hozzásegít a felderítési adatok hiányának feltárásához, a különös figyelmet érdemlő körletek azonosításához, a szükséges felderítési adatok megszerzési idejének (információgyűjtési terv) követelményeinek meghatározásához. A ~ alapja a parancsnoki elhatározás meghozatala további lépéseinek. Megjegyzés: az összhaderőnemi ~ a művelet környezetét (beleértve a terepet, az időjárást, a szemben álló felet, valamint a kiberteret) írja le. A ~ a rendelkezésre álló információkon alapuló logikus következtetések sorozata, amelyek meghozatalakor szerepet játszik az értékelő tudása és tapasztalata is. Az összhaderőnemi ~ segíti a parancsnokot a küldetés teljesítésére vonatkozó elhatározásának meghozatalában. A ~sel szemben támasztott követelmények: *a)* szolgáltasson felderítési információkat a műveletтervezés végrehajtásához; *b)* a felderítési követelmények azonosításával határozza meg a felderítés tervezésének kiinduló pontját; *c)* határozza meg a felderítési információk terjesztésének követelményeit. (H. H.) → *felderítés*

felderítőértékelő jelentés: harcászati légi felderítési bevetés eredményeinek a jelentésére alkalmazott szabványjelentési forma. Megjegyzés: amikor lehetséges, a jelentésnek tartalmaznia kell az érzékelő eszközök által készített képanyagok kiértékelését is. (H. H.) → *felderítés*

felderítő- és célkövető radar: egy olyan lokátor, amely egy meghatározott szektorban felderíti, majd automatikusan követi a célokat. (H. H.) → *felderítés*

felderítőezred: összhaderőnemi (haderőnemi, fegyvernemi, szakcsapat-) parancsnokság közvetlen alárendeltségében működő, hadműveleti és harcászati szintű felderítési faladatok végrehajtására létrehozott egységszintű, szervezetszerű katonai erő. (H. H.) → *felderítés*

felderítő felelősségi körzet: a műveleti tér meghatározott része. Általános szabályként megfogalmazható, hogy a ~ az a földrajzilag körülhatárolható többdimenziós tér, amely az adott katonai szervezet működési körzetének határain túl, a rendszeresített felderítőeszközök hatótávolságáig tart. A ~ kiterjedése függ az ellenségről rendelkezésre álló adatoktól, a művelet földrajzi környezetének összetevőitől, a tereptől és az időjárástól.

A felderítés főerőkifejtését erre a körzetre kell összpontosítani. A műveletek végrehajtása során nem lehet dogmatikusan ragaszkodni egy adott területhez. Az elöljáró kötelessége, hogy az általa meghatározott körzet felderítési lehetőségeit biztosítsa. A ~ében folyó összes felderítőtevékenység megtervezése, megszervezése, vezetése (végrehajtása) az adott parancsnok kötelessége. (H. H.) → *felderítés*

felderítőforrás megbízhatósága: a felderítőforrások, adatszerző szervek minőségi, megbízhatóságot értékelő mutatója, amelyet a harctevékenység előkészítésének időszakában határoznak meg, ám a harctevékenység során változhat. A hat, A–F betűkig terjedő jellel ellátott megbízhatósági kategória a teljesen megbízható, általában megbízható, meglehetősen megbízható, az általában nem megbízható és a magbízhatatlan, valamint a megbízhatósága nem megítélhető. A ~ának jele feltüntetésre kerül a tőlük származó felderítési információ mellé. A ~át és a hitelességet külön-külön kell megítélni, biztosítva ezzel, hogy a forrás megbízhatósága az információ hitelességének megítélését nem befolyásolja. Például nem minden információ lehet pontos, még ha egy alapvetően kifogástalan forrásból származik is, vagy egy teljesen biztos információ sem jelenti azt, hogy a forrás teljesen megbízható. A ~ a felderítődoktrína szerint: A: teljesen megbízható; B: általában megbízható; C: alapvetően megbízható; D: nem mindig megbízható; E: megbízhatatlan; F: megbízhatósága nem megítélhető. (M. G.) → *tüzérség*

felderítőforrás: azon saját alegységek, személyek (figyelőpontok, technikai eszközök őrsei), ahonnan a felderítőrendszer felderítési információkat kap. (M. G.) → *tüzérség*

felderítő-harcjármű: páncélozott harcjárművek csoportjába tartozó, csapatfelderítési feladatok végrehajtására kialakított felderítőeszköz. Megjegyzés: befogadóképessége egy felderítőraj, amelyből a kezelőszemélyzet a műszerezettség függvényében négy–öt fő is lehet. A felderítési feladatok érdekében a harcjármű alapvető fegyverzetén kívül, vagy azt kiváltva különféle felderítőeszközökkel, -berendezésekkel (tüzérségi és légvédelmi felderítőberendezésekkel, felderítőlokátorokkal, nappali és éjszakai célfelderítési feladatok végrehajtására alkalmas optikai, elektrooptikai és lézertávmérővel, navigációs berendezéssel, nagytávolságú és széles sávú összeköttetés megvalósítására alkalmas infokommunikációs eszközökkel, kisméretű rádiótechnikai felderítőberendezéssel, sugár- és vegyi felderítés eszközeivel) szerelik fel, vagy egészítik ki. (H. H.) → *felderítés*

felderítő-helyzetértékelés, -helyzetmegítélés: olyan folyamatos tevékenység, amely pozitív vagy negatív megerősítést ad a műveleti tér átfogó felderítő előkészítése folyamán végrehajtott értékelésekről, így a parancsnok időben képes döntést hozni és reagálni a folyamatosan változó helyzetre. (H. H.) → *felderítés*

felderítőinformáció pontossága: a felderítési információt jellemző minőségi mutató, amely feltüntetésre kerül az adott felderítési információ mellett. A ~át számmal jelölik 1-től 6-ig, a kategóriák jelentése: más forrás által megerősített, valószínűleg igaz, lehetséges, hogy igaz, kétséges, hogy igaz, kétséges, ellenőrizhetetlen és a valóságtartalma nem megítélhető. (M. G.) → *tüzérség*

felderítőjárőr: olyan ideiglenesen létrehozott legfeljebb szakaszerejű felderítőszerv, amely a szárazföldi erők vonatkozásában egy, a harcaszati információknak lehetőleg az ellenség tudta nélkül történő megszerzése érdekében kerül alkalmazásra. A ~ általában

egy objektum (20–25 km^2) vagy egy irány 1–2 km széles sávjában, aktív és passzív felderítési módok alkalmazásával képes az ellenségre, a terepre vonatkozó adatok megszerzésére és továbbítására. A ~ megerősíthető műszaki felderítő- vagy a feladat függvényében más szakfelderítő alegységekkel. A ~ feladatát figyeléssel, átvizsgálással oldja meg. Alkalmazható gyalog és harcjárművön. A járőr a közvetlen biztosítás és tereptárgyak átvizsgálása céljából terepkutató rajt (terepkutató harcjárművet), terepkutatókat küld ki. A járőr tevékenységének megszervezésére általában kevés idő áll rendelkezésre. A szakaszparancsnok rövid, tömör, lényegre törő intézkedésekkel irányítja a ~t. (H. H.) → *felderítés*

felderítő rádiólokátor: kereső rádiólokátorként feladata adott légtérben, adott idő alatt, adott detektálási/felderítési paraméterekkel rendelkező céltárgyak felderítése/detektálása; helyzetadatainak, mozgási jellemzőinek, és ha lehetséges, típusának meghatározása. Megjegyzés: fő típusai: távol- és közelkörzeti figyelő lokátorok, horizonton túli rádiólokátorok. (H. H.) → *felderítés*

felderítőraj: felderítési feladatok végrehajtására kiképzett, rendszeresített, szervezetszerű, állandó jellegű vagy ideiglenesen felderítési feladat végrehajtására kijelölt, más, nem felderítési feladatok végrehajtására kiképzett, lövészrajerejű alegység, csoport. (H. H.) → *felderítés*

felderítőszakasz: felderítési feladatok végrehajtására kiképzett, rendszeresített, szervezetszerű, állandó jellegű vagy ideiglenesen felderítési feladat végrehajtására kijelölt, más, nem felderítési feladatok végrehajtására kiképzett, lövészszakasz erejű alegység. (H. H.) → *felderítés*

felderítőtartalék: az összhaderőnemi (haderőnemi, összfegyvernemi fegyvernemi, szakcsapat) kötelék parancsnokának közvetlen alárendeltségében lévő, váratlan, kiegészítő felderítési feladatok (vagy egyéb feladatok) végrehajtására rendelkezésre álló, felderítő szakfelderítési feladatok végrehajtására felkészített, szervezetszerű vagy ideiglenesen felderítési feladatra kijelölt ereje. (H. H.) → *felderítés*

felderítőtörzs: *a)* a ~ magában foglalja mindazon személyeket, akik valamely felderítőszervezethez tartoznak, és felderítőtevékenység végzésére képezték ki őket. b) Az összhaderőnemi (haderőnemi, fegyvernemi, szakcsapat-) törzs egyik funkcionális eleme, amelyben felderítési tevékenységek végrehajtására kiképzett vagy felkészített katonai, illetve polgári személyek csoportja a kötelék felderítési feladatait tervezi, szervezi, vezeti és irányítja a teljes felderítési ciklusban. (H. H.) → *felderítés*

felderítő-zászlóalj: összfegyvernemi kötelék (fegyvernemi, szakcsapat-) parancsnokság közvetlen alárendeltségében működő, hadműveleti és harcászati szintű felderítési faladatok végrehajtására létrehozott alegységszintű, szervezetszerű katonai erő. (H. H.) → *felderítés*

felderítő-diverziós csoportok elleni tevékenység: 1. A rendőri csapaterő harctevékenysége, és a harccal kapcsolatos egyéb rendszabályainak összessége, amelyet – békében és az alaptörvényben rögzített minősített helyzetben – abból a célból folytatnak, hogy a diverziós tevékenységek megakadályozásával, az ilyen jellegű tevékenységet folytató erők elfogásával, felszámolásával megvédjék az ország társadalmi, gazdasági rendjét, helyreállítsák és fenntartsák a közbiztonságot. Alkalmazott eljárások: figyelés, zárás, kutatás, bekerítés, üldözés.

2. Mögöttes területen általában a deszant-, elhárító tartalék által folytatott tevékenység, amely a mögöttes területen hadászati, hadműveleti mélységben alkalmazott csapat- és mélységi, illetve különleges felderítőszervek felfedését, elfogását, felszámolását foglalja magában. (H. H.) → *felderítés*

felderítőerő: a haderőnemek, fegyvernemek, szakcsapatok, szakszolgálatok felderítési feladatok végrehajtására rendszeresített, szervezetszerű, állandó jellegű felderítőegysége, -alegysége és a felderítési feladat végrehajtására kijelölt más, eredetileg nem felderítési célokra kiképzett alegysége (csoportja). (H. H.) → *felderítés*

felderítőeszköz: minden olyan haditechnikai eszköz, illetve felszerelési tárgy, amelyet a felderítőszervek felderítési feladataik végrehajtása során adatszerzési feladataik megvalósítása érdekében igénybe vesznek. (H. H.) → *felderítés*

felderítőfőnök: az a személy, aki oszthatatlan felelősséggel tartozik a felderítés megtervezéséért, megszervezéséért és irányításáért, a rendelkezésre álló felderítőképességek leghatékonyabb kihasználásáért, a felderítőrendszer minden tevékenységéért, a kiadott felderítési adatok minőségéért. A parancsnok közvetlen tanácsadója az ellenségre, a terepre és az időjárásra, a műveleti tér valamennyi összetevőjére vonatkozó információk időben történő biztosítása területén. (H. H.) → *felderítés*

felderítőosztag: olyan megerősített lövész- (harckocsi-) század, zászlóaljerejű felderítőszerv, amely a dandár (hadosztály, hadtest) állományából kerül kiküldésre felderítési feladatok végrehajtása céljából. Kiküldési távolsága általában megegyezik a kiküldő napi feladatának távolságával, mélységével. A ~ általában egy irány akár 5–10 km széles sávjában, aktív és passzív felderítési módok alkalmazásával, valamint harccal képes az ellenségre, a terepre vonatkozó adatok megszerzésére és továbbítására. A ~ megerősíthető tábori tüzéralegységekkel, csapatfelderítő, műszaki felderítő- vagy a feladat függvényében más szakalegységekkel. A ~ tevékenységét csapatrepülő erők közvetlenül is támogathatják. (H. H.) → *felderítés*

felderítőrendszer: egységes elgondolás, működési elvek és szabályok alapján, az információgyűjtő és feldolgozó szervek (felderítést irányító törzsek), az információs követelményeket kezelő menedzsment, a rendelkezésre álló valamennyi felderítési adatforrás, feladatok szerint térben és időben összehangolt csoportosítása által folytatott tevékenység, amelyet egységes felderítő infokommunikációs rendszer kapcsol össze. (H. H.) → *felderítés*

felderítőszázad: felderítési feladatok végrehajtására kiképzett, rendszeresített, szervezetszerű, állandó jellegű, lövészszázaderejű alegység. (H. H.) → *felderítés*

felderítőszerv: a felderítőrendszer alegység- (csoport-) szintű eleme, amelyet általában egy konkrét felderítési feladat végrehajtására jelölnek ki a szervezetszerű vagy az ideiglenesen felderítési feladatra létrehozott felderítőerők állományából. (H. H.) → *felderítés*

felelősségérzet: felelősség a számadási kötelezettség olyan cselekedetekről, amelyeket az ember tudva és szabadon vállal és teljesít. ~ a tetteink, kötelezettségeink iránt érzett elhivatottság és annak átérzése. A katonák felelősséggel tartoznak a társadalom felé a haza védelmére való készenléttel, amelyre a felkészítésük során kell felkészíteni őket úgy, hogy kialakuljon bennük az az elkötelezettség, felelőségtudat, amelyet esküjük-

ben felvállalnak. A parancsnokoknak nagyobb a felelősségük, amely magában foglalja a teljes szervezet iránti elkötelezettséget, felelősséget, amelynek teljesítését a kialakult hivatástudatból fakadó ~ kell hogy vezéreljen. (C. O.) → *katonai vezetés*

felelősségi körzet: a harcmező azon része, ahol az adott alegység/egység a harcfeladatát végrehajtja, és amin belül felelős tevékenységéért. A parancsnokok és törzsek a ~ük vonatkozásában terveznek, alegységeik ezen a területen belül fejtik ki tevékenységüket. (M. G.) → *tüzérség*

felettesek/elöljárók és beosztottak koncepciója: a szervezet vertikális tagolásának egyik módja, amely szerint a döntés hatásköre és felelőssége a felettesé, a beosztott gyakorlatilag végrehajt. Indokai: *a)* az elöljárónak és a beosztottnak egy szervezeten belül különböző funkciója van; az elöljáró közvetlenül felel a szervezet céljainak eléréséért, mindenki más beosztott; *b)* az elöljárónak elvileg korlátlan a hatásköre a beosztottak felett, a beosztottak hatásköre csupán egy-egy funkcionális területre korlátozódik. Az állomány köztisztviselői vagy közalkalmazotti jogviszonyban álló vezetője, aki a beosztottjai tekintetében – vezetői szintjének megfelelően – értelemszerűen gyakorolja a parancsnokokat, illetve elöljárókat megillető jogosultságokat. (C. O.) → *katonai vezetés*

felezési idő: 1. Fizikai: azon időtartam, amely alatt a radioaktív atommagok száma (a bomlások következtében) a felére csökken. Az adott sugárzó anyagra nézve állandó értékű, és az anyag egyik legfontosabb jellemzője. A ~ függ a bomlási sebességtől. A nagy bomlási sebességű anyagok felezési ideje rövidebb, a kis bomlási sebességű anyagok felezési ideje hosszabb. A ~k az anyagi tulajdonságok függvényében a másodperc tört részétől kezdve több milliárd év között változnak. **2.** Biológiai: az az idő, amely alatt a szervezetbe bevitt radioaktív anyag mennyiségének a fele a szervezetből kiürül. (B. T.) → *ABV-támogatás*

felezőréteg (felezési rétegvastagság, felezőréteg-vastagság): sugárzást elnyelő közeg azon rétegének vastagsága, amely a sugárzás intenzitását elnyelés folytán a felére csökkenti. A ~ függ a sugárzás fajtájától, energiájától és az elnyelő közeg minőségétől. Néhány anyag ~e 2,5 MeV energiájú gamma-sugárzás esetében: víz 15,8 cm; beton 7,7 cm; acél 2,3 cm; ólom 1,5 cm. A katonai terminológiában használatos még a sugárgyengítési tényező, amely azt fejezi ki, hogy az elnyelő közeg a sugárzás intenzitását hányad részére csökkenti. Például a közepes harckocsi a hasadási termékek gamma-sugárzását az egytizedére csökkenti. Néhány harcjármű (jármű), fedezékgyengítési tényezője: közepes harckocsi 10; páncélozott szállító harcjármű 4; tehergépkocsi 2; fedezék 40. (B. T.) → *ABV-támogatás*

felhasználói logisztika: korábbi megnevezése fogyasztói logisztika. A katonai logisztikai feladatrendszer egyik meghatározó alrendszere. Az előállítói logisztikával együtt a logisztikai támogatás teljes rendszerét lefedi. Megvalósítása különböző vezetési szinteken és logisztikai szervezeteknél valósul meg. Feladata a hadfelszerelés rendszerben tartása, rendeltetésszerű működtetése és elosztása. Folyamatai: a készletek és termékek átvétele, nyilvántartásba vétele és nyilvántartása, tárolása, raktározása, az eszközökkel és anyagokkal való gazdálkodás, elosztás, mozgatás-szállítás, az alkalmazhatóság fenntartása és ellenőrzése, az eszközök, anyagok üzembentartásához szükséges termékek beszerzése, valamint a kezeléssel, az üzemeltetéssel kapcsolatos kiképzés. (H. A.) → *műveleti logisztika*

felhasználói szolgáltatás: egy vagy több felhasználó tevékenységét közvetlenül támogató híradó-informatikai szolgáltatás. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

felhatalmazás: egy olyan vezetői gyakorlat, amelynek keretében a vezetők megosztják az információt, a jutalmakat és a hatalmat az alkalmazottakkal, és így képessé teszik őket arra, hogy ők is kezdeményezzenek, döntéseket hozzanak, megoldjanak problémákat és javítsák a szolgáltatások és a teljesítmény szintjét. (C. O.) → *katonai vezetés*

felhőszolgáltatás: a ~ok többsége három tág kategóriába sorolható: infrastruktúra-szolgáltatás (Infrastructure as a Service – IaaS), platformszolgáltatás (Platform as a Service – PaaS) és szoftverszolgáltatás (Software as a Service – Saas). Ezeket néha felhő-számítástechnikai halomként is említik, mivel egymásra épülnek. Infrastruktúraszolgáltatás a ~ok alapkategóriája. Az IaaS esetében informatikai infrastruktúrát – kiszolgálókat és virtuális gépeket, tárhelyet, hálózatokat, operációs rendszereket– bérelhet használatalapú díjfizetéssel. A platformszolgáltatás olyan ~okra utal, amelyek igény szerinti környezetet biztosítanak az alkalmazások fejlesztéséhez, teszteléséhez, terjesztéséhez és felügyeletéhez. A PaaS segítségével a fejlesztők gyorsabban készíthetik el web- vagy mobilalkalmazásaikat, és nem kell aggódniuk a fejlesztéshez szükséges kiszolgálók, tárhely, hálózat és adatbázisok háttér-infrastruktúrájának kialakítása és felügyelete miatt. Szoftverszolgáltatás révén szoftveralkalmazások tehetők elérhetővé az interneten keresztül, igény szerint, és általában előfizetéses formában. Az SaaS esetében a felhőszolgáltatók üzemeltetik és kezelik az alkalmazásokat, valamint a háttér-infrastruktúrát, továbbá ők gondoskodnak a szoftverfrissítések, a biztonsági javítások és egyéb karbantartási feladatok elvégzéséről is. A felhasználók az interneten keresztül kapcsolódnak az alkalmazáshoz, rendszerint a telefonjukon, táblagépükön vagy személyi számítógépükön lévő webböngészővel. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

felhőszolgáltatás típusai: attól függően, hogy a felhőalapú megoldásokat kínáló szolgáltató milyen módszerrel osztja szét az erőforrásait a felhasználók között, hogy teljes platformot kínál-e, esetleg csupán egy adott szoftvert vagy tárhelyet, megkülönböztethetünk: privát felhőt, publikus felhőt, számítási felhőt. A három típus rövid magyarázata: *a)* privát felhő esetén a szolgáltatást nyújtó erőforrások kizárólag a részünkre vannak dedikálva, nem kell osztoznunk azok teljesítményén másokkal; *b)* publikus felhő esetében, mint mondjuk a Microsoft Live Messenger-e, x számú szerver szolgál ki egy dinamikusan változó felhasználói terhelést – ingyen. *c)* a számítási felhő esetében a szolgáltatás jellege is adott természetesen, tehát, hogy pontosan mit is veszünk igénybe, de ebben az esetben kiemelten hangsúlyos a szolgáltatás sebessége. Vagyis számítási kapacitást vásárolunk. Ilyenkor a szolgáltató garantál egy rövid válaszidőt, egy adott számítás elvégzésére vállal határidőt. Ezeknek a betartása érdekében a szolgáltató akár dinamikusan meg is többszörözheti az erőforrások számát, gyakorlatilag, ha szükséges, akár több száz vagy több ezer új szervert is üzembe állít, amelyek csak nekünk számolnak. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

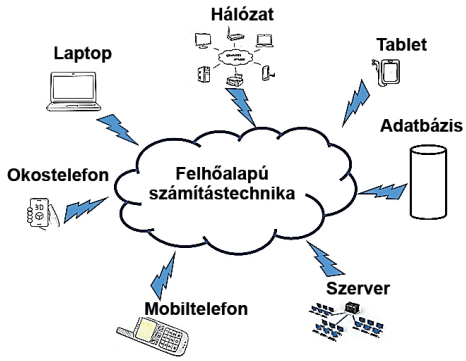

feljebbvaló: az egymással alárendeltségi viszonyban nem álló katonák közül a magasabb rendfokozatú a nála alacsonyabb rendfokozatúnak ~ja. (C. O.) → *katonai vezetés*

felkelés: szervezett, gyakran ideológiai, illetve vallási célok által motivált csoport vagy mozgalom tevékenysége, ami a politikai változások befolyásolására vagy megelőzésére, illetve egy országban vagy régióban a fennálló hatalom megdöntésére irányul, elsősorban a lakosság meggyőzésével vagy kényszerítésével, erőszak és zavargások alkalmazásával. A felkelés alapvető feltétele a sérelem, ami lehet manipulált is, és elegendő, ha a felkelők azt igaznak hiszik. Ilyen általános sérelmek kiváltó okai lehetnek: *a)* nemzeti identitással (kisebbségek; elszakadási, határmódosítási törekvések); *b)* vallással; *c)* szektariánus ellentéttel (például síita-szunnita ellentét); *d)* gazdasági helyzettel (szegénység, nyomor, illetve az erőforrások birtoklása); *e)* államigazgatással (korrupció, emberi jogok); *f)* megszállással vagy idegen hatalom jelenlétével kapcsolatosak, vagy a fentiek kombinációi. A felkeléshez szükséges további kellék a változásokra fogékony, azt igénylő, elégedetlen lakosság, valamint a karizmatikus vezetés, valamint a kormányzati kontroll hiánya. A felkelés természete magában hordozza annak sebezhetőségét is. A felkelők kénytelenek tevékenységüket titokban, rejtve és fedve végezni. A felkelés kibontakozásának ez a titkosság akadályává válik. Céljaikról, eszméikről, tartózkodási helyükről nincsenek pontos információk, így még a sikeres felelők sem képesek hatékonyan növelni támogatásukat a lakosság körében, a titkosság az ismertség kárára válik. A biztonság miatt a felkelők mozgásszabadsága korlátozott, ezért nincsenek pontos információik, elszigetelve érzik magukat támogatóiktól. Nincs koherencia a propagandájukban, gyakran még az egymást támogató felkelőcsoportok sincsenek tisztában egymás valódi elképzeléseivel, ellentmondásokba keverednek egymással, elveszítik hitelességüket a lakosság szemében. A felkelés irányítói kénytelenek decentralizáltan irányítani a csoportokat, ami megnehezíti az információ áramlását, és szinte lehetetlenné teszi a műveletek összehangolását. A felkelők teljesen rászorulnak külső támogatásra, mert nincsenek belső forrásaik. Külső támogatás nélkül a felkelés elsorvad. A felkelés gazdasági alapja lehet egy sikeres bűnhálózat, de ez forrásokat is elvon az ügytől, másfelől pedig megrendíti a lakosság bizalmát. (M. A.) → *stratégia és doktrína*

felkelés elleni művelet (Counterinsurgency Operations – COIN OP): **1.** Átfogó megközelítéssel összefogott civil és katonai tevékenységek, amelyeknek célja a felkelők legyőzése és választ adni, megoldani a korábbi sérelmeket. **2.** Szervezett, általában ideológiailag vezérelt, csoport vagy mozgalom tevékenysége, amely a politikai változások befolyásolására vagy megelőzésére vagy egy térségben a fennálló hatalom megdöntésére irányul, elsősorban a lakosság meggyőzésével vagy kényszerítésével erőszak és zavargás, polgári engedetlenség alkalmazásával. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

felkelés elleni tevékenységek (counterinsurgency – COIN): nem más, mint integrált egysége azon politikai, gazdasági, társadalmi és biztonsági intézkedések összességének, amelyeknek célja a fegyveres erőszak megismétlődésének megelőzése, szilárd politikai, gazdasági és társadalmi struktúrák létrehozásának, továbbá fenntartásának a támogatása, hogy a felkelés alapvető okai megszűnjenek, és fennmaradhasson a tartós stabilitás. (K. Z.b) → *hadművészet*

felkelés leverése: átfogó civil és katonai kísérlet a felkelés elfojtására és a felkelés alapvető okainak kezelésére. Ebből a meghatározásból egyenesen következik, hogy a COIN nem lehet kizárólag katonai művelet. A NATO COIN-műveletek nemzetközi erőfeszítést követelnek, partnerországok bevonását és összkormányzati megközelítést, valamint nem kormányzati szervezetek (NGO) bevonását is. (M. A.) → *stratégia és doktrína*

felkelő(k): 1. Alapjelentése többnyire fegyveres vagy fegyver nélküli felkelésben részt vevő személyt jelent. Katonai értelemben a felkelésnek, így az abban részt vevő személynek kétféle jelentése van. Egyrészt a társadalom honvédelmi kötelezettségét értjük alatta, amely már az ókori rómaiaktól eredeztethető, és a középkori Magyarországon „nemesi felkelés” (latin elnevezéssel: insurrectio) néven vált ismertté. A nemesi felkelés akkor volt hirdethető, ha az ország védelmére a királyi hadak nem voltak elegendők. Az állandó hadseregek létrejöttével a felkelés intézménye – mint a birtokra épülő honvédelmi kötelezettségi forma – idejét múlta, de a nagy francia forradalom, illetve a napóleoni háborúk alatt az Osztrák Császárság 1809-ben, míg Poroszország 1813-banmég alkalmazta. Célja az ország védelméhez való, az uralkodó réteg által biztosítandó hozzájárulás. Ettől a jelentéstől mára teljesen eltérő jelentéstartalmakkal, rokon értelmű szavakkal azonosítják a felkelést. Zendülés, lázadás, forradalom, szabadságharc, ellenállás, amelyből következik a felkelő különféle szinonimája, mint zendülő, lázadó, forradalmár, szabadságharcos, vagy akár a gerilla vagy a népfelkelő. A felsorolt elnevezésekben az a közös, hogy míg a nemesi felkelő a meglévő társadalmi rend külső vagy belső támadással szembeni védelmét szolgálta, addig az utóbb felsoroltak mindegyike éppen annak ellenében harcol, a fennálló hatalom megdöntésére irányul, elsősorban a lakosság meggyőzésével vagy kényszerítésével, erőszak és zavargások alkalmazásával. (H. J.) → *hadtudomány elmélete* **2.** Olyan személyek, akik úgy érzik, hazájuk törvényes eszközeivel, kormányzati eljárásokkal nem lehetséges elérni céljaikat. Ezek elérése érdekében irreguláris tevékenységet folytatnak, ami bűnözést (kalózkodás, rablás, kábítószer-csempészet és emberrablás), terrorizmust, felforgatást, zavarkeltést és konkrét harccselekményeket is jelent. A felkelőket (bűnözők, terroristák, harcosok) egy közös (vélelmezett vagy közösnek hitt) akarat tart össze, türelmesek, céljaik elérésére hosszú idő áll rendelkezésükre, és ezért kerülik a nyílt, döntő összecsapásokat. (M. A.) → *stratégia és doktrína*

félközvetlen irányzás: a ~nak azt az irányzási módot nevezik, amikor a tűzeszköz optikai irányzéka (távcsöve) a célra néz, a tűzeszköz csöve pedig a cél eltalálásához szükséges emelkedési szögben áll. A Magyar Honvédségben a ~t az aknavető alegységek alkalmazzák. (Sz. T.) → *tüzérség*

felmentési idő: a szolgálati viszony honvédség által felmentéssel történő megszüntetése esetén az állomány tagjának járó, jogviszonyban töltött időnek minősülő időtartam. Mértéke az állomány tagjának szolgálati viszonyban töltött ideje alapján kerül megálla-

pításra, legalább 1 hónap, legfeljebb 8 hónap időtartamban, amely azonban nem haladhatja meg a szerződéses állomány tagjának vállalt szolgálati idejét. Az állomány tagjának kérelmére a felek írásban rövidebb ~ben is megállapodhatnak. Amennyiben az állomány tagja nemzetbiztonsági szempontból a katonai szolgálatra alkalmatlannak minősül, jogviszonyát felmentéssel kell megszüntetni, de nem illeti meg ~. Amennyiben az állomány tagja a szolgálati beosztásában nem foglalkoztatható tovább, mert annak ellátására nemzetbiztonsági szempontból alkalmatlanná válik, és jogviszonya felmentéssel megszüntetésre kerül, 30 napos ~ illeti meg. A ~ legkorábban a felmentés közlését követő napon kezdődhet. A ~ legalább felére az állomány tagját a szolgálatteljesítési kötelezettség alól mentesíteni kell. A szolgálatteljesítési kötelezettségek alóli mentesítés az állomány tagjának kérelmére legfeljebb két részletben is történhet. A teljes ~re mentesíteni kell az állomány tagját a szolgálati kötelezettség teljesítése alól, ha szolgálati viszonya felmentéssel történő megszüntetésére azért kerül sor: *a)* mert szolgálati beosztásában teljesítményértékelése alapján, egészségi vagy pszichikai állapota alapján nem volt tovább foglalkoztatható; *b)* mert a maximális várakozási időtartam lejárt, és meghosszabbítására nem került sor; *c)* mert nemzetbiztonsági szempontból annak ellátására alkalmatlannak bizonyult; *d)* mert a tiszti vagy altiszti állománycsoport legalacsonyabb szintű, általános előmeneteli rendbe tartozó beosztásában szolgálatot teljesítő hadnagy vagy őrmester a kötelező várakozási idő leteltekor teljesítményértékelése alapján nem léptethető elő; *e)* mert a megváltozott munkaképességű személyek ellátására szerzett jogosultságot, és azt írásban kéri; *f)* mert rendelkezési állományba nem helyezhető át vagy abban tovább nem tartható; *g)* az állomány legalább negyven év jogosultsági időt a ~ leteltéig teljesítő nő tagjának kérelmére. A teljes ~re mentesíteni kell az állomány tagját a szolgálati kötelezettség teljesítése alól, ha szolgálati viszonya felmentéssel történő megszüntetésére azért kerül sor, mert a katonai szolgálatra nemzetbiztonsági szempontból, továbbá az egészségi vagy a pszichikai állapota alapján alkalmatlannak bizonyult. A felmentést felmentési okiratban, jognyilatkozatban kell meghatározni. A felmentésről szóló jognyilatkozatnak a felmentés indoklásán (okán) túl a ~ kezdetét és időtartamát, valamint a szolgálatteljesítési kötelezettség alóli mentesítés időtartamát is tartalmaznia kell. A ~ a felmentésről szóló jognyilatkozat közlését követően egyoldalúan nem módosítható. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

felmérés: olyan módszer, amely a szabályozás során az emberek véleményére, tapasztalatára, viselkedésére, emlékezetére következetesen kérdez rá. Történhet szemtől szemben, interjú formájában vagy papíron. A katonai szervezetek tagjainak és magának a szervezeteknek a felkészültségéről tudatosan tervezett, koncepcionálisan összeállított komplex ellenőrzési anyag, ahol a ~t végző konkréten tájékozódik a felkészültségről, a célok teljesítésének helyzetéről, állapotáról. (C. O.) → *katonai vezetés*

felnőtt: három fő faktorral jellemezhetjük a felnőttet, (lásd még Marie Jahoda [1907–2001] osztrák–angol szociálpszichológus vonatkozó munkáit). A ~ olyan személy, aki: *a)* öntudattal, identitással, autonómiával rendelkezik (helyesen észleli, értelmezi a világot és önmagát, személyisége egységes); *b)* érvényesíti magát (hatással van környezetére, kommunikatív, produktív, részt vesz a folyamatokban, felelősséget vállal, Jean P. Sartre kifejezésével „tud dolgozni magán"); *c)* értékesíti magát (ismeri saját értékét, kompetenciáját, eladja képességeit,

fejleszti magát, alkalmazkodik a változó környezethez). (H. D.) → *katonapedagógia*

felnőttképzés: a felnőttkori oktatással, képzéssel kapcsolatos terület még nem rendelkezik letisztult, egyértelmű fogalomrendszerrel. A különféle dokumentumokban használt kifejezések tartalma sem mindig ugyanaz. A felnőttoktatás, ~ fogalma széles értelemben a nagykorúságot elért személyek képzését jelenti, azonban egyes dokumentumok más jelentéssel is használják. A felnőttoktatás fogalma a jogszabályokban az iskolarendszerű oktatással kapcsolatban jelenik meg. Ebben az értelemben felnőttoktatás az a képzés, ahol a „tanuló munkahelyi, családi vagy más irányú elfoglaltságához, a meglévő ismereteihez és életkorához igazodó iskolai oktatásban" vesz részt. A tanulók középfokú iskolában attól a tanévtől kezdve folytathatják a tanulmányaikat felnőttoktatás keretében, amelyben a tizenhatodik életévüket betöltik. A tanítás nappali, esti, levelező vagy más, sajátos munkarend szerint is szervezhető. A ~ fogalma a felnőttképzési törvényben található meg, amelyben azt az iskolarendszeren kívüli képzésekre használják. Lényeges jellemzője, hogy a képzés résztvevői nem tanulói vagy hallgatói jogviszonyban állnak a képző intézménnyel. A ~ben olyan személy vehet részt, aki tankötelezettségét teljesítette, de tanköteles személy tankötelezettsége teljesítése mellett is bekapcsolódhat a ~be. A felnőttoktatás a képzési intézmény típusa alapján lehet iskolarendszerű vagy iskolarendszeren kívüli képzés, célja szerint lehet munkaerő piaci, általános és nyelvi, szabadidős és hobbicélú képzés. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

felpattanó lövészet: lapos, esetleg ívelt röppályával 20 foknál kisebb találati szög esetén, viszonylag nagy lövedék kezdősebességet biztosító töltettel végrehajtott lövészet. A ~ lényege, hogy a lövedék a becsapódást követően a talaj felületén kb. 2-3 métert csúszik, majd a talajellenállás következtében felpattan, a lőirányhoz viszonyítva kissé jobbra fordul, és a talaj felett 6-12 méter magasságban felrobban. A repeszek „V" alakban csapódnak be a célterületre. A szakemberek a robbanások által felkavart földet és port „bajusznak" nevezik. A késleltetett állású gyújtó a becsapódást követően lép működésbe, majd a késleltető lőporkorong kiégése után adja át a szúrólángot a detonátornak, a levegőben robbantva a lövedéket. A ~ nyíltan lévő élőerő, illetve nyitott árokban vagy nyitott fedezékben lévő élőerő ellen igen hatásosan alkalmazható. (Sz. T.) → *tüzérség*

felső vezető: olyan személy, magasrangú katona, aki az adott szervezetben a hierarchia csúcsán látja el feladatát. (C. O.) → *katonai vezetés*

Felsőfokú Vezetőképző Tanfolyam: 1997. szeptember 1-jével indult be – közel négy évtizeddel megszüntetése után – ismét Magyarországon ez a (vezérkari) képzés két tancsoportban, 25 fővel. A 2016–2017. tanévet is figyelembe véve 26 tancsoportban 297 magyar és 37 külföldi (algériai, francia, horvát, kínai, lengyel, német, román, olasz, orosz, ukrán) tett/tesz szert legmagasabb szintű katonai vezetői/vezérkari ismeretre. Lásd *Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, hadiakadémia.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

felsővezetői tanfolyam: a katonai ~ olyan, 1993–2012. között Vezérkari Tanfolyamként tanfolyamrendszerű, 2017-től Katonai Felsővezető Szakirányú Továbbképzési Szakként egyetemi nappali képzés, amely a Magyar Honvédség részére a Honvédelmi Minisztérium és a Honvéd Vezérkar elvárásainak, valamint Magyarország érdekeinek megfelelően felső szintű katonai, kül-, biztonság-

és védelempolitikai ismeretekkel és látókörrel, gyakorlattal rendelkező főtiszteket képez. A kurzus az ezredesi vagy magasabb rendfokozattal rendszeresített beosztások betöltésére tervezett állomány részére szervezett, a katonai szervezetek parancsnoki, parancsnokhelyettesi, törzsfőnöki, osztályvezetői feladatainak ellátására történő felkészítés céljából. (Cs. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

felszállóág: a röppálya hossza a csőtorkolattól a tetőpontig. (M. G.) → *tüzérség*

felszedés elleni biztosítás: olyan szerkezet, módszer, amely az akna védelmét biztosítja, annak alkotórésze, vagy vele összeköttetésben van, vagy hozzá van rögzítve, vagy az akna alatt van elhelyezve, és ennek következtében az akna hatástalanítására (felszedésére) tett kísérletnél működésbe lép, elműködteti az akna robbanótöltetét. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

felszíni erők elleni légi műveletek (Anit-Surface Forces Air Operations – ASFAO): ~ egyaránt magukban foglalják a szárazföldi erők elleni, illetve a tengeri erők elleni légi műveleteket, amelyeket annak érdekében hajtanak végre, hogy megsemmisítsék a szemben álló erők csapatait, megsemmisítsék az azokat támogató infrastruktúrát, valamint, hogy olyan pszichológiai hatást érjenek el, amelyek megtörik a szemben álló fél egységét vagy a harctevékenység iránti elszántságát. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

felszíni légvédelem (Surface Based Air Defence – SBAD): más néven a légvédelmi csapatok. Fegyverzetükbe rakéták és gépágyúk egyaránt beletartoznak. A rakéták mérete az ember által hordozhatótól, a többméteres méretekig, rakétakomplexumokig terjedhet. Feladatuk a védelmi légi szembenállás feladatokban való részvétel, a légtér, a saját csapatok, valamint fontos objektumok védelme a támadó légi ellenséggel szemben. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

felszín-levegő osztályú rakéta: olyan rakéta, amelyet a föld vagy vízfelszínről indítanak és légi cél a célpontja, más néven légvédelmi rakéta. Léteznek infravörös önirányítású, valamint a rádiólokációs irányításnak különböző formáit alkalmazó verziók. Célpontjai a különböző légi eszközök, légi járművek, továbbá az egyéb rakéták is. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

feltöltés: a csapatok személyi, anyagi-technikai (fegyverzeti stb.) veszteségeinek (vagy hiányainak) pótlása (kiegészítése) a szükséges vagy a lehetséges mértékben (mértékig). A ~ célja, hogy a csapatok képessé (alkalmassá) váljanak a kitűzött (új) feladat végrehajtására. A ~ lehet: teljes (mindenre, az egész állományra kiterjedő), vagy pedig részleges. Végbemehet a harctevékenység során vagy a csapatok kivonását követően. ~i rend: a mozgósítás során bevonuló tartalékosok beosztásba helyezésére és az előállított nemzetgazdasági-technikai eszközök alegységenkénti elosztására (beosztásba helyezésére) kialakított elvek, rendszabályok és módszerek összessége (H. L.) → *védelmi igazgatás*

feltöltöttség: a katonai szervezetek személyi állománnyal, harcfelszereléssel és harci-technikai eszközökkel (illetve anyagokkal) való ellátottságának szintje. Ha mindezek az állománytáblában előírt létszámban és mennyiségben a katonai szervezet rendelkezésére állnak, akkor annak ~e teljes. A feltöltés célja, hogy a csapatok képessé (alkalmassá) váljanak a kitűzött (új) feladat végrehajtására. A feltöltés lehet:

teljes (mindenre, az egész állományra kiterjedő), vagy pedig részleges. Végbemehet a harctevékenység során vagy a csapatok kivonását követően. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

felügyelet nélküli harctéri érzékelőhálózat (Unattended Ground Sensor Network – UGSN): a különféle tartományban működő és érzékelési móddal rendelkező nagy mennyiségű harctéri érzékelők, szenzorcsomópontok és átjárók (gateway-ek) előre definiált vagy ad hoc vezeték nélküli szenzorhálózatba integrálásával alakíthatók ki. A felügyelet nélküli szenzorhálózat az egyedül álló szenzorokhoz képest nagyobb energiahatékonyságot biztosít, és az elosztott adatfeldolgozásnak köszönhetően jelentősen növeli a célok felismerésének, detektálásának, helyzetük meghatározásának és a mozgó célok követésének hatékonyságát. A korszerű harctéri szenzorhálózatokban az összegyűjtött adatokon előfeldolgozást végeznek, a mért paramétereket összegzik, különböző spektrális és egyéb jellegzetességeik alapján összehasonlítják és kategorizálják. Az adatfeldolgozó központba az előfeldolgozott adatokat kódolt formában, meghatározott időközönként továbbítják, ahol részletes mélyelemzésnek, adatfeldolgozásnak vetik alá őket. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

felügyelt frekvencia: a ~ák a korlátozott frekvenciák jegyzékében meghatározott ellenség által használt frekvenciák, amelyek a felderítés számára információforrásként értékesek, ezért azok elektronikai zavarását a felderítőtörzzsel mindenkor egyeztetni kell. Az ilyen frekvenciákon csak akkor lehet zavarni, ha megállapítást nyer, hogy a zavarással elérhető harcászati, hadműveleti nyereség értéke nagyobb, mint az elveszett információ jelentősége. Ezek a frekvenciák általában időtartamhoz kötöttek, mivel az ellenség elhelyezkedése és tevékenysége a harc-, hadművelet során változik. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

felvételi orientációs beszélgetés: a katonai alapképzésre (BSc) jelentkezett személyekkel szemben támasztott, a HM HVKF 90/2008. (HK 8.) intézkedésben megjelölt kompetenciák meglétének, illetve azok szintjének a vizsgálata. A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karán a felvételi alkalmassági vizsgálat a 2013/2014-es tanévtől kiegészült az úgynevezett pályaorientációs beszélgetéssel, amelynek célja elsősorban azon jellemzők feltárására törekvés, amelyek tájékoztatást adnak arról, hogy a felvételiző a felvételi során rendelkezik-e reális pályaképpel, minimális ismerettel választott hivatásáról, illetve van-e biztató jele annak, hogy tanulmányai során kialakíthatók a fent hivatkozott intézkedésben meghatározott, a végzett hallgatótól elvárható kompetenciák. A ~ továbbá útmutatást jelent a pályaválasztási motívumok (hivatással kapcsolatos értékítélet, pályapresztizs megítélése); az általános elvárások (a katonai hierarchiából következő engedelmesség, bajtársiasság, a hazaszeretet, erő, ügyesség, kitartás, akaraterő, önfegyelem); a szociális kompetenciák (kommunikációs, prezentációs, önismereti), valamint a személyes kompetenciák (például őszinteség, felelősségtudat, változásokhoz való rugalmas, konfliktusmentes alkalmazkodás, nyitottság) megismeréséhez, feltérképezéséhez, az elvárt követelményekkel való összehasonlításához annak érdekében, hogy a hivatásos katonai pályára csak a magasan kvalifikált, elkötelezettséggel, hivatástudattal rendelkezők kerülhessenek. A felvételi bizottság munkájában a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar oktatói, a Hallgatói Önkormányzat által delegált hallgatók, vala-

mint a Honvéd Vezérkar kijelölt munkatársai vesznek részt. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

fenyítés: amennyiben a katona vétkesen (szándékosan vagy gondtalanul) megszegi a szolgálati viszonyával kapcsolatos kötelezettségét vagy a katonai rend és fegyelem szabályait – amennyiben cselekménye nem bizonyul bűncselekménynek vagy szabálysértésnek – fegyelemsértést követ el. Aki fegyelemsértést követ el, azt felelősségre kell vonni. Az elöljáró csak akkor mellőzheti a felelősségre vonást, ha a fegyelemsértés olyan csekély súlyú, hogy – figyelembe véve a fegyelemsértő egész magatartását és a katonai szolgálati rendhez való viszonyát – a kioktatás és a figyelmeztetés is elégséges. (C. O.) → *katonai vezetés*

fertőtlenítés: dezinfekció; fertőző mikroorganizmusok elpusztítása vagy toxinjainak hatástalanítása fizikai, kémiai és biológiai eljárásokkal. Katonai értelemben általános egészségügyi ~i és biológiai fegyverek elleni védelemmel kapcsolatos ~i feladatokat különböztetnek meg. A személyeket, a terepet, a különféle tárgyakat és technikai eszközöket a vegyi mentesítésben használt anyagokkal, eszközökkel és eljárásokkal fertőtlenítik. Fertőtlenítőanyagként arra alkalmas szerves és szervetlen vegyületeket használnak. Az aktívklór-tartalomra érzékeny ruházati anyagok ~ére gőzamóniás vagy gőzformalinos elegyet alkalmaznak. Háborús körülmények között a vegyi mentesítésre alkalmas, oxidáló hatású aktívklór-tartalmú vegyszereken (hipoklorit, klórmész, klóramin) kívül egyéb ismert fertőtlenítőszereket (krezolokat, formaldehideket, neomagnolt, kálium-hipermangánt, etil-alkoholt, jódoldatot stb. is felhasználnak. A megelőző ~ megakadályozza, hogy a tárgyak, élelmiszerek és személyek a fertőzés terjesztői legyenek. Idetartozik a tereptárgyak ~e, az ivóvíz klórozása, a tej pasztőrözése stb. Személyek ~ére fertőtlenítőanyagok csak külsőleg alkalmazhatók. A bőr, illetve nyálkahártya felületén alkalmazott fertőtlenítőszereket antiszeptikumoknak nevezik. A ~ eszközei helyhez kötött vagy mozgó fertőtlenítőberendezések. A katonák egyéni ~eszközeit a személyi vegyi mentesítő csomag tartalmazza. Biológiai fegyver alkalmazásakor végrehajtott ~ esetén az ABV-védelmi rendszabályokat alkalmazzák. (B. T.) → *ABV-támogatás*

Feuquiéres, Marquis Antoine des pas de (1648–1711): francia főnemes, aki 18 éves kora óta szolgált a hadseregben. Isaac de Feuquières diplomata fia és Isaac Manasses de Pas Marquis de Feuquieres unokája. Luxembourg, Turenne, Catinat és Villazs alatt fontos parancsnoki tisztet töltött be. 1692-ben Speyerback védelménél különösen kitüntette magát, ekkor altábornaggyá lépett elő. Altábornagyként vett részt a neerwinden-i csatában (1693), amelynek eldöntésében meghatározó szerepet játszott. Katonai pályafutása 1697-ben a ryswyki békével fejeződött be, mivel ellentétbe került Villeroi marsallal, az udvar kegyeltjével. Az aktív szolgálat befejezése után katonai tapasztalatainak feldolgozásával foglalkozott. Háborús emlékirata a kor egyik legismertebb és legnépszerűbb katonai szakkönyve volt, 1725-ben jelent meg a második kiadása és nem sokkal később angolra és németre is lefordították. Montecuccolihoz és Vaubanhoz hasonlóan gyakorlati szakember. Már Clausewitz előtt felismerte a védelem adta lehetőségeket, amelyet előnyben részesített a támadással szemben. Műveiben nagy súlyt helyezett az ellátás, a fegyverzet és a szervezés kérdéseire. Munkásságát gazdag tapasztalatok, a részletek biztos és alapos ismerete jellemzi. Műve a részletek precizitása és gazdagsága, a gyakorlati tapasztalatok bősége miatt mindazok számára, akik a 17. század második felének had-

művészetét meg akarják ismerni ma is nélkülözhetetlen forrásmunka. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

figyelés: a legalapvetőbb felderítési mód, amelyet valamennyi katonának a harc és a harccal kapcsolatos tevékenységek során folyamatosan végre kell hajtania vizuális adatszerzés céljából. A ~ folytatható szabad szemmel vagy a rendelkezésre álló különböző felderítő technikai eszközök széles körű alkalmazásával. A ~ elsődleges célja: a terep (harcmező) és az ott elhelyezkedő (manővert végrehajtó) földi és légi, valamint haditengerészeti ellenség azonosítása, célkoordinátáinak megállapítása vagy a harcmezőn lezajlódó események, eseménysorozatok megfigyelése, információszerzés végrehajtása. A ~ másodlagos célja lehet: nagypontosságú földi és légi telepítésű fegyverrendszerek csapásmérő elemeinek a kiválasztott célra történő rávezetése. A csapások következményeként keletkező károk, veszteségek megállapítása. A ~ további célja lehet: a fizikai környezet sajátosságainak (terep, időjárás, láthatóság) megállapítása is. A ~ végrehajtása érdekében figyelőt vagy figyelőőrsöt alkalmaznak. A figyelőőrs olyan komplex felderítőszerv, amely alkalmazható önállóan vagy a felderítőjárőr szerveként a terep megfigyelésére, a szemben álló fél helyének, tevékenységének felfedésére, azonosítására bármely napszakban és időjárási viszonyok között. (H. H.) → *felderítés*

figyelési szektor: a műveleti tér (harctér) azon meghatározott része, amelyet a földi felderítés során az egyes figyelők, figyelőőrsök vizuálisan vagy felderítőműszerek alkalmazásával át kell kutatniuk. Megjegyzés: összefüggő figyelőrendszer esetén az egyes figyelők számára meghatározott ~ok átfedhetik egymást, ugyanakkor törekedni kell az egységes tájékozódásipont-rendszer kialakítására. Az egyes ~okon belül különös figyelmet érdemlő területeket, irányokat lehet meghatározni. (H. H.) → *felderítés*

figyelési vázlat: a terepvázlatok körébe tartozó grafikus okmány, amelyen a figyelés, a jelentés és az összeköttetés fenntartására vonatkozó adatok jelennek meg. A figyelési vázlat elkészítésének alapja a tájékozódásipont-vázlat. A ~ a figyelési szektorok szerint jeleníti meg a figyelés tárgyát, a kiemelt jelentőségű terepszakaszokat és irányokat, a lényeges változások időpontjai feltüntetésével. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

figyelőhely: 1. A terepnek olyan műszakilag berendezett – általában kiemelkedő – pontja, ahonnan a parancsnok a harcmezőn lévő saját egységek (alegységek) és az ellenség tevékenységét megfigyelheti, s amelyet parancsnoki vezetési pontok településére is felhasználhatnak. Az alegységparancsnok parancsnoki figyelőpontról (figyelő-harcálláspontról) vezet. A figyelőpont funkcióját mindinkább a páncélozott harcjárműbe (helikopterre) telepített mozgó figyelőpontok veszik át. **2.** A terepnek egy meghatározott, figyelésre alkalmas, figyelők és figyelőőrsök településére kijelölt pontja, helye. (H. H.) → *felderítés*

figyelőőrs: a figyelést végrehajtó, néhány főből (harcjárműkezelő személyzet) álló felderítőszerv. Megjegyzés: a figyelés elsődleges célja: a terep (harcmező) és az ott elhelyezkedő (manővert végrehajtó) földi és légi, valamint haditengerészeti ellenség azonosítása, célkoordinátáinak megállapítása vagy a harcmezőn lezajlódó események, eseménysorozatok megszakítás nélküli megfigyelése, információszerzés végrehajtása. A figyelés másodlagos célja lehet: nagypontosságú földi és légi telepítésű fegyverrendszerek csapásmérő elemeinek a kiválasztott célra történő rávezetése. A csapások következmé-

nyeként keletkező károk, veszteségek megállapítása. (H. H.) → *felderítés*

figyelőpont: olyan állás, ahonnan katonai megfigyeléseket végeznek vagy a tüzérségi tüzet irányítják és helyesbítik, valamint amely megfelelő híradóeszközökkel rendelkezik. (H. H.) → *felderítés* Településhet terepen vagy járműben, illetve légi szállító eszközön is. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

figyelőtávolság: a figyelő (felderítő) tartózkodási helyétől (álláspontjától) a célig (tereptárgyig) húzott képzeletbeli egyenes távolsága méterben (kilométerben) kifejezve. (H. H.) → *felderítés*

figyelővonal: a figyelő (felderítő) tartózkodási helyétől (álláspontjától) a célig (tereptárgyig) húzott képzeletbeli egyenes vonal. (H. H.) → *felderítés*

fizikai biztonság: a hadműveleti biztonsági védelmi rendszabályok magukban foglalják többek között a ~ot. A ~ az akadályokat öleli fel (torlódásokat, falakat, szöges drótokat, aknákat, tüzelési szektorokat), amelyeket azzal a céllal hoztak létre, hogy megfossza az ellenséget a minősített vagy „kényes" dokumentumokhoz, eszközökhöz való hozzáférhetőségi lehetőségtől, a katonai bázisokra vagy érzékeny körzetbe történő belépési lehetőségtől, és hogy meghiúsítsa vagy megakadályozza a fizikai támadást. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

fizikai spektrum: a létező rezgések teljes tartományát leíró rendszer, amely a mechanikai rezgések és az elektromágneses rezgések spektrumának összessége. Nagyon fontos, hogy nem a rezgésszám határozza meg a fizikai jelleget, létezik azonos frekvenciájú mechanikai rezgés és elektromágneses rezgés is. A ~ leírására szokásos a frekvencia szerinti skála használata, a hullámhossz szerinti skála használata, de szokásos az egyes tartományok elnevezése is, például infrahang, akusztikus hang, ultrahang vagy az elektromágneses tartományban a hosszú hullámú, középhullámú, rövid hullámú, ultrarövid hullámú, mikrohullámú stb. elnevezés. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

Foch, Ferdinand (1851–1929): francia tábornok, katonai teoretikus. Politechnikumi és tüzériskolai tanulmányok után a 24. tüzérezredben hadnagyként kezdte pályafutását. 1875 októberében nevezték ki főhadnagygyá. 1976 és 1878 között a saumuri lovasiskola parancsnoka, közben századossá lépett elő. Ezt követően 1885-ig a 10., majd a 9. tüzérezredben szolgált. Elvégezte a hadiakadémiát, 1887-ben a XIX. hadtest, 1890-ben a hadsereg vezérkarába került. A következő évben őrnaggyá lépett elő. Az 1895 és 1901 közötti időszakban a hadiakadémia hadtörténet- és taktikatanára. 1900-ban alezredessé lépett elő, 1903-ban a 35. tüzérezred parancsnoka lett. 1907-ben tábornokként az V. hadtest tüzérparancsnoka, a következő évtől a hadiakadémia igazgatója, 1911-től a 13. hadosztály, 1912-től a VIII., majd a XX. hadtestparancsnoki tisztét töltötte be. 1914. augusztus végéig hadtestét, októberig a IX. hadtestet vezette a marnei csatában; ezután Joffre mellett a szövetséges főhadiszálláson összekötő tiszt. 1915 januárjától az Északi Hadseregcsoport parancsnokaként vezette a németek elleni támadásokat Artois-ban. A következő évben előkészítette és irányította a Somme körüli hadműveleteket. 1917 májusában kinevezték a francia hadsereg vezérkari főnökévé. 1918 áprilisában a nyugati hadszíntéren harcoló szövetséges haderők főparancsnoka lett. Ugyanazon év augusztusában a „Franciaország marsallja" címmel ruházták föl. November 9-én Compiègne-ben saját vasúti kocsijában írták alá a Németország fegyverletételéről szóló okmányt. (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

Foch, Ferdinand elmélete (1851–1929): francia marsall, első világháborús hadvezér, katonai teoretikus. Kortársaihoz hasonlóan gyorslefolyásúnak vélte a következő háborút, amely viszont minden korábbinál nagyobb erőfeszítést követel, és hatalmas ember-, valamint anyagveszteségét jár majd. Ugyanakkor eltúlozta az ember erkölcsi, értelmi és fizikai képességeinek jelentőségét. Az első világháborút lezáró békediktátumokra utalva jelentette ki: „Ez nem béke, csak fegyverszünet 20 évre." Fő művei: *A háború elveiről (1903); A hadvezetésről (1904); Visszaemlékezéseim – az 1914–18. évi háború.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

foglalkozás: a katonai oktatásnak az a láncszerűen egymásba kapcsolódó szervezeti formája, amelynek keretében a tárgykör anyagának egy viszonylag önálló része rendszerezetten és módszeresen feldolgozásra kerül. A ~ az oktatási (kiképzési) anyag nagysága szerint az oktatási folyamat legszűkebb értelmezése (mikrostruktúrája), amely alatt általában 1–6 óra tartalmi anyagának célszerű, tervszerű, szakaszos rendjét, feldolgozása történik. A megoldandó alapvető didaktikai feladat alapján az alábbi foglalkozási típusokat különböztetjük meg: *a)* az új ismereteket feldolgozó ~on a fő didaktikai feladat az ismeretszerzés. Minden más didaktikai feladat csak alárendelt szerepet tölt be, csak a fő feladat eredményes megoldását segíti elő; *b)* az alkalmazó, gyakorló ~ok fő feladata a szükséges jártasságok és készségek kialakítása. Természetesen ezeken a ~okon is szükség van az alárendelt didaktikai feladatok jelenlétére, hiszen az alkalmazáshoz szükséges ismeretek meglétéről meg kell győződni (ellenőrzés – értékelés), a kialakítandó jártasságokat és készségeket be kell mutatni (ismeretszerzés), az elsajátított fogásokat a már meglévő jártasságok és készségek sorába kell illeszteni (rendszerezés – rögzítés), a végrehajtást segíteni, javítani, értékelni kell (ellenőrzés – értékelés); *c)* az ismétlő ~ok alapvető feladata a korábban tanult, elsajátított tananyag rendszerezése és rögzítése. Ezek a ~ok nem egyszerűen a már tárgyalt anyagrész mechanikus reprodukálásából állnak, hanem fontos célkitűzésük az ismeretek elmélyítése, az általánosítások megfogalmazása és a következtetések levonása is; *d)* az ellenőrző-értékelő ~on kérdések, gyakorlati feladatok megoldása alapján mérjük le a fogalmak, szabályok, törvények ismeretét, a jártasságok és készségek szintjét; *e)* a kombinált ~ jellemzője, hogy nem egy, hanem több didaktikai feladatot kívánunk megoldani azonos arányban, mindegyiket egyenrangú feladatként kezeljük, egyiket sem rendeljük alá a másiknak. Különleges rendeltetés szerint a ~ok lehetnek: *a)* bemutató ~ok, amelyeknek elsődleges célja, hogy valamely tevékenység mintaértékű bemutatásán keresztül felkészítsük a parancsnoki állományt az adott tevékenység eredményes oktatására, illetve végrehajtására; *b)* oktató-módszertani ~okat a legfontosabb témakörök eredményes oktatása érdekében tartunk a foglalkozásvezetők számára, annak érdekében, hogy minél több elméleti, gyakorlati és módszertani segítséget kapjanak; *c)* Kísérleti ~okat vezetünk le akkor, amikor az oktatás folyamatában valamilyen új eljárást, eszközt szeretnénk – legtöbbször tudományos igénnyel – alkalmazni, és az új eljárás hatékonyságáról előzetesen meg kívánunk győződni; *d)* törzsfoglalkozások, amelyek feladata, hogy gyakoroltassa a törzseket a vezetésben, az irányításban, a szervezésben, munkastílusuk tökéletesítésében. A törzsfoglalkozások előkészítik, megalapozzák a parancsnoki és törzsvezetési gyakorlatokat. A törzsek operatív, kollektív tevékenysége sokoldalú jártasságot és készséget követel meg, amelyeket állandóan jó szinten kell tartani, illetve az új eljárások,

technikai eszközök rendszerbe állításakor ki kell alakítani (például új híradóeszközök, telekommunikációs berendezések, különféle beosztásokban végzett parancsnoki tevékenység stb.); *e)* harcászati-alaki ~ok, amelynek keretében a katonákat és az alegységeket a különböző fogások, mozzanatok, ténykedések helyes végrehajtásának technikájára gyakoroltatjuk be, miután a fogásokat, cselekvési módokat elméletben már elsajátították. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

foglalkozási helyek sorrendje: a katonai oktatás keretében az oktatási kérdesek során elsajátítandó elméleti és gyakorlati tudás logikai rendjének megfelelően berendezett részfoglalkozások, illetve előkészített oktatási helyek rendje. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

foglalkozási szocializáció: a foglalkozási (szakmai) szocializáció a szocializációs folyamat szerves része, amely az oktatási rendszereken keresztül a munkaszervezetben realizálódik több perióduson keresztül. A ~ az adott szakma gyakorlásához szükséges ismeretek, képességek, készségek, személyes kompetenciák elsajátításának folyamata, amely az általános sajátosságokon kívül bizonyos speciális vonásokat is megkövetel (például helyzetfelismerés, gyors reflex, együttműködési készség, magas stresszküszöb stb.). ~n belül négy szakasz különíthető el egymástól: *a)* pályaorientáció, *b)* szakmai képzés, *c)* pályakezdés, *d)* a pályavitel szakasza. Sajátságosnak mondható a katonai pálya, a katonai hivatás szocializációja, mert a civil foglalkozások többségétől jelentősen eltérő értékek elsajátítását jelenti a felkészülés időszaka. (K. J.) → *katonaszociológia*

foglalkozásvezető felkészülése: a kiképzési foglalkozások magas színvonalának egyik legfontosabb feltétele a ~, amely két, egymással szorosan összefüggő tevékenységből, az általános és a speciális felkészülésből áll. Általános felkészülésen a parancsnoki, oktatói állomány állandó, folyamatos önképzését értjük. Ez mindenekelőtt a szakmai ismeretek mélyreható tanulmányozására, továbbá a katonai, pedagógiai, pszichológiai ismereteik, általános műveltségük növelésére terjed ki. A speciális, az egyes foglalkozásokra történő közvetlen felkészülés első feladata a kiképzési program (kiképzési terv, tanterv, tantárgyprogram stb.), és ennek alapján a szabályzatok, utasítások és egyéb irodalmi anyagok tanulmányozása. A következő feladat a foglalkozás levezetésének, felépítésének alapos átgondolása. A szabályzatok, irodalmi anyagok tanulmányozása után részben már előzetes elhatározásra juthat az oktató arra nézve, hogyan tudja a legjobban megértetni és elsajátíttatni a foglalkozás anyagát, és azt hogyan célszerű megszervezni, levezetni. A speciális felkészülés fontos feladata a foglalkozás anyagi biztosítása is, amely nem korlátozódhat csak a szemléltetőeszközök, kiképzési segédanyagok előkészítésére és használatára. Az anyagi biztosításhoz tartozik a katonák felszerelésének (öltözet, fegyverzet, lőszer stb.) meghatározása és meglétének biztosítása, a foglalkozás helyének berendezése, a szükséges gép- és harcjárművek igénylése, a hosszabb ideig tartó foglalkozások, gyakorlatok esetén az élelmezés, a tisztálkodás és a pihenés biztosítása is. A speciális felkészülés végén készíti el az oktató a foglalkozási jegyét (óravázlatát), amelyet az előírásoknak megfelelően 3 nappal az adott foglalkozás előtt kell az elöljáróval jóváhagyatni. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

foglalkoztatáspolitika: a munkaerőpiac külső szabályozó rendszere. A ~ feladata a munkaerőpiac keresletének és kínálatának meghatározása. A ~ elősegíti többek között a keresleti igényeknek megfelelő

munkaerő-kínálat nagyságának és szakmai, képzettségi szerkezetének kialakítását, valamint a kínálat munkaerő-keresleth ez történő folyamatos, egyúttal minél tökéletesebb igazodását. (S. J.) → *humánpolitika, személyügy*

fojtó hatású mérgező harcanyag: a ~ok a légzőszerveken keresztül hatnak, elsősorban a tüdőt támadják meg, szétroncsolják a tüdőlebenyek léghólyagocskáit és az alsó légutak finom nyálkahártyáit. A roncsolt alveolusok kapillárisaiból folyadék szivárog a tüdő szöveti állományába és a felhalmozódó folyadék ödémát okoz. A halál tüdővizenyő, tüdőgyulladás, fulladás útján következik be. A fontosabb ~ a foszgén, a difoszgén, a trifoszgén és a klórpikrin. Bár az első világháborúban a halálos vegyi sérülések túlnyomó többségét a fojtó ~ok – elsősorban a foszgén és a difoszgén – okozták, napjainkban már nem számítanak korszerű mérgező harcanyagnak, alkalmazásuk valószínűsége viszonylag kicsi. A klórt és foszgént azonban jelenleg is nagy mennyiségben állítanak elő, ipari felhasználása, tárolása azonban továbbra is fenyegetést jelenthet a műveleti területen található vegyipari objektumok rombolódása következtében. A foszgén szobahőmérsékleten és légköri nyomáson színtelen, a levegőnél nehezebb, rothadó szalmára, avarra emlékeztető szagú gáz. A foszgén a terepen csak rövid ideig marad meg hatásos töménységben, a gázálarc tökéletes védelmet nyújt ellene. Mivel illanó típusú, a szennyezett területről kivont harci-technikai, személyi állomány, fegyverzet mentesítésére nincs szükség. (B. T.) → *ABV-támogatás*

fokhálózat: teljes megnevezéssel földrajzi ~ avagy földrajzi koordinátahálózat, a kis- és közepes méretarányú földrajzi, légi navigációs és hadműveleti együttműködési térképeken tűnik fel, az adott térkép méretarányának megfelelő értékközzel és sűrűséggel, egymással párhuzamos (vagy közel párhuzamos) vonalak formájában, a földrajzi koordináták és a GEOREF-azonosítók térképi meghatározása céljából. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

fokozati vizsga: az oldalirányú karrierrendszer működtetése érdekében, szakma- és állománycsoportonként differenciáltan végrehajtott olyan számonkérés, ahol a résztvevők a Katonai Vizsgaközpont által rendelkezésre bocsájtott tananyagból önálló felkészülést követően, a meghirdetett vizsgaidőpontokban, a saját szakterületük és a hozzá kapcsolódó rokon szakterületek katonai-szakmai ismereteiből tesznek tanúbizonyságot felkészültségükről. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

folyamatábra: az adott folyamatot feltérképező, az információs vagy más források kialakulását és átalakulását ábrázoló diagram. (C. O.) → *katonai vezetés*

folyamatos nagy mélységű hadműveletek: a szovjet fegyveres erők egyidejű vagy egymást követő; azonos, illetve különböző irányokban; egymás mellett, esetleg egymástól nagy távolságra, széles arcvonalon, nagy mélységben, nagy ellenséges csoportosítások szétzúzására irányuló, 1944–1945-ben végrehajtott front-/hadsereg-hadműveletek sorozata. Lásd *jobb parti ukrajnai; Leningrád–novgorodi; Krími; Viborg–szvir-petrozavodszki; Belorussziai; Lvov– sandomierzi; Iaşi–kisinyovi; Baltikumi; Debreceni; Belgrádi; Budapesti; Visztula–oderai; Balatoni védelmi; Bécsi; Berlini; Prágai* had*művelet.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

folyamatosság: a vezetés egységének erősítését a vezetés folyamatos fenntartásával lehet elérni. A vezetés ~a biztosítható az elő-

készített tervek és a kiadott parancsok lehetséges változásainak reális előrelátásával, az elöljáró parancsnok és a műveleti feladatoknak nagyobb mélységre és nagyobb távlatra szóló ismeretével. A folyamatos vezetés elérhető: *a)* az időben hozott elhatározással és annak az alárendeltekhez történő időbeni eljuttatásával; *b)* a helyzet folyamatos értékelésével és a változások előrelátásával; *c)* az állandó és kölcsönös tájékoztatással és együttműködéssel; *d)* folyamatos, többszintű és többcsatornás összeköttetéssel; *e)* a vezetési pontok, vezetők, parancsnokok állandó helyettesítésére történő készenléttel; *f)* a vezetés megszakíthatatlan éjjel-nappal, különböző műveletek átmenete során történő biztosításával, a vezetési pontok időbeni telepítésével, áttelepítésével. (C. O.) → *katonai vezetés*

folyamatszemlélet: mindazokat a tevékenységeket, amelyek erőforrásokat használnak, és amelyeket úgy irányítanak, hogy bemeneteket kimenetekké transzformálják, folyamatnak tekintünk. Az egyik folyamat kimenete gyakran egyben a következő folyamat közvetlen bemenetét is jelenti. A folyamat rendszerek feltárását, a folyamatok, valamint az egymással való kölcsönhatásuk azonosítását és a folyamatok kezelését folyamat szemléletnek nevezzük. A ~ű megközelítés egyik előnye az, hogy gondoskodik a rendszeren belül az egyes folyamatok közti kapcsolatnak, továbbá a folyamatok kombinációjának és kölcsönhatásának permanens szabályozásáról. Ha ezt a megközelítést egy irányítási rendszerben alkalmazzák, akkor ez kiemeli a következő szempontok fontosságát: *a)* a követelmények megértése és teljesítése; *b)* a folyamatok átgondolásának szükségessége a hozzáadott érték szempontjából; *c)* a folyamat működésére és eredményességére vonatkozó adatok megismerése, valamint a folyamatok permanens fejlesztése, objektív mérések alapján. A ~ csak komplex átfogó megközelítéssel érhető el. (C. O.) → *katonai vezetés*

folyó termelésből történő igénykielégítés: gazdaságmozgósítási helyzet során az igénykielégítésnek azon formája, amikor az ország vállalatainak adott időszakban, folytonos működésükkel előállított termékei és szolgáltatásai biztosítják a krízisidőszaki feladatok ellátását. Ennek a formának a legnagyobb előnye alacsony költsége és gyorsasága. Hátránya viszont az, hogy jelentősen függ a nemzetgazdaság krízisidőszaki működési képességétől, így például háború esetén a gazdaság túlélőképességétől, valamint a védelmi ipari értékláncok rendelkezésre állásától. ~ tervezésénél is azonban figyelembe kell venni, hogy a jószág előállításához szükséges értéklánc mekkora hányadát képes előállítani a hazai gazdaság. Ugyanis hiába történik a végtermék előállítása belföldön, amennyiben a szükséges kritikus anyagi és szolgáltatási inputok csak külföldről beszerezhetők, úgy az adott jószág esetében igazából importból történő igénykielégítési formát kell tekinteni és a tervezésnél figyelembe venni. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

folyó: egy természetes víztömeget jelent a szárazföldek belsejében, amely az állóvizekkel ellentétben állandó mozgásban van. A legkisebb folyóvizeket ér, csermely, patak, a nagyobbakat ~, a legnagyobbakat folyam néven különböztetik meg. A folyóvizeket a hosszúság (km), a vízgyűjtő terület nagysága (ezer km²) és a közepes vízhozam (m³/s) alapján csoportosítják. A ~k hosszát, vízgyűjtő területetét a kontinensek kiterjedése, felszíni és lefolyási viszonyai, éghajlati sajátosságai határozzák meg. A folyóvízre jellemző a vízjárás ingadozása. A patakok és a kis ~k vízjárása lényegesen ingadozóbb, mint a nagy vízfolyásoké, mert a helyi esőzések, gyors hóolvadások az egész vízgyűjtő

területet vagy annak nagy részét egyidejűleg érintik. A ~k és folyamok kiegyenlítettebb vízjárásúak, mert a nagy kiterjedésű vízgyűjtő területnek hol egyik, hol másik része kap csapadékot, és a mellékfolyókon különböző időkben vonul le az árhullám. Ez elsősorban a mérsékelt égövi ~kra jellemző. Az óriásfolyamok pedig gyakran több éghajlati területen haladnak keresztül, ahol a csapadék eloszlása, esetleg az olvadás időtartama is eltérő. Az egy ~vá vagy folyammá egyesülő folyóvizek együttesét vízrendszernek (folyórendszernek) nevezzük, amelyet a legnagyobb, leghosszabb vagy a legbővizűbb ~ról neveznek el. A fő ~ba különböző nagyságú mellékfolyók ömlenek, első-, másod- és harmadrendű mellékfolyókat különböztetünk meg. Azt a helyet, ahol a ~ egy másik ~ba vagy állóvízbe ömlik, torkolatnak nevezzük. A vízhálózat sűrűsége az éghajlattól és a felszín szerkezetétől, kőzeteinek minőségétől függ. Nedves éghajlatú területeken sűrűbb, száraz éghajlatok alatt ritkább a vízhálózat, vagy teljesen hiányzik. Sivatagi területeken csak bővizű ~k tudnak áthaladni (Nílus, Indus, Tarim, Colorado). Tömött, kristályos kőzetekből felépült felszínen, ahol a beszivárgás elenyésző, sűrű vízhálózat van, míg a porózus, repedezett kőzetek (mészkő- és dolomitfelszínek) vízfolyásokban szegények. A hegységekben a csapadék nagyobb hányada fut le a lejtőkön, ezért a vízhálózat sűrűbb, mint az alföldek lapos felszínén. Azt a területet, amelynek vizeit egy ~ vezeti le, vízgyűjtő területnek nevezik. Nagyságát a domborzat és a felszín tagoltsága befolyásolja. A ~k vízgyűjtő területét a vízválasztó különíti el egymástól. A hegyvidéki vízválasztó kiemelkedéseken, gerinceken, hátságokon húzódik. A sík területeken haladó, úgynevezett völgyi vízválasztó legtöbbször széles, bizonytalan határú sávot jelent, és gyakran különböző irányba lefolyó mocsarakat keresztez. A felszíni vízfolyások többsége közvetlenül vagy közvetve eléri a tengert. Ezek a lefolyásos (periferikus) területek. Vannak olyan területek is, amelyek vize nem jut el a Világtengerbe. Ezeket lefolyástalan (centrális) területeknek nevezik. A felszíni vízfolyások munkaképessége, energiája és a végzendő munka arányának megfelelően a ~n három szakaszjelleget különböztetünk meg. Ahol a víz munkaképessége nagyobb, mint amennyi a hordalék szállításához szükséges, ott felsőszakasz jellegű a ~, mélyíti a medret és hordalékot termel. A nagy vízsebesség miatt a mederszelvény keskeny és mélyülő V alakú a völgy. A középszakasz jellegű ~ munkavégző képessége akkora, amennyi a hordalék elszállításához elegendő. Az ilyen folyószakaszok széles, tál alakú völgyben kanyarogva, meanderezve haladnak. A túl fejlett kanyarok levágódásával holtágak (morotvató) keletkeznek. Ha a ~ munkavégző képessége nem elegendő az addig hozott hordalék továbbszállítására, megkezdődik a hordaléklerakódás. Az ilyen folyószakaszt alsószakasz jellegűnek nevezik, hordalékkúpokon és a torkolatoknál alakul ki. A lerakott hordalék (zátony) ágakra bontja a ~t. Ha az árapály mozgása nem elég erős ahhoz, hogy a lerakott hordalékot magával ragadja, akkor deltatorkolat keletkezik. Ahol jelentős az árapály-tevékenység a tenger vize a folyótorkolatba lerakott hordalékot elszállítja, és a torkolatot kiszélesíti, tölcsértorkolat alakul ki. A ~ általában hadműveleti vagy harcászati vízi akadály. A katonaföldrajzi értékelések tartalmazzák a folyóvizek értékelését. A vízsebesség szerint: lassú 0,5–1,0 m/s; közepes 1,0–1,5 m/s; sebes 1,5–2,0 m/s; igen sebes 2,0 m/s feletti vízfolyások. Mélység szerinti: sekély 1,0 m-ig; kis 3,0 m-ig; közepes 5,0 m-ig; nagy 5,0 m-nél mélyebb vízfolyások. A szélesség szerinti: keskeny 0–100 m; közepes 100–250 m és széles vízszélesség 250–600 m. A mederviszonyok szerinti osztályozás: iszapos, agyag, agyagos homok 0,2 m/s vízsebesség;

finom homok 0,6 m/s vízsebesség; kavics 1,2 m/s vízsebesség; durva kavics 2,4 m/s vízsebesség; kő, kőgörgeteg 4,0 m/s vízsebesség. Fontosak a partviszonyok is: változó, határozatlan, sík, enyhén lejtős, homokos, sziklás, vizenyős, alacsony és omladékos, magas és omladékony, alámosott, meredek, szakadó, uralgó part és megerősített partvonal. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

folytonos zavar: az időben szakaszos, periodikus vagy véletlen időben bekövetkező impulzuszavar ellenpárja. Időben folyamatos jellegű, ami nem jelenti azt, hogy közben amplitúdóban, frekvenciakomponenseiben ne változhatna meg. A legegyszerűbb ~ a modulálatlan vivőkisugárzás egy adott frekvencián, vagy akár egy frekvenciatartományban csúszó módon. Ez a modulálatlan vivőhullám mind az amplitúdómodulált, mind a frekvenciamodulált rendszerű vevőkészülékek detektorának áramkörében üzemszerűen feldolgozható, a vevőben csend lesz, a környezeti, illetve a belső zajok elhallgatnak. A kezelők számára nem ad olyan egyértelmű zavarásra utaló jellegzetességeket, mint a különféle szirénázó vagy impulzuszajjal modulált zavaró jelek. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

fontossági sorrend meghatározása: a katonai szervezet feladatának hatékony ellátása végett, már a tervezés során az alaprendeltetés, illetve az adott időszakban előnyt élvező célok magvalósítása érdekében a parancsnok fontossági sorrendet állít fel. Ez lehet kiemelt feladat, majd főfeladat, kulcsfeladatok és más szervezeti feladatok. A prioritási helyet dönti el, hogy az adott tevékenység milyen mértékben járul a stratégiai (taktikai) célok megvalósításához, a működés jobbá, hatékonyabbá tételéhez. (C. O.) → *katonai vezetés*

force protection (erők megóvása): mindazon rendszabályok, eljárások és tevékenységek összessége, amelyek végrehajtásának célja, hogy csökkentsék a saját személyi állomány, a létesítmények, a felszerelések, a katonai műveletek és az információk sérülékenységét bármilyen ellenséggel és fenyegetéssel szemben minden helyzetben, ezzel megőrizve a cselekvési szabadságot és a saját csapatok műveleti hatékonyságát. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

forgalomirányítás: azon emberi tevékenységek, szabályok, technikai eszközök rendszer szintű összessége, amelynek célja a közlekedési pályán található, közlekedő szereplők mozgásának, tevékenységének szabályozása, irányítása a pálya kapacitásának lehető legnagyobb mértékű kihasználásával és a közlekedésbiztonság figyelembevételével. A korszerű integrált forgalomirányító rendszernek döntés-előkészítő, -támogató szerepe van. A rendszer kialakításának és a felhasználók körének függvénye, hogy a rendszer által nyújtott információk mennyire képesek hatékonyan beavatkozni a forgalmi körülmények javítása érdekében. A forgalomirányító rendszerrel szemben támasztható legfontosabb követelmények: *a)* helyi és hálózati szinten intelligens legyen a rendszer, azaz a lehető legjobban tudjon a forgalom pillanatnyi igényeihez alkalmazkodni taktikai és stratégiai szempontból egyaránt; *b)* a rendszer a korszerű berendezéstechnika alkalmazása útján megbízható és üzembiztos legyen, folyamatos működéssel, hiteles és elfogadható információkat szolgáltatva; *c)* legyen integrált a rendszer, azaz a helyi forgalomkiszolgáláson túlmenően végezze el a vonali és hálózati ~i teendőket, töltsön be terheléselosztó szerepet, tegye lehetővé a közlekedési felületek – térben és időben egyaránt – egyenletes

kihasználását, működjék együtt a közforgalmú közlekedési alrendszer irányításával, és kapcsolja össze a városi és térségi ~i rendszereket. (F. R.) → *közlekedési támogatás*

forgalomszabályozás: a csapatok és szállítmányok gyors és szervezett mozgását biztosító azon rendszabályok összessége, amelyek magukban foglalják a mozgás irányának, ütemének meghatározását, befolyásolását és az álcázás rendszabályainak betartását, a közlekedési fegyelem és rend fenntartását. A hozzáértéssel végzett ~ meggyorsítja a forgalmat, ezáltal növeli az utak áteresztőképességét, az oszlopparancsnokokban megszilárdítja a helyes útirányban való haladás biztonságérzetét, kizárja a menetfegyelem megsértéséből származó torlódásokat és következményeket, valamint járműveknek az utakon való illetéktelen közlekedését. A ~ akkor eredményes, ha az utak időben fel lettek derítve, ha a forgalomszabályozást jól megszervezték és feszesen látják el, továbbá ha a közlekedés rendjét a csapatok betartják. A ~ módjai: *a)* álló; *b)* mozgó; *c)* kombinált. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

forgalomszabályzó: az a katona, aki a forgalomszabályozás feladatait a gyakorlatban megvalósítja. A ~ felszerelése az alap megfelel a katonai rendőr (rendész) részére előírt felszereléssel. A harcoló katonától eltér a karjelzésében, a kevlár- (acél-) sisakon lévő jelölésben, amennyiben nem katonai rendőr (rendész) látja el a feladatot, a felszerelése kiegészül, karjelzéssel, fehér derékszíjjal, fehér kézelő fényvisszaverő csíkkal, járőrtáskával, jelzőbottal, kézi jelzőlámpával. Feladatukat általában az útkereszteződés középpontjában, rendszerint nem dobogón állva látják el. Az intézkedéseit valamennyi katonai és polgári személy köteles végrehajtani. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

forgalomszabályzó járőr: a forgalomszabályozás mozgó szerve. Feladata a telepített (álló) forgalomszabályzók és a forgalomszabályzó őrsök közötti útszakaszok, vagy ezek hiánya esetén a teljes menetvonal forgalmának ellenőrzése, irányítása, illetve segítségnyújtás a forgalomszabályzó őrsöknek. A ~ a menet-komendánsszolgálat rendszerének szerves része. Állományába altiszt járőrparancsnok, forgalomszabályozók és gépjárművezetők tartoznak. A ~öket a katonai rendőri (katonai rendészeti) járőrök tagjaira vonatkozó kötelezettségek és jogok illetik meg. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

forgalomszabályzó őrs: a forgalomszabályozás rendszerének széles körben alkalmazott helyhez kötött eleme. Olyan helyeken állítják fel, ahol a közlekedőknek meg kell mutatni a mozgás irányát, és figyelmeztetni kell őket a várható veszélyekre. Állományában két-három fő forgalomszabályozó és a parancsnok tartozik. A ~öt rendszerint közúti csomópontokban, települések terein, a menetvonalak nehezen járható szakaszain, az egyirányú forgalmi utak be- és kijáratánál, be nem látható éles kanyarokban, hosszú, meredek lejtőknél, emelkedőknél, hágók, szorosok be- és kijáratánál, útszűkületeknél, a műszaki zárakon és a szennyezett területeken nyitott átjáróknál állítják fel. (F. R.) → *közlekedési támogatás*

formális szervezet: hivatalos szervezet, jogi keretek és a felűről deklarált elvek szerint működő szervezeti forma, illetve szervezeti jellemvonás. Idetartozik a munkastruktúra, hatáskörök, döntési jogkör, a munkakörök, a hierarchia, a rögzített intézményi politika, az eljárások és szabályok stb., továbbá azok az elemek is, amelyeket a hatékonyság és a gazdaságosság növelése érdekében hívtak létre. A haderőben alkalmazott ~i struktúrát az állománytábla jeleníti meg, amely-

hez kapcsolódik a szervezeti és működési leírás. (C. O.) → *katonai vezetés*

forráselosztás: a szervezeti működés, fejlesztés szabályozásának eszköze, a meglévő erőforrások (új) célokhoz rendelése. (C. O.) → *katonai vezetés*

forrásmegosztás: forráshiány esetén, költségkímélés vagy a szolgáltatás szintjének emelése céljából a szervezetek megosztják egymás között a forrásokat és a nyújtandó szolgáltatásokat. (C. O.) → *katonai vezetés*

fotogrammetria: a távérzékelés tudománya, amely a terepről készített fényképfelvételek (mérőképek) pontos geometriai kiértékelésével és feldolgozásával foglalkozik. Az optikai távérzékelési eszközökkel készült felvételek a fényképezés geometriai sajátosságaiból (központi vetítés, döntött kameratengely, domborzati tényezők stb.) adódóan számos torzulással terheltek, amelyek közvetlenül nem teszik lehetővé térképészeti célú felhasználásukat, de célmegjelölésekre, pontkoordináták meghatározására is csak korlátozottan alkalmasak. A ~i eljárások lehetővé teszik ezen torzulások kiküszöbölését és geometriailag torzulásmentes képek előállítását (ortorektifikáció). A geoinformációs támogatás során alkalmazott ~i eljárások elsősorban a leképzett tereptárgyak jellemzői és a köztük lévő összefüggések kvantitatív értékelésére, a térképészeti és térinformatika alapadatként felhasználható ortofotók (ortofotó térkép) előállítására, valamint digitális felszínmodellek létrehozására irányulnak. A sztereo-~, avagy térkiértékelés külön szakterületként foglalkozik a legalább 60%-os átfedéssel készülő felvételek feldolgozásával, amelyek a leképzett terep térmodelljének kialakítását teszik lehetővé. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

fotótérkép: légi vagy műholdfelvétel alapú térképtermékek speciális változata, ahol a megjelenített földfelszín minden sajátossága a távérzékelési anyagokra jellemző módon jelenik meg. Olvasásához és értelmezéséhez (interpretációjához) megfelelő tapasztalat kell, ugyanakkor minden más vonatkozásban térképszerű ábrázolásnak tekinthető. Kialakítása célszerűen szabványos vetületi rendszerben és méretarányban történik, ellátva koordinátahálózattal és mindazon egyezményes térképi jelekkel, amelyek a távérzékelés során nem, vagy nem megfelelően leképződő földrajzi tényezőket (beleértve a domborzatot, az adminisztratív határokat, a magyarázó jelöléseket stb.) jelenítik meg. A ~ speciális változatát az ortofotótérképek jelentik, amelyeket ortorektifikáció útján hozzák létre. Magyarország főbb településeiről, városairól védelmi céllal kiadott térképészeti termékei jellemzően ortofotótérképek. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

fő- és törzshadiszállások vonatai: az irodát és a poggyászt, valamint a hadra kelt sereg magasabbparancsnokságainak egyéb szükségleteit továbbító kötelék. Lásd *vonat.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

fő hadműveleti irány: hadászati tevékenység tervezése során a legfelsőbb döntéshozó szerv prioritást állít fel a szemben álló fél megsemmisítése és a manőverek kialakítása tekintetében, ahol a saját erők megóvása is lényeges. A hadművelet fő irányát az ellenség legfontosabb politikai, kommunikációs, katonai, gazdasági centrumainak, objektumainak megsemmisítésére, birtokbavételére célszerű összpontosítani. A főirány mellet a hadászati célok teljesítése megköveteli a másik (másodlagos) irányok tervezését is, amellyel támogathatóvá válik a fő had-

műveleti irány erő-összpontosítása, sikere. (C. O.) → *katonai vezetés*

fő kisegítőcél: olyan természetes vagy mesterséges tereptárgy, amely jól látható, megirányozható függőleges kontúrral rendelkezik. A megosztott irányzású tűzeszközök a ~hoz képest hajtják végre a cél megirányzását. A ~t általában 1–2 km-es távolságban választják ki úgy, hogy minden tűzeszköz jól láthassa azt. Amennyiben a ~ bármilyen okból nem láthatóvá válik, az irányzást a tartalék kisegítőcélhoz (vagy éjszakai kisegítőcélhoz) viszonyítva hajtják végre. (M. G.) → *tüzérség*

fő tüzelési szektor: a terep azon, a tűzeszköztől kiindulva két jól látható tereptárgy között meghatározott része, amelyben a közvetlen irányzású (vagy ilyen feladatot végző) tűzeszköz elsődleges felelősséggel rendelkezik a célok felderítésére és pusztítására. A ~t általában az ellenség érkezésének legvalószínűbb irányába jelölik ki, amennyiben a tűzeszköz helyzete és a terep úgy kívánja, a tűzeszköz részére további kiegészítő tüzelési szektort határoznak meg. (M. G.) → *tüzérség*

fő tüzelőállás: a tüzérség tüzelőállásainak azon fajtája, ahonnan a tüzelőállásban lévő alegység (rendszerint üteg vagy szakasz) tűzfeladatainak nagy részét végrehajtja. Emiatt általában a legjobban előkészített, esetleg az optimális helyen is van. (M. G.) → *tüzérség*

főáramba terelés: a nőpolitikában az angol nyelvű „gender mainstreaming" kifejezés magyar megfelelője. Olyan stratégia, amely azt az igényt fogalmazza meg, hogy az esélyegyenlőséget a politikai döntéshozatali szervek minden politikai döntésük, akciójuk szerves részévé tegyék. A stratégia gyakorlati megvalósításának kiterjedt társadalmi feltételei vannak, amelynek során kiemelt szerepet kap a törvényi szint, a működőképes és befogadó intézményrendszer, valamint az egyenlő esélyek igényét elfogadó és támogató kulturális környezet. A stratégia a Nők IV. Világkonferenciájának (Peking, 1995. szeptember) eredményeként lépett életbe. Különösen hangsúlyos szerepet kap azokon a területeken, ahol a hagyományos társadalmi szemlélet szerinti sztereotípiák alapján a nők társadalmi szerepvállalása beszűkül (például női vezetők), és az üvegplafonjelenség erőteljesen érvényesül. A ~ stratégiája segít az úgynevezett „hagyományos nőszerepből" vagy „hagyományos társadalmi szerepből" kilépni, és a nemek egyenlőségének gyakorlati közelítését segíti. A ~ gyakorlati megvalósításában, a nemek egyenlő esélyeinek biztosításában, a nők politikai hatalomba kerülésében az Európai Unió jelentős lépéseket tett különböző nemzetközi kezdeményezéseivel és akcióprogramjaival. A bevezetett intézkedéseknek köszönhetően egyre több uniós tagország alkalmazza például az új foglalkoztatási stratégia elvét, amely prioritásként kezeli a nemek egyenlőségét (például bérkülönbségek felszámolása), és egyúttal horizontális elvként is kezeli azt cselekvései során. (M. J.) → *humánpolitika, személyügy*

főcsapás: támadásban a súlypontképzés formája. A repülők csapásaival, a tüzérségi tűzzel és a csaptok főerőivel mért egymással összehangolt csapások összessége. Célja ez ellenség szétverése, megsemmisítése, a siker feltételeinek megteremtése. A ~, a harc, a hadművelet (hadászati művelet) megoldása szempontjából döntő jelentőségű irányban vagy körletben, a harc (hadművelet) céljának és a konkrét helyzetnek megfelelően mérik. A ~ iránya a harc (hadművelet) során megváltozhat. Az irány meghatározása, az erők és eszközök meghatározása a tá-

madó harc (hadművelet) tervezésének alapját képezi. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

főerők: egy meghatározott feladat megoldására kijelölt csapat erőinek többségéből létrehozott csoportosítás. Állományának összetétele alapvetően függ a kapott feladattól, a helyzettől, a rendelkezésre álló erő és eszköz mennyiségétől. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

főerőkifejtés összpontosítása: védelemben a súlypontképzés formája. A légi és tűzcsapásoknak a csapatok csapásmérő erőinek és eszközeinek meghatározott körletben, terepszakaszon és irányban történő összehangolt alkalmazása. Célja kellő helyen kellő időben a szükséges súlypont képzése, a harc (hadművelet) sikeres megvívása érdekében. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

föld alatti atomcsapás: lásd *atomrobbanás* (B. T.) → *ABV-támogatás*

föld alatti nukleáris kísérletek: az atomfegyverek kutatása-fejlesztése, kipróbálása, megbízhatóságának és hatékonyságának növelése céljából végzett nukleáris robbantások, amelyeknek középpontja a föld felszíne alatt, különböző mélységben van. Az atomhatalmak a légi, illetve magaslégköri, a légkörön túli vagy kozmikus és a víz alatti nukleáris kísérletekről az utóbbi évtizedekben fokozatosan áttértek a ~re, mert ezek során a fénysugárzást és az áthatoló sugárzást a talaj elnyeli. Míg az 1963-as moszkvai részleges atomcsendszerződés a részes államok számára a joghatóságuk vagy ellenőrzésük alatt álló területeken – a légkörben, annak határain túl, beleértve a világűrt, a víz alatt, beleértve a területi vizeket és a nyílt tengert – betiltott mindenféle kísérleti és egyéb nukleáris robbantást, addig a föld alatti atomrobbantásokat nem tiltotta be. A katonai rendeltetésű föld alatti atomrobbantások a szeizmikus robbanáshullámok révén föld alatti erődítési építmények pusztítására, mesterséges földfelszíni akadályok létesítésére; a békés rendeltetésű föld alatti atomrobbantások bányászati, csatornaépítési célokra, föld alatti üregek létesítésére alkalmazhatók. (B. T.) → *ABV-támogatás*

földeltérési pont: a ledobási területen az a pont, ahol az első ejtőernyős vagy légi ledobású teher földet ér, vagy ahová az érkezésüket tervezték. (H. H.) → *felderítés*

földfelszín: lásd *domborzat* (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

földi atomcsapás: lásd *atomrobbanás* (B. T.) → *ABV-támogatás*

földi felderítés: a katonai felderítésnek a tevékenység térségétől és a megoldandó feladatok jellegétől függő egyik fajtája, amit a különböző szintű kötelékek földi felderítő kötelékei és szakcsapatai végeznek. Megjegyzés: a ~t nem az határozza meg, hogy mely haderőnem végzi. (H. H.) → *felderítés*

földi láthatóság: az uralkodó vízszintes megfigyelhetőség a földfelszín közelében kitelepített megfigyelő esetén. Megjegyzés: gyakran előfordul, hogy a különböző irányokban megfigyelt látástávolságok különböznek egymástól, ilyen esetekben mindig a legkisebb látástávolság-értéket kell jelenteni. Függőleges látástávolság: az a legnagyobb távolság, amelyről egy függőleges irányban elhelyezkedő tárgy még látható. A látástávolságot csökkentő tényezők: *a)* a légkörben lebegő vízcseppek felhalmozódása (párásság, köd); *b)* csapadék (eső, hó stb.); *c)* por- és homokvihar; *d)* egyéb szennyező anyagok (füst, korom, pernye stb.). (H. H.) → *felderítés*

földi megfigyelőcsoport: olyan kis egységek vagy osztagok, amelyeket azzal a céllal telepítettek a légvédelmi rendszer védett területei körzetébe, hogy vizuális úton vagy füleléssel információt szolgáltassanak a repülőgépek mozgásáról. Megjegyzés: az USA 1944-ig és hidegháborús időszakban 1958-ig, önkéntesekből szervezték.

Földközi-tengeri Szövetséges Hadászati Légierő (Mediterranean Allied Strategic Air Force – MASAF): az – egyebek mellett – Magyarország ellen is hatalmas bombatámadásokat végrehajtó légi kötelék, állományában az amerikai 15. légi hadsereggel és a brit Királyi Légierő 205. bombázócsoportjával. Lásd *Frantic (Tomboló) Joe hadművelet.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

földrajz (geográfia): a földrajzi burok természeti állapotának, változásainak és fejlődésének, továbbá a földrajzi környezet és a benne élő társadalom kölcsönhatásainak leíró, értelmező, emberközpontúan értékelő és prognosztizáló tértudománya. A ~ fő ágai: természet~, társadalom~, regionális ~. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

földrajzi észak: az adott állásponton áthaladó helyi meridiánnak a földrajzi északi pólusra mutató ága. A ~ irányát a NATO szabványos topográfiai térképek nyugati és keleti (észak-dél irányú) keretvonalai, illetve a hosszúsági körök fokhálózati vonalai mutatják. A ~i pólus, a Föld (illetve az azt modellező elméleti földalak) felszíne és egyezményes forgástengelyének Sarkcsillag (α Ursae Minoris, Polaris) felé mutató ága döféspontjában található. A ~ terepi meghatározása a Sarkcsillag, vagy más égitestek alapján (asztrogeodéziai módszerekkel), giroteodolittal, illetve közvetetten módon (iránymérésekkel és számításokkal) lehetséges. Mivel a Föld forgástengelye kevesebb mint 1° eltéréssel a Sarkcsillag irányába mutat, így éjszakai terepi tájékozódás során e csillag függőlegesen a horizontra vetített helyzete is elfogadható ~ként. A mágneses észak és a hálózati észak irányaival egy adott térképszelvényre vonatkozó összefüggéseit a térkép kerettartalmában található tájolóábra tünteti fel. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

földrajzi információs rendszer: a földrajzi tényezők térbeli modellezését lehetővé tevő információs rendszer, amely összetettsége révén jellemzően az informatika eszköztárának felhasználásával valósul meg. A nemzetközi szakterminológiában elterjedt GIS (Geographic Information System, földrajzi információs rendszer) betűszavas meghatározása a legelterjedtebb, de a hazai szakszóhasználatban leggyakrabban térinformatikai rendszerként hivatkozunk rá. A ~ek funkcionalitása elsődlegesen a helyhez köthető adatok gyűjtésének, kezelésének, feldolgozásának, elemzésének és megjelenítésének komplex eszköz- és feladatrendszerére terjed ki. Feladatát és eszközrendszerét a földrajzi tér releváns alkotóelemeinek tulajdonságaival és a közöttük lévő kapcsolatok feltárásával, elemzésével foglalkozó interdiszciplináris tudomány és módszertan, a térinformatika határozza meg. A ~ek hardver (térinformatikai munkaállomások, szervezek, hálózati elemek, perifériák), szoftver, adatbázis és kezelői (készítők, üzemeltetők, szolgáltatók, felhasználók) komponensek szervezett együtteséből állnak. A földrajzi adatokat, azok metaadatait, kezelésük technológiáját, eljárás- és eszközrendszerét összefoglalóan térbeli adat-infrastruktúrának (Spatial Data Infrastructure – SDI) nevezzük. A ~ek üzemeltetése – a szükséges rendszerelemek meglétén túl – egyfajta szemléletet is igényel, amely alkalmas a földrajzi tér lényeges sajátosságai alapján logikai modellek megalkotására, ezt felhasználva pedig a döntéshozatal folyama-

tának értékelései és elemzési eredményekkel történő támogatására. A ~ szerves részét képezi mindazon helyhez köthető adatokkal foglalkozó döntés-előkészítői, tervezői, kommunikációs, vezetési és irányítási, valamint szakértői rendszereknek, ahol földrajzi tényezők hatását a rendszer működtetése során nem lehet figyelmen kívül hagyni. A korszerű hadviselés feltételei szükségessé teszik a ~ek alkalmazását a megnövekedett térbeli vonatkozású adatmennyiség kezelésére. A katonaföldrajzi tényezők fegyveres küzdelemre gyakorolt hatásait legátfogóbb módon és a legtöbb értékelési szempontot figyelembe véve a katonaföldrajzi információs rendszerek képesek elemezni. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

földrajzi koordináták: a földrajzi koordinátarendszerben meghatározott alapfelületi koordináták, amelyeknél két összrendezővel adható meg egy pont helyzete a gömbi vagy ellipszoidi alapfelületen. Az egyik a földrajzi hosszúság, amely az adott ponton átmenő meridián síkja és a kezdőmeridián síkja által bezárt szöggel egyenlő. A másik a földrajzi szélesség, amely az Egyenlítő síkja és az alapfelület adott ponton átmenő normálegyenese között mért szögnek felel meg. A ~ alkalmazásánál fokozott figyelmet igényelnek a hatvanas számrendszer sajátosságai, valamint a féltekék jelölései (K/Ny, É/D). (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

földrajzi környezet: a természetnek az a része, amellyel az ember élete és tevékenysége folyamán közvetlen kapcsolatban van, az embert körülvevő világnak az a része, amelyben él és tevékenységet fejt ki. Alkotói a természeti környezet részei: a kozmikus térség (kozmoszféra) és a geoszférák: levegőburok (atmoszféra), vízburok (hidroszféra), szilárd kéreg (litoszféra), bioszféra, talajburok (pedoszféra), valamint a mesterséges (antropogén) szféra elemei (például települések, infrastruktúra, közlekedési vonalak, ipari üzemek). (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

földrajzi tér: olyan összetett, több alrendszerből felépülő kölcsönhatásrendszer, amelyben a földrajz által vizsgált jelenségek és folyamatok megjelennek, illetve lejátszódnak. Legfontosabb sajátossága, hogy az ember és a természet változó intenzitású és súlypontú interakciói révén jön létre, alakul és fejlődik. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

földrajzi térkép: kis méretarányú (jellemzően 1:500 000, vagy annál kisebb), földrajzi fokhálózattal ellátott térkép, amely nagyobb térségek, régiók összefüggő és általános vizsgálatát teszi lehetővé. Szemléletes, színfokozatos domborzatábrázolása elősegíti a megjelenített terület tagoltságának átfogó értékelését, síkrajzi (vízrajz, települések, közlekedési hálózat stb.) és névrajzi tartalma pedig jól áttekinthető, grafikailag nem zsúfolt, a lényeget kiemelő. A ~ek összfegyvernemi, összhaderőnemi felhasználási igényeket elégítenek ki, egyúttal alkalmasak egy adott ország vagy térség főbb földrajzi jellemzőinek általános tanulmányozására, továbbá alapul szolgálhatnak különféle hadászati szintű tervezési, vezetési és irányítási feladatokhoz. A ~ekhez sorolhatók olyan szabványos térképváltozatok, mint például az általános régiótérképek (Common Regional Map – CRM) és a 1404 sorozatszámú jelentő térképek (Briefing Map – BM). Mindként térképtípuson a fokhálózat mellett megtalálható az MGRS-azonosítók levételére alkalmas UTM koordinátahálózat is. A ~ek dombornyomott (dombortérkép) változatban is készülhetnek, ami lehetővé teszi az adott térség orográfiai jellemzőinek szemléletes bemutatását, a színfokozatos és az árnyékolásos domborzatábrázolás kiváltását. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

földrajztudomány: a földtudományok egy részterülete. A szilárd kéreg (litoszféra), a vízburok (hidroszféra) és a levegőburok (atmoszféra) alkotja a bioszférát, az élet színterét. Az itt lezajló természeti és társadalmi folyamatok által kialakult és kialakított rendszerek elrendeződéseivel és törvényszerűségeivel foglalkozó tudomány. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

földrengés: a földfelszín egy darabjának hirtelen bekövetkező, esetenként katasztrofális következményekkel járó mozgása. A ~ek általában a földkéregben felgyülemlett energia felszabadulásakor keletkező lökéshullámok, amelyek a ~ hipocentrumából (a ~ fészke) gömbhéjszerűen terjednek minden irányba. Az epicentrum a ~ kiindulási helyének a földfelszínre vetített pontja. ~ek a Föld bármely pontján keletkezhetnek, de mivel a legnagyobb feszültségek a kőzetlemezek találkozásánál jönnek létre, a ~ek jelentős része ezeken a területeken alakul ki. A ~ a földkéregben és a köpenyben felhalmozódott energiák egy részének szabaddá válása, a rugalmas mozgás hullámként tovaterjedése a Föld felszínén és belsejében. A ~ek mérésével, már az ókori Görögországban is megpróbálkoztak. Az első ismertebb ~skála Giacomo Gastaldi piemonti térképrajzoló nevéhez fűződik, aki 1564-ben kidolgozta a ~ek erősségét osztályozó skáláját. Giuseppe Mercalli 10 fokozatú skálája 1897-ben született, a ~ek erősségét tapasztalati úton, a rengés okozta pusztításból vezette le. Ezt Adolfo Cancani 1904-ben 12 fokozatúra egészítette ki, hozzáadta a talajmozgás gyorsulási maximumértékeit. Ezt a skálát a német geofizikus August Heinrich Sieberg tovább javította, hozzáadta a ~ek hatásainak elemzését és az épületek sérüléseinek leírását. Ezt a skálát 1917-ben nemzetközileg is elfogadták, Mercalli–Cancani–Sieberg skálának hívják. Amíg a korábbi skálák a ~eket az általuk okozott környezeti hatások, valamint pusztításuk alapján osztályozták, a Richter-skála a ~ méretét és a ~kor felszabaduló energiát (magnitúdó) vette figyelembe. Az Amerikai Egyesült Államokban a módosított Mercalli-identitásskálát használják, amelyet 1931-ben Harry Wood és Frank Neumann amerikai szeizmológusok fejlesztettek ki. A tapasztalati skálák (Mercalli–Cancani–Sieberg, Medvegyev–Sponhauer–Karnik-skála) felhasználásával dolgozta ki az Európai Szeizmológiai Bizottság az Európai Makroszeizmikus Skálát (EMS), amelyet 1992 óta használnak az európai országokban. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

főnök: 1. Közösség, szervezeti, igazgatási egység, csoport, műhely stb. vezetője. (vezérkari főnök, osztályfőnök, csoportfőnök stb.), aki jogszabályban/munkaköri leírásban stb. felhatalmazott vezető megfelelő jogokkal, kötelezettséggel, felelősséggel és hatáskörrel. **2.** Katonai szervezetekben a fegyvernemek, támogató erők, logisztikai szervezetek élén álló – parancsnoki beosztású és jogkörű – vezető. (C. O.) → *katonai vezetés*

főparancsnokság: a szövetséges (néhány nemzeti) haderők legfelsőbb katonai tervező, szervező, irányító szerve. A NATO-ban a Katonai Bizottságnak van alárendelve a Szövetséges Fegyveres Erők Európai Legfelső Parancsnoka (Supreme Allied Commander Europe – SACEUR). Néhány államban, ahol nagyobb létszámú a fegyveres erő, ott a különböző haderőnemek felkészültségét, tevékenységét haderőnemi ~ok irányítják. (C. O.) → *katonai vezetés*

fővárosi (megyei) védelmi bizottság (FVB, MVB): centrális alárendeltségben működő közigazgatási szerv, amely illetékességi területén ellátja a törvényekben, kormányrendeletekben számára megállapított, a honvédelmi felkészítéssel és az országmozgó-

sítással kapcsolatos feladatokat. Az MVB a Kormány irányítása alatt működő közigazgatási szerv, illetékessége kiterjed a megye közigazgatási területére, illetékességi területén (főváros/megye) ellátja a jogszabályokban megállapított honvédelmi felkészítéssel és katasztrófavédelemmel kapcsolatos feladatokat, testületi szerv, döntéseinek formája határozat, szervezeti és működési rendjét (SZMSZ) – a honvédelmi miniszter és a belügyminiszter előzetes hozzájárulásával – maga állapítja meg. Az MVB elnöke: a megyei kormánymegbízott, a honvédelmi igazgatási feladatok vonatkozásában hatósági jogkört gyakorol, felelős a védelmi igazgatás megyei szintű feladatainak összehangolásáért, gondoskodik az MVB és munkaszervezetének működési feltételeiről. A HM Védelmi Igazgatási Főosztály vezetője vagy az általa kijelölt személy honvédelmi feladatok vonatkozásában, szavazati joggal vesz részt az MVB ülésein a honvédelmi feladatok végrehajtásakor a rendkívüli állapot, megelőző védelmi helyzet, szükségállapot és váratlan támadás és terrorveszélyhelyzet idején bevezetett intézkedések végrehajtása során az MVB teljes jogkörét annak elnöke a honvédelmi elnökhelyettessel egyetértésben gyakorolja, veszélyhelyzet esetén a megyei katasztrófavédelmi igazgató katasztrófavédelmi feladatok vonatkozásában. Az MVB elnöke a védelmi igazgatási feladatait a kormányhivatal közreműködésével látja el. A Megyei Kormányhivatal: intézi az MVB gazdasági ügyeit, az MVB elnökét védelmi igazgatási feladatai ellátásában javaslattevő, döntés-előkészítő jogkörrel segíti és közreműködik a döntések végrehajtásában. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

fővédőöv: kettő vagy több ellenállási terepszakaszt felölelő, műszakilag a legjobban előkészített és berendezett védelmi terepszakasz. A ~ az első lépcsős dandárok harctevékenységei körzeteire épül, és peremvonala egyúttal a védelem peremvonala, illetve a közvetlen harcterület elülső vonala is. Az alegységek rendszerint teljes szélességben megszállják, az erők és eszközök zömét itt helyezik el, a tűz- és a műszaki-zárrendszer itt a legteljesebb. A ~ben kiépített ellenállási terepszakaszok alapját a zászlóaljvédőkörletekben egyesített lövész- és harckocsiszázad-támpontok adják, amelyek egymással tűzösszeköttetésben vannak. A ~ peremvonalát és a harctevékenységi körzetekben lévő terepszakaszok számát és vonalvezetését a kötelékben lévő szervezetek részére az elöljáró határozza meg. A ~ harctevékenységi körzeteiben lévő harcászati irányok megbízható lezárását műszakizár-rendszer telepítésével, lakott területek védelmi csomóponttá alakításával és olyan századtámpontrendszerek előkészítésével végzik, amelyek a támadás pontos irányának megállapítása után lehetővé teszik az első lépcsős zászlóaljak védőkörleteinek a megszállását, az erők és eszközök szükség szerinti koncentrálását. Az első lépcsős zászlóalj manőverszabadságának biztosítása érdekében a szakaszok, századok tartalék támpontokat rendeznek be az ellenség betörésének várható irányába, amelyeket reteszállásokkal kötnek össze. A dandárok harctevékenységi körzeteinek mögöttes területén összpontosítási körletekben helyezkednek el a tartalék zászlóaljak. A tartalék zászlóaljak készen állnak ellenlökések végrehajtására több változatban, az előkészített zászlóalj-védőkörlet megszállására, védelmére, esetenként kijelölt tűzszakaszok elfoglalására. A ~ben a közvetlen harcterületen és a mögöttes területen az ellenség manőverének akadályozására műszakizár-csomópontokat, lesállásokat, tűzszakaszokat, tűzzsákokat, reteszállásokat ellenlökési terepszakaszokat készítenek elő. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

Frantic (Tomboló) **[Joe] hadművelet:** az amerikai–brit légierő által 1944. június 2-án

indított hadművelet, amely új szakaszt nyitott a tengelyhatalmak hadipotenciáljának és közlekedésének megsemmisítésére, illetve bénítására, mivel a szovjet és angolszász hadi sikerek lehetővé tették, hogy a Dél-Olaszországból induló légi kötelékek a bombázások végrehajtását követően ukrajnai repülőtereken leszállva üzemanyaggal és bombákkal „feltankolva", a visszaúton is csapásokat mérhessenek ellenséges célpontokra. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

frekvenciagazdálkodás: 1. Azon állami tevékenységek összessége, amelyek a rádióspektrum szabályozott nemzeti és nemzetközi felhasználását szolgálják. Célja a rádióspektrum hatékony és káros zavarástól mentes felhasználása, a frekvenciák biztosítása a rádiószolgálatok keretében működő rádiótávközlési, rádiócsillagászati és egyéb nem rádiótávközlési alkalmazások számára. A tevékenységnek két alapvető területe van, a polgári és a nem polgári célú ~. Elemei: *a)* a spektrumgazdálkodás; *b)* a frekvenciaengedélyezéshez kapcsolódó hatósági tevékenységek; *c)* a hatósági ellenőrzéssel és a zavarelhárítással összefüggő rádiómérő tevékenység. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek* **2.** Azoknak a műszaki, jogi és igazgatási tevékenységeknek az összessége, amelyek lehetővé teszik a rádióhullámok megfelelő nemzeti és nemzetközi elosztását és a rádiótávközlő szolgálatok, hálózatok, rendszerek és berendezések zavarmentes működését. Az elektromágneses rezgések rádiótávközlési és egyéb nagyfrekvenciás célokra szolgáló tartománya feletti rendelkezés az állam kizárólagos joga. A rádiófrekvenciás tartomány felhasználását nemzeti és nemzetközi szinten védeni és a frekvenciákkal tervszerűen gazdálkodni kell. (1993. évi LXII. frekvenciatörvény) A törvény szabálya kiterjed a rádiótávközlő hálózatokra, rádiótávközlő berendezésekre, valamint nagyfrekvenciás jelet, illetve mellékhatást keltő dolgokra, eszközökre és az üzemeltetőikre. A ~ magában foglalja: a nemzetközi ~i szervek munkájában való részvételt, az ország számára kiutalt frekvenciasávok (frekvenciák) további szétosztását a kormányzati és nem kormányzati célú (polgári) felhasználók között. A ~ alapvetően két nagy területen valósul meg, a kormányzati célú területen és a polgári területen. A ~ tartalmazza továbbá a frekvenciasávok (frekvenciák) felosztását, vagyis egy meghatározott frekvenciasávnak a Frekvenciasávok Nemzeti felosztási Táblázatába való beírását abból a célból, hogy azt egy vagy több földfelszíni rádiószolgálat, űrtávközlési szolgálat, illetve rádiócsillagászati szolgálat meghatározott feltételekkel használja. Tartalmazza a rádiófrekvencia vagy rádiócsatorna kijelölését, illetve a rádióengedély (használati engedély) kiadását, a frekvenciakiosztást, tehát az egyes rádiófrekvenciának, vagy rádiócsatornáknak a csatorna- (frekvencia-) felhasználási tervbe való beírását, a frekvenciasáv megosztását, vagyis a rendelkezésre álló frekvenciasávok kormányzati, polgári és közös célra való felosztását, továbbá az ellenőrzést, a zavarvédelmet, a zavarelhárítást, az igazgatást (felülvizsgálatot, engedélybevonást, szankcionálást stb.). **3.** A nemzeti, a nemzetközi, a katonai és a kormányszerveknek, illetve törzseknek koordinálniuk kell a továbbító eszközöket hadászati, hadműveleti és harcászati szinteken. A sugárszabályozási terv elkészítésével és működtetésével is koordinálni kell azokat. A kvalifikált személyek általi valamennyi katonai célkitűzés (nem csak a távközlési és tájékoztató rendszer aspektusából) érdekében használt átfogó frekvenciamenedzselésnek szavatolnia kell az összhaderőnemi köteléken belül, valamint a szomszédok és az elöljárói szervek között a korlátozott frekvenciaesz-

közök leghatékonyabb felhasználását. (N. I.)
→ *híradó-informatika, információvédelem*

frekvenciaugratás (Frequency Hopping – FH): a ~i eljárás a kis valószínűséggel felderíthető adásmódok egyik fajtája, a spektrumkiterjesztési eljárások olyan módja, amely során, a rádiócsatornán átvinni kívánt információ vivőfrekvenciáját egy pseudo-noise, vagyis álvéletlen generátor által meghatározott változó rend szerint változtatják mind az adó-, mind pedig a vevőoldalon. Az adott pillanatban vizsgált jelátvitel sávszélessége megfelel az adott modulációs eljáráshoz tartozó sávszélességnek, a spektrumkiterjesztés pedig azáltal jön létre, hogy az egyes adási periódusok által bejárt tartomány akár igen jelentős is lehet. A ~ lehet gyors vagy lassú, amelynek tényét nem az ugrások másodpercénkenti száma határozza meg, hanem az, hogy az átvitelre kerülő szimbólumok és a frekvenciaváltások sebessége milyen viszonyban állnak egymással. Gyors ~ esetén az átvitelre kerülő digitális jel egy szimbólumának ideje alatt két vagy több frekvenciaváltás is történik, a lassú esetében pedig egy adott frekvencián tartózkodó vivő időtartama alatt több adatszimbólum átvitele is megtörténik. (V. L.)
→ *elektronikai hadviselés*

Friedman, Normann (1946–): a modern haditengerészeti stratégia egyik legnagyobb hatású gondolkodója. Több mint negyven, zömében a tengeri hadviselés témaköréhez kapcsolódó könyvet és több száz tanulmányt, cikket publikált. Számos tengeri hadviseléssel kapcsolatos dokumentumfilm szakértője. Fő kutatási területe a 20. századi tengeri hadviselés, illetve a hidegháborút követő technológiai forradalom hatása a tengeri hadviselésre. Munkáiban Friedman komplexen elemzi a tengeri hadviselés kérdéskörét, figyelembe véve a technológiai hátteret, a politikai és a stratégiai környezetet. Külön hangsúlyt fektet annak bemutatására is, hogy a nemzeti biztonsági stratégia, a politikai döntéshozatal és a technológia hogyan hatnak egymásra. PhD fokozatát a Columbia Egyetemen szerezte elméleti fizikából. 1973 és 1984 között a Hudson Institute kutatója volt, a biztonsági tanulmányok kutatási terület igazgatóhelyettesként hagyta ott az intézményt. Az intézetnél töltött években elsősorban jövőkutatással foglalkozott, konfliktusos térségek jövőjére vonatkozóan dolgozott ki lehetséges szcenáriókat. 1984-től tíz évig volt a haditengerészeti ügyekért felelős miniszterek tanácsadója, illetve azóta az Amerikai Egyesült Államok Haditengerészetének egyik tanácsadója. Haditengerészeti ügyekben többször meghallgatta az Amerikai Egyesült Államok Szenátusa és Képviselőháza. Fő feleadata a minisztériumnál a haderőnem jövőbeli képességeinek és feladatainak meghatározása volt. Az elsők között ismerte fel az úgynevezett hálózatcentrikus hadviselés jelentőségét és hatását a fegyveres erőkre. A kilencvenes évektől munkásságának jelentős hatása volt az amerikai hadihajók és haditengerészeti fegyverrendszerek fejlesztésére. 2002 és 2004 között az Amerikai Egyesült Államok Tengerészgyalogsága alkalmazta jövőkutatóként. Több mint harminc éve oktat, rendszeresen tart előadásokat az Amerikai Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Ausztrália és Kanada haditengerészeti, illetve katonai felsőoktatási intézményeiben, a tisztképzéstől a vezérkari tanfolyamokig bezárólag. Évekig volt a University College London vendégoktatója. A United States Naval Institute tanácsadója, az Intézet Proceedings folyóiratának állandó szerzője, rendszeresen jelennek meg írásai a *Wall Street Journal,* a *Los Angeles Times,* a *Naval Forces,* a *Military Technology,* a *Jane's Navy International,* a *Jane's International Defence Review,* a *Joint Forces Quarterly,* az *Asia Pacific Defence Reporter* és a *Naval History* oldalain.

A *Seaforth World Naval Review* évkönyv egyik szerzője. (K. F.) → *tengeri hadelmélet, tengeri hadviselés*

Frigyes, Habsburg–Tescheni főherceg, eredeti nevén Erzherzog Friedrich Maria Albrecht Wilhelm Karl von Österreich (1856–1936): osztrák főherceg, magyar királyi herceg, Teschen hercege, császári és királyi tábornagy, 1914-től 1917-ig az Osztrák–Magyar Monarchia haderejének főparancsnoka. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

front: ma már kevésbé alkalmazott fogalom, korábban a Szovjet Hadsereg szárazföldi csapatainak alapvető hadműveleti-hadászati seregteste volt háború idején. Rendeltetése hadműveleti és hadműveleti-hadászati feladatok végrehajtása volt egy hadászati vagy néhány hadműveleti irányban. Hadrendje függött a feladatától, hadműveleti lehetőségeitől, a környezettől és tevékenységi irányának fontosságától. Összetételét a feladatától függően határozták meg, és eszerint látták el támogató, megerősítő eszközökkel, továbbá erőkkel más fegyvernemek állományából, illetve a főparancsnokság tartalékából. Állományába általában szárazföldi és repülőseregtestek (összfegyvernemi, harckocsi- és légihadseregek), egyéb magasabbegységek, egységek, továbbá hadtápcsapatok és intézmények, valamint vezetési szervek tartoztak. (C. O.) → *katonai vezetés*

frontális csapás: a csapatok által a támadás során alkalmazott egyik manőver formája. Akkor alkalmazzák, amikor az ellenség megkerülésére nincs lehetőség, de az ellenség védelme még nincs megszervezve, kellően kiépítve, illetve berendezve, és a támadónak megvan a szükséges erőkapacitása és eszköze a feladat végrehajtásához, valamint ezzel a tevékenységgel meg tudja akadályozni az ellenség védelmének megszilárdulását. A ~ jelentheti az arcvonalon egyidőben, több irányba végrehajtott csapásokat is. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

frontális üldözés: amikor a visszavonuló ellenséget – hadműveleti szinten – „arcból" üldözve, utánuk nyomulva próbálják megsemmisíteni. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

frusztráció: a mindennapi szóhasználatban is elterjedt pszichológiai szakkifejezés. A latin „frustratio" szóból ered, amelynek jelentése: csalódás, hiedelemben, várakozásban, vagyis a frusztráció valamely törekvés vagy tevékenység meghiúsulása miatt érzett feszültség, kudarcérzet, feszült, zaklatott lelkiállapot. A frusztrációs feszültség az esetek többségében agressziót vált ki. Szabad akarat végrehajtásának megakadályozása miatt megélt kudarc, Olyan érzelem, amelyet egy cél elérésének lehetetlensége miatt érzünk. Ez az érzelmi állapot zavarja vagy meghiúsítja az alkalmazkodó viselkedést. Az akadályozottság miatt kialakul érzés: bosszankodás, zavartság, düh, harag. (B. J.c) → *katonapszichológia*

Frühlingserwachen (Tavaszi ébredés) **hadművelet:** a német 6. SS-páncéloshadsereg, a 6. Hadsereg és a magyar 3. Hadsereg által a Velencei-tó–Balaton arcvonalszakaszról mintegy 140 000 katonával, 700 harckocsival és több ezer löveggel indított támadása Dunapentele (ma Dunaújváros) irányában azzal a céllal, hogy kettévágják a 3. Ukrán Front e térségben harcoló csapatait, majd megsemmisítsék, illetve visszavessék a Duna–Tisza közére. Kisegítő csapást a német 2. páncéloshadsereg mérte a Balaton–Dráva térségben keleti irányban. Az 1945. március 6–16. között zajló elkeseredett harcok a szovjet védelmi tevékenység sikerével zárultak. Lásd *Balatoni védelmi had-*

művelet. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Fuller, John Frederic Charle (1878–1966): 1878. szeptember 1-jén Chichesterben született. Brit vezérőrnagy, hadtörténész és katonai teoretikus. Elvégezte a Katonai Akadémiát. Részt vett az első világháborúban. A Cambrai alatt vívott, 1917. évi hadművelet idején az egyik harckocsihadtest vezérkarának főnöke volt. A háború után a Katonai Akadémián tanított, 1926-tól pedig a vezérkari főnök segítője volt. 1929 és 1932 között dandárparancsnoki beosztást töltött be, 1933-ban nyugállományba került. Az 1920–1930-as években több olyan tanulmányt jelentetett meg, amelyekben általánosította az első világháború tapasztalatait, és kidolgozta egy olyan kis létszámú, de jól felszerelt és gépesített hadsereg létrehozásának elméletét, amely – a szerző véleménye szerint – képes volna arra, hogy a harckocsik és a repülőerők tömeges alkalmazásával váratlan és erős csapást mérjen az ellenség fő csoportosításaira és hadtápobjektumaira, és ezzel eldöntse a háború kimenetelét. ~ úgy látta, hogy a páncélosok megjelenésével a tömeghadseregek korszaka lejárt, a fegyveres küzdelem képe megváltozott, a döntést a harckocsik tömeges alkalmazása hozza meg. Győzni szerinte csak az a hadsereg képes, amelynek technikája, korszerű, elsősorban harckocsikból és gépesített csapatokból áll, és tagjai hivatásos katonák. Az általános mozgósítással fegyverbe hívott katonáknak csak másodrendű szerep – megszállás, rendfenntartás – jut. Érdekes fejtegetései kiterjedtek a háború egyes problémáira, a szervezésre, a hadműveleti és harcászati tevékenységre is. Az 1940–1950-es években Fuller számos, a második világháború történetével és más, hadtörténeti problémákkal foglalkozó tanulmányt jelentetett meg. Munkássága eredményeként, mintegy 45 kötete és számos cikke jelent meg, amelyek közül a fontosabbak: *Harckocsik a Nagy Háborúban, 1914–1918 (Tanks in the Great War: 1914–1918, 1920); A háború reformja (The Reformation of War, 1923); A hadtudomány alapjai (The Foundations of the Science of War, 1926); A jövő háborúja (On Future Warfare, 1928); Gépesített háború (Machine Warfare, 1942); A mai kor háborúja (Warfare Today, 1944); A második világháború, 1939–1945) (The Second World War, 1939–1945, 1948).* (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

funkció: működés, hivatalos működés, feladatkör, tisztség, szerep, rendeltetés. Tárgyak, eszközök, fogalmak, élőlények, a globális világban szerepük, rendeltetésük van. Az emberek a szervezetekben – annak rendeltetésének megfelelően – tisztséget, feladatkört látnak el. A katonai szervezetek rendeltetése az ország védelme, szuverenitásbiztosítása stb. A katonai szervezeten belül az egyenruhás alkalmazottak tisztségüknek megfelelően különböző beosztásokat látnak el. A parancsnoki állomány a vezetési rendszerben feladatkörének megfelelően különböző vezetési tevékenységet végez (információelemző, tervező, döntés-előkészítő, döntéshozó, szervező, koordinátor, ellenőr stb.), amellyel biztosítja a hivatalos működést, a rendeltetés teljesítését. (C. O.) → *katonai vezetés*

funkcionális stratégiák: amikor a célok és eszközök meghatározásra kerülnek adott funkcionális területekre bontottan. (K+F, kiképzés, vezetés, személyzeti, gazdálkodási stb.) (C. O.) → *katonai vezetés*

funkcionális szervezet: szervezeti forma, amelynek alapja, hogy az elsődleges munkamegosztás szervezeti szerepek, rendeltetés szerint alakul. Közel azonos feladatú, képesítésű, tevékenységű emberek kerülnek egy részlegbe. Hierarchikus decentralizált (funkcionális) szervezet: az erőfor-

rásokat és a hatásköröket szakmai feladatok és szerepek (például pénzügy, kiképés, személyzeti munka) alapján osztják fel. A különböző részlegek (szervezeti egységek) vezetői felelősek a saját erőforrásaik felhasználásáért, a szakmai színvonalért és az egymás közötti kapcsolattartásért is. Továbbra is centrális a döntés, az alávetett szervezeti egységek pedig végrehajtanak. Irányítási szempontból azt mondhatjuk, hogy a ~ekben egyszerre van jelen a biztonság, a stratégiai és az operatív irányítás. A funkcionális vezető helyzeténél fogva általában nem rendelkezik a szervezet egészére vonatkozó stratégiai orientációval, a stratégiák szempontjából végrehajtó. Alapvető kérdésekben a felső vezetés dönt, emiatt a döntések átfutási ideje meghosszabbodik. A haderőben kevés ilyen szervezeti forma van, a törzsek közelítőleg egybeesnek. A funkcionális tervezés négy szereplője: *a)* a döntéshozó (parancsnok, testület, megrendelő) a normákat aktualizálva célokat, prioritásokat határoz meg, és választ a lehetséges alternatívákból; *b)* a tervezők (a bürokrácia funkcionális csoportja) elemeznek, alternatívákat dolgoznak ki és javaslatokat tesznek; *c)* a bürokrácia (végrehajtó) informál, végrehajt, ellenőriz; *d)* az egyeztetésben részt vevők csoportja: kommunikációs partnerek, általában egyetértési vagy véleményezési jogkörük van. (C. O.) → *katonai vezetés*

funkcionális tervezés: olyan módja a tervezésnek, amikor a tervező egy konkrét szituációban adottnak tételezi fel a célokat, és azok racionális megvalósítására törekszik. A tervező általában a döntéshozótól, a megrendelőtől „kapja" a célokat, és csak ritkábban kéri azokat. Ám, ez utóbbi esetben is feltételezik a végcél és az eszközök meghatározásának függetlenségét, egymástól való elválaszthatóságát, a funkcionális racionalizmust. A tervezés feladata a konstansnak tekintett célok eléréséhez vezető lehetséges utak és eszközök meghatározása, tehát igen szűk a mozgástere. A tervezők racionális választási lehetősége nem terjed ki az értékorientációk, az érdekek mérlegelésére, hanem ezeket adottnak tételezik fel. A ~ és a célracionális cselekvés általában racionálisan igazolható, egzaktabb módon megítélhető, mint a többi tervezési eljárás esetében. Az eszközök adott időben való megválasztása racionális érvekkel alátámasztható, és a beavatkozásokat követően, a tények ismeretében magyarázható az eszközválasztás esetleges sikertelensége is (gyakorlat, kísérlet stb.). (C. O.) → *katonai vezetés*

funkcionális törzsszervezet: olyan törzsszervezeti forma, amelyben az elsődleges munkamegosztás az egyes területeknek (funkcióknak) megfelelően alakul. A funkcionális szervezeti felosztás megteremti a parancsnok számára az állandó szakmai tanácsadás feltételeit, leveszi a parancsnok válláról az egyes ágazatok közvetlen vezetésének gondját, továbbá elősegíti a vezetés és a végrehajtás szakszerűségét. Altípusai a törzskari szervezet és a lineáris törzskari szervezet. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

funkcionális vezető: a funkcionális felső vezetők: a fejlesztés; a tervezés; az irányítás; és a profilnak megfelelő területen dolgoznak. A funkcionális munkamegosztás egydimenziós, elsődlegesen funkciók szerint történik. A munkaköri leírásokra jellemző a szabályozottság. A vezetők közötti hatáskörmegosztás többvonalas, így utasítás több helyről érkezik az alárendeltekhez. A döntési jogok funkcionálisan centralizáltak. A koordináció elsősorban a törzskar segítségével történik. A funkcionális vezetés sok konfliktussal jár, ezért szükséges a részletes szabályozottság. (C. O.) → *katonai vezetés*

függelemsértés: fegyelemsértés, alárendeltség megsértése, parancsmegtagadás, gon-

datlanság. Gondatlanságból követi el a cselekményt, aki előre látja magatartásának lehetséges következményeit, de könnyelműen bízik azok elmaradásában (ez a tudatos gondatlanság). (C. O.) → *katonai vezetés*

függelmi viszony: a fegyveres szervezetek állományába tartozók szolgálatukat az egyes testületeknél fennálló függelmi rendben, egy sajátos katonai hierarchia keretein belül teljesítik. Ennek megfelelően az a szolgálati személy, akinek joga és kötelessége mások tevékenységének az irányítása, az az elöljáró, akire pedig ez a jogkör kiterjed, az az alárendelt. A ~ betartása és betartatása a katonai rend és fegyelem alapja. Aki a ~t megszegi függelemsértést követ el, felelősséggel tartozik. (C. O.) → *katonai vezetés*

G

Gantt-diagram – vonalas ütemterv: Tervezési és szabályozási segédeszköz, amely kulcsfontosságú tevékenységeket tüntet fel vonalak vagy sávok képében olyan diagramon, ahol a vízszintes koordináta az idő vonala, akárcsak a nyilakkal történő ábrázoláson. A tevékenységek egymásra épülése és ütemezése átláthatóvá válik a diagram segítségével. Tulajdonságai: *a)* az egyes tevékenységek közötti összefüggések kijelölhetők; *b)* a párhuzamosan megvalósuló tevékenységek közvetlenül leolvashatók; *c)* az időbeni ütemezés tetszőleges részletezettséggel kifejthető. (C. O.) → *katonai vezetés*

Gardening művelet: a brit légierő művelete a Duna elaknásítására 1944-ben. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Gaulle, Charles de (1890–1970): francia államférfi, dandártábornok, katonai teoretikus. 1912-ben a Saint Cyr-i katonai főiskolát, 1924-ben a párizsi felsőfokú tiszti iskolát végezte el, részt vett az első világháborúban. Később parancsnoki és törzskari beosztásokat kapott, katonapedagógiával foglalkozott. 1932 és 1936 között a Nemzetvédelmi Állandó Bizottság legfelsőbb haditanácsának titkára. Katonai elméleti munkáiban megjósolta a következő háború hadi cselekményeinek manőverjellegét, továbbá a háború jellemzői közül a gyorsasággal és a légierővel, valamint a gyalogsággal együttműködő páncélos haderők alkalmazásának szükségességével foglalkozott. ~ felismerte a technika egyre növekvő szerepét katonai téren, és erősen bírálta a hivatalos, a Maginot-vonalra alapozott védelmi nézeteket. 1934-ben adta ki híres könyvét *Út a hivatásos hadsereghez* címmel. Ebben egy gépesített, hivatásos katonákból álló csapásmérő hadsereg felállítását javasolta, amely azonnal készen áll a bevetésre, az ország megvédésére. 1940-ben a Somme folyónál lezajló harcokban a 4. páncéloshadosztály parancsnoka volt. Franciaország összeomlása előtt, június 5-én lett hadügyminiszter-helyettes. Londonban megalapította a „Szabad Franciaország" mozgalmat, amelynek élén a francia ellenállási mozgalom elismert vezetőjeként, 1944-től az ideiglenes kormány élén tevékenykedett. 1946-ban – kinyilvánítva elégedetlenségét az akkori francia politikai állapotok iránt – lemondott, rövid időre visszavonult, és háborús emlékiratai kiadásával foglalkozott. 1958 májusában felkérték az algériai válság megoldására, majd a Nemzetgyűlés az új alkotmány kidolgozásával bízta meg, amelyet népszavazáson elfogadtak. 1958. december 21-én választották köztársasági elnöknek. 1965-ben újraválasztották, azonban az 1968-as diáklázadások után 1969-ben lemondott. (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

gázálarc: csapat~, ipari ~; a légzésvédelmi eszközök egyik csoportja, az egyéni védő-

eszközök része, a személyi vegyi védelem legfontosabb eszköze. A ~ az arcot légmentesen elfedő, tiszta levegő belégzését lehetővé tevő védőeszköz. A ~ rendeltetése: védje a légzőszerveket és a szemet a gőz-, valamint a gázállapotú mérgező harcanyagoktól, a veszélyes ipari anyagoktól, radioaktív és biológiai aeroszoloktól, továbbá a fejet és az arcot a csepp-, illetve a porszennyeződéstől. A ~ a működési elve alapján lehet: *a)* szűrőbetétes ~, ez álarcrészből, szűrőbetétből és hordtáskából áll. Az álarcrész gumírozott szövetből vagy gumiból készül, és/vagy az arcot (keret~) vagy az egész fejet (sisak~) légmentesen fedi be. A szűrőbetéten csak a tiszta levegő kerül át, mert a füstöt és a mérgező gázokat a különféle összetételű szűrőbetétek megkötik. A szűrőbetétek többrétegűek. A különböző vegyületekkel impregnált aktívszén-réteg a mérgező gázokat, gőzöket az adszorpció folyamatában megköti. A levegő be- és kilégzőszelepen áramlik át. A szén-monoxid megkötésére külön betétet használnak. A szűrőbetétes ~ csak elegendő mennyiségű oxigént tartalmazó szennyezett levegőben használható; *b)* izoláló rendszerű ~ (oxigénlégző készülék), ez oxigénhiánykor, erősen szennyezett levegőben, víz alatti munkákhoz használatos. Viselőjének légzőszerveit teljesen elzárja a környezettől, és meghatározott időn át oxigént szolgáltat a légzéshez. Működhet oxigénpalackkal vagy olyan vegyi töltet felhasználásával, amelyből a kilélegzett levegőben levő szén-dioxid és nedvesség fejleszti az oxigént. Az oxigénpalackos készülékben a kilélegzett levegő lúgos betéten át haladva tisztul meg a szén-dioxidtól. A korszerű ~ a híradó és az optikai eszközök használatát is lehetővé teszi. Egyes ~okon át folyadékfelvétel is lehetséges. (B. T.) → *ABV-támogatás*

gazdaság demobilizálása: gazdaságmozgósítási időszak lezárultjával a gazdaság visszaállítása normál időszaki működési rendre. A gazdaságirányítás bürokratikus eszközeinek fokozatos lecserélése a piaci koordináció metódusaira, a mobilizált, állami szervezetek által igénybe vett vagy gazdasági ágazatok, termelőüzemek között átcsoportosított erőforrások eredeti tulajdonosukhoz történő visszaszolgáltatása, a honvédelmi célból államosított vállalatok reprivatizációja, a honvédelmi célú igénybevételek megszűntetése, a szükséges kártérítési és kártalanítási eljárások lefolytatása. A demobilizáció sebessége jelentős mértékben a krízishelyzet során az országot és a nemzetgazdaságot ért kár mértékétől függ. Minél nagyobb a kár, annál hosszabb ideig lehet szükség az ellátásbiztonság biztosításához és az újjáépítés támogatásához a gazdaságirányítás egyes bürokratikus eszközeinek fenntartására. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

gazdaság túlélő képessége: a nemzetgazdaság azon képessége, hogy mennyire tudja fenntartani teljesítményét, termelési, kibocsátási szintjét krízisidőszak esetén. Különösen kritikus kérdés háború esetén, hogy a gazdaság mennyire képes ellenállni a pusztításnak, és mennyire képes fenntartani és biztosítani a lakosság, a honvédelemben részt vevő erők, az államigazgatás ellátását. A ~ erősen függ a gazdaság méret és ágazat szerinti strukturális berendezkedésétől, a termelő és szolgáltató kapacitások széttelepítésétől, az ellátási láncok diverzifikációjától, az energetikai, információs technológiai és logisztikai infrastruktúra működőképességének fenntarthatóságától, a védelmi célú tartalékok meglététől, a technológiai biztonságtól, s a magas szintű technológiából adódó rugalmas alkalmazkodási képességtől. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

gazdaság védelmi felkészítése: normál működési időszakban folytatott folyamatos

tervezési, szolgáltatási, szabályozási és begyakorlási tevékenység, amelynek során a feladatok végrehajtásába bevont közigazgatási szervek és szolgáltatók felkészítik az államigazgatást és a nemzetgazdaságot a szükség esetén elrendelhető gazdaságmozgósítás feladataira, az erőforrások védelmi célú felhasználására. A ~ a mozgósítási biztonság megfelelő szintje szempontjából kiemelt fontosságú feladat. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

gazdaságföldrajz: lásd *társadalomföldrajz* (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

gazdasági biztonság: olyan állapot, amelyben a gazdaság normál működését és a gazdasági törvényszerűségekből adódó ciklikusság mértékétől nagyobb kilengésektől mentes, hosszú távú átlagban az adott gazdaság erőforrásainak megfelelő nagyságú növekedését veszélyeztető tényezők és folyamatok aktivizálódásának kockázata az adott társadalomban megszokott mértéknél nem magasabb, valamint a gazdaság képes a biztonság egyéb dimenzióiban jelentkező fenyegetés, veszély, kockázat elhárítása kapcsán jelentkező gazdasági működéssel szemben támasztott igényeket kielégíteni. A ~ megfelelő szintje mellett az ellátásbiztonság, az ellátási láncok működése kielégítő, a finanszírozás megoldott, a gazdaság hozzáfér a szükséges tudáshoz, technológiához (technológiai biztonság) és munkaerőhöz, a gazdaságmozgósítás feltételei, a mozgósítási biztonság megoldott, s a gazdaság képes értékesíteni az előállított javakat. A katonai erő fenntartásának feltétele a ~ megfelelő szintje. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

gazdasági háború: országoknak vagy országcsoportoknak olyan tevékenysége, amelynek célja: *a)* gazdasági szankciók sorozatával rontani a potenciális ellenfél katonai, politikai, közigazgatási és gazdasági helyzetét; *b)* fékezni hadigazdaságának növelését, és ezáltal gyengíteni hadipotenciálját; *c)* gazdasági, politikai pozícióit. A ~ az egyik fél részéről agresszív, támadó jellegű, a másik fél viszont ezt igyekszik megakadályozni, különböző módon kivédeni. A ~ önmagában nem jár fegyveres küzdelemmel és hadiállapottal de lépései láncolatában elsők között szokott szerepelni a haditechnikai kereskedelem korlátozása is a szemben álló fél irányába, azzal a céllal, hogy annak katonai potenciálját gyengítsék. A ~ legfőbb módszerei: *a)* a diszkriminációs vám- és devizaintézkedések, egyezmények; *b)* a gazdasági blokád; *c)* az embargó és a bojkott különféle formái. A ~nak kiemelt szerepe van a háborúra való felkészülés időszakában, ekkor ez a tevékenység az országok küzdelmének az egyik fő formája. A hadviselő felek között a ~ az általános háború alárendelt részévé válik. A ~ folyhat hadviselő és a háborún kívül maradt államok között is. (G. I.) → *hadtudomány elmélete* (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

gazdasági szankció (embargó): olyan eszköz egy ország, országcsoport, szövetségi rendszer vagy a nemzetközösség részéről, amellyel egy adott ország vagy országcsoport gazdasági biztonságára negatív hatást gyakorolva próbál(nak) valamilyen konkrét politikai célt elérni. Ennek keretében korlátozhatják a szankcionált ország kereskedelmi, tőkepiaci és technológiai kapcsolatait. Behozatali tilalmat vezethetnek be az adott országból származó termékekre és szolgáltatásokra, kiviteli tilalmat rendelhetnek el az adott ország irányába, megtilthatják tőkebefektetések és beruházások végzését az adott országban, valamint a technológiatranszfer különböző formáit a szankcionált ország vállalatai irányába, illetve korlátozhatják a szankcionált országból származó jövedelmekhez történő hozzáférést. Ezek

az intézkedések érinthetik a szankcionált nemzetgazdaság egészét vagy csak annak egyes kiválasztott – jellemzően az ország politikai vezetése és/vagy gazdasági ereje szempontjából fontos – ágazatait. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

gazdasági-anyagi szolgáltatás: a mindenkori Honvédelmi törvényben meghatározott honvédelmi kötelezettség része. Ennek során különleges jogrendi időszakban természetes vagy jogi személy kötelezhető ~ teljesítésére, ingatlanok és ingó dolgok honvédelmi célú igénybevételének eltűrésére vagy valamilyen tevékenységtől való tartózkodásra, illetve ezen feladatokra történő előkészületre. A felkészülés részeként már békeidőszakban elrendelhető az ingatlanok és ingó javak összeírása és kijelölése, igénybevételre alkalmas állapotban tartása, valamint ezek adataiban történt változások bejelentési kötelezettsége. A ~ a gazdaságmozgósítás részét képezi, és célja az ország védelemgazdasági potenciáljának és katonai potenciáljának növelése különleges jogrendi időszak esetén. Ennek során a lakosság és a vállalatok kötelesek a honvédelem részére átadni minden olyan erőforrást és eszközt, amely a krízis leküzdéséhez, háború esetén az ország megvédéséhez felhasználható. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

gazdaságmozgósítás: 1. A nemzetgazdaság erőforrásainak és képességeinek aktivizálása, összpontosítása és igénybevétele krízisidőszakban jelentkező feladatok ellátására. Célja a védelemgazdasági potenciál növelésén keresztül a biztonsági helyzet javítása. Ilyenkor a munkaerő-, tőke-, technológia-, anyagi és szolgáltatásinputok felhasználása nem feltétlenül piaci alapon történik, hanem az állam elrendelheti sorkatonai szolgálati és honvédelmi munkakötelezettség teljesítését, gazdasági ágazatok közötti munkaerő- és tőkeátcsoportosítást, gazdasági-anyagi szolgáltatást, üzemek államosítását. A krízisidőszaki védelmi, lakosságellátási, államigazgatási és szövetségi feladatok igényeinek kielégítése történhet védelmi célú tartalékból, rögzített ipari kapacitásból, folyó termelésből, importból. Legmagasabb szintű mozgósítás háború esetén történik. A ~ végrehajtásának sikere a mozgósítási biztonság szintjétől függ. A krízis megszűnése után a gazdaság demobilizálása szükséges. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan* **2.** Az országmozgósítás részeként, az adott ország békegazdaságának a háború követelményei szerinti áttérése a hadigazdálkodás rendszerére. Célja a gazdaság teljes erőforrásának átállítása a háborús feladatok megoldására. A ~t – a totális háború elveinek figyelembevétele esetén – már békeidőben célszerű előkészíteni és bizonyos rendszabályokat még a fegyveres konfliktus kitörése előtt, megvalósítani. A ~ bevezethető az általános (teljes) vagy részleges mozgósítás elrendelésével egyidejűleg, esetenként tőle külön; az egész ország területén vagy csak egyes részein is. A gazdaság mozgósítási készsége: az állam gazdaságának az a képessége, amely biztosítja a háborús termelés meghatározott időben való megkezdését. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

gázlóátkelés: a vízi akadály leküzdésének sajátos módja; a csapatok, technikai eszközök átkelőeszközök igénybevétele nélkül, az erre a célra berendezett gázlóátkelőhelyeken, a vízi akadály medrében, annak talaján, saját futóműveiken jutnak át az egyik partról a másikra. Ha a ~ feltételei (megfelelő vízmélység, vízsebesség, medertalaj stb.) adottak, minden esetben alkalmazzák a rendszeresített átkelőeszközök megóvása, tartalékolása érdekében. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

gázlóátkelőhely: a vízi akadály és a környező terep azon része, amelyet a csapatok

számára a vízi akadály leküzdése céljából gázlóátkelés végrehajtására kijelöltek, és az azt igénybe vevő technikai eszközök jellemzőinek megfelelően előkészítettek, berendeztek. Berendezése viszonylag kevés erő-, eszköz- és munkaráfordítást igényel, ezért – esetenként műszaki megerősítéssel – ez valamennyi fegyvernem és szakcsapat feladata. Az előkészítés és berendezés magában foglalja a vízi akadály, különösen a mederfenék és a terep műszaki felderítését, a ~en belüli utak és a vízi akadály aknamentesítését, az oda- és elvezető utak berendezését, a le- és feljárók előkészítését (a meredekség nem haladhatja meg gumikerekes eszközök esetén a 10–15°-ot, lánctalpas eszközök esetén a 15–20°-ot), a gázlósávok jól látható kitűzését, szükség esetén a mederfenék megerősítését, az úszóaknák elleni védelem biztosítását, a komendáns-, mentő- és vontatószolgálat megszervezését, az üzemeltetést biztosító személyi állomány részére szükséges fedezékek és óvóhelyek kiépítését, az álcázás és a harcbiztosítás megszervezését. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

gázlóleküzdő képesség: az a maximális vízmélység, amelyben a páncélos- és gépjárműtechnikai eszköz még megbízhatóan üzemelni képes. Megkülönböztetünk előkészítés nélküli és előkészítéses ~et. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

gendertanácsadó: eredeti megnevezése: gender advisor; olyan személy, akinek elsődleges feladata, hogy segítse és irányítsa a genderszempontok integrálását a missziók munkájába és a hadműveletek folyamatába, a krízis-, illetve konfliktuselemzésekbe, a koncepciók, doktrínák, eljárásrendek kidolgozásába, a kiképzés és oktatás folyamatába. A NATO-ban a ~k a parancsnokokat segítik szakértői munkájukkal a szempontrendszer megfelelő integrálása érdekében. Az ENSZ Biztonsági Tanács 2000-ben elfogadott 1325-ös határozatával kötelezte valamennyi tagállamát – beleértve az összes NATO-szövetségest –, hogy a nemek közötti különbségek felszámolását célzó intézkedéseket építsék be a biztonsággal összefüggő tevékenységeikbe. Ennek alapján a NATO 2010-ben dolgozta ki és fogadta el azt az akciótervet (NATO Action Plan), amelynek célja a nőkről, békéről és biztonságról szóló ENSZ-határozatban foglaltak gyakorlati meghatározása volt. Ennek egyik lényeges elemét képezte az a célkitűzés, amely egyértelműen rendelkezett a ~k (gender advisors) és genderfókuszpontok (gender focal points) kijelöléséről és szerepének meghatározásáról. A ~k kiemelt fontosságú szerepet töltenek be a NATO afganisztáni és koszovói műveleteiben. Ezek a tanácsadók segítenek a helyes módszer kiválasztására, kapcsolatot teremtenek a helyi közösségek nő tagjaival, ezzel is növelve a műveleti hatékonyságot. A ~ helye a NATO-struktúrában: a Legfelsőbb Szövetséges Transzformációs Parancsnokságon (Headquarters Supreme Allied Commander Transformation – HQ SACT) belül a törzs tanácsadó testületében dolgozik, közvetlenül jelent a SACT-főparancsnoknak. Az úgynevezett genderfókuszpontok pedig a ~ „szeme és füle”-ként dolgoznak a parancsnokság alegységeinél. (M. J.) → *humánpolitika, személyügy*

genetikai sugárhatás: sugárkárosodás (B. T.) → *ABV-támogatás*

Genfi egyezmények: 1949-es genfi egyezmény a következő: *Egyezmény a hadra kelt fegyveres erők sebesültjeinek és betegeinek helyzetének javításáról, Egyezmény a tengeri haderők sebesültjeinek és betegeinek helyzetének javításáról, Egyezmény a hadifoglyokkal való bánásmódról, Egyezmény a polgári lakosság háború idején való védelméről.* Kiegészítő jegyzőköny-

vek: 1977 – *Jegyzőkönyv az 1949-es Genfi egyezmények kiegészítéséről és a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről.* 1977 – *Jegyzőkönyv az 1949-es Genfi egyezmények kiegészítéséről és a nem nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről.* 2005 – *Jegyzőkönyv egy további megkülönböztető jelvény elfogadásáról.* (H. L.) → *védelmi igazgatás*

geoadatbázis: a térinformatikában alkalmazott adatbázistípus a földrajzi és leíró adatok (attribútumok), valamint kapcsolataik együttes, egységes és strukturált tárolására. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

geodézia: a Föld alakjának és méreteinek meghatározásával, a Föld felszínének és azon bármely pozíció meghatározását lehetővé tevő geodéziai alapponthálózatok kialakításával és fejlesztésével foglalkozó tudomány- és szakterület. A kifejezés görög eredetű szóösszetétel, amely a Föld felosztását jelenti. A ~ már az ókortól meghatározó szereppel bír a birtokviszonyok hiteles nyilvántartásában, a települések rendezett arculatának kialakításában és nagyobb építmények létrehozatalában. Védelmi célú alkalmazási köre napjainkban elsődlegesen a pontos helymeghatározásokat lehetővé tevő geodéziai alapponthálózatok fejlesztésére, továbbá a korszerű helymeghatározási eszközök és módszerek kidolgozására és hatékony alkalmazására helyezi a fő hangsúlyt. Mivel a katonai feladatoknál az időtényező meghatározó jelentőségű, a klasszikus geodéziai eljárások mellett, vagy – különösen a békétől eltérő időszakokban – azok helyett a katonai geodézia operatív módszerei kerülnek előtérbe. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

geodéziai adatok: az elméleti és a gyakorlati geodézia által szolgáltatott adatok (irányok, szögek, távolságok és koordináták), valamint ezek meghatározásához és vizsgálatához szükséges részadatok összessége. A ~ a harctevékenységek támogatása során kapnak különös jelentőséget. Jellemzően harcrendi elemek, haditechnikai eszközök, valamint különféle objektumok helyének, alapirányának meghatározását biztosítják, amelyek bizonyos fegyverrendszerek működtetéséhez, illetve harctevékenységek alapfeladatainak végrehajtásához szükségesek. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

geodéziai alapfelület: lásd *alapfelület* (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

geodéziai alapponthálózat: a Föld felszínén meghatározott vízszintes és magassági geodéziai alappontok valamely geodéziai alapfelületen, vetületben (UTM, EOV) és koordináta-rendszerben, valamint magassági alapszinthez képest meghatározott hálózata. A ~ meghatározásánál alkalmazott módszerek és eszközök szorosan összefüggenek az alappontok típusával (magassági, vízszintes), rendűségével és felhasználhatóságával. Míg az alsóbbrendű ~ok az egyes tereptárgyak alakjelző pontjainak pontos és gyors meghatározását teszik lehetővé, addig a felsőbbrendű ~ok biztosítják ehhez a geometriai torzulásoktól leginkább mentes keretet. A GPS geodéziai célú felhasználása előtti időkben (az 1990-es évekig) a ~ fejlesztése hagyományos optikai mérőműszerekkel (teodolit) és összetett matematikai kiegyenlítő számításokkal, csillagászati (asztrogeodéziai) és háromszögelési mérésekkel zajlott. A klasszikus meghatározások még ma is visszaköszönnek az alappontok megnevezésében, illetve annak rövidítésében (háromszögelési pont – HP). A háromszögelések során alkalmazott geodéziai mérések megkövetelték az egymástól több kilométerre lévő alappontok összelátását, ezért az alappontokat jellemzően magaslatokon helyezték el, és nagy távolságokról is jól megirányozható,

stabil jelölésekkel látták el (tripód, állványos gúla, vasbeton mérőtorony). Erre a GPS-alapú hálózatfejlesztéseknél már nem volt szükség. A hazai polgári és a katonai térképészet számos különbözősége a ~ok fejlesztésében is megmutatkozott. Ezek közé tartozik a háromszögelési pontok iránypontokkal, avagy alkalmazott rövidítésük szerint (OP) orientációs pontokkal történő kiegészítése. Az iránypontok létrehozásának célja a geodéziai alapponthálózat környező alappontjainak megsemmisülése, vagy láthatóságuk akadályoztatása esetén is biztosítani az alsóbbrendű hálózatok fejlesztésének lehetőségét, valamint további geodéziai pontkapcsolások, illetve a tüzérbemérési feladatok végrehajtását. A műholdalapú helymeghatározások korában a klasszikus hálózatfejlesztési módszerek fokozatosan háttérbe szorultak, ugyanakkor a korszerű technológia új ~ létrehozását eredményezte. Az 1991-ben indult nagypontosságú geodéziai GPS-mérések eredményeként alakult ki a hazai Országos GPS Hálózat (OGPSH) és ennek katonai változata, a KGPSH. A harcrendi elemek beméréséhez kiindulási (kezdő) adatként is felhasználható hazai geodéziai alapponthálózat adatait a Magyar Honvédség alapellátásában lévő digitális geodéziai pontjegyzék tartalmazza. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

geodéziai eszközök: irányok, szögek, hosszak, vízszintes és függőleges, továbbá ferde távolságok nagypontosságú mérésére, kitűzésére alkalmas rádió- és optomechanikai műszerek, berendezések, egyéb eszközök. A ~kel meghatározott mérési eredmények pontossága az adott eszköz és az alkalmazott eljárás típusától és egyéb jellemzőitől (például összetettségétől), valamint a rendelkezésre álló időtől és a környezeti feltételektől függ. A pontosabb eljárások és mérőeszközök a geodéziai alapponthálózat magasabb rendű alappontjai meghatározása során alkalmazandók. E célra jellemzően nagypontosságú teodolitok és szintező műszerek vehetők igénybe. Alacsonyabb rendű pontmeghatározások során alkalmazott eljárásokhoz felhasználhatók továbbá gyorsmérők (tahiméterek), mérőállomások, giroteodolitok, prizmák, kitűzőrudak és mérőszalagok is. A geodéziai eszközök sajátos csoportját képezik a műholdak helyzetének, illetve mozgásának megfigyelésével geodéziai mérési adatokat szolgáltató műszerek és berendezések. Ezek napjainkban legelterjedtebben alkalmazott változatai a GNSS-alapú geodéziai meghatározások elvén működnek. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

geodéziai pontjegyzék: a geodéziai alapponthálózat különböző rendű alappontjainak adatait tartalmazó katalógus. Rendszerint tartalmazza a vízszintes és magassági alappontok valamely geodéziai alapfelületen, vetületben (például UTM, EOV) és koordináta-rendszerben, valamint magassági alapszinthez képest meghatározott koordinátáit, tájékozódási irányaik (iránypontok, magaspontok) adatait, részletes műszaki leírását, helyszínrajzát. Kialakítását tekintve lehet hagyományos dokumentumgyűjtemény vagy digitális adatbázis. Magyarország jelenlegi alapponthálózatának katonai felhasználásra is alkalmas digitális térképészeti adatbázisa a Digitális Geodéziai Pontjegyzék (DGP) mintegy 58 ezer pont adatait tartalmazza. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

geodéziai pontkapcsolások: geodéziai eszközökkel végzett geometriai feladatok, amelyek során ismert koordinátájú pontok (jellemzően a geodéziai alapponthálózat pontjai) felhasználásával, irány- és távolságmérések elvégzésével meghatározhatók a pontok koordinátái. A ~ sikeres síkgeometriai végrehajtásának alapfeltétele az ismeretlen helyzetű pontra mért legalább két geomet-

riai adat megléte, amelyek származhatnak két távolság, két irány, illetve egy távolság és egy irány méréséből. Az alapfeltételen túl végzett mérésekre fölös mérésként hivatkozik a geodézia, amely a mérési hibák és helymeghatározási ellentmondások kiszűrésében, a mérési eredmények, illetve az abból számított koordináták megbízhatóságának minősítésében is megoldást kínál. Egy új pont koordinátáinak meghatározásához öt fő geodéziai pontkapcsolási módszer áll rendelkezésre (előmetszés, hátrametszés, oldalmetszés, ívmetszés és ívoldalmetszés). E módszerek közös vonása, hogy a lehető legkevesebb terepi mérést igénylik új pontok meghatározásánál. Alkalmazhatóságukat ugyanakkor erőteljesen behatárolja az ismert pontok terepi feltalálhatósága, valamint a geodéziai eszközök bevethetősége (pontok közötti összelátás, illetve a terepi mérés egyéb feltételeinek megléte). A műholdas helymeghatározó rendszerek geodéziai célú felhasználásának elterjedésével a klasszikus geodéziai pontkapcsolási módszerek háttérbe szorultak, rendelkezésre állásuk azonban továbbra is elengedhetetlen a geoinformációs támogatásban. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

geodéziai világrendszer (World Geodetic System, 1984 – WGS–84): a Föld fizikai (geoid) és elméleti alakjának (ellipszoid), térbeli derékszögű koordináta-rendszerének paramétereit tartalmazó komplex geodéziai, geofizikai modell. Mint szabvány, a NATO-tagállamok geoinformációs interoperabilitásának meghatározó geodéziai alapfelülete, amely biztosítja az egységes és szabatos geodéziai számításokhoz, térképrendszerek bevezetéséhez szükséges matematikai és geofizikai alapfeltételeket. A térképészetben a 20. század közepéig kidolgozott alapfelületek megfeleltek ugyan a lokális és a regionális szinten megfogalmazott pontossági követelményeknek, a legtöbb ország által elfogadható globális alkalmazásra azonban nem adtak lehetőséget. Az első ember alkotta égitest Föld körüli pályára állításával új helyzet állt elő a térképészetben is. Megkezdődött az űrkorszak és vele a Föld kozmoszból történő tanulmányozásának lehetősége. A geodéziai műholdak pályaelemzéséből, majd az egyre összetettebb geodéziai és geofizikai meghatározások révén pontos fizikai és matematikai modellek születtek meg. Ezek a földmodellek már globális referenciaként szolgálhattak a rendszerhez csatlakozó országok számára, lehetővé téve egyebek mellett a műholdas globális helymeghatározó rendszerek kialakításához szükséges geodéziai alapok megteremtését. Az egységesítési törekvések ellenére ma is több geodéziai világrendszer létezik, amelyek bár minimális mértékben térnek el egymástól, kizárólag egy megcélzott alkalmazói körben és rendszerre érvényesek. A NATO-tagállamok védelmi erői számára a STANAG 2211 szabványosítási egyezmény előírásai alapján egységesen alkalmazandó geodéziai alapfelületet a WGS–84 jelenti. Oroszország ezzel párhuzamosan – elsősorban a saját műholdas helymeghatározó rendszere, a GLONASS geodéziai feltételei megteremtésére a PZ–90 (Параметры Земли 1990 года [Parametri Zemli]) nevű geodéziai világrendszert alakította ki. Az Európai Unió ugyancsak saját geodéziai referenciát vezetett be a kiépítés alatt GNSS rendszeréhez GTRF (Galileo Terrestrial Reference Frame) néven. Ezen rendszerek között geodéziai transzformációs eljárásokkal teremthető meg a kapcsolat. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

geoid: a Föld geofizikai modellje, olyan elméleti földalak, amelynek felszíne minden pontjában merőleges a helyi függőlegesre, azaz szintfelülete a nyugalmi tengerszintnek felel meg. Összetettsége révén matematikai formulával nem írható le, de geodéziai

és geofizikai eljárásokkal meghatározható. A ~ pontos modellezése a terepi pontok abszolút magasságának meghatározása során, továbbá a geodéziai alapfelület megalkotásakor lényeges. A Föld matematikailag egyszerűen megfogalmazható, a ~ alakját jól megközelítő elméleti modell a forgási ellipszoid. A két felület között mért eltérés a ~-unduláció, amelynek ismerete egyebek mellett a GPS-alapú helymeghatározásokban, az abszolút magasság kiszámításánál lényeges. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

geoinfomáció: a Föld, illetve annak közvetlen környezetére vonatkozó térbeli adatok és információk összessége. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

geoinformációs anyagok: térbeli vonatkozású információkat tartalmazó képi, térképi, táblázatos, szöveges és egyéb formátumú anyagok, amelyek szükségesek lehetnek: *a)* a hadszíntér, a terep és az időjárás harctevékenységekre gyakorolt hatásának értékeléséhez; *b)* a hadművelet és a harc tervezéséhez, szervezéséhez, vezetéséhez és eredményes megvívásához; *c)* az automatizált vezetési, felderítő- és fegyverirányítási rendszerek üzemeltetéséhez; *d)* fegyverek és más haditechnikai eszközök hatékony alkalmazásához. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

geoinformációs felderítés (Geospatial Intelligence – GEOINT): a földrajzi tér meghatározott részén (részein) folyamatosan végzett, geoinformációk kinyerésére és elemzésére irányuló felderítési tevékenység tereptárgyak és a földrajzi tényezők értékelése és megjelenítése céljából. A ~ lényeges összetevői a távérzékelés, a képfelderítés (IMINT) és a térinformatika. A ~ egységes szerkezetbe foglalja a földfelszín és annak közvetlen közelében található természetes és mesterséges tereptárgyak hagyományos térképi ábrázolásait, digitális adatállományait, távérzékelés útján létrejött megjelenítéseit, továbbá mindazon elemzési eredményeket, amelyek más felderítési célú adatgyűjtés (IMINT, SIGINT, MASINT, HUMINT) révén jönnek létre, és földrajzi vonatkozásuk meghatározó. A ~ kulcsfontosságú információkat biztosít a stratégiai szintű döntéshozatalhoz, a katonai műveletekhez, a veszélyhelyzetek kezeléséhez és a katasztrófák felszámolásához. A ~i képességek fenntartása, a földrajzi vonatkozású térbeli adatok gyűjtése, elemzése, értékelése, valamint e tevékenységek eredményeinek megjelenítése minden nemzet elidegeníthetetlen joga és felelőssége. Az egyes országok e célból önállóan irányított térbeli adatgyűjtő szervezeteket hozhatnak létre, amelyek az alkalmazott technológiákat illetően jellemzően az alábbi szegmensekből állnak: *a)* műholdas, légi és földi távérzékelési rendszerek; *b)* térinformatikai adatbázisok és kezelőrendszerei; *c)* navigációs és geolokációs rendszerek; *d)* térképkészítő, térbeli elemző és értékelő rendszerek. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

geoinformációs rendszer: a földrajzi tényezők és kölcsönhatásaik értékelését lehetővé tevő topográfiai, talaj- és kőzettani, légköri és hidrográfiai információk összessége, valamint ezek térinformatikai rendszer felhasználásával történő vizsgálatára, a várható behatások idő és térbeli változásainak modellezésére, továbbá az értékelési eredmények megjelenítésére alkalmas rendszer. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

Geoinformációs Szolgálat, teljes megnevezéssel Magyar Honvédség Geoinformációs Szolgálat: a Magyar Honvédség szervezeti korszerűsítésének részeként az MH Térképész Szolgálat, az MH Meteorológiai Szolgálat és az MH Szabályzatkiadó Intézet

és Központi Nyomda megszünésével, azok jogutódjaként 2007. január 1-jei hatállyal megalakult önálló, ezredszintű szervezet, amelynek rendeltetése: *a)* a Magyar Honvédség hagyományos és informatikai alapokon működő térképészeti, katonaföldrajzi és meteorológiai támogatása (geoinformációs támogatás), valamint az ezzel kapcsolatos feladatok tervezése, szervezése és szakfelügyelete, szakmai követelményeinek kidolgozása, továbbá a földmérési és térképészeti tevékenységgel összefüggő minőségbiztosítási feladatok meghatározása, végzése; *b)* a honvédelmi miniszter felelősségi körébe tartozó földmérési, térképészeti, légi felvételezési és meteorológiai tevékenység vonatkozásában országos illetékességgel elsőfokú hatósági jogkör gyakorlása; *c)* más szervezet által a Magyar Honvédség térképellátása érdekében végzett szaktevékenység irányítása és felügyelete; *d)* Magyar Honvédség szintű szolgálati könyvek és főnökségi kiadványok kiadásával kapcsolatos, HM-utasításban meghatározott feladatok ellátása; *e)* földmérési, térképészeti és meteorológiai tevékenységgel összefüggő kutatás és műszaki fejlesztés. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

geoinformációs támogatás: a katonai szervezetek feladatai tervezéséhez és végrehajtásához szükséges geoinformációs anyagok tervezésével és biztosításával, valamint a meteorológiai támogatás tervezésével és végrehajtásával kapcsolatos tevékenységek és rendszabályok összessége, amely magában foglalja térképészeti anyagok, katonaföldrajzi adatok és anyagok, valamint a meteorológiai információk előállítását, beszerzését, a Magyar Honvédség, illetve a NATO szövetséges szervezeteihez történő időbeni eljuttatását, valamint ezen anyagok és információk használatára történő felkészítést. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

geoinformatika: a térinformatikával közel azonos jelentésű fogalom, amely mindazon esetekben és értelmezési környezetben alkalmazható, ahol a tér jellemző, meghatározó és lényeges tulajdonságainak, alkotóelemeinek és kapcsolatainak feltárása és elemzése során a földrajzi tér és a földrajzi tényezők (katonaföldrajzi tényezők) a meghatározók. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

GEOINT (Geospatial Intelligence): lásd *geoinformációs felderítés* (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

GEOMETOC (Geographic, Meteorological and Oceanographic, földrajzi, meteorológiai és oceanográfiai): lásd *geoinformációs támogatás* (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

geomorfológia (felszínalaktan): a természetföldrajz egyik tudományága, amely a felszíni formák keletkezésével, változásával és fejlődésük törvényszerűségeivel foglalkozik. A ~ egyes eredményei a hadtudományban, a katonaföldrajzi értékeléseken keresztül érvényesülnek. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

geopolitika: politikatudományi és politikai irányzat, amely az állam társadalmi-gazdasági viszonyait, fejlődését, nemzetközi törekvéseit elsősorban földrajzi tényezőkre (földrajzi fekvés, területi tényezők, lakosság, természeti adottságok) vezetik vissza; azoknak meghatározó jelentőséget tulajdonít. Képviselői a politikai jelenségeket mint térbeli jelenségeket vizsgálják, (gyakorta felnagyítva a tényezők, a földrajzi adottságok szerepét). A ~ elmélete a 19. század végén, a 20. század elején alakult ki. Kezdetben azt hirdette, hogy az egyes országokat természetes határoknak (például folyóknak, hegységeknek) kell

elválasztaniuk egymástól. Maga az elnevezés Rudolf Kjellén (1864–1922) svéd földrajztudóstól származik, az elméletet a német Karl Haushofer (1896–1945) fejlesztette tovább. A ~ a földrajzi adottságoknak az állam bel- és külpolitikájára gyakorolt befolyását tanulmányozva, vizsgálja a stratégiai fontosságú pontokat, övezeteket, az erőkoncentrációk és az erőforrások térségeinek elhelyezkedését, az emberek és a javak áramlásainak irányait, a technikai fejlődésnek a ~i tényezőkre gyakorolt hatását, a földrajzi, politikai és gazdasági közelség egymáshoz való viszonyát, a hatalmi pólusok alakulását, az érdekszférák változásait. Míg korábban a ~ a militarista területi terjeszkedés politikai megalapozását szolgálta, addig a nemzetközi szakirodalomban egyre elterjedtebb az úgynevezett kritikai ~, amely immár gazdasági tartalommal bír, s már igen gyakran geogazdaságnak vagy geoökonómiának is nevezik. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

GEOREF (World Geographic Reference System, földrajzi vonatkoztatási világrendszer): földrajzi fokhálózat alapján kialakított helyazonosítási jelentőrendszer, amely lehetővé teszi a földrajzi pozíciók egyszerű és gyors meghatározását, egységes és globális geometriai viszonyítási alapot biztosítva a célmegjelölés és a helyazonosítás feladataiban. A földrajzi koordináta-rendszerhez hasonlóan alapfelületi vonatkoztatási rendszer, így az adott pozíció abszolút magasságát (amennyiben szükséges a meghatározása) külön kell megadni. A ~ keresőhálózata megtalálható a NATO-tagállamok szabványos kis és közepes méretarányú térképtípusain, elsősorban a légi navigációs térképeken, a földrajzi térképeken, a hadműveleti együttműködési térképeken és a jelentő térképeken. Egy tipikus ~ helyazonosító három adatpárból áll, amelyeket egymást követően leírva négy betűt és négy számjegyet kapunk (például PKDC5837). Az első két betű a 15°-os mezők azonosítója, az oszlop (P) és sor (K) megjelölésével. A jelölésekhez a latin ABC betűit használjuk, az I és O betűk mellőzésével. A ~ oszlop- és sorfelosztása egységes a Föld teljes felszínére, így a földrajzi koordinátáktól eltérően nem kell megadni az adott félteke betűjelét. A következő betűpár a 15°-os mező (PK) 1°-os felosztásával kapott területét határozza meg, a pont helyének megfelelő oszlop (D) és sor (C) jelölésével. A betűpárok első tagja mindig a földrajzi hosszúságra, a második a földrajzi szélességre vonatkozik. A kapott 1°-os mezőt (DC) percértékekre osztva, a mező bal alsó sarkához viszonyítva adható meg a keresett pontot tartalmazó 1'-es mező. Erre a mezőre utal a ~-azonosító négy számjegye, amelyek közül az első kettő a földrajzi hosszúságra, a második a földrajzi szélességre vonatkozik. Az 1'-es mező kiterjedése a földrajzi szélességtől függően változik, ugyanakkor mérete viszonylag nagy egy keresett pozíció egyértelmű beazonosításakor. Ha az 1'-es meghatározásnál pontosabb helyazonosítás szükséges, az azonosító tized-, illetve századperc értékekkel kiegészíthető (például PKDC58293711). A gyakorlatban ilyen helymeghatározási pontosság igényekor jellemzően az MGRS-jelentőrendszer alkalmazására térünk át. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

geostratégia: összességében egy nemzetközi politikai, biztonságpolitikai és hadászati koncepció; a földrajzilag (katonaföldrajzilag), továbbá geopolitikailag meghatározott regionális, illetve globális feltételek tekintetbevétele államok, továbbá koalíciók szembenállásának körülményei között. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

GEOSZ: lásd *Geoinformációs Szolgálat* (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

geoszinkron műholdpálya: a ~ vagy geostacionárius műholdpálya olyan speciális Föld körüli keringési pálya, amely esetében a műhold Föld körüli keringési ideje éppen megegyezik a Föld egy körülfordulási idejével (23 h, 56 min, 4,1 s) és a keringés síkja egybeesik az Egyenlítő síkjával. Ez a pályamagasság az átlagos tengerszint feletti magasságtól 35786 km-re helyezkedik el. Ennek a sajátos pályának az a tulajdonsága, hogy az ott elhelyezkedő műholdak a Földről mozdulatlannak látszanak, azaz nem igényelnek semmiféle földi mozgó követő rendszert. A geostacionárius pálya inklinációs szöge nulla fok és a pálya excentricitása is nulla. Tipikus műholdas alkalmazások ebben a pályamagasságban a kommunikációs, televíziós műsorszóró és a felderítő (kém) műholdak. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

gépágyú: 20–40 mm űrméretű, önműködő, nagy tűzerejű és nagy tűzgyorsaságú lőfegyver. Leggyakoribb típusai: rövid-csőhátrasiklású, ikercsövű (Gast-rendszerű), Gatling (forgó csőblokkos), revolverelvű (egy cső több töltényűrrel). Meghajtását tekintve lehet gázmeghajtású (gázdugattyús), külső meghajtású (hidro- vagy elektromotoros). Adogatása történhet rakaszokból, hevederből vagy lőszerdobból szállítószalaggal. Általában valamilyen csapatszállító harcjárműre, alap lőfegyverként és/vagy légvédelmi eszközként beépítve alkalmazzák. Légvédelmi eszközként, harcjárművön vagy hajófedélzetén rendszerint valamilyen tűzvezető eszköz végzi a cél felderítését és követését. Gyakori a 2–4 ~t vezérelni képes tűzvezető lokátor és tűzvezető eszköz. Repülőfedélzeti ~: repülőgép és/vagy helikopter fedélzetén is gyakorta alkalmazott eszköz. Repülőgép fedélzetén elsősorban önvédelmi feladatok ellátására, légiharc megvívására, helikopter fedélzetén felszíni célok megsemmisítésére is alkalmazzák, légi támogatást nyújtva a saját csapatoknak. A repülőfedélzeti változata rendszerint kisebb tömegű, nagyobb tűzgyorsaságú, viszont kisebb a lövésszámban mért élettartama. Tűzgyorsasága széles határok között változhat, kb. 600-tól 1200 lövés/min-ig terjed, de a repülőfedélzeti változatoké valamivel magasabb 1300–1700 lövés/min tartományban van csövenként. Ez azt jelenti, hogy egy kétcsővű (Gast-rendszerű) ~ tűzgyorsasága kb. 2 × 1500 lövés/min, kétszer akkora, mint egy egycsövűé, egy hatcsövű Gatling-rendszerűé pedig kb. 6 × 1500 lövés/min. Így anélkül, hogy ismernénk a konkrét fegyvert, meghatározható a körülbelüli tűzgyorsasága. (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

gépesített csapatok: azon csapatok gyűjtőneve, amelyek alapvetően páncélozott harcjárművekkel vannak felszerelve, és azokból vagy azokból kiszállva, illetve azokról leszállva oldják meg feladataikat. Jellemzőjük a nagy mozgékonyság, a nagy tűzképesség, a páncélvédettség, a manőverező képesség. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

gépesített gyalogság: NATO-terminológia szerint a szárazföldi csapatok egyik fegyverneme. Felszerelésre kerülhet gyalogsági harcjárművel vagy páncélozott szállító harcjárművel (járművel). Harci alkalmazhatósága szerint megkülönböztetünk *a)* nehéz: gyalogsági harcjárművel például BMP-vel felszerelt; *b)* közepes: páncélozott szállító járművel például BTR-rel felszerelt; *c)* könnyű: szállító gépkocsikkal felszerelt kötelékek. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

gépesített lövészcsapatok: a szárazföldi csapatok egyik fegyverneme, amely a legszélesebb körű feladatok végrehajtására alkalmas. A volt keleti blokk által használt megnevezés. A Magyar Honvédség ezt alkalmazza. A benne lévő lőfegyverrel felszerelt gyalogos katonákat lövész katonaként definiálja, ezért az erre épülő szervezetet

lövészként, gépesített lövészként vagy gépkocsizó lövészként hívja. Alapegysége az összfegyvernemi gépesített lövészzászlóalj, amely már önálló harcfeladat végrehajtására képes. A ~nak számos elnevezése van, amely valamilyen eszközhöz kötött (német: páncélgránátos; olasz: gépesített amerikai: gépesített gyalogság stb.). A fegyvernem eredete a gyalogsághoz kötött, annak a magasan képzett, önjáró eszközzel (például BMP, BTR, Bradley M2A3, Stryker stb.) ellátott megjelenése, amely eszközök magas pácélvédettséggel, tűzerővel és manőverezőképességgel rendelkeznek. Alkalmasak szárazföldi tevékenységen túl, légideszant-feladatok megoldására, vízi akadályok leküzdésére, erdős-hegyes terepen és lakott helységeken megvívandó különböző műveletek végrehajtására. (C. O.) → *katonai vezetés*

gépesített vezetési rendszer: a vezetés az egyik legfőbb harci tényező, amely harcol a válságkezelés reagálási idejének minimalizálásáért, döntés időbeni meghozataláért, ami megkövetel egy fejlett vezetői döntéstámogató rendszer működtetését. A reális vezetői döntés lelke az időben rendelkezésre álló hiteles információ. Az információ megszerzése, feldolgozása, a vezetői döntéshez történő előkészítése megkövetel egy fejlett információs technológia meglétét és szakszerű alkalmazását. A vezetői döntés időbeni meghozatalát, annak realitását, a külső változásokra való reagálás idejének csökkentését a hálózati rendszerbe szervezett fejlett, információs technológia biztosíthatja. Egy szervezet minőségét, annak az információs technológiai fejlettsége, illetve annak kvalitása határozza meg. (C. O.) → *katonai vezetés*

gépjárműtechnikai adatok: a gépjárművek lényeges tulajdonságait meghatározó jellemzők összessége, amelyek a harci tömeg (gépkocsiknál az összes gördülőtömeg), saját tömeg, vontatható tömeg, kezelők száma, hosszúság, szélesség, magasság, hasmagasság, kerékképlet, terepszögek, minimális fordulósugár, nyomtáv, tengelytáv, rakfelületméretek, motortípus, motorteljesítmény, a sebességváltó és fékrendszer jellemzői, haladási sebesség (műúton, terepen, vízen), fajlagos teljesítmény, fajlagos talajnyomás, mászóképesség, oldalstabilitás, árokáthidaló képesség, gázlóleküzdő képesség, lépcsőmászó képesség, hatótávolság, úszóképesség, páncélvastagság, fegyverzet, lőszer-javadalmazás. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

gépjárműtechnikai biztosítás: a technikai biztosítás része, amely magában foglalja a harc megvívásához és a hadműveletekhez szükséges gépjárműtechnikai eszközökkel való ellátást, ezek üzemeltetését, üzemben tartását és helyreállítását. A ~ célja a gépjárműtechnikai eszközök állapotának magas szinten tartása, a meghibásodott (megsérült) eszközök időben való minőségi helyreállítása, majd visszaadása az üzemeltetőknek. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

gépjárműtechnikai eszközök minősítése: a gépjárműtechnikai eszközök akkor biztosítják a szervezet hadrafoghatóságát, ha a rendszeresített eszközök a HVKF harckészültségre vonatkozó intézkedésében meghatározott százalékarányban hadra foghatók. A szervezet hadrafoghatóságának meghatározásánál figyelembe kell venni a hadiszükségletre kiadott és nyilvántartás szerint állományban levő valamennyi gépjárműtechnikai eszközt, kivéve a tervezett közép- és nagyjavításban, valamint garanciális javításban levő eszközöket. A páncélos- és gépjárműtechnikai eszköz lehet hadihasználható, technikailag hadra fogható, üzemkész vagy harckész minősítésű. Hadihasználható a gépjárműtechnikai eszköz, ha műszaki, fizikai, kémiai állapota alapján azonnal vagy

rövid időn belül (kisjavítás, kikonzerválás, próbaüzem, feltöltés után) rendeltetés szerinti feladatokra megbízhatóan alkalmazható. Technikailag hadrafogható, ha technikai szempontból alkalmas rendeltetés szerinti feladatokra, a meghatározott műszaki jellemzői teljesítésére. Üzemkész, ha technikailag hadra fogható, kikonzerválása meghatározott technikai kiszolgálása, ellenőrzése és próbaüzemeltetése, üzemanyaggal történő feltöltése és az alkalmazás sajátosságainak megfelelő különleges felkészítése (terepjárás fokozása, álcázó festés) megtörtént. Harckész, ha az üzemkész eszközt lőszerrel, rakétával, egyéb harcanyaggal feltöltötték. Tágabb értelemben harckész a haditechnikai eszköz, ha a kezelőszemélyzete megvan, a feladatai végrehajtására elkészült, az eszköz pedig megfelel az előzőknek. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

gépjárművezetési pálya: ~ának nevezzük a gépjárművezetés oktatására kiépített és berendezett területet. Domborzata és talaja minden évszakban biztosítsa a meghatározott gépjárművezetési gyakorlatok zömének végrehajtását, a biztonsági rendszabályok maradéktalan betartásával. Nem haladhat át rajta használatban levő közút, nem biztosított vasút, elektromos és hírközlő légvezeték, öntözőcsatorna, vízi akadály, nem lehetnek rajta gödrök és más veszélyes természetes és mesterséges akadályok, lakott terület (abban az esetben, ha a veszélyes, természetes és mesterséges akadályok nem kerülhetők el, akkor azokat megbízhatóan be kell keríteni, nappal és éjszaka jól észlelhetően meg kell jelölni). Áteresztőképessége biztosítsa a gyakoroltatni tervezett egység, alegységek, illetve a helyőrség gépjárművezetési kiképzésének igényeit, domborzata az egyes gépjárművezetési gyakorlatoknál meghatározott feltételeket, a tanulságos terepszakaszok és menetvonalak kijelölését, berendezését. A ~án vezetési pontot, a végrehajtandó gépjárművezetési gyakorlatoknak megfelelően pedig menetvonalakat, terepszakaszokat kell létesíteni. A vezetési pontot az indítóhely közelében, a ~ olyan részén kell kijelölni, ahonnan a vezetési gyakorlatok folyamatosan figyelemmel kísérhetők, és a vezetési pályán folyó minden tevékenység központilag irányítható. A vezetési gyakorlatok végrehajtásának biztosításához az egyes menetvonalakat, terepszakaszokat, a terep nyújtotta lehetőségek legcélszerűbb kihasználásával, a feltételeknek megfelelően kell kijelölni és berendezni. A ~ kiválasztásánál, kiépítésénél és berendezésénél be kell tartani az alábbiakat: *a)* az akadályok és szűk átjárók szerkezeti megoldása legyen biztonságos, egyszerű, időtálló, ugyanakkor gazdaságos és könnyen elkészíthető; *b)* a természetes és mesterséges akadályokat olyan elemekből kell készíteni, amelyek még durva hiba elkövetése esetén sem okozhatnak a gépjárműveken töréseket; *c)* az akadályok készülhetnek földből, fából, műanyagból, fémből és betonból, lehetnek hordozhatók és állandó jellegűek; *d)* a betonból, vasból készült akadályokat a gépjárművek megóvása érdekében szükség szerint faborítással kell ellátni; *e)* a földből készült akadályok oldalfalait a talaj omlásának megelőzése érdekében vesszőfonattal, füvesítéssel meg kell erősíteni. A ~án megindulási vonalat kell kijelölni. A megindulási vonal közelében biztonságos távolságban a nyilvántartás vezetése céljából az írnok részére megfelelő tartózkodó helyet kell kialakítani. Az akadályokat a menetvonalon leküzdésük sajátosságának megfelelően arányosan kell telepíteni, figyelembe véve a terep domborzatát. Az emelkedőn, lejtőn létesített akadályt az emelkedő, lejtő közepén kell elhelyezni. Éjszakai vezetési gyakorlat végrehajtásakor kivilágított akadályt jelző oszlopokat kell kihelyezni oly módon, hogy azok jelezzék az akadály helyét és számát, az akadályt azonban ne világítsák meg. A gépjárművek menetvona-

lán az útelágazásoknál, útkereszteződéseknél és fordulóknál a helyzetnek megfelelő KRESZ-jelzőtáblákat kell elhelyezni. Ezen jelzőtáblákat éjszaka nem szabad megvilágítani. A menetvonalon és a menetvonal közelében levő veszélyes helyeket, a gyakorlat során nem használt akadályokat (mély árkokat, vízi akadályokat, meredek partokat stb.) biztonságosan el kell keríteni, folyamatosan, jól láthatóan figyelmeztető táblákkal, éjjel piros fényű jelzőlámpákkal kell megjelölni. A használaton kívül helyezett akadályokat be kell temetni, meg kell szüntetni. A gázlón történő vezetés oktatásakor a gázló mélységét az adott gépjárműtechnikai jellemzőinek megfelelően kell megválasztani, hogy az ne haladja meg az adott típusú gépjármű gázlóleküzdési képességének 50–70 %-át. A ~ határait és a rajta átvezető utakat, a belépés helyét az út jobb oldalán oszlopokra erősített jelzőtáblával meg kell jelölni. A vezetés idejére, a vezetési pályára bevezető utakat egyszerű sorompókkal kell lezárni. A ~án a gépjárművek mozgási lehetőségének biztosítása céljából az akadályok és a vezetési pont között összekötő utat kell kialakítani és azt jó állapotban tartani. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

gépkocsizó csapatok: a gépkocsizó gyalogos, a gépkocsizó lövész a szárazföldi csapatok egyik fegyverneme volt, annyi szállító járművel, rendszerint terepjáró tehergépkocsival rendelkeztek, hogy az alegységek mindegyike járműre szállhatott. Feladataikat alapvetően járműről szállva oldották meg. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

gépkocsizó lövészcsapatok: a szárazföldi haderőnem meghatározó fegyverneme évtizedeken át. Lényegében a gyalogságot a tevékenység helyszínére, illetve közelébe terepjáró járműveken szállították, amely ugyan lehetővé tette a gyorsabb csapatátcsoportosítást (manővert), azonban sem tűzerővel, sem különösebb védettséggel nem rendelkezett. Előnye a korábbiakhoz viszonyítva – a gyorsaságon túl – az eszközök szállítása és a személyi állomány jobb fizikai bevethetőségének a fenntartását biztosította. (C. O.) → *katonai vezetés*

géppuska (repülőfedélzeti): 20 mm űrméret alatti, önműködő, nagy tűzerejű és nagy tűzgyorsaságú lőfegyver. Leggyakoribb típusai: rövidcső-hátrasiklású, ikercsövű (Gast-rendszerű), Gatling (forgó csőblokkos), revolverelvű (egy cső több töltényűrrel). Meghajtását tekintve lehet gázmeghajtású (gázdugattyús), külső meghajtású (hidro- vagy elektromotoros). Adogatása történhet hevederből vagy lőszerdobból szállítószalaggal. Repülő és/vagy helikopterfedélzetén gyakorta alkalmazott eszköz, lőtoronyban vagy függeszthető konténerként. Repülőgép fedélzetén elsősorban önvédelmi feladatok ellátására, légiharc megvívására, helikopter fedélzetén felszíni célok megsemmisítésére alkalmazzák, légitámogatást nyújtva a saját csapatoknak. Tűzgyorsasága széles határok között változhat, kb. 600-tól 1600 lövés/min-ig terjed csövenként. Magyarázatot lásd a gépágyú címszónál. (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

Geraszimov, Valerij Vasziljevics (1955–): katonai tanulmányait a kazanyi Szuvorov Katonai Középiskolában kezdte, majd 1973–1977 között Kazanyban a harckocsizók parancsnoki főiskoláján folytatta. 1984–1987 között Moszkvában a páncélos csapatok akadémiáján tanult, majd 1997-ben végezte el az Oroszországi Föderáció Fegyveres Erői Vezérkari Akadémiáját. Katonai szolgálatának első beosztásait az Északi Hadseregcsoport (Lengyelország) 90. gárda harckocsihadosztály 80. harckocsiezredében, majd 1977–1984 között a Távol-keleti Katonai Körzet alakulatainál látta el. 1987–1993 között ezredszintű vezető beosztásokban, majd

1993–1995 között a Balti Katonai Körzetben és az Észak-nyugati Hadseregcsoportnál gépesített lövészhadosztály-parancsnoki beosztásban szolgált. 1997-től a Moszkvai Katonai Körzet 1. harckocsihadsereg parancsnokának első helyettese, egy évvel később az Észak-kaukázusi Katonai Körzetben az 58. összfegyvernemi hadsereg (Vlagyikavkaz) parancsnokhelyettese, törzsfőnöke, majd 2001-től parancsnoka. Rövid – a Távol-keleti Katonai Körzetben töltött – kitérő után 2005–2006-ban a védelmi minisztériumban kiképzési főcsoportfőnök. 2006 végétől az Észak-kaukázusi Katonai Körzet törzsfőnöke, egy évvel később a Leningrádi Katonai Körzet parancsnoka, majd 2009. elejétől a Moszkvai Katonai Körzet parancsnoka. 2010. decemberétől 2012 áprilisáig vezérkarifőnök-helyettes, majd a Központi Katonai Körzet (Jekatyerinburg) parancsnoka. 2012. 11. 09-től az Oroszországi Föderáció Fegyveres Erői Vezérkarának főnöke, a védelmi miniszter első helyettese. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

Geraszimov-doktrína: ~ként a Valerij Geraszimov hadseregtábornok által az orosz *Vojennij Promislennij Kurjer* hasábjain 2013. február 27-én megjelent cikkét tekinti mind a nemzetközi közvélemény, mind a hadtudomány. Az elnevezést Mark Galeotti alkotta meg a *The 'Gerasimov Doctrine' and Russian Non-Linear War* című cikkében (blog) 2014 júniusában, miután az orosz vezérkari főnök írásának angol fordításának tartalmát és az akkor folyamatban lévő ukrajnai eseményeket párhuzamba állította. Ezt követően számos kutató és publicista kutatta, értelmezte a ~ tartalmát, célját, jelentőségét. A doktrína összegzi a 21. század hadviselésének kihívásait, sajátosságait, majd ezekből következtetéseket vont le és egy modellt vázolt fel. A modell újszerűsége abban rejlik, hogy Geraszimov felismerte és megfogalmazta, hogy a politikai célok elérésének 21. századi módszere a politikai, gazdasági, információs, humanitárius eszközök, valamint a reguláris haderő és irreguláris fegyveres csoportok összehangolt alkalmazása. A nemzetközi kutatók szerint ez egyáltalán nem új, létezik orosz és amerikai előzménye ezen akaratérvényesítési módszernek – ez az oka, hogy a ~át sokan hibrid hadviselésként azonosítják –, azonban az Ukrajnában látottak egy új képességszintet jelentettek az eddig ismert hasonló elméletek tekintetében. Ukrajnában ugyanis a különböző katonai és nem katonai szereplők és eszközök egy koncepcióban történő összehangolt, szinergikus alkalmazása, olyan szintű felkészítést és vezetési gondolkodást feltételez, amellyel eddig a gyakorlatban nem találkozhattunk. Napjainkban számos kutató megkérdőjelezi a ~ jelentőségét, újszerűségét. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

gerilla-hadviselés hadikultúrája: a gerillaháború, az irreguláris csapatoknak idegen hatalom elleni vagy a hivatalban levő kormány (politikai hatalmat gyakorló erő) által előidézett vélt vagy valós sérelem megszüntetésére irányuló, illetve a megszálló hadsereg elleni fegyveres küzdelme, romboló tevékenysége. A hadászati célok, az ellenség csapatainak kimerítésével, az ellenség polgári és katonai vezetési objektumai elleni harccal, ám a szabályos ütközetek elkerülésével, az ellenség főerői előli kitéréssel valósulnak meg. A műveletek alapját az irreguláris erők működését biztosító, számukra biztonságos területeken elhelyezkedő bázisok teszik lehetővé. Mindehhez jelentős mértékben hozzájárul a népi támogatottság, valamint a politikai összetartó erőt biztosító ideológia, illetve a hadászati műveleti tevékenységek tervezését, szervezését és vezetését végrehajtó karizmatikus politikai és/vagy katonai vezér személye. (Sz. I.b) → *hadtudomány elmélete*

Giáp, Võ Nguyên (1911–2013): vietnámi tábornok, politikus. 1926-ban csatlakozott az Ifjú Vietnam Forradalmi Pártjához. Mozgalmi tevékenységéért 1930-ban elítélte a francia gyarmati hatóság. 1937-ban jogi diplomát szerzett Hanoiban, majd egy középiskolában történelmet tanított. 1939-ben a Vietmáni Kommunista Párt betiltása után Kínába menekült, ahol 1941-ben Ho Chi Minh-nel együtt részt vett a Viet Minh megalapításában. 1944-ben tért vissza Észak-Vietnámba, hogy partizánhadsereget szervezzen az ország felszabadítására a japánok és a franciák ellen. Miután 1945 augusztusában ~ katonái elfoglalták Hanoit, szeptember 2-án Ho Chi Minh kikiáltotta az ország függetlenségét. A megalakult kormány belügy- és hadügyminisztere lett, valamint a fegyveres erők főparancsnoka tisztséget is betöltötte. A franciák ellen vívott 1. indokínai háború (1946–1954) hadműveleteinek vezetője, a Dien Bien Phu-i csata győztese. A genfi konferencia és az ország kettéosztása után Észak-Vietnám (Vietnámi Demokratikus Köztársaság) honvédelmi minisztere, a hadsereg főparancsnoka és miniszterelnök-helyettes. Az USA és Dél-Vietnám ellen vívott 2. indokínai háborúban (1964–1975) az északi erők katonai vezetője. Az egyesítés után a Vietnámi Szocialista Köztársaság honvédelmi minisztere (1980-ig), 1976-tól miniszterelnök-helyettesként 1991-ig volt tagja a Vietnámi Kommunista Párt Központi Bizottságának. Továbbfejlesztette Mao elméletét a gerilla-hadviselésről. Témában írt fő műve *Népi hadsereg, népi háború* címmel jelent meg. (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

GIS (Geographic Information System, földrajzi információs rendszer): lásd *földrajzi információs rendszer* (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

globális egymásrautaltság: a ~ világában nem mondhatunk le arról, hogy figyelmen kívül hagyjuk az országhatárokon átívelő világpolitikai viszonyokat, azok problémáit, átrendező erőfeszítéseket, amelyek lehetséges katasztrófát okozhatnak. A határokon átnyúló jelenségek, mint a terrorizmus, a gazdasági egymásrautaltság, a migráció, a globális felmelegedés, a szélsőséges időjárások, a különböző tömegfertőzések, betegségek stb. veszélyt jelentenek nemcsak egyetlen országra, hanem régiókra, de akár az egész emberiségre. Egyetlen állam sem szigetelődhet el, és nem állíthatja meg ezt a trendet. A gazdasági, a kulturális, a katonai, a biztonsági, egészségügyi, sport stb. területeken ma már nem állítható meg az együttműködés, amelynek a feltételeit elsősorban a politikai együttműködéssel lehet megteremteni. Ez biztosíthatja a veszélyekkel szembeni együttes fellépést, az emberiség boldogulását és fennmaradását, a békés egymás mellett élést. Ennek az együttműködésnek egyik vállfaja a katonai együttműködés, amely megerősítheti a biztonságot, lezárhat területeket, megakadályozhat bizonyos erők térnyerését. (C. O.) → *katonai vezetés*

globális helymeghatározó rendszer (Global Positioning System – GPS): a Föld felszínén és légkörében térbeli helymeghatározást autonóm eljárással lehetővé tevő, egységes technológiai alapokra és működési elvre épülő, meghatározott geodéziai vonatkozású, folyamatosan üzemben tartott rendszer. E feltételeknek jelenleg csak a mesterséges holdakkal kialakított helymeghatározási és navigációs rendszerek felelnek meg. Az általános meghatározásnak tételesen megfelel az azonos néven ismertté vált első ~ a NAVSTAR GPS, ugyanakkor napjainkban már számos hasonló rendszer üzemel, amelyekre ugyanúgy érvényesek a fenti kritériumok. A terminológiai fél-

reértések elkerülésére érdekében, valamint abból kifolyólag, hogy ezen rendszerek egyidejűleg történő felhasználása a polgári célú alkalmazásokban megengedett, sőt kívánatos, bevezetésre került a globális műholdas navigációs rendszer (GNSS) meghatározás, amely minden mesterséges holdakat működtető helymeghatározási rendszer gyűjtőfogalma. Az első globális helymeghatározó rendszer létrehozását az űrtechnológiák megjelenése, valamint ezzel párhuzamosan a hadműveleti és hadászati elvek változásai indokolták. Nyilvánvalóvá vált, hogy a fegyveres küzdelem hatékonysága a csapásmérések és a manőverek valós idejű precizitásával meghatározó mértékben növelhető. Az addig használatban lévő hagyományos navigációs és bemérő eszközök már nem voltak képesek lépést tartani a gyors interakciókat megkövetelő döntéshozatali eljárások igényeivel. A ~ felhasználását és alkalmazásait a nemzetközi szakirodalomban PNT- (Positioning, Navigation Timing) szolgáltatások néven ismert funkcióegyüttes határozza meg. Ez kiterjed a felhasználó számára biztosított valós idejű helymeghatározásokra, a folyamatos navigációs képesség fenntartására és a pontos (atomóra szintű) időmeghatározásokra. A rendszer globális jellege révén a PNT-szolgáltatások a Föld minden pontján elérhetőek, így a navigációs adatok földrajzi helytől és a műveletek kiterjedésétől függetlenül folyamatosan biztosíthatók, mindemellett a fegyverrendszerek üzemeltetése során globális szintű időszinkronizáció valósítható meg. Mindezen képességek a hadviselés új dimenzióját nyitották meg, egy sor eddig ismeretlen fegyverrendszer és alkalmazás (precíziós bombák, autonóm fegyverrendszerek) kifejlesztésével. A ~ széles körű katonai alkalmazása az alábbi jellemző felhasználási területeken és feladatokban valósul meg: *a)* fegyverrendszerek autonóm irányítása (pilóta nélküli légi járművek, szárazföldi és vízi roboteszközök üzemeltetése); *b)* térben távoli feladat-végrehajtások pontos időszinkronizációja; *c)* valós idejű harcászati-hadműveleti helyzetkép kialakítása, manőverek térbeli pontosságának növelése; *d)* terepi tájékozódás ismeretlen terepen, tájékozást biztosító tereptárgyak hiányában, illetve korlátozott látási viszonyok között (különleges műveleti erők, mélységi felderítők tájékozódási igényeinek biztosítása); *e)* álláspontok, tüzelőállások helyének meghatározása; *f)* táv- és iránymérő eszközökkel kombinálva célfelderítési, célmegjelölési feladatok támogatása; *g)* meteorológia-mérőállomással kombinálva nagy távolságú lövészeti feladatok támogatása; *h)* meghatározott menetvonalak, járőrútvonalak követése, végrehajtott menetek nyomvonalának rögzítése, dokumentálása; *i)* jelöletlen veszélyes terepszakaszok, mozgási folyosók, határvonalak, pozíciók terepi beazonosítása, megközelítése, illetve megkerülése; *j)* szárazföldi, légi és vízi harcjárművek, szállítóeszközök navigációjának támogatása; *k)* logisztikai szállítmányozási feladatok támogatása (önálló szállítási feladatok, flottanavigáció); *l)* mozgásvizsgálattal kapcsolatos monitoring rendszerek kialakítása. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

globális stratégia: az egész földkerekségre kiterjesztett befolyásolás szándéka néhány ország, illetve politikai, gazdasági, katonai szövetség, de multinacionális vállalatok, ideológiai közösségek stb. részéről megfigyelhető, illetve tetten érhető. Valamennyien jövőképükben megfogalmazzák a globális befolyásolás, jelenlét szándékát. Ennek a globalizációnak megvan az előnye, mert a nagy nemzetközi összeütközések a gazdasági érintettség, érdekeltség miatt csökken, ugyanakkor a nagyhatalmak a saját kultúrájukat rákényszerítik a befolyásuk alá eső területekre. (C. O.) → *katonai vezetés*

GLONASS (Global Navigation Satellite System, Глобальная Навигационная Спутниковая Система [Globalnaja Navigacionnaja Szputnyikovaja Szityema], globális műholdas navigációs rendszer): az Orosz Föderáció által üzemeltetett globális helymeghatározó rendszer, amelyet az amerikai NAVSTAR GPS rendszerrel egyidejűleg hoztak létre elsősorban a haditengerészet és légierő navigációs igényeinek kielégítésére, valamint a továbbfejlesztett ballisztikus rakéták találati pontosságának növelése érdekében. A ~ alaprendeltetése az aktuális hely és idő, valamint mozgás esetén a sebesség pontos meghatározásához szükséges navigációs adatok szolgáltatása bármely földrajzi térségre, korlátlan számú felhasználó számára. A komplex rendszer üzemeltetése az amerikai műholdas navigációs rendszerhez hasonlóan három fő részből, az űr-, a vezérlő- és a felhasználói szegmensből áll. Az űrszegmensnél alkalmazott meredek pályainklinációból következően az amerikai navigációs rendszerhez képest kedvezőbb műhold-geometriát (konstelláció) biztosít a jelvétel során a magasabb értékű földrajzi szélességi körökön tehát földrajzi pólusokhoz közeli területeken. Az első ~műhold 1982. október 12-én állt pályára, amelyet rövidesen további orosz mesterséges holdak követtek. A rendszer teljes kiépítése az eredeti célkitűzéshez képest – amely 1991-re vizionálta a teljes működőképességet – finanszírozási nehézségek miatt egészen 2011-ig elhúzódott. Jelenleg a ~ biztosítja a legnagyobb lefedettséget a Föld teljes felszínére vonatkozólag a NAVSTAR GPS után. A két rendszer együttes felhasználása (GNSS) jelentős mértékben növeli a műholdas helymeghatározás helyzeti pontosságát és megbízhatóságát. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

Gneisenau, August Wilhelm Anton Neithardt von (1760–1831): porosz táb ornok, a napóleoni háborúkban a német népi ellenállás egyik megszervezője és katonai teoretikusa. 1777. október 1-jén iratkozott be az erfurti egyetemre és katonai matematikát, tüzérségtant, erődítésművészetet, illetve térképészetet tanult. 1778-ban meg kellett szakítania a tanulmányait. Ezt követően az Erfurtban helyőrséget adó császári Wurmserhuszárezredbe lépett be, és közlegényként vonult a bajor örökösödési háborúba. 1782-ben hadnagyi rangban szolgált Észak-Amerikában, a québeci helyőrségben. Itt szerzett tapasztalatokat a milíciarendszerű fegyveres erő alkalmazásáról. 1785-ben jelentkezett a porosz hadseregbe. Fiatal főhadnagyként 1786-ban egy könnyű gyalogsági ezredhez került, Löwenberg helyőrségébe. Részt vett a francia háborúkban. Javaslatot tett a népi milícia alkalmazására, de a porosz hadvezetés nem támogatta az ötletet. Az 1807-es tilsiti béke után Poroszország elvesztette függetlenségét, és francia ellenőrzés alá került. Porosz hazafiak azonban illegális szervezkedésbe kezdtek a porosz állam, valamint a hadsereg megújítása érdekében. Ebben tevékenyen részt vett ~ is. Az 1813-as felszabadító háborúban Blücher seregének táborkari főnöke lett. A „Szent Szövetség" idején nem tartottak igényt szolgálataira demokratikus nézetei miatt. ~ elméleti munkásságának legjelentősebb vonása a nép katonai szerepének világos felismerése. Engels a „szabadcsapatok teoretikusának, a filozofus franctireurnek" nevezte. Felismerte a hazaszeretet erejét és parancsaiban, felhívásaiban gyakran erősítette azt. Munkáiból visszaemlékezései, javaslatai és tervezetei a legjelentősebbek. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

GNSS (Global Navigation Satellite System, globális műholdas navigációs rendszer): mesterséges holdakra épülő helymeghatározó rendszerek összességére alkalmazott gyűjtőfogalom. A ~ nem homogén globális

navigációs rendszer, komponens rendszereitől eltérően nincs közös fenntartója, rendszergazdája, ugyanakkor a globális helymeghatározás fejlesztésével foglalkozó tudományos kutatóintézetek, valamint állami és nemzetközi geodéziai szervezetek közösen kidolgozott szabványokkal és eljárásokkal segítik elő a ~ hatékony felhasználását, illetve a biztosítható szolgáltatások minőségét. A globális helymeghatározó rendszer előnyeit felismerve – és nem utolsósorban tartva az Egyesült Államok saját GPS rendszerének felhasználási korlátozásaitól – számos országban kezdtek saját műholdas navigációs rendszer fejlesztésébe az 1990-es évektől. Az egymástól függetlenül üzemeltetett rendszerek közös, polgári célú felhasználásának igénye a rendszerek kiépülésével egyidejűleg jelentkezett. A ~ magában foglalja a komponens globális helymeghatározó rendszerek, az amerikai GPS, az orosz GLONASS, az európai Galileo, a kínai BDS (BeiDou Navigation Satellite System), a japán QZSS (Quasi-Zenith Satellite System) alapfunkcióit, mindenekelőtt PNT- (Positioning Navigation Timing) szolgáltatásokat, amelyek a felhasználó számára biztosított valós idejű helymeghatározásokra, a folyamatos navigációs képesség fenntartására és a pontos (atomóra szintű) időmeghatározásokra terjednek ki. A ~ felhasználásának első kézzelfogható eredményét azok a több rendszer jelvételére alkalmas vevőkészülékek, valamint az ezekre épülő alkalmazások megjelenése jelenti, amellyel a globális helymeghatározások és a navigáció számottevő mértékben tehető pontosabbá, megbízhatóbbá. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

Gorskov, Szergej Georgijevics (1910–1988): szovjet flottatengernagy. 1927-ben lépett a szovjet flotta állományába, 1931-ben elvégezte a Mihail Frunze Haditengerészeti Főiskolát. A sztálini tisztogatások után 31 évesen ellentengernaggyá léptették elő. A második világháborúban 1944-ig a Fekete-tengeren harcolt, majd ebben az évben kinevezték a szovjet dunai flottilla élére. 1948-tól 1951-ig a Fekete-tengeri Flotta törzsfőnöke, majd 1955-ig parancsnoka volt. 1956-ban kinevezték a Vörös Flotta parancsnokának (egyben a honvédelmi miniszter helyettesének), amely pozíciót 1985-ig töltötte be. 1967-ben nevezték ki flottatengernagygyá. ~ a szovjet flotta dinamikus fejlesztését szorgalmazta, a korábban csupán partvédelmi képességű szovjet flotta irányítása alatt globális feladatok ellátására alkalmas tengeri erővé vált. Mahan elméleti munkásságának követője volt, komoly hadtudományi értéket képviselő, 1976-ban, majd az átdolgozás és kibővítés után, 1979-ben megjelent művének címe *Az állam tengeri hatalma,* melynek lényege a földi hidroszféra leghatékonyabb kihasználása, összetevőit pedig gazdasági (szállító-, halász- és tudományos flotta) és katonai (a haditengerészet) részekben határozta meg. (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

görög polgárháború: 1941-től a Németország és Bulgária által megszállt Görögországban aktív fegyveres ellenállás kezdődött, de a baloldali EAM-LASZ és a királypárti EDESZ 1943-tól egymás ellen is harcolt, a felszabadulás utáni ország uralmáért. 1944. szeptember elején a németek megkezdték a kivonulást Görögországból és az ellenállók közötti harc polgárháborúvá fejlődött. Görögországot brit csapatok szállták meg, akik a Papandreu vezette jobboldali kormányt támogatták. A rend megteremtése érdekében megszervezték a Nemzeti Gárdát, amelybe az ELASZ nem akart belépni, mert a németekkel korábban kollaboráló fegyveres alakulatokat is beolvasztottak. 1945 januárjában a görög politikai erők között megkezdődtek a varkizai tárgyalások, az ELASZ minden egysége elhagyta Athén városát, végül megállapodtak, hogy

a szervezet feloszlik. Az 1946-os választások után jobboldali koalíciós kormány alakult, és az államformáról szóló népszavazáson a királyság visszaállításáról döntöttek. A baloldal nem fogadta el az eredményt, folytatta a fegyveres harcot. 1946. október 28-án megalakították a Demokratikus Hadsereget és 1947 tavaszára az ország jelentős részét ellenőrzésük alá vonták, mivel a gerillaharcmodort folytató csoportokkal a britek nem tudták eredményesen felvenni a küzdelmet. Időközben a hidegháborús szembenállás erősödése, valamint a kommunizmus feltartóztatásának trumani doktrínája miatt fontossá vált a jobboldali kormány fegyveres támogatása. Az USA kormánya először 400 millió dolláros segélyt nyújtott, majd 1947 júniusában Görögországra is kiterjesztette a Marshall-tervet. Az amerikai fegyverszállítmányokkal a görög kommunisták már nem tudták felvenni a versenyt. A végső csapást az jelentette, hogy a szovjet–jugoszláv vitát követően 1949 júliusában Tito elrendelte a görög határ lezárását, így a felkelők utánpótlási vonalait, illetve visszavonulási lehetőségeit is elvágta. Szeptemberre véget értek a harcok, a kommunisták pedig október 15-én letették a fegyvert. A népi demokratikus országokba körülbelül 120 000-en emigráltak, közöttük Magyarországra is 5000 fő. A polgárháborúban 70 000–100 000 ember vesztette életét. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

GPS (Global Positioning System, globális helymeghatározó rendszer): az Amerikai Egyesült Államok Légiereje (US Air Force) által üzemeltetett műholdas navigációs rendszer, amelynek eredeti és teljes neve: NAVSTAR GPS. A globális helymeghatározó rendszer mint gyűjtőfogalom, minden olyan GNSS rendszerre alkalmazható, amely a Föld teljes felszínén és légkörében igénybe vehető navigációs és pozícionálási célokra, ugyanakkor a gyakorlatban alkalmazott GPS betűszó alatt jellemzően az amerikai műholdas rendszert értjük. A terminológiai értelmezési problémák elkerülése érdekében továbbra is alkalmazható a teljes megnevezés (NAVSTAR GPS). (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

grafikus értékelés: a katonaföldrajz területén alkalmazott eljárás, amely a földrajzi tényezők leírására és összefüggéseinek feltárására, statisztikai adatok és az összefüggések ábrázolására szolgál. A katonaföldrajzi értékelések, anyagok lehetnek grafikus (képi) vagy szöveges anyagok, leggyakoribb megjelenési formájuk a térkép, térképvázlat, vagy vázlat. A ~ lerövidíti az adatok elemzéséhez, értékeléséhez, a parancsnoki elhatározás meghozatalához szükséges időt, és a gyakorlatban jól használható javaslatot nyújt. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

Guderian, Heinz (1888–1954): német vezérezredes, katonai teoretikus. 1907-ben elvégezte a hadapródiskolát és 1914-ben a Katonai Akadémiát. Az első világháború idején a lovasságnál parancsnoki és törzsbeosztásokban, a háború után a Reichswehrben szolgált. 1922-től a gépkocsizó, majd a páncéloscsapatoknál teljesített szolgálatot. 1935–1939-ben páncéloshadosztály, hadseregközvetlen hadtest és a Wehrmacht gyorscsapatainak parancsnoka volt. Az 1937-ben megjelent, *Achtung! Panzer! (Riadó! Páncélosok!)* című fő művében és más munkáiban még a második világháború előtt publikálta nézeteit a páncéloscsapatok alkalmazásáról a modern háborúban. Szerinte a harckocsik tömeges alkalmazása döntő szerepet játszik a támadó hadművelet és a háború sikeres kimenetelében. A második világháború elején (1939–1940) páncéloshadtest-parancsnok. 1940 júniusától a 2. páncéloscsoport, 1941 októberétől a 2. páncéloshadsereg parancsnoka. 1944 júliusától 1945 márciusáig a szárazföldi csapatok vezérkari főnöke

volt. A háború után amerikai fogságban volt, majd részt vállalt a későbbi NSZK fegyveres erőinek megalakításában. (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

Guevara, Ernesto „Che”, eredeti nevén Ernesto Guevara de la Serna (1928–1967): gerillavezető, politikus, katonai teoretikus. Argentínában született, 1953-ban szerzett orvosi diplomát. Dél-amerikai utazásai nyomán, az ott élők nyomorát látva kezdete hirdetni a marxizmus-leninizmus tanításain alapuló forradalmi változások szükségességét Latin-Amerikában. Az 1954-es, a CIA által támogatott guatemalai katonai puccs után erősödött meg USA-ellenessége. Mexikóban csatlakozott a Kuba elleni inváziót készülő Fidel és Raùl Castorhoz, akikkel az 1956. novemberi kubai partraszállás után gerillaháborút folytattak a Batista-rendszer megdöntése érdekében. A sziget 1959. január elején került a gerillák kezébe. A létrejövő marxista kormány iparügyi minisztere lett, és ő képviselte Kubát a nemzetközi politikában is. 1965 után visszavonult a közszerepléstől Kongóban, majd Bolíviában folytatott harcokat a helyi kormányerők ellen. Bolíviában az általa vezetett csoportot a bolíviai hadsereg felszámolta, az elfogott sebesült Guevarát pedig kivégezték. Halála után a felkelések szimbólumává vált. Hadtudományi művei közül kiemelendő *A gerillaharcos kézikönyve,* amelyben a focoelvet hirdette. Eszerint a forradalmi tűzfészek (foco), azaz a gerillák magja egyedül, minden külső segítség nélkül is képes a sikeres küzdelem feltételeit kialakítani. (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

Guibert, Jacques de (1743–1790): katonanemesi családból származott, és már gyermekként apja oldalán vett részt a hétéves háború csatáiban. 1762–1763-ban Németországban harcolt a poroszok ellen, később pedig (1766) Korzika elfoglalásában vett részt. 1768-ban már ezredesi rendfokozatot viselt. *Általános értekezés a taktikáról (Essai général de tactique)* című művében oly hevesen támadta meg a francia tábornokokat, hogy csak Poroszországba való menekülése után Londonban adhatta ki 1772-ben. Ez azonnal felkeltette kortársai figyelmét. 1775-ben Franciaországba visszahívták, és ezután gyorsan előléptették. Ettől kezdve gyorsan emelkedett a ranglétrán. 1782-ben dandártábornok, 1788-ban tábornok. Már 1744-től Saint-Germaine hadügyminiszter katonai tanácsadója, majd 1787–1788-ban előadója lett. 1785-ben a Francia Akadémia tagjává választották. A forradalom kettétörte pályáját. Nem választották be a bourges-i rendi gyűlésbe. 1790 májusában meghalt. Művei szinte teljesen gyakorlati jellegűek. Bár hatottak rá az enciklopédisták elvei, de nem kísérelte meg, hogy a hadtudomány elveit rendszerbe foglalja. Kitűnő megfigyelőként előre látta a hadseregek és a hadművészet fejlődésének várható irányát. Stratégiai nézeteiben szinte teljesen a napóleoni elvek előhírnöke. Támadás a végsőkig, külön menetelni, de együtt harcolni, a háború táplálja a háborút elve már az ő műveiben is megjelenik. A fent említett fő művén kívül még sok katonai értekezést írt, amelyeket I. Napóleon 1803-ban összegyűjtve adatott ki *(Oeuvres mil du Maréchal de Camp J. Guibert).* Tanulmányai közül kiemelkedik az *Értekezés, A modern háború rendszerének védelme,* valamint a *Tanulmány a hadseregről.* (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

GULAG: a ~ az orosz Главное управление исправительно-трудовых лагерей – Javítómunka-táborok Főigazgatósága nevének rövidítése. A sztálini Szovjetunióban működött kényszermunkatáborok hálózatának megnevezése, ahol a politikai és köztörvényes elítéltek napi 10–12 órát dolgoztak embertelen körülmények között. A táborok

névleges célja nem a büntetés, hanem a társadalom szabályai ellen vétők munkavégzéssel történő megjavítása és átnevelése volt. Ezzel szemben a valóságban a lakosság megfélemlítésének eszköze és a tervgazdaság fokozódó munkaerőhiányát csökkentő rabszolgamunka intézménye lett. A táborba kerülők a teljes jogfosztottság állapotába jutottak, kiszolgáltatva az őrszemélyzet és rabtársaik szadista hajlamainak. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

GUPVI: a ~ az orosz Главного управления по делам военнопленных и интернированных – Hadifogoly- és Internálótáborok Főigazgatósága nevének rövidítése. 1939-től amikor a Szovjetúnió, Lengyelország megtámadásával belépett a második világháborúba, a szemben álló hadseregek fogságba esett katonáinak elhelyezésére létrehoztak egy táborrendszert, amely a világháború befejezése után kibővült az elfoglalt területekről jóvátételi munkára elhurcolt civilek tömegeivel. A táborok a harcoló alakulatok mögött, az elfoglalt országokban és a Szovjetúnió európai területein létesültek. A magyar hadifoglyok és civilek döntően ebbe a táborrendszerbe kerültek. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Gustav-vonal: Rómától délre, az „olasz csizmán" keresztben, az Ortona–Cassino-vonalon kiépített védőállás, amelyet csak az 1944. február–májusi véres harcok után sikerült áttörniük az amerikai–bit csapatoknak. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Gy

gyakorlás: olyan oktatási módszer, amellyel az ismeretek alkalmazásához szükséges jártasságokat, készségeket kialakítjuk, továbbá a képességeket fejlesztjük. A ~ minden tantárgy oktatásában szerepel általánosan használt módszerként. Egyes tantárgyakban, kiképzési ágakban a szabályokat, törvényeket kell az oktatottaknak a példák megoldásával a gyakorlatban alkalmazniuk, más esetekben cselekvéses feladatokat kell megoldaniuk. A ~ eredményességét biztosítja, ha az ismeretközlés megelőzi a ~ megkezdését. A ~ közben biztosított a tudatosság, irányítottság, szervezettség. A ~ rendszeresen történik, változatosan és pontosan kerül végrehajtásra. A ~ három fajtája: *a)* a komplex ~ a különböző kiképzési ágakban szerzett ismereteket, jártasságokat, készségeket harcszerű körülmények között ötvözi egybe, megközelítve a valóságos szituációt összetettségében, bonyolultságában, nehézségében. Ilyenek lehetnek például a harcászati gyakorlatok, amelyeken a parancsnokok és alegységeik együttes teljesítőképessége válik mérhetővé; *b)* a témaköri ~ az adott témában az oktató irányításával végzett, a jártasság és készség kialakítása érdekében; *c)* a felidéző ~ célja az ellenőrzés. Nagy önállóság jellemzi, mert a gondolkodás és az emlékezet nagyobb aktivitását kívánja meg. A ~t mint folyamatot a következő sorrendben célszerű szakaszokra bontani: *a)* a tevékenység bemutatása magyarázat kíséretében; *b)* a tevékenység első végrehajtása a kiképzendők által; *c)* a tevékenység ismételt végrehajtása ütemenként, részenként, majd összefüggően, a kiképző állandó ellenőrzése mellett; *d)* a tevékenység ismételt végrehajtása a gyakorlók kölcsönös ellenőrzése mellett; *e)* a tevékenység ismételt, összefüggő végrehajtása a gyakorlók önellenőrzése mellett; *f)* a céljaként a meghatározott teljesítőképesség mérése. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

gyakorlat: a parancsnokok, törzsek és csapatok, alegységek, katonák kiképzésének, oktatásának, felkészítésének egyik alapvető formája, módszere a valós viszonyokhoz hasonló körülmények között. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

gyakorlat célja: célja az, hogy a résztvevők a megismert korszerű hadműveleti és harcászati elméleti ismeretek megtervezésében, megszervezésében és végrehajtásában megfelelő jártasságot és készséget szerezzenek, fokozzák a törzsek és kötelékek összekovácsoltságát, a gyakorlati fogások és eljárások begyakorlását. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

gyakorlat feladatának tanulmányozása: a döntnöki állomány felkészítése folyamán az eligazítás részét képező mozzanat, amely segíti megérteni a gyakorlat célját, tárgyát és mozzanatait. A gyakorlók, a gyakorlatba bevont felek ismerkedése a gyakorlat

kiinduló adataival. A ~ történhet térképen, terepasztalon hadijáték, előadássorozat, csoportos vita vagy hadműveleti elemzés formájában, illetve kombináltan. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

gyakorlat nagyságrendje: a gyakorlatnak a szükséges és a kiutalt erőforrások alapján meghatározott a nagysága. A NATO egészéhez viszonyítva megkülönböztetünk nagy, közepes és kis gyakorlatokat. A ~ét tekintve lehet még: hadászati, hadműveleti és harcászati kiterjedésű. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

gyakorlat specifikációja: valamely gyakorlatra megszabott alapvető követelmények, amelyek előzetesen körvonalazzák a gyakorlat elgondolását, formáját, méreteit, beállítását, célját, az erőszükségleteket, a politikai szándékot, az elemzés rendjét és a várható költségeket. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

gyakorlat területe: a gyakorló tevékenység végrehajtása céljából időben és térben jól körülhatárolt földrajzi terület. Lehet honi, illetve szövetséges ország területén is. A gyakorlatok egy része a virtuális térben is végrehajtható. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

gyakorlatirányító törzs: szervezetszerű vagy ideiglenesen létrehozott törzs (törzs részleg), tisztek és altisztek csoportja, akiket tapasztalatuk, felkészültségük és a gyakorlatra vonatkozó intézkedések alapos ismerete alapján a gyakorlat vezetésére és irányítására kiválasztanak. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

gyakorlatparancsnok: a gyakorlat parancsnoka, aki az irányítása alá helyezett gyakorlatirányító törzs és a végrehajtó erők számára kiadja a megfelelő hadműveleti, harcászati parancsokat. Egyszemélyben viseli a gyakorlat irányításával, levezetésével és/vagy vezetésével kapcsolatos felelősséget. A gyakorlat mozzanatai, illetve a feladat végén a döntnökök neki jelentenek. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

gyakorlatsorozat-vezető tiszt: valamely gyakorlatsorozat fontos részmozzanata, vagy ellentevékenység vezetésre kijelölt erők harcászati irányításával megbízott tiszt. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

gyakorlattervezési direktíva: általános irányadó utasítások, szempontok a gyakorlat tervezésére, előkészítésére, levezetési rendjére, amelyet felsőbb szerv, törzs, vezetői jogkörrel rendelkező személy ad ki a hatáskörébe tartozók részére. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

gyakorlatvezető törzse: a gyakorlatot vezető parancsnok ideiglenes törzse, amelyben a beosztások a gyakorlat tervezéséhez és levezetéséhez szükséges mértékben lettek meghatározva. A ~ének a feladata a gyakorlatvezető támogatása, döntéseinek előkészítése és parancsainak eljuttatása a gyakorlók részére. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

gyakorlóakna, -fegyver, lőszer stb.: éles elemet nem tartalmazó, az éles változatéval tömegében és méretében megegyező, kiképzésben használt eszköz. Segítségével ~ esetén gyakorolható a rakodás, telepítés, felszedés, esetleg az élőerőre veszélytelen pirotechnikai hatásjelzővel szerelve alkalmas az akna működésének demonstrálására; ~ esetében a fegyverrel való mozgások, harcászati eljárások elsajátítására alkalmas, míg gyakorló lőszer esetén segítségével gyakorolható a fegyverek működtetése (töltés-

ürítés). (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

gyakorló hadrend: haderőnemek, fegyvernemek, szakcsapatok, intézetek, szervek felépítését, állományát (állománytábláját és harcértékét), szervezetét, alá- és fölérendeltségét a titoktartás követelményei szerint, a valóságostól eltérő módon (mértékben) feltüntető, oktatási és gyakorlási célokra használható táblázatok. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

gyakorló-, oktató-, kiképzőlőszer: a fegyverek kézi működtetésének (töltés-ürítés) gyakorlására, oktatására használt, az éles lőszer szerkezetét, felépítését, működési elvét bemutató, tömegével azonos és működését (például hang- és fényhatását) imitáló, élet kioltására nem alkalmas kiképzési anyag (például vaklőszer). (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

gyakorlóberendezések: az egyén, a törzs és a kötelékek katonai feladatainak ellátásához szükséges ismeretek, jártasságok és készségek kifejlesztésére, fenntartására, továbbfejlesztésére és ellenőrzésére irányuló tevékenységet költséghatékonyan támogató technikai eszköz. A ~ általánosan elterjedt fajtái a különböző szimulátorok (az orosz katonai szaknyelvből átvett, régebbi megnevezéssel trenazsőrök), amelyek valamely meghatározott haditechnikai eszköz, fegyver viselkedését, az üzemeltetés, alkalmazás körülményeit (akár szélsőséges terep- és időjárási viszonyok között) modellezni képes eszközök, kialakításukban hasonlítva a valódi eszközre, vagy teljes utánzataként annak. A szimulátorok ismertebb típusai a különböző lőszimulátorok, a célzást ellenőrző készülékek, a harcvezetői gyakorló berendezések. A harcászati lőszimuláció egyik eszköze az alegységek felkészítésére alkalmazott MILES (Multiple Integrated Laser Engagement System) 2000 Lézeres Szimulációs Rendszer, amely az egyéni katona felszerelésére vagy harcjárműre rögzítve jelzi a szimulált harci körülmények között szerzett sérüléseket, bekövetkezett veszteségeket. A parancsnokok és törzsek kiképzésében, a feladataikra történő felkészültségük értékelésében (validálásukban) kiemelt szerepet kapnak a számítógéppel támogatott hadműveleti-harcászati szintű gyakorlatok. A MARS és MARCUS szimulációs rendszerek lényege, hogy a katonák valós adatokkal, értékekkel, mégis virtuálisan gyakorolhatják a katonai tervezést és döntéshozatalt. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

gyakorlópálya: központilag kiadott típustervek alapján kiépített és berendezett terület, amelyet a gyakorlás közbeeső fázisaiban meghatározott feladatok gyakoroltatására használnak. Rendeltetésük szerint megkülönböztethetők: ~ák, hegyi ~ák, alaki ~ák, gépjármű-, harcjármű-, harckocsi-vezetési pályák, tűzszolgálati ~ák, különféle lőkiképzési és lőelőkészítő pályák, pszichikai ~ák, robbantási ~ák, műszaki, vegyivédelmi ~ák. A ~ák kategóriájába sorolhatók: a gázkamrák, a katonai testnevelési és sportlétesítmények sajátosan katonai objektumai (például ejtőernyős-gyakorlóbázis, vízi gyakorló bázis, búvárkiképző bázis). A ~ák üzemeltetését, metodikai alkalmazását a létesítésükkel egyidejűleg kiadott rendelkezések, útmutatók szabályozzák. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

gyakorlótér: a csapatok és a katonai tanintézetek kiképzési tevékenységét segítő, a kiképzési céloknak megfelelően berendezett (általában csak katonai célból igénybe vehető), a tömegközlekedéstől és a lakosság elől ideiglenesen vagy teljesen elzárt terület, amelyet a gyakoroltatás megkezdése előtt szabályozókban meghatározott időpontban

tiltó jelzésekkel vagy biztonsági őrséggel lezárnak. A ~ lehet helyőrségi vagy központi. Berendezése a rendeltetésétől függ. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

gyalogság: a szárazföldi haderőnem fegyverneme, amely gyalogosan oldja meg harci feladatait. A gyalogság a legegyszerűbben kiképezhető, fenntartható, bevethető és bármilyen terepen alkalmazható fegyvernem. A ~i egységek képesek nagyobb területek birtokbavételére és megtartására. A ~ fegyverarzenáljában az idők folyamán szinte minden kézifegyver beletartozott. Az újkorban a ~nak a legfőbb fegyvere a karabély, a puska, illetve más lőfegyverek voltak, míg a közelharc fegyverei egyre inkább háttérbe szorultak. Az ezredfordulót követően már igen modern és széles körű fegyverzettel rendelkezik a ~. A precíziós sorozatlövő fegyverektől a kézi páncéltörőn, aknavetőkön át a lézerirányítású eszközökig bezárólag, ahol a hadműveleti területen a digitális eszközökkel felszerelt gyalogsági katona harcol. (C. O.) → *katonai vezetés*

gyalogság elleni akna: olyan fém-, fa-, textil-, műanyag burkolatú vagy burkolat nélküli robbanótöltetű akna, amely elsődlegesen arra a célra szolgál, hogy ember jelenlététől, közelségétől vagy érintésétől felrobbanjon, és ezzel biztosítsa egy vagy néhány személy harcképtelenné tételét, sérülését vagy halálát. A ~ákat egyenként, csoportosan vagy aknamezőbe telepítve a terep harcjárművek által kevésbé, de a gyalogság által jól járható irányok lezárására, valamint a harckocsi elleni aknák védelmére alkalmazzák. Egyes típusai hatékonyan alkalmazhatóak páncélvédettség nélküli járművek megrongálására, mozgásképtelenné tételére. A ~ák a hatásuk kifejtésének módja alapján romboló (taposóakna) és repeszhatású aknákra oszthatók. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

gyalogság elleni aknamező: gyalogság elleni aknákból rendszerben telepített vagy szórt aknásítással létrehozott aknamező, amelynek rendeltetése az ellenséges gyalogság mozgásának akadályozása, harcképtelenné tétele vagy megsemmisítése. A rendszerben telepített ~kben általában 2–4 aknasor van, a sorok közötti távolság taposóaknák esetén 2–4 m, repeszhatású aknák esetében 10–20 m. Az aknasoron belül az aknák közötti távolság az aknák típusától függ, de legfeljebb az akna pusztítási sugarának kétszerese. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

gyalogsági tűzrendszer: a gyalogságnál (lövészeknél) alkalmazott fegyverek által lőtt tűzrendszer. A ~ az általános tűzrendszer részét képezi. A gyalogsági tűzrendszer hatékonysága tüzérségi és páncéltörő tűzrendszerrel összehangolt szoros együttműködésén, valamint a műszaki zárak és természetes akadályok jó kihasználásán alapul. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

Gyalókay Jenő, eredeti nevén Szentgyörgyi és gyalókai Gyalókay Jenő (1874–1945): tüzérezredes, katonai író. Nagyváradon született. Az első világháborúban százados és őrnagy volt a 8. honvéd ágyús-, majd a 20. nehéz honvéd tüzérezredben. Később a 42. honvéd hegyi tüzérosztály, végül pedig a 255. nehéz honvéd tüzérezred parancsnoka lett. 1921–1926 között csoportigazgató volt a Hadtörténelmi Levéltárban. 1926-ban a Magyar Tudományos Akadémia megválasztotta levelező tagjának. A Hadtörténelmi Közlemények szerkesztője volt. Főbb dolgozatai: *Nagyvárad, ostroma 1660-ban* (1911), *A segesvári ütközet 1849. július 31.* (1913), *Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején, 1849. június 19.* (1915); *Zólyomi Dávid"*(1917), *Az első orosz megszállás Erdélyben 1819 január 31.–március 28.* (1922), *A háromszéki hadjárat, 1849. július 16.–24.* (1922–1923),

A magyar nemes-insurrectio reformtervei 1797–1809 (1925), *A magyar nemes-insurreetio 1805-ben* (1925), *A mohácsi csata* (1926). (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

gyémántalakzat: az alegységek harcrendjének egyik alakzata, amely hasonlít a gyémánt szerkezeti felépítésére. Az adott szervezetből egy kötelék az élen, kettő kötelék hátrébb a szárnyakon, oldalt, egy kötelék az alakzat végén helyezkedik el. A parancsnokság ebben a formációban rendszerint az alakzat közepén foglal helyet. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

gyorshadtest: a m. kir. I. gyorshadtest 1939. március 1-jével állt fel. Állományába tartozott – részben folyamatosan kiegészülve – az 1. és 2. gépkocsizó (Budapest, illetve Munkács), valamint az 1. és 2. lovasdandár (Nyíregyháza, Kecskemét), továbbá a gépkocsizó dandárok egy-egy) 9. és 11. kerékpáros zászlóalja. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

gyorstűz: az adott tűzeszköz maximális tűzgyorsasága és a kezelőszemélyzet kiképzettsége foka által determinált tüzelési mód. A tüzérség a ~et általában a tűzcsapás elején, tűzeszközönként korlátozott lőszermennyiséggel (2–4 db), a lőelemek megváltoztatása nélkül lövi. (Sz. T.) → *tüzérség*

gyújtási lánc: a robbanás beindításához, az iniciáláshoz robbanóanyag-fajtánként változó nagyságú energiát kell közölni a robbanóanyag egy kis részével. Ez az energiaközlés a gyakorlatban soha nem egy fokozatban, közvetlenül és egyszerre, hanem mindig fokozatosan és közvetetten megy végbe. Ez a fokozatonként erősödő energiaközlés a ~ vagy gyújtólánc. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

gyújtóanyag: harcban tűzokozásra, illetve tűzzel való pusztításra szolgáló anyag. Halmazállapotuk szerint a ~ok szilárdak és cseppfolyósak lehetnek. Vannak oxidálószert tartalmazó, illetve nem tartalmazó, öngyulladó és nem öngyulladó típusok. Általában fém-, szénhidrogén-, foszfortípusú ~okat különböztetnek meg. A legelterjedtebbek a gélesített szénhidrogének: a napalmok. A gélesítő anyag valamilyen naftenát, palmitát, vagy valamilyen polimer lehet. (B. T.) → *ABV-támogatás*

gyújtófegyver: minden olyan fegyver vagy lőszer, amelynek elsődleges célja a célpontra juttatott anyag kémiai reakciója által keletkezett láng- és hőhatás vagy ezek együttes hatása útján tárgyakat meggyújtani vagy személyeknek égési sérüléseket okozni (ENSZ-jegyzőkönyv 1980: Oraft Protocol on the Use of Incendiary Weapons). Más megfogalmazás szerint: ~ az ellenség élőerőinek és haditechnikai eszközeinek, valamint más objektumainak megsemmisítését szolgáló olyan eszköz, amely gyújtó harcanyagok (gyújtóanyagok) felhasználásán alapszik. A ~ magában foglalja a gyújtó-harceszközöket (gyújtólőszereket) és a gyújtó-harcanyagokat (gyújtókeverékeket), illetve ezek célba juttató eszközeit. A gyújtólőszereket és -keverékeket alkalmazza a légierő (gyújtótartályok, -bombák, -kazetták, levegő-föld rakéták), a tüzérség (gyújtólövedékek és -aknák), a gépesített alakulatok (gyújtógránátok, tűzaknák), a harckocsicsapatok lángszórós harckocsi), a vegyi csapatok (lángszórók, reaktív lángvetők, napalmaknák). A gyújtóeszközök fegyverként való alkalmazása évezredekre nyúlik vissza. Az egyik legrégibb gyújtókeverék, az úgynevezett „görögtűz”, már a Kr. e. 4. században a görögök hatásos fegyvere volt. A ~ek az első világháború idején fejlődtek jelentősen. Az első világháború terméke a lángszóró

és a gyalogsági gyújtólövedék is. A ~ek legnagyobb fejlődése a Ielső világháború időszakában, a napalm megjelenésével kezdődött. A nagy viszkozitású napalm tűzkeverék alkalmazásával jelentősen nőtt a lángszórók hatótávolsága és a gyújtóbombák pusztító hatása. (B. T.) → *ABV-támogatás*

gyújtóhálózat: több töltet indítására szolgáló, egymással kapcsolódó vezetékek és gyutacsok összessége. A töltetek egymáshoz viszonyított helyzetétől függően a ~ lehet soros, párhuzamos vagy vegyes kapcsolású. A ~ba szerelt gyutacsokat a töltetekbe behelyezni csak közvetlen a robbantást megelőzően, külön parancsra lehet, addig azokat a töltettől legalább 0,5 m távolságra kell elhelyezni. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

gyújtóhely: robbantási feladat végrehajtásának irányítására, a gyújtóhálózatok indítására szolgáló, általában a földbe ágyazva elhelyezett és a szükséges robbantási felszerelésekkel, valamint kommunikációs eszközökkel rendelkező fedezék, amelyet úgy kell megválasztani, hogy onnan jól látható legyen a romboláshoz előkészített objektum. Amennyiben ez a ~ről mégsem biztosítható, az összeköttetés folyamatossága céljából megfigyelőket kell küldeni. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

gyújtószer: gyűjtőfogalom, amelybe azok a gyújtó (iniciáló) eszközök tartoznak, amelyek segítségével a robbanóanyagok robbanásának kiváltása közvetlenül vagy közvetve előidézhető. Ezek a gyutacsok, a gyújtózsinór, a robbanózsinór és a különböző robbantási rendszerek azon elemei, amelyek a gyújtási lánc közbenső tagjait képezhetik. A robbantáshoz szükséges egyéb anyagok a robbantástechnikai segédeszközök körébe tartoznak. Ezek lehetnek a robbantóvezetékek, a különféle áramforrások, az ellenőrző és mérőműszerek és a robbantókészletek. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

gyújtózsinór: a gyújtóhálózat elemeként a gyújtóláng átvételére, továbbvezetésére és a gyutacshüvelyben elhelyezett iniciáló robbanóanyag gyújtására, illetve a töltetek közötti robbanásátvitelre vagy pedig egyes töltetek közvetlen indítására szolgál. Fajtái az időzített gyújtózsinór és a robbanó (durranó) gyújtózsinór. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

gyulladási hőmérséklet: az a legalacsonyabb hőfok, amely szükséges ahhoz, hogy a felmelegített anyag külső gyújtóforrással gyújtva meggyulladjon. (B. T.) → *ABV-támogatás*

gyutacs: a robbanóanyag detonációjának kiváltására alkalmazott gyújtószer, amely védőhüvelybe préselt iniciáló és szekunder töltetet tartalmaz. Indításától függően megkülönböztetünk gyújtózsinóros (robbantó) ~ot, villamos ~ot, NONEL (non-electric, nem elektromos – NONEL) ~ot és mechanikus indítású ~ot. A gyújtózsinóros ~ok katonai gyakorlatban legelterjedtebb típusa az utász~, amelyet időzített gyújtózsinórral vagy robbanó (durranó) gyújtózsinórral indítanak. A ~ok legfontosabb tulajdonsága az iniciálóképességük, más szóval erősségük. Alfred Nobel (1833–1896) durranóhigany töltetű ~sorozatot készített növekvő durranóhigany-mennyiséggel. A 8-as számú ~ töltete 2 gramm durranóhiganyt tartalmazott. Az ugyanilyen iniciáló képességű ~ot 8-as erősségű ~nak nevezik, ez a legelterjedtebb a katonai robbantási gyakorlatban. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

gyülekezési hely: 1. (polgári védelem) A kitelepítés elrendelését követően a lakóhelyeiket elhagyó lakosság gyülekezésére, nyil-

vántartásba vételére, központi szállítóeszközökhöz irányítására vagy szállítóeszközre történő fölszállásra a kitelepítési és befogadási szakszolgálat által kialakított hely, terület. A ~et úgy kell megválasztani és telepíteni, hogy a már jelzett funkcióján kívül lehetővé tegye a lakosság egészségügyi ellátását, szükség esetén rövid ideig tartó várakozását, ivóvíz-vételezését, étkezését és egészségügyi igényeinek kielégítését. **2.** (katonai) Század vagy kisebb kötelék részére kijelölt gyülekezési terület. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

gyülekezési körlet: 1. A terep meghatározott körzete, amelyben a különböző helyen tevékenykedő csapatok megadott időpontig, a korábbi tevékenységüket befejezve összpontosulnak. Célja: *a)* az erők újjászervezése, feltöltése, új csoportosítás kialakítása; *b)* új feladatokra történő felkészülés. A ~ elfoglalására vonatkozó feladatot a csapatok rendszerint az előző tevékenység során kapja meg, általában az új feladattal együtt. **2.** (szállítás) Az a terület, amelyet a szállításban (vasúti szállításban) részt vett csapatok a kirakást követően a kirakóhelyet (állomást) elhagyva elfoglalnak. A ~ a kirakó helytől (állomástól) 1–5 km-re, általában út mentén jelölik ki, azzal a céllal, hogy a csapatok mielőbb elhagyják a kirakás helyét (a kirakó állomást) és a kirakás utáni feladat végrehajtásához rendezzék az alegységeket. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

gyülekezési pont: a terep egy könnyen azonosítható pontja, ahol a felderítőszervek (alegységek, csoportok) újra összegyülekezhetnek/átcsoportosítást hajthatnak végre, ha szétszóródtak, vagy a hajózó állomány/utasok találkozhatnak, és rendeződhetnek, egy kényszerleszálláshoz vezető incidens, vagy a felderítőszerv kirakása után. (H. H.) → *felderítés*

H

háború: Clausewitz meghatározása szerint: a ~ erőszak alkalmazása, hogy ellenfelünket saját akaratunk teljesítésére kényszerítsük. A mindennapi szóhasználatban az államok fegyveres összeütközése, amikor a politikai célok elérése érdekében hadra kelnek a fegyveres erők (a ~ leghatékonyabb erői), de emellett folytatódik a küzdelem a gazdasági, a diplomáciai és más területeken is. Következésképpen a politikai szándék a cél, a ~ pedig a cél elérésének eszköze csupán. A ~ tehát egy egész része, és ez az egész maga a politika. A ~ lényegében a politika törvényeinek engedelmeskedik. Azonban a ~ menete vissza is hat(hat) a politikára: némely esetben tompítja, máskor élezi a politika által kitűzött célokat. A ~ általános megfogalmazás szerint a fegyveres küzdelem állapota, amely harci jellegű műveletek végrehajtásában fejeződik ki két fél, illetve államok, nemzetek vagy koalíciók között. Az ellenségeskedések a szemben álló felek között a formális hadüzenet megküldésével vagy anélkül is megkezdődhetnek. A ~t meghatározott és kinyilvánított politikai, katonai, illetve gazdasági célok érdekében folytatják. A ~ jogi fogalmát a nemzetközi szerződések nem tartalmazzák, ellenben e dokumentumok deklarációja szerint az államok egymás közötti kapcsolatában csak egy törvényes állapot létezik, ez pedig a béke állapota. Ebből fakadóan a nemzetközi jog napjainkban a ~ helyett a fegyveres összeütközés kifejezést alkalmazza. A 20. század végén és a 21. század elején régi (de most újból bevetett) módszerek jelentek meg a ~k megvívásában. Ez a nagyhatalmak által a hidegháború időszakában már előszeretettel alkalmazott eljárás az úgynevezett proxy ~. Szintén a 20. század végén és a 21. század elején hadtudományi kutatók, valamint szakértők a ~kat változó szempontok szerint, többféleképpen csoportosították. Meg kell említeni a különböző – mind orosz, mind angolszász szakértők által megalkotott – „generációs klasszifikációkat", például Szlipcsenkó (öt, majd hat generációs ~ elmélete) vagy Lind (négy generációs ~ elmélete) és szerzőtársai által kidolgozott csoportosításokat. Robert Cooper angol kutató a 21. század ~it három csoportba sorolta: *a)* modern, *b)* posztmodern; *c)* premodern ~k és azok kombinációja. A szerző szerint a modern ~ az államok közötti hagyományos hadviselést jelenti, amely klasszikus módon zajlik, és amelyet a hadviselő országok fegyveres erőinek szárazföldi, légi, valamint tengeri összecsapása jellemez. Korszerű értelemben a modern ~t magas technológiai szintű haderők vívják. A jövő modern ~iban a küzdő felek akár nemzeti biztonságukat, fennmaradásukat is kockáztathatják, a ~ önmagát is generáló eszkalációja pedig soha nem látott világégéshez is vezethet. A posztmodern ~k nem kockáztatják az állami létet, a ~ korlátozott politikai céljait meghatározott érdekek mentén érik el. A posztmodern ~t magas technológiai szintű fegyveres

erőkkel vívják, olyan erőkkel – országokkal, erőcsoportokkal – szemben, amelyek nem képesek összemérhető válaszműveletekre, nincsenek olyan katonai képességeik, hogy válaszcsapást tudjanak mérni az őket megtámadó félre. Az ilyen típusú aszimmetrikus háborús műveletek egyes szakaszai a ~t indító, támadó fél számára kontaktus nélküliek is lehetnek. A posztmodern ~k során a megtámadott, katonailag gyengébb fél katonai-gazdasági potenciáljának egyoldalú megsemmisítése folyt, megtervezett veszteségokozással, a fegyveres küzdelem minden szintjét átfogó politikai ellenőrzéssel. A premodern ~t a posztmodern ~t indító fél elleni aszimmetrikus hadviselésként értelmezhetjük. E hadviselési forma – amelyet nap mint nap megfigyelhetünk a világ különböző pontjain – technológiáját, formáit és módjait tekintve idegen a korszerű fegyveres erőktől. Bár a premodern ~t folytató erők is rendelkezhetnek modern technológiával, a haditevékenységük antimodern szemléletet, hagyományos mentalitást hordoz, egyesíti a hagyományos katonai tevékenységet az aszimmetrikus harceljárási módokkal. A premodern ~k körébe tartoznak a közelmúlt nem állami, államokon átívelő konfliktusai, az etnikai tisztogatásoktól kezdve a vallási ~kon át a törzsi ~kig. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

háború időtartama: a háborús cselekmények (haditevékenységek) kezdete és befejezése között eltelt idő. A ~ nem mindig esik egybe a hadiállapot időtartalmával, amely rendszerint csak a békeszerződés megkötésével szűnik meg. A ~ a háború jellegétől, a hadviselő felek (koalíciók) gazdasági, katonai, tudományos potenciáljától, az ország földrajzi helyzetétől, méretétől és hadszíntéri viszonyaitól függ. A ~át befolyásolja a háborús cselekmények feszítettsége és hatékonysága, e tényezőket pedig a hadviselő felek politikai céljai, a fegyveres küzdelem eszközeinek fejlettsége és alkalmazásuk módja szabják meg. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

háború jellege: a háború lényegét kifejező legfőbb ismérv a politika és a fegyveres erőszak elszakíthatatlan egysége. A háború tehát fegyveres tevékenységgel folytatott politika. A politika mint a háború általános ismertetőjegye arra utal, hogy a háború szorosan összefügg más társadalmi jelenségekkel. A politika határozza meg a háború kitörését, s összpontosítja az állam erőfeszítéseit a győzelem kivívásával összefüggő feladatok megoldására. A háború politikai tartalma határozza meg a fegyveres küzdelem általános jellegét. A másik fő ismertetőjegye a fegyveres erőszak, amely a háború megkezdésekor a politika legfőbb fegyverévé, illetve a politika megvalósításának sajátos formájává, a politikai célok elérésének legfontosabb eszközévé válik. A fegyveres erőszak a háború sajátos ismérve, lényeges jellemzője és a politika egyik eszköze, s ez a háborút minden más társadalmi jelenségtől megkülönbözteti. Politikai célok és fegyveres küzdelem nélkül nincs háború. A háborúban a szemben álló felek közötti harc fő formája a fegyveres küzdelem, amellett azonban a hadviselő felek nemcsak fegyverekkel, hanem más, nem erőszakos eszközökkel (formákban) is harcolnak. Végeredményben a háború a társadalmi rétegek-csoportok, a nemzetek, az államok vagy az államcsoportok közötti politikai harc legélesebb formája, amelyben a politika minden (gazdasági, diplomáciai, ideológiai, pszichológiai, katonai) eszközét egyidejűleg alkalmazzák ugyan, de a háború döntő ismérve mégis a fegyveres küzdelem, fő eszköze pedig a fegyveres erő, pontosabban a haderő. (Sz. I.b) → *hadtudomány elmélete*

háború kezdeti időszaka: a háború első időszaka (szakasza), amely a háború kirob-

banásának pillanatártól a fegyveres erő közelebbi hadászati céljának eléréséig vagy a róla való lemondásig tart. A ~ meghatározás a 20. század 20-as éveitől használatos. A második világháborúban a ~ még néhány hónapig tartott, a közel-keleti háborúkban már elegendő volt két-három nap is. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

háború közvetlen oka: olyan politikai, társadalmi vagy gazdasági jelenség, amely a társadalmi osztályok, csoportok és államok közötti kibékíthetetlen ellentétek következtében kikényszeríti az erőszakos eszközök alkalmazását. A szemben álló felek a kiéleződött ellentmondások megoldásának egyedüli útját rendszerint a katonai megoldásban látják. A valódi okok a gazdaságban és a politikai, hatalmi viszonyokban gyökereznek. A fő okokat gyakran elfedő, különböző jellegű és jelentőségű, bonyolultan összefonódó társadalmi, politikai, nemzetiségi, ideológiai ellentmondások súlyosbítják, s gyakran ezek tűnnek a ~ának. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

háború közvetlen veszélye: államok, államcsoportok közötti viszony olyan állapota, amikor a vitás kérdések békés, tárgyalásos rendezésének lehetőségei kimerültek, a feszültség végletekig fokozódott, s küszöbön áll a fegyveres erőszak alkalmazása, a háború kitörése, a nemzetközi összeütközés. A ~ a háborús veszély időszakának utolsó fázisára jellemző, de ha kibékíthetetlen ellentétek állandósítják a konfrontációt, és ha a felek a hadászati támadó fegyverrendszerek állandó készenlétben lévő komplexumaival rendelkeznek, akkor a ~ is állandósulhat. Az agresszióra készülő fél, amely a váratlanságban, a meglepésben rejlő előnyténye zőket kívánja kihasználni, eltussolhatja szándékait, előkészületeit, kétségessé teheti a háborús veszélyt, az agresszió közvetlen veszélyét. A lehetséges ellenfelek a nemzetközi helyzet rosszabbodásának, saját ellentéteik kiéleződésének időszakát már felhasználják a fegyveres erők harcképességének növelésére, a gazdaság háborús átállítására, a haderők hadászati szétbontakoztatására, s a szükségesnek tartott egyéb rendszabályok megtételére. A háborús veszély eszkalációjára politikai, gazdasági, katonai, információs, illetve propagandaintézkedések sokasága utalhat, de a ~ére főként olyan jelek hívhatják fel a figyelmet, mint az erődemonstrációk, a provokációk, embargók, blokádok, mozgósítás, kiürítés, diplomáciai kapcsolatok megszakítása, a vezetési pontok külön biztosítása, a híradórendszer átállítása, a felderítőtevékenység fokozása, a katonai szabadságolások beszüntetése, csapatok előrevonása a határokhoz, olykor gyakorlatok látszatával, a hadászati tartalék mozgósítása, a létfontosságú export leállítása, a polgári közlekedési eszközök katonai igénybevétele, az üzemanyag-kereskedelem beszűkítése és mások. Ezek az intézkedések szelektívek lehetnek, rejtettek, félrevezetők vagy provokatívak; minősítésük, értékelésük alapos és folyamatos felderítő- és elemzőtevékenységet igényel, hogy a legfelső politikai és katonai vezetés megfelelő következtetéseket vonhasson le. E következtetések az önvédelem gyakorlását, az agresszorral szembeni kollektív fellépést illetik, mindenekelőtt annak eldöntését, hogy az állam, államcsoport mikor tekintse magát a jogos önvédelem állapotában levőnek. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

háborúk osztályozása: valamennyi háború elsősorban társadalmi-politikai, majd katonai-technikai jellege szerint osztályozható. Napjainkban számos kategorizálással találkozhatunk, azonban nem követünk el hibát, ha a háborúkat a következőképpen csoportosítjuk: *a)* társadalmi-politikai jellege szerint a háború lehet igazságos és igazságtalan; *b)* katonai-technikai jellege szerint a há-

ború lehet atom- (tömegpusztító) fegyverek alkalmazásával, illetve hagyományos fegyverekkel folytatott; *c)* méreteit tekintve általános (koalíciós) világ- és helyi (lokális) háború; *d)* időtartama szerint pedig gyors lefolyású (de nem „villámháború"!), illetve elhúzódó háború. A háborúk társadalmi-politikai tartalmuk (igazságos vagy igazságtalan), a hadviselő felek céljai, a hadviselés módjai és eszközei, valamint a háborúban részt vevő erők nagysága (mennyisége) és a fegyveres tevékenység méretei szerint különbözhetnek egymástól. A háborúnak különböző időszakai vannak. A háború időszakokra való felosztása a fegyveres küzdelem általános jellegében végbemenő lényeges, egymástól gyökeresen eltérő változásokon alapul. A háború egy-egy időszakában a katonai és politikai helyzet mélyreható megváltozását előidéző nagy hadászati célok elérése válik lehetővé. E változások közötti időben a fegyveres küzdelem más és más politikai célok megvalósításáért folyik. Mindez a háború kirobbantásának körülményeitől, vagyis attól függ, hogy a háború hagyományos eszközökkel vagy tömegpusztító fegyverek alkalmazásával vívják-e meg. Ebből következik, hogy a háború időszakai különbözők lehetnek. A hagyományos eszközökkel folytatott háborúban megkülönböztetünk kezdeti, döntő, illetve befejező időszakot. A tömegpusztító eszközökkel folytatott háború felosztható a döntő atomtevékenység és a befejező időszakra. A hagyományos eszközökkel folytatott háború kezdeti időszaka, a magas intenzitású fegyveres küzdelem azon időtartama, amely a háború kirobbantásának pillanatától a háború közelebbi hadászati céljainak eléréséig tart. Ilyen időszakkal lehet, sőt kell számolni a helyi háborúkban is. A háború kirobbantásának módjai alatt, a támadó fél rajtaütésének különféle eljárásait értjük, amelyeket a háború megindítása céljából alkalmaznak. Ilyen lehet például egy helyi fegyveres konfliktus leple alatt, hadüzenet nélkül megindított általános támadás. A háború menetét és kimenetelét meghatározó tényezők olyan döntő hatóerők, amelyek megléte és állandó érvényre juttatása nélkül nemcsak győzni, hanem még háborút viselni sem lehet. A háború menetét és kimenetelét meghatározó tényezők: a nép és a fegyveres erők erkölcsi szelleme; a fegyveres küzdelem anyagi és technikai biztosítása; a személyi állomány kiképzettségi foka; az atomfegyvereknek és hordozóeszközöknek, továbbá a hagyományos fegyvereknek és egyéb harceszközöknek mennyisége és minősége; a fegyveres küzdelem hozzáértő vezetése, amely a parancsnokoktól jó szervezőképességet, széles körű katonai ismereteket és tudást, magas fokú vezetési készséget kíván. E tényezők állapota teljes mértékben a társadalmi és állami rend jellegétől, valamint az ország gazdaságától függ. A háború mérete a háború politikai tartalmának és erőszakjellegének sajátos kifejezése. Míg a háború a hadban álló, hadiállapotban levő országok területének összességére kiterjed, a fegyveres küzdelem csupán a hadszíntereken folyik. A háború méretét elsősorban a fegyveres küzdelem méretei határozzák meg. Ez utóbbi egyrészt a háborúban részt vevő politikai erők céljaitól és nagyságától, másrészt az alkalmazott haditechnikai eszközök és a fegyveres erők fejlettségétől függ. A háború mérete és a fegyveres küzdelem mérete tehát nem azonos fogalmak. A háború mérete szerint lehet általános (koalíciós) világháború, amelyben részt vehetnek egy vagy néhány kontinens államai, valamint helyi (lokális) háború, amelyben kettő vagy néhány állam (kisebb államcsoport) vehet részt. A háborús térség egy vagy több kontinenst és a hozzá csatlakozó, óceánt felölelő szárazföldi, vízi és légi térség, amelyben az egymással hadiállapotban levő felek (koalíciók) teljes hadipotenciáljai elhelyezkednek, illetve működnek. A háborús térség

napjainkban interkontinentális méretet ölthet. Egy háborús térség több és különböző típusú hadszínteret foglal magában. (Sz. I.b) → *hadtudomány elmélete*

háborúk Szlipcsenko-féle generációi: a hadviselésben bekövetkezett generációs változásokkal foglalkozó hadelméleti felfogások egyike Vlagyimir Szlipcsenko (1935–2005) vezérőrnagy, az Orosz Vezérkari Akadémia kutatási osztályának vezetője nevéhez fűződik. 1993-ban öt generációt (nemzedéket) különböztetett meg. Az 1. generációs hadviselés a tűzfegyverek nélküli erők küzdelme volt. A 2-at a lőpor és a huzagolás nélküli lőfegyverek megjelenése képviselte. A huzagolt csövű lőfegyver, a tűzerő növekedése, a nagyobb hatótávolság, a lőszabatosság javulása, a nagy tűzgyorsaság jelentette a 3. generációt. A 4. generációt az önműködő tűzfegyverek, a harckocsik, a repülőgépek, a megnövelt szállítóképesség, valamint a korszerű híradóeszközök vezették be. A hadviselés 5. generációja – Szlipcsenko szerint – a nukleáris fegyver megjelenésével értelmezhető. A szerző 2002-ben megjelent *A hatodik generáció háborúi: hadművészet és fegyverek a jövőben (Войны шестого поколения: вооружение и военное искусство будущего)* című könyvében felvázolta a hatodik generációs háborúk koncepcióját. Szlipcsenko előrejelzése szerint a legfejlettebb országok 2007–2010 közötti években képessé válnak az ilyen jellegű háborúk megvívására. Ezekben a háborúkban döntő szerepet nem a nagy létszámú szárazföldi erők, nem is az atomfegyverek töltenek be, hanem a nagy pontosságú csapásmérő és védelmi rendeltetésű, továbbá az új fizikai elvek alapján működő fegyverek. A támadó teljes ereje az ellenfél gazdasági objektumainak feltétlen pusztítására fog irányulni nagy erejű informatikai csapásokkal, valamint a legkülönbözőbb telepítésű, pilóta nélküli, nagy pontosságú fegyverek tömeges alkalmazásával. A 6. generációs háborúk fő célja az ellenfél gazdasági potenciáljának megsemmisítése, a politikai rendszer megdöntése, másokkal való felváltása. Vlagyimir Szlipcsenko olvasatában az amerikai Vezérkari Főnökök Egyesített Bizottsága által 1998-ban készített, *Egységes Perspektíva, 2010* című tanulmány a hatodik generációs háború rendezett hadászati koncepciója. Ebben már nem az élőerőn van a hangsúly, hanem egy hadászati léptékű sajátos harci rendszeren, amely elegendő létszámú, illetve mennyiségű, nagy pontosságú, precíziós informatikai, csapásmérő és védelmi erőt és eszközt foglal magában. Az ellenfél állami és gazdasági, valamint katonai objektumaira és vezetési rendszereire „tömegesen és szakadatlanul ható" nagy pontosságú fegyverek igen rövid idő alatt megfosztják őt a válaszcsapásmérési képességétől, továbbá a szervezett ellenállás kifejtésének képességétől. A politikai és hadászati célok elérésére az atomfegyvereknek, ezen elmélet szerint, egyre kevesebb befolyásuk lesz, hiszen a rakétafegyverek váltják fel őket, amelyek „humánusabb", illetve igen hatékony fegyverek, mivel már igen nagy a találati pontosságuk, problémamentesen alkalmazhatók káros környezeti hatások nélkül. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

háborús anyagellátási rend: olyan tevékenységek és rendszabályok összessége, amelyek révén a csapatok által megvívandó hadművelet/harctevékenységek anyag- és eszközszükséglete megfelelő helyen, időben, mennyiségben és minőségben rendelkezésre álljon. Az ellátás rendszerében ~ szervezeti oldalról a logisztikai alegységek, logisztikai egységek, hadműveleti logisztikai szervezetek, központi rendeltetésű középirányító szintű logisztikai szervezetek, központi rendeltetésű logisztikai végrehajtó szervezetek és a stratégiai szintű logisztikai szervezetek láncolatán keresztül valósul meg.

Alapja a már békeidőszakban megalakított védelmi készlet, amelynek forrásai: a békében felhalmozott készlet a védelmi célú tartalékokkal kiegészítve, a nemzetgazdasági termelő és szolgáltató kapacitások (folyó termelés) és a speciális import. A forrásokat kiegészíthetik a szövetségi felajánlásból igénybe vett erőforrások, az országhatáron kívüli műveleti területeken a szövetséges erők logisztikai támogató rendszere, szerződés alapján harmadik féltől, valamint befogadó nemzeti támogatásból igénybe vehető felhasznált anyagok, eszközök és szolgáltatások. (H. A.) → *műveleti logisztika*

háborús bűncselekmények: a hadijogi szabályok olyan súlyú megsértését jelentik, amelyek az egyén büntetőjogi felelősségét váltják ki. Az 1949-es genfi egyezmények hosszú történelmi fejlődés után elsőként nevesítettek ~et egy nemzetközi szerződésben, ezek az úgynevezett „az egyezmények súlyos megsértésének" esetei. Mind a négy genfi egyezmény tartalmazza az ilyen eseteinek listáját. A teljes lista a következő: szándékos emberölés; a kínzás vagy embertelen bánásmód (ideértve a biológiai kísérleteket); nagy fájdalom szándékos előidézése vagy a testi épség, illetve egészség súlyos megsértése; vagyontárgyaknak a katonai szükségesség által nem indokolt, nagymérvű, jogellenes és önkényes megsemmisítése, illetve eltulajdonítása; a polgári személynek vagy hadifogolynak az ellenséges hatalom fegyveres erőiben való szolgálatra kényszerítése; a polgári személynek vagy hadifogolynak a tisztességes és szabályos eljáráshoz való jogától történő megfosztása; a polgári személyek jogellenes elhurcolása vagy áthelyezése; polgári személyek jogellenes fogva tartása; és túszok szedése. Az 1977-es I. Kiegészítő jegyzőkönyv továbbfejlesztette az egyezmények rendszerét, a nemzetközi konfliktusok esetére újabb cselekményeket minősített ilyen súlyú jogsértésnek: bizonyos orvosi kísérleteket; polgári személyek vagy nem védelmezett települések elleni közvetlen támadást; a vörös kereszt vagy a vörös félhold embléma álnok használatát; a megszálló hatalom saját polgári lakossága áttelepítését a megszállott területre; hadifoglyok hazaszállításának indokolatlan halogatását; apartheidet; történelmi emlékművek elleni támadást; védett személynek a szabályos és pártatlan eljáráshoz való jogától történő megfosztását. Az egyezmények és az I. Kiegészítő jegyzőkönyv alapján az államok kötelesek a fentiek valamelyikével gyanúsítható személy ellen eljárást indítani, vagy egy olyan állam részére kiadni, aki ezt az eljárást hajlandó lefolytatni. Azon egyezményi és jegyzőkönyvi előírások, amelyek megsértése nem minősül „súlyos jogsértésnek", nem keletkeztet büntetőjogi fellépés kötelezettségét, ám az állam jogi felelősségét továbbra is fenntartja. Emellett az államok a saját belső jogrendjükben minősíthetik ezeket is bűncselekményeknek, illetve a későbbi nemzetközi jogi fejlődés is bővítette e cselekményi kört: a Nemzetközi Büntetőbíróság statútuma nemzetközi konfliktusban elkövethető ~ként sorolja fel nemcsak az egyezmények súlyos megsértésének eseteit, hanem a háború jogának és szokásainak súlyos megsértését jelentő több más cselekményt is. A belső konfliktusokra nézve szűkebb az alkalmazandó joganyag, ennek megfelelően a ~ listája is rövidebb. Az 1977-es II. Kiegészítő jegyzőkönyv, amely a belső konfliktusokra nézve állapít meg alapvető szabályokat, eredetileg nem is tartalmaz egyéni felelősséggel kapcsolatos előírásokat, ezeket a későbbi gyakorlat alakította ki, amihez szükség volt a kilencvenes években felállított eseti nemzetközi büntető törvényszékek jogfejlesztő értelmezésére. Végül a Nemzetközi Büntetőbíróság statútuma a belső konfliktusok vonatkozásában állapította meg a ~ fogalmi körét: élet és személy elleni erőszak,

emberi méltóság megsértése, túszszedés, statáriális ítélkezés, polgári személyek elleni támadás, fosztogatás, nemi erőszak stb. (L. T.) → *hadijog*

háborús ellátás: a ~ alapját normál időszakban és a különleges jogrend bevezetését követően a gazdaság védelmi célú felkészítése képezi. A polgári lakosság, a haderő és a rendészeti szervek háborús anyagellátásának folyamata, amely magában foglalja hadiszükségletek (védelmi) felmérését, tervezését, a készletek felhalmozását, a felhasználás szabályozását, elosztását, szállítását, felhasználását és elszámolását. A ~ a szükségletek felmérése és kielégítése útján valósul meg. Megvalósításában jelentős szerepe van a védelmi célú tartalékolásnak és a gazdaság védelmi célú felkészítésének, amelyek lehetővé teszik a hadiipari termelés megkezdését, fokozását, a termelési és fogyasztási szerkezet átalakítását. A ~ a haderő, rendészeti szervek és a polgári lakosság rendelkezésre bocsátja a legszükségesebb fogyasztási cikkeket, a fegyveres küzdelem eszközeit a hadfelszereléseket (haditechnikai eszközöket és hadianyagokat). Feladata még az infrastruktúra-hálózatok életképességének fenntartása, helyreállítása, a lakosság életszükségleteit biztosító anyagok, eszközök és szolgáltatások lehetőség szerinti biztosítása. (H. A.) → *műveleti logisztika*

háborús kiegészítés: a háborús időszakban és az ezen időszakra szóló jogszabályok alapján végrehajtott hadkiegészítési tevékenység. A ~ (a téves köznyelvi értelmezéstől eltérően) nem azonos a veszteségpótlással, annál több. A veszteségpótlás – mint a nevéből is kiderül – az elszenvedett veszteségek pótlására irányuló tevékenység, míg a ~ről beszélhetünk olyan esetekben is, amikor nem történt veszteség, például a hadrendbővítés esetében. A katonai szervezet hadi (M) állománytáblájában meghatározott létszám, valamint haditechnikai eszköz és anyagmennyiség. Napjaink katonai szervezeteinek döntő többsége a hadiállomány szerinti feltöltést általában csak a mozgósításkor érik el (a keretrendszerű haderők). Háborúban a hadiállományt (háborús) kiegészítés útján (például hadrendbővítés esetén), illetve az elszenvedett veszteségek pótlása révén igyekeznek a még elégséges szinten tartani (H. L.) → *védelmi igazgatás*

háborús veszély: a ~ időszaka a ~ időtartama, általában néhány hónap, de több év is lehet. Ebben az időszakban a veszélyeztető fél (állam, koalíció) rá akarja kényszeríteni az akaratát a másik (a veszélyeztetett) félre (államra, koalícióra), s ezért különféle erőszakos cselekedetekhez (erőfitogtatáshoz) folyamodik. A veszélyeztető fél fegyveres provokációhoz folyamodik, belügyeibe erőszakos módon beavatkozik. Napjainkban a hibrid hadviselés került előtérbe, mikor a nyomásgyakorlás eszközei új típusú – reguláris és irreguláris módszereket ötvöző, fegyveres, gazdasági, kiber- – hadviselési formák jelennek meg. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

háborús veszteségek: a háború menetében, illetve annak következményeként a harcmezőn és a hadviselő államok hátországában bekövetkezett veszteségek összessége, emberben és anyagi (harci) eszközökben. A ~ lehetnek közvetlenek, amikor a különböző fegyverfajták hatásával kapcsolatosak, illetve közvetettek, s ekkor azok másodlagos hatásaira jöttek létre. Idesorolhatók: a fegyveres erő személyi állományában keletkezett hiányok (vissza nem térülő és visszatérülő veszteségek), valamint a megsemmisült és sérült technikai eszközök pótlása; a sérült harci-technikai eszközök és anyagok javítása; a csapást szenvedett üzemek helyreállítása stb. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

háborús vezetés: az országgyűlési döntés alapján a különleges jogrend alkalmazásával bevezetett hadiállapot kinyilvánításáról hozott döntéshez kapcsolódóan a Honvédelmi Tanács mint a legfőbb döntéshozó szerv irányítja az ország honvédelmi tevékenységét. A terrorveszélyhelyzet, a megelőző védelmi helyzet kezelését a kormányrendeletekkel, rendkívüli állapot kezelését a Honvédelmi Tanács, szükségállapot kezelésére a köztársasági elnök vezet be rendkívüli intézkedéseket. A váratlan támadás idején alkalmazható szabályokat, a bevezethető rendkívüli intézkedések miként jéről az adott hadműveleti ügyeleti szolgálat dönt. A törvényi döntésnek megfelelően bevezetésre kerülhet a hadkötelezettség, a katonai és az érintett polgári gazdasági, közigazgatási szervezeteknél a mozgósítás. A katonai szervezetek – a szövetséges erőkkel egyeztetetten – a kidolgozott tervek alapján áttérnek a ~i rendre. Ettől az időponttól már konkrét ellenségre történő fókuszálás alapján történik az információszerzés, a helyzetértékelés és a döntések sorozata, a haderő felkészítése, felvonultatása. A területvédelmi erők (a tervezett tartalékos állomány mozgósításra kerül sor) elfoglalják alkalmazási területeiket. (C. O.) → *katonai vezetés*

háborúszociológia: a hadügy szociológiájának egyik fő kutatási területe, alrendszere; a háborúk társadalmi feltételeit, vonatkozásait vizsgáló kutatási irány. A szociológia a kezdetektől kiterjesztette vizsgálódásának körét a háborúra. Első módszertanilag is megalapozott kutatások az első világháború után jelentek meg, bár már a szociológia klasszikusai is foglalkoztak ezzel a fontos társadalmi problémával. A második világháború utáni időszak kutatásainak fontos hozadéka, hogy a hagyományos háborúzás társadalmi, történelmi feltételeit érvényességét fenntartva felismerték, hogy lehetővé vált országcsoportok számára totális háború indítása és folytatása, amelyben már nem a hagyományos politikai funkció jelentkezik. Korunkban a háború szociológiai vizsgálata a hadviselés, harci cselekmények társadalmi feltételein és célján túl magában foglalja a konfliktusok katonai erő útján való megoldását támogató társadalmi, gazdasági tényezőket és velük szemben az azt ellenző társadalmi, valamint nemzetközi tényezőket is. A háború szociológiája a hadügy fő kategóriáinak kiemelt elemeként jól érzékelteti, hogy a haderőt nem lehet a társadalomtól elszakítottan értelmezni. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a nagyobb országok kutatóműhelyein kívül kevesen foglalkoznak a háború szociológiája összefüggései kutatásával. Jól érzékeltette ezt a volt Jugoszlávia kutatóinak helyzete, akik már csak a háború időszakában kezdtek mélyebben foglalkozni azokkal az összefüggésekkel, amelyek a konfliktusok eszkalálódásához vezettek. (K. J.) → *katonaszociológia*

HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Points, veszélyelemzés kritikus szabályozási pontok): olyan rendszer, amely meghatározza, értékeli és szabályozza az élelmiszer-biztonság szempontjából jelentős veszélyeket. Az ~ egy nemzetközileg elfogadott módszer, amelynek célja az élelmiszerek biztonságának megteremtése, a lehetséges kockázatok, veszélyek megállapítása, értékelése és kezelése révén. Az ~ tehát egy olyan eszköz, amelynek segítségével megállapíthatók a veszélyek, és felállítható egy olyan szabályozó rendszer, amely elsősorban a megelőzésre koncentrál, nem pedig a végtermék ellenőrzésére. (P. A.) → *hadtáptámogatás*

hadászat: 1. A háborús, a válságreagáló (nem háborús), és valójában a békeidőszaki katonai műveletek katonai technikai jellegére, a fegyveres erők szervezetére, felkészítésére és alkalmazására, a katonai felső

vezetés elméleti és gyakorlati tevékenységére, valamint a fegyveres küzdelem egészének jelenségeire és törvényszerűségeire vonatkozó nézetek tudományos rendszere. A ~, az érvényes és hatályos katonai stratégia tételeire figyelemmel, valamint a korábbi katonai műveletek tapasztalatai, az ország (az esetleges szövetség) katonapolitikai helyzete, gazdasági, tudományos, technikai és katonai lehetőségei, továbbá az új hadviselési eszközök alapján, valamint a valószínűsíthető ellenség műveleti alkalmazására vonatkozó nézetei figyelembevételével vizsgálja, és kidolgozza a haderő, ezen belül a fenntartott haderőnemek katonai műveletekre való felkészítésének, és hadászati műveleti alkalmazásának tételeit. Ugyancsak a ~ feladata, hogy minden létező körülmény figyelembevételével, meghatározza a fegyveres küzdelem megvívásának fajtáit, formáit, módszereit és a vezetés/irányítás megvalósulásának rendjét. Továbbá a fegyveres erők mindenre kiterjedő hadászati-hadműveleti szinten megvalósuló támogatásának, biztosításának feladatrendszerét. Fontos rögzítenünk, hogy a ~ egyben a legfelsőbb katonai vezetés (többnyire a vezérkar) gyakorlati tevékenységének működési területe. Ez a terület egyben kapcsolódási pontot és átfedést jelent a legfelsőbb szinten működtetett stratégiai vezetés rendszeréhez (az állam, illetve szövetség stratégiai vezetési szintjéhez) és ebből adódóan kiterjed a fegyveres erők háborúra történő felkészítésén és a fegyveres küzdelem vezetésén túl az ország védelmi felkészítésére, valamint a katonai erő hatékony alkalmazását elősegítő országvédelmi feladatok végrehajtására is. Mindezek alapján kijelenthetjük, hogy a ~ valójában általános elméleti és alkalmazói részekre tagolható. Az előzőhöz a hadászati tervezés, szervezés, elemzés és értékelés területei, míg az utóbbihoz a hadászati szintű irányítás, vezetés és az ezekhez kapcsolható elemzés és értékelés területei kapcsolhatók. A ~ mint a hadművészet vezető ága közvetlen hatással van a hadművészet két másik területére, a hadműveleti művészetre és a harcászatra is. Korunkban a ~ a katonai műveleteknek azt a szintjét jelenti, ahol a funkcionális katonai képességeket hordozó haderőnemek műveleti tevékenysége hatását, illetve hatékonyságát tekintve az összhaderőnemi műveletek formájában biztosítja a kitűzött hadászati-műveleti, illetve a hadászati-hadműveleti célok elérését, megvalósítását. Ebből adódóan korunkban a ~ a hadviselés módjaként szinte kizárólag összhaderőnemi jellegű, vagyis minden haderőnem számára egységes műveleti formációt jelent. Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy korunkban a ~ kifejezés már nem helyettesíthető a stratégia és a katonai stratégia fogalmi megjelölésekkel. A ~ korunk hadviselésében a hadművészet részeként, mint katonai műveleti elméleti és gyakorlati kategória a hadászati cél és feladat, a hadászati csoportosítás, a hadászati tevékenység, a hadászati hadművelet, a hadászati vezetés és tervezés fogalmak tartalmi részeinek bemutatásával jellemezhető. (Sz. I.b) → *hadtudomány elmélete* **2.** A hadtudomány alkotórésze, annak meghatározó területe, a fegyveres erők szervezetére, felkészítésére és alkalmazására, a katonai felsővezetők elméleti és gyakorlati tevékenységére, valamint a fegyveres erők egészének jelenségeire vonatkozó nézetek tudományos rendszere. **3.** A legfelsőbb katonai vezetés gyakorlati tevékenységének területe, amely felöleli az ország és a fegyveres erők háborúra való felkészítését és a fegyveres küzdelem vezetését. Megjegyzés: a fogalmat a magyar szakirodalom és terminológiai források sokáig a katonai stratégia szinonimájaként használták, és kétségtelenül nagyon szorosan kapcsolódnak egymáshoz, de amíg katonai stratégiának a felettes szintje a nemzeti stratégia (értsd: a katonai stratégia annak része), a ~ a hadművészet egyik részterülete. (M. A.) → *stratégia és doktrína*

hadászati felderítés: a katonai felderítés vertikális felosztásának egyik eleme. A legfelső állami és katonai vezetők számára biztosít felderítési adatokat és információkat a szemben álló (potenciális) fél politikai, gazdasági, katonai potenciáljáról, fegyveres erőivel elérendő célkitűzésekről, a fegyveres és rendvédelmi erők állapotáról, a haditechnika mennyiségéről és minőségéről, a haditechnikai kutatás-fejlesztés helyzetéről, a logisztikai képességekről és lehetőségekről, a mozgósítási rendszer és a tartalékképzés állapotáról, a várható hadszíntér jellemzőiről és előkészítettségéről. Nem 5. cikk szerinti művelet döntésre történő előkészítésének időszakában ez kiegészülhet a várható műveleti terület állapotáról, a népesség megoszlásáról, a konfliktusban részt vevő felek helyzetéről és célkitűzéseiről, a bűnügyi helyzetről, a népesség egészségi állapotáról, a járványokról, az infrastruktúra állapotáról és egyéb, a művelet szempontjából fontos körülményekről szóló felderítési adatokkal és információkkal. Megjegyzés: Magyarországon a katonai felderítés jogszabályokban rögzített stratégiai szintű feladatait a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat (KNBSZ) hajtja végre. A Honvéd Vezérkar főnök felderítési követelményeinek kielégítését a KNBSZ Felderítő Csoportfőnöksége koordinálja. (H. H.) → *felderítés*

hadászati légi művelet: korábban úgy tartották, hogy a hadászati légierő feladata csupán a hadászati légitámadások végrehajtása, amelynek célpontjai a szemben álló fél hátországában találhatóak, semmint a harcmezőn vagy a tengereken. Ennek ellenére a hadászati légi támadás központi feladata marad az önálló haderőnemként működő légierőknek. Azonban fontos megérteni azt, hogy a támadás mellett egyéb olyan hadászati hatású légi tevékenység is megkülönböztethető, amelyek nem kinetikus jellegűek. Például repülőeszközök, légi képességek megjelenítése egy térségben elrettentő hatású lehet az agresszorra nézve, vagy fontos tengeri útvonalak biztozítására ugyancsak jelentős hatással bírhatnak. Nem mindegyik ~ vonja magával a harcokat, illetve némelyik éppen konfliktusmegelőző hatású. Az 1948-ban Berlin ellátására megszervezett légi híd az egyik klasszikus példája a hadászati légi mobilitásnak, ezzel együtt a nem kinetikus ~eknek. Az információgyűjtés ugyancsak kiemelkedően fontos jelentőséggel bír a magas szintű katonai, illetve politikai döntéshozatalban egy konfliktus előtt, alatt és után. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

hadászati légierő: némely állam (USA, Nagy-Britannia, Franciaország stb.) egykori repülőneme, a hadászati támadó erők részét alkották. Alapját a nagy teherbírású és hatótávolságú bombázó repülőgépek adták, amelyek képesek csapást mérni az ellenség hátországának mélységében levő hadászati objektumokra. Fegyverzete: *a)* nagy hatótávolságú repülőgép-fedélzeti rakéták; *b)* bombák. További eszközei: légi üzemanyag-utántöltő, felderítő-, szállító, illetve légiharcálláspont-repülőgépek. Napjaink légierő-doktrínái úgy fogalmaznak, hogy a hadászati légi támadások mibenlétét nem az alkalmazott repülőgépek, fegyverek vagy célpontok jelentik, hanem a műveletek által a szemben álló félre gyakorolt hatás. Ennek okán a korábban említett nemzetek légierőinek szervezetében már nem lelhető fel a ~ mint szervezeti elem. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

hadászati légitámadás: egy, az összhaderőnemi parancsnok által vezetett támadó tevékenység egy adott célpont ellen, legyen az katonai, politikai, gazdasági vagy egyéb jellegű célpont, amelyet kifejezetten úgy választottak ki, hogy pusztítása által hadászati katonai célok legyenek elérhetők.

E légi támadások célja, hogy gyengítsék a szemben álló fél képességét vagy akaratát a hadviselés megkezdésére vagy folytatására, és mint ilyen, a ~ része lehet egy hadjáratnak vagy nagyobb méretű műveletnek, ezen felül önállóan is végrehajtható. Továbbá a ~ok által anélkül érhetők el hadászati eredmények, hogy hadműveleti szintűeket mint előfeltételeket megvalósítanának. A megfelelő célpontok a szemben álló fél súlypontjai (center of gravity), de adott esetben egyéb célpontok is kijelölhetők az elérendő hatás függvényében. A legfontosabb előnye a légierőnek sok más haderőnemmel szemben, hogy már a feladat végrehajtása kezdetén a szemben álló fél „szívében" (hadászati mélységében) képes tevékenykedni, szétzilálni a vezetés egységét, a hadviseléshez szükséges erőforrásokat, miközben nem szükséges az ellenség sorain átküzdenie magát, mielőtt mindezeket végrehajthatná. A mibenlétét a ~nak nem az alkalmazott fegyverrendszerek, a fegyverzet célba juttatásának módja vagy a célpont fajtája határozza meg, hanem a támadások által elért hatás. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

hadászati tervezés: a politikai döntések előkészítésének katonai, szakmai támogatása. A hadászati (stratégiai) tervezési szervezete a Honvéd Vezérkar, az MH Összhaderőnemi Parancsnokság, a Honvédelmi Minisztérium főosztályai és háttérintézményei kijelölt állománya és a Stratégiai Környezet Értékelő Csoport (amely a politikai, katonai, gazdasági, társadalmi, információs területe elemzésével nyújt támogatást a tervezéshez). A tevékenység során megoldást nyer a válsághelyzet katonai stratégiai helyzetelemzése, az ország fegyveres védelmi tervének pontosítása. Kidolgozzák: *a)* a katonai stratégiai válaszlehetőségeket; *b)* a nemzeti válságkezelés rendszabályait; *c)* a műveletek végrehajtásának stratégiai elképzelését; *d)* a katonai szervezetek alkalmazásának jogi kereteit, nemzeti korlátozásait; *e)* a haderő feltöltésének feladatait és további igényeit; *f)* az intézkedéseket az ország területének hadműveleti előkészítése érdekében, a lakosság védelmében, a befogadó nemzeti támogatás katonai feladataira. (C. O.) → *katonai vezetés*

hadászati vezetés: a Honvéd Vezérkar (HVK) az ország fegyveres védelmére való felkészülésének katonai stratégiai szintű tervező, illetve a Magyar Honvédség katonai tevékenységének katonai stratégiai (hadászati) szintű vezető szerve. Rendeltetése, hogy a műveletek előkészítése és végrehajtása során összehangolja a katonai képességek tevékenységét a hátországban tevékenykedő erők, szervezetek és szervek feladataival. A Katonai Stratégiai Szintű Vezetési Elem: *a)* Honvéd Vezérkar főnök (HVKF) törzscsoport a Honvédelmi Tanács (HT) mellett; *b)* HVKF fő vezetési pont: HVKF fő vezetési csoport, stratégiai műveleti központ, stratégiai tervező csoport, szakmai törzscsoport, összekötő tiszti csoport; *c)* HVKF mobil vezetési pont; *d)* HVKF tartalék vezetési pont; *e)* katonai igazgatási rendszer. HVK-törzscsoport feladata: *a)* a HT döntéseinek elemzése katonai szakmai szempontok alapján; *b)* a HT-hoz beérkező katonai tevékenységet érintő információk előzetes elemzése, továbbítása; *c)* információszolgáltatás a HT részére a Magyar Honvédség képességeiről, a kialakult hadműveleti helyzetről, a folyó és tervezett műveletekről; *d)* HVKF képviselete és döntéseinek előkészítése. A törzs állománya a HVK-ból, illetve az MH Hadkiegészítő, Felkészítő és Kiképző Parancsnokság kijelölt állománya. (C. O.) → *katonai vezetés*

hadászati vezetési pont: Honvéd Vezérkar főnök (HVKF) fő vezetési pontja. A katonai hadászati szintű vezetés fő, állandó vezetési

pontja, amely a Honvéd Vezérkar, a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálatból és a Honvédelmi Minisztérium szervezeteiből alakul meg. Rendeltetése: a műveletek előkészítése és végrehajtása során összehangolni a katonai képességek tevékenységét a hátországban tevékenykedő erők, szervezetek, szervek feladataival. Alapfeladatai: *a)* információgyűjtés és -értékelés, információcsere; *b)* tervezés; *c)* a készenlét fokozásának irányítása; *d)* a katonai stratégiai helyzetértékelés; *e)* katonai válaszlehetőségek és javaslatok a politikai döntéshozók számára; *f)* a stratégiai műveleti terv elkészítése felterjesztése és kiadása; *g)* a hadműveletek irányítása; *h)* folyamatos koordinációs feladatok valamennyi érintettel; *i)* különleges műveletek irányítása; *j)* veszteségpótlás tervezése, szervezése; *k)* a katonai igazgatási rendszer irányítása; *l)* ellenőrzések; *m)* katasztrófaelhárításban részt vevő erők irányítása. (C. O.) → *katonai vezetés*

hadbíróság: a katonák – a fegyveres erő, valamint a rendészeti szervek tényleges állományú tagjai – bűncselekményeinek elbírálására hivatott bíróság. Hazánkban a rendes bíróság részeként (annak kollégiumaként) működik. A kijelölt törvényszékeken működő katonai tanácsok által első fokon elbírált ügyekben másodfokon a Fővárosi Ítélőtábla katonai tanácsa jár el. Nem tényleges (nyugdíjas) katonák és rendészeti szervek volt tagjainak bűnügyeiben a polgári bíróságok járnak el. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

hadelmélet: az emberi ismeretek specifikus területe, sajátos társadalomtudományi elmélet. Ebben tükröződik a katonai műveletek elméletének, a hadügy jelenségeinek, folyamatainak objektív dialektikája: a jelenségeket összefüggéseikben, kölcsönhatásaikban, fejlődésükben, ellentétjeik és ellentmondásaik keletkezésében, a mennyiségi változások minőségiekbe való átcsapásában vizsgálják a tagadás-tagadása elv alapján. A fejlődést az ellentétek harca és egysége eredményezi. Mindez a következőket jelenti, illetve eredményezi a ~ben: a hadügy szakadatlanul fejlődik, ezért a hadügy objektív folyamatait visszatükröző hadtudománynak is fejlődnie kell. Ellenkező esetben az elavult tételek, amelyek bizonyos feltételek között győzelemre vezették a haderőt, más feltételek között a vereség egyik okává válhatnak, vagyis saját ellentétükbe csaphatnak át. A ~ tudományos ismeretek, törvények, elvek, tételek, javaslatok sokoldalú rendszere, amelyekben ezeket, a hadügyre jellemző sajátosságok, területek és törvényszerűségek szerint általánosítják. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

haderő: valamely ország fegyveres szervezeteinek egészére utaló kifejezés. A ~ fő részei általában a szárazföldi erők, a légierő és a haditengerészeti erők. Ezeket haderőnemeknek nevezik. (Természetesen a világ vezető haderejeiben más nevesített haderőnemek is tevékenykednek.) Magyarország hadereje a Magyar Honvédség, haderőnemei a szárazföldi erők (szárazföldi haderőnem), a repülő- és légvédelmi csapatok (légierő-haderőnem), továbbá a logisztikai erők. A hivatalos, valamint a köznyelvben egyaránt a ~ kifejezés mellett a fegyveres erő megnevezés is használatos. A 21. századi ~ néhány jellemzője: *a)* ezek az erők széles skálájú képességekkel rendelkeznek: preventív telepítés (mobilitás), megelőző csapás mérése, béketámogató műveletek, terrorizmus elleni küzdelem vagy ezek kombinációja; *b)* a modern erőket magas szintű felkészültség jellemzi: képesnek kell lenniük magas, valamint alacsony intenzitású műveletek vegyes megjelenése kapcsán azok sikeres végrehajtása; *c)* összhaderőnemi erők – stratégiai távolságokból való – többdimenziós, expedíciós jellegű alkalmazása; *d)* gyors reagálóképesség, ennek érdekében

moduláris jellegű erők szükségesek; *e)* csak azon képességek lehívására, illetve igénybevételére kerül sor, amelyek szükségesek a feladatok eredményes végrehajtása érdekében; *f)* a mobilitás és a modularitás követelményeként előtérbe kerülnek a kisebb harci kötelékek (dandár, ezred, zászlóalj), és megjelennek az új típusú szervezetek, mint az egyesített (többnemzetiségű) alkalmi harci kötelékek (Combined Joint Task Force – CJTF), amelyek összfegyvernemi vagy összhaderőnemi jellegűek lehetnek. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

haderő felkészítése és kiképzése: olyan céltudatosan programozott tevékenység, amelynek eredményeként a katona, illetőleg a katonai szervezet felkészül feladatainak végrehajtására, a fegyveres küzdelem sikeres megvívásához szükséges mesterségbeli tudás elsajátítására, szellemi és fizikai értelemben egyaránt. A felkészítés tágabb fogalom, mert magában foglalja a kiképzésen túli területeket is (például morális, pszichológiai, pedagógiai, közösségi stb.). Végső célja a katonai siker biztosítása a győzelem eléréséhez. (Cs. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

haderőfejlesztés: az államok többségében a társadalmi-gazdasági fejlődéssel együtt jár a haderő komplex fejlesztése is, amelynek lehetőségét a tudományos, technikai, technológiai fejlettség döntően befolyásolja. A fejlesztés komplexitása azt is jelenti, hogy nemcsak a legmodernebb haditechnikai eszközöket állítják hadrendbe, hanem valamennyi erőforrást fejlesztik. Az új technikai eszközök rendszerbe állítása megköveteli az azt üzemeltető állomány felkészítését, az eszközök maximális kihasználása érdekében a harcászati eljárás alakítását, a szolgáltatói rendszer biztosítását és olyan vezetési informatikai rendszer kialakítását, amely széleskörűen biztosítja az adott eszköz hatékony vezetését, irányítását és vezérlését. Ennek megfelelően a haderőnek permanensen folytatnia szükséges a K+F+I tevékenységet mind a csapatoknál, mind a tanintézeteknél és a kutatói bázisokon. (C. O.) → *katonai vezetés*

haderőnem: az állam fegyveres erőinek (köznyelven haderejének, hadseregének) része. A haderőnemeket egymástól eltérő, sajátos, elsősorban csak rájuk jellemző fegyverzet, haditechnikai eszközök, szervezeti, vezetési, kiképzési rendszer és módszer jellemzi. Alapvetően különböző a hadművészetük, a hadkiegészítési (mozgósítási) rendszerük, továbbá belső állományarányuk is. A leglényegesebb különbség, hogy az alapvető haderőnemek meghatározott közegben, földrajzi térségben, térben (földön, levegőben, vízen) fejtik ki tevékenységüket. A korszerű fegyveres erők haderőnemei: szárazföldi csapatok, légierő, haditengerészeti erők (flotta). Az USA véderejében a hadászati rakétacsapatok a szárazföldi csapatok, a haditengerészet és a légierő állományába tartoznak. Kínában a légierő magában foglalja még a honi légvédelmi csapatokat is. A volt Szovjetunió fegyveres erőinek haderőnemei pedig: a hadászati rakétacsapatok, a szárazföldi csapatok, a honi légvédelmi csapatok, a légierő és a haditengerészeti flotta voltak. A Magyar Honvédség két haderőnemből: a szárazföldi csapatokból, valamint a légvédelmi és repülőcsapatokból (az újabb szóhasználat szerint: a légierő) áll. (B. J.a) → *védelmi igazgatás*

haderőnemi képzés: katonai felsőoktatási tevékenység; az elsajátított ismeretek gyakorlati alkalmazásának segítségével a hallgatókban kialakulnak a jártasságok és készségek, kifejlődnek a képességek az állam hadereje mindenkori haderőnemeinek speciális, egymástól funkcionálisan elkülönült igényei szerint. A ~nek általában van szer-

vezetileg önálló intézményrendszere (például USA, Nagy-Britannia), de a kisebb országokra ez nem jellemző. A Magyar Honvédség haderőnemei (szárazföldi csapatok, légvédelmi és repülőcsapatok) felsőfokú képzési igényeit a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kara elégíti ki. Magyar sajátosság, hogy a haderőnemek parancsnokságai a képzést folytató intézményekre nincsenek közvetlen irányító befolyással. (Cs. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

haderőrendszer: haderőreformok idején a ~ megválasztásával kapcsolatban alakulnak ki a legélesebb viták a társadalomban. A ~ek elnevezésüket a személyi kiegészítési rendszerek alapján kapják: hadköteles alapú vagy önkéntes alapú. Az egyes országokban a ~ egymástól eltérő, ugyanakkor sok tekintetben azonos alapelvekre épülhet fel. Alapmodelljei: a keret-, valamint a milicrendszerű személyi kiegészítés szisztémára épülő ~. Valamennyi haderő béke időszakban keretrendszerű. Mozgósítás útján érik el a teljes feltöltöttséget. A fogalom megjelölésére a magyar katonai szaknyelv a múlt század közepétől a „védrendszer" elnevezést használta, majd az 1950-es évektől a „katonai rendszer" kifejezés került a köztudatba. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

hadfelszerelés: olyan eszköz és anyag, amelyet a Magyar Honvédség alaprendeltetéséből eredő feladatainak végrehajtása során alkalmaz vagy felhasznál, illetve a katonai szervezet feladat-végrehajtásához szükséges anyagi készletei és technikai eszközeinek – elhelyezési, haditechnikai, hadtáp- és közlekedési eszközök és anyagok – összessége, amelyet az ipar és a kereskedelem katonai célokra gyárt és szállít. A ~ kereskedelmi forgalomba nem, vagy csak külön engedéllyel kerülhet. A ~ két alrendszerre bontható: hadianyagokra és haditechnikai eszközökre. (L. S.) → *műveleti logisztika*

hadgyakorlat: hadműveleti-hadászati vagy hadműveleti-harcászati csapatgyakorlat terepen, amikor a harci körülményeket megközelítve gyakorolják a harccselekmények megszervezését és végrehajtását a csapatok teljes állományával. A ~okat általában fedőnévvel jelölik, amely utal a helyre és az időre. A ~ot a rendező ország köteles bejelenteni a nemzetközi szerződések értelmében. (CS.F.)

hadi földleírás: az önálló magyar katonaföldrajz kezdetét Korponay János *Hadiföldleírás I–II.* című könyve jelenti. A Korponay-féle katonaföldrajz először fogalmazza meg tudományos igényességgel a katonaföldrajz elődjének, a hadiföldleírásnak alapkategóriáját. „A harczszínhelyek rendszeres harczműi vizsgálata, s a harczviselést megkönnyítő vagy nehezítő anyagi erőknek ismerete, hadi földleírásnak neveztetik." Korponay János hadiföldleírása rendszerezett adathalmaz. Más írásaiban *(A görögök harczművészete; A magyar Duna hadi tekintetben),* ugyan megpróbál ok-okozati összefüggéseket is feltárni, de a hadtudományi gondolkodás kezdetén e törekvései még csak próbálkozások maradtak. Korponay János a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjaként (1844) nagy lendületet adott a magyar katonaföldrajz kialakulásának. Katonaföldrajzi elméletének fő kérdése a háborús tevékenységeket alkotó fegyveres küzdelmek és konkrét színhelyei, a hadszínterek közötti viszony, a természeti környezet és a háború közötti kapcsolat vizsgálata. Csalány Géza a Korponay János által megkezdett magyar katonaföldrajz irányzatot követte. Csalány Géza *A hadi földleírás rövid elmélete* című munkájában alapvetően a gyakorlati szakember szemszögéből közelítette meg a katonaföldrajzot. Számára

a ~ a hadtudomány egyik segédtudománya. A Csalány-féle katonaföldrajzban a földrajzi viszonyok elvesztik elsődleges szerepüket. Véleménye szerint a földrajzi viszonyok a háborúban olyan előre ismert tényezők, amelynek a „felhasználása, a hadi helyzetek különféleségéhez képest, minden egyes háború esetben különböző lehet s rendesen az illető hadakozó fél belátásától függ". Bár Csalány Géza esetében a katonaföldrajz alapvetően a hadszínterekre összpontosít, már komoly törekvések figyelhetők meg az ok-okozati összefüggések rendszerezésére is, a „földszín fizikai jelleme" hatással van a hadviselés módjára, a hadsereg vezetésére és a hadműveletek irányára. Csalány Géza tudományos érdeme abban foglalható össze, hogy a fegyveres küzdelem gyakorlatát és a földrajztudomány eredményeit közelítette egymáshoz; olyan katonaföldrajzi mutatókat alkalmazott, amelyek lehetővé tették a katonai döntések tudományos alapokon nyugvó alátámasztását. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

hadi neurózis: az I. és második világháború harcterein küzdő katonáknál észlelt – de részben a civil lakosság körében is megfigyelt – úgynevezett „háborús" vagy „hadi" neurózisok a neurózisok változatos történeti megjelenési formái között jellegzetes profilú és abban az időben nagymértékben elterjedt variánsokat képviseltek. A háborús neurózis – de különösképpen a háborús hisztéria – tüneti képében történetileg mutatkozó eltérések voltak megfigyelhetőek. Az 1914–1918-as –főleg lövészárkokban zajló – állóháború harcaiban nagy számban jelentkeztek klasszikus hisztériás típusú konverziós szimptómák (bénulások, remegések, epilepsziaszerű rohamok, funkcionális vakság stb.); a második világháború főleg mozgó jellegű csatáiban elsősorban a szorongásos képek és a vegetatív idegrendszeri zavarok domináltak. (B. J.c) → *katonapszichológia*

hadiakadémia: a legmagasabb (vezérkari) szintű tanintézet. **1.** A m. kir. honv. Hadiakadémia az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követően, a bécsi Kriegsschule mintájára – a várható békeszerződésre való tekintettel – titokban (ezért alapvetően szóbeli utasításokkal) létrehozott tanintézet. Ennek következtében a neve is gyakran változott: m. kir. honv. Hadiakadémia (1920–1921); Ludovika Akadémia Tiszti Továbbképző Tanfolyam; Budapesti Honvéd Tiszti Szabályzat-ismertető Tanfolyam; Hungária körúti Tiszti Szálló (1921–1938); m. kir. honv. Hadiakadémia (1939–1945). Képzési ideje 12 és 6 hónap (1920), 1 és 2 éves (1921), 2 éves (1922–24), 3 éves (1924–42), 2 éves (1942–43), 1 éves (1943–44), majd ismét 6 hónapos (1944). A tényleges állományban lévő, nőtlen (1940-ig), 30 év alatti, általában főhadnagyi rendfokozatú tisztek számára hadosztály-. illetve hadseregszinten folyt a képzés. 1923–39 között az őrnagyi előléptetés előtt állók számára (csapattiszteket is beleértve) 3 hónapos tanfolyamot is levezettek. 1944. júliusban az akadémia áttelepült Balatonfüredre, 1944. október 17-én pedig feloszlatták. Ennek ellenére 1944. december – 1945. februárban a II. évesekkel folytatták a képzést Szombathelyen, innen 3 hónapos tanulmányutat tettek Németországban, ahonnan már nem tértek vissza. A lengrissi hegyivadász-laktanyában érte őket a háború vége. Az 1920–1945-ös években mintegy 500 vezérkari tisztet bocsátottak ki a Hadiakadémiáról. **2.** A Honvéd Hadiakadémia: az új típusi vezérkari testület létrehozására irányuló, 1947. április 10-i körrendelettel meghirdetett pályázat legfeljebb 35 éves, legalább 3 éves csapattiszti szolgálattal rendelkező, maximum őrnagyi rendfokozatú hivatásos tisztek számára. (Ez esetben is hosszú hónapokon keresztül keveredett – a Szövetséges Ellenőrző Bizottság tiltása következtében – a Honvéd Hadiakadémia, illetve Tiszti Tovább-

képző Tanfolyam intézménynév.) A képzés 1947. december 1-jén indult be 18 hallgatóval. Mivel a Magyar Dolgozók Pártja Katonai Albizottsága 1948 decemberében határozatot hozott a vezérkari állománycsoport megszüntetéséről, így a katonai főcsoportfőnök 1949. január 17-i intézkedése „a magasabb tisztképzés átszervezésének szükségességével" indokolva felfüggesztette – de facto megszüntette – a Honvéd Hadiakadémia működését. Ezt követően, az 1950–80-as években a magyar tisztek legfelsőbb szintű képzése a moszkvai Vezérkari Akadémián folyt. 1997. szeptember 1-jével „tért haza" ez a képzési forma mint Felsőfokú Vezetőképző Tanfolyam a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemen. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

hadiállapot: 1. A háborús szituáció történetileg kialakult, de a második világháború óta viszonylag kevéssé alkalmazott nemzetközi jogi formája a hadüzenet kinyilvánítása, amely szerint egy állam deklarálja hadban állását legalább egy másik állammal szemben, és a tényleges fegyverhasználattól függetlenül a hadüzenet átadása az érintett államok között ~ fennállását eredményezi. (B. J.a) → *védelmi igazgatás, hadijog* **2.** A hadüzenet megtételével, az ultimátum lejártával, a ~ kinyilvánításával, a hadicselekmények megkezdésével vagy a felsorol aktusok nélkül is a szemben álló felek között létrejött különleges államközi jogviszony, amelynek következtében az agressziót elkövető és a megtámadott állam között a békés kapcsolatok megszűnnek, majd ezt követően hadviselő felekké válnak. A háborúval mindig együtt jár a ~, de fennállhat akkor is, ha a szemben álló felek között még nem kezdődött meg, vagy szünetel a fegyveres küzdelem. A ~ főbb joghatása a nemzetközi jog alapján: *a)* megszakadnak a szemben álló felek közötti diplomáciai kapcsolatok; *b)* az ellenséges állam polgárjainak mozgását a hadviselő felek korlátozhatják, illetve internálhatják őket, és jogaik védelmét a megbízott semleges állam látja el; *c)* a kétoldalú megállapodások hatályukat vesztik; *d)* a többoldalú megállapodásokat, szerződéseket felfüggesztik; *e)* más államok nyilatkozatban állapítják meg a hadviselő felekhez való viszonyukat (csatlakozhatnak valamelyik félhez, semlegesek maradnak, nem hadviselő félnek nyilvánítják magukat). ~ esetén hatályba lépnek a háborús rendelkezések, jogszabályok. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

hadianyagok: minden olyan nómenklatúra szerinti ellátási osztályba sorolt anyag és termék, amely a fegyveres erők béke- és minősített időszaki feladatainak ellátásához szükséges. A ~ és a haditechnikai eszközök együttesen képezik a hadfelszerelés egységes rendszerét. A ~ oszthatók rendeltetés alapján harc-, fenntartási és ellátási anyagokra, illetve ellátási szint szerint hadászati (központi), hadműveleti és harcászati ellátású ~ra. (Ny. M.) → *műveleti logisztika*

hadiárva: a hősi halott gyermeke. ~ lehet a 25%-ban hadirokkantnak nyilvánított gyermeke is, ha a szülő halála és a hadieredetű fogyatkozás (a hadirokkant) között összefüggés van. Hadigondozásra jogosult, aki katonai szolgálat, kötelező katonai előképzés, légitámadás, hadművelet vagy visszamaradt robbanóanyag felrobbanása során vagy következtében testi épségének vagy egészségének károsodása folytán hadieredetű fogyatkozást szenvedett, továbbá akit hadigyámoltként, hadiözvegyként, ~ként, hadigondozott családtagként kell gondozásba venni. Volt ~ák, volt hadigondozott családtagok és volt hadigyámoltak esetében a havi járadék az öregségi nyugdíj legkisebb összegének 30%-a. Az eljárás során a jogosultság hadi eredetét egykorú szolgálati, katonai, kórházi iratokkal és hatósági igazolásokkal,

ezek hiányában más hitelt érdemlő módon kell igazolni. (F. F.) → *védelmi igazgatás*

hadifogolyok: 1. A hadifogság alapvető célja, hogy a fogságba esett katona a háború további részében ne vehessen részt a harcokban. Ennek megfelelően, a ~ állampolgári jogai csak olyan mértékben korlátozhatók, hogy ez a cél megvalósuljon. A ~ státuszának megítélésénél fontos szempont, hogy alapvetően nem önkéntesen, hanem állampolgári kötelességüknek eleget téve harcoltak, ezért a hadifogság nem lehet büntetés a háborúban való részvételükért. Ebből a szempontból megtévesztő lehet a „fogoly" és a „fogság" szavak használata, hiszen önkéntelenül is a bűncselekményt elkövetőkkel szembeni szankciókra gondolunk. Az 1907-es hágai konferencia foglalkozott először nemzetközi szinten a hadifoglyok kérdésével. Az első világháború időszakában a hadifogsággal és a ~kal kapcsolatos kérdésekben az itt elfogadott egyezmény előírásai voltak mérvadók. A megállapodás 4. cikkelye kimondta, hogy a ~ a hadviselő állam, nem pedig a foglyul ejtő egyéneknek vagy csapattesteknek a hatalmába kerülnek. A hadifoglyokkal emberségesen kell bánni és a személyi tulajdonukat meg kell hagyni. Az 5. cikkely értelmében internálhatók, de nem zárhatók el, csak biztonsági szempontból szükséges mértékben. A 6. cikkely megengedi, hogy mértékkel dolgoztassák őket, de ez nem lehet összefüggésben a hadműveletekkel. A munkáért díjazás járt, amit részükre ki kell fizetni. A 7. cikkely előírja, hogy a fogságban tartó állam köteles viselni a hadifogság költségeit, és a hadifoglyoknak az adott állam katonáinak megfelelő ellátás jár. A 8. cikkely rendelkezik a hadifoglyokra vonatkozó törvényi előírásokról, amely szerint rájuk is az adott állam katonáira vonatkozó törvények érvényesek. A szökött foglyok elfogásuk esetén fegyelmi büntetés hatálya alá esnek. Sikeres szökés esetén, ismételt fogságba esésükkor az előző szökésükért nem érheti őket büntetés. A 14. cikkely előírja, hogy a hadviselő államoknak tudakozódó irodát kell működtetni a hadifoglyokkal kapcsolatos tájékoztatás céljából. Végezetül a 20. cikkely arra kötelezi a hadviselő feleket, hogy a béke megkötése után a hadifoglyokat a legrövidebb idő alatt bocsássák haza. A hágai konvenció nem határozza meg pontosan a foglyok elhelyezésére szolgáló létesítményt. Mivel az adott állam saját katonáinak megfelelő juttatásokra jogosultak a foglyok, így az elhelyezés körülményei is ennek megfelelőek. A gyakorlatban azonban hangsúlyt kapott, hogy a hosszú időn keresztül együtt tartott embertömeget nem lehet tábori körülmények között tartani, és nagyon fontos az egészségügyi szabályok betarthatósága a fokozott járványveszély miatt. Fontos szempont, hogy a fogolytábor csak az elkülönítést szolgálhatja, nem lehet bosszú, büntetés eszköze. Ennek megfelelően a ~at nem szabad olyan intézményekben elhelyezni, amelyek az adott országban a bűncselekményt elkövető személyek megbüntetésére szolgálnak. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története* **2.** A ~ra vonatkozó szabályokat az 1949-ben elfogadott III. genfi egyezmény szabályozza, rögzítve a kötelességeket, felelősségeket és jogokat mind a rabokra, mind a fogva tartókra vonatkozóan. A ~ elveszítik szabadságukat, de nem bűnözők, hanem ellenséges harcosok, kiknek a háborúban történő szerepvállalásuk véget ért. Az egyezmény azon elv köré épült, hogy a ~ megtartják katonai státuszukat, és jogosultak az emberi bánásmódra. A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága az egyezmény 126. cikke alapján felhatalmazással bír arra, hogy ellenőrizze az egyezményi előírások betartását. A hadifogolytábornak elég messze kell lennie a harci területtől, hogy ~ ne legyenek veszélyeztetve (19. cikk), valamint olyan területen kell elhelyezni, ahol a környezet nem

fenyegeti a ~ egészségét. Alapvető tilalom érvényesül arra, hogy a ~ büntetés-végrehajtási intézetekben kerüljenek elhelyezésre (22. cikk). A tábort a lehetőségek szerint a levegőből is látható PW vagy PG betűkkel kell megjelölni. A ~ elszállásolására használt épületek alapvető jellemzőinek a fogva tartó személyek elszállásolására használt épületek alapvető jellemzőivel kell megegyezniük. A női foglyok a férfiaktól elválasztva szállásolandók el (25. cikk). Az egyezménynek érvényesülése érdekében annak szövegét a táboron belül mind a foglyok, mind a személyzete számára hozzáférhetővé kell tenni. A ~at regisztrálni kell, valamint lehetővé kell tenni számukra, hogy az egyezmény által e célra rendszeresített levelezőlap alkalmazásával kapcsolatot tartson hozzátartozóival. Az arra rászorulókat orvosi ellátásban kell részesíteni, ennek érdekében gyengélkedőt kell kialakítani a táboron belül, képzett személyzettel. A foglyok élelmezése és ivóvízzel való ellátása kötelező, mégpedig oly módon, hogy az a ~ normál étrendjéhez alkalmazkodjon. A ~kat megfelelően kell ruházni, ez általában a saját egyenruha viselését jelenti, vagy amelyet a fogva tartó hatalom előír számukra. A hadijog elismeri a fogva tartó hatalom jogát a táboron belüli fegyelem fenntartásához, ennek megszegésének esetében az egyezményben található előírások alapján lehet büntetéseket kiszabni. A hadijog elismeri ugyanakkor a ~k szökéshez való jogát (ami egyben a katonák belső jogi kötelessége is, ha lehetőség nyílik rá), a 42. cikk kifejezetten a szökésekről és a megakadályozásukhoz alkalmazható erőkről szól. (L. T.) → *hadijog*

hadigazdálkodás: a hadigazdaság meghatározó tevékenységi formája, módja. Olyan gazdálkodás, amely a háborús szükségleteknek megfelelően tervezi, irányítja, valósítja meg az ország erőforrásainak céltudatos és tervszerű felhasználását, a termelésnek, forgalomnak, elosztásnak és a fogyasztásnak az átállítását. A ~ra a szigorú központosított irányítás a jellemző. A védelemgazdaság része, a hadviselő állam (a koalíció) gazdaságának olyan, a békegazdaságtól eltérő felépítésű és állapotú rendszere, amelyben a háború előkészítésének és megvívásának anyagi biztosítása érdekében háborús gazdálkodási rendszert vezettek be. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

hadihajó: a nemzetközi jog szerint olyan úszóegység, amely egy állam fegyveres erőihez tartozik (nem csak a haditengerészet állományában, lehet a szárazföldi haderő vagy a légierő eszköze is), viseli az ilyen hajókat nemzeti hovatartozásuk alapján megkülönböztető külső jeleket, az állam kormánya által megfelelően kinevezett olyan tiszt parancsnoksága alatt áll, akinek a neve a megfelelő szolgálati vagy ezzel egyenértékű jegyzékben szerepel, és olyan legénységgel látták el, amely a reguláris fegyveres erők fegyelmi szabályzata alá tartozik. Tehát nemcsak a klasszikus értelemben vett, fegyverzettel rendelkező hajók tartoznak ebbe a kategóriába, hanem a kisegítő és logisztikai feladatokat ellátó, fegyvertelen egységek is. (Például szállító hajók, kutató hajók, műhelyhajók, toló- és vontatóhajók stb.) A ~ hétköznapi fogalma viszont feltételezi, hogy az adott egységet a fegyveres harc megvívására lehessen használni, azaz fegyverzettel kell rendelkeznie. A ~típusok minden történelmi korban mások és mások voltak, de mindig az adott időszak technikai csúcsát képviselték, a legdrágább fegyverek, fegyverrendszerek közé tartoztak. Az ókorban elsősorban emberi erővel hajtott, evezős hajókat használtak, ahol a vitorlázat csak kisegítő szerepet kapott. A döntően evezővel hajtott – elsősorban a beltengereken használatos – ~kat a nagy földrajzi felfedezéseket követően, a 16. században kezdték kiszorítani a vitorlás hajók, bár a Földközi-

tengeren, a Fekete-tengeren és a Balti-tengeren vagy a nagyobb folyókon, például a Dunán, még a 18. században is elterjedtek voltak az evezővel hajtott egységek. A csak vitorlával hajtott ~kat a 19. századtól kezdték felváltani a gőzüzemű, vasból épített, páncélozott típusok. A 20. század első felében a szenet mint üzemanyagot a kőolaj váltotta fel, a hidegháború alatt pedig bizonyos ~típusoknál – tengeralattjárók, repülőgép-hordozók – megjelent a nukleáris meghajtás is. Természetesen az egyes korszakok között hosszú volt az átmenet, bizonyos időszakokban a különböző generációk ~típusai egymással párhuzamosan álltak rendszerben. A történelem folyamán egészen napjainkig megfigyelhető, hogy háborúban a polgári célú hajókat is besorolják a fegyveres erők állományába. Egészen a második világháborúig ezek a segédhajók felfegyverezve még frontszolgálatot is elláthattak, napjainkban azonban az ilyen „besorozott" egységek már elsősorban csak logisztikai, kisegítő feladatokra alkalmazzák. (K. F.) → *tengeri hadelmélet, tengeri hadviselés*

hadihajótípusok és tengeri hadviselés 1850 és 1905 között: a 19. század középső harmadában forradalmi változások zajlottak a hadihajó-építésben, a hagyományos faszerkezet és a vitorlával történő hajtást fokozatosan felváltotta a vas és a gőzgép. A tüzérség esetében a korábban egyeduralkodó, simacsövű, tömör, gömb alakú lövedékeket alkalmazó elöltöltő lövegeket ekkor váltották fel a huzagolt csövű, robbanógránátokkal tüzelő, hátultöltő típusok. A negyedik változás, amellyel már a századelőn foglalkoztak, de amely csak a krími háború (1853–1856) végére valósult meg, a hajók páncélborítása volt, amelyet a robbanógránátok elterjedése tett szükségessé. (Ez a konfliktus volt az első, ahol az oroszok nagy mennyiségben alkalmaztak vízi aknákat is.) A 19. század közepén mindezen újítások – gőzgép, részben, majd teljes egészében vas hajótest, páncélzat, huzagolt csövű, robbanógránátokat tüzelő lövegek – együttes alkalmazásával megszületett a páncélos hajó. A szénnel való takarékoskodás, illetve a hatótávolság növelése érdekében a nyílt tengeri alkalmazásra tervezett hadihajókat még az 1880-as években is ellátták árbócokkal és vitorlákkal. A páncélos hajó nem a sorhajó, hanem a fregatt továbbfejlesztésével alakult ki. A nehezebb lövegek alkalmazása, illetve azaz igény, hogy a lehető legkevesebb területet, de azt a lehető legjobban páncélozzák, csak egyetlen ütegsor alkalmazását tette lehetővé. Az első ilyen egység az 1860-ban hadrendbe állított francia La Gloire volt. A páncélos hajók a későbbi korok páncélos cirkálóinak, illetve páncélos sorhajóinak (csatahajóinak) közvetlen ősei voltak. 1860-tól kezdetét vette egy egészen az első világháborúig tartó haditengerészeti fegyverkezési és technikai fejlesztési verseny. A korszak háborúi, különösen az amerikai polgárháború, illetve az osztrák császári haditengerészet 1866-ban az olaszok ellen elért sikere ösztönzőleg hatott a páncélos hajók építésére, fejlesztésére. (A Lissánál osztrák részről sikeresen alkalmazott döfőorr vakvágánynak bizonyult. Csatában soha többé nem sikerült vele ellenséges hadihajót elsüllyeszteni vele, ellenben rendkívül kockázatossá tette a saját kötelékek mozgását, számtalan súlyos baleset, hajók elvesztésének forrásává vált.) Más újítások sikeresebbek voltak, már 1860-as években megjelentek a páncélozott, forgatható lövegtornyok, az önjáró torpedók, 1890-től pedig terjedni kezdett az elektromos áram hajófedélzeti alkalmazása is. A 20. századra – hosszas kísérletezés után – már bevethető fegyverré vált a tengeralattjáró (búvárnaszád) is. Az 1890-es évekre – hossza kísérletezési időszak után – már nagyjából kialakultak azok az egységes hadihajótípusok, amelyek többsége a ma hadihajóinak ősének tekinthető. A legnagyobb, legerő-

sebb fegyverzetű hajók a sorhajók voltak, ezek feladata volt a tengeri összecsapások megvívása. A kötelékek még mindig a vitorlás hajók korában megszokottá vált „libasorban" vívták meg az összecsapásokat, illetve ha át akarták törni a másik fél arcvonalát, akkor oszlopba fejlődtek. A sorhajók ellenséges sorhajók elleni küzdelmére jó példa az 1904–1905-ös orosz japán háborút lezáró, megsemmisítő japán győzelemmel végződő csuzimai csata. Az orosz–japán háború volt az első olyan konfliktus, ahol a víziaknákat és a torpedóval felszerelt könnyű hajóegységeket – torpedónaszádok, torpedórombolók – közel olyan sikerrel alkalmazták a küzdő felek, mint a nehéz hajóágyúkat. A sorhajók kisebb változata volt az úgynevezett partvédő páncélos, amelyet főleg a kisebb államok alkalmaztak előszeretettel. A nagyobb távolságú bevetésekre, a kereskedelmi hajók megvédésére és elpusztítására a cirkálókat használták, amelyekből volt védett, páncélos, kis és nagy, valamint könnyű (vagy gyors). A nagy hajókat torpedórombolók védték a torpedónaszádok és a tengeralattjárók támadásaitól. A vízi aknákat aknaszedő hajók próbálták mentesíteni. Emellett a haditengerészetek többféle kisegítő – szénszállító, kórház, csapatszállító, műhely-, toló- és vontató- stb. – hajót is alkalmaztak, amelyek számát fegyveres konfliktus esetén a polgári hajózás egységeinek „besorozásával" egészítették ki. (K. F.)
→ *tengeri hadelmélet, tengeri hadviselés*

hadihajótípusok és tengeri hadviselés a két világháborúban: az 1906-ban szolgálatba állított HMS Dreadnought (Rettenthetetlen) volt az első úgynevezett „csupa nagy ágyús csatahajó, amely szemben a sorhajók vegyes (nehéz, félnehéz és közepes) tüzérségével és négy 30,5 cm-es ágyújával, tíz darab 30,5 cm-es nehézlöveget hordozott. Az 1908-ban elkészült, nyolc 30,5 cm-es ágyúval felszerelt HMS (Her Majesty's Ship, őfelsége hadihajója) Invincible (legyőzhetetlen) pedig az első szolgálatba álló csatacirkáló volt. A két hajó egycsapásra elavulttá tette az összes sorhajót és páncélos cirkálót, s egyben tovább fokozták a haditengerészeti fegyverkezési versenyt. (Ettől függetlenül természetesen mindkét – már elavult – típust széleskörűen alkalmazták az első világháborúban.) A csatahajók és csatacirkálók mérete, sebessége, védettsége és tűzereje fokozatosan nőtt, az első világháború kezdetére már megjelentek a 34–38,1 cm-es ágyúkkal felszerelt „szuper csatahajók" is, sőt 1920-ban már egy 41 cm-es lövegekkel rendelkező csatahajó is szolgálatba állt. A csatahajók vízkiszorítása tíz év alatt a kezdeti 18 000–20 000 tonnáról 32 000–36 000 tonnára nőtt. (A második világháborúban bevetett, új építésű csatahajók már 35,6–46 cm-es ágyúkkal voltak felfegyverezve, vízkiszorításuk pedig 32 000–72 000 tonna között mozgott.) A csatahajók egymás elleni összecsapása nem sokat változott a sorhajók korához képest, az első világháború legnagyobb – eldöntetlen – összecsapásában, az 1916-os jüttlandi ütközetben is a többszáz éves elveket alkalmazták, azaz a hadihajók oldalukkal fordultak az ellenség felé, hogy oldalsortüzeket adhassanak le. A csatacirkálók megjelenését követően cirkálóból már csak a könnyű, 10–15 cm-es ágyúkkal felszerelt, típusokat gyártották az első világháború végéig. Az 1921–1922-es washingtoni tengerészeti konferenciát követően ismét megjelentek az erősebb fegyverzetű (20,3 cm-es ágyúkkal felfegyverzett) nehéz cirkálók is, de a maximálisan 15,5 cm-es főtüzérségű könnyűcirkálókból sokkal több épült. A torpedónaszádok és torpedórombolók mérete fokozatosan növekedett lényegében egészen a második világháború végéig. A tengeralattjárók fejlődése volt a leggyorsabb, az első világháború kezdetén még csak partvédelemre használatos típusok mellett 1916-ra már nagy távolságú, óceáni bevetésekre

alkalmas egységek is szolgálatba álltak. A második világháborús tengeralattjárók közül pedig voltak olyanok is, amelynek hatótávolsága meghaladta a 20 000 kilométert. (A kezdetben négy-öt torpedó helyett, pedig akár húsz, harminc ilyen fegyvert is hordozhattak.) A víziaknák alkalmazása mindkét világháborúban tömeges volt, ami számtalan aknatelepítő aknamentesítő/aknaszedő hajó szolgálatba állításával járt, sőt már az első világháborúban is használtak tengeralattjárókat is aknatelepítésre. A német tengeralattjáró-hadviselés sikereire mindkét világháborúban több ezer kísérőhajó, kísérő romboló, fregatt és korvett rendszeresítése, illetve a konvojrendszer bevezetése volt a válasz. Fontos feladat jutott a repülőeszközöknek is a tengeralattjáró elleni hadviselésben, az első világháborúban még elsősorban a léghajóknak, a második világháborúban viszont már a nagy hatótávolságú repülőgépeknek vagy repülőcsónakoknak. (Utóbbi csónak kialakítású testével a vízre is le tudott szállni.) Már az első világháborúban megjelent a tengeralattjárók elleni leghatékonyabb fegyver, a vízibomba. A katonai repülés forradalma átalakította a tengeri hadviselést is. Már az első világháborúban széles körben használták a vízrepülőgépeket kiszolgáló repülőgép-anyahajókat, majd a két világháború között megjelentek a repülőgép-hordozók is, amelyek a második világháború végére a tengeri hadviselés legpusztítóbb fegyverrendszereivé váltak. 1945-re a legnagyobb ilyen egységei akár 100 repülőgépet is hordozhattak. A tengeri összecsapásokat már nem a nagyméretű (25–40 kilométeres lőtávolságú) hajóágyúk, hanem a haditengerészeti repülőgépek bombái és torpedói – amelyeket akár 500 kilométerre is el tudtak juttatni – döntötték el. Már az első világháborúban is sor került nagy méretű tengerideszant- (partraszálló) hadműveletre, azonban 1915–1916-os Galipolli térségében végrehajtott hadművelet kudarca rávilágított arra, hogy nincsenek igazán jó, megfelelően kialakított partraszállító hajók. A problémát a második világháború idején sikerült megoldani, amikor az angolszász államok tucatnyi, különféle feladatokra kialakított partraszállító hajótípust állítottak szolgálatba, amelyeknek köszönhetően több tucat sikeres, nagyméretű tengerideszant-műveletet hajtottak végre. Méretét és hadászati következményeit tekintve a legfontosabb az 1944. június hatodikán végrehajtott normandiai partraszállás, azaz az Overlord hadművelet volt. A besorozott polgári hajók közül ki kell emelni az úgynevezett segédcirkálókat, amelyek felfegyverzett teherszállító vagy személyszállító hajók voltak. A britek elsősorban a blokád fenntartásában használták őket, azaz feladatuk az ellenséges államok kereskedelmi hajóinak elfogása volt. A német segédcirkálóknak általában erősebb fegyverzete volt, és jóval nagyobb hatótávolsága, ezek a külsőleg egyszerű teherszállító hajónak kinéző „portyázó hajók” mindkét világháborúban jóval több kereskedelmi hajót fogtak el, vagy semmisítettek meg, mint a felszíni hadihajók. (K. F.) → *tengeri hadelmélet, tengeri hadviselés*

hadihajótípusok és tengeri hadviselés a középkorban: miként az ókorban, a középkor jelentős részében is elsősorban evezős hadihajókat használtak a tengeri összecsapásokban. Míg a Földközi-tenger térségében egészen a 16. századig domináltak az ilyen hadihajók, addig az Északi-tengeren és az Atlanti-óceánon már a 12. századtól kezdve egyre inkább vitorlás hadihajókat alkalmaztak a küzdő felek. Európa nyugati partvidékének időjárása sokkal zordabb volt, mint a Földközi-tenger térségéé, a hevesebb viharok pedig robusztusabb hajókat igényeltek. A régió népei ezért a kecses, ám törékeny gályák helyett, hadicélokra is a sokkal masszívabb kereskedelmi hajókat (roundship, nef, kogge és hulk) része-

sítették előnyben. Ezen hajók orr- és tatfelépítménye jó lőállást biztosított az íjászoknak – kezdetben az ágyúk is idekerültek, csak később, a súlypont javítása miatt helyezték őket a fedélzetre – a széles fedélzet pedig megfelelő küzdőteret szolgált a páncélos, nehézfegyverzetű gyalogosok számára. A hajóágyúk először ezeken a hajókon jelentek meg, amelyeket igen erős szerkezetük miatt minden gond nélkül elhelyezhettek rajtuk. A középkorban elsősorban a Mediterráneum volt a tengeri összecsapások színtere. Az arabok és Bizánc, a különféle kereskedő köztársaságok – közülük Velence és Genova emelkedett ki –, illetve az Oszmán Birodalom állandó konfliktusban álltak az akkori világ legfontosabb – legnagyobb haszonnal kecsegtető – tengeri kereskedelmi útvonalainak ellenőrzéséért. A legnagyobb – jelentőségében is – tengeri összecsapást, amely a keresztények döntő győzelméhez vezetett az Oszmán Birodalom ellenében, 1571-ben Lepantónál vívták. A csatában 500 hajó, fedélzetükön 150 000 emberrel vett részt. Noha már a százéves háborútól kezdetétől (1337) megjelent a tüzérség, azaz a hajóágyúk alkalmazása, az összecsapások még több mint kétszáz évig elsősorban kézitusában dőltek el. A korszak elsőszámú európai hadihajójának a gálya számított. A gálya egyenes ági leszármazottja volt az ókor evezős hajóinak. Közvetlen elődje a bizánciak gyors hadihajója a dromon (magyarul futó) volt. A gálya 1000 és 1600 között számított Földközi-tenger térsége fő típusának. mérete egyre nagyobbá vált az évszázadok folyamán. A típus már csak egyetlen evezősorral rendelkezett, amelynek evezőit kezdetben két-három, később akár öt-hét evezős húzta. A korai gályák általában egyké t, a kései változatok három árbóccal voltak felszerelve, amelyeken egy-egy nagy latin (szabálytalan háromszög alakú) vitorlát hordoztak. A gályák fegyverzetébe elég nehéz volt ágyúk az integrálása. A hajók oldalát ugyanis az evezősök foglalták el, oda nem rakhattak ágyúkat, egyedül az orr és tatrészen volt szabad hely, ahol azonban csak három–hét löveg fért el. Ezek az egységek már nem a klasszikus döfőorral voltak felszerelve, hanem inkább egyfajta rohamhíd nyúlt ki messze előre és magasan a vízvonal felett az orr-részből, amelyen keresztül a hajón lévő katonák megrohanhatták az ellenfelet. A karcsú és gyors evezős hadihajónak megvoltak a maga korlátai, alacsony szabadoldal magassága miatt ez a típus inkább csak jó időben volt alkalmazható, keskeny törzsében pedig nem lehetett nagymennyiségű ellátmányt tárolni, ezért hatótávolsága meglehetősen korlátozott volt. A gálya kisebb méretű változatát galliótának nevezték. Ezt a típust elsősorban futár- és egyéb kisegítő feladatokra alkalmazták. Gyorsak voltak, de alacsony felépítményük miatt hátrányban voltak a gályákkal szemben. A galeassz a karakk (nagyméretű vitorlás hajó) és a gálya ötvözete volt, amelynél a két típus kedvező tulajdonságait (az evezős hajók mozgékonyságát a vitorlás hajók nagyobb tűzerejével) igyekeztek ötvözni. A 16. század második felében megjelent galeassz nem igazán volt sikeres típus, a vitorlás hadihajók másfél évszázadon belül teljesen kiszorították. A flották egymás elleni harceljárásai vagy az egyes hajók által alkalmazott taktikák nem sokat változtak az ókor óta. Az ellenséges flották általában a klasszikus hármas felállásban (jobbszárny, centrum, balszárny) kezdték a csatát. A legtöbb hajó a centrumba került, illetve arra a szárnyra, ahol a döntést akarták kicsikarni. A leggyakrabban használt harceljárás az átkarolás volt, de esetenként alkalmazták az áttörést is. A gályák mindig orral előre csaptak össze, mert tatjuk vagy különösen az oldalsó részük rendkívül sebezhető volt. (K. F.) → *tengeri hadelmélet, tengeri hadviselés*

hadihajótípusok és tengeri hadviselés az ókorban: az ókorban az evezős hajók uralták a tengereket. Egészen a nagy földrajzi felfedezések koráig a tengeri hadviselés fő színterei a parti tengerek vagy a beltengerek voltak. A 15. századig a hadihajók csak a lehető legritkábban távolodtak el látótávolságnál messzebb a partoktól, a nagyobb csatákat és ütközeteket a partok közvetlen közelében vívták. Jó példa erre az antik világ két legnagyobb tengeri összecsapása. A Kr. e. 480-ban vívott szalamiszi csatában (amely egy öbölben volt), ahol a görög városállamok egyesült flottája vívott ki hatalmas sikert perzsák ellen, 1000–1200 hajó csapott össze, fedélzetükön nagyjából 200 000 emberrel. A Kr. e. 256-ban vívott eknomoszfoki csatában pedig – ahol a rómaiak aratták megsemmisítő győzelmet a karthágóiak fellett – közel 700 hadihajó és nagyjából 300 000 ember vett részt. Noha torziós vetőgépek formájában, a Kr. e. 4. század végétől már megjelent a „tüzérség" is a hadihajókon, elsősorban mégis kézitusával dőltek el az összecsapások. A hadihajó feladata tehát az volt, hogy a lehető leggyorsabban juttassa el az ellenséges hajóhoz a fedélzeten szállított „tengerész" gyalogságot. Az evezősök széljárástól függetlenül vitték csatába a kor hadihajóit, könnyebb volt velük manőverezni. Az ókori evezős hajók fő fegyvere az ezt a harceljárást kiegészítő döfőorr és evezőtörő szarv voltak. Előbbi fő feladata nem csupán az volt, hogy elsüllyessze a másik hajót, hanem egyfajta hídként azt is lehetővé tette, hogy azok keresztül támadjon a fedélzeten szállított gyalogság. A rómaiak erre a célra egy külön eszközt, a csapóhidat (corvus) alkalmazták az első pun háború idején. Az evezőtörő szarv pedig az ellenséges hadihajó „meghajtását" semmisítette meg, kiszolgáltatva ezzel a döfőorral történő támadásnak. Flották egymás elleni küzdelme esetén két harceljárást alkalmaztak a leggyakrabban, az egyik az átkarolás, a másik pedig az áttörés volt. Az átkarolást a létszámfölényben lévő flotta eszköze volt, a szárnyak felől morzsolva fel az ellenséget. Az áttörés esetén a vonalban felsorakozott ellenség sorait a támadók oszlopban haladva törték át. A védekező fél az átkarolást a legegyszerűbben a saját hajók arcvonalának széthúzásával akadályozhatta meg, az áttörést pedig a sorok megkettőzésével, ekkor ugyanis a második sor hajói könnyedén oldalba támadhatták az ellenséges hajókat. Természetesen ezeknek a módszereknek is megvoltak a maguk hátrányai, az arcvonal széthúzása lehetőséget adott az áttörésre, a sorok megkettőzése pedig felkínálta az átkarolást. A gyakorlottabb flották ezért esetenként védekező kör alakban álltak fel, amikor is a hajók döfőorral kifelé, lényegében sündisznóállásba húzódtak. Az első evezős hadihajókat, amelyeket kifejezetten a tengeri összecsapásokra terveztek vélhetően az ókori egyiptomiak állították szolgálatba. A sebesség fokozását legkönnyebben az evezősök számának növelésével érhették el. A fából épített hajók esetében viszont egy idő után már nem növelhették a hajó hosszát, mert vészesen meggyengült a hajótest szerkezeti ellenállása, azaz erősebb hullámzás esetén kettétört volna. Az evezősök számát ezt követően úgy növelték, hogy egymás fölé ültették őket, így jöttek létre a két, illetve három evezősoros hajók. (Utóbbi, a triérész volt a görög perzsa háborúk fő hadihajótípusa.) Ennek a módszernek is megvoltak a korlátai, egy negyedik evezősor esetén már túl magasra került volna a hajó tömegközéppontja, ami már közepes erősségű szél, illetve hullámzás mellett is felborulással fenyegette volna a járművet. Ezt követően a hajótest szélességét növelték meg, így egy evezőhöz több evezőst lehetett odaültetni. Ezzel a megoldással lehetővé vált öt, hét, sőt tíz evezősoros hajók építése is. (A pun háborúkban, illetve a római polgárháborúk időszakában főleg öt evezősoros hajókat hasz-

náltak a küzdő felek.) A hajók méretével arányosan növekedett az evezők hossza is, míg a görög–perzsa háborúk három evezősoros hajói esetében négy-négy és fél méteresek voltak az evezők, addig a polgárháborúk korának tíz evezősoros római hajóit már tizenhárom-tizenöt méteres evezők hajtották. (K. F.) → *tengeri hadelmélet, tengeri hadviselés*

hadihajótípusok és tengeri hadviselés az újkorban: az újkor hadihajóit már elsősorban vitorlázat hajtotta. A vitorlás hadihajók – sok más típus mellett – a Hanza-szövetség masszív áruszállító hajóiból, a koggéból és a hulkból, illetve a nagy földrajzi felfedezések fő típusaiból, a karakkból és a karavellából alakultak ki. Az első univerzális, Európa-szerte használt típus a 20–100 ágyús hadigalleon volt. Az angol gallion, más néven a „versenyre épített hajó", a 16. század végének legjobb hadihajója volt. Ez a típus verte meg II. Fülöp spanyol király „legyőzhetetlen armadáját" 1588-ban, ahol a főszerepet már a hajófedélzeti tüzérség játszotta. A gallionból továbbfejlesztett sorhajó a 17. század kezdetén terjedt el Európában, és a 19. század közepéig a hadiflották legfontosabb típusa volt. A típus háromárbócos, teljes vitorlázatú, fából épült hadihajó volt, fegyverzete 40–140 két, három, ritkán négy ütegsorban elhelyezett ágyúból állt. A 17. század közepéig nem volt általánosan elfogadott harceljárás a vitorlás hadihajók ütközetben való alkalmazására, az angol polgárháború alatt (1640–1648) azonban a parlament haditengerészete átvette a szárazföldön jól bevált vonalharcászatot – amely maximálisan kihasználta a muskétákkal felszerelt gyalogság tűzerejét –, és hajókra alkalmazta. A vitorlás hajók ágyúinak zöme oldalra nézett, ezért – szemben a gályákkal – oldalukat fordították az ellenséges hajók felé. A korabeli hadihajók ezért „libasorban" vonultak az ütközetbe, hiszen egy flotta így tudta a lehető legtöbb ágyút egyszerre harcba vetni, és az egyes hajók ekkor nem álltak egymás lővonalában. (Az eljárás nem volt új, esetenként már az Armada ellen harcoló angol hajók is alkalmazták, illetve néha hasonló taktikát alkalmaztak a spanyolok ellen küzdő hollandok is, ám az Angliában 1653-ban kiadott *Hajózási és harci utasítások*ig nem volt kötelező jellegű.) A megfelelő térközzel történő haladás – legalábbis a vitorlás hajók korában – bonyolult feladat volt, ami egyforma sebességű és egyforma méretű hajókat követelt meg. A méreteket pontosan szabályozták, ám időről időre felülvizsgálták és módosították, így születtek a hajóosztályok. A sorhajók – korszaktól függően – a hat hajóosztályból az első háromba, négybe tartoztak. A legkisebb hajókat nem sorolták be ebbe a rendszerbe. A 18. századra a hajókat a korábbi egyedi öntésű fegyverek helyett egységes űrméretű lövegekkel szerelték fel. A hajók mérete folyamatosan nőtt, elsősorban azért, hogy egyre nagyobb és egyre több ágyút helyezhessenek el rajtuk. Ez a „fegyverkezési verseny" vezetett oda, hogy amíg 1700-ban még a negyven ágyúval felszerelt hajó is „belefért" a csatasorba, addig 1805-ben már legkevesebb hatvannégy ágyúval kellett ehhez egy egységnek rendelkeznie. A szél iránya és ereje meghatározó jelentőségű volt a vitorlás hajók korának összecsapásaiban. A felek néha napokig manővereztek, hogy számukra kedvező széllel induljanak a csatába. A kezdeményező fél igyekezett a szél felől (azaz hátszéllel) támadni, míg az ütközet kimenetelében kevésbé bízó fél a szél alatti oldalt kedvelte. Csatában a két megütköző sor hajói a velük párhuzamosan haladó ellenséges egységekkel egyéni párbajokat vívtak, ezért csak közel azonos erejű típusok vehettek részt a harcban. A csatasoron belüli pozíció tartása kiemelkedő fontosságú volt. Ha két hajó között túl nagy lett a távolság, akkor oda betörhetett az ellenség, ami biztos

vereséggel fenyegetett. (A vonalon áttörő hajók ágyúi ekkor a legkevésbé védett – általában csak üvegezett – tatrészt vehették tűz alá, letarolva ezzel az ellenséges hajók fedélzeteit.) A kapitány vagy akár tengernagy, aki csata közben elhagyta hajójával a számára kijelölt helyet, az életét kockáztatta, mert a szabályok szerint ezért kivégezhették őt. Csata közben nagyon fontos volt a kötelékek vezetése, amit általában zászlójelekkel végeztek. Mivel a sorban haladó hajók nem nagyon látták a zászlóshajó jelzéseit, ezért úgynevezett ismétlő hajókat alkalmaztak, amelyek a csatasorral párhuzamosan, az ellenséggel átellenes oldalon haladtak. (A sűrű füst miatt még így is gyakran megtörtént, hogy egyes jelzéseket nem láttak meg, illetve félreértették őket.) Klaszszikusan három tengernagy vezette csatába a 18. század sorhajóflottáit, az él (fehér) hajói az altengernagy, a közép (vörös) a tengernagy, míg a sor végén lévő egységek (kék) az ellentengernagy parancsnoksága alá tartoztak. A vitorlás hajók korszakának legjelentősebb összecsapása az 1805-ös trafalgári csata volt, ahol egy brit kötelék megsemmisítő győzelmet aratott egy nála jóval erősebb francia–spanyol hajóraj ellen. (A brit zászlóshajó, a 100 ágyús HMS [Her Majesty's Ship, őfelsége hadihajója] Victory ma múzeumhajó Portsmouth kikötőjében.) A fregatt az ötödik és a hatodik osztályba tartozó vitorlás hadihajótípus volt. A sorhajó kisebb másaként ez a háromárbócos, teljes vitorlázatú típus jóval kisebb, könnyebb építésű testéhez képest arányaiban nagyobb vitorlázatot hordott, ezért sokkal gyorsabb volt, mint a sorhajó. Az elsősorban felderítésre, kereskedelmi hajók elfogására és a kalózok (korzárok) elleni harcra alkalmazott fregattot a franciák fejlesztették ki és alkalmazták először a 18. század első felében. Olyan jól bevált, hogy minden haditengerészet átvette használatát. A kezdetben 20–24 ágyús fregattok mérete is fokozatosan nőtt, a 19. század közepére már általában 36–60 ágyút hordoztak. A fregattok – szemben a sorhajókkal – általában egyéni párbajokat vívtak, ahol jobban meghatározta a küzdelem kimenetelét a tisztikar és a legénységi állomány minősége és harci szelleme. A vitorlás hajók korszakában tucatnyi – általában régiónként más és más – kisebb hadihajó-típust is használtak. (K. F.) → *tengeri hadelmélet, tengeri hadviselés*

hadihasználhatóság: a páncélos- és gépjárműtechnikai eszköz hadihasználható, ha műszaki, fizikai, kémiai állapota alapján azonnal vagy rövid időn belül (kisjavítás, kikonzerválás, próbaüzem, feltöltés) rendeltetés szerinti feladatokra megbízhatóan alkalmazható. Számos haditechnikai eszköz (harckocsi, gépjármű, repülőgép stb.) esetében a ~ kritériuma nemcsak az üzemképes állapot, hanem bizonyos számú tartalék üzemóra, illetve meghatározott kilométer megtételére való képesség is. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

hadihíd: a csapatok és katonai szállítmányok különböző akadályokon történő átkeléséhez létesített különleges hídszerkezet, a természetes és mesterséges terepakadályok áthidalásának, rombolt hidak, felüljárók, út- és vasúti alépítmények gyors, ideiglenes jellegű helyreállításának, pótlásának haditechnikai eszköze, berendezése. Rendszerint a harctevékenységek időszakában épül a csapatok mozgását, manővereit, valamint az után- és hátraszállítást biztosító utakat, vasútvonalakat keresztező akadályok áthidalására. Követelmény a ~akkal szemben a gyors építhetőség, többszöri felhasználhatóság, meghatározott járművekre történő málházhatóság és ezzel a jó manőverezőképesség, a viszonylag egyszerű építési technológia magas fokú gépesítettséggel, valamint az akadályokhoz és a katonai terhelési osztályokhoz való rugalmas alkal-

mazkodás. A ~ak készülhetnek a katonai szervezeteknél rendszeresített vagy szükség- (helyszíni) anyagokból, eszközökből. Előbbiek közé sorolhatók a különböző típusú hídvető harckocsik, hídrakó gépkocsik, pontonhidak, elemes hidak, függőhídkészletek. A szükséganyagokból készült hidakat leggyakrabban fa, ritkábban fém és vasbeton elemekből, szerkezetekből vagy a polgári életben használatos, de a hidak építésére is felhasználható anyagokból, eszközökből építik. A szükséghidak legjellemzőbb típusai az alacsonyvízi hidak és a magasvízi hidak. A ~ak az aljazatkialakítás szempontjából lehetnek állóaljazatú hidak, úszóhidak, valamint a kettő együttes alkalmazásával építhető kombinált hidak, míg a mozgástámogatás rendszerében elfoglalt helyük szerint lehetnek roham-, kísérő- és egyéb hidak. A speciális technológiával és körülmények között létesített ~akat gyakran különleges hidaknak is nevezik (víz alatti, hegyi). A ~ak építése speciális szaktudást, felkészültséget és technikai eszközök alkalmazását igényli, ezért e feladatokat a műszaki csapatok állományába tartozó hídépítő, pontonos hidászalegységek hajtják végre. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

hadiipar: olyan vállalatok csoportja, amelyek döntően a honvédelmi célú fegyveres erők részére állítanak elő termékeket és kapcsolódó szolgáltatásokat, mint például harcjárműveket, lőfegyvereket és lőszereket, személyi felszerelést, karbantartási, üzemeltetési, szakértői szolgáltatásokat, valamint egyre inkább komplex integrált hálózatalapú fegyverrendszereket. Akkor nevezünk egy eszközt és szolgáltatást ~i terméknek, ha annak kizárólagos vásárlója valamely ország fegyveres ereje. Mindemellett a ~i vállalatok többsége vegyes profilú vállalat, és a polgári piac számára is gyárt termékeket. (Például harci repülőgép mellett gyárt repülőgépet a civil légiközlekedés számára is.) A ~ jellemzően csúcstechnológiát használ, ezért korábban jellemző volt a technológiai élenjárás és a technológiakiáramlás. Mára azonban egyre jellemzőbbé válik a technológiabeáramlás. A globalizáció következtében – bár kevésbé, mint más ágazatokban – a hadiipari értékláncok is transznacionalizálódtak. Tágabb kiterjesztése a védelmi ipar. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

hadiipari értéklánc: mindazon folyamatok összessége, amely ahhoz szükséges, hogy egy hadiipari termék vagy szolgáltatás létrejöjjön, és a vásárlóhoz eljutva végső felhasználásra kerüljön. Az értéklánc tehát az ötlet megszületésétől a végső fogyasztóig (valamely ország fegyveres erőihez) történő eljuttatásig tart, s így magában foglalja a hadiipari K+F tevékenységet, az innovációt, az alap-, segédanyag-, alkatrész- és gyártásieszköz-előállítást, az összeszerelést, a folyamatok közti logisztikát, az előállításhoz és vásárláshoz kapcsolódó – pénzügyi, marketing-, IT-, értékesítési, szerviz- – szolgáltatásokat. Napjaink globalizációs folyamatai következtében a ~ok is transznacionalizálódtak, azaz az értékláncok egyre rövidebb szakaszát felügyeli egy-egy ország, és így a termelésben egyre több nemzetgazdaság részvétele és kooperációja szükséges. Ennek következtében fegyveres konfliktus vagy háború esetén fokozottan növekszik a hadiipari termékek előállíthatóságnak kockázata. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

hadiipari K+F tevékenység: a hadiiparban folyó alkalmazott kutatási és kísérleti fejlesztési tevékenységek összessége, amelynek célja egy problémára való új megoldás felfedezése, vagy pedig új termék, új szolgáltatás és új tudás megalkotása a védelmi szektorban felmerülő feladatok hatékony végzéséhez. Abból kifolyólag, hogy a ~nek nagyon jelentős a tudás-, technológia- és költségigénye, és – mivel a vásárlói

oldalon kizárólag államok fegyveres erői állnak, és a vásárlói döntések politikai jellegűek – kiemelkedően magasak a megtérülési kockázatai, ezért más ágazatokkal összehasonlítva itt erősebb az állami szerepvállalás, iránymutatás, valamint a magánvállalatok és az állami szervezetek közötti kooperáció. A hadiipar a high-tech tevékenységek közé tartozik, ezért a ~ kapcsán jellemző az erős technológiakiáramlás (spin-off) és technológiabeáramlás (spin-on) folyamata. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

hadijáték: 1. A magasabb szintű (hadosztály, hadtest, hadsereg) törzsek és parancsnokok felkészítésének egyik formája, általában csapatok bevonása nélkül. A ~ lehet parancsnoki, törzs- vagy logisztikai. Mérete szerint: hadászati, hadműveleti, hadműveleti-harcászati. A ~ rendeltetése a tábornokok és tisztek ismereteinek bővítése, jártasságaik és készségeik tökéletesítése. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés* **2.** Elméletének és gyakorlati végrehajtásának elveit először Johann von Reisswitz báró 1824-ben írott *Anleitung zur Darstellung militärischer Manöver mit dem Apparate des Kriegsspiels (Utasítás katonai manőverek szemléltetésére háborús játékok alkalmazásával)* című művében fekteti le. A szerző tanulmányában zászlóaljtól hadseregszintig fogalmazza meg a terepasztalon végrehajtandó ~ szabályait. A technika és a technológia fejlődésével a ~ módszerei és szabályai is fejlődtek. A topográfia fejlődésével pontosabbá vált a terep modellezése, így a ~ eszközként beépült a döntés-előkészítésbe. A pontos térképek alkalmazása lehetővé tette a ~ előkészítéséhez szükséges idő lerövidítését, valamint a műveletek, ütközetek, csaták előzetes szimulált végrehajtását, ezáltal az elgondolás tesztelését. A hidegháború időszakában mindkét katonai tömb alkalmazta a ~ módszerét a saját tervei ellenőrzésére, pontosítására, szükségszerű módosítására. Az öbölháborút megelőző ~ pozitív tapasztalatai és a technológia fejlődésének eredményeként a szimulációs és elemző-értékelő szoftverekkel támogatott ~ teljes körben beépült a NATO tervezési folyamatába. A ~ a katonai vezetés valamennyi szintjén alkalmazott eszközzé vált a katonai tevékenységek (műveletek) véghajtására kidolgozott változatok vagy tervek tesztelésére, valamint a végrehajtás begyakorlására. A tanulmány alapvetően a hadműveleti szinten alkalmazott ~ok témakörét dolgozza fel. A ~ során lehetőség nyílik a saját és a szemben álló fél cselekvési változatainak objektív összevetésére, amelynek eredményeként csökkenthetők a küldetésre, illetve a saját katonai képességekre (a katonai kötelékekre) vonatkozó kockázatok. A rendelkezésre álló idő függvényében a tervezési folyamat végrehajtása során több ~ is levezetésre kerülhet. A gyakorlati tapasztalatok alapján megállapítható, hogy az elgondolás kidolgozása során a cselekvési változatok elemzése és összevetése érdekében szinte minden esetben végrehajtásra kerül a ~, illetve a műveletterv végleges jóváhagyása előtt, célszerű legalább a legsarkalatosabb manőverek ~ módszerével történő ellenőrzése. A ~ tehát a művelettervezés szerves része, és nem egy különálló, attól független tevékenység, amelynek eredményeként a tervező csoport a lehető legoptimálisabb végrehajtási változatot tudja javaslatként a parancsnok részére biztosítani. A ~ok jellemző típusai: *a)* műveletelemzés: alapvetően a hagyományos katonai típusú műveletek tervezése során alkalmazott módszer, amelynek során a szemben álló felek képességeinek, illetve a manővereinek matematikai és statisztikai módszerekkel történő elemzésével és összevetésével igazolja, vagy éppen cáfolja a cselekvési változat alkalmazhatóságát és eredményességét. A hidegháború időszakában a leggyakrabban alkalmazott módszer volt a NATO-ban; *b)* számítógép-alapú

hadijáték: a szemben álló felek tevékenységének számítógépes szimuláció segítségével történő összevetése; *c)* hagyományos: különösen a válságkezelő műveletek előkészítése során alkalmazott módszer, hiszen ezen műveletek esetében hatványozottan kap szerepet a mentális (humán) faktor, amelynek számítógépes modellezése nem egyszerű. A hagyományos módszerrel végrehajtott ~ során a rendelkezésre álló informatikai támogatás alkalmazásával cselekvési változatokat kidolgozó munkacsoportok térkép (terepasztal) alkalmazásával vetik össze a saját változatukat a szemben álló félével. A ~ elsődleges célja, hogy beazonosításra kerüljenek az adott cselevési változat előnyei és hátrányai, a végrehajtás során jelentkezhető kockázatok, a tervezés hiányosságai, illetve az együttműködésre vonatkozó információk. A ~ az alábbi lépésekből áll: *a)* a hadijáték feltételeinek kialakítása; *b)* a résztvevők, az infrastruktúra és az okmányok előkészítése; *c)* a hadijáték végrehajtása; *d)* a hadijáték eredményinek elemzése. A ~ legfontosabb lépése a végrehajtás, amely egy fegyelmezett, keményen kontrollált, szabályozott tevékenység. A végrehajtásra vonatkozó alapelvek: *a)* a tervezés során megállapított feltevéseket és kikötéseket nem lehet megváltoztatni; *b)* minden résztvevőre ugyanazon szabályok vonatkoznak; *c)* a hadijáték nem vetélkedő a saját cselekvési változatokat kidolgozó csoportok között; *d)* a hadijáték nem vitaest, célja a tények megállapítása, összegyűjtése, ezért fontos az objektív és elfogulatlan megközelítés; *e)* a határozott és szigorú irányítás nem vezethet részrehajláshoz, a cselekvési változatok közötti differenciáláshoz; *f)* minden eredményt rögzíteni kell; *g)* a legoptimálisabb cselekvési változat kiválasztása előtt valamennyi saját változatot ellenőrizni kell a ~ módszerével. (K. Z.b)
→ *hadművészet*

hadimúzeum: 1896-ban az ezredéves kiállítás hadtörténelmi gyűjteményének páratlan sikerét követően vetődött fel a magyar hadimúzeum megteremtésének igénye. 1908-ban Pilch Jenő katonaíró, a sajtóban követelte felállítását, amit a Magyar Tudományos Akadémia hadtörténelmi bizottsága is támogatott. 1917 júliusában készült el a múzeum terve, *Promemoria a magyar hadimúzeum létesítéséről* címmel. 1918 novemberében 15-én kezdte meg működését Gabányi János alezredes vezetésével a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum a magyar hadügyminisztérium 10. osztályának egyik alosztályaként a Múzeum körúton. Egy hónappal később az intézmény az Országos Levéltár új – még be sem fejezett épületébe költözött. A múzeum elhelyezésére 1921 júniusában az Üllői úti Mária Terézia-laktanya egy részét jelölték ki, a levéltár pedig átvette a kiürült helységeket. 1922. november 15-ével kettéválasztották a két intézményt és mindkettőt kivonták a belügyminiszter hatásköréből, s a vallás- és közoktatásügyi miniszter fennhatósága alá utalták. Korszakhatárnak, s egyben gyűjtési korhatárnak 1715-öt, a magyarországi állandó hadsereg felállításának évét tekintették. Az állandó kiállítás létrehozására a budavári Nádor-laktanya épületét jelölték ki, amelynek felújítása és az intézmény átköltöztetése 1938-ban fejeződött be. Az Aggházy Kamil ezredes, főtanácsnok-igazgató vezette intézmény ünnepélyes megnyitására 1939. május 29-én került sor. A honvédelmi miniszter alárendeltségébe tartozó Hadimúzeum állandó kiállítása az épület három szintjén 36 termet ölelt fel, s kiterjedt a kiállító termekhez tartozó folyosókra is. A második világháború időszakában fontos propagandafeladatokat töltött be, míg 1944 novemberében a front közeledtével a Doba községhez tartozó somlóvári kastélyba evakuálták. A világháború utáni újraéledés jogi alapját a Honvédelmi Minisztérium 22757/1945. számú, április 24-én

kiadott intézkedése vetette meg, amikor elrendelte a hadilevéltár és -múzeum megalakítását Budapesten. 1946 szeptemberétől 1947 márciusáig Honvéd Múzeum néven működött, és magában foglalta a levéltárat, sőt a különböző helyeken fennmaradt katonai könyvtárak anyagát is. Az 1947. márciusi szervezési utasításban alapvetően kettős funkciójú intézményt hagytak jóvá, Honvéd Levéltár és Múzeum néven. 1950 szeptemberében jelentős szervezeti változás történt a múzeum életében. A honvédelmi miniszter Hadtörténelmi Levéltár és Hadtörténelmi Múzeum elnevezéssel önálló intézményeket hívott életre. Az 1958. október 14-i miniszteri parancs ismét egyesítette a Hadtörténelmi Levéltárat és Múzeumot. Nevét Hadtörténelmi Levéltár és Múzeumra változtatták, majd az elnevezést 1961-ben Hadtörténelmi Intézet és Múzeumra módosították. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

hadinorma: az egyes szakágak által a feladatalapú, tervezés rendszerében egy adott minősített időszaki elemi feladat végrehajtása érdekében, a normatívaképzés folyamatában létrehozott, igényként megjelenő egyedi anyagi és eszközmutatószám. Szűkebb értelemben a ~ az egyes katonai szervezetek minősített időszaki állománytáblájában rögzített személyi létszám, illetve technikai eszközök mennyisége. (Ny. M.) → *műveleti logisztika*

hadipotenciál: egy ország békeidőben (békeidőszakban) meglévő, egy adott háborús helyzetben felhasználható, megvalósítható szellemi, erkölcsi és anyagi-fizikai tényezők összessége, amelyek biztosítják az állam vagy koalíció számára a háború eredményes megvívását. Az említett tényezők további összetevőkből, részpotenciálokból állnak, amelyek kölcsönhatással vannak egymással, és bonyolult rendszert alkotnak. A ~ békeidőben is fontos eszköz a kül- és biztonságpolitika, védelempolitika, katonapolitika minden területén. A ~ egy ország erőfelmutatása, visszatartó erő, befolyásoló erő a politika terén. A katonai potenciál a ~ egyik eleme, az állam (koalíció) lehetősége a fegyveres erők fenntartására és fejlesztésére. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

hadirégészet: a hadtörténelem segédtudománya, amely elsősorban a történeti régészet szemléletének megfelelően, a levéltári forrásokon alapuló hadtörténeti rekonstrukciók alapján megfogalmazott kérdésekre keres választ a terepkutatás során. A hadtörténelmi forráskritika egy eszközének is tekinthetjük, azonban a célirányos kutatások során, a természettudomány eszközrendszerét alkalmazva, képes új információk, tehát új forráscsoport feltárására, azonban ezek értelmezése csak az írott források tükrében adhat tudományos értékű eredményt. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

hadirokkant: az a (volt katona-) személy, akinek munkaképessége a háborús katonai szolgálat teljesítése közben elszenvedett sérülés, sebesülés vagy betegség miatt, legalább 25%-kal csökkent. A ~ a sérülés (rokkantság) mértékének megfelelő – jogszabályban meghatározott – járadékban, a 100%-os ~ kivételes pénzellátásban részesül. A ~ hozzátartozója (a hadiözvegy, a hadiárva) a jogszabályi feltételek megléte esetén, szintén jogosult hadi pénzellátásra (járadékra). A fentiek szerint hadigondozásra jogosult, aki katonai szolgálat, kötelező katonai előképzés, légitámadás, hadművelet vagy visszamaradt robbanóanyag felrobbanása során vagy következtében testi épségének vagy egészségének károsodása folytán hadieredetű fogyatkozást szenvedett, továbbá akit hadigyámoltként, hadiözvegyként, hadiárvaként, hadigondozott családtagként kell gondozásba venni. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

hadiszervezet: különleges jogrend bevezetését követően – már békében elkészített terveknek megfelelően – kerül kialakításra. A ~ létrehozása a békeszervezetek funkcióira, azokra alapozottan kerül kialakításra a politikai döntés függvényében, háborús állománytábla alapján. A ~ek létrehozása megköveteli a lakosság, a nemzetgazdaság mozgósítását és új haditechnikai eszközök beszerzését, az állomány kiképzését. (C. O.) → *katonai vezetés*

haditechnika: ~ának nevezzük a fegyveres erők állományába sorolt olyan eszközök összességét, amelyek a fegyveres küzdelem megvívására és biztosítására, valamint a személyi állomány és a technikai eszközök kiszolgálására hivatottak. A ~i eszközök közé a fegyverzeti, páncélos- és gépjármű-, a repülőműszaki, az elektronikai, a műszaki, a vegyivédelmi-technikai, az általános mérő-, a hadtáp- (élelmezési, ruházati, üzemanyag-), az egészségügyi, a közlekedési, a felderítőtechnikai, a rádiótechnikai és a geodéziai eszközök tartoznak. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

haditechnikai ellenőrző vizsgálat: ~nak nevezzük azt a folyamatot, amely annak megállapítására irányul, hogy a rendszeresítésre tervezett gépjárműtechnikai eszköz megfelel-e az alkalmazó által meghatározott és szerződésben rögzített harcászati műszaki követelménynek. A ~ célja a műszaki dokumentációban előírt követelmények ellenőrzésével és a gépjárműtechnikai eszköz technikai alkalmazhatóságának és kezelhetőségének megállapításával a katonai célú megfelelőség megállapítása. A ~ esetén a műszaki dokumentáció alapján kerül meghatározásra a vizsgálat konkrét tartalma, annak technológiai mélysége és a végrehajtás módja. A körülmények lehetőségek és kötelezettségek mérlegelése alapján a ~ lehet részleges vagy teljes körű, amelyről a felső szintű logisztikai irányító szervezet vezetője dönt. A ~ során figyelembevételre kerül minden hivatalosan átadott hiteles dokumentum, minősítő, összehasonlító és ellenőrző vizsgálati eredmény is, amely csak az adott tevékenység elvégzésére akkreditált szervtől fogadható el. Figyelembe vehető minden olyan objektív információ, amely kétséget kizáró módon igazolja a gépjárműtechnikai eszköz megfelelőségét és alkalmazhatóságát, valamint hatékonyabbá, gazdaságosabbá teszi azok megítélésének folyamatát. A ~ végrehajtásáért a felső szintű logisztikai irányító szervezet vezetője által kijelölt személy a felelős, amelyet a vonatkozó technológiai előírások és az általa készített vizsgálati terv szerint hajt végre. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

haditechnikai és anyagi harci veszteségek pótlása: olyan feltöltési folyamat, amelynek célja az eredeti (induló) helyzetet megközelítő mértékű helyreállítás. A pótlás folyamatát meghatározza az igények milyensége és nagysága, a pótlás lehetőségének forrásai, a feltöltés ideje, helye, módszere. Optimális megoldás lenne, ha a harci veszteségeket a békeidőszakban létrehozott és fenntartott hadászati tartalékból azonnal pótolni lehetne. Ekkora tartalékok képzése viszont olyan gazdasági terhet jelentene, amelyet az országok többsége nem tud vállalni. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

haditechnikai eszköz életciklusa: szűkebb értelemben a haditechnikai eszköz beszerzésétől a megsemmisüléséig, tágabb értelemben az eszköz szükségletének (igényének) megjelenésétől a rendszerből történő kivonásig tartó folyamat. Az életciklus a haditechnikai eszközök jellemző sajátossága. A szűkebb értelemben vett életciklus a konkrét haditechnikai eszköz, a tágabb értelmű, a haditechnikai eszközszükséglet keletkezését és a szükséglet kielégítésének

folyamatát tekinti szemlélete központi kérdésének. Az életciklus magában foglalja a rendszeresítés, a beszerzés, a rendszerbe állítás, a rendszerben tartás (üzemeltetés, üzemfenntartás, tárolás) a fejlesztés (korszerűsítés) és a rendszerből kivonás (selejtezés, értékesítés) megfelelő folyamatait. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

haditechnikai eszköz: a ~ök a hadfelszerelés részét képező azon eszközök, amelyek a katonai szervezetek alaprendeltetés szerinti működtetéséhez a békés, háborús feladatok megoldásához szükségesek. A ~öket a működtetés célja alapján harceszközökre, harcbiztosító eszközökre és kiszolgáló eszközökre osztjuk. A harceszközök olyan ~ök, amelyek közvetlenül részt vesznek a fegyveres küzdelemben, tűzerejükkel, magas fokú manőverezőképességükkel és páncélvédettségükkel biztosítják az ellenség élőerejének, ~einek és tábori építményeinek pusztítását, és egyben biztosítják a saját élőerő megóvását, mozgatását. A ~ök alrendszerét alkotó, a technikai biztosítás területén alkalmazott szaktechnikai eszközök, amelyek rendeltetése az eszközök technikai hadrafoghatóságának, illetve a személyi állomány harcképességének fenntartása. A ~öket felosztathatjuk anyagfelelősség szempontjából, fegyverzeti szakanyagokra, páncélos- és gépjárműtechnikai szakanyagokra, műszaki-technikai szakanyagokra, vegyivédelmi-technikai szakanyagokra, híradótechnikai szakanyagokra, repülőtechnikai eszközökre és anyagokra, valamint általános mérőeszközökre. Anyaggazdálkodás szempontjából lehetnek harceszközök és harcanyagok, felszerelési eszközök és anyagok, fenntartási anyagok, göngyölegek és csomagolóanyagok. Üzemeltetés szempontjából lehetnek kiképzési eszközök és anyagok, valamint zárolt eszközök és anyagok. A kiképzési eszközök és anyagok a katonai szervezet mindennapi szolgálati, kiképzési, szállítási tevékenységét, és gazdasági kiszolgálását biztosító eszközök és anyagok, amelyek rendszeresen igénybe vehetők. Az állománytáblában ez a „feltölthető" mennyiséget jelenti. A zárolt eszközök és anyagok mindazon békeszükségleten felüli eszközök és anyagok, amelyek a hadiszükséglet biztosítására kerültek kiadásra, és csak külön engedéllyel vehetők igénybe. Az állománytáblában ez a „rendszeresített" és a „feltölthető" mennyiség különbségeként jelentkezik. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

haditechnikai eszközök karbantartási stratégiája: az üzemfenntartási rendszer kialakításának alapelve, amely meghatározza a fenntartási tevékenységek okát, esedékességét, tartalmát, elemeit és struktúráját. Három alapvető fenntartási stratégiát különböztetünk meg: *a)* szükség szerinti fenntartás (javítás) stratégiája, amelyben fenntartási (javítási) tevékenységet csak a meghibásodás bekövetkezése után végeznek. a meghibásodott, sérült alkatrészt vagy fődarabot megjavítják, vagy újjal cserélik ki. Ezt a fenntartási stratégiát általában egyszerű, kis bonyolultsági fokú eszközökre célszerű alkalmazni; *b)* megelőző (preventív) ciklusrend szerinti stratégia, amelyben a fenntartási tevékenységet előre meghatározott rendszerben és tartalommal végzik el, függetlenül az eszköz tényleges állapotától; *c)* műszaki állapot alapján végzett fenntartási stratégia, ahol az üzem közbeni, időszakos vagy folyamatos műszeres műszaki állapotvizsgálat (diagnosztika) alapján biztosítja az eszközök üzemképes állapotát. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

haditechnikai eszközök készenléti állapotai: lehetnek: hadihasználható, technikailag hadra fogható (üzemképes), harckész. Hadihasználható a haditechnikai eszköz, ha műszaki, fizikai, kémiai állapota alapján azonnal vagy rövid időn belül (kisjavítás, ki-

konzerválás, próbaüzem, feltöltés) rendeltetés szerinti feladatokra megbízhatóan alkalmazható. Technikailag hadra fogható ha technikai szempontból alkalmas rendeltetés szerinti feladatokra, a meghatározott műszaki jellemzői teljesítésére. Üzemkész, ha technikailag hadra fogható, kikonzerválása meghatározott technikai kiszolgálása, ellenőrzése és próbaüzemeltetése, üzemanyaggal való feltöltése és az alkalmazás sajátosságainak megfelelő különleges felkészítése (terepjárás fokozása, álcázó festés) megtörtént. Harckész, ha az üzemkész eszközt lőszerrel, rakétával, egyéb harcanyaggal feltöltötték. Tágabb értelemben harckész az eszköz, ha kezelőszemélyzete megvan, a feladatai végrehajtására elkészült, az eszköz pedig megfelel az előzőknek. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

haditechnikai eszközveszteségek: a katonai műveletekben veszteségek azok a haditechnikai eszközök, amelyeket a harci cselekmények, illetve egyéb rendeltetésszerű használat során, sérülés vagy meghibásodás miatt a harcrendből időlegesen, tartósan vagy véglegesen ki kell vonni. A veszteségek egy része javítható és visszatéríthető, a katonai művelet végrehajtása során ismételten működésbe állítható. A veszteség egy másik része pedig a meg nem térülő veszteség. A veszteséget részben a harci sérülések okozhatják, amely az ellenség erőszakos ráhatásának következménye, és mint ilyen, a fegyveres küzdelem specifikus kísérőjelensége. A veszteségek egy másik részét a meghibásodott eszközök alkothatják, amelyek a rendeltetésszerű használat során, többnyire a természetes elhasználódás folytán válnak üzemképtelenné. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

Haditechnikai Intézet: a magyar haditechnikai kutatás-fejlesztés meghatározó szervezete. Hivatalos alapítása 1930. március 1-jén hatállyal történt, de a trianoni diktátum tiltása ellenére már 1920-ban, rejtve, megkezdte működését. Feladata a megszűnéséig nem változott „a technika haladásának érvényt szerezni a hadsereg eszközrendszerében, a gazdaságosság figyelembe vételével". Ehhez sajátos kapcsolatrendszert és kutatás-fejlesztési metodikát alakítottak ki. A Haditechnikai Intézet a honvédelem igényei, a műszaki tudományok aktuális szintje és a hadiipar lehetőségei alapján működött. A második világháború után 1947-ben gyakorlatilag változatlan feladatrendszerrel újjászervezték. Sok évtizedes tevékenysége során számos világszínvonalú haditechnikai eszköz fejlesztésével járult hozzá a haza védelméhez. A rendszerváltást követő folyamatos leépítések következtében súlyát vesztette, majd 2006. december 31-e után maradványait más szervezetekbe olvasztották. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

haditechnikai kutatás-fejlesztés: feladata az új, korszerű, innovatív technológiák alkalmazása a védelmi szektor hadfelszerelési anyagokkal történő ellátásában. Ennek érdekében a honvédelem közép- és hosszú távú igényeire alapozva figyelembe veszi a tudomány aktuális eredményeit és a hadiipar képességeit. Főbb ismérvei a megalapozott tervezés, a megvalósítás biztonságának növelése, a K+F átfutási idejének csökkentése, a célirányosabb munka, az egyes területeken elért eredmények és részeredmények alkalmazhatósága, a párhuzamos fejlesztések időbeni felismerése, kiszűrése. Az ország bármely szervezeténél indított, védelmi, biztonsági stb., fejlesztések ismerete és szükség szerint bevonása. A haditechnikai K+F tevékenységet egy egységes metodika alapján kell tervezni és végrehajtani, a végrehajtást irányítani, elszámoltatni és ellenőrizni. (H. F.) → *haditechnikai támogatás*

haditechnikai külkereskedelem: a hadiipari termékek és szolgáltatások országhatárokon átnyúló, nemzetközi egyezmények és szupranacionális intézmények által erősen szabályozott adás-vételi folyamata, ahol a vásárló (importőr) fél általában valamely ország fegyveres ereje vagy az általa megbízott közvetítő, míg az eladó (exportőr) új termékek piacán jellemzően egy hadiipari vállalat, használt termékek piacán pedig egy adott állam. A szigorú szabályozást a hadiipari termékek biztonságra és emberi létfenntartásra gyakorolt erőteljes hatása indokolja. Ezért gyakran nemcsak a végtermék, hanem a hadiipari értéklánc megelőző fázisainak nemzetközi kereskedelme is szabályozásra kerül. Ebből a szigorú szabályozásból, valamint az export- és importoldali erőteljes állami jelenlétből – kvázi bipoláris monopol piaci formából – adódik, hogy a piacgazdaság egyes törvényszerűségei itt nem mindig érvényesülnek, mert gyakran felülírják azokat politikai érdekek. Így például olyan speciális üzletkötési formák is megjelennek, mint az ellentételezési ügylet. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

haditechnikai támogatás: a logisztikai támogatás szerves része, a harc és hadművelet minden oldalú támogatásának önálló eleme. A ~ kiterjed a haditechnikai eszközök és hadianyagok teljes élettartamára, és magában foglalja a technikai támogatás és az anyagi támogatás folyamatát. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

haditengerészet: elsősorban a tengerparttal rendelkező országok fegyveres erőinek egyik haderőneme. (Van néhány szárazföldi bezártságú ország, amely fenntart önálló ~et, amelyek folyókon vagy tavakon üzemelnek. Ilyen állam Bolívia és Paraguay, illetve a világ legnagyobb sósvízű tavával, a Kaszpi-tengerrel határos Azerbajdzsán és Kazahsztán.) A ~ a rendelkezésére álló, specifikusan rá jellemző eszközökkel, képességekkel – a többi haderőnemmel együttműködve, vagy önállóan – képes óceáni, tengeri, folyami, part menti és deszantműveleteket folytatni. A ~ állományába különféle fegyvernemek (felszíni hajók, tengeralattjárók, ~i repülők, partvédő tüzérség, légvédelmi csapatok, tengerészgyalogság, különleges rendeltetésű és kiszolgáló egységek stb.) tartoznak. A ~ műveleteit elsősorban a hozzá egyértelműen kapcsolható fizikai közegen, illetve közegben (azaz a vízen, a víz alatt és a fölötte lévő légtérben) hajtja végre. A modern tengeri hadviselésnek öt dimenziója van. Az első kettő a világtenger felszíne, a harmadik a fölötte lévő légtér, a negyedik a víz mélysége, az ötödik pedig a kibertér. A ~ fogalmától el kell különíteni a hadiflottát, flottát, amely a ~ legmagasabb szintű hadászati-hadműveleti seregteste, azaz lényegében a szárazföldi haderőnem hadseregeinek, illetve hadseregcsoportjainak ~i megfelelője. (Például az Amerikai Egyesült Államok Haditengerészetének [US Navy] 6. Flottája, amelynek felelősségi területe a Földközi-tenger és az Atlanti-óceán keleti medencéje, vagy az Oroszországi Föderáció Haditengerészetének Balti-tengeri, illetve Fekete-tengeri Flottái, amelyek felelősségi területei a nevükben jelzett beltengerek.) A flottánál kisebb szervezeti egység a flottilla (a szó eredete kis flotta), amely általában azonos típusú hadihajókból (rombolók, fregattok, aknamentesítő hajók, tengeralattjárók stb.) áll, vagy egy adott hadikikötőben állomásozó összes hadihajó tartozik az állományába. Ezt a szervezeti egységet használja a Brit Királyi Haditengerészet, illetve a Japán Tengeri Önvédelmi Erő is. (Az Oroszországi Föderáció Haditengerészetének Kaszpi-tengeri Flottillája viszont lényegében az összes a Kaszpi-tengeren állomásozó tengerészeti egységet magában foglalja.) A második világháborúra alakult ki az Amerikai Egyesült Államok Haditen-

gerészetén belül a harccsoport, csapásmérő csoport (task force, strike group, battle group) mint szervezeti egység, amely bizonyos feladat ellátására összeállított hadihajó-köteléket jelent. Jelenleg a US Navy két legfontosabb szervezeti egysége a repülőgép-hordozó csapásmérő (harc-) csoport és a deszant készenléti (harc-) csoport. Előbbi egy repülőgép-hordozóból, egy rakétafegyverzetű cirkálóból és négy-hat rakétafegyverzetű rombolóból áll, amelyeken összesen 75 repülőgép és helikopter, illetve nagyjából 7500 fő található, utóbbi állományába pedig egy rohamhajó (helikopteresdeszant-hordozó), két dokk partraszállító hajó, valamint 30 repülőeszköz és 5000 fős állomány tartozik. Mindkét kötelékbe – az adott feladat függvényében – besorolhatnak nukleáris meghajtású támadó tengeralattjárókat és különféle ellátó és kiszolgáló hajókat is. Az USA tíz, Oroszország, Kína és Franciaország pedig egy-egy repülőgép-hordozó harccsoporttal rendelkezett 2018 januárjában. (K. F.) → *tengeri hadelmélet, tengeri hadviselés*

haditengerészeti földrajz: a ~ot az ágazati katonaföldrajzhoz soroljuk, az óceáni, tengeri térségeket, a tengerparti területeket tanulmányozza, azt vizsgálja, hogy a tengerek, óceánok és a tengerparti területek milyen befolyást gyakorolnak a haditengerészeti erők hadműveleteire, haditechnikájuk alkalmazására. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

hadiút: katonai célú, a csapatok részére kijelölt, előkészített, létesített és fenntartott út. ~akon történik a csapatok előrevonása, szétbontakozása, manőverezése, az anyagi-technikai eszközök után- és hátraszállítása, a csapatok harcból történő kivonása stb. A ~ak rendszerén belül megkülönböztetnek katonai gépkocsiutakat, valamint csapatutakat. Előbbiek a csapatok és az anyagi-technikai eszközök után- és hátraszállítására alkalmasak, ezeket a közúti komendánsalegységek készítik elő, rendezik be és tartják fenn; míg utóbbiak a csapatok mozgására, manővereire, valamint magasabbegységig bezárólag az után- és hátraszállításra használatosak. A csapatutak közül az után- és hátraszállítási utakat a komendánsalegységek, a többit a műszaki csapatok út- és hídépítő alegységei rendezik be és tartják fenn. Elsősorban a meglévő utakat kell igénybe venni, de ha ezek mennyisége nem elegendő vagy használatuk nem lehetséges, akkor oszloputakat kell létesíteni. Az oszlopút egy-egy feladat végrehajtásához ideiglenes jelleggel a terep járható irányán kitűzött, előkészített nyomvonal, amelynek műszaki felderítését és kitűzését követően csak az akadályok eltávolításához, megkerüléséhez, a nyomvonal megerősítéséhez szükséges munkákat végzik el. Egyszerű oszloputak létesítése valamennyi fegyvernem és szakcsapat feladata. Forgalomszervezés szempontjából vannak egyirányú és kétirányú forgalomra alkalmas, míg az útpálya szélessége alapján egypályás, illetve többpályás ~ak. Irányuk szerint lehetnek hosszirányúak és harántirányúak. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

hadiutazások földrajza: az ágazati katonaföldrajz része, amely a katonai világjárás során keletkezett földrajzi és/vagy katonai útleírások/úti élmények elemzésével, értékelésével és ismertetésével foglalkozik. A hadiutazások leírásai a világjáró katonák/katonautazók, katonai újságírók és a 19–20. század fordulójától kezdve a tisztikar utazásaihoz kapcsolódnak. Idetartoznak a fegyveres erők szervezésében létrehozott, polgári tudományos célokat is szolgáló expedíciók, amelyek katonautazó tagjai komoly hadügyi, földrajzi, tereptani és térképészeti felkészültséggel rendelkeztek. Hadiutazónak tekintünk minden olyan nagy földrajzi távolságot megtett katonát, aki utazásáról

földrajzi és/vagy katonai útleírást készített, úti élményeit leírta és közzétette. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

hadkiegészítés: a katonai szervezetek személyi állományának és hadfelszerelésének, a rendszeresített létszámra (illetve mennyiségre) történő kiegészítésére (feltöltésére, pótlására) irányuló, katonai igazgatási tevékenység. E tevékenységet békében és háborúban egyaránt – jogszabályban előírt módon – kell végezni. A ~ magában foglalja: *a)* a békeidőben működő fegyveres erő kiegészítését; *b)* a behívással, a (fegyveres sor-, tartalékos, póttartalékos és háborús, valamint a fegyvernélküli) katonai szolgálat lefolyásával és a leszereléssel (a tartalékállományba, fogyatékba helyezéssel) kapcsolatos feladatokat; *c)* a személyi és hadfelszerelési tartalékképzést; *d)* a katonai nyilvántartás (az adatfeldolgozás) és a honvédelmi igazgatás rendszerének – polgári és katonai szervek által történő – kialakítását, működtetését; *e)* a létszámgazdálkodást; a mozgósítást; a háborús kiegészítés és a (személyi, technikai, szolgáltatási) veszteségpótlás elvi kidolgozását és gyakorlati végrehajtását. ~ fajtái: alapvetően két fajtáját különböztetjük meg a ~nek: *a)* a béke-, illetve *b)* a háborús szükségletek biztosításával kapcsolatos tevékenységet. Ez utóbbinak mintegy előkészítő tevékenysége lehet a mozgósítás, de a háborús szükségletek kielégítése mozgósítás nélkül is megtörténhet. A ~ és a hadkötelezettség kapcsolata, lehet általános (minden katonai szolgálatra, alkalmas állampolgárra kötelező érvényű) és differenciált (például nőket nem terhelő), vagy korlátozott (például csak háború esetén érvényes) hadkötelezettséget. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

hadkiegészítés módja: határozza meg, hogy a haderő személyi szükségleteit az adott állam a hadkötelezettség vagy az önkéntesség elve alapján, vagy a kettő kombinációjával biztosítja. A személyi kiegészítési rendszer módját valamennyi állam az alkotmányában rögzíti. Jellemző, hogy az önkéntesség elvén alapuló haderő esetében az alaptörvény a hadkötelezettségre való visszatérést valamilyen formában tartalmazza. Az államok alapvető biztonsági stratégiájukat *Fehér Könyvben* vagy Nemzeti Biztonsági Stratégiában fogalmazzák meg. A reguláris haderőkre jellemző a világos és egyértelmű honvédelmi, illetve szolgálati törvény, amely személyi kiegészítési módonként tartalmában természetesen eltérő lehet. A személyi kiegészítésben részt vevő szervek és szervezetek országonként eltérő módon vesznek részt a haderő személyi biztosításában. Az önkéntességen alapuló haderő főként saját toborzó rendszerére, a német vegyes rendszer pedig teljes egészében a Bundeswehr által finanszírozott polgári alkalmazottakból álló katonai igazgatásra alapozza azt. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

hadkiegészítés rendszere: magában foglalja a fegyveres erők személyi állományának, hadfelszerelésének (fegyverzetének, illetve egyéb anyagi szükségleteinek) biztosításával kapcsolatos módok, fajták, formák, ágak, szervezetek és rendszabályok összességét. A mennyiség követelménye azt a célt szolgálja, hogy a haderő béke- és háborús rendszeresített állománya folyamatosan biztosított legyen, annak érdekében, hogy a katonai szervezetek kiképzési és személyi tartalék-képzési feladataiknak megfeleljenek. A minőség követelménye azt jelenti, hogy a feltöltésre, az utánpótlásra igénybevételre kerülő személyi állomány (önkéntes vagy hadköteles) minden (fizikai, egészségi, műveltségi és morális) tekintetben alkalmas legyen a haderő részére meghatározott feladatok ellátására. A minőség követelménye egyaránt vonatkozik a még ki nem képzett és a kiképzett tartalékos állományra is. A személyi kiegészítés elvei abból a kettős-

ségből indulnak ki, amely a béke és háborús hadrendből fakad. A csapatok országon belüli elhelyezkedése, diszlokációja alapján személyi kiegészítésük történhet a csapatok közvetlen közeléből, területről; területen kívülről, vagy kombináltan. A területen diszlokáló aktív csapatok saját részükre, illetve a területen és területen kívül elhelyezkedő keretszervezetek számára is kiképeznek. A területen kívül diszlokáló katonai szervezetek békeállomány földrajzilag távoli településekről biztosított. Elméletileg ennek célja az úgynevezett irányított katonai kiképzés biztosítása. A szükséges tartalékos állomány biztosítása érdekében a kombinált (területi és területen kívüli), személyi kiegészítés elve a leggyakoribb. A három elv általában a hadköteles rendszerre jellemző. Békében mindhárom elv érvényesül, a tartalékok igénybevétele pedig elsősorban a területi elv alapján valósul meg. Az önkéntes rendszer békeállománya kombinált elv szerint kerül behívásra, a tartalék kialakítása a területi elv szerint történik. A haderő személyi kiegészítési módja a haderő funkcionális tevékenységének egyik fajtája, és egyben a haderő rendszerén belül önálló alrendszert képez. A ~ magában foglalja a haderő személyi, nemzetgazdasági technika, a polgári objektum, a szolgáltatás biztosításával kapcsolatos tevékenységek, szervezetek és személyek összességét. Egyes megfogalmazások szerint még ide kell sorolni a haditechnikai eszközökkel való ellátást és a technikai veszteségpótlást is. E tevékenység ma inkább a logisztika területére tevődik át, de a fogalomrendszere a hadkiegészítésnél jelenik meg. A személyi kiegészítésen kívül, – mai magyar megfogalmazás és feladatelosztás szerint – a civil szférából való hiánypótlás, illetve infrastruktúra igénybevétele is részét képezi a hadkiegészítésnek. Tágabb értelmezésben a logisztika néhány területe sem más, mint a had kiegészítése, hadrafoghatóságának fenntartása és bővítése. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

hadköteles: lásd *hadkötelezettség* (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

hadkötelezettség: 1. A Magyar Honvédség személyi állománya megelőző védelmi helyzet és rendkívüli állapot idején – a ~ bevezetése után – hadkötelesekkel is kiegészül. A hadköteles a katonai szolgálat teljesítésére kötelezett személy, a ~ a katonai szolgálati kötelezettség és a járulékos (adatszolgáltatási, bejelentési, megjelenési) kötelezettségek együttese. A hadköteles fegyveres és – az azt engedélyező jogerős határozat alapján – fegyver nélküli katonai szolgálatot teljesíthet. A fegyveres katonai szolgálat célja a nemzeti és szövetségi védelmi feladatok végrehajtása érdekében a hadkötelesek kiképzése, felkészítése a katonai feladatokra és a honvédség védelmi képességének erősítése. A fegyver nélküli katonai szolgálat célja a honvédség fegyverhasználat nélküli feladataiban történő közreműködés és az ehhez szükséges felkészítés. A behívásra tervezhető létszámot, a katonai szolgálat időtartamát, a katonai szolgálatra való behívás időpontjait a honvédelemért felelős miniszter rendeletben állapítja meg, a hadköteleseket fogadó katonai szervezeteket pedig a Honvéd Vezérkar főnöke jelöli ki. A honvédség katonai igazgatási és központi adatfeldolgozó szerve a kiképzett tartalékosokról és a potenciális hadkötelesekről már békeidőszakban, valamint a ~ bevezetését követően a hadkötelesekről hadköteles nyilvántartást vezet. Nem hívható be katonai szolgálatra az a hadköteles: *a)* aki 18. életévét nem töltötte be, annak betöltéséig; *b)* aki katonai szolgálatra alkalmatlan; *c)* aki saját háztartásában három vagy ennél több kiskorú vér szerinti, örökbe fogadott, mostoha vagy nevelt gyermek (lásd: akit a hadköteles legalább egy éve tart el saját háztartásában) eltartásáról

gondoskodik; *d)* aki a vele közös háztartásban élő állandó ápolásra vagy gondozásra szoruló egyenes ági rokonát vagy házastársát, élettársát egyedül ápolja, gondozza; *e)* aki a vele közös háztartásban élő kiskorú gyermekét egyedül tartja el; *f)* akit országgyűlési, európai parlamenti vagy helyi önkormányzati képviselőjelöltként, polgármesterjelöltként, nemzetiségi önkormányzati képviselőjelöltként nyilvántartásba vettek vagy megválasztottak, a jelöltsége vagy mandátuma, megbízatása fennállásáig; *g)* aki meghagyásban részesült; *h)* aki a honvédség, az Országgyűlési Őrség és a rendvédelmi szervek hivatásos vagy szerződéses állományú tagja; *i)* akinek közös háztartásban élő házastársa katonai szolgálatot teljesít, továbbá; *j)* aki a korábban hatályos szabályok szerint a polgári szolgálat időtartamát már teljesítette; *k)* aki potenciális hadköteles annak az évnek december 31-től, amelyben 40. életévét betölti; *l)* aki kiképzett tartalékos a hivatásos katonai szolgálat felső korhatárának betöltésétől. A hadkötelesek behívása behívóparanccsal történik, amelyet a katonai igazgatásnak a hadköteles lakóhelye szerint illetékes területi szerve a behívottnak kézbesít. A hadköteles a katonai igazgatásnak a hadköteles lakóhelye szerint illetékes területi szerve által kiadott behívóparancsra, az abban megjelölt okirataival, meghatározott időpontban és helyre köteles a katonai szolgálat teljesítése céljából bevonulni. A behívásra kerülőket a katonai igazgatásnak a hadköteles lakóhelye szerint illetékes területi szerve a honvédség szervezeteinek igénye alapján választja ki a katonai szolgálatra alkalmas hadkötelesek közül. A fegyver nélküli katonai szolgálat teljesítésére engedélyt kapott hadköteles katonát a jogerős határozatot követő 15 napon belül szolgálatra be kell hívni. A katonai szolgálat időtartamának letöltése után a hadkötelest az állományilletékes parancsnok parancsban leszereli. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy* **2.** A katonai szolgálati kötelezettség járulékos kötelezettségét képezi, az adatszolgáltatási, a bejelentési, a megjelenési kötelezettség. A katonai szolgálati kötelezettség és a járulékos kötelezettségek együtt: a ~. Törvény határozza meg a ~gel összefüggő adatszolgáltatási, bejelentési és megjelenési kötelezettségre, a nyilvántartásra és a sorozásra, valamint a honvédelmi célú adatkezelésre vonatkozó szabályokat. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

hadművelet: a haditevékenység egyik formája. A csapatok cél, feladat, hely és idő szerint összehangolt ütközeteinek, harcainak, csapásainak összessége, amelyet egyidejűleg vagy egymás után egységes elgondolás és terv alapján ~i, hadműveleti-harcászati feladatok megoldása érdekében, meghatározott területen, adott időben hajtanak végre. Tartalmát ~i cél, a haditevékenység térbeli kiterjedése és időtartama, a részt vevő erők és eszközök mennyisége, a haditevékenység fajtája, rendje és vezetése, a kitűzött cél, illetve az elért eredmények határozzák meg. A ~ek tartalmát, előkészítettségük és megvívásuk módját befolyásolják: a háború politikai céljai, a megoldandó hadászati, ~i feladatok jellege, saját és ellenséges csapatok harci lehetőségei, a hadszíntér, ~i terület földrajzi sajátosságai, a vezetési rendszerek, a csapatok erkölcsi-fegyelmi helyzete, fizikai állapota, valamint felkészültségük színvonala. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

hadművelet célja: a haderő hadászati célrendszerének egy része; térben, időben egy jól körbehatárolt feladatrendszere (célja). A hadműveleti cél elérésének szándéka az elhatározás elgondolásában fogalmazódik meg, amely szerint a magasabb parancsnok dönt az ellenség komplex tűzzel való pusztítás rendjéről, a közelebbi, a további, a napi feladat teljesítésének erőiről, eszközeiről és ismerteti a hadművelet végcéljá-

nak teljesítési szándékáról. (C. O.) → *katonai vezetés*

hadművelet felépítése: a magasabbegységek erőinek, eszközeinek csoportosítása a hadműveleti elgondolásnak, az ellenség összetételének, tevékenységének és céljának függvényében úgy, hogy az biztosítsa az ellenség erőinek, eszközeinek leghatásosabb szétverését, körleteinek, objektumainak birtokbavételét. A csapatok hadműveleti felépítése magában foglalja az első, a második lépcső, a csapásmérő erők, az összfegyvernemi, a vegyi, a műszaki, a rádió, a vezetési pontok, a légvédelmi, a logisztikai csapatok csoportosítását stb. (C. O.) → *katonai vezetés*

hadműveleti cél(kitűzés): meghatározza, hogy mire kell összpontosítani a katonai képesség alkalmazását a súlypontok befolyásolása (semlegesítés, megsemmisítés stb.) érdekében azért, hogy elérhető legyen a szükséges változás az adott rendszerben, hadműveleti képességben vagy hadműveleti magatartásban. A stratégiai tervező törzs által kerülnek kidolgozásra, amelyet a hadműveleti szinten részletesen elemezni kell. Amennyiben együttműködő tervezést szükséges megvalósítani, jó az esély arra, hogy nem kell módosító javaslattal élni, hiszen a stratégiai és a műveleti tervező törzsek közösen dolgozták ki ezeket a katonai stratégiai célkitűzések teljesítése érdekében. Ezek és a szintén meghatározott küldetés újraelemzése során azonban a tervezőtörzs meghatározza a válság szereplői rendszeréből azokat az alrendszereket, szereplőket, amelyeket befolyásolni szükséges és lehetséges katonai képességekkel. Meg kell ezután határozni a művelet sikere érdekében kulcsfontosságú akciókat annak érdekében, hogy a szükséges hadműveleti feltételek (kondíciók) teljesülése biztosított legyen. Összegzetten ezt úgy lehet kifejezni, hogy a hadműveleti kondíciók a művelet lépései időrendiség figyelembevételével a ~ teljesítése érdekében a katonai véghelyzethez vezető különböző műveletvonalakon. (K. Z.b) → *hadművészet*

hadműveleti együttműködés: a hadműveletben részt vevő – különböző harcászati, hadműveleti, illetve hadászati célokért küzdő – egységek, magasabbegységek feladatainak összehangolása feladatok, körzetek, terepszakaszok, irányok, objektumok szerint a hadműveleti cél elérése érdekében. (C. O.) → *katonai vezetés*

hadműveleti együttműködési térkép (Joint Operational Graphic – JOG): a NATO-tagállamok védelmi erőinél általánosan alkalmazott térképtípus. Kialakításának célja az összhaderőnemi és összfegyvernemi hadműveletek tervezéséhez, előkészítéséhez és végrehajtásához szükséges térképi alap megteremtése. Két különböző koordinátahálózattal, továbbá a fegyvernemek és haderőnemek együttműködését elősegítő egyezményes térképi jelekkel látják el. A Magyar Honvédségnél is rendszeresített ~ek a NATO STANAG 3600 szabványosítási egyezmény előírásának megfelelően légi (Air) és szárazföldi (Ground) változatban, egységesen 2° × 1° szelvényméretben, 1:250 000 méretarányban jelennek meg 1501 sorozatszám-jelöléssel. Az 56 cm × 74 cm méretű szabványos JOG-térképszelvények északi és keleti szélein a tartalom kifutó, azaz a szomszédos szelvényekkel legalább 1,5 cm-es átfedést biztosítanak. Az északi szélesség 84° és a déli szélesség 80° között UTM-vetületben készülő térképeken az ábrázolt objektumok 90%-ának vízszintes helyzethibája nem haladja meg a 0,5 mm-t. Ez a levett távolságok, koordináták tekintetében 125 m maximális hibát jelent terepi hosszra kivetítve az adott méretarányban. A ~et ellátják a földrajzi koordináták meghatározására is alkalmas GEOREF-hálózat 15'-es vonalaival és az MGRS-helyazono-

sítók meghatározására alkalmas UTM vetületi koordinátahálózat vonalaival. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

hadművelet előkészítése: magában foglalja a hadművelet tervezését, az elhatározás előkészítését, a csapatok hadműveleti szétbontakoztatását, a parancsnok elgondolásának megfelelő csoportosítását, a csapatok anyagi-technikai eszközökkel történő ellátását, a feladatok lebontását és megszabását, a csapatok és a technikai eszközök felkészítését, a hadművelet minden oldalú támogatását és a harcbiztosítást. (C. O.) → *katonai vezetés*

hadműveleti felderítés: a katonai felderítés vertikális felosztásának egyik eleme. A ~ a hadműveleti szintű parancsnokságok (vezető szervek) számára biztosít felderítési adatokat és információkat a szemben álló fél csoportosításáról, összetételéről, erkölcsi állapotáról, képességeiről és lehetőségeiről, harceszközeiről, hadműveleti alkalmazási elveiről, logisztikai rendszeréről, a műveleti terület katonaföldrajzi jellemzőiről és azok hatásairól, a várható időjárásról és annak hatásairól a haderőnemek alkalmazásának előkészítése és végrehajtása során. Megjegyzés: a Magyar Honvédség ~ét irányító szervezete az MH Összhaderőnemi Parancsnokság Felderítő Főnöksége. (H. H.) → *felderítés*

hadműveleti felderítő információs rendszer: a többnemzeti műveletekben a sikeres felderítő támogatás érdekében a részt vevő partnerországok megosztják egymással a fontos felderítési adatokat. Megjegyzés: ennek legmegfelelőbb módja a közös, automatikus felderítő információs rendszer létrehozása. A közös információs rendszer megköveteli a kompatibilis adatforrásokat, illetve olyan intézkedések foganatosítását, amelyek a szabályozott információcsere lehetőségét biztosítják. (H. H.) → *felderítés*

hadműveleti irányítás (Operational Control – OPCON): a csapatok irányításának egyik formája. A parancsnoknak a kijelölt erői irányításához biztosított jogkör, így a parancsnok általában funkcióiban, időtartamában és helyében korlátozott speciális küldetéseket hajthat végre. Magában foglalja az alegységek telepítésének, az erők átcsoportosításának jogát is. A ~ ugyanakkor nem terjed ki az erők komponenseinek önálló alkalmazására, az adminisztratív irányításra és a logisztikai irányításra. (M. G.) → *tüzérség*

hadműveleti készlet: a hadászati (központi) készletekből kikülönített és a hadműveleti területen, az adott hadműveleti csoportosítás igényeihez igazodóan felhalmozott, meghatározott mennyiségű hadianyagkészletek, amelyek a csapatoknál levő készletekkel együtt egy hadművelet anyagszükségletét fedezik. A ~ nagysága a hadművelet anyagi szükségletétől, a csapatoknál fenntartott készletszint nagyságától függ. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

hadműveleti kiképzés: az egyének vagy egységek hadműveleti készenlétét kialakító, fenntartó vagy javító kiképzés. Tábornokoknak és főtiszteknek, valamint a magasabb egységek törzseinek (összhaderőnemi parancsnokságok) arra irányuló kiképzése, hogy a hadműveletek tervezésében, szervezésében, vezetésében és folytatásában ismereteiket elmélyítsék, megszilárdítsák, gyakorlati jártasságukat korszerűsítsék. (Cs. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

hadműveleti művészet: a hadművészet egyik alkotórésze, a különböző haderőnemek seregtesteinek közös vagy a seregtestek önálló hadműveletei előkészítésével és le-

folytatásával kapcsolatos elméleti és gyakorlati kérdésekkel foglalkozik. Vagyis a ~ kutatási területének centrális eleme a seregtestek alkalmazásának elmélete és gyakorlata. A ~ összekötő kapocs a hadászat és a harcászat között. Éppen ezért alapjaiban a hadászat által meghatározott feladatokat teljesíti, azaz meghatározza a hadászati célú hadműveletek előkészítési és megvívási módjait, valamint irányt mutat a harcászat számára, hogy az egy-egy hadművelet sikere érdekében hogyan készítse elő és vívja meg a harcot. A ~ az általános elmélet kutatási területén belül foglalkozik a hadműveletek jellegével, előkészítésével és általános elveivel, a seregtestek összetételével, lehetőségeivel, alkalmazásuk módszereivel és formáival. Továbbá a hadműveletek előkészítésének és levezetésének módszereivel, és formáival, az anyagi-technikai, illetve a hadműveletek minden oldalú biztosításának és vezetésének kérdéseivel. (Sz. I.b) → *hadtudomány elmélete*

hadműveleti terület (tér) felderítő-előkészítése: (művelet környezetének összhaderőnemi felderítő előkészítése) a műveleti környezet megismerését segíti elő, ezzel alapot nyújt a tervezéshez. A művelet környezetének összhaderőnemi felderítő előkészítése során elsősorban a felderítési feladatokra koncentrálunk és felvázoljuk a felderítési követelményeket. A ~ egy folyamatosan használt dokumentum, amely nagy segítséget nyújt a műveleti tervezés korai szakaszában, a tervek végrehajtása során pedig lehetővé teszi a döntő tevékenységek felismerését. (H. H.) → *felderítés*

hadműveleti terület (tér, környezet) felderítőértékelése: (összhaderőnemi felderítőértékelés) a művelet környezetét (beleértve a terepet, az időjárást, a szemben álló felet, valamint a kiberteret) írja le. Az értékelés a rendelkezésre álló információkon alapuló logikus következtetések sorozata, amelyek meghozatalakor szerepet játszik az értékelő tudása és tapasztalata is. A ~ segíti a parancsnokot a küldetés teljesítésére vonatkozó elhatározásának meghozatalában. Megjegyzés: a ~ével szemben támasztott követelmények: *a)* felderítési információkat szolgáltat a művelettervezés végrehajtásához; *b)* felderítési követelmények azonosításával meghatározza a felderítés tervezésének kiinduló pontját; *c)* meghatározza a felderítési információk terjesztésének követelményeit. (H. H.) → *felderítés*

hadműveleti terv: egy önálló vagy több egymáshoz kapcsolódó, párhuzamosan vagy egymás után végrehajtandó műveletből álló sorozat végrehajtására irányuló terv. Rendszerint meghatározott feltevéseken alapul, és direktíva formájában jelenik meg, amit az elöljáró ad ki, hogy lehetővé tegye az alárendelt parancsnokok számára a támogatási tervek és parancsok előkészítését. A hadműveletekre jó előre történő felkészülés során rendszerint az parancs („order") helyett a terv („plan") megnevezést használják. A ~ előre meghatározott időpontban vagy jelre életbe lép, és ettől fogva hadműveleti parancs lesz. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

hadműveleti terv CIMIC-melléklete: jelölése „W." A hadműveleti terv általános felépítését követve a művelet civil katonai együttműködési rendszere szempontjából fontos és meghatározó adatokat, információkat tartalmazza. Az elérendő célok és súlypontok meghatározása mellett a CIMIC-tevékenység fő irányait is előírja, megkülönböztetve a művelet kezdeti, végrehajtási és felelősségátadási fázisait. A melléklet további kiegészítésekkel bővíthető, mint például CIMIC-értékelés, CIMIC-vezetési rend, CIMIC-jelentési rend, CIMIC-értékelési formátumok és szempontok, kulcs-

fontosságú civil szervezetek, CIMIC-összekötői rendszer. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

hadműveleti terv Info Ops (Information Operations, információs műveletek) **melléklete:** jelölése „O". A hadműveleti terv általános felépítését követve az információs műveletek szempontjából fontos és meghatározó adatokat és információkat tartalmazza. Az információs környezet és a stratégiai célok bemutatása mellett az elérendő célok és súlypontok meghatározása mellett az Info Ops tevékenység fő irányait is előírja. A melléklet további kiegészítéssel bővíthető, amely a katonai és Info Ops célokat, prioritásokat, hatásfokmérést, üzeneteket és azok témaköreit, a szükséges koordinációt táblázatba foglaló *Információs műveleticél-mátrix.* (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

hadműveleti terv PSYOPS- (Psychological Operations, lélektani műveletek) **melléklete:** jelölése „O". A hadműveleti terv általános felépítését követve a lélektani műveletek szempontjából fontos és meghatározó adatokat és információkat tartalmazza. Az elérendő célok és súlypontok meghatározása mellett a PSYOPS-tevékenység fő irányait is előírja. A melléklet további kiegészítésekkel bővíthető, mint például PSYOPS-célcsoportok, a főbb elérendő célok, korlátok, továbbá a kerülendő témák/fogalmak/jelképek, engedélyeztetés rendje. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

hadműveleti utasítás: felépítése: a) helyzet: politikai környezet; információs környezet; politikai-katonai stratégiai véghelyzet és célok; stratégiai súlypontelemzések; elvárt hatások és vonatkozó harctevékenységek; tervezési feltételezések és korlátok; jogi háttér; *b)* küldetés; *c)* műveleti elgondolás: parancsnok szándéka; főerőkifejtés; hadműveleti célok; súlypontelemzés; végrehajtás rendje; kitűzött hatások; erők és erőforrások; együttműködés; a siker előfeltételei; kockázati elemzés és értékelés. *d)* végrehajtás: alárendelt katonai szervezetek feladatai; katonai tevékenységek a hadműveleti hatások eléréséhez; koordinációs utasítások; *e)* kiszolgáló támogatás: logisztikai elgondolás; logisztikai normák, követelmények; közlekedési elgondolások; befogadó nemzeti támogatás; műszaki biztosítás; egészségügyi biztosítás; pénzügy; személyügy; *f)* vezetés és híradás: vezetés és irányítás: átalárendelés; hadműveleti műveleti terület; összkötőrendszer és együttműködés rendje; híradó és informatikai elgondolás; jelentési rendszer. (C. O.) → *katonai vezetés*

hadműveleti vezetés: a hadászati és harcászati vezetési szintek között elhelyezkedő hadműveleti kategória a magasabbegységek tevékenységének tervezését, szervezését, irányítását magában foglaló (vezetés-irányítás) parancsnoki munka. A hadászati célok lebontásából adódó magasabbegységre rótt feladatok értelmezését (tisztázását), a helyzet értékelését, az egységek alkalmazásának elgondolását körzetek, hadműveleti irányok szerinti bevetését, az erőforrások elosztását foglalja magában. A ~ a haderőnemek és fegyvernemek összehangolt tevékenységével a hadműveleti célok teljesítésével hozzájárul a hadászati célrendszer és a harcászati célok teljesítéséhez. (C. O.) → *katonai vezetés*

hadműveleti-harcászati rakéta: atomtöltetű fejrésszel szerelt, programirányítású, folyékony vagy szilárd hajtóanyagú rakétahajtóműves, 100–500 km hatótávolságú ballisztikus rakéta. Önjáró indítóállványról, függőleges helyzetből indítják. Rendeltetése az ellenség hadműveleti-harcászati mélységében elhelyezkedő célpontok megsemmisítése. (Sz. T.) → *tüzérség*

hadművészet története: a hadügy és a fegyveres harc fejlődését kutatja, valamint feltárja a jelen kor hadművészetére levonható tanulságokat. A történeti források, a történeti tér és a hadügyhöz kapcsolódó anyagi kultúra tanulmányozásával elemzi a fegyveres harc, a taktika és stratégia változásait. Kiemelten vizsgálja a harceljárás és a haditechnika fejlődésének egymásra gyakorolt hatását. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

hadművészet: a szárazföldön, a tengeren, a légtérben és a légi-kozmikus térségben folyó fegyveres küzdelem előkészítésének, megvívásának és harci támogatásának, valamint harci kiszolgáló támogatásának tudományos elmélete és gyakorlata. A katonai erő fegyveres küzdelemben történő alkalmazása értelemszerűen a létező, a rendelkezésre álló funkcionális katonai képességeken alapuló, különböző műveleti szintekhez köthető tervszerű katonai műveletekben valósul meg. Ennek, a társadalmi lét szempontjából nélkülözhetetlen képességnek, a katonai potenciálnak a hatékony alkalmazását garantáló, az elmélet és a gyakorlat egységét biztosító platform a ~. A ~ elmélete és gyakorlata, a harc, a hadművelet és a hadászati műveletek előkészítésének, megvívásának elméletével és gyakorlatával foglalkozik. A ~ alkotórészei ebből adódóan és egyértelműen a hadászat, a hadműveleti művészet és a harcászat, amelyek szoros, elválaszthatatlan kapcsolatban állnak egymással, hatnak és visszahatnak egymásra. A vezető szerep azonban a hadászaté. (Sz. I.b) → *hadtudomány elmélete*

hadosztály: a haderőnemek alapvető harcászati magasabbegysége, amely feladatait hadtest kötelékében önállóan oldja meg. A haderőnemekhez való tartozásuk, rendeltetésük, szervezésük, fegyverzetük determinálja a fegyvernemi, a támogatói és a szakcsapatok összetételét és rendeltetését. A hadosztály 4–6 fegyvernemi dandár (ezred), 3–4 támogató dandár (ezred) és több önálló szervezésű zászlóalj (század), osztály összetételű. Egy szárazföldi hadosztály 4–5 gépesített/harckocsizó, 1–2 tüzér, 1 rakéta, légvédelmi, repülő dandár/ezred, 2–3 felderítő, 1–2 műszaki, 1 vegyivédelmi, vezetésbiztosító, vezetéstámogató, logisztikai zászlóalj összetételű. Létszámuk változó 10 000–25 000 fő. (C. O.) → *katonai vezetés*

hadrafoghatóság: a csapatok (egyes katonák) harci alkalmasságát minősítő fogalom. A rendeltetésből adódó alkalmasságot különböző szabályzatokban, utasításokban, elvárásokban fogalmazzák meg. A csapatok ~át meghatározza: az alakulat erkölcsi-fegyelmi helyzete; a haditechnikai eszközök száma, használhatósága; anyagi készletek mennyisége és állapota, a csapatvezetés helyzete és színvonala. A ~nak nincsenek fokozatai, a mutatók egyikének terén megállapított elégtelenség a hadrafoghatóság elvesztésével jár. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

hadrend: 1. A fegyveres erők katonai szervezeteinek szolgálati alárendeltség szerinti, részletes csoportosítása és szervezeti tagozódása. A haderő szervezeti felépítését tartalmazó tervezési alapokmány. A békehadrend a békében fenntartott katonai szervezetek csoportosítása és szervezeti, valamint alárendeltség szerinti tagozódását; a háborús viszonyoknak megfelelő szervezetet a mozgósítási (M, hadi, háborús) ~ tartalmazza. A katonai tanintézetek az oktatás során, a csapatok és törzsek a különböző gyakorlatok alkalmával gyakorló ~et használnak. ~bővítés: a fegyveres erők rendeltetésszerű feladatainak megváltozása, vagy más egyéb más okból történő új (~ben nem szereplő) katonai szervezet felállítására (~be állítására) végrehajtott szervezési tevékenység. ~fejlesztés: a ~ben lévő

katonai szervezetek (~i elemek) létrehozásának (esetleges megszüntetésének), központi szabályzók alapján történő tervszerű végrehajtása, a haderő egészére vonatkozó (új) koncepció alapján. (H. L.) → *védelmi igazgatás* **2.** A honvédség szervezeti felépítését a honvédelemért felelős miniszter által vezetett minisztérium, a honvédelemért felelős miniszter közvetlen alárendeltségébe tartozó, valamint a honvédség ~je szerinti szervezetek összessége képezi. A honvédség szervezetei közül a ~be az állománytábla szerint szervezett katonai, a ~en kívüli szervezetek csoportjába pedig a munkaköri jegyzék szerint szervezett egyéb szervezetek tartoznak. A honvédség szervezeteinek felépítését, béke- és hadilétszámát, rendszeresített technikai eszközeit állománytáblában vagy munkaköri jegyzékben határozzák meg. A honvédség ~jét a szárazföldi csapatok, a légierő csapatai, a logisztikai és támogató erők, valamint a honvédség feladatainak végrehajtása érdekében egyéb szaktevékenységet folytató szervezetek alkotják. A szárazföldi csapatok és a légierő csapatai haderőnemet képeznek. A haderőnemek fegyvernemekből és szakcsapatokból tevődnek össze. (C. O.) → *katonai vezetés*

hadsereg: egy katonai kötelék. Hétköznapi elnevezése egy ország haderejének. Hadműveleti seregtest, amely haderőnemi hovatartozásától függően, több magasabbegységből, fegyvernemi és szakegységekből, továbbá vezetés és biztosító szervekből áll. A ~ megnevezést az állományának döntő részét képező fegyvernemi magasabbegységek összetétele határozza meg. Például: összfegyvernemi, légi stb. ~. A ~ek általában számot és/vagy nevet (elnevezést) is viselhetnek. Például 5. hadsereg; 2. légi hadsereg; Rajnai hadsereg. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

hadsereg funkciói: a hadsereg polgári irányítás alatt álló, függelmi rendszerben működő, önkéntességen és az általános hadkötelezettségen alapuló állami szervezet. A hadsereg feladata az ország függetlenségének, területének, légterének, lakosságának és anyagi javainak külső támadással szembeni fegyveres védelme, különleges védelmet megillető nemzeti értékek őrzése, a szövetségi és nemzetközi szerződésből eredő egyéb katonai kötelezettségek – különösen a kollektív védelmi, békefenntartó és humanitárius feladatok – teljesítése, a honvédelem szempontjából fokozott védelmet igénylő létesítmények őrzése és védelme, egyes kijelölt létesítmények őrzése és védelme és más, az állam által meghatározott egyéb feladatok teljesítése. (C. O.) → *katonai vezetés*

hadsereg hatása a személyiségre: a társadalomban a személyiség többrétegű hatásrendszerben él és működik. A hadseregekben az alapviszony a szolgálati viszony. A hadseregek főbb jellemzői, hatásmechanizmusai a téma szempontjából (e jellemzők alkalmasak a tömeghadsereg és az önkéntes haderő hatáskülönbségeinek jelzéséhez): *a)* a hadsereg sajátos értékrendszer intézményesülése, a normák döntő része kötelező és szankcionált jellegű. A működés középponti eleme a fegyelem. A törekvések e területen arra irányulnak, hogy a fegyelem ne csupán eszközjellegű legyen a célok elérése szempontjából, hanem váljon a katonai kötelességtudat specifikus összetevőjévé, a katonai létmódban tudásalapúvá; *b)* a modern hadseregekben is a függőség, a parancsvezéreltség, az engedelmesség, valamint a teljesítmény képezi az alapviszony tartalmát. Ez a tartalom jelenik meg a tudás, a felelősség és a cselekvés összefüggő rendszerében; *c)* a bürokratikus szervezet működése módosítja az emberi személyiséget, különösen, ha kemény vezetési stílussal párosul, amelynek eredménye, hogy a bizalmatlanság és a megtorló intézkedésektől

való félelem miatt, a teljes emberi erőforrások nem hasznosulnak; *d)* a bürokratikus szervezetben a vezetők kontrollja felülről származik, ami kialakíthatja a tekintélyuralmi stílust, valamint a beosztotti (alárendelti) – beállítottságot; személyteleníthetí a döntési mechanizmust; szabályozza, igazgatásilag szétosztja az információkhoz való hozzáférhetőség lehetőségét. A hierarchikus tudat eszmei előképe: a rend, az irányítottság, a szabályozottság, a szervezett erő, a besoroltság természetessége. Ezek azok a vázlatos tartalmak, amelyek talán hangsúlyozottan igazak voltak a tömeghadseregek időszakában, és amelyeknek bizonyos elemei változnak. A kis országokban, így hazánkban is a védelem mindig közösségi képesség marad, még az olyan szövetségi rendszeren belül is, mint a NATO vagy az Európai Unió. (H. D.) → *katonapedagógia*

hadsereg-modernizáció: a kor követelményeinek megfelelő fejlesztés, amely hatékonyabbá, észszerűbbé, a szövetségi partnerekkel adekváttá és a számba vehető ellenséggel szemben ellenálóbbá teszi a haderőt. A haderő modernizációjának tekinthető minden olyan átalakulás, amely a szervezetek „lényeges jellemzőiben" következik be: a) a szervezetre jellemző működési folyamatokban; *b)* a szervezetre jellemző tudományos, technikai és technológia terén; *c)* a szervezeti outputokban; *d)* a szervezeti struktúrában; *e)* a szervezeti kultúrában; *f)* a szervezeti magatartásban; *g)* a szervezet hatalmi viszonyaiban. A szervezeti változás függvényében különbséget tehetünk az inkrementális és a radikális fejlesztések között. Az inkrementális modernizáció során a haderő egy vagy néhány lényeges szervezeti jellemzője változik. A megváltozó szervezeti jellemző kismértékű módosulást eredményez, néhány egységre, illetve területre terjed ki, nem érint valamennyi szintet, viszonyleg lassan következik be, célja a külső illeszkedés, illetve a belső harmonizáció megteremtése. Radikális modernizáció során a haderő számos vagy az összes lényeges szervezeti jellemzője átalakul, valamennyi szintet érinti, a változások viszonylag gyorsan realizálódnak, a szervezet külső alkalmazkodásának előmozdítása, illetve a szervezeti alrendszerek, struktúrák és folyamatok új konfigurációjának létrehozása következik be, amely folyamatot a felső vezetés irányítja. A hadsereg radikális modernizációja átalakítja a harcászati, hadműveleti eljárásokat, megköveteli a személyi állomány felkészítését, magával vonja az új technikai eszközök, modern kiszolgálásának megteremtését, lényegében az egész infrastrukturális háttér fejlesztését. (C. O.) → *katonai vezetés*

hadseregvonat: a seregtestek szervezetszerű vagy a hadra kelt sereget megerősítő összes mozgó tartalék intézet. Rendeltetés szerinti tagozódásuk: *a)* lőszervonatok (lovashadosztály lőszeroszlopok; hadosztály-, hadtest-, hadsereg-lőszertelepek); *b)* egészségügyi vonatok (hadosztály egészségügyi intézetei, tábori kórházak); *c)* élelmezési vonatok (gyalogélelmező; lovasélelmező, illetve hadtestélelmező oszlopok; a hadsereg-parancsnokságok, valamint a hadseregfőparancsnokság élelmező vonata; tábori élelmező raktárak, tábori sütödék, vágómarhatelepek, hadtápvonatszakaszok); *d)* műszaki vonatok (hídvonatok az utászszertartalékokkal, tábori távíró-/távjelzőosztagok, sáncszeroszlopok); *e)* vonat tartalék intézetek (hadtestvonat-, valamint lógyógytelepek). Lásd *vonat.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

hadszíntér: a potenciális fegyveres konfliktus olyan területe, amelyen a szemben álló hadviselő felek hadipotenciálja helyezkedik el. Határait a katonai koalíciók területei, a hadászati fontosságú hadigazdasági

objektumok elhelyezkedése, a hadászati méretű fegyveres csoportosítások elhelyezkedése, a kontinensek, tengerek és óceánok természetes határai határozzák meg. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

hadszíntér-parancsnokság: a hadszíntér-főparancsnoknak alárendelve az egyesített parancsnokságok stratégiaszintű vezetési eleme, amely végzi a stratégiai irányítást, hadműveleti elveket határoz meg az alárendelt parancsnokságok részére. A hadszíntér-főparancsnok tölti be az összekötő szerepet a katonai stratégia és a hadszíntéri stratégia között. Az egyesített főbb szárazföldi, légi és haditengerészet hadműveletekhez szükséges stratégiai és hadműveleti irányítást a ~ok biztosítják. A hadszíntér-főparancsnok gondoskodik az alárendelt erők szervezeti felépítéséről, meghatározza azok feladatait, céljait, biztosítja azok vezetését, alkalmazását. Megtervezi és végrehajtatja a hadszíntéri műveleteket, az egyestett hadműveleteket, ellátja más hadszínterek vezérkari főnökeinek támogatását, folyamatosan értékeli a helyzetet, feltételeket, felbecsüli azon hadszíntérszükségleteket, ahol a csapatai várhatóan támogató vagy támogatott szerepet fognak játszani. (C. O.) → *katonai vezetés*

hadszíntéri ballisztikus rakétavédelem (Theatre Ballistic Missile Defence – TBMD): a hadszíntéri ballisztikus rakéták hagyományos, vagy tömegpusztító harci résszel ellátott irányított rakéták, amelyeket nagy távolságról indítanak. Valamennyi hadszíntéri ballisztikus rakétavédelmi rendszernek három alapfunkcióra kell képesnek lenni: célkeresés és -követés, fenyegetésösszesítés és az ellentevékenység-ütemezés, illetve ellentevékenység. A célkeresés és -követés magában foglalja a támadó rakéta röppályájának, illetve helyének számítását rádiólokációs vagy infraszenzorok segítségével. A fenyegetés összesítése és az ellentevékenység ütemezése a röppálya elemzését takarja annak szempontjából, hogy az fenyegetést jelent-e számunkra, és amennyiben igen, ütemezi a fenyegetés leküzdését, valamint menedzseli az ahhoz szükséges erőforrásokat. Végül, a hadszíntéri ballisztikus rakéta ellen támadást intéznek annak érdekében, hogy meggátolják annak célba érkezését. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

hadszíntéri egészségügyi főnök (Medical Director – MEDDIR, Theatre Surgeon – TS): a műveleti kötelék vagy hadszíntér egészségügyi szolgálatainak funkcionális vezetője. További szolgálati kötelmeként a ~ elláthatja a műveleti parancsnok egészségügyi főtanácsadói teendőit is. Feladatai: *a)* koordinálja az összes egészségügyi haderővédelemmel kapcsolatos tevékenységet; *b)* átfogó tömeges sérültellátási tervet készít más parancsnokságok törzseivel egyeztetve; *c)* egészségügyi tanácsokat ad a tömegpusztító fegyverek elleni védelemmel kapcsolatban; *d)* irányítja a hadszíntéren lévő egészségügyi biztosítási képességek összegzését és egyéb jelentős egészségügyi információk (Hadszíntér Egészségügyi Kézikönyv) elkészítését és naprakészen tartását a teljes hadszíntéren történő terjesztés érdekében; *e)* támogatja a polgári-katonai együttműködési (Civil-Military Cooperation – CIMIC) törzseket, és egyeztet velük közegészségügyi és humanitárius segítségnyújtási területeken a hadszíntér egészére vonatkozóan. A ~ által vezetett törzs képes a megerősítések segítségével (teljes állományra bővítve) a (had)művelet által megkövetelt egészségügyi kérdések teljes körének kezelésére. A ~ szinonimái az egészségügyi igazgató, valamint az egészségügyi parancsnok. (S. L.) → *katonai egészségügy*

hadszíntéri és küldetésspecifikus kiképzés: magában foglalja mindazokra a feladatokra való felkészítést, amelyet a specifikus, sajátos küldetési követelmények teljesítéséhez állítottak össze (azokat a feladatokat, amelyeket a harcfeladatszabványok nem tartalmaznak; azokat, amelyek a specifikus környezetre vonatkoznak; azokat a harcfeladatszabványokat, amelyeket meg kell ismételni, vagy fel kell frissíteni a küldetésre jellemző körülmények és viszonyok között). (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

hadszíntérismeret: a katonaföldrajz általános ismereteit alkalmazva vizsgálja és értékeli a katonaföldrajzi térségeken belül a hadszíntér-előkészítettség állapotát és befolyását a fegyveres küzdelem előkészítésére és megvívására, lehetséges időtartamára. A ~ a regionális katonaföldrajz azon területe, amely a hadszíntér, a katonaföldrajzi térség adatait felhasználva politikai és katonai döntéshozatali szervek, különböző katonai vezetői szintek (hadászati, hadműveleti, harcászati) részére készülő katonaföldrajzi értékelés, leírás, ajánlás. Az értékelések területi dimenziója regionális vagy lokális lehet. A regionális szintű országok, régiók átfogó értékelését, leírását tartalmazza. A lokális szintű a katonaföldrajzi környezet egy kisebb részének (harctér, hadműveleti terület, harctevékenységi körzet) komplex értékelését foglalja magában. A ~ tisztek, törzsek hadászati, hadműveleti-harcászati kiképzési anyaga, amely a valószínű ellenséges koalíció katonai lehetőségeit, a hadszíntér politikai, gazdasági és természetföldrajzi viszonyait, a hadviselésre, a fegyveres tevékenység megtervezésére, megszervezésére és végrehajtására kifejtett hatását értékeli. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

hadtest: önálló hadműveleti (hadászati) magasabbegység, amely általában 3–5 hadosztályból, parancsnoki törzsből, önálló harctámogató, biztosító és logisztikai egységekből áll. Közeli, távoli és mélységi harcfeladatok megoldására szerveződik. A NATO Gyorsreagálású Hadtest (NATO Gyors Telepítésű Hadtest) az egyik legkisebb reakcióidővel bevethető, többnemzeti, jelentős eszközállománnyal bíró katonai magasabbegysége. A hadtest műveleti spektruma széles: természeti katasztrófák, humanitárius segítségnyújtások, béketámogató műveletek és terrorelhárító bevetések a katonai akciókon kívül. Vezetési törzseik képesek dandárszintű egységektől hadtestcsoportokig vezetési-parancsnoki feladatokat ellátni. A főparancsnokság a riasztást követő 10 napon belül a műveleti térségbe tudja juttatni az első csapatokat, továbbá a kitelepült teljes erő 60 napig képes funkcionálni, műveleti céljait teljesíteni. (C. O.) → *katonai vezetés*

hadtörténelem: a történeti források, a történeti tér és a hadügyhöz kapcsolódó anyagi kultúra tanulmányozásával rekonstruálja a katonai történéseket, feltárja azok okait, következményeit és a társadalomra gyakorolt hatását. A történettudomány és a hadtudomány egyaránt a tudományágai közé sorolja, ami jelzi interdiszciplináris jellegét. A történettudomány, a háborúk, fegyveres konfliktusok történetére és a társadalomra gyakorolt hatására fókuszál. A hadtudomány, a hadügy és a fegyveres harc fejlődését kutatja, és a jelen kor hadművészetére levonható tanulságait tárja fel. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Hadtörténelmi Közlemények: a ~ című folyóiratot a Magyar Tudományos Akadémia alapította 1888-ban „a magyar hadi történetírás fejlesztésére". Napjainkban a Hadtörténeti Intézet és Múzeum kiadásában évi négy számban, mintegy ezer oldalon teszi közzé a magyar és a kapcsolódó egyetemes hadtörténelem új kutatási eredményeit.

Magyarország egyik legrégebbi társadalomtudományi orgánumaként a kezdetektől jelentős szerepet játszik a hazai történetírás fejlődésében, a magyar hadtörténeti irodalom gazdagításában. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

hadtörténelmi múzeológia: a hadügy történetéhez kapcsolódó tárgyak, fegyverek, felszerelési tárgyak, zászlók, egyenruhák, katonai jelvények, személyes tárgyak – militáriák – gyűjtése, feldolgozása és társadalmi hasznosítása. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

hadtudomány elmélete: a hadtudomány alapvető, alapozó területe, amely hatással van (lehet) a diszciplína többi területére. A ~ feltérképezi és feltárja a hadtudomány kutatási objektumait, tárgyát, szerkezetét és módszereit, helyét, továbbá szerepét a tudományok rendszerében; kutatja (valamint fejleszti) a tudományág helyzetének, várható fejlődésének, irányainak elméletét, intézményeinek hatékonyabb együttműködését, a kutatási módszereket, a képzéseket, a terminológiát, a szakkifejezések korszerűsítését, majd javaslatokat dolgoz ki ezekkel kapcsolatban. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

hadtudomány MTA doktorai 1995-től: 1. Horváth Miklós, MTA doktora: 2003. Szakterület: hadtörténelem. Foglakozás: egyetemi tanár. Kutatási téma: *a)* egyetemes és magyar hadtörténet; *b)* a magyar erőszakszervezetek második világháború utáni története; *c)* az 1956-os forradalom és szabadságharc hadtörténeti vonatkozásai; *d)* a Varsói Szerződés története. **2.** Nagy László, MTA doktora: 2003. Szakterület: hadtudomány és biztonságpolitika. Kutatási téma: *a)* a katonai integráció; *b)* fegyverkezés, fegyverzetkorlátozás; *c)* Oroszország biztonságpolitikája. **3.** Kende György, MTA doktora: 2004, a hadtudomány kandidátusa: 1985. Szakterület: haditechnika. Foglalkozás: egyetemi tanár. Kutatási téma: *a)* haditechnikai tantárgyak oktatási módszerei itthon és külföldön; *b)* informatikai módszerek a haditechnikai K+F-ben; *c)* sakk és stratégiák; *d)* tüzérségi tűzvezetési rendszerek. **4.** Matus János, MTA doktora: 2005. Szakterület: nemzetközi kapcsolatok, biztonsági tanulmányok. Foglalkozás: óraadó Kutatási téma: *a)* a regionális biztonság átalakulása a hidegháború után; *b)* politika, biztonság és gazdaság kapcsolata a nemzetközi rendszerben; *c)* stratégiai tervezés a kül- és biztonságpolitikában. **5.** Szabó Péter, MTA doktora: 2004. Szakterület: Magyarország katonai részvétele a második világháborúban (1941–1945). Kutatási téma: *a)* a magyar huszárság története (1849–1955); *b)* a Magyar Királyi Honvédség részvétele a második világháborúban (1941–1945); *c)* Magyarország második világháborús katonai embervesztesége. **6.** Padányi József, MTA doktora: 2007, a hadtudomány kandidátusa: 1995. Szakterület: hadtudomány, béketámogató műveletek. Foglalkozás: egyetemi tanár. Kutatási téma: *a)* árvédekezés; *c)* békeműveletek; *c)* civil-katonai kapcsolatok; *d)* katasztrófák elleni védekezés; *e)* műszaki támogatás. **7.** Munk Sándor, MTA doktora: 2008, a hadtudomány kandidátusa: 1990. Szakterület: katonai informatika. Foglalkozás: professzor emeritus. Kutatási téma: *a)* katonai (védelmi) helyzetismeret; *b)* katonai (védelmi) információk, tudásösszetevők rendszere; *c)* katonai (védelmi) informatikai rendszerek interoperabilitása; *d)* Katonai informatikai stratégiák; *e)* kritikus információs infrastruktúra-védelem katonai (védelmi) feladatai. **8.** Bukovics István, MTA doktora: 2009, a műszaki tudomány kandidátusa: 1984. Szakterület: hadtudomány, katonai-műszaki tudomány. Foglalkozás: egyetemi tanár. Kutatási téma: *a)* felkészülés a klímaváltozásra, a környezet–kockázat–társadalom katasztrófavédelmi kérdé-

sei; *b)* katasztrófavédelmi stratégiai tervezés modellezése; *c)* logikai kockázatelemzés. **9.** Csikány Tamás, MTA doktora: 2009, a hadtudomány kandidátusa 1996. Szakterület: hadtörténet – hadművészet története. Foglalkozás: egyetemi tanár. Kutatási téma: *a)* a 19. század európai hadművészete; *b)* az 1848–1849-es magyar szabadságharc hadművészete, várak és erődök a 19. századi európai hadművészetben. **10.** Fűrész József, MTA doktora: 2009, a hadtudomány kandidátusa 1995. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

hadtudomány: a fegyveres küzdelem gyakorlatából született és elsősorban a hadviselés tapasztalatainak általánosítása nyomán fejlődött úgy, hogy e folyamat során mindvégig meghatározó területe volt, és az ma is társadalmi létünknek. Az ókorban mindent átfogó (tudományok feletti) tudomány, a filozófia differenciálódása elkezdődött, és elmondhatjuk, hogy a ~ az elsők között lépett az önálló fejlődés útjára. A hadjáratok első leírásaitól, majd a háború és a hadviselés módjainak megismertetésére írt első könyvektől hosszú út vezetett napjainkig. A mában is jól ismert tudományelméleti és rendszertani struktúra, a ~ végleges kialakulásának folyamatában kristályosodott ki, a 18. század végére, illetve a 19. század elejére. Alapvetően erre a történelmi időszakra tehető, a tudományág művelői körében annak a napjainkig élő törekvésnek a kezdete is, amelynek eredményeként, időről időre – az aktuális, vagy annak ítélt, esetleg hitt, társadalmi igények hatására hivatkozással – újra és újra fogalmazták a szakemberek a ~t. Ma sincs ez másképp és figyelemmel a 21. század elmúlt közel két évtizedét jellemző geopolitikai és geostratégiai helyzetére, korunk ~a megítélése tekintetében akkor járunk el helyesen, ha elfogadjuk, hogy az elsősorban a fegyveres küzdelem természetére, lényegére és tartalmára, a fegyveres erők képességeire, a hadviselés eszközeire és módjaira, továbbá azok támogatására, illetve biztosítására vonatkozó ismeretek rendszere. Amely napjainkban főként a tudományos előrelátáson alapulva fejlődik. A ~ kapcsolata más tudományágakkal is sajátos, hiszen saját hatékonysága biztosítása érdekében figyelembe veszi, önállóan elemzi és katonai szempontok sokaságán keresztül értékeli azok részeredményeit, eredményeit. A ~ funkcionális működése is specifikus, ugyanis amikor megalkotja, kidolgozza egy konkrét fegyveres erő szervezetét, kiképzési rendszerét, illetve alkalmazásának műveleti formációit, akkor minden esetben annak a társadalmi közösségnek, csoportnak az igényeiből, célkitűzéseiből indul ki, amelynek a szolgálatában áll. A fegyveres küzdelem egyébként társadalmi jelenség is – és mint ilyen – komplex megismeréséhez, valamint kezeléséhez valójában át kell lépnünk a ~ kereteit, hiszen azt, nemcsak annak tudományági síkon érvényesülő törvényei, hanem a társadalom, sőt a létező anyagi világ működését biztosító általános törvények szempontjából is vizsgálni kell. Valójában emiatt elengedhetetlen, hogy a tudományág elméleti és gyakorlati szakemberei ne csak saját területüknek legyenek avatott művelői, hanem tudományosan megalapozott széles látókörrel rendelkezve, az összefüggések rendszerében azt is jól kell ismerniük, hogy a ~ miért és miként szerves része és bizonyos értelemben alakítója, a társadalmi lét más területén megvalósuló emberi tevékenységeknek. Ebből a megállapításból kiindulva vagy erre figyelemmel célszerűnek tartom megemlíteni, hogy a ~ a kutatása tárgyát, tudományági természetét és rendeltetését tekintve – a technikai és technológiai tudományterületi jellemzőivel együtt is – társadalomtudomány, amely azonban multidiszciplináris jellemzőjénél fogva egyébként lehetne akár önálló rendszertani kategória is. A fegyveres küzdelem

törvényszerűségeinek feltárása nem csupán a tények, a kutatási eredmények felsorolása és vizsgálata. A ~nak éppúgy, mint más tudománynak is, fel kell használnia a kölcsönösen összefüggő (páros) logikai kategóriákat: a lényeget és jelenséget; a tartalmat és formát; az okot és okozatot; a szükségszerűséget és véletlent; az általánost, a különöst és egyest; az absztraktat és konkrétat; az egészet és a részt. A ~ az a tudományág, amely a fegyveres küzdelem keletkezését, célját, jellegét, osztályozását vizsgálja, illetve kutatja a hadseregek megjelenésének és fejlődésének törvényszerűségeit, valamint a haderő társadalmi megítélésének és elfogadottságának helyzetét. A ~ törvényei megmutatják, hogy a fegyveres erők milyen úton és módon készüljenek fel a katonai műveletek különböző fajtáinak végrehajtására, és hogyan vívják ki a győzelmet korunk hadviselésének keretei között. Ma, a 21. század második évtizedében is az előzőekben leírtak képezik a ~ alapját. A társadalomtudományok tudományterülethez sorolt ~ mint tudományág, alapvető kutatási területei (más megnevezéssel tudományalágak) tartalmukra figyelemmel az alábbiak: a ~ általános elmélete, a hadművészet elmélete, a honvédelmi igazgatás, a katonai vezetés elmélete, a katonai kiképzés és felkészítés, a hadtörténelem, a hadművészet története, a védelemgazdaság, a katonai műszaki ismeretek. A honvédelem színvonalára igen nagy hatással van a ~, amely a fegyveres küzdelem objektív törvényeinek és törvényszerűségeinek alapján álló elvek összessége, továbbá a hadügy jövőjének tudományos előrelátása. A ~ egyetemes, de nem egységes és ebből adódik, hogy az egyébként országonként eltérő hadügy tudományelméletének és gyakorlatának megértéséhez a nemzeti – esetünkben a magyar – ~ jellemzőit, elméletét és gyakorlatát célszerű vizsgálni. (Sz. I.b) → *hadtudomány elmélete*

Hadtudományi Doktori Iskola (HDI): lásd *doktori iskola* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar (HHK): alapításának ideje: 2012. január 1. A ~ jelmondata: A hazáért mindhalálig! A ~ feladata a Magyar Honvédség hivatásos és szerződéses tiszti állománya, valamint a védelmi szférában foglalkoztatott civil szakemberek alap-, mester- és doktori képzése, a hivatásos és szerződéses tisztek szakirányú át- és továbbképzése, továbbá a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény (Nftv.), valamint a honvédek jogállásáról szóló 2012. évi CCV. törvény (Hjt.) alapján a Magyar Honvédség feladatainak ellátásához szükséges tiszti utánpótlás biztosítása, a honvédelem területén dolgozó szakemberek képzése. A ~ feladatkörébe tartozik továbbá a katonai műszaki tudománnyal, a hadtudománnyal és más kapcsolódó tudományágakkal (például államtudománnyal és más műszaki tudományággal) összefüggő oktatási és kutatási tevékenység végzése. A ~on folyó képzés szakmai követelményeit a Honvéd Vezérkar főnöke határozza meg. A ~ vezetője a dékán, aki tevékenységét – a rektor közvetlen alárendeltségében – a helyettesei és a dékáni hivatalvezető közreműködésével végzi. (S. J.) → *humánpolitika, személyügy*

hadtudományi fokozatok: a szovjettípusú rendszerben Magyarországon 1963 és 1998 között lehetett megszerezni a hadtudományok – később hadtudomány – kandidátusa (CSc), illetve doktora (DSc) fokozatot (345/37 fő). Az azt felváltó angolszász rendszerben pedig 1997-től PhD (2016. decemberig mintegy 430 fő, ebből 11 külföld), illetve az MTA Doktora fokozatot (8 fő). (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

hadtudományi képzés: 1. Azoknak az ismereteknek az elsajátítása, bővítése, továbbadása, amelyek a hadtudomány sajátosságainak, kategóriáinak további változásait, fejlődését előidéző ok-okozati összefüggéseinek a megértéséhez szükségesek. A ~ az egyetemi és a katonai mestervégzettségű szakemberek posztgraduális képzésének szerves része a Magyar Honvédségben. Célja a hadtudomány műveléséhez és oktatásához szükséges feltételek megteremtése is. Ennek keretében folyik a kutatóvá képzés is, amelyen belül a szükséges szakismeretek mellett az idegen nyelvi tudás bővítése és a kutatási módszerek elsajátítása is követelmény. A ~ben részt vevők megfelelő előrehaladás esetén hadtudományi tudományos fokozatokat szerezhetnek. (CS. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés* **2.** Korábban a különböző tiszti iskolákon, katonai akadémiákon, Nemzetvédelmi Egyetemen folyt, jelenleg a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karán, valamint annak doktori iskoláiban folyik. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

hadügy: a fegyveres küzdelem sikeres megvívását vagy lehetőség szerinti elhárítását szolgáló elmélet és gyakorlat. A fegyveres erőkkel, felkészítésükkel, alkalmazásukkal, a fegyveres harc megvívásával, illetve elhárításával, valamint az ország katonai védelmével és biztosságával összefüggő társadalmi-gazdasági, államigazgatási és lakossági felkészítéssel kapcsolatos kérdések összessége. A ~ magában foglalja a honvédelmi tárca, az alárendelt szervezetek, illetve a fegyveres erő(k) szervezetének, felszerelésének, irányításának és vezetésének, tevékenységük módjainak meghatározását, valamint szerepük megszabását a kormányzat politikai céljainak elérésében. A honvédelemről szóló 2011. évi CXIII. törvény szabályozza a honvédelemmel kapcsolatos kötelezettségeket, a részt vevő szervek feladatait, a honvédelem irányításának szervezeti rendjét, a Magyar Honvédség békeidőszaki feladatait és tevékenységének szabályait, továbbá az egyes különleges jogrendi időszakok idején alkalmazható szabályokat. Tudományági értelemben: *a)* a ~ hadtudományi értelmezése, fogalma: a társadalomba szerveződött ember tevékenységének sajátos területe, az állam honvédelmi politikájának (katonapolitikájának) meghatározó része; tágabban értelmezve magában foglalja a fegyveres erők építését, a hadelméletet és annak gyakorlatát, az anyagi ellátás kérdéseit, a társadalom és az ország honvédelmi felkészítését és végső soron minden más, de szigorúan katonai vonatkozású probléma megoldását; *b)* a ~ filozófiai értelmezése, fogalma: a társadalmi lét alkotórésze, a társadalom azon tevékenységeinek gondolati síkon strukturált rendszere, amely olyan társadalmi tudati állapot kialakulásához, illetve létezéséhez vezet, amely elfogadója és hatékony támogatója annak, hogy a társadalmi közösség fennmaradása, funkcionális működése és innovatív fejlődése érdekében végső megoldásként szükséges a katonai erő sikeres műveleti alkalmazása; *c)* a ~ szociológiai értelmezése, fogalma: a társadalmi lét garanciájának közhatalmilag intézményesített része, szakigazgatási hivatali testületekkel, sajátos szervezetekkel és szervezeti kultúrákkal, továbbá legitimált, tudományos-szakmai paradigmákkal. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

hadügy szociológiája: a hadügyhöz kapcsolódó szociológiai irányzatok összessége, történetét azon előzmények alkotják, amelyek a társadalom és a tudomány fejlődése során elvezettek a hadügy társadalmi kérdéseinek tudományos igényű feltárásához. Napjainkban a hadügy szociológiájának három nagy problémaköre különböztethető meg: *a)* a háborúhoz kötődően az erőszak,

konfliktus, maga a háború szociológiája; *b)* a hadügy intézményesített szektorát benne kiemelten a fegyveres védelem intézményrendszere specifikus szerveit vizsgáló hadsereg, haderő, szociológia; *c)* a társadalom biztonsági törekvéseihez és ennek intézményeihez kapcsolódó béke-, illetve biztonságszociológia. A ~ fejlődését általában három nagy időszakra osztják: *a)* a szociológia előtti, preszociologikus gondolkodásmód; *b)* a napóleoni háborúktól a 20. század elejéig; *c)* az első világháborútól napjainkig. A hadügy modern értelemben vett szociológiájának – csakúgy, mint a legtöbb szakszociológiának – szülőhelye az Amerikai Egyesült Államok, az életre hívó pedig az a helyzet, amely a második világháború idején a hadsereg társadalmi-politikai fontosságát ugrásszerűen megnövelte, illetve a hadvezetés számára specialisták ezreinek közreműködését tette elengedhetetlenné mind a kiképzés, mind a hadműveletek tervezése érdekében. A társadalomkutatások, benne a szakszociológiák fejlődésével együtt a katonai erő hatékonyságával szembeni kihívások hatására indulnak meg az átfogóbb hadseregvizsgálatok. A második világháború éveiben megindult kutatások valóban új szakaszt nyitottak a hadseregszociológia fejlődésében. 1941 decemberében egy amerikai szociológus- és pszichológuscsoport megbízást kapott arra, hogy egy – az egész hadseregre nézve reprezentatív felmérést végezzen – a kiképzés és vezetés szociológiai, illetve pszichológiai vonatkozásairól. Már az első felmérés olyan meglepő eredményekhez vezetett, hogy létrehozták az Egyesült Államok hadseregének Research Branch-ét (kutatói részlegét), amely a háború éveiben kb. 300 szociológiai vizsgálatot és felmérést végzett az amerikai haderőben. A kutatások eredményeit természetesen csak a háború után, az 1940-es évek végén lehetett közölni, és akkor sem minden nehézség nélkül. Azonban Stauffer és munkatársainak a *The American Soldier* című nagyszabású második világháborús vizsgálatát megelőzi többek között H. D. Laswell első világháborús propagandaanalízise, vagy Moreno hadifogolytábori kísérlete is. A hadseregek mindig a társadalmak legjobb erőinek, legfejlettebb struktúráinak lelőhelyei, azok közül is számosan elismerték, hogy a hadsereg sok tekintetben kiváló kutatási lehetőségeket kínál az emberi közösségek jelenségei iránt érdeklődőknek. A háború után az 50-es, 60-as évektől elsősorban a hadügy szociológiájának szociotechnikai oldalát fejlesztették, ám időközben a szociológiai vizsgálódások kiterjednek a katonapolitika alakításának és a katonai elem külpolitikában játszott szerepének a kérdésköreire, illetve a hadsereg társadalmi fejlődésben játszott szerepeire is. Az USA haderejének nemzetközi aktivitását figyelemmel kísérte a szociológia, vannak ismereteink a koreai és a vietnámi hadszíntéren tevékenykedő szociológusokról, de nem kerülte el a figyelmüket a vietnámi fiaskó hatásainak vagy a nemi és faji kisebbségek helyzetének hadseregen belüli alakulásának elemzése sem. Alapvetően más fejlődéspályát futott be a hadügy szociológiája Európa keleti felén, így hazánkban is. A térségben univerzalizálódó szovjet típusú társadalomfejlődés tudományfejlődésre gyakorolt hatásainak következtében, sem az olyan politika és hatalomközeli probléma kapcsán, mint a hadügy, sem annak valós jelenségeit mélyen vizsgáló, a konfliktusokra, ellentmondásokra érzékeny és azokat megjelenítő empirikus szociológia nem kapott teret. Az egyes országokban ugyanakkor jelentős eltérések alakulhattak ki. Lengyelországban például a hadügy szociológiájának számos kiváló művelője tett szert nemzetközi hírnévre, például Wiatr. Hazánkban a 70-es 80-as évek fordulóján jött el az ideje annak, hogy a hadügy szociológiája is bekapcsolódhatott a hazai tudományfejlődésbe, kö-

zelítve ahhoz, hogy az egységes tudományfejlődés normái szerint működjön, annak eredményeit felhasználja. A rendszerváltozással a hadügy szociológiájának a regionális, nemzeti specifikumokat továbbra is lehetségesnek tekintő, ám egységes tudományfejlődésbe történő betagolódása ideológiai, politikai korlátok nélkül felgyorsult, aminek következtében jelentős feladattá vált az ismereti adósságok törlesztése. Ugyanakkor a tudományműködtetés irányultságában helyre kell állítani a hadügy intézményrendszere általi felhasználhatóságra törekvést. A valóságos problémák tanulmányozása, a gyakorlati használhatóságra törekvés nélkül ugyanis a hadügy szociológiája könnyen süllyedhet a spekuláció szintjére. A védelem és a biztonság a társadalmi nyilvánosság számára nem lehet tabu. A hadügy szociológiáját mint a modern társadalomtudományok egyik részdiszciplínáját és mint szakszociológiát magasabb elismerés övezi hazánkban is. (K. J.) → *katonaszociológia*

hadvezér: a haderő legfelső parancsnoka. Háborúban az államhatalom képviselője, a legfőbb döntéshozó személy a hadsereg alkalmazásával kapcsolatban. Korábban elvárt volt (például Szun-Ce) a saját hadseregének, valamint az ellenség seregeinek teljes ismerése, hadi tapasztalat, a háború sajátságainak alapos ismerete. Ma a demokratikus államokban a haderő főparancsnoka a szabadon választott államelnök – Magyarországon a köztársasági elnök. A szakmailag felvértezett ~ alatt ma már legtöbben az elsőszámú katonát, a vezérkari főnököt értelmezik, aki a hadsereg vonatkozású szakmai döntések meghozatalára jogosult, és ahhoz megfelelő kompetenciával is rendelkezik. Ugyanakkor a politikai döntéshozók elsőszámú tanácsadója katonai vonatkozásban. (C. O.) → *katonai vezetés*

hadviselés: a szemben álló felek fegyveres erejének háborús katonai műveletei, továbbá háborús küszöb körüli válságreagáló katonai műveleti alkalmazása, a hadtudomány elméletének és gyakorlatának elvei szerint. A hadviselési mód a háborús, illetve háborús küszöb körüli válságreagáló katonai műveletek katonai-technikai jellemzője, a hadtudomány elméletének és gyakorlatának meghatározó fejezete, a fegyveres erő alkalmazási formáinak és módszereinek összessége. A hadviselési mód szorosan összefügg a hadviselő országok gazdasági, tudományos-technikai színvonalával, katonai erőviszonyaival, hadikultúrájával, a háború politikai céljaival, továbbá a geopolitikai, illetve geostartégiai helyzettel, valamint a háború kirobbanásának körülményeivel. A 21. század elején olyan újnak nevezhető (de már korábban is ismert és alkalmazott) eljárások jelentek meg a ~ben, amelyek rávilágítanak, hogy a háború szabályai változáson mennek keresztül. E változás lényegét fogalmazta meg Valerij Geraszimov hadseregtábornok – Putyin elnök által 2012-ben kinevezett – vezérkari főnök és helyettes védelmi miniszter, 2013. február 27-én publikált dolgozatában. A cikkben rávilágított, hogy a „színes forradalmak" és az „arab tavasz" teljesen átfogalmazták a ~ formáit, illetve tartalmát. Ez a dokumentum „Geraszimov-doktrína" néven vonult be a hadtudomány legújabbkori ismeretrendszerébe, amely tulajdonképpen a hibrid ~ lényegét deklarálja. A 21. század eleje óta szintén reneszánszát éli a már régóta ismert aszimmetrikus ~ is. Ez azonban tartalmában már eltér a korábban megismert eljárásoktól és jellemzőktől. Lényegi eltérés a korábbiakhoz képest, hogy napjaink aszimmetriája alapvetően nem (csak) a haderők közötti egyenlőtlenséget jelenti. A 21. századi ~ legfontosabb jellemzői: *a)* a régi, az új és a hibrid hadviselési formák megjelenése; *b)* államok közötti, állami szint alatti, államhatáron átnyúló új

hadviselési formák létrejötte; *c)* a szimmetria, illetve az aszimmetria komplex kezelése; *d)* a hagyományos országvédelem mellett a megelőző csapás, az elhárítás, továbbá az expedíciós ~ megjelenése; *e)* a nem lineáris harcmező (non linear battlefield) létrejötte, ahol megvalósulhat – a lineáris harcászatban hosszú időkig érvényesült koncepció helyett – az egyidejű, ötdimenziós (szárazföldi, tengeri, légi, kozmikus, információs) műveletek koncepciója; *f)* ötdimenziós (szárazföldi, légi, tengeri, kozmikus, információs) koncentrált csapások mérése; *g)* az össze nem függő harctér (battlespace) létrejötte, amely a szigetjellegű harcrendet, a közvetlen szomszéd és kapcsolat hiányát jelenti. A közös cél érdekében összhaderőnemileg együttműködő, de egymástól távoli harcoló erőcsoportosítások tevékenykednek. A sikeres fegyveres küzdelem alapja a hálózatközpontú vezetés; *h)* a hálózatközpontú ~ megvalósulása, amelynek az alapját a számítógépes-műholdas információs rendszerek képezik, amelyek lehetővé teszik a teljes integrált hálózati kapcsolat a szenzorok, a döntéshozók és a tüzet kiváltó eszközök között. Ennek eredményeként az információk megszerzése, illetve felhasználása hatékonyabb, valamint gyorsabb lesz. Ebből fakadóan hatékonyabbá válnak a felderítési, vezetési és fegyverirányítási rendszerek; ezzel mintegy lehetővé válik a szükséges információk reális időben való rendelkezésre állása a vezetés minden szintjén. Ez hozzájárul a leggyorsabb és legoptimálisabb döntések meghozatalához, ami a műveleti sikerek egyik legfontosabb alapfeltétele; *i)* a műveletek hatásalapú megközelítése (Effects-Based Approach to Operations – EBAO): tulajdonképpen egy olyan művelettervezési szemlélet-, illetve gondolkodásmód, amely útmutatást nyújt a tervezéshez, a szervezéshez, a kivitelezéshez (végrehajtáshoz) és az értékeléshez. Ennek a módnak a lényege, hogy a rendelkezésre álló katonai és más erőket, eszközöket átfogó, egymást kiegészítő módon alkalmazzák a kitűzött célok elérése érdekében, azaz a műveletek hatásalapú megközelítése nem a megsemmisítendő célpontok pusztítása által keltett hatások szerint működik, hanem azt kutatja, hogy az elérendő politikai, katonai végállapot milyen hatásokkal érhető el, és ezekhez mely célpontokat milyen ütemezéssel kell támadni. A végső cél nem a célpontok megsemmisítése, hanem a célul kitűzött összetett hatások (végállapot) elérése; *j)* a katonai műveletek során a teljes műveleti mélységben nagypontosságú fegyverek, míg a kis harcászati mélységben gyalogság, illetve a támogatók alkalmazása a meghatározó; *k)* a szövetségi, illetve koalíciós műveletek megvalósulása; *l)* a legújabb high-tech technológiák alkalmazása: megjelennek a kontaktus nélküli háborúk. A robotika forradalmának köszönhetően a robototok, illetve a harci robotok megjelenése a harctéren. A jövő fegyveres küzdelmében az ember csak irányító, majd később csak „szemlélő"; *m)* a katonai műveletek végrehajtása során jellemző lesz az elektronikai harc, az elektromágneses, lézer- és irányítható, robotizált fegyverek, illetve technikai eszközök alkalmazása; *n)* a jövő hadműveleteire – különösen hadműveleti mélységben – a levegő-föld műveletek lesznek jellemzők, de harcászati mélységben is dominálni fognak a szárazföldi manővererőket (harccsoportokat) támogató harcászati repülőerők. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

hadviselési mód: a háborús, illetve a háborús küszöb körüli válságreagáló katonai művelet katonai-technikai jellemzője, a hadművészet elméletének és gyakorlatának alapvető fejezete, valójában a fegyveres erők alkalmazási formáinak és módszereinek összessége, amelynek milyensége és minősége döntően függ a megvalósulását befolyásoló különböző tényezőktől. Ezek a következők:

a) létező történelmi korban fennálló geopolitikai és geostratégiai helyzet; *b)* az adott időszakban létező és érvényesülő a társadalmi közösség/közösségek fenntartható fejlődését és biztonságát veszélyeztető kockázatok és kihívások. Egyértelműen azok, amelyek a komplexen érvényesülő veszélyforrások és kihívások közül elsősorban vagy kizárólagosan csak a katonai erő alkalmazásával hatástalaníthatók, kezelhetők vagy semlegesíthetők; *c)* a társadalmi közösség/közösségek által a kormányzati stratégia/stratégiák szintjén megfogalmazott társadalmi igények. Ebben az esetben arra a társadalom/társadalmak által létrehozott katonai képességekre kell gondolnunk, amelyek a katonai potenciálba integráltan megjelenő olyan a biztonsági garanciarendszer részét képező képesség, amely biztosítja adott történelmi körülmények között és időben a társadalom/társadalmak szempontjából meghatározó fontosságú érdekek érvényesítését és értékek védelmét; *d)* az adott társadalmi közösség/közösségek esetében létező termelési mód milyenségét és minőségét meghatározó termelőerők és termelési viszonyok fejlettségi színvonala; *e)* az adott társadalmi közösség/közösségek által lakott földrajzi térség (ország/országok) nyersanyag és energiahordozók vonatkozásában fennálló ellátottsági szintje; *f)* a létező állam/államok keretei között a társadalom/társadalmak igénye alapján kialakított katonai képességek, valamint az érvényesülő hadikultúra/hadikultúrák; *g)* a társadalom/társadalmak politikai döntése nyomán a politikai küldetésben megfogalmazott hadászati cél/célok elérése érdekében kirobbanó fegyveres küzdelem során a hadművészet gyakorlataként, a katonai műveletekben megvalósuló funkcionális katonai képességek. Figyelemmel az előzőekben leírtakra, megállapíthatjuk, hogy a hadviselés kezdeteitől napjainkig – természetesen a különböző kultúrkörökhöz tartozó társadalmi közösségek történelmi fejlődésének sajátságos viszonyrendszerében – a hadviselés módját tekintve lehet: mozgáscentrikus hadviselés, anyagcentrikus hadviselés, gerilla-hadviselés. (Sz. I.b) → *hadtudomány elmélete*

hagyományőrzés: egy közösség életében hosszabb időszak alatt kialakult, öröklődő értékek. Generációról generációra szálló szokások, mindennapos tevékenységi formák összessége és azok tudatos gondozása. (S. J.) → *humánpolitika, személyügy*

hajtóanyag: a haditechnikai eszközök, illetve egyéb, üzemanyagot fogyasztó gépi berendezések működtetéséhez szükséges, leggyakrabban folyékony vagy szilárd, szerves vagy szervetlen kémiai anyag. A ~ ok kémiai energiája a motorban vagy egyéb hajtóműben végbemenő égése során hőenergiává alakul át, amelyet a motor egyéb szerkezetei mechanikai munkává alakítanak. Leggyakoribb fajtáik közé sorolhatók az autóbenzinek, repülőgépbenzinek, gázolajok és a repülőpetróleum. (V. J.) → *hadtáptámogatás*

halálos adag, halálos dózis: az orvostudományban használt, latin nevén dosis letalis (LD): valamilyen, a szervezetre káros anyagoknak (például mérgező harcanyagnak, toxikus ipari anyagok, radioaktív anyagnak) az a mennyisége, amely a szervezet pusztulását okozza. Mivel a ~ az egyéni érzékenységtől is függ, a mérgező hatás jellemzésére az LD_{50}-nel jelölt, úgynevezett fél ~ot adják meg. Ez a dózis nagyszámú mérgezés (besugárzás) esetén a sérültek 50%-át pusztítja el. Például a gamma-sugárzás fél ~ja az emberre kb. 4 Gy. Használatos még a félhalálos koncentráció (LCt_{50}): valamely mérgezőanyagnak az a töménysége, amely a hatásának belégzés vagy a bőrön keresztül való felszívódás útján kitett személyek 50%-át elpusztítja. Az anyagnak azt a töménységét jelzi mg/m_3-ben kifejezve, amely 1 perc alatt

ezt a hatást kifejti, vagy időben annyi percet jelent, amennyi alatt légköbméterenként 1 milligramm hatóanyag ugyanezt a hatást eléri. LD_{50} = valamely mérgező harcanyagnak olyan (általában nem halálos) adagja, amely a hatásának kitett személyek felét károsítja. (B. T.) → *ABV-támogatás*

hallgató: valamely katonai tanintézeti alap- (BSc), mester- (MSc) vagy doktori (PhD) képzésre, továbbá szakmai továbbképzésre (tanfolyamra) – beiskolázott, jogviszonnyal rendelkező személy. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

halogató harc: olyan védelmi jellegű késleltető harctevékenység, amelynek során az ellenség előrenyomulását akadályozzák, kerülve a vele való döntő összecsapást. A ~ot folytató kötelékek feladata: *a)* a megszállt területen a támadó előremozgásának akadályozása, késleltetése; *b)* idő biztosítása a főerőknek a védelem kiépítéséhez, esetleg az ellentámadásra való felkészüléshez; *c)* a támadó fedező-biztosító erőinek lekötése és főerőinek szétbontakozásra kényszerítése; *d)* felderítési adatok szerzése az ellenség állományáról, harcrendjéről, várható szándékáról, tevékenységéről, valamint veszteségokozás. A ~ot folytató alegységek terepszakaszról terepszakaszra mozogva, egymás biztosításával kerülik ki a támadóval történő döntő összecsapást. A ~ végrehajtását befejező kötelékek kivonást követően a mögöttes területen feltöltésre kerülnek, majd rendszerint tartalékként felkészülnek új feladat megoldására. A ~ot folytató alegységek harcát az elöljáró tüzér és repülő kötelékek csapásaival támogatja. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

hálós tervezés: a legkorszerűbb tervezési és ütemezési eljárások. A ~i eljárásokban a logikai kapcsolatok a tevékenységek között leírhatók, azokat a modell megőrzi, így a gyakori módosítások és aktualizálások hatásai könnyen végigkövethetők. Mivel a sávdiagramon az egyes részfeladatok megkezdésének és befejezésének időpontjai jól nyomon követhetőek, de a közöttük lévő logikai, technológiai kapcsolatok nem látszanak, ezért indokolt a hálótervek alkalmazása. A hálótervezés matematikai alapja a gráfelmélet. A hálódiagram mint valamennyi hálótervezési módszer közös alapja speciális gráfnak tekinthető. A háló egyfajta végrehajtási utasítás, a megvalósítás receptje. A hagyományos kritikus út módszere (Critical Path Method – CPM) típusú hálók három szerkezeti elemből épülnek fel: a tevékenység munkafolyamatot jelent, a terv jól körülhatárolható részfolyamata, amelynek meghatározott kezdő, illetve végállapota van. A leggyakrabban nyílban végződő folyamatos vonallal jelenítjük meg. Az esemény a terv meghatározott, pillanatnyi állapotaként értelmezhető, készültségi foknak is nevezhető. Valamennyi tevékenységet egy kezdő- és egy végesemény határol. Az események a grafikonon kis körrel ábrázolhatók. Bármilyen méretű feladat, projekt felfogható a készültségi fokok és az őket biztosító munkafolyamatok sorozataként. A látszattevékenység a hálók megrajzolásakor felhasznált sajátos tevékenységtípus. Két esemény egymásutániságát fejezi ki, önmaga nem jelent konkrét munkavégzést, ezért időtartam és erőforrás nélküli. Grafikusan nyílban végződő szaggatott vonallal jelölik. A másik módszer a PERT-eljárás (Program Evaluation and Review Technique – PERT) határozatlan időtartamú, amikor a tevékenységidők valószínűségi változóként értelmezettek így optimista, pesszimista, legvalószínűbb időtartam kerül megadásra. A hadseregben a különböző projektek és a kiképzések, tantervek összeállításánál célszerű alkalmazni. (C. O.) → *katonai vezetés*

hálós ütemterv: a munkaszervezés olyan tervezési és ütemezési eljárása, amely a tevékenységeket, eseményeket a belső kapcsolataikkal együtt ábrázolja. Az ábrázolási mód jellege szerint lehetnek tevékenységorientált hálótervek, eseményorientált hálótervek és kevert (vegyes) orientációjú hálótervek, amelyek az előbbi kettő kombinációjából vezethetők le. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

halottak tisztelete: a hadijog ma már előírja a halottakkal való megfelelő bánásmódot. A holttestekre vonatkozó legfontosabb előírást az I. genfi egyezmény 15. cikkében található, amely előírja, hogy a feleknek „mindenkor, különösen ütközet után késedelem nélkül minden lehető intézkedést meg kell tenniük abból a célból […], hogy felkutassák a holtakat és megakadályozzák kifosztásukat". A cikk azt is kijelenti, hogy „valahányszor a körülmények megengedik", fegyvernyugvást kell elrendelni, hogy a harctéren maradt sebesültek felkutathatók legyenek. Természetesen a sebesültek után kutatva minden esetben halottakat is találnak. A hadijog megköveteli a holtak lehetőségekhez képest való azonosítását, illetve méltó eltemetését. Tilos a holttestekkel szándékosan való rossz bánásmód, legyen ez a test akár tiszteletlen módon való kezelése vagy megcsonkítása, valamint a holttestek fosztogatása szigorúan tilos. Ezek a halottakra vonatkozó szabályok szokásjogi erejűnek is tekinthetők, de a genfi egyezmények továbbfejlesztik azokat. Az I. genfi egyezmény 16. cikke alapján a hadviselő fél a birtokába került holttestről írásos jelentést köteles készíteni, majd azt az ellenséges félhez (általában egy harmadik, semleges államon vagy a Nemzetközi Vöröskereszten keresztül) el kell juttatnia. Ha az azonosítást az erre szolgáló kettős azonosítási lap segítségével sikerült elvégezni, akkor annak egyik felét a halottnál talált személyes tárgyakkal együtt kell átküldeni. A 17. cikk a holttestek harctéri temetésével foglalkozik, előírva, hogy a temetés lehetőleg egyénenként történjen, és ne hamvasztással. Ezektől az előírásoktól csak kivételes esetben lehet eltérni. A temetkezési helyeket oly módon kell feljegyezni, hogy a későbbi esetleges kihantolásokat megkönnyítse. A holttestek átkutatására hírszerzési információ megszerzésének reményével jogosultak a hadviselők, ám az elhunyt személyes tulajdontárgyait meg kell őrizni és a katonai hatóságaihoz vissza kell juttatni. (L. T.) → *hadijog*

hálózatalapú műveleti képesség: egy rendszerbe fogja össze a saját csapatokról szóló információkat, a műveleti környezeti, térkép-, terep- és időjárásadatokat, a valósidejű felderítési információkat – beleértve a szenzorok, műholdak, drónok, rádiólokátorok, hőkamerák, barát-ellenég felismerő rendszerek által biztosított álló és mozgóképeket, a műveletek civil környezete által biztosított információkat, a navigációs adatokat és GPS-jeleket. A saját csapatok automatikus nyomkövető rendszerének adatait (Blue Force Tracking System – BFTS), a fegyverirányítási rendszerek elektronikus információit és még számos automatizált adatgyűjtő rendszerből származó információt, amelyek – a hozzáférési jogosultságnak megfelelően rétegekbe szervezve – a közös műveleti képen (Common Operational Picture – COP) jelennek meg. A különböző szintű kötelékek a minden szervezet számára egységes Közös Műveleti Kép alapján tevékenykednek, ezért vezetésük és együttműködésük alapfeltétele biztosított. A ~ nemcsak a híradó és informatikai rendszerek felépítésében és alkalmazásában hoz változást, hanem az információs képesség fejlődésének megfelelően változik a döntési-parancskiadási rend, a döntési szintek a szervezeti hierarchiában – szükség szerint – feljebb vagy lejjebb tolódhatnak. Az infokommuni-

kációs rendszer kiterjesztett képességeinek köszönhetően előfordulhat, hogy stratégiai szinten vezetnek zászlóalj- vagy századszintű köteléket, ugyanakkor – az idő szorító kényszere hatására, felső szintű utasítás alapján – akár század vagy szakasz szinten is vezethetnek és végrehajthatnak stratégiai jelentőségű feladatokat, köszönhetően a döntéshozatalhoz és vezetéshez szükséges információk és valósidejű felderítési adatok akár harcászati szinten történő megjeleníthetőségének. A ~ biztosítása egyik alappillérét jelenti az úgynevezett átfogó megközelítési (Comprehensive Approach – CA) koncepció megvalósításának, amikor a műveletek végrehajtásában részt vevő együttműködő partnerek a kormányzati-államigazgatási szférából (Non Governmental Organizations – NGO) vagy a civil szférából kerülnek ki, és a műveletek végrehajtásának módját, eredményét nem elsősorban katonai szempontból, hanem össztársadalmi szempontból határozzák meg, illetve ítélik meg. A katonai műveletekhez szükséges információk biztosítása ebben az esetben jelentős részt a kormányzati vagy a civil szférából kell, hogy történjék. Ezért a ~nek lehetővé kell tennie – a hazai vagy a műveleti területen lévő – kormányzati és civil infokommunikációs rendszerekhez történő kapcsolódást minden vezetési szinten, és onnan a műveletekhez szükséges információk kinyerését, illetve az együttműködést érdekében biztosítani szükséges a katonai információk meghatározott körének a polgári szervezetekkel történő megosztását. A ~ megjelenése abból a szempontból szintén a hatékonyabb műveleti tervezés és végrehajtás irányába mutat, hogy az addig szigorúan hierarchikus rendben végrehajtott művelet támogatási, illetve biztosítási tevékenységeket (például logisztikai biztosítás) hálózati modellek és módszerek alkalmazásával részben területi alapon is meg lehet – akár nagyobb hatékonysággal – szervezni. Ily módon a ~ nem szűkül le a híradó és informatikai támogatásra, hanem annál szélesebb területet ölel föl, és – korszerű infokommunikációs rendszerre és szolgáltatásokra támaszkodva – a műveletek tervezésének és végrehajtásának hatékony erőforrásává, módszerévé válik. A NATO, az EU és a szövetséges haderők infokommunikációs rendszereihez történő csatlakozás, a szövetségi műveletekben történő hatékony részvétel, az átfogó megközelítés koncepció érvényre juttatása, valamint a katonai vezetés és művelet végrehajtása hatékonyságának növelése érdekében a híradó és informatikai fejlesztéseket a ~ koncepciónak megfelelően szükséges végrehajtani. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

hálózatfelügyelet: a Magyar Honvédség központi ~e a Magyar Honvédség híradó és informatikai szolgáltatásainak, rendszereinek, eszközeinek, adatátviteli csatornáinak működőképessége, rendelkezésre állása és működési paramétereinek naplózása érdekében 24 órás szakszolgálattal, felhasználó- és üzemeltetéstámogató képességgel rendelkező tevékenység és szervezet. A több helyszínen, hierarchikusan szervezett ~i szolgálatok rendszerét a Magyar Honvédség Kormányzati Célú Elkülönült Hírközlő Hálózatából (MH KCEHH) hálózatgazda felügyeli és szabályozza. A Magyar Honvédség legfelső szintű híradó-informatikai ügyeleti szolgálatát a központi ~-szervezet működteti. A ~ végzi a meghibásodások detektálását bejelentések alapján, valamint az MH KCEHH állapotváltozásait automatikusan megjelenítő ~i alkalmazásokkal és eszközökkel, a meghibásodások dokumentálását és nyomon követését naplózott hibamenedzsment-alkalmazással, szükség esetén hagyományos papíralapú adminisztrációval, a meghibásodások elhárítását a honvédelmi üzemeltető szervezetek által megadott, valamint az eszközök és szolgáltatások beve-

zetése során átadott adatokból képzett adatbázisok és vázlatok felhasználásával. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

hálózati biztonság: a számítógép-hálózat olyan állapota, amely során fizikai és szoftveres megelőző intézkedésekkel biztosítható a hálózati infrastruktúrával szembeni jogosulatlan hozzáférés, hibás működés, adatok illetéktelen módosításának, adatok megsemmisítésének, azok illetéktelen nyilvánosságra hozásának elkerülése. Az intézkedésekkel olyan biztonságos platform és környezet létrehozása a cél, amely lehetővé teszi a számítógépek, felhasználók és programok számára az engedélyezett környezetben történő zavartalan működést. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

hálózati észak: a terepen csak közvetett módon meghatározható, az adott vetületi rendszer sík koordináta-rendszerének északra mutató (X) tengelyével párhuzamos irány. Az UTM-vetületű térképeknél ez az irány a vetületi sáv középmeridiánjának vetületi képével egyezik meg. A földrajzi északkal az Egyenlítőn és az UTM-vetületi sáv középmeridiánjának vonalában esik egybe. A középmeridiántól és az Egyenlítőtől távolodva a két északi irány egyre jobban tér el egymástól. Eltérésük nagyságát a meridiánkonvergencia értéke fejezi ki. A ~ a NATO-szabványos térképeken a koordinátahálózat észak–dél irányú hálózati vonalaival feleltethető meg. A földrajzi észak és a hálózati észak irányaival egy adott térképszelvényre vonatkozó összefüggéseit a térkép kerettartalmában található tájolóábra tünteti fel. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

hálózati irányszög: lásd *irányszög;* a ~ a hálózati északi iránytól egy tereptárgyig az óramutató járásával megegyező irányban mért vízszintes szög. A ~ általában vonásban adjuk meg. (M. G.) → *tüzérség*

halszálkadiagram, ok-okozat diagram (Ishikawa-diagram): a problémák ok-okozati összefüggéseinek, meghatározásának és a strukturált problémamegoldás alapvető eszköze, az egyes minőségi problémák alapvető okainak feltárására. A probléma megoldása csak akkor vezet eredményre, ha sikerült az adott probléma úgy nevezett gyökerét, alapokát megtalálni. A fő okok megtalálásához az ok-okozat diagram az ember–gép–módszer–anyag (Man–Machine–Method–Material – 4M) relációjában alkalmazható. Ez a séma helyettesíthető egyéb dimenziókkal mint információ, eljárások, alkalmazott IT-rendszerek, környezet stb. A fő okokhoz kapcsolódóan keressük az azokat kiváltó okozatokat. (C. O.) → *katonai vezetés*

hangfelderítő alegység: a tüzérfelderítés egyik aspektusát, a hangfelderítést ellátó alegység. A ~ feladata az ellenséges csöves tüzérség és aknavetők helyének meghatározása, amelyet a lövés kiváltásakor kiadott hangjuk alapján határoz meg. A ~et passzív (nem sugároz ki jelet) hangvevő érzékelőkkel szerelik fel, amelyeket széttelepítve lehetővé válik a hanghullámok beérkezési idejének különbségéből előremetszeni a hangot kibocsájtó célt. A hangfelderítés előnye, hogy passzív, ezért – kisugárzás híján – nehezen deríthető fel, hátránya, hogy a hangérzékelők telepítéséhez viszonylag nagy és sík területre van szükség. A ~ kivételes esetben részt vehet a saját tüzérség tüzének kiszolgálásában is, a lövedékek robbanásának hangja alapján meghatározva a becsapódásuk helyét. (Sz. T.) → *tüzérség*

harc előtti alakzat: az erők és eszközök szélességben és mélységben tagolt csoportosítása az ellenséges tűzhatás következményeinek mérséklése végett, továbbá a manőverezésnek, valamint a harcrendbe való szétbontakozásnak, a szennyezett terepszakaszok,

a rombolt, égő tüzekkel borított körzetek, torlaszok leküzdésének végrehajtása céljából. A gépesített gyalog- (lövész-), (harckocsi-) zászlóalj ~át a századoszlopok alkotják. A gépesített gyalog- (lövész-); (harckocsi-) zászlóalj ~a lehet vonal, amikor a zászlóalj századai egymástól meghatározott távolságra éllel egy vonalban helyezkednek el; vagy lehet ék, amikor az egyik századoszlop éllel a többi előtt meghatározott távolságra van; illetve lehet háromszög, amikor a középen haladó század a többitől meghatározott távolságra lemaradva tevékenykedik. További ~ lehet a lépcső jobbra, illetve a lépcső balra, amikor egy vagy két századoszlop a jobb (bal) szárnyon meghatározott távolságra lemaradva hajtja végre a feladatát. A ~ot a parancsnok a terepviszonyoktól, az ellenség lehetséges behatásaitól függően úgy határozza meg, hogy az alegységek harcrendbe való szétbontakozást felesleges mozgások nélkül hajthassák végre. A csapatok ~a menetből vagy harcrendből alakulhat ki. A gépesített gyalog- (lövész-); (harckocsi-) század ~a szakaszoszlopokból áll. Elhelyezkedésük alakzatai megegyeznek zászlóalj ~ában leírtakkal, a kötelékből adódó eltérő normákkal. A gépesített gyalog- (lövész-); (harckocsi-) szakaszoknak nincs ~uk. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

harc tervezése: döntés-előkészítés. Magában foglalja a: *a)* harcfeladatok elemzését: tisztázza az elöljáró elgondolását, saját fő és kiegészítő feladatait, a korlátokat, a döntési időt, amelyekből következtetést von le, majd kialakítja az előzetes elgondolását, és előzetesen intézkedik a felkészítésre; *b)* időszámvetést; *c)* helyzetmegítélést, amely magábn foglalja: az ellenség, a terep, a fenyegetettség és a saját csapatok állapotát. A helyzetmegítélésből levont következtetések alapján cselekvési változatok kerülnek kialakításra, majd értékelésre. A cselekvési változatok összevetés és a legjobb változat kialakítása lesz a parancsnok döntése, amelynek részletes kimunkálására kerül majd sor. (C. O.) → *katonai vezetés*

harc vezetése: a parancsnok döntésének megfelelően az erőforrások tervszerű, szervezett mozgásba hozatala. Vezetési szintenként másként valósul meg a végrehajtás irányítása, a harc vezetése. Alsó vezetési szinten (raj, szakasz, csoport stb.) közvetlen személyes vezetés útján; század-, zászlóalj- (esetenként ezred-) koordináció útján; ezred, dandár és magasabbegység vonatkozásában kibernetikai megközelítés útján, azaz izolálás, vezérlés és szabályzás útján, ahol a legfőbb feladat a zavaróhatások csökkentése, elhárítása. (C. O.) → *katonai vezetés*

harc: a küzdő felek magasabbegységeinek, egységeinek, alegységeinek szervezett, fegyveres összeütközése. A ~ az ellenség megsemmisítése, semlegesítése vagy fogságba ejtése, csoportosításának szétzúzása, továbbá fontos körzetek (terepszakaszok, objektumok) birtokbavétele, illetve megtartása céljából folyik. A ~ a győzelem kivívásának alapvető eszköze. A ~ lehet fegyvernemi, illetve összfegyvernemi. A ~ elméletével és gyakorlatával (megvívásával) a harcászat foglalkozik. Az ókorban és a tűzfegyverek megjelenéséig a ~ tartalma a hidegfegyverekkel (szál- és lőfegyverekkel) felszerelt harcosok csapása, manővere, a kötelékek együttműködése és erőinek megóvása volt. A ~ megvívásának módja a szálfegyverekkel felszerelt katonák kézitusája volt. A tűzfegyverek fejlődésével és korszerűsödésével a 14–17. században a ~ tartalmának legfontosabb elemévé a tűz vált. A lőtávolság, tűzerő, a tűzgyorsaság és a fegyverek találati pontosságának fokozódása a ~ térbeli kiterjedésének növekedéséhez vezetett. A harcterület növekedése a csapatok elhelyezése, a vezetéstechnikai eszközök meg-

jelenése következtében a vezetés a ~ tartalmi elemévé válik. A csapatok tömeges ellátása géppuskával, tüzérségi eszközökkel, a harckocsik és a repülők alkalmazása az első világháborúban oda vezetett, hogy a siker elérésében kiemelt szerepet kapott a fegyvernemek összehangolt erőkifejtése. A ~ összfegyvernemi vonásai tovább erősödnek a második világháborúban, valamint növekszik, kialakul az összhaderőnemi tevékenység. Az 50-es években, miután számos állam hadseregében rendszerbe állították az atomfegyvereket és a rakétákat a ~ összfegyvernemi jellege lényegesen megváltozott. A ~ alapvető vonásai (a manőverezésen és a dinamikus jellegen kívül) a helyzet gyors és éles változásai az arcvonal mentén és a mélységben, a megvívás módjainak sokrétűsége, a személyi állomány erkölcsi-lélektani és fizikai igénybevételének feszítettsége, valamint az élőerőben és technikai eszközben elszenvedhető veszteség növekedése lettek. A ~ magvívásához a kötelékek harcrendbe bontakoznak szét. A korszerű sikeres megvívásában döntő szerepet játszik a megfelelő súlypontképzés, a szoros együttműködés, az ellenség egyidejű megsemmisítése harcrendjének teljes mélységében, a csapatok széttagolása, a tevékenységek ~i támogatása, ~i kiszolgáló támogatása. A ~ az egész személyi állománytól állóképességet, kezdeményezést, fegyelmezettséget követel meg, a parancsnokoktól mindezeken túlmenően a csapatok tevékenységének körültekintő megtervezését és szilárd vezetését is. A különleges feltételek (például erdők, hegyek, lakott területek, éjszaka, tél stb.) meghatározzák a ~ előkészítésének és vezetésének sajátosságait is. Összfegyvernemi ~ a szárazföldi csapatok egymás elleni küzdelme, amelyben minden fegyvernem és szakcsapat magasabbegységei, egységei és alegységei, a légierő egységeivel (alegységeivel) együttműködve vesznek részt. Egyes esetekben a szárazföldi erőkkel együttműködhetnek a haditengerészet erői is. Az összfegyvernemi ~ alapvető fajtái a támadó és a védelmi ~. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

harcalakzat: a harc megvívására kijelölt csapatok elhelyezkedési rendje terepen (repülőknél levegőben). A ~ a kötelékek egymáshoz viszonyított elhelyezkedésének megfelelően lehet vonal-, oszlop-, ék-, háromszög-, gyémántalakzat. A ~ megválasztása függ a feladattól, a terepviszonyoktól, a harcérintkezés vonalvezetésétől (arcvonaltól), az ellenség várható tevékenységétől. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

harcálláspont: terepen települt (működő) vezetési pont. A harcoló csapatok harcrendi eleme, az a hely ahonnan a csapatok harctevékenységét a különböző szintű parancsnokok és segítőik, illetve a törzsük bevonásával szervezik és vezetik. A ~ kialakulása a régmúltba nyúlik vissza, s úgy, mint a harc vezetése, maga a ~ is jelentős változásokon ment keresztül, a létrehozásának célja még is megmaradt. A ~ az ókorban és a középkorban a hadvezérek tartózkodási helye, és az egyes egységek parancsnokai között gyalogos vagy lovas futárok vitték a parancsot arról, hogy az egyes egységeknek a főparancsnok elgondolásának megfelelően mikor, mit kell tennie. A harc, az ütközet, a csata fő irányítójának ~ja általában olyan helyen volt, amelyet az ellenség fegyvereivel nem érhetett el, s amelyről ő maga jól láthatta a csatateret, ami a helyzetre való reagálást, ráhatást biztosította. A fegyverek fejlődésével, a hatásos lőtávolság növekedésével a ~ ot egyre távolabb telepítették az arcvonaltól, így egy idő után már nem lehetett látótávolságon belül. A kapcsolatot a harcmezőn lévő kötelékekkel az időközben megjelent szikratávíró, majd telefon teremtette meg. Emellett egész szélsőséges eseteket is feljegyzett a történelem arról, hogy például az első világháború éveiben számos üzenet jutott el

a címzettekhez postagalambok segítségével. A parancsnok a korábbi időkben sem volt egyedül a ~on, ám a harcmező kiszélesedésével a haditechnikai fejlődéssel egyre nagyobb és sokrétűbb törzsek kerültek létrehozásra a tervezési, szervezési és vezetési feladatok megoldásának segítésére. A parancsnok döntései a törzs segítségével jutottak el az alárendeltekhez. Az első világháborúban a parancsnokok a korkihívásainak megfelelő térképen rögzített adatok alapján tájékozódott az alárendeltek helyzetéről, valamint ezek az adatok voltak a döntéseinek (elhatározásának) alapjai. A harc szüneteiben lehetőség nyílt az alárendeltek parancsnokait a ~ra rendelni és a térkép alapján adtak tájékoztatást a kialakult helyzetről, illetve határozták meg feladataikat. A híradó eszközök fejlődésével arra is lehetőség nyílt, hogy az egységek, különösen a magasabbegységek harcának irányítására a fő ~on kívül, a helyzettől függően előretolt ~ ot is létesítsenek, és így a harcvezetés onnan történjen, ahonnan a parancsnok a legjobban látta és irányíthatta az alárendeltjei tevékenységét. A fegyverek rohamos fejlődése és a harc bonyolultsági fokának növekedése szükségessé tette, hogy a ~ot az alegységek szintjén is létrehozzák. A további térbeli kiterjedés következtében szükségessé vált, hogy még a szakasz-, esetenként a rajparancsnok is válaszon magának olyan helyet, ahonnan a katonáinak a tevékenységét jól láthatta, irányíthatta. Az egység-, magasabbegység-, majd az alegység-parancsnokságok is a föld alá kerültek, hogy a parancsnokokat és a törzseket védjék az ágyúk tüzétől, és biztosítsák folyamatos tevékenységüket. A második világháborúban és az azt követő évtizedekben a támadás ütemével lépést tartva, a ~ok gyakran páncélozott járműveken mozogtak a harcrenddel együtt, s rádión vagy könnyű járműveken közlekedő futárok útján tartották a kapcsolatot az alárendelt parancsnokokkal. A ~ok működésében további változást hozott a digitális technika megjelenése, az adattovábbítási rendszerek fejlődése, például műholdas adattovábbítás elterjedése. Kisalegység- (raj-, szakasz-) szinten figyelőpontot, illetve század esetében figyelő-~ot működtetnek. A fő és tartalék ~ok zászlóalj-, ezred-, dandár-, hadtest- (hadosztály-) szinten kerülnek működtetésre. A ~ok lehetnek: *a)* a mobilitásuk szerint mobilak és helyhez kötöttek; *b)* a rendeltetése alapján alapvetők vagy tartalékok (alternatívak); *c)* a harcban betöltött funkciójuknak megfelelően fő, tartalék vagy mögöttes, valamint előretolt; *d)* a működésük idejét tekintve ideiglenesen, illetve folyamatosan működő; *e)* a működés szintjét tekintve harcászati, hadműveleti (hadászati). A parancsnok ritkán tartózkodik a fő ~on, de a korszerű vezetéstechnikai eszközök bárhonnan biztosítják az alárendelt vezetését. ~okon a törzsekben dolgozó funkcionális szakembereket (például felderítő, tüzér stb.) általában három elkülönült munkahelyre osztják az egyikben a műveltek vezetésével kapcsolatos tevékenységet, a másikban a folyamatos tervezési feladatokat végzik, a harmadik a parancsnokot közvetlenül segíti. A ~ fedezőbiztosítására a szintjétől és kiterjedésétől függően külön köteléket jelölnek ki. A magasabbegység parancsnoka a harc egyes feladatainak vezetésére kaphat légi vezetési pontot. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

harcanyagok: azok a hadianyagok, amelyeket a katonai szervezetek a fegyveres küzdelemben az ellenség élő erejének és haditechnikai eszközeinek pusztítása érdekében használnak fel. (L. S.) → *műveleti logisztika*

harcászat: a hadművészet elméletének alkotórésze; a fegyveres küzdelem alapelemének, a harcnak az elmélete és gyakorlata. A ~ elmélete a szárazföldön, a levegőben és a tengeren folytatott harc objektív törvényszerűségeit kutatja és tanulmányozza,

s kidolgozza előkészítésük és megvívásuk módjait. Minden haderőnemnek és fegyvernemnek a sajátosságainak megfelelő önálló ~a van. A harc felöleli a haderőnemek általános harcát, továbbá a fegyvernemek és szakcsapatok ~át. A ~ a hadműveleti vezetés és a hadászat célkitűzéseit valósítja meg. A harc előkészítésének és megvívásának szabályait évszázadok óta szabályokba foglalják, és ezeket a haditechnikai eszközök változásának megfelelően időről időre megújítják. A szabályzatok korszerűsítésében fontos szerepe van az értékelt haditapasztalatoknak és a nagyobb gyakorlatok tapasztalatainak. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

harcászati (csapat-) készlet: az adott katonai szervezet állománytáblájában rendszeresített létszám, haditechnikai eszköz, a normajegyzékben, a szakági hadinormákban, valamint ezek után a készletképzési és lépcsőzési intézkedésben meghatározott hadfelszerelés összessége, amely a rendeltetés szerinti feladatok megkezdését biztosítja. (L. S.) → *műveleti logisztika*

harcászati (taktikai) légi kiürítés (hadszíntéren belüli, harcászati szintű kiürítés): a légi egészségügyi kiürítésnek azon szakasza, amely során a sérültek/betegek légi szállítóeszköz igénybevételével jutnak el a hadszíntéren belül az egyik egészségügyi ellátó intézményből a másikba. Ez a sérültek/betegek Role 3-as szintű egészségügyi ellátó intézmények közötti vagy Role 2 szintű (könnyű manőverezésű [Light Manoeuvre – LM] vagy kiterjesztett képességű [Enhanced – E]) egészségügyi ellátó intézményből egy Role 3-as szintű egészségügyi ellátó intézménybe történő átszállítását jelenti. Ez forgószárnyas eszközökkel vagy harcászati légi szállítással (Tactical Air Transport – TAT) valósul meg az összekötő útvonalak (Lines of Communication – LOC) mentén az összhaderőnemi műveleti területen (Joint Operations Area – JOA). (K. I.) → *katonai egészségügy*

harcászati aknamező: a műszakizár-rendszer részét képező olyan aknamező, amelynek elsődleges rendeltetése az ellenség mozgásszabadságának korlátozása, az előrevonásának és manővereinek lassítása, megállítása, az erőinek szétdarabolása és megosztása. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

harcászati felderítés: a katonai felderítés vertikális felosztásának egyik eleme. Sajátos eszközrendszerével, adatszerző metodikájával, a szárazföldi csapatok, és a légierő egységei, alegységei számára biztosít felderítési adatokat a szemben álló fél erejéről, összetételéről, csoportosításáról, harci képességeiről és lehetőségeiről, valószínű szándékáról és várható tevékenységéről, fontos harcrendi elemeiről, alkalmazási elveiről, harceljárásairól, fontos objektumairól, főbb fegyvereiről, logisztikai rendszeréről, anyagi készleteiről, a műveleti terület (harcmező) állapotáról, a várható időjárásról, a harc (alkalmazás) megtervezése és végrehajtása során. Megjegyzés: a Magyar Honvédség törzsei, csapatai és intézetei ~t folytatnak. (H. H.) → *felderítés*

harcászati foglalkozás: a kisalegységek harcászati kiképzésének egyik formája, amelynek keretében alkalmassá teszik a katonát és szervezetszerű alegységét a harc megvívására, parancsnokaik pedig jártasságot szereznek alárendeltjeik harcának megszervezésében, vezetésében. A ~ alapvető típusai: egyénenkénti kiképzés, harcászati alaki foglalkozás, ~ vagy szakharcászati foglalkozás, ellenőrző foglalkozás. A ~ok különböző típusainak eredményes végrehajtását követően kerülhet sor a különböző harcászati gyakorlatok végrehajtására. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

harcászati gyakorlat: a harcászati alegységek, egységek a harcászati kiképzés keretében a kiképzés egy-egy szakaszának lezárásaként folytatott befejező tevékenysége, ahol a meglévő ismeretek felhasználása, alkalmazása történik gyakorlati feladatmegoldásokban. Az ilyen típusú gyakorlatokat a valós harchelyzetet a lehető legjobban megközelítő körülmények és feltételek között, esetenként egyes mozzanatait éleslövészettel egybekötve kell végrehajtani. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

harcászati irányítás (Operational Control – OPCON): a csapatok irányításának egyik formája. A megaszabott küldetések vagy feladatok végrehajtásához szükséges mozgások vagy manőverek részletes és általában helyi irányítása. (M. G.) → *tüzérség*

harcászati kiképzés: a csapatkiképzés egyik fő kiképzési ága, a katonai kiképzés, ezen belül a harckiképzés lényege, célja és integráns része, a katonák, a fegyvernemi és szakalegységek, egységek célirányos felkészítése rendeltetésszerű feladatuk sikeres végrehajtására. A ~ olyan összehangolt és együttes tevékenység, amelynek során a résztvevők, harci technikai eszközök alkalmazásával, valamennyi csapatkiképzési ágban szerzett ismereteiket felhasználva gyakorlati jártasságot szereznek a harc megvívásához. A ~ megteremti az alegységek összekovácsolásához szükséges feltételeket, kialakítja az ellenség megsemmisítésének és a saját harceszközök kezelésének, megóvásának készségét és képességét. A ~ magában foglalja a törzsek és a parancsnokok harcvezetői felkészítését is. A ~ formái lehetnek a harcászati foglalkozások és a harcászati gyakorlatok. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

harcászati légi felderítőrendszer: olyan repülőeszközre telepített komplex szenzorrendszer, amely a látható és a nem látható sugarak tartományában végez harcászati szintű felderítési feladatokat kis és közepes repülési magasságokból. Integrálja a fedélzetre telepített radar felszínről készített felderítési képeit is. A felderítési adatok digitális képrögzítésre, illetve egy csatlakozó széles sávú adatvonalon valós időben (real time) a különböző felszíni vagy légi adatérzékelő munkaállomásokra kerülnek. (H. H.) → *felderítés*

harcászati légi irányító csoport (Tactical Air Control Party – TACP): a legfőbb összekötő elem a légierő és a szárazföldi haderőnem között zászlóaljszinttől kezdődően, hadtestszintig bezárólag. A legfontosabb feladata a hadtestszinttől a dandárszintű ~ nak, hogy tanácsokkal lássák el a parancsnokot a légierő képességeivel és korlátaival kapcsolatban, valamint hogy segítsék a közvetlen légi támogatással kapcsolatos tervezést, kérések kezelését és koordinációt. Dandárszint alatt a ~ feladata, hogy elősegítse az előretolt repülésirányító munkáját a közvetlen légi támogatás során, amit a szárazföldi csapatok támogatása érdekében hajt végre. A csoportból csupán az előretolt repülésirányító az, aki végrehajthatja a közvetlen légi támogatás feladatirányítását. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

harcászati rakéta: a tüzérségi rakétafegyverek egyik fajtája. Hagyományos vagy atomtöltetű fejrésszel szerelt, rendszerint nem irányított, általában szilárd hajtóanyagú rakéta-hajtóműves, 70–120 km hatótávolságú ballisztikus rakéta. Önjáró indítóállványról, általában sínről indítják. Rendeltetése az ellenség harcászati mélységű és jellegű céljainak megsemmisítése. (Sz. T.) → *tüzérség*

harcászati sűrűség: erő- és eszközsűrűség; a harcászati magasabbegységek és egységek

sávjában a közvetlen harcterületet figyelembe véve az egy arcvonal-kilométerre jutó csapatok és harceszközök átlagos mennyisége, amelyet rendszerint zászlóaljakban, harckocsikban, lövegekben és aknavetőkben fejeznek ki. A saját és az ellenséges erők harcászati sűrűségének ismerete a harcra hozott döntés meghozatalakor megkönnyíti az erőviszony objektív értékelését. A ~et egyes irányokra (szakaszokra) külön-külön állapítják meg. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

harcászati szintű közlekedési szervek: a ~ jellemzően önálló szervezeti egységet nem alkotnak, alapvetően a csapatszintű (harcászati szintű) logisztikai szervezetekbe integrálódva végzik a feladataikat. A csapatszintű logisztikai szervezetek saját tevékenységi körzetükben felelősek a közlekedési támogatás megtervezéséért, megszervezéséért és végrehajtásáért, összhangban az elöljáró tagozatok közlekedési rendszerével. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

harcászati szintű logisztikai szervezetek: a haderő felépítésének megfelelően a logisztikai támogatás végrehajtása katonai stratégiai, hadműveleti és ~ működnek. A ~ alaprendeltetése az adott harcászati kötelék (hadosztály, dandár, ezred, zászlóalj, repülőbázis, bázisrepülőtér) napi életének, kiképzési és műveleti feladatainak logisztikai támogatása. A ~ ezred-, zászlóalj- és századszintű kötelékek lehetnek, amelyek rendelkeznek a készletképzési elveknek, szabályoknak megfelelő anyagi készletekkel. Szervezeti felépítésük, a szakalegységek haditechnikai eszközei és anyagi készletei biztosítják az alaprendeltetésből fakadó funkcionális feladatok ellátását. A logisztikai támogatás funkcionális területeinek megfelelően rendelkeznek ellátást végrehajtó (ellátó) és üzemfenntartást végrehajtó (javító, vontató, karbantartó), mozgatást, szállítást végrehajtó (szállító) szakalegységekkel. A Magyar Honvédségben a csapatok (dandár, repülőbázis, ezred) logisztikai zászlóaljai, valamint (a bázisrepülőtér, zászlóaljak) logisztikai századai, továbbá a repülőbázis repülőműszaki biztosítási feladatait végrehajtó repülőműszaki zászlóalj felépítésében megtalálhatók a közvetlen logisztikai támogatását végző szervezetszerű – harcászati szintű – logisztikai alegységek, amelyek a parancsnok szolgálati és az adott kötelék logisztikai törzsének szakmai alárendeltségében hajtják végre feladataikat. (P. Á.) → *hadtáptámogatás*

harcászati-technikai adatok: 1. A haditechnikai eszközök lényeges tulajdonságait meghatározó jellemzők. Harckocsik és páncélozott harcjárművek esetében a fegyverzet, a lőszer-javadalmazás, a páncélvédettség (aktív, reaktív, réteges páncél), a motor fajlagos teljesítménye, a motor tüzelőanyag-fogyasztása, a fajlagos talajnyomás, az automatikus tűzvezetés, lőszerválasztás és -töltés, a teljes tömeg, a lánctalpszélesség, a hatótávolság, a gázlóleküzdő képesség, a lépcsőmászó és árokáthidaló képesség, az úszóképesség. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás* **2.** A tüzérségi tűzeszközöknél: a lőtávolság, a tűzgyorsaság, a tömeg, a lőszer-javadalmazás, a lövedékek hatása, a kezelők száma, az indítócsövek száma, a tűz-, illetve menetkészség elérésének ideje, a sorozatvetőknél az újratöltés ideje (az atomlőszer kilövésére alkalmas eszközöknél a hatóerő mértéke is), a vontatás módja, vagy az önjáróság. Harcászati, illetve harcászati-hadműveleti rakétáknál: a rakéta indításhoz történő előkészítésének ideje, a rakéta hossza és átmérője, a robbanófej típusa (hatóereje), a tűzkészség elérésének (menetkésszé tétel, az újratöltés és indítás) ideje, a kezelők száma, a maximális hatótávolság, az indító-berendezést szállító harcjármű sebessége közúton és terepen). (Sz. T.) → *tüzérség*

harcba lépés: az alegységek, egységek, magasabbegységek harcérintkezésének felvétele az ellenséggel. A közvetlen fegyveres összecsapás első mozzanata. Az ellenségre gyakorolt hatás kezdődhet tűzcsapással, rohammal és harcba vetéssel. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

harcban elesett (Killed in Action – KIA): a harci sérültek kategóriájába tartozó olyan személyek, akiket a fegyveres harc során megöltek, illetve olyan élettel összeegyeztethetetlen sérülést szenvedtek, amelyek kapcsán a rendelkezésre álló – személyi és tárgyi – feltételekkel sem állíthatók helyre az alapvető életfunkciók. Ezek a sérültek azok, akik a helyszínen vagy egészségügyi intézménybe kerülésük előtt haltak bele sérüléseikbe. Akik nem harci cselekmények (például közlekedési baleset, öngyilkosság) következtében és még az egészségügyi intézménybe kerülésük előtt elhunytak, azok a „nem harci cselekmény közben elesett" (Killed of Non-Enemy Action – KNA), a nem ellenséges cselekmény következtében és az egészségügyi intézményen belül elhunytak „a nem ellenséges cselekmények következtében elhunyt" (Died of Non-Enemy Action – DNEA) kategóriába kerülnek. (S. L.) → *katonai egészségügy*

harcban megsebesült (Wounded in Action – WIA): a ~ek azok a személyek, akik harc közben megsebesültek, és túlélték az ellenséges harccselekményt. (S. L.) → *katonai egészségügy*

harcba vetés: 1. A csapatok harci alkalmazása támadó jellegű feladat végrehajtására. **2.** A sikerkifejlesztő, illetve az összfegyvernemi tartalékban lévő csapatok meghatározott terepszakaszon történő előrevonása szétbontakozása és harcba lépése a támadás sikerének kifejlesztése érdekében vagy a harcképtelenné vált első lépcső leváltására; védelemben a harcba vetés célja ellenlökés, ellencsapás végrehajtása; illetve új feladatok megoldása. A ~t általában hosszabb vagy rövidebb előrevonás előzi meg. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

harccal kapcsolatos tevékenység: magasabbegységek, egységek a harcot (hadműveletet) megelőzően, ahhoz kapcsolódóan vagy azt követően végrehajtott mindazon tevékenységei, amelyet az elkövetkező harctevékenység feltételei megteremtése érdekében folytatnak. Fajtái a doktrínáknak megfedően kerülnek megállapításra. Fajtái lehetnek: *a)* a csapatmozgás; *b)* a váltás; *c)* az átcsoportosítás; *d)* az előrevonás a harcérintkezés felvételére; *e)* az akadályok leküzdése; *f)* a harci kutatás-mentés; a nyugvás; *g)* az elszakadás; *h)* a fedezőbiztosítás. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

harcelőőrs: szakaszerejű fedező-biztosító kötelék. Védelemben az első lépcsős zászlóaljak küldik ki az arcvonal elé, hogy biztosítsa magát az ellenség váratlan rajtaütésétől. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

harcérintkezés vonala: egy tereppontokat összekötő vonal, ahol a szemben álló felek egymással harcba léphetnek vagy állnak. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

harceszköz: a harcok és a hadműveletek eredményes megvívását lehetővé tévő, a tűz, a mozgás és csapásmérés képességét magukban egyesítő technikai eszközök összessége. (H. F.) → *haditechnikai támogatás*

harcfeladat átadás-átvételi terepszakasz: a terepen lévő pontok összessége, ahol a feladat végrehajtása során a felelősséget vállaló (feladatot végrehajtó) szervezet megváltozik. Védelemben ez lehet a biztosítási öv és a fő harcterület közötti terepszakasz, támadásban lehet sikerkifejlesztő kötelék

harcbavetési terepszakasza is. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

harcfeladatszabványok: azok az általános katonai feladatok, amelyek készségszintű végrehajtása alapfeltétele a katonák harcmezőn való túlélésének, az ellenséggel való közvetett és közvetlen harcérintkezés felvételével járó tevékenységek automatikus végrehajtásának, a további eredményes és sikeres katonai tevékenységek folytatásának. A ~ valamennyi katonára nézve – függetlenül beosztásától, állománykategóriájától, rendfokozatától, haderőnemétől, fegyvernemétől, szakcsapatától – kötelező érvényű, kritikus jelentőségű követelmények, amelyek a katona harcossá válásához, a katonai szervezetek számára meghatározott küldetések, műveletek és feladatok eredményes és sikeres teljesítéséhez nélkülözhetetlenek. A ~ úgynevezett normák, amelyek begyakorlásának és felmérésének követelményeit a megfelelő normagyűjtemények tartalmazzák. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

harcfeladat: a csapatok részére megszabott rendeltetésszerűen végzendő tevékenység, amelynek végrehajtásával a harc (a hadművelet) célja a meghatározott módon és időre elérhető. A szárazföldi csapatok ~ának tartalma lehet védelemben: *a)* a támadó ellenségnek súlyos veszteségokozása, feltartóztatása vagy készülő támadásának meghiúsítása; *b)* fontos körletek megtartása; *c)* kedvező feltételek megteremtése a támadásba való átmenethez; támadásban: *a)* az ellenség harcászati (hadműveleti) csoportosításának teljes szétzúzása vagy szétverésének befejezése, illetve semlegesítése; *b)* egy meghatározott sávban (irányban) és időben, valamint meghatározott mélységben egy adott terepszakasz vagy körlet (objektum) birtokbavétele. Az elöljáró hadműveleti felépítésében (harcrendjében) betöltött helytől és szereptől függően az adott kötelék ~ának tartalma is változik. Így más a ~a védelemben az első lépcsőben, vagy tartalékban tevékenykedő köteléknek, illetve ezekhez képest más jellegű ~ot oldanak meg a biztosítási övben tevékenykedő alegységek, egységek. Támadásban ~ tartalma minden esetben a védelemben lévő ellenség állományától, állapotától, csoportosításától, a védelmének műszaki berendezettségének fokától, valamint a támadó kötelék harci lehetőségétől függ. Az első lépcsőben támadást végrehajtó kötelék harcászati (hadműveleti) feladatát közelebbi és távolabbi feladatokra bontják. Ezen kívül például a hadtest számára meghatározzák a hadműveleti feladatát az első napra. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

harcfelderítés: a manőverkötelékek által olyan korlátozott céllal végrehajtott támadó tevékenység, amelynek végrehajtása során felfedik, ellenőrzik az ellenség harcképességét, aktivizálják felderítő-, irányítási, vezetési, kommunikációs és tűzrendszerét (Command, Control, Communications, Computers, Information/Intelligence, Surveillance, Targeting Acquisition and Reconnaissance – C4ISTAR), megállapítják a műszaki zárrendszerét, az erők, eszközök elhelyezkedését, azok nagyságát, és így jutnak hozzá a szükséges adatokhoz, információkhoz. A ~ végrehajtható megtévesztési szándékkal is. A harcfelderítő alegység a támadás elvei szerint ténykedik, az ellenség fokozott megfigyelésével. A ~ végrehajtásának időszakában a ~t folytató alegységet kiküldő kötelék minden figyelőpontjáról figyelik a tevékenységet, a figyelő-, rádióelektronikai felderítőberendezéseket aktivizálják. Védelemben a ~t végrehajtó kötelék felderíti a támadó alegységek harcrendjét – különös figyelemmel a harckocsizó alegységekre – tűzfegyvereit, vezetési pontjait, a terep járhatóságát, jellegzetességeit. A ~t végrehajtó kötelék védelemben a biztosítási zónában (övben) vagy

az arcvonal előtti harctevékenységi körzetben működik. A szakaszerejű, ~t végrehajtó kötelék, ellenség mélységébe a szárnyakon, hézagokon beszivárgással, hátrahagyással és az ellenlökő alegységek harcrendjében juttatható ki. Az átjutás feltételeit a kiküldő parancsnok biztosítja. Támadásban a ~t végrehajtó kötelék feladata az ellenség alegységeinek, tűzfegyvereinek, műszaki zárainak, a védelem harcrendi elemeinek és a terep sajátosságainak felderítése. A ~t végrehajtó kötelék általában egy meghatározott irányban a kiküldő kötelék főerői előtt mozogva tevékenykedik. Kiküldési távolsága a főerőktől 10 km-ig (de legfeljebb a tűztámogatás határáig) terjedhet. (H. H.) → *felderítés*

harcfelderítő járőr: olyan megerősített lövész- (harckocsi-) szakaszerejű felderítőszerv, amely a manőverzászlóaljak állományából kerül kiküldésre felderítési feladatok végrehajtása céljából. Kiküldési távolsága általában nem nagyobb, mint a manőverzászlóalj által biztosított tűztámogatás mértéke (5 km-ig). A ~ általában egy irány 1–2 km széles sávjában, aktív és passzív felderítési módok alkalmazásával, valamint harccal képes az ellenségre, a terepre vonatkozó adatok megszerzésére és továbbítására. A ~ megerősíthető csapatfelderítő, műszaki felderítő vagy a feladat függvényében más szakalegységekkel. A ~ feladatát figyeléssel, átvizsgálással, lesállással és harccal oldja meg. Alkalmazható gyalog és harcjárművön. A járőr a közvetlen biztosítás és tereptárgyak átvizsgálása céljából terepkutató rajt (terepkutató harcjárművet), terepkutatókat küld ki. A járőr tevékenységének megszervezésére kevés idő áll rendelkezésre. A szakaszparancsnok rövid, tömör, lényegre törő intézkedésekkel irányítja a szakaszt. (H. H.) → *felderítés*

harcfelderítő osztag: olyan megerősített lövész- (harckocsi-) század, zászlóaljerejű felderítőszerv, amely a dandár (hadosztály, hadtest) állományából kerül kiküldésre felderítési feladatok végrehajtása, színlelt tevékenység, az ellenség megtévesztése céljából. Kiküldési távolsága általában nem nagyobb, mint a kiküldő által biztosított tűztámogatás mértéke (10–15 km-ig). A ~ általában egy irány 2–5 km széles sávjában, aktív és passzív felderítési módok alkalmazásával, valamint harccal képes az ellenségre, a terepre vonatkozó adatok megszerzésére és továbbítására. A ~ megerősíthető tábori tüzéralegységekkel, csapatfelderítő, műszaki felderítő vagy a feladat függvényében más szakalegységekkel. A ~ tevékenységét csapatrepülő erők közvetlenül is támogathatják. (H. H.) → *felderítés*

harci előképzés: katonai szolgálatra és harcra való felkészítés. Az ókori harcászatot a csapatok vonalas hadrendje és az egyszerű manőverek jellemezték. A könnyen csorbuló vagy deformálódó hidegfegyverekkel lezajló ütközetek sorsát végső soron az egyes harcosok izomereje, állóképessége, ügyessége, begyakorlottsága, helytállása döntötte el. Ennek megfelelően az ifjúavatási próbákból ~ lett. A ~ az atlétikára, íjászatra, kocsihajtásra, lovaglásra, úszásra, vadászatra, vívásra, test-test elleni küzdelmekre és a lélektani ráhangolást szolgáló fegyvertáncokra épített. Hérodotosz (Kr. e. 484–424) és Xenophon (Kr. e. 432–355) görög történetírók feljegyzései tanúsítják, hogy a görögök gyermekeiket 7-től 16 éves korig a satrapák udvaraiban létesített nevelőházaikban birkózásra, futásra, lovaglásra, dárdavetésre, az íj használatára és igazmondásra oktatták. A zsidó nép története az ókori Közel-Kelet testkultúrájának sajátos fejlődési modelljét mutatja. A Kr. e. 13. században Palesztinában feltűnt héber törzsszövetség mitológiai őse, Jákob Jahve angyalával vívott birkózó próbatétellel vívta ki az Izrael nevet (jelentése: istenséggel szemben is helytálló). Az ókori

Egyiptomban az V. és a VI. dinasztia korában a katonai előképzést vadászatokkal, birkózó- és botvívóversenyekkel, valamint rituális táncgyakorlatokkal végezték. Évenként rendezték az erőnlétpróbákat (szedri-tuálék), négy-öt évenként a póznamászást (Min-rituálék). A Kr. e. 1600 körül keletkezett szanszkrit nyelvű Ajur-véda-Harakt gyűjtemény szerint India őslakóinak a rituális egészségügyi torna, a tánc és a fegyver nélküli önvédelem kialakulása terén voltak a legértékesebb hagyományai. Az itteni leírásokban bukkannak fel először azok a párviadal- és vetélkedési formák is, amelyek stílusjegyeit az ellenfelek fájdalomérzékeny testrészeire mért ütések, rúgások és fojtások jellemzik. A szanszkrit feljegyzések szerint Kr. e. 7. században India-szerte nagy kultusza volt az elmélkedő táblás játékoknak. Közülük emelkedett ki a mai sakk őse, a harcászati stratégiára nevelő csaturanga. A 15. század elejétől a városi íjászegyesületeket lövészegyesületek váltották fel. Részletesebb adataink vannak az 1434-es nürnbergi, az 1456-os strassburgi, az 1470-es augsburgi és az 1472-es zürichi lövészversenyekről, ahol többek között futó-, kődobó- és kötélhúzóversenyeket is rendeztek. A 17. század elejétől a hadművészet terén előtérbe került zsoldosseregek kézitusa-kiképzését egy új vívástechnika és gyakorlási mód normáit határozták meg. A mozgást gátló lovagi páncél lekerült a harcosokról. A pallosszerű nehéz kardot könnyű oldalfegyver váltotta fel, amely szúrásra is alkalmas volt. A pajzs használata feleslegessé vált. Amerika ősi népei leendő harcosaik akaraterejét, edzettségét sokszor kegyetlen módszerekkel (izzó parázson átfutással, veréssel, erőltetett menetekkel, futásokkal, evezéssel, birkózással, erőpróbákkal és fegyvergyakorlatokkal) fejlesztették, mint a spártaiak. II. Frigyesnek (1712–1786) a hétéves háborúban (1756–1763) elért sikerei hatására a porosz mintájú hadseregszervezés és kiképzés vált az európai stratégák példaképévé. A harcosok egyéni kezdeményezőkészségét háttérbe szorította az együttes cselekvésre „dresszírozott", gépies vezényletre mozgó katonai egységek zárt harcvonala és össztüze. A történész-filológus Friedrich Ludwig Jahn (1778–1852) tanulmányozta a napóleoni hadművészetet és az osztrák–német hadsereg kudarcainak okait, és arra a következtetésre jutott, hogy az együttesen cselekvő, vezényszóra mozgó katonai egységek ütőképessége nagymértékben fokozható szakszerűen összeállított menet-, rend- és szergyakorlatokkal. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

harci eredetű egészségügyi személyi veszteség (Battle Casualties – BC): harci eredetű vagy harccselekménnyel összefüggő egészségügyi személyi veszteségnek nevezzük a fegyveres harc során vagy azzal összefüggésben elszenvedett veszteséget. A ~ korrekt számvetésének komoly szervezeti, személyi és egészségügyi vonzatai vannak, ezért annak megállapítása a tervezés lehető legkorábbi fázisában indokolt. Bár nem teljesen szabályos, de a gyakorlatban sűrűn előfordul, hogy az egészségügy és a személyügy egy kezdeti vagy kiinduló arányt ajánl a tervezés megkezdéséhez. Ezt műveleti törzsnek minden esetben jóvá kell hagynia és a tervezés során az adatokat a művelet jellegének megfelelőn pontosítani kell. A harci sérülteket a következő négy csoportba lehet osztani: *a)* harcban elesettek (Killed in Action – KIA); *b)* fogságba esettek és eltűntek (Captured, Missing in Action – CMIA); *c)* harcban megsebesültek (Wounded in Action – WIA); *d)* harci stressz (Battle Stress – BS). (K. I.) → *katonai egészségügy*

harci erők: az a teljes pusztító erő, amely a szemben álló fél erőivel a harcot megvívja. Ezek lehetnek: a gépesített gyalog (lövész), könnyű gyalog, harckocsi, tüzér, légvédelmi rakéta és légvédelmi tüzér, harcászati

repülő, harci helikopter, valamint a különleges hadviselési csapatok. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

harci gáz megjelenése: az első nagyobb gáztámadást a német erők hajtották végre 1915. április 22-én a francia–belga határ menti Ypern (Ypres) térségében klórgázfúvással 6 km-es szélességben, amivel 5000 halottat és 15 000 gázsérültet veszített az ellenség, de a megforduló szél károkat okozott a saját erőkben is. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

harci hatékonysági együttható: a páncéltörő eszközök tűzképességének fontos eleme, azt fejezi ki, hogy az adott típusú páncéltörő eszköz várhatóan mennyi egységharckocsi értékű páncélozott cél megsemmisítésére képes, míg önmaga is megsemmisül. A ~ értékei a harctevékenység fajtájától, a páncéltörő eszköz és az ellenség páncélozott eszközeinek helyzetétől, védettségétől függően különböznek. A ~t bonyolult számításokkal határozzák meg, és a harcfeladat megtervezése során erő-eszköz számvetésekhez használják. (M. G.) → *tüzérség*

harci helikopter: egy aerodinamikus, forgószárnyas, jól manőverező repülőeszköz, amelyet irányítható és nem irányítható rakétákkal, az ellenség páncélos kötelékeinek megbontására hoztak létre. Fejlődésével feladatai kibővültek a fegyvertelen szállító, kutató-mentő helikopterek kísérésével, az ellenség szárazföldi csapatainak, légvédelmének közvetlen támadásával, mélységben is, valamint légiharc megvívásával elsősorban alacsony sebességű légi célok például helikopterek, de esetenként vadászrepülők ellen is. Mindezen feladatok végrehajtásához megfelelő tűz-, rakéta- és bombázófegyverrel, aktív és passzív védelemmel, páncélzattal, valamint magas fokú túlélési tartalékkal rendelkezik. Az első ~ a 60-as évben megjelent amerikai AH–1 „Cobra" volt – igaz ez nem minden jegyében felel meg a kritériumoknak –, amelyet rövid időn belül a Mi–24A követett. A ~ek kellő hatékonysággal alkalmazhatók határvédelmi feladatok ellátására, alacsonyan repülő sárkányrepülő és/vagy kisrepülőgépek országhatáron történő átrepülése során. A felfegyverzett szállító/többrendeltetésű helikopter nem ~. (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

harci információ: az egységek által a harc közben szerzett vagy közvetlenül a részükre jelentett, de gyorsan elévülő adat, amelyet az ütközetben vagy a helyzet felmérésekor azonnal fel lehet használni. A lényeges vonatkozó adatokat egyidejűleg betáplálják a felderítő jelentő rendszerbe is. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

harci információs központ: egy hajón vagy repülőgépen, a harcászati információk gyűjtésére, megjelenítésére, kiértékelésére és a behajózott tengernagy, parancsnok és bizonyos irányító szervek számára történő továbbítására szakosodott személyekből és eszközökből álló részleg. Bizonyos irányítási, segítségnyújtási és koordinációs funkciókat a parancsnok leadhat a ~nak. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

harci kiszolgáló támogatás: a támogatás, a támogató tevékenységek (a harcfeladat segítésének) egyik fajtája, amely a logisztikai támogatást és az egészségügyi támogatást foglalja magában. A ~ célja a csapatok harckészségének fenntartása. A támogatás az ellátásra, beleértve az ellátó anyagok raktározását, kezelését és szállítását, továbbá a technikai eszközök karbantartására és javítására, az egészségügyi ellátásra, a sebesültek kezelésére, a személyi állomány és a harci technika felváltására, va-

lamint a szükséges jóléti szolgáltatások kielégítésére vonatkozik. (M. G.) → *tüzérség*

harci környezet: az időjárás, a terep és a napszakok váltakozása alkotja minden katonai tevékenység környezetét. Ez a környezet párosulva a csúcstechnológia eszközeivel befolyásoló hatással van a tűzerőre, a manőverre, a csapatok védettségére és a katonai szervezetek harci vezetésére. A vezetőnek fel kell ismerni még magának a harctevékenységnek a katonákra gyakorolt hatását is. A harc veszélye, pusztítása, a kialakuló zűrzavar, a fegyverek és az akadályok módosító hatásai a terepen, valamint a váratlan eseményekkel összefüggő káosz az egyszerű dolgokat is bonyolulttá teszik. Az időjárás hatással van a katonákra, a felszerelésre, a műveletekre és a terepen történő manőverezőképességekre. A szélsőséges hőmérséklet, a szél, az eső, a hó, a köd, a sár, a por különböző módon vannak hatással a katonák tevékenységének hatékonyságára, korlátozzák az eszközök és a fegyverek használhatóságát. A rossz idő megnöveli a harctevékenységek előkészítésének idejét, a katonákkal való törődés idejét, gondosabb tervezést tesz szükségessé. A megszakítás nélkül folytatott szárazföldi harc napjaink realitása. A katonáknak meg kell birkózniuk a folyamatosan műveletek következményeként fellépő fizikai és lelki feszültségekkel. A folyamatos műveletek, az alváshiány eredményeként csökkentik a végrehajtás szempontjából kritikus emberi képességet. A vezetőnek ismernie kell, hogy milyen – előre kiszámítható – hatása lehet az elégtelen alvásnak. A csúcstechnológia nagy változásokat hozott a hadviselésben. Ma már a hadseregek képesek harcolni sötétben, ködben. Az ABC-fegyverek veszélye, az elektronikai harcképességek bonyolultsága és a ködösítő eszközök növekedett alkalmazása következtében az erőszak és a zűrzavar a harctéren nagyobb lesz, mint bármikor. A vezetési és irányítási rendszerünk működőképessége a kiberhadviselésben döntően befolyásolja a harc kimenetelét. Az ellenség mindent megtesz majd annak érdekében, hogy megbénítsa a vezetésünket, zavarja, pusztítsa a rádióállomásokat, a vezetési központok tevékenységét. A zavarással megbontott és korlátozott vezetés a harctéren elszigeteltség érzését okozhatják, ami pánikhoz vezethet. Az elektronikai harc területén a kiképzést a lehető legrealisztikusabban kell végrehajtani, hogy a katonák megtapasztalják a nehézségeket, bízzanak a vezetésben, a kötelékükben. A fejlődő technológia a jövő hadviselése számára olyan új fegyverek kifejlesztésére képes, amelyek sokkal pusztítóbbak, mint az előző háborúkban használt bármelyek. A harcászati fegyverek teljesen új kategóriájává válhatnak az irányított energiájú fegyverek, amelyek nagy teljesítményű energianyalábot használva robbantják fel a lőszereket rombolják a járműre szerelt elektronikai rendszereket, zavarják a híradást. Az irányított energiájú fegyverek alkalmazása a tájékozódási képesség elvesztéséhez, vaksághoz, agyi sérüléshez, sőt halálhoz is vezethet. Az ABC-hadviselés által jelentett fenyegetés lesz a stressz fő forrása. Az ismeretlentől való félelem és az ABC-fegyverek halálos voltának ismerete jelentős pszichológiai stresszt okoz. (C. O.) → *katonai vezetés*

harci kutatás-mentés (Combat Search and Rescue – CSAR): a ~i műveletek előfordulhatnak a modern katonai hadműveletek teljes skálájában, azonban leggyakrabban a légierő hadműveleteinek támogatásaként kerülnek végrehajtásra. A ~ művelete a kényszerleszállt, vagy lelőtt gépszemélyzet kiemelésére, mentésére irányul, de végre lehet hajtani bármely baráti vagy szövetséges haderőhöz tartozó személy kimentése érdekében is. A ~ krízishelyzetben vagy háború időszakában ellenséges területen lelőtt vagy kényszerleszállt gépszemélyzet, vagy

más megfelelő kiképzettséggel és felszereléssel rendelkező katona felderítése, helyzetének meghatározása, kilétének azonosítása, ellenséges területről való kimenekítése. Különleges feladat, amelyet a mentésre szakosodott erők hajtanak végre, a veszélyhelyzetben lévő egyén megmentésére háborúban vagy egyéb nem háborús katonai hadműveletek során. A ~ műveletek alapvetően különböznek a légi kutató-mentő műveletektől. A ~i alegységek szükség esetén el tudnak látni légi kutató-mentő feladatokat is. A ~ végrehajtása a hadszíntéren belül, ellenséges területen történik, kizárólag megfelelően kiképzett és megfelelő felszereléssel rendelkező személy mentése érdekében. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

harci okmányok: a harctevékenységek tervezésével, előkészítésével, szervezésével és végrehajtásával, a repülőegységek településével, áttelepülésével kapcsolatos szolgálati iratok, rajzok stb. összessége. Rendeltetésük szerint vezetési, tájékoztató és jelentő, nyilvántartó okmányokat különböztetünk meg. A vezetési okmányok a tevékenységek megtervezésére, az alárendelthez való eljuttatására és a feladatok végrehajtásának ellenőrzésére valók. A vezetési okmányok közé tartoznak az elhatározás okmányai, az előzetes intézkedések, a harcparancsok (harcintézkedések), kiegészítő intézkedések, az együttműködési okmányok, a szemrevételezési tervek stb. A tájékoztató okmányok a tevékenységek előkészítése és vezetése során induló- és kiegészítő okmányként kerülnek kidolgozásra. A jelentő, nyilvántartó okmányok rendeltetése az információ gyűjtése a helyzetről, a parancsnokság és a törzs belső tájékoztatása, a harci tapasztalatok gyűjtése, a tapasztalatok átadása, ilyen okmányok a rendszeres és az eseti jelentések (például napi jelentés, helyzetjelentés stb.), nyilvántartó tablók, nyilvántartó térképek stb. A grafikus ~ térképen, vázlaton egyezményes jelek alkalmazásával készülnek, jellegüknél fogva alkalmasak a bonyolultabb helyzetek pontos áttekinthető és szemléletes ábrázolására. A ~kal szemben különböző követelményeket támasztunk, ezek közül a legfontosabbak: az időszerűség, a rövidség, az érthetőség, a megbízhatóság, a szemléletesség. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

harci sérülés: a harcok során a haditechnikai eszközt érő olyan sérülés, amely a további rendeltetésszerű használatát alkalmatlanná teszi. A harci sérült technikai eszközök lehetnek kisjavítást, középjavítást, nagyjavítást igénylők vagy nem javíthatók. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

harci stressz (Battle Stress/Battle Shock Cases – BSC): **1.** A harctéri sokk már régóta ismert dolog. A harc során keletkezett stressz okozta tünetek a fáradtság, lassú reakcióidő, határozatlanság, idegrángás, kognitív képesség elvesztése, tébolyodottság, depresszió, tétlenség. Bár a ~t az 1600-as évektől szórványosan említik mint a gyáva katonák betegségét, de igazából az első világháborútól jegyzik, mint tömegesen előforduló harctéri betegség. A vietnámi háború során kezdték felderíteni a jelenség hátterét. Elnevezték posttraumás stressznek (PTSD), és rájöttek a ~ gyógymódjára is. Rájöttek, hogy a ~t nemcsak harctéri sokk (ágyúzás, robbanás, valamint hasonló hirtelen hang- és nyomásváltozás), hanem más, hasonló traumatizáló események is kiválthatják; a ~ egyfajta védekezési mechanizmus, amely traumatikus események után lép fel, korábbi kriminális, borzalmas vagy egyéb okból traumatikus hatású eseményekhez kapcsolódó emlékképek nem kívánt, tudatban való ismételt megjelenésével. (S. L.) → *katonai egészségügy* **2.** A harcmező eseményeinek egyik legsajátosabb következménye, amely a harcoló katonát érinti. A ve-

szély, a testi kimerülés, a terep és az éghajlat idegeket felőrlő hatása, valamint az ellenséges fél harctéri tevékenysége együttesen az általános feszültség állapotát hozza létre. A harci terhelések és a gyakran elkerülhetetlen rossz életkörülmények károsan befolyásolják a fizikai, valamint mentális teljesítőképességet, továbbá a túlélési esélyeket. A ~t okozó stresszorok fizikai és pszichikai eredetűek lehetnek. Fizikai okok többek között a szélsőséges időjárási viszonyok, alapvető és minimális kényelem hiánya, az érzékszerveket érintő extrém hatások (zajok, mérgek, sugárzás stb.). A pszichikai stresszorok esetén mentális és emocionális károsító hatásokat különböztethetünk meg. Ilyenek például: a túl sok vagy túl kevés információ, az időbeli bizonytalanság stb. Érzelmi szempontból károsító hatások például: félelemkeltő események vagy éppen az aktivitás hiánya, az összezártság stb. A ~ kezelésének három szintje ismert: az elsődleges (esemény előtti, preventív), a másodlagos (traumát követő azonnali beavatkozás) és a harmadlagos (gyógyítás, a krónikussá válás megelőzése, a rehabilitáció) kezelés. (B. J.c) → *katonapszichológia*

harci táncok: a fizikai felkészítésre, a harci kedv fokozására, a megült ellenség ártó lelkének távoltartására alkalmasnak tartott táncok. A legrégibb típusú fegyvertáncokat az etiópiai amharák tömött csoportban, felfelé ugrálva járják, feltartott botokkal, amelyeket időnként összecsördítenek. A Tana-tó melletti agóknál a két egymással küzdő férfisor fegyvertáncát, a Hailefc nevű táncot, az elesett harcosok körüli diadaltánc zárja be. Szóló és csoportos fegyvertáncaikat karéjban végzik a harcias esza-szomáliaiak és a gurgura-gallák. A legősibb fegyverek egyike a bot, így a pigmeusok botos játéka a védelmet és a rossz szellemek elűzését segítette. A kínai táncokban jellegzetesek a harci elemek. Egyszerre fejlesztették ki magukban a harchoz és a harcok ábrázolásához szükséges képességeket. Ezek a vonások érvényesülnek a közép-ázsiai és szibériai nomád népek sámánisztikus varázslataiban és a türkmén, kazár lovasnépeknél is. Ez a bátor, harcias, ügyes és fürge mozgékonyság jutott kifejezésre később Japán, Korea és Mongólia táncművészeiében is. Xenophon (Kr. e. 432–355) írja le a spártai fegyvertáncot, amelyet szerinte először Akhilleusz táncolta Patroklosz holttesténél. Spártában a tánctanítást Lükurgosz (Kr. e. 396–323) parancsára a harcra való neveléssel kapcsolták össze. A Hérodotosz (Kr. e. 484–424) által leírt nyilas ~ a mai napig változatlanul megtalálhatók az etiópiaiaknál. A spártai férfiak a harcba is táncritmusban vonultak. Ez a ~ volt az embaterion. A rómaiak kedvenc istene Mars volt. Az ő táncoló papjai, az előkelő saliik évenként kétszer, tavasszal és ősszel, a harcosok élén táncolva járták be a várost. Az előtáncosok, a saltantes, dobbantották a gyors anapesztusz-ritmust, a harcosok kórusa pajzsukat lándzsájukhoz ütve felelt rá. Ez volt az egyetlen olyan tánc, amelyet a görög pyrrchikéhez hasonlóan vörös ruhában, sisakkal és pajzszsal, lándzsával, fejükön lombkoszorúval jártak. A lovagi szolgálat legkellemesebb része a mulattatás és udvarlás volt. Az érintkezésben ünnepélyes, feszes tartást és mozdulatokat kívántak meg a lovagoktól, a lovagkisasszonyoktól pedig szemérmes, tartózkodó, de kecses és finom mozdulatokat. A lovagi körtánc, a carola és a tresta vagy trescone, a mi fogalmaink szerint naiv, gyermekes táncforma, amelyet „körbe, körbe, karikába", kétoldali kézfogással, „bújj, bújj zöldág"-szerű lugasban vagy „lánc, lánc eszterlánc"-szerű láncban énekszóra, vagy lovagi hangszerek, a flóta, a síp és a vielle hangjaira járták. A legkorábbi magyar emlék Mátyás király udvari történészének, Antonio Bonfininek köszönhető, aki a kenyérmezei csatát (1479) követő győzelmi tor részeként írta

le a fegyveres katonatáncot. A 16. századtól kezdve már hajdútáncként említik a források, s mint a török elleni küzdelem jellemző katonatáncát írták le a karddal vagy szekercével járt fegyvertáncot. A leírások utalnak a hajdútánc katonai funkciójára is. Gabelmann (na.) császári hadtörténetíró beszámolójából megtudható, hogy Esztergom ostrománál (1595) az ellenség kihívásaként járták. Zrínyi Miklós pedig Bonfinihez hasonlóan az ütközetet követő győzelmi ünnep részeként említi a hajdútáncot a *Szigeti veszedelem* című eposzában. Férfitáncunk, a verbunk történetének egyik szála a katonatoborzást ellátó Werbung Commander működése alapján követhető nyomon. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

harcjármű: katonai gépjármű, amelyet a harc megvívására fegyverzettel, illetve a fegyverek irányítására szolgáló eszközökkel szereltek fel. (H. F.) → *haditechnikai támogatás*

harcjáték: részint szórakozásból, részint erő- és ügyességfitogtatásból, de a harcra való felkészülés, illetve a harc utánzása céljából is űzött játék. A ~ok, erőpróbák gazdag kínálatával a középkori feljegyzéseken, ábrázolásokon találkozhatunk. A csoport legtekintélyesebb családfájával a németül Schinkenklopfen (sonkaütögetés), franciául mainchaude (forró kéz), magyarul pedig egyszerűen seggrepacsi néven ismert játék büszkélkedhet. A finomabb, úri körökben a hátratett jobb kézbe csattantak az ütések. Innen későbbi francia neve, a mainchaude. Angol neve hot cocktes (forró kagyló) volt. A poiriet (körtefarázás) elnevezésű középkori játékot a franciák touche foure-nak (érintsd meg a medvét) nevezik, a németek Barentreibei-nek (medvehajtónak). Az eredeti játék feltehetően egy gyümölcsfát őrző csősz és a kifosztására kész tolvajok harcát példázza. A 16. századi miniatűrök egyike három fiatalembert ábrázol, közülük a két szélső egyik kezét védve arca elé, a másikat támadásra emeli, a középső karjaival hadonászik. A játék olasz neve civettinc. A középső játékos zümmögve hajladozik a két szélső között – innen magyar neve, a dongó – elkerülve azok pofonjait. Ugyanez a két szélső játékos feladata is. A húzzunk ujjal ártatlan erőfitogtatás volt a középkorban. Mindmáig él az osztrák–bajor Fingerhakeln, a sörözőasztal fölötti, összekampózott mutatóujj húzása. Az igazi erőfeszítést a rúd- és kötélhúzás jelentette. Lovas kötélhúzást láthatunk Bruegel képén: két-két ifjú alkotja a lovat, lovasaik húzzák a kötelet. Ez a játék a jó és a rossz harcát szimbolizálta. Burmában az eső és szárazság küzdelmeként játszotta el a nép, de kimenetelét nem bízták a véletlenre, az esőcsapatnak kellett győznie. A hógolyózást már egy 14. századi trentói várkastélyban fennmaradt freskón megörökítették. Ugyancsak olasz dobálós játék volt a bolognai tudus graticulorum. Ez abból állt, hogy két csapat tojással dobálta egymást. Perugia volt a híres etmora vagy kőcsata színhelye, kétezer résztvevőt is mozgósítva. A csata a felső- és alsóvárosi polgárok között dühöngött, célja egy tér elfoglalása volt. A bevezető kőzápor után ököllel, bottal, fakarddal estek egymásnak. Fejüket sisak védte, kóccal töltött pufajkát húztak magukra, de még ennek ellenére is sok volt a súlyos és halálos baleset. E városcsaták gyűjtőneve mazzascudc volt. A leghíresebb rendezvény volt a pisai hídjáték. A város északi és déli partjának lakosai mérkőztek egymással, a cél a híd elfoglalása volt. Az irokézek, dakoták és maszkokiak rakettjátékai is rokonságban álltak harci tevékenységekkel. A játékok hosszú időre eldöntötték a törzsek közötti vitás kérdéseket. A letelepült népek (a zapotékok és az aztékok is) labdajátékot, botvívó viadalt ajánlottak a harci viszályok eldöntésére. Az istenek kegyeiért folytatott rituális viadalok-

ban életre-halálra menő totális küzdelmek folytak. Az északi területeken főként a hadi rakettjátékok, küzdő- és vízi vetélkedők terjedtek el. Ezek a tömegjátékok reggeltől estig tartottak, így nagyobb erőnlétet igényeltek, mint az európai játékok. Nyers és kíméletlen játékmodoruk fejlesztette azokat a tulajdonságokat, amelyekre harcaik során szükségük volt. A harcjátékok jelentős csoportja a lovagi torna származéka. A lovagi harcmodor lényege a torna, de néhány egyszerűbb gyakorlat sport-, illetve játékfajtává fejlődött. Ezek közül első helyen áll a quintain. Az antik eredetű harci gyakorlat abból áll, hogy egy ember formájú bábu fejét vagy sisakját a vágtázó lóról lándzsával el kellett találni vagy ledönteni. A nézők nagy örömére játszották a forgó quintaint, amely a lassú játékosokat homokzsákkal hátba vágta. Ebből a korból valók a láb-quantain erőpróbák is. Az ellenfelek talpaikat feszítették egymásnak, és az erősebb ellökte a gyengébbet. (Cs. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

harcjelentés: a parancsnokoknak és a törzseknek meghatározott harci eseményekről szóló írásos vagy szóbeli beszámolója az elöljárónak. A ~ rövid, pontos tájékoztatást tartalmaz az ellenség helyzetéről, tevékenységéről, a saját csapatok helyzetéről, a további szándékról. Kérések, támogatási igények. (C. O.) → *katonai vezetés*

harcképesség: a haderő hadrafoghatóságának mértéke, amely biztosítja az alegységek, egységek, magasabbegységek harctevékenységre való alkalmasságát, harcra való tényleges adottságát, bevethetőségét. A ~ legfontosabb összetevői (tényezői): *a)* a csapatok személyi állománnyal, fegyverzeti és haditechnikai eszközökkel való feltöltöttségének, anyagi, technikai eszközökkel való ellátottságának mutatói; *b)* a harckiképzés színvonala; *c)* a személyi állomány harci, erkölcsi, fegyelmi tulajdonságai; *d)* a vezetés színvonala. A csapatok ~e az összetevők (tényezők) változása szerint alakul. A fegyveres küzdelem során az ellenség nagy erejű csapásainak következtében a csapatok harcképessége jelentősen csökkenhet, esetenként meg is szűnhet. A ~ megőrzése, illetve rövid időn belüli helyreállatása a harc folytatásának fő feltétele, a kötelék parancsnokának egyik legfőbb feladata. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

harckész: azon üzemképes repülőeszköz, amely fel van töltve a kitűzött harcfeladat végrehajtásához szükséges lőszerrel és más eszközökkel, valamint amelyen végrehajtották a repülési feladat végrehajtásához szükséges előkészítést. Harckészültségi szolgálatra csak harckész repülőeszközt lehet kijelölni. (K. L.a) → *haditechnikai támogatás*

harckészültség: készenléti állapot, a harctevékenységre való képesség állapota; mértéke. A harckészültség szintje határozza meg a csapatok készültségét a harcfeladatok végrehajtására. A ~ feltételezi a csapotok személyi, fegyverzeti és haditechnikai eszköz feltöltöttségét, az anyagi eszköz, valamint készletek meglétét, a csapatok és törzsek magas szintű felkészültségét, kiképzettségét és összekovácsoltságát, a szervezettséget, a vezetés folyamatosságát. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

harckiképzés: összesített oktató-nevelő folyamat, tevékenység, amelynek célja a hadsereg állandó harckészültségének elérése és meghatározott szinten tartása. Felöleli a katonák képzését az általános katonai és szakbeosztás szerinti feladataikra, valamint felkészítésüket a legkisebb szervezetekben folytatott tevékenységre; az alegységek, továbbá a belőlük alakított nagyobb kötelékek és törzseik felkészítését a harc megszervezésére és megvívására, az erre való

összekovácsolásukat, készenlétük szintjének fenntartását. A ~ mind a hivatásos, mind a tartalékos állományra egyaránt kiterjed. (CS. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

harckiképzés módszertana: a csapatok kiképzésének eljárásait és módszereit foglalja magában. A ~ általános, ha a valamennyi kiképzési ágra jellemző kiképzési módszereket vizsgálja; részleges, amikor csak egy adott kiképzési ágra vonatkozó módszereket tartalmaz (például a harcászati kiképzés vagy a lőkiképzési módszertana). (Cs. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

harckiképzés rendszere: a harckiképzés folyamatában az egymással meghatározott kapcsolatban levő, tervszerűen elrendezett elemek összessége, amelynek célja a katonák, alegységek, csapatok és törzsek harcra való felkészítése. A ~ meghatározó elemei: a követelmény, a tartalom, a szervezet (a struktúra), a módszer, az időgazdálkodás rendje és az eredmény. (Cs. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

harckocsi elleni akna: harckocsik, harcjárművek mozgás- vagy harcképtelenné tételére kialakított fa-, fém- vagy műanyag burkolatú, illetve burkolat nélküli robbanótöltetű akna. A ~ákat egyenként, csoportosan vagy aknamezőbe telepítve a terep harcjárművekkel járható irányainak lezárására alkalmazzák. Az aknagyújtó típusától függően lehetnek lánctalp (futómű), fenék (haspáncél), oldal és tető (torony) elleni aknák. A ~ák nagy részének robbanótöltete kumulatív töltet, amely nagymértékben megnöveli az akna páncélátütő képességét. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

harckocsi elleni aknamező: olyan aknamező, amelyet harckocsi elleni aknákból telepítéssel vagy szórással hoznak létre harckocsik, harcjárművek és gépjárművek mozgásának akadályozása, mozgás- és harcképtelenné tétele, valamint megsemmisítése érdekében. A ~ rendeltetését tekintve lehet záró aknamező, zavaró aknamező és színlelt aknamező. Telepítésüket kézi erővel, valamint gépi eszközökkel végzik. A rendszerben telepített ~k 3–6 sorosak, a sorok közötti távolság általában 10–40 m. A sorokban az aknák közötti távolság függ az akna és az aknagyújtó típusától, általában 4–12 m. Az aknamező szélessége 100 m-től több km-ig terjedhet, mélysége 30–200 m lehet. A rendszer nélkül telepített ~ket szórt aknásítással hozzák létre. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

harckocsiakasztó: a nem robbanó műszaki zár egyik formája; földbe ásott vagy a terep felszínén szilárdan rögzített, több sorban sakktáblaszerűen elrendezett farönkökből, acélgerendákból, vasbeton oszlopokból, betongúlákból készül. Rendeltetése az ellenséges harckocsik és harcjárművek mozgásának korlátozása, akadályozása. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

harckocsiárok: a nem robbanó műszaki zár egyik formája; sík terepen, általában trapézszelvényű keresztmetszetben, földmunkagépekkel vagy robbantással létesítik. Az árok szélessége meghaladja a harckocsik árokáthidaló, mélysége pedig a lépcsőmászó képességét. A ~ egyes esetekben a harckocsicsapda szerepét is betöltheti: ekkor az árkot részben befedik, azt a látszatot keltve, mintha ott csak keskenyebb lövész- vagy közlekedőárok húzódna. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

harckocsibuktató: a nem robbanó műszaki zár egyik formája; magaslatoknak a saját csapatok felé néző lejtőin, valamint a 15–45°-os lejtőszögű folyópartokon a part közel függőleges bevágásával alakítják ki. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

harckocsifal: a nem robbanó műszaki zár egyik formája; az ellenség felé néző lejtőkön, valamint 15–45°-os lejtőszögű folyópartokon a part közel függőleges bevágásával alakítják ki. A meredek falat a harckocsi vagy harcjármű nem képes leküzdeni. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

harcmező felderítő-előkészítése: lásd *harctér felderítő-előkészítése* (H. H.) → *felderítés*

harcoló parancsnokság: át nem ruházható jogkör, amelyet kizárólag a parancsnok gyakorol az alárendelt erők felett, akinek alapfunkciója a parancsnokságok, az erők szervezése, alkalmazásuk, feladataik megszabása, kiképzésük és logisztikai támogatásuk biztosítása, valamint magában foglalja a hadműveleti irányítást. (C. O.) → *katonai vezetés*

harcos: egy nemzetközi fegyveres konfliktus során a ~ („kombattáns") jogállású személyek jogosultak arra, hogy az ellenségeskedésekben közvetlenül részt vegyenek. Amennyiben ezt egy nem kombattáns teszi, azzal elveszíti védett státuszát, azaz támadhatóvá válik, illetve nem kezelhető hadifogolyként, az általa elkövetett személyek vagy anyagi javak elleni támadások pedig köztörvényes bűncselekménynek számítanak. Az ellenségeskedésekben való közvetlen részvétel az ellenséges ~ok vagy katonai célpontok ellen indított támadással valósítható meg. Kombattáns státuszra a konfliktusban érintett felek fegyveres erőinek tagjai jogosultak, kivéve az orvosi és a vallási személyzetet. Nem büntethetők ellenséges cselekményeikért, és amennyiben fogságba kerülnek, úgy legfeljebb az ellenségeskedések végéig tarthatók fogva hadifogolyként. Fegyveres erőknek a szervezett fegyveres erőket, csoportokat és azokat az egységeket tekintjük, amelyek egy, a konfliktusban részes féllel felelősségi viszonyban álló parancsnokság alatt állnak; olyan belső fegyelmi viszony mentén működnek, amely alkalmas a hadijog szabályainak betartatására; és amelyek tagjai, legalább a bevetések idejére egyenruhát vagy megkülönböztető jelzést viselnek, amely alapján elkülöníthetők a polgári lakosságtól. (L. T.) → *hadijog*

harcparancs: az elöljáró parancsnoknak az alárendelt alegységek, egységek, magasabbegységek számára kiadott a művelet végrehajtására vonatkozó feladatszabása. Tartalma: A) Helyzet: *a)* ellenséges erők összetétele, helyzete, szándéka; *b)* saját erők képességei, feladata, megosztása *c)* át-alárendelt erők ereje, elosztásuk, alkalmazásuk. B) Harcfeladat: a kötelék feladatának egy tömör, világos, összetett mondatban történő megfogalmazása. C) Végrehajtás: *a)* a harctevékenység elgondolása; *b)* az alárendelt kötelékek feladatai: harcoló alegységek harcfeladatai; megerősítő és támogató tüzérség elsődleges feladatai; a légierő, légvédelem elsődleges feladatai; a műszaki alegységek feladatai; c) koordinációs utasítások: időszámvetés, tűzterv, menetterv, anyagi készletek (mellékletenként). D) Harci támogató szolgálat (anyagi-technikai biztosítás, egészségügyi, közlekedés) feladatai: általában külön adminisztratív parancsban szabják meg a feladatokat. E) Vezetés és híradás feladatai: *a)* a vezetési pontok települése; *b)* a parancsnok helyettesének kijelölése; *c)* összekötőtisztek kijelölése, feladatuk; *d)* az elektronikai zavarás elleni védőintézkedések; *e)* hívónevek; *f)* hívószámok. Aláírások. Záradékok. A ~ kiadható személyesen, amely később rögzítésre kerülhet, írásban, vázlaton informatikai berendezések (számítógépes rendszerek), hang vagy képrögzítő eszközök segítségével. A ~ alapja a parancsnok elhatározása. Tartalmát a törzsszolgálati utasítások (harcszabályzatok) rög-

zítik. (T. J.) → szárazföldi műveletek (C. O.) → *katonai vezetés*

harcrend: az erőnek és az eszközöknek a parancsnok elhatározásának megfelelő csoportosításának létrehozása, amelyet (szárazföldi művelet esetén, a terepen) szélességben és mélységben tagolnak. Követelmény, hogy biztosítsa: *a)* a harc sikeres megvívását; *b)* a csapatok harci lehetőségeinek minél teljesebb kihasználását; *c)* az súlypontképzés kellő időben való megvalósítását; *d)* az ellenség pusztítását; *e)* a harcfeladat teljesítése során az ellenség légicsapásainak elhárítását; *f)* a repülő- és tűzcsapások hatásának, illetve a terep kedvező adottságainak gyors kihasználását; *g)* a harc során a csapás erejének fokozását és a manőverezést; *h)* a csapatok legkisebb sebezhetőségét; *i)* az együttműködés megszakítás nélküli fenntartását; a csapatok vezetését. A csapatok ~je rendszerint magában foglalja az első lépcsőt, a második lépcsőt vagy követő lépcsőt; a tartalékokat, a logisztikai szervezetek csoportosítását. Esetenként a csapatok csoportosításába tartozhat az előrevetett osztag, a mozgó harccsoport, a harcászati légideszant, a megkerülő osztag és egyéb ideiglenes ~i elem. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

harctér felderítő-előkészítése: a harctér, hadműveleti tér (műveleti tér) felderítő előkészítése (értékelése) olyan a felderítő törzs által irányított, de valamennyi funkcionális törzselem bevonásával végzett elemző, értékelő tevékenység, amely a parancsnoknak és a felderítő törzsnek még a hadművelet megkezdése előtt szükséges általános és az aktuális helyzetre vonatkozó felderítési adatok előállítására irányul. A ~ elsősorban vizuális módszerek alkalmazásával végrehajtott felderítő értékelés. A terep, az időjárás, a környezet egyéb összetevőinek és az ellenség értékelésének módszeres végrehajtása után a kidolgozott információk egységesítésével következtetést vonnak le az ellenség lehetőségeire, várható tevékenységének változataira. Hozzásegít a felderítési adatok hiányának feltárásához, a különös figyelmet érdemlő körletek azonosításához, a szükséges felderítési adatok megszerzési idejének (Információ Szerzési Terv) követelményeinek meghatározásához. A harctér, hadműveleti tér (műveleti tér) felderítő-előkészítése (-értékelése) alapja a parancsnoki döntéshozatali folyamat további lépéseinek. (H. H.) → *felderítés*

harctéri életmentő katona (Combat Life Saver – CLS): lásd *első ellátó katona;* a ~ polgári egészségügyi szakképesítéssel nem rendelkező katona, aki alapszintű egészségügyi szakkiképzés során elsajátított képességével Magyarországon különleges jogrend esetén elrendeltek szerint, valamint külföldön a békeműveletek során és műveleti területeken végrehajtott katonai tevékenységek közben bekövetkezett különböző sérülések, betegségek felismerésére, elsősegélynyújtás végrehajtására alkalmas. Főbb tevékenységei lehetnek a sérült vizsgálata, elsősegély nyújtása, a sérült előkészítése szaksegélyre és MEDEVAC (Medical evacuation) kiürítésre. A sérültosztályozás alapjait, a sérültmentési technikákat ismeri és alkalmazza, valamint képes emelt szintű újraélesztés végrehajtására. Kompetenciája kiterjed az alapszintű sebellátásra, vérzéscsillapításra, eszközös légútbiztosításra, feszülő légmell esetén tűdetenzionálásra, parenterális folyadékpótlásra és perifériás vénabiztosítására. A pszichológiai rendellenességeket alapszinten felismeri és rászoruló katonatársait pszichésen támogatja. (K. I.) → *katonai egészségügy*

harctéri érzékelő (szenzor): olyan technikai eszköz, amely rendeltetése, hogy a harctérre telepítve, a beépített elemi szenzor, mérőátalakító fajtájától függően a környezetében

észlelhető fizikai, kémiai, biológiai, vegyi, sugár, radiológiai és más jellemzőket, illetve azok változásait elektromos úton mérhető paraméterekké alakítsa, mérje, és fejlettségétől függően feldolgozza, tárolja, értékelje, kommunikálja. A ~ egyrészt az emberi jelenlétet hivatottak kiváltani, másrészt olyan érzékelési tartományokra terjed ki az érzékelési képességük, amelyekkel az ember nem rendelkezik. Az egynél több paraméter észlelésére, mérésére szolgáló eszközöket kombinált szenzoroknak nevezik. A legismertebb ~ rendszer az amerikai REMBASS, amely akusztikus, szeizmikus, optikai és mágneses szenzorokat tartalmaz, egy feldolgozó-kommunikációs egység segítségével előfeldolgozás után a távoli vezetési pontra továbbítja a kapott információkat. A ~k alkalmazásának kulcseleme a jelzések, begyűjtött információk eljuttatása a központi egységhez, vagyis kommunikációra van szükség. A rejtett alkalmazás érdekében célszerű ezt a kommunikációt tömörítve, kódolva, rövid üzenetekben megvalósítani, csökkentve ezzel a felfedezés valószínűségét. A gyűjtött információ fontos jellemzője lehet az érzékelő helye, így a korszerű ~k saját helymeghatározó vevővel is kell, hogy rendelkezzenek. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

harcterület: a háborús színtéren belül a parancsnokok által meghatározott olyan földrajzi terület, amely a harci művelet megvívásához és támogatásához szükséges. A háborús térség harcterületei általában földrajzilag jól elkülönülnek, azokon különböző szemben álló felek csoportosításai tevékenykednek. A ~et a különböző műveletekhez sávhatárokkal, illetve elülső és hátsó határvonalakkal jelölik ki. A harctereknek biztosítania kell a műveletek hosszabb idejű, sikeres végrehajtásának lehetőségét. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

harctevékenység előkészítése: a ~ és vezetése a különböző szintű parancsnokságok és törzsek, valamint az alegységek tervező, szervező, irányító, továbbá gyakorlati tevékenységének összesége, amely a tüzérség hatékony harci alkalmazásának feltételeinek megteremtésére és a kitűzött feladatok sikeres megvalósítására szolgál. A tüzérség harctevékenységének előkészítése magában foglalja a harctevékenység megszervezését, a tüzéralegységek felkészítését a megszabott feladatok végrehajtására, a harcrendi elemek előkészítését, a feladatok végrehajtására való készenlét segítését és ellenőrzését, valamint más szükséges rendszabályokat. A harcfeladat előkészítése a harcfeladat vételével veszi kezdetét, és a készenlét eléréséig tart. (M. G.) → *tüzérség*

harctevékenység: a haderőnemi, fegyvernemi csapatok fegyveres összecsapásainak sorozata a harcmezőn (légtérben, vízi térségben), amelyet az ellenség megsemmisítése céljából folytatnak. A csapatok minden olyan tevékenysége, amelynek során elhárítják az ellenség csapásait, megtartják a saját területet, illetve megsemmisítik az ellenséget, és elfoglalják annak területét. A ~ek osztályozásakor mindig figyelembe kell venni a harc célját és azokat a közös és eltérő ismertetőjegyeket, amelyek azokat jellemzik. A ~ek közös és lényeges ismertetőjegyei ~i fajtákat alkotnak. A ~ek osztályozhatók: célok; fajták; az ellenség tevékenységéhez viszonyított helyzet; valamint körülményeik és feltételeik szerint. A ~ konkrét célja lehet: a támadó és a bekerítést megkísérlő (esetenként végrehajtó) ellenség megállítása, felmorzsolása, a meghatározott terület megtartása és a csapatok cselekvőképességének megőrzése; illetve a védő és visszavonuló ellenséges erők szétverése, területének elfoglalása, és kedvezőbb helyzet és feltételek létrehozása a szemben álló fél teljes megsemmisítéséhez. A csapatok a harc során

a tevékenységek különböző és sokrétű formái és módjai vagy eljárásai közül mindig azokat alkalmazzák, amelyek megfelelnek a konkrét célnak, biztosítják annak elérését, és ily módon összhang van a cél és a ~ módjai között. Ennek megfelelően a ~ek két nagy fajtáját különböztetik meg. Ezek a védelem és támadás. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

harctevékenységi változat (cselekvési változat): a parancsnok lehetséges terve azzal kapcsolatba, hogy hogyan hajtja végre a meghatározott feladatot, illetve egy lehetőség, amely alapján teljesíthető a feladat. Kidolgozásakor, a tervezési folyamat részeként a törzs létfontosságú információkra támaszkodva több változatban elkészíti, majd a modellezés keretében elemzi a végrehajthatóságát, amelyből a parancsnok döntését követően kiválasztják a megfelelő tevékenységi változatot. Lényeges tartalmi elemei: *a)* Mit (milyen típusú műveletet kell végrehajtani); *b)* Mikor (az az időpont, amikor a műveletet meg kell kezdeni); *c)* Hol (terület, sávhatárok, irányok stb.); *d)* Hogyan (a rendelkezésre álló erők alkalmazása); *f)* Miért (az elérni kívánt cél vagy végeredmény). (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

harcvonal: a rohamozó manővererők (harckocsik, gyalogsági harcjárművek stb.) szélességben szétbontakozott harcalakzata. Az ellenség védelmének jellegétől, a páncélelhárításának mérvétől, a tereptől függően kialakulhat úgy, hogy a manővererők egy vonalban támadnak úgy, hogy a gyalogsági harcjárművek a harckocsik mögött bontakoznak szét és 200–800 m-re haladva támadnak. A gyalogsági harcjárművekben támadó gépesített lövész- és a harckocsiszakasz harcrendje a 100 m-ig terjedő térközzel elhelyezkedő harcjárművek (harckocsik) ~ából és a ~ban vagy mögötte tevékenykedő megerősítő eszközökből áll. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

harmadik fél által nyújtott logisztikai támogatás (Third Party Logistic Support Services – TPLSS): a NATO logisztikai alapelvek szerint a többnemzeti logisztikai támogatás egyik fajtája. A katonai műveletek során olyan polgári vállalatokkal, szolgáltatókkal kötött szerződések kötése, amelyek képesek az alkalmazott erők meghatározott logisztikai szükségleteinek kielégítésére. A harmadik fél által nyújtott szolgáltatások igénybevételére alapvetően a műveletek fenntartási szakaszában kerülhet sor. Ekkor ezek a megoldások jelentősen csökkenthetik a hadszíntéren telepített logisztikai erők nagyságát. A harmadik fél által nyújtott logisztikai szolgáltatások lehetnek például élelmezés, mosatás, üzemanyag-ellátás, légiszállítás. (P. Á.) → *hadtáptámogatás*

háromszögelés: a ~t a geodéziai mérések során különleges műszerekkel, nagy pontosságú ismételt mérések felhasználásával hajtják végre, az országos ponthálózat létrehozása, kiegészítése, bővítése vagy karbantartása esetén. Tulajdonképpen állandósításra kerülő pontok koordinátáinak nagy pontosságú, megbízható meghatározása. (M. G.) → *tüzérség*

háromszögelési pont: a geodéziai alappontháló eleme, olyan alappont, amelynek eredeti létrehozása klasszikus geodéziai meghatározással (háromszögeléssel) történt. A topográfiai térképeken egyenlő oldalú háromszögbe helyezett ponttal jelölik. A ~okat olyan sűrűséggel tüntetik fel a térképen, amely lehetővé teszi a tüzérbemérés és a geodéziai pontsűrítés feladatainak előkészítését és végrehajtását a műholdas helymeghatározó rendszer használatának akadályoztatása esetén is. A hazai területre eső háromszögelési pontok lényeges adatait (koordinátáikat, tájékozódási irányaik adatait, részletes műszaki leírásukat, helyszín-

rajzukat) más alappontokkal egyetemben a geodéziai pontjegyzék tartalmazza. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

Harris, Arthur Travers (1892–1984): brit tábornok, 1942 februárjában a brit Királyi Légierő Bombázó Parancsnokságának parancsnokává nevezték ki. Ahogy amerikai kollégája, Carl Andrew Spaatz és számos kortárs légierő-gondolkodó, úgy ő is a hadászati bombázó hadjáratok szószólója volt, gyakorlati tevékenysége a németországi bombázásokban, azon belül is Drezda elpusztításában csúcsosodott ki. Mindkettejüket Bombázó Bárónak nevezték, illetve a brit megkapta a „Bomber Harris" gúnynevet, tehát neve összeforrt a bombázás szóval. Apja katonának szánta, azonban ő nem akarta ezt a hivatást, így tizenhat évesen Rhodéziába (a mai Zimbabve területe, akkoriban angol telepesek éltek ott) került, hat évig mindenféle munkából tartotta fent magát, majd huszonkét éves korában kitört a háború. A rhodéziai ezred kötelékében harcolt a németek ellen Afrikában, majd a német vereség után az ezred feloszlott, ő pedig visszautazott Európába. A gyalogsági szolgálatból eleget tapasztalt, így a Királyi Tüzérségbe való sikertelen jelentkezés után a Királyi Repülőcsapatokhoz került. Ezután különböző repülőalakulatoknál szolgált, nem sokkal később már repülőszázad-parancsnok volt. A háborút őrnagyként fejezte be, majd elfogadta a felajánlott beosztást a békeidőben tovább funkcionáló, újonnan létrehozott Királyi Légierőben. 1939-ben, a háború kitörésekor bombázó repülőgép századparancsnok lett, számos harci bevetésben vett részt. ~ életéről, katonai karrierjéről és a második világháborúban betöltött szerepéről is jelentős mennyiségű irodalmat találhatunk, azonban ő maga nem hagyta hátra irodalmi műben a légi hadviselésről alkotott gondolatait. Ellenben a Németország elleni bombázó hadjárata, városok (például Drezda) teljes elpusztítása és a róla fellelhető irodalom alapján elmondható, hogy a brit tábornok is a hadászati légibombázásokban látta a sikeres légierő-alkalmazás lényegét, amelyek célpontjai a lakosság, akik a szenvedés, nélkülözés és megfélemlítés következményeként követelni fogják a politikai vezetéstől a háború befejezését. Lásd *Douhet, Giulio* (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

hasznosítható alkatrész kiszerelése: azzal a céllal végzett tevékenység, hogy egy részegység működőképes alkatrészeit kiszereljék, és azt egy másik eszközbe beszereljék. Szárazföldi haderő esetében a gazdaságosan javítható vagy egyszer használatos alkatrészek vagy egységek részeinek vagy összetevőinek engedélyezett a kiszerelése és az újrafelhasználásra történő felkészítése. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

hatalom: egyének vagy szervezeti egységek képessége arra, hogy más szervezeti szereplőket befolyásoljanak saját céljaik megvalósítására. A ~ potenciális lehetőség mások magatartásának befolyásolására, az események megváltoztatására, az ellenállás legyőzésére. A hatalomforrásokat három csoportba sorolhatjuk: *a)* magától a személytől származtatható hatalomforrások (karizma); *b)* a szervezet által biztosított (strukturális) hatalomforrások; *c)* a szervezet külső függéséből következő hatalom. A ~ minden szervezet velejárója, és annak működésében valós funkciói vannak. A ~ minden esetben személyközi viszony is. A ~ azonban szervezeti környezetben egyszersmind strukturális tényezők következménye is. Az olyan hierarchikus bürokratikus szervezetben, mint a hadsereg, meghatározó szerepe van a szervezet által biztosított hatalomforrásoknak, amelyek érvényesítése alapja a hadsereg működésének. A szervezeti hatalom egyszersmind a hatáskört is jelenti. Típusai:

a) kényszerítő hatalom; *b)* kapcsolati hatalom; *c)* törvényes hatalom; *d)* jutalmazó hatalom. Természetesen minden szervezetben egyidőben megtalálható mindegyik hatalomforrás, amelyek egymásra is hatnak és kedvezőtlen esetben informális hatalomforrások felül is írhatják a formális hatalmi viszonyokat. (K. J.) → *katonaszociológia*

hatalomkultúra: az egyik legelterjedtebb osztályozás a Handy-féle kultúratípusok. Ezen osztályozás szerint a szervezethez legjobban illő kultúrát az ott lévő domináns csoport határozza meg, építi ki és adja tovább. ~, amelyben a vezetés egy vezető vagy szűk csoport kezében van. Az egyénekre épít, elismeri a teljesítményt és a sikert. Felépítését egy pókhálóhoz lehet hasonlítani, mivel a hatalom és irányítás a központi személytől érkezik. A ~ alapvetően a kisebb csoportoknál tud érvényesülni, mert a pókhálóba csak egy meghatározott mennyiségű ember és feladatkör fér bele. A központi személy direkt hatása egy mértéken túl nem terjeszthető, ennek következtében az összeköttető hálók elszakadhatnak. (C. O.) → *katonai vezetés*

hatályos műveleti eljárás: a tevékenységek végrehajtásához szükséges rendszabályok, eljárások és okmányok gyűjteménye, amelynek felhasználása meggyorsítja a törzsek munkáját a tevékenységek tervezése és vezetése során, illetve elősegíti a műveleti tevékenységek hatékony végzését. A „Hatályos Műveleti Eljárások”-ban az adott szervezethez igazítják a szabályzatokban, utasításokban foglaltakat, konkréttá teszik az egyes szervezeti elemekhez rendelt eljárásokat és okmányrendszereket. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

határvadász: az őr-, járőrtárs rrészszakképesítéssel rendelkező hivatásos állományú járőrtársak a Határvadász Bevetési Osztályok feladatainak ellátásában vesznek részt. ~nak cselekvőképes, 18. életévüket betöltött, a felvételi követelményeknek felelő magyar állampolgárok jelentkezhetnek. A felvételt nyert pályázók 6 hónapos időtartamú moduláris képzésben vesznek részt, amelyet követően – sikeres vizsga esetén – őr-, járőrtárs részszakképesítést (OKJ 51 861 03) szereznek. A résztvevők a képzés első két hónapjában munkaviszonyban állnak, majd a második hónap végén – sikeres modulzáró vizsga letétele esetén – a Készenléti Rendőrség hivatásos állományába 12 hónap próbaidő kikötésével kerülnek kinevezésre. Az alkalmassági vizsgálatokat a pályázó lakóhelye szerint illetékes rendőri szervnél folytatják le. (B. J.a) → *védelmi igazgatás*

határviszonyok: az országhatárt vagy államhatárt leíró jellemzők összessége. Országhatár alatt azt a természetes akadállyal (hegygerinc, folyó, tó) vagy mesterséges jelekkel kijelölt vonalat értjük, amely a nemzetközi szerződések értelmében elválasztja az egyik államot a másiktól. Értékelése a katonaföldrajzi értékelés részét képezi, különleges katonaföldrajzi jelentősége van. A ~at értékelhetjük minőségük, irányuk, jellegük és állandóságuk alapján. A határokat minőség szerint a Somogyi Endre által először alkalmazott két mutató segítségével jellemezzük (a határ ellenálló képessége: a 100 km^2-re eső határhossz km-ben, a határ élő- és holtanyag-energiája: a 100 km határszakaszra eső lakosságszám). A határ hossza akkor kedvező, ha nagy területre kis határhossz jut, és/vagy a lakosság lélekszámához viszonyítva rövid a határ. A határ iránya szerint megkülönböztetünk kihajló, behajló és egyenes határszakaszokat. A határok jellege a védelem szempontjából kiemelkedő fontosságú, futhat természetes akadályokon és mesterségesen kijelölt vonalon. A határ fekvése szerint lehet szárazföldi (minden oldalról országok veszik körbe), részben szá-

razföldi (egyik vagy másik oldalról tenger vagy óceán határolja), tengeri (minden oldalról tengerek határolják). A folyó is lehet vízi határ, ebben az esetben a folyó középvonala, a legmélyebb pontokat összekötő vonal, a sodorvonal, a hajózható rész, a hajózási útvonal közepe lehet a határ. Vannak olyan tavak/tórendszerek (afrikai és észak-amerikai Nagy-Tavak), ahol az országok közötti határok húzódnak. A határok járhatóságát, akadályjellegét azok jellege és állapota szabja meg, megkülönböztetünk zárt határszakaszokat, részben zárt és nyitott határszakaszokat. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

hatásalapú műveletek (Effect Based Operations – EBO): a katonai műveletekben részt vevő erők részére rendelkezésre álló különböző eszközök koherens és átfogó alkalmazását jelenti olyan hatások kiváltása érdekében, amelyek nélkülözhetetlenek a tervezett feladatok és a katonai műveletek végső céljának eléréséhez. A ~ben a rendelkezésre álló katonai és más erőket, eszközöket átfogó, egymást kiegészítő módon alkalmazzuk a kitűzött célok megvalósítása érdekében. A műveletek hatásalapú megközelítésében a hatás egy politikai, katonai, gazdasági, szociális, infrastrukturális és információs elemekből álló rendszer fizikai helyzetére vagy állapotára vonatkozik, amely katonai vagy nem katonai tevékenység(ek) összességének következményeként, eredményeként jön létre. A rendszerben létrejövő hatások típusait tekintve lehetnek fizikai jellegűek, információs eredetűek vagy tudatra hatók. Hatásidejük és hatókörük szerint a hatások lehetnek közvetlen vagy elsődleges hatások, illetve közvetett vagy másodlagos, n-edleges hatások. A hatásalapú felfogás szerint a rendszer egy funkcionálisan, fizikailag és logikailag egymáshoz kapcsolódó, általában egymással kölcsönhatásban álló elemek csoportját jelenti, amely kívülről szemlélve egységes egészként funkcionál. A rendszerek elemzése és kölcsönhatásuk vizsgálata biztosítja a műveleti környezet holisztikus, vagyis átfogó és teljességre épülő értelmezését, amelynek eredménye a hatásalapú tervezési, végrehajtási és értékelési folyamatra épülő harmonikus művelet. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

hatáskör: jogosultság az erőforrások használatára. A katonai szervek (szervezeti egységek) egymástól elhatárolt intézkedési és döntési jogosítványainak az összességét ~nek nevezzük. A haderő által megoldandó feladatok sokfélesége szükségessé teszi, hogy az egyes szervezetek között racionális munkamegosztás jöjjön létre. Ez a gyakorlat a teljes közigazgatásban is érvényesül. A szűkebb értelemben vett ~i szabályok a katonai szervezeten belüli döntési jogosultságokra vonatkoznak. A katonai szervezetekben a parancsnokoknak (vezetőknek) a ~e kiterjed az alárendeltségébe tartozó katonák tevékenységének a szabályozására, az erőforrások felhasználására, jogosult a parancsok, utasítások adására. A katonáknak a saját beosztásából eredő feladatok felelősségteljes végrehajtása végett az általa ellátott beosztásban megfelelő ~rel rendelkezik. (C. O.) → *katonai vezetés*

hatásos rádiólokációs visszaverő felület (Radar Cross Section – RCS): a radartechnikában használatos mérték, a célrepülőgépre beeső teljesítménysűrűség és ebből a radar irányába visszasugárzott teljesítménysűrűség arányának értéke. A céltárgy hatásos keresztmetszete azzal a geometriai sík felületével egyenlő, amelyet a céltárgy helyébe téve ugyanannyi energiát sugározna vissza a lokátor felé, mint maga a céltárgy. A mértékegysége a m^2. A repülő eszközök ~e függ a repülőgép építéséhez használt anyagok fajtájától, de a korszerű anyagok és speciálisan kialakított formák alkalmazása esetén

a nagy fizikai méret nem jelent nagyobb visszaverő felületet. A hatásos felület frekvenciafüggő tulajdonságokkal is bír, valamint az elektromágneses hullámok beesési/visszaverődési irányától függően igen nagy intenzitásváltozást mutat. A ~ drasztikus csökkentésére irányulnak a lopakodó technológia különböző műszaki megoldásai. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

hatástűz: a tüzérségi tűzeszközök ellenséges célokra irányuló gyors és módszeres, intenzív (nagy hatású) tűztevékenysége. A ~ eredményességének feltétele, hogy a lövéscsoportok középső röppályája a célon vagy hozzá közel csapódjon. A megkövetelt veszteségokozás csak úgy következhet be, ha a ~ben leadott lövések szórásképe fedi a célt. (Sz. T.) → *tüzérség*

hatékonyság: a ráfordításokat és a hatásokat tükröző eredmények viszonya (eredményesség, hasznosság). A meghatározott cél elérése a lehető legkisebb ráfordítással, illetve adott ráfordítással a lehető legjobb eredmény elérése. A haderőben a hatékonyság a kiképzésben, az anyaggazdálkodásban, pénzügyi téren és a technikai eszközkihasználás terén mérhető. A hatékonyság fogalma nem egyenlő a hatásosság fogalmával. A hatásosság csak az eredmények mérésén alapul, míg a hatékonyság esetében az eredmények és a ráfordítások mérése együttesen történik. (C. O.) → *katonai vezetés*

hatótávolság: rakétaelven működő tüzérségi tűzeszközök maximális lőtávolsága. Harcászati értelemben a megosztott irányzású tüzérségi tűzeszköznek a peremvonaltól számított távolságával csökkentett lőtávolság – amilyen távolságra az adott esetben hatni képes – vagy a rakétaelven működő tüzérségi tűzeszközöknek, a terep adottságai miatt adott helyzetben megvalósuló lőtávolsága – például egy terepakadály a lőtávolságot csökkentheti. Ez utóbbi esetben a rakétaelven működő tüzérségi tűzeszköz ~a optimális esetben megegyezik a lőtávolsággal. (Sz. T.) → *tüzérség*

háttér-információ: nyílt forrásból származó információk elemzésekor az adatforrás megbízhatóságát és az információ értékét meghatározó körülmény. Megjegyzés: a sajtóban az információ felhasználható az információt adó személy hozzárendelése nélkül is. A személy említése előzetes megegyezés függvénye. Az interjút adó személy kérheti, hogy ne lehessen azonosítani név, beosztás, szervezet vagy más elem alapján. Úgy is közzétehető, mintha az újságíró lenne az adatforrás. Ezek az információk segítenek feltárni a mélyebb összefüggéseket a bonyolult vagy ellentmondásos témák vonatkozásában vagy „hírzárlat” esetén. (H. H.) → *felderítés*

háttérsugárzás: természetes radioaktív ~, az embert ökológiai környezetéből érő, egyre növekvő intenzitású természetes és mesterséges eredetű radioaktív sugárzás. Az ember kezdetben csupán a természetes radioaktív ~, a máig is jelentős mértékű kozmikus sugárzás és a természeti környezetben (a talajban, növényzetben, vízben, levegőben) előforduló természetes radioaktív anyagok hatása alatt élt. Mesterséges radioaktív ~ról a röntgensugárzás orvosi diagnosztikai és terápiai alkalmazásának kezdetétől beszélhetünk, majd a röntgensugárzás ipari minőségvizsgálatokra való felhasználása növelte meg a korábbiakhoz képest a ~ értékét. A mesterséges úton előállított vagy a különböző magreakciókban keletkezett radioaktív izotópok elterjedésével, széles körű alkalmazásával tovább növekedett a ~, különösen a civilizáltabb környezetekben. A nukleáris fegyverkísérletek, különösen a légköri robbantások ugrásszerűen megnövelték a környezeti ~ szintjét mind a Föld

légkörében, mind a Föld más környezeti elemeiben. A légköri nukleáris robbantások radioaktív termékeinek csak meghatározott hányada hullott ki a kísérlet helyszínén és közvetlen környezetében, nagyobbik hányada a levegőáramlás irányában hatalmas területeken mint troposzferikus szennyeződés, kiszóródás (kihullás) jelent meg. A robbantott szerkezet, illetve a robbantás energiájától és magasságától függően a radioaktív termékek zöme a sztratoszférába került, és csak évek, évtizedek múlva hullott vagy hullik ki, illetve mosódik ki a troposzférába. A sztratoszferikus szemcsefrakciók inkább tavasszal és nyáron, a zivataros időszakban növelik mérhető módon a ~ értékét. A megnövekedett energiatermelés miatt, a hagyományos erőművekben elégetett fosszilis tüzelőanyagokból, a kéményeken át néhányszor GBq aktivitású radioaktív szennyező por ellenőrizetlenül és folyamatosan növeli a ~ szintjét, ugyanakkor a dózisegyenérték évente az atomerőművek környezetében nem több, mint 0,0 1mSv, szemben a természetes ~ból eredő 0,4–0,5, és a mesterséges (civilizációs) ~ból származó 0,5–1,0 mSv értékkel. A Föld légkörében ősidők óta előforduló természetes radionuklidok egy része (mint a ^{3}H, ^{7}Be, ^{14}C és a ^{22}Na) a kozmikus sugárzás hatására keletkezik, más része (mint a ^{232}Th, ^{238}U és bomlástermékei) közvetlenül vagy közvetve a földkéregből jut a Föld légkörébe a kiszivárgó gázokkal, illetve a felvert porral. A ^{222}Rn és a ^{220}Rn mindegyik nemesgáz, amely a talajból áramlik ki, és jóval nagyobb a koncentrációja a légkörben, mint a bomlássor más tagjaié. A széntüzelésű hőerőművek kéményein kiáramló füstgázokkal az elégetett fosszilis tüzelőanyagból természetes radioaktív anyagok, ^{238}U, a ^{232}Th és a ^{226}Ra is kijutnak a környezetbe. A földkéreg legfelső termőrétegében a ^{40}K fordul elő átlagosan 0,4 Bq/g koncentrációban. Szokványos művelésű, 1 m^2 felületű és 20 cm vastagságú (mintegy 200 kg-nyi) talajrétegben összesen 40–120 kBq természetes radioaktív anyag található. Bizonyos talajok ennél kétszer-háromszor több ^{40}K-ot és akár tízszer több ^{238}U, a ^{232}Th-ot is tartalmazhatnak. A foszfát-, szuperfoszfát- és káliumműtrágyák széles körű elterjedésével és felhasználásával a talaj felső rétegének ^{40}K, ^{238}U, és ^{226}Ra, ^{210}Pb és ^{210}Po-koncentrációja egy-két nagyságrenddel is megemelkedett. A nukleárisfegyver-kísérletekből származó, hosszú felezési idejű hasadási termékek közül a ^{90}Sr lerakódása és bekeveredése a talajba, 1964-ben a Föld északi féltekéjén átlag 2,4 Bq/m értékű volt. Ugyanekkor Magyarországon a termőtalajban 5–8 Bq/m koncentrációt mértek. A ^{137}Cs koncentrációja a 8–11 Bq/m értéket is elérte. A légköri nukleárisfegyver-kísérletekből a láncreakcióban részt nem vett, változatlanul maradt hasadóanyagokon (uránium és plutónium) kívül a láncreakcióban keletkezett hasadási termékek (mintegy 35 elem közel 200 izotópja) és a neutronsugárzás által indukált (több mint 25 elem mintegy 180 izotópja) radioaktív nuklidok kerültek a környezetbe, növelték a ~ értékét. A növekedés kezdetben elérte az 1%-ot, de a hetvenes évek végére 0,6%-ra mérséklődött. A természetes és mesterséges forrásból eredő ~ átlagos értéke Magyarországon 95 ± 160 nGy/h, a számított dózisterhelés pedig átlag 2 mSv/év. A csernobili reaktorbaleset következményeként 1986. május 2-ára virradó éjjel az országban egy-két mérési helyen a ~ szintje elérte a 420–430 nGy/h értéket. Ez az érték május 12-ére a radioaktív jód igen rövid fizikai felezési ideje miatt 200 nGy/h értékre esett vissza, és május 20-ára már a reaktorbaleset előtti szintre mérséklődött. Ebből számított többlet-dózisterhelés (egy évi behatási időt figyelembe véve) 25–40%, vagyis a 2 mSv/év érték helyett 2,5–2,8 mSv/év lehet. A nukleáris méréstechnikában a ~ azoknak az impulzusoknak az összességét jelenti, amelyeket a mérőműszer a mérendő anyag,

illetve jelenség impulzusaival egyidejűleg és elkerülhetetlenül detektál. A mérőműszer érzékeli a számlálócső falában is előforduló természetes radioaktivitást és a számláló működése közben keletkező impulzusokat. A kis aktivitású radioaktív preparátumok mérésekor a természetes ~ intenzitása a mérendő intenzitással gyakran összemérhető; ilyenkor a detektort vagy ólomtoronyba helyezik, vagy elektronikus (koincidenciát, antikoincidenciát jelző) kapcsolásokkal csökkentik a ~ zavaró impulzusainak számát. A két módszer egyidejűleg is alkalmazható. (B. T.) → *ABV-támogatás*

háttértámogatás: 1. Az a mechanizmus, amelynek során a hazai bázison meglévő felszerelések és szolgáltatások elérhetővé válnak a települt erők számára. A lélektani műveletek (PSYOPS) esetében ez gyakran azokkal a hazai PSYOPS-elemekkel való kapcsolatot jelenti, amelyek kutatással, elemzéssel, termékfejlesztéssel és előállítással kapcsolatos PSYOPS-támogatást nyújtanak a műveleti területen szolgálatot teljesítő PSYOPS-erők számára. **2.** Az információs műveletek (Info Ops), a CIMIC és a kulcsbeosztásúak elfoglaltsága területeken is használt fogalom. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

havária: katasztrófa (B. T.) → *ABV-támogatás*

hazafias és honvédelmi nevelés: a nevelés szerves része, olyan tudati, akarati tényezők kialakítása a fiatalság körében, amelyek birtokában képesek és készek a haza védelmére, továbbá arra, hogy a honvédelmi kötelezettségeiknek eleget tegyenek. A hazafiság, hazaszeretet, honvédelem összetartozó, történelmünket végigkísérő fogalmak, ezért a magyar nemzet mindig kiemelt figyelmet szentelt a haza megvédésére elszánt fiatalok nevelésére és képzésére, ezen nevelési cél megvalósítására. A 3–23 éves korosztály komplex felkészítése, a hazához (szülőföld, anyanyelv, az ország lakói, az azonos nemzethez tartozók, nemzeti hagyományok és kultúra) való pozitív viszony kialakítására és megszilárdítására irányuló nevelési törekvés célja az, hogy a gyermekek az oktatás segítségével felelős állampolgárokká váljanak, közösségi tudatuk és igényeik fejlődjenek, alakuljon ki bennük a hazaszeretet és kötelességüknek érezzék Magyarország védelmét. A rendszerváltozást követően folytatódott a honvédelem, a honvédelmi nevelés háttérbe szorulásának az 1980-as években elkezdődött folyamata. Lassú változást az új évezred körüli időszak jelentette: Magyarország biztonságpolitikai környezetének megváltozása, a NATO-hoz, majd az Európai Unióhoz történő csatlakozás, továbbá 2004-ben a békeidőben felfüggesztett sorkötelezettséggel létrehozott önkéntes haderő kialakításával átalakult a Magyar Honvédség társadalomban betöltött szerepe. Mindezen folyamatok felértékelték a honvédelem kérdését. Miután a 2011. évi CXIII. törvény a honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről a kormány feladatai közé sorolta a köz- és felsőoktatás keretein belül a honvédelmi nevelés programjának végrehajtását, a Magyar Honvédség és a társadalom kapcsolatának erősítésére, továbbá a sport és az egészséges életmód népszerűsítésére 2013-ban meghirdetésre került a Honvédelmi Kötelék program. A még 2005-ben indult KatonaSuli programban (2017-től Kadétprogram néven) egyfelől a középiskolákban oktatott *Katonai ismeretek* választható érettségi tantárgy segítségével, másfelől egyes felsőoktatási intézményekben (elsőként a veszprémi Pannon Egyetemen) 2007 óta a *Honvédelmi alapismeretek* egy féléves, távoktatásos (e-learning) tantárgy segíti a honvédelmi nevelést.

Ezeken felül az ifjúság ilyen irányú neveléséhez kapcsolódnak az iskolai szünetekben megrendezésre kerülő honvédelmi táborok, ahol a 12–18 éves korcsoportba tartozók ismerkedhetnek a „katonáskodással". A honvédelem ügyének népszerűsítése a sport eszközeivel és a hozzá szorosan kapcsolódó értékek közvetítése, a fiatalok ügyességének és jártasságának, erkölcsi, akarati tulajdonságainak és fizikai képességeinek fejlesztése, felkészültségük összemérése a célja a 9–12. évfolyamos tanulókból szervezett, 4 fős csapatok számára meghirdetett Országos Haditorna Versenynek, amely egy fizikai és szellemi kihívást támasztó sportszerű megmérettetés. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

hazafiság: akarati cselekvés s egyben érzelmi viszony. J. Huizinga szép megfogalmazásában a hazafiság az őseredeti, a drága megőrzésének és megvédésének akarata. A középkor végére már kialakultak – a Balkántól nyugatra – Európa legjelentősebb nemzetiségei, többé-kevésbé határozott államkeretben. Robert Musil (1880–1942) némi szkepticizmussal írja, a hazaszeretet magja mindig a mélyen érzett ragaszkodás marad a röghöz, amelyen születtünk. A hazának afféle titokzatos erőt tulajdonítanak, de hozzátehetjük, azért „titokzatos", mert valójában a haza az, ami belénk nő, lelkünkbe felszívódik, és amibe belenövünk, meghatározza szemléletünket (gondoljunk Petőfi Sándor verseire a magyar tájról), belőle élünk, az „anyaföld" az a talaj, amelyből élményekkel telítődünk stb., mezőgazdasági kultúránk megművelésének hagyományaiból keletkezett. Adlai E. Stevenson (1900–1965) amerikai államférfi, diplomata is feltette a kérdést 1952-ben: „Mit értünk ma korszerű hazafiságon?" – és a válasz az lehet: az olyan ~ot, amely az egyénnél előbbre valónak tartja az országot. Az olyan ~ot, amely nem rövid, viharos érzelemkitörésekben, hanem az egész élet nyugodt, állhatatos odaadásában nyilvánul meg. A korszerű ~ felelős ~, amely észleli a veszélyeket is, és részt vállal azok megszüntetésében. (H. D.) → *katonapedagógia*

Hazai Samu, eredeti nevén Kohn Sámuel (1851–1942): honvéd vezérezredes, 1910–1917 között honvédelmi miniszter. 1876-ban avatták tisztté a Ludovikán (ugyanekkor kikeresztelkedett és magyarosította nevét, majd 1879 és 1881 között a bécsi Kriegsschulé-ban tanult. 1886-tól a Honvédelmi Minisztériumban szolgált, majd 1889-től 1904-ig a Ludovika Akadémián tanított. 1904-től a Honvédelmi Minisztérium ügycsoportfőnöke, majd 1910-től 1917-ig a Khuen-Héderváry Károly, Lukács László és Tisza István vezette kormányok honvédelmi minisztere. 1917 és 1918 között a császári és királyi haderő pótlásügyi főnöke, majd a háború után nyugállományba helyezték. 1927-től az Országgyűlés felsőházának volt tagja. Jelentős közírói és katonai szakírói tevékenységet folytatott. 1892 és 1894 között Hamary Bélával magyarra fordította és magyarázatokkal látta el Carl von Clausewitz *A háborúról* című művét. Részt vett a véderőreformban, nevéhez fűződik a katonai bűnvádi eljárásról szóló törvény megalkotása. (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

hegyi harc: sajátos harctevékenység, amelynek jellemzőit a hegyes terep természetes viszonyai alakítják. A ~ban a harctevékenységek bármelyike alkalmazható. A ~ot befolyásoló tényezők: *a)* az erősen átszegdelt terep és a nehezen leküzdhető akadályok; *b)* az utak korlátozott száma; *c)* a korlátozott látási viszonyok; *d)* a harctevékenységek során létrejöhető hegyomlások, lavinák, a híradó-összeköttetés nehezen megvalósítható; *e)* a szakadékokban és a völgyekben huzamos ideig megmaradhatnak a mérgező anyagok; *f)* az időjárás gyakori

változása; *g)* csökkenő gépjármű-teljesítmény, növekvő üzemanyag-fogyasztás. A ~ során a hadművelet (harc) méretei megváltoznak. A harc főleg a járható irányokban bontakozik ki. A nehezen járható irányok védelmére korlátozott mennyiségű erőt jelölnek ki, ugyanis ezek az irányok a támadást megnehezítik. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

helikopter: olyan, levegőnél nehezebb (aerodinamikai felhajtóerő segítségével repülő) légi jármű, amely belső hajtómű segítségével forgatott szárnyakkal (rotorral) tudja önmagát a levegőbe emelni. Repülési magasságát és irányát nem szárnyakkal és vezérsíkokkal, hanem a forgószárnyak állásszögének változtatásával tudja szabályozni. A ~ szó a görög „helix" (csavar) és „pteron" (szárny) szavakból keletkezett. A ~ atyjának Juan de la Cierva spanyol feltalálót tartják. Az első stabil, sorozatban gyártott típust Igor Sikorsky tervezte. Asbóth Oszkár mérnök az első világháború után a merev légcsavarral való hosszú kísérletezés eredményeként megépítette ~ét, amely először 1928. szeptember 9-én szállt fel egy helyből, függőleges irányban a magasba. Gépe vízszintes irányban is kormányozható volt. Sikerei Európa-szerte új lendületet adtak a korábban megoldhatatlan problémának tekintett helikopterkutatásnak. Kísérleteinek úttörő szerepét és jelentőségét a nemzetközi szakirodalom is elismerte. A merevszárnyú gépekhez képest a ~ek sokkal összetettebbek, drágábbak, körülményesebb a fenntartásuk és kisebb a teherbírásuk. Jelentős előnyük viszont, hogy a ~t a levegőben tartó felhajtóerő megteremtéséhez a ~nek nem kell viszonylag nagy sebességgel mozognia, mint a repülőgépeknek: a ~ képes egy helyben függeszkedni, hátrafelé haladni, és mindenek felett függőlegesen egészen kis helyen is le- és felszállni. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

helikopter elleni akna: a csapatokat szállító és kirakó helikopterek, illetve a kis magasságban, alacsony sebességgel célpont után kutató harci helikopterek ellen alkalmazható, rakétahajtású vagy repeszhatású akna. Az aknagyújtó hangfelderítő eszközzel és infravörös érzékelővel van ellátva, amelyek a célpont bemérését követően elműködtetik az aknát, s az akár 100 méter távolságból is leküzdi a célt. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

helyi védelmi bizottság: a ~ok illetékességi területe a járásokhoz, illetve a fővárosi kerületekhez igazodik. A ~ testületi szerv. A ~ elnöke a fővárosi és megyei kormányhivatal járási (fővárosi kerületi) hivatal (a továbbiakban: járási hivatal) vezetője, elnökhelyettesei a katasztrófák elleni védekezés tekintetében a hivatásos katasztrófavédelmi szerv területi szervének vezetője által kijelölt személy, a honvédelmi feladatok tekintetében a honvédség állományából szükség esetén vezényelt tényleges állományú katona. Tagjai az elnökön és az elnökhelyettesen kívül: a hivatásos katasztrófavédelmi szerv kivételével a rendvédelmi szerveknek a ~ illetékességi területe szerinti vezetője, a fővárosi és megyei kormányhivatal képviselője, különleges jogrend bevezetése esetén a katonai igazgatási szerv képviselője, a ~ titkára. A ~ irányítja és összehangolja a honvédség hadkiegészítésével összefüggő közigazgatási feladatok előkészítését, végrehajtását, közreműködik az illetékességi területén működő szervek honvédelmi feladatainak irányításában, összehangolja az illetékességi területére háruló gazdasági és anyagi szolgáltatási kötelezettségek teljesítését, irányítja az illetékességi területe honvédelmi feladataihoz szükséges tájékoztatási rendszer kialakítását és működését, közreműködik a különleges jogrendben hozott rendkívüli intézkedésekből adódó feladatok végrehajtásában, béke, rendkívüli állapot, szükség-

állapot, megelőző védelmi helyzet, terrorveszélyhelyzet és váratlan támadás idején szervezi és összehangolja a lakosság polgári védelmével és ellátásával kapcsolatos feladatokat. A ~ kiadásainak és működési költségeinek fedezetét a járási hivatal részére az egyes honvédelmi feladatokra biztosított költségvetési összegből és céltámogatásból, továbbá a ~ illetékességi területéhez tartozó településekre háruló honvédelmi feladatok és a lakosság létszámának arányában meghatározott normatív állami támogatásból kell biztosítani. A ~ a szervezeti és működési rendjét maga állapítja meg, amelyhez a megyei, fővárosi védelmi bizottság előzetes hozzájárulása szükséges. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

helyőrség: közigazgatásilag behatárolt területen állandó jelleggel elhelyezett, települt (diszlokált) katonai szervezetek intézeteinek, szerveinek, bázisainak összessége. A ~ rendszerint egy lakott településen diszlokál, de az alárendeltségében lévő lőterek, gyakorlóterek, lőszerraktárak stb. és az azt kiszolgáló személyzet a szervezet része. A ~ szolgálati ügyeit a helyőrség-parancsnokság a rendészeti kommendáns útján látja el, amely felelős a ~ rendjéért, a fegyelemért, és a településhez kapcsolódó más feladatok ellátásáért. (C. O.) → *katonai vezetés*

helyzet: a katonai szervezetnek egy adott időpontban feltárható, mérhető állapota. Az állapot/~ viszonylagosság kérdése, amelyet az ellenséghez, a célokhoz, követelményekhez, az elöljáró elvárásaihoz, az együttműködő szomszédokhoz, a környezeti tényezőkhöz (terep, időjárás, napszak stb.), a társadalmi elvárásokhoz, a múltbeli, illetve a jövőbeni állapothoz ítélhetünk meg. A szervezeti ~en túl beszélhetünk döntési ~ről, amikor a vezető olyan tényekkel szembesül, hogy a szervezet jövőjének érdekében választania kell. (C. O.) → *katonai vezetés*

helyzet- (nyilvántartó-) térkép: egy meghatározott időpontban kialakult állapot rögzítésére szolgáló térkép. A nyilvántartás és a jelentések elkészítésének fontos kelléke. Grafikusan megjelenítheti a hadműveleti (harcászati), katasztrófavédelmi, közigazgatási stb. adatait. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

helyzethez igazodó műszaki zár: a katonai művelet folyamán a felderítési adatok értékelésével megerősíthető vagy módosítható az ellenség feltételezett szándéka, azonosítani lehet támadásának fő irányát és változhat az erő-eszköz arány. A korábban telepített terephez igazodó műszaki zárak kiegészíthetők újabb, a tényleges helyzethez igazodó zárakkal. A telepítést általában gyorsan kell végrehajtani, ezért szórt aknamezőket alkalmaznak, amelyek veszteséget okozva csökkentik az ellenség lendületét, oltalmazzák a saját csapatok szárnyait, illetve olyan korlátozott időtartamú záró terepszakaszt képeznek, amelyet gyors ütemben mentesíteni lehet, biztosítva a saját csapatok későbbi tevékenységét és manővereit. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

helyzetkép (Situational Awareness – SA): nem más, mint tudatában lenni annak, hogy mi történik a környezetünkben vagy a felelősségi körzetünkben annak érdekében, hogy megértsük, hogy bizonyos információk, események vagy egy félnek a cselekedetei hogyan befolyásolhatják a céljaink elérését rövidebb vagy hosszabb távon. Valaki, akinek rugalmas érzéke van a ~ megértéséhez, jellemzően nagymértékű tudással rendelkezik az adott rendszerről, amelyben elhelyezkedik, egy veleszületett képességgel rendelkezik a helyzetekhez, emberekhez, illetve eseményekhez való alkalmazkodásra, amelyek a végkimenetelt befolyásolhatják. A ~ hiányát vagy a nem megfelelő ~et azonosították a legfőbb oknak, amikor

valamilyen baleset bekövetkezik, és e baleset emberi mulasztásból adódik. Ezért, a ~ megfelelő kialakítása, átlátása kiemelkedően fontos olyan munkakörnyezetben, ahol az információáramlás jelentős, valamint a nem megalapozott döntéseknek súlyos következményei lehetnek (például repülőgép-pilóta, légiforgalmi irányító, orvos, nukleáris erőműben dolgozó mérnök stb.). (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

helyzetmegítélés: a katonai szervezetek vonatkozásában két relációban érdemes vizsgálni. Egyrész a békeidőszaki helyzetét, másrészt a különleges jogrend bevezetését követően, harci viszonylatban. A szervezet környezetének és fejlesztési lehetőségeinek elemzése békeidőszakban magában foglal egy külső és belső analízist. A) Külső tényezők: *a)* makrokörnyezet: politikai; társadalmi; gazdasági; tudományos-technikai-technológiai; kulturális; *b)* információs és tudáskörnyezet: információáramlás; információtechnológia – számítógépes hálózatok; együttműködési lehetőségek, versenytársak; *c)* fenntartó környezet: történelme; gazdasági helyzete; alkalmazott technológiája; termékei, versenyhelyzete, szolgáltatásai; versenytársai. B) Belső tényezők: *a)* szervezetünk: története; szolgáltatásai – erőforrásai; teljesítménye, támogatói; telepítettség; hagyomány, kultúra. Belső SWOT-elemzés alapján állapíthatjuk meg szervezetünk erősségét, amelyre alapozhatjuk a fejlesztést, ezzel szemben a gyengeség figyelmeztet a veszélyekre, a fenyegetettségekre. Harci viszonylatban a ~ folyamata: a ~ során elemezzük a szemben álló fél és a saját csapataink képességeit, lehetőségeit az adott harcmező fedettsége, járhatósága függvényében. A) A szemben álló fél helyzetének megítélése során elemezzük a harcrend szerinti csoportosítást, a nemzeti hovatartozást, harci állományának összetételét, képességeit, fegyverzetét. *a)* Szárazföldi csapatok csoportosítása, várható tevékenysége, fegyverzete, tagoltság alapján a mélységben lévő tartalékok képességei, manőverezési lehetőségei, nehéz fegyverzetének képességei, harci lehetőségei lehetnek mérvadók. *b)* Légierő összetétele alapján vizsgálható lehetséges várható tevékenysége, bevetési képessége. *c)* Vezetőszervek összetétele, tapasztalata, döntésképességük számontartása fontos. *d)* Logisztikai, támogató, kiszolgálórendszer képességeinek, lehetőségeinek vizsgálata. Következtetést vonunk le a szemben álló fél valószínűsíthető tevékenységére, annak módjára, idejére, szándékára, erős és gyenge pontjaira, a megsemmisítésének legcélszerűbb rendjére, módjára, helyére és idejére, különleges erők alkalmazására, megtévesztésre, kiegészítő felderítési adatok beszerzésére vonatkozóan. B) A saját csapataink helyzetének megítélése során elemezni kell azok állapotát, harcértékét, helyzetét, harci lehetőségét, biztosítottságuk és ellátottságuk fokát. *a)* Szárazföldi erők elemzése az összfegyvernemi alkalmazás szemszögéből a fegyvernemi és szakcsapatok képességei, harci lehetőségei összhangjának, a pusztítás lehetőségének, erejének feltárására, hatásképességeinek vizsgálatára fókuszál. *b)* A légierő vonatkozásában a mélységi célpontok megsemmisítésének, a saját csapatok légi oltalmazásának elemzése szükséges, valamint a képességek vizsgálata a légi szállítási feladatok vonatkozásában. *c)* Logisztikai ellátottság helyzetének, a rendelkezésre álló készletek, felszerelések mennyiségének, minőségének, utánpótlási lehetőségeknek az elemzése. Következtetést vonunk le a saját csapataink képességeire, alkalmazási lehetőségeire, felkészítésükre, az utánpótlás és kiegészítések, a tartalékképzés feladataira vonatkozólag. C) A szomszédok helyzetének értékelése során megvizsgáljuk, hogyan, milyen módon kapcsolódik helyzetük, tevékenységük a mi feladataink teljesí-

téséhez. Elemezzük a tevékenységi rendszereiket, azt, hogy azok hogyan kapcsolódnak a mi feladatainkhoz, hová helyezik a főerőkifejtésüket, és ez hogyan befolyásolja a saját tevékenységet. Vizsgáljuk az együttműködés lehetőségeit. Következtetést vonunk le arra vonatkozólag, hogy a szomszédok tevékenysége hogyan befolyásolja a saját céljaink teljesítését, melyik szomszéddal mikor, melyik feladat megoldása során kell, illetve lenne célszerű együttműködni. D) A terep értékelése során elemezzük a saját és a szemben álló fél szempontjából, hogy a rendelkezésre álló terep mennyiben segíti, illetve akadályozza a harcfeladat végrehajtását, milyen rendszabályok foganatosítása célszerű az akadályozó tényezők csökkentésére, a környezeti tényezők optimális kihasználására. Vizsgáljuk a terep általános jellegét, domborzat, növényzet, talaj minőségét, védő és álcázási lehetőségét, járhatósági viszonyokat mindkét fél részéről. Következtetést vonunk le arra vonatkozóan, hogy a szemben álló fél csapatai számára a szándékuk megvalósításához mely területek, irányok alkalmasak, kedvezők, hol és milyen módon várható alkalmazásuk. Saját csapataink tekintetében megállapítjuk, hogy melyek azok a kedvező terepszakaszok, irányok, körletek, amelyek birtokbavételével (megtartásával) megbomlik a szemben lévő fél állóképessége, illetve számunkra kedvező manővereket és védettséget biztosít. Ezzel együtt megállapítjuk, hogy az adott év- és napszak, az időjárási körülmények milyen mértékben befolyásolják (segítik vagy gátolják) a harci feladataink teljesítését, illetve mindezek milyen hatással lehetnek a terep járhatóságára, a műszaki munkálatokra, a személyi állomány harcképességére. A ~ből levont végkövetkeztetések megalapozzák a különböző cselekvési változatok kidolgozását, a megalapozott elhatározást (döntést) és a harctevékenység megszervezését. A végkövetkeztetés főbb elemei: *a)* a szemben álló fél tevékenységének jellege, csoportosításai, ereje, összetétele, szándéka, fenyegetettségének integrációja, az erőviszony helyzete, várható tevékenységi irányai, módjai, végrehajtásának erői, eszközei, lehetőségei; *b)* saját erőkre vonatkozóan a lehetséges főerőkifejtés irányai és körletei, harcrend felépítése, erők és eszközök elosztása, a légierő és a szárazföldi erők feladatai, csapásai, együttműködés feltételei, időszakai, a harctámogatás és harci biztosítás és kiszolgálás feladatai; *c)* a terep előkészítése: a járhatóvá tétel és megerődítés feladatai. Vezetés fő feladatai, vezetési pontok telepítése, áttelepítésének irányai. A ~t követően a szervezeti struktúrában elfoglalt helytől, szereptől függően a parancsnokságok prominens személyei (parancsnokok, törzstisztek, főnökök) hadijátékok segítségével, különböző szimulációs eszközökön (terepasztal, modellezések) és a terepen történő szemrevételezésen áttekintik, pontosítják, modellezik a lehetséges harctevékenységi megoldásokat. A ~ből levont végkövetkeztetések és a szimulációs (hadijáték, szemrevételezés) tevékenység alapján cselekvési változatok kidolgozására kerül sor; *d)* a cselekvési változatok kidolgozásának alapját a szemben álló fél – terep – saját erők kontextualitása adja. Mindez a tervezhető feladatok áttekintését, a lehetséges irányok megbecsülését, felvázolását teszi lehetővé. A számba vehető tevékenységi irányokban szükséges az erőknek a rendelkezésre álló erőforrások lehetőségeivel való összehasonlítása. A lehetséges irányokban a várható alkalmazási változatok több variációját szükséges feltárni úgy, hogy a feladatokhoz a szükséges erők meghatározása elengedhetetlen. Az alárendeltek megfelelő képességeinek biztosítottságának – valamennyi lehetséges irányban – szinkronban kell lennie az egységes harcfeladattal. (C. O.) → *katonai vezetés*

helyzetvázlat: a műveletek pillanatnyi helyzetének rögzítésére szolgáló grafikus okmány. Általában terepen használják, amikor az adott esemény rögzítésére nem áll rendelkezésre térkép vagy más arra alkalmas eszköz. Alapját képezheti a hadműveleti naplóba való helyzetrögzítésnek vagy a nyilvántartó térképre történő adatfelvitelnek. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

HESCO-bástya: modulrendszerű, szétnyitható és összecsukható, horganyzott acélhuzalból készített és geotextil béléssel ellátott, rácsos oldalfalú konténer. Az egyes konténerek speciális acéltüskével összekapcsolhatók, egymáshoz rögzíthetők, így tetszőleges hosszúságú, magasságú és vastagságú szerkezet vagy építmény (fal, fedezék, óvóhely stb.) hozható létre, amelynek stabilitását a hálós rácsszerkezet és a benne elhelyezett ömlesztett töltőanyag biztosítja. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

hibrid hadviselés: a 20. század végén és a 21. század elején új (pontosabban régóta ismert, csak most újból alkalmazott) szabályok körvonalazódtak a hadviselés tekintetében. Ezek egyik lényeges eleme az, hogy a politikai, továbbá katonai stratégiai célok elérésében megnőtt a nem katonai eszközök jelentősége; elmosódnak a határok a háború, valamint a béke között, megszűnni látszik a hadüzenet intézménye. Ezeknek a eszközöknek, technológiáknak, eljárásokat, valamint technikáknak a hatékonysága számos esetben és helyzetben felülmúlja a hagyományos értelemben vett fegyverekét, illetve azok erejét. Ez a (régi/új) „mód" ~ (háború) néven vált ismertté. A ~nek általánosan elfogadott, tudományosan is megalapozott definíciója jelenleg nem áll rendelkezésre. A különböző országok szakértői, kutatói eltérően határozzák meg a fogalmát, valamint értelmezik a tartalmát. Az amerikai Frank G. Hoffmann – a téma elismert kutatója – szerint „a hibrid fenyegetések a hadviselés számos formáját magukban foglalják, beleértve a konvencionális képességeket, irreguláris harceljárásokat és képződményeket, valamint a válogatás nélküli erőszakot alkalmazó terrorista akciókat és bűnözői tevékenységeket". ~t mind állami, mind nem állami tényezők is folytathatnak. A ~ egyesíti a hagyományos, az irreguláris, az aszimmetrikus, továbbá a kiberhadviselést, valamint a hagyományos, illetve irreguláris erők integrált használatát. Tömören fogalmazva: a napjaink hadviselésében megfigyelhető a különböző módozatok (kinetikus és nem kinetikus) együttes használata, illetve a háború formáinak összemosódása is. A ~ eszköztárába tartozik/tartozhat többek között: *a)* az információs és kommunikációs technológiák alkalmazása a geopolitikai célok elérése érdekében; *b)* a kívülről finanszírozott és irányított radikális társadalmi csoportok, politikai erők és mozgalmak felhasználása az ország társadalmi-politikai helyzetének destabilizálására; *c)* a fedett humanitárius tevékenységek alkalmazása; *d)* az irreguláris fegyveres alakulatok, magán katonai cégek és civilek részvételének fokozódása; *e)* a külföldi titkosszolgálatok tevékenységének fokozódása; *f)* a kitalált propaganda, a letagadható erők bevetése, a hírszerzés, a kisebbségek mobilizációja az ellenséges területen; *g)* a terrorizmus. E hadviselési forma fontos jellemzője az, hogy „visszájára fordítja" a nem konvencionális hadviselés szabályait, azaz az erősebb fél használja fel az aszimmetrikus hadviselés formáit a gyengébb féllel szemben. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

hídátkelőhely: a vízi akadály és a környező terep azon része, amelyet a csapatok számára a vízi akadály leküzdése céljából hídátkelés végrehajtására kijelöltek, előkészítettek és a hadihidak valamely típusával berendeztek. Rendeltetése a főerők, a második (kö-

vető) lépcsős csapatok folyamatos és lendületes átkelésének biztosítása. Ha berendezésének feltételei adottak, a nagy átbocsátóképessége miatt minden esetben alkalmazzák. Berendezését és fenntartását a műszaki csapatok állományába tartozó pontonos hidász és hídépítő alegységek hajtják végre. Az előkészítés és berendezés magában foglalja a vízi akadály és a terep műszaki felderítését, a ~en található utak és a vízi akadály aknamentesítését, az oda- és elvezető utak berendezését, a le- és feljárók előkészítését (a meredekségük nem haladhatja meg a 10–15°-ot), a híd megépítését, a lemálházott gépjárművek gyülekezési körletének berendezését, az úszóaknák elleni védelem biztosítását, a komendáns-, mentő- és vontatószolgálat megszervezését, az üzemeltetést biztosító személyi állomány részére szükséges fedezékek és óvóhelyek kiépítését, valamint az álcázás és a harcbiztosítás megszervezését. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

hidegháború: a második világháború után a vezető nagyhatalmak között kialakult (katona)politikai helyzet, amelyben a felek kerülték a közvetlen katonai összeütközést, de hosszú távú stratégiai célkitűzéseiknek megfelelően egymás gyengítésére, új befolyási övezetek megszerzésére, végső célként a másik fél legyőzésére vagy olyan mérvű meggyengítésére törekedtek, hogy az elveszítse világhatalmi pozícióit. A ~ olyan békeállapot volt, amelyben megmaradtak ugyan a szemben álló felek között a diplomáciai kapcsolatok, nem szűnt meg a vezető személyiségek közötti érintkezés, együtt tevékenykedtek a nemzetközi szervezetekben, és ha szükségessé vált, kompromisszumokat kötöttek egymással, mindezt azonban stratégiai céljaiknak alárendelve, pozícióik erősítésére igyekeztek felhasználni. A ~t különböző intenzitású fegyverkezési verseny, gazdasági elszigetelésre való törekvés, politikai nyomásgyakorlás, ideológiai konfrontáció, és a pszichológiai hadviselés eszközeinek és módszereinek az alkalmazása jellemezte. Maga a fogalom H. B. Swope, amerikai újságírótól származik, ugyanakkor Walter Lippman újságíró, publicista tette nemzetközileg is ismertté. A ~ a második világháború után kialakult új világrend terméke, de gyökerei korábbra nyúlnak; nyugati szakírók szerint a szocialista forradalom Oroszország-beli győzelme óta jelen volt a nemzetközi politikában. Az ideológiai különbözőségekből fakadó politikai ellenszenvet fokozták az olyan események, mint a külföldi államok általi beavatkozás az orosz polgárháborúba (1919–1923), a Németország elleni antifasiszta koalíció létrehozásának elhúzódása az 1930-as években, a Molotov–Ribbentropp-paktum (1939. 08. 23.), a varsói felkelés cserbenhagyása a Szovjetunió és Nagy-Britannia által (1944. 07. 29. – 1944. 10. 02.). Az amerikai és a szovjet csapatok találkozása az Elba folyónál (1945. 04. 25.) a korábbi jelzések és a háború alatt a győztes nagyhatalmak között létrejött megállapodások ellenére – amelyek már előrevetítették a világ kettéosztásának lehetőségét – egy új korszak kezdetét szimbolizálta, s a néptömegek békevágyát erősítve, valóságos euforiába torkollt. A népeknek azonban hamar rá kellett ébredniük, hogy vágyaik nem valósulnak meg. A háborúból a nyugat-európai hatalmak meggyengülve kerültek ki, háborús káraik olyan mértékűek voltak, hogy világhatalmi pozíciójukat elveszítették. Egyedül az USA volt az, amelyet – bár nagy áldozatokat hozott a győzelemért – földrajzi fekvése megkímélt a háborús rombolásoktól, amelynek gazdasága megerősödött, politikai befolyása megnőtt, így kitölthette a tengelyhatalmak legyőzésével és nyugat-európai szövetségeseinek meggyengülésével létrejött politikai vákuumot, vállalhatta a nyugati demokráciák vezetőjének szerepét. A Szovjetunió – amely húszmillió katonáját áldozta a győzelemért –

szintén domináns hatalomként került ki a háborúból. Igyekezett befolyási övezeteit Európában és Ázsiában megszilárdítani és bővíteni, jelenlétét erősíteni a tengereken. Létrejött tehát a két nagyhatalom befolyási övezete, s ebből szinte törvényszerűen következett a bipoláris világrend kialakulása. A ~ kezdetét egyes szakírók Sir Winston Churchill (1873–1965) brit miniszterelnök Fultonban (USA, Missouri állam) elhangzott beszédétől (1946. márciusa) – amelyben az orosz terjeszkedés megállítására szólított fel –, mások a Truman-doktrína elfogadásáról számítják. A Truman-doktrína alapján az első lépés Görögország és Törökország gazdasági támogatása volt 400 millió USA dollárral, amit a görög polgárháború leverése és Törökországban a kommunista befolyás felszámolása előzött meg, majd ezen országok gazdaságának teljes szétesése tett szükségessé. E lépés fokozta az USA befolyását az olyan instabil térségekben is, ahol a kommunista jelenlét erős volt a hatalomban, többek között Franciaországban és Olaszországban. A következő lépés a Marshall-terv bejelentése volt (1947. 06. 05.), amelynek segítségével az USA az európai gazdaság újraélesztését tűzte ki célul. A Szovjetunió lemondott a Marshall-terv igénybevételéről, és nyomására ezt tették a szovjet befolyási övezethez tartozó országok is. Válaszlépésként a Szovjetunió blokádot rendelt el Nyugat-Berlin ellen (1948. 01. 22.). A blokád nem volt sikeres, mert az USA a légi fölény birtokában, légihíd útján el tudta látni a szárazföldön elszigetelt Nyugat-Berlint megfelelő mennyiségű segéllyel és árucikkel, úgyhogy a blokád hatását a lakosság alig érzékelte. Végül a blokádot feloldották (1949. 05. 12.), ami a Nyugat első győzelme volt a ~ban, de Berlin továbbra is az európai megosztottság szimbóluma és a politikai erők küzdőtere maradt. A blokád is hozzájárult a nyugat-európai szövetségesek közötti együttműködés erősítésére létrehozott brüsszeli megállapodás (1948. 03. 17.) aláírásához, ami az első lépés volt katonapolitikai szövetségük megvalósításának irányában. Az Észak-atlanti Szövetség (NATO) 1949. 04. 4-én alakult meg, az USA a törvényhozás felhatalmazását követően, 1949. 04. 21-én lépett be. A szövetség alapító okirata szerint a tagországok ígéretet tettek, hogy erősíteni fogják a demokratikus politikai intézményeket, gazdasági együttműködésüket, továbbá a tagállamok bármelyike elleni támadást valamennyi részt vevő ország elleni támadásának tekintik, és együttesen hárítják el. Az első szovjet atombomba felrobbanását (1949. 09. 23.) és a koreai háború kirobbantását (1950. 06. 25.) követően létrehozták a NATO katonai vezetési szerveit, és kinevezték főparancsnokát. A NATO első főparancsnoka Dwight David Eisenhower (1890–1969) amerikai tábornok volt. A ~ fő színtere a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején Délkelet-Ázsiába tevődött át. A Kuomintang párt veresége a Mao Ce-Tung által vezetett Kínai Kommunista Párt győzelme a kínai polgárháborúban megváltoztatta az erőviszonyokat a térségben. Az észak-koreai invázió Dél-Korea ellen a kínai polgárháború sikereinek a kimélyítését volt hivatva szolgálni. Az invázió gyors sikere arra késztette az USA-t, hogy Dél-Korea megsegítése érdekében katonai erőt alkalmazzon, lehetőleg valamilyen nemzetközi szervezet felhatalmazásával. Erre jó alkalom kínálkozott, mivel a Szovjetunió a kínai kommunista kormány ENSZ általi elismerésének kudarca miatt bojkottálta az ENSZ Biztonsági Tanácsát. A Biztonsági Tanács a szovjet vétó hiányában olyan határozatot fogadott el, amely elítélte Észak-Koreát, és – más nemzetek haderőkontingenseivel együtt – lehetőséget biztosít az amerikai haderő alkalmazására az ENSZ égisze alatt. Az ENSZ-csapatok behatolása Észak-Koreába Kína háborúba lépéséhez vezetett, így a háború elhúzódott, de

alapvető céljait egyik fél sem tudta elérni. Az USA-nak sikerült megvédenie Dél-Koreát, de elvesztette Kínára gyakorolt befolyását. A Szovjetunió megerősítette befolyását a térségben, de ez egyik forrása lett a szovjet–kínai kapcsolatok későbbi években bekövetkezett gyengülésének. A koreai háború mindkét oldalon fokozta a fegyverkezési versenyt, s ez a két szuperhatalom viszonylatában az elrettentés stratégiájának kidolgozásához és alkalmazásához vezetett. Az elrettenés stratégiájának alaptétele az a felismerés volt, hogy – mivel a Szovjetunió is kifejlesztette atomfegyverét – mindkét vezető nagyhatalom olyan pusztítóképességgel fog rendelkezni, amelynek birtokában képesek lehetnek egymás megsemmisítésére. Ha az egyik hatalom képessé válik az ellenfél támadásának megelőzésére, a saját javára döntheti el a háború kimenetelét. Az USA – miután kísérletet tett az atomfegyverek ENSZ-ellenőrzés alá helyezésére – többször alkalmazta az atomfegyverrel való fenyegetést (például Észak-Korea és a Kínai Népköztársaság ellen), de használatától mindig eltekintett. Joszif Visszarionovics Sztálin (1879–1953) halálát követően (1953. 03. 5.) Eisenhower, az USA elnöke diplomáciai offenzívába kezdett. Felhívást intézett Németország egyesítésére, szabad választások megtartására alapozva az ország jövendő politikai rendszerét. Elérte a koreai háború befejezését (1953. 04. 16.). Az Amerika Hangja és a Szabad Európa Rádiónak a kelet-európai országok részére sugárzott műsorai az elégedetlenséget igyekeztek kihasználni. A szovjet csapatok leverték a kommunistaellenes lázadást Berlinben (1953. 06. 16–17.), majd a szovjet tömb országai aláírták a Varsói Szerződést (1955. 05. 14.). Ez utóbbi alapján kiépült a Varsói Szerződés politikai és katonai szervezete, erősítve a tagállamokban a szovjet politikai és katonai kontrollt, ami válasz volt Nyugat-Németország NATO-ba integrálására és felfegyverkezésének támogatására. A ~ enyhülésének első jeleként az Ausztriával megkötött négyhatalmi államszerződés (1955. 05. 15.) értékelhető, amely véget vetett az ország szovjet okkupációjának, és garantálta semlegességét, továbbá elősegítette az első négyhatalmi csúcsértekezlet létrejöttét Genfben (1955. júliusában). A csúcstalálkozó nem járt konkrét eredményekkel, inkább a nagyhatalmak szembenállását demonstrálta, de lehetőséget teremtett új kezdeményezésekre (például az amerikai elnök „Nyitott Égbolt" javaslata a meglepetésszerű támadás elhárítására vagy a szovjet miniszterelnök javaslata a NATO és a Varsói Szerződés felszámolására, az Európában állomásozó idegen csapatok kivonására), ezeket azonban nem fogadták el. Jelentősége inkább szimbolikus, mert ez volt a ~ első csúcstalálkozója. Az SZKP XX. kongresszusa (1956 júniusa) után felerősödött elégedetlenség Lengyelországban munkáslázadáshoz (1956, Poznan), Magyarországon pedig forradalomhoz vezetett (1956. 10. 23–11. 04.). A magyarországi forradalom egybeesett a közel-keleti háborúval, így a nagyhatalmak állásfoglalásán és tevékenységén érződött az ellentétes érdekek hatása. Az USA kudarcot vallott az október végén megalakult, szovjetellenes magyar kormány elismerésében és támogatásában, válaszul a szovjetek gyorsan leverték a forradalmat. A Közel-Kelelten Nagy-Britannia és Franciaország együttműködött Izraellel Egyiptom ellen Gamal Abdel Nasszer (1918–1970) nacionalizmusának megtörésére és a Szovjetunió behatolásának megelőzésére. Izrael meglepetésszerű támadást intézett Egyiptom ellen (1956. 10. 29.), majd a tűzszünet leple alatt angol és francia csapatok egyiptomi bázisokat támadtak meg (1956. 10. 31.), és angol katonai erők támadást intéztek a Szuezi-csatorna mentén (1956. 11. 05.). Az USA elítélte ezeket az akciókat, de kellemetlen helyzetbe került; egyrészt csatla-

kozott a Szovjetunióhoz az agresszió elleni tiltakozással, másrészt elutasította (denunciálta) a magyarországi szovjet agressziót. Az események nem tartották vissza Naszszert a Szovjetunióval való kapcsolatok erősítésétől, de ellentétes érdekeket hoztak felszínre a NATO-szövetségesek között. A közel-keleti eseményekre válaszul életbe lépett az Eisenhower-doktrína (1957 januárja), amelynek alapján az USA kiterjesztette befolyását a Közel-Keletre. A ~ következő állomásai: a berlini válság (1960), az U–2 incidens (1960. 05. 06.) és a kubai forradalom győzelme (1959 januárja). Az USA változást szeretett volna elérni az amerikai kontinensen, ezért célul tűzte ki a kubai rendszer megdöntését. A gazdasági és a politikai nyomás nem bizonyult elégségesnek, ezért elhatározták a Disznó-öbölbeli akciót, amelyet még Eisenhower elnöksége alatt kezdtek szervezni, végrehajtására azonban csak John Fitzgerald Kennedy (1917–1963) elnöksége alatt került sor (1960. 04. 15–20.) Az invázió kudarcba fulladt, s így sokat ártott az USA nemzetközi presztízsének. A berlini krízis folytatásaként az NDK megkezdte a berlini fal építését (1961 augusztusa), elzárva az utat a Keletről érkező menekültek elől. A Szovjetunió a Karib-tenger térségében megkezdett amerikai rakétatelepítésekre válaszul közepes hatótávolságú rakétákat telepített Kubába. E lépést a Kennedy-adminisztráció az USA elleni közvetlen fenyegetésnek tekintette, és eltávolításukat követelte. A ~ legfeszítettebb napjait élte át a világ. A kérdés végül úgy oldódott meg, hogy a Szovjetunió – miután garanciát kapott rá, hogy az USA lemond a kubai rendszer erőszakos megdöntéséről – elszállította a rakétákat. A rakétakrízis megoldása végső soron diplomáciai patthelyzet volt, az erők egyensúlyát tükrözte. E felismerés változtatott az USA hadászati doktrínáján, a reális elrettentés elvét a rugalmas reagálás koncepciója váltotta fel. A ~ konfliktusai előbb Ázsiában, majd a Közel-Keleten folytatódtak. Dél-Vietnámban Kennedy amerikai katonai tanácsadók segítségével megkísérelte elnyomni a kommunista gerillákat, és olyan rezsimet igyekezett hatalomra juttatni, amely képes eredményes harcot folytatni Észak-Vietnám ellen. Végrehajtották a saigoni államcsínyt (1963 novemberében), de a hatalomra jutott új vezetők korruptabbak voltak elődeiknél, így az amerikai kísérletek nem hoztak változást. Az amerikai katonai erők alkalmazására a Tonkin-öbölben lezajlott incidens (1965 augusztusa) adott alkalmat. Válaszlépésként a Szovjetunió vállalta Észak-Vietnám haditechnikai eszközökkel való ellátását és Laosz felhasználását a dél-vietnámi gerillák utánpótlásának szállítására. Így a háború eszkalálódott, elhúzódó konfliktussá vált. A Közel-Keleten Egyiptom és Szíria szovjet fegyverekkel való ellátása és folyamatos támogatása az egyensúly felborulásával fenyegetett. Izrael támadása az arab államok ellen (1967. 06. 1.) és győzelme a hatnapos háborúban sem tudott változtatni ezen, mert tovább mélyítette az arabok ellenérzését az USA-val szemben és kötődésüket a Szovjetunióhoz. Vietnamban a Tet-offenzíva sikertelensége hideg zuhanyként hatott az amerikai lakosságra, a háborúellenes hangulat olyan méreteket öltött, hogy a vezetőség kénytelen volt a háború befejezésének irányába lépni. Belpolitikai nyomásra Lyndon B. Johnson (1908–1973) beleegyezett az Észak-Vietnámmal való tárgyalásokra (1966. 05. 10.). A Szovjetunió értékelte ugyan az USA tárgyalási szándékát, de nem mondott le Észak-Vietnám támogatásról. Európában a Varsói Szerződés öt tagországnak katonai intervenciója (1968 augusztusában) lemondásra kényszerítette Alexander Dubcseket (1921–1993) és reformkommunista kormányát Csehszlovákiában. E lépés a Brezsnyev-doktrína manifesztációja volt, ez ugyanis kimondta, hogy „ha egyszer egy ország elfo-

gadta a marxista–leninista kormányformát, akkor a Szovjetuniónak joga és kötelessége, hogy erőt alkalmazzon, ha szükséges leverni az ellenforradalmi erőket" (*Pravda,* 1968. 09. 26-i szám). Richard M. Nixon (1913–1994), az USA elnöke elérte a háború tárgyalásos befejezést Vietnámban (az utolsó amerikai katona 1973. 03. 29-én tért haza), a „vietnámi sokk" azonban még hosszú ideig jelen volt az amerikai belpolitikai életben. A nagy tömegeket megmozgató lakossági elégedetlenség, a diáklázadások, majd a Watergate-botrány végül Nixon lemondásához és az USA politikájának átértékeléséhez vezetettek. A tömegek már nehezen viselték a ~ mérhetetlen terhét, változásokat akartak. A belpolitikai okok és a vietnámi vereség a külpolitikai prioritások átértékeléséhez vezettek. A Szovjetuniót is nyomasztották a ~ terhei, a gazdasági növekedés lelassult, erősödött az igény az új technológiák megszerzésére, ez pedig csak az USA-val való kapcsolatok erősítése útján valósulhatott meg. Egyre szélesebb körben terjedt az a felismerés is, hogy a tömegpusztító fegyverek hatalmas méretű felhalmozódása és folyamatos tökéletesítése miatt egy nukleáris háborúnak nem lehetnek győztesei, az – más nemzetekkel együtt – a szuperhatalmak pusztulásával járna. Megindultak a kísérletek a vitás kérdések tárgyalásos rendezésére. Aláírták az AMB-szerződést (1972. 05. 26.). Az időszak konfliktusainak azonban volt még egy felvonása: pár hónappal a nukleáris háború megakadályozására létrejött AMB-szerződés aláírása után kitört az újabb arab–izraeli háború (1973 októberében). Ennek kezdetén a szovjet jelenlét miatt az amerikai erőket is mozgósították, s így ismét egy kiterjedt konfliktus kirobbantásának veszélyével nézett szembe a világ. Végül is amerikai nyomásra és az ENSZ közvetítésével tűzszünet jött létre (1973. 10. 27.), amely véget vetett a háborúnak és a szuperhatalmi krízisnek, a tárgyalási folyamatot nem állította le. A Helsinkiben 35 ország (európai országok, USA és Kanada) állam- és kormányfői részvételével megtartott konferencia (1975. 07. 20. – 1975. 08. 1.) megmutatta, hogy az európai államok a békés folyamatok erősödésében érdekeltek. Az alapvető kérdésekben olyan mértékben közeledtek az álláspontok, hogy a zárónyilatkozat az európai államok kapcsolatrendszere fejlődésének hosszú távú programjává vált, és döntő hatást gyakorolt a világpolitikára, jelentős lépés volt az új világrend felé. A pár hónappal később megkötött fegyverzetcsökkentési megállapodás, amelyet Leonid Iljics Brezsnyev (1906–1982) és Gerald Rudolph Ford (1913–2006) írt alá (1975. 11. 24.), a Szovjetuniót egyenrangú partnerként ismerte el az új világrendben. A politikai enyhülést azonban katonai enyhülés nem követte. Az USA új fegyverkezési programot hirdetett meg a kialakult hadászati paritás megváltoztatása érdekében (Carter 59-es elnöki direktívája). A Bécsben aláírt SALT–2 szerződést (1978. 06. 18.) az amerikai szenátus nem ratifikálta, de az USA elnöke kitartott az egyezmény mellett. Az események azt jelezték, hogy az emberek gondolkodásában a ~ vége még nem érkezett el, tovább folytatásának mindkét oldalon nagy és befolyásos tábora volt. Ezt igazolta a szovjet beavatkozás az afganisztáni polgárháborúba, majd az USA reagálásai: segítette az afgán ellenállást, bejelentette az 1980. évi moszkvai olimpiai játékok bojkottját és jelentős embargót rendelt el a Szovjetunió ellen. Az USA új elnöke, Ronald Reagan (1911–2004) – aki az 1980. évi választásokon győzött – az amerikai védelemnek és az USA világpolitikai imidzsének újraépítését ígérte. Elnöksége alatt magas technológiai szintű fegyverrendszerekkel erősítették meg a hadműveleti erőket, a haditengerészet elkezdte felépíteni a 600 hajóból álló flottát, s megindultak a kísérletek az űrvédelem fejlesztésére. Reagan elkötelezte magát a SALT–2 betartása

mellett, de lényegesen megerősítette a hadászati triád mindhárom elemét, majd megkezdődött a Phersing–2 és a földi indítású robotrepülőgépek telepítése Európában. 1985-ben Mihail Gorbacsov (1931–) lett a Szovjetunió elnöke, akinek a gazdaság fellendítése és ennek érdekében a politikai-hatalmi rendszer liberalizálása volt a célja. A ~s szorítás enyhítése céljából javaslatot tett az USA elnökének a teljes körű hadászati fegyverzetkorlátozási szerződésre, cserébe a hadászati védelmi kezdeményezés programjának feladásáért. Az USA egy ideig elutasította a javaslatokat, de a nyolcvanas évek második felében egymást követték a tárgyalások, és több megállapodás született a haderők általános csökkentéséről, a nukleáris fegyverrendszerek erőteljes korlátozásáról és a fegyverzetrendszerek erőteljes korlátozásáról és a fegyverzet-ellenőrzésről. A szovjet csapatokat kivonták Afganisztánból (1989. 02. 15.). A Szovjetunióban megkezdett gazdasági, majd politikai reformok hozzájárultak a Varsói Szerződéshez tartozó országokban a demokratikus átalakulást célzó folyamatok felgyorsulásához. A Szolidaritás győzelme a lengyelországi parlamenti választásokon (1989. 06. 18.), a hatalmi váltást előkészítő kerekasztal-tárgyalások és a békés átmenetet biztosító törvényhozási folyamat Magyarországon, a hatalommal szembeni ellenállás erősödése Csehszlovákiában – a gyökeres változások elindulásának kezdetét jelezték a kelet-európai országokban. A folyamat leghatásosabb eseménye a Berlini Falnak – Németország és Európa ~s felosztása szimbólumának – lebontása volt. E jelképes aktussal a ~ történelemmé vált. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

hídépítő gépek: árkok, tölcsérek, szakadékok, keskeny vízfolyások, meredek partok, lejtők áthidalására, alacsonyvízi hidak clöpjáromaljzatának megépítésére alkalmazott szerkezetek, a műszaki gépek egyik csoportja. A ~ közé tartozik a hídvető harckocsi, a hídrakó gépkocsi, valamint a cölöpverő eszközök (cölöpöző komp és hídépítő berendezés gépkocsin). (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

hídfő: egy akadálynak az ellenség felőli oldalán olyan – jól kiépített – fontos védőpont, amelynek feladata a csapatok átkelésének biztosítása, illetve olyan katonailag megerősített terület, ahonnan támadást lehet indítani és tovább lehet terjeszkedni. A szárazföldi csapatok részére leggyakrabban a folyóakadálynak az ellenség felé eső oldalán lévő terület, amely eléggé nagy méretű az átkelő erők nagyobb részének befogadására, megfelelő tereppel rendelkezik az átkelőhely védelmére és bázisul szolgál a támadás folytatásához. A tengerparti műveletekben a hídfő a partraszállás alapját képezi. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

hídrakó gépkocsi: alacsonyvízi állóaljazatú fémhíd (hídelem) önálló szállítására, telepítésére és visszamálházására szolgáló terepjáró tehergépkocsi. A hídelem rendszerint ollós rendszerű, nyompályás kialakítású, 7–10 m fesztávolságú, 3 és 5 m között állítható aljazatú, a telepítése, bontása a gépjármű csörlő- és hidraulika-rendszerének segítségével 5–15 perc alatt hajtható végre. Általában 4–6 ~ alkot egy hídkészletet, amely a csapatok harcrendjében úgynevezett kísérőhídként mozog. A kísérőhíd rendeltetése a harcoló csapatok harcrendje mögött, az ellenség közvetlen tűzhatásán kívül biztosítani a csapatok áthaladását az akadályokon, ezért a hordozó járművek nem páncélvédettek. A telepített híd 50–60 t teherbírású, és egyaránt alkalmas gumikerekes és lánctalpas technikai eszközök átbocsátására. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

hidroakusztikai érzékelő: más néven szonár. Olyan harctéri érzékelő, amelyet vízben, bólyára, hajóra, tengeralattjáróra telepítve vagy azokkal vontatva alkalmaznak, mint hullámterjedési közegben terjedő hanghullámok érzékelésére, villamos jelekké való átalakítására. A víz alatt a vizuális látás igen korlátozott, azonban a víz alatti hangok, a hidroakusztikus hullámok igen nagy távolságokra is képesek terjedni. A hangokat kibocsátó hajók, tengeralattjárók, vízi állatok mind-mind jellegzetes hangképpel rendelkeznek, így nemcsak a hangforrás iránya, de az azt kibocsátó forrás jellege, típusa, akár egyede is egyértelműen meghatározható. A hangkép spektrális analízise lehetővé teszi a forrás azonosítását, akár a saját-ellenség felismerést is. Maga a ~ a levegőben alkalmazott mikrofonokkal azonos funkciót tölt be, több egyedi érzékelő megfelelő elhelyezéssel és összekapcsolással alkalmas irány érzékelésére is. Passzív eszköz, ugyanakkor alkalmazható aktív hangimpulzust kibocsátó sugárzóval kombinálva, amikor is a tárgyakról, objektumokról, akadályokról visszaverődő hullámok érzékelése útján kaphatnak információt a víz alatti helyzetről. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

hidroakusztikai zavarás: a hidroakusztikai tartományban a szonárok a legfontosabb információforrások, azok segítségével észlelhetők és azonosíthatók a más hajók által kibocsátott hangok, érzékelhetők a víz alatti akadályok. A ~ céljára vízben lebegő vagy saját meghajtással úszó hamis hangforrásokat, programozható robbantásokat előállító aknákat és egyéb csalicélokat, decoyokat alkalmazhatnak, amelyek hamis objektumok mozgását imitálják, vagy álcázó hanghatásaikkal elfedik a valós célok létét, tevékenységét. A hidroakusztikai felderítés elleni tevékenység, a hidroakusztikai eszközök zavarása sokkal érzékenyebben érinti például a tengeralattjárók legénységét, mint a felszíni hajók vagy a szárazföldi egységek katonáit, mivel ez a képesség nem pótolható mással a víz alatt. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

hidrogénbomba: atomfegyver (B. T.) → *ABV-támogatás*

hidrogénfegyver: a nukleáris fegyvereknek az a csoportja, amelyeknek energiája könnyű atommagoknak (D + T He) nehéz atommagok hasadási láncreakciójával megindított egyesüléséből származik. Kétfázisú atomfegyvernek is nevezik. (B. T.) → *ABV-támogatás*

hidrográfia: lásd *vízrajz* (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

hidrolokátor: a rezgések vízben való terjedését felhasználó, víz alatti céltárgyak, például tengeralattjáró felderítésére és bemérésére szolgáló hidroakusztikus eszköz (SONAR). Megjegyzés: fő részei a hangforrás (generátor) és a visszavert rezgéseket érzékelő es a visszaverődés idejét merő berendezés. (H. H.) → *felderítés*

hídvető harckocsi: egynyílású nehézhíd szállítására, gyors telepítésére és visszamálházására alkalmas közepes harckocsiváltozat. A szállított hídmező általában ollós szerkezetű, a telepítési ideje 6–10 perc. Nincsenek aljazatai (pillérei), ezért legfeljebb 18–20 m széles akadály hidalható át vele, de egyes esetekben több hídszerkezet egymásra vetésével az áthidalható fesztávolság növelhető. A ~ a harcoló csapatok harcrendjében úgynevezett rohamhídként mozog. A rohamhíd az ellenség közvetlen tűzhatása alatt létesül. Főbb jellemzői a páncélvédettség, a jó terepjáró és manőverező képesség, a hídépítés és -bontás teljes gépesítettsége, amelyet a kezelőszemélyzet a hídvető harckocsi védett belső teréből irányít. A hídszerkezet egyaránt alkalmas gumi-

kerekes és lánctalpas technikai eszközök átbocsátására, a teherbírása 50–60 t. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

hierarchikus szervezet: alá-fölé rendeltségi viszonyokra építő szervezet, jellemzői a viszonylag szűk illetékességi körök, a formalizáltság. Hierarchiáról beszélünk akkor, amikor a munka irányítása, és végrehajtása különböző hatalmi és döntési, felelősségi szintekkel felruházva, több lépcsős folyamatokban, különböző szervezeti egységeken keresztül valósul meg. A gyakorlatban a szervezet fogalmát sokféleképpen értelmezik, azonban van három tényező, amely mindegyikben megtalálható: *a)* személyek, *b)* célok, *c)* szervezeti formák. A döntési jogosítványok (hatáskör – döntés – felelősség összhangja) meghatározása elengedhetetlen feltétel a szervezeteken belül folyó munka hatékony végrehajtásának. A közigazgatási szervezetek – különösen a katonai – szigorúan hierarchiára épül, ahol egyértelmű az alá- és fölérendeltség. A legtipikusabb megjelenései: a lineáris, a lineáris-törzskari, a divizionális, a funkcionális, de a mátrix szervezeti struktúra egyaránt. (C. O.) → *katonai vezetés*

hierarchikus tudat: a modern hadseregek is hierarchikus felépítésűek, s a szolgálati viszony az alapviszony lényege. A cselekvések összehangolásának hatékony eszköze a parancs. Ez a tartalom jelenik meg a tudás, a felelősség, az értékek és a cselekvés vertikális rendszerében. A hadsereg alapelve a passzív engedelmesség, amely meghatározó módon biztosítja a tudati befolyásolás egyirányúságát, konformitást, az önállótlanságban tartást, az alárendeltek vezénylését, de ugyanakkor biztosítja a tömegcselekvés hatékonyságát. A ~nak központi eleme a praktikumra orientáltság – írja Szabó Máté. A történelmi múlt, a társadalmi tagolódás, az osztrák–magyar monarchiából örökölt bürokratizmus és tekintélyhierarchia, a centralizált ideológiák, a nagyipari termelés technológiai fegyelme, valamint a mindennapi tudat néhány alapelve is erősíti a besoroltságot, így annak empirikussága, egyeleműsége (monokauzalitás), célkitűző jellege (teleologikusság), a saját előny, a stabilitás-kiszámíthatóság, a lineáris előrehaladás természetessége, az eltérő identitások problémátlan összeegyeztetése stb. A mindennapi tudat segíti az alkalmazkodást, és a viszonylag zavartalan integrálódást is a rendszerekbe. A hagyományos iskola is betagolódott a hierarchikus folyamatba, megerősítve annak elemeit. Az új oktatásszervezési eljárások, oktatási módszerek (project módszer stb.) oldhatják a jelzett folyamatok merevségét, segíthetik a tanulás-tanítás hatékonyságát. (H. D.) → *katonapedagógia*

HIKOM (Honvédelmi Igazgatási Koordinációs Tárcaközi Munkacsoport): a Kormány a központi államigazgatási szervekről, valamint a Kormány tagjai és az államtitkárok jogállásáról szóló 2010. évi XLIII. törvény 30. § (1) bekezdése alapján, a Kormány javaslattevő, véleményező, tanácsadói tevékenységet végző szerveként hozta létre. A ~ a következő döntés-előkészítő feladatokat látja el: *a)* a Honvédelmi Tanács és a Kormány speciális működési feltételeinek biztosításával összefüggő feladatok tárcaközi egyeztetése; *b)* honvédelmi típusú különleges jogrendben, illetve az azokat közvetlenül megelőző időszakokban a honvédelmi igazgatási feladatokra vonatkozó javaslatok kidolgozása, szakmai és tárcaközi egyeztetése, a javaslatok felterjesztése a Honvédelmi Tanács, a Kormány, illetve az illetékes miniszter részére; *c)* a honvédelmi típusú különleges jogrendre történő felkészülés, valamint a válságok kezelése során a polgári-katonai-rendvédelmi együttműködés megszervezése, a végrehajtás összehangolása; *d)* a honvédelmi típusú különleges jogrendben bevezet-

hető rendkívüli intézkedések előkészítése, szakmai egyeztetése; *e)* a NATO Válságreagálási Rendszer fejlesztésére, éves felülvizsgálatára, valamint az egyes válságreagálási intézkedések módosítására vonatkozó nemzeti álláspont kidolgozása; *f)* a NATO Válságreagálási Rendszerével összhangban álló Nemzeti Intézkedési Rendszerrel összefüggő feladatok tárcaközi szakmai egyeztetése; *g)* javaslattétel a NATO válságreagálási intézkedések szövetségi szintű bevezetésének és visszavonásának kezdeményezésére, továbbá a NATO Válságreagálási Rendszerrel összhangban álló nemzeti intézkedések bevezetésére, felfüggesztésére és visszavonására; *h)* a nemzetközi válságkezelési, valamint a honvédelmi igazgatási gyakorlatok tervezésének, előkészítésének és végrehajtásának összehangolása; *i)* a honvédelmi érdekből létfontosságú infrastruktúra védelmével összefüggő ágazati feladatok összehangolása; *j)* a nemzetgazdaság védelmi célú felkészítésére vonatkozó kormányzati döntések előkészítése, szakmai egyeztetése; *k)* a befogadó nemzeti támogatással kapcsolatos tervezés, valamint az igények kielégítésének tárcaközi koordinációja; *l)* a központi és területi védelmi igazgatási szervek intézkedési tervrendszere kidolgozásának, felülvizsgálatának koordinációja. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

híradás és informatika: az információk, adatok elektronikus technikai eszközökkel támogatott kezelésének – továbbításának, feldolgozásának, tárolásának és rendelkezésre bocsátásának – folyamatait, eszközeit, módszereit, eljárásait és humán összetevőit is magában foglaló elmélete és gyakorlata. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradás: 1. A ~ az információk, adatok elektronikus technikai eszközökkel támogatott továbbításának folyamatait, eszközeit, módszereit, eljárásait és humán összetevőit is magában foglaló elmélete és gyakorlata. **2.** A ~ egy személytől vagy szervtől másik személyhez vagy szervhez irányuló bármely fajta információ továbbításával foglalkozó természettudomány és gyakorlati tevékenység, kivéve a technikai közreműködést nem igénylő közvetlen (személyes) beszélgetést vagy üzenetváltást. **3.** A katonai vezetés alapvető eszköze a szóbeli, képi és írásbeli információk, adatok továbbítására, amely tartalmazza a végrehajtás technikai, eljárásbeli és humán összetevőit. **4.** Jelek, jelzések, írott szöveg, képek, valamint hangok vagy bármilyen jellegű információk vezetékes, rádió, vizuális vagy más elektronikus rendszerekkel történő átjátszása, sugárzása, illetve vétele. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradásnem: a híradás egyfajta csoportosítása az összeköttetés megvalósításának eszköze és az információ (tartalom) továbbítására használt hordozóközeg szerint. ~ek a rádió (hullámokon történő), vezetékes, optikai, akusztikai, hidroakusztikai, mozgó eszközökkel történő (futár, gépkocsi, repülőeszköz stb.) szervezett híradás. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradásszervezés: az információ továbbítására alkalmas átviteli közeg, rendszerek, hálózatok kialakítása érdekében, a rendelkezésre álló erők és eszközök legcélszerűbb felhasználásával végzett tervező-, szervező-, szabályozótevékenység. A híradás megszervezését az információs rendszer, illetve az annak alapját képező olyan katonai objektumok (törzsek, vezetési pontok) határozzák meg, amelyek folyamatosan, periodikusan vagy időszakosan adatokat váltanak egymással. A ~ alapjául az elöljáró törzs által kidolgozott híradó-intézkedés, a parancsnoknak a harctevékenységre hozott elhatározása, vonatkozó utasítása szolgál. A ~

figyelembe veszi a parancsnoksági, együttműködési, riasztási, tájékoztatási és értesítési híradás követelményeit. A ~ rádió-, rádiórelé-, troposzferikus, műholdas, vezetékes (kábeles) és jelzőeszközökkel, valamint a futár- és táboriposta-híradás eszközeivel valósítható meg. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó anyagi-technikai biztosítás: az egységes (elektronikai) anyagi-technikai biztosítás része. A „híradó" megnevezés utal a híradócsapatokra, -szakanyagokra és a belőlük szükségszerűen eredő olyan specialitásokra, amelyek összefüggenek a híradótechnikai eszközök sokféleségével, eltérő bonyolultságával, a mindenkori szakirányítás rendjével, a szervezeti struktúrájával és működtetési sajátosságaival. A korábban ~t végző szervezeti egységek feladatai napjainkban már kiterjednek a híradótechnikával rokon rádióelektronikai (elektronikai harceszközökre) és számítástechnikai eszközökre is. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradóberendezés: az információk, parancsok, utasítások, jelzések és jelek továbbítására szolgáló készülékek, készülékegyüttesek gyűjtőelnevezése. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradóbiztonság (Communication Security – COMSEC): **1.** A ~ a távközlést érintő biztonsági rendszabályok alkalmazásának összessége, amely egyfelől biztosítja az illetéktelen személyek kizárását a távközlési hálózat értéket tartalmazó információhoz történő hozzáférésének és azok feldolgozásának lehetőségéből, másfelől pedig a jogosultak számára garantálja a hozzájuk eljuttatott információk hitelességét. **2.** A hírközlési biztonság az összes hírközlési eszköz tanulmányozásából eredő bármilyen értékű információnak a nem feljogosított személyek általi megszerzésének megakadályozására szolgáló rejtjelezési, átjátszási, sugárzási és fizikai biztonsági rendszabályok alkalmazásából származó védelem. **3.** Az információs biztonság egyik formája a távközlési biztonság. A távközlési biztonság (COMSEC) alatt értünk minden olyan rendszabályt, amely védelemre vonatkozik, annak érdekében, hogy megakadályozzuk a távközlésből származó értékes információknak illetéktelen személyek által történő megszervezését, valamint szavatolni ennek a távközlésnek a hitelességét. Magában foglalja a rejtjelezés-biztonságot, adás biztonságot, kisugárzásbiztonságot, valamint a távközlési biztonság anyagainak és információinak fizikai biztonságát. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó- és informatikai infrastruktúra: valamely infrastruktúra kialakítása olyan (köz-) szolgáltatások nyújtását irányozza elő, amely a felhasználók széles körét érinti tevékenységük jellegétől függetlenül, és sokszor attól függetlenül, hogy az infrastruktúra által nyújtott cél megvalósítása érdekében kívánják igénybe venni. Ebből kiindulva létezik energetikai, közlekedési, távközlési, informatikai, oktatási stb. infrastruktúra. Az infrastruktúrák általános jellemzője, hogy szabványos kapcsolódási felületen keresztül, viszonylag egyszerűen lehet hozzájuk kapcsolódni, és az általuk nyújtott – korlátozott számú, egységesített – szolgáltatások közül választani, és azt meghatározott paraméterek és minőségi követelmények alapján igénybe venni. Az infrastruktúrák által biztosított szolgáltatásokra támaszkodva speciális, a szervezetek konkrét, speciális igényeit is ki lehet elégíteni, de ez többnyire fejlesztést vagy kiegészítő tevékenységeket igényel. Katonai rendszerek vonatkozásában: a ~ egyrészt biztosítja a különböző szaktevékenységekhez, szervezeti funkciókhoz rendelt speciális híradó- és informa-

tikai alkalmazói szolgáltatások (célrendszerek) működési környezetét, azok műszaki és szoftveralapjait. Másrészt fenntartja, működteti és a felhasználók széles köre számára elérhetővé teszi azokat az általános híradó- és informatikai szolgáltatásokat, amelyek a szervezetek és személyek számára napi tevékenységük során szervezeti hovatartozásuktól függetlenül szükségesek (irodai informatikai alkalmazások, elektronikus levelezés, telefon, fax stb.). A híradó infrastruktúra a stacioner telepítésű, állandó jellegű híradórendszer elemeiből – átviteli csatornák, rendezők, jelformálók, multiplexerek, modemek, mikrohullámú állomások, stacioner műholdvevők, kapcsoló berendezések, adatátvitelt felügyelő berendezések és szoftverek, távbeszélő- és faxkészülékek stb. – tevődik össze. A híradóinfrastruktúra alapját képezi a békeidőszakban honi területen megvalósított híradószolgáltatások biztosításának, a nagy távolságú hang-, kép- és adatátvitelnek, valamint felcsatlakozási lehetőséget biztosít a tábori híradórendszerek számára. Az informatikai infrastruktúra tartalmazza az informatikai rendszerszolgáltatásokat, az általános célú alkalmazói szolgáltatásokat, az operációs rendszereket, az informatikai hálózatfelügyeleti eszközöket, a webkiszolgálókat, adatbázis-kezelő rendszereket, a közös felhasználású számítógépszervereket, a számítógép-munkaállomásokat, a perifériákat és háttértárolókat, az általános ~i szolgáltatásokat, valamint az általános alkalmazói szolgáltatásokhoz kapcsolódó és a felhasználók döntő része által igénybe vett szoftvereket, úgy mint azoffice-t vagy a fájlkezelő programokat. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradóeszköz: olyan berendezés, felszerelés, készülék, amely a hírrendszerben a közlemények, utasítások, jelek, jelzések továbbítását, feldolgozását és/vagy vételét szolgálja. A ~ök feloszthatók vezetékes (távbeszélőközpont, géptávíróközpont, kábelek, vezetékek, fényvezetők, vivőfrekvenciás berendezések, rendezők) és vezeték nélküli (rádió-, rádiórelé-, troposzferikus, műholdas) eszközökre, speciális (például rejtjelző és titkosító) eszközökre, tágabb értelemben idesorolhatók a futár- és táboriposta-szolgálat eszközei, valamint a jelzőeszközök. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradóirány: egynemű vagy különböző híradóeszközökkel létesített átviteli utak és hírközpontok összessége két vezetési pont vagy egyéb végpontok között a közvetlen híradás lehetővé tételére. Leggyakoribb az egynemű eszközökkel kialakított híradóirány például rádió-, rádiórelé- vagy kábelirány. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradórendszer: 1. Egységes terv szerint telepített, feladat, hely és idő szerint kölcsönösen összekapcsolt és illesztett, különféle rendeltetésű hírközpontok és híradóvonalak összessége a csapatvezetés és a fegyverirányítási rendszer alkotórészeként. A ~ (vagy hírrendszer) magában foglalja a vezetési pontok hírközpontjait, az alap hírhálózatot, a közvetlen összeköttetéseket és csatlakozó irányokat, a futár- és táboriposta-hírhálózatot, a híradástechnikai irányító rendszerét, a híradótartalékot, valamint a híradás és az automatizált vezetés anyagi-technikai biztosításának rendszerét. A híradórendszer lehetővé teszi az információk továbbítását az alá-mellé rendeltségi viszonyban levő parancsnokságok, törzsek, csapatok részére, továbbá az adatátviteli kapcsolatot az automatizált információ- és speciális irányítási rendszereken. A hírrendszereket a vezetési szervek és a csapatok által megoldandó feladatokkal összhangban telepítik, általában a feladatok megkezdését megelőzően. A hírrendszerek elhelyezésük szerint lehetnek

állandó és tábori hírrendszerek. Az állandó hírrendszerek rendeltetése a csapatvezetés segítése a mindennapi tevékenység, a magasabb harckészültségi fokozatokba helyezés és a kezdeti hadműveletek során. A katonai szervezetek hírrendszerei a kapott feladatok függvényében a szükséges mértékben tábori eszközökkel kiegészíthetőek, továbbfejleszthetőek. **2.** Az információk és adatok elektronikus továbbításához szükséges berendezések, módszerek, eljárások, átviteli utak és kezelőszemélyzet egységes elvek és követelmények szerint kialakított rendszere. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradószakanyag: azoknak a haditechnikai eszközöknek, felszereléseknek, anyagoknak, tartozékoknak és segédanyagoknak a gyűjtőneve, amelyeket az úgynevezett rendszeresítési eljárások során ~nak minősítenek. A ~ok teljes körű anyagi-technikai biztosítása a szakanyagfelelős főnök hatáskörébe tartozik. A ~ok köre összetételében sokrétű, és nem tekinthető állandónak. Nem minden híradást végző, információt továbbító eszköz minősül ~nak. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradószolgáltatás (Electronic Communication Service – ECS): a híradó rendszerek, eszközök által nyújtott, alapvetően információk továbbítását, elosztását, cseréjét támogató híradó-informatika és információvédelemi szolgáltatás. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradótámogatás: a műveleti és vezetéstámogatás azon része, amelynek célja a katonai műveletek tervezéséhez, vezetéséhez és végrehajtásához szükséges információk időbeni, torzításmentes, megbízható és védett továbbítása a híradás eszközrendszerének felhasználásával. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradóállomás-készlet: a híradóállomáson rendelkezésre álló, annak előírt működéséhez szükséges meghatározott készülékek, berendezések, felszerelések, valamint ezek részegységeinek, alkatrészeinek, szerelvényeinek és tartozékainak összessége. Az anyagi nyilvántartás teljességi jegyzése részletesen tartalmazza a ~ébe tartozó anyagi javakat. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradóállomás: egy helyen telepített, általában több azonos vagy különböző típusú és rendeltetésű, forgalmi adatokkal és kiszolgáló személyzettel ellátott híradóeszköz rendszertechnikailag összefüggő együttese. A ~ lehet állandó jellegű vagy mozgó (tábori), ez utóbbi pedig lehet földi mozgó és légi mozgó. Az alkalmazott eszközöktől függően megkülönböztetnek vezeték nélküli (rádió-, rádiórelé-, troposzféra-, műholdas, atmoszférikus, optikai) állomást, vezetékes állomást (például távbeszélőközpont, géptávíróközpont), valamint futár- és táboripostaállomást. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradócsatorna-kötegelés: néhány külön jelforrásból származó jel egyetlen, összetett jellé való összefogására szolgáló eljárás, közös átvivő csatornán való átvitelre. Az a művelet, amely a közös csatornát különálló csatornákra bontja, egymástól független jelek átvitelére, ugyanabban az irányban, a nyalábbontás. Nyaláboláskor az átviendő jeleket térben, frekvenciában vagy időben helyezik egymás mellé. Így beszélhetünk térosztású, frekvenciaosztású, időosztású rendszerről. A térosztású rendszerekben mindegyik forrás teljes időtartamra és a teljes frekventávban elfoglal egy-egy utat. A frekvenciaosztású rendszerekben egyetlen közös út van, és minden forrás csak a frekvenciasáv egy részét foglalja el a teljes időre. Az időosztású rendszerekben szintén egyetlen közös út

van, és minden forrás a teljes frekvenciasávot foglalja el, de csak az idő rá eső részében. A ~ egy külön esete a kódosztású eljárás, amelyben a ortogonális (egymásra merőleges jeleket használnak az egyes csatornák megkülönböztetésére, így minden forrás ugyanazt a frekvenciasávot használhatja a teljes időtartam alatt. A ~t az adóoldalon és a nyalábolást a vevőoldalon a multiplex (csatornaképző) áramkörök végzik. A források összefogott jeleit a szükséges ellenőrző és kiegészítő jelekkel együtt alapsávi jelnek nevezik. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradócsatorna: valamilyen információ átviteléhez biztosított frekvenciasáv vagy másképpen az információ átvitelét biztosító „út" megnevezése. Attól függően, hogy az „út" milyen eszközök segítségével épül fel, és az átvinni kívánt jel milyen közegben terjed, a híradócsatornák lehetnek vezetékes, rádió-, rádiórelé-, troposzferikus, műholdas (kozmikus) és optikai ~ák. Az átvitt jel jellege alapján megkülönböztetünk analóg és digitális, az alkalmazott végberendezés típusa szerint megkülönböztetünk távbeszélő-, géptávíró-, képtávíró-, adatátviteli, televíziós, ~ákat. A csatorna átviteli jellemzői alapján megkülönböztetünk nagy sebességű, széles sávú stb. ~ákat. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradóforgalmi rendszer: két vagy több pont között információt továbbító, közös forgalmi adatokkal rendelkező, általában egynemű híradóeszközök együttese. A forgalmi rendszereket az alkalmazott eszközök fajtái alapján nevezik el, például rádióforgalmi rendszernek. A ~ forgalmi adatait a forgalmi adatlap tartalmazza. Ezek rendszerint a következők: a parancsnokság megnevezése a fedőnévvel, hívójelek, hívónevek, számkulcsok a szolgálati közlések táblázatához, üzemi és tartalék frekvenciák, üzemmódok, átkapcsolási változatok, a forgalmi adatok váltási rendje és egyéb kiegészítő adatok. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradóforgalmi szabály: a szakutasításban előírt rendszabály, amelynek célja egyértelművé tenni, csökkenteni a hírváltásnak azt a részét, amely nem közvetlenül a hadműveleti közlemények adásával kapcsolatos. Idetartozik az összeköttetés felvétele, továbbá annak ellenőrzése, a hadműveleti és a szolgálati közlemények jelzésének, adásának és vételének, párbeszédek folytatásának szabályai és formái. A ~ok gátolják a felesleges információkiáramlást, csökkentik a kisugárzás idejét. A ~ok részét képezi a híradóállomásokon rendszeresített olyan okmányok vezetése, amelyek lehetővé teszik a közlemények útjának nyomon követését, és például bármely leadott vagy vett távirat visszakeresését, annak megsemmisítése előtt. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradóhálózat: 1. Egy közös csatornán vagy frekvencián közvetlen hírváltásra képes állomások szervezete. **2.** Információ továbbítására szolgáló, egy híradórendszeren belül telepített egynemű vagy egymással összekapcsolt különféle híradóeszközöket tartalmazó hálózat, amely egyirányú (szimplex) vagy mindkét irányú (duplex) üzemre alkalmas, és nagyobb területre terjed ki. Ilyenek például a távbeszélő-hálózat, távíróhálózat, mikrohullámú hálózat, troposzferikus, rádiórelé-, futár- és táboriposta-hírhálózat. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai alkalmazás: a híradó-informatikai szolgáltatások igénybevételére, a szervezeti folyamatok során történő felhasználásukra irányuló tevékenységek összessége, beleértve ennek megszervezését

és irányítását is. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai belső szolgáltatás: a honvédelmi szervezet által nyújtott híradó-informatikai szolgáltatás. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai beszerzés: híradó-informatikai eszközök, anyagok, szolgáltatások tulajdonjogának vagy használati, hasznosítási jogának megszerzése. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai erőforrás és költségtervezés: híradó-informatikai erőforrás és költségtervezés a híradó-informatikai képességek fejlesztéséhez, fenntartásához és alkalmazásához szükséges erőforrásszükségletek és költségvetési előirányzatok meghatározása, az erőforrások, költségvetési előirányzatok feladatokhoz rendelése. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai erőforrás: híradó-informatikai szolgáltatások nyújtása során felhasznált, a híradó-informatikai szervezetek rendelkezésére álló eszközök, anyagok, humán, elhelyezési és pénzügyi erőforrások. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai eszköz: olyan technikai eszköz, amelynek rendeltetése információs tevékenységek – továbbítás, feldolgozás, tárolás, megjelenítés – támogatása vagy megvalósítása, és amely a Magyar Honvédség gazdálkodási rendszerében a híradó – állandó híradás, informatika, elektronika, híradó-, számítás-, ügyvitel- és nyomdatechnika-anyag nemek körébe tartozik. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai fejlesztés: új híradó-informatikai szolgáltatások kialakítására, vagy meglévő szolgáltatások továbbfejlesztésére irányuló tevékenységek összessége. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai felhasználó, alkalmazó szervezet: híradó-informatikai szolgáltatásokat – arra jogosult módon – igénybe vevő szervezet. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai felhasználó: a híradó-informatikai szolgáltatásokat – arra jogosult módon – igénybe vevő személy. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai felhasználói tevékenység: speciális ismereteket és felkészültséget, híradó-informatikai szakember közreműködését nem igénylő híradó-informatika, információvédelemi tevékenység. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai felkészítés: híradó-informatikai tevékenységek végrehajtásához szükséges ismeretek és képességek kialakítására és szinten tartására irányuló tevékenységek összessége. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai fenntartás: a híradó-informatikai rendszerek, eszközök állagmegóvása, folyamatos üzemképességének, technikai hadrafoghatóságának és megfelelő technikai állapotának fenntartása, üzemeltetési tartalékának visszaállítása, illetve eredeti állapot megközelítő helyreállítása érdekében végzett tevékenységek összessége. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai főnök: a ~ vagy az annak feladatait ellátó személy a törzsfőnök, a vezetőhelyettes feladatszabása alapján ter-

vezi, szervezi és irányítja a híradó-informatikai támogatás feladatainak tervezését és végrehajtását. Folyamatosan gyűjti a híradó-informatikai rendszer alkalmazásával és működésével kapcsolatos tapasztalatokat, javaslatot tesz a szükséges változtatásokra, a szervezeti híradó-informatikai rendszer fejlesztésére. A ~i feladatokat ellátó megbízott tevékenységével kapcsolatos elvárásokat az adott beosztás munkaköri leírásában rögzíteni kell. A ~ szakmailag irányítja a híradó-informatikai szaktevékenységet a szervezetnél, kidolgozza vagy kidolgoztatja a szervezeti híradó-informatikai szabályozókat, és ellenőrzi azok érvényre jutását. Szakmailag támogatja híradó-informatikai rendszer alkalmazására vonatkozó szabályozás kidolgozását, és meghatározza a szervezeti híradó-informatikai rendszer üzemeltetésének szakmai követelményeit. Irányítja a helyi híradó-informatikai üzemeltetési feladatok végrehajtását, együttműködik a külső üzemeltető szervezetekkel az üzemeltetési követelmények teljesítésében, megvalósulásuk biztosításában. Gyűjti a híradó-informatikai szolgáltatások továbbfejlesztésére irányuló javaslatokat, megfogalmazza a fejlesztési igényeket, szervezi és biztosítja a szervezet részvételét a híradó-informatikai fejlesztési folyamatban. Tervezi, szervezi a felhasználói és a híradó-informatikai állomány felkészítését, bedolgozza a híradó-informatikai feladatokat a szervezet feladat- és munkaterveibe, szervezi a felhasználók híradó-informatikai tájékoztatását, különös tekintettel a felhasználói jogokra és kötelezettségekre, az igénybe vehető híradó-informatikai szolgáltatásokra és az igénybevétel rendjére, elkészíti a szervezeti híradó-informatikai tevékenységet érintő jelentéseket, végzi az előírt adatszolgáltatásokat, kidolgozza az egyedi feladatok híradó-informatikai támogatási tervét, szervezési intézkedéseit. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai gazdálkodás (Communications and Information System [CIS] supply and maintenance): a híradó-informatikai szolgáltatások nyújtásához szükséges híradó-informatikai eszközök és szakanyagok, illetve költségvetési előirányzatok biztosítására, a híradó-informatikai eszközök technikai kiszolgálására irányuló tevékenységek összessége. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai hálózat: hálózati szolgáltatásokat nyújtó híradó-informatikai rendszer. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai képesség: híradó-informatikai szolgáltatások előírt követelményeknek megfelelő nyújtásához és igénybevételéhez, a híradó-informatikai tevékenységek végrehajtásához szükséges képesség. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai központ: az egyazon vezetési ponton vagy más kijelölt helyen szervezeti és rendszertechnikai egységben telepített híradó- és informatikai erők és eszközök összessége. A ~ok lehetnek tábori és állandó elhelyezésűek. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai külső szolgáltatás: nem honvédelmi szervezet által nyújtott híradó-informatikai szolgáltatás. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai pénzügyi erőforrás: híradó-informatikai feladatok, tevékenységek végrehajtásához rendelkezésre álló költségvetési előirányzat. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai rendszer: 1. A katonai vezetési-irányítási rendszer egyik alap-

vető eleme, amely az információk, adatok elektronikus gyűjtésére, továbbítására, feldolgozására, tárolására, kezelésére, megjelenítésére és védelmére szolgál. **2.** Eszközöknek, módszereknek, eljárásoknak, és ha szükséges, személyeknek olyan együttese, amelynek célja a meghatározott információ továbbítása és feldolgozásának végrehajtása. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai szakállomány: a különböző vezetési szintek tevékenységéhez szükséges, rugalmasan változtatható, egységes elvek, módszerek és tervek alapján létrehozott, feladat, hely és idő szerint koordinált híradó- és informatikai eszközök, eljárások, valamint a tevékenységeket végrehajtó szakállomány összessége. A ~ híradó- és/vagy informatikai képzettséget igénylő katonai feladatok ellátására rendszeresített beosztást betöltő vagy annak végzésére kijelölt személy. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai szakanyagellátás: a híradó-informatikai feladatok, tevékenységek végrehajtásához szükséges híradó-informatikai szakanyagoknak az ellátó szervek által a felhasználó honvédelmi szervezetek részére történő rendelkezésre bocsátása. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai szakanyag: a híradó-informatikai feladatok, tevékenységek során felhasznált, a Magyar Honvédség gazdálkodási rendszerében a híradó – állandó híradás; informatika; elektronika, híradó-; számítás-, ügyvitel- és nyomdatechnika-anyag nemek körébe tartozó elektronikai szakanyag. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai szolgáltatás: 1. Szakmai szervezetek olyan proaktív tevékenysége, amelynek eredménye alkalmazás céljából kiajánlásra kerül a honvédségi szervezetek részére. A szolgáltatások fejlesztésével kapcsolatos követelmények a honvédségi szervezetekre általánosan jellemző információfeldolgozási folyamatok elemzéséből kerülnek meghatározásra az alkalmazó szervezetek és a híradó-informatikai szakmai szervezetek együttműködése eredményeként. A fejlesztési folyamat a híradó-informatikai szervezetek szakmai felügyeletével és operatív irányításával kerül végrehajtásra. híradó és informatikai szolgáltatás célja a szervezetek eltérő feladatainak végrehajtása érdekében alkalmazható olyan egységes információs képesség biztosítása, amelynek alkalmazásával a feladatokat rövidebb idő alatt, kevesebb erőforrás bevonásával és jobb minőségben hajthatók végre, mint a szolgáltatás igénybevétele nélkül. A híradó-informatikai szolgáltatás alapvető tulajdonsága, hogy az általa biztosított információs képességeket nem egyetlen, hanem a honvédségi szervezetek meghatározott csoportjai is alkalmazhatják, és annak függvényében, hogy miként történik a szolgáltatás igénybe vételének megszervezése és végrehajtása, a szolgáltatás más-más jellegű honvédelmi tevékenységek végrehajtását teszi hatékonyabbá. A híradó és informatikai szolgáltatások végső célja az értékteremtés, amely két tényező együttes fennállása esetén valósul meg: *a)* a szolgáltató a felhasználó részére a követelményeknek megfelelő információs képességet biztosít; *b)* a felhasználó az információs képesség alkalmazását hatékonyan megszervezi és végrehajtja. A ~ok – azok funkciója alapján – alkalmazói szolgáltatásra (rövidítve: szolgáltatásra) és rendszerszolgáltatásra tagozódnak. A központi ~ok, amelynek során a honvédelmi szervezetek állománya részére biztosításra kerülnek az alábbi szolgáltatások:táv-

beszélő- és faxszolgáltatás, videótelekonferencia-szolgáltatás, csoportmunka és irodaautomatizálás, elektronikus levelezés, elektronikus iratkezelés, elektronikus hitelesítő szolgáltatás, portálszolgáltatás, információmenedzsment-szolgáltatás, böngészőszolgáltatás, fájlszerver-szolgáltatás, internetszolgáltatás. **2.** Információs tevékenységek végrehajtását támogató, híradó-informatikai rendszerek, eszközök segítségével megvalósított szolgáltatás. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai szolgáltató: egy vagy több felhasználónak híradó-informatikai szolgáltatásokat nyújtó szervezet. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai támogatás: a műveleti támogatás és a vezetéstámogatás fajtája. Azon tevékenységek összessége, amelyek a katonai műveletek tervezésének, vezetésének és végrehajtásának érdekében híradó- és informatikai rendszerek létrehozására és működtetésére irányul. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai technikai kiszolgálás: a híradó-informatikai rendszerek, eszközök megbízható, hibamentes működésének az üzemeltetés során az alkalmazásra történő felkészítéssel, karbantartással, feltöltéssel történő biztosítása. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai tevékenység: híradó-informatikai szolgáltatások nyújtására és e szolgáltatások szervezeti célkitűzéseket szolgáló hatékony igénybevételére irányuló tevékenység. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai tevékenységek alapelvei: a) a célszerűség elve: a híradó-informatikai tevékenységeket a felső szintű szabályzókban meghatározott célkitűzésekkel és elvekkel összhangban, a haderőfejlesztéssel, valamint a haderő működtetésével és fenntartásával kapcsolatos felső szintű követelményeknek megfelelően, a valós szervezeti igények kielégítése érdekében kell végrehajtani; *b)* a szabályozottság elve: a híradó-informatikai tevékenységeket egymásra épülő elemekből álló híradó-informatikai szabályozórendszer szabályozza, amelynek alapvető eleme az MH Informatikai Szabályzata; *c)* az egységesség elve: a híradó-informatikai tevékenységek a központi elgondolásnak megfelelően egymással összehangoltan folynak. A honvédelmi szervezetek híradó-informatikai rendszerei – az alkalmazói követelmények figyelembevételével – közös infrastruktúrán működnek, egymással kapcsolatban állnak, indokolatlan redundanciától mentesek, és egységes rendszert alkotnak; *d)* az együttműködő szolgáltatások elve: a honvédelmi szervezetek részére biztosított híradó-informatikai szolgáltatások – az alkalmazói követelmények figyelembevételével – azonos infrastruktúrán és egymással együttműködve valósulnak meg, függetlenül attól, hogy mely híradó-informatikai szervezet, milyen feladat végrehajtása érdekében nyújtja azokat; *e)* a híradó-informatikai szolgáltatások hasznosításának elve: a Magyar Honvédség híradó-informatikai szolgáltatásai – feladataiknak megfelelően – a Magyar Honvédség valamennyi szervezetének tevékenységét támogatják, azokhoz minden arra jogosult honvédelmi szervezetnek hozzá kell férnie; *f)* a harmonizáltság elve: a honvédelmi szervezetek híradó-informatikai rendszereinek fejlesztése, alkalmazása, üzemeltetése és védelme a honvédelemben közreműködő államigazgatási és közigazgatási szervezetek híradó-informatikai rendszereivel összhangban valósul meg; *g)* az együttműködési képesség elve: a Magyar Honvédség híradó-informatikai rendszerei tervezése,

kialakítása, továbbfejlesztése során törekedni kell az együttműködési képesség kialakítására és folyamatos fenntartására a NATO- és EU-parancsnokságok, valamint a tagállamok fegyveres erőinek híradó-informatikai rendszereivel a vonatkozó előírások és szerződések alapján, a közösen elfogadott szabványok és ajánlások felhasználásával; *h)* az egyértelmű felelősség elve: a híradó-informatikai szolgáltatások biztosítása és igénybevétele hierarchikus, személyhez kötött felelősségi rendszerben valósul meg; *i)* a költséghatékonyság elve: a Magyar Honvédség híradó-informatikai szolgáltatásai az erőforrások célszerű, takarékos, költséghatékony csoportosításával és felhasználásával realizálódnak; *j)* a fejlesztések központi koordinációjának elve: a honvédelmi szervezetek híradó-informatikai fejlesztéseit a stratégiai szintű fejlesztési elgondolások és elvek érvényre jutásának érdekében a felső szintű szakirányú szervezet felügyeli és koordinálja; *k)* a program- és projektrendszerű fejlesztés elve: az egy évnél hosszabb időtartamú, programtervezésű híradó-informatikai fejlesztések projektrendszerben valósulnak meg *l)* a szükséges mértékű védelem elve: a híradó-informatikai szolgáltatásoknak teljes életciklusuk során biztosítaniuk kell a hadműveleti követelményeknek megfelelő védelmet. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai üzemeltetés: híradó-informatikai szolgáltatások nyújtására, híradó-informatikai rendszerek, hálózatok rendeltetésszerű, előírt feltételeknek megfelelő működésének fenntartására irányuló tevékenységek összessége. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai üzemeltetésért felelős személy: híradó-informatikai rendszer, hálózat, egyedi eszköz előírt szolgáltatási igényeknek, követelményeknek megfelelő működtetéséért, a működtetési feltételek fenntartásáért felelős személy. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-informatikai védelem: a híradó-informatikai szolgáltatások, a szolgáltatott adatok és az ezeket biztosító híradó-informatikai rendszerek biztonságának megteremtésére és fenntartására irányuló tevékenységek összessége. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradókábel: a katonai híradás gyakorlatában a vezetékes tábori híradás alapvető eszközének, az egy vagy több elektromos vagy optikai vezető eret tartalmazó, egyszeresen vagy több rétegben szigetelt, hengeres alakú, hajlékony vezetéknek az általános megnevezése. A ~ekkel szemben összetett követelményeket támasztanak. Szigorú vezetési jellemzőiket a híradás megbízhatósága érdekében a katonai alkalmazásból adódó fokozott klimatikus és fizikai igénybevétel során is meg kell tartaniuk. A katonai célra használt ~ek jellemző típusai: *a)* TKV–100 tábori könnyűvezeték; *b)* TNV–100 nehézvezeték; *c)* P–296–B egységes tábori nehézvezeték. A ~ek legfontosabb jellemzői az átviteli frekvencia tartománya, a vezetőérpárok száma, csillapítása és kilométerenkénti ellenállása. A korszerű ~eket széles frekvenciasáv és kis csillapítás jellemzi. A katonai célú ~ek típustól függően egységesített hosszban kábeldobra vannak felcsévélve, a végeiken egységesített csatlakozókkal. a tábori ~eket talajszintre és természetes tereptárgyakra telepítik. Ha a terepszakasz indokolja, oszlopokat és mesterséges tám szerkezeteket is alkalmaznak, például folyó vagy út áthidalásakor. a ~ fektetésére, telepítésére a kábelépítő alegységeknek kábelépítő felszerelés áll a rendelkezésükre. A hatékony kábelépítés korszerű eszköze a gépi kábelépítő felszerelés. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradókapcsolási mód: két vagy több pont között, információ átvitele céljából létesített összeköttetés felépítésének módja. A híradókapcsolások fajtái a vonalkapcsolás, a csatornakapcsolás, az üzenetkapcsolás, az elosztott kapcsolás, a csomagkapcsolás (az üzenetkapcsolás egyik esete) és a kapcsolás nélküli (közvetlen) állandó adatkapcsolat vagy privát vonal. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradókészenlét: a híradó rendszernek vagy alkotórészeinek olyan állapota, hogy az bármely időben és bármilyen helyzetben alkalmas legyen a csapatvezetéssel és a harceszközök irányításával kapcsolatos feladatok haladéktalan megkezdésére, végrehajtására. Magas fokú készenlét érhető el a híradó- rendszer kellő időbeni létesítése és folyamatos fejlesztése, rendszeres gyakoroltatás, a szolgálatok pontos megszervezése, a híradó csapatok magas szintű szakmai felkészítése és rendeltetésük szerinti elhelyezése, a személyi állomány kiemelkedő fegyelme révén. A ~ fokozható a híradóeszközök üzemkészségének állandó fenntartásával, nagy megbízhatóságú és zavar-állóságú eszközök alkalmazásával. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-összeköttetés: csatornák vagy áramkörök, kapcsológépek és más funkcionális egységek időleges összekapcsolása annak érdekében, hogy a híradóhálózat két pontja között információátvitel jöhessen létre. Az olyan ~, amely végpontok közötti közlést, például beszélgetést is megenged, teljes összeköttetésnek nevezhető. A ~ önmagában nem jelent információátvitelt, csak a lehetőségét teremti meg. A ~ révén valósul meg a csapatok vezetése. Az alkalmazott híradóeszközöktől és átviteli úttól függően a ~ feloszthatő vezetékes, rádió-, rádiórelé-, troposzférikus, optikai és műholdas összeköttetésekre. A végberendezések típusát tekintve a ~ek lehetnek távbeszélő-, géptávíró-, képtávíró-, adatátviteli, televíziós (videójel-átviteli) összeköttetések. A ~sel szemben támasztott követelmény, hogy minden körülmények között, az adott végberendezéshez illeszkedve, a szükséges minőségben, torzításmentesen, megszakadás nélkül tegye lehetővé az információ átvitelét. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-rendszergyakorlat: vezetési pontok között szervezett híradás híradótörzsek és híradócsapatok alkalmazási feladatainak rendszerint terepen végrehajtott gyakorlására. Célja a híradó rendszerek és a vezetési szintek komplex technikai jellegű összekovácsolása, a különféle híradórendszerek létesítése, illesztése, együttes üzemeltetése, az üzenetváltás gyakorlása útján. A gyakorlat elrendelhető korlátozott céllal és meghatározott vezetési szintekig bezárólag. Korlátozott célú például híradórendszerek létesítésének gyakoroltatására szervezett áramköri gyakorlás. A ~ szakaszai: előkészítés (áramkörök, hálók, irányok, bevonható erők, eszközök megtervezése), végrehajtás (a fő feladatok ütemek szerinti végrehajtása, befejezése, az eredeti helyzet visszaállításával), értékelés, feldolgozás, feladatszabás. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradótengely: a híradás főiránya, egy adott szervezet vezetési pontjainak általános irányában (anyagi-technikai vezetési ponton, tartalék harcállásponton, harcállásponton, előretolt harcállásponton) telepített és rendszertechnikailag összekapcsolt átviteli utak és központok összessége. A ~ különböző híradóeszközökkel valósítható meg. Leggyakoribb a rádiórelé-tengely. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

híradó-vezetőállomás: általában az elöljáró katonai szervezet olyan híradóállomása, amely egy adott forgalmi rendszer működé-

sét, munkáját irányítja. Együttműködési híradóforgalmi rendszerekben a ~t az együttműködési híradást szervező törzs jelöli ki. A forgalmi rendszer ~át a forgalmi adatlapokon elsőként kell feltüntetni. A ~ feladata utasításokat adni a híradó-tagállomások számára a híradófőnök vagy más jogosult személy utasítása alapján a forgalom lebonyolításával, az üzemmódok és forgalmi adatok váltásával, a folyamatos összeköttetés biztosításával, a zavarás és rádiófelderítés elleni védelemmel kapcsolatban, gondoskodni a forgalmi rendszerben az üzemfegyelem és a forgalmi szolgálat szabályainak betartásáról. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

hírközpont: a híradóforgalmazás működtetéséről és irányításáért felelős szervezet. A központ normális esetben az üzenettovábbító központot, az adó- és vevőlétesítményeket foglalja magában. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

hírrendszer állóképessége: megmutatja, hogy a hírrendszer milyen módon tudja biztosítani a csapat (haderő) vezetését és a fegyverrendszerek irányítását a rendeltetésszerű működésre ható összes tényező megléte esetén. A ~ a zavarállóság, a megbízhatóság, a felderítés elleni védettség és az életképesség mutatóival jellemezhető. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

hírszerzés: az állam egyik funkciója, amelyet az eminens nemzeti érdekek érvényre juttatása és védelme érdekében, kizárólag erre a feladatra létrehozott, közvetlen kormányzati irányítás alatt működtetett szervezetek – speciális eszközöket és módszereket alkalmazva – végeznek titkos (bizalmas) és nyílt forrású információk beszerzésével. (H. H.) → *felderítés*

hivatásos állomány: az állomány azon tagja, aki élethivatásként, határozatlan időre vállalja a katonai szolgálatot. Hivatásos szolgálati viszony létesíthető: *a)* a tárgyévben tanulmányait befejező honvéd tisztjelölttel illetve honvéd altisztjelölttel; *b)* a legénységi állomány azon tagjával, aki a honvédség által szervezett, kizárólag katonai munkakör betöltésére jogosító honvédaltiszt-képzést eredményesen befejezte; *c)* a hivatásos állományba vételt közvetlenül megelőző legalább öt év egybefüggő tiszti vagy altiszti szerződéses szolgálati viszonnyal rendelkező személlyel, feltéve, hogy az állománycsoport-váltással nem jár; *d)* a rendvédelmi feladatokat ellátó szervek hivatásos állományának szolgálati jogviszonyáról szóló 2015. évi XLII. törvény szerinti rendvédelmi feladatokat ellátó szerv hivatásos állományából áthelyezésre kerülő személlyel. A Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálatnál csak hivatásos állományú honvéd teljesíthet szolgálatot. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

hivatásos hadsereg: állandó állományú haderő, amelynek állománya önkéntes hivatásos, szerződéses és tartalékos. (C. O.) → *katonai vezetés*

hivatásos katona: a fegyveres erő tényleges állományának az a csoportja, amely önként választott élethivatásként teljesít szolgálatot és iskolarendszerű képzésben vett részt. Hivatásos tiszt: eredetileg a fegyveres erő parancsnoki karának, a katonáskodást élethivatásként folytató tagja. A magas képzettségű, tiszti rendfokozattal – hadnagytól – megkülönböztetett katona, aki foglalkozását tartósan (nyugdíjazásáig), hivatásszerűen katonai szervezeti keretek között folytatja. Hivatásos tiszthelyettes: a hivatásos tisztekhez hasonló, de alacsonyabb képzettségű és beosztású, hivatásszerűen katonai szolgálatot teljesítő személy. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

hivatásos katonai szolgálat: a szolgálati viszony az állam és az állomány tagja között szolgálatteljesítés céljából létesített különleges közszolgálati jogviszony, amely alapján a közszférában megvalósuló más foglalkoztatási jogviszonyokkal szükségszerűen együtt járó kötelezettségeken és jogosultságokon túlmenően mindkét felet a szolgálatteljesítéssel összefüggő többletkötelezettségek terhelik, és jogosultságok illetik meg. A felek megállapodása akkor térhet el, ha azt a törvény kifejezetten megengedi. A honvédség feladatainak megvalósítása érdekében a szolgálatteljesítés szigorú függelmi rendben, egyes alapjogok korlátozásának elfogadásával, valamint az élet és a testi épség kockáztatásával valósul meg. A hivatásos állomány tagja: az állomány azon tagja, aki élethivatásként, határozatlan időre vállalja a katonai szolgálatot. Hivatásos szolgálati viszony létesíthető: *a)* a honvéd tisztjelölttel; *b)* a honvéd altisztjelölttel; *c)* a legénységi állomány azon tagjával, aki a honvédség által szervezett, kizárólag katonai munkakör betöltésére jogosító honvédaltiszt-képzést eredményesen befejezte, vagy a miniszteri rendeletben meghatározottak szerint legalább öt év szerződéses tiszti vagy altiszti szolgálati viszonnyal rendelkező személlyel, feltéve, hogy az állománycsoport-váltással nem jár, a rendvédelmi feladatokat ellátó szervek hivatásos állományának szolgálati jogviszonyáról szóló törvény szerinti rendvédelmi feladatokat ellátó szerv hivatásos állományából áthelyezésre kerülő személlyel. A szolgálat felső korhatára megegyezik a társadalombiztosítási szabályok szerinti öregségi nyugdíjkorhatárral. Megszűnik a szolgálati viszony: halállal, bíróság jogerős ügydöntő határozatával lefokozás, szolgálati viszony megszüntetése, szolgálati viszony keretében betöltött munkakör ellátásához szükséges tevékenység folytatását kizáró foglalkozástól eltiltás büntetés vagy közügyektől eltiltás mellékbüntetés kiszabása esetén, szolgálati viszony megszüntethető: *a)* közös megegyezéssel; *b)* felmentéssel; *c)* áthelyezéssel közalkalmazotti, kormányzati szolgálati, közszolgálati vagy a fegyveres szervek hivatásos állományú tagjainak szolgálati viszonyáról szóló törvény hatálya alatt álló fegyveres szervnél fennálló hivatásos szolgálati jogviszonyba; *d)* azonnali hatállyal a próbaidő alatt vagy lemondással vagy egyoldalú szerződésbontással. (C. O.)
→ *katonai vezetés*

hivatásos polgári védelmi szerv: a polgári védelmi szervezetek a központi, területi, települési és munkahelyi polgári védelmi szervezetek, amelyek állományát a polgári védelmi feladatok ellátása érdekében az önként jelentkezett személyekkel lehet kiegészíteni. A polgári védelmi szervezetbe a polgári védelmi kötelezettség alatt álló személyt a lakóhelye szerint illetékes polgármester osztja be. A területi, valamint települési rendeltetésű polgári védelmi szervezetbe csak a település, fővárosban a fővárosi kerület területén lakó vagy ezek területén munkaviszonyban vagy munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyban álló személyt lehet beosztani. A polgári védelmi szervezetek technikai eszközökkel és anyagokkal való felszerelése központi ellátás és gazdasági és anyagi szolgáltatási kötelezettség teljesítése (az Alaptörvény előírása) keretében történik. A polgári védelmi szervezetek egymásnak mellérendeltek, tevékenységüket a védekezés irányításáért felelős személy a polgármester, veszélyhelyzet esetén a katasztrófavédelem egy tisztje irányítja. A polgári védelmi szervezetbe beosztott személy esküt tesz. Az Országos Katasztrófavédelmi Főigazgatóság (OKF) vezetője központi polgári védelmi szervezetet hoz létre olyan szakfeladat ellátására, amely különleges szakértelmet és technikai eszközöket igényel. A központi polgári védelmi szervezet felépítéséről és létszámáról a hivatásos

katasztrófavédelmi szerv központi szerve vezetője dönt. (B. J.a) → *védelmi igazgatás*

HMD (Head Mounted Display/Helmet Mounted Display, sisakcélzó, sisak megjelenítő): lásd *optikai célzókészülék* (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

HMS (Head Mounted System, sisakcélzó, sisak megjelenítő): lásd *optikai célzókészülék* (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

hólyaghúzó mérgező harcanyagok: ismert ~ a kénmustár, nitrogénmustár, lewisit. A kénmustár (2, 2-diklórdietilszulfid) vegytiszta állapotban színtelen, sűrű, magas forráspontú, nehezen illanó folyadék, a gyártás közben keletkező szennyeződések hatására a kénmustár sárgára színeződik, és jellegzetes, tormára, fokhagymára emlékeztető szúrós szagúvá válik. Lassan hidrolizál, a terepen napokig, sőt, hetekig megmarad. A kénmustár egyik jellegzetes tulajdonsága, hogy gőzének, aeroszoljainak belégzése, a folyadékcseppeknek a bőrön, vagy az emésztőrendszeren keresztüli felszívódása különösebb ingerhatást nem okoz, a mérgezés tünetei csak hosszabb-rövidebb lappangási idő után jelentkeznek. A bőrfelületre került kénmustár hatásának első tünetei a szennyeződést követő 4-8 órán belül lépnek fel, a bőrön vörös foltok, majd apróbb hólyagok keletkeznek. A bőrpír mellett kialakuló hólyagok összefolynak 1-2 napon belül nagyobb hólyagokká megtelnek sárgás folyadékkal és feszülnek. A megduzzadt hólyagok sérülékenyek, és általában 2-3 nap múlva maguktól kifakadnak, a helyükön gennyes, üszkös fekély keletkezik, mivel a bőr alatti szövetek sejtjei is elpusztulnak, így a seb hosszú időn keresztül további fertőzések forrása lehet. A kénmustárgőzök vagy aeroszolok belégzése után a tünetek 4-6 óra múlva észlelhetők, szúrós fájdalmat okoznak az orrban, a torokban, gyakran a hangszálak károsodása miatt a sérült elveszti hangját. Enyhébb mérgezés esetén az elváltozások néhány napon belül megszűnnek, súlyosabb esetben azonban fekélyes légcsőhurut, tüdőgyulladás lép fel, ami halálos kimenetelű is lehet. A kénmustár gőzeivel szemben különösen érzékenyek a szemek és a testhajlatok, ezeken a helyeken a gyulladás 2-4 óra után már jelentkezik. A szennyezett élelmiszer vagy víz elfogyasztásával az emésztőrendszerbe került kénmustár a nyálkahártya pusztulását okozza, hatása 1 órán belül megmutatkozik, erős nyálfolyás, hányás, gyomorfájdalmak, hasmenés formájában. Súlyos esetben az emésztőrendszerben perforáció léphet fel, amely később hashártyagyulladáshoz vezet. A bőrre került kénmustárcseppek viszonylag egyszerűen hatástalaníthatók aktív klórtartalmú anyagok segítségével, azonban a szervezetbe már felszívódott mérgező harcanyag ellen igazán hatásos ellenszert még nem sikerült kidolgozni. A kénmustár igen súlyos általános mérgezőképességgel is rendelkezik, amely – a már ismertetett hámszövetpusztító hatáson túl – a szív, a véredényrendszer, az idegrendszer, továbbá más szervek maradandó károsodását okozza. (B. T.) → *ABV-támogatás*

honvédaltiszt: az altiszti állomány azon tagja, aki altiszti (őrmester, törzsőrmester, főtörzsőrmester) vagy zászlósi (zászlós, törzszászlós, főtörzszászlós) rendfokozatot visel. (S. J.) → *humánpolitika, személyügy*

honvéd altisztjelölt: az altiszti pályát hivatásul választó, az alkalmassági követelményeknek megfelelő és sikeres felvételi vizsgát követően a honvédséggel kötött ösztöndíjszerződés alapján a Magyar Honvédség Altiszti Akadémia állományában nappali tanulmányokat folytató, a képzés ideje alatt szolgálati jogviszonyban álló, így képzési támogatásra (ösztöndíj, térítésmentes természetbeni ellátásként biztosított élelmezési,

ruházati ellátás és tanszertámogatás) jogosult személy. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

honvédgimnázium: bentlakásos középiskola, amely a növendékeit a polgári – általános tantervű – gimnázium számára meghatározott követelmények teljesítésén kívül felsőfokú (katonai főiskolai vagy honvédségi ösztöndíjas polgári egyetemi, főiskolai) tanulmányok folytatására, s ezen keresztül a minőségi tisztképzés előképző iskoláiként a hivatásos honvédtiszti pályára is előkészítette. Az intézmények élén az igazgató állt, aki hivatásos tiszt és okleveles középiskolai tanár is volt egyben. A ~ok közvetlen felügyeleti és irányító szerve – az egykori Művelődési és Közoktatási Minisztérium ágazati irányítási jogosítványai figyelembevételével – a fenntartói jogosítványokkal rendelkező Honvédelmi Minisztérium volt. Képzési céljuk olyan érettségizett fiatalok kibocsátása volt, akik szilárd erkölcsűek, hazafi módjára gondolkoznak, kiegyensúlyozott és mértéktartó életvitelűek, kulturált viselkedésűek, katonásan fegyelmezettek, határozottak és tisztelettudók, jól tűrik a fizikai és pszichikai megterhelést, általános műveltségük, természettudományi tudásuk az átlagosnál magasabb szintű, egy idegen nyelvből alapfokú nyelvtudással rendelkeznek, honvédelmi (katonai) ismereteik és katonai-alaki mozgás- és viselkedéskultúrájuk színvonala általában eléri az alapkiképzésben részesült sorkatonákét, s mindezek eredményeként megfelelnek a katonai főiskolai (polgári egyetemi, főiskolai) felvételi követelményeknek. A ~ növendékeinek mindennemű ellátása, taníttatása, nevelése – a Magyar Honvédség és a szülők között létrejött szerződés kölcsönös betartása esetén – teljesen ingyenes volt, ugyanakkor a növendékek zsebpénzt, tanulmányi ösztöndíjat is kaptak. A honvédelmi miniszter 1992. évi alapító határozatával a korábban honvédkollégiumként működő egri és győri intézmények az 1992–1993-as tanévtől Lenkei János Honvéd Gimnázium néven Egerben évfolyamonként három-, és Béri Balogh Ádám Honvéd Gimnázium néven Győrben évfolyamonként két-két osztállyal kezdték meg működésüket. Ugyancsak ~má alakult 1993–1994. tanévtől a szegedi Damjanich János Honvéd Kollégium, évfolyamonként két-két osztállyal. A haderőcsökkentés és a honvédelmi tárca költségvetésének csökkentése miatt utolsóként a győri intézmény zárta be kapuit 2007-ben. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

honvédkollégium: a honvédség hajdani bentlakásos nevelési intézménye, amely azoknak a polgári gimnáziumokba felvett fiataloknak nyújtott otthont, ellátást, elhelyezést, tanulási, sportolási, kulturális feltételeket, akik szüleikkel együtt szerződésben vállalták, hogy középiskolai tanulmányaik és érettségi vizsgájuk után a katonai főiskolák valamelyikén, illetve honvédségi ösztöndíjas hallgatóként egyetemen, polgári főiskolán folytatják tanulmányaikat, majd hivatásos honvédtisztként szolgálnak. A ~ növendékeinek mindennemű ellátása térítésmentes volt, részükre zsebpénz és tanulmányi ösztöndíj volt biztosítva. A honvéd kollégiumok hálózatának kiépítése – a katonai főiskolai hallgatói utánpótlás minőségének emelése érdekében – 1974-ben az egri Középiskolai Katonai Kollégium létesítésével vette kezdetét. Ennek tapasztalatai és eredményei alapján 1978-ban Tatán és Nyíregyházán, 1983-ban Győrött, Szegeden, Balassagyarmaton, 1985-ben Zalaegerszegen, 1986-ban Pécsett és Székesfehérváron, 1987-ben Szolnokon kezdte el a működését a ~; kezdeti eredményei a nyolcvanas évek végétől kezdtek megmutatkozni a katonai főiskolai hallgatók felkészültségének minőségi javulásában, amikor is a katonai főiskolára felvettek 30-40%-a a kollégiumokból került

a főiskolákra. Az 1992–1993-as tanévtől – a többi kollégium bezárását követően – a győri, az egri és a szegedi intézmények ~ként folytatták működésüket. A ~ élén az igazgató (hivatásos pedagógus tiszt) állt; a nevelőmunkát tanulócsoportonként egy-egy polgári nevelőtanár végezte. A ~ közvetlen felügyelete és irányítása megegyezett a honvéd gimnáziumokéval. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

honvédszakközépiskola: bentlakásos középiskola volt, amely a polgári szakközépiskolák számára meghatározott általános műveltségi és szakmánként differenciált szakismereti követelmények teljesítésén kívül előkészítette növendékeit egyrészt a szakiránynak megfelelő felsőfokú (katonai főiskolai vagy honvédségi ösztöndíjas hallgatóként polgári egyetemi, főiskolai) tanulmányok folytatására, másrészt további egyéves szakképzési évfolyamon szerzett szakmai vizsgát követően hivatásos szaktiszthelyettesi beosztás betöltésére. A ~ általános képzési célja lényegét tekintve azonos volt a honvédgimnázium célkitűzéseivel. Tekintettel azonban arra, hogy itt nem általánosan képző, hanem szakmát nyújtó szakközépiskoláról volt szó, e célok kiegészültek az adott szakma elméleti és gyakorlati ismereteivel, olyan szakemberek képzésével, akik képesek a szakma különféle munkaterületein jelentkező szerelési és javítási, karbantartási, üzemeltetési feladatok ellátására, és alkalmasak voltak szakirányuknak megfelelő katonai főiskolai (egyetemi) továbbtanulásra, illetve szaktiszthelyettesi feladatokra való felkészülésre. A ~ növendékei az adott honvédségi intézményben laktak középiskolai kollégiumi környezetben. A ~ nevelőmunkáját és a képzési célok elérését ez a körülmény lényegesen elősegítette. A kollégiumi nevelés célja és rendszere megegyezett a honvéd kollégium tevékenységével, illetve feltételrendszerével. A ~ növendékeinek mindennemű ellátása, taníttatása, nevelése – a Magyar Honvédség és a szülők között létrejött szerződés kölcsönös betartása esetén – teljesen ingyenes volt. Ugyanakkor a növendékek zsebpénzt és tanulmányi ösztöndíjat is kaphattak. A ~ák a korábbi, kifejezetten tiszthelyettes képzést célzó fegyvernemi szakközépiskolai tanulmányi rendet felváltva az 1992–1993-as tanévtől a következő formációkban működtek: Repülő-műszaki és Légvédelmi Honvéd Szakközépiskola Szolnokon; Gépjárműtechnikai Honvéd Szakközépiskola Szabadszálláson; Fegyverzettechnikai Honvéd Szakközépiskola Tápiószecsőn; Műszaki-technikai Honvéd Szakközépiskola Orosházán; Híradástechnikai Honvéd Szakközépiskola Vácott. Nem technikai jellegű ~ a Zeneművészeti Honvéd Szakközépiskola Budapesten. A ~ szervezeti felépítése, belső működési mechanizmusa és irányítási rendszere megegyezett a honvéd gimnáziuméval. A haderőcsökkentés következtében ezek az intézmények megszűntek. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

honvéd tisztjelölt: a honvédtiszti alapképzésre a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karára felvételt nyert, a képzés időtartama alatt hallgatói jogviszonyban és a Magyar Honvédség Ludovika Zászlóalj állományában, rendfokozat nélkül, tisztjelölti szolgálati viszonyban álló, így képzési támogatásra (ösztöndíjra, laktanyai elhelyezésre, térítésmentes természetbeni ellátásként biztosított élelmezési, ruházati ellátásra, és tanszertámogatásra stb.) jogosult, a tiszti pályát hivatásul választó személy. Tanulmányai sikeres befejezésekor hadnagyi vagy a miniszteri rendeletben meghatározottak szerint eggyel magasabb rendfokozattal kerül a hivatásos tiszti állományba. A ~ a beiratkozást követően egy félév időtartamban katonai alapfelkészítésen vesz részt, amelynek megkezdése

előtt honvéd esküt tesz. A katonai alapfelkészítést tartalmazó félév idejére próbaidőt kell számára kikötni, amely alatt a tisztjelölti szolgálati viszonyt bármelyik fél indokolás nélkül, azonnali hatállyal megszüntetheti. Amennyiben a katonai alapfelkészítést önhibájából kifolyólag nem teljesíti, vagy nem felel meg az előírt nemzetbiztonsági követelményeknek, abban az esetben még a próbaidő alatt a tisztjelölti szolgálati viszonyát meg kell szüntetni. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

honvédtisztképzés: a Magyar Honvédség tiszti utánpótlási rendszerének legfontosabb eleme, mely magában foglalja a képzés tudományos alapjait, az oktatás módszereit, valamint a tisztikarral szemben támasztott társadalmi-szakmai követelményeket. Célja a honvéd tisztjelöltek felkészítése a fegyveres küzdelemre, a békeidőszak katonai feladataira, a tiszti (parancsnoki) beosztások betöltésére, a nemzetközi együttműködésből fakadó kötelezettségek teljesítésére és a társadalmi igényeknek való megfelelésre. A ~ egyfelől a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar tanintézeti keretei, másfelől az Magyar Honvédség Ludovika Zászlóalj mint hadrendi elem és mint katonai-szocializációs színtér keretei között kerül megvalósításra. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

honvéd: 1. A magyar haderőben a ~ a teljes katonaállomány általános megnevezése. A ~ fogalma rendfokozatot jelentett korábban, ma közkatona megnevezés van érvényben. Állománygyűléseken a kötelék megszólítása „honvédek", a rendfokozat nélküli megszólítása: Például Varga közkatona. A múlt század első felében, a nyelvújítás eredményeként került a katonai szaknyelvbe, és az 1848–1849-es szabadságharcban már széleskörűen használták. **2.** Szóösszetételekben megkülönböztetésként is használatos más fegyveres erők, illetőleg rendészeti szervek rendfokozataitól való megkülönböztetésre, például honvédőrnagy, honvédtábornok. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

honvédegészségügy: a Magyar Honvédség egészségügyi biztosítását végrehajtó szervezeteket és azok szakmai állományát jelöli. (V. Z.) → *katonai egészségügy*

honvédelem alternatív költsége: a honvédelmi céllal felhasznált erőforrások (munkaerő, tőke stb.) egyéb alternatív célú felhasználásából keletkező haszon elvesztésének értéke. Például annak a társadalmi és gazdasági haszonnak az értéke, amely akkor keletkezne, ha az állam a haditechnikai eszköz megvásárlására és fenntartására elköltött összeget termelő beruházásra vagy oktatásra, egészségügyre, infrastrukturális fejlesztésre stb. fordítaná. Idetartozik a sorkatonai szolgálatát töltő munkaerő kieső nemzetgazdasági produktumának az értéke is. (Például egy aktuálisan szolgálatát töltő orvos által az adott időszakban el nem végzett műtétek társadalmi és gazdasági haszna.) Bár a ~ének számszerűsítése nagyon nehéz, és leginkább csak becsléssel megállapítható, a honvédelem mindenkori összköltségénél ezt is figyelembe kell venni. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

honvédelem irányítása: az Alaptörvény rendelkezései alapján, a Hvt.-ben meghatározott vezetési rendszer. Ennek keretében a törvény meghatározza: *a)* a honvédelem irányításának szervezeti rendjét, feladatait és hatásköreit; *b)* a fegyveres erők feladatait és a rájuk vonatkozó szabályokat; *c)* a honvédelmi feladatokban részt vevő állami, illetve más szervek feladataira és hatáskörére vonatkozó alapvető szabályokat; *d)* a személyes és a vagyoni szolgáltatás jellegű honvédelmi kötelezettség részletes szabályait;

e) a honvédelmi kötelezettséget teljesítők szociális érdekvédelmét biztosító rendelkezéseket. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

honvédelem központi irányítása békében: az Alaptörvény alapján a köztársasági elnök, az Országgyűlés (annak Honvédelmi és Rendészeti Bizottsága), a Kormány, a honvédelem vezetéséért és irányításáért felelős miniszter és az ágazati miniszterek, országos hatáskörű szervek vezetőinek tervező, szervező és végrehajtó tevékenységének összessége az országvédelem érdekében. A közigazgatás legfelsőbb szerveként a kormány felelős a honvédelem békeidejű irányításáért. A központi államigazgatási szerv – kivéve az autonóm államigazgatási szerv és az önálló szabályozó szerv – vezetője: gondoskodik a védelmi tervezés rendszerének a központi államigazgatási szerven belüli kialakításáról és működtetéséről, végzi a befogadó nemzeti támogatással kapcsolatos, feladat- és hatáskörébe tartozó teendőket, az ország területének hadműveleti előkészítéséből adódó feladatait, a jogszabályban vagy kormányhatározatban részére megállapított honvédelmi feladatokat, kialakítja a nemzetgazdasági erőforrások védelmi célú tartalékolása feltételeit, rendjét, ágazati tervező szervként közreműködik a gazdaságfelkészítés rendszerében, előkészíti a feladat- és hatáskörébe tartozó különleges jogrendi intézkedéseket, kialakítja a központi államigazgatási szervnél a védelmi felkészülés irányítási, szervezeti, működési rendszerét és rendjét, gondoskodik azok feltételei meglétéről, közreműködik a védelmi igazgatási szervek felügyeletének végzésében, a központi államigazgatási szervet érintő védelmi feladatok gyakorlásában, részt vesz a gyakorlatokon való részvétel tervezésében, beszámol a tárgyévet megelőző év védelmi feladatainak végrehajtásáról. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

honvédelem központi irányítása háborúban: rendkívüli állapot idején az Országgyűlés Honvédelmi Tanácsot (HT) hoz létre. Háború idején a különleges jogrend alkalmazásával rendeletekben irányítja az ország védelmét. A HT meghatározza a kormányzás szervezetét, irányát és feltételeit, a békeszerződés kivételével megköti a nemzetközi szerződéseket, gondoskodik a nemzetközi szerződésen alapuló szövetségi kötelezettségvállalásból eredő feladatok ellátásáról, feloszlatja az Alaptörvénnyel vagy a Honvédelmi Tanács rendeletével ellentétesen működő képviselő-testületet, meghatározza a közigazgatás területszervezésének rendkívüli rendszerét, közkegyelmet gyakorol. A Honvédelmi Tanács ellátja és gyakorolja az Országgyűlés feladat- és hatáskörébe tartozó valamennyi feladat- és hatáskört, ha azokat az Országgyűlés – akadályoztatása miatt – nem tudja ellátni vagy gyakorolni. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

honvédelem: az ország függetlenségének, területi épségének, nemzetközi szerződésekben rögzített határainak, lakosságának és anyagi javainak védelme. Amíg korábban az ország külső fegyveres támadástól való megvédését jelentette, ma már minden külső és belső támadás elleni tevékenység ~nek minősül. A ~i rendszer átfogó értelemben az ország teljes védelmi potenciálját magában foglalja: *a)* a fegyveres erőt; *b)* rendvédelmi és nemzetbiztonsági szerveket; *c)* védelmi igazgatási rendszert; *d)* a nemzetgazdaságot és infrastruktúrát, valamint *e)* a lakosságot. Szűkebb értelemben az ország külső támadástól való megvédésének szakpolitikáját, szervezetek, intézkedések és tevékenységek összességét jelenti. Magyarország nemzetközi szövetségek tagja, így az ország honvédelméhez a NATO és az EU közvetlenül is hozzájárul. A ~ össznemzeti ügy, amely az ország teljes erőforrásainak (élő, szellemi, dologi)

felhasználásával valósul meg. A hon, a haza védelme különös helyet foglal el a magyar történelemben, a ~ kifejezés mély tartalmú szavaink közé tartozik. A nemzetközi szakirodalomban a ~mel rokon értelmű kifejezéseket használnak (országvédelem, nemzetvédelem) hasonló tartalommal. A ~ fogalma Magyarországon a reformkorban keletkezett, és a haza, a hon, a honvéd fogalmához kapcsolódik. A ~ kifejezés Kiss Károly hadtudóstól (1928) származik, amelyet Széchenyi István is használt a *Világ* (1831) című munkájában. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején a nemzeti függetlenség kivívására, az önálló magyar haderő megteremtésére irányuló erőfeszítések összefoglaló kifejezéseként szokták használni. A ~ alapját adó katonai védelmet 1868–1918 között a közös véderőről és a honvédségről, 1918-tól a honvédségről szóló törvények szabályozták. A ~ kifejezés 1939-től jelent meg a törvénykezésben, azóta az ország katonai védelméről szóló törvényeket ~i törvénynek nevezik. A ~ fogalma napjainkra lényegesen kibővült, a legszélesebb értelemben vett biztonság megteremtését és megvédését jelenti. A 21. században a biztonsági kihívások, veszélyek és fenyegetések komplex módon, halmozottan jelentkeznek, hibrid jellegük miatt a külső és belső fenyegetettség közötti határ elmosódik, összefolyik, esetenként megszűnik. Bár a külső és belső biztonságért felelős állami szervek feladatai, szabályozási és szervezeti különbözőségei megmaradtak nemzetállami és nemzetközi szervezetek szintjén, de átfogó kormányzati megközelítést, közös és integrált kockázatkezelést tesz szükségessé. Mindezen tevékenységeket általában a biztonságpolitika fogalma és az állam biztonsággal kapcsolatos szakpolitikái fedik le. Magyarországon a biztonságpolitika és honvédelmi politika tartalmi kérdései szinonimaként értelmezhetők, hiszen a biztonság valamennyi területét (politikai, gazdasági, társadalmi, környezeti, katonai) és szintjét (egyéni humán biztonság, kisebbségi társadalmi csoportok biztonsága, az ország biztonsága, a regionális biztonság, globális békéhez és biztonsághoz való hozzájárulás) magában foglalja. A biztonságnak e széles értelmezése már megjelenik az Alaptörvényben, a nemzeti stratégiai dokumentumokban (például Nemzeti Biztonsági Stratégia, Nemzeti Katonai Stratégia), jogszabályokban, szervezeti változásokban, működési eljárásokban. A rendszerváltozás után a ~ koncepciója folyamatosan változott, amely a honvédelmi törvények (1993, 2004, 2011) szabályozásában is kifejeződik. A ~ről szóló 1993. évi CX. törvény a nemzeti keretek közötti országvédelem kérdéseit írta le. A 2004. évi CV. törvény a ~ről és a Magyar Honvédségről már a szövetségi rendszerben megvalósuló katonai védelmet és az önkéntes haderőre áttért Magyar Honvédséget jellemezte, a határőrséget pedig kiemelte a fegyveres erők köréből. A 2011. évi CXIII. törvény a ~ről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről – az Alaptörvény módosításainak megfelelően – már a mai kor követelményeinek jobban megfelelő szélesebb ~i felfogást tükrözi. A törvény előírásai szerint a honvédség már nemcsak tradicionális hadviselésre berendezkedő fegyveres erő, hanem rendészeti jellegű missziók ellátására is alkalmas fegyveres szervezet. 2012-től formálódó ~i koncepció lehetővé teszi, hogy a jogszabályi változások (alaptörvény, honvédelmi törvény, más törvények) megteremtésével a Magyar Honvédség békében, különleges jogrend bevezetése nélkül, de legitim közjogi felhatalmazás alapján közreműködjön rendvédelmi szervek feladatainak ellátásában, illetve támogatásában. A hatályos ~i törvény meghatározza a ~ alapjait, a Magyar Honvédséggel kapcsolatos kérdéseket, valamint a különleges jogrendben teendő rendkívüli intézkedéseket. A ~ koncepcionális

kérdései között szabályozzák az állampolgárok kötelezettségeit, a honvédelmi feladat ellátására vagy honvédelmi kötelezettség teljesítésében közreműködésre kötelezett szervek (rendvédelmi szervek, központi és területi államigazgatási szervek, önkormányzatok, közellátást, illetve közüzemi szolgáltatást végző szervek, stb.) feladatait. Az állampolgárok és az országban kijelölt szervek képességei együttesen képezik a ~ biztosítékait. A ~i feladatok fő teherviselője a Magyar Honvédség, amelynek jogállását, feladatait, szervezetét, elhelyezését, irányításának és vezetésének rendjét, továbbá működésének kérdéseit is törvényi szinten szabályozzák. A jogalkotók a sarkalatos ~i törvényhez kapcsolták a különleges jogrendi helyzetek (terrorveszélyhelyzet, megelőző védelmi helyzet, rendkívüli állapot, szükségállapot, váratlan támadás) idején alkalmazandó szabályok meghatározását is. (Sz. Z.) → *biztonság- és védelempolitika*

honvédelmi alapelvek: az ország idegen hatalom fegyveres támadása elleni védelmének javára kidolgozott honvédelmi politikai elvek és célok összessége, a nemzetközi biztonságpolitika keretein belül és vele összhangban. A honvédelem alapelveit az Országgyűlés alkotta. Jogforrás jellegét tekintve országgyűlési határozat formát ölt, amely nem bír a törvény erejével. Ennélfogva, meghatározásai az állampolgárokra nem származtatnak jogokat és kötelezettségeket. Hazánk honvédelmi alapelvei a nemzetközi és hazai körülményekhez, az országot fenyegető jövőbeni veszélyekhez igazodva körvonalazzák a nemzeti alapokra helyezett védelmi koncepciókat. (B. J.a) → *védelmi igazgatás*

honvédelmi célú igénybevétel: a gazdasági-anyagi szolgáltatás részeként különleges jogrendi időszakban elrendelhető ingatlanok és ingó javak (például gépjárművek, termelőeszközök) védelmi célú igénybevétele. Célja, hogy a különleges jogrendben felmerülő feladatokat a végrehajtó szervezetek a nemzetgazdaság erőforrásainak támogatásával a lehető leghatékonyabban elláthassák. Így például háborúban a haderőnek a hadiállomány-tábla feltöltéséhez, harcfeladatainak végrehajtásához joga van igénybe venni a nemzetgazdaságban rendelkezésre álló gépjárműveket, műszaki berendezéseket, ingatlanokat, egyéb épületeket. A különleges jogrendi igénybevétel tervezéséhez már normál időszakban adatokat gyűjtenek az állami szervek, és megtörténhet az eszközök és objektumok kijelölése is. A gazdaság demobilizálása során a ~ meg kell szüntetni, az eszközt vagy objektumot vissza kell adni eredeti rendeltetési használatára, s a szükséges kártérítési és kártalanítási eljárásokat le kell folytatni. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

Honvédelmi és rendészeti bizottság: az Alaptörvényben nevesített Honvédelmi bizottság az Országgyűlésről szóló törvény szerint kötelezően létrehozandó bizottság. A ~ az Országgyűlés kezdeményező, javaslattevő, véleményező, ügydöntő és a honvédelemmel, rendvédelemmel összefüggő kormányzati munka ellenőrzésében közreműködő szerve. A ~ folyamatosan figyelemmel kíséri a Magyar Honvédség felkészültségét, feladatainak megvalósulását. A honvédelmi miniszter a Magyar Honvédséget érintő jogszabályok, döntések tervezeteit bemutatja a ~nak, ha az a szervezet egészét érintő valamely stratégiai jelentőségű tevékenység megszüntetését vagy új tevékenység megindítását tartalmazza. A ~ kinevezése előtt meghallgatja a Honvéd Vezérkar főnökét, továbbá véleményt nyilvánít alkalmasságáról. A ~ a működési területét érintő bármely kérdést – az Országgyűlés felkérése vagy saját elhatározása alapján – meg-

tárgyalhat, és abban állást foglalhat. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

honvédelmi felkészítés: az ország honvédelmében részt vevő közigazgatási, rendvédelmi, nemzetgazdasági, társadalmi szervek, továbbá a lakosság és a fegyveres erők alkalmassá tétele, gyakoroltatása a tervezett honvédelmi, országmozgósítási és a háború alatti feladataik végrehajtására; az ország rendelkezésére álló potenciális lehetőségek alkalmassá tétele ahhoz, hogy ezek szükség esetén tervszerűen felhasználhatók legyenek az ország határainak, területének, lakosságának, gazdaságának és kulturális értékeinek megóvásához, megvédéséhez. A honvédelmi típusú különleges jogrend időszaki felkészüléssel összefüggő feladatokkal kapcsolatban: a ~ része az ágazati minisztériumok felkészülése, a rendkívüli állapot, a szükségállapot, a megelőző védelmi helyzet, a terrorveszélyhelyzet és a váratlan támadás idején bevezetendő rendkívüli intézkedések jogszabálytervezeteivel kapcsolatos kidolgozó munkára. Évente visszatérő feladat az érintett miniszterek bevonásával, a honvédelmi miniszter részére megküldött jogszabálytervezetek szakmai véleményezése. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

honvédelmi felkészítés rendszere: mindazon rendszabályoknak és tevékenységeknek az összessége, amelynek célja az ország védelmi képességének növelése, a honvédelemben részt vevő állam- és közigazgatási, rendvédelmi, nemzetgazdasági szervek, társadalmi szervezetek, a lakosság és a haderő felkészítése és kiképzése a NATO Válságreagálási Rendszerével összhangban lévő Nemzeti Intézkedési Rendszer keretében a tervezett honvédelmi, országmozgósítási és háború alatti feladataik végrehajtására, egységes elvek, elgondolások és követelmények alapján. A honvédelmi felkészítés a hon- és rendvédelmi szervek, a lakosság felkészítésével, az ország területének (had-) műveleti előkészítésével, a háború megvívásához szükséges anyagi készletek, termelési kapacitások stb. létrehozásával, illetve igénybevételének előkészítésével valósul meg. A honvédelmi felkészítést országos szinten a jogszabályokban foglaltak alapján az átfogó megközelítés jegyében a kormány szervezi a minisztériumok, országos hatáskörű szervek és az irányításuk, felügyeletük alá tartozó szervek, valamint a hon- és rendvédelmi erők bevonásával. A honvédelmi felkészítés területi feladatait a megyei, fővárosi védelmi bizottságok szervezik az illetékességi területeken lévő, járási szintű helyi védelmi bizottságok és települési polgármesterek, továbbá a honvédelemben részt vevő más szervek bevonásával. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

honvédelmi hozzájárulás: a sorkatonai szolgálatot egyáltalán nem, vagy csak 11 hónapnál rövidebb időtartamban teljesített hadköteleseket (kivételesen a szülőt vagy házastársat) terhelő fizetési kötelezettség volt. Az 1980-as évek végén megszűntetésre került ~ hivatalosan pénzbeli hozzájárulás volt az ország védelmi készenlétének erősítéséhez. A rendszerváltás után, alkotmányellenessége miatt megszüntették. (F. F.) → *védelmi igazgatás*

Honvédelmi Idősügyi Munkacsoport: a miniszter hatáskörébe tartozó, a nyugállományú katonák és honvédségi nyugdíjasok egyéni és közösségi érdekeinek érvényesítésével kapcsolatos feladatok ellátását segítő konzultatív, tanácsadó testület. Fő feladatai: *a)* figyelemmel kíséri és nyomon követi a Magyar Honvédség Idősügyi Stratégiájában foglalt célkitűzések, prioritások, feladatok végrehajtását és megvalósulását, a nyugállományú katonák, a hozzátartozói ellátásban részesülők és a honvédségi nyugdíjasok helyzetét, életkörülményeit, vala-

mint szükségleteik alakulását, tapasztalatai birtokában ajánlásaival és javaslataival segíti a Honvédelmi Minisztérium vezetésének döntéshozatali tevékenységét; *b)* elősegíti a döntések előkészítésének időszakában az idős korosztály ágazati kötődését szolgáló tárcaszintű szabályzók kialakítását, bevezetését és egységes szemléletű végrehajtását, valamint tapasztalatainak értékelését. A Honvédelmi Idősügyi Munkacsoport elnöke a Honvédelmi Minisztérium parlamenti államtitkára (HM PÁT), titkára a Magyar Honvédség központi személyügyi szerv állományából kijelölt személy. A Honvédelmi Idősügyi Munkacsoport tagjai – a HM PÁT felkérésére, a nyugdíjas szervezetek és az érdekképviseleti szervezetek ajánlásai alapján – az idősügyekben és a róluk való gondoskodás területén jártas, az érintett csoportok érdekében ma is aktív és tevékeny, idős korosztályhoz tartozók közül kerülnek ki. A Honvédelmi Idősügyi Munkacsoport munkáját állandó és ideiglenes meghívottak és szakértők segíthetik. A Honvédelmi Idősügyi Munkacsoport a feladatoktól függően, de évente legalább két alkalommal ülésezik, az ülésekről jegyzőkönyv készül. A Munkacsoport tevékenységének, munkájának nyilvánosságát a katonai sajtó képviselője biztosítja. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

honvédelmi igazgatás: a védelmi igazgatás részét képező feladat- és szervezetrendszer, amelynek keretében az ország védelmére létrehozott, valamint e feladatra kijelölt közigazgatási szervek, továbbá a honvédelemben közreműködő más szervek ellátják a honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről szóló 2011. évi CXIII. törvény (Hvt.) 1. § (3) bekezdésében meghatározottak honvédelemre való felkészítésével, az országvédelemmel, és a honvédelmi kötelezettségek teljesítésével kapcsolatos feladatokat. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

honvédelmi kötelezettség: Magyarország Alaptörvénye XXXI. cikk szerint: „Minden magyar állampolgár köteles a haza védelmére. Magyarország önkéntes honvédelmi tartalékos rendszert tart fenn. Rendkívüli állapot idején vagy ha arról megelőző védelmi helyzetben az Országgyűlés határoz, a magyarországi lakóhellyel rendelkező, nagykorú, magyar állampolgárságú férfiak katonai szolgálatot teljesítenek. Ha a hadkötelezett lelkiismereti meggyőződésével a fegyveres szolgálat teljesítése összeegyeztethetetlen, fegyver nélküli szolgálatot teljesít. A katonai szolgálat teljesítésének formáit és részletes szabályait sarkalatos törvény határozza meg. Magyarországi lakóhellyel rendelkező, nagykorú magyar állampolgárok számára rendkívüli állapot idejére – sarkalatos törvényben meghatározottak szerint – honvédelmi munkakötelezettség írható elő. Magyarországi lakóhellyel rendelkező, nagykorú magyar állampolgárok számára honvédelmi és katasztrófavédelmi feladatok ellátása érdekében – sarkalatos törvényben meghatározottak szerint – polgári védelmi kötelezettség írható elő. Honvédelmi és katasztrófavédelmi feladatok ellátása érdekében – sarkalatos törvényben meghatározottak szerint – mindenki gazdasági és anyagi szolgáltatás teljesítésére kötelezhető." A ~et gyakran összekeverik a hadkötelezettséggel. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

honvédelmi munkakötelezettség: rendkívüli állapot idején az ország működőképességének fenntartása és helyreállítása érdekében a kötelezett tartós vagy időleges ~ keretében, képességeinek és egészségi állapotának megfelelő fizikai vagy szellemi munkát teljesít a számára kijelölt munkahelyen. Mentes a ~ alól: *a)* a várandós nő; *b)* a terhesség megállapításától kezdve az anya, a gyermek 3 éves koráig; *c)* aki a vele közös háztartásban élő, állandó ápolásra vagy gondozásra szoruló egyenes ági rokonát vagy házas-

társát, élettársát egyedül ápolja, gondozza; *d)* az az egyedül élő, aki kiskorú gyermeket tart el saját háztartásában; *e)* akit fontos közérdekből a kötelezettség alól külön eljárásban mentesítenek; *f)* a szakirányú felsőfokú végzettséggel rendelkező, hivatását gyakorló pap, lelkész, rabbi; *g)* a 65. életévét betöltött férfi és az 55. életévét betöltött nő. A ~ nem terjed ki a honvédség tényleges állományú tagjaira, kormánytisztviselőire és közalkalmazottaira, valamint a rendvédelmi szervek hivatásos állományú tagjaira, kormánytisztviselőire, köztisztviselőire és közalkalmazottaira. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

honvédelmi nevelés: az általános nevelés szerves része; olyan tudati, akarati tényezők kialakítása az állampolgárokban, amelyek birtokában azok képesek hazájuk védelmére, továbbá arra, hogy az Alaptörvényben előírt honvédelmi kötelezettségeiknek eleget tegyenek. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

honvédelmi oktatás: az ifjúság (elméleti és gyakorlati) felkészítése a honvédelmi kötelezettség teljesítésére, a kötelező általános és önkéntes szakági oktatás keretében történik. A ~ egyik legfontosabb célja (lenne), hogy segítséget nyújtson a fiataloknak egy esetleges katonai szolgálatra való felkészülésben. (B. J.a) → *védelmi igazgatás*

honvédelmi rendszer: az ország honvédelmével kapcsolatos feladatok, szervezeti felállások és tevékenységi formák összessége. Hazánkban a honvédelem – mint össztársadalmi érdekű feladat-, szervezet- és tevékenységrendszer – területén meghatározó tényező, hogy a honvédelemmel kapcsolatos rendelkezések legfelsőbb szintű szabályozását az ország alaptörvénye, az Alkotmány rögzíti. A jogszabályi hierarchia következő szintjén a honvédelmi törvény részletesen szabályozza a honvédelem irányításában jog- és hatáskörrel rendelkező szervek körét, a honvédelmi feladatokat és kötelezettségeket. (B. J.a) → *védelmi igazgatás*

honvédelmi sportok: azok a honvédelmi ismereteket, elsősorban a lőkészséget, a tájékozódási képességet, a fegyveres és fegyvertelen önvédelmet fejlesztő, speciális technikai tudást megalapozó mozgásformák és egyéb tevékenységek, amelyeknek a rendszeres gyakorlásával a honvédelmi nevelés keretén belül olyan hasznosítható elméleti és gyakorlati ismeretek szerezhetők, amelyek az állampolgárok révén hozzájárulnak az ország általános védelmi képességének fejlesztéséhez. (S. J.) → *humánpolitika, személyügy*

Honvédelmi Sportszövetség: 1. Célja, hogy hazánk állampolgárait az ország nemzeti védelmi képességének fenntartásába és fejlesztésébe – az önkéntesség elvének figyelembevételével – minél szélesebb körben bevonja, továbbá erősítse a társadalomnak Magyarország védelme iránti elkötelezettségét és áldozatkészségét. A ~ a honvédelmi nevelés programjában való közreműködés révén biztosítja a honvédelem ügye iránt elkötelezett állampolgárok számára a honvédelmi sportok által, a honvédelmi szempontból hasznosítható tudás megszerzését. A ~ feladata többek között, hogy kialakítsa a honvédelmi sportok szervezésében – a ~ben tagként – részt vevő civil szervezetek országos, területi és helyi hálózatát; kialakítsa és koordinálja a honvédelmi nevelést megvalósító – a sportról szóló törvény hatálya alá nem tartozó – események és szabadidős programok integrált működését. A szövetség támogatja a köznevelési és felsőoktatási intézményekben zajló általános honvédelmi tevékenységet, és ennek érdekében szervezi és koordinálja a honvédelmi neveléshez kapcsolódó programok, szabadidős tevékenységek végrehajtását, együttműködve az állami és önkormányzati szervekkel, oktatási

intézményekkel és azok fenntartóival. A ~ részt vesz a lőkészséget fejlesztő programok, valamint a hozzá kapcsolódó infrastrukturális beruházások megvalósításában. A szövetség támogatja a honvédelmi sportok körébe tartozó mozgásformák szervezett eseményeit, saját hatáskörben megszervezi a sportszövetségek hazai versenyrendszerébe nem tartozó eseményeket, valamint elősegíti és koordinálja a katonai világversenyeken való részvételt együttműködésben az érintett sportszövetségekkel. A ~ tagja az a civil szervezet lehet, amely elfogadja a szervezet alapszabályát és etikai kódexét, továbbá vállalja a szövetség feladatainak és a honvédelmi nevelés szakmai programjának megvalósításában való közreműködést. A ~ és annak tagjai nem folytathatnak politikai tevékenységet, működésük politikai pártoktól független. A ~ működésének törvényességi ellenőrzését az ügyészség gyakorolja az ügyészségről szóló 2011. évi CLXIII. törvény alapján. A szövetség működése során állami támogatásból, a tagok által nyújtott önkéntes hozzájárulásokból és egyéb bevételekből gazdálkodik. (S. J.) → *humánpolitika, személyügy* **2.** Az állampolgárok, különösen a fiatalok hazafias és honvédelmi nevelésének elősegítése, illetve korábban a (sor)katonai szolgálattal összefüggő előképzése érdekében 1957-ben létrehozták a Magyar Honvédelmi Sportszövetséget, majd 1967-ben előbbi átalakításából megalakult a Magyar Honvédelmi Szövetség (MHSZ), amely országos szinten szerveződve (Országos Központ) a főtitkár irányításával, a megyei titkárok vezetése mellett a szakosztályokra, szakkörökre tagolódott honvédelmi, tartalékos, lövész-, repülő-, ejtőernyős, könnyűbúvár-, sárkányrepülő, hőlégballon-, rádió-, modellezőklubokon keresztül látta el feladatait az 1989-es megszűnéséig. Ezt követően – több mint negyed évszázad elteltével – a 2016. évi CXXXII. törvény által 2017. január 11-én – a Honvéd Sportegyesületek Országos Szövetsége, a Budapesti Honvéd Sportegyesület, a Magyar Sportlövők Szövetsége, a Magyar Tartalékosok Szövetsége, a Magyar Vívó Szövetség, a Magyar Judo Szövetség, valamint a Magyar Technikai és Tömegsportklubok Országos Szövetsége alapításával – létrejött a ~ mint társadalmi szervezet, amelynek közfeladata az állampolgárok önkéntes vállaláson alapuló honvédelmi felkészülésének biztosítása, az egészséges hazafias érzületének és honvédelmi felkészültségének erősítése. Célja, hogy tevékenységével Magyarország állampolgárainak a haza védelme iránti hazafias elkötelezettségét és áldozatkészségét az önkéntesség figyelembevételével Magyarország nemzeti védelmi képességének fenntartásába és fejlesztésébe minél szélesebb körben bevonja, valamint a társadalom és a honvédelem kapcsolatát erősítse. Olyan ismeretek átadására és képességek fejlesztésére törekszik, amelyek olyan helyzetekben is alkalmazhatóak, mint például az árvíz elleni védekezés vagy tűz esetén a menekítés és oltás, egy közlekedési baleset esetén a segítségnyújtás, vagy például egy családi kirándulás, amelynek során tájékozódási ismeretekre van szükség, akár egy okostelefon segítségével. A ~ szabadidős elfoglaltságokkal aktív, gyakorlati tevékenységekkel kiegészíti a honvédelmi oktatás és nevelés iskolarendszerű képzését. Ennek megfelelően az általános fizikai felkészültségen túlmenően támogatja a honvédelmi ismereteket, különösen a lőkészséget (légpuska-, légpisztoly-, kispuskalövészet), a tájékozódási képességet (tájfutás), a fegyveres és fegyvertelen önvédelmet (vívás, judo, küzdősportok), valamint a honvédelmi szempontból hasznosítható, speciális technikai tudást fejlesztő sportokat (sportrepülés, ejtőernyőzés, búvárkodás, rádióamatőrködés) és tevékenységeket (B–C–E kategóriás gépjárművezetői képzés), valamint biztosítja az ezekhez szükséges biztonságos körülményeket és infrastrukturális hátteret.

Tevékenységét az úgynevezett honvédelmi sportközpontokban látja el, amelyek olyan lőterekkel is rendelkező multifunkcionális szabadidős sportlétesítmények, amelyek közösségi programok, sportlövész, küzdősport, általános képességfejlesztő foglalkozások, valamint elméleti képzések megtartására alkalmasak. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

Honvédségi Dolgozók Szakszervezete (HODOSZ): a Honvédelmi Minisztériumhoz (HM) és a Magyar Honvédséghez (MH) kötődő honvédségi kormánytisztviselők, köztisztviselők, közalkalmazottak, a HM-érdekeltségű gazdasági és alapítványi szervezeteinél dolgozók, az e területekről kivált nyugdíjasok, munkanélküliek és ezek szakszervezeteinek érdekvédelmi, érdekképviseleti, önsegélyező és szociális céllal létrehozott egyesülete. A ~ feladatait választott testületei útján látja el. A ~ döntéshozó szerve a kongresszus. A ~ képviseletét önállóan csak az egyesület elnöke és alelnöke gyakorolhatja. (S. J.) → *humánpolitika, személyügy*

honvédségi ösztöndíjas hallgató: az a honvédnek nem minősülő személy, akinek a polgári felsőoktatási intézményben, vagy szakképző iskolában nappali tagozaton folytatott felsőfokú alapképzésben, mesterképzésben vagy osztatlan képzésben folytatott tanulmányait – a honvédelemért felelős miniszter által alapított ösztöndíj elnyerését követően – a Magyar Honvédség a katonai oktatást is folytató intézményeiben meg nem szerezhető végzettséget igénylő beosztások feltöltése érdekében, ösztöndíjszerződés alapján támogatja, és ezért az illető személy vállalja, hogy tanulmányait meghatározott időn belül befejezi, majd ezt követően szolgálati viszonyt létesít, és azt – minimum az ösztöndíjszerződés hatályának időtartamában, pénzbeli visszafizetési kötelezettség terhe mellett – fenntartja. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

Honvédszakszervezet (HOSZ): a Honvédelmi Minisztériumban, a Magyar Honvédségben, valamint háttérintézményeinél, ezek hivatalaiban, gazdasági társaságainál, valamint oktatási intézményekben szolgálatot teljesítő hivatásos, szerződéses, önkéntes tartalékos katonák, honvédtiszt- és honvéd altisztjelöltek, nyugállományú katonák – beleértve a szolgálati járandóságban részesülőket, valamint a hadkötelezettség alapján szolgálatot teljesítő katonák – érdekvédelmének ellátására, a szolgálati viszonnyal összefüggő érdekeinek érvényesítésére és képviseletére, tagjai erkölcsi és anyagi támogatására létrehozott országos hatáskörű szervezet. A ~ az 1991-ben alakult Katonák Érdekvédelmi Szövetségének általános jogutódja, a ~ szakszervezetté alakításának éve 1995. A ~ legfőbb döntéshozó szerve a küldöttgyűlés, ügyintéző és képviseleti szerve az elnökség. A ~ működésének pénzügyi alapját tagdíjakból, támogatásokból, a pártoló tagok befizetéseiből, természetes és jogi személyek adományaiból, továbbá más gazdálkodási tevékenységek eredményéből képezi. (S. J.) → *humánpolitika, személyügy*

hordtávkülönbség miatti javítás: a löveg egyéni javítások része, a csőfurat kopása által okozott, a lövedék különböző repülési távolságának kiküszöbölésére irányuló javítási tényező, amit az üteg lövegei vonatkozásában a vezérlöveghez viszonyítva, az osztály vezérlövegei vonatkozásában az osztály ellenőrző lövegéhez viszonyítva állapítanak meg a ballisztikai előkészítés során. Megállapításának alapvető módszere az összelövés, illetve a számolással történő megállapítás, ami akkor alkalmazható, ha a lövedék kezdősebesség eltérése nem haladja meg az 1%-ot. A ~t felhasználják a lövedék összegzett kezdősebesség

eltérésének meghatározásához, amiből végül a löveg részére szintezőjavítást határoznak meg. (Sz. T.) → *tüzérség*

Horthy Miklós/Horthy István Repülő Akadémia: a Ludovika Akadémia II. Főcsoportból 1939-ben Kassán létrejött tanintézet, ami a kormányzóhelyettes 1942. évi halála után változtatott nevet. Az akadémiai felvételnél követelményként szerepelt, hogy a jelentkezők rendelkezzenek repülési gyakorlattal, amit a polgári képzésben sajátíthattak el. Az elméleti képzés minden esetben az akadémián történt, míg a gyakorlati képzést különböző helyőrségekben tartották meg. 1942-ben tovább finomították a felvételi és a képzés rendszerét: az akadémikus-jelöltek válogatás céljából 4 hónapig tartó előzetes repülőgép-vezetői kiképzésen estek át, majd a sikeres I. fokú vizsga után október elején vonultak be az akadémiára, mint repülő-akadémisták. Az első évet rendszerint Szombathelyen töltötték, ahol újabb fokozatokat kellett teljesíteni, és miután megszerezték a táboripilóta-jelvényt kezdődhetett el a második évben a szakharcászati (vadász-, bombázó-, távol-, közelfelderítő, szállító-) kiképzés, de más-más helyőrségekben. 1944-ben már akadémistákat is bevetettek Magyarország fölött az angolszász bombázók ellen. A repülő-akadémisták 1944. december 27-én a Berlin melletti Gattowba kerültek, majd 1945 januárjában Sankt-Pölten, Gotha és Danzig következett, innen tovább vonulva pedig Tangermündénél estek amerikai hadifogságba. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Hortobágyi páncéloscsata: lásd *Tiszántúli hadművelet* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Horváth Jenő (Rónai) (1852–1915): altábornagy és katonai író, hadtörténész. Drégelypalánkon született 1852. december 30-án. A Ludovika Akadémia elvégzése után, 1876-ban nevezték ki hadnaggyá. 1885-től a Ludovika Akadémián harcászatot és hadtörténelmet oktatott. 1894-ben a honvédtörzstiszti tanfolyam tanárává nevezték ki, majd 1895-ben előléptették alezredessé. 1897-ben a budapesti 1. honvéd gyalogezred parancsnoka és ezredes lett. 1903-ban tábornok és a 76. honvéd gyalogdandár, 1906-ban pedig a székesfehérvári V. honvédkerület parancsnokává nevezték ki, ahonnan 1909-ben hasonló minőségben a kassai III. honvédkerületi parancsnoksághoz helyezték át. Mint tanár számos kisebb-nagyobb katonai és hadtörténelmi tárgyú dolgozaton kívül a Ludovika Akadémia számára több tankönyvet írt; ezek közül a jelentősebbek: *Harcászat, Az egyetemes hadtörténelem vázlata, Az újabbkori hadviselés történelme.* 1886-ban a Magyar Tudományos Akadémia Hadtudományi Bizottságának megbízásából megjelentette az első magyar Katonai Évkönyvet, megalapította továbbá a *Hadtörténelmi Közlemények* címmel az első magyar hadtörténelmi folyóiratot; kiadta továbbá a bizottság megbízásából gróf Zrinyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkáit. Az Akadémia 1888. május 21-én levelező tagjává, 1910-ben pedig a hadtudományi bizottság elnökévé választotta. „Magyar Hadi Krónika" című műve, két kötetben a magyar nemzet ezeréves küzdelmeinek katonai történetét foglalja magában. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

hosszú távú terv: valamennyi szervezetnek szüksége van, hogy rendelkezzen ~vel, stratégiai elképzeléssel. A ~ek optimális esetben általában kb. 5–10 éves fejlődét prognosztizálnak. A globalizáció következtében a különböző szintű tervek kontextuálisan egymáshoz kapcsolódnak, egymásra épülnek. Ebből adódóan az Európai Unió fejlesztési tervéhez kapcsolódik a kormánynak az ország-előrejelzés keretében kerül megfogal-

mazásra hosszú távú céljai, amely aztán lebontásra került a nemzeti középtávú stratégiában (2020) és a konkrét kivitelezések a miniszteri programokban és az intézményi munkatervben kerül megfogalmazásra. Ezzel közel parallel a NATO stratégiájához kapcsolódóan – az ország vállalása alapján – került megfogalmazásra a Magyar Honvédség 10 éves hosszú távú fejlesztése (Zrínyi 2026). A stratégiai tervek kerülnek lebontásra középtávú (3–5 év), illetve operatív tervekre (1 év), illetve projektekre. (C. O.) → *katonai vezetés*

hosszúsági kör: régebbi megnevezéssel délkör, avagy meridián, a Föld alapfelületi felszínén futó, a két földrajzi pólust összekötő vonal. A Föld modellezésére alkalmazott forgástesteken végtelen számú ilyen vonal jelölhető ki, amelyek két pontban (a pólusoknál) metszik egymást. A földrajzi koordináták meghatározása és a globálisan egységes fokhálózat kialakítása éppen ezért egy egyezményes kezdőmeridián kijelölését teszi szükségessé. A kezdőmeridiánhoz képest határozhatók meg a földrajzi koordináták hosszúsági értékei, annak megfelelően, hogy a keleti avagy a nyugati féltekére vonatkoznak. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

hozzáférésgátlás és területmegtagadás (Anti Access Area Denial – A2AD): a ~ képességekkel rendelkező állam nem feltétlenül tudja uralni a számára fontos területeket (elsősorban vízfelületeket), az azonban módjában áll, hogy más országok fegyveres erőinek sem teszi lehetővé, hogy zavartalanul használják az adott területet. A ~ a gyengébb fél módszere érdekei érvényesítésére. Az eljárás lényegében egészen az ókorig vezethető vissza. A kalózkodás tipikusan ilyen eszköz, de egyfajta hozzáférésgátló és területmegtagadó eszköz a vár (erőd) is. A francia haditengerészet által a 17–19. század háborúiban a brit kereskedelmi hajózás ellen vívott „kereskedelmi háború" vagy a két világháborúban a németek által alkalmazott cirkáló háború vagy a korlátlan tengeralattjáró háború is jól példázza ezt a megközelítést. Az A2AD korai előfutárának tekinthető a tengeri hadviselés elméletében a francia „új iskola", amely az 1880-as években a nagy hadihajók (sorhajók, páncélos vagy védett cirkálók) helyett a torpedóvető gyorsnaszádok, a víziaknák és a torpedók, később pedig a tengeralattjárók alkalmazását hirdette. (Az ár-érték arányban töredékannyiba kerülő eszközök jó eséllyel megsemmisíthetnék a sokkal drágább nagy hajókat is. A ~ lehetőségeit a rakétatechnológia hidegháború alatti robbanásszerű fejlődése növelte meg jelentősen. Napjainkban a legelterjedtebb A2AD-fegyverrendszerek a nagy hatótávolságú légvédelmi rakétarendszerek, a hajó elleni irányított rakéták és robotrepülőgépek, az ezeket hordozó különféle repülőgépek, helikopterek és pilóta nélküli repülőeszközök, a víziaknák, a különféle gyorsnaszádok, a diesel-elektromotoros tengeralattjárók vagy akár terrorista csoportok által használt öngyilkos motorcsónakok. Kína kifejezetten az amerikai haditengerészet repülőgép-hordozó harccsoportjai ellen fejlesztette ki a DF–21-es hajóelleni ballisztikus rakétát, amely parti bázisokról több mint 2000 kilométerre is képes a célpontok megtámadására. Kína A2AD képességeit jelentősen növelik a Délkínai-tengeren „felépített" mesterséges szigetek, amelyek lehetővé teszik, hogy a hozzáférésgátló és területmegtagadó fegyverrendszereit a saját partjaitól akár többezer kilométerre is előre telepítse. Az agresszív kínai terjeszkedés azonban Peking számára negatív hatásokkal is jár, például azzal, hogy a térség többi országa is elkezdett A2AD-fegyverrendszereket rendszeresíteni. Tipikus hozzáférésgátló és területmegtagadó fegyverek az orosz Sz–300/S–400 légvédelmi rakétarendszer, a Kalibr többcélú robotrepülőgép,

a Bastion hajó elleni rakétarendszer, az Iszkander ballisztikus rakéta. Ezeket a fegyverendszereket 2014–2015-ben nagy mennyiségben telepítették az Ukrajnától elszakított Krím félszigetre, a kalinyingrádi enklávéba, illetve Japán közelébe, a Kurill-szigetekre, komoly nyomást gyakorolva ezzel az Amerikai Egyesült Államok szövetségeseire. (K. F.) → *tengeri hadelmélet, tengeri hadviselés*

hozzáférés-menedzsment: meg kell akadályozni az illetéktelen felhasználói hozzáférést az informatikai rendszer erőforrásaihoz, ehhez hozzáférési rendszert kell kialakítani, amelyet szabályozni, megvalósítását pedig ellenőrizni kell. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

hozzátartozók érdekvédelme: a honvédelmi kötelezettségét teljesítő személy és a honvédelmi törvényben megállapított esetekben a kötelezettségüket teljesítők hozzátartozóinak érdekvédelmére is a honvédelmi törvény rendelkezéseit kell alkalmazni. Az érdekvédelem szabályai kiterjednek a megjelenési, a sor-, tartalékos és póttartalékos katonai szolgálati, a polgári szolgálati, a polgári védelmi kötelezettségüket teljesítőkre. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

hős: a hősiesség az emberi összeszedettség legerősebb pillanata, amikor az ember, kiemelkedő erkölcsi személyiséggé válik a közösség szolgálatában. Egyaránt ~ök voltak a világháborúkban az arcvonaláttöréseket vezénylő parancsnokok, az áttöréseket végrehajtó bátor katonák, katonaorvosok, tábori lelkészek stb. A ~ök értékek gyűjtőpontjai (életük-sorsuk, pályájuk íve, karakterük). A „nagy” jelzővel ellátott történelmi személyiségek tehetséges, esetenként zseniális emberek, olyanok, mint Nagy Sándor, Nagy Konstantin, Nagy Péter, Nagy Frigyes vagy Bonaparte Napóleon. T. Charlyle (1795–1881) a ~öknek hat osztályáról beszél, így a ~ről mint: *a)* istenségről; *b)* prófétáról; *c)* költőről; *d)* papról; *e)* íróról; *f)* katonakirályról. A jellemvonásokban érvényesül a nyers becsületesség, egyenesség, egyszerűség, őszinteség, bátorság. Herodotosz alkalmazott felosztását követi Giambattista Vico (1668–1744) is, aki a történelmi idő három korszakát határozta meg visszautalva az egyiptomiakra, így: az istenekét, a héroszokét valamint az emberekét. A történelem érzékenyebbé tesz a személyiségek iránt. Az tapasztaljuk, hogy egyéni és a társadalmi élet alatt egy tudattalan archaikus kód húzódik. A heroizmus hozzátartozik a magyar nemzeti lelkülethez is. A ~, a kultúra vonatkozási pontja, egyben a történelmi értékek gyűjtőpontja is; egy adott korszak vagy egy nagy ellentmondás megoldása; a legjobb katonai hagyományok megtestesítői (inkarnációi), érvényesítői. Amennyiben egy új morál alapjait keressük, akkor annak egyik gyökere a hősies magatartás, a másik, mint morális törvény, a hazáért a legnagyobb áldozatot hozók emlékének megőrzése lehet. A katonák tömegesen azonos helyzetben lévő egyének, a ~ök nem. A ~ök a döntő pillanatban való kiállás példaképei. A hősies életforma – C. G. Jung (1875–1961) svájci pszichiáter szerint – feltétel nélküli, sorsdöntő elhatározásra kell jutni a veszély elhárítását illetően. Azaz az önfeláldozás mérlegelése föl sem vetődhet. Mindezekből következik, hogy a ~öket drámák veszik körül. Jan Patočka (1907–1977) cseh konzervatív filozófus úgy véli: tárgyias, aszubjektív és pátoszmentes korunkból sem veszett ki a hősiesség, a lovagiasság, az ártatlanság vágya, az igazság szenvedélye, csupán klasszikus ábrázolásuk helyett szigorúbb, kegyetlenebb, keményebb formákat keresnek és találnak. A ~ önmaga egészét viszi bele a történelmi szituációba és nyilvánítja ki, ebben áll magnetikus hatása. Modern telekommunikációs ipari korunkban

sem beszélhetünk a héroszcentrikus történelem elmúltáról, mert az élet mindig új ~öket állít elénk. Az emberek gondolkodásában a „hős" oly mértékben vált kóddá, hogy adott helyzetben már várjuk, a neki megfelelő kiemelkedő személyes példát. A ~ betölti erkölcsi elveit, amelyek feszültséghelyzetekben a legerősebb kötelékekként, az emberek iránytűjévé válnak. Miként bukkanhatunk a nyomukra napjaink hőseinek? – kérdezi Paul Johnson, és úgy véli, négy fő vonást kell ehhez felismernünk: *a)* teljes szellemi függetlenség; *b)* határozott és következetes cselekvésre való képesség; *c)* képes legyen figyelmen kívül hagyni vagy visszautasítani mindazt, amivel a média bombázza – feltéve, hogy továbbra is mindvégig meggyőződéssel hisz igazában; *d)* bátorság a gondolkodásban és cselekvésben akkor is, ha hátrányos következményekkel kell számolnia. A történelem arra tanít – különösen a katonahősök vonatkozásában –, hogy a bátorságot semmi sem helyettesítheti. A ~ – szélsőséges helyzetben, életveszélyben – a saját belső érdekein, céljain is győztes értékek gyűjtőpontja. A ~ akarata megfeszítésének, rendíthetetlenségének pillanatában ismeri föl valódi önmagát, és a közösségének tett szolgálata értékét. A ~sé válást a hazával való belső kapcsolat idézi elő, mert az önfeláldozást nem lehet megparancsolni. (H. D.)
→ *katonapedagógia*

hősi halott: az állomány azon tagja minősíthető ~á, aki a szolgálati kötelezettség teljesítése során vagy azzal összefüggésben az életét feláldozza. ~á minősítésre Magyarország honvédelmi minisztere jogosult. A ~á nyilvánított elhunytak esetében a kegyeleti gondoskodás feladatainak koordinálására eseti jelleggel Központi Kegyeleti Munkacsoport működik. A Magyar Honvédség a kegyeleti gondoskodás keretén belül a ~á nyilvánított elhunytak esetében sírjel-, síremlékavatást és koszorúzást rendez, illetve az elhunyt érdemei alapján emléktáblát, emlékhelyet létesíthet. A ~á nyilvánított elhunytakról való megemlékezésként sírjel és síremlék avatásakor, Halottak Napján, a Magyar Hősök Emlékünnepén vagy kerek évfordulók alkalmából az állományilletékes parancsnok, illetve a Magyar Honvédség központi katonai igazgatási és adatfeldolgozó szervezete a sírjelnél, síremléknél koszorút helyezhet el. A ~á nyilvánított elhunytak emlékének megőrzésére a laktanyában, vagy az elhalálozás helyén emléktábla, kopjafa állítható. A ~á nyilvánított elhunyt esetében a díszkíséretet századszintű alegység, a gyászzenét katonazenekar biztosítja. A Központi Kegyeleti Munkacsoport elnöke engedélyezheti a ~á nyilvánított hivatásos állományú tábornok elhunyt végső nyughelyére ágyútalpon való kísérését. A Fiumei úti Nemzeti Sírkert Hősök Parcellájába is temethetők ~á nyilvánított elhunytak. A Magyar Honvédség hadisírgondozásért felelős központi szerve a Hősök Parcellájában a ~á nyilvánítottak emlékének méltó megőrzése érdekében központi emlékművet állít, valamint a nem a Hősök Parcellájába eltemetett ~á nyilvánított elhunytak, és a szórásos temetési formában búcsúztatott ~á nyilvánított elhunytak neve, rendfokozata, az elhalálozásuk időpontja és kegyeleti minősítésük – az intézkedésre jogosult közeli hozzátartozó egyetértése esetén – az erre a célra létrehozott központi emlékművön kerül feltüntetésre. A ~á nyilvánított elhunytak esetében a Magyar Honvédség viseli a kegyeleti kellékek, a temetésre történő előkészítésnek és búcsúztatásnak, valamint a temetési hely feletti rendelkezési jog megváltásának és a temetőn belüli szolgáltatások, az esetleges exhumálás, illetve az újratemetés költségeit. A Magyar Honvédség viseli továbbá a ~á nyilvánított elhunytak emlékművének, emléktáblájának és sírjelének vagy síremlékének költségeit, amennyiben a laktanyában, vagy az elhalálozás helyén

emléktábla, kopjafa állítására kerül sor, annak költségeit, valamint a ~á nyilvánított elhunytak temetési helyének gondozásásával, sírjele, síremléke karbantartásával kapcsolatban felmerült költségeket. A ~á nyilvánított elhunytak sírhelyét, urnafülkéjét és a temetési helye feletti rendelkezési jogot határozatlan időre kell megváltani vagy meghosszabbítani. Ha az elhunytat ~á minősítették, a miniszter erre irányuló kérelem benyújtása nélkül, hivatalból is engedélyezheti a magasabb intézményes temetési segély kifizetését. A ~á nyilvánított elhunyt temetésekor, valamint sírjel, síremlék avatásánál a díszkíséretet a Magyar Honvédség központi díszelgő feladatait ellátó szervezete biztosítja. A ~á nyilvánított elhunyt temetésekor a Központi Kegyeleti Munkacsoport elnöke az intézkedésre jogosult közeli hozzátartozó beleegyezésével engedélyezheti, hogy a koporsó vagy az urna ravataltól a temetési helyig történő szállítását a Magyar Honvédség központi díszelgő feladatait ellátó szervezete vagy az a honvédelmi szervezet biztosítsa, amelynek személyi állományába az elhunyt tartozott. A ~ a társadalombiztosítási nyugdíjrendszer keretében járó hozzátartozói nyugellátásra jogosult hozzátartozóit (feleség, gyermek, szülő) kiemelt kiegészítő támogatás (árvák kiegészítő támogatása, kiegészítő hozzátartozói támogatás) illeti meg. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

HSN-elv: rakétavető; a fegyverek hátrasiklás nélküli lövésének alapelve. A mechanika impulzustételén alapszik, amely szerint a mechanikai rendszer tömegközéppontja helyben marad, ha a rendszerben csak belső erők hatnak. A fegyverlövedék-rendszerben a lőporgázok nyomóereje belső erő. A rendszer tömegközéppontja tehát helyben marad, ha a rendszer összimpulzusa nem változik. Ekkor a lövedék impulzusa ($m \times v$) egyenlő a fegyver mozgó részeinek ellenkező irányú impulzusával ($M \times V$). Amíg tehát az m tömegű lövedék v sebességgel előre, addig az M tömegű fegyver V sebességgel ellenhatásként hátrafele mozdul el. A fegyver hátramozgását, az úgynevezett hátrasiklást a gyakorlatban úgy küszöbölik ki, hogy a csőfarra egy szűkített keresztmetszetű fúvócsövet helyeznek el, amelyen át a csőből a lőporgázok bizonyos M_G hányada V_G kiáramlási sebességgel a szabadba távozik. Így a fegyvernek a csőfaron hátra kiáramló gázok előremozgató impulzust adnak. A fegyver hátrafelé irányuló elmozdulásával szemben a fúvókán hátrafelé kiáramló gázok által létrehozott előremozgató hatás a lövés lefolyásának minden időpillanatában lerontja, megsemmisíti a hátrafelé történő elmozdulást, tehát a fegyver kiegyensúlyozott állapotban marad, és lövés közben nincs hátrasiklás. A ~et alkalmazzák többek között a kézi gránátvetőknél, a hordozható irányítható páncéltörő rakéták indításánál, HSN-lövegeknél stb. (T. A.) → *haditechnikai támogatás*

HUD (Head-Up Display [szabad fordításban: kivetített információs panel]): lásd *optikai célzókészülék* (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

hullámharcrend: az 1915-től kialakult állásháború mélyen lépcsőzött védelmi rendszerei szükségszerűen életre hívták 1915–16-ban – a csapás mélységi fokozása érdekében – a mélyen lépcsőzött támadó harcrendet, amikor az egymás mögött szétbontakoztatott zászlóaljak újabb és újabb „hullámaival" igyekezték kierőszakolni az áttörést. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

hullámterjedés (elektromágneses): a rezgőmozgás terjedési módja, a részecskék mozgási állapotának sorozatos átadása közvetlen szomszédjaiknak. A rezgés lehet a terjedés irányára merőleges (transzverzális hul-

lámok) vagy vele megegyező (longitudinális hullámok). Két azonos mozgásállapotú pont távolsága egymástól a hullámhossz. A hullám időben és térben való változása igen gyakran szinuszos jellegű. Ekkor a hullám egyenlete: $y = y_{0 \times} \sin(\omega t - \beta x)$, ahol y_0 a hullám amplitúdója, ω az időbeli változás körfrekvenciája, β az x irányú haladás jellemző fázisegyüttható, t az idő. Ha a hullám veszteséges közegben halad, akkor csillapodik, az amplitúdója exponenciálisan csökken. Egyenlete: $y = y_0 \times e^{\alpha} \times \sin(\omega t - \beta x)$, ahol α a térbeli csillapítási együttható. Egymással szemben haladó, azonos amplitúdójú, csillapítatlan két hullám állóhullámot eredményez. Különböző irányba terjedő, azonos körfrekvenciájú hullámok a találkozás helyék erősítik vagy gyengítik egymást. Ez a jelenség az interferencia. Az azonos amplitúdójú hullámok az interferencia következtében kiolthatják egymást. Szinuszos hullámok alakjában terjednek az elektromágneses hullámok, fény, hő, rádióhullámok stb. és a hang is. Nem szinuszos hullám például a lökőhullám. A ~nek kulcsszerepe van a vezeték nélküli híradásban. A rövidhullámok a nagyobb távolságokat az ionoszféráról visszaverődő hullámokkal hidalják át. Két különböző úton terjedő – például az ionoszféráról és a Föld felülete mentén haladó hullám a vételben hullámelhalkulást, fadinget okoz. Az ultrarövid hullámok terjedésében a felületi és a talajról visszaverődő hullámok játszanak szerepet. A hullámok térerőssége az optikai látóhatáron túl rohamosan csökken, ezért az adó- és vevőantennát minél magasabb ponton célszerű telepíteni. A mikrohullámú összeköttetésekhez az adó- és vevőantenna optikai átláthatósága szükséges. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

humán felderítés: a felderítés egy kategóriája, amelyben a felderítési információt humán (emberi) források gyűjtik és szolgáltatják. Megjegyzés: magában foglalja mindazokat az ember által végzett adat- és információgyűjtési eljárásokat, amelyeket az emberi érzékszervek, és/vagy ember által közvetlenül kezelt műszerek felhasználásával végeznek. Idesorolhatók a figyelők, felderítőjárőrök, hírszerzők által gyűjtött, a hadifoglyok és átszököttek kihallgatása útján nyert vagy a felderítő összekötő tisztek által szolgáltatott adatok és információk. (H. H.) → *felderítés*

humán szakanyagellátás: a katonai élet, a személyi állományról való gondoskodás szerves része. Formáját tekintve szolgáltatás és anyagellátás, amely kiterjed a honvédség teljes személyi állományára és objektumaira. A humán (kulturális) anyagi ellátottság napjainkban már a céges ergonómia egyik alapvető forrása. Az anyagnem szempontjából a 32-es jogcím anyagait és szolgáltatásait foglalja magában. (MHLK) → *katonai logisztika*

humánanyag-biztosítás: azon logisztikai funkciók és feladatok összessége, amelyek a szakági nómenklatúra szerinti humán anyagi szükségletek megtervezésére, a készletek képzésére, a felhasználás szabályozására, felhasználására, a felhasznált készletek pótlására, minőségbiztosításra, a szaktechnikai eszközök fenntartási anyagszükségleteinek biztosítására, azok működőképességének fenntartására, új humán szakanyagok és eszközök rendszerbe állítására, kivonására, szolgáltatások végzésére irányulnak. A ~ célja a humán anyagok és szaktechnikai eszközkészletek normák szerinti megalakításával, szakszerű tárolásával, a felhasználóknak történő kiadásával, hozzájárulni a honvédelmi szervezetek élet- és munkakörülményeinek, a katonaállomány komfortérzetének javításához, harcképességének fenntartásához, a katonai szervezetek alkalmazásának (felhasználásának, igény-

bevételének) sikeréhez. (MHLK) → *katonai logisztika*

humán erőforrás: a Magyar Honvédség hadrafoghatósági és alkalmazási követelményeinek fenntartásához és fejlesztéséhez szükséges létszámú állomány. A haza védelméhez, a szövetségi és egyéb nemzetközi kötelezettségek teljesítéséhez optimális felkészültségű és létszámú állomány biztosítása kidolgozott humánstratégia útján, komplex, humánerőforrásmenedzsment-rendszer működtetésével valósulhat meg. A Magyar Honvédség humánerőforrás-gazdálkodása a toborzáson át, a szolgálat alatt folytatott tudatos felkészítésen és megtartáson keresztül, a szolgálatból való kilépés támogatását is magában foglalja. A toborzás a Magyar Honvédség humánstratégiájának – azon belül a humánerőforrás-gazdálkodásnak – kiemelt fontosságú területe. Célja egy olyan tevékenységi folyamat megszervezése, ahol a Magyar Honvédség személyi szükségleteinek mennyiségi, minőségi kielégítése a humánerőforrás-gazdálkodás stratégiai célkitűzéseinek megvalósulásával, a magyar munkaerőpiac szereplőivel történő szoros együttműködéssel történik. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

humanitárius segítségnyújtás: 1. A fegyveres konfliktusok során az áldozatoknak és a polgári lakosságnak nyújtott humanitárius segély a háborús politika felett áll, elsőbbséget élvez minden politikai vagy katonai szemponttal szemben. Ennek jogi alapját az 1949-es IV. genfi egyezmény határozza meg. Annak alapján minden hadviselő „tartozik engedélyezni a kizárólag a másik Szerződő Fél polgári lakossága részére felhasználandó minden gyógyszer és egészségügyi felszerelés […] szabad átszállítását", valamint „a tizenöt évnél fiatalabb gyermekek, a terhes és a gyermekágyas asszonyok részére fenntartott nélkülözhetetlen élelmiszerek, ruhák és erősítőszerek szabad átszállítását", még ha ők a másik félhez tartoznak is. Az 1977-es kiegészítő jegyzőkönyvek tovább erősítették mind a harcoló felek kötelességeit, mind a nem harcolók jogait. A hadijog rendszere kötelezi a megszálló erőket, hogy lássák el az ellenséges lakosságot segélyküldeményekkel „mindennemű hátrányos megkülönböztetés nélkül", biztosítva a polgári lakosság fizikai túlélését, valamint felszólítja az összeütköző feleket, hogy a segélyfelajánlásokat ne a konfliktusba való beavatkozásnak tekintsék, amennyiben az „emberbaráti és pártatlan jellegű", hanem a nemzetközi humanitárius jogi előírások által diktált kötelességnek. (L. T.) → *hadijog* **2.** Olyan – az Európai Unió, továbbá az ENSZ béketámogató vagy a NATO válságreagáló műveletei keretén belül végrehajtott – művelet, amely az emberi szenvedés csökkentése érdekében végrehajtott feladatokat hivatott ellátni, azon esetekben és helyszíneken, ahol a helyi hatóságok nem képesek támogatást nyújtani a lakosságnak. A Magyar Honvédség (MH) feladatrendszerében: a fogadó ország beleegyezésével vagy erre jogosult nemzetközi szervezet felhatalmazásával a Magyar Honvédség érdemi közreműködésével folytatott segítő tevékenység, amely a fegyveres konfliktus, a természeti vagy civilizációs katasztrófa által okozott olyan helyzet elhárítására, továbbá következményeinek csökkentésére irányul, amely emberek életét, egészségét, anyagi értékeit és alapvető ellátását, a természeti környezetet súlyos mértékben veszélyezteti, károsítja. A ~t a humanitárius alapelvek megtartásával kell végezni, amelyek a következők: *a)* emberiesség; *b)* semlegesség; *c)* pártatlanság; műveleti függetlenség (önálló művelet, politikai, gazdasági, katonai egyéb indítékoktól mentes). G. I.) → *hadtudomány elmélete* (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, CIMIC-műveleti környezet*

humánpolitika: a szervezetek létrejöttéhez és működéséhez szükséges emberi feltételrendszer kialakítása és befolyásolása érdekében megfogalmazott nézetek és szaktevékenységek rendszere, amely a szabályzók létrehozásától a napi vezetői gyakorlatig terjedő feladatokat foglalja magában. A ~át megvalósító feladatok jellegük szerint általában három csoportba sorolhatók: *a)* a szervezetek kialakításával, irányításával, vezetésével kapcsolatos humán jellegű feladatok, amelyek a legfelső szinten a törvény- és szabályalkotásban utasítások, intézkedések kidolgozásában, a csapatvezetésben pedig a napi parancsnoki tevékenység végzésében realizálódnak; *b)* az úgynevezett szolgáltatás jellegű tevékenységek, amelyek a szervezetben dolgozókat segítik megfelelni a velük szemben támasztott követelményeknek, illetve megfelelő körülményeket teremtenek az eredményes munkavégzéshez; *c)* az érdekvédelemmel kapcsolatos szabályozások és ennek megfelelő szervezeti elemek létrehozása és működtetése. A ~ helyes értelmezése és végzése jelentős szerepet kap a fegyveres erők és testületek tevékenységében. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

humánstratégia: meghatározza és egységes keretbe foglalja azokat az alapelveket és célokat, amelyek biztosítják a Magyar Honvédség feladatai ellátásához megfelelő – a szükséges számú és összetételű – humán feltételrendszert. Célja a haza védelméhez, a szövetségi és egyéb nemzetközi kötelezettségek teljesítéséhez az optimális humánerőforrás biztosítása, illetve az ehhez szükséges feltételrendszer kialakítása. Célrendszere az alábbi pillérek mentén határozható meg: *a)* a kiszámítható és vonzó katonai pályamodell; *b)* munkaköri követelmények rendszere; *c)* személyzetfejlesztés; *d)* kompenzációs (juttatások, támogatások) rendszer. A humánstratégia és a stratégiával összhangban kidolgozásra kerülő, annak megvalósítását célzó, rövid és középtávú cselekvési programok szorosan illeszkednek a honvédelmi tárca hosszú távú stratégiai tervéhez, valamint a Magyary Zoltán Közigazgatás-fejlesztési Programban megfogalmazottakhoz. A Magyar Honvédség humánstratégiai céljainak elérésére vonatkozó cselekvési programok kidolgozása érdekében az alábbi, szakértői és koordináló munkacsoportok kerültek létrehozásra: *a)* Kompenzációs munkacsoport; *b)* Humánszolgálati munkacsoport; *c)* Katonai életpálya, pályakép- és teljesítményértékelési rendszer munkacsoport; *d)* Humáninformatikai rendszer munkacsoport; *e)* Katonai (honvédelmi) nevelés, alapfokú oktatás és önkéntes tartalékos rendszer munkacsoport; *f)* Személyzetfejlesztési munkacsoport; *g)* Elismerési rendszer munkacsoport; *h)* Szervezetelemzési, munkakörelemzési és munkakör-értékelési munkacsoport; *i)* Jogi előkészítési munkacsoport. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

Huntington, Samuel P. (1927–2008): a modernkori Amerika egyik legjelentősebb politológusa, társadalomtudósa 1927. április 18-án született New Yorkban, és 2008-ban halt meg. Tanulmányait a Harvard, a Yale és a Chichagói Egyetemeken végezte. Már 23 évesen tudományos fokozattal a Harvardon kezdett el tanítani. A neves egyetemen a Department of Governmentnél (kormányzati tanszék) dolgozott haláláig, ahol a kormányzattal kapcsolatos kutatásokat végzett, valamint ebben a témában tartott kurzusokat többnyire politológus hallgatóknak. Főbb kutatási területei voltak: amerikai politikák, a demokratizálódás problematikája, katonapolitika, politikai stratégia, fejlesztéspolitika. Élete végén a Nemzetközi Tanulmányok Központjának igazgatója volt. Az első nagyobb hangvételű – hadtudományi vonatkozású – könyvét *A katona és az állam* (1957) akkoriban igen kritikus szemmel

nézték, ma azonban részben ez a könyv határozza meg az Egyesült Államokban a civil-katonai kapcsolatokat, továbbá a 20. század végén az európai hadseregek szervezeti fejlesztésére is nagy hatást gyakorolt. Ebben a művében kezdte el azt a katonai hívatásról szóló vitát is, amely mentén a modern hadseregekben ma is keresik teoretikusok és szakemberek a katonai értékrendszer és a demokratikus társadalmak értékeinek egyeztetési lehetőségeit. Hitvallása szerint művében arra törekszik, hogy gyümölcsözőbb és használható keretet javasoljon, s fölvesse és meghatározza a civil és a katonai szféra viszonyának tanulmányozásával kapcsolatos legfontosabb elméleti kérdéseket. Híressé a *Political Order in Changing Socities* (*Politikai rend a változó társadalmakban,* 1968) című könyve tette. Fő műve a 90-es években megjelent *A civilizációk összecsapása* című könyve. Huntington ebben az írásában egy máig tartó vitát indított el. A vita arról szól, hogy minek a mentén lesznek a jövő konfliktusai: vajon államok között és/vagy eszmék között? Huntington szerint, alapvetően ezek a civilizációk között zajlanak majd. (K. J.) → *katonaszociológia*

Husky hadművelet (1943. július 9. – augusztus 17.): amerikai–angol partraszállás Szicílián (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

I, Í

Iaşi–kisinyovi hadművelet (1944. augusztus 20. – szeptember 25.): a 2. és 3. Ukrán Front hadművelete Iaşi–Kisinyov–Huşi térségében, szétzúzva a német Dél Hadseregcsoportot (két-két német és román hadsereg), aminek következtében Románia szembefordul a németekkel. A 2. Ukrán Front szeptember 23-ára felzárkózott a román–magyar határra, a 3. Ukrán Front pedig Bulgária területére lépett, aminek következtében Bulgária is a szovjetek oldalán folytatta a háborút. Lásd *folyamatos nagy mélységű hadműveletek*. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

ideáltípus: egy adott társadalmi jelenség bizonyos jellegzetességeinek hangsúlyozásával kialakított „tiszta típus", amely a valóságban nem szükségszerűen létezik. A jellegzetességek meghatározó jegyek, de nem feltétlenül kívánatosak. Példa erre Max Weber ~a a bürokratikus szervezetről. Az ~ – és így az alábbi tipológia – jellemzői tehát a következők: *a)* a megismerés folyamatában nem célt, hanem eszközt jelent; *b)* etalon jelleggel a valóság mérésére az ideáltípustól való eltérés vizsgálatára szolgál; *c)* szellemi termék, nem valóságosan létező, reálisan ható erő; *d)* nem norma, nem az értékelés, hanem a megismerés eszköze. (K. J.) → *katonaszociológia*

idegbénító mérgező harcanyagok, idegméreg: legfontosabb képviselőjük a szarin, szomán és a „V"-anyagok. Gyorsan ható mérgező harcanyagok, a szervezet acetilkolineszteráz enzim gátlása révén fejtik ki hatásukat, megakadályozva ezzel az idegingerület-közvetítő anyag, az acetilkolin elbomlását. Az idegvégződésekben felhalmozódó elbontatlan acetilkolin az izomzatot görcsös állapotban tartja, a halál végső fokon a szervezet általános bénulása következtében lép fel. Az ~ hatására kialakuló tünetek a sérülés súlyosságától különbözőek lehetnek. Kisfokú mérgezés esetén, a szem simaizmainak változása miatt a pupilla összehúzódik, és csak erős pupillaszűkület (miozis) lép fel, a hörgők simaizmaiban és váladéktermelő mirigyeiben történő változások eredményeképpen hörgőszűkület lép fel, a légutakban pedig fokozott váladékképződés indul el a légzés nehezülését, mellkasi fájdalom kialakulását eredményezve. A miozis következtében gyakran látási zavarok alakulnak ki, a szem rendkívül fényérzékennyé válik. Nagy koncentrációk kialakulása esetén az ~ a tüdőn keresztül gyorsan a vérkeringésbe kerül, és egy percen belül egész testre kiterjedő hatások jelennek meg. Súlyos sérülésnél akaratlan izomrángások lépnek fel, szétszórtan az apróbb izmok rángása figyelhető meg, ami az egész testre kiterjed, és amelyet görcsös állapot követ. Ennek látható jelei – a miózison kívül – az egész szervezet erős remegése, eszméletvesztés, önkéntelen vizeletürítés. A fulladásos halál a légutak elzáródása, a légző izmok bénulása és a légző-

központ működésének leállása miatt következik be. Ha a sérült ellenanyagot nem kap, a halál rövid időn belül bekövetkezik. A felsorolt tünetek az idegbénítók csoportjába sorolt valamennyi mérgező harcanyag – DFP, tabun, szarin, szomán, „V"-anyagok – esetében közel azonosak, a különbségek inkább a tünetek kifejlődésének gyorsaságában jelentkeznek. Az ~ egyik további közös sajátossága az úgynevezett kumulatív (összegződő) hatás. A szervezetbe jutott mérgező harcanyagok igen nehezen képesek kiürülni, lassan felhalmozódnak, s emiatt halálos vagy súlyos mérgezés is nagy valószínűséggel bekövetkezhet önmagukban veszélytelen adagok többszöri elszenvedésekor. A szarin (0-izopropil-metilfluor-foszfonát) színtelen, könnyen párolgó, szagtalan vagy enyhén gyümölcsillatú folyadék, fajsúlya közelítőleg a vízzel azonos (1,09 g/cm^3). Nagyfokú illékonysága következtében elsősorban a légtér szennyezésére alkalmazzák. A szomán [0-(3,3-dimetil-sec butil) metilfluorfoszfonát] színtelen, majdnem szagtalan folyadék, amely vízben nehezen, oldószerekben jól oldódik. Toxikus hatásában a szarint felülmúlja. Hatását cseppek és pára formájában fejti ki, bőrre kerülve, belélegezve okoz sérülést, halált. A „V"-anyagok a szománnál nagyobb mérgezőképességgel rendelkező, maradó idegbénító harcanyagok. Legfontosabb változatát „V_X" fedőnéven rendszeresítették. A „V_X" (0-etil-S-[N,N-diizopropilaminoetil]-metiltiolfoszfonát) színtelen, szagtalan, magas forrpontú, olajszerű folyadék. Igen stabil vegyület, hosszú ideig képes szennyezni a terepet, a harci-technikai eszközöket, a vizet. Maradósága néhány naptól néhány hétig, sőt néhány hónapig tarthat. A „V_X" aeroszoljaival szennyezett fegyverzetet, harci-technikai eszközöket, egyéni ABV-védelmi készleteket a lehető legrövidebb időn belül mentesíteni kell. Az ~kal történő elszennyeződést követően azonnal meg kell kezdeni a bőr gyors mentesítését, mérgezés esetén a légzés biztosítását, és az ellenanyagot tartalmazó öninjekció önampulla – saját vagy bajtársi – alkalmazása mellett a sérültet minél előbb a segélyhelyre kell szállítani orvosi ellátásra. A legújabb fejlesztések hozománya a „V_X"-nél is mérgezőbb szintetikus toxinok, a karbamátok és a GABA-effektorok (GABA – gamma-amino-vajsav) lettek. A felsoroltakon kívül a 70-es évek fejlesztésének eredményeképp megjelentek olyan újabb vegyületek, amelyek a Novicsok csoportba tartoznak, és egyes tagjai a szománnál 10-szer, a „V_X"-nél 5-ször hatásosabbak. (B. T.) → *ABV-támogatás*

ideiglenes had-) erő, ideiglenes szervezetek: ideiglenes katonai szervezetek a szövetségen belül egy adott feladatra kijelölt több nemzetiségű alegységek, egységek. Lehetnek összhaderőnemi, fegyvernemi, kiképző, kiszolgáló szervezetek. A Magyar Honvédség békeműveleti erői valamennyien ideiglenes katonai szervezetek, amelyek önállóan vagy át-alárendelve szövetségi (NATO) vagy szintén ideiglenes koalíciós erőkben tevékenykednek. A mozgósítás irányítására, illetve végrehajtására létrehozott, ideiglenes jelleggel működő szervezetek; a katonai vezető szerveknél és a hadkiegészítő (katonai igazgatási) szerveknél mozgósítást irányító operatív csoportot (MIOCS); az anyagi-technikai szakági szervezetek esetében – még ezen kívül – szakági mozgósítást irányító csoportot (SZMICS) kell létrehozni; minden más katonai szervezetnél mozgósítást végrehajtó csoportot (MVCS); a több katonai szervezet egy laktanyában történő elhelyezése esetén pedig az MVCS helyett laktanya mozgósítást végrehajtó csoportot (LMVCS) hoznak létre és működtetnek. Az azonos helyőrségben megalakuló anyagi-technikai szervezetek mozgósítási feladatainak irányítására összevont mozgósítást végrehajtó csoportot (ÖMVCS) állítanak fel. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

ideiglenes kötelék: ideiglenes jelleggel a feladat sikere végrehajtása érdekében vagy szolgálati érdekből a kijelölt parancsnok alárendeltségébe vont vagy utalt kötelék, illetve katonák nem szervezetszerű csoportosítása. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

identitás: latin eredetű szó, eredete „idem, eadem, idem" (I. szám 3. személy ragozott alakjai), jelentése: ugyanaz, ugyanő, éppen az. Általános jelentése: azonosság. Az ~ jelensége (szociálpszichológiai jelenség) az egyik legfontosabb pszichikus közvetítő konstrukció az egyén és társadalom között. A szocializáció eredménye, a normákkal, a társadalmi szerepekkel való azonosulást eredményezi, amelyek az egyén és a közösség közötti közvetítéseket segítik elő. Az identitásnak fontos alkotóeleme a csoport-hovatartozás, a szűkebb értelemben vett társas identitás. A társas identitás egy csoporttal való azonosulás, tehát az „én", „mi"-vé alakítása. A fogalmat 1950-ben vezette be Erik Erikson, aki az identitásérzés egész életünkön át való fenntartására irányuló törekvésünket tartotta a személyiségfejlődés legfontosabb mozgatójának, amelynek az egyes életszakaszokban másmás súlypontjai és különböző fejlettségi fokai lehetnek. (B. J.c) → *katonapszichológia*

idomtöltet: a robbantandó szerkezetek különböző, bonyolult keresztmetszetű elemeinek, részeinek robbantásához alkalmazzák. A töltet alakja az elnevezésének megfelelően a robbantandó elem formájához idomul. Úgy kell összeállítani, hogy a robbantandó elem legvastagabb részeihez kerüljön a legnagyobb mennyiségű robbanóanyag. Az ~ csapatoknál történő elkészítéséhez nagy és kis trotilprésteseket vagy plasztikus robbanóanyagot használnak, ez utóbbiból a legkülönbözőbb formájú, alakú töltetek készíthetők. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

időérzékeny célok: olyan tüzérségi célok, amelyeknek helyzete a felderítésüket követően rövid időn belül változhat, ezért hatékony pusztításukra csak rövid idő áll rendelkezésre. (M. G.) → *tüzérség*

időjárás: meghatározott helyen a légkör pillanatnyi fizikai tulajdonságainak és folyamatainak összessége, illetve azoknak rövidebb időszak során a környezettel és egymással is kölcsönható rendszere. Az ~ tanulmányozásával a meteorológia tudománya foglalkozik. Az időjárási folyamatok meghatározó része Föld légkörének a felszíntől számított 6–20 km magasságig terjedő rétegében zajlódik, legjellemzőbb tulajdonsága a változékonyság. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

időjárás-előrejelzés: meghatározott időtartamban és területen várható meteorológiai viszonyokra vonatkozó állítás, amely a fennálló légköri jellemzők ismeretén, azok jövőre vonatkozó számszerű meghatározásán és a légköri folyamatok viselkedésére vonatkozó tapasztalatokon alapul. A numerikus előrejelzés nagy teljesítményű számítógépeken futtatott modellek alapján, a légkörfizikai folyamatokat leíró fizikai egyenleteknek a légkör különböző szintjeiben, rácspontokon előállított meteorológiai mezők elfogadhatóan rövid idő alatt készülő megoldását jelenti. A számítások eredményéből előállított meteorológiai bulletinek binárisan kódolt számhalmazok formájában a támogató hierarchia alsóbb szintjei felé a távközlési rendszerben kerülnek forgalmazásra. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

időjárási térkép: a tényleges és előrejelzett időjárási paraméterek térképes ábrázolása. A speciálisan kialakított meteorológiai munkaállomások lehetővé teszik a felhasználó számára a szabványos bulletinek

tartalmának könnyű áttekintését, térképen történő grafikus megjelenítését. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

időszakos megvilágítás: a tüzérségi megvilágítás egyik fajtája, amikor a megvilágítandó területet időben szakaszosan – leginkább a felderítés vagy a tűzmegfigyelés idejére – világítják meg. (Sz. T.) → *tüzérség*

időszámvetés: 1. A törzsfőnök által a tervezés során a feladatok előkészítésére, megszervezésére és végrehajtására készített tevékenységi rend, amely magában foglalja a törzs munkarendjét, a szervezés legfőbb időpontjait a készenlét eléréséig. Az ~ készülhet táblázatos vagy írásos formában, illetve a kettő kombinációjával. Az elkészítését elősegítik azok az előre elkészített okmányok, amelyeket csak pontosítani kell a számvetés rögzítéséhez. Ezeket az okmányokat a mintaokmányok között, a *Hatályos Műveleti Eljárások* gyűjteményében tárolják. (T. J.) → *szárazföldi műveletek* **2.** Valamennyi szervezeti program időbeni megvalósítása megkövetel egy tervszerűséget, ahol időhöz kötötten felvázoljuk a tennivalókat. Az ~ keretében pontosításra, illetve meghatározásra kerül: *a)* a feladatvétel ideje; *b)* rendelkezésre álló idő; *c)* az előzetes intézkedés kiadásának ideje; *d)* helyzetmegítélésre biztosított idő; *e)* szemrevételezés, hadijáték ideje; *f)* cselekvési változatok kidolgozása és összevetése; *g)* az elhatározás kidolgozására biztosított idő; *h)* elhatározás és kihirdetésének ideje; *i)* harcparancs (műveleti feladat) kiadása; *j)* együttműködés megszervezése; *k)* feladatok begyakorlása; *l)* harctámogató és harckiszolgáló elemek tevékenységének megszervezése; *m)* készenlét a feladat végrehajtására.

időzíthető gyújtó: lásd *tüzérségi gyújtó* (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

időzített gyújtózsinór: a gyújtóláng átvételére, továbbvezetésére és az utászgyutacs hüvelyébe helyezett iniciáló robbanóanyag gyújtására, továbbá a lőportöltetek közvetlen indítására alkalmazott gyújtózsinór. Egy vezetőszálra préselt finomszemcsés feketelőporbélből és az azt körülvevő, vízhatlan eleggyel bevont többrétegű textilfonatból, valamint műanyag burkolatból áll. A gyújtózsinór egyik végét meggyújtva, a feketelőporbél állandó sebességgel ég végig, és a zsinór másik végén magas hőmérsékletű szúróláng lövell ki. Az átlagos égési sebessége 1 cm/másodperc. Víz alatti robbantásnál is alkalmazható 5 m vízmélységig, azonban az égési sebessége víz alatt megnövekszik. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

illetékesség: viselőjének hatásköre, amelyen belül a ráruházott hatalommal hatályosan élhet. Megfelelő kompetenciával rendelkező hivatalos személy, vezető a közigazgatási, illetve a katonai szervezetben hatáskörén alapuló döntési, utasítási jogkörrel bír alárendeltjeit, illetve ügyeket érintően. ~ fogalma: azokat a szabályokat, amelyek az ország területi beosztásának megfelelően azonos szinten működő hatóságok közül megjelölik a konkrét ügyben eljáró hatóságot, ~i szabályoknak nevezzük. Azonos hatáskörön belüli ügymegosztást fejeznek ki. ~ fajtái: általános, különös, kizárólagos. (C. O.) → *katonai vezetés*

illetmény: az állomány tagja szolgálati viszonya alapján az állományba vétel napjától a szolgálati viszony megszűnésének napjáig, havonta illetményre jogosult. Az illetmény: *a)* alapilletményből (a betöltött szolgálati beosztáshoz meghatározott besorolási osztály, besorolási kategória figyelembevételével alapilletmény-szorzószám és a honvédelmi illetményalap szorzata); *b)* honvédelmi szolgálati díjból (az állomány tagjának tényleges

szolgálati viszonyban töltött idejéhez tartozó szorzószám és a honvédelmi illetményalap szorzata, fokozati vizsga esetén a tényleges szolgálati viszonyban töltött ideje, az állománycsoportjához és a legmagasabb fokozati vizsgájához tartozó szorzószám és a honvédelmi illetményalap szorzata); *c)* illetménypótlékból (idegen nyelv használatát igénylő – kivéve a nyelvtanár, tolmács, fordító vagy revizor-fordító – szolgálati beosztás betöltése esetén STANAG 6001 pótlék); *d)* kiegészítő illetményből (amennyiben a fenti illetményelemek együttes összege nem éri el a kötelező legkisebb munkabér (minimálbér) és a garantált bérminimum megállapításáról szóló kormányrendelet szerinti minimálbér vagy garantált bérminimum összegét, a különbözetet kiegészítő illetményként kell megállapítani) áll. Az egyes illetményelemeket egész összegre kerekítve, a hivatalos magyar pénznemben kell megállapítani, és havonta utólag, a tárgyhónapot követő hónap ötödik napjáig a hivatalos magyar pénznemben kell az állomány tagja megbízása alapján fizetési számlájára átutalni, vagy ha azzal nem rendelkezik, lakcímére postai úton történő kifizetéssel teljesíteni. Az illetményt a munkáltatói jogkört gyakorló állapítja meg, valamint az illetménymegállapításnak nem minősülő illetményváltozásról a munkáltatói jogkört gyakorló értesítést ad ki. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

illetménygazdálkodás: 1. Az illetmények fejlesztésére rendelkezésre álló pénzügyi keretek felosztása, illetve az e keretekből történő finanszírozása a rendfokozati előléptetések, a beosztási illetményben történő előresorolások, a szolgálai idő és egyéb pótlékok fejlesztése miatt szükségessé váló illetménynövekedésnek. **2.** Az illetmény-összetevők közötti arányok kialakítása, változtatása. **3.** A rendelkezésre álló beosztási illetményfejlesztésre szolgáló keretösszeg elosztása (főleg az alárendelt szervezetek felé). (B. J.a) → *védelmi igazgatás*

imázs (image): képmás, amit az emberek alakítanak ki egy dologról, szervezetről, szolgáltatásról vagy másik emberről. **1.** Az imázs általános értelemben „meggyőződések, elgondolások és benyomások összessége, amelyekkel az egyén bármiről (tárgy, ember, csoport stb.) rendelkezik. **2.** A szervezetről szóló üzenetek vagy azok következményeinek fogadása, amelyet a kommunikáció eszközeivel alakítani, változtatni, módosítani lehet. (C. O.) → *katonai vezetés*

IMINT (Imagery Intelligence, képfelderítés): a katonai felderítés egyik ága, amely megfelelő képalkotó berendezésekkel és egyéb szenzorokkal nyert adatok alapján felderítési információk előállítására irányul. A földi, légi és műholdas eszközökkel gyűjtött képi információk más forrásokból származó információk kiegészítésére, megerősítésére szolgálnak. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

imitációs elektronikai megtévesztés: az elektronikai megtévesztés azon fajtája, amikor a saját elektronikai eszközök igénybevételével oly módon juttatunk elektromágneses jeleket a működő ellenséges elektronikai eszközök vevőibe, mintha azok a saját elektronikai eszközeitől származnának. Az imitáló jelek egyrészt megzavarhatják az ellenséges eszközök működési rendjét, másrészt félrevezethetik az eszközök felhasználóit. Megvalósítható híradó rendszerekkel szemben például rádióforgalmazásba történő belépéssel vagy nem kommunikációs eszközökkel szemben például imitált célok létrehozásával. Az ellenséges rádiólokátor megtéveszthető ismétlőberendezéssel, szögvisszaverőkkel vagy válaszimpulzus-zavarással, válaszjelet imitálva. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

imitálás: 1. Különféle utánzó eszközök, különleges módon berendezett és előkészített területek, körletek, objektumok alkalmazása abból a célból, hogy az ellenséget megtévesszék, illetve azt a látszatot keltsék, mintha a látottak, tapasztaltak a valóságnak megfelelnének. **2.** A csapatok gyakoroltatása során az ellenség tevékenységének jelzésekkel, jelzőcsapatokkal (ellenerő), továbbá a harci körülményeknek egyszerű eszközökkel (imitátorokkal) történő hang- és fényutánzása, valamint makettek és más eszközök, berendezések alkalmazása. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

imitáló zavar: a szándékosan előállított zavarok azon fajtája, amely célja, hogy a valódi információ vételét, a valódi céljel azonosítását további jelekkel bizonytalanná tegye, rádióberendezések esetében megtévesztésig hasonló, de hamis információt közlő állomást üzemeltessen, rádiólokációs felderítés esetén a valódi célnak az indikátoron való pontos beazonosítását a hozzá hasonló többi megjelenő céljel között akadályozza, megnehezítse, amíg csak lehet. Rádiók esetén ~ hatás elérhető hamisított közleményeket forgalmazó rendszer üzemeltetésével, rádiólokátorok esetén az indikátoron a valódi céljelhez hasonló imitált célok létrehozásával. Ez utóbbi megvalósítására a rádiólokációs impulzus válaszzavaró állomások szolgálnak. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

impakt: egy tevékenység környezetre gyakorolt tényleges hatása. A haderőnek a társadalomra, a környezeti tényezőkre gyakorolt hatásának a foka. (C. O.) → *katonai vezetés*

importból történő igénykielégítés: gazdaságmozgósítási helyzet esetén a védelmi, lakosságellátási, államigazgatási és szövetségi feladatok igényeinek külföldről beszerzett javakkal történő kielégítési formája. Előnye, hogy békeidőszaki előkészületeket és ráfordításokat, speciális és költséges nemzetgazdasági képességek (védelmi célú tartalékok, rögzített ipari kapacitások) fenntartását nem igényli. Hátránya, hogy a legkockázatosabb igénykielégítési forma. Ugyanis krízishelyzetben – különösen háború esetén – a határokon átívelő ellátási lánccal kapcsolatos kockázatok sokrétűek lehetnek. A nemzetközi kereskedelem működését ilyenkor erősen korlátozhatják politikai vagy jogi tényezők (például gazdasági szankciók), szállítási és tranzitproblémák. Az importhoz történő hozzáférést akadályozhatják piaci turbulenciák is, hiszen például nemzetközi fegyveres konfliktus vagy háború esetén hirtelen annyira megnőhet a hadiipari termékek világpiacán a kereslet, hogy azt a kínálati oldalon lévő vállalatok egyszerűen nem tudják kielégíteni. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

improvizálás: előkészület nélküli, rögtönzött, az alkotással, kitalálással egyidejű előadás az élet bármely területén. Az ~ lehet teljesen kötetlen, vagy keretek közt mozgó. (C. O.) → *katonai vezetés*

improvizált robbanóeszközök (Improvised Explosive Device – IED): olyan „házilagosan készített”, tehát nem üzemi körülmények között gyártott, előállított eszközök, amelyek a pusztító hatásukat a robbanás hatóerejével, az egészségre ártalmas vegyi, biológiai anyagokkal, pirotechnikai eszközökkel vagy gyújtóhatású anyagok segítségével érik el. Az IED szerkezeti felépítése általában kezdetleges kialakítású, de csak a készítőjének kreativitása és a rendelkezésére álló (vagy beszerezhető) anyagok, alkotórészek mennyisége és technológiai színvonala határolja be az eszköz bonyolultságát és korszerűségét. Az eszköz mérete a gyufásdoboznyitól akár a teherautó- nagyságúig is terjedhet, függően a rombolni vagy megsemmisíteni kívánt célponttól és az elérendő hatástól. Egyetlen konkrét személy

likvidálásához elegendő lehet egy „levélbomba" is, egy épület vagy komolyabb létesítmény elleni pusztítóbb merénylethez pedig akár többtonnás robbanótöltet szükséges. Az IED lehet mobil telepítésű, illetve helyhez kötött. Előbbi esetben a robbanóeszközt juttatják el valamilyen módon a statikus célponthoz (például egy épület) vagy a célpont közelébe, míg az utóbbi esetben azt többnyire megfigyelt szerkezetként a merénylő által indítva akkor következik be a detonáció, amikor a mozgó célpont (például egy katonai konvoj járműve) ideális távolságra közelítette meg a szerkezetet. Az IED alapvető részét képezi a robbanóanyag-töltet, a töltet iniciálását biztosító detonátor és a detonátor működését kiváltó indítómechanizmus. Az előbbieken túl a robbanóeszköz kiegészítő részei lehetnek még az áramforrás, az időzítő berendezés vagy a hatásfokozó repeszek, illetve a rejtést biztosító valamilyen álcázó burkolat. Robbanótöltetként felhasználhatnak különböző, a katonai robbantástechnikában is használt préselt vagy plasztikus robbanóanyagot (például TNT, C4, Semtex); polgári rendeltetésű robbanóanyagokat (például Emulgit, ANDO, Dinamit) vagy pedig különféle házilag, vegyszerek keverékéből előállított robbanószereket (elegyet), de felhasználhatják akár a fel nem robbant katonai harcanyagokból (akna, rakéta, tüzérségi lövedék stb.) kinyert robbanóanyagot is. A töltet(ek) iniciálására különböző katonai vagy bányászatban is használt (villamos, robbantó, NONEL) detonátorok vagy a harcanyagokból kinyert gyújtók alkalmazása a leggyakoribb, azonban néha házilagosan készített „improvizált" gyutacsot is használnak erre a célra. Az IED indítása, működtetése többféle mechanizmussal történhet. Általánosságban elmondható, hogy a leggyakoribbak a különböző mechanikus „szerkezetek", amelyek húzásra, teherelvételre, nyomásra, elmozdításra reagálnak, tehát a célpont valamilyen közvetlen behatására – fizikai kontaktus esetén – működtetik a robbanóeszközt. Ezzel ellentétben az időzítő szerkezetek (óraművek, elektronikus, biológiai, kémiai időzítők) a korábban meghatározott és beállított időtartam elteltével, a célpont behatásától, közelségétől stb. függetlenül, önállóan működtetik el a robbanóeszközt. Az irányított működtetésű IED-k általában elektromos vezetéken keresztül vagy vezeték nélküli rádióvezérléssel, a merénylő által a legalkalmasabb időpontban kiadott indítójelre reagálnak. Az irányított működtetés speciális változata, amikor a merénylő önmagát is feláldozva „öngyilkos merénylőként" indítja el a robbanóeszközt. A kiegészítő szerkezeti részként már említett áramforrások köre is igen széles, a gombelemtől az akkumulátorig terjed, de akár napelemek használata is lehetséges. A repeszek alkalmazása abban az esetben gyakori, amikor a robbantás arra irányul, hogy minél nagyobb legyen az emberáldozatok, sérültek száma; felhasználhatók erre a célra különböző fémdarabok, szegek, csavarok, csapágygolyók. A robbanóeszköz álcázása a „siker" szempontjából kulcsfontosságú is lehet, ezért legtöbb esetben erre nagy figyelmet fordítanak az elkövetők. Az IED méretétől és az elhelyezésétől függően beépíthetik azt valamilyen ártalmatlannak tűnő tárgyba, eszközbe, vagy pedig mindenféle álcázó burkolat nélkül egyszerűen csak elrejthetik azt a szemünk elől. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

improvizált robbanóeszközök (szerkezetek) elleni tevékenység: az improvizált robbanószerkezetek alkalmazásának megakadályozására irányuló komplex rendszabály-, feladat- és erőforrásrendszer, amelynek három fő eleme a terrorhálózat gyengítése, megbontása; a robbanószerkezet semlegesítése, hatástalanítása; valamint a tevékenységben részt vevők felkészítése a feladatokra. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

impulzuszavar: olyan zavarfajta, amely spektrális sajátosságai miatt nehezen kiszűrhető a zavart rendszerből. Az impulzusmodulációnak lehet az is célja, hogy az adóberendezés a kimenő teljesítményét rövid időre komprimálja, ezzel megnövelve az impulzus csúcsteljesítményét. Az impulzuselvű berendezésekre (például rádiólokátor) gyakorolt hatása szerint az ~ lehet szinkron vagy aszinkron, lehet válaszimpulzus vagy megelőző válaszimpulzus jellegű. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

Imre Sándor (1877–1945): a két világháború közötti magyar pedagógia, kiemelkedő személyisége, aki fontos területként kezelte a háború kérdéskörét. Imre Sándor *A háború és a pedagógia* című munkájában rámutatott, hogy „a békeszeretetet akarjuk belenevelni mindenkibe, de nem a pipogyaságot; a hosszú tűrést, de nem a gyávaságot; a harczra való készséget, bár nem a veszekedés hajlamát; s a keménységet, ámbár irtózunk a kegyetlenségtől. Mindezek közben irányítónk: erkölcsi eszményünk; egyéneknek és nemzeteknek általánosabb szempontból való értékelése; az igazságra való becsületes törekvés, a csalhatatlan ítélés nagyképűsége nélkül; az egyén kicsinységének és mégis a köz – szempontjából való különálló értékének tudata.” A pedagógiaprobléma lényegét a következő sajátosságok jelzik: a feszültség, de különösen a háborús helyzetek felkeverik a lappangó, gyakran a kultúra által elfojtott előítéleteket, meggyőződéseket (ilyen előítéletei mindenkinek vannak); jellemzővé válnak az éles véleményés meggyőződésváltozások, a kipattanó szószörnyetegek egyre nőhetnek. A rejtett vagy meghirdetett nyílt célok, előtérbe kerülő vezetők képességeivel, alkalmasságával szemben szkepticizmus termelődik, ellenszenvet kelthetnek. Az emberi nyitottság ilyen helyzetekben veszélyessé válhat a hatalmi törekvések szempontjából. A zavart növeli, hogy emberek jelentős részénél – esetenként a tiszti, altiszti állománynál is – nehézséget okoz a kiszivárgó stratégiák, váratlannak látszó paktumok, tengelyek megértése. Ekkor üt vissza leginkább a polgári sablonokba kényszerített gondolkodás, amikor a krízishelyzethez illeszkedő stratégia nem a régi reflexekre épül. Háborús időszakban az emberi élet értéke erősen leértékelődik (devalválódik), lefokozódik, minden egzisztenciális biztonság alárendelődik a folyamatoknak. (H. D.) → *katonapedagógia*

incidenskezelés: hierarchikusan egymásra épülő üzemeltetési szintek közötti feladatátadási képesség megteremtésével kerül alkalmazásra.

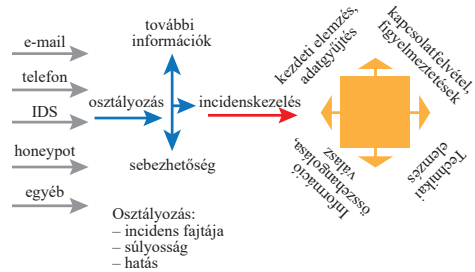

Az ~ célja a hibák, működési rendellenességek, akadályok lehető legrövidebb idő alatt történő kiküszöbölésére és a működés gyors – lehetőség szerint azonnali – helyreállítására irányul. Az ~ nem feltétlenül jelenti az incidens okának felismerését és megszüntetését, amely esetekben az incidenst a rendellenesség megszüntetését követően a problémakezelési folyamat részeként nyilvántartásba kell venni és fel kell dolgozni. Központi üzemeltetők ~ során hajtják végre a központilag biztosított szolgáltatásokban, rendszerekben, eszközök üzemeltetésében és a működésüket biztosító infrastruktúra felügyeletében előforduló, helyi és regionális szinten nem megoldható híradó-informatikai incidensek kezelését, kiküszöbölését,

koordinálják az ~be bevont külső szolgáltatók és honvédelmi szervezetek tevékenységét. A regionális üzemeltetés szintjén hajtják végre a felelősségi területen fellépő több helyi üzemeltető szervezetet érintő incidensek kezelését, kiküszöbölését, szükség esetén a központi üzemeltető szervezet részére történő továbbítását. A helyi üzemeltetők az ~ során hajtják végre a híradó-informatikai szolgáltatásokat kiszolgáló rendszereken előforduló, felhasználók által jelzett, hatáskörükbe tartozó bejelentések kezelését. A szakterületi rendszer üzemeltetésében az ~ a speciális céllal kialakított, esetlegesen többhonvédelmi üzemeltető szervezet felelősségi területét érintő híradó-informatikai rendszerben vagy szolgáltatásban előforduló incidensek kezelése, kiküszöbölése, amely tevékenység szabályozása – a rendszergazda egyetértésével – az utaltsági rendnek megfelelő üzemeltető szervezetek közös szakmai elöljárójának feladata. Az ~ során végrehajtandó feladatok az incidens azonosítása, az incidens naplózása, az incidens lokalizálása, az incidens osztályozása, az incidens rangsorolása, az incidenskiküszöbölés vagy magasabb üzemeltetői szintre továbbítása és a működés helyreállítása. Az incidensek a Magyar Honvédség működőképességére gyakorolt hatásuk alapján kerülnek rangsorolásra. (K. Z.b) → *hadművészet*

induló hiba: az emelkedési szög és az indulószög közötti különbség. (Sz. T.) → *tüzérség*

indulószög: a torkolatszint és az indulóvonal által bezárt szög. (Sz. T.) → *tüzérség*

infokommunikáció: a megszerzett digitális információk egyidejű és egy eszközben történő számítógépi feldolgozásának és továbbításának tevékenysége, gyakorlata, a 2000-es évek elejére az informatikai (számítógépi) és a kommunikációs funkciók integrált alkalmazása folytán kialakult új paradigma alapján. A paradigma életre keltője a kommunikációs eszközökbe épített célszámítógép koncepciója és gyakorlata volt, amely által megvalósult az informatikai és a kommunikációs eszközök teljes konvergenciája. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

információ: 1. Az ~ gyűjtött adat vagy adatok csoportjának feldolgozásával jön létre. Megjegyzés: a felderítés szempontjából bármilyen formátumú feldolgozatlan adat felhasználható felderítési ~ előállítására. Ebben az összefüggésben az ~ fontossá vagy feleslegessé válhat a felderítési ~ előállítása érdekében végrehajtott elemző-értékelő eljárás során. A parancsnok és törzse hatalmas mennyiségű ~t kap a műveleti környezet valamennyi összetevőjéről. Ezen ~k nagy része tényszerű jelentés a saját (és baráti) erők műveleti helyzetéről. A megkapott ~ egy másik nagy csoportja azonban kevésbé megbízható, esetleg töredékes, és olyan forrástól származó, ahol a hitelesség és a pontosság megállapítása erősen korlátozott, vagy akár lehetetlen. Ez különösen jellemző azokra az ~kra, amelyek az ellenséges erőkre, szándékaikra vagy képességeikre vonatkoznak. (H. H.) → *felderítés* **2.** A szervezet egyik erőforrása, legáltalánosabb értelemben az objektív valóság visszatükröződése az emberi tudatban. Az ~ tárgya lehet valós dolog (létező tárgy, élőlény, személy), absztrakció útját kialakított fogalom, illetve ilyenekből álló rendszer. Az ~ vonatkozhat ezek állapotára vagy időben végbemenő állapotváltozásokra (eseményekre) és állapotváltozás-sorozatokra (folyamatokra, jelenségekre). Az ~ tárgyának állapotát egy adott időpontban a jellemzői, sajátosságai, tulajdonságai és a kapcsolatai (viszonyai, kölcsönhatásai) határozzák meg. Az időben változó valóságot visszatükröző ~ vonatkozhat múltbeli, jelenlegi és jövőbeni állapotokra, eseményekre és folyamatokra. A jelen és a múlt

tényeire vonatkozó ~kat tény~nak (illetve ezen belül az utóbbiakat archív~nak, a jövőre, az elképzelésekre vonatkozókat pedig leíró jellegű prognózis~nak és előíró jellegű tervinformációnak nevezik. Rendeltetéséből következően a múltról szóló ~ is a jövőre tekint, azt alapozza és segíti. Minden ~ tovább nem bontható részekből épül fel vagy maga is ilyen. Az ilyen elemi ~ formailag kétféle lehet egy objektum egy jellemzőjére vagy objektumok között fennálló kapcsolatra vonatkozhat, esetleg kiegészítve az érvényességi időponttal vagy időtartammal. Az összetett ~ az elemi ~kból sokféle módon épülhet fel. Az elemi ~kat összeköthetik többek között az ~ tárgya, a jellemző, vagy két objektum kapcsolata. A szervezetekben elhasznált ~kat csoportosítani lehet aszerint is, hogy milyen mértékben formalizálhatók, illetve milyen (elsősorban gépi) feldolgozást tesznek lehetővé. A mérhetőség szerint kvantitatív (mennyiségi) és kvalitatív (minőségi) ~kat különböztetnek meg. **3.** Valamilyen leírás feldolgozatlan adata, amely felhasználható a felderítőadat létrehozásában. **4.** Az ~ a dolgokra, eseményekre, folyamatokra vonatkozó, a szervezeti tevékenységhez szükséges tények és elképzelések. Az ~k megjelenhetnek az emberi tudatban, hagyományos ~hordozókon, valamint dokumentumokban és technikai eszközökben, alapvetően elektronikus formában. **5.** Felvilágosítás, tájékoztatás; hír, értesülés; a kibernetika nyelvén az ~ a számítógépekbe betáplált adat, közlés, utasítás; ezek rendszerezésével és gépi jelekké való átalakításával az információelmélet foglalkozik. (N. I.) → *híradóinformatika, információvédelem*

információkritérium: az üzleti célkitűzések elérése érdekében az információknak ki kell elégíteniük bizonyos kontrollkritériumokat, amelyeket a információra és a kapcsolatos technológiára vonatkozó kontrollcélkitűzések (Control Objectives for Information and Related Technologies – COBIT) információkra vonatkozó üzleti követelményeknek nevez. A szélesebb körű minőségi, pénzügyi megbízhatósági és biztonsági követelmények alapján az alábbi hét megkülönböztethető, egymást minden bizonnyal átfedő információkritérium került meghatározásra: *a)* eredményesség – azzal foglalkozik, hogy az információk az üzleti folyamat szempontjából jelentőséggel bírnak, és hogy az információkat időben, helyes, ellentmondásmentes és használható módon biztosítják; *b)* hatékonyság – arra vonatkozik, hogy az információk az erőforrások optimális (legtermelékenyebb és leggazdaságosabb) felhasználásán keresztül kerüljenek biztosításra; *c)* bizalmasság – arra vonatkozik, hogy megakadályozza, a bizalmas információk engedély nélküli nyilvánosságra hozatalát; *d)* sértetlenség – az információknak a vállalati értékek és elvárások szerinti pontosságára és teljességére, valamint az információk érvényességére vonatkozik; *e)* rendelkezésre állás – azzal foglalkozik, hogy az információk akkor álljanak rendelkezésre, amikor azokra az üzleti folyamatnak szüksége van most és a jövőben. A szükséges erőforrások és az erőforrások szolgáltatási képességeinek védelmére is vonatkozik; *f)* megfelelőség – azon törvények, jogszabályok, szabályozások és szerződéses megállapodások – azaz kívülről előírt üzleti követelmények és belső irányelvek – betartásával kapcsolatos, amelyeknek az üzleti folyamat a tárgyát képezi; *g)* megbízhatóság – a szükséges információk vezetés számára történő biztosítására vonatkozik, a vállalkozás működtetése, továbbá a pénzügyi megbízhatósági, és irányítási kötelezettségek teljesítése érdekében. (K. Z.b) → *hadművészet*

információszelektálás és -szintetizálás: A) Az információs igény meghatározása: *a)* felismerni és meghatározni az informá-

ciószükségletet; *b)* pontosítani az információs igényt; *c)* keresési folyamat; B) Azonosítani és értékelni a potenciális információforrásokat: *a)* az információk kigyűjtése. C) Kritikusan és kompetensen értékelni az információt: *a)* elemezni, vizsgálni és kivonatolni az információt; *b)* általánosítani és értelmezni az információt; *c)* szelektálni és szintetizálni; *d)* értékelni a megtalált információ pontosságát és relevanciáját. D) Az információ szervezése: *a)* elrendezni és kategorizálni az információkat; *b)* csoportosítani és rendszerezni az információt; *c)* meghatározni, hogy melyik a leghasznosabb, releváns információ. (C. O.) → *katonai vezetés*

információbiztonság: az információ bizalmasságának, sértetlenségének és rendelkezésre állásának megőrzése. Ezen tulajdonságok mellett az ~ az olyan tulajdonságokkal, mint a hitelesség, a számonkérhetőség, a letagadhatatlanság és a megbízhatóság szintén jellemezhető. Az ~ mint állapot elérése komplex védelmi tevékenységek összessége folytán jön létre. Az ~ általános területei: dokumentum- (adminisztratív) biztonság, fizikai biztonság, személyi biztonság, elektronikus információbiztonság, elhárítás. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

információelmélet: a Hartley és Shannon féle információmennyiség-meghatározás valamint a Shannon-féle információ üzenetként történő felfogási elméletét tükröző kommunikációs blokkséma alapján az információtartalmat vizsgáló és az entrópia keretén belül a valószínűségekkel súlyozott összes jel információtartalmából a jel információtartalmának értékét meghatározni célzó tudományterület. Az ~ az információval mint az új ismeretté értelmezett adattal, ezen belül az információ keletkezésével, struktúrájával, kezelésével, tárolásával, elérésével és továbbításával foglalkozó matematikai, informatikai és hírközlési tudományterület. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

információentrópia: adott jelnek, információnak vagy adatnak az az energiamennyiség- (idő-, munkaerő-, tárolókapacitás-, pénz- stb.) szükséglete, amely elegendő, illetve szükséges az adott jel, információ, adat mindenkori teljes értékének a betartásához. A jel valamely természeti, műszaki, illetve gazdasági vagy társadalmi jelenség, folyamat, tárgy determinisztikus leírására alkalmas – az ember által kialakított – különböző jellegű (méret-, szín-, anyag-, mennyiség-, minőség- stb.) osztályozási rendszerek megfelelő elemének felhasználása az adott tárgy, jelenség, folyamat részleges vagy teljes értékű meghatározásához. A jel minden esetben objektív, vagyis az embertől független kategória. Az információ az adott személy vagy szervezet számára újdonságtartalmú jel vagy adat, ha jel, akkor objektív, (ha adat, akkor az adat megbízhatósági együtthatójának megfelelő mértékben tekinthető objektívek vagy szubjektívek). Az adat az ember által felismert és összegyűjtött, kiválasztott, vagy teljes körű, illetve mért vagy vélt, becsült, előre jelzett elemi ismérvek vagy különböző szintű összegfokozatok (aggregátumok) vagy adott cél érdekében feldolgozott, azonos típusú jelek összessége. A teljes értéken az adott jel, információ, adat naprakészségét, teljeskörűségét és pontosságát értik. A különböző típusú jeleket, információkat, adatokat (a továbbiakban információkat) megfigyelve és elemezve megállapítható, hogy a teljes értékük biztosításához szükséges energiamennyiség alapján osztályozhatók. A teljesértékűséghez szükséges energiamennyiség alapján felállítható az információk bizonytalanságának hierarchikus rendszere. A rendszer legalsó és egyben első szintjén a térmeghatározó adatok állnak. Ezek legáltalánosabb típusa az x, y, z

koordinátaértékek. Eltekintve a Föld görbületéből, alakjából adódó sajátosságoktól, csak síkban kezelve az adott személy, szervezet, település, megye, régió információit egy kétszer, illetve háromszor tíz jegyű kódszámrendszer segítségével centiméter-pontossággal meghatározhatók az x, y és z koordinátaértékek. Minden jelenséget az adott pontosságú, részletezettségű szinten célszerű meghatározni az értelmezhetőség, illetve célszerűség, gazdaságosság érdekében. A területmeghatározást segíti még (már csak megfelelő bizonytalansággal) a helyrajzi számok, postai címek rendszere is. A koordinátaértékek felvételének, feldolgozásának és alkalmazásának segítségével hozhatók létre az úgynevezett térinformatikai rendszerek, ezek az alapját képezhetik az integrált információs rendszerek kialakításának és üzemeltetésének. A második szinten találhatók az adott térséggel összefüggő talaj-, meteorológiai, területhasznosítási stb. információk alrendszerei, valamint az építmények kategóriájába tartozó létesítményekre vonatkozó alrendszerek, továbbá az ezeket osztályozó szótárak, kódrendszerek. Ezek természetesen valamennyi szint valamennyi eleménél jellemző, kidolgozásuk, egységes alkalmazásuk elengedhetetlen. A harmadik szinten jelennek meg a személyek (demográfiai adatok, iskolai végzettség, foglalkozás, egészségügyi állapot, szociális, vagyoni helyzet stb.), valamint a termelőeszközök, technológiák különféle információi. Az ismertetett három szint elemei alkotják a potenciális termelőerők kategóriáját. A bizonytalansági hierarchia negyedik szintjén találhatók a különböző bonyolultságú szervezetek, az elsődleges, például családtípusú szervezetek, a másodlagos bonyolultságú termelési és szolgáltató szervezetek, a harmadlagos vagy a nemzeti jövedelem másodlagos elosztásánál megjelenő oktatási, művelődési, egészségügyi és igazgatási, védelmi (honvédség, rendőrség, tűzoltóság stb.) szervezetek. A potenciális termelőerők kategóriája és a szervezetek együttesen szolgáltatják a termelési viszonyok alakulását elemző információkat. Az ötödik szinten találhatók a különböző típusú, az előbbi négy szint elemeinek a mozgásából származó áramlások. Főképpen személyek, az áruk, valamint a pénzeszközök áramlását célszerű megkülönböztetni. A hatodik szinten a termelés, szolgáltatás (idetartozik a védelmi ágazatok tevékenysége is), a (terület-, idő-, eszköz-, pénz-, munkaerő stb.) gazdálkodás, valamint az irányítás információi jelennek meg. A három elem sorrendisége természetes következménye a történelmi fejlődésnek. A legfelső, vagyis a hetedik szinten találhatók objektív oldalon a művészetekre vonatkozó információk, szubjektív oldalon a szerzett tudás eredményeként megjelenő, a tudományágakra vonatkozó információk, középen pedig a rendszer legbizonytalanabb eleme, a politikai információk, ezek egyben a visszacsatolás folyamatát is indítják, működtetik. (K. Z.b) → *hadművészet*

információfeldolgozás: 1. Bemeneti érzékelő rész, amely az ingerek felfogását végzi a receptorok segítségével. **2.** Az információ feldolgozása, vagyis átalakítása (transzformálása) és megőrzése. **3.** Kimeneti, végrehajtó rész; ingerek kibocsátása, produktum. Nem hanyagolható el a működést közvetítő egység (amely összekapcsolja az érzékelőt a végrehajtóval). Ingerek (energia és a hozzá csatlakozó információ) felfogása – az érzékszervekben, vagyis a receptorokban – majd átalakítása és továbbítása az idegpályákon csatornában. Az információ feldolgozása, vagyis átalakítása és megőrzése az idegrendszerben és a zsigerekben, majd továbbítása a mozgató pályákra. Az ingerek kibocsátása a környezetre irányuló effektorok segítségével. (C. O.) → *katonai vezetés* **4.** Az a folyamat, amelyben tetszőleges formájú információhordozó-

kon levő kiinduló információkból új információkat állítanak elő, és ismét tetszőleges formájú információhordozókra helyezik el. A szervezet működésére szűkítve a fogalmat, a működéshez szükséges információk rendelkezésre bocsátását jelenti. Az ~ információs tevékenységekből épül fel. A szervezetek működésében az anyagi és információs tevékenységeket egymással összehangolják. Egy adott tevékenységhez szükséges információk egy része a tevékenység végrehajtójának eleve a rendelkezésére áll, ismeri azokat, a másik részéhez közvetlenül a tevékenység megkezdése előtt vagy annak végrehajtása során kell hozzájutnia. Ennek megfelelően a két alapvető információs tevékenységtípus az információszerzés és az információfelhasználás. Ezek révén kapcsolódnak össze a szervezetben zajló anyagi és információs folyamatok. A szervezet információs tevékenységei egymással kapcsolatban állnak. Két tevékenység között akkor van közvetlen kapcsolat, ha az egyik olyan információt használ fel, amelyet a másik állít elő vagy bocsát rendelkezésre. Ebből következik, hogy az információs tevékenységek rendszert, konkrétan információfeldolgozási rendszert alkotnak. (N. I.) → *híradóinformatika, információvédelem*

információfeldolgozási folyamat: a szervezetben lezajló másik – az anyagi folyamatokon kívüli – folyamat, az információfeldolgozási rendszer másik része, annak alrendszere. Az információfeldolgozási tevékenységekből és a köztük fennálló kapcsolatokból (konkrét információhordozókból) épül fel. Bizonyos szervezetekben, például csapatok, intézetek vezetési szervezeteiben, oktató- és kutatóintézetekben a szervezeti alapfolyamatot információátalakítás, információfeldolgozás specifikálja, vagyis e szervezetekben a fő folyamat az ~. Egy szervezet információfeldolgozási rendszerében például a vezetés, a személyügyi, pénzügyi stb. ~ok megtalálhatóak. Az elemi információfeldolgozási munkafolyamat az információfeldolgozási rendszer elemi szintű része, egyetlen konkrét, megfelelő tartalmú információhordozó előállítása. Mozzanatai: *a)* Adatbevitel: összegyűjtés, kódolás, ellenőrzés. Manuális és automatizált módszerek: vonalkód, mágneskártya, OCR, hangfelismerés. *b)* Feldolgozás: kötegelt és valós idejű. Megkülönböztetésük: átmeneti tárolás van, vagy nincs. *c)* Adatbázisok karbantartása: egy tranzakció több adat módosulását eredményezheti. *d)* Jelentések készítése: időszakosan vagy igény szerint. Rögzített formátumú és tartalmú listák. *e)* Lekérdezések feldolgozása: a munkatársak és az elöljáró számára. (K. Z.b) → *hadművészet* (C. O.) → *katonai vezetés*

információfeldolgozási rendszer: 1. A szervezet információfeldolgozási folyamatainak és ezek kapcsolatainak (a konkrét információhordozóknak) összessége. E folyamatok révén valósul meg a szervezet működéséhez szükséges információk gyűjtése, tárolása, alakítása és rendelkezésre bocsátása. (K. Z.b) → *hadművészet* **2.** Az információs rendszer szerkezete: egyrészt hierarchikus, amely a vezetői döntéshez szükséges valamennyi ismeretet magában foglalja, másrészt hálózatos a kor színvonalán lévő információs eszközzel és technológiai rendszerrel működnek. A csúcsinformációk a vezetői döntéshozatal szempontjából a leglényegesebbek, ezek mindig származtatott információk. Az információs alrendszer az adott szervezet funkcionális működése során keletkező információcsoportok (adatcsoportok), amelyek más-más oldalról alapozzák a vezetői döntést (fejlesztési tendenciák, trendek, felderítési adatok stb.). Információs adatállomány az információs rendszer legobjektívebb és a döntés realitását legjobban megalapozó legfontosabb alapadatok, forrásadatok. Az információs

rendszerek legfejlettebb színvonalán működő szervezetek olyan racionálisan szervezett információhálózatokkal rendelkeznek, amelyek mind a belső egységek, részlegek zárt együttműködését, folyamatos információcseréjét, mind a más földrészen funkcionáló szervezetekkel történő globális kooperációt egyaránt lehetővé teszik. A vezető számára információ minden olyan hír, adat, jelzés, amely a környezet, a szervezet, az objektív valóság folyamatairól, változásairól a tudomására jut, és olyan hírtartalma van, amely közvetve vagy közvetlenül felhasználható, alkalmazható a szervezet, a vezetés számára annak eredményes működtetésében. Az információ a hírtartalma alapján válik a vezető számára relevánssá, illetve irrelevánssá, attól függően, hogy milyen mértékben vált ki cselekvést, mennyire ösztönzi döntésre. (C. O.) → *katonai vezetés*

információforrás: a felderítői szóhasználatban: olyan személy vagy tárgy, akitől/amelyből információt lehet szerezni. Megjegyzés: a forrásokat szervezett, nem szervezett és alkalmi csoportba sorolhatók: *a)* szervezett ~: az olyan személyeket és katonai szervezeteket, amelyeket információgyűjtésre és feldolgozásra hoztak létre, és működtetnek, szervezett ~nak tekintjük. A szervezett ~ok képességeik és lehetőségeik alapján, meghatározott protokoll szerint végzik feladataikat, tevékenységük tervezhető; *b)* nem szervezett ~ok: minden műveleti területen szolgálati feladatot ellátó katona vagy polgári személy, nem szervezett ~nak tekinthető, amelyek felhasználását a szervezett ~ok vagy az arra kijelölt felderítőtisztek végzik. A parancsnoknak lehetősége van arra, hogy bármely vezetése vagy irányítása alatt álló katonának vagy katonai szervezetnek felderítő célú iformációgyűjtési feladatot szabjon, illetve a katonai-polgári együttműködés keretében információkat igényeljen; *c)* alkalmi ~ok nem várt információkat szolgáltatnak. Az alkalmi forrásokból származó információkat elővigyázatosan kell kezelni, mert a gyűjtő nem ismeri azok előéletét, ezért nem tudja megítélni megbízhatóságukat. (H. H.) → *felderítés*

információgyűjtés: 1. Az információk megszerzésére, összegyűjtésére, felderítési adatokká történő átalakítására és a felhasználók számára történő rendelkezésre bocsátására irányuló, egymást követő tevékenységek. Ez a tevékenységi sor a következő négy fázisból áll: *a)* irányítás, *b)* információgyűjtés, *c)* feldolgozás, *d)* terjesztés. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem* **2.** Szervezeti funkció. Mindazon adatok és hírek összegyűjtése a környezetről és a szervezet működéséről, belső állapotáról, amelyekre a szervezetnek és különösen a vezetőnek szüksége van a vezetési funkciójának ellátásához, a vezetői döntéshez, a szervezete célirányos és hatékony működtetéséhez. A katonai szervezet számára különleges jogrend alkalmazása során nemcsak a funkcionális szervek, hanem minden szervezti tag kötelezett az ~re (szemben álló félről, terepről stb. (C. O.) → *katonai vezetés*

információgyűjtési módok és eljárások: olyan tevékenységek összessége, amelyek révén megszerzik, pontosítják a szükséges információkat, felderítési adatokat. A megfigyelés és felderítés, olyan ~, amelyek során aktív és passzív adatszerzési eljárásokat alkalmaznak. Ezek lehetnek figyelés szabad szemmel vagy műszerrel, nappal és éjjel, radarmegfigyelés, rádióadások és elektronikus kisugárzók jeleinek észlelése, légi és földi felvételek (fénykép, videó stb.) elemzése, akusztikus, szeizmikus vagy más érzékelési elven működő rendszerek. A kihallgatás és zsákmányolt anyagok, dokumentumok vizsgálata, elemzése. Az alkalmazható eljárások a hadifoglyok kihallgatása, menekültek, disszidensek, őrizetbe

vett személyek kihallgatása, fegyverek, felszerelési tárgyak, harceszközök vizsgálata, zsákmányolt dokumentumok értékelése, nyílt forrásból származó információk értékelése. Hírszerzés, amelynek során kiképzett ügynököket küldenek az ellenséges országba, vagy szerveznek be a célországban, illetve egyéb módon folytatnak információszerzést. (H. H.) → *felderítés*

információgyűjtési terv (Intelligence Collection Plan – ICP): a felderítési követelmények teljesítésének részletes leírása. Megmutatja, hogy mely felderítő-erőforrás tudja legjobban teljesíteni az adott felderítési követelményeket, milyen végterméket vár el a felderítő főnök/részlegvezető, és milyen gyakorisággal kell azt ismételni. Továbbá felsorolja azokat a szervezeteket, amelyek legalkalmasabbak a feladat végrehajtására. (H. H.) → *felderítés*

információgyűjtő ügynök(-ség): az információgyűjtésbe és/vagy feldolgozásba bevont személy (szervezet). Megjegyzés: ezek a személyek (szolgálatok) képesek információ gyűjtésére és feldolgozására, vagy csak gyűjtik az információt és feldolgozásra más szervezetnek adják át. Támogathatják, a szövetségi szervezeteket, vagy együttműködhetnek velük vagy más nemzeti, illetve nemzetközi szervezetekkel. Tarthatják a kapcsolatot, támogathatják, vagy együttműködhetnek a szövetséges-erőkkel. (H. H.) → *felderítés*

információk feldolgozása: a felderítési ciklus harmadik lépése, amely során a parancsnok utasításának megfelelően, a beérkezett adatokat és információkat átalakítjuk egy újabb és magasabb szintű értékelt felderítési információvá. Megjegyzés: magában foglal öt, logikailag strukturált, egymást követő tevékenységsorozatot: *a)* kategorizálás; *b)* értékelés; *c)* elemzés; *d)* adategyesítés; *e)* értelmezés (előfordulhat, hogy egyes lépései párhuzamosan kerülnek végrehajtásra). (H. H.) → *felderítés*

információ-rendszer: az információk és kapcsolataik összessége, amely a valóságos rendszer visszatükrözése és az információfeldolgozási rendszer működési körébe esik, bázisán az információfeldolgozások végrehajthatók. Két lényeges tulajdonsága van. Az egyik szerint az ~ egy absztrakt rendszer, más néven modell. A másik tulajdonság egyrészt ebből következik, másrészt abból, hogy az információfeldolgozásoknak alapjául kell szolgálnia. Ezért a valóságos rendszer felépítésétől formai megjelenítésbeli eltéréseket alkalmazhat. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

információs audit: a szervezeten belüli információ szabályozásának eszköze; átvilágítás, felmérés. Egy auditált informatikarendszer bizalmat, biztonságot ad a szervezet egészének és az együttműködő partnerek számára egyaránt. Szervezett folyamatok, meghatározott feladatkörök és meghatározott felelősségi körök mindenki számára átláthatóvá tesznek egy rendszert. Egy ilyen rendszerben gyorsan észlelhetők a rendellenes események, szabotázsok. A törekvés minden szervezet számára a minimális kockázatok elérése. Minél kisebb a kockázat lehetősége, annál nagyobb a bizalom. A szervezet adatait bizalmasan kezelik, hiszen abból építkeznek, ez az egyik legfontosabb tőkéjük. A bizalom építése és megtartása az auditálás egyik alappillére. (C. O.) → *katonai vezetés*

információs biztonság: magában foglalja azokat az elveket és eljárásokat, amelyek azonosítják, ellenőrzik és megóvják az információt az illetéktelen betekintéstől. (K. Z.b) → *hadművészet*

információs fölény: 1. Az információs műveletek megvívása során elérendő cél, amely két szemben álló fél közötti olyan relatív információs képességbeli viszonyt jelent, amely felhasználható a saját célok, érdekek másik félnél eredményesebb érvényesítésére. A hagyományos katonai műveletekben, ahol két fél áll egymással szemben, az ~ lehetővé teszi, hogy birtokosa az információs képességeit kihasználva a műveletek végrehajtása során előnyre tegyen szert, vagy a kialakult helyzetet folyamatosan úgy irányítsa, hogy emellett a másik felet megfossza e képességeitől. A negyedik generációs műveletekben a semleges szereplőkkel és a lakossággal szembeni ~ kialakítása nem célja az információs műveleteknek. Helyette a műveletekben szereplők befolyásolása a kívánatos. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek* **2.** Az ~ az állapotot jelenti, amikor egyrészről valamelyik küzdő fél a katonai műveletek eredményes végrehajtását biztosító információkat lényegesen gyorsabban, jobb minőségben és nagyobb tömegben képes megszerezni, feldolgozni és rendelkezésre bocsátani, mint a másik, másrészről azt az állapotot tükrözi, amikor ugyanezen fél a saját, illetve az ellenséges társadalom, valamint a nemzetközi szervezetek, továbbá közvélemény irányában, kedvező tudati befolyásolásuk céljából hatékonyabban közvetít információkat, mint az ellenség. Az ~ közvetlenül a vezetési fölény kivívására irányul. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

információs hadszíntér: ~nek nevezzük azt a többdimenziós műveleti teret, ahol a katonai információs tevékenységek zajlanak. Az ~ minden olyan valós és virtuális teret, helyet, eszközt, rendszert és humán erőforrást magában foglal, ahol az információ megszerzésével, előállításával, feldolgozásával, felhasználásával, tárolásával és védelmével foglalkoznak. E földrajzilag nem megfogható ~ az információs műveletek színtere, ahol a korszerű információs technológiát is felhasználva technikai és kognitív információs folyamatok zajlanak, illetve az információ megszerzéséért és a szemben álló félnél hatékonyabb felhasználásáért információs küzdelem folyik. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

információs hadviselés (Information Warfare – IW): 1. Az ~ a hadviselés új formája, amelyben az információs rendszerek elleni támadások és az információs eszközök katonai célú felhasználása a hadviselés szerves részévé válik. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem* **2.** Az információs környezetben zajló támadó és védelmi célú technikai és kognitív információs tevékenységek összessége. Az ~ a NATO és a NATO-tagországok információs műveletek képességének korai megnevezése, amelyet napjainkban is kommersz terminológiaként használ a média. Emellett Oroszország és Kína katonai információs tevékenységére is az ~ kifejezést használják. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

információs képesség: azt jelenti, hogy valamely szervezet rendelkezik mindazon szellemi és anyagi erőforrásokkal, valamint külső és belső környezeti feltételekkel, amelyek biztosítják számára a feladatai eredményes ellátásához szükséges információk megszerzését, továbbítását, feldolgozását, tárolását és rendelkezésre bocsátását. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

információs környezet: egy olyan környezet, amely magában foglalja magát az információt, az egyéneket, szervezeteket és információs rendszereket, amelyek gyűjtik, feldolgozzák és továbbítják azt, valamint a kognitív, a virtuális és a fizikai teret, amelyekben mindez megvalósul. Az informáci-

ós társadalom mint globális társadalmi formáció kialakulásával és fejlődésével megjelenik a globális ~. A globális ~ az információs tevékenységeket végrehajtó szereplők, a tevékenységek végrehajtása során felhasznált eszközök és más erőforrások, valamint a kezelt információk világméretű összességét jelenti. A globális ~ részét képezi a katonai ~. A katonai ~ alatt a globális ~ azon szereplőinek, eszközeinek és erőforrásainak, valamint információinak összességét értjük, amelyek lényeges hatással vannak egy adott katonai művelet végrehajtására. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

információs követelmények: információigény a szemben álló fél képességeiről, lehetséges cselekvési változatairól és a környezetről, ideértve a politikai, katonai, gazdasági, szociokulturális, információs környezet, kiber, infrastruktúra, terrorizmus faktorokat is. Megjegyzés: általában a parancsnok felderítő törzse fogalmazza meg az ~et, szoros együttműködésben a parancsnokkal, akinek a kidolgozásához a lehető legpontosabban, legprecízebben kell meghatároznia az útmutatását. Ideális esetben a parancsnok maga végzi az ~ meghatározását; továbbá ő határozza meg az ~ prioritását, sorrendjét a felderítőtörzse javaslatára. Az ~ megalkotásánál a parancsnok útmutatása mellett figyelembe kell venni a meglévő információs hiányokat is. A felderítőmunkának az ~ megválaszolására kell a főerőkifejtést összpontosítani. (H. H.) → *felderítés*

információs menedzsment: az információk és információs források hatékony tervezése, szervezése és irányítása. (C. O.) → *katonai vezetés*

információs műveletek (Information Operations – Info Ops): **1.** Az információs környezetben érvényesülő információs képességek integrált, összehangolt és koordinált alkalmazására irányuló tevékenységek összessége, amelyek a műveletek célkitűzéseinek elérése érdekében, kognitív képességekkel közvetlenül, illetve technikai képességekkel közvetetten hatásokat gyakorolnak a műveletekben részt vevő célközönség szándékára, helyzetértelmezésére és képességeire. Célja a katonai műveletek információs környezetben való támogatása, amelyet a műveletek jellegétől, környezetétől, illetve célközönségétől függően az információs fölény és/vagy a befolyásoló hatások kialakításával lehet elérni. Az ~ technikai és kognitív képességei közé tartozik többek között az elektronikai hadviselés, a számítógép-hálózati műveletek, a műveleti biztonság, a katonai megtévesztés, a lélektani műveletek, a civil-katonai együttműködés, a tömegtájékoztatás és kulcsfontosságú vezetők kezelése. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek* **2.** A szemben álló fél akaratának és egységének befolyásolására irányuló módszerek összehangolt alkalmazása, valamint a saját tevékenység hatékonyságának kihasználása és megóvása. Műveletitámogatás-fajta, a katonai információval kapcsolatos tevékenységek koordinálása, illetve azzal kapcsolatos tanácsok adása a művelet sikere, a parancsnok szándékának teljesülése érdekében. Támadó jellegű alkalmazásával hatást gyakorol az ellenfél, a lehetséges ellenfél akaratára, meg- és felismerésére, döntéseire, illetve képességeire, információira, valamint információs rendszereire. Védelmi jelleggel megóvja a saját információkat és információs rendszereket. Az információs műveletek elemei: lélektani műveletek, viselkedés – magatartás – megjelenés műveleti biztonság, információbiztonság, megtévesztés, elektronikai hadviselés, fizikai pusztítás, kulcsfontosságú vezetőkkel való érintkezés, számítógéphálózat-alapú műveletek, civil-katonai együttműködés.

(B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, CIMIC-műveleti környezet*

információs társadalom: kialakulásában szerepet játszó új technológiák honvédelmi célú alkalmazása lehetőséget ad a katonai vezetés információs igényeinek komplex módon történő kielégítésére, a hálózatba szervezett szenzorok, döntéshozók, végrehajtók és együttműködők jelentős mértékben képesek növelni a vezetés és végrehajtás hatékonyságát. (K. Z.b) → *hadművészet*

információs uralom: az információs fölény kiteljesedését jelenti, amelynek során valamely konkrét katonai művelet eredményes végrehajtásának vonatkozásában az ellenséget teljesen megfosztjuk az információk megszerzésének, továbbításának vagy feldolgozásának lehetőségétől. (K. Z.b) → *hadművészet*

információszelektálás és szintetizálás: az elemző, értékelő munka azon szakasza, amikor a szelektálással az összegyűjtött információkról leválasztják mindazokat, amelyeket a többi vezetési vagy más szervezeti funkció nem tud hasznosítani, vagy a szervezet által nem értelmezhetőek. A szintetizálással az elsődleges információkat a szervezet működése szempontjából egységes egésszé alakítják át, másodlagos információkat állítanak elő. Ez a transzformáció csak egy jelenségre, az adott dologra vonatkozó információk egységes egésszé formálása, és csak másodsorban jelent valamely feldolgozás szerinti alakítást. (H. H.) → *felderítés*

információszerzés irányítása: (összhaderőnemi felderítés irányítása) vezetése magában foglalja a felderítési követelmények meghatározását, az információgyűjtő tevékenység megtervezését, az utasítások, információs, felderítési követelmények és igények kiadását az információgyűjtő szervezetek részére, továbbá az információgyűjtő szervezetek értékelt felderítő információinak folyamatos felülvizsgálatát. Megjegyzés: az ~ az összhaderőnemi felderítés kulcsfunkciója, amelynek két jól elhatárolható típusa a külső és belső irányítás. A külső irányítást az összhaderőnemi műveleti parancsnok végzi a felderítési követelmények meghatározásával. A belső irányítást (a felderítő törzs vezetését) a felderítőfőnök/részlegvezető végzi a felderítőtörzs valamennyi eleme és személye vonatkozásában. (H. H.) → *felderítés*

információtárolás és visszakeresés: adatbázis az adatok szervezett gyűjteménye, amely lehetővé teszi az adatok tetszőleges szempontok szerinti rendszerezését és visszakeresését. Logikai szerkezettel rendelkező, információk tárolására és visszakeresésére szolgáló számítógépes állomány. Az információ minősége alapvetően a feldolgozás és a tömörítés szintjétől, valamint az információtárolás minőségétől függ. Idetartozik, hogy az információ mennyire megbízható, pontos, illetve mennyire időszerű. Az általunk kialakított adatbázisnak és a biztonságos internetes portálnak az az egyik legfontosabb előnye, hogy lehetővé teszi számunkra a fájlok egyszerű és gyors visszakeresését, biztosítja az átláthatóságot és megkönnyíti a hozzáférést. (C. O.) → *katonai vezetés*

információtárolás és -visszakeresés: az információalkalmazás egyik területe, információk szervezett tárolását, majd különféle keresési szempontok szerinti összeválogatását teszi lehetővé (önállóan vagy más alkalmazási területekhez kapcsolódóan). Az ~ szoros kapcsolatban áll az adatbázisok kezelésével, velük ellentétben azonban általában a szöveges információk kezelésére alkalmazzák. Az ~ alkalmazása elsősorban a könyvtári szolgáltatások részeként gyakori. (K. Z.b) → *hadművészet*

információtechnológia (Information Technology – IT): **1.** Az információ gyűjtésére, feldolgozására és terjesztésére szolgáló eljárások, ismeretek és berendezések gyűjtőfogalma. Az információs rendszer minőségét pedig az ~ szintje határozza meg. Az ~ átfogó fogalom, az információszerzés céljából alkalmazott adatfeldolgozási módszerek és eljárások (számítástechnika, adatfeldolgozás, hardver, szoftver, adatbázisok stb.) összességét jelenti. Az információs technológia fejlettsége dominánsan meghatározza a szervezet minőségét, ezzel együtt fejlettségét. (C. O.) → *katonai vezetés* **2.** A gépi adatfeldolgozás eszközeinek és módszereinek összessége. A kifejezést a korábban használatos számítástechnika szó helyett használjuk, amióta a számítógépek alkalmazása számos olyan területen terjedt el, ahol a felhasználó számára az általa használt funkciók nem számítási problémának tűnnek. (Valójában a gépi megoldások során ezeket mind számítási feladatokra vezetjük vissza.) **3.** Átfogó fogalom, az információszerzés céljából alkalmazott adatfeldolgozási módszerek és eljárások (számítástechnika, adatfeldolgozás, hardver, szoftver, adatbázisok stb.) együttese. (K. Z.b) → *hadművészet*

információval szemben támasztott követelmények: a parancsnok felderítési követelményei alapján a felderítőtisztek (szervezetek) által meghatározott, az ellenségre és a műveleti tér környezeti körülményeire vonatkozó információk, amelyeket a felderítőrendszernek a parancsnok felderítési adatszükségletének kielégítése céljából össze kell gyűjteni, és fel kell dolgozni. Magában foglalja azokat a parancsokat és kéréseket, amelyeket az összes rendelkezésre álló adatforrás felhasználása érdekében el kell juttatni a felderítőrendszer elemeihez. (H. H.) → *felderítés*

informális katonai vezető: az informális vezető nem külső hatalmi eszközökkel, deklarált kinevezéssel, megbízással bíró vezető, hanem egy szervezet tagjai (egy csoport) által a belső értékrendek alakítása, elfogadása alapján kiválasztott, normatívát megtestesítő személy. Rendkívül lényegesnek tekinthető annak a felismerése, hogy ez az önszerveződés egy csoporton belül mindig kétirányú, vagyis miközben egy vagy több személy vezetői képességén, emberi magatartásán keresztül befolyásolja a csoportot, és nyíltan, vagy rejtve vezetői ambícióinak jelét adja, maga a csoport mint szociológiai egység igényli a vezető személyiség megjelenését és kiválasztódását. Értelemszerű, hogy rendkívül kedvező esetnek tekinthető az az eset, amikor az informális vezető külső megerősítéssel egyben legalizálódik, s a hatalmi struktúra által is deklarálódik. Katonai szervezeteknél a kiemelkedő személyiséghez, magas kompetenciával rendelkező egyének lehetnek informális vezetők, ami kevésbé van hasznára a szervezetnek. (C. O.) → *katonai vezetés*

informális struktúra: a szervezetet emberek alkotják, akik saját célokkal, érdekekkel, törekvésekkel rendelkeznek, így a szervezeti egységek közötti kapcsolatokat sok nem racionális tényező is befolyásolja. A szakirodalom ezt az úgynevezett szervezeti jéghegymodellel írja le, amely plasztikusan mutatja meg, hogy a látható, nyilvános, tudatos szervezeti struktúrák, szabályok, rendszerek csak egy kis részét (a jéghegy kiálló részét) képezik, míg a rejtett, nem tudatos érzelmeken alapuló struktúrák, normák, vágyak és elvárások a szervezet nagyobb részét képezik. A szervezet működését és fejlesztésének sikerességét komolyan befolyásolhatja az informális szervezet, amely egy egyéni motivációkból, csoportnormákból, egyedi és sokszor véletlenszerűen kialakuló szokásokból formálódó bonyolult

viszonyrendszer. Mivel hatásait nem lehet kiküszöbölni, a vezetésnek törekedni kell arra, hogy a formális és informális szervezet között hosszú távon ne legyen túl nagy a távolság, valamint a szervezeti struktúra illeszkedjen a az adott stratégiához és szervezeti kultúrához egyaránt. (C. O.) → *katonai vezetés*

informális szervezet: a társulásjellegű tevékenységekre (munkacsoportok kialakulása, elismerés, védelem vagy a biztonság, az önbecsülés és a státus iránti igényeik megszerzése kommunikációs tartalmak és modellek stb.) összpontosító nem hivatalos szervezet. (C. O.) → *katonai vezetés*

informatika: az Oxford English Dictionary 2000. évi meghatározása szerint az ~ az a tudományág, amely a tudományos információ struktúráját és tulajdonságait (de nem sajátos tartalmát), továbbá a tudományos információs tevékenység szabályszerűségeit, elméletét, történetét, módszertanát és szervezetét vizsgálja. A magyar szakirodalom meghatározása szerint az ~ a számítógépi és más digitális elektronikus eszközökkel végzett adat- és információkezelés elmélete, módszertana a számítógépes információrendszerek tervezéséhez, fejlesztéséhez, szervezéséhez, működtetéséhez, az információ megszerzésével, tárolásával, feldolgozásával és továbbításával foglalkozó tudományág. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

informatikaalkalmazás: egy szervezet informatikai rendszere lehetőségeinek (szolgáltatásainak) igénybevételéhez kapcsolódó tevékenységek összessége, beleértve ennek megszervezését és irányítását is. Az ~ a szervezetek vezetésének, a hadművelet, harc előkészítésének és végrehajtása irányításának, a vezetéshez szükséges információk biztosításának egyre növekvő jelentőségű eszköze, a vezetés operativitásának egyik feltétele. Az ~ mindenekelőtt az adatok gyűjtését, elemzését, értékelését segítő nyilvántartások és számvetések, valamint a szöveges és grafikus okmányok előállítását és továbbítását segítő okmányszerkesztés végrehajtását támogatja. Az ~ területei a számítógépes nyilvántartások (adatbázisok) kezelése, a szövegfeldolgozás, a kiadványszerkesztés, a számítógépes grafika, a képfeldolgozás, az elektronikus posta, a multimédia-alkalmazások, a számítógépes demonstráció, a számítógépes modellezés és a mesterséges intelligencia alkalmazási lehetőségei. (K. Z.b) → *hadművészet*

informatikai biztonság: az informatikai rendszer olyan – az érintett számára kielégítő mértékű – állapota, amelyben annak védelme az informatikai rendszerben kezelt adatok bizalmassága, sértetlensége és rendelkezésre állása, valamint a rendszer elemeinek sértetlensége és rendelkezésre állása szempontjából zárt, teljes körű, folytonos és a kockázatokkal arányos. Az ~ fő jellemzői: bizalmasság (az adat tulajdonsága, amely arra vonatkozik, hogy az adatot csak az arra jogosultak és csak a jogosultságuk szerint ismerhetik meg, használhatják fel, illetve rendelkezhetnek a felhasználásáról); a sértetlenség (az adat tulajdonsága, amely arra vonatkozik, hogy az adat tartalma és tulajdonságai az elvárttal megegyeznek. Ideértjük a bizonyosságot abban, hogy az elvárt forrásból származik (hitelesség) és a származás megtörténtének bizonyosságát (letagadhatatlanság) is; illetve a rendszerelem tulajdonsága, amely arra vonatkozik, hogy a rendszerelem rendeltetésének megfelelően használható); a rendelkezésre állás (az adat, illetve az informatikai rendszer elemeinek tulajdonsága, amely arra vonatkozik, hogy az arra jogosultak által a szükséges időben és időtartamra hasz-

nálható). A zárt védelem (olyan védelem, amely az összes releváns fenyegetést figyelembe veszi), a teljeskörűség (a védelmi intézkedések a rendszer összes elemére kiterjednek), a folytonosság (a védelem az időben változó körülmények és viszonyok ellenére is folyamatosan megvalósul), a kockázatokkal arányosság (egy kellően nagy intervallumban a védelem költségei arányosak a potenciális kárértékkel). (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

informatikai eszközrendszer: az informatikai rendszer technikai eszközeinek rendszere. Az informatikai rendszer magában foglalja mindazokat az eszközöket, amelyeket az információs tevékenységek, illetve az ezeket megvalósító, adatokkal végzett műveletek során felhasználnak. Tágabb értelemben idetartozik valamennyi, az információ megszerzését, továbbítását, előállítását, tárolását és rendelkezésre bocsátását szolgáló hagyományos és korszerű technikai eszköz. Az információk megszerzéséhez olyan eszközök használatosak, amelyek felhasználható (általában valamilyen mérési skálán kifejezett) formába alakítják a jelenségek, folyamatok, objektumok jellemzőit. A katonai alkalmazásban erre elsősorban a felderítés eszközei szolgálnak. A hagyományos eszközök a jellemzőket egyszerűen érzékelik vagy mérik, és az ember által érzékelhető tartományba transzponálják, mint a sugáradagmérő, az infratávcső, a távmérő vagy a szélsebességmérő. A korszerű eszközök a megfigyelt, mért értékeket már más eszközök által továbbítható és feldolgozható analóg vagy digitális jelek formájában állítják elő. Ilyenek többek között a rádiólokátorok, az aktív és passzív infratechnikai felderítőeszközök vagy a harcmezőn telepíthető, adó-vevővel ellátott érzékelő berendezések. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

informatikai fejlesztés: a korábbi gyakorlattól eltérően az ~nek két irányból kell, hogy megvalósuljon. Alulról építkezve a távközlési (híradó-) infrastruktúrára alapozva végrehajtásra kerül a szervezet informatikai infrastruktúrája kialakítása, majd ezzel egy időben – vagy ezt követően – felűről építkezve a klasszikus rendszerfejlesztési módszerek alkalmazásával logikai szinten kialakítják a szervezet információs rendszerét. Kidolgozzák az információfeldolgozási rendszer, majd az adatfeldolgozási rendszer tervét, meghatározzák a megvalósításhoz szükséges erőforrásokat, majd vagy elkészítik a programtervet és végrehajtják a programozást, vagy a piacról beszerzik a szükséges alkalmazói szoftvert, illetve megvásárolják a szükséges informatikai szolgáltatást. Az alulról és felülről történő informatikai rendszerfejlesztés folyamatát koordinálni szükséges, a felűről történő építkezésnek nem szabad szem elől tévesztenie az informatikai infrastruktúra által nyújtott képességeket, azt fel kell tudnia használni: az informatikai infrastruktúra hálózati képességeket, általános célú hardverelemeket, rendszerszolgáltatásokat és általános alkalmazói szolgáltatásokat kell hogy nyújtson a szervezet számítógéppel támogatott információs rendszere számára. A tábori híradórendszerek kialakítása során ugyancsak figyelembe kell venni a műveleti területen korábban kiépített katonai híradó-infrastruktúra képességeit, és ha az a műveleti, életképességi, biztonsági, megbízhatósági és információvédelmi követelményeknek megfelel, a művelet támogatásának érdekében fel kell tudni használni. Az ~hez kapcsolódó fogalom a híradó-informatikai fejlesztés, amely az új híradó-informatika szolgáltatások kialakítására vagy meglévő szolgáltatások továbbfejlesztésére irányuló tevékenységek összessége. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

informatikai rendszer (Information System – IS): **1.** A hardverek és szoftverek olyan kombinációjából álló rendszer, amelyet az adat-, illetve információkezelés különböző feladatainak elvégzésére alkalmazhatunk, ezáltal támogatva a szervezet működési folyamatait. Az ~ elemei, amelyek részt vesznek a biztonságos működés megvalósításában és fenntartásában, illetve amelyek a veszélyek által érintettek lehetnek. Ezek az informatikai infrastruktúra, a dokumentációk, a humán elemek és az egyéb elemek. **2.** A különböző vezetési szintek tevékenységéhez szükséges, rugalmasan változtatható, egységes elvek, módszerek és tervek alapján létrehozott, feladat, hely és idő szerint koordinált híradó- és informatikai eszközök, eljárások, valamint a tevékenységeket végrehajtó szakállomány összessége. **3.** Valamely szervezet elektronikus információfeldolgozási folyamatainak támogatása érdekében egységes elvek és követelmények alapján kialakított és működtetett informatikai eszközök, szoftverek, eljárások és szolgáltatások összessége. **4.** Az ~ eszközök, módszerek, eljárások és üzemeltető személyzet egységes irányítás alá tartozó rendszere, amelynek rendeltetése információfeldolgozási, tárolási, megjelenítési funkciók elektronikus technikai eszközökkel történő megvalósítása. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

informatikai szolgáltatás: az informatikai rendszerek, eszközök által nyújtott, információk feldolgozását, tárolását és rendelkezésre bocsátását támogató híradó-informatikai szolgáltatás. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

informatikai szolgáltatásbiztosítás: a híradó-informatikai szolgáltatások biztosításának célja a honvédelmi szervezetek vezetésének, a honvédelmi szervezetek feladatainak és tevékenységének hatékony támogatása az infokommunikációs technológia eszköz- és eljárásrendszerének széles körű, hathatós alkalmazása révén. A honvédelmi tárcához tartozó közigazgatási és katonai infokommunikációs rendszerek önálló funkcióval és szakági irányítással, egységes felügyelettel, közös elvek és szabályozók alapján, alapvetően azonos híradó-informatikai infrastruktúrán kerülnek megvalósításra. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

informatikai támogatás: 1. A műveleti támogatás és a vezetéstámogatás fajtája. Azon tevékenységek összessége, amelyek a katonai műveletek tervezésének, vezetésének és végrehajtásának érdekében híradó- és informatikai rendszerek létrehozására és működtetésére irányul. **2.** A katonai szervezetek feladatainak tervezéséhez, valamint végrehajtásához szükséges információk feldolgozásához, tárolásához, kezeléséhez, továbbá rendelkezésre bocsátásához szükséges informatikai szolgáltatások kialakítására, nyújtására és fenntartására irányuló szaktevékenységek és eljárások összessége. (K. Z.b) → *hadművészet*

infrafelderítés: az infravörös hullámok tartományában végzett információszerző tevékenység. A különböző hullámhosszú infravörös hullámok eltérő felderítőeszközöket jelentenek, így eltérő célpontok, objektumok, tárgyak, emberek felderítését teszi lehetővé ez a felderítési fajta. A közeli infratartományt az éjjellátó szemüvegek, a közepes hullámhosszú tartományt a hőkereső fejjel ellátott rakéták érzékelői esetében használják, a hosszú hullámú infravörös tartományban pedig passzív hőkép kialakítása lehetséges. Ebben a hullámtartományban lehetőség van a környezettől eltérő hőmérsékletű objektumok detektálására abban az esetben is, amennyiben a látható fény tartományában működő eszközökkel már nem

lehetséges a felderítés. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

infraálcázás: az infravörös hullámok tartományába eső kisugárzások elrejtése, azok csökkentése. Ennek érdekében olyan álcázó eszközök és megoldások alkalmazása szükséges, amelyek az adott objektum esetében megakadályozzák, hogy arról annak környezetébe infravörös hullámtartományú sugárzás lépjen ki, vagy ezek a hullámok a környezet felé továbbításra kerüljenek. Ilyen eszközök a különböző infravörös álcahálók, vagy az adott objektum hőjének elvezetésére, annak csökkentésére szolgáló eszközök. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

infrabesugárzás-jelző: a repülőgép vagy helikopter fedélzetén elhelyezett, az önvédelmi elektronikai hadviselési rendszer részét képező olyan eszköz, amely feladata a repülőgép számára veszélyt jelentő olyan, az infrahullámok tartományába eső kisugárzások detektálása, amelyek fegyverrendszerek – például rakéta – indítása vagy működése során keletkeznek (például a kibocsátott hő az infratartományba eső kisugárzásként azonosítható). Az egyes fegyverekre vagy rakétákra jellemző legfontosabb infrahullámok paramétereit tartalmazó adatok összességét adatbázisban rögzítik, amelyek alapján azonosítható a hőkibocsátás forrása, az azt alkalmazó eszköz típusa, hordozója, feladata, a kapcsolódó fegyverrendszer minimális és maximális hatótávolsága. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

infracsapda: olyan aktív önvédelmi zavaróeszköz, amely az infravörös önirányítású rakéták elleni védelemre szolgál. Alapelve az, hogy az oltalmazandó harci technikai eszköz, repülőgép, szárazföldi harcjármű által kibocsátott hő alkotta infravörös hullámtartományú sugárzási képhez hasonló sugárzást hozzon létre a céltól eltérő irányban, eltérő helyen, ezzel magára vonva a támadó eszköz önirányítású rendszerének figyelmét. Repülőgépeken szabványosított kivetőrendszerbe kerülnek az egyes piropatronok betöltésre, amelyek kivetését a repülőgép vezetője vagy a fedélzeti integrált önvédelmi rendszer számítógépe vezérli. Az alkalmazás hatékonysága attól függ, mennyire hasonlít az oltalmazandó technikai eszköz által létrehozott hőkép spektruma, energiaeloszlási karakterisztikája az ~ák által létrehozott spektrumképhez. Az első ~ák még a minél nagyobb hőintenzitás előállítására készültek, de ezek hamarosan kiszűrhetők voltak, így napjainkban a hőkép azonosságának előállítása a cél. Az ~ a fedélzeti integrált önvédelmi rendszerek szerves részét képezi. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

infraérzékelő: az infrahullámok tartományban működő eszköz, amely a különböző hullámhosszú infrahullámok detektálását, illetve az azok kibocsátási helyének meghatározását teszi lehetővé. Az ~ az infrabesugárzás-jelző fontos része, amely a repülőgép vagy helikopter fedélzetén elhelyezett, az önvédelmi elektronikai hadviselési rendszer részét képező olyan eszköz, amely feladata a repülőgép számára veszélyt jelentő infrahullámok detektálása, amelyek fegyverrendszerek, például rakéta indítása vagy működése során keletkeznek. Az egyes fegyverekre vagy rakétákra jellemző legfontosabb infrakép paramétereit tartalmazó adatok összességét adatbázisban rögzítik, amelyek alapján azonosítható a hőkibocsátás forrása, az azt alkalmazó eszköz típusa, hordozója, feladata, a kapcsolódó fegyverrendszer minimális és maximális hatótávolsága. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

infrastrukturális elhelyezési támogatás: a logisztikai támogatás azon ágazati terüle-

teinek egyike, amelynek alapvető rendeltetése a katonai szervezetek béke- és különleges jogrendi időszaki feladatainak ellátásához elengedhetetlen munka- és életfeltételek megteremtése az elérhető és szükséges erőforrásokon keresztül. Az ~ az elhelyezési igények kielégítésével, illetve a szükséges elhelyezési szak- és fenntartási anyagok, készletek, valamint közműszolgáltatások és energiaellátás biztosításával a költségek optimalizálása mellett, fenntartja a katonai szervezetek harci képességeit. A támogatási terület ezen kívül magában foglalja a katonai ~t végrehajtó szervezeteket, illetve azok szakirányítási rendjét is. A terület kiemelt feladata a nemzetközi szerepvállalásból fakadó elhelyezési feltételek megteremtése, katonai táborok fenntartása és üzemeltetése. (Ny. M.) → *műveleti logisztika*

infravörös hullám: olyan elektromágneses kisugárzás, amelynek hullámhossza nagyobb a látható fényénél, de kisebb, mint a rádióhullámok tartományába tartozó mikrohullámoknak. Mivel a látható fény leghosszabb hullámhosszú tartománya a vörös, ezért az ezt követő hullámtartomány az infravörös elnevezést kapta. Ennek megfelelően az infravörös tartomány hullámhossza a látható fény tartományának alsó részétől, azaz a 700 nm-es hullámhossztól az 1 mm-es hullámhosszig terjed, de több kisebb hullámtartományra osztható. Így megkülönböztetünk közeli infravörös tartományt, amely hullámhossza a 0,75–1,4 μm közé esik, rövid hullámhosszú infravörös tartományt, amely az 1,4–3 μm hullámhossz közé esik, közepes hullámhosszú infravörös tartományt, amely a 3–8 μm hullámhosszú kisugárzásokat jelenti, hosszú hullámhosszú infravörös sugárzások tartományát, amely a 8–15 μm közé eső tartomány, valamint a távoli infravörös sugárzás tartományát, amely a 15–1000 μm-es hullámhosszú kisugárzásokat tartalmazza. Az infravörös tartomány az emberi szem számára nem látható, de a bőr hőérzékelő receptorai egyes hullámtartományait hőként érzékelhetik. Innen ered a gyakran használt infrahőtartomány. A közeli infratartományt az éjjellátó szemüvegek, a közepes hullámhosszú tartományt a hőkereső fejjel ellátott rakéták érzékelői esetében használják. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

infravörös zavaróberendezés: az infravörös hullámtartományban üzemelő haditechnikai eszközök két nagy csoportba sorolhatók, az infravörös önirányítású fegyverek, a hőkövető rakéták csoportjára és az infravörös hullámtartományú képalkotó eszközökre, az éjjellátó kamerákra, szemüvegekre. Ezen eszközök zavarása egyrészt történhet az érzékelő elemek túlterhelésével, amit vakító piropatronok vagy lézerfénysugár képes előidézni, másrészt történhet megtévesztéssel, amit szintén előállíthatnak infracsapdák, valamint olyan megtévesztő hőcélok, amelyek ugyanolyan hőképet generálnak, mint a valódi célok által kibocsátott hőkép. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

Inga hadművelet: 1944 nyarán végrehajtott szövetséges légi hadműveletek – alapvetően – az osztrák–magyar térségben, amikor az olasz repülőterekről felszállt légi kötelékek a bombázásaik befejeztével ukrán repülőtereken tankoltak fel üzemanyaggal és bombákkal, majd visszaúton újabb csapásokat mérve tértek meg bázisaikra. Lásd *Franatic (Joe) hadművelet* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

ingerlő-mérgező harcanyag: inkapacitáló anyag: a mérgező harcanyagok egyik fajtája. Az ~ok cselekvőképtelenséget okozó olyan harcanyagok, amelyek az elviselhetőségi küszöbérték felett sem okoznak a szervezetben káros (visszafordíthatatlan) hatást. A halálos mérgezés sem következik be, mert a ha-

lális adag az elviselhetőségi határnak több mint százszorosa. Elsősorban mint gyakorló (például gázkamragyakorlatok) és „rendőri" tömegoszlatási harcanyagokként veszik figyelembe őket. A szem, az orr és a szájüreg nyálkahártyáit, a felső légutakat, a garatot és a légcsövet ingerlő vegyületek. Legjellegzetesebb képviselőik a CN (klóracetofenon), a CR (dibenz [b, f]-1, 4-oxazepin) CS-anyag és kapszaicin. A klóracetofenon erős könnyeztető harcanyag, a nedves bőrfelületen bőrgyulladást, súlyosabb esetben hólyagosodást idéz elő. Az ingerhatás küszöbértéke: 10^{-4} mg/l koncentráció. A CS-anyag (orto-klórbenzol-malonodinitril) enyhén borsízű, fehér, kristályos. Csak aeroszolként, pirotechnikai keverékekben, porlasztókból vagy oldatként használható. A CS-aeroszol hatása: heves égető fájdalom a szemekben, könnyezés, égő érzés, majd fájdalom a torokban és a légcsőben. Az orrban égő érzés, orrfolyás, az orrnyálkahártya bevörösödése. Mindezek mellett erős nyálképződés, hányinger, bőrgyulladás. Enyhe expozíciónál szűnni nem akaró tüsszögés jelentkezhet. Gyakorta alkalmazzák a gázálarc zártságának, illesztésének ellenőrzésére is, ugyanis az alsó ingerküszöb (az orrnyálkahártya enyhe irritációja) a „CS" esetében 0,004 mg/m^3. Rendkívül nagy hatású vegyület, 6 mg/m^3 koncentráció az emberi szervezet számára már elviselhetetlen töménységet jelent. A legelterjedtebb tömegoszlató anyagként tartják számon. CR az angolok által kifejlesztett rendszeresített mérgező anyag, tulajdonságaiban hasonlít a CS-re. Az ~ok csoportjába tartozik még az első világháború során alkalmazott adamsit, brómaceton, klark-I és klark-II. Az ingerlő harcanyagok alkalmazási célja nem a súlyos vagy halálos mérgezés, hanem csak cselekvésképtelenség kiváltása – ennek ellenére magas koncentrációérték kialakulása esetén (zárt térben, fedezékekben, városi környezetben, alulj árókban stb.) kialakulhat halálos mérgezés is. (B. T.) → *ABV-támogatás*

inhaláció: a sugárzó, mérgező és fertőző anyagokkal szennyezett levegő belégzési folyamata következményeként a szennyező anyag bejut az élő szervezetbe. ~n elsősorban a gáz és gőz halmazállapotú, illetve az aeroszoljellegű szennyező, mérgező és fertőző anyagok belégzését értik, de fogalomkörbe sorolják a radioaktív izotópok inkorporációját is. A különböző eredetű szmogok belélegzése is inhaláció, akárcsak a mérgező harcanyagok és biológiai harcanyagok, illetve aeroszolok levegő útján való bejutása az élő szervezetbe. A klinikai gyakrolatban a szabályozható narkotikumokat, mint a dinitrogén-oxid- és acetilgázokat vagy az éter-, a kloroform- és klór-etil-gőzöket ~s technikával belélegeztetéssel juttatják be a beteg szervezetébe. A narkózist előidéző érzéstelenítőszerek,-gázok, -gőzök adagolásával mélyíteni, illetve csökkenteni lehet a hatást, ellentétben az oldat formájában befecskendezett nem szabályozható evipán-nátrium-típusú narkotikumokkal, érzéstelenítőszerekkel. (B. T.) → *ABV-támogatás*

inhibitor: gátló, késleltető anyag, passzivátor, negatív katalizátor. A katalizátorokkal ellentétes működésű anyagok gátolják, megakadályozzák, illetve leállítják a kémiai reakciókat. Attól függően, hogy anódos vagy katódos reakciókat gátolnak, anódos vagy katódos ~okról beszélhetünk. A korróziót gátló ~okat az úgynevezett antioxidánsokat a korrózió sebességének csökkentése céljából igen kis koncentrációban használják. (B. T.) → *ABV-támogatás*

iniciáló robbanóanyag: a robbanóanyagok egyik csoportja, amelyet a robbanási folyamatok megindítására használnak, ezért primer vagy indító robbanóanyagnak is nevezik. Rendkívül érzékeny a külső hő- vagy

mechanikai hatásokra (ütés, súrlódás, tűz által kiváltott hatás). Viszonylag kis mennyiségű ~ robbanása is előidézheti a közvetlen közelében levő brizáns robbanóanyagok robbanását, ezért szinte kizárólag indító töltetek készítésére, illetve töltésére használják (gyutacsok, csappantyúk, lobbantók stb). (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

inkorporáció: radioaktív izotópokkal szennyezett levegő belélegzése, inhalációja vagy szennyezett élelmiszer, ivóvíz lenyelése, elfogyasztása révén az élő szervezetbe kerülésük folyamata. Az ~ bekövetkezhet a radioaktív izotópok sebfelületeken való behatolása útján is. Az inkorporált radioaktív anyagok biológiai sajátossága, hatásmechanizmusa elsősorban mennyiségüktől, eloszlásuktól, a radioaktív sugárzás fajtájától és energiájától, továbbá az izotópok felezési idejétől, valamint az élőszervezetekből való kiürülési sebességüktől függ. Az egyes radioaktív izotópokat veszélyességük szempontjából a radiotoxikussági fokkal különböztetik meg. Rendkívül radiotoxikus izotópok például a ^{90}Sr, a ^{226}Ra, ^{210}Pb; nagyon radiotoxikusak a ^{131} I, a ^{60} Co, a ^{137}Cs; közepesen radiotoxikusak a ^{32}P, ^{51}Cr, ^{204} Ti; végül kevéssé radiotoxikusak a ^{3}H, ^{14}C és a ^{133}Xe. Az ~ mértékétől egyrészt az anyagcseretermékek aktivitásának mérési eredményéből, másrészt a szervezet produkálta radioaktív sugárzás mért értékéből lehet tájékozódni. (B. T.) → *ABV-támogatás*

inkurrencia: a Magyar Honvédség hadrendjéből kivont, további felhasználásra feleslegessé vált ingó vagyon, szakanyagok, a különböző katonai rendeltetésű, valamint polgári felhasználású eszközök, alkatrészek. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

innováció: olyan észszerűsítő, újító, alkotó folyamatok – a tevékenységek bármely szférájában –, amelyek az előző állapothoz képest pozitív irányú, gazdagító változásokat hoznak létre. Saját munkánk optimalizálására irányuló, lényeges, közvetlenül gyakorlati változtatási folyamat, a fejlesztés alapformája. Funkciója az alaprendeltetés jobbá, hatékonyabbá, gazdaságossá tétele. Az ~ jellemzői: *a)* a folyamatban való részvételnek az önkéntességen kell alapulnia; *b)* serkentője valamilyen feszültség, amelynek feloldása motivál, a folyamat első fázisa a feszültség tudatosítása és elemzése, problémává sűrítése; *c)* öngerjesztő folyamat, az eredmény kiinduló pontja az újabb feszültségnek, a szükséglet kielégítése egy új szükséglet termelése is; *d)* a gyakorlati tevékenység szükségképpen maga után vonja az elméleti felkészülést (néha évekig), a feladat értelmezése és megoldása készteti az egyént a tájékozódásra; *e)* kiinduló helye a gyakorlati tevékenység, csapat, oktatási intézmény; *f)* terjedési mód: „beporzás" – „ragályos" az emberi fogékonyság, érdeklődés, kíváncsiság, bizonyítási „kényszer"; *g)* nem előfeltétele, hogy eredeti legyen, de az adott gyakorlatban azonban eredeti és új: ettől ~. (C. O.) → *katonai vezetés*

integrált áramkör: több, néha igen sok alapelemet tartalmazó egyetlen, nem osztható egységben elkészített áramkör. Gyártási technológia szerint megkülönböztetünk vastagréteg-, vékonyréteg- és félvezető alapú ~öket. Közös vonásuk, hogy az áramköri elemeket (ellenállás, kapacitás, dióda, tranzisztor) és az azokat összekötő áramvezetőket egyesítik, általában lapos, lemez alakú felépítésben. Jelenleg a legelterjedtebb a szilícium alapú ~, amelyet planártechnológia alkalmazásával készítenek. Ezeknek az áramköröknek a fejlődése tette lehetővé a mikroprocesszor megjelenését. Az ~ök gyors elterjedését a következő tulajdonságai tették lehetővé: kis energiaszükséglet, nagy megbízhatóság, csökkentett méretek (miniatürizálás), gazdaságos gyártás és szerelés,

a hagyományos alkatrészekkel összehasonlítva lényegesen olcsóbb ár. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

integrált légvédelmi rendszer (Integrated Air Defence System – IADS): légtérmegfigyelő, légvédelmi fegyverzet, illetve megfelelő vezetési, irányítási rendszer, esetleg további alredszerek összessége, amelyek egy közös rendszert alkotnak, valamint egymással szinergiában működnek a hatékony légvédelem megvalósítása érdekében. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

intelligencia: az egyénnek az a képessége, amellyel alkalmazkodni tud az életben adódó problémákhoz, új helyzetekhez, vagyis képes a helyzeteken (vagy önmaga hozzáállásán) változtatni. Az ~ a (kreativitásra jellemző divergens gondolkodással ellentétes) konvergens (összetartó) gondolkodáson alapszik. A konvergens gondolkodás lényege, hogy egy adott probléma megoldásánál, már a jól bevált megoldást, sémát alkalmazzuk. Az ~ „mérésére" különböző IQ-teszteket használhatunk. A felnőttek számára készült első IQ-tesztet Donald Wechsler alkotta meg, akárcsak a deviációs IQ fogalmát, amely azóta is azonos a felnőttek esetében használt IQ-val. Az ~ összetett képesség. Többféle ~ létezik, amelyek részletes tesztekkel ki is mutathatók. Ezek: *a)* nyelvi intelligencia, *b)* vizuális-térbeli intelligencia, *c)* logikai-matematikai intelligencia, *d)* mozgási intelligencia, *e)* zenei intelligencia, *f)* interperszonális (szociális) intelligencia. (Megjegyzés: az IQ-érték erősen oktatás- és kultúrafüggő, így azokat átvétel, alkalmazás előtt az adott kultúraképzési rendszereihez „validálni" kell.) (B. J.c) → *katonapszichológia*

intelligens vezetési pont/harcálláspont (Intelligent Command Post/Headqarters – INCP/HQ): olyan vezetési pont/harcálláspont, ahol a különféle vezetési csoportok/törzsrészlegek egymástól széttelepítve helyezkednek el (Dispersed Command Post – DCP), és közöttük a vezetési folyamatok számítógépes hálózaton elektronikus adatcserén keresztül valósulnak meg. A számítógépes hálózatba bekapcsolt törzsmunkaállomások (Heasquaters Work Stations – HQWS) fénykábelen keresztül 10–100 MB/s átviteli sebességgel kapcsolódnak egymáshoz. Jelentős mértékű széttelepülés esetén az egyes törzsrészlegek 50–60 GHz-es rádiórelén vagy optikai rádiórelén keresztül csatlakoznak. E híradóeszközök lehallgatása és zavarása rendkívül nehéz. Az intelligens vezetési pont/harcálláspontot a papíralapú törzsmunkát felváltja az elektronikus törzsmunka, mivel az információkat digitális formában rögzítik, tárolják, feldolgozzák és továbbítják. A számítógépes hálózatok révén elősegítik a papírmentes törzsmunkával működő úgynevezett intelligens harcálláspontok (Inteligence Headquaters – INHQ) kialakítását. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

internálás: hadifoglyoknak és polgári személyeknek meghatározott helyen – állami kényszerrel való – felügyelet és őrizet alatt tartása. Az internálótábor az ~ útján felügyelet (őrizet) alatt tartott személyek kényszertartózkodási helye. Az internálótábor szervezeti és működési rendjét a felállító állam illetékes hatósága állapítja meg, a nemzetközi hadijog erre vonatkozó szabályaival összhangban. (L. T.)

interoperabilitás: 1. A nemzetközi (katonai) együttműködési készségre utaló kifejezés. A haderők tekintetében feltételezi, hogy a meghatározott szövetségen belül a katonai szervezetek vezetése és haditechnikai eszközökkel való felszereltsége, a harceljárások, továbbá a katonák felkészültsége

lehetővé teszi a szoros együttműködést, a törzsek közötti normális kommunikációt, fegyverrendszereik megfelelő kapcsolódási lehetőségeit (kompatibilitás), a térkép-, lőszer- és üzemanyag-ellátás összehangolt rendjét stb., vagyis mindazt, ami a kitűzött cél elérését optimális erőbevetéssel lehetővé teszi. **2.** Anyagi, technikai, információs rendszerek vagy erők azon képessége, hogy más rendszereknek, erőknek úgy szolgáltassanak, vagy fogadják azok szolgáltatásait, hogy képesek legyenek együttműködni, a híradó-elektronikai rendszerek eszközeinél a feltétel, hogy a felek között az információk vagy szolgáltatások közvetlenül és megfelelő módon cserélhetővé válnak közöttük, illetve alárendeltjeik között. (C. O.) → *katonai vezetés* **3.** A szövetséges erőknek és adott esetben a partnererőknek, valamint más nemzeteknek a képessége, hogy hatékonyan folytassanak együtt kiképzést, gyakorlatot és hadműveletet a kijelölt küldetés és feladat végrehajtásában. **4.** Az összhaderőnemi hadműveletek lefektetett célkitűzései és elgondolásai megkövetelik a távközlési és tájékoztató rendszer szabványosítását, amennyiben az praktikus. Növekvő sorrendben az ~ szintjei: a kompatibilitás, az egymással való felcserélhetőség és az azonosság. Az ~nak gyakran a leggyakorlatiasabb szintje a kompatibilitás, amely a távközlési és tájékoztató rendszerben elérhető, a rendszerek azon képessége, hogy szolgáltatásokat és információt nyújtsanak, fogadjanak más rendszerektől és feltétlenül lényegbe vágó a köteléknek, hogy azt koherens szervezetként alkalmazzák. A nemzetközi együttműködési készségre utaló kifejezés. A haderők tekintetében feltételezi, hogy a meghatározott szövetségen belül a katonai szervezetek vezetése és haditechnikai eszközökkel való felszereltsége, továbbá az emberek felkészültsége lehetővé teszi a szoros együttműködést, a törzsek közötti normális kommunikációt, fegyverrendszereik megfelelő kapcsolódási lehetőségeit (kompatibilitás), a térkép-, lőszer- és üzemanyag-ellátás összehangolt rendjét stb., vagyis mindazt, ami a kitűzött cél elérését optimális erőbevetéssel lehetővé teszi. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

interperszonális készségek: egyének közötti; személyek közötti viszony. A kommunikációs, a megfigyelési, a problémamegoldási, érzelmi kifejezőképesség, kooperációs készségek azok, amelyek elsősorban meghatározzák egy személy kapcsolati, együttműködési készségét. (C. O.) → *katonai vezetés*

intervenció: erőszakos, főleg fegyveres beavatkozás más állam belügyeibe annak érdekében, hogy az egyik – rendszerint az erősebb, az agresszívabb – állam rákényszerítse akaratát és kiterjessze befolyását a másik államra. Pontosabban: a rendszereknek, egységeknek vagy erőknek a más rendszerek, egységek vagy erők részére szóló szolgáltatások nyújtási, illetve az azoktól való fogadási készsége, továbbá az így kicserélt szolgáltatások oly módon történő felhasználása, amely lehetővé teszi a hatékony együttműködést. (L. T.) → *hadijog*

intézkedés: az elöljáró szóbeli, illetve írásbeli rendelkezése katonai szervezeti tevékenységgel kapcsolatos feladatok elvégzésére. Az ~ lehet a napi, a békeidőszaki, békeműveleti és harctevékenységgel kapcsolatban, de lehet vezetői és parancsnoki szintekhez kötődő szakintézkedés. (C. O.) → *katonai vezetés*

intranet: olyan számítógép-hálózat, amely az internetprotokollt használja, de a külvilág (az internet) felé zárt, vagy csak egy átjárón, illetve tűzfalon keresztül érhető el, amely az ~ külső kapcsolatait szabályozza. A zárt rendszereknek különös a jelentősége a ka-

tonai szervezetek, biztonsági szervezetek működése során. (C. O.) → *katonai vezetés*

invázió: nagy erejű katonai behatolás, előzönlés; összehangolt támadás a szárazföldön, levegőben és a tengerről valamely ország (terület) ellen, illetve a tengeren szállított csapatokkal indított támadó hadművelet megnevezése. (B. J.a) → *védelmi igazgatás*

inverz ellátási lánc: az ellátási lánccal ellentétes anyagáramlás összefoglaló meghatározása. Ebben az esetben az ellátási lánccal szemben az anyag végső felhasználótól indul, és a hulladékkezelésnél és/vagy az újrahasznosításnál végződik. A fogalom kizárólag az anyagáramláson keresztül nem értelmezhető. Az ~ integráns részét képezi az anyagáramlási folyamatokhoz kapcsolódó információáramlás, az információk hálózatokon belüli, és hálózatok közötti áramlásának koordinálása, illetve a környezetvédelmi előírások betartása is. Tágabb értelmezésben idesorolhatóak azoknak a szervezetek az összessége is, amelyek közvetlenül részt vesznek az eredeti használaton kívülre került eszközök és/vagy szolgáltatások anyagáramlási, illetve kapcsolódó információs és pénzügyi folyamataiban. Lépései: termékbegyűjtés a fogyasztótól, a termék eljuttatása a fogyasztói piacról a feldolgozóhoz, átvizsgálás-osztályozás, szétszerelés-felújítás-feldolgozás, értékesítés-újraelosztás. (B. J.b) → *műveleti logisztika*

inverzió: az a légköri állapot, amikor a levegő hőmérséklete a magassággal növekszik. A talaj menti levegőréteg olyan állapota, amikor a levegő lehűlése a talaj felszínén kezdődik, és a lehűlés a levegő csekély hővezető képessége miatt és csak lassan folytatódik felfelé, ezért a levegő hőmérséklete a magasabb légrétegekben magasabb. Az ~ a levegő viszonylag stabil egyensúlyi helyzetében jön létre. A függőleges légmozgás minimális, és az is lefelé irányuló. A mérgező harcanyag gőzeinek szétszóródási intenzitása csekély, veszélyes koncentrációban való terjedési mélysége azonban megnövekszik. Az ~ általában éjszaka, felhőtlen vagy kissé felhős időjárás esetén figyelhető meg olyankor, amikor a szél sebessége nem haladja meg a 4 m/s értéket. Az ~ valamivel napnyugta előtt kezdődik, és a napkelte utáni órákban szűnik meg. Az ~ télen nemcsak éjszaka, hanem nappal is előfordulhat derült vagy felhős időjárás, gyenge szél és erős fagy esetén. A környezet-ellenőrzési gyakorlatban ismert a talaj menti, a talaj közeli, a magassági és a zsugorodási ~ is. (B. T.) → *ABV-támogatás*

ipari katasztrófa: üzemekben, létesítményekben bekövetkezett baleset, rombolás, műszaki hiba okozta nagymérvű – emberi életeket, vagyoni dolgokat veszélyeztető – szennyezés, mérgezés, tűz, károkozás. (B. T.) → *ABV-támogatás*

irány szerinti elhúzó zavar: vagy más megnevezés szerint az oldalszögcsatorna zavarása azon az elven alapul, hogy a letapogató rádiólokátor-antenna karakterisztikájának amplitúdó modulációs jelleggörbéjét utánozva növeli-csökkenti a zavaróadó a kimenő teljesítményét. Ezáltal az eddig a főnyaláb irányába azonosított cél jele nem a főnyaláb, hanem más melléknyaláb helyen is megjelenik, elveszítve az eddig követett légicél oldalszög információját. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

irányelv: 1. (policy) A tervezéshez megfogalmazott elképzelések gyűjteménye, az elérendő célokat illetően. **2.** (directive) Egy adott tevékenységi terület valamennyi érintettje számára kötelezően követendő iránymutatás, elérendő cél, azonban a forma és az eszközök, a kivitelezés módjának a megválasztását az adott szerv, szervezet,

szakterület, intézmény döntési felelősége. (Katonai tervezéshez hazai és NATO-vonatkozásban egyaránt a „miniszteri irányelvek" a mérvadók.) (C. O.) → *katonai vezetés*

irányítás: a vezetői folyamatmegoldásának részeként, azzal integráltan, de releváns jegyeiben mégis elkülöníthető tényezőjeként, ugyanakkor azzal kontextusban, dialektikus egységben realizálódik. Az ~ a vezetés „felűről" érkező kritikája, amelynek a felelőssége abban van, hogy a szervezeti vezetés célt ne tévesszen, a számára biztosított keretekben (sávban) realizálódjon. Az ~ a vezetés egyik sajátos változata, átfogó jellegű, egy-egy szakterület egészét érinti, felsőbb szervtől irányul az alsóbb felé. Az ~i és vezetési jogok, kötelezettségek elhatárolódnak. Az ~nak a szervezeti hierarchia szintjeiként más és más a jelentősége, aránya, egyben eltérő feladatokat ró a vezetőre, amelyet – általában – a törzs (a helyettesek, a vezetőség, az apparátus, vezérkar, igazgatóság, menedzsment stb.) tagjain keresztül érvényesít vezetői-irányítói tevékenységében. Az ~ a feladatok, a feltételek biztosítottsága, a megoldás időtávja, az érintett szakterületek, szervezetek, a bevont erők, eszközök vonatkozásában eltérően jelenik meg. A hierarchia alsóbb szintjein konkrétabb, rövidebb távú feladatokat vázol fel, operatív feladatok megoldását vonja maga után, felsőbb vezetési szinteken elvek és tendenciák megfogalmazásával, főbb és dominánsfeladatok megoldására fókuszál. Az ~ ban általában az elvi jelleg dominál, de megkülönböztethetünk közvetlen, konkrét, illetve operatív ~t, ami a helyzet, a szervezeti tevékenység függvénye lehet. A vezetés ~i funkciója biztosítja az alárendelt szervezet, szerv, személyek tevékenységének nyomon követését, szükség esetén a korrekciós beavatkozást. Az ~ a következő résztevékenységeket foglalja magában: *a)* szervezeti célok meghatározása, követelményállítás az egyén vagy csoport elfogadható teljesítményszintjének meghatározása; *b)* feltételek (erőforrás) meghatározása (biztosítása); *c)* mérés, amely során formális és informális módszerekkel (visszacsatolás/ellenőrzés) megállapítható, hogy a folyamat milyen mértékben közelíti a célokat; *e)* értékelés, amely során elemzésre alapozott minősítéssel a tervezett teljesítménytől való lényeges eltérés esetén meghatározzák az okokat és a lehetséges korrekciós lépéseket; *f)* korrekció, amikor egy kedvezőtlen folyamat módosítása szükséges, illetve egy lehetségesen előálló kedvező folyamat kihasználására reagálni kell. (C. O.) → *katonai vezetés*

irányítható rakéta (repülőfedélzeti): olyan harceszköz, amely a röppálya majdnem teljes szakaszán irányítható. (Azért csak majdnem, mert néhány eszköz a röppálya első szakaszán nem irányítható repülést végez.) A cél helyzete szerint megkülönböztetünk: *a)* légi harc, azaz levegő–levegő (Air-to-Air – AA); b) levegő–felszín (Air-to-Surface – AS) ~ákat. A repülőfedélzeti ~ák jellemzően szilárd hajtóanyagú lőporos hajtóművel úgynevezett rakétahajtóművel rendelkeznek, amelynek legfőbb tulajdonsága, hogy mind az éghető, mind az oxidáló anyagot 100%-ban magában foglalja. Van természetesen kivétel is, mert a Meteor rakéta vagy az orosz H-31 második fokozata torlósugárhajtómű, amire jellemző levegőbeömlő nyílások megtalálhatók az említett rakétákon. Az irányító rendszer típusa szerint megkülönböztetünk: *a)* távirányítású (parancsirányítású); *b)* önirányítású; *c)* programirányítású (inerciális navigációs, GPS-irányítású); *d)* kombinált irányítású rendszereket. *a)* A távirányítású rendszerekben az irányító jel a rakétán kívül (például a rávezető állomáson, ami a helikopter vagy repülőgép fedélzetén található) jön létre. Ezt parancsjel formájában érzékeli a rakéta fedélzetén található irányító rendszer és működésbe jön-

nek a kormányok, ami a röppálya módosulását eredményezi. A parancsjel továbbítása történhet közvetlenül vezetékkel vagy rádióhullámok segítségével. *b)* Az önirányító rendszerekben a rakéta, valamint a cél kölcsönös helyzetét az irányító rendszer részét képező, a rakéta fedélzetén található célkoordinátor végzi. A célkoordinátor jele megfelelő feldolgozás (zavar- és zajszűrés, erősítés stb.) után a rakéta irányítóberendezésén keresztül kormányelmozdítási jeleket hoz létre, és ezzel korrigálja annak röppályáját. *c)* A programirányítású rendszerekben a rakéta repülése előre meghatározott paraméterek szerint történik. A rakéta fedélzetén elhelyezett berendezés nincs kapcsolatban sem a céllal, sem az indító repülőgéppel. A rakéta repülési paramétereit az indítás előtt kapja meg a hordozó repülőgép fedélzeti számítógépétől. A repülés folyamán a fedélzeti irányító berendezés összehasonlítja a beprogramozott értékeket és a valós repülési paramétereket, majd az összehasonlítás eredményeként kidolgozza az irányító jelet, és kiadja az irányító parancsokat a vezérlő szervek felé. A programvezérlés előnye a nagyfokú zavarvédettség, hátránya viszont az, hogy nincs lehetőség a program repülés közbeni módosítására. *d)* A kombinált irányítású rendszer alkalmazása egyre gyakoribb a közepes és nagy hatótávolságú légiharc rakétákban. Az ilyen rakéták célkörzetbe juttatása programirányítással történik, majd a rakéta célkoordinátorának befogása után áttér önirányításra. A cél kiválasztásának módszere szerint megkülönböztetünk: *a)* aktív; *b)* félaktív; *c)* passzív önirányítást. Az *a)* aktív és *b)* félaktív önirányítási rendszerek lényege, hogy a célt mesterségesen kiemeljük a környezet hátteréből – megvilágítjuk – elektromágneses hullámok (rádió, lézer) segítségével. A célról visszaverődött jeleket a rakéta célkoordinátora érzékeli, és a szükséges jelfeldolgozás után kiszűri belőle a szükséges információt a cél helyzetéről és mozgásáról. A hasznos információk alapján kidolgozza az önirányító rendszerben az irányító jeleket, ami a kormánygépek segítségével módosítja a rakéta röppályáját. Azokat a rendszereket, ahol a sugárzó berendezés is a rakéta fedélzetén található aktív önirányításnak, ahol csak a vevőberendezés van a rakéta fedélzetén, félaktív önirányításnak nevezzük. A félaktív rendszerek legnagyobb hátránya, hogy a rakéta célba jutásáig úgymond meg kell világítani a célt, vagyis folyamatosan biztosítani kell a cél mesterséges kiválasztását a környezetből. Ezt leggyakrabban a hordozó repülőgép végzi a rádiólokátora segítségével és ilyenkor megnövekszik a felderítésének a veszélye, mivel folyamatos rádiókisugárzás történik, illetve korlátozottak a saját (önvédelmi) manőver lehetőségei. Helikopter fedélzeti irányítható páncéltörő rakéták esetében a megvilágító berendezés lehet másik helikopteren vagy a felszínen is egy harcjárművön vagy egy előretolt felderítőkatonánál is. Ebben az esetben a kompatibilitás elengedhetetlen, egyébként nem jön létre az irányítás. Nagyon gyakran – közepes és nagy hatótávolságú légiharc-rakéták esetében – az aktív és a félaktív önirányítási rendszereket kombinált rendszerekben alkalmazzák. A passzív *c)* önirányítási módszer esetében a célok saját kisugárzását (hő, fény, elektromágneses) használjuk fel a rakéta fedélzetén található célkoordinátor hasznos jeleként. A legelterjedtebb változat a passzív infravörös önirányítás, ahol a repülőgép hajtómű kiáramló gázainak, a sárkányszerkezet felmelegedett elemeinek hősugárzását érzékeli a célkoordinátor. Ezeknek a rendszereknek több előnyös tulajdonsága is van, ilyen például a viszonylag egyszerű, olcsó felépítés, a nagy pontosság, valamint az a tény, hogy a rakéta indítása után a hordozó repülőgép azonnal kiválhat a manőverből, és megkezdheti egy másik, új cél támadását, vagy visszatérhet a bázisra. Ezt

nevezzük a „Tüzelj és felejtsd el!” elvnek. Alkalmazásuknak csak a rossz időjárási viszonyok szabnak határt. ~ákkal kapcsolatban gyakran találkozunk angol nyelvű rövidítéssel és elnevezéssel. A leggyakoribb az irányítási rendszerek különböző módozatainak rövidítése és elnevezése: CLOS – Command to Line-of-Sight – irányzóvonal szerinti parancsirányítású; MCLOS – Manual Command to Line-of-Sight – irányzóvonal szerinti kézi parancsirányítású; SACLOS – Semi-Automatic Command to Line-of-Sight – irányzóvonal szerinti félautomata parancsirányítású; ACLOS – Automatic Command to Line-of-Sight – irányzóvonal szerinti automata parancsirányítású; LOSBR – Line-of-Sight Beam Riding Guidance – irányzóvonal szerinti sugárnyalábirányítású; OWG – Optical Wire Guided – optikai irányzású vezetékes távirányítású; SALH – Semi-Active Laser Homing – félaktív lézer-önirányítású; SARH – Semi-Active Radar Homing – félaktív rádió-önirányítású; WG SACLOS – Wire-Guided Semi-Automatic Command to Line of Sight – vezetékes félautomata parancsirányítású; RCL SACLOS – Radio Command Link Semi-Automatic Command to Line of Sight – félautomata rádió-parancsirányítású. Egyéb rövidítések és elnevezések: HEAT – High Explosive Anti-Tank – nagy hatóerejű kumulatív (páncéltörő); PIR – Passive Infra-Red – passzív infravörös. (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

irányító parancsnokság: elöljáró parancsnokság (a felső szintű csapatparancsnokság) saját feladatával, kötelezettségével, felelősségével vezérli, szabályozza az alárendeltségében lévő, az irányítása alá utalt katonai szervezetek tevékenységét. (C. O.) → *katonai vezetés*

irányító rendszerek: az irányított lövedékek, rakéták, a pilóta nélküli repülőeszközök, az irányított bombák, valamint a torpedók célba vezetésére szolgáló berendezések összessége. Négy fő csoportjuk van: az autonóm vagy más néven programirányítás, a távirányítás, az önirányítás és a kombinált irányítás. Az autonóm irányítás alkalmazásakor az előre beprogramozott fedélzeti programberendezés előre meghatározott sorrendben és időpontban indítja a szükséges irányítási műveleteket. A rakéta fedélzetén elhelyezett berendezés nincs kapcsolatban sem a céllal, sem az indítóberendezéssel. A repülés folyamán a fedélzeti irányítóberendezés összehasonlítja a beprogramozott értékeket és a valós repülési paramétereket, majd az összehasonlítás eredményeként kidolgozza az irányító jelet, és kiadja az irányító parancsokat a vezérlőszervek felé. Előnye a nagyfokú zavarvédettség, hátránya, hogy nincs lehetőség a program repülés közbeni módosítására. Távirányításnál a célba vezetéshez szükséges parancsjelek a lövedékre vagy rakétára tőle kisebb-nagyobb távolságra lévő földfelszínen, harcjárművön, hajón, repülőgépen elhelyezett pontról kapja. A parancsjelek továbbításának módja szerint van vezetékes és vezeték nélküli (rádiós) távirányítás. A parancsjelet érzékeli a rakéta fedélzetén található irányító rendszer, és működésbe jönnek a kormányok, ami a röppálya módosulását eredményezi. A távirányítás másik módszere a vezetősugaras távirányítás. Ennél a módszernél a rakéta (lövedék) a földi berendezés által célra sugárzott rádióhullám- (lézersugár-) nyalábban, annak közelítően a tengelye mentén halad. Az önirányítás, a céltárgyról érkező különböző hullámtartományú (infravörös, akusztikus hullámok, rádióhullámok) jelek hatására működik. Az önirányítás lehet aktív, félaktív és passzív. Aktív önirányításnál a rakétán elhelyezett adó besugározza a célt, és a rakéta rávezetése a célról visszavert jelek alapján történik. Előnye, érvényesül a „tüzelj és felejtsd el” („fire and

forget") elve. Hátrány, hogy a rakéta fedélzetén bonyolult az irányító rendszer. Félaktív önirányításnál a rakétán kívül elhelyezett berendezéssel sugározzák be (világítják meg) a céltárgyat elektromágneses hullámokkal (rádióhullámokkal vagy lézerrel). A célról minden irányba visszavert rádióhullámokat (lézerfényt) a rakéta érzékeli, és önmagát célra vezérli. Passzív önirányításnál a rakéta a céltárgy által kisugárzott sugárzásokra reagál. Legelterjedtebbek a céltárgy hő-, pontosabban infravörös hullámtartományú sugárzásra reagáló érzékelőkkel felszerelt lövedékek, rakéták. Alkalmaznak passzív önirányítású rakétákat működő rádiolokátorok ellen, illetve a cél hangjára reagáló akusztikus passzív önirányítású torpedókat tengeralattjárók ellen. (T. A.) → *haditechnikai támogatás*

irányított energiájú fegyver (Directed Energy Weapon – DEW): USA Védelmi Minisztériumának értelmező szótárában az alábbi meghatározás olvasható: „Az irányított energiájú fegyver (DEW) az a fegyver vagy fegyverrendszer, amelyik irányított energiát használ annak érdekében, hogy használhatatlanná tegye, megrongálja vagy megsemmisítse az ellenség felszerelését, létesítményeit és/vagy élőerejét." ~nek nevezzük mindazon konstrukciókat, amelyek valamely energiafajtát a forrásból a céltárgyra irányítva és eljuttatva, abban fizikai, kémiai, biológiai vagy más hatások útján, átmeneti vagy tartós változást, befolyást, károsodást, akár pusztítást okozhatnak. Fizikai hatásmechanizmusuk alapján, valamint a létező eszközök jobb csoportosíthatósága alapján az alábbi eszközfelosztás célszerű: a) a kinetikus eszközök; *b)* az akusztikus eszközök; *c)* a rádiófrekvenciás eszközök; *d)* a lézereszközök; *e)* a részecskesugár-eszközök. (V. L.) → *elektronikai hadviselés* (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

irányított hatású akna: hatását az akna töltete elé elhelyezett és repeszként funkcionáló fémdarabok útján, meghatározott vízszintes és függőleges sávban fejti ki. Működésbe lépéséhez nem feltétlenül szükséges autonóm aknagyújtó, megfigyelt aknaként is működtethető. Két nagy csoportba sorolható: közeli hatású, széles sávban pusztító repeszhatású aknák, amelyek elsősorban az állások közvetlen védelmére szolgálnak mintegy 50 m távolságig; illetve a távoli hatású, viszonylag keskeny sávban pusztító repeszaknák, amelyek utak, nehezen járható terepszakaszok vagy műszaki zárakon lévő átjárók lezárását teszik lehetővé a telepítés helyétől 100–200 m távolságban. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

irányított lövedék: olyan tüzérségi lövedék, rakéta, amely a cél pontos eltalálásához a kilövés után röppályájának egy részén vagy annak teljes hosszán irányítható. Az olyan ~et (rakétát), amelyet csak a pályája kezdeti szakaszán irányítanak, ballisztikus ~nek (rakétának) nevezik, mivel az irányítás megszűnte után, a hagyományos fegyverek lövedékeihez hasonlóan, ballisztikus pályán halad és csapódik a célba. Az ~ek a röppályán való irányíthatóság szempontjából lehetnek a röppálya leszállóágában irányítottak, a röppálya leszállóágának végső szakaszában (végfázisban) irányítottak és a röppálya teljes szakaszán irányítottak. Az irányítási rendszer típusa szerint megkülönböztetünk távirányítású, önirányítású, autonóm irányítású (programvezérlésű) és kombinált irányítású rakétákat, lövedékeket. (T. A.) → *haditechnikai támogatás*

irányított tüzérségi lövedék (rakéta): olyan tüzérségi lövedék (rakéta), amely a röppálya egyes szakaszán (általában a leszállóágban) vagy a teljes röppályán irányítható. A röppályán való irányíthatóság szempontjából

a következőképpen osztályozhatók. A ~eket nyugati szakirodalom intelligens vagy precíziós lövedéknek, az orosz szakirodalom nagy pontosságú lőszereknek nevezi. (Sz. T.) → *tüzérség*

iránymérés: a vízszintes szög meghatározásának összetevője adott álláspontból mért irányok vízszintes vetületei közötti szögeltérések meghatározására. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

iránymutatás, erőforrás-elosztás, célkiválasztás (Guidance, Apportionment, Targeting – GAT): a (légierő) feladatszabó ciklus 2. fázisa. Ebben a fázisban történik a célkiválasztási folyamatokon belül a támadandó célpontok kiválasztása a célfolderek kidolgozása. Ugyancsak ebben a keretben megy végbe a légi feladatszabás, az iránymutatás, illetve a rendelkezésre álló (légi) erőforrások alapvető elosztása. Az ~ csoporton keresztül a támadandó célok paraméterei kidolgozásra kerülnek. Az ~ csoport egyezteti a haderőnemek célpontjainak az ajánlásait, majd megvizsgál minden javasolt célpontot azért, hogy ez megfelel-e az összhaderőnemi csoportosítás parancsnok iránymutatásainak. Ezután fontossági sorrendbe állítják a célpontokat annak alapján, hogy megsemmisítése mennyire felel meg a parancsnok iránymutatásának, a haderőnemek prioritásainak, valamint az időzítési követelményeknek. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

irányszög: 1. Adott álláspontból egy másik pontra mutató irány és a hálózati észak között az óramutató járásával megegyező irányban mért (értelmezett) vízszintes szög. Alkalmazott mértékegységei és alkalmazási területei az azimuttal megegyezők. Egyszerű síkgeometriai számítással (első és második geodéziai főfeladatokkal) a pontok koordinátái, illetve a pontok közötti távolság és irányszög kölcsönösen meghatározható. (K. A.) → *geoinformációs támogatás* **2.** Lásd *hálózati irányszög* (M. G.) → *tüzérség*

iránytűeltérés: a hálózati észak és a mágneses észak között mérhető vízszintes szög. Térképpel és tájolóval végzett terepi tájékozódás során ismerete lényeges. Mivel a hálózati észak terepen csak közvetett módon határozható meg, annak megállapítása a topográfiai térképen feltüntetett tájolóábra adatai alapján, vagy a földrajzi észak meghatározására alkalmas eszköz révén és a meridiánkonvergencia ismeretében lehetséges. (Ez utóbbi a földrajzi koordináták alapján is számítható.) Az ~ ismeretében a tájolóval terepen mért, illetve kitűzött mágneses azimut, valamint a térképi koordinátahálózat által mért, illetve felszerkesztett hálózati azimut (irányszög) közötti aritmetikai kapcsolat megteremthető. Az ~ egyéb lehetséges megnevezései: javítószög, irányhelyesbítés, mágneses tájékozószög. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

irányzás: a löveg csőtengelye (csőköteg középpontja) a lövészethez, illetve a cél eltalálásához szükséges térbeli helyzetének beállítása (megadása). A csőtengely (csőköteg középpontja) két (emelkedési és oldal-) szögérték segítségével állítható be. A csőtengely (csőköteg középpontja) térbeli helyzetét meghatározó szögértékeket a lőelemek meghatározásakor állapítják meg. Az ~ kézzel vagy automata irányzóberendezés segítségével történhet. Az ~ feltételei és módjai különbözőképpen teljesülnek, ilyen megfontolásból közvetlen, félközvetlen és megosztott (közvetett) ~t különböztetnek meg. (Sz. T.) → *tüzérség*

irányzék: a lőfegyver célra irányítását, irányzását szolgáló eszköz. Kisebb távolságon kézifegyverek esetében, látható célra végzett tüzeléskor elegendő a lőfegyveren

elhelyezett egyszerű mechanikus ~, vagyis a célgömb és a nézőke használata. Tehát az irányzó szerkezetek típusai mechanikus (vagy nyílt) ~, optikai ~. A nyílt ~ a cső torkolati részére erősített célgömbből és a cső far részére erősített ~ból áll. A fegyverek célgömb típusai alakjuktól függően lehetnek: *a)* oszlop, *b)* tető (ék), *c)* gömb, *d)* gyűrű. Ezek lehetnek rögzített vagy oldal és magasság irányába állíthatóak. Sérülés, külsőmechanikus hatások ellen a célgömböt célgömbvédő védheti. Az ~típusok lehetnek: *a)* Lap~: ez általában egy kisméretű fémlap, amelynek felső szélén bevágás, úgynevezett irányzórés van. Az alsó szélén fecskefark van kialakítva, ez teszi lehetővé az oldalirányú állítási lehetőséget. Ezt a kialakítást pisztolyoknál gyakran alkalmazzák. A látható ~kialakítást úgynevezett törzs~nak nevezik. A célgömböt a szán anyagából alakítják ki, és ez a csőtorkolat felé lejt. A nézőke a szán megfelelően kialakított részében helyezkedik el, balra és jobbra állítható. Az irányzó éle a cső mellső vége felé lejt, ami a célzást segíti elő, mert jó céltartásnál a lövő csak egy vonalat lát. *b)* Billenő ~. Egy vagy több lemezből álló lap~, ahol a lemezlapok lehajthatóak. Több lemezlap alkalmazásánál mindegyik rugós nézőkét az adott távolságra állítják be. *c)* Íves csapó~. Ilyen kialakítású például az AK rendszerű géppisztolyok ~a. Az ~talpba szerelt rugós ~csapó végén van kialakítva az irányzórés és az irányzóél. Külső síkján a lőtávolságoknak megfelelő számjelölések vannak. A nézőke magasságát – a távolságnak megfelelően – egy lejtős pályán mozgatott úgynevezett ~tolóval lehet beállítani. *d)* Érintő- (tangenciális) ~. Csak magassági állításra alkalmas hátsó ~. A rugós nézőke a vájatokkal, osztásokkal ellátott lejtős vezetősínen a kívánt magasságba állítható. Szupport~. Oldal- és magassági beállításra alkalmas, szános ~típus. Sportfegyvereken gyakran alkalmazzák. *e)* Lyuk~ vagy diopter (apertúra~). Az ~on egy kis lyuk az irányzórés található, amely különböző átmérőjű lehet. Az ~ valamilyen állító kulcs segítségével vagy anélkül mozgatható. *f)* Keretes ~. Az ~ kereten van a távolságbeosztás, az ~tolón pedig az oldalbeosztás. A nézőkeállító csavar segítségével tudjuk az ~tolóban oldalirányba mozgatni a nézőkét. Az ~toló mozgatását függőlegesen – a távolságnak megfelelően – az ~nyomó és a finom irányzó csavar által lehet végrehajtani. A nagyobb lőtávolság bonyolultabb, optikai lövegtávcső és mechanikai elemekből összeállított löveg~ot igényel. Ez a típus a közvetlen irányzásra és a megosztott irányzásra is alkalmas. Közvetlen irányzáskor az irányzóvonalat közvetlenül viszik rá a célra, megosztott irányzáskor viszont a cél a fedett tüzelőállásból közvetlenül nem látható, s így az irányzóvonal a célra nem vihető rá. Közvetlen irányzásra szolgálnak az egyszerű mechanikus ~ok és a különféle optikai ~ok is. (S. I.) → *haditechnikai támogatás*

irreguláris fegyveres erő: az „irreguláris erők” gyakran olyan harcolókat jelent, akik egy félkatonai csoporthoz, milíciához, önkéntes csapathoz, szervezett ellenállási mozgalomhoz vagy lázadó erőkhöz tartoznak. Az irregulárisak gyakran „részidős” harcolók, akik nem viselnek egyenruhát, vagy nem hordanak nyíltan fegyvert szolgálatban. Mindemellett az irregulárisok képezhetik egy ország fegyveres erejének részét, mint Svájcban, ahol a hadsereg szinte teljes egészében egyenruhás milíciákból áll. Nemzetközi konfliktusokban az irreguláris csapatok jogszerű harcosoknak (kombattánsoknak) tekinthetők, és hadifogolystátuszra jogosultak, ha tartják magukat bizonyos szabályokhoz. E szabályok: *a)* megkülönböztetik magukat a polgári lakosságtól; *b)* fegyverüket nyíltan viselik az összecsapás és felfejlődés során; *c)* felelős parancsnokság alatt állnak; *d)* kiemelt jelentőségű,

hogy tartsák magukat a fegyveres konfliktusokra vonatkozó nemzetközi szabályokhoz. Belföldi fegyveres konfliktusok esetén a hadifogolystátusz kizárt, és a kormányzat eljárást indíthat fegyveres ellenségei ellen a belső jog alapján. Ugyanakkor minden eljáráshoz „szabályszerűen megalakított és a művelt népek részéről elengedhetetlennek elismert igazságszolgáltatási biztosítékok alapján működő bíróság" szükséges, az 1949-es genfi egyezmények közös 3. cikkének megfelelően, valamint a ma már minden államra kötelező nemzetközi emberi jogi normák alapján. (L. T.) → *hadijog*

irreguláris harctevékenység: ideológiai, vallási vagy bűnözési célok által motivált irreguláris erők, csoportok vagy egyének alkalmazása vagy azok alkalmazásával való fenyegetés annak érdekében, hogy megváltoztassanak vagy fenntartsanak egy helyzetet a hatóságok, illetve a kormányzat ellenében. Ez utóbbi meghatározás hibája, hogy az irreguláris erőket nem definiálja, ezért csak kizárásos alapon lehet megragadni a lényegét: olyan erőket jelent, amelyek nem részei állami fegyveres erőknek, rendőrségnek vagy félkatonai alakulatnak. (M. A.) → *stratégia és doktrína*

iskolarendszerű oktatás: a tanulás történhet iskolarendszerben vagy azon kívül. ~ban az vesz részt, aki államilag nevesített közoktatási (általános iskola, középiskola) vagy felsőoktatási intézményben (főiskola, egyetem) tanul, és itt – közoktatás esetén – tanulói, a felsőoktatásban hallgatói jogviszonnyal rendelkezik. A hatályos jogszabályok értelmében az iskolai végzettség kizárólag iskolarendszerű oktatásban szerezhető meg. (S. J.) → *humánpolitika, személyügy*

ismeretközlés: a hagyományos oktatási módszerek közül a tanár, oktató munkáján alapuló módszerek (az elbeszélés, a leírás, a magyarázat, az előadás, a bemutatás) tartoznak az ismeretközlő eljárások közé. A katonai kiképzés során az előírt tartalomból az oktatónak, kiképzőnek annyit kell ~ formájában átadni, amennyi a gyakorláshoz, alkalmazáshoz feltétlenül szükséges. Az ismeretek megszilárdítása, bővítése a gyakorlás során is folytatódik. Az ~ módját az ismeret jellege, bonyolultsági foka, mennyisége és a kiképzendők felkészültsége alapján határozzák meg. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

Iszkra (Szikra) **hadművelet:** a Leningrád körüli bekerítés felszakítására 1943. január 12–30-a között zajló hadművelet annak érdekében, hogy létfontosságú utánpótlást szállíthassanak a városba a Ladoga-tó befagyott jegén. Lásd az *Élet útja*. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

izotermia: az a légköri állapot, amikor a levegő hőmérséklete a magasság függvényében nem változik. Ez az állapot borult időben, illetve reggel és este az átmenetek időszakában alakul ki. Oka, hogy nappal borult időben a talajfelszín a közvetlen napsugárzás hiányában csak kismértékben melegszik fel, míg az átmeneti időszakokban, a csekély mértékű effektív kisugárzás miatt alig hűl le. ~ esetén a talaj menti levegőréteg egyensúlyi helyzete közömbös, a magasabbra emelt légrészecskék nem esnek vissza az eredeti szintre. A levegő intenzív függőleges áramlása ~ esetén nem lehetséges. A mérgező harcanyagfelhő lassú szétesése már ilyenkor végbemehet. Az ~ borult időjárás esetén az év és a nap bármely időszakában előfordulhat olyankor, amikor a szélsebesség 4 m/s érték felett van. Megfigyelhető derült időjárás esetén reggel és este mint átmeneti állapot az ~ából a konvekcióba és fordítva. Ilyenkor az ~ csak rövid ideig, alig egy órán belül figyelhető meg. Rendszeresen észlelhető télen hótakaró esetén, kivéve ha az idő

tiszta, csendes és fagyos. ~án a testhőmérséklet állandóságát is értik. (B. T.) → *ABV-támogatás*

izotóp: radioaktív izotóp, a periódusos rendszer ugyanazon helyén álló elemnek kémiailag azonos viselkedésű (a legkönnyebb elemeknél kisebb eltérésektől eltekintve), az atommagban azonos protonszámú, de eltérő neutronszámú, más tömegű módosulatai. Fizikai értelemben az ~ok nemcsak tömegükben, hanem impulzusmomentumukban (spin), mágneses momentumukban és térfogatukban is különböznek egymástól. A természetben előforduló stabil ~okon kívül a természetben is előfordulnak instabil ~ok, de ezek száma aránylag kevés. Az instabil ~okat radionuklidoknak nevezik. Az összes instabil ~ a rá jellemző felezési idő alatt bomlik, és legtöbbször újabb radioaktív közbeeső terméken át más stabil ~okká alakul át, amelyek kémiailag eltérnek a kiinduló elemtől. A természetben húsz úgynevezett tiszta elemnél csak egy atomfajtát találtak. A Be kivételével ezek az elemek páratlan rendszámúak. A további, mintegy hetven természetben előforduló elem úgynevezett kevert elem, amely két vagy több (a legtöbb: tíz ~ja az ónnak van) különböző ~ból áll. Az ~ok keveredésével alakulnak ki a törtszámú atomtömegek, például a CI, Hg, Fe, Cu, Zn, Sn esetében. A CI például mindenütt egy egyenlő arányú keverékből, 75,53% 35 tömegszámú és 24,47% 37 tömegszámú ~ból áll, emiatt az atomtömege 35,453. A radioaktív ~ egy adott kémiai elem instabil, meghatározott bomlást produkáló változata. A természetben mintegy ötven radioaktív ~ (főleg a radioaktív bomlási sorok tagjai) fordul elő, míg a mesterségesen (magreakciók útján) előállítottak száma eléri az ezerötszázat. A radioaktív bomlások típusai: alfa-bomlás, béta-bomlás, elektronbefogás, magizoméria (magátmenetek) és spontán hasadás. A radioaktív ~ok előállítására a részecskegyorsítókat és az atomreaktorokat alkalmazzák. A radioaktív ~okat a kémiai analitikában, az orvosi diagnosztikában és más helyeken nyomjelzőként; a gyógyászatban, a méréstechnikában és a termelés más területein sugárforrásként alkalmazzák. A radioaktív ~okat a vonatkozó szakhatósági előírások szerint, szakhatósági engedélyhez kötötten szabad előállítani, szállítani, tárolni és felhasználni. Zárt radioaktív ~ok esetében elégséges a külső sugárzás elleni védelemről gondoskodni, de nyitott radioaktív ~ esetében az inkorporáció elkerülésére is gondolni kell. A keletkezett radioaktív hulladékokat a szakhatósági előírásoknak megfelelően kell gyűjteni, ideiglenesen tárolni és elszállítani az ~temetőbe, végleges tárolásra. (B. T.) → *ABV-támogatás*

J

járandóság: a jogszabályokban meghatározott esetekben, ellenszolgáltatáson alapuló vagy ellenszolgáltatás nélküli, természetben folyósított juttatás (például ruházat, természetben szolgáltatott élelmezés, tisztálkodás eszközei, infrastruktúra-használat stb.). (F. F.) → *védelmi igazgatás*

járhatóság: az élőerő és a harci technika terepen történő mozgásának, manőverezésének lehetősége. Felderítése az úton kívüli mozgás lehetőségeinek vizsgálatakor, különösen az erdős-hegyes terepen, valamint kedvezőtlen időjárási viszonyok esetén lényeges. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

járműcsaládelv: ~nek nevezzük, ha az azonos gépjárműosztályba tartozó típusváltozatok fődarabjai, szerkezeti egységei, főbb rendszerei (motor és erőátvitel, fékrendszer, elektromos rendszer) és kezelőszervei, valamint ellenőrző és mérőműszerei, valamint azok elhelyezése, diagnosztikai csatlakozói stb. a lehető legnagyobb és legcélszerűbb mértékben egységesítettek. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

járművezetés: ember által irányított tevékenység, amelynek célja az alábbi eszközök mozgásának kontrollja: *a)* szárazföldi járművek: emberi vagy állati erővel vont vagy gépi meghajtású teherhordó és/vagy személyszállító kerekes vagy csúszótalppal ellátott eszközök. *b)* vízijárművek: úszótesttel ellátott, emberi vagy állati erővel, vagy szél által, illetve gépi meghajtással mozgatott teherhordó és/vagy személyszállító eszközök. *c)* légijárművek: szárnyfelülettel vagy egyéb módon létrehozott felhajtóerő révén a levegőben tartható sikló vagy szél által, illetve gépi meghajtással mozgó repülő teherhordó és/vagy személyszállító eszközök. (Cs. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

járőr: szárazföldi, tengeri vagy légi kötelékeknek információgyűjtés, romboló, zavaró, felgöngyölítő (jav: tisztogató) vagy biztonsági feladat végrehajtása céljából kiküldött részlege. (H. H.) → *felderítés*

járőrözés: olyan komplex, alapvető felderítési mód, amelyet lövészraj-, lövészszakasz-, lövészszázad-erejű felderítőszervek hajtanak végre egy-egy adott harcászati irány vagy objektum(ok) felderítése érdekében, ami nem jelent mást, mint tulajdonképpen egy mozgásban lévő, különböző felderítő és harcfeladatokat végrehajtó alegység tevékenységét. A ~ célja: az ellenség harcrendi elemeinek, objektumainak és a terep állapotának felderítése, esetenként az ellenség pusztítása. Alkalmazható a harcérintkezés vonalától vagy a kiküldő szervezet körletétől a tűztámogatás hátsó határáig, általában nem több mint 25 kilométer mélységig. Alkalmazható irány vagy objektum felderítésén kívül, terület átvizsgálására,

megfigyelésére, hagyományos vagy tömegpusztító fegyverek alkalmazásának viszonyai között, harcjárművön, gépjárművön, vagy gyalog (elsősorban a járművel járhatatlan területre). A szakaszerejű felderítőjárőr általában terepkutatókat, figyelőket és figyelőőrsöket alkalmaz. Tevékenysége folyamán, ha ezzel a felderítési feladatát nem veszélyezteti, megsemmisítheti a tevékenységét akadályozó vagy rá veszélyes ellenséges erőket, rajtaütések, illetve lesállások végrehajtásával foglyokat ejt, okmányokat és felszerelést zsákmányol. A látótávolságon kívüli felderítésre felügyelet nélküli szenzorokat és rövid hatótávolságú pilóta nélküli felderítőrepülőket alkalmazhat. (H. H.) → *felderítés*

jártasság: az oktatás során nemcsak ismeretek szerzése, hanem a gyakorlati alkalmazáshoz, az alkalmazóképes tudáshoz szükséges ~ok és készségek kialakítása is történik. ~on az elsajátított ismeretek alkotó, kombinatív felhasználását értjük, méghozzá új szituációban való alkalmazását. Ezen a szinten az oktatott már viszonylag könnyen képes a meglévő ismereteit új feladatok, problémaszituációk megoldása során alkalmazni, azonban a feladatmegoldás állandó figyelmet, a tanult szabályok (képletek, törvények, műveleti sorrendek stb.) folytonos felidézését igényli. Ez azt jelenti, hogy a megoldandó feladat, a tevékenység beindításától kezdve a végrehajtáson át a célig, végig tudatos ellenőrzés és irányítás alatt áll. A ~nak két – egymástól jól elkülöníthető – típusát különböztetjük meg: *a)* átmeneti jártasságról beszélünk, amikor a tevékenységet – további gyakorlás eredményeként – készséggé fejlesztjük (alaki mozgások, fegyver szét- és összeszerelése stb.); *b)* céljellegű jártasságnak nevezzük azt a tevékenységet, amelynél a sok változó elem miatt nem lehet, vagy nem célszerű elérni a készségszintet (harcparancs kiadása, gépjárművezetés, kiképzési terv készítése stb.). A ~ok kialakíthatók az ember megismerő tevékenységének érzékelési, gondolkodási és gyakorlati formájában. Ennek megfelelően a ~ok három fajtáját különböztethetjük meg: *a)* szenzoros (színek, hangok, szagok stb. felismerése, megkülönböztetése); *b)* intellektuális (egyszerű számolási műveletek végzése, Morse-jelek felismerése stb.); *c)* motoros (alaki mozgások, tüzelési fogások stb.). (Sz. I.a) → *katonapedagógia*

járulékos kár: azt jelenti, amikor egy katonai célok ellen irányuló támadás civil áldozatokat szed, vagy polgári létesítményben okoz kárt. Különösen gyakori, amikor a katonai célpontok, felszerelések vagy erők egy lakott településen vagy annak környékén helyezkednek el. Az ennek veszélyét magukban hordozó harci cselekmények önmagukban nem tiltottak, de a megkülönböztetés nélküli támadásokat a hadijog tiltja. Az 1949-es genfi egyezményekhez fűzött 1977-es I. Kiegészítő jegyzőkönyv 57. cikke kimondja, hogy „a hadműveletek során állandóan gondoskodni kell a polgári lakosság, a polgári személyek és a polgári javak kíméletéről". Emellett tilos olyan harceszközök és harci eljárások alkalmazása is, amelyek hatását nem lehet előre kiszámítani, illetve az olyan támadás is, amelynek lehetséges katonai előnye nincs arányban az azzal okozott ~ral. (L. T.) → *hadijog*

járulékos károk elemzése: a célkezelés során alkalmazott eljárás, annak vizsgálata, hogy az alkalmazott eszköz (lövedék) hatásának sugarán belül található-e olyan épület, személy, akire nem kívánnak hatást kifejteni. A járulékos károk nem kívánatosak, ezért azok elkerülésére, minimalizálására törekszenek, ami befolyásolhatja az adott fegyver- vagy lőszertípus, esetleg eljárás alkalmazását, az elemzéstől függően adott eset-

ben pedig lehetetlenné is teheti azt. (M. G.) → *tüzérség*

járulékos károkozás minimalizálása: azok a tevékenységek és rendszabályok, amelyek során a tűztámogatás tervező és szervező erői a nem kívánt károkozás, a célok közé nem tartozó erők, eszközök és természetes vagy mesterséges tereptárgyak (elsősorban civilek) számára okozott veszteségek elkerülésére vagy valószínűségük lehetőség szerinti legkisebb mértéken tartására irányulnak. A járulékos károk elemzése során feltárt kockázatok alapján a parancsnok joga dönteni a vállalható kockázat mértékéről. (M. G.) → *tüzérség*

játékelmélet: 1. Az alkalmazott matematika egyik, interdiszciplináris jellegű ága, amely azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy mi a racionális viselkedés olyan helyzetekben, ahol minden résztvevő döntésének eredményét befolyásolja a többiek lehetséges választása, vagyis a ~ a stratégiai problémák elmélete. A bizonytalansági helyzetekben hozható logikai választásokat vizsgáló döntéselmélet egyik legfontosabb, legizgalmasabb részterülete mind gyakrabban alkalmazott ~. A „játék" túlmutat a szó eredeti jelentésén – interakcióink széles skálájára vonatkozó tudományos metaforaként használjuk. Két vagy több ellentétes, vegyes motivációk által hajtott személytől, egymástól függő, egymáséra reagáló stratégiái döntik el a végső kimenetet. Magát a játékot szabálysor írja le, míg a stratégia az ellenfél (érzékelt, kihasznált) hibái esetén győzelemre, de minimum döntetlenre segítő módszer. A szakmailag megalapozott katonai döntések meghozatala igényli a lehetséges variációk végiggondolását, valamint a döntések hatása által kiváltott reakciók elemzését. A különböző játékok (sakk, hadijáték stb.) megalapozhatják a katonai vezetők stratégiai gondolkozását, konfliktuskezelését. stb. (C. O.) → *katonai vezetés* **2.** A stratégiai játékok esetében a lépések részben a játékosok egyéni választása alapján, a tiszta szerencsejátékokban pedig csak a véletlen játszik szerepet. A stratégiai játékok alapfogalma a stratégia; ez a játékos számára meghatározza a játék során teendő lépéseit, és ha jól választja meg, optimális eredményt biztosít. A ~ matematikai módszerei jól alkalmazhatók valós konfliktushelyzetek elemzéséhez, szakszerű alkalmazása segítséget nyújthat a parancsnokoknak és törzseknek a cselekvési változatok kialakításában és modellezésében olyan esetekben, amikor még nincs kellő értékű és számú információ. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

javítás: lehet szükség szerinti ~ (SZSZJ) vagy pedig tervszerű megelőző ~ (TMJ). A szükség szerinti ~ a páncélos- és gépjárműtechnikai eszközök technikai kiszolgálása során felfedett vagy a használat közben keletkezett meghibásodások megszüntetését szolgálja. A szükség szerinti ~ a hiba kijavításán kívül az előidéző okok megszüntetésére is irányul. A páncélos- és gépjárműtechnikai eszközök ~a a végrehajtandó műveletek mélysége szerint lehet kis ~, közép~ vagy nagy ~. A kis ~ olyan ~i mód, amelynek során az eszközök jelentős megbontása nélkül, rövid idő alatt, egyszerű alkatrészvagy részegységcserével végezhető el a ~. A közép~ az eszközök jelentős részének megbontásával járó, bonyolult szerelési műveleteket igénylő, részegység- vagy fődarabcserével végrehajtható ~. A nagy ~ az eszközök egészére kiterjedő, bonyolult szerelési és beszabályozási műveleteket igénylő, részegység és fődarabcserékkel végrehajtható ~. Kis és nagy javítással az eszközök fődarabjai és részegységei javíthatók. A szükség szerinti ~ok esetén törekedni kell arra, hogy a ~t az üzemeltető alegység állománya vagy az a legalacsonyabb szintű javító szerv végezze el, amelynél a szemé-

lyi és tárgyi feltételek rendelkezésre állnak. Az üzemeltető honvédségi szervezetek a meghatározott mélységű ~okat polgári javítószervekkel is elvégeztethetik. A javítószerveknél végrehajtásra kerül a páncélos- és gépjárműtechnikai eszköz teljes hibafelvételezése, a megállapított hibák kijavítása. Minden esetben vizsgálni, valamint javítani kell az eszköz forgalombiztonsági berendezéseit. Ha a meghibásodott eszköz a következő technikai kiszolgálásig esedékes teljesítmény normájának legalább 70%-át már leüzemelte, akkor ajánlott az adott szintre előírt soron következő technikai kiszolgálás végrehajtása. A páncélos- és gépjárműtechnikai eszközök tervszerű megelőző ~a olyan technológiai folyamat, amelynek célja az eszköz üzemképességének (működőképességének) és műszaki paramétereinek, üzemeltetési (javításközi futási normájának) tartalékainak helyreállítása. A tervszerű megelőző ~ok a tervszerű fenntartási rendszer 5. TK és 6. TK (technikai kiszolgálások) fokozatát képezik. Végrehajtásukra az adott eszköztípusra előírt naptári idő- vagy teljesítménynorma elérésekor és a tényleges technikai állapot figyelembevételével kerül sor. A fenntartási rendszer 5. TK-fokozata a páncélos- és gépjárműtechnikai eszköz részleges felújítását, részegységekre bontását, a részegységeknek a hibafelvétel által indokolt mértékű szétszerelését, az alkatrészek és részegységek ~át (cseréjét), az eszköz beszabályozását jelenti, annak érdekében, hogy az eszköz a 6. TK-fokozat végrehajtásáig elegendő üzemeltetési tartalékkal rendelkezzen. A fenntartási rendszer 6. TK-fokozata a páncélos- és gépjárműtechnikai eszköz teljes felújítását, részegységekre, alkatrészekre bontását, azok műszeres, idomszeres ellenőrzését és ~át, az elöregedett, kifáradt alkatrészek kötelező cseréjét, összeszerelés után a komplex beszabályozások, a kalibrálások, hitelesítések elvégzését jelenti, amelynek eredménye az eszköz gyári újat megközelítő állapota. A tervszerű megelőző ~ok kidolgozott technológiai utasítások alapján kerülnek végrehajtásra. Összetett haditechnikai eszközök esetében az előírt norma elérésekor a teljes eszközön végre kell hajtani az esedékes tervszerű megelőző ~t. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

javítható veszteség: a ~ek a katonai műveletek során megsérült, illetve meghibásodott eszközök közül azok, amelyek a különböző szintű javítószerveknél helyreállíthatók. Az ellenség fegyverei által okozott könnyebb harci sérülések és a rendeltetésszerű üzemeltetés során meghibásodott eszközök alkotják ezt a csoportot. A javítható eszközöket a javítás időszükségletétől és anyagigényességétől függően, kis, közép- és nagy javítással állíthatják helyre. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

javíthatóság: a haditechnikai eszközök jelentős harcászati-műszaki tulajdonsága, amelynek alapján a meghibásodásainak, a sérüléseinek keletkezésének okai felderíthetők és megelőzhetők, valamint a következményeik javítással és technikai kiszolgálással rövid időn belül elháríthatók. A ~ot fokozza a családelv, a korszerű, gyors diagnosztikai támogatás, hibafeltárás alkalmazása, amikor a számításba vett alkatrész, részegység, fődarab ellátása, a szerelés technológiája széleskörűen biztosított. A ~ot fokozza a beépítési, bekötési pontok számának csökkentése, a gyorsan oldható kötések alkalmazása, a jól szerkesztett, ábrákkal ellátott szakutasítások leírása. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

javító csoport: a technikai biztosítás egyik eleme, amelynek rendeltetése a sérült, meghibásodott haditechnikai eszközök helyszíni javítása. A ~ minden tagozatban létrehozható és a harctevékenység minden fajtájában alkalmazható, amelyet általában sérülési

gócokban telepítve alkalmaznak. Különösen gazdaságos a működtetése nagy mennyiségű azonos típusú haditechnikai eszköz sérülése esetén. A feladat jellegének és a kiküldő tagozat lehetőségeinek megfelelően vegyes összetételű vagy homogén javítóerőket osztanak be az állományába. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

javító szerv: a haditechnikai eszközök komplex javításához szükséges (telepített vagy mobil) javítóeszközökkel és javítóanyagokkal ellátott, megfelelő szakképzettségű szakemberekből álló szervezet. A ~ rendeltetése a haditechnika eszközök technikai kiszolgálása, a meghibásodott, megsérült technikai eszközök felderítése, vontatása, javítása, a kijavított eszközök visszaadása az üzemeltetőnek. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

javítókészlet: valamely haditechnikai eszköz vagy eszközcsoport javításához szükséges anyagokat és tartalék alkatrészeket tartalmazó egységcsomag, amely a haditechnikai eszköz leggyakoribb meghibásodásának elhárítására szolgál. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

javító-vontató csoport: a technikai biztosítás egyik eleme, amelynek állományába a javítóerőkön kívül vontatókat is beosztanak, ezekkel képes a saját javítási alapját létrehozni, ezáltal kedvező helyre települve végezheti a helyszíni javításokat. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

jégátkelőhely: az átkelőhelyek egyik típusa, a vízi akadály és a környező terep azon része, amelyet a csapatok számára a vízi akadály leküzdése céljából jégátkelés végrehajtására kijelöltek, előkészítettek és berendeztek. A ~ berendezésekor próbafúrásokkal megállapítják a jég vastagságát, szerkezetét és teherbírását, a nyomsávokról eltávolítják a hótakarót, és ha szükséges, nyompályaelemekkel megerősítik a nyomsávot. A lánctalpas és a gumikerekes eszközök részére külön nyomsávokat rendeznek be. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

jelentés: 1. A hétköznapi szóhasználatban ~nek nevezzük valaminek a nyelvi megnyilatkozások (legtöbbször szavaknak, mondatoknak, szövegeknek), illetve bizonyos észlelt, tapasztalt dolgoknak az értelmét, a számunkra felfogható és megfogalmazható lényegét, következményét. (C. O.) → *katonai vezetés* **2.** Katonai értelemben az elöljáró (feljebbvaló) tájékoztatása az alárendelt (alacsonyabb rendfokozatú) részéről. A ~ekkel szembeni követelmények, hogy legyenek rövidek, világosak, időszerűek, pontosak. Megkülönböztetünk azonnali vagy rendszeres jelentéseket. Az azonnali jelentéseken belül találhatóak az azonnali helyzetjelentéseket és kiegészítő jelzéseket, míg a rendszeres jelentések feloszthatók helyzetjelentésekre, valamint napi jelentésekre. Témái szerint lehetnek összefoglaló, illetve funkcionális (felderítő-, hadműveleti, veszteségstb.) jelentések. A ~ek történhetnek szóban vagy írásban; elkészítésük módja szerint lehetnek írásosak, grafikusak, vagy a kettő kombinációjával készültek. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

jelentőtérkép (Briefing Map – BM): a földrajzi térképekhez sorolható térképtípus, amely a jelentésekben UTM-koordinátákkal, illetve MGRS- és GEOREF-azonosítókkal megadott pozíciók gyors és könnyű beazonosítását teszi lehetővé, a műveleti terület legfontosabb földrajzi tényezőinek megjelenítésével. A NATO szabványos térképtermékei között 1404 sorozatjelzéssel, jellemzően 1 : 500 000 méretarányban kiadott ~ek az általános földrajzi térképeknél részletesebb síkrajzi tartalommal rendelkeznek. A pozíciók meghatározásához elengedhetet-

len hálózati vonalak is sűrűbbek. Az úthálózat élénk színezésű, a főbb vasútvonalakkal együtt jó áttekintést biztosítanak az adott térség közlekedési hálózatáról. A nagyobb települések alaprajzban jelennek meg. A repterek és kikötők mellett egyéb, nem feltétlenül a közlekedéssel összefüggő objektumok (fontosabb ipari létesítmények, kimagasló építmények stb.) is megjelenhetnek. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

jelkulcs: a földfelszín (terep) ábrázolására kidolgozott egyezményes térképi jelek és megírások térképtípus, méretarány és a tereptárgyak egyedi osztályai szerint csoportosított gyűjteménye. Tartalmazza az adott térképrendszer térképi jeleinek összes típusát, ábrázolásuk (méret, szín) és elhelyezésük szabályait, a térképi névrajzhoz használt betűtípusokat, írásmintákat és a szöveges magyarázatot. A térkép egységes tartalmi és formai megjelenítését lehetővé tevő jelkulcs ismerete a térképolvasáshoz elengedhetetlenül szükséges. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

jelszó: a védett objektumokba történő beléptetéshez, a hovatartozás azonosítására használt ismertető jel, amely lehet szó, szám vagy ezek kombinációja, illetve más jelzés. A ~t a felfedés elkerülése miatt gyakran változtatják. Békeállapotban a katonai objektumok őrségének váltására és ellenőrzésére, harcterületen, nyugvásban az azonosításra használják. A ~t az őrség esetében az elöljáró ügyeletes, harcterületen a komendánsparancsban a törzsfőnök határozza meg egy erre készített terv alapján. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

jelző- és imitációs terv: gyakorlatok tervének grafikus és táblázatos melléklete, ami tartalmazza a gyakorlat időbeosztásának megfelelően, illetve a feladat-végrehajtás dinamikájához igazodva az imitációs területeket, az azokon elhelyezett imitációs anyagokat, illetve ezek aktiválásának idejét vagy körülményét. A ~ tartalmazza az ellenerők általános tevékenységét, azok tervezett manővereit és harcértékét. Részét képezi a jelzésbe és imitációk működtetésébe bevont személyek és csoportok rádióforgalmi rendszere. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

jelzőakna: a védett területre, objektumba illetéktelenül behatolt vagy véletlenül betévedt személyek és technikai eszközök jelenlétét felfedő aknatípus. Általában a személy vagy eszköz tömegének nyomására vagy kifeszített huzalok (botlódrótok) meghúzására működik, és hang-, fény- vagy füstjelzés kibocsátásával jelez. Fontos objektumok, vezetési pontok, körletek és a műszaki zárak ellenség általi felderítésének megakadályozására alkalmazzák. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

Jeney Lajos Mihály (1723?–1797): erdélyi köznemesi származású huszártiszt, térképész. Fiatalon a Dessőffy (később Baranyai-) ezred közhuszárjaként a török elleni, magyarországi, majd az osztrák örökösödési háború hadműveleteiben vett részt. Az 1746-os itáliai hadjáratban átállt a franciákhoz, és Bercsényi László (1689–1778) altábornagy huszárezredének hadnagya lett. 1754 után az alsó-rajnai francia hadseregben geográfus inzsellérként tevékenykedett. Rövid németalföldi szolgálat után, 1758-tól a porosz király hadseregében mérnök kapitányként szolgált. 1768-tól ismét osztrák szolgálatba, a császári királyi főszállásmesteri karőrnagyaként, a felmérést végző törzsben földmérő-térképészeti feladatokat hajtott végre Erdélyben, a Bánátban, majd a délvidéki katonai határőrvidéken. 1775-től alezredessé, 1783-tól a császári-királyi főszállásmesteri kar ezredesévé, majd 1789-ben vezérőrnaggyá léptették elő, egyúttal

Ó-Gradiska erődítményének parancsnoki beosztásába helyezték. Kiemelkedő hadtudományi munkája: *A portyázó, avagy a kisháború sikerrel való megvívásának mestersége* 1759-ben Hágában jelent meg. Magyarul 1986-ban Zachar József szerkesztésében adta ki Budapesten a Magvető Kiadó. (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

jó kormányzás: 1. Alapvetően a fejlődésről és a politikai kohézióról szóló szakirodalomban használt fogalom. A ~ leírja a közintézmények (a közszolgálat) az emberi jogok garantálása érdekében a kormány hogyan kezeli a közügyeket, a lakossági és közös erőforrásokat. A jó kormányzat leírja a döntéshozatali eljárási rendet, és megadja, hogy mely döntések végrehajtása javasolt, illetve kerülendő. A kormányzás mint fogalom értelmezhető a közösségi, nemzetközi, nemzeti, helyi szinteken is, illetve a társadalom egyéb elemeivel meglévő interakciók során is. **2.** A ~ az átláthatóság és az elszámoltathatóság alapelveinek megvalósításával csökkenti a társadalomban a korrupció, destabilizáció és az erodálás veszélyeit és hatásait. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, CIMIC-műveleti környezet*

jobb parti ukrajnai hadművelet: az 1–4. Ukrán Front 1943. december 24. – 1944. április 14-e között 1100 km szélességben végrehajtott hadművelete két-két német páncélos- és tábori, valamint egy román hadsereg ellen, aminek eredményeként felszabadult teljesen a jobb parti Ukrajna és részben Nyugat-Ukrajna, amivel kedvező feltételek születtek a krími, belorussziai, moldovai, romániai, bulgáriai és magyarországi hadműveletekhez. Folyamatos nagy mélységű hadműveletek. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

JOG (Joint Operation Graphic, hadműveleti együttműködési térkép): a hadműveleti együttműködési térkép a NATO haderői számára 1:250 000 méretarányban, szárazföldi (Ground) és a légi (Air) változatban kiadott térképsorozat. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

jogszerű katonai célpontok: a jogszerű célpont meghatározása a hadijog egyik központi kérdése. Az I. Kiegészítő jegyzőkönyv 52. cikke szerint ~ azok, „amelyek jellegüknél, elhelyezkedésüknél, céljuknál, vagy rendeltetésüknél fogva hatékonyan elősegítik a katonai műveletet és amelyek teljes, vagy részleges megsemmisítése, elfoglalása, vagy semlegesítése az akkori körülmények között meghatározott katonai előnyt jelent". A támadások jogosságát elsősorban a katonai szükségesség kell, hogy igazolja. Semmilyen olyan objektum nem támadható meg, ahol a polgári lakosságban valamint a polgári javakban keletkező kár nagyobb volna, mint a megszerezhető katonai előny. Ha kétséges, hogy az egyébként civil létesítmény közreműködik-e katonai tevékenységben, az objektumot civil létesítménynek kell feltételezni. Egy katonai célpontnak nem minősülő objektum szándékos támadása háborús bűncselekménynek minősül, ahogy az is, ha egy jogszerű katonai célpont elleni támadás hatásaként bekövetkezett járulékos kár „túlzottan nagy az azonnal és közvetlenül elvárt hadi előnyhöz mérten". (L. T.)

Jomini, Antoine Henri (1779–1869): svájci származású hadtudós, Clausewitz mellett a 19. század legjelentősebb katonai teoretikusa. Már ifjú korában banktisztviselőként élénken érdeklődött a hadtudományok iránt. 1800-ban a francia megszállás elleni felkelés idején zászlóaljparancsnok. 1803-ban francia szolgálatba lépett. Hamarosan Ney marsall táborkarába került, ahol jelentős szerepet játszott az 1805-ös ulmi hadjáratban, ahol hatáskörét túllépve megakadályozta a hadtest helytelen bevetését, ez-

zel meghiúsította az osztrák csapatok kitörését. Napóleon felismerte ~ tehetségét, és előbb ezredessé, majd dandártábornokká léptette elő. Önálló parancsnoki beosztásba azonban nem helyezte. ~ csakhamar konfliktusba került Berthier vezérkari főnökkel, és 1813-ban egy sérelem miatt átállt az orosz hadseregbe. Ekkor már ismert katonai teoretikus volt, ezért magas beosztást kapott. A két trónörökös katonai tanácsadója, majd vezérkari főnök lett. Önálló parancsnoki beosztást azonban itt sem kapott, ami megfosztotta attól, hogy elvei helyességét a gyakorlatban bizonyítsa. Élete hátralévő részét az írásnak szentelte, amelynek eredménye több mint harminc kötet és számos tanulmány lett. 1869. március 23-án halt meg Párizsban. Első hadtudományi írásában II. Frigyes hadjáratainak tanulságait dolgozta fel, majd a francia forradalmi és a napóleoni háborúkkal foglalkozott. Műveiben az egész hadtudományt rendszerbe foglalta. A stratégia fogalmának meghatározásával és a politikával való összefüggéseinek megállapításával jelentősen előremozdította a hadtudományt. Elsőnek ismerte fel a hadászat és a harcászat mellett a – általa magasabb harcászatnak nevezett – hadműveleti művészet fontosságát. Fontosnak tartotta a hadtörténelem tanulmányozását, elméleteit minden esetben hadtörténelmi példákkal támasztotta alá. Ezek alapján állította össze híres maximáit, amelyek véleménye szerint a háború szinte valamennyi fordulatára biztos megoldást jelentenek. Munkái közül az *Értekezés a magasabb taktikáról vagy beszámoló a hétéves háborúról, Értekezés a nagy hadműveletekről, A hadművészet, A forradalmi háborúk kritikai és katonai története.* Fő műve: *A hadművészet kézikönyve, Clausewitz A háborúról* című munkája mellett a hadtudomány legjelentősebb szintézise. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

jövőkép: rögzített nyilatkozat, amely a szervezet saját ambícióinak megfogalmazása a kitűzött stratégiai célokkal összhangban. A szervezet ~e, elképzelt jövőbeni állapota, meghatározva azon elérendő képességet, tulajdonságot, alaptevékenységek, amelyet el kíván érni. „Milyenek legyünk?" kérdésre ad választ, amelyet a felső vezetés vizionál, dolgoz ki. A ~alkotás egyben irányválasztás is, kifejezi készítőinek értékrendjét, aktivitását és kockázatvállaló képességét. Segítségével lehet a változtatásra, az innovációra, a képességek fejlesztésére, a tevékenységek folytatására, a kihívásokra, az egyensúlyban maradásra koncentrálni. A katonai verziónál általában kiegyensúlyozott vagy változtatás-központú ~ről beszélhetünk. (C. O.) → *katonai vezetés*

jutalom: a munkáját eredményesen és hatékonyan végző – katonának munkája utólagos értékelése alapján nyújtott juttatás. A ~ról az elöljáró mérlegelési jogkörében dönt. A ~ mindig járulékos jellegű, az alapbéren felüli juttatás. (C. O.) → *katonai vezetés*

juttatás: a Magyar Honvédség kompenzációs és juttatási rendszere sokrétű. A rendszer elemei közé sorolhatjuk az illetményt és az illetményen (béren) kívüli juttatásokat, a különböző támogatásokat, az elismerési rendszer egyes elemeit és az egyes szervezeti juttatásokat. Humánszolgálati vagy szociális gondoskodás keretében, visszatérítendő vagy vissza nem térítendő, pénzbeli, természetbeni vagy személyes gondoskodást nyújtó, szociális, jóléti és kulturális támogatások, juttatások biztosíthatók. Pénzbeli juttatások: *a)* a családalapítási támogatás; *b)* az illetményelőleg; *c)* a szociális támogatás (házastársi jövedelemkiegészítés, születési támogatás, tanévindítási hozzájárulás, nevelési támogatás); *d)* az étkezési hozzájárulás; *e)* a miniszter által kiadott utasításban meghatározott mértékű pénzösszegjuttatás

és SZÉP-juttatásra (lásd: béren kívüli juttatás). Természetbeni juttatások: *a)* tanszertámogatás; *b)* humánszolgálati és egyéb szolgáltatások (testi, lelki és szociális jólétének javítása, megőrzése és fejlesztése érdekében prevenciós ellátás, sport- és kulturális szolgáltatások, a fizikai alkalmassági követelményeknek való megfelelés, valamint az egészséges életmód és a szabadidősportok feltételeinek megteremtése, humán szakanyaggal történő ellátás); *c)* a foglalkoztatást elősegítő támogatások (munkahelymegtartás és munkaerőpiaci beilleszkedés valamint visszailleszkedés támogatása, a tanulmányi ösztöndíj, a képzési, a továbbképzési, az átképzési támogatás); *d)* az üdülési támogatás; *e)* a családsegítő szolgáltatások; *f)* a személyes gondoskodást is nyújtó intézményben történő elhelyezés; *g)* az utazási kedvezmény. Szociális támogatások: *a)* a segély; *b)* az avatási segély; *c)* a nyugállományúak egyszeri pénzbeli támogatása. (I. A.)
→ *humánpolitika, személyügy*

K

kaizen: innovációs eszköz, amelynek elve, hogy minden munkafolyamat és szolgáltatás javítható; ennek érdekében az összes munkatárstól elvárja, hogy minden időben, minden problémával kapcsolatban együtt gondolkodjon, és hogy újítási javaslatokkal álljon elő. (C. O.) → *katonai vezetés*

kaliber: lásd *fegyvercső; űrméret* (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

kalóz: tengeri rabló. Egészen az 1853-as párizsi egyezményig a nemzetközi jog kétféle ~t ismert. Az egyik a „klasszikus", a mai napig használt ~, azaz a tengeri rabló. A másik viszont egy „kalózlevéllel" rendelkező magánvállalkozó volt, amelyre a magyar nyelv a francia eredetű „korzár" szót használta. A ~ok úgy háborúban, mint békeidőben válogatás nélkül támadták meg a kereskedelmi hajókat, illetve a kisebb hadihajókat. Fő – általában egyetlen – motivációjuk a lehető legnagyobb anyagi haszon megszerzése volt. A ~ok semmilyen nemzetközi jogi normát nem tartottak be, általában válogatott kegyetlenségek kísérték tevékenységüket. (Természetesen voltak a ~ok által elfogadott, egymás között alkalmazott szabályok, ezek azonban elsősorban a hajón belüli alá-fölé rendeltségi viszonyokra, illetve a zsákmány elosztására vonatkoztak.) Elfogásuk esetén a ~okkal köztörvényes bűnözőként bántak. A korzárhajó kapitánya (tulajdonosa) magánvállalkozó volt. A korzárhajón szolgálók pedig alkalmazottak. A korzár csak háborúban, kizárólag a „kalózlevelet" kiállító állammal hadiállapotban álló másik állam hadi- és kereskedelmi hajóit támadta meg. A korzároknak be kellett tartaniuk a vonatkozó nemzetközi jogi normákat, illetve szokásokat. A zsákmányt kötelesek voltak a megbízó ország hivatalos szervein keresztül értékesíteni. Ha egy korzárhajót elfogtak, akkor a rajta szolgálókat hadifogolyként kellett kezelni. A kalózkodás végigkísérte az emberiség történetét. Már a föníciaiaknak és a görög városállamoknak is meggyűlt a bajuk a földközi-tengeri ~okkal, számos alkalommal viszont ezen államok hajói is szívesen fosztogattak, ha alkalmuk nyílt rá. Rómának esetenként több száz hajós hadiflottákat kellett kiállítania, hogy hatékonyan felléphessen a ~ok ellen. A középkorban úgy Velencének, mint Genovának, mint pedig a Hanza-szövetségnek időről időre meg kellett küzdenie a különféle tengeri rablókkal. (Az Adria horvát–magyar szakaszán különösen sikeres ~oknak bizonyultak a velencei hajózást megdézsmáló uszkókok.) Az Oszmán Birodalom felemelkedése új típusú ~okat szabadított a Földközi-tenger medencéjének keresztény államaira. Az úgynevezett kalózállamok (Algír, Tunisz, Tripoli) vazallusaivá váltak a török államnak, s lényegében az ő hajóik adták az oszmán haditengerészet zömét. Mégsem tekinthetjük őket korzárnak, mert nem tartották be a nemzetközi

szokásjogot, s tevékenységük nem korlátozódott a háborús időszakokra. I. Erzsébet ~ai viszont inkább korzárok voltak, hiszen nem egy esetben maga az uralkodó is részesedett a sikeres kalózportya hasznából. Az európai származású tengeri rablók – ~ok – fénykora 16–17. században volt, amikor a zavaros nemzetközi helyzet, különösen a karibi vizeken, kedvezett tevékenységüknek. A 18. és a 19. század már inkább a korzárok tevékenységéről szólt, különösen a franciák és az amerikaiak alkalmazták őket sikeresen a britek elleni háborúik során. Természetesen a kalózkodás sohasem tűnt el a világtengerről, de a gyarmatosítás, az európai hatalmak térnyerése alaposan visszaszorította a tengeri rablók tevékenységét. A 20. század végére, a gyenge államiság egyik következményeként, bizonyos régiókban ismét fölerősödött a ~ok tevékenysége. Napjainkban Afrika szarvánál (Szomália), a Guineai-öbölben, a Malakka-szorosban, az indonéz, illetve a Fülöp-szigeteki szigetvilágban, valamint a karibi szigetvilágnál van jelentékeny kalóztevékenység. (K. F.) → *tengeri hadelmélet, tengeri hadviselés*

kampány: tervszerű kísérlet a közvélemény viselkedésének, attitűdjeinek és ismereteinek befolyásolására valamely ügy, személy, intézmény vagy téma érdekében, egy meghatározott időszakban, különböző médiumok felhasználásával. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, CIMIC-műveleti környezet*

karantén: a járványos betegségek tovább terjedésének megakadályozására kialakított rendszabályok összessége, meghatározott helyen való tartózkodással járó egészségügyi zárlat. Háborús időszakban ~t kell létesíteni, ha az ellenség különösen veszélyes fertőző betegségek kórokozóit alkalmazta, vagy ha a csapatok harckészségét fenyegető egyéb, tömeges méretű fertőző megbetegedések lépnek fel. Békeidőszakban a bizonytalan vagy rendkívüli járványügyi helyzetűnek minősített területekről, illetve országokból érkezettek részére rendelnek el általános ~t. A ~ járványmegelőző és rezsimintézkedéseknek olyan rendszere, amelynek célja a fertőzés gócának elszigetelése és a megbetegedések felszámolása. A ~ területére csak a fertőtlenítésre, egészségügyi ellátásra, gyógyításra kijelölt személyek léphetnek be. A ~ területén tilos gyülekezni, csoportosulni. Megszervezik a komendánsszolgálatot, a lakosság vagy az állatállomány szigorú és állandó egészségügyi megfigyelését. Felderítik és azonnal elkülönítik, kórházba szállítják, gyógyítják a betegeket. Megszervezik a lakosság vagy az állatállomány védőoltását, gyógyszer-, antibiotikumellátását, a betegekkel érintkezők egészségügyi megfigyelését, mentesítését, fertőtlenítését, a rovarok, rágcsálók irtását. A radiológiai, biológiai, vegyi védelmi alegységek fertőtlenítik az épületeket, raktárakat, technikai eszközöket, ruházatot, élelmiszert és a területen tartózkodó embereket. Az állat- és növényvédelmi alegységek közreműködnek a gazdasági létesítmények, illetve az állatállomány fertőtlenítésében, védőoltással való ellátásában, a járványmegelőzésben, az állatállomány hatóságilag elrendelt megsemmisítésében, a rágcsálók, madarak elpusztításában. Gondoskodnak az állati tetemek, hulladékok, szennyezett gócok ártalmatlanná tételéről, megsemmisítéséről. (B. T.) → *ABV-támogatás*

karbantartás: a technikai eszközökön, illetve egyes anyagokon végzett olyan megelőző jelegű tevékenység, amely az üzemkész állapot fenntartására irányul a megbízhatóság szinten tartásán keresztül. A karbantartás magában foglalja a tisztítást, a kenést, a festést, a megadott szintű ellenőrzéseket és a bizonyos szintű beszabályozásokat. Célja a használat utáni megtisztítás,

állagkezelés a jövőbeni biztonságos működés garantálása érdekében. A karbantartást általában a haditechnikai eszköz kezelője, vagyis az üzemeltető végzi önállóan, vagy az üzemben tartó segítségével és felügyeletével. (Gy. J.) → *haditechnikai támogatás*

karbantarthatóság: a technikai kiszolgálásra való alkalmasság. A megbízhatóságot befolyásoló egyik tényező. (Gy. J.) → *haditechnikai támogatás*

karcsúsítás: a szervezet alakítása, amelynek célja a hierarchiai szintek és a középvezetők számának optimális csökkentése. Kevesebbel többet lehet elérni, ha a folyamatokat irányító vezetők a ~ (vagyis a lean) filozófiáját követve alakítanak meglévő működésükön, és kiszűrik azokat a komponenseket a rendszerből, amelyek a működés szempontjából nem hordoznak valódi értéket, vagyis nem járulnak hozzá közvetlenül az adott funkció javításához. (C. O.) → *katonai vezetés*

Károly főherceg, eredeti nevén Karl Ludwig Johann (1771–1847): 1771. szeptember 5-én született Firenzében, a Toszkánai Nagyhercegség fővárosában. Károly főherceg epilepsziában szenvedett, ezért szülei előbb papnak szánták, de érdeklődése a katonai pálya felé vonzotta. Bécsben haditudományokat tanult, élete császári bátyja szolgálatában telt. 1792 novemberében dandárparancsnok, majd két évvel később táborszernaggyá lépett elő. 1796. február 10-én a császár kinevezte birodalmi tábornaggyá és a rajnai haderő főparancsnokává. 1796-ban vezetett sikeres hadműveletei Európa legtehetségesebb tábornokai közé emelték. 1797-ben Itáliába küldték, majd az 1799-es dél-németországi hadjáratban a Rajnán túlra szorította a francia csapatokat. 1801-ben az Udvari Haditanács elnöke lett. 1806-ban Ferenc császár kinevezte a birodalom főhadparancsnokává és teljhatalmú hadügyminiszterévé. Károly jelentős reformokat hajtott végre a császári haderőben. Eltörölte az életfogytig tartó katonai szolgálatot, felállította az osztrák véderőt (Landwehr), kialakította a népfelkelés (Landsturm) rendszerét, bevezette a haderő hadtestekbe szervezését. Tanulmányozta a franciák által alkalmazott műveleteket, és tábornokait is ezek alkalmazására oktatta. 1809-ben ismét kitört a háború, amelyben az osztrák császári haderő egyedül állt szemben Napóleonnal. 1809. május 21–22-én lezajlott asperni csatában ~ nagy győzelmet aratott. Ezt azonban a győri csatavesztés követte. Október 14-én a véres wagrami csata az osztrákok teljes vereségével végződött. A két nagy csatában ~ több mint 50 000 főnyi veszteséget okozott Napóleonnak. Katonai szakíróként lefektetett doktrínái igen fontosak és meghatározók. Merev taktikai nézetei azonban azt tükrözik, hogy számára a terület védelme, a stratégiai pontok megtartása fontosabb cél volt, mint az ellenség megsemmisítése. A tartalékot a visszavonulás fedezésére tartotta fenn. Írásaiban mindenütt hangsúlyozza, hogy a hadvezér semmit se kockáztasson, csak ha saját hadserege teljes biztonságban van. A ~ által lefektetett katonai alapelvek hatással voltak Ausztria egész 19. századi hadviselésére. Ezek alapján készítették az 1848–1849-es itáliai forradalmak elleni hadjárat haditervét, és ezekre épült az 1866-os porosz–osztrák–olasz háború védelmi terve is. A csaták során ~ megbízható, de kevés képzelőerőt mutató taktikája nem bizonyult hatékonynak. 1810 után, az udvar belső intrikái következtében véget ért ~ közéleti tevékenysége, és ezután csak írásaiban foglalkozott katonai kérdésekkel. Bár a harcászatban, első művében még a vonalharcászat híve, az 1800-as években már a franciák oszlop- és csatárharcászatára oktatta az osztrák csapatokat. Stratégiai nézeteiben a támadó, döntést kereső aktív stratégia híve volt, azt nemcsak elméletben

hirdette, hanem a gyakorlatban is igyekezett megvalósítani. Reformjai az osztrák vezérkar szervezetét és kiképzését is megújították. Rendkívül fontosnak tartotta a katonai elmélet kidolgozását. Munkáiban megkíséreltе a háború törvényszerűségeinek összefoglalását. Óvott azonban attól, hogy ezeket a törvényszerűségeket a gyakorlatban sematikusan alkalmazzák. Nagy súlyt helyezett a hadtörténelem oktatására. A tisztek továbbképzésére alapította 1807-ben a máig élő *Österreichische Militarische Zeitschrift* című katonai folyóiratot. ~ elméleti és szervező tevékenysége hosszú időre megszabta az osztrák hadsereg fejlődését. Munkái közül a jelentősebbek: *A magasabb hadművészet alapelvei az osztrák hadsereg tábornokai számára, A stratégia alapelvei, az 1796-osnémetországi hadjárat alapján, Az első francia forradalmi háborúk története 1792–1797, Az 1799-eshadjárat története Németországban és Svájcban* (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Kárpát-csoport: az 1941. június utolsó harmadában Szombathelyi Ferenc altábornagy, a VIII. (kassai) hadtest parancsnokának vezetésével felállított hadműveleti kötelék állományában az I. gyorshadtesttel, a VIII. határvadászdandárral, az 1. hegyi dandárral, valamint egy repülőcsoporttal, azzal a feladattal, hogy a Kárpátok hágóin átkelve törjenek előre keleti irányba. A hegyekből kilépve, a két dandár megszálló feladatokat látott el, míg a gyorshadtest és a repülőcsoport augusztus utolsó harmadára már Dnyepropetrovsz térségében kijutott a Dnyeperhez, majd december közepéig hazatértek. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

karrier: a francia eredetű „carriére” szóból származik, amelynek eredeti jelentése a lovak versenyeztetésére szolgáló pálya, illetve maga a lovak száguldása. A szó jelentésváltozáson ment keresztül, így ma a munka világában befutott pályát, pályafutást is jelenti. Az angol „career” szó életpályát jelent, a hosszú időn keresztül megszerzett munkatapasztalatok egymásra épülő szakaszait. Magyarországon a ~ szó sokáig negatív tartalmat kapott, törtetést, mások semmibevételét jelentette. A rendszerváltást követően az életpálya-tanácsadás professzionalizálódásának köszönhetően a ~ szó pozitív fejlődésen ment keresztül, ma már a fogalmat az életpálya építésére használjuk. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

karriertervezés: a személyes ~ben igen nagy szerepe van a pályaorientációs folyamatnak, illetve a pályatanácsadásnak, hiszen a ~ építése már az iskolás korban megkezdődik. A pályaorientáció az a folyamat, amelyben a gyermek önismeretre, pályaismeretre és munkaerőpiaci ismeretekre tesz szert. Ebben a folyamatban tudatosul, hogy milyen tevékenységeket végez örömmel (érdeklődés), milyen tevékenységekben jó (képesség), és mi az, ami fontos számára (értékek), megismeri a pályákat, pályaterületeket, azok tevékenységeit, kompetenciáit, jellemzőit, amelyeket összevet saját jellemzőivel. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

kartográfia: a térkép előállításával és alkalmazásával foglalkozó tudomány- és szakterület. A megnevezésére alkalmazott, a szakterminológiában nemzetközileg elterjedt görög eredetű szóösszetétel alatt alapvetően a már megszerzett geodéziai, topográfiai, földrajzi adatok megjelenítését, absztrakt vizualizációját értjük. A ~ elsődleges célja és fő feladata a földrajzi tér adott vizsgálati szempontok szerinti lényeges adatait, tényezőit értelmezhető és kiértékelhető módon ábrázolni. Ennek érdekében elvonatkoztat, jelrendszereket alakít ki és alkalmaz, kidolgozza a térbeli információk ~i generalizálásának (általánosításának)

módszertanát, és különféle szempontoknak megfelelő kartográfiai vetületeket alakít ki. A hagyományos (papíralapú) ~ a térképi adatok kiértékeléséhez a kartometria eszköztárát biztosítja. Ezen eszközök a digitális térképeken már csak virtuálisan érhetők el. A térinformatikai adatbázisok ~i szempontok alapján történő átdolgozása, kialakítása eredményeként jönnek létre a ~i adatbázisok, mint amilyenek például a korai, másodlagos adatgyűjtés útján létrehozott digitális térképészeti adatbázisok. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

katasztrófa: havária; az életet, az életfeltételeket, az anyagi javakat, a természeti környezetet jelentős mértékben és súlyosan károsító vagy veszélyeztető, többnyire váratlan elemi csapás, természeti, ipari (civilizációs) rendkívüli esemény, szerencsétlenség, amely nagy területeket, nagy tömegeket érint, és amelynek károsító hatása elleni védekezés az állami, az önkormányzati szervek, magán-, illetve jogi személyek, más szervezetek összehangolt együttműködését, és szükség esetén rendkívüli intézkedések megtételét igényli. Méreteit tekintve lehet: helyi ~. rendkívüli esemény, amikor az ellene való védekezés települési irányítással, valamint a kárelhárítás helyi szerveinek beavatkozásával elvégezhető. Térségi (területi) ~, amikor a ~ elleni védekezés több település védekezésének összehangolásával, illetve területi kárelhárítási szervek alkalmazásával és területi szintű irányítással oldható meg. Országos méretű ~ák ellen a védekezés kormányzati irányítást igényel. Más megközelítésű csoportosítás: relatív (helyi erők bevetése elegendő), közepes (külső erők is kellenek), illetve abszolút (országos intézkedések szükségesek), Jellegüket, kiváltó okukat tekintve megkülönböztetnek: mesterséges ~át, amely az ember szándékos cselekedetéből következik (például háború), természeti ~át és civilizációs ~át (például ipari ~ák, víz-, levegőszennyezés). A szakirodalom több más csoportosítást is ismer. A ~ák elleni védekezés (más néven: elhárítás) magában foglalja a megelőző védelmet és a ~ hatásai elleni védekezést. A megelőző védelem a ~ kialakulásának megelőzésére alkalmas tervezési, kivitelezési, működtetési, tájékoztatási, adatközlési, biztonsági rendszabályok, előírások meghatározása és végrehajtása, valamint a ~ elleni védekezés személyi, tárgyi, szervezetirányítási feltételeit biztosító tevékenység. A ~ hatásai elleni védekezés irányul: a ~ közvetlen veszélyének elhárítására, a ~át előidéző vagy károsító hatását fenntartó okok megszüntetésére; hatóerejének és hatásterületének mérséklésére (kárelhárítás); a veszélyeztetett személyek életvédelmére, kimentésére, kimenekítésére és létfenntartására, egészségügyi ellátására; az anyagi javak védelmére és mentésére; a ~ sújtotta területen az alapvető életfeltételeket biztosító halaszthatatlan helyreállításra. A ~ák – eredetük típusától függetlenül –, ha bármilyen okból adódóan mégis bekövetkeznek, a következő kategóriákba sorolhatók: *a)* relatív ~ák azok, amelyeknek bekövetkezése után rendelkezésre áll az azonnali beavatkozáshoz szükséges műszaki, gazdasági, egészségügyi erő- és eszközrendszer. A károk hatásos helyi eszközökkel vagy bizonyos minimális területi erők bevonásával felszámolhatók. (B. T.) → *ABV-támogatás*

katasztrófaföldrajz: az ágazati katonaföldrajz része, a földrajzi tényezőket a katasztrófavédelem szempontjából vizsgálja. A ~ a természeti katasztrófák és a civilizációs katasztrófák jelenségeit, keletkezésének okait, következményeit vizsgálja, tanulmányozza mindazon földrajzi tényezők összefüggéseit, amelyek befolyással lehetnek a katasztrófavédelem tevékenységére. A ~ vizsgálja egy adott térség, ország, régió területére vonatkozó földrajzi, természeti, társadalmi, gazdasági tényezőket, feltárja

a földrajzi tényezők és a katasztrófavédelmi tevékenység összefüggéseit. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

katasztrófahelyzet: elemi csapások, természeti eredetű veszélyek, különösen: árvízi védekezés, belvízvédekezés, folyamatos havazás, szélsőséges időjárás, erős viharok okozta károk felszámolása, az esetleges földmozgások, veszélyes anyagokkal történő szállítási, iparbiztonsági helyzetek, radioaktív sugárzás, tömeges járvány, kritikus infrastruktúra elleni erőszakos vagy kibertámadás. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

katasztrófaterv: a békeidőszaki katasztrófák megelőzésére és következményeik elhárítására vonatkozó, a lakosság védelme érdekében foganatosítandó polgári védelmi feladat- és intézkedésgyűjtemény. A természeti katasztrófák közül elsősorban az árvízveszélyre készültek ~ek. A békeidőszaki technikai katasztrófák közül a nukleáris és vegyi katasztrófákra készülnek ~ek. Ezek a hatások mérséklésére, a következmények felszámolására, a lakosság védelmére, a katasztrófavédelem szerveire, szervezeteire vonatkozó feladatokat és intézkedéseket tartalmazzák. (B. T.) → *ABV-támogatás*

katasztrófavédelmi feladatok logisztikai támogatása: a katasztrófák bekövetkezésekor a haderőtörvényekben és más jogszabályokban meghatározottak alapján a haderő köteles az elhárítás (védekezés) és a következmények felszámolásával (helyreállítás) feladataiban részt venni és a Honvédelmi Katasztrófavédelmi Rendszer (HKR) elemeit aktivizálni és működtetni. Időszakai a megelőzés, elhárítás (védekezés) és a következmények felszámolása (helyreállítás). A megelőzés (normál időszakban) a katonai szervezetek HKR Rendszer Logisztikai Támogatási Tervet készítenek, a várható katasztrófatípusoknak megfelelő munkacsoportokat jelölnek ki, a munkacsoportokat felkészítik és gyakoroltatják, a kijelölt erők és eszközök folyamatos alkalmazhatóságát biztosítják, a munkacsoportok részére megalakítják a hatályos szakutasítások alapján számvetett anyagi készleteket, amelyeket elkülönítve tárolnak és frissítik. A HKR Rendszer Logisztikai Támogatási Terv tartalmazza a logisztikai támogatás végrehajtására vonatkozó elgondolást, az anyagi készleteket a HKR munkacsoportok összetételét a kijelölt technikai eszközökkel együtt. A HKR Rendszer logisztikai támogatási terv mellékletét képezi a Magyar Honvédség katonai szervezetei és parancsnokságai által készített logisztikai adattárak. Az elhárítás (védekezés) időszakában a faladat elrendelésekor a bekövetkezett katasztrófa jellegéhez és kiterjedéséhez igazodva aktivizálják HKR-elemeit, riasztják a végrehajtó erőket, amelyeket a meghatározott haditechnikai eszközökkel és anyagi készletekkel a katasztrófa helyszínéhez közel vonnak előre, és megkezdik az elhárításban való részvételüket. A védekezésben részt vevő erők logisztikai támogatása alapvetően a bázislaktanya vagy bázislaktanyák, bázisobjektumok ellátási rendszerén keresztül valósul meg, amelyeket a HKR aktivizálásakor a katasztrófa helyének, típusának és kiterjedésének megfelelően jelölnek ki. A bázislaktanya logisztikai támogatóképessége kiegészíthető más katonai szervezetektől át-, illetve alárendelt Tábori Ellátó Csoportokkal, javító-vontató csoportokkal, személyszállító csoportokkal. Amennyiben a védekezés lánctalpas eszközök bevonásával történik, az eszközök mozgatása érdekében Nehézgép Szállító Csoport hozható létre. A következmények felszámolásakor, a helyreállítás időszakában a logisztikai támogatási feladatok a HKR helyreállítását szervező logisztikai részlegeinek és végrehajtó erők működtetésének, logisztikai támogatására, a helyreállításban nem érintett erők kivonásának,

pihentetésének a haditechnikai eszközök karbantartásának a logisztikai támogatására irányulnak. A helyreállítási időszak végeztével, az eredeti állapot visszaállítását követően a felhasznált anyagi készleteket pótolni kell. (H. A.) → *műveleti logisztika*

katasztrófaveszély: olyan folyamat vagy állapot, amelynek következményeként okszerűen lehet számolni a katasztrófa bekövetkezésének valószínűségével, és amely ezáltal veszélyezteti az emberi egészséget, környezetet, az élet- és vagyonbiztonságot. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

katona: egy adott ország fegyveres erőinél regulárisan szolgálatot teljesítő egyenruhát viselő és fegyverrel ellátott személy, aki szolgálatát törvények és jogszabályok alapján teljesíti. (C. O.) → *katonai vezetés*

katonacsalád: a fogalomkör olyan családokat jelent, amelyek élethelyzetére az adott társadalom jellemzői mellett meghatározó valamely felnőtt tagjának, esetenként mindkét tagjának a katonai szolgálata. A fogalomkört más kontextusban olyan családokra is használták, amelynek tagjai több nemzedéken át a katonai pályát választották. Természetszerűleg különböző korokban és társadalmakban a civil családokétól jelentősen eltértek azok a hatások, amelyek az adott társadalmak ~jait érték. A jellemző hatások a következőkben foglalhatók össze: *a)* a katona-szülő viszonylag gyakran és tartósan távol volt a családjától, így annak érzelmi, nevelési funkciójában kevéssé tudott részt venni; *b)* a szervezeti érdek más civil pályáktól eltérően egyértelműbben meghatározta a család helyzetét, a házastárs és gyerekek, családtagok érdekei is alárendelődtek a szervezeti érdeknek. A civil házastárs (döntően a feleségek) többsége nem is vállalhatott teljes értékű munkát. Ez a helyzet szinte csak a 20. század második felétől kezdett oldódni, és egyre gyakrabban fordul elő, hogy a civil karriernek rendelődik alá a katonai; *c)* a szigorúbb szolgálati és munkatevékenység szabályai korlátozták a családtagok életét is, a viselkedési szabályok egy része rájuk is kiterjedt; *d)* több országban a ~ok is többé-kevésbé zárt bázisokon vagy a katonai objektumhoz közel – esetenként lakott településektől távolabbi – lakótelepeken éltek. Mindezek egy zártabb közösségi kapcsolatrendszert, sajátos belső tagozódást is jelentettek, amelyek a családok kapcsolatában is leképezték a hierarchiát, erősen érvényesült egy tekintélyelv; *e)* a családtagokat is érintő korlátozások kompenzálására a katonai szervezet a társadalmi lehetőségekhez mérten igyekezett kiemelt feltételeket biztosítani a családi és közösségi élethez, ellátáshoz; *f)* a ~ok közössége formálisan és informálisan is megszerveződött, valamint a hadsereg hivatali ellátásán túl intézményesen is támogatta azokat a családokat, ahonnan a családtag távol volt, illetve amelyeket veszteség ért. Ezek nagyon fontosak, hiszen nemcsak a családjától távol került katona, hanem az itthon maradt család élete is megváltozik, bár igyekeznek alaposan felkészülni erre az időszakra, de a hétköznapokban gyakran szembesülhetnek nehézségekkel; *g)* sajátságos élethelyzetet és gondoskodást igényelnek a nyugdíjas ~ok. Aktív életszakaszuk alárendelődött a hadseregnek, a többségüket érintő többszörös helyőrségváltás miatt elszakadtak tágabb családjuktól, rokonságuktól, baráti körüktől, gyökértelenné váltak, és nehezebben tudnak a számukra kevésbé ismert civil társadalom értékrendszerébe visszailleszkedni. A legtöbb országban ezért nemcsak a nyugdíjas katonát, hanem a nyugdíjas katonaközösségeket is támogatják; *h)* a fejlett országok ~jai már kevéssé képeznek zárt közösséget, több országban szét is települtek, és a családtagokat is érintő szabályok lényegesen oldottabbak. A felnőtt családtagok többsége dolgozik,

építi saját karrierjét. A korábbiaktól jellemzőbbé vált, hogy a feleség is katona, vagy civilként a hadsereg alkalmazottja, így a hadseregnek is jobban kell alkalmazkodni a családok eltérő közös vagy egyéni érdekeihez. (K. J.) → *katonaszociológia*

katonaeszmény: W. Dilthey (1833–1911) megfogalmazása szerint az eszmény nem más, mint a belső értékek adott rendje. A ~ek esetében jelenkorunkban már nem ideológiai, mozgalmi eszményképekben gondolkodunk. Kezdetben, a kultúrában, a hatalmat megtestesítő hadsereg és vezérének (katona király, császár, kormányzó) dominanciája volt a meghatározó, ami áthatotta az emberek és közösségeik gondolkodását. A történelmi korok gondolkodási, viselkedési, valamint morális eszménytípusaiból napjainkra, talán csak a morális fragmentumok maradtak meg. A világtörténelemben volt legalább három olyan ismert magyar hadvezér, akiket a 3000 katonai életrajzot összefoglaló amerikai Harper Enciklopédia is felsorol (a Magyarországon születettek közül még további kevésbé ismert négyet-ötöt is): a Hunyadi családból Jánost (1387–1456); a Zrínyi családból Miklóst (1508–1566); valamint a Bethlen családból, Gábort (1580–1629). Milyen karakterűeknek mutatja be az enciklopédia, a jelzett hadvezéreket: hazafiaknak, karizmatikus vezetőknek, magnetikus (vonzó), példaadó személyiségeknek, bátraknak, hősies helytállásúaknak, erőt és tudományt kedvelőknek, olyanoknak, akik mindig bíztak katonáikban. A hadsereg ettől az időszaktól, a nemzeti azonosságtudat része. A ~ mindig akkor került és kerül elő, amikor utat kell választani, határozottan kell egy sorskérdésben dönteni; súlyosan fenyegeti valami a nemzeti azonosságtudatot, a nemzeti kohéziót, vagy nagy szellemi átalakulások, pezsgések időszakában, mint például a 19. vagy a 20. század első fele. Finánczy Ernő (1860–1935) kiemelkedő magyar pedagógiai szakíró, az MTA tagja által megfogalmazott eszmények: „A pedagógia története bizonyítja, hogy a nevelést minden időben […] eszmények irányították. Perikles kortársai hittek abban, hogy valamikor lehetséges lesz valakit tökéletesen jó és tökéletesen szép emberré nevelni; a rómaiak az erő, a testi és lelki erő teljességét tekintették a nevelés ideáljának. A zsidók pedagógiai eszménye: az istenfélő ember; a középkoré: a szent ember; a renaissanceé: az egyéni ember; a hitvitázások korszakáé: a felekezeti ember; a 18. századé: a felvilágosodott ember; korunké: a nemzeti ember." Ezek az eszmények alapvetően ~ek voltak, különösen a görög és római, amelyeknek továbbélő vonásai napjainkban is jelen vannak. A katonának történelmi identitása van, amelyben jelentős helyet foglalnak el a kiemelkedő katonaszemélyiségek. A 20. században éles változás tanúi lehetünk az eszmények és vállalásuk-követésük vonatkozásában is: az addig uralkodó eszmék kiüresedtek, elvesztették vonzásukat és nevelőhatásukat. A tekintély napjainkban (pedagógiailag) nem állítható közvetlenül a fiatalok elé. Korunkban, a korábbi évszázadok hőseitől egy szó, egy mondat, egy szimbólum évszázadokon át vissza-visszatérően megérinti önérzetünket, önbecsülésünket, nemzeti önismeretünk alapjait. A tiszt-, altisztjelöltek esetében a hivatás választása eleve elkötelezettséget jelent morális értékek, s ezen értékeket megtestesítő példaképek mellett, amelyekhez akkor is ragaszkodunk, amikor nincs konjunktúrája ezeknek az értékeknek. (H. D.) → *katonapedagógia*

katonaföldrajz: tudományrendszertani helyének meghatározása az évtizedek során jelentős változásokon ment át. A szakterület művelőinek véleménye megoszlott arról, hogy hol helyezkedik el a tudományok rendszerében, hol a földrajz-, hol a hadtudományhoz sorolták, mindig kizárólag va-

lamely részének tekintve. Az interdiszciplináris jelleget az eltérő értékelések nem érintették. A *Szemelvények a szovjet katonai enciklopédiai szótárból* a ~ helyét és fogalmát az alábbiak szerint határozta meg: „[A] földrajz speciális ágazata, amely szerves kapcsolatban van a hadtudománnyal. A hadszínterek, egyes országok, hadászati körzetek, irányok jelenlegi katonapolitikai, hadigazdasági és természeti viszonyait tanulmányozza, valamint azok hatását a háború (a katonai tevékenységek) előkészítésére és menetére." Az 1962-ben megjelent *Új magyar lexikon* szerint a katonai földrajz: „[A] had- és földrajztudomány összekapcsolódó ága. A hadviselés természet-, gazdasági és politikai földrajzi tényezőivel foglalkozik. Legismertebb katonai földrajzi munkák a katonai térképekhez mellékelt leírások[…]" Az 1976-ban megjelent *Katonai értelmező szótár* 2. kiadásában más szemléletű elgondolással találkozunk, egyértelműen a hadtudomány részének tekinti: „[A] hadtudomány része, meghatározott országok, országcsoportok, hadszínterek, hadászati körzetek és különböző jelentőségű irányok társadalmi-politikai, gazdasági, természeti és katonai adottságait tanulmányozza abból a szempontból, hogy e tényezők milyen hatással vannak a hadi-(harc) tevékenységekre[…]" Az 1985-ben megjelent *Katonai lexikon* már a hadtudománnyal határos tudományágazatról beszél. A *Hadtudományi lexikon* (1995) a földrajztudomány alkalmazott földrajzi területének speciális, a hadtudomány szerves részét képező ágazatának, interdiszciplináris tudománynak írta le. Ugyanezt a fogalmat vette át a 2015-ben kiadott *Katonai terminológiai értelmező szótár.* A ~ tudományrendszertani szempontból a had- és a földrajztudomány interdiszciplináris területe. A ~ általános ~ra, regionális ~ra és ágazati ~ra tagolódik. Felosztásában a geográfiai szemléletet is tükröződik, amely egyrészt igazodik a földrajztudomány ágaihoz (természetföldrajz, társadalomföldrajz, regionális földrajz), másrészt a földrajz speciális (általános, ágazati, területi) megközelítési módjához. A hadtudományi megközelítés szerint a ~ általános (elméleti) és alkalmazott (gyakorlati) irányzatra tagolódik, ahol az általános (elméleti) megközelítés megfelel az általános földrajzi szemléletnek, az alkalmazott (gyakorlati) pedig az ágazati és regionális megközelítésnek. Lásd → *általános katonaföldrajz.* A regionális ~hoz a biztonságföldrajzot, a hadszíntérismeretet, a katonai országismeretet, a védelemföldrajzot és a válságövezetek/régiók földrajzát; az ágazati ~hoz a katasztrófaföldrajzot, a haditengerészeti földrajzot és a hadiutazások földrajzát soroljuk. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

katonaföldrajzi adatok és anyagok: rendeltetésük a hadszíntér vagy annak egy részének bemutatása, valamint a földrajzi környezet és a terep hadműveletekre és harcra gyakorolt hatásának elemzése, értékelése. A ~ lehetnek hadszíntér- (ország-, térség-) leírások, katonaföldrajzi leírások, tereptájékoztatók, katonaföldrajzi atlaszok, digitális katonaföldrajzi adatbázisok, illetve mindezeket kiegészítő tematikus térképek és táblázatok. A ~ rendeltetésüknek megfelelő tartalommal és részletességgel mutatják be és értékelik egy adott ország vagy térség általános és relatív földrajzi helyzetét; területi és határviszonyait; természeti viszonyait (domborzat, talaj, vizek, növényzet, éghajlat) a fegyveres erők várható alkalmazási területén és hatásukat a fegyveres küzdelemre; társadalmi-politikai viszonyait és azok hatását a honvédelemre; gazdasági helyzetét és védelmi felkészítésének területeit; közlekedéshálózatának jellegét és szerepét; haderejét és az egyes katonai objektumokat (katonaföldrajz). (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

katonaföldrajzi atlasz: a válságövezeteket/régiókat bemutató színes tematikus térképekkel, fényképekkel illusztrált rövid tényszerű szöveges információkat, értékeléseket tartalmazó kiadvány. A Magyar Honvédség Geoinformációs Szolgálat (2007 előtt Magyar Honvédség Térképész Szolgálat) évente jelenteti meg a „Térképészeti tájékoztatót", amely a Magyar Honvédség katonai szervezetei béke és minősített időszaki tevékenysége során felhasználható analóg és digitális térképészeti és katonaföldrajzi anyagokat és adatokat tartalmazza. Az elmúlt évtizedekben katonaföldrajzi kiadványok (értékelés, leírás, országleírás, tájékoztató) sorozata jelent meg Magyarországról és egyes tájairól, Közép- és Kelet-Európa, Délkelet-Európa, a Balkán, a Kaukázus, a Közel-Kelet, Afrika és Amerika, Kelet- és Délkelet-Ázsia térségeinek egyes országairól. Fontos lépés volt a ~ok sorozata, az igazi áttörést a 2005-ben kiadott Afganisztán atlasz jelentette. Ezt még számos kiadvány követte: Bosznia-Hercegovina katonaföldrajzi atlasza (2009), Koszovó katonaföldrajzi atlasza (2009), Csád katonaföldrajzi atlasza (2009), Kongói Demokratikus Köztársaság katonaföldrajzi atlasza (2010), Szudán katonaföldrajzi atlasza (2010). Ebbe a sorba illeszkedik Irán (2008), Uganda (2010), Líbia (2011), Algéria (2012), Szomália (2014) katonaföldrajzi leírása, Szíria (2013), Mali (2013) és a Közép-afrikai Köztársaság (2015) országismertetője, valamint Magyarország katonaföldrajzi leírása (2015). (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

katonaföldrajzi értékelés: a katonaföldrajzi tényezők és a fegyveres küzdelem kapcsolatát vizsgálja. Az öt alapvető tényező (általános földrajzi helyzet, természeti, társadalmi, gazdasági és katonai tényezők) az idők során nem sokat változott. A ~ rendeltetése egy adott földrajzi térség, a hadszíntér bemutatása, valamint a földrajzi környezet és a terep hadműveletekre és harctevékenységre gyakorolt hatásainak elemzése, értékelése. A ~ek elkészítéséhez az alábbi értékelési mutatók a mérvadók: *a)* politikai és földrajzi jelentőség; *b)* feszültséggócok, konfliktushelyzet; *c)* történeti áttekintés; *d)* földrajzi helyzet; *e)* természeti viszonyok (domborzat, növényzet, vízrajz, talaj, éghajlat); *f)* népességi és települési viszonyok; *g)* gazdasági és ellátási viszonyok; *h)* közlekedési viszonyok; *i)* katonai viszonyok. A ~ bemutatja és értékeli az ország (térség) katonaföldrajzi tényezőit: általános és relatív földrajzi helyzetét, területi és határviszonyait; a fegyveres erők várható alkalmazási területének természeti viszonyait (domborzat, talaj, vizek, növényzet, éghajlat) és hatásukat a fegyveres küzdelemre; a társadalmi (népesség, népsűrűség, etnikai és vallási viszonyok, közigazgatás, településhálózat, oktatás, egészségügy,) és politikai viszonyokat (politikai berendezés, belés külpolitikai viszonyok, parlamenti viszonyok) és azok hatását a honvédelemre; a gazdaság helyzetét (energiaellátás, nyersanyagok, természeti erőforrások, ipar, mezőgazdaság, közlekedéshálózat, kereskedelem, pénzügy) és a védelmi felkészítés területeit; a haderejét (szervezet, elhelyezkedés) és az egyes katonai objektumokat. A ~ek felosztása a felhasználói szinteknek megfelelően lehet: hadászati, hadműveleti, harcászati szintű és különleges értékelés. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

katonaföldrajzi információs rendszer: a katonaföldrajz területén a térinformatikai (földrajzi információs) rendszert ~nek nevezik. Különböző forrásokból (elektronikus információhordozó eszköz, grafikus, szöveges anyag, térkép stb.) nyerhető egy adott földrajzi térre, katonaföldrajzi térségre vonatkozó, a katonai követelményeknek megfelelően a műveletek tervezéséhez, szervezéséhez, a végrehajtás érdekében összegyűjtött föld-

rajzi ismeretek összessége. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

katonaföldrajzi jellemző: a katonaföldrajzi atlaszok, katonaföldrajzi értékelések, leírások, országismertetők és tájékoztatók részletesen ismertetik a ~ket, az egyes országok földrajzi elhelyezkedését (abszolút, relatív földrajzi helyzet, határviszonyok), természetföldrajzi adottságait (domborzat, vízrajz, talaj, éghajlat, növény- és állatvilág), társadalmi viszonyait (népesség, népsűrűség, etnikai és vallási viszonyok, nyelvek, településrendszer, oktatás, egészségügy), a politikai viszonyokat (politikai berendezkedés, közigazgatás), a gazdasági jellemzőket (természeti erőforrások, mezőgazdaság, ipar, tercier szektor), a közlekedési viszonyokat (közút-, vasúthálózat, vízi, légi közlekedés, csővezeték-hálózat, telekommunikáció). Fontosak a katonai információk (haderő, összetétele, fegyverzete, a haderő fejlesztési irányai), nemzetbiztonsági és rendvédelmi szervezetei. A válságövezetben/régióban fekvő országoknál a történelem, az ország etnikai és fegyveres konfliktusai (okok, résztvevők, fegyverzet, célok), a korábbi és a jelenlegi nemzetközi erők, békefenntartó missziók célja, összetétele, a veszteségek, összecsapások leírása is fontos. Megemlítendők a térség/ország kockázatai, veszélyei (közbiztonság, egészségügyi kockázatok, természeti katasztrófa, egyéb veszélyek). (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

katonaföldrajzi tényező: lásd *katonaföldrajzi jellemző* (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

katonaföldrajzi térség: a háborúk, a haditevékenységek szempontjából jelentős, földrajzi koordinátákkal meghatározható terület. Szűkebb értelmezésben a földrajzi térségnek azon része, amelyben a fegyveres tevékenységek előkészítése, végrehajtása, illetve mindenoldalú biztosítása megvalósul. Tágabb értelemben több hadszínteret, hadászati körzetet magában foglaló része. Mind a szűkebb, mind a tágabb értelmezésben felöleli az adott terület hadműveletekre, harcra hatást gyakorló természetföldrajzi, társadalom- és gazdaságföldrajzi, valamint katonaföldrajzi tényezői összességét. A ~ leírásával a katonaföldrajz, katonaföldrajzi értékelés foglalkozik. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

katonai akadémia: a hadtudomány legmagasabb szintű kutatását, oktatását végző felsőfokú intézet, amelyben tiszteket készítenek fel a haderő központi szerveinél, a csapatoknál és törzseiknél betöltendő közép- és felsőszintű beosztások ellátására. Egyes NATO-tagállamok hadseregeiben ilyen feladatokat látnak el a Defence Universityk, a Military Institute-ok vagy a Defence College-ok (Führungsakademie der Bundeswehr, Ecole De Guerre Párizs, Centro Alti Studi per la Difesa Róma, Defence Academy of the United Kingdom). Magyarország egyetlen katonai felsőoktatási intézményében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karán folyik a honvédtisztjelöltek és honvédtisztek alap-, mester- és doktori képzése. (Cs. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

katonai attasé: egyfajta diplomáciai rang. A katonai diplomáciai beosztású követségi munkatárs a katonai attasé. A külföldön akkreditált magyar véderő-, katonai és légügyi attasék tevékenységének fő feladata a kétoldalú nemzetközi együttműködés feladatainak tervezése, szervezése és végrehajtása. (C. O.) → *katonai vezetés*

katonai beosztás: a katonai szervezeten belül az egyes személyek – állománytábla szerinti – helye (munkaköre), amely az alá- és fölérendeltséget is kifejezi. Az adott katonai beosztás feladatkörét és hatáskörét a Szervi Határozvány (a működési szabály-

zat) tartalmazza. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

Katonai Bizottság: a NATO politikai és döntéshozó intézménye. A NATO területének közös védelméhez szükségesnek tartott intézkedésekre tesz ajánlásokat a NATO politikai szerveinek. Legfontosabb feladata katonai-politikai és stratégiai kérdésekben vezetési funkciók ellátása és tanácsadói tevékenység. A szövetség legmagasabb szintű katonai fóruma. Tagjai a tagországok haderőinek vezérkari főnökei, akik évente legalább kétszer üléseznek. Az ülések közötti időszakban a tagországokat a vezérkari főnökök által kinevezett nemzeti katonai megbízottak képviselik. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

katonai biztonság: a kormányok azon képessége, amely lehetővé teszi az állam fennmaradását külső és belső katonai fenyegetettséggel szemben. Az államok olyan intézkedéseket tesznek, hogy el tudják hárítani a katonai és nem katonai külső és belső veszélyeket. Egy ország akkor érzi magát katonailag biztonságban, ha nincs közvetlen veszélyben, senki és semmi nem fenyegeti létét, működését és értékeit, vagy ha szükség úgy kívánja, képes megvédeni magát és kivívni a győzelmet. Mivel az államok egy anarchikus nemzetközi rendszerben (nincs világkormány) működnek, arra vannak „ítéltetve", hogy saját maguk gondoskodjanak a ~ról. Ezért a ~ lényegét mindig a más államok által jelentett valóságos vagy potenciális katonai fenyegetettség megállapítása és kezelése jelentette, oly módon, hogy megszerezzék a megelőzéshez vagy elhárításhoz szükséges hatékony képességeket. A katonai erővel, a ~gal foglalkozó legjelesebb szerzők Robert J. Art (1942–), Kenneth N. Waltz (1924–2013) és Joseph S. Nye (1937–). A ~ fenntartásának végső eszköze a háború. A háború mindig a nemzetközi kapcsolatok meghatározó fontosságú témája volt, központi helyet foglal el a biztonsági tanulmányokban is. A nemzetközi tanulmányok mindig a clausewitzi háborús felfogást vallotta, amely szerint a háború ugyanúgy egy racionális politikai eszköz, mint a diplomácia vagy a gazdasági szankciók: a politika folytatása más eszközökkel. A háború tehát az erőszak alkalmazása, aminek az a célja, hogy az ellenfelet saját akaratunk teljesítésére kényszerítsük. A háború azonban túlságosan kockázatos opció ahhoz, hogy az állam gyakran hozzányúljon biztonságának megőrzéséhez. A történeti tapasztalatok szerint egyre inkább csökkennek a háborút kezdeményező országok/koalíciók győzelmi esélyei. A 19. században még 75%-ban, a 20. század első felében 65%-ban, második felében pedig már csak 45%-ban győzedelmeskedtek a háborút iniciáló országok. Ez a trend a 21. században is jellemző, az afganisztáni, az iraki vagy más háborúk (Szíria, Jemen stb.) eredményei mutatják a folytatást. Bár a háborúk és a katonai konfliktusok száma csökkent a 21. században, a ~ 2014 után visszanyerte fontosságát és jelentőségét. Az államok saját ~ukat többféle módon tudják biztosítani. *a)* Egyoldalúan, saját erővel csak a legerősebb katonai hatalmak tudják megoldani a védelmüket, bár ezen országok biztonság- és védelempolitikája sem nélkülözi a szövetségkötés lehetőségeit és kötelezettségeit. *b)* Többoldalúan, egy szövetségi rendszerhez való csatlakozással, amelynek megoldása rendkívül sokféle lehet, különbözhet egymástól a megalakulás célja, rendeltetése és helye szerint, a részt vevő országok számában, földrajzi kiterjedtségben, a katonai erők integráltságának szintjében vagy a partnerségi politikákban és a működés rendjében. *c)* Egy- vagy többoldalúan, tömegpusztító fegyverek birtoklásával, amely egyre kevésbé reális opció, hiszen olyan erős a nemzetközi szabályozás a tömegpusztító fegyverek elterje-

désének megakadályozására, hogy igazi alternatívát nem jelent. *d)* A semlegesség deklarálásával, amikor egy állam a nemzetközi jogi lehetőségek felhasználásával a semleges státuszra (katonai semlegességre) alapozza védelmi koncepcióját. A legkisebb országok azért bíznak a semlegességi státuszban, mert úgy gondolják, hogy nem elég jelentősek ahhoz, hogy bármilyen konfliktust is befolyásoljanak, és így a háború elkerüli őket. E csoportnál a „lapulni és észrevétlennek maradni" védelmi stratégia érvényesül. Más országok azért deklarálják a semleges státuszt, mert így akarnak ellensúlyt képezni a szomszédos nagyhatalmak esetleges katonai fenyegetése ellen. Végül a hidegháború után semlegességet deklarált államok választásában jelen volt a nyomasztó történelmi múlt, ezért a korábbi kényszerszövetség-kötések után csupán függetlenek szerettek volna maradni. Megjegyzendő, hogy a rendszerváltáskor Magyarországon is komolyan felmerült a semlegesség gondolata. A történelmi tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy a semlegesség csak akkor működőképes, ha egy adott konfliktusban/háborúban részt vevő szereplők tiszteletben tartják a státusz létezését. Ez az elismerés azonban szinte kivétel nélkül a pillanatnyi hatalmi érdekeken alapul, az érdekek megváltozása esetén a semlegesség státusza is megkérdőjeleződik. Ezekkel a kockázatokkal a semleges országok is tisztában vannak, és „Bízzál Istenben, és tartsd szárazon a puskaport" (Oliver Cromwell) alapon a 22 semleges ország többsége saját hadsereget is tart. *e)* Végül egy állam egyoldalú, egyedi megoldásokkal, nemzetközi szerződések „megvásárlásával" is biztosíthatja saját ~t. Ilyen megoldás például az állandó hadseregek nélküli katonai védelmi koncepciót valló országok megoldásai, amelyek megfelelnek a biztonság liberális felfogásának, jó példát adnak a világ demilitarizálódásának csökkentéséhez. Az ENSZ kimutatása szerint ma 16 országnak egyáltalán nincs hadserege, ami azonban nem jelenti azt, hogy nem rendelkeznek félkatonai erővel (speciális alegységek, partvédelem) a belbiztonságot ellátó rendőrségen belül. A hadsereg nélküli országok többsége miniállam (szigetország, szárazföldi városállam), azonban mindegyiknek megvan a saját története a „fegyvertelenségre". Valamennyi ország esetében azonban közös, hogy nem invázió és háború sújtotta térségekben (karib-tengeri térség, Óceánia, Európa) helyezkednek el, így logikus megoldásnak tűnik a hadsereg nélküli védelmi megoldás. A katonai erő nélküli országok védelmét ugyanis valamelyik, az országhoz közel álló hatalom (USA, Spanyolország, Franciaország, Ausztrália, Új-Zéland) látja el kétoldalú szerződésekkel, vagy regionális biztonsági rendszerre támaszkodik (Izland például a NATO tagja), esetleg informális gyakorlati együttműködés (Vatikánváros esetében például Olaszország) garantálja az állam szuverenitását. Sok függetlenné vált országnál kézenfekvő volt a volt gyarmattartó országtól vagy protektortól katonai védelmet kérni. Bár a fegyveres erő nélküli biztonsági megoldások olcsónak tűnnek, azonban e megoldások sem ingyenesek: a védettséget élvező országoknak hozzá kell járulni a költségekhez, vagy valamilyen más módon kell kompenzálni a védelmet ellátó országot. Minden politikai-védelmi stratégia meghatározott, helyzettől, feltételektől és választási lehetőségektől függ, előnyökkel és hátrányokkal jár. Bár az egyes ~i megoldások elvileg elkülöníthetők, de a valóságban, egy-egy ország esetében, nem tiszta formában, hanem kombináltan, a többféle módszer egyidejű alkalmazásával jelennek meg. Magyarország például a 20. században többször változtatta a katonai szövetséghez való tartozást, az első világháborúban a Központi Hatalmakhoz, a második világháborúban Német Birodalomhoz csatlakozott. 1955-ben tagja

lett a Szovjetunió vezette Varsói Szerződésnek. A rendszerváltozás után, 1999. március 12-én, csatlakozott a NATO-hoz. 2004-től tagja az Európai Uniónak is, amely szintén segítséget nyújt tagországainak veszélyek és fenyegetettségek esetén. (Sz. Z.) → *biztonság- és védelempolitika*

katonai diktatúra: a nyílt, fegyveres erőszakra támaszkodó társadalmi vagy politikai csoport uralma. A katonai diktatúra főbb jellemzői: a demokratikus jogok megszüntetése; az önkény; a terror; a megtorlás. A haderő uralma akkor jelent ~át, ha a haderő irányítja a politikát, és nem a (demokratikusan választott) politikai vezetés irányítja a haderőt (H. L.) → *védelmi igazgatás*.

katonai doktrína: 1. Katonai erők alkalmazását irányító alapelvek, koncepciók és eljárások, amelyek a célkitűzések elérését szolgálják. Meghatározó dokumentum, de a ~át mindig az adott helyzetnek megfelelően és alkotó módon kell alkalmazni. Az első – a fenti definíciónak megfelelő – valóban ~ának számítható művet a 16. századi Angliában adták ki a haditengerészet számára. A hadihajók bevetései során alkalmazható alapelveket, eljárásokat és a gyakorlati tapasztalatokon alapuló javaslatokat, tanácsokat egybegyűjtő alkotás a hadiflotta kapitányainak, illetve tengerésztisztjeinek felkészítését, tevékenységét segítette. A korabeli haditengerészeti bevetéseken a flotta, a hajórajok vagy egyes hajók önállóan több hónapra vagy akár több évre is az admiralitás irányítása nélkül tevékenykedtek, és manővereik a teljes Földre kiterjedhettek. Ezért igényként jelentkezett, hogy a flotta kapitányainak és tengerésztisztjeinek kiadjanak egy olyan szabályzást, amely az Admiralitás Lordjának gondolkodásmódját, nézeteit, tanait tartalmazza, amely így útmutatásul szolgálhat olyan előre nem látott helyzetekben is, amelyre a kifutás előtt kézhez vett parancs nem terjedt ki. A brit szárazföldi haderő sokáig nem igényelte, hogy ~ segítségével ismerjék meg vezetőik nézeteit, hiszen a tisztek, tábornokok személyes jelenlétükkel irányítottak, a jól képzett tiszthelyettesi kar pedig a katonákba vert drill segítségével kikényszerítette a végrehajtást. A 19. és 20. század háborúiban azonban gyökeresen megváltozott a helyzet, a megnövekedett tűzerő és mozgékonyság, a tőle elmaradó fejlettségű híradástechnikai lehetőségek, a védettség követelménye nem tette lehetővé a szárazföldi csapatok centralizált vezetését, a harcrendet kifejezetten szétszórtan kellett felépíteni, az egységeket pedig harcárkokban kellett elhelyezni. Ez olyan harcmodort kényszerített a gyalogságra, amely hadműveleti, valamint harcászati szinten is megkövetelte az egyes katonák, a parancsnokok és egységek nagyobb motivációját, önállóságát, továbbá önfegyelmét. Ugyanebben az időben, a német hadseregben egy új vezetési filozófia alakult ki, az „Auftragstaktik", azaz küldetésközpontos vezetés, amely nagy fokú önállóságot követelt meg a parancsnokoktól. Ennek a vezetési filozófiának, a feladatközpontos vezetésnek elengedhetetlen feltétele a tisztek szabad gondolkodását bátorító doktrína. A második világháborút követő időszakban Magyarországon (és az egész Varsói Szerződésben) szovjet mintára, egy erősen centralizált jellegű, az alárendeltek számára kevés önállóságot hagyó, úgynevezett parancsorientált vezetési felfogás szellemében működött. Ez a vezetésszemlélet a parancsok szinte gondolkodás nélküli és automatikus végrehajtását preferálta, amely az alárendeltek feltétel nélküli, illetve korlátlan engedelmességét aprólékos, előíró szabályzatrendszerrel érte el. Az Észak-atlanti Szövetség (NATO) tagállamaiban napjainkra az előíró jellegű szemlélettel szemben az iránymutató-jellegű, angolszász modell vált elfogadottá. E modell vagy inkább filozófia értelmében a ~ a fegy-

veres erők alkalmazására vonatkozó alapelvek és iránymutatások hivatalosan elfogadott gyűjteménye. A ~ nem cselekvési program, nem normatív, hanem a katonai vezetők gondolkodásmódját, szemléletét, valamint cselekvési módját kialakító ajánlás. (M. A.) → *stratégia és doktrína* **2.** A NATO-terminológia szerint olyan alapelvek, amelyek a katonai erőket azok célkitűzései elérésében irányítják. Az alapelvek a biztonságpolitikából és védelempolitikából következnek, amelyeket az állam vezető szervei által hivatalosan elfogadott azon politikai és katonai állásfoglalások, nézetek és követelmények rendszere, amelyek egy adott időszakban a háború megelőzésére, bekövetkezte esetén a jellegére, céljaira, a fegyveres erők és az ország reá való felkészítésére, a haderő alkalmazására, továbbá a háború megvívásának módjaira, a hadászati célok elérésének mikéntjére vonatkoznak. Azt a nézet- és követelményrendszert foglalja össze, amely az ország és a fegyveres erők védelemre felkészítésével, agresszió esetén annak visszaverésével, valamint az ország területi integritásának megvédésével kapcsolatos. A ~ában meg kell fogalmazódniuk azoknak a politikai kérdéseknek, amelyek meghatározzák, hogy az állam milyen célok érdekében szervezi védelmét, ehhez milyen minőségű, nagyságrendű fegyveres erőire van szüksége, és azt mire kell felkészíteni; meg kell fogalmazódniuk továbbá azoknak az alapvető katonai kérdéseknek, amelyek meghatározzák a politikai célok elérésének eszközeit, módját, feltételeit (a fegyveres erők struktúrája, felszerelése, felkészítése és kiképzése, alkalmazásuk és vezetésük rendje). A ~ nem tudomány, de szoros kapcsolatban áll a hadtudománnyal, közelebbről a hadászattal. A hadászat a ~ tételeiből indul ki, amikor a háborúra felkészülésnek és a háború megvívásának, a fegyveres erők fejlesztésének gyakorlati feladatain dolgozik. Ugyanakkor, ha a hadászat által levont egyes – a nemzetközi politikai helyzetben alkalmazható, a reális lehetőségeknek megfelelő – következtetéseket, álláspontokat és ajánlásokat az államvezetés elfogadja, akkor mint hivatalos tételek a ~ részévé válnak. A ~ a Nemzeti Katonai Stratégia (NKS) és a katonai szabályzatok között elhelyezkedő dokumentumként – általánosan vagy egy-egy szakterületre specializáltan –, a NKS által meghatározottakat katonák számára – általában röviden és tömören – alapelvekre bontja. A doktrínákat az úgynevezett doktrínahierarchia az egymásra épültségnek megfelelően strukturálja. A Magyar Honvédség legmagasabb szintű doktrínája, az Összhaderőnemi Doktrína (ÖHD). (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

katonai döntéshozatali folyamat (Military Decision Making Process – MDMP): az a folyamat, amely iránymutatásul szolgál ahhoz, hogy hogyan kell gondolkodni egy katonai törzsnek, hogyan kell egy harcászati problémát megoldani, hogyan kell a feladatokat megtervezni és az elemzéseket végrehajtani. Egy módszer, ami segít katonaként, katonaszemmel megközelíteni a problémákat és megoldani azokat. A ~ egy olyan tervezési eljárás, amely magában foglalja a parancsnok, a törzs és az alárendeltek tevékenységét, hogy azok megértsék a kapott feladatot és az aktuális helyzetet, kialakítsák és összevessék a cselekvési változatokat, kiválasszák a küldetéshez leginkább illeszkedő változatot és elkészítsék a műveleti parancsot, illetve tervet. A ~ segít a vezetőknek a helyzetet részletesen, körültekintően, logikusan és szakmailag alátámasztottan megérteni, segít a probléma megoldásában és a döntések meghozatalában. Ez a folyamat tehát segíti a parancsnokot és a törzsét kritikusan és kreatívan gondolkodni a tervezés során. A ~ tehát nem más, mint egy olyan módszer, amely megmutatja a logikusan egymásra épülő lépéseket, megtanít

katonaként gondolkozni, katonai szemmel látni, és nem utolsósorban segíti a parancsnok és a törzs munkáját azáltal, hogy ha követik a folyamatot, akkor nagy valószínűséggel figyelembe vesznek minden tényezőt, ami befolyásolja a tevékenység végrehajtását. A teljes döntéshozatali folyamat azonban egy nagyon részletes, kidolgozott és időigényes eljárás. Az idő és a rendelkezésre álló egyéb lehetőségek függvényében törekedni kell a folyamat teljes alkalmazására, ugyanakkor szükség szerint az eljárás rövidíthető. Ennek köszönhetően főként csak egy teljesen új művelet kidolgozása, illetve a folyamat begyakorlása és oktatása esetén kerül alkalmazásra teljes részletességgel a döntéshozatali eljárás. A ~ot felhasználva a tervezés könnyebbé válik. Az elöljáró és az alárendeltek közötti folyamatos információcsere, a rendelkezésre álló információk megosztása segíti a műveleti parancs kidolgozását. Erre az információcserére szolgálnak a tervezés során tartandó különböző értekezletek és az előzetes intézkedések. A parancsnokok a tervezési folyamat során közös gondolkodásra ösztönzik az alárendelteket és az összes együttműködőt azért, hogy közösen értsék meg a helyzetet, és a gondolkodásuk a problémáról azonos legyen, így tudjanak jól megalapozott döntéseket hozni és kiküszöbölni a problémákat még a műveleti terv/parancs elkészülte előtt. A katonai döntéshozatal természetesen mindig az előkészítéssel kezdődik. Mivel az idő az egyik legfontosabb tényező, minden műveletben elengedhetetlen, hogy a parancsnok és a törzs készítsen egy előzetes időrendet már a tervezés legelején. Ez az időrend hivatott arra, hogy a törzs lássa, milyen tevékenységet mikorra kell végrehajtani annak érdekében, hogy az alárendeltek a feladataikat időben megkapják, és arra időben fel is tudjanak készülni. Ez szükségessé teheti bizonyos tevékenységek mielőbbi beindítását. Ilyen például az alárendeltek szükséges mozgásának szabályozása, a szervezetben történő változások meghozatala (ideiglenes alegységek létrehozása), a felderítés megkezdése és különböző előkészítő tevékenységek végrehajtása, amit még a parancs kiadása előtt végre kell hajtani. Ezeket a feladatokat az előzetes intézkedésben rögzíti a parancsnok és a törzse a tervezési folyamat során. A tervezési folyamat során az elemzéseknek arra kell koncentrálódnia, hogy minél részletesebben megértse, illetve leírja a parancsnok és a törzs a jelenlegi helyzetet. Meg kell határozni, hogyan lesznek képesek úgy értékelni a körülményeket, hogy azok előrébb vigyék őket a probléma megoldásában és az intézkedéseik hatékonyak legyenek, és növeljék a szervezet teljesítményét. Attól függően, hogy mennyire összetett a szituáció, a parancsnok előzetesen meghatározhatja a művelet keretkoncepcióját, még mielőtt maga a tényleges döntéshozatali folyamat elkezdődik. A parancsnok eldöntheti, hogy használja-e ezt a lehetőséget, vagy sem. A műveleti keretkoncepció az, ami segít megérteni magát a műveleti környezetet, körbejárni a problémát, megérteni milyen módon oldható meg az adott helyzet, és milyen módon lesz a törzs képes kezelni a felmerülő kihívásokat. A ~ hét lépésből áll. A döntéshozatali folyamat minden egyes lépése egy pontosan meghatározott bemenettel veszi kezdetét, és folyamatos tevékenység eredményeként eljut a lépés kimenetéhez. Sok esetben ez a kimenet vagy az ebből következő tényezők válnak a következő lépés bemeneti pontjává. Ezeknek köszönhetően képes lesz a parancsnok és a törzs megérteni az adott problémát és ezek segítik őket átvezetni a következő lépéshez. A lépéseket egymás után követve eljutnak a döntés meghozatalához, ugyanakkor néhány lépést érdemes lehet többször is megismételni, mielőtt elkészül a végleges terv. 1. lépés: elöljáró parancsa, feladatszabás: feladatvétel; parancsnok előzetes iránymutatása; elöljáró

parancs/terv/; tények és feltételezések. 2. lépés: feladattisztázás: előzetes felderítő intézkedés; újrafogalmazott küldetés; parancsnok szándéka; parancsnok útmutatása; előzetes mozgások; újrafogalmazott küldetés; parancsnok szándéka, parancsnok útmutatása; törzs feltevései és elkészült okmányok; ellenség cselekvési változatai. 3. lépés: cselekvési változatok kidolgozása: cselekvési változatok (grafikus és írásos); ellenség cselekvési változatai; cselekvési változatok (grafikus és írásos). 4. lépés: cselekvési változatok elemzése (hadijáték): hadijáték eredménye; erő-eszköz elosztás; alárendeltek feladatai; parancsnok kritikus információigénye; hadijáték eredménye; kritériumok meghatározása. 5. lépés: cselekvési változatok összehasonlítása: értékelő táblázat (döntési mátrix); értékelő táblázat (döntési mátrix). 6. lépés: cselekvési változat kiválasztása: elfogadott cselekvési változat; pontosított parancsnoki szándék; parancs formájának meghatározása; begyakorlások meghatározása; céllista; elfogadott cselekvési változat. 7. lépés: parancs összeállítása: harcparancs, műveleti terv. (K. Z.b) → *hadművészet*

katonai együttműködés: a ~i megállapodások szerint a részt vevő államok állandó strukturált együttműködést alakítanak ki, összehangoltan fejlesztik a védelmi képességeket, a fegyverrendszereket, a tevékenységek összehangolását hatékonyabbá teszik a közös képzések, gyakorlatok során, erősítve ezzel az államok biztonságát. Ez funkcionál szövetségi rendszerben (NATO, állandó strukturált együttműködés (Permanent Structured Cooperation – PESCO), EU, V4-es harccsoport és a Közép-európai Védelmi Együttműködés), de megjelenhet két ország kapcsolatában is valamilyen formában. (C. O.) → *katonai vezetés*

katonai előmenetel (katonai hierarchia): a hivatásos (szerződéses) szolgálatot teljesítő katonáknak a hivatásos pályán biztosított tervszerű, belátható karrier, a tervezhető pályafutás. A ~nek alapvetően három területe van a hivatásos katonai pályán, mégpedig az emelkedő előrehaladás: a szolgálati beosztásban, a katonai rendfokozatban és az illetménykategóriában (a fizetési fokozatban). Az előmenetel általános feltétele: *a)* a megfelelő betölthető magasabb beosztás; *b)* a viselt rendfokozathoz előírt kötelező várakozási idő letöltése; *c)* a magasabb beosztáshoz, valamint az ehhez kapcsolódó rendfokozathoz meghatározott iskolai végzettségi, szakképzettségi, szakképesítési és egyéb munkaköri követelménynek való megfelelés, az egészségi, a pszichikai és a fizikai, valamint a nemzetbiztonsági alkalmasság; *d)* az elméleti és a gyakorlati teljesítmények alapján magasabb beosztás betöltésére való alkalmasság, valamint a miniszteri rendeletben meghatározott esetekben vezetői gyakorlati tapasztalat; *e)* az állomány tagjának előmeneteli rangsorolása; *f)* a miniszteri rendeletben meghatározott szintű teljesítményértékelés. A katonai rendfokozat tényleges és tartalékos (nyugállományú) katonák rangját kifejező megkülönböztető jelzés. A rendfokozatok utalnak a szolgálati viszonyra, a teljesített szolgálati időre, a szakmai felkészültségre és a haderőnemi hovatartozásra egyaránt. A rendfokozatok elősegítik a katonai szolgálat megszervezését, a személyi állomány célszerű beosztását, a szilárd szolgálati és jogi viszony kialakítását. Meghatározzák a katonák egymáshoz való viszonyát, támpontot adnak a rendszeresített beosztások – alkalmas személyekkel való – betöltésére, illetőleg ahhoz, hogy az adott rendfokozatú személy milyen szintű beosztást tölthet be. A konkrét rendfokozathoz a jogszabályok meghatározott szolgálati jogosultságokat és kötelezettségeket fűznek. Az egyes rendfokozatokba történő előlépés lehetőségeit (feltételeit), az adott rendfokozatban eltöltendő várakozási időt, jogszabály rögzíti.

A katonai rendfokozatok az állandó hadseregek kialakulásával együtt – a harmincéves háborút követő időkben – jelentek meg az európai hadseregekben. A katonai rendfokozatok hivatalos magyar neveit először 1849-ben rögzítették, majd pedig – a kiegyezés után – a honvédségre vonatkozóan 1868-ban állapították meg és rendszeresítették őket. Eszerint a legénységi rendfokozatok: közkatona (ma is ezt használjuk); őrvezető; tizedes (káplár); szakaszvezető; őrmester; törzsőrmester (ez utóbbi négy adja az altiszti rendfokozati csoportot) és a zászlósok. Tiszti rendfokozatok: hadnagy, főhadnagy, százados; törzstiszti rendfokozatok: őrnagy, alezredes, ezredes; a tábornoki rendfokozatok: vezérőrnagy, altábornagy, vezérezredes, tábornagy. A rendfokozatok megnevezésénél több kiegészítő jelzőt is használtak (például orvos százados, huszár őrnagy stb.). A Magyar Honvédség rendfokozatai ma is a korábbi hagyományt követik, bár kisebb módosítások történtek. Honvédelmi törvényünk szerint a rendfokozat nélküli katona megnevezése: közkatona; a tisztesek: őrvezető, tizedes, szakaszvezető; az altisztek: őrmester, törzsőrmester, főtörzsőrmester; a zászlósok: zászlós, törzszászlós és a főtörzszászlós; a tisztek: hadnagy, főhadnagy, százados; főtisztek: őrnagy, alezredes, ezredes; tábornokok: dandártábornok, vezérőrnagy, altábornagy, vezérezredes. (H. L.) → *védelmi igazgatás* (C. O.) → *katonai vezetés*

katonai engedelmesség: a katonák a katonai esküjükben kötelezik el magukat a haza hűséges szolgálatára. Hűség, bátorság, engedelmesség és tisztelet – az eskü szövegének legnemesebb szavai. Ezek az önként vállalt viselkedésnormák, amelyek a katonai pályát magas erkölcsű hivatássá emelik. Az engedelmesség biztosítja a legkritikusabb helyzetben is a helytállást, a bajtársiasságot, ezzel együtt a feladatok, a küldetés teljesítését. (C. O.) → *katonai vezetés*

Katonai Erasmus: teljes nevén „A fiatal tisztek cseréjére irányuló, az Erasmus program által ihletett európai kezdeményezés" (European initiative for the exchange of young officers inspired by Erasmus [(Military Erasmus]) az Európai Unió Tanácsának francia elnöksége javaslata alapján, a tanács 2008. novemberi ülésén elfogadott döntésével jött létre. Az alapvetően hálózati keretek között megvalósuló kezdeményezés végrehajtásával foglalkozó munkacsoport (Implementation Group) az Európai Biztonsági és Védelmi Főiskola (European Security and Defence College) oktatási igazgatóságának (Executive Academic Board) keretében ülésezik. A ~ program célja az 1987-től rendkívül sikeresen működő Erasmus-programnak a katonai felsőoktatás területére történő kiterjesztése volt. A nehézséget mindaddig elsősorban az okozta, hogy nem minden európai katonai felsőoktatási intézmény volt akkreditált felsőoktatási intézmény és így a bolognai folyamat része. Az új kezdeményezéssel az Európai Unió a katonai diplomák kölcsönös elismerését, közös modulok kidolgozását (például CSDP közös modul), az idegen nyelven történő tanulás (elsősorban az angol) erősítését, a katonai felsőoktatás intézményei közötti szorosabb együttműködést, továbbá az abban részt vevők hallgatói és oktatói mobilitásának fokozását kívánja elősegíteni. Az önkéntesség elve alapján megvalósuló program egyik legfontosabb célkitűzése az interoperabilitás és az európai közös védelmi kultúra megerősítése. A ~ jelentős mértékben hozzájárult az európai kreditátviteli és -gyűjtési rendszer (European Credit Transfer and Accumulation System – ECTS) szerinti csereprogramok számának növeléséhez. A programban részt vevő tagállamok mindeddig 37 közös modult dolgoztak ki. (M. A. É.) → *Európai Unió*

katonai erő: a mindennapi szóhasználatban és a sajtóban a fegyveres erő, haderő egészének vagy egy részének alkalmazásával, illetve annak mellőzésével kapcsolatban használt kifejezés. A katonai erő hagyományosan a haderő állományát alkotó humánerőforrás-bázis (élőerő), valamint a fegyverzeti és haditechnikai eszközök képességeinek együttes hatékonyságában jut kifejezésre, amelynek minősége a katonai műveletek (harctevékenységek) során kerül megméretésre, megmérettetésre. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

katonai eskü: a fegyveres erőknél a hivatásos, szerződéses, valamint a hadkötelezettség alapján fegyveres katonai szolgálatot teljesítők – általában – ünnepélyes formában tett ígérettétele. Elsősorban abban különbözik más eskütől, hogy jól felismerhető benne a mindenkori társadalmi rend ideológiája, az ország területének vagy az azt szimbolizáló személy (uralkodó) tárgy (korona, zászló), illetve azok hiányában az Alaptörvényre, az alkotmányos rend fegyveres védelmére tett ígéret. Jellemző még a ~re, hogy az esküt tevő (gyakran) kinyilvánítja: akár élete árán is eleget tesz az esküben foglaltaknak. A hadkötelezettség alapján (engedéllyel) fegyver nélküli katonai szolgálatot teljesítő hadkötelesek ünnepélyes formában (a ~ helyett) tett ígérettétele, fogadalma. (B. J.a) → *védelmi igazgatás*

katonai etika: 1. Az ember természeti, kulturális és társadalmi természete közötti feszültség, a gondolkodás és az etika alapja. A társadalomnak és intézményeiknek van egy közmegegyezésen alapuló etikai szabályrendszere (kódex). Az emberek, benső morális mérlegük érzékenységében különböznek egymástól. Dietrich Bonhoeffer (1907–1945) német teológus megfogalmazása szerint: az etika nem egy könyv, amelyben kész receptek vannak arra, hogy bármilyen aktuális helyzetben hogyan kellene viselkedni, de az etikával foglalkozó sem olyan ember, aki mindent jobban tud másoknál, amit mások csinálnak vagy azt, hogy hogyan kellene csinálni. A háborúval kapcsolatban nem lehet univerzális módon értelmezni az etikai elveket, normákat, meggyőződéseket, csak konkrétan, különkülön a háborúban érintett és részt vevő nemzetek szempontjából. Vezetői szempontból az etikát mint a döntési folyamatra ható értékek készletét kell felfognunk. Richard Rorty (1931–2007) amerikai filozófus megfogalmazásával, katonaként félretolhatjuk az öléssel kapcsolatos morális elvet: ne ölj, hacsak nem országodat védő katona vagy, hacsak nem egy gyilkost akadályozol meg tettének elkövetésében, hacsak nem állami ítélet-végrehajtó vagy, hacsak nem az eutanázia irgalmas gyakorlója vagy. Az idézet jó illusztrációja annak, hogy az abszolút racionalitás nem érvényes ezen a területen sem. Az erkölcsi spekulációk – a helyzethez igazított elvek – is gyakran kudarcot vallanak. A modern háború nemcsak megrendíti a résztvevők tudatát, hanem kriminalizálja is őket, s ez utóbbi felmorzsolhatja az érintett hadseregek morális tartalékait. Csak olyan történelmet ismerünk, amelyben valamilyen rezonanciaszinten jelen volt a fegyver és a háború. Ezért nem tartható az abszolút pacifista alapállás, hogy – költői megfogalmazásban – „minden fegyver jogtalan". „Ius ad bellum" (a háború indításának joga) az „igazságos háború" kritériumairól: *a)* a háború oka igaz ügy kell hogy legyen; *b)* háborút csak legitim, illetékes hatalom indíthat; *c)* háború helyes szándékra épülhet; *d)* háború az utolsó eszköz lehet; *e)* a háború arányos legyen a várható eredménnyel; *f)* a háború katonai sikert eredményezzen. „Ius in bello" (a háborúban alkalmazandó jogok) a háború jogszerű vezetéséről: *a)* a nem harcolók nem lehetnek szándékos célpontok; *b)* a fegyverek alkalmazása és a harci

cselekmények arányosak legyenek; *c)* az ellenséges katonákra és civilekre vonatkozó minden jogot tiszteletben kel tartani. Az igazságos háború elveinek konkretizálását egy háborúval kapcsolatban – az USA katolikus püspökei l983-ban így definiálták, és feltételként hét kritériumot fogadtak el. E hét ismérvet alkalmazta P. Xavier Thévenot (1938–2004), a morálteológia professzora az első öbölháborúra konkretizálva, a párizsi La Croix l991. január l4-i számában: *a)* igaz ügy létezése, teljesült, amennyiben Kuvait önállósága és a kőolajon alapuló nemzetközi gazdasági élet egyensúlya megérdemelte a védelmet; *b)* a viszonylagos igazságosság, amivel az első kritériumot össze kell vetni. Eszerint a nyugatnak nem volt teljesen igaza, mert a gyarmatosítással, az iszlámellenességgel, az arabok megvetésével, a fegyverkereskedelemmel maga is felelős volt a konfliktusért; *c)* csak illetékes tekintély kezdeményezhet háborút, ami az ENSZ esetében szintén fennállt; *d)* helyes szándék, ami őszinte és mély lelkiismeret-vizsgálatot tesz szükségessé; *e)* a háború csak az utolsó eszköz lehet, miután más típusú eszközök hiábavalónak bizonyultak; *f)* a siker valószínűsége. A szövetségesek akkor kezdték meg a támadást, amikor már biztosak voltak a sikerben; *g)* az elérendő célnak arányosnak kell lenni a várható emberi, lelki, gazdasági és környezeti károkkal. A katonai bázisértékek: a bátorság, fegyelem, integritás, lojalitás, mások elfogadása. A virtus motívumai: igazság, ravaszság, bátorság és önkontroll, ezek görög eredetűek, s az atlétaerények csoportjába tartoznak. A ~ tartalmi tagozódása egy a holland katonai etikakönyv felosztása szerint: *a)* a személyes értékrendszer; *b)* a katonai hivatás etikája; *c)* a fegyvernemi etika; *d)* szervezeti etika; *e)* a politikai etika (az egységek politikai környezete, politikai vezetők misszióban) – idézi a szerző. Részletezi a tudomány szolgálatának etikáját (gr. deontologia), és bemutatja a felosztását: a cselekvési, valamint a szabálydeontologiát. I. Kantot (1724–1804) említve, mint aki a deontologiai területen tiszta ideáltipikus példákat állított, a hipotetikus, valamint a kategorikus imperatívusz tekintetében. A keresztény etika az ember és az emberi társadalom természete, valamint Isten közötti feszültségből ered, azon alapul. A pusztulás és a pusztítás vonzásában az értékek átalakulnak, a szükségleti mező átfordul, átrendeződik, kizárólagossá válnak a bázisszükségletek, amelyeknek az elsődleges értelmezője az önérdek lesz. A harc az évezredekkel ezelőtti kényszerítő szükségletből „szocializált" szükségletté vált, azaz nem ösztönös, hanem olyan különös szükségletté, amit kalkulált érdekek határoznak meg. A társadalomban az indulatok, az erőszak, valamint a konfliktusok csökkentését, az értékekről, elvekről, normákról folyó diszkurzív (párbeszédre épülő) erkölcsi terápiával lehet elérni. A hivatali becsületet, hivatástisztességet ismét új értékként kell felismernünk és gyakorolnunk. Ezek összetett értékek, mert: jellembeli tulajdonságokból, valamint a hivatal automatizmusként működő pontosságából, korrektségéből áll. A hivatali becsületnek, de különösen a kötelességtudatnak eltérő a fővárosi – nagyvárosi, valamint a vidéki – kisvárosi olvasata és gyakorlata. (H. D.) → *katonapedagógia* **2.** Az etika (a filozófia erkölccsel kapcsolatos ágazata) szerves része. A katonai erkölcsöt, annak természetét, struktúráját, történetét, érvényesülésének sajátosságait, valamint a katonák erkölcsi-politikai és harci tulajdonságainak kialakítására gyakorolt hatását kutatja. A ~i ismeretek segítik a katonákat a katonai élet különféle arculatának helyes értékelésében (értékelő-normatív funkció). A ~ legfőbb elveit a katonai eskü, a katonai szabályzatok és a ~i kódexek tartalmazzák. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

katonai felderítés: olyan harci támogató tevékenység, amelyet a csapatok információk megszerzése érdekében különböző aktív és passzív módszerekkel folytatnak az ellenség (potenciális ellenség) tevékenységének, képességeinek és erőforrásainak meghatározása, valamint az összhaderőnemi hadműveleti terület egy meghatározott részére vonatkozó időjárási, földrajzi és vízrajzi viszonyok megállapítása érdekében. Megjegyzés: a ~ a megszerzett információk feldolgozásának eredményeképpen következtetéseket von le a szemben álló fél valószínű szándékára, várható tevékenységére, erős és gyenge oldalaira vonatkozóan. A felderítési folyamat befejezéseként előállításra kerül az értékelt felderítési információ, amelyet a parancsnok, a törzs, az elöljáró, az együttműködők, az alárendeltek szintjüknek megfelelően megkapnak. A felderítőrendszer működtetésének alapvető célja az értékelt felderítési információk előállítása és eljuttatása a felhasználókhoz lehetővé téve megfelelő döntések meghozatalát. (H. H.) → *felderítés*

katonai felfogás, álláspont, gondolkodás: az állam politikai vezetése felé a katonai biztonsággal kapcsolatosan megfogalmazott – szakmai érvekre alapozott – szilárd vélemény, amely szerint a legfelsőbb katonai vezetésnek felelősége és kötelezettsége a pontos és reális tájékoztatás az ország katonai biztonsági helyzetéről, a hadsereg törvényben megfogalmazott követelmények szerinti helyzetéről. A szövetségi rendszerhez való tartozás mellett is, az állam katonai erejének regionálisan képesnek kell lennie önállóan megvédeni a nemzeti értékeket és katonailag biztosítania, támogatnia szükséges az állami érdekek érvényesítését. A legfelsőbb katonai vezetésnek a Nemzetbiztonsági és a Nemzeti Katonai Stratégiának a megfogalmazásában hosszabb távon – kormányok felett átívelő időszakokra – érvényt kell szerezni a katonai biztonság prioritásának, kiegyensúlyozott fejlesztésekhez. Az ország katonai biztonságának megóvásában felelősséget vállaló tiszti karnak szakmai felkészültsége tudatában el kell érni, hogy a politikai szereplők elhívatottak legyenek a katonai ügyek iránt. A globális biztonságpolitkai, katonai gondolkodás, helyzetismeret mellett a regionális, illetve a lokálos cselekvésre való készenlétet szükséges elfogadtatni és érvényesíteni. (C. O.) → *katonai vezetés*

katonai felmérések: a topográfiai térképek és térképrendszerek kialakulásában térségünkben meghatározó jelentőségű felmérési kampányok összefoglaló megnevezése. Klasszikus értelemben a hétéves háború és az első világháború közötti időszakban a Habsburg Birodalom, majd az Osztrák–Magyar Monarchia területén bécsi irányítással lezajlott négy regionális katonai felmérést soroljuk ide. Más értelmezések szerint a Monarchia felbomlását követően megalakuló nemzetállamok saját katonai felmérései a 18. században kijelölt irányvonalat követik. Értelmezésektől függetlenül kétségtelen tény, hogy a térség katonai felmérései jelentős hatást gyakoroltak a topográfiai térképek és összességében a térképészet fejlődésére. A régió első nagy méretarányú (méretarány) topográfiai felmérésének igénye a hétéves háború idején (1756–1763) merült fel a Habsburg Birodalom hadvezetésében. A hadmozdulatok során a zárt csatarendről a harcmező terepadottságait jobban kihasználó tagolt hadtestek alkalmazására áttérve bebizonyosodott, hogy kellően részletes és pontos térképek nélkül a harcrend kialakítása, menetek, ütközetek tervezése, az utánpótlás szervezése hatékonyan nem valósítható meg. Az európai hadszíntérről addig megjelent kis méretarányú térképek zömmel a főbb földrajzi tényezők áttekintésére voltak alkalmasak. Nagy méretarányú térképszerű ábrázo-

lások csak a jelentősebb városokról, erődítményekről készültek. A birodalom részletes topográfiai felmérése a fenti okok miatt 1763-ban kezdődött meg az uralkodó, Mária Terézia rendeletére. A hadmérnökök, katonatérképészek által végzett felmérések az utómunkálatokkal együtt közel 25 éven át folytak. A közel 700 000 km^2 nagyságú terület térképészeti munkáit nevezzük ma első katonai felmérésnek. Stratégiai szempontok alapján elsőként Szilézia felmérésével végeztek, amelyet Cseh- és Morvaország követett. A Magyar Királyság területének felvételezésére 1782–1785 között került sor, összesen 1451 térképszelvény kialakításával, 1:28 000 méretarányban (ahol 1 hüvelyk térképi hossz 1 terepi mérföldnek felelt meg). A felmérési lapok a kiegészítő földrajzi leírással együtt Bécsbe kerültek, ahol titkos minősítést kaptak. Az első katonai felmérés térképészeti munkáinak sajátossága, hogy az elkészült szelvényeket vetületi rendszer és geodéziai számítások nélkül próbálták egymáshoz illeszteni, ami a térképi tartalom csatlakozásainál számottevő hibákat eredményezett. A 19. század első évtizedeire a tudományban, az iparban, a műszertechnikában és a térképészetben egyaránt új technológiák, eszközök jelentek meg. A nagyobb pontosságot igénylő, de addig mérőasztallal végzett grafikus iránymeghatározások helyébe a korszerűbb, teodolitokkal végzett numerikus szögmérés lépett. A geodéziai alapponthálózat kialakítására már elterjedten alkalmaztak háromszögelést, a számításokat pedig gömbfelületre vonatkoztatták. A második katonai felmérés munkálatai ebben a környezetben indultak meg 1806-ban. Magyarország területének felvételezése, több megszakítással, 1869-re készült el. A térképezés Cassini–Soldner vetületben zajlott, a terepfelvételezéshez továbbra is 1:28 000 méretarányt alkalmaztak, de a fontosabb körzetekről készültek részletesebb 1:14 000 méretarányú város-, illetve erődítménytérképek is. A felmérés pontossága a kor technikai színvonalán állt, mégis alig zárultak le munkálatok, máris hozzáláttak a harmadik katonai felmérés végrehajtásának. Az újabb felmérést egyebek mellett a méterrendszer 1862-es bevezetésével kapcsolatos új, egységes, egész Európára kiterjedő szabványosítási eljárások előírásai is szükségessé tették. A harmadik katonai felmérés során 1:25 000 méretarányban, magassági adatokkal kiegészítve, színes rajzban készültek el az új térképszelvények. 1896-ban egy minden korábbinál szigorúbb pontossági követelményeket támasztó térképezési kampány kezdődött el negyedik katonai felmérés néven. Az Észak-Olaszországban és a Magas-Tátra körzetében folyó felméréseket az első világháború kitörése szakította félbe. Mivel a várható hadszínterek térképei nem készültek el idejében, ezért sok esetben visszatértek a harmadik felmérés eredményeinek helyesbítésére. Az első világháború alatt megjelent térképek a csapatok szükségleteit alapvetően nem elégítették ki. A térképellátási nehézségeket viszonylag új megoldással, a légi fényképezéssel enyhítették. A légi fényképek katonai alkalmazása mind a felderítésben, mind az elavult térképi tartalom felújításában viszonylag gyorsan teret nyert. A Monarchia széthullását követően, 1919. február 4-én megalakult a Magyar Katonai Térképező Csoport. Az antant csapatok közelsége miatt a magyar hadvezetés részéről fokozott igény merült fel az aktuális helyzetet tükröző katonai térképekre. A csoport munkáját a fellelhető geodéziai eszközök rossz állapota, a megszűnt Bécsi Katonai Földrajzi Intézettől átmentett térképészeti anyagok hiányos volta, továbbá a geodéziai alapponthálózat jelentős részének megsemmisülése nehezítették. Mindezeken túl, a trianoni békeszerződés rendelkezéseinek megfelelően, térképezési feladatokat csak polgári felhasználási célokra lehetett ebben az időben folytatni. A Katonai Térképező

Csoport, a békeszerződés tilalma miatt a Pénzügyminisztérium XIII/c. osztálya néven működött. Később az Állami Térképészeti Intézet, majd a Honvéd Térképészeti Intézet nevet vette fel. Az intézet térképészei óriási munkát vállaltak fel. A rendkívül elavult, közel fél évszázados felmérési lapokat az új geodéziai alapponthálózatnak megfelelő térképrendszerbe dolgozták át. A síkrajz és a németes névrajz helyesbítését hét év leforgása alatt oldották meg, közben (1927-től) új felmérési munkálatokba is kezdtek. A két világháború között az 1:25 000; 1:75 000 és 1:200 000 térképi méretarányokat alkalmazták a topográfiai térképek készítésénél, de megkezdték az 1:50 000 méretarányra való áttérést is. A második világháború alatt a műszerek, felszerelések, gépek és a térképkészletek jelentős része megsemmisült, vagy illetéktelen kézbe került. A háborút követő első feladatok a helyreállításra, az újjáépítésre és a kiképzésre irányultak. Jelentős részt vállaltak a magyar katonatérképészek az új államhatár kijelölésének munkáiban (1947–1948) is. 1950–1952 között a rendelkezésre álló alapanyagok és légi fényképek alapján gyors helyesbítést hajtottak végre, amelynek eredményeként jött létre az 1157 szelvényből álló 1:25 000 méretarányú országos topográfiai alaptérképmű, valamint a levezetett 1:50 000, 1:100 000, 1:200 000, 1:500 000 méretarányú térképsorozatok. E térképek már Gauss–Krüger szögtartó hengervetületben készültek, alapfelületként eleinte Bessel, később Krasszovszkij ellipszoidot alkalmaztak. A növekvő pontossági igények és a technológiai fejlődés eredményeként 1953-tól újabb országos topográfiai felmérés indult és tartott 1959-ig. Kiindulási alapként ekkor még felhasználták az 1927–1940 között készült 1:25 000 méretarányú szelvényeket is, de az adattartalom előállításánál elsősorban légi felvételek alkalmazására és pontos fotogrammetriai eljárásokra helyezték a hangsúlyt. A felmérés 1:25 000 méretarányban zajlott, az ebből levezetett 1:50 000 méretarányú térképek 1964–1967 folyamán kerültek kiadásra. A következő országos térképsorozat alapjául szolgáló 1:25 000 méretarányú topográfiai térképezést 1968–1982 között hajtotta végre a magyar katonai térképészet hazánkban. A felmérés alapanyagát a fotogrammetriai bázissal kiegészített 1:10 000 méretarányú, 1952–1980 között kiadott topográfiai térképek jelentették. Az 1:25 000 méretarányú térképsorozat utolsó felújítási ciklusa az 1990-es évek elején zárult le. Ekkor vette kezdetét az újabb technológiára történő áttérés, amelynek eredményeként születtek meg az első országos digitális térképi adatbázisok (DDM, DTA). A hazai katonai térképészet jelenlegi legfőbb szakmai szervezetei, a Magyar Honvédség Geoinformációs Szolgálat és a Honvédelmi Minisztérium Zrínyi Térképészeti és Kommunikációs Szolgáltató Közhasznú Nonprofit Kft. együttműködésében jelenleg ezen digitális térképi adatbázisok átdolgozása zajlik, amelynek eredményeként a közeljövőben megjelenhet a kor technológiai színvonalának és igényeinek megfelelő új digitális topográfiai adatbázis, a DITAB-50. (K. A.)
→ *geoinformációs támogatás*

katonai felsőoktatás: a 2011. évi CXXXII. törvény értelmében Magyarország egyetlen katonai felsőoktatási intézménye a Nemzeti Közszolgálati Egyetem (NKE) Hadtudományi és Honvédtisztképző Kara (HHK). A 2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról 4. § (1) szerint: „A felsőoktatási intézmény alaptevékenysége az oktatás, a tudományos kutatás, a művészeti alkotótevékenység.” Az NKE HHK a ~ intézménye, amelynek feladata: a honvédtiszti életpályára történő felkészítés, a honvédelmi terület civil szakembereinek felkészítése érdekében indított alapképzési szakok, vala-

mint a hozzájuk kapcsolódó mesterképzési szakok. A ~ részét képező honvédtiszti alap- és mesterképzés a haza fegyveres szolgálatára és a parancsnoki feladatok ellátására irányuló felkészítésre is kiterjed. Az alapképzésen részt vevő honvéd tisztjelöltek a parancsnoki, az üzemeltetői, valamint a logisztikai képzéseken vesznek részt. A kar katonai vezető, katonai üzemeltető, katonai műveleti logisztika mesterképzési szakon folytat képzést. Két doktori iskola funkcionál: Hadtudományi Doktori Iskola és Katonai Műszaki Doktori Iskola. (Cs. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés* (C. O.) → *katonai vezetés*

katonai főiskola: 1808. november 5-én a magyar országgyűlés a katonai felsőoktatás alapkövét lefektetve hozta meg első törvényét (VII. törvénycikk) a Ludovika Akadémia létrehozásáról, amely intézmény a magyar katonai felsőoktatás Alma Materének tekinthető. A nemzeti tisztképzés azonban ezt követően sem indulhatott meg, mivel az Udvari Haditanács – a magyar függetlenségi törekvések megelőzéseként – újabb akadályokat gördített a pesti Ludoviceum működésének megkezdése elé. A magyar rendek határozott követelését – a magyar nyelvű oktatás bevezetését – elutasította. Az 1848–1849. évi szabadságharc és forradalom idején ugyan megkezdte tevékenységét Magyar Hadi Főtanoda néven, de az osztrák megszállás után (mindössze 10 napos működését követően) betiltották. Az osztrák–magyar kiegyezést követően 1872-ben nyílt újra lehetőség a Ludovika Akadémia megnyitására, amely ekkor még csak tanfolyamjellegű képzéseket folytathatott. A fiatalok tiszti pályára nevelésének feladatait döntően a bécsújhelyi Mária Terézia Akadémia végezte az 1883. évi XXXIV. törvény megszületéséig. Így az akadémia a közös hadseregben már működő hadapródképző intézményekkel egyenrangú, középfokú iskolává válik. Csak a felavatandó évfolyam első három növendéke kaphatott hadnagyi rendfokozatot. Az első (1872–1873-as) tanévben Felsőbb Tiszti Tanfolyamot végzett 16 tiszt mellett 64 hadapródot is kibocsátottak, akiket 3–4 éves csapatszolgálat után léptethettek elő hadnaggyá. 1898-tól, közel két évtizedes békés fejlődési időszak során, háromféves képzési ciklusokkal bocsátotta ki hadnagyi rendfokozattal növendékeit/akadémikusait az iskola, amely a főiskolai szintű képzés elveinek és követelményeinek igyekezett megfelelni. Az első világháború 1914-es kitörésével a tanárok nagy részét a harcterekre vezényelték, a két évre lerövidített képzési idővel pedig a tiszti állomány személyi veszteségeit próbálta pótolni az akadémia. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását és a Magyarországi Tanácsköztársaság kaotikus időszakát, majd annak bukását követően felmerült az igény az immár önálló nemzeti tisztképzés új rendszerének kialakítására, ezért a Nemzetgyűlés az 1922. évi X. törvénycikkében a Ludovika Akadémiát négy évfolyamú katonai főiskolaként definiálja, egyben hatályon kívül helyezte az 1897. évi XXIII. törvénycikket, amelyben a honvéd nevelő- és képzőintézményekről korábban rendelkezett. A Ludovika Akadémián 1922-től, a Ludovika Akadémia II. Főcsoportján (1931–1939), valamint a Magyar Királyi Bolyai János Honvéd Műszaki Akadémián (1939–1945), továbbá 1939–1942-ben a kassai Horthy Miklós (1942-től Horthy István) Honvéd Repülő Akadémián folyt a főiskolai szintű honvédtisztképzés. A második világháború során a képzés 1944 nyarán–őszén sem szűnt meg, még 1944. november 15-én is volt avatás, sőt a „kitelepülés" során is folytatódott. Az 1947. február 10-én aláírt Párizsi békeszerződést követően újra megkezdődött a magyar tisztképzés megszervezése a 1947. szeptember 1-jén felállított Honvéd Kossuth Akadémián a háborús sérüléseitől rendbe hozott Ludovika Akadémia épü-

letében. 1949–1952 között a hidegháborús légkörben már 15 fegyvernemi tiszti iskolán folyt a képzés. Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően a fegyvernemi tiszti iskolákat egyesítik Budapesten az Egyesített Fegyvernemi Tiszti Iskolán, amelynek nevéből hamarosan elhagyják a fegyvernemi szót, így Egyesített Tiszti Iskola, vagyis ETI elnevezéssel 1967-ig tölti be szerepét. Az Egyesített Tiszti Iskola megszüntetésével az 1967-ben alapított három katonai főiskola (a Kossuth Lajos Katonai Főiskola, a Kilián György Repülő Műszaki Főiskola és a Zalka Máté – 1990-től – Bolyai János Katonai Műszaki Főiskola) végezte a tiszti alapképzést, amely a mai BSc szintjének felelt meg. Az 1989-es rendszerváltozást követő reformfolyamatok hatást gyakoroltak a magyar felsőoktatás rendszerére is, így a katonai felsőoktatási intézményekre is, amelyek következményeként 1996. szeptember 1-jével azok kiváltak a Magyar Honvédség szervezetéből. Megalakult a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia bázisán a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, egyetemi karok születtek, amelyekbe folyamatosan integrálódtak be a katonai főiskolák, létrehozva az egyetem főiskolai karait: 1996 szeptemberében a Kossuth Lajos Katonai Főiskola és a Kilián György Repülőtiszti Főiskola, majd 2000. január 1-jével a Bolyai János Katonai Műszaki Főiskola. Ezzel az egyetem a nemzetvédelmi felsőoktatás egyetlen intézményévé vált, a főiskolai szintű képzés kifutó rendszerben folytatódott. 2012. január 1-jétől a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem a 2011. évi CXXXII. törvény a Nemzeti Közszolgálati Egyetemről, valamint a közigazgatási, rendészeti és katonai felsőoktatásról alapján a Rendőrtiszti Főiskolával és a Budapesti Corvinus Egyetem Közigazgatástudományi Karával történt integráció eredményeként a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karaként folytatja felsőoktatási tevékenységét. (Cs. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

katonai függelem: az elöljárónak jogában áll, hogy az alárendeltnek parancsot adjon, ezzel szemben pedig az alárendeltnek kötelessége, hogy a kapott parancsot végrehajtsa. Az elöljáró és az alárendelt közötti ilyen függő viszonynak a kifejezése a függelem. A függelmi, hierarchikus viszonyok egyik legáltalánosabb megjelenési formája a szervezeten belüli kommunikáció előírt rendjében ölt testet. A másik ilyen terület a parancsok, az utasítások adásának és a végrehajtás rendjének szabályozottsága. (C. O.) → *katonai vezetés*

katonai gazdálkodás: azon tevékenységek összessége, amelynek során a honvédelmi szervezetek képesek a rendelkezésre álló erőforrások gazdaságos és hatékony felhasználásával a honvédelmi feladatok végrehajtásának, valamint a védelmi képességek szinten tartásának és fejlesztésének a biztosítására. A Honvédelmi Minisztérium fejezetnél a gazdálkodás intézményi, központi és fejezeti szinten valósul meg. (P. A.) → *hadtáptámogatás*

katonai gondolkodás: alapja a gyakorlati érzék, az éberrealizmus, valamint a józanész, ami a katonai funkciót segíti. E gondolkodás specifikuma: a „tevékeny ravaszság". A katonai rendszer lényege a funkció, ami az összes empirikus és absztrakt folyamatot determinálja és integrálja az egyedi embertől, a vezetőn át, a fegyverrendszerekig. Ebből ered a ~ sajátossága, a gondolat és az akció közelsége, s gyorsasága. Típusai a katonai IQ szempontjából: taktikai, stratégiai, logisztikai, erőforrás, technikai gondolkodás. „Moltke »ein System von Aushilfe«-nek nevezte a stratégiát, ami azt jelentette, hogy a stratégiai terveknek a váratlan fordulatokhoz kell állandóan alkalmazkodniuk

és ezeknek megfelelően mindig változniuk kell. Ebből persze nem következik a stratégiai tervek elejtésének szükségessége, de csak azért nem, mert a hadvezér a legrövidebb idő alatt megváltoztathatja és az új helyzetnek megfelelően rendelkezhetik seregével" – idézik a korabeli szakirodalmat. A belső társadalmi helyzetet tovább differenciálja egy esetleges polgárháború (gondoljunk a szovjet–orosz polgárháborúra a 20. század elején), de a hátország zavarai károsak lehetnek a harcoló hadseregre is. A vietnámi háború időszakában Amerika belső krízisei – infláció, munkanélküliség, diáklázadások, valamint a vezetési technokratizmus (J. F. Kennedy törekvései) – is hozzájárultak az egész társadalmi-gazdasági modell megkérdőjelezéséhez, e helyi háborúban Amerika vereségéhez. Ismert Taine leírásában, Napóleon fiókokból álló gondolkodási szerkezete, amely a jelzett típusok mindegyikére részletesen kiterjedt –, az esedékes hadműveleti terület vonatkozásában – és összefoglalásokat is tartalmazott. A technikai (haditechnikai) kultúra igényli a kemény gondolkodást, a nagyobb összeszedettséget, az önfegyelmet. A katona gondolkodásának fókuszpontjából két fogalmat lehet kiemelni: az ellenséget és a fegyvert. A katona gondolkodásában a harci szituáció egyből adatokra bomlik (létszámok, technikai eszközök, távolságok, tartalékok, páncélvédettség stb.) A technikai-kultúra a modern társadalomban szervezőerőként van jelen. Az „erős-gyenge", nemcsak csupán ellentétpár, hanem archaikus világmodell, amely napjainkig megingathatatlan nemcsak a cselekvésben, hanem a gondolkodásban is (erős álam, erős karakter, erős akarat stb.). A vezetés szempontjából a ~ban ki kell emelnünk a problémaérzékenységet, és a problémamegoldó viselkedést, amelyeknek jelentősége nem csökken a jövőben sem. A probléma egyik kulcsfogalma a vezetésnek. Olyan általános fogalom, amely jelölhet egy adott szituációt, egy adott személyt vagy annak egy jellemvonását, de jelzője lehet egy gondolatnak is stb. A vezetés szempontjából e faktor mindig feltételezi, sokrétű természetének tudatosítását és a rá irányuló megoldási alternatívák kidolgozását, valamint a megoldást. A nyugati kultúra fontos mozzanata a megoldásra való törekvés. A vezetés – különösen a katonai vezetés – belső feszültségét az adja, hogy teljes biztonsággal előre nem kalkulálható, melyik pillanatban, mi válik problémává. A katonai vezetés fontos mozzanata nemcsak problémamegoldás, valamint a kidolgozás, hanem a problémaérzékenység is. Egy-egy harchelyzet egymásba rétegződő problémahalmazt tartalmaz (etnikai-szociális, morális, pszichikai, kulturális, politikai, katonai), amely sokoldalú kombinált stratégiaanalízist tesz lehetővé, mivel nincs koherens logikája, s ebből adódóan a mérlegelő gondolkodás nagyobb mozgásteret kap. Lényegében a kvalifikáció valamint a harci tapasztaltság arányában növekedhet a személyi autonómia. A feladatok tervezhetősége függvényében a mérlegelő gondolkodás nagyobb mozgásteret kaphat, ami segít korrelációt teremteni a szolgálati függőség és a személyi autonómia, a vezetői hatáskör és a kooperatív készség között. Az amerikai stratégiai gondolkodásban ismét megnőtt a politika, a gazdaság és a haderő együttes, összetartozó szerepének érvényesítése, a nemzeti érdekek védelmében (ez az elv nem új keletű, J. B. Colbert [1619–1683] francia államférfi az ipar, a kereskedelem, a pénzügyek, a tudomány, valamint a haderő összehangolt fejlesztése során vezette be). Az Amerikai Egyesült Államok Nemzeti Biztonsági Stratégiája megerősíti ezt az összefüggést, mert a gazdasági növekedés a szabad vállalkozásra, a szabadkereskedelemre, szabadpiacra valamint az energia biztonságára épül, amelyeknek a haderő

a meghatározó garanciája. (H. D.) → *katonapedagógia*

katonai hierarchia: a hierarchia rangsor, az egymás alá-fölé rendelt szervezetek, szervek, tisztségek, rangok szigorúan megállapított és betartott sora. A katonai szervezetek és a bennük szolgálatot teljesítő katonák beosztásuk és rendfokozatuk alapján is alá-fölé rendeltségi viszonyban állnak. Az alá-fölé rendeltségi viszonyokra építő katonai szervezet, jellemzője a viszonylag szűk illetékességi kör, a formalizáltság. A katonai hierarchikus struktúrában a műveletek irányítását, vezetését végrehajtó szervezetek vezetői különböző hatalmi, döntési és felelősségi jogkörökkel vannak felruházva a többlépcsős folyamatokban, amely különböző szervezeti egységeken keresztül valósul meg. A ~ függőségi kapcsolatot jelent az irányító (elöljárói) és az irányított (alárendelt) katonai szervezetek között, de ugyanúgy az elöljáró és az alárendeltek viszonylatában. A katonai hierarchikus szervezetek szervezeti struktúrája alapvetően lineáris, magasabb szinteken lineáris törzskari, divizionális stb., de szinte mindenhol követhető az egyvonalúság, amely e típusú szervezeteknél elengedhetetlen. Ez a felelősség – kötelezettség, elszámoltathatóság igen fontos eleme. (C. O.) → *katonai vezetés*

katonai híradás: a hírközlés, távközlés, információtovábbítás, adattovábbítás a katonai vezetés (Command and Control – C2) alapvetően fontos vezetésbiztosítási eleme, komplex vezetéstechnikai eszközrendszere. Katonai rendeltetésű információk (jelek, jelzések, jelentések, közlemények, közlések, harcparancsok, utasítások, szabályozó és módosító rendelkezések, harci utasítások és harci okmányok stb.) továbbítását teszi lehetővé. A ~t hitelesen, rejtetten és időben kell ellátni. Az információáramlást különböző fajtájú, típusú híradóeszközök igénybevétellel valósítják meg. A ~t többféleképpen osztályozzák. A fegyveres küzdelemre és a harc megvívása szerint megkülönböztetnek béke- és háborús híradást. A rendeltetése szerint felosztható parancsnoksági, együttműködési, riasztási, tájékoztatási és értékesítési ~ra. Vezetési szint lehet: hadászati, hadműveleti és harcászati híradás. A hadműveleti és harcászati híradást együttesen csapathíradásnak nevezik. Területileg: *a)* országos (Honvédelmi Minisztérium és Honvéd Vezérkar); *b)* haderőnemi; *c)* regionális híradást szerveznek. Az okmányok és közlemények továbbítási módja szerint: elektromágneses, jelzős, futár- és táboriposta-híradásról beszélnek. Az információtovábbítás módja (üzemmódja, médiatípusa) szerint megkülönböztetnek: hangtovábbító (távbeszélő, hangjelző), szövegtovábbító (távíró, gépjavító, telex), ábra- és képtovábbító (rajzok, ábrák, vázlatok, térképek, álló- és mozgóképek, tévé- és videoinformációk) és adattovábbító (elektronikus posta, digitális adatátvitel, informatikai hálózatok) üzemmódokat (médiatípusokat). Amennyiben egy széles sávú híradócsatornán felváltva hangot, szöveget, adatot és képet továbbítanak, multimédiás híradásról van szó. Az elektromágneses hullámok esetében átviteli közegként megkülönböztetnek: vezetékes és vezeték nélküli híradást (híradóeszközöket). A vezetékes híradást fémvezetők vagy fényvezetők (fénykábelek) igénybevételével valósítják meg. A vezeték nélküli híradás átviteli eszközei különböző fajtájú rádiók, rádiórelék, rádiótelefonok, műholdas távközlési (híradó) állomások, troposzferikus, ionoszferikus, optikai (lézeres), infravörös, ultraibolya-hullámsávú híradó eszközök. A 90-es években, a csapathíradásban előtérbe kerültek a frekvenciaugratásos rádiók, a katonai rádiótelefonok és a műholdas földi és fedélzeti állomások. Növekedett a híradócsatornák sávszélessége, információtovábbító sebessége (millió és milliárd

bit/mp = Mbit/s, Gbit/s) csatornaösszegzési és modulációs eljárásainak bonyolultsága. Az informatika (számítástechnika + adatátvitel) gyors ütemű térhódítása következtében a katonai híradóeszközök egyre inkább számítógépes végberendezéssé (terminállá) alakulnak át. Mindennek eredményeként korszerű adattömörítési, adatkódolási és titkosítási (rejtjelezési) eljárásokat használnak. A korszerű híradás megléte a vezetési fölény biztosításának záloga. Tekintettel arra, hogy a katonai vezetésben az informatika egyre nagyobb teret hódít, a „klasszikus" híradófőnökségek (szolgálatok) egyre több országban „híradó és informatikai főnökséggé" (szolgálattá) szerveződnek át. Egyes országokban már ennél is továbbléptek, és „integrált vezetésbiztosító főnökséget" alakítanak ki. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

katonai híradóeszköz: a haditechnikai eszközök csoportjába tartozó, a köznapitól eltérő igényesebb kivitelt, minőséget megkövetelő, a katonai hírközlés jellegzetes szolgáltatására alkalmas eszköz. A katonai vezetés nélkülözhetetlen eszköze. Hiánya, meghibásodása a hadműveletek kritikus időszakaiban a feladatok végrehajtásának kudarcát okozhatja. Ezért a ~ökkel szemben támasztott követelmények nagyon szigorúak és a teljesítésük egyes híradástechnikai és elektronikai alkatrészek működőképességének fizikai korlátai miatt (például a negatív hőmérséklet-tartomány, rázás és ütésállóság) csak különleges műszaki megoldások alkalmazásával válogatott alkatrészekkel, speciális anyagok felhasználásával oldható meg. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

katonai hírrendszer: olyan híradórendszer, amelynél a „katonai" jelző a hírrendszer felhasználójára utal, megkülönböztetésül egyéb szervezetek (például rendőrség, mentőszolgálat, tűzoltóság, MÁV, VOLÁN, MAHART) által kialakított és használt híradórendszerektől. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

katonai hírszerzés: a katonai felderítőrendszer általában hadászati szintjéhez köthető, jogszabályban rögzített módon a katonai hírszerző szervek által békében és háborúban egyaránt, folyamatosan minden lehetőség felhasználásával végzett tevékenysége, a (várható) ellenséges országok katonapolitikai helyzetére, hadigazdasági potenciáljára, fegyveres erőire, valamint a hadszínterekre vonatkozó adatok megszerzése, tanulmányozása, felhasználásra történő átadása céljából. (H. H.) → *felderítés*

katonai hivatás: A katona a legősibb mesterségek egyike, akinek mindenkor meghatározó szerepe volt a társadalmak életében. Ezt az önfeláldozó, elkötelezett szolgálatot a leírások és a közbeszéd a történelmi időktől – mintegy megbecsülésül – gyakran illette a hivatás kifejezéssel. Azonban a középkorban és a modern kor előtt mindösszesen három hivatást ismertek, ezek voltak az úgynevezett „tanult hivatások": isteni, vagy papi; az orvosi; a jogi. A ~ professzionalizmus eredete kultúránkban a porosz kormány 1808. augusztus 6-i rendeletétől eredeztethető, amikortól a katonai, kiemelten a tiszti pálya bekerült a „tanult mesterségek" közé. Szabályozták a tisztek kinevezését. „Békeidőben a tiszti kinevezés egyedüli jogcíme az iskolázottság és a professzionális tudás, háború idején, pedig a kiemelkedő bátorság és helyzetfelismerés legyen. Ezért az egész nemzetből minden egyén, aki rendelkezik ezekkel a képességekkel, alkalmas a legmagasabb katonai posztokra." A hivatással kapcsolatban a régi felfogás tehát megváltozott, a fogalmat a foglalkozását hivatásszerűen, szakmai elhivatottságból, a belső tehetség érzésétől áthatva,

az alkotás vágyától vezérelve, elhivatottan végző személlyel kapcsolatban használjuk. A 20. században a hivatás tartalmi elemei mellett a katona (leginkább a katonatiszt) és a társadalom viszonyának jogi szabályozását tekintve a modern társadalmak gyakorlatában a hadsereg, illetve a társadalom viszonyának kétféle felfogása alakult ki. Az egyik, az USA-ban elfogadott, amely szerinti a megközelítés tudatosan elkülönített, sajátos helyet jelöl ki a hadseregnek a társadalomban: „Mi mások vagyunk, sajátos rendszerben működünk, sajátos magasztos értékeket hordozunk azért, hogy megvédhessünk titeket." Az európai gondolkodást tükröző megítélés abból indul ki, hogy a hadseregnek integrálódni kell a társadalomba: „Mi (katonák) ugyanolyanok vagyunk, mint ti (civilek), legfeljebb egy nagyon kicsit különbözünk, ezért fogadjatok el minket." A Magyar Honvédségnek a társadalommal való kapcsolatát kifejező jogi szabályozást döntően az európai megközelítés jellemzi, a katonára mint egyenruhás állampolgárra tekint. Ennek alapján a katonák alapvető jogait csak a lehető legkisebb mértékben, a szolgálat sajátosságai miatt feltétlenül szükséges mértékben lehet korlátozni, amelyet a törvényi szabályozás igyekszik többletszolgáltatásokkal ellentételezni. Elsősorban a 20. század második felétől a különböző tudományok képviselői továbbra is vizsgálják azokat az dimenziókat, amelyek mentén az általános foglalkozásoktól bizonyos speciális tevékenységeket a hivatás magasztosabb értéktartalmát kifejezőbb jellemzőivel próbálnak leírni. A hivatást művelőket az különbözteti meg a többiektől, hogy viszonylag stabil közösségekben dolgoznak, és rendelkeznek a közös identitás érzésével, állandó státusszal, van közös értékrendjük, továbbá a szakmai közösségnek a képzés révén befolyása van a közösség tagjai fölött. A katonai teoretikusok közül nálunk legismertebb az amerikai szociológus Huntington felfogása, aki a ~t (leginkább a tiszti hivatást) a speciális illetékességben, az univerzális felelősségben, valamint a testületi jellegű működésben próbálta leírni. (K. J.) → *katonaszociológia* **2.** a ~t választotta az állomány azon tagja, aki élethivatásként, határozatlan időre vállalja a katonai szolgálatot. Hivatásos szolgálati viszony létesíthető: *a)* a honvéd tisztjelölttel; *b)* a honvéd altisztjelölttel; *c)* a legénységi állomány azon tagjával, aki a honvédség által szervezett, kizárólag katonai munkakör betöltésére jogosító honvédaltisztképzést eredményesen befejezte, vagy a miniszteri rendeletben meghatározottak szerint legalább öt év szerződéses tiszti vagy altiszti szolgálati viszonnyal rendelkező személlyel, feltéve, hogy az állománycsoport-váltással nem jár, a rendvédelmi feladatokat ellátó szervek hivatásos állományának szolgálati jogviszonyáról szóló törvény szerinti rendvédelmi feladatokat ellátó szerv hivatásos állományából áthelyezésre kerülő személlyel. A szolgálat felső korhatára megegyezik a társadalombiztosítási szabályok szerinti öregségi nyugdíjkorhatárral. Megszűnik a szolgálati viszony: *a)* halállal; *b)* bíróság jogerős ügydöntő határozatával lefokozás, szolgálati viszony megszüntetése, szolgálati viszony keretében betöltött munkakör ellátásához szükséges tevékenység folytatását kizáró foglalkozástól eltiltás büntetés vagy közügyektől eltiltás mellékbüntetés kiszabása esetén, szolgálati viszony megszüntethető; *c)* közös megegyezéssel; *d)* felmentéssel; *e)* áthelyezéssel közalkalmazotti, kormányzati szolgálati, közszolgálati vagy a fegyveres szervek hivatásos állományú tagjainak szolgálati viszonyáról szóló törvény hatálya alatt álló fegyveres szervnél fennálló hivatásos szolgálati jogviszonyba; *f)* azonnali hatállyal a próbaidő alatt, vagy lemondással vagy egyoldalú szerződésbontással. A ~ az intézményi formától egyre inkább a foglalkozási forma felé halad. Az intézményi

szervezeti értékeket, normákat feltételez, az ilyen szervezetben a katona motivációja az önfeláldozás, az elhivatottság, az összetartás, a morál, a hazafiság, a testületi elkötelezettség lehet. A foglalkozási szervezet viszont piaci kategória, tagjainak motivációja elsősorban az önérdek, a foglalkozással járó megelégedettség. Ezt a „leader", vezetői felfogást felváltja a menedzseri megközelítés. A hivatásos katona szerepében követhető: *a)* a társadalmi kontroll vállalása; *b)* a szakmai és személyes autonómia megőrzése; *c)* a katona egyenruhás állampolgár; *d)* érzékenység a társadalmi legitimációra; *e)* a foglalkozáselvűség felé fejlődés; *f)* a társadalmi státusnak megfelelő életmódelemek társítása; *g)* a társadalommal való kölcsönös átjáhattóság; *h)* a professzionális szemlélet dominál. (C. O.) → *katonai vezetés*

katonai identitás: 1. Az identitás, Hans-Jochen Gamm szerint (1977) a pedagógia központi kérdése. Az azonosságtudat, összetett szellemi beállítódás. A fejlődő katonai kultúra megfelelő szövete a katona új identitásának. A 20. században a hivatásos katonának nem volt valós szakmai egzisztenciája, különösen a vesztes háborúk után marginalizálódott. Az első világháború után az osztrák–magyar tisztek katonacsászári „apatudata", Trianon következtében nemzettudata, a második világháború alatt stratégiaalkotó képessége és végül Nürnbergben a katonai kaszt hivatástudata szenvedett traumát. Az új tudati szerkezetek kialakulása azonban hosszú folyamat. Minden szakmai kultúra igényli, hogy időszakról időszakra az egyén feladjon valamit önmagából, de nem kell negatív mezőben mozogva elfojtania törekvéseit, vágyait, ami a zavarok forrásává válik. Az intézményi identitást keresőnek az önkéntes haderő megfelelő definíciós keretként szolgálhat. Bizonyos feltételek jelentősen megváltoztak, már az új évezredfordulót követően, így például: az új feladatok alapján – békefenntartás, humanitárius műveletek – az már eldőlt, hogy csupán a kemény autoritás vonalán nem szerveződhet az identitás. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a társadalomban nincs szükség autoritásra bizonyos professziók működéséhez, így a katonai, rendőri mellett, például a tanárnak is egy „kreatív autoritásra" szüksége van, ha eredményt akar elérni az órán. A társadalmi világ szerkezetei átalakulnak, de az átrendeződés hatásai nem tartják automatikusan nyitott állapotban az ember személyiségét. A változást ebben az esetben, a szellemi kapacitás és a viselkedési készlet szélesedése, mélyülése jelenti. A ~ egy lehetséges tipológiája, jellemzői: *a)* a fiatal tisztek, altisztek vonzódása a nyugati ~ok felé, e minták észlelése, érzékelése (percepciója) a külföldi missziókban, valamint katonai oktatási intézményekben; *b)* a nyilvános, a privát és a szakmai identitás küzdelme, amelynek zavarait olyan mozzanatok jelzik, mint például alkotmányos depolitizáltság és katonai stratégiákkal foglalkozás (amennyiben a politikai, a katonai stratégiák konvergensek, a nemzeti és a szövetségesi érdekek, értékek esetenkénti eltérései (inkongruenciája); *c)* a fantáziákban mint szimbolikus reprezentációkban felszabadult más ~ minták jelentek meg, különösen a fiatal tiszteknél, amelyek általában kemény karakterűek; *d)* a régi identitástöredékek és az új elemek kombinációja, a szituációk függvényében alakítva, amely a leginkább negatív identitás. Történeti ~ként kezelhetjük: *a)* történelmi paternalista; *b)* despotikus-ceremoniális; *c)* technokrata – hivatali (officiális) alakzatokat. Az identitásmunka a következőkben, az „Én" önmagára irányuló reflexióit jelenti, mivel automatikusan nem fejlődnek ki új identitások a jelentős változások és az azokból adódó ellentmondások függvényében. Identitásmunka olyan mezőkre vonatkozik elsősorban, mint: az önismeret, önelfogadás, önmotiválás, rezisztenciák, racionalizációk,

önérvényesítés, önszuggesztió, önkorrekció, feszültségoldás, elkötelezettség, intimitás, szolidaritás, versenyszellem, karrierizmus, birtoklás. Az amerikai tiszt identitásának domináns eleme: a korszerű technikához való viszony. A NATO védelmi prioritások között jelentős helyet kapnak: a technológiák (orbitális rendszerek, intelligens gépek, új energiaforrások, új anyagok); az információorientált rendszerek (felderítés, célkeresés és -követés, környezeti információk, információtranszferek); fegyverorientált rendszerek. A katonai terület minden fázisa átment a mikroelektronikus kor differenciálódásán, és a nagyobb egységekbe való integrálódásán (új szervezetek stb.). Történeti koroktól függetlenül a ~ központi eleme, a mindig korszerűbb haditechnika. (H. D.) → *katonapedagógia* **2.** Szélesebb értelemben maga a hivatástudat; szorosan összefügg a nemzeti identitással, ugyanis a nemzeti identitás egy katona számára azt jelenti, hogy a nemzet szolgálatára szegődött el. (B. J.c) → *katonapszichológia*

katonai igazgatás: a közigazgatási szervek jogilag szabályozott olyan tevékenysége, amely a haza fegyveres védelme feltételeinek megteremtése és megvalósítása érdekében a jogalanyok honvédelmi kötelezettségeinek és önként vállalt honvédelmi feladatainak tervezésére, valamint a kötelezettségek és a vállalt feladatok végrehajtására irányul. A honvédség központi ~i szerve a honvédség ~i és központi adatfeldolgozó szerve. A területi ~i szervek a ~i központok, a toborzó- és érdekvédelmi központok, a ~i és érdekvédelmi irodák. A területi ~i szervek a honvédség ~i és központi adatfeldolgozó szervének alárendeltségébe tartoznak. A ~i központok a hadkötelezettség fennállása idején sorozó központokként működnek. A honvédség ~i és központi adatfeldolgozó szerve és a ~i központok e törvényben meghatározott feladataik vonatkozásában hatósági jogkört gyakorolnak. A ~i és központi adatfeldolgozó szerve ellátja az alábbi feladatokat: az önkéntes tartalékosok, a potenciális hadkötelesek és a kiképzett tartalékosok, a hadkötelezettség bevezetését követően az önkéntes tartalékosok és a hadkötelesek nyilvántartásával, katonai szolgálatával kapcsolatos feladatok tervezése, vezetése és végrehajtása, a meghagyásba bevont szervezeteknek a meghagyás előkészítésével és végrehajtásával kapcsolatos tevékenységének ellenőrzése, a honvédség, a rendvédelmi szervek és a honvédelemben közreműködő szervek részére szükséges gazdasági és anyagi szolgáltatási kötelezettségek teljesítésének tervezése, végrehajtásának irányítása, felügyelete és ellenőrzése, az önkéntes tartalékos állomány behívásának előkészítéséhez és a behívás végrehajtásához szükséges nyilvántartás kezelése, az önkéntes tartalékosok munkáltatóival történő kapcsolattartás, az önkéntes tartalékos állomány behívása, a honvédség központi személyügyi nyilvántartásának vezetése, a honvédség központi hadköteles nyilvántartásának vezetése, a honvédség központi toborzó és érdekvédelmi nyilvántartásának vezetése, nyilvántartás vezetése a meghagyásba bevont szervekről és a meghagyásra kijelölt munkakörökről békeidőszakban is, valamint a hadkötelezettség fennállása idején a meghagyásban részesült hadkötelesekről, a veszteség-nyilvántartás vezetése és a nemzetközi egyezmények szerinti tájékoztatás végrehajtása, és a honvédség személyi állománya részére szolgálati, ideiglenes szolgálati, munkáltatói kormánytisztviselői, közalkalmazotti, katonai nyugdíjas, hatósági és ellenőri, a hadkötelezettség bevezetését követően a katonai igazolványok kiadása, továbbá a katonák személyi igazolójeggyel és az 1949. augusztus 12-én kötött genfi egyezmények hatálya alá tartozó egyéb igazoló iratokkal történő ellátása. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

katonai igazolvány: betűvel és sorszámmal ellátott hivatalos irat, okmány, amely a hadköteles fontosabb személyi és katonai adatait tartalmazza. Kiadására a katonai igazgatási szervek jogosultak. A hadköteles személy katonai szolgálata alatt a ~ a személyi igazolvány helyett, személyi adatainak igazolására szolgál. (F. F.) → *védelmi igazgatás*

katonai információs rendszer: magában foglalja mindazokat az elektronikai, kommunikációs és informatikai eszközöket, amelyek fő feladata az információk összegyűjtése, feldolgozása és felhasználók számára történő eljuttatása. Ezek a rendszerek jellemzően számítógép-hálózati alapúak, így a kommunikációs és adatkapcsolataikkal támogatják és biztosítják a vezetési és irányítási funkciókat. A korszerű ~ek integrálják a felderítő szenzorokat, eszközöket és rendszereket, illetve ezek adatait, amelyek hozzájárulnak a valós időben történő helyzetismeret kialakításához. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

katonai információs támogató művelet (Military Information Support Operation – MISO): az USA haderejében bevezetett komplex fogalom, a korábban használt lélektani műveleteket váltotta fel. A művelet célja olyan attitűdök és magatartások kialakítása az idegen célcsoportban, amelyek kedvezők az üzenet küldője, a műveletet végrehajtó számára. Olyan tervezett tevékenység, amely során meghatározott információkat juttat el az idegen célcsoporthoz (kormányzati, szervezeti, csoport-, egyéni szinteken), hogy annak érzelmeit, motivációit, magatartásait befolyásolja. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, CIMIC-műveleti környezet*

katonai informatika: olyan alkalmazott informatika, amely a Magyar Honvédség, a katonai szervezetek, a fegyvernemek, szolgálati ágak eredményes működését segítő, a vezetési tevékenységeket támogató informatikai rendszerek létrehozásának, működtetésének és hasznosításának elméletével és gyakorlatával foglalkozik. A ~ részterületei: *a)* a ~ általános elmélete; *b)* a katonai szervezetek informatikai rendszereinek fejlesztése; *c)* a katonai szervezetek informatikai rendszereinek alkalmazása; *d)* a ~ anyagi-technikai biztosítása. A ~ általános elmélete többek között a következő kérdések megválaszolására törekszik: *a)* melyek azok az információk, amelyek feltétlenül szükségesek az egyes vezetési szinteken az alaprendeltetés szerinti feladatok eredményes teljesítéséhez, és melyek a vezetéshez szükséges, említett információk megszerzésének, gyűjtésének, tárolásának, továbbításának célszerű módszerei; *b)* melyek a katonai szervezetek állapotát, tevékenységét leíró alapvető jellemzők, mutatók, és milyen módszerrel lehet belőlük új, magasabb szintű mutatókat előállítani; *c)* milyen informatikai eszközrendszer létrehozása szükséges a katonai szervezetek vezetésének és működésének támogatására. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

katonai intézmény / katonai intézet: a fegyveres erőkhöz tartozó, meghatározott feladatok ellátására létrehozott szervezet. A honvédségi ~ek közé katonai oktatási, tudományos kutató-, igazgatási, egészségügyi, kulturális stb. intézmények tartoznak. A ~ek szervezetét az állománytáblák tartalmazzák, állományuk katonai vagy polgári személyekből áll. Tevékenységüket önálló költségvetési szervként végzik. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

katonai karrier: a katonai életpálya világos és tervezhető karriert nyújt: az előmenetel alapja a teljesítmény, a tudás és a tapasztalat. A karrier kétirányúvá válik: a katonai életpályában nemcsak a magasabb beosztásba

kerülés lehetősége (ezt hívjuk „vertikális” előmenetelnek) nyitott, hanem az oldalirányú mozgás lehetősége is – ez a „horizontális” karrier. Ez utóbbi ugyanabban a beosztásban – vagy azonos szintűben – fokozatok megszerzésével biztosít fejlődési lehetőséget, és elismeri a felhalmozott szaktudást, tapasztalatot. Az új illetményrendszer a mindkét úton történő előrehaladást emelkedő illetménnyel honorálja. Az előrejutás alapfeltétele a rendszeres megméretetés: a karrier mindkét útján történő előrelépéshez teljesíteni kell a szükséges képzési és vizsgakövetelményeket, a kiképzési feladatokat, hozni kell a szükséges fizikai teljesítményt. Ezen túl szolgálati időre és persze a szolgálatban felmutatott megfelelő teljesítményre van szükség. A közszolgálati életpálya fontos része az egyes életpályák közötti átjárhatóság, ami a szervezetből önhibájukon kívül kiválni kényszerülő hivatásos katonák esetén teremti meg annak lehetőségét, hogy a közszolgálat területén egy második karriert kezdhessenek meg. A közszolgálati átjárhatóságot a Nemzeti Közszolgálati Egyetem átképzési rendszere támogatja. (C. O.) → *katonai vezetés*

katonai képeség: a személy képessége határozza meg, hogy a katona milyen minőségben tud ellátni valamely katonai beosztást, adott munkakört, és az egyes személy milyen munka végzésére a legalkalmasabb. (C. O.) → *katonai vezetés*

katonai képesítés: valamely képzési forma keretében folytatott tanulmányok sikeres elvégzését tanúsító, okirattal igazolt képesítés (bizonyítvány, oklevél), amely valamely foglalkozás, szakma folytatására, beosztás, állás vagy munkakör betöltésére, valamint magasabb szintű tanulmányokra való jelentkezésre ad lehetőséget. A ~t általában a katonai tanintézetekben lehetséges megszerezni. (Cs. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

katonai készenlét: a tervszerű napi és a váratlanul jelentkező békeidőszaki feladatok végrehajtását biztosító készenléti szint, a honvédség alapállapota. Az Alaptörvényen, a hatályos jogszabályokon alapuló, különleges jogrendnek nem minősülő időszak a békeidőszak. A ~ fenntartásának és fokozásának rendszere: a honvédség feladatai végrehajtása érdekében megkövetelt készenléti szint fenntartását, fokozását és a végrehajtásra való képesség elérését biztosító szabályozott működési rend. A készenlét fenntartása biztosítja az alaphelyzetben meglévő erőkkel a készenlét fokozása megkezdéséhez szükséges feltételeket. (C. O.) → *katonai vezetés*

katonai készenlét fokozatai: a katonai készenlét fokozásának szintjei a következők: *a)* alaphelyzet, *b)* kezdeti műveleti készenlét, *c)* teljes műveleti készenlét. A készenlét fenntartása és fokozása szakirányítási feladatait a Honvéd Vezérkar főnöke végzi. A katonai készenlét fokozása a terrorveszélyhelyzet, a megelőző védelmi helyzet, rendkívüli állapot, szükségállapot és váratlan támadás idején kerül bevezetésre, amikor az alkalmazható szabályokat, a bevezethető rendkívüli intézkedéseket a kialakult helyzet függvényében, szelektíven alkalmazzák. (C. O.) → *katonai vezetés*

katonai készenlétbe helyezés: a politikai döntés következtében a különleges jogrend bevezetése magával vonja a készenlét fokozását, amely meghatározott feladat végrehajtására való kezdeti vagy teljes műveleti készenlét elérése érdekében a honvédség egésze, illetve részei készenléti szintjének növelése, jogszabályban feljogosított személy intézkedésére bevezetett rendszabályokkal. (C. O.) → *katonai vezetés*

katonai kiképzés: a katonai nevelés és oktatás egységes folyamata, amelyben az egyéneket a rendelkezésre álló erőforrások hatékony felhasználásával, kiképzési környezetbe rendezésével katonává „formálják", a katonákat pedig harckész alegységekké, kötelékekké kovácsolják össze. A ~ kiképzési ágak oktatása révén valósul meg. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

katonai kiképzés alapelvei: tudományos megfigyeléseken, objektív katonapedagógiai törvényszerűségeken alapuló általános irányelvek, szabályok, amelyek megfogalmazzák, mit tegyen a parancsnok (oktató) és az beosztott (az oktatott), hogy megtaníthassa, illetve megtanulhassa a kiképzési programban előírt anyagot. A ~t a didaktikában többféleképpen csoportosítják. Az egyik legelfogadottabb csoportosítás szerint a katonai kiképzés az alábbi alapelvek mentén végzi tevékenységét: *a)* a tudatos aktivitás elve; *b)* az elmélet és gyakorlat összekapcsolódásának elve; *c)* a szemléletesség elve; *d)* az egyéni és kollektív kiképzés elve; *e)* a katonák teljesítőképességéhez való alkalmazkodás elve; *f)* az ismeretek, jártasságok és készségek tartós elsajátításának elve. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

katonai kiképzés formái: mindazoknak a módoknak összessége, ahogyan az oktatás-nevelés megvalósul. Jellemzője a változatosság, amely egyaránt vonatkozik a kiképzendők összetételére és szervezetére, a foglalkozás (gyakorlás) felépítésére, céljára, tartalmára és lefolytatására, helyének, eszközeinek megválasztására, s amelynek célja az oktató-nevelő ráhatás minél intenzívebb és célszerűbb érvényesítése. A ~ a többi között: előadás, csoportos foglalkozás, hadijáték, harcászati foglalkozások, alaki és egyéb foglalkozások, parancsnoki törzsvezetési gyakorlatok, harcászati gyakorlatok stb. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

katonai kiképzés módszerei: a kiképzési céloknak, a kiképzés tartalmának megfelelő, egymást kölcsönösen feltételező, összefüggő módozatok, eljárások, eszközök és viszonyok, amelyek a kiképzés formarendszerét alkotják, s amelyekkel a katonai tulajdonságok, harckészségek és képességek kialakíthatók. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

katonai kiképzés-nevelés elmélete: a hadtudomány területe, amely a személyi állomány, az alegységek, a törzsek és a vezető állomány harci kiképzésének, erkölcsi-pszichikai felkészítésének kérdéseivel foglalkozik, miközben felhasználja a pedagógia és pszichológia kutatási eredményeit. (CS.F.)

katonai kiképzőcsoportok: első ízben 1947-ben hoztak létre kiképzőcsoportokat a National Training Laboratories (USA) keretében. A tagok a csoporton belüli saját élményeik alapján tanulmányozták a kis csoportok működésének szabályszerűségeit és azoknak a társas aktusoknak a lefolyását, amelyek ezen belül végbementek. E képzést főleg katonai vezetők, parancsnokok, társadalmi aktivisták számára tervezték, akiknek munkájához szorosan hozzá tartozik az emberekkel való foglalkozás. Célok: például *a)* a társas helyzetekben végbemenő folyamatok iránti nagyobb érzékenység, mások érzelmi reakcióinak jobb megértése, pontosabb érzékelése annak, hogyan látnak bennünket mások; *b)* önmagunk jobb elfogadása és megértése; *c)* társas helyzetek hatékonyabb kezelése; *d)* a visszajelzések hasznosítása és mások segítségének keresése; stb. (C. O.) → *katonai vezetés*

katonai kiscsoport: az aszimmetrikus hadviselés megköveteli a haderőktől a különleges helyzetekre történő felkészítést, ahol előtérbe kerülnek a kiscsoportok speciális alkalmazása. Az egyedi alkalmazáshoz a sajátos felkészítést ajánlott alkalmazni. A csapat összeállításánál különösen dominál a tagok felkészültsége. A kiscsoportot – a feladatok különleges jellege miatt – nem lehet ad hoc módon összeállított, széles körből célszerű összeállítani. Törekedni kell, hogy a csoport nagyon gyorsan csapattá fejlődjön, ami tréningek, túlélési gyakorlatokon, a feladatnak megfelelő speciális felkészítéssel érhető el. A csoport tagjainak egyéni feladatok, pozíciók mellett, a helyettesítésre is professzionálisan fel kell készülniük. (C. O.) → *katonai vezetés*

katonai kompetencia: olyan sajátos emberi magatartás, viselkedés, amely a fegyverek használatának, az erőszak kezelésének szakismeretét, kialakított készségeit – a helyzet függvényében – a felhatalmazott katonaszemély bármikor készen áll törvényesen alkalmazni. A ~ magában foglalja az általános (kulcs-), a munka- és a katonai, funkcionális kompetenciákat. (C. O.) → *katonai vezetés*

katonai koncepció: a fegyveres küzdelemre és a fegyveres erők szervezésére vonatkozó nézetek meghatározott rendszere. Az 1990-es évek elejéig a kelet-európai országok a ~ fogalmát esetenként a fegyveres erők építésére, kiképzésére és alkalmazására vonatkozó elgondolások megjelölésére használták. A nyugati katonai elméletekben a ~ elnevezést a katonai tervek változásával, az új elgondolások kidolgozásával kapcsolatosan széleskörűen alkalmazzák, és nem ritkán azonos értelemben használják a katonai doktrína és a hadászat fogalmával. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

katonai környezet: az ország és a szövetségesi rendszer biztonsága nyomán át ítélhető meg. Magyarország biztonsági környezetét egyszerre jellemzik térségünk és benne az ország stabilitását erősítő és gyengítő folyamatok. A Magyarország közvetlen környezetében megfigyelhető tendenciák törékenységet mutatnak, különösen a válságok sújtotta területek ingatag biztonsági helyzetének migrációs következményeként. A globális folyamatok hosszú távon nehezen kiszámítható biztonsági környezetet valószínűsítenek, ami rosszabb esetben feszültté teheti térségünkben jelenleg tapasztalható kiegyensúlyozottságot. Az új típusú, globális méretekben jelentkező kihívások szerepe jelentősen megnövekedett. Az Észak-atlanti Szerződés keretében biztosított a tagországainak védelme. Az EU Közös Biztonság- és Védelempolitikája területén új struktúrák, mechanizmusok jöttek létre, amelyek tovább növelhetik az EU biztonságpolitikai szerepét. A változó biztonsági környezet az ország katonai védelmének fejlesztését igényli, amellyel a megkezdett stratégiai fejlesztéssel megnöveli a lakosság biztonságérzetét, és garantálni látszik a külső zavaróhatások elhárítását, minimalizálását. (C. O.) → *katonai vezetés*

katonai közigazgatás: 1. Az államigazgatásnak (például háború vagy az állam biztonságát súlyosan fenyegető veszély idején) az ország egész területén vagy annak egy meghatározott részén bevezetett változata, amikor az államigazgatási (közigazgatási) tevékenységek egészét vagy egy részüket katonai szervek (katonai hatóságok) irányításával végzik. A ~ jellemzően hadműveleti területen létesül az ott tevékenykedő, különböző szintű parancsnokságok illetékességi területén, különféle (például kijárási tilalom, kiürítés stb.) érdekek megvalósítására. **2.** A fegyveres konfliktusban,

a győztes ellenség által megszállt állam területén – a megszálló hatalom katonai hatóságai által – végzett közigazgatási tevékenység a hágai és a genfi jog rendelkezéseinek maradéktalan figyelembevételével. (F. F.) → *védelmi igazgatás*

katonai közlekedés: a katonai szállítmányok és menetoszlopok olyan helyváltoztatása, amely a közlekedési hálózat kijelölt pályáin valósul meg az erők mozgása és fenntartása érdekében, a sajátos polgári és katonai technikai eszközök igénybevételével, a polgári, valamint a ~i szervek összehangolt, tervszerű tevékenysége révén. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

katonai közlekedési hálózat: a teljes közlekedési hálózat egy meghatározott, kijelölt része, amelyet elsősorban a katonai közlekedési szükségletek kielégítésére sajátos szakmai követelmények szerint kijelölnek, előkészítenek, időszakosan – esetleg kizárólagosan – üzemeltetnek, oltalmaznak és helyreállítanak (rombolnak). (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

katonai közlekedési rendszer: a ~ az ország közlekedési hálózatának a katonai műveletek biztosítására kijelölt része, valamint a katonai szervezetek állományába rendszeresített és/vagy ideiglenesen kiegészített katonai, valamint a védelmi célokra kijelölt és célirányosan előkészített polgári kapacitások összessége, amelyet egységes elgondolás és terv szerint, a katonai közlekedési vezető szervek irányításával komplexen alkalmaznak. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

katonai közlekedési szervek: a közlekedési támogatás szakfeladatait a ~ és szervezeti elemek a meghatározott szolgálati és szakmai alárendeltségben, a kialakított szervezeti felépítésnek megfelelően, a logisztikai támogatási rendszer többi szakterületével szoros együttműködésben végzik. A logisztikai szervezetek hierarchikus felépítését figyelembe véve megkülönböztetünk központi rendeltetésű (stratégiai szintű) közlekedési szervezeteket és csapatszintű (harcászati szintű) logisztikai szervezeteket. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

katonai kulturális antropológia: a kulturálisérték-problémák és -viszonyok aspektusával foglalkozik, figyelembe véve, hogy a küzdelem, a harc a kemény, kegyetlen szükségszerűség „logikája” által vezérelt. A katona sokrétű antropológiai tárgy: gyermekkor, iskoláztatás, hadsereg, hierarchia, rendfokozat, katonai tér, háború, ellenség, trauma, halál, temetés, katonatemető, vereség – győzelem, zsákmány, katonaiskola, kiképzés, katonai gondolkodás, szimbólumok, kitüntetések, katonaló stb. A katona antropológiai teljessége csak az ipari hadviselés korszakában jelenhetett meg, amikor az anyagok, technikák, illetve technológiák felszabadították a hadviselők halálképzeteit (vegyi, gáz-, atomfegyver stb.), és a hadviselésben tömegméretekben kezdték alkalmazni a korszerű harcanyagokat, ami visszahatott a harcképességre. A kapitalizmus pusztító háborúkat, konfliktusokat termelt (világháborúk, helyi háborúk, polgárháborúk). A kultúrtörténet, a kultúrák hordozói az emberek. Michel Bréal (1832–1915) megfogalmazásában a szellem a nyelvbe szublimálja (burkolja) magát, gondoljunk olyan katonai kifejezéseinkre, mint az árokharc, farkasverem, tűzkeresztség stb. A szellem nemcsak a nyelvbe, hanem a stratégiákba, taktikákba, logikákba és a jellemszerkezetekbe is beleburkolja magát. Az antropológia klasszikusai, így H. Plessner, J. G. Frazer, A. Gehlen, B. K. Malinowski, C. Levy-Strauss, B. F. Skinner és a magyar Ferenczi Sándor stb. is foglalkoztak a hadsereggel, a háborúval, a katonával mint antropológiai tárggyal. (H. D.) → *katonapedagógia*

katonai küzdőjátékok: ~nak a felkészítésben funkciójuk volt. Az 1942-ben kiadott *Segédlet az alosztályparancsnokok számára* című anyag 14 küzdőjátékot valamint további játékos kiképzési eljárásokat ír le, így „A csata", „7 csatár 11 ellen" stb. Néhány fontosabb játék eredeti leírása: *a)* kakasviadal: a játszók egymással szemben állnak fel, és karjaikat mellükön keresztbe fonják. „Hajrá!" figyelmeztetőre fél lábon ugrálva igyekeznek vállukkal egymást fellökni. A karoknak az egész játék alatt keresztbe fonva kell maradniuk. Legyőzött az a játékos, aki az egyensúlyt elvesztette, és mindkét lábát a földre tette; *b)* lovasroham: a játszók két egyenlő csoportra osztva úgy állnak fel egymással szemben, hogy mindegyik csoportban a gyöngébbek az erősebbek hátára ülhessenek. Az egyik csoport megkülönböztetésül leveszi a sapkát, vagy jelet tűz ki. „Hajrá!" figyelmeztetőre a két csoport lovagolva egymásra tör, és a lovasok fonott karokkal igyekeznek egymást váll-lökésekkel felborítani. A felborultak kiállnak. Az a csoport győz, amelyiknek a lovasa nem esett le; *c)* Adj, király, katonát!: a játszók két csoportra oszolva, legalább húsz méter távolságra állnak fel egymással szemben. A csoportok vezérei sorshúzás útján döntik el a kezdés jogát. A kezdő csoport vezére kiszólít egy-egy harcost, aki az ellentáborba átkiált: „Adj, király, katonát!", mire az ellencsoport vezére visszakiált: „Nem adok!" Erre a harcos erővel nekifut az ellencsoportnak, amelynek tagjai kezeiket szorosan összefogva láncot alkotnak. Ha sikerül neki a láncot elszakítania, tetszése szerint kiválaszthat egy játszót, és foglyul viszi, ha a láncszakítás nem sikerülne, a harcos marad a fogoly, és csoportja, az eddigi harcos csoport, védő csoporttá válik. Az a győztes csoport, amelynek egy meghatározott időn belül több foglya van. A felsorolt játéktípusok az állati és emberi társadalmak darwini tapasztalatának utánzására épülnek. Ezt tükrözik a játékokban felbukkanó motívumok is: kiáltás, váll-lökés, nekirontás, rátörés, szakítás, megragadás, elragadás, ütés-döfés. Belőlük kombinálódik és áll össze: a párharc. A katonai játékok gyakorlásának eredményeként jelentősen megerősödik a zsákmányszemlélet, ami a harcra való testi-lelki alkalmasság összetevője. A játék térbeli elrendezését a küzdő felek frontális felállása; a földön meghúzott elválasztó vonalak, körök vagy a természetes tereptárgyak tagoló szerepe jellemzi. Megtartották funkciójukat a célbábuk, így a mozgatható szalmabábu a hozzá tartozó vívópóznával, amely a lovagkori pajzspózna 20. századi változata. (H. D.) → *katonapedagógia*

katonai logisztika: a haderő mozgatásának és fenntartásának tervezésével és végrehajtásával foglalkozó tudomány. A hadfelszerelésbe tartozó hadianyagok és haditechnikai eszközök fejlesztésével, beszerzésével, rendszerbe állításával, rendszerben tartásával, rendszerből történő kivonásával, a felhasználás és az üzemeltetés normatív szabályozásával, a szállítással, a tárolással a helyreállítással, a személyi állomány igényeinek kielégítésével és harcképességének fenntartásával foglalkozó szabályozó, integráló logisztikai támogató rendszer. A polgári logisztikai eljárásokkal szemben a legfőbb célkitűzés a katonai művelet támogatása. Alaprendeltetés szerinti feladata – a fegyveres harc, illetve az erre való felkészülés – végrehajtásának támogatása. A legáltalánosabb értelemben a katonai logisztikához tartoznak a katonai tevékenység mindazon összetevői, amelyek az anyagi javak (anyag, felszerelés, eszköz) kutatásával, tervezésével, fejlesztésével, beszerzésével, rendszerbe állításával, tárolásával, mozgatásával, elosztásával, fenntartásával, mentésével és átcsoportosításával (kategorizálásával); Személyek (személyzet, állomány) szállításával, mentésével és ápolásával; létesítmények

megszerzésével vagy megépítésével, ezek működtetésével, fenntartásával, rendelkezésre bocsátásával; valamint szolgáltatások megszerzésével vagy megszervezésével (létesítésével) kapcsolatosak. Szűkebb értelmezésben a katonai rendszer – a katonai szervezetek közötti és az azokon belüli – termék- (anyag- és eszköz-) áramlásának (készletgazdálkodás, elosztás, szállítás, tárolás, anyagmozgatás), szélesebb értelemben a katonai rendszer erőforrásai (élőerő, eszköz, anyag, energia, létesítmények és szolgáltatások, valamint – különleges erőforrásokként – a pénz, az idő és az információ) kezelésének (megszervezésének és optimális hasznosításának) tervezésére, szervezésére, irányítására és lebonyolítására irányuló tevékenységeket (folyamatokat), az ezeket végző szervezeteket és a tevékenységek végrehajtására vonatkozó szabályzókat integráló komplex rendszer. (B. J.b) → *műveleti logisztika*

katonai logisztikai szervezetek: a logisztikai támogatás rendszerének meghatározó elemei. A logisztikai szervezetekhez azokat a szervezeteket soroljuk, amelyek a Magyar Honvédség logisztikai támogatásának tervezésért, szervezéséért és végrehajtásáért felelősek. Felépítésük igazodik a haderő hierarchikus felépítéséhez és vezetési rendszeréhez. Ez alapján katonai stratégiai szintű (irányító és vezető), valamint hadműveleti és harcászati szintű vezető és végrehajtó logisztikai szervezeteket különböztetünk meg. A hadműveleti szintű logisztikaszervezetek központi rendeltetésű és nem központi rendeltetésű logisztikai szervezetekre tagozódnak. A központi rendeltetésű szervezetek feladatrendszerük alapján központi rendeltetésű középirányító logisztikai szervezetek és központi rendeltetésű végrehajtó szervezetek lehetnek. Rendeltetésük szerint a központi rendeltetésű végrehajtó szervezetek raktárakra, javító- és központi szervezetekre tagozódnak. A nem központi rendeltetésű hadműveleti és harcászati logisztikai szervek feladatrendszerük alapján vezető és végrehajtó szervezetekre tagozódnak. A vezetőszervekhez a NATO szövetségi vezetési rendszeréhez igazodó A4 J4, G4 és S4 törzsblokkok, illetve a logisztikai egységek, alegységek parancsnokságai és törzsei tartoznak. A végrehajtó szervek törzstámogató, közlekedési, szállító, ellátó-szállító, javító, repülőműszaki, javító-karbantartó alegységekre tagozódnak. (H. A.) → *műveleti logisztika*

katonai megszállás: az ellenséges vagy annak tartott állam területének elfoglalása hadműveletek végrehajtása során. ~ alkalmával a megszálló állam ellenőrzése alatt tartja a – gazdasági, politikai és katonai szempontból – kiemelt fontosságú intézményeket, épületeket, a vasúti, vízi és légi közlekedési csomópontokat, kórházakat, felsőoktatási, valamint a hírközlési intézményeket. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

katonai megtévesztés: mindazon tevékenységek összessége, amelyekkel a másik fél döntéshozói szándékosan félrevezethetők a saját képességeinket, szándékunkat, elhelyezkedésünket és műveleteinket illetően, és ezáltal a másik felet olyan helyzetbe hozzuk, hogy tetteivel vagy tétlenségével a saját céljaink eléréséhez járul hozzá. A megtévesztés az információs műveletek azon képessége, amely a másik fél befolyásolását, félrevezetését jelenti, amit a saját képességeinkről és várható tevékenységünkről szóló információk manipulációjával, torzításával vagy a tények meghamisításával lehet elérni. A technikai eszközökkel folytatott megtévesztési technikák folyamatosan tökéletesednek, és ma már a hálózaton keresztül a kibertérben is intenzív félrevezetési és befolyásolási módszereket alkalmaznak. Ezzel a megtévesztés kilépett a szűken vett katonai

alkalmazási területről, és ma már a politikai és gazdasági életben is egyaránt alkalmazott információs tevékenységként értelmezhető. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

katonai minőségbiztosítás: az állami minőségbiztosítás eleme, amelynek célja, hogy a hadfelszereléseket előállító, gyártó, szolgáltató, javító és az azokkal kereskedő szervezetek a követelményeknek megfelelő, megbízható termékeket szállítsák a katonai szervezetek számára. Eleme a szállítók minőségirányítási rendszereinek felülvizsgálata. A folyamatos felügyelet csökkenti a termékhez kapcsolódó kockázatokat. Másik, lényeges eleme a szállítandó hadfelszerelések megfelelőségének vizsgálata. Szervezeti szinten a 20. század elején jelent meg a tevékenység. A NATO-n belül lehetséges a vizsgálati eredmények kölcsönös elfogadása. (H. F.) → *haditechnikai támogatás*

katonai módszertan: a hadseregekben folyó oktatás, képzés, kiképzés általános elmélete, amely azoknak a tételeknek, elveknek és követelményeknek kifejtésével foglalkozik, amelyek az oktatásra, képzésre, kiképzésre, ezen belül az oktatói vagy kiképzői tevékenységre (a tanításra, speciális katonai jártasságok, készségek megszerzésére) vonatkoznak. Az oktatás, a képzés, a kiképzés olyan általános problémáit vizsgálja, amelyek valamennyi tantárgy, kiképzési ág tanítására érvényesek. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

Katonai Műszaki Doktori Iskola (KMDI): lásd *doktori iskola* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

katonai nevelés: annak a társadalmi elvárásnak teljesítésére törekvő folyamat gyakorlata és elmélete, amely arra vállalkozik, hogy a katonát felkészítse magas rendű szociális funkciók ellátására, meghatározott minőségű aktivitásra. Ennek megfelelően minden nevelési akció (például jutalmazó, büntető, felvilágosító, modellközvetítő) végső soron a társadalmilag értékes, de egyénileg is eredményes katonai magatartás- és tevékenységformák kialakítására irányul, s ez ad értelmet és létjogosultságot minden, a nevelő hatások megszervezését célzó eljárásnak. Mindezt alátámasztja az, hogy a társadalom az egyént nem személyiségbeli képződményeivel, hanem tetteivel és magatartásával azonosítja, s ezekből kiindulva méltányolja vagy szankcionálja. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

katonai nyilvántartás: a hadköteles állampolgárok, valamint a mozgósításkor igénybe vehető (technikai) eszközök, anyagi javak és készletek, valamint a szolgáltatási lehetőségek helyzetének (megállapításával, felmérésével) nyilvántartásba vételével összefüggő hivatalos katonai tevékenység. A ~ba vételt – a honvédelmi törvény (Hvt.) rendelkezéseinek megfelelően – a sorkatonai szolgálat előkészítésének időszakában; a tartalékos ~ba vételt pedig a sorkatonai szolgálat letöltését követően vagy – sorkatonai szolgálat teljesítésének hiányában – a sorköteles kor felső határa elérése után végzik; a hadkiegészítési feladatok tervezéséhez, szervezéséhez, irányításához és végrehajtásához szükséges – a hadkötelesekre, a katonai szervezetekre és mozgósításkor az igénybevételre tervezhető nemzetgazdasági technikai eszközökre, valamint objektumokra vonatkozó – adatok megbízható gyűjtése, rendezése, feldolgozása, tárolása, valamint az ezekből teljesített adatszolgáltatás. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

katonai ordinariátus: II. János Pál 1986-ban, a „Spirituli Militum Curae" (SMC) kezdetű apostoli konstitúcióval hozta létre a katonák lelkipásztori gondozására a ~t

mint személyi alapon fennálló, a területi egyházmegyékkel versengő illetékességű katolikus lelkipásztori intézményt. Vezetését a megyéspüspökkel egyenlő jogi elbírálású katonai ordinárius végzi, aki rendszerint a szent rend püspöki fokozatával rendelkezik. Az SMC a ~ kapcsán az alapelvek meghatározására szorítkozik: a katonai ordinárius hivatala, jogi helyzete, temploma, hivatalrendszere, elsőfokú bírósága és fellebbviteli fóruma, általános és püspöki helynöke/helynökei, tanácsadó testületei, a lelkipásztori gondozására bízott személyek köre, széküresedés vagy akadályoztatás, az ordinárius püspöki konferenciával való kapcsolata. Említésre kerül még a katonalelkészek képzése, kinevezése, alkalmasságuk állami vizsgálata, inkardinációjuk és ideiglenes átvételük, a tábori lelkészek állami jogállása, katonai „státuszuk", a diakónusok, illetve a lelkipásztori kisegítők és a ~ tevékenységének dokumentációja. A katonai lelkipásztorkodásért felelős intézmény mind a Katolikus Egyház egyetemes jogszabályaiban, mind az egyes államokkal kötött kétoldalú, nemzetközi megállapodásokban jelentős újdonságokat tartalmaz. Kialakításánál figyelembe vették a II. Vatikáni Zsinat tanítását, a személyi elven fennálló lelkipásztori intézmények megnövekedett jelentőségét és az állam-egyház kapcsolatának új egyházi megközelítéseit. Bár a katonák lelki gondozása régi hagyományra tekint vissza, de a működési keretét biztosító egyetemes egyházi jogszabály új. A régi joganyag legnagyobb hiányossága abból adódott, hogy hiányzott a katonai lelkipásztorkodás jogi és teológiai természetének bemutatása, és legfőképp gyakorlati kérdések tisztázásra törekedtek, azon belül is leginkább a tábori lelkészséget vezető főpap és a tábori papok joghatóságának tisztázására. (X. Ince „Cum sicut maestatis" kezdetű brévé 1645. szeptember 26.) Ez részben abból adódott, hogy a joganyag jelentős része a világi jogalkotótól származott, amelyeket az egyház kénytelen volt tudomásul venni, és így egyházi részről inkább a klerikusok joghatósági kérdéseinek tisztázásra törekedtek. Továbbá a pápai és a szentszéki dokumentumok nem egyetemes jogszabályok, hanem az egyes haderőknél szolgálatot teljesítő klerikusokra vonatkozó részleges rendelkezések voltak. (VI. Pius brévé a császári haderőben szolgáló katonalelkészeket kivette az egyházmegyei kormányzati hatalom alól. A brévét 1778. október 12-én VI. Piusz rendelete egészítette ki.) A gyakorlatorientált megközelítést a korabeli területelvű felfogás is szükségessé tette, minthogy a papok, akik a katonák lelkipásztori ellátására vállalkoztak, a haderő mozgásakor elveszítették a területhez kötött joghatóságukat, és ez felvetette a lelkipásztori tevékenységük érvényességének, illetve megengedettségének kérdését. Ezt a megközelítést tükrözték vissza a világháborúk idején kiadott szentszéki dokumentumok, amelyek a háborús helyzetre való tekintettel a lelkészek szentségkiszolgáltatására és felmentő jogkörérét szélesítették ki. Jelenleg az ordináriátus lelkipásztori joghatósága a hadsereg minden haderőnemére, fegyvernemére, illetve szakcsapatára kiterjed. Más fegyveres és rendvédelmi szervezetekre – rendőrség, határőrség, pénzügyőrség, nemzetbiztonsági szolgálatok, katasztrófavédelem, büntetés-végrehajtási intézetek stb. felett azonban semmilyen joghatósággal nem bír, kivéve, amennyiben a kétoldalú nemzetközi megállapodásban a szerződő felek (Apostoli Szentszék és az adott állam) másképp nem állapodnak meg. Az ordinariátus jogköre azonban csak a nemzeti hadseregek katonáira terjed ki. Ezzel ellentétes kiterjesztő megközelítés ritka. (Például 1999-es Magyar Katonai Ordinariátus szabályzata szerint a katonai ordináriátus joghatósága kiterjed a „Magyarországon tartózkodó és tevékenykedő más országbeli katolikus katonák-

ra, amennyiben nincs saját tábori lelkészük". (4. cikk.) A kiterjesztésnek mind nemzetbiztonsági, mind a lelkipásztori eredményesség szempontjából vannak aggályai. A katonai ordináriátus joga és kötelezettsége a katonák lelkipásztori ellátására vonatkozóan a honi területen kívül sem szűnik meg. A katonai ordináriátus joghatósága kiterjed a katonák családtagjaira – házastárs, gyermekek, illetve a „házi személyzet" (SMC X. 2. pont), továbbá „a katonai iskolákban tanulókra, a katonai kórházakban fekvő betegekre, az idősek otthonában, vagy más hasonló intézményben lakókra és dolgozókra". (SMC X. 3. pont) Mivel az SMC nem részletezi, hogy alap-, közép- vagy felsőfokú oktatási intézményben tanulókról van-e szó, a katonai ordináriátus joghatóságát és lelkipásztori kötelezettségét kell feltételezni minden típusú és szintű katonai oktatási intézmény esetében. Az SMC a katonai kórházak és a katonai idősotthonok esetében a katonai ordinárius joghatóságát szintén az intézményhez kapcsolja. A katonai ordináriátus jogi kompetenciája a haderőnél szolgálatot teljesítő polgári alkalmazottakra is kiterjed. (SMC X. 1. pont) Mind az SMC, mind a kétoldalú nemzetközi megállapodások és szabályzatok jelzik, hogy katonai ordinárius joghatósága „saját, rendes", de a személyi elv miatt „versengő". (SMC X. 2. pont) „Az ordinariátushoz tartozó személyek annak a részegyháznak hívei maradnak, amelynek »népéhez« lakhely vagy rítus szerint tartoznak." A katonák és családtagjaik szabadon eldönthetik, hogy melyik lelkipásztori intézmény életébe kapcsolódnak be. A lelkipásztori intézmények joghatósági ütközésének minimalizálása érdekében az SMC megfogalmazza, hogy „a laktanyák és a katonai objektumok, a katonai kórházak, katonai iskolák, a katonaság ellenőrzése alatt álló egyéb objektumok alapvetően és elsődlegesen a katonai ordinárius joghatósága alá tartoznak." (SMC V.) (A „Sollemne Semper" kezdetű utasítás még laktanyákban, hadihajókban, katonai repülőtereken és katonai raktárakban határozta meg a katonai vikárius preferenciáját.) A konstitúció azonban még a katonai objektumok vonatkozásában sem mondja, hogy az ordinárius joghatósága kizárólagos. Amennyiben nincs katonai ordinárius vagy katonai lelkész, vagy ezek nem elérhetők, akkor a lelkipásztori ellátás ezekben az objektumokban a helyi ordinárius, illetve a helyi plébános rendes hivatalához tartozik. A jogszabály mögöttes értelme világos: a lelkek üdvössége elsőbbséget élvez, (1752. k.) és ezért bár az említett területeken a katonai ordináriátus joghatósága megelőző, de ez nem jelenti azt, hogy a katonai szolgálatot teljesítők ne élhessenek a vallás szabad gyakorlásának jogával, illetve ne részesülhessenek a szentségekben és Isten igéjében, (213. k.) ha a ~ papja nem tud jelen lenni. (U. L.) → *hadviselés és vallás, tábori lelkészi szolgálat*

katonai ordinárius: a ~ – katonai lelkészség – vezetője, „saját ordináriusa, aki általában, bár nem szükségszerűen a szent rend püspöki fokozatával rendelkezik. A püspökszentelés az ordinárius kormányzati jogkörét alapvetően nem érinti" (129. kánon – továbbiakban k. 150. k.) de az SMC kérése miatt a legtöbb ~ „püspöki méltósággal van felruházva". (SMC II. 1. §.) (Amennyiben a ~ nincs püspökké szentelve, szentségkiszolgáltatás vonatkozásában korlátozottabbak a jogai. A szent rend szentségét nem szolgáltathatja ki, (1012. k.) és rendes körülmények között alárendeltjein kívül nem szolgáltathatja ki a bérmálás szentségét sem érvényesen. (887. k.) „Egyházkormányzati szempontból az ordinárius a megyéspüspök minden jogát élvezi, és minden kötelezettségét viseli, hacsak a dolgok természetéből és az ordinariátus saját statútumból más nem következik." („Spirituali Militum Curae" [SMC] II. 1 §) Amennyiben

a püspökszentelésre az ordinariátus vezetésére való kinevezés alkalmával kerül sor, akkor a püspökkinevezéshez előírt egyházi vizsgálatot is le kell folytatni. A hagyomány vagy a hadsereg létszáma miatt egyes ~ok érseki címet viselnek. Ez sem a jogait, sem a kötelességeit nem befolyásolja. Az SMC követi a zsinat és a kódex alapelveit, és a ~ esetében is a pápa szabad kinevezési jogát hangsúlyozza. Mivel a ~ napi kapcsolatban áll az állami és a katonai szervezetekkel, előfordulhat, hogy a pápa nem a hivatal szabad adományozását mint a hatályos kánonjogban preferált hivatal betöltési formát érvényesíti, (147. k.) hanem a jogszerűen megnevezett jelöltet beiktatja, vagy megerősíti. (SMC II. 2. §) Az állam számára biztosított előjogokat a kétoldalú megállapodásban vagy a Szentszék által jóváhagyott szabályzatban tisztázni kell. Hasonlóképp tisztázni kell a ~ kinevezése kapcsán biztosított egyéb állami kiváltságokat, mint a vétó vagy a személy előzetes megismerésének a joga. A ~ sajátos helyzete miatt érdemes olyan jelöltet választani, aki az állami elvárásoknak is megfelel, és aki valamilyen megelőző diplomáciai, biztonságpolitikai vagy hadtudományi ismerettel rendelkezik. Előnyt jelent, ha a jelölt a nemzeti tartalékos rendszeren keresztül megismeri az ország és a szövetségi rendszer haderejét és biztonságpolitikai súlypontjait. A ~, amennyiben püspökké van szentelve, saját ordinariátusának címét viseli. Az SMC még nem rendelkezett a ~ „püspöki" címéről, ezért valamelyik régi püspöki székhely címét adományozták nekik. A Püspöki Kongregáció 1997. november 20-án kiadott leirata értelmében a ~ nem címzetes püspök, hanem saját katonai ordinariátusának címét viseli. Az SMC (I. 3. §) nem utasítja el teljesen, hogy a ~ más lelkipásztori feladatot is ellásson, de ezt egyrészt nem tartja ideálisnak, másrészt csak kivételes helyzetnek tekinti. A nemzetközi kétoldalú megállapodások és a Szentszék által jóváhagyott szabályzatok is ezt az alapelvet követik. A gyakorlat is úgy alakult, hogy a ~ok nem viselnek más lelkipásztori hivatalt. Az egyházi jogalkotó kéri, hogy a „katonai ordinárius és más részegyházak között legyen szoros közösségi kapcsolat", és „a lelkipásztori munkát hangolják össze". (SMC II. 4. §) Ennek érdekében a ~ abban az országban, ahol a székhelye található teljes jogú tagja a püspöki konferenciának. Amennyiben azon a területen, amelyre a ~ joghatósága kiterjed, több püspöki konferencia is működik, akkor az Apostoli Szentszék és az adott ország között kötött kétoldalú megállapodásban vagy az ordinariátus szabályzatában tisztázni kell, hogy a ~ melyik püspöki konferencia tagja. A püspöki konferencián a ~t megilletik mindazok a jogok – döntési, szavazati jog –, amelyekkel a többi megyéspüspök rendelkezik. (450. k. 1. §, 454. k. 1. §) Lelkipásztori munkája miatt sajátos meglátásokkal gazdagíthatja a többi püspök látókörét. Több püspöki konferencia rendelkezik olyan kutatócsoporttal vagy bizottsággal, amely a békével és a háborúval, a menekültkérdéssel, válságokkal, illetve annak nyugati társadalmakra gyakorolt hatásaival foglalkozik. Ideális, ha ezeknek a bizottságoknak az élén a ~ áll, vagy legalább aktívan részt vesz a munkában. A ~ az ötévenkénti jelentésén és az ad limina látogatásai alkalmával informálja a Szentszéket az ordinariátus állapotáról. (SMC XII; 400. k.) A Konzisztoriális Kongregáció 1956. október 20-án kiadott „Formula servanda" kezdetű utasításában foglalta össze azokat a szempontokat, amelyek alapján a katonai vikáriusoknak háromévente be kellett számolni a Szentszéknek. Ad limina látogatásra azonban csak az 1959. február 28-án kiadott leiratától kötelezte a kongregáció a katonai lelkipásztorkodásért felelős intézményeket. A hatályos szabályozás szerint a ~ ötévente beterjeszti az ordinariátus állapotáról szóló jelentést. Az ad limina látogatáskor a római

pápával és a Szentszék központi hivatalainak vezetőivel tárgyalja meg az ordinariátus helyzetét. Mivel a ~ jogai és kötelezettségei a megyéspüspökkel megegyeznek, ezért ~ a megyéspüspökhöz hasonló közigazgatási és bírósági hivatalrendszert építhet ki. Saját „ordinariátusi hivatala", (469–494. kk.) általános (475. k. 1. §) és püspöki helynökei, (476. k.) irodaigazgatója, (482–485. kk.) tanácsadó testületei, (495–502. kk.) levéltárai (486–491. kk.) és bírósága lehet. Az egyes katonai ordinariátusok személyi kapacitása vagy az ügyek száma miatt nem mindig épül ki az SMC által biztosított közigazgatási és bírósági rendszer. A hivatalrendszerrel kapcsolatos pontosításra sok esetben a kétoldalú megállapodásban és a szabályzatban kerül sor. (U. L.) → *hadviselés és vallás, tábori lelkészi szolgálat*

katonai országismeret: a regionális katonaföldrajz részeként vizsgálja és értékeli az adott ország vagy térség geostratégiai/geopolitikai és földrajzi helyzetét, természeti adottságait, társadalmi-politikai viszonyait, gazdaságának szerkezetét és színvonalát, a közlekedési infrastruktúra fejlettségét, fő gazdasági körzeteit, valamint az egyes országok területének hadszíntéri előkészítettségét, berendezettségét. A ~ az egyes országok komplex földrajzi értékelésével foglalkozik annak elsődleges figyelembevételével, hogy a vizsgált ország milyen, a földrajzi viszonyokból eredő fenyegetettségekkel, katonai lehetőségekkel rendelkezik. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

katonai potenciál: a hadipotenciál (más kifejezéssel védelmi potenciál) egyik eleme, az állam (koalíció) lehetősége a fegyveres erők fenntartására és fejlesztésére, harképességének fokozására, kiképzett tartalékosokkal való feltöltésére, korszerű fegyverekkel, haditechnikai eszközökkel, anyagokkal való ellátására békében és háborúban egyaránt. A ~ szoros összefüggésben van a hadipotenciál más elemeivel, az erkölcsi, politikai potenciállal, valamint az ország tudományos-műszaki lehetőségeivel. A ~ erősen függ az ország védelemgazdasági potenciáljától, hadiipari teljesítményétől, valamint háborúban a gazdaság túlélőképességétől, illetve – mivel komplex haditechnikai eszközök előállítására a legtöbb ország önállóan nem képes – a haditechnikai kereskedelem lehetőségeitől és a hadiipari értékláncokhoz történő hozzáféréstől. Ezen kívül befolyásolja a népesség tudásszínvonala, valamint a mozgósítási biztonság szintje. Szövetségi rendszer esetén az országok ~ja nem csak szimplán összeadódik, hanem a szinergiák (például közös hadiipari K+F tevékenység, haditechnikai kereskedelem stb.) révén hatványozottan növekszik. A ~ összetevői: *a)* a személyi és a tartalékos állomány elméleti, gyakorlati és pszichikai felkészültsége; *b)* a fegyverzet mennyisége és minősége; *c)* a fegyveres erők szervezeti felépítése, a vezetés színvonala; *d)* a harckészültség szintje; *e)* az állam kiegészítési rendszere és mozgósítási lehetőségei. Némely szakirodalom idesorolja még a hadszíntér előkészítettségének fokát, a hátország és a polgári védelem helyzetét, s mindezekkel összefüggésben a hadtudomány fejlettségét. A negyedik generációs hadviselés jellemzői miatt – elsősorban a béke és háború közötti határ elmosódásának köszönhetően – a fentiek keveredhetnek a hadipotenciál nem katonai szegmenseivel. (H. J.) → *hadtudomány elmélete* (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

katonai rendészeti szolgálat: rendeltetése a katonai rend és fegyelem fenntartása, valamint a honvédség tevékenységének rendészeti biztosítása. Fontosabb feladatai: a fegyelem fenntartása ellenőrzések útján; szállítások biztosítása; a tényleges állomány által érintett közúti balesetek helyszínelése; ellenőrző-áteresztő pontok működtetése;

katonai járművek forgalmának szabályozása, rendezvénybiztosítás. Részt vesz a kiemelt objektumok őrzés-védelmében. A katonai rendészet feladatait önállóan vagy a rendőrséggel együttműködésben is végrehajthatja. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

katonai rendszer: 1. Valamely állam védelmi (honvédelmi) rendszerének egyik alrendszere. **2.** Az országvédelem céljainakfeladatainak teljesítéséhez létesített működő, katonai jellegű szervezetek összessége. **3.** A fegyveres erők létrehozásának, fenntartásának és fejlesztésének az a szervezési kerete, amely az adott állam külpolitikai, gazdasági és társadalmi körülményeinek legjobban megfelel. A világon történelmileg háromféle ~ alakult ki, amelynek reguláris, irreguláris és milíciajellegű haderők működtetését tették, illetve teszik lehetővé: reguláris fegyveres erők, irreguláris fegyveres erők és milíciarendszerű fegyveres erők. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

katonai stratégia: 1. A hadelmélet egyik meghatározó és egyik legfontosabb területe. A ~ fogalmán, egy adott történelmi korszakban és viszonyrendszerben létező társadalmi közösségnek, továbbá a közösség által működtetett államnak egy esetlegesen bekövetkező fegyveres küzdelem társadalmi, politikai és katonai jellegére, a fegyveres küzdelemben, a háborúban, a fegyveres erők, a haderő elé kitűzött célokra és feladatokra, valamint a hadviselés módjára vonatkozó, hivatalosan elfogadott nézeteit értjük. Az leírtakból logikusan következik, hogy egy társadalmi közösségnek, ilyen értelemben az egész országnak és fegyveres erejének, a fegyveres küzdelemre – különösen a magas intenzitású, vagyis a háborús katonai műveletekre – való felkészítését, a ~ alapján megfogalmazott – a társadalom funkcionális működésére ható és visszahatható – különböző törvények, törvényerejű rendeletek, határozatok és intézkedések szabályozzák. Az állam katonai stratégiája egyúttal az állam keretei között élő társadalmi közösség katonapolitikájának hivatalos kifejezése, közreadása. A ~ az a dokumentum, amely meghatározza a haderőtervezés és -szervezés, valamint a haderőépítés irányát. Következetesen irányt mutat a haderő technikai ellátásának rendszere és hadművészetének alakítása, azaz a hadviselési mód és formák hadászati, hadműveleti és harcászati méretekben történő fejlesztése kérdéseiben. A ~ formája és tartalma tükrözi a társadalmi közösség által, adott történelmi korban és időszakban, az éppen létező haderőben fenntartott, klasszikus katonai képességek meglétét biztosító, funkcionális katonai műveleti képességek milyenségét és minőségét. A ~ formája és minősége hűen tükrözi az ország társadalmi rendjét is. Annak tartalma meghatározó módon függ az állam kül- és belpolitikájából adódó össztársadalmi érdekű feladatoktól, a nemzetgazdaság képességétől, az adott állam keretei között élő társadalmi közösség erkölcsi és morális állapotától, továbbá az ország földrajzi elhelyezkedésétől és a területén fellelhető ásványkincsek, energiahordozók mennyiségétől, valamint kulturális jellemzőitől, illetve történelmi múltjának determináltságától és annak aktuálisan érvényesülő hatásától. A katonai stratégiák kialakításánál figyelembe kell venni az országot alkotó társadalmi közösség termelő erőinek és termelési viszonyainak színvonalát, a meglevő és érvényesülő tudományos és technikai szintet, valamint kiemelten az egyetemes és a nemzeti hadtudomány helyzetét, állapotát, következtetéseit és prognózisait, a hadviselés aktuális helyzetére és állapotára, úgy a saját, mint a számba vehető ellenség(ek) tekintetében. Továbbá figyelembe kell venni még az állam hadipotenciálját, ezen belül is az ország fegyveres erői katonai képességét, és ennek részeként a haderő

haditechnikai ellátottságát. A leírtakból következik, hogy egységes, minden állam, illetve társadalmi közösség számára egyaránt érvényes, azonos tartalommal bíró ~ nem létezik. Tehát a ~ nemzetspecifikus, és ez akkor is igaz, ha az egyes államok az adott történelmi időszakban jelentkező biztonságukra ható kihívások és veszélyforrások hatékony kezelhetőségére, az eredményes válaszok megadása érdekében politikai, gazdasági és katonai szövetségeket alkotnak, hoznak létre. Ez a megállapítás nem mond ellent annak a ténynek, hogy a szövetséget alkotó, egyébként önálló katonai stratégiával rendelkező társadalmi közösségek a szövetségi érdekek érvényesítése érdekében létrehozhatnak, kialakíthatnak szövetségi szinten alkalmazott stratégiákat, így szövetségi szintű katonai stratégiát is. A ~ alapvető tételeit az állam, illetve a szövetség legfelsőbb (stratégiai) szintű (politikai, állami és katonai) vezetése határozza meg. A katonai stratégiának mint ágazati stratégiának négy területi, illetve funkcionális stratégiáját ismerjük. Ezek a katonapolitikai, védelemgazdasági, a haditechnikai és a katonai műveleti stratégiák. (Sz. I.b) → *hadtudomány elmélete* **2.** NATO egyezményes terminológia szerint: a nemzeti vagy többnemzeti stratégia azon összetevője, amely megszabja a katonai erő fejlesztésének és alkalmazásának módját az ország vagy országcsoport célkitűzéseinek érdekében. **3.** A szövetségi definíció ellenére magyar katonai szakértők különféle megközelítéseket vagy meghatározásokat alkalmaznak, attól függően, hogy milyen témáról van szó. Általában nagyobb hangsúlyt kap a háborúk és a haditevékenységek irányítása a Ŧárgyán és tartalmán belül: azon tudományos ismeretek rendszere, amelyek a háborúk jellegéről, a háborúk elkerülésének lehetőségéről, a katonai védelemre történő felkészüléséről szólnak. A ~ gyakorlati oldala: az állami és a katonai felső vezetés tevékenysége, amely általában a háborúk elkerülésére vagy megelőző háború indítására, az államok, szövetségek háborúra, fegyveres konfliktusokra, illetve védelemre történő felkészítésére irányul, de egyben magában foglalja az államok, szövetségek fegyveres erőinek irányítását is a háborúk, fegyveres konfliktusok időszakában. **4.** A ~ fogalma a hidegháború időszakában kibővült, és mára részévé váltak indirekt eszközök is. Ezek az indirekt eszközök és tényezők, amelyeket konfliktus esetén kevésbé kockázatosan lehet alkalmazni, újfajta stratégiaértelmezést követeltek, egy olyan oszthatatlan stratégiát, amely feladata – a politika által megszabott körülmények figyelembevételével – felölelni az állami tevékenység valamennyi területét, és azokat a politikai feladatok és célok szolgálatába állítani. A stratégiai ráhatás eszközei politikai-diplomáciai, pszichológiai, gazdasági, technikai és katonai jellegűvé váltak, továbbá ezek a területek a stratégiának – mint egésznek – a részterületeivé lettek. Így tehát az átfogó értelemben vett stratégia egy állam vagy koalíció összes eszközeinek alkalmazását és lehetőségeinek felhasználása időben, térben és teljes intenzitásban, a politikai vezetés által megszabott feladatok és célok érdekében. Ez a stratégia már felöleli az állam belpolitikai életének, a koalíciónak és az ellenség értékelésének összes kérdését is. A ~ tehát – ebben az értelmezésben – részstratégia a fegyveres erők alkalmazására az összstratégia (vagy nemzeti biztonsági stratégia) érdekében és céljából. **5.** A ~ fogalmának megértéséhez fontos, hogy nemcsak a fölérendelt fogalom (a nemzeti biztonsági stratégia) ismerete, hanem az alárendelt fogalmak ismerete is, azaz a ~ tartalma. A ~ a végcél, a módszer és az eszközök együttese. A „végcél" a kitűzött katonai célokat jelenti, a „módszer" azokat az eljárásokat és elképzeléseket, amelyekkel a kitűzött végcélt igyekeznek elérni, az „eszközök" pedig azokat a katonai erőforrásokat (munkaerő, anyag, pénz, erő,

logisztika stb.), amelyek alkalmazása szükséges a cél eléréséhez. Más szavakkal tehát a ~ egyenlő a katonai célokkal, a stratégiai elképzelésekkel és a katonai erőforrásokkal. (M. A.) → *stratégia és doktrína*

katonai stratégiai szintű logisztikai szervezetek: az egész haderőre kiterjedő támogatási, gazdálkodási jogkörrel rendelkező szervezetek, amelyek a szervezeti hierarchiában egyrészt a legfelső vezetési szintek (honvédelemért felelős tárca és a katonai stratégiai vezető szerv például vezérkar) közvetlen alárendeltségében hajtják végre feladataikat. Idetartoznak az előállítói logisztikai feladatokat végrehajtó erők és a fogyasztói logisztika stratégiai szintű szervezetei. A szervezeti struktúrában lehetnek olyan központi rendeltetésű szervezetek, amelyek nem tartoznak a stratégiai szinthez, azonban feladatrendszerüknél fogva központi rendeltetéssel bírnak. A Magyar Honvédségben a stratégiai szintű védelemgazdasági feladatokat ellátó szervezetek a honvédelmi struktúrában a honvédelemért felelős miniszter irányítása alatt működő szervezetekre, valamint a Honvéd Vezérkar főnöke (HVKF) közvetlen logisztikai és annak szakmai irányítása alá tartozó szervezetekre tagozódnak. Feladataik alapvetően az előállítói logisztikai feladatrendszerhez, illetve ezen feladatok szakmai irányításának végrehajtásához köthetők. A ~ feladata a Magyar Honvédség alkalmazása logisztikai támogatásának felső szintű megtervezése, megszervezése a stratégiai célkitűzések teljesítése érdekében. A katonai logisztikai stratégiai szintet a HVK logisztikai szervezete jelenti, amelynek fő feladata a Magyar Honvédség hadfelszerelése biztosítása tervezésének, szervezésének, valamint a logisztikai támogatási rendszerének szakmai követelményeinek meghatározása és irányítása. A logisztikai támogatási rendszer stratégiai szintű feladatai eredményes végrehajtásának alapja a Honvédelmi Minisztérium és HVK logisztikai szervezetek szoros együttműködése. A stratégiai és hadműveleti szint együttműködésének koordinálása a szakmai irányítási rendszerben történik. A stratégiai szint rendeltetése a készletképzés rendjének meghatározása, a hadinormák kidolgozása, a hiányzó hadfelszerelés biztosítása, a készenlét fenntartása és fokozása rendjének, a különleges jogrendi időszak logisztikai feladatainak meghatározása, a nemzetközi logisztikai együttműködés vezetése és szervezése, a logisztikai támogatás elveinek kidolgozása, NATO elvekkel történő harmonizációja, a befogadó nemzeti támogatás (BNT) katonai logisztikai elveinek, követelményeinek kialakítása, az ország területének hadműveleti célú előkészítésével kapcsolatos MH-szintű feladatok megtervezése, a haderő hazai és országhatáron kívüli alkalmazása logisztikai elveinek, követelményeinek kidolgozása. (P. Á.) → *hadtáptámogatás*

katonai szabványosítás: a szabványosítás egyik speciális területe. Feladata a tudomány és a technika aktuális szintjén álló, a fejlődést szolgáló fogalmak, szabályok és módszerek, valamint legcélszerűbb normák, értékek, paraméterek, követelmények kidolgozása, nemzetközi egyeztetése. Alapja az egységes szakkifejezések és meghatározások kidolgozása, elfogadása. Elősegíti a haditechnikai eszközök és fegyverzet fejlesztését, gyártását, kooperációját, egységes vizsgálati metodikáját, minősítését, üzemeltetését, javítását stb. Általa fokozható a minőség, fejleszthető a megbízhatóság, továbbá egyszerűsíthető az üzemeltetés és javítás. A NATO-n belül a katonai szabványosítás során koncepciókat, doktrinákat, eljárásokat és tervezeteket dolgoznak ki azzal a céllal, hogy elérjék a kompatibilitás, az interoperabilitás, a csereszabatosság, valamint az egységesség leghatékonyabb

szintjét a hadműveletek, az adminisztráció és az anyaggazdálkodás terén. (H. F.) → *haditechnikai támogatás*

katonai szakértő: országos szakértői névjegyzékben szereplő személy, aki rendelkezik katonai felsőfokú (egyetemi) végzettséggel, és megszerezte a szakérői felhatalmazást a hadtudomány, illetve annak valamelyik szakterületéről, amit feljogosítottként ismer el a testület. (C. O.) → *katonai vezetés*

katonai szakképzettség: 1. meghatározott katonai-szakmai ismeretek, jártasságok és készségek kifejezője, egy vagy néhány katonai beosztás ellátására való alkalmasság tükre. A ~ a szakmai felkészítés során szerezhető meg, és továbbképzéssel, rendszeres gyakorlással (tréninggel) tartható fenn. A ~ek egymástól való megkülönböztetésére szolgál a ~i szám, ami a fegyvernemre, a szakszolgálatra, illetve azokon belül az állománykategóriákra és a konkrét beosztásokra vonatkozó legfontosabb ismérveket fejezi ki. A ~i számokat a Honvéd Vezérkar gondozásában tartják nyilván, s ezek alapján dolgozzák ki a különböző katonai szervezetek állománytábláit. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés* **2.** A Nemzeti Közszolgálati Egyetemen megszerezhető BSc (főiskolai) szakképzettségek: katonai vezetői, katonai üzemeltetői, katonai logisztikai, állami légi közlekedési. Mesterképzésen (MSc) megszerezhető képesítések: katonai vezető, katonai üzemeltetés, katonai műveleti logisztika, védelmi vezetéstechnikai rendszertervező. Az altiszti szakképzettség jelentős része szerepel az OKJ-ben. (C. O.) → *katonai vezetés* **3.** A hadkötelesnek (az önkéntes katonának) egy vagy több katonai beosztás eredményes ellátásához is lehet ~e. A ~ már a polgári képzés, valamint a katonai kiképzés során szerezhető meg, és rendszeres elméleti és gyakorlati továbbképzéssel tartható csak fent. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

katonai szakkiképzés: különböző fegyvernemek és szakcsapatok katonáinak a szakismeretek elsajátítására, a szakfeladatok elvégzésére való felkészítése, oktatása és nevelése. Fő célja a katonákat képessé tenni arra, hogy a szakbeosztásukkal járó feladataikat békében és háborúban egyaránt sikeresen teljesítsék. Tartalma, felépítése az egyes fegyvernemek, szakcsapatok sajátosságaihoz, céljaihoz igazodik. Követelményrendszere – a sajátosságok érvényesülése mellett – egységes célt követ, vagyis a legmagasabb szinten megvalósítani a haderő (a csapatok) kiképzettségét, felkészültségét, hadrafoghatóságát, harckészültségét. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

katonai szakma: a katonai hivatás gyakorlásához szükséges mesterségbeli tudást magában foglaló szakismereti ágak valamelyike vagy egésze, illetve ezek művelői együtt. A ~ a katonai hivatás elemeinek kiegészítője, másik oldala a katonai professzionalitás hordozója, amelynek elemeit különböző tudományok, művészetek, technikák stb. ismeretanyagából és gyakorlatából a védelem konkrét emberi, tárgyi, eszközbeli és szellemi struktúrái hatékony működtetésének megfelelően választják ki és állítják össze. A ~ák létrejöttét a harc megvívásának a haditechnika fejlődése által kikényszerített fejlődése indította el azzal, hogy az egynemű katonai tevékenység kizárólagosságát mind nagyobb mértékben egészítették ki, majd váltották fel a hadakozás szempontjából elengedhetetlen szakszerűségeket hordozó csoportokkal. A 20. század hadügyi fejlődése során bebizonyosodott, hogy a csoportfegyverek, fegyverrendszerek önmagukban is nagyon sokféle ~át vesznek

igénybe. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

katonai szaknyelv: speciális katonai szakkifejezések és nyelvi fordulatok összessége, amelyet a katonai életben, a katonai (szak) tevékenységek keretében használnak. A ~ alapkövetelménye a szakszerűség, pontosság, szabatosság, egyértelműség, rövid tömörség, amely a magyar nyelvhelyességre épül. Sajátossága a szókincs, valamint nyelvi fordulatai. Magyarország NATO tagsága gyorsította az angolszász eredetű szakkifejezések és meghatározások adaptálását, „magyarosítását", amelyet a *NATO Szakkifejezések és meghatározások szógyűjteménye* tartalmaz. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

katonai szállítás: katonai alakulatok, intézmények, szervezetek, különítmények, személyek, katonai anyagok és technikai eszközök, katonai szállítmányok eljuttatása egyik körletből (pontról) a másikba különféle közlekedési alágazatok (közút, vasút, vízi, légi, csővezetékes), szállítási módok útján, polgári vagy katonai szállítókapacitás igénybevételével. (F. R.) → *közlekedési támogatás*

katonai szállítások irányítása: katonai szállítások tervszerű megvalósítása érdekében, katonai közlekedési szervek részéről jóváhagyott tervek, utasítások, parancsok alapján végrehajtott operatív irányítói tevékenység, amelyben részt vehetnek mind polgári, mind pedig katonai szervezetek. Magában foglalja: a csapatok és szállítmányok mozgási útvonalának, irányának és ütemének a meghatározását; a forgalom biztonsági rendszabályainak betartását, ellenőrzését; a közlekedési rend és fegyelem fenntartását; a szállítás végrehajtása során jelentkező zavarok elhárítását, kezelését. (F. R.) → *közlekedési támogatás*

katonai szállítások szervezése: a ~ magában foglalja a szállítások előkészítésével és végrehajtásával kapcsolatos azon tevékenységek megszervezésének összességét, amelyeket a feladat vételétől a szállítási folyamat befejezéséig a katonai közlekedési szervek, valamint a szállítandó csapatok végeznek. A ~ kiterjed a közlekedési utak, szállítóeszközök, a csapatok valamint a haditechnikai eszközök szállításra történő előkészítésére, a szállítás teljes folyamata alatt a szállítás mindenoldalú biztosítására. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

katonai szállítmány: egy adott berakó- (feladó) helyről egy meghatározott kirakó- (rendeltetési) helyre fuvarokmánnyal feladott, szállítási terv szerinti szállítmányszámmal ellátott és vonaton (vasúti kocsiban), hajón, repülőgépen, helikopteren, gépjárművön stb. szállított katonai kötelék, anyag vagy eszköz. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

katonai szerepkultúra: az intézményi kultúra lehetséges formája, amely a logika és az észszerűség alapján működik. Olyan szabályok irányítják, amelyek fontosabbak a személyeknél, nem kívánatos a többletteljesítmény, lassan észlelik a változásokat. Kimondottan a hierarchikus szervezeteknél kap prioritást. (C. O.) → *katonai vezetés*

katonai szervezés: olyan alkotó tevékenység, amely egy kitűzött cél hatékony elérése érdekében folyamatok és azok megvalósítására hivatott szervezetek létrehozására, fejlesztésére, működtetésére erőforrásokat és tevékenységeket rendel egymáshoz, és hangol össze, cél, feladat, hely és idő szerint. A kitűzött cél elérését szolgáló folyamat a tevékenységek láncolata, a szervezés dinamikus alrendszere, míg a tevékenységi műveletet működtető struktúra inkább annak statikusabb alrendszere. A kettő egymástól elválaszthatatlan, a domináns szere-

pet pedig inkább a műveletnek kell betöltenie. A szervezőmunka logikai modellje tehát a cél – művelet – szervezet kontextusával határozható meg, amelyet a környezeti tényezők, a fenntartó, valamint a szervezeti tagok elvárásrendszere lényegesen befolyásol. A műveletek (folyamatok) a tevékenységek összefüggő, meghatározott láncolata, amely térben és időben játszódik le ember és az eszköz relációjában valamilyen igény, szükséglet kielégítésére, illetve probléma megoldására, döntések megvalósítására irányulva. A szervezetben zajló műveletek (folyamatok) felosztathatók: tevékenységi műveletekre (munkaszervezési eljárás) és bürokratikus (adminisztratív) műveletekre. A műveleti tevékenységek kapcsolódásának módjai lehetnek: soros, konvergens, illetve divergens kapcsolódás. Az egyes műveletek összehangolása, a folyamatok integrálását vonja maga után. A szervezetalapítás, szervezetátalakítás, szervezetfejlesztés a szervezeti célok (műveletek, elvárások) és a környezeti tényezők függvényében a szervezeti struktúrák kiépítését, megszervezését, a tevékenységek összehangolását igényli. A szervezetkialakítási, -átalakítási, -fejlesztési művelet megindításának teljes jogi alapját az alapító okirat képezi. Az alapító okirat kiadása biztosítja a szervezet számára az alapvető feltételekhez történő hozzáférést, a működési rend kidolgozását, a szervezet alapvető kezdő, illetve főbb elemeinek tevékenységét, amely a szervezeti és működési szabályzat ki-, illetve átdolgozását eredményezi. A szervezeti és működési szabályzat a legfőbb koordináló, szabályzó dokumentum az adott szervezet számára. Civilszervezetek, alapítványok vonatkozásában az alapszabályzat és a szervezeti és működési szabályzat kialakításával, egységes jogi szerkezetbe foglalásával – bírósági jóváhagyással – lehet létrehozni, illetve működtetni. A katonai szervezetek strukturális szervezése az alábbi területeket foglalja magában, ammennyiben azt központi, illetve elöljárói szervezet nem szabályozza: *a)* vezetési rendszer (vezetési szemlélet, módszer, stílus, vezetők önállósága, hatáskörük, apparátus stb.); *b)* döntési rendszer (vertikális és horizontális döntési struktúrák, egyes döntési pontok, a döntést előkészítők, döntést hozók, egyetértési joggal rendelkezők köre, személye); *c)* információs, illetve kommunikációs rendszer kialakítása (információk mennyisége, minősége, információs fórumok típusa, helye, szerepe, ideje, tartalma, résztvevők, szintjei stb.); *d)* formális szervezeti struktúra kialakítása (főbb szervezti egységek feladatrendszere, munkahelyek kialakítása, ideiglenes szervezeti elemek kialakítása stb.); *e)* személyek kiválasztása (személyzetfejlesztés, a munkatársak kiválasztása, oktatása, fejlődésük hatékony támogatása stb.); *f)* ösztönzés, illetve motivációs rendszer (elismerések teljesítményfüggő rendszerének kialakítása, az anyagi, technikai, erkölcsi ösztönzés elvei, gyakorlata, a motiváció egységes elvekre, elvárásokra épülő rendszer elfogadtatása, együttes működtetése stb.); *g)* szervezeti kultúra megjelenítése (ünnepségek, hagyományok, ceremóniák, társas kapcsolatok rendezvényeinek elvei, szervezésük stb.); *h)* az átfogó ellenőrzési és értékelési rendszer kialakítása, az arányosság, a biztonság, a szelekció, a megerősítés, az orientálás és a következetesség jegyében a reális értékelés céljából. A katonai szervezetek vonatkozásában központi jogszabályokon, szabályzókon túl az állománytábla, a Szervezeti és Működési Szabályzat, a parancsnok 100. számú parancsa, munkatervek, ellenőrzési tervek, napi parancsok stb. azok a dokumentumok, amelyek koordinálják a szervek tevékenységét az Alapító okiratban megfogalmazott cél teljesítése érdekében. (C. O.)
→ *katonai vezetés*

katonai szervezet: 1. Olyan felfegyverzett erőszakszervezet, amelyet az államhatalom,

a mindenkori főhatalom tart fenn, hogy a nemzetközi, illetve a belpolitikai hatalmi viszonyok között ez által is érvényesítse érdekeit. A ~ek funkciója az adott nemzet legfontosabb értékeinek (területi integritás, szuverenitás stb.) védelme és a nemzeti érdekek érvényestése. A szervezeti struktúráját központilag állománytáblában határozzák meg, amely a harcban betöltött szerepének megfelelő személyi állományt, haditechnikai eszközt és felszerelést biztosít szigorúan hierarchikus rendszerben. A ~ ek – mint a társadalmi mozgásszférához tartozó rendszerek – nyíltan, aktívan, célszerűen, szervezetten, dinamikusan működnek. Ezen, emberekből álló, speciális társadalmi szervezetek meghatározott és ellenőrzött közösségi célt szolgáló tudatos emberi tevékenységre alapozottak, ahol részeik az egész sikeréért együttműködnek. A ~ ek működésének, vezetésének sajátosságai: *a)* a többirányú alkalmazhatóságot, a hadrafoghatóságot – a nemzetközi politikai – katonai helyzet, a szövetségi rendszerben vállalt kötelezettség, a fegyveres küzdelem célja és eszközrendszere az ország gazdasági teherbírása függvényében – a humán erőforrás képessége, a technika- és technológia fejlettsége, a társadalmi támogatottság határozza meg; *b)* a katonai tevékenység, a fegyveres küzdelem célja és eszközrendszere, a befolyásoló tényezők különleges hatása révén a vezetéstudomány alapkategóriái (struktúra, vezetői cselekvési szabadság, egyedi cél, behatárolt jogkör, felelősségi következmények stb.) csak korlátozottan érvényesek; *c)* a nemzeti haderő tevékenységének célját, a haderő összetételét, vezetését, irányítását, társadalmi ellenőrzését – az alaptörvényre alapozottan – az ország legfelső döntéshozó szervezete, a biztonságpolitikai értékelésből levont következtetések függvényében törvényekben, egyedi döntésekben (rendeletekben) határozza meg (szövetséges haderők vonatkozásban, az alapszerződésben kitűzött céloknak megfelelően a döntést a legfelső politikai testület – az érintett állam és kormányfők – tanácskozásán hozzák); *d)* az állam a külpolitikai szándékainak, belpolitikai céljainak függvényében biztosítja a fegyveres erő működőképességét, az érdekérvényesítési szándéka az anyagi és morális feltételek biztosítottságában realizálódik; *e)* a haderő helyzetét a szövetségi rendszerben vállalt kötelezettség, az ország gazdasági teherbírása függvényében – a humán erőforrás képessége, a technika és technológia fejlettsége, a társadalmi támogatottság határozza meg; *f)* a bonyolult feladatok (harc – békeművelet – természeti csapás – katasztrófaelhárítás) megoldására rendkívüli körülmények (ellenséges behatás – munka- és létfeltételek lényeges hiánya – zord időjárás – éjjel-nappal fokozott pszichikai és fizikai igénybevétel stb.) mellett kerül sor; *g)* a komplex feladatok megoldására az állandóan átalakuló szervezeti struktúrában és környezeti feltételek között kerül sor, ahol a személyi állomány – így a parancsnokok is – folyamatosan változnak; *h)* az alaprendeltetésük teljesítésére lényegében modellezett (szimulált) rendszerkörnyezetben készülnek fel – többször a feltételek minimalizált helyzetében; *i)* a legbonyolultabb feladataik (harc- és bizonyos békeműveletek) teljesítése során számolni kell az ellentevékenységgel, amelynek elsődleges célja a rendszer nyílt működőképtelenné tétele, megsemmisítése, ami lényeges eltérés más társadalmi szervezet tevékenységi céljától; *j)* a kormányzati szinten határolják be pontosan – funkciókhoz kötötten – a vezetés és irányítás szintjén elkülönülő politikai, illetve a szakmai felelősségi és hatásköröket, kötelezettségeket; *k)* a haderő vezetése és irányítása – az állam által elfogadott nemzetközi egyezmények alapján kidolgozott és a legfőbb törvényhozó szerv révén szentesített – törvények, a kormány, és a honvédelmi miniszter rendeletei, illetve határozatai alap-

ján egységesen – alkalmazott tevékenységi időszakokhoz tervezetten – centralizált rend szerint történik; *l)* a fegyveres erő hierarchiájában alkalmazott személyek feladatai, felelősségük, kötelezettségük, egységesen – a szolgálati jogkörük, hatáskörük differenciáltan, központilag, egységes elgondolás alapján – szabályozott, előírt; *m)* a vezetésnek a katonai vezetés egy sajátos megnyilvánulása, amely parancsnoklás, azaz parancsok útján történő vezetés (a parancs: ellentmondást nem tűrő utasítás, amelynek végrehajtása az alárendelt számára kötelező, megtagadása súlyos joghátránnyal jár), ugyanakkor az emberi viszonyok alakulása meghatározza a szervezet eredményességét illetően – és különös jelentőséggel bír ez a sorozott, állampolgári kötelezettségre épülő, kötelező katonai szolgálatra bevonultatottak vonatkozásában; *n)* a katonák jogait és kötelezettségeit nemzetközi egyezmények alapján törvények szabályozzák, amely a honvédelmi törvényben, a katonák jogállásáról szóló törvényben, a különböző szabályzatokban, rendeletekben jelenik meg; *o)* a ~vezetőnek – a parancsnoknak – más társadalmi szervezetvezetőtől lényegesen eltérő – különleges jogkör biztosított, aki alkalmazhatja a parancsuralmi kényszert, megvalósíthatja a totális szabályzást különleges jogrend bevezetését követően; *p)* a legbonyolultabb tevékenység (a harcfeladatok sikerét) teljesítését csak a meglepetésszerű, határozott és jól szervezett – az ellenség részére váratlan – tevékenység biztosítja, amelynek feltételei (kiképzettség – harci képesség) békeidőben teremthetők meg. A honvédség szervezeti felépítését a honvédelemért felelős miniszter által vezetett minisztérium, a honvédelemért felelős miniszter közvetlen alárendeltségébe tartozó, valamint a honvédség hadrendje szerinti szervezetek összessége képezi. Az egyes honvédségi szervezetek konkrét feladatait jogszabályok, közjogi szervezetszabályozó eszközök, valamint a belső rendelkezések határozzák meg. A honvédséget a szárazföldi csapatok, a légierő csapatai, a logisztikai és támogató erők, valamint a honvédség feladatainak végrehajtása érdekében egyéb szaktevékenységet folytató szervezetek alkotják. A szárazföldi csapatok és a légierő csapatai haderőnemet képeznek. A haderőnemek fegyvernemekből és szakcsapatokból tevődnek össze. (C. O.) → *katonai vezetés*

2. Tágabb értelemben az államok, szervezetek által, saját érdekérvényesítése támogatására létrehozott felfegyverzett erőszakszervezete. Az államhatalom, a mindenkori főhatalom hozza létre és tartja fenn. Funkciójából következően szigorúan centralizált hierarchikus bürokratikus szervezet, vezetése egyszemélyi parancsnoki rendszerben történik. A ~ek általános jellemzői: *a)* a hierarchia elvének maximális érvényesülése; *b)* fizikailag is érzékelhető korlátok, szabályozottság, zártság; *c)* jelentős hatalmi eltérések a szintek között; *d)* a szervezeti fegyelmet biztosító belső intézmények; *e)* tekintély és erős függés; *f)* a hatalmi rituálék és szimbólumok nagy hangsúlya; *g)* tevékenységek kifinomult proceduális szabályozottsága; *h)* leszűkült érdekérvényesítési lehetőség; *i)* a vezetés eszköze a parancs, amely más normát felülír. A modern társadalmak ~ei polgári irányítás alatt álló, függelmi rendszerben – békében önkéntességen vagy hadkötelezettségen, veszélyhelyzetben az általános hadkötelezettségen alapuló fegyveres állami erőszakszervezetek. Nevezik őket fegyveres erőknek is, mintegy megkülönböztetve az elsődlegesen a társadalom belső rendjét biztosító rendvédelmi szervektől. A ~ személyi állománya békeidőben tényleges szolgálatot teljesítő katonákból, civil alkalmazottakból (kormánytisztviselőkből, kormányzati ügykezelőkből, közalkalmazottakból és a munka törvénykönyvének hatálya alá tartozó munkavállalókból stb.) áll. Veszélyhelyzet, fenyegetettség

esetén a mindenkori jogszabályok alapján kiegészülhet a lakosságból kiképzett vagy kiképzetlen (kiképzésre kerülő) hadkötelesekkel. (K. J.) → *katonaszociológia*

katonai szervezetek alapítása, megszüntetése: a honvédségi, ~-ére a honvédelemért felelős miniszter jogosult. A szervezeteket alapító okirattal kell létrehozni. A honvédség szervezetei közül a hadrendbe az állománytábla szerint szervezett katonai, a hadrenden kívüli szervezetek csoportjába pedig a munkaköri jegyzék szerint létrehozott egyéb szervezetek tartoznak. A honvédség szervezeteinek felépítését, béke- és hadilétszámát, rendszeresített technikai eszközeit állománytáblában vagy munkaköri jegyzékben kell meghatározni. (C. O.) → *katonai vezetés*

katonai szervezeti diagram: a szervezet formális struktúráját mutató ábra, amely a hatásköröket, feladatköröket, a kommunikációt és a munkafolyamatokat ábrázolja. (C. O.) → *katonai vezetés*

katonai szervezeti formák: a ~at más társadalmi szervezethez hasonlóan a szervezeti struktúrák alakítják. A szervezetek strukturális jellemzői: A) A munkamegosztás (feladatkomplexumok lebontása részfeladatokra és azok szervezethez kötése történik. A megosztás, így lehet: elsődleges és másodlagos. Az elsődleges munkamegosztás szabályozása történhet: *a)* funkció, *b)* tárgy, *c)* régió szerint. Egydimenziós a szervezet, ha egy elv szerint történik az elsődleges munkamegosztás, ilyen a funkcionális szervezet, ahol funkció szerinti munkamegosztás történik. A divizionális szervezet tárgyi elvet követ az elsődleges munkamegosztása során. Két- vagy többdimenziós a szervezet ha a munkamegosztási elveket párhuzamosan alkalmazzák. ilyenek a mátrixszervezetek. B) Hatáskör szabályozása: a hierarchiában elhelyezkedő szervezetek, személyek, amely magában foglalja: *a)* a kompetencia (illetékesség, jogosultság, szakértelem) megállapítását; *b)* döntési jogkörök felosztását; *c)* utasítási hatáskörök megállapítását. Utasítási hatáskör alapján elkülönítünk: *a)* egyvonalas szervezetet (ha az alárendeltek egy személytől kaphatnak utasítást – ilyenek a lineáris és divizionális szervezetek); *b)* többvonalas szervezet (ha kettő vagy több szervezeti egység (személy) utasíthatja az alárendeltet – ilyenek a funkcionális és mátrixszervezetek. C) Koordináció, amikor az eltérő feladatokkal, hatáskörökkel rendelkező, de egymással kapcsolatban lévő szervezeti egységek (személyek) tevékenységét a szervezet egészére vonatkozó célok megvalósítása érdekében összehangolják: idő, cél, személyközi orientációt tekintve. A koordináció (Khandwalla szerint) lehet: *a)* technokratikus, *b)* strukturális, *c)* személyorientált. A katonai koordináció a feladatok megoldása érdekében: *a)* hely (terep); *b)* idő; *c)* mód; *d)* eszköz; *e)* szervezet; *f)* felelősök tekintetében valósul meg. D) A konfiguráció származtatott strukturális jellemző, amely a munkamegosztás, a hatásköri rendszer és a koordináció elsődleges szabályozásából alakítható ki. A konfiguráció leírható: *a)* a szervezet mélységi tagozódásával (hierarchikus szintek száma) profil szerint; *b)* szélességi tagozódás, azaz egy vezető alá tartozó alárendeltek száma a hierarchia különböző szintjein; *c)* az egyes szervezeti egységekben foglalkoztatottak száma. A lineáris szervezet az úgynevezett egyvonalas szervezeti forma klasszikus példája, amely azt jelenti, hogy minden beosztottnak egyetlen főnöke van, és csak egy személytől kaphat utasítást. Ez általában erősen hierarchikus szervezet, amely horizontálisan és vertikálisan is könnyen bővíthető. A modell előnye, hogy közvetlen a kapcsolat a vezetői szintek között, gyors és pontos az információáramlás. Ez lehetővé teszi a feladatok pontosabb

meghatározását és a közvetlen visszacsatolást. A modell szervezeti elemei horizontálisan és vertikálisan is bővíthetők, de ugyanakkor szűkíthetők is. A horizontális bővülés esetén a szervezet vezetőinek létszáma és a beosztottaké is tovább nőhet, míg a vertikális bővülés újabb vezetési szintek megjelenését jelenti. Szűkítés esetén a fölösleges szervezeti elemek könnyen leválaszthatók. A felelősségi és hatáskörök, alá-fölé rendeltségi viszonyok rendezettek, a döntéshozatal és a feladatok lejuttatása gyors és pontos. Kisebb méretű szervezetek számára határozottan előnyös szervezeti forma, amelynek működtetése is olcsó. A modell hátránya, hogy a nagyobb (összetettebb feladatkörű) szervezeti egységeknél nehezen alkalmazható, mivel kevésbé képes az egyes szakterületek eltérő sajátosságait figyelembe venni. Hasonlóan nehézkessé válik az egymástól nagy távolságra elhelyezkedő szervezeti egységek vezetése esetén, hiszen az egyes vezetési szintek között a szoros kapcsolat elengedhetetlen. Nincs igazi specializáció, az új, minőségileg más feladatok csak nehezen illeszthetők a struktúrába. A szakterület vonatkozásában jól felkészült vezetőket igényel és feltételez. Az alárendelt szervezetek közötti horizontális koordináció nehézkes, gyakorlatilag nincs is. Több szervezeti egységet érintő probléma csak a legfelső vezető szintjén kezelhető. A szervezet környezetével történő kapcsolatok kézbentartása is a legfelső vezető feladata. Rugalmatlan rendszer, az új problémákra régi módszerekkel válaszol, nem tud alkalmazkodni a változó elvárásokhoz. Ez elsősorban a katonai hierarchia alsó szintjén jelenik meg raj-, csoport-, szakasz-, századszinten. A lineáris törzskari struktúra a katonai szervezetet vezető parancsnok mellett létrehozott törzskarról kapta a nevét. Ezt a vezetési modellt alkalmazzák azokban a honvédségi és rendészeti szervezetekben, ahol zászlóaljat vagy magasabb szintű kötelékeket vezetnek, és ahol a vezetők (parancsnokok) döntéseit a különböző szakterületekre szakosodott szakemberek (törzstisztek) készítik elő, de minden jogkör a vezető (a parancsnok) kezében összpontosul. A lineáris törzskari struktúrában a törzskar az elöljáró munkáját közvetlenül támogatva részt vesz a szakmai döntések kialakításában, végrehajtásának megtervezésében, megszervezésben, irányításában, ellenőrzésében és értékelésében. Az egyes szakirányítási feladatokon túl feladatul kapják még az alsóbb szintű (alárendelt) szervezetek munkájának folyamatos figyelemmel kísérését és közvetlen felügyeletét. A törzskari irányítási modellben a szervezetnek a fő munkafolyamatok szerinti tagolása is elképzelhető (funkcionálisan megosztott törzskar). A törzskari támogatói beosztásban lévő tisztek nemcsak a tanácsadói, javaslattevői szerepüket látják el, hanem szakterületüknek megfelelően a felügyeletet, szakmai irányítást (tüzér, műszaki stb.) végeznek. A szervezeti modell nagy előnye, hogy a törzs nagyfokú segítséget nyújt a vezetőnek, hiszen a szakterületek szakember részéről a hozzáértés biztosított, a szakirányítás minőségi végrehajtása folyamatos és következetes. Esetenként testületként is működhet, hiszen az egyes kérdések megítélésekor több nézőpont kerülhet ütköztetésre, de a döntési felelősség minden esetben a vezetőt (parancsnokot) terheli. A rendszer működésének hátránya, hogy a szakmai területeken dolgozó szakemberek (a törzskari beosztottak) nem rendelkeznek döntési jogosultsággal, ezért szakmai képességüket közvetlenül nem tudják kibontakoztatni, mivel általában javaslatokat adnak, így a kevésbé következetes vezető mellett, a szervezeten belül a szakemberek között könnyen szakmai viták alakulhatnak ki, amelyek gátolhatják az egységes irányítást. Hátránya továbbá, hogy a szervezet élén álló egyszemélyi vezetőnek a szerteágazó munkafolyamatok összehangolása és felügyelete

érdekében viszonylag széles körű szakmai hozzáértéssel és önállósággal kell rendelkeznie. A divizionális szervezet nagyfokú önállósággal rendelkező (kvázi autonóm) szervezeti egység (például hadosztály). A munkamegosztás tárgyi elvű, illetve régiók szerint tagolják a szervezetet. A szervezeti szintű feladatok és célok érvényesítése érdekében: *a)* az irányítási; *b)* a koordinációs; *c)* az ellenőrzési tevékenységet központi egységek látják el. Központi feladat: a források elosztása, a tevékenységek pontos elhatárolása, a hatékonysági kritériumok kidolgozása, ellenőrzése. A divizionális szervezet előnyei: *a)* a stratégiai és operatív feladatok különválnak, a felső vezetés a stratégiára koncentrálhat; *b)* környezeti változások hatása nem érinti az egész szervezetet, csak egyes szervezeti egységeket; *c)* alacsony a horizontális koordinációs költség; *d)* teljesítményre ösztönző felelősségi-érdekeltségi rendszer kialakulása. Összességében a divizionális szervezet a változó körülményekhez jól alkalmazkodó, rugalmas szervezeti forma. (C. O.) → *katonai vezetés*

katonai szervezeti kompetencia: egyéni és kollektív képességek, szaktudás és kapacitások összessége. Katonai szervezetvezetési értelemben a különböző alap-, és továbbképzések célja a jövőbeni működést megalapozó kompetenciák elsajátítása. A szervezeti kompetenciákban domináns szerepet játszik a kulcskompetencia, amely szakismeretből és technológiákból előálló speciális szaktudás, amellyel a környezet által elismert értéket hozhatnak létre. Ezek a kompetenciák a szervezetben jelen lévő ismeretek kombinációjaként jönnek létre, és a szervezet tagjaiban testesülnek meg, folyamatos fejlesztést és alkalmazást igényelnek. Ezen kompetenciák alapvető elemei a katonai szervezetekben: *a)* technológia mint a fizikai rendszerek és eszközök összessége; *b)* emberi tényező, amely a technológia működtetője, a képességek és tudás megtestesítője; *c)* a szervezet, amely magában foglalja a formális szervezeti struktúrát, illetve a működtetett vezetési rendszereket; *d)* a szervezeti kultúra, amely a szervezet informális megjelenése. A kompetencia – szervezeti vonatkozásban – az erőforrás egy formájának tekinthető, amely jelentős befolyással van más tényezőkre az értékteremtő tevékenység során. A szervezet funkcionális kompetenciája képességként definiálható, ami ebben az értelemben szervezeti tudást és e tudás alkalmazásának képességét foglalja magában. A kompetenciák ma már – szervezeti relációkban – hálózatként realizálódnak mint erőforrások és tevékenységek összessége, ahol a szervezet létrehozza, fejleszti és menedzseli a funkcionális hálózat. (A hálózati kompetencia összetevői: kommunikációs képesség, kooperációs kultúra, bizalom, stratégiai gondolkodás, vízióalkotási képesség, kooperációs megállapodások kötésének, együttműködések végrehajtásának kompetenciája.) (C. O.) → *katonai vezetés*

katonai szimbólumok: az emberi kultúrában ősidőktől fogva kitüntetett helyet elfoglaló, a hadsereggel kapcsolatos, a vele való azonosulást szolgáló vagy lelkesítő jelek, jelvények, jelképek. Szokásos jellegzetességeik oly módon érthetők meg leginkább, ha figyelembe vesszük, hogy: speciális, általános jelölő funkcióik vannak; gyakorlati funkcióikon belül elkülöníthető az azonosulás lélektani szükségletét kielégítő, valamint a mindennapi szervezeti működést támogató szerepük. A katonai szervezet rendszeresen alkalmakat (időt, teret) biztosít koncentrált, együttes, összefonódó és ezért intenzitásban megnövelt hatásaik érvényesüléséhez (katonai ünnepek). A katonai jelképeknek kijáró kitüntetett hely már a primitív népeknél is a harcoló ember tevékenységének kivételes jellegét fejezte ki, a fegyveres harc kockázatának a legtöbbet, az életet érintő mi-

benlétét, az ennek ellenére vállalt áldozat kiemelésre érdemesített magasztosságát, az azt hordozó embert, a harcost, illetve e réteget jelölte. A ~nak a szimpla jelölésen túl messzemenő gyakorlati funkcionális gyökereik is vannak. A harcos szervezetek tagjai számára mindenkor elemi lélektani szükséglet volt, hogy bizalommal lehessenek azok iránt, akikkel együtt szállnak szembe az ellenséggel, mivel a vállalt ügy győzelme, sokszor az életük múlott azon, hogy milyen erős összetartás jellemezte azokat, akikkel egymásnak vetett vállal harcoló csoportokat alkottak. Ennek a szükségletnek a kielégítését a katonai szervezetek nemcsak a társadalmakon belül is különálló, zárt szervezeti kereteikkel, hanem a testületi szellemet erősítő – a társadalomban használatostól eltérő –, több jelkép használatával is próbálják elérni. A primitív népek harci eszközein ábrázolt totemállatok, a rómaiaknak a légiók előtt hosszú rúdon hordozott tábori jelvényei (később keresztrúdra erősített szövetdarabon a légió jelmondatával és azonosító számával), de a modern csapatzászló is az állandósság szimbólumai, az adott csoport történeti folyamatosságának kifejezői, mai szóhasználattal a „csapat lelke". A zászlórúdon, póznán, lándzsán, kürtön, dobon stb. hordozott zászló azáltal lesz a hadsereg szimbólumainak legfontosabbika, hogy miközben a csoportot alkotó katonaszemélyek identitásának tér- és időbeli megtestesítője és kifejezője, aközben azt a bizonyosságot is közvetíti számukra egyénenként, hogy ahogyan ők maguk, úgy a többiek is azonosulnak a testülettel. Az pedig, hogy a csapatzászló a modern nemzeti zászlóval való rokonságát máig megtartotta, nyilvánvaló jele annak, hogy ezt az azonosulást tartalmilag a katonák által szolgált legnagyobb közösségre, a nemzetre vetítik vissza. A lélektani értelemben vett funkcionalitáson túlmenően a jelképek a szervezet gyakorlati működését is támogatják: azokat a jelképeket, amelyeket a katonai szervezetek önmaguk azonosítására alakítottak (egyenruha, tisztelgés, megszólítás), általában a mindennapi életben a társadalomtól való megkülönböztetés és az önazonosság napi újra- és újraismételt – egészen az észrevétlenségig természetessé váló – rögzítéséül alkalmazzák. Ezen belül különleges szerepet tölt be az egyenruha (vagy a harci festések törzsspecifikus ábrázolásai), amelynek az egyes hadseregek a nagy fokú funkcionális hasonlóságon kívül – nem véletlenül – a mai napig igyekeznek megőrizni specialitásait. A különleges szerep az egyenruhát biztosító hatalmi centrum érdekérvényesítése szempontjából szimptomatikus jelentőségű: békeidőben az egyenruha puszta viselése is a hatalom jelenvalóságának jelképe, önmagában is a hatalom stabilizálása irányában fejti ki hatását. Háborúban az ellenséggel szemben viszont ezen túlmenően azzal, hogy az ellenséggel szembeni harc, a tevőleges szembeszállás csaknem minden reális alternatíváját megkérdőjelezi (a katonának tudnia kell, hogy az ellenség szemében őt már az egyenruhája is elpusztítandó, megsemmisítendő személyként minősíti, nem mondhatja, hogy „kérem, én nem lőttem" az egyenruhát le kellene vetnie ahhoz, hogy „békés polgári személynek" adja ki magát; tehát nincs más választása, mint hozzájárulni a győzelemhez), a szervezettel, a csoportcélokkal való azonosulás sajátos „biztosítékaként" is szerephez jut. Mindez erőteljes indoka annak, hogy a testület tagjai számára a legtöbb alkalomra előírja az egyenruha viselését, s hogy az egyenruha elutasítása a testületből való kilépéssel egyenértékű: a testület közeli és távlati céljai egyaránt igen erősen emellett szólnak. Azokkal a szimbólumokkal kapcsolatban, amelyeket a katonák a saját csoporton belüli megkülönböztetésre hoztak létre, lényegesen egyszerűbb a helyzet: a ~nak ez a csoportja (haderőnemi és fegyvernemi jelzések, rang-

jelzések, jelvények stb.) az egymáshoz való viszonyulás, kapcsolatteremtés, viselkedés megválasztásához nyújt elengedhetetlen segítséget. Ezek a jelzések olyannyira gyakorlati funkciójúak, hogy nemzetközileg csaknem azonosak, de mégsem mondható el róluk, hogy puszta piktogramok, megkülönböztető jelzések; ugyanis jelentős mértékben kapcsolódnak hozzájuk szimbólumértékek: gondoljunk például a tábornoki tölgyfalomb erőt szimbolizáló, vagy a repülőerők „sas" jelzésének a levegő urát szimbolizáló jelentésére, illetve a fegyvernemi jelzésekhez fűződő külső és belső azonosító egységes jelölésre vagy a repült órák utáni kitüntetést viselő repülők tekintélyére. A katonai jelképek új minőségű rendszerbe kapcsolódása, egymásra vonatkozásuk elmélyítése – ahogyan az egyes hangszereket egyesítően összekapcsoló szimfonikus zenekar új zenei minőséget hoz létre – elsősorban a katonai rendezvényeken megy végbe. Ezért egyáltalán nem véletlen a katonai rendezvények egymást követő rendszeressége (az emberi élményelavulás periódusait meglehetősen jól mintázó időközökkel), illetve hogy a katonaszemélyek számára nem lehet szabad választás tárgya az azokon való részvétel. A legfontosabb ilyen rendezvények az eskütételek, fogadalomtételek, avatások, évfordulók, egy-egy új szimbólum beiktatása (emlékműavatás, névfelvétel, zászlóadományozás, kollektív kitüntetés átvétele stb.), a temetések, illetve a díszszemlék. Kisugárzó hatásukat gyakran használják fel arra, hogy az állami ünnepek alárendelt részeként is megrendezzenek ilyeneket a szélesebb társadalom (sokkal esetlegesebb, mert nem rendszeres és nem kötelezhető) mintakövetésének „felélénkítésére". A ~ történeti jellege nem csupán egyszerű kikerülhetetlen körülmény, hanem nagyon is fontos szerepe van a szimbólumok hitelessége igazolásában, illetve értelmezésük helyes megfejtésében. A mai csapatzászlóink kialakulásának követése például alkalmas annak érzékeltetésére, hogy e szimbólumunkban a leginkább hagyományőrző ~at tisztelhetjük, amely formáját és alkotó jelképeit évszázadok fejlődése és kultúrák kölcsönhatása során kapta. A katonai nevelésnek fontos feladatai vannak a ~ és nemzeti katonai hagyományok elsajátíttatása, megőrzése terén, mivel ezek csak akkor válnak élővé és átélhetővé, ha használójuk többé-kevésbé tisztában van jelentésükkel és történeti fejlődésükkel. Ellenkező esetben olyanná válnak, mint a ballagók által énekelt „Gaudeamus igitur", amit mindenki zeng, de sokan nem tudják, miért. A ~ mindig a nemzeti specifikumok hordozói, s így van ez a Magyar Honvédség esetében is. A Honvédelmi Minisztérium Kollégiuma 1990. november 21-én – a Magyar Honvédség Kiképzési és Szárazföldi Főcsoportfőnökség előterjesztésére, amely a Hadtörténeti Intézet és Múzeum résztanulmányai és a ZMKA Szociológiai tanszék hivatásos állomány körében végzett vizsgálatai alapján készült – elvi döntést hozott a honvédség alapszimbólumainak és ünnepeinek nemzeti hagyományokon alapuló visszaállításáról. A ~ hiteles újraalkotása ezúttal egyaránt szakított az elmúlt negyven évnek a szerves folyamatosságot megszakító gyakorlatával és a 70-es, 80-as évek tétova, végig nem vitt szimbólumrekonstruáló kísérleteivel. Abból indult ki, hogy egyfelől nem hagyható betöltetlenül a pártállami szimbólumok lebontása nyomán keletkezett űr, másfelől viszont létrejöttek a szimbólumok, a történelmi és katonai hagyományok egységes rendszerbe való rekonstruálásának feltételei: határozottan körvonalazódtak az önálló magyar haderő nemzeti jellegével kapcsolatos nézetek, illetve a szaktudományos kutatások kellő biztonságot nyújtottak a döntés meghozatalához. Mindezek alapján a döntéshozók vállalták, hogy az alapokig visszanyúló módon teszik meg lépéseiket a honvédség nemzeti jellegét szimbolizáló

jelképegyüttes újraformálására. E döntés értelmében a csapatzászlót a katonai jelképek között alapszimbólumnak kell tekinteni, amely a katonai becsület, hősiesség és dicsőség jelképe, a csapatok tagjai összetartozásának, a haza védelme iránti feltétlen elkötelezettségnek a szimbóluma. A csapatzászlókon kívül szabályozták a történelmi zászlók használatát is, amelyek bemutatása az utóbbi években alakult ki. A Magyar Honvédség meghatározott harceszközein feltüntetett, a magyar állam és fegyveres erői szuverenitását kifejező felségjel ügyében is döntés született. Ez az 1907-es hágai egyezmény (a II. békeértekezleten elfogadott IV. egyezmény szabályzatának 2/c pontja) által bevezetett „meghatározott és messziről felismerhető megkülönböztető jelvény" a döntéshozó álláspontja szerint nem lehet más, csak aminek hiteles történelmi múltja van, kifejezi nemzeti szuverenitásunkat, és nem kompromittálódott a közelmúlt történelmi eseményeiben. Ezért a HM kollégiuma az 1919-ben megalkotott, majd 1938-ban újra alkalmazott első önálló felségjelet fogadta el. A felségjel nemzeti színeket tartalmazó egyenlő szárú háromszög, amelynek magassága az alap kétszerese. A színek a háromszögben úgy helyezkednek el, hogy a háromszög mindkét szára mentén az alap 1/9 részének megfelelő szélességű piros színű, majd fehér színű sáv húzódik, amelyek között a háromszög fennmaradó területe zöld színű. Az így kialakult jelet egy, az alap 1/27 része szélességű fehér keret veszi körül. Repülőeszközökre, illetve harcjárművekre festik fel, formája és színei szerint egyedi módon fejezi ki haderőnk nemzeti jellegét. A felségjelet a katonai járművek függőleges vagy annak közeli állású síkjain úgy kell felfesteni (felhelyezni), hogy a háromszögnek az alapjával szembeni csúcsa a jármű haladási irányába mutasson. Ezáltal bármilyen felületen elhelyezett felségjel a jármű haladási irányába mutató, ék alakú jelzésként is használható. A tárgyi jeleken kívül szabályozták a szimbólumkoncentráló alkalmakat, a katonai ünnepeket is. A honvédelem napja kérdésében a kollégium csupán részleges döntést hozott. Egyfelől úgy döntött, hogy a korábban fegyveres erők napja néven szeptember 29-én ünnepelt alkalom a Magyar Köztársaság Alkotmánya, illetve módosított honvédelmi törvény által újrafogalmazott szerepű honvédségnek nem felel meg: természetes módon fogadták el azt az igényt, hogy a honvédség ünnepeinek rendje is különüljön el a többi fegyveres testületétől, és a továbbiakban a Magyar Honvédség napja legyen a honvédség legnagyobb ünnepe. A HM-rendelkezés konkrét szabályozó intézkedése, tiszteletben tartva az 1848–1849-es kiemelkedő események széles körű preferenciáját, 1992-ben már május 21-ét, Budavár visszafoglalásának napját jelölte ki a magyar honvédelem napjául. A honvédségi ünnepek újraszabályozása körében arra is lehetőség nyílott, hogy – a korábbi ideológiai tiltások megszűnésével – a kisebb közösségek, a fegyvernemek is lehetőséget kapjanak hagyományos ünnepségeik megrendezésére. Ebben az esetben nem a csapatokra „felűről" rákényszerített ünneplés eszméjét érvényesítették, hanem csak laza keretszabályozás történt a tekintetben, hogy „nem akadályozzák meg, ha az egyes fegyvernemek, akár a védőszent ünnepén, akár más alkalomból maguk igénylik és kezdeményezik saját fegyvernemi napjuk megrendezését". A kollégium meghatározta az egyéb katonai ünnepek körét is, amelyek között változatlanul szerepel a tiszti fogadalomtétel, az ünnepélyes és nyilvános katonai eskütétel, a csapatzászló-adományozás és a csapatnévadás napja. Az egyéb katonai ünnepek körébe sorolható végül a katonasírok – más társadalmi kegyeleti vagy hagyományőrző szervezetekkel együtt, a civil szokásoknak megfelelő – gondozására és a katonasíroknál a kegyelet kifejezésére rendelt

halottak napja is. A korábbi alakulati fedőszámjelölés helyett a kollégium döntése alapján lehetőség nyílt az utóbbi időben egyre szélesülő körre kiterjedő névfelvételre: a katonai szervezetek kiemelkedő történelmi személyiség, tájegység, település nevének használatával különböztetik meg magukat. A névfelvételben a rendelkezés értelmében a hagyományőrzésen kívül a katonai szervezetek egyedi megkülönböztetésének is szerepet kell kapnia, ami a névazonosságok kizárását teszi szükségessé. Azonban – az elnevezéssel szembeni szakmai követelménynek megfelelés esetén – a szervezetek akár a korábban felvett nevüket is megtarthatják. A Magyar Honvédség ehhez a szimbólumrendezéshez megfelelő ajánlásokat dolgozott ki és juttatott el a csapatokhoz. – A szimbolikus értékű katonai hagyományok közül talán a zenei és dalkultúra kapcsolódik a legszervesebben a nemzeti kultúrába. A szimbólumkultúra teljessége érdekében a nemzeti kultúrához való visszatérés programját a Honvédelmi Minisztérium a honvédség zenei és dalkultúrája területén is érvényesíteni kívánja. Ennek érdekében kerültek újra használatba a Magyar Királyi Honvédség által is használt kürtjelek („vigyázz”, „vigyázzmenet”, „tüzelj”, „tüzet szüntess”, „sorakozó”, „riadó”, „ébresztő”, „takarodó”, „díszjel”). A szimbólumok újrateremtésének további igen fontos szektorait jelenti az öltözet és a jelvények, kitüntetések újraszabályozása. Összegzésképpen elmondható, hogy sokat jelenthet, számos katonának megbízható orientációt nyújthat a szimbólumok világának olyan rendezése, amely szélsőségektől mentesen képes felmutatni a nemzeti hagyományokkal kapcsolódó folyamatosságot, amely az európai értékek fényében is vállalható, és a korszerű értékek felé való nyitottságnak sem jelenti gátját. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

katonai szocializáció: folyamatán mindazon attitűdök, értékek és tudás elsajátítását értjük, amelyek alapján az egyén alkalmassá válik a haderőben – ebben a speciális bürokratikus szervezetben – szerepének betöltésére. Másodlagos, felnőttkori szocializációs folyamat, amely a társadalmakban azokra vonatkozik, akik önként vagy hadkötelezettség alapján katonai szolgálatot teljesítenek, és amelyet megelőzött egy társadalmi szocializációs folyamat. Jellegét, tartalmát hosszú időn keresztül meghatározta, hogy a hadsereg funkciójához kapcsolódó jellege miatt egyfajta totális szervezetként igyekezett teljes mértékben uralma alá venni tagjait. A modern hadseregek egy részénél ez a nézet szinte napjainkig hatóan érvényes volt ezért, a szocializációs folyamat erőteljesen a feltétel nélküli engedelmesség kialakítására irányult, és igyekezett minimálisra korlátozni az ellenőrizetlen privát szférát. A katonai szocializációs folyamathoz kapcsolódó attitűdöket jelentős mértékben befolyásolja, hogy valaki sorozás, hadkötelezettség vagy önkéntes jelentkezés alapján kerül a szervezeti befolyás alá. Ezen túl tartalmát az is befolyásolja hogy hosszabb időre, egy életpályára való elköteleződés kezdetét jelenti, vagy csak egy rövid, átmeneti időszak a felnőttkori szocializációs folyamatban. Mindenképpen hozzá kell tenni, hogy a szocializáció tartalmából eredően mindig konfliktusos folyamat, amelynek mélységét az előszocializáció tartalma, eredményessége és az egyén motivációja befolyásolja. A ~ sokaknál abban az életkorban következik be, amikor a fiatal felnőttek legfontosabb identitásváltása történik, az iskolából a munkába való átmenet során. Ez utóbbi folyamat főként a munkahelyi élet korai szakaszában érdekes, amelyet korai karrierszakasznak vagy szervezeti belépésnek is szokás nevezni. A ~ ra is érvényes, hogy csak részben tervezhető és irányítható intézményesen, azt is áthatják informális hatások, amelyek minél zártabb

a rendszer, annál súlyosabb deviáns hatásokat is válthatnak ki. A társadalmak demokratizálódásával a modern katonai szervezetek nyitottabbá válásával és a katonai vezetők szakmai felkészültsége erősödésével a katonai szocializációs folyamat is harmonikusabbá vált. Általános társadalmi jellemzőként a munkavégzés során szükséges szocializációs folyamatok kutatása egyik hozadékaként, rendszerelemként bekerült a munka, a munkahelyek világába egy komplexebb beillesztési folyamat. A ~ intézményében is megjelent egy átfogóbb támogatási folyamat, amely során személyes segítők, felkészített mentorok teszik hatékonyabbá a beilleszkedést. (K. J.) → *katonaszociológia*

katonai szövetség: 1. A katonai biztonság megszerzésének többoldalú és elterjedt módja valamilyen ~hez való csatlakozás. A ~ közös kül- és biztonságpolitikai célok érdekében egyetértő országok politikai megállapodása katonai együttműködésre. A megállapodás nemzetközi érvényű jogi formában jut kifejezésre, amelyben két vagy több tagország kölcsönös kötelezettséget az elfogadott politikai irányvonal fenntartása, nemzetközi síkon való érvényesítése és védelme érdekében, a meghatározott célok érdekében katonailag is együttműködik, szükség esetén – a megállapodásban meghatározottak szerint – kölcsönös segítségben, támogatásban és védelemben részesíti tagjait (például a NATO-t létrehozó washingtoni szerződés). Napjainkban 14 két- és többoldalú ~i megállapodás létezik, a legismertebb az ANZUS, a NATO, a riói szerződés és a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete. A kétoldalú védelmi szerződéskötésben legaktívabb az Egyesült Államok, amely számos országgal írt alá megállapodást (például Japán, Dél-Korea, Fülöp-szigetek, Izrael). A szövetségek rendkívül sokfélék, különböznek egymástól a megalakulás oka, célja, rendeltetése és helye szerint, a katonai vállalásokban, a részt vevő országok számában, földrajzi kiterjedtségben, a katonai erők integráltságának szintjében, partnerségi politikákban és sok minden másban. ~t létrehozhatnak egy-egy alkalomra (háborúra, hadjáratra, katonai feladatra), illetve állandó jelleggel, hosszú távú stratégiával. Az államok akkor választják a szövetségi tagságot, ha úgy gondolják, hogy saját katonai képességei korlátozottak, inadekvátak egy lehetséges fenyegetéshez képest. Hisznek abban, hogy a csatlakozással növelik a szövetség erejét, elrettentő képességét, amely egy katonai konfliktus esetén biztosítja az ország biztonságát. A szövetségi formáció különösen akkor fontos, amikor egy potenciális hegemón hatalom más államokat fenyeget a nemzetközi rendszerben. Nem véletlen, hogy napjainkban is Oroszország nyugati határán fekvő országok fokozott katonai védelmet kérnek a NATO-tól. A szövetségalkotást a biztonságelméletek gyakran összekapcsolják az erőegyensúly elméletével, ugyanis az „automatikus" szövetségre lépéssel ellensúlyt akarnak képezni egy fenyegető állammal szemben (lásd például a NATO megalakulását). Más vélemények szerint a kis államok akkor is csatlakoznak a térségi ~hez, ha nincs fenyegető hatalom, csupán a követő magatartást (bandwagoning) alkalmazzák előnyök reményében, vagy attól félnek, hogy valamit elmulasztanak (riói szerződés). Egy jól működő ~ kétségkívül hasznos megoldás az államoknak, hiszen nem kell erőn felül hadsereget fenntartani, a haderőfejlesztésnél figyelembe vehetik a szövetségi munkamegosztás előnyeit (például NATO „Okos védelem" koncepció, EU „Erők összevonása és megosztása" kezdeményezés). Azonban a szövetségi tagságnak is vannak problémái, amelyek az eltérő érdekekben, a döntéshozatalban, a tehermegosztásban, a szövetségkonform haderőfejlesztésben (a nagy országok másolásában) érhetők tetten. A szövetségen

belüli elvi és konkrét eseti vitákat azonban nem szabad eltúlozni, hiszen ezek hozzátartoznak a szövetségi együttműködés problémaköréhez. A biztonságelméleti irodalom már a nyolcvanas években feltárta a biztonsági dilemma összefüggéseit a szövetségi működés bonyolult érték- és érdekrendszerében. Különösen jól látszik ez a NATO működése kapcsán az ukrán válsággal összefüggésben. A transzatlanti szövetség működését mindig is a szövetségi feladatokban való részvétel (entrapment) és a szövetségi ígéretek be nem tartása (abandonment) közötti egyensúlyozás jellemezte, közösségi és egyes tagországi szinten egyaránt. Ha a szervezet nem nyújt megfelelő segítséget a veszélyeztetve érzett tagországnak, akkor az érintett állam elhagyatottnak, „árvának" érzi magát, amely felveti a szolidaritás és a hitelesség kérdését. Inflálódnak az 5. cikk garanciái akkor is, ha a segítséget kérő NATO-tag nem kapja meg biztonságát garantáló segítséget. Másik oldalról a biztonsági fenyegetésben konkrétan nem érintett állam pedig azt mérlegeli, hogy mennyire bonyolódik bele egy szövetségi szempontból fontos, de saját nemzeti érdeke szempontjából marginálisnak tűnő konfliktusba. Lehet, hogy sikerül elkerülnie a csapdahelyzetet, nem delegál erőket a konfliktuskezelésbe, nem vesz részt a kívánt műveletben, de nem biztos, hogy amit nyer a réven, nem veszíti-e el a vámon. Ha a szövetség ugyanis nem találja meg az egyensúlyt a probléma megoldására, akkor könnyen hiteltelenné válik, elveszítheti relevanciáját, végső soron kockáztatja saját jövőjét (például Varsói Szerződés). A bajba jutott, fenyegetve érzett tagországok megsegítése tehát kivételesen fontos feladat, mert a szolidaritás kifejezése azt az üzenetet jelenti az érintett ország számára, hogy számíthat a szövetségre. Jól látható ez napjainkban, amikor a 2014-től foganatosított intézkedésekkel (Readiness Action Plan – RAP, Készenléti Akcióterv) nem tudták ugyan megváltoztatni az orosz törekvéseket, de mégis megnyugtató hatással voltak a NATO keleti szárnyi országaira (minimális elrettentés). Az ellenzők szerint a ~ek nem sokat adnak hozzá egy-egy állam katonai biztonságához, viszont létezésükkel, döntéseikkel nehezítik a regionális biztonsági architektúrák tevékenységét, a nemzetközi szervezetek kooperációját. Más vélemények szerint a szövetségek egyensúlya pozitívan hat a békére és biztonságra mindaddig, amíg a szövetség stratégiája képes megújulni, szervezete, működése rugalmas, a szövetségi kötelezettségek kötőelemként funkcionálnak a tagországok között. Ennek ellenére ma a világon sok állam nem akar ~ekhez kapcsolódni, mert úgy érzik, hogy a vállalt kötelezettségek és kockázatok meghaladják a potenciális előnyöket, hasznokat, vagy azért kerülik el a tagságot, mert nem akarnak a vezető nyugati nagyhatalmakkal katonailag együttműködni. A legnagyobb csoportját a szövetségen kívüli országoknak az el nem kötelezettek mozgalma (Non-Aligned Movement – NAM) jelenti, ahol az egyik tagsági feltétel az, hogy az aspiráló ország nem lehet tagja semmilyen regionális, multilaterális vagy regionális ~nek, amely a hidegháborús nagyhatalmi szembeálláshoz köthető. Az el nem kötelezett országok (120 országról van szó) a katonai biztonságot a nemzeti kapacitások erősítésére, a fegyverzet-ellenőrzésre, leszerelésre és a nonproliferáció erősítésére, valamint a fejlődő országok kollektív önerőre támaszkodására építi. (Sz. Z.) → *biztonság- és védelempolitika* **2.** Közös külpolitikai célok érdekében szövetségre lépő országok politikai megállapodása a katonai együttműködésre. A megállapodás nemzetközi érvényű jogi formában jut kifejezésre. Ebben két vagy több ország kölcsönösen kötelezettséget vállal, hogy bizonyos politikai irányvonal fenntartása, nemzetközi síkon való érvényesítése és védelme, illetve

egy meghatározott cél érdekében katonailag is együttműködik, és szükség esetén, a megállapodásban meghatározottak szerint, kölcsönösen segítségben (támogatásban) részesíti egymást. Az I. és a második világháború előtt és alatt két-két – az antant és a központi hatalmak, illetve a Szövetséges és Társult Hatalmak, valamint a Német Birodalom és szövetségesei – ~ létezett, majd pedig küzdött egymás ellen. ~et kötöttek egymással a NATO-ba tömörült államok. ~ volt a Varsói Szerződés – VSZ) államai között is. A történelmi tapasztalatok bizonyítják, hogy a ~ben a kisebb államok érdekei gyakran háttérbe szorulnak a nagyobbakéival szemben. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

katonai szükségesség: olyan jogi fogalom, amelyet a hadijog a jogszerű katonai célpontok elleni támadások igazolására használ, különös tekintettel arra az esetre, amikor azok polgári személyekre vagy polgári javakra is hatást gyakorolnak. Ugyanakkor a ~et mindig ki kell egyensúlyozni a nemzetközi humanitárius jog emberiességi elvével. Minden támadásnak az ellenség katonai legyőzésére kell irányulnia, a nem erre irányuló támadásokat pedig nem lehet a ~gel indokolni, hiszen azoknak nincs katonailag értékelhető eredményük. Emellett, még az ellenség katonai erejét gyengítő támadásoknak sem szabad a polgári lakosságban vagy a polgári javakban túl nagy kárt okozniuk a közvetlenül és azonnal elérhető katonai előnyhöz képest. (L. T.) → *hadijog*

katonai tanács: tanácsadó (döntéstámogató, döntéshozó) szerv. A katonai felsővezetés tevékenységét támogató szakmai tanácsadó, véleményező testület, amely a felsővezetést segíti a helyzetek elemzésében, a döntések előkészítésében, amelyhez javaslatokat dolgoz ki és terjeszt elő. Néhány haderőben döntéshozó szerepe van. (C. O.) → *katonai vezetés*

katonai tanácsadó: olyan szakmailag felkészült szakember, aki megfelelő kompetenciával rendelkezik a katonai tevékenységi rendszer egy átfogó területén, azt rendszerszemléletű megközelítésben vizsgálva a felvetődő probléma megoldására konkrét javaslatok kidolgozásával és tényekkel történő megerősítésével megoldási javaslatot képes előterjeszteni. Fejlesztési vonatkozásban megvalósítható koncepció kidolgozására képes, amely a gyakorlati életben is kivitelezhető. (C. O.) → *katonai vezetés*

katonai tanintézet: a Honvédelmi Minisztérium által alapított és fenntartott speciális képző és nevelő intézmények, amelyek közoktatási vagy felsőoktatási feladatokat is ellátnak, az oktatásért felelős minisztériumok és az alapító közös felügyelete alatt állnak. Céljuk a hadsereg tiszti és tiszthelyettesi/altiszti állományának képzése. (Cs. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

katonai tanintézeti képzés: azon tervszerű, szervezett, célirányos oktatási, képzési, nevelési tevékenységek és követelményrendszerük folyamatba integrált összessége, amelyek speciális, szervezetileg önálló intézményekben folynak, a katonai hivatásra készítenek fel, alapképzettséget vagy posztgraduális képzettséget adnak. A ~ célja a hivatásos tiszt- és altisztképzés, valamint a magasabb beosztások betöltéséhez szükséges elméleti és szakmai-módszertani felkészítés. A ~ magában foglalja a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karán és a Magyar Honvédség Altiszti Akadémián folyó képzést, továbbá a hazafias és honvédelmi nevelésben részt vevő közép- és felsőfokú oktatási intézmények oktatóinak és hallgatóinak felkészítését. Követelményrendszere egymásra épülő, ugyanakkor a konkrét képzési célnak megfelelően sajátos. Időtartama szintenként változó, általában egy évtől öt évig

terjedhet. (Cs. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

katonai tér: a hatalmi tér része. Katonák, alegységek és a tömegtörténések tere, amely funkcionálisan felosztott, rendeltetése szabályozott, célszerűen berendezett, sajátos térképződményekkel (alakulótér, kocsiszínek stb.). A tér az emberi praxis dinamikájának – így a kommunikációnak is – szerves összetevője, beépül a személyiségbe, mintegy viszi magával (római hadsereg katonai terei Európában), motiválja-demotiválja a viselkedést. A katona sokféleképpen járja át a teret: kúszik, szökell, gyalogol; lovon, kerékpáron, motoron, vagonokban, teherautón, páncélozott szállító járművön, harckocsin, repülőn, tengeralattjárón, hajón utazik, térképekkel, légi fényképekkel, terepvázlatokkal, napjainkban már GPS-szel a kezében. A katonai terek jellemzője az ambivalencia, mert biztonságot ad, befogad, megerősít, összetart, felkészít, ugyanakkor félelmet kelt, elrettent, veszélyes, gyakran komfort nélküli. Főbb jellemzői lehetnek, hogy: *a)* földközpontúak; *b)* zártak és szétterjedők; *c)* az időverseny; *d)* a szembenállás; *e)* a vas és a vasbeton; *f)* a hadi funkciók; *g)* az autoritások; *h)* valamint az ingerek tere. A katonai tereket feloszthatjuk az érzetek szerint is, mint például: *a)* a lecsupaszítottság; *b)* a szagok; *c)* a fények–színek (a hadseregeknek önálló színe is van: a khaki – terepszín); *d)* valamint a térképződmények (gyakori formája: a barakk, a kocsiszín, a hangár, az emelvény), amelyeknek funkcionális esztétikájuk van (névadók mellszobrai, élő sövények, képek, tablók); *e)* a szennyezettség; *f)* a hangok ingerei (mint perceptuális és motoros sík): a laktanya hangjai, a pattogó vezényszavak („egy-kettő-egy”), megvasalt csizmák, bakancsok csattogása, motorzúgás, felhívó jelek, riadócsengők felberregése, vasajtók nyikorgása; *g)* továbbá a harctér hangjai: becsapódó lövedékek tompa puffanása; fegyverzárkeretek, fegyverzárak csattanása, lövedékek dörrenése, tagolatlan ordítások, lánctalpak csikorgása, katonanóták és vészjósló csendek váltakozása. A hadviselés szabályszerűségeként állapíthatjuk meg, hogy a nagyvárosok, különösen a fővárosok – az ipari, kereskedelmi, telekommunikációs, oktatási, tudományos és szakrális központok –, valamint a katonai-hadiipari centrumok mindig fő célpontok voltak és maradtak a történelemben (gondoljunk az atomcsapások olyan célpontjaira, mint Hirosima és Nagaszaki). (H. D.) → *katonapedagógia*

katonai terepjáró gépkocsi: ~nak nevezzük a speciális katonai igények szerinti kialakítással és terepjárási tulajdonságokkal rendelkező összkerékhajtású gépkocsikat. A közúti felhasználhatóság mellett legfontosabb jellemzőjük, hogy terepen szélsőséges út- és időjárási viszonyok mellett a talajutakról is letérve képesek közlekedni. A közúti és a terepjáró gépjárművek közös jellemzői: *a)* közúti közlekedéshez alkalmas menetsebesség; *b)* a környezetvédelmi előírások teljes kielégítése; *c)* a közúti közlekedés szabályainak megfelelő kialakítás; *d)* megegyező felépítmény és vezetőfülke. A közúti és a terepjáró gépkocsik eltérő jellemzői: *a)* első és hátsó terepszög; *b)* szabad hasmagasság kereszt-, illetve hosszirányban, kerékméret; *c)* emelkedő leküzdő képesség; *d)* megengedett oldaldőlés; *e)* árokáthidalási képesség; *f)* lépcsőmászó képesség, gázlóleküzdő képesség; *g)* egyéb (összetett) akadályleküzdő képesség. A terepjáró gépjárműnek képesnek kell lennie különböző domborzati és klimatikus viszonyok között, minden fajta úton közlekedni, a terepen előzetes felkészítés nélkül a meghatározott akadályokat leküzdenie. A terepjáró gépjármű hatótávolságának terepen minimum 500 km-nek kell lennie. A vezetőfülke kialakításának lehetővé kell tennie a kezelőszemélyzet számára

az egyéni vegyi védelmi eszközeikben a feladataik végrehajtását. A vezetőfülkében legyen lehetőség olyan védőberendezések utólagos beépítésére, amelyek a gépjármű meglévő szerkezeti elemeivel együtt biztosítják az ABV-szennyezés kiszűrését. A terepjáró gépjárművek külső felületének kialakítása tegye lehetővé, illetve ne akadályozza a hatásos sugár- és vegyi mentesítést. A terepjáró gépjárművek futóműveit úgy kell kialakítani, hogy elsősorban a terep leküzdése során fellépő nagy igénybevételeket elviselje. A futóművek kialakítása nagymértékben befolyásolja a jármű szabad hasmagasságát. A terepjáró járműveknél az alváz a közúti járművekhez képest nagyobb igénybevételeket képes elviselni. Az alváz és a kiegészítő szerelvényei a terepjárásból adódó mechanikai behatásoktól védik a jármű motorját és hajtóművét, az elektromos, pneumatikus és hidraulikus vezetékeket. Az ergonómiai kialakításnak lehetővé kell tennie a jármű műszaki paramétereinek maximális kihasználását. A kapcsolókat és kezelőszerveket úgy kell elhelyezni, hogy téli öltözetben vagy vegyivédelmi védőöltözetben is működtethetők legyenek. A vezetőfülkében a zaj szintje, valamint a levegőjében a káros szennyeződések koncentrációja nem lehet magasabb a hatályos rendeletekben és szabványokban előírt értékeknél. Az ülések és a háttámlák, valamint a vezetőfülke belső borításának anyag önkioltó legyen, álljon ellen a napsugárzás, víz, üzem- és kenőanyagok károsító hatásának, könnyen sugár- és vegyimentesíthető legyen, és álljon ellen a vegyimentesítő oldat károsító hatásának. A személyszállításra alkalmas terepjáró tehergépjárművek feleljenek meg a személyszállításra vonatkozó biztonsági és üzemeltetési előírásoknak. A terepjáró járművek szerkezeti kialakítása olyan legyen, hogy az út- és terepegyenetlenségek hatására gerjesztett lengések ne okozzanak sem a járművezető munkavégzését károsan befolyásoló, sem a zárt vagy különleges felépítmények speciális munkaberendezéseit vagy a szállított eszközt és anyagokat károsító hatásokat. A billenthető visszapillantó tükrök tükörfelülete bebillenéskor nem sérülhet meg. A kormányszerkezet és a kormányrudazat védett helyen legyen a terepakadályokon történő áthaladáskor is. Az alváz hossztartójának első részén elhelyezett lökhárító alkalmas legyen ütközésnél fellépő erők csökkentésére és emelve vontatásra. A terepjáró gépjárművek lehetőség szerint rendelkezzenek legalább az osztályuknak megfelelő össztömegű gépjárművek mentésére alkalmas csörlőberendezéssel. Az üzemanyagtartály zárósapkáját vagy az üzemanyagbetöltő-nyílás zárófedelét biztonsági zárszerkezettel kell ellátni, ami megakadályozza a szennyeződés bejutását az üzemanyagtartályba. A gépjárműbe a vezető részére előírt technikai kiszolgálási, beállítási, ellenőrzési és javítási feladatokhoz szükséges szerszámokat és a hibaelhárításhoz javítóanyagokat kell bekészletezni. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

katonai tereptan: a terep jelentőségével, a harc megszervezését, vezetését és lefolyását befolyásoló sajátosságaival; a terep tanulmányozásával és értékelésével; a terepi tájékozódás eszközeivel és módszereivel; a terep és a térkép kapcsolatával; terep- és térképvázlatok készítésének módszereivel foglalkozó ismeretek összessége. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

katonai terhelési osztály: a járművek és a mozgásuk során katonai célból igénybe vett hidak, utak, kompok stb. terhelhetőségi besorolása egységes szabványban rögzített, 4–150 közötti intervallumban meghatározott 16 féle osztályba. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

katonai terminológia: a katonai elmélettel és gyakorlattal kapcsolatos szakkifejezések összessége. Ezek a megfelelő törvényekben, rendelkezésekben, doktrínákban, szabályzatokban és utasításokban jutnak kifejezésre. A szakkifejezések (a fogalmak és a kategóriák) pontos értelmezését a felsorolt helyeken kívül értelmező szótárak, lexikonok és enciklopédiák is magyarázzák. A szakirodalmi információ feldolgozása és tárolása érdekében a ~i szakkifejezéseket a könyvtárak a katonai szókincs egészét felölelő thesaurus [tezaurusz] szótárba foglalják össze, hogy a fogalmak közötti összefüggések is jól érzékelhetők legyenek. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

katonai testnevelés: a katonák fizikai felkészítésének elsődleges formája, amelynek célja, hogy a katonák rendelkezzenek azzal a fizikai teljesítőképességgel (fizikai állapottal), ami a korszerű harc eredményes megvívásához, a szolgálattal járó szellemi és fizikai megterhelés egészségkárosodás nélküli elviseléséhez és kompenzációjához szükséges. Másodlagos célja, hogy a katonák sajátítsák el a katonai feladatok eredményes végrehajtásához szükséges mozgások helyes technikáját, és ezek harcászati szituációkban történő alkalmazásához szükséges képességeket (futások, ugrások, dobások, természetes és mesterséges akadályok leküzdése, közelharc, kézitusa, vízi kiképzés). Harmadlagos célja, hogy a fizikai felkészítés hozzájáruljon a katonák egészséges életmódjának kialakításához, valamint személyiségük megfelelő irányú fejlesztéséhez. Az állomány fizikai felkészítése a kiképzési program alapján végrehajtott testnevelés-foglalkozásokból, illetve a katonák által végzett önálló fizikai felkészülésből áll. Ezt egészítik ki az egyéb kiképzési foglalkozások alkalmával jelentkező fizikai terhelések, a kiképzési versenyek, a szabadidős sporttevékenység és a sportversenyek, valamint a fizikai követelmények. Az alapkiképzés során a testnevelés-foglalkozásokat napi rendszerességgel tervezik. Az első harmadban kiemelt figyelmet fordítanak a civil élet és a katonai szolgálat közötti fokozatos átmenet biztosítására. Itt kezdik meg a gyengébb fizikai állapotban lévő katonák fokozatos felzárkóztatását. Nagy hangsúlyt fektetnek a szervezet előkészítésére, a várható terhelések elviselésére. Elsősorban futó- és állóképesség, továbbá erő-állóképesség fejlesztő gyakorlatokat végeznek. A második és harmadik harmadban folytatják a fizikai állapot fejlesztését, és egyre nagyobb hangsúlyt kap a katonai feladatokhoz szükséges mozgásos feladatmegoldó képesség fejlesztése, elsősorban az akadályleküzdés és a katonai közelharc és kézitusa területén. Az egész napos, illetve több napos gyakorlatok során is biztosítani kell a napi egy óra fizikai terhelést menetgyakorlatok, fizikai terhelést, illetve mozgásügyességet fejlesztő harcászati feladatok betervezésével. A szakalapozó kiképzés időszakának végére a katonának el kell érnie a funkcionális szervrendszereinek fokozott szintű edzettségi állapotát. Képesnek kell lenni a hosszan tartó nagy intenzitású fizikai terhelések elviselésére, a pihenő időszakban a szervezet gyors regenerálódására. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

katonai továbbképzés: katonai képzésben (önképzésben), gyakorlati tevékenységben korábban szerzett ismeretek felfrissítése, továbbá új, illetve magasabb szintű ismeretekkel való kiegészítése, a fejlődés megkövetelte elméleti és gyakorlati készségek, jártasságok kialakítása általában az Magyar Honvédség Altiszti Akadémia; illetve a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar iskolarendszerű tanfolyamainak formájában, továbbá a katonai szervezetek kiképzési rendszerében (kiképzési

foglalkozásokon) kerül sor. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

katonai útvonalak jelölése: az útvonalak jelrendszerének célja, hogy lehetővé tegye a problémamentes közlekedést éjjel-nappal bármilyen terepen, beleértve az elsötétített zónákat, akár a hadműveleti parancsnokság, akár egy nemzeti hatóság irányítása alá tartoznak. Ez a rendszer egyesíthető bármilyen létező polgári rendszerrel, hogy az megfeleljen a különleges katonai követelményeknek. A katonai útvonalak jelzéseiért felelős szervezet az adott úthálózatot felügyelő magasabb parancsnokság része. Ez a parancsnokság felelős azért, hogy a katonai útvonalak jelzéseit egyeztessék a nemzeti hatóságok előírásaival. Az útvonalakat egy egység saját kezdeményezésére is elláthatja jelzésekkel, a parancsnok vagy a szállítási utasítások által előírt feltételek mellett. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

katonai vezetés: a katonai szervezetvezetés a parancsnoklás, ami parancsok útján történő vezetés. A parancs pedig ellentmondást nem tűrő utasítás, amelynek végrehajtása az alárendelt számára kötelező, megtagadása súlyos joghátránnyal jár. Fogalma: a ~ olyan bonyolult, egyedi vonásokkal bíró társadalmi tevékenység, amely során a katonai szervezet vezetője a parancsnok alárendeltjeit befolyásolja (készteti) az elöljáró által meghatározott szervezeti feladatok végrehajtására, egy (különleges) cél elérésére, a megfelelő feltételek mellett (de előfordulhat annak lényeges hiányában is). A vezető (a parancsnok) és a vezetett (az alárendelt) az erőszakszervezet tagjai, ahol a vezetés jogi alapja a vezetőknek a vezetettek feletti hatalma. A katonai erőszakszervezet felépítésében releváns, hogy a személyek és a szervezetek piramisát olyan szintig építik ki, ahol a hatalom és a felelősség minden vezetési szinten – szervezetenként – egyetlen személy, a parancsnok kezében összpontosul, tehát a katonai szervezet ténylegesen egy hierarchikus erőgúlát képez. A ~ színterei: *a)* hadászati vezetési szint; *b)* hadműveleti vezetési szint; *c)* harcászati vezetési szint. (C. O.) → *katonai vezetés*

katonai vezető: a katonai szervezet különböző hierarchiaszintjein a működési folyamatok céltudatos megszervezésének, koordinálásának, irányításának vitelével megbízott, ehhez megkülönböztető jogosultságokkal, hatáskörrel, felelősségi körrel felruházott, s rendszerint szimbolikus megkülönböztető jelzések (rendfokozat, parancsnoki beosztás stb.) viselésére kötelezett személy. A ~i pozíció elfoglalása és betöltése a történelemben nagyon változatos előfeltételeken nyugodott; az erő, az ügyesség, a harci erények, a népszerűség, az örökletes címek, a születési előjogok, a politikai, vallási, gazdasági hatalom, a gyakorlottság és a képzettség számos kombinációjára találni példát a hadtörténelemben. A modern ~ típusa a lehető legtöbb racionális biztosítékát igényli az eredményes szervezetműködtetésnek, ezért a ~ ismérveit a modern haderőkben mindenütt a rátermettség, kiképzettség, gyakorlottság, megbízhatóság összetevőiből építik fel. A ~vé válás folyamatának elemzése során a katonaszociológia tanulmányozza a vezetők rekrutációját, hogy milyen kulturális késztetések alakítják a ~k motivációinak, elköteleződésének, képességeinek kialakulását az életút során. A vezetői tevékenység elemzésekor azt vizsgálják, hogy a ~ gyakorlati munkájában menynyire képez harmonikus egységet a vezetői és a szakmai elem. A ~ tevékenységében a célmegvalósító és a csoportintegratív törekvések egyszerre érvényesülnek, s ha ezek egyensúlya felborul, elindulhat az első túlsúlya esetében a csoportok belső tartalékainak felélése, a második túlsúlya esetén a csoporthatékonyság csökkentése. A ~

ez utóbbit általában nem, az előbbit – indokolt esetben a fizikai megsemmisülés veszélye esetén is – megkockáztathatja. A vezetői tevékenység centrális elemét képezi a beosztottak tevékenységének szervezése. A ~nek mint a struktúrában a szervező-irányító szerep betöltőjének biztosítani kell a feladat-végrehajtás személyi feltételeit, a beosztottak ismereteinek, képességeinek, akarati viszonyulásának megfelelő állapotát. A leginkább szituatív jellegű az akarati, meggyőződésbeli elem, amelynek orientálása a beosztottak következő motivációin alapulhat: *a)* felelősségérzet; *b)* önmegvalósítási igény; *c)* az elismertség-megbecsülés szükséglete; *d)* a közösséghez tartozás igénye; *e)* a feladatban rejlő értékmozzanatok vonzása; *f)* a biztonság szükséglete; *g)* fiziológiai szükségletek. A kulcskérdés a beosztottak igényeinek, szükségleteinek differenciált ismerete, illetve azoknak a vezetési szélsőségeknek az elkerülése, amelyek a szükségletek-igények teljesítménytől független „feltétlen" kielégítése, valamint kielégítésük állandó veszélyeztetése során adódhatnak. A vezetők-vezetettek viszonyának vizsgálatán belül a katonai függelmi viszonyok, a vezetői tekintély, valamint a megfelelő emberi kapcsolatok egyensúlyának van a legnagyobb fontossága. A modern katonai szervezetekben a vezetői tekintélyt egyre inkább a megfelelő kvalifikáltságú, egyensúlyosan alkalmazott hatalmi és tárgyi szakszerűség alapozza meg. Emellett – a haditechnikai rendszerek modernizálásával párhuzamosan – az egyre magasabban képzett személyi állomány körében egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a vezetők emberi tényezőhöz kapcsolódó magatartása is. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

katonai vezetői kompetencia: olyan tevékenységek integrált rendszere, amelynek során az adott szervezeti szintnek megfelelő rendfokozatú parancsnok (főnök – vezető) a rendelkezésére álló és a szükséges erőforrásokat a törvényes előírások lehetőségei szintjén képes alkalmazni és fejleszteni annak érdekében, hogy a legoptimálisabban, leghatékonyabban teljesítse a jogszabályokban és az elöljáró által meghatározott célokat, az adott katonai szervezet küldetését. A katonai vezetői kompetencia magában foglalja: *a)* kulcskompetenciákat: kommunikáció; számszerűsítési készség; csoportmunka; problémamegoldó készség; tanulás és teljesítmény fejlesztése; *b)* a munkakompetenciákat: rugalmasság; kreativitás; kezdeti önálló döntéshozatal; idegen nyelv ismerete; magabiztosság; kritikus szemlélet; lehetőségek feltárása; felelősségtudat; cselekvőképesség; *c)* általános vezetői kompetenciák: más emberek motiválása; hibákból való tanulás; kapcsolattartás, kapcsolatépítés; más emberekre való hatás; döntéshozatal; az eredményre és a folyamatok véghezvitelére történő fókuszálás; stratégia előállítása; etikus hozzáállás; *d)* funkcionális. Katonai vezetői kompetenciák: doktrinális és jogi ismeret; társadalompolitikai tájékozottság; informatikai alkalmazás; harcászati (hadműveleti) bevethetőség; békeműveleti bevethetőség; technikaifegyverzet-alkalmazási készség; harcvezetői jártasság; békevezetői tapasztalat; kiképzői, pedagógiai készség. (C. O.) → *katonai vezetés*

katonai vikáriátus: a hatályos egyházi jogalkotást és a jelenlegi struktúrát az úgynevezett katonai ordinariátust megelőző lelkipásztori intézmény, amelyet a katonák lelkipásztori gondozása érdekében hoztak létre, és amelynek élen a katonai vikárius állt. Az első ~t X. Piusz 1910-ben az „In hac Beatissimi Petri Cathedra" kezdetű motu proprioval hozta létre Chilében. Ezt követte a lengyelországi, (1919) az olaszországi, (1925), a németországi, (1935) a perui, (1943) a kolumbiai, (1949) a spanyolországi, (1950) a brazíliai, (1950), a Fülöp-szigeteki (1950)

és a kanadai (1951) vikáriátus. A lelkipásztori intézmény jelentősége, hogy a Szentszék a katonák lelkipásztori ellátására világszerte ugyanolyan elnevezésű és többé-kevésbé egységes jogállású intézményeket alapított. Az intézmények egyetemes jogi szabályozására XII. Piusz pápasága alatt került sor, amikor a Konzisztoriális Kongregáció 1951. április 23-án kiadta „Sollemne Semper" kezdetű utasítást. Az utasítás követte a nemzetközi kétoldalú megállapodások és az egyes vikáriátusokat felállító szentszéki határozatok tematikáját. A „Sollemne Semper" kezdetű utasítás rövid „keretintézkedés" volt, és elsősorban a jogi kompetenciák tisztázására, a lelkipásztori gyakorlat egyszerűsítésére és nem a vikáriátus jogi és teológiai karakterének tisztázására törekedett. A vikáriusok joghatósága azokra a személyekre terjedt ki, akiket a Konzisztoriális Kongregáció az adott vikáriátus alapító határozatában meghatározott. A katonai lelkészeket a katonai vikárius nevezte ki, és szolgálatuk ideje alatt általános joghatósága alá tartoztak, de felettük a tartózkodási hely ordináriusa is joghatósággal rendelkezett. A joghatósági kérdések pontosítására az egyes vikáriátusokat felállító szentszéki határozatok voltak hivatottak. (Az amerikai ~ létrehozását elrendelő „Mysticam Petri" kezdetű határozat például a katona lelkészek által elkövetett büntetendő cselekmények esetén a helyi ordináriust is felhatalmazza, hogy kánoni büntetéseket foganatosítson, amennyiben a katonai vikárius azt elmulasztja.) Mivel az utasítás a vikáriátusok vonatkozásában számos kérdésre nem tért ki, azt még négy másik szentszéki dokumentum követte, amelyek az egyes részkérdésekben adtak eligazítást: a „Sacrorum Administri" kezdetű utasítás a szerzetesek szerepét, a „Formula Servanda" kezdetű utasítás a katonai vikárius jogállását és a Szentszékkel való kapcsolattartását, az „Ad Sacra Limina" kezdetű utasítás az ad limina látogatást, a „Sacramentum Poenitentiae" kezdetű utasítás pedig a katonalelkészek gyóntatási felhatalmazását tisztázta. A jelenleg működő katonai ordinariátusokat számos országban a már működő ~okból alakították ki. (U. L.) → *hadviselés és vallás, tábori lelkészi szolgálat*

Katonai Vizsgaközpont: feladata a teljesítmény alapú előmeneteli rendhez szükséges minősítő, valamint a horizontális karriert biztosító fokozati vizsgák szervezése, tervezése, felügyelete és lebonyolítása. A ~ közreműködik az egyéni felkészülést lehetővé tevő oktatócsomagok kidolgozásában, valamint működteti a vizsgákra való felkészülést segítő távoktatási rendszert. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

katonaiskola: alatt a tiszt- és altisztjelöltek képzését biztosító intézményeket értjük, amelyek jogilag meghatározottak, szabályozottak. A funkciónak megfelelő szervezett személyi-tárgyi feltételekkel rendelkező, szisztematikus elméleti és gyakorlati felkészítést biztosító oktatási intézmények, szintjüktől függetlenül. A ~ is az elmúlt fél évszázadban jelentős változásokon ment keresztül, amelynek eredményeként – Szenes Andrea felosztása alapján – lehet: *a)* hagyományos – tanárközpontú; *b)* személy- (tanuló-) központú iskola. A sajátosság jellemzői: a tanár a tudás és a hatalom birtokosa, a tanuló azonban nem csupán passzív befogadó és engedelmeskedő, a tanár megosztja a tanulási folyamat felelősségét, gondoskodik a tanulási forrásokról, segíti a tanulási folyamatot, nő a tanulóval kapcsolatos bizalom szintje, s alkotója lehet a tanulásnak. Az oktatás rendszerében nemcsak az ember intellektusának, de az egész személyiségnek is helye van. Ugyanakkor belső fegyelemre is épül, a tanuló választ, és vállalja a következményeit. A tanuló vezetésének (irányításának) alapja nem a félelem, ugyanakkor a belátott autoritás szerinti viselkedés elfogadott.

Az osztály légköre életszerű, a tanulók egymástól is sokat tanulnak; a tanulás értékelését a tanár végzi, de a csoport is visszajelez. Az oktatói kar összetételét a szakmai képzés, szakok, szakirányok határozzák meg, amelyeknek megfelelően vannak magas tapasztalatokkal, katonai felsőbb szintű végzettséggel rendelkező katonatanárok, valamint szakegyetemet végzett polgári tanárok. A tanárok, katonatanárok jellemükből, szakmai és módszertani felkészültségükből, önfegyelmükből adódóan, többletet adnak hozzá a felkészüléshez. (H. D.) → *katonapedagógia*

katonalelkész (régen tábori lelkész): a lelkész az Egyházi Törvénykönny alapján „azt a papot jelenti, akire állandó jelleggel – legalább részben – a krisztushívők valamelyik közösségének vagy külön csoportjának lelkipásztori gondozását bízták". (564. kánon a továbbiakban: k.) A ~ek vonatkozásában ez azt jelenti, hogy feladatuk azoknak a krisztushívőknek a lelki gondozása, akik katonai szolgálatuk miatt nem tudnak részt venni a plébániai lelkipásztori ellátásban. A katonai ordinariátus hatályos szabályozása pontosan megadja az ordinariátus alárendelt személyek körét (lásd *katonai ordinariátus*), amely egyben a ~ekre bízott személyeket is jelöli. Az 1917-es „Codex Iuris Canonici" (CIC) röviden és csak a joghatóság oldaláról vizsgálta a ~eket, (1917-es CIC, 451. k. 3. §) sem a ~ fogalmával, sem hivatalának teológiai és jogi alapjaival nem foglalkozott. A régi törvénykönyv 451-es kánona a plébánosokkal egyenlő jogi elbírálás alá eső lelkipásztorokról és nem a katonai lelkipásztorkodásról szólt. Az 1917-es Egyházi Törvénykönyv inkább csak jelezte, hogy a jogalkotó számol a lelkipásztori tevékenységnek ezzel a sajátos formájával. Az 1983-ban kiadott Egyházi Törvénykönyv már külön kánonban említi a tábori lelkészeket, (569. k.) de az is mindössze annyit mond, hogy „a tábori lelkészekre sajátos törvények vonatkoznak". A lelkészekre vonatkozó pontosabb előírásokat az 1986-os „Spirituali Militum Curae" (SMC) kezdetű apostoli konstitúció foglalta össze. A katonai ordinariátus saját presbitériummal, vagyis szolgálatot teljesítő papsággal – lelkészekkel – rendelkezik. A lelkészek lehetnek egyházmegyés „világi" és szerzetes papok. A lelkészek tartozhatnak magához a katonai ordinariátushoz (inkardinált klerikusok), vagy lehetnek más részegyház tagjai. Utóbbiak ideiglenes jelleggel teljesítenek szolgálatot a katonai ordinariátusban, és ez utóbbi inkább a jellemző. Az SMC (VI. cikkely) általánosságban kéri az ordináriusokat és a szerzetes elöljárókat, hogy megfelelő számú papot és diakónust biztosítsanak a katonai ordinariátus számára, akik képesek a katonai lelkipásztorkodáshoz kapcsolódó sajátos feladatok végrehajtására. Hogy ez pontosan hány lelkészt jelent, azt helyi szinten szokás tisztázni. A Magyar Katonai Ordinariátus szabályzata szerint, hogy a katonai főiskolák és a kiemelt helyőrségek mellett, ahol csak lehet, legyenek tábori lelkészek. (24. cikkely) A lelkészek egy része csak egyéb lelkipásztori faladata mellett foglalkozik katonai lelkipásztorkodással. A Magyar Katonai Ordinariátus szabályzata (24. cikkely) számolva az országos szinten jelentkező paphiánnyal tényleges lelkészekről, kisegítő lelkészekről és tartalékos lelkészekről tesz említést. A lelkészek kinevezését az egyházi hatóság végzi, bár a feladatvégzés sajátos közege miatt az állami hatóságok meghatároznak olyan feltételeket (állampolgárság, büntetlen előélet, katonai alapkiképzés stb.), amelyek más egyházi hivatal esetében nem relevánsak. A nemzetbiztonsági szempontok pedig sajátos ellenőrző mechanizmust indokolhatnak a hivatal betöltéséhez. A Magyar Katonai Ordinariátus szabályzata (30. cikkely) a tényleges, a kisegítő és a tartalékos katonai lelkészek esetében a Honvédelmi

Minisztérium jóváhagyása alapján az ordinárius kinevezési jogát erősíti meg. A szabályzat azonban közelebbi támpontot nem ad arra vonatkozóan, hogy a jóváhagyás milyen elvek alapján történjen. A ~ek illetékessége versengő, vagyis a területileg illetékes plébánosoknak továbbra is megmarad minden joghatósága. Éppen a versengő illetékesség és a sorkatonai szolgálat átalakítása kapcsán számos szerző a „missziós" területeket leszámítva megkérdőjelezi a katonai lelkipásztorkodás létjogosultságát, hiszen a katonák állandó vagy pótlakóhely szerinti plébánosa minden szükséges jogkörrel rendelkezik a katonák lelkipásztori ellátására vonatkozóan. A jogalkotó megadja a lehetőséget a katonai ordináriusnak, hogy a Szentszék jóváhagyásával saját szemináriumot, „papnevelő intézetet" alapítson, ahol saját lelkipásztorainak a képzése történik. Erre azért lenne szükség mivel a ~eknek az általános filozófiai, teológiai és kánonjogi képzés mellett egyéb katonai és biztonságpolitikai ismeretekre is érdemes szert tenni. Ez az ideális körülmény azonban nagyon ritkán szokott megvalósulni. Így az egyes katonai ordinariátusok eltérő módon biztosítják a lelkészek számára a kiegészítő ismereteket. A „Spirituali Militum Curae" kezdetű apostoli konstitúció a kétoldalú nemzetközi megállapodások és a katonai ordinariátusok szabályzatai a katonai lelkipásztori munkában részt vevő papok jogkörét a plébánosi jogokkal és kötelezettségekkel azonosítják, de előfordulhat, hogy az egyes haderőben általánosan ennél bővebb – például az esperesi feladatokkal is – felruházzák a ~t. A Magyar Katonai Ordinariátus szabályzata (29. cikkely, b. pont) pontosítja a ~ek feladatát, amelyet elsődlegesen a liturgiavégzésben, a szentségek kiszolgáltatásában, egyházi anyakönyvek vezetésében (a pont), hittanórák, katekézis, lelkiségi kurzusok tartásában jelöl meg. Ehhez képest a lelkészek másodlagos tevékenységi köre a protokolláris (c. pont) tevékenység, a szociális, valamint a műveltségbeli segítségnyújtás. (d. pont) (U. L.) → *hadviselés és vallás, tábori lelkészi szolgálat*

Katonanői Bizottság: a 2003-ban alakult Magyar Honvédség (MH) Katonanői Bizottság éppen azt a célt tűzte zászlajára, hogy a hivatásos és a szerződéses szolgálatot teljesítő katonanők helyzetét folyamatosan elemezze, vizsgálja az őket érintő kérdéseket, a felmerült gondok orvoslására megoldásokat javasoljon. Feladatrendszerébe tartozott a külföldi szakmai partnerekkel történő kapcsolattartás, valamint a NATO szakmai bizottságainak ülésein történő részvétel, munkacsoportokban végzendő kidolgozói munka és tapasztalatfeldolgozás is. A vonatkozó HM-utasításban megfogalmazottak szerint a Magyar Honvédségben működő MH Katonanői Bizottság feladata: *a)* figyelemmel kísérni, vizsgálni a hivatásos, szerződéses szolgálatot teljesítő katonanők (katonanők) helyzetét, élet- és munkakörülményeit, a járandóságok, szociális juttatások alakulását; *b)* elemezni, értékelni a vizsgálatok tapasztalatait, jelentéseiben tett javaslataival segíteni a tárca vezetésének döntéshozatali tevékenységét; *c)* a honvédelmi szervezetek vezetőivel és parancsnokaival történő megbeszélés, konzultáció, kölcsönös tájékoztatás és információcsere kezdeményezése a katonanők helyzetét érintő kérdések vonatkozásában; *d)* eljárni a bizottsághoz érkezett megkeresések alapján; *e)* a bizottság részére megküldött, a katonanők helyzetével összefüggő jogszabályok és belső szabályozók tervezeteinek véleményezése, továbbá a NATO illetékes bizottsága nemzetközi fórumain történő képviselet ellátása, a katonanők helyzetét érintő nemzetközi, nemzeti fegyveres szervek működésével kapcsolatos tapasztalatok honvédelmi szervezeteken belüli hasznosítási lehetőségeinek kidolgozása. A bizottság a honvédelmi szervezetektől a katonanők helyzetére vonatkozó

adatokat, illetve tájékoztatást kérhet. A bizottság együttműködik: *a)* a honvédelmi szervezetek vezető állományával; *b)* az érdekképviseleti szervezetekkel; *c)* a rendvédelmi szervek megfelelő szervezeteivel; *d)* a civil szervezetekkel; *e)* a NATO illetékes szerveivel; *f)* a HM Miniszteri Kabinet Sajtóirodával; *g)* a tárca esélyegyenlőségi szakpolitikáját tervező és felügyelő esélyegyenlőségi referensével; *h)* a Magyar Honvédség vezénylő zászlósi állományával; *i)* minden más szervezettel, bizottsággal, szakbizottsággal, amely a bizottság célkitűzéseit hatékonyan segíti. (M. J.) → *humánpolitika, személyügy*

katonapedagógia: a pedagógia a társadalmiság alapja, ember- és közösségfelfogást, formálást jelent. A ~ a felnőttoktatás része. A tisztet az önkéntes haderőben már nem a pedagógiai funkció legitimálja, de a vezetési kompetencia részét képezi napjainkban is. Az ember – különösen a felnőtt ember – nem tárgya, hanem ható tényezője a pedagógiának mint változó, választó, válaszoló, emlékező, egyszóval viszonyuló lény. Az oktatás felnőttkorban is érintkezhet a neveléssel, mivel a személyiség kibontakozását, fejlődését, regenerálódását – több esetben rekonstrukcióját – segítheti. Ezek azonban, inkább eseti jellegű pedagógiai akciók, amelyekben a tanár tanácsadóként szerepel. A felnőttoktatás célját a szakterület úgy fogalmazza meg, hogy: az egyén kapacitásának, kondícióinak, horizontjának szélesítése: szakértői, tudományos, vezetői gondolkodási, szabályozó-, kontroll- és prevenciós, valamint intervenciós képesség, krízis- és problémamegoldás, programalkotás, hatékony kommunikáció, kooperáció, stimuláció, közösségépítés, válaszok a szociális szükségletek nyomására. A felnőttoktatásban információk, adatok, összefüggések, alrendszerek-rendszerek működésmódjainak, elveinek, a társadalmi, valamint az emberi élet szabályszerűségeinek közvetítésére, megértésére, a kudarckerülés, a kríziskezelés taktikáinak megismertetésére van szükség. Az eseti beavatkozás lehet pozitív, valamint negatív megerősítés, kevésbé elmarasztalás, vagy „felejtse el" attitűd. Az oktatás feladata: energiát adni, gondolkodóbbá tenni, a valósághoz közelebb hozni, mélyebben belehelyezni a tanulót az összefüggések rendszerébe. A digitális korban, mint Vastagh Zoltán (1937–2000) írta, a másik ember, lehetőség a társulásra. A tudomány ugrásszerű fejlődésével megnőtt az absztrakciós szint, a tanulás több időt és nagyobb feldolgozási sebességet igényel. A felnőttoktatás magas színvonala kihat a szolgálat minőségére is. (H. D.) → *katonapedagógia*

katonapszichológia: a pszichológián belül külön szakterület. Alkalmazott pszichológiaként vagy foglalkozáspszichológiaként felhasználja a tudományterület klinikai, munka- és szervezetpszichológiai, oktatás-nevelés pszichológiai korszerű ismereteit, illetve gyakorlati módszereit. A katonai hivatás gyakorlásával összefüggő lélektani kérdésekkel foglalkozik. Elsősorban a katonai feladatokkal összefüggő pszichikai hatások kezelésére az állomány mentálhigiénés állapotának javítását, a katonai feladatok magas szintű ellátását, a kiképzés eredményességét segítő munkapszichológiai (alkalmasságvizsgálat, kiválasztás), klinikai pszichológiai (stresszkezelés, krízisintervenció) és oktatás-, neveléslélektani (speciális fejlesztő tréningek) eszközökkel segíti a katonai szervezetek eredményes működését, a Magyar Honvédség mindenkori feladatainak eredményes ellátását. A feladatokat erre felkészített, elsősorban hivatásos és szerződéses állományú katonapszichológusok, csapatpszichológusok látják el. (B. J.c) → *katonapszichológia*

katonastratégiai vezetés: egy állam vagy államszövetség legfelsőbb katonai vezetésének összes tevékenysége, amely valamennyi rendelkezésre álló erő összehangolt alkalmazására irányul a politikai vezetés által meghatározott katonapolitikai célok elérése érdekében. (C. O.) → *katonai vezetés*

katonaszociológia: a hadügy szociológiáján belül a hadügy intézményesített szektorát vizsgálja, kiemelten foglalkozik a hadsereggel és annak szervezeti, csoporttal kapcsolatos, személyi, feladatvégzési kérdéseivel kapcsolatos összefüggések feltárásával. (K. J.) → *katonaszociológia*

katonatanács: Oroszországban 1917 februárjától a Vörös Hadsereg megszervezéséig a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetje, amely általában a katonai alakulatok parancsnoka mellett működött, esetenként a parancsnoki teendőket látta el. Az 1918. évi októberi forradalom után a magyar hadseregben közlegényekből alakult testület, a ~, a szovjet ~ok mintájára alakultak meg, a csapat ügyeinek intézésére. A ~ok jelentős szerepet játszottak az első világháborút követően Németországban is. 1956. október 30-án Janza Károly altábornagy honvédelmi miniszter a honvédségnél forradalmi katonai tanácsok választását rendelte el. November 7-én Münnich Ferenc, a fegyveres erők miniszthelyettese feloszlatta a forradalmi ~okat. A ~ok működését a történelem során a politikai helyzet stabilizálódásával megszüntették, esetleg betiltották. Funkcióikat a megerősödött államhatalom vette át. (F. S.) → *hadtörténet, hadművészet története*

katonatiszt: felsőfokú katonai szaktudás megszerzésével kiérdemelt tiszti rendfokozattal felruházott katona. A ~ a honvédelemhez katonai dimenziójához kapcsolódó szakosodott ismeretekkel rendelkező szakértő. A szaktudás társadalmi felelősséget ró a tisztre, ami megkülönbözteti más intellektuális szakismeretekkel rendelkező egyéb szakemberektől. A tiszti kinevezéssel a személy bekerül egy olyan testületbe, amelyben a szaktudás és a társadalomért vállalt felelősség elkötelezettséget ró rá. A szakosodott szaktudásnak megfelelően, harcoló, harctámogató, logisztikai, adminisztratív területeken parancsnoki, döntéstámogató, üzemeltető stb. szerepkörökben veszi ki részét a közös elkötelezettségből. (C. O.) → *katonai vezetés*

katonavonat: ~nak nevezzük a kizárólag katonai vasúti szállítmányokból álló vonatot. Nemzetközi katonai vasúti szállításhoz a szállíttató szervezet legfeljebb 500 méter hosszú, bruttó 1200 tonna elegytömegű (önsúly és berakott tömeg összege) vonatot tervezhet. A haditechnikai eszközök a gazdaságosság érdekében ütköző feletti áthidalással történő berakása nem tervezhető. Az elegytömeg megállapításához a vasúti kocsik rakományát az alábbiak szerint kell figyelembe venni: *a)* személyek szállításánál az igénybe vett vasúti kocsik tengelyszámát 2 tonnával szorozva (személyenként felszereléssel kb. 120 kg); *b)* konyhakocsiknál 5 tonnát; *c)* teherkocsiknál a berakott eszközök, anyagok tényleges (feltöltött, málházott) tömegét. A haditechnikai eszközök, egyéb eszközök, anyagok rakodásának, rögzítésének szabályaitól, a ~ meghatározott maximális méretétől, a be- és kirakás, vasúti szállítás előírásaitól eltérő szabályozásokat a központi katonai közlekedési szerv szakmai intézkedésben határozza meg az adott szállítási viszonylatra. (F. R.) → *közlekedési támogatás*

Kautilya: az ősi indiai hagyomány szerint ~ (más néven Chanakya) Taxilában (Peshawar közelében, a mai Pakisztánban) született, majd Pataliputrába (Patna), a nanda birodalom fővárosába utazott, hogy karriert csináljon. Itt konfliktusa támadt Dahnaval

a nanda uralkodóval, aki bosszúból elüldözte a katonáival. Az erdőbe menekült, ahol találkozott a fiatal Chandragupta Mauryával, akit magával vitt Taxilába és taníttatta. Nagy Sándor légiói ebben az időben (Kr. e. 325) hatoltak be Északnyugat-Indiába, és vonultak vissza Punjabból. Chandragupta felkelést szervezett, és megdöntötte Dahna uralmát ~ segítségével. Fő műve az *Arthaśāstra* 15 könyvből áll. Az első öt az állami adminisztrációt ismerteti, a következő nyolc a külpolitikával foglalkozik, az utolsó kettő pedig egyéb kérdésekkel. A nyolcadik könyv a veszélyteményezőket, biztonsági kockázatokat ismerteti, a kilencedik a háborús felkészülés feladatait, a csapatokat, a hadjárat megindítását, a tizedik pedig a hadsereg táborozását, a hadjárat vezetését, a harcok fajtáit és a csatarendeket. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Kavkaz (Kaukázus) **hadművelet:** szovjet légvédelmi alakulatok áttelepítése Egyiptomba 1970-ben. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

kegyeleti gondoskodás: az elhunyt honvéd vagy nyugállományú katona életútja, érdemei, a szolgálatteljesítésének jellege és halálának körülményei figyelembevételével a minősítésre jogosult parancsnok által „hősi halottá", „Magyar Honvédség halottjává" vagy „katonai szolgálat halottjává" nyilvánítható. A miniszter hősi halottá nyilváníthatja az állomány elhunyt tagját, ha az életét a szolgálati kötelezettség teljesítése során, vagy azzal összefüggésben feláldozza. A hősi halottá minősített elhunyt esetében posztumusz elismerésként az elhunytat a miniszter eggyel magasabb rendfokozatba előléptetheti, kinevezheti, vagy hadnagy rendfokozatba kinevezheti. A posztumusz elismerésként tábornoki rendfokozatba történő kinevezésről, illetve tábornok posztumusz elismerésként történő előléptetéséről a miniszter előterjesztésére a köztársasági elnök dönt. A miniszter és a Honvéd Vezérkar főnöke az állomány vagy a nyugállomány elhunyt tagját a „Magyar Honvédség halottjává" nyilváníthatja szolgálati viszonyának fennállása alatt a honvédelem érdekében kifejtett kimagasló érdemeire figyelemmel. A munkáltatói jogkört gyakorló az állomány azon elhunyt tagját, akit a korábbiak szerint nem minősítettek, a „Katonai szolgálat halottjává" nyilváníthatja. Az elhunytat katonai tiszteletadással, egyházi vagy polgári szertartás keretében kell eltemetni. A honvédség a kegyeleti gondoskodás keretén belül: *a)* megszervezi és lebonyolítja a katonai temetést, vagy – ha az intézkedésre jogosult közeli hozzátartozó a katonai tiszteletadással történő temetésről lemond – segítséget nyújthat a temetés előkészítésében, megszervezésében; *b)* viseli a kegyeleti költségeket; *c)* a minősítésre jogosult parancsnok engedélyével lehetővé teszi szolgálati gépjármű igénybevételét a gyászszertartásra történő szállításhoz az elhunyttal közös háztartásban élő, ennek hiányában az intézkedésre jogosult közeli hozzátartozó és a munkatársak részére; *d)* a hősi halottá nyilvánított elhunytak esetén emlékük megőrzésére sírjelet, síremléket állít, gondoskodik annak állagmegóvásáról, a temetési hely feletti rendelkezési jog meghosszabbításáról, és szükség esetén a maradványok másik temetési helyre történő áthelyezéséről; *e)* a „Magyar Honvédség halottjává" nyilvánított elhunytak esetén emlékük megőrzésére sírjelet, síremléket állít, és a síremlékállításig, de legfeljebb a temetést követő 1 évig hozzájárul a temetési hely gondozásának költségeihez, *f)* a hősi halottá és a Magyar Honvédség halottjává nyilvánított elhunytak esetén sírjel-, síremlékavatást és koszorúzást rendez, illetve az elhunyt érdemei alapján emléktáblát, emlékhelyet létesíthet; *g)* külföldi szolgálatteljesítés közben történő elhalálozás esetén megszervezi

az elhunyt Magyarországra történő szállítását és fogadását. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

kegyeleti minősítés: az elhunyt katonaszemélyről – annak egész életútja, érdemei, valamint katonai beosztásában eltöltött eredményes tevékenysége alapján – hozott elöljárói döntés. Ennek alapján az elhunytat: a Magyar Honvédség; a szolgálati ág vagy a fegyvernem; illetőleg a katonai szervezet (az utolsó szolgálati helye) halottjává lehet minősíteni. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

kém: egy állam által otthon vagy külföldön, tényleges vagy potenciális ellenséggel kapcsolatos felderítés céljára alkalmazott rejtett személy. (H. H.) → *felderítés*

kémelhárítás: a kémtevékenység felderítésére és elhárítására vonatkozó tevékenység. (H. H.) → *felderítés*

kemény tényezők: ezek a stratégia, a struktúra és a rendszerek. Ezen tényezők számszerűsíthető, racionális tényezők, amelyek jól körülhatárolhatók. A szervezet stratégiája a célokhoz vezető utat, a felmerülő problémák megoldási lehetőségeit mutatja, és szoros összefüggésben áll a szervezeti kultúrával. Szervezet struktúrája, szervezeti felépítése alapján a hozzáértők messzemenő következtetéseket tudnak levonni annak kultúrájáról, a változásokhoz való hozzáállásáról stb. A szervezeten belüli információs, adatrögzítő és kommunikációs rendszerek, például pénzügyi-számviteli rendszer, ügyviteli rendszer, szervezetirányítási rendszer annak működésének alapját jelentik. Kialakításuknál figyelembe kell venni a szervezeti kultúra jegyeit, hagyományait, hiszen e nélkül ezek a rendszerek működésképtelenek. A szervezet kemény tényezői kölcsönös hatással vannak a szervezeti kultúrára. (C. O.) → *katonai vezetés*

kémkedés: egy állam által otthon vagy külföldön, tényleges vagy potenciális ellenséggel kapcsolatos felderítés céljára alkalmazott rejtett személy adat- (információ-) szerző tevékenysége. (H. H.) → *felderítés*

képesség: ~nek nevezzük azokat az egyéni sajátosságokat, amelyek valamilyen cselekvés elvégzésének lehetőségeit, feltételeit teremtik meg. A ~ az adottságból fejlődik ki a folyamatos tevékenység során, fejlődését pedig az öröklés, a környezet és a nevelés együttesen határozzák meg. Megkülönböztetünk általános ~eket (megfigyelő-, emlékezési, analizáló-, szintetizáló-, absztraháló-, gondolkodási stb. ~eket) és speciális ~eket (zenei, matematikai, nyelvi, manuális stb. ~eket). (Sz. I.a) → *katonapedagógia*

képfeldolgozás: az informatikaalkalmazás egyik területe, képek számítógépbe vitelét, tárolását, módosítását és adott formájú megjelenítését teszi lehetővé. A képeket a számítógép képpontonként (raszteres formában) ábrázolja, tárolja. Az ilyen kép jellemzője az egy adott területre jutó képpontok száma (felbontás) és egy képpont különböző állapotainak száma (színlehetőség). Ez utóbbi lehet fekete-fehér, többfokozatú szürke vagy több különböző szín. A kép bevitele képdigitalizáló (periféria) segítségével lehetséges. A ~ alapvető funkciói: kicsinyítés, nagyítás, egyes részek kiemelése; negatívba váltás, színmódosítás, kontraszt- és fényerő-módosítás; forgatás, tükrözés, eltolás, képpontonkénti módosítás. A korszerű képfeldolgozó programok már különleges transzformációk (fátyolozás, halszemoptikai nézőpontbeállítás stb.) végrehajtását is lehetővé teszik. A raszteres képek tárolási mérete igen nagy: egy A4-es méretű 300 pont/inch felbontású fekete-fehér kép gyakran 9 MBájt. Ezért a képeket általában tömörített formában tárolják. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

képi felderítés (Imagery Intelligence – IMINT): földfelszíni, tengeri, illetve légi platformokon, továbbá űreszközökön elhelyezett fotografikus, radar-, elektro-optikai, infravörös, valamint termikus érzékelők (szenzorok) által szolgáltatott felderítési adatok (képek) képkiértékelése alapján végzett információszerzés. A ~ben a korábban alkalmazott hagyományos fénykép, illetve film helyett az elektro-optikai megoldásokat alkalmazó korszerű technikai eszközökkel végzett információszerzést használják. Az elektro-optikai érzékelők, valamint digitális technika robbanásszerű fejlődésének köszönhetően a digitális álló-, illetve mozgóképek felbontása megközelítette, sőt le is hagyta a hagyományos fényképek felbontását. A digitális technika a különböző hullámtartományokban – például radarhullámok tartománya – lehetővé teszi a mozgó tárgyak detektálását is. A számítógépes algoritmusok, illetve újabban a mesterséges intelligencia segítségével lehetőség van a ~ nyers adatainak számítógéppel történő automatizált feldolgozására és elemzésére. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés a)* A felderítés azon módja, amelyek adatai fényképezéssel, infravörös szenzorokkal, lézeres eszközökkel, elektro-optikai eszközökkel, radarokkal történő felismerés útján keletkeznek, és amelyben a képeket optikai vagy elektronikus úton, filmen, elektronikus kijelzőeszközökön vagy más médián reprodukálják. (H. H.) → *felderítés*

képkiértékelés: *a)* fényképezéssel, vagy más technológiával készített (rögzített) képekből történő információszerzés; *b)* a képanyagokon megjelenített objektumok, tevékenységek és a terep behatárolásának, felismerésének, azonosításának és ismertetésének folyamata. (H. H.) → *felderítés*

képzelt rögzítőpont: olyan lövéscsoport középpontja, amelyeknek koordinátáit valamilyen technikai felderítőeszközzel (távmérő, figyelőpár, rádiólokátor, hangfelderítő-alegység stb.) állapították meg. (Sz. T.) → *tüzérség*

képzés: fogalmát kettős értelmezésben használja az oktatáselmélet. Tág felfogás szerint az oktatás céljainak, feladatainak teljesítésére való irányultságot jelent. Ennek megfelelően beszélünk általános ~ről (általános iskolában, gimnáziumban) és az erre épülő szakképzésről (szakközépiskolában, felsőfokú oktatási intézményben). Szűk felfogás szerint az elsajátított ismeretek gyakorlati alkalmazásával a jártasságok, készségek kialakítását és a képességek fejlesztését jelenti. A ~ ebben az értelemben elválaszthatatlan az oktatástól, azzal szoros egységben valósul meg. A képességek fejlesztése sem elkülönült szakaszokban történik, hanem az új ismeretek megértésének, rendszerezésének fázisain túl az alkalmazások széles körében, vagyis a folyamat egészében. Amikor az oktatási folyamatnak a ~i oldalára kerül a hangsúly, akkor az adott képzési ág alkalmazáscentrikusabb jellegét emeljük ki, amelyet érvényesnek tekintünk a katonai kiképzés egészére is. A folyamat két oldala közötti egyensúly felbomlása vezetett, illetve vezethet az anyagi (materiális) és az alaki (formális) ~ éles szembeállításához. Az anyagi (materiális) ~ szerint az oktatottakat minél több ismerettel, lexikális anyaggal (matériával), adattal (számmal, névvel stb.) kell felfegyverezni. Az értelmi képességeket felesleges céltudatosan fejleszteni, mert azok „maguktól", automatikusan fejlődnek. Az alaki (formális) ~ elmélete nem tartja fontosnak az ismeretek mennyiségét, mivel azokat egyrészt elfelejti, másrészt könnyen megtalálja az irodalomban a tanuló, hanem az értelmi erők (az intelligencia, az „okosság") kiművelését tekinti elsődlegesnek, jelentősnek. (Sz. I.a) → *katonapedagógia*

képzésen túli idő: a képzés (vagy kiképzés) befejezését követő időtartam. (Cs. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

képzési támogatás: a honvédség által a honvédtisztjelölt és a honvéd altisztjelölt részére nyújtott ösztöndíj, térítésmentes természetbeni ellátásként biztosított élelmezési, ruházati ellátás és tanszertámogatás. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kérdezés: a tudás megszerzésének egyik legtermészetesebb módja, így a tanítási óra legfontosabb didaktikai eszköze is, hiszen a ~nek meghatározó szerepe van az oktatási/nevelési célkitűzések megvalósításában. Változatos szerepet tölt be, gyakran egyidejűleg biztosítja a tanulók motiválását, értelmük működésbe hozását, tudásuk mérését, készségeik és képességeik fejlesztését stb. A leggyakrabban használatos kérdéstipológia az elvárható tanulói válasz jellegét veszi alapul. Eszerint két nagy kérdéstípus különíthető el: *a)* a konvergens kérdések a tanulótól többnyire korábbi ismereteik felidézését igénylik, és általában csak egyetlen jó (vagy néhány jól körülhatárolható) válasz adható rájuk. A válaszok rövidek, gyakran egy-két szavasak, vagy igen-nem feleletek; *b)* a divergens kérdések a tanulót gondolkodásra ösztönzik, a válaszok nem feltétlenül láthatók előre, a kérdés tartalmától függően több jó válasz is születhet, a válaszadás hosszabb kifejtést igényel. Az újabb kérdéstipológiák szívesen építenek Benjamin Bloom taxonómiájára, amely szerint a kognitív terület hat kategóriából vagy szintből áll, s az egyes kategóriákhoz rendelt kérdéstípusok ismerete pedig segítséget jelent a pedagógus számára különböző gondolkodási műveletek fejlesztéséhez. A tudás (ismeret), a megértés (felfogás, értelmezés) és az alkalmazás (felhasználás) szintje jelenti az alapműveleteket; a magasabb rendű műveletekhez pedig az analízis (elemzés, szétszedés), szintézis (összegzés, összerakás, egybefoglalás) és az értékelés (megítélés) szintje tartozik. Ennek megfelelően vannak: *a)* ténykérdések vagy memoriterkérdések interpretáló kérdések; *b)* alkalmazási kérdések; *c)* nalitikus kérdések; *d)* szintéziskérdések; *e)* értékelőkérdések. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

keretállomány: 1. Olyan katonai szervezetnek a békeállománya, amelynek a háborús feladatai ellátásához feltöltésre, illetve mozgósításra van szüksége. **2.** Az állománynak az a része, amelyet mozgósítás során valamelyik katonai szervezettől más – elsősorban békében nem, illetőleg csak keretalakulatként működő – katonai szervezetnek adnak át. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

keretátadás: a tényleges személyi állomány átadása mozgósítás során, vagy azt megelőzően a katonai szervezetek, illetve a katonai szervezetek és a katonai felsőoktatási intézmények között. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

keretrendszer: a fegyveres erő fenntartásának egyik szervezeti struktúrája. A tervezett háborús haderőnek béke idején csak azt a részét tartják fegyverben, amely a készenléti fokozatok eléréséhez, a tartalékosok kiképzéséhez, a mozgósításhoz, valamint a háború kezdetén kibontakozó kisebb harctevékenységekhez feltétlenül szükséges. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

keretrendszerű haderő: a haderők fenntartásának alapvető formája. Legyen az hadköteles vagy önkéntes haderő. Nincs olyan állam, amely képes egy háborús haderő fenntartására. A tervezett háborús haderőnek béke idején általában egyharmad részét tartják fenn, kétharmad rész a tartalék. Technikai eszközeik M-zároltak, a mozgósítás idején a hiányzó eszközöket pótolják a hadiipar termelékenységének fokozásával, a gazda-

sági potenciál maximális kihasználásával. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

késleltetető műveletek: olyan műveletek, amelyben egy nyomás (behatás) alatt lévő erő az ellenség lendületének lassításával teret áldoz fel anélkül, hogy döntő összecsapásba keveredne. A ~ (tevékenységek) céljai lehetnek: a kijelölt területek meghatározott ideig történő megtartása, ezáltal időnyerés a főerők számára; veszteségokozás az ellenség erőiben és eszközeiben; az ellenség főerőkifejtése irányának meghatározása; az erőkben, eszközökben keletkező veszteségének csökkentése; más tevékenység végrehajtásának biztosítása. A ~ (tevékenységek) során az ellenségnek okozott veszteségokozás másodlagos a saját csapatoknak történő időnyeréssel szemben. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

készenlét: 1. A katonai szervezetek (csapatok) személyi állományának, harci és egyéb eszközeinek olyan állapota, amelyből a tervezett időben megkezdhetik tevékenységüket, harcba léphetnek, harcukat eredményesen megvívhatják. A ~ összetevői: a személyi állomány állapota; a kötelékek feltöltöttsége, anyagi-technikai eszközökkel való ellátottsága; a kötelék kiképzettsége. **2.** A szervezet alaprendeltetés szerinti feladatai végrehajtásához szükséges és a meglévő képesség viszonya. (B. J.a) → *védelmi igazgatás*

készenlét fenntartása, fokozása: a honvédség, a kötelékek tevékenységéhez szükséges az elvárt, szabályzókban meghatározott szintű készenlét megőrzése. A katonai szerveztek készenlétének fokozása olyan rendszabályok bevezetését és végrehajtását jelenti, amelynek eredményeként annak állapota egyre jobban megközelíti, és majd eléri az alaprendeltetésből adódó feladatok végrehajtását. A katonai szervezetek készenléte fokozható az egyes rendszabályok bevezetésével a magasabb készenléti fokozatok sorrendjében vagy az egyes fokoztok átugrásával, kihagyásával. A készenlét fokozása biztosítja a hadiállományra történő feltöltést és az összekovácsolást követően az alkalmazási készenlét (harckészültség) elérését. A készenlét fokozására készenlétfokozási rendszert működtetnek. Az elért készenlét fenntartása fontos a harcfeladatok megvívásához. A készenlét fenntartásának fontos feladatai: az személyi állomány, a harci technika feltöltöttségének, hadrafoghatóságának, kiképzettség szintjének, valamint a logisztikai ellátottság színvonalának megőrzése. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

készenlét fenntartásának és fokozásának logisztikai feladatai: a műveleti logisztikai támogatás alapját képező, olyan tevékenységek és rendszabályok összessége, amelyek tartalma a katonai szervezetek hadiszervezetre történő áttéréshez és az alkalmazási képességük szükséges logisztikai erőforrások megfelelő helyen, időben, mennyiségben és minőségben rendelkezésre álljanak. Faladatai a haditechnikai eszközök, anyagi készletek elhelyezési-infrastrukturális, közlekedési, valamint egyéb szolgáltatások biztosításának, tervezése, szervezése, az ellátás és az utánpótlás lehetőségeinek elemzése, a haditechnikai eszközök hadrafoghatóságának fenntartása és javítása, az anyagi készletek hadihasználható állapotban tartása. A ~nak célja, hogy a katonai szervezetek az alkalmazási képességükhöz maghatározott logisztikai készenléti szintet a megfelelő módon és időben elérjék. A készenlét fenntartása logisztikai feladatainak végrehajtása biztosítja a készenlétfokozás megkezdéséhez szükséges logisztikai feltételek kialakítását. A készenlétfokozás logisztikai feladatainak végrehajtása biztosítja az ellátó és utalt szervezetek megalakítását, feltöltését és az alkalmazásra való képesség meghatá-

rozott időbeni elérését. A készenlét fenntartása és fokozása logisztikai feltételei: a hadrendben meghatározott kategória szerinti feltöltöttséget személyi állománnyal és hadfelszereléssel. A készenlét fokozásáért felelős logisztikai szervezeteknek az alábbi feladatokat kell ellátni: a meghatározott munkacsoportok megalakítása, megfelelően kiképzett logisztikai szakállomány és a hiányzó hadfelszerelésre vonatkozó igénytervek tervek naprakészen tartása, a katonai szervek igénye alapján a honvédelmi igazgatási szervek által a nemzetgazdaságból igényelt technikai eszközök, anyagi készletek, ingatlanok és szolgáltatások lebiztosítása, a haditechnikai eszközök hadrafoghatóságának biztosítása, a technikai kiszolgáló rendszer működtetése, pontosított és koordinált logisztikai támogatási tervek elkészítése, valós idejű adatszolgáltatás, valamint a megfelelő vezetési rendszer kialakítása a készenlét fokozásának logisztikai vezetésére. (H. A.) → *műveleti logisztika*

készenlét fenntartásának és fokozásának rendszere: a honvédség feladatai végrehajtása érdekében megkövetelt készenléti szint fenntartását, fokozását és a végrehajtásra való képesség elérését biztosító szabályozott működési rend. Kezdeti műveleti készenlét: a honvédség kijelölt szervezetei készenlétének fokozásával elért azon állapota, amelyben azok képesek az alaprendeltetés szerinti feladat végrehajtásának megkezdésére. Teljes műveleti készenlét a honvédség egészére vonatkozóan: a honvédség valamennyi szervezetének azon állapota, amelyben képes a különleges jogrend szerinti feladatok végrehajtásának megkezdésére. Teljes műveleti készenlét a kijelölt szervezetre vonatkozóan: a katonai szervezet azon állapota, amelyben előre megtervezett rendszabályok bevezetésével a személyi feltöltöttség, a hadfelszerelési eszközökkel való ellátottság és a kiképzettségi mutatók alapján elérte a teljes műveleti képességét, és képes a részére meghatározott feladatok végrehajtására. A készenlét fokozásának szintjei a következők: *a)* alaphelyzet, *b)* kezdeti műveleti készenlét, *c)* teljes műveleti készenlét. (C. O.) → *katonai vezetés*

készenlét fokozása: a katonai szervezetek (alapfeladatuk végrehajtására szóló) tevékenység. A készenlét fokozása olyan rendszabályok bevezetését, végrehajtását jelenti, amelyek eredményeként a katonai szervezet készenlétének állapota egyre jobban megközelíti, majd eléri az alaprendeltetésének végrehajtásához szükséges képességet. A készenlét fokozható: egyes rendszabályok bevezetésével, mozgósítással, magasabb harckészültségi fokozatok elrendelésével az egyes harckészültségi fokozatok sorrendjében, vagy a megelőző elhagyásával. A ~ biztosítja a hadiállományra történő feltöltés és összekovácsolás végrehajtását követően – meghatározott időre – az alkalmazási készenlét elérését. A készenléti „K” idő a csapatok személyi állományának, harci és egyéb eszközeinek – a tervezett (elrendelt) tevékenység megkezdéséig felhasználható – időkerete, időnormája; az az időpont, amikorra a csapatok elérik a feladataik eredményes végrehajtásához szükséges készenléti állapotot; az az időtartam, amely alatt a katonai szervezetnek – a megfelelő rendszabályok elrendelésétől – el kell érnie az alkalmazásához való készenléti állapotot. A készenléti idő magában foglalja a mozgósítást és a hadiállomány összekovácsolását (a begyakoroltatását); az alaprendeltetés szerinti feladat végrehajtására meghatározott katonai szervezet megalakításának és alkalmazási képessége elérésének időtartama. (B. J.a) → *védelmi igazgatás*

készenléti fok: az objektumok rombolásához történő előkészítését, valamint az aknamezők, zárcsomópontok telepítését a harc-

helyzet és más körülmények függvényében eltérő tartalmú készültségi szinteken hajtják végre. Rombolások előkészítése kettő, az aknamezők és műszakizár-csomópontok létesítése három ~ban történhet. Minden esetben a legmagasabb szintet az első ~ jelenti. A ~ váltására az elöljáró adhat engedélyt. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

készenléti hely: a tüzelőállás-körlet része, annak általában a közepén található, olyan fedett (növényzettel borított, álcázást biztosító) hely, ahol a tüzérüteg feladatok előtt vagy után tartózkodik, és onnan manőver végrehajtása után jut a tüzelőállásba vagy állásváltás során egy másik tüzelőállás-körletbe. A ~en álcázva helyezik el az üteg valamennyi technikai eszközét abból a célból, hogy ne váljanak könnyen felderíthetővé és pusztíthatóvá a tüzelőállásokban. (M. G.) → *tüzérség*

készenléti körlet: azon kijelölt terület, vagy objektum ahol egy kötelék valamely tevékenységéhez a készenlétet eléri. Ez egybeeshet a meghalkítási, a gyülekezési, összekovácsolási, berakási, készenlétfokozási helyszínekkel. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

készletképzés rendje: a katonai műveletek végrehajtásához szükséges hadianyagkészletek hadműveleti követelményeknek megfelelő, a logisztikai támogatási elveket is magában foglaló megalakítása. A katonai és a logisztikai alapelveket integráló készletképzési módszer. A készletképzés rendjében meghatározzák a központi (stratégiai) készleteket, a hadműveleti készleteket és a harcászati (csapat) készleteket. Az eljárás komplex módon értelmezi az adott művelet anyagszükségletét, és a logisztikai támogatás lehetőségeit. A rendelkezésre álló készletek felhasználását ennek megfelelően központi (stratégiai), hadműveleti, harcászati (csapat) szinten egyaránt szabályozni kell. Ez a komplex rendszer egyaránt magában foglalja a stratégiai, hadműveleti, harcászati készletek tervezési, megalakítási, pótlási elveit és gyakorlatát. A készletképzés rendjének meghatározása stratégiai tervezési feladat. A készletképzés a hadfelszerelés stratégiai, hadműveleti és harcászati szintű tervezése, felhalmozása és lépcsőzése, amelynek alapja a szükségletek (várható) alakulása. (B. J.b) → *műveleti logisztika*

készletképzés: az ellátás egyik alapeleme. Alapját a szükségleti és ellátási számvetések, prognózisok és a felhasználás normatív szabályozásai képezik. A ~ biztosítja az alap- és különleges jogrendi időszaki, valamint szövetségesi tevékenységekhez szükséges anyagi készletek felhalmozását, lépcsőzését és a várható felhasználáshoz igazodó csoportosítását. Magában foglalja a katonai műveletekhez szükséges hadianyagok hadműveleti követelményeknek megfelelő célszerű csoportosítását is. A fogalom kizárólag az anyagcsoportosításon keresztül nem értelmezhető. Szorosan idetartoznak olyan komplex rendszabályok és tevékenységek összessége is, amelyek a katonai műveletekhez szükséges anyagi készletek felhalmozására, lépcsőzésére, csoportosítására, valamint megóvására irányul. A ~ célja az igények és a lehetőségek közötti mennyiségi, időbeli és térbeli eltérések kiegyenlítése. Az érvényben lévő ~i és készletlépcsőzési normák és előírások alapján kell megalakítani és kezelni az anyagi készleteket, és vezetni azok nyilvántartását. (B. J.b) → *műveleti logisztika*

készletképzési normák: hadianyagkészletek mennyiségi vagy minőségi követelményként megszabott alapérték. Mennyiségét hadműveleti és harcászati tapasztalati adatok, és számítások nyújtják. Olyan mérőszám, amely kiindulási alapként modellként, alapszabályként értelmezhető a hadi-

anyagkészletek megalakításához. Meghatározott (elöljáró parancsnok által jóváhagyott) anyagmennyiség, amelynek alapján tervezik és végrehajtják a csapatok ellátását. A készletképzési norma esetenként nem állandó mérőszám, adott szükségleteknek, körülményeknek, lehetőségeknek függvényében változhat. ~ra azért van szükség, mert a katonai szervezetek logisztikai támogatásának megtervezése az egyes katonai műveletekhez igazodó normatívákon alapul. Ezekkel a normákkal prognosztizálható az anyagfogyás, amely az alapja a logisztikai támogatás és az utánszállítások tervezésének. (B. J.b) → *műveleti logisztika*

készletlépcsőzés: hadianyagkészletek, valamit anyagcsoportosítási módszerek és eljárások összessége. Az egyes készletek komplex, egymásra épülő és összefüggő egységet alkotnak, azonban térben különálló rendszerekbe csoportosítják. Így érik el azt, hogy a hadműveleti követelményeknek megfelelő anyagfogyást a logisztikai támogató rendszer hatékonyan tudja pótolni. Készleteket stratégiai, hadműveleti és harcászati szinten egyaránt kell képezni. Ez az anyagfelhalmozás biztosítja az ellátás folyamatosságát, azonban az egységek és alegységek mobilitását jelentősen csökkentheti. Az egyes ellátási tagozatok optimális készletszintjének meghatározása elengedhetetlen feltétele annak, hogy a logisztikai támogató rendszer hatékonyan tudja biztosítani az anyagellátás folyamatosságát. A logisztikai támogatási rendszer teremti meg a műveletek, ezen belül elsődlegesen a harc anyagi-technikai bázisát. A katonai műveletekhez szükséges hadfelszerelést egyebek mellett a készletek lépcsőzésével biztosítja. Erre a logisztikai erőforrások hatékony elosztása miatt van szükség. A készletek lépcsőzésével biztosítható a hosszú időtartamú működőképesség a kapacitásokkal való hatékony, átgondolt gazdálkodás, valamint a hadfelszerelés feladathoz igazított csoportosítása. (B. J.b) → *műveleti logisztika*

készség: a tudatos tevékenység automatizált komponense, amely a tevékenység többszöri ismétlése, gyakorlása során fejlődik ki. A jártasság után a következő szint a ~. A jártasságokhoz hasonlóan a ~eknek is három fajtáját különböztethetjük meg: *a)* szenzoros, *b)* intellektuális, *c)* motoros. A ~ előnyei: *a)* tehermentesíti a tudatot a másodrendű tevékenység alól; *b)* lerövidíti a tevékenység idejét; *c)* biztosítja a feltétlen jó végrehajtást; *d)* nagymértékben elősegíti a cselekvést erős stresszállapotban is. A ~ hátránya: *a)* az automatikus elemek miatt nagyon nehéz megváltoztatni. A készségfejlesztés folyamatának mozzanatai: *a)* részműveletek megtanulása (begyakorlása); *b)* a részműveletek egyetlen, zökkenőmentes cselekvéssé való egyesítése; *c)* a felesleges mozdulatok, a túlzott erőkifejtés kiküszöbölése; *d)* a külső ellenőrzés csökkentése, illetve megszüntetése; *e)* a végrehajtás különböző módjainak különböző feltételek közötti elsajátítása. A jártasságok és a ~ek a különböző alkalmazási folyamatokban egymással összefüggésben vannak. Az ismeretek gyakorlati felhasználásával általában először a jártasság, majd további gyakorlással a ~ alakul ki. De előfordul olyan is, amikor egy korábban kialakított ~ből alakul ki egy magasabb szintű jártasság. (Például a katonának előbb készségszinten el kell sajátítani a tüzelési fogásokat, hogy jártasságot szerezzen valamely lőgyakorlat végrehajtásában.) Nagyon sok jártasság tartalmaz ~szintű elemeket. (Például a gépjárművezetés mint tevékenység, az állandóan változó körülmények miatt csak jártasság – céljellegű jártasság – marad, de rengeteg ~szintű elemet tartalmaz: pedálkezelés, sebességváltás, közlekedési táblák felismerése stb.) (Sz. I.a) → *katonapedagógia*

készültségi szolgálat: váratlan, illetve egyéb feladatok megoldására céljából alkalmazásra felkészített és folyamatos, általában 24 órás váltással működtetett (szolgálatba vezényelt) erő. Ilyenek például a honvédelmi katasztrófavédelmi erő stb. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

két- vagy többdimenziós szervezet: esetükben a munkamegosztási elveket egymással párhuzamosan alkalmazzák. Példaként említhető a mátrixszervezet, ahol a funkcionális és a tárgyi elvű munkamegosztást egyszerre alakítják ki. Katonai szervezetek vonatkozásában a hadosztály, ahol a funkció és régió egyaránt létezik. (C. O.) → *katonai vezetés*

kétéltű jármű: szárazföldi és vízi közlekedésre egyaránt alkalmas, kerekes vagy lánctalpas futóművel rendelkező gépjármű. Úszóképességét lehetővé teszi kialakítása, valamint az alulról hermetikusan zárt vagy zárható járműtest. Futóműve alkalmassá teszi meredek, laza szerkezetű folyóparti talajokon való közlekedésre is. A ~vet a vízen hajócsavar, vízsugárhajtómű vagy lánctalp mozgatja. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

kétoldalú harcászati gyakorlat: a ~ úgy kerül végrehajtásra, hogy mindkét felet (saját és ellenség) valós alegységek jelenítenek meg. Nagy intenzitású, harcszerű, a gyakorlat vezetőségétől nagy odafigyelést igényel. Jellemzője, hogy a részt vevő törzsek az alegységeiket saját szerepkörben, míg a szemben álló felet az ellenség szerepkörében tüntetik fel. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kettős rendeltetésű óvóhely: olyan, békében más rendeltetésű építmény, objektum, amelyet háborús időszakban kizárólag védelmi célokra használnak, vagy is kettős funkció ellátására van kialakítva, és az egyik funkcióról a másikra történő áttérés nem igényel pótlólagos műszaki munkálatokat. Az óvóhely meghatározott védelmi követelményeknek és előírásoknak megfelelően van kialakítva, a műszaki kiépítettsége, különleges határoló szerkezetei, berendezései és felszerelései révén kielégítő védelmet nyújt a rombolóbombák és a tömegpusztító fegyverek fő és járulékos hatásai ellen is. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

kettős ügynök: a titkosszolgálatok által használt megnevezés arra az informátorukra, akit az ellenérdekelt titkosszolgálat titokban beszervez, miközben tagja marad az eredeti beszervező szolgálatnak és az aktív, hasznos információszerző munkát az ellenérdekelt titkosszolgálatnak végzi. (H. H.) → *felderítés*

kezdeményezés: 1. A szervezeti problémák, szervezetfejlesztések megoldására kidolgozott elgondolás, javaslat előterjesztése, a koncepció megvédése és kivitelezéséhez a szervezeti tagok, a szervezetvezetés megnyerése. **2.** A kialakult helyzetben – cselekvési lehetőséget kihasználva – olyan aktív tevékenység produkálása, amely biztosítja a szemben álló fél reagálóképességének minimalizálását, amivel elérhetővé válik a légifölény kivívása, az akaratunk rákényszerítése a szemben álló félre, ezzel biztosítva a manőverezést, a veszteség minimalizálását, a szemben lévő fél feletti uralom fenntartását. (C. O.) → *katonai vezetés*

kezdeményező egészségügyi intézet (Originating Medical Facility – OMF): egy olyan egészségügyi intézmény, amely először fogadja, kezeli, majd továbbszállításra felkészíti a sérülteket/betegeket. A ~ feladatkörét gyakorlatilag a szükséges képességekkel rendelkező bármely egészségügyi ellátó intézmény el tudja látni. A kiürítés során

a sérültek/betegek vagy közvetlenül a légi-egészségügyi kiürítő egységnek kerülnek átadásra, vagy első lépcsőben egy a sérültek állomásoztató egységébe kerülnek átszállításra. A ~ feladatai: *a)* gondoskodik arról, hogy a sérült/beteg alkalmas legyen a légi szállításra, továbbá hogy a légi egészségügyi kiürítéskoordináló részleg (Aeromedical Evacuation Coordination Cell – AECC) megfelelő információt kapjon a legmegfelelőbb összetételű egészségügyi személyzet és felszerelés összeállításához; *b)* jelent minden, a légi-egészségügyi kiürítés koordinálásához a működési szabályzat szerint szükséges információt; *c)* az igényeknek megfelelően kapcsolatot tart a nemzeti egészségügyi összekötő csoporttal (National Medical Liaison Team – NMLT); *d)* egyeztet minden egyes sérültre/betegre vonatkozó prioritási fokozatot, osztályozást, adminisztrációt, gyógyszerelést és kiürítéshez szükséges kíséreti igényt; *e)* a Légi-egészségügyi Kiürítés Koordináló Részlegtől a sérültek/betegek kiürítő egységbe történő áthelyezésére kapott felhatalmazást követően a sérült/beteg állapotát a szállításhoz szükség szerint stabilizálja; *f)* jelent minden sérült-/betegáthelyezést a működési szabályzatnak megfelelően; *g)* az áthelyezésre váró sérülteket/betegeket átmenetileg fekteti. (K. I.) → *katonai egészségügy*

kezdőmeridián: a földrajzi fokhálózat megkülönböztetett jelentőségű meridiánja, amelyhez képest a földrajzi koordináták hosszúságikör-értékei igazodnak. A gömbszerű forgástesteken az Egyenlítő vonala mint leghosszabb szélességi kör egyértelműen kijelölhető. A hosszúsági körök esetében azonban csak egyezményesen jelölhető ki a nulla értékű kezdőkör. Ez a történelem különböző koraiban és országonként is eltérő volt. A 18. századtól, különösen a tengeri navigációban, egyre erőteljesebben fogalmazódott meg a földrajzi hosszúságok pontos meghatározása és egyértelmű viszonyítása iránti igény. Ma hagyományosan a Greenwichi Királyi Obszervatórium (Royal Greenwich Observatory – RGO) központi csillagvizsgáló termének közepén áthaladó hosszúsági kör vonalát tekintjük ~nak, amely egyezményhez a legtöbb tengeri közlekedésben érintett ország csatlakozott 1884-ban. Az Osztrák–Magyar Monarchia területén folyó katonai felmérések időszakában a ferrói (El Hierro, Kanári-szigetek) kezdőmeridián jelentette (17° 39’ 46” nyugatra) a földrajzi hosszúságok kiindulóalapját. A magyar katonai térképészetben az első világháborút követően kezdődött meg a greenwichi ~ra történő átállás. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

kezelői kiképzés: különböző harceszközök, technikai eszközök kiszolgálására, működtetésére beosztott személyi állomány elméleti és gyakorlati felkészítése. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kezelőszemélyzet: különböző harceszközök, technikai eszközök kiszolgálására, működtetésére beosztott (kiképzett) személyi állomány. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kézitusa: a katonai közelharc olyan speciális részterülete, amely változó környezetben, szélsőséges körülmények között, az ellenség legyőzése és a túlélés érdekében a testtest elleni pusztakezes vagy hideg fegyverrel végrehajtott küzdelem megvívására készíti fel a katonákat. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kiberbiztonság: azoknak az eszközöknek, politikáknak, biztonsági koncepcióknak, biztonsági garanciáknak, biztonsági technológiáknak, irányelveknek, kockázatkezelési módszereknek, tevékenységeknek, képzéseknek, valamint a legjobb gyakorla-

toknak az összessége, amelyek arra irányulnak, hogy megvédjék a számítógépes és infokommunikációs környezetet, az ezt használó szervezetek és felhasználók eszközeit, rendszereit mind a kibertérben, mind a fizikai térben jelentkező veszélyekkel szemben. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

kiberhadviselés: a kibertérben folyó olyan műveletek összessége, amelyek célja a szemben álló fél információs rendszerei és számítógép-hálózatai működésének befolyásolása, akadályozása, illetve a saját oldali információs rendszerek működésének biztosítása. A ~ kibertéri információszerző, kibertámadó és kibervédelmi képességek útján fejti ki hatását. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

kibernetika: Komplex tudományos kutatási irányzat, az irányítás és az ezzel kapcsolatos információáramlás tudománya. **1.** A vezérlésnek és a szabályozásnak, továbbá az információk ezzel kapcsolatos gyűjtésének, továbbításának, tárolásának és felhasználásának, azokat az eredményeit kutatja, amelyek a vezérelt vagy szabályozott anyagi rendszer legkülönbözőbb mozgásformája esetén a mozgásforma specifikus törvényeivel együttes hatásban érvényesülnek. Analógiákat fedez fel a természet és a társadalmi jelenségek között. Ezek alapján olyan törvényszerűségeket tár fel és fogalmaz meg, amelyek egyaránt érvényesek a vezérlési, szabályozási és kommunikációs folyamatokra, függetlenül attól, hogy azok milyen rendszerben valósulnak meg. Az elnevezés görög eredetű, Norbert Wiener (1894–1964) amerikai matematikus és kutatócsoportjának szóalkotása. Wiener a *Cybernetics* cím művében a következőképpen írt erről: „Elhatároztuk, hogy az önműködő szabályozásnak, illetve a hírközlés elméletének egész területét, akár gépről, akár emberről van szó, a ~ névvel fogjuk jelölni, amelyet a görög kübernétesz, vagyis kormányos szóból képeztünk." (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem* **2.** A ~ az információ továbbításának és feldolgozásának általános tudománya. **3.** A ~ az a tudomány, amely az irányítási folyamatokat és az információfeldolgozást leíró speciális matematikai módszereket, ezen belül az algoritmusok megalkotási módszereit, azok szerkezetét, az algoritmusokon végrehajtható átalakításokat vizsgálja. A meghatározások közötti látszólagos eltérések oka a ~ tárgyainak különböző külső megjelenési formája. A ~ módszerei elég általánosak ahhoz, hogy eredményei széles szakterületen használhatók legyenek. A híradástechnikán kívül felhasználható a biológia, nyelvészet, szabályozástechnika, az élő szervezetben lejátszódó folyamatok matematikai vizsgálatában. Matematikai eszközökkel dolgozó tudomány, fontosabb részterületei: információelmélet, automataelmélet, programozáselmélet, formális matematikai nyelvek elmélete, alakfelismerés, kódrendszerek elméleti problémái, nagy szabályozási (illetve automatizálási) rendszerek optimális irányításának elmélete, játékelmélet stb. Módszerei különösen abban az esetben használhatók eredményesen, ha nagy mennyiségű információ átvitelét, feldolgozását, átalakítását kell megvalósítani. Ha az információ diszkrét formában adott (vagy erre hozható), a feldolgozás, átvitel, átalakítás könnyen leírható általános alakban, az absztrakt formában megfogalmazott problémák közös jellemzői egységes matematikai módszerekkel kezelhetők. A ~i kutatások legfontosabb segítője a digitális számítógép. Jelenlegi kutatási területe a korábbi műszaki vonatkozású feladatokról inkább az élő szervezet információátviteli, -feldolgozási, -tárolási és a különböző nyelvészeti, közgazdasági, vezetéstu-

dományi feladatokra irányul. (C. O.) → *katonai vezetés*

kibertámadás: olyan kibertéri művelet, amelynek célja az információs rendszerek és a számítógép-hálózatok működésébe való beavatkozás, onnan adatok jogosulatlan kinyerése, módosítása vagy ezen rendszerek működésének megakadályozása. A ~ eszközei és módszerei sok esetben azonosak az informatikai támadások esetében használtakkal, amelyek lehetnek humán – az emberi viselkedést kihasználó – vagy technikai jellegű – például rosszindulatú programokkal végzett – támadó műveletek. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

kibertér: mindazoknak a felhasználóknak, elektronikus és/vagy informatikai eszközöknek, szoftvereknek, folyamatoknak, illetve a tárolt vagy átvitel alatt lévő információknak, szolgáltatásoknak és rendszereknek az összessége, amelyek közvetlenül vagy közvetett módon számítógép-hálózathoz vannak kapcsolva. A ~ globális kiterjedése a globálisan összekapcsolt, decentralizált, egyre növekvő elektronikus információs rendszerek, valamint ezen rendszereken keresztül adatok és információk formájában megjelenő társadalmi és gazdasági folyamatok együttese. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

kiberterrorizmus: a kibertámadásokat és a hagyományos terrortámadásokat egyszerre alkalmazó olyan terrortevékenységek, valamint az azok mögött álló szervezetek összessége, amelyek a kibertérben az információs infrastruktúrákat felhasználva, részben vagy egészében a kritikus információs infrastruktúra elleni támadásokkal a társadalom megfélemlítését és így a politikai döntések kikényszerítését célozzák. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

kibervédelem: a kiberbiztonság megteremtése érdekében, a kibertéri fenyegetések elleni védelem tevékenységei, ideértve a saját kibertéri képességek megőrzését. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

kibocsátás: valamely forrásból a környezetbe (levegőbe, vízbe, talajba) kiengedett, kijuttatott sugárzó, mérgező, általában szennyező és fertőző anyagok. Szennyezőforrások: pontforrás, kiemelkedik a környezetéből, mint például az erőművek, a fűtőművek és az ipari üzemek magas kéményei; területi forrás, a környező épületek tetőszintjét meg nem haladó alacsony kémények, kürtők; talajközeli forrás, közvetlenül a belélegzési szinten kibocsátó szennyezőforrás, mint például a gépjárművek; összetett magas forrás, amely a regionális, kontinentális és globális szennyező folyamatok általánosított forrástípusa. A ~ban bármilyen halmazállapotú szennyező anyag előfordulhat, ennek megfelelően beszélnek légköri ~ról, folyékony ~ról stb. (B. T.) → *ABV-támogatás*

kiégési szindróma/burnout syndrome: tartós munkahelyi érzelmi megterhelés következtében fellépő tünetegyüttes, mentálhigiénés károsodás. Herbert J. Freudenberger szerint: „Burn out (kiégés) szindróma: krónikus, emocionális megterhelések, stressz nyomán fellépő fizikai, emocionális, mentális kimerülés állapota, amely a reménytelenség és inkompetencia érzésével, célok és ideálok elvesztésével jár, s melyet a saját személyre, munkára, illetve másokra vonatkozó negatív attitűdök jellemeznek.” Fő tünetei: *a)* érzelmi kimerültség: passzivitás, reménytelenség, ürességérzés; *b)* elszemélytelenedés: csökkent érdeklődés a munkatársak és a munka iránt; *c)* fokozatos teljesítménycsökkenés: elmaradó sikerek, előléptetések; *d)* frusztráció: agresszivitás, gyakori konfliktusok, harag, mások hibáztatása; *e)* testi panaszok: krónikus fáradtság, szorongás,

gyakori fejfájás, alvászavarok, potenciazavarok, alkoholproblémák stb. (Megjegyzés: Herbert J. Freudenberger 1974-ben először segítő foglalkozásúak körében írta le a tünetegyüttest, később más, elsősorban érzelmileg megterhelő más foglalkozások körére is kiterjedt a kutatás. (B. J.c) → *katonapszichológia*

kiegészítési terv: az újoncbehívás alapjául szolgáló – a hadkiegészítő parancsnokságon készített – hivatalos okmány. Az okmányban feltüntetett létszám tartalmazza az egyes katonai szervezetek rendszeresített állománya kiegészítésének – váltásonkénti – újoncszükségletét, valamint az engedélyezett biztonsági hányadot egyaránt. (F. F.) → *védelmi igazgatás*

kiegészítő készlet: a csapatoknál a harc, a hadművelet kezdetére, a csapatkészleten felül felhalmozott hadianyagkészlet. A ~et azokból az anyagokból kell létrehozni, amelyekből a harctevékenységek során nagy mértékű felhasználás prognosztizálható, és a rendelkezésre álló csapatkészlet nem elegendő a harcfeladat maradéktalan végrehajtására. (L. S.) → *műveleti logisztika*

kiégett fűtőelem: atomreaktorok működtetéséhez használatos, meghatározott dúsítási határérték alá csökkent nukleáris hasadóanyag-töltet. A ~eket a kiégett üzemanyagtárolóban, az atomerőmű területén tárolják, amíg aktivitásuk és hőfejlődésük olyan mértékűre csökken, hogy további feldolgozásra (reprocesszálásra) elszállíthatók. Tárolás közben a ~eket hűtik, a felszabaduló radioaktív anyagokat kiszűrik és lekötik. (B. T.) → *ABV-támogatás*

kiemelési pont: a műveleti területen kijelölt pont, vagy körlet, ahol a felderítési feladatát befejező vagy az ellenség által felfedett felderítőszervek légi szállítóeszközök alkalmazásával, különböző módszerekkel (gyorsköteles kiemelés) biztonságos helyre (saját csapatok mögöttes területére) elszállításra kerülnek. (H. H.) → *felderítés*

kiértékelés: a kiértékelés a feldolgozófázis második lépése. Tartalmazza az információs termék értékelését az adatszerző képesség megbízhatóságára és az információ hitelességére vonatkozóan. Megjegyzés: a kiértékelés egy alfanumerikus osztályozási értéket ad minden egyes információnak vagy felderítési információnak, amely utal az információ bizonyossági szintjére, amellyel az információt osztályozhatják. Az értékelés besorolása egyrészről az értékelő szubjektív megítélésen alapszik, és egy érzékelő által biztosított információ esetén függ az adott érzékelő rendszer pontosságára vonatkozó ismeretektől. A megbízhatóságot (A: teljesen megbízható; B: általában megbízható; C: elfogadhatóan megbízható; D: nem mindig megbízható; E: megbízhatatlan; F: megbízhatósága nem megítélhető) és hitelességet (1: teljesen hiteles; 2: valószínűleg igaz; 3: feltehetően igaz; 4: kétes; 5: valószínűtlen; 6: az igazság nem megítélhető) egymástól függetlenül kell megvizsgálni annak érdekében, hogy az adatszerző képesség megbízhatóságára vonatkozó információ ne befolyásolja az információ hitelességére vonatkozó besorolást, és fordítva. További tényező, amit az elemzőnek szintén figyelembe kell vennie az az adatszerző képesség hozzáférése a biztosított információhoz. (H. H.) → *felderítés*

kiértékelhetőség: képanyag azon tulajdonsága, amely megmutatja, hogy minőség és méret tekintetében alkalmas-e valamely célpontról a követelményeknek megfelelő értékelés készítésére. Megjegyzés: eszerint lehet szegényes (a követelményeknek megfelelő értékelés készítésére alkalmatlan), elégséges (csak átlagos részletességű

értékelés készítésére alkalmas), jó (részletes értékelés készítésére alkalmas) és kitűnő (a követelményeknek megfelelő, teljes részletes értékelés készítéséhez alkalmas képanyag). (H. H.) → *felderítés*

kifulladási pont: az az időpont és/vagy hely, amikortól, illetve ahonnan a csapat (kötelék, csoportosítás) már nem képes adott körülmények között folytatni a műveletet. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

kihullás: maghasadási termék; valamilyen természetes vagy mesterséges szennyezőforrásból a légkörbe került szilárd vagy közben megszilárdult szennyező, sugárzó, mérgező vagy fertőző, kisebb-nagyobb méretű részecskék, illetve parányi lebegőanyagok (aeroszolok) meteorológiai tényezőktől függő mozgása, kiszóródása, kiülepedése. A természetes forrásokból (vulkáni tevékenység, talajerózió és porvihar stb.) és az emberi tevékenységgel összefüggő mesterséges forrásokból, mint például a bányászat (felszíni szén, bauxit, kaolin stb.), a kohászat (érc, vas, timföld stb.), az ipar (kiemelten a vegyipar), a motorizáció (por), az energiatermelés (hagyományos széntüzelésű hőerőművek), a nagy természetátalakítással járó munkák (erdőirtás, égetés, gátrendszerek kialakítása, út- és vasútépítés stb.), végezetül, de nem utolsósorban a háborús rombolásokból folyamatosan jelentős mértékű ~ mérhető és regisztrálható. A nukleáris fegyverek robbanásakor a pillanatszerű magreakciók következtében a hasadó- vagy fúziós töltetek a szerkezet térfogatában egyidejűleg rendkívül nagy hőmérsékletű és nyomású gőzökké, gázokká válnak, izzó tűzgömb keletkezik. A tűzgömb mérete hirtelen megnövekszik, felizzítja a környező levegőt is, majd fokozatosan emelkedik, miközben a kialakuló gombafelhőbe a földfelszínről óriási mennyiségű talaj- és törmelékanyagot ragad magával a még mindig gőz-, gáz-halmazállapotú képződménybe. A ~ lehet: lokális (helyi) jellegű kiszóródás az epicentrum körül, a szélirányba eső oldalon alig néhány kilométer távolságban elhúzódóan a 10–300–500 μm vagy még ennél is nagyobb méretű radioaktív részecskék ~ából; troposzferikus (légköri eredetű, távoli) jellegű kiszóródás az epicentrumtól a szélirányba eső oldalon jelentős távolságra és nagy területre kiterjedően a zömében 1–10 μm méretű radioaktív részecskék kiülepedéséből; sztratoszferikus (magas légköri, globális) jellegű kiszóródás az epicentrumtól időben és térben elvonatkoztatva; az 1 μm alatti méretű radioaktív részecskék a tropopauzán, a nukleáris robbanáskor fellépő rendkívül nagy nyomás és hőmérséklet hatására átpréselődnek a sztratoszférába, majd onnan visszajutva a troposzférába – a Földet többször is megkerülve – egy bizonyos szélességi vagy hosszúsági kör mentén gyűrűt alkotva, hosszú lebegés után kiülepednek vagy kimosódnak. A ~i jelenséggel más szennyező, sugárzó, mérgező vagy fertőző anyag kiülepedése, kiszóródása is modellezhető. (B. T.) → *ABV-támogatás*

kiinduló felderítési adat: bármilyen tárgyú felderítési adat bemeneti adatként fel lehet használni a tervezéshez, illetve összehasonlítási alapként szolgál a későbbi információ vagy felderítési adat feldolgozására. Megjegyzés: az érdekeltségi területre vonatkozó olyan, az átfogó megközelítés módszerével előállított felderítési adatok és azok előállításának folyamata, amelyek adatbázisként már békeidőben rendelkezésre állnak. Általában tartalmazzák az adott terület történelmi gyökereit, hagyományait, társadalmi politikai berendezkedését, belső viszonyrendszerét, nemzetiségi viszonyait, feszültséggócait, a gazdaság állapotát a fegyveres erők helyzetét, képességeit, harckészültségére vonatkozó adatokat, fegyverzetét és felszerelését, személyi és anyagi tartalékait, vezetési

rendszerét, infrastruktúráját, a hadigazdaság lehetőségeit, a hadszíntérre vonatkozó földrajzi és időjárási jellemzőket és aktuális adatokat. (H. H.) → *felderítés*

kiírás: a hadiszervezetre való áttéréshez szükséges tartalékos hadkötelesek, valamint technikai eszközök számbavétele, kiválasztása mozgósítás esetére. A ~ a katonai szervezet, valamint a személyi és technikai szükségleteket biztosító katonai igazgatási szervek együttműködésével történik. Ennek során – az okmányok, a beosztási könyv és az állománytábla alapján – a személyeket kiválasztják; meghatározzák a technikai eszközök mennyiségét; megtervezik a tartalékos hadkötelesek, valamint a nemzetgazdasági technikai eszközök bevonultatását, meghatározzák, hogy melyik katonai szervezethez, milyen beosztásba kerül a hadköteles, illetve hova lesz előállítva a lebiztosított technikai eszköz; a katonai igazgatási szervek és a katonai szervezetek együttes tevékenysége, amely a hadiszervezethez szükséges tartalékos hadkötelesek, valamint a nemzetgazdasági technikai eszközök kiválasztását, lebiztosítását és bevonultatásának, előállításának megtervezését jelenti. Megállapodást kötnek, amelyben rögzítik a mozgósítási készenlét idejét is. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

kiképzés tartalma: a katonai kiképzés keretében feldolgozásra, elsajátításra szánt elméleti ismeretanyag és gyakorlati jártasság összessége, amelyet a kiképzési céllal összhangban a kiképzési alapokmányok (például a kiképzési program) határoznak meg, és a katonai szabályzatok, rendelkezések, tankönyvek, tansegédletek, jegyzetek, útmutatók tartalmaznak. A ~ azonban nemcsak az elsajátítandó ismeretanyag, hanem az ezzel szoros egységben kialakítandó művelet- és cselekvésrendszer is, mert enélkül az ismeretek gyakorlati alkalmazása nem lehetséges, miközben ez a katonai kiképzés alapvető célja. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kiképzés: az egyén, a törzs és a kötelék katonai feladatainak ellátásához szükséges ismeretek, jártasságok és készségek kifejlesztésére, fenntartására és továbbfejlesztésére irányuló tevékenység. (Cs. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kiképzési ág: a csapatkiképzés keretein belül a különböző katonai ismereteket tartalmazó „tantárgyak” (oktatási csomagok) megnevezése. Vannak általános és fegyvernemenként meghatározott fő ~ak és ~ak. A ~akban foglalt tananyagot tárgykörök szerint bontják tovább. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kiképzési alapokmányok: törvények, direktívák, doktrínák, szakutasítások alapján a katonai kiképzés követelményrendszerét meghatározó, a kiképzési folyamat tervszerű előkészítését, az oktatás megszervezésének és végrehajtásának szabályait, útmutatásait, ajánlásait magukban foglaló dokumentumok. Haderőnemenként, fegyvernemenként, szakcsapatonként, szolgálati áganként, tanintézetenként más tartalommal, de azonos követelmények mellett magukban foglalják a kiképzési programokat, a kiképzési bázis- és időelosztást, a különböző módszertani segédleteket, ütemterveket, szabályzatokat és hatályos utasításokat. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kiképzési anyag: a katonai szakterminológiában kettős értelemben meghonosodott fogalom. **1.** A kiképzési programokban (tantervekben, kiképzési ágak tárgyköreiben) meghatározott és a kiképzés során elsajátítandó elméleti ismeretek és gyakorlati jártasságok, készségek összessége. **2.** A kiképzést segítő szemléltető eszközök (vázlatok, térképek,

metszetek), lőtérberendezések és gyakorlópályák, pirotechnikai anyagok és szimulátorok összessége, amelyek részben állandó helyen települnek, vagy raktárban vannak tárolva (kiképzési anyagraktár), és alkalmanként onnan vételezhetők (ez esetben megkülönböztetik az álló- és a fogyóanyag formáját). (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kiképzési bázis: a katonák, alegységek, egységek egyéni és kötelékkiképzésére szolgáló, a valóságos terep- és harcszerű viszonyokat biztosító gyakorló- és lőterek, vezetési és gyakorlópályák. Természetes képződményeket és mesterséges építményeket, kiképzési eszközöket, berendezéseket, felszereléseket és komplexumokat magában foglaló gyakorlóterek. Az oktatást, felkészítést, kiképzést közvetlenül vagy közvetve támogató helyiségek, tantermek, szaktantermek, objektumok, tanműhelyek, kabinetek, laboratóriumok, sportpályák stb. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kiképzési cél: doktrínákban, tantárgyi programokban, parancsnoki intézkedésekben meghatározott végállapot, amelyet a katonáknak, alegységeknek, egységeknek stb. a felkészítés (tanulás, kiképzés, gyakorlás) során el kell érni a meghatározott ismeretek, jártasságok, készségek megszerzése érdekében. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kiképzési eredmények nyilvántartása: a kiképzési programban meghatározott, a katonai kiképzés egyes ágaiban, tárgyköreik keretében elsajátított elméleti ismeretek, illetve a gyakorlati tudás alkalmazásának aktuális értékelését rögzítő okmány (lásd oktatási napló), amely személyre szólóan információval szolgál a kiképzettség aktuális szintjére vonatkozóan. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kiképzési eszközök: a katonai kiképzés folyamatában felhasználható, a kiképzési cél elérését elősegítő tárgyak. A ~ fogalmába egymástól lényegesen eltérő funkciójú, megjelenésű és különféleképpen felhasználható eszközök, berendezések, készülékek tartoznak. A ~et többféleképpen lehet rendszerezni, a Magyar Honvédség általában az információátadás érzékszervi csatornái szerint különbözteti meg őket egymástól. Eszerint alkalmazhatók auditív (hanglemez, magnetofon, helyi rádióadás), vizuális (falikép, térkép, diakép, írásvetítő-transzparens, pergőfilm, számítógépes prezentáció), audiovizuális (hangosfilm, hangosított diasorozat, zárt láncú televízió, képmagnetofon-felvétel, digitális filmfelvétel) és taktilis (domborművi kép) eszközök. A felsoroltakon kívül önálló csoportba sorolhatók az általános oktatási segédeszközök, a különféle gyakorlóberendezések és a valós harceszközök. A ~ a kiképzési folyamatban a kiképző és kiképzendők közös munkáját segítik. A ~ egy része az elsajátítandó információt önmaga tartalmazza, hordozza, ezeket szokás információhordozóknak, oktatási eszközöknek nevezni. A ~ másik csoportját azok a tárgyak alkotják, amelyek a kiképzési folyamatban csak közvetítenek, az információt átalakítják, hozzáférhetővé teszik, ezeket az eszközöket nevezik oktatási segédeszközöknek. A ~ a valóság teljesebb és hatékonyabb bemutatását szolgálják, az egyes jelenségek általuk kiemelhetők, gyorsíthatók, lassíthatók, nagyíthatók, kicsinyíthetők, segítik az egyes tevékenységek begyakorlását. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kiképzési fázis: a Magyar Honvédség ciklikus felkészítésének, kiképzésének három egymástól határozottan elkülöníthető fázisából (készenléti, kiképzési és alkalmazási szint) sorrendben a második. Az a fázis (azok az időszakok), amelyben a kötelék

harckész és műveletre áttelepülni képes állapotig jut. A misszióból visszatérő, katonai szolgálatukat folytatni kívánó katonák és kötelékek újra egyesülnek azokkal a szervezetileg (állománytábla) egy kötelékbe tartozó katonákkal és kötelékekkel, akik egészségügyi vagy saját döntéseik alapján, valamint lehetőség hiányában nem vettek részt a missziós felkészítésben, illetve a misszióban. Ebben az időszakban – a személyi változások függvényében – a teljes kötelék átszervezésen, újjászervezésen megy keresztül, amelynek során az alapkiképzésen részt vett katonákat integrálják alegységeikbe. Az átszervezés, újjászervezés során olyan tapasztalt katonákból álló alegységek kialakítására kerül sor, akik már legalább egy teljes kiképzési cikluson átestek, és akik számára folytatólagos, magasabb szintű, sajátos feltételek és viszonyok közötti kiképzés biztosítható. Ebben az időszakban kerül sor a misszióból hazatérő állomány pihentetésére, felépülésére, regenerálódására is. Noha a kötelék harcképesnek tekinthető a ~ végén, addig nem haladhat előre a műveleti – magas kiképzési szintű (készenléti és missziós) fázisba, amíg végre nem hajtja a hadszíntéri és küldetésspecifikus (műveletiterület-specifikus) kiképzést. Ebben a fázisban a katonákra és kötelékekre a közepes készenléti és a korlátozott alkalmazási szint a jellemző. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kiképzési feltételek: a katonai kiképzés megtervezésének, megszervezésének, végrehajtásának, a teljesítés mérésének és értékelésének feltételrendszere. Fontos követelmény, hogy az adott katonai szervezet (csapat, tanintézet) rendelkezzék a képzési feladatai teljesítésének összes lehetőségével, szervezeti, személyi és anyagi-tárgyi feltételeivel. A ~ elemei közül elsődleges a kiképzés szervezeti feltételeinek megléte. Minden szolgálati és kiképzési feladat valamely katonai szervezet keretében valósul meg, amelyet az állománytábla határoz meg. Az állománytáblában rögzített szervezeti feltételek az adott katonai szervezet megnevezését, állománykategóriánkénti létszámát, az állandó állománykategória meghatározott rendfokozatát, beosztását, előírt szakmai képesítését (katonai szakképzettségi számát), a változó állomány tervezett szakképesítését, illetve ezek összességét jelentik. A meghatározott szervezeti keretek adnak lehetőséget a kellő létszámra és állományra. A kiképzés személyi feltételei fogalomkörbe ez az állomány tartozik. A katonai szolgálatellátás minősége, a katonai kiképzés meghatározott színvonala a kellően képzett, felkészült, szakmailag és pedagógiailag kiemelkedő parancsnokokon, kiképzőkön (tiszteken, altiszteken) múlik. E kategórián belül különösen a katonák közvetlen kiképzését vezető állományban fontos a szakmai, gyakorlati tudás, a pedagógiai, pszichológiai érzék, a beosztottakkal való bánni tudás képessége, továbbá az oktató módszertani jártassága. A személyi feltételek másik oldala a kiképzendők kategóriája. E tekintetben egyrészt azok foglalkozáson való kötelező részvétele, másrészt a foglalkozáson részt vevők motiválása, a ~ eléréséhez szükséges pszichológiai feltételek megteremtése fontos. A ~ további meghatározó összetevői a kiképzés tárgyi feltételei. Általában minden katonai szervezet, amelynek fő feladata a kiképzés, rendelkezik egyrészt központilag biztosított kiképzési bázisokkal, kiképzési eszközökkel, másrészt a helyi lehetőségek alapján létrehozott oktatási segédletekkel. A kiképzés tárgyi környezetének rendje, szabályszerűsége, tisztasága ugyancsak fontos képzési feltétel. A rendetlenség elvonja a figyelmet, és rossz közérzetet vált ki. Hasonló figyelemelterelő hatása lehet az időjárási, klimatikus viszonyoknak (hideg tanterem, szellőzetlen, áporodott levegőjű oktatási hely). A környezeti feltételekhez tartozik

a kiképzési bázisok előírt állapota, karbantartottsága, szükséges berendezettsége is.

kiképzési idő: a katonai kiképzés követelményrendszerében a kiképzési célok, a kiképzés tartalma, a kiképzési módszerek mellett az a meghatározó elem, amely behatárolja a felkészítés időkeretét. A ~ a katonai szolgálat bármely formájában (szerződéses állomány kiképzése, tanintézeti altiszt- és tisztjelöltek felkészítése, hivatásos tisztek, altisztek továbbképzése, tartalékosok és hadkötelesek kiképzése stb.) a felkészítés hatékonyságának döntő feltétele, a kiképzendő személytől megkövetelt katonai, szakmai, vezetői jártasságok, készségek kialakításának, megszilárdításának lényeges eleme. A ~ szerepe és jelentősége, illetve maximális kihasználási igénye a katonai kiképzésben azért is fontos, mivel folyamatosan növekszik a megszerzendő ismeretek mennyisége, a megtanítandó harceszközök bonyolultsága, a feladatok végrehajtásához szükséges tudás sokrétűsége, azonban a kiképzésre fordítható idő csökken. Ez az ellentmondás a hatékony módszerek, eszközök és eljárások céltudatos alkalmazásával, a kiképzés szervezeti, személyi, dologi feltételeinek magas színvonalával, a célokhoz vezető képzési folyamat tananyagának gondos megválasztásával oldható fel. Mindezeken kívül a ~ meghatározása függ a kiképzendők előképzettségétől, intellektusától, a tananyag bonyolultságától, az adott feladat elvárt elsajátítási fokától és attól, hogy az ismeret, a jártasság és a készség milyen szintjén kell azt megtanítani. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kiképzési időszak: a sorkatonai szolgálat szüneteltetése előtt a csapatkiképzés keretében azt jelentette, hogy a 24, majd a 18, végül a 12 hónapos sorkatonai szolgálatot felosztották ~okra (A, B, C, illetve első, második és harmadik időszak). A időszakokon belüli kiképzési napok, hetek, hónapok egymástól eltérnek a képzés összidőtartamát tekintve, az első időszak javára. A katonai tanintézeti képzésben tanéveket (a felsőoktatásban tanulmányi féléveket) különböztetnek meg, a tanévi összóraszám iskolatípusonként változó. A Magyar Honvédség kiképzést folytató szerveiben a napi kiképzésre és a kiképzéssel kapcsolatos tevékenységre fordítandó idő általában heti öt nap és napi 6-8 óra. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kiképzési készlet: az anyagi készleteken belül a katonai szervezetek kiképzési feladatainak végrehajtását szolgáló anyagoknak és technikai berendezéseknek az összessége. ~et alkotnak a szimulátorok, a metszetek, az oktatástechnikai eszközök, a lőtáblák, a kiképzéshez felhasználásra tervezett lőszerek, robbanó- és imitációs anyagok stb. Ezek egy része a csapatoknál, egy része a kiképzési bázisokon, egy része központi raktárakban található. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kiképzési követelmények: a kiképzendő katonától (katonai szervezettől) megkövetelt ismeretek, jártasságok, készségek elérendő foka, s az ezek útján kidolgozott elméleti és gyakorlati műveletek, képességek meghatározott szintje. A kiképzési alapokmányokban rögzített ~et a kiképző (parancsnok, oktató) nem emelheti meg, viszont a kiképzendők (katonai szervezetek) teljesítőképességét, tudását ehhez a szinthez viszonyítva kell értékelnie. A ~et a kiképzési alapokmányok, kiképzési programok, kiképzési tervek vagy más dokumentumok határozzák meg oly módon, hogy megfogalmazzák a kiképzés célját, a tartalmát, a módszereket és az időt. A kiképzési alapokmányokban foglalt ~eknek fontos sajátossága a civil oktatási rendszerekkel szemben, hogy folyamatosan összefonódik bennük az elmélet

és a gyakorlat. A kiképzendő katona (katonai szervezet) viszonylag rövid idő alatt képessé válik az alapvető harcfeladatok teljesítésére, s ez a képesség a katonai szolgálat ideje alatt – a kiképzési követelmények sajátos felépítése miatt – állandóan tökéletesedik. Nem lehet ugyanis megvárni a katonai szolgálat végét ahhoz, hogy a képzendő teljes értékű katona, az alegység, egység teljes értékű ütőerő legyen. A katonai szolgálatellátás ugyanis nem más, mint állandó készenlét s készség az ország fegyveres védelmére. Ezt a készenlétet és készséget kell garantálnia a kiképzési alapokmányokban testet öltött ~nek. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kiképzési módszerek: a kiképzési folyamat didaktikai feladatainak megoldására alkalmazott eljárások. A kiképzés tartalmát a didaktikai feladatok elvszerű rendjében felépülő oktatási folyamat közvetíti, a didaktikai feladatok ugyanakkor a kiképző (parancsnok, oktató) és kiképzendők (katonák, alegységek) célszerű munkaformáinak, a ~nek az alkalmazásával valósulnak meg. Ebből következik, hogy a katonák felkészítésének célirányos folyamata a katonai kiképzés során a ~ útján realizálódik, jellemzője a ~ sokfélesége és egyazon módszer többféle változata. A katonai kiképzéssel szemben támasztott követelmények növekedésének arányában a ~, eljárások, megoldások és eszközök napjainkban olyan mértékben szélesednek, gyarapodnak, hogy célszerűbb a katonai kiképzés módszer- és eszközrendszeréről beszélni. A kiképzési alapokmányokban megtalálható módszertani ajánlások (például előadás, csoportos foglalkozás, harcászati alaki foglalkozás) a kiképzőkben egyszerűsítő törekvést válthatnak ki azáltal, hogy a végrehajtás során alkalmazható módszereket leszűkítik. A jól felkészült parancsnok (oktató) minden esetben több eljárás kombinált alkalmazásával törekszik a kiképzési célok minél jobb és minél rövidebb idő alatti elérésére. A katonai kiképzésben az ismeretközlés alapvető és nélkülözhetetlen oktatási módszer. A gyakorlás (az ismeretek alkalmazása) a kiképzési sorrendben a második, de a cél elérése szempontjából a legfontosabb módszer. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kiképzési program: a kiképzés alapokmánya. Tartalmazza mindazokat az ismereteket, követelményeket, amelyek a katonáknak, illetve az alegységeknek (ideiglenes kötelékeknek) a meghatározott beosztásuk, rendeltetésszerű, illetve ideiglenes feladatuk ellátásához, harckészültségük fenntartásához szükségesek. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kiképzési szintek: az egységes kiképzési cél érdekében meghatározott, egymásra épülő, időrendben lépcsőzött, előre meghatározott szintű ismereteket, jártasságokat és készségeket tartalmazó, minősített kiképzettségi állapotok sorozata. A kiképzés alapelveiben ismertetett fokozatosan előrehaladó kiképzés elvének megfelelően, a Magyar Honvédség a kiképzést hét szintre osztotta fel. Minden szinthez meghatározta az egyéni és a kötelék-harcfeladatok szabványait, az általános katonai és szakkiképzési, valamint kötelékkiképzési feladatok készletét. A magasabb szintű kiképzés az alacsonyabb szintű kiképzés sikerére épül. A kiképzés minden egyes szinten biztosítja a szakértelem (ismeret, jártasság, készség) egy bizonyos szintjének elsajátítását, mielőtt a kiképzés következő szintje megkezdődne. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

Szint	Jellemzés
7	önálló zászlóalj-, ezred-, dandár-, dandárharccsoport-, összhaderőnemi alkalmi harci kötelék szintű kiképzés
6	századharccsoport-, zászlóaljharccsoport-szintű kiképzés
5	zászlóalj- (osztály-) szintű kiképzés
4*	század- (üteg-) szintű kiképzés
3	szakaszszintű kiképzés
2	szakcsoportkötelék-, kezelőszemélyzet-, csoport-, rajszintű kiképzés
1	egyéni kiképzés

* *A tartalékos állomány kiképzése a 4-es szintű összfegyvernemi környezetben (századharccsoport) csúcsosodik.*

Kiképzési szintek (V. F.)

kiképzési szünet: csapatoknál a kiképzés folyamatába tervszerűen beiktatott időtartama általában egy naptól egy hétig terjedhet. A parancsnoki tartalékidőt terheli, ezért a kiképzés belső logikáját és folyamatosságát nem szakítja meg. A katonai szolgálati idő során megjelenhet a kiképzési időszakban, annak végén vagy a kiképzés mindhárom időszakának befejezése után. A ~ többnyire nem szabad lefolyású, hanem valamilyen konkrét célja van. Elrendelhető váratlanul is (például elemi károk elhárításában való részvétel esetén vagy az egész gazdaságot érintő feladatok elvégzése céljából). A Magyar Honvédség valamennyi alakulatára vonatkozó egyidejű elrendelése harckészültségi és egyéb okokból csak kivételes esetben fordulhat elő, és akkor is csak néhány napig tarthat. Ilyen eset a honvédelmi miniszter vagy a Honvéd Vezérkar főnöke illetékességi körébe tartozik. Katonai tanintézetek esetében az intézmény vezetői külön szabályozhatják. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kiképzési tiszt: a katonai szervezetben (a törzsben, törzsrészlegben) speciális beosztást ellátó személy. Feladata egy adott kötelék vagy szakcsapat kiképzésének tervezése, szervezése, ellenőrzése és a kiképzéssel kapcsolatos jelentések elkészítése vagy összegezése. A ~i beosztást általában olyan tisztek töltik be, akik szakmailag kiváló képzettségűek, és a kiképzés területén nagy gyakorlati tapasztalatokkal rendelkeznek. Az utóbbi időben – főleg dandárszinttől feljebb – a ~től egyre gyakrabban követelik meg a pedagógiai és a pszichológiai ismeretekben való jártasságot is. A ~ munkaidejének döntő többségét a csapatoknál, a gyakorlótereken tölti, ezért gyakran van távol állandó munkahelyétől, családjától. Rendfokozata általában százados, alezredes. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kiképzésmentes idő: lásd *kiképzési szünet* (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kiképzésmódszertani munkaformák: a kiképzők (foglalkozásvezető parancsnokok, oktatók, a kiképzést közvetlenül irányító elöljárók) felkészítésének, továbbképzésének fórumai, rendezvényei a kiképzési módszerek azonos felfogású, alapvetően egységes és hatékony alkalmazásának érdekében. A ~ lehetnek bemutató gyakorlatok, bemutató foglalkozások, tapasztalatszerző látogatások, vendégtanárok (oktatók) előadásai, nyílt órák, módszertani értekezletek, illetve az előzők kombinációi. A ~ rendezvényeinek konkrét célja és feladata lehet: új haditechnikai eszköz kezelésének elsajátítása és ennek módszertani vetületei; új harceljárás vagy harcrendi elem elsajátítása s ennek módszerei; új kiképzési ágak, tárgykörök oktatási rendszerének, módszereinek közreadása az új szabályzatok, utasítások, segédletek előírásainak egységes értelmezése érdekében, azok fő kérdéseinek feldolgozása, gyakorlati végrehajtással egybekötött megjelenítése; új kiképzési létesítmények, oktatási objektumok, eszközök használatának bemutatása; egy-egy témában

folytatott széles körű ellenőrzés feldolgozott és általánosított tapasztalatainak, a problémák megoldási módjainak feltárása, bemutatása; „megkopott" módszertani tudás felfrissítése. A ~at a különböző szinteken kidolgozott és kiadott módszertani rendezvények tervében aktualizálják. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kiképzetlen hadköteles: az olyan hadköteles, aki nem részesült (katonai) kiképzésben, ő a potenciális hadköteles. 2004 óta évenként 40 000 belépő évfolyamot számolva 2018-ra eléri az 560 000 főt. A 2004-ig nem behívott, tehát ~ek száma (100 000 fő) emeli a kiképzetlenek számát. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

kiképzett tartalékos: az a férfi magyar állampolgár aki még nem töltötte be a 65. életévét, hivatásos, szerződéses vagy sorkatonai szolgálatot teljesített, különleges jogrend (megelőző védelmi helyzet, rendkívüli állapot) bevezetésével katonai szolgálatra behívható, amennyiben egészségi és szociális körülményei ezt lehetővé teszik. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

kiképzettség: a komplex kiképzési folyamat eredménye, a katonai szervezeti hierarchia egy konkrét beosztásához rendelt ismeretkörben vagy szakterületen tanulással, gyakorlással (a képzési folyamatban intézményesen) megszerzett felkészültség, alkalmazóképes (készségszintű) tudás. A katonai terminológiában meghonosodott fogalom azt az állapotot fejezi ki, amelyhez a katonai szolgálati idő, kiképzési időszak meghatározott szakaszában, esetleg végére minden katonaszemélynek el kell jutnia. A ~et rendszerint valamilyen módon dokumentálják és a katonai jelzésekből, ékítményekből is következtethetünk rá. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kiképző központ: olyan katonai szervezet és létesítmény, amely területi elhelyezkedésével, a természetes és ráépített (mesterséges) környezetével (objektumaival, helyiségeivel, tantermeivel), kiképzési eszközeivel (gyakorlóberendezéseivel), valamint a kiképző állományával biztosítja a kiképzési alapokmányokban meghatározott célok teljesítéséhez szükséges feltételeket. A ~ lehet csapat- és iskolarendszerű. A ~ok lehetnek általános katonai kiképzést biztosító vagy speciális (haderőnemi, fegyvernemi) igényeknek megfelelő felszereltségűek. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kiképzőakna: olyan akna, amelyet az aknaharcra (műszaki zárásra) történő kiképzésben, felkészítésben oktatásra, gyakorlásra vagy gyakorlatokon alkalmaznak. Lehet metszet, súlyrahozott, imitációval működő. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kirakóállomás: a vasúti kirakókörlet része, a katonai alakulatok, szervezetek, csapatok vasúti szállítóeszközről való kirakására kijelölt vasútállomás vagy annak egy része. A katonai vasúti be-, kirakóhelyeket úgy kell kialakítani, hogy azok tegyék lehetővé a folyamatos rakodást, lehetőség szerint a katonavonatok közvetlenül a rakodóvágányról való indítását, illetve fogadását. A rakodóhelyek ennek érdekében lehetőleg rendelkezzenek: *a)* a katonavonatok megosztása nélküli, teljes hosszban történő elhelyezéséhez szükséges vágányokkal; *b)* villamosított vonalon a rakodóvágányok feszültségmentesítésére alkalmas berendezésekkel, eszközökkel; *c)* a rakodásra alkalmas állandó (vagy mobil) oldal-, homlok- vagy kombinált rakodóval; *d)* állandó vagy mobil rakodók elégtelensége, hiánya esetén megfelelő mennyiségű és teherbírású szabvány- vagy szükségrakodóval,

ezek építéséhez szükséges rakterülettel; *e)* egyéb különleges berendezésekkel, felszerelésekkel, katonai rakszerekkel és anyagokkal (áthidaló lemezek stb.); *f)* a rakodókhoz, rakterületekhez két irányban csatlakozó úttal; *g)* híradóeszközökkel a forgalmi iroda, a VKP és a katonai közlekedési szervek eléréséhez; *h)* térvilágítással, világító berendezéssel; *i)* működőképes vízellátó berendezéssel (szerelékekkel); *j)* állandó vagy ideiglenes illemhellyel. (F. R.) → *közlekedési támogatás*

kirakóhely: a felderítés felelősségi sávján belül az az előre felderített, speciálisan előkészített berendezett és biztosított terület, ahol a felderítőszervek, valamint azok harci technikája és az anyagi készletek légi (vízi) szállítóeszközökből való tervszerű szervezett és rejtett kirakása (kiszállítása) végbemegy. (H. H.) → *felderítés*

kirakókörlet: speciálisan katonai követelményeknek megfelelően előkészített és berendezett terület, ahol a katonai szervezetek, csapatok személyi állományának, technikai eszközeinek, anyagainak szállítóeszközből való tervszerű és szervezett kirakása (kiszállása) végbemegy. Speciálisan előkészített és berendezett terület, ahol a csapatok, a harci technika és az anyagi eszközök szállítóeszközből való tervszerű kirakása (kiszállása) végbemegy. A ~ magában foglalhat néhány kirakatási repülőteret, helikopter-leszállóhelyet, vasútállomást, kikötőt, kirakás utáni gyülekezési körletet, gépjárműtelephelyet, tengeri kirakás esetén a kirakáshoz szükséges horgonyzóhelyeket. A vasúti szállítások tekintetében például a katonai szervezet vasúti kirakásának végrehajtásához szükséges terület, amely magában foglalja a kirakóállomásokat, ezeket összekötő vasútvonalszakaszokat, a kirakás utáni gyülekezési körleteket, valamint a kirakóállomásokat a gyülekezési körlettel összekötő utakat. (F. R.) → *közlekedési támogatás* (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

kirakókörzet: speciálisan katonai követelményeknek megfelelően előkészített és berendezett kirakókörletek összessége, ahol a katonai szervezetek, csapatok személyi állományának, technikai eszközeinek, anyagainak szállítóeszközből való tervszerű és szervezett kirakása (kiszállása) a különböző alágazatokból végbemegy. A kirakókörlet tehát magában foglalhat néhány kirakó repülőteret, helikopter-leszállóhelyet, vasútállomást, kikötőt, kirakás utáni gyülekezési körletet, gépjárműtelephelyeket és egyéb, a kirakási művelethez kapcsolódó és szükséges területeket. (F. R.) → *közlekedési támogatás*

kis valószínűséggel felderíthető adás (Low Probability of Intercept – LPI): a szükséges energiaspektrum kiterjesztése következtében a zajszint alatti kisugárzással, illetve a vivőfrekvencia gyors váltogatásával az elektronikai felderítés és így a célzott, keskenysávú zavarás ellen is hatásos védettséget nyújtó, a korszerű híradó rendszerekben, rádiólokátorokban alkalmazott módszer. Előbbit direkt szekvenciális spektrumkiterjesztésnek, utóbbit frekvenciaugratásos adási eljárásnak is nevezik. Célja a rádióelektronikai felderítés hatékonyságának csökkentése. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

kiscsoportos kiképzés: oktatásszervezeti forma, a katonai kiképzés egyik alapvető formája. A katonai szervezet, intézmény vagy a beosztások meghatározása alapján egymás mellé rendelt katonák, altisztek, tisztek vagy tábornokok kis létszámú közössége, akik valamilyen azonos felkészítésen, foglalkozáson, továbbképzésen, kiképzésen vesznek részt. A foglakozási csoportban a résztvevők létszáma nem haladja

meg azt a mértéket, amelyen belül minden résztvevő intenzív foglalkoztatása és folyamatos ellenőrzése megoldható. Ezt az oktatási formát célszerű alkalmazni a gyakorlás, valamint a funkcionális gyakorlás keretében. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kiselőadás: olyan monologikus szóbeli közlési módszer, amelyben az összefüggő közlés nem a tanártól, hanem a tanulótól származik. Alkalmazására csak bizonyos tantárgyakban és csak a felsőbb osztályokban kerülhet sor, feltételezi a tanár alapos előkészítő munkáját. A ~ támaszkodhat a tanulók egy-egy olvasmányélményére, valóságos tapasztalatára, de igényelhet alapos könyvtári kutatómunkát is. Haszna a ~t tartó tanuló számára többrétű. A kutató tevékenység a leginkább élményszerű ismeretszerzési forma, módja nyílik a könyvtári munka technikájának elsajátítására, az előadás megtervezésére, megírására, elmondására és ezen keresztül szóbeli kifejezőkészségének fejlesztésére. Időtartama általában 10–15 perc. A pedagógusnak ügyelnie kell arra, hogy csak jól megszerkesztett, szabadon előadott produkciók kerüljenek az osztály elé. Ugyanis csak így érhető el, hogy a ~ az előadón kívül a többi tanuló számára is hasznos legyen. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kísérleti gyakorlat: a hadtudományi (hadműveleti, harcászati, haditechnikai stb.) kutatómunka empirikus módszere. A csapatgyakorlatok, a vezetési, törzs- és szakharcászati gyakorlatok sajátos válfaja. Az új elméleti és gyakorlati tételek, lehetőségek ellenőrzésének, vizsgálatának, összehasonlításának fontos formája. Ellenőrzés, tapasztalatszerzés céljából ~okat általában csapatoknál, kutatási célzatúakat pedig katonai tanintézetekben (egyetemeken, akadémiákon, főiskolákon stb.) hajtanak végre. A ~ egyes mozzanatait a kutatócsoport szükség szerint a tapasztalatok megbeszélése céljából, illetve a folyamatok újra indítása miatt megszakíthatja, ezért időtartama hosszabb lehet, mint az egyéb gyakorlatoké. A ~ot a végrehajtó kötelékekkel és azok vezetési szerveivel vagy csak a vezetési szervekkel és a tevékenykedő felek jelzéséhez szükséges csapatokkal folytatják. Ez a folyamat kiegészülhet, vagy támogatható a számítógépes szimuláció széles körű alkalmazásával. A harci technikai eszközök alkalmazhatóságának vizsgálata esetén a ~on lövészetre és különböző behatások vizsgálatára is sor kerülhet. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kísérő zavarás: olyan ellenséges légvédelmi rendszer lefogására irányuló tevékenység, amikor egy légi kötelék oltalmazására (kíséretére) speciális elektronikai ellentevékenységi eszközökkel, aktív radarzavaró berendezéssel és rádiólokátor elleni önirányítású rakétával felszerelt elektronikai hadviselési repülőgépet jelölnek ki. A kísérő repülőgép az oltalmazott kötelékkel együtt, általában annak élén repül be az ellenséges légvédelem megsemmisítési zónájába, ahol megzavarja és/vagy megsemmisíti a légvédelem felderítő, célkövető és tűzvezető rádiólokátorait. Követelmény, hogy az elektronikai hadviselési repülőgépnek az oltalmazott repülőeszközökhöz hasonló repülési tulajdonságokkal, manőverező képességgel kell rendelkeznie. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

kisjavítás: azok a technikai hadrafoghatóság helyreállítását célzó szakirányú műveletek (javítási mód), amelyek során az eszközök jelentős megbontása nélkül, rövid idő alatt, egyszerű alkatrész vagy részegységcserével végezhető el a javítás. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

kisugárzás és jelfelderítés: érzékelő berendezések adatainak elemzéséből származó tudományos és műszaki felderítési információk gyűjtésére szakosodott felderítési ág. A mérési és jelfelderítési adatok a kisugárzás széles skálájú gyűjtéséből, az ismert tudományos és technikai adatbázisokkal történő összehasonlításból származnak abból a célból, hogy azonosítsanak egy eszközt vagy sugárforrást. Az ilyen természetű információgyűjtést lehetőség szerint stratégiai szintről irányítják. (H. H.) → *felderítés*

kisugárzásszabályozás: olyan elektronikai védelmi rendszabály, amely a kibocsátott elektromágneses vagy akusztikus energia szelektív szabályozását jelenti. A ~ célja kettős: egyrészt, hogy minimálisra csökkentse annak lehetőségét, hogy az ellenség a felderítőtevékenysége révén felfedje a saját kisugárzásokat, és azokból felderítési információt állítson elő; másrészt minimálisra csökkentse a saját kisugárzó eszközök által létrehozott nem szándékos (kölcsönös) rádiózavarokat. A ~ megvalósítható a kisugárzott teljesítmény csökkentésével, irányított kisugárzásokkal, illetve a kisugárzó eszközök időben, térben való szétválasztásával. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

kisugárzó adatbázis: azoknak a kisugárzásoknak a legfontosabb jellemzőit és paramétereit tartalmazó adatok összessége, amelyek segítségével beazonosítható egy kisugárzás forrása. A ~ok különböző tartományokban – például radar, infravörös, lézer – léteznek. Ezek tartalmazzák egy adott kisugárzó eszköz adott hullámtartományban használt jelének legfontosabb paramétereit, amelyek alapján az adott eszközre, gyártójára, felhasználójára, a felhasználás módjára, a kisugárzó eszköz hordozójára, a társult fegyverrendszerének a típusára, minimális és maximális hatótávolságára következtetni lehet. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

kisugárzott zavarás: az elektronikai zavarás mint tevékenység létrehozható a zavaró jel kisugárzásával, a vett jel visszasugárzásával vagy visszaverésével. A ~ döntő hányadában valamilyen elektromágneses rezgéskeltéssel, modulációs eljárással, teljesítményerősítéssel és az antenna- és tápvonalrendszeren keresztül való szabad térbe juttatással jön létre, de például konstrukciós hibából vagy technikai meghibásodásból eredően létrejöhet nem szándékos kisugárzás is, amely valamely másik berendezésre fejt ki zavaró hatást. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

kiszámított elemek: azok a lőelemek, amelyeknél a célra vonatkozóan – általában a térképelemek alapján – figyelembe veszik mindazon lövészetet befolyásoló tényezők együttes hatását, amelyeket a körülmények lehetővé tesznek. A ~ megegyezhetnek a kezdő- és a hatástűzelemekkel. (Sz. T.) → *tüzérség*

kiszámított javítások: a lövészet és tűzvezetés megszervezése során, a lőviszonyok táblázatitól való eltérése alapján, azok kompenzálására irányuló javítások lőtáblázat alapján történő számítások eredményeképpen kapott javítási tényezők. Általában az alegységnél megszerkesztik a ~ grafikonját. (Sz. T.) → *tüzérség*

kiszolgáló eszközök: a katonai szervezet mindennapi szolgálati, kiképzési, szállítási tevékenységét és gazdasági kiszolgálását biztosítják, amelyeket rendszeresen igénybe lehet venni. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

kitelepítés: a lakosságvédelem alapvető módszere, a helyi lakosság eltávolítása

a harci érintkezés vonala (peremvonal) mögötti sávból, a hadműveleti területről. Célja: *a)* a helyi lakosság megóvása a felesleges áldozatoktól; *b)* a csapatok manőverezésének megkönnyítése; *c)* az ellenség tevékenységének megnehezítése. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

kitérés: kitérő mozgás, olyan manőver, ahol az útvonalat, mozgási irányt harcászati (hadműveleti) okok miatt megváltoztatják. Célja: az eredeti feladat sikeres, időbeni végrehajtása érdekében a főerők harcának elkerülése. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

kiterjesztett spektrumú adásmód (Spread Spectrum Transmission – SST): minden modulációs mód rendelkezik a frekvenciaspektrumban egy adott, szükséges sávszélességgel. A frekvenciagazdálkodás arra is törekszik, hogy ezt a szükséges sávot ne is lépjék túl az adott modulációt alkalmazó berendezések. Ugyanakkor, ha mintegy „engedményként" megengedjük, hogy egy adás speciális spektrumkiterjesztési eljárás alkalmazásával jóval szélesebb frekvenciatartományt használjon az adóberendezés, ellentételezésként azt kapjuk, hogy az egységnyi frekvenciatartományra eső kisugárzott teljesítményszint lecsökken, ezért az általa okozott zavartatás drasztikusan csökkenhet, illetve a felderíthetősége is jelentősen csökken, mivel a spektrum kiterjesztése következtében a teljesítményszint a természetes zajszint alá is kerülhet. A leggyakrabban alkalmazott spektrumkiterjesztési eljárás a direkt szekvenciális spektrumkiterjesztés és a frekvenciaugratás. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

kitoloncolás: rendészeti tevékenység; a kiutasítási határozatnak, az illetékes hatóság által véghezvitt erőszakos teljesítése. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

kitörés: a bekerítésből való ~ a bekerítésben folyó védelmi harc lendületes támadással párosuló sajátos formája, amely során a ~sel egy időben más terepszakaszokon a csapatoknak védelmet kell folytatniuk. A bekerítés arcvonalát a legkedvezőbb irányban ott törik át, ahol a bekerített csapatok gyorsan és rejtetten összpontosíthatók, biztosítva van a lendületes csapásmérés és a saját csapatokkal való egyesülés. Abból a célból, hogy az ellenség egy részét levonják a ~ tényleges irányától és megtévesszék, a bekerített csapatok más irányokban korlátozott, színlelt támadásokat mérhetnek. A bekerített csapatok önállóan vagy a külső erőkkel együttműködve rést ütnek a bekerítés arcvonalán, és azon át kitörnek az ellenség gyűrűjéből, majd egyesülnek a külső, felmentő erőkkel. A bekerített erők csak az elöljáró parancsnok engedélyével, szervezetten és megszabott irányokban törhetnek ki a bekerítésből. A ~t a bekerített erők parancsnoka az elöljáró parancsnok parancsai, vagy saját döntése alapján készíti elő. A ~ végrehajtásához sajtos csoportosítást hoznak létre, amely magában foglalja: az áttörő csoportosítást a bekerítés arcvonalának áttörésére; a fedező csoportosítást a bekerítés arcvonalánál meghatározott ideig való megtartására; a reteszelő csoportosítást az áttörést végrehajtó erők szárnyainak, valamint az erőknek és eszközöknek a bekerítésből való kivonásának biztosítására; az elterelő irányokban tevékenykedő erők csoportosítását az ellenségnek a ~ irányáról való megtévesztésére. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

kiürítés: 1. A sebesültek, betegek, hadifoglyok, a felesleges, javításra szoruló haditechnikai eszközök és anyagok hátraszállítása a hadműveleti területről. **2.** A csapatok hátravonása az általuk korábban megszállt területről, körletekből. **3.** A szakaszos gyógykezelés rendszerének állandó

és szerves alkotórésze harci körülmények között; célja: az optimális feltételek létrehozása a segélynyújtáshoz. **4.** A polgári és ipari objektumok a polgári lakosság (azok ingóságai) hátravonása az ország belső területeire. A kifejezés a latin eredetű „evakuálás" néven is ismert. Sor kerülhet rá természeti csapások (például árvíz) esetén is. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

kiválasztás: az a szűrő, amely a felkínált munkaposztok követelményeinek és a pályázók tulajdonságainak és elvárásainak megfelelését vizsgálva képes megbízható valószínűséggel rangsorolni az állás betöltésére alkalmas jelölteket. A ~ célja, hogy olyan új belépőkkel gazdagítsa a szervezetet, akik a megfelelő képességek birtokában minél rövidebb idő alatt képesek a szervezet hasznos tagjaivá válni. Ahhoz, hogy a jelentkezők között megtaláljuk a leginkább igényeinknek megfelelőt, számos módszer áll rendelkezésünkre, a gyors, informális elbeszélgetésektől kezdve a tudományos alapú, mérhetőséget biztosító teszteken keresztül a személyiségjegyeket vizsgáló gyakorlatokig bezárólag. A megfelelő módszer kiválasztása függ a jelentkezők számától, a munkakör kritériumaitól, valamint a meglévő idő- és költségkerettől. A kellően átgondolt ~ nem csak a szervezet érdekét szolgálja, az alkalmazottak számára is hasznos művelet, hiszen ők is ott érzik jól magukat, ahol a lehető legteljesebb mértékben hasznosíthatják képességeiket, tehetségüket. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

klánszabályozás: szabályozási stílus, amelyben a normák ismerete és az egyértelmű teljesítményértékelés helyett az azonosuláson van a hangsúly. (C. O.) → *katonai vezetés*

koalíció: 1. Szövetség, egyesülés, szövetkezés. **2.** Különböző politikai pártok megegyezése közös kormányalakításra: közös politikai program végrehajtására szövetkezett pártok, ~s kabinet több párt részvételvel alakult kormány. **3.** Több állam szövetsége más hatalommal, államcsoporttal szemben. (C. O.) → *katonai vezetés*

koalíciós fegyveres erők: két vagy több állam fegyveres erőinek a politikai erők által deklarált együttműködése, közös érdekérvényesítés céljából, közös parancsnokság, közös „zászló alatt". Az államok a haderőik egy részét vagy egészét felajánlják a szövetség céljainak teljesítése érdekében. (C. O.) → *katonai vezetés*

koalíciós háború: olyan fegyveres összeütközés, amelyet egy államkoalíció készít elő, és folytat valamely más koalíció vagy állam ellen. A hadviselő felek összes erőforrásaikat, így a tömegpusztító fegyvereket is alkalmazhatják. A ~ kifejezést főként a történelmi leírásokban és az ismeretterjesztő irodalomban használják. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

kockázat: a negatív hatással fenyegető események (lehetséges következmények) bekövetkeztének esélye. Az egyes jövőbeni események kedvezőtlen következményeinek lehetősége. A veszélyt előidéző okokat (~i tényező) veszélyforrásnak nevezzük. A katonai szervezeteknél valamennyi tevékenység valamilyen szintű ~tal jár. Ennek megfelelően a katonai szervezetek kidolgozzák a kockázatkezelési utasításokat. A haderő különösen „veszélyes üzem" kategóriába sorolt, ennek megfelelően különös gondot fordítanak a biztonságra, a biztonsági rendszer működtetésére, a biztonsági rendszabályok – valamennyi tevékenység megkezdése előtti – oktatására, betartására. (C. O.) → *katonai vezetés*

kódosztású csatornanyalábolás: olyan megfordítható eljárás néhány külön forrásból származó jel összefogására, egyetlen összetett jellé, közös átvivő csatornán való átvitel céljából, amelyben ortogonális (egymásra merőleges) jeleket használnak az egyes átviteli csatornák megkülönböztetésére, ezáltal a jelek akkor is megkülönböztethetőek, ha ugyanazt a frekvenciasávot vagy időrést foglalják el. (N. I.) → *híradóinformatika, információvédelem*

kognitív: pszichológiában, kiképzésben, oktatásban használt fogalom. Az emberi megismerési folyamatok (észlelés, figyelem, emlékezés, gondolkodás) kutatása. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

kognitív elemek: az információs műveletek összetevőinek azon csoportjai, amelyek az emberi viselkedésre, magatartásra, tudatra hatnak elsődlegesen befolyásolási, meggyőzési szándékkal. Elemei: civil-katonai együttműködés (CIMIC), lélektani műveletek (PSYOPS), kulcsbeosztásúak elfoglaltsága (személyes kommunikációja) (KLE), viselkedés, magatartás és a megjelenés (PPP). (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

Kolco (Gyűrű) **hadművelet:** a Sztálingrádnál bekerített mintegy 22 ellenséges hadosztály felszámolására 1943. január 10-én indított támadás, amely február 2-án fejeződött be, de Paulus vezértábornagy és törzse már január 31-én fogságba esett. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

kollektív biztonság: a ~ koncepciójával jellemzik az Egyesült Nemzetek Szervezetének (ENSZ) szerepét a nemzetközi béke és biztonság fenntartásában, a humán biztonság globális feltételrendszerének javításában, a ~i rendszer fejlesztésében. A ~ koncepciója a 20. század terméke, még ha szellemi előfutárai (Pierre Dubois [1306], Maximilien de Béthune [1638], Jeremy Bentham [1789], Immanuel Kant [1795]) a régmúltba is vezetnek vissza. A koncepció szerint az államok közötti biztonsági problémákra nem az önsegély erősítése vagy a hatalmi egyensúlyon alapuló szövetségi rendszerek a legjobb megoldások, hanem egy olyan közösségi kötelezettségeken alapuló intézményrendszer létrehozása, amely lehetőséget ad mások politikai függetlenségét és területi integritását veszélyeztető renitens ország vagy országok elleni közös fellépéshez. A ~i közösség fókuszában tehát a tagok közti esetleges feszültségek, nézeteltérések vagy konfliktusok rendezése, kezelése áll. A ~i rendszer tagjai kötelezik magukat arra, hogy a rendszer egy tagjának egy másik (vagy több) tag általi fenyegetettsége vagy megtámadása esetén – katonai eszközök bevonásával – közösen segítséget nyújtanak. A ~ befelé irányul, a potenciális „ellenség" vagy jog-, illetve békeszegő kiléte eleve nincs meghatározva, működhet globális vagy regionális szinten is. A ~i szervezet tagjai érdekek és értékek tekintetében közel állnak egymáshoz, amit megfelelő dokumentum aláírásával (például alapokmány) demonstrálnak. A szervezet kiépített mechanizmussal és intézményekkel rendelkezik a felmerülő belső konfliktusok rendezésére, amely legtöbbször a kényszerítő jelleget is magában hordozza. A klasszikus – és univerzalitása miatt egyben rendhagyó – példa erre az ENSZ, amelynek tagállamai az alapokmány aláírásával alávetik magukat egy külső szereplő, a Biztonsági Tanács vagy a közgyűlés döntéseinek, amelyek bizonyos kirívó esetekben akár fegyveres erő bevetéséről is dönthetnek a renitens tagállammal szemben. Ugyanakkor a ~i szervezet védőhálót is jelent a benne levő kisebb országok számára, amelyek így – legalábbis elvileg – védve vannak a hatalmasabb tagországok agressziójával

szemben. A ~ koncepciója nemzetközi jogilag először a Népszövetség 1919-es egyezségokmányában, majd módosított formában az ENSZ 1945-ös alapokmányában fogalmazódott meg. Az egyezségokmány 10. cikke szerint: „A szövetség tagjai vállalják, hogy tiszteletben tartják és megvédik a szövetség valamennyi tagjának területi integritását és fennálló politikai függetlenségét. Egy ilyen agresszió vagy agresszió veszélye esetén a tanács határoz a kötelezettség teljesítésének módjáról." Az ENSZ alapokmány VII. fejezet 39. cikk szerint: „A Biztonsági Tanács megállapítja a béke bárminő veszélyeztetésének vagy megszegésének, vagy bárminő támadó cselekménynek fennforgását és vagy megfelelő ajánlásokat tesz, vagy határoz afelett, hogy milyen rendszabályokat kell a nemzetközi béke és biztonság fenntartása vagy helyreállítása érdekében foganatosítani." Az alapszerződések mindkét esetben felhatalmazzák a szövetséget kényszerintézkedések foganatosítására, azonban ezen intézkedések megtétele minden esetben a tagországoktól függ. A ~nak tehát mindig van elrettentő, büntető, szankcionáló eleme, még ha a koncepció maga a közösség nemzetközi összefogásának ideáján is alapul. Erejét azonban mindenkor a tagállamok biztosítják, hogy érdekeiktől függetlenül készek-e egy adott helyzetben ígéretüknek megfelelően fellépni a jogsértő állam ellen, figyelembe véve azt az előfeltevést, hogy a hasonlóan gondolkodó államok mindig képesek fölényben lévő koalíciót alkotni a megjelöletlen agresszorral szemben. A Nemzetek Szövetsége azonban sikertelen volt e koncepció megvalósításában (Mandzsúria 1931, Etiópia 1935, Rajna-vidék 1936, Ausztria 1938, Csehszlovákia 1939, Finnország 1940), egyedül Olaszország ellen tudott gazdasági szankciókat életbe léptetni, amikor az megtámadta Etiópiát 1935–36-ban. A kudarcok azt bizonyították, hogy a Nemzetek Szövetsége a nagyhatalmi tagállami érdekkülönbségek, valamint a közös perspektíva hiánya miatt nem tudott közös kül- és biztonságpolitikai fellépést megvalósítani, ami végül is hozzájárult a második világháború kitöréséhez és a szövetség megszűnéséhez. Az ENSZ ennek ellenére tovább követte a ~ koncepcióját, a döntés jogát és felelősségét a Biztonsági Tanácsnak (ezen belül is az öt nagyhatalomnak) adta, és a VII. fejezetben a kényszerítő intézkedések teljes repertoárját nyújtja a fenyegetettségek kezelésére vagy a békét megtörő erőszakos cselekményekre. Ezekkel a jogosítványokkal azonban az ENSZ is a több mint hét évtizedes története során mindössze kétszer tudott élni, az 1950-es koreai háború, illetve az 1991-es első öbölháború idején. Az első esetben az ENSZ BT döntése igen szerencsés helyzetben történt, hiszen Szovjetunió távolmaradt a szavazástól, a Kínai Népköztársaságot pedig kizárták a kínai képviseletből. A későbbiekben, a hidegháború alatt, számos háborús konfliktus volt, de az ENSZ BT-nek nem sikerült konszenzust elérni. Az 1991-es öbölháborúban nemzetközi koalíció „tanította móresre" a Kuvaitot elfoglaló Irakot, úgy tűnt, hogy a ~ eszménye a nemzetközi kapcsolatok új érájába érkezik, és az ENSZ képes lesz a hidegháború időszakának akadályait leküzdeni. Ez az optimizmus azonban korainak bizonyult, mert kiderült, hogy az öbölháború maga is kivételes megoldás volt az ENSZ két ország közötti háborúba való beavatkozására. Sőt magával a művelettel kapcsolatban is kérdések merültek fel, hogy ENSZ-művelet volt-e egyáltalán, hiszen vezetése a washingtoni Fehér Házból, nem pedig a New York-i ENSZ Központból történt. Az ENSZ fegyverrel történő beavatkozásainak többsége belpolitikai konfliktusokat kezelt, ami inkább fegyveres kényszerítést jelentett, mint az erővel való elrettentést. Így aztán azt sem lehet megmondani, hogy ENSZ szankcióintézkedései mennyire jelentenek elrettentést

a potenciális ellenszegülő államok és erők számára. A ~ elméletét csak akkor lehet hatékonyan alkalmazni, ha a biztonsági közösségben erős a szolidaritás, a kohézió, a kulturális viselkedési egység, amelyek a közös fellépés alapjainak tekintendők. Ha ezt nem lehet elérni, akkor a ~ a nagyhatalmak politikai játékszerévé válik, amely nem az ENSZ tagságának egészét, hanem a fennálló status quo megőrzését szolgálja. Persze ez nem jelenti azt, hogy az ENSZ nem hasznos számos válság megoldásában (például Namíbia, Angola, Kambodzsa, Nicaragua, Irak–Irán), de a sikertelen beavatkozások kiábrándultsághoz és a ~ eszményének megkérdőjelezéséhez vezettek. A ~ koncepcióját a realisták és a liberálisok egyaránt bírálják. A realista kritikák (Edward Carr, Hans Morgenthau, John Mearsheimer) általában három elemet tartalmaznak. Az első az, hogy a ~ elmélete idealista konstrukció, amely hibásan értelmezi a nemzetközi rendszer működését. A második tévedés szerintük az, hogy a ~ nem hajlandó előre meghatározni, hogy mit tart fenyegetésnek, ezért a tagállamok nem tudnak felkészülni egy olyan helyzetre, amikor a fenyegetés valóságossá válik. Ha a biztonság mindenki felelőssége, akkor senkinek sem a felelőssége. Végül a realista kritikusok szerint irreális volt az a várakozás is, amely szerint a ~ csökkenti az intervenciók és a háborús konfliktusok lehetőségét. A biztonság oszthatatlan liberális meggyőződésből fakadóan minden vita potenciálisan nemzetközivé válhat, ami megnöveli a nemzetközi intervencióért kiáltó incidensek számát. Ezt még a liberális gondolkodók (Inis L. Claude [1922–2013]) is elismerik, akik szerint a ~ koncepciójának doktriner alkalmazása helyett pragmatikus megközelítésekre van szükség. (Sz. Z.) → *biztonság- és védelempolitika*

kollektív védelem: a kollektív biztonság alternatívájaként a hidegháború időszakában inkább kollektív védelmi közösségek, a posztbipoláris világban pedig a kooperatív biztonsági intézmények alakultak ki. A ~ esetében „egy szövetség tagállamai kötelezik magukat arra, hogy külön és együtt katonai eszközök bevonásával segítségére lesznek egy (vagy több) tagállamnak a szövetségen kívülről jövő fenyegetés vagy támadás esetén". A ~ a kollektív biztonsággal ellentétben kifelé irányul. A kollektív védelmi szövetség modelljének a NATO tekinthető, amelynek tagjai biztonságpolitikai és katonai együttműködést folytatnak egy bármely tagot érő, világosan meghatározott külső veszélyforrással szemben. A katonai szövetségek azért népszerűek a realista felfogás szerint, mert a hatalmi egyensúly intézményi kifejeződésének tekinthetők, amelyek hatékonyan tudják megoldani feladataikat. A szövetségek ugyanis – ellentétben a kollektív biztonság felfogásával – világosan megfogalmazott hatalmi koncentráció vagy fenyegetések ellen jönnek létre, amelyek lehetővé teszik a katonai felkészülést és a védelmi képességek összehangolását (Arnold Wolfers [1892–1968], Stephen Walt [1955–]). A szövetséghez való csatlakozásnak kétségtelen előnye, hogy a formális elkötelezettséggel elrettenti a potenciális ellenfeleket, így növeli a biztonságot. Ezenkívül az ilyen szervezeti megoldásoknak szimbolikus dimenziója is van, mint például a NATO esetében az, hogy nélkülözhetetlen transzatlanti összekötő kapocs, nemcsak érdek-, hanem értékközösség is. A politikai-katonai szövetségek hatékonyságát az is erősíti, hogy a belső összetételében általában igazodik a szövetségen belüli hatalmi megoszláshoz. Ez megfigyelhető a NATO esetében az Egyesült Államok, a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete esetében Oroszország vonatkozásában. A hegemón tagállam ugyanis egyben megkönnyíti a szövetségesek közötti tehermegosztást is, mert kritikus helyzetben plusz erőket és eszközöket tud

a szervezetbe „betolni" a szövetség egésze érdekében. Végül a védelmi szövetségeknek további előnye, hogy nagyobb „legitimációs" elfogadást kínál a nemzetközi rendszeren belül, különösen akkor, ha egy állam katonai akcióihoz hasonlítják. A realisták szerint ugyanakkor a katonai szövetségek lényegüket tekintve ideiglenes és mulandó jelenségek, a nemzetközi rendszer hatalomváltozásaival együtt növekednek vagy enyésznek el. A hidegháború alatt például a NATO és a Varsói Szerződés (VSZ) különösen tartósnak és meggyőzőnek tűnt, de a hidegháború végével csak a VSZ tűnt el. A NATO képes volt alkalmazkodni a megváltozott biztonsági környezethez, a régi, közös ellenség helyett új biztonsági kihívásokat és veszélyeket keresni a tovább éléshez. Alkalmazkodásának egyik fontos irányát a kollektív biztonság feladatainak „felkarolása" jelentette a válságkezelés és a békefenntartás terén. A másik módját pedig a partnerség szélesítése képviselte, amelynek segítségével a szövetség ma már negyven országgal és egy fél tucat nemzetközi szervezettel működik együtt feladatainak megoldásában. A NATO 2010. évi stratégiai koncepciója, az „Aktív együttműködés, modern védelem", három alapvető feladatot emel ki, amelyek szükségesek ahhoz, hogy képessé tegyék a szövetséget az új biztonsági kihívásokkal való szembenézésre: *a)* Kollektív védelem, a Washingtoni Szerződés 5. cikkével összhangban. *b)* Válságkezelés, amely politikai és katonai eszközök keverékét tartalmazza a válságok megelőzésére, a meglévő konfliktusok megoldására, illetve a konfliktusok utáni stabilizációra. *c)* Kooperatív biztonság partnerországokkal és más nemzetközi szervezetekkel. A ~i szerződéseknek többféle változata van, köttethetnek számos vagy néhány tagország között, de bilaterális alapon is. Az USA-nak jelenleg érvényben lévő kölcsönös védelmi megállapodása van a riói szerződés (1947, 17 tagország) és a NATO (1949, 29 tagország) országokkal, multilaterális szerződése pedig az ANZUS-ban (1951) Ausztráliával és Új-Zélanddal. Kétoldalú kölcsönös segélynyújtási szerződése van Fülöp-szigetekkel (1951), Dél-Koreával (1953), Tajvannal (1955) és Japánnal (1960). Oroszország a Kollektív Biztonsági Szerződés (1992) keretében 5 kaukázusi és közép-ázsiai országgal állapodott meg a kölcsönös katonai segélynyújtásról. Törökország 2010-ben kötött stratégiai partnerségi és kölcsönös segélynyújtási szerződést Azerbajdzsánnal. A ~i szerződések, katonai blokkok nem örökre szólnak, a biztonsági helyzet változásával, a résztvevők érdekeinek és céljainak módosulása esetén meg is szűnhetnek, vagy átalakulhatnak. Így szűnt meg a 20. században például a Délkelet-ázsiai Szerződés Szervezete (SEATO 1954–1977), a Központi Szerződés Szervezete (CENTO 1955–1979) vagy a Szovjetunió vezette Varsói Szerződés (1955–1991). De a riói szerződés története során hat ország lépett ki a szervezetből. A ~i szerződések fennmaradásának feltétele a szervezet adaptációs képessége, amely nélkül a nemzetközi helyzethez való alkalmazkodás elképzelhetetlen. (Sz. Z.) → *biztonság- és védelempolitika*

kollektív védőeszköz: a közvetlen védelem olyan eszköze, amely egyidejűleg több embernek is védelmet nyújt a nukleáris robbanások és katasztrófák sugárzó anyagai, a mérgező harcanyagok és a biológiai aeroszolok hatásai ellen. A ~-ök védelmet nyújtanak, és ABV-veszélytől mentes környezetet biztosítanak az állomány részére a legfontosabb tevékenységek elvégzésére, pihenési és váltási lehetőséget azért, hogy fent tudják tartani a harctevékenységet. Azok az óvóhelyek, valamint harc- és zártfelépítményű járművek (küzdőterek), amelyek hermetikusan lezárt állapotban, vagy szűrt levegővel belső túlnyomás alatt tarthatók, lehetővé

teszik az egyéni ABV-védelmi készlet alkalmazásának mellőzését. Az egyéni- és kollektív védelem növeli a túlélőképességet, de csökkenti a műveleti szabadságot, ezért a parancsnokoknak mérlegelni kell a csapatok sebezhetőségét, a védelmi rendszabályok okozta korlátokat és annak műveletekre gyakorolt hatását. A ~ök kategóriái: *a)* stabil, állandó létesítménybe beépített ~ök. Beépíthetők nehéz vagy könnyű típusú óvóhelybe, illetve megerősítés nélküli létesítménybe egyaránt; b) mobil, a földi-, légi vagy vízi járművekbe beépített ~ök, amelyek lehetővé teszik ABV veszélyes területek leküzdését; *c)* szállítható, önállóan alkalmazható ~ (jellemzően sátrak), amelyek a műveleti területen telepíthetők. Önmagukban rendszerint nem biztosítanak mechanikai védelmet. (B. T.) → *ABV-támogatás*

kollimátoros célzókészülék: lásd *célzókészülék* (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

kombinált akadályvázlat (Combined Obstacle Overlay – COO): a térképvázlatok körébe tartozó grafikus elemzési eszköz, amely a terepmozgást befolyásoló tényezőit hangsúlyozottan és az aktuális helyzetnek megfelelően jeleníti meg. A hadműveleti terület felderítő előkészítése (Intelligence Preparation of the Battlefield – IPB) során végrehajtott elemzés célja megkönnyíteni a mozgási folyosók és megközelítési útvonalak kiválasztását. A ~ összetett terepelemzés eredménye. Az elemzés kiterjed a terep domborzati viszonyaira, talajadottságaira, fedettségére és egyéb akadályozó tényezőire, az aktuális időjárási helyzetkép viszonylatában. Összetettségük miatt az elemzéseket célszerű terepelemző rendszerek és térinformatikai munkaállomások segítségével végrehajtani. A ~ megjelenési formáját tekintve lehet önálló térképvázlat, vagy már meglévő topográfiai térképet kiegészítő fedvény. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

kombinált háló: olyan rádióháló, amelynek minden tagállomása a saját adójának frekvenciáján ad, viszont a többi tagállomás adójának frekvenciáján vesz. Ez a terepmozgást a rádióhálónak nagyobb fokú rejtettséget biztosít, és fokozottabb védelmet nyújt az ellenséges zavarás ellen, csökkenti az adók áthangolásának szükségességét, növeli a híradás operativitását. Hátránya, hogy több vevőkészülék és több távírász bevonása szükséges. Általában akkor alkalmazzák, amikor a rádióháló minden tagállomásával egyidejűleg kell összeköttetést fenntartani úgy, hogy a háló minden tagállomása számára körözvényadási lehetőséget kell biztosítani. Kétcsatornás rádióadó-berendezés esetén a kombinált rádióháló egyidejűleg két rádióállomással valósulhat meg. Megkülönböztetnek még kombinált hívójellel megszervezett rádióhálót, ebben a forgalmi rendszer tagállomásai egymás között közös vonalhívójellel forgalmaznak, a vezetőállomással pedig az állomások számára kitalált egyéni hívójellel. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

kombinált híd: a hadihidak aljzatkialakítási módja szerinti egyik típusa, az állóaljzatú hidak és az úszóhidak együttes alkalmazásával építik. Építésükre leggyakrabban olyankor kerül sor, ha a széles és közepes vízi akadály part menti szakaszai iszaposak, sekély vizűek, ezért nem biztosítják az úszóhíd megépítését, vagy kevés a rendelkezésre álló úszóhíd-készlet az akadály teljes áthidalásához, illetve alacsonyvízi híd építése során a sodorvonalban a nagy vízmélység miatt nem lehet állóaljzatot építeni. ~at építenek, ha biztosítani kell a hajózást, ezért erre a hídszakaszra úszóhidat építenek be. ~nak tekinthető a rohamhidak és kísérőhidak együttes, illetve alacsonyvízi híddal történő közös alkalmazása is. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

kombinált híradás: egy forgalmi rendszeren belül vezetékes és vezeték nélküli híradó eszközök együttes alkalmazásával létesített híradás. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

kombinált információvázlat (Combined Information Overlay – CIO): a térképvázlatok körébe tartozó grafikus elemzési eszköz, mely a terepen megvalósuló információáramlás befolyását szemlélteti a katonai műveletekre. A ~ a hadműveleti terület összhaderőnemi felderítő előkészítése (Joint Intelligence Preparation of the Battlefield – JIPB) első fázisában végrehajtott elemzések összegzett, egyszerűsített változata, amely áttekintést ad a hadműveleti terület információs környezetéről. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

kombinált üldözés: amikor a visszavonuló ellenséges erőket egyidejűleg arcból/frontálisan és párhuzamosan is üldözik azzal a céllal, hogy megfelelő időben és helyen bekerítsék, majd felszámolják. Lásd *frontális üldözés, párhuzamos üldözés.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

komendáns csapatok: a komendáns szolgálat feladatainak ellátására kijelölt katonai rendőri szervezet, vagy erre a célra kikülönített és felkészített kötelékek. Magasabb egységi szinten szervezett elsősorban a vezetési pontok telepítésében, áttelepítésében, őrzés-védelmében vesznek részt. A közúti ~ a támogatás szerves részeként közúti biztosítási feladatokat látják el a szárazföldi kötelékek tevékenységi sávjában a különböző úthálózatok előkészítésével, fenntartásával és üzemeltetésével, valamint rajtuk a csapatok, szervezetek fennakadás nélküli szervezett átbocsátásával. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

komendáns körlet: a csapatok tevékenységi területének a komendáns szolgálat ellátása céljából meghatározott része. A határai: a harctevékenységek idején megegyeznek a kijelölt sávhatárokkal; nyugváskor a ~be tartozik a teljes elhelyezési körlet, a közeli települések, útcsomópontok és más fontosabb objektumok. Minden ~be, komendánst (körletkomendánst) jelölnek ki. A vízi akadályok leküzdésekor, a műszaki zárrendszerek átjáróin történő mozgás esetén a komendánsnak műszaki tisztet jelölnek ki. A vezetési pontok települési körleteiben és a hozzájuk vezető utakon harcálláspont-komendánst jelölnek ki, aki rendszerint a komendáns alegység parancsnoka. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

komendáns szolgálat: a csapatok gyors és rejtett átcsoportosítása, összevonása, szétbontakozása és elhelyezése, valamint az elhelyezési és harctevékenységi körletben szükséges általános rend fenntartása céljából megalakított erők, valamint szervezett és végrehajtott szabályok rendszer. A vezetés támogatás egyik eleme. ~ot szerveznek: *a)* a csapatok mozgásának útvonalain; *b)* gyülekezési, elhelyezési és harctevékenységi körzeteken; *c)* szennyezett terepszakaszok, akadályövek, vízi akadályok leküzdésénél; *d)* hegyi átjáróknál; *e)* tengeri, légi deszant ki- és berakópontjain; *f)* vezetési pontokon és megközelítési útvonalaik csomópontjain; *g)* logisztikai csapatok elhelyezési körletében, a szállítási útvonalakon. A ~ alapvető feladatai: *a)* a csapatok mozgásának irányítása; *b)* a csapatok részére meghatározott rendnek és az álcázási feladatok végrehajtásának ellenőrzése a tevékenységi körzetben; *c)* a tevékenységek során elmaradt személyi állomány és technikai eszközök összegyűjtése és saját csapatokhoz irányítása; *d)* az útvonalak őrzése; az ellenség diverziós csoportjai, ügynökei elleni harc; *e)* időbeni jelentés

a törzs számára a kötelékeket ért behatása következtében kialakult állapotról. A csapatok vasúti, vízi, légi szállítása esetén feladata a rend és a szervezettség fenntartása, valamint annak biztosítása, hogy a csapatok a meghatározott körletbe a részükre meghatározott időben, a harcfeladat végrehajtásához teljesen felkészülve érkezzenek be. Támadásban a ~ mindenekelőtt a csapatok első lépcsőinek időbeni és rejtett előremozgását, szétbontakozását köteles biztosítani, majd ezt követően ellenőrizni a meghatározott rend betartását a követő lépcső erőinél, a siker kifejlesztését végrehajtók és a tartalékok harcba (ütközetbe) vetésének útvonalain, a vízi akadályok leküzdése és a vezetési pontok áttelepítése során, valamint a szállítási és kiürítési útvonalakon. Védelemben a ~ fő feladata a csapatok rejtett elhelyezkedésének, egyik helyről a másikra való manőverezésének, a tartalék erő mozgásának biztosítása az ellenlökések (ellencsapások) végrehajtásához. A ~ot a törzs szervezi a parancsnok döntése alapján. A komendáns szolgálat ellátásában részt vesznek a törzsek tisztjei, a szervezetszerű és nem szervezetszerű (ideiglenesen kijelölt) komendáns erők, amelyeket ellátnak a gyors helyváltoztatáshoz, a korszerű összeköttetés megteremtéséhez szükséges, és az erőmegóvásukat biztosító felszerelésekkel, eszközökkel. A ~ felállítását a férőknek a tevékenységekre való készenlét elérésének idejére be kell fejezni, a tevékenységek végrehajtását követően pedig vissza kell vonni. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

kommunikáció: ~ nélkül a szervezet tagjai képtelenek a közös cél érdekében összehangoltan cselekedni. Vezetés nincs ~ nélkül, a vezetés domináns része verbális úton történik. A ~ az a tevékenység, amely során két vagy több ember különböző szimbólumok segítségével információk, gondolatok közös értelmezésére törekszik. Szimbólumok: a jelek, a gesztusok, a beszéd. A ~ lehet verbális, illetve nonverbális. A ~ funkciói (Scott-Mitchell): *a)* érzelmi, *b)* motivációs, *c)* információs, *d)* ellenőrzési funkció. A katonai vezető (parancsnok) munkája során e funkciók érvényesülnek, ugyanakkor bizonyos szituációkban, bizonyos szinteken a nonverbális ~ meghatározó. (C. O.) → *katonai vezetés*

komp: (áthajózási ~) a csapatok és a haditechnikai eszközök, anyagok vízen történő átszállítására alkalmas, motoros hajóval, csónakkal vonatott vagy tolt, esetleg saját vízi hajtóművel ellátott átkelőeszköz. Az áthajózási ~ szakaszos üzemű, teljes üzemidejének csak a fele terhelt, hasznos járat. A ~ előnye a hadihíddal szemben, hogy kisebb mértékben sebezhető, manőverező képessége nagy, építési ideje rövid. Elsősorban keskeny vízi akadályokon alkalmazható előnyösen. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

kompatibilitás: a két vagy több alkatrésznek, berendezési tárgynak, elemnek, vagy anyagnak (szervezetnek) ugyanabban a rendszerben vagy környezetben való, egymás zavarása nélküli létezési, illetve működési képessége. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

kompátkelés: a vízi akadály leküzdésének egyik alapvető módja, amelynek során a csapatok és a technikai eszközök a rendszeresített katonai eszközökből épített, vagy a helyszínen található – alapvetően polgári célokra használt – kompok igénybevételével az erre a célra berendezett kompátkelőhelyen jutnak át a vízi akadály egyik partjáról a másikra. A ~ végrehajtható önjáró, tolt (vontatott), esetenként köteles kompokkal. A ~ jellegzetessége, hogy a kompok a teljes forduló felét (a visszautat) terheletlenül, üresen teszik meg, ezért átbocsátóképessége a hídátkeléshez viszonyítva kicsi. Olyankor alkalmazzák, amikor hídátkelőhely berende-

zésére nincs lehetőség. ~re általában a vízi akadály erőszakos leküzdése folyamatában a deszantátkelés megkezdése után akkor kerül sor, amikor a túlsó partra átjutott csapatok az ellenséget olyan távolságra vetették vissza a vízi akadálytól, amely már nem teszi lehetővé a berendezett kompátkelőhely megfigyelt tűz alatt tartását. Ha a harchelyzet megkívánja, a híd áthajózási kompokra történő bontásával hídátkelésről is át lehet térni ~re. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

kompátkelőhely: a vízi akadály és a környező terep azon része, amelyet a csapatok számára a vízi akadály leküzdése céljából kompátkelés végrehajtására kijelöltek, előkészítettek és a kompok valamelyik típusával berendeztek. Az előkészítés és berendezés magában foglalja a vízi akadály és a terep műszaki felderítését, a ~en az utak és a vízi akadály aknamentesítését, az oda- és elvezető utak berendezését, a le- és feljárók előkészítését (a meredekség nem haladhatja meg gumikerekes eszközök esetén a 10–15°-ot, lánctalpas eszközök esetén a 15–20°-ot), a be- és kirakóhelyek kitűzését, a kompok megépítését és összekapcsolását, a lemálházott gépjárművek gyülekezési körletének berendezését, a fordulópályák kijelölését, az úszóaknák elleni védelmet biztosító berendezések telepítését, a komendáns-, mentő- és vontatószolgálat megszervezését, az üzemeltetést biztosító személyi állomány részére szükséges fedezékek és óvóhelyek kiépítését, az álcázás és a harcbiztosítás megszervezését. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

kompenzálás: a szakanyagok leltározása során felmerült hiányok és többletek, az érvényben lévő gazdálkodási szabályok szerinti egymással történő kiegyenlítése, amely csak bizonyos szakanyagcsoportok esetében alkalmazható. (P. A.) → *hadtáptámogatás*

kompetencia: hozzáértés, valamely cselekvésforma eredményes végzésére való képesség. A mai köznyelvben a ~ szónak kettős jelentése van: *a)* illetékesség, hatáskör, jogosultság; *b)* szakértelem, hozzáértés, alkalmasság. A ~ fogalom egyes emberre vonatkoztatott minősége, minősítése a kompetens, inkompetens szavakban nyer értelmet. A kompetens szó jelentése: *a)* illetékes, jogosult, feljogosított; *b)* szakmailag hozzáértő, alkalmas. Az inkompetens szó jelentése: *a)* illetéktelen, jogosulatlan; *b)* szakmailag nem hozzáértő, járatlan. A ~ nem szinonimája a képességnek (skill), hanem maga a képesség (ability) komplex feladatok adott kontextusban történő sikeres megoldására. A fogalom magában foglalja az ismeretek mobilizálását, a kognitív és gyakorlati képességeket, a szociális és magatartási komponenseket és attitűdöket, az érzelmeket és az értékeket egyaránt. Ezek értelmében a ~ olyasvalami, amivel az ember (a személyiség) rendelkezik (vagy nem: inkompetencia), aminek köszönhetően aktivitása (működése, viselkedése) eredményesen megvalósulhat. (B. J.c) → *katonapszichológia*

komplettírozott élelmiszer: olyan készételből és hidegen is fogyasztható tartós élelmiszerből álló csomag, amely fedezi a katona egy napi teljes ellátását. Úgy alakították ki, hogy megfelel egy fő napi tápanyag-szükségletének, ezért teljes mértékben eleget tesz a táplálkozás-élettani követelményeknek. (P. A.) → *hadtáptámogatás*

komplex értékelés: olyan parancsnoki pedagógiai-értékelési módszer egyike, amely a parancsnok-beosztott viszonyt, a kiképző-nevelő munka hatékonyságát segíti elő. A fogalmat Bábosik István nyomán a katonapedagógia adaptálta a parancsnoki értékelési eljárásra. A ~ során a parancsnok a beosztottjánál tapasztalt hibákat, hiányosságokat nem negatív formában, kritikaként

fogalmazza meg, hanem az értékelése pozitív és negatív véleményt is tartalmaz komplex módon úgy, hogy a negatív észrevételeket intsruálás, tanács formájában fogalmazza meg. E módszer elsősorban az intsruálásra törekszik a parancsnok részéről, így a beosztott nem él meg sértettséget, az értékelést nem éli meg negatívan, motivációja nem csökken le. Ez a pedagógia módszer, a parancsnok és az alárendelt pozitív kapcsolatát, együttműködését segíti elő, amely során az egyén támogató, pozitív légkörben motiváltabban dolgozik, amely mind a munkahelyi légkörre, mind pedig az egyénre pozitívan, ösztönzőleg hat. A ~ mellett beszélhetünk koegzisztált és formáló–segítő pedagógiai módszerről. A koegzisztált értékelés során a parancsnok az egyén által már elért eredményekre, sikerekre helyezi a hangsúlyt, ezzel is ösztönözve az egyént, s tanácsokkal, instrukciókkal mutat rá a hiányosságokra, hibákra. Vagyis, aki bizonyos területeken képes jól teljesíteni, az más területen is képes bizonyítani. A formáló–segítő értékelés olyan pedagógiai módszer, amelynek során az elöljáró nem minősíti az egyén teljesítményét, feladatvégzést, hanem támogató és nem elmarasztaló módon felismerteti az alárendelttel a hibát, és azt magával, a hibát elkövető egyénnel javíttatja, vagy gyakoroltatja a helyes végrehajtást, de ezt is gyakorló és nem büntető jelleggel teszi. Ennek a módszernek a lényegét az a felismerés adja, miszerint az ember saját hibázásából, s a hibák tudatosításából és kijavításából tanul a leghatékonyabban. Mindhárom értékelési módszer a személyközi kapcsolatok javulását, a pozitív munkahelyi légkör kialakulását segíti, amihez a parancsnok részéről empatikus, humánus magatartásra van szükség. (Sz. I.a) → *katonapedagógia*

komplex haditechnikai eszköz: olyan haditechnikai eszköz, amely felépítésében két vagy több főanyagnem-felelős szolgálathoz tartozó szerkezeti egységből tevődik össze (például harckocsi, rakéta-indító állvány stb.). (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

komplex kiképzés: olyan szervezeti forma, amelynek foglalkozásain egy időben, több foglalkozási helyen, más-más céllal, tartalommal, eljárással és eszközzel, meghatározott ideig folyik a gyakorlás. A tervezett idő elteltével a kiképzendők csoportjai a foglalkozási helyeken „forgószínpadszerűen" váltják egymást. Ez a forma akkor hatékony, ha a foglalkozás tananyaga jól elkülöníthető részekre bontható, és az egyes tananyagrészek gyakorlásakor különböző eszközök (esetleg eltérő eljárások) szükségesek. A foglalkozási helyek számát, berendezését, a csoportok létszámát az előírt tananyag, az alegység létszáma, a kiképzési eszközök, bázisok száma és az idő függvényében célszerű meghatározni. A ~ klasszikus formája a századszintű foglalkozás (például lőelőkészítő, lőgyakorló és lövészeti témában). Az egyes csoportokon belül a gyakorlás általában rajonként (kezelőszemélyzetenként) a kiscsoportos, illetve a szakcsoportos kiképzés szervezeti formákban folyik, az egyéni kiképzés, illetve a kezelői kiképzés metodikai elemeinek érvényesítésével. A váltási időket, illetve az egy-egy foglalkozási helyen felhasznált időket a tananyag nehézsége, a csoportok létszáma és száma, valamint a gyakorlat intenzitása alapján állapítják meg. Az oktatók köthetők foglalkozási helyekhez, vagy csoportokhoz. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

komplex vészhelyzet: az ENSZ Ügynökségközi Állandó Bizottsága (Inter-Agency Standing Committee – IASC) által meghatározott fogalom: humanitárius válság egy adott országban, régióban vagy a társadalomban, ahol külső vagy belső konfliktusok miatt a kormányzat, a hatóságok teljesen vagy részlegesen, de nem képesek ellátni

feladataikat. A komplex vészhelyzet kezelése nemzetközi beavatkozást igényel, de meghaladja egyetlen szervezet felhatalmazását és képességeit, valamint futó ENSZ-programot lehetőségeit is. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

kompromittáló kisugárzás elleni védelem (Emission Security – EMSEC): alatt olyan rendszabályok és eszközök alkalmazását kell érteni, amelyek célja az elektronikai eszközök nem szándékos, másodlagos sugárzása következtében kialakuló vezetett (kábeleken megjelenő) vagy sugárzott elektromágneses energia vétele és elemzése eredményeként az információhoz való illetéktelen hozzáférés megakadályozása. Minden elektronikai áramkörökkel szerelt eszköz működése közben nem szándékosan elektromágneses jeleket bocsát ki. Ez lehetővé teszi, hogy megfelelő rádiófrekvenciás vevőberendezésekkel a kisugárzott jelekből az eszközön kezelt eredeti adatok reprodukálhatók legyenek. A ~ különösen fontos a minősített adatok elektronikus úton történő kezelése esetén. Ez esetben a védelem fő feladata a minősített adatot tartalmazó kisugárzás olyan minimális szintre való csökkentése, ami megakadályozza az adat reprodukálhatóságát, és annak illetéktelen kezekbe való jutását. A ~ elterjedt elnevezése a TEMPEST-védelem. A leggyakrabban alkalmazott TEMPEST-eljárások közé tartozik: *a)* az elektronikus adatkezelő eszközök elhelyezésére szolgáló helyiségek elektromágneses árnyékolása (Faraday-kalitka); *b)* a hatósági tanúsítványával ellátott, csökkentett kisugárzású, TEMPEST-minősítésű eszközök alkalmazása; *c)* az objektumok, helyiségek TEMPEST-mérése és zónába sorolása. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

konceptuális készségek: a vezetőnek az absztrakt gondolkodásra való képességével, rátermettségével, ügyességével kapcsolatos. Ilyen készség a stratégia kialakítása, vízióalkotási képesség, vezetői utánpótlás tervszerű fejlesztése és biztosítása, társadalompolitikai ismeret. (C. O.) → *katonai vezetés*

konfigurációkezelés: rendeltetése a híradóinformatikai rendszer elemeinek és a közöttük kialakított kapcsolatrendszernek a naprakész nyilvántartása, amelynek érdekében az üzemeltető szervezet konfigurációs adatbázist üzemeltet. A konfigurációs adatbázisban kell nyilvántartani az önállóan üzembe helyezhető, módosítható vagy kicserélhető hardver, szoftver, hálózati, dokumentum és más típusú összetevőket, konfigurációs elemeket, azok aktuális állapotát, jellemzőit, kapcsolatrendszerét és a hozzájuk kapcsolódó eseményeket. A ~ során meg kell valósítani az új elemek nyilvántartásba vételét, a módosított elemek megváltozott paramétereinek átvezetését, a konfigurációs nyilvántartás teljességének, naprakészségének folyamatos biztosítását. (N. I.) → *híradóinformatika, információvédelem*

konfliktus: 1. a társadalmi életre jellemző olyan szituáció, tevékenység, amelyben a részt vevő felek (emberek, csoportok, államok) saját – valódi vagy vélt – érdekeik alapján mások háttérbe szorítására, esetleg megsemmisítésére törekednek. A ~ mint társadalmi jelenség valójában abból a szintből és abban a szituációban nyeri el valóságos és konkrét tartalmát, amelyben végbemegy. Egy adott társadalom egészétől, történeti fejlődésének szakaszától, nemzetközi környezetétől stb. függ, hogy a ~szituációk milyen szinteken, milyen gyakorisággal és milyen mélységgel, illetve feloldási lehetőségekkel alakulnak ki. A ~ok szintjeinek tagozódása a társadalom szerveződésének megfelelően *a)* az egyén szintje; *b)* egyének közötti szint; *c)* a csoportok szintje; *d)* a nagy rendszerek, illetve alrendszerek szintje; *e)* a társadalom

osztály- és rétegtagozódódásának szintje; *f)* egy adott társadalom szintje; *g)* nemzetközi (regionális vagy globális) szint. Megkülönböztetnek ~okat más sajátosságok, például keletkezésük oka, intenzitása, társadalmi, illetve nemzetközi környezete, jellege, a szereplők differenciálása vagy aszerint, hogy a ~ok államon belüli (belső társadalmi) vagy államok közötti (külső nemzetközi) méretűek-e, illetve fegyveres vagy nem fegyveres jellegűek-e. A valóságban az egyes szinteken kialakuló ~ok összefüggnek más szintek jelenségeivel és ~aival: így például egy nemzetközi ~ önmagában, valamilyen belső társadalmi ~ nélkül elképzelhetetlen. Minthogy a ~ a társadalom természetes sajátossága, gyakorlatilag minden társadalmi-politikai jelenségben jelen van. Ezért a ~ok keletkezése, jellege, a társadalmi és nemzetközi biztonságra gyakorolt hatása a hadtudományi kutatás fontos feladata. Az utóbbi időszakban a hadtudományi kutatás szempontjából legfontosabb szinten, a nemzetközi szinten keletkező regionális és globális ~ok száma emelkedő tendenciát mutat, összetettségük fokozódik. Ezt igazolja többek között a nemzetközi ~ok politikatudományi és szociológiai eszközökkel végzett kutatásainak igénye, a kutatások komplexitásának jelentősége. Mindenekelőtt a háború és béke, a fegyveres ~ok keletkezése problémáinak vizsgálata és a bizottság közötti elméleti összefüggés különböző nézőpontú tudományos elemzése került előtérbe; ennek során megkísérlik felderíteni azoknak a ~oknak az okait, összefüggéseit, feloldásuk lehetőségeit, amelyek háborúhoz vezettek, illetve vezethetnek. E kutatások nyomán a regionális és globális hatású, ~hoz vezető tényezők közül világosság vált: a gazdasági érdekek szerepe, az ideológiai tényezők jelentősége, a nemzeti-etnikai ellentétek ~teremtő hatása, a belső társadalmi-politikai és gazdasági összefüggések, valamint a katonai-biztonsági jellegű feszültségek fontossága. A nemzetközi szinten jelentkező regionális, illetve globális méretű ~ok azonban ma már nem csupán a „hagyományos" nemzetközi vitát, esetleg háborút előidéző szembenállások. Teljesen új jelenségek, a ~ok új forrásai jelennek meg: az ökológiai problémák, a migráció, a nemzetközi bűnözés új formái (kábítószer- és fegyverkereskedelem, maffiák megjelenése a társadalom különböző területein), a gazdasági ellentétek elmélyülése stb. A ~ok tipizálása – mint láttuk – nem csupán a szintek alapján lehetséges. Másfajta tipizálási eljárásokkal valamennyi szintre érvényes megállapításokra lehet jutni. A ~ folytonosságjellegét hangoztató kutatók például különbségek tesznek a ~ személyes és személytelen (például a háború) jellege, a puszta vita és az erőszak alkalmazása, az ellenfél fizikai megsemmisítésére való törekvés szerint. Mások annak megfelelően tipizálnak, hogy a ~ preferenciák között, érdekek összeütközésében vagy az alapvető értékek szembenállásában mutatkozik meg. A ~ok tipizálásának sokféle lehetősége van, de nem hagyható figyelmem kívül, hogy valamennyi lehetséges típus a társadalom különböző szintjein és az egyes társadalmi-történeti helyzetekben kapja meg valóságos politikatudományi és szociológiai tartalmát. A ~ok funkcióira és feloldásuk módjaira vonatkozó elméletekben bizonyos fokig annak a társadalomnak a politikai kultúrája is tükröződik, amelyben az elmélet keletkezett. ~ok nélküli társadalmak azonban nem léteznek. Noha az érdekösszeütközések szélsőséges formái a történelem során súlyos véráldozatokkal jártak, maga a ~ mégsem tekinthető önmagában negatív jelenségnek. Mert igaz ugyan, hogy a ~ban érintett egyének, csoportok, osztályok vagy népek vélt vagy valós érdekeiket akarják érvényesíteni, s ez esetenként a legdrasztikusabb, a fegyveres harc eszközével történik, mégsem tagadható, hogy az érdekek ütközésének a társadalmi fejlődésben

is megkülönböztetett szerepe van. A ~ mindig változással jár, és a változások történelmi fejlődésben gondolkodva általában új, magasabb minőséget hoznak létre. Az érdekek egyezésének és ütközésének sajátos, határokon átívelő jegyei jelennek meg a nemzetközi viszonyokban. A hatalmi érdekek szövetkezése, illetve konfrontációja az egész történelmet átszövi. A ~ egyik alapvető fajtája a háború, amely egyszerűen úgy határozható meg, mint viszonylag független, vagy annak tekinthető politikai csoportok közötti ~, amelynek megoldását a szervezett erőszakra bízzák. Erőszakon az aktív szubjektum részéről a kívánt hatás elérésére szándékosan alkalmazott fizikai kényszerítést értik, amelyet a passzív szubjektum nem fogad el. A „szervezett" erőszak itt azt jelenti, hogy a háború fogalma szűkebb annál, mintsem hogy magában foglalja a politikai csoportok között elszórt, nem tartós, esetleg erőszakos kitöréseket is. Ezért nem minden fegyveres harc háború, csak az, amelyik az említett jegyeket mutatja. A fegyveres harc tehát a ~ egyik alosztálya. Nem minden ~ fegyveres harc, de a fegyveres harc magától értetődően mindig ~. Ugyanakkor nem minden fegyveres ~ háború, de minden háború mindig fegyveres ~, az államok közötti ellentétek megoldásának legszélsőségesebb formája. Fegyveres ~ tehát a politikai közösségek között megnyilvánuló minden olyan hatalmi ellentét, amelyet fegyveres erők alkalmazása, vagyis erőszakos eszközök bevetése jellemez. A fegyveres erők alkalmazásának célja és ereje, tevékenységi formája alapján beszélhetünk közvetett bevetésről (tüntetés, demonstráció, fenyegetés stb.), amikor a fegyveres erők bevetése nem közvetlenül gyengíti az ellenfél hatalmi potenciálját, hanem közvetve igyekszik az ellenfelet idegen akarat teljesítésre kényszeríteni. Közvetlen bevetés esetén viszont a fegyveres erőket közvetlenül a szemben álló fél hatalmi potenciálja ellen alkalmazzák. A döntő itt az ellenséges hatalmi potenciál csökkentése, amelynek foka a háború céljától, a bevetett erőforrások méretétől, az ellenerőtől és a ~ lefolyásától függ. Annak itt már nincs különösebb jelentősége, hogy a célt támadó vagy védelmi jellegű haditevékenységgel érik-e el. A nyugati szakirodalomban, mindenekelőtt az USA-ban vita folyik a ~ok lehetséges szintjeiről, arról, hogy az alacsony intenzitású konfliktus kritériumai mennyire eltérők a „magasabb szintű" fegyveres ~tól, átalakulhat-e az első és milyen nemzetközi politikai és katonai feltételek között – a regionális vagy globális biztonságot veszélyeztető fegyveres ~sá. A ~ tehát, egészen az ellenség fizikai megsemmisítésének legvégső megnyilvánulásáig a politikai valóság kiküszöbölhetetlen ténye. A politika számára a valódi problémát azonban nem a ~ teljes és végletes, visszafordíthatatlan kiküszöbölése jelenti, sokkal inkább, hogy miként kell vizsgálni és kezelni a ~okat, tapasztalati tényként elfogadva, hogy a konfliktualitás és a ~ (az előbbi úgy viszonyul az utóbbihoz, mint a képesség a cselekvéshez) kiküszöbölhetetlen a társadalmi viszonyokból. Ebben az értelemben a politikai rezsimek aszerint is, és talán elsősorban aszerint különböznek (és hasonlíthatók össze), hogy milyen eltérő intézményi, kulturális és operatív módok szerint kezelik és oldják fel a ~okat. A ~ tehát nem meríti ki a politika fogalmát: a politika a szolidaritás-politika-~ skála középpontjában helyezkedik el, ezért egyaránt benne van a ~ és a szolidaritás lehetősége. Ugyanakkor a ~ teljes és végleges kiküszöbölése lehetetlen, következésképp a politika valódi problémája, hogy miképp kezelje a ~okat. Ezért a ~kutatás, a ~ok jelentőségének felismerése és társadalmi (nemzetközi) összefüggéseinek feltárása múlhatatlanul szükséges ahhoz, hogy kezelésének tudatossága fokozódjék, s ezáltal csökkenjenek diszfunkcionális következményei. A ~ társadalmi szabályozó

funkciói: *a)* hozzájárulás a társadalmilag szükséges egyensúlyhelyzet kialakításához és fenntartásához; *b)* az érdek-összeütközések felszínre hozásával, tudatos kezelésük feltételeinek megteremtésével, és mindenekelőtt a szükséges változások jelzésével közreműködés a társadalmi fejlődés biztosításában; *c)* a ~ok feloldása révén hozzájárulás a korábbi értékek és normák megerősítéséhez, újra definiálásához; *d)* hozzájárulás az adott szervezeten belül a tagok lojalitásának erősítéséhez. A ~nak is, mint minden társadalmi jelenségnek vannak diszfunkcionális következményei, amelyek esetleg a funkcionális következményeknél nagyobb súllyal is jelentkezhetnek. Mert távolról sem mindig fokozza például egy háborús ~ a társadalom integrációját, hanem adott esetben éppen veszélyezteti; a hatalmi viszonyok szükséges változását is érintheti közvetlenül a ~, amennyiben merevebbé teheti a hatalmon lévők ellenállását. A ~ következményei megnyilvánulhatnak deviáns viselkedésben, zavart kelthetnek a ~t rosszul tűrő csoportokban, de a társadalom más szintjén is. A ~ok következményei hasonló módon hatnak és érvényesülhetnek a nemzetközi viszonyokban is, ahol a ~ színterei és formái sokfélék lehetnek: gazdasági verseny, területi követelés, kulturális és ideológiai ellentét, a hatalomért folyó harc, annak különböző fokozataival, a meggyőzéstől a fegyveres összecsapásig. A ~ tehát nemcsak politikai lehet, hanem egzisztenciális, társadalmi, gazdasági, kulturális stb. típusú is. Az utóbbi időszakban a társadalomtudományban egyre fontosabb helyet foglal el a ~kutatás; ez a különféle tudományok együttműködésén alapuló, tehát interdiszciplináris kutatás, forrásai a pszichológia területén találhatók. Újabban a politológiai és a szociológiai kutatások értek el jelentős eredményeket mindenekelőtt a szociális és politikai ~ok rendszerének vizsgálatában. A modern ~kutatás rövid történeti múltra tekint vissza, a negyvenes évek végétől különösen a nyugati politológusokat foglalkoztatta. A ~ok nagy átfogó elméletének kidolgozása helyett elsősorban a „nagy konfliktusra", a két vezető nagyhatalom egyre élesedő szembenállására, a SZU és az USA globális ~ának vizsgálatára fordították figyelmüket. Arra, hogy a fokozódó fegyverkezés miként hat a globális szembenállás jellegére, elkerülhető-e a totális fegyveres ~, a nukleáris világháború anélkül, hogy veszélybe kerülne az USA világhatalmi pozíciója. A kutatások első szakasza az enyhüléssel ért véget (hetvenes évek). A második szakaszban a ~ és a kooperáció fogalompár került előtérbe, kiegészítve a kutatásokat a globalitás felismerésének új követelményeivel. Kulcsfogalom lett a ~kezelés és a válságszabályozás. Megnőtt a globális, a regionális és a helyi ~ok vizsgálatának és megoldásának jelentősége a volt szocialista országokban kialakuló politológiai kutatásokban is. A kubai krízis után felerősödött válságelemzés két alapvető irányzata alakult ki, mindenekelőtt az USA-ban. A hatalmi-politikai realisták csoportja, a nemzetközi rendszer általános összefüggéseit vizsgálta, különös tekintettel az amerikai–szovjet viszonyra. A H. Kissinger vezette irányzat képviselői (Z. Brzezinski, R. McNamara) a nemzetközi feszültségek nem katonai oldalát vizsgálták. A polgári militaristák vagy a professzionális stratégák csoportja a katonai aspektusok elemzésével foglalkozott. Jelentős képviselőik: I. Schelling, H. Kahn, B. Brodie, akik arra kerestek választ, hogy miképpen lehet a nemzetközi ~ok eszkalációját úgy megtervezni, hogy a nukleáris fenyegetéssel az ellenfelet maximális engedményekre lehessen kényszeríteni. A meghatározó amerikai (USA) ~elméletek lényege és konfrontációs tartalma abban fogalmazódott meg, hogy az amerikai–szovjet kapcsolatok úgymond a „pre-krízis" állapotában, tehát válság előtti állapotban vannak, jellemzőjük a perma-

nens ~. A hatvanas években fogalmazódott az úgynevezett harmadik világ potenciális veszélyforrásait vizsgáló elmélet, eszerint a SZU és az USA viszonya már nem a nemzetközi ~ok alapvető forrása, mivel a veszély forrásai Ázsiába és az elmaradott térségekbe helyeződtek át. A Kelet–Nyugat ~tengely áthelyeződését az Észak–Dél ~tengelybe egyes amerikai kutatók már a hatvanas évek végén felvázolták. Az újabb elméletek nem a nemzetközi viszonyok jellegzetességeiből vezetik le a nemzetközi ~ok fontosabb típusait és alapvető okait, ha nem a világrendszer „nemzetek fölötti" természetéből. Az úgynevezett oldalirányú nyomás elmélete szerint például az államok természetéhez tartozik, hogy nyomást gyakorolnak szomszédaikra, ezért az országok összeütközése maga is természetes folyamat. A ~kutatás egészére nagy befolyást gyakorló amerikai ~kutatás egyik megalapítója. Q. Wright a haláláig meghatározó személyisége volt a politológiának. Fő műve: *Study of War (A háború elmélete)* 1942-ben jelent meg először, s hosszú időn át a ~kutatás alapműve volt. Wright szerint a háború tanulmányozása azért szükséges, hogy pontosan ismerjük az a jelenséget, amelyet meg akarunk szüntetni: a háború természetes, a béke pedig mesterséges állapot. A nemzetközi ~ok elméletének kutatásában fontos újításnak számított T. Schelling játékelméleti megközelítése. Fő műve: *The Strategy of Conflict (A konfliktus stratégiája)* a matematikai modellezést hívta segítségül. Megállapította, hogy a nemzetközi ~ok általában nem tekinthetők „zéróösszegű játéknak", mert mindkét fél számára előnyösek lehetnek. A „nem zéróösszegű játékok" modellje szerint értelmezett nemzetközi ~ok lényege, hogy bennük fellelhetők a közös érdekek is, ezek alapján eredményes tárgyalások is folytathatók. K. Boulding *Conflict and Defence (A konfliktus és védelem)* című írása a nemzetközi ~t korunk domináns ~típusának tekintette. Véleménye szerint a ~ annál intenzívebb, minél alapvetőbb érdekeket érint, vagyis a ~ intenzitását az értékek hierarchiája határozza meg. Szerinte a viselkedési minták igen széles skálán mozogva odáig fejlődhetnek, hogy a ~ kezelése két alapvető rendszerre: a diplomáciai és a katonai (háborús) eszközök rendszerére válik szét. Az előbbi rejtett, az utóbbi pedig nyitott ~rendszer. A. Rapoport az amerikai ~kutatás liberális irányzatát képviselve a békekutatást szorgalmazta, és elsősorban a két globális hatalom szembenállására igyekezett békés megoldást találni. Szerinte a ~nak három fő fajtája van: küzdelem, játék és vita. Ezek abban térnek el egymástól, hogy a küzdelemben nincsenek racionális célok, sem racionális eszközök, míg a játékban megjelennek a racionális eszközök, bár még nem lépnek be a racionális célok. A vitában már a célok is racionálisak. Következésképp a globális ~nak a vita formáját kell öltenie, vagyis gyökeresen át kell alakítani a nemzetközi viselkedés szabályait, az egymásról kialakított ellenségképet egészen a kölcsönös „ideológiai lefegyverzésig". A nemzetközi viszonyok rendszerének két központi eleme: a ~ és a kooperáció elválaszthatatlan egymástól. A hatvanas-hetvenes években új lendületet kapott globalizáció folyamata – a növekedő ~helyzet ellenére –, fokozottabban igényelte a kooperáció érvényesülését a két globális hatalom viszonyában. A globalizációval párhuzamosan kibontakozó világméretű interdependencia (kölcsönös függőség) következtében lényegi változás ment végbe a nemzetközi ~ok elméletében is: amíg a korábban a ~ és a kooperáció (együttműködés) ellentétes, egymást kizáró fogalmaknak, folyamatoknak tűntek, addig a hatvanas-hetvenes évektől kezdődően egymást mindjobban feltételező és átható, egymással összefüggő fogalmakként, folyamatokként érvényesültek. A nemzetközi ~elméletek szempontjából a globalizáció három

irányzata bontakozott ki: az integrációelméletek (neofunkcionalista iskola) a hangsúlyt a szervezetek, intézmények és a nemzetek integrációjára helyezik, így a ~ egyszerű technikai kérdéssé redukálódik; az interdependista irányzat a nézetek, térségek kölcsönös függését helyezi előtérbe – részben a globális problémák fokozódása következtében –, és képviselői szerint a globális korban a ~ átadja helyét a kooperációnak, az államok, térségek, az egész világ együttműködésének; a normativista irányzat a világrend erkölcsi-jogi szabályozásának fontosságát hangsúlyozza, kutatásai az alternatív jövőmodellek kialakítására irányulnak. A nemzetközi ~ok kutatásának és feloldásának mind elméletében, mind gyakorlatában a gondolkodásmód változásának időszakát éljük át. Az utóbbi évek gyökeres társadalmi és nemzetközi változásai új gondolkodásmódot követelnek, de ez hosszú folyamat lesz. A hatalmi alku, a tárgyalás és a döntés hagyományos elméleteiről a ~ok feltárásának és megoldásának új módszereire kell áttérni, amelyek a célok és érdekek összhangjának vizsgálatát foglalják magukban. A nemzetközi viszonyok alakulásának gyakorlatában megfigyelhető, hogy azok a hatalmi formák, rezsimek, amelyek sajátosan értelmezik a megváltozott realitásokat, amelyek elnyomják az emberek, nemzetek identitását, lehetetlenné teszik fejlődésüket, megkísérlik a normáikat rájuk erőszakolni, maguk is diszfunkcionálisak, következésképpen potenciális ~források. Annak felismerése, hogy a ~ az érdekek ütközése miatt keletkezik, elengedhetetlen a ~ok kutatásában és kezelésében. Amíg azonban a világpolitika legfőbb problémája az államok belső rendszerének instabilitása, kevés esély van a ~ok forrásainak időbeni felderítésére és a ~ok eredményes kezelésére. Magyarországon a szervezett, tudományos igényű ~kutatás a hetvenes években kezdődött. A nyolcvanas évek második felében – főleg a politikai tudományok legitimmé válásával, a megváltozott nemzetközi biztonsági viszonyok között – megnőtt a ~kutatás lehetősége és igénye a belső társadalmi–politikai viszonyok, sőt a hadsereg belső életének vonatkozásában is. (H. J.) → *hadtudomány elmélete* **2.** Egyének vagy csoportok közötti ellentét a társadalomban. A ~ jellemzően két formát ölthet. Az egyik az, amikor érdekellentét áll fenn két, vagy több egyén, illetve csoport között, a másik pedig az, amikor egyének, vagy közösségek nyílt harcban állnak egymással. Az érdekkonfliktus nem mindig vezet nyílt harchoz, míg aktív ~ok előfordulhatnak olyan felek között, akik tévesen vélik érdekeiket ellentétesnek. A szervezetekben a hagyományos vezetésfelfogás negatív jelenségnek tekintette a ~t, amit lehetőleg el kell kerülni. Az újabb – jellemzően Human Relations (HR) – ezzel szemben azt vallotta, hogy a ~ ok természetes velejárói a csoportok és a szervezetek működésének, ezért el kell fogadni a létüket, továbbá meg kell tanulni együtt élni velük, valamint kezelni azokat. Napjainkban még ezen is túllépnek: bátorítani kell a ~ok felszínre kerülését, mert ez előmozdítja a változást és a változás képességét. A ~ és a harmónia dinamikus egyensúlya adja a szervezetek változási készségét, kreativitását. A ~ok tehát nem szükségképpen negatív jelenségei a szervezeteknek, elősegíthetik a dinamikus környezethez való alkalmazkodást. (K. J.) → *katonaszociológia* **3.** Ellentétes, vagy egymást kölcsönösen kizáró érzelmek, vágyak vagy késztetések egyidejű jelenléte. A latin „confictus” szóból származik, ami fegyveres összeütközést jelent, de a mindennapi szóhasználatban az emberi összeütközések szinonimájaként használatos. A ~ok a krízishez hasonlóan a döntés, a választás problémáját jelentik, frusztrációt okoznak. Akkor beszélünk ~ról, ha két vagy több ember viselkedése akadályozza egyikük, vagy másikuk igénye-

inek érvényesítését, vagy értékrendjük különböző. A ~ típusa szerint lehet: valódi, ál, áttételes, téves, lappangó és hamis. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

konfliktuskezelés: a globalizáció eredménye, hogy a világban bárhol is kialakul válság, az nemcsak arra az országra, vagy a közvetlen földrajzi környezetére van hatással, hanem akár a világ számos országára, mivel a politikai, gazdasági és egyéb érdekek összefonódnak. Így a távolabb eső országok is részt vesznek a válság kezelésében, és a rend helyreállításában, mivel az ő érdekeik ezt diktálják. Az államok ezért általában saját válságkezelő stratégiával is rendelkeznek, amellett, hogy eleget tesznek például az EU, a NATO válságkezelésre vonatkozó elvárásainak, abban az esetben, ha tagjai valamely szervezetnek. Magyarország mivel mindkét említett szervezetnek a tagja, ezért a Nemzeti Válságreagálási Rendszert úgy kellett kialakítani, hogy az a NATO és az Európai Unió válságkezelő intézkedéseivel és elvárásaival összhangban legyen. A katonai válságreagáló, béketámogató műveletei közé sorolhatók a békefenntartó, béketeremtő, konfliktusmegelőző, valamint a humanitárius műveletek. Békefenntartásról beszélhetünk, ha a válság helyszínére ENSZ jelenlétet telepítenek. (B. J.a) → *védelmi igazgatás*

konformitás: a latin eredetű szót – eredeti értelmében – egyformaság, azonosság, megegyezés, összhang értelemben használták. A szociológia olyan magatartásokra használja, amelyek az alkalmazkodás jellemzőit mutatják. A szociálpszichológia még pontosabban fogalmazva, ~nak nevezi az egyének gondolatainak, érzéseinek és viselkedésének igazodását a csoportnormákhoz. A konformizmus alapvetően hasznos és általában véve elengedhetetlen feltétele a közösségek életének: a folytonosságot, illetve a kezelhetőséget segíti elő, olyan viselkedés kialakulását, amely követi egy csoport, vagy társadalom elfogadott normáit. Az egyének normakövető viselkedése mögött több fajta motiváció lehet, nem mindig azért fogadják el a társadalmi normákat, mert egyetértenek az azokban megtestesülő értékekkel. Elképzelhető, hogy egyszerűen azért viselkednek megfelelő módon, mert az előnyös számukra, vagy pedig tartanak a szankcióktól. A ~ csoportdinamikai fogalom, a csoport értékeihez, normáihoz, attitűdjeihez, szabályaihoz, ítéleteihez való igazodást jelenti. Az átlagosnál csekélyebb önértékelésű, valamint a csoport fennmaradásában erősen érdekelt személyek esetében gyakoribb. Konformizmus szó hajlamot jelent az erősebbhez való alkalmazkodáshoz, a szokások betartásával, az egyéni késztetések elhárításával. Ellentéte szűk megközelítésben a nonkonformizmus, a lázadás a bevett normák ellen, végletes esetben ragaszkodás a saját értékítélethez a szabályok és kapcsolatok felrúgása árán is. A konformizmus valódi alternatívája demokratikus közösségekben nem a nonkonformizmus, hanem a közösségi önrendelkezés. Az önrendelkező közösség mint kollektíva nyilvánvalóan nem azonos a diktatúrákban szorgalmazott/erőltetett látszatközösséggel, vagy az úgynevezett diffúz csoporttal, amely csupán alaktalan és jellegtelen, s mondhatni jellemtelen individuumok laza együttese. Az igazi közösség viszont magasrendű együttműködési forma, amelyben az egyének már önrendelkező készséggel és képességgel állnak össze. A katonai szocializációs folyamatokban is változott a korábbi felfogás, amely a feltétel nélküli azonosulást, a személyiség feladását jelenti, manapság egy sokkal tudatosabb folyamat. (K. J.) → *katonaszociológia*

Konrád (Conrad) **1–3. felmentési kísérletek:** a német hadvezetés által a Budapest körül kialakított szovjet bekerítési arcvona-

lak felszakítása és erősítés bejuttatása céljával 1945. január 1-jén Komárom-dél; január 7-én Magyaralmás, majd január 18-án Balaton-északkelet térségből indított támadások, amelyeket a 3. Ukrán Front erői elkeseredett védelmi harcokban a 40, illetve 6–7, valamint 12 km-es betöréseket kifullasztották, ezzel meghiúsították a főváros védőinek megsegítését. Lásd *budapesti hadművelet.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

konstruktív életvezetés: a katonák ~én olyan életvitelt értünk, amely szociálisan értékes, de egyénileg is eredményes. Ebből következően, az ilyen életvezetés megfelel az értékkel kapcsolatos kettős kritériumnak, amennyiben egyrészt közösségfejlesztő jellegű, de az egyén fejlődését is elősegíti. A pedagógiai tevékenység által kialakított ~ fontos emberi érték. A katonai nevelés keretében folyamatosan törekedni kell a beosztottak szociálisan értékes, tehát közösségfejlesztő valamint önfejlesztő magatartás- és tevékenységformáinak stimulálására, megerősítésére, ezzel párhuzamosan pedig destruktív megnyilvánulásaik leépítésére. Ennek a törekvésnek az eredménye lesz – optimális esetben – a katona konstruktív magatartás- és tevékenységrepertoárjának megszilárdulása, ami nem más, mint a ~ tárgyiasult megjelenési formája. Az, hogy ez így van, azzal igazolható, hogy a katona életvezetése, magatartás- és tevékenységbeli megnyilvánulásai alapján minősíthető. Konkrétabban: a katona életvezetését attól függően értékeljük s tekintjük konstruktívnak vagy destruktívnak, s a katonai vezető is attól függően méltányolja vagy szankcionálja kinek-kinek az életvitelét, hogy az illető mit tesz, mit alkot, vagy mit követ el – vagyis magatartása és tevékenysége alapján. A konstruktív katonai életvezetés alapját ¾ a konstruktív magatartás- és tevékenységrepertoár mellett – az életvezetés szilárdságát és következetességét, autonóm jellegét biztosító magasrendű ösztönző–motivációs személyiségkomponensek alkotják, amelyek szintén katonai nevelési értékek, s amelyek kifejlesztése ugyancsak a katonai nevelés feladata. Ilyen magasrendű motivációs személyiségkomponenseknek tekinthetők többek között a katonai szokások, a katonai példaképek-eszményképek és a meggyőződések. (Sz. I.a) → *katonapedagógia*

kontingenciaelmélet: „esetlegességi elmélet". A külső környezeti hatásokat állítja a középpontba. A kontingencia kifejezést feltételes kapcsolatnak fordítva használhatjuk, utalva ezzel az irányzat azon törekvésére, hogy a feltételekből (a szituációból) igyekszik levezetni a megfelelő megoldást. A koncepció felfogása szerint a legjobban megtervezett, tudatosan felépített szervezet is csak esetleges lehet a környező feltételekkel szemben. (C. O.) → *katonai vezetés*

kontingenciaterv: felkészüléselgondolások a váratlan, valószínűleg kedvezőtlen jövőbeli eseményekre. Azok a cselekvési alternatívák, amelyek különböző feltételek között követhető. A katonai (harci-) műveletek tervezése az előre nem látott események és veszélyforrások miatt, többségében az esetlegesség elve alapján történik. Ennek következtében a tervezés során több alternatívát szükséges megvizsgálni: „mi történik akkor, ha…", Ez egyben megköveteli a helyzet folyamatos pontos ismeretét és az eltérésre, a helyzet gyors és éles változásaira történő azonnali reagálást, akár új elhatározás kidolgozásával is. (C. O.) → *katonai vezetés*

konvekció: az a légköri állapot, amikor a talajon felmelegedett levegő elszakad a talajtól és felfelé emelkedik. Ez általában nappal következik be, amikor a talaj melegebb, mint a vele érintkező levegő. A ~ oka a felmele-

gedő levegő sűrűségcsökkenése. A ~ a levegő labilis egyensúlyi állapotában jön létre. A függőlegesen felfelé irányuló áramlás, amely több száz méter, egyes esetekben több ezer méter magasságba is felemelheti a talaj feletti szennyezett levegőtömeget, nagymértékű függőleges keveredést okoz. ~s légállapot esetén a mérgező harcanyag gőzök gyorsan szétszóródnak az adott légrétegben, ami a mérgező anyag koncentrációjának rohamos csökkenésével jár. A ~ az év melegebb időszakaiban és csak nappal, derült vagy kissé felhős időjárás esetén figyelhető meg olyankor, amikor a szél sebessége nem haladja meg a 4 m/s értéket. A ~ napfelkelte után 1–2 óra múlva alakul ki, és napnyugta előtt 2–3 órával szűnik meg. Télen és hótakaró esetén ~ nem észlelhető. A labilis légállapot a környezeti levegőnek az az állapota, amelyben a függőleges hőmérsékleti gradiens nagyobb az adiabatikus gradiensnél. A függőleges kicserélő mozgások számára kedvező helyzet, a helyéről kissé elmozdított légrészecske igyekszik eredeti helyétől minél távolabb kerülni. A stabil légállapot ennek a fordítottja, a függőleges kicserélő mozgások számára kedvezőtlen állapot, az elmozdított légrészecske igyekszik eredeti helyére visszatérni. A konvektív határréteg a talajközeli hőmérsékleti inverzió alatti keveredési réteg, amely a napsugárzás és az antropogén hőkibocsátás hatására keletkezik, vastagsága a nap és évszak szerint jelentősen változik. (B. T.) → *ABV-támogatás*

konvertálható (katonai) tudás: a ~ kérdése a modern hadseregek esetében vált fontosabb kérdéssé, amikor is a katonai szolgálatot vállalóknak vezető állományának megélhetése egyedül csakis a munkájukhoz kapcsolódott. A katonai szolgálat specifikus terhelései, miatt az egyes állománycsoportokban sokan válhatnak fizikálisan, mentálisan alkalmatlanná. Többségüknek a szűkülő hierarchia nem tud a szervezeten belüli megoldást kínálni, ezért külső, civil megoldást kell találniuk. Ennek támogatására általánossá váltak a 19. század második felétől azok az intézményesített lépések, amelyek segíthették a katonák civil munkaerőpiacra való kilépését. Ezeknek az európai országok katonai képzési gyakorlatában több csatornája alakult ki az elmúlt évtizedekben. Egyik általános jellemzőjük volt, hogy a katonai képzések rendszerét a civil képzés rendszerének is megfeleltették, akkreditáltatták, ezáltal a kiadott dokumentumok országosan általánosan elfogadottnak nyilvánultak. (Az EU foglalkoztatási és képzés-fejlesztési együttműködésében minden tagállamra kiterjedően elfogadottá váltak.) Az előbbiek mellett elsősorban a tiszti, altiszti képzés rendszerében olyan elemek is megjelentek, amelyek az adott fegyvernemi ismeretekkel rokon civil szakmák tudáselemeit is tartalmazták. Ezáltal adott esetben már végzéskor akár kettős végzettséget is kaphattak (egy katonai + egy civil), amely segíthette későbbi pályamódosításukat. Meg kell említeni, hogy a 20. század második felében a hazai gyakorlatban a kötelező katonai szolgálatot teljesítők esetében is történtek ilyen megfeleltetések, vagy kiegészítések, segítve később boldogulásukat. Néhány fegyvernemi szakkiképzés ismeretanyaga lehetőséget adott arra, hogy annak végén olyan vizsgákat tegyenek, amely civil szakmák végzésére is adott teljes értékű jogosultságot. Mindezeken túl meg kell említeni, hogy a katonai szolgálat alatt megszerzett gyakorlat (például gépjárművezetők esetében a levezetett kilométer) igazolása is mindennapos volt. Az önkéntes haderő térnyerésével és az aktív életszakasz hosszabbá válásával komplexebbé vált a kérdés, amelyet a rekonverzió fogalomkörében tárgyalunk. (K. J.) → *katonaszociológia*

konvertálható katonai tudás: a katona jövőbeli boldogulását leginkább az határozza meg, hogy a megszerzett tudást mennyire tudja más területeken alkalmazni, mivel a speciális szaktudás ma már közel sem akkora érték, így az egyetemi diploma sem lehet garancia semmire. Azonban, ha szakonként vizsgáljuk az alapképzésben részesülő tiszti állomány felkészültségét, akkor megállapítható, hogy valamennyi szakon vannak olyan kompetenciák, amelyekre lehet támaszkodni egy szükséges váltás esetén. Ilyen a közigazgatási felkészültség, az idegen nyelv, a szakoknak megfelelő szakismeret. Egy széles alapú felkészítés egyben megalapoz új ismeretekre,szakterületekre történő átjárást (közszolgálati rendszer több területe). (C. O.) → *katonai vezetés*

konvoj: a fogalom általában a katonai (haditengerészeti) védőkíséret alatt, szervezett keretek között haladó polgári járműveket jelent. A tengeri ~ hadihajók által kísért, kötelékbe szervezett kereskedelmi hajókat jelent. A szárazföldi ~ lényegében hasonló, polgári gépjárművek – általában teherautók –, amelyek védőőrizet – általában katonai kíséret – alatt haladnak. A ~ nagy előnye, hogy a benne együtt mozgó járművek (hajók vagy gépjárművek) képesek segítséget nyújtani egymásnak. A védőkíséret is hatékonyabban megszervezhető, ha a kereskedelmi hajók, tehergépjárművek nem egyesével közlekednek. Háborús időkben, vagy éppen a kalózok elleni védelemként már az ókori görögök és föníciaiak is hadihajókkal kísérték a kereskedelmi hajóikat. A vitorlás hajók korszakának ~ai közül talán a spanyol „ezüstflották" a legismertebbek, amelyek az „Újvilág", az amerikai kontinens kincseit szállították Európába. (A visszaúton, mert az odaúton Európából vittek iparcikkeket az Újvilágba.) Az ezüstflották védelmére az angol (1707 után brit), a francia és a holland kalózok (korzárok) miatt volt szükség. Hasonló ~okban haladtak az angol (brit), a francia és a holland kelet- és nyugat-indiai társaságok hajói is, különösen háborúk idején. Az 1600-as évek angol–holland háborúi idején mindkét fél alkalmazta a ~okat, a hollandok elsősorban a britek ellenőrizte La Manche-on való áthaladást igyekezetek így megoldani. Az 1700-as évekre Franciaország jelentősen lemaradt az angol (brit) haditengerészet mögött, ezért a 18. század háborúiban a francia haditengerészet elsősorban az ellenséges kereskedelmi hajókat igyekezett zsákmányul ejteni, vagy elsüllyeszteni (kereskedelmi háború), s a lehetősége szerint kerülte a brit haditengerészettel való összecsapást. A francia forradalmi és a napóleoni háborúk idején (1792–1815) a tengert általában uraló britek használták széleskörűen a ~rendszert. A tengeri ~ok legszélesebb körű alkalmazására a két világháború idején került sor. Mindkét esetben a fő ok a német tengeralattjárók elleni védelem volt. Míg az első világháború alatt csak komoly viták után, 1917-re sikerült bevezetni a ~rendszert, addig a második világháborút követően azonnal átálltak rá. A ~nak két parancsnoka volt, a rangidős az úgynevezett kommodor – általában nyugállományból visszahívott tengernagy vagy sorhajókapitány – volt, ő irányította a kereskedelmi hajók kötelékét. A kíséret parancsnoka a ~t biztosító rombolók, fregattok és korvettek irányításáért felelt. A legnagyobb ~okban akár 100 kereskedelmi hajó is haladhatott, 10–20 hadihajó kíséretében. 1945 után ~rendszert kellett bevezetni például az iraki–iráni háború (1980–1988) második szakaszában, az úgynevezett tankhajóháború idején, vagy Afrika Szarvánál a szomáliai kalózok tevékenysége miatt. A szárazföldi ~okra jó példa az ENSZ, vagy más nemzetközi szervezetek segélyszállítmányai, amelyeket háborús övezetben, vagy összeomlott államok területén keresztül kell célba juttatni. (K. F.) → *tengeri hadelmélet, tengeri hadviselés*

kooperatív biztonság: a kollektív biztonság megvalósításának nehézségei a hidegháború után új biztonsági intézmények létrehozására ösztönözték a nemzetközi közösséget, gombamód jöttek létre a ~t célul tűző nemzetközi intézmények. Látszólag a ~ a kollektív biztonság eszményének meghaladását jelenti, a valóságban azonban ezek a biztonságszervezeti megoldások támogatják egymást, nehéz regionális szinten elválasztani a ~i működést a kollektív biztonsági akcióktól, vagy egyes kollektív védelmi tevékenységektől. A ~ több állam fellépése olyan fenyegetésekkel szemben, amelyet minden állam veszélyesnek tart. Intézményi jelleget akkor nyer el, ha a társult országok között egy politikai és jogi kapcsolatrendszer alakul ki, amely növeli biztonságukat és közös intézményrendszerben fejeződik ki. A ~ az államok közötti biztonságpolitikai együttműködés legáltalánosabb formája, azért jött létre, hogy más megközelítést mutasson a tradicionális felfogással szemben. Nem szükségszerűen szövetségen belül valósul meg, akár rivalizáló felek, potenciális ellenségek is tagjai lehetnek a biztonsági közösségnek. Kölcsönös, szerződésekben rögzített segélynyújtási kötelezettségeket tartalmaz ugyan, de a tevékenysége ennél jóval szélesebb körű lehet. A fegyverzetkorlátozó megállapodások például általánosan a ~ megoldási lehetőségeit képviselik. Ezek az egyezmények azért működhetnek, mert a részt vevő országok felfogásuk szerint többet nyerhetnek azon, ha összedolgoznak és korlátozzák a fegyvereket, mintha versenyeznének. A ~ a kollektív biztonságnál kevesebb, mert nem terjed ki a biztonság minden területére, és nem tartalmaz katonai segélynyújtási kötelezettséget. A ~ úgy különbözik a kollektív biztonságtól, mint a megelőző kezelés az akut terápiától. A ~ fogalma az 1980-as években alakult ki, amikor kis államok csoportja egy alternatív nukleáris fegyverzetcsökkentés mellett érvelt a Szovjetunió és az Egyesült Államok által kialakított javaslattal szemben. A tárgyalásokba való beavatkozásuk logikája az volt, hogy egy esetleges nukleáris háború kitörése esetén nemcsak az atomfegyvert alkalmazó nagyhatalmak lennének érintve, hanem a kisállamok is. Így az európai országoknak egy közös biztonsági környezetet kell kialakítani, amely valamennyi ország érdekeit figyelembe veszi. A ~ koncepciója is a biztonság oszthatatlan liberális felfogását vallja, ezért a közös biztonság megközelítés kijelöli a ~ nélkülözhetetlen feltételeit. A közös jövőkép jegyében lett létrehozva két ~i szervezet, az EBESZ és az ASEAN is. Az EBESZ működésének célja, hogy a ~i együttműködéssel fenntartsa a békét, segítse a részt vevő országok demokratikus fejlődését, elkerülje egy új politikai, gazdasági és szociális megosztottság létrejöttét, megoldja a vélt vagy valós biztonsági problémákat. A 70 éves ASEAN más körülmények között jött létre Dél-Kelet-Ázsiában, egy olyan térségben, ahol alig voltak közös intézmények, nem volt közösségi érzés, nem létezett liberális demokrácia. Itt az elsődleges cél a háború kitörésének megakadályozása volt (a térségben 1964 óta nem volt háború), a kooperatív együttműködés területei csak fokozatosan alakultak ki. A ~i intézmények kialakításának egyik fontos követelménye, hogy a tagországok a közös jövőképtől a közös identitás felé mozogjanak. Az ASEAN-nak sikerült ezt a célt elérnie, ma már a multilateralizmus, az „ASEAN-út" (normák, eljárások, intézmények), a regionális autonómia, a viták tárgyalások útján, konszenzussal való megoldása képezi a kollektív identitás alapját. A ~ fejlődéséhez számos tényező együttes megvalósulása szükséges. Ezek közül talán a legfontosabb a közös jövőkép, ami azt fejezi ki, hogy a kooperálni kívánó ország a jövőjét a többi országgal együtt képzeli el. A 21. század kölcsönös gazdasági függő-

sége, illetve a transznacionális, regionális és globális biztonsági kihívások (például terrorizmus, szervezett bűnözés, természeti csapások elleni védelme, hibrid veszélyek) segítik a közös gondolkodást és fellépést, de az együttműködésnek közös értékek kialakulásával is együtt kell járni. A közös kooperációs értékek és identitás kialakításában fontos szerepe van a mindenkori kormányoknak és nemzeti eliteknek. Ma már sok ~i szervezet létezik, azonban nem egyformán sikeresek. Például a Független Államok Közössége (FÁK) csak részbeni sikereket ért el, mert nem sikerült kialakítania egy közös identitást. Mások, mint például a GUUAM (Grúzia, Ukrajna, Üzbegisztán, Azerbajdzsán és Moldova), vagy a Sanghaji Együttműködési Szervezet (SESZ) sikeresen fejlődnek, de működésük színvonala és minősége még nem érte el a „klasszikus" kooperációs szervezetek (EBESZ, ASEAN) szintjét, mennyiségi és minőségi jellemzőit. De a részleges sikerek is a ~ előretörését jelzik. (Sz. Z.) → *biztonság- és védelempolitika*

kooperatív oktatás: olyan, tevékenységen alapuló módszer, amelyben a diákok kiscsoportokban (4–6 fő) dolgoznak. Ez a forma a szociális készségek fejlesztésén túl alkalmas az ismeretek és az intellektuális készségek fejlesztésére is, bár leggyakrabban a tanulócsoporton belüli együttműködési képességek kialakításához és fejlesztéséhez használják. A kooperatív csoportmunka alapelvei: *a)* Az építő egymásrautaltság a kooperatív tanulás első alapelve. Építő egymásrautaltságról akkor beszélünk, ha az egyének vagy az egyes csoportok fejlődése pozitívan összefügg egymással. *b)* Az egyéni felelősség: az egyéni felelősségtudat nagyban hozzájárul a kooperatív tanulási módszerek sikeréhez. Példája ennek, amikor a tagok azonos témán dolgoznak, munkamegosztás van közöttük, és mindenki egy részfeladatért a felelős. Vagyis az egyes résztvevők is felelősek azért, hogy hozzájárulnak-e a közös cél eléréséhez. Ez szemben áll a csoportmunka azon értelmezésével, amely csoportcélt tűz ki és csoportos értékeléssel jutalmaz, de nem teszi felelőssé az egyént a feladat végrehajtásában, így nem hoz javulást a tanulási teljesítményben. *c)* Egyenlő részvétel: a hagyományos csoportmódszerek egyenlőtlen részvételhez vezetnek, ez a módszer főként a jobb teljesítményű, extrovertált diákok részvételét eredményezi. Az egyenlő részvételt általában a szereposztással vagy munkamegosztással lehet elérni. *d)* Párhuzamos interakció: a kooperatív tanulás során a tanulók között egyidejű interakciók zajlanak. Ezáltal a kooperatív tanulás hatékonyabb, mint a hagyományos oktatás. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

koordináció: a katonai szervezeti célok megvalósítása érdekében az egyes szervezeti egységekhez, részegységekhez tartozó céloknak, tevékenységeknek az összehangolására van szükség a működtetés folyamatában. A koordinálás során az eltérő feladattal és hatáskörrel rendelkező, azonos célokért tevékenykedő, egymással szoros kapcsolatban lévő szervezeti egységek, személyek működését, tevékenységét hangoljuk össze, hozzuk összhangba térben, időben. A koordinálás a célok megvalósítását támogató operatív beavatkozás, amelyre sor kerülhet, amennyiben: *a)* a tervezés, illetve a szervezés során nem biztosítottuk az erőforrások és az eszközök összhangját (nem láttuk előre az adott esemény bekövetkezését); *b)* a végrehajtás során átalakultak a feltételek, és újból összhangba kell hozni az erőforrásokat a célokkal (megsemmisült, működésképtelenné vált); *c)* az előző kettő kombinációja teszi szükségessé (legtöbbször) az összhang kialakítását. Kieser Khandwalla (1972) szerint az erőforrások összehangolásának módjai az alábbiak: *a)* strukturális ~: amikor

a szervezeti hierarchiában magasabb szinten lévő vezető összehangolja az alárendelt szervezetek, személyek tevékenységét, feladatait térben és időben, amelyekhez az állandó struktúra mellett ideiglenes szervezeteket (projektek, teamek, bizottságok) alakít ki és működtet a célok, egyedi feladatok sikeres megoldása érdekében; *b)* technokratikus ~: különféle eszközökkel valósul meg: szabályok, szabályzók útján a szervezet egészére kiterjedően (szervezeti és működési szabályzat, fejlesztési tervek, programok, határozatok, napi parancsok, napirend stb.); *c)* személyorientált ~: konfliktus feloldási eljárások (vezetőválasztás, belsőképzés, továbbképzés, szervezeti kultúra átalakítás, a szervezeti kommunikáció, munkakapcsolati rend szabályzása stb.). A koordinálás kiinduló eleme az ellenőrzés, amely során feltárjuk a célok és a tényleges helyzet közötti különbséget. Amennyiben az eltérés lényegesen nagyobb a megengedettnél, beavatkozunk a folyamatba, hogy biztosítsuk a célok megvalósítását. A cél elérhető belső erőforrások átcsoportosításával, külső erőforrás igénybevételével, de módosíthatjuk a tervcélokat is, amellyel az egyensúlyt fenntartjuk a szervezetünkben. A koordinálás mindenesetre beavatkozást jelent a szervezet életébe, a megszokott folyamatokba. A beavatkozás változást hoz, ami eltér a megszokott életritmustól, ez pedig az emberekben mindig feszültséget okoz, csökkenti a biztonságérzetet. Kevés ember kivételével a biztonságérzet veszélyeztetése ellenállást, ellenérzést vált ki, amelyet csak valamilyen kompenzálással lehet feloldani. Itt előtérbe kerül a vezetőnek az a magatartása, vezetési stílusa, amely megkönnyíti, illetve megnehezítheti a feszültség feloldását. A célok elfogadtatása, a közös szándék, kellő motiváció képes gyorsan feloldani a ~ból adódó feszültséget. A katonai szervezetknél a folyamatosan változó körülmények, az új feladatok különböző vezetési szinteken szükségessé teszik a napi, heti, havi és az időszakos ~t. (C. O.) → *katonai vezetés*

koordinációs pont: a saját és a szomszédos kötelékek tevékenységének összehangolása, a feladat-végrehajtás során vezetés megvalósítása érdekében a terepen kijelölt pont. A szárazföldi haderő esetében egy irányítási rendszabály, amely egy konkrét helyet jelöl ki a szomszédos szervezetek között a tűz és a manőver koordinálására. Rendszerint azt a pontot jelöli, ahol a határvonalak, a koordinációs vonalak metszik egymást. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

koordinációs törzs: a tevékenységek irányításában parancsnok munkájának segítésére a funkcionális törzselemekben tevékenykedőkből kialakított műveletvezetési blokk. A ~ vezetője általában a kiképzési törzsblokk vezetője (kiképzési főnök), részt vesznek benne a humán erőforrás gazdálkodási, felderítő, hadműveleti, tüzér, műszaki, logisztikai, civil-katonai együttműködés, speciális műveleti stb. törzstisztek. A ~ a harcállásponton Művelet Vezetői Központként működik. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

koordinált éves védelmi felülvizsgálat (Co-ordinated Annual Review on Defence – CARD): az Európai Unió 2016-os globális külügyi és biztonságpolitikai stratégiájában szereplő védelmi típusú fehér könyv elkészítése végül lekerült a napirendről, és ehelyett 2016 novemberében a tanács ülésén az Európai Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselője benyújtotta a tagállamoknak a biztonságra és a védelemre vonatkozó végrehajtási tervet. A végrehajtási terv az új stratégiai célok elérése érdekében 13 javaslatot tett, például ~ot (azaz a védelmi kiadások koordinált éves felülvizsgálatát), a harccsoportok bevethetőségének újragondolását, illetve az állandó strukturált együttműködés (PESCO) megvalósítását.

A védelmi kiadások koordinált éves felülvizsgálatával a kezdetben az európai szemeszterhez hasonló szigorú „védelmi szemeszter" folyamatot képzelt el. Végül a politikai és védelmi konzultációk alapján a tagállamokat kevésbé megkötő, jóval megengedőbb formában, önkéntes alapon megvalósuló felülvizsgálati modell körvonalazódott. A valójában kétéves folyamat célja, hogy lehetővé váljon a nemzeti védelmi kiadások jobb áttekintése, a meglévő hiányosságok kezelése, az együttműködés elmélyítése, valamint a fejlesztési tervek és a kiadások közötti koherencia és optimális felhasználások biztosítása. Az Európai Védelmi Ügynökség – az Európai Külügyi Szolgálattal együttműködve – dolgozta ki a felülvizsgálati folyamat elemeit. A CARD-elemeket részletező elvi dokumentumot az EU Katonai Bizottsága, illetve a tagállamok illetékes szervei is megvitatták. Mindennek köszönhetően egy valóban széles körű konzultáció alapján készült el a végleges tervezet. Az Európai Unió tanácsa 2017. május 18-án jóváhagyta a ~ létrehozására vonatkozó szabályokat, és a 2017 őszétől valamennyi tagállamot érintő próbaidőszak elemeit. A ~ 2018. évi próbaüzemét az Európai Védelmi Ügynökség vezeti. A próbamenetet követően 2019 őszétől indul az első teljes felülvizsgálati folyamat. Az Európai Védelmi Ügynökség (EDA) az EU Katonai Törzzsel együttműködve látja el a CARD Titkárság feladatait. A próbaidőszak első szakaszában az Európai Védelmi Ügynökség a már rendelkezésére álló adatokat és információkat elemzi. A második szakaszban kétoldalú párbeszédet folytat a tagállamokkal annak érdekében, hogy egyeztesse – és szükség esetén kiegészítse – a meglévő adatokat. A harmadik szakaszban az EDA elkészíti az úgynevezett ~ elemzést, amely összegezi az adatokat, értékeli az egyes védelmi kiadási tervekkel kapcsolatos trendeket, a 2014-es képességfejlesztési terv (Capability Development Plan – CDP) prioritásainak a végrehajtását, a védelmi kutatási programokra vonatkozó tendenciákat, valamint a védelmi együttműködés lehetőségeit. Ezt követően a tagállamokkal folytatott egyeztetés alapján elkészül az a jelentés, amelyet az EDA 2018 novemberében ad át a miniszteréknek. A negyedik szakaszban készül el az úgynevezett CARD-jelentés, amelyet az EDA az előző lépések eredményei alapján fogalmaz meg, bemutatja a felülvizsgálat főbb eredményeit, valamint a kapcsolódó ajánlásokat. A próbaüzemről szerzett tapasztalatokat 2019-ben az első teljes CARD-ciklus előtt bemutatják a tanácsnak. (M. A. É.) → *Európai Unió*

koordinált tűzvonal: a tűztámogatás koordinációs rendszabályainak egyike, a megengedő rendszabályok közé tartozik. A ~ olyan kijelölt terepszakasz, amin túl minden további koordináció nélkül lehet földföld osztályú fegyverekkel az ellenséges célokra tüzet vezetni, így megkönnyítve pusztításukat. A ~at rendszerint dandár vagy magasabb szintű parancsnokságok – esetleg önálló zászlóaljak – jelölik ki. (M. G.) → *tüzérség*

koordináta: egy adott ~-rendszerben a bázishoz viszonyított távolságot, vagy irányt kifejező mérőszám a meghatározandó pontra vonatkozóan. Dimenziószáma és formátuma az adott ~-rendszer jellegétől függ, értéke pedig az adott pont ~-rendszeren belül elfoglalt helyzetétől. Régies megnevezése: összrendező. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

koordinátazsinór: az aknák rendszerben történő telepítésének fő eszköze. Alkalmazásának célja az aknák helyének és egymástól való távolságának pontos meghatározása. Egy 35 m hosszú alapzsinórból és nyolc darab szárnyzsinórból áll: két szárnyzsinór

2 m, három 3 m, három pedig 4 m hosszúságú. Aknatelepítéskor az oldalra kifektetett szárnyzsinórok kapcsológyűrűkkel kapcsolhatók az alapzsinórhoz bármilyen sorrendben. Az aknamező törzskönyvben az alkalmazott koordináta-rendszert minden esetben fel kell tüntetni. További fontos rendszabály, hogy egy aknamezőben csak egyféle rendszerben összeállított ~ral szabad a telepítést végrehajtani. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

koordinátahálózat: térképeken megjelenő szabályos vonalhálózat, amelynek vonalai a térképi méretaránynak megfelelő sűrűséggel és értékközökkel az adott koordináta-rendszer azonos koordinátaértékű pontjait kötik össze. A ~ hagyományos térképi alkalmazásának alapvető célja az ábrázolt tereptárgyak koordinátáinak, valamint irányszögek meghatározásának lehetővé tétele. Digitális környezetben, a korszerű térinformatikai rendszerek révén, a ~ megjelenítésének jelentősége csökkent, mivel a modellezett terep geodéziai/földrajzi koordináta-rendszere és a digitális megjelenítő eszközök képi koordináta-rendszerei közötti kapcsolat folyamatosan fennáll, a térképi adatok kezelése pedig a megfelelő algoritmusok révén már nem grafikusan, hanem numerikusan történik. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

koordináta-rendszer: a tér pontjainak egymáshoz, illetve egy vagy több kijelölt kezdőponthoz, irányhoz, felülethez stb. viszonyított geometriai helyzetének meghatározását lehetővé tevő matematikai rendszer. Az alkalmazott térbeli dimenziók számától és a felhasználás céljától függően számos válfaját dolgozták ki. A katonai gyakorlatban ezek közül a Descartes-féle (angol nyelvterületen: carthesian) derékszögű sík ~re épülő UTM-vetületi ~, illetve ennek módosított katonai jelentőrendszere (MGRS), továbbá a földrajzi koordináták alapjául szolgáló gömbi vagy ellipszoidi ~ek, illetve poláris ~eket vezettek be. A térképészetben leggyakrabban alkalmazott kétdimenziós modelltérben 2+1 koordinátával határozható meg a földrajzi tér pontjainak helyzete. Az első kettő jellemzően vetületi sík derékszögű (X, Y), vagy gömbi (ekvatoriális) koordináták (λ; φ) lehetnek (ritkábban poláris koordináták), míg a harmadik térbeli dimenziót egy választott magassági alapszinthez viszonyított abszolút magasság adja. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

korlátozó tűzvonal: a tűztámogatás koordinációs rendszabályainak egyike, a korlátozó rendszabályok közé tartozik. Olyan terepszakasz, amelyen való átlövés csak akkor engedélyezett, ha egyeztetnek a másik oldalon harcoló saját erők parancsnokával. A ~at az egymás felé közeledő saját erők közé jelölik ki. Különösen fontos, hogy a ~at jól azonosítható tereptárgy mentén (például folyó, út) jelöljék ki. (M. G.) → *tüzérség*

korlátozott atomháború: olyan hadászati-hadműveleti formában megvalósuló háborús katonai művelet, amelynek folyamán a hadviselő felek az atomfegyverek alkalmazását bizonyos korlátozó (térséget, hatóerőt vagy a csapások objektumait érintő) rendszabályok érvényesítéséhez kötik. A korlátozott nukleáris hadviselés megvalósulása során a hadászati műveleti elgondolások szerint a hagyományos fegyverek mellett csak hadműveleti-harcászati, vagy csak harcászati szintű atomfegyverek bevetetésére kerül/kerülne sor. (Sz. I.b) → *hadtudomány elmélete*

korlátozott frekvenciák jegyzéke (Restricted Frequency List – RFL): az elektromágneses spektrum használatát, és a saját rendszereket fenyegető nem szándékos (kölcsönös) rádiózavarok hatásának minimumra csökkentését koordináló lista. Összeállítását a hadműveleti-, a felderítő-, valamint a híradó és informatikai törzzsel egyeztetve

az Elektronikai Hadviselési Koordinációs Részleg végzi. A jegyzéket a törzseknek folyamatosan pontosítani kell, ami biztosítja az elektronikai hadviselési, rádióelektronikai felderítő-, valamint a vezetési és fegyverirányítási elektronikai eszközök frekvenciaszükségletét. A korlátozott frekvenciáknak három kategóriájuk van: a tiltott, a felügyelt és a védett frekvenciák. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

korlátozott racionalitás: a ~ modellje a racionális döntés modelljét váltotta fel. Eszerint a döntéshozó nem vizsgálja – nem is tudja vizsgálni – az összes alternatívát, hanem a probléma teljes komplexitásától elvonatkoztatva az első kielégítő alternatívát választja. Nem vizsgálja valamennyi alternatívát, és nem is értékeli ki azokat. A szelektív észlelés alapján azokra az alternatívákra szentel figyelmet, amelyek beilleszthetők a problémáról alkotott elképzeléseibe. A kielégítő szintet a döntéshozó törekvései határozzák meg. Ez a szint dinamikusan változó, az egyén tapasztalatai függvényében változik: ha az adott igényszint elérése korlátokba ütközik, leszállítjuk, ha könnyen elérhető, akkor feljebb emeljük a szintet. (C. O.) → *katonai vezetés*

korlátozott tüzelési terület: a tűztámogatás koordinációs rendszabályainak egyike, a korlátozó rendszabályok közé tartozik. Olyan körülhatárolt terület, ahova csak az engedélyezett típusú tüzet szabad vezetni, így elérhető, hogy az adott területen ne alkalmazzanak a meghatározott típusú fegyvert, lőszert vagy eljárást (például a későbbi műveletek során bekövetkező saját erőket ért balesetek elkerülése érdekében korlátozzák a kazettás lőszerek alkalmazását). Az ettől való eltérési szándék esetén engedélyt kell kérni a ~et elrendelő parancsnokságtól. Rendszerint zászlóalj vagy magasabb szintű parancsnokság jelöli ki. Jelölésekor általában feltüntetik az érvényességi időt is. (M. G.) → *tüzérség*

kormánytisztviselő: a közigazgatási szerv feladat- és hatáskörében eljáró vezető és ügyintéző, aki érdemi döntésre előkészíti a közigazgatási szerv feladat-, valamint hatáskörébe tartozó ügyeket, illetve – felhatalmazás esetén – kiadmányozza a döntést. A ~t alkalmazó szervek lehetnek: minisztériumok, kormányhivatalok, központi hivatalok, és ezek területi, helyi szervei; a kormány által intézményfenntartásra kijelölt szervek; valamint a rendőrség, a büntetésvégrehajtás és a hivatásos katasztrófavédelemi szerv központi, területi és helyi szervei. A ~ jogviszonya a kormányzati szolgálati jogviszony. A ~k jogviszonyát a közszolgálati tisztviselőkről szóló 2011. évi CXCIX. törvény (Kttv.) szabályozza. A ~ kormányzati szolgálati jogviszonya kinevezéssel és annak elfogadásával – főszabály szerint – határozatlan időre jön létre. A kinevezéssel kapcsolatos minden jognyilatkozatot írásba kell foglalni. A kinevezésben minimum három, de maximum hat hónap próbaidőt kell kikötni. A ~nek kinevezésekor esküt kell tennie, amelynek szövegét a Kttv. tartalmazza. (S. J.) → *humánpolitika, személyügy*

Kormányzati Koordinációs Bizottság: a kormány katasztrófavédelemmel összefüggő döntései előkészítéséért, a döntések összehangolásáért felelős szervezet. Elnöke a belügyminiszter; helyettesei a katasztrófa típusának megfelelően a védekezésben leginkább érintett tárca közigazgatási államtitkára; tagjai a (kormányrendeletben felsorolt) minisztériumok (országos hatáskörű szervek) közigazgatási államtitkárai (kijelölt vezetői). Katasztrófaveszély idején ülésezik. Támogató szerve a Nemzeti Helyzetértékelő Központ és a Tudományos Tanács. Legtöbb esetben a veszélyhelyzet különleges jogrend

kezelésére hivatott szerv. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

kormányzati szervezetek: működésük függ saját szakterületüktől, valamint a támogató nemzeteknek az összhaderőnemi műveleti hadszíntéren – korábban hadműveleti terület – végzett közös erőfeszítésekhez való hozzájárulásának mértékétől. Komoly tapasztalattal és szakértelemmel rendelkeznek a közigazgatás, az egészségügy, a gazdaság, az újjáépítés és infrastrukturális fejlesztés, az oktatás és a politika területén. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

Korponay János eredeti nevén Komonkai Korponay János (1819–1881): Kassán végezte a gimnáziumot, majd egy évig a kassai bölcsészakadémia hallgatója volt. 1834. október 17-én 37. Máriássy sorgyalogezred hadapródja lett. 1836. május 18-án zászlóssá léptették elő. 1837. december 1-jén Abaúj vármegye ajánlatára áthelyezték a bécsi magyar nemes testőrségbe és előléptették alhadnagynak. 1842. május 1-jén főhadnagygyá léptették elő és beosztották a 32. (Ferdinánd d'Este) sorgyalogezredbe. Alakulatával egy évig Veronában állomásozott, majd az ezred 3. zászlóaljával Pestre helyezték. 1848 tavaszán a Baussnern gránátoszászlóaljban szolgált. Katonai szaktudása miatt a nemzetőrséget szervező és a hadügyminisztériumot ideiglenesen irányító Batthyány Lajos maga mellé vette katonai tanácsadónak. 1848. április 17-étől a miniszterelnök hadügyi és nemzetőrségi titkára, április 20-ától a megalakuló Országos Nemzetőrségi Haditanács ideiglenes előadója is volt. Mészáros Lázár 1848. június 1-jén minisztériumi titkárrá nevezte ki. Augusztus 1-jén alszázadossá léptették elő, szeptember 24-én őrnagyi rangban átkerült a honvédség állományába, és a hadügyminisztérium elnöki osztályának titkára lett. A főváros katonai kiürítésében és a hadügyminisztérium áttelepítése során, a folyamatos működés fenntartásában jelentős szerepet játszott. A Debrecenben megszervezett hadügyminisztériumban titkárként az elnöki osztály tényleges vezetője lett. 1849. február 21-én Mészáros Lázár javaslatára alezredessé, egyúttal az elnöki osztály főnökévé nevezték ki. 1849. május 25-én beosztásának megtartása mellett ezredessé léptették elő. 1849. július 1-jétől a tiszántúli népfelkelés parancsnokává nevezték ki. Megszervezte, felszerelte és megkezdte a népfelkelők kiképzését. Hatáskörét július 12-én kiterjesztették a Duna–Tisza közére is, feladata a Tisza bal partjának védelme, az intervenciós orosz csapatok átkelésének megakadályozása volt. Július 25-én Tiszafürednél meghiúsította az orosz haderő Gorcsakov tábornok vezette élővédjének átkelését a Tiszán, de másnap az orosz fősereg támadása elől kénytelen volt visszavonulni a Hortobágyon át Debrecenbe. Csapatával csatlakozott a feldunai hadsereg I. hadtestéhez. Az I. hadtest kötelékében részt vett a vereséggel végződő debreceni csatában. Az ütközet után Görgey hadtestéhez csatlakozott, és a világosi fegyverletételnél esett fogságba. Az aradi Cs. kir. Haditörvényszék december 29-én golyó általi halálra ítélte. 1850. január 18-án az ítéletet 16 évi várfogságra változtatták át. 1856. április 5-én általános közkegyelemmel szabadult. 1861-ben Abaúj vármegye főlevéltárosának választották meg, társadalmi funkciót is betöltött, ő volt a megyei Honvédegylet elnöke is. A 19. századi Magyarország egyik kiemelkedő hadtudósa volt. Bécsben a nemesi testőrségnél kezdett hadtudományi kérdésekkel foglalkozni. 1843-tól a Tudománytárban, az Akadémiai Értesítőben, a Honderűben, és a Társalkodóban jelentek meg cikkei, amelyek a hazai tudományos körök figyelmét is felkeltették. A Magyar Tudományos Akadémia 1844. december 24-i ülésén mint hadtudományi írót, akadémiai

levelező tagnak választották. A levelező tagi székfoglalóját 1845. március 17-ei ülésen tartotta meg, a *Hadi földleírás* című műve I. kötete alapján. *A Magyarország harctörténete* című, a magyar hadművészet történetét tárgyaló öt kötetes munkájának kéziratát 1878-ban mutatta be az Akadémián. A javasolt átdolgozást azonban már nem fejezhette be. 1881. január 15-én halt meg Kassán. A Magyar Tudományos Akadémia 1882. január 3-i ülésén Kápolnai Pauer István méltatta katonai és tudományos pályafutását. A hazai hadtudomány magyar nyelvű művelésével nagy érdemeket szerzett az önálló magyar hadügy, valamint az önálló magyar katonaföldrajz megteremtésében. 2001-ben a Magyar Hadtudományi Társaság (MHTT) Korponay János-díjat alapított, amely a hadtudományi kutatómunkában kiváló teljesítményt elért 35 évnél fiatalabb MHTT-tagok, doktoranduszok, egyetemi hallgatók elismerésére szolgál. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

Kossuth Lajos Katonai Főiskolai Kar (KLKFK): az 1996. szeptember 1-jével létrejött Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemnek (ZMNE) a Kossuth Lajos Katonai Főiskolával (KLKF) fúziójával létrejött kara, amely 1997. szeptember 1-jén beolvadt részben a Hadtudományi, részben a Vezetés- és Szervezéstudományi (egyetemi) Karokba. Lásd *Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

köd, mesterséges köd, ködálcázás: (vegyvédelem) mesterségesen létrehozott, szilárd vagy folyékony állapotban a légkörbe juttatott aeroszol. A ködrészecskék a levegőben meghatározott ideig lebegve, akadályozzák a látható fény (0,4–0,77 μm) hullámtartományában a látást, továbbá zavarják a közeli infravörös (0,78–1,4 μm) hullámtartományban működő felderítő- és célravezető berendezéseket. A ködfüggönyöket más álcázó- és zavaróeszközökkel együttesen alkalmazva, eredményesen csökkenthető a felderítésben használt elektromágneses spektrum szélesebb körében dolgozó eszközök hatékonysága is. A ~ alkalmazása lehetővé teszi a csapatok tevékenységének álcázását, az ellenség megtévesztését; az ellenséges megfigyelés, tűzvezetés és bombavetés megnehezítését, hatékonyságának csökkentését; a rádióelektronikai, optikai, távirányítású, lézeres és más berendezések passzív zavarását; a ~ jelentős mértékben csökkentheti az atomrobbanás kísérőjelenségeként fellépő fény- és hősugárzás, valamint a lézerfegyverek hatását; a föld felszínétől meghatározott magasságban (25–50 m) létrehozott réteges ~függöny (mesterséges felhőalap) segítségével korlátozhatják a légierő tevékenységét; termikus ~gyertyák meghatározott rendszer szerinti telepítésével és aktivizálásával megváltoztatják a terep hőtérképét. A színes ~ (füst) jelzésre is jól használható. Az első világháború idején néhány mérgező harcanyagot megtévesztésül semleges ~ként vetettek be. (B. T.) → *ABV-támogatás*

ködfüggöny: ködképző eszközök által katonai célra kibocsátott köd- és füstfelhő. A ~ álcázóképessége, terjedésének nagysága, fennmaradásának időtartama függ a kibocsátott ködképző anyagok minőségétől és mennyiségétől, az adott terület meteorológiai viszonyaitól, mindenekelőtt a szél irányától és sebességétől, a levegő függőleges stabilitásától, a levegő relatív páratartalmától stb. A terep szintén befolyásolja a ~ viselkedését. Sík terepen jól tervezhető a kialakuló ~ terjedése és fennmaradása. Átszeldelt terep, erdő, völgy, folyómeder sajátos akadálya a ~nek, a domborzat, növényzet és a vízfelület, a napszakok változása éles mikroklíma-változásokat okoz, mindez nehezíti a köd terjedésének és fennmaradásának kiszámíthatóságát. A ~ „kétélű fegyver” is lehet, csak akkor hasznosítható,

ha térben csak addig terjed, időben csak addig tart, ameddig a saját erők számára kedvező, és van lehetőség azonnali beavatkozásra (a köd megszüntetésére, más területre terelésére stb.). Ennek megfelelően mesterséges ~t az időjárási tényezők és a terep alapos értékelése nélkül tilos a légkörbe juttatni! A ~ök az alkalmazás mérete szerint lehetnek: harcászati vagy hadműveleti méretűek. Rendeltetésük szerint: álcázók, vakítók és megtévesztők. A harcrendhez viszonyított helyük szerint: arc- (frontális), szárny-, mögöttes (mélységi) és megtévesztő irányban létrehozottak. Területi elhelyezkedés szerint: a saját csapatok mélységében, az ellenséggel közvetlen harcérintkezésben, ellenséges területen. Az alkalmazás módjától függően a ~ lehet: álló, mozgó, vízszintes, függőleges, földfelszíni, föld feletti, vegyes (kombinált). A földfelszíni ködmezők: vonal-, gyűrűs vagy sakktábla-elrendezésűek. A harcrendi elemek (objektumok) álcázásakor a terület 3–4-szeresét kell ~nyel fedni. Pontcélok esetében (például tüzelőállás) 20–25-szörös takarás szükséges. A ködösítés napjainkban megköveteli a hatékony infrastruktúra-hátteret: az időjárás-előrejelzés folyamatos vezetését, a mikroklíma-változás ellenőrzését mért adatok alapján, megbízható híradást, a ~ök indításának, beszüntetésének, áthelyezésének gyors végrehajtását, a ködképzésnek légvédelmi riasztási rendszerhez való kapcsolódási lehetőségét, a ködképző anyagok folyamatos utánpótlását stb. A ~ csak akkor hatékony, ha komplex álcázó és védelmi rendszerben működtetik. (B. T.) → *ABV-támogatás*

ködgránát: lásd *különleges tüzérségi lövedékek, gránátok* (B. T.) → *ABV-támogatás*

ködgyertya, füstgyertya: lásd *pirotechnika* (B. T.) → *ABV-támogatás*

ködképző anyag: olyan kémiai elem, vegyület vagy keverék, amely a légkörbe jutva tartós ködöt hoz létre, és tulajdonságai alapján harcban alkalmazható. Követelmények a ~okkal szemben: könnyű átmenet aeroszolállapotba; ködfüggöny tartósság; jó álcázótulajdonságok; a környezetre nem lehet mérgező. A ~ok legfontosabb tulajdonsága az álcázóképesség (Ak). Ez az objektum felszínének azt a nagyságát mutatja meg (m^2-ben), amelyet a ködképző elegy 1 grammjából fejlesztett ködréteg álcázni tud, miközben a köd optikai sűrűsége egygyel egyenlő. Az álcázóképesség szokásos mértékegysége a m^2/g. Az álcázóképességre jellemző az 1 m^2-nyi, 1 g tömegű ködképző elegyből keletkezett ködfelhő fénygyengítési együtthatója (K). Fontosabb ~ok: a fehér foszfort kombinált gyújtóködgránátoknak, tüzérségi ködlövedékeknek (aknáknak), a légierő ködbombáinak tölteteként használják. A szabad levegőn meggyullad, ha az oxidáció során eléri a 45–50 °C-ot. A ~ égési hőmérséklete 1200 °C. A foszfor mérgező hatása csak égetésének helyén lép fel. Az antracénbázisú ködkeverékek a ködöt pirotechnikai anyagok égetésével képezik. A termokémiai keverékben a ködképző vegyület az ammónium-klorid, az égő anyag az antracén, az oxidálószer a kálium-klorát. A keverék 350–400 °C-on ég, és kicsapódik a szilárd ammónium-klorid a következők szerint: $NH_4CI \leftrightarrow NH_3 + HCI$. 10–15 perc múlva, a köd lehűlése következtében fordított folyamat játszódik le. A köd tartós fennmaradása és álcázóképessége függ a levegő páratartalmától. A fém-klorid-bázisú keverékeket olyan fémek (v. oxidjaik) alkotják, amelyek képesek illó kloridok, és halogénelemekből származó szénhidrogének előállítására. Ismert képviselője a Berger-keverék (szén-tetraklorid, cinkpor, cink-oxid, kovaföld). A ködképzés alapfolyamata az a reakció, amelynek eredményeként fém-klorid

keletkezik. Kiváló ködanyag, de a ködképződés során foszgén is keletkezik, ezért zárt helyiségben tilos használni. Az olajködöket két alapvető módszerrel állítják elő: az olaj és keverékeinek tökéletlen elégetésével, illetve olajgenerátorral való elpárologtatással. Speciális olaj-, kátrány-, vízkeverékeket alkalmaznak a ködképző generátorokban és gépkocsikban. (B. T.) → *ABV-támogatás*

ködképző eszköz: a mesterséges ködfüggönyök létrehozására szolgáló ködkézigránátok, ködgyertyák, puskaködgránátok, a harcjárművek fedélzeti ködgránátvetői, tüzérségi ködlövedékek, a légierő ködbombái, a ködösítő szakgépkocsik, ködgenerátorok közös elnevezése. Ködkézigránátok: 0,5 kg tömegűek, mechanikus vagy elektromos indításúak; 20–25 m hosszú, l–1,5 perc időtartamú ködfüggöny létesítésére képesek. Tömegesen alkalmazva tűzfegyverek, kis alegységek manővereinek álcázására, infracsapadák létesítésére használják. Ködgyertyák: kis (2,5–4 kg), közepes (5–10 kg) és nagy méretben (40–60 kg) készülnek, töltetük rendszerint fém-klorid bázisú ködkeverék. Elektromosan és mechanikusan indíthatók. Alakjuk a felhasználástól függ. Geometriai méretük, speciális gyújtóberendezésük sokoldalú felhasználást tesz lehetővé. Helikopterből nagy sebességgel, automata rendszerben, a gyújtással egy időben tömegesen kiszórhatók szárazföldi területekre és vízfelületre. A föld felszínén rendszerben telepítve és rádió-távindítású működtetéssel, a légvédelmi rendszerekhez kapcsolódva az objektumok ködálcázására, a terep hőtérképének megváltoztatására alkalmasak. Konténerekben elhelyezve, helikopter külső függesztményeként működtetve mesterséges felhőalap hozható létre. Teherejtőernyővel felszerelt konténereket repülőgépből kiszórva, függőleges ködfüggöny létesíthető. A ~ök égési ideje a méretüktől függően 5–15 perc között változik. A korszerű harcjárműveket fedélzeti ködgránátvetővel látják el, a járművön elhelyezett 12–24 kilövőcső 400–700 m távolságra, 1,5–2 percig tartó ködfüggöny létesítésére képes; a harcjárművek ezenkívül saját ködfejlesztő berendezéssel 400 m hosszú, 10 perc időtartamú ködfüggöny előállítására képesek. Tüzérségi ködlövedékek 100–150 m hosszú és 4–5 percig tartó vakító ködfüggönyt hoznak létre. A légi ködbombák többsége szintén foszfortöltetű, 100–150 kg tömegű. A ködgenerátorok a ködösítő alegységek szakeszközei, rendszerint nagy kiterjedésű területek ködösítésére alkalmazzák őket. A legtöbb hadseregben rendszeresített eszközök. Univerzális változata elhelyezhető gépjárművön, hajón, csónakon, helikopteren. Telepíthető a gépkocsi platóján vagy a terepen. A ködképzés történhet állóhelyben, és mozgás közben. Helikopteren elhelyezve a föld felszínétől 50–200 m magasságig képes mesterséges felhőalapot létrehozni. A ködképzési időt a ködképző anyag tartály nagysága határozza meg. Általában 3–4 óra időtartamú folyamatos köd létesítésére készülnek. A ködfejlesztő rendszer a turbinából távozó gázokat használja fel sűrű, fehér köd fejlesztésére. A látható tartományban álcázó köd előállítása a ködképző anyagnak a turbinából távozó gázba való befecskendezésével és elpárologtatásával történik, a távozó gőzök a légtérben kis cseppekké kondenzálva ködöt képeznek. Az infravörös tartományú álcázás céljára a „méretes" grafitpor pakettek, a mikrohullámú álcázás fedésére az úgynevezett mikrodipólokat alkalmaznak. (B. T.) → *ABV-támogatás*

költségvetési előirányzat-gazdálkodás: a költségvetési gazdálkodás célja a közfeladatok ellátása. Természetesen a közpénz felhasználása során is elsődleges szempont az eredményesség, hatékonyság és gazdaságosság kritériumainak való megfelelés. A központi költségvetésről szóló törvény

tartalmazza az egyes fejezetekhez rendelt bevételi és kiadási előirányzatokat. Az egyes fejezetekben a bevételi előirányzatok által nem fedezett kiadási előirányzatokat a törvény támogatási előirányzattal biztosítja. A bevételi előirányzatok esetében a költségvetési bevétel beszedésének kötelezettségét, a kiadási előirányzatok ezzel szemben azok felhasználásának jogosultságát jelentik. Ugyan az államháztartásban a jóváhagyott előirányzatok alapján történik a gazdálkodás, a kiadások tényleges teljesítéséhez azonban fedezet szükséges, az egyes fejezetekbe tartozó szervek likviditását folyamatosan biztosítani kell. A működési kiadások rendelkezésre bocsátása havonta egyenlő részletben (időarányosan), a felhalmozási kiadások átadása pedig havonta, a várhatóan felmerülő kiadásokhoz igazodva, részletekben (teljesítésarányosan) történik. A teljesítésarányos finanszírozás előirányzat-finanszírozási terv alapján történik. A jóváhagyott előirányzatok túllépésének, átcsoportosításának és módosításának kötött szabályai vannak, amelyeket törvény és kormányrendelet szabályoz. (P. A.) → *hadtáptámogatás*

könnygázszóró palack alkalmazása: túlnyomás alatt lévő könnyfakasztó vagy a nyálkahártyát ingerlő hatású anyagot tartalmazó eszköz működtetése, személyek vagy állatok cselekvőképességének korlátozása céljából. Hatósági személy kényszerintézkedése, amelyet aktív ellenszegülés megtörésére, mások életét, testi épségét, illetve a vagyonbiztonságot közvetlenül veszélyeztető támadás elhárítására, erőszakos, garázda jellegű bűncselekmény vagy szabálysértés megszakítására jogszerűen tehet meg, ha a testi kényszer alkalmazása nem vezet eredményre. A ~áról jogszabályok rendelkeznek. (B. T.) → *ABV-támogatás*

kör alakú cél: a tüzérségi csoportos célok elhelyezkedésük és méretük alapján megállapított olyan fajtája, ami kör vagy nehezen meghatározható alakú és átmérője meghaladja a 200 métert. A ~ok méretét a sugaruk meghatározásával kell megadni. (M. G.) → *tüzérség*

környezet védelme a hadművelet során: a nemzetközi hadijog a környezeti hadviselést tiltó előírásait először a vietnámi háborúban tapasztaltak hatására fogalmazták meg az 1977-es I. Kiegészítő jegyzőkönyvben. Annak 35. cikke rögzíti, hogy „tilos olyan hadviselési módokat, vagy eszközöket alkalmazni, amelyek célzatosan vagy valószínűen nagyarányú, hosszan tartó és súlyos károkat okozhatnak a természeti környezetben”, majd később e tilalmat részletesen is kifejti. 1977-ben az államok aláírták az *Egyezmény a környezetmódosító eljárások katonai vagy bármely más ellenséges szándékú alkalmazásának eltiltásáról* címet viselő nemzetközi szerződést (ENMOD-egyezmény), amely tovább szigorította a környezeti háború pusztításaira vonatkozó szabályokat. Kimondja, hogy minden részes állam elfogadja, hogy „tartózkodni fog az olyan környezetmódosító eljárások katonai vagy bármely más ellenséges szándékú alkalmazásától, amelyeknek mint pusztító, kárt vagy sérelmet okozó eszközöknek bármely más részes államra széles körű, hosszan tartó súlyos hatásuk van”. (L. T.) → *hadijog*

környezetelemzés: a katonai szervezetek működésére ható tényezők két csoportba sorolhatók: A) Makrokörnyezeti tényezők: *a)* globalizáció, *b)* politikai tényezők, *c)* társadalmi-gazdasági, *d)* tudományos-technikai technológia, *e)* kulturális környezet. B) Mikrokörnyezeti tényezők: közvetlenül gyakorolnak hatást a katonai szervezetre.

Ezt 4E rendszerbe foglaljuk: *a)* elöljárói környezet, az ami meghatározza a célt, biztosítja az erőforrásokat, felügyeli és ellenőrzi a rendszer működését; *b)* ellenséges (szemben álló fél/ellenfél/versenytárs) környezet az, amelyiknek célja a saját szervezetünk működésképtelenné tétele, illetve megsemmisítése, ugyanakkor ez az a szervezet, amelyik szükségképpen fejlesztésre, versenyre készteti a katonai szervezetet minden területen (fegyverek, harceljárások, kiképzettség stb.), azaz folyamatosan generálja a szervezeti hatékonyság fokozását; *c)* együttműködő környezeti elemekhez tartoznak, azok a szervezetek, amelyek a támogatják, illetve hozzájárulnak a szervezet működéséhez erkölcsileg, anyagilag, szakmailag, kulturális stb. vonatkozásban (más katonai és társadalmi szervezetek stb.), de ide tartozik az információs és tudáskörnyezet is, amely egy részét az elöljáró biztosítja; *d)* egyéb környezeti tényezők azok, amelyek a földrajzi elhelyezkedésből, területi adottságából – annak fejlettségéből, infrastrukturális ellátottságából, időjárási tényezőkből adódóan befolyásolják a szervezet működését, hatékonyságát, a humán erőforrás utánpótlási lehetőségét, annak alkalmazhatóságát, évszakok sajátosságai, terepviszonyok stb. (C. O.) → *katonai vezetés*

környezetvédelmi rendszabályok: a katonai tevékenységekkel összefüggő környezet veszélyeztetésének, károsításának, szennyezésének megelőzésére, a kialakult károk mérséklésére vagy megszüntetésére, a károsító tevékenységet megelőző állapot helyreállítására hozott intézkedések összessége. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kötelékkiképzés: oktatásszervezeti forma. Az alegységek, egységek kiképzésének az a fázisa, amikor a katonák egyéni tudása, a kisalegységek tevékenysége beépül az elöljáró kötelék feladat-végrehajtásába. Kiemelt eleme a kezelőszemélyzetek, alegységek összekovácsolása, az együttműködés alapvető kérdéseinek a begyakorlása. A ~ során fontos a parancsnokok vezetői (harcvezetői) feladatainak gyakorlásán felül a rájuk bízott kötelékről való minden oldalú gondoskodás is. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kötelék-lőgyakorlat: alegységkötelékben végrehajtható, a lövészeti felkészítés során, illetve harcászati gyakorlat éles mozzanataként. Egységszinten végrehajtott harcászati gyakorlat során valamelyik beosztott kötelék(ek) éleslövészeti feladata. Az alegység (raj, kezelőszemélyzet), szakasz, század (üteg), zászlóalj (osztály) személyi állománya kötelékben hajtja végre a lövészeti szabályokban meghatározott álló, felbukkanó, mozgó célokra, a harcászati helyzetnek megfelelően (támadás, védelem stb.) a tűz és a mozgás összehangolásával. Egyidejűleg az alegység szervezetszerű parancsnoka(i) a harc megszervezését, a harc és a tűz vezetését gyakorolja(/gyakorolják). Az ilyen alapfeladatokat minden esetben megelőzik az adott szintű harcászati alaki foglalkozások és harcászati gyakorlatok. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

kötetlen tűztámogatás-tervezés: a tűztámogatás tervezésének egyik fajtája. A ~ a kötöttnél dinamikusabb folyamat, amely a harctéren felmerülő azonnali problémákra reagál. Általában alacsonyabb szintektől halad a magasabb szintek felé és elsősorban század-, zászlóaljszinten készítik. Leginkább idő függvénye, és inkább szóban, mint írott formában jelenik meg. A kötötthöz képest előnye, hogy gyorsabb, ám később készül el. (M. G.) → *tüzérség*

kötött tűztámogatás-tervezés: a tűztámogatás tervezésének egyik fajtája. A ~ egy

átgondolt folyamat, többnyire a magasabb szinttől az alacsonyabb felé történik, alulról felfelé irányuló finomítással. Fontos, hogy a magasabb szintű törzs elegendő időt hagyjon az alacsonyabbnak a pontosításra, ezek beépítésére, lejuttatására és végrehajtására. A ~e magában foglalja az elérhető tűztámogatás számbavételét, ezek lehetséges beillesztését a harcfeladatba, kijelöli a tűztámogatási erőforrásokat, a manővererők felelősségének meghatározását és jogosítványait a fontos célok leküzdését illetően. Előnye, hogy a harc megvívása előtt már rendelkeznek az erőket elosztó pontos tervvel. Zászlóalj- és magasabb szinten általában írásban készül, és a harcparancs mellékleteként juttatják le az alárendeltekhez. (M. G.) → *tüzérség*

követés és felváltás: olyan tevékenység, amelyben a harctevékenység során egy kötelék követi az előtte haladó feladatmegoldó csoportosítást, a siker kifejlesztése, a veszteséget szenvedett kötelék felváltása, a harcfeladat átvétele érdekében. A követésre kijelölt erő általában nem esik egybe a tartalék erővel, ennek megfelelően a feladat rendszere is eltér attól. A követést végrehajtó köteléket a parancsnok döntésének megfelelően, a kidolgozott tervek alapján esetenként a parancsnok dinamikai döntésének megfelelően alkalmazzák. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

közalkalmazott: az állami és a helyi önkormányzati költségvetési szerveknél, valamint a helyi önkormányzat által a feladatkörébe tartozó közszolgáltatások ellátására foglalkoztatott személy. A ~k jogviszonyát a közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvény (Kjt.) szabályozza. (S. J.) → *humánpolitika, személyügy*

közelbiztosítás: a fedező biztosítás (erőmegóvás) egyik fajtája, amelyet a csapatok önállóan minden helyzetben megszervezenek. Célja megóvni a csapatokat az ellenség váratlan rajtaütésétől, megakadályozni a felderítő- és a diverziós erők, öngyilkos merénylők behatolását a biztosított területre, a harc- és a menetrendbe, az objektumba. Végrehajtására a tevékenység függvényében kijelölhetők figyelők, figyelő őrsök, járőrök, tábori őrsök, tábori őrség. Feladatukat végrehajthatják nyíltan vagy rejtetten, gyalogosan, harcjárművekkel, illetve kombináltan. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

közelből zavarás (Stand-In Jamming – SIJ): olyan ellenséges légvédelmi rendszer lefogására irányuló tevékenység, amikor a többnyire pilóta nélküli elektronikai hadviselési támogató repülőeszközt a semlegesíteni kívánt ellenséges légvédelmi rendszer rádiólokátorainak közvetlen közelébe juttatják be. A repülőeszköz egy meghatározott légtérben őrjáratozást folytat, majd amint a támogatott csapásmérő repülőgépek bejutnak a légvédelem megsemmisítési zónájába, elektronikai zavarással lefogja a légvédelmi rádiólokátorokat. A pilóta nélküli repülőeszközök kis terhelhetősége miatt a zavarás általában keskeny frekvenciasávban és viszonylag kis teljesítménnyel történik, ami csak a közvetlen közelben lévő rádiólokátorok ellen biztosít hatékony elektronikai lefogást. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

közelebbi feladat (közelebbi támadási cél): a támadásban az első elérendő harcászati (hadműveleti) cél. Végrehajtása során a csapatok áttörik az ellenség védelmét, megsemmisítik csoportosításának meghatározott részét, és a további tevékenységhez fontos terepszakaszokat, objektumokat vesznek birtokba. A ~okat a csapatok elsősorban az elsőlépcső kötelékeikkel hajtják végre. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

közelségi gyújtó: lásd *tüzérségi gyújtó* (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

közepes tengerszint: adott térképrendszeren belül egyezményesen és egységesen alkalmazott magassági alapszint nulla abszolút magasságú kiindulópontja, amelynek kijelölésére a hagyományos térképészetben legalkalmasabbnak a tengerek több éven át megfigyelt közepes vízszintje mutatkozott. Az országonként eltérő meghatározások miatt különböző magassági alapszintek jelentek meg, így egy adott pont abszolút magasságának értéke térképrendszerfüggő. A topográfiai térképeken éppen ezért tüntetik fel a magassági viszonyítás alapjául szolgáló alkalmazott magassági alapszint, avagy ~ (Mean See Level – MSL) megnevezését, amelyhez képest a tengerszint feletti magasságok értelmezhetők. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

középjavítás: az eszközök jelentős részének megbontásával járó, bonyolult szerelési műveleteket igénylő, részegység, vagy fődarab cseréjével végrehajtható javítás. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

középmeridián: a transzverzális hengervetület egy adott vetületi sávja két szélső meridiánjának közepes hosszúságértékén futó észak–dél irányú vonala. Képe a hengervetület síkba fejtésekor az Egyenlítő vonalához hasonlóan egyenes. A vetületi sáv szimmetriatengelyeként alkalmas a geodéziai koordinátarendszer keletre mutató (Y) tengelyét kijelölni. A ~ jellemzően szögtartó hengervetületek (mint amilyen a NATO szabványos topográfiai térképek esetében alkalmazott UTM) egyik meghatározó eleme. Ismerete a vetületi torzulások és a hengervetület alapú sík koordinátarendszerek kialakításánál meghatározó. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

középső röppálya: a röppályakéve közepén áthaladó elképzelt röppálya, amelyen – ha nem lenne szórás – a lövedék haladna. (Sz. T.) → *tüzérség*

középső találati pont: a középső röppálya és a torkolatszint (célterület) metszéspontja, amely egyben a szórás középpontja. (Sz. T.) → *tüzérség*

középtávú tervezés: a stratégiai és az operatív tervezés között helyezkedik el a középtávú vagy taktikai tervezés, amely olyan eljárás, amely a beazonítható középtávú célokhoz, lehetőségekhez igazítja a szervezet konkrét cselekvési programját. A feladatcsoportokat és az azokhoz szükséges erőforrásokat jelenítik meg, a megoldás eljárásrendszerével együtt. A taktikai cselekvési program 2–5 év időtartamú. A következő kérdésre válaszol: „hogyan, milyen módon kell tennünk?" A ~ széles idősávja figyelhető meg. A kisebb és közepes nagyságú szervezeteknél 2–3 év, a nagyobb szervezeteknél 4–5 év. A kormányoknál megfigyelhető, hogy – többségében – a középtávú és a stratégiai előrelátás egybeesik egy-egy választási időszakkal. Ennek megfelelően a haderő és benne a katonai szervezetek ezen ciklusokhoz igazodnak. Ugyanakkor, a NATO középtávú koncepciója 6 éves tervidőszakot ölel fel, amelyet gördülő tervezési módszerrel valósít meg. (C. O.) → *katonai vezetés*

középvezető: az operatív és a felsővezetés közötti vezetői beosztásban lévő funkcionárius, aki a szakmai felkészültsége és vezetői tapasztalata alapján egy vagy két funkcionális területet irányít. Olyan katonai parancsnok, akinek felettese, elöljárói és beosztottai egyaránt vannak (például század-, zászlóaljparancsnok stb.). A középszintű vezető szerv megnevezésének a parancsnoksági funkción kívül ki kell fejeznie a szaktevékenységet és a katonai szervezet jelle-

gét (gépesített lövészzászlóalj parancsnok). (C. O.) → *katonai vezetés*

közkatona: a szerződéses pályakezdő kivételével az a katona, aki rendfokozat nélkül teljesít szolgálatot. (S. J.) → *humánpolitika, személyügy*

közlekedés (erők mozgása): a katonai szervezeteknek (erőknek) és a hozzájuk tartozó logisztikának a katonai tevékenység részét képező helyváltoztatása, a katonai ~i rendszer igénybevételével. A ~ megkívánja a szállítási kapacitást, a ~i infrastrukturális és a közlekedésirányítási képességeket, valamint a mozgásbiztosítási funkciókat. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

közlekedésföldrajz: a társadalomföldrajz egyik ága. Feltárja a közlekedési ágazat közgazdasági, gazdaságföldrajzi tulajdonságait, előnyét és hátrányát, a természetföldrajzi adottságokkal való kapcsolatát, térbeli megjelenési formáit, országonkénti, földrészenkénti elterjedését, egy-egy meghatározott terület, régió, kistérség közlekedési adottságait. Közlekedési és szállítási tevékenységgel, valamint a közlekedési hálózat és szállítási eszközök földrajzi megoszlásával és annak törvényszerűségeivel foglalkozik. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

közlekedési hálózat életképessége: a közlekedési hálózat azon sajátossága, amely lehetővé teszi a kijelölt katonai közlekedési hálózaton a katonai mozgások folyamatosságát, megszakításmentes folytatását, az útvonalak működőképességének megőrzését vagy az ellenség behatásai miatt bekövetkezett rombolódások gyors helyreállítását az ellenség ráhatásának közepette is. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

közlekedési hálózat: a ~ alapvetően a közlekedési infrastruktúra és az ahhoz kapcsolódó terminálok térbeli szerkezetét, elrendezését jelenti, ami az egyes közlekedési alágazatok útjainak, a légtérnek, valamint azok műtárgyainak, tartozékainak, létesítményeinek összessége. A ~ a különböző területek közötti politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok függvénye. A közlekedési útvonalak irányát, formáját a politikai határok, a hálózat kialakulásának történelmi, társadalmi, gazdasági körülményei és a természetföldrajzi tényezők befolyásolhatják. A hálózat építésénél gyakran stratégiai tényezők is közrejátszottak. A ~ különböző formái alakultak ki, ezek egy közlekedési ágazat hálózatai, de több ágazat együttes formái is lehetnek. A ~ formái a következők: A) Két pontot köt össze, az úgynevezett zsákvonal. Gyarmatbirodalmakban vagy ásványi nyersanyag lelőhelyei és a kikötők között építettek ki szállítási útvonalakat. B) Centrális központú ~ nak háromféle változata van: *a)* a központból sugárnyalábszerűen haladnak az ország határai felé, az egyes országrészek a közlekedés központjának vannak alárendelve; *b)* a sugárnyalábszerű vonalakat egymástól bizonyos távolságra transzverzális (átlós) vonalak kapcsolják össze; *c)* a periférikus központi hálózatnál a közlekedési központ az ország peremén helyezkedik el és a hálózat legyező alakú. C) Rácsos elrendezésű hálózati típus, amelynél egymás közelében párhuzamosan futó vonalak kombinálódnak merőlegesen futó vonalakkal, és közlekedési csomópontokkal. Ez a típus elsősorban az iparilag fejlett, sűrűn lakott országokban alakult ki, ahol a politikai, gazdasági és kulturális életnek számos más centruma is van. D) A párhuzamos közlekedési vonalak hálózati típusa. Ebben az esetben nagy területek különböző pontjait összekapcsoló párhuzamos vonalak rendszeréről van szó. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

közlekedési rendszer védelmi célú felkészítése: a ~nek jogszabályi alapját a vonatkozó

törvények képezik. A ~ az ország védelmi (honvédelmi) felkészítésének a része, az ország egész területére kiterjedő, békében és háborúban megvalósítandó olyan rendszabályok összessége, amelyek megteremtik a gazdaság folyamatos és hatékony működésének, a nemzetközi kapcsolatok fenntartásának, a Magyar Honvédség és a rendvédelmi szervek sikeres alkalmazásának, valamint a szövetségi követelmények teljesítésének mobilitási feltételeit. A felkészítés magába foglalja a védelmi célú hálózat kijelölését, a különféle hálózati elemek (pályák és műtárgyak), katonai igényeknek megfelelő fejlesztését, a forgalom átterelését (forgalmi manővereket) és az állóképesség növelését biztosító elemek kiépítését, katonai szállításokra alkalmas szállítóeszközök beszerzését. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

közlekedési rendszer: a ~ a személy és az áruszállítási igények levezetésére hivatottak. Az ország közlekedési infrastruktúrájának, a közlekedésüzemi és irányító szervezeteknek az összessége. A ~ alapvető feladata, a közlekedési igények teljesítőképes, biztonságos, környezetkímélő, erőforrás-takarékos és gazdaságos lebonyolítása. A közlekedés belső rendszere nem homogén, jellemzően eltérő tulajdonságú elemekből, tevékenységekből áll. A különböző közlekedési alágazatok műszaki és gazdasági tulajdonságai egymástól kisebb-nagyobb mértékben eltérnek. Ebből következik, hogy alkalmasságuk a különböző személy- és áruszállítási feladatokra nem egyforma. A rendszerszemléletű közlekedéstervezés célkitűzései jelentik a közlekedési-szállítási igénymeghatározást, a biztonságos forgalomlebonyolódást, az erőforrásokkal való takarékoskodást, a káros hatások kiküszöbölését, azaz a teljes ~ – a közlekedési folyamatok, létesítmények és eszközök – komplex módon történő tervezését és társadalmilag hatékony működtetését. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

közlekedési szaktechnikai eszköz és szakanyag: ~ok alatt értjük a felsőszintű gazdálkodást irányító anyagnem-felelős felelősségi körébe, illetve lajstromába tartozó eszközöket és anyagokat, amelyeket a szállítási láncban végrehajtásra kerülő rakodási munkák elvégzésére, a szállításokra, az ezekhez szükséges egységrakományok képzésére, az anyagok szállításhoz történő előkészítésére, csomagolására, a technikai eszközök és anyagok biztonságos rögzítésére és emelésére, a közlekedési hálózat üzemeltetésére és fenntartására, a katonai szállítások és hadiforgalom irányítására, a szaktechnikai eszközök és anyagok fenntartására alkalmaznak. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

közlekedési támogatás szakfeladatai: a ~ az alábbi feladatcsoportokba foglalhatók össze: *a)* kijelölés: azon szervezési rendszabályok és közlekedési szaktevékenységek összessége, amelyeket a katonai műveletekre történő felkészülés során, a várható katonai közlekedési szükségletek ismeretében, az igények kielégítése és megfelelő tartalékkapacitások képzése érdekében határoznak meg; *b)* felkészítés: a katonai és a polgári közlekedési hálózatoknak, a szállítóeszközöknek, szakanyagkészleteknek a katonai műveletek követelményei szerinti felkészítését jelenti; *c)* üzemeltetés: azon szaktevékenységek és közlekedési rendszabályok összessége, amelyek a katonai közlekedési infrastruktúra és szállítóeszközök folyamatos, állandó működőképességének biztosítására irányulnak; *d)* technikai oltalmazás: a kijelölt polgári- és katonai közlekedési hálózat működőképességének fenntartására, a közlekedési támogatás folyamatosságának biztosítására irányuló rendszabályok és tevékenységek összessége; *e)* helyreállítás: a közlekedési rendszer hely-

reállítása azon tevékenységek és rendszabályok összessége, amelyek a kijelölt katonai és polgári közlekedési hálózaton bekövetkezett rombolások miatt, a megszakadt mozgatási-szállítási folyamatok mielőbbi megindítására, a műveleti követelmények szerinti kapacitások biztosítására irányulnak. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

közlekedési támogatás: a ~ a logisztikai támogatás alrendszere, amelynek keretében a katonai szervezetek, technikai eszközök és anyagok mozgatásának, illetve szállításának tervezése, szervezése, továbbá végrehajtása történik. Magában foglalja a katonai közlekedési rendszer előkészítését, üzemeltetését, technikai oltalmazását és helyreállítását (zárását), a szállítások tervezését és végrehajtását, a katonai mozgások irányítását, a közlekedési szakanyagok és szaktechnikai eszközök biztosítását, azok üzemeltetését, valamint fenntartását. A ~t a katonai és polgári közlekedési szervek a katonai közlekedési szükségletek kielégítéséért és a közlekedési folyamatok fenntartása érdekében, országhatáron belül vagy kívül, egységes elgondolás és terv alapján végzik. A ~ célja, hogy a polgári és a katonai közlekedési és szállítási kapacitások integrált rendszerben történő alkalmazásával a csapat-, személy-, eszköz és anyagszállításoknak a stratégiai-, hadműveleti-, harcászati igényekhez igazodó végrehajtásával, biztosítsa a katonai műveletek közlekedési-, szállítási szükségleteinek kielégítését. A ~ a katonai közlekedési rendszer koordinálásával valósul meg. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

közlekedési utak áteresztőképessége: egy útvonal átbocsátóképessége alatt érthetjük: *a)* az útvonal legszűkebb pontján egy irányban áthaladó maximális gépjárműforgalom nagyságát; *b)* azt a maximális metrikus tonnamennyiséget, amit egy meghatározott útvonalon egy óra leforgása alatt továbbítani lehet. Ez a mennyiség a maximális gépjárműforgalomból és az útvonalat használó gépjárművek átlagos hasznos terheléséből adódik. Katonai szempontból a ~ az a mutató, amely kifejezi, hogy az adott közlekedési út (közút, vasút) egy meghatározott szakaszán vagy pontján egységnyi idő alatt maximum mennyi szállító jármű képes egy irányban áthaladni. Mértékegysége jellemzően vonatpár/nap, gépkocsi/nap, gépkocsi/óra mutatóval fejezhető ki. Számítását a közlekedési utak maximális kihasználásának számvetése, illetve a különböző irányokban közlekedő gépkocsioszlopok egy ponton történő áthaladási idejének a meghatározása teszi szükségessé. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

közlekedési utak üzemeltetése: a ~ azon szaktevékenységek és közlekedési rendszabályok összessége, amelyek a katonai közlekedés szempontjából meghatározó úthálózati elemek és azok tartozékainak folyamatos, állandó működőképességének biztosítására irányulnak. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

közlekedésirányítás: azon emberi tevékenységek, szabályok, technikai eszközök rendszerszintű összessége, amelynek célja a különböző közlekedési alágazatok tevékenységének összehangolása, munkamegosztásának tervezése, szervezése és operatív irányítása annak érdekében, hogy a közlekedés fő elemei (ember, jármű, pálya) kapacitásainak kihasználása a lehető legnagyobb mértékben közelítsen az optimálishoz, a gazdaságosság figyelembevételével. A ~ jóval túlmutat a forgalomirányítás fogalmán, hiszen megvalósítja az alágazati tevékenységek összehangolását, megköveteli a közlekedési intézményrendszer kialakítását és működtetését, a teljes szállítási folyamat leképezését, illetve figyelembe veszi

az összes irányítandó szereplőt (gyalogos, kerékpáros, vonaton utazó, árumozgások stb.) (F. R.) → *közlekedési támogatás*

közlések táblázata: harcászati foglalkozások, gyakorlatok, valamint hadijátékok levezetési tervének része. Időrendben tartalmazza mindazon intézkedéseket, utasításokat, részinformációkat, amit a gyakorlatvezető, illetve a gyakorlat vezetősége (döntnökök) a gyakorlók részére kell hogy adjanak a kidolgozás, az előkészítés és a végrehajtás során. Kétoldalú gyakorlatokon a mindkét fél (saját és ellenség) részére szükséges közléseket tartalmazza. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

közös biztonság- és védelempolitika (Common Security and Defence Policy – CSDP): az Európai Unió legfiatalabb és mind a mai napig az egyik legkevésbé integrált, de legdinamikusabban fejlődő politikája a közös (kezdetben európai) biztonság- és védelempolitika (KBVP), amely a kilencvenes évek végétől kezdett kialakulni. A ~ a közös külés biztonságpolitika integráns, azaz szerves részét képezi, tartalmazza a tagállamok európai uniós kereteken belüli védelempolitikai együttműködését, többek között az uniós katonai és polgári műveleteket és missziókat, illetve a védelmi képességek közös fejlesztését. A lisszaboni szerződés szerint az e szakpolitikai területen megkezdett folyamat a tanács egyhangú döntése alapján közös védelemhez vezethet. A ~ kialakulása a Nyugat-európai Unió (NYEU) feladatainak és egyes intézményeinek az Európai Unióba történő beolvadásával kezdődött el. A NYEU számára 1992-ben határozták meg az úgynevezett petersbergi feladatokat, amelyek a humanitárius és evakuációs, békefenntartási és válságkezelési feladatokat jelentették. A maastrichti szerződés intézményesítette az EU és a NYEU közötti kapcsolatot. Az amszterdami szerződés a petersbergi feladatokat az Európai Unióról szóló szerződésbe is beemelte, az unió felkérhette a NYEU-t ezek végrehajtására. A tanácsi döntéshozatali struktúráin belül 2000-től alakultak ki a katonai és polgári válságkezelési döntés-előkészítési testületek: *a)* a Politikai és Biztonsági Bizottság (Political and Security Committee – PSC); *b)* az Európai Unió Katonai Bizottsága (European Union Military Committee – EU MC); *c)* a Polgári Válságkezelő Bizottság (Committee for Civilian Aspects of Crisis Management – CIVCOM); *d)* Európai Unió Katonai Törzse (European Union Military Staff – EUMS); *e)* a Politikai–Katonai Csoport (Politico-Military Group – PMG). A 2001-ben aláírt és 2003-ban hatályba lépett nizzai szerződés – annak ellenére, hogy utalást még tartalmaz a NYEU-ra – a gyakorlatban szinte teljesen kiüresítette ezt a szervezetet. A kialakuló európai biztonság- és védelempolitikával – és a NATO-val kötött kompromisszumok sorával – megkezdődött a közös védelem felé vezető, de sokszor elakadó folyamat. A NYEU gyakorlatilag 2001-ben szűnt meg, teljesen pedig 2011-ben a lisszaboni szerződést követően, a kölcsönös segítségnyújtási klauzula következtében fölöslegessé vált. 2011-ben a szervezet végül teljesen feloszlott. A 2007-es lisszaboni szerződés számos újítása (például az állandó strukturált együttműködés, Permanent Structured Cooperation – PESCO) közül kiemelendő, hogy az európai biztonság- és védelempolitika új elnevezése ~ lett. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy a biztonság- és védelempolitika valóban uniós hatáskörbe került, de a politika jelentősége nőtt, és napjaink romló biztonsági környezetében egyre nagyobb hangsúlyt kapott. Az EU globális külés biztonságpolitikai stratégiájának 2016-os elfogadását követően megkezdődött a biztonságra és a védelemre vonatkozó területek végrehajtási folyamata, például a védelmi kiadások koordinált éves felülvizsgálatá-

na*k* (Co-ordinated Annual Review on Defence – CARD) vagy a PESCO megvalósítása. (M. A. É.) → *Európai Unió*

közös kül- és biztonságpolitika (Common Foreign and Security Policy – CFSP): ~t (KKBP), az Európai Unió második pillérét az 1992-ben aláírt és 1993-ban hatályba lépett maastrichti szerződés hozta létre. A ~ előzményének a hatvanas évektől kialakuló európai politikai együttműködés (EPE) tekinthető. A kezdetben a szerződéses kereteken kívül létrejövő külpolitikai együttműködési mechanizmust az Európai Közösségek egyre bővülő világgazdasági szerepe és ezzel szorosan összefüggő külkapcsolati rendszere (például a közös kereskedelmi, a bővítési, fejlesztési és segélyezési politika) és a tagállamok közötti egyre szorosabb integráció tették szükségessé. Az EPE szerződéses keretek közé az 1986-os egységes európai okmány aláírásával került, ekkor jött létre a tanácsi struktúrákon belül az e területet koordináló állandó titkárság is. A maastrichti szerződéssel megkezdődött a ~ intézményesülésének és döntéshozatali folyamatainak kialakulása. Az EU gyenge szerepe a volt jugoszláv térség háborúinak kezelésében egyértelműen rámutatott e politika hiányosságaira. Az 1997-es amsterdami szerződés egyik legnagyobb újítását a ~i főképviselői pozíció létrehozása jelentette. A kilencvenes évek végétől a ~ szerves részeként megkezdődött az európai szintű válságkezelési struktúrák felállításának és ezzel együtt az 1954-ben létrehozott Nyugat-Európai Unió kiüresítésének és Európai Unióba történő integrálásának folyamata. A 2007-ben aláírt és 2009 óta hatályos lisszaboni szerződést követően az EU és a tagállamok hatáskörei a pontosabb meghatározás következtében jobban elváltak egymástól. Az új módosító szerződéssel az Európai Bizottság és a tanács által végrehajtott és megvalósított külpolitikai jellegű területek között szorosabb kapcsolat jött létre. Az uniós intézményrendszert és a döntéshozatali folyamatokat érintő változásoknak köszönhetően a közös kereskedelempolitika, a fejlesztési és együttműködési politika, illetve a ~ közti nagyobb összhang valósulhat meg. Intézményi szinten a szorosabb együttműködést a külügyi és biztonságpolitikai főképviselői pozíció (aki egyben az Európai Bizottság egyik alelnöke is) és az Európai Külügyi Szolgálat felállítása tette lehetővé. Annak ellenére, hogy a pilléres szerkezet megszűnt, az Európai Unióról szóló szerződésben (EUSZ) a CFSP-re továbbra is eltérő szabályok vonatkoznak (EUSZ V. cím). A kormányközi alapú együttműködést jelentő ~ területén kialakuló döntéshozatali folyamatokban meghatározó szerepe az Európai Tanácsnak és a Külügyek Tanácsának van. Az Európai Uniót a külső nemzetközi kapcsolatokban az Európai Bizottság elnöke, az Európai Tanács elnöke, a külügyi és biztonságpolitikai főképviselő, illetve az EU diplomáciai testülete, az Európai Külügyi Szolgálat képviselik. E politika alakítását a tagállamok kormányai, illetve a tanács intézményei végzik. A döntések legfőbb eszköze az Európai Tanács által meghatározott általános iránymutatások (Európai Tanács következtetései), valamint a tanács által elfogadott határozatok. A döntések általában konszenzussal születnek. A ~ célja napjainkban, hogy az EU lehetőleg egyetlen hangon megszólaló egységes politikai szereplővé alakuljon, ezáltal az EU, valamint a tagállamok védelme politikailag is nagyobb befolyással bírjon, és a nemzetközi kapcsolatokban aktív szerepet játsszon. Az EU ~t és külkapcsolatait annak érdekében hajtja végre, hogy *a)* „megvédje értékeit, alapvető érdekeit, biztonságát, függetlenségét és integritását; *b)* megszilárdítsa és erősítse a demokráciát, a jogállamiságot, az emberi jogokat és a nemzetközi jogelveit; *c)* megőrizze a békét, megelőzze a konfliktusok kialakulását,

és erősítse a nemzetközi biztonságot, összhangban az Egyesült Nemzetek Alapokmányának céljaival és elveivel, a Helsinki Záróokmány elveivel, valamint a Párizsi Charta céljaival – beleértve a külső határokhoz kapcsolódókat is – megőrizze a békét, megelőzze a konfliktusok kialakulását, és erősítse a nemzetközi biztonságot; *d)* elősegítse a fejlődő országok fenntartható gazdasági, társadalmi és környezeti fejlődését, elsődlegesen a szegénység felszámolása céljából; *e)* előmozdítsa valamennyi ország bekapcsolódását a világgazdaságba, egyebek mellett a nemzetközi kereskedelemben érvényesülő korlátozások fokozatos megszüntetése révén; *f)* hozzájáruljon olyan nemzetközi intézkedések kidolgozásához, amelyek a fenntartható fejlődés biztosítása érdekében a környezet minőségének és a világ természeti erőforrásaival való fenntartható gazdálkodásnak a megőrzésére és javítására irányulnak; *g)* segítséget nyújtson a természeti vagy ember által okozott katasztrófákkal sújtott embercsoportoknak, országoknak vagy régióknak; és *h)* előmozdítsa egy erősebb többoldalú együttműködésen és a világ felelős kormányzásán alapuló nemzetközi rendszer létrejöttét." (EUSZ 21.2 cikk) (M. A. É.) → *Európai Unió*

közösségi konstrukció elmélete: a szervezet mint egységes közösség koncepciója szerint mint rendszerek elválaszthatatlanok az őket alkotó emberektől. Azaz nem objektív külső valóságukban célszerű a szervezetekkel foglalkozni, hanem belső viszonylataik a meghatározók. Az elmélet feltételezése szerint a szervezetek azzá válnak, ahogy a tagjai definiálják őket. A közösségi konstrukció szerint a szervezet egy társas kapcsolatokból felépülő, dinamikusan változó és komplex szisztéma, amely jelentésazonosító folyamatok során jön létre: a szervezet tagjai észlelik a szervezetben végbemenő egyes történéseket, amelyeket saját értelmezési kereteik alapján azonosítanak. A szervezetben végbemenő történésekre utaló reakcióik során a résztvevők sajátos cselekvési sémákat alakítanak ki. (C. O.) → *katonai vezetés*

központi híradó-informatikai anyag és eszköznyilvántartás (Central Analytical Records of Communications and Information System Materials – CARCISM): központi ellátó szervezet által a központi ellátás keretébe vont híradó-informatikai eszközökről és készletekről vezetett analitikus nyilvántartás. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

központi híradó-informatika rendszer: a Magyar Honvédség egészére kiterjedő szolgáltatásokat nyújtó híradó-informatikai rendszer. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

központi javító kapacitások: a szükség szerinti javítások esetében törekedni kell arra, hogy a javítást az üzemeltető alegység állománya, vagy az a legalacsonyabb szintű javító szerv végezze el, amelynél a személyi és tárgyi feltételek rendelkezésre állnak. Amennyiben a szükség szerinti javítást az alegység, a dandár, illetve a katonai szervezettel szerződésben álló polgári javító szerv nem képes végrehajtani, azt ~ felhasználásával kell megoldani. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

központi készlet: az adott katonai szervezet után számvetett, a csapatkészlet feletti elrendelt készletmennyiség. A ~ a hadászati készletek, a Magyar Honvédség központi tárintézeteiben stacioneren felhalmozott anyagok és – a veszteségpótlást biztosító – technikai eszközök (Központi Hadműveleti Készlet). A hadászati készletek – a csapatoknál lévő készletekkel együtt – a haderő béke- és háborús szük-

ségleteit fedezik. A műveletek során a csapatok utánpótlása, a hadműveleti – harcászati –, (csapat-) készletek pótlása a hadászati (központi) készletekből alapvetően kiszállítással történik. A ~ megalakítását, tárolását, kiadását, széttelepítését a központi logisztikai szervezetek végzik. (L. S.) → *műveleti logisztika*

központi kiürítő kórház (In-Tranzit Evacuation Facility – IEF): a stratégiai légi egészségügyi kiürítési rendszerben az arra igényt tartó nemzetek részére szolgál egy többnemzeti kiürítő központként, amelynek és az alábbi képességekkel kell rendelkeznie: *a)* Role 3 szintű ellátás; *b)* az átmeneti kiürítő kórház teljes képessége; *c)* az esetlegesen megnyúló várakozási idő miatt bővíthető fektető kapacitás. A ~at általában a hadszíntéri események által kevésbé befolyásolt területen telepítik, és a Sérült Állomásoztató Egységből fogadva a sérülteket/betegeket, lehetőséget teremt a nemzeteknek arra, hogy (szinte) a békekörülményeknek megfelelő feltételek között tudják betegeiket kiüríteni hazai kórházaikba a végleges ellátás és rehabilitáció céljából (Role **4.** (K. I.) → *katonai egészségügy*

központi közlekedési szervek: a Magyar Honvédség (MH) központi rendeltetésű közlekedési szervezete a Magyar Honvédség logisztikai rendszerébe illesztve végzi a katonai szervezetek, csapatok belföldi és nemzetközi viszonylatú közlekedéstámogatási feladatainak tervezését, szervezését, koordinálását, a végrehajtás irányítását és ellenőrzését, központi ki- és berakóállomások berendezését, üzemeltetését, szállítmányok kisérését, valamint szakállományt biztosít az alaprendeltetésből adódó feladatok végrehajtásához. Támogatási felelőssége hazai műveletnél a *hadműveleti logisztikai* tagozat települési körletéig, az országhatáron kívüli művelet esetén a stratégiai szállítások kirakó állomásáig terjed. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

központi rendeltetésű hadműveleti szintű logisztikai szervezet(ek): a központi rendeltetésű logisztikai szervezetek központi rendeltetésű középirányító, és központi rendeltetésű logisztikai végrehajtó szervezetekre tagozódnak. A központi rendeltetésű középirányító szervezetekhez, olyan hadműveleti szintű parancsnokságok, központok tartoznak, amelyek feladatrendszerében a központi logisztikai gazdálkodás és a központi logisztikai szakanyagellátás is megjelenik. Alapvető feladatuk a központi (stratégiai) logisztikai irányelvek, szakmai intézkedések szabályzók kidolgozásában való részvétel, valamint a hatáskörükbe utalt központi szintű logisztikai feladatok tervezése, szervezése, vezetése és végrehajtása. Ennek megfelelően tervezik, szervezik és irányítják a stratégiai (központi) szintű feltöltését, a felhasznált készletek utánpótlását, összesítik a haderő logisztikai igényeit kezdeményezik a hiányzó készletek beszerzését, illetve más forrásokból való pótlását. A központi rendeltetésű logisztikai végrehajtó szervezetek raktárakra, javító- és közlekedési szervezetekre tagozódnak. A központi raktárak feladata a logisztikai szakanyagok a jogszabályokban előírt, rendben való beszerzése, átvétele, nyilvántartása, tárolása, frissítése, felhasználáshoz való felkészítése, az érvényben lévő készletképzési és készletlépcsőzési normák alapján a központi (stratégiai) szintű készletek megalakítása lépcsőzése és nyilvántartása. A különleges jogrend időszakában a haderő készleteinek kiegészítése, a meghatározott követelmények szerinti készletek átvétele a különleges jogrend bevezetését követően, a meghatározott követelmények szerint a központi készletek széttelepítése, a nemzetgazdaságból és a szövetségi erőforrásból biztosított eszközök és anyagok átvétele, lépcsőzése és utánpótlása.

A központi rendeltetésű logisztikai végrehajtó javító szervezetek alaprendeltetése a hadműveleti és harcászati szintű katonai szervezetek technikai kiszolgálása, a megsérült és meghibásodott haditechnikai eszközök helyreállítása. A központi rendeltetésű logisztikai végrehajtó közlekedési szervezetek feladata a haderő katonai szervezeteinek mozgatásának tervezése, szervezése és a végrehajtás koordinálása a hazai és nemzetközi polgári és katonai közlekedési szervekkel, hatóságokkal, tulajdonosokkal és üzemeltetőkkel, valamint a közlekedési szakanyaggal való ellátás és javítás koordinálása. (H. A.) → *műveleti logisztika*

köztisztviselő: a közigazgatási szerv feladat-, illetve hatáskörében eljáró vezető és ügyintéző, aki érdemi döntésre előkészíti a közigazgatási szerv feladat- és hatáskörébe tartozó ügyeket, illetve – felhatalmazás esetén – kiadmányozza a döntést. A ~t alkalmazó szervek lehetnek: *a)* helyi önkormányzat képviselő-testületének polgármesteri hivatala, közterület-felügyelete és a közös önkormányzati hivatala; *b)* egyes – Alaptörvényben szabályozott – államhatalmi szervek hivatalai (például Országgyűlés Hivatala, Köztársasági Elnök Hivatala, Alkotmánybíróság Hivatala); *c)* egyes – a kormány irányítása alá nem tartozó – központi államigazgatási szervek (például Közbeszerzési Hatóság, Gazdasági Versenyhivatal, Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság, Nemzeti Választási Iroda). A ~ jogviszonya a közszolgálati jogviszony. A ~k jogviszonyát a közszolgálati tisztviselőkről szóló 2011. évi CXCIX. törvény (Kttv.) szabályozza. (S. J.) → *humánpolitika, személyügy*

közúti csapatok: a katonai közúti közlekedési hálózat támogatását végrehajtó közlekedési csapatok, amelyek közúti komendáns, közlekedést irányító-, szabályzó, út- és hídépítő, szállító, illetve rakodó, valamint szállítmánykísérő alegységekből állnak. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

közúti komendáns szolgálat: a katonai gépkocsiutak forgalmának irányítására, szabályozására és ellenőrzésére ~ot szerveznek. A gépkocsiutakon szervezett ~ magában foglalja a forgalom szabályozásának, irányításának a megszervezését és ellenőrzését, a közúti objektumok ABV elleni védelmét, őrzés-védelmét, a katonai közlekedési rend, továbbá az álcázási rendszabályok betartását, az utak járható állapotban tartását, valamint a különböző kiszolgáló helyek működésének a megszervezését. A ~ szerveit a diszpécser és ellenőrző- áteresztőpontok, forgalomszabályzó őrsök, kiszolgáló helyek, útfenntartó és útberendező alegységek képezik. A ~ alapfeladata biztosítani a katonai gépkocsiutak forgalmának terv szerinti, zavartalan áramlását az út átbocsátó képességének maximális kihasználásával. A ~ részletes feladatai: *a)* a forgalom szabályozása, irányítása és diszpécser ellenőrzése; *b)* a forgalmi és álcázási rendszabályok betartatása; *c)* parancsok, utasítások továbbítása a gépkocsioszlopok parancsnokai részére; *d)* katonai gépkocsiutak állapotára vonatkozó adatok gyűjtése, értékelése, jelentése az elöljárónak; *e)* rendszabályok foganatosítása forgalmi akadályok felszámolására; *f)* az oszlopparancsnok tájékoztatása a katonai gépkocsiutak állapotáról, az esetleges megkerülő utakról; *g)* közúti objektumok őrzésvédelme. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

közúti támogatás: a ~ közlekedési támogatás része. Magában foglalja a katonai közúti hálózat kijelölését, előkészítését, üzemeltetését, technikai oltalmazását, helyreállítását (zárását), a csapatok mozgásainak tervezését, megszervezését, a közlekedés irányítását, a forgalomszabályzó, a szállítmánykísérő erők és eszközök kije-

lölését, felkészítését, alkalmazásuk tervezését, a katonai közúthálózat fenntartásához és üzemeltetéséhez szükséges szakanyagok rendelkezésre állását. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

közvetett honvédelmi kiadások: ezalatt az állam azon kiadásait értjük, amelyek nem az ország védelmi minisztériumának költségvetésében jelennek meg (mivel ezek a közvetlen honvédelmi kiadások), de közvetlenül vagy közvetetten erősítik az ország honvédelmi képességét. Ide tartoznak többek között a védelmi célú tartalékok és rögzített ipari kapacitások létesítésének és fenntartásának, a honvédelmi célú infrastrukturális fejlesztéseknek, a közlekedési, hírközlési, energiaszolgáltató és egészségügyi rendszerek katonai követelményeknek megfelelő kiépítésének, a gazdaság védelmi felkészítésének és a gazdaságmozgósítás előkészítési feladatainak, a védelmi állománynak jutatott szociális és egészségügyi ellátásoknak, illetve védelemmel összefüggő oktatási, tudományos és kutatás-fejlesztési tevékenységek támogatásának a költségei, amennyiben ezek más minisztériumi fejezetek kiadásai között szerepelnek. Emiatt a ~ összegét általában lehetetlen pontosan meghatározni. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

közvetett információszerzés: valamely csoporttag olyan információra van utalva, amelyet másoktól kell beszereznie, néha egész sor más személy alkotta lánc révén. Az ilyen helyzet késedelmeket okoz, torzítja az információt és lehetetlenné teszi a visszacsatolást; így aztán nem lehet megbeszélni a homályos pontokat, illetve lehetetlen kétirányú tárgyalást folytatni. (C. O.) → *katonai vezetés*

közvetlen akció: csapat- és mélységi felderítőszervek jól körülírható és gyakran időérzékeny célok teljesítése érdekében végrehajtott rövid időtartamú csapása vagy más kisméretű támadó akció keretében végez megszerzési, rombolási és visszaszerzési, valamint károkozási műveletet. (H. H.) → *felderítés*

közvetlen honvédelmi kiadások: ~ alatt az adott ország védelmi minisztériuma alá tartozó fegyveres erők számára rendelkezésére álló pénzügyi erőforrást értjük. Ez a központi költségvetés nyújtotta támogatásból és a fegyveres erők saját felhasználású bevételeiből tevődik össze. A nemzetközi gyakorlat szerint az összehasonlíthatóság érdekében az egyes országok védelmi minisztériumának – így hazánkban a Honvédelmi Minisztériumnak – éves kiadási főösszegét tekintjük az adott ország közvetlen honvédelmi kiadásának. Rejtett hadsereg vagy fegyverkezés titokban tartása esetén előfordul, hogy a fegyveres erők fenntartása vagy fejlesztése érdekében felhasznált egyes összegek nem a védelmi minisztérium kiadásai között jelennek meg. Ezen tételek védelem-gazdaságtani szempontból ~nak minősülnének, azonban számbavételük és mérésük általában nem lehetséges. A ~ és a közvetett honvédelmi kiadások együtt alkotják az adott ország honvédelmi kiadását. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

közvetlen irányzás: általában nyílt tüzelőállásból végrehajtott irányzási mód. Ennek során a kezelőszemélyzet látja a leküzdendő célt, és az irányzási műveleteket mind függőleges, mind vízszintes síkban a rálátás feltételeivel hajtja végre. Az irányzás során a csőtengely és a lövegtávcső (optikai irányzék) is a célra néz. (Sz. T.) → *tüzérség*

közvetlen légi támogatás (Close Air Support – CAS): **1.** a légi műveletek közül a felszíni erők elleni műveletek egyik típusa, olyan katonai művelet, amelynek során merev- vagy forgószárnyas repülőeszközök

mérnek csapást a saját csapatokkal közvetlenül harcérintkezésben álló ellenséges földi egységekre. Másként fogalmazva légi harci tevékenység, olyan ellenséges célok, amelyek a saját erők közvetlen szomszédságában helyezkednek el, és amely megköveteli minden egyes légi bevetésnek, a saját erők tüzével, illetve mozgásával történő részletes összehangolását. (M. G.) → *tüzérség* **2.** A célpontra irányítás egy, a megfelelő képesítéssel rendelkező harctéri légi irányító személy által történik. A ~ a szárazföldi, vagy partraszálló csapatoknak biztosít többlet tűzerőt támadó vagy védelmi tevékenységük során éjjel és nappal egyaránt, annak érdekében, hogy megsemmisítse, elnyomja, semlegesítse, megzavarja, lekösse vagy késleltesse az ellenséges szárazföldi erőket a saját csapataink közvetlen közelében. A légi járművek tűzereje és mozgékonysága közvetlenül segítheti a felszíni harcokat, kifejezetten olyan esetekben, amikor a rendelkezésre álló felszíni eszközökkel adott célpontok nem elérhetők, vagy nem semmisíthetők meg. A leküzdendő célpontok változatossága kiemelten fontossá teszi azt, hogy a lehetőség biztosítva legyen a hordozóeszközök és fegyverek széles választékát alkalmazni, továbbá szintén elengedhetetlen, hogy a támogatandó csapatokkal való kommunikáció zökkenőmentes legyen. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

közvetlen tűztámogatás: a támogató erőnek a támogatott erőhöz közeli olyan célok és objektumok elleni tevékenysége, amelyek a közelség következtében szükségessé teszik a támogató tevékenységnek, a támogatott erő tüzével, mozgásával vagy más tevékenységeivel történő részletes összehangolását vagy integrációját. (M. G.) → *tüzérség*

közvetlen vezetés: a személyes vezetés, közvetlen, operatív irányítás az, amelyet a vezető – általában az alsó vezetési szinten – közvetlenül, szemtől szemben valósít meg. Ezt az irányítási módot operatív irányításnak is nevezzük, mert a közvetlen felügyelet mellett végzett tevékenység során felmerülő problémára, a szükséges korrekcióra a vezető a helyszínen azonnal reagálhat, beavatkozhat utasítás (parancs, intézkedés) formájában. Ez egyben a vezető és a beosztottak közötti közvetlen kapcsolatot is jelenti. Fayol szerint ez az alárendeltek felé parancsnoklás formájában (is) megjelenhet. A közvetlen irányítás során a vezető – a szervezeti célnak és a megtervezett tevékenységek függvényében – térben és időben egymáshoz rendelt erőforrásokat hoz mozgásba. A hatásosság érdekében a vezetőnek folyamatosan mozgósítania kell a legkevésbé kiszámítható erőforrást, az embert, ami közvetlen személyes kapcsolatok útján valósítható meg. A vezető permanensen befolyásolja alárendeltjeit a tevékenységük során, amely a vezető és a beosztottak beállítottságától, a szituációtól, kapcsolatoktól, a munka és a tevékenység jellegétől, a szervezeti formációtól, funkciótól függően másként valósul meg, illetve valósítható meg. A korábbi felfogások alapján (elsősorban a diktatórikus és a nagy hierarchikus szervezetekben) az alárendeltek irányítása dominánsan parancs, utasítás formájában realizálódott. A társadalmi átalakulással, fejlődéssel ma az elkötelezett, célokkal azonosuló humán erőforrás vezetésénél – dominánsan a kvalifikált vezetéssel működő szervezetek vonatkozásában megállapítható, hogy – az egyoldalú vezetői akaratnyilvánítás, késztetés helyett előtérbe került az alárendeltek befolyásolása. Azon szervezeteknél, ahol a szervezet tagjai magukénak érzik a szervezet céljait, ott az alávetettség és az engedelmesség helyett előtérbe kerül az együttműködés, a vezetői követés. Itt a szervezet tagjai azért tevékenykednek, mert az egyéni céljaik teljesülhetnek, szükségleteiket kielégíthetik.

A személyes vezetés, a közvetlen irányítás hatásossága, a szervezeti célok sikere lényegesen függ a beosztottak képességétől, motiváltságuktól, a vezetőnek az adott szituációban adekvátan alkalmazott vezetési stílusától. Ennek megfelelően – az alárendeltek személyiségének, felkészültségének függvényében – a vezetőnek a jobb teljesítmény elérése érdekében befolyásolásukra ajánlott figyelmet fordítania. Az alárendeltek irányába a részvételi mértéken alapuló vezetési stílus valamelyik módját követheti a vezető. Így a vezető keménykezű parancsoló, a jóakaratú parancsoló, konzultatív, illetve participatív magatartást tanúsíthat a közvetlen, személyes vezetés során. Ez az alárendeltek irányába megnyilvánuló bizalom, a célok kialakításába történő bevonás, a kommunikáció módja, a motiválás, illetve az ellenőrzés metodikája, illetve a cselekvési szabadság biztosítása terén nyilvánul meg. Azon szervezeteknél, ahol a humán erőforrást önkéntes jelentkezés alapján alkalmazzák, és magas szervezeti elkötelezettséggel rendelkeznek, valamint a szervezetre háruló céllal, és feladattal teljes mértékben azonosulnak, ott ma küldetésorientált tevékenységről és vezetésről beszélünk. (C. O.) → *katonai vezetés*

közszolgálat: a közösség (a társadalom, az állam, az önkormányzatok) érdekében tett szolgálatok. ~i szervezeteknek tekintjük azokat a szervezeteket, intézményeket, amelyeket a köz érdekében tartanak fenn abból a célból, hogy meghatározott állami funkciókat valósítsanak meg, közérdekű feladatokat lássanak el, illetve közszolgáltatásokat nyújtsanak. Hazánkban jellemzően a következő intézmények tartoznak a fogalomkörbe: *a)* törvényhozó-népképviseleti szervek (parlament, önkormányzati szervek); *b)* az állami főhatalom szervei (a köztársasági elnök; az Országgyűlés, Alkotmánybíróság, Állami Számvevőszék, ombudsmanok hivatalai); *c)* a közigazgatás szervei (központi, területi, helyi igazgatási szervek); *d)* fegyveres erő, rendvédelmi szervek, nemzetbiztonsági szervezetek; *e)* az igazságszolgáltatás szervei (bíróságok, ügyészségek); *f)* az állami, illetve önkormányzati költségvetésből gazdálkodó közfeladatot ellátó, de közhatalmat nem gyakorló szervezetek (oktatási, egészségügyi, szociális, kulturális és egyéb intézmények; *g)* állami, önkormányzati vállalatok; *h)* köztestületek, közalapítványok. (K. J.) → *katonaszociológia*

közszolgálati átjárhatóság: a hivatásos szolgálati jogviszony különleges közszolgálati jogviszony. Fő kormányzati célkitűzés ezen különleges közszolgálati jogviszonyban foglalkoztatottak életpályamodellje szerint biztosítani – elismerve a hivatásos szolgálattal járó áldozatvállalás nagyságát és az azzal arányban álló erkölcsi és anyagi megbecsülés indokoltságát – a más közszolgálati életpályák közötti átjárhatóságot. Így az egymás mellett futó életutak helyett megteremtődik a közös kapcsolódási pont annak érdekében, hogy a karrier ne csak egyirányú előmenetelt jelentsen, hanem az életutak közötti mozgást, váltást is (horizontális mobilitás). A jogviszonyok közötti átjárhatóságot szolgálati törvényünk biztosítja. A szolgálati viszony – a Honvédség, az átvevő és az érintett között létrejövő megállapodás alapján – létrejöhet és megszüntethető közalkalmazotti, kormányzati szolgálati, állami szolgálati, közszolgálati, vagy a rendvédelmi feladatokat ellátó szervek hivatásos állományának szolgálati jogviszonyáról szóló törvény szerinti rendvédelmi feladatokat ellátó szervnél fennálló hivatásos szolgálati jogviszonyból, illetve jogviszonyba történő áthelyezéssel. Az üres tiszti, altiszti szolgálati beosztás betöltésénél –, ha az a honvédségi szervezetek állományából nem biztosítható – a szolgálati beosztás betöltéséhez előírt szakmai végzettséggel,

szakképzettséggel, szakképesítéssel, szakmai tapasztalattal egyformán rendelkezők közül előnyben kell részesíteni a rendvédelmi szervek hivatásos állományából, továbbá a kormányzati szolgálati, állami szolgálati, közszolgálati jogviszonyból tartalékállományba helyezetteket. A közigazgatási, rendészeti és katonai képzést folytató Nemzeti Közszolgálati Egyetem tevékenységének egyik célja az egységesülő közszolgálati életpályák közti átjárhatóság megteremtése. A közszolgálati életpályák összehangolása, a köztük lévő átjárhatóság megteremtése érdekében az általános közigazgatási ismeretek beépültek a tisztképzésbe. A szakvizsga tananyaga részét képezi a tiszti előmeneteli vizsgarendszernek, az alapvizsga az állomány tagjának a beosztásba helyezésétől vagy a kinevezésétől számított egy éven belüli letétele pedig kötelezővé vált a miniszter által vezetett minisztériumban, a miniszter irányítása alatt álló központi hivatalnál, a miniszter közvetlen alárendeltségébe tartozó szervezetnél, valamint a Honvédség azon katonai szervezeteinél, amelyek az alapító okiratuk szerint közhatalmi tevékenységet folytatnak. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

közszolgálati tisztviselő: a kormánytisztviselő, a kormányzati ügykezelő, a köztisztviselő és a közszolgálati ügykezelő. A ~k jogviszonyát a ~ről szóló 2011. évi CXCIX. törvény (Kttv.) szabályozza. A kormánytisztviselők és a kormányzati ügykezelők jogviszonyát kormányzati szolgálati jogviszonynak, a köztisztviselők és a közszolgálati ügykezelők jogviszonyát közszolgálati jogviszonynak nevezzük. (S. J.) → *humánpolitika, személyügy*

Kratochvil Károly Honvéd Középiskola és Kollégium (HKK): közoktatási intézmény, önállóan működő költségvetési szerv. Alapításának dátuma: 2013. augusztus 1. Alapító, irányító és fenntartó szerve a Honvédelmi Minisztérium. Az intézmény 2014. augusztus 1-jéig Gábor Dénes Elektronikai Műszaki Szakközépiskola és Kollégium néven működött. A ~ megszüntetéséről a hatályos jogszabályok alapján a fenntartó jogosult dönteni. A ~ iskolai rendszerű nappali munkarend keretében, célirányosan készíti fel a diákokat a katonai pályaválasztás, továbbtanulás követelményeire a nemzeti köznevelésről és a szakképzésről szóló törvény alapján. A ~ az iskolarendszerű képzésben részt vevő diákok számára kötelezően bentlakásos jellegű, de a hagyományos kollégiumi rendszertől eltérő kollégiumot működtet. A kollégium speciális feladataiból adódóan oktató és nevelő feladatokat lát el. A kollégium a ~ része, a honvédelmi képzésben, oktatásban részt vevők elhelyezésének szervezete. A tanulók a katonai életre felkészítő feladatoknak megfelelően, század (szakasz) kötelékben élnek. A tanulók napi elfoglaltságait a ~ által kiadott házirend és órarend szabályozza. A ~ vezetője az igazgató, akit a honvédelmi miniszter nevezi ki és ment fel. Az igazgató kinevezése öt évre szól. Az igazgató feletti munkáltatói jogokat a honvédelmi miniszter gyakorolja. (S. J.) → *humánpolitika, személyügy*

kreativitás: 1. a ~t az 50-es években Guilford kezdte el vizsgálni. „A ~ alkotóképességet, teremtőképességet jelent, amely során a különféle képességek szerveződése lehetővé teszi az elszigetelt tapasztalatok összekapcsolását, újszerű értelmezését és új formában történő megjelenését.” Guilford szerint a ~ alapja a divergens (széttartó) gondolkodás. Ez inkább velünk született, mint szerzett képesség, és a tehetséghez kapcsolható. A divergens gondolkodás teszi lehetővé egy probléma több oldalról való megközelítését annak megoldása során, illetve olyan elemek összekapcsolását, amelyeket rendszerint egymástól függetlennek, vagy össze

nem illőnek tartunk. A divergens gondolkodás megnyilvánul a problémák iránti érzékenységben, a gondolkodás könnyedségében (fluencia), rugalmasságában (flexibilitás), eredetiségében (originalitás), amely a szokatlan megoldások képességét jelenti. A ~ és az intelligencia nincs szoros összefüggésben egymással. Míg az intelligencia tanulással fejleszthető, a ~ (tehetség valamiben) inkább velünk született tulajdonság. (B. J.c) → *katonapszichológia* **2.** jelentése alkotóképesség – mint az irodalmak megfogalmazzák – jelentős humán kapacitása az előrehaladásnak, fejlődésnek. Gilbert de Landsheere (1979) francia pedagógiai szakíró megállapítja, hogy a ~ a nemzetvédelem egyik eszköze is. Megjelenhet inspirációként (a művészetben), konstrukcióként, vagy valami új alapításaként is. C. Levi-Strauss úgy ítéli meg, hogy nemcsak az az alkotó személyiség, aki gyökeresen újat hoz létre, hanem az is, aki csak örömét leli az alkotásban, még ha olyasmit csinál is, amit már mások csináltak előtte, vagy mások sokkal jobban csináltak nála. Nem törekedhetünk az állandóan új létrehozására, fontos a mások által már létrehozottak újraalkotása is, így egy jó kiképzési módszer, egy jó eljárás, amit új körülmények között, vagy más személyi összetételben hatékonyan alkalmaznak. A katonai felkészítés, valamint az oktatás szintjein is van jelentősége a ~nak. A ~t segítheti a korszerű tanterv (tantervi modulok), invencióval rendelkező tanárok, munkatársak, technikai eszközökben gazdag iskolai, és otthoni környezet stb. (H. D.) → *katonapedagógia*

krími hadművelet: a 4. Ukrán Front, az Önálló Tengermelléki Hadsereg és a Feketetengeri Flotta harcai a német 17. hadsereg ellen 1944. április 8-a és május 12-e között, aminek eredménye a félsziget felszabadítása lett. Lásd *folyamatos nagy mélységű hadművelet.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

kriptoanalizis: 1. A rejtjelezett szövegek tanulmányozása. Azok a lépések, vagy feldolgozási folyamatok, amiket a rejtjelezett szövegnek, a fedésnél használt kulcs kezdeti ismerete nélküli, nyílt szöveggé történő átalakítása foglal magában. **2.** A ~ során a rejtjelmegfejtéssel foglalkozó szakemberek a rejtjelkulcs ismerete nélkül, elemző módszerekkel, nagy teljesítményű számítógépek segítségével kísérlik meg a titkosított szövegeket olvashatóvá tenni, és megfejteni a rejtjelezési rendszereket. **3.** A rejtjeles üzenet illetéktelenek általi, vagyis az eljárás ismerete nélkül, vagy annak részleges ismeretében az eredeti üzenetek visszaállításának kísérlete. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

kriptológia: 1. Információk titkosításával, elrejtésével foglalkozó tudomány, amely magában foglalja a rejtjelezéssel és a rejtjelmegfejtéssel kapcsolatos műveleteket. A ~ az emberiség történetében csaknem a kezdettől fogva, de különösképpen a rádiózás elterjedése óta játszik kiemelkedő szerepet. A ~ kezdetét időben nehéz behatárolni. Valószínűleg akkorra tehető, amikor az ember eljutva az írás tudományáig, mindjárt igényelte annak avatatlanok elől való elrejtését is. A ~nak és neves művelőinek az ókortól kezdve napjainkig fontos a szerepük, mivel az írásos üzenetek eltitkolása a diplomáciában, a hadseregekben – különösen háború idején – a hírszerző szerveknél, valamint a gazdaságban és más jelentős területeken a napjainkban is szükséges. A ~ra vonatkozó írásos bizonyítékok már a Kr. e. 4. századból vannak. Ekkor Aeneas Tacticus görög hadművész-történész egyik írásában összefoglalta a század titkosírásos módszereit, és ezeket úgy kívánta továbbfejleszteni,

hogy a betűket számokkal helyettesítette, és a titkosításhoz rejtjelkulcsokat is használt. Szerkesztett erre a célra olyan elmés eszközöket, amelyek közül az Aeneas-kereket még ma is említik a szakírók. Ezzel természetesen nem merült ki a rejtjelezés és az alkalmazott eszközök tára, ugyanis a görögök és más korabeli népek is továbbítottak fényjelekkel titkosított üzeneteket, és számtalan egyéb módszert találtak ki üzeneteik titokban tartására. Jelentős ma is Caesar-ABC nek nevezett; és maga Julius Caesar által is használt ókori rejtjelező ábécé. Lényege, hogy az ábécé alá, hozzá képest három hellyel balra eltolva írták fel újra az ábécét, és az így egymás alá került betűk feleltek meg egymásnak. A ~ a Kr. u. 800-as években éledt újra, amikor is az arabok különféle rejtjelezési módszereket alkalmaztak, és leírásokat készítettek megfejtési eljárásokról is. Később, az 1200-as évek kezdetén, Nyugaton reneszánszát éli a rejtjelezés. Különösen a magas egyházi személyek közötti levelezésekben található meg és a Szentszék is alkalmazza a titkosírást. A középkor jeles kriptológusa a polihisztor Leone Battista Albert 1430-ban készítette el az első többábécés rejtjelező tárcsát. Őt tartják a többábécés rejtjelező rendszer feltalálójának és megfejtési eljárása kidolgozójának. Alberti a nyugati rejtjelezés és rejtjelmegfejtés megalapítója. A középkori ~ másik nagy alakja Johannes Tritheim jezsuita szerzetes. Nemcsak könyve jelent meg a ~ ról, de a behelyettesítő rejtjelezés atyjának is tekinthető; mivel olyan rendszert dolgozott ki; amelyben az egyes nyílt betűk titkosítására 26 különböző jel; vagyis egy teljes ábécé állt rendelkezésre. Az általa készített tábla az ábécé betűit tartalmazta 26-szor egymás alá írva és mindig egy betűvel jobbra tolva. Ezt – a megalkotójáról elnevezett Tritheim-táblát – tökéletesítette Blaise de Vigenére, aki francia nemesi család sarja volt. Vigenére a Caesar-ABC elve szerint alkotta meg rejtjelző tábláját az 1500-as évek közepén, ez 26 vízszintesen elrendezett ábécéből állt. Saját rendszerét Vigenére megfejthetetlennek tartotta, és valóban csak 1863-ban sikerült e rendszert F. W. Lsasiski porosz gyalogos őrnagynak megfejtenie. Az 1500-as évek első harmadára tehető annak a papírnak készítési ideje, amelyre a Vas megyei Rohoncon talált titkosírású; úgynevezett Rohonci kódexet írták. Ez Magyarországon az egyetlen rejtjelezési ősdokumentum. A megfejtésére tett kísérletek csak részleges eredménnyel jártak. XI. Lajos francia király rejtjelező szolgálatot működtetett, amelynek vezetője Antoine Rossiggnol a neves francia volt, a modern rejtjelezés megalapítója. Nemcsak jól megalkotott rejtjelező rendszereket dolgozott ki; de a rejtjelmegfejtésnek is mestere volt Az általa vezetett rejtjelező iroda eredményei Magyarországra is eljutottak. II. Rákóczi Ferenc szakértői használták sikeresen. Egyébként a 19. század végén a francia rejtjelezést és rejtjelmegfejtést tartották a legjobbnak a világon. A modern számítógép ősének angol feltalálója, Charles Babbage alapvetően megújította a rejtjelezést azzal, hogy bevezette az algebra alkalmazását a ~ra. Még az első világháborút megelőzően, 1911-ben, az amerikai Parker Hitt százados kifejlesztette az amerikai katonai rejtjelezést; ezért őt tartják az amerikai rejtjelezés és rejtjelmegfejtés mentorának. Az első világháború folyamán alkalmazott rejtjelező eszközök a kézi rejtjelezés körébe tartoztak. Rejtjelező táblák, kódok használata volt a jellemző. Kemény küzdelmet vívtak a szemben álló felek a rejtjelkulcsok megszerzéséért; és eredményes megfejtői tevékenység is folyt. Ezt egy magyar példa is illusztrálja, ugyanis Pokorny Herman vezérkari százados már 1914 őszétől folyamatosan lehallgatta és megfejtette az oroszok rejtjelezett táviratait. Angliában is működött olyan részleg; amely lehallgatta és megfejtette az ellenség rejtje-

lezett táviratait; köztük a hírhedtté vált Zimmermann-táviratot. (Arthur Zimmermann német külügyminiszter távirata az USA-ba akkreditált német nagykövetnek). A háború utolsó éveiben találta fel Gilbert S. Vernam amerikai mérnök a géptávíró elvén alapuló rejtjelező gépet. A nyílt szöveget és kulcsszöveget külön-külön távírószalagra lyukasztották egy ötcsatornás távírókódnak megfelelően. Így minden jel öt bináris bittel fejezhető ki. A két szalagot párhuzamosan egymás mellett futtatva, a szalagokon található jelek kombinációjából kapták a rejtjelezett szöveget. Vernamé volt az első olyan rejtjelező gép, amely egy lépésben, önműködően végezte el a rejtjelezési és továbbítási műveletet. 1926-tól alkalmazzák a diplomáciai szolgálatokban. Magyarországon 1936-tól kezdődően az egyszer használatos blokkokkal készített titkosítást. Az egyszeri blokkok; gammák papírívekre nyomtatott véletlenszerű számcsoportokat tartalmaznak. Ezek képezik a rejtjelkulcsot, és a lapokat egyszeri használat után megsemmisítik. A második világháború kezdetén az angolok rendelkeztek a legjelentősebb rádiós felderítő és rejtjel megfejtő szolgálattal. Lengyel, majd francia matematikusok segítségével és bevonásával elkészítették az Anton Scherbius német mérnök által kifejlesztett rotoros (forgótárcsás) rejtjelező gépnek, az Enigmának a mását. Erre alapozva szerkesztették meg az Ultra elnevezésű megfejtőgépet, és így lehetővé vált a németek titkos táviratainak megfejtése. Az amerikaiak gyakorlatilag minden japán titkosított rádiótáviratot megfejtettek. A japánok egyéb titkosító eljárásokon kívül fő eszköznek az Enigma-típusú, Purple fedőnevű rotoros rejtjelező gépet tekintették, ám ennek titkát az amerikaiak már 1940-ben augusztusában felfedték. A volt Szovjetúnió kriptoanalitikusai is eredményesen támadták a németek Enigmával titkosított táviratait. A németeknél a véderő-főparancsnokság alárendeltségébe tartozó tábori felderítő szolgálat egyik részlege, a desifírozó (megoldó) szolgálat foglalkozott feltevések szerint a titkosított ellenséges táviratok megfejtésével, eredményesen. A második világháborúban a kézi rejtjelező eszközökön kívül széleskörűen alkalmazták a mechanikus és elektromechanikus rejtjelező gépeket. Az Enigma-típuson kívül keresett volt a Borisz Hagelin svéd mérnök által feltalált, C–36-os rejtjelező gép. Neves matematikusok például Hellman és Diffie, Rivest, Shamir és Adleman javaslatot tettek az úgynevezett nyilvános kulcsrendszerek alkalmazására. Elterjedt az adatrejtjelezés, az USA-ban kidolgozták a Szövetségi Adatrejtjelező Szabványt. Az adatrejtjelezés katonai vonatkozásai sem hanyagolhatók el, például a repülési, tűzvezetési, iránymérési adatok titkosításában. A kvantumtechnika és a ~ ötvözeteként alkotta meg Charles H. Benett, Gilles Brassard és Arthur K. Ekert a kvantumkriptográfiát, amelynek alapja a kvantumelmélet. Megtervezhetővé vált a fény kvantumos tulajdonságain alapuló, teljesen biztonságos hírcsatorna, amely kilépve a kísérleti stádiumból 1989-re lett működőképes. A gyakorlatban csak akkor lesz alkalmazható, ha matematikai rendszerét teljesen kifejlesztik. **2.** A rejtjelezés tudománya. Rejtjelezés: a szöveg átalakítására, rejtésére szolgáló eljárások gyűjtőneve (hadi is) vagy rejtjelfejtés. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

kritikus fontosságú készletek és anyagok: a védelmi célú tartalékok részeként az állam az ellátásbiztonság megfelelő szintje (s ezen belül kiemelten a lakosság ellátása, az államigazgatás és a nemzetgazdaság működése) szempontjából kritikus fontosságú készletekből és anyagokból tartalékokat képez. Ilyen tartalékokat tarthat fenn alapvető fontosságú élelmiszerekből és gyógyszerekből, oltóanyagokból, készpénzből, kenő-

és üzemanyagokból, energiahordozókból, valamint a nemzetgazdaság működése számára nélkülözhetetlen egyéb anyagokból. Célja, hogy krízishelyzet során, vagy a nemzetgazdaság valamely szektorában, illetve a nemzetközi kereskedelem menetében bekövetkező zavar esetén ezen készletek biztosítják az ellátás folyamatosságát. A tartalékok mértékéről általában jogszabályok rendelkeznek, vagy az adott szakterületet felügyelő állami hatóságok döntenek. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

kritikus információk: a saját csapatok képességeire, tevékenységére, szándékára, korlátaira és sebezhetőségére vonatkozó információk összessége, amelyekre az ellenségnek szüksége van a saját tevékenységének megtervezéséhez és végrehajtásához. A ~ meghatározása a műveleti biztonság tervezésének az első és az egyik legfontosabb lépése, mivel a műveleti biztonsági rendszabályokkal és intézkedésekkel ezekhez az információkhoz való hozzáférést kell akadályozni. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

kritikus információs infrastruktúra: a társadalom olyan hálózatszerű, fizikai vagy virtuális rendszerei, eszközei és módszerei, amelyek az információ folyamatos biztosítása és az informatikai feltételek üzemfolytonosságának szükségességéből adódóan önmagukban kritikus rendszerelemek, vagy más azonosított kritikus rendszerelemek működéséhez nélkülözhetetlenek. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

kritikus infrastruktúra: (hivatalos elnevezése létfontosságú infrastruktúra) olyan eszköz, létesítmény vagy rendszer, vagy mindezek egyes eleme, amely elengedhetetlen a létfontosságú társadalmi feladatok folyamatos ellátásához, és amelynek kiesése e feladatok folyamatos ellátásának hiánya miatt jelentős következményekkel járna. A ~ák ágazatokra – például energia, közlekedés, agrár, egészségügy, pénzügy, infokommunikáció, víz, kormányzat, közbiztonság, honvédelem –, valamint alágazatokra oszthatóak. A ~ák azonosításához és besorolásához alkalmazható kritériumok lehetnek a veszteségek kritériuma, a gazdasági hatás kritériuma, a társadalmi hatás kritériuma, politikai hatás kritériuma, valamint a környezeti hatás kritériuma. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

kritikus képességek: a súlypontelemző mátrix eleme, a súlypontmeghatározási folyamat egyik lépése. A súlypont érvényesülését, hatékonyságát biztosító alapvető képesség vagy tevékenység (amelyeket akadályozni, pusztítani kell). Befolyásolni kell, szemben álló fél esetén megszüntetni, baráti esetén felerősíteni. Megfogalmazásában általában a kulcsszó egy ige, például „képesnek lenni valamire”. (K. Z.b) → *hadművészet*

kritikus követelmények: a súlypontelemző mátrix eleme, a súlypontmeghatározási folyamat egyik lépése. A kritikus képességek kialakításához és fenntartásához szükséges kulcsfontosságú eszközök, feltételek, képességek esetleg egy más szereplőhöz való viszony. Ellenség esetén meg kell szüntetni, barát esetén erősíteni szükséges. Megfogalmazáshoz általában főnevet, esetleg jelzős főnévi szerkezetet alkalmazhatunk. (K. Z.b) → *hadművészet*

kritikus sebezhetőség: a súlypontelemző mátrix eleme, a súlypontmeghatározási folyamat egyik lépése. Sebezhető kritikus képességek, erőforrások, amelyeken keresztül a súlypont befolyásolható, semlegesíthető vagy védhető. Ellenség esetén támadandó, barát esetén védendő. Megfogalmazásában

általában jelzős főnévi szerkezetet alkalmazhatunk, például alacsony morál. (K. Z.b) → *hadművészet*

kritikus sikertényező: részcélok, mérföldkövek vagy tulajdonságok, amelyek elérése nélkül nem lehetséges a célok megvalósítása. (C. O.) → *katonai vezetés*

kritikus út: a hálótervezésnek két alapvető eleme van: az „esemény" valamely tevékenység meghatározott kezdő vagy záró időpontját jelöli. Az események időt, vagy más erőforrást nem használnak fel. A jelölésük általában körrel vagy négyszöggel történik. A „tevékenység" azt a munkát jelenti, ami az egyik eseménytől (időponttól) a másik eseményig való eljutáshoz szükséges. A tevékenységek (munkák) végrehajtásához erőforrásokra van szükségünk (pénz, munkaerő, idő) és megvalósításukat meghatározott kezdő (megelőző) esemény, illetve záró (követő) esemény jellemzi. Egy hálóban a tevékenységeket összekötő folytonos egyenes vonalak ábrázolják, amelyek végén nyíl jelzi a haladás, illetve az idő irányát. A tevékenységek lehetnek egymáshoz való viszonyukban párhuzamosak, amelyek egyidejűleg végezhetők, illetve sorosak, amelyek csak egymás után hajthatók végre. A programok valamennyi tevékenysége különböző módon kapcsolódik egymáshoz. E kapcsolódási módokat nevezik függőségi viszonyoknak, logikai kapcsolatoknak. Ezek ábrázolásán, a háló megszerkesztésén túl fontos elem a szükséges erőforrások – tevékenységek szerinti – meghatározása. Vagyis minden egyes tevékenységhez hozzá kell rendelni (meg kell becsülni) a végrehajtáshoz szükséges (lehetséges) munkaerőt és az ahhoz tartozó időtartamot, amelyeket célszerű külön táblázatban összefoglalni. A szervezeti ügyvitelben főleg határidő-nyilvántartásra és naptári időtervezésre használt hálótervezési módszerek két részre oszlanak: *a)* egyidejűleg sok párhuzamos tevékenység szinkronizálására; *b)* a költségek és a végrehajtásra mozgósított erőforrások időzítésére. Összeadva a tevékenységek időtartamaira vonatkozó mért vagy becsült adatokat a háló valamennyi útvonalán kitűnik az az út (a legnagyobb időigényű tevékenységek láncolata), amely a végső esemény eléréséig a legtöbb időt igényli. Ezt nevezik ~nak, amely a hálós irányítási rendszerek legfontosabb fogalma. Más megfogalmazásban a ~: a gráfban a kezdőeseménytől a záróeseményig vezető olyan út, amely a lehető leghosszabb, vagyis nincs rajta tartalékidő. Kritikus tevékenység: azon tevékenység, amely a ~ra esik, vagyis nincs tartalékideje. Ezen tevékenységek száma az összes tevékenység 10–20%-a. A vezetőknek ezeket a tevékenységeket kell felülvizsgálniuk. Tartalékidő: maximális idő – (minimális idő + végrehajtási idő) – a nem a ~on lévő tevékenységek csúszhatnak (ez az egész folyamat határidejét nem befolyásolja) – a csúszások következtében a nem kritikus tevékenységek kritikussá válhatnak, ezért figyelembe kell venni a tartalékidőket.

kulcsfontosságú vezetőkkel való érintkezés: az információs műveletek egyik, a kognitív képességeken alapuló eleme. A parancsnokok, vezetők személyközi kommunikációs képességei meghatározó jelentőséggel bírnak a műveletek sikere szempontjából. Nemcsak a saját vezetőkkel kapcsolatos tudás és képesség létfontosságú, hanem a más szereplők (partnerek, együttműködők, valamint ellenérdekeltek) ismerete is. A szereplők fizikai adottságainak, személyiségének, vezetői stílusának, rövid és hosszú távú terveinek, ambíciójának, továbbá motivációjának, függőségének, valamint kiszolgáltatottságának, életútjának ismerete elengedhetetlen a sikeres saját információs tevékenység megtervezéséhez. Több szereplő esetén szintén a siker kulcsa a személyek közötti

kapcsolatok, függelmi viszonyok és azok változásainak ismerete. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

kulcsfontosságú személy: a civil környezet azon tagjai, akik pozíciójuknál, a társadalomban betöltött szerepüknél (kormányzati, kulturális, vallási), kapcsolati tőkéjüknél fogva véleményformáló hatással vannak a közösségekre és a politikai életre. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

kulcsszimbólum: lélektani tevékenységekben a célhallgatóságra azonnali hatást kifejtő, a pszichológiai téma befogadásához kedvező körülményeket teremtő egyszerű, szuggesztív, ismétlődő elem (ritmus, jel, szín stb.). (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

kultúra: a társadalom fogalmával együtt egy adott csoport által megőrzött értékekből, az általuk követett normákból és a létrehozott anyagi javakból áll. A társadalomtudományi megközelítések a ~ fogalmát annak tág értelmében használják. Ebben az értelemben a kultúrához hozzátartoznak egy adott társadalom intézményei, értékei és tapasztalatai, amelyek a szimbólumokat, valamint a különböző megnyilatkozásai formákat kialakították. Magában foglalja tehát eljárások, értékek olyan halmazát, amely generációról generációra öröklődik. Az emberi ~ csak közösségi létben létezhet, a másokkal való érintkezésben, kommunikációkban, visszacsatolásokban bontakoznak ki és maradnak fenn a kulturális jelenségek. A ~ és a kommunikáció egymástól elválaszthatatlan, a kommunikáció a ~ hordozója, továbbörökítője. A globalizációs folyamatok miatt egyre fontosabbá váló nemzetközi kultúrakutatásnak négy fő irányzata fejlődött ki, a különböző társadalmi, gazdasági, politikai és intellektuális összetevőktől függően: *a)* a „monocoltural studies" egy-egy nemzet jellemzőivel, leírásával foglalkozik; *b)* a „cross national comparison" két, vagy több nemzet jellemzőit összehasonlító kutatás; *c)* az „intercultural interaction" két vagy több ~ találkozásait tanulmányozó terület. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy mi történik akkor, amikor különböző kultúrák (egyéni, csoport- vagy nemzeti szinten) kapcsolatba kerülnek egymással. Itt az egyik leglényegesebb kutatási terület az egyén kulturális identitásának figyelembevétele, hiszen azok a jellemzők (származás, nemzetiség), amelyek szerepet játszanak ezen identitás kialakításában, csak más kultúrák képviselőivel történő interakciók során kerül nyilvánvalóan a felszínre. *d)* A „multiple cultures perspecitve", azon komplex társadalmak kutatására irányul, ahol különböző nemzeti, vallási és kulturális identitással rendelkező emberek élnek egymás mellett, és ilyen szervezetekben is dolgoznak. A Honvédség NATO tagságával és a nemzetközi missziók szélesedésével egyre fontosabbá válik az eltérő kultúrák jellemzőinek beépítése a felkészítés rendszerébe. (K. J.) → *katonaszociológia*

kulturális javak védelme: a hadijog a polgári javak védelme mellett a műemlékek és egyéb kulturális javak rongálástól és eltulajdonítástól való védelmét mindig is próbálta biztosítani. Ennek különös szabályait az államok 1954-ben, a *Kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelméről* szóló egyezményben, és annak jegyzőkönyveiben, valamint a genfi egyezményeket módosító 1977-es kiegészítő jegyzőkönyvekben fektették le. Az 1954-es egyezmény tágan értelmezi a kulturális érték fogalmát, abba beleérti a jelentős építészeti emlékeket, műalkotásokat, művészi vagy történelmi fontosságú könyveket, kéziratokat, múzeumokat és könyvtárakat, archívumokat, archeológiai lelőhelyeket, to-

vábbá történelmi épületeket. Az I. Kiegészítő jegyzőkönyv 53. cikke alapján tilos „a népek kulturális, vagy szellemi örökségét képező műemlékek, művészeti alkotások, vagy kegyhelyek ellen ellenséges cselekményeket folytatni", valamint „ilyen javakat katonai erőfeszítések támogatására felhasználni". A védelmi előírások ellenére a kulturális értékek elpusztítása nem számít szükségszerűen háborús bűncselekménynek, az 1954-es egyezmény ugyanis lehetőséget ad az eltérésre, amennyiben azt „elháríthatatlan katonai szükségesség követeli meg". Ez azt jelenti, hogy az ilyen objektumok katonai célú felhasználása jogszerű célponttá teheti azokat – meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy az ilyen cselekmény önmagában már háborús bűncselekménynek minősül. (L. T.) → *hadijog*

kulturális sokk: a ~ kifejezés azokra az érzésekre (aggodalom, meglepetés, tájékozódási zavar, bizonytalanság, zavarodottság) utal, amit az emberek olyankor élnek át, amikor egy teljesen különböző kulturális vagy társadalmi környezetben kell működniük (például egy idegen országban). A kifejezést Kalvero Oberg vezette be braziliai tapasztalatai alapján 1955-ben. Edward T. Hall a ~ kialakulásának három jellemzőjét emelte ki: *a)* a megszokott kapaszkodók elvesztése; *b)* a személyközi kommunikáció; *c)* identitáskrízis. A szociálpszichológusok a ~ot olyan stresszhelyzetként definiálják, amelynek kiváltó okai a jelentősen eltérő élethelyzetek, viselkedésmódokhoz való alkalmazkodási nehézségek. Geert Hofstede, pszichológiai megfigyeléseire alapozva a ~ folyamatát négy szakaszra osztja: *a)* lelkesedés és eufória szakasza: eufóriát és pozitív élményeket él át az új környezetbe került személy; *b)* a tényleges ~ szakasza. A második szakasz az elveszettség, eltávolodás, amit a minden korábban ismert dologtól való eltávolodás jellemez, személyes kudarcként éli meg a nehézségeit, önmagát hibáztatja. Majd ezt követi az ingerlékenység, ellenségeskedés szakasza: az új kultúra iránt haragot, ellenséges érzéseket táplál; *c)* a kulturális alkalmazkodás szakasza, azaz akkulturáció során megtanulja, hogyan kell alkalmazkodnia az új környezeti feltételekhez, bizonyos helyi értékeket is átvesz, az önbizalma is visszatér; *d)* a stabilizációs szakasz, ami háromféleképpen valósulhat meg: továbbra is idegen marad, és negatív érzéseket táplál az új kultúra iránt vagy kétkultúrájúvá válik, vagyis hasonló érzéseket érez az új kultúra iránt, mint a sajátja iránt; illetve jobban elfogadja az új kultúrát, mint sajátját. A ~ mértékét és idői lefolyását befolyásolja még az otthoni környezet, valamint a befogadó környezet közötti eltérés mértéke. (B. J.c) → *katonapszichológia*

kumulatív hatás: a latin „cumulatio" – felhalmozás szóból. Koncentráltan halmozott, irányított romboló hatás. A ~ az úgynevezett üreges töltettel valósítják meg; a robbanáskor keletkező energia a homogén robbanóanyagnak a lövedékfenék irányában kúpos (tölcsér) alakban kiképzett fémborítással bélelt üregében, a kúpos felületre merőleges irányban koncentráltan halmozódik, és ennek hatására a fémbélés megolvad (plazma halmazállapotba kerül), cseppformává alakul.

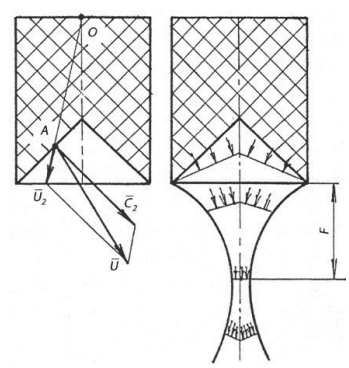

A ~ akkor a legeredményesebb, ha a robbanás a céltárgytól optimális távolságban (fókusztávolság – F, lásd a felső ábrán) indul, lehetőséget adva a csepp formájú fémsugárlövedékcsúcs kialakulására. A kumulatív sugár legkisebb keresztmetszetét kumulatív fókusznak, távolságát a kumulatív vájat alapjától pedig fókusztávolságnak nevezik. A robbanástermékek paramétereinek számértéke a fókuszban a legnagyobb, a nyomás 100 000 MPa nagyságrendű és a sűrűség is maximális; a hőmérséklet 6000–7000 K, a sebesség pedig 12–15 km/s. A kumulatív sugár hossza alapvetően a kumulatív vájat formájától és méreteitől függ. Adott formával rendelkező kumulatív vájat esetén a fókusztávolságot a robbanóanyagra jellemző detonáció sebessége is jelentősen befolyásolja. A fókusztávolságon túl a nagynyomású robbanástermékek tágulása miatt a kumulatív sugár gyorsan szétoszlik. A kumulatív töltet indítási távolságát a páncéltól emelési magasságnak nevezik, létrejöttét a lövedék (gránát) ballisztikai süvegének is nevezhető rogyókúp magassága befolyásolja. A leggyakrabban páncélozott célok ellen és betonrombolásra alkalmazott üreges tölteteket acél vagy vörösréz béléskúppal látják el. Az ilyen töltet a béléskúp alapkörének átmérőjéhez viszonyított 3–4-szeres páncélvastagság átütésére képes (ha a célfelület aktív páncéllal nincs védve); a betonátütés ennek 2–3-szorosa. A ~t hasznosítják a harckocsi elleni aknák és az úgynevezett kazettás lövedékek (tüzérségi gránátok) ~ú kazettái is. A kumulatív sugár sebessége a kumulatív vájat nyílásszögének csökkenése során növekszik. Kísérletekkel bizonyították, hogy hengeres könnyűfém csövet (kumulatív vájat nyílásszöge 0°) fémbélésként alkalmazva ultrasebességű kumuláció hozható létre. Masszív lencse (lásd az ábrát) és kellő vastagságú robbanóanyag segítségével a hengeres kumulatív bélés mentén az összenyomás optimálishoz közeli feltételeit lehet létrehozni. A kumulatív sugár fejrészének sebessége ebben az esetben elérheti a néhány tízezer km/s értéket is (berilliumból készült bélés esetén a sugár maximális sebessége 90 km/s). (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

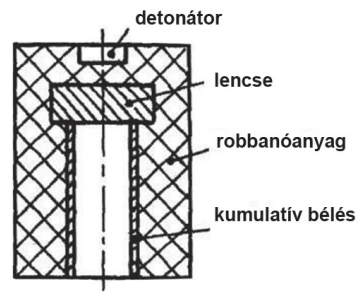

kumulatív töltet: olyan robbanótöltet, amelynek egyik oldalán a rombolóhatást fokozó, kúpszerű bemélyedés található. Nagy átütőképessége miatt általában erődítési építmények falának és födémének átütésére, vastag fémlemezek átvágására, jégrobbantási feladatokra alkalmazzák. A ~ lehet összpontosított és nyújtott, rendszerint az ipar gyártja és a csapatokhoz kész állapotban kerül, de a csapatok önállóan is elkészíthetik. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

kurszki általános támadás (Dnyeperért vívott csata): a német Citadella-hadművelet sikeres elhárítását követő hatalmas ütemű támadássorozat 1943 augusztus–decemberében, aminek eredményeként a szovjet csapatok 2–400 km-es előretörés következtében kijutottak a Dnyeperhez, hadműveleti hídfőket foglalva a folyó nyugati partján Korosztenynél és Zaporozsjénél. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

kutatási módszerek: a tudományos kutatás módszertana azoknak a vizsgálati eljárásoknak és technikáknak az összessége, ahogyan és amelyekkel a kutató a jelenségeket, illetve folyamatokat megközelíti, feltárja, elemzi, továbbá értelmezi. Adatgyűjtési módszer

a kutatásban minden olyan eljárás, amelynek során a kutatási céloknak megfelelő eszközzel minőségi vagy mennyiségi adatokat nyerünk, amelyekből a kutatás feltételezései igazolhatók vagy elvethetők. A kutatás módszerét alapvetően a kutatás tárgya határozza meg. A tárgy és a módszer viszonyában a tárgy a meghatározó elem, de ez nem jelenti azt, hogy a módszer ne volna jelentős. A szociológia a tömegesen előforduló jelenségekre vonatkozó empirikus adatgyűjtést használja kitüntetett módszerként, azonban számos más kutatási módszere létezik. A szakirodalmak a tudományos módszerek fajtáit és formáit három csoportba sorolják: *a)* általános módszerek; *b)* különös (részleges) módszerek; *c)* egyedi módszerek. Számos ok miatt célravezető két vagy több kutatási módszert együttesen alkalmazni egy adott kutatáson belül is. (K. J.) → *katonaszociológia*

kutatás-mentés: (katonai) a szárazföldön, vagy tengeren veszélybe került személy(zet) ek felkutatása, kimentése. A mentés a stratégia környezet állapotához viszonyítva lehet kutató-mentő, vagy harci kutató-mentő feladat. A kutató-mentő műveleteket végrehajthatják kutató-mentő csoportok, osztagok, repülőgépek, hadihajók, és egyéb mentőeszközök. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

küldetés: azon alapelvek, értékek (etikai elvek), szerepek, viselkedési normák, amelyeket a szervezet a működése során érvényre kíván juttatni környezete és tagjai vonatkozásában. A szervezet hosszú távú elképzelése arról, hogy mivé kíván válni, miben fog különbözni más szervezetektől. A következő kérdésre válaszol: „miért vagyunk?" A szervezet társadalmi szükségletet elégít ki. A szervezet missziója az alapító okiratban, illetve alapszabályzatban fogalmazódik meg. A tulajdonos (a fenntartó, az alapító, előjáró szervezet), illetve civil szervezetek, alapítványok stb. esetében az alapító személyek dolgozzák ki. A Magyar Honvédség ~e az Alaptörvényben és a mindenkori honvédelmi törvényben fogalmazódik meg (országvédelem, függetlenség stb.). A katonai szervezetek ~ét az alapító okiratuk tartalmazza. (C. O.) → *katonai vezetés*

különleges adatok: a faji eredetre, a nemzetiséghez tartozásra, a politikai véleményre vagy más világnézeti meggyőződésre, az érdekképviseleti szervezeti tagságra, a szexuális életre vonatkozó személyes adat. (H. H.) → *felderítés*

különleges felderítés: a felderítés érdekeltségi területén kiegészíti a nemzeti és a szövetséges hagyományos erők felderítő-adatgyűjtő képességeit és rendszereit, hadászati és hadműveleti vonatkozású, különösen fontos, pontosan meghatározott információk megszerzésével. (H. H.) → *felderítés*

különleges gépjármű: minden olyan gépjármű, amelynek egyedi rendeltetéséből eredő kialakítása eltér a köznapi értelemben vett személy- és teherszállító gépkocsiktól. Speciális rendeltetésű, illetve ilyen berendezéssel, felépítménnyel ellátott gépkocsi (például sebesültszállító, műhely, rádiós, hómaró, repülést kiszolgáló, tűzoltó, üzemanyagtöltő gépkocsi stb.). (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

különleges információs követelmény: azt az információt foglalja magába, amely megválaszolja a felderítési követelmények egy részét vagy egészét. A ~ meghatározza a szükséges információt, azt a helyszínt, ahol a szükséges információ, illetve azt az időtartamot, amely alatt ez az információ összegyűjthető. Rendszerint minden egyes felderítési követelmény egy sor különleges információs követelményt szül. Megjegyzés: az elsődleges információs követelményeket

különleges ~ekké bontják szét, amelyek a parancsok adott információs követelményének részletesebb megfogalmazása. A ~ek további, részletesebb szétbontása eredményezi az információ alapvető elemeit vagy indikátorokat. (H. H.) → *felderítés*

külső töltet: a robbantandó objektumhoz viszonyított helyzetétől függően a robbanótöltetek ~ek és belső töltetek lehetnek: ~ek mindazok, amelyek a rombolandó objektum szerkezeteinek külső felületén (rá- vagy melléhelyezett töltet) vagy azoktól bizonyos távolságra (közbehelyezett töltet) helyezkednek el. Az ilyen töltetek indítását (gyújtását) a rombolandó objektummal ellentétes oldaláról kell végrehajtani. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

külszolgálat: ~nak minősül a nem műveleti területen elhelyezkedő nemzetközi katonai parancsnokságon, törzsben, egységnél, alegységnél, hivatalnál, ügynökségnél, más nemzet minisztériumában, katonai parancsnokságán, alakulatánál, egyéb szervezeti egységénél, valamint Magyarország önálló külföldi képviseleteinél és külföldön működő nemzeti szervezeteinél ellátott fegyvertelen külföldi szolgálat. A ~ a kihelyezésre jogosult vezető döntése alapján, határozott időre szól. ~ra csak a munkáltató és a munkavállaló viszonyában kerülhet sor munkaviszony keretében. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

Külügyek Tanácsa (Foreign Affairs Council – FAC): az EU legfőbb döntéshozó szerve, a tanács tíz különböző konfigurációjának egyike. Az Európai Unió Tanácsában a tagállamokat az egyes szakpolitikai területekért felelős miniszterek képviselik. A ~ában a külügyminiszterek mellett az ülések témájától függően a védelmi, fejlesztési és kereskedelmi miniszterek is ülésezhetnek. A védelmi miniszterek hivatalos formában a ~ keretében üléseznek, a külügyminiszterekkel együtt, vagy külön. A ~ azonban nem csupán a fentebb vázolt formában ülhet össze, rendkívüli esetben (például a migrációs válság idején) más miniszterekből álló tanáccsal, például a belügyminiszterekkel közös ülést tarthat. A külügyminiszterek havonta, a védelmi miniszterek szintjén ülésező ~ évente legalább négyszer (két hivatalos és két, a soros elnökséget betöltő tagállamban tartott nem hivatalos formában) ülésezik. Az üléseket az EU külügyi és biztonságpolitikai főképviselője elnökli. Az üléseken legfontosabb döntéshozóként vitatják meg és határoznak a közös kül- és biztonságpolitika, illetve azon belül a közös biztonság- és védelempolitikával kapcsolatos kérdésekről. Amikor a kereskedelmi miniszterek szintjén ül össze a tanács, akkor az üléseket a tanács soros elnökséget betöltő tagállam képviselője, azaz miniszter vezeti. A ~ az Európai Tanács által kidolgozott iránymutatások alapján határozza meg és hajtja végre az EU kül- és biztonságpolitikáját, illetve a főképviselő segítségével biztosítja az EU egységesebb külső megjelenését és arculatát. A Külügyek Tanácsának a főképviselő (aki egyben az Európai Bizottság alelnöke) és a tagállamok nyújthatják be a közös kül- és biztonságpolitikára vonatkozó javaslataikat. (M. A. É.) → *Európai Unió*

küzdelmi (harci) játék: a sportjellegű, az eszközkészítő, az eszközös ügyességi játékok, az ügyességi és erőjátékok, a fogójátékok és a vonuló játékok azon csoportja, ahol a résztvevők harci jellegű tartalmakat (fegyverkészítés és használat, katonai kiképzés játékos formája, harci taktikai elemek játékos gyakorlása) sajátítanak el játékos formában. Ilyen a fuszulykapuska, a sárpuska, a parittya, a csúzli- és íjkészítés, a pányvázás, a lovasdi, a nemzetes, a fecs-

kézés, a mancsozás, a csülközés, a görcölés, a kanászos, a bigézés, a bakugrás és a fekete-fehér fogócska. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

küzdősport: a sporttevékenység céljának megfelelő, jellemzően küzdő-, harci elemeket tartalmazó, meghatározott szabályrendszerben, versenyszerűen űzött testgyakorlati ág. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

L

laboratórium: kísérleti célokra különlegesen berendezett és felszerelt munkaterem, elsősorban a természettudományi és technikai szakalapozó tantárgyak vizsgálatokkal, kísérletezéssel összefüggő feladatainak oktatására. A katonai felsőoktatás hallgatóinak oktatásában jellemző (anyagvizsgáló, mérő-, gyenge- és erősáramú, automatikai, fizikai, kémiai, ABV-védelmi, ~ok). A természettudományi és technikai alapozó tantárgyak ~aitól egészen eltérő, különleges technikai eszközökkel (B. T.) → *ABV-támogatás*

laboratórium-gépkocsi: összkerékhajtású alvázra épített, zárt felépítményű gépjármű, felépítményében vegyi, egészségügyi stb. laboratóriummal. A zárt felépítményt megfelelő kialakítású konténer is helyettesítheti. A ~ban tábori körülmények között lehetséges vizsgálatokat végezni. (B. T.) → *ABV-támogatás*

lágy tényezők: a szervezetben a nem vagy csak nehezen felmérhető és számszerűsíthető változók például kultúra, személyzet. (C. O.) → *katonai vezetés*

lakóhelyét elhagyni kényszerült személy: az a személy, aki egy tömeges csoport részeként arra kényszerült, hogy elmeneküljön a lakóhelyéről, vagy megszokott tartózkodási helyéről, hirtelen vagy váratlanul, fegyveres konfliktus, belső harc, az emberi jogok rendszeres megsértése, fenyegetettségtől, természeti, vagy ember által okozott katasztrófától való félelem következményeként, és aki nem lépett át nemzetközileg elismert államhatárt. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

Landrum, William Mitchell (na.): az amerikai származású katonatiszt alezredesi rendfokozatban megfigyelőként érkezett az európai hadszíntérre 1917 tavaszán, hogy Hugh Montague Trenchard-tól tanuljon a légierő alkalmazásáról. Ezért is tapasztalhatjuk, hogy a légi hadviselésről alkotott képe jelentősen egybevág a brit marsalléval. Továbbá hasonlóságokat fedezhetünk fel ~nél a douheti légierő szemlélettel is, igaz nem vallott olyan radikális nézeteket, mint az olasz, azonban nagy ellenlábasa volt a tengeri haderőnemnek, mondván technikája elavult, nagymértékben sebezhető a levegőből. Elméletét zsákmányolt hadihajókon demonstrálta, amely kísérletek a gyakorlatban hol megerősítették, hol cáfolták dogmáját. Nézeteit a következőképpen foglalhatjuk összse: a légierő dominálni fogja a hadviselés minden szegmensét. Figyelembe véve a légierők technikai összetettségét, valamint vezető szerepét, egy a légierőben szolgáló személyre (airman – az angol szóhasználatban bárki, aki a légierő állományában szolgál) kell a vezetést bízni. A légierőt haderőnemként úgy képzelte, mint ami a szárazföldtől és haditengerészettől független, önálló parancsnoksággal rendelkező szervezet,

illetve a többi haderőnem repülő csapatokkal nem rendelkezik. A légierő biztosítja a döntő erőt a háborúban, amelyben csökken a szerepe a szárazföldi erőknek és szinte jelentéktelen a haditengerészeté. Az ellenség hátországának szívében mért csapások eldönthetik a háborút a másik két haderőnemtől függetlenül. A légicsapások ellen korlátozott mértékben lehetséges a védekezés, az is csupán vadászrepülőgépekkel kivitelezhető, és nem a támadásra várva, hanem a levegőben őrjáratozva. Véleménye szerint a tengeralattjárókban volt potenciál, mint hadviselési eszközben, azonban a repülőgép megjelenésével az összes felszíni jármű sebezhetővé vált, és a légi járművek átvették szerepüket. Giulio Douhethez hasonlóan ő is megjárta a hadbíróságot, ötéves szolgálattól való eltiltásra és a nyugdíjától való megfosztása ítélték kemény kritikája miatt. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

lapos szervezet: szervezeti modell, amelyre a döntően horizontális, mellérendelő elrendezés jellemző, amelyben az egyes egységek nagyobb önállóságot élveznek (ügyvédi munkaközösségek). (C. O.) → *katonai vezetés*

lappangási idő, látens idő: a fertőzés pillanatától a betegség első tünetéig eltelt idő. A mindennapi életben véletlenszerűen (spontán) vagy járvány idején nagyobb valószínűséggel bekövetkezett fertőzés (infekció). Katasztrófahelyzetben a megromlott közegészségügyi viszonyok, a hiányos személyi higiéné, esetleg az ellenség szándékos cselekménye miatt kialakuló fertőző betegségek jelentős része már a ~ tartama alatt felismerhető, diagnosztizálható és a betegség kifejlődése befolyásolható, esetleg megakadályozható. A ~ eltelte után jelentkeznek a betegség kezdeti tünetei: általános gyengeség, nyugtalanság, fejfájás és hőemelkedés. Rendszerint megbetegedik az ideg-, a szív- és az érrendszer, továbbá a légző, valamint emésztőszervek, és emelkedik a test hőmérséklete. Néhány fertőző betegség esetében gyulladásos folyamatok is elindulnak, másoknál kiütések keletkeznek, megváltozik a vér összetétele, növekszik vagy csökken a fehérvérsejtek száma. Kezdeti tünetei alapján a betegség viszonylag jól diagnosztizálható, és a betegséget okozó kórokozók a laboratóriumban azonosíthatók (identifikálhatok). A ~t a fertőzött szervezet immunitása, ellenállóképessége befolyásolhatja azáltal, hogy a mozgósított összetett ellenállási mechanizmus képes-e a mikroorganizmusok szaporodását, illetve mérgező anyagok, toxinok termelését megakadályozni. A ~ néhány baktériumfertőzéses betegség, mint például pestis esetén 1–3 nap, de eltarthat 9 napig is, vagy brucellózis esetében a betegség kialakulása 2–3 hétig is eltarthat. A rickettsiák által okozott betegség, mint például a kiütéses tífusz alig 3 nap alatt, egyes esetekben csak 10–14 nap alatt fejlődik ki. A közismert vírusos fertőző betegség, az influenza hirtelen magas láz kíséretében akár 1–2 nap alatt is kifejlődhet. (B. T.) → *ABV-támogatás*

Lawrence, Thomas Edward „Arábiai” (1888–1935): brit régész, orientalista, katonai stratéga és szakíró. Oxfordban folytatott tanulmányokat, majd az első világháború kitöréséig szinte folyamatosan a Közel-Keleten folytatott ásatásokat. 1914 januárjában a hírszerzés megbízásából feltérképezte Negev-sivatagot, majd októberben katonai szolgálatra jelentkezett. A brit közelkeleti főparancsnokságra, Kairóba vezényelték, ahol a hírszerzési osztályon dolgozott. 1916 nyarán összekötőnek vezényelték Fejszál emír táborába, aki bizalmasául fogadta, és a későbbiekben megtette vezérkari főnökének. Tökéletesen beszélt arabul, jól ismerte a sivatagi népek szokásait. Meggyőzte

az arab vezetőket, hogy a közel-keleti vasútvonal elleni rajtaütésekkel gyengítsék a törököket. Több, sikeres akciót vezetett a vasút és állomásai ellen, vonatokat és hidakat robbantott fel, kisebb török erőket semmisített meg. közreműködésével az arab erők 1917-ben elfoglalták Akaba városát, majd 1918-ban felszabadították Damaszkuszt. ~ háborús erőfeszítéseit a brit és francia kormány több magas kitüntetéssel honorálta. 1923-ban álnéven belépett a brit hadseregbe, először a harckocsizókhoz, majd 1925-ben átkerült a légierőhöz, ahol mérnöktisztként hidroplánokkal és nagy sebességű motorcsónakokkal foglalkozott, egy új csónaktípus feltalálása is a nevéhez fűződik. 46 éves korában, pár héttel azután, hogy kilépett a légierőtől, erősen gyanús motorbalesetben vesztette életét. ~ fő műve a *Bölcsesség hét pillére* című könyv, amely önéletrajzi elemeket tartalmaz, feldolgozza az arab felkelés történetét, értekezik Arábiáról és népeiről, valamint katonai kérdésekről. Esetleírásaiban bemutatja a gerillacsoportok szervezését, irányítását és harcát, így az irreguláris hadviselés egyik alapműve. A mű rövidített változata *Lázadás a sivatagban* címmel jelent meg. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

leaderelmélet: a vezetőről alkotott magatartástudományi elképzelés, amely a vezetőt személyként és nem funkciójában ragadja meg; leadership, ami a vezetésre való képességet jelenti. Gyakori szinonimái a kormányzás, autoritás, befolyásolás, kezdeményezés, de értelmezik a vezetőségként is. Ez a felfogás a folyamatosan átalakuló, az állandóan változó körülmények, és feltételek között működő szervezetek vezetése során kap prioritást, ha kiemelkedő képességekkel rendelkező (karizmatikus) vezető áll a szervezet élén. A leader (a vezető) a vezetettekre gyakorolt érzelmi, illetve az értékrendet befolyásoló hatásával, a jövőkép felvázolásával, az egyéni képességekre és a csoport kohéziós és alkotóerejére alapozottan érvényesíti a szervezeti célt. Ezt a felfogást követő vezető a személyiséget, az embert állítja a szervezeti tevékenység centrumába. A leadernek a krízishelyzetekben, azok áthidalásában van – karizmatikusságából adódóan – meghatározó szerepe. A leadership fogalmával jellemzett szemléletet, felfogást követő vezető elképzeléseket, várakozásokat ébreszt a vezetettekben, majd irányadó célok kitűzésével bevonja őket azok realizálásába és az azokkal kapcsolatos döntésekbe, ezzel is biztosítva, hogy eltökélt, odaadó munkára serkentse őket. A hosszú távú eredményes megalapozottságot előirányzó, de a folyamatosan változó körülményeket, a krízishelyzeteket megoldó vezetők biztosítanak létjogosultságot ennek a felfogásnak. Tehát a leadership koncepciója alatt azt a vezetői tevékenységet értelmezhetjük, amely során a leader befolyásolja az alárendeltjei viselkedését a szervezeti célok elérése érdekében, és ehhez megteremti a szükséges feltételeket. A vezető a tevékenységét a munkatársak személyiségére alapozza, bevonja őket a reális célok kijelölésének folyamatába, a döntések meghozatalába, ezzel motiválva azok leghatékonyabb realizálását. A leader – a menedzserrel szemben – az embereket, a csoportokat, szervezeteket (és nem az ügyeket) állítja a középpontba, ugyanakkor, amíg a menedzsment felfogásában a stratégia egy meghatározott cél eléréséhez vezető utat jelenti, addig a leadership magának a célnak a megkeresését és kitűzését is magában foglalja. A leadership és különösen a visionary leadership vonatkozásában az emberek, az embercsoportok irányítása áll a középpontban (a menedzsment az ügyek intézését végzi), ami magában foglalja a célnak a megkeresését és kitűzését, és a szervezettől átalakulást, változást követel. A visionary leadership anticipálja (megérzi, sejteti) a jövőt, a szerve-

zet alapvető képességeit a jövőképhez igazítja és ebbe az irányba fejleszti, a szervezet kulcsembereit megnyeri, bevonja őket a vizionált jövő alakításába, ahol a vízió a cselekvést involválja. A vezető a szervezet tagjait képes elégedetlenné, illetve díszkomforttá tenni, ezáltal magát a szervezetet kényszeríti kockázatvállalásra és változásra. Ugyanakkor a leader képes az áldozatvállalásra is, mert az inercia, a tehetetlenség miatt a szervezetek többsége már csak későn érzékeli a változtatás szükségességét. (C. O.) → *katonai vezetés*

ledobási zóna: a felderítés felelősségi sávjának az a meghatározott területe, amelyen a légi kijuttatással tervezett felderítőszerveket, felszerelésüket vagy ellátmányukat dobjak le ejtőernyővel. (H. H.) → *felderítés*

ledobóhely: légi szállítású csapatok, eszközök vagy anyagi készletek ledobására kijelölt körzet. A kivetési zóna különleges ~, amelyet anyagi készletek és/vagy eszközök földközeli kivetési technika alkalmazásával történő célba juttatásához használnak. A ~ fontos része a földet érési pont, amely a ledobási területen az a pont, ahol az első ejtőernyős vagy légi ledobású teher földet ér, vagy ahová a földet érésüket megtervezték. A légi szállítás útvonalának fontos eleme a célmegközelítési pont, amely a légi szállítási tevékenységeknél az a navigációs ellenőrző pont, amely fölött a ~ felé az utolsó fordulót végrehajtják. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

leépítés: a szervezet méretének csökkentése, amelynek célja a kisebb költségvetés vagy a nagyobb hatékonyság elérése. (C. O.) → *katonai vezetés*

lefogás: a célok tüzérségi veszteségokozásának egyik mértéke, olyan veszteség okozása és feltételek létrehozása, amelyek következtében a cél ideiglenesen elveszti harcképességét, csökken (megszűnik) manőverezőképessége és megbomlik vezetése. (Sz. T.) → *tüzérség*

lefogási tényező: az elektronikai lefogás minőségi mutatója, a lefogás hatékonyságára utaló a lefogandó (zavarandó) és lefogó (zavaró) elektronikai berendezések harcászati és műszaki jellemzőinek adott pillanatban végzett összehasonlításból nyert viszonyszám. A ~ az adott feladatú vevőberendezésre jellemző, megmutatja a vevő bemenetének lineáris áteresztő sávjába eső zajteljesítménynek (P_{zaj}) a hasznos jelteljesítményéhez (P_{jel}) való, azt a szükséges viszonyát, amely megadott valószínűséggel biztosítja a megkívánt (hasznos) információveszteséget. Mivel minden vevő áteresztő sávját ($f_{vevő}$) úgy választják meg, hogy azon a hasznos jel torzítás nélkül haladjon át, ezért a zavarjel spektrumszélességének (f_{zavar}) a jelspektrum szélességével egyenlőnek vagy annál nagyobbnak kell lennie. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

légcsavar: vonó vagy tolóerő létrehozására szolgáló szerkezet. Propulziós elven működik, azaz a forgássíkján áthaladó levegő áramot felgyorsítja; a gyorsítással járó mozgásmennyiség időegységre eső növekedéséből származó reakcióerő a ~on keletkező erő. A ~lapátok – a véges szárnyakhoz hasonlóan – szárnyprofilokból épülnek fel, a levegőben mozogva rajtuk aerodinamikai erő keletkezik. Ezek szerint a lapátok felett, azaz a ~sík előtt nyomáscsökkenést, a lapátok alatt, azaz a ~sík után nyomásnövekedést találunk. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi cél: minden légi eszköz, amelyet rádiólokációs szenzorral (radarral), vagy egyéb módon (például emberi érzékszerv által) érzékelünk. Az azonosító tisztnek a rendelke-

zésre álló információk alapján a radarképernyőn megjelenő ~okat a megfelelő azonosítási kategóriába kell sorolnia, a légvédelemnek vagy a támadó légi szembenállási műveletekben részt vevő elemeknek pedig ennek megfelelően kell kezelnie az adott ~t. A ~ok általában barát, ellenséges vagy semleges illetőségű merev- vagy forgószárnyas légi járművek, illetve rakétafegyverek. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi célok felderítése: az a tevékenység, amelynek eredményeként a légtérben közlekedő repülőeszközöket észlelik. A ~ végezhető felszínen stacioner telepített vagy mobil, illetve levegőbe emelt szenzorokkal (rádiólokátor, infravörös tartományban érzékelő berendezés stb.), esetleg vizuálisan. A hatékonyság érdekében egy átfogó felderítőrendszert szükséges felállítani és üzemeltetni, amely a légtérben horizontálisan és vertikálisan is képes a megfelelő lefedettséget biztosítani. A folyamat végeredményeként összeállítják az azonosított légihelyzetképet, amelyet a szükséges szervezeti elemeknek és munkahelyeknek továbbítanak. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légicsapás: a repülőerők harctevékenységének egyik alapvető formája. A repülőeszközök különböző fedélzeti fegyvereivel, illetve fegyverrendszereivel végrehajtott gyors lefolyású és nagy pusztító erejű ráhatás az ellenséges felszíni vagy felszín alatti célpontokra, megsemmisítésük, illetve lefogásuk céljából. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi egészségügyi kiürítés (Aeromedical Evacuation – AE): **1.** a sérültek és/vagy betegek egészségügyi felügyelet melletti, az egészségügyi ellátó intézményekbe irányuló és azok közötti, légi szállító eszközökkel, a kezelési folyamat integrált részeként történő mozgását (mozgatását) jelenti, ami három egymást kiegészítő szakaszból állhat: *a)* előretolt légi kiürítés: biztosítja a betegek légi szállítását a harcmezőről az első egészségügyi ellátó helyig és az azt követő egészségügyi ellátó helyekig a harci zónán belül. Az előretolt kiürítés általában nemzeti felelősség; *b)* harcászati légi kiürítés: biztosítja a harci körzetből az utánpóltási körzetbe, illetve az utánpótlási körzet különböző pontjai között a sérültek/betegek légi szállítását; *c)* hadászati légi kiürítés: biztosítja a betegek légi szállítását tengeren túli területről vagy az aktív (had)műveleti hadszíntérről a hazai bázisra, vagy egy másik szövetségi országba, vagy egy átmenetileg biztonságos területre. (S. L.) → *katonai egészségügy* **2.** ~ feladatra külön kell kijelölni gépszemélyzetet és légi járművet, amely a szolgálat ideje alatt más feladattal nem bízható meg. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi egészségügyi kiürítési operatív csoport/sejt (Aeromedical Evacuation Controll Cell – AECC): a légi egészségügyi kiürítési rendszer különböző szintjeinek egymásra épülése megköveteli egy, a teljes kiürítési rendszeren keresztül működni képes, sürgősségi ~ létrehozását. A ~ a légierő, vagy a légügyi parancsnokság parancsnoka által létrehozott irányító egység. A ~ a parancsnokságszállítás irányítási központjával együttműködve tevékenykedik és az általános egészségügyi követelményeket hangolja össze a légi szállító kapacitásokkal, valamint egészségügyi feladatokat szab a rendszerben lévő megfelelő légi-egészségügyi kiürítő egységek számára és felügyeli a sérültek és/vagy betegek mozgatásával, szállításával kapcsolatos tevékenységeket. (S. L.) → *katonai egészségügy*

légi egészségügyi kiürítési rendszer: a sérülteknek és/vagy betegeknek az egészségügyi ellátó intézményekbe irányuló és azok közötti, légi szállító eszközökkel, a kezelési folyamat integrált részeként, egészségügyi felügyelet mellett történő mozgatását jelenti. A légi egészségügyi kiürítés köti össze az egészségügyi ellátás számos elemét és alapesetben kulcsfontosságú az ellátás időkorlátainak tarthatósága érdekében, valamint a hadszíntérről a Role 4-es ellátó szintre küldendő sérültek és/vagy betegek számára. A tervezési folyamat során kifejezetten ösztönözni kell a felelős parancsnoki állományt és a nemzeteket arra, hogy (forgó és merevszárnyú) légi eszközöket bocsátsanak rendelkezésre hadszíntéri rendszeresített eszközként légi-egészségügyi kiürítés céljára. A rendszer három egymást kiegészítő szakaszból állhat, ezek: *a)* előretolt légi kiürítési; *b)* harcászati légi kiürítés; *c)* hadászati légi kiürítés. (S. L.) → *katonai egészségügy*

légi egészségügyi kiürítést koordináló tiszt (Aeromedical Evacuation Coordinating Officer – AECO): az útba indító, a kiürítési útvonal mentén található, vagy a célállomás egészségügyi ellátó intézményének/létesítményének az a tisztje, aki ott a légi egészségügyi kiürítéssel kapcsolatos tevékenységeket koordinálja. Általában légi egészségügyi végzettséggel rendelkezik és az egyes útba indító egészségügyi intézményekkel azonos helyen települ. Általában az útba indító egészségügyi intézményt működtető nemzet állományából nevezik ki, illetve biztosítják. Feladata, hogy a kiürítés összes paraméterében együttműködjön a nemzeti egészségügyi szervekkel, mind a tanácsadással, mind a további kiürítési feladatokkal, vagy az ezekből esetleg következő nemzeti repatriálásnak minden vetületével kapcsolatban. (S. L.) → *katonai egészségügy*

légi eszköz: mindennemű, a levegőbe (légtérbe) felemelkedő, ott tartózkodó, illetve abban mozgást végző műszaki szerkezet. Megkülönböztetjük a levegőnél könnyebb, illetve a levegőnél nehezebb ~öket. A levegőnél könnyebb ~ök (léggömbök, ballonok) az úgynevezett arkhimédészi felhajtóerőt használják ki a levegőbe emelkedéshez, a levegőnél nehezebb ~ök pedig a levegőben mint közegben való mozgás során, a szárnyfelületeiken keletkező (aerodinamikai) felhajtóerő következtében repülnek. A levegőnél nehezebb ~ök az emelő- vagy felhajtóerő termelés módjától függően lehetnek forgó- vagy merevszárnyú ~, előbbieket helikoptereknek, utóbbiakat repülőgépeknek nevezzük. Felhasználási területük a katonai alkalmazás, polgári személy vagy áruszállítás, nem közforgalmú feladatok (például mezőgazdasági repülések, vízvédelem, távérzékelés, meteorológiai mérés stb.). (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi feladatszabó parancs (Air Tasking Order – ATO): a légi hadművelet egy bizonyos idő intervallumára vonatkozó feladatszabását tartalmazza, ami általában 24 óra. A részletes tervezés 48 órával a végrehajtási időszak előtt kezdődik. Így válik lehetővé valamennyi haderőnem igényeinek integrálása. A tervezési munka végeredménye, hogy egy időben általában három különböző készültségi állapotban lévő ~ létezik: *a)* egy végrehajtás alatt; *b)* egy elkészített; *c)* egy tervezés alatt. A teljes ciklus, az összhaderőnemi parancsnok iránymutatásától a ~ végrehajtásáig, a meghatározott eljárásrendtől függ. A 72 órás ciklus az iránymutatás kiadásától a 24 órás végrehajtási periódus végéig általánosnak tekinthető. A légierő feladatszabási ciklus pontos időrendjét az összhaderőnemi parancsnok a műveleti tervében, vagy a légierő komponens parancsnok

repülőtervében kell meghatározni. A nagy hatótávolságú harci repülőgépek, amelyek a hadszíntéren kívülről indulnak, már a levegőben lehetnek a ~ kiadása előtt. Ezen repülőeszközök részére a lehető legfrissebb, „tervezet" állapotú ~ információkat és pontosításokat kell megadni. A hadszínterek közötti légi szállítási, harci, támogató és fedélzeti személyzet nélküli repülőrendszer feladatait nem feltétlenül egy meghatározott ~ ciklus keretein belül hajtják végre, emellett a külföldi diplomáciai engedélyek eljárásai alá eshetnek. Megkülönböztetett figyelmet kell fordítani arra, hogy ezek és a hadszíntéren belüli légi mozgékony és harci bevetések hogyan kerüljenek integrálásra a ~ba. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi felderítés és megfigyelés: a szemben álló fél erejével és tevékenységével kapcsolatos információk levegőből történő elsősorban vizuális, elektronikus vagy más módon történő gyűjtése. A ~ a kijelölt légtérrészek, felszíni területek vagy körzetek szisztematikusan, vizuálisan a repülőgép fedélzetére telepített eszközzel végzett ellenőrzése. Erre a feladatra igénybe vehetők a repülőeszközök fedélzetére telepített korai előrejelző rendszerek, harcászati felderítő repülőgépek vagy pilóta nélküli repülő rendszerek. Célja a szemben álló fél tevékenységéről, erőforrásairól és a harctevékenység körzetéről szóló, a parancsnoki döntések megalapozottságához és a harcfeladatok eredményes végrehajtásához szükséges információk biztosítása. (H. H.) → *felderítés*

légi felderítés: annak érdekében hajtják végre vizuális megfigyeléssel, vagy más érzékelési megoldással, hogy információt gyűjtsenek az ellenséges, vagy valószínűleg ellenséges erők tevékenységéről és erőforrásairól; vagy meteorológiai, vízrajzi, vagy földrajzi adatokat biztosítsanak egy adott térségről. A ~t általában korlátozott időkereten belül hajtják végre. A hírszerzés kritikus fontosságú a folyó műveletek végrehajtása szempontjából, ezért a felderítési adatokat célszerű közel valós időben továbbítani a feldolgozókhoz. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi fénykép: a terep optikai távérzékelési eszközökkel (légi fényképező-kamera) végrehajtott légköri leképezésének egy adott időpontra vonatkozó eredménye, amely képszerűen jeleníti meg a földfelszín egy meghatározott részét. A ~ek hordozóanyagául a digitális korszakig celluloid, majd poliészter alapanyagú fényérzékeny filmeket választottak (ezekkel ma már csak ~-archívumokban lehet találkozni), amelyeket az ezredfordulón fokozatosan váltottak fel az egyre nagyobb felbontású és érzékenységű, fotoelektromos effektus alapján működő töltés-csatolt eszközökre (Charge-coupled Device – CCD). Az új technológia a digitális képanyagok alkalmazásával jelentős hatást gyakorolt a fotogrammetriára és a távérzékelés gyakorlati alkalmazására. A ~ek megjelenéséig a térkép jelentette a terep tanulmányozásának egyedüli eszközét. A ~ek sikeres bevonása a terepértékelés, terepfelderítés feladataiba mindazonáltal nem tette lehetővé a topográfiai térképek mellőzését, ami a következő okokra vezethető vissza: *a)* légköri viszonyok és a napszakkal összefüggésben csak meghatározott időszakokban készülhetnek; *b)* nyers változatban pontos célmegjelölésre és pontkoordináták meghatározására a geometriai torzulások miatt csak korlátozottan alkalmas; *c)* nem tartalmazza a térképekre jellemző névrajzi és magyarázó megírásokat, a tereptárgyak műszaki adatait, a domborzatra vonatkozó jelöléseket és a koordinátahálózatot; *d)* a vízszintes értelemben csekély kiterjedésű tereptárgyak, föld alatti objektumok nehezen, vagy egyáltalán nem értékelhetők ki; *e)* a terep-

tárgyak beazonosítása a térképhasználatnál lényegesen nagyobb gyakorlatot igényel. Mindezen hátrányok egy része a ~ek feldolgozása során (geometriai torzulások kezelése, kiegészítő térképi adatok hozzáadása) kiküszöbölhető. A ~ alkalmazása olyan előnyöket biztosít ugyanakkor más térképészeti anyagokhoz képest, amelyekről hiányosságai ellenére sem lehet lemondani. Ezek közül kiemelendő: *a)* a terep megjelenítésének teljessége, azonnalisága (naprakészsége); *b)* nagyobb térségek gyors leképezésének lehetősége; *c)* felderítési adatok gyűjtése, kiemelt kockázatú térségek biztonságos megfigyelésének lehetősége; *d)* az időbeni változások (fázisok) rögzítésének lehetősége; *e)* a terep domborzati sajátosságainak térhatású megjelenítése (~ párok vagy ~ sorozatok készítésével). A ~ek felhasználását alapvető módon meghatározza: *a)* a fényképezési magasság; *b)* a fényképező kamera dőlésszöge; *c)* a fényképező kamera objektívjének fókusztávolsága; *d)* a képrögzítő érzékenysége, mérete és felbontása; *e)* a légkör állapota (páratartalom, kondenzáció); *f)* a felszín megvilágítottsága (napszak). A geometriai kiértékelésre alkalmas ~ket mérőképeknek nevezzük. Fő sajátosságuk, hogy megfelelő fotogrammetriai feldolgozással alkalmassá tehetők térképhelyettesítő termékek (fotótérképek, ortofotótérképek) alapanyagaként szolgálni. A ~ek másik kiemelt felhasználói köre a katonai felderítés, annak is képfelderítési ága (IMINT), amely a légi felvételeket más távérzékelési anyagokkal együtt elsődleges adatforrásbak tekinti. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

légi fényképezés: a légi fényképek létrehozására kifejlesztett technológiák és eszközök összessége. A katonai gyakorlatban a képi (IMINT) és a geoinformációs felderítés (GEOINT) meghatározó jelentőségű adatforrása. Eszköztára az igényelt pontosság, részletesség és a kiemelni szándékozott földrajzi tényezők sokfélesége folytán igen változatos képet mutat. Hordozóeszközeit illetően ~re igénybe vehetők forgó- és merevszárnyú, pilótanélküli és pilóta által vezérelt repülőgépek, de akár hőlég-, gázballonok is. A repülőeszközök mérete terén hasonló változatosság tapasztalható, továbbá a képérzékelő eszközök típusválasztéka is igen jelentős. Ez utóbbiaknál a távérzékelés csaknem teljes eszköztára igénybe vehető. A légi fényképekkel leképzendő terep kiterjedése, a repülési magasság, valamint a kamera fókusztávolsága összefüggésében meghatározható, hogy a felderítésre, illetve térképészeti célú felvételezésre kijelölt földfelszín egyes-, sorozat- vagy területfényképezéssel képezhető le optimálisan. A sorozat- és területfényképezés esetén az egyes felvételek átfedéssel készülnek. Az átfedés mértékét mindenekelőtt a felhasználás célja határozza meg. Vonalas jellegű tereptárgyak (út- és vasútvonalak, vízfolyások, határszakaszok stb.) esetén tartalmi kiértékelések céljára legalább 20%-os átfedést kell biztosítani. Ha vonalas tereptárgy, illetve környezet függőleges tagoltsága is lényeges, a sztereo-fotogrammetriai feldolgozáshoz legalább 60%-os átfedésű felvételezés szükséges. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

légi folyosó: manapság a polgári repülésben jellemzően nem alkalmaznak ~kat. Ezeket korábban leváltották a navigációs pontok általi útvonalképzéssel, napjainkban pedig a töréspontok nélküli, úgynevezett szabad útvonalképzés módszerét tervezik bevezetni Európa-szerte, hazánkban ezt a megoldást már megvalósították. Lényege, hogy az országhatár menti ki- és belépőpontok között, az ország területének légterében teljesen egyenes, töréspontok nélküli útvonalakat lehet lerepülni. Műveleti körülmények között továbbra is alkalmazott a ~k használata a rendszerezett és biztonságos légiközlekedés és feladatvégrehajtás céljából.

Leggyakrabban a következőket alkalmazzák: légi útvonal (Air Route – AIRRTE); biztonsági sáv (Safe Lane – SL); különleges légi folyosó (Special Corridor – SC); lassú légi járművek légi útvonala (Slow Aviation Assets Flight Routes – SAAFR); időszakosan minimális kockázatú útvonal (Temporary Minimum Risk Route – TMRR); tranzit folyosó (Transit Corridor – TC); tranzit útvonal (Transit Route – TR). (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi fölény: az egyik fél olyan mértékű dominanciája a légi csata során a másik felett, amely lehetővé teszi az első részére a feladatának a végrehajtását, valamint szárazföldi-, tengeri-, illetve légierőjének alkalmazását adott időben vagy szűkebb térségben, a szemben álló fél (légierő) jelentős akadályozó tevékenységének hiányában. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi hadjárat: a fogalom megszületésének ideje bizonytalan, azonban John A. Warden III. 1988-as *Air Campaign* című könyvének megjelenése óta széles körben elterjedt a használata. Fegyveres tevékenységek olyan sorára utal, amelyeket elsősorban a légi haderőnem hajt végre, és amelyek a konfliktus vég- (politikai) céljainak elérésében segítik adott állam vezetőit. Sokszor az 1991-es I. öbölháború utáni légi hadviselési érára alkalmazzák, amelyek földrajzilag viszonylag kis területre korlátozottak voltak, de találkozhatunk második világháborús vonatkozásaival is, például a szövetségesek bombázó tevékenységével kapcsolatban. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi hadművelet: gyűjtőfogalom, a légierő által végrehajtott tevékenységi formák, amelyeket különböző célok (hatások) elérése érdekében hajtanak végre. Négy főcsoportot különböztetünk meg: a légi szembenállást, a levegő-föld támadásokat, az információgyűjtést és a légi mobilitási feladatokat. A légierő (had)műveleteit és alkalmazásának formáit nem a feladatok végrehajtásába bevont erők és eszközök összetétele, hanem az elérendő célok határozzák meg. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi hadműveleti direktíva (Air Operations Directive – AOD): az összhaderőnemi koordinációs parancsban hirdetik ki az összhaderőnemi parancsnok szándékát és iránymutatását. A légierő komponens parancsoka konzultáció és az összhaderőnemi koordinációs parancs segítségével tart egyensúlyt a hosszú távú tervezés és a mindennapi közvetlen légi feladatszabó parancs készítésében, illetve végrehajtásában történő részvétel között. Ennek végeredménye a ~, amelyben a légi feladatszabó parancs készítésére vonatkozó napi utasítások szerepelnek. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi hadműveleti koordinációs központ (Air Operations Coordination Centre – AOCC): funkcionálisan a légi műveleti központnak van alárendelve, légi szakmaiságot képvisel a szárazföldi vagy más (például a tengerészeti) erők hadtestparancsnokságainál, azokkal együtt települve és azoknak szerves részét képezve. Integrálja a légi műveletekkel összefüggő feladatokhoz – többek között a légi lefogás, közvetlen légi támogatás, légvédelem, légiforgalmi irányítás stb. – kapcsolódó összekötői és a koordinációs eseményeket. A ~ megfelelő kiindulópontot biztosít a fogadó parancsnokság személyei számára a műveletтervezés, feladattisztázás és műveletek végrehajtása időszakában, kapcsolódási pontot ad a légi összekötő csoport számára. A légi műve-

leti központ kiterjesztéseként a szárazföldi és a tengerészeti műveletek támogatásához végrehajtásszintű légi hadműveleti egyeztetési, koordinációs lehetőséget biztosít. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi hadviselés: a képesség, hogy katonai erőt jelenítsünk meg, vagy befolyást gyakoroljunk a légtér, a világűr és a kibertér használatán és birtoklásán keresztül annak érdekében, hogy hadászati, hadműveleti, vagy harcászati célokat érjünk el. A ~ a hadviselés szereplői viselkedésének megváltoztatására, valamint az események menetének befolyásolására irányuló képesség is. A ~ lényegéből eredően stratégiai jelentőséggel bír. Erőtöbbszörözőként is funkcionál, más katonai vagy nem katonai művelet végrehajtásának elősegítésével és támogatásával. Értjük alatta egy nemzet képességét is, hogy kifejezze akaratát a légtérben, a légtéren keresztül, vagy a légtérből katonai erő megjelenítése által. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi harc: a szemben álló felek repülőeszközeinek a légtérben egymás ellen folytatott tevékenysége az ellenséges légi hadviselési eszközök megsemmisítése, csapásainak visszaverése érdekében. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légiharc-kiképzés: repülőszemélyzetek elméleti és gyakorlati felkészítése a személyzetek által repült repülőeszköz légi célok elleni harci alkalmazására. A ~ során a személyzetek begyakorolják a feltételezett ellenséges légi támadóeszközök megsemmisítéséhez vagy annak a szándékáról való lemondatásához szükséges manővereket, harcászati fogásokat és a repülőeszköz fegyverzete hatékony alkalmazását. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

légi harc modellezése: a légi harc saját modelljén végzett tanulmányozásának tudományos módszere. A ~ének célját a kitűzött harcfeladat, a légi harc fajtája (egyes, kötelék, közeli, távoli), valamint a repülőparancsnokoknak a harc megszervezésében, a vezetési pontok állományának a harc vezetésében (irányításában), és a vadászrepülőgép-vezetőknek a légi harc megvívásában való jártassága határozza meg. A modellezés célja a felsoroltak alapján lehet: a légi harcra vonatkozó optimális elhatározás megalkotása; a légi harcban részt vevő repülőgépvezetők és a légi harc irányítását végző vadászirányító (megfigyelő) tisztek célszerű tevékenységének meghatározása; a légi harc harcászati fogásainak kimunkálása; a vadászrepülőgép-vezetők felkészítése új harcászati fogások alkalmazására. A ~ének szakaszai: *a)* a légi harc elgondolásának és modellezendő változatainak meghatározása; *b)* a modellezéshez szükséges kiindulási adatok és eszközök kiválasztása; *c)* a légi harc modelljének felépítése és a műveletek elvégzése; *d)* az eredmények elemzése és értékelése; *e)* következtetések levonása és megfogalmazása; *f)* a légi harc optimális változatának kiválasztása. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

légi harcálláspont: a csapatok és a fegyverirányítási eszközök vezetési rendszerének eleme, repülőgép vagy helikopter fedélzetén speciálisan berendezett, mozgó vezetési pont. Rendeltetése: a vezetés folyamatosságának, életképességének és manőverezőképességének lehetővé tétele. Alkalmazására akkor kerülhet sor, amikor: *a)* a különféle haderőnemi csapatok hadászati, hadműveleti, illetve harcászati vezetése a földi vezetési pontokról nem, vagy hatékonyan nem oldható meg; *b)* a fő harcálláspont áttelepülést hajt végre vagy működésképtelenné vált; *c)* a tartalék harcálláspont megsemmisült; a hadműveleti vagy hadműveleti-harcászati helyzet

szükségessé teszi az erők és eszközök koordinált, vizuális láthatóságot is követelő vezetését, illetve irányítását; *d)* a csapatok olyan széles arcvonalon bontakoznak szét, illetve a repülőgépek olyan nagy távolságban hajtják végre harcfeladataikat, hogy a híradástechnikai vezetési eszközökkel a földről már nem tartható az összeköttetés; *e)* a parancsnok célszerűbbnek látja a légi harcálláspont alkalmazását. Az ellenséges légi célok hatékonyabb légi felderítése következtében az utóbbi időben a légi harcálláspontokat gyakran alkalmazzák a légierő kötelékeinek, a légvédelem és a rakétaelhárítás erőinek és eszközeinek vezetésére, illetve irányítására. A légi harcálláspont a rendeltetése szerint lehet: a szárazföldi csapatok vezetésére szolgáló légi vezetési pont; a légierő (repülőcsapatok), illetve a haditengerészeti légierő, valamint a légvédelmi csapatok légi harcálláspontja. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi harctéri irányító (Airborne Forward Air Controller – ABFAC): a ~ egy, az erre a célra megfelelő légi jármű fedélzetén elhelyezkedve koordinálja a légicsapásokat a harcászati légi irányító csoportot, illetve a közvetlen légi támogatást végrehajtó légi járművet. Helyi irányítást biztosít; továbbítja a közvetlen légi támogatáshoz szükséges információkat; azonnali információkat biztosít a fenyegetésről, illetve célpontokról; valamint célmegjelölést hajt végre a támadó légi járművek részére. Amennyiben ezt az időjárási, illetve légköri körülmények lehetővé teszik, a ~ jóval nagyobb távolságokat figyelhet meg, mint a felszíni megfelelője. Hatékony harcászati irányítást valósíthat meg azáltal, hogy a közvetlen légi támogatást végrehajtó repülőgépeket megfelelően osztja el a célterületen, miközben koordinációt hajt végre a szárazföldi erőkkel, valamint priorizálja a célpontokat. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi határsértés: a légtérszuverenitás, azaz a nemzet légtér feletti önrendelkezésének megsértése. Külföldi polgári légi jármű a magyar légteret nemzetközi szerződés alapján, ennek hiányában a légiközlekedési hatóság egyedi repülési engedélyével veheti igénybe. Az ellenőrzött légtérben történő repülésekhez – ideértve az olyan külföldi légi járműnek a magyar légtérbe való berepülését is, amely számára a magyar légtér használatát nemzetközi szerződés, vagy meghatározott engedély lehetővé teszi – légiforgalmi irányítói engedély szükséges. Az ellenőrzött légtérbe való berepüléshez nincs szükség légiforgalmi irányítói engedélyre a légvédelmi készenlét valós repülése esetében. A pilóta nélküli légi járművel végrehajtott, ellenőrzött légtérben történő repüléshez a pilóta nélküli légi járművekről szóló miniszteri rendeletben meghatározott feltételek megléte esetén nincs szükség légiforgalmi irányítói engedélyre. Külföldi állami légi járműnek a magyar légtérbe való berepülése iránti kérelmet a külpolitikáért felelős miniszternek kell benyújtani. A légiközlekedési hatóság a külpolitikáért felelős miniszter, a katonai légügyi hatóság, továbbá a magyar légtér igénybevételéről szóló kormányrendeletben megjelölt polgári és a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat hozzájárulásával engedélyezi a külföldi állami légi járműnek a magyar légtérbe való berepülését. Az Alaptörvény 47. cikke szerinti csapatmozgások esetén a diplomáciai kérelem alóli mentesség nem mentesít a csapatmozgásra vonatkozó közjogi engedély alól. A diplomáciai kérelem alóli mentességgel rendelkező államok ilyen esetben megfelelő időben kötelesek engedélyt kérni. NATO-tagország, valamint az Európai Unió tagállama állami légi járművének a magyar légtérbe való belépéséhez nem szükséges

külön engedély kérése. A NATO-tagállam, valamint az Európai Unió tagállama állami légi járművének a magyar légtérbe való belépése a nemzetközi előírásoknak megfelelő repülési terv benyújtásával történik. A NATO műveleti alárendeltségű légvédelmi készenléti szolgálatot teljesítő külföldi állami légi járműnek feladata végrehajtásával összefüggésben repülési tervet nem kell benyújtania, a magyar légtérbe történő berepülését – a kormány előzetes döntése alapján – a Magyar Honvédség Légierő Ügyeletes Parancsnoka engedélyezi. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi helyzet: leggyakrabban az „azonosított" előtaggal is ellátják. A beérkező szenzor (jellemzően rádiólokátor) jelekből összeállított légierő-specifikus felderítési információ. Az adott földrajzi térség (illetékességi terület) légterében ábrázolják a légi járművek helyzetét és egy bizonyos azonosítási kategóriát rendelnek hozzá a repülési jellemzői és az elérhető repülési adatai alapján. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi irányító és jelentő központ (Command and Reoprting Centre – CRC): **1.** Általános légiforgalmi irányítóközpont vagy -torony. **2.** Jelen értelmezésben nemzeti és NATO-alárendeltségbe tartozó vezetési pont, amelynek feladata a nemzeti és szövetséges légi hadműveletekben részt vevő repülőgépek tevékenységének irányítása és ellenőrzése, a légvédelmi rendszer működésének irányítása, a légi forgalom áramlásának szabályozása, valamint az általános légi helyzet folyamatos figyelemmel kísérése. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi készenlét: a készenléti állapot olyan fokozata, amelyben a harcfelszereléssel ellátott légi jármű már a levegőben várakozik és képes azonnali harctevékenységre. Nem csupán levegő-levegő, hanem egyéb, például levegő-föld viszonylatú feladat (például közvetlen légi támogatás) végrehajtásra is várakozhat a levegőben a légi jármű. A légi jármű pedig lehet merev- vagy forgószárnyas, fedélzeti személyzettel ellátott, vagy el nem látott stb. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi korai előrejelző és irányító rendszer (Airborne Early Warning and Control System – AWACS): felderítő- és magasságmérő lokátorokkal, valamint fegyverrendszerek irányítására szolgáló híradóeszközökkel felszerelt repülőgép és ez által biztosított légtérellenőrzés és irányítás. A legismertebb eszközei a kategóriának: E–3 Sentry, E–2C Hawkeye, Saab 340, KJ–2000, E–767, Beriev A–50, Beriev A–100. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi kutató-mentő szolgálat (Search and Rescue – SAR): a légi kutató-mentő műveletek végrehajtásának alapvető célja a katasztrófát, illetve balesetet szenvedett, bajbajutott légi járművek felkutatása és utasaik, személyzetük mentése. A légi kutató-mentő műveleteket kizárólag ellenséges fenyegetettségtől mentes területen hajthatják végre, a túlélő aktív közreműködése nem alapvető feltétele a mentés végrehajtásának. A légi kutatás-mentés nemzeti felelősség és többnyire a kijelölt felelősségi területre (adott ország területe) korlátozódik. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi lefogás (Air Interdiction – AI): olyan levegő-felszín támadó műveleteket jelent, amely során a szemben álló katonai potenciált eltérítik, megzavarják, késleltetik, lemorzsolják vagy megsemmisítik, mielőtt

azok felvonulhatnának és harcba bocsátkozhatnának a saját szárazföldi csapatainkkal, olyan mélységben végrehajtva mindezt, ahol a saját csapatok tüzével és mozgásával a légi támadásokat nem szükséges összehangolni. A ~ jellegéből adódó rugalmasság lehetővé teszi a független végrehajtást, akár olyan esetben is, amikor saját felszíni erők nem tartózkodnak a térségben, amely esetben a ~ képezheti az ellenséges felszíni erők elleni fő erőkifejtést. Mindez csökkentheti a felszíni harcok szükségességét vagy méretét. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi lépcső: a szovjet mély hadművelet 1. hadműveleti lépcsője, amelyben a front- és hadsereg-légierők, valamint a légideszantcsapatok a hadműveleti mélységben kifejtett tevékenységükkel segítik az áttörést, majd a sikerkifejlesztést. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

légi megfigyelő: az a felderítési feladatot végrehajtó személy, akinek elsődleges feladata a repülőeszközről végrehajtott megfigyelés, fényképezés, a tüzérségi tűz hatásainak megfigyelése, helyesbítése, a csapásmérő rendszerek által okozott harci károk felmérése, vagy egyéb felderítési információk gyűjtése. (H. H.) → *felderítés*

légi mozgékonyság (Air Mobility – AM): lehetővé teszi a katonai (bizonyos esetben akár polgári) személyzet, illetve anyagi erőforrások eljuttatását, fenntartását és visszaszállítását légi úton bizony térségbe; amely feladat-végrehajtás kiemelten fontossá vált az összhaderőnemi műveletek sikerének szempontjából. A ~ sebessége és felhasználási rugalmassága biztosítja a politikai hatásgyakorlás lehetőségét a hadászati fontosságú és méretű erő-átcsoportosítás lehetőségével. A hadviselés hadműveleti szintjén a ~i művelettípust a különböző légi szállítási, valamint légi üzemanyagutántöltési feladatokra oszthatjuk. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi navigáció: a navigáció mai értelmezése szerint a tengeri és légi közlekedés tájékozódási módszereinek összefoglaló elnevezése. Bizonyos megszorításokkal alkalmazható a szárazföldi közlekedésben is (úttalan terepen, sivatagban). Napjainkban a korszerű műholdak segítségével végzett helymeghatározás a legtöbb ember számára elérhetővé vált. A navigáció a latin „navigare" (hajózni) szóból származik és azon feladatok összességét, illetve azon tudományágat jelöli, amely lehetővé teszi, hogy kiindulási helyünkről az általunk választott rendeltetési helyre a kiválasztott útvonalon jussunk el. Lényeges, hogy ezen feladat két fő részből áll: *a)* a repülés előtti felkészülésből, az útvonal megtervezéséből, navigációs számításokból; *b)* a repülés lefolytatása alatti ellenőrző tevékenységből és eltérés esetén a szükséges helyesbítésekből. Ahogy a repülés igen sok mindent a hajózásból örökölt és vett át, természetesen a navigációs ismeretek és az alkalmazott eszközök is onnét származnak, azonban a két közlekedési ág közötti markáns különbségek miatt (a repülés térbeli mozgás, amely jelentős sebességgel történik, nincs lehetőség az útvonalon történő megállásra, korlátozott az üzemanyag mennyisége stb.) a századforduló óta a ~ külön fejlődő terület. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi navigációs térképek: 1. A térképek egyik fatája, amelyek a Föld vagy másik bolygó egésze vagy egy része felszínén elhelyezkedő természetes vagy mesterséges tereptárgyak megszabott méretarányú, rendszerint síkbeli grafikus ábrázolása, amelyen a tereptárgyak egy koordinátahálózati rendszerhez viszonyítva jelennek meg.

Speciálisan a légi navigáció követelményeinek megfelelően készített térkép. Különleges ~ a békeidőszaki katonai követelmények kielégítésre tervezett, légi navigációs információkkal ellátott topográfiai térkép kismagasságú légi navigációs célokra. A légi navigációs útvonal térkép a légi navigáció grafikus megjelenítésére készített térkép. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)* **2.** *A* NATO-tagállamokban a légierő harcászati-hadműveleti, szállítási és egyéb navigációs feladatai végrehajtásához kialakított térképtípus. E csoportba tartozik a 1 : 250 000 méretarányú kismagasságú átrepülési térkép (Transit Flying Chart [Low level] – TFC [L]); a 1 : 500 000 méretarányú kismagasságú repülések térképe (Low Flying Chart – LFC); az 1 : 500 000 méretarányú harcászati repülési térkép (Tactical Pilotage Chart – TPC); az 1 : 1 000 000 méretarányú hadműveleti repülési térkép (Operational Navigation Chart – ONC); az 1 : 2 000 000 méretarányú sugárhajtóműves repülési térkép (Jet Navigation Chart – JNC) és az 1 : 5 000 000 méretarányú hadászati repülési térkép (Global Navigation Chart – GNC). A ~ jellemzően alkalmazott méretarányaik folytán a földrajzi, kiemelt tematikájuk révén a tematikus térképek csoportjába sorolhatók. A ~ kiemelt tematikája alatt minden a légi közlekedéssel, szállítással kapcsolatos lényeges tereptárgy, földrajzi tényező értendő. A ~ csoportjába tehát mindazon térképtípus sorolható, amely a légi harcászati és hadműveleti feladatok a tervezését, szervezését, vezetését grafikus értelemben lehetővé teszi. Mivel a légi navigációval kapcsolatos feladatok földrajzi értelemben jelentős kiterjedésűek, az e csoportba tartozó térképi megjelenítések jellemzően kis méretarányúak. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

légi rendészet (Air Policing – AP): békeidőszakban vadászrepülőgép alkalmazása meghatározott légtér sérthetetlenségének megőrzése céljából. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi szállítás (Air Transport – AT): **1.** Egységek, személyek, készletek, eszközök és anyagok légi úton történő szállítása. A legnagyobb manőverező képességgel rendelkező szállítási alágazat. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás* **2.** A ~ lehetővé teszi az összhaderőnemi parancsnok számára, hogy rendelkezésre álló erőit a világ bármely részére, illetve a műveleti terület egészén mozgassa, ellássa. Gyors és rugalmas mobilitási lehetőségeket kínál a katonai, nemzeti, illetve nemzetközi szervezetek számára, hogy világszerte sebesen reagálhassanak különböző krízishelyzetekre. A teher célba juttatása (személyi állomány, felszerelés, eszközök stb.) kétféle módon történhet: *a)* leszállással, kirakodással; *b)* ejtőernyős dobással. A ~i feladatok méretüket tekintve kétféle kategóriába oszthatók: *a)* hadszínterek közötti (Inter Theatre); *b)* hadszíntéren belüli (Intra Theatre) ~. A hadszínterek közötti ~ jelenti a légi hidat a hátország és a hadszíntér között, vagy különböző hadszínterek között; a hadszíntéren belüli ~ pedig a mozgatást biztosítja egy adott hadszíntéren, vagy összhaderőnemi műveleti területen belül. A ~okat öt feladattípus szerint osztályozhatjuk: *a)* általános, katonai ~ (Routine Air Transport); *b)* égi logisztikai támogatás (Air Logistic Support); *c)* ejtőernyős műveletek támogatása (Airborne Operations); *d)* légi egészségügyi kiürítés (Aeromedical Evacuation); *e)* egyéb műveletek támogatása (Support to Other Missions). (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi szállítási igény: az utasok számának és/vagy a rakományok tömegének (térfogatának) az összessége, amelyet légi úton kívánnak egy bizonyos feladat végrehajtása

érdekében elszállítani. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

légi szállítások koordinációs központja (Air Transport Coordination Centre – ATCC): tervezi, koordinálja, végrehajttatja, illetve irányítja a légi szállítási feladatokat az összhaderőnemi műveleti területen. Együttműködik a légierő komponens parancsnokával annak érdekében, hogy biztosítva legyen a légi erőfeszítések hatékonysága, tervezése és végrehajtásának folyamata. A ~ feladatai és felelőssége általában magában foglalja a légi szállítási feladatok tervezését és ütemezését az összhaderőnemi műveleti területen, az összhaderőnemi parancsnok prioritásainak megfelelően, a résidők kiosztását az induló és érkező szállító légi járművek részére, beilleszti a légi szállítási feladatokat a többi légi művelet repülései közé, valamint a légi feladatszabó parancs részeként publikálja a légi szállítások ütemezését. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi szállítású csapatok: a szárazföldi (USA tengerészgyalogos) csapatok olyan különlegesen felkészített része, amelyek a részükre kijelölt (nem szervezetszerű) szállító repülőkkel, szállító helikopterekkel történő légi szállítással jutnak el a harctevékenység körzetébe. A ~ fegyverzete, haditechnikai felszerelése méretüknél és tömegüknél fogva légi úton szállíthatók, ejtőernyő segítségével ledobhatók. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

légi szállítmány: a repülőeszközök tartozékát nem képező, légi szállításhoz speciálisan előkészített anyagi készletek, eszközök és járművek, amelyek a hasznos terhelés egy részét, vagy teljes egészét képezik. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

légi szembenállás (Counter Air – CA): segít a műveleti terület körülményeit kedvezően kialakítani, ami által a saját műveletek optimálisan folyhatnak akadályozó légi ellentevékenységtől mentesen, biztosítva az erők megóvását. A légtér dominálása önmagában nem végcél, csupán akkor van valódi haszna, amennyiben kihasználják azt egy magasabb (hadászati, politikai) cél elérése érdekében. Amint a megkívánt légi dominancia kivívása megtörténik, a légierőnek lehetősége nyílik katonai erő megjelenítésére ott, és ahol szükséges, azonban a légi dominancia szintjét folyamatosan felül kell vizsgálni és küzdeni kell annak fenntartásáért. Manapság a légi dominanciának két fajtáját különböztetjük meg, ami a légi fölény és a légi uralom. A légi dominancia szükséges mértéke ~i műveleteken keresztül érhető el. Ezt ezért hajtják végre, hogy a saját erők részére nagyobb cselekvési szabadságot biztosítsanak, valamint hogy csökkentsék a kiszolgáltatottságukat a felderítéssel és légi támadásokkal szemben. A ~ ugyancsak magában foglalja bármely haderőnem erőfeszítését annak érdekében, hogy a légteret birtokolja, amelyhez összetett, integrált fegyverrendszereket alkalmazhatnak. Ilyen fegyverek lehetnek: hagyományos és fedélzeti személyzet nélküli légi járművek, ballisztikus rakéták, robotrepülőgépek (levegőből, vagy akár vízi eszközről vagy szárazföldről indítva) stb. Jellegükből fakadóan a ~ lehet támadó vagy védelmi. A támadó ~ során a szemben álló fél légterét igyekszünk uralmunk alá vonni, védelmi ~ esetén pedig a saját légterünk szuverenitását védjük. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi támadások általános terve (Master Air Attack Plan – MAAP): általában a szükséges képességek grafikus ábrázolása egy adott időszakra, és kulcsfontosságú eleme az összhaderőnemi légi műveleti elgondolásnak. Az iránymutatás, erőforrás-elosztás, célkiválasztás során kidolgozott végleges priorizált célokat továbbítják a ~ét kidolgozó

csoportnak. A ~ csoport ezen javaslatokkal összhangban a rendelkezésre álló képességeknek megfelelően hozzárendeli a célokat a repülőeszközökhöz. Az így kapott ~ az alkalmazási terv, amely a légi feladatszabó parancs alapját képezi. A ~ elkészítése magában foglalja az összhaderőnemi parancsnok és a légierő komponens parancsnok utasításának és iránymutatásának, valamint a haderőnemi repülési terv és a támogatási igények áttekintését, a célpontajánlások frissítését, az erők és eszközök rendelkezésre állásának ellenőrzését, a célok kiválasztását az összhaderőnemi priorizált célpont listából és a repülőeszközök azokhoz történő hozzárendelését. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi támadóeszköz: bármilyen légi jármű ide sorolandó, amellyel kinetikus, vagy nem-kinetikus légi támadás végrehajtható. Kinetikus támadáson a fizikai pusztítással járó csapásmérést értjük (például épületek, járművek, vagy élőerő pusztítása), nem-kinetikus támadáson a fizikai térben rombolást nem okozó csapásmérést, zavarást értjük (például elektronikai csapás vagy zavarás). A ~ által végrehajtott feladat lehet levegő-levegő, vagy levegő-felszín, esetleg levegő-vízfelszín alatti viszonylatú. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi támogatás (Air Support): elavult fogalom, túlságosan általános kifejezés. Korábban a különböző doktrínákban egy sor feladattípus tartozott a kategóriába, jellemzően nem tűztámogatási feladatok (például légi kutatás-mentés, légi utántöltés, légi szállítás, légi logisztikai feladatok, meteorológiai támogatás, légiforgalmi irányítás stb.), a korábbi *Hadtudományi lexikon* (1995) meghatározása a légi tűztámogatási aspektusra koncentrált. A legújabb kiadású nemzetközi légierő alapdoktrínákban már nem találjuk ezt a főcsoportot, azonban a magyar Re/419 még e meghatározást tartalmazza. A légierő alapvető valamennyi szerepköre támogató feladatokat takar (vagy a légierő magának, vagy a többi haderőnem a feladatvégrehajtását segítve, vagy lehetővé téve), kivéve a hadászati jelentőségű légi műveleteket, amely három típusú lehet: levegő-föld támadás (hadászati légi támadás), hadászati jelentőségű információgyűjtés, illetve hadászati légi szállítás. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi támogatási igény: a ~eknek két fajtáját különböztetjük meg, az előre tervezett ~t és az azonnali ~t. Az előre tervezett igények esetében a támogató légi jármű előre tervezett időben, vagy időintervallumban hajtja végre a közvetlen légi támogatást, amely feladat-végrehajtás ideje megegyezik az előre tervezett időponttal, amikor a szárazföldi csapatoknak legnagyobb szükségük van a légi tűztámogatásra. Az előre tervezett közvetlen légi támogatás igényének két típusát különböztethetjük meg: az adott időben történőt, illetve a hívásra végrehajtottat. Az azonnali légi tűztámogatási igény nem várt, vagy nem tervezett szükségesség a csatatéren, gyakran vészhelyzeti jellegűek, ami a légi járművek átirányítását, vagy feladataik újragondolását teszi szükségessé. Az azonnali igények származhatnak olyan helyzetekből is, amikor a légi feladatszabó parancs előkészítésének idejébe nem volt elegendő idő a bennfoglalásukra. Megjelenési formája az úgynevezett „9 soros igénylés", amely tartalmazza a feladat megkezdésének pontját, a cél ehhez képesti irányát, távolságát, jellemzését, koordinátáit, a saját erők tartózkodási helyét, valamint a célterület elhagyásának irányát stb. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi uralom: a légi fölény olyan foka, ahol a szemben álló légierő nem képes hatékonyan zavarni a másik fél tevékenységét. A légtér feletti dominancia legmagasabb szintjének birtoklása nem jelenti azt, hogy egyetlenegy szemben álló légi jármű sem száll fel, vagy nem hajt végre feladatot, csupán azt, hogy nem képes hatékony, zavaró ellentevékenységet végrehajtani. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi utántöltés (Air-to-Air Refuelling – AAR): egészen pontosan a légi üzemanyag-utántöltés egy támogató feladat, amely során a levegőben, repülés közben üzemanyagot ad át a légi üzemanyag-utántöltés repülőgép az annak fogadására alkalmas másik légi jármű részére. A légi üzemanyag utántöltés egy alapvető képesség, amely megnöveli a hatósugarát, a levegőben tartózkodás idejét, a hasznos teher mértékét és a rugalmasságát valamennyi fogadásra képes légi járműnek, továbbá kiemelten fontos, amikor előretolt bázisok kapacitása korlátozott, vagy előretolt bázis nem áll rendelkezésre. A nagymértékű igény a légi utántöltő repülőgépek iránt szükségessé teszi az azokkal történő megfelelő és hatékony gazdálkodást. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi ütközet: lásd *légi szembenállás* (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi vezetési és irányítási rendszer (Air Command and Control System – ACCS): a légierő haderőnem sajátosságainak megfelelő, a légi műveletek irányításához kialakított vezetési és irányítási rendszer a légi hadműveletek tervezésére, az erőkkel történő gazdálkodás, a légtérellenőrzés, a légi bevetésirányítás, a légiforgalom-irányítás és a fegyverirányítás feladatainak megvalósításához. A NATO az európai tagországai területén létrehozta a NATO Integrált Légvédelmi és Rakétavédelmi Rendszerét, amelynek szerves elemeként kialakították az új ~t, amely a jelenleg használt rendszerrel együtt az alábbi feladatok ellátására alkalmas: az alárendelt erők alkalmazásának felügyelete (Force Management); a rendelkezésre álló légtér felhasználásának irányítása (Airspace Management); légtérellenőrzés (Air Surveillance); fegyverrendszerek irányítása (Air Mission and SBAD Control); légiforgalmi irányítás (Air Traffic Control). (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légibomba: használatos még a repülőbomba elnevezés is, de a ~ elnevezés pontosabban leírja az eszközt és az idegen nyelvű terminológiában is ennek megfelelőjét alkalmazzák. Repülőgépről vagy helikopterről ledobott, ballisztikai pályán szabadesésű, robbanóanyaggal vagy egyéb töltettel ellátott megsemmisítőeszköz. A ~ fő eleme a töltet: meghatározza a bomba célra kifejtett hatását. Eszerint lehet nukleáris (atom- és hidrogén-) bomba, valamint a hagyományos töltetű ~. A hagyományos típusúak lehetnek alaprendeltetésű vagy kiegészítő rendeltetésű ~ák. Az alaprendeltetésű ~ák: repesz-, romboló-, páncéltörő, betonromboló, térhatású, biológiai, vegyi és gyújtóbombák. A kiegészítő rendeltetésű ~ákhoz a világító-, fényképező, füstképző, tájékozódásjelző, propaganda- stb. bombák tartoznak. A repesz-romboló bombák hatásukat a robbanáskor keletkező repeszekkel, illetve nagy légnyomással fejtik ki. A gyújtóbomba töltete nagy hőmérsékleten égő, nehezen elooltható anyag (például napalm). A páncéltörő ~ák kumulatív harcirésszel ellátott eszközök. A betonromboló ~ák becsapódáskor először átütik a betonréteget, a hatásukat ezután fejtik ki. Gyorsító hajtóművel és fékernyővel is szerelhe-

tik, ami lehetővé teszi az úgynevezett csataoldásból történő bombavetést (H<500 m magasságból történő bombavetés). Ennek során először fékezni kell a bomba esését, hogy a repülőgép eltávolodhasson a veszélyes repeszzónától, majd növelni kell a bomba sebességét, hogy behatolhasson a célba. A térhatású ~ák működésének alapja, hogy az éghető gázok levegővel való keveredésekor robbanás keletkezik, ezekben az eszközökben töltetként olyan illó szénhidrogénvegyületeket alkalmaznak folyékony állapotban, amelyeknek nagy a hőfejlesztő tulajdonságuk. A térhatású ~ alapvetően a robbanáskor keletkező lökéshullámmal pusztít, hatása összemérhető egy kisméretű nukleáris bombáéval. A vegyi és a biológiai bombák a bennük töltetként elhelyezett mérgező anyagokkal, illetve baktériumokkal és toxinokkal fejtik ki hatásukat. Alkalmazásukat nemzetközi egyezmények tiltják. A bombakazetták a hagyományos ~ákhoz hasonlítanak: változó mennyiségű kisméretű bombát, aknát vagy egyéb robbanóeszközt tartalmaznak. A világítóbombában ejtőernyőre szerelt fáklya van, ez megvilágítja az alatta lévő területet. A propagandabombával propagandaanyagok (röplapok) juttathatók célba. A ~ szerkezeti elemei: *a)* a rendeltetésnek megfelelően kialakított bombatest a stabilizátorokkal; *b)* a gyújtó, amely lehet pillanat- vagy késleltetett működésű csapódógyújtó, időzíthető (távolsági) vagy közelségi gyújtó; *c)* a robbanóanyag-, gyújtófolyadék-, ködképző- (stb.) töltet; a függesztőelemek. A repeszbombákban általában pillanatműködésű csapódógyújtókat, illetve időzíthető vagy távolsági gyújtókat alkalmaznak, hogy a célban vagy közvetlenül a cél felett robbanjanak. A rombolóbombához késleltetett működésű csapódógyújtókat alkalmaznak, hogy a becsapódás után robbanjon a töltet. A világító- és propagandabombákat időzíthető gyújtókkal szerelik fel, mert a bombatest szétválásának és a töltet kiszabadulásának egy bizonyos magasságban célszerű bekövetkeznie. Az időzítést a bombavetési magasság függvényében állítják be a bomba függesztése előtt. A stabilizátorok célja, hogy a ~ zuhanás közben ne bukdácsoljon. A találati pontosság növelésére egyes ~ákat táv-, illetve önirányító rendszerrel látnak el. Az irányítórendszerek lehetnek televíziós távirányításon, infravörös passzív önirányításon vagy félaktív lézeres önirányításon vagy műholdas navigáción (GPS, GLONASS) alapuló irányítás. Az angol nyelvű terminológiában GBU (Guided Bomb Unit) irányítható bombaegység elnevezés a használatos. Az orosz nyelvű terminológia a КАБ (Корректируемая Авиационная Бомба) korrekciós ~. Amennyiben az irányítási elveket megvizsgáljuk lehet irányíthatónak is nevezni, de a bombavetés és annak elnevezései alapján a korrekciós elnevezés a helytállóbb. Csataoldáshoz (kis magasságú bombavetéshez) rendszerint valamilyen fékezőberendezéssel látják el a bombát, hogy a hordozó megfelelően eltávolodhasson a veszélyes repeszzónától. (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

légideszant: a mélységi területre (az ellenség mögöttes területére) légi úton kijutatott és harcba vetett kötelék. A ~ létrehozható deszantcsapatokból, speciálisan felkészített, vagy légi szállítású szervezetekből, illetve gyalogos (lövész) alegységekből (egységekből). A harcászati ~ különleges feladatokkal megbízott kötelék, alkalmazásánál figyelembe kell venni, hogy az irányában tevékenykedő csapatok beérkezéséig képes legyen önállóan harcolni. A ~ csapatokat az ellenség mögöttes területére repülőgépekkel, helikopterekkel juttatható ki. A deszantolást illetően a kirakás történhet ejtőernyős kidobással, kis magasságból történő kirakással például kötélen történő ereszkedéssel stb., illetve földre történő kirakással vagy ezek kombinációjával. A ~ az alkalmazó kötelék

szintjét tekintve lehet harcászati, hadműveleti és hadászati. A ~ tevékenységének időszakai a deszantolás (berakás), kiszállítás (kijuttatás), területbiztosítás, kirakás és kapott harcfeladat-végrehajtás. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

légierő: a fegyveres erők azon ága, amely feladata a légi- és űrerők létrehozása, fenntartása és megjelenítése a nemzet, illetve a nemzet érdekeinek és intézményeinek megvédésére. A fegyveres erők egyik haderőneme, amely képes együttműködni más haderőnemekkel. Képes harcászati, hadműveleti és hadászati feladatok megoldására, akár ugyanazon bevetés keretében. Feladatrendszerébe támadó, védelmi és támogató feladatok egyaránt beletartoznak. Eszközrendszerét merev- és forgószárnyas, fedélzeti személyzet nélküli repülőgépek; egyéb légi, vezetési és irányítási, légtérmegfigyelési, valamint légvédelmi eszközök alkotják. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légierő haderőnem: lásd *légierő* (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légierő haderőnem főnöke (LE [H. F.]; Air Component Commander – ACC): alapvetően a légi és a légvédelmi eszközökkel rendelkező légierő komponens parancsnok, aki rendelkezik a légi műveletek tervezésének, irányításának és a feladatszabásának képességével. A ~ az összhaderőnemi parancsnok iránymutatása, erő elosztásának, célkitűzéseinek megfelelően felelősséggel és a parancsnoki lánc betartásával tervezi, integrálja és irányítja a légi műveleteket. A ~ az összhaderőnemi parancsnoktól kapott felhatalmazás alapján hajtja végre a feladatait. Hadműveleti irányítást gyakorol a számára átadott eszközök felett és harcászati irányítást gyakorol a számára elérhető, a feladat-végrehajtásba bevonható egyéb képességek és erők felett. Az összhaderőnemi parancsnok támogató és támogatott viszonyt működtet a légierő haderőnem és más haderőnemek között. A ~ az összhaderőnemi parancsnok szándéka és hadműveleti elgondolása alapján irányítja a légi műveletek végrehajtását. A ~ kötelezettsége többek között az összhaderőnemi parancsnok erőelosztásán és műveleti elgondolásán alapuló légi műveleti tervezés, integrálás és felügyelet, valamint az ehhez kapcsolódó erőkijelölés és feladatszabás megvalósítása. Kötelezettségek magukba foglalják a következőket: *a)* egy, az összhaderőnemi parancsnok célkitűzéseit legjobban megvalósító légi műveleti terv és direktíva elkészítése; *b)* javaslattétel (más haderőnemek főnökeivel való konzultáció után) az összhaderőnemi parancsnoknak a légierő eszközeinek/képességeinek elosztására, amelyekkel számvetéseit figyelembe véve megvalósíthatónak látja a különböző légi műveletek célkitűzéseinek megvalósulását; *c)* feladatszabás az összhaderőnemi parancsnok által alárendeltségébe helyezett képességek/erők számára; *d)* szükség szerint a parancsnoki láncon keresztül a harcérintkezés szabályai olyan irányú változtatásának kezdeményezése, ami hatékonyabban elősegíti a feladatok végrehajtását; *e)* az érintett képességek/erők számára felügyelet és iránymutatás a légi műveletek időbeni végrehajtásával kapcsolatban; *f)* ha a kialakult helyzet szükségessé teszi, egyeztetve az összhaderőnemi parancsnokkal és az érintett más haderőnemekkel változtatások végrehajtása a légi műveletek terveiben; *g)* a légi műveletek integrálása más haderőnemek műveleteibe; *h)* a légi műveletek eredményeinek értékelése és a megállapítások továbbítása az összhaderőnemi parancsnok felé, ezzel támogatva az összműveletek eredményéről szóló értékelések elkészítését; *i)* szükség szerint összekötők biztosítása, illetve foga-

dása meghatározott (például együttműködő) szervezetekkel való megfelelő együttműködés érdekében; *j)* ha más parancsnok nincs kijelölve, a légtér védelmi hatósági (*A*ir *D*efence *A*uthority – ADA) és a légvédelmi parancsnoki (Air Defence Commander – ADC) teendők ellátása; *k)* az összhaderőnemi parancsnok döntésének megfelelően támogató vagy támogatott parancsnoki feladatok ellátása; *l)* a fentiekkel összhangban különböző légi műveletek – a légvédelem (Air Defence – AD), a légi lefogás (Air Interdiction – AI), a közvetlen légi támogatás (Close Air Support – CAS), a légi szállítás (Air Transport – AT) és a légi felderítés – irányítása. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légierő hozzájárulása a haditengerészeti csapatok elleni műveletekhez (Air Power Contribution to Counter-Maritime Operations – APCMO): a szemben álló fél harctéren levő csapatainak pusztítása, a támogató infrastruktúrájának megsemmisítése, vagy olyan pszichológiai hatás elérése érdekében végrehajtott levegő-felszín támadás, amelynek hatására az egység megbomlik, vagy a harc iránti szándék elvész. A légi támogatást a tengerészeti műveletek érdekében hajtják végre, amely során a légierő alkalmazása a partmenti vizektől a nyílt óceánig kiterjedhet. A légi támadó feladatokat jellemzően a saját haditengerészeti erők támogatása érdekében hajtják végre, a légi- és tengeri koordináció részeként; ugyanakkor önállóan, vagy olyan esetekben is végrehajtható, amikor saját tengerészeti erők nem tartózkodnak az adott térségben. E műveletek általában kétfajta tevékenységet támogatnak: a felszíni küzdelmeket; illetve a tengeralattjárók elleni hadviselést. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légierő hozzájárulása a szárazföldi csapatok elleni műveletekhez (Air Power Contribution to Counter-Land Operations – APCLO): a szemben álló fél harctéren levő csapatainak pusztítása, a támogató infrastruktúrájának megsemmisítése, vagy olyan pszichológiai hatás elérése érdekében végrehajtott levegő-felszín támadás, amelynek hatására a szemben álló fél egysége megbomlik, vagy a harc iránti szándéka elvész. A szárazföldi csapatok elleni légi műveletek végrehajtásának miként je függ az összhaderőnemi hadjárat startégiájától és a konfliktus egyéb jellemző körülményeitől, úgymint a szemben álló fél csapatainak elhelyezkedése, a műveletek végrehajtásának előrehaladottsága, a földön megvívott harcok állapota, a légi dominancia mértéke, a légi tűztámogatás szükségessége stb. A műveletítípusokat két fajtára bonthatjuk: a légi lefogásra; és a közvetlen légi támogatásra. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légierő komponens parancsnok: lásd *légierő haderőnem főnöke* (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légierő műveleti központ (Air Operations Centre – AOC): a légierő haderőnem katonai szervezeteinek nemzeti alárendeltségű és nemzeti alárendeltségbe utalt NATO alárendeltségű készenléti-, illetve légvédelmi készenléti-, valamint légi kutató-mentőszolgálatainak vezetéséhez és irányításához, továbbá a repülő és légvédelmi erők műveleteinek tervezéséhez és a műveletirányításhoz, valamint a légi riasztási feladatok koordinálásához szükséges szolgálat biztosítása a békeidőszakban létrehozott szolgálati rendszerben és a Magyar Honvédség Műveleti Vezetési Rendszer keretei között. A ~ a légi vezetési és irányítási rendszer nemzeti eleme, és a feladatainak megfelelően a személyi állomány készíti el a végrehajtandó (szövetséges) légi hadműveletek átfogó tervét,

fogadja az összhaderőnemi parancsnok törzsétől érkező utasításokat, és tájékoztatja az elöljárót a rendelkezésre álló repülőerők alkalmazási lehetőségeiről, valamint naponta kiadja a repülő feladatszabó parancsot. A műveleti részleg a repülő feladatszabó parancsban meghatározottak szerint vezeti és irányítja a légi hadműveletek végrehajtását, amely magába foglalja a feladatok továbbítását a végrehajtó katonai szervezeteknek, szervezi a feladatok végrehajtásához szükséges támogatást és harcbiztosítást, és amennyiben a harci helyzet változása megköveteli, módosítja a végrehajtás menetét.

légierő összekötő elem (Air Liaison Element – ALE): alapvetően az összhaderőnemi és a haderőnemi tervezői folyamatokra fejti ki tevékenységének fő irányát. A ~ a társ/együttműködő haderőnemeknél/szervezeteknél települve, a légierő haderőnem főnöke alárendeltségében felelősséggel valósítja meg a haderőnemek közötti műveleti koordinációs és összekötői feladatokat. Olyan személyekből tevődik össze, akik a légierő hadműveleti, felderítő, légtérgazdálkodó, légvédelmi és légi szállítási műveletei követelményeinek kielégítéséhez rendelkeznek a tervezéshez szükséges szintű szakmai tapasztalatokkal. A légierő haderőnem főnöke további összekötőket is küldhet az összhaderőnemi parancsnokság törzs elemeihez, alárendeltjeihez, hogy segítse a légi komponensre vonatkozó tervezői tevékenységgel kapcsolatos követelmények teljesülését. A ~ lehetőséget biztosít a hatékony haderőnem-összhaderőnem és a haderőnem-haderőnem közötti összeköttetés megvalósítására, valamint közvetlen információs csatornát nyit az összhaderőnemi szint és a haderőnemek között. Ezen az információs csatornán történő adat és információcsere magában foglalja az aktuális hírszerző, felderítő- és hadműveleti támogatásra vonatkozó igényeket, a légi- és a tűztámogatás koordinálását, valamint a légiforgalmi irányításhoz szükséges követelmények megvalósulásához és integrálásához szükséges adatok és információk cseréjét. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légiforgalmi irányítás (Air Traffic Control – ATC): más néven repülésirányítás, feladatai a légi forgalomban részt vevő légi járművek összeütközésének megelőzése, a repülőtér munkaterületén tartózkodó légi járművek és más járműveknek az ott található akadályokkal való ütközésének megelőzése, a légi forgalom gyors és rendszeres áramlásának biztosítása; tanácsadás és hasznos tájékoztatások nyújtása a repülések biztonságos és hatékony végrehajtása érdekében; a megfelelő szervezetek értesítése, ha légi jármű kutató-mentő jellegű segítségre szorul, valamint szükség esetén ezen szervezetek segítése. A bevezető irányítói szolgálat feladata az érkezési és indulási szakaszokban lévő ellenőrzött légi járművek összeütközésének megelőzése, valamint a légi forgalom gyors és rendszeres áramlásának biztosítása, a magaslégterekben irányító repülésirányítók feladata pedig az útvonalon repülő légi járművek ütközésének megelőzése, valamint a légi forgalom gyors és rendszeres áramlásának biztosítása. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légiforgalmi tájékoztatás (Air Information Service – AIS): a ~ szolgáltatást a megfelelő légiforgalmi szolgálati egységnek kell nyújtania azon légi járművek részére, amelyeket a tájékoztatás valószínűleg érint, és amelyek légiforgalmi irányítási szolgáltatást kapnak, vagy amelyekről az érintett légiforgalmi irányítóegységek más módon tudomást szereztek. A repüléstájékoztató szolgáltatás nem mentesíti a légijármű-parancsnokot a rá háruló felelősség alól, és ő hozza meg a végső döntést a repülési terv esetleges ja-

vasolt módosításával kapcsolatban. Amennyiben a légiforgalmi szolgálati egység ~ szolgáltatást és légiforgalmi irányító szolgáltatást egyaránt nyújt, a légiforgalmi irányító szolgáltatás előnyt élvez a ~ szolgáltatással szemben, ha a légiforgalmi irányító szolgáltatás biztosítása ezt megköveteli. A ~ szolgáltatásnak az alábbiakra kell kiterjednie: *a)* Sigmet és Airmet tájékoztatás; *b)* a kitörést megelőző vulkáni tevékenység, vulkánkitörések és a vulkáni hamufelhőkre vonatkozó tájékoztatás; *c)* a légkörbe jutott radioaktív és mérgező vegyi anyagokra vonatkozó tájékoztatás; *d)* a rádiónavigációs szolgáltatások elérhetőségében bekövetkező változásokról szóló tájékoztatás; *e)* a repülőterek és a hozzájuk tartozó létesítmények állapotában bekövetkező változásokról szóló tájékoztatás, beleértve a repülőtér mozgási területének állapotára vonatkozó tájékoztatást, amennyiben ezt az állapotot hó, jég vagy jelentős mélységű víz jelenléte befolyásolja; *f)* a személyzet nélküli szabad ballonokról szóló tájékoztatás, minden más olyan tájékoztatás, amely befolyással lehet a repülés biztonságára. A repülések számára nyújtott ~ szolgáltatásnak az előzőekben felsoroltakon kívül magában kell foglalni az alábbiakról nyújtott tájékoztatást: *a)* az indulási repülőtérre, az érkezési repülőtérre és a kitérő repülőterekre vonatkozó időjárás-jelentések vagy -előrejelzések; *b)* a C, D, E, F és G osztályú légtérben repülő légi járművek esetében az összeütközés veszélye; *c)* víz felett végzett repülés esetén, ha lehetséges és ha a pilóta kéri, a területen tartózkodó felszíni járművekről rendelkezésre álló adatok, például rádióhívójelük, helyzetük, útirányuk, sebességük stb. A látva repülési szabályok szerint közlekedő repülések számára nyújtott ~ szolgáltatásnak tartalmaznia kell továbbá a repülési útvonal mentén fennálló olyan rendelkezésre álló forgalmi és időjárási körülményekre vonatkozó tájékoztatást, amelyek a látva repülési szabályok mellett végzett repülést teljesíthetetlenné tehetik. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi harc: levegőben folytatott, egyes repülőgépek (helikopterek), kötelékek (alegységek, egységek) tűzzel és manőverrel összekapcsolt harctevékenysége, az ellenséges légi célok megsemmisítése vagy támadásának visszaverése céljából. A ~ a vadászrepülők rendeltetésszerű, a vadászbombázó- és csatarepülők, valamint a harci helikopterek esetenkénti harci alkalmazási formája. A felderítő-, szállító- és csapásmérő repülők ~ot csak akkor vívnak, ha nincs lehetőségük azt elkerülni. A ~ban a siker függ: a hajózó állomány erkölcsi, szakmai-harci, pszichikai és fizikai jellemzőitől, harcászati és repülőkiképzésének színvonalától; az ellenség harcászatának, harci technikájának ismeretétől és gyenge oldalainak ésszerű kihasználásától; a szemben álló felek repülőgépeinek harci lehetőségeitől és harci sajátosságaitól. A ~ lehet: egyes és kötelék-, távoli és közeli, támadó és védelmi. Az egyes ~ot az egyes gépszemélyzetek az ellenség egyes gépszemélyzete vagy köteléke ellen vívják. Az egyes ~ban a gépszemélyzet csak önmagára számíthat és a ~ sikere csak a saját akaratától, lelkierejétől és kiképzési színvonalától függ. Egyes ~ csak kényszerből, olyan feltételek között jöhet létre, amikor a kötelékben való repülés kizárt és amikor a harcfeladatot egyes gépszemélyzetek hajtják végre vagy a ~ menetében a gépszemélyzet elveszti a kapcsolatot a kötelék többi gépszemélyzetével. Kötelék ~: az alegységek, egységek harcának alapvető formája, ebben a felek részéről meghatározott szervezetű és vezetésű kötelékek állnak szemben egymással. A kötelék ~ alapvető elve a harcban részt vevő gépszemélyzetek és alegységek folyamatos együttműködése. Ezért a kötelék ~ lényegét azok a harcászati fogások képezik, amelyek lehetővé teszik az ellenség

feletti harcászati fölény elérését, az együttműködő gépszemélyzetek mesteri manőverezése eredményeként. A kötelék ~ sajátos törvényszerűségei a gépszemélyzetek és alegységek tűz- és harcászati együttműködésében tükröződnek. A kötelék ~ban a kötelékben repülő gépszemélyzetek mennyiségének növekedésével arányosan nő a harcászati együttműködés szerepe a tűz együttműködéssel szemben. Távoli ~: a vizuális látás határain kívül megvívott ~. Elgondolása rendszerint olyan harcászati fogásra épül, amelynek végrehajtása lehetővé teszi a váratlan rakétacsapást és a harcászati fölény megszerzését a közeli ~ra való áttéréskor. A távoli ~ban a vadászrepülők manőverének jellegét az ellenség megközelítésének feltételei, a felderítő- és célzórendszer, valamint a rakéta-célravezető rendszer technikai lehetőségei határozzák meg. A távoli ~ban a nagy távolságról mért rakétacsapás lehetővé teszi az ellenség harcra vonatkozó elgondolásának keresztülhúzását, meghatározott veszteségek okozását és az ellenség teljes megsemmisítésének befejezését közeli ~ban. Közeli ~: manőverező ~, a célokat vizuálisan érzékelve vívják meg. A szemben álló felek manőverének jellegét a repülőgépek (kötelékek) kölcsönös helyzete, a repülőgép és a repülőgép-vezető túlterhelés szerinti lehetősége, a célzórendszer és a rakéták önirányító fejének technikai lehetőségei, valamint a gépágyútűz vezetésének feltételei határozzák meg. A közeli ~ létrejöhet a távoli ~ folytatásaként is. Támadó ~ a vadászrepülők és meghatározott típusú harci helikopterek harcának alapvető fajtája. A támadó ~ tartalma a manőver és a tűz. A támadó ~ célja a légi ellenség megsemmisítése a levegőben. A ~ támadó jellege a kezdeményezés megragadását és megtartását célzó tevékenység lendületességében, a saját akaratnak az ellenségre való rákényszerítésében és a célok határozottságában fejeződik ki. A támadó ~ jellemző sajátossága az olyan új és az ellenség számára ismeretlen harcászati fogások alkalmazása, amelyek biztosítják a váratlan rakétacsapást vagy a harcászati fölényt a harc folyamán. A támadó ~ban betartandó elvek: a tevékenységek támadó jellege; az első támadás váratlansága; a gépszemélyzetek és alegységek folyamatos együttműködése a ~ban; a sablon kizárása a tevékenységekből; a vadászrepülők folyamatos vezetése a ~ban; a ~ mindenoldalú biztosítása. A támadó ~ szakasza: megközelítés, támadás és támadásból kiválás. A támadó kötelékes ~ban e szakaszok az ellenséget támadó egyes gépszemélyzetekre jellemzők. A támadó kötelékes ~ egészét tekintve szintén három szakaszra bontható: a ~ megkezdése, az ellenség megsemmisítése a harcászati rendeltetésű repülő csoportokkal és a harcból kiválás. A támadó kötelék ~ minden egyes szakasza tartalmazza az egyes támadó ~ra jellemző szakaszokat. A ~ megkezdése: tartalma a harcászati rendeltetésű (vadász, csapásmérő) repülőcsoportok összehangolt manővere, a csapásmérő repülőcsoport számára az ellenséges kötelék alapvető csoportjára való váratlan rakétacsapás mérését biztosító feltételek létrehozása céljából. E szakasz földről végrehajtott célra vezetés esetén a harc előtti manőverezés megkezdésének pillanatával, a vadászrepülők önálló tevékenysége esetén pedig az ellenséges kötelék felderítésének pillanatával kezdődik. Az ellenség megsemmisítése a harcászati rendeltetésű repülőcsoportokkal. E szakasz tartalma lehet egy kötelék-rakétacsapás mérése az ellenséges kötelékre távoli ~ban, vagy az ellenséges kötelék megsemmisítése közeli manőverező ~okban. E szakaszban a sikeres tevékenység kiinduló feltétele a pontos célelosztás, valamint a harcászati és tűzegyüttműködés folyamatos megvalósítása a harcászati rendeltetésű repülő csoportok között és azokon belül. E szakaszban a vadászrepülők egyidejű, egymást követő és váltott támadást hajthat-

nak végre. A vadászrepülők a harcból való kiválást a kitűzött harcfeladat végrehajtása után vagy akkor hajtják végre, amikor a harc folytatása lehetetlenné válik (tüzelőanyaghiány, gépszemélyzet megsebesülése, repülőgép megsérülése esetén). A harcból kiválás lehet tervszerű vagy kényszerkiválás. Védelmi ~ a csapásmérő, a felderítő és a szállító repülőgépek harcának alapvető fajtája. Célja az ellenséges vadászrepülők megakadályozása a lövészet lehetséges területébe való bejutásban, illetve az irányítható rakéták célra vezetésének félbeszakítása. Védelmi ~ot akkor vívnak a gépszemélyzetek, amikor az ellenség a harcászati fölényt és a kezdeményezést megszerezte. A vadászrepülők védelmi ~ot csak akkor vívnak, amikor harcászatilag kedvezőtlen helyzetbe kerülnek. Ilyen helyzet főképpen akkor jön létre, amikor a rádiólokációs felderítőzónán kívül kísérést vagy nem légi célok megsemmisítésével kapcsolatos harcfeladatokat (légi felderítést, földi célok elleni csapásmérést) hajtanak végre. A védelmi ~ban sem nélkülözhető a tevékenység támadó jellege. A védelmi ~ban érvényesítendő elvek: a tevékenység aktív és határozott jellege; a védelmi rendszabályok váratlan alkalmazása; védelmi manőverek mesteri alkalmazása; a gépszemélyzetek és alegységek együttműködése a ~ban. A védelmi ~nak, eltérően a támadó ~tól, nincs szakaszokkal pontosan kifejezhető felépítése. A védelmi ~ alapja a manőver, a tűz- és a rádióelektronikai harceszközök alkalmazásának ésszerű összekapcsolása. (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

légi híd: légi mobilitás; légi szállítás (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légi jármű üzembentartási változatai: A karbantartás egy sor olyan intézkedés, tevékenység összessége, amelyek egy berendezés, gép, vagy csak annak egy rendszerének megkívánt, előírásos állapota megóvására, vagy éppen helyreállítására, illetve annak aktuális állapota meghatározására irányulnak. Ennek megfelelően ezt a tevékenységet három fő feladatra lehet szétválasztani. Az ápolás, gondozás főként a gép, berendezés kezeléshez kapcsolódó feladatok összessége. Az ellenőrzés vagy felülvizsgálat kifejezetten a diagnosztikai paramétereken alapulva az elhasználódási tartalék mértékének, vagyis a maradék használati időtartam nagyságának meghatározása szolgál. A helyreállítás, felújítás egy új elhasználódási tartalékszint lehetséges beállítása, amely lehet az eredeti kiindulási állapot mértékével megegyező, vagy akár magasabb is. Az ilyen, korszerű karbantartási tevékenységre a nyugati szakirodalom az MRO (Maintenance Repair Overhaul) rövidítést használja. A karbantartási stratégia az adott, vagy megkívánt cél elérése érdekében hozott döntések sora, és amely alapján megkülönböztethetünk esetszerű, azaz meghibásodáson alapuló karbantartási módot, rögzített ciklusidő szerinti javítást, diagnosztikán alapuló karbantartást, és karbantartás hibajelenségek megelőzés, kiküszöbölés érdekében változatokat. A mind fejlettebb tervezési és gyártási folyamatok eredményeképpen egyre hatékonyabb eszközök, berendezések, gépek kerülnek ki a gyárakból és hozzák magukkal az üzemeltetési folyamatok és technológiák korszerűsödését is. Az alkalmazott üzembentartási stratégiát, illetve annak fejlődését a lehetőségek és a szükségletek határozzák meg. A leglényegesebb feltétel a kor műszaki-technikai szintje. A másik fontos feltétel a haditechnikai eszköz konstrukciós sajátossága. Ez azt jelenti, hogy az üzemeltetés tárgyát az elképzelt módszer követelményeinek megfelelően kell tervezni, illetve ha már meglévő eszközhöz akarunk új módszert kidolgozni és alkalmazni, figyelembe kell venni a rendelkezésre álló technikai információ-

forrásokat. Fontos feltétel ez esetben az állomány, főleg a vezetők, irányítók felkészültsége, igényszintje, a géppark nagysága és az érvényben lévő nemzeti, illetve nemzetközi előírások. Igen jelentős feltétel az adott szervezeti keret korszerűsége és főleg annak rugalmassága, amelyben az üzemeltetés váltás történik. A légi járművek üzembentartási stratégiája hosszú evolúciós folyamatban ért el a mai, legkorszerűbb változatához. Míg az ötvenes éveket a tervszerű megelőző karbantartás elve (TMK) fémjelezte a repülőgépek üzemeltetése területén, addig az 1980-as évekre az MSG-3 karbantartási program került bevezetésre. A közben eltelt időszakban az MSG-1, majd az MSG-2 karbantartási filozófiák szolgálták a polgári és katonai repülésben a megbízható és egyre gazdaságosabb légijármű-üzemeltetés megvalósításának ügyét. Az üzemeltetési tapasztalatok összegyűjtése, feldolgozása, megbízhatóságuk elemzése elvezetett oda, hogy a repülőgépre nagyon pontosan meg tudták határozni a javításközi üzemidőket, amelynek elérése esetén azt fel kellett újítani a további felhasználás érdekében. A légijármű-karbantartás fő célja a repülésbiztonság szintjének fenntartása, de emellett legalább ilyen erőteljesen érezteti hatását a gazdaságosságra törekvés is. E kettősség hatására vegyesen jelentkezik a légi közlekedésben mind a megelőző karbantartás stratégiájának megtartása, mind a hibakeresési algoritmusok alkalmazásán alapuló üzemeltetési filozófia. Lényegét tekintve azonban egyértelműen kijelenthető, hogy minden karbantartási stratégia elsődleges célja, hogy a lehető legnagyobb számú meghibásodás megelőzésével (időbeni elhárításával) minél kedvezőbbek legyenek a repülőgép típusok megbízhatósági mutatói. (Megbízhatóság az a tulajdonság, hogy a repülőszerkezet – rendszer, berendezés, elem – képes végrehajtani meghatározott feladatait, megőrizni technikai jellemzőit mind a földön, mind a levegőben előre meghatározott naptári és repült időhatárok között. Ezt az üzemeltetés teljes tartamára az üzembentartási és javítási rendszer biztosítja.). A karbantartási célok megvalósítására jelenleg a következő karbantartási stratégiák valamelyike jöhet szóba: üzembentartás a meghibásodás bekövetkezéséig; kötött üzemidő (hard time) szerinti üzembentartás; szakaszosan vagy folyamatosan ellenőrzött műszaki jellemzők szerinti üzembentartás; megbízhatósági szint szerinti üzembentartás; és végül állapot szerinti üzembentartás. A rendszerek komplexitása, egymásra gyakorolt hatása, karbantarthatósága, diagnosztizálhatósága azt eredményezi, hogy „tiszta" stratégia napjainkban már nem létezik, hanem a felsorolt módszerek elegye van jelen. *a)* Üzembentartás a meghibásodás bekövetkezéséig: a meghibásodásig történő üzemeltetés folyamatában nem szerepel semmilyen karbantartó, ellenőrző intézkedés vagy tevékenység, ezért ez a módszer nem alkalmazható csak olyan berendezések esetén, amelyek meghibásodása elhanyagolható vagy semmilyen következménnyel sem jár a berendezés vagy rendszer működésére, alkalmazhatóságára. *b)* Kötött üzemidő (hard time) szerinti üzembentartás: ezt a módszert alkalmazzák az olyan rendszereken, berendezéseken, amelyeknek állapotleírására nincs megfelelően jó, egyértelmű jellemző adat, de melynek meghibásodása a repülésbiztonságra súlyosan hat. Ekkor kötött üzemidő szerinti eljárást alkalmaz az üzemeltető, tehát előre meghatározott üzemidő, naptári idő, működési-, esetlegesen terhelési ciklusszám teljesítése után a berendezésen karbantartást, javítást hajtanak végre. Ezen üzemidőket már a berendezés tervezése során meghatározzák, további finomításokon esnek át figyelembe véve az üzemeltetési tapasztalatokat, kísérleti eredményeket mire végleges mértékük kialakul. Hátránya, hogy az üzemeltetés során fellépő ha-

tások, körülmények nincsenek hatással a tényleges üzemállapotra. Felléphetnek túlzott elhasználódást okozó körülmények, és ennek fordítottja mikor a berendezés állapota még nem teszi szükségessé az egyébként előjegyzett, esedékes karbantartást. Mindkét eset bekövetkezése jelentős többletköltséget okozhat az üzemeltetőnek. *c)* Szakaszosan vagy folyamatosan ellenőrzött jellemzők szerinti karbantartás: a szakaszos vagy folyamatos ellenőrzés közötti különbséget, a megfigyelendő rendszer, berendezés adott jellemzőinek mintavételezési gyakorisága adja. A fedélzeti adatrögzítő, állapotfigyelő rendszer kialakításánál fontos az ellenőrzött berendezés működési sajátossága, a vizsgált jellemzők időbeli változása, a változások intenzitása, jellege, a paraméter rögzítéséhez használt szenzor adatainak frissítési gyakorisága, és azok tárolása. Amennyiben egy adott berendezés működéséhez kapcsolódó paraméterek üzemelés közbeni monitorozása a fedélzeti rendszerrel nem kivitelezhető, abban az esetben ciklikus paraméterellenőrzést kell betervezni a karbantartási programba, amelyet külső ellenőrző berendezés segítségével végezhetnek el. Az adott ciklus időnként elvégzendő ellenőrzéseknél, a figyelt jellemzők paramétereinek határai szigorúan kötöttek, amelyek túllépése esetén a berendezés tovább nem üzemeltethető. A folyamatos működésű, fedélzetre integrált állapotfigyelő rendszerek képesek egy különálló kiértékelő program segítségével bizonyos berendezések elhasználódását nyomon követni, és előre jelezni a végzetes meghibásodás várható bekövetkezési időpontját. *d)* Megbízhatósági szint szerinti üzembentartás: ha egy berendezés vagy rendszer esetében a meghibásodások előfordulása egy előre definiált szint alatt marad, úgy ez az objektum rendszeres karbantartás nélkül is üzemben tartható. Ezt nevezzük megbízhatósági szint szerinti üzembentartásnak. Ha a meghibásodások gyakorisága az előre megszabott értéket meghaladja, akkor a légi jármű üzemeltetőjének kötelezően át kell térni másik üzembentartási módszerre, általában ilyenkor a kötött üzemidő szerinti stratégiát vezetik be. A megbízhatósági szint szerinti üzembentartás csak akkor alkalmazható megfelelő hatékonysággal, ha az üzembentartó számára megoldható a meghibásodások rögzítése, gyűjtése és statisztikai kiértékelése. *e)* Állapot szerinti üzembentartás: Napjaink legkorszerűbb üzembentartási stratégiája, amelynek lényege, hogy az adott berendezéseket üzemi körülményeik, jellegzetességeik figyelembevételével üzembentarthatósági kategóriákba sorolják. Ez az elv alkalmas arra, hogy az elemek megközelítőleg tényleges állapotuk alapján kerüljenek a megfelelő üzemelési rendszerbe. A hiba fejlődésének jellege határozza meg az ellenőrzések vagy adott esetben a berendezéscserék közötti időközök mértékét. A meghibásodás kialakulása azon a megállapításon alapul, hogy a hibák nem következnek be egyik pillanatról a másikra, hanem egy kezdeti anomália fejlődik hibává, meghibásodássá. A stratégia megvalósításához szükséges a repülőgép-fedélzeti integrált felügyeleti rendszer kiépítettsége. Az állapot szerinti üzemeltetési stratégia folyamatos alakítása, alkalmazása a 4. generációs repülőgépek kapcsán figyelhető meg egyértelműen. Üzembentartási szempontból figyelembe veendő, hogy egy ilyen katonai repülőgép rendkívül változó körülmények között üzemel a levegőben. Felhasználás jellegéből adódóan gyakoriak a terhelésváltások, erős vibrációnak vannak kitéve bizonyos részegységek, egyáltalán nem tekinthető statikus, folyamatos terhelési szinttel dolgozó egységnek, amely körülmények összetetté teszik az elhasználódás mértékének követését. (K. L.a) → *haditechnikai támogatás*

légi járművek tűzoltó és robbanásgátló rendszerei: repülőeszközökön és fedélzeti berendezéseiken létrejövő tüzek, robbanások feltételei, vagy tényleges megjelenésük jelzésére, megelőzésére és/vagy megszüntetésére szolgálnak. Működésük lényege, hogy a tűz, robbanás létrejöttének feltételei közül (éghető anyag, oxidálószer, égést vagy robbanást kiváltó körülmények) legalább egyet kiiktatnak. Tűz- és robbanásvédelem szempontjából csak olyan repülőeszköz tekinthető megfelelőnek, amely az aktív tűzoltó és tűzjelző rendszerén kívül, már konstrukciósan is rendelkezik olyan preventív, passzív szerkezeti megoldásokkal, amelyek megakadályozzák a tűz és robbanás keletkezését, illetve továbbterjedését (például tűzfalak beépítése, statikus kisütők alkalmazása, üzemanyagszállító csövek, tartályok, tűzveszélyes berendezések egymáshoz képest célszerű elhelyezése, üzemanyagtartályokba semleges gáz befúvása, vészelzáró és vészleeresztő csapok beépítése, tűz- és robbanásveszélyes folyadékok, anyagok feltöltési, rögzítési szabályainak gondos betartása stb.). A repülőgépekbe beépített, feltöltött anyagok tűzvédelmi szempontú besorolása: *a)* tűzálló (fireproof): 1100 ± 80 °C, 15 percen keresztül nem okoz károsodást; *b)* tűzzel szemben ellenálló (fire resistant): 1100 ± 80 °C-t 5 percen keresztül károsodás nélkül elvisel; *c)* lángálló (flame resistant): láng hatására nem gyullad meg, önkioltás impregnálással; *d)* gyúlékony, tűzveszélyes (flammable) folyadék vagy gőz, gyújtás hatására ég vagy robban. A tűzjelző berendezések – különböző működési elven – a tüzet közvetlenül megelőző vagy a már kialakult tűzre jellemző fizikai-kémiai változásokat érzékelik. Valamennyi megoldással szemben támasztott, legfontosabb működési követelmények: *a)* kis tehetetlenséggel, (minimális időbeni késéssel) reagáljon; *b)* megbízható informáljon a tűz keletkezésének helyéről, lehetőleg kiterjedéséről is; *c)* legyen alkalmas a tűzoltó rendszer automatikus működtetésére. A légi járművek fedélzeti tűzoltó berendezései működése rendszerint arra irányul, hogy tartályokban sűrített állapotban tárolt, speciális tűzoltó folyadékot vagy gázt a tűz helyéhez vezetve, meggátolják az éghető anyag és az oxidálószer (rendszerint a levegő oxigénje) egyesülését, esetleg csökkentsék az utóbbi térfogathányadát és/vagy megakadályozzák a lobbanási hőmérséklet elérését. Tűzoltásra használható vízgőz (köd), habanyagok, semleges gázok (széndioxid, nitrogén) vagy repülőgépek fedélzetén halonok. (Utóbbiak olyan szénhidrogén vegyületek, amelyekben egy vagy több hidrogén atom helyén halogén atom – például fluor, klór, bróm, jód – található. Környezetvédelmi szempontból, 1994-től az EU valamennyit fokozatosan kitiltotta a használatból, de gazdaságos és hatékony kiváltásuk jelenleg sem megoldott.) Kisebb, egyhajtóműves légi járművek esetében a tűzoltó rendszer csak a palack(ok)ból (1), az oltási zónában (például hajtómű és/vagy üzemanyag tartályok) elhelyezett csőkollektor(ok)ból (3), valamint az összekötő csövekből (2) épül fel. Itt a folyamat beindítása után (4) a teljes tűzoltó anyag mennyiség egyszerre, általában egy helyre, az oltási térbe kerül.

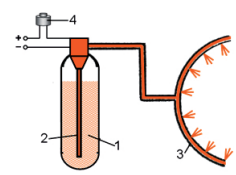

Egyszerű fedélzeti tűzoltó rendszer

Többhajtóműves repülőeszközöknél, több független ballon(-csoport), (például 1–1–1; 2–2–2) kialakításával megvalósítható, hogy a tűz nagyságától függően ne kelljen a teljes tüzelőanyag-mennyiséget felhasználni, illetve az oltóanyag csak a szükséges helyre jusson:

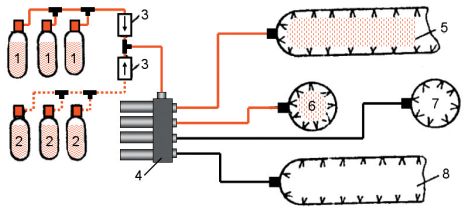

Többhajtóműves repülőgép tűzoltó rendszer elvi felépítése

Működtetéskor elsőként az 1–1–1, majd kizárólag szükség szerint – automatikus, vagy kézi vezérléssel – a 2–2–2 balloncsoport is működésbe léphet. Az elosztóblokk (4) alkalmazásával a tűzoltóanyag csak ahhoz a kollektorhoz kerül (5, 6), amely a tűz zónájában van. A beépített visszacsapó szelepek (3) megakadályozzák, hogy a tűzoltófolyadék vagy gáz a nem működtetett balloncsoporthoz jusson. A robbanást megelőző eljárások elve általában azon alapul, hogy a tüzelőanyag feletti gáztérben a szabad oxigén százalékos térfogat koncentrációját olyan érték alá csökkentik, amely kizárja a robbanás létrejöttét. Kerozin, benzin esetében ez 10%-nál kisebb értéket jelent. A gyakorlatban alkalmazott robbanásmegelőző módszerek: *a)* a repülőgépbe történő feltöltés előtt a tüzelőanyag N_2-nel történő dúsítása; *b)* semleges gázok és aktív védőanyagok alkalmazása; *c)* zselatinszerű és emulziós állapotú tüzelőanyagok alkalmazása; *d)* a tüzelőanyag-tartály feltöltése poliuretán porózus anyaggal. A N_2-nel történő dúsításkor a tüzelőanyaghoz folyékony nitrogént vezetnek, ami segíti az oldott oxigénbuborék formájába történő kiválását, és helyébe a nitrogén kötődését. Mivel a repülés során statisztikai adatok szerint a le- és felszállás baleseti kockázata magasabb, a repülőtereken a (repülőgép-) tüzek megszüntetésére, következményeik elhárítására, felszámolására speciális eszközökkel felszerelt repülőtéri tűzoltóságot telepítenek. Utóbbiak – személyzetükkel és a szállított mentő felszereléseikkel együtt (például vágó, feszítő eszközök) – alkalmasak valamennyi tűzoltóanyag kijuttatására, illetve az égő légi járműben tartózkodók biztonságos, gyors kimentésére, valamint az egyéb repülőtéri objektumok tűzoltására és tűzvédelmére is. (Ó. Gy.) → *haditechnikai támogatás*

Repülőtéri tűzoltó gépjármű

légi járművek vészelhagyása: sérült, irányíthatatlanná vált repülőeszközön tartózkodók vészkiürítésének gyors, szervezett módja repülés közben és/vagy a (kényszer-) leszállást követően az erre szolgáló fedélzeti segédeszközök igénybevételével. A végrehajtásra a hajózó személyzet kiképzést kap, a légi utasokat felszállás előtt a személyzet tájékoztatja. Utasokat nem szállító légi járműveket vészhelyzetben személyzetük repülés közben is elhagyhatja ejtőernyővel, illetve katapult berendezéssel (ülés, mentőkapszula, leválasztható fülke).

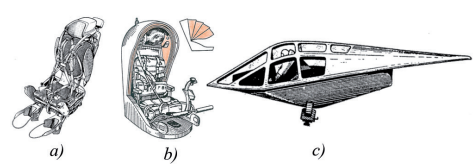

a) katapult ülés b) mentőkapszula c) leválasztható fülke

Szállító repülőgépen utazók vészelhagyása a kényszerleszállást követően a normál ajtókon, vészkijáratokon keresztül történik szükség szerint felfújható vészcsúszdák,

kapaszkodó kötelek segítségével a személyzet irányításával. Fontos konstrukciós biztonsági szabály, hogy a standard méretű, illetve átbocsájtó képességű kijáratok, vészkijáratok számát úgy kell meghatározni, hogy azok akár – például működőképesen maradt – felének is biztosítania kell valamennyi fedélzeten tartózkodó evakuálását 90 másodpercen belül.

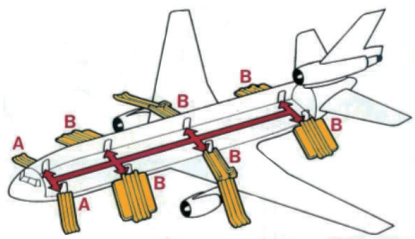

Standard kijáratok és vészkijáratok felfújható vészcsúszdákkal

A kényszerleszállást és vészelhagyást követően a repülőgépen elhelyezett – klimatikus és földrajzi viszonyoknak megfelelő – további eszközöknek (vészjeladó, mentőmellény mentőcsónak, sátor stb.) kell biztosítania a túlélést a mentőcsapatok megérkezéséig.

Mentőtutaj *Sarkvidéki túlélőkészlet*

Fontos etikai szabály, hogy a személyzet tárgyi mentési, menekülési eszközei, lehetőségei nem haladhatják meg az utasokét! Előrehaladott kísérletek folynak repülés közben – a benn tartózkodó utasokkal együttesen – leválasztható, ejtőernyővel földet érő utasfülkék létrehozására is.

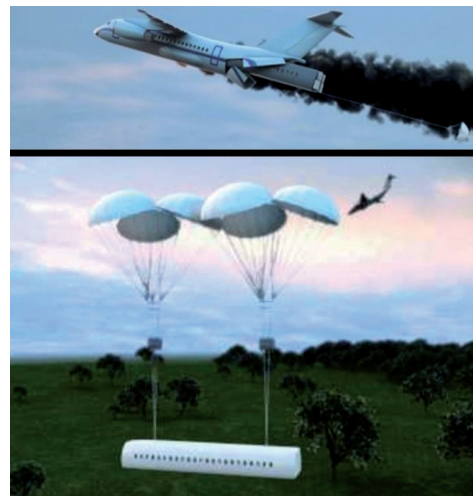

Leválasztható utasfülke

Utasszállító helikopterek vészelhagyási lehetőségei azonosak a merevszárnyú repülőgépekével. A csak hajózó személyzettel repülő katonai helikopterek esetében megvalósítható a katapultálás is a forgószárny (a. ábra), vagy lapátjai (b. ábra) előzetesen lerobbantását követően (Ka–50/52 helikopter). Kísérleteznek intenzíven fékeződő forgószárny lapátjai között – gondosan szinkronizálva – működő katapultüléssel is (c. ábra).

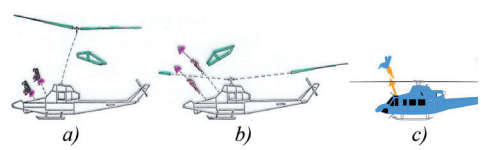

Katapultálás lehetőségei katonai helikopterből

Kutatások eredményei alapján a harci helikopterek és konvertiplánok (repülőszerkezetek osztályozása) személyzetét inkább az igazán veszélyes – autórotációt kizáró, 12 m/s függőleges becsapódási sebességű – földközeli lezuhanáskor olyan energiaelnyelő komplexum beépítésével igyekeznek megóvni, amely sérülésmentes földetérést tesz lehetővé.

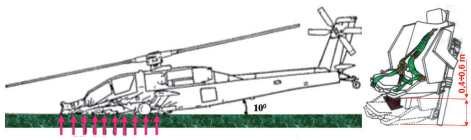

Irányított lezuhanás energiaelnyelő zónákkal

Ennek része a nem behúzható, hosszúlökетű karos futómű (repülőgép le- és felszálló berendezések), amelynek ütközésig történő berugózását és irányított a kitörését követően, a törzs alsó része is tervezetten deformálódik, miközben az ülés a fülkepadlózatban kialakított üregbe süllyed 0,4–0,6 métert mozogva, tovább növelve a fékezési út hosszát, csökkentve ezzel a személyzetre ható túlterhelést. (Ó. Gy.) → *haditechnikai támogatás*

légiriadó: része a légi szembenállásnak, azon belül a védelmi légi szembenállásnak, azon belül a passzív légvédelemnek, amely rendszabályok a támadó légi ellenség feladat-végrehajtásának hatékonyságát hivatottak csökkenteni. A polgári lakosság figyelmeztetése a várható, vagy érkező szemben álló légi eszközök veszélyére. A figyelmeztetést követően a lakosság a megfelelően kialakított óvóhelyekre vonul a ~ feloldásáig. Nem csupán a lakosságot figyelmeztetik, hanem a katonai alakulatoknál is meghatározott rendszerben alkalmazzák a ~t. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légitérellenőrzés eszközei (Airspace Control Means – ACMs): korlátozzák, irányítják és/vagy fenntartják a légtér bizonyos részét a saját légi járművek számára, illetve lehetővé teszik a pozitív vagy eljárásos légi jármű azonosítást a baleseteket megelőzendő, illetve csökkentik a saját veszteségek okozását. Habár eszközöknek hívjuk ezeket, valójában a fizikai térben nem jelennek meg, csupán a harci okmányokban mint légtérrészek vagy négydimenziós pontok. Megkülönböztetünk légi folyosókat, területeket, pontokat, eljárásokat és egyéb eszközöket. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

legjobb gyakorlat: a kormányzati, nem kormányzati, nemzetközi szervezetek, katonai erők a multidimenzionális békeműveletek szereplői által a gyakorlatban sikeresen végrehajtott tevékenységek elemzésén és értékelésén alapuló folyamat. A jól bevált megoldási módszerek közül a legjobbak alkalmazhatók más konfliktusok kezelésére, a fenyegetésekre reagálásként, amennyiben a körülmények, a műveleti környezet is hasonlóságot mutat. A ~ módszerét olyan helyzetekben alkalmazzák az érintettek, amikor a helyzet újszerűsége, vagy komplexitása miatt még nem alakult ki a megfelelő doktrinális háttér, elméleti alap, illetve a tapasztalatokat még nem dolgozták fel, és nem fogalmazták meg eljárásként.

légkör: egy adott égitestet körülölelő gázburok, amely különböző gőz és gáz halmazállapotú kémiai anyagokat, illetve ezek keverékét tartalmazza. A ~ (régies megnevezéssel atmoszféra) kialakulását és fennmaradását alapvetően az adott bolygónak a központi égitesttől (a Föld esetében a Naptól) való távolsága és saját mágneses tere határozza meg. A ~ egyik legjellemzőbb tulajdonsága, hogy a nehézségi erőtér hatására az égitest felszínéhez közeledve folyamatosan növekvő nyomásértékeket vesz fel. A légnyomás értékét számos tényező befolyásolja, amelyek közül a legmeghatározóbbak a hőmérséklet, a tengerszint feletti magasság, a földrajzi szélesség, az adott évszak és a relatív nedvességtartalom. A Föld légkörének vizsgálata során kiderült, hogy a légnyomás nem egyenletesen változik térben és időben, ami megnehezíti a légkörben zajló folyamatok precíz modellezését. Ennek megkönnyítésre

vezették be a Nemzetközi Polgári Repülési Szervezet (International Civil Aviation Organization – ICAO) által 1964-ben a Nemzetközi Egyezményes Légkört (International Standard Atmosphere – ISA), amely általános referenciaalapot biztosít a ~ hőmérsékleti és nyomásviszonyaira. A standard légkörben az átlagos tengerszinti hőmérséklet 15 °C, amely 6,5 °C/km vertikális hőmérsékleti gradienssel 11 km magasságig csökken, 11 és 20 km magasság között (a sztratoszférában) a hőmérséklet állandó (–56,5 °C). A standard légkörben tengerszinten a légnyomás 1013,25 hPa. A Föld felszínétől távolodva a légnyomás exponenciálisan csökken, a tengerszint feletti 5000 m magasságon már közel a felére. A magasság és a légnyomás változásának összefüggése lehetőséget biztosít barométeres magasságmérések folytatására. A légköri légnyomás és a légkörben kialakuló áramlatok a felszín geomorfológiai alakulására meghatározó mértékben hatnak, elsősorban a szélerózió és a szél által mozgatott talajanyag révén. A Föld légköre felépítését tekintve réteges szerkezetű. Az egyes rétegek jól megkülönböztethető sajátoságokkal bírnak. A légkör legalsó rétegében, a troposzférában zajik az időjárási folyamatok zöme. A fölötte elhelyezkedő sztratoszférában (11–50 km) a Nap ultraibolya sugarai hatására a vertikális hőmérsékleti gradiens a felszíntől távolodva növekvő, míg a mezoszférában (50–85 km) ismét csökkenni kezd –120 °C-ig. Az ezen rétegek felett elhelyezkedő termoszféra és exoszféra kémia összetételében és fizikai sajátosságaiban már olyan jelentős eltéréseket mutatnak a ~ alsóbb szintjeihez képest, hogy a Kármán-vonalnak is nevezett határvonaltól számítva már világűrnek tekintjük ezeket az övezeteket. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

légköri kibocsátás: természetes vagy emberi tevékenységgel összefüggő mesterséges (antropogén) forrásból származó kibocsátás. A légkör állandó összetevőinek (nitrogén, oxigén, argon stb.) koncentráció- és arányváltozásától nagy mennyiségük miatt nem kell tartani. A változó (széndioxid, hidrogén, metán stb.) és az erősen változó összetevőknek jelentős koncentráció- és arányváltozása viszont bizonyos körzetekben, régiókban vagy akár globálisan is bekövetkezhet emberi tevékenység folytán, mivel aránylag kis koncentrációban és arányban vannak jelen. A ~ anyagai forráshelyüktől az éppen aktuális meteorológiai viszonyok függvényében nagy távolságra is eljuthatnak, keverednek, hígulnak, kiülepednek, kihullanak, csapadék (eső, hó stb.) hatására kimosódnak, továbbá átalakulnak vagy más anyagokhoz kötődnek. A ~okban a légköri radioaktív aeroszolon kívül megkülönböztetett figyelem kíséri a széndioxid, a kén- és nitrogénvegyületek, továbbá a kipufogógázok (szén-monoxid, telítetlen szénhidrogének, policiklikus aromás vegyületek, korom) kibocsátásait. A fosszilis tüzelőanyagok (fa, szén, olaj) elégetésével a gyárkéményeken óriási mennyiségű szén-dioxid, tökéletlen égés miatt szén-monoxid és különböző, részben a tüzelőanyagból, részben a levegőből és más anyagokból származó kén- (kén-dioxid, kén-hidrogén és szulfidvegyületek, benzpirén) és nitrogénvegyületek (nitrogén-oxidok), továbbá nagyon jelentős mennyiségű por, korom és pernye jutnak a légkörbe. A klasszikus hőerőműveknek, szemben az atomerőművekkel, igen jelentős a környezetszennyező ~uk. A légkört jelentősen terhelik a természetes forrásokból származó szén-dioxid, kén- és nitrogén-, illetve más szerves és szervetlen vegyületek, továbbá a por és hamu. A természetes kénkibocsátás három forrásból ismert: a bioszféra bomlási folyamatai, a vulkáni tevékenység és az óceánok felszínén végbemenő párolgás következtében. A légkörben található kénvegyületeknek csak 30–40%-a

származik természetes forrásból, 60–70%-a az emberi tevékenység miatt jut a környezetbe. A nitrogénvegyületek természetes forrásai: a villámlás (a légköri elektromos kisülések során fellépő rendkívül magas hőmérsékleten és plazmaállapotban a levegő molekuláris nitrogénje és oxigénje nitrogén-oxiddá egyesül), a talaj nitrogén-oxid-emissziója és a biomassza égése. A természetes forrásból származó nitrogénvegyületek részaránya légkörben 60–65% között változik, az emberi tevékenységgel összefüggő antropogén eredetű pedig 35–40% lehet. (B. T.) → *ABV-támogatás*

légtér: az adott állam területe, vagy szuverenitása, fennhatósága, védnöksége vagy megbízáson alapuló igazgatása alatt álló földterület és a hozzá tartozó vizek feletti tér olyan magasságig, amelyen az aerodinamikai repülés még megvalósítható. Minden államot a területe feletti légtérben teljes és kizárólagos szuverenitás illet meg. A légierő tevékenységi körzete feletti térnek földi tájékozódási pontokkal, földrajzi koordinátákkal, fény- vagy rádió jeladókkal, illetve más speciális eszközökkel elhatárolt az a része, amelyben a repülőgép-személyzetek, alegységek és -egységek a sajátos feladataikat végrehajtják, vagy azok végrehajtását megtiltják. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légtér birtoklásának szintje: a légtér feletti dominancia bizonyos mértéke, tehát az, hogy egy konfliktus (vagy békeidőszak) során milyen mértékben rendelkezünk saját vagy a szemben álló fél légtere felett. A korszerű szakirodalom kettő vagy három szintet különböztet meg, a légi paritást (egyenlőség), a légi fölényt és légi uralmat. A korábban alkalmazott kedvező légi helyzet kategória mára nem használatos. A ~it a légi szembenállási műveletek végrehajtásával vívják ki, illetve őrzik meg. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légtérellenőrzés (Airspace Control – ASC): a légtér elektronikus, vizuális vagy más módon folytatott rendszeres figyelése, elsősorban a saját és ellenséges repülőgépek, valamint rakéták azonosítása és mozgásuk meghatározása céljából. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légtérellenőrzési hatóság (Airspace Control Authority – ACA): az összhaderőnemi parancsnok felelőssége, hogy a légtérellenőrzéssel járó feladatokat végrehajtassa a felelősségi körzetében. A ~ tágan értelmezett feladata, hogy koordinálja és integrálja a légtérellenőrzési körzet felhasználását. Az összhaderőnemi parancsnok jóváhagyásával a ~ készíti el a légtérellenőrzés szabályait és eljárásait, valamint szervezi a koordinációt a légtér felhasználók között. E szabályokat és eljárásokat a légtér ellenőrzési tervben teszik közzé. A ~ egy olyan légtérellenőrzési rendszert hoz létre, amely dekonfliktálja a polgári és katonai repülési eljárásokat, továbbá integrálja a befogadó és egyéb nemzetek releváns légiközlekedési érdekeit. A ~ készíti el a légtér ellenőrzési tervet, majd az összhaderőnemi parancsnok jóváhagyása után publikálja azt, amelyet a publikálás után légtérellenőrzési utasításnak nevezünk. A ~ egyik legfontosabb feladata (hozzáállása), hogy biztosítsa a rugalmasságot a légtérellenőrzési rendszeren belül, ami lehetővé teszi a váratlan helyzetekre való gyors, hatékony reakciót, az erők dinamikus alkalmazhatóságát. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légtérellenőrzési terv (Airspace Control Plan – ACP): a felelősségi körzeten belüli, szükséges légtérellenőrzési eljárások egy harci okmányba történő rendezését jelenti. Mindaddig, amíg a végleges állapotot el nem

éri az okmány, tervnek, a publikálását követően pedig utasításnak (parancsnak) tekintjük. A légtérellenőrzés célja, hogy a légi forgalmat dekonfliktálja, azonosítsa, valamint, hogy a saját veszteségokozást minimálisra csökkentse. További cél még, hogy a légvédelem számára fennálljon a lehetőség a hatékonyságuk maximalizálására, illetve hogy biztosítva legyenek a körülmények a légi-, tengeri- és szárazföldi erők számára a szintén hatékony feladat-végrehajtás egy integrált és rugalmas környezetben, egymás kölcsönös zavarásának minimális szintje mellett, továbbá a saját, szövetséges, vagy semleges erők korlátozása, kockáztatása nélkül. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légtérellenőrzési utasítás (Airspace Control Order – ACO): egy olyan parancs, amely bevezeti, érvényesíti a légtérellenőrzési tervben foglaltakat, melyben az igényelt és jóváhagyott légtérellenőrzés eszközeinek részletei szerepelnek. A légi feladatszabó parancs részeként, vagy önálló dokumentumként is publikálhatják. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légtérgazdálkodás (Airspace Management – ASM): olyan komplex folyamat, ahol az egymásnak ellentmondó légiközlekedési igényeket és szükségleteket kell összeegyeztetni. A katonai ~ alapvető funkciója az úgynevezett légtérirányítás, ami a légtér katonai felhasználását tervező, szervező eljárások és módszerek összességét jelenti, amelyek alkalmazásával növelhető a hadműveletek hatékonysága és csökkenthető a saját erők és eszközök bevetési kockázata valamennyi légtérhasználó harcmező feletti tevékenységének tér- és időbeli összehangolásával. A hadműveletek végrehajtása során a légtérellenőrzésnek két, egymást kiegészítő módszere, a pozitív és az eljárásos légtérirányítás alkalmazható. A pozitív légtérirányítás esetén az adott légtérben az irányítási jogkört gyakorló szervezet elsődlegesen rádiólokációs eszközökkel, valós idejű légi helyzet-információkkal azonosítja, követi és irányítja a feladatot végrehajtó repülőeszközöket. Ebben az esetben a légierő különböző vezetési pontjairól történő irányítás a polgári- és a katonai rádiólokátorok, valamint az azokhoz tartozó kommunikációs rendszerek felhasználásával történik. Az eljárásos légtérellenőrzést akkor alkalmazzák, ha a pozitív légtérellenőrzési módszer valamilyen okból (elektronikai ellentevékenység, rendszer elemeinek sérülése, korlátozott kommunikációs lehetőségek stb.) nem valósítható meg. Ebben az esetben, a légtérben folyó tevékenységek irányítását az előzetesen kidolgozott, ismertetett és begyakorolt eljárásokkal, illetve közvetlen parancsok segítségével kell végrehajtani úgy, hogy az adott légteret útvonalakra, zónákra és azok felhasználását engedélyező, vagy tiltó időintervallumokra osztják fel. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légtér-letapogatás: a légtér besugárzása elektromágneses hullámokkal a rádiólokációs célok felderítése érdekében. A letapogatással szemben követelmény, hogy a légtérnek egy részében levő minden pontot egymás után megvilágítsanak, és a megvilágítási idő alatt a szükséges integrálási hatások eléréséhez elegendő impulzus jusson vissza a vevőhöz. A letapogatás sebességét egyrészt az integrálandó impulzusok számának, illetve a hatótávolságnak növelése végett csökkenteni, másrészt viszont a célokról kapott információk számának növelése érdekében növelni kellene. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légtérmegtisztítás: egy támadó jellegű feladat, amelyet vadászrepülőgépek (vagy

e szerepkörben tevékenykedő többcélú-, vagy változó célú repülőgépek) hajtanak végre annak érdekében, hogy szemben álló légi járműveket, vagy más célpontokat keressenek fel és semmisítsenek meg adott körzeten belül. Hagyományosan e feladat repülőgépek ellen irányul egy meghatározott légtérrészben, vagy egy útvonalon haladva, más légi feladatokat támogatandóan (például vegyes légi műveleteket). A ~ feladat magában foglalja a támadásokat nagy fontosságú légi járművek ellen (például légi üzemanyag-utántöltő, légi korai figyelmeztető és irányító, vagy elektronikai harci repülőgépek). Nem 5. cikkely szerinti műveletek esetében légtértilalmi zónák fenntartásakor is végrehajtják e feladattípust légtérrendészeti feladatok keretében. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelem (Air Defence – AD): a ~, vagy védelmi légi szembenállás biztosítja a saját erők, illetve a kulcsfontosságú érdekek védelmét az ellenséges légi- és rakétatámadások ellen. A ~et két alkategóriára bonthatjuk, az aktív, illetve a passzív ~re, amelyek során észlelik, azonosítják, elfogják, valamint megsemmisítik, vagy hatástalanítják a szemben álló légi- és rakétaerők tevékenységét, amelyek igyekeznek behatolni a saját területre vagy légtérbe; továbbá ezen alkategóriák feladattípusai és rendszabályai által igyekeznek csökkenteni a hatékonyságát a támadó szemben álló légierőnek. Az aktív ~ tehát fegyveres ellentevékenységet jelent a támadó légi ellenség leküzdése érdekében, a passzív ~ pedig különböző, a saját és szövetséges erőknél bevezetett rendszabályokat takar, amelyek a támadó légi ellenség tevékenységének hatékonyságát csökkentik. A rakétavédelem szintén része a ~nek, ezért a lég- és rakétavédelmi parancsnok felelőssége, hogy integrálja valamennyi erőforrást e feladatok megvalósíthatóságának érdekében. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelem áttörése: a repülőknek az a harctevékenysége, amelynek célja az ellenség zonális, mélyen lépcsőzött vagy erős objektum légvédelmében tűzzel sávot, sávokat nyitni a saját csapásmérő csapatok áttelepüléséhez. A ~ érdekében a repülők és a velük együttműködő más csapásmérő erők egy vagy több csapásával megsemmisítik a szemben álló fél légvédelmének földi eszközeit és vezetési pontjait a szükséges mélységig, a vadászrepülőgépeket a földön és a levegőben, bénítják a kijelölt sávban és a sáv mentén elhelyezkedő vadászrepülők repülőtereit, Az áttörés eredményeként kedvező körülmények között a szemben álló fél alapvető légvédelmi csoportosításának 50–60 százaléka is megsemmisülhet. Ennek következtében a zonális oltalmazás megbomlik, és az adott sávban kedvező feltételek alakulnak ki a csapásmérő repülők átrepülésére. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelem elleni manőver: a légvédelem leküzdésének egyik alapvető harci fogása, az ellenséges légvédelmi eszközök hatékonyságát csökkentő tevékenység. A ~ek alapját az ellenséges légvédelmi eszközök ismerete, valamint gyenge oldalaik saját repülőgépek magasfokú manőverezési lehetőségeinek és a biztosító rendszabályok eredményeinek kihasználása képezi. Az esetek többségében a manőver növeli a repülőgépek tartózkodási idejét a légvédelmi eszközök tevékenységi zónáiban, ezért ha a manőver következtében nem hiúsul meg a légvédelmi eszközök tevékenysége, vagy lényegesen nem csökken hatékonyságuk, akkor az ilyen manőver indokolatlan és káros következményekkel járhat. A ~ek között megkülönböztethetők vadászrepülők, légvédelmi rakéták, légvédelmi tüzérség és rádiólokátorok

elleni manőverek. A leggyakrabban alkalmazott manőverfajták a vízszintes és függőleges kígyó, az energikus ugrás és leborítás, harcforduló. A manőverek hatékonysága zavaróeszközök alkalmazásával fokozható. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelem leküzdése: a repülőgép- vagy helikopterszemélyzetek és -kötelékek egységes elgondoláson alapuló tevékenysége, amely az ellenséges légvédelem harci technikájának és harcászatának gyenge oldalait használja ki. Célja pedig a légvédelmi eszközök ellentevékenységének megakadályozása, vagy hatékonyságának csökkentése. A ~ét biztosító rendszabályok az ellenséges légvédelmi eszközök elhelyezésének és működési jellemzőinek időben végzett felderítése, a légvédelmi eszközök megsemmisítése a repülés sávjában és a harctevékenység körzetében, a vezetési és irányítási rendszerek zavarása, a repülő- és helikopterkötelékek harctevékenységének biztosítása vadászrepülőkkel, valamint megtévesztő- figyelemelterelő tevékenységek. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelmi ágyú: légi célok elleni harcra tervezett 20–150 mm-es ágyú, amelynek zöme képes automata üzemmódra is, ez utóbbiak a légvédelmi gépágyúk. A ~kra általánosan jellemző a nagy tűzgyorsaság. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelmi csapatok harcrendje: magában foglalja: *a)* a légvédelmi rakéta-, a harcászati repülő- és a rádiótechnikai csapatok csoportosítását; *b)* a szakcsapatok harc rendjét; *c)* a harcálláspontok, a tartalék harc állláspontok és a vadászirányító pontok rendszerét; *d)* az anyagi-technikai eszköz és anyagellátási rendszer elemeit; *e)* a tartalékokat. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelmi csapatok: a légvédelmi feladatok ellátására létrehozott, felszerelt és felkészített katonai szervezetek. Rendeltetésük: *a)* az ellenség légi támadóeszközei elleni harc; *b)* a légitámadás kezdetének felderítése és az értesítés végrehajtása; *c)* az ország közigazgatási és gazdasági központjainak védelme; *d)* a fegyveres erők csoportosításainak oltalmazása az ellenség légicsapásaitól; *e)* harc az ellenség légi felderítőeszközei, továbbá légi mozgékonyságú csapatai és légideszantjai ellen a légtérben tartózkodásuk időszakában. A ~ békében készültségi szolgálatot láthatnak el. Készültségi erőik és eszközeik útján ügyelnek az ország légi határainak sérthetetlenségére, részt vesznek az ország légterében folyó repülések ellenőrzésében és segítséget nyújtanak a bajba jutott repülőeszközök személyzetének. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelmi csapatok vezetése: a parancsnokoknak a törzseknek és a parancsnokságok más szerveinek célirányos tevékenysége, ami felöleli a csapatok meghatározott harckészültségi fokozatban tartását, felkészítését a harcra és irányítását a harcfeladat végrehajtása során. A ~ magában foglalja a kialakult helyzetre vonatkozó adatok folyamatos gyűjtését, tanulmányozását, megjelenítését és elemzését, az elhatározás meghozatalát, az alárendeltek feladatainak megszabását, az ahhoz szükséges tevékenység megtervezését, az együttműködés megszervezését és fenntartását, a csapatok harckészültségének és harcképességének fenntartására, a harc- és az anyagi technikai biztosításra vonatkozó rendszabályok kidolgozását valamit megvalósítását, a vezetési rendszer megszervezését, a csapatok felkészítését harcfelada-

taik végrehajtására és harctevékenységük közvetlen irányítását, a megszabott feladatok végrehajtásának ellenőrzését és segítését. A csapatok vezetésének módszere lehet központosított vagy megosztott. A ~ét rendszerint akkor osztják meg, ha a légitámadás váratlanul következik be, kis magasságú tömeges légi célok ellen kell harcolni, intenzív a rádióelektronikai zavarás, mélységben és magasságban tagolt sok kis kötelék és egyes célok támadását kell visszaverni, a rádiólokációs mező mélysége az adott irányban és magasságban nem teszi lehetővé a kellő idejű tájékoztatást, vagy az elöljáró parancsnokkal az összeköttetés megszakadt. A vezetés tartalma szerint a ~ felosztható harcvezetésre és tűzvezetésre. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelmi fegyver: a légi támadóeszközök megsemmisítésének, objektumok és csapatok légvédelmi oltalmazásának különböző méretű csöves és rakétaeszközei. A ~ két nagy csoportját az állandó telepítésű úgynevezett honi-, és a csapatlégvédelem mozgó eszközrendszerei képzik. Hatómagasság és űrméret szerint megkülönböztetjük a légvédelmi géppuskákat, az önjáró légvédelmi gépágyúkat, vagy vontatott gépágyúkat és ágyúkat. A csapatlégvédelem rendszerében mobil rakétarendszereket alkalmaznak. A honi rendszerekben megjelent nagy hatótávolságú légvédelmi rakéták a közepes és nehéz légvédelmi ágyúkat teljesen kiszorították és feleslegessé tették. A légvédelem rendszerét napjainkban a csapatlégvédelem korszerű, automatizált tűzvezetésű, nagy tűzhatású önjáró gépágyúi, közeli-, kis- és közepes hatótávolságú mobil rakéta rendszerei, valamint a honi légvédelem központi irányítású, nagy hatótávolságú, állandó telepítésű rakétakomplexumai alkotják. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelmi hadművelet: egységes elgondolás és terv alapján végrehajtott, cél, hely és idő szerint összehangolt légvédelmi és légi ütközetek és harcok összessége, az ellenség légi hadműveleteinek meghiúsítására, a kijelölt körzetek, hadászati objektumok és a fegyveres erők csoportosításainak oltalmazására. A ~ a nagy térbeli kiterjedés, a harc tevékenységek gyors lefolyása, a légi támadóeszközök jelentős részének az oltalmazott körzetekhez (objektumokhoz) vezető, távoli megközelítési útvonalakon végrehajtott megsemmisítése jellemzi. A ~ magában foglalja: az ellenséges légitámadás előkészítésének és megindításának időbeni felderítését; légvédelmi és légi ütközetek és harcok folytatását az ellenséges légierő összpontosított csapásainak és lépcsőzetes tevékenységének elhárítására, valamint csapások mérését az ellenség földön és tengeren lévő légi támadóeszközeire; a légvédelmi erők és eszközök manőverezését; a megbontott légvédelmi rendszer helyreállítását, és a hadműveleti biztosítás minden fajtáját érintő rendszabályok megvalósítását. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelmi harc: a légvédelmi rakéta- (légvédelmi tüzér-) csapatok rövid idejű, korlátozott területre kiterjedő, cél, hely és idő szerint egyeztetett tűztevékenysége az ellenséges repülőeszközök (légi célok) megsemmisítésére vagy csapásainak visszaverésére, az oltalmazott csapatok és objektumok elleni légitámadás megtörése érdekében. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelmi lőszer: a ~ekhez tartozó tűzeszközökből kilőhető lőszerek csoportja. A légvédelmi lőfegyverek célban kifejtett pusztító hatásának eszköze. Rendeltetésük elsősorban a légi objektumok megsemmisítése, de felhasználhatók földi célpontok (páncélozott

járművek) megsemmisítésére is. A ~ek mind egyesített, vagyis a lövedék (gránát), a lőportöltet és a csappantyúval szerelt töltényhüvely egy beszerelésével létrehozott lőszerek. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelmi műszerek: a légi objektumok felderítésének és tűz alatt tartásának folyamatában alkalmazott műszerek gyűjtőneve. A ~ csoportjába sorolják a légvédelmi figyelőtávcsöveket, az irányzékokat, a lőelemképzőket, a távmérőket, a felderítő- és tűzvezető lokátorokat stb. is. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelmi parancsnok (Air Defence Commander – ADC): az összhaderőnemi parancsnok jellemzően kijelöli a ~át a légvédelem tervezésének, koordinálásának és az összhaderőnemi tevékenységbe történő beillesztésének jogköreivel. Sok esetben a légierő komponens parancsnok a légvédelem parancsnoka is egyben a légvédelmi képességek okán, annak érdekében, hogy tervezze, szervezze és integrálja a légvédelmi tevékenységet. Elsődleges felelősségi területei: kidolgozni, integrálni és kihirdetni az összhaderőnemi parancsnok által jóváhagyott légvédelmi tervet; tervet kidolgozni a légi- és rakétafenyegetések időben történő kihirdetéséről, az összhaderőnemi erők törzsével való koordináció mellett, a komponensek, csapatok, szövetségesek, koalíciós partnerek, illetve polgári hatóságok irányába; jóváhagyott azonosítási eljárások, illetve harcérintkezési szabályok bevezetése; időbeni és pontos célkövetés biztosítása a részt vevő erők részére egy folyamatos közös helyzetkép biztosítása érdekében; légvédelmi szektorok kijelölése a védelmi légi szembenállási feladatok decentralizált végrehajtásának lehetővé tétele érdekében. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelmi rakéta hadműveleti központ (Surface-to-Air Missile Operstions Centre – SAMOC): vezeti és irányítja a felszíni légvédelem fegyverrendszereit, valamint biztosítja a közel valós idejű felszíni légvédelmi információkat a légi irányító központ felé, a légierő komponens irányába, továbbá a légi műveletek koordinációs központjának (amennyiben szárazföldi csapatok légi tűztámogatásáról van szó). A ~ általában telepíthető, de része lehet stacioner vezetési központoknak is. Egy-egy légvédelmi rakétacsoportosítás harcbavetésének irányítását végzi. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelmi rakéta tűzrendszer: a légvédelmi rakéta magasabbegység, (-egység) vagy a légvédelmi rakétacsapatok csoportosításának az objektum (körzet, irány) védelme érdekében, a légi ellenség megsemmisítését célzó, megtervezett és megszervezett, irányok, magasságok és terepszakaszok szerint egyeztetett tüze. A ~ létrehozása a légvédelmi rakéta alegységek harcrendben való szétbontakoztatásával, a lehetőségei kihasználását és a harchoz felkészülésüket szolgáló rendszabályok bevezetésével érhető el. A ~ mutatói: a légvédelmi rakéta tűzzóna méretei; a realizálható megsemmisítési zónák átfedési száma; a tűzsűrűség adott terep szakaszig; az adott terepszakaszig leadható tüzelések száma; a tüzelések átlagos hatékonysága. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelmi rakéta: egy- vagy kétlépcsős, irányított, általában aerodinamikai hordfelülettel és aerodinamikai kormányszerkezettel ellátott, föld-levegő osztályú rakéta. Rendeltetése a légi objektumok megsemmisítése. A ~ indítható földfelszínre telepített indítóállványról, járműről, hajófedélzetről, hordozható és kézi indítómechanizmusról. A ~k hajtóműve általában rakétahajtómű, de al-

kalmazhatnak sugárhajtóművet is. Osztályozások: *a)* a hajtóművek száma szerint: egy- vagy többlépcsős ~; *b)* a hajtóanyag állapota szerint: szilárd hajtóanyagú ~ és folyékony hajtóanyagú ~; *c)* a hatótávolság szerint: közeli, kis, közepes és nagy hatótávolságú ~; *d)* az irányítási mód szerint: parancs- vagy távirányítású ~, sugárnyaláb irányítású ~, félaktív, aktív és passzív önirányítású ~, továbbá kombinált irányítású ~. Általános felépítése: *a)* rakétatest (sárkányszerkezet); *b)* gyújtószerkezet (rádiógyújtó, optikai gyújtó, csapódógyújtó stb.); *c)* harci rész (harci töltet); *d)* hajtóanyag tartály és táprendszer (folyékony hajtóanyagú ~ esetén); *e)* tápegységek (elektromos, levegő-, gáz-); *f)* vezérlő-irányító és stabilizálórendszer; *g)* kormányszerkezet; *h)* hajtóművek. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelmi rakétacsapatok csoportosítása: a légvédelmi rakéta magasabbegységek, -egységek fontos objektumok, körzetek és irányok légvédelmi rakéta védelmére, a harctevékenység elgondolásának megfelelően létrehozott harcrendjei. A harcfeladattól, a harctevékenységi körzet sajátosságaitól, valamint a védendő objektum elhelyezkedésétől és jellegétől függően a ~ objektum szerinti és objektum-zonális csoportosítás lehet. Objektum szerinti csoportosítást hoznak létre önálló vagy néhány, egymáshoz közel elhelyezkedő objektum védelmére. Objektum-zonális csoportosítás esetén az önálló objektumok védelme meghatározott körzetek és légi irányok védelmével párosul. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelmi rakétacsapatok harcbiztosítása: azoknak a rendszabályoknak az összessége, amelyeknek célja a harctevékenység nagyobb hatékonyságának elérése és az ellenség által végrehajtott tevékenység hatékonyságának csökkentése. A ~ának fajtái felderítés, tömegpusztító fegyverek elleni védelem, álcázás, elektronikai harc, műszaki biztosítás, vegyi biztosítás, topogeodéziai biztosítás, valamint fedezőbiztosítás és földi védelem. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelmi rakétacsapatok vezetése: a légvédelmi rakéta magasabbegységek, -egységek, -alegységek parancsnokainak, törzseinek és más vezető szerveinek célirányos tevékenysége a harckészültség fenntartására, az alegységeknek a harctevékenységre való felkészítésére, valamint az alegységeknek harcfeladat végrehajtása alatti irányítása. A vezetés magában foglalja: a helyzetről szóló adatok folyamatos gyűjtését, tanulmányozását és feldolgozását; az elhatározás meghozatalát; a feladatok eljuttatását az alárendeltekhez; a harctevékenység megtervezését; az együttműködés megszervezését és megvalósítását; a harckészültség fenntartását; a harcképesség fenntartását és a harctevékenység biztosítását szolgáló rendszabályok megszervezését és bevezetését; a vezetési rendszer létrehozását; az alegységek harcfeladat végrehajtására való felkészítésének és harctevékenységének közvetlen irányítását, valamint a megszabott harcfeladat végrehajtásának ellenőrzését és az alegységek segítését. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelmi rakétacsapatok vezetési pontjai: speciálisan berendezett és technikai eszközökkel felszerelt létesítmények, amelyekről a parancsnokok személyesen és a helyetteseiken, a törzsön és a szolgálati főnökön keresztül vezetik az alegységeket a harctevékenység előkészítése, a készültségi szolgálat ellátása és a harctevékenység végrehajtása során. A légvédelmi rakétacsapatok egységeinél harcálláspontot és tartalék-harcálláspontot, anyagi-technikai vezetési pontot,

légvédelmi rakéták egységeinél harcálláspontokat, technikai alegységeinél vezetési pontokat hoznak létre: elhelyezésének és berendezésének biztosítania kell: megbízható összeköttetést az elöljáró, az alárendelt alegységek és az együttműködő egységek harcálláspontjával; az információk gyűjtését, feldolgozását és ábrázolását; az információk időben való továbbítását az elöljáróhoz, az alárendeltekhez és az együttműködőkhöz; az automatizált vezetési rendszer és más vezetési eszközök hatékony alkalmazását; a parancsok, intézkedések időben való és rejtett eljuttatását az alárendeltekhez; a pusztítóeszközök hatása elleni védelmet és a zavarvédelmet, valamint a harci állomány huzamos ideig tartó munkáját és pihentetését. A harcálláspontot általában védett építményben helyezik el, legfontosabb része a vezetési terem. Rendeltetése a vezetés, elsősorban a tűzvezetés feltételeinek megteremtése. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelmi rakétacsapatok vezetési rendszere: funkcionálisan is hierarchikusan egymáshoz kapcsolt vezetési szervek, vezetési pontok, automatizált vezetési eszközök és rendszerek, valamint híradó rendszerek összessége. A ~ a légvédelmi rakéta magasabbegységek, -egységek és -alegységek vezetési rendszereit foglalja magában a vezetés szervei: parancsnokság, törzsek, szakszolgálatok, valamint más állandó és ideiglenes szervezetek. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelmi rakétacsapatok: a légvédelmi rendszer alapvető tűzerejeként tűzzónájukban megsemmisítik az ellenség repülőgépeit, helikoptereit és más légi eszközeit. Fegyverzetük különböző hatótávolságú légvédelmi rakétakomplexumokból áll. Hadműveleti rakéták megsemmisítésére is képesek, ha ilyen célra létrehozott légvédelmi rakétakomplexumokkal is rendelkeznek. A ~ harcászati magasabbegysége a légvédelmi rakétadandár, harcászati egysége a légvédelmi rakétaezred, tűzalegysége a légvédelmi rakétaosztály és -üteg. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelmi rakétakomplexum: a reaktív légvédelmi fegyverek csoportjába tartozó, funkcionálisan egy rendszerbe kapcsolt olyan berendezések összessége, amelyek együttesen látják el a cél felderítését, folyamatos követését, a légvédelmi rakéta előkészítését, indítását és irányítását. A ~ olyan zárt vezérlési kör, amellyel megvalósítható, hogy a légvédelmi rakéta egy meghatározott célterületre (térbeli pontra), az irányítási módtól függő pályán, egy meghatározott (előre kiszámított) időpontban érjen be. Egy vagy több célcsatornás ~ léteznek. Az egycsatornás ~ egy időben csak egy cél követésére és megsemmisítésére alkalmas, a többcsatornás ~ egy időben több cél követését és megsemmisítését teszi lehetővé. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelmi rakétakomplexum indítási zónája: az a légtér, amelynek bármely pontjában úgy tartózkodik a cél a rakéta indításának pillanatában, hogy a rakéta biztosan találkozik a céllal a megsemmisítési zónában. A ~ határainak meghatározása érdekében a megsemmisítési zóna minden pontjából a célútvonalon vissza kell mérni a cél sebességének és a rakéta adott pontig való repülési idejének a szorzatával egyenlő útszakaszt. A cél rakétarávezető állomással való követésekor a találkozási pont folyó koordinátáit rendszerint automatikusan számolják ki, és kijelzőn ábrázolják. A rakétát akkor indítják, amikor a találkozási pont a megsemmisítési zóna határain belülre kerül. A ~ának méreteit a távoli, felső, közeli és alsó határainak helyzete jellemzi. A légvédelmi ra-

kétakomplexum garantált indítási zónája: az a légtér, amelyben a cél a rakéták indításának pillanatában tartózkodik úgy, hogy a rakéta biztosan találkozik a céllal a megsemmisítési zónában, függetlenül attól, hogy a cél a rakéta ellen bármilyen fajtájú manővert alkalmaz. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelmi rakétakomplexum megsemmisítési zónája: az a légtér a légvédelmi rakétakomplexum körül, amelynek minden pontjában biztosítva van meghatározott típusú egyes célnak egy rakétával való megsemmisítése, adott valószínűségnél nem kisebb valószínűséggel, meghatározott tüzelési körülmények között. A légvédelmi rakétakomplexum realizálható megsemmisítési zónája: a ~ának az a része, amelyben biztosítva van meghatározott típusú cél megsemmisítése adott valószínűséggel, konkrét tüzelési körülmények (domborzat, zavarok stb.) figyelembevételével. A ~ának méreteit a távoli, felső, közeli és alsó határainak helyzete jellemzi. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelmi rakétavédelem: a légvédelmi rakétacsapatok harctevékenysége és mindazon rendszabályok összessége, amelyek célja az ellenség légi támadásának visszaverése, légi csapása hatékonyságának csökkentése, az objektumok és csapatok védelme (oltalmazása) a levegőből mért csapásoktól. A ~et a légvédelmi rakétacsapatok csoportosítása valósítja meg. A ~mel szemben támasztott fő követelmény a nagy hatékonyság. A ~ hatékonyságát főképpen a védelem alapját képező tűz-, felderítési és vezetési rendszer lehetőségei határozzák meg. A ~t úgy kell létrehozni, hogy legyen körkörösen azonos hatékonyságú, de biztosítsa az erőkifejtés összpontosítását a légitámadás legvalószínűbb irányaiban; biztosítsa minden magasságtartományban a légi támadóeszközök hatékony megsemmisítését; legyen állóképes, harci körülmények között is őrizze meg a hatékonyságát; legyen mozgékony és ebből eredően képes a harcrendek gyors átépítésére, a tűzzel és alegységekkel való manőverre a helyzet változásával összhangban. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légvédelmi terv (Air Defence Plan – ADP): tartalmazza valamennyi légvédelmi fegyver alkalmazáshoz, illetve erőhöz kötődő eljárásokat és rendszabályokat; koordinálja a regionális, vagy a befogadó nemzet légi- és rakétavédelmi rendszerét; valamint biztosítja a szükséges információcserét a polgári védelmi feladatok ellátásához. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

légzésvédelmi eszközök: szennyezett vagy oxigénszegény légtérben tevékenykedő személyek védelmét szolgáló eszközök. Működésük alapelvét tekintve lehetnek: friss levegősek (a viselője a szennyezett légtéren kívülről, vezetéken kap tiszta levegőt); levegőszűrősök (a levegő a szennyező anyagokat megkötő légtisztítón halad keresztül, például szűrőbetétes gázálarcok); izoláló rendszerűek (a külső légtértől teljesen elzárva, oxigénpalack vagy oxigénfejlesztő készülék teszi lehetővé a légzést), Tágabb értelemben idetartoznak a szűrő-szellőző berendezések is, amelyek óvóhelyekbe, zárt küzdőterű (túlnyomás alá helyezhető) harcjárművekbe beépítve lehetővé teszik az ottartózkodó személyi állománynak szennyezett légterű környezetben, huzamosabb ideig való tartózkodását. A katonai gyakorlatban az utóbbi három rendszert alkalmazzák. (B. T.) → *ABV-támogatás*

légzőkészülék: oxigénes, sűrített vagy friss levegős készülék, amelynek segítségével a készüléket viselő személy meghatározott

időre, illetve meghatározott távolságra függetlenítheti magát a környező szennyezett levegőtől. (B. T.) → *ABV-támogatás*

lejtőalapmérték: a topográfiai térképek kerettartalmában megjelenő diagram, amelynek segítségével a térképen szintvonalakkal ábrázolt lejtők meredeksége, azaz lejtőszöge meghatározható. Számításának alapja két szomszédos alapszintvonal között mért lejtőalap és az alapszintköz trigonometriai összefüggése, amely alapján a lejtőszög tangensét az alapszintköz és a lejtőalap hányadosaként kapjuk meg. A lejtőalap a térképről, két szomszédos alapszintvonal közti távolságként vehető le, amely hosszt a ~ diagram alapján lehet grafikus módszerrel átalakítani fok- vagy százalékos formátumban kifejezett lejtőszöggé. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

lélektani műveletek (Psychological Operations – PSYOPS): a NATO által alkalmazott definíció szerint a lélektani művelet olyan a kommunikáció és egyéb eszközök módszereit alkalmazó tervezett lélektani műveleti tevékenység, amely a jóváhagyott célcsoport attitűdjének, magatartásának és viselkedésének megváltoztatására irányul, ezáltal befolyásolja a politikai, valamint katonai célok elérését. (B. J.c) → *katonapszichológia*
A ~ célja: a PSYOPS képesség a parancsnok és a küldetés támogatása érdekében három fő célt kell hogy elérjen: *a)* gyengíteni az ellenséges vagy potenciálisan ellenséges célcsoportok akaratát; *b)* megerősíteni a baráti célcsoportok elkötelezettségét; *c)* megnyerni a bizonytalan vagy el nem kötelezett célcsoportok támogatását. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

leltározás: a honvédelmi szervezet birtokában (tartós használatra átvett) lévő befektetett eszközök, forgóeszközök, valamint azok forrásai valóságban meglévő állományának (mennyiségének és értékének) megállapítása, a hiányok és a többletek meghatározása, azok elszámolása, számviteli rendezése. A ~ folyamán meg kell állapítani az eszközök forrásainak értékét is. (P. A.) → *hadtáptámogatás*

LeMay, Curtis Emerson (1906–1990): az Egyesült Államok haderejének egykori tábornoka. Katonai akadémiát nem végzett, a Tartalékos Tiszti Kiképző Iskola elvégzésével szerezte tiszti kinevezését. Ösztönös tehetségének köszönhetően a következő évtized alatt kiváló bombázó repülőgép navigátorrá és pilótává vált, a második világháború pedig az előmenetelét lendítette fel. A háború kezdetén alezredesi rendfokozatot viselt, valamint repülőcsoport-parancsnokként szolgált, majd tizennyolc hónap alatt eljutott a vezérőrnagyi kinevezésig és repülőhadosztály parancsnoki beosztást látott el. A második világháborúban nem kisebb sikert ért el a stratégiai légi parancsnokság (Stategic Air Command – SAC) parancsnokaként, illetve élvezve a politikai vezetés támogatását, minthogy a légierő alkalmazásával sikerült befejeznie a háborút a csendes-óceáni hadszíntéren, először gyújtóbombákkal előkészítve, majd a két atombombával pszichológiai és (természetesen rettenetes fizikai hatást) gyakorolva kapitulálásra bírta a japán vezetést. A háború után William H. Tunner vezérőrnaggyal kidolgozták a blokád alá vont Nyugat-Berlin ellátását a levegőn keresztül, tehát az első „légi hidat" valósították meg, megalapozva a légierő negyedik nap szerepkörét a légi mobilitást. A hidegháború időszakában a SAC parancsnoka, majd a légierő vezérkarának főnöke 1961-től 1965-ig. Az amerikai haderőben a legfiatalabb vezérőrnagya (41 évesen), továbbá ~ volt az, aki az amerikai haderőben legtovább viselte a négycsillagos tábornoki rendfokozatot. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

Lenin, Vlagyimir Iljics, eredeti nevén Uljanov, Vlagyimir Iljics (1870–1924): az 1917-es bolsevik forradalom vezetője, a szovjet állam kiépítője és első vezetője. Középosztálybeli családból származott, jogi tanulmányokat folytatott, majd 1891-ben ügyvédi vizsgát tett. Korán bekapcsolódott az elnyomó cári rendszer elleni forradalmi mozgalomba. Marx és Engels tanításait tanulmányozva formálta ki politikai, társadalmi és katonai elveinek rendszerét, amely a marxizmussal egyesítve a kommunista világnézet, a későbbi Szovjetunó hivatalos ideológiája lett marxizmus-leninizmus néven. 1900-tól emigrációban élt, 1903-tól azonban hívei, a bolsevikok többségbe jutottak az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspártban. Az 1905-ös forradalom hírére hazatért, azonban annak elfojtása után 1907-től 1917-ig ismét emigrációban élt. Az 1917-es februári forradalom hírére a német titkosszolgálat segítségével hazatért, s novemberben sikeresen döntötte meg Kerenszkij rendszerét. Hatalma megszilárdítása érdekében elfogadta a központi hatalmak békefeltételeit, az ezután kibontakozott polgárháborúban vezetésével a vörösök legyőzték a cári rendszer restaurálásáért küzdő fehéreket, megteremtve így a feltételeket a bolsevikok uralmának megszilárdításához és a Szovjetunió 1922-es megalapításához. ~ továbbfejlesztette Engels hadtudományról alkotott nézeteit, különösen a háború, a hadsereg, valamint a hatalom megszerzésének egyik legfontosabb eszköze, a fegyveres felkelés tárgyaiban. (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

Leningrád–novgorodi hadművelet: a Leningrádi, a Volhovi, a Balti Frontok és a Balti Flotta hadművelete 1944. január–márciusban a német Észak Hadseregcsoport ellen, aminek 220–280 km-es sikere következtében felszabadult Leningrád és Kalinyin térsége, kedvező feltételeket teremtve a karéliai átjáró és a Balti-tenger partvidékének ellenségtől való megtisztításához. Lásd *folyamatos nagy mélységű hadműveletek*. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

lépcsőzetes munkamódszer: vezetési folyamatok megoldásának módszere. Ez a módszer elsősorban békevezetési rendszerben dominál, amikor az elöljáró szervezet törzse a parancsnoki döntésnek megfelelően teljes részletességgel kidolgozza az intézkedési (parancs-) csomagot. Az alárendeltekhez érkező intézkedés a vezetési tevékenység megtervezéséhez szükséges információkkal rendelkezik, így a teljes spektrumában valamennyi területre vonatkozólag megkezdheti a döntés-előkészítő munkálatokat. Különleges jogrend bevezetését követően az alárendelteknek legszélesebb körű felkészítés biztosítása végett ez a munkamódszer kevésbé preferált, különösen azért, mert alapvető vezetési elvként célszerű az alárendeltek részére biztosítani a rendelkezésre álló idő 2/3-át. (C. O.) → *katonai vezetés*

lépéspár: a terepi hosszmérések egyszerű, pontos mérőeszköz hiányában is elvégezhető módszere. Alapja a terepen egyenletes sebességgel mozgó gyalogos kettős lépésének hossza, azaz a talaj ugyanazon lábbal történő érintései között kialakuló távolság, amely az átlagos európai testmagasság (170 cm) esetén megközelítőleg 1,5 m. A ~ hosszát az átlagos magasságtól eltérők számára, valamint átszeldelt terepen haladóknak módosítaniuk kell. A ~ok számolására számos kisegítő eszköz áll rendelkezésre, melyek a hosszabb azimutmenetek végrehajtását könnyítik meg. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

lesállás: olyan felderítési mód, amelynek során a ~t végrehajtó szakasz (század-) erejű alegység az előzetesen felderített (megfigyelt) menetvonalon mozgásban lévő ellenséget meglepetésszerűen, rejtett, álcázott

helyről, megtámadja. A ~ célja: fogolyejtés, okmányok, fegyverek és harci-technikai eszközök, logisztikai készletek zsákmányolása, megsemmisítése, rongálása, mozgásban lévő ellenség megállítása, lassítása, veszteségokozás, zavarkeltés, késleltetés. A ~ végrehajtható hangtalanul vagy tűzcsapással. A ~ végrehajtásának módszereit a ~ célja határozza meg. A végrehajtók a ~ helyét az előzetes felderítés után berendezik. Megszakítás nélkül folytatják a ~ objektumait képező ellenség megfigyelését. A ~ módszerétől függően az ellenség bevárása után hangtalanul vagy tűzzel (akadályokkal) megállítják, megsemmisítik az ellenséget, a célnak megfelelő adatot megszerzik. A hangtalan ~ után a nyomokat eltüntetik, azonban ilyen esetben is megszervezik a tűzcsapásokat. A ~ helyét az alegységek a lehető legrövidebb idő alatt elhagyják. A ~t végrehajtó alegység állományából a ~ végrehajtása során figyelőket, rajtaütő, nyomeltakarító és biztosító alcsoportokat jelölnek ki. A felderítőszerv csak olyan ellenséges erőre hajt végre ~t, amelyet a rendelkezésére álló fegyvereivel biztosan és gyorsan meg tud semmisíteni vagy foglyul tud ejteni. (H. H.) → *felderítés*

leszerelés: 1. Politológiai értelemben nemzetközi szerződésekben vagy egy-egy állam egyoldalú döntéseiben foglalt olyan intézkedések rendszere, amelyek a fegyverek és a katonai eszközök részleges vagy teljes megsemmisítését, a haderők csökkentését vagy megszüntetését célozzák. A ~i szerződéseknek az államok önként tesznek eleget, eltérően a háborúk utáni olyan nemzetközi aktusoktól, amelyek meghatározott államokat részleges vagy teljes lefegyverzésre kötelezneknek. A ~hez sorolják a fegyveres erők létszámcsökkentését, a fegyverkezés korlátozását és csökkentését, és a haditechnika fejlesztésének, valamint új fegyverrendszerek hadrendbe állításának korlátozását is. A ~ a biztonság megteremtésének szükséges, de nem elégséges feltétele. A ~ mint a nemzetközi béke és biztonság fenntartásáért kifejtendő együttműködés fő elve az ENSZ Alapokmányában is szerepel, de mivel egy rendkívül összetett kérdésről van szó, amely hatással van az államok biztonsági érdekére, ezért a lényeges ~i kérdéseket az államok gyakran mégsem egyhangúlag fogadnak el, annak ellenére, hogy az elérendő célok kívánatosságát illetően széles körű egyetértés mutatkozhat meg. Éppen ezért az átfogó ~ irányába tett erőfeszítéseket soha nem kíséri könnyű siker, és nem valószínű, hogy a közeljövőben ez – a kétségtelen siker ellenére – megváltozik. Az 1986-os stockholmi konferenciát követő bizalom- és biztonságerősítő intézkedések rendszerének (1990. és 1992. évi bécsi dokumentumok) megvalósítása Európában, az európai hagyományos fegyveres erők és élőerő korlátozásáról szóló szerződés, illetve záródokumentum [CFE (Conventional Forces Eurrope, 'európai hagyományos erők') CFE–IA] hatálybelépése, valamint a Nyitott Égbolt Szerződés aláírása nagymértékben növelte az európai békét és biztonságot. A ~i világkampány keretében az ENSZ Közgyűlése regionális központokat hozott létre, önkéntes hozzájárulásokra alapozva, hogy támogatást biztosítson a béke- és ~i kezdeményezéseknek, és koordinálja a kampány részeként folyó regionális tevékenységet. **2.** A katonai szolgálatnak elöljárói rendelkezés alapján való befejezése. A hivatásos állományúak esetében az bekövetkezhet fegyelmileg, egészségi okokból, saját kérelmére, nyugdíjkorhatár elérésével. A szerződéses katonák esetében megkülönböztetnek a szerződési idő leteltével, illetve az azt megelőzően történt ~t. Okai hasonlók lehetnek, mint a hivatásos vagy a sorállomány esetében. Hadkötelezettség bevezetését követően a hadkötelezettek katonai szolgálatból történő elbocsátását is jelenti. **3.** Mozgósítás-

kor behívott tartalékos állomány elbocsátása, a haderő (az adott katonai alakulat) békében rendszeresített állományának visszaállításakor. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

leszerelés – lefegyverzés – reintegráció: az összetett folyamat során a korábbi katonákat és harcosokat lefegyverzik, alakulataik megszűnnek és külső segítséggel az egyének szociális, gazdasági, politikai és társadalmi reintegrációja sikeresen lezajlik. A reintegráció keretében anyagi javakkal és képességfejlesztéssel (oktatás, képzés) megteremtik a megélhetés feltételeit, a fiziológiai szükségletek biztosítását, valamint végzik a visszaillesztett személyek reszocializációját is a közösségben. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

létszámgazdálkodás: meghatározott (katonai) feladat végrehajtásához szükséges (engedélyezett, rendszeresített) személyi állomány számszaki összessége. A rendelkezésre álló létszámkontingensnek a (béke-, hadi-, állandó, változó, állománykategóriánkénti létszám stb.) meghatározott feladatok legeredményesebb elvégzése érdekében történő tervezése és elosztása. Az elrendelt feladat teljesítéséhez szükséges erők számvetése (tervezés, elosztás, létszámbiztosítás). Elsődlegesen a központi szervek, valamint a magasabb egységek törzseinek előírt tevékenysége. Létszámbővítés szervezési tevékenység, amely azt jelenti, hogy valamely hadrendi elemnél a már meglévő beosztások számát növeljük, függetlenül az új beosztások szintjétől. Létszámcsökkentés: szervezési tevékenység, amely azt jelenti, hogy valamely hadrendi elemnél a meglévő beosztások számát csökkentjük (közülük valamelyiket megszüntetjük). (H. L.) → *védelmi igazgatás*

levegő-felszín osztályú rakéta: olyan rakéta, amelyet egy légi eszközről indítanak és felszíni célpont ellen fejti kihatását (például: AGM–65 Maverick, AGM–84 Harpoon, AGM–86 ALCM, AGM–88 HARM, AGM–114 Hellfire, Brimstone missile, Storm Shadow, S–24, S–25, Kh–15 stb.). (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

levegőkörnyezet: a természetes folyamatok és az emberi tevékenység által együttesen kialakított légkör, amelynek mindenkori állapotát, a ~i állapotot meteorológiai, fizikai, kémiai és biológiai jellemzők határozzák meg. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

levegő-levegő osztályú rakéta: olyan rakéta, amelyet egy légi eszközről indítanak és egy légi célpont ellen fejti ki hatását (például MBDA MICA, MBDA Meteor, Python–5, Vympel R–73, Vympel R–77, AIM–9 Sidewinder, AIM–120 AMRAAM, AIM–92 Stinger stb.). (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

lézerbesugárzás-jelző: repülőgép vagy helikopter fedélzetén elhelyezett, az önvédelmi elektronikai hadviselési rendszer részét képező olyan eszköz, amely feladata a repülőgép számára veszélyt jelentő olyan lézerfény detektálása, amelyek fegyverrendszerek irányításához, illetve célravezetéséhez szükségesek. A lézertartományban működő eszközök legfontosabb paramétereit tartalmazó adatok összességét adatbázisban rögzítik, amelyek alapján azonosítható a lézerkisugárzás forrása, az azt alkalmazó eszköz típusa, hordozója, feladata, a kapcsolódó fegyverrendszer minimális és maximális hatótávolsága. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

lézeres célkereső: olyan irányérzékelésen alapuló felderítőműszer, amely a lézerrel megjelölt célról visszavert energiát érzékeli

és megállapítja annak a célnak a vevőhöz való viszonyított irányát. (H. H.) → *felderítés*

lézeres célkövető: a lézerrel kijelölt célról visszavert energiára rálálló és a célnak a saját magához viszonyított irányát megállapító készülék. (H. H.) → *felderítés*

lézeres célmegjelölő: valamilyen hely vagy objektum megjelölésére alkalmazott lézersugárnyalábot kibocsátó készülék. Megjegyzés: a lézeres távolságmérés haditechnikai felhasználásban széles körben alkalmazott. Az olcsó kézi kiviteltől kezdve, a drága hadikivitelűig, nagyon sokféle gyártmány létezik. A működés során egy gombnyomásra az eszköz és az általa kibocsátott lézersugár céltárgyba ütközési pontja közötti távolságot jelzi ki egy kijelzőn. A ~ és a GPS kombinált alkalmazásával a célok pontos koordinátái is meghatározhatók, ami elégséges pontosságot biztosít csapások kiváltásához. (H. H.) → *felderítés*

lézeres célmegjelölő rendszer: a lézerenergia célra irányítására alkalmazott rendszer, ami lézeres célmegjelölőből és ezeknek a célfelderítéshez, valamint a lézersugárnyaláb célra irányításához szükséges kijelző-, valamint irányítóelemeiből tevődik össze. (H. H)

lézeres felderítés (Laser Intelligence – LASINT): a lézerfény segítségével végzett felderítési fajta. Speciális fajtája a LIDAR (Light Detection and Ranging), azaz lézerradar. Amíg korábban a lézer alapvetően a kibocsátó eszköz és a céltárgy közötti távolság meghatározására szolgált, addig a LIDARral már a lézerfényt közvetítő közeg – levegő, illetve a levegőben lévő gázok – összetétele, vagy akár a céltárgy alakja, formája is detektálható. A ~ így jól alkalmazható veszélyes gázok nagy távolságból történő kimutatására, mert a lézerfény törése, illetve a visszavert lézerfény spektrumának változása alapján az adott közegre pontos meghatározás adható. A ~ besorolható a képi felderítésbe. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

lézertávmérő: mérőkészüléktől valamely helyig vagy tárgyig terjedő távolság megállapítására szolgáló lézeres készülék. (H. H.) → *felderítés*

LIDAR (Light Detection and Ranging, lézeralapú távérzékelés): az aktív távérzékelés eszköztárába tartozó technológia, a légi lézerszkennelés (Airborne Laser Scanning – ALS) alapja, amely a terep leképezését lézersugarakkal valósítja meg. A ~-alapú távérzékelési módszerek előnye a terep gyors és pontos leképezése, ami a digitális felszínmodellek hatékony létrehozásán túl alkalmas a növényzettel fedett terepszakaszok felszínének meghatározására is. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

Liddell Hart, Basil Henry (1895–1970): 1895. október 31-én született Párizsban. Angol katonai teoretikus és történész. Iskoláit Cambridge-ben végezte. Részt vett az első világháborúban. 1916-ban a hadtudomány elméleti kérdéseit tanulmányozta. 1920-ban sajtó alá rendezte a *Gyalogság kiképzése* című tankönyvét. 1924-ben leszerelt és a hadtörténelem, hadtudomány tanulmányozásának szentelte idejét. A páncélos és gépesített csapatok döntő szerepét hirdető nézetek híve volt. 1935-től 1939-ig a *Theim,* 1941-től1945-ig a *Daily Mail* katonai tudósítója, 1937-ben ezzel egyidejűleg a honvédelmi miniszter tanácsadója is volt. A második világháború után javasolta, hogy használják fel a német tábornokok tapasztalatait a Szovjetúnió elleni háború előkészítése során. ~ az úgynevezett „közvetett megközelítés" elméletének megalkotója, amelynek az a lényege, hogy kerülni kell az ellenség-

gel való döntő összecsapást és igénybe kell venni minden eszközt (főleg a szövetségesek erőit) az ellenség harci lehetőségeinek gyengítésére, majd ezután kell fegyverletételre kényszeríteni. Ennek értelmében a hadvezér nem a frontális támadásra alapozza a sikert (legyen bármekkora erőfölényben), hanem kerülő utakat választ, akár konkrétakat (szárnyfelgöngyölítés, a mozgékonyságra épített kikerülés, hátba támadás, a leggyengébb pontra való koncentrálás, a döntő ütközet elől való kitérés, az ellenség, főleg a megszállók kifárasztása, utánpótlási vonalaik elvágása, az eszközöknek a célokhoz való igazítása stb.), akár messzebb mutatókat (szövetségi rendszerek fellazítása, váratlan politikai eszközök alkalmazása, „ötödik hadoszlop" beépítése, a hadműveletekhez alternatív lehetőségek előre való kidolgozása stb.). ~ szerint csakis az ilyen hadvezetés hozhatott tartós sikert a századok során. Az 1950-es évek végétől az atomháború bírálójaként lépett fel. Hangsúlyozta, hogy az nem a megoldás eszköze, hanem a teljes megsemmisülés. 1970. január 29-én hunyt el. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

limanova–lapanovi csata: a Galiciába betört és Krakkó irányába előretörő mintegy 125 ezres orosz haderőt az 1914. november 26. és december 18-a közötti időszakban 90 000 fős osztrák–magyar kötelékeknek sikerült megállítani, majd visszavetni a Dunajec mögé. A harcokban a támadók összesen mintegy 30 000 katonát veszítettek, míg a védők ennek alig több mint egyharmadát. A siker egyik jelentős személyisége Szurmay Sándor altábornagy volt. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Lind, William S. (1947–): amerikai író, publicista. Számos könyv szerzője, a negyedik generációs hadviselés elméletének egyik legelső kidolgozója. 1989-ben ~ – Nightengale, Keith, Schmitt, John F., Sutton, Joseph W., Wilson, Gary I. társaságában – megjelentette híres publikációját *The Changing Face of War: Into the Fourth Generation* címmel, amely az első tanulmány volt a negyedik generációs hadviselés elméletének kidolgozását tekintve. 2004-ben *Understanding Fourth Generation War* címmel már önállóan jelentette meg híres tanulmányát, amely végképp egybefonta nevét a negyedik generációs hadviselés elméletével. ~ szerint a hadviselés generációs felosztása tekintetében eljött a generáció-váltás ideje, a negyedik generáció. Ebben a hadviselési korszakban – ~ szerint – az ellenség nem fizikailag kerül megsemmisítésre, hanem belsőleg omlik össze azáltal, hogy a nép háború iránti támogatásának megszüntetése válik céllá. Megítélése szerint az egyik legfontosabb feladat az ellenség stratégiai súlypontjainak megfelelő azonosítása. ~ szerint a negyedik generációs hadviselés a vesztfália béke (1648) óta a legradikálisabb változást jelenti, ugyanis az állam elveszíti hadviselési monopóliumát a háborúban. A katonai erő mellett nem-katonai entitások, sok esetben civilek vesznek részt a konfliktusban, és éppen ebből fakadóan egyrészt a háború és béke közötti különbség elmosódik, másrészt nem egyértelműen határozhatók meg a hagyományos hadviselésnél használatos terminológiák többsége, mint például a harcmező, hadszíntér, harcérintkezés helye. A tevékenységek egyidejűleg zajlanak a hadszíntéren, de az érintett országok mélységében, hátországában is, beleértve a teljes lakosságot. A védett polgári és katonai célpontok helyett a kevésbé védett, de a kormányzat megítélése, egy esetleges háború lakosság általi támogatása szempontjából azon létesítmények válnak célpontokká, amelyek rombolásával, működésének zavarásával a közvéleményt leginkább befolyásolni lehet. A harcászati és hadászati szintek keverednek, mivel a harcászati eszközök

az ellenség stratégiai szintű (politikai, gazdasági, társadalmi) célpontjait támadják. Ebből fakadóan a célpontok inkább polgáriak, mint katonaiak. Ezen tevékenységek között a pszichológiai műveletek válhatnak meghatározó stratégiai fegyverré, mindenekelőtt a média, az információs befolyásolás formájában. A médiamanipuláció, a civil társadalom és a katonaállomány befolyásolása, a számítógépes vírusok, mind használhatók a polgári és katonai műveletek megzavarására. ~ szerint „a televíziós hírek erőteljesebb fegyverré válhatnak, mint a páncélos hadosztályok". A negyedik generációs hadviselésben további lehetőséget biztosítanak a modern technológiák. A modern technikai eszközök lehetőséget biztosítanak, hogy ugyanakkora hadszíntéren jóval kisebb katonai erő hasonló hatást érjen el, mint korábban egy jóval nagyobb. A robotika, a távvezérelt eszközök, a modern kommunikációs eszközök, a műholdak, a mesterséges intelligencia biztosítják azt a lehetőséget, hogy kis létszámú, professzionálisan felkészített, mozgékony katonai erő nagy műveleti területen stratégiai fontosságú célpontokat támadhasson. ~ ugyanakkor éppen a technológiában látja a sebezhetőségi tényezőket, a biztonsági réseket. ~ szerint a modern technológiához ugyanazon (nagy)hatalmak férnek leginkább hozzá, amelyek nukleáris fegyverrel is rendelkeznek. Mindebből azt a következtetést vonja le, hogy ezen hatalmak egymással szemben kerülni fogják a negyedik generációs hadviselés alkalmazását – hasonlóan a hagyományos hadviseléshez – tartva egy nukleáris háború kirobbanásától. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

lineáris törzskari szervezet: katonai szervezetek legjellegzetesebb szervezeti formája, ahol a parancsnok vezetői tevékenységét funkcionális törzs támogatja döntéseinek kialakításában, az alárendelt funkcionális kötelékek szakmai irányításában. A törzs tagjai így tanácsadói, javaslattevői és szakmai irányítói, felügyeleti tevékenységet látnak el, ennek megfelelően szakmai elöljárók. (C. O.) → *katonai vezetés*

logisztikai bázis: korszerű integrált informatikai információs rendszer működésén alapuló, anyagi-technikai támogatásra szakosodott létesítmény, amely a hadfelszerelés életciklusához kapcsolódó logisztikai folyamatok rendszerén keresztül biztosítja annak műveleti követelmények szerinti elérhetőségét a haderő számára. A hadfelszerelés áramlási folyamatában műveleti területen fő és előretolt, honi területen központi, haderőnemi és ideiglenes ~ működtethető. (Ny. M.) → *műveleti logisztika*

logisztikai doktrína: a katonai logisztikai stratégiai szintű alapokmánya. Olyan dokumentum, amely alapjául szolgál a katonai műveletek valós logisztikai támogatásának megszervezéséhez. Funkcionális területenként meghatározza azokat az alap- és irányelveket, amelyeket a logisztikai művelettervezés alatt figyelembe kell venni. Célja, hogy összefoglalja a haderő alkalmazás logisztikai támogatásának, a logisztikai támogatás vezetésének és irányításának alapelveit, általános szempontjait és követelményeit, figyelembe véve a vezetési rendszerben meghatározottakat, a logisztikai támogatás végrehajtásának nemzetközi és hazai tapasztalatait. Determinánsai egységes alapot teremtenek a nemzeti és szövetséges műveletekben részt vevő magyar katonai erők logisztikai támogatása tervezéséhez, szervezéséhez és végrehajtásához. A doktrína alapelveket, gyakorlati megoldásokat és eljárásokat foglal egységes keretbe. Ide értendő valamennyi írásműbe foglalt gyakorlati tapasztalat, tudományosan kidolgozott és igazolt elmélet, szabályzat, egyéb irányelv. A ~ ezeket a forrásokat integráló és egységes formába foglaló mű. A dokt-

rínális sajátosságokból adódóan alapvetően stratégia dokumentum. Egyes speciális esetekben előfordul, hogy indokolt alacsonyabb doktrinális szinten is logisztikai doktrínát kiadni. Ez akkor válik indokolttá, ha az adott haderőnem, fegyvernem vagy szakcsapat a logisztikai támogatással szemben az általánostól eltérő követelményeket is támaszt. Ezek a doktrínák szorosan illeszkednek a doktrinális hierarchiába, de alacsonyabb szinten helyezkednek el. Csupán kiegészítő elveket tartalmazhat, az alapdoktrínát nem teszi érvénytelenné, de az értelmezését szűkíti. A dokumentum az összhaderőnemi műveletek logisztikai támogatásának valamennyi doktrinális kérdésével foglalkozik, szerepe alapvető a műveletek logisztikai támogatásának előkészítésében, a tevékenységek végrehajtásában. (B. J.b) → *műveleti logisztika*

logisztikai erőforrás: a haderő fenntartására, szállítására, mozgatására fordítható olyan kapacitások összessége, amely lehetőséget ad, vagy alkalmas eszköz lehet a katonai célkitűzés megvalósításához. Az erőforrás származhat nemzeti, többnemzeti és nemzetgazdasági kapacitásból egyaránt. Ebből a szempontból ide sorolható a polgári szervezetek, valamint a katonai egységek és alegységek anyagi, technikai, egészségügyi, közlekedési (szállítási) és elhelyezési kapacitása is. A támogató logisztikai szervezetek a rendelkezésére álló szakági képességekkel nemzeti, többnemzeti és nemzetgazdasági erőforrásokkal támogatják a műveleteket végrehajtó katonai szervezeteket alaprendeltetésű feladataik végrehajtása közben. Az összhaderőnemi logisztikai képességek a haderőnemi ~ok összehangolásával, megosztásával és koordinált felhasználásával biztosítják az összhaderőnemi műveletek sikeres végrehajtásához szükséges cselekvési szabadságot. A műveletek során felmerülő képességigények túlmutathatnak a műveletben részt vevő összhaderőnemi kötelék logisztikai szervezeti elemeinek képességein, ezért a Magyar Honvédségen kívüli erőforrások igénybevétele is szükséges, úgymint a nemzetgazdaságból, importból és szövetséges felajánlásokból igénybe vett erőforrások, továbbá az országhatáron kívüli műveleti területeken a szövetséges erők támogató rendszere, a harmadik féltől, valamint a befogadó nemzeti támogatás keretében igénybe vehető felhasznált szolgáltatások és kapacitások. (B. J.b) → *műveleti logisztika*

logisztikai erők csoportosítása: a logisztikai szervezetek és a feladatok, műveletek végrehajtására kialakított elhelyezése, tagolása. A logisztikai erők csoportosításának és felvételének célja: tegye lehetővé a logisztikai támogatás tagozatonkénti egymásra épülő rendszerének működését, a folyamatos, az igények és a helyzet változásaihoz rugalmasan igazodó logisztikai támogatást, a katonai szervezetek fenntartása és műveletek sikeres végrehajtása érdekében. A logisztikai csoportosítással létrehozott szervezetei és funkcionális elemek hajtják végre a hadműveleti területen települő és tevékenykedő katonai szervezetek logisztikai támogatását. A logisztikai csoportosítással szemben támasztott alapvető követelmények, feleljenek meg a támogatott szervezet csoportosításának, harcrendjének/hadműveleti felépítésének, az elöljáró parancsnok szándékának a műveleti követelményeknek és a lehető legnagyobb mértékben tegye lehetővé a logisztikai erők megóvását. A logisztikai csoportosítás kialakításának tervezésékor figyelembe kell venni hadműveleti terület földrajzi-, gazdasági-, infrastrukturális adottságait, jellemzőit és a lakosság viszonyát a saját és szövetséges erőkhöz. A logisztikai erők megfelelő csoportosítása biztosítja a tagozatoknak megfelelő többcsatornás logisztikai támogatatást, a felhasználók igényeihez való igazodást,

a műveleti követelmények szerinti ellátási (támogatási) lánc kialakítását, a feladatorientált készletképzést és az optimalizált tartalékképzést. (H. A.) → *műveleti logisztika*

logisztikai felderítés: a szakfelderítés speciális területe. Szakmai kiegészítő-, adatszerző és elemző tevékenység összessége, amely pontosított információk alapján megteremti a logisztikai erőforrások hatékony és gyors alkalmazásának feltételeit. A logisztikai támogatás végrehajtása szempontjából kiemelt jelentőséggel bír. Tervezésébe és végrehajtásába valamennyi funkcionális terület képviselőjét be kell vonni. A logisztikai támogatás tervezése alatt az egyes műveletek valamennyi fázisára, és valamennyi logisztikai támogató harcrendi elemre ki kell terjedjen. A ~ a logisztikai támogató tevékenység szempontjából fontos területek, körletek, objektumok, létesítmények, útvonalak, valamint egyéb, a logisztikai és közlekedési infrastruktúra elemét képező műtárgyak tulajdonságainak, kapacitás adatainak feltérképezését és az adatok rendszerezését jelenti. A ~i tevékenység szerves részét képezi a begyűjtött adatok – a művelet adott szakasza szempontjából lényeges – információtartalmának kinyerése, ami elsősorban az adatok elemzése és értékelése útján valósul meg. A ~ fő feladata, hogy mind a műveletek tervezésének, mind azok vezetésének időszakában lehetővé tegye elégséges logisztikai információk rendelkezésre állását a műveletтervezés részeként végrehajtott logisztikai támogatás tervezéséhez és magához a támogatás végrehajtásához. A felderítési feladat speciális jellegénél, illetve az állomány összetételénél fogva igényli a végrehajtók célzott, feladatspecifikus felkészítését. (B. J.b) → *műveleti logisztika*

logisztikai főnök: a különböző vezetési szinteken működő logisztikai főnökségek, törzsek vezetője, aki egy személyben felelős a katonai műveletek logisztikai támogatásának megtervezésért, a parancsnok döntésének logisztikai megalapozottságáért. (L. S.) → *műveleti logisztika*

logisztikai gazdálkodás: azon tevékenységek összessége, amely magába foglalja a honvédelmi szervezet feladatainak végrehajtásához szükséges, az anyagnemekhez tartozó eszközök és szolgáltatások tervezését, beszerzését, kutatás-fejlesztését (a továbbiakban: K+F), rendszeresítését, üzembentartását, analitikus nyilvántartási rendszerének kialakítását, nyilvántartását, készletezését, tárolását, leltározását, kezelését, felhasználását, kategorizálását, rendszerből történő kivonását, selejtezését, a kiselejtezett eszközök hasznosítását, megsemmisítését, a veszélyes anyagok kezelését, ellenőrzését, a kapcsolódó szabályozók kidolgozását, ezenkívül a felhasználásról történő elszámolást, továbbá a logisztikai gazdasági műveletek, folyamatok megtervezését, végrehajtását, a főkönyvi nyilvántartások megalapozása érdekében vezetett analitikus nyilvántartások vezetését, valamint a gazdasági események összességének elszámolását és a beszámolást. (P. A.) → *haddtáptámogatás*

logisztikai képességek: anyagi, technikai, egészségügyi, közlekedési- (szállítási) és elhelyezési feladatok és célkitűzések eléréséhez rendelkezésre álló polgári, és katonai erő, eszköz, vagy lehetőség. A logisztika képesség integráló fogalomkör. Magába foglalja az egyes logisztikai szervezetek harctevékenységre való alkalmasságát. Legfontosabb összetevői (tényezői): a katonai logisztikai szervezet személyi fegyverzeti és haditechnikai eszközeinek feltöltöttsége, anyagi-technikai eszközökkel való ellátottságát jellemző mutatók; a harckiképzés színvonala; a személyi állomány erkölcsi, fegyelmi, harci helyzete; a logisztikai vezetés

helyzete. Emellett meghatározó a logisztikai szervezet alkalmazási készenlét elérésének képessége, a túlélőképessége, a haditechnikai eszközök harcászati és manőverező képessége. A logisztikai támogatás sajátosságai miatt ide értendők a logisztikai egységek és alegységek szállító, raktározó, szolgáltatás nyújtó- és fogadó kapacitásának összessége is. Az egyes logisztikai szervezetek struktúrája és képessége a támogatott egység, alegység alaprendeltetéséhez és műveleti követelményeihez idomulnak. Ennek megfelelően beszélünk stratégiai, hadműveleti, és harcászati ~kel rendelkező logisztikai támogató szervezetekről. (B. J.b) → *műveleti logisztika*

logisztikai létesítmények: a logisztikai támogatási feladatok elvégzésére kialakított hely. Ebbe a kategóriába sorolható bármilyen olyan létesítmény, épület vagy műtárgy, amelyet anyagi-, technikai-, egészségügyi-, közlekedési- (szállítási-) és elhelyezési feladatok elvégzése érdekében hoztak létre, vagy rendeztek be. Ezek a helyek a katonai műveletek szempontjából állandóak, és ideiglenes használatúak egyaránt lehetnek. A létesítmény polgári és katonai alaprendeltetésű egyaránt lehet. Ennek megfelelően például a logisztikai bázis, egy állandó polgári raktár, katonai raktár, javító vagy karbantartó egység, katonai kiképzési létesítmény kiszolgáló épületei, katonai repülőtér kiszolgáló épületei is ~nek tekinthetők attól függetlenül, hogy az adott logisztikai támogatási funkciókat végző alegységek a létesítményt, vagy annak részeit ideiglenesen, vagy állandó jelleggel használják. A ~ felszíni, felszín alatti, nyílt, esetleg rejtett berendezésű egyaránt lehetnek. ~ telepíthetők állandó objektumba és tábori körülmények között is. (B. J.b) → *műveleti logisztika*

logisztikai rendszer felkészítése: olyan tevékenységek és rendszabályok összessége, amelyek tartalma a logisztikai képesség elérése és fenntartása érdekében szükségesek ahhoz, hogy a katonai műveletek végrehajtásához, anyagok és szolgáltatások megfelelő időben, helyen, mennyiségben és mennyiségben rendelkezésre álljanak. A logisztikai rendszer felkészítés minősége egyik meghatározó eleme a logisztikai támogatás műveleti képességének. A logisztikai rendszer felkészítésének célja, hogy a támogatott katonai szervezetekkel összhangban képessé tegyék, a logisztikai szervezeteket, infrastruktúrákat, berendezéseket, eszközöket és más képességeket a tervezett műveletek támogatására. A logisztikai képesség elérésének és fenntartásának követelményeit úgy kell meghatározni, hogy azok a haderő logisztikai szükségleteit nemzeti és többnemzeti kötelékben végrehajtandó béke- és háborús katonai műveletben teljes mértékben fedezzék. A logisztikai rendszer felkészítésének feladatai magukban foglalják: a készenlét fenntartásának és fokozásának logisztikai feladatait, a katonai logisztikai támogatási lánc kialakítását, a szükségletek biztosításának tervezését, a nemzetgazdasági erőforrások rendelkezésre állásának biztosítását, hadszíntér-előkészítés logisztikai feladatainak elvégzését, a logisztikai szervezetek és szakállomány felkészítését. Kapcsolódó fogalom: logisztikai támogatás, hadszíntér előkészítés. (H. A.) → *műveleti logisztika*

logisztikai szénlábnyom: annak a teljes széndioxid-kibocsátásnak a mértéke, amit egyes logisztikai tevékenységek közvetve vagy közvetlenül okoznak, vagy ami felhalmozódik egy termék életciklusai során. A meghatározás tovább pontosítható, és a szénlábnyom minden kibocsátott üvegházgáz széndioxid egyenértékre történő átszámított értékére vonatkoztatható, ahol az átszámítás alapja a létrehozott üvegházhatás mértéke. A szénlábnyom egyértelműen a széndioxid- (üvegházgáz-) kibocsátáshoz

kapcsolódik, tehát ahhoz a fázishoz, amikor terheljük a természetet. (L. P.)

logisztikai szerepkörre szakosodott nemzet (Logistic Role Specialist Nation – LRSN): a többnemzeti logisztikai támogatás keretében hajt végre egy adott műveleti területen az erők egésze vagy egy része számára támogatási feladatokat egy-egy ellátási osztályra vonatkozóan, vagy nyújt meghatározott szolgáltatásokat (például élelmezési ellátás, vízellátás vagy üzemanyag-ellátás). Az ellentételezést a részt vevő felek közötti szerződések szabályozzák. A támogatás lehet időben korlátozott vagy kiterjedhet a művelet teljes időtartamára. (P. Á.) → *hadtáptámogatás*

logisztikai tagozat: a haderő hierarchikus felépítéséhez igazodó szervezeti felépítés és vezetési rendszer, amely általában stratégiai (központi), hadműveleti és harcászati (csapat) ~ot képez. A katonai logisztikai támogatási rendszer a haderő ellátására, a haditechnikai eszközök üzembentartására, továbbá infrastrukturális (elhelyezési) hátterének biztosítására kiterjedő feladatait tagozatoknak megfelelő, többcsatornás, rugalmas működési rendszerben hajtja végre, ahol a tagozatokat a központi ellátó szervek, logisztikai csoportosítások és a szervezetszerű logisztikai alegységek képezik. (H. A.) → *műveleti logisztika*

logisztikai támogatás ágazati rendszere: a NATO logisztikai alapelvei megkülönböztetik a logisztikai funkcionális területeket. Ezek összessége alkotja a logisztikai támogatást. A Magyar Honvédségben a logisztikai támogatás funkcionális területei a következők: az ellátás, üzembentartás, mozgatás-szállítás, infrastruktúra, valamint a mindegyik funkcióhoz köthető logisztikai gazdálkodás. A NATO szövetségi rendszerében ezek a funkciók kiegészülnek az egészségügyi támogatási, a műveletek szerződéskötési támogatási, illetve a befogadó nemzeti támogatás (BNT) feladataival. A Magyar Honvédség logisztikai rendszere integrált ágazati rendszerben, szakmai irányítás mellett működik. A logisztikai funkciók az egyes szakágaknál is megtalálhatók. A Magyar Honvédség logisztikai rendszere ágazatokból áll: hadtáptámogatás, haditechnikai támogatás, közlekedési támogatás, katonai elhelyezési és infrastrukturális támogatás. Az egyes ágazatok az alábbi funkcionális területeket foglalják magukba: anyagi funkció, ellátási funkció, üzemfenntartási funkció, szolgáltatási funkció, gazdálkodási funkció. (P. Á.) → *hadtáptámogatás*

logisztikai támogatás alapelvei: a műveletek elsődlegessége, felelősség, hatáskör, együttműködés, koordináció, elérhetőség és elégségesség, rugalmasság, egyszerűség, időszerűség, gazdaságosság, átláthatóság és láthatóság, fenntarthatóság, túlélőképesség és szinergia, részben azonosak a katonai műveletek tervezésével és végrehajtásának alapelveivel. A műveletek elsődlegessége: a logisztikai támogatás erőkifejtése, az erőforrások és képességek hatékony térés időbeli alkalmazása biztosítja a műveletek hadműveleti-harcászati elgondolásának megvalósulását. A felelősség: a műveletek logisztikai támogatásáért viselt kizárólagos felelősséget a parancsnok viseli, amelyet a logisztikai törzs döntés-előkészítő tevékenységén és a logisztikai támogatás vezetésén keresztül valósít meg. A többnemzeti műveletekben részt vevő nemzeti erők logisztikai támogatása nemzeti, míg a műveletek egészének logisztikai támogatása kollektív felelősség. A hatáskör: olyan jogosultság, amely a parancsnok számára lehetővé teszi, hogy az elérhető logisztikai erőforrásokat minél hatékonyabban és hatásosabban legyen képes használni az erők támogatása és a műveletek végrehajtása ér-

dekében. Az együttműködés: a műveleti célok elérése érdekében a nemzetek, katonai és polgári szervezetek által kifejtett közös erőfeszítés, amely a rendelkezésre álló erőforrások célszerűségi megosztását és lépcsőzését is magába foglalja. A koordináció: a logisztikai támogatás erőfeszítéseinek minden vezetési-irányítási szintre kiterjedő, átfogó összehangolása a maximális hatékonyság és hatásosság elérése érdekében. Az elérhetőség és elégségesség: a logisztikai erőforrások és szolgáltatások akadálytalan, folytonos és kellő mértékű hozzáférhetősége a parancsnok elgondolásának megfelelően a műveleti célok elérése érdekében. A rugalmasság: a logisztikai támogatási rendszer kialakításában, felépítésében küldetésorientáltan illeszkedik a katonai szervezethez és a műveletek várható jellegéhez, tartalmához és volumenéhez. A rugalmasság elve a logisztikai vezetés-irányítási rendszerrel szemben is követelmény. Az egyszerűség: a küldetésorientált logisztikai szervezetek útján, illetve tervek, parancsok és információáramlás alapján megvalósuló logisztikai vezetés és irányítás biztosítják a műveleti parancsnok követelményei szerinti támogatás megvalósulását. Az időszerűség: a műveleti célok elérése érdekében feladatokhoz és műveleti fázisokhoz rendelt logisztikai erők és eszközök megfelelő idejű elérhetősége, rendelkezésre állása. A gazdaságosság: az elv a műveletek logisztikai támogatási szükségleteinek, hatékony és takarékos kielégítésében, valamint a rendelkezésre álló kapacitások kihasználásának növelt hatásfokában nyilvánul meg, amelyet a logisztikai erők és eszközök centralizált felhasználása, illetve a logisztikai erők megfelelő csoportosítása is elősegít. Az erőforrások elosztásánál és támogatási prioritások kialakításánál mindig figyelembe kell venni a gazdaságossági szempontokat is. Az átláthatóság és láthatóság: a parancsnok logisztikai vezetés-irányítási rendszerében megvalósuló olyan valós idejű információáramlás és elérhetőség, amely egészében biztosít átfogó képet egyrészt az alárendelt katonai szervezetek logisztikai készenlétéről, kapacitásairól, képességeiről, a műveletek fenntarthatóságáról, másrészt a logisztikai erők és eszközök állapotáról. A fenntarthatóság: a műveletek logisztikai fenntarthatóságának elve a műveletek folyamatos végrehajthatóságát jelenti a műveleti idővonal teljes hosszában. A fenntarthatóság fontos eleme az ellátási-, utánpótlási és helyreállítási rendszerek kiépítése, működtetése. A túlélőképesség: a logisztikai támogató rendszer azon tulajdonsága, amely a szemben álló fél által okozott rombolások és pusztítások ellenére is a parancsnok számára bizonyos mozgásszabadságot biztosít a műveleti célok legalább részbeni eléréséhez. A logisztikai támogató rendszer túlélőképességét fokozza az erők és eszközök decentralizált elhelyezése, mélységben történő lépcsőzése, valamint a logisztikai támogató elemek, erők megóvásának rendszabályai és eszközei. A szinergia: a ~nek egyidejű alkalmazása és a műveletekben részt vevő nemzetek, katonai szervezetek együttműködésének kölcsönhatása következtében létrejövő logisztikai támogatás, amely teljesebb és fokozottabb mértékű, mint az egyes, nemzeti, szervezeti logisztikai támogatások különálló összessége eredményeként létrejött logisztikai támogatás. (Ny. M.) → *műveleti logisztika*

logisztikai támogatás elgondolása: a logisztikai elgondolás kidolgozása a logisztikai támogatás tervezésének szerves részét képezi, amely meghatározza a logisztikai támogatási terv tartalmát. Az adott művelet logisztikájának a koncepciója, amely az érvényben lévő törzsszolgálati szabályok szerint műveletre kiadott hadműveleti/harcparancs 4. pontját képezi. Kidolgozásának alapja az elfogadott cselekvési változathoz kapcsolódó parancsnoki elgondolás,

az elöljáró tagozat parancsnokának logisztikai támogatásra vonatkozó elgondolása, a pontosított adattárak, számvetések, illetve a feltételezéseken alapuló igények összevetése a lehetőségekkel. A ~ tartalmazza általában a logisztikai támogatás megvalósításának koncepcióját a művelet fázisai szerinti megoszlásban, a támogatás prioritásait, funkciókra, katonai szervezetekre és műveleti fázisokra, a nemzetgazdasági és szövetségi támogatás és a befogadó nemzeti támogatási forrásokhoz való hozzáférés módját, a felelősségi körzeteket, a befogadó nemzeti támogatás lehetőségeit és a speciális követelményeket. (H. A.) → *műveleti logisztika*

logisztikai támogatás erőforrásai: a ~t a katonai szervezetek működéséhez, műveleteihez szükséges a haderő logisztikai szervezetei által igénybe vehető polgári- és katonai logisztikai szaktechnikai eszközök, anyagi készletek, szolgáltatások és infrastrukturális rendszer alrendszerei, bázisai (közlekedési hálózat, raktárak, logisztikai szolgáltatóközpontok javítóműhelyek, bázisok épületek összességét jelenti. A honi területen működő katonai szervezetek logisztikai szükségleteit alapvetően a haderő saját és nemzetgazdasági forrásokból kell biztosítani. A nemzetgazdaságból származó a gazdasági és (a hatályos honvédelemről szóló törvényben meghatározott az anyagi szolgáltatási kötelezettség alapján) források igénylésének, nyilvántartásának, biztosításának és igénybevételének rendjét a hatályos honvédelmi törvény, illetve más jogszabályszabályok határozzák meg. A nemzetgazdaságból származó logisztikai erőforrások biztosításának alapja a Magyar Honvédség Anyagi-technikai Harcérték Jelentésre épülő Nemzetgazdasági Igényterv, illetve az ennek figyelembevételével készített Védelemgazdasági Alapterv. A kijelölt nemzetgazdasági erőforrások egy rendszerbe történő integrálása honvédelmi logisztikai támogatási lánc, amely egy rendszerbe integrálja a honvédelmi, valamint a civil erőforrásokat és képességeket. A szövetségesi rendszerben, illetve többnemzeti kötelékben végrehajtott műveletekben a logisztikai szükségleteket nemzeti-, szövetségi- és a befogadó nemzet által nyújtott polgári és katonai forrásokból elégítik ki a nemzeti felelősség megtartása mellett. (H. A.) → *műveleti logisztika*

logisztikai támogatás funkcionális területei: az ellátás, üzembentartás, mozgatás-szállítás, infrastruktúra, valamint a mindegyik funkcióhoz köthető logisztikai gazdálkodás. A logisztikai támogatás funkcionális területeinek a főbb feladatai közé tartozik a személyi állomány meghatározott normák szerinti ellátása, az elhelyezés feltételeinek megteremtése és fenntartása, a haditechnikai eszközök hadrafoghatóságának biztosítása rendeltetésnek megfelelő, rendszer- és életciklus-szemléletű üzemeltetése, a közlekedési hálózatok katonai igénybevételét, a szállítási feladatok végrehajtását, a rendelkezésre álló erőforrások hatékony felhasználását. A logisztikai támogatás funkcionális feladatai szakmai ágazati rendszeren keresztül valósulnak meg, amely minden egyes szakmai ágazatnál – hadtáp, haditechnikai, katonai infrastrukturális, elhelyezési és közlekedési támogatás – magába foglalja a logisztikai funkcionális területeket. Ennélfogva az egyes szakágazatoknál az üzembentartás, az ellátás, a logisztikai gazdálkodás megjelenik, amelyek a logisztikai szakági vezetés alapját képezik. (H. A.) → *műveleti logisztika*

logisztikai támogatás terve: a műveleti terv szerves része, a logisztikai tervezés folyamatának egyik meghatározó eredménye, amelyet a katonai műveletekre a logisztikai törzsek dolgoznak ki és a parancsnok jóváhagyott logisztikai támogatási terv alap-

ján hajtják végre a logisztikai szervezetek a feladataikat. A terv elkészítésének a célja a rendelkezésre álló logisztikai erőforrások felhasználásának koordinálása a logisztikai szervezetek tevékenysége kereteinek meghatározása. A ~ a logisztikai támogatás elgondolásának – hadműveleti- vagy harcparancs 4. pontja – és hadműveleti- vagy harcparancs logisztikai és szállítási mellékleteit támasztja alá. A ~ térképből és annak mellékleteiből, valamint szöveges és grafikus részből áll. ~ térképének tartalmaznia kell a hadműveleti felépítés, harcrend elemeinek elhelyezkedését, várható alkalmazási irányait, a sávhatárokat, a felelősségi és alkalmazási körleteket, a vezetési pontok rendszerét, a logisztikai támogatási rendszer elemeinek települési körleteit, a nemzetgazdaságból biztosított erőforrásokat, a szövetséges logisztika elemeket, a befogadó nemzeti támogatás logisztikai elemeit. A logisztikai támogatás tervének szöveges része tartalmazza a részletes elgondolást a művelet logisztikai támogatási feladatai végrehajtásáról, az ellátási prioritásokat, a logisztikai támogatás feladatainak részletes elgondolását ágazatonként vagy funkciónként, illetve a vezetés és támogatás rendjét. A logisztikai terve grafikus része tartalmazza az ellátási utánpótlási, a haditechnikai eszközök helyreállítási rendszer működését az anyagi készletek utánpótlási a sérült, meghibásodott haditechnikai eszközök helyreállítási feladatainak ábrázolásával. A logisztikai támogatási terv számvetései tartalmazzák a katonai műveletek teljes időszakára, a fontosabb anyagigényeket, a meglévő szállítókapacitásokat, a logisztikai támogatóelemek képességeit és kapacitását, a műveletre képzett tartalékokat, a műveletre tervezet haditechnikai eszközveszteséget, a helyreállítási szükségletet, az élelmezési-, üzemanyag, ruházati- elhelyezési számvetéseket, valamint az ellátási, utánpótlási szállítások ütemezését és a végrehajtás tervét. (H. A.) → *műveleti logisztika*

logisztikai támogatás tervezése: a műveleti tervezés szerves részét képezi, olyan elemző-értékelő, döntés-előkészítő és döntési folyamatok összessége, amelyek a katonai műveletek logisztikai szükségleteinek kielégítésére, a logisztikai szervezetek hatékony alkalmazására, illetve a logisztikai erőforrások elosztására irányulnak. Célja a meghatározni a logisztikai támogatás koncepcióját vagy a már jóváhagyott koncepció alapján megállapítani a várható szükségleteket, meghatározni a logisztikai szervezetek csoportosítását, az egyes logisztikai szervezetek támogatási felelősségét, az együttműködés és vezetés rendjét, valamint a rendelkezésre álló erőforrások elosztását. A logisztikai támogatás tervezésével szemben legfontosabb követelmény, hogy legyen összhangban a stratégiai-, hadműveleti- és harcászati tervezéssel nemzeti és többnemzeti kötelékben megvívott műveletekben egyaránt. Folyamata követi a műveleti tervezés elveit és sorrendjét. Tartalmát a parancsnok elgondolása, műveleti követelményei, a művelet jellege és befolyásoló tényezőinek hatása, a katonai szervezetek igényei, normái és a felhasználás körülményei határozzák meg. A tervezési feladatok végrehajtásának rendjét, a kidolgozandó okmányok formai és tartalmi követelményeit, a törzsszolgálatot szabályzó hatályos dokumentumok katonai szervezet érvényben lévő műveleti utasítása és a parancsnok követelményei határozzák meg. Többnemzeti műveletekben a ~ kereteinek és követelményeinek meghatározásakor a szövetségi logisztikai szabványokat és a doktrínát is figyelembe veszik. Magába foglalja a logisztikai támogatás vezetésének, a hadtáp-, haditechnikai, katonai infrastrukturális, elhelyezési támogatás és közlekedési támogatás és a kapcsolódó

szolgáltatások tervezését. A logisztikai tervezést végző törzseknek (J, G, A, S4) megfelelő információkkal és adatbázisokkal kell rendelkezniük a logisztikai támogatás tervének és az ahhoz kapcsolódó dokumentumok, okmányok kidolgozásához. Az elöljáró által a logisztikai támogatást szabályzó parancsai, intézkedései (információk) és az adattárak tartalmazzák. Ezek tartalma kiterjed a katonai szervezet harcértékére, az anyagi készletek feltöltöttségére, a haditechnikai eszközök hadrafoghatósági mutatóira, az elöljáró által nyújtott logisztikai támogatási képességekre, a nemzetgazdaságból biztosított erőforrásokra, az elöljáró által kiutalt ellátási források helyére és igénybevételének rendjére, a szállítási kapacitásokra, a közlekedési infrastruktúra állapotára és jellemzőire, a javító-vontató kapacitásokra, a többnemzeti logisztikai rendszere és a befogadó nemzeti támogatás lehetőségeire, kapacitásaira, valamint a katonai infrastrukturáliselhelyezési lehetőségekre és szükségletekre. (H. A.) → *műveleti logisztika*

logisztikai támogatás vezetése: a logisztikai támogatás vezetése az általános katonai vezetés része, amely olyan céltudatos tevékenységek összessége, amelyek a katonai műveletek előkészítésére és végrehajtására hozott parancsnoki döntések, logisztika támogatására, a műveleti célok elérésére, valamint a logisztikai szervezetek hatékony alkalmazására irányulnak. Feladatai a katonai szervezetek készenléte fenntartása, fokozása, a készenlét elérése logisztikai feltételeinek biztosítása, a műveleti alkalmazás logisztikai tervezése, szervezése, irányítása és ellenőrzése. A logisztikai támogatás megbízható, folyamatos vezetése a törzsek működési rendjének átgondolt kialakításával, a vezetési pontok egységesen szervezett rendszerével, a vezetéstechnikai és informatikai rendszerek hatékony alkalmazásával valósul meg. A logisztikai vezetés normál időszakban a vezetési szinteken tagozódott logisztikai törzsek (J, G, A, S4), a Magyar Honvédség Műveleti Vezetési Rendszer aktivizálását követően annak elemein keresztül valósul meg. A katonai szervezetek alkalmazása időszakában a logisztikai vezetők, parancsnokok és szakágak felelősségének fenntartása mellett a logisztikai támogatást érintő területek parancsnoki döntéseinek előkészítését a Magyar Honvédség Műveleti Vezetési Rendszer logisztikai funkcionális csoportjai végzik. A logisztikai támogatás vezetésének csoportosítását logisztikai vezetés tartalmát a művelet jellege és követelményei, a parancsnok szándéka, a logisztikai támogatással szemben támasztott követelmények, a szemben álló fél (ellenség) tevékenysége és összetétele, az általános és logisztikai helyzet, valamint az elöljáró tagozat logisztikai támogatási képességei határozzák meg. (H. A.) → *műveleti logisztika*

logisztikai támogatás vezetésének csoportosítása: a katonai szervezetek logisztikai támogatásának vezetése a műveletek előkészítése és végrehajtása időszakában vezetési pontokról történik. A vezetési pontok a Magyar Honvédség Műveleti Vezetési Rendszer alapvető elemei közé tartoznak, képességeik meghatározzák a vezetés hatékonyságát. A vezetési pontok rendszerét a legfelső vezetési szinttől a harcászati alegységek szintjéig alakították ki. A logisztikai támogatásának csoportosítását a kapott feladat és a rendelkezésre álló idő szerint úgy kell kialakítani, hogy a művelet logisztikai támogatásának tervezése feleljen meg a művelet jellegének és követelményeinek. A logisztikai támogatás funkcionális felépítése szakági vagy funkcionális csoportosítás szerint történhet. A szakági csoportosításban tervezőrészleget, haditechnikai, hadtáp-, közlekedési és az elhelyezési támogatást tervező részlegeket hoznak lét-

re. A funkcionális csoportosításban tervezőrészleget, ellátást, üzembentartást, közlekedést és elhelyezést tervező részlegeket. A logisztikai támogatást tervező csoportosítás súlypontját a mögöttes vezetési pontokra kell helyezni. A logisztikai törzset úgy kell megosztani, hogy alkalmas legyen a rövid távú (72 órán belüli) és hosszú távú (72 órán túli) műveletek logisztikai támogatásának tervezésére. (H. A.) → *műveleti logisztika*

logisztikai támogatás vezetésével szemben támasztott követelmények: mindenkor ismerje a stratégiai, hadműveleti, harcászati és logisztikai helyzetet, amelynek birtokában legyen képes a parancsnok iránymutatása és elgondolása alapján a műveleti célok elérése érdekében megfelelő logisztikai tevékenységi változatok kidolgozására, illetve elöljárói döntések megalapozott előkészítésére. Ennek megvalósításához a logisztikai támogatás vezetése legyen képes az érkező információk gyors feldolgozására és továbbítására, folyamatos vezetéssel tartsa naprakész állapotban a vezetési okmányokat és mindenkor időben dolgozza ki a logisztikai támogatásra vonatkozó elhatározást. A műveleti célok elérése érdekében a logisztikai támogatás vezetése tartson folyamatos kapcsolatot és működjön együtt az összhaderőnemi ellátási lánc saját szintjéhez kapcsolódó részeivel, illetve a támogatásába utalt katonai szervezetekkel. A logisztikai szakterület ellenőrzéseinek megtervezésével, szervezésével és végrehajtásával a logisztikai támogatás vezetése gondoskodik a szakmai fegyelem megtartásáról és a hatáskörébe utalt feladatok feszes végrehajtásáról. (Ny. M.) → *műveleti logisztika*

logisztikai támogatás: a katonai műveletek támogatási rendszerén belül, a harci kiszolgáló támogatás egyik alrendszerét képezi. Olyan szakirányú tevékenységek összessége, amelyek végrehajtása során a támogató logisztikai szervezetek a rendelkezésére álló szakági képességekkel és igénybe vett polgári erőforrásokkal támogatják a műveleteket végrehajtó katonai szervezeteket alaprendeltetésük végrehajtása közben. A ~ térben és időben összhaderőnemi szemlélettel átfogja a Magyar Honvédség haderőnemei, fegyvernemei és szakcsapatai által békében és a különleges jogrend időszakában végrehajtott műveleteit. A támogatási rendszer elemei békeidőszakban csökkentett kapacitással, különleges jogrend időszakában a művelethez szükséges megnövelt, vagy teljes kapacitással működnek. A ~i rendszer teremti meg a műveletek, ezen belül elsődlegesen a harc anyagi-technikai bázisát, továbbá összeköti a nemzetgazdaságot – mint a katonai logisztikai szükségletek kielégítésének alapvető bázisát – a műveleteket végrehajtó katonai szervezetekkel. A katonai műveletekhez szükséges hadfelszerelés biztosításával, a készletek megalakításával és lépcsőzésével, utánpótlásával; a haditechnikai eszközök hadrafoghatóságának fenntartásával, az üzemeltetés során meghibásodott vagy harci sérülést szenvedett haditechnikai eszközök helyreállításával; a közlekedési és szállítási szükségletek; az elhelyezési igények kielégítésével fenntartja a katonai szervezetek harci képességeit. (L. S.) → *műveleti logisztika*

logisztikai vezető nemzet (Logistic Lead Nation – LLN): a képességei és kapacitásai alapján többnemzeti logisztikai támogatás keretében hajtja végre egy adott műveleti területen az erők egésze részére több logisztikai támogatási feladat koordinációját. Ez magában foglalja az anyagi eszközök beszerzését és szolgáltatások nyújtását (például élelmezési ellátás, szállítás, infrastruktúra, bázisok üzemeltetése, üzemanyag-ellátás, mosatás). A ~ a felhasznált anyagok és az igénybe vett szolgáltatások költségeinek elszámolása, megtérítése érdekében

szerződéseket köt az azt igénybe vevő nemzetekkel. A ~ által nyújtott szolgáltatások nem lehetnek alacsonyabb szintűek, mint a saját nemzet számára biztosítottak, de mindenképpen meg kell felelniük a vonatkozó NATO egységesítési megállapodásoknak (például STANAG 2034 NATO Kölcsönös Logisztikai Segítség Egységes Eljárásai; Standard Procedures for Mutual Logistic Assistance). (P. Á.) → *hadtáptámogatás*

lóhereszervezet: Handy által megalkotott szervezeti struktúra, amely három csoportra osztja az alkalmazottakat: *a)* diplomások, műszakiak, vezetők; *b)* szerződéses munkatársak, tiszteletdíjasok; *c)* ideiglenes alkalmazottak (a termelés hullámzásától függően). (C. O.) → *katonai vezetés*

lopakodótechnológia: olyan műszaki megoldások és anyagok együttes alkalmazását jelenti, amelyek segítségével csökkenthető a harci technikai eszköz rádiólokációs, elektro-optikai, mágneses és akusztikus felderítőeszközökkel való észlelhetősége, azonosítása, bemérése vagy támadhatósága, illetve növelhető a harci alkalmazási lehetősége. A ~ leggyakrabban a repülőeszközöknél megvalósított műszaki megoldás, de egyre gyakrabban jelenik meg vízfelszíni hajók esetében is. Repülőeszközök esetében a leggyakrabban alkalmazott módszer a repülőeszköz hatásos rádiólokációs visszaverő felületének csökkentése, amely a sárkányszerkezet megfelelő kialakításával valósítható meg. Ez egyrészt a rádiólokátor által kibocsájtott elektromágneses energia szétszórását biztosító alakkialakítással, másrészt az elnyelésére alkalmas anyagok és bevonatok használatával érhető el. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

lőelemek: az irányzóberendezések és a gyújtó (időzíthető gyújtó) azon állásait, amelyeken a lövészetet végrehajtják ~nek nevezik. A ~ megállapításra irányuló eljárásoktól, a pontosságtól, valamint a lövészet konkrét körülményeitől függően térkép-, kezdő-, belőtt, kiszámított és hatástűzelemek lehetnek. (Sz. T.) → *tüzérség*

lőelmélet: a lövészetet kísérő valamennyi körülmény befolyásának vizsgálatával foglalkozó diszciplína. A lövészet eredményét befolyásoló körülmények kutatása és analizálása lehetőséget teremt a különböző tűzfeladatok végrehajtási szabályainak egyöntetű kidolgozására. Következésképpen a tüzérség ~ének egyik alapvető feladata a lövészet megszervezése, előkészítése és végrehajtása legcélszerűbb szabályainak (eljárásainak) kutatása, illetve kidolgozása. A ~ ezen feladata megoldásának eredményeként – többek között – a hatékonysági mutatók értékei is meghatározhatók a lövészet különböző viszonyaira. A vizsgálat során alkalmazott matematikai formulák többnyire lehetővé teszik, hogy a lövészetet kísérő valamennyi körülménynek a tüzérségi tűz hatékonyságára gyakorolt befolyását számszerűsítsék. A tüzérségi tűz hatékonyságának értékelését elméleti úton olyan valószínűségi mutatók alapján végezhetik el, amelyek lehetővé teszik annak megállapítását, hogy a gyakorlatban, hasonló körülmények között végrehajtott lövészet esetén milyen eredmény várható. Következésképpen a tüzérségi tűz hatékonyságával szemben támasztott mindenkori követelmények kielégítése érdekében foganatosítandó szabályokat is a lövészet (tüzelés) hatékonyságának objektív értékelése és a pusztítandó célra vezetett tűz várható eredménye alapján célszerű kidolgozni. (Sz. T.) → *tüzérség*

lőfegyver: tűzfegyver; hatását kilőtt lövedék által fejti ki. Szűkebb értelemben csak az olyan fegyvert nevezik ~nek, amelyből a lövedéket sűrített levegő vagy lőporgáz feszítőereje lövi ki. ~eket Európában a feke-

telőpor megismerése után, a 14. század elején kezdtek használni. Az első ilyen eszköz a mozsár volt, ebből alakultak ki a mai ~ek: a nagy űrméretű, talapzatra erősített lövegek (ágyú, tarack, aknavető) és a kisebb űrméretű kézi ~ek (puska, géppisztoly, pisztoly, géppuska, nehézgéppuska stb.). A kezdetleges mozsarak és ágyúk csöve kovácsoltvasból, később bronzból készült. A lövedékül szolgáló kőgolyót, később kovácsolt-, illetve öntöttvas golyót elölről helyezték a csőbe. A 19. század közepén áttértek a gömblövedékről a hengeres alakúra, és ezzel egy időben a huzagolt, hátultöltő ágyúkra. Az ékzáras vagy csavarzáras ágyúkból fejlődött ki a századfordulóra a mai gyorstüzelő ágyú típusa. A kézi ~ek első formája farúdhoz erősített, mintegy arasznyi hosszú cső volt. A puskaport és a lövedéket a csőtorkolat felől, elölről töltötték a csőbe és az elsütéshez parázsló fadarabot érintettek a gyújtó nyíláshoz. A 15. században kialakult a kakasos kanócos puska, majd a 16. század elején Nürnbergben feltalálták a kerékzávárzatú puskát. Ettől az időponttól terjedt el a pisztoly használata is. A fejlődés következő fokán, a 17. század első felében alakult ki Franciaországban a kovás puska, ezt a 19. század közepéig általánosan alkalmazták. A durranóhigany megismerése után, az 1830-as évektől kezdve a csappantyús vagy gyutacsos puska jött használatba. A kézi ~ek további fejlődése – hasonlóan az ágyúkéhoz – a hátultöltés bevezetése után indult meg. Az első hátultöltő puska (Dreyse) tölténye még papírhüvelyű volt; 1850 után a töltényhüvely már fémből készült. A cső űrmérete az addigi 18 mm-ről 11 mm-re csökkent. A gyorstüzelésre törekvés eredménye az ismétlőfegyver. Az ismétlőfegyverek lehetnek pisztolyok, géppisztolyok, karabélyok, gépkarabélyok vagy a géppuskák, gépágyúk. (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

lőhetőség: elsősorban a hegyi lövészet viszonyai között, a célra jellemző fogalom. Lényege, hogy a tüzelőállás, a cél és a fedezőgerinc térbeli elhelyezkedése alapján, speciális röppályadiagrammok segítségével megállapítják, hogy a cél az adott tölteten és röppályával pusztítható-e. A ~et minden célra külön kell megállapítani. (Sz. T.) → *tüzérség*

lökéshullám: egy olyan speciális határfelület, amely az adott közegre jellemző hangsebességnél nagyobb sebességgel terjed és a közeg paramétereinek (nyomás, sűrűség, sebesség stb.) rendkívül gyors, ugrásszerű megváltozását eredményezi. ~ kialakulhat például robbanóanyagok, vagy egyéb robbanásra hajlamos anyagok robbanása során és hangsebesség fölötti repülés során. Ilyen lehet például lövedékek, nem-irányítható, irányítható rakéták és esetenként repülőgépek repülése során. (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

lőkiképzés: szűkebb értelemben a lövészek kiképzése lövészfegyverekkel történő egyéni és kötelék lő- és kézigránátdobó gyakorlatok előkészítésére és végrehajtására. A ~ a lövész katonák és az alegységek kiképzése az egyéni, a másod- és a kollektív fegyverek és rendszeresített kézigránátok hatékony alkalmazására, felkészültségük objektív felmérésének és értékelésének biztosítására. Tágabb értelmezésben a különböző fegyvernemekhez és szakcsapatokhoz tartozó katonák kiképzése a saját fegyvereik harcban való kezelésének elsajátítására, harci alkalmazására. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

lökőhullám: a robbanás mechanikai energiájának terjedése a robbanás középpontját körülvevő közegből kiinduló rugalmas hullám (mozgás) formájában, amely a robbanás középpontjából minden irányban nagy sebességgel terjed. Veszteségokozó hatását

általában a túlnyomás értékével mérik, de a veszteségokozás mértéke a ~ időtartamától is függ. Minél nagyobb a robbanás (robbanótöltet) hatóenergiája, annál nagyobb a ~ hatásának időtartama is. A ~ hatását (állapotjellemzőit) a robbanás hatóenergiája, a robbanás középpontjától mért távolság, továbbá egyéb körülmények is befolyásolják. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

lőpor: a lövedékek és a szilárd hajtóanyagú rakéták mozgási energiáját szolgáltató olyan anyagok gyűjtőneve, amelyek a fegyverben, illetve a rakéták égésterében meghatározott törvényszerűség szerint égnek el és közben rövid idő alatt nagy mennyiségű gázt fejlesztenek. A gázok nyomása, illetve a rakéták fúvókáján át nagy sebességgel kiáramló gázok tolóereje hozza mozgásba, és gyorsítja fel a lövedékeket, illetve a rakétát. A ~ a tűzfegyverek, lőfegyverek létrejöttének alapját képező robbanóanyagoknak az a fajtája, amely az éghető anyagot és az égést tápláló oxigént egyidejűleg tartalmazza, de égése a lövés körülményei között nem megy át detonációba. A ~ égésekor felszabaduló kémiai energia egy része a lövedéket, egy része pedig az automata fegyverek szerkezeti elemeit mozgató mechanikai munkává átalakulva hasznosul. A ~nak kémiai összetétel és gyártástechnológia szempontjából két nagy csoportját, a fekete~ (más néven füstös ~) és a füst nélküli ~ (más néven gyér füstű ~) képezi. Fekete~ (füstös ~): szénpor, salétrom (kálium-nitrát) és kén elegye. Tudománytörténetileg elfogadottan 1044-ben Kínában fedezték fel e vegyszerkeverék robbanó hatását. 1232-ben használták először hadi célból, 1250-ben került az arabok által Európába. Felfedezését sokáig tévesen a Berthold Schwarznak nevezett Bertholdus Niger német szerzetes nevéhez kötötték. De Albertus Magnus – szintén Németországban, már 1257-ben – zárdákról zárdákra járva ismertette a fekete~ tulajdonságait és fajtáit. Az angol filozófus, teológus és természettudós Roger Bacon (1215–1290), aki 1241–1246 között Párizsban élt, mint ismert anyagról ír a fekete~ról. Berthold alkimista kísérletei során salétromból, kénből, ólomból és olaj keverékéből próbált aranyat előállítani, de állandó robbanásokat tapasztalva megváltoztatta munkacélját, és robbanóanyaggal kezdett kísérletezni. Tudatosan cserélve fel az ólmot és az olajat szénnel, ugyanarra az eredményre jutott, mint a kínaiak. 1300 körül kezdte el a robbanóanyagot nagyobb „lövedékek" kilövésére használni, és ezzel megalkotta a tűz-, más néven a lőfegyvereket. Ebből eredően nevezik a salétrom, szén és kén keverékéből álló robbanóelegyet ~nak, és valószínűleg nem a színe, hanem feltételezett feltalálója: Schwarz neve után fekete~nak is. A legkorábban ismert ~os feljegyzés Spanyolországból származik. A spanyolországi arabok, azaz a mórok Baza városának 1323-ban zajlott ostrománál már használtak ágyúkat. Azaz lőfegyverből lövedék (golyó) kihajtására és lövedék robbanótölteteként alkalmaztak; régebben a rakétahajtótölteteket is fekete ~ból készítették, ma már egyik célra sem használják. A sajtolt fekete ~nak igen fontos jellemzője, hogy azonos időtartam alatt egyenlő hosszúságú darab ég el belőle, tehát meghatározott körülmények között az égési sebessége egyenletes; ez a tulajdonsága időmérésre, időzítésre teszi alkalmassá. ~korongos időzíthető égő gyújtókhoz préstesteket készítenek belőle, továbbá a gyújtási láncban a csappantyú és a gyutacs között késleltetőelemként is felhasználják. Régebben a ~t használták hajító- (kilövő-) töltetként. Napjainkban a füst nélküli (gyér füstű) ~t használják. Nobel, aki 1847 óta kísérletezett a nitroglicerinnel, megállapította, hogy 10% nitroglicerin hozzáadásával a fekete~ hatásfoka kétszeresére növelhető. 1864-ben szabadalmat is kapott a találmányára. A füst nélküli ~ feltalálója, a fran-

cia Paul Vieille 1884-ben állítja elő az első tiszta, katonai lőfegyverekben alkalmazható nitrocellulóz ~t (a francia hadsereg 1886-ban rendszeresíti). Alapanyaga cellulóz-nitrát, amelyet illó vagy nem illó oldószerekkel zselatinálnak, és hengerelés, sajtolás útján formáznak mértani alakzatokká. Az illó oldószert a ~ból elpárologtatják (oldószeres ~ok) A nem illó oldószerekkel (nitroglicerin és diglikol-dinitrát) készült ~okat ballisztit ~nak nevezik. Ez nem más mint Nobel által 1888-ban szabadalmaztatott kétbázisú nitroglicerines ~. W. Kellner 1888–1889-ben előállította a második kétbázisú füst nélküli ~t, melyet F. Abel és Sir James Dewar szabadalmaztatott kordit néven. A kordit gyártásánál a nitrocellulóz zselatinálásához a nem illó oldószeren kívül acetont is felhasználnak. A ~ alaptípusai: a nitrocellulóz- és a nitroglicerines. A ~okba adalékanyagokat (difenil-amint, centralitot, akarditot vagy dibutil-ftalátot) is kevernek, részben a kémiai stabilitás növelésére, részben az égési sebesség csökkentésére. A korszerű (hideg) ~ban a hőmérséklet csökkentésére a nitroglicerin helyett vagy rovására diglikolt és nitroguanidint is adagolnak. Az égési felület és az ebből eredő gázfejlődés növekedése vagy csökkenése alapján megkülönböztetnek progresszív és degresszív ~okat; ebben a ~ok alakja (formája) a meghatározó. Progresszív ~: olyan alakú (formájú), hogy égési felülete az égés folyamata közben növekszik, s emiatt a gázfejlődésben növekedés (progresszió) következik be. Ilyen alak például a henger formájú többcsöves. Degresszív ~: olyan alakú (formájú), hogy égési felülete az égés folyamata közben csökken, s emiatt a gázfejlődésben is csökkenés (degresszió) következik be. Ilyen alakok például a kocka, a hasáb, a henger, a gömb. Piroxilin (lógyapot): a cellulóz nitrálása útján nyert, nagy nitrogén tartalmú robbanóanyag (nitrocellulóz); általában ~gyártásra használják, zselatinálóanyaggal, oldószerrel vagy nitroglicerinnel feldolgozva. (S. I.) → *haditechnikai támogatás*

lőszerek képességei: a tüzérségi lőszerek azon fontos tulajdonságai, amelyeket rendeltetésük szerint értékelik. Általában a célban okozott pusztítás mértékét – így a pusztítás típus szerinti módjának függvényében – általában a repeszek ölőhatását veszik figyelembe. (Sz. T.) → *tüzérség*

lőszerfelhasználási norma: az a meghatározott lőszermennyiség, amellyel az adott (konkrét) lőviszonyoknak, a rendszeresített lőszerfajtáknak megfelelően elérhető a különböző célokra vezetett tüzérségi tűz különböző hatékonysági mutatóinak elégséges (vagy előírt) szintje. A különböző célok pusztításához szükséges ~ egy adott időszakra érvényesíthető értékeit többnyire táblázatba foglalják. A tűzfeladat megoldásához szükséges lőszerfelhasználás meghatározása során figyelembe veszik a pusztítandó cél fontosságát, jellegét és méreteit, a lövészet feladatát (a tüzelés célkitűzését) és végrehajtásának körülményeit (a lőtávolságot, a lőelemek megállapításának módját, a lövegek típusát és űrméretét, a lövedéket és gyújtót, a cél körzetében jellemző terepés talajviszonyokat stb.), a tűztevékenység időtartamát, továbbá a rendelkezésre álló lőszer mennyiségét. A különböző célok leküzdéséhez szükséges ~ értékeit számos tényező befolyásolja. E tényezők egy része közvetve, más része pedig közvetlenül is hatást gyakorol a ~ számszerűsített értékére. (Sz. T.) → *tüzérség*

lőtávolság: az adott tűzeszköz alkalmazási lehetőségét jellemző egyik fontos adat, a lövedék által – a kilövési és becsapódási pont között – megtett út (leírt pálya) vízszintes vetülete. A ~ értékeit – a lőszögön kívül – a lövedék kezdősebessége és ballisztikai jellemzői befolyásolják. A legnagyobb

~ a cső 45˚-os állása mellett érhető el. A ~ akkor illethető a hatásos jelzővel, ha azon belül a célok nagy találati valószínűséggel küzdhetők le. A hatásos ~on túl a lövedék mozgási energiája, s vele együtt a találati valószínűség is csökken. (Sz. T.) → *tüzérség*

lőutasítás: a tüzérségi lövészetek (éleslövészettel egybekötött harcászati gyakorlatok, vizsga-éleslövészetek stb.) előkészítésének és végrehajtásának körülményeit szabályozó, illetve a magoldás módjaira utaló előírások összessége. A ~ háborús alkalmazáskor is mérvadó. (Sz. T.) → *tüzérség*

lövedék: a lőszer része: a cél pusztításának közvetlen eszköze, a lőporgázok hatására a fegyver csövéből kirepülő különféle töltetű, szerkezeti felépítésű és rendeltetésű, kúpos vagy henger alakú test, célba csapódáskor (robbanáskor) más-más hatást fejt ki. A ~ kezdetben gömb (golyó) alakú volt, ezért a köznyelv ma is használja a puskagolyó, ágyúgolyó kifejezést. A tüzérség 1627-ben a hugenották elleni háborúban, La Rovhelle ostrománál használt először golyó helyett henger alakú, tompa csúcsú ~eket. A korszerű ~ fő részei: *a)* a ~test; *b)* a töltet (a belső szerkezet); *c)* a (fej- vagy fenék-) gyújtó. A ~testen található a központozó perem, amely a ~nek a csőben való vezetésére szolgál, és a ~testbe körkörösen sajtolt réz vezetőgyűrű, ez a ~ másodlagos vezetését, a cső csavarmenetes huzagolásába préselődve a lőporgázok dugaszolását és a ~nek a röppályán való stabilizáláshoz szükséges, hossztengely körüli pörgéséhez a kezdő forgást adja meg. A ~ és a gránát elnevezés úgyszólván egyenértékű, mégsem helyettesítik egymást minden esetben. A tüzér szaknyelv ágyú~ és tarackgránát megnevezést használ, a puska~ és a puskagránát különböző fogalmak. A repesz- vagy páncéltörő ~, illetve gránát viszont ugyanazt a fogalmat fejezi ki. A ~eket a célban kifejtett hatásuk szerint csoportosítják: kis átmérőjű golyókat szétrepítő tüzérségi ~ a löveg (a kezelők) önvédelmét szolgáló kartács, a srapnel, a benne lévő golyókat a röppálya adott pontján szórja szét (időzíthető gyújtó segítségével). Henry Shrapnel angol ezredes a 16. századból ismeretes kartácsgránátból 1803-ban fejlesztette ki az időzíthető gyújtóval ellátott és róla elnevezett srapnellövedéket: 1808-ban a vimeirói csatában használták először, az első világháborúban alkalmazták tömeges mértékben: ma már ez a ~típus nem használatos. Napjaink legfontosabb ~típusai: a repesz-, a romboló-, a repeszromboló, a páncéltörő ~ek különböző fajtái, a betonromboló, a légvédelmi, a kazettás tüzérségi ~ek, továbbá a különleges ~ek, mint a gyújtó-, köd-, a propaganda-, az aknaszóró-, a vegyi, az atom és a világító~ek. A ~ tartalmazza a hatást kifejtő anyagot, a fegyver-lőszer rendszer többi eleme a ~ célba juttatását szolgálja. A gyújtó a ~ töltetét működteti. A ~ röppályájának meghatározásával a ballisztika foglalkozik. A ~ legfontosabb jellemzői: *a)* Kezdősebesség, torkolati sebesség: a ~ mozgási sebessége a csőtorkolat elhagyásának pillanatában m/s-ban kifejezve: régebben nem mérték közvetlenül, értékét a tüzérségi kísérleti lőterek elektronikai berendezéseinek segítségével végzett mérések és számítások eredményei alapján állapították meg, manapság a korszerű lövegeket kezdősebességmérő-lokátorokkal szerelik fel. *b)* Stabilizálás: a ~nek a röppályához viszonyított azonos helyzetben való tartása. Két alapvető módszere: a ~ek végére szerelt stabilizáló felületekkel (szárnyak, síkok, gyűrűk), ezek a pálya érintősíkjából kitérő ~ hossztengelyét a légellenállás hatására visszabillentik; a pörgettyűhatást hasznosító forgással, ugyanis a hossztengelye körül nagy fordulatszámmal forgó ~ a pálya érintősíkjából kibillenve nem bukdácsol, hanem kúpos ingást végez, s ennek során a hosszten-

gely a pálya érintősíkjába mindig visszatér. Ez a ~ állékonyságától függ. *c)* Állékonyság: a ~nek az a tulajdonsága, amellyel helyzetét a röppályán végig megtartja. A teljes mértékben állékony ~ úgy halad a röppályán, hogy hossztengelye állandóan párhuzamos a kilövéskor kapott iránnyal: az ezzel ellentétes tulajdonságot engedékenységnek nevezik. Az állékonyság a ~ fajlagos keresztmetszeti terhelésének értékétől függ. *d)* Fajlagos keresztmetszeti terhelés: a ballisztikus röppályán haladó testek repülését megszabó legfontosabb tényező: a ~tömeg és a ~ keresztmetszeti felületének hányadosa: ha ez nagy, a ~ jobban megtartja sebességét mind a levegőben mind a céltárgy anyagában, mert kevésbé lassul. A ~ e tulajdonsága a lőtávolság és a páncélátütés növelése szempontjából egyaránt meghatározó, ezenkívül ellenállóbbá teszi a ~et a röppályán fellépő különféle zavaró hatásokkal (például széllökésekkel) szemben is. *e)* Hatás: a ~nek a célban, illetve a működés helyén kifejtett hatása: a ~típus általában a hatáson alapszik, például repesz-, betonromboló, gyújtó-, világító~. *f)* Megsemmisítőképesség: a ~nek a robbanásakor vagy a célba csapódásakor keletkező hatása, amelye az élőerőt pusztítja, az építményeket rombolja, a technikai eszközöket, fegyvereket használhatatlanná teszi. (Sz. T.) → *tüzérség*

lövéstan és tűzvezetés: a lőelemek meghatározásával, a célok eredményes pusztításának végrehajtásával kapcsolatos elvek, szabályok és eljárások összessége. (Sz. T.) → *tüzérség*

lövészet célja: a célok jellegétől, fontosságától, a rájuk gyakorolt hatástól és a helyzet körülményeitől függően megsemmisítés, rombolás, lefogás és akadályozás és zavarás lehet. A szakemberek a fogalmat a megfigyelhető célok pusztítása során használják, mivel a lövészet eredménye jól megfigyelhető. (Sz. T.) → *tüzérség*

lövészet: a katonai kiképzés sajátos szervezeti formája, amelyet a csapatoknál az egyes kiképzési (lőkiképzési) időszakok lezárásaképpen hajtanak végre. A ~ végrehajtása során a parancsnokok lemérik a lőkiképzés hatékonyságát, eredményességét, azokat az elméleti, gyakorlati ismereteket, jártasságokat és készségeket, amelyek szükségesek az ellenséges célok legrövidebb időn belüli megsemmisítéséhez. A ~ végrehajtása biztosítja a különböző foglalkozáson kialakított ismeretek, jártasságok és készségek elmélyítését, továbbfejlesztését. A ~ek sajátos körülményeikkel és követelményeikkel sokkal jobban megközelítik a valóságos harchelyzetet, mint a tantermi képzés, ugyanis a katonáknak bonyolult helyzetben, önállóan kell megoldani feladataikat. Ezek pedig erőteljesebben fejlesztik ~i jártasságaikat, készségeiket, mennyiségileg is növelik azok minőségét és rugalmasságát. A különböző fegyverekkel végrehajtott ~ek a fokozatosság és a rendszeresség elvének megfelelően a megelőző lőkiképzési foglalkozásokkal szoros kapcsolatban vannak, azokra épülnek. A jó lőkiképzési foglalkozások elősegítik az eredményes ~eket, a különböző szintű ~ek megfelelő alapot adnak a további, még magasabb szintű elméleti és gyakorlati foglalkozások eredményes végrehajtásához, hatékonyságához. A ~ek sajátos követelményeivel, szervezésének feladataival és módszereivel a szakmódszertan (például a lőkiképzés módszertana) foglalkozik. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

lövészfegyverek: a katona egyéni és az alegységek lőfegyvereinek gyűjtőneve. A könnyű, egyéni vagy kézi csoportjába tartozik a revolver, pisztoly, puska, öntöltő puska, karabély, öntöltő karabély, géppisztoly,

gépkarabély 5–15 mm űrméretig. A ~ másik nagy csoportja a csoportos, kollektív vagy társas bizonyos esetekben állványos fegyverek csoportja. Ide sorolják a két vagy három kezelő-kiszolgáló személyt igénylő golyószórót, könnyű géppuskát és az állványos géppuskát. A nehéz ~ csoportját alkotják a géppuskák, nehézpuskák 10–20 mm űrméretig, a 30–40 mm-es gránátvetők és automata gránátvetők, valamint a HSN-elven működő kézi páncéltörő eszközök is. (S. I.) → *haditechnikai támogatás*

lövészlőszer: a lövészfegyverek lőszerének mai formája az egyesített lőszer, vagyis a szükséges elemek (hüvely, lőpor, lövedék) egy egységet képeznek. Az ilyen szerkezetű lőszer ugyanazon űrméreten belül, rendszerint többféle lövedékkel készült. A pisztolyhoz, a puskához, a (gép)karabélyhoz és néha a golyószóróhoz könnyűlövedékkel, a géppuskához nehéz- és acélmagos lövedékkel szerelt töltényt is, a gépkarabélyokhoz, golyószórókhoz páncéltörő gyújtó-, fényjelző, illetve kombinált hatású lövedékkel szerelt töltényeket is használnak. A ~ek fajtáit a lövedék csúcsán levő színjelzések különböztetik meg egymástól. A töltényhüvely fenékrésze lehet peremes és hornyos; az utóbbi gyártástechnológia, tározás, hevederezés, töltés és hüvelyvonás szempontjából is előnyösebb, ezért elterjedtebb. A peremes töltény elavult konstrukció, korszerű lövészfegyverekhez már nem alkalmazzák. Rövid töltény (egységes töltény): a lőszergyártás és a lőszerutánpótlás megkönnyítését szolgáló olyan ~ típus, amely több fegyverfajtához: öntöltő puskához, gépkarabélyhoz, golyószóróhoz, esetleg géppuskához is használható. Kis űrméretű töltény: a kézi lőfegyverekhez (puska, gépkarabély) használatos ~ek lövedékűrméret és töltényméret szerint is különbözőek voltak; a hagyományos űrméretet és méretet évtizedekig képviselő 7,62 mm-es, úgynevezett puskatöltényt ma már csak a kézi töltésű puskához és a géppuskához használják. A fejlődés első lépéseként a második világháború alatt, az űrméretet változatlannak tartva, csökkentették a töltény méretét (a hüvely hosszát), a lőportöltet mennyiségét, ezáltal tömegét; olcsóbb lett a gyártás, csökkent az anyagigény, de a töltény teljesítménye is. A második világháború után ez a folyamat nem állt meg, és jelenleg az úgynevezett kis űrméretű (5,45 és 5,56 mm-es), kisebb méretű és tömegű, de nagy kezdősebességű, lapos röppályájú, kevésbé állékony, de harcászati szempontból kielégítő hatású lövedékkel szerelt töltények, és az ilyen típusú lőszerre épülő fegyverek számítanak korszerűnek. (S. I.) → *haditechnikai támogatás*

lövészpáncélos: a szárazföldi csapatok mozgékonyságának, védettségének és tűzerejének növelését szolgáló páncélozott jármű. A lövészek és a harckocsik szoros együttműködését teszi lehetővé. Kialakulásának kezdete a második világháború idejére tehető. Főbb jellemzői az erős páncélvédelem, a mozgékonyság, a forgatható toronyban (napjainkban fegyverplatform) elhelyezett nagy tűzerejű fegyver, a változatos körülmények közti alkalmazhatóság és az általa szállított kb. rajnyi lövész katona. Napjainkban már létezik lánctalpas és kerekes változat is. Mindkettő lehet erősen páncélozott és nagy tűzerejű fegyverzettel ellátott. (H. F.) → *haditechnikai támogatás*

Ludendorf, Erich Friedrich Wilhelm (1865–1937): porosz tábornok, politikus. Hadapródiskolai tanulmányok után, 1881-ben lett hadnagy. 1895-ben századosként a vezérkarba kerül. 1908 és 1912 között a hadsereg főhadiszállásán a felvonulási osztály főnökeként a német haderő maximális fejlesztését követelte. Az első világháború kezdetén a 2. hadsereg főszállásmestereként döntő szerepet játszott a Lüttich (Liège, Belgium) elfogla-

lásában. Röviddel ezután, 1914. augusztus 21-én a Hindenburg vezette 8. hadsereg vezérkari főnöke lett Kelet-Poroszországban. A tannenbergi csatában ls a Mazuri-tavaknál aratott győzelmek megalapozták kettejük szoros együttműködését, ezután hadvezérpárként emlegették őket. 1916. augusztus 29-én a Falkenhayn utódaként kinevezett Hindenburg mellett a hadsereg első főszállásmestere lett. Befolyása megnőtt a német politikában is, amit a korlátlan tengeralattjáró-háború elindításában vagy a breszt-litovszki béke megkötésében játszott szerepe is tanúsított. Az 1918-as franciaországi német offenzíva kudarca után a legfelsőbb hadvezetéssel egyetértésben azonnal fegyverszünetet és birodalmi alkotmány demokratizálását követelte. 1918 októberében beosztásából felmentették. A felelősségre vonás elől Svédországba távozott, 1919-ben tért vissza Németországba. 1923 novemberében részt vett a Hitler vezette müncheni sörpuccsban. 1924 és 1928 között a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt képviselője volt a birodalmi gyűlésben. E párt elnökjelöltjeként indult 1925-ben a választásokon, de csak minimális szavazatot kapott. 1926-ban megalapította a Tannenberg-szövetséget, emellett a vallási megújhodásért is küzdött. Kidolgozta a totális háború elméletét, mely 1935-ban jelent meg könyvformában *Der totale Krieg* címmel. (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

Ludovicea Academia: Habsburg–Estei Mária Ludovika királyné 1808 októberében hozzájárult, hogy a felállítandó magyar katonai akadémiát –, amelynek létrehozásához a rendektől kapott koronázási ajándéknak (500 000 Rft.) 10%-ával járult hozzá – Ludoviceának (Nemzeti Katonai Ludovicea Academia) nevezzék. Lásd *Ludovika Akadémia.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Ludovika Akadémia II. Főcsoport: 1931. október 1-jén a Ludovika Akadémiából kivált a II. Főcsoport, ami Budán, a Hűvösvölgyben 1939 őszéig az utászok, vasútépítők, hidászok, vegyvédelmiek, folyamőrök és híradók tiszti felkészítését végezte. 1938-tól már a hallgatók nem vettek részt csapatszolgálaton, így a képzés háromféves lett. Lásd *Ludovika Akadémia, Bolyai János Honvéd, Műszaki Akadémia.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Ludovika Akadémia: bár az 1808. november 5-i 1808. évi VII. törvénycikk a katonai Ludovika-akadémiáról rendelkezik, amelynek az I. Ferenc király által felajánlott váci régi Theresiana Akadémia (nemesi akadémia) épületében mint az Udvari Haditanács alárendeltségébe tartozó többi katonai akadémiától és tanintézettől teljesen eltérő jogállású, Nemzeti Katonai Ludovicea Akadémiában 1809. október 1-jén kellett volna megindulnia az oktatásnak, külpolitikai és anyagi okokból ez hosszú évekre elhalasztódott. Az 1827. évi XVII. törvény ismét döntött a Ludovika katonai akadémia haladéktalan felállításáról, mégpedig Pesten, így 1830. június 28-án megtörtént a Pollack Mihály tervezte épület alapkőletétele. Az átadás 1836. november 1-ről 1840. novemberi 1-re csúszott át, de a különböző viták következtében továbbra sem indult meg az oktatás. Mészáros Lázár honvédelmi miniszter 1848. július 20-án törvénytervezetet nyújtott be *Alaprajza egy felállítandó magyar katonai főtanodának* címmel. A tanintézet – sok évtizedes huzavona után – mint Magyar Hadi Főtanoda, 1849. január 7-én 38 növendékkel megkezdte az oktatást, ami azonban a város osztrák megszállása következtében 10 nappal később megszűnt. Ezt követően, csak az 1872. évi XVI. törvénycikk szólt a Ludovika Akadémiáról, aminek rendeltetése önként jelentkező hadapródok

tisztekké képeztesse, illetve tisztek továbbképzése magyar nyelven. Az 1872-ben beindult oktatás során gyalogos és huszár-, 1877-től csendőr-, 1912-től pedig tüzértiszteket képeztek. Az első világháborút követően, 1919. december 17-én 86 tanárral és 398 akadémikussal újra indul az oktatás, 1920-tól négyéves képzéssel, 1922-től gyalogsági, lovassági, tüzérségi, műszaki, vezérkari és nyelvi tanulmányi csoportokban. 1925-től – a műszakiból kiválva – létrejött a híradó tanulmányi csoport is. Ezek azonban – a vezérkari és a nyelvikivételével – 1930-ban megszüntettek, helyettük három szakcsoportot (I. gyalogság, lovasság, vonat- és gépkocsizó csapat; II. tüzérségi és híradócsapat, illetve III. műszaki csapat) alakítottak ki. 1931. október 1-jétől eredeti helyén a Ludovika Akadémia I. tanulmányi főcsoport működött tovább, ahol a gyalogsági, a lovassági és a tüzérhallgatók képzését folytatták, míg a Ludovika Akadémia II. Főcsoport Budán, a Hűvösvölgyben az utászok, vasútépítők, hidászok, vegyvédelmiek és híradók képzését végezték. Az 1939–1940-es tanévtől az I. Főcsoport új neve: m. királyi honvéd Ludovika Akadémián, ahol a gyalogság, lovasság és tüzérség jövendő tisztjei tanultak. A háborús viszonyok következtében 1942 őszétől a képzés két évre csökkent. Az utolsó hadnagyavatásra 1944. november 15-én már Körmenden került sor, majd megkezdődött az akadémikusok hosszú vándorlása Észak-, illetve Dél-Németországban. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

lvov–sandomierzi hadművelet: az 1. Ukrán Front hajtotta végre 1944. július 13. és augusztus 30-a között, amelynek során szétverve a német Észak-Ukrajna Hadseregcsoportot, felszabadította Nyugat-Ukrajnát, Lengyelország egy részét és Sandomierznél hídfőt foglalt a Visztula nyugati partján. Lásd *folyamatos nagy mélységű hadművelet.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

M

M-hadrend: a fegyveres erő katonai szervezeteinek szolgálati alárendeltség szerinti, részletes csoportosítása és szervezeti tagozódása. A haderő szervezeti felépítését tartalmazó tervezési alapokmány. A haderő rendeltetésszerű feladatainak megfelelően: béke- (B), illetve mozgósítási (M-, hadi, vagy háborús) hadrendről beszélhetünk. A békehadrend a békében fenntartott katonai szervezetek csoportosítása és szervezeti, valamint alárendeltség szerinti tagozódását; a háborús viszonyoknak megfelelő szervezetet a mozgósítási (M-, hadi, háborús hadrend tartalmazza. A katonai oktatási intézmények (Altiszti Akadémia, NKE Ludovika zászlóalj) az oktatás során, a csapatok és törzsek a különböző gyakorlatok alkalmával gyakorló hadrendet használnak. a fegyveres erő rendeltetésszerű feladatainak megváltozása, vagy más egyéb más okból történő új (hadrendben nem szereplő) katonai szervezet felállítására (hadrendbe állítására) végrehajtott szervezési tevékenység. A hadrendi elemek szervezeti nagysága, besorolása a béke hadrendről a M-hadrendre való átterés kapcsán lehet alacsonyabb vagy magasabb felépítésű. Például zászlóaljból ezred, ezredből zászlóalj. Befolyásolja az alkalmazás szükségessége, a rendelkezésre álló kiképzett állomány, a technikai eszközökkel való ellátottság. A hadrendek (B- és M-) szervezeti változásait, felépítését a HVKF szervezési intézkedésben adja ki (általában fél évenként). (H. L.) → *védelmi igazgatás*

Machiavelli, Niccolo (1469–1527): itáliai író, diplomata és politikus, a reneszánsz egyik legnagyobb hatású gondolkodója. Az elszegényedett firenzei nemesi családból származott. Apja jogtudós volt, ő szintén jogi tanulmányokba fogott, egy ideig ügyvédként is működött. ~ élete nagy részét hazája, a firenzei köztársaság diplomáciai szolgálatában töltötte. 30 éves korában már a Tízek Tanácsának – Firenze legfőbb kormányzó testületének titkárává nevezték ki. 23 ízben járt diplomáciai megbízással külföldi udvarokban, köztük főleg a franciaországi és a Közép-Itália meghódítására törő Cesare Borgia táborában végrehajtott küldetései jelentősek. 1513-ban az elűzött uralkodócsalád, a Mediciek visszatértek Firenzébe. ~ kegyvesztett lett, egy ideig börtönben is ült. Később a Mediciek szolgálatukba fogadták, s megbízták Firenze történetének megírásával. Számukra írta fő művét, a *Fejedelmet* is. 1527-ben a Medicieket ismét elűzték Firenzéből, az új köztársasági kormány ~t is eltávolította hivatalából. ~ költeményein, s *Mandragora* című vígjátékán kívül öt jelentős művet alkotott. Ezek a következők: *Hét könyv a hadművészetről (I sette libri dell'arte guerra),* a *Fejedelem (Il Principe), Beszélgetés Liviusról (Discorsi),* követségeiről írt munkái *(Legazioni)* és *Firenze története (Storie Fiorentine).* A *Hét könyv* a *hadművészetről* 1515-ben keletkezett azokból a beszélgetésekből, amelyeket Cosimo Medici a rucellai kertjében

folytatott. A munka 1521-ben jelent meg Firenzében. Az első könyv a hadsereg felállításáról, a második a gyalogság felfegyverzéséről és gyakorlatoztatásáról, a harmadik és negyedik könyv a csatarendről általában és részleteiben, valamint a csata alatti magatartásról szól. Az ötödik könyv a menetelés menetbiztosítását, a hatodik a tábort, annak felállítását és a katonai hírszerzést tárgyalja. Befejezésként az erődítésekről és az ostromháborúról ír. A két utolsó könyv tartalmazza az általános stratégiai tanácsokat is. (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

magassági alappont: terepen állandósított olyan pontjelölés, amely szabatosan meghatározott abszolút magasságot jelöl, olyan szerkezeti kialakítással, ami alkalmassá teszi további magasságmérések kiindulópontjaként felhasználni. Jellemzően már létező, vagy kiépítés alatt álló magassági alappont-hálózat része. Alacsonyabb rendű ~ok és relatív magasságok geodéziai meghatározására, egyéb terepi magasságmérő eszközök inicializálására is alkalmas. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

magassági alapponthálózat: a geodéziai alapponthálózat részeként egy adott ország vagy régió abszolút magassági adatainak meghatározását lehetővé tevő, egymással a meghatározásuk révén kapcsolódó magassági alappontok hálózata. A ~ pontjai a vízszintes alapponthálózatokhoz hasonlóan rendűségükkel különböztethetők meg. Közülük a felsőrendű hálózatok pontjai képviselik a legnagyobb pontosságot, egyúttal keretrendszert biztosítanak az alacsonyabb rendű hálózatok fejlesztéséhez. A ~okat jellemzően szintezéssel fejlesztették ki, így szintezési hálózatként is hivatkozhatunk rájuk. A ~ok elsődleges célja egy egységes magassági alapszinthez képest lehetővé tenni a földfelszín pontjainak abszolút (tengerszint feletti) magasságának meghatározását. Mivel a magassági alapszintek koronként és országonként változóak lehetnek, a magassági adatokat tartalmazó térképtermékeken (jellemzően a topográfiai térképeken) mindig feltüntetik azt, hogy a közölt magassági adatok mely magassági alapszintre vonatkoznak. A magassági alapszinteket rendszerint egy adott tenger átlagos szintjéhez képest adják meg. Magyarország országos ~át a 19. század végén hozták létre. Az akkori szintezési mérésekhez alapul szolgáló középtengerszintet az Adriai-tenger trieszti kikötőjében határozták meg. Az Osztrák–Magyar Monarchia szétesését követő időszakban készült térképtermékeken az adriai alapszint megnevezés helyett a Nadapi alapszint megjelöléssel lehet találkozni. Nadap község mellett található ugyanis az a magassági alappont (szintezési ősjegy), amely az ország tektonikailag legkevésbé mozgékony helyén lett létrehozva, egy vulkanikus eredetű ősmasszívum felszíni kitüremkedésében (sziklájában). Az erre vonatkoztatott magassági alapszintet a második világháborút követően váltotta fel a kronstadti mareográf (tengeri vízmérce) által meghatározott balti alapszint, mely az adriai/nadapi alapszinthez képest 67,47 cm-rel magasabban húzódik. Az új alapszintre történő áttéréssel az országos szintezési hálózatokat is újramérték, az Egységes Országos Térképrendszer (EOTR) 1976-os bevezetésével pedig sor került az Egységes Országos Magassági Alapponthálózat (EOMA) kialakítására is. Európa más országai is meglehetős sokszínűséget mutatnak a nemzeti, illetve regionális fejlesztésű ~ok vonatkozásban. Ezek egységesítése az amszterdami alapszintre épülő Egységes Európai Szintezési Hálózat (United European Leveling Network – UELN) keretrendszerében az 1995-ben kezdődött és azóta is zajlik. Magyarország is csatlakozott a programhoz, ugyanakkor a hazai kiadású térképészeti anyagokon szereplő magassági adatokat továbbra

is a balti alapszinthez viszonyítva kell megadni. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

magassági alapszint: egy adott térképrendszerben egyezményesen alkalmazott magassági alapfelület, amely egységes vertikális viszonyítási alapot biztosít úgy a nagypontosságú magassági alapponthálózatok fejlesztéséhez, mint egyszerűbb terepi pozíciók abszolút magasságának meghatározásához. A Magyar Honvédség alapellátásában jelenleg elérhető térképészeti anyagokon az 1953-ban bevezetett balti alapszint jelenti a magasságadatok viszonyítási alapját. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

magassági szög: egy adott álláspontból a helyi függőleges síkjában mért irány és a helyi vízszintes síkja között kialakuló szögérték. A ~ (a) értéke a vízszintes síkjában 0°, a zenitnél 90°. A helyi vízszintesre merőleges egyeneshez viszonyított méréseknél zenitszöget (x) határozunk meg. A két szög összefüggése: a = 90° – x. A ~ek jellemzően a trigonometriai magasságméréseknél kerülnek előtérbe. Pontos terepi meghatározásukra a geodéziai eszközök közül a teodolitok a legalkalmasabbnak. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

maghasadási termék: lásd *kihullás* (B. T.) → *ABV-támogatás*

mágneses azimut: a mágneses északi iránytól egy tereptárgyig, az óramutató járásával megegyező irányban mért vízszintes szögérték. A katonai mérések esetén a ~ot vonásban fejezzük ki. (M. G.) → *tüzérség*

mágneses elhajlás: avagy másik ismert megnevezésével mágneses deklináció, a földrajzi észak és a mágneses észak között mérhető vízszintes szög. A terepi tájékozódás során a földrajzi észak meghatározása, illetve az iránytűeltérés számításakor van jelentősége. Értéke a mágneses északi irány időben és térben változó jellege miatt nem állandó. Meghatározása a szabványos topográfiai térképeken feltüntetett tájolóábra, vagy a földrajzi és a mágneses észak meghatározására alkalmas eszközök mérési adatai révén lehetséges. A ~ ismeretében a tájolóval terepen meghatározott mágneses és földrajzi azimutok közötti aritmetikai kapcsolat megteremthető. Az iránytűeltérés a mágneses deklináció és a meridiánkonvergencia adatai alapján számítható. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

mágneses érzékelő: az érzékelők (szenzorok) olyan fajtája, amely a mágneses tér változásának jelzésére szolgál. Nyugalmi állapotában a Föld természetes mágneses terét érzékeli, majd amikor valamilyen mágnesezhető anyagot tartalmazó eszköz, jármű kerül a közelébe, ez a stacioner mágneses tér eltorzul, az iránya és nagysága megváltozik. A változás nagysága utalhat a vastartalmú tömeg nagyságára, kalibráció esetén például a felette elhaladó harci technika fajtája is nagy valószínűséggel meghatározható. Általában más érzékelőkkel együtt, kombináltan alkalmazzák, amennyiben például felügyelet nélküli harctéri érzékelő hálózatban használják. Léteznek ~kkel szerelt harckocsik elleni aknák, torpedók. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

mágneses észak: adott állásponton a mágneses iránytű északi vége által mutatott irány, amely a helyi mágneses erőtér északi mágneses pólus felét tartó irányvonalával esik egybe. A ~ iránya a földrajzi helytől és az időtől függően változik. A ~i pólus a Föld felszínének azon pontja, ahol a bolygó mágneses terének erővonalai merőlegesek a felszínre, azaz a pólusban függőlegesek. A ~i pólus folyamatosan vándorol a Föld fémes magjában zajló folyamatok miatt. Jelenleg a földrajzi északi pólus mellett közel

400 km-re elhaladva az Orosz Föderációhoz tartozó Szevernaja Zemlja szigetcsoport irányába tart évi 50 km-es sebességgel. A ~ terepi meghatározására (iránytűvel, tájolóval) a helyi mágneses anomáliák is hatnak. A földrajzi észak és a hálózati észak irányaival egy adott térképszelvényre vonatkozó összefüggéseit a térkép kerettartalmában található tájolóábra tünteti fel. Amennyiben az irány éves változásának értékét is megadják, úgy azt az irány- és szögmérések során figyelembe kell venni. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

Magyar Hadi Főtanoda: lásd *Ludovika Akadémia* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Magyar Hadtudományi Társaság (MHTT): a hadtudomány művelésében élenjáró és iránta érdeklődő személyek 1990-ben alapították azzal a céllal, hogy összefogja e tudományterület szakembereinek tevékenységét. Az ~ állami szervektől, politikai pártoktól, mozgalmaktól és egyéb politikai csoportosulásoktól független – bírósági bejegyzéssel elismert – szervezet. A társaság legfőbb döntéshozó szerve a küldöttgyűlés, amely évente ülésezik, háromévenként pedig megválasztja a társaság elnökét, alelnökét és öt elnökhelyettesét (intéző bizottság), a felügyelő bizottságot és az etikai bizottságot. Az elnökség két küldöttgyűlés között végzi az ~ irányításával kapcsolatos feladatokat. Az elnök, az alelnök és az elnökhelyettesek a feladataik elvégzéséhez tanácsadói csoportot alkalmazhatnak. A ~ fő célja a magyar hadtudomány fejlődésének elősegítése, tagjainak érdekképviselete, továbbá a Magyar Tudományos Akadémia által 1883-ban létrehozott Hadtudományi Bizottság szellemi örökségének a felvállalása. A ~ célul tűzte ki, hogy: *a)* a hadtudomány és a hozzá kapcsolódó más tudományterületek iránt érdeklődő és azzal tudományos igénnyel foglalkozó vagy foglalkozni kívánó állampolgárok tevékenységét összefogja; *b)* segítse a tudományos eredmények gyakorlatba történő alkalmazását; *c)* biztosítsa tagjai részére a tudományos továbbképzést; *d)* fórumot biztosítson a magyar hadtudomány eredményeinek publikálásához. Az ~ céljainak elérése érdekében az alábbi tevékenységet fejti ki: *a)* kongresszusokat, konferenciákat szervez, vitaüléseket, klubdélutánokat tart; *b)* bemutatókat, kiállításokat, valamint szakirodalmi tájékoztatókat szervez; *c)* részt vesz a hadtudományi kutatási, fejlesztési és oktatási feladatok kidolgozásában, segíti ezek megoldását; *d)* segítséget nyújt fiatal szakemberek tudományos előmeneteléhez, számukra publikálási lehetőséget és fórumot biztosít; *e)* szakosztályai útján kapcsolatot tart a hadiiparral, segíti a tudományos eredmények gyakorlatba történő átültetését; *f)* részt vesz a magyar hadiipar történetének feldolgozásában, hozzájárul hagyományai és technikai emlékeinek ápolásához; *g)* a társaság tagjai számára publikálási lehetőséget biztosít a *Hadtudomány* című folyóiratban, amelyet rendszeresen megjelentet, hozzájárul más tudományos kiadványok megjelenéséhez; *h)* felkérés esetén állami és társadalmi szervezetek részére szakvéleményt készít; szakmai továbbképzést, bel- és külföldi tanulmányutakat szervez; *i)* a tudományos tevékenység elismeréseként évente Tanárki Sándor díjat adományoz; *j)* tudományos pályázatokat hirdet és az arra érdemeseket díjazza, továbbá segíti tagjait más pályázatok elnyerésében és az ezekkel kapcsolatos ügyek intézésében; *k)* kapcsolatokat épít ki és tart fenn állami és társadalmi szervezetekkel, más tudományterületen tevékenykedő intézményekkel és egyesületekkel; *l)* kapcsolatot létesít és tart fenn külföldi hadtudományi szakmai egyesületekkel és szövetségekkel; *m)* gazdálkodó szervek felkérésére – díjazás ellenében – saját szakterületén

szerződéses (megbízásos) munkákat végez. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

Magyar Honvédség: az Alaptörvény 45. cikke kimondja, hogy Magyarország fegyveres ereje a ~. Alapvető feladata Magyarország függetlenségének, területének, légterének, lakosságának és anyagi javainak külső támadással szembeni fegyveres védelme, a szövetségi és nemzetközi szerződésből eredő egyéb katonai kötelezettségek – különösen a kollektív védelmi, békefenntartó és humanitárius feladatok – teljesítése. Feladatai: *a)* a Szent Korona és a hozzá tartozó egyes jelvények őrzése és védelme, *b)* a honvédelem szempontjából fokozott védelmet igénylő, továbbá egyes kijelölt létesítmények őrzése és védelme, *c)* talált robbanótestek tűzszerészeti mentesítése, és egyéb tűzszerészeti feladatok térítés ellenében való végrehajtása, *d)* a menedékjogról szóló törvény szerinti tömeges bevándorlás okozta válsághelyzet idején közreműködés az államhatár őrzésében, az államhatár rendjét közvetlenül veszélyeztető konfliktushelyzet és a tömeges méretű migráció kezeléséhez szükséges intézkedések végrehajtásában, valamint az államhatár rendje ellen irányuló erőszakos cselekmények elhárításában, *e)* a társadalom életét, az állam működését, az állampolgárok élet- és vagyonbiztonságát fenyegető természeti, társadalmi eredetű veszélyek vagy a katasztrófahelyzetek elhárításában nyújtott feladatok (árvíz, hóhelyzet, ipari baleset). További feladatai: *a)* hozzájárulás a NATO országaival a kölcsönös védelem erősítéséhez, *b)* katonai szerepvállalás a szövetséges küldetésekhez, béketámogató és humanitárius akciókhoz, a szövetséges katonai és polgári rendvédelmi erők magasabb szintű kiképzéséhez, *c)* a katonai szakértelmet és speciális eszközöket igénylő feladatok ellátása, *d)* részvétel az állami protokolláris feladatok teljesítésében, *e)* közreműködés a nemzetközi megállapodásban vagy jogszabályban meghatározott hadisírok, katonai és hősi emlékművek fenntartásával kapcsolatos feladatok végrehajtásában és a kegyeleti tevékenységben. „A Magyar Honvédség irányítására – ha nemzetközi szerződés másként nem rendelkezik – az Alaptörvényben és sarkalatos törvényben meghatározott keretek között az Országgyűlés, a köztársasági elnök, a Honvédelmi Tanács, a Kormány, valamint a feladat- és hatáskörrel rendelkező miniszter jogosult. A ~ működését a Kormány irányítja. A ~ hivatásos állományú tagjai nem lehetnek tagjai pártnak, és nem folytathatnak politikai tevékenységet. A ~ szervezetére, feladataira, irányítására és vezetésére, működésére vonatkozó részletes szabályokat sarkalatos törvény határozza meg." A ~ jogállását és feladatait a sarkalatos törvénynek minősülő a 2011. CXIII. tv. IV. fejezete részletezi. „A Honvédség polgári irányítás alatt álló, függelmi rendszerben működő, békében az önkéntességen, rendkívüli állapotban és megelőző védelmi helyzetben az önkéntességen és a hadkötelezettségen alapuló állami szervezet. Egyes szervei törvényben meghatározott katonai igazgatási feladatokat is ellátnak." Békében az önkéntességen, megelőző védelmi helyzetben és rendkívüli állapotban az önkéntességen és az általános hadkötelezettségen alapuló haderő. Az alkotmányos szabályok alapján a magyar haderő legfőbb parancsnoka Magyarország Köztársasági Elnöke. A szervezet katonai vezetőjeként gyakorolja jogszabályban rögzített hatáskörét a Honvéd Vezérkar főnök, aki a legmagasabb szintű katonai parancsnoka és elöljárója a ~ben szolgáló összes katonának és civilnek. A haderő szervezeteit a béke és háborús működési rendnek megfelelően úgy alakítják ki, hogy azok képesek legyenek a haderő egésze, és annak egyes elemei tekintetében a meghatározott feladatok végrehajtására. A haderő szervezeti felépítésének meg kell felelnie a rendeltetés szerinti

szervezeti hierarchia, haditechnikai eszközökkel és hadfelszereléssel való ellátás, hadrafoghatóság, létszám, állományarányok, beosztási, rendfokozati kategóriák, szabályozott működés, vezetés elveinek és követelményeinek. A magyar haderő a szárazföldi csapatok, a légierő csapatai, a logisztikai és támogató erők, valamint a haderő feladatainak végrehajtása érdekében egyéb szaktevékenységet folytató szervezetek alkotják. A szárazföldi csapatok és a légierő csapatai haderőnemet képeznek. A haderőnemek fegyvernemekből (gépesített lövész, tüzér és harckocsizó) és szakcsapatokból tevődnek össze. A katonai igazgatás szervei a Honvéd Vezérkar főnök (HVKF) alárendeltségébe tartoznak. A magyar haderő szervezeti felépítésére, működésére, haditechnikai eszközeire és anyagaira, valamint hadfelszerelésére vonatkozó adatok a keletkezésüktől számított 30 évig honvédelmi és nemzetbiztonsági érdekből nem nyilvánosak. Ezen adatok megismerését a honvédelmi és a nemzetbiztonsági érdek mérlegelésével a HVKF engedélyezheti. A ~ben hivatásos, szerződéses és önkéntes tartalékos katonák teljesítenek szolgálatot. Szerződéses az a legénységi állományú, tiszthelyettesi, tiszti rendfokozatú katona, aki a katonai szolgálatot határozott időre szóló (határozott idejű) szerződésben vállalja. A munkaviszony megkezdésekor a szerződéses katona legfeljebb hat hónapig próbaidős. A próbaidő alatt – iskolai végzettségtől függetlenül – nem visel rendfokozatot. A szerződés feltételei: *a)* kizárólagos magyar állampolgárság; *b)* önként jelentkezés; *c)* 18–47 éves életkor; *d)* büntetlen előélet; *e)* cselekvőképesség; *f)* állandó belföldi lakó- vagy tartózkodási hely; *g)* a rendfokozati állománykategóriához minimálisan meghatározott iskolai végzettség (szakképesítés); *h)* a szolgálatra egészségi, pszichikai és fizikai szempontból való alkalmasság. A 7/2006. (III. 21.) HM rendelet alapján, egyes alkotmányos jogok a vonatkozó törvény szerinti korlátozásának elfogadása. Kizáró okok: *a)* a büntetett előélethez fűződő hátrányok alóli mentesítéstől számított három év még nem telt el; *b)* a bíróság közügyektől eltiltás, lefokozás, szolgálati viszony megszüntetése büntetést szabott ki- vagy lefokozásra, illetőleg a szolgálati viszony megszüntetésére fegyelmi fenyítésként került sor a bírósági, illetve a fegyelmi határozat jogerőre emelkedésétől számított három évig. A szerződéses katonai szolgálatra jelentkezőknek a 7/2006. (III. 21.) HM rendelet alapján alkalmassági vizsgálaton kell részt venniük. Az alkalmassági vizsgálat célja a katonai szolgálatra való egészségügyi, pszichológiai és fizikai alkalmasság megállapítása. (H. L.) → *védelmi igazgatás* (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

Magyar Honvédség Szociálpolitikai Közalapítvány: a Magyar Honvédség személyi állománya szociális biztonságérzetének megtartása, erősítése érdekében létrehozott közhasznú szervezet. Alapvető feladata kezdetben a honvédségtől létszámcsökkentés miatt távozni kényszerülők munkába állása és ezáltal a polgári életbe való beilleszkedés elősegítése, a szociálisan rászoruló állomány és honvédségi nyugállományúak, nyugdíjasok támogatása volt. A személyi állomány, illetve a honvédség gondoskodási körébe tartozók élethelyzetének alakulására, a hadseregben folyó szervezeti, személyi változásokra, valamint az alap tevékenységét szabályozó törvényi változásokra figyelemmel, az alapító okirata többször módosításra került. Az alapítvány kuratóriuma a szociális segélyezés, képzési támogatás feltételrendszerét folyamatosan igazította a megváltozott körülményekhez, így a szociális segélyezésben részesíthetők köre kibővült a szolgálati kötelmek teljesítésével összefüggően balesetet, egészségkárosodást szenvedettekkel, elhalálozásuk esetén ellátásra jogosult hozzátartozóikkal. A ~ működése meg-

kezdésétől közhasznú feladatai eredményes megvalósításában folyamatosan segítséget kapott a megyei (fővárosi) hadkiegészítő parancsnokságoktól, a Honvédelmi Minisztérium illetékes szerveitől, a Magyar Honvédség-szervek parancsnokságaitól, az ott működő szociális bizottságaitól, a honvédségi érdekképviseleti szervektől, valamint a nyugállományú kluboktól. A ~ aktívan részt vesz a családsegítés, időskorúak támogatása feladatainak megoldásában, a munkaerőpiacon hátrányos helyzetű honvédségi állományúak képzésében, foglalkoztatásuk elősegítésében és a kapcsolódó szolgáltatások nyújtásában. Szociális rászorultság esetén: *a)* segélyezi vagy szolgáltatásban részesíti a Magyar Honvédség személyi állományába tartozók köréből a hátrányos vagy súlyos élethelyzetű nagycsaládosokat, kétgyermekes családokat, gyermeküket egyedül nevelőket, gyermekes pályakezdőket; *b)* a honvédségtől nyugállományba helyezetteket, szolgálati járandóságban részesülőket és elhalálozásuk után a Magyar Honvédség szociális gondoskodási körébe tartozó közeli hozzátartozóikat; *c)* a szolgálati, vagy munkaviszonnyal összefüggő baleset, illetve betegség miatt jogviszonyukat, munkaviszonyukat elvesztetteket és közeli hozzátartozóikat; *d)* támogatja a személyi állomány, valamint a MH szociális gondoskodási körébe tartozó hátrányos vagy súlyos élethelyzetű családok gyermekei, árvái, félárvái üdültetését. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

Magyar Honvédség Vezetési Irányítási Rendszer (MH VIR): a kormányzati célú hálózatokról szóló 346/2010. (XII. 28.) Kormányrendelet alapján a Magyar Honvédség vezetési folyamatainak támogatása érdekében egységes elvek és követelmények alapján a Magyar Honvédség intranet bázisán kialakított és működtetett, központilag felügyelt számítógéppel támogatott információs rendszer. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

Magyar Katonai Szemle: a honvéd tisztikar szakmai-tudományos folyóirata volt. Előzménye 1873 és 1907 között *A Ludovica Academia közlönye,* és az 1931-ig megjelenő *Magyar Katonai Közlöny* volt. Az 1873-ban alapított első magyar nyelvű katonai folyóirat a Ludovika Akadémia közlönye volt, amelynek szerkesztését és kiadását az iskola tanárai végezték. A 20. század elejére a honvédség és a magyar katonai gondolkodás fejlődése megteremtette egy szélesebb bázison nyugvó magyar katonai folyóirat igényét. Így indult meg 1908. január 1-jén a honvédelmi minisztérium korábbinál fokozottabb erkölcsi és anyagi támogatásával a *Magyar Katonai Közlöny.* A világháború kitörésekor beszüntette egy időre megjelenését, de 1920-ban ismét életre kelt és 1921-től kezdve a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár kiadásában jelent meg. A *Magyar Katonai Közlöny* is megfelelt maga elé tűzött céljának és hivatásának: „A magyar katona, különösen pedig a csapattiszt szellemi és kulturális igényeinek kielégítése s a magyar harcos szellem ápolása." A *Magyar Katonai Közlöny* ezekben az években már nem az egyedüli magyar nyelvű katonai folyóirat volt. A katonai tudományok mindinkább specializálódó fejlődése hozta létre a *Műszaki Szemlét,* a *Gyalogsági lövőiskola közleményeit* és a *Közgazdasági* és *technológiai közleményeket* is, amelyek azonban valamennyien a *Magyar Katonai Közlöny*nél jóval kisebb terjedelemben és példányszámban jelentek meg. A nehéz gazdasági viszonyok közepette a honvédelmi miniszter 1930-as körrendeletével úgy intézkedett, hogy ezek az eddig külön-külön kiadott folyóiratok 1931. január 1-jétől *Magyar Katonai Szemle* cím alatt egyesítve jelenjenek meg. Hasábjain egyrészt minden honvédtiszt egyetlen

folyóiratból, minden katonai kérdésben tájékozódhatott, másrészt az előfizetés minden tényleges szolgálatban álló tisztre való kötelező kiterjesztésével biztosította új folyóirat gazdasági alapját is. Rendszeres rovatai a következők voltak: *a)* Általános katonai közlemények; *b)* Gyalogsági lőtechnika; *c)* Légügy; *d)* Műszaki közlemények; *e)* Közgazdaság és közigazgatás; *f)* Hadegészségügy; *g)* Hadtörténet és hadilevéltár; *h)* Lóismeret és állategészségügy; *i)* Sportközlemények; *j)* Gyorsanmozgók; *k)* Haditechnika; *l)* Honvéd igazságügy; *m)* Testnevelés. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Magyar Tudományos Akadémia tagja: a jelenleg érvényben lévő szabályozás szerint a hetvenesztendősnél fiatalabb hazai levelező, illetve rendes tagsággal rendelkező akadémikusok száma nem haladhatja meg a kétszáz főt. Levelező taggá a Magyar Tudományos Akadémia doktora címmel (vagy azzal törvényileg egyenértékűnek minősített tudományos fokozattal) rendelkező, tudományágában kimagasló színvonalú eredményeket elért tudós választható. A rendes tagság feltétele a levelező tagság elnyerését követően elért jelentős tudományos eredmény. A külföldi magyar tudósok köréből választható külső taggá az a nem magyar állampolgárságú, de magát magyarnak valló tudós, aki tudományágában jelentős eredményeket ért el, és szoros kapcsolatokat ápol a hazai tudományos közélettel. A magyar kötődéssel nem rendelkező, de szaktudományát világszínvonalon művelő tudós tiszteleti taggá választható. A rendes és a levelező tagok száma nem haladhatja meg a 365 főt. A) Az MTA rendes tagja (akadémikus): M. Szabó Miklós (Tiszadorogma, 1942. március 14. –). A hadtudomány doktora: 1987, levelező tag: 2001, rendes tag: 2007. Levelező tagi székfoglaló előadásának címe: *Historia est magistra vitae – felkiáltó, avagy kérdőjellel???* Rendes tagi székfoglaló előadásának címe: *Katonai felsővezetők a diktatúrában.* Szakterület: hadtudomány/hadtörténet – a hadművészet története. Foglakozás: professzor emeritus (NKE), rector emeritus (ZMNE), hivatásos katona (nyá. altábornyagy). Kutatási téma: *a)* A második világháború hadműveletei. *b)* Magyarország a második világháborúban. *c)* A Magyar Királyi Honvéd Légierő története. *d)* A második világháború utáni katonai felsőoktatás történetének feltárása. B) Az MTA külső tagja: Király Béla (Kaposvár, 1912. április 14. – Budapest, 2009. július 4.) PhD-doktor: 1962 (Columbia Egyetem), a humán tudományok doktora: 1994, MTA külső tag: 2004. Szakterület: hadtudomány/legújabbkori történelemtudomány. Foglakozás: politikus, író, hadtörténész, professzor emeritus (Brooklyn College), hivatásos katona (vezérezredes). Tisztség: magyar országgyűlési képviselő. (Megjegyzés: a *Hadtudományi lexikon* M–ZS kötet. [Budapest: MHTT, 1995.] A Magyar Tudományos Akadémia katonatagjai [883–891. oldal] szócikk kiegészítése.) (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

magyarázó szöveg: katonai értelemben a parancsnok elhatározásához készített támogató okmány, amely tartalmazhat leírásokat, magyarázatokat, számvetéseket és különböző táblázatokat. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

Magyarország katonaföldrajzi leírása: Magyarország abszolút földrajzi helyzetét tekintve az északi szélesség 45°44’14” és 48°35’0”, valamint a keleti hosszúság 16°06’5” és 22°56’5” között fekszik. Legdélebbi pontja Beremend (Baranya megye) határában, legészakibb a Nagy-Milicnél (Borsod-Abaúj-Zemplén megye), legnyugatibb pontja Felsőszölnöknél (Vas megye), a legkeletibb pontja Garbolc településnél (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) található.

Az ország legnagyobb kiterjedése K–Ny-i irányban 520 km, É–D-i irányban 387 km. Magyarország Közép-Európában, a Kárpát- és Közép-Duna medencében fekszik, az Alpok, a Kárpátok, a Dinári-hegység határolja. Területe: 93 033 km². Hazánk területén keresztezték egymást a kelet–nyugat, és az észak–dél felé vezető kereskedelmi útvonalak. Ma is igen fontos tranzitútvonalak (közút, vasút) haladnak a térségben. Szomszédai: Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Ausztria. Határviszonyai a terület medencejellege miatt kedvezőtlenek. Az ország területéhez képest aránytalanul hosszú (2215,2 km) az államhatár. Mindössze 25%-a halad természetes határon (Fertő-tó, Duna, Tisza, Dráva, Mura, Ipoly).

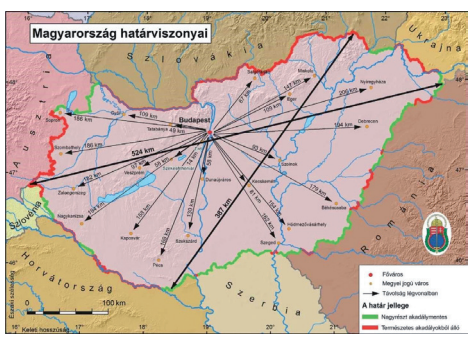

Magyarország határviszonyai

Határainkon a legfontosabb természetes akadályt a Duna, az Északi-középhegység, valamint a Dráva képezi. Jelentős természetes akadály a Soproni- és a Kőszegi-hegység, valamint a Fertő tó. A legjobban járható terület a déli határ mentén, a Duna-Tisza közén húzódik. A határszakaszok a védhetőség szempontjából nyitottak és részben nyitottak. Hazánk természeti viszonyait elsődlegesen a medencejelleg és a tengerektől való nagy távolság határozza meg. Domborzatának alapvető jellemzője a felszín gyenge függőleges tagoltsága, területének 98%-a 400 m alatti tengerszint feletti magasságú, 68%-a alföld jellegű, 30%-a halom- és dombvidék, 2%-a hegyvidék. Hazánk területén hat nagytáj: Alföld, Kisalföld, Nyugat-magyarországi-peremvidék, Dunántúli-dombság és a Mecsek, Dunántúli-középhegység, valamint az Északi-középhegység található. A Kárpát-medence legnagyobb területű nagytája az Alföld, több mint 100 000 km²-en helyezkedik el, hazánk területének 54%-át foglalja el. Területén alacsony ártéri síkságokat (a Duna és a Tisza mente, Körösvidék, Bodrogköz stb.), ármentes löszös síkságokat (Mezőföld, Bácska, Hajdúság), futóhomokos (Nyírség, Duna–Tisza köze) és hordalékkúpsíkságokat (Észak-Alföld) különböztetünk meg. Közepes tengerszint feletti magassága 108,5 méter, az ország legmélyebb pontja, a Szeged melletti Gyálarét (79 m). Az Alföld három részre tagolódik: Mezőföld, Duna–Tisza köze és Tiszántúl, amelyek további tájegységekre oszthatók. Az Alföld középtájai: Dunamenti-síkság, Duna–Tisza közi síkvidék, Bácskai-síkvidék, Mezőföld, Drávamenti-síkság, Felső-Tisza-vidék, Közép-Tisza-vidék, Alsó-Tisza-vidék, Észak-alföldi-hordalékkúpsíkság, Nyírség, Hajdúság, Berettyó–Körös-vidék, Körös–Maros köze. Általában jól járható terület. A Debrecen és Békéscsaba közötti térségben a Berettyó és a Körösök által közre zárt Nagy- és Kis-Sárrét mocsárvidéke különösen esős, áradásos időszakban nehezen járható. Az Alföld nem korlátozza a mozgást, kedvező a nagy gépesített kötelékek támadótevékenysége számára. A homokkal és lösszel borított területeken jelentős a porképződés, a vályogos és agyagos részeken nedves időben csúszós, ragadós a talaj, ez korlátozhatja az utakon kívüli mozgást. A gyér erdősültség miatt kedvezőtlenek a természetes álcázás lehetőségei. Hazánk második alföldi jellegű nagytája a Kisalföld, az ország területének 6%-át foglalja el. Az Alpok, a Kárpátok és a Dunántúli-középhegység között helyezkedik el, nyugat

felé a Bécsi-medencével a Brucki-szoroson és a Dévényi-kapun, keleti felé az Alföld irányába a Visegrádi-szoroson kapcsolódik. Kisalföld tájegységei: Győri-medence, Komárom–Esztergomi-síkság, Marcal-medence. A Kisalföld jelentős része feltöltött síkság, kisebb része letarolt síkvidék. Területének 10%-át borítja erdő, nagy részét kultúrnövényzet fedi. Függőleges tagoltsága, a felszín jellege, fedettsége, a talajviszonyai a harcjárművek és a csapatok számára is biztosítják az utakon kívüli mozgás lehetőségét. A Kisalföld vízhálózatát a Duna, az Alpokkal való vízrajzi kapcsolata, illetve a medencejellege határozza meg. A Kisalföldet összesen 672 felszíni vízfolyás és csatorna tagolja, felszíne sűrűn szeldelt. Ez lassíthatja a támadót, de előnyös lehet a védelem kiépítésére. A Duna mellett fő folyóvizei a Rába, a Rábca, a Marcal, a Lajta, a Répce és a Hanság-főcsatorna. A Fertő tó a tájegységhez tartozik. A Nyugat-magyarországi-peremvidék hazánk legnyugatibb nagytája 7200 km², az ország területének 8%-át foglalja el. A Kisalföldtől délnyugatra húzódó tájegységet délről a Dunántúli-dombság határolja, nyugati irányban közvetlenül kapcsolódik az ausztriai területekhez. Középtájai: Alpokalja, Sopron-Vasi-síkság, Kemeneshát, Zalai-dombvidék. Az Alpokalja két jelentős eleme a Soproni- és a Kőszegi-hegység, ide tartozik a Vasi-hegyhát és a Felső-Őrség. A két hegység a 20–25°-os meredekségű hegyoldalak miatt csak a könnyen lezárható utakon járható. A Soproni–Vasi-síkság határai nyugaton a Soproni- és a Kőszegi-hegység, keleten a Rába és a Kisalföld, tengerszint feletti magassága 200–250 m. A Kemeneshát a Rába és a Marcal völgye között elnyúló dombhát. A dombvonulat keleti lábához simul a Marcal alacsonyabb terasza, a Kemenesalja. A Zalai-dombvidék részei a Nyugat-Zalai-dombság, a Közép-Zalai-dombság (Göcsej), a Kelet-Zalai-dombság és a Muravölgyi-sík. A dombvidék túlnyomó részét löszös-agyagos üledék tölti ki. Az agyagos lejtők gyakori csuszamlásai, illetve a völgytalpak vizenyőssége jellemző a területre. A Zalai-dombság, a Kemeneshát és a Kemenesalja erdős domboldalai és széles lapos dombhátai kedveznek a védelem számára. A Dunántúli-dombság és a Mecsek az ország területének 12%-át foglalja el. A Dunántúl déli részén fekvő, a Zala folyó és a Balaton vonalától a Drává-ig terjedő területet dombságok (a Zalai-dombság, a Belső- és Külső-Somogy, a Baranyai-dombság, a Tolnai-hegyhát), valamint a Mecsek és a Villányi-hegység alkotja. A Dunántúli-dombság 400 m alatti tengerszint feletti magasságú alacsony dombvidék. A Belső- és Külső-Somogy észak-déli csapásirányú aszimmetrikus völgyekkel tagolt. A terület az észak-déli irányú támadásnak és a nyugat-keleti irányú védelemnek kedvez. A Baranyai-dombság, a Villányi-hegység és a Mecsek közötti terület közbeeső védelmi terepszakaszok, védőkörletek kiépítését teszi lehetővé. A határtól 10–15 km távolságra kelet-nyugati irányban húzódó 300–400 m magas Villányi-hegység bár a védelem számára kedvező, azonban mind keleti, mind nyugati irányban könnyen megkerülhető. A Dunántúli-középhegység hazánk egyetlen olyan nagytája, amely teljesen az ország területén fekszik. Területe 7200 km², az ország területének 8%-át foglalja el. Tagjai: a Bakony-vidék (a Keszthelyi-hegység, a Tapolcai-medence, a Balaton-felvidék, az Északi- és Déli-Bakony, a Bakonyalja, a Devecseri-árok, és a Pannonhalmi-dombság), a Móri-árok, Vértes, a Velencei-hegység, a Gerecse, a Budai-hegység, a Pilis és a Bicske-Zsámbéki-medence. A középhegység délnyugat-északkeleti irányú vonulata 200 km hosszúságban, átlószerűen osztja ketté a Dunántúl északi térségét. Szélessége 30–40 km. Az északi és az északnyugati lejtői kedvező lehetőséget biztosítanak a védő fél számára. Zárt

és jelentősen erdősült hegyoldalai a nagy gépesített kötelékek számára nehezen küzdhetők le. A Bakony, a Vértes, a Gerecse és a Pilis hegységei közötti átjárók (Pilisvörösvár–Dorog, Bicske–Tatabánya, Székesfehérvár–Mór–Kisbér, Veszprém–Városlőd) szűk völgyei viszonylag kis erőkkel könnyen lezárhatók. A Dunántúli-középhegység medencéi, fennsíkjai, völgyei és erdősült területei kedvező feltételeket nyújtanak a csapatok rejtett elhelyezésére és a kis erőkkel való manőverek és ellenlökések végrehajtásához. Az Észak-Magyarországi-középhegység hazánk legváltozatosabb, legmagasabb (Kékes 1015 m), legerdősebb (27%), több mint 200 km hosszú és átlag 50 km széles, 11 400 km²-en elterülő nagytája, amely az ország területének 12%-át foglalja el. Középtájai: Visegrádi-hegyvidék, Börzsöny, Cserhát-vidék, Mátra-vidék, Bükk-vidék, Aggtelek–Rudabányai-hegyvidék, Tokaj–Zempléni-hegyvidék, Észak-Magyarországi-medencék. A hegységben a mozgás a délnyugat-északkelet irányú völgyekben haladó utakra korlátozódik. Nagyobb kötelékek szétbontakozására csak a medencékben és a szélesebb völgyekben van lehetőség. Erdősültsége kedvező a védő fél számára. A folyóvölgyek viszonylag kis erőkkel könnyen lezárhatók. A támadó és a védő fél tevékenysége is a járható irányokra összpontosul (Nógrádi-medence, Galga, Zagyva, Tarna, Sajó, Hernád és Bodrog völgye). Hazánk a mérsékelt övben helyezkedik el, területére a kontinentális éghajlat jellemző, érezhető a mediterrán és az óceáni hatás. Négy évszak, sok nyári napsütés, magas hőösszeg, gyakori aszály, valamint a késő tavaszi fagyok a jellemzők. Az ország területének döntő részén 10–10,5 °C az évi középhőmérséklet, 8 °C alá csak a magasabban fekvő részeken (Bakony-vidék, Alpokalja, Északi-középhegység) süllyed. A július középhőmérséklete az Alföldön a 21 °C-ot is meghaladja, más területeken 18 °C körül alakul. A téli hónapok havi középhőmérséklete 0 °C és –10 °C között váltakozik. Az országos csapadékátlag 600–650 mm. A legcsapadékosabb terület a nyugati határvidék (800–850 mm), valamint az Észak-magyarországi-középhegység (800–900 mm). Csapadékban legszegényebb területe az Alföld középső része (Tiszazug 500 mm alatti). A csapadék időbeli eloszlására a kora nyári maximum és a téli minimum jellemző. Télen a csapadék jelentős hányada hó formájában hullik. A hótakarós napok száma rendkívül változékony (26–112 nap). A napfénytartam éves összege 1750 és 2050 óra között változik. A szélviszonyok változatos képet mutatnak, Dunántúlon északi, északnyugati, Tiszántúlon északkeleti, Észak-magyarországi-középhegységben területenként változó szélirány az uralkodó. Hazánk vízrajzát döntően a földrajzi helyzete, fekvése, domborzati, morfológiai tényezői, és a geológiai viszonyokból eredő adottságai határozzák meg. Magyarország teljes területe a Duna vízgyűjtőterületéhez tartozik, amely három egységre tagolódik: a Duna közvetlen helyi 40 000 km², a Tisza 47 000 km², a Dráva 6000 km² vízgyűjtőterülete. A vízrajz meghatározó elemei a Duna és a Tisza, amelyek hadműveleti jelentőségű vízi akadályok, a többi folyó akadályjellege csak harcászati szintű. Fő folyó a Duna, amelynek magyar szakasza 417 km hosszú. A Duna magyarországi fő ágán található hidak: Vámosszabadi, Komárom közúti-vasúti, Esztergom, M0 Megyeri, Északi összekötő vasúti, Árpád, Margit, Széchenyi, Erzsébet, Szabadság, Petőfi, Rákóczi (korábban Lágymányosi), Déli összekötő vasúti, M0 Háros, M8 Pentele, Dunaföldvár, Szekszárd, Baja közúti-vasúti. A Tisza magyar szakasza 584,9 km. A legfontosabb Tisza-hidak: Tivadar, Vásárosnamény, Dombrád, Záhony közúti-vasúti, Tokaj közúti-vasúti, Tiszadob, Tiszaújváros, Tiszafüred közúti-vasúti, Kisköre, Szolnok közúti-vasúti, Tiszaug közúti-vas-

úti, Szentes, Szeged–Algyő közúti-vasúti, Szeged. A védelem szempontjából fontos folyóakadály még: a Rába, Dráva, Ipoly, Sajó, Hernád, Bodrog, valamint a Körösök. Magyarország vizeinek egy része természetes határszakasz is egyben (Duna, Ipoly, Dráva, Mura, Fertő tó, a Tisza egyes szakaszai). Állóvizei közül a Balaton (594 km²), a Velencei-tó (27 km²), a Fertő tó (82 km²), valamint a Tisza-tó (Kiskörei-víztározó, 127 km²) jelentősek. Hazánk természetes növénytakarójának kiterjedése kevesebb mint 10%, a terület zömét kultúrnövényzet foglalja el. A síkvidéki területek nagy része kultúrtáj (szántó, szőlő, gyümölcsös). Az ország területének 17–18%-át foglalják el erdőségek. A hegységek és dombságok alacsonyabban fekvő részeit tölgyesek, a magasabb területeit bükkösök uralják. Fenyvesek a Bakony egyes részein, valamint a Soproni- és Kőszegi-hegységben őshonosak. Hazánk talajföldrajzi viszonyai változatosak. A legjellemzőbb csernozjom talaj az ország területének közel 25%-án található, a legelterjedtebb talajféleség a barna erdőtalaj, amely az ország területének közel 40%-át uralja. Az alföldi területeken, a folyami árterek közelében alakultak ki a mocsári és ártéri talajok és a láptalajok. Hazánk népessége 9 797 561 fő (2017). Ebből férfi 4 675 291 fő (47,7%), nő 5 122 270 fő (52,3%). A lakosság kor szerinti megoszlása: 0–14 éves 1 422 865 fő (14,5%), 15–64 éves 6 546 470 (66,8%), 65 év fölötti 1 828 226 fő (18,7%). Lakosságának 6,5%-a nemzetiségi vagy etnikai népcsoport: német, szlovák, román, szerb, horvát, cigány. A népsűrűség 105 fő/km² (2017), az ország egyes területei között jelentős különbségek vannak. Az ország közigazgatásilag 19 megyére és a fővárosra oszlik. Megyék: Baranya, Bács-Kiskun, Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád, Fejér, Győr-Moson-Sopron, Hajdú-Bihar, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Komárom-Esztergom, Nógrád, Pest, Somogy, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Tolna, Vas, Veszprém, Zala. Megyei jogú városok: Békéscsaba, Debrecen, Dunaújváros, Eger, Érd, Győr, Hódmezővásárhely, Kaposvár, Kecskemét, Miskolc, Nagykanizsa, Nyíregyháza, Pécs, Salgótarján, Sopron, Szeged, Szekszárd, Székesfehérvár, Szolnok, Szombathely, Tatabánya, Veszprém, Zalaegerszeg. A települések jelentős része határközeli, 25–50 km-es térségben található. Hazánk városainak területi típusai: alföldi városok (Szeged, Debrecen, Kecskemét, Szolnok), nyugati típusú városok (Sopron, Kőszeg, Győr), bányavárosok (Komló, Oroszlány, Tatabánya), iparvárosok (Dunaújváros, Ózd, Paks, Salgótarján). Funkciók szerint: bánya-, ipar-, vásár- és kereskedő-, vasúti góc-, híd-, agrár-, iskola- és egyetemi, fürdő-, vallási- és műemlékvárosokat különböztetünk meg. A falvak típusai: hagyományos agrár-, ingázó-, ipari, bányász-, vasúti- és üdülőfalvak. Jellegzetes magyar településfajta a szórt-, sor- és bokortanya. A gazdaság és a lakosság ellátásához szükséges ásványi nyersanyagok és energiahordozók hazai erőforrásokból nem biztosíthatók, az ország jelentős behozatalra szorul. A legfontosabb hazai nyersanyagok és energiahordozók: rézérc (Recsk), bauxit (Dunántúli-középhegység), uránérc (Mecsek), lignit (Mecsek-Hidas, Mátra–Gyöngyösvisonta, Bükk-Bükkábrány), kőolaj és földgáz (Kisalföld, Zalai-övezet, Duna–Tisza köze, Tiszántúl, Észak-Magyarország); bentonit (Kemenesalja, Tokaji-hegység, Cserhát), tűzálló agyag (Cserhát, Mátra), kovaföld (Tokaji-hegység, Mátra), üveghomok, kvarchomok (Fehérvárcsurgó, Kisörspuszta, Sóskút), gipsz (Perkupa, Alsótelekes), kaolin (Tokaji-hegység, Gerecse), perlit (Tokaji-hegység, Pálháza), zeolit (Tokaji-hegység, Mád), mészkő (Sümeg, Polgárdi, Tatabánya, Lábatlan, Vác), kavics (Dunavarsány, Hegyeshalom, Hatvan, Gyékényes, Délegyháza, Nyékládháza), agyag (az egész ország területén), dolomit (Pilis,

Bakony, Vértes, Rudabányai-hegység), bazalt (Sümeg) és andezit (Börzsöny, Cserhát, Mátra, Tokaji-hegység). A mezőgazdaság hazánk gazdasági életében meghatározó szerepet tölt be. Hazánk területe 9 303 400 hektár, ebből termőterület 7 370 600 hektár. A művelés alól kivett terület 1 932 800 ha. A termőterület megoszlása művelési ágak szerint: 4 334 300 ha szántóterület; 47 300 ha konyhakert; 93 400 ha gyümölcsös; 73 400 ha szőlőterület; 803800 ha gyep; 1939 700 ha erdőterület; 41 500 ha nádas; 37 100 ha halastó (2017). A földterület 79,2%-a termőterület, amelynek 46,6%-a szántó, 1,0%-a gyümölcsös, 20,84%-a erdő. A legfontosabb növények: búza, rozs, árpa, zab, kukorica, cukorrépa, napraforgó, burgonya, lucerna, zöldségfélék, gyümölcs. A legfontosabb tenyésztett állatfajták: szarvasmarha, sertés, juh, baromfi. Hazánk ipari termelésének zöme az úgynevezett északkelet–délnyugati irányú ipari tengely mentén, valamint nyugat-magyarországi és közép-dunántúli régiókban található. Jelentősebb ipari központok: Kazincbarcika, Miskolc, Eger, Salgótarján, Vác, Budapest, Székesfehérvár, Veszprém, Győr, Komló, Pécs, Dunaújváros, Szeged, Debrecen. Az ország bruttó hazai termékének értéke (GDP) 35 420 milliárd forint (2016). Az iparon belül a hadiipar nem számottevő. Hazánk közlekedését a közúti és vasúti szállítás határozza meg, a vízi szállítás jelentéktelen. A közút- és a vasúthálózat centrális helyzetű, ami jelentősen növeli az ország sebezhetőségét. Az országos közutak hossza 31 805 km (2017). Az országos közúthálózat bonyolítja le az ország teljes közúti forgalmának mintegy 75%-át. Az országos közutakból 8745 km a főhálózat, amelyből 2347 km az európai úthálózat része. Az autópályák és az autóutak hossza 1366 km, autópálya csomóponti ágakkal együtt pedig 1804 km. Az autópályák, autóutak (M0, M1, M2, M3, M5, M6, M7, M8, M30, M31) és az elsőrendű utak többsége összeköti a megyeszékhelyeket a fővárossal. Az alábbi autópályák/autóutak nem érik el/érintik a fővárost (M8, M9, M15, M19, M35, M43, M60, M70, M85, M86), és nem érintik a megyeszékhelyeket (M8, M15, M70, M85). A legfontosabb közúti csomópontok: Budapest, Székesfehérvár, Veszprém, Kaposvár, Kecskemét, Szolnok, Debrecen, Nyíregyháza. Hazánk területén a vasúthálózat egyenletesen oszlik meg. A vasútvonalak hossza 7811 km (2016). Főbb vasúti csomópontok: Budapest, Székesfehérvár, Győr, Pusztaszabolcs, Celldömölk, Szombathely, Dombóvár, Hatvan, Szolnok, Cegléd, Füzesabony, Miskolc, Debrecen, Nyíregyháza, Kiskunfélegyháza. Fontosabb vasútvonalak: 1.: Budapest–Tatabánya–Komárom–Győr–Hegyeshalom; 20.: Budapest–Székesfehérvár–Veszprém–Szombathely; 30a/30.: Budapest–Érd-alsó–Székesfehérvár–Nagykanizsa–Murakeresztúr–Gyékényes; 40a/40.: Budapest–Érd-felső–Pusztaszabolcs–Dombóvár–Pécs; 70.: Budapest–Vác–Szob; 80.: Budapest–Hatvan–Miskolc–Nyíregyháza; 100.: Budapest–Szolnok–Püspökladány–Debrecen–Záhony; 120.: Budapest–Szolnok–Békéscsaba–Lökösháza; 140.: Budapest–Cegléd–Kecskemét–Szeged; 150.: Budapest–Kiskőrös–Kelebia. Magyarország nagyhajózásra alkalmas vízi útjainak hossza 1638 km. Ennek 85%-a állandóan, 15%-a időszakosan hajózható. A vízi úthálózat hosszának 53%-a a Duna, 47%-a a Tisza vízgyűjtő területéhez tartozik. A vízrendszer nagy hátránya, hogy a két legfontosabb vízi utat, a Dunát és a Tiszát hazánk területén nem köti össze hajózható csatorna. A Duna teljes magyarországi szakasza hajózható, a Tisza Tiszaburáig, kisebb hajókkal Tokajig vagy Vásárosnaményig. Hajózás szempontjából kevésbé jelentős a Maros, Dráva, Sió, Balaton, valamint a Körös. Legfontosabb kikötők a Dunán: Győr, Komárom, Szob, Budapest, Dunaújváros, Paks, Baja,

Mohács, a Tiszán: Tokaj, Szolnok, Csongrád, Szeged. Hazánk területén jelentős a csővezetékszállítás (Barátság I–II., Adria kőolajvezetékek, Testvériség földgázvezeték). A belföldi légi közlekedés jelentősége hasonlatosan a vízi közlekedéshez kicsi. Hazánkban jelenleg nyolc nyilvános (Budapest, Debrecen, Győr–Pér, Hévíz–Balaton, Pécs–Pogány, Fertőszentmiklós, Nyíregyháza, Siófok–Kiliti) és három katonai repülőtér (Pápa, Szolnok, Kecskemét) található. Magyarország közvetlen geopolitikai környezete alapvetően stabil, a régió legtöbb országa az EU, illetve a NATO tagja. A hagyományos, intenzív konfliktus veszélye jelenleg és középtávon is elenyésző. A balkáni háborúk és az ukrajnai események következményeként hazánk és a régió közvetlen környezetének stabilitása és biztonsága helyenként továbbra is törékeny. A domborzati viszonyok az ország területének jelentős részén kedvező feltételeket teremtenek a védelem számára. Az Alföld területe kivétel, amely alapvetően a támadó fél számára kedvező. A természeti viszonyok érdemben nem korlátozzák sem a szárazföldi, sem a repülőcsapatok, sem pedig a támadásra alkalmas harci technika alkalmazását. Felszíni vizei közül meghatározó a Duna, jelentős a Tisza, Dráva, Balaton, Fertő tó. Elhelyezkedésük miatt a védelmi hadműveleteket és harcokat alapvetően befolyásolják. Nyersanyagokban és energiahordozókban szegény, az ország gazdasága ezért sebezhető, jelentős behozatalra szorul, hadiipara nem számottevő. A közlekedési rendszerek képesek biztosítani a csapatok mozgását. Lakosságának jelentős része városokban él, a települések zöme a határ (25–50 km-es sáv) közeli térségekben fekszik. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

Magyarország nemzeti biztonsági stratégiája: a nemzeti biztonsági stratégia (NBS) nemzetközileg a legátfogóbb írott biztonságpolitikai szabályzó dokumentum, amely tartalmaz nagystratégiai elemeket is. Kidolgozása során figyelembe kell venni az alaptörvényt, a nemzetközi szerződésekből és a szövetségi rendszeri tagságból fakadó követelményeket, a biztonsági környezetet, az ország helyzetét, illetve lehetőségeit. A ~ átfogóan tárgyalja a biztonság valamennyi területét, így Magyarországon a legszélesebb értelemben vett honvédelmi stratégiának nevezhetjük. A ~át a nemzetállamok, szövetségek többféle formában adhatják ki: lehetnek rövid, rendelkező jellegű dokumentumok (mint például az USA-ban, Oroszországban vagy Magyarországon), de készülhetnek nagy lélegzetű tanulmányok formájában, amit általában fehér könyvnek hív a szakirodalom (mint például Franciaországban, Németországban vagy Kínában). A NATO stratégiai koncepciója rövidebb dokumentum, az EU globális kül- és biztonságpolitikai stratégiája hosszabb tanulmány, de nem fehér könyv. Egy ~ az ország alapvető érdekeit, valamint céljait határozza meg, értékeli a biztonsági környezetet, a biztonsági kihívásokat, kockázatokat és fenyegetéseket, meghatározza a biztonsággal kapcsolatos alapelveket, követelményeket, erőforrásokat. A rendelkező típusú biztonsági stratégiák előírják az ágazati stratégiák elkészítésének módját és határidőit. Magyarországon 2002-ben, 2004-ben és 2012-ben készült ~. Mivel a stratégiák között hierarchikus viszony van, a katonai stratégiát a biztonsági stratégiának alárendelten, azzal összhangban kell kidolgozni. ~ mindig értékeli a nemzetközi környezetet, meghatározza a biztonsági kihívásokat és fenyegetettségeket, rögzíti a fegyveres erők szerepét, feladatait a külső és belső biztonság fenntartásában és elérésében, a haderőépítés elveit, továbbá követelményeit. A jelenleg hatályos, 2012. évi nemzeti biztonsági stratégia öt fejezetből áll: I. Magyarország biztonsági környezete. II. Magyarország helye és biz-

tonságpolitikai érdekei a világban. III. Magyarországot érintő biztonsági fenyegetések, kihívások és azok kezelése. IV. A nemzeti biztonsági stratégia végrehajtásának eszközrendszere. A stratégia által azonosított veszélyforrások is mutatják, hogy a hagyományos fegyveres támadás elhárítása csak egy feladat a kockázatokból, amelyek közül még néhány más veszély (regionális konfliktusok kezelésében való részvétel, terrorizmus elleni harc, kibervédelem, tömeges migráció miatti határvédelemben való részvétel) kezelésében vehet részt a haderő. Ezért az NBS definiálja a legfontosabb katonai feladatokat, követelményeket, a Magyar Honvédség (MH) képességfejlesztési céljait, elérésének módjait. A biztonsági stratégia szerint a Magyar Honvédség Magyarország szuverenitása szavatolásának alapvető intézménye, nemzetközi szerepvállalásait tekintve pedig a külpolitika megvalósításának egyik meghatározó eszköze. A Magyar Honvédség alapvető feladata, hogy az Alaptörvénnyel összhangban garantálja hazánk biztonságát, valamint hozzájáruljon szövetségeseink kollektív védelméhez. A Magyar Honvédségnek hazai és nemzetközi feladatai végrehajtása érdekében rendelkeznie kell olyan korszerűen felszerelt, kiképzett erőkkel, továbbá rugalmas, hatékonyan alkalmazható, telepíthető, illetve fenntartható képességekkel, amelyek lehetővé teszik az ország területének és szuverenitásának megvédését. Biztosítani kell azt, hogy a nemzeti haderő képes legyen hozzájárulni a NATO keretei között folytatott kollektív védelemhez, az ENSZ, a NATO, az EU és az EBESZ nemzetközi béketámogató, stabilizációs vagy humanitárius műveleteihez. A magyar fegyveres erőnek rendelkeznie kell olyan képességekkel is, amelyekkel tevékenyen hozzájárulhat a természeti vagy ipari katasztrófák következményeinek felszámolásához. A Magyar Honvédség fejlesztésének irányait és működési elveit az Alaptörvényben meghatározott, valamint a nemzetközi kötelezettségvállalásainkból fakadó feladatok végrehajtása érdekében, szövetségeseinkkel összehangolva szükséges meghatározni. Mindehhez alapvető a szükséges erőforrások biztosítása, és azok célirányos, hatékony felhasználása. Ennek egyik rugalmas és gazdasági szempontból is hatékony eszköze a többnemzeti együttműködés, így a védelmi képességek nemzetközi együttműködésben történő fejlesztése, továbbá megosztása. A védelmi képességfejlesztésben fokozottan kell támaszkodni a hazai, szövetségi, valamint európai uniós programokra, elősegítve a nemzeti védelmi és biztonsági ipar fejlődését. (NBS 44. pont) Az évtized közepén a nemzetközi biztonsági helyzetben olyan változások következtek be (Ukrajna elleni agresszió, az Iszlám Állam megjelenése, Európába történő tömeges migráció), amely szükségessé teszi a stratégia frissítését. (M. A.) → *stratégia és doktrína*

Magyarország nemzeti katonai stratégiája: a védelempolitika hosszú távú irányvonalát a ~ határozza meg, amely így kiemelt helyet foglal el a védelmi szakpolitika megtervezésében és megvalósításában. A ~ (mint ágazati stratégia) a haderő alkalmazásával, építésével és fejlesztésével foglalkozik békében, valamint háborúban egyaránt. Békeidőszakban a ~ iránymutatást ad a fejlesztésekhez, segíti a vezetést – huntingtoni kifejezéssel – a „programszintű döntések" meghozatalában. Ilyen eldöntendő kérdésekhez tartozik a haderő nagysága, haderőnemi összetétele, készenléti szintje, a haditechnikai eszközök típusa, mennyisége és fejlesztése, valamint a haderő jellege. De ide sorolják a haderő elhelyezkedésével kapcsolatos témaköröket is, hiszen a békeidőszaki diszlokáció nagymértékben meghatározza a háború megakadályozásának, illetve a hadbalépés lehetőségeit. Ezeket a feladatokat nevezte Clausewitz a háborúra

való felkészülésnek. Békeidőszakban a kormány válsághelyzeti tervezést végez, elkészíti az ország fegyveres védelmének tervét. Katonai konfliktus, háborúra való felkészülés esetén a politikai és katonai vezetés konkrét hadászati-hadműveleti terveket (legújabban a keleti katonai fenyegetés ellen lépcsőzetes válaszadási terveket [Graduated Response Plan – GRP]) készít a haderő alkalmazására, a győzelem megszerzésére. Egy nemzet biztonság- és védelempolitikai felfogása leírható stratégiai pluralizmussal vagy stratégiai monizmussal. A stratégiai pluralizmus a különböző politikai és hadelméleti filozófiák, koncepciók, elvek, eljárások között „válogatva" írja le a fejlesztés, továbbá alkalmazás követelményeit, hogy a haderő, az ország felkészültsége megfeleljen a potenciális veszélyek sokféleségének. Ezzel ellentétben a stratégiai monizmus elsődlegesen egyetlen stratégiai koncepcióra, haderőszervezésre, haditechnikai rendszerre vagy régióra támaszkodik a fegyveres erők tervezése során. A monista stratégiai felfogás meg van győződve arról, hogy rendelkezik valamennyi, a potenciális ellenség tevékenységének előrejelzési és ellenőrzési lehetőségével és képességével. A magyar biztonság- és védelempolitika a stratégiai pluralizmus híve, hiszen az ország biztonsága a nemzeti erőre, illetve a NATO és az EU támogatására épül. Magyarországon a katonai stratégia kidolgozása a 38/2012 (III. 12.) kormányrendelet, illetve a NATO- és EU-követelmények alapján történik. A nemzeti katonai stratégia (NKS) kidolgozásáért a Honvédelmi Minisztérium a felelős, a stratégiát a kormány hagyja jóvá. Eddig két ~ készült: 2009-ben és 2012-ben. A 2014. évi paradigmatikus biztonsági változások után várható, hogy a kormány újra elvégzi a ~ átdolgozását. A ~ szerkezeti felépítése követi a stratégiai dokumentumok egymásra épülésének logikáját. Az *Alapvetések* című rész a védelempolitika elveit, szakpolitikai követelményeit határozza meg. A működési környezet Magyarország biztonsági helyzetét írja le, számba veszi a nemzetközi szerződésekből fakadó feladatokat, a haderő alkalmazásának szövetségi keretekben, illetve nemzeti alapon történő alkalmazási lehetőségeit. A haderő bevetésére a lehetséges alkalmazás teljes spektrumában kerülhet sor, az alacsony intenzitású műveletektől kezdve a magas intenzitásúakig. Annak ellenére, hogy a Magyar Honvédség napjainkban alacsony intenzitású nemzetközi műveletekben vesz részt, középtávon képesnek kell lennie a magas intenzitású műveletek végrehajtására is. (NKS 40. pont) Ennek érdekében a kormány 2024-ig a GDP 2%-ra emeli fel a védelmi költségvetést. A IV. fejezet a Magyar Honvédség alapfeladatait írja le, összhangban az Alaptörvénnyel, az NBS-sel, illetve a honvédelmi törvénnyel. Ennél a résznél rögzíti a kormány a nemzeti befogadó támogatás (NBT) feladatait. (NKS 62. pont) A *Képességek* (V. fejezet) mutatja be a haderőfejlesztés hosszú távú vízióját. A Magyar Honvédségnek a kor követelményeinek megfelelő, szemléletében és haditechnikáját tekintve is megújult, jól szervezett, a nemzeti hagyományokat tiszteletben tartó, valamint ápoló, önállóan, illetve szövetségi keretek között is hatékonyan alkalmazható, képességeit tartalékos rendszerrel megerősítő, fenntartható haderővé kell válnia. Hazai és nemzetközi feladatai végrehajtása érdekében rendelkeznie kell olyan korszerűen felszerelt és kiképzett, műveleti, valamint harci tapasztalatokra szert tett állománnyal, továbbá rugalmas, hatékonyan alkalmazható, telepíthető és fenntartható képességekkel, amelyek lehetővé teszik az ország területének, szuverenitásának védelmét. Ezenkívül érdemi hozzájárulást kell biztosítania a NATO keretei között folytatott kollektív védelemhez, valamint a NATO, az EU, az ENSZ, az EBESZ és egyéb két- vagy többoldalú szerződések

alapján végrehajtott műveletekhez. (NKS 67. pont) A honvédségi hosszú távú koncepciót támasztják alá a fejlesztési elvek, amelyeket a végrehajtási alapelvek követnek. A stratégiaalkotás a haderőtervezéssel zárul, amely során létrejön a célokat, feladatokat megvalósítani képes és finanszírozható haderő hosszú távú víziója, valamint fejlesztési terve. Napjainkban ezt a hosszú távú koncepciót a Zrínyi 2026 honvédelmi és haderőfejlesztési program fejezi ki. (M. A.) → *stratégia és doktrína*

Mahan, Alfred Thayer (1840–1914): kapitány (ellentengernagy), haditengerészeti történész és teoretikus, geopolitikus, a 19. század végének és a 20. század elejének egyik legfontosabb stratégiaformáló személyisége volt az Amerikai Egyesült Államokban. Hatása nemcsak szülőföldjén volt számottevő, a tengeri hatalomról alkotott elmélete világszerte jelentős befolyást gyakorolt a 19. század végének és a 20. század első felének admirálisaira és politikai döntéshozóira. ~ számos tézise pedig napjaink tengeri hadelméleti, sőt globális stratégiai gondolkodásában is megfigyelhető, különösen az Amerikai Egyesült Államokban. ~ írásain (többek között: *The Influence of Sea Power upon History, 1660–1783; The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire, 1793–1812; The Gulf and Inland Waters; Naval Education for Officers and Men*) haditengerésztisztek egész generációi – nemcsak amerikaiak, hanem britek, franciák, olaszok, németek és japánok is – „nőttek fel". Munkássága így mind az első, mind a második világháború tengeri hadműveleteinek alakulására jelentős befolyást gyakorolt. ~ szerint a győzelmet csakis döntő csatában, egyértelmű, megsemmisítő sikerrel lehet kicsikarni. Ez a legbiztosabb módja a tengeri kereskedelmi útvonalak védelmének is. Több könyvében is kifejtette a polgárháborús tapasztalatok alapján levont másik alapvetését, amely szerint a tengeri hatalom a legkönnyebben a blokád és az embargó alkalmazásával tudja akaratát a szárazföldi hatalomra kényszeríteni. A tengeri hatalom klasszikus definíciója – a technológiai fejlődés, a légierő, a kiberhadviselés vagy a szárazföldi telepítésű, hajó elleni rakétarendszerek elterjedése miatt – a napjainkra részben túlhaladottá, részben pedig értelmezhetetlenné vált. (Néha viszont csak pontosítani kellett ~ elveit, mint az 1980-as években, amikor az általa hirdetett offenzív tengeri ellenőrzés ismét kiemelt prioritást kapott, csak a csatahajót a repülőgép-hordozóval váltották fel mint a megvalósítás legfőbb eszközét.) Az elmúlt évtizedekben – főleg az angolszász gondolkodók között – komoly vita alakult ki ~ munkássága körül. Sokan maradinak és elavultnak tartják, tartották gondolatait. A legfontosabb dolgok azonban ~ kora óta sem változtak, a világtenger gazdasági jelentősége napjainkban is óriási. Ugyan a személyszállításban a repülés már rég átvette a hajózás szerepét, ám a különféle nyersanyagok (kőolaj, földgáz, vasérc, foszfát, feketeszén), alapvető élelmiszerek (gabona, szója, hús), illetve késztermékek (szerszámgépek, gépkocsik, ruhafélék) szállításában mind a mai napig megingathatatlan a hajózás elsősége. Ezen kereskedelmi cikkek mozgásának részleges vagy teljes leállítása súlyos zavarokat okozhat a világgazdaság működésében. A kereskedelmi útvonalak ellenőrzése, a saját hajózás biztosítása, illetve az ellenséges erők mozgásának megakadályozása tehát a mai napig megkerülhetetlen, kulcsfontosságú feladata a tengeri hatalmak haditengerészeteinek. A híres/hírhedt angol felfedező és kalóz, Walter Raleigh szerint: „aki a tengert birtokolja azé a világkereskedelem is. Az pedig, akinek a kezében van a világkereskedelem, birtokolja a Föld gazdaságát és magát a világot". (G. I.) → *haditudomány elmélete*

makett: az eredeti kicsinyített – alak- és mérethű, részletességében az eredetit minél jobban megközelítő – másolata. Gép, berendezés vagy fegyver méretarányos modellje, amelyet szerkezetének a tanulmányozására és az új fejlesztések ellenőrzésére, vagy a valóságos gépet, berendezést vagy fegyvert működtetendő személyi állomány oktatására alkalmaznak. A ~ egyes elemei lehetnek mozgathatók, lényege mégis a statikusság, tehát nem működő szerkezet. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

makroakadály leküzdő képesség: olyan terepakadályokon való áthaladás képessége, amelyek az áthaladást megnehezíthetik vagy meg is hiúsíthatják. A makroakadály általában 25 cm-nél nagyobb akadályt jelent. A katonai terminológiában a ~ lépcsőmászó képességet, árokáthidaló képességet, maximális emelkedő szöget és maximális oldaldőlést is jelent. (Gy. J.) → *haditechnikai támogatás*

málhavonat: málhakocsikból, egyéb járművekből, lovakból és a hozzájuk tartozó személyekből álló kötelék. Lásd *csapatvonat.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

málházás: a technikai eszközök és anyagi készletek – szakanyagokra vonatkozó szabályzók szerinti – kézi vagy gépi rakodása a tárolóhelyről a szállítóeszközre, szállítóeszközről szállítóeszközre, illetve a szállítóeszközről a tárolóhelyre, magában foglalva az anyagok rakodásához való előkészítését és a szállítóeszközökön, tárolóhelyeken történő elhelyezését és rögzítését. A ~nak biztosítania kell a katonák, alegységek, törzsek fegyverzetének, haditechnikai eszközeinek, hadfelszerelésének, személyi felszerelésének, anyagainak célszerű szállítási módját. (F. R.) → *közlekedési támogatás*

manipuláció: latin eredetű szó, jelentése: kezelés, bánásmód. A ~ egyfajta befolyásolás, amelynek célja mások attitűdjének, a beállítódásának átformálása, a viselkedés, a cselekvés, az érzelmek és a kogníció megváltoztatása, átszervezése. ~nak azokat a befolyásolási folyamatokat nevezzük, ahol a célszemély nincs tudatában a befolyásoló szándéknak, de végül mégis annak megfelelő reakciót ad. A ~t tökéletesen egyértelműen nem lehet definiálni, a különböző modellekben adott definíciók alapján viszont összegyűjthetők azok a jegyek, amelyek a prototipikus ~t jellemzik. A prototipikus ~ra jellemző jegyek: a manipulatív szándék megléte, bizonyíthatatlanság. A manipulatív szándék megléte magába foglalja azt, hogy a közlő eltitkol, illetve elrejt valamit a befogadó elől – eltitkolja valamely maxima megsértését, a manipulatív szándékot. A befogadó oldaláról vizsgálva a ~t azt mondhatjuk, hogy a befogadó soha nem tudja bizonyítani, hogy ~ áldozata lett, csak következtethet rá. A manipulátor célja az, hogy az általa befolyásolt személy ne legyen tudatában valódi szándékainak, higgye azt, hogy szabadon dönt, miközben a befolyásoló előzetes tervét hajtja végre. A ~ során a manipulátor bár látszólag meghagyja a befolyásolt egyén személyes azonosságát és felelősségét, valójában, mivel saját céljainak rendeli alá, megfosztja autonómiájától és kooperációs képességétől. A ~ leggyakoribb formája az érzelmi ~ (érzelmi zsarolás). Az olyan rejtett ~, amely kihasználja a másik ember lelki sebezhetőségét, emocionális mivoltát, azt érzelmi ~nak nevezzük. Gyakran tudatos viselkedésről van szó, de sokszor tudat alatt megy végbe. Ekkor a másikat nem egyenrangú partnernek tekintjük, hanem próbáljuk legyűrni. Legtöbbször birtoklási vágyból fakad, ami pedig önbizalomhiányból, ezért aki előszeretettel nyúl ehhez a kétélű fegyverhez, az sosem áll biztos ala-

pokon. A manipuláló ember a másik érzelmeire hat, ezért az esetek döntő többségében a hozzá közel állókkal alkalmazza. kihasználja a másik érzelmi kötődését. (B. J.c) → *katonapszichológia*

manipulációs elektronikai megtévesztés: az elektronikai megtévesztés fajtája, amelynek rendeltetése a saját elektronikai rendszereink jellemzőinek megváltoztatásával az ellenséges felderítés félrevezetése. Célja, hogy az ellenség elektronikai felderítő értékelői valósnak tűnő adatok alapján téves következtetésre jussanak a saját csapataink tevékenységét és szándékát illetően. A manipulációs megtévesztés során az ellenséges felderítő erőket fokozott tevékenységre késztetjük. A manipuláció megvalósítható megtévesztő vezetési szintre jellemző forgalmazással; megtévesztő gyakoriságú forgalmazással; hosszú, terjengős táviratok adásával; irányítás manipulálásával; elektronikai fedésekkel; illetve a híradóbiztonsági rendszabályok irányítottan történő megszegésével. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

manőver: a harc és a hadművelet alapvető eleme, meghatározott térben és időben végrehajtott, a helyváltoztatással kapcsolatos tevékenység, az ellenséghez viszonyítva az előzőnél kedvezőbb helyzet kialakítása céljából. A ~ben általában érvényesül a tűz és a mozgás összhangja. A fegyveres erők haderőnemei egymástól eltérő fegyverzettel, haditechnikával, szervezettel, harcképességi és kiképzési rendszerrel rendelkeznek, illetve különböző közegekben és környezetben fejtik ki tevékenységüket. Ezért a ~ általános fogalmán kívül – amely minden haderőre vonatkozik – vannak olyan sajátosságok, amelyek csak egy adott haderőnemre, vagy annak egyes fegyvernemeire jellemzőek. A szárazföldi csapatok ~ének célja: a kötelékek (erők) új irányba, terepszakaszra, körletbe való szervezett mozgása harctevékenységek folyamán; az ellenséghez viszonyított előnyös helyzet felvétele, továbbá szükséges erő- és eszközcsoportosítás időbeni létrehozása; a saját erők kivonása az ellenség csapásai alól, a megszabott vagy újonnan jelentkező feladatok eredményes végrehajtása érdekében. Támadásban a ~ fő formái: az erőkifejtés áthelyezése az egyik irányból (terepszakaszról) a másikba, az ellenség erőinek szétverésére, ellenállásának megtörésére irányuló megkerülés, átkarolás, bekerítés, illetve esetenként az áttörés. Védelemben ~rel valósul meg a veszélyeztetett irányok megerősítése; az ellenlökést, ellencsapást végrehajtó csoportosítások létrehozása; a saját erők kivonása az ellenség csapásai alól; szükség esetén kedvező védelmi terepszakaszokra történő visszavonulás. A harccselekmények formáitól függetlenül ~nek számít a csapatok átcsoportosítása is. A részt vevő erők nagyságrendjétől, az általuk megoldandó feladatok jelentőségétől, a parancsnokságok szintjétől függően megkülönböztethetünk hadászati, hadműveleti és harcászati ~eket. Az erőkkel (csapatokkal) végrehajtott ~eket az alegységek, az egységek és a magasabbegységek alapvetően a szervezetszerű harcjárműveiken, szállítójárműveiken alkalmazásával oldják meg. Az egyes ~ekhez igénybe vehetnek nem rendszeresített légi, vízi, vasúti, közúti szállító eszközöket. A harctevékenységek során, a harctevékenységi körzetben a csapatok a kialakult helyzettől függően a ~t harcrendben, harc előtti alakzatban vagy menetrendben hajtják végre. A tűzzel való ~ az alegységek, egységek, magasabbegységek tűzének egyik célról (területről, terepszakaszról), egy másik célra tüzelőállás-váltás nélkül való áthelyezése. A tűzzel való ~ alapvető formái: a tűzösszpontosítás, tűz elosztás, a tűzáthelyezés. Minden ~ sikeres végrehajtásának feltételei: *a)* az ellenség megbízható felderítése; *b)* a ~ idejére kialakult helyzet helyes értékelése;

c) az időbeni döntés; *d)* a kialakított tevékenységi változat egyszerűsége; *e)* az erőkifejtésnek elsősorban az ellenség gyenge pontjaira való összpontosítása; *f)* az elért siker kihasználásához szükséges tartalékok képzése; *g)* a váratlanság; az erők és eszközök közötti együttműködés fenntartása; *h)* a ~be bevont csapatok megóvása; *j)* a folyamatos összeköttetés és a rugalmas vezetés. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

manőverező képesség: 1. A szárazföldi haderőnem csapatainak, tulajdonságainak egyik mutatója, amely megmutatja, hogy az adott kötelék a manőverek térben és időben való végrehajtásához milyen feltételekkel rendelkezik. A ~re hatást gyakorol, hogy az adott erő milyen eszközzel van felszerelve, vagyis milyen mozgásképességgel és tűzképességgel rendelkezik; a manőverek során hogyan tud együttműködni a tevékenységét támogató kötelékekkel; a vezető szervek milyen hatékonyan képesek a manőverező erőket irányítani. (T. J.) → *szárazföldi műveletek* **2.** A tüzérség harci lehetőségeinek egyik összetevője (a tűzképesség és a hatótávolság mellett), ami jellemezhető a tüzéralegységek mozgékonyságával (mozgási sebesség, a harcrendbe való szétbontakozás és a harcrend elhagyásának időszükséglete), valamint a tűz kiváltásához szükséges idővel, illetve a tüzérségi tűznek – a hatótávolságon belüli – egyik irányból a másik irányba, vagy adott lőtávolságról más lőtávolságra történő áthelyezésével. (M. G.) → *tüzérség*

manőverút: a manőverek céljára fenntartott útvonal vagy útvonalszakaszok összefüggő rendszere. A manőverutak szükség esetén egybe eshetnek a gépkocsi utakkal, de amennyiben lehetséges a manőverek időbeni végrehajtása miatt, a torlódások elkerülése érdekében (ha a terep azt lehetővé teszi) célszerű külön kijelölni és berendezni. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

Mao Ce-tung (1893–1976): kínai katonai vezető, teoretikus és államférfi, a kínai kommunista forradalom vezére. Parasztcsaládból származott, a középiskolai tanulmányi alatt ismerte meg a nyugati kultúrát, Liang Csi-csao reformeszméit és Szun Jat-szen nacionalista nézeteit. 1917-től a Pekingi Egyetem segédkönyvtárosa volt, ahol megismerte a marxizmus elveit. 1921-ben egyike a Kínai Kommunista Párt alapítóinak. A Kuomintanggal (a Szun Jat-szen alapította nemzeti párt) való szembefordulás után kitört polgárháborúban a kínai kommunisták vezetőjévé vált, ő vezette 1934 és 1936 között a kommunisták északra történő visszavonulását, a hosszú menetelést. 1937-től 1945-ig a japánok ellen vívott háború során a ~ vezette kommunisták együtt harcoltak a Kuomintanggal, azonban 1945-től ismét szembefordultak velük. A kínai polgárháború 1949-ben a kommunisták győzelmével zárult, ~ haláláig az ország vezetője volt. Hadtudományi műveiben a forradalom és a fegyveres felkelés elméletéről és gyakorlatáról értekezett, felhívva a figyelmet az általa három szakaszra (stratégiai védelem, stratégiai egyensúly és stratégiai ellentámadás) osztott háború során a partizánerők regularizálódásának és a győzelem kivívása érdekében elengedhetetlen reguláris erők létrehozásának szükségességére. Fő hadtudományi művei: *A japán területrablók elleni partizánháború stratégiájának kérdései; A kínai forradalmi háború stratégiai kérdései; A háború és a stratégia kérdései; Yu Chi Chan.* (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

maradó mérgező harcanyagok: a mérgező harcanyagok azon csoportja, amelyek közepesen kedvező vagy kedvezőtlen meteorológiai viszonyok között is hosszabb ideig ha-

tásos (személyekre és más élőlényekre veszélyt jelentő) állapotban maradnak a terepen. A ~ közé az alacsony illékonyságú, nagy forráspontú vegyületek tartoznak, ezek ellenállók a levegő és a nedvesség hatásával szemben. Hatásukat a lassú hidrolízis és párolgás következtében néhány órától néhány hétig, téli viszonyok között pedig 1–2 hónapig is kifejtik. A ~kal szennyezett terület leküzdése, megkerülése és olyan rendszabályok foganatosítását igényli, amelyek a veszteségen kívül jelentős erők lekötésével és időveszteséggel (szennyezett terepszakasz felderítése, jelölése, forgalomszabályozás, megkerülés, áthaladás esetén védőeszköz felvétele, a terepmentesítés végrehajtása, természetes mentesítés [lebomlás] kivárása stb.) járnak. A ~ alapvető képviselői: a hólyaghúzó mérgező harcanyagok (kénmustár), és az idegbénító mérgező harcanyagok közül (V-anyagok). (B. T.) → *ABV-támogatás*

Margarethe (Margaréta)**-hadművelet:** a kijelölt német erők 1944. március 19-én északi, északnyugati, délnyugati és déli irányból indított támadása Magyarország ellen, az ország megszállására, mindennemű szövetségesi „kilengés" megakadályozására. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Marighella, Carlos (1911–1969): a brazíliai városi gerillamozgalom vezetője, teoretikusa. Középosztálybeli családban született, a középiskola után műszaki tanulmányokat folytatott, közben megismerkedett a kommunista ideológiával, 1927-ben a Brazil Kommunista Párt tagja lett. Tanulmányait 20 éves korában abbahagyta, és részt vett a kommunisták 1935-ös felkelésében. Az 1930-as évek második felében többször bebörtönözték rendszerellenes tevékenységek miatt. Az 1950-es évek második felében a brazil kommunisták egyik meghatározó személyiségévé vált, vezetésével alakult meg a párton belül a „Bahia-csoport", amelynek tagjai agresszívabb politikát vártak el a párttól. A csoport az 1964-es katonai puccs után a fegyveres ellenállást kezdte el hirdetni a rezsim ellen, és radikalizálódó tagjai 1967-től eltávolodtak a párttól. ~ gyakran járt Kubában, ahol Castróék támogatásával tervezte meg a kommunista forradalom brazíliai kirobbantását. Követőivel az 1964-es puccs utáni erőszakhullámra és a kommunista párt politikájára válaszul a brazil nagyvárosokban folytatott fegyveres ellenállás útját választotta. 1968-tól hajtották végre első akcióikat, amelynek célpontjai főleg bankok, valamint kisebb rendőri és katonai objektumok voltak. A korai akciók célja elsősorban az anyagi (pénz, fegyver) hátteret teremtették meg a későbbi támadásokhoz. A gerillák másik jelentős bevételi forrásai az elrabolt emberek (nagykövetek) után fizetett váltságdíjak voltak. A legjelentősebb emberrablás 1969. szeptember 4-én történt, amikor az MR–8 szervezet elrabolta Charles Burke Elbrick amerikai nagykövetet, aminek nyomán a mozgalom világszerte ismertté vált. ~át 1969-ben ölték meg, mozgalmát halála után két évvel a rezsim felszámolta. ~ hadtudományi művének címe *A városi gerilla kis kézikönyve,* melyben a katonai rezsim elleni nagyvárosi, irreguláris harcok tanulságait összegezte. A munka a városi gerilla-hadviselés legteljesebb forrásának tekinthető. (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

Marita-hadművelet: az 1941. április 6-án indított német hadjárat Jugoszlávia és Görögország elfoglalására. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Mark–I. harckocsi: a sommei csatában a britek vetették be először. A konkrétan harcfeladatot ellátott 49 új harceszköz a kis sebessége, gyenge tűzereje következtében kezdetben inkább lélektani hatást váltott

ki az ellenségben. Történelmi jelentősége a „megjelenésében", majd egyre hatásosabb alkalmazásban érhető tetten. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

marne-i hadműveletek: Első: (1914. szeptember 5–9.) Az addig győzelmesen előretörő német csapatok átkeltek a Marne folyón, de 200 km után a támadás elakadt, majd a francia ellentámadás visszavetette az ellenséget a Marne-on túlra. Második (reimsi): (1918. július 15. – augusztus 6.) a németek utolsó nagy hadművelete Nyugaton, aminek elbukását követően rövid időn belül elveszítették magát a háborút is. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Marsigli, Luigi Ferdinando, latin változatban Marsilius (1658–1730): itáliai hadmérnök, térképész. Az osztrák hadseregbe 1681-ben lépett be. Győr, Esztergom, Visegrád erődítési és karbantartási munkálatait vezette. Buda 1686-os ostromakor az ostromműnek felügyelője. Marsigli készítette el a visszafoglalt Buda és környéke első térképét, részben török névírással. 1699-ben, a karlócai békekötéskor, ezredesként ő vezette a határmegállapító és határkitűző munkákat. A szolgálatába álló Johann Christoph Müller (1673–1721) hadmérnök térképészszel számos vázlatot készített a török elleni kelet-európai harcokról. Együttműködésük eredményeként születtek az első pontos térképi ábrázolások a történelmi Csehés Morvaországról, valamint Magyarországról. 1701-ben, a spanyol örökösödési háború kitörésekor a francia hadszíntérre vezényelték, 1703-ban Alt-Breisach várának lett a parancsnoka. A várat az ostrom alatt feladta, ezért a hadbíróság megfosztotta rangjától. 1709-ben a pápai állam parancsnokává nevezték ki. Egyik fő munkája, a Duna pontos felmérése, 1726-ban jelent meg. A 18 szelvényből álló Duna-térképét 1741-ben Hágában külön is kiadták. A térképműhöz egy folyómelléki földrajzi leírást is készített a szigetek, mellékfolyók, valamint kétszáz helység leírásával. Nevéhez fűződik továbbá a teljes Duna-medence átnézeti hidrográfiai térképének megalkotása is. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

másik irány: a harcok, a hadműveletek, hadászati műveletek végrehajtása során a főerőkifejtés (főcsapás) irányától eltérő tevékenységi vonal. Rendeltetése: *a)* a főerőkifejtés (főcsapás) irányában tevékenykedő csoportosítás tehermentesítése; *b)* az ellenség erőinek megosztása, szárnyak biztosítása. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

másodfokú sorozás: a másodfokú sorozóbizottság elnöke a Honvéd Vezérkar főnöke által kijelölt katona, tagja a honvédség központi egészségügyi szervezetének alkalmasságvizsgáló orvosa, pszichológusa és a sorozó központ, sorozó szakfőorvosa. A másodfokú sorozóbizottság munkájában a honvédség katonai igazgatási és központi adatfeldolgozó szervének vezetője által kijelölt kisegítő személyek vesznek részt. A másodfokú sorozó bizottság munkájára akkor van szükség, amikor az első fok nem tud dönteni vagy az első fok döntése ellen jogorvoslattal éltek. A tevékenység alapja a katonai szolgálatra (sor- vagy tartalékos) való behívás egészségi alkalmasság fokának eldöntése. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

másodlagos egészségügyi ellátás: olyan kórházi elhelyezés és szakosított gyógyellátás nyújtását jelenti, amely az elsődleges egészségügyi ellátás szokványos kiképzettségét és felszereltségét meghaladó szintet követel meg. Magyarázat: az ezekhez a szolgáltatásokhoz való rutin hozzáférés rendszerint az elsődleges egészségügyi ellátás szintjéről történő beutalással valósul meg. A sürgősségi hozzáférés alapvetően a sürgősségi betegellátó osztályon keresztül tör-

ténik. Ez a képesség, különböző mértékben, megtalálható a Role 2-től 4-es szintig terjedő egészségügyi ellátó intézményekben. (V. Z.) → *katonai egészségügy*

matematikai programozás: meghatározott korlátozásoknak alávetett változók optimális megválasztását meghatározó olyan matematikai módszer, amely az optimalitást célfüggvény értékével méri. A ~t leggyakrabban alkalmazott területe a lineáris programozás; itt a korlátozások és a célfüggvény is lineárisak. A lineáris programozás speciális problémái: a szállítási feladat és a hozzárendelési feladat, ezekhez speciális megoldási módszerek állnak rendelkezésre. A szállítási feladat célja adott igényű fogyasztók optimális szállítási költségű kielégítését meghatározni, adott kapacitású termelőktől (raktárakból) végzett szállítás és útvonalanként ismert szállítási egységköltségek esetén. A hozzárendelési feladat célja adott feladatoknak a végrehajtóikhoz való optimális rendelést meghatározni, páronként ismerethatékonysági mutatók alapján. A ~ hatékonyan alkalmazható például katonai szállítási, rakodási és célelosztású problémák megoldásához. (N. I.) → *híradóinformatika, információvédelem*

matematikai statisztika: 1. A matematikának az az ága, amely véletlen tömegjelenségek törvényszerűségeinek mérések útján végzett feltárásával foglalkozik. A ~ alapvető területei a mintavétel-elmélet, a becsléselmélet, a hipotézisvizsgálat, a korreláció- és regresszióanalízis, valamint a trendszámítás. A mintavétel-elmélet a tapasztalati adatok (minták) kiválasztásának követelményeit és módszereit határozza meg. A becsléselmélet egy véletlen jelenség ismeretlen valószínűségi jellemzőinek minta alapján lehetséges meghatározási módszereit tárgyalja. A hipotézisvizsgálat módszerei véletlen jelenségekre vonatkozó feltételezéseknek mintán alapuló eldöntését szolgálják az úgynevezett statisztikai próbák segítségével. A korreláció- és regresszióanalízis módszerei a véletlen jelenségek közötti összefüggés meglétét és mennyiségi jellemzőit (erősségét) határozzák meg, illetve az összefüggés közelítő leírását teszik lehetővé. A trendszámítási módszer időben lejátszódó folyamat, egymást követő időpontokban megfigyelt értékeiből a jelenség időbeni alakulását befolyásoló alapirányzatot (trendet) állapítják meg. A ~ jelentős teret kap a katonai jelenségek vizsgálatában. **2.** A matematikai vagy következtető statisztika célja a megfelelő – vagyis a sokaság egészének paramétereit legjobban tükröző, reprezentáló – minta kiválasztása, a sokasági paramétereknek a minta paramétereivel történő becslése, illetve a sokasági paraméterekre vonatkozó feltételezések, hipotézisek elfogadása vagy elvetése. Foglalkozik továbbá a valóság összefüggéseinek egyszerűsített megragadására törekvő modellekkel is, mint az idősor- és regressziós modellek. Főbb részterületei: a mintavétel, a becsléselmélet, a hipotézisvizsgálat, az idősorelemzés, a korreláció és a regresszió számítás. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

Maurikios (539–602): 539-ben született a kappadókiai Arabissus városában. 574-ben a testőrgárda parancsnoka, 577-ben a perzsia elleni hadjárat fővezére. Katonai sikereinek elismeréseként II. Tiberiosz először Germanusszal együtt caesari rangra emelte, majd augusztus 13-án társcsászárává tette Augustusként, de másnap Tiberiosz elhunyt és egyedül uralkodott tovább. 592-ben háborút kezdett a szlávok ellen, amely egészen uralkodásának végéig eltartott. 602-ben takarékossági okokból a császár elrendelte, hogy a bizánci haderő a Duna túlpartján teleljen. Az elégedetlen katonák fellázadtak, amit egy Phókasz nevű, félig barbár származású tiszt kihasznált arra, hogy

Konstantinápolyban a Hippodrom pártjai és a senatus segítségével megragadja a hatalmat. ~ és családja a Boszporusz anatóliai partjára menekült, azonban elfogták, és fiaival együtt kivégezték november 27-én. Fő műve a *Stratéga (Στρατηγικόν)* címmel, a háború kézikönyve, a 6. század végén íródott. 12 könyvben ismerteti a 6. és 7. század bizánci taktikáját, a következő gondolati egységekben: a lovasság csatarendje, a tagma alakzatai, az ellenség megtévesztése, hadtáp és utánpótlás, különféle harcászati eljárások és kiképzési módszerek, stratégia, általános utasítások és alapelvek, meglepetésszerű támadás, ostromok, különböző népek leírása és taktikájuk ismertetése, vegyes alakzatok, a gyalogság harca, táborozás és vadászat. A szerző érdeme, hogy jóllehet gyakorlati kézikönyvet kívánt írni, mégis felismerte az elmélet fontosságát, s maga is megkísérelte az elméleti fogalmak tisztázását. Műve a középkorban először vetette fel a hadtudomány megújításának szükségességét. Nem az ókori hadtudomány klasszikusainak kompillációja, hanem a kor hadügyi tapasztalatainak és kérdéseinek leírása. A *Sztaratégikon* jelentős történeti értékkel is bír, mivel megbízható leírást közöl az európai népek hadseregeiről és hadügyéről. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

maximális lőtávolság: a fegyverre jellemző olyan távolság, amelyre a lövedék szórásának a nagyságára való tekintet nélkül tüzelni képes. (Sz. T.) → *tüzérség*

Mazuri-tavi csaták: Első: az 1914. szeptember 9–14-i napokban a Paul von Hindenburg vezértábornagy parancsnokolta német 8. Hadsereg Kelet-Poroszországból kiszorította az orosz 1. hadsereget. Ez utóbbi 125 000 halottat és sebesültet, 30 000 hadifoglyot, valamint 150 nehézágyút vesztett, míg a németek 40 000 halottat és sebesültet. Második (téli): a Kelet-Poroszországba ismét betört orosz 10. Hadsereget a német 10. és 8. Hadsereg a 1915. február 7–22-i hadműveletével újból visszavetette a határon túlra, 56 000 fős veszteséget okozva, szemben a saját 16 200 katonájával. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

médiakonvergencia: 1. A konvergencia az informatika, a távközlés és a média egyre szorosabb összefonódását jelenti, tehát az jelenség, amelynek során a tele- és a tömegkommunikációt áthatja a számítógépes vezérlés. **2.** A „különböző hálózati platformok azon képessége, hogy alapvetően hasonló szolgáltatási fajtákat hordozzanak”, illetve „olyan fogyasztói eszközök összefonódása, mint például telefon, televízió, és személyi számítógép”. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

megalakítási körlet: a katonai szervezetek készenlétének fokozásával, készenlétbe helyezésével kapcsolatos feladatok megoldására kijelölt terület. Azon katonai szervezet részére jelölik ki, amely feladatait nem a béke elhelyezési körletben (megalakulási helyén) hajtja végre, vagy az ott megalakulóval együtt történő elhelyezése nem lehetséges. A ~ magába foglalja: a béke elhelyezési körletet (laktanyát); a közeli gyakorlóteret (/-tereket); valamint azokat a polgári objektumokat, amelyeket a mozgósított vagy békében élő csapatok részére kijelöltek. A ~et úgy jelölik ki, hogy az biztosítsa a mozgósítás, a kiképzés, az összekovácsolás, a túlélőképesség, az álcázás, a munka, az ellátás, a pihenés és a vezetés szervezett végrehajtásának feltételeit. A katonai szervezetek elhelyezését általában úgy szervezik, hogy legalább a parancsnokság és a törzs, a békeállapotban készültségi szolgálatra felkészített alegységek, valamint a működésükhöz szükséges biztosító, kiszolgáló és ellátó elemek a laktanyán belül maradjanak, a többi szer-

vezet a megalakítási körletben széttagoltan települ. A ~ laktanyán kívüli részének berendezését már a békeállapot időszakában megtervezik. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

megbékélés: olyan hosszú távú folyamat, amelynek eredményeként a korábban ellenséges viszonyban (beleértve az erőszak alkalmazását is) lévő felek kiépítik a bizalmat, megtanulnak együttműködésben élni és kialakítják a stabil béke feltételeit. A ~ létrejöhet egyéni, közösségi és nemzeti szinteken is. A folyamat részét képezi a felek közötti párbeszéd, a bűntudat kezelése, az igazságszolgáltatás, a bizalomerősítés, kártalanítás és a megbocsájtás különböző formái. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

megbeszélés: lásd *beszélgetés*

megbízás: a szolgálati beosztás ellátására történő megbízás a szolgálati viszonyt módosító, a szolgálat érdekében meghozott döntés, de az állomány tagja kérheti különös méltánylást érdemlő egyéni érdekének figyelembevételét. Az állomány tagja megbízható: *a)* üres szolgálati beosztás ellátásával; *b)* szolgálati beosztása ellátásában legalább harminc napig akadályozott személy helyettesítésével; feltéve, hogy a szolgálati beosztás ellátásához miniszteri rendeletben előírt végzettségi, képzettségi, rendfokozati követelményeknek és az alkalmassági feltételeknek megfelel. Az állomány általános előmeneteli rendbe tartozó szolgálati beosztást betöltő tagját állománycsoporton belül a viselt rendfokozatánál legfeljebb kettővel magasabb, vagy azonos rendfokozattal rendszeresített szolgálati beosztás ellátásával lehet megbízni. Az állomány speciális előmeneteli rendbe tartozó szolgálati beosztást betöltő tagját állománycsoporton belül: *a)* a viselt rendfokozatánál legfeljebb kettővel magasabb, vagy azzal azonos rendfokozattal rendszeresített, általános előmeneteli rendbe; vagy *b)* a szolgálati beosztásához rendszeresített rendfokozatnál legfeljebb kettővel magasabb, vagy azzal azonos rendfokozattal rendszeresített, speciális előmeneteli rendbe tartozó szolgálati beosztás ellátásával lehet megbízni. A legénységi állomány tagját állománycsoporton belül a szolgálati beosztásához rendszeresített rendfokozatnál legfeljebb kettővel magasabb, vagy azzal azonos rendfokozattal rendszeresített beosztás ellátásával lehet megbízni. A megbízásra az eredeti beosztás ellátása alóli mentesítéssel kerülhet sor, a megbízás időtartama az egy évet nem haladhatja meg. A megbízás bármikor, indokolás nélkül megszüntethető. A megbízásra a szolgálatteljesítési helyen kerülhet sor. Az állomány tagjának megbízására az jogosult, aki a megbízással betöltendő szolgálati beosztáshoz rendszeresített rendfokozathoz meghatározott munkáltatói jogkört gyakorolja. Amennyiben az állomány tagjának tervezett megbízása nem a szolgálati beosztás szerinti szolgálatteljesítési helyen történik, a megbízást elrendelni a megbízás helyére – eredeti szolgálati beosztásban való meghagyás melletti, megfelelő szolgálati feladat végrehajtására – történő vezényléssel egyidejűleg lehet. Ez esetben a megbízásra a vezénylés helye szerinti munkáltatói jogkört gyakorló jogosult. A megbízás időtartama alatt az állomány tagja részére a megbízással betöltött beosztás szerinti illetmény jár, amelyből a távolléti díjba tartozó illetményelemek együttes összege nem lehet kevesebb az eredeti beosztása betöltésének utolsó napján járó illetménye távolléti díjba tartozó illetményelemeinek együttes összegénél. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

megelőző (preventív) **diplomácia:** az ENSZ egyik béketámogató művelete. A szervezet meghatározása szerint: a felek között felmerülő viták megelőzésére, a meglévő vitás kérdések konfliktussá válásának

megelőzésére, és amikor a konfliktus bekövetkezik, annak továbbterjedésének megakadályozására hivatott intézkedések összessége. A ~ eszközei közé tartoznak: *a)* a bizalomerősítő intézkedések; *b)* a partnerség, az együttműködés és a párbeszéd; *c)* információgyűjtéssel vagy tényfeltáró bizottságok kiküldésével kialakított korai előrejelzések; *d)* esetenként katonai erő megelőző telepítése (erődemonstráció); *e)* formális ténymegállapítások, amelyek a Biztonsági Tanács ülésein hangzanak el; *f)* demilitarizált övezetek létrehozása. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

megelőző egészségügyi tevékenység: azon szolgálatok tevékenysége, amelyek heveny és idült fertőző és nem fertőző betegségek azonosításával, megelőzésével és ellenőrzés alatt tartásával, az élelmiszerek és a környezet higiéniájával, valamint a bacilusgazda szervezetek (vektorok) ellenőrzésével foglalkoznak. (V. Z.) → *katonai egészségügy*

megelőző válaszimpulzus zavarás: a visszasugárzott zavarás elvén működő berendezések olyan speciális fajtája, amely működése során a vett besugárzásra előállított válaszjel kialakításakor két jelre adott válasz után a harmadiktól kezdve már a beérkezett besugárzás előtt előállítja a „választ". Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a szükséges jelfeldolgozási idő miatt az oltalmazandó objektum elé való telepítés helyett az ilyen megelőző válaszimpulzus előállítására alkalmas zavaró állomást az objektum mögé is telepíthetik, ezáltal az oltalmazási szögtartománya megnő, hiszen az ellenkező irányból tekintve az objektum elé telepített. Ez a zavarási elv tipikusan a légvédelmi rádiótechnikai zavaró állomások működésmódja. Az üzemmód működéséhez az szükséges, hogy a fedélzeti rádiólokátor ne hangoljon át impulzusról impulzusra. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

megelőző védelmi helyzet: külső fegyveres támadás veszélye esetén vagy NATO 5. cikkely szerinti szövetségi kötelezettség teljesítése érdekében az Országgyűlés meghatározott időre kihirdeti a ~et, ezzel egyidejűleg felhatalmazza a kormányt sarkalatos törvényben meghatározott rendkívüli intézkedések bevezetésére. A ~ időtartama az alaptörvényben nem meghatározott, a kormány javaslata alapján meghosszabbítható. A különleges intézkedések hatálya 60 nap, de alapos indokkal meghosszabbítható. A különleges jogrend kihirdetéséhez, meghosszabbításához a jelen lévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges. A kormány a tett intézkedésekről a köztársasági elnököt és az illetékes országgyűlési bizottságokat folyamatosan tájékoztatja. A ~ idején rendeletet a kormány alkothat, amellyel – sarkalatos törvényben meghatározottak szerint – egyes törvények alkalmazását felfüggesztheti, törvényi rendelkezésektől eltérhet, valamint egyéb rendkívüli intézkedéseket hozhat. A ~ minősített esett bevezetésének legfőbb oka a hadkötelezettség felfüggesztése volt. E rendkívüli jogrend kihirdetésével a hadkötelezettség visszaállítható. A hadkötelezettségen alapuló katonai szolgálat időtartama ~ idején legfeljebb 12 hónap. Rendkívüli állapot idején az időtartam a katonai szükséghez igazodóan állapítható meg. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

megerősítés: 1. adott kötelléknek a harcfeladat végrehajtásához az elöljáró által nyújtott segítség. A ~ történhet erőkkel, illetve harceszközökkel. A ~ mindig ideiglenes, meghatározott időponttól, terepszakasztól egy másik időpontig, illetve terepszakaszig tart. A ~ az adott feladat sikeres végrehajtását biztosítja. A megerősítő erők és eszközök a ~ időtartamára a megerősített kötelék parancsnokának szolgálati alárendeltségébe kerül, alkalmazásukról a megerősített kötelék parancsnoka a szervezetszerű alá-

rendeltekhez hasonló módon intézkedik. (T. J.) → *szárazföldi műveletek* **2.** pedagógiailag az individualista – egyéni különbségekre épülő – eljárások közé tartozik B. F. Skinner (1904–1990) amerikai antropológus kifejezésével: a ~, amely a viselkedés és következményeinek, (mellékhatásainak) összefüggéseivel foglalkozik. ~ szükséges adott helyzetben a továbblépéshez, amit értékeknek a folyamatba emelésével érhetünk el. Az oktatástechnológia elemei ebből adódóan a helyes ösztönzés (stimuláció), az elvárás megértése, valamint a helyes viselkedés (reakció) leadása. Skinner egyik katonai példája: komoly problémák merülnek fel akkor is, amikor fiatal emberek megtagadják a szolgálatot a fegyveres erőknél, és dezertálnak vagy külföldre szöknek, de azzal nem fogunk észrevehető változást elérni, ha „nagyobb állampolgári hűséget vagy hazaszeretetet ébresztünk bennük". Skinner ~es eljárása a modern embernek megfelelőbb, mert kutatja a konkrét okokat, melyek alapján beavatkozása – feltételek (személyi vagy tárgyi) változtatása, a személy értékén való kezelése stb. – ebben a kritikus helyzetben megoldást jelent. (H. D.) → *katonapedagógia*

megerősített felderítési adatok: három vagy több egymástól független forrásból származó felderítési adat. A források függetlenségének vizsgálata elkerülhetetlen, az, hogy az egyik forrás által jelentett információ nem származik a másik kettő forrás egyikétől sem, rendszerint az eredetileg jelentő megbízhatóságából származik. Az elemző megítélés is egy forrásnak számít, így meg kell győződni arról, hogy kizárólag nem több mint egy forrás számít az elemző megítélés alapjának. (H. H.) → *felderítés*

megfigyelés: a légtérnek a föld felszínének, a tengerek felszínének, a föld alatti területeknek, helyeknek, személyeknek vagy dolgoknak, valamint a kiber térben lezajló eseményeknek vizuális, akusztikus, elektronikus, fényképészeti vagy más eszközökkel végrehajtott felügyelete. (H. H.) → *felderítés*

megfigyelés, lehallgatás: *a)* A sugárzás meglétének észlelése és annak sugárzásmérő eszközökkel történő mérési tevékenysége. Az ellenséges kisugárzások adatszerzési célzattal történő figyelése és/vagy rögzítése céljából folytatott ~i tevékenység. *b)* A saját vagy szövetséges erők kisugárzásainak, az eljárási szabályok és a műveleti biztonság fenntartása illetve növelése vagy az alkalmas hivatkozás készítése céljából történő figyelése, illetve rögzítése. (H. H.) → *felderítés*

megfigyelhető célok: olyan célok, amelyre hatástüzet lőve, annak pontossága és eredményessége optikai műszerekkel, vagy más tüzér felderítőeszközökkel (rádiólokátor-állomás, hangfelderítő alegység, helikopter, pilóta nélküli repülőeszköz stb.) megbízhatóan megállapítható, vagyis a cél leküzdését követően lehetőség nyílik a tüzelés befejezésére. A ~ pusztítása a lövészet céljának eléréséig tart. (Sz. T.) → *tüzérség*

megfigyelő fél: a részes állam(ok) azon csoportja, illetve az adott részes állam(ok) adott csoportja nevében tevékenykedő személyzet, amely egy másik részes állam vagy a részes államok csoportja területe felett megfigyelő repülést hajt végre vagy szándékozik végrehajtani, attól az időponttól kezdve, amikor megküldte a megfigyelő repülés végrehajtására vonatkozó szándékának bejelentését egészen az adott repüléshez kapcsolódó eljárások befejezéséig. Megjegyzés: 1955 júniusában, a genovai négyhatalmi csúcstalálkozón Eisenhower amerikai elnök indítványozta, hogy a két szuperhatalom az USA és a Szovjetunió kölcsönös ellenőrző repüléseket hajtson végre egymás területe

fölött, megakadályozva ezzel egy esetleges véletlenszerű atomtámadást. Az indítványt a szovjet delegáció elutasította, a hidegháborús légkörben a fegyverkezési verseny ugyanis éppen az elzárkózást, a fegyverrendszerek rejtett fejlesztését és alkalmazását kívánta meg. A kérdés egészen 1989-ig nem is került újra napirendre, ekkor azonban a fokozatos enyhülés hatására lehetőség nyílott az alapgondolat feleleventésére. A kanadai Ottawában 1990. február 12–28. között zajló konferencián a NATO és a VSZ között megállapodás született a Nyitott Égbolt Szerződés (Treaty on Open Skies) létrehozásáról, amelynek két letéteményese Magyarország és Kanada lett. A Szovjetunió felbomlása felgyorsította a tárgyalási folyamatokat, aminek eredményeképpen 1992 januárjában, Bécsben véglegesítették a szerződés szövegét, majd pedig 1992. március 24-én Helsinkiben 25 ország képviselői aláírták azt. A Magyar Országgyűlés 1993. április 9-én ratifikálta a Nyitott Égbolt Szerződést. A Nyitott Égbolt légi megfigyelési rendszert a nyitottság, a bizalom és a biztonság erősítése érdekében, illetve a fegyverzetkorlátozási megállapodások végrehajtásának ellenőrzése céljából hozták létre. A megfigyelő repülések lehetőséget teremtenek a programban részt vevő országok számára egymás katonai és polgári infrastruktúrájának megismerésére, a földi ellenőrzések kiegészítésére, hatékony katasztrófavédelmi együttműködés kidolgozására. Az aláírók állást foglaltak abban, hogy légtereik kölcsönös megnyitásával lehetővé teszik területük, katonai létesítményeik és tevékenységeik légi megfigyelését, ellenőrzését. A Nyitott Égbolt Szerződés tagállamai jogosultak a szerződés által meghatározott aktív és passzív kvóták alapján meghatározott mennyiségű, távolságú és időtartamú megfigyelő repülések végrehajtására. A szerződés területi hatálya a ratifikáló államok teljes területére, a kanadai Vancouvertől az oroszországi Vlagyivosztokig terjed ki. A szerződés és a megállapodás rendelkezései alapján évente négy megfigyelő repülést fogad minden tagállam és ugyanennyit is hajt végre más országok területén. (H. H.) → *felderítés*

megfigyelő repülés: a Nyitott Égbolt Szerződés végrehajtása során a ~ a fegyvertelen, merevszárnyú megfigyelő repülőgép repülési tervében meghatározottaknak megfelelő, az adott megfigyelő fél által végrehajtott repülése az adott megfigyelt fél területe felett, a belépési ponttól vagy a nyitott égbolt repülőtérről a kilépési pontig a nyitott égbolt repülőtérig. (H. H.) → *felderítés*

megfigyelt fél: a részes állam(ok) azon csoportja, amelynek területe felett megfigyelő repülést hajtanak végre vagy terveznek végrehajtani, attól az időponttól kezdve, amikor a megfigyelő repülés végrehajtására vonatkozó szándékának bejelentését a megfigyelő féltől megkapta egészen az adott repüléshez kapcsolódó eljárások befejezéséig. (H. H.) → *felderítés*

meghagyás: célja, hogy a hadkötelezettség különleges jogrendben történő bevezetését követően a honvédelem irányításához, vezetéséhez, a törvényhozás, igazságszolgáltatás, valamint a gazdaság működőképességének biztosításához, továbbá a hadiipari termeléshez, illetve a legfontosabb lakosságellátási feladatokhoz, valamint honvédelmi és rendvédelmi feladatokhoz nélkülözhetetlen munkakörökben foglalkoztatott hadkötelesek az adott szervnél eredeti munkakörükben folytassák munkájukat. A Honvédelmi Intézkedési Terv keretében valamennyi szerv és szervezet ~i jegyzéket készít, amely nevesítésére a különleges jogrend bevezetésével kerül sor. Ekkor ~i névjegyzékről beszélünk. ~i jegyzék tartalmazza: a ~ba bevont szerv megnevezését, ~i kategóriáját, székhelyét, telephelyét, illetve fióktele-

pének pontos címét, a ~sal kapcsolatos feladatok elvégzéséért felelős személy nevét és elérhetőségét. A ~i névjegyzék: a ~ba bevont szerv megnevezését, ~i kategóriáját, székhelyét, a ~sal kapcsolatos feladatok elvégzéséért felelős személy nevét és elérhetőségét, továbbá a ~sal érintett munkakör megnevezését, valamint a munkakört betöltő hadköteles személyazonosító adatait tartalmazó jegyzék. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

meghatározott információs követelmény/szükséglet: a parancsnok információs követelményei alapján a felderítőtisztek (szervezetek) által meghatározott, az ellenségre és annak környezeti körülményeire vonatkozó információk, amelyeket a felderítőrendszernek a parancsnok felderítési adatszükségletének kielégítése céljából össze kell gyűjteni, és fel kell dolgozni. Magába foglalja azokat a parancsokat és kéréseket, amelyeket az összes rendelkezésre álló adatforrás felhasználása érdekében el kell juttatni a felderítőrendszer elemeihez. Megjegyzés: a ~ek vezetik, szabnak irányt az adatgyűjtésnek, a felderítési adatok feldolgozásának, értékelésének és a felhasználók tájékoztatásának. A ~et száma limitált és egy meghatározott időtartamra érvényes (függ a hadműveleti szinttől és a feladattól, küldetéstől). A tartalmuknak átfogónak, összefüggőnek és következetesnek kell lennie. A ~eket a katonai döntés hozatal folyamata során határozzák meg, és általában kapcsolódnak a döntési pontokhoz, vagy a döntő kondíciókhoz. Például befolyásolhatják a cselekvési változatok kiválasztását, indikálhatnak új tervezést. Továbbá összefüggésben vannak a kívánt hadműveleti hatás elérésével. (H. H.) → *felderítés*

meghibásodás: a haditechnikai eszköz tulajdonságainak hiba vagy külső hatás következtében beálló olyan részleges vagy teljes elvesztése, illetve megváltozása, amely a működési képességet (technikai hadrafoghatóságot, üzemképességet) lényegesen csökkenti vagy teljesen megszünteti. A ~ bekövetkezhet külső hatásra, váratlanul (harci sérülés, baleset, rendkívüli műszaki ~) vagy fokozatos elhasználódás következtében, tendenciózusan. A váratlan ~ok okozta változások nem szabályos jellegűek, ezek során a haditechnikai eszköz minőségét meghatározó jellemzőkben hirtelen változás következik be. A tendenciózus ~ok során a meghatározó jellemzők (öregedés, kopás stb. következtében) fokozatosan változnak meg, végül túllépik a megállapított tűréshatárokat. Katonai szempontból lényeges, hogy a ~ javítható, vagy nem javítható, illetve hogy javíthatóság esetén kis-, közép- vagy nagyjavítást igényel. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

megindulási körlet: a terep műszakilag berendezett azon területe, ahol a csapatok a támadás, csapatmozgás, a folyóakadály leküzdése és a deszantolás megkezdése előtt elhelyezkednek. Rendeltetése kedvező feltételek biztosítása a feladat megkezdéséig a csapatok rejtett és széttagolt elhelyezéséhez, a tömegpusztító fegyverek, a légierő és a tüzérségi tűz csapásaival szembeni oltalmazásához. A ~eket előkészíthetik az elfoglalást megelőzően vagy a beérkező csapatok erőivel az körlet elfoglalása során. *a)* A ~ a csapatmozgás megkezdéséhez. Rendeltetése a mozgás előtt a kötelékek elhelyezésének, a felkészülésnek, valamint végrehajtásra a készenlét elérésének biztosítása. *b)* ~ a deszantoláshoz. Rendeltetése a légideszant, a katonai szállítórepülők (helikopteres egységek) bevetéshez való összpontosításának és felkészítésének biztosítása. *c)* ~ a támadáshoz. Rendeltetése, hogy a csapatok az ellenség tűzhatásától, közvetlen behatásaitól, felkészüljön a támadó csoportosítás szerinti előrevonásra és harcbavetésre. *d)* ~ folyóakadály leküzdéséhez. Rendeltetése

a követő lépcső, a tartalék részére a az átkelésre való készenlét elérésének biztosítása. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

megindulási pont: 1. Egy adott menetvonal kezdőpontjaként kijelölt pont, amelyet az adott köteléknek, a meghatározott időpontban és rendben kell átlépnie. A ~ot a végrehajtó köteléktől olyan távolságra jelölik ki, hogy az élen menetelő alegységek menetoszlopai megalakulhassanak az elhelyezési körlettől a megindulási pontig és felvehessék a meghatározott távközöket. **2.** Éjszaka vagy korlátozott látási viszonyok között végrehajtott támadás esetén a megindulási vonalnak azon pontja, amelyen a köteléknek át kell haladnia. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

megindulási terepszakasz (vonal): a terepnek azon része ahonnan kiindulva csapatok megkezdik a feladatukat, illetve amely a feladat megkezdésekor az abban részt vevő kötelékek tevékenységének összehangolását szolgálja. ~t (vonalat) jelölnek ki támadás során, menet esetében, ha több menetvonal áll rendelkezésre, vízi akadály erőszakos leküzdésekor. A támadásban, a vízi akadály erőszakos leküzdésekor a ~nak (vonalnak) az ellenségtől, a vízi akadálytól olyan távolságra kell lennie, amely lehetővé teszi a csapatok harcrendbe való szétbontakozását a közvetlen irányzású tűzeszközök hatótávolságán kívül. Az ellenség csapásainak fokozott veszélye miatt a ~t nem szabad kijelölni folyó, csatorna mentén, hágó, szoros és más élesen kirajzolódó domborzati idomok gerincvonalán. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

megjelölt/megnevezett érdekeltségi körzet: az a földrajzi terület (a műveleti tér azon behatárolható része), ahol azt az adatot, információt lehet összegyűjteni, amely kielégíti a különleges információs követelményeket. A ~eket általában azért használják, hogy felfedjék a fenyegetettség mértékének jelzéseit. Az adatgyűjtő rendszer elemeit ezekre a területekre kell koncentrálni. (H. H.) → *felderítés*

megkerülés: 1. Olyan manőverforma, amelyet a csapatok azzal a céllal hajtanak végre, hogy mélyen behatoljanak az ellenség mögé és onnan mérjenek csapást a harcrendjére azért, hogy mélységben szétdarabolják az erőit. A ~ akkor lehetséges, ha az ellenség valamelyik szárnya nyílt, vagy a harcrendjében hézagok keletkeztek. A megkerülő csapatok harcászati együttműködésben oldják meg feladataikat az arcból támadó csapatokkal. Velük a tűzösszeköttetés csupán a manőver kezdeti szakaszában lehetséges. Ez időben az arcból támadó főerők általában fő feladatként támogatják a ~t végrehajtó köteléket. A megkerülő kötelék feladatának összhangban kell lenni a lehetőségeivel. A megkerülőt általában egy konkrét feladattal küldik ki, amely lehet az ellenség mélységében lévő valamely csoportosítás szétverése, vagy egy objektum, egy körlet, valamint terepszakasz birtokbavétele és a főerők beérkezéséig való megtartása. Gyakran előfordulhat, hogy a megkerülő feladatát harcászati légideszantként kijuttatott alegységgel szoros együttműködésben oldja meg. A megkerülő kötelék érdekében rendszerint az elöljáró parancsnok igénye alapján légi csapásokat hajtanak végre. A ~ sikere függ az ellenség szárnyára, hátába szükséges erők kikülönítésétől, az együttműködés pontosságától, a megkerülő csapatok (osztag) lendületes előremozgásától és tevékenysége határozottságától. **2.** A ~ a nehezen járható körletek, szennyezett területek, elárasztott területek leküzdésének egyik módja. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

megkülönböztetés nélküli támadás: a ~ a hadijog szerint háborús bűncselekménynek mi-

nősül. Azt az 1949-es genfi egyezményekhez csatolt 1977-es I. kiegészítő jegyzőkönyv – a nemzetközi szokásjogot megerősítve – akként határozza meg, hogy olyan támadás, mely során a támadó nem teszi meg a szükséges intézkedéseket ahhoz, hogy elkerülje a nem katonai célokban, azaz a polgári lakosságban és a polgári javakban bekövetkező károkat. Az I. jegyzőkönyv kimondja, kimondja: „Az összeütköző Feleknek mindenkor különbséget kell tenniük a polgári lakosság és a harcosok, valamint a polgári javak és katonai célpontok között, és ennek folytán csak katonai célpontok ellen folytathatják harci tevékenységüket." ~nak minősül az olyan harcmód, vagy eszközök használata is, amelyek hatása nem irányítható egy meghatározott célpont ellen, vagy hatásuk nem korlátozható. A katonai célpontok körébe az olyan objektumok, tárgyak tartoznak, amelyek „jellegüknél, elhelyezkedésüknél, céljuknál, vagy rendeltetésüknél fogva hatékonyan elősegítik a katonai műveletet, és amelyek teljes, vagy részleges megsemmisítése, elfoglalása, vagy semlegesítése az akkori körülmények között meghatározott katonai előnyt jelent". Míg minden ~ sérti a hadijogot, ugyanúgy lehet jogellenes az is, ha egy jogszerű katonai célpont elleni támadás polgári áldozatokat okoz – amennyiben e polgári áldozatok arányban állnak az elérhető katonai előnnyel, úgy a támadás jogszerű harci cselekménynek minősül. Ellenben, ha az ilyen károk mértéke akkora, „hogy azok önmagukban, vagy együttesen meghaladnák a támadástól várható konkrét és közvetlen katonai előny mértékét", úgy az a támadás tilos, függetlenül attól, hogy egyébként megkülönböztetés nélkülinek minősíthető-e. ~ fajtáinak a következőket tekintjük: *a)* olyan támadás, amely nem katonai célpont ellen irányul; *b)* olyan fegyver használata, amellyel nem lehetséges a pontos célzás, vagy amelynek hatása ellenőrizhetetlen; *c)* olyan támadás, amelynek során egy lakott területen található több katonai célpontot egységesként kezelnek, vagy amelynek polgári áldozatai meghaladják az azzal elérhető közvetlen és azonnali katonai előnyöket. (L. T.) → *hadijog*

megkülönböztető jelzés: a ~t adó készülék fogalmát a 12/2007. (III. 13.) IRM rendelet a megkülönböztető és figyelmeztető jelzést adó készülékek felszerelésének és használatának szabályairól 1. § (2) adja meg: „megkülönböztető fényjelzést és hangjelzést adó készülék (a továbbiakban: megkülönböztető jelzést adó készülék): a gépjárműre szerelt rögzített vagy mozgatható üzemmódú (mobil), villogó kék vagy kék-vörös fényjelzést adó berendezés, és a sziréna, vagy a váltakozó hangmagasságú hangjelzést adó berendezés". A villogó kék vagy kék-vörös fényjelzést és változó hangmagasságú hangjelzést adó berendezés vagy sziréna együttes használata minősül megkülönböztető jelzésnek. Katonai eszközök, harcjárművek ettől eltérő, katonai szempontból fontos megkülönböztető (hovatartozást jelző) jelzéseket is viselhetnek (például felségjelzés, csapatjelzés, gyakorlatokon a saját, illetve az ellenség jelzése, döntnöki stb.). (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

meglepés: az ellenséget váratlanul érő tevékenység. A ~ a hadműveletek fontos elve, a siker elérésének egyik fontos felvétele. Célja, hogy az ellenséget, olyan helyzetbe hozzuk, amelyre annak váratlansága miatt csak késve képes válaszlépéseket tenni, vagy egyáltalán nem tud rá reagálni. A ~ lehet hadászati, hadműveleti, vagy harcászati szintű. A ~ elérhető: *a)* az ellenség megtévesztésével; *b)* a biztonság rendszabályainak betartásával; *c)* rejtett tevékenységgel; *d)* a tevékenységek irányának és kezdési időpontjának helyes megválasztásával; *e)* új fegyverek, az ellenség számára addig nem ismert tevékenységi módok alkalmazásával;

f) a manőverek gyorsaságával; *g)* tevékenységek határozottságával; *h)* az ellenség megelőzésével a tevékenység megkezdésében, a csapások kiváltásában; *i)* színlelt álcázott tevékenységek folytatásával; *j)* a terep, az időjárási viszonyok, az év- és napszakok nyújtotta lehetőségek kihasználásával. A ~ kivédésére felkészületlen ellenségnek a tervei nem várt, gyors megváltoztatására kényszerül, tevékenységét hozzá kell igazítania a kezdeményező félhez. A ~ azonos feltételek esetén is lehetővé teszi maximális eredmény elérését kevés erő és időráfordítással. A ~ ideiglenesen ható tényező, időtartama attól függ, hogy a csapást szenvedett fél mennyi idő alatt tudja azt megfelelő ellenrendszabályok foganatosításával ellensúlyozni. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

meglepőakna: bármilyen eszköz vagy anyag, amelynek az a rendeltetése, úgy van megkonstruálva, vagy úgy van összeszerelve, hogy váratlanul működésbe lépve halált vagy sérülést okozzon, amikor egy személy egy nyilvánvalóan veszélytelennek tűnő dologgal végez tevékenységet. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

megnemtámadási szerződés: két állam (államok vagy koalíció) közötti megállapodás arra vonatkozóan, hogy egymással szemben nem alkalmaznak katonai erőszakot, kölcsönösen tiszteletben tartják egymás szuverenitását, nem vesznek részt olyan háborúban, amelyet egy harmadik állam indít a szerződésben részt vevő országok ellen. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

megsemmisítés: az élőerőben és a technikai eszközben, illetve az anyagi készletekben okozott olyan mértékű veszteség, amely következtében a katonai kötelék képtelen a meghatározott harcfeladatát végrehajtani. Általában megsemmisítettnek tekinthető az a kötelék, amelyik részére 40%-nál nagyobb veszteséget okoztak. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

megtévesztő tevékenység: a csapatok tevékenysége az ellenség félrevezetésére. Céljai lehetnek: *a)* a váratlanság elérése; *b)* félrevezetés; *c)* saját kötelék biztonságának növelése; *d)* az akciószabadság biztosítása; *e)* az idő és erőforrás felhasználásának minimalizálása. A ~ a meglepés egyik megvalósítási módja, a harci támogatás egyik fontos fajtája, végrehajtható harci művelettel, vagy kiegészítő tevékenységek végrehajtásával. A ~ előkészítése és végrehajtása a hadműveleti terv része. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

megújulás: a fogalom értelmezhető egyén, közösség, társadalom, állam, szövetség és rendszer szintjén is. Olyan tervezett tevékenység és képesség, amelynek célja, hogy káros külső behatás (természeti vagy ember okozta például gazdasági, politikai-katonai jellegű) után minél gyorsabban álljon vissza elfogadható szintre a rendszer, szervezet, közösség működőképessége. A folyamat során a káros behatást elszenvedő visszaszerzi cselekvőképességet, a funkcióit ellátásának területén harmonizálja és elfogadható szintre emeli a működési rendjét, funkcióellátását, identitását, szervezetét. Olyan tervezett tevékenység, amely a káros behatás előtt a potenciális veszélyek értékelésén alapulva előkészületeket tesz, majd a hatás alatt és után reagál annak csökkentésére és felszámolása útján. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

Meilinger, Philippe S. (1948–): az Amerikai Egyesült Államok légierejének nyugállományú ezredesre, részt vett az 1991-es öbölháború légi hadjárat terveinek kidolgozásában. 1970-ben szerezte BSc diplomáját az Egyesült Államok légierejének akadémiáján (United States Air Force

Academy – USAFA) egyetemi MSc-végzettséget a University of Coloradón és tudományos PhD-fokozatot a Michigani Egyetemen. C–130-on (szállító repülőgép) repült, repülést oktatott, külszolgálatot Európában és a csendes-óceáni térségében teljesített. Katonai pályafutása nem különösebben, ellenben akadémiai karrierje annál figyelemreméltóbb. Tanított almamáterében, az USAFA-n, a haditengerészet felsőoktatási intézményében (U.S. Naval War Collage) és vezetője (dékánja) volt a Felsőfokú Légierő Tanulmányok Iskolájának (School of Advanced Airpower Studies). Tíz könyve, és legalább száz publikációja jelent meg magasan jegyzett periodikákban. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

mélyen lépcsőzött hadászati védelem: ennek egyik iskolapéldája a „Kurszki Kiszögellés"-ben 1943 nyarára 170 km szélességben és 200 km mélységben kiépített szilárd, összefüggő, nagy mélységű szovjet hadászati védelem, aminek minden védőöve és -állása összefüggő árkok rendszeréből állt. Lásd *Citadella-hadművelet.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

mélységi terület: a harcterület szerkezetének azon része, amely az erők elhelyezkedése és vezetése szempontjából a közvetlen harcterület előtt helyezkedik. A ~ lehetővé teszi az ellenség erőinek akadályozását a művelet ütemében, a súlypont képzésében, az erők együttműködésében, a tartalékok és erőforrások alkalmazásában. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

menedzser: összességében a szervezetben a rendezett cselekvések irányítását, illetve az ügyek intézését, a dolgok kézben tartását jelenti; manager (főnév – ellenőr, igazgató, főnök, kormányzó). Igen széles körben elterjedt fogalom, mert a korábbi házmestertől a nagy részvénytársaságok igazgató tanács munkájában részt vevő, részvényes ügyvezetőig bezárólag mindenkit ~ elnevezéssel illetnek, illetve jelöli önmagát az adott személy. A ~ – elsősorban a pozíciójából fakadó hatalomra támaszkodva – juttatja érvényre a szervezeti célrendszert. A vezetés tehát elsősorban annak funkciójában realizálódik. A feladat elvégzése érdekében a ~ szakmai hozzáértése dominál, a tevékenységet elvégző személlyel szemben. A ~ a konszolidált, stabil állapot fenntartására törekszik: ennek érdekében a racionális bürokratikus oldal vezetését részesíti előnyben. A szervezeti célok meghatározásáról a stratégia vonatkozásában az alkalmaztató (tulajdonos, igazgató tanács, testület stb.) dönt, a taktikai kérdésekkel kapcsolatban a döntés általában a munkáltatóé, de lehet megosztott is, amikor felhatalmazzák arra a ~t. Az operatív célok, akcióprogramok tekintetében a ~ dönt. A menedzsment koncepció a brit katonai logisztikai rendszerben preferált. (C. O.) → *katonai vezetés*

menedzsment: az egyik legelterjedtebb fogalom, amelyet a vezetéshez kapcsolódó értelemben, annak szinonimájaként legtöbbször alkalmaznak. A ~ szervezeti (dominánsan a gazdasági, illetve eredményorientált szervezethez kapcsolódóan alkalmazott) tevékenység, olyan sajátos vezetői megnyilvánulás, amely során a funkciót ellátó személy felelősségi és hatásköre behatárolt, döntési jogköre általában az operatív, esetenként a taktikai célok szakszerű, legcélirányosabb és leghatékonyabb realizálásához kapcsolódik. Ebből világosan következik, hogy a menedzser a kitűzött célok megvalósítására összpontosítja szakértelmét, a ~ útján pedig a humán erőforrást a leghatékonyabb végrehajtásra mozgósítja. Ezt a felfogást követte a ~ atyja Frederick Winslow Taylor, aki az alábbi definíciót rögzítette: „[M]enedzsment: pontosan tudni, mit

akarsz az embereidtől, hogy mit tegyenek, majd megnézni, hogy a legjobban és legolcsóbban teszik-e." Megállapítható, hogy hazánkban „[a] mai felsőoktatást a »management« megközelítés dominálja. Az egyetemeken a hallgatókat mindazon ismeretekkel igyekeznek ellátni, amelyek a szervezetek racionális oldalának működtetéséhez szükségesek". Ez a szituáció, pedig egy mai – a taylori meghatározásnál általánosabb – szélesebb körű definíciót igényel. Ma a ~ fogalmának számos meghatározása él. Ricky W. Griffiné a legátfogóbb, amelyet az Egyesült Államok számos egyetemén is kiindulási alapként fogadnak el. Eszerint: „A menedzsment egy szervezet emberi, pénzügyi, fizikai és információs erőforrásai tervezésének és azokról való döntésének, szervezésének, vezetésének és irányításának folyamata a szervezet céljainak eredményes és hatékony megvalósítása érdekében. Menedzser az, akinek elsődleges tevékenysége a menedzselés folyamatának részét képezi." (C. O.) → *katonai vezetés*

menekült: személy, aki megalapozottan fél attól, hogy faji, vallási, nemzeti, társadalmi csoporthoz való tartozása vagy politikai nézetei miatt üldöztetésnek lehet kitéve, illetve hazáján kívül tartózkodik, és nem képes vagy félelemből nem hajlandó hazája fennhatósága alá helyezni magát, továbbá az olyan hontalan személy, aki hasonló események következtében elhagyta azt az országot, ahol korábban tartósan lakott, és nem képes, vagy jogos félelemből nem hajlandó visszatérni oda. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

menet: a szárazföldi erők csapatmozgásának alapvető módja. A ~ a csapatoknak az állományukban lévő (rendszeresített, vagy adott feladatra átmenetileg átvett) gépjárműveiken, valamint gyalog~ben (télen sítalpon) menetoszlopokban végrehajtott tervezett, szervezett helyváltoztatása. Célja, hogy a kötelékek adott időre, a harcképességét megőrizve eljusson a kijelölt terepszakaszra, vagy elfoglalja a célkörletét. A ~ az út minőségét tekintve végrehajtható utakon (műút, javított talajút, dűlőút), vagy oszloputakon (terepen ideiglenesen kijelölt út). A ~ iránya alapján végrehajtható a harcérintkezés vonala (arcvonal) felé, a harcérintkezés vonalával (arcvonallal) párhuzamosan, az harcérintkezés vonalától távolodva (hátra) a mögöttes terület irányába. Ha a ~ végrehajtása során fennáll a menetelő vagy támadó ellenséggel való találkozás veszélye, akkor a csapatok harci ~et hajtanak végre. A végrehajtás üteme szerint lehet rendes, illetve erőltetett ~. A ~ végrehajtható nappal és éjszaka. A rejtettség érdekében az éjszakai ~ekhez használható éjjellátó eszköz és fényálcázás, a nappali ~ek estén más rejtést biztosító álcázó eszköz (mesterséges köd, szögvisszaverő, álcázó festék). A ~ végrehajtásához a kötelékek ~oszlopokba sorolnak. A hosszabb ~oszlopok ~egységekre, ~részlegekre, ~rendi elemekre tagozódnak. A ~oszlopok száma függ a vezetési szintektől, a rendelkezésre álló ~vonalak mennyiségétől. A kötelék-~oszlopok a ~ végrehajtásához ~rendbe rendeződnek. A ~rend magába foglalja a ~ fedező-biztosító erőket, a főerőket, valamint logisztikai támogató lépcső erőit és eszközeit. A ~ alapvető mutatói: *a)* a ~távolság (a ~vonal hossza a megindulási terepszakasztól a ~célként megjelölt terepszakasz, vagy körlet legtávolabbi pontjáig); *b)* a ~távolság megtételéhez szükséges ~időt (órában vagy napokban); az átlagos ~teljesítmény (km-ben); *c)* a mozgás sebessége (km/h-ban); *d)* a rendelkezésre álló ~vonalak száma; *e)* több ~vonal esetén az azokat határoló ~sáv szélessége. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

menetalakzat: a menetet végrehajtó kötelékek egymáshoz elfoglalt helyzete. A ~okat

a kötelékek főerői élén haladó oszlopok helyzete szerint ék, háromszög, vonal alakzatnak hívhatjuk. A ~ot meghatározza a végrehajtó kötelékek mennyisége, a rendelkezésre álló útvonalak száma, a menetet követő feladat jellege. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

menetdüh: a katonai kiképzés során alkalmazható pedagógiai fogalom, de használható bármely olyan esetben is, amikor a vezető monoton munkát végeztet. A ~ jelensége, amely a hosszantartó menetelések vagy más erőteljes terhelés következtében szokott előállni. Ez az elnevezés nem mást takar, mint a táplálkozás, folyadékfelvétel vagy pihenés szükségletének frusztrációját, és az ennek következtében előálló ingerlékeny, dühös lelkiállapotot, amely a szakasztársak közti konfliktusban nyilvánulhat meg. Mi a teendő azért, hogy ezt ne durva magatartásformák produkálásával válaszolják meg, továbbá ne rontsa a személyközi kapcsolatokat és a csoportlégkört? Mindez nagyon egyszerű eszközökkel biztosítható. Ugyanis a frusztrált állapottal kapcsolatos tűrőképesség jelentős mértékben növelhető azáltal, ha tudatosítják az elöljárók azt a tényt, hogy az esetenkénti erős terhelések részét képezik a katonai kiképzésnek, s ezek elviseléséhez jelentős mértékben hozzá lehet edződni, ezeket meg lehet szokni. Ehhez szükséges, ha a terhelést nem ugrásszerűen, hanem fokozatosan növeljük. Másrészt, tudatosítjuk, hogy az átmeneti terhelések az ingerültség fokozódásával járnak. Végül sokat tehet a parancsnok a durva, bántó magatartásformák megelőzése érdekében olyan módon, ha tapasztalja az erős terhelés következtében előálló feszültséget, néhány szóval kilátásba helyezi a szükséglet-kielégítés idejét. (Sz. I.a) → *katonapedagógia*

menetegység: lásd *menet* (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

menetgyakorlat: a menetkiképzés döntő szakasza, amelyre a tisztek, törzsek, a haditechnikai eszközök és a személyi állomány kiképzése, valamint a kezelőszemélyzetek, technikai szolgálat felkészítése után kerül sor a rendszeresített harc- és gépjárműveken, valamint gyalogrendben. A gyalogmenet kiképzési célú gyakorlás a személyi állomány fizikai és pszichikai állóképességének növelése és ellenőrzése céljából. A hatvanas évek elejétől a csapatok gépesítésének növelésével a nagytávolságú meneteket a személyi állomány gép- és harcjárműveken teszi meg. A fizikai és pszichikai állóképesség megalapozására és megfelelő szinten tartására a gyakorlóterekre történő ki- és bevonulások egy részét valamennyi fegyvernemnél az alegységek sokszor a harcjárművek számára nem járható terepszakaszokat is tartalmazó menetvonalon gyalogmenetben végzik. A könnyű harcászati menetfelszereléssel a menetet gyalogosan teljesítő katonák átlagos menetsebessége 4–5 km/h, napi menetteljesítménye (10–12 óra alatt) 40–50 km. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

menetkészenlét: a menet előtt elhelyezési körletben lévő kötelékek olyan állapota, amely biztosítja a menet időbeni megkezdését. A csapatok a ~ idejére megalakítják a menetoszlopokat a besorolási (megindulási) pontoknál, málházzák a felszereléseiket, anyagaikat, a személyi állomány a járműveikben, vagy azok közelében helyezkednek el. A járművek általában ötperces indítási készséggel várakoznak. A csapatok ebben az állapotban rendszerint 20–30 percet várakoznak. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

menetlépcső: lásd *menet* (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

menetoszlop: a járművek olyan csoportja, amelyet védőőrizet mellett vagy anélkül

rendezett és szabályozott mozgás céljából hoznak létre. Szárazföldi haderő esetében a járművek olyan csoportja, amely ugyanazon az úton, azonos időben egy parancsnok vezetésével mozog. A ~ a csapatok olyan menetalakzata, ahol a gép- és harcjárművek egymás mögött meghatározott távközökkel vannak besorolva. A hosszabb ~ok menetlépcsőkre tagozódnak. A ~ok száma függ a vezetési szinttől, valamint a menethez rendelkezésre álló menetvonalak mennyiségétől. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

menetpihenő: a menet végrehajtásához tervezett és a menet során végrehajtott szünet. Célja: *a)* a személyi állomány pihentetése, étkeztetése; *b)* a technikai eszközök ellenőrzése és kiszolgálása. A menet végrehajtása során 3–4 óránként 10 perctől 1 óráig terjedő időtartamban rövid pihenőt, a napi menet második felének megkezdése előtt 2 óra időtartamban hosszú pihenőt hajtanak végre. A rövid pihenőt a járművek egymáshoz felzárkózva az út szélére lehúzódva, míg a hosszú pihenőt kijelölt körletben hajtják végre. A pihenő körlet kijelölésekor figyelembe veszik, hogy a körlet megfelelő védettséget nyújtson az ellenség pusztító csapásaival, az ipari katasztrófák hatásaival szemben, és kedvező álcázási lehetőségeket biztosítson. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

menetrend: a csapatok sorrendisége, tagozódása, illetve elhelyezkedése a menetben. A ~ felépítésének lehetővé kell tennie: *a)* a csapatok gyors mozgását, szétbontakozását és harcba lépését; *b)* az ellenség csapásai hatásának csökkentését, illetve következményeinek gyors felszámolását; *c)* a szilárd vezetést; *d)* a személyi állomány erejének megőrzését; *e)* a harc- és szállító járművek kímélését. A csapatok ~je oszlopokból, az oszlopok menetegységekből, a menetegységek menetrészlegekből, a menetrészlegek menetelemekből állnak. A ~ felépítése függ a megindulási helyzettől, a várható feladattól, a rendelkezésre álló úthálózattól, az ellenség várható behatásától. Ha fennáll az ellenséggel való találkozás veszélye, és találkozóharccal kell számolni, akkor a ~et az ellenség elleni támadás harcrendjének felépítéséhez kell felépíteni. A ~ az ellenségtől távol, a mögöttes területen az azonos típusú járművek oszlopából is megalakítható. A kötelékek ~je magába foglalja a felderítő lépcsőt, a fedező lépcsőt, a főerők oszlopait, valamint az anyagi, technikai biztosító szervezetek oszlopait. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

menetrészleg: lásd *menet* (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

menetsáv: az elhelyezési körlet és a menet célja között meghatározott, sávhatárokkal határolt, kettő vagy több menetvonalat magába foglaló terület. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

menetsebesség: a csapatok haladási sebességének kifejezése km/h-ban. Az átlagos menetütem a teljes menettávolság osztva a menet megtételéhez szükséges időnek a pihenőkkel csökkentett részével. A ~et befolyásolják: *a)* az útviszonyok; *b)* az ellenség behatásának foka; *c)* a járművek állapota; *d)* a járművezetők kiképzettsége; *e)* a menetoszlop összetétele; *f)* az időjárás, *g)* az év- és napszak. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

menetszabályozás: az alegységek menetének megtervezése során tervezett, kijelölt, olyan elemek, amelyekkel a menet tervszerű és szervezett végrehajtását valósítják meg. A ~ elemei közé tartozik a menet végrehajtásának helyét kijelölő menetsáv és a menetvonal, a menet időben történő megkezdése érdekében kijelölt besorolási- és megindulási pont, a menet tervszerű végrehajtását biztosító ellenőrző- és szabályozópontok,

esetleg terepszakasz, a menet céljának elérésekor szervezett tevékenységet biztosító utánvezetési pont, valamint a menet során a személyi állomány pihentetését, ellátását, illetve a technikai eszközök kiszolgálásának megvalósítását biztosító rövid, illetve hosszú pihenők tartoznak. (M. G.) → *tüzérség*

menetszámvetés: a menet (előrevonás) tervezését végző szervezet (hadműveleti tervező törzs) által általában táblázatos formában készített kimutatás a menet végrehajtásához. Tartalmazza: menetvonalanként és menetrendi elemenként – a menetrendben elfoglalt hely sorrendjében – a besorolási pont, a megindulási pont, a szabályzó pontok átlépésének idejét éllel és véggel; a menetvonal (menetvonalszakasz), valamint a menetoszlopok (menetegységek, menetrészlegek) hosszát; a pihenők kezdő és befejezési időpontját; a körletbe (terepszakaszra) beérkezés idejét; a készenlét időpontját; amennyiben a menet természetes akadályokon halad át (vízi akadály stb.) az azokon való átkelés időpontját. A ~ alapja az elöljáró intézkedése és a parancsnok menetre vonatkozó döntése. A számvetést a műveleti tervbe helyezik el. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

menettávolság: a csapatok menetvonalának hossza (km) a megindulási pont (terepszakasz) és a cél körlet (terepszakasz) legtávolabbi pontja között mérve. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

menetütem: lásd *menetsebesség* (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

menetvonal: a csapatok menetének meghatározott útvonala, azon pontok összessége a terepen, amelyeken keresztül a kötelékek a megindulási ponttól kiindulva a menetcélt elérik. Több ~on egyidőben végrehajtott menet esetén a ~akat úgy kell kijelölni, hogy a köztük lévő távolság biztosítsa a szükséges manőverek végrehajtását, a műszaki zárak, a szennyezett körletek (zónák), rombolt területek és tűzkörletek, valamint az elárasztott területek megkerülését. A ~ lehetőleg ne vezessen nagy településeken, útcsomópontokon keresztül, valamint az ellenség csapásai szempontjából fontos objektumok mellett. A csapatok részére a megkerülésre alkalmas utakat, tartalék ~akat is ki kell jelölni, amelyet csak külön engedéllyel vehetnek igénybe. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

menetvonalvázlat: a terepvázlatok körébe tartozó grafikus okmány, amelyen alaprajzszerűen jelennek meg a tervezett menetvonalak, illetve az azok mentén beazonosítható és tájékozódásra alkalmas tereptárgyak és azok elérésének tervezett időpontjai a menet során. A ~ méretaránya és tartalmának részletessége nagyban függ a menet jellegétől. Ennek megfelelően a gyalogosan, a gépkocsival, illetve a légi járművel végrehajtott menetek ábrázolásai között jelentős eltérések adódnak. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

mentesítés: a sugárzó anyagok, a mérgező és biológiai harcanyagok eltávolítása személyekről, terepről, technikai eszközökről és egyéb anyagokról, valamint a vegyi ~, a sugár~ és a biológiai ~ (fertőtlenítés) együttes megnevezése. Személyek közvetlen szennyeződése esetén a katonák egyéni felszereléséhez tartozó egyéni vegyi mentesítő csomag (EVCS) alkalmazásával azonnali ~ lehetséges a test felületén, a ruházaton és a közvetlen személyi felszerelésen, és ez tulajdonképpen életmentő ön- és bajtársi segítségnyújtás. Ha a szennyeződött csapatok a ~t saját erőből, a rendszeresített mentesítőeszközeikkel hajtják végre, a folyamatot csapat~nek nevezik. Szak~ valósul meg, ha a ~t mentesítő szakalegységek hajtják végre. A ~ lehet azonnali, részleges és teljes. Részleges ~kor a szennyező-fertőző anyagokat

az embert közvetlenül veszélyeztető helyekről távolítják el, a ~ megtörténtének műszeres ellenőrzése nélkül, s rendszerint a harctevékenységet nem szüneteltetik. Teljes ~kor a harcból történő kivonást követően az egész szennyezett (fertőzött) felületről eltávolítják a veszélyes anyagokat, vagy hatástalanítják azokat. A ~ befejező fázisában műszeres ellenőrzés alapján győződnek meg a ~ szakszerű végrehajtásáról. (B. T.) → *ABV-támogatás*

mentesítőállomás: mentesítőkörletben vagy azon kívül, autonóm módon működő, mentesítő szakfelszerelésekkel berendezett terület, helyiség. Szűkebb értelemben csak azt a területet, helyiséget nevezik ~nak, amelyet az ABV mentesítő alegységek rendeznek be a szennyeződött alegységek technikai eszközeinek, felszerelésének, ruházatának, személyi állományának teljes mentesítésére. A ~ ellenőrző-elosztó és mentesítőhelyekből áll (fegyverzet és technikai eszköz-, felszerelés és egyéni védőeszköz, illetve személyi mentesítőhelyek). A ~ telepítési helyének kiválasztásakor figyelembe kell venni a gép- és harcjárművek mozgási lehetőségeit, a vízellátás és az álcázás követelményeit. A ~t az uralkodó szélirány figyelembevétele mellett szennyezett és tiszta térfélre osztják a keresztszennyezés elkerülése érdekében úgy, hogy a szél a tiszta térfél felől fújjon a szennyezett térfél felé. A mentesítőhelyeket a szennyezett térfélen alakítják ki. ~ lakott helyre is telepíthető, ilyenkor felhasználhatják az ott levő épületeket (fürdőket), gépkocsimosókat a személyi és a technikai mentesítőhelyek berendezésére. (B. T.) → *ABV-támogatás*

mentesítő gépkocsi: gépjárműalvázra épített, nagy teljesítményű mentesítőeszközök készlete. Felépítésükben közös a mentesítőanyagot tároló tartály, szivattyú, melegítőegység, a mentesítőanyag kijuttatására szolgáló csővezeték és a mentesítő-szórófej. Alkalmas hideg és meleg víz, hideg és meleg mentesítőoldat, valamint gőz és túlhevített gőz előállítására. A ~ a feladatát tekintve alkalmas lehet ruházat, technikai eszköz és terep mentesítésére. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás* (B. T.) → *ABV-támogatás*

mentesítőanyag: olyan vegyi- és sugármentesítő, továbbá fertőtlenítőanyag, amelynek alkalmazásával a mérgező harcanyagok nem mérgező anyagokká alakulnak át, a sugárzó anyagok könnyen eltávolíthatók a szennyezett felületről, a különféle betegségek kórokozói pedig elpusztulnak. (B. T.) → *ABV-támogatás*

mentesítőeszköz: vegyi és sugármentesítésre, valamint fertőtlenítésre alkalmas készülék, gépi berendezés. A mentesítőanyagokat ~ökkel juttatják a mentesítendő felületre, illetve a szennyező anyagrétegeket a segítségükkel távolítják el. A mentesítési feladatokat és a mentesítési kapacitást figyelembe véve megkülönböztethető: hordozható vagy fedélzeti eszköz, mentesítő utánfutó, mentesítő gépkocsi és komplex mentesítőállomás. A korszerű ~ök működése nagynyomású technológián alapul. (B. T.) → *ABV-támogatás*

mentő-vontató csoport: a technikai biztosításnak a vízi akadályokon való erőszakos átkelések biztosítására alkalmazott eleme. A vízen vagy a parton települve a technika és a személyi állomány mentésének feladatait látja el a víz alatti és a deszantátkelőhelyeknél. A csoport állományába műszaki, egészségügyi és vontatóerőket szervezenek. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

méreghatás: a szervezet szervi funkcióinak mérgező anyagok okozta olyan mérvű változása, hogy fiziológiás működésük gyakorlatilag lehetetlenné válik. A sejtek és szö-

vetek működését a mérgező anyagok fokozzák vagy csökkentik, átmenetileg, esetleg véglegesen megszüntetik. A ~ számos feltételhez, mint a mennyiség, a koncentráció, az oldhatóság, a diszperzitás, a halmazállapot, a toxicitás, az expozíció stb. és a körülményhez van kötve. ~ csak adott mérgező anyagra jellemző mennyiség hatására alakulhat ki a szervezetben. Ugyanakkor a szervezetbe jutott mérgező anyag mennyisége egymagában még nem elegendő a ~ kifejtésére, megfelelő koncentrációja is szükséges; ezt a felszívódás és kiválasztás viszonya szabja meg. A méreganyag oldhatósága dönti el a ~t, mivel a szervezetbe jutott anyag csak akkor válhat mérgezővé, ha vízben, sejt-, szövet- vagy emésztőnedvekben, illetve zsírszerű anyagokban oldódik. A mérgező anyagok gáz, gőz és aeroszol alakjában belélegezve, inhaláció révén sokkal gyorsabban jutnak a szervezetbe, és fejtenek ki erőteljesebb mérgező hatást, mint folyékony vagy szilárd halmazállapotukban. A mérgező anyag veszélyességének, károsító- és ~ának egyik fontos jellemzője a toxicitás, ezt kísérleti úton határozzák meg. A ~ szempontjából fontosak a toxicitási mutatók, értékek, mint a félhalálos vagy halálos adag (dózis), vagy a félhalálos, illetve halálos koncentráció. Az expozíció a ~t befolyásoló körülmény, a toxikus hatás időtartamára és intenzitására utal. A káros ~sal szemben működik a szervezet védekező mechanizmusa, amelyet ellenálló képességnek neveznek. (B. T.) → *ABV-támogatás*

méretarány: azonos pontok között a térképen és a terepen mért távolságok aránya. A ~ értéke (M) azt mutatja meg, hogy az egységnyi térképi hossz hanyadrésze a terepi megfelelőjének. (Például az M = 1 : 50 000 ~ú topográfiai térképen 500 m terepi hossz ötvenezred része 1 cm.) Az arányszám ismeretében mind a térképen, mind a terepen mért hosszak könnyen átszámíthatók. A térképi ~ok osztályozása nagymértékben függ az alkalmazói körtől, de általában mindegyik megkülönböztet kis-, közepes- és nagyméretarányú térképcsoportokat. E csoportok ~értékei azonban eltérők lehetnek. A katonai gyakorlatban a vezetési szinteknek feleltethetők meg a térképi ~ok. A szárazföldi haderőnem számára készített térképtermékek esetében a kis ~ú térképek (M ≤ 1 : 510 000) a hadászati szintű, a közepes ~ú térképek (1 : 510 000 < M ≤ 1 : 70 000) a hadműveleti szintű, a ~ú térképek (M > 1 : 70 000) a harcászati szintű vezetés grafikus tervezési alapját biztosítják. Ez a csoportosítás elméleti iránymutatást ad a vezetési szintnek megfelelő térképi méretarány kiválasztására, amitől a művelet jellege, területi kiterjedése, célja és a végrehajtandó feladatok függvényében el lehet térni. A légi haderőnem részére kialakított térképek ~ szerinti csoportosításánál az említett arányszámok egy nagyságrenddel térnek el (légi navigációs térképek). A NATO szabványos térképtermékek sorozatszámában látható ~ kódszám alapján a térképek 8 + 2 osztályba sorolhatók ~uk szerint: 0) Fotótérképek; 1) M ≤ 1 : 5 000 000; 2) 1 : 5 000 000 < M ≤ 1 : 2 000 000; 3) 1 : 2 000 000 < M ≤ 1 : 510 000; 4) 1 : 510 000 < M ≤ 1 : 255 000; 5) 1 : 255 000 < M ≤ 1 : 150 000; 6) 1: 150 000 < M ≤ 1 : 70 000; 7) 1 : 70 000 < M ≤ 1 : 35 000; 8) 1 : 35 000 < M ≤ 1 : 25 000; 9) Várostérképek. A térképi ~ mindezeken túl hatással van a térképi ábrázolás jellegére, pontosságára is. A kis ~ú térképeken nem minden tereptárgy jelenik meg a kartográfiai általánosítás szabályai miatt. A levett koordináták pontossága sem lehet jobb az általános térképi grafikai pontosság (±0,3 mm) adott ~ra vonatkozó terepi értékénél. A ~ értelmezésénél figyelembe kell venni továbbá azt a tényt is, hogy a térképen ábrázolt hosszak vízszintesre redukáltak és a térkép vetületére számítottak, valamint a térképek csak meghatározott vonalakon bizonyulnak

hossztartónak a vetületi rendszer sajátosságai miatt. Ezek az eltérések a legtöbb esetben nem okoznak észrevehető különbségeket a valós terepi és a mért, vagy számított térképi távolságok között. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

merev zárótűz: a tüzérség egyik tűzneme. A ~et az ellenség gyalogsága és harckocsijai rohamának (ellenlökésének) visszaverése céljából alkalmazzák, közvetlenül a saját csapatok peremvonala (előretolt alegységei) előtt egyidejűleg egy terepszakaszra. A zárótüzek terepszakaszait mindig úgy kell kijelölni, hogy megfigyelhetők legyenek. A zárótűz terepszakasza (arcvonala) és a lővonal által bezárt szög alapján arctűz és oldalazó merev zárótűz különböztethető meg. Ha a lőirány és a zárótűz terepszakasza által bezárt hegyesszög egyenlő, vagy kisebb mint 7–50 vonás, oldalazó zárótűznek nevezik. Több állam tüzérsége a kombinált harcrendben (harckocsik, gyaloglánc, gyalogsági harcjárművek) rohamozó ellenség ellen a mély merev zárótüzet (terepszakaszok között 150–200 méteres távolsággal) is alkalmazza. (Sz. T.) → *tüzérség*

mérgező harcanyag, vegyi harcanyag: mérgező (toxikus) vegyület vegyi lőszerek (bombák, aknák) töltésére. A ~ok olyan mérgező hatású vegyületek, amelyek képesek az élő szervezetben káros elváltozásokat (funkcionális zavarokat), harcképtelenséget vagy halált okozni; a ~ok a vegyi fegyver alapvető hatóanyagai. A ~ok szervezetbe jutásának főbb útjai: a légzőszerveken át (belégzés), a bőrfelületen keresztül (felszívódás), a gyomor-bélrendszeren át (a szájon át) és a véren át, szennyezett repeszektől vagy a vegyi lőszerek elemeitől (vegyes behatás). A ~ harci hatékonyságának fő kritériumai: a halálos adag nagysága; a hatás gyorsasága (a ~gal való érintkezés pillanatától a hatásig tartó idő); maradóság, állékonyság (a ~ hatásos állapotban való fennmaradásának időtartama). A harci állapotban (gőz, aeroszol, csepp) levő ~ a széllel nagy távolságra terjed és behatol a haditechnikai eszközökbe, fedezékekbe. A ~ok harci állapotba átmenetét, és a levegőben, illetve a terepen a fizikai-kémiai jellemzői hatását befolyásolják: az illékonyság, a viszkozitás, a felületi feszültség, az olvadás- és forráspont, valamint a külső közeg tényezőivel szembeni stabilitási mutató. A korszerű ~okat egyezményesen felosztják: az élettani hatás jellege szerint idegbénító, általános hatású, fojtó, hólyaghúzó, ingerlő, pszichotoxikus, fitotoxikus hatású; a forráspontjuk és illékonyságuk szerint maradó és illékonyokra. Tömeges pusztításra a ~okat először az első világháborúban alalmazták. A leghatásosabbnak mutatkoztak: klór, foszgén, difoszgén, klór-pikrin, kénmustár, difenil-klór-arzin és difenil-cián-arzin. A háború végén megjelent a lewisit, az adamsit és a klóracetofenon. A harmincas években Németországban szintetizálták az idegbénító hatású tabunt, a szarint, a szománt. Az ötvenes évek elején a „V"-anyagok, a közepén pedig a pszichotoxikus ~ok, a nyolcvanas években pedig a „novicsok vegyületek" jelentek meg. Fontos jellemzőjük: a halálos adag (LD) és halálos töménység. (B. T.) → *ABV-támogatás*

mérgezőharcanyag-felhő: mérgező harcanyagokból képződött felhő. Veszélyes vegyipari üzemekben bekövetkezett balesetek során a gőz, gáz, köd alakban kiszabaduló anyagok mérgező gázfelhőt képeznek. Vegyi csapáskor térben és időben jól elkülöníthető, úgynevezett elsődleges és másodlagos felhő keletkezik. A mérgező harcanyag elsődleges felhője a vegyi lőszerek (lövedékek, bombák, rakéták) robbanásának pillanatában keletkezik. A mérgező harcanyag elsődleges felhőjének veszélyes terjedési mélysége az a távolság, amely a csapáskörzet szél menti oldalától addig a terepszaka-

szig (vonalig) tart, ahol az élőerő védőeszköz nélkül tartózkodhat. A ~ terjedési mélységét befolyásolja: a párává (gőzzé) vált mérgező harcanyag mennyisége, toxicitása, a csapáskörzet nagysága, a levegő függőleges stabilitása, a szél sebessége, a növényzet és a terep jellege stb. Az elsődleges felhő általában 20–30 percig tart. A felhő megrekedhet átszeldelt terepen, völgyekben, és elsősorban éjjel, inverzió esetén. A másodlagos felhő a terepet, tereptárgyakat szennyező mérgező harcanyag párolgása útján jön létre, és napokig, hetekig is eltarthat. A másodlagos felhő terjedési mélysége függ: a szennyezés töménységétől; a szennyezett terület méreteitől; a mérgező harcanyag fizikai, kémiai és toxikológiai tulajdonságaitól; a meteorológiai és terepviszonyoktól. A ~ adatai a vegyihelyzet értékeléshez nélkülözhetetlenek. (B. T.) → *ABV-támogatás*

meridián: lásd *hosszúsági kör* (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

meridiánkonvergencia: teljes megnevezéssel vetületi ~, avagy a meridiánok összetartása, a térképi vetületeken jelentkező irányeltérés a meridián képe és a vetületi derékszögű sík koordinátarendszer északdél irányú hálózati vonalai között. A ~ alatt a földrajzi észak és a hálózati észak között kialakuló vízszintes szöget értjük a gyakorlatban. A terepi tájékozódásban a hálózati észak meghatározása, illetve az iránytűeltérés számításakor van jelentősége. Értéke a vetületi sávon elfoglalt pozíciótól függően változik. Az UTM vetületnél alkalmazott 6°-os sávok esetén értéke +3° és –3° között lehet, az Egyenlítő és a középmeridián vonalán viszont 0°. Egyszerűsített számítási képlete szerint az adott földrajzi hosszúság (L) és a középmeridián (L_0) különbségének, valamint az adott földrajzi szélesség (B) szinuszának szorzata ($g = L – L_0 \times \sin B$). Térképi meghatározása a szabványos topográfiai térképeken feltüntetett tájolóábra alapján, illetve a meridián képe (a térkép jobb és baloldali „függőleges" keretvonalai) és koordinátaháló észak–dél irányú hálózati vonalai között mért szög meghatározásával lehetséges. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

Merkur-hadművelet: német légideszanthadművelet Kréta elfoglalására (1941. május 20. – június 1.) A siker ellenére – a nagy saját veszteségek következtében – a későbbiekben a németek nem alkalmaztak nagy erőkkel végrehajtott ejtőernyős műveletet. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

mesterképzés: a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kara hajtja végre a honvédelem leendő és jelenlegi személyi állományának magas színvonalú képzését, alap-, mester- és doktori szinten. A Magyar Honvédség számára képzi azokat a katonai vezetőket (főtiszteket), akik az elsajátított korszerű hadtudományi, vezetés- és szervezéstudományi, társadalomtudományi, természettudományi, műszaki tudományi elméleti, és gyakorlati módszertani ismereteik, szakmai képességeik, továbbá az angol nyelv magas szintű ismerete birtokában, békében és háborúban egyaránt képesek szakterületüket magas szinten művelni; a rájuk bízott katonai szervezeteket vezetni; katonai-szakmai feladataikat maradéktalanul megoldani; beosztásukból eredő kötelmeiket ellátni. A végzett hivatásos állományú tisztek megfelelnek a NATO-ban a katonai vezetők részére előírt feltételeknek, és képesek feladataikat e rendszer keretei között is kiváló minőségben ellátni, valamint felkészültek tanulmányaik doktori képzés keretében történő folytatására. A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar öt mesterképzési szakot gondoz: *a)* katonai vezetői mesterképzési szak; *b)* katonai üzemeltetés

mesterképzési szak; *c)* védelmi vezetéstechnikai rendszertervező mesterképzési szak; *d)* katonai *műveleti logisztika* mesterképzési szak; *e)* védelmi vezetéstechnikai rendszertervező mesterképzési szak; *f)* nemzetbiztonsági mesterképzési szak. A honvédtiszti alap- és mesterképzésben a honvédelemért felelős miniszter és az érintett ország védelmi minisztere által kötött képzési együttműködési megállapodás alapján külföldi hallgató is részt vehet. A külföldi hallgató nem áll honvéd tisztjelölti jogviszonyban. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

mesterséges intelligencia: mint alkalmazási terület az informatikaalkalmazás egyik területe, amely az emberi gondolkodáshoz hasonló tulajdonságú rendszerek alkalmazását teszi lehetővé. Ilyenek többek között a következtetés, az általánosítás, a jelentés felismerése és a múltbeli tapasztalatok hasznosításának (a tanulásnak) a képessége. Az elemeit tartalmazó rendszerek nem feltétlenül az emberre jellemző módszerek eljárások hű másolására, hanem azok egyszerű és hatékony megvalósítására épülnek. A ~ jellemző területei (a megvalósulás hozzávetőleges sorrendjében) a tételbizonyítás, a természetes nyelv fordítása, az alakfelismerés és szakértő rendszerek, a tételbizonyítás, szimbolikus információk kezelése. A természetes nyelv fordítása feltétele a természetes nyelven folyó ember-gép kommunikációnak. Az alakfelismerés elsősorban a ~ban és a robottechnikában alkalmazható. A szakértői rendszerek tényadatok és ‚ha-akkor' logikai szabályok alapján képesek a tényekből következtetéseket feltenni és helyzeteket felismerni. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

Mészáros Lázár (1796–1858)**:** honvéd altábornagy, hadügyminiszter (honvédelmi miniszter), fővezér. 1813. augusztus 1-jétől főhadnagy volt a Bács megyei önkéntes huszároknál, a cs. kir. 7. (Liechtenstein) huszárezred állományában. Részt vett az 1814. évi dél-franciaországi hadműveletekben. 1816. április 16-án áthelyezték a cs. kir. 7. huszárezred állományába. 1826. szeptember 10-étől 2., 1883. június 1-jétől 1. osztályú lovasszázados 1837. március 17-től a cs. kir. 5. (Radetzky) huszárezred őrnagya. 1844. december 16-tól alezredes. 1837-től rendszeres levelezésben állt gr. Széchenyi Istvánnal (1791–1860). 1844. december 24-én a Magyar Tudós Társaság (Magyar Tudományos Akadémia) levelező tagja, *A katonaságról* szóló székfoglaló értekezését az 1845. október 28-i akadémiai kisgyűlésen Korponay János (1819–1881) olvasta fel. 1845. november 22-étől az Akadémia IV. Mathematikai osztálya hadtudományi alosztályának tagja. 1845. október 20-ától ezredes. 1848. április 7-től a Batthyány-kormány hadügy- (honvédelmi) minisztere, de csak az 1848. május 7-i királyi kéziratok kiadása után, május 23-án tért haza. 1848. május 25-től vőrgy. 1848. június 23-tól Baja város képviselője volt. 1848. július 20-án az országgyűlésnek benyújtotta újoncozási törvényjavaslatát, amelyet az csak igen jelentős módosításokkal fogadott el. 1848. augusztus 7. és 14. között szemleutat tett a délvidéki táborban, majd 27-én ismét a verbászi táborba utazott, és október 1-jei visszatéréséig a délvidéki magyar erők fővezéreként tevékenykedett. Távolléte miatt nem adta be lemondását a Batthyány-kormány többi miniszterével együtt. 1848. szeptember 17-én gr. Batthyány Lajos (1807–1849) ügyvezető miniszterelnök ismét őt jelölte hadügyminiszternek, de az uralkodó – a többi jelöltéhez hasonlóan – az ő jelöltségét sem fogadta el. 1848. október 1-jétől az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja. Kossuthtal állandósuló hatásköri összeütközései miatt több ízben beadta lemondását, de egészen 1849. május hó elejéig ellátta a Honvédelmi Minisztérium irányítását. 1848. de-

cember 13-tól a felső-tiszai (később I.) hadtest parancsnoka. 1849. január 4-én Kassánál súlyos vereséget szenvedett, majd 13-án átadta a hadtest pság.-át Klapka Györgynek. Az 1849. április 14-i trónfosztás miatt 15-én beadta lemondását a Honvédelmi Minisztérium éléről. Érdemei elismeréséül az országgyűlés altábornaggyá léptette elő. 1849. április 15. és május 5. között a Honvédelmi Minisztérium ideiglenes vezetője, majd 1849. június 12-től a katonai nevelőintézetek főfelügyelője. 1849. július 1-jétől a magyar hadsereg főparancsnoka, de 28-án beadta lemondását, majd 31-én átadta a fővezérséget Henryk Dembińskinek. Ezt követően 1849. augusztus 9-ig a déli magyar főserg vk.-i főnöke volt, majd 14-én emigrációba vonult. Vidinben, Sumlában, majd Kiutahiában élt, 1851 májusában Angliába, majd Franciaországba utazott, 1852 januárjában az Angliához tartozó Jersey szigetén, 1853. augusztus hó és 1858. augusztus hó között az USA-ban élt. 1858. októberében – röviddel halála előtt – tért vissza Angliába, ahol 1858. október 25-én hunyt el. Hamvait 1991-ben hozták haza, 1991. március 15-én katonai tiszteletadás mellett Baján helyezték örök nyugalomra. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

meteorológia: a földtudományok részeként, a légkör folyamatainak feltárásával, a levegő, illetve a légkör múltbeli, jelenlegi (fennálló) és jövőben várható állapotával foglalkozó tudományág. Rögzíti a légkör változóit (hőmérséklet, légnyomás, légáramlás, páratartalom), valamint ezek kölcsönhatásait, továbbá modelleket állít fel a megfigyelt időjárási események alapján, melyek megmagyarázzák a légkörben zajló jelenségeket és alkalmasak az időjárás előrejelzésére. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

meteorológiai adat: a légkör állapotára, tulajdonságaira, az ott lezajló jelenségekre vonatkozó mennyiségileg vagy minőségileg meghatározható (mérhető vagy megfigyelhető) adatok, amelyek lehetővé teszik a múltbéli és jelenlegi levegőkörnyezeti állapot hiteles rekonstruálását, illetve meghatározását, és amelyek felhasználásával lehetőség nyílik a jövőben várható levegőkörnyezeti állapot előrejelzéséhez. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

meteorológiai információ: meteorológiai alapinformációk és meteorológiai produktumok összessége. Olyan értelmezett meteorológiai adatok, elemzések és meteorológiai előrejelzések, amelyek a fennálló vagy várható meteorológiai viszonyokra vonatkozó lényegi állításokat tartalmaznak. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

meteorológiai infrastruktúra: mindazon tárgyak, eszközök összessége, amely megfelelő hátteret biztosít, és lehetőséget nyújt a meteorológiai támogatás mindenkor elvárható színvonalon történő végrehajtásához. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

meteorológiai produktum: meteorológiai alapinformációkra épülő termék, amely az alapinformáció állításait a felhasználói szempontok figyelembevételével rendszerezi és annak megfelelő formában állítja elő. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

meteorológiai radar: mikrohullám tartományban működő adó-vevő antennából és megjelenítő berendezésből álló rádiótechnikai rendszer, amely képes nagy teljesítményű rádióhullámok koncentrált kisugárzására és a visszaverődő hullámok alapján tárgyak helyzetének, illetve azok visszaverődési tulajdonságainak meghatározására. A ~ral megfigyelhetők az úgynevezett meteorológiai csapadékelemek (esőcsepp, hódara, jégszemek, hópehely, hókristály). A visszaverődés mértéke függ a csapadék fizikai

tulajdonságaitól, halmazállapotától. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

meteorológiai tájékoztatás: a meteorológiai információ szóban, nyomtatott vagy elektronikus formában történő átadása a felhasználók számára. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

meteorológiai támogatás: a geoinformációs támogatás része, amely magába foglalja a katonai szervezetek feladatai tervezéséhez és végrehajtásához szükséges meteorológiai információk előállítását, beszerzését, a Magyar Honvédség, illetve a NATO szövetséges szervezeteihez történő időbeni eljuttatását, valamint az anyagok és az információ használatára történő felkészítést. A geoinformációs támogatás érdekében végrehajtott ~i feladatok rendszere a hierarchia legalsó szintjén a méréssel kezdődik és a meteorológiai tájékoztatással fejeződik be. A mérés és megfigyelés célja a meteorológiai állomás körzetében a légkör pillanatnyi állapotának meghatározása. Az észlelési fegyelem szigorú betartásával előállított pontos és megbízható mérési és megfigyelési adatok a támogatási folyamat alapjai. A NATO biztonságos távközlési rendszert üzemeltet a meteorológiai adatok forgalmazására, ami biztosítja a különböző nemzetek által alkalmazott meteorológiai támogató csoportok interoperabilitását. Az időjárás előrejelzés eredményességét a meteorológiai megfigyelőhálózat, a távérzékelési adatok, az előrejelzési modellek eredménye, a távközlési hálózat, és az előrejelzési technika határozzák meg. A ~i folyamat legutolsó fázisa a meteorológiai tájékoztatás, ami a felhasználó igénye szerint összeállított, demonstrációs eszközök felhasználásával történő interpretálás az aktuális és a várható időjárásról. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

MGCP (Multinational Geospatial Co-production Program, többnemzeti térinformatikai együttműködési program): az Egyesült Államok Téradat-hírszerző Ügynökségének (National Geospatial-Intelligence Agency – NGA) elődszervezete a Nemzeti Távérzékelési és Térképészeti Ügynökség (National Imagery and Mapping Agency – NIMA) által kezdeményezett és 2003-ban létrehozott többnemzeti térképészeti együttműködési program. A program fő célkitűzése a Föld szárazulatainak legnagyobb részére kiterjedő, nagy felbontású (1 : 50 000 méretaránynak megfelelő, legalább 25 m helyzeti pontosságot biztosító) térinformatikai adatbázisra épülő adatinfrastruktúra megteremtésére. Az térinformatikai adatbázis a Föld felszínét lefedő 1° × 1° méretű cellák adataiból épül fel, melyek előállítása három évnél nem régebbi nagy felbontású távérzékelési adatok és anyagok (műholdképek és ortofotók) alapján zajlik. Az együttműködési programhoz eddig 30 ország csatlakozott, köztük Magyarország 2005-ben. A programban részt vevő államok, a megbízott szakmai szervezeteiken keresztül (Magyarország részéről az MH GEOSZ), az NGA által működtetett Nemzetközi Térinformatikai Adattárba (International Geospatial Warehouse – IGW) feltöltött téradatszolgáltatás arányában (minimálisan 5 cella kidolgozásával) hozzáférést szerezhetnek a folyamatosan bővülő térinformatikai adatbázishoz. Az ~ együttműködés eredményeként a Magyar Honvédség számára lehetőség nyílt a nemzetközi szerepvállalások katonai műveleteinek támogatásához elengedhetetlen térképészeti-térinformatikai adatokhoz jutni, illetve azokat felhasználni térképészeti anyagok előállítására nemzetközi missziók és gyakorlatok geoinformációs támogatása érdekében, továbbá a szerzett tapasztalatokat felhasználni saját nemzeti téradatbázisa fejlesztéséhez. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

MGRS (Military Grid Reference System, katonai hálózati azonosító rendszer): az UTM vetületi koordináta-rendszerre épülő keresőhálózati és jelentőrendszer, amelyet eredetileg a NATO-tagállamok fegyveres erői részére dolgoztak ki földrajzi pozíciók, elsősorban földi célpontok helyzetének megjelölésére, jelentésére. Az ~ kialakításánál az operatív alkalmazhatóságot és az egyértelmű helyzetmegjelölést tartották szem előtt. A rendszer lényege, hogy három egymásra épülő adatpárral bármely földi pont helyzete gyorsan és egyértelműen meghatározható. Egy ~ azonosító (például 34T CT 13572468) első adatpárja (34T) az adott UTM-szegmenst fejezi ki. A második adatpár (CT) az adott UTM-szegmensen belül a 100 km-es ~ négyzet azonosítójának betűpárja. Térképi meghatározás esetén az első két adatpár a szabványos topográfiai térkép kerettartalmában megtalálható. A harmadik adatpár (13572468) az adott pont vetületi koordinátáinak részértékeit fejezi ki, vagyis az adott 100 km-es MGRS négyzeten belüli helyzetét a négyzet DNy-i sarkához viszonyítva. Az adatpár első fele az Y, a második az X koordinátaértékre vonatkozik, számjegyeinek mennyisége pedig a pozíció megjelölés pontosságát fejezi ki, annak a területnek a nagyságát, amelyen belül a keresett pozíció található. Négyszámjegyes (kilométeres) adatpár esetén a keresett pont az azonosítóval jelölt 1 km-es négyzeten belül található meg (például 34TCT1324). Ennél pontosabb pozíció megjelölés esetén további számjegyekkel kell kiegészíteni az adatpárt, annak figyelembevételével, hogy a harmadik adatpár számjegyeinek mennyisége csak páros szám lehet (4, 6, 8, 10). A helymeghatározás pontossága az alkalmazott térképi méretaránnyal összefügg. A hadműveleti együttműködési térképek esetében elegendő 6 számjegyig (például 34TCT135246), az 1 : 50 000 méretarányú NATO-szabványos topográfiai térképek esetében 8 számjegyig (például 34TCT13572468) meghatározni a földrajzi pozíciók MGRS azonosítóit. Ha az adott feladat végrehajtása nem terjed ki más UTM-szegmensre, az erre utaló jelölés (első adatpár) elhagyható (például CT13572468). Ugyanígy elhagyható a második adatpár is, ha a feladatvégrehajtás még kisebb területre (egy adott 100 km-es MGRS-négyzet területére) korlátozódik. Tereptárgyak gyors térképi beazonosítására elegendő km élességgel megadni a rövidített MGRS-azonosítót (1324). Ez esetben a 4 karakter első két számjegye a koordinátahálózat egy adott oszlopára, az utolsó kettő pedig egy adott sorára vonatkozik. A nem saját erőkkel való együttműködés során mindig teljes ~ azonosítót kell használni. (K. A.)
→ *geoinformációs támogatás*

MH 2. vitéz Bertalan Árpád Különleges Rendeltetésű Dandár: 2017. szeptember elsején alakult meg az MH 2. vitéz Bertalan Árpád Különleges Rendeltetésű Ezred jogutódjaként. A megváltozott biztonsági kihívások és a modern hadviselésre jellemző hibrid fenyegetés a rendelkezésre álló erőforrások (hazai és amerikai) további észszerű felhasználását tették szükségessé. Egy magas készenlétű, korszerű, modern fegyverzettel felszerelt, egységes irányítás alatt működő, a hagyományos katonai szervezetekkel nem, vagy csak korlátozottan megoldható feladatok végrehajtására alkalmas katonai szervezet létjogosultságát igazolja a 2017. szeptember 1-jén megalakult különleges rendeltetésű dandár. Rendeltetése: a dandár feladatrendszerét a honvédelmi miniszter 1705/200-21/2017. számú alapító okiratában az alábbiak szerint határozta meg: Magyarország függetlenségének, területi épségének és határainak katonai védelme, nemzetközi szerződésekből eredő közös védelmi és békefenntartó feladatok ellátása, valamint a nemzetközi jog szabályaival összhangban humanitárius

tevékenység végzése. A NATO-doktrínákban meghatározott különleges műveleti feladatok és az ezekhez kapcsolódó tevékenységek végrehajtása nemzeti alárendeltségben, illetve azokban való részvétel a szövetségi köteléken belül; a békeműveletekben vállalt feladatok teljesítésében való részvétel; békeidejű és háborús kutató-mentő feladatokban való részvétel. Külön tervekben meghatározottak szerint, válságkezelésben való részvétel. Szervezeti felépítése: a különleges rendeltetésű dandár harcoló, harctámogató, harci kiszolgáló-támogató alegységekre épül. Az alakulat speciális szervezeti kialakításának köszönhetően hatékonyan képes szárazföldi, légi és vízi kijuttatási módokat alkalmazva, azokat szükség szerint ötvözve különleges műveletek, valamint rohamlövész feladatok teljes spektrumát végrehajtani. A feladat-végrehajtást nagyfokú önállóság és precizitás jellemzi. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

MH Civil-katonai Együttműködési és Lélektani Műveleti Központ (MH CKELMK): rendeltetése: *a)* az ~ képességeinek fenntartása és folyamatos fejlesztése, valamint a Magyar Honvédség alaprendeltetésével összhangban CIMIC-, illetve PSYOPS-műveletek végrehajtása hazai területen vagy külföldön; *b)* a kijelölt műveleti erő támogatásával vagy önállóan felkészül, részt vesz a haza fegyveres védelmében, a minősített időszakok kezelésében, a NATO szövetségi kötelékében, illetve más, két- vagy többoldalú nemzetközi szerződések alapján végrehajtandó műveletekben; *c)* A CIMIC megvalósításával lehetővé teszi a parancsnok számára a műveleti területen lévő polgári lakossággal és helyi hatóságokkal, kormányzati és nem kormányzati szervekkel, nemzeti és nemzetközi szervezetekkel történő együttműködés kiépítését és fenntartását, illetve lélektani műveletek alkalmazásával hatást gyakorol a politikai és katonai célkitűzések elérését befolyásoló célcsoport(ok) szellemi beállítottságára, magatartására és viselkedésére. Története: Magyarország 2000. évi NATO haderő-fejlesztési célkitűzésként vállalta, hogy megteremti a civil-katonai együttműködési képességet, amellyel minden haderőnek rendelkeznie kell. Ennek megfelelően 2003. július 1-jével megalakították a Magyar Honvédség Civil-Katonai Együttműködési Központot (az ~ jogelőd szervezetét), amely 2003. október 1-jén állt hadrendbe. 2004 elejétől a szakmai munka kialakítása mellett a szervezet bővítésére került a hangsúly, az 1. CIMIC-csoport mellett a 2. CIMIC-csoport is megalakult. Erre a szakmai bázisra támaszkodva lehetővé vált a lélektani műveleti képesség (PSYOPS) mint új elem bevezetése a Magyar Honvédség tevékenységi körébe. 2004. augusztus 4-től a szervezet elnevezése MH Civil-Katonai és Lélektani Műveleti Központ (Civil-Military Cooperation and Psychological Operations Centre) megnevezésre módosult. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

MH híradó-informatikai hálózatgazda: a Magyar Honvédség híradó-informatikai hálózata fejlesztésének, üzemeltetésének és szolgáltatási rendszerének felső szintű tervezéséért, a végrehajtás szakmai felügyeletéért felelős, kijelölt vezető. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

MH Kormányzati Célú Elkülönült Hírközlő Hálózat (MH KCEHH): **1.** Az ~ a Magyar Honvédség honvédelmi célú, a nyilvános elektronikus hírközlő hálózatoktól fizikailag vagy logikailag elkülönített híradó-informatikai hálózata. **2.** Az ~ a nyilvános hírközlő hálózatoktól elkülönült, a Magyar Honvédség honvédelmi feladatainak híradó és informatikai támogatása érdekében üzemeltetett állandó és tábori telepítésű híradó és informatikai rendszer. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

migráció: egy olyan emberi magatartás révén megjelenő folyamat, amelyben a személyek lakóhelyet és társadalmat váltanak oly módon, hogy ez a váltás átmenetiből huzamossá vagy tartóssá válik. Évszázados, de inkább évezredes múltja van a vallási, etnikai, politikai üldözöttek ~jának. Az utóbbi időkben egyre inkább megfigyelhető ~s motivációkban a politikai, illetve a gazdasági tényezők keveredése. Azonban mind politikailag, mind jogilag és társadalmi szempontból el kell különíteni a két faktort egymástól. Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiája megfogalmazásában: „A ~ természetes, ugyanakkor összetett jelenség, amely gazdasági és demográfiai előnyöket, valamint köz- és nemzetbiztonsági kockázatokat egyaránt magában rejt. Az illegális ~ megjelenésével együtt járó biztonsági kockázatok kezelése az uniós tagságból fakadó kötelezettségek teljesítése mellett nemzeti érdek is, ezért az ebből fakadó biztonsági kérdéseket nemzetközi együttműködés keretében kezeli hazánk.” (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

Mikoviny Sámuel (1698–1750): matematikus, mérnök, térképésztiszt, korának jeles polihisztora, a tudományos kartográfia első magyar művelője, a magyar műszaki felsőoktatás úttörője. Bécsben, Altdorfban és Jénában tanult. 1727-ben Esterházy gróf hívta haza Tatára. 1728-tól 1735-ig Pozsony vármegye mérnöke volt, közben a bécsi hadmérnöki akadémián térképészetet tanult. 1728-tól kezdve végzett Magyarországon földrajzi helymeghatározásokat és felméréseket. 1731-ben bekapcsolódott Bél Mátyás (1696–1749) nagyszabású földrajzi vállalkozásának előkészítő munkálataiba. A *Notitia Hungariae* 1735–1742 között megjelent négy kötetében tizenegy megye térképe jelent meg. Térképeinek nagy része kiadatlan maradt. 1735-től Selmecbányán kamarai mérnök és a bányászati akadémia elődintézetének matematika, mechanika, hidraulika tanára volt. Egykori tanítványa, Hell József közreműködésével több hidraulikus bányagépet szerkesztett. Selmecbánya bányaüzemeinek energiaellátására egyedülálló víztároló rendszert épített meg. Közreműködött mocsarak lecsapolásában, valamint árvízvédelmi és folyószabályozási munkákban. 1745-ben mérnökkari őrnagyként részt vett a sziléziai hadjáratokban. Mint kamarai mérnök út- és hídépítéssel is foglalkozott. A térképezés csillagászati, mértani, mágneses és hidrográfiai munkáiért a berlini tudományos akadémia tagjai közé választotta. Mint polihisztor a mérnöki tevékenységén kívül kohászattal, erdészettel, vegyészettel is foglalkozott, és rézmetszőként is jeleskedett. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

mikroakadályleküzdő-képesség: a jármű mikroakadályokon való áthaladására vonatkozó képessége, ahol a mikroakadály olyan terepegyenetlenség, ami nem akadályozza meg a jármű áthaladását. A ~ kifejezhető az adott terepszakasz leküzdésének az idejével, az elfogyasztott üzemanyag mennyiségével vagy a terepegyenletlenség által a gépjármű felépítményén vagy a gépjármű vezetőjén gerjesztett lengések leírásával. (Gy. J.) → *haditechnikai támogatás*

milic rendszerű haderő: békében csak olyan (minimális) nagyságú szervezettel és állománnyal rendelkezik, amely lehetővé teszi a nagy tömegű tartalékos állomány kiképzését, és a területi alapon szervezett milic jellegű katonai szervezetek mozgósítás útján történő megalakulását. Eklatáns példa a svájci haderő különlegessége a milic rendszerben rejlik. A haderő mintegy 5%-a hivatásos állomány, többi részét a hadkötelesek alkotják. A Szövetségi Alkotmány kimondja, hogy minden svájci férfi hadköteles. Nők is besorozhatók, de a törvények alapján kizárólag önkéntes jelleggel, és bármelyik

haderőnemhez csatlakozhatnak, akár harcoló alakulathoz is. Napjainkban körülbelül 2000 nő szolgál a svájci haderőben. A Svájci Katonai Törvény 2. cikkelye szerint: „Aki a hadkötelezettséget nem személyes szolgálattal teljesíti adót köteles fizetni." A fent említett adót, a hadkötelezettségét nem teljesítő állampolgár, nemcsak a katonai szolgálat vagy képzés időtartamára fizeti meg, hanem a hadkötelezettség teljes idejére, ami jelenleg a 49. életév betöltéséig tart. Svájcban a hadköteles kor a 19. életév betöltésétől a 49. életév betöltéséig tart. Kivételt képeznek a tisztek, akik 55. életévük betöltéséig hadkötelezettek. Mindemellett valamennyi svájci állampolgár, ezen életéve betöltéséig polgári védelmi feladatokat is köteles ellátni. A svájci hadkiegészítési rendszer vizsgálatakor fontos megemlíteni, hogy minden falu és város – kötelezően – rendelkezik lőtérrel, mivel minden állampolgár korosztályi besorolástól függetlenül évente, kötelező lőgyakorlaton vesz részt. Nagy figyelmet fordítanak a fiatalok honvédelmi nevelésére, a kiképzések során a tökéletességre, precizitásra, minőségre törekednek és egyben nagy hangsúlyt fektetnek az elsajátított ismeretek ellenőrzésére. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

milícia: 1. Katonai szervezet, amelynek tagjai a fegyveres szolgálatot nem hivatásszerűen, hanem társadalmi munkában végzik. Lényegében területi elven, keretrendszerben szerveződik, amely szerint a szervezetek parancsnoki állományának csekély számban (5–7%) békében is funkcionál. Az állomány domináns része mozgósítás kiértesítési rendszerben kerül aktivizálásra, akik az egyéni fegyvert, felszerelést, ruházatot maguknál tartják. Jellegzetessége ennek a területi felfogás alapján létrehozott katonai szervezetnek, hogy a fegyveres védelemre való készenlét mellett a régió földrajzi sajátosságának megfelelő funkciót lát el (Svájcban például műszaki mentés, télen az utak járhatóvá tétele, lavinák, árvizek okozta károk felszámolása, mentési munkálatok stb.). A kiképzésük szintén területei elven szerveződik, dominánsan hétvégeken, míg a parancsnoki állomány is a régióhoz kötött állami, vagy jelentős befolyású és elfogadott, szakmailag felkészült vállalkozó. Az iszlám világban (Líbia, Irán stb.) például Iránban a Forradalmi Gárda irányítása alá tartozik az aktív és tartalékos önkéntesekre támaszkodó Basij (népi ~) igen jelentős katonai szereppel, haderőnemenként szerveződik, a reguláris haderővel közel azonos súlyú. A belső renddel kapcsolatos és adott esetben külső védelmi funkciót lát el. **2.** Egyes külföldi államokban a rendőrség megnevezése (például Románia – „Militia"). (C. O.) → *katonai vezetés*

Miljutyin, Dimitrij Alekszejevics, eredeti írással Дми́трий Алексе́евич Милю́тин (1816–1912): 1836-ban végezte el a moszkvai katonai akadémiát. 1845–1856 között a katonaföldrajz professzora a hadiakadémián. 1856–1859 között a Kaukázusi Hadsereg vezérkari főnöke. 1860-ban a hadügyminiszter helyettese, 1860–1881 között hadügyminiszter. Nevéhez fűződnek a krími háború után az orosz hadseregben bevezetett reformok, amelyeknek meghatározó szerepük volt az 1877–1878-as orosz–török háborúban elért sikerekben. Legismertebb hadtudományi munkája *A katonai statisztika első lépései,* amelyben lerakta a katonaföldrajz mint önálló tudományág alapjait Oroszországban. ~ kifejtette, hogy a háború menetére politikai, erkölcsi és statisztikai tényezők hatnak. A statisztikai tényezőn mindazokat az anyagi eszközöket érti, amit a háború érdekében használnak fel. Felismerte a háború és a politika szoros kapcsolatát. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

mils: lásd *vonás* (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

minimális lőtávolság: a tüzérségi tűzeszközök azon lőtávolsága, ahová az átlőhetőség figyelembevételével még tüzet tudnak vezetni. (Sz. T.) → *tüzérség*

minőségi kör: egy olyan alkalmazotti alkotócsoport, ahol a tagok rendszeresen gyűjtik, elemzik az őket érintő problémákat és megoldásokat keresnek ezekre. A módszer a szervezet sikerét alapozza meg. (C. O.) → *katonai vezetés*

minőségi mutatók: matematikai úton kiszámított olyan értékek (viszonyszámok), amelyek megmutatják, hogy egyes eszközök, kötelékek, más hasonló eszközökhöz és kötelékekhez képest milyen minőségi szintet képviselnek. Alapját képezik az erő- és eszközviszony vizsgálatának, a tevékenység objektív modellezésének, a művelet végrehajthatósági elemzésének. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

minősített óvóhely: olyan műszaki kiépítésű, kollektív védelmet biztosító életvédelmi létesítmény, amely a nukleáris tömegpusztító fegyverek robbanását kísérő közvetlen és közvetett hatások ellen komplex védelmet nyújt. A védőképességük és kiépítettségük alapján I–V. osztályú védőlétesítmények lehetnek. Az I. és II. osztályú létesítmények speciális célú, különleges kiépítésű, berendezésű óvóhelyek, általában kormányzati, stratégiai rendeltetéssel, a III., IV. és V. osztályba sorolt létesítmények pedig a lakosság elzárkózását biztosítják. Az utóbbiak alap-védőképességük, befogadóképességük, berendezésük és felszereltségük alapján is kategorizálhatók. Az alap-védőképesség túlnyomásértékben kifejezett számérték, amelyre a létesítményt tervezik, kivitelezik, és ezt a túlnyomást az óvóhelynek rongálódás nélkül el kell viselnie. A befogadóképességét tekintve a III. osztályú 600 fős, a IV. osztály 450 fős, az V. osztályú pedig legfeljebb 300 fős lehet. A ~ek túlnyomás elleni védelemmel, saját levegőellátással, ivóvízellátással, világítással és szennyvízelvezetéssel rendelkeznek. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

minősítő vizsga: az előmeneteli rendszer működtetése érdekében végrehajtott olyan számonkérés, ahol a jelentkezők a Katonai Vizsgaközpont által rendelkezésre bocsájtott tananyagból önálló felkészülést követően a meghirdetett vizsgaidőpontokban általános katonai ismeretekből tesznek tanúbizonyságot felkészültségükről. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

Misnay–Schardin-effektus: a kumulatív hatás fogalomkörében a „robbanással formált lövedék” felfedezőiről elnevezett jelenség. A ~ eléréséhez üreges töltetnél egy lapos csésze alakú betétkúpot kell képezni. A gömb alakú robbanási front a betétkúpot csak a tengelyében éri frontálisan, így annak nem minden felületi eleme gyorsul merőlegesen. Minden egyes felületi elem sebessége a betétkúp falvastagsága és a mögötte elhelyezkedő robbanóanyag rétegvastagsága közötti viszonytól függ. A szerkezet méreteit, a betétkúp görbületét, a betétkúp és a robbanóanyag rétegvastagságát úgy kell megválasztani, hogy a betétkúp egyes elemeinek axiális sebességkomponensei egyenlők legyenek, a külső zónák pedig még pótlólagosan befelé gyorsuljanak. A betétkúp a robbanáskor így kisebb átmérőjűvé válik, egy tömör „lövedék” képződik belőle, amellyel nagyobb távolságról is elérhető átütőhatás. H. Schardin részt vett a második világháborúban használatba került német kumulatív lövedékek és robbanótöltetek fejlesztésében. Misnay József őrnagy pedig méréseket végzett és kipróbálta a gyakorlatban a robbanás hatásosságát, amely kísérletek eredményeként jött létre a Lövő Tányér Akna (LŐTAK), valamint a 43M kumulatív harckocsi

elleni akna. A második világháborúban, a világon először a LŐTAK-ot alkalmazták oldal elleni aknaként, amelyet a botlódrótba ütköző harckocsi működtetett el, s robbanása az oldalpáncélt átütötte. A LŐTAK-hoz hasonló oldal elleni aknát csak az 1960-as évek végén készítettek a németek és a franciák. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

misszió: 1. Szövetségi és nemzetközi szerződésből eredő egyéb katonai kötelezettségek, különösen a közös védelmi, békefenntartó és humanitárius feladatok teljesítése, valamint közreműködés az arra kijelölt és felkészített erőkkel a nemzetközi terrorizmus elleni harc katonai feladatainak ellátásában. A Magyar Honvédség fenti feladatokban történő részvétele honvédelmi törvényben meghatározott feladat. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy* **2.** Lásd *küldetés* (C. O.) → *katonai vezetés*

mobilitás: a társadalmi ~ fogalmával a szociológia azt a jelenséget jelöli, amelynek során egy személy vagy csoport társadalmi, gazdasági helyzete megváltozik. Nemzedékek közötti ~ felfelé vagy lefelé irányuló mozgás a társadalmi rétegződés hierarchiájában egyik nemzedékről a másikra. A nemzedéken belüli ~ felfelé vagy lefelé irányuló mozgás a társadalmi rétegződés hierarchiájában egy egyén életében. Fontos jellemző még a strukturális ~, amely azok arányát jelenti, akik azért kellett hogy mobillá váljanak, mert az szülők nemzedékének összetétele eltér a gyermekek nemzedékének összetételétől. Modern társadalmakban erősödő tényező lehet a földrajzi ~, amely települések, régiók, országok közötti vándorlást jelent. A katonai szolgálathoz hagyományosan hozzátartozik a földrajzi ~, amely gyakran családját is érinti, adott esetben tartósan országok közötti ~sal is. (K. J.) → *katonaszociológia*

modell: az emberi megismerési folyamat elősegítésére, újabb ismeretek szerzésére, egymással kölcsönhatásban lévő részekből (a ~ elemeiből) összeálló (összeállított) szerves egészként működő, meghatározott környezetével (az úgynevezett modellezettel) hasonlósági összefüggésben lévő – nélküle nem is értelmezhető – speciális rendszer. A ~ a tudományos kutatásban használt fogalom, amely a nagyon pontosan (tehát a matematika nyelvén) megfogalmazott hipotéziseket és hipotézisrendszereket (összetett hipotéziseket) jelenti. Az egyazon jelenség vizsgálata céljából bevezetett alternatív hipotézisek együttesét hipotéziának, a hipotéziának megfelelő ~ek együttesét ~családnak tekintjük. A modellezés során a valóság egy meghatározott szeletéből kiemeljük a számunkra adott szituációban fontos, ismert vagy feltételezett elemeket, és azokat hipotézisünknek megfelelően kapcsolatba hozzuk egymással. Az így elkészített ~t tesztelnünk kell. Ha a ~ úgy viselkedik, ahogyan a modellezni kívánt rendszer vagy objektum (tehát predikciói egybevágnak a közvetlen tapasztalatokkal), akkor azt mondhatjuk, hogy a ~ jó (céljának megfelelő keretek között használható), ha eltér attól, akkor a ~t tovább kell fejleszteni, vagy el kell vetni. A ~nek a valós tapasztalatokkal való összevetését a ~ tesztelésének (validálásának vagy verifikálásának) nevezzük. Az emberi gondolkodás lényegét, működését tágabb értelemben vett modellezésnek is tekinthetjük. A ~ lehet: *a)* célja szerint taktikai (prediktív) vagy stratégiai (demonstratív); *b)* felépítése szerint: szimulációs vagy leíró (deskriptív); *c)* tér-idő szemlélete szerint: diszkrét vagy folytonos; *d)* folyamatszemlélete szerint: determinisztikus vagy sztochasztikus. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

modellezés: tudományos megismerési módszerként a tudományok kialakulásával egyidejűleg jelent meg. A valóság tu-

dományos megismerése során minden korban alkalmaztak modelleket, vagy legalábbis modellszerű képzeteket. Már a görög filozófusok és természetkutatók a természet magyarázata, leírása során gyakran folyamodtak modellszerű képzetekhez. Például az atomisták (Leukipposz, Demokritosz), hogy megvilágítsák a testek fizikai tulajdonságait, a világ keletkezését és szerveződését, megalkották az atomok, valamint mozgásuk és egyesülésük eszmei modelljét. A ~ történetének fontos szakasza kapcsolódik a klasszikus fizika kialakulásához. Itt meg kell említeni Galilei és Newton nevét, akik olyan új típusú modelleket alkottak, amelyek már joggal tekinthetők tudományos modellnek. Ebben az időben alkotják meg az első logikai és matematikai gépeket (például Pascal összeadó gépe vagy Leibniz szorzógépe). Új szakasz kezdődött a modellmódszer történetében a 19. század második felében, amikor a modellek széleskörűen elterjedtek a tudományos kutatás gyakorlatában és az új tudományos elméletek kidolgozásának jelentős forrásaivá váltak. Lord Kelvin (W. Thomson) véleménye szerint ahhoz, hogy megértsük a jelenséget, meg kell építenünk mechanikai modelljét. Kelvin mellett Maxwell is nagy figyelmet szentelt a fizikai hasonlóság elméletének és azoknak a feltételeknek a kidolgozására, amelyek lehetővé teszik a valóság egyik területéhez tartozó jelenségek tanulmányozását a valóság másik területét visszatükröző elmélet segítségével (például az elektromágneses jelenségeket az összenyomhatatlan folyadékokkal való analógia alapján tanulmányozta). Maxwell nemcsak a modellmódszer nagy jelentőségére mutatott rá, hanem korlátaira is, például arra, hogy a modellek csak lépcsőfokok a tudományos elmélet kidolgozása útján, nem kész elméleti rendszerek. Ebben az időszakban jelentős eredményeket értek el a biológiai folyamatok elméleti ~ében, de a ~ széleskörűen elterjedt a matematikában és a geometriában is (például halmazelmélet, nem-euklideszi geometriák). A modellmódszernek a tudomány valamennyi területén való széles körű elterjedése csak a 20. században valósult meg. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

módosított, összetett akadályleírás/akadályvázlat: a műveleti tér katonai tevékenységekre gyakorolt hatásait leíró (ábrázoló) okmány. Normális helyzetben a mozgást (manővereket) korlátozó akadályokat tartalmazza és írja le, illetve módosítja az alábbiak figyelembevételével: járhatóság; célterületek; megközelítési útvonalak, fedettség és álcázás; mozgási folyosók; akadályok rendszere; kulcsfontosságú területek, védhető területek. (H. H.) → *felderítés*

módszeres tűz: löveggel, tűzszakasszal, üteggel vagy osztállyal meghatározott időtartamig, meghatározott tűzütemben lőtt tűz. A ~et általában az üteg jobbszárnyán lévő löveg kezdi meg, majd a szakaszparancsnok vezényszavára a többi löveg is kiváltja a tüzet. (Sz. T.) → *tüzérség*

módszertan: azon oktatói eljárások összessége, amelyek meghatározott (rendezett) módon elősegítik a tanulást. A konkrét alkalmazható módszereket alapvetően a szakmai tartalom határozza meg. A ~ jellemzője, hogy tudományághoz kötött tantárgy-pedagógia. A nevelési módszer a kitűzött nevelési cél elérésének érdekében alkalmazott eljárás. Célja, hogy az egyént pozitív tevékenységre késztessük, a negatív hatásokat pedig kiküszöböljük. Az eljárás a módszer konkretizációját jelenti. Függ a pedagógiai intuíciótól, a találékonyságtól, a nevelő aktivitásától, azonban mindig eljárások rendszeréről beszélünk. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

módszertani foglalkozás: az oktatók számára szervezett foglalkozás, amelynek keretében egy adott tárgykör anyagának egy részét (vagy egészét) úgy adják elő vagy mutatják be az oktatóknak, hogy azt saját oktatói tevékenységükhöz mintának tekinthessék. A ~ célja az adott tárgykör oktatásának mintaszerű bemutatása. A ~ tartható a terepen, a gyakorlópályákon vagy tanteremben. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

modulálatlan zavar: olyan zavarási célból előállított jelkisugárzás, amely során az adott frekvenciájú adójel nem kerül semmilyen modulációra, ugyanakkor hatékony elnyomást képes biztosítani azáltal, hogy például a vevőkészülékek automatikus erősítésszabályozó áramköreit (AGC) leszabályozásra készteti, így a hasznos jel vétele lehetetlenné válik. Mivel a vevőkészülékben „nagy csend" lesz, ezért a zavarás ténye nehezen ismerhető fel. Olyan gyanú kelthető vele, mintha a rádióháló egyik állomása benyomva felejtette volna a rádiókészülékének beszédváltóját. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

modulált zavar: olyan zavarási célból előállított jelkisugárzás, amely során az adott vivőfrekvencia a modulátorban valamilyen modulációt kap, amely lehet folyamatos, impulzus, zaj, sőt valós beszéd, vagy zenei moduláció, akár tévéjel. A zajjal, vagy az egyszerűbb modulációval ellátott zavarjelek hamar felfedik a zavarás tényét, azonban például egy rádióműsor megjelenése a rádiórelé csatornában a kezelők számára komoly fejtörést okozhat. A moduláció során a jel spektruma kiszélesedik, ezzel a zavarás sávszélessége is befolyásolható. Minden adásmódhoz tartozik egy úgynevezett optimális zavarfajta, amely a leghatékonyabban képes a hasznos jel demodulációját akadályozni. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

Molnyija-pálya: olyan speciális műholdpálya, amely nevét a szovjet Molnyija-műholdak után kapta. Olyan nagy excentricitású ellipszis alakú pálya, amely legnagyobb földtávoli pontja (perigeum) eléri a 40 000 km-t, a földközeli távolsága (apogeum) pedig 500 km. A Molnyija-műholdak távközlési célokat szolgáltak a hatvanas évektől kezdve. A pálya előnye, hogy két műholddal közel globális lefedettség biztosítható. A ~ inklinációs szöge 63,4°. A keringés periódusideje 23 h 56 min. Azért volt szükséges ezen pálya alkalmazása, mert a geostacionárius pálya a Szovjetunió területéről nagyon alacsony szög alatt, vagy akár a horizont alatt látszik, így kommunikációs célú műholdak elhelyezésére nemigen alkalmas. Katonai kommunikációs rendeltetése mellett ez a műhold biztosította a Varsói Szerződés országaiban tartózkodó szovjet csapatok televíziós műsorvételi igényeit is. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

Moltke, Helmuth Karl Bernhard von (1800–1891): porosz marsall, katonai teoretikus. Elvégezte a Koppenhágai Kadétiskolát (1818), 1822-ben lépett a porosz hadsereg szolgálatába, s röviddel ezután már hadiakadémiára küldték. Akkoriban Clausewitz volt az intézmény igazgatója, akinek *A háborúról* című klasszikus műve nagy hatással volt a fiatal tisztre. 1855-ben Vilmos herceg, a porosz trónörökös szárnysegédjévé nevezték ki. Amikor 1857 októberében pártfogója régens lett, ~t a vezérkar főnökévé nevezték ki Az 1864. évi schleswig-holsteini háborúban az osztrák–porosz haderők vezérkari főnöke volt. Az osztrák–porosz háborúban tanúsított sikeres tevékenysége, valamint az 1866. évi königgrätzi diadal nyomán európai jelentőségű személyiséggé vált. 1870-ben a Franciaország seregei fölötti győzelem kovácsa, s így része volt benne, hogy a megszülető Németország a kontinens vezető hatalma lett. ~t kiemelkedő

hadvezéri tehetségnek elismeréseként grófi rangra emelték, 1871-ben megkapta a marsallbotot is. 1888-ban mentették fel megbízása alól. A vezérkarfőnöki beosztásban eltöltött idő utolsó 16 évében az 1870–1871-es háború hivatalos történetének megírását irányította, és egy, Francia- és Oroszország ellen indítandó hadjárat tervének kidolgozásán fáradozott. ~ tanulmányaiban szükségesnek tartotta, hogy az ország valamennyi lehetőségét és adottságát felhasználják a hadviselés érdekében, megelőzzék az ellenséget a hadsereg mozgósításában és a határon történő felvonultatásában, váratlanul indítsák meg a haditevékenységeket, különböző irányokból egy pont felé vonulva („külön-külön vonulni, együtt harcolni"), a szárnyak felől átkarolják az ellenséget. Ő írta azt, milyen fontos, hogy az ellenséget egy fő ütközetben zúzzák szét, arcból és a szárnyak felől támadva. (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

Moltke, Helmuth Johannes Ludwig von (1848–1916): német katonatiszt, vezérezredes, 1906–1916-ig (ténylegesen, csak 1914. szeptember 15-éig) a német császári hadsereg vezérkari főnöke. Nagybátyjától, Helmuth Karl Bernhard von Moltkétől való megkülönböztetésül gyakran „az ifjabb Moltke"-ként hivatkoznak rá. Fő hibájaként rótták fel neki, hogy megváltoztatta a Schlieffen-tervet, meggyengítette a hadászati átkarolást végző főerőket, így az 1914. szeptemberi kudarc (első marnei csata) után megbukott vezérkarfőnökként. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Montecuccoli, Raimondo (1609–1680): Itáliából származó császári hadvezér, korának egyik legjelentősebb katonai teoretikusa. Már 16 évesen – 1625-ben – katonaként, császári szolgálatban vett részt a harmincéves háborúban. Nagybátyja Ernesto Montecuccoli szintén hadvezér volt. Breitenfeldnél (1631), majd Melniknél svéd fogságba esett. 1642-ben tábornokká nevezték ki. Ettől kezdve a császáriak legsikeresebb hadvezére. 1658 után a török hadszíntérre került. 1661-ben az Erdélyben működő császári hadsereget vezette. Eredménytelen hadjáratáért Zrínyi éles bírálatban részesítette. Legnagyobb katonai sikerét 1664-ben a szentgotthárdi csatában érte el, amikor döntő győzelmet aratott a török hadak felett. 1668-ban az Udvari Haditanács elnöke lett. 1673–1675-ben a francia hadszíntéren az évszázad talán legnagyobb hadvezére, Turenne ellen is eredményesen harcolt. 1680-ban Linzben halt meg. ~t hadjáratai, harctéri sikerei nagyszerű taktikusnak mutatják, ám hadtudományi munkássága tette igazán híressé. Korának elismert hadtudósa volt. Írói tevékenysége 1640–1670 közé esett. A század egyik legolvasottabb, legműveltebb katonájává képezte magát. Munkáiban kora és saját, háborúban eltöltött életének gazdag tapasztalatait dolgozta fel. Erre támaszkodva elsőnek kísérelte meg, hogy a hadtudományt rendszerbe foglalja. Nem törekedett a háború lényegének, törvényszerűségeinek feltárására. Rendszere szinte teljesen gyakorlati jellegű. Felismerte a gazdasági tényező, mindenekelőtt a pénz szerepét a háborúban. A fejedelmi abszolutizmus rendíthetetlen híve. A hadsereg kiegészítését reformálta azzal, hogy csökkentette a szúrófegyveres pikások létszámát és a tűzfegyvereseket növelte, akiket igyekezett új, pontos tüzelésű és jobb muskétákkal ellátni. Ő vezette be seregében a könnyű kanócos muskétát. Szigorú fegyelmet követelt a tüzelés végrehajtásában. Ezen intézkedések révén fokozta seregének támadóerejét. Észszerűsítette a csapatok ellátó és fizetési rendszerét is. Hadtudományi munkái közül a legfontosabb *Az ütközetről (Delle battaglie), Értekezés a háborúról (Trattato della guerra).* Mindkettő 1640–1642 között készült. *A Magyarországon és Németországban vívott háború eredményei (Successi del*

la guerra seguiti in Allemagnia et in Ungheria, 1654); Visszaemlékezések az 1661–1669-es magyarországi hadjáratra (Cose e memorie supra le campagne in Ungheria, 1670). Fő műve a hadtudomány első jelentős rendszerbe foglalását tartalmazó *Emlékiratok a háborúról (Memoria della guerra).* (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története* (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

Montluc, Blaise de (1501–1577): az armagnaci kisnemesi családból származó ~ egyszerű íjászként kezdte a pályafutását az itáliai háborúban, de rátermettségének és bátorságának köszönhetően gyorsan emelkedett a ranglétrán. Egyik legnevesebb haditette a ceresolei diadal 1554. április 14-én, ahol puskásai élén kitüntette magát, és tanácsaival nagyban hozzájárult Enghien gróf győzelméhez. Nem sokkal később kinevezték tábornoknak és 1554. július – 1555. április között altábornagyként sikerrel védte Sienát, majd fontos szerepet játszott Thionville ostromában. Az 1562-ben meginduló vallásháborúkban a katolikusok oldalára állt. Érdemei elismeréseként III. Henrik 1574-ben kinevezte Franciaország marsalljává. 1570 után írta kommentárjait *(Commentaires de Messire Blaise de Montluc),* amelyekben ötvenévnyi (1521–1574), háborús tapasztalatait foglalta össze. IV. Henrik a katona bibliájának nevezte a művet, amelyben döntően gyakorlati kérdésekkel foglalkozik, de felismerte a tűzfegyverek jelentőségét és kiemeli a támadás, illetve az ütközet elsődlegességét az ellenség legyőzésében. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

motívum/motiváció: ~ként határozhatjuk meg az utasítássá összeállt jel vagy jelek csoportját. A ~ lehet belső vagy külső. Minden intézmény – így a Magyar Honvédség is – fennállásához, hatékony működéséhez, fejlődéséhez szükséges meggyőződéseket, értékeket, képességeket, motiváltságot, viselkedésformákat vár tagjaitól. Különösen a harc megkezdésekor, a katona cselekvését nem a motiváció indítja el, hanem a céltudatos parancsnoki döntések sorozata, valamint a hatásos cselekvés elemeinek automatizáltsága, amit a kiképzés alapoz meg, de ~ok harc folyamán is orientálják a viselkedést. A ~, motívumrendszer a lelki erőtér faktora, karaktermeghatározó, teljesítménynövelő. A ~ok többsége nem a szükségszerűség erejével hat, azaz időben eltolható az általa indítandó cselekvés. Mit kell motiválnia a vezetőnek: a munkatársak személyiségének egészét, gondolkodásuk anyagát, szakmai kapacitásukat, hajtóerőiket, céljaikat, értékválasztásaikat, reakcióikat, morális tartalékaikat, társadalmiságukat. A motiváltság feszültséget eredményez, jellemző a személyiségre. Gyakran motivációs küzdelmek jelennek meg (jelentsem, ne jelentsem; szóljak, ne szóljak stb.) Frederick Herzberg (1923–2000) amerikai pszichológus kéttényezős elmélete magába foglalja, a külső (higiénés tényezőket): fizetés, munkabiztonság, munkafeltételek, vezető stílusa, szabályrendszer, munkatársi kapcsolatok; valamint a belső tényezőket (motivátorok): sikerélmény, elismerés, autonómia, verseny, felelősség, tartalmas munka, fejlődés, tanulás. További ~típusok is lehetnek, olyanok, mint: tudattalan, fejlődési (haladással, tanulással, tudással stb.), és tekintéllyel kapcsolatos ~ okat. L. Festinger (kognitív disszonancia) elmélete, összefoglalja a munkával kapcsolatban befektetett energia, és a valószínű személyes eredmény arányát, az általa fontosnak tartott személyek hasonló arányához viszonyítva. (H. D.) → *katonapedagógia*

mozaiktanulás: a kooperatív oktatási módszerek közé tartozó módszer, Elliot Aronson dolgozta ki a hetvenes években. A ~ során hatfős csoportok tagjai elolvassák a feladatból rájuk eső részt (például egy költői életmű hat szakaszának egyikét). Ezután összeül-

nek a különböző csoportok azon tagjai, akik azonos résztémát tanulmányoztak. A megvitatás után visszatérnek saját csoportjukba, ahol az egyeztetett változat szerint mindenki elolvassa az egész anyagrészt, és a „szakértők" segítik a többieket, hogy ezután alaposabban tanulmányozzák az adott anyagrészt. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

mozgásakadályozás: a műszaki támogatás feladatcsoportjainak egyike; magába foglalja mindazokat a rendszabályokat és tevékenységeket, amelyek az ellenség vagy szemben álló fél mozgásának, előrevonásának és manővereinek akadályozására, megnehezítésére irányulnak. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

mozgáscentrikus hadikultúra: a ~át műveleti filozófiája alapján az ellenség megsemmisítésére irányuló magas intenzitású támadó katonai műveletek végrehajtása jellemzi. Az összhaderőnemi műveletekben a hadászati célokat megvalósító fő haderőnem a szárazföldi haderőnem. A hadászati tevékenységet a főerő aktív, nagy erejű csapásai, a kezdeményezés megragadásának és megtartásának megvalósítása jellemzi. Az időelőny birtoklása meghatározó fontosságú, mint ahogy a parancsnokok kreativitásának is rendkívül nagy jelentősége van. A katonai műveletek földrajzi kiterjedése nagymértékű, a hadszíntér akár kontinentális méretű is lehet. A ~ alapvetően a kontinentális elhelyezkedésű és érdekeltségű országok, államok hadikultúrája. (Sz. I.b) → *hadtudomány elmélete*

mozgástámogatás: a műszaki támogatás feladatcsoportjainak egyike; magába foglalja mindazokat a rendszabályokat és tevékenységeket, amelyek a saját csapatok mozgásának biztosítására, a teljes manőverszabadság megteremtésére és fenntartására irányulnak. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

mozgékonyság: a ~ a katonai erőknek és a hozzájuk tartozó logisztikai szerveknek az a helyváltoztató képessége, amely alkalmassá teszi a csapatokat arra – az elsődleges feladat-végrehajtó képességüket megtartva –, hogy az egyik helyről, területről a másikra közlekedjenek. A katonai műveletek nagyságától, szintjétől, távolságától függően megkülönböztetünk hadászati, hadműveleti és harcászati ~ot: *a)* a hadászati ~ a katonai erőknek és a hozzájuk tartozó logisztikai támogatásnak nagy távolságokra történő gyors és hatékony helyváltoztatási képessége. Ez megvalósulhat hadszínterek, régiók között vagy a NATO felelősségi körzetén kívül; *b)* a hadműveleti ~ a katonai erőknek és a hozzájuk tartozó logisztikai támogatásnak egy régión belüli gyors és hatékony helyváltoztatási képessége, amely alkalmassá teszi arra, hogy egy nagyobb ellenséges támadás elhárítására összevonják, illetve az ellenség hadműveleti tartalékai ellenlökésének elhárítására összpontosítsák; *c)* a harcászati ~ a regionális, helyben lévő és a hadosztály szintig terjedő erőknek és a hozzájuk tartozó logisztikai támogatásnak azon helyváltoztatási képessége, amely alkalmassá teszi azokat nagyobb ellenséges támadás elleni összevonás, illetve harcászati tartalékok elleni összpontosítás végrehajtására. A haditechnikai eszköz ~a vonatkozásában az a helyváltoztató képesség, amelyet nagy távolságon és változatos viszonyok között megtenni képes szárazföldön, vízen, vagy a levegőben. A ~ot alapvetően az eszköz technikai lehetőségei és a mozgás körülményei határozzák meg. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás* (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

mozgó rombolócsoport: a szárazföldi összfegyvernemi egységek, magasabbegységek

ideiglenes jelleggel létrehozott harcrendi eleme. Rendeltetése az ellenség váratlan vagy nagy erejű betörési irányaiban, valamint a támpontok közötti hézagokban a harcoló csapatok visszavonulásának ütemében, azt követően hidak, utak, vasutak és azok fontosabb műtárgyainak gyors használhatatlanná tétele, fontosabb objektumok rombolása, nem hátraszállítható harcanyagok és egyéb anyagok, eszközök megsemmisítése. Csak védelemben hozzák létre, állománya utászrajtól utászszakaszig terjedő erőből állhat. Szükség szerint közvetlen védelmére lövész- vagy harckocsi-alegységek is kijelölhetők. A csoportot nagy terepjáró képességű, lehetőleg páncélozott szállítóeszközökkel, speciális robbantóeszközökkel és robbanóanyagokkal látják el. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

mozgó záróosztag (MZO): a szárazföldi összfegyvernemi egységek, magasabbegységek ideiglenes jelleggel létrehozott harcrendi, hadműveleti eleme. Rendeltetése a harctevékenységek időszakában aknamezők gyors telepítése a talaj felszínére vagy a felszín alá, illetve rombolások létrehozása az ellenség várható tevékenységének irányaiban azzal a céllal, hogy veszteséget okozzon a páncélozott harceszközeiben, akadályozza az előremozgást és a manővereket, zárja a szárnyakat, csatlakozásokat, hézagokat, illetve biztosítsa az elfoglalt terepszakaszokat. A ~ot a műszaki csapatok állományába tartozó zártelepítő vagy utász alegységekből hozzák létre szakasz vagy század erőben. Feladatát önállóan vagy a páncélelhárító tüzérségi erőkkel együttműködve hajtja végre, de néha harckocsi alegységekkel vagy harci helikopterekkel közösen alkalmazzák. Aknarakó, aknaszóró eszközökkel, harckocsi elleni aknákkal és robbanóanyaggal rendelkezik a feladatai ellátásához. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

mozgó zárótűz: az ellenség szétbontakozó harckocsijaira, páncélozott szállító harcjárműveire, vagy a páncélozott harcrendben rohamozó ellenség arcvonala elé egyidejűleg egy vagy több terepszakaszra lőtt összefüggő tűzfüggöny, amelyet a harckocsik (páncélozott szállító harcjárművek) előremozgási ütemének megfelelően előre meghatározott terepszakaszra helyeznek át. (Sz. T.) → *tüzérség*

mozgósítás: mobilizáció (a latin „mobilis" – mozgó szóból származó kifejezés). **1.** A ~ az ország erőforrásainak átcsoportosítása a háborús vagy a rendkívüli időszakok igényeinek megfelelően. A ~ magába foglalja a fegyveres erők és a rendvédelmi szervek, a védelmi igazgatás, a polgári védelem hadiszervezetre való áttéréséhez, valamint a nemzetgazdaság haditermelésre való átállításához szükséges személyek, technikai és anyagi eszközök, valamint objektumok igénybevételét. A ~ lehet: ország~, gazdaság~, a fegyveres erők és rendvédelmi szervek ~a, a védelmi igazgatási szervek ~a. A ~ méretei szerint lehet: általános (teljes), vagy részleges; a végrehajtás módja szerint pedig rejtett vagy nyílt ~. **2.** Azon rendszabályok és tevékenységek összessége, amelyek lehetővé teszik a fegyveres erők békehadrendről, békeszervezetről, békeállományról, a háborús hadrendre, hadiszervezetre és hadiállományra való áttérést. **3.** A katonai szervezet ~a azon tevékenységek összessége, amelyek biztosítják a tartalékos hadkötelesek bevonultatásával, a nemzetgazdaságból tervezett technikai eszközök, anyagok előállításával, valamint a szükséges nemzetgazdasági szolgáltatások igénybevételével a meghatározott feladat végrehajtására alkalmas szervezet megalakítását. **4.** A totális ~ a hadipotenciál háborús szükségletre való teljes átállítása. Ennek keretében bővíthetik a hadkötelezettség korhatárát, bevezethetik

a kényszermunkát, maximálisan igénybe vehetik az anyagi javakat. **5.** ~nak nevezik a meghatározott feladatokhoz szükséges személyi, szellemi, anyagi erőforrások összpontosítását is. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

mozgósítási biztonság: a gazdasági biztonság alrendszereként megmutatja, hogy a gazdaság mennyire képes az ország működését krízisidőszakban fenntartani, menynyire képes az ilyenkor jelentkező speciális (különösen védelmi) igényeket kielégíteni. Így biztonsági szintje a gazdaság krízisidőszaki működésre történő átállításának eredményességétől, azaz a gazdaságmozgósítási képességétől függ. Annál magasabb szintű a ~, minél inkább megszervezett a gazdaság védelmi felkészítése; minél nagyobb tartalékok állnak rendelkezésre védelmi célú tartalékokból, valamint rögzített ipari kapacitásokból; minél hosszabb hadiipari értéklánccokkal rendelkezik az ország, illetve szövetségesi rendszere; minél nagyobb a hadiipari K+F tevékenység; minél magasabb a gazdaság általános technológia- és tudásszínvonala, technológiai biztonsága; minél magasabb szintű a humán tőke minősége (tudás, innovációs képesség, erkölcs, honvédelem iránti elkötelezettség tekintetében). (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

mozgósítási készenlét: a mozgósítás méretei és módjai kapcsolatából alakult ki. Ennek alapján a mozgósítás formái: *a)* részleges rejtett; *b)* részleges nyílt; *c)* általános nyílt mozgósítás. *a)* A részleges rejtett mozgósítást általában magasabb készenléti fokozat elrendelése nélkül, néhány – a védelmi tervben kijelölt – katonai szervezetet érintően hajtanak végre, a mozgósítás valódi céljának rejtésével, a szükséges tartalékosok bevonultatásával, a polgári technikai eszközök előállításával. *b)* A részleges nyílt mozgósítást a magasabb készenléti fokozat elrendelésével együtt – vagy anélkül – a védelmi tervben kijelölt katonai szervezetek, vagy azok meghatározott csoportja részére rendelnek el; ebben a mozgósítási formában is csak a szükséges tartalékosok bevonultatása és a feladat ellátását biztosító polgári technikai eszközök előállítása történik meg – rejtés nélkül. *c)* Általános nyílt mozgósítás, amely – az ország teljes készenlétének elrendelésével egyidejűleg – minden lebiztosított tartalékos bevonultatását és a polgári technikai eszközök előállítását – átadását – jelenti, illetőleg annak befejezése után a honvédség hadrendjében lévő valamennyi katonai szervezet áttér hadiszervezetre és feltöltött állományra; a mozgósítás tényét a tömegtájékoztatási és egyéb hírközlő eszközökön haladéktalanul közzé kell tenni. A katonai szervezetek mozgósításával kapcsolatos feladatok végrehajtására biztosított (meghatározott) időpont, időkeret. Általában bevonulási-, előállítási-, beérkezési időről; a feltöltés befejezésének idejéről és a ~i időről beszélünk. A néhány órástól például: M–1 04, M–1–12, M–1–24, M–2–24, M–10–24, M–30–24 stb. M = mozgósítás, az első szám a nap, a második az óra. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

mozgósítási zárolt gépjárműtechnikai eszközök: mindazon, a béke szükségleten felüli eszközök, amelyek a hadiszükséglet biztosítására kerültek kiadásra. Ezen eszközök besorolására vagy átcsoportosítására a honvéd vezérkarfőnök jogosult. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

mozsárlövészet: a tüzérségi tűzeszközökkel 45°-nál nagyobb emelkedési szöggel (meredek röppálya) végrehajtott lövészet. A ~et általában az ellenség felé eső lejtőkön, horhosokban, magas épületek udvarán stb. elhelyezkedő élőerő és tűzeszközök pusztítására, valamint különböző objektumok födémrészének rombolására, vagy az álca leválasztására alkalmazzák. (Sz. T.) → *tüzérség*

mögöttes terület: a harcterület szerkezetének azon része, amely az erők elhelyezkedése és vezetése szempontjából a közvetlen harcterület mögött, az ellenség közvetlen behatásán kívül helyezkedik. A ~en alapvetően az adminisztratív, illetve logisztikai tevékenységek zajlanak. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

MRSI- (Multiple Rounds Simultaneous Impact) **képesség:** az automata irányzó- és töltőberendezéssel és speciális célszámítógépekkel ellátott, elsősorban önjáró tüzérségi tűzeszközök azon képessége, amellyel az általuk gyorstűzben kilőtt (4–6 db) gránátok egy időpontban csapódnak. A tüzér szakterminológiában jelenleg még ezt az angol kifejezést alkalmazzák. (Sz. T.) → *tüzérség*

MSL (Mean See Level, közepes tengerszint): közepes tengerszint, amelyhez képest a tengerszint feletti magasságokat meghatározzák. A NATO szabványos topográfiai térképeken feltűntetett magassági viszonyítási alap. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

multidimenzionális békefenntartás: a békefenntartás fejlődésében a második generáció, amelyet alapvetően a komplex konfliktusok, az államon belüli polgárháborúk felszámolása érdekében hajtanak végre. Alapvetően ENSZ-fogalom, de más szervezeteknél is használatos. A multidimenzionális jellegét az adja, hogy a komplex válságok, komplex reagálásokat igényelnek, aminek sok szereplője tevékenykedik több biztonsági dimenzióban (politikai, katonai, gazdasági, környezeti, társadalmi, egyéb). A több dimenzióban tevékenykedő aktorok erőfeszítéseinek összehangolása a pozitív, egymást erősítő hatások felismerése, a siker meghatározó eleme. A komplex reagálás rendszerében, a ~ban, megjelennek a katonai erők mellett a rendészet, a politikai ügyek, a törvényesség, az igazságszolgáltatás, a közügyek, az emberi jogok, a humanitárius ügyek, a megbékélés és bizalomépítés szakemberei is. A diplomaták, tanácsadók, választási szakértők, menekültügyesek, reintegrációt végző és gazdasági fejlesztő szakemberek tevékenysége a szoros koordinációt igényel a fizikai biztonságot megteremtő és fenntartó katonai erővel. A több dimenzióban tevékenykedő szereplők szervezetileg lehetnek az ENSZ vagy annak valamely szakosított szervezetének, kormányzati és nem kormányzati szervezetek, donor és önkéntes szervezetek, nemzetközi vagy regionális szervezetek tagjai. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

multilaterális: sokoldalú, többoldalú, több félre kiterjedő. A ~ diplomácia szerepe több ország közötti politikai, gazdasági, kulturális, katonai együttműködés kialakítása és támogatása. (C. O.) → *katonai vezetés*

Munka törvénykönyve: szabályozza – főszabály szerint – a munkaviszonyra vonatkozó szabályokat, így a munkaviszony létesítésének, megszüntetésének, tartamának vagy például a munkaidő és a munkabérre irányadó rendelkezéseket. A ~ szabályai irányadók a felek (munkáltató és munkavállaló) közötti jogviták esetén is. A ~ általános indokolása szerint az törvény megalkotásával az alábbi célokat kívánják megvalósítani: rugalmas foglalkoztatás, munkavégzők szociális biztonsága, individuális és kollektív autonómia erősítése, megállapodások szabályozó szerepének erősítése, szakszervezeti aktivitás fokozása, az állami szabályozás regulatív funkciójának csökkentése, üzemi megállapodások regulatív funkciójának szabályozása, kollektív szerződésben biztosítani a törvénytől való eltérés lehetőségét, polgári jogi szabályok alkalmazása különösen a kártérítés körében. Egyes ágazati területeket szabályzó törvények (honvédelmi, rendészeti, közigazgatási) rendelkezé-

sei eltérhetnek a ~ rendelkezéseitől. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

munkaerőpiac: a munkaerőnek – mint termelési tényezőnek – közgazdasági értelemben vett piaca, ahol az eladók (munkavállalók) és a vevők (munkaadók) közötti munkaerő cseréje zajlik. A ~on mindig meghatározott számú és struktúrájú munkaerő-kínálat áll szemben bizonyos mennyiségű és összetételű munkaerő-kereslettel. A ~on túlkereslet (munkaerőhiány) jelentkezik, ha nagyobb a munkaerő kereslete, mint a kínálat. Amennyiben a munkaerő-kereslet a kínálatnál kisebb, a piac túlkínálatos (munkanélküliség). (S. J.) → *humánpolitika, személyügy*

Munkakör Azonosító Kód (MAK-kód): a ~ a munkakör szakterületi hovatartozását, a munkavégzés jellegét, a munkakör rendfokozati hierarchiában elfoglalt helyét, a nemzetbiztonsági ellenőrzés hatálya alá tartozást, a hozzá kapcsolható foglalkoztatási jogviszonyt és korlátozást, valamint a munkakörben előírt idegennyelv-ismereti követelményt azonosítja. A ~ felépítése: *a)* a ~ első négy – a munkakörcsalád azonosítóját, a fegyvernemi, szakági alcsoportot és a munkakörtípust jelölő – karakterét a Magyar Honvédség Munkaköri Térképe alapján határozzák meg; *b)* a ~ ötödik és hatodik karaktere a munkakörhöz rendszeresített, vagy abban elérhető legmagasabb rendfokozat azonosítására szolgál; *c)* a ~ hetedik karaktere a nemzetbiztonsági ellenőrzés alá eső munkakör jelölésére szolgál, vagy azt jelöli, hogy a munkakörhöz nem szükséges ellenőrzés; *d)* a ~ nyolcadik karaktere a munkakör betöltőjének jogviszonyára utal; *e)* a ~ kilencedik karaktere a szolgálatteljesítési időt és munkaidőt határozza meg; *f)* a ~ tizedik és tizenegyedik karaktere az idegennyelv-ismereti követelményt jelöli. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

munkakörbővítés: a munkakör mélységének növelését célozza meg, a munkafeladat olyan tevékenységekkel egészül ki, ami motiváló hatású, például önellenőrzés, önirányítás lehetőségével. (C. O.) → *katonai vezetés*

munkakör-gazdagítás: vertikális munkaterhelés, amely a munkatársak számára megnövelt hatáskört biztosít, amely olyan megoldásokat ajánl, hogy a feladat tartalma és fontossága, az igényelt képességek sokfélesége, az autonómia foka és a visszacsatolás jellemzői alapján a motivációs erő maximális legyen. Az alkalmazottak motivációjának növelésében a HR tevékenységei, elsősorban az ösztönző rendszer működtetése és a munkakörök kialakítása, meghatározó jelentőségű. (C. O.) → *katonai vezetés*

munkakörelemzés: egy olyan általános szisztematikus eljárás, amely a munkakör jellemzőit feltárva segít meghatározni a szervezeti viszonyokat, feladatokat, felelősségeket, kapcsolatokat, lehetőségeket és korlátokat, valamint a munkaköri követelményeket. A ~ lehetséges céljai: *a)* valós létszámtervezés; *b)* munkakörtervezés; *c)* munkakör-értékelés; *d)* teljesítményértékelés; *e)* toborzás, kiválasztás, beillesztés; *f)* munkaerő-fejlesztés; *g)* életpályamodell kialakítása; *h)* ösztönzési és motivációs rendszer kialakítása; *i)* szervezettervezés, fejlesztés megalapozása; *j)* munkavédelem. A hatékony ~ megalapozhat egy kompetenciaalapú szervezeti tevékenységet és egy tudásalapú szervezetfejlesztést. (C. O.) → *katonai vezetés*

munkaköri leírás: a szolgálati viszony keretében a munkáltatói jogkört gyakorló az állomány tagjának feladatait, a munkakör betöltésével kapcsolatos követelményeket, különösen az egyes szolgálati beosztások ellátásához szükséges idegennyelv-ismeret

szintjét és típusát, a szükséges nyelv megnevezését, valamint a szaknyelvi nyelvvizsga előírását, a megállapított szolgálati rendet, a rész-szolgálatteljesítés tényét ~ban rögzíti, és az állomány tagját a jogszabályok, a közjogi szervezetszabályozó eszközök és a ~ szerint foglalkoztatja. A ~ olyan részletességgel kell összeállítani, hogy az megfelelő alapot szolgáltasson a munkakör betöltéséhez szükséges személy kiválasztásához. ~t az állami vezetők és a HVKF kivételével minden beosztásra készíteni kell. A ~ meglétéért az állományilletékes parancsnok, a Honvédelmi Minisztériumban (HM) rendszeresített munkakör esetén a HM-szerv vezetője a felelős. A ~okat a munkakört betöltő személy közvetlen elöljárója által kijelölt személy készíti el, és a munkakört betöltő személy közvetlen elöljárója adja ki. A ~t két példányban kell elkészíteni. Kinevezéskor a ~ első példányát a munkakör betöltőjének – legkésőbb a kinevezéssel egyidejűleg – át kell adni, második példányát a honvédelmi szervezet szervezeti és működési szabályzatában vagy a szervezeti elemek ügyrendjében meghatározott iratkezelési feladatokat ellátó szervezeti elemnél, személynél kell tárolni. A tiszti és az altiszti állomány tagjának ~ából adódó feladatait alapul véve kerülnek meghatározásra a teljesítményértékelés részét képező munkaköri egyéni teljesítménykövetelmények. A ~ az alábbiakat tartalmazza: I. Személyi rész: *a)* A munkakört betöltő neve. *b)* A szükséges iskolai végzettség, szakképesítés. *c)* A szükséges iskolai végzettség és szakképesítésen felüli további követelmények. *d)* Alkalmazás előfeltétele. II. Szervezeti rendelkezések: *a)* A munkavégzés helye, szervezet megnevezése. *b)* Munkakör megnevezése. c) Beosztás megnevezése. *d)* Munkaidő, munkarend. *e)* Munkáltatói jogkör gyakorlója. *f)* Közvetlen felettese. *g)* Távolléte estén helyettese/helyettesítője. III. Jogok és kötelezettségek: *a)* Az alkalmazott általános jogai. *b)* Az alkalmazott általános kötelezettségei. c) Munkakör ellátásával kapcsolatos feladatok (részletes leírás). IV. Felelősség. V. Minőségirányítási rendszer. VI. Munkakapcsolatok, együttműködés. VII. Vagyonvédelem. VIII. Helyettesítés. IX. Hatálybalépés. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

munkaköri rotáció: stratégia szerint a szervezeti egységben végzett feladatokat minden munkatársnak el kell sajátítania. Ez a módszer akkor alkalmazható leghatékonyabban, ha az egyes munkakörök között nincs lényeges ismeretkülönbség, s ha a betanítással és a gyakorlással a munkafolyamatok könnyen elsajátíthatók. Az ilyen fejlesztésnek több előnye is van: csökkenti a monotóniát, lehetővé teszi a helyettesítést, s rugalmasabbá teszi a szervezet működését, hiszen megkönnyíti a munka szervezését. A módszer hátrányának nevezhető, hogy a rotáció elsősorban a munkaadó képességpotenciálját növeli, a munkavállaló számára viszont plusz terhet jelent, ám mobilitást biztosít. A rotációs fejlesztési stratégiához ugyanakkor szervesen kapcsolódik a munkakörök kiszélesítése is. Ennek lényege, hogy a konkrét feladat elvégzése mellett olyan ismeretek megszerzésére is alkalmat és lehetőséget nyújtanak a dolgozóknak, amelyekkel a teljes munkafolyamat minden fázisát megismerve, magasabb szinten teljesíthetnek. Ez a módszer már a dolgozó számára is előnyös, hiszen képességei, ismeretei bővülnek. Az USA haderejében igen széleskörűen alkalmazzák e módszert. Így a tengerészgyalogság kiképző bázisán az altisztek legfeljebb másfél évet töltenek egy kiképzői beosztásban. Ennek következtében harcászati, lőkiképzési, fizikai fejlesztés stb. kiképzői munkakörökben folyamatosan váltják egymást. (C. O.) → *katonai vezetés*

munkaszolgálatos: a honvédelmi munkaszolgálat rendszerének jogi keretét az 1939.

évi II. törvénycikk – közismert nevén a honvédelmi törvény – 230. §-a határozta meg. Erre a szolgálatra minden 24. életévét betöltött fiatalember kötelezhető, egy alkalommal három hónapot meg nem haladó időtartamra, de szülői engedéllyel, önkéntes jelleggel már a 16 éves kort elért középiskolások is jelentkezhettek. Az elsőként munkaszolgálatra kötelezettek a nyolc hadtestparancsnokság területén, nyolc közérdekű ~ zászlóalj kötelékében kezdték meg szolgálatukat. E zászlóaljak száma 1941-től tizenháromra növekedett. 1940-től a zsidótörvényeknek a honvédségen belüli nagyobb mértékű alkalmazása következtében egyre több zsidó került ~ alakulatba, de a rendszerre veszélyesnek minősített szociáldemokrata és szakszervezeti aktivistákat, illetve egyéb megbízhatatlannak nyilvánított személyeket (közöttük nemzetiségieket is) ide hívták be. A közérdekű munkaszolgálat végleges szervezete, illetve annak a háborús viszonyokra való átállítása 1942-re alakult ki. Ekkor hozták létre a Közérdekű Munkák Országos Felügyelőségét, amely a munkaszolgálat ügyeivel foglalkozott. Az 1942. július 31-én kelt XIV. törvénycikk törvényesítette azt a gyakorlatot, hogy a zsidók a honvédség kötelékében fegyveres szolgálatot nem teljesíthetnek, hanem a kötelezettségüknek a „kisegítő munkaszolgálattal" kellett eleget tenniük. Rendfokozatot, karpaszományt ezt követően nem viselhettek. A munkászázadok három fajtája létezett. A legnagyobb számban a tábori (vegyes) munkászázadok alakultak, melyekbe a „18–42 éves munkaszolgálatra alkalmas és nemzethűség szempontjából megbízható zsidókat" osztották be. A különleges munkászázadok legénységét valláskülönbségre és az előző katonai szolgálatra való tekintet nélkül a 18 és 42 év közötti, „nemzethűség szempontjából megbízhatatlannak" ítélt, elsősorban a baloldali mozgalmakban részt vevő, a fennálló rendszerrel ellentétes politikai nézeteik miatt nyilvántartott keresztény, illetve zsidó származású hadköteles egyének, valamint súlyos bűncselekmények miatt elítéltek képezték. A nemzetiségi (vagy kisebbségi) munkászázadokba a munkaképes, „nemzethűség szempontjából megbízhatatlan", az ország területi gyarapodása folytán a határokon belül élő románokat és szerbeket sorolták. A ~ alakulatok legnagyobb méretű háborús alkalmazására a 2. hadsereg kötelékében került sor, ahol 156 tábori munkászázadban, közel 40 ezer ~ teljesített hadiszolgálatot a Don-kanyarban. A ~ nem viselhettek egyenruhát, saját polgári ruhájukban teljesítettek szolgálatot. Csupán tábori sapkát és bakancsot kaptak. Élelmezésük gyengébb volt a katonák fejadagjainál. Az 1942. évi Don menti hídfőcsaták és az állásharcok alatt a ~ok 8%-os, az 1943. januári áttörést követően 70%-os (23 905 fő) veszteséget szenvedtek. 1943 tavaszán a német haderőnek átadott 14 tábori munkászázad a bori rézbányákba került, ahol személyi állományukat igen rossz körülmények között dolgoztatták. 1944 áprilisában már 150 ezer fő – döntő többségében zsidó – teljesített munkaszolgálatot. A m. kir. honvédség kötelékében alkalmazott munkászázadok kötelékében 1944. október végéig kb. 25 000 zsidó ~ vesztette életét. A honvédelmi kisegítő munkaszolgálat intézménye később a minisztertanács 1944. október 18-i döntése értelmében a totális mozgósítás miniszterének hatáskörébe került, s ezzel befejeződött a honvédség kötelékébe sorolt századok kiegészítése, de a meglévő alegységek továbbra is megmaradtak. 1944 novemberétől a zsidótörvények hatálya alá tartozó nőket és férfiakat 16-tól 40, illetve 60 éves korig az általános országmozgósítás keretében rendelték kényszermunkára. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

munkatérkép: a parancsnoki térképmunka során összeállított, grafikus vezetési ok-

mány, illetve mindazon előre elkészített térképtermék, amely a tervezési feladatok kidolgozásához alapul szolgálhat. Létrehozható az ábrázolandó terepet lefedő hagyományos (papíralapú), vagy raszteres térképi adatállományok térképszelvényeinek összeállításával, vagy a honvédségi alapellátásban lévő térképészeti anyagok körébe tartozó előregyártott ~ek felhasználásával. Ez utóbbiak szelvényezésükben és tartalmukban megegyeznek az alapul szolgáló térképtermékkel, de sokszorosításuk az eredetihez képest halványított színekkel történik. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

Musketeer (Muskétás) **hadművelet:** brit hadművelet az 1956-os szuezi válság idején. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

műhelyvita: a doktorandusz PhD védése előtti utolsó nagy megmérettetése, amikor az értekezése témájának legelismertebb szakemberei – a disszertáció és két előbíráló véleményének birtokában – elismerést és bírálatot mondva, szakmai segítséget nyújtanak a dolgozat végleges formába öntéséhez. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

műholdas felderítés: a felderítés olyan fajtája, amikor is a felderítő berendezéseket hordozó platform a világűrben, tipikusan műholdakon, űrhajókon, űrállomásokon vagy űrsiklókon helyezkednek el. Előnye, hogy nem zavarják a földi akadályok, a keringés során zavartalanul átrepülhetnek bármely ország felett vagy akár a geostacionárius pálya szükséges pontjára is állíthatók. Feladatukat tekintve lehetnek fényképező, multispektrális távérzékelési, rádióelektronikai felderítő, rádiólokációs, korai előrejelző, atomrobbanást érzékelő, kém- és egyéb célú berendezések a fedélzeten. Kezdetben az exponált filmtekercset, egyéb felderítési adatokat tartalmazó kapszulákat visszajuttatták a Földre és ott dolgozták fel, ma már lesugárzással oldják meg az információk lejuttatását. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

műholdas globális helymeghatározó rendszer (Global Navigation Satellite Systems – GNSS): a műholdas alkalmazások egy speciális csoportja, amely a világűrben keringő műholdas alrendszerből, a földi irányító központok által alkotott vezérlő alrendszerből és a felhasználók által használt felhasználói szegmensből áll. A műholdak a Földről kapott pozícióadatokat sugározzák ki kódolt jelek formájában a felhasználók vevőkészülékei számára. A műholdak fedélzetén lévő atomórák által előállított időalap hozzáadásával a lesugárzás időinformációt is tartalmaz. ~ az amerikai NAVSTAR GPS-, az orosz GLONASS-, a kínai BeiDou- (COMPASS) és az Európai Űrügynökség által fejlesztett Galileo-rendszer. Az egyes rendszerek pontosságát jóval meghaladó pontosság érhető el a kombinált vevők alkalmazásával, amelyek több rendszer jelét egyidejűleg dolgozzák fel és a pozícióadatokat ezek matematikai átlagolásával határozzák meg. Az amerikai NAVSTAR GPS-rendszerben ismert eljárás a bekapcsolható jeltorzítás, amely nagyfokú pontatlanságot képes okozni. Ennek kiküszöbölésére szolgál(t) a differenciális GPS nevű eljárás. Ennek lényege, hogy egy adott ország elsőrendű geodéziai alappontjára helyezett vevőkészülék által mért pozícióadatokat folyamatosan összevetik a helyes pozícióadatokkal és ebből képezett hibavektort egy rádiórendszer vagy egy GSM adatszolgáltató csatorna segítségével eljuttatják a többi vevőkészülékhez, amelyek képesek korrigálni a mért adataikat. Jelenleg ez a jeltorzítás ki van kapcsolva. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

műholdas helymeghatározó rendszer: mesterséges holdak üzemeltetésével kiala-

kított, földi helymeghatározásokra alkalmas rendszer. Helymeghatározási szolgáltatása lehet regionális vagy globális. A regionális ~ek, mint amilyen a kínai BeiDou első változata, vagy a japán QZSS (Quasi-Zenith Satellite System), illetve az indiai IRNSS (Indian Regional Navigation Satellite System) mesterséges holdjai geostacionárius, illetve kis inklinációjú geoszinkron pályán mozogva folyamatosan egy adott térség számára biztosítanak a helymeghatározáshoz megfelelő konstellációt. A globális ~ek ezzel szemben a Föld teljes felszínére biztosítanak lefedettséget egyenletesen elosztott, azonos inklinációjú, közepes magasságú orbitális (Medium Earth Orbit – MEO) pályákkal. Utóbbiak közé soroljuk az amerikai NAVSTAR GPS- és orosz GLONASS-rendszert, valamint a kiépülés alatt álló európai Galileo- és a harmadik generációs kínai BeiDou-rendszert. A ~ek magas beruházási és fenntartási költségekkel járó fejlesztésére megfelelő gazdasági háttérrel, valamint jelentős védelmi potenciállal rendelkező országok, közösségek vállalkoznak. A fő motivációt esetükben az jelenti, hogy a már teljes kiépítettségű, nem kereskedelmi célú globális ~ek (GPS, GLONASS) felhasználását az üzembentartók bármikor korlátozhatják. A korlátozás kiterjedhet egyes és az összes műhold jeladására, illetve a pozícionálást lehetővé tevő kódok módosítására. Az amerikai ~ kialakításakor, a rendszer illetéktelen felhasználását kiküszöbölendő a fenntartó szelektív hozzáférést (Selective Availability – SA) vezetett be, amely a nem katonai kivitelű GPS-vevőkészülékek felhasználói számára közel egy nagyságrenddel ponttalanabb helymeghatározást biztosított. Az Egyesült Államok elnöki rendeletére az SA-hozzáférés korlátozás 2000. május 2. (4 óra 5 perc GMT) időponttól megszűnt, de a rendszer katonai jellegéből adódóan hasonló felhasználási korlátozások bármikor bevezethetők. A GNSS-rendszer fejlődésével és ennek használatára alkalmas vevőkészülékek elterjedésével a felhasználási korlátozások a polgári és kereskedelmi felhasználói kört egyre kevésbé veszélyeztetik. (K. A.)
→ *geoinformációs támogatás*

műholdas híradás: egy vagy több űrállomást, aktív vagy passzív távközlési műholdat (a távközlési műholdak az optikai kábelek és a tengeralatti kábelek kiegészítői), vagy más a világűrben levő tárgyat használ fel. A ~ 1965-ben kezdődött. Legfontosabb felhasználási területei: *a)* Műholdas állandó helyű szolgálat keretében működnek azok az űrtávközlési rendszerek, amelyek távközlési műhold segítségével létesítenek összeköttetést a hozzájuk tartozó állandó helyű földi állomások között. Feladatuk lehet távbeszélő-, távíró-, adatátviteli, televízió- és rádióműsorjelek továbbítása akár az egyik földi állomástól a másik felé (pont-pont összeköttetés), akár egyik földi állomástól a rendszerben részt vevő összes többi földi állomás felé (pont – több pont összeköttetés). *b)* Műholdas távközlési műholdszolgálat (tengeri, légi és földi mozgószolgálat). *c)* Közvetlen műsorszórás műholdakról. Feladata rádió- és televízió-műsorok eljuttatása közvetlenül a rádióhallgatóhoz és a televíziónézőkhöz; *d)* egyéb, műholdat igénybe vevő szolgálatok: helymeghatározás, navigáció, Föld-kutatás, meteorológia, optikai és rádiófelderítés stb. Nagy fejlődésen mentek keresztül a VSAT-rendszerek, amelyek műholdas adatkommunikációt hoznak létre földi felhasználók között, viszonylag kisméretű antennával. A ~ előnyei: pont-pont és több pont közötti átvitel, mérsékelt atmoszférikus, terjedési és interferenciazavarok, egyenletes minőség, nehezen sebezhető, vészhelyzetben is működőképes, a végfelhasználóig viszi a szolgáltatást, tetszőlegesen bővíthető, átkonfigurálható, új felhasználók egyszerűen bekapcsolhatók. Katonai felhasználásra sok más

előnye teszi alkalmassá: mobilitása, rugalmassága, felhasználóközeli telepíthetősége. Átjátszó nélküli széles sávú átvitelt biztosít akár alegységszintig, elszigetelt egységekhez, előretolt harcálláspontra, alacsonyan szálló légi eszközökhöz. Lefedi a teljes érdekeltségi területet, zsúfolt frekvenciáktól távol működik, használatát földrajzi akadály nem korlátozza, kiesett rendszereket gyorsan pótol. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

műszaki anyag: a műszaki eszközök egyik csoportja, olyan kiegészítő műszaki felszerelés, amelyet a műszaki támogatás feladatainak végrehajtása során alkalmaznak. Ilyenek például az út- és állásépítő anyagok, hídépítő anyagok, aknatelepítő anyagok, sáncszerszámok stb. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

műszaki csapatok: a szárazföldi és a légierő haderőnemek támogató szakcsapataként a haderőnemek hadműveleteinek, harcának és egyéb tevékenységeinek műszaki támogatását végzik. A ~ rendeltetése a műszaki támogatás bonyolult, a személyi állomány speciális kiképzettségét, a műszaki gépek, eszközök és anyagok széles körű alkalmazását igénylő feladatainak végrehajtása. Támadásban az utak és átkelőhelyek berendezésével, fenntartásával, átjárók létesítésével támogatják a csapatok manővereit és mozgását. Műszaki zárak telepítésével részt vesznek az ellenség ellenlökésének elhárításában, szárnyakat, hézagokat zárnak le, elért terepszakaszokat erősítenek meg. Védelemben a műszaki zárak tömeges alkalmazásával akadályozzák az ellenség térnyerését, veszteséget okoznak neki; erődítési építmények létesítésével, az álcázás műszaki feladatainak végrehajtásával növelik saját csapatok védettségét és a saját tűzfegyverek hatékonyságát. Utak, átkelőhelyek berendezésével, átjárók nyitásával elősegítik a védő alegységek, tartalékok manővereit, a védelem mozgékonyságát, aktivitását. Különböző katasztrófahelyzetekben képesek a polgári lakosság és az anyagi javak mentésére, árvízvédekezési feladatok végrehajtására, hóakadályok felszámolására, ipari katasztrófák és nagy kiterjedésű tüzek esetén mentési, kiürítési, lokalizálási feladatok ellátására. A ~ műszaki egységből és alegységekből állnak, állományukban műszaki műszaki felderítő-, utász-, zártelepítő, tűzszerész-, hadihajós-, pontonos hidász-, deszantátkelő-, útépítő, hídépítő, állásépítő, erődítő, vezetésipont-berendező, repülőtérkarbantartó és -helyreállító, műszaki mentő, szerkezetépítő, anyag-előkészítő és -feldolgozó, álcázó-, víztisztító, világító, műszaki technikai és műszaki javító alegységekkel. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

műszaki ellenőrző állomás (MEÁ): feladata a gépjárművek igénybevétel előtti, valamint igénybevétel utáni műszaki ellenőrzése üzem- és forgalombiztonság, karbantartottság szempontjából, a meghatározott műveletterv szerint. A ~t azon katonai szervezeteknél kell létrehozni, ahol az állománytábla szerinti békeszükségletű gépjárművek mennyisége a 25 darabot meghaladja. Egyéb szerveknél, ahol a ~ létrehozása nem indokolt, a páncélos- és gépjárműtechnikai szolgálat állományából egy főt kell kijelölni a feladat végrehajtására. Az állomást a telephely állandó használatra kijelölt kapujánál kell elhelyezni. Az eszközök ellenőrzésére megfelelő helyet úgy kell kialakítani, és azt úgy kell megvilágítani, hogy az ellenőrzést sötétedés után is végre lehessen hajtani. A ~ra az egység szakszerelői (gépjárművezetői) állományából állandó jelleggel (ahol ez nem biztosítható 24 órás váltással) szolgálatot kell vezényelni. A ~on szolgálatot teljesítők a logisztikai főnöknek (gépjárműtechnikai szakterületvezetőnek), – munkaidőn túl a telephely-

ügyeletesnek – vannak alárendelve. A ~on szolgálatot teljesítőknek a részükre meghatározott műveleteket minden esetben végre kell hajtaniuk. Az ellenőrzésnek ki kell terjednie a vontatmányok forgalombiztonsági és jelzőberendezéseire is. A gépjárműtechnikai eszköz és vontatmány műszaki ellenőrzésének befejezése után a ~ parancsnoka a menetlevél megfelelő rovatában igazolja, hogy a gépjármű a közúti forgalomban részt vehet. Amennyiben az ellenőrzés folyamán hiányosságot észlel, úgy annak megszüntetéséig az igénybevételt nem engedélyezheti. Egy-egy gépjármű műszaki ellenőrzésének az időtartama legfeljebb öt perc lehet, nagyobb számú gépjárműtechnikai eszköz kirendelése esetén az ellenőrzést az igénybevételt megelőző napon is végre lehet hajtani. Az igénybevétel befejezése után a ~ szolgálata leellenőrzi a gépjárművet, az ellenőrzés tényét és azt, hogy a gépjármű a következő igénybevételre karbantartás, vagy javítás után vehető-e igénybe, valamint egyéb észrevételeit a menetlevélen rögzíti. A ~ el van látva a feladata végrehajtásához szükséges felszerelésekkel és okmányokkal. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

műszaki eszköz: a haditechnikai eszközök egyik csoportja, a műszaki támogatási feladatok végrehajtásának tárgyi eszköze. Ide tartoznak a műszaki gépek, nem robbanó műszaki anyagok, műszaki harceszközök és harcanyagok. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

műszaki felderítés: a felderítés egyik neme, a műszaki támogatás fontos feladata, illetve a műszaki szakfeladatok tervezésének, szervezésének és végrehajtásának elengedhetetlen feltétele. Alapvető célja a műszaki támogatási, valamint a műszaki szakfeladatok tervezéséhez, szervezéséhez, végrehajtásához szükséges adatok beszerzése, illetve a rendelkezésre álló adatok pontosítása az ellenség műszaki tevékenységéről, erőiről és eszközeiről, a terepről, valamint a fontosabb objektumokról. Az adatok beszerzése és felhasználási célja szempontjából általános és szakfelderítésre osztható fel. Az általános ~ az összfegyvernemi, fegyvernemi és szakcsapatok műszaki támogatási tevékenységéhez szerez be adatokat, amelyet a csapatok felderítő, illetve a műszaki csapatok műszaki felderítő szervei hajtanak végre. A műszaki szakfelderítés pedig a műszaki alegységek szakfeladatainak végrehajtásához gyűjt speciális adatokat, amelyet a feladatot végrehajtó alegység állományából kiküldött műszaki felderítő szervek hajtanak végre. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

műszaki felderítő járőr: műszaki felderítő szerv, amely a feladatát közvetlen megfigyeléssel hajtja végre. Elsősorban saját terepen lévő objektumok, műszaki zárak, egyéb célpontok felderítésére alkalmazzák, ha a terep, vagy objektum minden akadály nélkül megközelíthető és lehetővé teszi annak közvetlen felderítését. Alkalmazható az ellenség területén elhelyezkedő célok felderítésére is, ha nem várható az ellenséggel való találkozás. Állománya a feladat függvényében változó, rajtól szakaszerőig terjed. Támadásban és védelemben egyaránt alkalmazható. Feladatát végrehajthatja önállóan vagy más felderítő szervekkel együttműködve, rendszerint felderítő harcjárművel, esetenként helikopter igénybevételével. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

műszaki figyelő- és fényképezőőrs: műszaki felderítő szerv, amely a feladatát rejtett fényképezéssel, az ellenség peremvonaláról és a közeli harcászati mélységéről készített felvételek kiértékelésével hajtja végre. Állománya 2–3 fő. Támadásban és védelemben egyaránt alkalmazható. A települési helyét az ellenséghez minél közelebb kell berendezni, de kerülni kell az ellenség

által könnyen beazonosítható tereptárgyakat vagy más objektumokat. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

műszaki figyelőőrs: műszaki felderítő szerv, amely a feladatát rejtett figyeléssel hajtja végre. Állománya 2–3 fő. Támadásban és védelemben egyaránt alkalmazható. A figyelőpont helyét az ellenséghez minél közelebb kell berendezni, de kerülni kell az ellenség által könnyen beazonosítható tereptárgyakat vagy más objektumokat. A figyelőőrsök mennyisége a felderítési irány fontosságától és a terep jellegétől függ. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

műszaki gép: a műszaki csapatoknál rendszeresített, a műszaki támogatás feladatkörébe tartozó munkák elvégzésének gépi eszközei és különleges járművei. A ~eket a nagy fajlagos teljesítmény és a mozgékonyság jellemzi. Ide tartoznak az útépítő gépek, állásépítő gépek, hídépítő gépek, átkelőgépek és fakitermelő gépek, illetve a különféle általános rendeltetésű műhelyfelszerelések. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

műszaki harceszköz és -anyag: egyes műszaki támogatási feladatok (robbantás, műszaki zárás, átjárónyitás) végrehajtásához alkalmazott eszközök és anyagok gyűjtőneve, a műszaki eszközök egyik csoportja. Rendeltetésük közvetlenül az ellenség élőerejének és harci technikai eszközeinek megsemmisítése vagy harcképtelenné tétele, objektumok rombolása, műszaki zárak létesítése vagy leküzdése. Ide tartozik a műszaki záró felszerelés, átjárónyitó felszerelés, a műszaki aknák, robbanóanyagok, speciális robbanótöltetek és a gyújtószerek. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

műszaki mentőmunkák: békeidőszakban a katasztrófa sújtotta körzetekben, háború időszakában pedig a fegyverek csapásai által érintett területeken az épület- és műszaki károk csökkentésére, felszámolására, az épület-, közmű- és egyéb károk szükség szerinti ideiglenes helyreállítására, a romok által betemetett óvóhelyeken rekedt személyek felkutatására, kimentésére és minden más műszaki mentésre irányuló tevékenységek összessége. A mentőmunkák sorrendjét a helyzet súlyossága, a mentésre szorulók létszáma, a mentőmunkák nagysága, a rendelkezésre álló mentő erők száma és a technikai eszközök határozzák meg. Az elsődlegesen végrehajtandó ~ közé tartozik az életmentés, a tűzoltás, a terjedő közműkárok ideiglenes helyreállítása, a romok alá temetett személyek részére az életfeltételek biztosítása. A halaszthatatlan ~ elsősorban az óvóhelyeken rekedt vagy égő épületekbe szorult emberek közvetlen mentésével, a sérültek elsősegélyben történő részesítésével és a kárterületről való kiszállításával kapcsolatosak. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

műszaki támogatás: mindazon speciális tevékenységek és rendszabályok összessége, amelyeket a különböző háborús és stabilizációs (nem háborús) műveletek előkészítése és végrehajtása során műszaki feltételként meg kell teremteni a feladatot végrehajtó csapatok sikeres tevékenységéhez. A megszervezésének és végrehajtásának célja a rendszeresített vagy a feladatok végrehajtásához biztosított műszaki technikai felszerelések, eszközök és harcanyagok célirányos alkalmazásával a saját, illetve a támogatott erők mozgásának, akadályleküzdő- és túlélőképességének fenntartása, fokozása; az ellenség mozgásának, tevékenységének akadályozása; részvétel a katonai infrastrukturális, a környezetvédelmi és kárelhárítási feladatok végrehajtásában. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

műszaki tartalék: az alegységeknél, egységeknél és magasabbegységeknél elkülöní-

tett azon műszaki erők, eszközök összessége, amelyek az adott tevékenység (védelem, támadás, menet stb.) során váratlanul felmerülő műszaki támogatási feladatok megoldására, valamint a harcképességüket vesztett műszaki alegységek felváltására tartanak készenlétben. Állományába azok a műszaki erők és eszközök tartoznak, amelyek az adott tevékenység műszaki támogatásában nem vesznek részt. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

műszaki zár: a műszaki harcanyagok, eszközök, berendezések, építmények csoportja vagy egyes elemei, amelyeket a harctevékenység előkészítése és megvívása során helyeznek el vagy telepítenek a terepen azzal a szándékkal, hogy pusztító vagy mozgást akadályozó hatásukat kihasználva az ellenség tevékenységét időlegesen megállítsák, lassítsák vagy eltereljék, és ezzel a saját csapatok számára megkönnyítsék az ellenség pusztítását vagy időt biztosítsanak más fontos feladat végrehajtásához. A ~akat elsősorban a saját csapatok védelme céljából telepítik, hatékonyságuk növelését, illetve eltávolításuk megakadályozását gyalogsági, tüzérségi vagy más tűzzel biztosítják. Az ellenségre gyakorolt hatás jellege szerint felosztható robbanó ~akra (aknamezők), nem robbanó ~akra, kombinált zárakra és rombolásokra. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

műszakizár-csomópont (MZCSP): a terepnek azon része, amelyen belül meghatározott készenléti fokú rombolásokat hoznak létre és műszaki zárakat telepítenek azzal a céllal, hogy az ellenség előrevonását, harceszközeinek mozgását korlátozzák, lassítsák, vagy csapatait a terület megkerülésére kényszerítsék. Általában a kevésbé megkerülhető helyeken alkalmazzák, minden esetben a védelmi hadművelet, harc sikeres megvívása érdekében hozzák létre. A ~ központi objektumai rendszerint olyan műtárgyak – híd, alagút, útkereszteződés –, amelyek rombolása jelentősen befolyásolja a mozgást, áthaladást. Ezeket a rombolásokat egészítik ki a különböző műszaki zárak (aknamezők, nem robbanó műszaki zárak), amelyek a rombolt objektumok közötti manővereket akadályozzák. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

műszakizár-öv: olyan hadműveleti jelentőségű műszakizár-rendszer, amelyet a védelmi hadművelet elgondolásának megfelelően, az ellenség támadásának fő irányában, a tereppel és a meglévő akadályokkal szoros összhangban, az ott található fontos objektumokat felhasználva, nagy mélységi és szélességi kiterjedéssel hoznak létre. Műszakizár-csomópontok összehangolt komplexuma, amelyek között rombolásokat hoznak létre és műszaki zárakat (elsősorban aknamezőket) telepítenek. Rendeltetése, hogy lassítsa, a védő fél számára kedvező irányba terelje a nagy erejű támadó fél előremozgását, megakadályozza az úthálózat és más fontos objektumok felhasználásának lehetőségét, veszteséget okozzon neki, ugyanakkor kedvező feltételeket teremtsen a védő fél számára a tűzeszközei hatékony alkalmazására. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

műszakizár-rendszer: a különböző típusú műszaki zárak célszerűen kombinált összességéből álló komplex rendszer, amelyet a várható harctevékenységgel, a tűzrendszerrel, valamint a meglévő természetes és mesterséges akadályokkal összhangban, a hadművelet (harc) céljának megfelelően, annak előkészítése során hoznak létre és a megvívása idején fejlesztenek tovább. Harckocsi elleni, gyalogság elleni és deszant elleni műszaki zárak, romboláshoz előkészített (rombolt) objektumok, valamint ezeket az elemeket vegyesen tartalmazó műszakizár-csomópontok, útirányzárak, műszakizár-övek alkotják. A ~t azzal a céllal hozzák

létre, hogy veszteséget okozzon az ellenségnek, akadályozza vagy a védő fél számára kedvező irányba terelje az ellenség előremozgását és manővereit, valamint megnövelje a saját tűzeszközök hatékonyságát. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

műszeres leszállító berendezés (Instrument Landing System – ILS): légi forgalom irányításhoz alkalmazott rádiónavigációs segédberendezés. Olyan rádiónavigációs rendszer, amely a légi jármű számára horizontális és vertikális segítséget biztosít közvetlenül a leszállás előtt és közben, bizonyos meghatározott pontokon távolsági értékeket is mutat a leszállópálya egy meghatározott viszonyítási pontjához képest. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

műszeres mérésen alapuló felderítés (Measurment and Signature Intelligence – MASINT): technikai eszközök és érzékelők segítségével a különböző kisugárzó eszközök egyes jellemzőinek – például működési tartomány, hullámhossz, frekvencia, kisugárzás ideje, helye és ideje, moduláció – mérésével, ezen jellemzők kvantitatív és/vagy kvalitatív elemzésével a forrásra egyedileg jellemző tulajdonságok feltárásával végzett adatszerzés. Ezek az egyedi jellemzők és megkülönböztető tulajdonságok rögzítése a későbbi, hasonló jelek érzékelése során hozzájárulhatnak azok azonosításához. Ez a felderítési fajta magába foglalhatja többek között az akusztikus felderítést, a radar felderítést, a rádiófrekvenciás és elektromágneses impulzusos felderítést, a lézeres felderítést, az elektrooptikai felderítést és az infrafelderítést. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

műveleti – magas kiképzési szintű (készenléti és missziós) fázis: olyan állapot, amelyben egy adott kötelék magas készenléti helyzetben van, korlátozás nélkül képes és kész a meghatározott vagy a várható műveleti, missziós kötelezettségek teljesítésére vagy éppen teljesíti azokat. A parancsnokok kötelesek biztosítani, hogy a műveleti fázisban lévő kötelékekben a lehető legminimálisabb legyen a személyi mozgás, és számukra valamennyi, a folytatólagos kiképzéshez, a hadszíntéri és küldetésspecifikus kiképzéshez szükséges erőforrás és felszerelés rendelkezésre álljon. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

műveleti biztonság (Operation Security – OPSEC): olyan folyamatok, tevékenységek és rendszabályok összessége, amely meghatározza és folyamatosan kontrollálja a saját kritikus információkat, valamint aktív és passzív eszközök és módszerek alkalmazásával csökkenti annak kockázatát, hogy a másik fél kihasználja a sebezhetőségeket. A ~ az információs műveletek azon képessége, amely aktív és passzív eszközökkel és módszerekkel kockázatarányos biztonságot nyújt a saját erők alkalmazásához úgy, hogy megfosztja a szemben álló felet mindazon kritikus információktól, amelyek szükségesek számára a saját tevékenységének vezetéséhez, irányításához és végrehajtásához. A kritikus információkhoz való hozzáférés megakadályozására többféle tevékenység, intézkedés és módszer is alkalmazható. Ezek közé sorolható többek között a személyi biztonság, az elektronikus információbiztonság, a fizikai biztonság, az adminisztrációs biztonság és a hírszerzés-elhárítás. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

műveleti híradó, informatika rendszer (Operational Communications and Information System – OCIS): műveleti területen üzemeltetett, műveleti feladatok végrehajtását támogató híradó-informatikai szolgáltatásokat nyújtó híradó-informati-

kai rendszer. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

műveleti híradó, informatika támogatás: **1.** Az összhaderőnemi parancsnok a Műveleti Terv 5. Kiszolgáló támogatás és 6. Vezetés és híradás pontjaiban részletesen meghatározza a műveletbe bevont katonai szervezetek irányítás és vezetés, átalárendelés és harci kiszolgáló támogatásának rendjét. A hatékony híradó és informatikai rendszer támogató képessége alapjaiban járul hozzá a hadművelet sikeréhez. A megbízható híradó és informatikai rendszer képességeinek időbeni szétbontakoztatása és telepítése döntő tényező a hadműveletek sikeres végrehajtásához. **2.** A műveletek híradására és informatikai támogatására kiadott szakutasításokban, parancsokban az informatikai támogatásra vonatkozóan a fejezetekben meg kell határozni: *a)* a tervezés alapjait, a befolyásoló tényezőket; *b)* a tervezés szempontjából meghatározó tényezőket; *c)* a kezdeti feladatokat; *d)* az elrendelt feladat értelmezését, a korlátozó tényezők számbavételét; *e)* a rendelkezésre álló erőforrások elemzését *f)* a koncepció kialakítása; *g)* a híradó és informatikai támogatás tervének kidolgozása; *h)* híradó és informatikai támogatási terv kialakítása; *i)* híradó és informatikai támogatási terv felülvizsgálata. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

műveleti terület: olyan terület, amelyet az az összhaderőnemi parancsnok jelölt ki az összhaderőnemi ~en belül egy bizonyos katonai tevékenység végzésére. Katonai tevékenység céljából szárazföldi, vagy haditengerészeti erők részére az összhaderőnemi parancsnok által meghatározott ~. A ~ általában nem foglalja magába az összhaderőnemi parancsnok egész összhaderőnemi hadműveleti területét, de nagysága elegendő ahhoz, hogy az összhaderőnemi kötelék haderőnemi komponensének parancsnoka végrehajthassa feladatát és megóvja csapatait. (H. H.) → *felderítés*

N

nagy fontosságú cél: (High Payoff Target – HPT) a tüzérségi célok fontosság szerinti csoportosításának egyik kategóriája. Kijelölésüket a tűztámogatás erőforrásainak hatékony, a manővererők parancsnokának szándékát leginkább támogató tűztámogatás megvalósulása érdekében hajtják végre. Olyan célok, amelyek pusztítása jelentősen hozzájárul a saját csapatok harcászati-hadműveleti céljainak megvalósulásához. Kijelölésüket a tűztámogató koordinátor javaslatára a manővererők parancsnoka hajtja végre, listájukat a tűztámogatási mellékletben és a tűztámogatási mátrixban is rögzítik. Kijelölésük nagyban függ a manővererők parancsnokának szándékától, és harcászati helyzetenként más és más lehet. Például, harckocsikkal végrehajtott frontális támadás esetén nagy valószínűséggel a ~ok listájára kerülnek az ellenség peremvonalban elhelyezett páncéltörő eszközei, hiszen azok pusztítása jelentősen hozzájárul majd a manőver sikeréhez. (M. G.) → *tüzérség*

Nagy Péter (1672–1725): I. Péter nevéhez kötődik a az orosz hadügy reformja és a hadtudomány megteremtése. Az általa bevezetett szabályzatok általánosították az orosz hadseregnek az északi háború különböző szakaszaiban szerzett tapasztalatait. Az első szabályzatokat – *Alaki szabályzat, Rövid szokásos oktatás, A lovas dragonyosok oktatásának rövid szabályzata* – maga az uralkodó szerkesztette Weide és Golovin közreműködésével. Rövid, tömör, érthetően megfogalmazott szövegek a vonalharcászat alkalmazásáról. 1705–1716 között jelentek meg az új utasítások, amelyekben már az oszlopharcászat egyes elemei is felismerhetők. Ezek közül kiemelkedik az *Ütközetre való felkészülésről szóló szabályzat,* amely I. Péter munkája és javaslatot tesz a vonalak tartalékokkal történő alkalmazására. 1716-ban adták ki a három könyvből álló *Hadi reglamá*t, amelyben az északi háború 15 évének tapasztalatait összegezte. Az első könyv a hadszervezet felépítésével foglalkozik, többek között megszabja a tisztek feladatait és a tábori szolgálat alapelveit. A második könyv az orosz hadsereg fegyelmi és büntető eljárásának kódexe. A harmadik könyv az alaki kiképzést és a harcászati szabályzatot tartalmazza, valamint meghatározza az ezred tisztjeinek jogait és kötelességeit. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

II. (Nagy) Frigyes (1712–1785): anyja, a hannoveri Zsófia Dorottya művészlélek volt, aki főként a zenéhez vonzódott, de igényesen válogatott könyvtárában ott sorakoztak a kor legfontosabb irodalmi alkotásai is. Apja, I. Frigyes Vilmos (1713–1740), a „káplárkirály", a militarista Porosz Királyság szigorú ura, aki nemcsak a hadseregben, a társadalomban is vasfegyelmet követelt. A művészetek és a tudomány fontos szerepet játszott az életében. Trónörökösként

sokat olvasott, írt, zenélt, levelezett a felvilágosodás nagy alakjaival – köztük Voltaire-rel –, művészekkel, tudósokkal vette körül magát. Frigyes Vilmos halálakor 80 000 fős, kitűnően képzett hadsereget és két évi hadjárat költségeit fedező pénzösszeget hagyott utódjára. ~ azonnal támadást indított és megszerezte Sziléziát (1740). Ezzel több évig tartó háború kezdődött, amit végül a hubertusburgi béke zárt le. Poroszország katonai nagyhatalom lett, de súlyos gazdasági és társadalmi válságba került. A háborúkban ~ vezetési szempontból fölöttébb előnyös helyzetben volt. Mint uralkodó és mint hadvezér, egyesítette a politikai és katonai vezetőt. Poroszországot teljesen a háború szolgálatába tudta állítani. 1763 után nem indított hódító háborúkat, hanem országa nagyhatalmi helyzetének stabilizálására törekedett. ~ egyike a legtermékenyebb katonai íróknak. Munkái nagy részét, amelyekben leplezetlenül tárta fel hadseregének hibáit és gyengeségeit, házi használatra, a parancsnokai számára állította össze. Művei kiválóan felkészült éles megfigyelő a hadtudomány minden ágában jártas, új gondolatok, elméletek felvetésére képes, elveit rendszerezni is tudó szakemberekről tanúskodnak. Katonai elméleti és gyakorlati munkásságának legerősebb oldala a harcászat. A ferde csatarend tökéletesítése, az oszlop mint támadó alakzat újbóli bevezetése, a tüzérség és lovasság szerepének helyes meghatározása. Legfontosabb munkái: *A háború általános elvei (Principes généraux de la guerre,* 1746), *Szabályzatok (Ordres,* 1744), *Hadművészet (Art de la guerre,* 1751), *Gondolatok a taktikáról (Réflexions sur le tactique,* 1758), *Katonai végrendelete (Testament militaire,* 1768), *Emlékiratok (Memoires,* 1768), *Gondolatok a haditervekről (Réflexions sur les projects de campagne,* 1775). (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

nagy távolságú híradás: híradó összeköttetés megvalósítása több száz, esetleg több ezer kilométer távolságra különféle híradó eszközök (rádió-, rádiórelé-, vezetékes, troposzferikus, műholdas, lézeres stb. híradás eszközeinek) segítségével. (N. I.) → *híradóinformatika, információvédelem*

nagy értékű cél: (High Value Target – HVT) a tüzérségi célok fontosság szerinti csoportosításának egyik kategóriája. Kijelölésüket a tűztámogatás erőforrásainak hatékony, a manővererők parancsnokának szándékát leginkább támogató tűztámogatás megvalósulása érdekében hajtják végre. A ~ok olyan célok, amelyek pusztítása jelentősen hátráltatja az ellenséget harcászati-hadműveleti céljainak elérésében, hozzájárul szándékától való eltérítéséhez, illetve harcképességének jelentős csökkenéséhez. Ezeknek a céloknak a nagy értékét az ellenség szemszögéből vizsgáljuk. Kijelölésüket a tűztámogató koordinátor javaslatára a manővererők parancsnoka hajtja végre, listájukat a tűztámogatási mellékletben és a tűztámogatási mátrixban is rögzítik. Kijelölésük nagyban függ az adott harcászati helyzettől és az ellenség várható tevékenységétől, feltételezett, kikövetkeztetett szándékától. Például, ha a saját csapatok műszaki zárral megerősített védelemben vannak és várható az ellenség áttörése, akkor nagy valószínűséggel az ellenség műszaki, átjárónyitó erői felkerülnek a ~ok listájára, hiszen pusztításuk jelentősen hátráltatja az ellenséget szándékának végrehajtásában. (M. G.) → *tüzérség*

nagyjavítás: az eszközök egészére (összetett eszköz esetében valamennyi meghatározó szakrész egészére) kiterjedő, bonyolult szerelési és beszabályozási műveleteket igénylő, részegység és fődarabcserékkel végrehajtható javítás. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

Nagyon Magas Készenlétű Összhaderőnemi Műveleti Erő (Very High Readiness Joint Task Force – VJTF): a 2014. évi walesi csúcs a készenlét erősítése érdekében elfogadott egy új koncepciót, amely a készenléti akcióterv (Readiness Action Plan – RAP) elnevezést kapta. Ez a terv már közvetlenül a NATO keleti határának védelmével áll összefüggésben. Olyan intézkedéseket ölel fel, amelyek megerősítik a kollektív védelem garanciáit az Oroszországgal határos országokban. A megerősítő intézkedések – többek között – harci-technikai eszközök és készletek előre telepítését, határ menti bázisok létrehozását, a katonai infrastruktúra fejlesztését jelenti. Fontos részét képezik a közös gyakorlatok, a fenyegetettségre vonatkozó elemzések, a korai előrejelzési rendszerekből, valamint más hírszerzési forrásokból származó információk megosztásának javítása. A csúcstalálkozón a NATO vezetői megállapodtak abban, hogy a NATO Reagáló Erők (NATO Response Force – NRF) megújított formájában (enhanced NRF – eNRF), annak egyik leggyorsabban aktiválható elemeként létrehoznak egy nagyon magas készenlétű (2–5 nap) összhaderőnemi – dandárnagyságú – harccsoportot (Very High Readiness Joint Task Force – VJTF, ~). A VJTF nagyon magas készenléti erő, amely rövid időn belül képes reagálni a NATO szuverenitását fenyegető veszélyekre. A VJTF egy 5000 fős – légi, tengeri és különleges erők által támogatott – szárazföldi dandárból áll. Súlyos válság esetén a VJTF-t „gyors megerősítési képességként" további két szárazföldi dandár támogatja. Összességében a megújított/továbbfejlesztett NATO Reagáló Erő mintegy 30 000 katona. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

nagystratégia: az állam olyan stratégiája, amely az ágazati stratégiákat összefogja, összehangolja, értelmezi. A ~ magába foglalja mindazon (politikai, gazdasági, katonai stb.) eszközöket, amelyekkel az államok végső céljaikat kívánják elérni nemzeti és nemzetközi szinten. Azonban a ~ nemcsak egyszerűen a részstratégiák összege, hanem az a terv, amelyből valamennyi része áttekinthető és értelmezhető, magában foglalja a többi egymás mellé rendelt stratégiákat is, így a katonai stratégiát is. A fogalmat elsőként Basil Henry Liddell Hart (1895–1970) használta *Stratégia* című könyvében. Azt írta, hogy a stratégia ugyanúgy alárendelt a ~hoz képest, ahogy a taktika is alárendelt a stratégiához képest. „A nagystratégia […] szerepe ugyanis az, hogy koordinálja és irányítsa a nemzet […] minden erőforrását a háború politikai célkitűzéseinek elérésére, melyet viszont a politika határoz meg." A ~ tehát nem egyszerűen magában foglalja a többi stratégiát, hanem meg is határozza azt. A ~ nemcsak a „korlátozott célok" elérésére (például adott háború megnyerésére) irányuló politikát jelenti, hanem a háború horizontján túlra mutat, és eszközeit úgy használja fel, hogy ne zavarja a majdani békeállapotokat. Liddell Hart pontosan a ~i szemlélet hiányával magyarázta azt, hogy a legtöbb háborút olyan siralmas békeidőszakok követték, amelyek még a győzteseket is megviselték. A ~ világa túlnyomórészt a mai napig ismeretlen terület, amely feltárásra, megértésre vár, ugyanis az sem bizonyos, hogy létezik-e egyáltalán ilyen összetett és leírt koncepció. A szakértők a feltételezett ~ konkrét megjelenési formáját három egymástól élesen eltérő formában vélik megtalálni: *a)* az adott állam vezetőjének beszédeiben, gondolataiban, írásaiban; *b)* a nemzeti (biztonsági) stratégiában; *c)* az ország alaptörvényében. (M. A.) → *stratégia és doktrína*

napalm: gyújtó harcanyag, kocsonyásított benzin. A név a NAftenát és a PALMitát (NAPALM), a két először használt zsírsav első szótagjaiból alkotott betűszó. Ma már

bármely oldószerből, gélesítő és adalékanyagból előállított kocsonyás tűzkeveréket ~nak neveznek. A ~ első változatát 1942-ben az USA-ban állították elő. Az USA-szabadalom szerinti első – tűzkeverék összetétele: 93–96% benzin és 4–8% sűrítőpor; ez utóbbi összetétele 50% palmitinsav, 25-25% nafténsav, illetve olajsav. A korszerű – tűzkeverékeket a felhasználás céljától, módjától és körülményeitől függően, az alapkomponensek változtatásával, adalékanyagok hozzáadásával teszik specifikussá. Megkülönböztetnek téli, nyári, bombákban, lángszórókban, napalmaknákban használatos ~tűzkeverékeket. Fontosabb ~ adalékanyagok: peptizátorok (gélesedést gyorsítók): krezol, xilol, amilalkohol, butilalkohol stb.; tapadást és szálhúzást javítók: opanol, kaucsuk, oxidált polietilének, gyanták stb.; égési hőmérséklet-fokozók: foszfor, magnéziumpor, kálium-perklorát, hexogén, nitrocellulózok stb.; öregedést gátlók: alfa- és béta-naftokinon, fenil-béta naftilamin stb.; fajsúlyt növelő: szénkéneg. A felsorolás alapján érzékelhető, hogy nagyon sok változatban készülhet a ~. Az eddig ismert ~ok 1000–1200 °C-on égnek, az égő ~szilánkok a robbanóanyag hatására tér minden irányában szétfröccsennek, és a felületekre tapadva minden éghető tárgyat felgyújtanak. Kiválóan alkalmasak a felszerelések, anyagok és objektumok, épületek felgyújtására, és az élőerő harcképtelenné tételére. Széleskörűen alkalmazzák lángszórókhoz, bombák, lövedékek, gránátok, aknák és gyújtótartályok tölteteként. (B. T.) → *ABV-támogatás*

napalmakna: napalmtűzkeverékkel töltött, különböző méretű, olyan műanyag vagy fémtartály, amelyet a terepen telepítve, elektromos szereléssel, vezeték útján vagy távirányítással, illetve botlódróttal hoznak működésbe. Az égő napalmszilánkok tömege 50–100 g között változik. A robbanó műszaki zárak rendszerében önállóan vagy harckocsiaknákkal vegyes telepítésben eredményesen alkalmazhatók. Használatosak még improvizált ~ák is, ezek fémhordó, fémtartály felhasználásával készülnek. A napalmmal vagy más gyújtófolyadékkal töltött tartályokat robbanótestekkel, lőportöltettel vagy termitkézigránátokkal hozzák működésbe. (B. T.) → *ABV-támogatás*

napi feladat: magasabbegységek számára támadásban egy napra meghatározott harcfeladat, egy adott ellenséges harcászati csoportosítás szétverését és meghatározott célobjektum, terepszakasz birtokbavételét irányozza elő. Az elsőlépcső dandár támadása esetén rendszerint a távolabbi feladat a napi feladat. Esetenként a nappali harctevékenység eredményének továbbfejlesztése végett éjszakai támadásra kerülhet sor. Ilyenkor részükre többnyire új feladatot határoznak meg. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

napjaink hadihajói: a modern hadihajó típusok a hidegháború folyamán alakultak ki. A Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok közötti – a világtengerre is kiterjedő – fegyverkezési verseny számos technológiai újításhoz vezetett. Minden hajót felszereltek a második világháborúban megjelenő lokátorokkal, megjelentek a hadihajók, a szárazföldi célpontok és a repülőgépek ellen alkalmazható irányított rakéták, és a nagyhatalmak haditengerészeteinél megjelentek a nukleáris fegyverzettel felszerelt és a nukleáris meghajtású egységek is. A két szuperhatalom között – szerencsére – nem került sor direkt konfrontációra, de az úgynevezett helyi (vagy helyettesekkel vívott) háborúk (koreai, vietnámi, arab–izraeli, falklandi, irak–iráni, öbölháború stb.) tapasztalatai beépültek a harceljárásokba, illetve hatottak a hadihajók fejlesztésére is. Napjaink két legfontosabb hadihajótípusa – erőkivetítő platformja – a repülőgép-hordozó és az interkontinentális

ballisztikus rakétákkal felszerelt, nukleáris meghajtású rakétahordozó tengeralattjáró. Hagyományos konfliktusok esetén a repülőgép-hordozók a legütőképesebb hadihajók. Az amerikai haditengerészet 100 000 tonnás, 60–70 – háborúban akár 90 – repülőeszközt kiszolgáló „szuper" hordozói és a kisebb haditengerészetek 10–20 repülőgéppel és helikopterrel rendelkező, 10–20 000 tonnás könnyű hordozói között jelentős képességbeli különbségek vannak. A felszíni egységek közül a rakétafegyverzetű cirkálók (10–20 000 tonna), rombolók (5000–15 000 tonna) és fregattok (3000–8000 tonna) alkalmasak távolabbi – több ezer kilométerre történő – alkalmazásra, erőkivetítésre. Ezek az egységek általában komplex fegyverzettel rendelkeznek, azaz képesek harcolni a felszíni hadihajók, a tengeralattjárók (utóbbiak ellenében elsősorban a fedélzeti helikopterükkel), a szárazföldi célpontok és a repülőgépek, helikopterek ellen is. A kisebb méretű – általában 2000 tonna vízkiszorítást el nem érő – rakétafegyverzetű korvettek és gyorsnaszádok elsősorban partvédelmi – barnavízi – feladatokat látnak el, csakúgy, mint a csak csöves tűzfegyverekkel felszerelt őrhajók és őrnaszádok. Továbbra is fontos feladat a vízaknák elleni küzdelem, ezt azonban már zömmel távirányítású aknavadász eszközökkel felszerelt aknamentesítő (aknavadász) hajók látják el. Tengeralattjárókból van nukleáris és hagyományos (dízel-elektromotoros) meghajtású, amelyek már nemcsak irányított torpedókkal, hanem különféle rakétákkal és robotrepülőgépekkel is fel vannak fegyverezve. A deszant (partraszállító) típusok közül a legfontosabb, legütőképesebb a rohamhajó (más néven helikopteres deszanthordozó), amelynek vízkiszorítása 20 000 és 50 000 tonna között mozog. A 10–20 000 tonnás dokk partraszállító hajók, harckocsi partraszállító hajók mellett a világ haditengerészeti több száz kisebb-nagyobb partraszállító hajót, illetve ezernél is több naszádot tartanak rendszerben. A segédhajók mennyisége a legtöbb haditengerészetnél – a nagyobbaknál is – megközelíti a rendszerben álló hadihajók mennyiségét. Ebbe a kategóriába tartoznak a különféle szállító- (lőszer, élelmiszer, üzemanyag stb.) és ellátóhajók, a kutató- és mentőhajók, a felderítő- (kém-) hajók, a vonó- és tolóhajók, a műhelyhajók, de általában a haditengerészetek üzemeltetik az állam- és kormányfők által használt luxusjachtokat is. (K. F.) → *tengeri hadelmélet, tengeri hadviselés*

Napóleon, Bonaparte (1769–1821): francia hadvezér és államférfi, a Francia Köztársaság első konzulja (1799–1804), majd Franciaország császára (1804–1814 és 1815. március–június). Elvégezte a Brienne-i Katonai Iskolát (1784) és a Párizsi Katonai Iskolát (1785). 1785 októberétől szolgált a hadseregben. 1973-ban az angolok által megszállt Toulon ostrománál az általa – kapitányi rangban – irányított tüzérség tüzének döntő szerepe volt a város bevételében. 24 éves korában tábornokká nevezték ki. 1795 októberében a Direktórium felkérésére ágyútűzzel verte szét a királypárti felkelőket. 1796–1797-ben a mellékhadszíntérnek számító Észak-Itáliában az ottani francia hadsereg parancsnokaként sorozatos győzelmeket aratott a Habsburg Birodalom seregei ellen (Lodi, Arcole, Rivoli) és 1797 októberében Campo Formió-ban Franciaország számára kedvező békét kötött. 1798-ban egyiptomi expedíciójával akart csapást mérni a Brit Birodalomra. 1799-ben visszatért Franciaországba, és brumaire 18-án (november 9.) megdöntötte a Direktórium hatalmát. Ezután megszilárdította a francia belpolitikai helyzetet. Időközben legyőzte a Franciaország ellen szerveződött második koalíció osztrák seregeit (Marengo, 1800). 1802-ben örökös konzullá választották, 1804-ben pedig császárrá koronáztatta

magát. Bár a tengeren, Trafalgárnál vereséget szenvedett a britektől (1805), de legyőzte a harmadik koalíció osztrák–orosz seregeit (Austerlitz, 1805), majd a negyedik koalíció porosz seregeit (Jéna és Auerstädt, 1806), az eylaui és a friedlandi csatában az orosz hadsereget (1807), és békekötésre kényszerítette Oroszországot (tilsiti béke, 1807). Franciaországhoz csatolta Hollandiát, továbbá jelentős észak-itáliai, dalmáciai, észak-németországi és katalóniai területeket, létrehozta a Varsói Nagyhercegséget (1807–1813) és a Rajnai Szövetséget (1806–1813). A Nagy-Britannia ellen hirdetett kontinentális blokádja (1806–1814) és a spanyolországi háborúja (1808–1814) azonban sikertelennek bizonyult, s bár a wagrami csatában (1809) még legyőzte az ötödik koalíció osztrák seregeit, 1812-es oroszországi hadjárata katasztrofális vereséggel végződött. Az 1813-as hadjáratban a lützeni, majd a bautzeni és drezdai győzelmeit követő lipcsei csatában elszenvedett veresége után ellenfelei behatoltak Franciaországba. Az 1814-es franciaországi tavaszi hadjáratot követően lemondott, majd a győztesek Elba szigetét jelölték ki tartózkodási helyéül, a sziget uralkodójaként. 1815-ben partra szállt Dél-Franciaországban, és pár nap alatt visszaszerezte hatalmát. A waterlooi csatában azonban döntő vereséget szenvedett a britektől és a poroszoktól (1815), s ezzel véget ért száznapos uralma. A szövetséges nagyhatalmak Szent Ilona-szigetére száműzték, ott halt meg. ~ továbbfejlesztette és tökéletesítette azt az újat, amit a forradalmi Franciaország hadseregei korábban létrehoztak. Fényes hadvezéri pályája nagy hatással volt a hadművészet fejlődésére: átalakította és tovább tökéletesítette a hadsereget; szabályozta a csapatok vezetését; javította a szervezeti felépítését a gyalog- és lovashadosztályoknak, amelyeket hadtestekké vont össze; újjászervezte a tüzérséget, amelynek egységei immár a hadosztályok és hadtestek állományába tartoztak; előírta, hogy az ütközet során nagy tüzértartalékot képezzenek. (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

Nassaui János (1561–1623): Nassau-Siegeni gróf Orániai Vilmosnak a németalföldi szabadságmozgalom első nagy vezetőjének unokaöccse. Heidelbergben tanult (1576). A Holland Köztársaság területén folyó harcok során részt vett Steenwijk (1592), Coevorden (1592) és Groenlo (1597) ostromában. Elsősorban a tüzérség fejlesztésén dolgozott. 1601–1602 között a svéd hadsereg altábornagyaként szolgált a lengyel háborúban, végül hazatérve Siegenben felállította Európa első korszerű tisztképző iskoláját 1610-ben. A harmincéves háború idején megszűnt az iskola. ~ több hadtudományi művet írt. Tapasztalatait *Megjegyzések (Observationes)* című munkájában összegezte, amelyből Orániai Móric herceg tanítványaként visszaköszönnek a nagy hadvezér gondolatai. Említésre érdemes még *A régi perzsák, görögök és rómaiak hadviseléséről (Von der alten Perser, Griechen und Römer Kriegführung,* 1627), továbbá *A jelen hadügyről (Discusses der itzige deutsche Kriegsweswn belangendt,* 1608) című munkái. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

NATO (North Atlantic Treaty Organization): az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) 1949. április 4-én jött létre 12 alapító ország (Belgium, Dánia, Egyesült Királyság, Egyesült Államok, Franciaország, Hollandia, Izland, Kanada, Luxemburg, Norvégia, Olaszország, Portugália) részvételével. Az észak-atlanti szerződést Washingtonban írták alá, ezért a ~-szerződést népszerű formában csak washingtoni szerződésnek nevezik. A politikai és katonai szövetség Szovjetunió hatalmi egyensúlyaként jött létre, azzal a céllal, hogy megakadályozza a kommunista hatalom európai

terjeszkedését. A ~ nemzetközi jogi legitimációját az Egyesült Nemzetek Alapokmánya 51. pontjából nyeri, amely szerint az ENSZ tagjainak természetes joga egyéni vagy kollektív önvédelem megszervezése egy esetleges fegyveres támadás ellen. Az alapító országok azt is szerződésbe foglalták, hogy a ~ tagjai egyedülálló értékközösséget alkotnak az egyéni szabadság, a demokrácia, az emberi jogok és a jogállamiság elvei mellett. (Ezen a címen utasította el a ~ a Szovjetunió tagsági felvételi kérelmét 1954-ben.) A 14. cikkből álló, rövid dokumentum a szövetség működési alapjait fogalmazza meg, amelynek tartalmi kérdései az alapítástól kezdve változatlanok. A ~ tevékenységének központjában a kollektív védelem fenntartása áll, amelyet a hidegháború után válságkezelési és partnerségi feladatok egészítenek ki. A szövetség működése konszenzuson (egyhangú döntéseken) nyugszik. A közel hét évtizedes fejlődés során ma már a ~ 29 tagország (1. táblázat) katonai biztonságát szolgálja, de a partnerországokkal együtt 69 országból álló biztonsági közösséget alkot. 2019-ben Észak-Macedónia csatlakozhat a transzatlanti szövetséghez. A ~ klasszikus kollektív védelmi szervezet, de egyben arra is kiváló példa, hogy a biztonsággal foglalkozó nemzetközi szervezetek funkciói és feladatai a nemzetközi helyzettől függően rugalmasan változnak. A ~ 2010. évi, hatályos stratégiai koncepciója három alapvető feladatot határoz meg az észak-atlanti szervezet számára: *a)* kollektív védelem; *b)* válságkezelés; *c)* kooperatív biztonság. A biztonságpolitikai „hármasság" arányai, egyensúlya, vagy elmozdulás az egyik vagy másik funkció irányába a maga teljességében a hidegháború után alakult ki. Bár a szövetségnek a kollektív védelem adja a „márkajegyét", a tagországok védelmi rendeltetése, tartalma és fontossága változott a ~ története során.

NATO tagországok (2018)
(Szerk.: Sz. Z.)

Tagországok neve	A csatlakozás ideje	Bővtési kör	Megjegyzés
Albánia	2009	6. bővítés	
Belgium	1949	alapító tag	
Bulgária	2004	5 bővítés	
Cseh Köztársaság	1999	4. bővítés	
Dánia	1949	alapító tag	
Egyesült Államok	1949	alapító tag	
Észtország	2004	alapító tag	
Franciaország	1949	5. bővítés	1966–1999 nem tagja az NCS-nek.
Görögország	1952	1. bővítés	1947–1982 nem tagja a NCS-nek.
Hollandia	1949	alapító tag	
Horvátország	2009	6. bővítés	
Izland	1949	alapító tag	Nincs hadereje.
Kanada	1949	alapító tag	
Lengyelország	1999	4. bővítés	
Lettország	2004	5. bővítés	
Litvánia	2004	5. bővítés	
Luxemburg	1949	alapító tag	
Magyarország	1999	4. bővítés	
Montenegro	2017	7. bővítés	
Németország	1955	2. bővítés	A belépés után állítja fel a hadsereget.
Norvégia	1949	alapító tag	
Olaszország	1949	alapító tag	
Portugália	1949	alapító tag	
Románia	2004	5. bővítés	
Spanyolország	1982	3. bővítés	1999-ben lépett be a katonai struktúrába.
Szlovákia	2004	5. bővítés	
Szlovénia	2004	5. bővítés	
Törökország	1952	1. bővítés	
NCS – NATO parancsnoksági rendszere			

A hidegháború alatt a klasszikus – erőegyensúlyon alapuló kollektív védelem dominált, hiszen az észak-atlanti szövetség tagjait (különösen a nyugat-európai tagországokat) kellett megvédeni a Szovjetunió és a Varsói Szerződés nukleáris és hagyományos fenyegetései ellen. A hidegháború után a szövetség rendeltetése megváltozott, az ellenség „elvesztése" után a ~nak alkalmazkodnia kellett a megváltozott világhoz. Ezt a folyamatot nevezi a szakirodalom a ~ transzformációjának, napjainkban pedig a ~ adaptációjának. A kollektív védelmi funkció

megtartása mellett a szövetség az 1990-es évektől kezdve egyre inkább a kollektív biztonság „szolgálójává" vált, hiszen ENSZ-mandátum alapján közel 40 műveletet és missziót hajtott végre a nemzetközi béke és biztonság erősítése érdekében. A 21. században a szövetség feladatrendszere tovább bővült, a ~nak egyre inkább az új kihívásokkal, veszélyekkel és fenyegetésekkel kellett szembenéznie: a terrorizmus elleni harctól kezdve a tömegpusztító fegyverek proliferációján át a rakétavédelemig. Ezt az új feladatrendszert akarja a szövetség a kooperatív biztonságon keresztül építeni a bővítés és a partnerség, a leszerelés és fegyverzetcsökkentés fejlesztésén keresztül. A 2014-es év azonban (Ukrajna elleni orosz agresszió, Krím elcsatolása és a kelet-ukrajnai szakadárok támogatása, illetve az ISIS megjelenése Szíriában és Irakban, valamint több más régióban) megváltoztatta ezt a folyamatot, ismét a kollektív védelem, a kelet-európai „frontországok" (az Oroszországgal határos baltiak, Lengyelország, Románia és Bulgária) katonai védelme vált elsődleges fontosságúvá. A ~ a „történelemben egyedülálló biztonsági szövetség" (2010. évi stratégiai koncepció 36. pont), amely 70 éves történetét a folyamatos átalakuló képességének köszönheti. Ha csak kollektív védelmi szövetség maradt volna, akkor a realista elmélet szerint a ~-nak meg kellett volna szűnnie, hiszen elmúlt a létrehozását indokoló fenyegetés. A ~ megújulása azért volt sikeres, mert mindig megtalálta a fenyegetéseken és a katonai védelmen túlmutató valós célokat, amelyek értelmet adtak a további létezésének. A fennmaradásának az volt a záloga, hogy katonai szervezetből képes volt szélesebb biztonsági funkciójú intézményrendszerré átalakulni. Az institucionalista elmélet szerint csak az alkalmazkodó intézményeknek van lehetőségük fennmaradásra, a ~ pedig létezése során bizonyította, hogy rendkívül magas adaptációs képességekkel rendelkezik. A szövetség olyan erős intézményrendszert épített ki, amely képes volt a kritikus helyzetekben megújulni, a legnehezebb helyzetekben is a továbbélést jelentő legjobb döntéseket meghozni. A továbbéléshez az is hozzájárult, hogy egy esetleges megszűnés (a létrehozáskor 20 évben gondolkodtak az alapító nemzetek) a már ráfordított költségek teljes elvesztésével járt volna. Ezért kritikus helyzetekben a tagországok inkább a szövetségi adaptációt választották, amely fenntartása és fejlesztése még mindig olcsóbb volt a megváltozott biztonsági környezetben is, mint egy új biztonsági szervezet létrehozása. A tranzakciós költségek kalkulálása jól bizonyítja a szövetség fennmaradásának és továbbélésének realista jellegét. Az átalakulások tapasztalatai azt mutatják, hogy a biztonsági funkció-váltások sohasem mentek könnyen, nézetkülönbségekkel, vitákkal és konfliktusokkal jártak. A változásról szóló diskurzusok, nehézségek, új megoldások azonban biztosították a ~ tartós fennmaradását, működését, biztonsági funkcióinak helyzettől függő gyakorlását. Napjainkban éppen a kollektív védelem fontosságát. (Sz. Z.) → *NATO*

NATO 5. cikk: a kollektív védelem lényegét – a kölcsönös segélynyújtás ígéretét – a washingtoni szerződésben a hírneves 5. cikk fogalmazza meg, amely így a biztonsági szerződés lelke (NATO-terminológiával „szíve") és legfontosabb pontja. Az 5. cikk kimondja: „A Felek megegyeznek abban, hogy egyikük vagy többjük ellen, Európában vagy Észak-Amerikában intézett fegyveres támadást valamennyiük ellen irányuló támadásnak tekintenek. Ennélfogva megegyeznek abban, hogy ha ilyen támadás bekövetkezik, mindegyikük az Egyesült Nemzetek Alapokmányának 51. cikke által elismert jogos egyéni vagy kollektív védelem jogát gyakorolva, támogatni fogja az ekként megtámadott Felet vagy

Feleket azzal, hogy egyénileg vagy a többi Féllel egyetértésben, azonnal megteszi azokat az intézkedéseket – ideértve a fegyveres erő alkalmazását is –, amelyeket a békének és biztonságnak az észak-atlanti térségben való helyreállítása és fenntartása érdekében szükségesnek tart. Minden ilyen támadást és ennek következtében foganatosított minden intézkedést azonnal a Biztonsági Tanács tudomására kell hozni. Ezek az intézkedések véget érnek, ha a Biztonsági Tanács meghozta a nemzetközi békét és biztonság helyreállítására és fenntartására szükséges rendszabályokat." Az 5. cikk nem egy automatikus segélynyújtási előírás, nem elég, ha egy ország kinyilvánítja, hogy megtámadták, és akkor a többiek mennek segíteni, hanem a tagországok egyhangú egyetértése kell az életbe léptetéséhez. A szövetség a tagország jogának tartja annak megítélését, hogy egy támadás valóban fegyveres támadás-e, és valóban a szövetség ellen irányul-e. Amikor ez a megközelítés a szövetség létrehozása időszakában kialakult, nemcsak a NATO döntéshozatali demokráciájának megteremtését tartották szem előtt, hanem azt is figyelembe vették, hogy a szerződést a tagországoknak is jóvá is kell hagyni. Ez a szempont fontos volt, hiszen egy automatikus, kötelező érvényű megfogalmazás elfogadása még az Egyesült Államok kongresszusi jóváhagyásánál is problémát jelenthetett volna. De hasznos volt ez az alapelv a NATO történetének bonyolult politikai és biztonsági helyzeteiben is. A tagországok egyéni döntésének kialakításához az alapszerződés intézményes segítséget nyújt. A szerződés 4. pontja lehetőséget biztosít a tagországoknak a szövetséggel való politikai konzultációra, ha az adott ország úgy érzi, hogy területi épségét, politikai függetlenségét vagy biztonságát veszély fenyegeti. A 4. cikk konzultációs lehetőségével többször élt Törökország (az iraki és szíriai háborúval összefüggésben) vagy például Lengyelország (az orosz–grúz ötnapos háború után, vagy 2014-es ukrán válság kapcsán). A ~ egyértelműen a szövetség egy vagy több országa ellen irányuló külső fegyveres támadásra utal, de nem definiálja az agresszió vagy külső támadás fogalmát. A szerződés előkészítése során ugyanis vita folyt arról is, hogy mennyire legyen „szókimondó" a megfogalmazás, utaljon-e a potenciális agresszorra, tartalmazzon-e a támadásra vonatkozó definitív megfogalmazást. Egy általánosabb kifejezés ugyanis nagyobb mozgásteret adhat a szövetségnek a válsághelyzetek kezelésére, a megfelelő katonai válaszok megfogalmazására. A rugalmas megfogalmazás előnye többször megmutatkozott a NATO története során. De hasznos napjainkban is, amikor a NATO – a 2016. évi varsói csúcson hozott döntés értelmében – már a kibertérben ért támadásra – hagyományos katonai válaszcsapással is reagálhat. A ~ egyértelműen meghatározza azt is, hogy a megtámadott ország vagy országok segítése kiterjedhet a fegyveres erő alkalmazására, amellyel különbözik például az Európai Unió kölcsönös segélynyújtási klauzulájától. Az unió ugyanis szintén felszólítja a nemzetállamokat minden segítség és támogatás megadására, de nem nevesíti a katonai eszközöket. Hasonlóképpen egyértelmű a megfogalmazás a tekintetben is, hogy ellenséges támadások esetén földrajzilag milyen területen kell a kollektív védelem követelményét érvényesíteni. Bár egyes országok részéről voltak törekvések, hogy a volt gyarmati területek is kollektív védelmet élvezzenek, de a szerződés 6. cikke végül a tagországok területi védelmén túlmenően a Ráktérítőtől északra fekvő szigeteket, illetve ott tartózkodó erőket, szövetségi hajókat és repülőgépeket jelölte ki oltalmazandó területként. Azonban e földrajzi behatárolás is a hidegháború után, különösen az USA elleni 2001. szeptember 11-i terrorista-támadást követően, új értelmezést nyert,

és előtérbe kerültek a védelmi felelősségi területen kívüli műveletek. A NATO külügyminiszteri értekezlet 2002 májusában döntött arról, hogy a terrorizmus elleni küzdelem keretében ott kell bevetni a NATO-erőket, ahol szükséges, olyan gyorsan, ahogy lehet, amihez a szövetségnek nagy távolságban alkalmazható és fenntartható haderőkre van szüksége. A reykjavíki értekezlet fontos fordulópontot jelentett a NATO történetében, mert ettől kezdve hangsúlyosan lehetővé váltak a területen kívüli béketámogató műveletek és az expedíciós haderőfejlesztés. A ~ szerinti védelmi feladatok csak 2014 után kerültek vissza a NATO tevékenységének centrumába. A kollektív védelemmel kapcsolatos indirekt és általános megfogalmazások nemcsak a megalakulás kori nehézségeket oldották meg, hanem megfelelő rugalmasságot is teremtettek a lehetséges alkalmazást tekintve. Amíg a kollektív védelmi formula egyértelmű NATO-prioritás volt a hidegháborús katonai szembeállás idején, a közös ellenség elvesztése után (a Varsói Szerződés megszűnése, Szovjetunió felbomlása) előtérbe kerültek a válságkezelési és partnerségi feladatok. Az új biztonsági környezethez történő alkalmazkodás komoly kihívást jelentett a szövetségnek a tekintetben, hogy megőrizze a NATO alapkövének számító kollektív védelem fontosságát. Ezért a hidegháború utáni első két évtizedben az 5. cikk Csipkerózsika álmát aludta, bár formálisan mindig az egyes számú feladatot jelentette, az új típusú fenyegetések (terrorizmus) és új típusú biztonsági kihívások (aszimmetrikus hadviselés, rakétavédelem, kiberbiztonság, katonai technológiai verseny, leszerelési és proliferációs feladatok) bonyolultsága és tömeges feladatainak súlya alatt a konvencionális területvédelmi követelmények háttérbe szorultak. A kollektív védelmi feladatok fontosságának relativizálódásában az 5. cikk túl általános megfogalmazása is szerepet játszott (e tekintetben tehát hátrányt jelent a konkrét definíció hiánya), mert így kevésbé tűnt fel a kollektív védelem versus expedíciós képességek körül zajló vita. Az pedig mindig világos volt, hogy a szövetség nem tud egyszerre két „készlet" fegyveres erőt fenntartani, egyet a hagyományos kollektív védelmi feladatokra, egyet pedig a válságkezelés „globális" feladataira. A szövetségi döntéshozatalt mindig befolyásolta a védelemre fordítható pénzügyi források szűkössége, a haderők csökkentése és a katonai képességfejlesztés nehézségei. A kollektív védelem háttérbe szorulásához az is hozzájárult, hogy igazából nem voltak eljárások az 5. cikk életbeléptetésére, hiányoztak a döntéshozatal „kötelező" elemei, a konzultációs mechanizmusok, a nemzeti és szövetségi döntéshozatali eljárások. A hidegháború nagy katonai válságai (koreai háború, szuezi válság, berlini válságok, kubai válság, európai rakétatelepítések stb.) általában a szövetségen kívül zajlottak, amelyek ugyan érintettek egyes tagországokat, de nem közvetlen szövetségi megoldást igényeltek. A hidegháború befejezése utáni eufória, az ellenségkép megszűnése, a „béke osztaléka" pedig nem kimondottan kedvezett a klasszikus katonai védelmi feladatoknak. Az 5. cikk aktiválására csak egyszer, a 2001. szeptember 11-i Egyesült Államok elleni terrorista támadást követően került sor, akkor is atipikus körülmények között. Az 5. cikk bevezetésének politikai igénye a 2008. augusztusi ötnapos orosz–grúz háború után vetődött fel újra igen erőteljesen. Számos politikus, szakértő és elemző fejezte ki kételyeit a NATO elkötelezettségét tekintve, hogy egy valóságos „nagyháborús" konfliktusban kiállna-e egy szövetségi tagország, például a balti országok mellett. Azóta egy hagyományos orosz–NATO háború kitörésének veszélye állandóan visszatérő téma a nemzetközi sajtóban, különösen USA-ban és a NATO keleti határán fekvő országokban. Élénk vita folyt

a tagországok között az 5. cikk alkalmazhatóságáról a 2010. évi stratégiai koncepció előkészítési időszakában. A diskurzus eredményeképpen a NATO az új biztonsági környezetben első helyre tette a hagyományos katonai fenyegetettséget, beemelte a védelmi intézkedések közé a rakétavédelmet, amely kielégítette a kollektív védelem erősítését kérő tagországokat is. Közben a NATO számos intézkedést tett annak érdekében, hogy az 5. cikk hitelessége a balti térségben is javuljon (veszélyhelyzeti tervezés bevezetése, szárazföldi és tengeri gyakorlatok stb.) A problémák azonban továbbra is megmaradtak, mert a viták a 2014-es ukrán válság alatt újult erővel törtek fel. Csak a walesi (2014), a varsói (2016) és a brüsszeli (2018) csúcstalálkozók készenlétjavító és a térségbe erőket telepítő döntései (előretolt jelenlét) hoztak ismét megfelelő választ a vitatott kérdésekre. Ezért a ~ hitelességének fenntartása folyamatos munkát igényel a szövetségtől. (Sz. Z.) → *NATO*

NATO döntéshozatali folyamata: a NATO legfőbb politikai-katonai döntéshozó szerve az Észak-atlanti Tanács. A NATO-döntéseket a tagállamok közötti vita és konzultáció után konszenzus alapján hozzák meg. Döntés csak az összes tagállam által hozott egységes döntéssel születhet. A szervezet nem rendelkezik a tagállamaitól független, nemzetek feletti jogkörrel, vagy politikai funkcióval. A NATO csak akkor hajthat végre egy tevékenységi folyamatot, ha abba az összes tagállam beleegyezett. A NATO vezető szerveinek találkozóján a funkcionális feladataiknak megfelelő döntés-előkészítő, illetve döntési tevékenységeket végeznek. A politikai döntéshozatal mechanizmusa: a nemzetközi, globális konfliktus katonai megoldására alkalmazott műveletekre önállóan hoz döntést, illetve a nemzetközi szervezet az ENSZ, a regionális (európai) problémák kezelésére az EBESZ ad felhatalmazást, mandátum formájában. A mandátumban a nemzetközi szervezetek meghatározzák a katonai erő alkalmazásának jogszerűségét és módját, a cselekvési szabadságot és korlátait, valamint a stratégiai célt és az elérendő eredményeket. A felkérés a beérkezést követően az Észak-atlanti Tanács tárgyalja meg és konszenzus alapján hoz döntést. Miután döntés születik a bevetésről, az nem jelenti automatikusan azt, hogy a döntésben részt vevő tagállamoknak abban tevőlegesen is részt kell vállalniuk. A béketámogató műveletekben való részvétel a tagállamok szuverén döntésének függvénye. Békeműveletekben való NATO-részvétel feltétele: *a)* a politikai irányelvek világos rendszere és az ellenőrzés feltétele; *b)* világos és egyértelmű feladat-meghatározás, a tevékenység befejezésének feltételei a kritériumokkal, a végkifejlet lehetőségével és a folyamatos ellenőrzési lehetőséggel; *c)* az érintettek hozzájárulása, beleegyezésük az intervencióhoz; *d)* a tagállamok önkéntes részvétele a végrehajtásban; *e)* a jogszerűséget az ENSZ-, vagy EBESZ-felhatalmazás biztosíthat. Az Észak-atlanti Tanács – a politikai döntését követően – szándéknyilatkozat formájában felhatalmazza a Katonai Bizottságot a feladat végrehajtására, illetve a terv kidolgozására. A szándéknyilatkozat tartalmazza: *a)* a mandátumot; *b)* a feladatot; *c)* az elvárt eredményt; *d)* a politikai irányvonalat; *e)* a célmeghatározásokat és korlátozásokat; *f)* a végrehajtás cselekvési szabadságát és korlátozásokat; *g)* viszonyulást a konfliktusban részt vevő felekhez és a válságterületen lévő más politikai és katonai szervezetekhez; *h)* kritériumokat a feladat végrehajtásához; *i)* a végrehajtásban részt vevő erők kivonását, vagy váltását. A Katonai Bizottság az MC 327 számú dokumentumában fogalmazta meg a NATO béketámogató műveletekben való részvételének keretfeltételeit. A Katonai Bizottság ajánlásokat fogalmaz meg az Észak-atlanti Tanács

számára a katonai tevékenységre vonatkozólag. Az ajánlás tartalmazza: *a)* a katonai célmeghatározást; *b)* az alkalmazás elgondolását; *c)* a konfliktusban részt vevő felekkel való konfrontáció szabályait, és azok indoklását; *d)* az alkalmazásra tervezett erők és eszközök felsorolását; *e)* az alkalmazás pénzügyi fedezetét; *f)* az együttműködés rendjét a végrehajtásban részt vevő nem NATO-országok csapataival és egyéb politikai, katonai és polgári szervezetekkel. Az Északatlanti Tanács az ajánlások figyelembevételével dönt. (C. O.) → *katonai vezetés*

NATO felderítési tárgyat jelölő kód: olyan számokból és betűkombinációkból álló keretrendszer, amely a műveletek során keletkezett felderítési tárgyú okmányok jelölésére szolgál. Általában a tárgy körvonalazása mellett a tárgykör osztályozására szolgáló, a földrajzi nevekre vonatkozó ABS-sorrendes vagy számjeles rendszert is magába foglal. (H. H.) → *felderítés*

NATO Integrált Légvédelmi és Rakétavédelmi Rendszer (NATO Integrated Air and Missile Defence System – NATINAMDS): a NATO olyan rendszere, amely képes észlelni, követni, azonosítani, valamint figyelemmel kísérni légi célokat (például repülőgépeket, helikoptereket, pilóta nélküli légi járműveket vagy ballisztikus rakétákat), szükség esetén pedig képes ezeket a levegőben elfogni és megsemmisíteni felszínről indított rakétákkal vagy légi járművekkel. Az integrált jelleget a különböző technikai eszközök, vezetési és irányítási megoldások, fegyverrendszerek, illetve szenzorok összekapcsolása adja. Feladata a légi rendészeti feladatok folyamatos biztosítása, valamint a rakétavédelem. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

NATO Készenléti Akcióterv (Readiness Action Plan – RAP): a 2014. évi orosz agresszióra válaszul a NATO intézkedéseket hozott a kollektív védelem megerősítésére a szövetség keleti szárnyán. A NATO vezetése ugyanis attól tartott, hogy Oroszország egy meglepetésszerű támadással könnyen elfoglalhatja a védtelen baltikumi területeket, amivel kész helyzet elé állítaná a NATO-t. A balti tagállamok félelme nem volt megalapozatlan, hiszen országaikban számottevő orosz anyanyelvű lakosság él (főként Észtország és Lettország esetében), kiáltó volt az ellentét az állig felfegyverzett Kalinyingrád és a szövetség szárnyát képező Baltikum védtelensége között. A baltiak követeléseit felerősítette Lengyelország történelmi félelme és oroszellenessége, amelyhez később Románia és Bulgária nagyobb biztonságot sürgető politikája is csatlakozott. A válsághelyzetre reagálva a walesi csúcson a NATO egy ~et fogadott el, amelyet a varsói (2016) és brüsszeli (2018) legfelsőbb tanácskozásokon továbbfejlesztett. A ~ kétféle intézkedéstípust tartalmazott: *a)* biztonsági (assurance) intézkedések; *b)* alkalmazkodást (adaptation) szolgáló megoldások. A biztonsági intézkedések témakörében az Észak-atlanti Tanács (NAC) 2014–2015-ben elsősorban a közvélemény megnyugtatására törekedett, bevetette a NATO „megfogható" erőit (AWACS légtérellenőrző gépek és az állandó haditengerészeti egységek), megerősítette a balti országok légvédelmét, nagyarányú gyakorlatokat szervezett a térségben és a határos tengereken. Emellett lehetőséget adott arra is, hogy a tagállamok kétoldalú alapon is erősítsék a veszélyeztetett országok védelmét, amelyben különösen az Egyesült Államok volt aktív. Az adaptációs döntések a NATO hosszú távú alkalmazkodását célozták meg a katonai vezetési és irányítási képességek, valamint a gyorsreagáló erők tekintetében. A 2002-ben létrehozott NATO Reagáló Erők (NATO Response Force – NRF) erejét megháromszorozták, 40 000 fős készenléti erővé

fejlesztették. A megerősített NRF missziója kibővült a kollektív védelmi feladatok végrehajtásával. A megerősítés miatt jelentősen megváltozott az NRF szerkezeti összetétele is, mivel a walesi csúcs létrehozta a nagyon magas készenlétű (nagyon gyors reagálású; 2–7 nap) dandár nagyságú (5000 fő) harccsoportot (Very High Readiness Joint Task Force – VJTF), amely egyfajta „mobil drótakadályként" komoly feltartóztató erővel rendelkezik. A varsói ankét zászlóaljharccsoportok (ZHCS) elhelyezéséről döntött az észak-keleti szárnyországok területén. Az 1000 fős zászlóaljak nem állandó telepítésű erők lesznek, hanem rotációs jelenléttel lesznek fenntartva mindaddig, amíg arra szükség lesz. A persistent elhelyezés ugyanis (legalábbis betű szerint) nem sérti az 1997. évi NATO–orosz megállapodást. A zászlóalj vezető „keretnemzett" feladatait Lengyelországban az Egyesült Államok, Észtországban Nagy-Britannia, Litvániában Németország, Lettországban pedig Kanada vállalta.

NATO kollektív védelmi intézkedései (2014–2018)
(Szerk.: Sz. Z.)

Fsz.	Intézkedés	Megjegyzés
1.	NRF megreősítése (eNRF)	hadtest erő
2.	VJTF létrehozása	„landzsahegy-dandár"
3.	NFIU-elemek létesítés	2015–2016, nyolc országban
4.	Új parancsnokságok fejlesztése	MNC-NE (Szczecin), MND-SE (Bukarest)
5.	Négy ZHCS előretolt elhelyezése	balti országok, Lengyelország
6.	NATO többnemzeti dandár felállítása	Románia
7.	Hadműveleti tervezés kiterjesztése	lépcsőzetes válaszadási tervek (GRP)
8.	Légi és tengeri erők megerősítése	szárnyországok légtere és a határos tengerek
9.	Beruházások és előretolt készletek	KKE országai
10.	Kibervédelmi és ellenálló képesség	kibertér hadműveleti térré deklarálása
11.	NATO Készenléti Kezdeményezés	4 × 30-as koncepció bevezetése (2020)

Hasonló elvek alapján fog létrejönni Romániában egy NATO-dandár 2020-ig, amelynek felállítását a románok kezdeményezték Bulgáriával és Lengyelországgal együtt. A brüsszeli legfelsőbb tanácskozás tovább erősítette az NRF-erőket, amikor egy új készenléti kezdeményezést, a 4 × 30-as koncepció (Four30s) jelentett be. A NATO vezetése 2020-ig 30 nehéz vagy közepesen nehéz manőverzászlóaljat, 30 harci repülőszázadot és 30 hadihajót biztosít le a nemzetektől, amelyek 30 nap alatt bevethetők lesznek. A kollektív védelmi feladatok megerősítése, az észak-keleti szárny védelme szükségessé tette a NATO parancsnoksági rendszerének módosítását is. Ezért a walesi csúcson a NATO „beemelte" a parancsnoksági struktúrába a Szczecinben működő hadtestparancsnokságot (Multinational Corps Northeast – MNC-NE), amelyet 1999-ben állítottak fel a lengyel–német–holland hadtest vezetésére. A HQ MNC-NE feladata a VJTF/NRF erőinek vezetése a NATO észak-keleti régiójában, a régió biztonsági helyzetének figyelemmel követése és a térségi katonai együttműködés szervezése. De a szczecini parancsnokság alá rendelték műveleti vezetésre az északi térségben levő 6 NATO integrációs vezetési pontot (NATO Force Integration Unit – NFIU), amelyeket Észtországban, Lettországban, Litvániában, Lengyelországban, Magyarországon és Szlovákiában állítottak fel. A déli parancsnoksághoz (Joint Force Command Naples – JFCN) tartozik Romániában és Bulgáriában működő integrációs egység (NFIU). A vezetési elemek feladata a NATO-erők adott országba történő gyors telepítésének segítése, a kollektív védelmi tevékenység támogatása, szövetségi gyakorlatok és kiképzések koordinálásának segítése, a befogadó nemzeti támogatás követelményeinek meghatározása. A dél-keleti országokban (Románia, Bulgária) létrejött NFIU-elemeket a 2015 decemberében, Bukarestben felállított többnemzeti NATO-

hadosztályparancsnokság (Multinational Division Southeast – MND-SE) alá rendelték, amelyet a szczenini parancsnoksághoz hasonló feladatokat lát el a dél-kelet-európai térségben. A brüsszeli csúcstalálkozón a NATO-vezetés tovább erősítette a parancsnoksági rendszert: létrejön egy új haditengerészeti hadműveleti parancsnokság (Joint Force Command – JFC) Norfolkban (Florida, USA) és egy logisztikai és támogató parancsnokság (Joint Support and Enabling Command – JSEC) Ulmban (Németország). A hidegháború után ez az első eset, hogy a NATO parancsnoksági rendszerét nem csökkentik, hanem erősítik. A módosított szervezet elsősorban a tengeri biztonság, a logisztika és a katonai mobilitás, valamint a kiberbiztonság területén rendelkezik majd összességében 1200 fővel megerősített vezetési kapacitással. A ~ (RAP) megvalósítása és a NATO gyorsreagáló erők továbbfejlesztése már egy új NATO hadászati elképzelést, egy előretolt védelem (forward defence) koncepcióját vizionálja. Ennek megvalósulása esetén a NATO visszatér egy hidegháborús kollektív védelmi megoldáshoz, amely a közép-európai térségben elsősorban a határok védelmét célozta. (Sz. Z.) → *NATO*

NATO logisztikai bizottságok: a szövetség legfelsőbb szintű, egymáshoz képest hierarchikus szervezeti rendben elhelyezkedő logisztikai tanácsadó és döntéshozó testületei. A NATO Logisztikai Bizottság (NATO Logistics Committee) ezen hierarchikus szervezeti rendszer csúcsán álló, a szövetségi *műveleti logisztika* legfelsőbb katonai stratégiai szintű szakirányító szerve. A NATO Logisztikai Bizottság alárendeltségi viszonyába három szakmai testület tartozik: a Logisztikai Bizottság Végrehajtói Csoportja (Logistics Committee Executive Group), NATO Üzemanyag Bizottsága (NATO Petroleum Committee) és a NATO Mozgatási és Szállítási Csoportja (NATO Movement & Transportation Group). (Ny. M.) → *műveleti logisztika*

NATO szervezeti felépítése: a NATO tevékenységét és szervezeti felépítését a szövetség célja (kollektív védelem és a demokratikus béke fenntartása az észak-atlanti térségben), jellege (politikai és katonai szövetség) és változó feladatrendszere (jelenleg kollektív védelem, válságkezelés és biztonsági közösség építése) határozta meg. A NATO intézményrendszerének kialakítását a washingtoni szerződés 9. cikke tette lehetővé, amely kimondja: „A Felek ezennel egy tanácsot állítanak fel, amelyben mindegyikük képviselve lesz, és amelynek feladata, hogy a jelen Szerződés alkalmazásával kapcsolatos kérdésekkel foglalkozzék. A tanácsot úgy kell megszervezni, hogy bármely pillanatban gyorsan összeülhessen. A tanács a szükséghez képest segédszerveket állít fel; nevezetesen azonnal felállít egy védelmi bizottságot, amely a szerződés 3. és 5. cikkei alkalmazásaként teendő intézkedésekre fog javaslatot tenni.” A szervezet kiépítése már az Észak-atlanti Tanács (North Atlantic Council – NAC) első ülésen megkezdődött (Washington, 1949. szeptember 17.) és az 1950-es évek közepére fejeződött be. A NATO Központ szervezeti és működési rendje brit/angolszász vezetési filozófiát tükrözi, külön apparátus (International Staff – IS) segíti a NAC, illetve a főtitkár munkáját, és külön nemzetközi katonai törzs (International Military Staff – IMS) támogatja a Katonai Bizottságot (Military Committee – MC) és a bizottság elnökének tevékenységét. A szervezeti kettősség oka az, hogy a katonai javaslatoknak, koncepcióknak, terveknek katonai-szakmai szempontok, eljárások és számítások alapján kell megszületni, majd csak utána kerülnek be a tervezésbe, illetve döntéshozatalba a politikai szempontok. A NATO tevékenységének bővülésével a NAC különböző

tanácsokat, bizottságokat, ügynökségeket és támogató szervezeteket hozott létre, másokat megszüntetett, attól függően, hogyan változtak a NATO feladatai. A szervezeti kiépülés után ez a struktúra a hidegháború alatt kevésbé változott, de az 1966-os francia döntés után a NATO Központ és az európai főparancsnokság (SHAPE) Brüsszelbe, a NATO Védelmi Akadémia pedig Rómába költözött. Jelentős szervezeti változások a hidegháború után történtek, különösen a parancsnoksági rendszerben, de a 2010. évi lisszaboni csúcs döntései alapján a NATO-ügynökségi rendszer is megújult. A NATO bővítésével, a partnerségi hálózat kiépülésével, a biztonsági környezet és a feladatrendszer módosulásával folyamatosan változott a NATO Központ felépítése is (például 2010-ben az új biztonsági kihívások kezelésére, 2016-ban a hírszerzésre hoztak létre új szervezeti egységet és főtitkár-helyettesi beosztást), amely 2018-ban költözött új székházba. A NATO szervezeti-működési rendjét az alábbi ábra mutatja be. A szövetség döntéshozói szerveit (Észak-atlanti Tanács, Nukleáris Tervező Csoport, Katonai Bizottság) a tagországok megfelelő szintű képviselői alkotják, munkájukat pedig – szintén nemzeti összetételű – bizottságok, apparátusok segítik. Korábban még a Védelmi Tervező Csoport (Defence Planning Group – DPG) is működött a legfőbb döntéshozatali szervek között, de 2010 júniusában megszűnt, miután Franciaország 2009-ben visszatért a NATO katonai szervezetébe. A NAC-ot az alapító szerződés hozta létre (9. cikk), amely a NATO legfőbb politikai döntéshozó szerve, tényleges politikai hatalommal és döntési hatáskörrel rendelkezik.

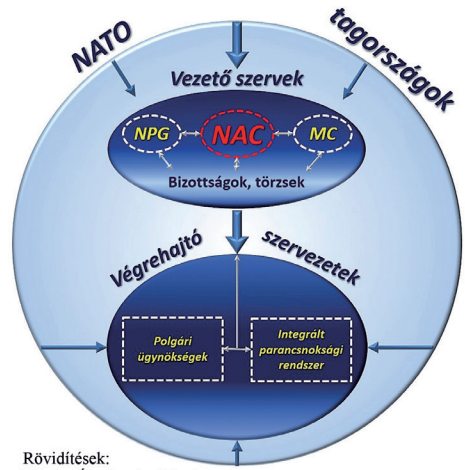

NATO szervezeti felépítése (elvi vázlat)
(Szerk.: Sz. Z.)

A csúcstalálkozókon az országok vezetői, miniszteri szinten a külügy- és védelmi miniszterek, állandó üléseken az állandó, nagykövetei szintű, képviselők vesznek részt. A tanács üléseit – minden formátumban – a NATO főtitkára vezeti. A NAC állam- és kormányfői szinten általában kétévente, miniszteri szinteken évente 2–3-szor, állandó képviselői szinten hetente (szerda) ülésezik. A NAC politikai munkáját „kívülről" a NATO Parlamenti Közgyűlése segíti, amely a NATO-tagországok biztonsággal és védelemmel foglalkozó parlamenti képviselőit, jogalkotóit tömöríti. A Közgyűlés a NATO-tól elkülönült és intézményileg független szerv, amely a szövetség és tagországok (partnerországok) parlamentjei között teremt közmegegyezést elősegítő diszkussziós lehetőséget. A Nukleáris Tervező Csoport (Nuclear Planning Group – NPC) a NATO nukleáris politikájának formálója, hatáskörébe tartoznak a nukleáris elrettentés, a nukleáris fegyverek telepítésének, alkalmazásának kérdései, a döntési, kommunikációs és információs rendszerek

fejlesztése. A bizottság tagjait a védelmi miniszterek adják, az ülések vezetését a NATO főtitkár látja el. A bizottság jelentősége a hidegháború után csökkent, de nem szűnt meg, hiszen a nukleáris védelem továbbra is fontos feladata a szövetségnek. Az NPC általában évente egyszer ülésezik, szupertitkos (Cosmic Top Secret) minősítéssel. Az NPC munkájában Franciaország kivételével (mivel nukleáris fegyvereit nem ajánlotta fel a NATO-nak) minden tagország részt vesz. A Katonai Bizottság (Military Committee – MC) a NATO vezető szerve, amely a NAC után a legrégebbi vezető testület (az NPC 1967-ben jött létre). Az MC a NAC katonai tanácsadó szerve, katonai iránymutatásokat ad a két hadászati parancsnokság részére, közreműködik a NATO stratégiájának, szakpolitikáinak, doktrínáinak kidolgozásában. Ezért az MC a legfontosabb összekötő kapocs a NATO politikai döntéshozatali folyamat (konzultáció, együttműködés, konfliktusmegelőzés) és katonai szervezetek és tevékenységek (képességfejlesztés, műveletek, védelmi tervezés) között. A bizottság 2018. januárban tartotta 178. ülését. A konszenzuson alapuló döntéshozatalt bizottságok széles köre (például politikai, partnerségi, védelempolitika és tervezés, fegyverzeti, szabványosítás, lég- és rakétavédelem, logisztika, erőforrások, műveletek és gyakorlatok, hírszerzés és elhárítás stb.) támogatja, amelyek száma a 2010. évi NATO-reform után 21-re csökkent. A bizottságokat a NAC a 9. cikk felhatalmazása alapján hozza létre/szünteti meg, mint a döntéshozatalt segítő, folyamatosan működő, a NAC-nek beszámolási kötelezettséggel rendelkező szerveket. Az alapvetően döntéseket előkészítő szervek állandó konzultációs, tárgyalási és információcserét biztosító platformot jelentenek a nemzetek és a NATO-hatóságok számára, de közös megállapodás esetén bizonyos kérdésekben döntési hatáskörrel is rendelkeznek. A bizottságok a NATO működésének teljes spektrumát (politikai, technikai, műveleti) lefedik, elválaszthatatlan részét képezik a NATO-döntéshozatalnak. A bizottságok munkájában a nemzeti képviselők (kiutazással vagy képviseleti jelenléttel), a NATO központ munkatársai, különböző szintű szakértők vesznek részt. A bizottságok is lehetnek belsőleg strukturáltak, albizottságokat, munkacsoportokat állíthatnak fel, de a döntéshozatal mindenütt konszenzuson alapszik. A NATO polgári működését – a 2014-ben befejeződött reform következtében – négy ügynökség (szabványosítási, támogató és beszerzési, híradó és információs, tudományos és technológiai) segíti, amelyek a döntésekhez szükséges civil feltételrendszert teremtik meg. A NATO integrált katonai struktúrája az elmúlt évtizedekben jelentősen lecsökkent, több parancsnoksági reform eredményeképpen „áramvonalas" lett. A Szövetséges Műveleti Parancsnokság (Allied Command Operations – ACO) hadászati szintű katonai vezetési hatóság, amely két hadműveleti parancsnokságot (Brunssum, Nápoly), három haderőnemi/komponens parancsnokságot (szárazföldi [Izmir], légi [Ramstein], haditengerészeti [Northwood]) és a híradó és vezetésbiztosítási parancsnokságot irányítja. A műveleti parancsnokság felelős a NATO integrált légvédelmi és rakétavédelmi rendszeréért, az állandó NATO-erők (légtér-ellenőrző, haditengerészeti, felderítő), a NATO Reagáló Erők vezetéséért, valamint minden átalárendelt vagy a szövetség részére kijelölt nemzeti erők felkészítéséért és értékeléséért. A NATO-nak nincs saját hadserege, a szövetség – néhány állandó készenlétű, az európai főparancsnoknak (Supreme Allied Commander in Europe – SACEUR) alárendelt erő kivételével – nem rendelkezik saját fegyveres erőkkel, csak a tagországok, amelyek az elfogadott NATO-feladatokra különböző erőket és képességeket ajánlanak fel. Az európai parancsnokság

vezeti és irányítja a NATO béketámogató műveleteit és missziót, közreműködik a partnerségi feladatokban is. A Szövetséges Transzformációs Parancsnokság (Allied Command Transformation – ACT) a NATO átalakítását tervezi, koordinálja és irányítja, amelyhez tervezési, kiképzési és oktatási szervezetekkel, kiválósági hálózattal (24 katonai kiválósági központ, amelyből az egészségügyi Magyarországon, Budapesten van) rendelkezik. A szövetségnek ugyanakkor nagy előnye, hogy bár nem rendelkezik saját haderővel, kiépítette az erők vezetéséhez szükséges állandó parancsnoksági hálózatot (NATO Command Stucture – NCS), amely mindig készen áll az átalárendelt nemzeti erők vezetésére békében, válságban vagy háborúban. Az állandó civil és katonai feladatokat a szövetség saját alkalmazású polgári személyzettel, illetve a nemzetektől delegált, „kölcsönzött" (a tagországok által fizetett) katonai személyi állománnyal látja el. A NATO a többi nemzetközi szervezethez képest kis szervezet: a NATO Központban 1600 fő (hasonló nagyságrendet képviselnek a nemzeti delegációk is), az ügynökségeknél 5000 fő, a NATO integrált katonai struktúrában (parancsnokságok, állandó alárendeltségű erők [például légtérellenőrzés, flottaerők]) 8800 fő szolgál. A NATO 2018. júliusi csúcstalálkozón döntött a parancsnoksági rendszer bővítéséről, két új hadműveleti parancsnokságot (haditengerészeti, logisztikai és támogató) hoz létre. (Sz. Z.) → *NATO*

NATO Trauma Regiszter: az evidencia alapú gyógyításhoz (Evidence-Based Medicine – EBM) elengedhetetlen bizonyos klinikai adatok szabványosított gyűjtése, beleértve a sérülés/sebesülés helyét, súlyossági fokát, mechanizmusát, az alkalmazott kezelést, az egészségügyi kiürítés adatait, az ellátás kimenetelét stb. Kevés nemzet kivételével a NATO-országok nem rendelkeznek ilyen jellegű adatbázissal. Fentiek alapján a NATO Katona-egészségügyi Szolgálatfőnökök Tanácsa (COMEDS) elhatározta egy ~ létrehozását, amelynek célja a sérülés/sebesülés vonatkozású adatok szisztematikus gyűjtése az adott műveletben részt vevő nemzetek által a további dokumentálás, minőség ellenőrzés és tudományos kutatás céljából, annak érdekében, hogy javuljon a műveleti egészségügyi biztosítás színvonala. A NATO egészségügyi rendszerén belül a ~ kapcsolatos kérdéskör fő felelőse és koordinátora a budapesti székhelyű NATO Katona-egészségügyi Kiválósági Központ (Centre of Excellence for Military Medicine – Milmed-Coe) (K. I.) → *katonai egészségügy*

NATO Tudományos és Technológiai Szervezet (Science and Technology Organization – STO): egy olyan NATO-szervezet, amely egy magával a NATO-val megegyező jogi státusszal rendelkezik. Az STO-t azzal a céllal hozták létre, hogy a NATO a tudomány és technológia területén, a tagállamok, valamint a partnernemzetek együttműködésével a kollektív igényeknek, továbbá követelményeknek minél hatékonyabban megfeleljenek. Az STO az Észak-atlanti Tanács felügyelete alatt működik. A szervezet működését az Tudományos és Technológiai Tanács (Science and Technology Board [of Directors] – STB, Tudományos és Technológiai (Igazgató)tanács) felügyeli, amely magában foglalja a NATO-tagállamok nemzeti tudományos és technológiai szervezeteinek vezetőit. Az STB elnöke a NATO főképviselője (tudományos vezető), aki valamely NATO-tagállam nemzetközileg elismert tudományos és technológiai vezetője. A főképviselő állandó NATO brüsszeli székhelyén a NATO-vezetés tudományos főtanácsadójaként tevékenykedik. A kutatás és technológiafejlesztés teljes spektrumát – a NATO STO-n belül jól elkülönülő témakörökhöz szervezett – panelek fedik le. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

NATO Tudományos és Technológiai Tanács (Science and Technology Board – STB): az STB a Tudományos és Technológiai Szervezet (Science and Technology Organization – STO) legmagasabb szintű hatósága. A következők szerint működik: *a)* az STB összetétele az egyes NATO-tagoktól delegált – legfeljebb – három tagból áll, akiket a nemzeti kormányok, az ipar képviselői vagy az egyetemek választanak ki, és ezt követően az adott nemzeti kormány nevez ki. Minden nemzet egy szavazattal rendelkezik. A határozatokat a tanács konszenzus alapján hozza meg; *b)* az STB elnöke egyben a NATO tudományos vezetője. Az elnök tevékenységét a tanácsa irányítja, illetve felügyeli. Az elnök munkáját két alelnök segíti, akiket a Nemzetközi Titkárság (International Staff – IS), valamint a Nemzetközi Katonai Törzs (IMS – International Military Staff) állományából, a Nemzeti Fegyverzeti Igazgatók Értekezlete (Conference of National Armaments Directors – CNAD), valamint a Katonai Bizottság (Military Committee – MC) ajánlására – konzultálva a főtitkárral – nevezik ki. Az STB legfontosabb stratégiai feladata iránymutatás nyújtása a NATO tudományos és technológiai stratégiájának. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

NATO válságreagáló műveletek: a ~ egy integrált katonai műveleti rendszer, amely magába foglalja a megelőzést, a gyors intézkedést, az ellentevékenységeket továbbá a szükséges biztonsági lépések megtételét. Az egész tevékenység politikai ellenőrzés mellett valósul meg, akkor, ha a békés körülményeket egy lehetséges összecsapás, vagy konfliktus veszélye fenyegeti. Ilyenkor a béke helyreállítására vagy a helyzet stabilizálására – lehetőség szerint kerülve a fegyveres beavatkozást – katonai erőt alkalmaznak. A válságreagáló műveletek szinte valamennyi formájában egyre több polgári- és humanitárius szervezet vesz részt. Ezt a helyzetet civil-katonai együttműködésnek nevezzük, és a válságreagáló műveletek fontos feltételének tekintjük. A ~ olyan többnemzeti, összhaderőnemi műveletek, amelyekben – összhangban a nemzetközi joggal – a NATO a tagok politikai, gazdasági, katonai erőforrásai együttes alkalmazásával erőfeszítéseket tesz a konfliktusok megelőzésére, az ellentétek feloldására, a válságok kezelésére. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

NATO Katona-egészségügyi Szolgálatfőnökök Tanácsa (Committee of Chiefs of Military Medical Services in NATO – COMEDS): a NATO legmagasabb szintű katona-egészségügyi fóruma, amely közvetlenül a NATO legfőbb katonai döntéshozó testületének, a Katonai Bizottságnak (Military Committee – MC) van alárendelve. A ~ története: a COMEDS szervezeti elődje az 1968. novemberében megalakult EUROMED, mint az EUROGROUP országai katona-egészségügyi főnökeinek fóruma, valamint megfigyelőként az USA, Franciaország és Kanada, valamint a magasabb NATO-parancsnokságok egészségügyi főnökei. Ily módon az EUROMED még jóval a hivatalos „NATO-sítás" előtt elvesztette európai orientáltságát és gyakorlatilag megfelelt egy nem hivatalos NATO egészségügyi testületnek. Fő célkitűzése a tagországok közötti egészségügyi információcsere, közös műveleti eljárási rendek és elvek kidolgozása, valamint a kölcsönös bizalom erősítése volt. Az EUROGROUP védelmi miniszterei eredeti, 1992 decemberében datált határozata az EUROGROUP összes tevékenységi területét a Nyugat-Európai Unió (West European Union – WEU) keretében kívánta tovább folytatni, azonban az egészségügy vonatkozásában ez a határozat 1993 májusában módosításra került és az EUROMED a WEU helyett a NATO-nak mint a katona-egészségügyi tevékenység koordinálására szolgáló legmegfelelőbb

szervezetnek ajánlották fel. A ~ alapfeladata: a NATO Katonai Bizottságának tanácsadó testületeként meghatározni és koordinálni minden, a NATO egészére hatással bíró egészségügyi kérdést és tevékenységi kört, ideértve az egészségügyi politikát és koncepciót, a doktrínákat, eljárásokat és technikákat, valamint a különböző programokat és kezdeményezéseket. A ~ „ereje" két MC-dokumentumból ered: az egyik az MC 20/10, amely kimondja, hogy a COMEDS egy úgynevezett Delegált Feladatszabó Hatóság (Delegated Tasking Authority – DTA), ami azt jelenti, hogy a Katonai Bizottság, mint a NATO hét Feladatszabó Hatóságának (Tasking Authority – TA) egyike felhatalmazza és megbízza a COMEDS-et, hogy az egészségügy területén felügyelje és figyelemmel kísérje az úgynevezett Szabványosítási Célkitűzések (Standardization Objectives – SO) elérését és koordinálja a szabványok fejlesztésének és kidolgozásának folyamatát. A másik dokumentum a COMEDS-et megalapító MC 335, amely kimondja, hogy a COMEDS egy úgynevezett Koordináló Hatóság (Co-ordinating Authority – CA), amelynek értelmében jogosítványa van arra, hogy minden, a Szövetség egészére nézve kihatással bíró egészségügyi kérdésre, programra és problémára vonatkozóan NATO körű egyeztetést folytasson a Katonai Bizottság nevében. E felhatalmazás alapján a COMEDS nem utasíthat egyetlen nem egészségügyi jellegű NATO szervezetet sem, viszont minden katona-egészségügyi jellegű vagy katona-egészségügyi vetülettel bíró kérdésben a COMEDS megkeresése és állásfoglalásának kikérése minden NATO szervezet számára kötelező. A COMEDS tagsága kétféle jogosultsággal rendelkező csoportból tevődik össze, a teljes (szavazati joggal bíró) jogú tagokból és a szavazati jog nélküli megfigyelőkből. A testület szavazati joggal bíró tagjai: *a)* a NATO-országok katona-egészségügyi szolgálatainak vezetői; *b)* a Stratégiai Parancsnokságok egészségügyi főnökei; *c)* a Nemzetközi Katonai Törzs Egészségügyi Osztályának vezetője. Szavazati joggal nem bíró, megfigyelői státusszal rendelkező tagok: *a)* a partnerországok katona-egészségügyi szolgálatainak vezetői (PfP, MD, ICI-országok, valamint a kontaktországok külön meghívás alapján); *b)* a Katonai Tanács képviselője; *c)* az Összhaderőnemi Szabványosítási Bizottságának elnöke; *d)* az Egyesített Egészségügyi, Mezőgazdasági és Élelmiszer Csoport társelnökei; *e)* az EU Katonai Törzse egészségügyi osztályának képviselője (EUMS); *f)* az Egészségügyi Tartalékos Tisztek Nemzetközi Szövetségének elnöke; *g)* vezető tisztségviselői a Kutatási- és Technológiai Szervezet Humán Tényezők az Egészségügyben Panelnek, a Tömegpusztító Fegyverek Központjának, valamint egyéb esetenként meghívott szervezetek képviselői különböző NATO-testületnek, -törzseknek és -bizottságoknak; *h)* katona-egészségügyi Kiválósági Központ igazgatója. A COMEDS szervezeti felépítése háromszintű. A vezetési-irányítási szintet a COMEDS Plenáris Ülése és a Katona-egészségügyi Irányító Csoport (Military Medical Steering Group – MMSG) képviseli. A következő szint a fő munkacsoportok szintje, amely: *a)* Katonai Egészségügyi Munkacsoportot (Military Health Care Working Group – MHC WG); *b)* a Katona-egészségügyi Struktúrák, Műveletek és Eljárások Munkacsoportot (Military Medical Structures, Operations and Procedures Working Group – MMSOP WG); *c)* a Katona-egészségügyi Kémiai, Biológiai, Radiológiai és Nukleáris Munkacsoportot (Military Medical Chemical, Bacteriological, Radiological and Nuclear Working Group – MMCBRN WG); *d)* a Katona-egészségügyi Szabványosítási Munkacsoportot (Military Medical Standardization Working *G*roup – MM SWG); *e)* az Egészségügyi Haderővédelmi Munka-

csoportot (Force Health Protection Working Group – FHP); *f)* Katona-egészségügyi Kiképzsési Munkacsoportot (Military Medical Training Working Group – MMT WG); *g)* az Egészségügyi Információs Rendszerek és Technológia Munkacsoportot (Health Information Systems and Technology Working Group – HIST WG) foglalja magába. A harmadik szint a szakértői panelek és csoportok szintje, amely a következő elemekből épül fel: *a)* Sürgősség Egészségügy (Emergency Medicine – EM); *b)* Katonai Pszichiátria (Military Psychiatry – MP); *c)* Bioegészségügyi Tanácsadó Testület (BioMedical Advisory Committee – BIOMEDAC); *d)* Katonai Fogászat (Military Dental Service –, MDS); *e)* Élelmezéshigiénia, Élelmiszertechnológia és Állategészségügy (Food Higiene, Technology and Veterinary Service – FHTVS); *f)* Egészségügyi Anyag és Katonai Gyógyszertan (Medical Materiel and Military Pharmacy – MMMP); *g)* Egészségügyi Szakértők Állandó Csoportja (Standing Group of Partners' Medical Experts – SGPME); *h)* Haditengerészeti Egészségügyi Szakértő Csoport (Medical Naval – MedN); *i)* Vér Panel (Blood Panel – BP); *j)* Egészségügyi Felderítés (Medical Intelligence – MI); *k)* Különleges Műveletek Egészségügyi Panel (Special Operations Forces Medical Panel – SOFMeD P); *l)* NATO Trauma Regiszter (NATO Trauma Registry – NTR); *m)* Pre-hospitális Ellátás Javító Kezdeményezés Csoport (Prehospital Care Improvement Initiative Task Force – PCII TF); *n)* Telemedicina Csoport (Tele-Health Team – THT); *o)* Egészségügyi Információcsere Követelmény Csoport (Medical Information Exchange Requirements Team – MedIER T). (K. I.) → *katonai egészségügy*

NATO-anyagosztályok: az ellátás tervezése, szervezés a feltöltések és az utánpótlás végrehajtása érdekében a NATO-elvek a hadfelszerelést öt ellátási osztályba sorolják. I. osztály: azok a létfenntartási anyagok, cikkek, amelyeket a személyi állomány vagy állatok – tekintet nélkül a harcban vagy a terepviszonyokban bekövetkező változásokra megközelítőleg azonos mennyiségben és intenzitással használnak fel, például élelmiszer és takarmány. II. osztály azok az anyagok, kellékek, amelyek mennyiségét szervezeti és eszköz-állománytáblák határozzák meg, például ruházat, egyéni felszerelés, szerszámok, járművek. III. osztály: mindennemű hajtó- és kenőanyagok minden eszközhöz a repülőeszközök hajtó- és kenőanyagait kivéve. III/a osztály: a repülőeszközök hajtó- és kenőanyagai. IV. osztály: olyan anyagok, amelyek kezdet mennyiségét a jóváhagyott táblázatokban nem szabályozták. Rendszerint ebbe az osztályba tartoznak az építési anyagok, építési anyagok, telepített berendezések. V. osztály: lőszerek, robbanóanyagok mindenfajta kémiai hatóanyagok. Ehhez az osztályhoz tartoznak a bombák, robbanóanyagok, gyutacsok, detonátorok, pirotechnikai anyagok, rakéták. (H. A.) → *műveleti logisztika*

NATO-döntéshozatal: a NATO működése konszenzuson alapuló döntéshozatalon nyugszik, amely a demokratikus működés talán legfontosabb alapelve. Az egyhangúságon alapuló működést a washingtoni szerződés 10. cikkéhez lehet visszavezetni, amely a bővítéssel kapcsolatban mondja ki „az egyhangú megegyezéssel" kapcsolatos döntési követelményt. A konzultáció mindaddig folytatódik, amíg mindenki számára elfogadható döntés születik. Az egyhangúság döntési alapelv biztosítja valamennyi tagország egyenlőségét és testesíti meg a közös akaratot. A legfontosabb ~i szerv az Észak-atlanti Tanács (North Atlantic Council – NAC) állam- és kormányfői értekezlete, a „Summit", amely ebben a formátumban 1957 óta ülésezik. Azóta 29 csúcstalálkozót regisztráltak a NATO

történetében, amelyből tízet a hidegháború alatt, 18-at pedig (a 2017. évi brüsszeli csúccsal együtt) a kétpólusú világ után tartottak. Az állam- és kormányfői értekezlet összehívására a NAC nagyköveti tanácsa vagy a miniszteri értekezlet (külügyminiszterek, védelmi miniszterek) tesz javaslatot. A 29 ülés napirendje a NATO történeti fejlődésének kortörténeti dokumentuma, amely meghatározta a szövetség fejlődését, bővítését, partnerségi kapcsolatait, a nemzetközi béke és biztonság fenntartásában vállalt szerepét, valamint az átalakulás irányait, fordulópontjait. A rendszeresen megtartott ülések ezért nagyon sokszor sorsfordító jellegűek, mérföldköveket jelentenek a NATO átalakulásában. A NATO legfontosabb politikai és stratégiai kérdései, a szövetség tevékenységét meghatározó kérdések, új kezdeményezések indítása, a bővítés vagy partnerség fejlesztésének ügyei ugyanis mindig a NATO-csúcstalálkozókon dőlnek el, formálódnak döntésekké és megvalósítási tervekké. A csúcstalálkozókat a NATO mindig szövetségi területen, a brüsszeli NATO Központban, vagy valamelyik meghívó országban tartja. Az üléseken a tagországok és partnerországok különböző formációkban tanácskoznak. A szövetségre vonatkozó döntésekben csak a tagországok vesznek részt. A napirendtől függően tárgyalhatnak a felek különböző partnerségi keretekben vagy funkcionális ad hoc csoportokban (ilyen keretben tárgyalják például az Afganisztánnal kapcsolatos feladatokat). De helyet ad a NATO az ISIS-ellenes koalíció ülésének is, amelynek 2017 óta tagja. Az utóbbi évtizedben a szövetség egyre inkább arra törekszik, hogy a helyszínt összekapcsolja a csúcstalálkozó céljával, fontosabb témáival, hogy ezen keresztül is erősítse a tanácskozás napirendjét, döntéseit, nemzetközi üzeneteit. A csúcstalálkozók előkészítésében fontos szerepet játszik a NATO főtitkára, aki előkészíti az ülést, egyéni és szervezeti diplomáciával formálja a találkozó napirendjét, segíti a konszenzusos döntések kialakulását, koordinál a tagországok között, megjeleníti a szervezetet a nemzetközi nyilvánosságban. A főtitkár a nemzetközi törzs állományából kikülöníti a csúcstalálkozót előkészítő munkacsoportot, szervezi, irányítja és koordinálja a csúcs előkészítését, illetve a döntések végrehajtását. A csúcstalálkozó döntései nyilatkozatokban, hivatalos jelentésekben és közleményekben öltenek testet. A csúcstalálkozó eredményeit a NATO döntéshozó szervei (bizottságai), a NATO Központ apparátusa, a hadászati parancsnokságok „átfordítják" szakpolitikákba, tervekbe, akcióprogramokba, bekerülnek a NATO „üzemszerű" működésébe. A konszenzusos ~, a tagországi érdekeltségek, a feladatok nemzeti finanszírozása miatt a végrehajtás nem megy gyorsan, minden újabb feladat végrehajtása jelentős időt igényel. A konszenzus elve ugyanis valamennyi tanácsra, bizottságra és munkacsoportra érvényes. A NATO parancsnoksági rendszerben viszont már katonai függelmi viszonyok uralkodnak, még ha a katonai struktúrában is egy bonyolult vezetési eljárásrend alakult ki, amely biztosítja a nemzeti döntések és szabályzások elsődlegességét. A NATO rendkívül tapasztalt a konszenzusos ~ kialakításában, gazdag informális eljárásrendet, konzultációs módszertant alakított ki, de a konszenzus elérése gyakran nem könnyű, időigényes. Hazánk 1999. március 12-én lett a NATO tagja, azóta a csúcstalálkozók döntései (amelyben mi is részt veszünk) közvetlenül érintik Magyarországot vagy a Magyar Honvédséget. Bár valamennyi döntés politikai, hiszen a NAC a legfelsőbb politikai döntéshozó szerve a NATO-nak, a határozatok végrehajtása azonban nemzeti-kormányzati szinten differenciálódik. A nagy átfogó elhatározások (stratégiai kérdések, finanszírozás, missziók indítása, fegyverkezési programok) kormányza-

ti szintű döntést igényelnek, a katonai képességfejlesztés, védelmi tervezés feladatai a Honvédelmi Minisztérium (HM) hatáskörébe tartoznak, a katonai-technikai kérdések pedig a Honvéd Vezérkar szintjén kívánnak megoldást. A határozatok megvalósítására rövid és hosszú távú tervek készülnek, az operatív feladatok beépülnek az éves tervekbe. Különösen meghatározók a rendre visszatérő katonai képességfejlesztési törekvések (védelmi képesség kezdeményezés [1999], NATO Reagáló Erő [2002], prágai, lisszaboni, chicagói képességfejlesztési csomagok, kollektív védelmi intézkedések [2014–2017]), illetve a NATO által indított békeműveletek és missziók. Mindezek együttesen formálták, alakították a honvédséget is, hiszen a magyar haderőnek is meg kellett felelni a NATO-követelményeknek, a nemzetközi együttműködési szabályoknak. A NATO-tagsággal az ország nyert, hiszen kevesebb katonai kiadással nagyobb katonai biztonságot értünk el. A NATO tagságunk paradoxonja, hogy amíg az észak-atlanti szövetség különösebb biztonsági kockázatok nélkül lehetővé tette a haderő létszámának, haditechnikai potenciáljának csökkentését, addig éppen a NATO az, amely nem engedi meg, hogy az ország védelmi képessége lesüllyedjen egy bizonyos kritikus szint alá. (Sz. Z.) → *NATO*

NATO-finanszírozás: a NATO működését a tagországok finanszírozzák, megfelelő erőforrásokat biztosítanak a működéshez (2010. évi stratégiai koncepció 37. pont), amelyeket a lehető leghatékonyabb módon kell felhasználni. A humán, pénzügyi és infrastrukturális erőforrásoknak biztosítani kell a NATO-erők maximális telepítési lehetőségeit, a védelmi tervezéssel való legnagyobb koherenciát, a képességek fejlesztését és összhaderőnemi alkalmazását, a közös képességek megőrzését és fejlesztését, valamint a folyamatos reformok végrehajtásának feltételeit. A NATO működését gyakran jellemzik a tagországok védelmi költségvetésének nagyságával (GDP%-os arányban, egy főre fordított katonai kiadásokkal), bár a tagállami védelmi költségvetések felett nem a NATO vezetése rendelkezik, hanem a nemzeti kormányok és parlamentek. A tagországi kiadások azonban azért fontosak, mert az alapszerződés 3. cikke kimondja, hogy a „Felek külön-külön és együttesen, folyamatos és hathatós önsegély és kölcsönös segítség útján, fenntartják és kifejlesztik egyéni és kollektív védelmi képességüket fegyveres támadással szemben". Ezért az Észak-atlanti Tanács (NAC) – időről időre – védelmi költségvetési ráfordítási követelményt állapít meg, mint legutóbb Walesben, 2014-ben, amikor a GDP 2%-ban határozta meg a katonai kiadások nagyságát, amit 10 éven belül kell elérni. A tagállamok védelmi kiadásait a NATO műveleti ambíciószintje, a szövetségi feladatok és a védelmi tervezési követelmények alapján állapítják meg. A védelmi kiadásokkal kapcsolatos diskurzus, az úgynevezett tehermegosztással (bargaining) kapcsolatos vita végig kíséri a szövetség történetét, amely egyrészt az Egyesült Államok és az európai tagországok között, másrészt a különböző európai tagállamok között folyik. A szövetségi működésnek ugyanis egyik kísérő jellemzője a potyautasság (free riding), amikor is egyes tagállamok a védelem, az átalakulás, a háborúra való felkészülés fő terhét az Egyesült Államokra vagy néhány európai nagyhatalomra (Egyesült Királyság, Franciaország) próbálják ráterhelni. A vita legújabban Donald Trump amerikai elnök hatalomra kerülésével lobbant fel újra, amikor Washington azzal fenyegette meg a NATO-t, hogy az 5. cikk alapján nem nyújt segítséget a kiadási előírásokat nem teljesítő, potyautas tagországoknak. A 2008. évi globális pénzügyi válság után ugyanis a tagországok többsége

jelentősen elmaradt a meghatározott irányelvektől (2017-ben csupán öt tagország érte el), amely veszélyeztette a 2014-ben kirobbant ukrán válságra adandó NATO-válaszok hitelességét. Ha egy tagország tartósan keveset fordít védelemre, akkor a haderő állapota, képességei, működési lehetőségei nem teszik lehetővé a közös teherviselésen alapuló nemzeti hozzájárulást. A NATO működésének első számú alapelve ugyanis az, hogy minden tagország maga finanszírozza vállalásának kiadásait (személyi állomány, technika, működés), a költségeket ott kell elszámolni, ahol keletkeznek (costs lie where they fall). A NATO összkiadásainak többségét ez az indirekt nemzeti ~ biztosítja. Ha egy tagország keveset költ a védelemre, akkor csak kisebb arányban tud hozzájárulni a közös feladatokhoz, sérül az „egy mindenkiért, mindenki egyért" szolidaritási elv. Az elvártnál kisebb nemzeti hozzájárulás hiányzik a megtervezett erőcsoportosításokból, képességekből, közös fellépésből, amit aztán a nagyobb országoknak (többségében az Egyesült Államoknak) kell „betenni" a potyautas tagország helyett. A védelmi költségvetés nagysága mellett a NATO egy 20%-os fejlesztési arányt is meghatározott a kiadásokon belül, hogy több forrás jusson a haderők modernizációjára. E területen egy kicsit jobb a helyzet, hiszen 12 ország érte el a fejlesztési normát. Az új eszközök beszerzése, infrastrukturális fejlesztések, logisztikai erőforrások bővítése nemcsak azért fontos, mert Oroszország is erőteljes fegyverkezésbe kezdett 2005 után, hanem egyik meghatározó tényezőjét jelentik a NATO elrettentés hitelességének. A szövetséget terhelő erőforrásvitáknak – a negatív hatások (feszültségek, szolidaritás gyengülése, belső konfliktusok) mellett – mindig vannak pozitív eredményei is, hiszen nemcsak a kitűzött célok valósulnak meg, hanem újra helyreáll a szolidaritás egy magasabb szinten. A NATO 2017. évi adatai például azt bizonyítják, hogy a szövetség védelmi kiadásai már elérték az 1,31%-os (ez 45,8 milliárd euró többletforrást jelent), a fejlesztés területén pedig a 19,37%-os átlagot. Az előrejelzések szerint 2020-ra a NATO tagországok fele teljesíteni fogja a walesi kritériumokat. Magyarország e téren a tagországok között csak a hátsó harmadban helyezkedik el, ezért a kormány 2017-ben döntött a védelmi költségvetés 2024-ig elérendő GDP 2%-os nagyságáról. A védelmi kiadások azonban nemcsak a haderők fejlesztése és működése szempontjából fontosak, hanem ettől függ a NATO-befizetések nagysága is. ~i szempontból a NATO három pénzügyi mechanizmussal rendelkezik: *a)* nemzeti ~; *b)* közös ~; *c)* többnemzeti ~. A nemzeti ~ keretében az adott tagállam fizeti például a NATO-hoz küldött személyi állomány illetményét és személyi juttatásait, amelyre a szövetség forrásait nem lehet felhasználni. A közös ~ azt jelenti, hogy a NATO a működését a tagállamok közös befizetéseiből finanszírozza az elfogadott költségmegosztás alapján. A többnemzeti ~ kívül esik a NATO szervezetének hatáskörén, de a szövetség érdekében történik, amikor két vagy több tagállam megállapodik, hogy közösen old meg egy-egy feladatot. Ilyen ~sal történik például a pápai légibázison működtett hadászati szállítási képesség fenntartása. De ide tartoznak például a támogatott országok (Afganisztán, Irak, Ukrajna stb.) segítésére létrehozott bizalmi alapok, más pénzügyi konstrukciók és eljárások. A NATO közös költségvetés költségmegosztási formulát évente állapítják meg az alapításkor/csatlakozáskor elfogadott nagyságrend alapján. 2015-ben a legnagyobb hozzájáruló országok az Egyesült Államok (21,7%), Németország (14,5%), az Egyesült Királyság (10,9%), Olaszország (8,7%) és Kanada (6,1%). A befizetésekből három költségvetést működtet a NATO: *a)* civil költségvetés (a civil alkalmazottak bére); *b)* katonai költségvetés (a szövetség

katonai működésének kiadásai); *c)* a biztonsági beruházások költségvetése. A civil költségvetési befizetést a külügyminisztériumok, a katonai és infrastrukturális hozzájárulásokat pedig a védelmi minisztériumok teljesítik. Magyarország 0,69%-ot fizet be mindhárom esetben, amely 2018-ban 8,6 milliárd Ft-os befizetést (4,5 milliárd Ft a katonai költségvetésbe, 4,1 milliárd Ft a biztonsági beruházásokra) jelent a NATO kasszába a Honvédelmi Minisztérium költségvetéséből. A NATO költségvetés nagysága 2014-ben a tagországi összesített katonai kiadásainak 0,28%-át (3,3 milliárd euró) tették ki. Közös ~ban történik a NATO szerződések alapján működtetett termelési és logisztikai fejlesztési programok ~a is, de csak a programban részt vevő országok fizetnek be (például a NATO földfelszíni ffelderítőrendszert menedzselő iroda munkájában 15 ország vesz részt). A NATO fejlesztési törekvéseit mutatja, hogy ennek nagyságrendje többszöröse (14,3 milliárd euró) a közös költségvetésnek. (Sz. Z.) → *NATO*

NATO-műveletek és -missziók: Bár a NATO kollektív védelmi szervezet, mégis a hidegháború utáni átalakulása után a válságkezelés a szövetség egyik meghatározó feladata lett. A 38 békefenntartó és -támogató műveletre és misszióra az ENSZ felkérésére került sor, amellyel a szövetség hozzájárult a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához. Ezért a szakirodalomban egyre gyakrabban emlegetik a NATO-t kollektív biztonsági szervezetként. Kétségtelen, hogy a szövetség az elmúlt 25 évben jelentősen hozzájárult a békéhez a Balkánon, komoly béketámogató szerepet töltött be Afganisztánban és a Közel-Keleten, illetve Európa szomszédos régióiban. A NATO intervenciók többsége Bosznia-Hercegovinában, Macedóniában, Afganisztánban, Irakban és Líbiában koncentrálódott, de kiterjedt a Földközi tengerre, és segítette az Afrikai Uniót is. A NATO különbséget tesz művelet és misszió között, amelynek az elhatárolása elméletileg sem könnyű. A művelet alatt stratégiai, hadműveleti vagy harcászati szintű katonai küldetés katonai végrehajtását értik, ami leegyszerűsítve harci tevékenységeket is jelent. A misszió olyan feladatot jelent, amelyben a célok határozzák meg a tevékenység okait és jellegét, de harcfeladatokat nem foglal magába. A NATO válságkezelési feladatai a hidegháború után kezdődtek, fontos megjelenési formáját képezték az 1991. évi új stratégiai koncepciónak. Az első monitoring művelet 1992. júliusban indult az Adriai-tengeren (Operation Maritime Monitor), hogy betartsák Macedóniára (szövetségi terminológiával FYROM) kiszabott ENSZ hajózási szankciókat. Az 1990-es években a békefenntartó tevékenység a Balkánra koncentrálódott, de az Egyesült Államok elleni terrorista támadást (2001. szeptember 11.) követően kiterjedt a tágabb Közel-Keletre és a Mediterráneumra. A ~ többsége válságreagáló tevékenység volt, míg a kisebb hányad elrettentési és védelmi célokat szolgált az alapszerződés 4. és 5. cikke alapján. A kollektív védelmi célú kis műveletek kategóriájába lehet sorolni a két öbölháborúval kapcsolatosan Törökország katonai védelmét (Operations Southern Guard [Déli őr]; Ace Guard [Kiváló őr]; Anchor Guard [Lehorgonyzott őr] 1991–1992; Display Deterrence [Elrettentő jelenlét]; Crescent Guard [Erős őr] 2003), a szeptember 11-i terrorista támadás után az Egyesült Államok (Operation Eagle Assist [Segítő sas]) és a Földközi-tenger (Operation Active Endeavour [Aktív erőfeszítés]) biztonságát szolgálták. 2004-től ide sorolhatók azon tagországok légtérfelügyeletének megszervezése is, amelyek nem rendelkeznek saját légierővel (balti országok, Izland, Montenegró, Szlovénia). A ~k többsége azonban válságkezelő és békefenntartó jellegű, az ENSZ kollektív biztonságot

segítő tevékenységek közé sorolható. Napjainkban a NATO műveleti szerepvállalása lecsökkent, amely egy tudatos koncepcióváltás eredménye. Már az évtized kezdetén látható volt, hogy a NATO a műveletekben elfáradt, elhasználódott, ami különösen Afganisztánban vált nyilvánvalóvá. Az egy évtizednél is hosszabb afganisztáni operáció nagy terhet jelentett a szövetségeseknek: a komoly veszteségek, a jelentős költségek, a közvélemény támogatásának csökkenése komoly figyelmeztető jelként szolgált a szövetség számára. 2014 nyarán a transzatlanti közvélemény-kutatások már egyértelműen azt mérték (az európaiak 73%-a, az amerikaiak 59%-a gondolta így), hogy a NATO-nak elsősorban Európa védelmére kell összpontosítani. A NATO koncepcióváltását Anders Fogh Rasmussen, a szövetség volt főtitkára jelentette be a 2013. évi müncheni biztonságpolitikai konferencián. A szervezet elmozdult a műveleti alkalmazástól a műveleti készenlétig, a hadműveleti tervezéstől a válságtervezésig, a műveleti NATO-tól a készenléti NATO-ig. A készenléti NATO koncepcióját felgyorsította Krím annektálása, Kelet-Ukrajna elszakítási kísérlete. A kiszámíthatatlan, nyugati értékeket negligáló, erőszakos orosz kül- és biztonságpolitika módosította a szövetség orientációját, előtérbe helyezte a „keleti határ" védelmét. A háború Ukrajnában véglegesen hozzásegítette a NATO-t a húsz éves intenzív műveleti időszak lezárásához. A NATO napjainkban négy nemzetközi műveletben vesz részt: a ~k jellege, a részt vevő erők és a tevékenység intenzitása azonban világosan mutatja, hogy a szövetség újra a kollektív védelemre koncentrál, még ha a szövetség – az EU-val együttműködésben – egyre több figyelmet is fordít a délről jövő veszélyek és fenyegetések (háborús instabilitás, terrorizmus, migráció, embercsempészet stb.) kezelésére.

NATO-műveletek és missziók (2018. július)
(Szerk.: Sz. Z.)

Fsz.	Megnevezés	Rendeltetés	Erők nagysága	Legitimáció	Megjegyzés
1.	RSM (Afganisztán)	Afgán erők segítése, kiképzése, tanácsadása	39 nemzet 16 229 fő	UNSCR 2018/ 2014	2015. 01. 01. –
2.	KFOR (Koszovó)	A béke és biztonság fenntartása	28 ország 4031 fő	UNSCR 1244/ 2014	1999. 06 –
3.	Operation Sea Guardian	Terrorizmus és más fenyegetések elleni harc	SNMG-2 3 hajó	5. cikk	2016. 06. –
4.	Afrikai Unió (AU) támogatása (Szomália)	Légi és tengeri szállítás kiképzés	igény szerint	AMISON (Szomália támogatása 4. cikk)	2009–

Rövidítések:
RSM – Resolute Support Mission (Eltökélt Támogatás Misszió); KFOR – Kosovo Force (Koszovó Erő); SNMG – Standing NATO Maritime Group (Állandó NATO Haditengerészeti Csoport); OSG – Operation Sea Guardian (Tengeri Őr Művelet); AMISOM – African Union Mission in Somalia (AU Művelet Szomáliában)

A NATO-műveleti szerepvállalása megmutatja a szövetség egyedülálló képességeit, hogy képes műveleteket rövid idő alatt megtervezni, az erőket nagy távolságban mozgatni, sokféle, egyidejű, változatos méretű és összetételű multinacionális erőket vezetni és irányítani. Ezek magukba foglalták az összhaderőnemi és haderőnemi (szárazföldi, légi és haditengerészeti) tevékenységeket, az erők, eszközök, képességek különböző kombinációit. A ~k típusa gyakorlatilag az egész válságkezelési spektrumot lefedik, a bosznia-hercegovinai és koszovói békemegállapodástól az afganisztáni többoldalú biztonsági segítségnyújtásig, valamint a volt Jugoszláviában és Líbiában tevékenykedő embargó műveletekig. De a NATO tevékenysége kiterjedt a védelmi feladatokra, a humanitárius segítségnyújtásra (Albánia) vagy a természeti katasztrófák elleni védelemre is (Pakisztán). A feladatok több-

ségét viszonylag jóindulatú környezetben hajtottak végre, míg másokat (például Afganisztánban) ellenséges körülmények között (1100 NATO-katona vesztette életét a béketámogató műveletekben). Mindegyiküket szoros politikai ellenőrzés, a megbízatás szigorú betartása, a küldetési szabályok érvényesítése, valamint az emberi élet védelmének és a polgári áldozatok elkerülésének közös érdeke jellemezte. A negyedszázad során a NATO azt is demonstrálta, hogy képes sikeresen együttműködni más nemzetközi szervezetekkel, mindenekelőtt az ENSZ-szel, az EU-val, az EBESZ-szel és az AU-val. A műveletek és missziók többségében valamennyi szövetséges részt vett (például IFOR, SFOR, KFOR, ISAF, RSM), de Brüsszel szövetségeseket és partnereket vont be a világ minden tájáról, amivel egy globalizálódott regionális biztonsági szervezet képét alakította ki magáról. (Sz. Z.) → *NATO*

NATO-partnerségek: a szövetség 1990. évi koncepcióváltásának fontos politikai célja volt a stabilitás kivetítése, amit a NATO partnerségi kapcsolatokkal, bővítéssel, nemzetközi szervezetekkel (ENSZ, EU, EBESZ, AU) való együttműködéssel és globális szövetségesi hálózat építésével kívánt elérni (táblázat). A stabilitás kivetítése azt fejezi ki, hogy nem elegendő csak a NATO határainak és területének védelmére összpontosítani, hanem a kívülről jövő kihívásokat, veszélyeket és fenyegetettségeket is kezelni kell. Jens Stoltenberg NATO főtitkár szerint, ha a NATO meg akarja védeni területét, stabilitást kell sugároznia a határokon túl is. Minél stabilabb helyzet van a szomszédos régiókban, annál nagyobb a biztonság. A volt Jugoszlávia szétesése, a keleti instabilitás, a terrorizmus elleni harc, a hibrid fenyegetések és a migráció arra ösztönözte a NATO-t, hogy foglalkozzon európai védelmi kérdésekkel is, megerősítse a szervezet 360 fokos biztonságpolitikai megközelítését. A stabilitás kivetítésének új politikai missziója a kilencvenes években az európai kontinens biztonságának megerősítésére irányult és összefonódott a demokrácia terjesztésének politikai szándékával. A washingtoni szerződés 2. pontja hangsúlyozza: „A felek a békés és baráti nemzetközi kapcsolatok további kiszélesítésével járulnak hozzá, hogy megerősítik szabad intézményeiket, biztosítják azoknak az elveknek jobb megértését, amelyeken ezek az intézmények nyugszanak és kifejlesztik a stabilitás és jólét előmozdítására alkalmas körülményeket." A NATO arra törekszik, hogy az atlanti közösség ideái gyökeret eresszenek a partnerországokban is, mert így lehet legjobban megelőzni a katonai konfliktusok kitörését. De amíg a biztonság kivetítése az ezredfordulóig a balkáni és kelet-európai térséggel foglalkozott, a 9/11-es terrorista támadás után a figyelem a Kaukázus, Közép-Ázsia és a Közel-Kelet irányába fordult. A szövetség a 2004-es isztambuli csúcson mondta ki, hogy a NATO kész megvédeni és terjeszteni közös értékeit és érdekeit az euroatlanti térségben és azon túl, ahol ez szükséges. Ettől kezdve a NATO a felelősségi körzeten kívüli műveletekre (out of area operations) helyezte a hangsúlyt, amely maga után vonta az expedíciós képességfejlesztést. Napjainkban a biztonság kivetítése témakörben a szövetség széles körű tevékenységet folytat. Ide sorolhatjuk a bővítést (Montenegro, 2017), az EU-val aláírt közös nyilatkozatot (2016), a két- és többoldalú megállapodásokat (Törökország, Ukrajna, Grúzia, Moldova), a Balkánon, Afganisztánban, a Földközi-tengeren és az Égei-tengeren folytatott műveleteket és missziókat, az ISIS ellen küzdő koalíció támogatását, a rakétavédelem kérdéseit, a kibervédelmet és az EU tengeri határai védelmének segítését.

NATO partnerségi kapcsolatok.
(Szerk.: Sz. Z.)

Fsz.	Partnerségi keret	Időpont	Országok száma	Mai jellemzők	Megjegyzés
1.	Békepartnerség (PfP)	1994–	29 + 21	Változó ambíciók, Euro-atlanti Partnerségi Tanács (EAPC)	MAP-országok (Bosznia-Hercegovina, Macedónia)
2.	Mediterrán Dialógus (MD)	1994–	7	Inkább kétoldalú együttműködés	Fő partnerek: Jordánia és Tunézia
3.	NATO–Ukrajna Bizottság (NUC)	1997–	29 + 1	Átfogó Támogató Csomag (2016)	Megkülönböztetett partnerség
4.	NATO–Oroszország Tanács (NRC)	2002–	29 + 1	A katonai együttműködés az ukrán válság miatt felfüggesztve	Jogerőd: Állandó Közös Tanács (PJC) 1997
5.	NATO–Grúzia Bizottság (NGC)	2008–	29 + 1	Tartós NATO-Grúzia Csomag (2016)	Cél a NATO-tagság
6.	Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés	2004–	4	Terrorizmus elleni harc	Fő partner Kuvait
7.	Globális partnerség (GP)	2006–	8	Kétoldalú megállapodások	2011. évi Berlini Partnerségi Csomag eszközrendszer használata

Jelen időszakban a NATO nagy jelentőséget tulajdonít a gyengén működő államok (Afganisztán, Irak, Líbia) támogatásának, amely az afgán modell alapján a kiképzésre, a segítségnyújtásra és a tanácsadásra terjed ki. Ebbe a tevékenységbe a szövetség bevonja a térségi partnerállamokat (Jordánia, Kuvait, Tunézia), fejleszti a kapcsolatait az úgynevezett MENA-országokkal (Middle East and North Africa – MENA; közelkeleti és észak-afrikai országok) is. Ezek a feladatok pedig újabb és újabb partnerek bevonását igénylik, amely állandó hajtóereje a szövetség biztonsági közösség építésének. A szövetség brüsszeli csúcstalálkozóján a parnerségi feladatokat és intézkedéseket a NATO déli vezetése egy Déli Csomagban (Package on the South) foglalta össze. (Sz. Z.) → *NATO*

NATO-szervezet Magyarországon: a NATO-tagság lehetővé tette a magyar biztonság- és védelempolitika gyökeres megváltozását, a nemzetközi béke, illetve biztonsághoz való hozzájárulás aktív politikájának elérését. A szövetséghez tartozás lassan, de folyamatosan megváltoztatta a katonai erő alkalmazásával kapcsolatos döntéshozatalt (ma már nem félünk harci feladatokat felvállalni), új jogalkotást hozott (Alaptörvénytől a honvédelmi törvényen át a doktrínákig), saját képére formálta a haderőt (a NATO-kompatibilitás és -interoperabilitás minden haderő-átalakításnak lényeges szempontja volt). A NATO csatlakozáskor nem volt napirenden, nem volt tervezve, hogy egy évtized után, egymás után, Magyarország is otthont ad NATO katonai szervezeteknek. NATO előretolt „helyőrségek" létrehozása hazánkban összefügg a biztonsági helyzet változásával, az aktívabb magyar szövetségi politizálással, és a bátrabb katonai vállalásokkal. Elsőként, 2008-ban a többnemzeti NATO Katona-egészségügyi Kiválósági Központ (NATO Centre of Excellence for Military Medicine – MILMED COE) kezdte meg működését Budapesten (ma a Honvédkórház területén), amely a szövetség katona-egészségügyi tudásközpontja és kiképző helye. A NATO a 2002-es prágai csúcson indította el a 21. század biztonsági kihívásainak megfelelő hosszú távú megújulási folyamatát, amelyet multinacionális kiválósági központok hálózatának kialakításával segít (ma 24 kiválósági központ működik). A magyar MILMED COE a szövetségi egészségügyi biztosítást támogatja a missziós tapasztalatok feldolgozásával, doktrínák írásával, képességfejlesztéssel, szövetségi egészség-

ügyi programokkal, tesztelési és validálási feladatokkal. Ma tíz ország képviselői vesznek részt a központ munkájában, de hazai egyetemek (Semmelweis Egyetem, Nemzeti Közszolgálati Egyetem stb.) és intézmények is közreműködnek a kiképzésben és kutatásokban. A kiválósági központok speciális szervezetek, mert sem a NATO-parancsnoksági, sem a NATO csapatstruktúrának nem részei, de működésük az általános NATO-szerződések alapján történik. A második NATO-szervezet, a többnemzeti nehéz légi szállítóezred (Heavy Airlift Wing – HAW), amelynek megalakítása szintén 2008-ban kezdődött a pápai (becenevén Párduc) repülőtéren. A stratégiai szállítókapacitás a NATO úgynevezett „okos védelem" koncepció (Smart Defence – SD) szellemében jött létre, amely a 2008-as pénzügyi válság után a közös fejlesztést, beszerzést, működtetést és fenntartást szorgalmazza. A pápai repülőtéren települt nemzetközi repülőezred három darab C–17 szállítógépét a tizenkettő „tulajdonos" ország (tíz NATO és kettő partnerország) vásárolta és üzemelteti. A nehéz légi szállítóezred nemzeti igények és szövetségi feladatok alapján nagy távolságú szállítási feladatokat hajt végre: a BigMacnek becézett óriásgépek 2016 végéig 20 ezer órát repültek, 5600 repülési feladatot hajtottak végre, 100 ezer főt és 60 ezer tonnát szállítottak. Az ezred elsősorban a szövetségi missziós feladatokat támogatja (Afganisztán, Irak, Uganda stb.), de részt vállal humanitárius feladatok – például Haiti – ellátásában is. A stratégiai szállítóképesség (Strategic Airlift Capability – SAC) létrehozása a pápai repülőtéren egyúttal hatalmas fejlesztést is jelent, amit a NATO biztonsági beruházási program, illetve Magyarország mint „vendéglátó" ország finanszíroz (2016. novemberben adták át az első óriáshangárt). A NATO-bázis egyaránt komoly kihívást, valamint hasznot jelent a városnak és a térségnek, Pápa felkerült a transzatlanti szövetség térképére. A HAW-on kívül a reptéren működik a NATO Légiszállítási Programirodája és a Boeing óriáscég (a C–17-es gépeket a vállalat gyártja) civil karbantartó részlege. A nehéz légi szállítóezred működése nem az általános NATO-szerződések, hanem két- és többoldalú megállapodások alapján valósul meg. A harmadik NATO-elemként hazánkban egy telepíthető híradó- és informatikai század (NATO Deployable CIS Modul – NATO Telepíthető Híradó és Informatikai Modul) jött létre 2012-ben, amely Székesfehérváron települ. Az alegység magyar vállalás alapján alakult meg, amely a 2010 utáni NATO parancsnoksági rendszer átszervezésének támogatásaként jött létre. A híradó alegység egy igen érdekes NATO-szervezet, mert bár állománya teljesen magyar, mégis a szövetségi csapatstruktúrába tartozik, része a Bydgoszczban (Lengyelország) települő 3. NATO híradózászlóaljnak. A mintegy 60 fős – szövetségi terminológia szerint – „modul" feladata a NATO állandó híradó és informatikai hálózatának fenntartása és kiterjesztése, a műveleti területen települt katonai vezetési pontok híradó biztosítása. A század ugyanakkor része is az MH 43. Nagysándor József Híradó és Vezetéstámogató Ezrednek, amelyhez nemzeti adminisztratív irányítási szempontból tartozik. A század elhelyezési körlete a székesfehérvári laktanyában, a híradó és vezetésbiztosító ezred körletén belül, elkülönülten található meg. Az épületet és telephelyét NATO biztonsági beruházási program részeként alakították ki (600 millió Ft-ba került), a legkorszerűbb híradó és informatikai (beleértve a műholdas rendszereket) eszközöket a NATO biztosítja, a személyi állomány (tisztek, altisztek, tisztesek) felkészítését is a NATO-parancsnokság végzi. A századhoz csak jó angol nyelvtudással, technikailag korszerűen képzett, speciális jogosítvánnyal rendelkező katonák kerülhetnek be. A modul szakemberei

missziós vezénylésekkel (például Afganisztán, Koszovó) és készenléti szolgálatokkal (NATO Reagáló Erők) látják el feladataikat, de közben részt vesznek a szaporodó számú NATO gyakorlatok támogatásában is. A NATO híradószázad működést általános NATO megállapodások, illetve hazai jogszabályok biztosítják. A NATO Erők Integrációs Egysége a negyedik Magyarországon települt szervezet. A NATO Erőket Integráló Elem (NATO Force Integration Unit – NFIU) „mini NATO-parancsnokságok" felállítása fontos esemény, amely a NATO kollektív védelem megszervezésében és biztosításában fontos szerepet játszik. A magyar 40 fős NFIU elsődleges műveleti feladata a szövetséges erők átcsoportosításának, gyors és hatékony bevetésének elősegítése, illetve a kollektív védelemmel kapcsolatos tervezés támogatása. Tevékenységében kiemelkedő helyen szerepel a NATO magas készenlétű erők, majd a második lépcsőben érkező úgynevezett „követő erők" (Follow on Force – FoF) fogadásának, állomásoztatásának és továbbmozgatásának támogatása. Bár a magyar NFUI szintén a székesfehérvári Nagysándor József laktanyában, a magyar katonai szervezetekkel „koedukált" elhelyezésben működik, az integrációs központ önálló NATO-entitás. A munkafeltételeit a NATO 1,2 milliárd Ft-os beruházással teremtette meg. Az NFIU tevékenységének jogi feltételeit a befogadó nemzeti támogatásról szóló 2016. évi CLI. törvény biztosítja. (Sz. Z.) → *NATO*

navigáció: minden helyváltoztatással járó tevékenység, amely során a pillanatnyi helyzet, a sebesség és a mozgás iránya folyamatosan megállapítható, és a közlekedés az elérendő célpont irányában, vagy a tervezett útvonalon kontrolláltan valósul meg. Maga a kifejezés a latin navigatio (hajózás, vitorlázás) szóból ered, amelyet kezdetben a tengeri, később a légi közlekedésben is alkalmaztak. A műholdas helymeghatározó rendszerek felhasználói szegmensének fejlődésével napjainkban a szárazföldi tájékozódásra is alkalmazzuk. A ~ jelentősége különösen a nagy földrajzi felfedezések korában vált hangsúlyossá, jóllehet az iránytűhasználat európai elterjedése és a portolántérképek megjelenése a 13. századtól már a biztonságos tengeri tájékozódás iránti igény első jelei voltak. A ~ fejlődésében a következő ugrást a földrajzi koordináták pontos meghatározását lehetővé tevő tengerészeti eszközök (szextáns, kronométer) képviselték a 18. században. Egy újabb lépcsőt jelentett az elektromágneses hullámok terjedésén alapuló helymeghatározások megjelenése és a rádiólokációs rendszerek kifejlesztése a 20. században. A rádióhullámokat földrajzi pozícionálás céljára a második világháborúban kezdték el szélesebb körben alkalmazni, elsősorban hadihajók és repülőgépek helyzetének gyors meghatározására. A célobjektumról visszaverődő rádióhullámok elárulták a tárgy helyzetét a rádiósugárzás forrásához képest. A rádiólokáció az ellenséges célobjektumok felderítésének legfőbb eszközévé vált a korszerű hadviselésben. A rádiólokáció mellett azonban szükségessé vált egy a saját erők mozgását, helyzetét meghatározni és követni képes rendszer kiépítése is. Az első földi telepítésű, rádiónavigációs rendszert L. Ron Hubbard kísérletei alapján az Egyesült Államok MIT Rádiósugárzási Laboratóriuma hozta létre LORAN (Long Range Aid to Navigation) néven. Említést érdemel a harcászati légi navigációban alkalmazott TACAN (Tactical Air Navigation System)-rendszer is, amely távolság és irányszög adatok meghatározására épül, továbbá a LORAN-rendszerhez hasonlóan hiperbola helymeghatározási elv szerint működő, alacsony frekvenciás OMEGA. Egy újabb navigációs lehetőséget a műholdas helymeghatározó rendszerek megjelenése biztosított. Kifejlesztésére a hidegháború

évei alatt mindkét szuperhatalom jelentős erőforrásokat biztosított. Az eredetileg hadászati képességnövelés céljára létrehozott rendszerek (NAVSTAR GPS, GLONASS) ma a polgári és kereskedelmi felhasználás volumenét tekintve jelentősen felülmúlják a védelmi alkalmazásokét. Napjaink legkorszerűbb navigációs eszközeiben és megoldásaiban ötvöződnek a dinamikus helymeghatározásokra kidolgozott technikák, így a navigációs adatok jellemzően több egymástól független rendszer eredményeként jönnek létre. Komoly fejlesztések zajlanak a környezet optikai felismerésén és a tér digitális modellje azonosításán alapuló navigáció tökéletesítése, az inerciális navigáció pontossága és hatékonyságának növelése, a mesterséges intelligenciát sem nélkülöző autonóm navigációs képességek megteremtése terén. Mindezen fejlesztések alapvető jelentőségűek az autonóm fegyverrendszerek eredményességének fokozásában. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

navigációt zavaró jeladó/jelkisugárzás: a ~ vagy egyéb energiát kisugárzó berendezés működésének célja, hogy a navigációs feladatokat ellátó berendezések, érzékelők számára olyan jeleket állítsanak elő, amelyek megtévesztik, hamis mérésre kényszerítik, vagy megakadályozzák működésükben azokat. Léteznek konkrét rendszerek ellen fejlesztett zavaróállomások, mint például a TACAN harcászati közelnavigációs rendszer zavarására szolgáló orosz R–388 PIPE állomás, vagy a globális műholdas helymeghatározó rendszerek ellen kifejlesztett zavaróberendezések. Pilóta nélküli repülőgépek leszállásának akadályozására ultrahangos zavaróberendezésekkel is kísérleteznek. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

NAVSTAR (Navigation Satellite Timing and Ranging, idő és távmérés elvén működő műholdas navigáció): az Egyesült Államok által önállóan üzemeltetett és felügyelt globális helymeghatározó rendszer, teljes nevén NAVSTAR GPS. Alapját a haditengerészet és a légierő által 1973-ban indított közös navigációs fejlesztési program képezte. Az első ~ GPS műholdak 1978-tól álltak pályára, a teljes rendszerkiépítés azonban csak 1995-re valósult meg. A rendszer éles tesztelésére viszont már ezt megelőzően sor került 1990–1991 között a „Sivatagi Pajzs" (Operation Desert Shield) és a „Sivatagi Vihar" (Operation Desert Storm) hadműveletekben. A ~ GPS több mint 30 műholddal, 11 saját földi vezérlő állomással és további 16 földi megfigyelőállomással ma a legerősebb konstellációt biztosító, katonai felhasználásra is alkalmas globális helymeghatározó rendszer. Meghatározó eleme napjaink globális térinformatikai alapinfrastruktúrájának, része a világméretű GNSS-rendszernek, s mint ilyen, létfontosságú számos állami és kereskedelmi célú szolgáltatás, rendszer üzemeltetésének fenntartásában. Mindazonáltal a rendszer eredendő és alapvető katonai jellege nem változott, fejlesztése továbbra is elsősorban az Egyesült Államok haderőkorszerűsítési igényei és a fejlett katonai technológiákkal való együttműködés szempontjai figyelembevételével történik. A rendszer üzembentartója az Egyesült Államok Légiereje (USAF), a ~ GPS földi vezérlő és követő állomásai védett támaszpontokon találhatók. Katonai szempontból lényeges továbbá, hogy a rendszer által nyújtott PNT (Positioning Navigation Timing)-szolgáltatások helymeghatározást, navigációt és időmérést lehetővé tevő funkcióegyüttese a vevőkészülékek részéről nem igényel adatkommunikációt csak a műholdjelek vételét, következésképpen a GPS-vevőkészülékek üzemeltetése az ellenséges rádióelektronikai felderítés, bemérés, beazonosítás vonatkozásában nem jelent kockázatot. Ugyancsak a védelmi célú felhasználás érdekében vezették be a P(Y)

tikosított jelkódolást, amelynek algoritmusát csak az arra alkalmas katonai vevők képesek feldolgozni, s ezáltal a helymeghatározás megbízhatóságát, pontosságát, zavarállóságát növelni. Az Egyesült Államok a GPS nemzetgazdasági hasznosításának ösztönzése és támogatása mellett sem kíván saját globális helymeghatározó rendszere katonai felügyeletéről lemondani. Ebből az is következik, hogy a békétől eltérő időszakokban a rendszer felhasználását korlátozhatja. Éppen ezzel magyarázható, hogy a már meglévő rendszerek korlátozás nélküli (béke-időszaki) felhasználhatósága és az egyébként jelentős beruházási költségek ellenére is a megfelelő gazdasági háttérrel és védelmi potenciállal rendelkező országok, illetve közösségek (Európai Unió, India, Japán, Kína) saját műholdas helymeghatározó rendszerek kialakítása mellett döntöttek. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

NDB (Non-Directional Beacon, körkörös jeladó): egy ismert helyen levő rádióadó, melyet légi- vagy tengeri navigációs berendezésként alkalmaznak. Amint arra a neve is utal, a sugárzott jel nem tartalmaz irányra vonatkozó információt, ellentétben más navigációs berendezésekkel, mint például a VOR, vagy a harcászati légi navigációs rendszer (Tactical Air Navigation System – TACAN). Az ~ által kisugárzott jelek követik a Föld görbületét, ezért jelei nagy távolságokból is érzékelhetők az alacsony magasságon repülő légi járművek számára is, amely tulajdonság sokkal előnyösebb a VOR berendezéshez képest. Ugyanakkor az ~ által kisugárzott jeleket nagymértékben befolyásolják a légköri körülmények, a domborzati viszonyok, a partmenti sugártörés, vagy a zivatartevékenység, különösen nagy távolságokban. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

négyszög alakzat: alegységek alakzata. Amikor az alárendelt kötelékek első lépcsői egymástól távol, egymással egyvonalban, míg az őket követő kötelékek tőlük lemaradva egymással szintén egyvonalban helyezkednek el. Az alakzat alkalmazása a végrehajtó kötelékeknek nagyfokú manőverszabadságot biztosít. Az alakzatot alkalmazzák menet és támadó harctevékenység során is. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

nem halálos fegyverek: ~nek nevezünk minden olyan eszközt, anyagot és eljárást, amelyet kifejezetten abból a célból terveztek, és oly módon alkalmaznak, hogy – békében vagy háborúban egyaránt – a szemben álló fél élőerejét, valamint technikai eszközeit, infrastrukturális létesítményeit semlegesítse, azokat a harcból kivonja, harcképességeiket és alkalmazástechnikai lehetőségeiket korlátozza, alkalmazásukat lehetetlenné tegye. A ~ – bizonyos esetek kivételével – a célszemélynek csekély mértékű sérülést, az anyagi javakban és a környezetben pedig minimális járulékos kárt okoznak. Az adott eszköz a tervező, sőt az alkalmazó szándéka szerint sem irányul súlyos sérülés, maradandó károsodás okozására, ugyanakkor nem zárható ki, hogy a nem szabályos alkalmazás, vagy a körülmények szerencsétlen együttállása esetén halálos kimenetelű legyen. (G. I.) → *hadtudomány elmélete* (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

nem központi rendeltetésű hadműveleti szintű logisztikai szervezet(ek): a ~ összhaderőnemi, haderőnemi és más rendeltetésű haderőnemi szintű parancsnokságok logisztikai vezető és végrehajtó szerveire tagozódnak. A hadműveleti szintű parancsnokságok logisztikai vezető szervei szakmai irányítási jogkörrel rendelkeznek a parancsnokságok alárendeltségébe tartozó általában egységszintű végrehajtó logisztikai szerve-

zetek felett. A nem központi rendeltetésű végrehajtó logisztikai szervek azok a katonai logisztikai szervezetek, amelyek a hadműveleti szintű logisztikai szervezet logisztikai támogatásának végrehajtásáért felelősek. A NATO logisztikai szervezés elvei szerint ezek szervezetek logisztikai dandár, ezred vagy az ezekkel megegyező besorolású egységek, illetve speciális rendeltetésű önálló logisztikai alegységek. A hadműveleti szintű logisztikai vezetőszervezetek feladatai a haderő műveletei hadműveleti szintű logisztikai támogatásnak tervezése, szervezése, végrehajtásának szakmai irányítása és koordinálása, olyan logisztikai feltételek fenntartása, amelyek biztosítják a hadműveleti szintű parancsnok döntési szabadságának megőrzését. A hadműveleti szintű logisztikai támogatásért felelős, harcászati besorolású végrehajtó egységek, alegységek alaprendeltetése a logisztikai támogatási funkcionális és ágazati támogatási reálfolyamatok tervezése és végrehajtása. (H. A.) → *műveleti logisztika*

nem megfigyelhető célok: azok a célok, amelyek lövésekor nincs lehetőség a hatástűz pontosságának és eredményességének meghatározására. A ~ra a tüzelés célkitűzésének megfelelő (vagy megszabott) lőszernorma teljes felhasználásáig (az adott cél feltételezett pusztításáig) folytatják a tüzelést. Mivel a kiszámított irányzékálláshoz tartozó szórásközéppontnak a célhoz viszonyított helyzete ismeretlen, így a tűzfeladat végrehajtása során minden irányzék- és oldal- (szögmérő-) álláson azonos mennyiségű lőszert lőnek ki. A ~ra történő tüzelés sajátossága, hogy a lövőnek nem áll módjában a tüzérségi tűz hatékonyságának (eredményességének) megállapítása, továbbá a robbanópontok céltól való eltérésének megfelelő távolság- és oldaljavítás végrehajtására. Ezért a ~ra történő hatástűz lövésének beszüntetése nem az adott cél leküzdésekor következik be, hanem a tüzelés hatékonysági mutatója meghatározott szintjének teljesítéséhez szükséges lőszermennyiség felhasználásakor. Ebből következik, hogy a ~ra való lövészetkor meg kell határozni a tüzérségi tűz hatékonysági mutatóinak azon elégséges szintjét, amely az adott körülmények között nagy valószínűséggel lehetővé teszi a cél megbízható leküzdését. (Sz. T.) → *tüzérség*

nem robbanó műszaki zár: a műszakizárrendszer fontos kiegészítő eleme, a műszaki zárak egyik, robbanóanyagot nem tartalmazó formája. Alaprendeltetése nem a közvetlen veszteségokozás, hanem az ellenség élőerejének és technikai eszközeinek mozgását akadályozva, megfelelő irányba terelve, a térnyerést lassítva kedvező feltételek megteremtése a saját tűzeszközök és a robbanó műszaki zárak számára a veszteségokozáshoz, a kezdeményezés átvételéhez. Felosztható harckocsi (harcjármű) elleni, gyalogság elleni és deszant (úszóeszköz) elleni zárakra. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

nem szándékos (kölcsönös) rádiózavar: a ~ok létrejötte nem tervezett, a berendezések nem egymás üzemelésének akadályozása érdekében dolgoznak, ugyanakkor az általuk kibocsátott jelek interferenciát okoznak mások számára. Ennek oka lehet a frekvenciasáv zsúfolt felhasználása, a közeli telepítés, a berendezések alkalmazott teljesítménye, de lehet oka a sávon kívüli sugárzás meg nem engedett magas szintje, vagy valamilyen technikai meghibásodás okozta energia kisugárzása is. A kölcsönös zavartatás elkerülése gondos frekvenciatervezéssel, telepítési hely kiválasztással, teljesítménykorlátozással, időbeni elkülönítéssel, a melléksugárzási szabványok betartásával, a berendezések rendszeres karbantartásával, ellenőrzésével, illetve a gyártás során az érvényes minőségi előírások betartásával

biztosítható. Összefoglaló néven mindezeket a rendszabályokat az elektromágneses kompatibilitás biztosításának nevezik. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

nem szervezetszerű kötelék: ideiglenes jelleggel, szolgálati érdekből, kijelölt parancsnok alárendeltségébe vont vagy utalt katonák nem szervezetszerű (nem béke-állománytáblában rögzített) csoportja. (CS. F.)

nem irányítható rakéta (NIR): olyan rakétafegyver, amely az indítást követően, a röppályán már nem irányítható. A ~ irányzása a tüzérségi rakétafegyverek esetében a tüzérségi lövegek irányzásához hasonlóan, az indítóberendezés vezetősíne (indítócsövei) oldal és magassági szögének szükséges helyzetbe állításával; a kézi páncéltörő rakéták (rakétavetők) esetében a lövészfegyverekéhez hasonló irányzékkal történik. Repülőgép- és a helikopterfedélzeti az indító blokkokban található ~ákat a hordozóeszközön az eszköz hossztengelyével párhuzamosan beépített kollimátoros célzókészülék segítségével irányozzák a célra. (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

nem kormányzati szervezet (Non-Governmental Organization – NGO): magán, nonprofit, önkéntes, kormányzati vagy kormányközi kötődéssel nem rendelkező szervezet, különböző tevékenységek, különösen fejlesztéssel kapcsolatos programok vagy egy konkrét ügy támogatása megvalósítására létrehozott szervezet, amely helyi, nemzeti, regionális vagy nemzetközi szinten szerveződik. A ~ nem szükségszerűen rendelkeznek hivatalos jogállással vagy létezésükre vagy tevékenységük folytatására vonatkozó meghatalmazással. A NATO dönthet egy adott, ~tel való együttműködésről vagy annak támogatásáról. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

nemzet: hagyományos értelemben csak a történelmi (organikus) társadalmak fogalmi alakzata a nép, a ~, s ez a kapcsolat adja minőségi különbségüket, különösségüket. Ormos Mária történész hangsúlyozza: a ~ fő jellemzője, hogy tagjai azonos vagy legalább közel azonos nyelvet beszélnek, van saját történetük, amelyet nagyjából egyformán ismernek, és saját kultúrájuk, amelyet ők maguk alakítottak ki. Egy állam keretében azonban együtt éltek és élnek ma is olyan csoportok, amelyek az állam hivatalos nyelvét, ha beszélik is, nem tartják a sajátjuknak és a többségtől vagy a többiektől eltérő eredettudattal és eltérő történelemmel, kultúrával rendelkeznek. Szűcs Jenő (1928–1988) történész megfogalmazása szerint: a ~ az állami hatalmat élvező nemzetiség, helyesebben mindazon népelemek összeolvadása, amelyek hódítás, szövetség, vagy beolvadás útján az állami hatalomnak részeseivé váltak, s magukat idegen népelemekkel szemben közös egységnek érzik. A tudás történeti felosztása szerint a 13–16. században a natio háromféle, egymással összefüggő, de mégis nagyon különböző koncepciója húzódik végig, s fejlődik egymás mellett: *a)* az alattvalói kötelékeken és intézményeken stb. nyugvó államnemzetség; *b)* az etnikai kötelékeken és hagyományokon, nyelvi egységen nyugvó – részben territorializált – nyelvnemzetiség; *c)* egy rendi natio koncepciója. Zbigniev Brezinski (1928–2017) megfogalmazása szerint, minden politikai rendszer saját történelmének, lélektanának, társadalmi viszonyainak, sőt génjeinek terméke. (H. D.) → *katonapedagógia*

nemzetépítés: nem azonos az államépítéssel, de több esetben szinonimaként is használják. Az államépítés az állam működőképességének rendszerét, szervezeteit és eljárási rendjeit, jogszabályi háttereit, továbbá kormányzati gyakorlatot teremti meg, vagy erősíti a hatalmi ágak megosztása alapján.

A ~ e feladatok mellett a társadalom és az állam, a társadalmon belüli kisebb-nagyobb közösségek megbékélését, tartós és békés együttélését is megteremti, valamint erősíti. Kialakítja a közösséghez tartozás tudatát és akaratát. A közösségen, társadalmon, államon belüli kölcsönös bizalom kiépítésének fő eleme a jó és stabil kormányzás, a kölcsönös bizalom az állam, valamint polgárai valamennyi interakciójában. A közös nemzeti identitás kialakulása, a bizalom kiépítése, az emberi magatartás, attitűd befolyásolása hosszadalmas folyamat, ezért a ~ jóval időigényesebb, mint az államépítés. A ~ fontos elemei nemzettudat és a nemzeti jelképek kialakítása, a közös érdekek és értékek beazonosítása és védelme. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

nemzeti biztonsági stratégia: az állam vezetője által jóváhagyott stratégiai dokumentum a nemzeti erő összetevőinek fejlesztésére, alkalmazására és koordinálására olyan célok elérésére, amelyek a nemzeti biztonságot fokozzák. A ~ összehangolja a nemzeti hatalom eszközeit, valamennyi erőforrását és irányítását a nemzeti politika teljesülése érdekében, hogy biztosítsa a nemzeti érdekeket. A ~ a stratégiák felett álló, láthatatlan nagystratégia bizonyos leképződése, „tárgyiasulása" és adott körülmények közötti konkretizálása. Más szavakkal a nagystratégiában lefektetett célokat, az elérés módozatait, eszközeit és a kockázatokat a ~ tükrözi, majd az ágazati stratégiák részcélokra bontják, részletesen kifejtik az elérés módozatait és eszközeit. A ~ lehet globális és lokális jellegű. A globális kitekintésű ~ával rendelkezik például az Egyesült Államok, amely szuperhatalomként a biztonság szinte valamennyi szektorában domináns erővel rendelkezik. A szövetségi rendszerek tagállami stratégiáiban is megjelenhet globális stratégiai jellegű kitekintés, de a megvalósítás teljes eszközrendszere hiányzik, megfelelő erőforrások nem állnak rendelkezésre (lásd fehér könyv). Ezeket a stratégiákat globalista jellegű ~ának nevezik, mert biztonságfelfogásuk, értékelésük globális jellegű, de megvalósításukhoz szövetségi erőforrások kellenek. Ilyen ~ája van például: Hollandiának (2010), Spanyolországnak (2011), Szlovéniának és Magyarországnak (2012). Egy ország stratégiája lehet lokális jellegű is, amely – ellentétben a globális felfogással – elsősorban a nemzeti célok elérésével foglalkozik. A lokalista ~ák súlypontja közvetlenül egy adott régióhoz és országhoz köthető biztonsági környezetre és az ott megjelenő kihívásokra, fenyegetésekre fókuszál, míg a tágabb – globális vagy NATO-, EU-szinten megjelenő – problémáknak kevesebb figyelmet szentelnek. Ilyen ~ája van például a balti államoknak (2011) és Lengyelországnak (2009). (M. A.) → *stratégia és doktrína*

Nemzeti Egészségügyi Összekötő Csoport: egy NATO-, vagy többnemzeti művelet esetében előfordulhat, hogy a sérülteket/betegeket egy más nemzet gyógyintézetében vagy betegellátási rendszerének egyéb elemében látnak el, illetve ezeket a szolgáltatásokat többnemzeti kereteken belül fogják megkapni. Az ebből adódó esetleges problémák (jogi, pénzügyi, információ-adatközlési, nyelvi, szervezési, biztonsági stb.) kiküszöbölésére és feladatok koordinálására ki kell alakítani egy hatékonyan működő kapcsolati rendszert a nemzeti egészségügyi egységek és a NATO, vagy a többnemzeti művelet parancsnokának egészségügyi törzsei között. Ebből következően a ~ feladata, hogy koordinálja és intézze saját nemzeti sérültjei/betegei ellátásával és kiürítésével kapcsolatos összes, fentiekben felsorolt kérdéskört. (K. I.) → *katonai egészségügy*

nemzeti felderítőelem: szövetségi keretek közötti, illetve többnemzeti műveletek vég-

rehajtása során, a parancsnokságokon létrehozott sajátos felderítőszervezet, amely a műveletben feladatot végrehajtó magyar katonai szervezetet látja el a feladatok végrehajtásához szükséges nemzeti felderítési adatokkal. További feladata, hogy segítséget nyújtson a szükséges felderítési adatok beszerzésében. Ez a felderítőelem kapcsolatot tart a szövetség más tagállamai által működtetett ~ekkel, valamint az adott parancsnokság megfelelő szerveivel a szükséges információcsere, a nemzeti felderítési adatok továbbítása érdekében. (H. H.) → *felderítés*

nemzeti felderítő-összekötő csoport: a NATO közös műveletekben részt vevő MH-erők felderítési feladatainak összehangolását, a többi nemzet felderítőerőivel az együttműködés fenntartását, valamint a hadászati szintű katonai felderítés információcseréjének biztosítását a ~ (NATO szövetséges parancsnokságokon) hajtja végre. Megjegyzés: további feladata, hogy biztosítsa a szövetséges erők parancsnoka részére azokat a nemzeti információkat, amelyek más nemzetek számára valamilyen okból (műveleti biztonság) nem adhatók ki. A különböző információk minősítésének felszabadítása egyik alapfeltétele a ~ok sikeres tevékenységének. (H. H.) → *felderítés*

nemzeti főparancsnok: a köztársasági elnök a Magyar Honvédség főparancsnoka, ezzel a nemzeti haderő főparancsnoka. (C. O.) → *katonai vezetés*

nemzeti hadászati felderítőrendszer: magába foglalja az összes rendelkezésre álló katonai és polgári információforrást. Működése a mindenkori szigorú törvényi szabályozásnak megfelelően békében, válság és háború időszakában is folyamatos. (H. H.) → *felderítés*

nemzeti intézkedési rendszer (NIR): A NIR-t kell alkalmazni abban az esetben, ha: *a)* az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) kezdeményezte a tagállamoknál a válságreagálási intézkedések bevezetését; *b)* a NATO válságreagálási intézkedései szövetségi szintű bevezetésének Magyarország általi kezdeményezése, illetve szövetséges fegyveres erők magyarországi alkalmazása vagy más szövetségi válságreagáló képesség magyarországi igénybevétele szükséges és a kialakult vagy fenyegető válsághelyzet szerinti nemzeti intézkedés, vagy a különleges jogrend bevezetésére jogosult szerv a NIR alkalmazásáról dönt; *c)* a NATO Válságreagálási Rendszert alkalmazó nemzetközi gyakorlatok során, továbbá a nemzeti felelős, az ágazati felelős szervek, valamint az együttműködő szervek felkészítésekor; *d)* sajátos nemzeti érdekből, a NATO Válságreagálási Rendszertől függetlenül, nemzeti intézkedés, vagy a különleges jogrend bevezetésére jogosult szervnek a NIR alkalmazására irányuló döntése alapján. A NIR célja a NATO válságreagálási intézkedések bevezetésével, módosításával és visszavonásával kapcsolatos döntések előkészítéséhez, a döntések végrehajtásához szükséges eljárási rend kialakítása, továbbá a Nemzeti Intézkedések Gyűjteménye kiadása révén a válságreagálási feladatokra történő felkészülést és a feladatok végrehajtását segítő mintaintézkedések rendelkezésre bocsátása. A NIR keretében csak olyan, a NATO Válságreagálási Rendszerben meghatározott intézkedés vezethető be, amely összhangban áll a magyar jogszabályokkal és közjogi szervezetszabályozó eszközökkel. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

nemzeti katonai stratégia: egy állam nemzeti stratégiájának azon összetevője, amely megszabja a katonai erő fejlesztésének és alkalmazásának módját az ország célkitűzéseinek érdekében. A ~ a nemzeti biztonsági

erőforrások, valamint a fegyveres erők fejlesztésével kapcsolatos komplex nézet- és tevékenységrendszer, a nemzeti biztonsági stratégiához (NBS) kapcsolódó ágazati stratégia. Rendeltetése, hogy az NBS-ben meghatározott védelempolitikai célokat tovább bontsa, megvalósításukhoz megfelelő eszközöket és módszereket rendeljen. A ~ már nem ismétli meg az NBS általános megállapításait, hanem annak ágazati stratégiájaként csak hivatkozik azokra, kizárólag a nemzeti biztonságának és a nemzeti érdekek érvényesítésének azon aspektusaival foglalkozik, amelyek katonai erők, továbbá eszközök bevetését vagy felhasználását igénylik. A ~ nemzeti szinten nem létezik önállóan, elszigetelten ugyanis azt a nemzeti erő más (gazdasági és politikai) elemei erősen befolyásolják, ráadásul a katonai eszközök önmagukban csak nagyon korlátozott nemzeti célok elérésére alkalmasak. (M. A.) → *stratégia és doktrína*

Nemzeti Közszolgálati Egyetem (NKE): a ~ Magyarország állami egyeteme, önálló jogi személy. Alapításának ideje: 2012. január 1. A ~ jelmondata: „A haza szolgálatában!”. A ~ alapítására, átalakítására, megszüntetésére az Országgyűlés jogosult. Az ~ alapításáról 2011. évi XXXVI. törvény rendelkezik. Az intézmény fenntartói jogait a Fenntartói Testület (FT) útján a Miniszterelnökséget vezető-, az igazsági-, a belügy-, valamint a honvédelemi miniszterek közösen gyakorolják. A ~ feladata a közigazgatás, a rendvédelem, a honvédelem és a nemzetbiztonsági szolgálatok leendő és jelenlegi személyi állományának egységes intézményi alapokon nyugvó, magas színvonalú képzése, alap-, mester- és doktori szinten. A ~ képzési portfóliója 2017-től a vízügyi szakemberképzés feladataival bővült. A ~ karai: *a)* Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar; *b)* Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar; *c)* Rendészettudományi Kar; *d)* Víztudományi Kar. A ~ oktatási, nevelési, tudományos, kutatási szervezeti egységei a karok, a doktori iskolák, a karhoz nem tartozó, illetve a kari intézetek, a tanszékek és a szakcsoportok. A ~ szolgáltató szervezeti egységei a központok, kollégiumok, könyvtárak és a levéltár. A ~ funkcionális szervezeti egységei a hivatalok, irodák, kabinetek, igazgatóságok, főosztályok, titkárságok, osztályok, csoportok. Az NKE-n meghatározott témakör kiemelt kutatására, vagy meghatározott tudományos eredmény elérésére kutatóműhelyek hozhatók létre. A ~ doktori iskolái: *a)* Katonai Műszaki Doktori Iskola; *b)* Hadtudományi Doktori Iskola; *c)* Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola; *d)* Rendészettudományi Doktori Iskola. A ~ legfelsőbb szintű döntéshozó testülete a szenátus, amely döntési, véleményezési, javaslattételi, jóváhagyási, valamint ellenőrzési jogokkal rendelkezik. A ~ élén magasabb vezetői megbízás alapján a rektor áll, akit Magyarország köztársasági elnöke legfeljebb öt évre bíz meg, illetve ment fel. A rektor felett az egyéb munkáltatói jogokat az FT gyakorolja. (S. J.) → *humánpolitika, személyügy*

nemzeti nevelés: a nevelés egyik (történelmi) alakzata. Nemzeti az a nevelés, amely a nemzet helyzetének és a nép jellemének megfelel – írta Wesselényi Miklós. Jelen korunkban is olyan nemzeti felkészítés szükséges, amely a katonai elitképzésre irányul, és amelyből a polgári életnek is haszna lehet, ha a két igény helyes arányt kap. Általában a felnőttoktatás – benne a tisztjelöltek képzése is – a tanulás specializálódás fázisába tartozik, amelyben egyszerre van szükség: *a)* az individuális – egyéni, családból hozott olyan előfeltételek (prediszpozíciók), mint a magyar nyelv és irodalom, történelem és az otthoni táj szeretete; elfogadott erkölcsi meggyőződések, szokások és példák stb.); *b)* a hivatásbeli viselkedés

testületi normáinak, értékeinek, szükségleteinek alakítására. Cél: a sikerorientált, teljesítményképes, a katonai hagyományokhoz ragaszkodó, erős karakterű tisztjelöltek nevelése, felkészítése. E nevelés akkor lehet eredményes, ha az oktatás nem tömeges megoldásokra szorítkozik (elitképzés); minőségre törekszik, és módszereiben dinamikusan cserélődnek a közvetett és a közvetlen eljárások. Fontos, hogy a tanári stílus legyen pátoszmentes, tárgyszerű, érvelő. Az ilyen oktatás energiát ad, megerősít és produktívabbá tesz. Fontos, hogy a felkészítés minősége hasson ki a szolgálatteljesítés színvonalára, szellemiségére. A magyarság erős nemzeti érzésének kötőszövete, kezdettől fogva a hadsereg volt, – ez vezetett a középkor végére, határozott államkeretben a magyar nemzethez. A ~ nem jelent visszatérést a rovásíráshoz, valamint ahhoz a két világháború közötti gyakorlathoz sem, ami a katonai nevelést az egész nemzetre igyekezett kiterjeszteni. Beöthy Zsolt írja, a híres sárospataki iskola hatásáról a hallgatóira: „tudományban, modorban talán kevesebbet gyarapodtak, mint másutt, de a testnek és léleknek ritka épségét, egészségét vitték magukkal az életbe." Napjainkban különösen három terület kölcsönhatása fontos: az intézményes oktatásban az ismeretszerzés; a katonai erkölcs és testületi szellem; valamint a tradíciók újrateremtése, ápolása. A graduális képzés hatékony járulékos részei lehetnek a katonai felsővezetők részvételével tartott, a fórumjellegű beszélgetések olyan témakörökben, mint: a társadalmi kohézió, teljesítmény, valamint a magyar katonai identitás, hivatástudat, a közszolgálati és katonai vezetői kompetenciák stb. Mindehhez olyan kedvező feltételek társulnak, mint a fiatal tisztjelöltek tudata nincs már megterhelve az 1990 előtti viszonyokkal és életkorukból adódóan is fogékonyak a nemzeti vonatkozásokra, a nemzeti jelleg már szimbólumokban, egyenruhában, megszólításokban, valamint a katonai környezetben alapvetően megteremtődött. (H. D.) → *katonapedagógia*

nemzeti támogató elem (NTE) (National Support Element – NSE): az országhatárokon kívül zajló, szövetségi műveletekben részt vevő kontingensek logisztikai támogatására hivatott, a hadszíntéri, a műveleti és a szövetségesi támogatási lehetőségek függvényében, a funkcionális logisztikai támogatások széles körének biztosítására képes ideiglenes logisztikai támogató szervezet. Önálló szervezetként rendelkezik a vezetéshez szükséges törzskari felépítéssel, valamint a szükséges funkcionális logisztikai szakalegységekkel (ellátó, szállító, javító-karbantartó). A ~ rendeltetésénél fogva összeköti a támogatandó nemzeti kontingenst a logisztikai támogatás különböző eljárásaival, ellátási forrásaival (például nemzeti, többnemzeti ellátási források, Befogadó Nemzeti Támogatás, szerződéskötési támogatás). A ~ készletszintjeit a készletképzési előírások és a műveleti követelmények határozzák meg. Feladatát nemzeti alárendeltségben hajtja végre, azonban képességei egy része vagy egésze különleges esetekben átadható a többnemzeti összhaderőnemi harci kötelék parancsnokának. A ~ a feladat függvényében települhet hazai bázison, műveleti területen, a befogadó nemzet területén vagy a műveleti terület és a nemzeti támogató rendszer közötti közbülső helyen. (P. Á.) → *hadtáptámogatás*

nemzeti támogató erő: 1. Az ország területére beérkező szövetséges erők fogadását, valamint az ország területén kívüli műveletekben részt vevő saját erők tevékenységének támogatását egyezményben rögzített követelmények szerint végrehajtó, biztosító szervezet, szervezeti elem, feladatorientált csoportosítás. **2.** A katonai szervezetek csoportosításában az egyéb erők része. A ~kkel

szembeni alapvető követelmény, hogy legyenek képesek – adott helyzetben, pontosított igények szerint – a szövetséges erők fogadására, elhelyezésük, mozgásuk biztosítására, anyagaik felszerelésük támogatására. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

nemzetközi és nemzeti kormányzati adományozó ügynökségek (donorszervezetek): a ~ felelőssége az olyan fejlesztési programok támogatása, ellenőrzése, végrehajtása és értékelése, amelyeket ideális esetben a vezető nemzetközi szervezetek koordinálnak. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

nemzetközi szervezet: a nemzetközi jog égisze alatt működő és az államok csoportja által létrehozott kormányközi, regionális vagy globális szervezet, amely nemzetközi szerződésből eredeztethető jogalanyisággal rendelkezik, azonban jellemzően az adott feladat teljesítésére, a közös törekvések megvalósítására kikényszeríthető jogokkal és kötelezettségekkel ruháztak fel. Ez alól kivétel a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága, amely bár a Svájci Polgári Törvénykönyv alapján létrehozott nem kormányközi szervezet, de az államok nemzetközi közössége meghatalmazta, és a nemzetközi jogra alapozva – különös tekintettel a genfi egyezményekre – nemzetközi jogi személyiséggel és jogállással rendelkezik, és a humanitárius tevékenységre vonatkozó mandátuma teljesítése érdekében bizonyos kiváltságokkal és mentességekkel rendelkezik. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

népfelkelés: a ~t gyakran összekeverik azzal a helyzettel, amikor az emberek a saját kormányzatukkal szemben lázadnak fel. ~nek azt nevezzük, amikor a polgári lakosság az adott területet megszálló vagy elfoglaló idegen csapatokkal fordul szembe, a saját állama védelmében, az állam parancsára. Különösen érvényes ez az olyan helyzetekre, amikor a lakosság spontán módon ragad fegyvert különösebb előzetes szervezés nélkül, hogy szembeszálljon a megszállókkal. A ~ szereplői igényt tarthatnak a harcos (kombattáns) jogállásra, azaz arra a jogra, hogy az ellenséggel harcolhassanak, és ha fogságba esnek, a fogva tartó nem vonhatja őket felelősségre tetteikért, hanem a hadifogoly jogállást köteles számukra biztosítani. Ez általában az államok reguláris erőinek kötelékébe tartozó katonák számára van fenntartva. Ám ennek vannak feltételei. ~t a nemzetközi jog szerint csak megszálló idegen csapatok ellen lehet indítani, résztvevőinek fegyverüket nyíltan kell hogy viseljék, és tiszteletben kell tartaniuk a háború szokásait és jogát. A ~re vonatkozó szabályokat Magyarországon átfogóan a ~ről szóló 1868. évi XLII. törvénycikk állapította meg. (L. T.) → *hadijog*

Néphadseregi Katonatanács: a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Uszta Gyula vezérőrnagyot kinevezte az újjászervezendő hadsereg parancsnokává és a ~ elnökévé. A ~ tagjai voltak többek között: Ilku Pál vezérőrnagy, Gyurkó Lajos vezérőrnagy, Ugrai Ferenc ezredes, Kovács Imre vezérőrnagy, majd a későbbiekben Csémi Károly ezredes, Pesti Endre ezredes és Borbás Máté ezredes. (F. S.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Neretva-hadművelet: a bosnyákok 1991. szeptemberi harcai Mostár térségében a horvát csapatok ellen. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

neutronfegyver: a nukleáris fegyverek csoportja, energiáját atommaghasadással megindított fúziós reakcióval termeli. Kis hatóerejű fegyver; a hasadási és egyesülési folyamat arányának beállításával robbanási

energiájának 15–60%-a áthatoló neutronsugárzás alakjában jelenik meg. A ~ pusztító hatását elsősorban a neutronsugárzás adja. A fénysugárzás nem jelentős, a nyomáshullám elhanyagolható hatású. Ezért a ~ alapvetően az élőerő pusztítására szolgált. (B. T.) → *ABV-támogatás*

nevelés hatásrendszere: az egyén adottságai, jellemvonásai tevékennyé, a társadalom rendszereiben válnak, és abban kaphatnak megerősítést is. Az intézményes nevelés folyamata a gyermekkortól kezdve a hatásrendszer döntő eleme, de csak az egyik eleme; átfogni, tervezni, ellenőrzés alatt tartani nem képes a folyamatokat. Az összetett társadalmi hatásrendszer, a tiszt- és altisztjelöltek személyiség szerkezetében értékes változássort, fejlődést indít el, és eredményez. A hatásrendszer elemei lehetnek: *a)* a személyi és a tárgyi környezet, közösségi formák, kortárs csoportok, intézményi, és más viszonyok; *b)* a tevékenységek, valamint a feladatrendszerek strukturáltsága; *c)* az adott tanári kar szellemiségének együttes, valamint az oktatók egyéni hatása, szándéka, stílusa; *d)* a média hatásai. A hatásrendszerhez tartoznak tehát nemcsak a pozitív előjelű eszközök, hanem a szellemiségek, valamint a szándékok is. A lét- vagy az életproblémák csak pedagógiailag nem oldhatók meg. A pedagógiai hatásrendszer akkor eredményes, ha a tanuló aktív együttműködésére, önaktivitására, reflexiójára épül. Szempontok a hatásrendszer értelmezésére: a hatások kombinált jelleggel érvényesülnek. Az indirekt jellemzők a viszonyok és a kölcsönhatások integráltságából keletkezhetnek. Minél felkészültebbek a katonák, annál nagyobb szerepet kaphatnak az indirekt módszerek. A tanuló a hatások összefüggő rendszerében él, de mozoghat a pozitív hatásoktól levált (elzárt) rendszerekben is. Thomas Mann megfogalmazásában: társadalmi személyiségünk a többiek gondolkodásának terméke. A társadalom összhatása előkódolja a véleményeket, s meghatározó szféra az oktatási intézmények szempontjából is. A hadseregben az oktatásspecializálódás önmagában is sajátos személyiségi és tárgyi hatásrendszereket kíván. A tisztek, altisztek szellemisége, igényessége, jellemük, szakmai kompetenciájuk és nem utolsósorban elkötelezettségük egészével hatnak. A személyiség, amikor a hadseregben a nyers összefüggések világába kerül, szembesül egyéni adottságaival, fizikai és pszichikai terhelhetőségével, képességeivel. A hatásrendszer közvetítő mechanizmusai – a vezetői, oktatói akciók, intervenciók – torzíthatnak; a várt hatás elmaradhat; negatív hatásspirálokat indíthatnak. A hierarchikus szervezetek konformizálják a személyiséget, ami a gondolkodási folyamat merevségében, a feszültségek kihordatlanságában, gyakori elfojtásában, önbizalomhiányban, a vezetés róla alkotott megítélésének nyomásában nyilvánulhat meg. A hatásrendszer alapvető eszköze a nyelv. A beszéddel diagnosztizálhatunk, a személyiség egészét fejleszthetjük, belső struktúrákat építhetünk. A nevelés nem „technika”, nem külsődleges, nemcsak a hatásrendszerek mechanikus összekapcsolása, hanem az emberi élet szükségszerű eseménysora, életfeltétel. A hatás az egyénnek annyiban érték, amennyiben a céljaihoz vezető kölcsönhatások, szabályszerűségek, és további összefüggések megragadását biztosítja, és érvényes etikai útmutatás-tartalma van. (H. D.) → *katonapedagógia*

nevelési érték: problémakörének tudományos megközelítésében új fejezetet jelentett Bábosik István munkássága. Szerinte a nevelés lényege az értékközvetítés, az értékteremtés. Az érték kettős funkciót tölt be a nevelésben, mert egyrészt hozzájárul a közösségek fejlődéséhez, tehát közösségfejlesztő hatása van, másrészt elősegíti az egyén fejlődését, tehát individuális, egyéni fejlesz-

tő funkcióval is rendelkezik. A ~ a pedagógiai tevékenység keretében születő konkrét érték: az egyén konstruktív életvezetése. Ezen olyan életvitelt értünk, amely szociálisan értékes, és egyénileg eredményes. Ez az életvezetés megfelel az értékkel kapcsolatos kettős kritériumnak. Az életvezetés tárgyiasult megjelenési formája az egyén konstruktív magatartás és tevékenység repertoárja, amelynek kialakítása a nevelési gyakorlat legfontosabb feladata. E felfogás szerint, minden nevelőközösségnek világosan meg kell neveznie, hogy mit tart értéknek. (Sz. I.a) → *katonapedagógia*

névrajz: a térképek szerves része, az azon megjelenő földrajzi tájegységek, terepelemek és tereptárgyak földrajzi tulajdonneveit és közneveit tartalmazza, amelyek lehetővé teszik kétséget kizáró beazonosításukat. A ~ térképtípusonként egységes szerkezetű és stílusú. Alkalmazási szabályait a térképi jelkulcs foglalja össze. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

Nivelle, Robert Georges (1856–1924): tábornok, a francia erők főparancsnoka 1916–1917-ben. A kíméletlen ember- és anyagi áldozatok sem rettentették vissza, mint például az 1917. tavaszi arrasi csatában, ahol 350 000 katonát vesztett minimális területi nyereségért, ezért katonái a neve elé tették a „vérivó" jelzőt. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

NONEL-gyújtórendszer: nem elektromos (non-electric – NONEL) indítású gyújtórendszer, amelynek rendeltetése a különböző robbantási feladatok során alkalmazott robbanóanyagok, töltetek késleltetett vagy késleltetés nélküli indítása. Alapvezetéke mindenféle külső fizikai hatásnak ellenálló háromrétegű műanyag cső, amelynek belső falára vékony robbanóanyag-hártyát visznek fel. A zsinór végén kivágódó szúróláng indítja a gyárilag rászerelt speciális robbanógyutacsot. A zsinór nem semmisül meg a detonáció átadásakor, közben akár kézzel is megfogható. A rendszeresített késleltetett gyutacsok és kapcsolóegységek révén korlátlan méretű és késleltetési idejű gyújtóhálózat készíthető. Elektromos áramforrás közelségétől függetlenül alkalmazható, indítása a készlethez tartozó egyszerű csappantyús egységgel, ennek hiányában pedig akár egy robbantó, akár egy villamos gyutaccsal is végrehajtható. A gyújtórendszer vízhatlan, ezért földfelszíni, föld alatti robbantások mellett víz alatti munkákhoz is alkalmazható. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

normagyűjtemény: a ~ek egyéni harcfeladatszabványokat, parancsnoki harcfeladatszabványokat és kezelőszemélyzeti, csoport-, rajszintű normafeladatokat, harci begyakorlásokat foglalnak magukba, amelyek lehetővé teszik a katonák és az alegységek általános felkészültségének, kiképzésének egységes alapokon történő értékelését. A ~ek teljesítése biztosítja az egyes harcos és a haderőnemi, fegyvernemi, szakcsapati hovatartozástól független ideiglenes vagy szervezetszerű kisalegységek parancsnokainak, tagjainak szakszerű és harcszerű tevékenységéhez szükséges készségek kialakítását, fenntartását és továbbfejlesztését. Az egyéni és kötelékharcfeladat-szabványok azoknak az általános egyéni jártasságoknak, készségeknek a gyűjteménye, melyek kritikusak a katona, a kisalegységek harcmezőn való túléléséhez. Ilyenek például az egyéni és a kollektív fegyverek szakszerű használata, a katonák és a kisalegységek közötti kommunikáció, híradás, az ön- és kölcsönös segélynyújtás stb. A parancsnoki harcfeladatszabványok azoknak az irányítási feladatoknak a gyűjteménye, amelyek a kisalegységek eredményes harctéri tevékenységéhez nélkülözhetetlenek általános harcászati helyzetekben. A harci begyakorlások azok

a kisalegységszintű készségek, amelyek rendeltetése az általános harcászati helyzetekre való szakszerű, hatékony reagálás és annak túlélése. Ilyenek például a reagálás lesállásra, reagálás vegyi támadásra, sérült személy kiemelése járműből stb. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

normál cél: a tüzérségi célok méretük és elhelyezkedésük szerinti egyik kategóriája. A ~ egy elemből áll, vagy ha több elemből áll, akkor ezek zöme egy szélességben és mélységben kettőszáz méternél nem nagyobb területen helyezkedik el. A ~t középpontjára helyezett kereszttel jelöljük, fekete színnel, a kereszt jobb oldali ága fölött a célszámmal. (M. G.) → *tüzérség*

női karrier: társadalmi jelenség, amely megjeleníti a női életpálya relatív korlátait, és az úgynevezett „üvegplafon-jelenséget". A női karrierutak általános jellemzője, hogy a hierarchiában bizonyos magasságú pozíciókat már nem tudnak elérni, holott annak sem jogi, sem egyéb akadálya nem lehetne. Annak ellenére, hogy Magyarországon az Alaptörvényben is szerepel az egyenlő bánásmód betartásának követelménye, amelyet a munkaerőpiac és a munkabérek vonatkozásában is be kell tartani, a hagyományosan női szakmák (óvónő, ápolónő, tanító, takarító stb.) alulfizetettek, másfelől bizonyítékok szólnak amellett is, hogy ugyanabban a munkakörben egy nő rendszerint kisebb fizetéssel számolhat, mint egy férfi. Ez a nyílt nemi diszkrimináció jellegzetes példája. A ~ vonatkozásában azt is figyelembe kell venni, hogy a gyermekvállalás rendszerint épp abban a korban következik be a nők életében, amikor már szakmailag is elértek valamit, tehát megindulhatnak a karrierépítés útján. Ez sok nő esetében lelassítja, vagy megakasztja a szakmai fejlődést, előréjutást. Sok esetben ezek az akadályok, amelyek gátolják a nőket az előrejutásban, nem magyarázhatók ilyen egyértelmű okkal, illetve elsősorban nem nyíltan jelentkeznek. Ezek kezelése érdekében fontos és lényeges a genderstratégiák alkalmazása és integrálása a mindennapokba. (M. J.) → *humánpolitika, személyügy*

Nők Chartája: az Európai Bizottság által 2010-ben elfogadott, a nemek közti egyenlőség előmozdításával kapcsolatban készült dokumentum, amely a nők és a férfiak közötti egyenlőség iránti fokozott elkötelezettség megerősítését tűzi ki célul Európaszerte. Egyúttal cselekvési terv is, amelyben az Európai Bizottság megnevezte azokat a területeket, amelyek révén a nemek közti egyenlőség elősegítését reméli elérni: *a)* egyenlő mértékű gazdasági függetlenség; *b)* egyenlő vagy egyenlő mértékű munkáért járó egyenlő díjazás; *c)* egyenlőség a döntéshozatalban; *d)* méltóság, sérthetetlenség és a nemi alapú erőszak megszüntetése; *e)* nemek közötti egyenlőség az Európai Unió határain kívül. Az Európai Bizottság rendszeres jelentéseket készít a kitűzött stratégiai célok megvalósulásának helyzetéről, amelyhez a tagállamok beszámoló jelentései is hozzájárulnak. A Magyar Honvédség szervezetén belül az egyenlő munkáért egyenlő díjazás – a beosztáshoz rendelt illetmények révén – jelentős előrelépést jelent a nőpolitika területén kitűzött célok megvalósításában. (M. J.) → *humánpolitika, személyügy*

Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlőségét Elősegítő Nemzeti Stratégia: a Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlőségét (NFTE) Elősegítő Nemzeti Stratégia (stratégia) kidolgozására a kormányzat a nőszervezetek és más társadalmi szervezetek bevonásával 2009-ben kezdte meg a munkát. A ~ számos területet érint, többek között a nők elleni erőszak kérdését is. A kormány által 2010. január 21-én elfogadott végső változat, az 1004/2010. (I. 21.) Korm. határozat a ~ – Irányok és Cé-

lok 2010–2021 a legtöbb fejezetben meszszemenőkig figyelembe vette a nőszervezetek, emberi jogi szervezetek, és szakmai szervezetek javaslatait. A kormányhatározathoz rövid távú (kétéves) intézkedési terv [1095/2010. (IV. 21.) Korm. határozata ~ I. Intézkedési Tervéről (2010–2011)] is tartozik. Az Európai Tanács a következőképpen definiálta a nők és férfiak közötti társadalmi egyenlőség politikájának stratégiai elvét: az egyenlőség érvényesítése, a szabályozási folyamatok (át)szervezése, javítása, fejlesztése és értékelése azzal a céllal, hogy a nemek társadalmi egyenlőségének szempontjait a politikai döntéshozatalban részt vevő szereplők minden szinten és minden szakaszban integrálják valamennyi szabályozási folyamatba. Eszerint valamennyi szakmapolitikai intézkedésnél mérlegelni kell, hogy az hogyan hat a nemek egyenlőségére, illetve a nők és a férfiak életére. A szakmapolitikai döntéseket e mérlegelés alapján úgy kell meghozni, hogy azok a nők és férfiak társadalmi egyenlőségének megvalósulását elősegítsék. Ez egyben az EU-tagságunkból eredő elvárás is, amelynek aktuális feladatait – többek közt – *A nők és férfiak egyenlőségéről szóló útiterv 2006–2010 (Roadmap)* című Európai Bizottság által kiadott dokumentum rögzíti. A Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlőségét Elősegítő Nemzeti Stratégia elsősorban ezen dokumentum prioritásaira épül, jelentős mértékben e dokumentum szóhasználatát átemelve fogalmazták meg a prioritásait is. Eszerint a stratégia hat prioritást határoz meg olyan területeken, ahol a nők és férfiak társadalmi egyenlőségének eléréséhez határozott kormányzati lépések megtétele szükséges. A stratégia megalkotására számos nemzetközi egyezmény, rendelet és ajánlás is kötelezi Magyarországot. Ezek egyike a *Nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló ENSZ Egyezmény – Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women* – 1979, közkeletű nevén a CEDAW Egyezmény, amit Magyarország az 1982. évi 10. törvényerejű rendelettel tett a belső jog részévé. Az ENSZ által szervezett Nők Pekingi IV. Világkonferenciájának (1995) Cselekvési Programja és a Pekingi Nyilatkozat szintén fontos alapját képezik a nők és férfiak közötti társadalmi egyenlőség politikájának stratégiai elve hazai alkalmazásának. (M. J.) → *humánpolitika, személyügy*

Nők Pekingi Világkonferenciája: a IV. női világkonferencia, a Mexikóvárosban (1975), Koppenhágában (1980) és a Nairobiban (1985) megtartottak után. Az 1995. szeptember 4–15. között *Cselekvés az egyenlőségért, fejlődésért és békéért* címmel Pekingben megtartott női világkonferencián politikusnők és női civil szervezetek képviselői a világ 189 országából vettek részt. Míg Mexikóvárosban, a Nők I. Világkonferenciáján még csak 5000 civil szervezeti képviselő volt jelen, addig Pekingben a Nők IV. Világkonferenciáján már 15 000. A résztvevők megfogalmazták a *Pekingi Nyilatkozat és Cselekvési Terv* című dokumentumot –, amelyek a nők jogainak alapvető fontosságú emberi jogi dokumentumai – és felszólították a kormányokat, hogy tegyenek stratégiai lépéseket olyan kritikus területeken, mint a nők oktatása, egészsége, szerepe a döntéshozatalban, vagy éppen a nemek közti keresetkülönbség és a nők elleni erőszak. A Pekingi Cselekvési Terv – a nemi egyenlőség, fejlődés és béke legátfogóbb nemzetközi politikai kerete és egyben kiindulópontja több más stratégiának – cselekvésre szólított fel 12 fő kérdésben. Ezek: szegénység, oktatás és képzés, egészség, nők elleni erőszak, fegyveres konfliktusok, gazdaság, hatalom és döntéshozatal, intézményi mechanizmusok, emberi jogok, sajtó, környezet, illetve nők. (M. J.) → *humánpolitika, személyügy*

nőpolitika: mindazon stratégiák, határozatok, ajánlások, akcióprogramok, amelyek a nők egyenlő esélyének segítését, a nők elleni hátrányos megkülönböztetés minden formájának felszámolását tűzik célul, illetve segítik a nők döntéshozatalban való részvételét. Ezen intézkedések és stratégiák támogatják a nők esélyegyenlőségének megteremtését és javítását a politika, a gazdaság, valamint a család szférájában egyaránt, valamint segítik a nők társadalomban betöltött szerepéről alkotott tradicionális szemléletmód átalakítását, a gender szempontok integrálását a társadalmi folyamatokba. A ~ alapjául szolgáló stratégiák: *Pekingi Cselekvési Program, ENSZ Biztonsági Tanács* 1325-ös határozata, *A nők és férfiak egyenlőségéről szóló útiterv 2006–2010 (Roadmap for equality between women and men 2006–2010), Nők és férfiak társadalmi egyenlőségét elősegítő stratégia*. (M. J.) → *humánpolitika, személyügy*

növényzetpusztító mérgező harcanyag (fitotoxikus anyag): a katonai alkalmazás szempontjából a mérgező harcanyagok közé sorolható kémiai vegyületeken azokat a katonai célokra használható növényirtó vegyszereket értik, amelyeknek a hadászati, hadműveleti vagy harcászati méretű alkalmazásával egyrészt az élelmiszernövényeket pusztítják el, megfosztva a szemben álló felet az élelmezés alapvető elemeitől, másrészt az erdők, bozótok növényzetét tönkretéve az ellenség természetes álcázási lehetőségét szüntetik meg. A ~okat bevetették Vietnamban a Ranch Hand művelet során 1961–1970 között. A ~okat vizes oldatban, repülőgépről kipermetezve, elpusztították a kultúrnövényeket. Az ENSZ Közgyűlés 1969-ben egyértelműen úgy döntött, hogy a ~ok alkalmazása vegyi hadviselésnek tekintendő, következésképpen a tilalom a ~okra is érvényes. (B. T.) → *ABV-támogatás*

nukleáris fegyver hatása: nukleáris robbanás során a maghasadás és a fúzió nagy hőmérsékletű részecskeáramot hoz létre, s ez felizzítja a fegyver és a környezet anyagait. Az így kialakult izzó gáztömeg a lehűléséig rendkívül intenzív fény- és hősugárzás forrása. A tűzgömb gyors kiterjedése a környező anyagokban lökéshullámot indít el. A táguló és felemelkedő tűzgömb a detonáció által felvert portömeget emel magával a magasba, s ebből jellegzetes gomba alakú felhő keletkezik. A ~ a robbanás pillanatában keletkezett radioaktív sugárzás, a tűzgömbből kilépő fény- és hősugárzás, a tűzgömb gyors kiterjedéséből eredő lökéshullám, a levegőben szétszóródó és a meteorológiai tényezőktől függően a földre visszahulló radioaktív termékek okozta sugárszennyeződés. A visszamaradó radioaktív sugárzás három fő forrásból, a láncreakció során keletkező hasadványtermékekből, a hasadó anyagnak a láncreakcióban részt nem vett hányadából, valamint a neutronsugárzás által kiváltott, úgynevezett indukált radioaktivitásból származik. (B. T.) → *ABV-támogatás*

nukleáris fegyver: lásd *atomfegyver* (B. T.) → *ABV-támogatás*

nukleáris fegyverek alkalmazásának jogszerűsége: a nukleáris fegyverek alkalmazhatóságának kérdése konkrét egyezményi rendelkezések hiányában a nemzetközi hadijog területének egyik komoly vitája. Az alkalmazhatóság támogatói szerint ezeket a fegyvereket lehetséges a hadijog szabályaival összhangban használni. Emellett az államok gyakorlata is azok alkalmazásának jogszerűségét támasztja alá, hiszen minden atomhatalom fenntartja a jogot azok önvédelmi célú használatára. Az ellenzők érveiket általában a hadijog alapját képező emberiességi elvekre építik, a különbségtétel és az arányosság elvének gyakorlati be-

tarthatatlanságára rámutatva e fegyverek használata esetében. Nem segítette a kérdés megválaszolását a Nemzetközi Bíróság sem, amely 1998-ban elfogadott tanácsadó véleményével nem adott egyértelmű választ a kérdésre. (L. T.) → *hadijog*

nukleáris kárterület: az a terület, város, városkerület, üzem, intézmény stb., ahol nukleáris fegyverekkel mért csapás következtében jelentős rombolás, pusztító, nagy kiterjedésű területi tűz vagy tűzvihar és sugárszennyezettség alakul ki. A ~en műszaki-mentő, vegyivédelmi, egészségügyi és katasztrófavédelmi erőket és eszközöket alkalmaznak. (B. T.) → *ABV-támogatás*

nukleáris robbantások, nukleáris fegyverkísérletek: a ~ az új típusú nukleáris fegyverek kifejlesztésével, a már meglévő régebbi típusok megbízhatóságának ellenőrzésével, azok további tökéletesítésével, vagy ilyen fegyverek további elterjesztésével függnek össze. (B. T.) → *ABV-támogatás*

nukleáris tél: a kifejezés egy lehetséges nukleáris háború potenciális éghajlati hatásaira, ugyanakkor az olyan világhelyzet bekövetkezésére is utal, amely a globális civilizációt érintené egy nukleáris háború következményeként. Ezek a hatások kiterjedhetnének a nukleáris fegyverek alkalmazási körzetén túli területekre is. A háromdimenziós modellkísérletek eredményei alapján a lehetséges hatások a következők: a napfény erejének és ezzel a földfelszín hőmérsékletének, illetve a növényzet asszimilációs képességének jelentős csökkenése a füst, a légkörben lévő por- és koromfelhő miatt. Néhány területen még nagyobb lehet az időjárás megváltozása, aminek nyomán abnormálisan alacsony hőmérsékletű területek alakulhatnának ki, a csapadék hiánya pedig a növényzet fejlődését vetné vissza. Az nukleáris háború túlélői nemcsak magának a robbanásnak a pusztító hatásaival számolhatnának, hanem a hideggel, a mérgező, szennyező anyagokkal, a radioaktivitás későbbi hatásaival, az élelmiszer-ellátás megbénulásával és az ivóvizek mérgezett állapotával is. Kutatások megerősítették, hogy a hőmérséklet akár több tíz Celsius-fokkal is csökkenhet, és az egész földfelszínt hó boríthatja. (B. T.) → *ABV-támogatás*

nukleáris üzemanyagtöltet: lásd *atomerőmű* (B. T.) → *ABV-támogatás*

nukleáris üzemzavar: lásd *atomerőművi reaktorbaleset* (B. T.) → *ABV-támogatás*

nukleárisbaleset-elhárítás: azoknak a rendszabályoknak az összessége, amelyek az atomerőművi és más nukleáris berendezések, eszközök baleseteinek veszélyes körzeteiben tartózkodó személyeket megóvják, illetve az anyagi javakat, környezetet védik a radioaktív anyagok károsító hatásaitól. (B. T.) → *ABV-támogatás*

Ny

nyíllövedék: a röppályán való haladás közben a nyílvesszőhöz hasonló módon stabilizált lövedék. A stabilizálás feltétele, hogy a lövedék hossztengelye repülés közben a röppálya érintőjével egybeessék. A ~nél ez azáltal valósul meg, hogy a tömegközéppont a hossztengely mentén elöl, a légellenállás támadási középpontja (nyomásközéppont) pedig hátul helyezkedik el. Ha a hossztengely a pályaérintőből kibillen, a légellenállás nyomatéka visszabillenti. A légellenállás nyomatéka a lövedéktest vége közelében elhelyezett stabilizáló szárnyfelületre hat. A ~ stabilizációs elvét hasznosítják a simacsövű páncéltörő és harckocsi ágyúkhoz használt leválóköpenyes űrméret alatti páncéltörő lövedékek kifejlesztésekor. A hatvanas években a kanadai fejlesztők a megosztott irányzással kilőhető, repesz-romboló gránátok (~ek) kifejlesztésével is megpróbálkoztak. Az akkori kísérletek nem értek el jelentős eredményeket. Napjainkban az olasz OTO Melara vállalat által kifejlesztett Vulcano típusjelű 155 mm-es tüzérségi ~kel 50 kilométer feletti lőtávolság érhető el. (Sz. T.) → *tüzérség*

nyílt forráskódú szoftver (Free Libre Open Source Software – FLOSS): **1.** A ~ek szabad vagy szabadon használható, másolható, terjeszthető, tanulmányozható és módosítható számítógépes programok. Ilyen például a GNU/Linux operációs rendszer és változatai (a magyar BlackPanther OS, Ubuntu, Android okostelefon platform stb.), a Mozilla Firefox és Google Chrome böngésző, a LibreOffice (korábban OpenOffice.org) irodai csomag. A szabad programok szabadságát a szabad licencek biztosítják. A szabadszoftver-mozgalmat Richard M. Stallman indította 1983-ban a GNU-projekttel. A szabad szoftverek a következő szabadságjogokkal kell hogy rendelkezzenek: *a)* a tetszőleges célra történő szabad felhasználás; *b)* a szabad tanulmányozhatóság és igény szerinti módosíthatóság, aminek előfeltétele a forráskódhoz való hozzáférhetőség; *c)* a másolatok szabad terjeszthetősége, segítve ezzel ismerőseinket. **2.** A szabad továbbfejleszthetőség és az eredmény szabad közzététele a közösség javára. Ennek is előfeltétele a forráskód elérhetősége. A „szabad” nem feltétlenül jelent „ingyenest”: bárki bármennyiért árusíthatja a kérdéses programokat; az egyetlen feltétel, hogy a fenti négy alapjogot garantálja vevői számra. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

nyílt forrású felderítés (Open Source Intelligence – OSINT): nyílt, nem titkos, publikus, hozzáférhető források felhasználásával végzett felderítés. A ~ forrásai lehetnek a nyomtatott és elektronikus médiumok, az internet, a kereskedelmi információszolgáltatók, helyszíni előadások, konferenciák, személyes tapasztalatok, kereskedelmi műholdak felvételei, tudományos kutatóintézetek és egyetemek kiadványai, kutatási

jelentései, doktori disszertációi. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

nyílt forrású információ: olyan nyílt forrásokból származó információ, amely terjesztése és hozzáférése nem korlátozott, nem minősített. A ~k származhatnak a nyomtatott és elektronikus médiumokból, az internetről, a kereskedelmi információszolgáltatóktól, helyszíni előadásokból, konferenciákról, személyes tapasztalatok és tapasztalások révén, kereskedelmi műholdak felvételeiből, tudományos kutatóintézetek és egyetemek kiadványaiból, kutatási jelentéseiből és disszertációiból. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

nyílt terep: a terepfajták azon jellemző típusa, amely a kilátást és a terep áttekintését akadályozó jelentősebb növényfedezetet, építményeket és domborzati elemeket nem tartalmaz. A ~ kielégítő feltételeket biztosít a megfigyelésre, a tűzvezetésre és a mozgásra, ugyanakkor megnehezíti a fedett megközelítést, a rejtést és az álcázást. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

nyílt tüzelőállás: nem rendelkezik jelentősebb terepfedezettel (fedező gerinccel), az ellenség földi megfigyelése elől álcázva van, de a tűz megnyitásakor azonnal felderíthetővé válik. A tüzérség ~okból általában közvetlen irányzású tűzfeladatokat hajt végre. (Sz. T.) → *tüzérség*

nyitott határszakasz: olyan határszakasz, amely jól járható, nagyrészt akadályoktól mentes. Többnyire síkságon, illetve dombvidéken húzódó határra jellemző. A védő fél számára kedvezőtlen, mivel a védelmet a természetes akadályok nyújtotta előnyök nélkül kénytelen felépíteni. A támadó fél számára előnyös, mert a terep lehetővé teszi a határ széles szakaszon, harcrendben történő átlépését. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

nyugállomány: a Magyar Honvédség (korábban Magyar Néphadsereg) állományából a katonai szolgálat felső korhatárának elérésekor nyugdíjba helyezettek státusa. A katonai szolgálat felső korhatára megegyezik a társadalombiztosítási szabályok szerinti öregségi nyugdíjkorhatárral. A nyugdíj összegét a társadalombiztosítási szabályok szerint állapítják meg. A legalább 30 év tényleges szolgálati viszonyban töltött idővel rendelkező hivatásos katona a szolgálat felső korhatárának elérése előtt 5 évvel kérelmére nyugdíj előtti rendelkezési állományba helyezhető. 2011. december 31-ig létezett a szolgálati nyugdíj rendszere, amely szerint a hivatásos katona a szolgálati nyugdíjhoz szükséges szolgálati idő megszerzése után szolgálati ~ba vonulhatott. Szolgálati ~ba az a hivatásos katona volt helyezhető, aki 25 év nyugdíj szempontjából beszámítható szolgálati idővel rendelkezett. A szolgálati nyugdíj mértéke a beszámítható szolgálati idő tartamától függően a számításba vehető illetményátlag 65%-ától 83%-áig terjedt, a hivatásos szolgálati viszony felső korhatára 57 év volt (1996. szeptember 1-je előtt 55 év). A hivatásos állomány (2002. január 1-jétől pedig a szerződéses állomány is) – szolgálati idejére tekintet nélkül – jogosult volt rokkantsági nyugdíjra a rokkantsági nyugdíjrendszer 2011. december 31-jei megszűnéséig. A rokkantság megállapításának egyik feltétele volt, hogy a katona egészségkárosodásának a mértéke elérje vagy meghaladja a 67%-ot. A rokkantsági nyugdíj összegének kiszámítására a szolgálati nyugdíjra vonatkozó szabályokat kellett alkalmazni, amely szerint a rokkantsági nyugállományba helyezést megelőző 12 havi nyugdíjjárulék köteles jövedelem havi átlaga alapján kellett megállapítani annak összegét. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

nyugat-magyarországi felkelés: 1921. augusztus 28. – 1921. október 13. között zajlott

a mai Burgenland és Magyarország nyugati területén. A felkelés kiváltó oka az osztrák államtanács 1918. november 17-i nyilatkozata volt, amelyben etnikai elvekre hivatkozva bejelentette területi igényét a többségében németek lakta, de jelentős horvát és magyar kisebbséggel rendelkező Nyugat-Magyarországra, beleértve Sopron városát is. Az antant jóváhagyta az osztrák kérelmet, és az 1919. szeptember 10-i saint-germaini békeszerződésben Ausztriának ítélte a területet, majd 1920. június 4-én a trianoni békeszerződésben ezt megerősítette. A döntés ellen a magyar kormány is tiltakozott és megpróbált megállapodni az osztrák államvezetéssel, de a próbálkozások eredménytelenül zárultak. Ekkor kezdődött egy önkéntesekből álló magyar felkelőalakulat szervezése, Héjjas Iván, Prónay Pál és Ostenburg-Moravek Gyula vezetésével. Amikor 1921. augusztus 28-án az osztrák csendőralakulatok átlépték a határt, hogy birtokukba vegyék a nekik ítélt területet, Ágfalvánál a Francia Kiss Mihály és Kaszala Károly vezette felkelők szembeszálltak a csendőrökkel és visszaverték őket. Ezzel vette kezdetét a nyugat-magyarországi felkelés, amely közel másfél hónapig tartott. A felkelés során a felkelők kiszorították az osztrákokat a teljes Burgenland területéről, majd kikiáltották a Lajtabánságot, Prónay Pált nevezve ki lajtai bánnak. A magyar kormány hivatalosan nem támogatta a felkelőket, de a felkelés leveréséért sem tett semmit. A harcok eredményességének köszönhetően az 1921. október 11–13. között tartott velencei konferencián a kormány képviselői kiharcolták, hogy Sopron és a környékén fekvő nyolc falu népszavazás útján dönthessen hovatartozásáról. A december 14–18. között tartott népszavazáson a lakosság 65,8%-a Magyarország mellett szavazott, így a népszavazás teljes sikerrel zárult. Ez volt a trianoni békeszerződés egyetlen komolyabb területi revíziója, amelyet a nagyhatalmak tartósan elfogadtak. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

nyugvás: a csapatok mozgásának, harctevékenységének hosszabb időtartamú szüneteltetése, illetve elhelyezése egy erre a célra kijelölt területen. A ~ céljai: *a)* az állomány pihentetése; *b)* szervezési feladatok végrehajtása; *c)* veszteségpótlások, javítások, visszatérítések, készlet kiegészítések végzése; *d)* esetenként felkészülés új feladat végrehajtására. A ~ban is biztosítani kell a csapatok harckészültségét. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

nyugvásbiztosítás: a fedezőbiztosítás egyik fajtája. ~t szerveznek az elhelyezésben, vagyis mögöttes területen nyugváskörletben, összpontosítási körletben, várakozási körletben, illetve nappalozási vagy éjjelezési körletben lévő csapatok számára, ha az ellenség földi csapatainak támadásával lehet számolni. Célja: *a)* az ellenség meglepő támadásának, rajtaütésének elhárítása; *b)* a csapások hatásainak csökkentése; *c)* a saját csapatok szervezett harcba lépésének lehetővé tétele. A ~ szervei: a nyugvásbiztosító osztagok, őrsök, rajok, járőrök, rejtett figyelők és figyelő őrszemek. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

nyugvásbiztosító osztag: a nyugvás fedezőbiztosításának alapvető szerve, amelyet az egység, magasabbegység parancsnoka küld ki a legfontosabb irányokba. Ezred, dandár általában század, hadtest zászlóaljerejű alkalmi harci kötelék erőben mozgásbiztosító osztagokat alkalmaz az elhelyezési körlettől 5–15 km távolságra. A lövész (harckocsi) zászlóaljharccsoportban az alaprendeltetésű köteléken kívül egy lövész, vagy harckocsi század; egy tüzérosztály; egy műszaki század erőket szervezhetnek, míg a század harccsoport erejű ~ban az alaprendeltetésű köteléken kívül egy-két lövész

(harckocsi) szakaszt, egy tüzér üteget, egy-két műszaki rajt alkalmazhatnak. Kiküldési távolságát úgy kell meghatározni, hogy időben észlelje és értesítse a nyugvásban lévő csapatokat az ellenség megjelenéséről, és ha szükséges képes legyen biztosítani a főerők vagy részeinek harcba lépését. A ~ részére biztosítási sávot azon belül védelmi terepszakaszokat és a felderítés legtávolabbi vonalát határozzák meg. A biztosítási sáv szélessége zászlóalj esetében 10, század esetében 5 km-ig terjedhet. A legfontosabb irányban lévő zászlóaljerejű ~ parancsnoka az ellenség megközelítési irányába század, a másodrendű irányba szakasz erejű nyugvásbiztosító őrsöt küld. ki 5–10 km távolságra. A nyugvásbiztosító őrs állományából rajt, harckocsit küldhet ki. A szakaszerejű nyugvásbiztosító őrs részére 2 km-ig terjedő biztosítási sávot jelölnek ki. A szakasz és a század részére kellő idő esetén egy fő és egy tartalék támpontot építenek ki és rendeznek be. A támpontok közötti hézagokat műszaki akadályokkal és tűzzel zárják. A hézagokba időnként terepkutató harcjárművet, vagy gyalogos terepkutatót küldenek ki. A nyugvásbiztosító őrs parancsnoka a támpont elé és a szárnyakra 2–3 fős rejtett figyelőt telepít, valamint figyelő őrszemeket és járőröket küld ki. A ~ és őrs által meg nem szállt, illetve nem ellenőrzött területekre időnként járőröket küldenek ki. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

nyugvásbiztosító őrs: lásd *nyugvásbiztosító osztag* (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

nyújtott töltet: olyan téglatest vagy henger alakú robbanótöltet, amelynek hossza a legkisebb keresztirányú méretének (szélesség, magasság vagy átmérő) több mint ötszöröse (földrobbantásnál harmincszorosa). A téglatest alakú ~ magassága lehetőleg ne legyen több a szélességénél. A töltet készülhet gyárilag (szabványtöltet) vagy a robbantást végrehajtók maguk állítják össze. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

O, Ó

objektivitás: a felderítés egyik fontos jellemzője. A felderítésnek mindig előítéletektől mentesnek kell lenni, amely megköveteli a törzstől a nyitottságot. A felderítőtörzs értékelései nem alapulhatnak személyek, csoportok előítéletein, vagy előzetes feltételezésein csak azért, hogy beleilleszkedjenek (vagy alátámasszák) a parancsnok, vagy a tervező törzs előzetes elképzeléseit. Az ~t kizárólag a rendelkezésre álló adatok, információk és értékelt felderítési információk módszeres és határozott felhasználása segíti. (H. H.) → *felderítés*

objektumfelderítés: a műveleti tér egy adott kis kiterjedésű elemére, annak közvetlen környezetének felderítésére irányuló tevékenység. Általában a pontszerű kiterjedéssel bíró megjelölt/megnevezett érdekeltségi körzetek (megnevezett érdekeltségi területek) felderítésének módszere. (H. H.) → *felderítés*

okozott károk felmérése (Battle Damage Assessment – BDA): az az eljárás, illetve jellemzően a feladatszabó ciklusok utolsó eleme, amely során megvizsgálják, összesítik, hogy a fegyveres erő alkalmazása, legyen az kinetikus vagy nem kinetikus erőkifejtés, milyen hatásokat okozott, a katonai célkitűzések milyen mértékben kerültek közelebb. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

okozott veszteség értékelése (Battle Demage Assesment – BDA): a katonai csapások után végrehajtott értékelés, ami arra irányul, hogy a csapás elérte-e a kívánt veszteségokozási-szintet. Az ~ során mennyiségi kimutatás készül a csapás eredménye által érintett ellenséges eszközökről, harcjárművekről és személyi állományról, amit összehasonlítanak a csapás célkitűzésében meghatározott mennyiséggel. Amennyiben az okozott veszteség nem éri el a (tűz)csapás tervezésekor meghatározott számokban, vagy százalékos értékben kifejezett mennyiséget, akkor a tűzcsapást meg kell ismételni. (M. G.) → *tüzérség*

oktatás: a nevelés célja által meghatározott olyan tanítási és tanulási tevékenység, amely során az oktatottak ismereteket sajátítanak el, jártasságokat és készségeket szereznek, fejlődik képességük, gazdagodik egész személyiségük. Az ~ során úgynevezett bipoláris folyamat zajlik, amelyben egyrészt az oktató, másrészt pedig a hallgató tevékenykedik, tehát az ~ magába foglalja mind a tanítást, mind a tanulást, mint egymással kölcsönhatásban lezajló, aktív tevékenységet. Ez egyrészt feltételezi a hallgatók (a beosztottak) tudatos, aktív munkáját, amellyel a szükséges ismereteket elsajátítja, kialakítja az alkalmazáshoz megfelelő jártasságokat és készségeket, másrészt az oktató (a parancsnok) célirányos eljárá-

sait, amelyekkel ezt a tevékenységet tervezi és irányítja, a tanulók személyiségének formálásával egyidejűleg. (Sz. I.a) → *katonapedagógia*

oktatási módszer: a módszer a görög „methodos" szóból származik, aminek jelentése: út, eljárás. A szó eredeti értelmében részben műveletek sorrendjét jelenti – vagyis azt az utat, amelyen valamely célt elérünk –, ettől valamivel eltérő s ennél szűkebb értelemben azonban valamely adott helyzet megoldási módját is jelöli. A módszer fogalma hosszú időn át a mainál lényegesen tágabb értelemben volt használatos. Ez a fogalom régebben magában foglalta az oktatás útját-módját a maga egészében, azaz differenciálatlan, globális fogalom volt. A fejlődés során azonban a módszer fogalma fokozatosan differenciálódott: logikai jellege helyett egyre inkább előtérbe került sajátosan didaktikai jellege, s az út, menet jelentése helyett egyre inkább uralkodóvá lett az eljárás, a megoldási mód jelentése. Comeniusnál a módszer még az oktatás egész „hogyan"-ját jelentette, és az oktatás legáltalánosabb elveit is magában foglalta. Pestalozzi magát a megismerési folyamatot, a gyermeki megismerés útjának megfelelő oktatási menetet dolgozta ki ezen a címen. Herbart egyszer a megismerés fokozatait, máskor a tanítás logikai menetét, ismét máskor az egyes fokozatokban alkalmazott eljárásmódot mondta módszernek. A mai, differenciáltabb didaktikai ismereteink alapján már kifejezetten megkülönböztetjük az oktatás útját és módját, bár természetesen egy pillanatra sem feledkezünk meg arról, hogy ezek a legszorosabb kapcsolatban vannak egymással, bonyolult egységet alkotnak. ~ nek nevezzük azokat a tervszerűen alkalmazott pedagógiai eljárásokat, amelyeket egy-egy didaktikai feladat megvalósítása érdekében mind a tanár, mind a tanuló alkalmaz. (Sz. I.a) → *katonapedagógia*

oktatási segédeszközök: a taneszközök (didaktikai eszközök) közé tartoznak. Az ~ alapvető csoportját képezik a katonai kiképzés során használatos, az oktatást közvetlenül segítő, a szemléltetést, a bemutatást, a megértést támogató, illetve elősegítő tárgyak, eszközök, berendezések (iskolatáblák, plakátok, vázlatok, falitáblák, modellek, makettek, működő- és nem működő metszetek, gyakorlást segítő eszközök, trenazsőrök, terepasztalok, alaki és sportpályák tartozékai, lőkiképzési segédeszközök, gyakorló akna, -fegyver, -lőszer, műszerek, műszerfalak, betétcsövek, kapcsolótáblák, imitációs eszközök stb.). (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

oktatásmódszertan: a neveléstudományban a dinamikus emberképből szükséges kiindulni. Egy modern társadalom tulajdon-, hatalom-, valamint tudás- és képzésszerkezetei szükségessé teszik a tudatok alakítását, amelyek eltérő pedagógiai módszereket igényelnek, ezek közül kiemelhető a tantervi (curriculáris) irányzat (B. S. Bloom, 1957; R. W. Tyler, 1949 stb.), amely magába foglalja az oktatás anyagának tudatos tervezését, előkészítését, elemzését, elemeire bontását (operacionalizálását), értékelését; valamint az ellenőrzéseket. Az oktatáselmélet – foglalják össze a téma szakértői – tartalmazza mind a tanítás, mind a tanítás által irányított tanulás minden elméleti és gyakorlati problematikáját, így az oktatás céljának, tartalmának, folyamatának, szervezeti formáinak, kereteinek, módszereinek, eszközeinek tudományos kifejtését. Az oktatáselmélet a gyakorlat számára kritériumokat állít, és meghatározza e kritériumok elérésének elégséges feltételét, azaz az ismeretek, jártasságok, készségek, viselkedésformák, attitűdök megszerzésének legcélravezetőbb módjaira vonatkozó szabályokat fogalmaz meg, s mércét, útmutatást nyújt a tanítás vagy tanulás bármilyen speciális módjának

elbírálásához, értékeléséhez. Hozzátehetjük, a minőségi felnőttoktatásban nincsenek tömeges megoldások, sok a spontán mozzanat, és jelentőséget kapnak az indirekt hatások is. Indirekt hatások előidézésére csak az érzékeny (szenzitív) tanár képes, olyan, aki nincs a szakadatlan előrehaladás tantervi kényszerének kiszolgáltatva. Oktatási módszerek lehetnek: aktív tanulás, individualizált tanulás, csoport munka, konzultáció, telekommunikációs, csoporttanítás, didaktikus tanítás, konkrét téma kidolgozása. Gyakori az osztálytanítás, amelynek jellemzője, hogy az információ, tudás, tapasztalat a csoport minden tagja között eloszlik; segít elfogadtatni egymás erősségeit, gyengeségeit; megerősíthet, revideálhat; haladásról visszacsatolást biztosít; tudásátadás ökonomikus módja. E formában a feladatok nem a tanulók szükségleteire, képességeire épülnek. Differenciált helyzetekben, együttes feladatokban optimális hatása lehet. A modern módszerek közül kiemelhető a projektmódszer, amelyik a klasszikus egyetemi funkciókat – oktatás, kutatás, innováció – nem szorítja ki, hanem integrálja. Erősíti az új kihívásokkal szemben azt, hogy magának az embernek, a kultúra hordozójának kapcsolatépítő – kooperatív –, kommunikatív késztetéseit is kezelheti a pedagógia. Oktatási jártasságok, készségek: az osztálymenedzselés, fegyelem, beszéd, magyarázat, kérdezés, feladatmeghatározás, kijelentés, állítás megfogalmazása, interpretáció, gyakorlatiasság. Kevésbé hatékony az óra: a feltételek hiánya esetén, ha az oktatástechnika használatában zavar keletkezik, a feladatok unalmasak, nincsenek variációk, rossz a hangkontroll, szegényesek a magyarázatok, instrukciók, elégtelen a hallgatói figyelem, vagy más zavarok vannak. Az ~ szempontjából fontos tanári képességek: tudjon tiszta problémákat felvetni, pozitív, teljesítményelvű atmoszférát teremteni, mutasson érzékenységet az individualitás iránt, inspirálja a résztvevőket érvelő beszédre, bátorítsa az integrált tudást, tartsa fent a párbeszédet a probléma megoldásáig, tudjon nyitott kérdéseket feltenni, valamint tömören összegezni. Minden szintű katonai képzésben, az életkori sajátosságoknak megfelelő élmény-intenzív módszerek szükségesek – olyan módszerek, amelyek hatására nemcsak a katona, hanem a parancsnoka is ráérez. (H. D.) → *katonapedagógia*

oktatásszervezés: az iskolarendszeren belüli vagy azon kívüli oktatás (képzés, továbbképzés, átképzés) szervezése, lebonyolításának irányítása, a szükséges adminisztratív feladatok végrehajtása. Magában foglalja az oktatási szükséglet meghatározását, az oktatási program és az oktatási költségvetés készítését, az oktatási programok végrehajtási feltételeinek biztosítását, az oktatás pénzügyi feltételeinek szervezését, az oktatás zavartalan lebonyolításának szerződéses biztosítását, az oktatás résztvevőinek és az oktatók szervezését, a vizsgák előkészítését, irányítását és lebonyolítását, az oktatást támogató anyagi erőforrások megszerzésére irányuló munkák végzését és irányítását; az önálló oktatási vállalkozások irányítását. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

oktatásszervezeti forma: a katonai kiképzés módszereiben egyrészt azt a viszonyt határozza meg, amelyben a kiképzők és a kiképzendők a tanítást-tanulást megvalósítják, másrészt a kiképzendők egymáshoz való viszonyára utal. Az ~ milyensége elsősorban attól függ, hogyan szükséges kialakítani a résztvevők egyéni vagy kollektív teljesítőképességét, továbbá attól, hogy a kiképzési feladat végrehajtása a didaktikai feladatnak megfelelő alkalmi vagy szervezetszerű kötelékben célszerűbb-e. Az ~ák közül a legmegfelelőbbet a foglalkozás céljával, tartalmával, módszerével, eszközével,

helyével és idejével összhangban ajánlatos kiválasztani. Az ~ák nem tévesztendők össze a kiképzési folyamat időszakainak olyan részeivel, mint az egyes kiképzés, a szakcsoportokban folyó, vagy a szakkiképzés. A katonai kiképzés területén alkalmazott leggyakoribb ~ák: egyéni kiképzés, kiscsoportos kiképzés, szakcsoportos kiképzés, kötelékkiképzés, komplex kiképzés. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

oktatóakna: oktatási, kiképzési célokra használt, rendszerint szétszedhető, metszetkivitelű, nem éles akna. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

oktatópilóta: pilóták kiképzésére, légijármű-vezetési és harci alkalmazási képességének felmérésére (ellenőrzésére), vizsgáztatására jogosult, nagy repülési tapasztalattal és jelentős repülési idővel rendelkező, általában minden időjárási viszonyok közötti repülésben jártas, a repülőgéppel végrehajtható harci feladatok bemutatására képes, rendszerint első osztályú repülőgép-, illetve helikoptervezető. Az ~ának előbbiek mellett rendelkeznie kell megfelelő pedagógiai, repülésmódszertani jártassággal és készségekkel, valamint empatikus képességgel is, hogy képes legyen átadni tudását az oktatandó repülőgép-vezetőknek. A jó ~ biztosan meg tudja határozni azt a pontot, ahol be kell avatkoznia a repülésbe. A korai beavatkozás elveheti a növendék önbizalmát, a késedelmes beavatkozás viszont balesethez vezethet. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

oldal elleni akna: a harckocsi elleni aknák egyik fajtája; rendeltetése a harckocsik, harcjárművek megsemmisítése az oldalpáncélzatra gyakorolt rombolóhatás segítségével. Alkalmazása utak mentén, bevágásokban, lakott területek utcáin, hidaknál és egyéb szűk helyeken célszerű. Kumulatív hatású vagy a robbanással formált lövedék elvén működő aknaként az elműködésüket általában a céltárgy érzékelése váltja ki. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

oldalbiztosítás: a csapatok menetének fedezőbiztosításának része. Rendeltetése: *a)*a saját szárnyak ellen irányuló ellenséges felderítőtevékenység, rajtaütés megakadályozása; *b)* a főerők zavartalan menetének biztosítása; *c)* szükség esetén kedvező feltételek megteremtése a főerők harcba lépésének. Az ~ szerve az oldalvéd, illetve az oldalőrs. Az arcvonallal párhozamosan végrehajtott menet esetén, amennyiben várható az ellenséggel való találkozás lövész (gépesített lövész) zászlóaljerőben oldalvéd, vagy századerőben oldalőrs küldhető ki. Az arcvonal felé vagy attól hátra irányuló menet esetén általában lövész század- vagy szakaszerejű oldalőrsöt alkalmaznak, abban az esetben, ha nincs szomszédos menetvonalon menetelő kötelék. Az oldalvéd (oldalőrs) általában a főerők élével egy magasságban mozog, illetve alkalomszerűen megállva látja el feladatát. Esetenként álló oldalvéd küldhető ki fontosabb a menetvonaltól oldalt elhelyezkedő objektumok, kedvező terepszakaszok birtokbavételére és megtartására a főerők elvonulásának idejéig. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

oldalgás: a huzagolt csövű fegyverekből kilőtt forgó lövedék lősíktól való oldaleltérése. Az általában balról jobbra forgó lövedékre a légellenállás különféle eltérítő hatást Poisson- és Magnus-hatás) gyakorol, s ennek következménye a lövedék oldalirányba (jobbra) való eltérése. Az ~ értékét a lőtáblázatok töltet és lőtávolság szerint tartalmazzák. Az ~ mindenekelőtt a repülő lövedék fordulatszámától függ, ez pedig a forgási sebességgel és a röpidővel arányos. A lőelemek meghatározásakor mindig az állandó hibát veszik figyelembe. (Sz. T.) → *tüzérség*

oldalmérték: az a szögérték, amely megmutatja, hogy egységnyi távolság (irányzék) változtatás esetén a tüzelőállásban az oldalirányt mennyire kell megváltoztatni, hogy a robbanópont a figyelővonalon maradjon. Amennyiben a lövő (figyelőpont) a lősíktól oldalt helyezkedik el, és a robbanópont a figyelővonalon jelenik meg, az irányzék- (távolságjavítást) követően leadott lövés már nem a figyelővonalon lesz, sőt talán távolságban sem megfigyelhető. Ezért az irányzék (távolság) megváltoztatása esetén, hogy a lövés továbbra is a figyelővonalon maradjon, minden irányzék (távolság) változtatással egyidejűleg az oldalirányt is meg kell változtatni az ~ szögértékével. Az ~et a lőelemek meghatározásával egyidejűleg, 100 méter nagyságú távolságjavításra határozzák meg. (Sz. T.) → *tüzérség*

oldalvéd: lásd *oldalbiztosítás* (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

oltalmazó aknamező: a szárazföldi aknaharcban alkalmazott aknamező, amelyet az alegységek a saját közvetlen védelmük céljából telepítenek, és áttelepüléskor felszednek vagy felrobbantanak. Telepítésének fő célja, hogy a rohamozó ellenség alakzatát megbontsa, a támadási ütemet lassítsa, ezzel időt biztosítson a védelem esetleges átszervezéséhez. Ez az aknamező nem része a műszakizár-rendszernek. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

Onasander: közép-görögországi származású platonikus filozófus író, aki Kr. u. 1. században élt. Neve alatt egy *Sztratégikosz* című, 42 fejezetből álló munka maradt ránk, amely a hadvezéri tudományról értekezik erkölcsbölcseleti szempontból, de emellett harcászati kérdéseket is tárgyal. Főbb gondolati egységei: *a)* milyen legyen a hadvezér; *b)* a hadi tanácsról; *c)* a hadi felvonulásról és táborozásról; *d)* mi a teendője a hadvezérnek a csata napját megelőző napon; *e)* utasítások a hadvezér számára az ütközet napján; *f)* a hadvezér teendői a csata után; *g)* hogyan kell várost ostromolni. A munkához később egy *Peri sztratégématón* című magyarázó függeléket is készített. Művét Quintus Veraniusnak ajánlotta, aki 49-ben consul volt, s 58-ban Britanniában halt meg. Ebből következően az író Tiberius vagy Gaius uralkodása idejében élt. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

operációkutatás: műveletkutatás, eljáráskutatás, döntéskutatás – olyan tudományos módszer, amely az optimális döntések előkészítéséhez, összetett (komplex) problémák megoldásához matematikai módszereket és eljárásokat alkalmaz. Jelentős szerepe van azokon a területeken, ahol nagy rendszerek (szervezetek) vezetéséhez szükséges döntéseket kell megalapozni. Az ~ a második világháború idején az USA-ban és Angliában katonai célokra dolgozták ki, majd a háború után vállalatkutatásban, az ipari termelés szervezésében fejlesztették tovább, és így vált önálló tudományággá. Az ~ jellemzői: *a)* a vezetési tevékenység körébe tartozó, a szervezetek céljainak megvalósítását célzó döntési problémák megoldása; *b)* problémamegoldás matematikai modellek segítségével; *c)* valamely hatékonysági kritériumon alapuló értékelés; *d)* végül a bonyolultabb, nagyobb problémák esetében erős függés a számítástechnikától. Gyakran használt eszköze a lineáris programozás, a dinamikus programozás és a játékelmélet. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

operatív tájékoztatás: az alárendeltek, az elöljáró, az együttműködők, valamennyi érintett informálása a kialakult rendkívüli vagy megváltozott új helyzetről (riasztás, veszélyhelyzet, feladatelmaradás, feladatváltozás stb.). A tájékoztatásnak hitelesnek, pontosnak és gyorsnak kell lennie, amely-

nek során egyeztetik az érintettség fő területeit, az összehangolt információáramlás módját, a közvetlenül és közvetve érintettek körét, valamint annak várható hatásait. (C. O.) → *katonai vezetés*

operatív terv: az alsó szintű szervezeti egységek célt realizáló programja. A rendelkezésre álló erőforrások és a körülmények által pontosan behatárolt, a cselekvést közvetlenül, részletesen előíró tevékenységi rendet foglalja magában. A rövid távú, ~ realizálási ideje általában 1–12 hónapig terjed. Az ~ a következő kérdésre válaszol: „mi és hogyan történjen?" Akcióprogram: a szervezet számára kiemelkedően fontos feladatok megoldására kidolgozott tevékenységi rend, az erőforrások pontosan megtervezett és célirányos felhasználásának cselekvési programja. Az akcióprogram eseti terv – feladat szerint realizálódik, időhatára előre nem determinált. A lehetőségek függvényében a vezető határozza meg. Az akcióterv a következő kérdésre válaszol: „mit és miként kell megoldani?" (C. O.) → *katonai vezetés*

operativitás: a vezetés részéről a reagálóképesség, amely a gyakorlatiasság, a hatékonyság és a gyorsaság integrált alkalmazása – funkcionális, szakmai alapon mint az egyik legfontosabb vezetéssel szemben támasztott követelmény. A vezetési folyamatok megoldása során az operatív jelleg a helyzetek gyors és éles változása során, időnként kevésbé átlátható helyzetben a feladatok döntő láncszemének a megragadása, határozott döntések időbeni meghozatala és rövid átlátható, gyors intézkedések kiadásában, hatékony segítségnyújtásban realizálódik. (C. O.) → *katonai vezetés*

optikai célzókészülék: optikai elemekből, fonálkeresztből és célzógyűrűből álló célzó-, illetve irányzórendszer. A lőfegyverekkel való pontos célzást a félautomata, kollimátoros (fénypárhuzamosító) ~ek teszik lehetővé, ezek a szükséges számításokhoz és a fegyver tengelyének beállításához külön berendezést tartalmaznak. A repülőgép (helikopter) vezetője a gép kormányzásával a cél helyzetét és mozgását figyelembe véve, a fegyver tengelyét (a lövedék indítóvonalát) az előre kiszámított pontba állítja. A célzás során a félautomata ~ – figyelembe véve a lövedék süllyedését, a cél távolságát, a cél és a saját repülőeszköz mozgását, a széleltérítést – kiszámítja és beállítja a fegyver tengelyének az irányzóvonalhoz viszonyított eltérését, szavatolva ezzel a lövedék célba csapódását. A félautomata ~ használatakor a repülőgép-vezető beállítja a célbázis méretét, így a számítógép (számító-megoldó blokk) ki tudja számítani a cél távolságát, majd a gép kormányzásával a célgyűrűt a célon tartva végzi el a célzást. A félautomata ~eket rádiólokációs, infravörös és lézeres célzókészülékkel kombinálva alkalmazzák. Az ~ek közé soroljuk a bombázó repülőgépek speciálisan bombázási feladatok végrehajtására kialakított bombázó célzókészülékét. Ez tulajdonképpen egy speciális periszkópra hasonlító optikai eszköz, amely a repülőgép hasába van beépítve és lefelé-előre nézve a bombázótiszt hajtja vele végre a célzási feladatot. A mai korszerű harcászati repülőgépeken már a félautomata célzókészülékeket felváltották az automata célzókészülékek. Ezek a célzókészülékek már részét képezik a repülőgép célzó navigációs rendszerének. A homloküveg indikátor (HUD – Head-Up Display) nemcsak célzási feladatokat és a célzáshoz nélkülözhetetlen szimbólumokat lehet megjeleníteni, hanem a repülés során szükséges egyéb információt is, például műhorizont, magasság, repülési sebesség, céltávolság, maximális és minimális indítási távolság (rakéta esetében), különböző céljelek, a függesztett rakéták típusa, állapota, gépágyú lőszereinek száma stb. Ezek a korszerű

HUD-ok már nem a hagyományos optikai, kollimátoros célzókészülékek elvén működnek. Itt a HUD „csak” egy megjelenítő feladatot lát el, amely természetesen lehetővé teszi a legpontosabb célzást, de ehhez a reflexüvegre (egy félig áteresztő üveg, amely a vetített képet megjeleníti, de lehetővé teszi, hogy a felvetített képet és a légihelyzetet egy helyen láthassa a repülőgépvezető) a képet egy bonyolult optikai rendszerrel vetítik fel. A rendszer a célzáshoz az információt a fedélzeti számítógéptől kapja, amely kapcsolatban áll az adott típusú repülőeszközre beépített vagy függesztett eszközökkel, például a fedélzeti lokátorral, az optikai lokátorral (hőpelengátorral), a FLIR-rel (Forward Looking Infrared) berendezéssel, a barometrikus és/vagy rádió magasságmérővel stb. A korszerű repülőeszközökön ma már a HUD-ot gyakorta kiegészítik egy HMD/HMS (Head/Helmet Mounted Display – HMD, vagy Head Mounted System – HMS) vagy magyarul sisakmegjelenítő eszközzel/rendszerrel, amely a célzáshoz és a navigációhoz szükséges információt, vizuális formában, egy a repülőgép-vezető szeme elé helyezett reflexüvegen jelenítik meg. A megjelenített információk nagymértékben függenek a repülőeszköztől, például a korábbi eszközökön csak célzógyűrűt jelenítettek meg, a mai korszerűeken már a teljes HUD-on megjeleníthető információhalmaz megjelenítésére is van lehetőség. A HMS-nek nagyon nagy előnye, hogy a repülőgép-vezető vagy a helikoptervezető a fejmozgásával irányíthatja a mozgatható lőtoronyba beépített géppuskát, illetve gépágyút vagy célmegjelölést adhat az irányítható rakétáknak. (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

optikai felderítés: a tüzérfelderítés egyik alapvető aspektusa, amit optikai eszközökkel, vizuális felderítéssel hajtanak végre. Az ~ akár szabad szemmel is, illetve valamennyi katonai optikai eszközzel folytatható, természetesen más-más hatékonysággal. Az ellenség közvetlen megfigyelését leginkább biztosító helyekről hajtják végre. Az ~ távolsága a látótávolság, illetve az adott optikai felderítőeszköz hatótávolsága, eredményesen általában maximum 20 km-es távolságig folytatható. Az ~ eredményességét az eszköze mellett jelentősen befolyásolhatja a domborzat és a növényzet, valamint a látási viszonyok. Az ~ eszközei a különböző lézertávmérők, szögtávcsövek, távcsövek, kamerák, fényképezőgépek, figyelőműszerek. (M. G.) → *tüzérség*

optikai gyújtó: lásd *tüzérségi gyújtó* (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

optikai híradás: a híradásnemek egyike, a fényhullám terjedési sajátosságát, energiatartalmát és annak megváltoztathatóságát használja fel a híradás (általánosan megfogalmazva: információátvitel) megvalósítására. Az alkalmazott fényvezető terjedési közege szerint kábeles és atmoszférikus ~t különböztetnek meg. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

optikai híradócsatorna: olyan híradócsatorna, amelyben az átviteli út optoelektronikai eszközökből és fényt vezető közegből épül fel, az információt a fizikailag értelmezett fény hordozza valamelyik jellemzőjének megváltoztatásával. Az ~ lehet kábeles és atmoszférikus. Az optoelektronikai eszközök kapcsolatát optikai kábel vagy szabad terjedésű fényhullám hozza létre. Az ~ lehet önálló átviteli út (irány), de lehet más jellegű (rádió-, rádiórelé-, vezetékes) átviteli utak egyes szakasza is. Az ~ a korszerű távközlés, elsősorban a vezetékes távközlés átviteli útja. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

optikai kábel: a fénytávközlés megvalósításának egyik alapvető eszköze, az elektromos kábel analógiájára a fényáram vezetésére speciális összetételű üvegszál szolgál. Az üvegszál elszakadásának és deformációjának megakadályozására nyúlásgátló fémszálakat, rugalmas műanyag csöveket, rostos szöveteket alkalmaznak burkolóköpenyként. Szerkezetében lehet egy- és többszálas. Az ~ek átviteli és fizikai jellemzői nagyságrendekkel jobbak, mint a vezetékes híradásban használt kábeleké, elsősorban a tömeg, az átviteli kapacitás és a hosszegységre jutó csillapítás vonatkozásaiban. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

optoelektronikai eszköz: olyan technikai eszköz, amelynek legalább egy, a működés szempontjából lényeges kapuja van, és amely fényteljesítményre válaszol, fénysugárzást bocsát ki vagy módosít, továbbá fénysugárzást használ fel a belső működéséhez. Gyakorlatilag minden eszköz optoelektronikus, amely elektromos- fény vagy fényelektromos átalakítóként működik. A fotodiódák, fénykibocsátók (LED-ek), injekciós lézerek és integrált optikai elemek általánosan használt ~ a fényvezetőszálas távközléstechnikában. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

óraműves gyújtó: különböző robbanószerkezeteknél, aknáknál alkalmazott, időzítő mechanizmussal ellátott gyújtókészülék, amely lehetővé teszi az élesítés vagy az elműködés előre beállított időpontban történő bekövetkezését. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

óraműves gyújtó: lásd *tüzérségi gyújtó* (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

organikus szervezet: ezekben a szervezetekben nyíltabb a kommunikáció, az egyes tagok nem beosztásuk, hanem tudásuk alapján járulnak hozzá a közös munkához, és minimálisra csökkentik a státuskülönbségeket. Az ilyen jellegű struktúrára gyors technikai változások idején van szükség. Az ilyen organikus felépítésű szervezetek jobban kihasználják a nem hivatalos kapcsolatokat, ugyanakkor azonban világosan körülhatárolt formális struktúrára is szükség van, különben anarchiába fullad a szervezet. (C. O.) → *katonai vezetés*

Orkán '91 hadművelet: az Otkos 10 hadművelet folytatása (1991. december 12. – 1992. január 2.). (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

országmozgósítás: az ország összes személyi, dologi és szellemi erőforrásainak igénybevétele, a békében működő teljes intézményrendszerének átállítása a háborús-(hadi)állapotra. Célja: a fegyveres erők békeszervezetről hadiszervezetre való áttéréséhez, a védelmi igazgatás működéséhez, a hadigazdálkodásra való áttéréshez, a polgári védelmi rendszabályok megvalósításához, a lakosság ellátásához és az anyagi javak megóvásához szükséges személyek, technikai eszközök, anyagi készletek és objektumok biztosítása. Az ~ méretét tekintve lehet teljes vagy részleges. Rendszere: elsősorban a háborús, másodsorban a nem háborús rendkívüli helyzetekre vonatkozóan, az ország összes személyi, szellemi és dologi erőforrásnak egyeztetett elv szerinti felhasználását, valamint az ezirányú tevékenység előkészítését tartalmazó, általában rendelet. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

országvédelem: az ország külső fegyveres támadástól való megvédésével és az alkotmányos rend fenntartásának biztosításával kapcsolatos elvek, szervezetek, tevékenységek és potenciális tényezők összessége. Célja az ország függetlenségének, területi épségének védelme, lakosságának és anyagi

javainak megóvása. A honvédelmi rendszerhez hasonlóan különböző részekből (alrendszerekből) tevődik össze. Az ~ elnevezése és tagozódása országonként eltérő. Magyarországon az ~en a honvédelmet értik, ugyanakkor a 21. század dinamikusan változó kihívásai számos olyan lehetőséget, konfliktusterületet tartalmaz, amely nem feltételezi a fegyveres támadást, mégis képes a lakosságot, annak anyagi javait, illetve az állam által működtetett rendszereket és alrendszereket megkárosítani, működésükben zavart okozni, végső esetben tönkretenni. A modern hadviselés katonai és nem katonai eszközrendszerének összetettsége, az állami szereplők mellett megjelent nemállami entitások nem klasszikus fegyveres erőkkel végrehajtott támadása elleni védekezés kimeríti az ~ fogalmát. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

ortofotó térkép: lásd *fotótérkép* (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

ortorektifikáció: ortofotók és az abból előállított ortofotótérképek készítésénél alkalmazott fotogrammetriai eljárás. Annak érdekében, hogy a légi fényképen a központi vetítésből eredő geometriai torzulások később a térképszerű ábrázolásoknál (fotótérképek) ne jelentkezzenek, a digitális képanyag pixeleit újramintavételezéssel a felvétel területén húzódó vízszintes szintfelületen értelmezett és merőleges vetítésű képet eredményező képi koordináta-rendszerbe transzformálják. Az ~ során alapvetően a terep fényképezése során keletkező geometriai torzulások szüntethetők meg. Az eljárás eredményét mint térképhelyettesítőt lehet használatba venni mindazon feladatoknál, ahol a terep értékeléséhez és megjelenítéséhez szükséges részletesség, vagy aktualitás más térképészeti anyagokkal nem érhető el. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

oszlop alakzat: olyan alakzat, ahol az alakzatot alkotó kötelékek egymást követően helyezkednek el. Általában akkor alkalmazzák, amikor a terep nem teszi lehetővé más alakzatok felvételét, illetve amikor a kötelékek az ellenségtől távol, vagy annak behatásán kívül hatják végre támadó, vagy menetfeladataikat. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

osztály: lásd *tüzérosztály* (M. G.) → *tüzérség*

osztrák–magyar haditerv (1914): több arcvonalas háborúra készülve alakította ki hadászati csoportosítását. „A–lépcső": három hadsereg (18 gyalog- és nyolc lovashadosztály) Oroszország ellen vonul fel; a „Minimális Balkán-csoport": két hadsereg (nyolc hadosztály, hét önálló dandár) Szerbia ellen, valamint a „B–lépcső": 11 gyalog-, három lovashadosztály és öt önálló dandár) orosz hadba lépés esetén Galíciában, amennyiben ez nem történik meg, akkor Szerbia ellen vonul fel. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

osztrogozsszk–rosszosi hadművelet: a Voronyezsi, valamint a Délnyugati Front jobb szárnyának és a 2. légi hadsereg bekerítő hadművelete (1943. január 12–27.) a magyar 2. hadsereg megsemmisítésére. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Otkos (Rendvágás) **10 hadművelet:** a horvát erők 1991. október 31. – december 4-i harca a jugoszláv csapatokkal. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Overlord (Hűbérúr) **hadművelet:** az amerikai–brit erők 1944. június 6-án (D-Day) indított normandiai partraszállása, a nyugat-európai második arcvonal megnyitása. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

óvóhely: az erődítési építmények egyik fajtája, amely fokozza a katonai személyi állomány, a polgári lakosság védettségét az ellenség pusztító eszközeinek hatásaival, valamint az időjárás viszontagságaival szemben. Rendeltetésük szerint lehetnek munkát, pihenést, egészségügyi ellátást és különleges célokat szolgáló ~ek, amelyek méretükben, belső berendezésükben különböznek egymástól (fekhely, ülő-, munkaeszközök stb.). Beépítésük módja szerint megkülönböztetnek föld feletti, részben földbe ágyazott, földbe ágyazott és föld alatti ~eket. Készülhetnek helyszíni anyagokból vagy előre gyártott fa-, fém-, vasbeton, műanyag, textília- stb. elemekből. Az ~eket légmentesen záródó ajtókkal, előtérrel, szűrő-szellőző-, valamint fűtőberendezéssel látják el. A katonai célú ~et a terepen úgy kell elhelyezni, hogy a személyi állomány gyorsan és lehetőleg rejtve tudja elfoglalni és elhagyni. A polgári lakosság védelmére minősített ~et, szükség~et és kiszóródás elleni ~et használnak. Az ~ek befogadóképessége pár főtől több ezer főig terjedhet. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

Ö, Ő

önállóan vezetett tűz: csoportos cél(ok) ra tűzszakasz vagy tűzszakaszok, illetve az üteg által vezetett tűz. (M. G.) → *tüzérség*

önampulla: készenléti ampulla, elsősorban az idegbénító mérgező harcanyagok hatásának csökkentésére, elsősegélynyújtásra, önsegélyre alkalmas eszköz. Az ~ rugalmas műanyag fiola injekciós tűvel szerelve. A korszerű ~ákhoz már rugós működtetésű belövőkészülék is tartozik, megkönnyítve az injekciós tű alkalmazását és a korábban ellenanyagként alkalmazott atropint újabb fejlesztésű vegyületek váltották fel. Az ön-, illetve bajtársi segélynyújtásra alkalmas autoinjektor formában három oxim áll rendelkezésre: a 2-piridin-2-aldoxim N-metil származékai (pralidoxime), mint a metánszulfonát, ametilszulfát és a klorid sók, a toxogonin (obidoxime) diklorid és a HI-6 diklorid. A műveleti területen történő mérgezést követő ellenanyag ön-, bajtársi injekciózás után a mérgezett még rövidebb-hosszabb ideig tartó szakorvosi kezelésre szorul. (B. T.) → *ABV-támogatás*

önfenntartó: általánosan megfogalmazva, annak a képességét jelenti, hogy valaki valamit azonosítható módon meg tud, fenn tud tartani saját erőből és erőforrásokból. A képességépítés során az önfenntartás értelmezése, hogy a külső beavatkozás megszűnése után is képes a szervezet, a közösség, az állam a működést fenntartani. Képes a feladatok ellátásához és saját működéséhez, létéhez a szükségleteket megteremteni. A fejlesztés területén értelmezve a generációk között összhang van, a jelen igények és azok kielégítései nem károsak a jövő generációjára, élet- és munkafeltételeire. A fogalom értelmezhető több összefüggésben is, mint természeti erőforrások, környezetvédelem, béke és biztonság, állami, illetve társadalmi működés, továbbá együttélés. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

öngyulladás: minden éghető anyag, ha oxigénnel érintkezik, egy rá jellemző hőmérsékleten oxidálódni kezd. Ha az oxidáció során felszabaduló hő mennyisége több, mint az elvezetett hő mennyisége, az anyag sajátos önmelegedési folyamata játszódik le. A hőfelszabadulás nemcsak oxidáció, hanem más exotermikus reakciók esetében is előidézheti az önmelegedési folyamatot. Ilyen reakció a telítetlen vegyületek polimerizációja és számos fizikai és biológiai jelenség. Az öngyulladó anyagok többsége szilárd halmazállapotú. Ilyen például az alumíniumpor, a fehér foszfor levegőn stb. A folyékony halmazállapotú anyagok közül az olajkencék és növényi olajok lehetnek öngyúlók, ha vékony rétegben szövetre vagy egyéb aprított anyagra kerülnek. A gáz-halmazállapotú öngyúló anyagok közül a bróm-hidrogént, bróm-acetilént lehet megemlíteni. Az ~ra való hajlam szerint

lehetnek: levegővel való érintkezés hatására meggyulladó anyagok, vízzel való érintkezés hatására meggyulladó anyagok és egymással való kölcsönhatás, érintkezés következtében meggyulladó anyagok. (B. T.) → *ABV-támogatás*

önirányítás: 1. (légv.) az irányítható lövedéken, rakétákon alkalmazott irányító rendszer, amely legtöbb esetben a lövedék röppályájának befejező szakaszán lép működésbe. Az ~hoz olyan érzékelőeszközt (szenzort) alkalmaznak, amely a céltárgyról érkező különböző hullámtartományú (hang-, rádió-, hő-, lézer-) jelek hatására működik. Az érzékelőeszköz az önirányító rendszer működését a közbeiktatott erősítő-, átalakító elemek segítségével irányítja. Az ~nak három alaptípusa van. *a)* A félaktív ~kor a célt egy adott hullámtartományban működő berendezés folyamatosan besugározza (megvilágítja). A lövedék, rakéta stb. célkoordinátora (önirányító feje) érzékeli a céltárgyról érkező hullámokat és olyan parancsjeleket alakít ki, amelyek alapján a irányítórendszer célra irányítja a lövedéket. *b)* Az aktív ~ esetében a célt a lövedékben, rakétában stb. elhelyezett sugárforrás sugározza be, és az ~ rendszere a célról visszaverődő hullámok érzékelése segítségével működik. Az aktív ~ abban különbözik a félaktív ~tól, hogy a lövedékben vagy a rakétában helyezkedik el mind a célt besugárzó (adó), mind a célról visszaverődő jeleket érzékelő (vevő-) berendezés. *c)* A passzív ~ban az irányítható lövedék, rakéta stb. a céltárgy által kibocsátott sugárzásokra reagál. A legelterjedtebbek a céltárgy hő-, vagy infravörös hullámtartományú sugárzására reagáló célkoordinátorokkal felszerelt lövedékek, rakéták stb. Az elektronikai harcban gyakran alkalmaznak olyan passzív ~ú rakétákat, amelyeket a cél működő elektronikai eszközei (például rádiólokátor) ellen indítanak. A céltárgy hangjára reagáló, akusztikus passzív ~ú torpedókat a tengeralattjárók ellen alkalmazzák. (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás* **2.** (elekt. hadv.): az elektronikai pusztítás keretében alkalmazott olyan fegyverirányítási módszer, amelynél az irányítás összes eleme a fegyver (rakéta, bomba) fedélzetén helyezkedik el. Az irányításhoz szükséges információt (irányító jeleket) a cél szolgáltatja azzal, hogy elektromágneses vagy akusztikus hullámokat sugároz ki, vagy ver vissza. A fegyver fedélzetén elhelyezett érzékelő (önrávezető fej) a beérkező irányító jelek alapján követi a célt, és ahhoz viszonyítva határozza meg a találkozáshoz szükséges repülési útvonalat. Az ~ lehet *a)* aktív; *b)* passzív; *c)* félaktív. *a)* Az aktív ~ esetén a célt a rakéta fedélzetén elhelyezett sugárforrás (rádiólokátor) „világítja meg", és az arról visszavert jelek alapján kidolgozza az irányításhoz szükséges parancsokat. Az aktív ~ független a külső (rakétán kívüli) energiaforrástól. *b)* A félaktív ~ esetén a cél besugárzásához szükséges energiát (például rádiófrekvenciás vagy lézer) a hordozó eszköz fedélzetén elhelyezett berendezés állítja elő és sugározza ki. A rakéta önrávezető feje a célról visszavert jelet érzékeli, a fedélzeti berendezése pedig irányító parancsokat dolgoz ki a célponttal való találkozásra. *c)* A passzív ~ esetén az irányításhoz szükséges energiát maga a cél állítja elő. Ezek lehetnek: fény-, hang-, hő-, illetve rádiófrekvenciás hullámok. A rakéták önrávezető feje a cél által kibocsátott energiát veszi, és azokból olyan jeleket dolgoz ki, amelyek alapján a rakéta az energiaforrásra vezeti rá saját magát. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

önirányított tüzérségi lövedékek és rakéták: azok az irányított lövedékek (sorozatvető lőszerek, aknagránátok), amelyek a röppálya leszállóágának végső szakaszában (végfázisban) derítik fel és semmisítik meg a célokat. A célok felderítése lézeres besugárzás révén, infravörös és akusztikus érzékelőkkel,

vagy aktív milliméteres hullámsávban üzemelő lokátorok alkalmazásával oldható meg. Az önirányított lövedékek a célra irányítás elve és a bennük elhelyezett érzékelők szerint félaktív önirányításúak, illetve aktív vagy passzív önirányításúak lehetnek. A célterület letapogatási elve és mérete alapján kisebb letapogatási területű, befelé szűkülő spirális, illetve pásztázó érzékelőfejjel rendelkező, nagyobb letapogatási területű lövedékek ismertek. A félaktív ~ú lövedékek lézeres keresőfejjel rendelkeznek és az önrávezérléshez lézersugárra van szükségük. A lézeres célmegjelölők általában földi figyelőpontokról, vagy helikopterekről jelölik (világítják) meg a célt, így megadva a hozzá vezető lézersugarat, amely mentén a lövedék önmagát a célra vezérli. A nyugati szakirodalom ezt a lövedéket félintelligens lövedéknek is nevezi. Az aktív és passzív önirányítású lövedékek korszerű fedélzeti keresőik (érzékelőik) és irányító berendezésük révén, minden külső behatás nélkül képesek a célok felkutatása és felismerése után azok pusztítására. A nyugati szakirodalom az aktív és passzív önirányítású lövedékeket intelligens, vagy precíziós lövedékeknek is nevezi. A lőszerek osztályozása a fedélzeti keresők (érzékelők) működésének és a célterület letapogatásának elve, valamint a letapogatott terület nagysága alapján történik. Az önirányított lövedékek a célra irányítás elve szerint aktív és passzív ~úaknak csoportosíthatók. A célok felderítése passzív infravörös és akusztikus érzékelőkkel, vagy aktív milliméteres hullámsávban üzemelő lokátorral oldható meg. (Sz. T.) → *tüzérség*

önjáró tűzeszközök: az ~ (önjáró lövegek, önjáró aknavetők, rakéta-sorozatvetők) napjainkban a tüzérség legdinamikusabban fejlesztett tűzeszközei. Tömeges rendszeresítésük a hetvenes évek közepétől kezdődött. Napjainkban a fejlett országok tüzérségének döntő részét az ~ alkotják. Az önjáró lövegek űrméretüktől és csőhosszúságuktól függően, átlagosan 15–50 kilométeres lőtávolság elérésére képesek. A hordozóalváz típusa és páncélvédettség szempontjából páncélozott, zárt küzdőterű (általában körben forgatható lövegtoronnyal rendelkező) lánctalpas vagy kerekes alvázú: nyitott küzdőterű, páncélozott lánctalpas vagy kerekes alvázú, illetve a gépjárművek rakfelületén elhelyezett (rakfelületre szerelt) lövegeket különböztetnek meg. A gépjármű rakfelületén elhelyezett (rakfelületre szerelt) lövegek fejlesztése a kilencvenes évek közepén kezdődött. Ezen tűzeszközök, a feladat végrehajtási képességeiket tekintve, megegyeznek a legkorszerűbb páncélozott, zárt felépítményű önjáró löveggel, túlélőképességük – a páncélzat hiányában – azonban kisebb. Az önjáró aknavetők átlagosan 8–15 kilométeres lőtávolság elérésére képesek. A hordozóalváz típusa és páncélvédettség szempontjából páncélozott, zárt küzdőterű (általában körben forgatható lövegtoronnyal rendelkező) lánctalpas vagy kerekes alvázú: nyitott küzdőterű, páncélozott lánctalpas vagy kerekes alvázú, illetve a gépjárművek rakfelületén elhelyezett (rakfelületre szerelt) aknavetőket különböztetnek meg. A sorozatvetők általában páncélozott lánctalpas vagy kerekes alvázzal rendelkeznek. (Sz. T.) → *tüzérség*

önkéntes (szerződéses) katona: a szerződéses állomány kiválogatása komoly, mindenre kiterjedő vizsgálat beiktatásával, úgynevezett „toborzó” irodákban történik. Ezek vezetője általában egy jól felkészített, több évet eredményesen szolgált, jó kiállású tiszt vagy tiszthelyettes. Fontos megjegyezni, hogy az önkéntest csak a választott haderőnemhez, fegyvernemre és szakcsapatra – pontosabban szakképzettségre – vizsgálják be és döntenek a felvételről. Más beosztási lehetőséget nem erőltetnek rá, de a többi lehetőségekről is kellő tájékoztatást

kap minden esetben. A szerződéskötéskor legalább három, de legfeljebb 6 hónapig terjedő próbaidő köthető ki. A fizikai alkalmassági követelményeket legkésőbb a próbaidő leteltéig kell teljesíteni. A szolgálati viszony kezdetét, jellegét, a próbaidő tartamát, a rendfokozatot, az eskü letételének időpontját, szerződéses szolgálati viszony esetén a szolgálati viszony időtartamát. A szerződés megkötését követően kinevezési okmány készül. A szerződéses szolgálat felső határa (egészségi alkalmasság esetén) 65 év. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

önkéntes haderő: az olyan fegyveres erő, amelynek tagjai nem a törvényben előírt hadkötelezettség alapján, hanem önként látják el a katonai szolgálatot. Az ~ nem azonos a zsoldossereggel, amelynek jellemzője az adott katonai feladatra vállalt speciális szolgálat, mint például a Francia Idegenlégió. Az ~ben szolgálók vagy hivatásuknak választották a katonai pályát, vagy meghatározott időre szerződést kötve (tovább) katonáskodnak. Az ~ben ezeken túlmenően polgári személyek is vannak. A honvédség folyamatos kiegészítése békében a hivatásos, szerződéses és az önkéntes tartalékos katonai szolgálatra vagy honvéd tiszt- és altisztjelölti jogviszony létesítésére jelentkezettekkel történik. Az önkéntesek szerződés keretében határozott és határozatlan időre vállalnak szolgálatot. A határozott időre szerződést kötő katonák a szerződésben foglaltaknak megfelelően állandó alkalmazottak (szerződéses) és tartalékosak (a tartalékosok közül a védelmi tartalékosok is állandó foglalkoztatottak); határozatlan időre foglalkoztatottak a hivatásos katonák, akik nyugállományba vonulásukig vállalják a haza szolgálatát, ahol a legmagasabb rendfokozat is elérhető. A tartalékos és szerződéses állomány a tiszti rendfokozat felső határáig léptethető elő. A hivatásos állomány zöme tiszt, egy kisebb (meghatározott) része zászlós és tiszthelyettes(altiszt). A legénység alapvetően szerződéses (esetleg továbbszolgáló) katonákból áll. A köznyelvben az ~ helyett sokszor használják – helytelenül – a hivatásos, profi hadsereg megnevezést, holott nyilvánvaló, hogy a személyi állomány egésze nem hivatásos és nem profi. A hadsereg pedig egy kötelék. Ennek ellenkezőjét is lehet tapasztalni, ugyancsak helytelenül, amikor sorozott haderőről beszélnek (írnak), és itt is nyilvánvaló, hogy az egész haderő (annak minden tagja) nem sorozott, azaz nem csak a hadkötelezettség alapján teljesít szolgálatot. Az európai államok haderejében növelik az ~ létszámát, a gyors reagálású erőkben ez követelmény, míg a főerőket a hadkötelezettségre támaszkodó keretrendszer biztosítja. Kevésbé pontos megnevezés a hivatásos, professzionális hadsereg megnevezés, mivel általában vegyes alkalmazásúak a haderőstruktúrák. (H. L.) → *védelmi igazgatás* (G. I.) → *hadtudomány elmélete* (C. O.) → *katonai vezetés*

önkéntes tartalékos (állomány): a Magyar Honvédség tartalékos állománya békeidőszakban az önkéntesség elvén alapszik. A tartalékosállomány gerincét a szolgálati járadékos honvéd, rendőr, tűzoltó és a nemzetbiztonsági szolgálatoktól korkedvezményes nyugállományba vonult tisztek, tiszthelyettesek adják. Az idő haladtával létszámuk folyamatosan csökken. A Magyar Honvédség ~ állománya három kategóriába sorolható. Önkéntes műveleti tartalékos (ÖMT), önkéntes védelmi tartalékos (ÖVT) és önkéntes területvédelmi tartalékos (ÖTT). ÖMT esetén olyan beosztásokról van szó, amelynek békeidőszaki folyamatos vagy tényleges állománnyal történő feltöltése nem elsődleges fontosságú, illetve nem biztosított, azonban a betöltésükhöz szükséges felkészülésre már a békeidőszakban szükség van. Az ÖMT-k a békeidőszaki tényleges szolgálatuk során pótolhatják az MH humánerő-

forrás-hiányokat. Így többek között beoszthatók huzamosabb ideje feltöltetlen beosztásokba vagy misszióban részt vevők hazai pótlására, elláthatnak időszakosan jelentkező speciális feladatokat, vagy katonai szaktudásuk és civil képzettségük, illetve alkalmasságuk figyelembevételével külszolgálati feladatokban vehetnek részt. Az önkéntes műveleti tartalékosok igénybe vehetők természeti és ipari katasztrófahelyzetek elhárításában való részvételre. Az ÖVT a katonai szervezetek hadi állománytábláiban rendszeresített őr beosztásokba veszik fel, és béke idején a HM Ei Zrt. alkalmazottjaként fegyveres biztonsági őr munkakörben a honvédség kijelölt objektumainak őrzésvédelmi feladatait látja el. Az ÖTT-szolgálatra jelentkezők olyan ~ok, akik civil foglalkozásuk vagy felsőfokú tanulmányaik mellett, önkéntesen vállalják a katonai szolgálatteljesítést, veszélyhelyzetben a természeti és ipari katasztrófa elhárításban. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

önkéntes tartalékos rendszer: kiépítése hozzájárul a Magyar Honvédség katonai képességeinek növeléséhez és a hazafiság eszméjének erősítéséhez. Az ~nek képesnek kell lennie a munkaerőpiacról szakképzett, elhivatottsággal rendelkező, motivált, a hazáért tenni akaró honfitársaink megszólítására és a Magyar Honvédség önkéntes tartalékos állományában történő megtartására. Az önkéntes tartalékosok között megkülönböztetünk önkéntes műveleti (ÖMT) és önkéntes védelmi (ÖVT) tartalékost. Az önkéntes műveleti tartalékos beosztások azok, amelyeknek békeidőszaki folyamatos vagy tényleges állománnyal való feltöltése nem elsődleges fontosságú, illetve nem biztosított, azonban a betöltésükhöz szükséges felkészülésre már békeidőszakban szükség van. Az önkéntes műveleti tartalékosok a békeidőszaki szolgálatuk során pótolhatják a humánerőforrás-hiányokat. Így többek között beoszthatók huzamosabb ideje feltöltetlen beosztásokba vagy misszióban részt vevők hazai pótlására, elláthatnak időszakosan jelentkező speciális feladatokat, vagy katonai szaktudásuk és civil képzettségük, illetve alkalmasságuk figyelembevételével külszolgálati feladatokban vehetnek részt. Az önkéntes műveleti tartalékos állomány igénybe vehető természeti és ipari katasztrófahelyzetek elhárításában való részvételre, azok megelőzésére, illetve következményeik felszámolására. Az önkéntes védelmi tartalékos béke idején fegyveres biztonsági őrként a Magyar Honvédség kijelölt objektumainak őrzés-védelmi feladatait látja el. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

önműködő (automata) fegyver: olyan lőfegyver, amely minden lövés után automatikusan újratölt, és az elsütőszerkezet egyszeri működtetésével egynél több lövést képes leadni, tehát azokat a fegyvereket, amelyeken ismétlési ciklus minden elemét – még az elsütést is – saját belső energiájuk felhasználásával végzik, automata fegyvereknek nevezzük. Minden sorozatlövő kézifegyver automata. A fegyverek automatizáltságának feltételét a bennük lejátszódó folyamatokból adódó nagy energia biztosítja. Az automata fegyvereket négy nagy osztályba lehet sorolni, amelyek a következők: *a)* az energiaátadáson alapuló rendszerek: ide tartoznak azok a fegyvertípusok, amelyeknél a csőben levő lőporgáz nyomásából adódó energiát használták fel a fegyverek ismétlési folyamatának végrehajtására. Attól függően, hogy ez a nyomás mire fejti ki hatását, alakultak ki az egyes csoportok. Ha a lőporgáz nyomását hátrafelé a zárra, a peremágyon keresztül fejti ki, akkor a gáz jelentős része képes lesz a zár mozgatását elvégezni. Ezek a zár mozgatására átadott energián alapuló fegyverek. Ha lövés közben nem bontjuk meg a cső és a zár kapcsolatát, akkor csőhátrasiklásos rendszerekről beszélünk,

amelyeket a tüzérségi technikában, széles körben alkalmaznak. A csőhátrasiklásos kézifegyvereknél a cső általában csak egy bizonyos szakaszon kíséri a zárat a hátrasiklásban. Szintén ebbe az osztályba tartoznak azok a fegyverek, amelyeknél a zár nyitását az egész fegyver tehetetlensége és hátrasiklása végzi. *b)* a csőből elvezetett gáz energiáját felhasználó rendszerek tartoznak. Ebben a megoldásban a csőben lényegében fő energiájukat vesztett gázokat elvezetik, és ezt használják fel az ismétlőszerkezet mozgatására. Az így nyert energia alkalmas az ismétlőszerkezet mozgatására és ez a lövedék mozgását sem befolyásolja. Ezt széles körben alkalmazzák, főleg gépkarabélyoknál, de golyószóróknál és géppuskáknál is. Legelterjedtebb változata a csőfuraton keresztül elvezetett gázok visszafordítása és felhasználása; *c)* a lövedék csőben való mozgását felhasználó rendszerek. A huzagolt csövű fegyverek feladata, hogy a csőben olyan forgó mozgást adjon a lövedéknek, amely a röppályán való állékonyságát biztosítja. A huzagokba való sajtolódáshoz megfelelő erő szükséges, amelyet vektoriálisan elképzelve a csavarvonal érintőjének irányába hat. Ez természetesen csőtengellyel párhuzamos, csőtorkolat felé mutató és a csőtengelyre merőleges összetevőkre bontható. Ez az erőkomponens, amely a csövet forgásra kényszeríti. Ezt a mozgást, illetve ennek reakcióerejét használják fel az ismétlési rendszer megvalósításához: igen kevés fegyver készült ilyen működési elvvel; *d)* vegyes típusú fegyverek tartoznak. Ebbe az osztályba lehet azokat a különleges elven működő automata és félautomata fegyvereket sorolni, amelyek az első három osztály egyik csoportjába sem sorolhatók be. (S. I.) → *haditechnikai támogatás*

önvédelmi elektronikai hadviselési rendszer: az adott eszköz – általában repülőgép vagy helikopter – fedélzetén lévő olyan elektronikai hadviselési rendszerelemek együttese, amely fő feladata az eszköz önvédelmi képességeinek növelése az elektronikai támogatás, az elektronikai ellentevékenység és az elektronikai védelmi funkciók integrálásával. A rendszer különböző tartományokban működő besugárzásjelzőkkel, az ezekhez tartozó adatfeldolgozó rendszerekkel a közvetlen – az adott besugárzás alapján jelezhető – veszélyek jelzését, illetve aktív és passzív rendszerekkel, az azokkal szembeni automatikus vagy félautomatikus ellentevékenységi képességeket foglalja magába. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

önvédelmi zavarás: az önvédelmi elektronikai hadviselési rendszer azon képessége, amely a repülőgép vagy helikopter túlélőképességének fokozásához passzív vagy aktív elektronikai ellentevékenységi módszerekkel járul hozzá. Az ~ a fedélzeten lévő besugárzás jelzők által detektált és az elektronikai hadviselési számítógép segítségével azonosított besugárzásokkal szemben a kisugárzás forrásának zavarásával, vagy megtévesztéssel biztosítja az önvédelmet. Az aktív ~ meghatározott, a zavarandó vevő jelparamétereinek megfelelően kialakított elektromágneses energia kisugárzását, míg a passzív ~ dipól csapdák és/vagy hőcsapdák (piropatronok) kibocsátását jelenti. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

önvezetés: az egyén saját munkájának tervezése, szervezése és propagálása. Tevékenységei: együttműködés másokkal, önképzés, meggyőzés, figyelem mások érzékenységére és igényeire, felelősségvállalás, az agresszió, az elégedetlenség és a túlzó kívánalmak. (C. O.) → *katonai vezetés*

összadatforrású felderítés: az összes rendelkezésre álló adat- és információforrás, valamint ügynökség alkalmazásával létre-

hozott felderítő- és információszerző rendszer. (H. H.) → *felderítés*

összegzett kezdősebesség eltérés: a lövedék ~e a csőfurat kopása és a töltetsorozat sajátossága miatti kezdősebesség-eltérés összege. A lövedék ~e lokátorral, vagy számítások segítségével határozható meg. (Sz. T.) → *tüzérség*

összeírás: a hadköteles korba (17. életév betöltésekor) lépett férfiak honvédelmi célból történő nyilvántartásba vétele. A jegyző a polgárok személyi adat és lakcímnyilvántartásából minden évben összeírja az önkormányzat illetékességi területén bejelentett lakóhellyel rendelkező magyar állampolgárságú férfiakat, akik abban az évben a 17. életévüket betöltik. Az ~ a hadköteles katonai nyilvántartásba vétele végett, a személyazonosító, a lakcím, valamint a katonai alkalmasság előzetes megállapításához szükséges egészségi adatokat tartalmazza. Ezen adatokról a hadköteles köteles tájékoztatást adni a jegyzőnek. Az ~ célja, hogy a belépő évfolyam mindenre kiterjedő egészségi vizsgálaton vegyen részt, amelyen a részvétel kötelező, az ehhez szükséges iratokat és beutalót a háziorvos adja ki. Az egészségügyi lap alapja a sorozásnak. Népegészségi okokból is fontos az ~, mert átfogó képet ad a fiatal egészségi állapotáról, amelyet a civil egészségügyi szolgálatok is jól alkalmazhatnak. Az ~ intézménye a hadkötelezettség felfüggesztésével együtt megszűnt. Emiatt a hadköteles nyilvántartás hiányos. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

összekovácsolási foglalkozás: a katonai közösségképzés folyamata. Az ~ok olyan gyakorlati tevékenységek, amelynek eredményeként egy katonai kötelék, alegység, egység, valamint újonnan szervezett vagy nagy létszámú kiegészítéssel feltöltött alakulat alkalmassá válik alaprendeltetésének (harcfeladatainak) végrehajtására. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

összekötő kapcsolattartás: 1. A katonai erők elemei közötti a kölcsönös megértés, a célok és a tevékenység egysége érdekében fenntartott érintkezés vagy összeköttetés. **2.** Az összekötői feladatok, a kapcsolattartás, mint a CIMIC egyik fő funkciójaként végzett tevékenység, amely során a katonai erő a műveletben érintett nemzetközi, kormányzati, nem kormányzati szervekkel, helyi közösségekkel folyamatosan kapcsolatot tart. A kapcsolattartás megvalósulhat az egymáshoz delegált összekötők útján, találkozók során a katonai táborban vagy azon kívül is. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

összekötő: 1. Katonai erők elemei közötti a kölcsönös megértés, a célok és a tevékenység egysége érdekében fenntartott érintkezés vagy összeköttetés. **2.** Kapcsolat és kommunikáció fenntartása a tevékenységben részt vevő katonai erők, civil szervezetek és ügynökségek között egymás tevékenységének megértése, az információk megosztása, a kitűzött célok és elvárt végállapotok egységes értelmezése érdekében. A civil-katonai együttműködés egyik funkcionális szakterülete, a művelet többi (katonai és nem katonai) szereplőjével való kapcsolattartás eszköze. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

összelátás: két tereptárgy között az optikai megfigyelést kifejező tényező. Főképp a terep fedettsége, illetve a terep tagoltsága befolyásolja, de viszonylag nagy távolságok (>10 km) esetén már számolni kell a földgörbület és a légköri fénytörés (refrakció) együttes hatásával is. Jelentős mértékben hatnak rá az időjárási viszonyok, a napszak és az évszak változásai, valamint egyéb álcázási tevékenységek. Több terep-

tárgy, vagy terepszakaszok egy adott állás-pontból történő megfigyelhetőségét a terep láthatóságával jellemezzük. (K. A.) → *geo-információs támogatás*

összfegyvernemi csapatok: azok a katonai szervezetek gyűjtőneve, amelyek állományába különböző fegyvernemekhez és szakcsapatokhoz tartozó alegységek, egységek és magasabbegységek tartoznak. Az ~ mindazon feltételekkel rendelkeznek, amely az összfegyvernemi harc, hadművelet – önálló, vagy más fegyvernemekkel együttműködésben történő – megvívásához szükségesek. Az ~ a szárazföldi, valamint a légierő haderőnemnél is megtalálhatók. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

összfegyvernemi tartalék: a harcok, a hadműveletek megvívása folyamán váratlan feladatok megoldására létrehozott összfegyvernemi kötelék. A feladatát az alkalmazása előtt szabják meg vagy pontosítják. Állománya általában lövész- vagy harckocsikötelékekből áll. A feladatai lehetnek: veszteséget szenvedett kötelékek leváltása, kiegészítése; siker kifejlesztésében való részvétel, ellenség mélységi tevékenységének akadályozásában, felszámolásában való részvétel; második lépcső feladatainak ellátása. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

összfegyvernemi törzs: az összfegyvernemi parancsnokságok vezető szerveinek kötelékében, a törzsfőnök alárendeltségében álló, vezetést támogató funkcionális szerv. A törzsben megtalálható minden olyan szakember, aki a parancsnok információszerző, tervező, döntés-előkészítő, szervező feladatát, az alárendelt kötelékek felügyeletét, irányítását, ellenőrzését segíti, szaktanácsadói, javaslattevői funkcióban. Az összfegyvernemi törzsben G/A/S 1–2–3–4–5–6–7–8 alrendszerek mint humán, felderítő-, hadműveleti, logisztikai, CIMIC, híradó és informatikai, pénzügyi stb. szakemberek funkcionálnak. (C. O.) → *katonai vezetés*

összfegyvernemi: a szárazföldi csapatok fegyvernemeinek, műveleti támogató, biztosító és logisztikai erőinek összességét értjük. Az ~ kötelékek alapját a gépesített, a gépesített lövész-, a harckocsizó, a pácélgránátos, a hegyivadász- stb. kötelékek alkotják, amelyek harcát a rakéta és tüzér, a műszaki, a felderítő, a szárazföldi erők légvédelme, a rádiótechnikai stb. támogatják, biztosítási feladatokat a kommendáns, katonai rendész stb., az élelmezés, ruházat, anyagitechnikai, egészségügyi, közlekedési, támogatást a logisztikai kötelékek biztosítják. ~ kötelékként determináljuk azokat a gépesített és gépesített lövész, páncélgránátos kötelékeket (zászlóaljtól), amelyek szervezetében valamennyi támogató szervezet megtalálható, illetve hozzá átalárendelhető. (C. O.) → *katonai vezetés*

összhaderőnemi: olyan tevékenységek, hadműveletek és szervezetek leírására alkalmazott melléknév, amikben legalább két haderőnem vesz részt. Alapvetően a szárazföldi, légi és haditengerészeti haderőnemek különböztethetők meg, de számos ország bővítette e felosztást, például a stratégiai vagy nukleáris rakéta csapatok, különleges műveleti erők haderőnemkénti kategorizálásával. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

összhaderőnemi felderítés: azon felderítő- és műveleti képességek összessége, amelyek összehangolják és integrálják a teljes adatgyűjtési képesség tervezését és a felderítési feladat végrehajtását. A műveleteket közvetlenül támogató felderítési információk feldolgozásával, elemzésével és terjesztésével támogatja a tervezést, előkészítést és végrehajtást. (H. H.) → *felderítés*

összhaderőnemi felderítő műveleti központ: az összhaderőnemi felderítés vezetési és irányítási rendszerének központi eleme, biztonsági szempontból akkreditált központi kiszolgáló elemekből és felcsatlakozott munkaállomásokból álló hálózat, amelynek célja az összhaderőnemi felderítőrendszer egységes rendben történő vezetésének és irányításának megvalósítása a legmagasabb politikai katonai vezetési szinttől a végrehajtó alegységekig egyaránt. A központ a mindenkori legmagasabb biztonsági minősítési szintre akkreditált. (H. H.) → *felderítés*

összhaderőnemi felderítőtörzs: az összhaderőnemi törzsön belül a felderítő-szakértők azon csoportja, akik részt vesznek a felderítőadatok megszerzésének irányítási, adatgyűjtési, értékelői és terjesztési folyamataiban. Megjegyzés: a Magyar Honvédség hadműveleti felderítését irányító szervezete az MH Összhaderőnemi Parancsnokság Felderítő Főnöksége. Az ~nek ismernie kell a nem alárendeltségébe tartozó magasabb szintű és együttműködő szervezet, valamint más nemzeti szervezetek felderítőeszközeinek képességeit, és azok részére történő feladatszabás eljárási módját. (H. H.) → *felderítés*

összhaderőnemi légi feladatszabó ciklus (Joint Air Tasking Cycle – JATC): a légierő haderőnem főnöke a rendelkezésére bocsátott légierő haderőnemi repülőerők és eszközök hatékony és eredményes alkalmazásának biztosítása érdekében az összhaderőnemi légi feladatszabó ciklust alkalmazza. Ennek az ismétlődő folyamatnak köszönhetően az összhaderőnemi parancsnok iránymutatásának megfelelően valósul meg a légierő haderőnemi erők bevetéseinek tervezése, koordinációja, feladathoz rendelése és a feladatszabás. A tervezési ciklus alkalmazkodik a hadműveleti és harcászati helyzet, valamint az összhaderőnemi parancsnok iránymutatásának változásaihoz, alkalmazása biztosítja más haderőnemek tervezett és azonnali támogatási igényeinek kielégítését is. Az ~ olyan analitikus és módszeres megközelítés, amely a célpontkiválasztás és -elosztás fázisától kezdve támogatja és összpontosítja a hadműveleti célok elérésére tett erőfeszítéseket. A naponta ismétlődő ~ nagyrészt az egymással kölcsönös kapcsolatban lévő információk cseréjén, a tervezési és célkiválasztási folyamatban való aktív közreműködésen és a repülési feladat végrehajtásán keresztül valósul meg (a haderőnemek kijelölt összekötőtisztjei, vagy üzenetváltások segítségével), amelyek biztosítják a légierő bevetések igénylését és ütemezését. Az időben kiadott repülő feladatszabó parancs kritikus fontosságú, mivel a többi haderőnem az elérhető és végrehajtásra kész légi feladatszabó parancs, és az abban foglalt információk figyelembevételével tervezi és hajtja végre műveleteit. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

összhaderőnemi logisztikai képességek: a haderőnemi és a központi, valamint a haderőn kívüli logisztikai támogatási erőforrások összességének integrált szemléletű felhasználását jelenti. A logisztikai támogatási erőforrások felhasználásának és igénybevételének összehangolása, megosztása és koordinált falhasználása biztosítja az összhaderőnemi műveletek sikeres végrehajtásához a cselekvési szabadságot. A korlátozottan rendelkezésre álló erőforrások összhaderőnemi szemléletű elosztása lehetővé teszi az összhaderőnemi parancsnok számára a gyors reagálást és a megváltozott körülményekhez való reagálást. Az ~ integrált döntéshozatali lehetőséget biztosítanak a műveletek előkészítése és végrehajtása időszakában. Jól működő összhaderőnemi ellátási (támogatási) lánc kiépítését teszi lehetővé. Biztosítja, hogy az ellátás megvalósulásakor

érvényesüljön az erőösszpontosítás, a prioritás, az ellátási célok a felelősség és műveletek elsődlegessége elveinek az érvényre juttatását. Hozzájárul az olyan integrált összhaderőnemi ellátási (támogatási) lánc működtetéséhez, amely képes kielégíteni a támogatott katonai szervezetek valós igényeit a meghatározott szabályzók és az előírások szerint. Kialakítását alapvetően meghatározza a haderő szervezete, mérete, feladatrendszere, a katonai logisztikai támogatás feladatainak tartalma, a művelet jellege és tartalma, a műveleti terület jellemzői. Feladatrendszeréhez tartozik a haderő saját, és a biztosított nemzetgazdasági, szövetségi és befogadó nemzeti logisztikai támogatási erőforrások igénybevételének tervezése és irányítása.

összhaderőnemi priorizált célpontlista (Joint Prioritized Target List – JPTL): adja a fegyverzet-hozzárendelés elemző tevékenységeinek alapját. Olyan lista, ahol a kiválasztott támadandó objektumok fontossági sorrendbe vannak állítva olyan szempont szerint, hogy a lista élén a legfontosabb, a végén pedig a kevésbé jelentősek találhatóak a kitűzött katonai-politikai sikerek megvalósítása szempontjából, azok pusztítása által. Valamennyi jóváhagyott célt kiosztják, meghatározva a javasolt célzási pontot, a fegyverrendszert és pusztító eszköz és gyújtó típusát, a célpontok azonosítóját és leírását, a célpont támadásával elérendő célkitűzéseket, a megsemmisítés valószínűségét, és a járulékos károk kockázatát. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

összhaderőnemi priorizált védendő eszközök és területek listája (Joint Prioritized Defended Asset and Area List – JPDAAL): a teljes nemzeti haderő, szövetséges vagy koalíciós csoportosítás számára kijelölt, oltalmazandó erők, eszközök, objektumok és területek listája, amely elemeket fontossági sorrendbe állítanak (jellemzően ezek elvesztésének hatását figyelembe véve), illetve allokálják a csapatok, haderőnemek, vagy komponensek között aszerint hogy melyiket oltalmazzák és milyen méretű erővel. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

összhaderőnemi tűztámogatás: a tűztámogatás összhaderőnemi keretek között és összhaderőnemi lehetőségekkel és gondolkodással megvalósuló változata, aminek lehetősége összhaderőnemi keretek között valósul meg. Mivel az összhaderőnemi műveletekben kettő vagy több haderőnem csapatai is részt vesznek, így a tűztámogatás erőforrásai is kiegészülnek a más haderőnemek által biztosított eszközökkel és lehetőségekkel, így például a szárazföldi haderőnem tüzérségének lehetőségeit kiegészíti a légierő repülőeszközeinek csapásmérő képessége vagy például a haditengerészeti tüzérség részvétele a tűztámogatásban. (M. G.) → *tüzérség*

összpontosítási körlet: a csapatok összpontosítására kijelölt terület. Az összpontosítási körlet kijelölhető a műveletek valamennyi fajtájában. A háborús műveletek során az ~et olyan helyen kell kijelölni, hogy lehetővé tegye az ellenség behatásaival szembeni védelmet és alkalmasak legyenek a csapatok elhelyezésére, valamint a gyors manőverek végrehajtására. Az ~ben a csapatokat alegységenként széttagoltan helyezik el, úgy biztosított legyen körlet gyors szervezett elhagyása és szükség esetén harcba lépés végrehajtása. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

összpontosított töltet: olyan robbanótöltet, amelynek alakja megközelíti a kockáét, a gömbét vagy az olyan téglatestét, amelynek hossza nem haladja meg a legkisebb keresztirányú méretének (szélesség vagy

magasság) ötszörösét (földrobbantás esetén a harmincszorosát). A töltet készülhet gyárilag (szabványtöltet), vagy a robbantást végrehajtók maguk állítják össze. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

össztűz: olyan tüzelési mód, amikor több lövegből, aknavetőből egy célra vagy tűzkörletre egy időben nyitnak tüzet. Esetenként több tűzalegység tűzeszközeinek egy célra vagy tűzkörletre egyidejűleg nyitott tüze. ~nek nevezik a sorozatvető legnagyobb tűzgyorsasággal kilőtt sorozatát is. (Sz. T.) → *tüzérség*

ösztöndíj: honvédségi ~as hallgató: az állomány tagjának, honvéd tisztjelöltnek és honvéd altisztjelöltnek nem minősülő személy: *a)* aki felsőoktatási intézmény nappali munkarendű felsőfokú alapképzésében, mesterképzésében vagy osztatlan képzésében tanulmányokat folytat, vagy iskolai rendszerű, nappali munkarendű szakképzés keretében az Országos Képzési Jegyzékben szereplő államilag elismert szakképesítések közül a Magyar Honvédségben (honvédség) rendszeresített katonai beosztások betöltéséhez szükséges szakképesítést szerez meg; *b)* akinek tanulmányait a miniszter által alapított ösztöndíj elnyerését követően a honvédség ösztöndíj szerződés alapján támogatja, és ezért ösztöndíj szerződésben vállalja, hogy tanulmányait meghatározott időn belül befejezi, valamint ezt követően az ösztöndíjszerződésben meghatározottak szerint szolgálati viszonyt létesít, és azt meghatározott ideig fenntartja. A honvédtiszti alapképzésre felvételt nyert személy az ösztöndíjszerződés megkötésével honvéd tisztjelölti állományba kerül. Honvédtiszti alapképzésben ösztöndíjszerződés megkötése nélkül hallgatói jogviszony nem létesíthető, és nem tartható fenn. A honvédtiszti alapképzésben a tisztjelölti szolgálati viszony (amely ösztöndíjszerződéssel jön létre) és a hallgatói jogviszony (amely beiratkozással jön létre) egyidejűleg áll fenn. A honvédségi ösztöndíjas hallgatók a honvédség által biztosított tanulmányi támogatás fejében vállalják, hogy honvédtiszti tanulmányaikat legjobb képességeik szerint folytatják, és állományba vételüket követően szolgálati viszonyukat az ösztöndíjszerződésben megállapított kötelező szolgálati viszonyban töltendő idő alatt nem szüntetik meg. A honvédség azt vállalja, hogy a honvéd tisztjelölt honvédtiszti tanulmányait támogatja, ezek befejezését követően hivatásos állományba veszi, és megfelelő szolgálati beosztásban foglalkoztatja. A törvény a próbaidő kötelező kikötését írja elő, továbbá meghatározza annak féléves időtartamát. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

ösztönzési rendszer: a honvédelem területén alkalmazott munkavállalóknak központilag szabályozott, a közigazgatási rendszerhez igazított ösztönzési rendszert alkalmaznak. Az ösztönzési rendszer: *a)* rendfokozathoz, beosztáshoz és szolgálati időhöz kapcsolódó alapilletményből; *b)* év végi különjuttatásból; *c)* teljesítményhez kapcsolódó különjuttatásból (jutalom) tevődik össze. Anyagi juttatások: minden egyéb kedvezményes üdülés; regeneráló pihenés stb. is található, valamint nem anyagi ösztönzők. (C. O.) → *katonai vezetés*

P

pályaháló: a pályamodell alapja. Egységes szempontok alapján strukturálva, döntési csomópontok mentén vázolja fel az egyén mozgásterét és fejlődési lehetőségét a szervezeti követelmények és elvárások függvényében. (S. J.) → *humánpolitika, személyügy*

pályakép: az életkori fázisoknak csak egy részét lefedő pályamodell. (S. J.) → *humánpolitika, személyügy*

pályamodell: optimalizált mozgások a pályaháló lehetséges (döntési) pontjai mentén a belépési és a kilépési pont között. (S. J.) → *humánpolitika, személyügy*

pályázat: a honvédek jogállásáról szóló 2012. évi CCV. törvény lehetővé teszi a megüresedett vagy megüresedő szolgálati beosztás pályázati eljárással történő betöltését. Ha a munkáltatói jogkört gyakorló döntése alapján a megüresedett vagy a megüresedő szolgálati beosztás betöltése pályázati eljárással történik, a szolgálati beosztás csak olyan személlyel tölthető be, aki a ~on részt vett, és a pályázati feltételeknek megfelelt. Ha a szolgálati beosztás betöltése szolgálati viszony létesítésével jár, a munkáltatói jogkört gyakorló a ~ nyertesét állományba veszi. Szolgálati beosztás betöltésére nyílt vagy zárt ~ írható ki. Nyílt ~ esetén a pályázati kiírás nyilvános. A nyílt ~ot a Honvédelmi Minisztérium hivatalos lapjában és honlapján, a közszolgálati állásportálon, az elektronikus levelezőrendszeren, továbbá a HM Költségvetés Gazdálkodási Információs Rendszerén (KGIR) keresztül teszik közzé. Zárt ~ esetén a pályázati kiírást csak a ~ban való részvételre előzetesen kiválasztott személyi kör részére küldik meg. A ~ot a központi személyügyi szerv vezetőjének előzetes engedélye alapján az állományilletékes parancsnok írja ki. A ~i kiírás kötelező tartalmi elemeit miniszteri rendelet határozza meg. A ~ban meg kell jelölni, hogy a szolgálati beosztás betöltésére pályázatot kizárólag az állomány tagja nyújthat be, vagy a munkáltatói jogkört gyakorló a pályázat nyertesével a szolgálati viszony létesítését nem zárja ki. A ~ nyerteséről a benyújtott pályázatok elbírálását követően a munkáltatói jogkört gyakorló dönt. A kiválasztás során, a szolgálati beosztás betöltéséhez előírt szakmai végzettséggel, szakképzettséggel, szakképesítéssel, szakmai tapasztalattal egyformán rendelkezők közül előnyben részesíthető az, aki a szolgálaton kívüliek állományába, vagy a rendelkezési állomány egyes csoportjaiba tartozik. Eredménytelen a pályázat, ha nincs a pályázati feltételeknek megfelelő, a szolgálati beosztás betöltésére alkalmas jelölt. A ~ eredménytelensége esetén új pályázatot lehet kiírni. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

páncélátütő képesség: a páncéltörő lövedékek és páncéltörő rakéták azon hatékonysági jellemzője, ami azt fejezi ki, hogy milyen

vastag hagyományos, homogén acélpáncélt képesek átütni. A ~et milliméterben fejezik ki, és a merőleges becsapódási szög mellett gyakran egyéb jellemző becsapódási szögek esetében tapasztalt vagy valószínűsíthető ~et is megadnak. Természetesen az érték az adott lövedék – vagy az azt tüzelő eszköz – hatásos lőtávolságán belül értendő. Fontos megjegyezni, hogy a ~et homogén acélpáncélra vonatkoztatva adják meg, ám a korszerű harcjárművek páncélzata ritkán mutat ilyen egyszerűséget, a rétegelt páncélzat elemei, a reaktív páncélzat elemei és más, az egyszerű acélpáncéltól különböző páncélelemek és jellemzők pedig megváltoztatják (általában csökkentik, hiszen ez a cél) a páncéltörő lövedékek ~ének érvényesülését, így aztán ezt az elméleti adatot ennek figyelembevételével, tájékozató jelleggel kell elfogadnunk. A páncélzat tulajdonságai mellett a páncéltörő lövedék alkalmazásának jellemzői is változtathatnak az elméleti ~en. (például becsapódószög, lőtávolság). (M. G.) → *tüzérség*

páncélelhárító tartalék: páncéltörő manőver csoport; a harcászati-hadműveleti magasabbegység azon harcrendi eleme, amelyet a harc időtartamára páncéltörő alegységekből (esetenként harckocsi alegységekből) az ellenség harckocsijai és más páncélozott járművei elleni harc, a veszélyezetetett irányok, szárnyak lezárása céljából hoznak létre. A ~ a páncélelhárítás mozgékony eleme, képes rövid idő alatt a veszélyeztetett irányokban a páncélelhárító eszközök számának és tűzerejének ugrásszerű növelésére. ~ot rendszerint a gépesített hadtestnél (hadosztálynál) és a gépesített lövészdandároknál hoznak létre. A ~ részére két-három harckocsiveszélyes irányban két-három szétbontakozási terepszakaszt jelölnek ki. (Sz. T.) → *tüzérség*

páncélos és gépjárműtechnikai eszközök igénybevétele: a technikai eszközök szakszerű üzemeltetéséért annak az alegységnek a parancsnoka felelős, amely részére az eszközt használatra átadták. A páncélos és gépjárműtechnikai eszközök alapvetően az engedélyezett üzemeltetési kereteken belül a katonai szervezet rendeltetésszerű feladatainak az ellátására vehetők igénybe. Az üzemeltető katonai szervezeteknél eszközönként meg kell tervezni az igénybevétel mértékét és idejét. A tervezésnek összhangban kell lennie az elöljáró szakmai intézkedésében engedélyezett üzemeltetési keretekkel. A páncélos és gépjárműtechnikai eszköz elemi csapás, tűz vagy annak veszélye esetén a meghatározott üzemeltetési keretek túllépése árán is igénybe vehető. A szolgálati és kiképzési feladatok végrehajtásához szükséges gépjárműtechnikai eszközök a parancsnok által jóváhagyott részletes kiképzési tervek alapján vehetők igénybe. Az igénybevételeket úgy kell tervezni és végrehajtani, hogy a haditechnikai eszközökön a soron következő technikai kiszolgálást, olajcserét minden esetben végrehajtsák. A gép- és harcjárművek részére menetlevelet, áramforrás-aggregátok és hatósági jelzéssel nem rendelkező laktanya karbantartó gépek részére üzemóra lapot kell kiállítani. Az igénybevételre kijelölt páncélos és gépjárműtechnikai eszközök menetlevelét, üzemóra lapját az illetékes alegységparancsnokok készíttetik el és az engedélyezésre jogosultak az igénybevételt aláírásukkal engedélyezik. A haditechnikai eszközök közúti forgalomban történő igénybevételéhez szükséges okmányok: *a)* a járművezető személyazonosságát igazoló okmány; *b)* gépjárműparancsnoki igazolvány; *c)* igazolvány az elért osztályos fokozatról; *d)* az adott típusra előírt érvényes vezetői engedély (kezelői igazolvány); *e)* átadás-átvételi jegyzőkönyv; *f)* érvényes menetlevél

vagy üzemóralap; *g)* érvényes gépjármű-forgalmiengedély (forgalmi rendszámmal ellátott haditechnikai eszközöknél); *h)* baleseti adatközlő lap; *i)* Honvédelmi Minisztérium és a Magyar Honvédség gépjárműveit érintő közlekedési baleseti bejelentőlap; *j)* tájékoztatás a honvédségi gépjárművek által okozott károk megtérítéséről; *k)* kártérítési nyilatkozat. Honvédségi járművet csak az adott járműkategóriára érvényes vezetői engedéllyel rendelkező, rendszeresített gépjárművezetői beosztást betöltő katona, honvédségi közalkalmazott, továbbá páncélos és gépjárműtechnikus tiszt, altiszt vezethet. Nem engedélyezhető az igénybevétel (a készenlét fokozásával kapcsolatos feladatok és katasztrófa elhárítására történő kirendelések kivételével), ha: *a)* a haditechnikai eszköz a következő technikai kiszolgálási vagy olajcsere normáját leüzemelte; *b)* az eszköz műszaki állapota nem felel meg a típusra előírt műszaki követelményeknek; *c)* három egymást követő alkalommal műszaki okokra visszavezethető üzemanyag-túlfogyasztás állapítható meg; *d)* a haditechnikai eszköz (üzemóra) kilométerszámlálója üzemképtelen; *e)* a forgalmi engedély érvénytelen; *f)* a szervezetszerű vezető távol van és a kijelölt vezetőnek a haditechnikai eszköz jegyzőkönyvileg nincs átadva. A gépjárműtechnikai eszközök a rendeltetésük és igénybevételi jellegüknek megfelelő szolgálati feladatok végrehajtására, továbbá meghatározott kulturális, sport- és magáncélú használatra és szolgáltatásra vehetők igénybe. Az igénybevétel jellege szerint megkülönböztetünk szolgálati célú, magáncélú és egyéb célú igénybevételt. Szolgálati célú igénybevétel lehet: *a)* a kiképzési feladatok, valamint a honvédség tulajdonát képező anyagszállítások végrehajtása érdekében történő igénybevételek; *b)* a gépjárműtechnikai eszközök csapatpróbáival, rendszerbe állításával kapcsolatos igénybevételek; *c)* a honvédségi szervezetek állományába tartozó személyek szolgálati célú szállítása, beleértve a helyközi szolgálati utak esetén a lakásról más helyőrségbe, illetve oda visszatérő szállításokat; *d)* a Magyar Honvédség állományába tartozó biztonsági tisztek feladatai ellátására irányuló igénybevételek az érvényben levő intézkedések szerint; *e)* a katonai rendész és kommendáns feladatok érdekében történő gépjármű-igénybevételek; *f)* a Magyar Honvédség állományába tartozó személyek és családtagjaik kórházba és onnan történő visszaszállítása; *g)* a honvédségi szervek hétvégi pihenőjének kialakítását és működését biztosító szállítások; *h)* a hivatásos állomány gyógykezelésre való oda- és visszautazása (orvosi beutaló alapján); *i)* a honvédségi járatok gépjármű-igénybevételei. A gépjárműtechnikai eszköz igénybevételét jogtalannak kell minősíteni, ha: *a)* az eszközt a meghatározottaktól eltérő módon magáncélra rendelik ki, vagy igénybe veszik; *b)* az eszközt menetlevél nélkül, vagy érvénytelen menetokmányokkal veszik igénybe; *c)* a szolgálati célból kirendelt járművet az állományilletékes katonai szervezet parancsnokának engedélye nélkül más célra veszik igénybe; *d)* a gépjármű a meghatározott menetvonaltól nem szolgálati okból, indokolatlanul eltér, és ez többletkilométer-felhasználást eredményez; *e)* a honvédség állományába nem tartozó polgári személyeket engedély nélkül szállítanak; *f)* a gépjármű vezetője nem a megfelelő kategóriával vezet gépjárművet; *g)* a technikai eszköz igénybevétele nem rendeltetésszerűen történik. Haditechnikai eszközök közúti forgalomban történő igénybevételéhez szükséges okmányok: *a)* a járművezető személyazonosságát igazoló okmány; *b)* gépjárműparancsnoki igazolvány; *c)* igazolvány az elért osztályos fokozatról; *d)* az adott típusra előírt érvényes vezetői engedély (kezelői igazolvány); *e)* átadás-átvételi jegyzőkönyv. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

páncélozott felderítő-harcjármű: olyan páncélozott szállító harcjármű, amelynek rendeltetése a felderítőkatonák szállítása és a harcjárműre telepített felderítőberendezésekkel, jel- és adattovábbító infokommunikációs berendezéseivel adatok megszerzése és azok továbbítása. (H. H.) → *felderítés*

páncéltörő löveg (páncéltörő ágyú): páncélozott célok (harckocsik, önjáró lövegek, páncélozott harcjárművek stb.) megsemmisítésére szerkesztett tűzeszköz. A 75–125 mm-es űrméretű csöves ~ lehet simacsövű, vontatott vagy önjáró változat. A ~ek jellemzője, hogy lapos röppályán, nagy kezdősebességű, nagy találati pontosságú, nagy páncélátütő képességű, úgynevezett romboló és kumulatív hatású lövedékkel szerelt, egyesített lőszert alkalmaznak. A nagyobb űrméretű lövegekből páncéltörő rakétát is indítanak. Hatásos lőtávolságuk az űrmérettől, a kezdősebességtől (a kumulatív hatású lövedékek kivételével) és a lövedéktípustól függ. (Sz. T.) → *tüzérség*

páncéltörő manőver csoport: lásd *páncélelhárító tartalék* (M. G.) → *tüzérség*

páncéltörő rakéta: a páncélelhárítás legkorszerűbb és leghatékonyabb eszköze. Szilárd hajtóanyagú rakétahajtóművel egybeépített kumulatív hatású, nem irányított vagy irányított rakéta. A nem irányított űrméretes és űrméret feletti változatai: kézi úgynevezett hátrasiklás nélküli (HSN-) elven működő vetőcsőből, konténeres tároló-indító csőből, HSN állványos gránátvetőből, helikopter-, repülőgép-fedélzeti blokkból indíthatók. Az irányított változatai az indítás szempontjából: hordozható állványra és gépjárműre épített indítócsőből, önjáró indítóállványról, páncélozott harcjárműből, helikopterről, repülőgépről, sínről, konténerből vagy indítóblokkból, de páncéltörő és harckocsi lövegből is indíthatók. A röppályán a rakétát általában a forgás, valamint a vetőcső (konténer) elhagyása után szétnyíló farokszárnyak stabilizálják, de vannak merevszárnyú aerodinamikai felépítésűek is. A páncéltörő rakéták röppályán való irányítása (célba vezetése) végezhető kézi, optikai, rádió-lézersugaras módszerrel, vagy az önirányítás változataival. Napjaink korszerű irányított páncéltörő rakétái dupla kumulatív hatású robbanófejjel, kombinált önirányítási rendszerrel és általában a harckocsikat felülről támadó (top attack) képességgel rendelkeznek. (Sz. T.) → *tüzérség*

páncéltörő tüzérség: a tüzérség egyik neme. Rendeltetése az ellenséges harckocsik, önjáró lövegek és más páncélozott célok megsemmisítése. Állományába páncélozott célok leküzdésére alkalmazott tüzéralegységek tartoznak, amelyek lövegei (páncéltörő rakéta komplexumai) nagy kezdősebességű különleges páncéltörő lövedékekkel, illetve kumulatív robbanófejjel ellátott rakétákkal pusztítják a céljaikat. (Sz. T.) → *tüzérség*

Panzerfaust (Páncélököl) **hadművelet:** Magyarország háborúból való kiugrásának megakadályozására 1944. október 15-én végrehajtott német művelet, aminek közvetlen következménye lett Szálasi Ferenc és nyilas kormányának hatalomra jutása. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Pape, Robert Anthony (1960–): nem szolgált a légierőben, azonban első könyvét a légierő kényszerítő képességéről (stratégiai jelentőségéről) írta, *Bombing to Win – Air Power and Coercion in War (Bombázás a győzelemért – A légierő és a kényszerítés a háborúban)* címmel. Tanulmányait mindhárom képzési szintet tekintve a politikatudományok területén folytatta. Az alap- és mesterdiplomáját is a Pittsburghi Egyetemen szerezte, mindkettőt 1982-ben.

A tudományok doktorává (PhD-fokozat) a Chicagói Egyetemen vált 1988-ban, ahol jelenleg is professzorként tevékenykedik. Négy nagysikerű könyvet írt és több tíz publikációja jelent meg tudományos és egyéb rangos folyóiratban. Célpontkiválasztás szempontjából az ellenséges katonai erőkre helyezi a hangsúlyt. E szemben álló fegyveres erőkre kell a légierővel olyan hatást gyakorolni, hogy gyors, ahogy ő fogalmaz „olcsó" győzelmet arassunk azáltal, hogy akaratunkat rákényszerítjük. Ennek folyományaként, amennyiben a szemben álló politikai akaratnak nincs többé a háborúban érdekérvényesítő képessége, ami ez esetben csak a (cselekvőképes) haderő, akaratát és céljait sem lesz képes tovább vinni. Abban az esetben, amikor az ellenséget teljesen, vagy a teljeshez közelítően elpusztítjuk, nem megfelelően, pazarlóan alkalmazzuk a légierőt, és nem használjuk ki kényszerítő képességét. Az ellenség ellenállására, és az akaratunk érvényesítési esélyeire a következő képletet és relációt írta fel: R = B p(B) – C p(C); R<0; ahol R – az ellenség ellenállása, B – az ellenállás hasznossága (az ellenállás milyen előnyökkel jár), C – az ellenállás ráfordítása (a várható károk mértéke), (p) az előnyök elérésének, vagy a károk elszenvedése valószínűségének mértéke. Amennyiben R kisebb érték lesz mint nulla, az ellenségre (tőle racionális viselkedést feltételezve) rákényszeríthetjük a mi akaratunkat. A légierő általi kényszerítésnek négy alternatíváját különíti el: megtorlás (punishment), kockáztatás (risk), dekapitáció (lefejezés – decapititaion), tagadás (denial). Megtorlás: a polgári lakosság támadása (fizikai pusztítása, és/vagy életkörülményeik rombolása – például második világháború). Kockáztatás: a célpont szintén a lakosság, viszont alacsony támadási intenzitással kezdve, egyre növelve azt (a politikai vezetés eldöntheti, hogy eláll céljaitól, és a támadás befejeződik, vagy vállalja a károkat – például Koszovó, 1999). Dekapitáció: a politikai és/vagy katonai vezetés pusztítása (például öbölháború, 1991). Tagadás: a katonai erők megfosztása a területmegtartási-, vagy cselekvőképességben. Része elméletének, de nem támogatja a lakosság ellen intézett támadásokat, amelyek némely esetben nem eltántorítanák azt az ellenállástól, hanem növelhetik eltökéltségüket. Úgy véli, a legvalószínűbb és leghatékonyabb módja a sikerek elérésének a katonai erők ellehetetlenítése. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

Paperclip (Gemkapocs) **művelet:** a második világháború végén a német tudósokat az Egyesült Államokba mentő („deportáló") művelet. (Hasonló történt a szovjetek részéről is.) (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

parancs: a parancsnok kezében vezetési eszköz, amelyet a katona köteles maradéktalanul végrehtani. A ~ot lehet szóban, írásban (rajzban), jelekkel és jelzésekkel adni. Az elöljárónak parancsadásakor támaszkodnia szükséges a rendelkezésére álló adatokra, figyelembe kell vennie a végrehajtás feltételeit, az alárendelt személyi tulajdonságait, felkészültségét. Az elöljáró a ~ot úgy adja, hogy az a végrehajtó alárendelt számára világos, egyértelmű és az adott körülményekhez képest a legrövidebb legyen, végrehajtó katona pedig érezze a ~ szükségességét, hogy annak tudatában meggyőződésből cselekedhessen. Magasabb szintű parancsnokok hatáskörüknek megfelelően írásos formában is adhatnak ki rendelkezéseket. Az írásbeli rendelkezésekben meg kell határozni annak hatályát, a kihirdetés módját és a végrehajtás jelentésének határidejét. (C. O.) → *katonai vezetés*

parancsfelelősség: a fegyveres erők hatékonyságot biztosító hierarchikus szervezése

érdekes kérdéseket vet fel a felelősség tekintetében. Felelős-e egy jogsértő cselekményért az, aki a cselekményt parancsra hajtotta végre, valamint hogy a parancsláncolatban meddig terjed a parancsnok felelőssége egy jogsértő cselekményért? A kialakult gyakorlat és az elfogadott szabályok rögzítik, hogy a hadijog szabályainak megsértése esetén nem elégséges kifogás az, hogy a parancs felettes személytől érkezett, amennyiben a parancs jogellenessége egyértelmű. A ~ tekintetében pedig az I. Kiegészítő jegyzőkönyv 86. cikke a következőképpen fogalmaz: „Az a tény, hogy az Egyezmények vagy a jelen Jegyzőkönyv megsértését alárendelt személy követte el, nem mentesíti feletteseit az eset körülményeitől függően a büntetőjogi vagy fegyelmi felelősség alól, ha tudták, vagy a szükséges értesülések birtokában az adott körülmények között tudhatták volna, hogy az érintett személy jogsértést követ el, vagy készül elkövetni, és ha tőlük telhetően nem tettek meg minden intézkedést a jogsértés megakadályozására, illetve megtorlására." Ebből logikusan következik, hogy a parancsfelelősség addig terjed a parancsláncolatban, amíg van olyan elöljáró a sorban, aki tudott, vagy akinek tudnia kellett volna, hogy a parancs végrehajtása jogsértést jelent, és nem tett semmit ellene. A Nemzetközi Büntetőbíróság statútuma alapján a katonai vezető felelős azokért a bűnökért, amelyekről „tudott, vagy tudnia kellett volna" az adott körülmények között, és csak akkor, ha az ő „felügyelete és ellenőrzése" alatt álló személy követte el. Felelős akkor, ha „elmulasztotta megtenni a szükséges lépéseket", hogy megakadályozza és visszatartsa az alárendeltjei által „elkövetett vagy elkövetni szándékozott" cselekményt, vagy ha elmulasztotta annak jelentését a megfelelő hatóságoknak. (L. T.) → *hadijog*

parancsnok: a katonai szervezet élén álló egyszemélyi vezető. Szolgálati hatalma – amelyet jogszabályok és belső rendelkezések határoznak meg – kiterjed az adott katonai szervezete egész személyi állományára, a katonák szolgálatának minden területére, bármely helyen és időben. A ~ teljes és osztatlan felelősséggel tartozik a rá bízott katonai szervezet, a neki alárendelt állomány eredményes tevékenységéért és mindazért, amit ennek érdekében tett vagy megtenni elmulasztott. A ~ot az arra hatáskörileg illetékes elöljáró nevezi ki, és beosztásából is csak ő vagy nála magasabb beosztású elöljáró mentheti fel. A ~ alárendeltjeit a törvényekben, szabályzatokban és utasításokban, valamint az elöljáró ~ parancsaiban biztosított jogkör alapján vezeti. Felelős a harckészültségért – beleértve annak valamennyi összetevőjét –, az elöljárótól kapott feladatok maradéktalan végrehajtásáért, illetve végrehajtatásáért, az egész személyi állományért, a törvényességért, a katonai élet szabályzatok szerinti állandó szervezettségéért és rendjéért. Személyesen határoz a kitűzött harcfeladatok végrehajtásáról, szervezi és valósítja meg az együttműködést, személyesen és törzse útján vezeti az alárendelteket a harcban. Hatáskör és felelősség szempontjából a katonai szervezet egyszemélyi vezetője akkor is ~nak tekintendő, ha az állománytábla szerinti megnevezése ettől eltér. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

parancsnoki és törzsvezetési gyakorlat: a parancsokok és a törzsek együttes felkészítésének legmagasabb formája. A ~okat általában csapatok bevonása nélkül hajtják végre. A ~ rendeltetése: a parancsokok és a törzsek munkájában a begyakoroltság és az összekovácsoltság tökéletesítése tábori körülmények között. A ~okat terepen, vezetési eszközök felhasználásával, rendszerint csak jelző csapatok bevonásával hajtják végre. A ~ok lehetnek: egy- és kétoldalúak;

egy- és többfokozatúak; gyakorló, ellenőrző, kísérleti, és bemutató célúak. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

parancsnoki foglalkozás: a tisztek (altisztek), törzsek hadműveleti-harcászati (harc- és tűzvezetési) felkészítésének alapvető formája. A ~t rendszerint az elöljáró parancsnok vezeti, illetve tartja az alárendelt parancsnokok részére. A ~ formája lehet: előadás, alkalmazó megbeszélés, csoportos foglalkozás, röpfeladat stb. Végrehajtható tanteremben, térképen, terepasztalon, szaktanteremben, terepen, számítógépes szimulátoron és kombináltan. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

parancsnoki híradás: információ, utasítás, jelzések vagy jelek továbbítása a csapatvezetés érdekében a parancsnok gépkocsijába beépített, mozgó vagy a részére kijelölt egyéb eszközzel. A parancsnok a személyi híradó eszközével (általában rádióeszközzel) a saját, illetve az alárendelt híradóforgalmi rendszerbe léphet be. A forgalmi rendszerbe belépése egyben a vezetőállomás szerepének átvételét is jelenti. A parancsnok belépése esetén a veszélyjelzésen kívül minden forgalmazás abbamarad, és a parancsnok irányítása alá kerül. A parancsnoki személyi híradó eszközök rendelkeznek mindazon rendszerek forgalmi adataival, amelyekbe a belépésük várható. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

parancsnoki szuggessztió: fontos fogalma a katonapedagógiának, a parancsnoki kiképző-nevelői tevékenység során, ugyanis a parancsnoki szuggesztív hatás nem veleszületett sajátosság, a katonai szocializáció során, a parancsnoki-vezetői munka során alakulhat ki. A szuggesztív hatásnak külső feltételei vannak. A legfőbb feltétel, hogy a parancsnok fölényhelyzetben legyen a beosztott katonákkal szemben; rendelkezzen valamiféle fölényhelyzettel, amellyel helyzetbe csak az a katonai vezető kerülhet, aki valamilyen többlettel rendelkezik a beosztottakhoz viszonyítva. A parancsnok számára fölényhelyzetet és szuggesztív befolyást biztosító többletek a parancsnok jogi, pszichológiai és fizikai többlete. (Sz. I.a) → *katonapedagógia*

parancsnokkal szembeni követelmények: legyen erős és becsületes jellem, elkötelezett a haderő etikájához és legyen az egyéni értékrend példája. Legyen képes komplex etikai problémák megoldására. Ismerje a katonai vezetés rendszerét, alkalmazási módjait, eszközeit. Ismerje önmagát, a normákat, az emberi természetet, feladatát és egységét. Időben tűzzön ki célokat, adjon utasítást és ösztönzést. Legyen képes megérteni a hadműveletek emberi mértékét, kezdeményezést generálni, jól kiszámított kockázatot vállalni, összetartó csapat kialakítására, hatékonyan kommunikálni, legyen harcászatilag és szakmailag felkészült. (C. O.) → *katonai vezetés*

parancsnoklás: szigorú – általában a fegyveres szervezeteknél érvényesülő – törvényileg támogatott vezetési rend, ahol a parancsnok más vezetővel szemben törvényileg különleges joggal van felruházva. A ~ egyben a parancsnoki beosztás ellátásából eredő szolgálati hatáskör gyakorlását, illetve az egyes katonai tevékenységek konkrét, gyakorlati végrehajtásának irányítását is magába foglalja. (C. O.) → *katonai vezetés*

parancsnokok és törzsek felkészítése: hosszabb elméleti és gyakorlati felkészítést magában foglaló folyamat. Célja a parancsnokságokat és törzseket (vezetési szintjüknek megfelelően) képessé tenni a hadászati-, hadműveleti-, harcászati-, valamint a jogszabályokban és doktrínákban megszabott feladatok tervezésére, szervezésére és irá-

nyítására. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

parancsnokság: katonai alakulatok vezető-irányító szerve, amely állománytáblába rögzített. A magasabbegységeknél, igazgatási szervezetnél önálló hadrendi elemként szerepel. (C. O.) → *katonai vezetés*

parancsnoksági híradás: az elöljáró és az alárendelt parancsnokok, törzsek vezetési pontjai közötti, valamint a saját seregtest (egység, magasabbegység) vezetési pontjai közötti információtovábbítás. Az alárendeltekkel való összeköttetésért az elöljárót terheli a felelősség. Megszakadás esetén mindkét fél részt vesz a helyreállításban. Harci körülmények között a csapatok parancsnokai és törzsfőnökei felelősek azért, hogy rendelkezzenek azokkal a híradó eszközökkel, amelyek lehetővé teszik részükre az összeköttetés fenntartását az elöljáró és alárendelt parancsnokokkal (törzsekkel), valamint a saját törzzsel. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

Pareto-diagram: a problémák elemzésére szolgáló módszer. Az elemzés a 80/20 szabályon alapszik, amely szerint a problémák 80%-a mögött a kiváltó okok 20%-a áll. Tehát ez alapján érdemes rangsorolni az okokat, és először a lényeges 20%-kal kell foglalkozni. Ezen elv érvényesülését az élet számos területén megfigyelhetjük, például: egy munka elvégzésének 80%-ához a ráfordított idő 20%-a elegendő. (C. O.) → *katonai vezetés*

párhuzamos munkamódszer: a katonai szervezeteknél a vezetési folyamatok megoldása során a ~ a legfőbb, leggyakrabb alkalmazás. A parancsnok elgondolásának kialakítását követően valamennyi döntésről a törzs informálja az alárendelt szervezeteket. A különböző szintű döntéseket nem nagy időeltolódással alakítják ki, alárendeltekhez történő lejuttatásra, így biztosított az alárendeltek számára a felkészüléshez a rendelkezésre álló idő 2/3-a. (C. O.) → *katonai vezetés*

párhuzamos üldözés: amikor a visszavonuló erőket gyorsan mozgó alakulatokkal a szárnyaikon/hézagaikon előretörve igyekeznek távolabbi, kedvező terepszakaszon bekeríteni, majd megsemmisíteni. Lásd *kombinált üldözés.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

pars: lásd *vonás* (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

passzív zavarás: az elektronikai zavarások olyan fajtája, amely során a zavaróeszköz saját, vagy külső energiaforrásból nem használ fel energiát a működéséhez. Többségük alapelvét tekintve a fizikai tükrözési törvénynek megfelelően működik. Ez kimondja, hogy az anyagba be nem hatoló hullámok az anyag felületéről eltükröződnek (fémek esetében az anyagba nem hatolnak be, hanem arról teljes mértékben eltükröződnek) mégpedig úgy, hogy a beesési szög egyenlő a visszaverődési szöggel. Ha három egymásra merőleges síkról verődik vissza a beeső hullám, akkor a visszaverődés a beeső hullám irányába történik. Ha ezt a tér minden irányából biztosítani kell, akkor a sarkokból mind a nyolc térnyolcad irányába kell hogy egy-egy sarok látsszon. Az anyagba behatoló hullámok a Snellius-Descartes törési törvénynek megfelelő irányváltást szenvednek el. Ez a két különböző anyag határfelületén bekövetkező irányváltozásban jelentkezik, mértékét pedig a két anyag egymásra vonatkoztatott relatív törésmutatója határozza meg. A Snellius-Descartes törvény szerint: $sin\alpha \div sin\beta = n_{21}$ ahol α – az 1-es közegből beeső hullám és a felületi normális közti szög, β – a 2-es közegbe behatolt és irányt

változtatott hullám iránya és a felületi normális közti szög, n_{21} – pedig a 2-es közegnek az 1-es közegre vonatkoztatott relatív törésmutatója. A hullámok terjedési sebességére igaz, hogy $n_{21} = c_1 \div c_2$ vagyis a közegekben a hullámok eltérő sebességgel is haladnak. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

passzív zavaróeszköz: olyan, műszaki felépítését tekintve viszonylag egyszerű technikai eszköz, amely külső, vagy saját áramforrásból származó energia befektetése nélkül képes a vevőberendezések számára zavaró hatású sugárzást visszaverés útján előállítani. Leggyakoribb típusai a szögvisszaverők, a dielektromos lencsék és a dipolok. A szögvisszaverők működésük során a beeső elektromágneses hullámokat a tükrözési törvénynek megfelelően reflektálják, így három egymásra merőleges fémfelület a beeső hullám irányába veri vissza a primer hullámokat. A dielektromos lencséket több, különböző dielektromos állandójú anyagrétegből készítik, így a beeső hullámok az egyes rétegek határán a törési törvénynek megfelelően irányváltást szenvednek, így jutnak vissza a hullámok a beeső hullám irányába. A dipólvisszaverők 0,47 λ hullámhosszúságnál rezonanciát mutatnak, így a levegőben kavargó véletlenszerű helyzetük és nagy számuk a létrejövő rezonancia miatt a rádiólokátorok indikátorán nagy visszaverő felületet mutatnak. A levegőben való lassú mozgásuk állócél jellegű visszaverődést okoz, amely az állócélszűrő áramkörökkel csillapítható. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

pekingi nőkonferencia: lásd *Nők Pekingi Világkonferenciája* (M. J.) → *humánpolitika, személyügy*

pénzkeret-gazdálkodás: központi ellátás formájában valósul meg. Ezen ellátási körbe tartozó eszközöket és készleteket az MH Anyagellátó Raktárbázis (továbbiakban: ARB) a központi költségvetési előirányzat keretében szerzi be, az intézményi gazdálkodást folytató utalt honvédelmi szervezetek pedig – a pénzkeret értékében meghatározott kereten belül – természetben, térítés nélkül veszik át a Központi Élelmezési Anyagraktártól (továbbiakban: KÉRA). A központosított ellátás körébe tartozó eszközök és készletek vételezéséhez a pénzkeretet – költségvetési tételbontásban – a törzsadatok szorzata alapján az MH ARB állapítja meg a honvédelmi szervezetek részére. A pénzkereteket negyedéves szinten túllépni nem lehet, negyedéven belül – a IV. negyedév kivételével – 10% túllépés megengedett. Év végén megmaradó pénzkereteket a következő költségvetési évre átvinni nem lehet. Az utalt honvédelmi szervezetek pénzkeretét és annak terhére történő vételezett eszközök és készletek értékét, valamint az egyenleget az MH ARB szolgáltatja a honvédelmi szervezet részére. (P. A.) → *hadtáptámogatás*

peremvonal: a közvetlen harcterület első vonala. Az első lépcsőben elhelyezkedő alegységek a támadás irányára néző képzeletbeli vonala. Rendeltetése, hogy biztosítsa az erők elhelyezését, az ellenséges főerőinek megállítását, a saját ~ előtt lévő erők tevékenységének támogatása céljából. A ~ at jól azonosítható tereptárgyak alapján adják meg. A ~ előtt különböző a természetes akadályokhoz igazodó műszaki zárakból létrehozott akadályrendszert alakítanak ki. A ~at, a terepet, az ellenség és a saját csapatok harceljárásait, harci lehetőségeit, a parancsnoki szándékot figyelembe véve jelölik ki. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

pergőtűz: az első világháború állásháború időszakában (1915–1918) kialakult tüzérségi tűznem, amikor a támadások több ezer lövéggel 7–8 napon át tartó tüzérségi előkészítésével indult, hatalmas károkat okozva

az ellenség védelmi rendszerében, a védők számára lélektanilag is rendkívüli megterhelést okozva. (Lásd Gyóni Géza: *Csak egy éjszakára* című versét.) (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

periszkópikus tüzérségi tájoló műszer: a tüzérség alapvető műszere, a tüzérfelderítés, a tűzvezetés és a tüzérbemérés fontos eszköze. A tájolóműszer függőleges és vízszintes szögek mérésére, tájolóirányok irányszögeinek meghatározására, harcrendi elemek bemérésére, a célok felderítésére, előremetszésére és megfigyelésére, a tüzérségi tűz megfigyelésére, és bázisléc segítségével távolságmérésre is használható. Periszkópikus toldata segítségével alkalmas fedezékek mögül történő alkalmazásra is. A Magyar Honvédségben a PAB-2A (és a PAB-2 – ez utóbbi azimutális toldat nélküli) típusú ~t rendszeresítették. A tájolóműszer alkalmazása háromlábú állványon történik, a műszer szükség esetén periszkópikus toldattal, azimutális toldattal vagy világító berendezéssel is kiegészíthető. (M. G.) → *tüzérség*

PERT-módszer: a hálótervezési modell egyik alaptípusa. Akkor alkalmazzuk, ha a folyamat tervezésében és végrehajtásában sok a bizonytalansági tényező. Ezért az időszámítás módszereit valószínűségszámítási alapon dolgozták ki. Elkészítése több lépésből áll. El kell dönteni, hogy: *a)* milyen feladatokat és milyen sorrendben kell elvégezni; *b)* hogyan kell azokat csoportosítani; *c)* a feladatok elvégzése mennyi idő és erőforrás felhasználását igényli. A ~ esetében az úgynevezett hármas időbecslés módszerét alkalmazzák a tevékenységek időtartama legvalószínűbb nagyságának meghatározására. Meg kell becsülni a tevékenység időtartamának: optimista, valószínű, peszszimista nagyságát. Az optimális, az az elméletileg lehetséges legrövidebb időtartam, amikor minden körülmény a legkedvezőbben alakul, és nem vagy csak kismértékben számolunk veszteségidővel. A legvalószínűbb az átlagos feltételek között szükséges időtartam, és amikor bizonyos – átlagos nagyságú – veszteségidővel, kieséssel is számolunk. A pesszimista idő a legkedvezőtlenebb körülményeket veszi figyelembe, számol több akadályozó tényező érvényesülésével. A három időtartamból számítható ki a várható átlagos időtartam. (C. O.) → *katonai vezetés*

PESCO (Permanent Structured Cooperation, állandó strukturált együttműködés): az EU közös biztonság- és védelempolitikája területén a lisszaboni szerződés egyik legfontosabb újítása az volt, hogy a megerősített együttműködés formájaként létrehozott egy új, rugalmas együttműködési eszközt, a ~t. A ~ célja, hogy elősegítse az interoperabilitást, a képességhiányok csökkentését, illetve a védelmi területen történő együttműködés megerősítését. Az uniós szerződés a ~ létrehozását minimális tagállami létszámhoz sem kötötte. A tagállamok döntését követően az Európai Unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselője, aki egyben az Európai Bizottság egyik alelnöke véleményezi a tagállamok szándékát. A végső határozatot minősített többséggel az EU Tanácsa hozza meg. Az Európai Parlament a folyamatról tájékoztatást kap. A lisszaboni szerződéshez csatolt 10. jegyzőkönyv alapján a ~ben részt vevő tagállamok: *a)* vállalják, hogy védelmi képességeit intenzívebben fejlesztik a többnemzeti erők, a fő európai fejlesztési programok, valamint az Európai Védelmi Ügynökség tevékenységéhez való nemzeti hozzájárulásaival, illetve az azokban való részvételének erősítésével; valamint *b)* rendelkeznek azokkal a képességekkel, hogy EU-harccsoportot hozzanak létre. (1. cikk) További feltételekhez tartozik, hogy a védelmi felszerelések beszerzésénél együttműködnek, a védelmi berendezéseiket közelítik egymáshoz,

katonai szükségleteiket összehangolják, védelmi eszközeik és képességeik összevonásával, közös célkitűzéseik meghatározásával növelik az interoperabilitást, továbbá részt vesznek az Európai Védelmi Ügynökség közös vagy európai felszerelési programok kidolgozásában. (2. cikk) A 10. jegyzőkönyv az Európai Védelmi Ügynökséget (EDA) bízza meg a 2. cikkben lefektetett feltételek rendszeres értékelésével és az éves jelentéssel. (3. cikk) Sokáig úgy tűnt, hogy a lisszaboni szerződésben rejlő lehetőséget az EU tagállamai – elsősorban az Egyesült Királyság ellenállása miatt – nem használják ki. 2016-tól, az EU új globális külügyi és biztonságpolitikai stratégiájának megjelenése, illetve a brexitről szóló népszavazás kilépést támogató eredménye után viszont a ~ létrehozásának folyamata megkezdődött. A képességfejlesztések uniós szintű hátteréül részben az szolgált, hogy a 1999-ben meghatározott 2003-as fő célkitűzések (Headline Goal 2003) mind a mai napig hatályosak, illetve a globális stratégia végrehajtására vonatkozó 2016. novemberi külügyi tanácsi következtetéseiben a katonai ambíciószint is megjelenik. A ~ létrehozásában meghatározó szerepet töltött be a német inkluzív, azaz minél több tagállamot bevonó megközelítés elve. 2017. november 13-án 23 tagállam miniszterei – öt ország, Dánia, Írország, Málta, Portugália és az Egyesült Királyság kivételével – együttes bejelentést írtak alá. A bejelentést a főképviselőnek és a tanácsnak adták át. 2017. december 8-án az EU Tanácsa minősített többséggel döntött összesen 25 ország részvételével – kivéve Dánia, Az Egyesült Királyság és Málta – megvalósuló ~ elindításáról. 2018. március 6-án az EU Tanácsa elfogadta a ~ keretein belül első körben megvalósuló 17 projektjavaslatot. 2018 júliusában a tanács közös szabályokat fogadott el a ~-projektek irányítására, illetve döntés született az Európai Külügyi Szolgálat és az Európai Védelmi Ügynökség (EDA) által együttesen biztosított titkárságról. Az EDA egyik legfontosabb feladata, hogy a CARD (koordinált éves védelmi felülvizsgálat) alapján javaslatokat fogalmaz meg a képesség fejlesztési terv elérése (Capability Development Plan – CDP) elérése érdekében. Az EDA korábbi tevékenységeihez képest a ~ jelentősége, hogy a keretein belül megvalósuló projektek esetében a tagállami vállalások számonkérhetővé váltak. (M. A. É.) → *Európai Unió*

PEST-vizsgálat: a makrókörnyezet áttekintése az úgynevezett PEST-vizsgálat módszerével valósítható meg, amely lehetőséget kínál a változások strukturált számbavételére, jellemezhető a szervezetek helyzete. P – (political): politikai és jogi környezet, ahol egyre gyorsabbak a változások. (Bizonytalanság, illetve gyorsan változó, erősödő pozíció, ami kiegyensúlyozottságot, jogbiztonságot eredményezhet. A politikai helyzet elvonást, illetve támogatást, tűrést, kiszámíthatóságot stb. eredményezhet. Növekvő minőségi igények.) E – (economical): makrogazdasági környezet: kevés forrás és nagyobb elvárások. (Csökkentett költségvetés; gazdaságilag meggyengült fenntartó; egyre magasabb fenntartási és működési árak, ingadozó támogatás. Gazdasági fejlődés, szélesebb körű, kiegyensúlyozottabb támogatás, növekvő termelékenység, minőségi mutatók előtérbe kerülése, fejlődő, bővülő szervezet.) S – (social): társadalmi, szociokulturális (demográfia, társadalomföldrajz) környezeti igényekhez szabott szolgáltatások. (Öregedő társadalom – gyenge középosztály – tartós munkanélküliség – növekvő információszükséglet – növekvő minőségigény.) T – (technologocal): technológiai, technikai, tudományos környezet egyre áttekinthetőbbé és kézzel foghatóbbá váló célok és teljesítmények. (Különösen domináns ma már az információtechnológiának a minősége, de legalább olyan lényeges szerepet tölt

be a fejlődés, a hatásos működtetés, a versenyképesség biztosítása szempontjából a fejlett technika és a legújabb tudományos eredmények rendszerbe állítása, alkalmazása.) A környezet változásait a ~ tárja fel. (C. O.) → *katonai vezetés*

PhD: philosophiæ doctor (a filozófia tanítója). Lásd *hadtudományi fokozatok*. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

piezoelektromos gyújtó, piezogyújtó: lásd *tüzérségi gyújtó* (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

pilóta nélküli felderítő-repülőgép: olyan pilóta nélküli repülőgép, amelyek különböző magasságban és sebességgel hosszú vagy rövid időintervallumban tartózkodhatnak a kijelölt célterület felett abból a célból, hogy a fedélzetükre telepített szenzorokkal arról adatokat szerezzenek. (H. H.) → *felderítés*

pilóta nélküli légi jármű (Unmanned Aerial Vehicle – UAV): a repülőrendszer része, csupán a levegőben levő rendszerelemre utaló megfogalmazás. A fedélzetén személyzet nem tartózkodik, a légi járművet (repülő szerkezetet) általában programvezérléssel navigálják, fedélzeti rendszereit, esetleges megfigyelőrendszereit szintén távolról kezelik. A brit légierő doktrína különbséget tesz a távirányított és a pilóta nélküli repülőgépek között, míg az elsőt folyamatos emberi kontroll alatt tartják, a második irányítása inkább felügyeletjellegű, jellemzőbb a közvetett, programirányítás, és az eszköz tevékenységének monitorozása. Kijelentik, hogy fegyvereket csupán a távirányított repülőgépeken helyeznek el és alkalmaznak, a pilóta nélküli légi járműveket pedig csupán nem kinetikus feladatokra használják fel (például információgyűjtés). (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

pilóta nélküli repülőrendszer (Unmanned Aircraft System – UAS): rendszerszemléletű megközelítést tükröző megfogalmazás, a légi jármű lehet merev- vagy forgószárnyas, többször felhasználható (különösen a földi elemei) sokoldalú eszközhalmaz, amelynek repülőplatformja fegyverek, zavaró-, felderítő- és megfigyelőeszközök hordozására és alkalmazására képes. A rendszer részét képezi továbbá az irányítóeszköz vagy -állomás, az adattovábbító berendezések, antennák, titkosító modulok stb. Az ilyen rendszerek alkalmazhatósága a mikroelektronika fejlődésével folyamatosan bővül. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

pilótafülke: a repülőgép személyzetének elhelyezésére való helyiség a repülőgép törzsének első részén. A ~ében helyezik el a repülőműszereket, a felderítő- és célzóberendezéseket, a repülőgép irányításához szükséges belső kormányszerveket, a hajtómű vezérlő elemeit, valamint a híradóeszközök kezelőszerveit. A ~ méreteit és elrendezését a személyzet összetétele határozza meg, a személyzet száma és összetétele pedig a repülőgép rendeltetésétől és felépítésétől függ. Harci repülőgépeken a személyzet egy-két fő, szállító repülőgépek esetén öt-hét fő. A harci és a szállító repülőgépek pilótafülkéje túlnyomásos, ezzel teszik lehetővé a személyzet számára a munkafeltételeket nagyobb magasságokon is. A pilótafülkével szemben támasztott követelmények még a munkahely észszerű kialakítása, a jó kilátás és a repülőgép vészelhagyásának lehetősége. A különféle berendezések és a ~ mérete jelentősen befolyásolja a személyzet munkáját. A leggyakrabban használt berendezéseket könnyen hozzáférhetően és állandóan jól megfigyelhetően kell elhelyezni. A repülőgép vészelhagyását a katapultülés teszi lehetővé. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

pilótaruha: a repülőgép-vezető munkaképességét és életfeltételeit biztosító rendszer a kabin hermetizációjának megsérülése, meghibásodása (dehermetizációja) vagy a kabin elhagyása (katapultálás) esetén. A pilótafülkében kialakult tűz esetén a ~ láng- vagy tűzállóképessége nyújt védelmet. A pilóta mozgásképessége nagyban függ a ~ kialakításától, minőségétől. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

pilótafülke ergonómiája: az ember-repülőgép rendszer működésének optimalizálása a pilótafülke méreteinek helyes megválasztása, belső terének célszerű kialakítása, kezelőszerveinek és műszereinek megfelelő formája és elrendezése stb. révén valósulhat meg. A rendszer vizsgálata rendszerszemléletű megközelítést igényel, mert tervszerű emberi tevékenység hatékonyabbá tételéhez antropológiai, fiziológiai és pszichológiai ismeretek szükségesek. A vizsgálatok középpontjában az ember, a pilóta áll. Az ő cselekvőképességét kell a tevékenységek alapjául venni. Ilyenek: *a)* a cselekvés reakcióideje; *b)* a fizikai erőkifejtés képessége; *c)* mozgási képesség térben és időben; *d)* érzékszervi reakciók az ingerhatásokra; *e)* az információ befogadóképessége. Fontos feladat az érintkezési felületek megtervezése a pilóta és a repülőgép, valamint a környezet közötti információcsere területén. Az információcsere kétirányú: egyrészt a műszerfalon elhelyezett kijelző megjeleníti az információkat a pilóta számára, másrészt a kezelőelemek információkat fogadnak a pilótától. A kijelzőtervezés olyan területeket fog át, mint a skálák, mutatók, betűk és számok optimális megtervezése, valamint a műszerek mérete, elhelyezése és csoportosítása. Az információ megjelenítése bonyolult szaktevékenység, nemcsak a jelek megtervezésével foglalkozik, hanem kombinációik szabályaival is. A kezelőszervek tervezésekor törekedni kell a könnyű felismerhetőségre a külső jegyek (forma, méret, elhelyezés stb.) alapján. Az ember-gép kapcsolat sikerének alapvető feltétele, hogy az egyik tulajdonságai kedvezően egészítsék ki a másikét. A kapcsolat akkor hatékony, ha az ember és a gép között a funkciók úgy vannak megosztva, hogy az megfeleljen előnyeinek és korlátaiknak egyaránt. A pilótafülke méreteit és elrendezését a személyzet összetétele határozza meg. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

pirotechnika: a kémiai technológiának az az ága, amely a robbanókeverékek, továbbá a világító-, jelző-, gyújtó-, köd- és füstképző elegyek előállításával és gyártmányokba (gránátokba, gyertyákba, rakétákba, bombákba stb.) szerelésével foglalkozik (eredeti értelmében a tűzijátékok technikája). A ~i elegyek gyúlékony anyagok (magnézium, foszfor, alumínium, kén, szén stb.), oxidálószerek (klorátok, nitrátok stb.) és kötőanyagok (sellak, gyanta stb.) keverékei. Egyes keverékek még különleges rendeltetésű elegyrészeket, például lángszínezőket, érzékenységcsökkentőket stb. is tartalmaznak. A köd- és füstképző elegyek élettanilag általában semlegesek, de lehetnek ingerlő hatásúak is (klór-acetofenon). A ~i eszközök fogalomkörébe tartoznak: a világító-, jelzőtöltények és -rakéták, a lövedékekben használt nyom- és fényjelzők, a világító-, köd- és füstgyertyák, a kiképzés során használatos hang és tűzimitációs eszközök, továbbá különféle szerkezeti elemek és egységek működését indító vagy lezáró piropatronok. (B. T.) → *ABV-támogatás*

plasztikus robbanóanyag: olyan brizáns robbanóanyag, amely normál hőmérsékleten kézzel formálható, alakítható. Univerzálisan alkalmazható, különösen jól használható kumulatív töltetek és idomtöltetek kialakítására. Általában közvetlenül gyutaccsal

indítható, közbenső detonátor nem szükséges. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

poláris koordináták: jellemzően célok felderítése és terepi tájékozódás során a célpont helyének meghatározására, illetve ezen pontok kijelölésére alkalmazott koordináták. Terepi alkalmazása előnyös, mivel az álláspont beazonosítását követően a célpontra mért azimut és távolság alapján a célpont helye gyorsan meghatározható. A ~ terepi meghatározása távméréssel vagy becsléssel, illetve tájolóval végezhető el. Hagyományos (papíralapú) térképi célmegjelölések során vonalzó és szögmérő (protractor) alkalmazandó a ~ levételére. Digitális térképen a ~ meghatározása az álláspont és a célpontok megadására (kijelölésére) és a koordinátaértékek kilistázására egyszerűsödik. A ~ speciális változatát a bipoláris koordináták jelentik, amelyek két álláspontból (figyelőpárból) azonos célpontokra megfigyelt azimutpárokból állnak. Ez esetben a célok helyzete távmérés nélkül is meghatározható a terepen. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

polgári ellenőrzés: a honvédség polgári irányítás alatt álló, függelmi rendszerben működő állami szervezet. Magyar Honvédség irányítására, felügyeletére (ellenőrzésére) az Alaptörvényben és sarkalatos törvényben meghatározott keretek között az Országgyűlés, a köztársasági elnök, a Honvédelmi Tanács, a Kormány, valamint a feladat- és hatáskörrel rendelkező miniszter jogosult. A Magyar Honvédség működését a Kormány irányítja. A ~ elsősorban a Honvédelmi és Rendészeti Bizottság keretében valósul meg. (C. O.) → *katonai vezetés*

polgári javító kapacitások: azok a nem honvédség szervezetébe tartozó javító kapacitások, ahol az üzemeltető honvédségi szervezetek a meghatározott mélységű javításokat a csapat-előirányzat terhére polgári javítószervekkel is elvégeztethetik. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

polgári védelem: a polgári védelmi kötelezettség alapján létrehozott polgári védelmi szervezetek humanitárius feladatokat látnak el, fegyveres vagy súlyos erőszakos cselekmények elhárítására nem használhatók fel. A fegyveres összeütközés miatt szükséges polgári védelmi feladatok ellátásának célja a lakosság életének megóvása, az életben maradás feltételeinek biztosítása, valamint az állampolgárok felkészítése azok hatásának leküzdésére és a túlélés feltételeinek megteremtésére. A fegyveres összeütközések időszakában végrehajtandó polgári védelmi feladatok: riasztás, kiürítés és befogadás, óvóhelyek létesítése, fenntartása, működtetése, elsötétítési rendszabályok kidolgozása, alkalmazása, a lakosság és a lakosság ellátásához szükséges nemzetgazdasági javak mentése, elsősegélynyújtás, lelki gondozás, tűzoltás, a veszélyes területek felderítése, illetve megjelölése, vegyi- és sugármentesítés, fertőtlenítés, továbbá hasonló óvintézkedések, szükségelszállásolás és ellátás, szükségintézkedések a hadműveletek által sújtott területek rendjének helyreállítására és fenntartására, a létfontosságú közművek működési feltételeinek gyors helyreállítása, a halottakkal kapcsolatos halaszthatatlan járvány- és közegészségügyi, továbbá kegyeleti, illetve egyéb adminisztrációs feladatok ellátása, közreműködés a lakosság túléléséhez szükséges nélkülözhetetlen létesítmények működőképességének fenntartásában. A fegyveres összeütközések időszakában végrehajtandó polgári védelmi feladatokkal összefüggő felkészítésre, végrehajtásra, valamint készletképzésre vonatkozó részletes követelményeket az ország fegyveres védelmi terve tartalmazza. (B. J.a) → *védelmi igazgatás*

polgári védelmi szervezet: a ~ek a központi, területi, települési és munkahelyi szervezetek, amelyek állományát a polgári védelmi feladatok ellátása érdekében az önként jelentkezett személyekkel lehet kiegészíteni. A ~be a polgári védelmi kötelezettség alatt álló személyt a lakóhelye szerint illetékes polgármester osztja be. A területi, valamint települési rendeltetésű ~be csak a település, fővárosban a fővárosi kerület területén lakó, vagy ezek területén munkaviszonyban vagy munkavégzésre irányuló egyéb jogviszonyban álló személyt lehet beosztani. A ~ek technikai eszközökkel és anyagokkal való felszerelése központi ellátás és gazdasági és anyagi szolgáltatási kötelezettség teljesítése (Alaptörvény előírása) keretében történik. A ~ek egymásnak mellérendeltek, tevékenységüket a védekezés irányításáért felelős személy a polgármester, veszélyhelyzet esetén a katasztrófavédelem egy tisztje irányítja. A ~be beosztott személy esküt tesz. Az Országos Katasztrófavédelmi Főigazgatóság (OKF) vezetője központi ~ hoz létre olyan szakfeladat ellátására, amely különleges szakértelmet és technikai eszközöket igényel. A központi ~ felépítéséről és létszámáról a hivatásos katasztrófavédelmi szerv központi szerve vezetője dönt. „A fegyveres összeütközések időszakában végrehajtandó polgári védelmi feladatokra történő felkészítést a katasztrófák elleni védekezésért felelős miniszter irányítása alatt működő polgári védelmi felkészítés keretében kell végrehajtani. Az általános polgári védelmi felkészítés kiterjed a fegyveres összeütközésekkel kapcsolatos speciális polgári védelmi felkészítésre is." A központi, területi és helyi ~, valamint a mentőalakulatok tagjai fegyveres összeütközésekkel kapcsolatos speciális polgári védelmi felkészítését a hivatásos katasztrófavédelmi szervek végzik a honvédség állományából kijelölt oktatók közreműködésével. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

polgári védettség: a hadijog egyik fő célja a polgári lakosság életének és vagyonának védelme. E megkülönböztetés elve alapján az összeütköző feleknek kötelességük különbséget tenni a polgári személyek és célok, valamint a harcolók és a katonai célpontok között. Ennek írásos részletes szabályait – a már ismert szokásjogi erejű szabályokra építve – az 1977-es I. Kiegészítő jegyzőkönyv tisztázta. Annak alapján a polgári személyek védettséget élveznek a támadásokkal szemben, valamint a jegyzőkönyv tiltja az olyan cselekményeket is, amelyek kizárólagos célja a polgári lakosság köreiben való félelemkeltés. Emellett tiltja az úgynevezett megkülönböztetés nélküli támadást, a konfliktusokban érintett mindkét fél feltétel nélküli kötelezettségévé téve, hogy különbséget tegyen a harcosok és a katonai célok, valamint a civilek és a polgári javak között. A ~ mind nemzetközi, mind belső konfliktusok során kell hogy érvényesüljön. (L. T.) → *hadijog*

polgármester honvédelmi irányítási jogköre: a polgármester illetékességi területén ellátja a honvédelmi felkészítéssel kapcsolatos, törvényben vagy kormányrendeletben számára megállapított feladatokat, irányítja és összehangolja azok végrehajtását. A polgármester a honvédelmi feladatok végrehajtása céljából összehangolja a honvédelemben közreműködő települési szervek tevékenységét. Elrendeli a hatáskörébe utalt gazdasági és anyagi szolgáltatási kötelezettség teljesítését, részt vesz az illetékességi területe honvédelmi feladataihoz szükséges tájékoztatási rendszer működtetésében, irányítja a rendkívüli intézkedésekből eredő feladatok végrehajtását, béke, rendkívüli állapot, szükségállapot, megelőző védelmi helyzet, valamint váratlan támadás idején irányítja a hatáskörébe utalt, a fegyveres összeütközések időszakában végrehajtandó polgári

védelmi feladatok ellátását, és az azokra történő felkészülést, közreműködik a gazdaságfelkészítés és -mozgósítási helyi feladatainak szervezésében, valamint ellátásában. A polgármester a feladatok teljesítése érdekében a helyi védelmi bizottság rendelkezései szerint együttműködik más települések polgármestereivel. A polgármester a védelmi igazgatási feladatait a járási hivatal közreműködésével látja el. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

Politikai és Biztonsági Bizottság (Political and Security Committee – PSC): az Európai Unión belül a kilencvenes évek végén az EU Tanácsának keretein belül megkezdődött az európai biztonság- és védelempolitika alakítása, és ezzel együtt a válságkezelési struktúrák kiépítésének folyamata. A döntéseket a balkáni háborúk szomorú tapasztalatai, az EU válságkezelési kudarcai ösztönözték. 2000-től ideiglenesen (Decision 2000/143/CSFP), majd 2001-től pedig állandó szervként jött létre a tanács irányítása alatt működő nagyköveti szintű bizottság. A 2001-ben aláírt és 2003-ban hatályba lépett nizzai szerződés számos újítása közül érdemes kiemelni a ~ szerződéses keretek közé illesztését. A nizzai szerződés (Európai Unióról szóló szerződés) 25. cikke kimondta, hogy „a PSC figyelemmel kíséri a nemzetközi helyzet alakulását a közös kül- és biztonságpolitika alá tartozó területeken, és hozzájárul a politikák meghatározásához azáltal, hogy a tanács kérelmére vagy saját kezdeményezésére véleményeket terjeszt a tanács elé". A ~ legfontosabb feladata a válságkezelési műveletek (polgári misszióinak és katonai műveleteinek) politikai ellenőrzése és stratégiai irányítása lett. A PSC-üléseket kezdetben a tanács soros elnökségének vezető diplomatája, majd a lisszaboni szerződés hatálybalépését, valamint az Európai Külügyi Szolgálat (EKSZ) felállítását (2011) követően az EKSZ által kijelölt állandó elnök vezeti. A 2007-ben aláírt és 2009-ben hatályba lépett lisszaboni szerződés 38. cikke e területen annyiban egészítette ki az Európai Unióról szóló szerződés szövegét, hogy nem csupán a tanács, hanem az EU külügyi és biztonságpolitikai főképviselőjének kérelmére vagy saját kezdeményezésére terjeszt a biztonság és védelem körébe tartozó szakpolitikai, illetve a válságokra adott uniós válaszokkal kapcsolatos véleményeket a tanács elé. (M. A. É.) → *Európai Unió*

pontonhíd: az úszóhidak egyik fajtája, amit különálló, zárt szerkezetű, összecsukott állapotban gumikerekes járművekre málházott fém úszótestekből (hídkompokból) építenek azok vízre dobásával és összekapcsolásával. A hídkomp négy összecsukható pontonrészből áll, a vízre dobását követően önállóan szétnyílik és azonnal kész hídrészt alkot, amelyeket szorosan egymás mellé helyezve speciális kapcsolószerkezetekkel rögzítenek egymáshoz. A hídkompok, illetve a megépített hídrészek vízen mozgatását a vontató (toló) motorcsónakok végzik. A megépített 20–60 t teherbírású hidat a hídtengelyben horgonyokkal rögzítik. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

portfólióelemzés: a szervezet meglévő erőforrásainak és lehetőségeinek felmérése olyan szempontból, hogy melyikre érdemes hosszabb távon építeni, melyiket érdemes csak kihasználni. (C. O.) → *katonai vezetés*

posztindusztriális társadalom: társadalomkutatók, gondolkodók által gyakran használt fogalom, egy gyűjtőfogalomnak tekinthető, amelynek lényege, hogy a napjainkban zajló társadalmi változások folyamata túlmutat az ipari korszakon. Az ipari társadalmat felváltja egy új társadalmi rend. A ~ elsősorban nem az anyagi javak, hanem az információ termelésén alapul. A fo-

galom hívei szerint jelenleg olyan jelentős társadalmi változások zajlanak, mint amilyenek az ipari korszak kezdetét jelentették mintegy kétszáz évvel ezelőtt. A nézetrendszert bírálók szerint a társadalmi változások mozgatói összetettebbek és egyre kevésbé lehet ilyen mértékben kötni a gazdasághoz, ezért fogalomkör szűk, nem fejezi ki teljes mértékben a változások lényegét. (K. J.) → *katonaszociológia*

poszttraumás stressz zavar (Post Traumatic Stress Disorder – PTSD): egy jellegzetes tünetegyüttes, amely egy extrém traumás stresszorral kapcsolatos személyes élmény hatására fejlődik ki. A ~ akut, késleltetett és krónikus formájában egyaránt jelentkezhet. A ~ a katonák rokkantságáért felelős egyik leggyakoribb pszichés betegség. Az öbölháború veteránjainál 19%, a vietnámi veteránoknál 30,9% volt a ~ előfordulási gyakorisága. Az iraki szolgálatot követően 18%-ban, az afganisztáni esetében 11%-ban diagnosztizálták a ~t a hazatérő katonáknál. A ~ bevetések előtti előfordulása 3–6%, ami egyezik a civil populációéval, ugyanakkor a bevetéseket követően ez az arány 6–20%-ra növekedett. A modern pszichiátriai diagnosztikában a trauma meglétén kívül három fő tünetcsoportot határoz meg, amelyek szükségesek a ~ diagnózisának felállításához. Ezek: az újra átélés, elkerülés és a hyperarosual (fokozott izgalmi hajlam) tünetek. Ezek egy kórképbe történő összefoglalása Abram Kardiner (1941) nevéhez köthető, amellyel Kardiner öt poszttraumatikus tünetcsoportot határozott meg: *a)* fokozott ijedelmi reflexet és irritabilitást; *b)* különös álmokat; *c)* hajlamot explozív és agresszív reakciókra; *d)* trauma pszichés rögzülése; *e)* személyiség funkció beszűkülése. A ~ szinonimája a harci stressz. (S. L.) → *katonai egészségügy*

poszttraumás stressz zavar (Posttraumatic Stress Disorder – PTSD): a ~ elnevezést a 20. század második felétől kezdték alkalmazni a lélektan tudományában. A jelenség tanulmányozása a vietnámi háború következményeitől szenvedő katonák vizsgálata során gyorsult fel. A háborúban részt vett veteránok közül sokan – az átélt borzalmak hatásai miatt – hosszú időn keresztül küzdöttek pszichés zavarokkal. A traumát követő stressz olyan diagnosztikai kategória, amely éppen a háborús eseményeket, terrorcselekményeket vagy más erőszakot elszenvedett vagy átélt embereket sújtó sajátos szorongás és zavart állapot azonosítását szolgálja. PTSD-ről akkor beszélünk, ha a traumatikus eseményt újra és újra lejátsszuk, visszapörgetjük az agyunkban, s a képek, a hozzájuk kapcsolódó gondolatok vagy élmények – akár a legtriviálisabbak is – újra és újra változatlan elevenséggel térnek vissza. (B. J.c) → *katonapszichológia*

potenciális hadköteles: a honvédség katonai igazgatási és központi adatfeldolgozó szervezete a ~t, valamint a hadkötelest abban az évben, amelyben a 18. életévét betölti, hadköteles nyilvántartásba veszi. A hadkötelesek behívhatósági korhatára: a Magyar Honvédségnél hivatásos, szerződéses vagy önkéntes tartalékos katonai szolgálatot teljesítettek esetén a katonai szolgálat felső korhatára (65), más hadkötelesek és a ~ek esetén annak az évnek az utolsó éve, amelyben 40. életévét betölti. A behívhatósági korhatárt be nem töltött kiképzett tartalékosok és ~ előzetes egészségi alkalmasságát, valamint a katonai szolgálatra tervezhető hadkötelesek előzetes egészségi alkalmasságát a sorozás előkészítése érdekében a sorozó szakfőorvos már béke idején megállapítja. A vizsgálat alapján a hadköteleseket három kategóriába sorolhatják be: sorozásra tervezhető, katonai szolgálatra várhatóan alkalmatlan, sorozás alól mentes. Sorozás alóli

mentesítés kap az, aki mozgásképtelen, önmaga ellátására képtelen, szellemi fogyatékossága vagy elmebetegsége miatt magatehetetlen, siket, néma vagy siketnéma, nagyothalló vagy beszédfogyatékos, vak vagy egyik szeme hiányzik, illetve az, akinek bármelyik végtagja teljesen működésképtelen vagy hiányzik. (F. F.) → *védelmi igazgatás*

pozitív diszkrimináció: társadalmi csoportokra vonatkozó jogi vagy egyéb adminisztratív megkülönböztetést, előnyben részesítést jelent, amelyre gyakran, de nem feltétlenül a csoport valamilyen szempontból hátrányos helyzete ad indokot. A világ sok országában ismert és alkalmazott fogalom a hátrányos helyzetű csoportok felzárkóztatására vonatkoztatva. Indítéka a domináns egyén vagy csoport együttérzése, megértése, illetve a másik fél követelése vagy tiltakozása a gazdasági és társadalmi igazságtalanság ellen. Szándéka a szolidaritás, az embercsoportok közötti gazdasági vagy társadalmi igazságtalanság enyhítése, vagyis az esélyegyenlőség megteremtésre. A ~ elsődleges célja tehát annak a „minimumküszöb" elérésének megteremtése minden társadalmi csoport vagy réteg részére, ahonnan az egyenlő hozzáférés és részvétel lehetősége biztosított. A ~ bizonyos esetben korlátokat állít főleg a domináns és esetleg a hátrányos helyzetben lévőnek, mégis az esélyegyenlőséget vizsgálva igazságosabb. Például ilyen egy alulképviselt csoport tagjainak segítése, részesülése az arányosság elvén (kvótával). A ~ csak egy lehetőség, amire az EU nem kötelezi a tagállamokat. A gyakorlat azt mutatja, hogy az EU-tagállamok egyre gyakrabban élnek a ~ eszközével, mert a diszkrimináció puszta tilalmánál többre van szükség az előítéletek leküzdéséhez. A ~t leggyakrabban a munkaerőpiaci érvényesülés és a közéletben való részvétel segítésére alkalmazzák. Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség elősegítéséről szóló 2003. évi CXXV. törvény (Ebktv.) 11. §-a az alábbiak szerint rendelkezik az előnyben részesítéssel kapcsolatban: „Nem jelenti az egyenlő bánásmód követelményének megsértését az a rendelkezés, amely egy kifejezetten megjelölt társadalmi csoport tárgyilagos értékelésen alapuló esélyegyenlőtlenségének felszámolására irányul, ha az törvényen vagy törvény felhatalmazása alapján kiadott kormányrendeleten, illetve kollektív szerződésen alapul, és határozott időre vagy határozott feltétel bekövetkeztéig szól, vagy a párt ügyintéző és képviseleti szervének megválasztása, valamint a pártnak a választási eljárásról szóló törvényben meghatározott választásokon történő jelöltállítása során a párt alapszabályában meghatározott módon érvényesül. (2) Az (1) bekezdésben meghatározott rendelkezés nem sérthet alapvető jogot, nem biztosíthat feltétlen előnyt, és nem zárhatja ki az egyéni szempontok mérlegelését." (M. J.) → *humánpolitika, személyügy*

pozitív személyközi kapcsolatok: a ~ a tapintatos, humánus magatartás egymással szemben nélkülözhetetlen feltétele a jó közérzet kialakításának a katonai csoportokban. Az, hogy az egyén jó közérzettel tartózkodjék a csoportban vagy a közösségben, sok szempontból nagyon fontos. Mindenekelőtt azt kell hangsúlyozni, hogy a jó érzelmi közérzet hiányában a beosztott, a katona nem azonosul élethelyzetével, az ilyen közegben folytatott tevékenységgel. Emiatt – gyakran nem is tudatosan – ellenáll az itt közvetített parancsnoki-vezetői elvárásoknak, ellenmotivált az egész kiképzési-nevelési folyamatnak. Ennek következtében az egyén nevelése, kiképzése, oktatása, a szolgálati tevékenység és a honvédelmi eszme számára történő megnyerése nem kellő hatásfokú. Minden élethelyzetnek, a katonai szolgálatnak is van pozitívumszintje és negatívumszintje. A pozitívumszint az egyén számára nyúj-

tott előnyökből, a negatívumszint az őt ért kedvezőtlen, esetleg sértő, bántó hatásokból tevődik össze. Az ember olyan szituációban tartózkodik szívesen és jó érzelmi közérzettel, amelynek pozitívumszintje némileg meghaladja a negatívumszintet. Még fontosabb, hogy az ilyen helyzetben az egyén nyitottá, motiválttá válik. Ezzel szemben a magas negatívumszintű helyzetekben az egyén minden követelményt belső ellenállással fogad, s emiatt a megkívánt magatartás és tevékenységformák csak nehezen, lassan alakulnak ki nála, nem válnak szokásszerűvé, sőt a megkívánt ismereteket is kedvezőtlenül és nem teljes értékűen sajátítja el. Valamely élethelyzet vagy szituáció negatívumszintjét a csoporton belül lejátszódó bántó, sértő, durva személyközi megnyilatkozások jelentős mértékben növelik. A parancsnokok hatáskörüknél fogva képesek fokozott körültekintéssel, gondoskodással, a bántó megnyilvánulások visszaszorításával pozitív hatásokat létrehozni, s így aktívan növelni a katonai szolgálat mint sajátos élethelyzet pozitívumszintjét. (Sz. I.a) → *katonapedagógia*

PR (Public Relations): az a gyakorlat, amely az egyének vagy egy szervezet és a nyilvánosság közötti információ elterjedését kezeli. Előre megtervezett és szervezett tevékenységsorozat, amelynek célja a szervezet és a közösség közötti kölcsönös megértés és bizalom fenntartása. (C. O.) → *katonai vezetés*

prágai hadművelet: az 1., 2. és 4. Ukrán Frontok összehangolt csapásai eredményeként 1945. május 7-e és 9-e közötti napokban megközelítették, majd birtokba vették a csehszlovák fővárost, 10–11-én foglyul ejtették a német Közép Hadseregcsoport főerőit (kb. 860 000 katona), s ugyancsak május 11-én a Chemnitz – Karlovy Vary – Plzeň vonalon felvették a közvetlen érintkezést az amerikai csapatokkal. Lásd *folyamatos nagy mélységű hadművelet*. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

pre-hospitális ellátás: egy katonai művelet során az egészségügyi biztosítási rendszer a jól szervezett ~tól és az egészségügyi kiürítéstől függ. A beteg és/vagy sérült további életkilátásai a helyszínen elvégzett akut sürgősségi ellátáson múlnak. A békeidőszaki ~ könnyen definiálható, hiszen a beteg és/vagy sérült feltalálási helyétől egy adott kórház sürgősségi osztályáig elvégzett beavatkozásokat és sérültszállítást értjük alatta, amelyet a kivonuló mentőszolgálatok – Magyarországon az Országos Mentőszolgálat, esetenként háziorvosi ügyelet – látnak el. A katonaorvostan erősen specializálódott, és eljárásai nem minden esetben azonosak a békeidőszaki ellátás eljárási rendjével. A sebesültek halálozási arányának szűkítése érdekében az újraélesztést és az állapotstabilizálást a helyszínen kell megkezdeni és folyamatosságát a kiürítés időszakában is biztosítani kell, egészen a végleges ellátás helyszínéig. A jól szervezett ~t progreszszív módon valósítják meg. Az életstabilizáló ~i beavatkozásokat esetenként a Role 2-ig kell végezni. (S. L.) → *katonai egészségügy*

próbaidő: állományba vételkor a szerződésben próbaidőt kell kikötni, amely időtartam alatt a szolgálati viszonyt bármelyik fél indokolás nélkül azonnali hatállyal megszüntetheti. A próbaidő nem hosszabbítható meg. A próbaidő kötelező időtartama: *a)* közkatona és a szerződéses pályakezdő esetén hat hónap; *b)* szerződéses katona esetén legalább három hónap, legfeljebb hat hónap; *c)* ha a szolgálati viszony megszűnése és a hivatásos állományba történő visszavétel között több mint tíz év eltelt, legfeljebb hat hónap; *d)* önkéntes tartalékos katona esetében legalább három, de legfeljebb hat hónap; *e)* honvéd tisztjelölt esetében három hónap. Nem kötelező, de kikötheto próbaidő: *a)* hivatásos

állományba való visszavételkor, legfeljebb hat hónap időtartamban; *b)* ha a szolgálati viszony a KNBSZ-nél történő szolgálatteljesítéssel összefüggésben jön létre, legfeljebb hat hónapig, vagy a KNBSZ-nél tervezett szolgálati beosztásra történő felkészülés érdekében folytatott tanulmányok alatt a képzési idő tartamára, de legfeljebb egy évre, fedőbeosztásban történő foglalkoztatás érdekében létesített hivatásos jogviszony létesítésekor legfeljebb hat hónapig terjedően; *c)* ha a szolgálati viszony kormányzati szolgálati jogviszonyból, állami szolgálati jogviszonyból, közszolgálati, közalkalmazotti jogviszonyból vagy igazságügyi alkalmazotti szolgálati jogviszonyból történő áthelyezéssel jön létre, legfeljebb hat hónapig terjedő időtartamban. Nem kell próbaidőt kikötni: *a)* ha az önkéntes tartalékos szolgálati viszony létesítésére a hivatásos vagy a szerződéses szolgálati viszony megszűnésével egyidejűleg kerül sor; *b)* szolgálaton kívüli személy hivatásos állományba való visszavétele esetén. Nem köthető ki próbaidő: *a)* abban az esetben, ha a szolgálati viszony a rendvédelmi feladatokat ellátó szervek hivatásos állományának szolgálati jogviszonyáról szóló 2015. évi XLII. törvény hatálya alá tartozó hivatásos szolgálati jogviszonyból történő áthelyezéssel jön létre; *b)* szerződéshosszabbítás esetén; *c)* a nemzetközi kötelezettség teljesítéséből, vagy együttműködésből eredő szolgálati feladat végrehajtására kötött szerződés esetén. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

problémamegoldás: a probléma egy észlelt jelen idejű állapot megváltoztatását, vagy fenntartását előirányzó kielégítetlen szükséglet (igény), amelyik egy kívánatosnak minősített állapot elérésére (vagy fenntartására) irányul. A megváltoztatni (vagy fenntartani) kívánt állapotot problémaállapotnak, az elérni kívánt állapotot megoldási állapotnak vagy célállapotnak nevezzük. A ~ akkor következik be, ha az észlelt (jelen idejű) állapotot azonosnak ítéljük az elérni kívánt állapottal, azaz a célállapottal. A ~ pedig az a tudatos emberi tevékenység, amely során a problémaállapotot kívánatos állapottá alakítjuk. A ~ módjai eltérők lehetnek: *a)* amikor az észlelt jelen idejű állapotot a kívánatosnak minősített állapottá alakítjuk át (általában térben, időben, kvalitatívan, kvantitatívan új állapot jön létre); *b)* amikor a kívánatosnak észlelt jelen idejű állapotot azonosnak ítéljük a jövőbeni állapottal (általában időben és minőségében jelenik meg egy új állapot); *c)* az előző ~ok kombinációja (amikor a ~t befolyásoló tényezők egy része a feltárás során implicit marad, illetve nem határozható meg, nem prognosztizálható pontosan a teljes ~, vagy nem áll kellő erőforrás rendelkezésre a kívánatosnak minősített állapot eléréséhez). (C. O.) → *katonai vezetés*

processzor (Central Processing Unit – CPU): a központi feldolgozóegység feladata a műveletek sorrendben történő végrehajtása és végrehajtatása. A számítógép enélkül működésképtelen. Egy személyi számítógépben általában egy ~ található, de számításigényes grafikai, tervezőalkalmazások futtatásához, nagy teljesítményű szerverekhez építhető olyan számítógép, amelyben két vagy több ~ van. A ~ tartalmaz: egy vezérlő egységnek nevezett részt (Control Unit – CU), amelynek feladata az utasítások beolvasása, értelmezése, és ennek alapján a számítógép összes részének irányítása; egy aritmetikai és logikai egységnek nevezett részt (Arithmetich and Logical Unit – ALU), ami a matematikai és logikai műveletek végzéséért felelős. A regisztereket a ~ gyors elérésű memóriarekeszei. Feladatuk az adatok ideiglenes tárolása. A ~on belül 32 féle regisztert lehet elkülöníteni. A ~ fő jellemzői a műveletvégzési sebesség, a regisztermérét és a címtartomány. A ~ok a hatalmas számí-

tási teljesítményt jelentős áramfelvétellel képesek megoldani. Ennek egy mellékhatása, hogy a felhasznált elektromos energia egy része hővé alakul. Ezt a ~tól el kell vezetni, mert az a túlmelegedés hatására tönkremehet. A hűtést hűtőbordákkal és hűtőventilátorokkal oldják meg. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

professzionalizmus: a szakmai tudására alapozva magabiztosan képes kezelni a helyzeteket, a foglalkozása szempontjából releváns folyamatokat és élethelyzeteket, így különösen kiemelendő a szakszerűségre és jogszerűségre törekvés, a szakmai hivatás, a problémamegoldó képessége az adott egyénnek. (C. O.) → *katonai vezetés*

prognózis: jövőre vonatkozó kijelentés, közlés; egy jövőbeli esemény, változás, helyzet, állapot előre jelzése a mostani jelekből kikövetkeztetve vagy sejtelmek alapján. A globális, illetve a regionális politikai, katonai helyzetből előre jelezni a haderő fejlesztésének szükségességét. (C. O.) → *katonai vezetés*

programalapú védelmi tervezés: egy komplex védelmi tervezési metódus, amely a honvédelem stratégiai céljaiból, a jövőben várható – biztonsági, gazdasági, társadalmi stb. – környezetből vezeti le azokat a jövőbeni képességeket, amelyekre a honvédelemnek szüksége lesz, s ezen képességek kialakítását programok (haditechnika- és hadfelszerelés fejlesztés, kiképzés, szervezetátalakítás) megvalósításán keresztül éri el, a programok megvalósításához pedig erőforrásokat rendel, az erőforrásokat pedig költségesíti, így kialakítván a honvédelem erőforrás- és költségigényét s a következő évek költségvetési szükségletét. A rendszer hátránya, hogy precíz, hosszú távú gondolkodást és előrelátást igényel nemcsak a biztonságpolitikai környezet változása, hanem a költségvetési források biztosítottsága területén is. Hatalmas előnye viszont az, hogy sokkal hatékonyabbá teszi a költségvetési források felhasználását, hiszen minden forrás valamilyen feladathoz, minden feladat valamilyen programhoz, minden program valamilyen képesség kialakításához rendelt. Valamint előny az is, hogy költségvetési megszorítás esetén nem szükséges a fűnyíróelvet alkalmazni, azaz minden feladattól és szervezettől egyaránt költségvetési támogatást megvonni, hanem a képességek és a hozzájuk kapcsolódó programok között lehet priorizálni, vagy egyes programokat a hozzájuk kapcsolódó feladatokkal együtt időben el lehet tolni. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

program: 1. Valamely feladat végrehajtásának, algoritmusának egy programozási nyelv utasításaival történő ábrázolása, leírása, kódolása a számítógépen. **2.** A ~ szót gyakran a „számítógépes szoftver" kifejezés szinonimájaként használják. Bár a szoftverek fő részét ~ok képezik, maga a szoftver gyakran tartalmaz erőforrás-állományokat, amelyek mindenféle adatot hordoznak, és amik valójában nem a ~hoz, hanem az annak működéséhez szükséges környezet részei. A programvezérelt gépek célszerű működését a szoftverek több rétege biztosítja. Aszerint, hogy egy szoftver specifikusan mennyire inkább a gép puszta működtetését, vagy az ember által igényelt feladatmegoldást segíti elő, a következő funkcionális csoportokat különböztetjük meg. Indítóprogram vagy alapszoftver (a felhasználó által a legkevésbé manipulálható, a gép üzemszerű működését beállító ~[ok], ide tartozik a firmware is). Rendszerszoftver (a gép és perifériás kommunikációját lebonyolító ~, beleértve a felhasználó oly mértékű kiszolgálását, amely lehetővé teszi a számára más szoftverek elkészítését és üzembe helyezését is). Alkalmazói szoftver vagy alkalmazások (a felhasználót a számítógép

használatán túlmutató céljainak elérésében támogató specifikus ~ok). Felhasználó által készített szoftver (valamilyen alkalmazáson belül, annak támogatását kihasználó, programozói ismeretek nélkül elkészíthető ~ok). (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

programozási nyelv: 1. Olyan mesterséges nyelv, amely számítógépes programok leírására szolgál. Egy programozási nyelv a gyakorlatban akkor használható, ha rendelkezésre áll olyan rendszerszoftver, amely képes a programozási nyelven megírt forrásprogramokat átalakítani számítógép által feldolgozható formában. A fordítóprogram a forrásprogramot előbb teljes egészében lefordítja tárgyprogrammá, ez más részekkel végzett összeszerkesztés után vagy közvetlenül betölthető és végrehajtható. Az értelmező program a forrásprogramot utasításonként fordítja le és hajtja végre. A ~ lehet gépi, asszembler vagy magas szintű nyelv vagy a gépi nyelv egy konkrét számítógép utasításkészletének felhasználásával közvetlenül végrehajtható programok írására alkalmas ~. Használatára csak különleges esetekben kerül sor. Az assembler nyelv szimbolikus ~, utasításkészlete egy konkrét számítógépre jellemző. Utasításai többnyire egyetlen gépi utasítássá alakulnak át. a magas szintű nyelv számítógéptől független ~, utasításai általában több gépi utasítással valósíthatók meg. A magas szintű ~k próbaorientált nyelvek, mert általában a problémák egy adott csoportjának kezelésére alkalmasak. **2.** A ~ a számítástechnikában használt olyan, az ember által olvasható és értelmezhető utasítások sorozata, amivel közvetlenül, vagy közvetve (például: gépi kódra fordítás után) közölhetjük a számítógéppel egy adott feladat elvégzésének módját. Alapvetően három csoportba soroljuk a ~eket: gépi kód, asszembler (assembly) magas szintű nyelvek. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

projekt: 1. A közszolgálat területén a ~ egy pontosan meghatározott cél elérését szolgáló tervszerű tevékenység, amely behatárolt költségkerethez, időhöz, erőforrás-felhasználásához kötött, elviselhető kockázattal járó, pontosan előírt szolgáltatás, dolog, intézmény, szervezeti elem létrehozását biztosító komplex tevékenységi rendszer. Nem ismétlődő, ellenben célirányos, tervezett tevékenység, amelynek erőforrás- (költség-) és határidőkerete van. Ideiglenes szervezetet alakítanak ki, amelynek saját működési rendje van. (C. O.) → *katonai vezetés* **2.** Főként a CIMIC fejlesztési szakterületen használt fogalom. A CIMIC-projekt speciális feladat vagy tevékenység, amit a katonai erő önállóan vagy más szereplőkkel (nemzeti, nemzetközi, nem kormányzati, civil lakosság, helyi kormányzati) együtt hajt végre. A más szereplők bevonása nagy jelentőséggel bír a megvalósult ~ek fenntartása és működtetése során, mivel a térségben hosszabb ideig jelen lévő szereplők el tudják látni a felügyeletet. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

projektmenedzser: integrált projektszervezet kialakítása szükséges, amely a stratégiai, az operatívszintű vezetést látja el, és biztosítja az alrendszerek közötti együttműködést, a projekt megvalósítását. A stratégiai vezetés lényegében a projekt irányítását látja el, tagjai a megbízó, a szponzor, a felhasználó, az üzemeltető, a beszállító, akik egyben a felügyeletet is ellátják. A stratégiai vezetés és az operatív vezetés közé felkérnek (beiktatnak) egy minőségbiztosítást felügyelő csoportot, minőségmenedzsmentet. A következő vezetési szint az operatív, amely magában foglalja a ~t, a szakmai vezetőt, az alprojektvezetőket (alprogramvezetők), beszállítókat. Az alprojek-

tekbe tartoznak a végrehajtók, a projekttagok és a szakértők. A projektek életciklusát a vezetési rendszer modelljéhez lehet hasonlítani: *a)* projekt kialakítása (elemzés – célok kitűzése – szcenárió); *b)* tervezés (feladatok azonosítása – feladatterv – idő és értékbecslés – csapat kialakítása); *c)* szervezés (folyamatokhoz, feladathoz erőforrás rendelése); *d)* végrehajtás (kivitelezés irányítása, korrekció – ütemterv – értékbecslés – minőségbiztosítás); *e)* zárás (elfogadtatás – dokumentálás – elszámolás – karbantartás). (C. O.) → *katonai vezetés*

propaganda: egyoldalú vagy félrevezető tájékoztatás bizonyos politikai célok vagy szemlélet támogatása érdekében. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

proxy háború: története bár régmúltra nyúlik vissza hivatalos magyar megfelelője, illetve definíciója nem létezik. (Születtek rá elnevezési kísérletek, például többek között: helyettesítő háború, kívülről támogatott háború.) Lényegét tekintve két oldalról vizsgálva a problémát, tömören az alábbiakat lehet megállapítani ezekről a konfliktusokról: *a)* olyan csoportok vagy kisebb országok közötti háború, amelyek mindegyike más nagyobb hatalom érdekeit képviseli, ezért ezektől segítséget és támogatást kaphat; *b)* amikor egy ország (általában nagyhatalom) kisebb országok konfliktusaiban (főleg polgárháborúkban) az egyik fél mellé állva vívja meg harcát a másik nagyhatalom ellen (aki a másik felet támogatja). A második világháború után (főleg a hidegháború időszakában) megnőtt a ~k jelentősége. Ebben az korszakban az első jelentősebb ilyen típusú fegyveres konfliktus a koreai háború volt. De meg kell említeni az arab–izraeli háborúkat is. A hidegháború idején az amerikaiak és a szovjetek is a teljes győzelmet tűzték ki célul, és ennek köszönhetően ~ká alakították át a kambodzsai, salvadori, továbbá a mozambiki polgárháborúkat is, ahol a két szuperhatalom mindig az szemben álló (ellentétes) oldalt támogatta. A 21. század második évtizedében a szíriai polgárháború is ~ vá változott. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

pszichikai alkalmasságvizsgálat: a munkaalkalmasság-vizsgálatok része. Arra keres választ, hogy a vizsgálati személy esetében nem merül-e fel pszichikai kizáró ok a tervezett munkakör betöltésére. A ~ kezdete a 20. század elejére tehető és összefügg Hugo Münstwenberg pszichotechnikai irányzatával. A műszeres pszichotechnikai vizsgálatok első megjelenési területe a közlekedés pszichológia. Az első intelligenciavizsgálatok a tanulási képesség (Binet-teszt), illetve a katonai beosztás megállapítása céljából (armyalfa- és armybéta-teszt) készültek. A tesztekkel történő alkalmasságvizsgálat fellendülése az első világháború miatti nagyszámú katonai behívásoknak is köszönhető. A ~ az egyén aktuális pszichofiziológiai állapotát méri fel, és ebből következtet jövőbeli munkaképességére. A magyar katonaság már a múlt század harmincas éveiben alkalmazott pszichikai vizsgálatot az egészségügyi vizsgálatok részeként (helyszíne a Magyar Királyi Honvéd Alkalmasságvizsgáló Intézet volt). A katonai felsőoktatási intézményekbe (korábbi főiskolák) történő felvételi eljárásoknak is mindig része volt a ~. (B. J.c) → *katonapszichológia*

Puységur, Jacques Francois de Chastenet (1656–1743): az első hadtáptiszt, aki a francia hadseregben a legmagasabb – marsalli – rendfokozatot elérte. Főnemesi családból származott, és 22 évesen lépett a hadseregbe. Gyorsan emelkedett a ranglétrán, 1691-ben Luxembourg marsall főszállásmestere lett. 1703-ban szerkesztette szabályzatait, amelyek hosszú ideig érvényben voltak. 1704-ben altábornaggyá léptették elő.

XIV. Lajos közvetlen környezetéhez tartozott, sokszor királyi tanácsadó szerepét töltötte be. 1734-ben, mint a németalföldi határvidék parancsnoka, elnyerte a marsallbotot. Fő művét *A hadművészet alapelvei és szabályai (Art de la guerre par principes et par regles)* halála után, 1749-ben adták ki, néhány év múlva németre és olaszra is lefordították. Puységur felismerte, a háború törvényszerűségeit, és megkísérelte azok meghatározását és rendszerbe foglalását. A tapasztalatokon alapuló, ösztönös vezetéssel szemben a módszeresség híve. A matematika eredményeit a stratégiában is alkalmazta. A hadsereg utánpótlásának kérdését tudományosan szemlélte. Könyve második részében rendkívül alaposan és részletesen kidolgozta egy a Szajna és Loire között felvonuló hadsereg utánpótlásának valamenynyi problémáját. Következtetéseit nemcsak saját tapasztalataiból szűrte le, hanem bőven merített történelmi példákból is. Ezért fontosnak tartotta a hadtörténelem tanulmányozását és oktatását. Ez vezette – jóval II. Frigyes előtt – a ferde csatarend jelentőségének felismeréséhez. A 18. század legjelentősebb katonai szakírója.

Pygmalion-effektus: projekció, amelynek alapja, hogy az ember hajlamos azzá válni, amit gondolnak róla. (C. O.) → *katonai vezetés*

R

racionalizáció: a személyiség énvédelmét szolgáló egyik elhárító mechanizmus, amely része a személyiség működésének. Ezek olyan szabályozási folyamatok, amelyek célja a biológiai és pszichés egyensúly védelme az azt veszélyeztető környezeti hatások, információk, és intrapszichés folyamatokkal szemben. A késztetéseket, vágyakat, indulatokat szabályozó működési változatokat nevezzük elhárító mechanizmusoknak. Ezek lényege, hogy kiküszöbölik a tudatból a kínosat, a nem realizálhatót, oldják a feszültséget. Funkciójuk megakadályozni az „én"-t személyesen negatívan érintő, az önértékelést fenyegető, szorongáshoz, stresszhez vezető felismeréseket. Miközben az énképet jótékonyan védik a hibáival való bántó szembesüléstől, eltorzíthatják a valóság megfelelő érzékelését. Az elhárító mechanizmusok lehetnek éretlen vagy érett énvédő mechanizmusok. A ~ az éretlen énvédő mechanizmusok közé sorolható. A pszichológia pszichoanalitikus irányzatának képviselői vizsgálták meg, megfigyeléseik alapján írták le, nevezték el az elhárító mechanizmusokat. A ~ lényege: ha a személy olyan helyzetbe kerül, amelyben objektív szempontból negatív következtetéseket is fontos lenne levonni önmagára nézve, ennek ellenére a valóságot eltorzítja. Nem arra törekszik, hogy önmagáról való hiedelmeit, vélekedéseit összhangba hozza a valósággal, hanem éppen ellenkezőleg, megfelelő szemüveget (vagy szemellenzőt) keres ahhoz, hogy a valóság tűnhessen fel oly módon, mint ami az eset előtti, azóta megingott énképével, elképzeléseivel összhangban van. (Például ha egy személy súlyos kritikát, elmarasztaló véleményt kap, a kritikában vagy véleményben foglaltak átgondolása helyett a ~ esetében inkább támadja azt). Ekkor az összes körülményt figyelembe véve igyekszik az állítás hitelességét, valósságát megkérdőjelezni; azaz, ha az egyén valamely döntése nem észszerű (racionális), nem a döntését, hanem a tényeket változtatja meg, ferdíti el oly módon, hogy a döntése immár észszerűnek tűnjön. (B. J.c) → *katonapszichológia*

radarbesugárzás-jelző: repülőgépen vagy helikopteren elhelyezett, a fedélzeti önvédelmi elektronikai hadviselési rendszer részét képező olyan eszköz, amely érzékeli és detektálja a repülőgép környezetében 360 fokos irányból érkező radar frekvencia tartományba eső elektromágneses hullámokat. Ez alapján a fedélzeti számítógép az abba előzőleg betáplált adatbázis-(ok) segítségével meghatározza a fenyegetés mértékét és helyét, amelyről tájékoztatja a repülőgép-vezetőt. A fenyegetés meghatározását követően a pilóta dönteni tud a szükséges önvédelmi manőverről, vagy a rendszer által optimalizált és felajánlott elektronikai ellentevékenységi mód engedélyezéséről vagy az ellentevékenység

félautomatikus – kézi – kiváltásáról. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

radarlefedés: lásd *radarfelderítési zóna* (H. H.) → *felderítés*

radarfelderítés: az a felderítés fajta, amely radar segítségével szerzi meg az ellenség tevékenységére vonatkozó információkat és határozza meg a terepre és az időjárásra vonatkozó adatokat. (H. H.) → *felderítés*

radarfelderítési zóna: azok a határok, amelyeken belül a céltárgyakat egy vagy több radarállomás érzékelni képes. (H. H.) → *felderítés*

rádió: minden olyan berendezés általános megnevezése, amely elektromágneses rezgések, segítségével szabad terjedésű jelek, üzenetek kisugárzására, továbbítására és vételére alkalmas. Mint előtag (~-) a ~hullámok alkalmazására utaló megjelölés, például ~állomás, ~távközlés. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rádióadó: rádióhullámok előállítására szolgáló berendezés. A ~ a kisugározni kívánt információt hangfrekvenciás rezgések formájában kapja. Ezeket a jeleket erősíti tovább, majd a saját adófrekvenciájának megfelelő modulált hullámot állít elő, és ezt az antenna kisugározza. Az antennához az elektromágneses energiát kábelen, szimmetrikus vezetéken vagy csőtápvonalon juttatják el. A ~ legfőbb részei a rezgést előállító oszcillátor (rezgőkör), a modulátor, az erősítők, esetleg frekvenciasokszorozó és -osztó fokozatok. A hírközlésre használt ~kat többféle jellemző szerint lehet osztályozni. Az alapvivő modulációs módja szerint lehetnek amplitúdómodulált, frekvenciamodulált, fázismodulált, impulzusmodulált berendezések. Az adásmódok szerint feloszthatók: moduláció nélküli, hangfrekvenciás moduláció nélküli távíró-, hangfrekvenciás modulációs távíró-, távbeszélő- (a hangtovábbító műsorszórást is beleértve), képtávíró-, tévé- (csak kép), duplex távíró-, többcsatornás hangfrekvenciás távíró-, egyéb (például adatátviteli) ~kra. A ~k kiegészítő jellemzői szerint a rádióadás lehet egy oldalsávos, két egymástól független oldalsávos, csonka oldalsávos és impulzusadás. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

radioaktív felhő: lásd *atomrobbanási felhő* (B. T.) → *ABV-támogatás*

radioaktív izotóp: lásd *izotóp; radioizotóp* (B. T.) → *ABV-támogatás*

rádióállomás: egy vagy többcsatornás, egy, illetve több üzemmódú olyan rádió adó-vevő vagy adó- és vevőkészülékkel ellátott komplexum, amely elektromágneses hullámok kisugárzásával, illetve vételével vagy több pont közötti összeköttetést tesz lehetővé. A ~ok fizikai méretük, kisugárzott teljesítményük, frekvenciatartományuk, valamint alkalmazási lehetőségeik alapján csoportosíthatók. A kis teljesítményű ~ok általában hordozhatók (kézben, háton), kisebb szervezeti egységek (szakasz, század) híradását látják el. A nagyobb teljesítményű ~okat a tömegük és a térfogatuk következtében valamilyen hordozójárműre telepítik (mobil híradóeszköz) vagy állandó létesítményekben állandó telepítésű híradó eszközként üzemeltetik. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rádióelektronikai eszköz: a technikai eszközök egy olyan csoportja, amely az elektromágneses rezgések érzékelésére, feldolgozására, átalakítására, vételére és/vagy kisugárzására szolgál távérzékelési, mérési, információtovábbítási, távvezérlési, irányítási, célzási, helymeghatározási, navigációs, információközlési, zavarási és más feladatok

végrehajtása érdekében. A ~ök nomenklatúrája folyamatosan bővül, ahogy egyre újabb technológiai eljárások, módszerek jelennek meg az egyre szélesebb, alkalmazott frekvenciatartományban. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

rádióelektronikai felderítés (Signals Intelligence – SIGINT): az elektromágneses spektrum rádiófrekvenciás tartományában passzív vevőberendezésekkel szerez adatokat a rádióelektronikai felderítő adatforrásokból. Passzív jellegéből fakadóan békében és háborúban egyaránt folytatott tevékenység. A ~ magában foglalja a rádiófelderítést és a rádiótechnikai felderítést. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

rádióelektronikai felderítési mélység: ~ alatt azt a legnagyobb távolságot értjük, amelyen belül egy rádióelektronikai felderítő berendezés egy adott valószínűséggel képes adatokat szerezni a rádióelektronikai felderítő adatforrások kisugárzásaiból. A ~ függ a felderítés hullámtartományától, a feladat jellegétől, a felderítendő kisugárzó eszköz teljesítményétől, a felderítő-vevőberendezés érzékenységétől, illetve a terep és a domborzat árnyékoló hatásaitól. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

rádióelektronikai felderítő adatforrás: az elektromágneses környezetben működő, és elektromágneses energiát kisugárzó olyan távközlési és nem távközlési céllal működő rádióelektronikai felderítő sugárforrás, amely rádióelektronikai felderítőeszközökkel elérhető, és rádióelektronikai felderítőértékkel rendelkezik. Egy elektronikai objektum többféle adatforrást is tartalmazhat. Az adatforrások lehetnek különböző hullámtartományban működő földfelszíni, légi vagy műholdas rádió- és rádiórelé-eszközök, rádiólokátorok, navigációs eszközök és távvezérlő berendezések. Az adatforrásokat fontosságuk szerint kategorizálják, ami alapján végzik a települési helyük behatárolását, figyelésüket és lehallgatásukat. A katonai műveletek során az adatforrások rádióelektronikai felderítőértéke változhat, ami alapján fontossági besorolásuk is folyamatosan változik. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

rádióelektronikai felderítő adatfúzió: olyan új típusú adatfeldolgozási technológia, amely a különféle rádióelektronikai felderítő adatforrásokból szerzett különböző formátumú nyersadatok meghatározott szempontok szerinti összehasonlítása, korrelálása és az eredmények összegzésének következményeként, a korábbi megbízható felderítőinformációkra alapozott új érték hozzáadásával, magasabb tartalmi értékkel bíró megbízható felderítési információkat szintetizál. A fúziós adatfeldolgozás alapja a bemenő adatok egységesítése, amelyet az adatforrások helyére vonatkozó térbeli információk és a térinformatikai modellek tesznek lehetővé. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

rádióelektronikai felderítő adatszerzés: a rádióelektronikai felderítés azon a része, amely magában foglalja a felderítési adatok gyűjtését, valamint a megszerzett adatok eljuttatását az adatfeldolgozó központba. Az adatszerzés fázisai az adatforrások rádióelektronikai felfedése, rádió-irányméréses, forgalmának és technikai jellemzőinek elemzése, rádióelektronikai felderítőértékének meghatározása, valamint az adatforrás tevékenységének rádióelektronikai figyelése, lehallgatása. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

rádióelektronikai felderítő azonosítás: a rádióelektronikai felderítő adatszerzés

folyamatában végzett tevékenység, amelynek során a rádióelektronikai felderítő adatforrás felfedését, iránymérését és behatárolását követően, az adatforrás rádióelektronikai felderítő ismérvei alapján meghatározásra kerül, az ellenség vezetési és irányítási rendszerében elfoglalt helye és szerepe. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

rádióelektronikai felderítő behatárolás: a rádió-iránymérés során egy kisugárzó rádióelektronikai eszköz helyének a megállapítását jelenti. A kisugárzóeszköz települési helyének meghatározása kettő vagy több rádió-iránymérő állomás által közel egy időben vett rádió-iránymérési irányszögek alapján történik. A vett északhoz viszonyított irányszög értékeket az iránymérést vezénylő egy térképen rögzíti, aminek eredményeként az adó települési helyét az irányszögek metszéspontja adja. Automatizált térinformatikai alapú rádió-iránymérő rendszert alkalmazva az iránymérő állomások által vett irányszögértékek alapján az adó települési helyét automatikusan megjelenítik. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

rádióelektronikai felderítő felfedés: a rádióelektronikai felderítő adatszerzés első fázisa, amelynek során az elektromágneses környezetben működő rádióelektronikai felderítő sugárforrások kisugárzásainak vétele útján a rádióelektronikai felderítőismérvek alapján meghatározzák a rádióelektronikai felderítőértéküket, és kiválasztják a rádióelektronikai felderítő adatforrásokat. A felfedés célja az új adatforrások feltárásával az ellenség teljes rádiótávközlő, rádiólokációs, rádiónavigációs és rádiótávvezérlő rendszere felépítésének és működésének feltérképezése. A felfedés végrehajtható keresséses és keresés nélküli módszerekkel. A keresésen alapuló felfedés történhet frekvencia vagy irány szerint. A frekvencia szerinti keresés a felfedő tevékenység alapvető módszere, amikor az egyes munkahelyek a teljes vételi sávban, vagy csak a kijelölt alsávokban végeznek felfedést. Az irány szerinti keresés az antennarendszerek mechanikus, vagy elektronikus forgatásával, a vételi frekvenciasávban végrehajtott mechanikus, vagy elektronikus hangolással végzett felfedő tevékenység. Az irány szerinti keresés elsősorban a rádiótechnikai felderítésben alkalmazott felfedő eljárás. Rádiófelderítésben csak ritkán alkalmazott módszer, ez esetben az irányított antennákkal, meghatározott szektorokban végeznek csak felfedést. A keresés nélküli felfedés során a megfelelő irány, illetve frekvencia szerinti felbontáshoz (pontossághoz) a szükséges számú, párhuzamosan működő antenna, illetve vevőberendezést működtetnek, amelyekkel egy időben meghatározhatók az egyes kisugárzások irányai és diszkrét frekvencia értékei. A korszerű frekvenciaugratásos adásmódok felfedése ezen a módszeren alapul. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

rádióelektronikai felderítő figyelés, lehallgatás: a már felfedett, rádióelektronikai felderítőértéket képviselő rádióelektronikai felderítő adatforrások működésének, paraméterei változásának, forgalmi viszonyainak megállapítására, nyomon követésére irányul. A figyelést folyamatosan, periodikusan, vagy véletlenszerű időközönként végzik. A figyelés eredményeit az adatforrások adatbázisához csatolva rögzítik, és további vizsgálatok, statisztikák alapadataként használják fel. A figyelés alapvető módszere az ellenőrzés. Az ellenőrzést az objektum fontossági fokának megfelelően, a korábban szerzett adatokkal összevetve, a változások regisztrálásával kell folytatni. A lehallgatás a figyelés folyamán az átvitt információ tartalmának megszerzésére irányuló

tevékenység, amelynek során megtörténik az információtartalom adathordozó eszközökre rögzítése. A lehallgatás az adatforrás folyamatos, megszakítás nélküli figyelését, ellenőrzését igényli. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

Rádióelektronikai Felderítő Fúziós Adatfeldolgozó Központ: feladata a parancsnoki döntéshez szükséges megalapozott, hiteles és megbízható információ biztosítása a különböző rádióelektronikai felderítő adatforrásokból. A központ hálózatos környezetben, térinformatikai alapú automatizált számítógépes rendszerre épül, amely képes az adatszerző eszközöktől beérkező adatok automatikus fogadására, nyilvántartására, a rádióelektronikai felderítő adatfúziós technológia alkalmazásával az adatok elemzésére, feldolgozására, és új érték hozzáadásával minőségileg magasabb szintű információ előállítására. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

rádióelektronikai felderítő sugárforrás: az elektromágneses környezetben működő, és elektromágneses energiát kisugárzó, távközlési és nem távközlési célú eszköz, objektum, amely rádióelektronikai felderítő vevőberendezésekkel észlelhető. A sugárforrások egy része rádióelektronikai ffelderítőeszközökkel elérhető, másik részük viszont a hullámterjedés sajátosságai, a terep és domborzat, illetve a vevőberendezések jellemzői (érzékenység, szelektivitás stb.) miatt nem hozzáférhető. A elérhető és rádióelektronikai felderítőértékkel rendelkező sugárforrások képezik a rádióelektronikai felderítő adatforrásokat. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

rádióelektronikai felderítőérték: a rádióelektronikai felderítő adatszerzés során a felfedett rádióelektronikai felderítő sugárforrás informativitását mutatja meg. Arra utal, hogy a sugárforrás tevékenysége, technikai jellemzői vagy az általa nyújtott tartalmi információk nyújtanak-e olyan felderítési adatokat, amelyekből az adatfeldolgozás során következtetni lehet az ellenség vezetési struktúrájára, objektumainak elhelyezkedésére, tevékenységére, erőinek eszközeinek helyzetére, tevékenységére, szándékára. A felderítőértékkel rendelkező sugárforrások képezik a rádióelektronikai felderítő adatforrásokat, amelyek figyelésével, lehallgatásával folytatni kell a működési és forgalmi jellemzőik nyomon követését. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

rádióelektronikai felderítőismérv: az ellenség rádióelektronikai eszközeinek és rendszereinek olyan egyedi sajátossága, megkülönböztető jegyei, amelyek lehetővé teszik a rádióelektronikai felderítő adatforrások megkülönböztetését, kiválasztását, rendeltetésük és hovatartozásuk megállapítását (azonosítását), valamint az ellenség erőinek, eszközeinek, csoportosításának, tevékenységének és valószínű szándékának megállapítását. Megkülönböztetünk azonosító és hadműveleti ~eket. Az azonosító ismérvek biztosítják az adatforrás kiválasztását és azonosítását, valamint objektum szerinti hovatartozásának meghatározását. A hadműveleti ismérvek az ellenség üzemelő rádióelektronikai eszközeinek sajátos jellemzői alapján lehetővé teszik az ellenség állományának, tevékenységének és valószínű szándékának megállapítását. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

rádiófelderítés (Communication Intelligence – COMINT): a rádióelektronikai felderítés részeként végzett olyan tevékenység, amely magába foglalja a rádiófrekvenciás tartományban működő, vezeték nélküli, kommunikációs célú rádióelektronikai

felderítő sugárforrások felfedését, technikai jellemzőik és térbeli elhelyezkedésük meghatározását, a rádióforgalom folyamatos figyelését és lehallgatását, az információtartalom rögzítését, és a rejtjelzett közlemények megfejtését. Az egyre terjedő korszerű kiterjesztett spektrumú adásmódok (például frekvenciaugratás) estében a ~ lehetőségei korlátozottak, a közlemények tartalmi megfejtésére harcászati-hadműveleti szinten nincs lehetőség. A ~ ez esetben – hasonlóan a rádiótechnikai felderítéshez – elsősorban a technikai paraméterek és a települési helyre vonatkozó adatok megszerzésére törekszik. Emiatt ma már megfigyelhető a ~ és a rádiótechnikai felderítés közötti konvergencia. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

rádióforgalmazás: rádió-összeköttetés létesítése bármely természetű (fajtájú, típusú stb.) közlemény (jel, jelzés stb.) továbbítása céljából, valamelyik rádiótávközlési szolgálat kijelölt alrendszere keretében. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rádióforgalmi adatok: a rádióforgalmazáshoz szükséges és előírt adatok. A ~at a rádió adatlapon tüntetik fel. Ezek: a parancsnokság megnevezése fedőnévvel, hívójelek, hívónevek számkulcsok a szolgálati közlések táblázatához, tartalék és üzemi frekvencia, a forgalmi adatok váltásának rendje és egyéb egyeztetett adatok. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rádióforgalmi háló: a rádióhíradást megvalósító rádióforgalmi rendszer egyik fajtája. Három vagy ennél több, egymással hírváltásra rendelt, közös forgalmi adatokkal jellemzett rádióállomás forgalmi rendszere. A ~ban az összeköttetések egyoldalúak (szimplex) vagy kétoldalúak (duplex) lehetnek. Egyoldalú az összeköttetés, amikor az egyik állomás csak ad, a másik vagy a többi csak vesz. Kétoldalú az összeköttetés, ha egy forgalmazás során mindkét állomás ad is, vesz is. A ~ban mindig van működést irányító vezető állomás és tagállomások (a hatótávolság növelése vagy a rejtettség fokozása érdekében lehetnek még átjátszó-állomások). Minden állomásnak saját hívójele van. A ~ban a tagállomásokat egyidejűleg körözvényhívónévvel hívják. A tagállomások a rádió adatlapon feltüntetett sorrendben válaszolnak. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rádióforgalmi irány: a rádióirány a rádióhíradást megvalósító rádióforgalmi rendszer egy fajtája: két egymással hírváltásra rendelt, közös forgalmi adatokkal jellemzett rádióállomás forgalmi rendszere. A ~ban az egyik állomás a működést irányító, vezető állomás. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rádióforgalmi rendszer: a híradásban a rádióforgalmazás szervezetszerű formája; az egy rendszerbe szervezett és a részükre kiosztott forgalmi adatoknak megfelelően (frekvencia, hívójel, üzemmód információs mód, adásmód, sávszélesség, üzem- vagy periódusidő stb.) egymással vagy egy vezetőállomással forgalmazó rádióállomások összessége. A ~ lehet rádióháló vagy rádióirány. A különféle rendeltetésű vezetési elemek, csapatok részére más-más ~eket szerveznek, így megkülönböztetnek parancsnoki riasztó és értesítő, együttműködési, repülésirányító, repülés közbeni jelentő stb. ~eket. Ezenkívül az egyes fegyvernemek és szakcsapatok részére speciális ~eket szerveznek. A ~ tevékenysége szorosan kapcsolódik a kiszolgált vezetési elem (például harcálláspont) tevékenységéhez. Szervezhetnek szimplex és duplex ~eket. Az első esetben a rádióállomások ugyanazon a frekvencián, a második esetben külön frekvencián adják, illetve veszik közleményeiket. A ~t elektro-

mágneses struktúráknak is nevezik, ez a haderőnemi, összfegyvernemi struktúra rádiós infrastruktúrájának feladatát látja el. E kapcsolat teszi lehetővé, hogy a rádiós rendszer tevékenységének követésével adatokat lehet szerezni az említett struktúráról. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rádiófrekvenciás fegyver (Radio Frequency Weapon – RFW): az irányított energiájú fegyverek azon csoportja, amely működése során nagy teljesítményű rádiófrekvenciás hullámtartományú energiát állít elő és ennek a célra való irányításával abban maradandó meghibásodást, az érzékeny félvezetők, elektronikai alkatrészek, adathordozók visszafordíthatatlan károsodását idézi elő. Alkalmazhatóságát tekintve a ~ lehet impulzusbomba, amely egyszeri működése során maga is olyan mértékben megrongálódik, hogy újabb használata nem lehetséges, és lehet többszöri alkalmazású eszköz. A ~ három fő komponenst tartalmaz. A szükséges energiát egy töltő-energiatároló rendszer szolgáltatja, amely lehet kapacitív (például Marx-generátor) vagy induktív (például a robbantásos fluxuskompressziós generátor). A nagyfrekvenciás energiát egy rezgéskeltő állítja elő (magnetron, klisztron, febetron, üregrezonátor stb.). Az antennatápvonal-rendszer az előállított nagy teljesítményű, nagyfrekvenciás energiát a szabad térbe irányítottan kisugározza. A ~ek rongáló, pusztító hatásukat az elektromágneses indukciós törvény szerint fejtik ki. A működés során létrejövő indukált feszültség egyenesen arányos a vezető hosszával és annál nagyobb, minél gyorsabb a térerősség változása. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

rádiógyújtó zavarás: olyan elektronikai zavarási eljárás, amely célja, hogy a rádiógyújtóval szerelt tüzérségi lövedékek ne a beállított föld feletti magasságban, hanem attól jóval magasabban robbanjanak fel, ami jelentősen csökkenti a repeszhatásból adódó pusztító képességüket. A rádiógyújtó a tüzérségi lövedékbe épített adó-vevő berendezés, amely által kisugárzott folyamatos vagy impulzusüzemű rádiójelek a földről visszaverődnek, és ha a visszavert jel szintje elér egy adott értéket, akkor robbantja fel a lövedéket. A rádiógyújtó zavaróállomás vevője a lövedékek jeleit veszi, de nem alakítja át, hanem csupán felerősíti, majd felsugározza és ezzel virtuálisan magasabbra helyezi a földfelszínt, amitől a robbanás az eredeti meghatározott magasságnál jóval magasabban következik be. A rádiógyújtó zavaróállomásokat olyan nem páncélozott, vagy kevésbé védett körletek, technikai eszközök oltalmazására szokás telepíteni, mint a vezetési pontok, hírközpontok törzsbuszai, járművei, vagy akár például a sorozatvető üteg álláskörlete. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

rádiógyújtó: lásd *tüzérségi gyújtó* (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

rádióháló: olyan rádióforgalmi rendszer, amelyben több rádióállomás folytat hírváltást. Ha egy rádióállomás kitüntetett, vezetőállomási szerepet kap benne, akkor vezetett ~nak nevezik. A vezetett ~ban a vezetőállomás engedélye nélkül nem üzemelhet rádióállomás. A vezetőállomás ad engedélyt a tagállomásként működő rádióállomás telepítésére vagy bontására is. Ha a ~ban minden állomás (rádióadó) egyenrangú szabad ~ról beszélünk. Az ilyen ~ban minden állomás minden állomással szabadon létesíthet rádiókapcsolatot. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rádió-helymeghatározás: egy objektum helyének, mozgási irányának, sebességének vagy más jellemzőjének rádióhullámok útján, aktív vagy passzív módszerrel történő meghatározását jelenti. Aktív módszerrel történő ~t végeznek a rádiólokátorok,

amelyek rádiófrekvenciás jelek kisugárzása és visszaverődése útján határozzák meg az objektum térbeli információit. A passzív ~ pedig a rádióelektronikai felderítés keretében végrehajtott rádió-iránymeréssel történik, amelyet rádióelektronikai felderítő behatárolásnak neveznek. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

rádióhíradás: a hadműveletek irányítására, a harcoló egységek vezetésére, jelentések, parancsok továbbítására alkalmazott olyan hírközlő rendszer, amelyben a közlemények adására és vételére rádióállomásokat használnak. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rádióhorizont: normális atmoszferikus viszonyok között a földsugár 4/3-szorosának megfelelő optikai látóhatárral (Line os Sight – LOS) egybeeső, képzeletbeli határgörbe; ettől kezdve a rádióadás csillapodása sokkal rohamosabb, mint a ~on belül. Helyzetét a meteorológiai hatások mindkét irányban módosítják, ami az ultraviola hullámok terjedésében fontos. A ~on túl a fading (elhalkulás) is sokkal nagyobb mértékű. A ~ adótól való távolsága nő az antennamagassággal. Összeköttetések tervezésében ezért is van jelentősége a kiemelkedő pontoknak és a megnövelt antennamagasságnak. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rádióirány: olyan rádióforgalmi rendszer, amelyben két rádióállomás folytat hírváltást. A frekvenciahasználattól függően lehet a ~ szimplex, ez esetben az adó- és a vevőállomás is ugyanazon a frekvencián dolgozik, vagy lehet duplex, ilyenkor a két állomás más-más frekvencián adja le közleményeit. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rádió-iránymérés (Radio Direction Finding – RDF): a rádiófelderítés, elektronikai felderítés része, azaz a rádióelektronikai felderítő-adatszerzés részeként végzett tevékenység, amelynek célja egy rádióelektronikai felderítő sugárforrás kisugárzási irányának, helyének meghatározása. A ~ során a kisugárzott elektromágneses energia nagyságát, amplitúdóját vagy fáziskésését mérik. A korszerű iránymérési módszerek közé tartozik a forgóantenna-karakterisztikájú, a Wullenweber, az Adcock/Watson-Watt, a doppler/pszeudo doppler, az interferométeres és a korrelációs ~. A sugárforrás helyének megállapítása rádióelektronikai felderítő behatárolással, több rádió-iránymérő által mért rádió-iránymérési irányszög értékek alapján történik. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek* A ~ pontossága függ a hullámtartománytól, az iránymérési elvtől, a helymeghatározás pedig az iránymérő alap, vagyis a két (vagy több) rádió iránymérő állomás és a mérendő sugárforrás térbeli elhelyezkedésétől. Az ultrarövid- és rövidebb hullámú (30 MHz-nél nagyobb frekvenciájú) tartományokba közvetlen átláthatóság szerinti (Line of Sight – LOS), a rövidhullámú (1–30 MHz-es) tartományokban felületi hullámú és (az ionoszferikus visszaverődést felhasználva) térhullámú iránymérés végezhető. A ~ az alapja a rádiónavigációs rendszereknek, ezekben a mérőállomások speciális földi, légi vagy kozmikus telepítésű, ismert pozíciójú rádió-irányadókhoz viszonyítva határozzák meg a saját helyzetüket. A ~ „rókavadászat" néven technikai-fizikai sportágként is népszerű, ennek során a „rókákat" (rádiójeladókat) kell a legrövidebb idő alatt felkutatni, kézi rádió-iránymérő eszköz segítségével. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rádió-iránymérés mélysége: a rádió-iránymérés egyik meghatározó jellemzője: azt a távolságot fejezi ki, amelyről adatforrás (sugárforrás) települési körzete még a meg-

követelt pontossággal meghatározható. A ~ függ a frekvenciatartománytól, amelyben az adatforrás üzemel; a rövidhullámú tartományban több ezer kilométer is lehet. Az ultrarövid-hullámú tartományban a hallhatóság miatt földi adatforrások esetében ált. 50–80 km légi adatforrások (repülőeszközök) esetében 400 km. A ~ függ a rádióiránymérés 30–120°-os szöghatárok között ad kielégítő eredményt. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rádió-iránymérési irányszög: egy rádióiránymérő állomás helyzete és a mért rádióelektronikai felderítő sugárforrás helyzete között mért irányszög. Az állomás a mérés során a mért sugárforrás irányát a mérési módszertől függően a földrajzi vagy a mágneses északi irányhoz viszonyítva alapítja meg. Az északi irány a 0°-os irányszög, a déli pedig a 180°-os. A rádió-iránymérő állomás a rádió-iránymérés során az óramutató járásával megegyező irányban 0–360° közötti értéket mér, és jelent az iránymérővezénylő állomásnak. Az egyes iránymérő állomások által mért szögértékek térképre történő felvitele alapján történik meg a sugárforrás rádióelektronikai felderítő behatárolása, és a települési helyének meghatározása. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek* (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rádió-iránymérési zóna: a rádió-iránymérés egyik meghatározó jellemzője; amely azt a területet jelenti, amelyről egy üzemelő rádióelektronikai felderítő sugárforrás települési helye még a harcászati szempontból megkövetelt pontossággal meghatározható. A ~ függ az iránymérés frekvenciatartományától, a sugárforrás jelteljesítményétől, az iránymérő vevőérzékenységétől, valamint a rádió-iránymérő alapméretétől. A sugárforrás helymeghatározásának harcászatilag megkövetelt pontossága akkor kielégítő, ha a rádió-iránymérő alap két szélső iránymérő állomása által mért irányegyenesek metszési szögértéke 30–150° szöghatárok között van. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

rádió-iránymérő alap: 1. A rádióadók, rádióhullámokat kisugárzó eszközök pontos irányának, nevezetesen a ~on áthaladó északi irányt kijelölő egyenes, valamint a ~on és a célponton áthaladó egyenes által bezárt szög meghatározására való rádióelektronikai eszköz. A ~berendezések attól függően, hogy az irány meghatározásnak milyen működési frekvenciatartománnyal dolgoznak, megjelenésükben és szerkezeti felépítésükben eltérők. A ~ok három fő egységet tartalmaznak: az antennát, a vevőberendezést és a kijelző indikátort. Az iránymérés pontosságát több tényező határozza meg az alkalmazott mérési módszer; az indikátor és a forgó antenna pozíciójának saját hibája; álló antennáknál az antenna saját hibája, telepítési helyzetének és referenciairányának tájolási hibája. A ~ rendszerében telepítve alkalmasak a sugárzó objektumhelyzetének (földrajzi koordinátáinak) meghatározására, a rendszer hibahatárán belül. A ~ a rádiófelderítés fontos eszköze. Településhetnek stabil objektumokban és mobil eszközökben. A korszerű rendszerekben a ~ adatait számítógép értékeli. A ~ot navigációs célra is használják, a rádiónavigáció fő eszköze. Azokat a ~okat, amelyek folyamatosan mérik és jelzik a helyzetmeghatározás céljából telepített úgynevezett irányadók irányszögét rádióiránytűnek vagy rádiókompasznak nevezik. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem* **2.** A rádió-iránymérő rendszer egyik meghatározó jellemzője, a rendszer két szélső rádió-iránymérő állomásának egymástól való távolsága. A ~ meghatározza a rádió-iránymérési zóna mélységét és kiterjedését. Az alap távolsága függ a frekvenciatartománytól, a rádió-

elektronikai felderítő sugárforrás jelteljesítményétől, az iránymérő vevőérzékenységétől, valamint az iránymérő-vezénylő és az iránymérő állomások közötti rádióösszeköttetés távolságától. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

rádió-iránymérő: a rádióelektronikai felderítő sugárforrás által kisugárzott elektromágneses hullámok egy referenciairányhoz (általában északhoz) vonatkoztatott beérkezési irányának (vagy azimutjának) meghatározására szolgáló elektronikai eszköz. Az elektromágneses jel irányának meghatározásához, az antennanyílásnál fellépő különbségi jelkésleltetést használják fel. A korszerű rádió-iránymérőben megtalálható egy antennarendszer, egy vevőberendezés, egy jelfeldolgozó processzor és egy kijelző, megjelenítő egység. Az iránymérő pontossága függ az alkalmazott mérési módszertől; az indikátor és a forgó antenna pozíciójának saját hibájától, valamint a telepítési helyzet és a referenciairány tájolási hibájától. Az általánosan elterjedt iránymérők átlagos pontossága ±2–3 fok. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

rádióiránytű: fedélzeti rádió-iránymérő berendezés a földi rádió-irányadó (rádió-navigációs pont jeleinek vételére és irányának meghatározására. Működése a keretantenna irányítottságára alapul. Az antennát egy szervrendszer folyamatosan mért állomás irányába állítja. Egyszerre nyolc-tíz állomás programozható előre, a megfelelőt gombnyomással lehet kiválasztani. Jelzőműszerre a műszerfalon mutatja a repülőgépnek a programozott állomáshoz viszonyított helyzetét. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

radiológiai fegyver: minden olyan eszköz, (kivéve az atomfegyvereket), amelyet speciálisan arra terveztek, hogy sugárzó anyagokat szórjanak szét, és ezzel károkat, sérüléseket okozzanak. A ~ hatásai: a ~ek képesek sugárzó anyagokat szétteríteni, szétszórni, és ezzel szennyezést okozni. Ilyen sugárzó anyag nyerhető az atomfegyver előállítása során keletkező hasadóanyagból, energetikai atomreaktorok működéséből származó radioaktív hulladékból, kutató reaktorokból, ipari és egészségügyi radioaktív forrásokból. A radioaktív anyagok diszperzióját elő lehet idézni robbanóanyaggal. Az alkalmazás következtében kialakuló helyzetet (sugárszennyezett terepszakasz) az atomrobbanás következményeihez hasonlóan kell kezelni. ~ szelektív alkalmazásával szennyezni lehet kulcsfontosságú terepszakaszokat, fontos logisztikai körleteket, be- és kirakó körzeteket, összeköttetési vonalak csomópontjait, hátráltathatva a katonai műveleteket. Aszimmetrikus hadviselés eszközeként megjelenhetnek műveleti területen improvizált radiológiai eszközök is, sugárszennyezett területek létrehozására és anyagi készletek szennyezésére. A parancsnokoknak számolniuk kell a veszélyes területek elkerülésével, valamint az ezekről történő kimenekítéssel. Azon erők számára, akik a veszélyes területen maradnak, sugárvédelmi intézkedéseket kell bevezetni. A veszélyes területen maradt kötelékeknek ABV-védelmi rendszabályokat – detektálást, riasztást, fizikai védelmet és ellenőrzést – kell bevezetni. (B. T.) → *ABV-támogatás*

rádiólokáció elleni álca: a mesterséges álcázó eszközök csoportja, amelyek képesek az objektumok rádiólokációs képét eltorzítani, illetve színlelt rádiólokációs képek létrehozásával az ellenség rádiólokációs felderítését félrevezetni. Ide sorolhatók a szögvisszaverőkből készített zavaróálcák, illetve az elektromágneses energiát elnyelő anyagok felhasználásával készített ernyőálcák. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

rádiólokációs felderítés: a rádiólokátor-állomások által folytatott adatszerzés. A rádiólokációs felderítés képes felfedni: a repülő eszközöket; a földfelszínen és a víz felszínén mozgó célokat; a tüzelő lövegeket és aknavetőket, valamint a rakétaindításokat. A légvédelmi rendszerben települt rádiólokátor állomások (-őrsök) az ellenség légi támadóeszközeinek felderítésére, a törzsek és a csapatok időbeni értesítésére szolgálnak. A harcászati felderítés rendszerében egy vagy több rádiólokátor-állomásból álló mozgócél-felderítő és tüzérfelderítő rádiólokációs őrsöket telepítenek. A korszerű alegység- (szakasz-) szintű szárazföldi felderítőszervek egyik alapvető technikai eszköze a rádiólokátor. (H. H.) → *felderítés*

rádiólokációs felderítőjárőr: az oltalmazandó erőtől a rádiólokációs hatótávolság növelése érdekében egy bizonyos távolságban állomásozó hajó, illetve repülőgép fedélzetére, vagy járműre telepített rádiólokátor- (radar-) állomás. (H. H.) → *felderítés*

rádiólokációs tér: a légtérnek a föld felszínének és a tengerek felszínének az a része, amelyben az objektumok rádiólokációs eszközökkel, adott valószínűséggel felderíthetők, tartózkodási helyük jellemzői és jellegük meghatározhatók, illetve követésük biztosítható. (H. H.) → *felderítés*

rádiólokációs zavarok elleni védelem: az elektronikai védelem körébe tartozó olyan szervezési, technikai megoldások és eljárások összessége, amelyekkel elektronikai zavarás esetén is biztosítható a rádiólokátorok hatékony működése. A szervezési rendszabályok közé tartoznak többek között a települési hely célszerű megválasztása, a kezelők magas fokú kiképzése, a rádiólokátorok jellemzőinek és a települési helyének rejtése stb. A technikai rendszabályok közé a kezelési szabályok és a zavarszűrő megoldások sorolhatók. A zavarszűrő megoldások egyrészt azok a módszerek, amelyek az antenna iránykarakterisztika nyílásszögeinek csökkentésével, a rádiólokátor impulzusteljesítményének növelésével, a polarizációs szétválasztással és frekvenciaváltással gyengítik a vevőbemenetre jutó zavarójelek amplitúdóját, vagy teljesen lehetetlenné teszik azok bejutását. A zavarszűrés további módjai a vevőbe jutatott zavarójelek hatását igyekeznek csökkenteni vagy megszüntetni. E célra olyan áramkörök alkalmazhatók, amelyek megszüntetik a vevő telítettségét, illetve a cél- és zavarjel jellemzői (vivőfrekvencia, fázis, amplitúdó, impulzusfrekvencia és impulzusidő) közötti különbség alapján szétválasztják azokat, majd a zavarjeleket jelentősen csillapítják. Ezek közé tartozik például a mozgócél-kiválasztáson alapuló passzív zavarszűrés, amikor a cél- és zavarjel fázisának összehasonlítása alapján különböztetik meg a célt és dipólvisszaverőt, ami a célhoz képest állócélnak minősül. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

rádiólokátor (Radio Detection and Ranging – RADAR): a tárgyak helyét (esetenként méretét, alakját és egyéb jellemzőit) rádióhullámok segítségével meghatározó technikai eszköz. A rádióhullámoknak azt a tulajdonságát használja fel, hogy különféle, nemfémes tárgyakról is visszaverődnek. A ~ által kibocsátott energia fénysebességgel terjed. A cél tárgyról visszavert jel kerül az antennára. A ~ az antennának vagy az antenna iránykarakterisztikájának mozgatásával a teret letapogatja. A ~ vevőjével vett jeleket az indikátor láthatóvá teszi. A ~ a céltárgy helyzetkoordinátáit határozza meg. A távolságmérés alapja a kisugárzott és a vett jel beérkezése között eltelt idő mérése. További kiegészítő információ kapható a céltárgyról visszavert jel amplitúdójának, fázisának és frekvenciájának pontos mérésével.

A ~ a rendeltetése szerint lehet nagy hatótávolságú, közepes hatótávolságú, kis magasságú, magasságmérő, bemérő és rávezető, célmegjelölő, speciális. A ~ok mérendő koordináták száma szerint: három koordinátát (távolság, magasság, oldalszög), két koordinátát (távolság és oldalszög), egy koordinátát (magasság) mérők lehetnek. A ~ok a hullámhossz szerint: méteres, deciméteres, centiméteres, milliméteres hullámhosszúak, ennek megfelelően rádió-, optikai-, infra-, lézer-, hanglokátorok. A ~ok a rádiólokációs módszer szerint két nagy csoportba sorolhatók: elsődleges (primer) és másodlagos (szekunder) ~ok. Az elsődleges ~ hasznos jele a passzív céltárgyról visszavert sugárzás, ezt korszerű katonai ~okban gyakran egyszer több mérőponton is detektálják (bisztatikus, multisztatikus ~ok). A másodlagos ~ hasznos jele az aktív céltárgy (válaszjeladó) sugárzása, illetve impulzussorozata, amelyet az elsődleges ~ vált ki (például saját-idegen felismerőberendezés). (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

rádiómegtévesztés (dezinformáció): az elektronikai megtévesztés és így az elektronikai ellentevékenységi funkció azon része, amely az elektromágneses energia szándékos kisugárzásával törekszik az ellenség félrevezetésére. A ~ fő módszerei a szimulációs, a manipulációs és az imitációs megtévesztés. A szimulációs megtévesztés rendeltetése az ellenség tudatos félrevezetése a saját csapatok valóságos összetételét, elhelyezkedését és képességeit illetően, célja az ellenség figyelmének felkeltése bizonyos tevékenységre, illetve figyelmének elvonása más tevékenységről rádióeszközök alkalmazásával. A manipulációs elektronikai megtévesztés rendeltetése a saját rádióelektronikai rendszereink jellemzőinek megváltoztatása, amellyel az ellenséges elektronikai hadviselési, rádiófelderítő erőket fokozott tevékenységre késztetjük. A manipuláció megvalósítható úgy, hogy a technikai jellemzők és rendszer profilja alapján az ellenség az általunk kívánt szándékot, tevékenységet állapítja meg a saját csapatainkról, míg a másik megoldás, hogy félrevezető információkat sugárzunk ki az ellenség megtévesztésére. Az imitációs rádiómegtévesztéssel hamis parancsokat vagy félrevezető információkat juttatunk be közvetlenül a rádióforgalmi rendszerekbe. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

rádiónavigáció: elsősorban a repülésben, de a szárazföldi vagy vízi közlekedésben is alkalmazott olyan eljárások összessége, amely rádióberendezések segítségével támogatja a helymeghatározást, az irány és mozgásparaméterek mérését, az egyik helyről egy megadott másik helyre való elvezetést, vagy a pontos dokkolás, leszállás végrehajtását. Fizikai alapelveik a rádióhullámok terjedési sebességének ismeretén, a terjedési idő mérésén, a rádióhullámok jó irányíthatóságán alapulnak. Ebbe az eszközcsoportba tartoznak az irányjeladók, a vezetősugaras rendszerek, az irány és távolságmérő rendszerek (VOR–DME), a leszállító lokátorok, a siklószögadók, a globális műholdas helymeghatározó rendszerek. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

rádiórelé-állomás: egyidejűleg több, kétirányú átviteli csatornát működtetni képes, vezeték nélküli híradó eszköz. A kétirányú átvitelt irányonként külön rádióadó, rádióvevő és csatornaképző eszközök teszik lehetővé. Jellemzője, hogy a nagyobb rádiófrekvenciás tartományban üzemel, irányított antennákkal, élesen nyalábolt kisugárzással. A ~okkal nagy távolságú átviteli utak is kiépíthetők. Az élesen nyalábolt rádióhullámok a lehallgatást, zavarást nehezítik, de biztos kapcsolat fenntartásához a ~ok antennái között a zavartalan átláthatóságra

szükség van. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rádiórelé-híradás: információ továbbítása rádiórelé-eszközök felhasználásával. A rádiórelé a vezetés biztosításának fontos eszköze, mivel egyesíti magában a vezetékes és a vezeték nélküli eszközök legfontosabb előnyeit. Frekvenciatartomány szerint az alkalmazott eszközök feloszthatók ultrarövid hullámú (30–300 MHz) és mikrohullámú (300 MHz felett működő) rádiórelé-berendezésekre. A sokcsatornás berendezés (távbeszélő, távíró, képtávíró) adatátvételi összeköttetést létesít, a felhasználói végpontok között. Az újabb, korszerű rádiórelé eszközök digitális elven működnek, és különböző adatsebességű digitális csatornákat hoznak létre. Csatornaszám szerint megkülönböztetnek harcászati, hadműveleti és hadászati rádiórelé-berendezéseket. A rádiórelés forgalmi rendszerekben telepített rádiórelé-állomások összessége a rádiórelé-hírhálózat. Ennek elemei rádiórelé-tengely, rádiórelé-háló, rádiórelé-végállomások, közbeeső állomások, rádiórelépontok és rádióelé-csoportok. A hálózat súlya, főiránya a rádiórelé-tengely, a hálózat különféle elemei ehhez csatlakoznak. A rádiórelé-irány két végállomása közötti szakaszon települő közbeeső rádiórelé-állomások a feladatukat tekintve lehetnek átjátszóállomások vagy csomóponti állomások. Az átjátszóállomások két végállomás között a csatornák átjátszását teszi lehetővé, a csomóponti állomás feladata ezenkívül egyes csatornák más rádiórelé-irányokban való átadása. A szervezése magában foglalja a főirány, a telepítési helyek, eszközök, vivőfrekvenciák, csatornaelosztás, tartalékok, végződtetések, lecsatlakozások, forgalmon okmányok, tiltó rendszabályok, a működés és forgalmazás rendjének az anyagi-technikai biztosítás rendjének, a készenlét idejének meghatározását. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rádiórelé-tengely: a rádiórelé-híradás fő iránya. A ~t a vezetési pontok vagy a kisegítő hírközpontokon keresztül (amelyekhez a vezetési pontok csatlakoznak) építik ki, és az áttelepülésük irányában fejlesztik tovább. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rádiószolgálat: különböző fajtájú rádióeszközökkel megvalósított céltudatos, meghatározott rendeltetésű (feladatú) elektromágneses tevékenységek a következő csoportosításokban: *a)* Állandó helyű rádiótávközlő (rtk.) szolgálat: állandó helyű földi rtk. szolgálat; állandó helyű légiforgalmi rtk. szolgálat; állandó helyű műholdas rtk. szolgálat; űrobjektumi állandó helyű üzemeltetési szolgálat. *b)* Mozgó rádióközlő szolgálat: földi rtk. szolgálat; műholdas földi rtk. szolgálat; légiforgalmi rtk. szolgálat műholdas légiforgalmi rtk. szolgálat; tengeri rtk. szolgálat; műholdas tengeri rtk. szolgálat; kikötői műveletek rtk. szolgálat; hajók mozgásával kapcsolatos rtk. szolgálat. *c)* Rádió-tv műsorszóró szolgálat; műholdas rádió-tv műsorszóró szolgálat. *d)* Rádiónavigációs szolgálat: műholdas földfelszíni rádiónavigációs szolgálat; tengeri rádiónavigációs szolgálat; légiforgalmi rádiónavigációs szolgálat, műholdas légiforgalmi rádió navigációs szolgálat. *e)* Rádió-helymeghatározó szolgálat: műholdas rádió-helymeghatározó szolgálat. *f)* Rádiólokációs szolgálat. *g)* Műholdas földi erőforrás-kutató szolgálat. *h)* Műholdas meteorológiai szolgálat. A polgári rendeltetésű ~ok tevékenységét rendkívüli állapot, szükségállapot, továbbá az állampolgárok élet- és vagyonbiztonságát veszélyeztető elemi csapás (környezeti-természeti katasztrófa), illetve következmények elhárítása érdekében átmenetileg korlátozhatják vagy ideiglenesen szüneteltethetik. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rádiótávközlő berendezés: rádiótávközlésre készült adó-, adó-vevő, vevőberendezés vagy műsorvevő készülék, beleértve a működéshez szükséges antennát is. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rádiótávközlő hálózat: olyan távközlő hálózat, amelyben az átvitel egésze, illetve jelentős többsége rádiótávközlés segítségével valósul meg. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rádiótechnikai álcázás: a csapatok elektronikai helyzetére, tevékenységére utaló áruló jellemzők megszüntetése. Alapvető módjai: rádiótechnikai rejtés, utánzás, tüntetőtevékenység és félrevezetés. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rádiótechnikai analizálás: a rádiólokációs felderítés adatszerű műveletének fontos része a felderített rádiólokációs, rádionavigációs eszköz (adatforrás) által kibocsátott jelek alapvető jellemzőinek megállapítása és rögzítése. A korszerű rádiólokátorok többféle üzemelési jellemzőváltoztatására képesek, ezért az azonosításukhoz minden apró jellegzetesség megállapítása szükséges. Többek között ilyen jellemzők: a vivőfrekvencia, impulzusszélesség, impulzusismétlődési idő, az antenna forgási sebessége. Mindezek és a rádiótechnikai adatforrás egyéb jellemzői lehetővé teszik az eszköz azonosítását, annak megállapítását, mely felderítési objektumokhoz tartozik, milyen tevékenységet folytat a felderítés időpontjában. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rádiótechnikai csapatok: a légvédelmi csapatok, illetve a légierő egyik szakcsapata. Rendeltetése a légtér állandó rádiólokációs figyelése; az ellenséges repülőeszközök (légi támadóeszközök) felderítése, felismerése és követése; a csapatok az objektumok és a polgári védelmi szervek tájékoztatása a légi helyzetről; a harctevékenységek vezetéséhez szükséges rádiólokációs adatok szolgáltatása a légvédelmi összfegyvernemi (haderőnemi) és a fegyvernemi csapatok harcálláspontjai, továbbá a vadászirányító pontok számára. A ~at ezenkívül bevonják: a saját repülőgépek és a polgári légi forgalom rádiólokációs ellenőrzésébe; az időjárási helyzet megfigyelésébe; az atomrobbantások helyének és jellegének meghatározásába és a radioaktív felhők mozgásának figyelésébe. A ~ feladataik végrehajtására különböző hullámtartományú és rendeltetésű rádiólokátor-állomásokkal, automatizált irányító és adatközlő rendszerekkel, továbbá híradó berendezésekkel vannak felszerelve. A ~ harcászati magasabbegysége a rádiótechnikai dandár, harcászati egysége a rádiótechnikai ezred és a zászlóalj, az utóbbi önállóan vagy a rádiótechnikai dandár alárendeltségében tevékenykedik. A dandár kötelékébe tartozó rádiótechnikai zászlóalj elláthatja a részére kijelölt légvédelmi rakétadandár vagy harcászati repülőezred rádiólokációs biztosítását. Ekkor együttes a harcálláspontja a rakétadandáréval vagy a repülőezredével. A ~ harcászati alegysége a rádiótechnikai század, ez a légi helyzetre vonatkozó információk elsődleges forrása. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rádiótechnikai eszköz: a rádiótechnikai csapatok szaktechnikai eszközeinek gyűjtőneve. A ~ök közé tartoznak a rádiólokációs berendezések, valamint az automatizált vezetési és adattovábbító komplexumok. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rádiótechnikai felderítés (Electronic Intelligence – ELINT): a rádióelektronikai felderítés részeként végzett olyan tevékenység, amely passzív vételtechnikai eszközök felhasználásával magában foglalja a rádiófrekvenciás tartományban működő, nem

kommunikációs célú rádióelektronikai felderítő sugárforrások (rádiólokátorok, rádionavigációs eszközök, rádió-távvezérlő berendezések stb.) felfedését, iránymérését, települési körzetük behatárolását, és üzemelésük figyelése útján technikai jellemzőik meghatározását, majd. A ~ ezen adatok feldolgozásával információt biztosít az ellenséges csapatok csoportosításáról, tevékenységéről és valószínű szándékáról. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

rádiótechnikai zavarás: ~nak nevezzük az olyan zavarási eljárásokat és módszereket, amelyeket aktív vagy passzív módon a nem kommunikációs berendezések, például rádiólokációs berendezések működésének megnehezítésére, a kezelők megtévesztésére vagy az elvárt műszaki paraméterekkel való működés lehetetlenné tételére hoznak létre. Az aktív zavarási módszerek közé tartoznak a válaszimpulzus-zavarás és a válaszzajzavarás, a passzív módszerek közé pedig a szögvisszaverők, dipólvisszaverők és a dielektromos lencsék alkalmazása. A ~ lehet imitációs vagy álcázó hatású. Az imitációs zavarás olyan hamis célobjektumokat állít elő, amelyek hihető módon jelen lehetnek a valódi cél körül, ezzel megoszthatják figyelmet, a célzás vagy rávezetés során csökkentik a valódi célok pusztításának valószínűségét. Az álcázó hatású ~ elfedi a valódi céljelet, akadályozza a hely- és mozgásparamétereinek mérését. Mindkét módszernek vannak energetikai korlátai, a valódi cél jele előbb-utóbb elkülönül a hamis vagy elfedő jeltől, de ekkorra már az eredeti feladat kritikus időzavarba kerülhet, nem lesz végrehajtható. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

rádiótilalom: a rádióállomások kisugárzására vonatkozó korlátozása. A ~ lehet részleges vagy teljes. *a)* Részleges ~ esetén az állomások felveszik egymással az összeköttetést, majd ezt követően kikapcsolják az adót. A vezetőállomás és a tagállomások az összeköttetés meglétének ellenőrzésére meghatározott időközönként ellenőrző jelet adnak, illetve vesznek. Az ellenőrzést más eszközön nyugtázzák. *b)* Teljes ~ esetén a rádióállomások kisugárzással nem hangolhatók egymásra, és a kisugárzás semmilyen célból nincs megengedve. A vevőkészülék ilyenkor is bekapcsolva marad. Részleges vagy teljes ~ meghatározott vagy meghatározatlan időtartamra rendelhető el kijelölt csapatokra, földrajzi területekre vagy forgalmi rendszerekre vonatkozóan. A feloldás rádión vagy más híradóeszközön rendelhető el. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rádióvevő: a rádióhullámok által közvetített információ vételére használatos készülék, minimálisan rezgőköröket, erősítőelemeket és a hangszórót tartalmaz. A ~k ősének H. Hertz rezonátora tekinthető, amellyel 1888-ban bebizonyította az elektromágneses hullámok létét. A legegyszerűbb, a kristálydetektoros ~ antennából, rezgőkörből és hallgatóból állt, s csak a közeli adók jeleit tudta venni. Az egyenes vevőkben az egyenirányítás és az erősítés egy fokozatban zajlik. A korszerű vevők a szuperelv alapján működnek (szuperheterodin vevők), oszcillátort és keverőfokozatot is tartalmaznak. A ~k különböző frekvenciasávok vételére lehetnek alkalmasak. Az utóbbi időben a ~k szerkezetét az alkatrészek méretének csökkentése, integrált elemek felhasználása módosította. A moduláció típusa szerint az amplitúdó-, frekvencia-, fázis- és az impulzusmoduláció különböző fajtáit alkalmazzák. A ~k két fő típusa a műsor- és a távközlési (kommunikációs) vevőkészülék. A távközlési célú ~ az irányított, nyalábolt, pontok pontra végzett információátviteli eszköze. Speciális felhasználási területei: rádiónavigáció, rádiólokáció,

rádiócsillagászat. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rádióvezénylés: a rádió-iránymérésben használt eljárás, amely szerint a rádió-iránymérő állomások részére a mérési parancsot a mérendő adatforrás jellemzőit vezetéken, rádión vagy műholdon keresztül továbbítják. Az állomások hasonló módon jelentik vissza a mért értékeket a vezénylő központnak vezénylő állomásnak. A korszerűbb rendszerekben e célra nagy sebességű adatátviteli rendszereket használnak. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rádiózavar: a nem kívánt elektromágneses energiának valamely rádiótávközlési szolgálatban a vételre gyakorolt káros hatása; az átvitel minőségének olyan csökkenésében, az információ olyan torzulásban, illetve veszteségében jelentkezik, amely a nem kívánt energia megjelenése nélkül elkerülhető lett volna. A ~ral kapcsolatban törvény írja elő, hogy a rádiótávközlő berendezéseket, valamint minden olyan berendezést (gépet, készüléket, vezetéket, járművet vagy létesítményt), amely működése közben nagyfrekvenciás jelet vagy nagyfrekvenciás mellékhatást kelt, úgy kell üzemben tartani, hogy a rádiószolgálatokban ne okozzon zavart. A frekvenciahasználat zavartalansága céljából a frekvenciagazdálkodásnak zavarelhárító szolgálatot kell fenntartania és a rádió zavarelhárítása érdekében ezzel együtt kell működnie, vagyis békében a kormányzati és a polgári ellenőrző szolgálatoknak össze kell dolgozniuk. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem* (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

rádiózavarás: tágabb értelemben olyan szándékos, vagy valamilyen természetes, illetve műszaki okból létrejövő eljárás, hatás, befolyásolás, amely egy adott rádiószolgálat vevőberendezése számára olyan energiát közöl, amely az abban folytatott rádiótevékenység normális működését akadályozza. Szűkebb értelemben a ~ a kommunikációs rendszerek elleni zavarótevékenységek összefoglaló neve, amely konkrétabban megnevezve lehet rádió-, rádiórelé-, műholdas, navigációs és egyéb zavarás, de ebben az értelemben nem tartozik ide például a rádiólokátorok zavarása. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

rádiózavaró berendezés: a kommunikációs rendszerekben működő eszközök – általánosan: rádiók – működésének befolyásolására, az átvitt információ torzítására, a kezelő figyelmének elterelésére, a detekciós folyamat megnehezítésére vagy lehetetlenné tételére szolgáló, erre a célra tervezett, vagy erre a célra átalakított elektronikai berendezés. Tipikusan frekvenciatartományonként épülnek ilyen berendezések, például rövidhullámú ~, ultrarövid hullámú ~, rádiórelézavaró-berendezés, mikrohullámú zavaróberendezés, de léteznek speciális rendeltetésű eszközök is, mint például a műholdas helymeghatározó berendezések, vagy a rádiógyújtók zavarására szolgáló zavaróeszközök. A frekvenciatartomány teljes átfogására az adott berendezésnél széles sávú antenna alkalmazható, amely irányítottsága gyenge, ha pedig nagy irányítottságú antennával dolgozunk, annak a sávszélessége keskeny. Ez az oka, hogy a zavaróállomások több, különböző antennából álló antennarendszerrel készülnek. A feladattól függően kell a kezelőnek vagy a vezérlőrendszernek az optimális antennát kiválasztani. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

rajtaütés: olyan felderítési mód, amelyet az ellenség mélységében alkalmazott, általában lövészszakasz-erejű felderítőszerv hajt végre. A ~kor a végrehajtó alegység a települt (álló helyzetben lévő) ellenséget, megfigyelés után rejtetten megközelíti, majd

meglepetésszerűen megtámadja. A ~ célja: *a)* fogolyejtés; *b)* okmány, fegyver, harc, technikai eszközök zsákmányolása, megsemmisítése, rongálása; *c)* objektumok megsemmisítése, rongálása; *d)* veszteségokozás; *e)* zavarkeltés; *f)* késleltetés. A felderítőszerv csak olyan ellenséges erőre hajt végre ~t, amelyet rendelkezésére álló fegyvereivel biztosan és gyorsan meg tud semmisíteni vagy foglyul tud ejteni. A ~ hangtalanul vagy tűzcsapással hajtható végre. Módszerét a ~ célja határozza meg. A ~ helyének és az ellenség tevékenységének előzetes felderítése után a végrehajtók rejtetten megközelítik az objektumot. Az optimális helyzet kivárása után meglepetésszerűen megtámadják az ellenséget. Hangtalanul végrehajtott ~ esetén is megszervezik a tűzcsapásokat és a nyomeltakarítást. A feladat végrehajtása után a ~ körzetét a lehető legrövidebb idő alatt elhagyják. A ~ során biztosító, fogolyejtő, rajtaütő alcsoportokat jelölnek ki. (H. H.) → *felderítés*

rakéta: a sugárhajtás elvén működő hajtóművel felszerelt repülőeszközök gyűjtőneve. Alkalmazási területüktől függően a ~ák lehetnek: katonai rendeltetésűek (fegyverek) és békés célúak (meterológiai vagy űrkutatási ~ák). Hordozó~ az űrhajózási eszközöket és a ~fegyvereket pályára állító, illetve célba juttató, rendszerint többlépcsős ~. A hordozó~ a ~hajtóműből, a hajtóanyagtartályokból és a táprendszerből (ezek csak a folyékony hajtóanyag alkalmazásakor szükségesek), továbbá a fedélzeti irányítórendszerből, illetve az e szerkezeti elemeket befogadó törzsből áll. Start~, indító~, gyorsító~ rövid égésidejű, de igen nagy tolóerejű (többnyire szilárd hajtóanyagú) ~. Rendeltetése a hordozó~át, a felszálló elfogó vadászrepülőgépeket nagy tolóerővel rövid idő alatt meghatározott sebességre felgyorsítani, vagy a nehéz szállító repülőgépek felszállási úthosszát rövidíteni. Repülőgépre úgy erősítik fel, hogy a tolóerővektor lehetőleg a repülőgép tömegközéppontján menjen keresztül; kiégése után rendszerint ledobják. A ~lépcső és a ~fokozat nem szinonimák. A ~lépcső: az összetett, többlépcsős ~ának egy része, a tolóerőt a röppálya aktív szakaszának meghatározott részén állítja elő. A ~lépcső általában ~hajtóművekből, az ehhez szükséges hajtóanyag-táprendszerből, hajtóanyagtartályokból, valamint fedélzeti irányító- és kormányberendezésből, továbbá ~lépcső-leválasztó szerkezetből áll. A ~ hajtóművei a repülés programjának megfelelően (többnyire a hajtóanyag kifogyása után) leállnak, ezt követően a ~lépcső leválik az előtte levő ~lépcsőtől (amely általában ezt követően indul meg), a ~ pedig folytatja a repülését az aktív szakaszon. A hordozó~ utolsó lépcsője viszi magával a hasznos terhet, a ~fejrészt vagy az űrobjektumot. A ~fokozat: a hajtóműfokozatok nem képeznek külön egységet, a különböző energetikai jellemzőkkel rendelkező fokozatokat egy hajtóműházban helyeznek el. Például egy startfokozat és egy menetfokozat. Általában az első fokozat kiégése után történik a második fokozat begyújtása. Ezt a megoldás gyakorta alkalmazzák kisebb méretű légvédelmi és repülőfedélzeti ~ák hajtóműveiben, például az orosz KUB légvédelmi ~ vagy a több ország által fejlesztett Meteor repülőfedélzeti ~. Többlépcsős ~: több ~lépcsőből álló hordozó~. A többlépcsős ~ lehet: soros vagy párhuzamos elrendezésű. A soros elrendezésű ~lépcsők egymás mögött helyezkednek el és működnek; ilyen lehet a hadászati ~fegyverek és az űrhajózási hordozó~ák nagyobb része. A párhuzamos elrendezésű ~ lépcsőit egymás mellé helyezik; ez az elrendezés lehetőséget ad a ~lépcsők egyidejű működtetésére, ami az indítás és az emelkedés (a pályára állás kezdeti) szakaszán kedvező. A többlépcsős ~rendszer előnye, hogy a kiégett lépcsőt leválasztják, és ezután sokkal kisebb tömeget kell tovább

gyorsítani. Ezzel a megoldással vált lehetővé napjaink kémiai ~hajtóműves hordozórakétáival az első és a második kozmikus sebesség elérése. Az indulótömeg szempontjából a többlépcsős hordozó~ az ideális, de szerkezeti okokból, a nagy gyártási költség s a rendszerek bonyolultsága miatt a feladattól függően még a legnagyobb űrhajózási hordozórakétákat is legfeljebb csak 2–4 lépcsősre készítik. Ballisztikus ~: olyan ~, amely a hajtómű kiégése (az égésvégi pont elérése) után ballisztikus röppályán mozog tovább. A röppályáját az égésvégi sebesség határozza meg. Általában a tüzérségi, a hadászati felszíni célok ellen indított ~ákat sorolják a ballisztikus ~ák csoportjába. A hadászati ~ák fejrészét manőverezésre alkalmas ~hajtóművel is elláthatják, ekkor az eredeti ballisztikus pálya módosításának eredményeként a fejrész egy másik, hasonlóképpen ballisztikus pályára térhet át. Aktív szakasz a ~ röppályájának az a szakasza, amelyen a ~hajtómű működik. Ballisztikus ~fegyverek röppályája, a mesterséges holdak, űrhajók pályára állítása az aktív szakasszal kezdődik, amely az indulással veszi kezdetét, és a hordozó~ hajtóművének leállításával ér véget. A legnagyobb hordozó~ák aktív szakasza legfeljebb 5–8 perc időtartamú. Égésvégi pont a ballisztikus és az űrhajózási hordozó~ák röppályájának az a pontja, amelyen az utolsó fokozat hajtóművét a fedélzeti irányítórendszer leállítja. A ballisztikus ~át az égésvégi pontig irányítják. Égésvégi sebesség a ballisztikus ~fegyver és az űrhajózási ~ sebessége az utolsó fokozat hajtóműve leállításának pillanatában, az égésvégi pontban. Az égésvégi sebesség nagyságától és irányától függ a hasznos teher további röppályája. Ha az égésvégi sebesség értéke az első kozmikus sebességnél kisebb, a hasznos teher mindenképpen ballisztikus röppályán repül. Ha az égésvégi pontban a hajítási szög 0° vagy nagyobb és az égésvégi sebesség az első és a második kozmikus sebesség közötti érték, akkor a röppálya felveszi a föld körüli mesterséges hold pályaalakját (kör vagy ellipszis alakot), ha pedig az égésvégi sebesség nagyobb a második kozmikus sebességnél, az űrobjektum a Föld nehézségi erőterét elhagyva mesterséges bolygóvá válik. Indulótömeg, indítási tömeg a ~ tömege az indítás pillanatában; a ~szerkezet, a hajtóanyag, a fedélzeti berendezések és a hasznos teher tömege. Az indulótömeg és az égésvégi tömeg hányadosa a ~ tömegaránya. Égésvégi tömeg, végső tömeg: a hordozó~ összes tömege a hajtómű leállításának pillanatában, az égésvégi pontban. Az égésvégi tömeg a hasznos teher és a hordozó~ utolsó fokozata szerkezetének tömegéből, valamint a fel nem használt hajtóanyag tömegéből tevődik össze. A fel nem használt hajtóanyag nagyobb része a biztonsági tartalék, kisebb része a számítottól eltérő üzem miatt fel nem használt hajtóanyag-mennyiség. (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

rakéta harcirész (repülőfedélzeti): általában a rakétákon – nem irányítható, irányítható egyaránt – található megsemmisítő eszköz összefoglaló neve. A ballisztikus rakéta robbanófeje is lehet ~, de általában a ~ nem minden esetben robbanófej. Ez az elhelyezkedéséből következik, mert például az irányítható rakéták esetében nem a fejrészben található a megsemmisítő elem. (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

rakéta közeledést jelző radar: a repülőgépen vagy helikopter fedélzetén elhelyezett olyan speciális rendeltetésű radar, amely fő feladata az adott repülőeszköz környezetében a már elindított és közeledő rakéták irányának és pillanatnyi helyének meghatározása, valamint ezen adatok megjelenítése a repülőgép-vezető számára, illetve az optimalizált ellentevékenység, vagy manő-

ver végrehajtásának kiválasztása. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

rakéta-atomcsapás: a rakétacsapatok, a légierők és a tengeralattjárók meglepetésszerű csapása atomtöltetű rakétákkal a legfontosabb harcászati, hadműveleti, hadászati célpontokra. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

rakéta-atomháború: olyan háború, amelyben a győzelem elérésének döntő eszközei a tömegesen alkalmazott rakéta-atomfegyverek a végleges győzelem ~ban is csak a haderőnemek együttes erőkifejtésével érhető el. A fő csapás sokat a rakétacsapások, a légierő és az atom-tengeralattjárók mérik a legfontosabb hadászati, hadműveleti és harcászati célpontokra. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

rakétaelhárítás: a rakétát elleni aktív védelem, vagyis a védelem olyan módja, amely szerint a rakétákat az indításuktól a célba érésükig tartó repülésük valamely szakaszában semmisítik meg. A rakétaelhárítás aktív védelemként történő meghatározása megkülönböztetés a passzív védelemtől, amely csupán a lehetséges károkozás csökkentése. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

rakétafegyver: lásd *rakéta;* hagyományos vagy nukleáris robbanótöltet célba juttatására szolgáló, röppályán repülés közben nemirányítható vagy irányítható, rakétahajtású repülőtest. Az irányítás lehet programirányítás, távirányítás és önirányítás. A ~eket indítási helyük és cél elhelyezkedése szerint felszín-felszín (úgynevezett harcászati, hadműveleti és hadászati); felszín-levegő (úgynevezett légvédelmi rakéta); levegő-felszín (páncéltörő, lokátor elleni, hajó elleni stb.) és levegő-levegő (úgynevezett légiharc-rakéta) osztályokba sorolják. (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

rakétafejrész: orrkúp, a ballisztikus rakéta szerkezeti eleme, a pályára állás során megvédi a nukleáris robbanótöltetet vagy -tölteteket a légkör sűrű rétegeinek átrepülésekor az aerodinamikai felmelegedés hatásától. A fejrész rendszerint kúpból és hengerpalástból álló áramvonalas héjszerkezet, vékony fémlemezborításból és merevítő vaselemekből épül fel. A hordozórakéta utolsó fokozata fölött helyezkedik el, tartalmazza a pályára állítandó robbanótöltetet, illetve esetenként az utolsó rakétafokozat egy részét is. A légkör sűrű rétegének átrepülését követően, az égésvégi pont után a leválasztó szerkezet oldja az orrkúp összeerősítő csomópontjait, és ekkor a fejrész leválik a hordozórakétáról és a passzív szakaszon repül tovább a célpont felé. A hagyományos fejrész szerkezete és hővédő bevonata a passzív szakasz visszatérő (süllyedő) ágában is megvédi a töltetet a légerők és az aerodinamikai felmelegedés hatásától. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

rakéta-hajtóanyag: a rakétahajtóműből kiáramló, a tolóerőt létrehozó hajtóközeg energiájának forrása. A folyékony, a szilárd, valamint a vegyes és kombinált hajtóanyagú rakétahajtóművekben kémiai ~okat használnak. Az ilyen hajtóművekben a tolóerőt létrehozó hajtóközeg a ~ kémiai reakciójának (égésének) eredményeként keletkezik; a hajtóközeg energiája minden esetben a rakétahajtómű fúvócsövében alakul át mozgási energiává. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

rakétahajtómű: olyan hajtómű, amely a hatás-ellenhatás elv alapján működve, egy irányba nagy sebességű gázsugarat kibocsátva hajt meg (általában repülő) jármű-

veket. ~vek jellemzője, hogy nem függenek a külső levegőtől, vagy annak hiányától, mert az égéshez szükséges oxigént is magukkal viszik. Ez ugyan megnöveli a tömegüket, viszont így minden körülmények között képesek üzemelni. Az alkalmazott hajtóanyag szerint megkülönböztetjük a szilárd és folyékony hajtóanyagú, valamint hibrid ~veket. A rakétaüzemanyagok meghatározás szerint olyan anyagok, amelyek égése során nagy mennyiségű és szabályozható hozamú forró gáz keletkezik. A rakétaüzemanyag alapjául két összetevő szolgál: az oxidálószer és egy éghető redukálószer, más néven tüzelőanyag. Az oxidálószer/tüzelőanyag keverékének égése során keletkező forró gáztömeg energiája alakul át a fúvókában tolóerővé, ez hajtja meg a rakétát. Sikeresen teszteltek már ionhajtóművet, amelyben (napelemekből származó) elektromos energiával gázt (például xenont) ionizálnak, és az ionokat elektromos mező segítségével gyorsítják. Ez a hajtómű igen kis teljesítményű, de jellemzően hosszú ideig (akár néhány napig folyamatosan) működtetik. Rendkívül kedvező, hogy a kémiai hajtóanyagokkal összehasonlítva nagyon kevés anyagot használ fel azonos impulzus elérésére. A ~ lehet egyfokozatú (egylépcsős) vagy többfokozatú (többlépcsős) a nagyobb végsebesség elérése érdekében. (T. A.) → *haditechnikai támogatás*

rakétahajtómű: repüléstechnikai szempontból a hajtóanyagban kémiailag kötött energiát mozgási energiával alakító, a rakéta hajtására, vagyis a tolóerő létrehozására alkotott berendezés. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

rakétairányító rendszerek: az irányított rakétafegyver célba vezetésére használatos berendezések összessége. Három alapvető csoportjuk: *a)* programirányítás; *b)* távirányítás; *c)* önirányítás. Egyes rakétákon többféle irányítórendszer is előfordulhat. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

rakéták földi berendezése: a rakéták készre szerelése, szállítása, indításhoz való előkészítése, speciális technikai eszközeinek gyűjtőneve; a szárazföldi indítóbázisú rakétafegyverek technikai és indítóállásában, valamint az indítóállványban (indító berendezésben) elhelyezett ellenőrző berendezések, emelő-, szerelő-, feltöltőszerkezetek és gépészeti egységek összessége. Rendeltetésük a hordozórakéta és a fejrész tárolása, szállítása, ellenőrzése, összeszerelése, indításhoz való előkészítése és indítása. A rakéták földi berendezésének összetételét, állományát és feladatait a rakétafegyver rendeltetése, szerkezetének sajátosságai, méret- és tömegadatai határozzák meg. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

rakétarendszerek: a rakétának, továbbá mindazoknak a berendezéseknek és felszereléseknek az összessége, amelyek a rakéta ellenőrzéséhez, indításának előkészítéséhez és végrehajtásához, célba vezetéséhez, szállításához, a rendszer részeinek technikai kiszolgálásához, valamint a kezelőállomány kiképzéséhez szükségesek. A ~ fogalmán tehát a rakétán kívül az ellenőrző-vizsgáló berendezéseket, az indítóállványt, az irányítóberendezést, gyakorló-berendezéseket, szimulátorokat valamint a többi földi (hajó- vagy repülőgépfedélzeti) felszerelést is értjük. A rendszer konkrét összetétele, megvalósítása rendeltetésétől, szervezeti hovatartozásától, a rakéták típusától, indítási helyüktől alkalmazásának körülményeitől stb. függ. Az indítás és a célhely szempontjából földről, levegőből, űrből, vízfelszínről és víz alól indított ~et különböztetünk meg. A rakéták indítási helyükről indíthatók az említett térségek bármelyikébe.

Feladatkörük szerint támadó jellegű harcászati (Tactical Ballistic Missile), hadszíntéri (Theatre Ballistic Missile – TBM) és hadászati (Strategic Ballistic Missile – SBM) ~et, illetve védelmi feladatokat ellátó páncéltörő, légvédelmi (repülőgépek és ballisztikus rakéták elleni) továbbá kozmikus védelmi ~et különböztetünk meg. A harcászati rakétákat esetenként a hadszíntéri rakétákhoz sorolják. A harcászati rakéták 50–300 km, a hadszíntéri (TBM) rakéták 300–3500 km, a hadászati rakéták 3500–13000 km hatótávolságúak. (T. A.) → *haditechnikai támogatás*

rakétasiló: szárazföldi telepítésű interkontinentális és közepes hatótávolságú ballisztikus rakétáknak tárolására, egy esetleges atomtámadás hatásától való megóvására, esetenként indítására létesített föld alatti építmény. Méreteit a rakéta szerkezeti sajátosságai és az indítás módja határozzák meg. A ~hoz föld alatti személyzeti helyiségek, személy felvonók, a rakéta különféle szerkezeteit kiszolgáló szintek, géptermek is tartoznak. A ~hoz pedig, a rakétát az indításhoz kiemelő gyors működésű emelőszerkezet tartozik, ez a rakétát az indítóasztallal a felszínre emeli. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

rakétatechnika: a műszaki tudományok sajátos területe, a rakéta működési elvének, tervezésének, gyártásának, alkalmazásának elméleti és gyakorlati kérdéseivel, törvényszerűségeivel foglalkozik. A rakétafegyverrendszerek és az űrhajózási rakétakomplexumok rakétáinak és földi berendezéseinek összessége. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

rakétavető: lásd *HSN-elv;* a fegyverek hátrasiklás nélküli lövésének alapelve. A mechanika impulzustételén alapszik, amely szerint a mechanikai rendszer tömegközéppontja helyben marad, ha a rendszer összimpulzusa nem változik. A lövedék impulzusának ilyenformán egyenlőnek kell lennie a fegyver mozgó részeinek ellenkező irányú impulzusával. Amíg tehát az *m* tömegű lövedék *v* sebességgel előre, addig az *m* tömegű fegyver *v* sebességgel hátrafelé mozog. A fegyver hátramozgását, az úgynevezett hátrasiklást a gyakorlatban úgy küszöbölik ki, hogy a fegyvernek a csőfaron hátra kiáramló gázokéval megegyező, előremozgató impulzust adnak. A hátrasiklás nélkül (HSN-) elvet a HSN-fegyvereken, a kézi HSN-~kön és a HSN-lövegeken alkalmazzák. A HSN-fegyverek és a rakétafegyverek közös jellemzője, hogy működésük a fúvócsövön kiáramló gázsugár reakcióerejének hasznosításán alapul. A különbség annyi, hogy a HSN-fegyverek fúvócsövét a fegyvercső farán, a rakétákét a lövedéken helyezik el. Hátrasiklás nélküli löveg a hagyományos tűzfegyverek lövésmódját és a rakétaelvet egyesítő, elsősorban páncéltörő fegyver. Csőfara rakétafúvócsőként szerepel. A lövedék a csövet hagyományos gránát módjára hagyja el. Huzagolt vagy huzagolás nélküli csöves kivitelben készítik. Többnyire hátultöltős, kifordítható csavarzáras csőfara van. A hasonló rombolóképességű, hagyományos páncéltörő ágyúknál könnyebb, így nagyon mozgékony. Kedvezőtlen tulajdonsága, hogy a kilövés közben való helyben maradására fordított kémiai energia csökkenti a lőporenergia hasznosításának mértékét, a kiáramló lőporgázok füst- és lángjelensége pedig a tüzelőállását könnyebben felfedheti. Hátrányai ellenére ma még korszerű fegyver. A hátrasiklás nélküli fegyvereket kézi, állványos és járműre épített változatban készítik. ~ egyszerű felépítésű, könnyű, kisméretű, kézi HSN-fegyver. Sima falú vetőcső, viszonylag kis sebességű, rakétahajtású, szárnystabilizált, leggyakrabban kumulatív hatású harcirésszel szerelt páncéltörő rakétát indítanak belőle. A rakéta rendszerint gyári körülmények között kerül a vetőcsőbe, így

biztosítják a szennyeződésektől való védelmét. Rendszerint a vetőcső a rakéta indítása után eldobható. Az első ~k hatótávolsága 400–500 m, az újabb, ma is alkalmazásban lévő ~k maximális indítási távolsága 4000 m is lehet. (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

Raksányi Imre (1818–1849): honvédtiszt, katonai szakíró. Tüzérként szolgált a császári királyi hadseregben. Felismerte Carl von Clausewitz *A háborúról* című művének jelentőségét, és a *Századunk* című folyóirat 1840. októberi 85. és 86. számában közölte a mű részleteinek fordítását, *Kalászok a hadtudomány mezején* címmel. 1848-ban a honvéd tüzérségnél tisztként szolgált, ugyanebben az évben elindította a *Honvédelmi Szövétnek* című folyóiratot, amely az első magyar nyelven megjelenő hadtudományi folyóirat volt. 1849-ben Kossuth katonai irodájára kerül tüzérségi titkárként, majd katonai és diplomáciai feladatokat látott el a kormányzó megbízásából a szerb–magyar megbékélés érdekében. A szabadságharc végén nyoma vész. (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

II. Rákóczi Ferenc Katonai Középiskola: a széles általános és szakmai műveltséggel rendelkező új tisztikar megteremtése első fázisaként 1953. szeptember 21-én Esztergomban felállított tanintézet, ami 1956 nyarától október 4-éig Budapest-Mátyásföldön, majd 1957. január 15-től 1958. június 10-éig Budapest-Hűvösvölgyben működött. A fennállása öt éve alatt 1266 növendékből 409 érettségizett, s megszűnése miatt a 3. évfolyamon végzett 143, a másodikon 165 és az 1. évfolyamon 198 növendék. A közülük tisztté vált 700–800 egykori rákóczistából négyen érdemelték ki a vezérezredesi, ketten az altábornagyi, tizenöten a vezérőrnagyi, négyen a dandártábornoki és hatvanöten az ezredesi rendfokozatot. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

raktár: olyan létesítmény, amely veszteség nélkül megőrzi az áruk, anyagok, technikai eszközök minőségét és mennyiségét, valamint befogadóképessége, illetve mozgatási rendszere teljesítőképessége lehetővé teszi a szűkség szerinti ki- és betárolást. A ~akat tehát nem mint épületeket, hanem mint komplex létesítményeket kell vizsgálnunk, amelyek rendelkeznek saját kapcsolatrendszerrel és belső folyamatokkal. A ~ak rendeltetésükből adódóan állandó, illetve tábori jellegűek. A ~ak rendszerint állandó helyen, kiépített objektumokban működnek, területükön rakodóállások, kiépített úthálózat, valamint magáncélú vasúti pályák (iparvágányok) találhatók. A tábori ~ak terepen kijelölt, a tárolást tábori viszonyok között lehetővé tevő terület, ahol az anyagok és eszközök szállítójárműveken, egységrakományképző eszközökben (például konténer), illetve földön helyezkednek el. A tábori ~ak többnyire mozgékonyak, helyük, áttelepülésük gyakorisága könnyen megoldható. (F. R.) → *közlekedési támogatás*

raktárgazdálkodás: az ellátási lánc kulcsfontosságú eleme, amelynek elsődleges célja a raktárban tárolt áruk (anyagok, félkésztermékek, termékek stb.) mozgatásának, tárolásának és a kapcsolódó folyamatok (beszállítás, árufogadás, áruelhelyezés, komissiózás és kiszállítás) ellenőrzése, irányítása. A raktárak az ellátási lánc összekötő elemei, amelyek a megelőző és a követő részfolyamatok kapacitáskülönbségeinek kiegyenlítése és a termelés folyamatosságának fenntartása érdekében árukat halmoznak fel, majd továbbadják azokat. A ~ a raktár működését jellemező valósidejű információk alapján irányítja, optimalizálja a raktárban tárolt készletek nagyságát, mozgatását és elhelyezését. (L. P.)

rangidős: együtt tartózkodó katonák közül a legmagasabb beosztású a ~. Azonos be-

osztás esetén a ~ a magasabb rendfokozatú, ha rendfokozatok is azonosak, akkor az, aki régebben viseli az adott rendfokozatot, ha pedig a rendfokozatot is azonos ideje viselik, az idősebb katona a ~. (C. O.) → *katonai vezetés*

raszteres térképi adatállomány (Raster Product Format – RPF): a digitális térképészeti adatbázisok meghatározó alkotóelemei, amelyek kialakításánál a terep digitális modelljét rácshálós szerkezettel valósítják meg. A rácshálózatok geometriáját illetően leggyakrabban a négyzetrácsos szerkezetű ~okkal találkozhatunk a térinformatikai rendszerekben, de léteznek ettől eltérő alakzatú rácsmodellek is tesszelációs modellterek kialakítására. A rácselemek egy meghatározott pontja (illetve maga az adott rácselem) képviseli a terep jellemző sajátosságait, a rácselemek összességéből kialakított rácsszerkezetet és adattartalom pedig maga a raszteres adatállomány. Ha ez az adatállomány képi adatokat tartalmaz, akkor a rácselemek az adott raszteres digitális kép képpontjai, avagy pixelei. A ~ok jellemző képviselői a pásztázó képbeolvasók (szkennerek) és a digitális képfelvevők (kamerák) által rögzített képek. Ebbe a körbe sorolhatjuk a térben folytonosan változó tényezők rácshálós adatszerkezetű modellezése révén létrehozott adatállományokat is, mint például a digitális domborzatmodelleket, vagy a vektoros térképi adatállományok raszteres átalakítása révén létrehozott adatállományokat. A raszteres adatmodell lehetővé teszi a térben folytonosan és nem szabályosan változó földrajzi tényezők optimális leképzését. Kezelése, feldolgozása során a fő nehézséget a nagy felbontásból, illetve a leképzett terület nagyságából eredő jelentős tárolási és számítógépes adatfeldolgozási kapacitásigény jelenti. Bár az utóbbi években/évtizedekben jelentős előrelépés tapasztalható a számítógépes adatfeldolgozás teljesítményét illetően, a képi felderítőeszközök jelentős ütemű terjedésének köszönhetően megsokszorozódott a raszteres adatállományok adatfeldolgozási és tárkapacitási szükséglete. A ~ statikus adathordozó jellegüknek köszönhetően a készítéskor fennálló terepi helyzetet rögzítik. A terep megjelenítésének módosítására a vektoros térképi adatállományokhoz képest jóval korlátozottabb lehetőségek állnak rendelkezésre. Virtuális (digitális) fedvények azonban ugyanúgy alkalmazhatók esetükben, mint a hagyományos papírtérképeknél. Amennyiben a korszerű (digitális) parancsnoki térképmunka során összetett térinformatikai elemzésekre nincs szükség, a grafikus tervezési feladatok munkatérképéhez a ~ok megfelelő alapot biztosítanak. A Magyar Honvédség alapellátásban nem lévő, külön engedély alapján igényelhető ~ai georeferált (adott vonatkozási rendszerhez illesztett) formátumban, legtöbbször a forrástérkép méretarányára utaló jelzetszámmal ellátva érhetők el (RTA–25, RTA–50, RTA–100 stb.). A NATO-szabványoknak megfelelő raszteres térképi adatállományok leírását a vonatkozó szabványosítási egyezmények (STANAG 4387, 7098) tartalmazzák. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

redundancia: a közvetlen emberi kommunikációban mindig jelen van a kifejezés és a megértés nehézsége, illetve zavara. Sokszor a megértés többé-kevésbé elmarad az optimális lehetőségtől, és a befolyásolás is sokszor sikertelenséggel jár. A kompenzáció eszköze mindig a ~, gyakran pedig az ezzel járó intenzitásbeli növekedés. A ~ új információt, érdemleges közlést már nem tartalmazó, esetenként terjengős, felesleges elemeket tartalmazó, a megértéshez újabb információt nem adó folyamat. A ~ megnyilvánulhat időben és extenzitásban. Időben azt jelenti, hogy azonos jelzések egymás után többször megismétlődnek.

Az ismétlések általában mindig hangosabbak, itt lép be az intenzitásbeli növekedés. Bizonyos szignálok, például tekintet, mimikai jelzések intenzitását nem lehet fokozni, ilyenkor a jelzésadás idejét szoktuk növelni. A ~ extenzitása azt jelenti, hogy például a nem verbális kommunikációban többféle csatorna közvetít bizonyos információkat vagy szándékokat és a többféle jel együttesen megkönnyíti a felismerést. Kommunikációs zavarról akkor beszélünk, ha redundanciával és intenzitási változtatással sem jön létre megfelelően a kommunikáció. (C. O.) → *katonai vezetés*

reflexüveg: lásd *optikai célzókészülék* (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

regionális földrajz: a földrajztudománynak azon szegmense, amely a természet- és társadalomföldrajzi jelenségeket térbeli elhelyezkedésük alapján elemzi, illetve egy adott természeti és társadalmi-gazdasági (összefoglalóan földrajzi) térrészt, területi egységet (táj, körzet, régió, ország, nagytérség) vizsgál. A ~ a természeti és társadalmi tényezők átfogó szintézisére törekszik, hagyományosan valamennyi lényeges téralkotó tényező és folyamat egymásra gyakorolt hatását tárja fel, írja le, magyarázza és értékeli. Alapvető feladatai közé tartozik, hogy meghatározza a földrajzi környezet sajátos térbeli egységei (régiói) közötti különbségeket, valamint feltárja azok közös vonásait. A ~ tárgyát a földrajzi környezet meghatározott, időben is változó/formálódó komplex térbeli egységei képezik. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

regionális katonaföldrajz: a környezet egy tetszőleges léptékű (település, régió, ország, kontinens, hadszíntér, válságövezet stb.), társadalmi, gazdasági, infrastrukturális, természeti fejlődése során sajátságos jellemzőkkel leírható, lehatárolható térszeletet vizsgál. A ~ az általános szemléletmódú természet- és társadalomföldrajz, a katonaföldrajz általános elmélete konkrét térségekre vonatkozó alkalmazása. A ~hoz soroljuk a biztonságföldrajzot, a hadszíntérismeretet, a katonai országismeretet, a védelemföldrajzot és a válságövezetek/régiók földrajzát. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

reguláris fegyveres erők: reguláris hadsereg; a törvényes rendelkezéseknek megfelelően létrehozott és állandó, tehát béke idején is fenntartott fegyveres szervezet, amelynek parancsnoki kara rendszerint hivatásos katonákból, legénységi állománya pedig sorozott és/vagy szerződéses állományúakból áll (országonként változó). Azon országokban, ahol a reguláris hadsereget mint a fegyveres erők részét önkéntes alapon tartják fenn, használják a hivatásos hadsereg kifejezést is. A ~ kereteiben polgári (közalkalmazotti) állomány is tevékenykedik. (H. J.) → *haditudomány elmélete*

rejtjelezés: tetszés szerinti nyílt szöveg titkossá tétele. A ~ vagy sifrírozás során az eredeti, nyíltan írt szöveget alakítják át, teszik illetéktelenek számára érthetetlenné. A ~ben elméleti és absztrakt módszereket alkalmaznak. A ~t, de a rejtjelmegfejtést is az alkalmazott matematika alterületének lehet tekinteni. Módszerei közé sorolják a behelyettesítést és a keverést, de alkalmazható még vegyszeres ~ is. A behelyettesítés fajtái elterjedtebbek, mint a keveréses eljárások. Megkülönböztetnek kézi és gépi ~t. Ez utóbbi a korszerű, de egyes országok még ma is használnak kézi ~t. A rejtjelezett szövegek elkészítése külön szaktudást igényel. A munkát a rejtjelező, másképpen sifrírozó végzi külön utasítás alapján. A külön utasítás megegyezés egy bizonyos rejtjelkulcsban, amelyet csak a küldő és a címzett ismer. A címzett vagy megbízottja a rejtjelezett szöveget a megbeszélt

rejtjelkulcs birtokában oldja meg. Fontos tudni, hogy nagyszámú üzenetváltás során az utóbbi évtizedekben egyáltalán nem használtak egyforma kulcsot, hanem azt üzenetenként váltották, ezzel nehezítve az avatatlan hozzáférést. Különböző rejtjelkulcsok esetén a titkosított (rejtjelezett táviratok, kriptogramok formájában továbbított) szövegek elején vagy azokon belül ismertetőcsoportokat (markánsakat) helyeznek el. Ezek eligazítást adnak az alkalmazott rejtjelkulcs beállításához, és így végrehajtható a rejtjelezett közlemény megoldása, vagy desifrírozása. A ~t és a megoldást e feladatra kiképzett személyek végzik megfelelő megbízhatósági és biztonsági normák betartásával. A nyilvánosság elől titkolni kívánt adatokat ma már nem a hagyományos rejtjelező eljárásokkal kísérlik meg hozzáférhetetlenné tenni. E célokat szolgálják a nyilvános ~i rendszerek, amelyek elsősorban az elektronikus posta és kereskedelmi tevékenységek titkosítására alkalmasak, de felhasználhatók számítógépes rendszerekben, személyes adatvédelemre is. Nagymértékben elterjedt az adat. Kialakult és nagy léptékben fejlődik a beszéd~ is. Az egyszerű Vocodentől az analóg beszédrejtjelezőn át széles körben megvalósult a digitális beszéd~ hadászati, hadműveleti és harcászati alkalmazása egyszerűsíti a magasabbegységek, egységek és alegységek eddigi rejtett vezetési módszereit. Megjelent a fakszimile kommunikáció e és a képrejtjelezés. Katonai téren a térképek, vázlatok, harci okmányok gyors és megbízható továbbításában játszhat szerepet. Egyre inkább tért hódít a blokkrejtjelezés, ennek valamennyi változata a behelyettesítési eljárásokra vezethető vissza. A ~ fejlődése beláthatatlan, ugyanis olyan nagy felhasználói vannak, mint a diplomácia, a haderő, a hírszerző szolgálatok, a kereskedelem, a gazdaság, és ezek mind feltörhetetlen ~i rendszereket igényelnek. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rejtjelező eljárás: olyan módszer, amely nyílt szöveget megváltoztat azért, hogy rejtjelezett szöveg legyen belőle, s így a szöveg információtartalma illetéktelenek számára időlegesen vagy tartósan hozzáférhetetlenné váljék. A ~nak két alapvető fajtája van, az úgynevezett kézi és a gépi rejtjelezés. A kézi rejtjelezés nevében hordja jellegét. Idesorolják az egy- és többábécés rendszereket, a szimbólumokkal végzett rejtjelezést, a rejtjelező táblákat, a keverés különböző változatait, az egyszer használatos blokkal végrehajtott titkosítást stb., de ide tartoznak a különböző terjedelmű kódok is. A kódokról tudni kell, hogy a diplomácia, a hadsereg, a hajózás, a kereskedelem stb. területén előszeretettel használják őket. A kódok az ábécé betűin kívül szavakat, szótagokat, számokat, kifejezéseket tartalmaznak, a terjedelmük változó, akár a 100 000 pozíció is elérheti. A kód készítése a kodisztika, a kódok szerkesztésével kapcsolatos elméleti és gyakorlati tevékenység. Kódot használt XIII. Lajos (1601–1643) francia király, minden hadi és kereskedelmi tengerészet, Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia, kódokat használtak az első és második világháborúban és még ma is. Kódoláson nyílt szövegcsoportoknak számokkal vagy kódszavakkal való helyettesítést értik. Biztonsági okokból a kódkönyveket gyakran változtatják, hadi használatban pedig nem zártrendszerű kódokat alkalmaztak, és voltak szabad pozíciók ahova bármikor, bármit beírhattak. A kézi rejtjelezés nehézkes sok időt igénylő volta késztette rá a kriptográfusokat olyan szerkezetek kitalálására, amelyek csökkentik a műveletekre szánt időt, és a biztonságot sem kockáztatják. Ez utóbbi követelmény azonban nem mindig teljesült. Az első lépés különféle tolókák, rejtjelező tárcsák és hengerek óraműves szerkezetek készítése volt. L. Battista Alberti (1404–1472), a középkor jeles kriptográfusa 1430-ban készítette el rejtjelező tárcsáját. Sir C. Wheatstone

(1802–1875) 1867-ben, a Párizsi Világkiállításon mutatta be rejtjelező korongját. 1891-ben E. Bazaries francia őrnagy rejtjelező hengere váltott ki érdeklődést. A felsorolt rejtjelező eszközök mechanikus rendszerűek voltak, de már rejtjelző gépek számítottak. A rejtjelezést vakon végezte, az eredményt, a kapott rejtjelet kézzel kellett leírni. Az első rejtjelet leírni tudó rejtjelző gépek 1874 előtt készítették Franciaországban. A rejtjelző gépek fejlődése a kor tudományos és technikai fejlettségétől is függött. Így érthető, hogy a rejtjelezés gyorsítását szolgáló készítmények eleinte mind mechanikus rendszerűek voltak, kézi erővel vagy rugókkal hajtották őket, vagyis a nyílt betű mechanikusan rejtjeleződött. Ily módon működtek például a Kripto System Beyer és a Kryha-féle rejtjelző gépek. Az igazi áttörését a rejtjelző gépek fejlődése terén a távíró felfedezése és bevezetése hozta magával. E felfedezés (1854) D. E. Huges (1831–1900) angol fizikus nevéhez fűződik. A távgépíró adottságait használta ki G. S. Vernam amerikai mérnök, és alkotta meg (1917–18) lyukszalagos rejtjelző gépét. Ezzel a gépi rejtjelzés ismét nagy lépést tett előre. A távíró bevezetése alapozta meg a modern kriptográfiát, amelyet a rádiótechnika újból óriási mértékben vitt előre. Az 1920-as években az amerikai Hebern, a holland Koch, a német Scherbius és a svéd Damm egymástól függetlenül felfedezte a forgótárcsát. E szerint még ma is jó néhány rejtjelző gép működik. A gépi rejtjelezés újabb korszaka kezdődött a csöves, tranzisztoros és mágnestárolós számítógépeknek, valamint a shiftregisztereknek a rejtjelezésbe való bevezetésével. A legújabb lökést a mikroelektronika adta. Ma már miniatűr szerkezeti elemekkel és nagy bonyolultságú integrált (Very Large Scale Integrations – VLSI) áramkörökkel, valamint mikroprocesszorokkal ellátott rejtjelző gépek készítenek. Napjainkban a rejtjelző gépek fejlesztésében, megítélésében és kiválasztásában fontos bizonyos elvek figyelembevétele. A katonai rejtjelző gépekkel szemben támasztott fő követelmény például hogy ellenséges kézbe kerüléskor használhatatlan legyen. Háborúban könnyen előfordulhat, hogy az ellenség megszerzi a rejtjelző gépet, épp ezért úgy kell őket tervezni, hogy magának a gépnek az ismerete ne jelentsen komoly információt az ellenséges rejtjelmegfejtőknek, tehát a rejtjelezésben a kulcs legyen a meghatározó. Hasonló céljaik vannak a rejtjelzőgép-fejlesztő és rejtjezőgép-gyártó cégeknek is. Egyikük sem akarja egyetlen vevőre alapozni tevékenységét, így olyan gépeket kell gyártaniuk, amelyek szinte kizárólag a kulcstól függenek. A rejtjelező eszközök legnagyobb felhasználója a hadsereg. Még a legkisebb országok fegyveres erői is használnak rejtjelzőgépet. Katonai vonatkozásban megkülönböztetnek stratégiai célokat szolgáló és taktikai céloknak megfelelő rejtjelező berendezéseket. A stratégiai célokra szánt gépeknek időtálló rejtjelezést kell produkálniuk, a taktikai céloknak viszont nem fontos túlságosan bonyolultnak lenniük. A harctevékenységet folytató páncélos egység helyzete vagy a tüzérségi lőelemek csak néhány óráig vagy napig jelentenek az ellenség számára értéket. A taktikai célokat szolgáló rejtjelző gépek, ellentétben a stratégiai célokat szolgálókkal egyszerűek, kicsik könnyűek és olcsók. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rejtjelező: megfelelő rejtjelezési módszerek alkalmazásával, a rejtjelkulcs birtokában adott nyílt szöveg titkosítására, rejtjelezésére képes szakember. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rejtjelkulcs: olyan rejtjeligazítás, amelynek birtokában végrehajtják a titkosítási eljárást. A ~ lehetőséget ad mindenféle nyílt szöveg rejtjelezésre, tekintet nélkül annak hosszára, bonyolultsága és nyelvezetére. A ~ot ma

már modern elektronikus kulcsképző generátorok készítik, így a ~ok statisztikailag egyenletes (homogén) elosztásúak. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rejtjelmegfejtés: rejtjelezett szövegek, kriptogramok olyan, felhatalmazással nem rendelkező személyek általi olvashatóvá tétele, akiknek a rejtjelkulcs nincs a birtokukban, ezért azt rekonstruálniuk kell. A ~ a hírszerzés különleges formája és gyakorlása. A rejtjelezéssel egyidősnek mondható, de a két módszer egymástól lényegesen különbözik. A ~ természeténél fogva egy lépéssel mindig hátrább van, viszont minden más információszerzési módnál megbízhatóbb, mivel az adatok „első kézből" származnak, valódiak. A megfejtésen keresztül olyan ismeretekre lehet szert tenni, amelyek mind minőségileg, mind mennyiségileg meghaladják a más forrásokból származó adatok értékét és hitelességét. A ~ből szerzett információk aktualitásuknál és pontosságuknál fogva jelentősen tájékozottá teszik a mindenkori politikai és katonai vezetést. Ennek egyik jellemző példája az angolok Ultra-megfejtőgép által második világháború alatt szolgáltatott adatok rendkívüli értéke, ezeket maga Churchill is nagyra becsülte és eredményesen használta fel. Az angolok a német rejtjelező gépet, az amerikaiak pedig a japánok hasonló elvek alapján működő rejtjelező gépét fejtették meg eredményesen. Ez utóbbi két év kemény munkája után született meg, és elsősorban W. F. Friedman (1891–1969) kiváló amerikai kriptoanalitikus nevéhez fűződik. Az USA-ban készült olyan berendezés, amellyel meg tudták fejteni a japán diplomácia kriptogramjait. Két berendezés a fővárosban működött, egy a Fülöp-szigeteken állt az ottani flottaparancsnokság rendelkezésére, egyet pedig 1941-ben az angoloknak adtak át. Tény, hogy az amerikaiak megfejtették a japánok gépi rejtjelezését, és ezenkívül még legalább 75 különböző kódot, köztük kereskedelmi és meteorológiai kódokat is, mégsem tudták kivédeni Pearl Harbort, de ~ből származó információk alapján nyerték meg 1942-ben a Midway-szigeteki tengeri ütközetet, és lőtték le Jamamoto Iszoroku (1884–1943) japán tengernagy repülőgépét 1943-ban. A japán készítésű rejtjelező gép természetesen fontos államtitok volt. Ugyanúgy, mint a németeknél, itt is forradalmasította a rejtjelezést, és lényegesen meggyorsult a desifrírozás is. Tulajdonképpen a rejtjelezéstechnika felzárkózott a második világháborús haditechnika mögé, és ez utóbbit magas szinten ki is szolgálta. Gépüket a japánok „97"-es számú rejtjelező gépnek nevezték, hivatalosan az „Alfabetikus géptávíró 2597" nevet viselte, és 1937-ben rendszeresítették. A hitleri német hadigépezet háborús sikereit is segítették az onnan származó információk. Jugoszláviai bevonulásuk előtt 15 hónappal, 1940. januárban az Abwehr (elhárítás) rádiófelderítőállomást rendezett be Szófiában. Ez lehallgatta és rögzítette a jugoszláv katonai kriptogramokat a német ~i szakemberek megfejtették őket és folyamatosan szállították a német Wehrmachtnak (véderőnek) mindazon adatokat, amelyek ismertté tették a jugoszláv hadsereg elhelyezkedését, felfedték mozgását, erejét és fegyverzetét, megkönnyítve ezzel a német egységek és magasabbegységek behatolását, elnyomulását, Jugoszlávia lerohanását. E. Rommel (1891–1944) német tábornok észak-afrikai sikerei is kapcsolatba hozhatók a ~sel. 1943-ban történt, hogy a németek egy, az angolok által rejtjelezett táviratot megfejtve értesültek róla, hogy egy, az ellenséges tevékenység által nem zavart sivatagi mélyedésben az angolok egy teherautós szállítmány összeállítását tervezik. Ez az információ eljutott egészen Kesselring (1885–1960) tábornagyig, aki a sivatagi légierőnek parancsot adva, súlyos károkat okozott az angol utánpótlásnak. Az ellenpélda viszont arról tudósít, hogy

az angolok az Ultra-megfejtőgép, segítségével értesültek róla, mikor indítják a németek Nápolyból vagy Tarantóból azokat a hajókonvojokat, amelyek a német Afrikakorps harckocsizó és gépesített csapatainak szükséges üzemanyagot szállítják. A szövetségesek azonnal megtámadták vízen és levegőből ezeket a szállítóhajókat, és óriási károkat okoztak. Az így keletkezett utánpótláshiány bénítólag hatott a németek páncélos és gépesített csapatainak mozgékonyságára. Az Ultra-titokra vigyázva, a szövetségesek a konvojok megtámadása előtt egyéb úton is felderítették azok feladatát. Ezzel még a gyanúját is el akarták kerülni annak, hogy információjuk rádiófelderítés útján, ~ből származik. Voltak, akik hittek és voltak, akik nem hittek a ~ adataiban. Még ma is klasszikus példaként említik B. Montgomery (1887–1976) angol, és G. Patton amerikai tábornokot, akik közül az előbbi nem, az utóbbi pedig igen komolyan támaszkodott az Ultrától származó adatokra. Ebből adódott Montgomery hathetes várakozása. El-Alameinnél, habár a mielőbbi támadást maga Churchill is sürgette. A hathetes késedelem időt adott Rommelnek kiváló védelmi vonal kiépítésre, és az a frontális áttöréskor komoly emberáldozatokkal árt. G. Patton viszont jól használta fel az Ultrától származó adatokat. A szicíliai partraszállás után, a kapott adatok alapján pontosan ismerte a német páncélosok menetvonalát, megkerülte őket, és Messinánál csapást mért rájuk. A normandiai invázió után Patton ugyancsak sikerrel használta ki az információk adta fölényét. Erre alapozva kiválóan alkalmazta nagy mozgékonyságú technikáját, és gördülékenyen törhetett előre a Rajnáig. Az Ultra sikerének érdekében tett erőfeszítéseken kívül a szerencse is segítette az angol rejtjelmegfejtést. 1940 tavaszán a norvég partoknál lelőttek egy német repülőgépet, és zsákmányoltak egy Enigma-gépet a teljes rejtjelkulcskészlettel együtt. Hasonló történt 1941 májusában is, ekkor egy német tengeralattjáró került birtokukba az Enigmával és a hozzá tartozó rejtjelkulcskészlettel együtt. Ez nemcsak közvetlen hozzáférést eredményezett az Enigmával rejtjelezett forgalomhoz, hanem jelentősen segítette a ~t, és hozzájárult az Ultra-megfejtőgép tökéletesítéséhez. A „titkos háborút", amely a nyilvánosság teljes kizárásával folyt, végül is a szövetségesek nyerték meg. Ez a „csata" legalább olyan elkeseredéssel folyt, mint amilyen az igazi frontokon zajlott, és döntően befolyásolta a háború kimenetelét. A magyar ~nek is vannak második világháborús hagyományai. A magyar királyi honvéd vezérkar 2. osztályán működő különleges alcsoport eredményesen fejtett meg bizonyos diplomáciai kódokat A ~ből szerzett adatoknak tehát fontos szerepük van, éppen ezért érthető, hogy a felderítésnek ez a különleges ága nem szerepel a nyilvánosság előtt, hanem mélységes titok fedi az eredményeit. A kompromittálódás pótolhatatlan információveszteséget okozhat. A ~ tapasztalatokon és olyan konkrét tényeken alapul, amelyeket természettudományi ismeretekre támaszkodnak. A rejtjelszövegek elemzéséhez olyan speciális módszerek szükségesek, mint az adott nyelv betűgyakoriságának vizsgálata, a betűk egymás közti összefüggéseinek analízise, a rejtjelszövegekben található bigram (betűpár) tigram (betűhármas) vagy ennél hosszabb ismétlődések adta lehetőségek kihasználása. Így az egyszerű eljárások megoldhatók. Auguste Kreckhoffs (1835–1905) dolgozta ki azt a módszert, amely lehetővé teszi az azonos rejtjelkulcsú kriptogramok megfejtését. Ennek megállapítása is szakszerű elemzőmunkát igényel. Itt alkalmazható az úgy nevezett Kappa-próba, amelyben a küszöbszám 0,0667, és az e körüli érték jelzi a kriptogramok azonos kulcsú rejtjelezését. A Kappa-módszer számítógépek rejtjel-megfejtésbeli alkalmazásakor használhatóeredményesen. A szá-

mítógépek rejtjelmegfejtésben való széles körű alkalmazása ma már szükségszerű. Felhasználásuk nemcsak a korábban használt végtelen kulcssorozatok bevizsgálását, nagy mennyiségű rejtjelezett táviratszövegek statisztikai vizsgálatát, a hagyományos rejtjelező gépek megfejtését teszi lehetővé, hanem felhasználhatók a modern belsőkulcsos rejtjelező gépek modellezésre is. A megvalósításhoz természetesen a célnak megfelelő számítógépes programok szükségesek. Ezeket a programokat a kriptológiában jártas matematikusok és számítástechnikai szakemberek készítik, kihasználva mindazokat a lehetőségeket, amelyek a számítógépek rendkívül nagy műveleti sebessége és óriási tárolóképessége nyújt. A számítástechnika alkalmazásán, a matematikusok és más, elektronikában jártas szakemberek széles kőrű bevonásán kívül továbbra is szükség van azokra a több nyelvet is ismerő nyelvész megfejtőkre, akik a klasszikus ~t képviselik. Felvetődik a kérdés, vajon létezik-e megfejthetetlen rendszer? Elméletileg igen. Egy olyan rendszer, amelyben a használt rejtjelkulcs olyan hosszú, mint maga a nyílt szöveg és csak egyszer használták fel, megfejtési eljárásokkal nem oldható meg. Fontos tudni, hogy néhány rejtjelezett táviratszöveg megfejtése nem jelenti az alkalmazott rejtjelezési rendszer teljes kompromittálódását. A mai modern rejtjelezés nem csak ilyen etalonokkal mérhető. A rejtjelező eljárások és eszközök igen magas fejlettségi szintet értek el, és valamivel magasabb szinten állnak, mint a rejtjelmegfejtésben alkalmazott módszerek, de nem zárja ki ezek szintén magas fejlettségi szintjét. A ~ fontos alapja a jól szervezett és technikailag jól ellátott, automatizált olyan rádióelektronikai felderítés, amely képes biztosítani a célterületek lehetőleg hézagmentes lehallgatását. Ez azért is lényeges mivel a szakembereknek igen sok rejtjelezett táviratra van szükségük ahhoz, hogy elvégezhessék mindazokat az elemzéseket, amelyek kiinduló alapját képezhetik a tényleges ~nek. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rejtjelmegfejtő: más néven kriptoanalitikus. Rejtjelmegfejtéssel foglalkozó szakember. A ~ (kriptoanalitikus) szakemberek rejtjelkulcs ismerete nélkül, elemző módszerekkel, nagy teljesítményű számítógépek segítségével kísérlik meg a titkosított szövegeket olvashatóvá tenni, és megfejteni a rejtjelezési rendszereket. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rejtjelző eszköz: a rejtjelző eljárás műveleteinek (rejtjelezés és megoldás) végrehajtásához használt kézi vagy gépi segédlet. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rejtjelző gép: olyan különleges berendezés, amellyel nyílt szöveg egy adott rejtjelkulcs szerint titkosítható és megoldható. A ~ek mechanikus működtetésűek. A nyílt szövegek bevitelét korábban írógépszerűen vagy lyukszalaggal oldották meg. Ma már a modern technika eszközeit alkalmazzák, például számítógépes gyorsbeolvasást. A ~eken fontos alapkulcs-beállítás kézzel; lyukszalag, lyukkártya beadása útján; kulcsbetöltő eszközzel végezhető. A rejtjelkulcsot kulcsképző generátorok állítják elő, de készülnek olyan ~ek is, amelyek az alapkulcs bevitele után a rejtjelkulcsot és a táviratkulcsot önállóan állítják elő. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rekonverzió: a fogalom a honvédségben az önkéntes haderő térnyerésével került előtérbe, amikor is a szolgálatukat befejező katonák nagyobb csoportjánál merült fel a társadalomba való visszailleszkedésük kérdése. A kifejezés a szociológia irodalmában Pierre Bourdieu francia szociológus által

lett közismert, aki az egyén által megszerzett tőkefajták átválthatósága, konvertálhatósága összefüggésében használta. A ~ honvédségi megközelítésében azon tevékenységek összességét jelenti, amelyek segítségével a munkavállaló erőforrásai átkonvertálhatók más alkalmazási területre, hogy szolgálata lejártával további társadalmi boldogulása, leginkább foglalkoztatása fenntartható legyen. A fogalomhasználat kezdeti időszakában tehát kifejezetten a civil munkaerőpiacra való visszatérés segítését jelentette, amelyet az is indokolt, hogy abban az időszakban nagy arányú létszámcsökkentés következtében sokak kényszerültek kilépésre, más területre kellett az addig megszerzett tőkéjüket átkonvertálni. A kiszolgált katona sorsa rendezésének kérdése egyidősnek mondható a hadsereggel, már az ókortól láthatjuk pozitív példaként, vagy negatív társadalmi problémaként. Természetesen társadalmi berendezkedéstől, hadseregszervezési elvtől is függött, hogy milyen nagyságú csoportokat, milyen időintervallumban érintett a kérdés és ezáltal mennyire igényelt nagyobb mértékű feladatot a társadalom számára. Felduzzasztott háborús hadseregek békébe való visszatérése, tömegek leszerelése hosszabb idejű szolgálat után mindig is komoly intézkedéseket igényelt. Hangsúlyozni kell, hogy a ~ kérdése nem hadseregi, hanem társadalmi feladat, mindig is központi kormányzati lépéseket igényelt. Természetesen a szolgálat hossza és az adott állománycsoport (tiszt, altiszt, legénység) egyéb társadalmi tőkéi is befolyásolták, hogy milyen mértékű segítést igényeltek a szolgálatukat befejező egyének. A modern hadseregek áttérése az önkéntes szervezési elvre és az egyének aktív életszakaszának hosszabbá válása napjainkban ismét hangsúlyosabbá tette minden állománycsoportnál a ~ intézménye erősítésének kérdését. Meg kell jegyezni, hogy a magyar igazgatási rendszerben a 18. századtól látunk arra példákat, hogy átfogóan kell a kérdést kezelni, kiemelendő a szabályzásból az 1868. évi XL. törvénycikk a véderőről. Napjaink hadseregeinek békeidőszakban való fokozott alkalmazása rámutatott arra, hogy a hosszabb ideje szolgálók társadalmi visszaillesztése nemcsak a konvertálható tudás megadását jelenti, hanem mentális és egyéb szociális támogatást, rehabilitációt is igényelnek sokan a civil viszonyok közé visszatérők közül. A NATO-országok esetében átfogóbb ~s intézményrendszert a hosszabb ideje önkéntes haderőt működtető országoknál látunk példákat, de valamennyi ország joggyakorlata foglalkozik a kérdéssel. (K. J.) → *katonaszociológia*

rekreáció: a humánszolgáltatás részét képező üdültetési tevékenység egyike a katonai szervezet által a személyi állomány részére nyújtott juttatásoknak. A Magyar Honvédség igényei megkövetelik, hogy az üdültetés rendszerében a prevenciós és regeneráló jelleg előtérbe kerüljön. Cél az egészséges életmód igényének kialakítása (egyéni és csoportos szinten), és a betegségek bekövetkezési valószínűségének csökkentése. A rekreációs tevékenység a Magyar Honvédség regenerálódást segítő és rekreációt végző, és a Magyar Honvédség regenerálódást és kiképzést végző szervezeténél történik. Kiemelt jelentőségű a fokozott megterheléssel járó hazai és külföldi szolgálatot követő, az egészségi, pszichikai és fizikai állapot helyreállításának elősegítése, fenntartása érdekében biztosított missziós regeneráló pihentetés, a repülőhajózó- és ejtőernyős állomány pihentetése. Az igényjogosultak regenerálódásának biztosítása a belföldi és a külföldi egyéni, családos, illetve a gyermeküdülés keretén belül valósul meg. A már kialakult betegségek (sérülések) kezelése során, a Honvédkórház egészségügyi szolgáltatásainak igénybevételekor biztosí-

tott az igényjogosultak előnyben részesítése. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

relatív magasság: a terep egy adott pontjának egy másik terepponthoz képest viszonyított magassága, vagyis e két pont abszolút magasságainak különbsége. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

rendelkezési állomány: határozott időtartamra a Magyar Honvédség rendelkezési állományába tartozik az állomány azon tagja, aki: *a)* Magyarországon települő katonai szervezetnél teljesít szolgálatot; *b)* más szervnél teljesít szolgálatot; *c)* nem katonai oktatási intézményben teljesít szolgálatot; *d)* a hivatásos állomány azon tagja, aki a KNBSZ-nél teljesít szolgálatot; *e)* egybefüggően egy évet meghaladó időtartamra külföldön teljesít szolgálatot, vagy egy évet meghaladó időtartamra hosszabbított külföldi szolgálatot; *g)* a szolgálati beosztásának ellátására egészségi vagy pszichikai állapota miatt képtelen, szolgálati viszonyban történő továbbfoglalkoztatásra tervezett; *h)* a szolgálati beosztásának ellátására – amennyiben ez feltétel – nemzetbiztonsági szempontból alkalmatlan, feltéve, hogy szolgálati viszonyban történő továbbfoglalkoztatásra tervezett; *i)* a teljesítményértékelése alapján a szolgálati beosztásának ellátására alkalmatlan, feltéve, hogy szolgálati viszonyban történő továbbfoglalkoztatásra tervezett; *j)* egy évet meghaladóan önhibáján kívüli okból szolgálati feladatait képtelen ellátni; *k)* felmentési védelem alá tartozó, megfelelő szolgálati beosztásba nem helyezhető; *l)* a hivatásos állomány azon tagja, akinek a honvédtiszti alapképzés vagy a katonai szakképzés eredményes befejezésekor megfelelő szolgálati beosztás nem biztosítható; *m)* egy évet meghaladóan külföldi képzés keretében, vagy hazai oktatási intézmény nappali képzésén tanulmányokat folytat; *n)* a tábornok, aki a szolgálati viszonya megszűnésére, megszüntetésére vonatkozó előterjesztési javaslattal szemben bírósághoz fordult; *o)* méltatlansági eljárás elrendelésében érintett; *p)* akinek a szolgálati beosztása létszámcsökkentés vagy átszervezés következtében megszűnt, szolgálati viszonyban történő továbbfoglalkoztatásra tervezett; *q)* az egészségügyi felsőfokú szakirányú szakképzési rendszerben szakorvos-jelöltként vesz részt; *r)* a hivatásos tiszti állomány legalább százados és a hivatásos altiszti állomány legalább főtörzsőrmesteri rendfokozattal rendelkező tagja, akinek szolgálati beosztása létszámcsökkentés vagy átszervezés következtében megszűnt, vagy maximális várakozási ideje letelt és annak meghosszabbítására nem került sor, vagy akivel szemben az *e)* pont szerinti ok megszűnt és továbbfoglalkoztatására nincs lehetőség; *s)* a hivatásos állomány legalább 25 év tényleges szolgálati viszonyban töltött idővel rendelkező tagja, aki egészségi vagy pszichikai okból katonai szolgálatra alkalmatlan; *t)* a hivatásos állomány azon tagja, aki legalább 30 év tényleges szolgálati viszonyban töltött idővel rendelkezik, a szolgálat felső korhatárának elérése előtt öt évvel, de legfeljebb a szolgálat felső korhatáráig (nyugdíj előtti rendelkezési állomány); *u)* az állomány ezredes vagy tábornoki rendfokozattal rendszeresített, vezető beosztást betöltő tagja; *v)* a hivatásos állomány azon tagja, aki a KNBSZ-nél szolgálati beosztásra tervezett és a beosztás betöltése érdekében tanulmányokat folytat. Az egyes pontokhoz kapcsolódó rendelkezési állományban tarthatóság időtartamait a honvédek jogállásáról szóló 2012. évi CCV. törvény 46. §-a határozza meg. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

rendelkezési módszer: a katonai szervezeteknél alkalmazott rendelkezések a parancs, harcparancs, utasítás, intézkedés, harcintézkedés, megbízás, felkérés, érdeklődés-

felkeltés formájában jelenik meg. A rendelkezés kiadójának megfelelő kompetenciával szükséges rendelkeznie, ami hatalmi tényező, (hatáskör, jogkör); megfelelő bizalom (szakmai, emberi). A rendelkezés gyakorisága amikor indokolt. Követelmények: konkrét; egyértelmű; személyre szóló; összhang a döntéssel; egyetértő magatartás szükséges. (C. O.) → *katonai vezetés*

rendfokozat: 1. Állománycsoport; a rendfokozat kifejezi a hivatásos állomány tagjának állománycsoportba tartozását. Rendszeresített rendfokozat: általános előmeneteli rendbe tartozó szolgálati beosztások esetén a beosztáshoz rendelt, kettős rendfokozattal rendszeresített szolgálati beosztások esetén a beosztáshoz rendelt magasabb, speciális előmeneteli rendbe tartozó szolgálati beosztások esetén a beosztásban elérhető legmagasabb rendfokozat. Tanulmányai sikeres befejezésekor a honvéd tisztjelöltet hadnagy, a honvéd altisztjelöltet és a legénységi állomány katonai munkakör betöltésére jogosító, a honvédség által szervezett honvéd altisztképzést eredményesen befejező tagját őrmesteri rendfokozattal kell állományba venni. A honvéd tisztjelölt és honvéd altisztjelölt miniszteri rendeletben meghatározottak szerint eggyel magasabb rendfokozattal is állományba vehető. A szerződéses állományba vétel, valamint a hivatásos állományba vétel egyes esetei során az első rendfokozatot a fentiekre figyelemmel, a szolgálati beosztáshoz előírt iskolai végzettségnek és szakképesítésnek megfelelő szakmai gyakorlat idejére, valamint a speciális előmeneteli rend szerinti várakozási időkre figyelemmel kell megállapítani úgy, hogy az tiszt esetén legfeljebb százados, altiszt esetén legfeljebb főtörzsőrmester lehet. Ettől eltérő rendfokozatot a Honvéd Vezérkar főnöke javaslatára a miniszter engedélyezhet, ha a magasabb rendfokozattal történő állományba vételhez szolgálati érdek fűződik. Rendfokozat nélkül teljesít szolgálatot a közkatona (a legénységi állomány tagja) és a szerződéses pályakezdő (a tiszti, vagy az altiszti állomány azon tagja, aki első alkalommal létesít szerződéses szolgálati viszonyt). A rendfokozat nélküli jogállás határozott ideig tart: közkatona esetén egy év, szerződéses pályakezdő esetén az alapkiképzés teljesítéséig. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*
2. A fegyveres erők és a rendvédelmi szervezetek állományának szervezeti struktúrában elfoglalt helyére utaló jelzés, amely egyben behatárolja a beosztást is. A ~i struktúra az alábbi: *a)* ~ nélküli: honvéd, matróz. *b)* Tisztes: őrvezető, tizedes, szakaszvezető. *c)* Altiszt: őrmester, törzsőrmester, főtörzsőrmester. *d)* Zászlós: zászlós, törzszászlós, főtörzszászlós. *e)* Tiszt: hadnagy, főhadnagy, százados. *f)* Főtiszt: őrnagy, alezredes, ezredes. *g)* Tábornok: dandártábornok, vezérőrnagy, altábornagy, vezérezredes. A ~i jelzések zöld alapszín, minden ~ban hímzett szegély, és hímzett hatágú csillag. Az NKE Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar és a Ludovika Zászlóalj katonai hallgatóinak ~i jelzései zöld színű alaplapon arany pont és az évfolyamnak megfelelő számú, a rövid oldaléllel párhuzamos arany sáv. A Kinizsi Pál Tiszthelyettes Képző Szakiskola katonai hallgatóinak ~i jelzései zöld színű alaplapon ezüst pont, és az egyéves hallgatói viszonyt jelképező, rövid, oldaléllel párhuzamos ezüst sáv. (C. O.) → *katonai vezetés*

rendfokozati követelmények: a tiszti rendfokozattal rendszeresített beosztás betöltéséhez legalább főiskolai vagy felsőfokú alapképzésben szerzett alapfokozatú végzettség, az altiszti rendfokozattal rendszeresített beosztás betöltéséhez legalább érettségi bizonyítvány, a legénységi beosztásokhoz pedig legalább alapfokú iskolai végzettség szükséges. Miniszteri rendelet határozza meg a szolgálati beosztásokhoz kapcsolódó is-

kolai végzettséget, szakképzettséget, szakképesítést, továbbá más munkaköri követelményeket. A munkakörökhöz előírt iskolai végzettségként, szakképzettségként vagy egyéb képzettségként a szakmai felelős külföldön teljesített képzést is elismerhet. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

rendkívüli állapot: az Országgyűlés hadiállapot kinyilvánítása vagy idegen hatalom fegyveres támadásának közvetlen veszélye (háborús veszély) esetén kihirdeti a ~ot és Honvédelmi Tanácsot (HT) hoz létre. „A Honvédelmi Tanács elnöke a köztársasági elnök, tagjai az Országgyűlés elnöke, az országgyűlési képviselőcsoportok vezetői, a miniszterelnök, a miniszterek és – tanácskozási joggal – a Honvéd Vezérkar főnöke." Katonai ügyekben a HT háttérintézménye a Honvéd Vezérkar. A Honvédelmi Tanács gyakorolja, az Országgyűlés által rá átruházott jogokat; a köztársasági elnök jogait; a Kormány jogait. A Honvédelmi Tanács dönt: *a)* a Magyar Honvédség külföldi vagy magyarországi alkalmazásáról, békefenntartásban való részvételéről, külföldi hadműveleti területen végzett humanitárius tevékenységéről, valamint külföldi állomásozásáról; *b)* a külföldi fegyveres erők magyarországi vagy Magyarország területéről kiinduló alkalmazásáról, valamint magyarországi állomásozásáról; *c)* a sarkalatos törvényben meghatározott rendkívüli intézkedések bevezetéséről. A Honvédelmi Tanács rendeletet alkothat, amellyel – sarkalatos törvényben meghatározottak szerint – egyes törvények alkalmazását felfüggesztheti, törvényi rendelkezésektől eltérhet, valamint egyéb rendkívüli intézkedéseket hozhat. A Honvédelmi Tanács rendelete a ~ megszűnésével hatályát veszti, kivéve, ha az Országgyűlés a rendelet hatályát meghosszabbítja. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

rendkívüli műszaki meghibásodás (RMH): ~nak minősül a haditechnikai eszköznek a meghatározott norma teljesítése előtti, vagy a rendszerben tartás alatti igénybevétellel aránytalan mértékű, gyors elhasználódása, törése, valamint a meghatározott fődarabok házának törése, repedése, illetve a fődarabok olyan mérvű kopása, elhasználódása, vagy törése, amely azokat a további rendeltetésszerű üzemeltetésre alkalmatlanná teszi és a fődarab nagyjavítását, vagy selejtezését vonja maga után. Az ~ körébe tartozó fődarabok: *a)* harckocsi, lánctalpas harcjármű, harckocsivontató esetén: páncéltest, motor, előtéthajtómű, sebességváltó, kormánymű, kihajtómű, csörlőmű, daruszerkezet, gázturbina; *b)* kerekes harcjárművek, könnyű páncélozott járművek esetén: páncéltest, motor, sebességváltó, osztómű, kormánymű, kerékreduktor, csörlőmű, hajóhajtás; *c)* gépkocsik, bázis (hordozó) járművek, műhelygépkocsik esetén: alvázkeret, motor, sebességváltó, osztómű, kormánymű, hidak, differenciálmű, csörlőmű, műhelygépkocsi generátor, daruszerkezet; *d)* pótkocsik esetén: alvázkeret; *e)* motorkerékpár esetén: motorváz, motor, sebességváltó; *f)* áramforrás aggregátok esetén: vázkeret, motor, generátor. Az ~ bekövetkezésekor, illetve észlelésekor az eszköz (fődarab) üzemeltetését azonnal be kell szüntetni. Az eszköz vezetőjének (kezelőjének) vagy a ~t észlelő személynek a helyszínen fel kell jegyeznie a bekövekezés körülményeit, valamint a helyszínre, az eszközre és az üzemeltetésre vonatkozó adatokat, tapasztalatokat. Az üzemeltetés körülményeinek helyszínen történő tisztázása után az eszközt kivizsgálásra be kell szállítani az üzemeltető katonai szervezet telephelyére, ha a ~ nem ott következett be, vagy nem ott észlelték. A ~ mértékét, a bekövetkezés okát, felelősét és a keletkezett kár nagyságát ki kell vizsgálni. A ~ kivizsgálását a felső szintű logisztikai szakmai irányító

szerv által kiadott utaltsági rendben meghatározott katonai szervezetek végezhetik. Első fokon a kivizsgálást az üzemeltető katonai szervezetnél kell végrehajtani a bekövetkezést követő 15 napon belül. Az elsőfokú bizottság vizsgálatának ki kell terjednie: *a)* az üzemeltetés körülményeinek a megállapítására; *b)* az üzemi paramétereket mérő műszerek állapotára, értékeire; *c)* a kritikusérték-riasztók működőképességére; *d)* a rendkívüli műszaki hiba jellegének, okának meghatározására; *e)* az eszköz (hibás fődarab) műszaki állapotára a motor és a fődarabok megbontása, szétszerelése nélkül; *f)* az eszköz (hibás fődarab) helyreállításához szükséges tennivalók meghatározására; *g)* a károsszeg valószínűsíthető nagyságrendjére; *h)* a felelősség megállapítására. Laboratóriumi vizsgálat elrendelését kell kérni, ha: *a)* az elsőfokú bizottság nem tudja egyértelműen meghatározni az RMH okát, a kár nagyságát, az eszköz (fődarab) helyreállításához szükséges tennivalókat, annak költségét, vagy a felelőst a ~ bekövetkeztéért; *b)* a bizottság megállapítása szerint nem az üzemeltető katonai szervezet a felelős a ~ bekövetkezéséért (amennyiben a technikai eszköz meghibásodott fődarabja a meghatározott teljesítmény normáját nem teljesítette), kivéve, ha az nem felelős gépjárműbaleset miatt következett be és a balesetben részt vevő – nem a honvédség állományába tartozó – személya felelősségét elismerte, illetve azt a honvédségi baleseti helyszínelő vagy a rendőr a helyszínen egyértelműen megállapította. A laboratóriumi vizsgálatot csak bizottság jelenlétében, az erre a vizsgálatra kijelölt javító üzemben, műhelyben lehet elvégezni. Garanciális időn belül a motorok és fődarabok megbontásos vizsgálatát a garanciáért felelős szállító által meghatározott helyen, bizottság jelenlétében kell elvégezni. A vizsgálatra az üzemeltető katonai szervezet az alábbi okmányokat köteles biztosítani: *a)* az eszköz törzskönyve; *b)* az első fokú ~ kivizsgálási jegyzőkönyv; *c)* műszaki állapot-jegyzőkönyv; *d)* az eszköz adatgyűjtő borítékja; *e)* garanciafüzet (amennyiben van); *f)* a kivizsgálást elősegítő, vagy külön kérés tárgyát képező egyéb okmányok és anyagok. A laboratóriumi vizsgálat során a meghibásodott fődarabok (részegységek) szétszerelésével meg kell állapítani: *a)* a meghibásodás okát; *b)* a keletkezett kár nagyságát, összegét, amely a káreljárás lefolytatásának alapját képezi; *c)* a felelőst (felelősöket) a ~ bekövetkezéséért. A ~ jegyzőkönyvben rögzíteni kell a kivizsgálás során alkalmazott módszereket is. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

rendkívüli, különleges jogrend: az Alaptörvény a ~ bevezetésének közös szabályait a 48. cikkben szabályozza. „Az Országgyűlés hadiállapot kinyilvánítása vagy idegen hatalom fegyveres támadásának közvetlen veszélye (háborús veszély) esetén kihirdeti a rendkívüli állapotot, és Honvédelmi Tanácsot hoz létre; a törvényes rend megdöntésére vagy a hatalom kizárólagos megszerzésére irányuló fegyveres cselekmények, továbbá az élet- és vagyonbiztonságot tömeges méretekben veszélyeztető, fegyveresen vagy felfegyverkezve elkövetett súlyos, erőszakos cselekmények esetén szükségállapotot hirdet ki. A hadiállapot kinyilvánításához, a békekötéshez, valamint a ~ kihirdetéséhez az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges. A köztársasági elnök jogosult a hadiállapot kinyilvánítására, a rendkívüli állapot kihirdetésére és a Honvédelmi Tanács létrehozására, valamint a szükségállapot kihirdetésére, ha az Országgyűlés e döntések meghozatalában akadályoztatva van. Az Országgyűlés e döntések meghozatalában akkor van akadályoztatva, ha nem ülésezik, és összehívása az idő rövidsége, továbbá a hadiállapotot, a rendkívüli állapotot vagy a szükségállapotot kiváltó események miatt elhárítha-

tatlan akadályba ütközik. Az akadályoztatás tényét, továbbá a hadiállapot kinyilvánításának, a rendkívüli állapot vagy a szükségállapot kihirdetésének indokoltságát az Országgyűlés elnöke, az Alkotmánybíróság elnöke és a miniszterelnök egybehangzóan állapítja meg. Az Országgyűlés a hadiállapot kinyilvánításának, a rendkívüli állapot vagy a szükségállapot kihirdetésének indokoltságát az akadályoztatásának megszűnése utáni első ülésén felülvizsgálja, és dönt az alkalmazott intézkedések jogszerűségéről. E döntéshez az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges." A Magyar Honvédséget szükségállapot idején akkor lehet felhasználni, ha a rendőrség és a nemzetbiztonsági szolgálatok alkalmazása nem elegendő. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

rendszer: valamely közös ismérv alapján összetartozó, egymással szoros kapcsolatban, kölcsönhatásban lévő elemek csoportja, amelyben az elemeket működési egység és működési határvonal jellemzi. Valamennyi szervezeten belüli együttműködés egy célrendszer érdekében valósul meg. Alrendszer: olyan elemcsoport, amely a ~en belül egyrészt mint elem vizsgálható, másrészt önmaga is ~t képez, ~ként is felfogható. Elem: a ~, illetve az alrendszer olyan alkotórésze, amelyet vizsgálat alapján szükséges megkülönböztetni, de adott szituációban lehet ~, illetve alrendszer. (Szervezet – osztály – alkalmazott). Rendszerkörnyezet: olyan személyek, tárgyak, tevékenységek halmaza, amelyek nem tartoznak a ~hez, de elemei a ~ elemeivel hatáskapcsolatban állnak. (C. O.) → *katonai vezetés*

rendszeradminisztrátor: adott szolgáltatást vagy szolgáltatásokat megvalósító híradó-informatikai rendszer üzemeltetését technikai szinten irányító vagy végrehajtó személy. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

rendszerben tartás: a haditechnikai eszközöknek a katonai szervezeteknél eltöltött életciklusa, amely magában foglalja az üzemeltetés és üzemfenntartás műveleteit. A ~ a haditechnikai eszközök rendszeresítésétől a rendszerből történő kivonásig terjedő időszak. Az üzemeltetés a haditechnikai eszközök használatának, tárolásának, szállításának, kiszolgálásának és javításának összetett folyamatrendszere, amelynek során az üzemben tartók üzemben tartják, használják, tárolják, különféle célból mozgatják, szállítják, az üzemfenntartás keretében kiszolgálják, javítják az eszközöket. Az üzemfenntartás a folyamatos üzemképesség és hadihasználhatóság fenntartása érdekében végzendő mindazon technologizált tevékenységek összessége, amelyeket az üzemeltetés folyamán az eszközök és anyagok hadihasználhatóságának fenntartása érdekében végeznek. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

rendszerből történő kivonás: a rendszeresített gépjárműtechnikai eszközöknek a Magyar Honvédség állománytábláiból, felszerelési jegyzékeiből és normajegyzékeiből történő törlést jelenti. A rendszeresített gépjárműtechnikai eszközt csak kivonási eljárással törölhetnek a Magyar Honvédség rendszeréből, de csak akkor, ha: *a)* annak tervezett rendszerben tartási ideje letelt, és annak meghosszabbítására még intézkedés nem történt; *b)* a gépjárműtechnikai eszköz adott típusa fizikailag elhasználódott vagy elavult; *c)* a pótlás más típussal történik; *d)* az adott típusnak a rendeltetés szerinti alkalmazása, vagy alkalmazhatósága bármely okból megszűnik. A rendszeresítési bizottság a kivonási eljárás folyamán határozza meg a kivonásra kerülő hadfelszerelés kivonási időszak alatti használatának szabályait, amely kiterjed az átmeneti időszakra vonatkozóan a kivonás alatt álló eszköz és a kiváltására rendszeresített eszköz

együttes használatára, valamint a kivonásban érintett szervezetek feladataira. A kivonási határozatot a Rendszeresítési Bizottság javaslata alapján a rendszeresítési határozattal rendszeresített eszközökre a honvédelmi miniszter, az alkalmazásba vételi határozattal rendszeresített eszközökre pedig a honvéd vezérkar főnöke jogosult kiadni. A kivonási határozatot a Honvédelmi Minisztérium hivatalos lapjában közzé kell tenni. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

rendszerelmélet: a ~ek specifikuma, minden rendszerre érvényes általános teória. Magában foglalja a rendszer összességének felépítési, viselkedési, működési és fejlődési törvényszerűségeinek kimunkálását. A ~ a jelenségek rendszerként való megjelenítésével, a rendszerek struktúráinak és viselkedésmódjainak egyezéseivel, mindezek modellezésével foglalkozik. (C. O.) → *katonai vezetés*

rendszeresítés: ~nek nevezzük a Magyar Honvédség állománytábláiban, felszerelési jegyzékeiben, normajegyzékeiben meghatározott szükségletek kielégítésére beszerzett hadfelszerelés felvételét a honvédség rendszerébe. A hadfelszerelésbe beletartozik a honvédelmi szervezetek tevékenységéhez szükséges valamennyi anyag, technikai eszköz, amelyet az ipar és a kereskedelem katonai célokra gyárt, illetve szállít, amelyek polgári kereskedelmi forgalomba nem, vagy csak külön engedéllyel kerülhetnek, és amelyek beszerzését külön jogszabály szabályozza. A ~ történhet ~i határozattal, vagy alkalmazásba vételi határozattal. A ~i határozattal kerül a Magyar Honvédség rendszerébe a Magyar Honvédség egészére vagy egyes fegyvernemeire kiható, korábban még nem rendszeresített, új beszerzésű haditechnikai eszköz, egy már rendszeresített haditechnikai eszköz, amelyen olyan mértékű műszaki fejlesztést hajtottak végre ami alapvetően megváltoztatta annak harcászati-műszaki paramétereit, illetve a bérleti vagy lízingszerződéssel használt páncélos- és gépjárműtechnikai eszköz, annak a Magyar Honvédség rendszerében tartás teljes időtartamára. A ~ alkalmazásba vételi határozattal történik a fent felsoroltak alá nem tartozó eszközök, valamint a rendvédelmi szervek által már rendszeresített eszközök esetében, miután azok katonai alkalmasságát megállapították. A ~i határozatot a ~i Bizottság javaslatára a Honvédelmi Miniszter adja ki, az alkalmazásba vételi határozatot a Honvéd Vezérkar Főnöke állítja ki. A ~i eljárás során hozzák létre a hadfelszerelésre előírt rendszerben tarthatósági követelmények teljesítését biztosító szervezeti, személyi, kiképzési, műszaki, infrastrukturális, munkavédelmi (munkabiztonsági és munka-egészségügyi), egészségügyi, tűz- és környezetvédelmi jogszabályi feltételeket és eszközrendszer alapjait. A hadfelszerelés ~ének és rendszerből történő kivonásának meg kell felelnie a Magyarország által megkötött nemzetközi szerződések és megállapodások előírásainak. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

rendszerfejlesztés: a probléma felmerülésétől a rendszer tervezésén keresztül a rendszer bevezetését, értékelését értjük. A fejlesztés tehát valójában a probléma felmerülését követő koncepcionális átvilágítástól kezdődő folyamat, amely a kifejlesztett új rendszer teljes élettartamát végigkíséri, figyelembe véve a szervezetek reál és információs folyamatainak változtatási kényszereit mind a belső, mind pedig külső okok miatt. A ~ folyamata: *a)* probléma feltárása; *b)* megvalósíthatósági vizsgálat; *c)* helyzetelemzés; *d)* a rendszer koncepcionális, majd fizikai tervezése; *e)* a rendszer kialakítása; *f)* bevizsgálás; *g)* teszt; *h)* rendszerbeállítás; felügyelet. (C. O.) → *katonai vezetés*

rendszerkörnyezet: olyan személyek, tárgyak, tevékenységek halmaza, amelyek nem tartoznak a rendszerhez, de elemei a rendszer elemeivel hatáskapcsolatban állnak. A közszolgálati szervezet, így különösen a haderőben mint ~ét – egyben a szervezetek vizsgálatának külső, rendszerszemléleti megközelítését is – determinálja, az úgynevezett 4E-környezet: *a)* elöljárói környezet: amely meghatározza a szervezet mint rendszer célját, biztosítja a működés feltételeit, felügyeli, irányítja a szabályos működését; *b)* együttműködői környezet: amely támogatja, illetve biztosítja a szervezetnek mint rendszernek a célszerű működését; *c)* ellenséges (ellenfél/versenytárs/szemben álló fél) környezet: a szervezetnek mint rendszernek a vetélytársa, generálja a rendszert a fejlesztésben, a fennmaradásáért (létért) versenyre készteti, ugyanakkor célja a rendszer megsemmisítése, működésének lehetetlenné tétele; *d)* egyéb környezet: azok a tényezők, amelyek közepette működik a szervezet mint rendszer (telepítettség, infrastruktúra stb.). Katonai szempontból lényeges komponens, mivel döntően befolyásolhatja a tevékenység sikerességét a földrajzi környezet (terep, időjárási tényezők, lakosság stb.). A szervezet eredményességét ezen tényezők együttesen határozzák meg, ezért vizsgálata, támogató, illetve gátló tevékenységének számbavételével, elemzéséből levont következtetés megalapozza a a parancsnoki döntés alaposságát. (C. O.) → *katonai vezetés*

rendszerszervezés: azt a folyamatot takarja, amelynek célja azon eljárások és struktúra kimunkálása, amelyek a rendszertechnikai tevékenységek tervezésére, irányítására és ellenőrzésére szolgálnak. (C. O.) → *katonai vezetés*

REP (Recognized Environmental Picture, átfogó környezeti kép): a NATO-műveletek során a koordináció a kijelölt katonai meteorológiai központok által kiadott, a meteorológus szakszemélyzet munkáját segítő átfogó környezeti kép. A ~ tartalmazza mindazokat az oceanográfiai és meteorológiai információkat, amelyek alapján a meteorológiai támogatás a katonai műveletek széles skáláján, a hadműveletitől a harcászati szintig biztosítható. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

repeszhatás: a felrobbant és ezáltal darabjaira szétesett lövedéktestnek általában nagy mennyiségű, kisebb-nagyobb repeszdarabjai által okozott hatás. A ~ a lövedék szerkezetétől, a lőviszonyoktól és főképpen a repesztermelődéstől, a lövedék repeszdarabokra történő szétszakadási képességétől függ. A lövedék ~át a megsemmisítést előidéző (ölő hatású) repeszdarabok mennyisége, a pásztázott területen való eloszlása és a veszteségokozási körzet határa jellemzi. A megsemmisítést előidéző repeszdarabok mennyiségét a lövedékfal vastagsága, a robbanótöltet mennyisége és minősége, valamint a robbanás jellege (földi, légi) határozza meg. A repeszek mennyiségének és a lövedék tömegének ismeretében kiszámítható a repeszdarabok tömegének középarányosa. Az így kapott érték megfelelő kiindulási alap a különböző lövedékek várható repeszhatásának kiértékeléséhez. Az egyes lövedékfajták ~ának tanulmányozása azt a megállapítást valószínűsíti, hogy 1 kg lövedékfém után kapott 50–55 darab (4–5 g, vagy nagyobb tömegű) repeszdarab a korszerű lövedékek számára optimális. Napjainkban a szakemberek a ~t a robbanóanyaghoz kevert iniciáló robbanóanyagok (például hexogén) alkalmazásával, előre gyártott repeszelemek (golyócskák, nyilak) robbanóanyagba történő bepréselésével, irányított repeszhatással, a lövedékfal mesterséges (lézeres) gyengítésével, közel 90°-os becsapódószöget biztosító technikai eljárások kivitelezé-

sével, illetve kazettás lőszerek alkalmazásával növelik. (Sz. T.) → *tüzérség*

repeszhatású akna: a gyalogság elleni aknák egyik csoportja. Elműködésekor az akna töltete elé vagy köré elhelyezett fémdarabok, vagy pedig a robbanás miatt darabokra szakadt, fémből készült aknatestből képződött repeszek nagy sebességgel szóródnak szét. A repeszek irányultsága szerint körkörös és irányított hatású repeszaknák vannak. A körkörös hatású aknának két formája ismert: az egyszerű és az ugróakna. Az egyszerű repeszaknát általában közvetlenül a talaj felszínére telepítik, a gyújtóját a botlódrót meghúzása hozza működésbe, ezért botlódrótos aknának is nevezik. Az ugróakna működése abban tér el, hogy a fő töltet robbanása előtt az aknát egy hajítótöltet 1–1,5 m magasságra felemeli. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

repülés: tágabb értelemben légi járművek, szűkebb értelemben a levegőnél nehezebb légi járművek tartós, szabad mozgása a levegőben, felhajtóerő segítségével. A ~ iránya és sebessége a légi járműnek a környező levegőhöz viszonyított iránya, illetve sebessége, ez a szél irányától és sebességétől függően eltér a légi jármű földhöz viszonyított haladásának irányától és sebességétől. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülésbiztonság: a levegőben való mozgás során komplex emberi tevékenység eredményeként létrehozott, az adott feltételek között optimális működőképességi, valószínűségi állapot. A repülőgép-vezető tevékenysége az ember-gép kapcsolat egyik legbonyolultabb formája, amelyben tulajdonképpen a ~ realizálódik. A ~ot több befolyásoló tényező határozza meg. Ilyenek többek között: a repülőgépbe beletervezett biztonság; a repülőgépbe a gyárban beleépített biztonság; az üzemeltetés színvonala. A ~ot befolyásoló tényezők mindegyike további résztényezőkre tagozódik, ezek szoros kapcsolatban állnak az emberi tevékenységgel. Ha csak az utolsónak említett tényezőt vesszük vizsgálat alá, belátható, hogy az üzembentartás, az üzemeltetés színvonala, a meghatározott korlátozások betartása, a műszaki és a hajózó állomány képzettségének színvonala, a meghibásodások és különösen a repülés közben előforduló különleges esetek elhárításának lehetősége, a repülések minden oldalú (repülőorvosi, meteorológiai stb.) biztosításának színvonala mind-mind hat a ~ra. A ~ot befolyásoló számtalan tényező közül különös jelentősége van a hajózó állomány felkészültségének, a repülőtechnika alapos ismeretének. A levegőben előforduló meghibásodások nem veszélyesek, ha az állomány felkészül a lehetőségükre, és szakszerűen tevékenykedik elhárításuk érdekében. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülések osztályozása: a katonai repülések rendeltetés, tevékenységi körzet, az azonos feladatot végrehajtó repülőeszközök mennyisége, a repülőeszközök vezetése és a légi tájékozódás viszonyai, a napszak és a magasság szerinti felosztása. Rendeltetésük szerint megkülönböztetünk: *a)* általános; *b)* gyakorló; *c)* harci; *d)* különleges repüléseket. Az általános repülésekhez tartoznak az olyan polgári, katonai, illetve együttes repülések, amelyek az ország egész területe felett érvényes repülési rend szerint folynak. A gyakorló repülésekhez tartoznak a repülőhajózó kiképzéssel kapcsolatos repülések. A harci repülések a harcfeladat teljesítésére végrehajtott repülések. A különleges repülésekhez tartoznak a berepülések, a kísérleti repülések, és a harckiképzési tervekben nem szereplő egyéb repülések. Tevékenységi körzet szerint a repülések felosztható repülőtéri, repülőtéren kívüli repülésekre, vala-

mint belföldi és nemzetközi repülésekre. Az azonos feladatot végrehajtó repülőeszközök mennyisége szerint létezik egyes repülőgépekkel és helikopterekkel végrehajtott, valamint kötelékrepülés (kettőnél több repülőeszközzel). A repülőeszközök vezetése és a légi tájékozódás viszonyai alapján lehetséges látás szerinti és műszerek szerinti repülés (műszerrepülés). Napszak szerint megkülönböztethetők a nappali (napkelte és napnyugta közötti) és az éjszakai (napnyugta és napkelte közötti és szürkületben végzett) repülések. Magasság szerint a repülések feloszthatók: földközeli, kis magasságú, közepes magasságú és nagy magasságú repülésekre stb. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülési magasság: a repülőgép és a Föld közötti függőleges távolság; ezt a repülőgépeken elhelyezett barometrikus vagy rádiómagasságmérővel mérik. A barometrikus magasságméréshez a Nemzetközi Egyezmények Légkörben (NEL) meghatározták az egyes magasságokhoz tartozó légnyomás értékeket és hőmérsékleteket. A ~ot mindig valamilyen szinthez viszonyítva adják meg. Ezek a szintek a futópálya-, a közepes tengerszint- és a standard magasság. A barometrikus magasságmérő mindig a beállított szinthez viszonyított magasságot mutatja. A rádió-magasságmérés lehetővé teszi az adott hely feletti pillanatnyi magasság meghatározását. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülési profil: a repülés pályájának függőleges metszete. A ~ nagymértékben befolyásolja a harcászati hatósugár nagyságát. Földi célok elleni csapásmérés esetében a ~ meghatározásakor figyelembe veszik az objektum távolságát, a légvédelem leküzdésének lehetőségeit, az időjárási és terepviszonyokat. A ~t úgy választják ki, hogy maximálisan kihasználják a rádiólokációs eszközök holt zónáit. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülési sebesség: a repülőeszköznek a környező levegőhöz, illetve a földfelszínhez viszonyított haladási sebessége. A repülés sebesség lehet a környező levegőhöz viszonyított (műszer szerinti ~), a föld felülethez viszonyított (tényleges ~) és a szél hatását figyelembe vevő föld feletti sebesség. A műszer szerinti ~ a repülőgép vezetése szempontjából használatos, mivel a felhajtóerőt ez határozza meg. A megengedett legnagyobb és legkisebb sebességértéket is erre vonatkoztatva adják meg. A navigációhoz a tényleges ~ szükséges. A tényleges ~ ből és a szél sebességéből meghatározható a föld feletti ~. A hangsebességnél kisebb ~ et szubszonikusnak, a hangsebesség körülieket transzszonikusnak, a hangsebesség felettieket szuperszonikusnak, a hangsebesség ötszöröse felettieket hiperszonikusnak nevezik. A ~ értékét rend szerint a Mach-számmal fejezik ki. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülési távolság: a repülőgép által a felszállástól a leszállásig megtett távolság. A ~ lehet technikai és harcászati. Technikai az a ~, amelyet a repülőgép a legkedvezőbb feltételek (repülési magasság; repülési sebesség; repülési profil; függesztmény nélkül) között teljes tüzelőanyag-készlete felhasználásával képes megtenni. Harcászati az a ~, amelyet a repülőgép az adott viszonyok (repülési üzemmód, függesztmények) között, megszabott tüzelőanyag-mennyiséggel képes megtenni. A ~ szoros kapcsolatban van a harcászati hatósugárral. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülésirányító rádiólokátor: a légtér folyamatos megfigyelésére, a repülőeszközök helyzetadatainak és mozgásjellemzőinek

meghatározására, valamint a mért adatoknak a repülés irányításához szükséges módon való megjelenítésére alkalmas rádiólokátor. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülésmeteorológiai előrejelzés: speciális időjárás-előrejelzés, amely során a repülésre veszélyes időjárási jelenségek (felhőalap, látástávolság, magassági szél, jegesedés, turbulencia, csapadék, zivatar) előrejelzése nagy hangsúlyt kap. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

repülésszimulátor: a légi jármű (repülőgép vagy helikopter) vezetők (pilóták), illetve szakszemélyzet (például fedélzeti fegyverzettechnikus) kiképzésére, felkészítésére, adott légi jármű (konkrét típus) üzemeltetésének gyakorlására szolgáló technikai berendezés, amely a légi jármű bizonyos részének (pilótafülke) valóságos kialakításával, a műszerek és a kezelőszervek működésének demonstrálásával (repülés közbeni viselkedését), a repülés változó (földrajzi, meteorológiai) körülményeinek vizuális megjelenítésével, valamint bizonyos katonai légi járművek esetében a fedélzeti fegyverek harcászati alkalmazásának imitálásával – költséghatékony módon – hivatott segíteni, megtanítani, gyakoroltatni a kiképzendő állományt. Egyes típusai úgy vannak kialakítva, hogy a repülőgép mozgásának érzetét a kabinszemélyzet cselekvésének hatásának megfelelően működő hidraulikus munkahengerek végzik. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

repülőalegység: a repülőcsapatok olyan legkisebb harcászati és tűzalegysége, amelynek rendszerint állandó a tagozódása és az állománya, egy típusú repülőgépekkel vagy helikopterekkel van felszerelve és egység vagy nálánál nagyobb alegység állományába tartozik. A ~hez lehet sorolni a repülőszázadot, a repülőrajt és a repülőgéppárt. A ~ szervezeti felépítését, létszámát, az állományába tartozó repülőgépek vagy helikopterek típusát és számát az állománytábla határozza meg. A ~ felépítése a rendeltetésétől és fegyvernemi hovatartozásától függ. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülő-atomcsapás: atomcsapás (B. T.) → *ABV-támogatás*

repülőbomba: repülőgépről vagy helikopterről ledobott, ballisztikailag megfelelően kialakított, robbanóanyaggal vagy egyéb töltettel ellátott harceszköz. A ~ fő eleme a töltet: meghatározza a ~ának a célban kifejtett hatását. Eszerint megkülönböztethető a magenergia felszabadításával működő nukleáris (atom- és hidrogén-) bomba, valamint a hagyományos típusú bomba. A hagyományos típusúak lehetnek alaprendeltetésű vagy kiegészítő rendeltetésű ~ák. Az alaprendeltetésű ~ák: repesz-, romboló-, páncéltörő-, betonromboló-, térhatású-, biológiai-, vegyi- és gyújtóbombák. A kiegészítő rendeltetésű repülőbombákhoz a világító-, fényképző-, füstképző-, tájékozódás jelző-, propaganda- stb. bombák tartoznak. A repülőbomba szerkezeti elemei: az aerodinamikailag megfelelően kialakított test a stabilizáló síkokkal (szárnyakkal); a gyújtó, ez lehet pillanat-, közelségi- vagy késleltetett gyújtó; a robbanóanyag-, gyújtófolyadék-, ködképző- stb. töltet; a függesztőelemek. A találati pontosság növelése érdekében a repülő bombákat különböző irányítási rendszerekkel láthatják el. Az irány változtatására állítható kormányfelületeket használnak. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülőcsapatok vezetése: a repülőalegységek, -egységek, -magasabbegységek harctevékenységre való felkészítése, majd har-

cának irányítása. A vezetéssel szemben támasztott követelmények: rugalmasság, operativitás, folyamatosság, állandóság, rejtettség, központiság. A ~ a földön, a földről és a levegőben valósul meg. A ~ magában foglalja: az adatok folyamatos gyűjtését, tanulmányozását és összegzését; az elhatározás meghozatalát; az alárendeltek feladatainak megszabását; a feladat végrehajtásának megtervezését, az együttműködés megszervezését és fenntartását; a harcképesség megőrzését; az alárendeltek felkészülésének irányítását és ellenőrzését. A repülőegységek, -alegységek harctevékenységét a parancsnok vezeti, személyesen vagy vezetési szerveken keresztül. A repülőegységek alapvető vezetési szerve a törzs. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülőezred: a légierő alapvető harcászati egysége, rendszerint három vagy több repülőszázadból, biztosító- és kiszolgáló alegységekből áll. A ~ állományába azonos vagy különböző típusú repülőgépek vagy helikopterek tartoznak. A ~ lehet önálló, vagy tartozhat a repülőhadosztály, repülőhadtest állományába. Saját törzzsel és vezetési pontok rendszerével rendelkezik. Képes egy-két repülőtéren települni. A ~nél tervezik, szervezik és valósítják meg a hajózó állomány harckiképzését. A ~ rendszerint egynemű fegyvernemi ezred (vadász-, vadászbombázó-, bombázó-, csata-, felderítő-, kisegítő ~), de lehet vegyes, vagyis állományában különböző repülő fegyvernemi századok is találhatók. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülőgép: pilóta által vezetett vagy pilóta nélküli olyan repülőeszköz, amelyhez a felhajtóerő nagy részét a merevszárnyak hozzák létre. Az első sikló~et Otto Lilienthal 1891-ben, az első motoros ~et a Wright testvérek 1903-ban építették meg. A ~ fő részei: *a)* a felhajtóerőt termelő szárny; *b)* a szállítandó terhet vagy utasokat befogadó törzs; *c)* a ~ mozgását stabilizáló vízszintes és függőleges vezérsíkok; *d)* a vonóerőt, illetve tolóerőt szolgáltató motor(ok) vagy hajtómű(vek); *e)* a földön való mozgás, a fel- és leszállás gépészeti berendezései. A katonai ~ek feladataik szerint lehetnek: *a)* felderítő-; *b)* vadász-; *c)* vadászbombázó-; *d)* csata-; *e)* bombázó-; *f)* szállító ~ek.

repülőgép-diagnosztika: a repülőtechnika üzemeltetése során alkalmazott állapotmeghatározási módszerek összessége. Magában foglalja a repülőgép vagy helikopter sárkányszerkezetének és fedélzeti rendszereinek, valamint a hajtóműveknek (motoroknak) a folyamatos ellenőrzését, a kapott adatok feldolgozását és értékelését, a szükséges intézkedések (karbantartás, javítás, beszabályozás) meghozatalát. A repülőtechnika üzemeltetőinek alapfeladata az üzemi jellemzők meghatározott szinten tartása, vagyis a megfelelő műszaki állapot biztosítása, valamint az üzemeltetés során észlelt meghibásodások behatárolása és kijavítása. E feladatok megoldásához a műszaki állapot üzemeltetés közbeni ellenőrzése, a változások irányának és nagyságának jelzése szükséges. A repülési adatokat, közöttük a műszaki állapot meghatározásához szükségeseket digitalizálják, majd számítógépes adatfeldolgozás útján értékelik. A diagnosztika a vizsgált rendszer pillanatnyi műszaki állapotát határozza meg. A rendelkezésre álló adatok elemzési módszereinek kutatása a műszaki diagnosztika tárgya. A diagnosztikai módszerek alkalmazásának célja a repülésbiztonság előírt szinten tartása és az üzemeltetési, valamint a karbantartási költségek csökkentése. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülőgépek harci sajátossága: a repülőgépek értékelése harcteljesítményre való alkalmasságuk szempontjából. A ~it jellemzik:

a repülőgépeknek mint hordozóeszközöknek azon repülőharcászati adatai, amelyek lehetővé teszik a légi vagy földi célok, a felderítés, deszantolás vagy kirakás körzetének gyors elérését, a légvédelem leküzdéséhez, a felderítés és a deszantolás végrehajtásához, valamint a pusztító eszközök alkalmazásához szükséges manőverek gyors végrehajtását; a fedélzeti fegyverrendszernek és azoknak az egyéb berendezéseknek mint hordozott eszközöknek harcászati-műszaki adatai, amelyek nagy valószínűséggel lehetővé teszik a légi vagy földi célok gyors megsemmisítését, a légi felderítés, a deszantolás és a légi szállítás végrehajtását minden napszakban és bármilyen repülési viszonyok között. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülőgépek jégtelenítése: a légi járműveken és berendezésein létrejövő – a repülés biztonságát súlyosan veszélyeztető – jegesedés jelzésére, megelőzésére és/vagy megszüntetésére speciális fedélzeti úgynevezett jégtelenítő-rendszereket alkalmaznak. Utóbbiak alapvető tartozéka a jegesedést érzékelő és jelző berendezés is. Ezek közvetetten (elő-) vagy közvetlenül jelezve fény- és hangjelekkel figyelmeztetik a személyzetet, korszerű megoldásoknál automatikusan üzembe is helyezik a rendszert. Működésük nem zavarhatja a repülőeszköz rádiólokátorát, illetve navigációs műszereit. A rendszerek az alábbiak szerint osztályozhatók. Hatásmechanizmusuk szerint: *a)* jegesedést megelőző (anti icing); *b)* jégtelenítő, jeget eltávolító (de icing). Működési elvük alapján: *a)* esővíztaszító, ablakmosó; *b)* mechanikus; *c)* fizikai-kémiai; *d)* termikus. Mechanikus eljárásoknál a jég eltávolítása valamilyen mechanikai hatás segítségével (centrifugális erő, térfogatváltozás, nagyfrekvenciás rezgés stb.) valósul meg. Tapasztalatok szerint 5–15 mm vastag, a hőmérséklet, felületi minőség, tisztaság stb. függvényében négyzetcentiméterenként 85–160 N erővel a sárkányhoz tapadó jégréteg még viszonylag egyszerűen eltávolítható. Ennek megfelelően a jégtelenítőrendszernek – működési elvétől függetlenül – ciklikusan úgy kell működésbe lépni, hogy a lerakódó jégréteg vastagsága ne haladja meg ezt a vastagságértéket. A fizikai és kémiai eljárások merev- és forgószárnyas repülőgépeknél egyaránt alkalmazhatók. Ennek során a védendő felületet olyan vegyi anyaggal vonják be, vagy nedvesítik, amely oldja a jeget, illetve lecsökkenti az olvadáspontját, esetleg megakadályozza a víz vagy jégréteg kötődését a sárkány felületéhez. Amennyiben csak az érintkező jégfelületet oldják fel, úgy az, a légerők vagy a centrifugális erő segítségével válik le a szárny, illetve a légcsavar-, forgószárnylapát felületéről. E módszer egyaránt alkalmas a jegesedés megelőzésére és a keletkezett jég eltávolítására. Tipikusan alkalmazott jégtelenítőanyagok: *a)* előre felvihető, lassan oldódó bevonatok: nátrium-nitrátot, nátrium-kloridot, kalcium-kloridot stb. tartalomúak; *b)* alkalmilag kipermetezett folyadékok: etilalkohol, szeszglicerines keverék, glikol-vegyületeket, urea (karbamid húgyanyag [$CO(NH_2)_2$]. (Ezek közül több nem felel meg maradéktalanul a környezetvédelmi előírásoknak.) A keverékeknél a jégtelenítőszer és az oldószer arányát a környezeti hőmérséklet határozza meg. Az e körbe tartozó víztaszító (hidrofób) bevonatok fejlesztése azért fontos, mert egyetlen jégtelenítési eljárás, ami nem igényel energiaelvonást a repülőgép fedélzeti energiarendszereitől. Fizikai hatása azon alapul, hogy speciális bevonattal csökkentik, esetleg meg is szüntetik a sárkány felületének nedvesedő és jégmegkötő képességét. A termikus jégtelenítés lényege, hogy a védendő felületet olyan, fagypont feletti hőmérsékleten tartják, amely lehetetlenné teszi rajta a jégréteg kialakulását, illetve megkötését. Forgó- és merevszárnyon egyaránt alkalmazható.

Melegítésre rendszerint a kompresszortól elvezetett forró levegőt, vagy elektromos fűtőszálakat, ritkán forró hajtómű olaját alkalmaznak. (Utóbbit általában a szívócsatornák falának és belépő keresztmetszetének melegítésére használják). A korszerű termikus jégtelenítési eljárások közül az elektromos fűtés a legelterjedtebb, mivel: *a)* hőátadási hatásfoka magas (88–95%); *b)* kisebb a rendszer fajlagos tömege (azonos energia kisebb tömegű elektromos vezetéken vezethető); *c)* olyan kis geometriai méretű berendezésekbe is beépíthető, amelyek jégtelenítése más módszerrel nem lehetséges; *d)* a működtetéshez szükséges energia nem függ a hajtómű üzemmódjától, a repülési magasságtól, sebességtől és a környezeti levegő hőmérsékletétől; *e)* a hajtómű üzemére jóval kisebb hatással van az elektromos generátor meghajtására levett teljesítménycsökkenés, mint a kompresszor levegőjének megcsapolása. Az előnyök mellett e megoldás hátrányai: *a)* lényegesen bonyolultabb, mint a forrólevegős megoldás és meghibásodásának valószínűsége is nagyobb; *b)* földi kiszolgálása, javítása munkaigényesebb. A különböző repülőeszközökön az elektromos jégtelenítő-rendszer táplálása általában a fedélzeten szokásos és rendelkezésre álló háromfázisú, 115 vagy 208 V-os, 400 Hz-es váltakozó árammal történik. A felületegység melegítésére vonatkoztatott szükséges teljesítmény 6–15 kW/m^2. Belátható, hogy – különösen nagyméretű repülőszerkezetek esetében – ez több száz kW teljesítményt is igényelhet, így feltétlenül szükséges a ciklikus üzemeltetés. A repülőeszközök fedélzeti jégtelenítő-rendszerei csak a repülés közben kialakuló jegesedés megelőzésére és/vagy megszüntetésére alkalmasak. A repülőtéri állóhelyen, a sárkányra lerakódó hó és jégréteg eltávolítására külön, földi telepítésű, illetve mobil jégtelenítőeszközökre és -technológiákra van szükség. Ezek alkalmazhatóságát már a tervezéskor célszerű figyelembe venni, majd a prototípus elkészültét követően, tesztelni és lehetőleg a gyakorlatban is kipróbálni. (Ó. Gy.) → *haditechnikai támogatás*

repülőgépek üzemképessége és harckészsége: üzemképes az a repülőeszköz, amelynek légi alkalmassági bizonyítványa, műszaki és repülőtechnikai adatai, műszaki (javítások közötti) üzemidő-tartalékai megfelelnek az előírt normáknak, amelyen kijavították az összes meghibásodást, végrehajtották az előírt munkákat a műszaki kiszolgálási utasításnak megfelelően és elvégezték a soron következő előkészítést. A fenti definíció szerint az üzemképesség több feltétel egyidejű teljesülése esetén állapítható meg. Ezen feltételek tartalmi jelentését a következőképpen lehet felvázolni: *a)* A repülőeszköz légi alkalmassága a légi jármű előírt azon folyamatos műszaki állapota, amely szerint annak szerkezeti, működési jellemzői megfelelnek a légi járműre vonatkozó előírásoknak, és üzemeltetése, üzembentartása ezen előírások szerint történik. A légi alkalmassági bizonyítványt az illetékes katonai légügyi hatóság adja ki. *b)* Üzemeltetés: a légi járműnek a légi közlekedésre történő előkészítése és használata. *c)* Műszaki üzemidő: a légi jármű első üzembe helyezése (esetlegesen gyártási ideje) és a kötelezően végrehajtandó üzemeltetésből kivonás között ledolgozott repült idő. *d)* Javítások közötti üzemidő: az a maximális repült idő, amelyet a repülőeszközön kötelezően elvégzendő két, egymás utáni ipari javítás között ledolgozhat a repülőgép. Bizonyos berendezések esetében ez a határszámot nem repülési időben, hanem működési számban kerül határozzák meg (például a futóművek esetében leszállási számban, a fedélzeti géppuska, gépágyú esetében csövenkénti lövésszámban), más esetekben a gyártástól számított naptári időben deklarálja ezt a berendezés gyártója. *e)* Üzemidő tartalék: a következő

kötelező ipari javításig rendelkezésre álló, még le nem repült üzemidő. *f)* Hibajavítás: az a komplex folyamat, amely a légi jármű ellenőrzése, karbantartása során megállapított rendellenességeknek a vonatkozó technológiai utasítások szerinti megszüntetéséből, a kötelező végellenőrzések elvégzéséből, és a dokumentáció hiánytalan kitöltéséből áll. *g)* Műszaki munkavégzés: a repülőeszközhöz kiadott és érvényben lévő kiszolgálási, időszakos munkákra vonatkozó technológiai és javítási utasításaiban közölt műszaki tevékenységek. *h)* A repülőgép előkészítése: a repülőműszaki üzemeltetés azon tevékenységei, amelyeket a repülési napon, a repülések műszaki kiszolgálása során hajtanak végre (repülés előtti előkészítés, ismételt felszállásra történő előkészítés, startvizsga, repülés utáni előkészítés). A repülőműszaki tevékenységre vonatkozó szabályzók szigorúan intézkednek az üzemképesség megállapításáról. Bármely, a fenti definícióban szereplő feltétel hiánya, nem megfelelősége üzemképtelenné minősítést okoz az adott repülőgép esetében. Természetesen az ilyen eszköz repülése nem engedélyezhető. A jelenleg legkorszerűbbnek tekinthető repülő-/helikoptertípusok repülésre alkalmasságának megállapítása alternatív lehetőségeket is tartalmaz. A légi jármű-gyártók által meghatározásra került egy minimálisan teljesítendő üzemképességi követelmény a fedélzeti rendszerek állapotára vonatkozóan, és ezáltal bizonyos repülési feladatok végrehajthatók akkor is, ha nem működik tökéletesen minden berendezés. Más repülőgéptípusoknál a „halasztott hibajavítási lehetőség" rendszere biztosít módot olyan további repülési feladatok teljesítésére, amelyek biztonságos végrehajtásához az üzemképtelen, vagy meghibásodott elemeket nem kapcsolnak be, nem alkalmaznak. (K. L.a) → *haditechnikai támogatás*

repülőgép-fedélzeti adatrögzítő: a légi jármű állapotának, berendezései állapotának meghatározásához, a személyzet tevékenységének vizsgálatához, valamint a diagnosztikai feladatok elvégzéséhez szükséges repülési jellemzőket rögzítő berendezés. A ~k lehetnek baleseti, üzemi, kombinált és kísérleti célúak. A repülőgép berendezéseitől jövő adatok rögzítési módja szerint megkülönböztetnek mechanikus, elektrooptikai, mágneses és szilárdtest-memóriás adatgyűjtőket. A ~ az objektív ellenőrzést végző berendezések közé sorolják. Objektív ellenőrzésen a légi jármű rendeltetésszerű használata során a repülőgép fedélzetén, illetve a földön elhelyezett berendezések által rögzített információk értékelését értik. A ~ egyik gyakran emlegetett fajtája az úgynevezett fekete doboz, amely a (légi, földi, vízi) közlekedési eszközök működése közbeni adatokat rögzíti és tárolja. A ~ adatokat gyűjt és tárol a repülési viszonyokról, a repülésbiztonság szempontjából fontos rendszerek és segédrendszerek repülés közbeni technikai állapotáról és működésük minőségéről, a személyzetnek a repülőgép vezetésével kapcsolatos tevékenységéről és a repülés egyéb mutatóiról. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülőgép- (helikopter-) hordozó hajó: más (korábbi) néven repülőgép-anyahajó, a hadihajók egyik fajtája, a haditengerészeti (felderítő, bombázó, szállító és vadász-) repülőgépek, valamint helikopterek mozgó támaszpontja. A nagy tengeri csaták sorsát a ~ról felszállt bombázó, zuhanóbombázó és torpedóvető repülőgépek döntötték el. A repülőeszközöket a hajó törzsében tárolják, innen felvonóval szállítják a fedélzetre. A hordozóhajó a szárazföldi repülőterekhez hasonló feladatokat lát el: lehetővé teszi a repülőgépek és a helikopterek fel-

és leszállását, repülés előtti és utáni ellenőrzését, az időszakos műszaki munkálatok végrehajtását, a repülőeszközök feltöltését üzemanyaggal, lőszerrel, bombával, rakétával. A 80–100 m hosszú felszállópályán a repülőgépeket katapult (többnyire gőz katapult) gyorsítja; a 120–150 m hosszú leszállópályán a repülőgépek megállítását a leszállás irányára merőlegesen elhelyezett fékezőkötelekkel, illetve fékhálókkal könnyítik meg. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülőgép le- és felszállóberendezések: a ~ feladatai: *a)* a leszállás során a repülőgép függőleges és vízszintes mozgásából származó energiáinak elnyelése (átalakítása); *b)* a felszállópályán, repülőtéren történő nekifutás, kigurulás és manőverezés biztosítása; *c)* a légi jármű állóhelyen történő rögzítése. Általános követelményeket minden típusú le- és felszállóberendezéssel szemben: *a)* tegyen lehetővé stabil gurulást (úszást), kormányzást és fékezhetőséget a talajon (vízfelszínen) történő haladáskor; *b)* legyen megfelelő az energiaelnyelő képessége, durva, ütközéses leszálláskor, akadályozza meg a talajfogást követően a légi jármű elpattanását a pálya felületétől; valamint a gurulás közben (ön)gerjesztett lengések (például simmi, helikoptereknél a talaj-/földi rezonancia kialakulását; *c)* kis légellenállás; *d)* a le-/felszálló berendezések elemeinek konfigurálása, konstrukciós méreteinek meghatározása (nyomtáv és tengelytáv, súlyponthoz viszonyított helyzet) akadályozza meg a hosszanti és/vagy keresztirányú átvágódást, magassági mérete pedig biztosítsa, hogy teljesen berugózott rugózó elemek esetén se legyen kisebb a sárkány alsó pontja, és a talaj közti távolság 160 mm-nél; *e)* nagy szilárdságú, hosszú élettartamú és minimális szerkezeti tömegű legyen; *f)* gyártása és üzemeltetése egyszerű, olcsó technológiával történjen. A repülőeszközök leszállóberendezéseinek több alapvető típusa különböztethető meg, amelyek fajlagos tömege, homlokellenállása, szerkezeti megoldásai, működése az általános követelményeknek való megfelelésük mértékében eltérnek egymástól. Ezek:

a) csúszó- és sítalpak;

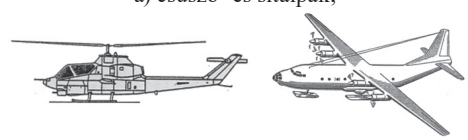

b) úszók (1);

c) kerekes futóművek (1);

d) speciális futóművek (például lánctalpas)

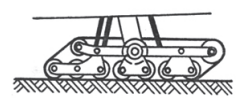

e) előzők kombinációja.

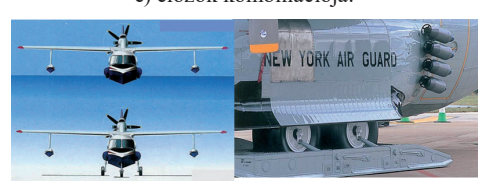

1. amfibia 2. kerekes futóműre szerelt sítalpak

A leggyakrabban alkalmazott kerekes futóművek elrendezése az alábbi lehet:

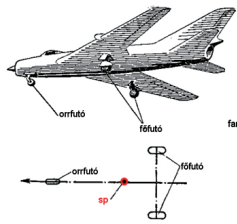

1. főfutó-orrfutó

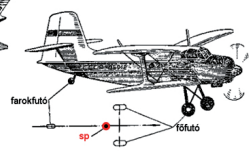

2. főfutó-farokfutó

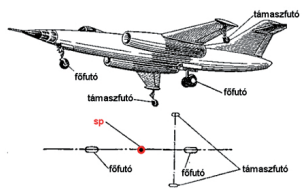

3. tandem vagy kerékpár

Repülőgépen történő kialakításuk szerint:

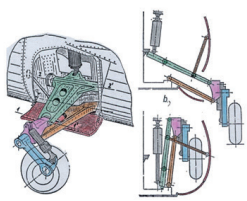

1. behúzható

2. nem behúzható

A futópályák előírásos felületi terhelésének biztosítása a futókerekek számának növelésével és bennük a ballonnyomás megfelelő értékének beállításával biztosítható. A biztonságos le- és felszállás, a gurulóutakon történő stabil haladás (billenés biztonság) a futóműrendszer szigorúan előírásos konstrukciós értékeknek megfelelő elhelyezésével valósítható meg.

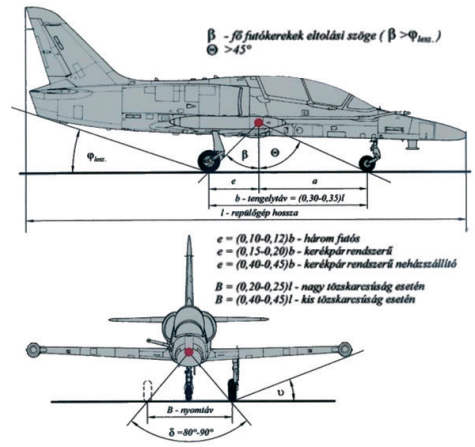

Kerekes futóművek kialakításának fő geometriai konstrukciós adatai

Korszerű repülőgépek futóműveinek rugózását és lengéscsillapítását rendszerint folyadék-gáz töltésű rugós tagok biztosítják. Az ilyen rugós tagok rugózó eleme valamilyen semleges gáz (rendszerint N_2). Berugózáskor nyomása (potenciális energiája) nő, ami a későbbiekben a rugós tag kiindulási helyzetbe való visszatérítésére szolgál. A lengés energiáját a mechanikus és hidraulikus súrlódás legyőzésére fordított munka csökkenti [a) ábra]. A folyadék- és gáztér egymástól elválasztható, megakadályozva ezzel a két anyagból való emulzió képződését. A rugózó tulajdonságok javítására egy rugós tagon belül két külön gázteret is kialakíthatnak (A és B), bennük különböző gáznyomással [b) ábra]. Ezeket kétkamrás rugós tagnak nevezik. A rugós tag rugózó jellemzőit alapvetően meghatározza a futószár, rugós tag és a futókerék kölcsönös helyzete. Ennek egyik lehetséges megoldása, mikor a rugós tag a futószárban nyer elhelyezést, és annak dugattyúrúdjára van a kerék ráépítve [a) ábra]. Ezeket teleszkópikus futóműveknek nevezzük. Esetenként a teleszkópikus futószárakat a függőlegeshez képest y–z ferdén építik be [a) ábra], így vízszin-

tes – például talajegyenetlenség okozta – terhelés összetevőket *(F_x; F_z)*, azok felvehetik húzó–nyomó rúderő formájában, míg függőleges helyzetbe állítva kizárólag hajlító igénybevételt okoznának.

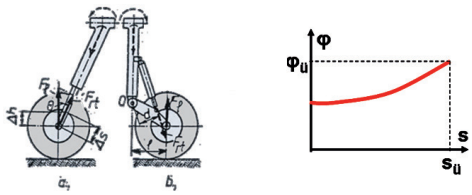

Teleszkópikus és karos futómű kialakítása, erőátviteli hányadosa

Gyakran használatos az úgynevezett karos rendszerű futómű [b) ábra] is, ahol a futószár és a rugós tag külön szerkezeti elem. A rugós tagra ható erő *(F_{rt})* a talajról átadódó lökőerő *(F_l)* függvénye, a köztük levő kapcsolat az alábbi összefüggéssel jellemezhető, $\varphi = F_{rt}/F_l = cosQ$, ahol φ – erőátviteli hányados, megmutatja, hogy a talajtól származó F_l lökőerő hányad része adódik át a rugós tagra *(F_{rt})*. Teleszkópikus rendszerű futóműveknél φ nem függ a rugós tag összenyomódásától, míg karos kialakításúaknál értéke a löket vége felé növekszik. A görbe jellegét a futómű geometriai méretei határozzák meg. A kerekeket rendszerint tárcsa- vagy dobfékekkel szerelik fel. (Ó. Gy.) → *haditechnikai támogatás*

repülőgéppár: a vadász-, a vadászbombázó, a csata- és a harcászati felderítőrepülők legkisebb harcászati és tűzalegysége. Rendeltetése erejéhez mért kisebb harcászati feladatok végrehajtása. Harcfeladatát a gépszemélyzetek közötti legszorosabb tűzegyüttműködésben önállóan vagy rajkötelékben hajtja végre. A ~ a vezér- és a kísérőgépből áll. A kísérő a repülés során a vezérgéphez viszonyítva meghatározott tér- és távközön, illetve pozitív vagy negatív szintkülönbséggel helyezkedik el. A ~ zárt vagy nyitott lépcső, illetve vonal harcrendben repülhet. A ~nak a harcfeladatok végrehajtása során képesnek kell lennie az egyes gépszemélyzetekével megegyező intenzitással manőverezni. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülőgép-személyzet: az egy légi járművön repülésre bocsátott és a repülés folyamán funkcionális kötelmeik végrehajtására speciálisan felkészített állomány. A ~ a repülő- és helikopterparancsnok szervezeti felépítésének alapegysége. A ~ létszámát és összetételét a légi jármű típusától, rendeltetésétől és légi üzemeltetésének bonyolultságától függően határozzák meg. Rendszerint 1–10 fő között változik. A ~ az összeszokottság, a repülésbiztonság és a repülési feladatok minél eredményesebb végrehajtása érdekében állandó összetételű. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülőgép-üzemeltetés: a repülőgépeken a gyárból kibocsátását követően végzett mindazon tevékenységek összessége, amelynek célja annak rendeltetésszerű felhasználása. A ~ véletlen folyamat, megvalósulását statisztikai jellemzőkkel jól leírható diszkrét állapotok (tárolás, szállítás, várakozás, előkészítés, repülés, karbantartás, javítás) egymásutánisága alkotja. Vagyis a ~ emberek, gépek, szabályozó és előírások együttes működésének az az összessége, amelynek célja, hogy az üzemállapot-jellemzőket a tervezett határok között tartva, a repülőgépet rendeltetésének megfelelően intenzíven és minimális fajlagos élettartam-költséggel lehessen felhasználni. Az üzemeltetés az üzemeltetési állapotok egymásutániságának olyan sztochasztikus folyamata, amely a repülőgéppel az üzemeltetés során történteket tartalmazza. Ennek megfelelően a ~ magában foglalja: *a)* a különböző mélységű (előzetes, repülés előtti, repülés utáni)

előkészítési folyamatokat; *b)* a repülőgépek repülések közötti kiszolgálását; *c)* a karbantartási tevékenységeket; az időszakos vizsgákat és a csapatjavítást; *d)* a kis-, közepes- és nagyjavítást; *e)* a repülőgépek tárolását; *f)* a légi üzemeltetést. A ~ a repülő-harckiképzés és a harctevékenység mérnök-műszaki biztosításának az alapja. Célja fenntartani a repülőgépek állandó üzemképességét (harci alkalmazhatóságát). A ~ét az alakulatok mérnök-műszaki állománya és (a légi üzemeltetést) a repülőgép-vezetők végzik, a vonatkozó szabályoknak megfelelően. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülőharcászati gyakorlat: a repülőkötelékek személyi állománya harcászati kiképzésének legmagasabb formája. A ~on a repüléseket a valóságos harchelyzetet legjobban megközelítő körülmények között hajtják végre. Célja a harctevékenység megszervezésének és lefolyásának gyakorlása, egyes harcászati-technikai kérdések tisztázása, új harceszközök gyakorlati kipróbálása. (Cs. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

repülőharcászati jellemzők: a repülőgépek vagy helikopterek alapvető harci minőségét jellemző mutatók. A fontosabbak: maximális repülési sebesség és magasság, emelkedő képesség, manőverező képesség, kormányozhatóság, stabilitás, repülési távolság és időtartam, leszállási tulajdonságok, fedélzeti fegyverzet. A ~ ismerete lehetővé teszi a különféle repülőgépek összehasonlítását, a repülőgép vagy helikopter harci lehetősége kihasználási feltételeinek meghatározását. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülők áttelepülése: a repülőalegység, -egység települési helye megváltoztatásának folyamata, magában foglalja a repülőgépek vagy helikopterek átrepülését, a személyi állomány, az anyagi eszközök, valamint a kiszolgáló és biztosító technika átszállítását vagy keréken való áttelepülését a kijelölt új települési repülőtérre. A repülőegység az áttelepülést légi és földi lépcsővel hajtja végre. A légi lépcső a repülőegység állományában levő harci és gyakorló repülőgépeket vagy helikoptereket foglalja magában. A légi lépcső az áttelepülést végrehajthatja harctevékenységgel egybekötve vagy anélkül, a földi lépcső pedig keréken vagy légi, vasúti és vízi szállítással. Az áttelepülés szervezett végrehajtásához ideiglenes szervezeteket (szemrevételező csoport, előre küldött és visszamaradó részleg) hoznak létre a repülőegységben. A szemrevételező csoport feladata annak megállapítása, hogy a kijelölt új települési repülőtér alkalmas e az adott típusú repülőgépek le- és felszállására, az egység településére, milyen a repülések sajátossága a repülőtér körzetében, milyen munkákat kell elvégezni az egység zavartalan településének biztosításához. Az előre küldött részleg feladata az új települési repülőtérről folytatott harctevékenység megszervezése, a gépszemélyzetek vezetése és irányítása a földön és a földről, az áttelepülést végrehajtó légi lépcső repülőgépeinek fogadása, és felkészítése a soron következő feladatra, a repülőegység erőinek és eszközeinek elhelyezése az új települési repülőtéren. A visszamaradó részleg feladata a repülőgépek vagy helikopterek új települési repülőtérre való átrepülésének előkészítése, a légi lépcső felszállásának, átrepülése vezetésének és irányításának megvalósítása, a sérült repülőgépek javítása vagy elszállítása, a visszamaradt anyagi-technikai eszközök átszállítása. A visszamaradó részleg két részre, az indító csoportra és az anyagi-technikai eszközöket szállító csoportra osztható. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülők együttműködése: a repülőalegységek, -egységek tevékenységének egymás közötti, illetve más fegyvernemi alegységek, egységek tevékenységével való összehangolása. Az együttműködés lényege: *a)* a repülő és más fegyvernemi alegységek, egységek tevékenységének – feladatok, irányok, terepszakaszok, objektumok, harceljárások és idő szerinti – összehangolása; *b)* kölcsönös segítségnyújtás a harcfeladatok együttes végrehajtásakor, a közös feladat eredményes végrehajtása céljából. Az együttműködést mindig a fő feladatot végrehajtó alegység, egység érdekében szervezik. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülők harcászati fogása: a gépszemélyzetek, alegységek, egységek levegőben végzett azon tevékenysége, amely a repülőtechnika harci sajátosságainak és lehetőségeinek, valamint a helyzetnek legészszerűbb és teljes kihasználása célozza a harcfeladat sikeres végrehajtása és a veszteségek elkerülése érdekében. Csoportosítása: légi harccal, légi csapással, légi felderítéssel és a légvédelem leküzdésével kapcsolatos harcászati fogások. A légi harccal kapcsolatos harcászati fogásoknak a légi harcok körzetéből való kirepülést, a légi célok felderítését, a megközelítés és az első támadás váratlanságát, a fegyverrendszer alkalmazási feltételeinek létrehozását, a további támadáshoz kedvező kiindulási helyzet elfoglalását, a támadásból vagy a harcból kiválást, valamint az ellenséges vadászrepülők csapása alóli kijutást kell megvalósítaniuk. A légi csapások mérésével kapcsolatos harcászati fogásoknak lehetővé kell tenniük a csapásobjektumhoz való kirepülést, a csapásobjektum felderítését, az objektumra való pontos rárepülést, a csapás végrehajtását, az objektumtól való elrepülést és a hazarepülést. A légi felderítés végrehajtásával kapcsolatos harcászati fogásoknak: a légi felderítés körzetébe való kirepülést, a felderítendő objektumra való rárepülést, a légi felderítés végrehajtását, a felderítés objektumától való elrepülést és a hazarepülést kell biztosítaniuk. Az ellenséges légvédelem leküzdésével kapcsolatos harcászati fogásoknak elő kell mozdítaniuk az ellenséges légvédelem légi és földi eszközeit, valamint azok irányítását és vezetését megvalósító vezetési eszközök és vezetési pontok tevékenységének megakadályozását vagy hatékonyságának csökkentését, a harci ütőerő megőrzését és felhasználását a harci repülés során. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülők harceljárásai: a repülőkerők és -eszközök alkalmazásának rendje a harcfeladat sikeres végrehajtása érdekében. Az alkalmazandó harceljárást a parancsnok határozza meg a harcfeladat jellegének és végrehajtása határidejének, a tevékenység objektumainak, az alkalmazott pusztító eszközöknek, a szemben álló fél légvédelme várható ellentevékenységének, a napszaknak és az időjárási viszonyoknak megfelelően. Az ellenséges légi célok megsemmisítésekor alkalmazható harceljárások: egyidejű harcba vetés és a légi célok megsemmisítése a főerőkkel, repülőtéri készültségből és őrjáratozásból; folyamatos harcbavetés és a légi célok megsemmisítése különféle kötelékekkel, a megadott időszakban, repülőtéri készültségből vagy őrjáratozásból; önálló célkutatás és a légi célok megsemmisítése a megadott körzetben; harcba vetés és a légi célok megsemmisítése légi vagy földi lesből; szabad vadászat az ellenség légterében. Az ellenséges földi célok megsemmisítésekor alkalmazott harceljárások: egyidejű csapások mérése a teljes állománnyal vagy a főerőkkel, egy vagy több előre megadott objektumra, a meghatározott időben; egymást követő csapások mérése egy vagy több előre megadott vagy a harctevékenység során felderített objektumra, a meghatározott időben

vagy hívás alapján, repülőtéri készültségből vagy őrjáratozásból; önálló cél kutatás és a földi célok megsemmisítése a megadott körzetben. Légi felderítéskor alkalmazott harceljárások: egyidejű felderítés a teljes állománnyal vagy a főerőkkel a meghatározott időben; folyamatos felderítés kis kötelékekkel vagy egyes gépszemélyzetekkel, a meghatározott időben vagy hívás alapján. Más repülőfegyvernemek harctevékenységének biztosításakor alkalmazott harceljárások: légtér megtisztítása; kísérés őrjáratozással; az ellenséges vadászrepülők repülőtereinek bénítása; az ellenséges légvédelem elnyomása. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülők harcképessége: a repülő csapatoknak a harc folytatására és a rendeltetésüknek megfelelő feladatok végrehajtására való képessége. A ~ a csapatok harckészültségének fontos eleme. A ~ függ: *a)* a csapatok személyi állománnyal és harci technikával való feltöltöttségének mértékétől; *b)* a személyi állomány kiképzési színvonalától, erkölcsi-harci értékétől és mesterségbeli tudásától; *c)* a harcbiztosítás és a vezetés minőségétől, állapotától; *d)* a veszteségek mértékétől és a pótlás lehetőségeitől. A repülők harcképességének fenntartása a repülőparancsnokok és -törzsek legfontosabb feladata. A ~ének elvesztése lehet részleges vagy teljes. Részleges, ha veszteségek mértéke eléri az 50–60%-ot, de a vezetés működőképes. Teljes, ha a veszteségek mértéke meghaladja az 50–60%-ot vagy a vezetés működésképtelen. A ~ének helyreállítása magában foglalja: *a)* a vezetés helyreállítását; *b)* a személyi állomány, a harci és kiszolgáló technika elpusztulása mértékének megállapítását; *c)* a szervezési rendszabályok foganatosítását harcképes alegységek, egységek vagy összevont alakulatok létrehozása céljából; *d)* a harci feladatok pontosítását vagy új harcfeladatok megszabását; *e)* a személyi állomány erkölcsi állapotának megszilárdítását, orvos-egészségügyi ellátását; *f)* a csapatok kivonását a szennyezett, rombolt, elárasztott, felgyújtott területekről; *g)* a sérült fegyverzet és technika kijavítását, valamint az anyagi készletek feltöltését. A helyreállítás időtartama a veszteség mértékétől és a csapatok felkészültségének minőségétől függ. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülők harcrendje: repülőgépek vagy helikopterek, -alegységek, -egységek, valamint magasabbegységek csoportosítása és kölcsönös elhelyezkedése a levegőben a harcfeladat együttes végrehajtása céljából. A ~ lehet egynemű vagy vegyes. Ez utóbbi csapásmérő (felderítő, szállító, deszantoló) és biztosító (oltalmazó, vadász lefogó, zavaró, megtévesztő, légvédelmet lefogó) repülő csoportokból, valamint tartalékból épülhet fel. Valamennyi harcrend jellemezhető térbeli adatokkal (mélység, szélesség, magasság), amelyek a repülőgépek és kötelékek közötti térközöket, távközöket, pozitív és negatív szintkülönbségeket, valamint a kísérő repülőgépeknek (kötelékeknek) a vezér repülőgéphez (-kötelékhez) viszonyított elhelyezkedését fejezik ki. Ebből adódóan az egyes harcrendek a harcrend fajtája és formája szerint különbözőek lesznek. A harcrend fajtáját a repülőgépek (kötelékek) közötti tér- és távköz, valamint a szintkülönbség határozza meg. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülők harctevékenysége: a repülőknek az ellenség élőerejének, eszközeinek és objektumainak megsemmisítése céljából folytatott tevékenysége. A ~üket megvívhatják önállóan vagy szoros együttműködésben a fegyveres erők más haderőnemeivel és fegyvernemeivel. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülők harctevékenységének biztosítása: a repülőalegységek, -egységek harcfeladatának sikeres végrehajtását elősegítő, illetve a rájuk miért csapások hatékonyságát csökkentő rendszabályok összessége. A ~ának általános feladatai: *a)* az ellenség csapataira, objektumaira, légvédelmére, rádióelektronikai eszközeire, a vegyi és sugárhelyzetre, a terepre és az időjárásra vonatkozóan adatok folyamatos gyűjtése; *b)* a magasfokú harckészültség és életképesség folyamatos fenntartása; *c)* a légi tájékozódáshoz, a pusztító eszközök hatékony alkalmazásához, a repülések biztonságához szükséges feltételek megteremtése; *d)* a repülő-, helikoptertechnika, fedélzeti fegyverek folyamatos üzemképességének fenntartása; a személyi állomány egészségének megőrzéséhez szükséges eszközök biztosítása; *e)* a saját rádióelektronikai eszközök működésének fenntartása és az ellenség ezen eszközeinek zavarása; *f)* topogeodéziai adatok előkészítése, felhasználása; *g)* a bajba jutott gépszemélyzetek mentése; a légi utántöltés megvalósítása. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülők települése: a repülő- és helikopteregységek, -magasabbegységek olyan elhelyezkedése a repülőtereken és leszállóhelyeken, amely megteremti az állandó harckészültség fenntartásához és a harctevékenység végrehajtásához szükséges feltételeket. Azoknak a repülőtereknek, repülőtér-csomópontoknak alegységek, egységek és magasabbegységek általi felhasználása, amelyeken a repülők harctevékenységét megalapozó kiszolgáló és hadtápegységek, valamint intézetek vannak. A repülőegység békében egy, harctevékenység időszakában pedig rendszerint két repülőtéren települ. A helikopter egység a harctevékenység időszakában egy repülőtéren és különféle célrendeltetésű leszállóhelyeken települ. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülőműszaki biztosítás: a ~ mindazon tevékenységek összessége, amelyek a légijár művek üzemképes állapotban tartására és azok hatékony felhasználhatóságának biztosítására irányulnak. Célja, hogy megvalósuljon a szükséges repült idő rendelkezésre állása, és az üzemképességi mutató elvárt mértékének fenntartása, úgy, hogy a repülésbiztonsági követelmények sem sérülnek. Megszervezésének aktuális feladatait a repülő egység éves repült óra igényéből az aktuális időszakra lebontott havi és heti repülési tervek óraszám és légi jármű darabszámának igénye alakítja ki. A ~ során elvégzendő feladatok a következő fő területekre irányulnak: a repülőeszközön megvalósítandó műszaki üzembentartási tevékenységek összességére, a repülőműszaki biztosítást végző szervezet munkájának szervezésére, a személyi állomány kiválasztására és szakképzésére, a repülést kiszolgáló eszközök üzemképes állapotban tartására és üzemeltetésére, a korszerű repülőgépekhez tartozó földi műszaki támogató rendszer elemeinek üzemeltetésére. A ~t kifejezetten erre a célra létrehozott szervezet, és szakmai tekintetben a (nemzeti vagy katonai) légügyi hatóság által kiadott, repülőműszaki szakszolgálati tevékenységre feljogosító engedéllyel rendelkező személyzet végezhet. A Magyar Honvédségen belül erre a tevékenységre a repülőegységek Repülő Műszaki Zászlóalj szervezetei hivatottak. A ~hoz tartozó feladatok egy részét a repülési vagy műszaki napok megszervezése érdekében kell elvégezni, más részük konkrét, a légi jármű típusra érvényes karbantartási, javítási, ellenőrzési vagy előkészítési technológia munkapontjainak felelősségteljes végrehajtásához kapcsolható. A ~ért felelős szervezet feladatai közé tartoznak az üzemeltetett

repülőgéptípus rendeltetésének megfelelő légi és földi műszaki üzemeltetési tervének kidolgozása úgy, hogy a maximális hadrafoghatóság megvalósuljon, továbbá a repülőeszközre előírt előkészítési, ellenőrzési és javítási tevékenység megtervezése a kiképzési, harckészültségi követelmények, és egyéb gyártói előírások figyelembevételével. Mindezeken túl feladata még a balesetek, repülőesemények, katasztrófák megelőzését szolgáló biztonsági intézkedések kidolgozása és bevezetése, a repülésbiztonság fenntartását érdekében az üzemeltetett légi jármű műszaki állapotának elemzése. Meg kell valósítania a repülőeszközök műszakilag helyes légi üzemeltetésének biztosítását, az üzembentartó (karbantartó) szervezet földi, és hajózó állományának szakkiképzését, továbbképzését, átképzését. Nem utolsósorban a légi jármű üzembentatáshoz rendszeresített ellenőrző, mérő- és kiszolgáló eszközök hitelesítése, javítása, karbantartása is beletartozik a szervezet feladatrendszerébe, és ide kell sorolni a repülőeszközök kiszolgálásához szükséges speciális folyadékok és gázok előírásoknak megfelelő tárolását, és a felhasználását is. (K. L.a) → *haditechnikai támogatás*

repülőraj: a vadász-, a vadászbombázó-, a csata- és a harcászati felderítőrepülők harcászati tűzalegysége, rendszerint két repülőgéppárra (vezér- és kísérő géppárra) tagolt négy repülőgépből áll. Rendeltetése: erejéhez miért kisebb harcászati feladatok megoldása. Harcfeladatát szoros harcászati tűzegyüttműködésben önállóan vagy századkötelékben hajtja végre. A harcfeladat végrehajtása során zárt vagy nyitott harcrendben repülhet. A ~ géppárjai egyidejű, egymást követő és váltott támadást hajthatnak végre. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülőszázad: a légierőnek az az alapvető harcászati alegysége, amely néhány repülőrajból áll, és állományába 9–24 egy típusú repülőgép vagy helikopter, illetve 13–36 gépszemélyzet, kiszolgáló és biztosító alegység tartozik. A ~ lehet önálló, vagy tartozhat repülőosztály, repülőezred, repülődandár állományába. Saját törzzsel és harcállásponttal rendelkezik, ezért képes önállóan is települni. A ~ rendeltetése: a számára kitűzhető különféle harcfeladatok közvetlen végrehajtása osztály-, ezred- vagy dandárkötelékben, illetve önállóan századkötelékben a rajok és géppárok harcászati és tűzegyüttműködésével vagy a rajok és géppárok önálló harctevékenységével. A ~ a harcfeladatok végrehajtása során szorosan együttműködik a repülőosztály, repülőezred, repülődandár többi ~ával, a szomszédos fegyvernemi repülő egységek és más repülőfegyvernemi egységek alegységeivel, a légvédelmi rakéta- és tüzér-, rádióelektronikai és rádiótechnikai harccsapatokkal, illetve a szárazföldi csapatok egységeivel, magasabbegységeivel. A ~ a harc feladatát századkötelékben rendszerint nyitott vagy tagolt harcrendben repülve oldja meg. A ~ban valósítják meg a hajózó állomány harci képzésével, harcfeladatokra felkészítésével, valamint a légi harc, légi csapás, légi felderítés, légi szállítás és egyéb feladatok végrehajtásával kapcsolatos gyakorlati tevékenységeket. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülőszerkezetek osztályozása: repülőszerkezetek azok a levegőnél könnyebb és nehezebb eszközöknek az összessége, amelyek aerosztatikus és/vagy aerodinamikai erők, illetőleg impulzus hatására a levegőben vagy annak határain kívül képesek mozogni, helyet változtatni. Számos osztályozási szempontjuk használatos, amelyek közül néhány fontosabb alább látható.

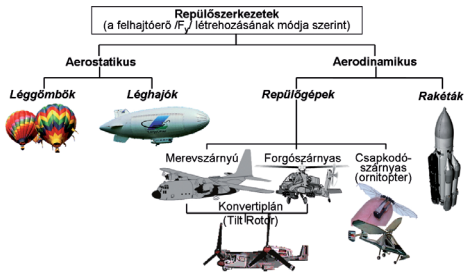

A forgószárnyas repülőeszközöknek is több változata ismeretes.

Ezek további osztályozása lehetséges még forgószárnyai száma és elrendezése szerint.

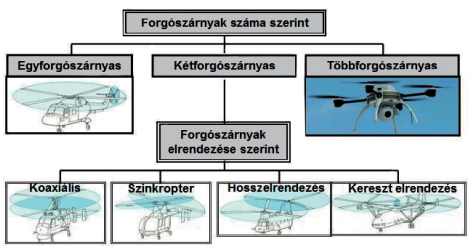

Szokásos felosztásuk még: *a)* rendeltetés szerint (például polgári, katonai): ezen belül alcsoportokba (szállító, speciális rendeltetésű, vadász, vadász-bombázó, bombázó, csata, felderítő, kiképző stb.); *b)* meghajtási módjuk alapján: motor nélküli (siklóernyő, sárkány- és vitorlázó-repülőgépek) motoros (robbanómotoros, gázturbinás, rakéta); *c)* fel- és leszállásukhoz szükséges úthosszuk (L) szerint: (H = 15 m-es repülési magasság-(-tól/-ig) számolva: VTOL (Vertilak Take off Landing) L = 0 m, STOL (Short Take off Landing L < 457 m (1500 láb), normál L > 437 m; *d)* repülési sebességük (M-számuk szerint):

Repülőgépek (repülési sebesség – M-szám – szerint)			
Kategória	Határérték		
	M-szám	sebesség (km/ó)	Repülési magasság (km)
Szubszonikus	<1	<1200	0÷12
Transszonikus	~1	~1200	0,1÷15
Szuperszonikus	1÷5	1200÷5940	1÷27
Hiperszonikus	5÷10	6000÷11 700	30÷60
Szuborbitális	11÷23	12 650÷25 300	<160
Orbitális	23	>28 800	>160

Repülési sebesség szerinti osztályozás

e) hatótávolságuk szerint: regionális (600 km-ig), kis (1000 km-ig), közepes (1000–5000 km), nagy 5000 km felett); *f)* szárnyak száma szerint: egyfedelű (monoplán), kétfedelű (biplán); *g)* a szárny és törzs összekapcsolási helye szerint: alsó-, közép-, váll- és felsőszárnyas; *h)* a szárny, törzs és vezérsíkok konfigurációja szerint: normál, kacsa (canard), csupaszárny, kettős vezérsíkú. (Ó. Gy.) → *haditechnikai támogatás*

repülőtér: repülőgépek, helikopterek és más légi járművek elhelyezésére, kiszolgálására fel- és leszállására alkalmas és az ezekhez szükséges építményekkel, berendezésekkel ellátott terület. A ~en általában van felszállómező és munkaterület. A felszállómezőn helyezkednek el a mesterséges borítású vagy füves fel- és leszállópályák a biztonsági sávokkal, a gurulóút, a repülőgépek állóhelyei, a műszaki kiszolgáló helyek, a harcállláspont, valamint a repüléseket kiszolgáló rádió- és fénytechnikai eszközök. A munkaterületen helyezkednek el azok az épületek, építmények és berendezések, amelyek a repülések vezetéséhez, a hajózó állomány felkészítéséhez és pihentetéséhez, a harci technika karbantartásához, kiszolgálásához és javításához, a tüzelőanyag, a fegyverzet,

a pusztítóeszköz, a repülőműszaki és más anyagok tárolásához, valamint a személyi állomány és a technika védelméhez szükségesek. A ~ lehet polgári, katonai és közös használatú. A katonai repülőterek rendeltetés szerint lehetnek: csapat- (ahol a repülőegységek települnek), kiképző- és különleges rendeltetésű (kísérleti és más célú) repülőterek. A berendezettség mértéke szerint: léteznek állandó és tábori repülőterek. Az állandó ~nek mesterséges borítású fel- és leszállópályája, gurulóútja és repülőgép-állóhelyei, valamint állandó jellegű építményei és berendezései vannak. A tábori ~ fel- és leszállópályája, gurulóútja és repülőgép állóhelye, valamint állandó jellegű építményei és berendezései vannak. A tábori ~ fel- és leszálló pályája, gurulóútja és repülőgép-állóhelyei füves vagy ideiglenes borításúak, építményei és berendezései nem állandó jellegűek. A felhasználás jellege szerint fő-, tartalék és színlelt repülőtereket különböztetnek meg. Fő ~: olyan állandó ~, amelynek repülőegységek állandó elhelyezésére és repülő kiképzésre alkalmas, békében és háborúban egyaránt. Tartalék ~: olyan működő ~, amely repülések végrehajtásakor leszállásokra jelölnek ki arra az esetre, ha a települési ~en a leszállást nem lehet végrehajtani. Színlelt ~: olyan ~, amelynek rendeltetése az ellenség megtévesztése a repülők valóságos települését illetően. A színlelt repülőtereken a repülőegységek telepítésének utánzására leszállásra alkalmas füves fel- és leszállópályát, repülőgép-állóhelyeket, gurulóutakat rendeznek be, kiszolgáló- és biztosító eszközöket, valamint építménymaketteket helyeznek el. Megkülönböztetnek folyamatos, nappali és éjszakai üzemű színlelt ~et. A működés szerint van működő és zárolt ~. Működő ~ az olyan állandó vagy tábori ~, amelyen a repülőegység huzamos ideig települve, repülő kiképzést vagy harctevékenységet folytat. A zárolt ~et felszerelték a működéséhez szükséges berendezésekkel, de békeidőben nem működik. A működő ~eket ideiglenesen kijelölhetik más repülőegységek részére berakási, kirakási, közbeeső, tüzelőanyag-utántöltő és előretolt ~ként. Az előretolt ~ek a repülőegységek ideiglenes elhelyezésére, valamint közbeeső és tartalék ~ként használatosak. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülőtér bénítása: az ellenség légierejével folytatott harc egyik módja; célja a légierő kötelékei tevékenységének időleges megakadályozása, repülőtér-manővereinek korlátozása, és ezáltal kedvező feltételek létrehozása a saját légierő tevékenységének végrehajtásához. A ~ a légi fölény megszerzésének és megtartásának fontos eleme. A repülőtér működésképtelenné válásának időtartama a különböző késleltetési idejű, időzített bombák és légi aknák, valamint gyújtó tartályok alkalmazásával növelhető. Az ilyen módon bénított repülőteret (az ottani repülőtechnikával együtt) több órára, sőt több napra is ki lehet kapcsolni a légi tevékenységből. Hatékonysága nagyobb, mint a passzív légvédelemé, mivel ez a feladat kevesebb erőfelhasználással jár, mint a légi célok levegőben való megsemmisítése vagy azok szervezett feladat-végrehajtásának megakadályozása, ugyanakkor a felhasználható repülőterek számának csökkentésével újabb kedvező feltételek jönnek létre az ellenség repülőgépeinek megsemmisítéséhez. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülőtér-csomópont: egy repülő-magasabbegység elhelyezésére létesített, közös repülési körzetű és egymás közelében levő, működő, zárolt és színlelt repülőterek olyan csoportja, amelyen belül az egyidejű repüléseket össze kell hangolni. Minden egyes ~ számára központilag meghatározzák a repülés határait, a repülések rendjét, és utasítást dolgoznak ki a repülések végrehajtásá-

ra. A ~hoz tartozó működő és zárolt repülőterekre meghatározzák üzemeltetési minimumaikat, kidolgozzák a repülőtérrendet. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülőtér-hálózat: az adott ország területén (vagy a hadszíntéren) kiépített repülőterek (légi bázisok) összessége, amely lehetővé teszi egy vagy több hadműveleti repülő seregtest települését, valamint a repülő egységet és -magasabb egységek repülését és manőverét. A ~ magában foglalja a repülő-magasabbegységek és -seregtestek településére kijelölt repülőtér-csomópontokat és repülőtérkörzeteket is. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülőtéri károk helyreállítása: azon tevékenységek összessége, amelyek célja, hogy a repülőteret ért támadást követően a lehető legrövidebb időn belül a repülőtér újra működőképes legyen. Magába foglalja kárfelmérést, a robbanószerkezetek felderítését és hatástalanítását, a minimális repülőgép-tevékenységi terület javítását és a nélkülözhetetlenek szolgáltatások, berendezések helyreállítását. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

repülőtéri készültség: a repülő- és helikopteregységek, -alegységek és -gépszemélyzetek egyik indulási helyzete a kitűzött vagy váratlanul felmerülő harcfeladat rövid időn belüli megkezdéséhez. A ~ben levő erők a konkrét légi és földi helyzettől függően, illetve az elöljáró parancsnok elhatározása szerint különböző fokozatú készültségben lehetnek. Az egyes készültségi fokokhoz különböző felszállási időnormák tartoznak. A kiindulási helyzet azt jelenti, hogy a készültségi repülőgépek vagy helikopterek – felszállásra előkészítve –, a hajózó és műszaki állomány a számukra meghatározott helyen és a készültségi foknak megfelelő állapotban tartózkodnak. E kiindulási helyzet alkalmazásának feltételei a légi támadó eszközök időbeni felderítésének lehetősége, vagyis a felderítés mélységének lehetővé kell tenni a légi támadóeszközök elfogását a megadott megsemmisítési terepszakasz előtt. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülőtér-manőver: a repülőalegységek, -egységek és -magasabbegységek települési repülőterek választásával kapcsolatos, részleges vagy teljes áttelepülése. ~re kerülhet sor: a repülőerők új csoportosításának létrehozása; a repülőerők erőkifejtésének áthelyezése; a repülőegységek településének a harctevékenységek körzetéhez való közelítése; a repülőegységek csapás alóli, illetve sugár- vagy vegyi szennyezett zónából való kivonása; a repülők településének rejtése céljából. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

repülőtér műszaki biztosítása: a repülésbiztosításnak az a része, amely a repülőterek le- és felszállópályáinak előkészítésével, megfelelő műszaki állapotban tartásával, a tároló-, töltőhelyek berendezésével, fedezékek építésével, helyreállításával foglalkozik. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

részlegesítés: a szervezet decentralizálása, amely során részlegek, csoportok, rajok, szakaszok, osztályok stb. jönnek létre. (C. O.) → *katonai vezetés*

reszocializáció: a korábban követett értékektől és viselkedésformáktól jelentősen eltérő minták elsajátítása. Az ilyen esetek egyik típusa az, amikor az egyén karcerszervezetbe kerül – elmegyógyintézetbe, laktanyába vagy más olyan intézménybe, ahol elszigetelik a külvilágtól, és új szigorú rendszabályokat és követelményeket állítanak

elé. (Koncentrációs táborok lakóinak viselkedése, szigorú kihallgatásnak – agymosásnak – alávetett személyek.) Ezekben a válsághelyzetekben a szocializációs folyamat megfordul. A szocializáció során elsajátított viselkedésformákat elveszíti az egyén, személyisége ténylegesen újjáépül. A válsághelyzetekben megfigyelhető radikális személyiség- és viselkedésváltozások a szocializáció más körülmények között lezajló normális folyamatának extrém változataként értelmezhetők. Az emberek személyisége, gondolkodásmódja, értékei sohasem rögzülnek egyszer és mindenkorra, hanem az élményektől függően az egész életciklus során módosulnak. Történelmi tapasztalatok és napjaink helyi háborúi tapasztalatai alapján komoly társadalmi probléma lehet, ha a civil értékektől jelentősen eltérő – adott esetben tartósan háborús körülmények között szolgáló – katona visszatérését a békés civil társadalomba nem segítik intézményesen. (K. J.) → *katonaszociológia*

részvétel a döntésekben: a katonai szervezetben alkalmazzák a vezetői csoport részvételét a döntésekben, és ez a jelek szerint megnövelte azonosulásukat a szervezettel, illetve annak céljaival, s fokozta a célok iránti elkötelezettséget. A vezetői csoport azokból az alárendeltekből áll – a vezetővel az élen –, akik nagy tapasztalattal rendelkeznek a tervezésben, szervezésben és a harc megvívásában. (C. O.) → *katonai vezetés*

részvételen (participáción) alapuló vezetés: vezetési stílus egyik megnyilvánulása, amikor a vezető a munkatársainak szélesebb körét bevonja a döntési folyamatokba. A vezetés alapja a kölcsönös bizalom, amely meggyőzésen, a problémák folyamatos és nyílt megvitatásán alapul a vezetők és a beosztottak között. Épít a csoportok bevonásán és aktivizálásán keresztül történő célmegvalósításra. Teret enged az egyéni és csoportos önellenőrzésnek, önszabályozásnak, a problémák helyi kezelésének és megoldásának. Ennek hátterében az a megfontolás áll, amely szerint a felelősségérzet és az önállóság fokozza az egyéni és csoportos teljesítőképességet, hatékonyságot és motivációt. (C. O.) → *katonai vezetés*

reteszállás: a védelemben a közvetlen harcterületen kiépített többirányú árokrendszer, amely révén a védő képes elreteszelni a védelmébe betört ellenséget. A védelemi rendszeren belül az egyes körletek, állások és védelmi terepszakaszok között több árkot (állást) magába foglalóan építik ki, azzal a céllal, hogy a csapatok szervezett visszavonása és újabb ellenállása biztosított legyen. A ~ok a betört ellenség megállításán, térnyerésének megakadályozásán kívül biztosítják az ellenlökések, ellencsapások végrehajtását. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

rituálé: kulturális értékeket megerősítő cselekvések sorozata. A katonai szervezet tagjai által kidolgozott és tudatosan megtervezett cselekvések sorozata. Az adott esemény keretei között társas interakciók zajlanak, amelyek annak kulturális értékét erősítik, érzelmileg elkötelezik, megerősítik a szervezeti hovatartozást. A szervezetbe való belépéskor általában az egyén átesik befogadási rítuson, ilyen a katonai eskü. A szervezet különböző ünnepségein, az előléptetések, más munkakörbe helyezések, más szervezeti egységhez történő áthelyezések és egyéb változásokat jelző mérföldkövek is sajátos rítusokban ölthetnek testet. A katonai ~kat számos más szervezet átvette és alkalmazza. (C. O.) → *katonai vezetés*

robbanásátvitel: robbanóanyag robbanásakor a detonáció közvetlen úton vagy közvetítő anyag által történő továbbterjedése más robbanóanyagra. Jellemző példája a gyutacs primer töltetének közvetlen ~e a szekunder

töltetre, vagy a robbanótöltetek detonációjának közvetítése gyújtózsinór segítségével. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

robbanással formált lövedék: a Misnay–Schardin-effektus elvén alapuló jelenség, amely során a robbanóanyag elé kumulatív kiképzésű fémbetétet helyezve, abból a robbanás hatására egy megolvadt, 500–700 °C hőmérsékletű, 8–10 km/s sebességgel mozgó fémlövedék, úgynevezett jet képződik, ami képes a járművek páncélzatát átütni. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

robbanóanyag: 1. Olyan vegyület vagy keverék, amely megfelelő energiaközlés hatására gyors kémiai átalakulásra képes, a nagyon rövid idő alatt végbemenő vegyi folyamatban a kémiai energia hőenergiává és mechanikai munkává alakul át. A ~ok a műszaki harceszközök- és anyagok egyik csoportja. A kémiai szerkezetüktől, halmazállapotuktól és robbantástechnikai tulajdonságaiktól függően különböző jellemzőkkel rendelkeznek: például érzékenység (ütés-, hő- és dörzsérzékenység), stabilitás, detonációsebesség, kezelésbiztosság, oxigénegyensúly, brizancia, munkavégző képesség. Többféle szempont alapján csoportosíthatók, a legáltalánosabb a felhasználási terület (rendeltetés) szerinti osztályozás, amely szerint lehetnek iniciáló robbanóanyagok, brizáns robbanóanyagok, tolóhatású robbanóanyagok és pirotechnikai keverékek. (K. Z.a) → *műszaki támogatás* **2.** ~oknak az anyagok azon különleges csoportját nevezzük, amelyek viszonylag nem jelentős külső hatásra (ütés, szúrás, melegítés, nyomásváltozás) gyors kémiai átalakulásra képesek. Ez az átalakulás hatalmas teljesítménytöbblettel jár, ami – rövid ideig tartó – rendkívül nagy mechanikai munka elvégzésére alkalmas. A ~okat széleskörűen alkalmazzák a légibombák, aknák, rakéták harci részeinek és egyéb lőszerek tölteteként. A polgári életben a ~ok fő felhasználási területe a bányászat, ásványi anyagok feltárása, alagutak fúrása, csatornák és egyéb nehéz földmunkát igénylő feladatok végrehajtása, épületek bontása, valamint az anyagmegmunkálás speciális esetei. Sajnos, mint minden más eszközzel kapcsolatban elmondható, hogy a ~ok terroristák és demokráciaellenes csoportok kezében, ártatlan életek kioltására is alkalmas. A ~ok nagy jelentőséggel bírnak a tudományos kutatómunkában is. A robbanás során keletkező nagy nyomás és magas hőmérséklet lehetővé teszi az anyag olyan állapotának előidézését, amelyet igen nehéz, vagy egyáltalán nem lehet egyéb eszközökkel előállítani. A ~ok nagy része, csak speciális külső körülmények (nagy nyomás, nagy hőmérséklet) megléte esetén alakul át robbanásszerűen, egyébként hagyományos értelemben vett éghető anyagként viselkedik. A ~ban a robbanási folyamat általában külső impulzus hatására jön létre, amely az anyag meghatározott részére hat. A robbanási reakció csak abban az esetben vezet az egész anyag felrobbanásához, ha a hő állandó áramlása biztosított. A robbanási reakciónál felszabaduló hőmennyiség határozza meg a robbanás energiáját, következésképpen azt a munkát, amelyet a robbanástermékek terjeszkedésükkor végeznek. A reakció hőmennyisége a ~ munkavégző képességének legfontosabb jellemzője. A felszabaduló hőmennyiség és az ezzel összefüggő hőmérsékletnövekedés felgyorsítja a reakció lefolyását és elősegíti a robbanásszerű átalakulás jellegének kialakulását. A robbanási folyamat – mint kémiai átalakulás – további elemzése során arra a következtetésre jutunk, hogy a lavinaszerű átalakulás lehetőségét a ~ok molekulaszerkezete is biztosítja, ugyanis bennük mindazon elemek megtalálhatók, amelyek a kémiai reakcióhoz szükségesek. A vegyi folyamat gáznemű égéstermékei alakítják át a hőt mechanikai munkává. Magas hőfokra

2000–3000 K felhevült gáznemű robbanástermékek a robbanás pillanatában ugyanazt a térfogatot foglalják el, mint a ~ a robbanás beindulásáig. Mivel 0,001 m^3 (1 dm^3) szilárd halmazállapotú ~ robbanáskor kb. 1 m^3 normál állapotú gáznemű égéstermék keletkezik, rendkívül magas gáznyomás 15 000–20 000 MPa jöhet létre. A nagy nyomású gázok gyorsan tágulnak, mintegy ütést mérve a környező közegekre és ilyen módon munkát végeznek annak rombolásával vagy elmozdításával. A nagy mennyiségű gáz keletkezése nélkül a robbanási folyamat elmarad, még az első két körülmény bekövetkezése esetén is (ilyen egyszerű vegyi folyamat például a termit égése). A ~ robbanásszerű átalakulásának terjedési sebességétől függően háromféle átalakulási folyamatot különböztetünk meg: *a)* égésnek nevezzük a ~ok olyan kémiai átalakulási folyamatát, amely viszonylag lassan, változó sebességgel a cm tört részétől néhány m/s-ig, ($n \times 10^{-3}$ cm/s – $n \times 10$ m/s) megy végbe. Az égés sebessége jelentősen függ a környezet nyomásától. A szabadban az égési folyamatot nem kíséri jelentős hang- és mechanikai hatás. Zárt térben a folyamat intenzívebb, amelyet megnövekedett nyomás és égési sebesség jellemez. Ilyen típusú átalakulás játszódik le a hagyományos fegyverekben a lőporok égésekor. Az égés a lőporok jellegzetes átalakulási formája; *b)* robbanásnak nevezzük azt az átalakulási folyamatot, amely szintén változó sebességgel megy végbe, de a sebességet másodpercenként száz, sőt ezer méterekben lehet mérni ($n \times 100$ m/s – $n \times 1000$ m/s). Ez a folyamat kevésbé függ a külső környezeti körülményektől. A robbanásra a gyors nyomásnövekedés és a gáztömegeknek a környezetre gyakorolt rendkívül hirtelen ütése a jellemző, amelynek következtében a robbanás közelében az anyagok erős deformációt szenvednek, szétzúzódnak, illetve darabolódnak; *c)* detonációnak nevezzük az olyan robbanásszerű átalakulást, amely állandó sebességgel megy végbe (néhány ezer m/s, $n \times 1000$ m/s) és ez a sebesség adott körülmények között maximális. A detonáció sebessége minden egyes ~ra meghatározható fontos jellemző, értéke az adott ~ hőmennyiségének és sűrűségének függvénye. A töltet sűrűségének növekedésekor növekszik a detonáció sebessége (trotilra $1{,}6 \times 10^6$ kg/m^3 sűrűség esetén 6900 m/s). A detonáció karaktere és lényege szerint nem különbözik a robbanástól. A robbanás maximális rombolóhatását a detonációnál éri el. Jelenleg a ~okat sokféleségük jellemzi, egymástól összetételük, fizikai-kémiai, valamint robbanási tulajdonságaik szerint különböznek. A ~okat leggyakrabban alkalmazásuk szerint osztályozzák: *a)* iniciáló vagy indító ~ok; *b)* brizáns vagy hevesen robbanó (helyi romboló, repesztő) ~ok; *c)* lőporok vagy hajtó ~ok; *d)* pirotechnikai összetételek (pirotechnikai elegyek). Az iniciáló ~ok olyan speciális töltetek, amelyek más ~ok robbanási folyamatainak a beindítására szolgálnak. Jellemző sajátosságuk abban áll, hogy robbanásuk beindításához jelentéktelen külső behatás (ütés, szúrás, súrlódás, melegítés) szükséges, és a folyamat nagyon gyorsan megy át detonációba. Alkalmazásuk kis tömegben elegendő csappantyúk, piropatronok, elektromos csappantyúk, pirojelfogók stb. töltetéként. A leggyakrabban alkalmazott iniciáló ~ok: *a)* durranó higany; *b)* ólomazid; tetrazén; *c)* ólom trinitro-rezorcinát. A brizáns ~ok a légibombákban, rakétákban, lőfegyverek lövedékeiben és a robbantó eszközökben használják fel alapvető robbanótöltetként. Legjellemzőbb robbanási formájuk a detonáció. Ezek a ~ok kevésbé érzékenyek külső mechanikai hatásokra, a detonációt iniciáló anyagok segítségével biztosítják. A brizáns ~okat széles körű alkalmazását felhasználásuk veszélytelensége, az alapanyagok hozzáférhetősége, valamint gyártásuk gazdasá-

gossága teszi lehetővé. Kémiai összetételük szerint feloszthatók: homogén (trinitro-toluol [TNT], tetril, hexogén [RDX], TEN, nitroglicerin, piroxilin, pikrinsav stb.); keverék (ammonitok, dinamitok, trotil-hexogén ötvözetek stb.) ~okra. A lőporokat főleg a lőfegyverek lövedékeinek hajítására és a rakétákban a reaktív erő (tolóerő) létrehozására használják. Úgyszintén lőporokat alkalmaznak a kazettás eszközökben és a katapultokban kivető töltetként, valamint a gyújtók tűzláncaiban. A lőporok robbanási átalakulásának fő formája az égés, amely nem megy át detonációba még nagy nyomás esetén sem. A lőporokat szintén két fő csoportra szokás felosztani: keverék és nitrocellulóz (vagy füst nélküli) lőporok. A keverék lőporok oxidálószerek, éghető és kötőanyagok mechanikai keverékei. Egyszerű keverék lőpor a füstös vagy feketelőpor. Az utóbbi időben nagyon elterjedtek a rakéta keverék lőporok, amelyekben az oxidátorok nitrátok és perklorátok, míg a kötőanyagok nagymolekulájú vegyületek (kaucsuk, műanyag, gyanta stb.). A nitrocellulóz lőporok homogén rendszerűek és a cellulózok képlékenyített, sűrített nitrátjait képezik, amelyek stabilizáló anyagokat, flegmatizátorokat, lángoltó adalékokat és egyéb komponenseket is tartalmaznak. A pirotechnikai összetételeket pirotechnikai eszközök tölteteként használják és működési jellegüket tekintve lehetnek: világító, fény- és nyomjelző, füstképző, gyújtó stb. elegyek. Általában ezek az összetételek szerves és szervetlen éghető anyagok (szén, magnézium, alumínium, szilícium), oxidálószerek (klór- és salétromsavas sók) és cementáló (kötő) adalékok (bakelit, sellak, len- és ricinusolaj) mechanikus keverékei. Ezen keverékek robbanási átalakulásának alapvető formája az égés, de egyesek meghatározott körülmények között detonációra is képesek és érzékenyek a külső behatásokra. (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

robbanó (durranó) gyújtózsinór: a gyújtóhálózat elemeként alapvetően a töltetek közötti robbanásátvitelre vagy pedig egyes (por alakú és plasztikus robbanóanyagból készült) töltetek gyutacs nélküli közvetlen indítására szolgál. Fő alkotórészét magas hatóerejű brizáns robbanóanyag képezi, amely többrétegű védőburkolattal van körülvéve, ami biztosítja a nedvesség elleni védettségét, a víz alatti robbantásoknál történő alkalmazást. Ütésre, vágásra nem érzékeny, azonban már a gyalogsági fegyverek lövedékeinek becsapódására is felrobbanhat. Láng hatására meggyullad, de gyorsan elalszik. Robbantása történhet szerelt gyutaccsal, szerelt töltettel, villamos gyutaccsal vagy NONEL (non-electric, nem elektromos – NONEL) gyutaccsal. Robbanóanyag-tartalma révén önálló munkavégzésre, speciális nyújtott töltetek kialakítására is alkalmazható. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

robbanó műszaki zár: a műszaki zárak alapvető formája, amely hatását a robbanóanyagok detonációja révén fejti ki, és képes az ellenség élőerejének és technikai eszközeinek közvetlen pusztítására, harcképtelenné tételére. Feloszthatók harckocsi (harcjármű) elleni, gyalogság elleni, deszant (úszóeszköz) elleni és helikopter elleni robbanózárakra (aknamezőkre). Működésük módja szerint lehetnek önműködőek és irányítottak. Előbbiek a telepítés után azonnal vagy meghatározott idő elteltével automatikusan élesített helyzetbe kerülnek és a céltárgy rájuk gyakorolt hatására azonnal működésbe lépnek; az utóbbiak pedig a telepítés után a szükséges időben távirányítással vezetéken vagy rádión kibocsátott jelre kerülnek élesített helyzetbe vagy lépnek működésbe. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

robbanótöltet: a lövedékek, rakéták, bombák és műszaki aknák harci része, valamint a különböző robbantási vagy rombolási

feladatok végrehajtásához előkészített, számításokkal meghatározott mennyiségű és formájú, a feladat körülményeinek megfelelően előkészített robbanóanyag-mennyiség. A ~ magában foglalja a robbanóanyagot és a működéséhez, valamint az idő előtti működés megakadályozásához szükséges gyújtó-, biztosító- és önmegsemmisítő berendezéseket. Robbantási feladatok esetén a ~ formáját (alakját) a rombolandó objektum szerkezeti sajátosságai és a rombolás végrehajtásának feltételei határozzák meg. Alakját tekintve lehet összpontosított töltet, nyújtott töltet, idomtöltet és kumulatív töltet. A kumulatív töltet lehet nyújtott vagy összpontosított. Az idomtöltet olyan ~, amelynek formája pontosan megegyezik a robbantandó elem alakjával és szorosan érintkezik vele. A katonai robbanóanyagokat többnyire tömbösített ~ekben alkalmazzák. Ezek a töltetek kimért mennyiségű és ismert hatóerejű brizáns robbanóanyagok, ami megkönnyíti az alkalmazásukhoz szükséges számítások elvégzését. Az idomtöltetek általában plasztikus robbanóanyagból készülnek, de robbanótöltet trotil préstestekből is összerakhatók. Az objektumhoz viszonyított helyzetétől függően a ~ lehet belső vagy külső töltet. (K. Z.a) → *műszaki támogatás* (S. I.) → *haditechnikai támogatás*

robbantás: a harc és hadművelet műszaki támogatása során a műszaki szakfeladatok gyors és hatékony végrehajtásának egyik módszere, amely a robbanás számítható és irányítható hatásán alapul. A robbanóanyagok felhasználásával végrehajtott műszaki munkák sokrétűek, legyakoribb a talajok, kőzetek hajító és lazító megmunkálása, a különböző objektumok és műtárgyak rombolása. A ~ különböző gyújtással (tűzzel való, villamos, NONEL [non-electric, nem elektromos]) végezhető el, robbanóanyagként pedig a katonai ~i feladatokhoz leggyakrabban a trotilt (TNT) alkalmazzák. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

robbantási felszerelés: a különböző robbantási feladatok során alkalmazott gyújtóhálózatok kiépítéséhez szükséges segédeszközöket tartalmazó készletek, amelyek a nem robbanó műszaki anyagok közé tartoznak. Valamennyi katonai szervezet részére hadinorma szerint biztosított a ~ tűzzel való gyújtáshoz; a műszaki szakalegységek részére biztosított a ~ kombinált gyújtáshoz; a tűzszerészalegységek részére pedig a tűzszerész-egységkészlet. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

robbantógép: a villamos gyújtóhálózat indításához rendszeresített és alkalmazott izzógyújtógép áramforrások gyűjtőneve, amely a működését tekintve lehet dinamóelektromos, kondenzátoros vagy tranzisztoros. A dinamóelektromos ~ leglényegesebb része a kézi- vagy rugós meghajtású dinamó; a kondenzátoros ~ben pedig áramforrásként a feltöltött kondenzátor szolgál. A tranzisztoros ~ egy transzduktor segítségével kisfeszültségű, egyenáramú telepből váltó feszültséget állít elő, amely egyenirányítás és feszültségtöbbszörözés – kaszkádkapcsolás – segítségével feltölti a tároló kondenzátort. A rendszeresített áramforrások hiánya esetén szükség áramforrásként alkalmazhatók a szárazelemek, akkumulátorok, aggregátorok és a polgári elektromos hálózatok. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

robot: maga a ~ szó Karel Capek *Rossum Univerzális Robotjai* című színművéből származik 1921-ből, abban biotechnológiai úton, gyárban előállított emberszabású mesterséges lényeket jelentett. Ma a ~ szót olyan eszközökre használják, amelyek fedélzetén nem tartózkodik ember, az ember számára nehéz, veszélyes, monoton vagy lehetetlen tevékenységeket végez, műveleteit me-

chanikus kódok, elektronikus programok, vagy a mesterséges intelligencia irányítja, interaktív kapcsolatban áll a környezetével. Működhetnek helyhez kötötten, vagy mozgásban, a környezet minden szférájában, a tenger alattól a világűrig. Ebbe a technikai körbe tartoznak a szoftver~ok is, amelyek ugyan konkrét testet nem öltenek, azonban a virtuális térben számtalan feladatot oldanak meg az ember számára. A ~technológia magasabb fejlettségi szintjén már nem a hordozó konstrukción van a hangsúly, hanem a működtető programon, a ma mesterséges intelligenciának nevezett öntanuló rendszereken. A 21. század első évtizedére komolyan felvetődött annak a gondolata, hogy a mesterséges intelligencia túlnő az emberen. Ennek jelei a különféle intelligenciajátékokban – sakk, go, Jeopardy, póker, Rubik-kocka stb. – jól láthatók, illetve például az önvezető járművek területén a mindennapokban is megjelentek. Az ember teljes legyőzésének gondolatát a tudomány a szingularitás szóval jelölte meg. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

robothadviselés (robot warfare): azt a technológiai előrelépést, víziót fejezi ki, amely során az emberek gépekkel vívott háborújában fokozatosan megjelennek azok az autonóm gépek, automatizált eszközök, fegyverek, amelyek a harc megvívásában közvetlenül részt vesznek, sőt, bizonyos kritériumrendszer mentén önálló cselekvésre, döntéshozatalra, fegyveralkalmazásra, végső soron egymás és az ember elleni halálos hatású tevékenységekre is alkalmasak. Ez az a pont, ahol a fegyveres robot, a harcoló robot asimovi, klasszikus értelmezése ellentmondásba kerül a robottörvényekkel. A robottörvények kimondták: *a)* A robotnak nem szabad kárt okoznia emberi lényben, vagy tétlenül tűrnie, hogy emberi lény bármilyen kárt szenvedjen. *b)* A robot engedelmeskedni tartozik az emberi lények utasításainak, kivéve, ha ezek az utasítások az első törvény előírásaiba ütköznének. *c)* A robot tartozik saját védelméről gondoskodni, amennyiben ez nem ütközik az első vagy második törvény bármelyikének előírásaiba. Mára általánossá váltak a „harci robot", „légi robot", „robotharcos" kifejezések, de asimovi értelemben a robotok nem viselhetnének hadat. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

robotrepülőgép: nagy manőverezőképességű, irányított repülő-fegyverrendszer, amely nem platformként szolgál más fegyverek hordozására, hanem maga a fegyver csapódik a célpontba és semmisíti meg azt, minek során a fegyver is megsemmisül. Nem tévesztendő össze tehát a távirányított és a pilóta nélküli repülő rendszerekkel és légi járművekkel. Indíthatóak földfelszínről, hajófedélzetről, tengeralattjárókról, vagy légi járművekről egyaránt. Legismertebb képviselője az Amerikai Egyesült Államokban elsőként a General Dynamics vállalat által gyártott BGM–09 Tomahawk típus. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

Rogniat, Joseph (1767–1840): 1795-ben végezte el a metzi műszaki tiszti iskolát és hadnagyi rendfokozatban kezdte meg a szolgálatát a rajnai hadseregnél. 1798-ban az angol hadsereg mérnök tisztikarának tagja lett, majd ezt követően szolgált a metzi és a svájci hadseregben is. 1800 nyarától a francia hadseregben Grandjean, illetve Moreau tábornok törzsében, majd különböző mérnöki-tiszti beosztásokban teljesített szolgálatot. 1808-ban ezredesként Zaragoza ostrománál jeleskedett, majd 1809-ben a spanyolországi francia hadsereg erődítési munkáinak felügyelőjévé nevezték ki. 1809-ben már dandártábornokként vett részt az Ausztria elleni hadjáratban, amelynek végén bárói rangot kapott. A lipcsei csatában (1813. október 16–19.) idő előtt felrobbantott egy

hidat, amit Napóleon súlyos hibaként értékelt. 1815-ben Napóleon mellé állt, harcolt a waterloo-i csatában is. A Burbon-restauráció alatt a műszaki csapatok főfelügyelőjévé nevezték ki. ~ hadtudományi munkásságának első darabja az 1816-ban kiadott *Elmélkedések a hadművészetről (Considérations sur l'art de la guerre)* című műve. Könyvében igyekezett összefoglalni a francia forradalmi és a napóleoni háborúk hadművészeti tanulságait. Következtetései azonban többnyire nem helytállóak. Klasszikus példákból és saját tapasztalataiból egy meglehetősen elméletieskedő hadművészeti rendszert állított össze. Művében élesen bírálta Napóleon vezetési elveit. A száműzetésben élő császár válaszolt ~ bírálatára. Ez a vita ösztönzőleg hatott a hadtudomány fejlődésére. ~ hadművészeti és hadseregszervezési elvei nem bizonyultak időállónak, eltekintve bizonyos kivételektől, mint például a hazaszeretet, mint morális tényezőnek a kiemelése. Jelentőségét az adja, hogy elsőként dolgozta fel a napóleoni háborúk hadművészetét. Egyéb munkái, például *Beszámoló Zaragoza és Fortosa ostromáról, Felelet Napóleon kritikai megjegyzéseire, Algéria gyarmatosításáról és az ottani erődökről.* (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

rohamlépcső: a szovjet 2. hadműveleti lépcsője, amelyben a harckocsikkal és tüzérséggel megerősített lövészhadtestekből álló csapásmérő hadseregek feladata a 15–20 km-es harcászati mélység áttörése, a sikerkifejlesztő lépcső harcba vetésének a biztosítása. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

rombolás: 1. Az építmények, eszközök és anyagok rongálása, pusztítása, az eredeti rendeltetésnek megfelelő további felhasználásra alkalmatlanná tétele tűz-, víz- vagy robbanóanyagok segítségével, illetve mechanikus eszközökkel. Az objektumok ~a különböző mértékű lehet, amely függ a helyzettől, a rendelkezésre álló erőktől és eszközöktől. (K. Z.a) → *műszaki támogatás* **2.** Korlátozott idő alatt, a tűz megfigyelhetőségét lehetővé tevő tűzssűrűséggel, többnyire módszeres tűzben lőtt, az objektum tevékenységét gátló tűz, amelynek következtében a cél használhatatlanná válik. (Sz. T.) → *tüzérség*

rombolóhatás: a robbanótöltet detonációs termékeinek mechanikus hatása, vagy a gránát átütő hatása külön-külön, illetve együttes bekövetkezésük. A ~nak leginkább a fedett műszaki építményekben és védelmi berendezésekben elhelyezkedő élőerőre és tűzeszközökre való lövészetkor van jelentősége, illetve abban az esetben, ha magát a védelmi létesítményt akarják rombolni. A ~t a talajban a robbanáskor keletkező tölcsér méretével jellemzik, amely elsősorban a talaj minőségének és a lövedék űrméretének megfelelően változik. (Sz. T.) → *tüzérség*

rombolt objektum: a terepen lévő valamely műtárgy vagy más építmény megrongálása vagy nagyobb mértékű rombolása azzal a céllal, hogy az ellenség általi birtokbavétele esetén annak tevékenységét, mozgását akadályozza, a ~ pedig ne legyen eredeti rendeltetésének megfelelően felhasználható. A célobjektum lehet híd, alagút, úttest és műtárgyai, támfal, repülőtér, vasúti pálya, vízépítési műtárgy és egyéb más építmény vagy építményrendszer. A rombolást alapvetően robbanóanyagok felhasználásával végzik, de végrehajtható légi bombázással, tüzérségi tűzzel, felgyújtással, nagy teljesítményű gépekkel és különleges eszközökkel. Az objektumokat általában csak az ellenség közvetlen odaérkezése előtt rombolják, hogy a saját csapatok részére minél tovább felhasználhatók legyenek. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

Rosario hadművelet: az 1982. április 2-án indított argentin hadművelet a Malvin- (Falkland-) szigetek ellen. Lásd *Corporate hadművelet.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

rosszindulatú szoftver (Malicious Software – Malware): olyan szoftverek, amelyek anélkül jutnak a számítógépbe, hogy arra a felhasználó engedélyt adott volna, illetve arról tudomása lenne. Ezek a programok a számítógépen adatokat módosítanak, illetve a gép szoftvereiben kárt okoznak, vagy ennek potenciális volta fennáll. A ~ek kifejezésre az angol Malicious Software szavakból alkotott malware szó gyakran használatos. A rosszindulatú programok erőforrásokat – memória, lemezkapacitás, processzorteljesítmény, hálózati sávszélesség – foglalnak le, adatvesztés, adatmódosítást, esetleg hardverkárosodást okozhatnak. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

rögzített ipari kapacitások: normál működési időszakban nem üzemelő, de honvédelmi szempontból stratégiai érdekűnek minősülnek, ezért állami finanszírozással fenntartott, a mozgósítási biztonság vagy a katonai potenciál szempontjából kiemelten fontos termékeket és szolgáltatásokat előállító vagy javító – jellemzően hadiipari – kapacitások. Gazdaságmozgósítási helyzet esetén az igénykielégítés egyik formája. Általában olyan termékek esetében alkalmazzák, amelyek előállítása piaci körülmények között nem gazdaságos az országban, s ezért folyó termelésből történő igénykielégítés nem lehetséges, az importból történő igénykielégítésnek pedig komoly kockázatai lehetnek. Meleg kapacitásnak nevezzük, ha a gyártási technológiát üzembentartója alkalmazza, csak más terméket állít elő vele, hideg kapacitásnak, ha a gyártási technológia normál időszakban nincsen alkalmazásban. Hátránya, hogy a magas fenntartási költséget tovább növeli a kapacitás folyamatos elavulása, amortizációja, és az ebből adódó modernizációs igénye. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

rögzítőpont: a terep azon része, amelyet a ~ létesítésére kijelölnek, vagy olyan jól megfigyelhető (maradandó) tereptárgy, vagy belőtt cél, amelynek koordinátái ismertek, vagy a megkövetelt pontossággal megállapíthatók. A ~ok földi, vízi és légi ~ok lehetnek. A belövés során alkalmazott technikai felderítőeszközök, illetve a belövés módja szerint képzelt és valóságos ~okat különböztetnek meg. (Sz. T.) → *tüzérség*

röpidő: a lövedék kilövése, vagy a rakéta indítása pillanatától a becsapódás vagy felrobbanás pillanatáig tartó, másodpercekben kifejezett idő. (Sz. T.) → *tüzérség*

röppálya: az elhajított test (lövedék) által érintett térbeli pontok összessége, más szóval az elhajított test (lövedék) felvett tömegközéppontjai által leírt görbe pálya. Ha két egyforma lövedéket azonos emelkedési (induló-) szöggel, de különböző sebességgel lőnek ki, a lövedékek tömegközéppontjai által leírt pályát vizsgálva az tapasztalható, hogy a nagyobb sebességgel repülő lövedék lapos, míg a kisebb sebességgel repülő meredek pályaképet mutat. Ennek megfelelően lapos, ívelt és meredek röppályát különböztetnek meg. A repülési távolság növelése érdekében a csövet mind feljebb kell emelni, vagyis a lövedéket egy meghatározott emelkedési (induló-) szöggel kell kilőni. E szögértéket egy meghatározott határig (45°-ig) növelve, a lövedékpálya vízszintes vetülete is egyre növekvő távolságokat mutat, a lövedék messzebbre repül. A cső további emelésével a lövedék mind magasabbra jut (meredek ~), azonban a lőtávolság mindinkább csökken. Ez a megállapítás az aknavetőkre is érvényes. A sima csőből kilőtt, fejnehéz

aknagránátok farokszárnnyal való stabilizálása lehetővé teszi, hogy a tüzérségi lövedékekhez hasonlóan, ha bólogató mozgással is, de fejrészükkel csapódjanak a célba. (Sz. T.) → *tüzérség*

röppálya korrekciós lövedékek: az irányított tüzérségi lövedékek és rakéták egyik legkorszerűbb változata. A röppályán repülő lövedék a mindenkori helyzetéről, a műholdak adatai alapján, a globális helymeghatározó rendszer (GPS) segítségével háromdimenziós (X, Y, Z) koordinátákat szolgáltat a földi tűzvezető központ, vagy a lövedék orrészébe (újabban a komplett gyújtóba) telepített feldolgozóegység részére. A lövedék röppályája ezen adatok figyelembevételével korrigálható, ezáltal a pontosság lényegesen javítható. A távolságjavítások (korrekciók) a lövedék aerodinamikai felületének megváltoztatásával (szárnyak nyitása, vagy zárása) hajthatók végre. Az oldaljavítás a lövedék tömegközéppontjába beépített fúvókák működtetésével oldható meg. Napjainkban a távolság- és oldaljavítások végrehajtását (röppálya korrekciót) a gyújtóba beépített, kifordítható szárnyak mozgatásával érik el. A röppálya korrekciós lövedékek alkalmazásával 50 kilométeres lőtávolság esetén 10–15 méteres körkörös hiba érhető el. (Sz. T.) → *tüzérség*

röppályatetőpont-magasság: a röppálya tetőpontja és a torkolatszint közötti függőleges távolság. (Sz. T.) → *tüzérség*

rövid csőhátrasiklásos löveg: a ~et több nyugati szakirodalom „felhúzott csövű”, vagy „előgyújtásos lövegnek” is nevezi. Ezen tűzeszköz csöve gyárilag középső helyzetben, úgynevezett megfeszített állapotban van. A ~eknél a normál hátrasiklásos lövegeknél végbemenő folyamat fordítottan zajlik le. A lövés megtörténtéig a hátrasikló szerkezet – egy speciális rögzítő berendezésnek köszönhetően – középső helyzetben marad. A lövés kiváltását közvetlen megelőzően, a rögzítő berendezés elengedi a hátrasikló szerkezetet, amely a hátrasiklás során tárolt energiájának megfelelően nagy sebességgel mozog előre. A lövés kiváltása „késleltetéssel”, egy meghatározott sebesség (előremozgás) után következik be. A lövés kiváltásakor a csőben keletkező lőporgázok hátraható energiájának először az előresikló részek tehetetlenségi energiáját kell leküzdeni, majd csak ezt követően mozgatja hátrafelé a folyadékféket és léghelyretolót, ahol azok a speciális rögzítő berendezésen ismét fennakadnak. Az előretolás és hátrasiklás teljes ciklusának ideje csupán 1,5 másodperc, vagyis fele, mint a hasonló hagyományos lövegeké. Ezen technikai újítás eredményeként a lövés során a hátrasiklási energia mintegy 50-70%-a emésztődik fel. (Sz. T.) → *tüzérség*

rövid nyújtott töltet: az akadályokon, aknamezőn történő átjárónyitás vagy átjáró kiszélesítése céljából alkalmazott, a csapatok által a helyszínen elkészített 3–4 m hosszúságú, 400 g TNT préstestekből álló töltet, amely közbehelyezett töltetként a robbanás lökőhullámát használja ki. Nem minden aknagyújtót működtet azonban el, és a mélyebben telepített aknák ellen sem mindig hatásos. Alkalmazása időigényes, legfeljebb 30–40 m mélységű, a védelem mélységében telepített aknamezőkön célszerű, a peremvonalban a gépi átjárónyitás gyorsabb és hatékonyabb. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

rövidített előkészítés: olyan kezdőelem-megállapítási mód, amelynél a lövészet előkészítésekor, az adatok részletes hiánya, vagy időbeni elavultsága miatt, nem lehet biztosítani a hatástűzelemek megfelelő pontosságát, ezért általában végre kell hajtani a célok belövését. (Sz. T.) → *tüzérség*

RTA (raszteres térképi adatállomány): lásd *raszteres térképi adatállományok* (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

rugalmasság: 1. A szárazföldi haderőnem műveletének egyik alapelve, amely a csapatoknak a műveletek végrehajtása során bekövetkezett változásokra történő reagáló képességét foglalja magába. (T. J.) → *szárazföldi műveletek* **2.** A tanuló szervezetre és a kreatív munkatársra jellemző képesség, amely lehetővé teszi a környezeti változásokra való gyors reagálást. (C. O.) → *katonai vezetés*

ruházati biztosítás: azon logisztikai funkciók és feladatok összessége, amelyek a ruházati illetmény- és anyagnormák kidolgozására, a források és a szükségletek megtervezésére, a készletek képzésére, felhalmozására, lépcsőzésére, a gazdálkodás és a felhasználás szabályozására, a felhasznált készletek pótlására, a minőségbiztosításra, valamint az igényjogosult állomány ellátása érdekében szolgáltatások végzésére irányulnak. A ~ a gazdálkodási, ellátási és szolgáltatási funkciók összessége, amelynek célja, hogy hozzájáruljon a honvédelmi szervezetek hadrafoghatóságának és harcképességének fenntartásához, a feladat eredményes végrehajtásához. Ennek alapja az igényjogosult állomány ruházati szakanyagokkal történő ellátása, az elrendelt és megtervezett készletek megalakítása és szakszerű tárolása. (MHLK) → *katonai logisztika*

ruházati ellátás: a ruházati szakanyagok a nemzetgazdaságtól történő átvételétől, a készletképzésen és az ellátás folyamatain keresztül a teljes felhasználásig terjed. Alapvető feladatai a ruházati szükségletek megtervezése, biztosítása, tárolása, lépcsőzése, felhasználáshoz történő előkészítése, elosztása, felhasználók részére történő kiadása, a felhasználás szabályozása, az elhasználódott, felhasznált készletek pótlása. A ~ tehát egymáshoz dinamikusan kapcsolódó folyamatok és tevékenységek összessége, amelynek során a ruházati szakanyagok eljutnak a felhasználókig. Az ellátás magába foglalja mindazon részfolyamatokat, tevékenységcsoportokat, tevékenységeket, amelyek révén a ruházati szakanyagok rendeltetési, felhasználási helyükre kerülnek. Ez megvalósulhat közvetlenül vagy rendszerint több lépcsőben, az átadás-átvételi, anyagmozgatási, szállítási és tárolási fizikai folyamatok szakaszán át. (MHLK) → *katonai logisztika*

ruházati norma: a költségvetési év ruházati illetményeinek összegét, az annak terhére kifizethető pénzbeli juttatásokat, a kifizetés és az elszámolás rendjét, valamint az egyenruházat tényleges biztosításával való ellátás alapjául szolgáló illetménynormák jogcímés normatív adatait HM-utasítás tartalmazza, amelyet a honvédelemért felelős miniszter évente ad ki. A hivatásos és szerződéses állomány ruházata, valamint a ruházati költségtérítés tételeken tervezett összegek jelentik az utalványfüzetekben folyósítandó ruházati illetményeket és a pénzbeli juttatások összegét. Az illetménygazdálkodás a biztosított előirányzatok, pénzkeretek teszik lehetővé az igényjogosult állomány ruházati illetményeinek folyósítását, az egyes pénzbeli juttatások kifizetését, valamint az adott költségvetési évben a ruházati fejlesztések, az ellátás és a szolgáltatások teljesítésének alapját képező beszerzések végrehajtását. Ide tartozik a felhasználás szabályozása, a szükséges módosítások, átcsoportosítások, tartalékolások végrehajtása és a pénzmaradványok, bevételek felhasználásának szabályozása. (MHLK) → *katonai logisztika*

ruházati szakanyag: a Magyar Honvédségben a ruházati szakág (22) kezelésébe tartozó anyagok és felszerelések összessége. A felhasználás célja és jellege, a felhasználók

köre, állománycsoportja alapján az alábbi főbb csoportokba tartoznak: 1. sapka, fejvédő; 2. zubbony, pulóver, nadrág, szoknya; 3. kabát, kabátbélés, csapadék elleni védőcikk; 4. fehérnemű, zokni; 5. nyakkendő, sál, kesztyű; 6. lábbeli; 7. felszerelési cikkek; 8. éttermi textília, törülköző, ágyfelszerelés, tábori pihentető anyagok; 9. jelvény, zsinór, paszomány, rendfokozati jelzés, paroli; 10. gombok, kellékek; 11. gépek, javító és karbantartó anyagok; 12. sátoranyagok; 13. munkaruha, védőeszköz; 14. nyomtatványok; 15. írószer, egyéb irodaszer; 16. irodai papír ellátási körébe tartozó szakanyagok; 17. papíralapú irodai termékek; 18. csomagolóanyag és göngyöleg, 19. alap- és kellékanyag; 20. egyéb anyagok. (MHLK) → *katonai logisztika*

ruházati szolgáltatás: a személyi állomány közvetlen szükségleteit kielégítő, védelmét és védettségét biztosító komplex textiltisztítási, javítási és karbantartási tevékenységek összessége. A Magyar Honvédség hadtápbiztosításának szerves részét képező ruházati szakterület a gazdálkodási hatáskörébe tartozó ellátás és szolgáltatás biztosítását tervező, szervező, irányító és végrehajtó szervezetek zárt rendszere. Rendeltetése a Magyar Honvédség kiképzésének és harckészültségének előírt szinten tartásához, valamint a katasztrófavédelmi feladatok ellátásához a szükségletek tervezése, a készletek megalakítása, az állomány folyamatos ellátása és szolgáltatási igényeinek kielégítése, a szakanyagok műszaki-technikai fejlesztése, a szakállomány felkészítése, a gazdálkodás szervezése, irányítása és ellenőrzése. (MHLK) → *katonai logisztika*

ruházati utalványfüzet: a ruházati illetmények keretösszegének nyilvántartására, egyenruházat átvételére, megrendelésére és pénzbeli juttatások bejegyzésére szolgáló szigorú számadásköteles nyomtatvány. Az igényjogosultak vagy az arra engedéllyel rendelkezők az igénybe vett szolgáltatás ellenértékét – a szolgálati vagy a nyugdíjasigazolvány felmutatása mellett – a részükre kiadott érvényes ~ utalványszelvényének kitöltésével és annak átadásával, valamint készpénzzel egyenlíthetik ki. (MHLK) → *katonai logisztika*

ruhri támadó hadművelet: az 1945. január 17-én felújított támadás eredményeként a szövetséges csapatok március közepére kijutottak a Rajnához és hídfőt foglaltak Remagennél és Oppenheinnél. A március 23–25-én támadásba lendült három hadseregcsoport azt a feladatot kapta, hogy zúzza szét a folyótól keletre lévő német erőket, vegye birtokba a Ruhr-vidéket és Berlint. Az iparvidék bekerítése sikerrel járt, az előretörő szövetséges csapatok április 18-án betörnek Csehszlovákiába, de szovjet tiltakozásra kénytelenek megállni az előre kijelölt vonalon (prágai hadművelet). Április 25-én, valamint május elején Torgaunál, illetve Lübecknél felvették a közvetlen kapcsolatot a szovjet erőkkel, de a Berlinért és Prágáért folytatott „versenyfutást" elveszítették. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Russ Viktor (1872–1918): 1872-ben született Borgóprundon (Prundu Bârgăului), apja Russ Miklós főszolgabíró volt. 1894-ben végezte el a Mária Terézia Akadémiát és szeptember 1-jétől a cs. és kir. 10. tábori vadászzászlóaljban szolgált hadnagyként. Később vezérkari századosként szolgált Egerben az 5. gyalogezredben, de nem bírta a tiszti élettel járó kiadásokat, ezért 1902-ben leszerelt, lemondva rendfokozatáról is. 1914-ben önként lépett a hadseregbe, és mint közlegény kezdte szolgálatát a dési 32/I. népfölkelő menetzászlóalj-

ban. 1915-ben Bukovinában Pflanzer Baltin tábornok megbízásából 200 fős különítményt szervezett, amely az orosz vonalak mögött végrehajtott portyái során több meglepetésszerű támadást hajtott végre és fontos felderítési adatokat biztosított. ~ neve nemcsak a magyar sajtóban vált ismertté, hanem az orosz ellenség körében is. Fejére vérdíjat tűztek ki az alábbi szöveggel: „Csengő ércben, 25 000 rubelt adok annak, aki élve vagy halva elfogja ~ osztrák–magyar hadnagyot, a róla elnevezett guerilla csapat vezérét. Ismertető jelei: középkorú, sovány férfi, németül, magyarul, ruténül, franciául beszél, őszülő haját rövidre nyírja. Különös ismertető jelei: szürke nagy bajuszt visel, aranyérem van a mellén és mindig fegyvertelenül jár.” Népfelkelőként megkapta az összes legénységi állományúaknak adható háborús kitüntetést, majd tisztként az arany vitézségi érmet, a nagyezüstöt, a kardokkal díszített bronz katonai érdemérmet, a III. o. katonai érdemkeresztet és a III. o. vaskoronarendet is. A frontszolgálat során szerzett betegsége 1918 telén kórházba kényszerítette, ahol december 30-án meghalt. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

S

saját-ellenség felismerés (Identification Friend or Foe – IFF): a baráti tűz által okozott veszteségek megakadályozására, csökkentésére szolgáló eljárás, amely során a fegyver alkalmazását megelőzően egy kérdező jelet sugároznak ki a cél felé. Amennyiben a kérdező berendezés jelét a célon lévő válaszadó fel tudja dolgozni és a napi beállításnak megfelelő helyes válaszjelet küldi vissza, a célra rákérdező eszköz „saját" jelzést ad és akár blokkolhatja is a tűzmegnyitást. Az első saját-ellenség felismerőrendszer a rádiólokátorok számára fejlesztették ki. Az analóg orosz rádiólokátorok NRZ antennái együtt forogtak a főantennával és a kezelő az idővonal célra fordulása előtt egy lábpedál rövid lenyomásával kérdezett rá a repülőgépre. Ha „saját" volt, a cél jele mögött egy második vonal is megjelent. A ~ egyes haderőkben ma már a szárazföldi harcjárműveken vagy akár az egyes katonákon is megtalálható. A működést jelentősen befolyásolhatja a füst, a por, ezért a kérdés-válasz eljárásban olyan módszert célszerű alkalmazni, amely kevésbé érzékeny a környezeti hatásokra. Ha a cél optikailag látható, akkor a lézeres rákérdezés megfelelő kiválasztási pontosságot ad, a választ például már egy mikrohullámú válaszadó sugározhatja vissza. A ~ technikai szabványosítás hiányában a többnemzeti műveletekben komoly problémát jelent, ezért a légierőkhöz hasonlóan minden területen szükséges lenne az egységes rendszer kidolgozása. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

sajtóhadiszállás: a ~t a közvélemény és belés külföldi sajtó pozitív befolyásolására hozták létre az első világháború időszakában. Ezen túl, legfelsőbb katonai cenzúrahatóságként is működött. Az osztrák–magyar sajtóhadiszállás háromfős parancsnoksága 1917-től több csoport működését irányította. A haditudósító csoport, osztrák, magyar, szövetséges és semleges részlegre oszlott, a képzőművészcsoport részben hadköteles, részben önkéntesen dolgozó művészekből állt, a belföldi csoport naponta kivonatokat és rövidített összefoglalót készített a belföldi sajtóban megjelent cikkekből, valamint irányította a frontszínházak, a tábori könyvtárak tevékenységét, felügyelte a tábori újságokat és a filmek belföldi forgalmazását. A cenzúracsoport ellenőrizte és hagyta jóvá az egyes hadseregeknél tartózkodó haditudósítók cikkeit, táviratait, valamint tartotta a kapcsolatot a bécsi Hadifelügyelő Hivatallal, illetve a budapesti Hadifelügyelő Bizottsággal, továbbá a császári és királyi Távirati Levelező Irodával, illetőleg a Magyar Távirati Irodával. A külföldi csoport 1917 júniusától a külföldön megjelenő sajtóból napi rendszerességgel készített kivonatokat, amelyet *Auszug aus der Auslandpresse* címmel ki is adott, továbbá a Monarchiával szövetséges és a semleges európai államokban forgalmazott filmeket; propagandacsoport a dunai birodalomban és külföldön, politikai, gazdasági, tudományos és művészeti propagandaakciókat szerve-

zett, valamint az Ausztria–Magyarország és annak hadereje ellen irányuló ellenséges propaganda elhárításán dolgozott. A propagandacsoport adta ki a *Donauland,* a *Revue d'Autriche,* a *Revue d'Hongrie,* a *Pressedienst Ukraine* című lapokat. A sajtócsoport a bel- és külföldi sajtó befolyásolására szánt összes katonai vonatkozású híranyag feldolgozását végezte. 1918 februárjában a sajtócsoport alosztályaként jött létre a frontpropaganda csoport, amelynek tagjai a fronton és annak közelében tartózkodó katonák körében hazafias oktatást, felvilágosítást végeztek. A sajtócsoport jelentette meg a francia nyelvű *La Marche sur Trieste, a Volk und Heer, a Berichte über die Propagandatätigkeit des Kriegspressequartiers* című periodikákat, valamint egy németül és magyarul kiadott frontújságot is *Heimat* és *Üzenet* címmel; a fényképrészleg a szerkesztőségi közlemények szövegét képekkel látta el, és szöveg nélküli fényképeket is megjelentetett a különböző újságokban. A feladata abban állt, hogy bel- és külföldön a háborús és propagandafilmek bemutatásával, vetítésével felkeltse az érdeklődést az osztrák–magyar fegyveres erő iránt, továbbá ezen részleg felügyelte a tábori mozikat is. 1918 februárjától hetente egy Sascha-filmhíradót, havonta egy hosszabb, művészileg kidolgozott háborús filmet és havonta egy, a hadifogolytáborokban vagy a központi hatalmak csapatai által elfoglalt egyik országban folyó tevékenységet bemutató hosszabb filmet állítottak elő. Az I (Italien) részleg feladatát az olasz nyelvű újságok szerkesztése és kiadása képezte. Az osztály az orosz és az olasz fronton folyó osztrák–magyar frontpropagandát röpiratokkal, továbbá karikatúrákkal is támogatta. Mindezeken felül kiadta a *La Domenica della Gazetta* és a *La Gazetta del Veneto* című lapokat; a sajtóhadiszállás adminisztratív apparátusához térparancsnokság, kancellária, iktatóhivatal, gazdasági csoport, katonaorvos, állatorvos tartozott. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

SALIS (Strategic Airlift Interim Solution, átmeneti stratégiai légi szállítási megoldás): a stratégiai légi szállítási képesség egyik formája a ~-egyezmény által biztosított légi szállítási kapacitás. A Magyar Köztársaság Honvédelmi Minisztere 2004. június 28-án írta alá azt az Egyetértési Nyilatkozatot (MOU), amellyel hazánk csatlakozott a jelenleg tizenhárom NATO-/EU-országot tömörítő ~-csoporthoz. A program célja a túlméretes katonai eszközök szállítására is alkalmas légi szállítási kapacitás lekötése a polgári piacon annak érdekében, hogy időben megfelelő légi szállítási kapacitás álljon rendelkezésre a telepíthető erők bevetéséhez és ellátásához, továbbá az egyes nemzeti célú nagytávolságú teherszállítások realizálásához is. Eredetileg átmeneti megoldásként indult a program, de a mai napig aktívan használják ezt a képességet a tagállamok. A ~ fő célja, hogy kiegészítő és átmeneti légi szállító kapacitást biztosítson a részes nemzetek által a NATO Reagáló Erők kötelékébe, valamint az EU Harccsoportokba felajánlott alakulatok szállításához, illetve egyéb nemzeti szállítási célokra addig, amíg a nemzetek nem tudják növelni a saját katonai légi szállítási képességeiket. A NATO által a légi teherszállító kapacitás polgári piacról történő biztosítására lefolytatott beszerzési eljárás nyertese a külön erre a pályázatra, a piacot uraló orosz és ukrán vállalat által létrehozott, lipcsei székhelyű Ruslan-~ Gmbh lett. A vállalattal megkötött szerződés alapján az alábbi garantált légi szállítási kapacitás áll 2006 óta rendelkezésre: *a)* 2 darab AN–124, teljes idejű bérlettel készenlétben; *b)* 2 darab AN–124, 6 napos készenlétben; *c)* 2 darab AN–124, 9 napos készenlétben. A 2 darab teljes idejű bérlettel lekötött AN–124 repülőgép éves repülési kapacitásából (4800 óra)

2000 óra felhasználására vállaltak garanciát tagországok. Az elmúlt évek tapasztalatai alapján a ~ bővítette az igénybe vehető repülőgépek kínálatát. Ennek keretében igénybelhető már AN–12, IL–76 és AN–225 is. A ~-program kiemelkedő szerepet játszott a szövetség afganisztáni szerepvállalása során. A stratégiai légi szállítással nem, vagy csak korlátozottan rendelkező tagállamok nagyban támaszkodtak a program adta lehetőségekre erőiknek kitelepítése, váltása, ellátása és visszatelepítése során. A Magyar Honvédség számos esetben ezen egyezmény alapján lekötött kapacitás felhasználásával tervezi és hajtja végre a felajánlott gyors reagálású NATO és EU erők telepítését, a haditechnikai eszközök szállítását. A Magyar Honvédség afganisztáni szerepvállalása miatt szükségessé vált nagy mennyiségű és méretű technikai eszköz (például a BTR–80A páncélozott szállító harcjárművek) szállítása, amely miatt a program hazánk számára kiemelt fontosságúvá vált. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

Sallustius: a hanyatló köztársaság történetírója, a szabin Amiternum városában született Kr. e. 86-ban. 52-ben néptribunusi hivatalt kapott. A Pompeius és Caesar között kirobbant háborúban utóbbi táborához csatlakozott. 49-ben Curicta szigetén próbált meg – eredménytelenül – katonai segítséget nyújtani a körülzárt Caius Antonius legatusnak. 47-ben Caesar Campaniába küldte, hogy lecsendesítse az afrikai hadjáratra várakozó, lázongó katonákat. 46-ban praetorként részese volt Caesar felvonulásának. Eredményes tevékenységét a császár azzal honorálta, hogy a thapsusi csata után megszervezett Africa Nova provincia kormányzójává nevezte ki proconsuli rangban. ~ visszavonult a közéletből és élete hátralévő részét történeti munkáinak megírásával töltötte. 42 körül fejezte be a hatvanegy fejezetből álló *Catilina összeesküvése (De coniuratione Catilinae* vagy *Bellum Catilinae)* című történeti munkáját, amely az i. e. 66 és 63 közötti események leírását foglalja magában. Nem sokkal később, 40 körül készült el az *Iugurtha háborúja (Bellum Iugurthinum)* című műve, amelyben a Numidia ellen 111 és 105 között lezajlott hadműveleteket elemzi. Utolsó műve, a *Korunk története (Historiae)* Lucius Cornelius Sisenna munkájának folytatásaként a Sulla halála utáni évtized (Kr. e. 78–67) eseményeinek állít emléket. E műből csupán négy beszéd, két levél és ötszáz kisebb töredék maradt az utókorra. Kr. e. 35-ben hunyt el. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

sáncszerszám: a föld- és famegmunkálás hagyományos kézi eszköze, a műszaki anyagok egyik csoportja. Kisebb terjedelmű, kézi erővel elvégezhető műszaki munkákhoz, valamint a gépi földmunkák befejező munkálataira használják. Gyalogsági ásó: ásóval művelhető talajban a személyi állomány védettségének fokozására (például önbeásás) és egyéb ásási feladatokhoz (például aknaágyak kiásása) használják. Alkalmazható ásó- és kapahelyzetben. Összecsukott állapotban, vászontokban tárolják és szállítják. Utászlapát: ásóval megművelhető talajban álló testhelyzetben végzendő beásási munkák, különféle erődítési, útépítési és egyéb feladatok végrehajtásának segédeszköze. Utászcsákány: kötött és agyagos talajok lazítására szolgál. Ácsbalta, erdei fejsze, erdei fűrész: a fakitermelés, az erődítés, a híd- és útépítés, valamint egyéb feladatok faanyag-megmunkáló eszköze. A ~ hadinorma alapján, létszám szerint járó felszerelés. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

Saposnyikov, Borisz Mihajlovics (1882–1945): szovjet marsall, katonai vezető és teoretikus. 1901-ben vonult be katonának a cári hadseregbe. 1903-ban elvégezte a Moszkvai Katonai Tiszti Iskolát, majd 1910-ben

a Vezérkari Akadémiát. Az akadémia elvégzése után a Turkesztáni, majd a Varsói Katonai Körzetben szolgált, különböző parancsnoki és törzskari beosztásokban. Részt vett az első világháborúban. 1917 októberétől ezredparancsnok, 1917 decemberében a kaukázusi gránátoshadosztály parancsnoka volt. 1918 májusában – mint a volt cári hadsereg ezredese – önként belépett a Vörös Hadseregbe. A polgárháború idején a Legfelsőbb Katonai Tanács hadműveleti csoportfőnökének helyettese; a Köztársasági Forradalmi Katonai Tanács tábori törzsének felderítőfőnöke; 1919 márciusától Ukrajna haditengerészeti népbiztossága törzsfőnökének első helyettese, majd augusztustól a Köztársasági Forradalmi Katonai Tanács hadműveleti csoportfőnöke volt. A polgárháború után a Vörös Hadsereg vezérkari főnökének helyettese, majd a Leningrádi, Moszkvai és a Volga menti Katonai Körzet parancsnoka volt. 1932–1935-ben a Frunze Katonai Akadémia parancsnoka. 1937 májusától vezérkari főnök, majd 1940 augusztusában a Szovjetunió honvédelmi népbiztosának helyettese lett. 1941. július 21. és 30. között a nyugati hadászati irány törzsfőnöke, majd ismét a vezérkar főnöke lett. Közvetlenül részt vett a szovjet csapatok 1941–1942. évi legfontosabb hadműveleteire vonatkozó tervek előkészítésében. A szmolenszki ütközet, valamint a szovjet hadsereg 1941–1942. évi ellentámadása és az 1943. júniusi általános támadása idején a honvédelmi népbiztos helyettese volt. 1943. június végétől (elsősorban egészségügyi állapotának romlása miatt) beosztásából felmentették. Ezt követően élete végéig a Vezérkari Akadémia parancsnoka volt. A törzsmunka és a csapatok vezetése terén szerzett gazdag tapasztalatainak birtokában nagymértékben hozzájárult a Szovjetunió fegyveres erői fejlesztésének elméletéhez és gyakorlatához, továbbá a katonai vezetőállomány felkészítéséhez. Sokat és eredményesen munkálkodott a hadtudomány fejlesztése terén, a polgárháború harci tapasztalatainak általánosításában. Több könyvet írt, 1923-ban a *Lovasság,* 1924-ben a *Visztulánál,* 1933-ban *A varsói hadművelet* című műve jelent meg. 1927-ben írta meg három kötete alapvető művét *A hadsereg agya* címmel. E műben megfogalmazta a jövő háborújának jellegére vonatkozó legfontosabb megállapításokat, részletesen feltárta a jövő háborújának irányításával kapcsolatos legfontosabb elveket. Átfogó képet adott a vezérkarnak – mint a Legfelsőbb Főparancsnokság vezetési szervének – a szerepéről, funkciójáról és struktúrájáról a fegyveres erők vezetési rendszerében. A második világháború igazolta a vezérkarral és a háborúval kapcsolatos legfontosabb megállapításait. Tagja volt a szabályzatokat kidolgozó bizottságnak, és mint ilyen aktívan részt vett a szovjet katonai doktrína kialakításában. (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

SAR (Synthetic Aperture Radar, szintetikus apertúrájú radar): az aktív távérzékelés egyik eszköze, amely a leképzendő területet mozgó radarérzékelő pásztázásával térképezi föl. A radarérzékelő által észlelt jelek feldolgozásából a terep összefüggő, nagyfelbontású képe alakítható ki. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

sarki műholdpálya: a Föld körül keringő műholdak rendeltetésüktől függően kör, vagy elliptikus pályán keringenek, amely pályasíkoknak az egyenlítői síkkal bezárt szögét inklinációs szögnek nevezik. A 90°-os inklinációs szöget bezáró pályasíkokat poláris, azaz sarki pályának nevezik, a műholdak a sarkok fölött haladnak át. Ilyen pályaszerkezetet alkalmaznak például a NAVSTAR GPS globális műholdas helymeghatározó rendszernél is. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

sávhatár: területeket határoló, tereptárgyakkal meghatározott képzeletbeli vonal, amelyekkel a szomszédos csapatok tevékenységét egymástól területileg elhatárolják. Az elöljáró jelöli ki a csapatok irányítása, tevékenységeik szabályozása, összehangolása érdekében. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

sávkiképzés: a századszintű, vagy annál kisebb alegységek kiképzésének eljárása azokhoz az egyéni és kötelékfeladatokhoz szükséges képességek kifejlesztésére, amelyekhez speciális terepre, kiképzési környezetre van szükség. A ~ egyik fő jellemzője, hogy rendkívül intenzív az erőforrásokkal történő támogatása, a szummatív értékelések, ellenőrzések végrehajtására ideális környezetet biztosít. Több, hasonló típusú alegység egyidejű, folyamatos, logikus sorrendben egymást követő kiképzésének végrehajtására teremt lehetőséget, amelyhez a kiképzési környezetet elegendő egyszer berendezni. Általában a harcképességeket leginkább befolyásoló, végrehajtásukhoz szükséges ismeretek elsajátításához, képességek kifejlesztéséhez használják. Hasonló a komplex jellegű kiképzési rendezvényekhez azzal a különbséggel, hogy ennél az eljárásnál az alegységek a foglalkozási helyek között „sávban", az egymást követő események logikus sorrendjében haladnak és nem pedig forgószínpadszerűen. A ~ több időt igényel, de az alárendeltek és a parancsnokok sokkal hatékonyabban sajátítják el a harc menetét és ismerik fel összefüggéseit, mint más eljárások alkalmazása esetén. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

sávos ütemterv: a munkaszervezés során a legelterjedtebben alkalmazott ábrázolási forma, ahol az építés folyamatait elkülönítve, időlépték szerint a kezdési és befejezési határidejükkel a végrehajtás folyamatos vagy szakaszos jellegének szemléltetésével mutatja be. Általában a vízszintesen a naptárosított időt, függőlegesen a feladatok megnevezését tüntetik fel. A feladatok mellett a kiegészítő információkat is itt célszerű megadni, így például a jellemző mennyiséget, az alkalmazott erőforrások mértékét, a végrehajtó szervezet megnevezését. Ennek az ábrázolásnak előnye az egyszerű rajzolhatóság, hátránya, hogy a folyamatok térbeni helyzetét csak áttételesen mutatja be. Mivel a ~ben a végrehajtás sebessége nem érzékelhető, az intenzitásváltás, illetve az alkalmazott erőforrásszint változása munkasebesség változást idéz elő. Ez akár azonos időtartamú megelőző, illetve követő folyamatok esetében a folyamatok ütközéséhez vezethet. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

Scatter-diagram: a tényezők közötti összefüggéseket vizsgálva ábrázolja a kapcsolat meglétét vagy nemlétét, illetve lehetséges egymásra hatásukat. (C. O.) → *katonai vezetés*

Scharnhorst, Gerhardt Johann David (1755–1813): tábornagy, aki újjászervezte a porosz hadsereget. Nem porosz és nem nemesi családból származott. A hadtudomány alapjaival a a wilhelmssteini katonai iskolában ismerkedett meg. Katonai pályafutását a hannoveri hadseregben kezdte. Hamar kitűnt elméleti felkészültségével, jó előadóképességével, ezért több katonaiskolában – többek közt a hannoveri tüzértisztképzőben – végzett oktatómunkát. 1794-ben őrnagyi rendfokozattal a vezérkarhoz osztották be. Közrendű származása miatt megakadt a karrierje, ezért 45 évesen alezredesként átlépett a porosz hadseregbe. 1804-ben már ezredes, az 1806–1807-es hadjáratban Braunschweigi Ferdinánd főherceg vezérkari főnöke, 1807-ben Preussisch-Eylaunál eredményesen harcolt a franciák ellen. Még ugyanebben az évben előléptették vezérőrnaggyá, továbbá a Katonai Újjászervezési Bizottság elnöke lett. Boyennel

és Gneisenauval együtt ő irányította a porosz hadsereg újjászervezését. Az általános védkötelezettség bevezetése Poroszországban, a Landwehr (véderő) és a Landsturm (népfelkelés) megteremtése, a tisztképzés reformja, a táborkar újjászervezése és a forradalom harcászati újításainak (a csatárlánc és a rohamoszlop) bevezetése ~ nevéhez fűződött. 1810-ben a Hardenberg-kormány hadügyminiszterévé nevezték ki. 1813 tavaszán ő szervezte Poroszország fölkelését Napóleon ellen, február 28-án megkötötte a kalischi szerződést Oroszországgal. A felszabadító háborúban mint tábornok és a sziléziai hadsereg táborkari főnöke vett részt. A Gross-Görschen mellett vívott ütközetben (1813. május 2.) súlyosan megsebesült. ~ rendkívül tehetséges szervező volt. Alaposan ismerte a hadtörténelmet és reformjait a történelem, valamint saját korának tapasztalataiból alkotta meg. Műszaki és gyakorlati ismeretei is figyelemreméltóak voltak. Munkássága azonban nem elsősorban elméleti jellegű, bár számos munkájában törekedett a hadtudomány alapelveinek feldolgozására, legnagyobb érdeme a hadsereg teljes megreformálásában mutatkozott meg. Legfontosabb munkái: *Katonatisztek kézikönyve a hadtudományok alkalmazott részeinek elsajátítására, Katonai elmélkedések.* (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Schliffen, Alfred von (1833–1913): 1833. február 28-án született Berlinben. Elvégezte a Tiszti Iskolát (1853), majd a Katonai Akadémiát (1861). A vezérkar tisztjeként vett részt az 1866. évi osztrák–porosz, majd az 1870–1871. évi francia–porosz háborúban. 1884-től a német nagyvezérkar osztályvezetője, 1891 és 1905 között vezérkari főnök. 1906-ban nyugállományba vonult. 1905-ben dolgozta ki a Franciaország elleni támadás tervét, amin Németország első világháborús stratégiája alapult. A háború és a harc megvívására vonatkozó nézeteit a német hadsereg szabályzataiban, utasításaiban és más hivatalos okmányaiban, továbbá számos hadtudományi és hadtörténeti tanulmányban ismertette. Ezek: *Cannae, A korszerű háború.* ~ mint Clausewitz és Moltke követője, síkra szállt a gyors lefolyású háború, az ellenséges hadsereg hadászati átkarolásának, egy nagy döntő ütközetben való megsemmisítésének és bekerítésének gondolata mellett. Túlbecsülte a hadvezérek szerepét a háborúban és tagadta a frontális áttörés lehetőségét. Szakíróként von Schlieffen elsősorban a manőverezés elméleti kidolgozása terén alkotott jelentőset, befolyása mind a mai napig érezhető. 1913. január 4-én hunyt el. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

sebesség szerinti elhúzó zavar: a doppler radarok frekvenciadiszkrimináció útján tesznek különbséget az álló és a mozgó célok között, mivel a mozgó célokról a visszavert jel a dopplercsúszással megváltozott frekvencián érkezik a radar vevőjébe. A radar sebességkapujának feladata, hogy a frekvenciaszűrőbe fogott céljelet le tudja követni még akkor is, amikor a sebesség intenzíven változik, illetve a cél hatásos keresztmetszete is fluktuál. A célrepülőgépen lévő zavaróberendezés a radar névleges frekvenciáján kezdve a működését, a mozgás okán ugyanolyan dopplercsúszást szenved, mint a visszavert jel. A céljel és a zavaró jel egyaránt bekerül a sebességkapuba, majd a zavarójel frekvenciacsúszása egyre nagyobb mértékben húzza el a követőkaput, míg végül a radar elveszti a célt. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

sebesüléseibe belehalt (Died of Wounds – DOW): azok tartoznak a ~ kategóriába, akik egészségügyi intézményben haláloznak el, ellenséges cselekmény miatt szerzett sérüléseik következtében. (S. L.) → *katonai egészségügy*

Seelöwe (Oroszlánfóka) **hadművelet:** Nagy-Britannia 1940. évi lerohanásának – meg nem valósult – terve. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

selejtezés: évente legalább egyszer a leltározást megelőzően el kell végezni a vagyontárgyak alkalmazhatóságának minősítését, hogy mely eszközök váltak feleslegessé, illetve azok közül mely eszközök értékesíthetetlenek, amelyekből nyerhető ki hasznosítható elem, alkatrész, amely eszközök tartoznak a veszélyes hulladék kategóriájába. Selejtnek vagy feleslegessé vált eszköznek kell tekinteni és ki kell selejtezni a honvédelmi szervezet használatában lévő minden olyan eszközt, vagyontárgyat, amelyet kivontak a rendszerből, hadrendből; amely rendeltetésének megfelelő használatra alkalmatlan, illetve alkalmazása túl nagy ráfordítással járna; amelyet már nem lehet javítani vagy javítása nem gazdaságos, illetve szavatossági ideje lejárt; amely eszköz értékcsökkenése, értékvesztése oly mértékű, hogy rendeltetésének megfelelő használatra alkalmatlan vagy alkalmazása túl nagy ráfordítással járna (az eszköz mindenkori bruttó bekerülési értékének 75%-át meghaladja), kivéve, ha az eszköz alkalmazása elengedhetetlen és pótlása nem biztosított; amely a magyar szabvány, vagy más hatósági előírás megváltozása következtében használatra alkalmatlanná válik, és azt nem lehet az új előírások szerint átalakítani, illetve a megfelelőséget biztosítani; amely, a külföldi kirendeltségeket működtető honvédelmi szervek, katonai missziók használatában külföldön feleslegessé vagy használhatatlanná vált és a missziós műveleti területről történő visszaszállítása indokolatlanul magas kiadásokat eredményezne, illetve visszaszállítása nem gazdaságos (költség-haszon elv). A kiselejtezett eszközök utólagos helyreállítása, azoknak a gazdálkodási készletbe történő visszahelyezése tilos! (P. A.) → *hadtáptámogatás*

semlegesítés: 1. A katonai tevékenység hatékonyságának, végrehajtási lehetőségének megakadályozása, megszüntetése. Az ellenség alkalmatlanná tétele agy adott tevékenység befolyásolására. A ~ történhet az ellenség csapatainak blokkolásával, elreteszelésével, az élőerejének és a technikai eszközeinek pusztításával. **2.** Vegyi, biológiai anyagok veszélytelenné tétele. (T. J.) → *szárazföldi műveletek* **3.** Lásd *tüzelés célkitűzése* (Sz. T.) → *tüzérség*

semlegesség: valamely állam legális státusa, amely a háborútól való távol tartás elvéből ered. A ~et önként vállaló ország nem vesz részt más államok között folyó háborúban, nem csatlakozik a hadviselő felek egyikéhez sem, a felek felé egyenlő távolságot tart, és a felek is elismerik az illető állam ~ét. A ~ kifejezi a semleges állam jogviszonyát a hadviselő felekhez. A semleges állam nem szállíthat fegyvereket és hadianyagot a hadviselő feleknek, területe sérthetetlen, a területére behatoló idegen csapatokat köteles lefegyverezni és internálni. Mindezeket a nemzetközi hadijog is szabályozza. Ez a jogviszony külön nyilatkozatot vagy megegyezés nélkül, az 1907. évi V. (~ a földi háborúban) és XIII. (~ a tengeri háborúban) hágai egyezmény alapján létrejön a háború kitörésekor. A ~ megőrzésének lehetősége nagyban függ a nagyhatalmak magatartásától. Ugyanakkor, ha egy nagyhatalom érdeke azt mindenképpen megkívánja, meg is sértheti a semleges állam területi integritását. A második világháború alatt például Németország lerohanta Belgiumot, az olaszok elfoglalták Görögországot, az angolok megszállták Izlandot, és az amerikaiak a Lend-Lease törvény értelmében fegyverzetet szállítottak más államoknak és ezzel megsértették a ~et. A 20. század második felében a korszerű rakéta- és űrfegyverek megléte jelentős mértékben csökkentette a ~ megtartásának lehetőségét. Svájc ~ét az 1815-ös

bécsi szerződés garantálja. Svédország 1814 óta semleges. Ausztria ~ét az 1955-ös államszerződés alapján garantálták. Svájc például fegyveres ~et vállalt, jelentős milíciarendszerű hadseregére építve. Több semleges állam, például Ausztria, Svájc esetleg semleges övezetnek is felfogható. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

seregcsoport: a hadművészet új kérdései megválaszolásának nehézségeit érzékeltető új terminológiai bizonytalanság, amikor például az osztrák–magyar haderőkön belül 1914 augusztusában hadseregcsoportnak (Armeegruppe) neveztek egy – három népfelkelő és egy lovashadosztályból álló – hadműveleti köteléket, míg 1915-ben seregcsoportnak (Heeresgrüppe) egy – két hadsereget magába foglaló – csoportosítást. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

seregtest: a m. kir. Honvédségben hadosztály-, hadtest-, hadseregszintű kötelékek gyűjtőneve. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

sérülés első egészségügyi ellátása: az időfaktor a betegek túlélésének és felépülésének kritikus fontosságú tényezője. Az időfaktor a sebesültek ellátásában létfontosságú tényező, amely erősen függ a megfelelő szervezeti struktúrától, kiképzéstől, felszereléstől és környezettől. A sebesültek mortalitási arányának csökkentése érdekében az újraélesztést és az állapotstabilizálást a helyszínen meg kell kezdeni. Az első egészségügyi ellátásnak kiemelkedő a jelentősége akkor, amikor a magasabb ellátási szint nehezen, vagy egyáltalán nem érhető el. Ebben az ellátásban fontos szerepet játszanak a speciális képzésen átesett harctéri életmentő katonák (Combat Lifesaver, Combat Medic). Ezeket az életmentő beavatkozásokat alapvetően a sérülést követő első 10 percben meg kell kezdeni. (S. L.) → *katonai egészségügy*

sérült technikai eszköz: a harcok során megsérült, vagy az üzemeltetés során meghibásodott további rendeltetésszerű használatra alkalmatlanná vált technikai eszköz. A ~ök lehetnek kisjavítást, középjavítást, nagyjavítást igénylők vagy nem javíthatók. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

sérült/sebesült (egészségügyi személyi veszteség) számvetés: egy (had)művelet következtében létrejövő emberi veszteség számszerű becslése. Ez magában foglalja a halottakat, a fogságba esetteket, az eltűnteket, valamint a harccselekmény közben megsebesülteket, a sebesülés következtében elhunytakat és a harci stressz miatti veszteséget, továbbá a betegeket és a nem harccselekmény közben megsérülteket. Az egészségügyi veszteség várható mértéke és annak belső szerkezeti megoszlása az egészségügyi biztosítás koncepciójának egyik meghatározó tényezője. Megbízható prognosztizálása rendkívüli fontosságú, mivel erre épül az egészségügyi ellátó tagozatok feladatrendszere, a sebészeti és belgyógyászati ellátás követelményei, az anyagi és technikai ellátás mutatói és a kiképzési igények. A ~ének főbb lépései: *a)* a veszélynek kitett populáció nagyságának megállapítása: a veszélynek kitett csapatok létszáma adott, a számítás alapja lehet a haderő egésze, vagy annak egy része, egysége; *b)* a veszteségi arányok megállapítása: az adott művelet érdekeinek megfelelően a veszteségi arányokat meg lehet határozni a művelet egy adott fázisára, egy adott egységére, vagy egy adott napjára vetítve; *c)* a veszteségi profil becslése: a sérülés-/sebesülés-/betegségtípusok várható arányának becslése; *d)* a sérült/sebesült/beteg áramlás dinamikájának becslése: a sérültek/sebesültek/betegek előfordulásának csúcsai közti időszak becslése. Ez fontos annak a megítéléséhez, hogy elegendő idő áll-e adott esetben rendelkezésre (az ellátásra és kiürítésre) két hullám között,

valamint fontos információt biztosít a fektetési kapacitások meghatározásához. A ~ kategóriái: A személyi veszteség összességét össz- vagy teljes személyi veszteségnek nevezzük, amely két nagy csoportból tevődik össze: *a)* a harci eredetű (harccselekménnyel összefüggő) egészségügyi személyi veszteség; *b)* a betegségek és nem harci eredetű (harccselekménnyel összefüggő) sérülések kategóriáját.

sérülttechnika gyűjtőhely: a javító szervezeteknek a sérült technikai eszközök javítása céljából a javítás technológiai folyamatának megfelelően szervezett ideiglenes települési formája. A ~eken javító alegységet vagy egységet telepítenek a várható legnagyobb veszteség körzetében. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

Seversky, Alexander Prokofief de, eredeti nevén orosz betűkkel: Александр Николаевич Прокофьев-Северский, grúz betűkkel: ალექსანდრე ნიკოლაოს ძე სევერსკი (1894–1974): grúz (akkori Orosz Birodalom) származású, Amerikai Egyesült Államokba emigrált katonatiszt. Nem ért el olyan magas rendfokozatot, mint más, fősodorba tartozó gondolkodók (őrnagyként fejezte be szolgálatait, majd így szólíttatta magát), ismertsége mégis vetekszik velük. Még az Orosz Birodalom tisztjeként az első világháborúban ászpilóta (számos harci sérülést szerzett, illetve élt túl, jobb lábát elveszítette), az USA-ban vállalkozóvá, repülőgép-gyártóvá, műrepülő pilótává, íróvá és teoretikussá vált. William Landrum Mitchell mentoráltja. Emiatt, akárcsak Mitchell, ~ is nagy elánnal cáfolta a haditengerészet létjogosultságát. Elavultnak, nehézkesnek, és a légierővel szemben kiszolgáltatottnak tartotta. Számos rövidebb publikációt, és két könyvet írt, amelyek közül a *Győzelem a légierő által* (*Victory Through Air Power,* 1942) nagymértékű figyelmet kapott, nemcsak a katonai, vagy politikai vezetés, hanem az amerikai állampolgárok körében is. Felmérések szerint körülbelül öt millióan olvasták, és húsz millióan ismerték e művének tartalmát. A híres rajzfilmkészítő, Walter Elias „Walt" Disney pedig eme érdeklődést kihasználva megfilmesítette a könyv lényegi részét (Algar, Geromini, Kinney, Porter, 1943). Könyvének központi mondanivalója, hogy a légierő természetéből eredően hadászati (stratégiai) erő, abból fakadóan, hogy fizikai akadály nem állhatja útját, így képes erőit összpontosítva az ellenség hátországában, mélységében, „szívében" csapást mérni. Ebből adódóan úgy vélte, hogy a légierő erőforrásait pazarlás a szárazföld támogatására fordítani, amely hadelméleti szempontból nem a háború legmagasabb, hadászati szintjén küzd, hanem alacsonyabb, harcászati célokat teljesít, ezek összeadódásával, illetve ezeken keresztül hadműveleteket, majd csak ezt követően érhet el hadászati sikereket, mivel át kell küzdenie magát a szemben álló félen, illetve fizikai akadályokon. Aztán a légtér birtoklásának fontosságát emeli ki. Mitchellel és Giulio Douhetval ellentétben nem a légibázisok és repülőgépgyártó-ipar támadásában látta ennek a lehetőségét, hanem magának a szemben álló légierőnek a pusztításával. A két korábbi gondolkodó idejében még nem alkalmaztak rádiólokációs berendezéseket (radarokat), és nem volt más hatékony előrejelző rendszer sem, amivel a közeledő repülőerőket felderíthették volna, így egyszerűbbnek és biztonságosabbnak tűnt a mögöttes hadipotenciál megelőző támadása, illetve túl veszélyesnek látszott egy légi háború megvívása. A harmadik kulcsgondolat a célpontkiválasztást érinti. A légierő tehát képes a szemben álló fél mélységében csapást mérni, hadjáratot folytatni, viszont nem engedhető meg az, annak ellenére, hogy „bármit" megtámadhat, „akármit" támadjon. Tehát a hadászati célokat szem előtt tartva olyan

célpontokat kell kiemelni és pusztítani, amelyek e céloknak az elérésében előremozdítják a törekvéseket, helyesebben, leginkább támogatják azt. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

Shang Yan, eredeti nevén, Kung-sun Yang (Wei Yang néven is említik): kínai filozófus, egy észak-közép-kínai államban, Weiben született. Fiatal korában büntetőjoggal foglalkozott és a hercegek oktatójaként szolgált. A miniszterelnök nagyra értékelte a tudását és utódjául javasolta az uralkodónak, aki ezt visszautasította. ~ ezen megsértődött és Ch'in nyugati államába utazott, ahol Hsiao herceg az államigazgatásban jártas szakembereket keresett. ~ átfogó államreform tervet dolgozott ki. A hadsereg vezéreként sikeres hadjáratot indított Wei ellen, majd Kr. e. 341-ben egy újabb háború után arra kényszerítette, hogy Ch'innek adja át a sárga folyó nyugati részét. Sikerei jutalmául az uralkodó kinevezte ~ (modern Shensi) 15 városának fejedelmévé. Innen származik a neve, amelynek jelentése Shang ura. Hsiao herceg 338-ban bekövetkezett halálát követően összeesküvéssel vádolták Shangot, aki megpróbált visszatérni Wei-be, de visszaküldték Ch'inbe, ahol családjával együtt kivégezték. Fő államtudományi műve a *Shang urának könyve (Shāng jūn shū)* címet viseli. Ezt tekintik a kínai törvénykezés alapjának. A könyv elsősorban a társadalmi rend fenntartására összpontosít pártatlan törvények rendszerén keresztül. Részletesen foglalkozik a hadsereg alkalmazásának kérdéseivel az állam érdekeit szolgáló hódító háborúkban. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Shigle (Tengerparti kavics) **hadművelet:** amerikai–brit–kanadai műveletsorozat az olaszországi Anzio és Nettuno körzetében. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Sichelschnitt (Sarlóvágás) **hadművelet:** a Fall Gelb első részhadművelete 1940. május első felében, amelynek során egy hatalmas ívben mért csapással az „A" Hadseregcsoportnak a La Manche csatorna felé előretörve ketté kellett vágnia az Észak-Franciaországban állomásozó ellenséges haderőt. Lásd *Weserübung hadművelet.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Siegfried-vonal: Németország nyugati határai mentén kiépített védelmi állások, erődítmények és tankcsapdák sorozata. Az eredeti ~at az első világháború során, 1916–1917-ben építették ki, alapvetően 500 000 t homok, 175 000 t cement, 20 000 t gömbvas, 16 000 t formavas, 3 M m^3 deszka, 430 000 m^3 egyéb faanyag, 3 M darab vas- és 1,5 M darab facölöp felhasználásával. Azonban ezt az elnevezést gyakrabban csak a második világháború előtt kiépített védelmi rendszerre alkalmazzák, amelyet a francia Maginot-vonallal szemben, hasonló célokkal építettek ki az 1930-as évek második felében több mint 600 km hosszan, a német–holland határ menti Kevétől a német–svájci határnál lévő Weil am Rheinig. A németek Westwall elnevezést használtak a második védelmi vonalra, de később alkalmazták a Siegfriedstellung nevet is. Összesen 18 000 bunker, erődítmény, védelmi állás, alagút és tankcsapda épült meg ezen a vonalon. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

sifrírozás: nyílt szöveg titkossá tétele, rejtjelezése meghatározott előre megbeszélt rejtjelkulcs szerint. A rejtjelezés végrehajtóját rejtjelezőnek (sifrírozónak) nevezik. A rejtjelezett szöveg egy jele (betű, szám stb.) a rejtjelelem. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

sikerkifejlesztő lépcső: a szovjet mély hadművelet 3. hadműveleti lépcsője, aminek

gépesített és lovashadtestjei kifejlesztik a hadműveleti sikert (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

síkrajz: a térképen ábrázolt természetes és mesterséges tereptárgyak összessége a domborzatra vonatkozó jellemzők nélkül. A ~hoz tartozik a vízrajz, a teljes közlekedési hálózat, a települések, az ipari- és mezőgazdasági létesítmények, a közigazgatási határok, a növényzet és a talajféleségek. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

síkság: lásd *alföld* (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

sisakmegjelenítő (Head Mounted System – HMS): lásd *optikai célzókészülék* (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

sisakcélzó: lásd *optikai célzókészülék* (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

Slessor, John Cotesworth (1897–1979): brit légi marsall, a repülőcsapatoknál szolgált, még amikor Királyi Repülőcsapatokként volt ismeretes, és jóval azután is, hogy független haderőnemmé válva a Királyi Légierő (Royal Air Force – RAF) névvel illették a szervezetet. A legelmélyültebb gondolkodónak tartják a RAF történetében. Vadászpilótaként kezdte pályafutását az első világháborúban, majd törzstisztként folytatta a háború után Sir Hugh Montague Trenchard marsall parancsnoklása alatt. A második világháború kezdetekor a RAF hadműveleti főnöke volt, majd 1950-ben megkapta az ötödik tábornoki csillagot és lett a Királyi Légierő vezérkarának főnöke és marsallja. 1936-ban készül el a *Légierő és a hadsereg (Air Power and Armies)* című könyvével, amely szintén mérföldkő a légihadviselés-elmélet történetében. Philippe S. Meilinger (légierő teoretikus, történész) egyik művének fejezetcíme a következő: *John C. Slessor and the Genesis of Air Interdiction* azaz *John C. Slessor és a légi lefogás eredete.* A légi lefogás a hadászati légi műveletek és a szárazföldi csapatok közvetlen légi támogatása szempontjából „köztes" műveleti vagy tevékenységi forma. Nem az ellenség szívében, de a harcoló csapatok mélységében, a harcérintkezés vonalán jóval túl végrehajtott légitámadási forma. Ahogy ~ is megfogalmazza, a célpontok közé tartoznak a még nem harcoló ellenséges csapatok, ellátmányuk, felvonulási útvonalak, az összeköttetési lehetőségek (kommunikáció, közlekedési infrastruktúra, hidak) stb. Ezenkívül ~ is hangsúlyozza a légi fölény fontosságát, amely előfeltétele a hatékony légi lefogási műveletek végrehajtásának, továbbá egy esettanulmányt is olvashatunk a harmadik fejezetben. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

sokszögelés: a geodéziai pontkapcsolások azon speciális esete, amelynél két ismert koordinátájú pont között végrehajtott távolság- és iránymérések sorozatával, több pont koordinátáinak együttes számítása történik. A ~ megfelelő alternatívája a hagyományos egypontos geodéziai pontkapcsolásoknak mindazon esetekben, amikor a két ismert pont közötti, illetve a meghatározandó pontokról az ismert pontokra az összelátás feltételei nem adottak, illetve amikor vonalas tereptárgyak (közlekedési hálózat elemei, kerítés és határvonalak, folyóvizek, vezetékek stb.) mentén kell új pontok helymeghatározását végrehajtani (ideértve a vonalba rendezett tüzelőállások helyzetének meghatározását is). (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

sommei csata: az antanterők 1916. június 24-én megindított támadássorozatának döntő mozzanataként, a Somme folyó mindkét partján 20 km széles sávban Péronnetől nyugatra mért csapás azzal a céllal, hogy német erőket vonjanak el Verduntől,

majd számolják fel azokat. E harcok során, 1916. szeptember 15-én vetettek harcba először harckocsikat (Mark–I). A november 21-éig tartó csatában az antant 2,5, míg a német hadvezetés 1,5 millió katonát vetett be, s a 45 × 10 km-es antant „sikerért" 450 000 brit, 200 000 francia katonát áldoztak fel, míg a németek 650 000 főt vesztettek. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Somogyi Endre (1891–1967): iskolai tanulmányait Kecskeméten, a tanítói árvaházban kezdte. A gimnázium 5. osztályának elvégzése után előbb Nagyváradra, majd a pécsi Zrínyi Miklós hadapródiskolába került. A Ludovika Akadémián 1909-ben kezdte meg a tanulmányait, amelyek sikeres befejezése után, 1912-ben avatták fel gyalogos hadnagyként. 1912. szeptember 1-jén foglalta el első tiszti beosztását a pozsonyi m. kir. 13. honvéd gyalogezred állományában. 1914. augusztus 1-jétől 1914. szeptember 15-éig a m. kir. 30. honvéd gyalogezred pótzászlóaljának segédtisztje volt. 1914-től megjárta az első világháború hadszíntereit. A harctereken szerzett érdemeiért több kitüntetésben részesült. 1915. november 1. és 1916. november 30. között a Ludovika Akadémián volt tanár, 1917. április 15. és 1917. június 1. között a vezérkari tanfolyam hallgatója Laibachban. 1917. június 5-étől a III. hadtestparancsnokság vezérkari tisztje volt az olasz fronton, majd 1918–1919 között ismét tanár a Ludovika Akadémián. 1920–1921-ben elvégezte a Hadi Akadémiát. 1922–1923-ban a Ludovika Akadémián, 1923–1927 között a Hadi Akadémián volt tanár. 1927. szeptember 1. – 1930. szeptember 1. között a 6. vegyesdandár parancsnokságának anyagi osztályvezetője, egyben a dandár vezérkarfőnökének helyettese. 1930. szeptember 1. és 1931. március 6. között tanár a Hadi Akadémián. 1931. március 6. és 1936. május 1. között a honvédelmi miniszter szárnysegédje. Innen 1936. május 1-én a HM VI–4. osztályra került, illetve a Vkf. 4. osztály osztályvezetője lett. 1939. szeptember 1-től egészen 1945 májusáig, az intézet megszűntéig a Magyar Királyi Honvéd Térképészeti Intézet parancsnoka volt. 1945. május 8-án, Ausztria területén amerikai hadifogságba került, ahonnan 1945. október 23-án tért haza. 1946. január 25-én a honvédelmi miniszter Állandó Igazoló Bizottsága a szolgálatban való meghagyása mellett korábbi katonai múltja miatt „megfeddte". 1946. augusztus 31-én rendfokozata meghagyása mellett nyugállományba helyezték. 1950. szeptember 1-jével megszüntették a nyugdíja folyósítását. 1951-ben a családjával együtt önként kitelepült a Heves megyei Ostoros községbe. 1954 januárjában a Borsod–Abaúj–Zemplén megyei Szomolya községbe költözött, ahol 63 évesen harangozói munkát vállalt. 1966 októberében Kispestre költözött. 1967 júniusától tüdőembóliával kezelték. 1967. szeptember 9-én 76 éves korában hunyt el. ~ a magyar katonaföldrajz 20. századi legjelentősebb képviselője, aki a Nagy Háborút megjárt tiszt tapasztalataival rendelkezve fogalmazta újjá a katonaföldrajzi dimenziókat. A hadtudományban a magyar katonaföldrajz mint önálló tudományterület megteremtője. Az első tudományos értékű művét *Magyarország és környéke államainak katonai földrajza* címmel 1928-ban magánkiadásban jelentette meg. A katonaföldrajzi leírásban felhasználta kora nagy földrajztudósainak (Cholnoky Jenő, Teleki Pál, Fodor Ferenc, Lóczy Lajos, Pécsi Albert és Prinz Gyula) kutatási eredményeit. Művében katonai szempontból rendszerezte a földrajztudomány megállapításait. Művének újszerűségét az adta, hogy a katonaföldrajzot mint tudományt kezelte és felhasználta a földrajz és más tudományok eredményeit is. Rendszerezte és leírta a katonaföldrajzi tényezőket, feltárta azok összefüggéseit a harcokkal. Magyarország megváltozott

geostratégiai helyzetének megfelelően osztályozta a hadszíntereket, és ezeket a földrajztudomány eredményeinek felhasználásával írta le. A katonaföldrajzi tényezők értékelésénél abból indult ki, hogy a haditevékenységek és a földrajzi környezet között kölcsönhatás van. Ennek megfelelően a katonaföldrajzi tényezők élére a vízrajzot helyezte, ezt a domborzat, az éghajlat (klíma) és egészségügyi viszonyok, a közlekedési viszonyok, segélyforrások, gazdasági viszonyok, népesség, az ország területe és határai követték. Értékelései és mutatói (a határok ellenálló-képessége, a határok élő- és holtanyag energiája stb.) napjainkban is használhatók. Az 1945 utáni Magyarország nem tartott igényt a kiváló katona és sportember tudására és tapasztalatára. Élete utolsó két évtizedében méltatlanul elfelejtve, nehéz körülmények között is méltósággal viselte a sorsát. Munkásságának eredményei túlélték őt: neve bekerült a magyar katonai térképészet, a katonaföldrajz és az öttusasport arany lapjai közé. A Honvéd Tiszti Vívó Klub elnöke, a Ludovika Akadémia Sport Egyesületben (LASE) működő öttusázók patrónusa, az 1932-es és az 1936-os olimpián az öttusacsapat vezetője volt. Tisztelegve munkássága előtt a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem rektora ~ altábornagynak posztumus Pro Militum Artibus (A hadtudományért) kitüntető címet adományozott 2009-ben. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

Vitéz Somogyi Endre altábornagy sírja a Kispesti temetőben (Fotó: S. K. K.)

Sonnenblume (Napraforgó) **hadművelet:** a német Africa Corps (Afrika hadtest) Észak-Afrikába telepítése 1941 februárjában. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

sorállomány: a fegyveres erőkben (a Magyar Honvédségben a hadkötelezettség visszaállítása esetén), a törvényben rögzített szolgálati kötelezettség (a hadkötelezettség) alapján, fegyveres (fegyver nélküli) katonai szolgálat letöltésére bevonult hadkötelesek állománycsoportja. A haderőben, a törvényben elrendelt hadkötelezettség alapján teljesített első katonai szolgálat. Időtartama a bevonulástól a leszerelésig (a tartalékos állományba helyezésig) tart. A sorkatonai szolgálat időtartamát a honvédelmi törvény rendkívüli állapot idejére tizenkét hónapban rögzíti, de meghosszabbítható. Ma már nem használatos fogalom. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

sorkatonai alapkiképzés: 2004 novemberéig fennálló rendszere alapján a sorkatonai szolgálat teljesítésére bevonult újonc hadkötelesek általában egy hónapos időtartamú katonai alapkiképzésen vettek részt. A ~ tartalma a honvédség minden katonájára vonatkozóan egységes volt. A ~ során a katonák megtanulták a katonai élettel járó általános viselkedési normákat, a szolgálati és a várható beosztásukkal összefüggő feladatokat, egyéni fegyverükkel végrehajtották az alaplőgyakorlatot. A ~ mint egyéni kiképzés a kiképzés következő szakaszának, a kötelékkiképzésnek a feltétele (oktatásszervezeti forma) volt. Az újonc katonákat a ~ időszakára külön alegységbe vonták össze, külön körletben helyezték el. Kiképzésükhöz a legrátermettebb alegységparancsnokokat jelölték ki. A ~ módszerei a magyarázat, bemutatás és gyakorlás voltak. A ~ eredményes befejezését követte az ünnepélyes katonai eskü. A sorkatonai szolgálatot a szerződéses katonai szolgálat váltotta fel. (Cs. F.) → *katonai képzés. kiképzés, felkészítés*

sorozás: a katonai szolgálatra való felkészülés kiemelkedő, egyik legfontosabb része, amelyen a potenciális hadkötelesnek – a megjelenési kötelezettség alapján – kötelező részt vennie. A ~t és annak időpontját a honvédelmi törvény írja elő. A ~t első- és másodfokú sorozó bizottságok végzik. Mentes a ~ alól: *a)* aki mozgásképtelen; *b)* önmaga ellátására képtelen; *c)* szellemi fogyatékossága vagy elmebetegsége miatt magatehetetlen; *d)* siket, néma vagy siketnéma; *e)* vak vagy egyik szeme hiányzik; *f)* cselekvőképességét érintő gondnokság alatt áll; *g)* akinek bármelyik végtagja teljesen működésképtelen. A ~ on a katonai szolgálatra alkalmas minősítést kapott fiatalt be kell hívni katonai szolgálatra, ha erre nem kerül sor, egy év letelte után ismételten ~ra kell rendelni. (F. F.) → *védelmi igazgatás*

sorozatszám: egy adott térkép típusának és sorozatának beazonosítására alkalmas kód. A NATO szabványos térképsorozatok számozási rendszerének alkalmazását a szárazföldi, légi navigációs- és fotótérképek kereten kívüli információi között a STANAG 3676 egyezmény írja elő. A térképsorozatok számozási rendszere a szelvényezési rendszerrel alkalmazva a Föld teljes felszínére egységes alapot biztosít az adott térkép típusának és földrajzi helyzetének azonosításához. A topográfiai térképek ~ából (például M776) megállapítható a kontinentális régió kódja (M – Európa), a térképi méretarány kódja (7 – M = 1 : 50 000), a kontinentális régión belül az adott alrégió/országcsoport kódja (7 – Ausztria, Csehország, Magyarország, Szlovákia), valamint az alrégión belüli körzet/ország kódja (7 – Magyarország). Ha a térképsorozat a kontinentális régiónál nagyobb területet fed le, akkor a régiókód helyén szám áll. Ez a hadműveleti együttműködési térképek esetén az 1-es (1501). A tematikus térképek ~a két részből áll. Az első a térképalap ~a, a másik a tematika kódja. A JOG térképi alapon készített terepjárhatósági térkép kódja így például 1501–CCM. A ~ a térképszelvények jobb felső, illetve bal alsó sarkában tüntetik fel. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

sorozatvető: lásd *tüzérségi tűzeszköz* (M. G.) → *tüzérség*

sötét hírszerzés: az információk megszerzésének az a módszere, amikor a hírszerző vagy ügynök beszélgetés során szerez meg értékes adatokat, értesüléseket olyan módon, hogy a beszélgetőpartner nincs tisztában azzal, hogy kivel áll szemben, és így jelentős híranyagot szolgáltat ki. A célszemély nem ismeri a beszélgetőpartner „sötét" szándékát. A beszélgetést a hírszerző, vagy az ügynök megtervezi és előkészíti. (H. H.) → *felderítés*

Spaatz, Carl Andrew (1891–1974): a West Point-on diplomázott, később az Egyesült Államok Szárazföldi Repülő Csapatainak (US Army Air Force, 1941–1947) altábornagya, a második világháborúban az Egyesült Államok Hadászati Légierejének (US Strategic Air Force – USSTAF) parancsnoka az európai hadszíntéren, illetve más szövetséges légi csoportosításoknak is (Afrikában, és a Csendes-óceánon). Dwight D. Eisenhower tábornok egyik legkiválóbb tábornokának tartotta az egész háború során. A háború után a függetlenné váló amerikai légierő (US Air Force; korábban jellemzően a szárazföldi haderőnem alárendeltségébe tartoztak a repülőcsapatok a fejlődésüket tükröző, egyre több erőt és komolyságot sugárzó megnevezésekkel) első vezérkarfőnöke, 1947-ben. Ha annyi nem volna elég, hogy a világ legjelentősebb légiereje egyik atyjának (a másiknak Harold H. Arnold tábornokot, illetve William Landrum Mitchell-t) tartják, határozott elképzelése volt a légierő alkalmazását illetően. Az első világháborúban, és közvetlenül utána, tapasztalatfeldolgozások során megfogalmazódó elméletek a második nagy háborúban tesztelhetővé váltak. ~ tábornok, mint kortársai oly gyakran, a nagyszerűnek és még mindig újszerűnek tartott stratégiai légitámadás mellett érvelt, illetve hogy a légierő többi eszközrendszerét e művelet körülményeit megteremtendően szükséges alkalmazni. 1946-os írásában kifejti, hogyan tekozolták el a németek a kontinentális Európa feletti légi uralmukat, és Nagy-Britannia szigete feletti légi fölényüket. Ezután meghatározza a hadászati légierő-alkalmazás alapelemeit: *a)* a tömegesség, a légierő képessége, hogy valamennyi eszközét egy helyen és időben tudja összpontosítani, erre soha előtte más haderőnemek által nem volt lehetőség; *b)* szabad célkiválasztás, a légierő képes mélyen az ellenség szívébe hatolni, és pusztítani a létfontosságú központokat (~nak ki is fizetődött a német üzemanyag ellátás rendszerének támadása). Ezeket a célpontokat hadászati bombázó hadjáratok keretében lehet elpusztítani, amelyeket meg kell előzzön a légtér birtoklásáért folytatott harc; *c)* a gazdaságosság elve, csak azokat az elsődleges, legfontosabb célokat támadják a szükséges és elégséges erőfeszítéssel, melyek pusztulásával elérhetjük a kívánt hatást – a szükséges katonai vagy politikai eredményt. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

spártai kiképzés: a teljes vagy részleges polgárjoggal rendelkező, vagy a polgárjogra esélyes spártai lakosok számára az agógé (a ~) speciális közösségi rendszerén keresztül biztosított, kiemelkedően hatékonynak bizonyult ókori katonai felkészítési eljárás. Alanyi jogon a homoioszok (a teljes jogú polgárok – csak a legidősebb fiú örökölte automatikusan), a hüpomeiónok (spártainak született polgárok, másod-, illetve többedszülöttek, akiknek nem jutott földbirtok) kaptak ~t, de a teljes jogú polgárok módjára kaptak kiképzést és teljesítettek katonai szolgálatot a mothaxok (a törvénytelen gyerekek), a trophimoszok (perioikoszok vagy külföldiek gyermekei), a neodamódészek (egykori helóták, akik vállalták a hoplitaként való szolgálatot és ezért felszabadítottak). Spárta ókori történelme során mindvégig katonaállamként létezett, amely évszázadokon keresztül legyőzhetetlenségével tűnt ki a korabeli hellén világ poliszai közül. Harcosai fegyelmezett, jól felszerelt, kötelékben kiválóan együttműködő, korszerű eszközökkel ellátott és testi erőben kiemelkedő katonák voltak, akik egész életüket a háborúskodásnak, az edzésnek, illetve harci tudásuk fejlesztésének szentelték. Jól bírták a testi igénybevételeket, fájdalmakat, a menetelést és a folyamatos harcot. A spártaiakat a falanx harcrend alkalmazása köré komplex katonai kiképzési rendszert dolgoztak ki. Vegetius Renatus Flavius

a következőket írta: „A spártaiak voltak az elsők, kik a harcok tapasztalatait a sikerekből összegyűjtve, a hadi mesterséget, amelyről azt hiszik, hogy egyedül a vitézségtől, vagy éppen a szerencsétől függ: a tanítás és tudás tárgyaivá tették és megrendelték a harcosok tanítóinak, hogy az ifjúságot a harcolás gyakorlására és különböző módjaira megtanítsák." A spártai nehézgyalogság általános erőnléte mai szemmel nézve hihetetlen magas volt. A hoplita felszerelés elérhette a 35 kg-ot, ennek ellenére kilométereket futottak teljes fegyverzetben csata előtt, a tűző napon, ha a harcászati helyzet megkívánta. Ez a gyalogság 30–50 km-es erőltetett menet után még képes volt harcot vállalni. Az ókori olimpiákon létezett a hoplita versenyszám, ami a teljes fegyverzetben való hosszútávfutást népszerűsítette. A spártai társadalmi értékrend a korabeli harcászat és katonaeszmény által diktált elvekre épült. A kiképzést az életkornak megfelelően csoportosított erő- és tűréspróbák és versenyek, a felnőtté válás szertartásos próbái foglalták keretbe. A 7. életévtől kezdve egész a hadköteles korig (20. életév) elvonták a fiatalokat a házi neveléstől, tagokba (ilai) és századokba (agélai) sorozták őket, ahol paidonomoszok vezetése alatt gimnasztikai és hadi gyakorlatokat űztek, ezenkívül bizonyos táncokat és kardalok éneklését tanulták. A csoportok vezetői a legértelmesebb és legbátrabb fiúk lettek. A többiek zokszó nélkül engedelmeskedtek nekik. Előfordult, hogy az idősebbek vitát és verekedést provokáltak a kisebbek között csak azért, hogy megtudják, hogyan állnak majd helyt a harcban. A nagyobbacska fiúk haját lenyírták, mezítláb járatták őket. Tizenkét éves koruktól kezdve egész évben ugyanabban a köpenyben kellett járniuk, mosdatlanul. Fekhelyük szalmazsák volt, amelybe maguk törtek puszta kézzel nádat. A rendkívül szigorú testi nevelésen túl értelmüket csak annyira képezték, amennyire az egy jó katonának szükséges volt. A spártaiak fontosnak tartották gondolataik egyszerű, világos, szabatos kifejezését. Vezetőjük kérdéseire tömören, lényegre törően kellett válaszolniuk. (Innen ered a lakonikus beszéd kifejezés: Sparta államának neve Lakedaimón vagy Lakónia volt.) A feljebbvalóknak való feltétel nélküli engedelmességet, a parancsok kétkedés nélküli végrehajtását követelték meg azok a gyakorlatok is, amelyeket krüpteiának (rejtőzködésnek) neveztek. Ez előbb a közösségből ideiglenesen kivetett ifjak túlélési gyakorlata volt, később egy a harcias szertartássá, titkos megbízatássá vált. Lényegében abból állt, hogy az idősebb fiúk a rabszolgák táborát óvatosan megközelítették, becserkészték, majd egy adott jelre megrohamozták őket, válogatás nélkül lemészárolva férfiakat és nőket, gyermekeket és aggastyánokat egyaránt. A krüpteia kettős célt szolgált: egyfelől erkölcsi aggályok nélküli kegyetlen magatartásra szoktatta a fiatalokat, másfelől állandó rettegésben tartotta a rabszolgákat. A 20. életévvel kezdetét vette a 60 éves korig tartó hadkötelezettség, eleinte könnyebb gyakorlatokkal, a helótákra való felvigyázással stb. A hadkötelezettség az országon kívüli szolgálatra is kiterjedt. A fiúk húszéves korukban lettek – kitűnően képzett katonaként – a hadsereg tagjai. Ekkor már megnősülhettek, de harmincéves korukig nem a családjukkal, hanem a kaszárnyában éltek. „Asztaltársaságokba" nyertek felvételt, ahol az idősebbekkel együtt étkeztek (szüsszitia), hogy ott szabad emberhez méltó viselkedésre nevelődjenek. A férfiak csak harmincéves korukban költözhettek családjukhoz. Ha más dolguk nem akadt, felügyeltek a nevelőtáborokban lévő fiúkra, hasznos dolgokra tanították őket. A spártaiak – Lükurgosz törvényének szellemében – nagy gondot fordítottak arra, hogy a nevelőtáborok vezetői tisztségét egy arra érdemes férfi töltse be – a Paidanomosz mindig olyan ember lett, aki megfelelő nevelői képességekkel rendelkezett. A spártaiak a nőket is – szinte

a fiúkkal egyenértékű – katonai felkészítésben részesítették. Megtanultak sebesen futni, ugrani, birkózni, dárdát és diszkoszt hajítani. Mindezt elsősorban azért, hogy jövendő gyermekeik erős, edzett, egészséges szervezetben foganjanak meg. Másfelől az sem volt mellékes szempont, hogy a férfiak távollétekor – hadjáratok idején – nekik kellett vállalniuk az otthon védelmét. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

spektrumkiterjesztési eljárás: a rádió-, illetve radartechnikában alkalmazott speciális eljárás, amely lényege az, hogy az adott információ átviteléhez szükséges sávszélességnél jóval nagyobb átviteli sávot veszünk igénybe, ennek ellentételezéseképpen a frekvenciaegységre eső teljesítmény vagy adási idő oly mértékben lecsökken, hogy az adó által okozható kölcsönös zavarok létrehozásának mértéke a töredékére csökken. A ~ fő módszerei a direkt szekvenciális spektrumkiterjesztés, a frekvenciaugratás, az időugratás, a chirp és ezek kombinált alkalmazása. A kiterjesztett spektrumú adások másik elnevezés szerint a kis valószínűséggel felderíthető adások nevet is viselik. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

spontán kirekesztődés: fontos fogalma a pedagógiának, amely jól alkalmazható a katonai környezetre is. ~ minden életszakaszban, bármely közösségben beszélhetünk. Egyes egyének spontán módon – akaratuktól függetlenül – kirekesztődnek a munkahelyi, egyéb közösségekből, a konstruktív tevékenység- és feladatrendszerből, az interakciós folyamatokból, kapcsolatokból. A személyiségre pozitív hatással levő emberi kapcsolatokból történő kívül rekedését, tehát a közösségi életből való kirekesztődését, kiszorulását jelenti. A tiszt- és altisztjelölteknél, a katonává válás folyamatában az alábbi okok miatt rekesztődhet ki az egyén: *a)* interperszonális helyzete miatt: kedvezőtlen szociometriai státuszú, peremhelyzetű, szűk körű klikkhez kötődő; *b)* a család értékközvetítő sajátosságai szerint: az egyénnel nem törődő családban felnőtt egyén, az erkölcsileg kifogásolható életvitelű családban, a kulturális szempontból igénytelen családban, a szabadjára engedő családban, a túlzott büntető és testi fenyítést alkalmazó családban; *c)* a tanulmányi teljesítőképesség szerint: az alacsony teljesítőképességű, a valamely speciális képességükben alacsony fejlettségi szintű és az egyetlen területen sem kimagasló teljesítményű egyén. A spontán kirekesztődés okai sokfélék. Egyik oka lehet, ha az adott parancsnok, munkahelyi vezető, mindig ugyanazokat az embereket bízza meg feladatokkal, tehát a feladat aránytalan elosztásában jelölhető. Szubjektív okok, amely az egyén magatartásában, személyiségében rejlő szegmensei miatt lehet. A spontán kirekesztődés megakadályozása érdekében a parancsnok, a vezető sokat tehet. Egyrészt, felismeri a kirekesztett egyén helyzetét, másrészt igyekszik a feladatokat egyenletesen elosztani, és az egyén személyiségéből adódó szubjektív okokat is igyekszik kisimítani. (Sz. I.a) → *katonapedagógia*

stabil környezet: ~ben könnyű és egyszerű a tervezés és a tendenciák hosszú távon is jól előre jelezhetők. Az országok, így a haderők környezeti stabilitása azonban a 20. század második felétől kezdődően kevésbé jellemző. Egyértelmű az elmozdulás, a 20. század nyolcvanas éveitől már a legtöbb haderő a turbulens környezetben tevékenykedik. A biztonságra veszélyt jelentő új tényezők kiszámíthatatlanná tették azt. Ebből adódóan az országok biztonságát a szövetségesi rendszeren túl önállóan is erősíteni szükséges. (C. O.) → *katonai vezetés*

stabilizációs műveletek: multidimenzionális koncepción alapulnak, az újjáépítés

és a helyzet normalizálása érdekében tett erőfeszítésekhez kapcsolódnak más elemeik is, mint például a biztonsági szektor reformja, valamint leszerelés-lefegyverzés-reintegtráció. A művelettípus célja, hogy a befogadó nemzet gyengesége, kormányzási képtelensége esetén biztosítsa az állampolgárok részére az alapvető szükségleteket, a biztonságos környezetet. A művelet során a katonai erő mellett politikai, gazdasági, jogi, szociális erőfeszítéseket is alkalmazva olyan körülmények és viszonyok alakulnak ki, amelyben a korábbi rivális és szemben álló felek megbékélhetnek egymással. A folyamat eredményeként lehetségessé válik a hatalom és felelősség átadása a törvényességen alapuló új befogadó nemzet hatóságai számára. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

standard harcászati feladat: a tábori tüzérség alapegységei (a tüzérosztályok) részére feladataik egyértelmű és egyszerű meghatározásának érdekében standard (szabvány) harcászati feladatot határoznak meg. A ~ok egyértelműen meghatározzák a tüzérosztály tűztámogatási kötelezettségeit, tűztámogatási kapcsolatait egy harcfeladatot végrehajtó összfegyvernemi kötelékkel vagy egy másik tüzérosztállyal. A ~ nem befolyásolja a tüzérosztály szervezeti struktúráját. A tábori tüzérosztály ~át az adott hadművelet adott időszakában a hadtestparancsnok határozza meg a szervezet tűztámogató koordinátorának javaslata alapján. Négy fajta ~ot különböztetünk meg, ezek a közvetlen támogatás, az általános támogatás, a megerősítés és az általános támogatás, megerősítés, valamint abban az esetben, amikor a fentiek valamelyikével nem fedhető le maradéktalanul a harcászati helyzet és az összfegyvernemi kötelék tűztámogatási igénye, létezik a nem ~ is. A ~ok mindegyike hét felelősséget részletez és határoz meg a tüzérosztályok részére, ezek: a tűzigények kielégítésének sorrendje, a tűzterület, a tűztámogató csoport felállítása, összekötő tiszt küldése, összeköttetés biztosítása, elhelyezése, illetve annak meghatározása, hogy az adott tüzérosztály tüzét ki vezeti. (M. G.) → *tüzérség*

status quo (lat.): a nemzetközi politikában a megelőző, a korábbi helyzetnek megfelelő állapot. Elsősorban területre, határok megőrzésére vonatkozó, az adott időszaknak megfelelő állapot. Eredete annak a kifejezése, hogy egy háború befejezéséről, illetve a békekötésről szóló egyezményekben a területi rendezések során a háború előtti állapotot kell figyelembe venni. Napjainkban a fennálló állapot védelmére szolgáló elv. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

státusz: a csoporton/szervezeten belüli elhelyezkedést, pozíciót jelölő tényező, az a relatív pozíció vagy állapot, ami egy adott személyre egy adott társadalomban, közösségben vagy csoportban jellemző. A ~ egyfajta jelzése az illető rangjának vagy „közösségi" értékének, megbecsültségének. (C. O.) → *katonai vezetés*

Strangle (Megfojtás) **hadművelet:** az amerikai 15. és 12. légi hadseregek támadássorozata (1943. március 23. – 1944 tavasza) Róma kapitulációjának kikényszerítése. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

stratégia: 1. A nemzeti hatalom eszközeinek összehangolt és integrált fejlesztése, illetve alkalmazása nemzeti vagy többnemzeti célok elérése érdekében. (NATO-terminológia.) **2.** A politika távlati céljait és megvalósításának módját tartalmazza. Magyar szakirodalom nem egységes és sok ettől eltérő meghatározása is ismert. A ~ szó mára már polgárjogot nyert, és nemcsak katonai vagy politikai, de az üzleti életben is széleskörűen használatos. **3.** Egy adott helyzetből a cél által meghatározott jövőbeli állapothoz vezető

út, polgári szervezetekben a tervezés és irányítás tudománya. Az üzleti életben a piaci verseny kiéleződésével honosodott meg a fogalom, a ~ kidolgozásával keresik a választ a környezet fenyegetéseinek elhárítására, lehetőségeinek kihasználására, a célok elérésére. (M. A.) → *stratégia és doktrína*

4. A szervezet legfőbb, legfontosabb cselekvési iránymutatója, egyben elvek, elvárások, eljárások, normák rendszere. A ~ szerepe mindenkor jelentős, de különösen krízishelyzetben van vezérlő szerepe. Olyan távlati cél, amely a szervezet tagjainak irányt mutat, meghatározó szerepet játszik szervezeti életükben, tevékenységükben, értékek kialakításában, fenntartásában. A ~ 5–10 éves vagy hosszabb cselekvési programot, követendő utat vázol fel, ami a szervezet egészére vonatkozik. A következő kérdésre válaszol: „mit kell tennünk?" A felső vezetés dolgozza ki. A ~ szó görög eredetű, és az ókori értelemben elsősorban hadászatot jelentett. A görög városállamok irányítói, a stratégoszok határozták meg államuk céljait, a célok megvalósításához szükséges tevékenységeket, amelyek – ma úgy gondoljuk – legtöbbször háborút jelentettek a szomszédos országok között. A hadászati, hadművészeti tevékenységekben, kezdetben az intuitív elemek voltak a meghatározók. Az ellenséget legyőző stratégoszok a hadviselés közben szerzett tapasztalataik feldolgozásával, a rendszer elemzésével megszerezték a háborúk tervezéséhez, szervezéséhez, irányításához szükséges ismereteket. A ~ lényegében egy átfogó elképzelés, amely a rendelkezésre álló erőkből a legelőnyösebb helyzetet igyekszik kialakítani a háború megnyeréséhez. (C. O.) → *katonai vezetés*

stratégiai dokumentum: minden olyan okmány, amely a stratégiai tervezés különböző szintjein a tervezési folyamat végső termékeként keletkezik. A kidolgozottság foka és a rendeltetés szerint a ~nak különféle megnevezései ismertek, például: zöld könyv, fehér könyv, koncepció, stratégia és akcióterv. A zöld könyv olyan ~ vagy irat, amelynek célja egy-egy terület legfontosabb kérdéseinek, problémáinak, valamint kihívásainak azonosítása, és az érdekelt kormányzati, szakmai, illetve társadalmi szereplők bevonása ezek megvitatásába. A ~ célja nem annyira a teendők strukturált felsorolása, hanem inkább csak a problémák felvetése, a gondolatok tisztázása és a konzultáció elindítása, ezért nem is tekinthető igazi stratégiának, mert sem a módszereket, sem a forrásokat nem taglalja. Például Kanada Nemzeti Biztonsági Stratégiájának kereteit írja le a 2016-ban kiadott ~, amely hangsúlyozza, hogy célja mindössze a gondolkodási keretek megrajzolása és a szabad véleménycsere, konzultáció megindítása. A fehér könyv egy adott területről készült a zöld könyvnél átfogóbb, de még mindig kötetlen struktúrájú stratégiai dokumentum, amely azonosítja az adott területhez kapcsolódó problémákat, bemutatja a célkitűzéseket, és egyes esetekben már a lehetséges beavatkozási módokra is rátér. (M. A.) → *stratégia és doktrína*

stratégiai hírszerzés: nemzeti hírszerző rendszer része. A ~ magába foglalja az összes rendelkezésre álló katonai és polgári információforrást. Működése törvények által szigorúan szabályozott. A ~ békében, válság és háború időszakában is folyamatos tevékenység. A ~ azon tevékenységek összessége, amelyek arra irányulnak, hogy megszerezzék és előállítsák mindazokat a felderítési adatokat, amelyek a legfelső politikai és katonai döntések előkészítéséhez, a különböző tervek nemzeti és nemzetközi szinten történő kialakításához szükségesek. (H. H.) → *felderítés*

stratégiai készlet: a központi tárintézetekben, a haderőnemek, a fegyvernek és a szak-

csapatok hadműveleti igényeinek megfelelő mennyiségben felhalmozott anyagi készlet. A csapatoknál lévő készletekkel együtt, alapvetően a haderő egészének háborús szükségleteit biztosítják. Ezt a készletet úgy alakítják meg, hogy az egyes haderőnemek, fegyvernemek és szakcsapatok igényeit a békekiképzés, a béketámogató és a háborús alkalmazás esetén keletkező szükségleteit egyaránt fedezni tudja. Ennek megfelelően a ~ek csoportosítása elsősorban a hadműveleti követelményektől függ. Szükség szerint telepíthető decentralizáltan, vagy a művelet speciális igényei szerint felhalmozottan. A ~ből az adott hadműveleti csoportosítás igényeihez igazodó készlet különíthető el. Ez a ~ szerves részét képezi, de a hadműveleti területen halmozzák fel. Ezek a külön meghatározott mennyiségű harc- és szakanyagkészletek, szintén a csapatoknál lévő készletekkel együtt biztosítják egy bizonyos hadművelet anyagszükségletét. (B. J.b) → *műveleti logisztika*

stratégiai készletek széttelepítése: a kiemelten veszélyeztetett tartalék hadfelszerelés oltalmazására, védett tárolására, őrzésére, működőképességének fenntartására és az anyagáramlási folyamatok biztosítására irányuló rendszabályok és tevékenységek összessége. A széttelepítés a központi (stratégiai) készleteknek az ország területén megfelelő időben, szélességben és mélységben történő olyan széttagolási folyamata, amelynek eredményeképpen a készletek a védettség és felhasználás szempontjából kedvezőbb térbeli, mennyiségi és minőségi állapotba kerülnek. A stratégiai készletek védelme érdekében a központi raktárakban tárolt anyagi készleteket azok megóvása érdekében decentralizáltan telepítik. Erre azért van szükség, hogy csökkenthető legyen annak valószínűsége, hogy az ellenség egy csapással megsemmisít egy adott készletet. A széttelepítéssel csökkenthető a természeti katasztrófák okozta kár is. A készletek célszerű széttelepítése a készletek megóvásán túl hozzájárul ahhoz is, hogy adott hadműveleti irányban fokozzák az anyagellátás biztonságát. (B. J.b) → *műveleti logisztika*

stratégiai kommunikáció: a NATO ~ja egy koordinált, kommunikációs képességeinek megfelelő használata a szövetség célkitűzéseinek, politikájának, műveleteinek és tevékenységeinek támogatása érdekében. E tevékenység célja, hogy pozitív képet és támogató közhangulatot alakítson ki, valamint értesse meg, továbbá fogadtassa el a szövetség erőfeszítéseit a kijelölt célközönséggel. Ezek a tevékenységek és képességek a következők: információs műveletek, lélektani műveletek, nyilvános diplomácia, nyilvános ügyek, katonai nyilvános ügyek. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

stratégiai súlypont: az az elsődleges erő forrása egy szereplő részére, ami lehetővé teszi számára a stratégiai célkitűzések teljesítését, tehát amitől az egész függ. A saját súlypont meghatározása mellett a válság összes szereplőjének súlypontját meg kell határozni. A súlypont beazonosítása lehetővé teszi a stratégiai tervezőcsoport számára az adott szereplőre vonatkoztatva a kritikus sebezhetőség beazonosítását. Ezért kulcsfontosságú a súlypont meghatározása és elemzésének végrehajtása. Stratégiai szinten a súlypont inkább politikai vagy morális jellegű lesz. Lehet például a rezsim hatalma, a nép, etnikai nacionalisták, vagy egy szövetség, illetve népcsoport akarata. Lehet továbbá egy kulcsfontosságú politikai vagy katonai vezető vagy a haderő egésze, esetleg a haderő azon része, amely a stratégiai célkitűzések szempontjából kulcsfontosságú. Stratégiai szinten kell beszélni a morális súlypontról is. Clausewitz *Vom Kriege* című

művének elemzése során többször találkozunk a morális súlypont kifejezéssel. Szerinte a háború kimenetele szempontjából létfontosságú pontosan meghatározni a szemben álló fél morális és fizikai karakterét, és ezzel egy ütemben a fizikai és morális súlypontját. Napjaink aszimmetrikus konfliktusai elemzése – vagy a konfliktusok kezelésére kidolgozott műveletterv tanulmányozása – során gyakran találkozunk morális súlypont-meghatározásokkal, amelyek a hadműveleti szinten már inkább fizikai súlypontként határoznak meg. A szövetség súlypontját lehetne említeni gyakorlati példaként, ami legtöbbször a nemzetek kohéziója. Ez szintén nem egy fizikai súlypont, hanem sokkal inkább morális. Az afganisztáni konfliktusban a talibán súlypontja lehetett például Omár Mullah, a talibán vezető elit, vagy akár a pastu népesség egy kiterjedt szegmense. A morális súlypont meghatározása emberekkel kezdődik és végződik, hiszen csak emberek képesek morális ellenállást kezdeményezni és fenntartani. Ezek az embercsoportok a vizsgálat során három csoportba sorolhatók: *a)* vezetők: erős akaratú (olykor fanatikus) személyek, akik elszántak az ellenállásra, képesek tömegeket befolyásolni és rendelkeznek a haderő felett. Ilyenek voltak például Szaddam Husszein, de említhetnénk Sztálint vagy Winston Churchillt is; *b)* uralkodói elit: egy szűk csoport, akik között megoszlik a hatalom. Lehetnek a kormánytagok vagy az egyes számú vezetők közvetlen tanácsadói támogatói; *c)* erős akaratú népcsoportok: emberek kisebb nagyobb csoportjai, akik elszántan ugyanabban hisznek, és ezáltal szembekerülnek más népcsoportokkal vagy államokkal. A két központi elem a beazonosításnál az elszántság a szembenállásra, a küzdelemre és az ahhoz szükséges (katonai) képesség feletti befolyás. A fizikai súlypont viszonylag könnyen beazonosítható, de a morális súlypont beazonosítása komoly hírszerző tevékenységet és elemzést, valamint a válság történelmi és vallási hátterének mély ismeretét igényli. Elsősorban a stratégiai szinten van óriási jelentősége. (K. Z.b) → *hadművészet*

stratégiai szállítóképesség (Strategic Airlift Capability – SAC): a NATO földrajzi határain kívül végrehajtott feladatainak előtérbe kerülése miatt a nagytávolságú (stratégiai) szállítások megtervezése, megszervezése és végrehajtása a felvonulás, az utánszállítás és a visszatelepülés időszakában egyaránt kiemelt feladatként jelentkezik. A többnemzeti összhaderőnemi katonai műveletekben alkalmazandó kontingensek utánpótlási szállításainak megtervezéséért, megszervezéséért és végrehajtásáért elsősorban a nemzeti katonai közlekedési szervek felelősek. A stratégiai szállítás sajátossága a közelítő, gyakran kontinenseken átívelő képesség és nagybani, globális ellátás. A katonai ~ megteremtése – különösen légi szállítás vonatkozásában – rendkívüli jelentőséggel bír egyrészt az elvárt gyorsaságú és megfelelő kapacitású reagálóképesség biztosítása, másrészt pedig a polgári logisztika által behatárolt lehetőségek kibővítése érdekében. Az elmúlt évtizedben ezen képesség megteremtése és erősítése terén számos eredmény született, amelyek a képességhiányt jelentős mértékben csökkentették. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

stratégiai tervezés: a tervezés folyamata, lépései: I. Jövőkép: C1. Küldetés és tevékenységi ágak. C2. Szervezeti filozófia, stratégiai magatartás. C3. Elvárások, sikerkritériumok. II. A stratégia megfogalmazása: C4. Helyzetfelmérés (CSWOT-elemzés). C5. Stratégiai állásfoglalás (fókusz, irányok, lépések). B6. Főtevékenységi ágak küldetése, jövőképe. B7. Főtevékenységi ágak stratégiai céljai, akcióprogramjai. B8. Funkcionális egységek céljai, programjai. C9. Visz-

szacsatolás, harmonizálács. C10. Erőforrás-elosztás és szervezetalakítás prioritásai. III. A műveleti tervezés: B11. A főtevékenységi ágak részletes programjai. F12. Részletes funkcionális akcióprogramok. C13. Erőforrás-elosztás és végrehajtás mérési módja. IV. A pénzügyi tervezés: B14. Főtevékenységi ágakra tervkészítés. F15. Funkcionális tervkészítés. C16. Tervek egyeztetése, elfogadása – Megvalósítás. Az előzőkre alapozottan fogalmazhatjuk meg a szervezeti stratégia definícióját: a szervezeti stratégia olyan rögzített hosszú távú célkitűzés, amely a szervezet működésének, helyzetének jövőbeni tervezett állapotát vázolja fel, annak elérését biztosító eszközeivel, működtetésének szabályaival és eljárásaival. (C. O.) → *katonai vezetés*

struktúra: a szervezeti formákat a szervezeti struktúrák reprezentálják. Strukturális jellemzők: A) Munkamegosztás; feladatkomplexumok lebontása, a részfeladatok szervezethez kötése, további megosztás, így lehet: elsődleges; másodlagos. Az elsődleges munkamegosztás szabályozásának elvei: funkció, tárgy, régió szerint. Egydimenziós a szervezet, ha egy elv szerint történik a munkamegosztás. Egydimenziós szervezet: funkcionális szervezet, ahol funkció szerinti munkamegosztás történik – divizionális szervezet tárgyi elvet követ az elsődleges munkamegosztása során. Két- vagy többdimenziós a szervezet, ha a munkamegosztási elveket párhuzamosan alkalmazzák – mátrix szervezetek. B) Hatáskör szabályozása: a hierarchiában elhelyezkedő szervezetek, személyek: kompetenciájának (illetékesség, jogosultság, szakértelem) megállapítása, döntési jogkörök felosztása, utasítási hatáskörök megállapítása. Utasítási hatáskör alapján: *a)* egyvonalas szervezet, ha az alárendeltek egy személytől kaphatnak utasítást, például: lineális és divizionális szervezetek; *b)* többvonalas szervezet, ha kettő vagy több szervezeti egység (személy) utasíthatja az alárendeltet például: funkcionális és mátrix szervezetek. *c)* Koordináció: amikor az eltérő feladatokkal, hatáskörökkel rendelkező, de egymással kapcsolatban lévő szervezeti egységek (személyek) tevékenységét a szervezet egészére vonatkozó célok érdekében összehangolják: idő, cél, személyközi orientációt tekintve. Khandwalla szerint a koordináció: technokratikus, strukturális, személyorientált. Katonai koordináció: hely (terep), idő, feladat, mód, eszköz, szervezet, felelősök. *d)* Konfiguráció: származtatott strukturális jellemző, amely a munkamegosztás, a hatásköri rendszer és a koordináció elsődleges szabályozásából alakítható ki. Konfiguráció leírható: a szervezet mélységi tagozódásával (hierarchikus szintek száma) profil szerint; szélességi tagozódás, azaz egy vezető alá tartozó alárendeltek száma a hierarchia különböző szintjein; az egyes szervezeti egységekben foglalkoztatottak számával. (C. O.) → *katonai vezetés*

sugáradag, sugárdózis: valamely közegben elnyelődő ionizáló sugárzás energiájának mértékét meghatározó mennyiség. A ~ lehet: elnyelt, besugárzási és egyenértékű. Az ember által elszenvedett ~ várható egészségkárosító hatását pontosabban kifejezi az egyenértékdózis. Lásd *dózis.* (B. T.) → *ABV-támogatás*

sugárbetegség: az emberi érzékenységtől, a besugárzás körülményeitől és az elszenvedett ionizáló sugáradag értékétől függő, az egész testre ható egészségkárosodás. A ~ különböző súlyosságú fokozatai és tünetei az elszenvedett sugáradag függvényében: *a)* enyhe: 1–2 Gy elnyelt sugárdózis (Sv effektív dózisegyenérték) hatására alakul ki, enyhe fejfájással, hányingerrel, hasmenéssel, fáradtsággal jár, általában 3 hét után lép fel, 2–3 hétig tart, és szövődmény

nem valószínű; *b)* közepes: 3–4 Gy (Sv) dózis hatására alakul ki, négy periódusban zajlik le: a kezdeti szakaszban fejfájás, hányinger, levertség; 7–10 nap tünetmentes szakasz; a harmadik szakaszban hirtelen heves hasmenés, hányás, nyálkahártyavérzés, a bőrön fekélyesedés, esetleg sokkos állapot; a negyedik szakaszban javulás, az elhalálozás valószínűsége 25%; *c)* súlyos: 4–6 Gy (Sv) elnyelt sugáradag hatására alakul ki, lefolyása az előző fokozatúéhoz hasonló, de sokkal kifejezettebb tünetekkel; a tünetmentes időszak mindössze 1–6 nap, szövődmények léphetnek fel, tüdőgyulladás, légzőközpont-bénulás, haj- és szőrzethullás, vérzékenység és egyéb tünetegyüttesek, az elhalálozás valószínűsége 50%; ezért beszélnek félhalálos dózisról; *d)* nagyon súlyos ~ 6–7 Gy (Sv) halálos dózis hatására alakul ki, lefolyása rendkívül heves. A ~ késői sugárártalommal is járhat, nemcsak genetikai (öröklődő), hanem az egyedeket is érintő fehérvérűséggel, fekélyesedéssel látási zavarokkal stb. Az emberi szervezetnek a külső vagy belső (inhaláció, inkorporáció útján bejutott) radioaktív anyag sugárzásának hatására bekövetkező károsodása. A gyógyító célú sugárkezelések következtében kialakuló enyhe, többnyire helyi károsodások is okozhatnak ~et, de ezek jól gyógykezelhetők. (B. T.) → *ABV-támogatás*

sugárfelderítés (ABV): az ABV-védelem feladatrendszerében végrehajtott ABV-felderítés feladata, illetve szakfeladatként a vegyi és sugárfelderítő alegységek sajátos tevékenysége, célja a sugárzó anyagok jelenlétének, térbeli helyzetének és mozgásának, valamint természetes lebomlásának és egyéb jellemzőinek megállapítása. A ~ során minden esetben műszeres mérésre van szükség, mert a sugárzó anyag érzékszervekkel nem észlelhető. A ~ végezhető sugárzásmérő műszerrel felszerelt gépkocsival, vegyivédelmi alegységek fedélzeti ABV-felderítőkomplexummal szerelt páncélozott járműveivel, repülőgéppel, helikopterrel. Légi ~kor helikopterrel és repülőgéppel elsősorban nagy kiterjedésű, nehezen járható, magas sugárszintű szennyezett területek ~ét végzik. A sugárhelyzet ellenőrzésekor sugárszennyezettnek kell tekinteni azt a területet, ahol a sugárzás intenzitása a földfelszín felett 1 m magasságban, eléri vagy meghaladja atomfegyver alkalmazásakor kialakuló radioaktív szennyezés esetén az 1 cGy/h-t, más forrásból kialakuló (nukleáris baleset) radioaktív szennyezés esetén a 2 μGy/h-t. Az adott területen sugárvédelmi rendszabályokat foganatosítanak: elrendelik a védőeszközök felvételét, folyamatos sugárellenőrzést végeznek, elvégzik a megfelelő mértékű sugármentesítést, az ott tartózkodókat pihentetik, váltják, szabályozzák a védőeszközben való tartózkodást, sugárvédő készítményeket használnak stb. Sugárszennyezett területen zászlókkal jelölik a szennyezett terület határait, külön jelölik a nagyobb szennyezettségű zónák határait, megkeresik és jelölik a legkisebb sugárszintű (áthaladásra alkalmas) területeket, esetleg megkerülési útvonalat. (B. T.) → *ABV-támogatás*

sugárfelderítő eszköz: sugárfelderítésben alkalmazott műszerek, készülékek, sugárzásmérő műszerekkel felszerelt járművek közös elnevezése. Idetartoznak a sugárjelző készülékek, a sugárzásmérő műszerek, sugáradagmérők, a mintavevő felszerelések. a radiológiai laboratóriumok, a vegyi és sugárfelderítő alegységek különleges járművei, továbbá a légi sugárfelderítés járművei. Sugárzásmérő műszerek a sugárszintmérők, sugárszennyezettség-mérők, sugáradagmérők. A sugárzásmérő műszerek hordozható és fedélzeti (járművekbe, helikopterekbe beépített kivitelben készülnek. Működhetnek hagyományos, félautomata és automata

táv-adatszolgáltató rendszerekben. (B. T.) → *ABV-támogatás*

sugárfelderítő gépkocsi: vegyi, -sugárfelderítő (harc)jármű (B. T.) → *ABV-támogatás*

sugárfigyelő és -jelzőrendszer: egy ország vagy állam egész területére kiterjedő, a katonai és katasztrófavédelmi szervként működtetett szakfelderítő rendszer; célja a veszélyes sugárforrásokból (atomrobbantásokból, atomerőművi [reaktor]balesetekből) eredő sugárszennyeződések észlelése, figyelemmel kísérése, továbbá a veszélyeztetett csapatok és lakosság riasztása, valamint a szükséges rendszabályok foganatosítása. Az ország területének jellegétől és a veszélyt jelentő sugárforrásoktól függően felépített, megfelelő felderítő-, híradó és jelzőeszközökkel felszerelt figyelő- és jelzőőrsök hálózata. A ~ adatokat szolgáltat a tömegpusztító fegyverek vagy atomerőművi- (reaktor-) balesetek hatásait értékelő állami és katonai vezető szerveknek, amelyek a kapott adatok alapján elrendelik a szükséges védelmi rendszabályok bevezetését. (B. T.) → *ABV-támogatás*

sugárhatást csökkentő készítmény: sugárvédő vegyület (B. T.) → *ABV-támogatás*

sugárhelyzet-értékelés: a katonai szervezetek (csapatok) tevékenységi körzetében levő terep és a troposzféra sugárzási viszonyainak, valamint várható hatásuknak prognózis és valóságos mérési adatok alapján végzett átfogó értékelése. A fő veszélyforrások az atomrobbanások kísérőjelenségeként fellépő radioaktív sugárzások (áthatoló és visszamaradó radioaktív sugárzás), valamint az atomerőművi (reaktor-) balesetekből származó veszélyes sugárzó anyagok kiáramlása. A ~ feladatait békében katasztrófahelyzetekre, illetve háborús viszonyokra dolgozzák ki. A ~ tartalmazza: a terep és a troposzférára sugárszennyezettsége jellegének és fokának megállapítását, a szennyezett terepen (légkörben) tevékenykedő személyek várható sugáradagjának és a sugárzás okozta veszteségeknek meghatározását. (B. T.) → *ABV-támogatás*

sugárkárosodás: genetikai sugárhatás; a radioaktív sugárzásnak az élő szervezetekre gyakorolt káros hatása. A szervezetben lévő vegyületek, sejtek, szövetek, szervek és összességében az egész szervezet ~a kétféle módon következhet be: a) a részecskesugárzást v. kvantumokat elnyelő molekulák közvetlen károsodásával, ionok, esetleg gyökök képződésével; b) a szervezet vízmolekuláinak ionizációja révén, és a további károsodás ennek már csak a következménye. A szervezet szomatikus (testi) és ivarsejtjei nem egyformán károsodnak. Az életműködés során a szomatikus sejtek az elhalt sejteket rendszeres osztódással, szomatózissal pótolják, és ezek sérülése a szomatikus ~. A fajfenntartást biztosító ivarsejtek kromoszómaállománya is károsodhat, ami öröklődik, és generációkon keresztül mint genetikai sugárhatás érvényesülhet. Az ivarsejtek termelése 2 Sv effektív dózisegyenérték hatására erősen csökken vagy időlegesen meg is szűnik, 3–5 Sv hatására teljes sterilizáció következhet be. A sugárzásra legérzékenyebb szervek a nyirokcsomók, a csontvelő, az anyagcsere- és a belső elválasztású rendszer mirigyei (máj, vese, mellékvese), a gyomor- és a bélrendszer nyálkahártyája, a szemlencse és a bőr. A bekövetkező kémiai, fizikai és biokémiai folyamatok megváltoztatják a szervek, szövetek normális struktúráját és funkcióját. Az inhaláció vagy inkorporáció útján a szervezetbe került radioaktív anyagok közvetlenül fejtik ki károsító hatásukat felezési idejük, lerakódásuk, illetve kiürülésük függvényében. A vérben és testnedvekben oldódó radioaktív izotópok felszívódnak és különböző szervekben

kumulálódnak, deponálódnak; a másodikharmadik napon az inhaláltak 40–60%-a, az inkorporáltak 80–90%-a eltávozik, kiürül a szervezetből. (B. T.) → *ABV-támogatás*

sugármentesítés: dekontaminálás; a tárgyakra, személyekre, illetve a terepre, élőlényekre, élelemre rárakódott, vízbe jutott radioaktív szennyeződések eltávolítását, a sugárszennyezettség megengedett mértékre csökkentését célzó tevékenység. Módszere a szennyező radioaktív anyag és a megtisztítandó tárgy minőségétől és a szennyeződés módjától függ. A gyakorlat szempontjából fontos, hogy a ~ folyamata sértetlenül hagyja a mentesítendő tárgyat. Szennyeződés előtt, ha van rá lehetőség, célszerű a haditechnikai eszközöket védett helyre állítani vagy ponyvával lefedni, érzékeny műszereket lehúzható műanyag hártyával bevonni, mindez megkönnyíti és gyorsítja a ~t. A fegyverzet, a haditechnikai eszközök és az egyéb felszerelések ~ét csapatmentesítő vagy szakmentesítő eszközökkel végzik, rendszerint sugármentesítő anyagok (oldatok) felhasználásával. Módszere: a felületről eltávolítják a nagyobb szennyeződéseket, majd sugármentesítő oldattal, kefe segítségével lemossák a sugárzó anyagot. Legeredményesebbnek a nagynyomású mentesítőberendezések bizonyultak. Szilárd útburkolat ~ére folyadékos mentesítő szakgépkocsi, vagy konténeres mentesítőberendezés (KMB) alkalmas. A terep ~ének megbízható módszere a szennyezett talajfelület eltávolítása. A szennyezettség mértékétől és a talaj minőségétől függően, a talajt 15–30 cm rétegvastagságban kell eltávolítani. Ruházatot kirázással, keféléssel és mosással lehet mentesíteni. Víz ~ekor a szennyezett vizet komplex vízszűrő berendezésen (mechanikus szűrőn, derítőszereken, ioncserélő gyantákon stb.) szűrik át. A szennyezett levegőt a megfelelő szűrőberendezésen való átszívatással lehet mentesíteni. A személyek ~e a testfelület szappanos vízzel végzett alapos lemosásából (fürdetésből) áll. A ~ hatásosságáról sugárszennyezettség-mérő műszerrel végzett ellenőrzéssel kell meggyőződni. A ~kor eltávolított szennyező anyag továbbra is veszélyes, mivel a sugárzó anyagok bomlását, károsító hatását semmilyen módszerrel, eszközzel befolyásolni, csökkenteni vagy megszüntetni nem lehet, ezért biztonságos izotóptemetőben helyezhetők el megbízhatóan. (B. T.) → *ABV-támogatás*

sugármentesítő anyag: a sugármentesítő oldat hatóanyaga, olyan szerves vagy szervetlen vegyület, amely csökkenti a felületi feszültséget, segíti a habképződést, ezzel a (zsíros, olajos és egyéb szennyeződésű) felületekre tapadt por vagy folyékony állapotú sugárzó anyagok eltávolítását megkönnyíti. Leghasználatosabb ~ok a zsíralkoholszulfonátok. Használatos oldószerek: diklóretán (CH_2CI-CH_2CI), tetraklóretán ($CHCI_2$-$CHCl_2$), szén-tetraklorid (CCI_4). A legolcsóbb és legnagyobb mennyiségben rendelkezésre álló oldószer a víz. (B. T.) → *ABV-támogatás*

sugárszennyezettség: radioaktív sugárzást kibocsátó anyagok jelenléte valamely felületen vagy közegben. A ~ mértékegysége felületeken a mGy/h, Gy/h, illetve mSv/h, Sv/h. Valamely közegben (például élelmiszer, víz stb.) a fajlagos aktivitás azt mutatja, hogy mekkora az egységnyi tömegű anyag aktivitása. Mértékegysége: Bq/kg. (B. T.) → *ABV-támogatás*

sugárvédelmi rendszabály: a radioaktív sugárzás káros hatásainak megelőzését vagy csökkentését célzó szabályba foglalt tevékenység. A ~ok magukban foglalják a sugárfelderítést és -ellenőrzést, a sugárvédő anyagok és a védőeszközök használatát, a haditechnikai eszközök sugárvédő képességének fokozását, a sugárszennyezett területen

betartandó eljárásokat, szabályokat, a sugármentesítést, a sugárbetegek egészségügyi ellátását. (B. T.) → *ABV-támogatás*

sugárvédő vegyület: sugárhatást csökkentő készítmény; olyan gyógyszer, növényi kivonat, készítmény, amely csökkenti az emberi szervezet sugárérzékenységét, ezáltal fokozza a sugártűrő képességet. A ~ek hatására a besugárzott szervezet úgy reagál, mintha nem a mért sugáradagot kapta volna, hanem annak csak egy részét. A ~ek csak abban az esetben hatásosak, ha a sugárhatás előtt megfelelő idővel (általában 4-6 órával) jutnak a szervezetbe. Tabletta vagy injekció formájában használatosak. A ~ek közé tartozik például a ciesztin, és a diszulfidja a ciesztin, a ciszteamin és a diszulfidja a cisztamin, visztamin, a merkaptoetilamin, az aminoetil-diszulfid. Az utóbbi években az egyes növényekben található – kevésbé toxikus, hosszabb ideig ható – természetes sugárvédő anyagokkal is kísérleteznek, sőt, a közelmúltban olyan hatóanyagot is kifejlesztettek amely napokkal a sugárhatás után is képes hatékonyan kezelni a sugárbetegséget. A ~eket elsősorban olyan kötelékeknél, csoportoknál célszerű alkalmazni, amelyek hosszabb ideig tartó sugárhatásnak vannak kitéve (például a vegyi, sugárfelderítő, mentesítő alegységek). (B. T.) → *ABV-támogatás*

sugárveszély: az atomenergia békés vagy háborús célú felszabadítása, hasznosítása, a radioaktív izotópok gyártása, alkalmazása során mind a külső, jelentős energiájú radioaktív sugárzás, mind a munkahely vagy a környezet radioaktív szennyezettsége következtében kialakult sugárszennyeződés, az inhaláció, illetve inkorporáció károsító hatásának lehetősége, illetve fennállása. A ~es munkahelyen dolgozók megengedett sugárterhelését egészségügyi normák szabályozzák. A normák az egész testre évi 50 mSv egyenértékdózist, egyes szervekre 500 mSv effektív dózist állapítanak meg, kivéve a szemlencsét, amelyre 150 mSv egyenértékdózis a korlát. A lakosság tagjaira vonatkozóan a dóziskorlát: évi 1 mSv effektív dózis, szemlencsére évi 15 mSv egyenértékdózis, bőrre évi 50 mSv egyenértékdózis. (B. T.) → *ABV-támogatás*

súlyképzés: a katonai műveletek során az erők és eszközök hatásának koncentrálása. Béketevékenység során, amikor egy kiemelt feladatra úgynevezett program-központosított feladat megoldására átcsoportosítjuk az erőforrások jelentős részét. Harci műveletek megoldása során támadásban az erők és eszközök hatását a főcsapás, illetve a kiegészítő csapás irányába összpontosítjuk. Védelemben körletek, objektumok megtartása céljából az erők és eszközök hatásának összpontosítása történik a főerőkifejtés irányába, terepszakaszokra. (C. O.) → *katonai vezetés*

súlypont: 1. Visszatekintve a hadtörténelem eseményeire megállapíthatjuk, hogy a hadvezéreket és a stratégiai gondolkodókat mindig is erősen foglalkoztatta a ~-meghatározás jelentősége, hiszen ez a művelettervezés alapvető eleme a sikeres hadjáratok, hadműveletek, illetve csaták kulcsa. Az első, akit meg kell említeni az Carl von Clausewitzet, aki szerint a súlypont egy olyan erőcentrum, amitől minden (az egész) függ, és a szemben álló félnek erre a pontjára kell a főerőkifejtésünket összpontosítani. Clausewitz szerint a háború oka determinálja a súlypontot, amit ő az ellenség haderejében, fővárosában, politikai és katonai vezetőiben látott. Jomini szerint az ellenség döntő fontosságú pontjaira kell a főerőkifejtést irányítani a hadszíntéren, és így érhető el a győzelem. Szun Ce szerint pedig az ellenség leggyengébb pontja a súlypontja és nem a legerősebb. Amint látjuk a stratégiai gondolkodók is különféleképpen írtak és vélekedtek a súly-

pontról. Amit megállapíthatunk az az, hogy óriási jelentősége van a műveleti siker szempontjából különösen napjaink konfliktusai során, amikor aszimmetrikussá, sokszereplőssé váltak a konfliktusok. Nagyon fontos továbbá, hogy beazonosítsák kerüljön a saját súlypontot is, hiszen annak megóvása, védelme érdekében mindent el kell követni. A súlypont meghatározása a műveletek tervezése során a legfontosabb lépések közé tartozik. Meghatározásra kerül mind a stratégiai, mind a hadműveleti és a harcászati szinten a saját és a szemben álló felek tekintetében is. Amint azt az előzőekben kifejtettük a stratégiai gondolkodók sem egyformán vélekedtek róla. A Clausewitz által megfogalmazott áll legközelebb ahhoz, amit a mai modern hadtudomány alkalmaz. A NATO-doktrínákban és a Magyar Honvédség Törzsszolgálati Szakutasításában is hasonló meghatározás található: a súlypont olyan jellemző tulajdonságok, képességek vagy körzetek összessége, amelyekből egy ország, szövetség, katonai erő vagy más csoportosítás cselekvési szabadsága, fizikai ereje vagy harci elszántsága származik. A súlypont nem más, mint a cél eléréséhez szükséges erő alapvető forrása. A stratégiai vagy az összhaderőnemi tervezőcsoportnak meg kell határoznia a baráti és szemben álló felek súlypontelemzésében, hogy mely sebezhető pontokon támadhatók a szemben álló felek, és hogy mely sebezhető pontokat kell a szövetséges és baráti szereplőknek védenie. A saját és ellenséges felek rendszer elemzésén alapulva a tervezőcsoport meghatározza a részt vevő felek erős pontjait. A stratégiai súlypontelemzés megjeleníti az elsődleges erősségét egy szereplőnek, amelyen keresztül elérheti a stratégiai céljait. Itt szükséges szem előtt tartani a Clausewitz által megfogalmazottakat. A súlypont minden erőnek a forrása, valami, amitől minden függ. A lehetséges súlypontok további vizsgálata során történik meg az egyes szereplők elemzése (ellenség, együttműködő, semleges és szövetséges) annak érdekében, hogy meghatározzuk azok képességeit (mi az, ami képessé teszi valaminek a megtételére), a szükségleteket (mi szükséges, hogy a tevékenység hatékony legyen) és a legfontosabb a sebezhetőség (milyen módon lehet befolyásolni). Nincs meghatározott kezdőpont. A súlypontelemzés néhány szereplő esetében egyszerűnek tűnik, mégis a képességeken, a szükségleteken és sebezhetőségeken végighaladva, más és más következtetésre juthatunk. Az elemzés végére ki kell derüljön, hogy mit lehet/kell kiaknázni és mit kell megvédeni. (K. Z.b) → *hadművészet* **2.** Minden olyan képesség, sajátosság, terület, amelyből egy szövetség, egy katonai kötelék, vagy más csoportosítás cselekvési szabadságát, erősségét elszántságát nyeri, vagy amelynek le-, illetve elfogásával, megtörésével, megsemmisítésével a szemben álló fél velünk szemben döntő fölényt érhet el. A szemben álló fél semlegesítése, megsemmisítése annak elkerülhetetlen vereségét vagy megadását eredményezi. Megjelenik stratégiai, hadászati, hadműveleti és harcászati szinten is. Műveletvégrehajtási szinten az összes erőkifejtés és mozgás középpontja. Elérhető a kötelékek képességeinek kialakításával, szinten tartásával; a műveleti lehetőségek kihasználásával; a műveletek sikerét biztosító elvek betartásával. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

súlypontelemzési mátrix: kitűzött végcél, vagy állapot. Mi a szereplő fő célja és milyen körülményeket akar megteremteni a tevékenységével? *a)* Súlypont: nevezzen meg valamit, amiből az adott szereplő/fél az erejét veszi. Ellenség esetén semlegesítendő, saját esetén védendő. Egy főnév; egy entitás; egy komplex rendszer, hadműveleti szinten többnyire egy katonai csoportosítás vagy képesség. *b)* Kritikus Képességek (KK): a súlypont érvényesülését, hatékony-

ságát biztosító alapvető képesség vagy tevékenység (amelyeket akadályozni, pusztítani kell). Befolyásolni kell, szemben álló fél esetén megszüntetni, baráti esetén felerősíteni. A kulcs szó ige …. képesnek lenni valamire. *c)* Kritikus Sebezhetőségek (KS): sebezhető kritikus képességek, erőforrások, amelyeken keresztül a súlypont befolyásolható, semlegesíthető vagy védhető. Ellenség esetén támadandó, barát esetén védendő. Jelzős főnévi szerkezet (például alacsony morál). *d)* Kritikus Követelmények (KK): a kritikus képességek kialakításához és fenntartásához szükséges kulcsfontosságú eszközök, feltételek, képességek esetleg egy más szereplőhöz való viszony. Ellenség esetén megszüntetni kell, barát esetén erősíteni. Általában főnév esetleg jelzős főnévi szerkezet. Következtetések: képesség hiányok, gyenge pontok, sebezhetőségek, amelyek kihasználásával a műveleti környezet a számunkra kedvező irányba befolyásolható, és lehetetlenné teszi az ellenség számára a végcél elérését. (K. Z.b) → *hadművészet*

summálódási törvény: a kifejezés fontos pedagógiai fogalom, amelyet a parancsnoki-vezetői munkában szem előtt kell tartani. A ~ azt jelenti, hogy az egyént érő pozitív, negatív értékeléseinek hatásai a személyiségben summázódnak, vagyis összegződnek. Ha a parancsnok-vezető gyakran alkalmaz az egyén számára pozitív értékelést, ez esetben a jó érzelmi jó közérzet fokozódását, az emberi kapcsolatok javulását eredményezi. Amennyiben azonban a negatív értékelések érik nagyobb gyakorisággal az embert, ezek summázódása már veszélyes kitöréseket, a magatartás eldurvulását, a kapcsolatok romlását, ingerültséget, feszültséget von maga után. A ~ következtében azonban ezek az apróbb bántások, szurkálódások egy idő után komoly sérelmekké összegződnek, amit az egyén úgy fogalmaz meg, hogy most már „betelt a pohár”, és ebben a feszült állapotban meggondolatlan tettekre, durva reagálásra ragadtathatja magát. Nem kell tehát lebecsülni az aprónak látszó szurkálódások megjelenését a katonai csoportokban, és a ~re való tekintettel ezeket lehetőleg időben le kell állítani. (Sz. I.a) → *katonapedagógia*

Supercharge (Turbóra váltás) **hadművelet:** Montgomery altábornagy brit 8. hadseregének – a „második el-alameini csata” idején történt áttörése (1942. november 2.) (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

sürgősségi sebészet: az életfunkciók fenntartása, valamint a létfontosságú szervek (szív, tüdő, agy) működése érdekében megtett sebészeti beavatkozások összessége. A ~i beavatkozásokat a lehető leggyorsabban biztosítani kell. Elsődleges tervezési szempont a súlyos sérültek sebészeti ellátásának két órán belüli biztosíthatósága. (S. L.) → *katonai egészségügy*

SWOT-elemzés (Strengths – erősségek, Weaknesses – gyengeségek, Opportunities – lehetőségek, Threats – fenyegetések): a környezeti felmérés készítéséhez elengedhetetlen a problémaérzékenység, aminek kialakulásához, fejlődéséhez tapasztalatokra és elfogulatlan látásmódra van szükség. Ahhoz, hogy a tervezés biztos alapokra épüljön, a területelemzés mellett el kell végezni a külső és belső környezeti tényezők elemzését is, amelyek együttes használatára a ~ szolgál. A szervezeten belül biztos alapot jelentenek az erősségeket, javításra szorulnak a gyengeségek; a szervezet környezetében biztató jelek a lehetőségek, és kihívásokat, felkészülést kívánnak a gyengeségek, illetve fenyegetések. A) Belső környezet: *a)* erősségek: stabil gazdasági helyzet; fejlett infrastruktúra; képzett humánerő; tanúsított minőségirányítási rendszer; hitelesség – hitelképesség; kiegyensúlyozott

anyagellátás stb.; *b)* gyengeségek: ingadozó minőség; magas rezsi; alacsony termelékenység; elavult géppark; nehézkes innováció; alacsony szintű a reagálóképesség; hatalmas bürokrácia; stb. B) Külső környezet: *a)* lehetőségek: új feladatok megszerzése; új kapcsolatok; együttműködés; fejlesztések; új technikai eszközrendszer beszerzése; új technológia bevezetése; kedvező hitel (emelt költségvetés) stb. *b)* fenyegetések: versenytársak előretörése; jogi és szabályzórendszer változása; átalakuló veszélyhelyzet új ismeretlen követelmények; EU-, NATO-követelmények; munkaerő-elszívás, minőségi romlás; alkalmazottak új alapú, költséges képzése stb. A ~ célja, hogy felkészítse a szervezet vezetőjét, vezetését az intézmény környezetéhez viszonyított helyzetének meghatározására, megalapozza azokat a főbb lépéseket, amelyek elvezetnek a célok eléréséhez. A szervezet erősségét jelezheti például a kiszámítható, stabil költségvetés, jó hírnév, a tagok által elvárt és elfogadott magas követelmények, jártasság a vezetésben, megfelelő szolgáltatás- és termékfejlesztés, önálló gondolkodásra képes munkatársak, megfelelő belső információáramlás stb. A szervezet gyengeségei lehetnek például a romló versenypozíció, elavult tárgyi feltételek és kevésbé elkötelezett és kvalifikált személyi állomány, a célirányosan szervezett és rendszeres továbbképzés hiánya, az igénybe vehető szolgáltatások köre, az autokratikus egoista vezetők. Mindez jelentős fluktuációt is okozhat stb. A szervezet belső rendszerének elemzése az alapfunkció függvényében történhet. Az elemzés feladata tehát, hogy feltárja a szervezet erősségeit és gyengeségeit. Ehhez persze alapos önismeretre és tárgyilagos nézőpontra van szükség. A vizsgálat tárgyát képezik a szervezet hagyományai, hagyományos eljárásai, a rendelkezésre álló források kihasználtsága, a szolgáltatások minősége, és mindazon tényezők, amelyek a szervezet működésében szerepet játszanak. Ha a szervezet valamilyen hatást gyakorolhat a fenntartóra, akkor ezt a belső elemzés keretében lehet vizsgálni. Ez azért is lényeges, mert a költségvetési intézményeknél a fenntartónak van jelentős befolyása, hiszen dönt a szervezet fenntartásának miként jéről, a költségvetésről, valamint gyakran szakmai kérdésekről is. A külső környezet jellemzőinek vizsgálata számos tényező analizálásával történhet, amelyből az alábbiak lehetnek a legfontosabbak: *a)* demográfiai változások: a korfa változása, kisebbségek, új családformák, népességmozgás; *b)* szociokulturális változások: szabadpiac, munkaerőpiac, munkaerő-kvalifikáció, gazdasági növekedés vagy recesszió, nemzetközi együttműködés, munkamegosztás stb.; *c)* technológiai, műszaki változások: automatizálás, új típusú információfeldolgozás, technológia; *d)* politikai, jogi változások: csökkenő költségvetés, (de)centralizáció, változó jogi szabályozás, EU-, NATO-, nemzetközi egyezmények, trendek stb. A lehetőségek vizsgálata során feltárható például az erőforrások közötti választóvonal szélesedése, a humánerő képességének növekedése, a felettes szervek támogató pozitív magatartása, a technikai és a technológiai beszerzési lehetőségek nemzetközi lehetőségei. A félelmek, a veszélyek vizsgálata során elemezni lehet a megváltozott elvárásrendszert, a lefedettséget, az új versenytársakat, a szolgáltatások kínálatának növekedését, az új típusú biztonsági veszélyeket, a kiismerhetetlen és felismerhetetlen új veszélyhordozókat. (C. O.)

→ *katonai vezetés*

Sz

szabad szárny: a csapatok harcrendjének, hadműveleti felépítésének a szomszédokkal nem érintkező, illetve velük összeköttetésben nem lévő szárnya. A manőverező jellegű tevékenységek során a ~ak megléte általánossá válik, s harc minden fajtájának megszervezésekor figyelembe kell venni. A nyitott szárny biztosítása a harc tartalmának egyik eleme, s így nem képezi külön részét a harci támogatásnak. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

szabadság: A) Alapszabadság: az állomány tagját évi 25 munkanap alapszabadság illeti meg. B) Szolgálati viszonyban töltött idő után járó pótszabadság: az alapszabadságon túl az állomány tagjának a szolgálati viszonyban töltött ideje után megállapított, legalább 2, legfeljebb 9 munkanap mértékű pótszabadság jár. Felsőfokú iskolai végzettség esetén a pótszabadság mértéke 1–1 nappal emelkedik. C) Egészségkárosító kockázatnak kitett szolgálati beosztást betöltők pótszabadsága: az állomány tagja a folyamatos és átlagon felüli fizikai, pszichikai igénybevételéből származó egészségkárosodás megelőzése, illetve a fizikai állóképességének megőrzése céljából külön pótszabadságra jogosult, amely az egészségkárosító kockázatnak kitett, miniszteri rendeletben meghatározott beosztásban évente legfeljebb 10 munkanap, repülőgép- és helikoptervezető, fedélzeti szolgálattevő, valamint ejtőernyős, továbbá közvetlen életveszélynek kitett tűzszerész, búvár beosztásban évente legfeljebb 14 munkanap. D) Gyermek(ek) után járó pótszabadság: az állomány tagjának a 16 évesnél fiatalabb gyermeke(i) után legalább 2, legfeljebb 7 munkanap pótszabadság jár. A pótszabadság fogyatékos gyermekenként 2 munkanappal nő. E) Vezető beosztást betöltők pótszabadsága: a miniszteri rendeletben meghatározott vezető állomány tagja a vezető beosztás szintjének megfelelő vezetői pótszabadságra jogosult, amelynek mértéke évente legalább 2, legfeljebb 4 munkanap. A szabadságot a munkáltatói jogkört gyakorló, vagy az általa kijelölt személy adja ki. Az alap- és a pótszabadság együttes időtartamának 50%-át egyfolytában, 25%-át, de legalább 10 munkanapot pedig az állomány tagja által megjelölt időben és időtartamban kell kiadni úgy, hogy az a honvédség működőképességét ne veszélyeztesse. A szabadságot az esedékesség évében kell kiadni. Ha szolgálati érdekből erre nincs lehetőség, úgy azt a következő év június 30-áig, az állomány tagjának betegsége vagy a személyét érintő más elháríthatatlan akadály esetén az akadályoztatás megszűnésétől számított 30 napon belül kell kiadni, amennyiben az esedékesség éve letelt. Az állomány tagjának a szabadság kiadására vonatkozó igénye a szolgálati viszony fennállása alatt nem évül el. Ha a honvédség a szabadság arányos részét nem adta ki, annak megváltására csak a szolgálati viszony megszűnésekor, megszüntetésekor, valamint a rendelkezési

állományba áthelyezés egyes eseteinél kerülhet sor. F) Gyermek születése esetén járó pótszabadság: az apának gyermeke születése esetén, legkésőbb a születést követő 2. hónap végéig 5 munkanap, ikergyermekek születése esetén 7 munkanap pótszabadság jár, amelyet kérésének megfelelő időpontban kell kiadni. G) Szülési szabadság: az állomány tagja (anya, örökbe fogadó szülő, gyermeket gondozó vér szerinti apa) egybefüggő huszonnégy hét szülési szabadságra jogosult azzal, hogy ebből legalább két hetet köteles igénybe venni. H) Illetmény nélküli szabadság: *a)* gyermek gondozása céljából: az állomány tagja a gyermeke 3. életéve betöltéséig, ezen túlmenően a gyermeke személyes gondozása érdekében a gyermek 10. életéve betöltéséig a gyermekgondozást segítő ellátás folyósításának időtartama alatt illetmény nélküli szabadságra jogosult; *b)* közeli hozzátartozó ápolása céljából: az állomány tagjának közeli hozzátartozója vagy élettársa kezelőorvos által igazolt tartós (előreláthatólag 30 napot meghaladó) személyes ápolása céljából, az ápolás idejére, de legfeljebb 2 évre illetmény nélküli szabadság jár; *c)* házastárs tartós külföldi kiküldetés idejére: az állomány tagja illetmény nélküli szabadságra jogosult a házastárs vagy élettársa tartós külföldi kiküldetése esetén, annak tartamára. Az állomány tagjának kérelmére – méltányolható egyéni indokból – illetmény nélküli szabadságot lehet engedélyezni, így különösen a nemzetközi szervezetek által kiírt pályázat elnyerése esetén, ha a munkakör betöltése a szolgálat érdekével nem esik egybe, a munkavégzés idejére. I) Egészségügyi szabadság: jár az állomány tagjának, ha betegség, műtét vagy baleset miatti sérülés következtében a szolgálat ellátására képtelen, vagy a szolgálat további ellátása az egészségi állapotának rosszabbodását eredményezné. Az egészségügyi szabadság a felgyógyulásig, vagy a végső fogyatékosság kialakulásáig, de legfeljebb 1 évig jár. 12 évesnél fiatalabb beteg gyermek ápolása címén, a gyermek életkorának megfelelő mértékű egészségügyi szabadságra jogosult az állomány tagja. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

szabadtartalék: a tartalékállományú hadkötelesek azon része, akik a mozgósítás után életbe lépő M-hadrend valamelyik hadrendi elemének (katonai szervezetének) egy meghatározott, konkrét beosztásába nincsenek lebiztosítva; a megyei (fővárosi) katonai igazgatási szervek nyilvántartásában lévő, más szervezethez le nem biztosított, a veszteségpótlás, hadrendbővítés során igénybe vehető tartalékos hadköteles állomány. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

szabályozás: ~kor az irányító rendszer ellenőrzi az irányított alrendszer tevékenységét, és ha azt tapasztalja, hogy az irányított alrendszer a meghatározottaktól eltér (a cél és a tényállapot nagyobb a megengedettnél), akkor kiegészítő intézkedéssel beavatkozik az alárendelt szervezet folyamatába. Az ellenőrzéstől a beavatkozásig terjedő kapcsolatot visszacsatolásnak nevezzük, ami ~t jelent az alárendelt szervezet számára. (C. O.) → *katonai vezetés*

szabályzat: olyan központi rendelkezések összessége, amelyek meghatározzák a katonai szolgálat ellátásának rendjét, a katonákkal szembeni alaki, öltözködési, szolgálatellátási, parancs teljesítési követelményeket, a parancsnoki kötelezettségeket, felelősséget, fegyelmi joggyakorlás lehetőségeit stb. (C. O.) → *katonai vezetés*

szabályozóvonal (szabályzó terepszakasz): a katonai tevékenységek irányítására, ellenőrzésére, koordinációjára, rendszerint a csapatmozgások, harctevékenységek irányára (sávjára) merőleges a terepvonulatot követő vonal. A mozgásban lévő, feladatot végrehaj-

tó kötelékek jelentik a rajtuk való áthaladást. A ~at gyakran használják a harc- (mozgási) tevékenységek ütemének meghatározására. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

szabványszintű kiképzés: az a kiképzési rendszer, amelyben az egyéni és a kötelék kiképzési teljesítményt szabványok alapján mérik, ezek képezik a kiképzés teljesítmény-célkitűzéseit. Az egyéni kiképzési szabványokat a különböző képesítési szabványok (a munkakörök, feladatkörök, beosztások betöltéséhez szükséges szakmai követelmények) és az egyéni harcfeladat-szabványok (egyéni általános katonai kiképzési követelmények), a kötelékkiképzés követelményeit a kollektív harcfeladat-szabványok képezik. Valamennyi kiképzési szabványt a doktrínákból, szabályzatokból származtatnak, amelyek pontosan meghatározott katonai tevékenységekre, műveletekre, harcfeladatokra, harccal kapcsolatos feladatokra vannak felosztva. A feladatokhoz rendelt normatív követelmények képezik a szabványokat, amelyek a hozzájuk rendelt körülményekkel, viszonyokkal együttesen képezik a kiképzés (kiképzési rendezvény, gyakorlat) célját, az egyéni és a kollektív harcfeladat szabványokat. Valamennyi szintű kiképzési rendezvény, gyakorlat célja egy vagy több kollektív és az egyéni harcfeladat-szabványokban meghatározott teljesítménycélok sikeres teljesítése. Ennek megfelelően, valamennyi gyakorlat, kiképzési rendezvény során pontosan meg kell határozni a gyakorlásra tervezett harcfeladat-szabványokat (kiképzési célokat), a kiképzési rendezvény, gyakorlat várt kimenetét és a siker objektív mérésének követelményeit. Az aktív és a tartalék erők kiképzése során ugyanazokat a képesítési szabványokat, egyéni és kollektív harcfeladat-szabványokat kell felhasználni. Valamennyi szabvány alapvető és kiegészítő komponensekre van felbontva. A tartalék erők kiképzése során valamennyi kiképzési követelmény a szabvány alapvető komponensére koncentrálódik. A szabványok kiegészítő komponensére csak akkor hajtanak végre kiképzést, ha a tartalékos katonák kiegészítik, megerősítik az aktív komponens erőit. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

szakágazat: a katonai szervezetek anyagnem szerint elkülönülő szervezeti egységeinek megnevezése. A ~ok rendeltetése, hogy a hatáskörükbe tartozó anyagi, technikai eszközök felhasználásának, működtetésének szabályozása, az utánpótlás, javítás tervezése, a gazdálkodási tevékenység irányítása, vezetése. (C. O.) → *katonai vezetés*

Szakági Éves Beszerzési Terv (SZÉBT): a Magyar Honvédség éves híradó-informatikai beszerzési terve a honvédelmi tárca éves beszerzési tervének híradó-informatikai beszerzéseket tartalmazó kivonata, egyben a központi ellátó szervezet ~e, amely a Magyar Honvédség éves híradó-informatikai fejlesztési és üzemeltetési terv, valamint a honvédelmi szervezetek éves híradó-informatikai fejlesztési-üzemeltetési tervei alapján készül. A beszerzésre és az államháztartás működési rendjére vonatkozó jogszabályokkal összhangban tartalmazza az adott évben beszerezni kívánt híradó-informatikai eszközöket, szolgáltatásokat. A SZÉBT elkészítésének részletes rendjét a középszintű logisztikai irányító szerv központi gazdálkodási intézkedése tartalmazza. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

szakalaki gyakorlás: a gyakorlás egyik fajtája, amely (az alaki gyakorlás szakmai változataként) a harcászati kiképzés alaki megalapozását célozza. A ~ abban különbözik az alaki gyakorlástól, hogy a katonák, az alegységek harcban szükséges fegyvernemi-szakmai tevékenységének lényegesebb alaki mozgásait, fogásait hivatott készségszinten,

vezényszavakhoz kapcsoltan megtanítani. A ~ mindig fegyvernemi, szolgálati ág jellegű és tartalmú, nagyrészt szoros kapcsolatban van a harcjárművel, a harci technikai eszközzel, és mindig kötelékben (kezelőszemélyzet, alegység) megy végbe. A ~ feltétele a katonák (kezelők) egyéni felkészültsége az eszközök kezelésében, a járművezetésben stb. Erre alapozva a ~ a kollektív teljesítőképesség kifejlesztésére irányul. A ~ keretében kialakított kollektív teljesítőképességek – az alegységek harctevékenységéhez szükséges mozgások, mozdulatok, fogások, eljárások gyors és pontos végrehajtásában – feltételei a harcászati kiképzés megkezdésének, illetve az alegységek sikeres harctevékenységének. A ~ oktatásszervezeti formája a kezelői kiképzés és a kötelékkiképzés. A ~t az alegységek mindig szervezetszerű kötelékben, harci felszereléssel, fegyverzettel, harcjárművekkel hajtják végre. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

szakasz: néhány rajból (részlegből, kezelőszemélyzetből) álló, század (üteg) állományába tartozó harcászati alegység. Önálló ~ok működhetnek egység, magasabbegység, vezető szervek stb. állományában. A ~szintű szervezet megtalálható valamennyi fegyvernem, szakcsapat, támogató, kiszolgáló kötelék szervezetében. A ~ megnevezése a hovatartozásuk szerint történik, ennek megfelelően lehet gyalogos-, lövész-, gépesített lövész-, harckocsi-, tüzér-, légvédelmi, páncéltörő-, felderítő-, műszaki, vegyivédelmi, komendáns-, forgalomszabályozó-, egészségügyi és egyéb más ~. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

szakcsapat: a haderőnemek azon részei, amelyek a fegyvernemek eredményes harcához a szükséges feltételeket biztosítják, azt segítik sajátos technikai eszközeikkel és szaktevékenységükkel. A ~ok általában zászlóalj- (osztály-) szervezetűek, de a fegyvernemekhez hasonlóan magasabb szervezeti kötelékekbe (ezred, dandár stb.) tartozhatnak. A ~okat általában az összfegyvernemi csapatok harctevékenységének szakági biztosítására alkalmazzák, és azok parancsnokainak alárendeltségében vagy támogatásként, illetve megerősítésként azok igényei szerint végzik szaktevékenységüket. A ~ok saját szakalkalmazási (szakharcászati) szabályzataik alapján tevékenykednek. A ~ok a harctevékenységek fokozódó sajátos igényei kialakulásának függvényében jöttek létre. Az első ~ok közé a műszaki csapatok tartoztak (a 15–16. században), ezeket a híradó-, vasúti, közúti csapatok (a 19. század végén), majd (az első világháború után) a vegyivédelmi csapatok követték. A ~ok – hasonlóan a fegyvernemekhez – csapatnemekre osztható, amelyek további specializációt jelent mind fegyverzetben, mind alkalmazásban (szakharcászatban), mind szervezetben (például a műszaki csapatokhoz útépítő-, pontonos, hidász-, deszantátkelő-, műszaki záró-, állásépítő-, álcázó-, vízellátó- stb. csapatok tartoznak). (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

szakcsoportos kiképzés: oktatásszervezeti forma, az azonos beosztású, azonos haditechnikai eszközt kezelő katonák kiképzésének szervezeti formája, amelyet ideiglenesen, csak a szakmai foglalkozások idejére hoznak létre. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

szakharcászati gyakorlat: a harci támogató, harci kiszolgáló-támogató (szakcsapatok) kötelékeknek saját eszközeikkel a számukra meghatározott feladatokra történő gyakorlati felkészülése. Végrehajthatják önállóan vagy valamelyik összfegyvernemi kötelék harcászati gyakorlatának keretei között. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

szakkiképzés: valamilyen speciális katonai tudást igénylő beosztás betöltésére irányuló felkészítés. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

szakmai felkészítés: meghatározott beosztás(ok) betöltéséhez vagy az előmenetelhez előírt katona-szakmai ismeretek, jártasságok és készségek megszerzésére irányuló képzés, kiképzés, továbbképzés stb. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

szakmódszertan: egy adott kiképzési ág vagy tantárgy sajátos követelményeivel, szervezésének feladataival és módszereivel foglalkozó tudományág. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

szaktanterem: valamely kiképzési ág (tantárgycsoport) oktatására szakszerűen berendezett, általában tanterem nagyságú kiképzési bázis. A ~ az ott lefolytatni tervezett szakmai oktatáshoz szükséges szemléltető eszközökkel, faliképekkel, applikációs táblákkal, üveges tárolószekrényekkel, modellekkel, makettekkel, mérőeszközökkel, vetítő- és hangtechnikai eszközökkel, elsötétítő függönnyel, esetleg kézikönyvtárral és szertárral is felszerelt munkaterem. A csapatok képzésében legáltalánosabbaknak a harcászati-harcvezetői lőkiképzési és lövéstani, fegyverzet-, gép- és harcjármű-technikai, híradó, vegyivédelmi, műszaki tereptani, illetve a fegyvernemi sajátosságoknak megfelelő egyéb ~ek tekinthetők. A ~ egyik speciális változata a kabinet, ez főként önképzésre, egyéni tanulásra használatos (elsősorban a tanintézetekben). A ~ az ismeretközlésen kívül nagyobb mértékben segíti elő a gyakorlást. A ~ben az általánosan jellemző berendezési tárgyakon kívül helyet kapnak az adott kiképzési ág oktatásához rendszeresen vagy időlegesen szükséges speciális eszközök is (például terepasztal, a fegyverek és harceszközök működő metszetei, gyakorlóberendezések és eredeti haditechnikai eszközök, fegyverek, rádióállomások, gép- és harcjárművek, harckocsik, lövegek, indítóállványok stb.). Azt a ~et, amely alkalmas az utóbb felsorolt eszközök befogadására és a helyszíni oktatására, beálló tanteremnek nevezik. Az ilyen objektum méretei természetszerűen sokszorosan meghaladhatják a normál ~ méreteit és úgy vannak megépítve, hogy a haditechnika időnkénti cseréje megoldható legyen (speciális bejáratok, szerelőaknák mozgó daruk stb.). (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

szakterületi felhasználói szolgáltatás: egy adott alkalmazási terület, vagy adott tevékenységi kör tevékenységét közvetlenül támogató híradó-informatikai szolgáltatás. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

szakterületi híradó-informatikai rendszer (Functional Area Communications and Information System – FCIS): *a)* egy adott alkalmazási terület speciális igényeinek kiszolgálására, vagy akár több szervezet számára, szakterületi híradó-informatikai szolgáltatásokat nyújtó híradó-informatikai rendszer; *b)* egy adott alkalmazási terület speciális igényeinek kiszolgálására – akár több szervezet számára – szakterületi híradó-informatikai szolgáltatásokat nyújtó híradó-informatikai rendszer. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

szállítási módok: azon emberi tevékenységek, szabályok, eljárások, módszerek, technikai eszközök rendszerszintű összessége, amelynek célja a továbbítás tárgyát képező személyek, áruk, anyagok, eszközök kiindulási pontból való eljuttatása a rendeltetési helyére vagy célpontjára. A szállítási mód kifejezés nemcsak a közlekedési alágazatokat foglalja magába, hanem azon belüli megoldásokat, módszereket, eszközöket,

technológiákat is. Példaként említve a személyszállítási módot, nemcsak azt értjük alatta, hogy az utasok a vasúti vagy közúti alágazattal érik el célállomásukat, hanem azt is, hogy az utazásuk során metróval, busszal, villamossal vagy trolibusszal közlekednek. Áruszállítás tekintetében például nem azonos szállítási mód a közúti-vasúti-közúti összetett továbbítás a vasúti-közúti kombinált továbbítási móddal (Ro-La). (F. R.) → *közlekedési támogatás*

szállítmány szolgálati személyei: a katonai vasúti szállítások végrehajtásának érdekében, a szállítás időtartamára kijelölt katonák, akik feladatait a hatályos szolgálati szabályzat és a katonai alágazati szabályzat (Közl./108) tartalmazza. A katonai vasúti szállítmányhoz szállítási parancsban ki kell jelölni: *a)* szállítmányparancsnokot; *b)* szállítmányparancsnok-helyettest (csak nemzetközi szállítás esetén); *c)* be-, (át-) és kirakó parancsnokot; *d)* a katonák által elfoglalt minden vasúti kocsiba kocsiparancsnokot; *e)* logisztikai (szolgálatvezetőt, ellátó-) altisztet, tisztest; *f)* egészségügyi beosztottat, altisztet, tisztest; *g)* vegyivédelmi tisztet, altisztet. A szállíttató szervezetnek a katonai vasúti csapatszállítmány ügyeleti és őrszolgálatának ellátására 24 órás váltással vezényelnie kell: *a)* szállítmányügyeletest; *b)* szállítmányügyeletes-helyettest; *c)* kocsiügyeleteseket és helyetteseket; *d)* készenléti alegységet; *e)* őrséget, járőrt. (F. R.) → *közlekedési támogatás*

szállítmánybiztosítás: polgári és katonai értelmezése bizonyos tekintetben eltérhet egymástól. Polgári értelemben ~i szerződéssel a biztosító arra vállal kötelezettséget, hogy megtéríti a biztosítottnak a szállítás rendes folyamatával együtt járó veszélyek és véletlen balesetek következtében a biztosított szállítmányban keletkezett károkat – a szerződésben meghatározott és részletezett feltételek szerint. A katonai szállításokkal kapcsolatosan is megjelenhet a polgári értelmezés, főleg nemzetközi relációkban. Azonban a katonai szállítások ~a alapvetően azon szabályok, tevékenységek, eszközök összessége, amelyek rendeltetése, hogy a katonai szállítmányok megfelelő időben, megfelelő útvonalon, a működőképesség megtartása mellett, bármilyen külső körülmények, befolyásoló hatások között jussanak el rendeltetési helyükre. (F. R.) → *közlekedési támogatás*

szállítmányparancsnok: a szállíttató katonai szervezet parancsnokának, a be- és kirakás időtartama alatt a berakás-, kirakásszabályozó parancsnoknak, a be- és kirakás, a szállítás tekintetében szakmailag a vasútállomás katonai parancsnokának, valamint a központi és a szállítmány tartózkodási helye szerint illetékes területi katonai közlekedési szerv parancsnokának van alárendelve, elöljárója a szállítmány teljes személyi állományának. Felelős a vasúti szállítmány időben történő be- és kirakásáért, a személyi állomány fegyelméért, a szállításra vonatkozó biztonsági, valamint a munka-, tűz- és környezetvédelmi rendszabályok betartatásáért, a szállítmány biztosításáért, támogatásáért, a szállított technikai és haditechnikai eszközök és hadianyagok, vasúti kocsik, a kiszerelhető kocsi berendezések és egyéb berendezési tárgyak megóvásáért. A ~ feladatai a vasúti szállítás alatt: *a)* ügyeljen arra, hogy a vasúti szállítmány egész személyi állománya betartsa a vasúti szállítással kapcsolatos előírásokat, valamint a balesetek, rendkívüli események megelőzésére foganatosított rendszabályokat; *b)* határozza meg a 24 órás szolgálat és az őrség váltásának időpontját és helyét; *c)* szabályozza a vasúti szállítmány személyi állománya étkeztetésének rendjét; *d)* határozza meg a szállítmányügyeletesnek azokat az állomásokat, amelyeken a szállítmány anyagi és egészségügyi ellátását végre

lehet hajtani és a személyi állomány vasúti kocsikból való kiszállását engedélyezni lehet; *e)* lehetőség szerint jelentkezzen a szállítóvonalon szolgálatot teljesítő Vasútállomás Katonai Parancsnokságnál (VKP) és tegyen jelentést a vasúti szállítmány állapotáról, mutassa be a szállítmány menetlevelét; *f)* szükség esetén adja át a VKP-nak a vasúti szállítmány anyagi és egészségügyi ellátására vonatkozó igénylését; *g)* a katonák lemaradása esetén haladéktalanul értesítse a lemaradás helye szerint illetékes VKP-t, vagy ahol ilyen nincs, az állomásfőnököt vagy a forgalmi szolgálattevőt. (F. R.) → *közlekedési támogatás*

számítástechnika: az automatizált adatfeldolgozás eszközeivel és azok különböző területeken való használatával (például a számítógép építése és azok programozása) foglalkozó elméleti és alkalmazott műszaki tudomány. Ide tartozik a hardver- és szoftverelemek tanulmányozása, a működést segítő szervezési, illetve alkalmazási, szolgáltatási összetevők rendszere. A ~ szoros kapcsolatban van az informatikával, az információ keletkezését, továbbítását, feldolgozását és hasznosítását vizsgáló tudománnyal. A ~ tekinthető az informatika egy részterületének is, az automatizált információkeletkezés, információtovábbítás, információfeldolgozás és információhasznosítás tudományának. Az informatika ennél bővebb, például ide tartozik a híradástechnikai eszközök (távközlés, tévé, rádió) tanulmányozása, ami a számítástechnikának csak közvetve része. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

számítástechnikai biztonság: arra a védelemre vonatkozik, amely saját számítógéprendszerekhez való illetéktelen hozzáférést és felhasználást tiltó rendszabályokból származik. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

számítógép: minden olyan berendezés, amely képes bemenő adatok (input) fogadására, ezeken különféle, előre beprogramozott műveletek (programok) végrehajtására, továbbá az eredményül kapott adatok kijelzésére, kivitelére (output), amelyek vagy közvetlenül értelmezhetőek a felhasználók részére vagy más berendezések vezérlésére használhatók. Fontos kritérium az, hogy ugyanazon bemenő adatok alapján mindig ugyanazon kimenő adatokat állítsa elő, azaz, hogy a gép determinisztikusan működjön, erre utal a „gép" szó. Az alapvető különbség a ~ és számológép vagy számoláskönnyítő egyszerű eszköz között abban rejlik, hogy a ~ képes előre elkészített program végrehajtására, míg a másik gép csak egy – lehet, hogy bonyolult – műveletet (például szorzás) képes emberi beavatkozás nélkül önállóan végrehajtani. Azaz: ~nek nevezhetjük a determinisztikus információfeldolgozó gépeket. Eszerint (tágabb értelemben) a mai ~ek őseinek a különböző számolást elősegítő eszközöket lehet nevezni – ilyen eszköz az ókori eredetű abakusz, amely a keleti régió országaiban ma is jelentős szerepet tölt be). Sőt e tág értelemben végül is az élőlények is tekinthetők „~eknek", amennyiben determinisztikusak – s ha belegondolunk, hogy folynak kísérletek biomechanikus ~ek építésére, akkor ez az értelmezés sem tűnik olyan furának. Szűkebb értelemben a ~ olyan elektronikus információ-feldolgozó gép, amely információk (adatok és programok) tárolására alkalmas memóriával rendelkezik, az adatok feldolgozásához programra van szüksége és saját tevékenységét, működését vezérli, azaz programozott működésű. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

számítógép-biztonság: ~ alatt szűkebb értelemben az adatok illetéktelenek hozzáférésétől való védelmét, elsősorban a titkosságot értik. Tágabb értelemben az alábbi négy fogalmat értjük rajta: titkosság és hozzá-

férési kontroll; integritás; elérhetőség (availability); megbízhatóság, amelyen a hardver, a szoftver s a szolgáltatások üzembiztonságát értjük, azaz, hogy rendszerünk azt és úgy végzi-e, amint az elvárható/elvárt, elfogadható karbantartási igény és meghibásodásszám mellett. Ez több, mint a rendszer elérhetősége. A megbízhatóságon egy más fogalmat is értünk: azt, hogy mennyire lehetünk biztosak rendszerünk megbízható működésében, védettségében – menynyire tesztelt, igazolt annak védelme (trustiness). A fenti fogalmakba beleértjük, hogy megfelelő kontrollal rendelkezünk rendszerünk felett, hitelesen nyomon tudjuk követni a biztonsági eseményeket. Előtérbe került az ember és a környezet védelme is. A nem megfelelő környezet természetesen veszélyt jelent a számítógépes rendszerekre és a számítógépes munkavégzésre nézve is, de ennél is fontosabb az ember és környezete védelme. Nagyon fontos tudnunk: mit és miért védjünk/védünk, mennyit ér meg a védelem? Ehhez a sebezhetőségünket, a kockázatot és a védekezés módját, a választható óvintézkedéseket kell ismernünk. A sebezhetőség főbb típusai: *a)* fizikai sebezhetőség; *b)* hardver, szoftver, média (adathordozó) sebezhetőség; *c)* kommunikációs sebezhetőség; *d)* humán sebezhetőség. A megfelelő óvintézkedésekhez tudnunk kell a támadási lehetőségekről, a veszélyforrásokról. A veszélyforrások és a sebezhetőség egyes típusai között egyszerűen leírható kapcsolatok vannak. A főbb veszélyforrások a következők: *a)* fizikai veszélyek; *b)* gondatlan (nem szándékos) károkozás; *c)* szándékos támadás (alkalmi rosszakarók, számítógép-betörők – crackerek, hackerek); *d)* programozott kórokozók (közismert példa a számítógépvírus); *e)* program és konfigurációs hibák, hardverhibák; *f)* házon belüli és házon kívüli támadók. A megfelelő védelem az arányos védelem, ahol a védendő érték, a potenciális veszély, a védekezés által okozott kellemetlenség észszerű arányban áll a védelemre fordított költségekkel és erőfeszítésekkel. Általában az adatok jelentik a legnagyobb értéket, egyes helyeken pedig a folyamatos üzem elengedhetetlen. Az akadémiai szférában és az otthoni felhasználóknál az adatok értéke relatíve kisebb, az üzembiztonság szintén csekélyebb jelentőségű, ennek megfelelő a felelősség is. Amíg az adatvesztés egy cég életébe kerülhet, itt csak múló fájdalmat jelent – azonban ez lehet igen kellemetlen is, akár évek munkája is veszendőbe mehet. A privát szférával szemben azonban a védekezés itt sem könnyebb. Nyílt, eleve nem biztonságos környezetben kell megfelelő védelmet biztosítani. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

számítógépes demonstráció: az informatika alkalmazásának egyik területe, információk szemléletes megjelenítését szolgáló képek és képsorozatok készítését, tárolását és módosítását teszi lehetővé. A ~ alapvető funkciói rajzokkal kiegészített szöveges ábrák, grafikonok diagramok kezelése és ezekből képsorozatok összeállítása tetszőleges sorrendben. Az adatokat többek között pont, vonaloszlop-, terület- és kördiagramok segítségével lehet szemléletesen megjeleníteni. Általában mód van ezek háromdimenziós és csoportos megjelenítésére is. A képsorozatok esetében az egyes képek közötti váltás többféle effektussal lehetséges, megadható az egyes képek megjelenítési ideje, a képváltás bekövetkezhet külső jel (gombnyomás) alapján, és összeállítható választástól függően változó bemutatási sorrend is. A számítógépes grafikai programok többségének is van demonstrációs szolgáltatása. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

számítógépes grafika: a vizuális számítástechnikának a számítógépes képek készítésére szolgáló területe. A számítógép segítségével a valós életből származó képeket

is megváltoztathatjuk, illetve igazíthatunk rajtuk. A ~ lehet két- vagy háromdimenziós. A ~ néhány területre osztható: valós 3D (render) képkivitel (a számítógépes játékoknál alkalmazzák), számítógépes animációk, vágás és videókészítés, speciális effektusok létrehozása, teljesen vagy részben számítógéppel készített filmek, képek feldolgozása és modellezése a gyógyászatban és az építészetben alkalmazzák. A grafika legtöbbször valamilyen konkrét információra hívja fel az olvasó vagy néző figyelmét. A szöveg kiegészítéseként segíti a jobb olvashatóságot. A grafikát gyakran használják a tankönyvekben, az újságokban és a folyóiratokban is. Az elméletek és fogalmak grafikus szemléltetése megkönnyíti a földrajz, a természettudományi tantárgyak és a matematika tanulását. Az *Oxford Illustrated Dictionary* a különböző grafikák és illusztrációk használatával könnyíti meg az olvasást és az eligazodást. A grafika alkalmazása általánosan elterjedt az ügyvitelben és a közgazdaságban a termékek mennyiségének és az árak alakulásának szemléltetésére szolgáló diagramok és táblázatok készítésénél. A számítástechnikában a grafikát a felhasználóval való jobb kommunikáció céljából alkalmazzák. A grafika egyike a multimédia öt alapelemének. A ~át a filmek feljavítására is használják. Alkalmazzák effektusokkal való kiegészítésre, valamint a teljesen számítógép segítségével készült filmek gyártásánál. Az internetes oldalakon kicsi GIF-képeket használnak reklámnak vagy az oldalon való mozgást szolgáló gombnak. A grafika a reklámozás egyik alapeleme – a művészek grafika segítségével kísérlik meg sikeresebben eladni a terméket. Napjainkban a ~át széleskörűen alkalmazzák a tudományban, az iparban, az építészetben és a formatervezésben. A formatervezés a használati tárgyak művészi megformázása. A hétköznapjainkban mindenütt jelen van, csak éppen nem veszünk róla tudomást. Mivel a ~át nagymértékben alkalmazzák a formatervezésnél, ezért a formatervezés elemei és elvei egyben a ~ elemei és elvei is, és fordítva. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

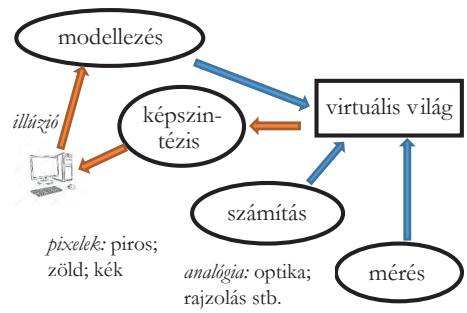

számítógépes modellezés: az informatika alkalmazás egyik eszköze. Objektumok, jelenségek törvényszerűségeinek állapotának feltárását, tanulmányozását teszi lehetővé. A második világháborúban az amerikai bombázások hatékonyságának a növelése és a hadseregellátás (logisztika) optimalizálása érdekében alkalmazták először. Napjainkban a polgári élet vezetési rendszereinek egyik alapeszköze. A haderőben az élelmezés, a szállítás, a gyakorlatok tervezése és értékelése során, valamint a tűzeszközök részére a koordináták meghatározásánál használják. A modelleket a matematikai eljárásoknak megfelelően osztályozzák. Így megkülönböztetnek statisztikai, optimalizálási és valószínűségi eljárásokat. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

számítógép-generáció: a számítógépeknek a fejlődési szintjüket jellemző, elsősorban az alkalmazott áramköri elemek típusa szerinti csoportjai. A 0. generáció a számítástechnika előzményeinek és kezdeteinek kerete. Idetartozik minden mechanikus vagy elektromechanikus (jellemzően relékre épülő) számítógépnek nevezhető eszköz. E generáció típuseszközei a századfordulón használatos, amerikai Hollerith-féle lyukkártyás

adatfeldolgozó gépek voltak és a tizes számrendszer alkalmazása és a mechanikai működésből következő bonyolult felépítés jellemezte őket. A csúcspontot az IBM-cég 1939–1944 között megépített MARK 1. jelzésű elektromechanikus eszköze, az automatikus, sorosan vezérelt számítógép (automatic sequence controlled calculator) jelentette. A években alkalmazott, 1. generáció jellemzője az elektronikai alapú adatfeldolgozás, az elektroncsövek – mint áramköri kapcsolóelemek – megjelenése. A 2. generáció a félvezető-technológiára épülve született az 1950-es évek végén. Az idetartozó számítógépek kapcsolóelemként kizárólag félvezető áramköri elemeket: diódákat és tranzisztorokat tartalmaztak. A 3. generáció megkülönböztető műszaki jellemzője az integrált áramkör alkalmazása. A generáció megjelenése az 1965-ös évhez, többek között az IBM 360-as gépcsalád megszületéséhez, köthető. További jellemző a szoftver szerepének jelentős növekedése. Általánossá váltak az operációs rendszerek, létrejöttek az általánosan használható alkalmazói szoftverek. Felhasználói szempontból a rugalmas áttérés feltétele a programkompatibilitás. Ez két számítógép között akkor áll fenn, ha az egyikre készített programok a másikon minden változás nélkül futtathatók. Ez a számítógépcsaládok esetében általában felfelé kompatibilitást jelent, vagyis a nagyobb teljesítményű modellek nyújtják mindazon szolgáltatásokat és akciókat, mint a kisebbek, de ezenkívül további szolgáltatásokat és funkciókat is ellát(hat) nak. A 4. generáció már nem új technológiai megoldásban különbözik az előzőtől, hanem az integrált áramkör-technológia fejlettségi szintjében. A 4. generációt a nagy, majd az igen nagy integráltságú áramköri (LSI- és VLSI-) technológiának az 1970-es évek második felében bekövetkezett megjelenéséhez kötik. További jellemzői a közvetlenebb ember-gép kapcsolat: az interaktivitás, a táv-adatfeldolgozás. Az 5. generációnak a japán tervezők által bejelentett, 1990-re időzített kifejlesztése nem következett be, de célkitűzései még ma is időszerűek. Az alapvető gondolat a mesterséges intelligenciára támaszkodó, tudásalapú információfeldolgozás, az emberi agy működését utánzó neuron- megvalósítása. 6. generáció: az Intel bejelentette első 6. generációs Core ~ait, a „Skylake" családot. A 14 nm-es gyártástechnológiával készült ~ok LGA 1151 tokozással és DDR4 memóriavezérlővel rendelkeznek. A GamesdCom keretében az Intel lerántotta a leplet az első két ~ról, a 4 magos Core i5–6600K-ról és Core i5–6700K-ról. Ezzel párhuzamosan az Intel bejelentette a Z170 Express chipsetet. A Core i7–6700K alap órajele 4000 MHz, amelynek Turbo Boost frekvenciája 4200 MHz. A ~ra a 8 MB harmadszintű (L3) gyorsítótár és a HyperThreading a jellemző. Az Integrált Intel HD 520 grafikus vezérlő 350 Mhz-es alap órajelen működik és Boost órajele 1200 MHz. A Core i5-6600K 3500 MHz-es órajelet kapott, a Turbo Boost pedig 3900 MHz. A harmadszintű gyorsítótár 6 MB, a HyperThreading pedig nem támogatott. Integrált grafikus vezérlője azonos az i7 –6700K-éval. Mindkét modell esetében a 91 W-os TDP a jellemző, emellett támogatják a DDR3L-1600 és DDR4–2133 MHz-es memóriákat. A Core i7–6700K esetében a kiskereskedelmi kiszerelés nem tartalmaz hűtőt, ami nem okoz olyan nagy problémát, hisz az LGA 1151 foglalat alaplapi lyukai megegyeznek a leköszönő LGA 1150-ével. 7. generáció: hamarosan terítékre kerül a 7. generációs Intel ~ család, kódnevén a Kaby Lake. A 6. generáció, vagyis a Skylake architektúrája köszön vissza egy az egyben a Kaby Lake-ben. Ez persze nem azt jelenti, hogy a kettő ugyanaz lenne – inkább egy félgenerációs ugrásról van szó. A 7. generáció jellemzői a növekvő teljesítmény, integ-

rált grafikus gyorsító a 4K tartalmak megjelenítésére, Hyper-Threading és az új Turbo Boost 2.0 technológia, amelyek együtt felelősek azért, hogy szükség szerint menedzseljék az energiafogyasztást az igényelt teljesítmény tükrében, majd elosszák az erőforrásokat pontosan úgy, hogy a lehető legkényelmesebbé váljon a felhasználás. A 7. generációs chipek rendelkeznek még az úgynevezett Speed Shift technológiával is – az elődhöz képest sikerült 25-ről 15 msra letornázni a CPU maximális órajelének elérési idejét. Ebből elsősorban az érintőkijelzős eszközök profitálnak. (N. I.) → *híradóinformatika, információvédelem*

számítógép-hálózat: Egymástól független olyan számítógépek, illetve számítógéprendszerek – és kapcsolataik – együttese, amelyek adatokat cserélnek, és erőforrásaikat megosztva használják. Megkülönböztetnek helyi (Local Area Network – LAN) városi szintű (Metropolitan Area Network – MAN) és távolsági hálózatot (Wide Are Network – WAN). A ~ alkotóelemei: hálózati állomások, vagyis az alkalmazói programok futtatására szolgáló számítógépek; kapcsolóelemek, ezek maguk is lehetnek (esetleg speciális) számítógépek; átviteli vonalak, az előbbi elemek összekötésére. Felhasználói szempontból elsősorban az állomások funkciói, együttműködésük rendje és az állomás közötti üzenetek lényegesek, eltekintve az üzenetek átvitelének módjától és eszközeitől. Ezzel szemben kommunikációs szempontból lényegtelenek a kommunikáló állomások közötti funkcionális különbségek és az üzenetek tartalma, csak az átvitel megvalósítása számít. A hálózati kommunikáció lebonyolításához minden szereplőnek (felhasználónak, állomásnak, csomópontoknak stb.) azonosíthatónak kell lennie. Az azonosítási készlet eltérő eszköze a név és cím. A név olyan azonosító, amely nincs kötve egy adott földrajzi helyhez. A felhasználó – általában – a ~ bármely pontján igénybe veheti a szolgáltatásokat, és bármely erőforrás is áthelyezhető a ~ más-más helyeire úgy, hogy közben azonossága változatlan marad. A cím ezzel szemben mindig egy konkrét helyet azonosít. Az átviteli vonalakat megvalósító közeg lehet aktív vagy passzív. Passzív közegben az üzenet csomagszóró üzemmódban szétterjed, eljut a hálózathoz tartozó valamennyi állomáshoz, s ezek a fejrészben található rendeltetési cím alapján választják ki a nekik szóló üzeneteket. Az aktív közeg az üzenetet pont-pont közötti közvetítő üzemmódban, előre meghatározott vagy dinamikusan kiválasztott útvonalon csak ahhoz az állomás(ok)hoz juttatja el, amely(ek)nek szól. A számítógépek (és a rajtuk futó programok) közötti kommunikáció egyik feltétele a hálózat-hozzáférési protokoll (az átviteli vonalak használata szabályainak) egyezése. Az együttműködéshez azonban az is szükséges, hogy az adatot cserélő programok azonos szabályok alapján kódolják digitális formában az információt, és a párbeszédet is azonos módon folytassák le. Az e célt szolgáló kommunikációs protokoll, tehát olyan megállapodások együttese, amelyek megszabják, hogy miként cserélődjenek a digitális információk a különféle programok között. A kommunikációs protokollok meglehetősen bonyolultak is lehetnek, ezért gyakran hierarchikus rendben szervezi őket: a legalapvetőbb megállapodások foglalják el a legalacsonyabb szinteket, a bonyolultabb és különleges célú konvenciók pedig feljebb helyezkednek el. A különböző szintű megállapodások hardver vagy szoftver megvalósításából egy rétegzett funkcionális architektúra jön létre; ebben minden réteg a felette levőnek bizonyos szolgáltatásokat nyújt, és ezek megvalósításához igénybe veszi az alatta levő szint szolgáltatásait. A legalsó réteg értelemszerűen az átviteli vonalat közvetlenül kezelő fizikai réteg, a legfelső

pedig a legteljesebb szolgáltatást nyújtó alkalmazási réteg. A létező ~okban többféle rétegzett architektúra alakult ki. E különbözőség igényelte e téren is a szabványosítást. Ennek eredménye a Nemzetközi Szabványosítási Szervezet (International Standardization Organisation – ISO) hétrétegű architektúrát leíró szabványsorozata: a Nyílt Rendszerek összekapcsolása (Open Systems Interconnection – OSI). Az egymással összekapcsolódó hálózatok között különböző mértékű eltérések lehetnek az alkalmazott kommunikációs protokollokban vagy ezek egyes jellemzőiben. Ennek megfelelően az alkalmazott kapcsolóelemeknek is másmás feladatai vannak a kommunikáció létrehozásában. Ilyen kapcsolóelemek a jelismétlő, a híd és az átjáró. A jelismétlő (repeater) minden szempontból azonos hálózatokat (hálózatrészeket) köt össze, feladata általában a vezetékhosszkorlát feloldása, az üzenetek válogatás és átalakítás nélküli átjuttatása – esetleges erősítés után – egyik kábelről a másikra. A híd (bridge) szintén két azonos vagy nagyon hasonló hálózatot kapcsol össze, oly módon, hogy belső forgalmuk elkülönüljön egymástól. Csupán az alhálózatuk egymásnak szóló üzeneteit közvetíti, így az átviteli vonalak terhelése lényegesen csökkenthető. A címszelekción kívül a híd esetenként sebességillesztést, és ritkán kisebb protokollátalakítást is végezhet a részhálózatok között. Azonos architektúrájú hálózatok esetében lehetőség van hidak segítségével nagyobb sebességű gerinchálózaton (backbone) keresztüli csatlakoztatására. Az átjáró (gateway) egymástól eltérő hálózatok között teremt kapcsolatot, s ennek során elvégzi a szükséges cím- és protokollátalakításokat. A jelismétlő és a híd helyi hálózatok közötti összekötő elem, az átjáró pedig tipikusan helyi hálózatot kapcsol városi szintű vagy távolsági hálózathoz. Sok esetben átjárónak neveznek olyan kapcsolóelemeket is, amelyek lehetővé teszik, hogy valamely helyi hálózat egyes munkaállomásai egy nagyszámítógép szabványos termináljaként működhessenek. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

számítógép-hálózati felderítés (Computer Network Exploitations – CNE): a számítógép-hálózati műveletek része, amely célja a számítógép-hálózatok strukturális kialakításának és az abban használt hardver- és szoftverösszetevők feltérképezése, valamint az adott számítógép-hálózatban tárolt, illetve feldolgozás alatt lévő adatok megszerzése. A ~ alapinformációkat biztosít a számítógép-hálózati támadások megtervezéséhez és kivitelezéséhez. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

számítógép-hálózati műveletek (Computer Network Opeartions – CNO): a számítógép-hálózatokba történő külső – szoftveres vagy hardveres – beavatkozásokat jelentenek. Ezek során a megtámadott számítógép-hálózatokból információkat nyernek ki, illetve ezen eszközök és rendszerek működésének befolyásolását, lerontását, üzemszerű működésük megakadályozását célozzák. Ezek mellett a saját hasonló számítógép-hálózatok védelmét, annak folyamatos üzemszerű működésének biztosítását igyekszik elérni. A ~ magukba foglalják a számítógép-hálózatok struktúrájának feltérképezését, az adatforgalom elemzésére építve a hierarchikus és működési sajátosságok feltárását, a hálózaton folytatott adatáramlás tartalmának regisztrálását, a hálózatokban megtévesztő, manipuláló és zavaró tevékenységet, a hálózatok eszközein futtatott szoftverek kompromittálását, az ott tárolt és/vagy feldolgozás alatt lévő adatok megváltoztatását vagy megsemmisítését. A ~ kiterjednek a saját számítógép-hálózatok másik fél hasonló tevékenysége elleni védelmére is. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

számítógép-hálózati támadás (Computer Network Attack – CNA): a számítógép-hálózati műveletek része, amely célja a számítógép-hálózatok és az abban foglalt informatikai eszközök és rendszerek működésének befolyásolása, lerontására, üzemszerű működésük megakadályozása. A ~ eszközei és módszerei lehetnek rosszindulatú szoftverek, túlterheléses támadások, vagy az emberi hiszékenységet kihasználó, vagy mindezeket kombináló támadások. A ~ a hálózat felderítésével, annak strukturális kialakításának és az abban használt hardver- és szoftverösszetevők feltérképezésével kezdődik. A támadás kivitelezése történhet fizikai, azaz hardveres beavatkozással, de történhet fizikai kontaktus nélkül is. Ennek során a támadó a megtámadott hálózathoz képest bárhol lehet. A támadó közvetett módon is indíthat támadást, például a túlterheléses támadások során jellemző módon, amely során előzőleg megfertőzött és kompromittált számítógépeket használnak a támadások elkövetésére, kivitelezésére. A támadók kilétének felfedése nehéz, annak bizonyítása sokszor technikailag nem lehetséges. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

számítógép-hálózati védelem (Computer Network Defense – CND): a számítógép-hálózati műveletek része, amely célja a saját számítógép-hálózatok megvédése a számítógép-hálózati felderítéssel és a számítógép-hálózati támadásokkal szemben. Magába foglalja mind a technikai, mind a humán környezet olyan kialakítását, amely a kiberbiztonság, illetve a szűkebb értelemben vett információbiztonság (elektronikus információbiztonság) területén a védelem céljára alkalmazható. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

számítógép-hálózatok túlterheléses támadása (Denial of Service – DoS): a ~ a szolgáltatás teljes vagy részleges megbénítását, annak a tervezett működési módjától való eltérítését jelenti. Amennyiben ez a túlterheléses támadás nem egy, hanem több, akár eltérő helyeken lévő forrásból megosztva történik, akkor elosztott túlterheléses támadásnak (Distributed Denial of Service – DDoS) nevezzük. Ezek a támadások összetettetek, amelyek a támadón és a megtámadotton kívüli számítógépek kapacitásait, illetve a külső számítógépek nagy mennyiségét használja fel támadáshoz. Az egyszerű túlterheléses támadás során egy erős támadó számítógép és a célszámítógép van csak kapcsolatban. Ebben az esetben nincsenek közbeiktatott gépek. Egy ilyen támadó gép kialakítása többféle módszerrel történhet: például egy automatizált szoftverrobot felkutatja a hálózatra kapcsolódó, sebezhető számítógépeket, és abban az esetben, ha talál egy ilyen pontot, és azon keresztül képes megfertőzni a megtámadott gépet, akkor arra egy olyan támadóprogramot telepít, amely azt távolról vezérelhetővé (informatikai szleng kifejezéssel: zombigéppé) teszi. A támadó gép kialakításának egyik másik lehetősége, hogy arra számítógépes vírusokkal vagy trójai programokkal történik olyan szoftver telepítése, amely a támadót alkalmassá teszi a egy adott időpillanatban a megtámadott gép feletti vezérlés átvételére. Az elosztott túlterheléses támadás kivitelezéséhez, az ahhoz szükséges nagyszámú számítógép vezérléséhez egy vagy több úgynevezett vezérlő (angolul: Command and Control) számítógép szükséges, amely egy adott időpontban az előzőleg megfertőzött számítógépeket a támadás – azaz a célszámítógép felé irányuló hálózati forgalom – megindítására utasítja. (K. L.b) → *elektronikai hadviselés, kiberhadviselés*

számítógép-kategória: a számítógépek valamelyik csoportja funkcionális szempontból, elsősorban az alkalmazási jellemzők

szerint. Korábban a ~ teljesítménybeli különbségeket jelölt; ennek megfelelően alakult ki a 1960-as években a kis-, közepes és nagyszámítógépek fogalma. Ez a kategorizálás egyre nagyobb nehézségekbe ütközött, mert néhány év eltelte elegendő volt ahhoz, hogy egy típus a nagy kategóriából a közepes, vagy egyenesen a kis kategóriába csússzon. A mai értelemben vett ~ák (nagy-, kis-, mikro-, asztali-, hordozható-, táska-, notesz-, kézi- és munkaállomások, szuperszámítógépek) fogalma az 1980-as években született meg. A nagy számítógépek (mainframe) alapvető jellemzői a nagy számítási és tárolókapacitás, a kiterjedt és nagy teljesítményű perifériakészlet, valamint a központi elhelyezés speciális követelményeknek megfelelő számítógéptéremben. Szolgáltatásaikat több – akár néhány száz – felhasználó között is megosztják egyidejűleg, napjainkban egyre inkább a ~ok jelentősebb számítási és tárolási igényeinek kiszolgálást veszik át. Tipikus számítógépek az IBM 309x gépcsaládjainak tagjai. A Magyar Honvédség ilyen kategóriájú eszközöket elsősorban a felső vezetés szintjén, valamint oktatási és tudományos intézményekben hasznosíthat. A kis- (mini) számítógépek a nagyszámítógépekhez képest kisebb számítási és tárolási kapacitással korlátozottabb teljesítményű és számú perifériákkal vannak ellátva, általában nem igényelnek speciális körülményeket, légkondicionálást. Tipikus kisszámítógépek az IBM AS/400 és a DEC VAX családjai. A Magyar Honvédségben alkalmazásuk elsősorban a felsővezetőség, a haderőnemek és katonai kerületek szintjén, illetve központi intézetekben (például ellátóbázisokon) lehetséges. A mikroszámítógépek fogalma a mikro~ára épülő számítógépek megjelölésére alakult ki, ma már azonban egyre többen alkalmaznak mikroprocesszorokat, így e kategória értelmét vesztette. Helyette, illetve belőle új konkrétabb kategóriák jöttek létre. Az asztali (desktop) számítógépek olyan önálló mikroszámítógépek, amelyek méreteiből következően az egyes alkalmazók munkahelyén (irodájában, íróasztalán) elhelyezve nyújtják szolgáltatásaikat, képesek átlagos (irodai) körülmények között, szokványos villamos hálózatról, különösebb technikai kiszolgálás nélkül működni. E kategória legelterjedtebb, ipari szabványnyá vált képviselői az IBM személyi számítógépei (PC, XT, AT, majd a PS/2 sorozat) és a velük kompatibilis típusok ezeken kívül még az Apple Macintosh számítógépei. Kiterjedt alkalmazásuk a Magyar Honvédségben egység; magasabbegység szinttől kezdődően (sőt akár alatta is) indokolt minden törzsben és a legtöbb beosztásban. A hordozható (portable) számítógépek kiterjesztik az alkalmazás lehetőségét az irodák határain kívülre, lehetővé téve a megszokott szolgáltatások igénybevételét, az összegyűjtött adatok felhasználását változó helyszíneken. E kategória megkülönböztető jellemzője a kizárólag hálózatról való működtetés. A számítógépek mozgatása a szélsőséges körülmények közötti alkalmazás fokozott követelményeket támaszt a belső felépítéssel és az alkalmazott elemekkel szemben. Ezeknek csak a speciális terepi (katonai) kivitelű számítógépek felelnek meg. Ezek széles hőmérsékleti tartományban (–20 °C-tól +40 °C-ig) működőképes áramköri elemeket, a por és a rázkódás ellen műgyantával kiöntött áramköri lapokat, rezgéscsillapító megoldásokat alkalmaznak. A táskagépek (laptop) olyan kisméretű hordozható személyi számítógépek, amelyek akkumulátorról is több órán át működnek. Általában felhajtható, nagy felbontású képernyős megjelenítőt, a kisebb asztali számítógépekéhez hasonló kapacitású háttértárat és ezeknél kisebb méretű billentyűzetet tartalmaznak. A noteszgépek (notebook) is kisméretű, hordozható személyi számítógépek, elsősorban méretükben és tömegükben tér-

nek el a táskagépektől. Mindegyik típusban megtalálható valamilyen szövegszerkesztő, címnyilvántartó, határidőnapló és kalkulátor, de vannak típusok, amelyek beépített számolótáblát is tartalmaznak. Minimális követelmény a 20 kB (kilobájtnyi, 10–15 oldal) szöveg, 100 cím és 50 időpont tárolásának lehetősége. A munkaállomások (workstation) a hagyományos asztali gépek teljesítményét meghaladó – elsősorban a grafikus tervezést támogató – eszközök, jellemzőjük a csökkentett utasításkészletű processzorok alkalmazása. A szuper számítógépek olyan, kis szériában vagy egyedileg készített, gépek, amelyek az adott időszakban a legnagyobb sebességűek. Jellemző rájuk a legkorszerűbb áramköri technológiák és a párhuzamos számítási módszerek alkalmazása. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

számítógéppel támogatott céltervezés: elektronikus céltervezés megsemmisítésre (pusztításra), lefogásra (zavarásra), bénításra (korlátozásra) kijelölt ellenséges célpontok (objektumok) adatainak olyan számítógépes feldolgozása, amely lehetővé teszi a felderített célpontok (objektumok) közül a legfontosabb értékű úgynevezett priorált célpontok/objektumok kiválasztását és célpontjegyzékekbe (célpontlistákba) való foglalást. A priorált célpontokat/objektumokat különféle rendező elvek (például fajta, típus, terület) szerint csoportosítják, és a megsemmisítésük alapján elemzik az erőviszonyok alakulását. A priorált célpontokra/objektumokra adott esetben többszörös bevetést (csapást) terveznek, mivel azokat igen szorosan oltalmazzák. A ~ a hidegháború éveiben, a rakéta-nukleáris szembenállással kapcsolatban alakult ki, és azóta is intenzíven fejlődik. Klasszikusnak számító példája az USA hadászati rakéta-nukleáris célpont/csapás terve (Single Integrated Operational Plan – SIOP), amelyet rendszeresen karbantartanak, felfrissítik. A priorált célpontok/objektumok rendszere speciális alrendszerének (alcsoportjának) elemei úgynevezett „elektronikai célpontok", ezekben elektromágneses sugárforrások találhatók és végleges vagy időleges kiiktatásukra nagy találati pontosságú tűzfegyvereket (rakétákat, légierőt, tüzérségi eszközöket stb.), illetve elektromágneses zavaróeszközöket (állomásokat) vesznek igénybe. Az öbölháborúban például a légvédelmi rakétakomplexumok rádiólokátorait intenzíven zavarták. Az említettek alapján megkülönböztetnek hadászati, hadműveleti, harcászati szinteken végzett összfegyvernemi és elektronikai harc számítógéppel támogatott céltervezését. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

számítógépvírus: 1. Olyan speciális önreprodukáló program, amely más programtermékekbe beépülve különféle hatásokat fejt ki. Hatása az egyszerű jelentkezéstől a zavaráson át a károkozásig, adatok és programok megsemmisítésig terjedhet. A ~ok megfertőzött program elindításakor az alkalmazható számára többnyire láthatatlanul aktivizálódnak és bizonyos feltételektől függően más programokhoz hozzámásolják magukat vagy kifejtik hatásukat. A ~ok beépülhetnek a programállományokba, a mágneslemezek elején található speciális betöltő programokba és más szoftverelemekbe. A ~ok kimutatása a fertőzött programokba víruskereső/ellenőrző programokkal lehetséges. A vírusfertőzés felismerése után a ~ típusától függően lehetőség van az eredeti állapot visszaállítására vírusmentesítő programok segítségével vagy a fertőzött program törlendő. **2.** A ~ olyan program, amely saját másolatait helyezi el más, végrehajtható programokban vagy dokumentumokban. Többnyire rosszindulatú, más állományokat használhatatlanná, sőt teljesen tönkre is tehet. Hatása ellen védekezni megfelelő vírusirtó szoftverrel többnyire

lehetséges. A számítógépes vírusok működése hasonlít az élővilágban megfigyelhető vírus viselkedéséhez, amely az élő sejtekbe hatol be, hogy önmaga másolatait előállíthassa. Ha egy ~ kerül egy másik programba, akkor azt fertőződésnek nevezzük. A vírus csupán egyike a rosszindulatú szoftverek (malware) számos típusának. Ez megtévesztő lehet a számítógép-felhasználók számára, mivel mára lecsökkent a szűkebb értelemben vett ~ok gyakorisága, az egyéb kártevő szoftverekhez, mint például a férgekhez képest, amivel sokszor összetévesztik őket. Bár a ~ok lehetnek kártékonyak (például adatokat semmisítenek meg), a vírusok bizonyos fajtái azonban csupán zavaróak. Némely vírus késleltetve fejti csak ki hatását, például csak egy bizonyos számú gazdaprogram megfertőzése után. A vírusok kártékony hatásának legenyhébbje az ellenőrizetlen reprodukciójuk, amely túlterhelheti a számítógépes erőforrásokat, lelassítja a gép működését, elfogyasztja a szabad helyet a merevlemezen. Súlyosabb ártalom, ha a vírus fontos fájlokat töröl a gépről, akár az operációs rendszert megbénítva, hasonlóképp törölhet célzottan dokumentumfájlokat, videofájlokat, programokat. A legsúlyosabb kár a merevlemez teljes tartalmának megsemmisítése vagy elérhetetlenné tétele, vagy a számítógép valamelyik elektronikus alkatrészének szélsőséges túlterhelése révén műszaki meghibásodás, sérülés előidézése. Az internet térhódításával a vírusok már valamivel kevésbé gyakoriak, mint a hálózaton terjedő férgek. Az antivírusszoftverek, amelyeket eredetileg a ~ok elleni védelemre fejlesztettek ki, mára már képesek a férgek és más veszélyes szoftverek, mint például a kémprogramok (spyware) elleni védelemre is. A vírusok gyakori jellemzői: nagyon kis méretűek; futtatható állományokat képesek megfertőzni; általában ártó szándékkal készítették őket; gyakran akár válogatva, időzítve tönkretesznek más fájlokat; rejtetten működnek, esetleg akkor fedik fel magukat, ha feladatukat elvégezték; egyre fejlettebb intelligenciával rendelkeznek, például változtathatják saját kódjukat és aktivitásukat. A programvírusok a klasszikus értelemben vett vírusok. Futtatható állományokhoz (programfájlokhoz) kapcsolódnak, amiknek megnyitására aktivizálódnak. Két fajtájuk van: a felülíró és a hozzácsapódó vírus. A felülíró vírusok a program elejét lecserélik a saját kódjukra, így az eredeti program életképtelenné válik, a hozzácsapódó vírusok a program végén helyezik el kódjukat, a program elejére pedig egy utasítást írnak, amely arra utasítja a rendszert, hogy először a víruskódot futtassa. A felülíró vírus jelenlétére az esetleges működésbeli problémákról, a hozzácsapódóéra az állományok méretének megváltozásából lehet következtetni. A fájlfertőző vírusok futtatható programokat fertőznek meg (.EXE, .COM, .SYS stb. kiterjesztésűeket). Ha egy fertőzött program elindul, a vírus kódja bekerül a memóriába, aktivizálódik és elkezdhet más programokra átterjedni. Fertőzéskor a vírus mindig olyan programokat keres, amiket még nem fertőzött meg, így növelve másolatainak a számát. BOOT-vírusok közé szokás sorolni a számítógépes rendszer indulásakor aktiválódó vírusokat. A számítógép operációs rendszere valamely adathordozóról töltődik be és indul el, ezt nevezzük BOOT-folyamatnak. Akad vírusjellegű károkozó, amely olyan módon kerül be a memóriába, hogy az adathordozón (például hajlékonylemez, fix lemez) a rendszerindító utasítássorozathoz kapcsolódik. E károkozók hatékonyságát nagyban növeli az, hogy a rendszer töltődése minden folyamatot megelőz, tehát a vírusellenes programok aktivizálódását is, ezért még a védelemre szolgáló programok indulása előtt betöltődhet és aktivizálódhat a károkozó. Alaptípusok: *a)* EXE-COM vírusok; *b)* BOOT-vírusok; *c)* MR-vírusok; *d)* New Exe vírusok; *e)* multi-plat-

form vírusok; *f)* önátíró vírusok (ez a vírus egyedi programrészletei alapján való azonosítást nehezíti meg); *g)* oligomorf vírusok; *h)* metamorf vírusok; *i)* E-mail vírusok; *j)* Exomod vírusok; *k)* Bucket vírusok. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

számvetés: 1. A katonai szervezet parancsnoka ~t végez, a kiképzési időszak, illetve az év végén, amikor összegzi az elmúlt év eredményeit, elemez, értékel. Összeveti a kitűzött célokat és az elért eredményeket, amely alapjául szolgál a következő év feladatai meghatározásának. **2.** A tervezés lényegében ~en alapul. A feladatok megkapásától a döntés meghozatalán túl, a végrehajtás irányításán át ~ek sorozata történik. A feladattisztázás már az összevetések sorozata, de konkrétan az időszámvetés, az erő-eszköz viszony ~,e a tűzzel való pusztítás, a menet, a különböző feladattervek, a logisztikai rendszer anyag-eszköz felhasználás ~e történik. A harc folyamán a folyamatos változás megköveteli az újbóli erő-eszköz viszony ~ét, akár a különböző irányokba, illetve főbb alkalmazás előtt (tartalék, második lépcső harcba vetés, ellenlökés elhárítása stb.). (C. O.) → *katonai vezetés*

szándékos elektronikai zavarok elleni védelem: az elektronikai ellentevékenység elleni védelem részeként az ellenség által létrehozott elektronikai zavarással szemben biztosítja a saját elektronikai eszközök és rendszerek működését. A szándékos elektronikai zavarok elleni védelmi technikák lehetnek például a frekvencia kézi vagy automatikus váltogatása, a kisugárzott teljesítmény növelése, magas lefogási tényezőjű adásmódok alkalmazása, a terep és a domborzat árnyékoló hatásának kihasználása, irányított antennák, zavarszűrő áramkörök, magas dinamikatartományú vevők, mozgócél kiválasztó üzemmódok alkalmazása, az eszközök üzemelésének szabályozása és a kezelők kiképzése. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

szándékos rádiózavar: rádióberendezések normális üzemének akadályozására, akár lehetetlenné tételére szolgáló, kimondottan erre a célra kialakított, vagy erre alkalmazott, zavaró hatású jeleket előállító berendezés által létrehozott kisugárzás. A ~ előállítható speciálisan erre a célra tervezett zavaró berendezésekkel, de akár eredetileg kommunikációs vagy más célú állomásokkal is, amelyeket a hatékony zavaráshoz szükséges jelek előállítása érdekében arra alkalmas kiegészítő egységekkel, például zavarmodulátorokkal láttak el. A ~ok előállítására szolgáló berendezések nem okoznak maradandó károsodást a vevőkészülékekben, kikapcsolásuk után a kommunikáció ismét normálisan folytatható. Rádiózavar előállítható primitív, úgynevezett házi készítésű eszközökkel is, amelyek például erős szikrázással a villamos hálózatban terjedő széles sávú, intenzív recsegést okozó hatást váltanak ki. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

szárazföldi bezártság: olyan országokra használjuk ezt a kifejezést, amelyek nem rendelkeznek tengeri kijárattal, azaz nem határosak a világtengerrel. Ezeknek az államoknak kizárólag szárazföldi vagy belvízi határaik vannak, azaz csak másik országokkal határosak. A ~ alapvetően negatív hatással van az adott ország biztonságára, különösen gazdaságát érintheti hátrányosan, hiszen tengeri kereskedelme – a világ kereskedelmi forgalmának közel 90%-a vízen mozog – más országok jóindulatától, közvetítő tevékenységtől függ. (Különösen igaz volt ez a két világháború közötti Magyar Királyságra, amely elsősorban vele ellenséges kisantant államain – a Duna alsó szakaszán lévő Jugoszlávián és Románián – keresztül juttathatta el termékeit a világpiacra. Hazánkban ezért találták ki a harmincas évekre

a Duna-tenger hajózást, azaz olyan speciális hajókat alkalmaztak és gyártottak, amelyek a dunai utak mellett képesek voltak tengeri forgalmat is lebonyolítani.) A ~ negatív hatásait nemzetközi szerződésekkel, szövetségi rendszerekhez való csatlakozással (NATO, EU) hazánknak sikerült mérsékelnie. Európában – a miniállamokat nem számítva – Magyarország mellett Svájc, Ausztria, Csehország, Szlovákia, Szerbia (Koszovó), (Észak-)Macedónia és Moldova ~ú. A világ országainak döntő többsége rendelkezik tengerparttal. (K. F.) → *tengeri hadelmélet, tengeri hadviselés*

szárazföldi haderőnem: a fegyveres erők egyik haderőneme. Rendeltetése fegyveres küzdelem megvívása a szárazföldön, más haderőnemek csapataival együttműködésben, továbbá az ellenség legyőzése, semlegesítése, eredeti szándékáról való lemondatása, kedvező feltételek megteremtése a politikai célok eléréséhez. A ~ fegyvernemi és szakcsapatokból állnak, amelyek harci, harci támogatói és harci kiszolgálói szerepkörökben kerülnek alkalmazásra. A ~ csapatai hadászati, hadműveleti, hadműveleti-harcászati, harcászati kötelékekből állnak. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

szárazföldi mérföld: szárazulatokon alkalmazott hosszmértékegység. A hosszmértékegységek egységesítése előtt számos változata alakult ki. Ezek egy része a tengeri mérföldhöz hasonlóan a gömbi főkör egy adott ívszögéhez tartozó távolsággal lett meghatározva. A ~ alkalmazását a Nemzetközi Mértékegységrendszer (Système International d'Unités – SI) nem támogatja. Jelölésével a NATO-szabványoknak megfelelő térképtermékek bevezetése óta találkozhatunk magyar kiadású, védelmi célú térképeken. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

szárazföldi robot: Olyan robottechnikai eszköz, amely fedélzetén nem tartózkodik kezelő személyzet, feladatát a szárazföldön hajtja végre. Irányítását végezheti autonóm fedélzeti irányítórendszer, távirányító parancsjel vagy akár kábeles összeköttetésben is állhat az irányító munkahellyel. Működhet autonóm, félautonóm vagy parancsirányítással. Mivel a hordozó jármű egyes esetekben a terepen halad, ezért a közvetlen rádiókapcsolatot, a széles sávú, nagysebességű adatátvitelt a rádióösszeköttetés hatótávolsága, a mozgás során az összeköttetés vonalába eső terepakadályok, épületek stb. befolyásolják. Az irányítási mód megválasztását alapvetően a feladat, a hatótávolság, a terep jellege határozza meg. Elektronikai zavarral kevésbé terhelt környezetben alkalmazható a rádió-távirányítás, mert ez a legkevésbé problémás például egy rombolt épületben, útszakaszon, ahol a kábel beakadhatna. A tűzszerész feladatokban alkalmazott robotoknál optikai kábeles távirányítás is szükséges változat, mert különösen az ismeretlen rendeltetésű és szerkezetű, házi készítésű alkalmi robbanótestek megközelítése intenzív rádiózavarás oltalma alatt történik, ami a vezérlést akadályozná. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

szárny: *a)* az alakzat jobb, illetve bal oldali végződése; *b)* a csapatok harcrendjének jobb, illetve bal oldala. A ~ a csapatok harcrendjének (hadműveleti felépítésének) legsebezhetőbb része, ezért a harctevékenységek folyamán a csapatok arra törekednek, hogy az ellenség ~ait átkarolják, azokra csapást mérjenek. A saját kötelékek ~ainak biztosítása a harctevékenységek során a harcvezetés egyik fontos feladatai közé tartozik. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

Szász Móric gróf, eredeti nevén Saxe Maurice de (1696–1750): Erős Ágost szász választófejedelem és lengyel király törvény-

telen fia. Katonai pályáját a császári hadseregben kezdte 1717-ben, Savoyai Jenő alatt a magyarországi hadszíntéren a törökellenes háborúban. 1720-ben francia szolgálatba lépett. 1733-ban a lengyel örökösödési háború során kitüntette magát a felső-rajnai harcokban, 1736 augusztus 1-jén altábornagyi rendfokozatot kapott. 1738-ban felállított egy saját sereget, amellyel Prága irányába indult meg. Az osztrák örökösödési háború során 1741. november 26-án rohammal bevette Prágát, elfoglalta Eger (Cheb) és Elbogent (Loket) városokat, majd François-Marie de Broglie marsallal együtt visszatért a Rajnához, ahol Lauterburg védvonalait vette be. 1743-ban újabb saját szabadhadtestet állított fel szász önkéntesekből (Volontaires de Saxe), amely személyes testőrségéül is szolgált. A sziléziai háborúban (1740–1747) fényes sikereket aratott. A XV. Lajos francia király névleges főparancsnoksága alatti 1744-es flandriai hadjáratát a hadművészet egyik mesterpéldájaként tartják számon, mivel a számbeli fölényben lévő ellenséget tétlenségre tudta kényszeríteni. Legjelentősebb győzelmét 1745-ben Fontenoy-nál az angolok feletti aratta. XV. Lajos 1747-ben Franciaország marsalljává nevezte ki. Az aacheni béke (1748) után visszavonult és a hátralévő éveit emlékiratai megírásának szentelte. Hadművészeti elveit az 1733-ban megírt, s halála után 1757-ben kiadott *Álmodozások (Mes réveries)* című munkájában foglalta össze. A cím maga is jellemző. ~ zseniális hadvezér, de nem száraz és pedáns katonai teoretikus. Meg sem kísérelte befolyásolni kora hadtudományát, csupán saját véleményét vetette papírra az őt érdeklő kérdésekben. Rendkívül szellemes, nagy műveltségű író, aki számos remek gondolattal gazdagította a hadtudományt. Síkra szállt az általános védkötelezettség bevezetése mellett, és felvetette a tisztikar megreformálásának szükségességét. Nem a származást, hanem a rátermettséget tartotta a magasabb rendfokozatok elérésére jogosító érdemnek. Elsőként osztott be a gyalogsághoz ágyúkat: zászlóaljanként kettőt. Felismerte az alakiság, és a meneteknél a lépéstartás előnyeit és érdekesek a tüzelés módszerét és lefolyását érintő gondolatai is. Munkái: *Álmodozások* (*Mes réveries,* 1757), *A harcászat törvényeinek szelleme* (*Espirit des lois de la tactique,* 1762), *De Saxe marsall válogatott levelei és visszaemlékezései… főleg az 1744–1744-asflandriai hadjáratokról* (*Lettres et mémoires choisis de maréchal de Saxe… relatifs notemment aux campagnes de Flandre de 1744–1748,* 1794). (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

század: önállóan, illetve zászlóalj, ezredkötelékben szervezett harcoló, harctámogató és biztosító alegység, amely feladatait az elöljáró szervezet funkciójának megfelelően teljesítik 3–6 szakasz alárendelttel. A parancsnok munkáját helyettesek (törzs) támogatja. (C. O.) → *katonai vezetés*

szcenárió: forgatókönyv, szövegkönyv; a ~ az időben egymás után következő események, tendenciák közötti kapcsolatok logikai feltárására, megítélésére szolgál, ebből adódóan következtetések levonását teszi lehetővé. A módszer a jövőbeni tevékenységek alapos, összefüggéseket és egyben gátló tényezőket is feltáró, logikus következtetések levonását biztosító eljárás, így éppen ezzel szolgálja a vezetői döntések reális megalapozását. A ~technika a misszió, a vízió és a stratégia kidolgozásánál kap prioritást, amelyet a felső vezetés dolgoz ki. Ezen a szinten szükséges foglalkozni a jövő lehetőségeivel, veszélyeivel. Itt dolgozzák ki a stratégiai koncepciót, a teljesítményelvárásokat, főbb folyamatokat, a jövőorientált szervezeti struktúrát, a komplex kommunikációs hálózatok fejlesztésének elvárásait stb. A ~ vezetési módszer (tervezési technika) teszi lehetővé a felső vezetési

szintnek, hogy összevesse a jelent a jövővel és fejlesztési irányt mutasson. A ~ stratégiaalkotási módszer, így a védelmi stratégiák kialakításának is az egyik legáltalánosabban alkalmazott módszere. Lásd *nemzeti katonai stratégia*. (C. O.) → *katonai vezetés*

Széchenyi István, gr. (1791–1860): „a legnagyobb magyar" (amely elnevezéssel Pest vármegye gyűlésén 1840. június 18-án Kossuth Lajos illette), gr. Széchényi Ferencnek, a Nemzeti Múzeum megalapítójának és gr. Festetics Juliannának, a keszthelyi Georgikont megalapító Festetics György húgának hatodik, legifjabb gyermeke volt, nagybirtokos, a magyar liberális nemesi mozgalom elindítója. 1809-ben a nemesi felkelés meghirdetését követően két bátyjával jelentkezett, és Sopron vármegye megválasztotta csapatában főhadnagynak. Atyja közbenjárásának köszönhetően áthelyezték Károly főherceg fővezér törzskarába. Részt vett a győri csatában, majd a Napóleon elleni háborúkban 1813-ig, elsősorban észak-olasz területeken. 1815-ben már a nápolyi király elleni háborúban harcol. A békeévek alatt gyakran hosszú szabadságokat kért, amelyek alatt bejárta Európát és Kis-Ázsiát (1815–1816, 1818–1819, 1822), és ekkor kezdi el írni naplófeljegyzéseit, ami végigkíséri életét. Ennek keretében 1815-ben Franciaországon keresztül Angliába utazik. Nyelvet tanul, de megismeri az ország alkotmányát, gépiparát és lótenyésztését. Ennek hatására kezd írni, illetve társadalmi életét a fejlődés érdekében szentelni. Tapasztalatait igyekszik átültetni a magyar viszonyok közé. Először lótenyésztéssel foglalkozott, 1818-ban még németül ír értekezést a lovakról egy bécsi folyóiratban, 1822-től lóversenyeket rendezett, 1828-ban jelent meg első könyve a *Lovakrul* címmel. Ez idő alatt katonatiszt, kapitány az 5., majd a 4. huszárezredben. Előléptetéséért mindent megpróbált, de nem sikerült elérnie. Még az 1825–1827. évi országgyűlésen is kapitányként vett részt, ahol 1825. november 3-án Felsőbüki Nagy Pál indítványát támogatva egy évi jövedelmét ajánlotta fel egy létrehozandó nyelvművelő tudós társaság – a később megalakuló Magyar Tudományos Akadémia – alapításának céljaira, amelynek megalakulása után elnökhelyettese lett. Ő volt az első felsőrendi tag, aki sok száz évnyi hagyományt megtörve magyar nyelven szólalt fel a Felsőházban. Feletteseivel az országgyűlésen való szereplése miatt összeütközésbe került, ezért rangjáról lemondva távozott a hadseregből 1826-ban. Utazásai és az ezeken szerzett tapasztalatai ráébresztették Magyarország elmaradottságára. 1830-ban írta meg a kor legnagyobb hatású magyar könyvét, a *Hitel*t, amely az ősiség eltörlését, a feudális viszonyok felszámolását hirdette. A művét ért számos bírálatra 1831-ben a *Világ,* majd 1833-ban a *Stadium* című könyveivel válaszolt, de gazdasági természetű írásai mellett 1832-ben a *Magyar Játékszínrül* című írásában a Nemzeti Színház létrehozása mellett kardoskodott. 1830-tól számos gazdasági természetű vállalkozást szervezett, például a Duna Gőzhajózási Társaság (1831), az Óbudai Hajógyár (1835), a Pesti József Hengermalom (1837), Pesti M. Kereskedelmi Bank (1841), 1833-tól irányította az Al-Duna szabályozási munkálatait (Vaskapu) és 1836-tól a Lánchíd építését. Kossuth 1841-ben indított lapja, a Pesti Hírlap Habsburg-ellenes vonalát kezdettől veszedelmesnek tartotta, ez ellen írta *Kelet népe* (1841) című röpiratot. 1843-tól a *Jelenkor* című lapban, majd a *Politika Programm Töredékek*ben (1847) támadta Kossuth politikáját. 1848-ban belső kétségeitől függetlenül vállalta a forradalmat és a megalakuló magyar kormányban a közmunka- és a közlekedésügyi miniszteri tárcát. Az egyre zavarosabb politikai helyzet, a fegyveres harc rémképe idegrendszerét felőrölte; 1848. szeptemberében a döblin-

gi elmegyógyintézetbe került, ott élt haláláig. Az 1850-es évek második felében írta a Bach-rendszerről és a császári kormányról töredékekben maradt szatirikus művét. 1851-től állapota folyamatosan javult. Egyre többet dolgozott, politizált, és közben egyre inkább az osztrák titkosrendőrség látóterébe került. 1859-ben jelent meg (névtelenül, Londonban) az *Ein Blick auf den anonymen „Rückblick (Egy pillantás a névtelen „Visszapillantás"-ra),* amelyet Bach egyik kormányzatát dicsérő iratára, a *Rückblick auf die Entwicklungsperiode Ungars* (*Visszapillantás Magyarország fejlődésének korszakára,* 1857) válaszolva írt. Az ezután következő rendőri vizsgálatot, az eredeti kézirat lefoglalását, a fenyegetéseket már nem tudta elviselni, és az 1860. április 7-ről 8-ra virradó éjjel öngyilkos lett. (H. J.) → *haditudomány elmélete*

szeizmológia: a ~ (földrengéstan) a geológia és geofizika résztudománya, a földrengések és a rengéshullámok tanulmányozásával, megfigyelésével, értékelésével, matematikai vizsgálatával, a Föld belső szerkezetére vonatkozó információk gyűjtésével, a földrengések okaival foglalkozik. A ~i észlelések célja a Föld belső szerkezetének megismerésén túl a földrengések mechanizmusának kiderítése, a földrengés okozta természeti katasztrófa károkozásának mérséklése. A ~i mérésekkel nem lehet előre jelezni hol, mikor, milyen erősségű földrengések következnek be, viszont az észlelési, mérési adatok segítenek annak meghatározásában, hol a legnagyobb a valószínűsége a földrengéseknek, milyen erősségű és milyen időközönkénti földrengésekre lehet számítani. Ezen ismeretek és mérések segítségével olyan földrengéseknek ellenálló tervezési és építkezési formákat alakítottak ki, amelyek alkalmazásával csökkenteni lehet a földrengés okozta anyagi károkat és az emberéletben keletkezett veszteségeket. A földrengések észlelésére, mérésére szeizmográfot használnak. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

széles sávú (záró) zavarás: a ~, más megnevezés szerint záró zavarás olyan elektronikai zavarási módszer, amely során a zavaró jel spektrumának terjedelme, vagyis a zavarjel sávszélessége jelentősen meghaladja az adott frekvenciasávban szokásos szükséges jelátviteli sávszélességet. A ~t akkor célszerű alkalmazni, ha egyidőben több lefogandó rádiócsatorna is belekerül a zavarásra kijelölt sávba. Hátránya, hogy a zavaróállomás névleges kimenő teljesítménye változatlan, így a sávszélesség növelésével arányosan csökkenni fog az egységnyi frekvenciatartományra jutó zavaró teljesítmény. Abban az esetben, ha az így kialakult zavar/jel arány nem éri el a szükséges mértéket, akkor célszerű csúszó zavart alkalmazni. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

szélességi kör: a Föld alapfelületi felszínén futó, a két földrajzi pólustól egyenlő távolságra lévő pontokat összekötő vonal. A ~ök egymással párhuzamosan futó vonalak, innen ered másik megnevezése is, a parallelkör. A Föld modellezésére alkalmazott forgástesteken végtelen számú ~ jelölhető ki, amelyek jellegükből eredően nem metszik egymást. A földrajzi koordináták meghatározása és a globálisan egységes fokhálózat kialakítása során kiemelt jelentősége van a leghosszabb ~nek, az Egyenlítőnek, amely a Föld forgástengelyére merőleges legnagyobb gömbi kör. Az Egyenlítő vonalához képest határozhatók meg a földrajzi koordináták szélességi értékei, amelyeket minden esetben ki kell egészíteni az északi, illetve a déli féltekére vonatkozó jelöléssel, annak megfelelően, hogy a szélességi értéket melyik pólus irányában mérték. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

szelvényezési rendszer: országos, vagy regionális kiterjedésű, összefüggő térképsorozatok geometriai alapú, egységes felosztási és jelölési (nómenklatúra) rendszere. Az egységes felosztás eredményeként jönnek létre a térképszelvények. Nagyobb térségekre kiterjedő ~eket már a katonai felméréseknél is alkalmaztak a területileg összefüggő térképsorozatok megalkotásához. A topográfiai felméréseknél kezdetben alkalmazott szelvényezés elvi alapjai azóta sem változtak. A közel azonos méretű, egymáshoz illeszkedő térképszelvények lehatárolásához mindenekelőtt a geometriai felosztás rendszerét kell kialakítani. Ez épülhet a földrajzi fokhálózat meghatározott vonalaira, mint ahogy azt a hazai NATO szabványos topográfiai térképeknél alkalmazott ~nél látjuk, vagy a vetületi sík koordinátarendszer kijelölt vonalaira, ahogy az EOTR kialakításánál eljártak. A kisebb méretarányú térképek szelvényezése, bár kivétel nélkül fokhálózati vonalakra épül, jóval nagyobb változatosságot mutat. Ennek az az oka, hogy a jelentősebb kiterjedésű földrajzi térségeket célszerű a választott térképlap kiterjedéséhez és alakjához is igazítani. A ~ek sokféleségében adnak eligazítást a szelvényáttekintők, amelyek az MH Geoinformációs Szolgálat által évente kiadott *Térképészeti tájékoztató*ban megtalálhatók. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

Sze-ma Csien, eredeti nevén Sima Qian/Ssu-ma Ch'ien: a mai Hancseng megyében (Sanhszi tartomány) lévő Longmenben született Kr. e. 145 vagy 135-ben. Apja, Szema Tan Kr. e. 140 és 110 között Vu császár történetírója volt, akinek feladata az állami és udvari események megörökítése, csillagászati megfigyelés és naptárkészítés volt. Apja hatására tízéves korára ~ már igen olvasott volt. A híres konfuciánus mesterek, Kung Ankuo és Tung Csongsu voltak az oktatói. Húszéves korában apja támogatásával körbeutazta az országot és már ekkor anyagot gyűjtött későbbi híres történeti munkájához, ami *A történetíró feljegyzései (Si csi)* címet viseli és a legjelentősebb ókori kínai történeti munka. Valószínűleg Kr. e. 109–91 között íródott. A 130 fejezetre osztott műben 12 azoknak az uralkodóházaknak, illetve uralkodóknak a történetét tárgyalja, akik hatalmukat – legalábbis a hagyomány szerint – egész Kína felett gyakorolták, 10 időrendi táblázatokat közöl, 8 olyan általános témákat tárgyal esszé formában, amelyek nem illettek bele a többi fejezettípus időrendi keretei közé, 30 főleg a Csin-kor előtti fejedelmi családok történetét tárgyalja. Érdekes módon két olyan személyiség is külön fejezetet kapott ebben a részben, akik kevésbé illenek ide: az egyik Konfuciusz, aki, mint ismeretes, soha nem volt uralkodó, sőt valószínűleg még főhivatalnok sem; a másik Csen Sö, aki egyszerű parasztfelkelő volt, az első azok közül, akik fellázadtak a kínai császár ellen. Az utolsó 70 fejezetben egy-egy történelmi személyiség, emberek csoportjának vagy népek élettörténetét tartalmazza. Itt találjuk Li tábornok, Vej lovassági tábornok életrajzát a hunok és a kínai kóbor lovagok történetét. Kr. e. 86-ban halt meg. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

szemben álló erők: a műveleti térben felderített olyan célok, objektumok, erők és eszközök összessége, amelyek hovatartozásuk vagy valós és kikövetkeztetett viselkedésük alapján saját erőinkre veszélyt, fenyegetést jelentenek. (H. H.) → *felderítés*

személyes integritás: a polgári etika elemei között találjuk az integritást, lojalitást, bátorságot, becsületet, tisztességet, valamint a felelősséget. Az integritás, Pallai Katalinnak a téma szakértőjének megfogalmazása szerint: értékvezérelt magatartás. Az integritással rendelkező személy értékrendje

és elvei tudatosak, konzisztensek; döntései, magatartása, cselekvései összhangban vannak vallott, és kinyilvánított értékeivel. (H. D.) → *katonapedagógia*

személyes vezetés funkciója: az emberi erőforrások felértékelődésével e vezetési funkció jelentősége megnőtt. A szervezeti célok olyan módon való közvetítését jelenti az alkalmazottak felé, amely egyben megteremti a katonák magas szintű elkötelezettségét, és szavatolja az ugyancsak magas teljesítményszint elérését is. A személyes vezetés sikere a vezető kommunikációjának módjától, a vezetési stílusától és az alkalmazott közvetlen motivációtól, hatásosságától függ. (C. O.) → *katonai vezetés*

személyi állomány: a Magyar Honvédség ~a tényleges szolgálatot teljesítő katonákból (a továbbiakban: tényleges állomány tagja), kormánytisztviselőkből, kormányzati ügykezelőkből, közalkalmazottakból és a munka törvénykönyvének hatálya alá tartozó munkavállalókból, valamint megelőző védelmi helyzet és rendkívüli állapot idején – a hadkötelezettség bevezetése után – hadkötelesekből áll. Foglakoztatásuk a vonatkozó jogviszony szerinti hatályos jogszabályok alkalmazásával történik. A honvédségnél munkavállaló kizárólag közhatalmi, irányítási, ellenőrzési és felügyeleti hatáskörgyakorlással közvetlenül össze nem függő munkakörben foglalkoztatható. A tényleges állomány tagjai békében önkéntes jelentkezés alapján teljesítenek katonai szolgálatot. A honvédség folyamatos kiegészítése békében a hivatásos, szerződéses és az önkéntes tartalékos katonai szolgálatra vagy honvéd tisztjelölt és honvéd altisztjelölt jogviszony létesítésére toborzottak felvétele, megelőző védelmi helyzet és rendkívüli állapot idején a fentieken túl hadkötelesek behívása útján is történik. A honvédség ~ára vonatkozó – a honvédség védelmi képességének, hadrafoghatóságának biztosításával összefüggő – adatok a keletkezésüktől számított 30 évig honvédelmi és nemzetbiztonsági érdekből nem nyilvánosak. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

személyi beszélgetés: az állományilletékes parancsnok döntése szerint a személyügyi eljárás során a szolgálati viszonyával összefüggő javaslatról, a feleket érintő jogokról és kötelezettségekről az állomány tagjával ~ folytatható le. Kötelező a ~ lefolytatása: *a)* a honvédelmi egészségkárosodási ellátással kapcsolatos személyügyi eljárás során; *b)* a honvéd tisztjelöltekkel hivatásos állományba vételüket megelőzően. Jegyzőkönyvet kell felvenni: *a)* ha ezt az állományilletékes parancsnok – a személyügyi eljárás összes körülményét mérlegelve – szolgálati érdekből elrendeli; vagy *b)* ha az állományilletékes parancsnok döntése szerint a ~ lefolytatása kötelező, azonban arra nincs lehetőség. A ~t: *a)* az állományilletékes parancsnok; vagy *b)* ha nem az állományilletékes parancsnok a munkáltatói jogkört gyakorló a munkáltatói jogkört gyakorló által írásban meghatalmazott más, vezető beosztást betöltő személy folytathatja le. A ~ lefolytatását a miniszter, a HVKF, illetve – ha nem az állományilletékes parancsnok a munkáltatói jogkört gyakorló – a munkáltatói jogkört gyakorló magához vonhatja. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

személyi biztonság: a híradó-informatikai rendszer azon tulajdonsága, hogy a benne tárolt adatot, információt csak az arra jogosultak és csak a jogosultságuk szintje szerint ismerhetik meg, használhatják fel, illetve rendelkezhetnek a felhasználásáról. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

személyi érdekeltség: minden olyan ösztönző és motivációs tényező, amely a katonai szervezetben alkalmazottak komfort

állapotát növeli, jobbá teszi és ezáltal erősíti a szervezeti elkötelezettségét, a teljesítményének minőségét, hatékonyságát. Minden olyan anyagi és morális tényező, amely kielégíti az alkalmazottak elvárását az általa befektetett erőfeszítések kompenzációjaként. (C. O.) → *katonai vezetés*

személyi mentés és kiemelés: magában foglalja mindazt a katonai, diplomáciai, valamint civil erőfeszítést, amely szükséges adott katona vagy polgári személy felépüléséhez, illetve visszaillesztéséhez, aki olyan események következtében, amely során menekülnie, az elfogását kivédenie, vallatásnak ellenállnia, vagy túlélőmódszereket alkalmaznia kellett, elszakad az egységétől vagy szervezetétől. A ~ feladatok mérete széles skálán változhat, végrehajtható kijelölt harccsoport nélkül is, illetve megfelelően kialakított harccsoporttal egyaránt, ami vezetési és iirányítási, közvetlen légi támogató-, elektronikai harci, az ellenséges légvédelmet lefogó-, információgyűjtő, légi harcvezetési és megfigyelési, légi kutató-mentő, különleges műveleti stb. képességeket foglal magában. A ~ feladatok öt fázisból állnak: jelentés, bemérés, támogatás, kimentés és visszaillesztés. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

személyi veszteség: a katonai szervezetek személyi állományában, a harctevékenység során (az élőerőben) keletkezett veszteség. A ~ nagysága függ a harcrendben elfoglalt helytől, a támadás mértékétől, a személyi állomány kiképzettségétől. Napjainkban a katonai szervezetek nagy arányban szenvednek el pszichológia veszteséget. „A céltábla visszalő effektus" komoly stresszhelyzetet vált ki. Veszteség a halál, a súlyos sérülés, sebesülés és az eltűnt személyek. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

személyi veszteségpótlás: a harctevékenység során, a személyi állományban (az élőerőben) keletkezett veszteségek pótlására irányuló szervezett tevékenység. A haderő M-hadrendjében vannak veszteségpótlásra kijelölt katonai szervezetek, amelyek a mozgósítási tartalékból és a szabad tartalékból állnak. Állományuk komplett vezetési szervek, alegységek, valamint vegyes menet századok. A harctérről kivont erők veszteségpótlása a kijelölt körletekben valósul meg. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

személyközi kommunikáció: a modernkori kommunikáció fogalmat Karl Jaspers német filozófus vezette be (1952), s meghatározása szerint: az egyedek közötti szellemi, egzisztenciális kapcsolatokat jelenti. Jellemzői a Magyar Honvédségnél is: *a)* emberi kötelék, létfeltétel; *b)* a társas intelligencia része (etika); *c)* a produktivitás összetevője; *d)* integritásfaktor; *e)* jelentést ad az emberi megnyilvánulás formáinak és téridő függvényű. Az emberek huzamos időn keresztül is képesek meglenni a kommunikáció intenzív cseréje nélkül, különösen, ha a nyilvánosságban bizalmatlanok mások információ-termelőképességével szemben. A katonai beszédalakzatok sajátossága: a tárgyszerűség, a szabatosság, tömörség, valamint az offenzivitás (lendületesség). L. Wittgenstein kifejezésével a nyelvjáték körébe tartozik a parancsadás, valamint a parancs szerinti cselekvés is. A kommunikációs fogalmakra, fogalmi rendszerekre épül, tanulni kell. Típusai: racionális, taktikai, eszmei, egzisztenciális, valamint interkulturális. Az eszmei alakzatok főbb összetevői: tudományos, esztétikai, morális, vallási, politikai elvekről-eszmékről, értékekről, valamint emberképekről folyó kommunikáció. Empirikus oldala a technikai kommunikáció. Egzisztenciális síkja az önmagunkról szóló beszéd. Szerves kapcsolatot tételezhetünk a kommunikáció, koope-

ráció, nyelvhasználat, értelmezés, valamint a viselkedés között. A női, férfi, gyermek kommunikációja eltér egymástól. Kommunikációs gátat is jelenthetnek az olyan autoritív beszédalakzatok, mint: a kemény utasítás, fenyegetés, kioktatás, megbélyegzés, kifigurázás. A jó kommunikáció lehet teljesítménynövelő, összhangteremtő, együttműködést segítő. A kommunikációra való felkészülés néhány feladata: *a)* a fogalmi gondolkodás fejlesztése, mert pontos, rendezett fogalmi gondolkodás nélkül a világ szétfolyó, nincs rendszere, nincsenek benne Bartók György kifejezésével (1930) „jelentéscsomók", ezért gyakoribbá válnak a félreértések, a félremagyarázások; *b)* az óravezetésben a módszertani, kombinatív képesség fejlesztése: a célok, feladatok megújítása, frissítése, csoportmunkánál a beosztások változtatása; *c)* az oktató az órán a hallgatók kutató érzékszerveinek vannak kitéve, előfordulhat, hogy a hallgatók feszegetik a tanár szellemi határait, tűrőképességét. A kemény reakció, erődemonstráció nem mindig vezet eredményre; *d)* a katonai oktatásban sem feladat a tiszt és altisztjelöltek önbizalmának, önértékelésének megrendítése. Jóval nagyobb feladat a hallgatók szellemi és gyakorlati értékeinek feltárása, azonosságtudatuk erősítése. A katedra-bürokrata tanári stílust jellemző attitűdök: nyilvántart, behajt, számonkér, eljár, behívat, megles, megbélyegez, váratlanul lecsap stb. A katonai oktatásban az oktatói kommunikációnak két szempontból kell jelentőséget tulajdonítani: *a)* a tudásközvetítés és a nézetek egyeztetésének nyelvi folyamataként; *b)* a tiszt és altisztjelöltek vezetői kommunikációra történő felkészítésként, és személyiségükre való hatásaként. A tanári stílusegység legszembetűnőbb eleme a személyes kommunikáció – amelynek vannak gesztuselemei is – a hallgatók szempontjából lehet vonzó, de taszító is. A kommunikáció pszichés tartalmai attól kapnak pedagógiai jelentőséget, hogy a tanár miként ismeri fel, irányítja, és gazdálkodik e tartalmakkal. (H. D.) → *katonapedagógia*

személykultúra: személyiségre alapozó kultúra; a szervezeti kultúra egyik formája; a csoport helyett az egyénre épít, nincsen felülről érkező utasítás, akkor célravezető, ha magasan kvalifikált emberek innovatív feladatok megoldására társulnak. (C. O.) → *katonai vezetés*

személymentesítés: a testfelületre került radioaktív sugárzó, mérgező és fertőző anyagok eltávolítása, hatástalanítása, illetve elbontása. A ~ azonnali, részleges vagy teljes lehet. Az azonnali ~, másként önmentesítés a szennyezett terület elhagyása után mindenki számára kötelező, majd a mentesítés hatásosságának ellenőrzési eredményétől függően következhet a teljes ~, amelyet a mentesítőállomáson végeznek el. A ~ fogalomkörébe tartozik a sugár- és vegyi mentesítés, valamint a fertőtlenítés is. A ~ 28 °C-os meleg vízzel, szappan és más felületaktív anyagok használatával, a helyi szennyeződés eltávolításával, mosó, oldó és vegyszeres kezeléssel, fog- és körömkefével, illetve szivacs segítségével történhet. (B. T.) → *ABV-támogatás*

személyügyi munka: a humán erőforrás gazdálkodás meghatározó területe, amely támogatja a parancsnokok, vezetők alárendeltjeinek személyi és munkajogi ügyeinek intézését. Tartalmát tekintve a vezetői kiválasztás, az előmeneteli rendszer, a teljesítményértékelési rendszer, a dicséret-fenyítési jogkör alkalmazása, személyügyi hatáskörök érvényesítése, az érdekvédelmi szervekkel való együttműködés, a személyi állomány utánpótlásának, a járandóságok biztosítása stb. A személyügyi döntések a parancsnok kizárólagos privilégiuma. (C. O.) → *katonai vezetés*

személyügyi nyilvántartás: a ~ban kell kezelni a honvédek és a rendelkezésre állás időszakában az önkéntes tartalékos katonák, valamint ezek társadalombiztosítási, szociális vagy kegyeleti gondoskodásra jogosult hozzátartozóinak adatait. A ~t a honvédség központi személyügyi szerve vezeti. A ~ban történő adatkezelés célja: a szolgálati viszonnyal összefüggő munkáltatói döntések, a jognyilatkozatok előkészítésének és meghozatalának biztosítása, a szolgálati viszonnyal összefüggő jogok gyakorolhatóságának és kötelezettségek teljesíthetőségének biztosítása, a hozzátartozót megillető társadalombiztosítási, szociális és kegyeleti gondoskodás megállapításának és folyósításának biztosítása. A honvédek és a rendelkezésre állás időszakában az önkéntes tartalékos katonák adatai a szolgálati viszony megszűnéséig vagy megszüntetéséig kezelhetők. A hozzátartozók adatai a honvédek és az önkéntes tartalékos katonák szolgálati viszonyának megszűnéséig vagy megszüntetéséig kezelhetők. A ~ban kezelt adatokhoz elektronikus úton közvetlenül hozzáférhetnek és az annak alapjául szolgáló iratokba betekinthetnek a szolgálati viszonnyal kapcsolatos döntések előkészítése és meghozatala, azok végrehajtása, ellenőrzési, felügyeleti jogaik gyakorlása és vizsgálatok lefolytatása céljából. Betekinthetnek: HM, HVKF, a Magyar Honvédség központi személyügyi szerve, a katonai szervezet személyügyi szerve, az önkéntes tartalékos katonák adatai tekintetében a katonai igazgatás lakóhely szerint illetékes területi szervei. A kiképzett tartalékosnak nem minősülő személyek esetén a honvédség központi irattározásra kijelölt szervezete a személyi iratokat a szolgálati viszonnyal kapcsolatos jogok gyakorlása és kötelezettségek teljesítése, a katonai szolgálat teljesítésével kapcsolatos hatósági bizonyítványok kiállítása, valamint a tudományos kutatás elősegítése céljából a szolgálati viszony megszűnésétől vagy megszüntetésétől számított ötven évig köteles megőrizni. A megőrzési határidő lejártát követően a levéltári törvényben foglalt feladatok végrehajtása céljából – végleges megőrzésre – a Hadtörténelmi Levéltárnak át kell adni. (F. F.) → *védelmi igazgatás*

személyzetfejlesztés: a haderő személyzetfejlesztés olyan szervezett tanulást valósít meg elsősorban a katonai alkalmazottak körében, amely képessé teszi őket saját viselkedésük megváltoztatására, hogy munkaköri követelményüknek megfelelően nyújthassák az elvárt teljesítményt. Mind a munkakörelemzés, -tervezésnek, mind a teljesítményértékelésnek a kiindulópontjául szolgálhat, de a tökéletlen kiválasztásból eredő hiányosságokat is korrigálja. A katonai személyzetfejlesztés tudatosan tervezett, szervezett tevékenység, amely különböző formában és módon valósul meg szervezeten belüli, szervezeten kívüli képzésekkel. A szervezeten kívüli képzések hazai katonai és polgári intézményekben, míg a külföldi képzés más államok – elsősorban NATO-tagállamok – katonai intézeteiben realizálódik. (C. O.) → *katonai vezetés*

szemrevételezés: a terep jellemzőinek, valamint a saját és az ellenséges erők elhelyezkedésének megfigyelése és tanulmányozása a harctevékenységek közvetlen előkészítése során. A ~t a helyzet és a rendelkezésre álló idő függvényében az elhatározás meghozatala, vagy annak pontosítása céljából a parancsnok hajtja végre az alárendelt, megerősítő és támogató egységek/alegységek parancsnokai, valamint a törzs kijelölt tisztjei számára. A terepen végrehajtott ~ során ellenőrizhető az elgondolás észszerűsége és megalapozottsága, pontosítható és meghatározható a harcfeladat az alárendeltek számára. Amennyiben a ~re az elhatározás jóváhagyását követően kerül sor, az elhatározás pontosításán kívül rendszerint megha-

tározzák az alárendeltek feladatait és megszervezik az együttműködést. A szemrevételezést a parancsnok, vagy a törzsfőnök tervezi és szervezi. Meghatározza a ~ célját, időtartamát, a végrehajtó állomány összetételét, csoportbeosztását, feladatait, a biztosítás rendjét, az igénybe vehető szállítóeszközöket, menetvonalakat és a szemrevételezés álláspontjait. A meghatározott álláspontokon a parancsnok, vagy az általa kijelölt személy felkészül a tereptájékoztatóra, majd azt az alárendelt, megerősítő és támogató egységek/alegységek parancsnokai számára megtartja. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

szennyezett terület (szennyezési góc): a sugárzó anyagokkal, mérgező és biológiai harcanyagokkal ~ megnevezése. A ~ olyan körzet, övezet (zóna), terepszakasz, vízterület, amelyen a csapatokra, a lakosságra még veszélyes mértékű a terep, illetve a légtér szennyezettsége, fertőzöttsége. A ~ jellemzői: *a)* a méretei; *b)* a csapatok harcrendjéhez (hadműveleti felépítéséhez) és a hadtápobjektumokhoz viszonyított helyzete; *c)* létrejöttének időpontja; *d)* veszélyességi foka (sugárszintje, szennyezettségi foka); *e)* időbeli változása. A ~en csapatok és a lakosság csak meghatározott rendben, a biztonsági rendszabályok betartásával, egyéni védőeszközök vagy kollektív védőeszközök igénybevételével tevékenykedhetnek vagy tartózkodhatnak. A ~ek csökkentik a csapatok hadrafoghatóságát, akadályozzák manővereit, megnehezítik a logisztika működését. Védelmi rendszabályok alkalmazása nélkül tömeges veszteségeket okoznak a csapatok személyi állományának és a lakosságnak. (B. T.) → *ABV-támogatás*

szerelt gyutacs: különálló robbanótöltetek tűzzel való gyújtásához használt, utászgyutacsból és időzített gyújtózsinórból (IGYZS) álló szerkezet. A gyújtózsinór hossza a tervezett késleltetési idő függvénye. A katonai gyakorlatban egyes kivételes helyzetektől eltekintve 50 cm-nél rövidebb gyújtózsinór használata nem engedélyezett. Az IGYZS egyik végét merőlegesen, a másikat ferdén, szalámiszerűen kell levágni. A merőleges végét ütközésig az utászgyutacsba vezetik, majd gyutacsszorító fogóval a gyutacs hüvelyét a gyújtózsinórra szorítják. Az IGYZS indítása a ferdén vágott vég lőporbelére helyezett gyufaszál fejének meggyújtásával vagy egy másik, már égő gyújtózsinórral történik. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

szerepkultúra: meghatározó elemei a hibamentesen működő funkcionális területek, mint tartópillérek. Felettük helyezkedik el a hatalmat gyakorló, koordinációs és irányító tevékenységet ellátó felelős vezető. Alapegysége a szabályzókkal erősen behatárolt beosztási pozíció. Hatékony működésének feltétele a bürokratikus rend. Stabil, kiszámítható környezetben jól működik, változási képessége alacsony. Nagy, bürokratikus szervezetekre jellemző kultúratípus (hadsereg). Jellemzői: *a)* a szervezet fő ereje és kapacitása a funkcionális elemek erejében található; *b)* a funkcionális szervezetek kapcsolatai pontosan lefektetett szabályokban kerülnek meghatározásra; *c)* ezek a szervezetek akkor tudnak sikeresen működni, ha stabil és kiszámítható a környezet. *d)* a hatalom fő forrása a pozíció, amelyet a szabályozók pontosan rögzítenek; *e)* a szervezeti kultúra biztos és kiszámítható jövőt ígér az egyénnek, de inkább a középszerűséget jutalmazza; *f)* a szervezet nem való azoknak, akik becsvágyók, önmegvalósítók és hatalomcentrikusak. (C. O.) → *katonai vezetés*

szervezés: a vezetési rendszerfelfogásból kiindulva a ~ mint vezetési funkció értelmezhető, amit a vezetési folyamatmegoldás során alkalmaznak. A ~ olyan alkotótevékenység, amely egy kitűzött cél hatékony elérése érdekében folyamatok és azok meg-

valósítására hivatott szervezetek létrehozására, fejlesztésére, működtetésére erőforrásokat és tevékenységeket rendel egymáshoz, és hangol össze, cél, feladat, hely és idő, eszköz szerint. A szervezőmunka logikai modellje tehát a cél – művelet – szervezet kontextusával határozható meg, amelyet a környezeti tényezők, a tulajdonosi, valamint a szervezeti tagok elvárásrendszere lényegesen befolyásol. ~ során követendő alapelvek: *a)* a „mátrix" ~i elv alkalmazása az anyagi, műszaki, technológiai műveletek összhangját biztosíthatja – a közigazgatási rendszerben elsősorban a gazdasági szervezetekben érvényesítik, de hatás-, utasítás- és jogköri szabályzás nagyon precíz összehangolása elengedhetetlen, mivel az a szakmai és tárgyi funkciókra bontja szét az irányítási feladatokat; *b)* a „programközpontos" ~i elv alkalmazása során a szervezet egy adott programra, eseményre, kiemelkedő jelentőségű feladatra fókuszálva hangolja össze a szervezeti erőforrásokat, műveleteket; *c)* a „rendszerszemléletű" ~i elv alkalmazására akkor kerülhet sor, amikor a tervek realizálása során nem kívánunk egyetlen tényezőt sem előnyben részesíteni, azaz prioritás nélkül hangoljuk össze a rendszer erőforrásait a műveleteivel, azaz minden alrendszer előre összehangolt rendben az alaprendeltetésnek megfelelően végzi tevékenységét. A szervezői munka (szervezetkialakítás, átalakítás, fejlesztés) során célszerű az alábbi tényezők, követelmények érvényre juttatása: *a)* a szervezeti célok eléréséhez a kialakításra kerülő szervezeti struktúrának és a működési feltételeknek meg kell felelniük a fenntartó, a szervezet, és a szervezeti tagok elvárásainak; *b)* a szervezetben alkalmazottakat megfelelő kompetenciával szükséges felruházni, azaz a képességükkel, felelősségükkel, elkötelezettségükkel, motiváltságukkal arányos döntési, illetve cselekvési szabadságot célszerű biztosítania számukra; *c)* a szervezeti struktúrának a célszerű, logikus kapcsolatrendszerre épülő egyszerűséget, átláthatóságot és az érvényesülő munkamegosztást kell követnie; *d)* a vezetési szintek minimalizálását ajánlott érvényesíteni, ahol inkább a mellérendeltségnek célszerű dominálnia a hierarchizáltsággal (katonai, rendvédelmi, egyházi szervezetekkel ellentétben); *e)* a szervezeti elemek (osztályok, tanszékek, hivatalok, intézetek) feladatkörét a szervezeti folyamatok, a tudományterületek tagoltsága alapján célszerű összehangolni a feszültségek kiiktatása érdekében (fayoli tevékenységi területek és EU/NATO ajánlási modell stb. alapján); *f)* a szervezeti struktúra (szakmai és az együttműködő) környezetével adekvát legyen, illetve illeszkedjen környezetéhez, biztosítva az együttműködést; *g)* a szervezet rugalmasságának, reagálóképességének támogatnia kell, illetve lehetővé kell tennie a külső és belső feltételek változásaihoz történő gyors illeszkedést (információs, technikai, műszaki, jogi, gazdasági képesség alakulása stb.); *h)* a szervezetnek mint tanulószervezetnek képesnek kell lennie az önfejlődésre (a K+F tevékenységgel a folyamatos innovációra, a versenyképességének fenntartására, illetve versenyelőnyének megőrzésére), tagjainak folyamatos fejlesztésére. Az előzőket összegezve tehát a szervezetkialakítás, szervezetfejlesztés, szervezet átalakítás során pontosan tisztázni kell, azon tényezőket (azok változásait), amelyek kiinduló alapul szolgálnak a ~i tevékenységünkhöz. Ezen tényezők: *a)* a szervezeti célok; *b)* a szervezeti célokat szolgáló alapvető (fő) műveletek jellege; *c)* a fenntartó (tulajdonos), a szervezet és a szervezeti tagok elvárásai; *d)* a környezeti sajátosságok, amelyekhez illeszkednie kell a szervezetnek. (C. O.) → *katonai vezetés*

szervezési módszer: új szervezési, vezetési módszerek és technikák: *a)* benchmarking – teljesítménymutatók. A benchmarking nem más, mint egy folyamat, amely so-

rán a szervezet különböző funkcionális területeinek módszereit, folyamatait és eredményeit összevetik egy vagy több azonos funkciót ellátó szervezet hasonló jellemzőivel, annak érdekében, hogy fény derüljön a racionalitási, valamint minőség- és teljesítménynövelési lehetőségekre; *b)* outsourcing – kiszervezés: az a gyakorlat, hogy bizonyos munkaköri feladatokat egy szervezeten kívül végeznek el, ahelyett, hogy a szervezet maga megoldaná. A virtuális szervezetek szerepe az információs társadalom kialakulásával jelentősen megnövekszik, mivel azok területi elhelyezésüktől függetlenül többek között lehetővé teszik, a régiós, interrégiós, és egyéb nemzetközi együttműködést. A moduláris szervezésnek számos megoldása jelenik meg a szervezetek egyes egységeinél, az oktatási tananyagokban stb. lényege könnyen mobilizálható, cserélhető, bármikor aktualizálható, amivel a környezeti változásokra a reagálási idő minimalizálható. A „lapos" struktúrák a kvalifikált alkalmazottak nagy önállóságát támogatja. A reengineering – a folyamatok újjászervezése, különösen az információs rendszerének az átalakítását foglalja magába. (C. O.) → *katonai vezetés*

szervezet: 1. Két vagy több személy koordinált tevékenységének rendszere, társadalmi szükségletek kielégítésére létrehozott emberi együttműködés, meghatározott célokkal, kommunikációs rendszerrel, koordinációs folyamattal, együttműködni kész egyének közösségével és hierarchiájával. ~ek jellemzője: *a)* a társadalmi tagozódás; *b)* a célorientáltság, differenciált funkciók, tudatos és racionális koordináció, időbeni folytonosság. (C. O.) → *katonai vezetés* **2.** Szociológiai megközelítés szerint úgynevezett másodlagos csoportok, amelyek külső akarat-elhatározás révén, meghatározott célra jönnek létre. A célokból adódó formalizált struktúrával alapszabályokkal, működési szabályokkal rendelkezik. Az így kialakított belső rendszer meghatározza a ~ tagjainak státuszát, az ezekhez tartozó elvárásokat, ezzel igyekezve biztosítani, hogy a ~ tagjainak kapcsolatai, tevékenységei célra irányíthatók, koordinálhatók legyenek. A szervezeti tevékenység koordinációját, a működési szabályokból adódó, az egyes státuszokhoz kötődő formalizált és nem formalizált elvárások, valamint a hierarchikus irányítás és a vele összefüggő információs rendszer biztosítják. A munkamegosztás alapvetően három elv szerint szerveződik: feladatok, produktumok vagy területek szerint. Ha ezek közül egyidejűleg egyet alkalmaznak: a ~ egydimenziós, ha egyidejűleg többet alkalmaznak, a ~ többdimenziós. Noha nem minden ~ bürokratikus a szó formális értelmében, szoros összefüggés figyelhető meg a ~ek fejlődése és a bürokratizálódás között. A ~eket aszerint, hogy kinek/kiknek az érdekében működnek általában a következőképpen csoportosíthatók: *a)* társadalom érdekében működő szervezetek (például hadsereg); *b)* egy adott klientúra (ügyfelek csoportja) érdekében működő szervezet (például iskolák); *c)* az adott szervezet tagjai érdekében működő szervezetek (például egyesületek); *d)* tulajdonosok érdekében működő szervezetek (például gazdasági szervezetek). A ~ek fogalmi sajátosságainál szükségesnek látszik még annak kiemelése, hogy a ~ek esetében olyan társadalmi tömörülésekről van szó, amelyek bizonyos kulturális egységet és kulturális dimenziót alkotnak, tehát olyan normák és értékek rendszeréről, amelyek összekapcsolják, egyesítik ennek a tömörülésnek a tagjait, és meghatározzák társadalmi viselkedésüket. (K. J.) → *katonaszociológia*

szervezetfejlesztés: fogalma az angol „Organization Development" (OD) kifejezésből származik. Meghatározását R. Beckard foglalta össze a legjobban: a szervezetfejlesztés

tervszerű, a szervezet egészére kiterjedő, felülről szervezett törekvés, amely a szervezet hatékonyságának és életképességének növelését célozza a szervezeti folyamatokba való tervszerű beavatkozás útján, magatartástudományi ismeretek felhasználásával. A ~ célja, hogy a piaci igényeknek megfelelően formálódó cég (például nem nyereséges termék elhagyása, specializálódás, imázsváltás stb.) az alkalmazottakat is folyamatosan felkészítse a változásokra, hogy a szervezeti együttműködést megerősítve tovább tökéletesítse a vállalat probléma megoldási és megújulási folyamatait. Ez többek közt a szervezeti struktúra és kultúra összehangolásával, a szervezeti azonosulás elősegítésével, a beosztottak megnyerésével és az egyéni képességek fejlesztésével érhető el. Egy-egy új rendszer bevezetése előtt mindig érdemes mérlegelni, milyen előkészítéssel tudnánk megkönnyíteni annak elfogadását, illetve jövőbeni alkalmazását, hiszen az emberek általában „a legkisebb ellenállás irányába mozdulnak el", ami többnyire mindenfajta változás ellen irányul. Erre kiváló módszer a 4EL-modell, amely a folyamatot külön szakaszokra bontva próbálja szép lassan meggyőzni az alkalmazottakat az új rendszer létjogosultságáról. A ~ legfontosabb területei: döntési folyamatok, tervezési módszerek, kommunikációs rendszer és stílus, vezetők és beosztottak közötti kapcsolatok, vezetési stílus, konfliktuskezelés, stratégiaalkotás, jövőkép meghatározása, célok kitűzése. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

szervezeti cél: a társadalmi szervezeteket valamilyen cél megvalósítása érdekében hoznak létre. A szervezet ezzel a céllal egy társadalmi szükségletet kíván kielégíteni, amelyet az alapító okiratba, illetve az alapszabályzatában jelöl meg. A katonai szervezeteket az ország védelméért, a szuverenitás biztosítása végett hoznak létre. A ~t meghatározó alapító okiratot a honvédelmi miniszter adja ki és ő vonja vissza. (C. O.) → *katonai vezetés*

szervezeti diagnosztika: szervezet vonatkozásában a működés zavarait, eredményességét befolyásoló helyzetfeltáró tevékenység a diagnoszta (vezetői tanácsadó, szervezeti rendszerelemző, vezetői szakember stb.) által. A vezető elsőszámú feladata, hogy a szervezeti teljesítmény kiegyensúlyozott folyamatos biztosításáról gondoskodjon. Ezért az alkalmazottjait olyan kompetenciákkal kell felruháznia, amellyel képesek lesznek permanensen biztosítani a fenntartható fejlődést. A szervezeti fejlesztésnek számos lehetőségét, módját alkalmazhatjuk, amelyeknek az alapja a szervezet diagnosztizálása. Taylor mint az első diagnoszta a szervezet állandó és hatékony vizsgálata, elemzését kiemelten fontosnak látta: „pontosan tudni mit akarsz az embereidtől, hogy mit tegyenek, majd megnézni, hogy a legjobban és legolcsóbban teszik-e". Diagnosztizálást végzése szükséges: *a)* romló helyzet javítására (korrekciós feladat); *b)* a fennálló normális helyzet további javításában való közreműködésre (progresszív feladat); *c)* teljesen új helyzetet kialakításában (kreatív feladat). Diagnosztizálás során a szervezetet a cél, művelet (folyamat), elvárás, környezeti tényezők függvényében a szakértőnek elemeznie kell: *a)* a vezetési és döntési rendszert; *b)* a formális szervezet helyzetét; *c)* a szervezetben zajló műveletek szakszerűségét; *d)* a kommunikációs rendszer felépítését; *e)* a szervezeti kultúra alakulását; *f)* a motivációs és ösztönzési stratégiát; *g)* a személyzet kiválasztásának szabályait; *h)* az ellenőrzés rendszerét, módszerét; *i)* az értékelés konkrétságát. (C. O.) → *katonai vezetés*

szervezeti diagram: a szervezet felépítését ~on ábrázoljuk, amely tartalmazza a szer-

vezet parancsnokságát, azt támogató törzset, a funkcionális (harcoló) elemeit, a támogató, biztosító és logisztikai szervezeteit a kommunikációs utakat, a szervezeten belüli kapcsolatrendszert. A szervezeti ábrák elkészítéséhez használt szimbólumok: a téglalap a szervezeti egységeket szimbolizálja, az egyenes vagy szaggatott vonal az egymáshoz való viszonyt (alá-, fölé-, mellérendeltséget), egyben a kommunikációs útvonalat, szervezeti egységek közötti kapcsolatok ábrázolására szolgál. Az ovális alakú szimbólum a törzset szemlélteti. A szervezeti diagram megnevezése lehet organogram. (C. O.) → *katonai vezetés*

szervezeti és működési szabályzat (SZMSZ): az adott (katonai vagy polgári) szerv és szervezet alapfeladatait, tevékenységének rendjét, működését, felépítését, létszámát stb. rögzítő (általában a szervezetet fenntartó, vagy a működtető szerv vezetője által jóváhagyott) kötelező erejű, írásba foglalt rendelkezés. Az SZMSZ célja a szervezet működésének leírása, a vezető szervek és egyének beosztás szerinti jog- és hatáskör, felelősség leírása. A szervezet működésének egyik alapvető dokumentuma. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

szervezeti híradó informatikai rendszer (Organizational Communications and Information System – OCIS): egy honvédelmi szervezet számára híradó-informatikai szolgáltatásokat nyújtó, a szervezet felügyelete alá tartozó híradó-informatikai rendszer. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

szervezeti híradó-informatikai anyag és eszköznyilvántartás (Organizational Analytical Records of Organizational Communications and Information System Materials – OAROCISM): a honvédelmi szervezet számára a központi ellátás rendszerében biztosított és az intézményi költségvetési előirányzatai terhére beszerzett híradó-informatikai eszközökről és készletekről vezetett analitikus nyilvántartás. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

szervezeti ideológia: viszonylag összefüggő hiedelmek együttese, amely az azt vallókat összekapcsolja, és környezetük ok-okozati összefüggéseit magyarázza. „A hazáért mindhalálig." (C. O.) → *katonai vezetés*

szervezeti integritás: azoknak a jellemzőknek az összessége, amelyek biztosítják, hogy a szervezet és a benne dolgozók, az elfogadott értékek és normák szerint viselkednek. Ezzel a szervezetbe és a közigazgatásba vetett bizalom erősítését szolgálják, a külső és belső szereplők előtt. Az érték addig érték, amíg megtartja, emeli, fejleszti a szervezetet vagy az egyént. Az integritás fontos, mert belső stabilitás nélkül nincs megbízható, tartós teljesítmény sem a parancsnoki, sem más munkában; valamint a külső feltételek tartós instabilitása megbontja a belső stabilitást is. Integritás-menedzsment: olyan eszköztár, amely biztosítja, hogy a vezető a közjó érdekében tegyen. Az integritást építő kompetenciák: *a)* a közérdek, a közjó iránti elkötelezettség; *b)* megvesztegethetetlenség; *c)* a célok összhangja; *d)* innovatív gondolkodás és cselekvés; *e)* szakmai kompetenciák; *f)* szervezeti intelligencia. (H. D.) → *katonapedagógia*

szervezeti kommunikáció: a katonai szervezet kommunikációs csatornái a külvilág felé az elöljárói, együttműködői, egyéb szervezetek (társadalmi kapcsolatok, és adott szituációban célzottan a szemben álló fél) irányába valósul meg. Szervezeten belüli kommunikáció: a formális információs rendszerek (rögzítettek), amely dominánsan a vezetői pozíciót betöltő emberek között megszilárdult kommunikációs struktúrák

és kölcsönhatások alapján történik. Az informális kommunikáció lefelé, felfelé és vízszintesen is zajlik a közvetlen szervezeti tagok és a szervezeten kívül állók között is. A kommunikáció tartalma dominánsan az alaprendeltetés körül zajlik, de az informális rendszerben történő látszólag nem kapcsolódik a munkához. (C. O.) → *katonai vezetés*

szervezeti kontextus: a szervezet strukturális alrendszereinek, folyamatainak összefüggő rendszere, kölcsönhatásban lévő, egymást feltételező elemek. (C. O.) → *katonai vezetés*

szervezeti kultúra: a szervezet tagjai által elfogadott meggyőződések, hiedelmek, feltevések, értékek, normák, tapasztalatok közös tevékenységek és viselkedésmódok rendszere. A kultúra megjelenésének színterei: *a)* nemzeti, *b)* szakmai, azaz a ~. A kultúra *a)* látható jegyei: ceremóniák, sztorik, történetek, nyelv, szakzsargon, szimbólumok; *b)* nem látható jellemzői: értékek, feltevések, hiedelmek és attitűdök. A ~ értékrendszerébe tartozó tényezők: *a)* a szervezet küldetése (missziója) és imidzse (csúcstechnológia, kiváló eredmények, vezető szerep az adott szektorban, szolgáltatási etika, innovatív szellem stb.); *b)* nyílt vagy zárt rendszer (mennyire válaszolja meg a szervezet a külső kihívások jelentette kérdéseket, vagy kizárólag a saját belső működésére koncentrál-e); *c)* rangok és tekintélyek tisztelete (a tekintély ranghoz vagy személyhez kötődik; a beosztások és a rangok tisztelete; milyen szerepe van a tekintélynek, a kornak); *d)* bizonyos vezetői beosztások és szervezeti egységek fontossága (felsővezetők, parancsnokok, a koordináló, fejlesztési csoportok szerepe, fontossága); *e)* emberekkel való bánásmód (méltányos és egységes bánásmód vagy privilégiumok; személyi jogok tiszteletben tartása; továbbképzési, fejlődési lehetőségek; életpálya tervezés; bérezés igazságossága; emberek motivációja); *f)* a nők szerepe a vezetésben (elfogadják-e a nőket vezetőként, azonos elbánás érvényesül-e; különleges lehetőségek a nőknek); *g)* vezető beosztásokba való kiválasztás kritériumai (kor vagy teljesítmény; belső előléptetés; politikai vagy informális kapcsolatok; klikkek szerepe); *h)* munkaszervezés és fegyelem (önkéntes vagy kényszer; alkalmazzák-e az új munkaszervezési formákat); *i)* vezetési stílus (családias viszony vagy tekintélyelv; konzultatív; bizottságok, és munkacsoportok; rugalmasság és alkalmazkodóképesség); *j)* döntéshozatali folyamatok (ki dönt; kiket kérdez meg; egyéni vagy kollektív döntés; kell-e egyetértésre jutni döntés előtt); *k)* információk hozzáférhetősége (korlátozott vagy széles körű; tájékoztatási rendszer megfelelően funkcionál-e); *l)* belső kommunikáció módja (szóbeli vagy írásbeli; formális vagy informális; a felsővezetőhöz való hozzáférés; értekezletek, azok vezetésében kialakult szokások); *m)* társadalmi érintkezés formái (ki, kivel érintkezik munkaidőben és azon túl; étkezde; vezetőknek fenntartott klub); *n)* konfliktusok kezelésének módjai (törekednek-e elkerülésére és kompromisszumokra; hivatalos útra tereli vagy igyekeznek baráti módon megoldani; beavatkozik a vezetés az alárendeltek konfliktusaiba); *o)* a teljesítmények értéke, jutalmazási kritériumok (szubjektív vagy formális; bizalmas vagy nyilvános; ki végzi; mire használják az eredményeket; mi alapján történik a jutalmak elosztása); *p)* a szervezettel való azonosulás (vezetők és alkalmazottak ragaszkodása a szervezethez; követik-e a szervezet célját és stratégiáját; lojalitás és csapatszellem; szeretnek-e a szervezetben dolgozni). Az egyik legfejlettebb szervezeti kultúra tényezői (ceremóniák, normák, értékek stb.), amelyek a legkimunkáltabbak, legelfogadottabbak, a haderőben található, ahonnan más szervezetek számtalan tényezőt átvettek. (C. O.) → *katonai vezetés*

szervezeti kultúra: a szervezet tagjai, csoportjai által kialakított és osztott előfeltevések, hiedelmek és értékek rendszere, amely a szervezeti struktúrával kölcsönhatásban határozza meg a szervezetre jellemző viselkedéskultúrákat. Társadalmilag meghatározott fogalom, tartalmát mindig az adott kor viszonyai befolyásolják. A ~ának szervezeten belüli és kívüli forrásai vannak. A szervezeten belül a szervezeti folyamatok és a szervezet története a legfontosabb elemek, míg kívülről a társadalmi értékrend. A ~ jellemzője, hogy rejtett, kevésbé tudatosult formában létezik. Tanult jelenség, amelyet a szervezeten belüli szocializációs folyamatokon keresztül sajátítanak el a szervezet tagjai. A ~ belső differenciáltsága részben a szervezet, részben a környezet jellegzetességeitől függ. A ~ának nagy hatása van a bürokratikus szervezetek – mint amilyenek a hadsereg és más hasonlók – működési hatékonyságára, belső viszonyaira is. Támogathatja vagy gátolhatja a formalizált viszonyokat. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

szervezeti struktúra: a szervezet formális felépítése, amely egy szervezeti diagram (organogram) keretében bemutatja a szervezet hierarchikus felépítését, formális kapcsolatrendszerét, funkcióját (formális kommunikációs utakat). A szervezet mélységi és szélességi tagoltságát, különböző szintek, szervezeti egységek vezetés-irányítási helyzetét. A ~ pontosan reprezentálja a munkamegosztást, a hatásköröket, a koordinációs kapcsolatokat és az előzők alapján rajzolható fel a szervezeti diagram. (C. O.) → *katonai vezetés*

szervezetszerű felderítő erő: olyan erő, amely az összhaderőnemi, illetve haderőnemi kötelékek, összfegyvernemi csapatok, magasabbegységek, és alegységek integráns részét képezi és az állománytáblájában, ideiglenes hadinorma táblázatában meghatározott állománya, harci technikája, felszerelése alkalmassá teszi felderítési feladatok végrehajtására. (H. H.) → *felderítés*

szervezetszerű: a szervezetek struktúrájába rendszeresített humánerők, anyagi és technikai eszközök, amelyek megfelelő hierarchiában helyezkednek el és a parancsnoknak (vezetőnek) rendelkezésére állnak a szervezeti alaprendeltetés teljesítésére. (C. O.) → *katonai vezetés*

szervezettervezés: az alapító okiratban lefektetett társadalmi szükséglet kielégítése céljából összeállított folyamathoz rendelt munkakörök, szervezeti egységek és a szervezeti struktúra megtervezését foglalja magába. A haderő ~i folyamatát az alapító okiratra támaszkodva a Honvéd Vezérkar végzi az állománytábla kialakításával. Az állománytábla magába foglalja a parancsnokság, a főfunkciót ellátó szervezetek (harcoló, harctámogató), és azokat kiszolgáló biztosító és logisztikai szervezetek helyét, struktúrájukat, meghatározásra kerülnek a rendszeresített állománykategóriák, alkalmazott eszközeikkel, egyéni és kollektív fegyvereikkel, illetve azon felszerelésekkel, amelyekkel biztosítható az alaprendeltetés megoldása. A tevékenységhez tartozik a Szervezeti és Működési Szabályzat, a 100. számú parancs kidolgozása.

szerződéses állomány: tagja határozott időre szerződésben vállalja a katonai szolgálatot. A szolgálati viszony létesítéskor mindhárom állománycsoport esetében lehetőség van a legfeljebb 10 év időtartamra történő szerződéskötésre azzal, hogy tiszt és altiszt esetén az 5 év, legénységi állományú esetében a 3 év a minimális alsó határ. A fentiektől eltérően rövidebb időtartamra is létesíthető szerződéses szolgálati viszony az állomány tartósan távollevő tagjának helyettesítésére, a nemzetközi kötelezettség

teljesítéséből, vagy együttműködésből eredő szolgálati feladat végrehajtására, továbbá a tartós külföldi szolgálat időtartamára céljából. A szolgálati viszony ~ú katona esetén szerződés megkötésével létesül. A szerződésnek tartalmaznia kell a szolgálati viszony kezdetét, jellegét, a tervezett első rendfokozatot, az állománycsoport szerint meghatározott szolgálati idő vállalását, a próbaidő kikötését, az alapkiképzésen való részvétel követelményét, kezdő időpontját, és időtartamát, a közkatona vagy a szerződéses pályakezdő elfogadó nyilatkozatát az alapkiképzés teljesítésének kötelezettségére vonatkozóan, és a honvédség vállalását, hogy a közkatonát vagy a szerződéses pályakezdőt az alapkiképzés teljesítését követően kinevezi. Rendfokozat nélkül teljesít szolgálatot a közkatona és a szerződéses pályakezdő. A közkatona a legénységi állomány tagja, míg a szerződéses pályakezdő a tiszti, vagy az altiszti állomány azon tagja, aki első alkalommal létesít szerződéses szolgálati viszonyt. A rendfokozat nélküli jogállás határozott ideig tart: közkatona esetén egy év, szerződéses pályakezdő esetén az alapkiképzés teljesítéséig. Állományba vételkor a szerződésben próbaidőt kell kikötni. A próbaidő alatt a szolgálati viszonyt bármelyik fél indokolás nélkül azonnali hatállyal megszüntetheti. Ebben az esetben a ~ tagja a próbaidős rendfokozatát elveszti. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

szerződéses szolgálat: ~i viszony azzal létesíthető, aki első alkalommal: *a)* tiszti vagy altiszti rendfokozattal rendszeresített beosztás esetén legalább öt év, de legfeljebb tíz év, *b)* tisztesi rendfokozattal rendszeresített beosztás esetén legalább három év, de legfeljebb tíz év időtartamra vállalja a szolgálatot. Az előzőktől eltérő rövidebb időtartamra is létesíthető szerződéses szolgálati viszony az állomány tartósan távollevő tagjának helyettesítése céljából. A szolgálati viszony időtartamát naptárilag vagy más alkalmas módon, különösen meghatározott szolgálati feladat elvégzéséhez, vagy esemény bekövetkeztéhez kötődően kell meghatározni. Ha a szerződéses állomány tagjának szolgálati viszonya vállalt idővel, vagy hivatásos állományba vétellel szűnt meg, a szolgálati viszony 5 éven belüli ismételt létesítését miniszteri rendelet szolgálati érdekből kizárhatja vagy a szerződéses szolgálati viszony korábbi megszűnése vonatkozásában kifizetett leszerelési segély, visszailleszkedési támogatás vagy végkielégítés miniszteri rendeletben meghatározottak szerinti, teljes vagy részleges visszafizetéséhez kötheti. A felek a szerződésben vállalt szolgálati időt, annak letöltését követő naptól közös megegyezéssel írásban meghosszabbíthatják. A szerződéshosszabbítás alkalmanként a tíz évet általában nem haladhatja meg. Szerződéshosszabbítás esetén próbaidő nem köthető ki. A felek a szerződést állománycsoport-váltás érdekében közös megegyezéssel írásban módosíthatják. (C. O.) → *katonai vezetés*

szétbontakozási terepszakasz: 1. A terepen, illetve térképen egyértelműen azonosítható pontokat összekötő képzeletbeli vonal, amelyen a csapatok az elöljáró által meghatározott időben átlépve harc előtti vagy harcalakzatba bontakoznak szét. **2.** A terep azon része, amelyet a páncéltörő kötelékek részére, az ellenség harckocsijai, harcjárművei megsemmisítése érdekében a harcrendbe való szétbontakozáshoz jelölnek ki, illetve készítenek elő vagy a harctevékenységek során elfoglalnak. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

széteső állam: az állam léte és funkcióinak ellátása különböző színvonalon valósulnak meg, és különböző erősséget, hatékonyságot mutatnak. Az alacsony állami bevétellel, az erőszakos cselekmények gyakorisá-

gával, a szegénységgel, a természeti erőforrások hiányával, a rossz kormányzással, az alapvető állami szolgáltatások ellátási képességének hiányával, a minden szempontból kiszolgáltatott polgárokkal jellemezhető a ~. A befolyásoló tényezők eredetük szerint fakadhatnak a globalizációból, de nemzetközi, nemzeti vagy lokális kialakulásúak is lehetnek. Az alapvető különbség a bukott és ~ között az, hogy a bukott államban az intézményi rendszer szétesett, a kormány elveszítette legitimitását és hatáskörét, valamint elvesztette az erőszak alkalmazásának monopóliumát. A nemzetközi életben használt fogalom ~okat vizsgáló eljárási mód, amelyet a „Fund for Peace" független, nonprofit szervezet készít el évről évre. A ~ index (Fragile State Index –FSI) öt kategória és a tizenkét tényező vizsgálati eredményeink összegzésével állítja rangsorba. Kategóriák (és tényezők): *a)* kohéziós indikátorok (biztonsági apparátus, frakcionál elit, csoportsérelem); *b)* gazdasági indikátorok (gazdasági hanyatlás és szegénység, egyenlőtlen fejlődés, munkaerő-áramlás és agyelszívás); *c)* politikai indikátorok (az állam legitimitása, közfeladatok, közszolgáltatások, emberi jogok és törvényesség); *d)* szociális indikátorok (demográfiai nyomás, menekültek és hontalanok); *e)* keresztindikátorok (küldő behatások). (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

széttagolás: az erők megóvásának egyik elve. A csapatok elhelyezése, a tevékenységek előkészítése és végrehajtása során az erők széttelepítése, decentralizálása az ellenség csapásai hatásának csökkentése érdekében. A ~ mértéke alapvetően a csapatok feladata és lehetőssége, valamint az ellenség fegyverei hatékonyságától függ. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

szignifikáns időjárási jelenség: repülésmeteorológiai fogalom, amely a repülések biztonságos végrehajtását súlyosan befolyásoló időjárási jelenségre (zivatar, trópusi ciklon, erős instabilitási vonal, jégeső, mérséklet vagy erős turbulencia, derültég-turbulencia, hegyi hullámok, repülőgép-jegesedés, ónos csapadék, homok- vagy porvihar) utal. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

szimbólum: jelkép. Katonai jelképek: Szent Korona, jogar, egyenruha stb. A katona a római időszakban vált világmodellé. Minden csapatnak megvolt a maga hadijelvénye. A légió jelvényéül egy rúdra erősített ezüst sas (aquilia) szolgált, amelyet a fővezér sátra melletti sacellumban őriztek. A sas volt Jupiter jelvénye. A hadijelvény védelme hagyományozódott a zászló megvédésére is, a későbbi évszázadokban. A rómaiak ismerték, hogy a sast, a perzsák és az epirusziak szintén hadi jelvényként alkalmazták. A magyar hadi jelvény forrásaként említhetjük a magyar turulmondát, amelyet Álmos születéséhez kapcsolnak. A turul – Anonymus szerint – Emese álmában jelent meg, és tudomására hozta, hogy „ágyékából dicső szentkirályok és vezérek" származnak majd. A magyar mitológiában összekapcsolódnak a nagy személyiségek és a nemzeti jelképek, hangsúlyozta Galgóczi Starmüller Géza művészettörténész-építész (Kolozsvár), az erdélyi védelmi rendszerek szakértője. Az ősi ~ok választása jelentheti a tradíció vállalását, a szellemi kötés vágyát, amely időnként felébred egy-egy emberben, illetve embercsoportban. (H. D.) → *katonapedagógia*

szimulációs elektronikai megtévesztés: az elektronikai megtévesztés fajtája, amelynek rendeltetése az ellenség tudatos félrevezetése a saját csapatok valóságos összetételét, elhelyezkedését és képességeit illetően. A szimulációs elektronikai megtévesztő tevékenységek célja az ellenség figyelmének felkeltése bizonyos tevékenységre, illetve figyelmének elvonása más tevékenységről.

Az elektronikai szimuláció a csapatok demonstrációs tevékenységének része, önállóan általában nem alkalmazzák, viszont demonstráció nem képzelhető el az elektronikai eszközök széles körű, aktív alkalmazása nélkül. Szimulációs megtévesztésre alkalmazhatók mind a híradó, mind az egyéb elektronikai kisugárzó eszközök attól függően, hogy az ellenség milyen felderítőeszközét akarjuk megtéveszteni. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

szimulátor: általánosságban valamely jelenség, folyamat vagy rendszer különféle körülmények közötti viselkedésének utánzására, tanulmányozására szolgáló eszköz vagy berendezés. A modern hadseregekben a ~ (gyakorlóberendezés, trenazsőr) harcés szállító járművek, repülő- és űreszközök, bonyolult harci-technikai eszközök és fegyverek hatékony működtetésének, kezelésének, irányításának elsajátítására szolgáló, rendszerint számítástechnikai és eszközkészlettel megerősített berendezés. A ~ok segítségével az adott eszközök kezelői a valóságot leginkább megközelítő helyzetben gyakorolhatják jellemző feladataikat, teendőiket üzemzavar vagy rendkívüli helyzet esetén. A ~ok előnye, hogy üzemeltetési költségeik lényegesen alacsonyabbak a valóságos technikai eszközöknél, fegyvereknél, így alkalmazásuk gazdaságos. A ~ok mérete a zsebben elférőtől egy teljes épületet is betöltőig terjedhet. A ~okat gyakran alkalmazzák a természeti jelenségek és folyamatok, továbbá az és emberi viselkedés tudományos kutatására, vizsgálatára. Ilyen területek például a kibernetika, az élő szervezetek és az ember által készített rendszerek közötti kapcsolatot vizsgáló tudomány, a repülőgép-vezetők, az űrhajósok és a hajósok képzése. A ~ a valóságos rendszer szerkezetét és funkcióit utánozza nem szükségszerű azonban hogy megjelenési formájában is annak hű mása legyen. Alapvető követelmény viszont, hogy viselkedése azonos legyen az utánozott rendszerével. Egyes ~októl megkövetelik a harci környezet teljes hűséggel való utánzását, ennek következtében a kezelőikben a valódi harci feszültség okozta pszichológiai és fizikai jelenségek (kifáradás, félelem siker- és veszélyérzet) jelentkeznek. A ~ hadtudományi alkalmazására az egyik legismertebb példa a katonai tanintézetekben folytatott hadijáték, amely egyfajta katonai szimuláció. A 18. században a porosz katonai iskolákban a „Kriegspiel" nevű hadijátékot alkalmazták az oktatásban, ez a játék más országokban is elterjedt. A hadijátékok a valóságos háború szerkezetét és funkcióit utánozzák, így azok tanulmányozhatók, elemezhetők és tervezhetők, lehetővé teszik az elképzelésekkel, a stratégiákkal és a taktikákkal, az erők kombinációival, a célkitűzésekkel és egyéb hadviselési szempontokkal való kísérletezést. A szimulátor különleges fajtája a modell. Ez lehet valósághű, mint például egy hajó, repülőgép vagy harckocsi kicsinyített mása, vagy szimbolikus, ez esetben a tárgyát szavakkal, leírással, diagramokkal és egyéb elvont eszközökkel képezi le (például a matematikai modell matematikai eszközökkel ad valamely rendszerrel vagy folyamattal kapcsolatos kérdésekre választ). A ~ biztonságpolitikai összefüggések tisztázására, globális folyamatok meghatározására is alkalmas Az 1980-as években például a washingtoni védelmi egyetemen (US National Defense University) hadijáték segítségével mutatták be, hogy az atomfegyverek főként a politikai alkudozások és az elrettentés céljaira alkalmasak. A korszerű ~ok az információs és kommunikációs technológia legkorszerűbb eszközeire alapozva készülnek, segítségükkel rendkívül bonyolult folyamatok igen rövid idő alatt, sokféle változatban vizsgálhatók. A folyamatokról szimulátorral alkotott kép azonban csak megközelíté-

se a valóságos rendszereknek. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

szinergia: együtthatás; a szervezeti együttműködés, a tevékenységek integrációja fokozza a szervezeti együtthatást, azaz több mint az egyéni tevékenységek számszerű összege mind mennyiségileg, mind minőségileg. (C. O.) → *katonai vezetés*

szinkron zavar: impulzusüzemű berendezések esetén – például rádiólokátoroknál – létrehozható olyan zavarfajta, amelyet a berendezés által kisugárzott impulzusokkal azonos, többszörös vagy csúszó ütemben alakítanak ki és ennek köszönhetően jellegzetes zavarjelformát képes az indikátor egységen megjeleníteni. Ha például a zavaró berendezés minden radarimpulzus vételét követően azonos idő múlva sugároz vissza 2–3 impulzust, akkor a rádiólokátor térképező indikátorán 2–3 koncentrikus kör rajzoltatható ki. A körök folytonosságának feltétele, hogy az antennakarakterisztika által meghatározott jelszintingadozás elérje a detekciós küszöböt, különben szakadások lesznek a rajzolatban. Ha a rádiólokátor impulzusával indított szinkron válaszadó impulzussorozatokat állít elő, akkor az indikátoron spirál alakú görbék rajzolódnak ki. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

színlelt aknamező: olyan aknáktól mentes terepszakasz, terület, amely aknamezőt imitál. Rendeltetése a valós aknamezők felderítésének megnehezítése, az ellenség félrevezetése. A ~ben az aknamezők áruló jelei kerülnek létrehozásra, és a valós aknamezőkhöz hasonlóan tűzzel fedezik. Géppel és kézi módszerekkel egyaránt telepíthető. Elsősorban a védelem előkészítése időszakában telepíthető, amennyiben elég idő és munkaerő áll rendelkezésre. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

színlelt tüzelőállás: az ellenség megtévesztésére szolgál a saját tüzérség csoportosításával, elhelyezésével kapcsolatban. (Sz. T.) → *tüzérség*

szinoptikus mérés: meghatározott helyen, meghatározott időpontokban történő műszeres és vizuális meteorológiai adatgyűjtés a légkör állapotáról. A ~ adatait az adatgyűjtés céljára előírt kód formájában továbbítják. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

szinoptikus térkép: a szignifikáns időjárási jelenségek tényleges és várható előfordulási helyét feltüntető időjárási térkép. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

szintköz: a szintvonalas domborzatábrázolás során alkalmazott, a terep felszínét metsző vízszintes szintfelületek között a nehézségi erőtér irányában mért távolság. Értéke csökkentésével a térképen megjelenő szintvonalak mennyisége növekszik. Egy adott térképműnél értéke állandó (alapszintköz). (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

szintvonal: egy meghatározott szintfelülettől számított, azonos magasságú pontokat összekötő, önmagába visszatérő, folytonos és általában szabálytalan görbe vonal, amely a terep domborzatát mérhető módon fejezi ki. A ~ az izovonalak egy speciális változata, a ~as domborzatábrázolás meghatározó grafikai kifejezőeszköze. A ~ak magassági értékeinek viszonyítási alapjául szolgáló szintfelület alatt az adott magassági alapszint egyezményben rögzített közepes tengerszintjét értjük, amely felülettől az adott pont tengerszint feletti magassága számítható. Minden ~ egyedi abszolút magassági értékkel rendelkezik, amely értéket meghatározott eloszlásban a ~ak térképi ábrázolásán is feltüntetik. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

szintvonalas domborzatábrázolás: jellemzően nagyméretarányú topográfiai térképeken alkalmazott ábrázolási módszer a domborzati formák és a magassági viszonyok együttes és pontos kifejezésére. Térképi megjelenését tekintve folytonos, egymást nem metsző, a terepviszonyoknak megfelelően görbülő, jellemzően barna, barnásvörös, vagy narancsszínű vékony vonalakból áll. Ezen vonalakat nevezzük szintvonalaknak. A domborzat szintvonalakkal történő ábrázolása alapvetően folyamatos vonallal, az úgynevezett alapszintvonalakkal történik. Az alapszintköz értékétől függően minden negyedik, vagy ötödik alapszintvonal vastagabb vonallal jelenik meg. Ezek a főszintvonalak, amelyek a szintvonalértékek követését segítik elő a térképen. A domborzat részletidomainak kifejezésére az alapszintköz értékét felező, vagy negyedelő szintközű segédszintvonalak is alkalmazhatók. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

szociálpolitika: a lakosság, elsősorban a szerényebb körülmények között élő rétegek anyagi, társadalmi és művelődési helyzetének javítását, illetve helyzetük romlásának megakadályozását célzó politika. A ~ az állam és az állampolgárok közötti viszony egyik intézményesülési formája. A ~ a honvédségen belül az elmúlt évtizedekben sokáig a személyi állomány (hivatásos, szerződéses, sor- és polgári állomány) szolgálati, élet-, valamint munkakörülményeinek elemzését, a szükségletek megfogalmazását, illetve a szociálpolitikai intézmények meglévő elemeinek működtetését jelentette anélkül, hogy hivatalosan elismerték volna, hogy a hadseregben is megtalálhatók azok a rétegek, amelyek rászorulnak a ~ nyújtotta jóléti támogatásra. Az 1980-as évek végétől megindultak a törekvések a honvédségen belüli ~i koncepció kialakítására, a célkitűzések és feladatok megfogalmazására, valamint tervező-szervező munkára az anyagi alapok előteremtéséhez. A folyamat részeként a Magyar Köztársaság fegyveres erőinek szolgálati szabályzata 1990. évi módosításakor a fegyveres erőkben működő szervezetek fejezetben rögzítették, hogy a „katonai szervezeteknél a parancsnok által létrehozott szociálpolitikai bizottságok működnek". A bizottságok a parancsnok segítői a ~i döntések előkészítésében, a megvalósulás tapasztalatainak elemzésében és összegzésében. 2015-től kezdődően a parancsnokok munkáját a szociális bizottságok helyett megalakult szociális munkacsoportok segítik. A honvédelmi tárca rövid, közép- és hosszú távú szociálpolitika elképzeléseit az aktuális humánpolitikai irányelveket megfogalmazó honvédelmi miniszteri utasítás tartalmazza. A ~i folyamatok erősödésének volt köszönhető a Magyar Honvédség Szociálpolitikai Alapítvány létrejötte is. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

szociológia: a társadalom egészének, egyes alrendszereinek, részrendszereinek, csoportjainak, szervezeteinek, intézményeinek a felépítésével, működési mechanizmusaival és fejlődési trendjeivel összefüggő ismeretek, jelenségek, folyamatok, törvényszerűségek objektív megismerésére, feltárására, továbbá értékmentes magyarázatára törekvő, empíriaorientált társadalomtudományi diszciplína. (K. J.) → *katonaszociológia*

szolgálati ágak: a haderő anyagi-technikai, elhelyezési, közlekedési egészségügyi, pénzügyi feltételeit biztosító szervek. A logisztikai rendszeren belül biztosítják a ruházat, élelemzés, üzemanyag, elhelyezés, közlekedés tervezését, szervezését, kötelékekhez történő eljuttatását. (C. O.) → *katonai vezetés*

szolgálati beosztás: 1. A katona állománytáblában megnevezett, illetve abba kinevezett helye, funkciója. **2.** A 24 órás ügyeleti

szolgálatba vezénylésének ideje, helye, megnevezése. (C. O.) → *katonai vezetés*

szolgálati elöljáró: az a katona, akinek szolgálati beosztásából adódóan hatásköre és illetékessége kiterjed más alárendelt katonák tevékenységének irányítására, intézkedési jogkörrel. (C. O.) → *katonai vezetés*

szolgálati használatú gépjárműtechnikai eszközök: azok az eszközök, amelyek a katonai szervezetek általános feladatainak ellátásához szükségesek. A személyi használatú személygépkocsi kivételével a honvédség valamennyi gépjárműtechnikai eszköze szolgálati használatú. A ~ közül a személygépkocsik lehetnek: személyhez kötöttek, általános célúak vagy pedig szolgáltatók. A személyhez kötöttek csoportját a honvédelmi miniszter határozza meg, ezen gépkocsik magáncélú igénybevétele korlátozott. Általános célúak a Magyar Honvédség állományába tartozó személyek szolgálati utazásait biztosító személygépkocsik. Az általános célú személygépkocsikat személyhez kötötten üzemeltetni tilos. Szolgáltatók a nem közvetlenül személyszállítással összefüggő, meghatározott szolgálati feladatok ellátására kijelölt személygépkocsik (például gépjárművezető-képző). A gépjárműtechnikai eszközök használatuk szerint lehetnek: személyi használatú személygépkocsik és ~. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

szolgálati idő: a tényleges szolgálati viszonyban töltött idő az állományba vétel napjától a szolgálati viszony megszűnésének, megszüntetésének napjáig tart. A szolgálati viszony szünetelésének időtartama a tényleges szolgálati viszonyban töltött időbe nem számítható be. A ~ számítása: A) a felmentési idő, a végkielégítés, a nyugdíj előtti rendelkezési állomány, a pótszabadság mértéke, a jubileumi jutalom és a rendelkezési állományba helyezés egyes eseteinek szempontjából: *a)* a 2002. január 1-je előtt a fegyveres szervek állományában szolgálati viszonyban eltöltött, és a korábbi szabályok szerint beszámítható ~t; és *b)* a 2012. január 1-je előtt hatályos szabályok szerint rögzített ~t tényleges szolgálati viszonyban töltött időnek kell elismerni. B) A jubileumi jutalomra való jogosultság, valamint a felmentési idő számítása szempontjából a kormányzati szolgálati, az állami szolgálati, a közszolgálati és a közalkalmazotti jogviszonyban, valamint a 2013. június 30-ig közszolgálati jogviszonyban eltöltött, vagy ilyennek minősített időket, a pótszabadság mértéke szempontjából pedig ezek mellett a munkaviszonyban eltöltött időt is figyelembe kell venni. Az 1996. szeptember 1-je után létesített szolgálati viszony esetén a szolgálati viszonyban töltött időként csak a sor-, a tartalékos-, a póttartalékos, a továbbszolgáló és a szerződéses katonai, a fegyveres szervnél hivatásos, illetve szerződéses szolgálati viszonyban eltöltött, továbbá a katonai, továbbá a rendvédelmi felsőoktatási intézménynél 1996. szeptember 1-jét megelőzően hallgatói, növendéki és a tiszthelyettes-képző szakközépiskolában hallgatói jogviszonyban eltöltött idő vehető figyelembe. 1998. január 1-jét megelőzően az illetmény nélküli szabadság 30 napot meghaladó tartama a társadalombiztosítási szabályok szerint számít jogszerző időnek. A honvédelmi szolgálati díjra való jogosultság szempontjából szolgálati viszonyban töltött időként kizárólag a hivatásos, a szerződéses, az önkéntes tartalékos katonai szolgálati viszonyban, továbbá a rendvédelmi szerveknél hivatásos szolgálati jogviszonyban töltött tényleges, beszámítás és szorzószámok nélkül számított ~t, valamint a szolgálaton kívüli állomány időtartamát kell figyelembe venni. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

szolgálati út: szolgálati jellegű közlések – jelentések, parancsok, kérelmek, utasítások

stb. továbbításának hivatalos rendje. Az elöljáró, illetve az alárendelt csak a közvetlen elöljáró tudtával juttathat el szolgálati információt az elöljáróhoz. A ~ betartása valamennyi katona részére kötelező. (C. O.) → *katonai vezetés*

szolgálati viszony: a honvédek jogállásáról szóló 2012. évi CCV. törvény rögzíti a ~ alanyait és a katonai szolgálat fokozott áldozatvállalással járó sajátos közszolgálati jellegét. Eszerint a katonai ~ az állam és az állomány tagja között szolgálatteljesítés céljából létesített különleges közszolgálati jogviszony, amely alapján a közszférában megvalósuló más foglalkoztatási jogviszonyokkal szükségszerűen együtt járó kötelezettségeken, valamint jogosultságokon túlmenően mindkét felet a szolgálatteljesítéssel összefüggő többletkötelezettségek terhelik, továbbá jogosultságok illetik meg. A felek megállapodása akkor térhet el a törvénytől, ha ezt a törvény kifejezetten megengedi. A honvédség feladatainak megvalósítása érdekében a szolgálatteljesítés szigorú függelmi rendben, egyes alapjogok korlátozásának elfogadásával, valamint az élet és a testi épség kockáztatásával valósul meg. A törvény szerint sajátos ~nak minősül az önkéntes tartalékos ~, a tisztjelölti ~, az altiszt-jelölti ~, amelyben mindkét felet jogszabályban, szerződésben vagy ösztöndíjszerződésben meghatározott kötelezettségek terhelik, és jogosultságok illetik meg. A törvény külön kiemeli, hogy a honvéd tisztjelölt és a honvéd altisztjelölt elsődleges szolgálati kötelezettsége a választott katonai életpályára történő felkészülés. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

szolgáltatás katalógus (híradó-informatikai): az összes rendelkezésre álló – üzemelő és üzembe állítás előtt álló – felhasználói és támogató híradó-informatikai szolgáltatás leírását tartalmazó adatbázis vagy dokumentum. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

szolgáltatási szint (híradó-informatikai): egy vagy több szolgáltatásminőségi célhoz viszonyított teljesítmény. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

szolgáltatási szint megállapodás (híradó-informatikai): megállapodás egy híradó-informatikai szolgáltató és egy vagy több felhasználó között, amely leírja a nyújtott híradó-informatikai szolgáltatásokat, rögzíti a szolgáltatásminőségi célokat és meghatározza a szolgáltató és a felhasználók felelősségeit. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

Szolnoki Repülőtiszti Főiskolai Kar (SZRFK): az 1996. szeptember 1-jével létrejött Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemnek (ZMNE) a Szolnoki Repülőtiszti Főiskolával (SZRF) történt integrációja következtében létrejött kara, ami 1997. szeptember 1-jén beolvadt részben a Hadtudományi, részben a Vezetés- és Szervezéstudományi Egyetemi Karokba. Lásd *Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

szórás: ha egy tűzeszközből, azonos csőállás mellett, több lövést adnak le, a lövedékek tömegének és alakjának, a lőportöltet tömegének és ballisztikai sajátosságainak, a löveg beirányzásának és az időjárási viszonyok különbözősége miatt a lövedékek különböző röppályát írnak le, és különböző pontokban csapódnak. Ezt a jelenséget ~nak nevezik. (Sz. T.) → *tüzérség*

szóráskép: a röppályakéve röppályáinak és a torkolatszint (célterület) metszéspontjait (robbanópontjait) tartalmazó terület. (Sz. T.) → *tüzérség*

szórással telepített akna: a szárazföldi aknaharcban alkalmazott olyan akna, amelyet nem hagyományos módon, egy meghatározott rendszerben telepítenek, hanem repülőgéppel, tüzérségi eszközzel, erre a célra szerkesztett rakétával vagy földi aknaszóróberendezéssel, esetleg kézzel juttatnak a célterületre. Az akna a talaj felszínén helyezkedik el, az integrált önsemlegesítő vagy önhatástalanító mechanizmusa miatt a telepítés utáni élettartama rendszerint korlátozott, néhány órától néhány napig terjed. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

szórt aknamező: a szórt aknásítással telepített aknamező, amelyen belül az aknák a talaj felszínén szabálytalanul helyezkednek el, egymáshoz, a tereptárgyakhoz viszonyított távolságuk változó, akárcsak az aknamező egységnyi területére eső aknák mennyisége. Az aknák által elfoglalt tereprész határai csak egy általános, szabálytalan görbével, ellipszissel jelölhetők. Az aknák élesítése általában a felszínre érkezést követően automatikusan következik be. Az egyidejűleg jelentkező váratlansági tényezők miatt néha a ~ felderítése, mentesítése bonyolultabb lehet, mint a rendszerben telepített aknamezőé. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

szórt aknásítás: az aknatelepítés korszerű és gyors módszere. A speciálisan erre a célra konstruált szárazföldi aknákat valamilyen hordozóeszköz (repülőgép, helikopter, rakéta, tüzérségi lövedék, szárazföldi aknaszóróberendezés) segítségével juttatják el a célterületre. A harckocsi elleni aknák vagy gyalogság elleni aknák a célba juttató eszköz fedélzetén konténerben vagy lövedékben helyezkednek el, az aknásítás terepszakaszán emberi behatásra, időzítésre vagy önműködően szétszóródnak és a felszínre esve egy szabálytalan aknamezőt alkotnak. A ~t általában az ellenség felderített kötelékei mozgásának, manővereinek akadályozására alkalmazzák. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

szögcsoport: a cső emelkedési szögeinek, illetve a lövedék indulószögeinek meghatározott értékeket tartalmazó intervallumba sorolása. Az emelkedési és indulószögek, mivel a határ a torkolatszinttől számított 45°-os szög, mind az alsó (45°-nál kisebb), mind a felső (45°-nál nagyobb) ~ba egyaránt besorolhatók. (Sz. T.) → *tüzérség*

szögletes cél: a tüzérségi csoportos célok elhelyezkedésük és méretük alapján megállapított olyan fajtája, aminek szélességi és mélységi kiterjedése meghaladja a 200 m-t. A ~ok méretét a szélességük és mélységük méterben történő megadásával kell megadni. (M. G.) → *tüzérség*

szögvisszaverő: a rádiólokátorok elleni passzív szándékos rádióelektronikai zavarok előállításának egyik eszköze, amely egymásra merőleges síkban elhelyezett szilárd fémlemezekből áll. A ~ről a beeső rádióhullámok az optikai tükrözési törvényekkel analóg módon a besugárzás irányába verődnek vissza. A rádiólokátor által besugárzott ~ nem szórja a beeső elektromágneses energiát, hanem jó hatásfokkal visszaveri a rádiólokátor irányába, aminek köszönhetően egy viszonylag nagy hatásos rádiólokációs visszaverő felületű céltárgy jelét produkálja. A ~k alkalmazhatók objektumok álcázására vagy imitálására, illetve a terep rádiólokációs képének megváltoztatására. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

szövetségi hadsereg: egy meghatározott katonai szövetséghez tartozó hadsereg. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

szövetségi szerződés: jogi formába öntött nemzetközi politikai megállapodás, amely-

ben két vagy több szerződő állam kölcsönös kötelezettséget vállal bizonyos politikai irányvonal fenntartása, nemzetközi síkon való érvényesítése és védelme, illetve egy meghatározott cél elérése érdekében való együttműködésre, továbbá szükség esetén a ~ben meghatározottak szerint egymásnak segítség (támogatás) nyújtására. A ~ rögzíti azt a feltételt (helyzetet), amelynek bekövetkezésekor az előírt magatartást vagy segítségnyújtást teljesíteni kell (ezt szövetségi ok, casus foederis elnevezéssel jelölik). Ilyen szerződés volt például a Varsói Szerződés (VSZ) és a NATO. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

Sztrabón (Kr. e. 64 – Kr. u. 23.): ókori görög földrajztudós, történész és utazó. *Geógraphika hüpomnémata (Földrajzi feljegyzések)* című munkája 17 könyvből álló monográfia, rendkívül színes földrajzi, néprajzi, társadalmi és művelődéstörténeti leírását nyújtja az egész akkor ismert ókori világnak, de vizsgálja a „földrajzi tudomány" állapotát is. Az I–II. könyvben meghatározta a geográfia célkitűzéseit és módszereit, és a korábbi szerzők (Eratoszthenész, Hipparkhosz, Poszeidóniosz) műveit értékelte. A III–VI. könyvben többek között Ibéria, Lusitania, Acquitania, Britannia, Gallia és Itália területét, a VII. könyvben a Duna-medencét és a Fekete-tenger európai partvidékét írta le részletesen. Hellászról a VIII–X. könyvekben írt. A XI–XIV. könyvben a Fekete-tenger ázsiai partvidékét, a Kaukázust, Észak-Iránt és Kis-Ázsiát ismertette. A XV. könyv India és Perzsia területét, a XVI. Mezopotámia, Szíria, Palesztina és a Vörös-tenger vidékét részletezte. A XVII. könyvet a Földközi-tenger afrikai partvidéke és Mauritánia ismertetésének szentelte. ~ *Geógraphika hüpomnémata* munkája olyan államférfiak számára készült, akiknek ismerniük kellett a világ országait, természeti erőforrásait és a különböző népek szokásait. Munkája katonaföldrajzi leírásokat is tartalmaz, ezért fontos mérföldkő a katonaföldrajz történetében. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

Szun Ce, eredeti nevén Szun Vu (kb. Kr. e. 544 – Kr. e. 496): kínai hadvezér és hadtudós (katonai filozófus). Életéről meglehetősen kevés információval rendelkezünk. Feltehetően Vu (más források szerint Csi) államban született. Saját állítása szerint ő a szerzője a *Ping-fa (A hadviselés törvényei)* című műnek, amely az egyik legkorábbi ismert hadtudományi munka, és mély, máig is érvényes meglátásokat tartalmaz az emberi konfliktusok filozófiájával kapcsolatban. Ez a mű hívta fel rá Ho-lü – Vu állam királyának – figyelmét. Az uralkodó felismerte, hogy ~ olyan teoretikus és katona, aki tudja hogyan kell a hadsereget irányítani, ezért tábornokává nevezte ki. Ő vezette Vu fejedelemség csapatait, amelyek győzelmet arattak a rivális Csu, Csi, Csin államok felett. Feltételezhetjük, hogy ~ sem élte túl uralkodóját, aki egy Jüe elleni vesztes csatában szerzett sérüléseibe halt bele. *A hadviselés törvényei* című munkája örök érvényű igazságokat tartalmaz. Olyan alapvető hadtudományi kérdésekkel foglalkozik, mint a politikai és katonai vezetés viszonya, a jó katonai vezető ismérvei (elfogulatlanság, bátorság, határozottság, az ellenség alapos ismerete), a felderítés és kémkedés, a csapatok ellátása és kiképzése, a harc megvívását befolyásoló körülmények: az év- és napszak, a terepviszonyok. Háborúban fontosnak tartotta a kezdeményezés megragadását, az ellenség megtévesztését. A harcászatban elutasította a sablonosságát, kiemelt jelentőséget tulajdonított a manőverezésnek. ~ művében a teoretikus és a gyakorlati szakember egyszerre szólal meg, dinamikus egységét mutatva a jó katonának. *A hadviselés törvényei* forradalmian bátor elveket tartalmaz. Elméletének kiindulópontja: a hadvezér teljhatalma. A hadsereg arisztokratái ~

seregében semmiféle külön hatalommal nem rendelkeznek, a hadsereg egyszerű tisztjeivé válnak, akik csak a hadvezér parancsait hajthatják végre. Az egész könyvön végigvonuló alapelv, hogy a hadvezetésnek objektív törvényei vannak, továbbá a hadvezér legfőbb dolga egymáshoz igazítani a győzelem objektív és szubjektív előfeltételeit. Ha azonban a fejedelem korlátozni akarja hadvezérét, ha a hadsereget a polgári kormányzás (patriarchális és arisztokratikus) elveinek veti alá, akkor semmiféle hadvezér vagy haditanács nem kezeskedhet a győzelemért. A hadvezérnek tehát joga van megtagadni még a fejedelem parancsának teljesítését is, ha az nincs összhangban a hadtudomány elveivel. A kínai hadtudománynak ez a klasszikus műve bizonyosan nagy szerepet játszott az egységes kínai állam megteremtésében, s nagy hasznára volt sok későbbi hadvezérnek és hadtudományi írónak is, egészen napjainkig, amikor némely országban már a menedzserképzésnek is egyik tankönyve lett. A tizenhárom fejezetbe foglalt, ötezer írásjegyből álló műről több fordítás és kiadás is készült. A 17. században japánul is ismertté vált, majd mandzsu és koreai nyelvű fordítások is napvilágot láttak. Európában elsőként a jezsuita J. J. M. Amiot francia nyelvű tolmácsolása jelent meg 1772-ben. 1860-ban oroszra, 1905-ben angolra és 1910-ben németre is lefordították. Napjainkban csehül, hollandul, olaszul, románul, héberül és arabul is olvasható. ~ művét magyar nyelvre 1963-ban fordították le először, így közvetlen hatása a magyar hadtudományra az ezt megelőző időszakban nem bizonyított. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

szuperhatalom: rendkívül erős, olyan – rendszerint nukleáris – nagyhatalom, amely földrajzi kiterjedésén kívül a nemzetközi kapcsolatok főbb területein, gazdasági, politikai és katonai téren egyaránt képes hatalmát gyakorolni világszerte. Önmagát is ~ként látja és kezeli, de mások is elismerik ezen képességét, ugyanakkor legitimitását egyetemes értékekből vezeti le. – A modern ~ak a második világháború után alakultak ki, amikor Európa és a világ nagy része két, ideológiailag és gazdaságilag alapvetően ellentétes táborra (katonai tömbre) szakadt. Az USA a NATO vezető nagyhatalma lett; két- és többoldalú szerződésekkel számos más nyugati állammal került szoros szövetségbe, haderejét pedig széles körű bázisrendszer alapján szinte a világ minden térségében állomásoztatta. A Szovjetunió a volt Varsói Szerződés (VSZ) élén hatalmát a szocialista országokon kívül főleg a harmadik világ országaira (Afrikában, Ázsiában, a Közel-Keleten és Latin-Amerikában) igyekezett kiterjeszteni. A ~i „státus" megteremtéséhez gyakorlatilag a hidrogénfegyver kifejlesztésétől (az USA-ban 1952-ben, a SZU-ban 1953-ban) a korszerű fegyverkezési versenyen keresztül vezetett az út. Az 1945 utáni világpolitika teljesen ennek a változásnak a jegyében alakult: a többpólusú hatalmi rendszerből kétpólusú jött létre. Ez az átalakulás, amely a „két tömb rendszeréhez" vezetett, kemény összeütközések, hidegháborús viszonyok közepette ment végbe. A második világháborúban győztes másik három tatalom, Nagy-Britannia, Franciaország és Kína – bár rendelkeztek nukleáris fegyverrel – a ~i helyzetet nem tudták elérni. A világpolitikára gyakorolt hatásuk tényleges nagyhatalmi bázis nélkül, csak korlátozottan és főleg politikai téren maradt meg. A két ~ nemzetközi szerepe a hatvanas évek végén megváltozott. Egyrészt a szovjet befolyás megerősödött a kelet-európai térségben (az 1968-as csehszlovákiai beavatkozás, Brezsnyev-doktrína), másrészt az USA ~i tekintélyét csökkentette a számára sikertelen vietnámi háború. A hidegháborús légkört lassan felváltotta a politikai enyhülés, amely azonban nem terjedt ki a katonai szférára. Az enyhülési

politika a ~ak között szerződések megkötését is jelentette, aminek jelentős állomása volt az 1972-es SALT–1 szerződés aláírása. A szovjet–amerikai viszony javulása tette lehetővé az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet megtartását (1975). A későbbi reagani és gorbacsovi csúcstalálkozók diplomáciája tovább enyhítette a két ~ szembenállását. A nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején végbement történelmi jelentőségű változások következményeként, a SZU felbomlásával a két nagyhatalom ~i státusza lényegesen megváltozott, jelenleg ~i kritériumoknak csak az USA felel meg. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

szúróbot: az aknafelderítés egyik legegyszerűbb és legmegbízhatóbb kézi eszköze, amely a fémet csak kis mennyiségben vagy egyáltalán nem tartalmazó aknák felkutatása során nélkülözhetetlen. Általában két részből áll: a (műanyag vagy fa) nyélből és a 30–40 cm hosszú szúróhegyből, amelynek korszerű változatai a mágneses aknagyújtók miatt demagnetizált fémötvözetből készülnek. A felszín alá telepített aknákat általában fekvő vagy térdelő helyzetben lehet a ~tal keresni: 30–45°-os dőlésszögben tartva, 5–10 cm-ként kell a talajba szúrni. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

szükségállapot: a Magyar Honvédséget ~ idején akkor lehet felhasználni, ha a rendőrség és a nemzetbiztonsági szolgálatok alkalmazása nem elegendő. A ~ idején az Országgyűlés akadályoztatása esetén a köztársasági elnök dönt a Magyar Honvédség felhasználásáról. ~ idején a sarkalatos törvényben meghatározott rendkívüli intézkedéseket rendeleti úton a köztársasági elnök vezeti be. A köztársasági elnök rendeletével – sarkalatos törvényben meghatározottak szerint – egyes törvények alkalmazását felfüggesztheti, törvényi rendelkezésektől eltérhet, valamint egyéb rendkívüli intézkedéseket hozhat. A köztársasági elnök a bevezetett rendkívüli intézkedésekről haladéktalanul tájékoztatja az Országgyűlés elnökét. A ~ idején az Országgyűlés – akadályoztatása esetén az Országgyűlés honvédelmi ügyekkel foglalkozó bizottsága – folyamatosan ülésezik. Az Országgyűlés – akadályoztatása esetén az Országgyűlés honvédelmi ügyekkel foglalkozó bizottsága – a köztársasági elnök által bevezetett rendkívüli intézkedések alkalmazását felfüggesztheti. A rendeleti úton bevezetett rendkívüli intézkedések harminc napig maradnak hatályban, kivéve, ha hatályukat az Országgyűlés – akadályoztatása esetén az Országgyűlés honvédelmi ügyekkel foglalkozó bizottsága – meghosszabbítja. A köztársasági elnök rendelete a ~ megszűnésével hatályát veszti. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

szükségleti rendszer: A. Maslow (1908–1970) amerikai pszichológus a szükséglet rendszerét piramis formában ábrázolta (1954), amelynek csúcsáról lefelé haladva találjuk: *a)* az önmegvalósítást: kibontakoztatja a belső képességeit, kreativitás, beteljesedés; *b)* elismerés, felismerés, teljesítmény, kiválóság, tisztelet, megbecsülés; *c)* valahová tartozás (szociális szükségletek: anya, apa, testvérek, család/barátok, isten/házastárs, szerelem/munkakapcsolatok/társadalmi szintű kapcsolatok); *d)* vezetés iránti igény (mentor, példakép, eszménykép, mások vezetése, tanítása); *e)* biztonság, létbiztonság (közbiztonság, anyagi biztonság, magántulajdon, fiziológiai, azaz alapvető létszükségletek – táplálék, víz, levegő, hőmérséklet); *f)* az esztétikai szükséglet: rend, strukturáltság, szépség; *g)* a kognitív szükséglet: tudás, megértés, különösség/különlegesség. A. Maslow hasonlóan, piramis formában gondolta el a célok, valamint az értékek rendszerét is. (H. D.) → *katonapedagógia*

szükségóvóhely: elsősorban épületek alatti pincékben, tárolókban, vermekben műszakilag megerősített, kialakított és berendezett védőlétesítmény, amelynek védőképessége elérheti az V. osztályú minősített óvóhelyét. Védelmet kell nyújtania a felette vagy a közelében lévő épület összeomlása esetén a födémre hulló törmelékteher, a radioaktív sugárzás, a biológiai és vegyi harcanyagok hatása és a por, füst, tűz, hőhatás ellen legalább 2 órán keresztül. Amennyiben nincs elegendő óvóhely kialakítására alkalmas épület alatti pincetér vagy alagsor, az épületen kívüli tereken is kialakítható a zöldségtároló vermekből, borospincékből vagy más föld alatti terekből, ha azok az épület romhatárán kívül esnek és nincsenek a talajvízszint alatt. A léglökés hatásai ellen gázzsilippel kell ellátni és a kimenekülésre aknás vészkijáratot kell építeni. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

szűrés: olyan speciális, általában a haditengerészeti haderőnemhez köthető felderítőértékelési eljárás, amely repülőgépek, hajók és tengeralattjárók mozgásáról jelentett információk kiértékelését foglalja magába a felderített eszközök valószínű útvonalának és repülési magasságának, merülési mélységének meghatározása érdekében. (H. H.) → *felderítés*

szűrés-kutatás: olyan elkülönített műveleti felderítőrendszer, amely műveleti erőket, titkos információgyűjtő eszközöket és módszereket komplex módon alkalmaz abból a célból, hogy az elhárítási irányokban az elhárítási elveknek megfelelően szervezett munkával kiválassza a nemzetbiztonsági szempontból figyelmet érdemlő személyeket, jelenségeket. (H. H.) → *felderítés*

szürkelistás települési hely: a műveleti téren belül az a hely, ahol a műveletek szempontjait figyelembe véve olyan személyek tartózkodnak, akik jellege, és viselkedése a politikai és katonai célkitűzésekkel szemben tisztázatlan. Megjegyzés: szürkelistára kerülhetnek azok a személyek is, akikről tudható, hogy olyan információkkal vagy sajátos szakértelemmel rendelkeznek, amelyek fontosak az erők számára. (H. H.) → *felderítés*

T

táblázatkezelés: 1. A táblázatkezelő egy olyan számítógépes program, amellyel egy táblázatban tárolt adatokon műveletek végezhetők. A táblázat sorokból és oszlopokból áll, egy sor és egy oszlop metszete egy cellát határoz meg. A cellában érték vagy kifejezés állhat, amelynek az értéke más cellák értékeitől és/vagy külső értékektől (dátum stb.) függ. **2.** Az informatikaalkalmazás egyik területe, numerikus adatok táblázatos feldolgozását támogatja. A táblázatkezelő programok általában lehetővé teszik az adatok szemléletes, grafikon formájú megjelenítését is. A ~ legfontosabb alkalmazási területei a gazdasági-pénzügyi, katonai számítások, előrejelzések, tervezési feladatok. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

tábori elhelyezési anyagellátás: a személyi állomány tábori munkavégzéséhez és pihentetéséhez szükséges elhelyezési anyagok rendelkezésre bocsátása. Egységszintig az alegységparancsnok, a ruházati szolgálat, magasabb ellátási tagozatban az elhelyezési szolgálat felelősségével valósul meg. A tábori elhelyezési és világítóeszközökkel, tüzelőanyagokkal való ellátást harcban (hadműveletben) magasabbegység-, egységszintig az elhelyezési szolgálat végzi. A felhasznált anyagokat a hadműveleti területen levő katonai és polgári forrásokból elsősorban vételezéssel, valamint kiszállítással pótolják a hadtápfőnök, illetve az érintett szakági szolgálatfőnökök felelősségével. (MHLK) → *katonai logisztika*

tábori erődítés: háborús időszakban a csapatok által elfoglalt vagy elfoglalásra kijelölt körletek, terepszakaszok, állások és vezetési pontok saját erőkkel és eszközökkel történő erődítési berendezése, amelynek célja kedvező feltételek megteremtése a terepen a harc folytatásához és vezetéséhez, olyan védettség megteremtése, amely a harcfeladat végrehajtása során biztosítja a saját csapatok minimális veszteségét az ellenség pusztító csapásai esetén, és kellő védelmet nyújt az időjárás viszontagságai ellen. A ~i munkák magukba foglalják a tüzelőállások, fedezékek és óvóhelyek építését, figyelők és vezetési pontok berendezését, illetve ezek álcázását, valamint a személyi állomány védelmét szolgáló építmények, az objektumok megerődítését, továbbá erődítési akadályok létesítését. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

tábori esperes: egyes országok katonai lelkipásztorkodásért felelős intézményeiben ismert a tábori esperesi beosztás. A Kanadai Katonai Ordinariátus szabályzata a katonalelkészséget nagyobb lelkipásztori egységekre – dekanátusra vagy esperességre – osztja, amelynek élén az esperes, vagy vezető katonalelkész áll. Jogai és kötelezettségei megegyeznek az esperesek jogaival és kötelezettségeivel. (12. pont) Az Egyházi Törvénykönyv ugyanakkor az esperesi

jogok és kötelezettségek megfogalmazásánál a részegyház területi felosztását vette alapul, így nehéz elképzelni, hogy az 555. kánonban összefoglalt esperesi jogok és kötelezettségek a katonalelkészségek vonatkozásában is egészében alkalmazhatók lennének. A Francia Katonai Ordinariátus szabályzata is régiókról beszél, (11. cikkely) amelyek élén az egyetemes egyházjogban az esperesi jogokkal és kötelezettségekkel megegyező vezető lelkész áll. Olaszországban pedig szintén vezető lelkészek vannak, akiknek a jogaik és a kötelezettségeik az esperesi jogokkal és kötelezettségekkel egyeznek meg. (Szabályzat, V. fejezet, 34. pont) Hasonló kifejezést a portugál katonai ordinariátus is használ, (II. fejezet 6. cikkely 3. pont) de az nem derül ki, hogy ez milyen többlet jogot vagy kötelezettséget jelent. A Magyar Katonai Ordinariátus a magyar hagyományoknak megfelelően ismeri a tábori esperes kifejezést. (Szabályzat,22–23. cikkely) Az egyetemes jogban az esperesekhez rendelt jogosítványokon túl a lelkipásztori szolgálat kerületi összehangolása, a terület papjainak ellenőrzése mellett (555. k.) a törvénykönyvben nem említett jogokkal is felruházza a tábori espereseket. Így például a tábori espereskonzultál a ~sal a lelkészek ügyeiről, különösen az áthelyezésről. (U. L.) → *hadviselés és vallás, tábori lelkészi szolgálat*

tábori híradás: mobil (rendszerint gépjárműre telepített) híradóeszközökkel felépített rádió-, rádiórelé-, troposzferikus, vezetékes, futár- és táboriposta-híradás a béke elhelyezési körletükből kitelepült, illetve harchelyzetben levő csapatok részére. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

tábori híradó-informatikai rendszer: 1. A ~ mobil, telepíthető, rendszerint harc-, gépjárműbe épített eszközökből felépülő híradó-informatikai rendszer. **2.** Mobil-, rendszerint harc-, gépjárműbe épített híradó, informatikai és információvédelmi eszközökkel felépített, a békeidőszaki elhelyezési objektumok rendszereitől függetlenül is működőképes híradó és informatikai hálózat. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

tábori lelkész (tábori lelkész, katonalelkész, tábori pap): a haderőben lelkipásztori szolgálatot vállalt egyházi személy, akinek egyházi méltóságával megegyező katonai rangja is lehet, és egyháza törvényein túlmenően katonai fegyelmi felelősség alatt áll. Lehetnek tényleges ~ek, tartalékos ~ek. Feladataik közé tartozik az istentiszteletek tartásán kívül erkölcsi és életismereti előadások tartása, egyéni problémáik megoldásának segítése. A katonák vallásfelekezetei összetételének megfelelően lehetnek római katolikus, református, evangélikus, görög katolikus ~ek, továbbá izraelita tábori rabbik. (A 20. században unitárius ~ek is szolgáltak.) (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

Tábori Lelkészi Szolgálat: a haderő önálló lelkészi szervezete, a katonák között végzett lelkipásztori tevékenység intézményrendszere, az egyházi misszió egyik területe, amely egyházmegyei, illetve egyházkerületi elkülönülten, az egyes vallásfelekezeteknek megfelelő felépítésben működik. A teljesebb lelki gondozói tevékenység érdekében békében igénybe veszik a polgári lelkészek szolgálatait is, háborúban pedig jelentős létszámban mozgósítják a tartalékos katonalelkészeket. Az állandó hadseregek létrejöttekor minden ezred plébániát alkotott, és a 16. századtól az ezredkáplánok munkájának összehangolását a mindenkori császári gyóntatóra bízták. A jezsuita rend feloszlatása után (a 18. század végétől) az apostoli tábori helynöki cím valamely püspökséggel összevontan volt érvényben, 1826-tól pedig önálló egyházi-katonai hivatallá vált. Az 1869. évi haderőreform során alakult ki a katonai

körzetek szerinti irányítás és a polgári lelkészek alkalmazásának gyakorlata, továbbá a római katolikus vallás hegemón szerepének megtartásán kívül már mód nyílt a görögkeleti, református, evangélikus, az izraelita és a mohamedán vallás gyakorlására is. A tábori püspökségek működését a második világháború után korlátozták, a lelkészi osztályok (római katolikus, protestáns, izraelita) 1950-ig működhettek. (tábori püspök) A szolgálat újraindulását az Alkotmány 60. §-a, a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény, a ~okról szóló 61/1994. (IV. 20.) Korm. rendelet 6. §-a, továbbá a történelmi egyházakkal és a vallásfelekezetekkel kötött megállapodások tették lehetővé. A szolgálat mai megnevezése: Honvédelmi Minisztérium ~. Rövidített megnevezése: HM TLSz. Alapításának időpontja: 1994. május 1. A Honvédelmi Minisztérium ~ egységes szervezet, amely az alábbi három, egymással azonos jogállású törzskönyvi jogi személyként működő szolgálati ágra tagozódik: *a)* HM TLSz Katolikus ~i Ág; *b)* HM TLSz Protestáns ~i Ág; *c)* HM TLSz Zsidó ~i Ág. A HM TSz alaptevékenysége: *a)* a hit- és kegyességi élet, a vallásgyakorlás biztosítása, mise, istentisztelet, biblia- és imaórák tartása; *b)* egyéni és közösségi lelki gondozás; *c)* életismereti, erkölcsi oktatás, nevelés; *d)* szociális, karitatív tevékenység végzése a honvédelmi tárca egészségügyi és szociális intézményeiben; *e)* bizalmi fórum biztosítása a katonák számára; *f)* a katonák ellátása a vallásgyakorláshoz szükséges eszközökkel, tárgyakkal, irodalommal; *g)* a katonák részvételének biztosítása a hazai és nemzetközi zarándoklatokon; *h)* a katonák és családtagjaik részére végzett egyházi szolgálat. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

tábori pihentetési anyagok: különféle felszerelések, cikkek, amelyeket gyakorlatokon és a háborús elhelyezés pihentetési feltételeinek megteremtéséhez használnak. Ennek körébe tartoznak a ruházati szolgálat által rendelkezésre bocsátott sátor-, ágyneműi (fektetési) és egyéb anyagok, az elhelyezési szolgálat ellátási körébe tartozó tábori törzsbútorok (tábori ágy, tábori szék, tábori asztal, tábori térképasztal, tábori irattároló), világítási és tisztálkodási berendezések és eszközök, továbbá a tájékoztatást és a szórakoztató (kulturális) célokat szolgáló híradástechnikai anyagok. A tábori pihentetésre elsősorban sátrakban, konténerekben, továbbá természetes vagy mesterséges föld alatti képződményekben, állandó jellegű épületekben, illetve speciálisan berendezett gépjárművekben, különböző éghajlati és terepviszonyok között kerül sor. Az 1960-as évek elején rendszeresítették a jelenleg is használatban levő, 63 M egységes, 16 m^2 alapterületű sátrakat, ezek egymáshoz építve, igények szerint bővíthetők. Így létrejöttek a feltételei és lehetőségei az őr-és ügyeleti szolgálatok célszerű elhelyezésének, a törzsmunkának, az anyagtárolásnak, az állománygyűlések, értekezletek, eligazítások megtartásának is. Egyre gyakoribb a különböző konténerek telepítése, (wc-konténer, szaniterkonténer, valamint sportolásra, és internetes kommunikációra alkalmas konténerek) alkalmazása. (MHLK) → *katonai logisztika*

tábori püspök: 1. Főpap, akit a hadseregben működő római katolikus egyházi szervezet élére az állam és a Vatikán közötti megállapodás alapján, általában az államfő előzetes egyetértésével a pápa nevez ki és szentel fel, és többségében tábornoki rangot kap. **2.** A protestáns ~öt Magyarországon az evangélikus és a református egyház közötti megállapodás alapján választják, majd az államfő nevezi ki a közös tábori püspökség élére. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

tábori távbeszélő-készülék: a távbeszélő-(telefon-) készülék speciálisan katonai célra kifejlesztett változata. Jellemzően LB (helyi telepes) rendszerben üzemel, de CB (központi telepes) és automata telefonközpontokhoz is kapcsolható. LB-üzemben a híváskezdeményezés a beépített induktor megtekerésével történik. A korszerűbb változatok beépített erősítőt tartalmaznak, ezek áramellátását szárazelem, kisméretű akkumulátor szolgáltatja. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

tábori távbeszélőközpont: a vezetékes tábori híradás egyik alapvető csomóponti kapcsolóeszköze, amely lehetővé teszi a bekötött tagállomások, telefonkészülékek (jellemzően a tábori távbeszélő-készülékek) és ~k egymással való összekapcsolását. A ~k a vonalkapacitásuktól függően eltérő szerkezeti kialakításúak. A típusok szerint a szolgáltatásuk is eltérő. A 10, 12 vonalkapacitású központok háton hordozható, igénytelen környezetei viszonyok között is üzemelő kivitelűek, jellemzően kézi kezelésűek, kulcsos vagy zsinóros kapcsolással. Általában LB (helyi telepes) rendszerben üzemelnek, de egy-két kitüntetett vonaluk CB (központi telepes) és automata központokhoz is kapcsolható. Készletében számtárcsa is található, de ezt csak szükség esetén kell felszerelni. A 40 és nagyobb vonalkapacitású ~ a tábori igénybevételre készültek, de csak szállítóeszközzel szállíthatók. Több ~ egymás melletti telepítésével vagy gépkocsiba építésével nagyobb kapacitású központok is kiépíthetők. Gépkocsiba épített változata a tábori hírközpont eleme. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

tájékozódás: a terepen folyamatosan, vagy időszakosan végrehajtott tevékenységsor, amelynek célja az álláspont helyének meghatározása a fő világtájakhoz és a környező tereptárgyakhoz, domborzati idomokhoz viszonyítva. A katonai műveletek zöme szükségszerűen összefügg a tereppel, a terepen való megbízható és gyors tájékozódás képességével, ami a ~ szabályainak, műveleteinek, eszközeinek és módszereinek megismerésével, továbbá a különböző feltételek mellett végrehajtott ~i feladatok gyakorlati végrehajtásával szerezhető meg. A terepi ~ végezhető álló helyzetben, vagy mozgás közben, gyalogosan, illetve különféle járműveken, térképpel (vagy térképhelyettesítővel), illetve anélkül. Az álló helyzetből végzett terepi ~ esetén az álláspont, a világtájak és a terep főbb elemeinek egymáshoz viszonyított helyzete nem változik. A tájékozódás műveleteinek elvégzésére elegendő idő áll rendelkezésre, így a terep jobban megfigyelhető, irányzásokkal, mérésekkel, a tájékozódás biztosabbá tehető. A térképpel (térképhelyettesítővel) végzett ~ ez esetben a következő fő lépésekből áll: *a)* a világtájak meghatározása; *b)* a térkép tájolása; *c)* az álláspont helyének meghatározása; *d)* a környező terep azonosítása. A terepi ~ során a térkép használatától főleg a kisalegységek (raj, szakasz) parancsnokai tekinthetnek el. Terepi tevékenységeikhez a tereptájékoztató biztosít megfelelő alapot. A ~t ez esetben a világtájakhoz és a kijelölt tájékozódási pontokhoz (kiemelkedő tereptárgyak) képest kell elvégezni. A mozgás közben folytatott terepi ~ esetén a megfigyelő, a terep és a világtájak egymáshoz viszonyított helyzete folyamatosan változik. A ~ műveleteinek elvégzésére kevés idő áll rendelkezésre, emiatt bizonytalanabbá válik a tájékozódás. A terepi ~ folyamatos figyelmet igényel, mivel a tereptárgyak alakja, formája a mozgás következtében látszólagosan változik. A biztos ~ kulcsa néhány jellemző tereptárgy és irány azonosítása a terepen és a térképen. Mozgás közben a ~nak folyamatosnak kell lennie, a terep-térkép kapcsolat nem szakadhat meg. Ha ez mégis bekövetkezik azonnal meg kell határozni

az aktuális álláspont helyét és a további menetirányt. Ha az álláspont meghatározása nem sikerül, vissza kell menni az előző ismert pontra, majd ott ismételten meg kell határozni a helyes haladási irányt és folytatni a mozgást. A ~hoz számos segédeszköz alkalmazható, amelyek közül a legismertebbek a különféle tájolók, távcsövek, vonalzók és térképek (térképhelyettesítők). A korszerű ~i eszközök körébe a különféle műholdas navigációs eszközök (GPS-vevőkészülékek), valamint a lézertávmérők és a különleges megfigyelő távcsövek tartoznak. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

tájékozódási pontvázlat: a terepvázlatok körébe tartozó grafikus okmány, amely álláspontból történő tájékozódásra, a terep megfigyelésére és a tűzvezetés megszervezésére, valamint célmegjelölésre alkalmazható. A ~ készítésekor jól látható, jellegzetes és a harctevékenységek folyamán nehezen megsemmisíthető tereptárgyakat kell kiválasztani és tájékozódási pontként ábrázolni. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

tájékoztatás: a vezetés sikere, az alárendeltek befolyásolása a folyamatos vezetése, ~ sal érhető el: *a)* időben hozott elhatározással és annak az alárendeltekhez történő időbeni eljuttatásával; *b)* a helyzet folyamatos értékelésével és a változások előrelátásával, az alárendeltek felkészítésével; *c)* állandó és kölcsönös ~sal és együttműködéssel; *d)* folyamatos, többszintű és többcsatornás összeköttetéssel; *e)* a vezetés megszakíthatatlan éjjel-nappal, különböző. Az eljárási módszerek megismerése, a feladatok közös értelmezése, a közös gyakorlások vezethetnek az eredményes együttműködéshez, a kölcsönös megértéshez. (C. O.) → *katonai vezetés*

tájékoztatási (adatszolgáltatási) kötelezettség: a hadkötelezettség bevezetését követően a rá vonatkozó behívhatósági korhatárt be nem töltött hadköteles a nyilvántartott adatok pontosításához a lakóhelye szerint illetékes járási hivatal vezetőjének és a katonai igazgatási központnak – azok megkeresésére – köteles adatot szolgáltatni a katonai szolgálat tervezését és teljesítését befolyásoló adatairól. Automatikus adatszolgáltatás: a személyi adat- és lakcímnyilvántartás központi szerve a hadköteles nyilvántartásba vételhez és a nyilvántartott adatok pontosításához adatot szolgáltat, a hadköteles korba lépőkről a hadköteles nyilvántartásba vétel évének január 31. napjáig. A magyar állampolgárságot a magyar állampolgárságról szóló törvény alapján megszerzőkről, ha magyarországi lakóhellyel rendelkeznek, haladéktalanul, valamint a külföldről hazatérő magyar állampolgárokról a magyarországi lakóhelyük bejelentését követő 8 napon belül, a személy elhalálozásáról minden év január 31. napjáig, és a honvédség központi személyügyi szerve a hivatásos, szerződéses és önkéntes tartalékos állományban szolgálatot teljesítőkről minden hónap 5. napjáig szolgáltat aktuális adatot. Megkeresésre történő adatszolgáltatás: a megyei, fővárosi kormányhivatal, járási hivatal vezetője a honvédség katonai igazgatási és központi adatfeldolgozó szervének megkeresésére az illetékességi területén bejelentett lakóhellyel rendelkező kiképzett tartalékosok és potenciális hadkötelesek lakcím- és anyakönyvi adatainak pontosításában, a hadkötelezettség fennállása idején a sorozó központ megkeresésére az illetékességi területén bejelentett lakóhellyel rendelkező hadkötelesek személyazonosító, lakcím- és anyakönyvi adatainak pontosításában közreműködik. (F. F.) → *védelmi igazgatás*

Tajfun hadművelet: Moszkva 1940. decemberi elfoglalásának – elvetélt – német terve. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

tájjelleg: a természeti és antropogén tájalkotó tényezők együtthatásából kialakuló, az adott tájrészletre jellemző rendszer, amely egy tájat más tájrészletektől megkülönböztet. A tájat különböző domborzati idomcsoportok alkotják, amelyek egy tájegységen sajátos rendszer szerint helyezkednek el, meghatározva ezzel a táj jellegét. Az azonos ~ szempontjából az alábbi tájtípusokat különböztethetjük meg: síkság, hullámos vidék, buckás vidék, dombvidék, árkolt vidék, alacsony-, közép- és magashegység. A ~ alapján általában következtetni lehet: a támadás irányaira, a védő által kihasználható természetes akadályokra és akadályövezetekre, a csapatok mennyiségére, a csapások következményeire, a harc (hadművelet) ütemére és a harcrend (hadműveleti felépítés) sajátosságaira. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

tájolás: térkép, iránymérő műszer adott alapirányhoz, vagy egy meghatározott világtájhoz történő igazítása. Iránymérő eszköz esetén a ~ meghatározott szögérték beállításával, térkép esetén annak meghatározó vonalai (keretvonalak vagy koordinátahálózatának É–D irányú vonalai) a megfelelő világtáj irányába forgatásával történik. A térkép tájolása a terepi tájékozódás egyik alapművelete. A környező terep beazonosítására csak ezt követően van lehetőség. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

tájoló: irányzékkal és szögértékek meghatározására alkalmas beosztással (ez többnyire vonás és fokbeosztás) mágneses iránytűvel ellátott tájékozódási eszköz. A ~ a terepi tájékozódás szinte valamennyi műveletében szerepet játszik. Alkalmazható térképek tájolására; világtájak meghatározására és kitűzésére; adott álláspontból célpont, tájékozódási pont azimutjának meghatározására, ismert azimutértékek alapján tereptárgyak beazonosítására; irányok és szögek terepi mérésére és kitűzésére; azimutmenet végrehajtására. Mint térképi mérőeszköz alkalmas továbbá irányszögek meghatározására is. A Magyar Honvédségben az egyéni tájékozódás rendszeresített eszköze évtizedeken át a 39/49 M jelzésű ~ volt, amely kialakítását illetően nagyfokú hasonlóságot mutat a Johann Ritter von Bézard által 1902-ben szabadalmaztatott, és napjainkban Bézard-tájolóként is ismert eszközzel. Ezeken a ~kon a körfelosztás még a 6000 vonásból (pars) áll. Magyarország NATO-csatlakozásával az Egyesült Államok haderejénél rendszeresített lencsés ~ is bevezetésre került a Magyar Honvédség alakulatainál. A lencsés ~, a Bézard-féle ~któl eltérően, a körbeosztás leolvasására kihajtható lencsét alkalmaz. A lencsét tartó elforgatható lemezt iránnyal is ellátták a tereptárgyak pontos megirányzásához. A lencsés ~ az iránytű együtt mozog a skálával, így az irányok meghatározásának módja eltér a Bézard-féle ~knál alkalmazott módszertől. A lencsés ~ körfelosztása 6400 vonásból (mils) áll. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

tájolóábra: a szabványos topográfiai térképek kerettartalmában található magyarázó ábra, amely grafikusan és numerikusan is kifejezi a földrajzi észak, a hálózati észak és a mágneses észak irányai között az adott vetületi sávra és térképszelvényre vonatkozó összefüggéseket, mint például az iránytűeltérést, a meridiánkonvergenciát és a mágneses elhajlást. A ~ segítségével a terepen mért mágneses azimut az iránytűeltérés (mágneses tájékozószög, avagy irányhelyesbítés) értékének ismeretében irányszöggé, a mágneses elhajlás ismeretében pedig földrajzi azimuttá alakítható. A ~ával közölt összefüggéseket mind a terepi tájékozódásban, mind a tüzérbemérés során figyelembe kell venni. Minden térképszelvény egyedi ~ával rendelkezik a földrajzi helyzettől függően és a változó mágneses észak következtében.

Az UTM vetületi sáv szélétől 3 térképszelvény távolságig a szomszédos vetületi sáv ~ája is megtalálható a topográfiai térképeken eltérő színnel jelölve. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

taktika: a cél elérésére alkalmazott módszer, a stratégia lebontása. Olyan eljárás, amely a beazonosítható középtávú célokhoz, lehetőségekhez igazítja a szervezet taktikai cselekvési programját. A feladatcsoportokat és az azokhoz szükséges erőforrásokat jelenítik meg, a megoldás eljárásrendszerével együtt. A taktikai cselekvési program 2–4 év időtartamú. A következő kérdésre válaszol: „hogyan, milyen módon kell tennünk?" Ebből bontják le az operatív, konkrét cselekvési programot. (C. O.) → *katonai vezetés*

taktikai (harcászati) harctéri sérültellátás (Tactical Combat Casualty Care – TCCC): **1.** ~ célja: a harcoló erő megőrzése, védelme, a megelőzhető halálokok kezelése révén. Szakaszai a tűz alatti ellátás (6–10 perc), ~ (23–30 perc), taktikai kiürítési ellátás, vagyis a harctéri sérültek evakuálása biztonságosabb helyszínre és/vagy a magasabb szintű ellátás irányába. A ~ végrehajtói a harctéri életmentő katonák és a műveleti első ellátó katonák. Lehetővé teszi a sérült legrövidebb időn belüli ellátását, mivel a harctéren bekövetkező elhalálozások 90%-a azelőtt történik, mielőtt a sérült bármilyen egészségügyi szakellátásban részesülne. (K. I.) → *katonai egészségügy* **2.** A harci környezetben végzett prehospitális ellátást jelent, az életet veszélyeztető, főként traumás sérülések ellátásával foglalkozik. Alapelveiben eltér a hagyományos civil helyszíni sérültellátástól, amit a legtöbb egészségügyi szakdolgozó és orvos tanult. Ezek az eltérések abból adódnak, hogy a hadszíntéri ellátó gyakran találkozik egyedi mintázatú és típusú sebekkel, sérülésekkel, amelyeket a harcban részt vevő katonák szenvednek el. Ezek az egyedi sérülések és taktikai körülmények teszik különösen nehézzé azt, hogy a háborús övezetben mikor és milyen életmentő beavatkozás kerüljön előtérbe. Lehetséges, hogy a harctéri helyzetben az első ellátás csupán érszorító felhelyezésére korlátozódik. Ha a sérültet sikerül biztonságos helyre szállítani, standardizált fizikális vizsgálatokat kell elvégezni, amely összangban van a C–ABCDE elvekkel. Ezek: C (Control catastrophic bleeding): látható masszív vérzés elállítása; A (Airway): légútelzáródás elhárítása; B (Breathing): mellkassérülés következtében kialakult PTX megszüntetése; C (Circulation): vénabiztosítás és folyadékpótlás; D (Drugs): fájdalomcsillapítás; E (Exposition): halálos triász megakadályozása (kihűlés, savasodás, véralvadási zavar). Ez a fajta sorrendiség azért is fontos, mert egy rosszul időzített, de szakmailag korrektül elvégzett egészségügyi beavatkozás is végzetes lehet. (S. L.) → *katonai egészségügy*

taktikai (harcászati) sürgősségi sérültellátás (Tactical Emergency Medical Support – TEMS): kórházon kívül, különleges műveletek, körülmények (és szabályok) között egy-egy misszió tartamára adott – speciális helyszínen és körülmények között – a csapat tagjainak, segélynyújtóknak, áldozatok és elkövetőknek a védelmében végzett sürgősségi egészségügyi tevékenység. Az ellátás eljárásait a harcfeladatokból leszűrt tanulságokból fejlesztették ki. Az ezt a feladatot ellátók (TEMS-ellátók) különlegesen képzett személyzet, akik a civil különleges műveleti rendfenntartó egység részeként, például a különleges fegyverzetű és taktikájú (például a Terrorelhárító Központ) csapat tagjaiként működnek. A TEMS-ellátóknak magasabb kockázatú területen kell ellátást végezniük, ezért saját védelmük érdekében személyi védőeszközöket – sisak, golyóálló mellény, testpáncélzat, gázmaszk – szükséges viselniük. (S. L.) → *katonai egészségügy*

talajtípus: a ~ba azokat a talajokat soroljuk, amelyek hasonló környezeti tényezők együttes hatására alakultak ki, a talajfejlődés folyamán hasonló fejlődési állapotot értek el, és egyazon folyamattársulás által jellemezhetők. Egy talajtípusba tartozó talajok egyforma kémiai, fizikai és biológiai folyamatokkal jellemezhetők, ezért minden lényeges, a talaj termékenységét meghatározó tulajdonságuk is hasonló. A főbb ~ok: váztalajok, kőzethatású talajok, barna erdőtalajok, csernozjomtalajok, szikes talajok, réti talajok, láptalajok, mocsári erdők talajai, öntés- és lejtőhordalék talajok. A ~ alapvető módon befolyásolja az utakon kívüli mozgást, a műszaki és erődítési munkákat, az álcázást, tulajdonságai fontosak a járhatóság, a megmunkálhatóság, a műszaki és földmunkák végzése és a vízellátás szempontjából. Ezért a parancsnokságok és törzsek mind a hadművelet, mind a harc megtervezésekor figyelembe veszik hatásait. A katonaföldrajzi értékelések és leírások tartalmazzák az adott terület talajviszonyait, területi kiterjedését, teherbíró képességét, jellemző tulajdonságait, az időjárási tényezők és hatások nyomán bekövetkező változását. A talaj főbb jellemzői: a fizikai állapot (keménység, kötöttség), a mechanikai tulajdonság (szilárdság, állékonyság, portartalom), és a kölcsönhatása a vízzel (vízfelvevő, megtartó és áteresztőképesség). (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

találati pont: a röppálya metszéspontja (a célnál) a tereppel. (Sz. T.) → *tüzérség*

találati szög: a terep szintje és a találati pontban a röppályához húzott érintő által bezárt szög. (Sz. T.) → *tüzérség*

találati valószínűség: arra a kérdésre ad választ, hogy sok, azonos körülmény között leadott lövés esetén milyen gyakran következhet be (érhető el) találat a célban. A ~ növelésére csak az ellenséges célok és a pusztításukra kijelölt tűzeszközök kölcsönös helyzetére vonatkozó pontos adatok birtokában lehetséges. Ezen adatok megszerzése mindenekelőtt a tüzérség állományába tartozó korszerű műszerek (eszközök) és technikai berendezések (rendszerek) alkalmazásával valósítható meg. A lövészet elméleti és gyakorlati kérdéseinek vizsgálatakor gyakran kell megoldani olyan feladatokat, amelyek a lövedék ~e különböző méretű és formájú területeken való megjelenésének kiszámításával kapcsolatosak. A ~ a nagy számok törvénye alapján, a matematikai statisztika és a valószínűség elmélet alkalmazásával számítható ki. (Sz. T.) → *tüzérség*

találkozóharc: olyan menetből indított tevékenység, amikor a szemben álló felek támadótevékenységgel akarják megoldani a harcfeladataikat. A ~ addig tart, míg az egyik fél el nem éri a támadási célját, vagy a harcoló felek valamelyike át nem tér más jellegű harcfeladat végrehajtására. Célja: *a)* a támadó ellenség csoportosításának megsemmisítése; *b)* meghatározott körletek terepszakaszok birtokbavétele és kedvező feltételek megteremtése a támadás kifejlesztésére. A ~ kialakulhat: *a)* támadásban az előrevonás közben, az ellenlökés elhárításakor, bekerítésre irányuló manőver folyamán, üldözés folytatása során; *b)* védelemben az ellenlökés, ellencsapás végrehajtására irányuló manőver során, a légi és a tengeri deszantok kirakását követően; a mögöttes területen történő menet, felvonulás esetén. A ~ jellemzői: *a)* a helyzetek tisztázatlansága és gyakori változásai; *b)* a harc magas intenzitása; *c)* a kezdeményezés megragadásáért és megtartásáért folyó megfeszített küzdelem; *d)* a harcrend, hadműveleti felépítés gyors változásai; *e)* a szemben álló felek harcrendjének nyitott szárnyai; *f)* a manőverek széles körű alkalmazásának lehetősége. A ~ sikerének főbb feltételei: *a)* a folyamatos és megbízható felderítés;

b) a döntések időbeni meghozatala, gyors eljuttatása a csapatokhoz; *c)* a vezetés folyamatossága; az erők és eszközök csoportosításának kellő időben történő létrehozása; *d)* az ellenség megelőzése a csapások kiváltásában, az erők szétbontakoztatásában és a manőverek végrehajtásában. Az a fél ér el sikert, amelyik bátrabban, határozottabban cselekszik, gyorsabban ragadja meg kezdeményezést és azt a harc folyamán megtartja. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

támadó légi szembenállás (Offensive Counter Air – OCA): különböző támadó feladatokból tevődik össze annak érdekében, hogy megsemmisítse, szétzilálja, vagy csökkentse a szemben álló fél légi és rakétaképességeit. Ideális esetben a ~ megakadályozza a légi járművek, illetve a rakéták felszállását, indítását azáltal, hogy azokat a felszínen megsemmisíti, vagy kiszolgáló berendezéseikben tesz kárt a megfelelő mértékben. E feladatok lehetnek előre tervezettek, vagy ad hoc módon végrehajtottak, amelyeket ellenséges területen hajtanak végre. Az előre tervezett ~i feladatok folyamatos és pontos információgyűjtésen nyugszanak a célpontok pontos helyéről, az azonnaliakat pedig időérzékeny (felbukkanó), vagy nagy mozgékonyságú célpontok támadásakor hajtják végre, amikor akár perceken múlhat a sikeres támadás. A ~ levegő-felszín, illetve levegő-levegő támadásokat, valamint az ellenséges légvédelem elnyomását (ami sok esetben csupán elektronikai harci elnyomást és nem fizikai pusztítást jelent) foglalja magában. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

támadó művelet: a támadás a harctevékenység egyik fajtája. A ~ magába foglalja a műveletben részt vevő összhaderőnemi (összfegyvernemi) erők összehangolt tevékenységét az ellenség pusztítása, semlegesítése, megsemmisítése, foglyul ejtése, haditechnikai eszközeinek, anyagi készleteinek zsákmányul ejtése, a kijelölt terepszakaszok, objektumok birtokba vételére érdekében. A támadó tevékenység megindítható az ellenségtől távolról előrevonást követően, vagy közvetlen harcérintkezésből átcsoportosítás, illetve váltás után. A ~ cél, hely és idő szerint összehangolt, egységes elgondoláson alapuló a támadási cél elérését biztosító hadászati, hadműveleti, harcászati tevékenységek egymást követő végrehajtásából áll. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

támadólagos elhárítás: aktív, kezdeményezést biztosító, a megelőzést szolgáló műveleti eljárás. Megjegyzés: formailag megvalósul a dezinformáció és a műveleti célú csapda alkalmazása során. (H. H.) → *felderítés*

támadólagos hírszerzés: az ellenséges hírszerző szervek dezinformálása, erőik lekötése, félrevezető adatok kezükre játszása. (H. H.) → *felderítés*

támogatás: 1. a Magyar Honvédség kompenzációs (juttatási, ~i) rendszere sokrétű. Ennek része: *a)* képzési ~; *b)* a szakmai át-, vagy továbbképzési ~ (amelyben az állomány tagja a szolgálati viszonyának megszűnésekor, megszüntetésekor, miniszteri rendeletben meghatározott esetekben és feltételekkel elhelyezkedésének elősegítése érdekében részesíthető); *c)* a szerződéshosszabbítási díj és a visszailleszkedési ~ (a szerződéshosszabbítási díj rendeltetése, hogy a legénységi állomány tagjait az eredetileg vállalt szolgálati idő leteltekor újabb szolgálati évek vállalására ösztönözze. Ettől eltérően, ha a szerződés meghosszabbítását a legénységi állomány tagja nem vállalja, a korábbi leszerelési segély intézménye helyett a törvény bevezeti a visszailleszkedési ~ intézményét a pályaelhagyó állománytagok munkaerő-piaci reintegrációjának ~a érdekében.); *d)* lakhatás-támogatási rend-

szer (a miniszter által vezetett minisztérium rendelkezése alatt lévő lakások, helyőrségi szálló-férőhelyek juttatásával, lakás részleges felújításához nyújtott hozzájárulással, a lakás fenntartási költségeihez való, a rászorultság mértékéhez igazodó hozzájárulással, lakások bérletéhez és lízingjéhez nyújtható pénzbeli ~sal, és a magántulajdonú lakás építéséhez, vásárlásához, valamint a pénzintézeti lakáscélú kölcsön kiváltásához nyújtható visszatérítendő és vissza nem térítendő ~sal). (I. A.) → *humánpolitika, személyügy* **2.** olyan tevékenység, amely során az elöljáró parancsnok a rendelkezésre álló erőivel segíti a fő feladatot végrehajtó alárendelt csapatokat a feladat (művelet) teljesítésében. A harci műveletek során támogató kötelékek végrehajthatnak általános, megerősítő ~i feladatokat. Békefeladatok végrehajtása során alkalmazhatnak mentorálás, mecenatúra támogatási eljárásaikat is. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

támogató légi műveletek: lásd *légi támogatás* (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

támogató szolgáltatás: a felhasználói szolgáltatások nyújtásához a híradó-informatikai szolgáltató számára szükséges szolgáltatás. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

támpont: védelemben a lövész- (harckocsi-) szakasz, illetve század részére a harc megvívásához kijelölt és berendezett, a harc megvívásának elgondolásával, a tűzrendszerrel és a műszaki zárakkal összhangban lévő tereprész. A ~ berendezése magába foglalja a tüzelőállásokba, a rajállásokat, a rajok (szakaszok) közötti közlekedő árkokat, fedezékeket, óvóhelyeket, tartalék és színlelt állásokat úgy, hogy azt bármely irányból védeni lehessen. Szélessége elérheti: raj esetében a 300–400 m-t, míg század esetében az 1–1,5 km-t; a mélysége a szakasz esetében a 200–300 m-t, század esetében az 1 km-t. A századok ~jai képezik a zászlóalj védőkörlet alapját. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

tanácsadó: szakértő, akit adott szolgáltatások, tevékenység(ek) jellemzőinek felmérésére és a fejlesztésre, javításhoz vagy újjáalakításhoz szükséges ismeretek átadására kérnek fel. A katonai törzsekben alkalmazott specialisták, alapvetően a parancsnok tanácsadói. (C. O.) → *katonai vezetés*

Tanárky Sándor (1784–1839): katonatiszt, hadtudós. 32 éven át szolgát a császári-királyi hadseregben. 1809-ben zászlós lett. Kiváló eredményei alapján három ízben soron kívül lépett elő. Különböző törzsek tisztjeként részt vett az 1809-ben lezajlott győri ütközetben, az 1812-es, az 1813-as, az 1814-es és az 1815-ben folyt hadjáratokban; később zászlóaljparancsnoki beosztást kapott. Katonai szolgálatát 1838-ban főstrázsamesterként (őrnagy) fejezte be. Hadtudománnyal ifjúkora óta foglalkozott. Először széles körű nyelvtudására támaszkodva katonai tanulmányokat fordított magyarra és németre, később katonai szabályzatokat szerkesztett és katonaföldrajzi leírásokat készített, majd több évig a bécsújhelyi katonai akadémián tanított. 1837-ben, nyugdíjazására várva, gróf Széchenyi István biztatására, bekapcsolódott a Magyar Tudós Társaság keretében folyó hadtudományi tevékenységbe. 1837. szeptember 7-én a Társaság tizenhárom jeles tudós javaslatára megválasztotta levelező tagjának. Egy év elteltével rendes tag lett. Székfoglaló előadását 1838. november 19-én tartotta meg *A hadtudományoknak az álladalmak, s különösen magyar hazánk fenntartására életbe ható fontosságáról* címmel, ebben a hadtudomány művelésének fontosságát hangsúlyozta. 1839 januárjában a magyar „hadiműnyelv" kialakítása érdekében programot terjesztett elő,

amelyet az ülésszak elfogadott. A rá háruló kidolgozó feladatoknak elhatalmasodó betegsége és halála miatt már nem tudott eleget tenni. Hadtudományi tevékenysége elismeréseként a Magyar Hadtudományi Társaság 1993-ban Tanárky Sándor-díjat alapított. (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

tanfolyam: az általános vagy alapismereteken túl egy konkrét feladatkör ellátásához/beosztás betöltéséhez szükséges szakismeretek, vagy valamely (hadi)technikai eszköz, berendezés felhasználói, vagy üzemeltetői szintű kezelésének elsajátítására, nyelvtudás megszerzésére irányuló szervezett, legtöbbször katonai tanintézetekben folytatott oktatási tevékenység, amelynek zárásaként a ~ képzési programjában meghatározott kimeneti követelmények eredményes teljesítéséről (sikeres vizsgaeredmény alapján) igazolás, vagy képesítést jelentő bizonyítvány kerül kiállításra. A ~ok időtartama igen eltérő, a néhány naptól a több hónapig terjedő is lehet, amely időtartamában a beiskolázott személyek mentesülnek a beosztási kötelezettségeik alól. A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar képzés széles körű tanfolyami koordinációs feladatait a Katonai Tanfolyamszervező Hivatal látja el. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

tanintézet: a honvédség tiszti és altiszti utánpótlását, át- és továbbképzését, valamint a tisztek magasabb szintű képzettségét biztosító katonai oktatási intézmények megnevezése. Jelenleg ilyen intézmény a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar és a Magyar Honvédség Altiszti Akadémia. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

tanműhely: a (hadi)technikai eszközök üzemeltetésével, üzembentartásával összefüggő gyakorlati tevékenységeinek oktatására létrehozott műhely, illetve több műhely együttese. Rendeltetése a fegyverek, optikai eszközök, műszerek, gépek, gép- és harcjárművek üzemeltetésével (alkalmazásával) és üzembentartásával (hibafelismeréssel, hibabehatárolással, karbantartással, javítással) összefüggő igénybevételi és javítási feladatokhoz szükséges jártasságok, készségek kifejlesztése, az ehhez szükséges szemléltetés, bemutatás, magyarázat és ismeretközlés lefolytatása szervezett foglalkozások keretében. A ~ berendezésének általános érvényű módszertani követelménye, hogy a férőhelyek, munkahelyek és munkaeszközök úgy legyenek kialakítva, illetve csoportosítva, hogy az elsajátítandó ténykedéseket a kiképzendők lehetőleg egyidejűleg gyakorolhassák. Az egyes gyakorlóhelyeket ezért 4–5 fő foglalkoztatására célszerű berendezni, így a ~i foglalkozáson részt vevő szakasz (húsz-huszonöt fő) 4–5 foglalkozási helyen forgószínpadszerű váltásokkal gyakorolhat. A különféle típusú ~ekkel kapcsolatos szakmai követelményeket fegyvernemi-szakmai differenciálódással a szakmai normatívákban és módszertani előírásokban rögzítik. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

tanterem: meghatározott létszámú csoport (általában szakasz vagy osztály) oktatására használt zárt, fedett, a külső környezettől elkülönülő helyiség, amelyben egy időben egy kiképző (oktató) vezetésével egy tanulócsoport (szakasz, osztály, tancsoport) foglalkozása (tanórája) folyik. A ~ lehet általános rendeltetésű oktatási helyiség, amelyben bármely kiképzési ág – elsősorban elméleti – foglalkozásai lefolytathatók, vagy lehet speciális, valamely konkrét kiképzésiághoz kapcsolódóan felszerelt (például katonai tereptan – térképek, metszetek) szak~. A ~ didaktikai funkciója az ismeretközlés az oktató (tanár) és a hallgatók (tanulók) között, de alkalmas az önképzésre is. Az általános

rendeltetésű ~ állandó jellegű berendezéséhez tartozhatnak különböző oktatástechnikai eszközök (számítógép, kivetítő, vetítővászon). A katonai gyakorló- és lőtereken találhatók továbbá az úgynevezett nyári tantermek, amelyek ugyancsak az oktatás, kiképzés (gyakorlati) helyszíneként szolgálnak, azonban jellemzőjük, hogy csak oszlopokon álló tetővel rendelkeznek, nincsenek oldalfalaik (nyitottak), így az időjárási körülmények befolyásolhatják az ott folyó oktatási tevékenységeket. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

tantermi képzés: a kiképzési foglalkozások, tanórák egy részének zárt, fedett, a külső környezettől elkülönített helyen (teremben) végrehajtott formája. A ~ keretében dolgozzák fel az oktatás, kiképzés, tanfolyami át-, vagy továbbképzés elméleti anyagát előadás, csoportos foglalkozás formájában. A ~t gyakran gyakorlati (terep-) foglalkozások követik. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

tanulmányi szerződés: a Honvédség az állomány tagjának a Honvédelmi Minisztérium képzési katalógusban szereplő: *a)* a doktori (PhD) képzésen; *b)* a honvédtiszti mesterképzés keretében nem induló, az állomány tagjának a tervezett előmeneteléhez kapcsolódó polgári mesterképzésen; *c)* a katonai képzés keretében nem induló polgári képzésen történő részvételét ~ megkötésével támogathatja. A ~ben a Honvédség vállalja, hogy az állomány tagjának a tanulmányok alatt, annak elvégzéséhez támogatást nyújt, az állomány tagja pedig arra kötelezi magát, hogy a tanulmányait folytatja, és eredményes befejezését követően szolgálati viszonyát meghatározott ideig nem szünteti meg. A ~ben meg kell határozni a Honvédséget terhelő támogatás formáját és mértékét, továbbá – a Honvédség által nyújtott támogatás mértékére figyelemmel – a kötelezően szolgálati viszonyban töltendő idő tartamát (legalább 1 év, maximum 10 év). A ~ben a felek közös megegyezéssel további kötelezettséget vállalhatnak, illetve jogosultságot köthetnek ki. A ~t írásba kell foglalni, és az közös megegyezéssel bármikor módosítható. Bármely fél szerződésszegése esetén a másik fél a szerződésszegésből eredő esetleges kárát a Polgári Törvénykönyv szerződésszegéssel okozott károkért való felelősségre vonatkozó rendelkezései alapján érvényesítheti. Az állomány tagja a Honvédségen kívüli más munkáltatóval ~t csak a munkáltatói jogkört gyakorlójának előzetes engedélyével köthet. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

tanulmányi támogatás: a Magyar Honvédség állományának valamely képzésre beiskolázott tagja részére, vezénylés vagy tanulmányi szerződés alapján, tanulmányai elvégzéséhez jogszabályban meghatározott – pénzbeli, munkaidő-kedvezményben, természeti juttatás – formában nyújtott támogatás. Segítségével biztosítja a munkáltató a tanulás egyes feltételeit, másfelől ezen keresztül ösztönzi a képzésre beiskolázott személyt tanulmányainak sikeres elvégzésére. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

tanuló szervezet: a környezet kihívásainak felfedezését és a rájuk való minél gyorsabb reagálást előtérbe helyező, a kritikus sikertényezőket folyamatosan elemző szervezet. (C. O.) → *katonai vezetés*

tapasztalat-adatbázis: a tapasztalatfeldolgozás folyamatának legfontosabb, nélkülözhetetlen eszköze; a részleges és teljes értékű megfigyelések, azonosított, elfogadott, illetve bevezetett tapasztalatok központilag menedzselt, megosztott és kereshető gyűjteménye, valamint annak felhasználói felületen történő megjelenítése. A Magyar

Honvédség központi tapasztalatfeldolgozó rendszere kialakítását és működtetését koordináló szervezet (a Magyar Honvédség Kiképzési és Doktrinális Központ, majd annak bázisán 2016. július 1-jén megalakult Hadkiegészítő, Felkészítő és Kiképző Parancsnokság) a tapasztalatfeldolgozási folyamat támogatására 2008-tól Központi Tapasztalat-adatbázist (MH KTAB) működtet, amelyet a honvédségi szervezetek tapasztalatfeldolgozási tevékenységük során elsődleges eszközként alkalmaznak. Az adatbázis működtetője által biztosított, szükséges mértékű hozzáférés útján a honvédségi szervezetek a Központi Tapasztalat-adatbázisban jelenítik meg, illetve kísérik figyelemmel a rögzített megfigyelések feldolgozásának helyzetét, az azonosított, elfogadott és bevezetett tapasztalatokat. A NATO, illetve más szövetséges szervezet adatbázisaival történő adatcserét a Központi Tapasztalat-adatbázis működési szabályzatában és biztonsági utasításában meghatározott szervezetek az előírt együttműködési és szolgálati rendben hajtják végre. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

tapasztalatfeldogozó rendszer: a vezetés teljes folyamatában a parancsnok és a törzs tagjai állandó tájékozódásuk, személyes vezetésük, ellenőrzésük során gyűjtik az információkat. A kiemelt jelentőségű műveleteket, rendezvényeket és eseményeket követően, illetve tervezett időszakonként feldolgozzák a működési tapasztalatokat, amelyre célcsoportokat alakítanak ki. A célcsoportok kapcsolódhatnak a vezetési rendszerhez, illetve szakmai szervezetekhez. A tapasztalatok feldolgozásának négy fontos eleme van: a megfigyelés, elemzés (értékelés), döntéselőkészítés és bevezetés. Ebben a folyamatban kiemelt helyet foglal el az azonnali értékelés, illetve a feladat- és rendezvényzáró megbeszélés. Lényeges, hogy mindkettő az adott feladatmegoldás után esedékes: a résztvevők bevonásával történő őszinte, tényfeltáró megbeszélés. A tapasztalatok azt mutatják, hogy vitathatatlan az azonnali értékelés/kiértékelés szerepe a tapasztalatfeldolgozás rendszerében, amelyet időben, a konkrét feladat végrehajtása után, a lehető legrövidebb időn belül kell megejteni, amíg a résztvevőkben még frissek az élmények, benyomások. Egy rendezvényt vagy nagyobb eseményzárót (választás) követő megbeszélést rendszerint a tevékenység befejezését követő 24–72 órán belül célszerű elvégezni. A megbeszélés jellegétől függően különböző funkcionális személyeket is célszerű meghívni. (C. O.) → *katonai vezetés*

tapasztalatfeldolgozás: a megfigyelések honvédségi szervezetek által végzett feldolgozása, amelynek során a megfigyelés vagy az igényelt és összegyűjtött vezetői információ elemzését követően azonosított, esetleg elfogadott tapasztalattá, majd a szükséges javító folyamat végrehajtása után bevezetett tapasztalattá minősül, és a bevált gyakorlat kialakítása érdekében az összes érintett honvédségi szervezet számára elérhetővé válik. A műveleti képességek alakítása, a műveletek sikeres végrehajtása, a műveletekre való felkészülés és a kiképzés hatékonyságának növelése, a vezetői kontroll erősítése, a belső eljárásrend, az együttműködés rendszerének és a különböző vezetői szinteken jelentkező egyéb katonai feladatok végrehajtásának hatékonysága folyamatos javítása érdekében tapasztalatfeldolgozó-rendszert alakítottak ki. Ez a rendszer a vezetők, parancsnokok eszköze a hiányosságok megszüntetésére, a bevált gyakorlat rögzítésére, alkalmazására és általánossá tételére vonatkozó döntéseik meghozatalához. A rendszer megfigyelési, elemzési és értékelési, döntéselőkészítési és jóváhagyási, valamint bevezetési szakaszokból épül fel. A megfigyelések forrásai lehetnek rendszeres (napi, heti) jelentések; azonnali (tényközlő, és eseményt

követő, feldolgozó) jelentések; ellenőrzések tapasztalatai; szakterületi (kiképzés, logisztika stb. helyzetéről szóló) összefoglaló jelentések, úti jelentések; egyéni megfigyelések. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

taposóakna: a gyalogság elleni aknák a hatásuk kifejtésének módja alapján romboló vagy repeszhatású aknákra oszthatók. A romboló hatású gyalogsági aknák – a ~ák – közös jellemzője, hogy harcképtelenséget vagy halálos sérülést okoznak a rálépő személynek. Általában a talaj felszíne alá telepítik, egyenként, csoportosan vagy aknamezőben alkalmazzák. A kisméretű ~ák szórással is telepíthetők a föld felszínére. Fémtartalmuk és méretük kicsi, ezért a felderítésük meglehetősen nehéz. Kombináltan alkalmazhatók harckocsi elleni aknákkal és a nem robbanó műszaki zárak többségével, azok leküzdésének megnehezítése céljából. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

tarack: lásd *tüzérségi tűzeszköz* (M. G.) → *tüzérség*

tarackágyú: lásd *tüzérségi tűzeszköz* (M. G.) → *tüzérség*

tarackaknavető: lásd *tüzérségi tűzeszköz* (M. G.) → *tüzérség*

tárolás: a páncélos- és gépjárműtechnikai eszközök ~a időtartamtól függően lehet rövid időtartamú ~ (RIT), amikor a ~ időtartama egy hónapnál több, de az egy évet nem haladja meg, vagy hosszú időtartamú ~ (HIT), amikor a ~ időtartama legalább öt év. A rövid időtartamú ~t az állományilletékes katonai szervezet tárolóhelyén hajtják végre, a hosszú időtartamú ~ alapvetően a központi logisztikai tárolóhelyen (bázison) valósul meg, de történhet az állományilletékes katonai szervezet tárolóhelyén is. ~ba helyezni csak hadra fogható, kifogástalan technikai állapotú, az előírt üzemi tartalékokkal rendelkező eszközt szabad. A rövid időtartamú ~ előtt el kell végezni a soron következő szakjavítói *t*echnikai kiszolgálási fokozat (3–4. TK) műveleteit, végre kell hajtani az előírt anyagok cseréjét, az után- és feltöltéseket, az előírt ellenőrzéseket, beszabályozásokat és a készletek kiegészítését. Hosszú időtartamú ~ előtt központi vagy kijelölt javító szervezetnél meghatározott technológia alapján végre kell hajtani a harcjárművek műszaki előkészítését, csapatszinten az előkészítés visszaellenőrzését, a 2. TK műveleteit és az eszközök készletezését. A rövid időtartamú ~ előkészítésének feladatai: *a)* az eszköz külső és belső tisztítása, zsírtalanítása; *b)* valamennyi elöregedett, repedt gumi alkatrészek cseréje; *c)* a csőcsatlakozások megbízható tömítettségének ellenőrzése; *d)* a festékhiányos felületek kijavítása, újrafestése; *e)* a kenőanyagok minőségének ellenőrzése, esetleg cseréje; *f)* a hajtóanyag minőségének ellenőrzése, esetleg cseréje; *g)* a hűtőrendszer ellenőrzése, évszaknak megfelelő hűtőfolyadék feltöltése. A rövid időtartamú ~ végrehajtásának feladatai: *a)* a motor és tartozékainak kikonzerválása; *b)* a fegyverzet és tartozékainak kikonzerválása; *c)* a híradó- és optikai berendezések kikonzerválása; *d)* az elektromos berendezések kikonzerválása. A hosszú időtartamú ~ra tervezett járművekbe nem málházhatók az olyan anyagok, amelyek biztonságtechnikai felülvizsgálatának gyakorisága, frissítési csereideje nem esik egybe a ~ ciklusidejével. Az eszközökön kívül kell tárolni az agresszív tulajdonságú és a korrózió kialakulását elősegítő anyagokat is. A hosszú időtartamú ~ba helyezéskor, illetve az újrakonzerváláskor lecserélik a hajtó- és kenőanyagokat, a speciális munkafolyadékokat, az öregedésre hajlamos, illetve a technológiában előírt alkatrészeket. A hosszú időtartamú ~ra tervezett járművek

~hoz történő műszaki előkészítéséről, konzerválás végrehajtásáról és a hermetikus lezárás körülményeiről információt hordozó ~i naplókat, az eszközök üzembe helyezése vagy újrakonzerválása után két évig meg kell őrizni. A hosszú időtartamú ~ba helyezést az eszköz törzskönyvébe és a ~i naplóba is be kell jegyezni. A ~ból kivétel a párazáró burkolat, az éltompító anyagok és a páralekötő anyag eltávolításával kezdődik. Az üzemkésszé tétel egyes fázisainak végrehajtása előtt ellenőrizni kell a párazáró burkolat, a záróelemek, a plombák meglétét és épségét, a jármű teljességét és a tartozékok málházását. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

társadalmi intézmény: egy adott társadalom tagjainak többsége által végzett társadalmi tevékenységek alapvető módjai. Az intézmények magukban foglalják a széles körben elfogadott értékeket és normákat és minden intézményesült viselkedésformát erős szankciók védenek. Az intézmények alkotják egy társadalom alapját, mivel ezek képviselik az idők során tartósnak bizonyult, viszonylagosan rögzített viselkedésmódokat. Az intézmény fogalmának széles körben elfogadott különböző értelmezései szerint az intézmény jelentheti *a)* elvárások, illetve szabályok sajátos rendszerét; *b)* a viselkedés megfigyelhető szabályszerűségét, a kölcsönhatások rendszerességét; *c)* beállítottságok, értelmezési hajlandóságok valószínűségét. Az intézmény jelenthet továbbá *d)* valamilyen csoportot vagy szervezetet; végül jelentheti *e)* a társadalom valamely szféráját, vagy alrendszerét. Az intézmény kifejezést gyakran használják a társadalmi csoport és a társadalmi szervezet fogalmához hasonló értelemben, ahhoz hasonlóan, ahogyan azt Weber is tette. A köznapi és a hivatalos szóhasználathoz ez az értelmezés áll a legközelebb, amely szerint intézmények például a vállalatok, a települések önkormányzatai, vagy az egyetemek. Például Goffman ehhez hasonló értelemben használja az intézmény kifejezést. (K. J.) → *katonaszociológia*

társadalmi kapcsolat: kifejezett vagy hallgatólagos megegyezés által kialakított kölcsönös elvárás és elkötelezettség adott egyének között abban a vonatkozásban, hogy elősegítik egymás érdekeinek az érvényesítését. A társadalmi viszonyok tényszerűek, a ~ok viszont tudati és normatív természetűek; a ~ tartalmát a szóban forgó – kifejezetten megfogalmazott vagy hallgatólagos – megegyezés által kialakított elkötelezettség képezi. Egyes ~ bizonyos társadalmi viszonyok tudati és normatív megfelelői; azonban léteznek olyan ~ok, amelyek társadalmi viszonyok formájában elvileg nem léteznek, valamint léteznek olyan társadalmi viszonyok (és a társadalmi viszonyok többnyire ilyenek), amelyek ~ok formájában nem léteznek. A ~ olyan társadalmi kölcsönhatást határoz meg vagy valószínűsít a felek között, amelyben egymás érdekeinek a megvalósulását szándékosan segítik; az egyik fél szándékosan hat pozitívan a másik fél szükséglet kielégítésének társadalmi előfeltételeire, és viszont. Bizonyos ~ok elvileg rendszeres társadalmi együttműködést határoznak meg a felek között; más ~ok viszont csak alkalomszerűen és bizonyos valószínűséggel határoznak meg szándékosan pozitív társadalmi hatásokat a felek között, amelyekre csak az elmélet engedményes szintjén lehetünk tekintettel. (P. T.) → *humánpolitika, személyügy*

társadalmi szerep: 1. olyan elvárás, amit az adott státust betöltő személy iránt támasztanak, és aminek meg kell felelni. A társadalmi státushoz kapcsolódó társadalmi elvárásoknak megfelelően tipikus magatartásformák alakulnak ki. Minden státushoz tartozik a viselkedésnek egy meghatározott

általános formája, amelyet a környezet elvár az egyéntől. Ez külső követelményként jelenik meg, kötelezi az egyént és független a személy tulajdonságától. A ~ olyan elvárás, amelyet az adott státust betöltő személy iránt támasztanak, amelynek meg kell felelni. A szerepek között vannak alapvetők, amelyeken nem tudunk változtatni, ilyenek például a nemi szerepek. A ~ek közül az egyik tradicionálisnak mondható szerep a férfi családfenntartó szerepe. Hagyományosan ez azt jelenti, hogy a férfi az, aki megtermeli azokat az anyagi javakat (manapság pénzt), amit a család elfogyaszt. Napjainkban a nők munkavállalásával ez a szerep megváltozni látszik, de még mindig erősen él a köztudatban. A hagyományos férfi szerep mellett beszélhetünk hagyományos női szerepről is. Ebbe elsősorban a gyermeknevelés és az ahhoz kapcsolódó tevékenységek, valamint a háztartás vezetése tartozik bele. Mind a kettő ellátása és a munkaerőpiaci szerepvállalás a nőkre manapság szinte teljesíthetetlen terheket ró. A nemek közötti egyenlőtlen terhelés napjainkban növekszik a nők terhére. A nők munkaerőpiacon való megjelenése ellenére nem csökkentek az őket terhelő, családban ellátott feladatok, a háztartás vezetése, a gyermeknevelés. A nők törekvései a tradicionális ~ből történő kitörésre gyakorlatilag azt eredményezték, hogy mind a családi életben, mind a munka világában helyt kell állniuk; ha ez nem sikerül, akkor könnyedén áldozatul esnek bizonyos sztereotípiáknak (például karrierista nő). Ráadásul megfigyelhető statisztikai jelenség, hogy a nők ugyanazért a munkáért kevesebb pénzt kapnak átlagosan, mint a férfiak. (M. J.) → *humánpolitika, személyügy* **2.** A társadalmi szerkezetben elfoglalt pozíciókhoz sajátos szabályrendszer tartozik, amely megszabja mind a pozíciót betöltő személy viselkedését az interakció során, mind pedig a partnerek viselkedését felé. E szabályrendszereket szerepeknek nevezzük, ezek összefüggő viselkedésmodelleket írnak elő adott feltételek között. Beszélhetünk alapvető szociális szerepekről, amelyek minden kultúrában léteznek, csak formájukban különböznek. Ilyen univerzális szerep: a nemi, az életkori, a foglalkozási és a családi szerep. Attól függően, hogy a szerep egy adott pozícióval összefügg, megkülönböztetünk konvencionális és interperszonális szerepet. Szerepelvárásnak nevezzük az adott szerep betöltőjével szemben támasztott követelményeket. A modern társadalmakban a felgyorsult életritmussal egyre hangsúlyosabb társadalmi kérdés a szerepkonfliktus. Általában a személy-szerep; szerepek közötti; szerepen belüli konfliktus; szerep felfogásból adódó konfliktus és a szerepegyeztetés problémája kérdését vizsgálják kiemelt kutatási területként. A katonai szolgálat speciális terhei és a funkcionális működés jellemzői miatt a haderőkben fokozott figyelmet igénylő kérdés a szerepkonfliktus kezelése. (K. J.) → *katonaszociológia*

társadalmi státusz: az egyén, vagy adott csoport által a társadalomban, és/vagy a társadalmi intézményekben elfoglalt pozíciójára a környező társadalomhoz viszonyított helyzetére utal. Függvénye annak, hogy a csoport, vagy társadalom érvényes hierarchiáján belüli rendszerben milyen presztízsnek örvend. A ~ lehet aktív vagy látens, adományozott vagy szerzett. Az adományozott ~t az egyén születés révén szerezheti meg, míg a szerzett ~ személyes erőfeszítés és a ~ ra vágyó más személyekkel való versengés eredménye. (K. J.) → *katonaszociológia*

társadalom- és gazdaságföldrajz: lásd *társadalomföldrajz; gazdaságföldrajz* (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

társadalomföldrajz: a földrajz azon részterülete, amely a teret a társadalom és az általa megtestesített tevékenységek oldaláról

közelíti meg. Számos megnevezése volt az idők során, hívták/hívják a részdiszciplínát emberföldrajznak vagy antropo-geográfiának, kulturális földrajznak. A hazai ~ természeti, avagy komplex földrajzról történő leválásakor a humanisztikus földrajz volt a megnevezése. A szocializmus időszakában a gazdaságföldrajz kifejezés volt használatos a geográfia nem természeti részének egészére, amelybe ideológiailag nem fért bele például a vallás-, az etnikai és a politikai földrajz. Napjainkban az a szemlélet a meghatározó, hogy a társadalom az a rendszer, amely lefedi az ember működésének egészét, és a gazdaság ennek alrendszerként fogható fel. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

tartalékképzés: különböző anyagi-technikai eszközök és készletezése a harcoló csapatok fogyasztásának és veszteségeinek pótlására; a csapatok harcrendjében, hadműveleti felépítésében az előre nem látható vagy váratlanul felmerülő feladatok megoldására különféle erőcsoportosítások létrehozása. Az önkéntes haderő személyi ~e is az önkéntesség alapján valósul meg. Lásd *önkéntes tartalékos.* Mivel a hadkötelezettség felfüggesztésével a tartalék állomány képzése sem lehetséges, így ismereteink egészségi és hadrafoghatósági állapotukról hiányos. A haderő átfegyverzésével, új harceljárások bevezetésével a hadköteles tartalékos állomány ismeretei is megkopnak, elavulnak. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

tartalékos állomány: 1. Önkéntes tartalékos katona: az a katona, aki szerződésben vállalja a törvényben meghatározott feltételrendszer szerint a honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésről szóló 2011. évi CXIII. törvény (a továbbiakban: Hvt.) 41. § (5) bekezdésében foglaltakat, és annak előírásai alapján rendelkezésre áll. **2.** Katonai kiképzésben részesült (korábbi hivatásos és szerződéses – különleges jogrend alkalmazása során) állampolgár. (C. O.) → *katonai vezetés*

tartalékos rendszer: a honvédség ~e önkéntesség és jogszabályi kötelezettség alapján szervezett tartalékelemekből áll. A tartalékos állományba az önkéntes tartalékos, a kiképzett tartalékos, valamint a potenciális hadköteles tartozik. *a)* Az önkéntes tartalékos önként vállalja, hogy törvényben meghatározott feltételrendszer szerint rendelkezésre áll, és behívását követően tényleges szolgálata teljesítésével közreműködik a honvédség feladatai ellátásában. *b)* A kiképzett tartalékos állományba a honvédség állományából kikerült, korábban hivatásos, szerződéses vagy önkéntes tartalékos szolgálatot teljesített férfi tartozik. *c)* Potenciális hadköteles: a hadkötelezettség alá tartozó tartalékos, aki nem tartozik az önkéntes tartalékos és a kiképzett tartalékos állományba. A kiképzett tartalékosként, valamint a potenciális hadkötelesként nyilvántartott személy csak rendkívüli állapot, vagy megelőző védelmi helyzet idején a hadkötelezettség bevezetését követően teljesíthet tényleges katonai szolgálatot. Az önkéntes ~ békeidőszaki működését munkáltatói ösztönző-kompenzációs rendszer támogatja. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

tartalékostiszt-képzés: egyetemet (főiskolát) végzett, katonai szolgálatra – ezen belül tartalékos tiszti beosztás betöltésére alkalmas – és a tartalékos szolgálatot önként vállaló személyek felkészítése (különböző, elsősorban alegység-parancsnoki, szaktiszti, igazgatási és egyéb tartalékos tiszti beosztások ellátására). A képzésben részt vevők közül az igények és a képességek, illetve a rátermettség szerint választják ki és nevezik ki a tartalékos tiszteket. A ~t úgy tervezik és folytatják le, hogy a várható hadműveleti követelményeknek megfelelően már béké-

ben rendelkezésre álljon a katonai szervezetek mozgósítási szükséglete a háborús hadrend első feltöltéséhez, a szükséges tartalék a mozgósítási feladatok végrehajtásához, illetve a tiszti személyi tartalék a háborús veszteség pótlásához. A ~t a Magyar Honvédség Hadkiegészítő, Felkészítő és Kiképző Parancsnokság és a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar szervezi a Honvédelmi Minisztérium Oktatási, Tudományszervező és Kulturális Főosztály koordinációjával és a Társadalmi Kapcsolatokat Koordináló Főosztály szakmai irányításával. (Cs. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

távaknásítás: a tüzérségi tűzeszközökkel nagy távolságra lőtt szórt aknamező létesítése. A tüzérség gyalogság elleni aknákat, harckocsiaknákat, illetve gyalogság elleni aknákat és harckocsiaknákat vegyesen tartalmazó szórt aknamező létesítésére alkalmas. A különböző típusú aknák alkalmazását kettő, telepítésüket alapvetően meghatározó, az élesítési és az önmegsemmisítési idő jellemzi. Az élesítési idő az akna földet érését és a működési idő közötti időtartamot jelenti. Ez az időintervallum a különböző típusú aknák esetében 20–45 másodpercet ölel fel. Az önmegsemmisítési idő egy előre meghatározott időszak letelte után következik be, amikor az akna robbanóanyagát automatikusan felrobbantja. Az önmegsemmisítési idő alapján rövid, hosszú és állítható önmegsemmisítési idejű aknákat különböztetnek meg. A szórt aknamező telepítése dandár, vagy annál magasabb szintű parancsnok jóváhagyását igényli. Hosszú önmegsemmisítési idejű (nagyobb mint 24 órás időtartam) ~ végrehajtására csak hadosztály, vagy magasabb szintű manőverező-parancsnok adhat parancsot. A szórt aknamezők tervezése és a ~ végrehajtása az adott szintű manővererő-parancsnokok, a tüzér tűztámogató részleg parancsnokok és a műszaki törzsek szoros együttműködését igényli. (Sz. T.) → *tüzérség*

tavaszi ébredés hadművelet: lásd *Frühlingserwachen hadművelet* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

távbeszélő-kapcsolóközpont: a hálózati csomópontban olyan forgalomátvivő eszközök, kapcsolófokozatok, vezérlési és jelzésátviteli eszközök összessége, amelyek lehetővé teszik előfizetői távbeszélővonalak (-áramkörök) és -állomások egymással való összekapcsolását az egyéni hívók igénye szerint, elsősorban beszédinformáció kicserélésre. A ~ a kapcsolóközpontok egyik fajtája. A kapcsolás módja szerint megkülönböztetnek kézi vagy gépi kapcsolású ~ot. A ~ kapacitásán a csatlakoztatható fővonalak és mellékállomások maximális számát értik. A hálózatban elfoglalt helyétől függően a ~ lehet helyi, góc-, helyközi, nemzetközi, tranzit-, vagy végközpont és alközpont. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

távbeszélőközpont: a távbeszélő-hálózatok csomóponti kapcsolóeszköze, rajta keresztül valósul meg a hívó fél telefonkészülékének összekapcsolása a hívott fél telefonkészülékével. A ~ megnevezést használják a kapcsolóeszközöket és a tartozékaikat akkumulátorok, rendezősávok stb.) magában foglaló létesítmények megnevezésére is. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

távérzékelés: a földfelszínről, a földrajzi tényezőkről részletes és teljes képet nyújtó eljárások és eszközök összessége, amely a megfigyelt földrajzi térről és objektumairól műholdas, légköri és földi felvételezéssel, az elektromágneses sugárzás meghatározott spektrális tartományában, képi adatok érzékelése és rögzítése valósul meg. A ~ során az érzékelő és a vizsgálat tárgya között

nem létesül közvetlen fizikai kapcsolat. Ebből ered az eljárás fogalmi meghatározása is, amelyet az 1960-as évektől vezettek be eredetileg az űrfelvételek készítésénél. Napjainkban minden közvetett módon végrehajtott képi adatgyűjtésre alkalmazható ez a kifejezés, függetlenül az érzékelő térbeli helyzetétől. A ~ fejlődésével számos eljárást és eszközt dolgoztak ki a képi adatgyűjtés hatékonysága és részletgazdagsága növelése érdekében. Ezen eljárásoknál mindenekelőtt a passzív és aktív ~i módszereket kell megkülönböztetni. Passzív ~ esetén csak az objektumok által kibocsátott, visszavert elektromágneses sugárzás rögzítése zajlik, amelyek fő forrása a Nap. Aktív ~ végrehajtásakor a vizsgált objektumokat leképező elektromágneses impulzusokat a távérzékelő eszköz bocsátja ki és a visszaverődő sugárzás intenzitását, jellegét rögzíti. További lényeges sajátossága a ~nek az elektromágneses sugárzás hullámhossztartományának tetszőleges megválasztása. Megfelelő ~i eszközökkel a látható ((380–780 nm) spektrális tartományon kívül is lehet képi adatokat gyűjteni, illetve minden tartományban más jellemzői képezhetők le a vizsgált objektumoknak. Több, egymástól elkülönülő spektrális tartomány kiválasztásával, majd az ezekben érzékelt jelek kombinálásával, multispektrális kompozit képek hozhatók létre a földrajzi tényezők és a térben zajló jelenségek még részletesebb feltárása érdekében. Katonai célokra az aktív és a passzív ~, valamint az infra- és a látható tartomány képanyagát kombinálva is fel lehet használni. A nyers ~i adatok legtöbb esetben még nem alkalmasak felderítési és térképészeti célú felhasználásra. Az adatok feldolgozását képkorrekciós eljárásokkal (radiometriai korrekció, ortorektifikáció) oldják meg. A digitális képfeldolgozás (Digital Image Processing – DIP) eszközeit a fotogrammetriában is alkalmazzák. A képtartalom tartalmi kiértékelése a részben automatizálható fotóinterpretációval történik. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

távérzékelési adatok és anyagok: a térképészeti anyagok és adatok körébe tartozó digitális és analóg termékek, amelyek távérzékelési eljárással jöttek létre. Előnyösen alkalmazhatók mindazon esetekben, amikor a meglévő térképészeti anyagoknál frissebb, részletgazdagabb adatokra van szükség a hadszíntér és a terep harctevékenységre gyakorolt hatásának értékeléséhez, továbbá a terepen bekövetkezett változások és az ellenséges erők tevékenységének felderítéséhez. Megjelenési formájukat illetően jellemzően hagyományos filmalapú légi fényképek, illetve ezek papíralapú kontaktmásolatai, nagyításai; színhelyes és hamis színes űrfelvételek; digitális raszteres képi adatállományok és ezek nyomatai; kartografált fototérképek lehetnek. A filmalapú légi fényképek méretaránya a felvételezés magasságától (távolságától) és az optikai képfelvevő eszköz kameraállandójától függ. A terepi hosszra vonatkoztatott felbontás a felvételezés magasságától (távolságától) és a képérzékelő film/lapka méretétől, illetve szemcse/pixel méretétől függ. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

távirányítás: irányítható lövedékekhez, rakétákhoz alkalmazott irányítórendszer. A lövedék a célba vezetésére szolgáló parancsjeleket a tőle kisebb-nagyobb távolságban, földfelszínen, harcjárművön, hajón, repülőgépen található berendezéstől kapja. A parancsjelek továbbításának módja szerint van vezetékes, vezeték nélküli (rádiós) távirányítás. (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

távirányított légi jármű (Remotely Piloted Aircraft – RPA): a távirányított repülő rendszer része, csupán a levegőben levő rendszerelemre utaló megfogalmazás. A fe-

délzetén személyzet nem tartózkodik, a légi járművet (repülő szerkezetet) távirányítással navigálják, fedélzeti rendszereit, esetleges megfigyelő- vagy fegyverrendszerét szintén távolról kezelik. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

távirányított repülőrendszer: pilóta nélküli repülő rendszer (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

távközlési biztonság: alatt értünk minden olyan rendszabályt, amely védelemre vonatkozik, annak érdekében, hogy megakadályozzuk a távközlésből származó értékes információknak illetéktelen személyek által történő megszerzését, valamint szavatolni, ennek a távközlésnek a hitelességét. Magában foglalja a rejtjelezés, adás, kisugárzás biztonságát, valamint a távközlési biztonság anyagainak és információinak a fizikai biztonságát. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

távközlési és tájékoztató rendszerek: 1. Eszközök, módszerek, eljárások és amennyiben szükséges a személyi állomány összessége, amelyeket arra szerveztek, hogy végrehajtsák a speciális információk továbbítását és a feldolgozói funkciókat. **2.** A ~ egy gyűjtőfogalom, amely egyesíti a távközlési és a tájékoztatási rendszereket, azokat a felszereléseket, módszereket és eljárásokat és szükség szerint személyeket, amelyeket az információ továbbítás és feldolgozás megvalósítására terveztek. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

távközlési műhold: 1. Olyan műholdak, amelyeknek célja a telekommunikáció segítése rádió- és mikrohullámú frekvenciákat használva. A legtöbb ~ geoszinkron vagy közeli geostacionárius pályán kering. Az utóbbi időben megjelentek alacsony Föld körüli pályát használó rendszerek is. A felszíni földi állomások parabolaantennákkal küldenek vagy fogadnak adatokat a műholdakról. A ~ak az optikai kábelek és a tengeralatti kábelek kiegészítői. Az optikai kábeles kommunikációval ellentétben a műholdas kommunikációban fellép egy legkevesebb 270 ms-os jelkésés, amely megfelel a rádiójel haladási idejének a 35 800 km-re lévő műholdhoz és vissza. A műholdas internetes kapcsolat késése 600–800 ms, amely a földi internetes kapcsolatnak a 10-szerese. **2.** A hírközlési állomások közötti jelek átjátszására szolgáló, a Föld körül keringő eszköz. Két típusát különböztetik meg: *a)* aktív ~: olyan műhold, amely veszi, regenerálja és átjátssza az állomások közötti jelet; *b)* passzív ~: olyan műhold, amely visszasugározza az állomások közötti jeleket. A Föld körül keringő mesterséges égitest (szatellit), amely alkalmas földfelszíni pontok közötti távközlési összeköttetés létesítésére. Régebben kísérleteket végeztek passzívakkal, amelyek a Föld felől érkező jeleket visszaverték a Föld felé. Az így nyerhető energia azonban nem volt elegendő folyamatos összeköttetés fenntartására. Az aktív vevőantennát, vevőt, erősítőket, adót és adóantennát tartalmaz. Energiával napelemek látják el. A közeljövőben tervezik atomreaktor beépítését tápáramforrásként. A korszerű ~akat irányított antennával szerelik fel, amelynek a pillanatnyi helyzetétől függetlenül állandóan a Föld meghatározott része felé kell irányulnia. Mivel a stabilizálását általában a tengelye körüli forgással biztosítják, az antennát ellenkező irányban azonos sebességgel forgatják. A geostacionárius pályán levő ~ról kb. 17°-os szög alatt látszik a Föld. Teljes besugárzásához ilyen antennairányítottság szükséges. A jelenleg működő ~ak többsége ilyen antennával is és élesebb irányításúval (kb. 4°) is rendelkeznek. Az antennákat általában egyidejűleg adásra és vételre is használják. A fedélzeti elektronikus berendezések felépítése

és kapcsolódása függ annak az űrtávközlési rendszernek a rendszertechnikájától, amelyben a ~ működik. Általában kettős a frekvenciaáttevés és mindhárom sávban (vételi, KF, adási) jelentős az erősítés. A nem távközlésre felhasznált (kutató, meteorológiai, földfelderítő stb.) műholdaknak is kell távközlési összeköttetéssel rendelkezni ahhoz, hogy feladatukat el tudják látni. Az ember nélküli műholdaknak venni kell a távvezérlésre szolgáló jeleket, és a Föld felé kell adni a távmérés és adatátvitel jeleit. Az embert is szállító műholdak és űrhajók ezenkívül távbeszélő- és tv-összeköttetéssel is rendelkeznek. Újabban már ez utóbbit is kétirányúra építik ki: az egyik irányban az űrhajósok helyzetének figyelése, a másik irányban pedig közérzetük javítása érdekében továbbítanak képet. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

távmérő: lásd *tüzérségi műszerek* (M. G.) → *tüzérség*

távoktatás: a tanulás távirányításának, a tananyag elsajátításának egyik, tértől és időtől független formája. Jellemzője, hogy egyidőben, ugyanarra együttesen képes nagy tömegeket tanítani. Fő formája az egyéni tanulás, a rugalmas, egyéni haladási ütem. A központi programozott tananyagot a segítővel (tutor) dolgozzák fel. A tananyag elsajátítási szakaszokból épül fel, egy-egy szakasz segítői ellenőrzéssel, értékeléssel fejeződik be, csak az eredményes értékelés után lehet a következő szakaszhoz fogni. A tananyaghordozó lehet oktatócsomag (könyv, munkafüzet, CD/DVD), vagy internetalapú, online formában elérhető (letölthető, nyomtatható). A tananyag teljes tartalmának elsajátítását követő számonkérés (vizsgáztatás) történhet személyes jelenléten alapuló (hagyományos) módon, de akár elektronikus, online formában is. A hivatásos és szerződéses katonáknak a jogviszonyuk végéig történő folyamatos tanulásra van szükségük, mivel az érvényben levő előmeneteli rendszer elsősorban ezen alapul, ugyanakkor a ~ biztosítja költség- és időhatékony módon a személyi állomány oktatását, továbbképzését anélkül, hogy hosszabbrövidebb időre el kellene vonni munkájától. A Magyar Honvédségben jelenleg a Katonai Vizsgaközpont által működtetett az e-learning ILIAS integrált rendszer keretein belül, webböngésző felületen válik lehetővé a tanároknak a tananyagok készítése, szerkesztése, a hallgatók számára pedig mindezek feldolgozása, tesztek írása, gyakorlatok készítése és az egymással való kapcsolattartás. (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

távolból zavarás (Stand-Off Jamming – SOJ): olyan ellenséges légvédelmi rendszer lefogására irányuló tevékenység, amelynek során az ellenséges légvédelem hatótávolságán kívüli légtérből elektronikai hadviselési támogató repülőgépet alkalmaznak a légvédelem rádiólokátorainak elektronikai zavarása céljából. A saját terület felett őrjáratozó repülőgép nagy teljesítményű, széles sávú (záró) zavarással lefogja a légvédelem adott irányban tevékenykedő rádiólokátorait, és ezzel biztosítja, hogy a csapásmérő kötelék a légvédelmi rendszeren átjutva, az ellenség mélységében végrehajtsa feladatát. A távolból zavaró repülőgépek többnyire nagyméretű, több munkahelyes repülőgépek, amelyeken a fedélzeti zavaró eszközök nagy teljesítménye és széles frekvenciasávja biztosítja a légvédelem több elemének nagymélységű, nagy területi lefedettségű és egyidejű elektronikai lefogását. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

távolság szerinti elhúzó zavar: Olyan elektronikai úton előállított aktív zavarfajta, amely a rádiólokátorok távolságmérési

eljárásába avatkozik be olyan módon, hogy a repülőgépen elhelyezett válaszadó berendezéssel mesterséges visszavert jelet állít elő. A folyamat elején a rádiólokátor jelét késleltetés nélkül, majd ahogy telik az idő, egyre hosszabb késleltetéssel sugározza viszsza, ezzel meghamisítva a távolságmérést. Hatékonysága a rádiólokátor távolsági felbontóképességétől függ, vagyis attól, mikor válik szét a hamis visszavert jel a repülőgép természetes visszavert jelétől. A távolsági felbontóképességet a rádiólokátor impulzushossza határozza meg. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

távolsági együttható: a figyelőtávolság (a tüzér figyelőponttól a célig mért távolság) és a lőtávolság (a tüzelőállás és a cél közötti vetületi távolság) hányadosa. Olyan viszonyszám, amelynek segítségével meghatározható a lövés (lövéscsoport) oldalelltérése miatti javítás értéke. A ~ a belövés, vagy a hatástűz lövése során a robbanópontok figyelővonalra hozására szolgál. (Sz. T.) → *tüzérség*

taxonómia: rendszertan (az osztályozás alapjául szolgáló elvek) – elvrendszer – valamilyen tudományterületi szempontok alapján rendezett elvek csoportosítása, kialakítása. (C. O.) → *katonai vezetés*

technikai átadókörlet: a technikai biztosítás egyik, a javítás utáni visszatérítés meggyorsítására vagy a feltöltésre érkezett technikai eszközök elosztása céljából telepített eleme. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

technikai biztosítás: a csapatok előírt hadrafoghatóságának fenntartása érdekében a békefelkészítéshez, valamint a harc-, a hadműveleti és a hadászati tevékenységek előkészítéséhez és lefolytatásához szükséges haditechnikai eszközök biztosítását, meghatározott hadrafoghatóságuk fenntartását és technikai állapotuk magas szinten tartását célzó rendszabályok és tevékenységek összessége. A ~ magában foglalja a haditechnikai eszközök fejlesztésének, beszerzésének, a nemzetgazdaságból való átvételének, a haditechnikai eszközökkel való ellátásának, a rendszeresítésnek (rendszerbe állításnak), a rendszerben tartásnak, a rendszerből történő kivonásnak (selejtezésnek) és az értékesítésnek szakirányú feladatait. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

technikai egyezmény: a befogadó nemzeti támogatás főbb alapelveit, keretfeltételeit, eljárásait, pénzügyi és jogi rendelkezéseit keretbe foglaló Egyetértési Megállapodás (Memorandum of Understanding – MOU) által nem szabályozott részletkérdések pontosító válaszokmánya. A ~ alapját, amely minden érintett nemzetek vonatkozásában tartalmazza a befogadó nemzeti támogatás közös koncepcióját, eljárásrendjét, illetve a pénzügyi és jogi vonatkozású részletét, a nemzetek logisztikai támogatásra vonatkozó úgynevezett Szükségleti Jegyzéke (Statement of Requirements – SOR) képezi. (Ny. M.) → *műveleti logisztika*

technikai felderítés: a logisztika felderítés része, amely az alkalmazás során megsérült, meghibásodott haditechnikai eszközök helyének, a meghibásodás, a sérülés mértékének megállapítására, a helyszíni javítás, illetve az elvontatás lehetőségeinek megítélésére irányul. A ~t az alegységek szervezetszerű javító erői, illetve az azokat közvetlenül támogató javító-vontató szervek hajtják végre. Tágabb értelemben a helyreállítás feltételei megteremtésének döntés-előkészítéséhez is szolgáltat információkat. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

technikai figyelés: a felderítés technikai eszközökkel végrehajtott formája. Megjegyzés: ezek a rádióbemérés, a rádió-, a rádió-

lokációs, az akusztikai, a szeizmikus felderítés, illetve a mágneses téreltérések felderítése. (H. H.) → *felderítés*

technikai figyelőpont: a menet és a harc technikai biztosításának az irányítási és adatgyűjtési feladatok ellátására létesített eleme. Elvileg minden tagozatban létrehozható, klasszikus értékű jelentősége az alsóbb tagozatokban van. Menetben az oszlopok és technikai eszközök szervezett mozgásának megfigyelése, áthaladt technikai eszközök mennyiségéről információk beszerzésére, valamint az áthaladó helyreállító elemek mozgásáról, állapotáról szóló információk beszerzésére alkalmazzák. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

technikai hadrafoghatóság: a gépjárműtechnikai eszköz rendeltetésszerű feladatai végrehajtására technikai szempontból akkor alkalmas, vagyis technikailag hadra fogható, ha *a)* üzemképes; *b)* a beépített fegyverzet, valamint a gépjármű tartozékát képező híradó-informatikai eszközök működőképesek, üzemi paramétereik az előírásoknak megfelelnek; *c)* a felszerelés, felépítmény, segédberendezések állapota a rendeltetésből adódó speciális feladatok (például szállítás, javítás, daruzás stb.) ellátását biztosítja; *d)* a különleges berendezések működőképesek és biztosítják az adott típusra előírt speciális követelményeket (atom- és tűzvédelem, szennyezett terepszakasz és vízi akadály leküzdését stb.) A gépjárműtechnikai eszköz üzemképes, ha: *a)* a motor a beépített indítóberendezések, vagy indítókar segítségével beindítható és a teljes fordulatszám tartományban megbízhatóan, egyenletesen működik, olajnyomása a típusra előírt minimális értéket eléri, hűtőrendszere hűtőfolyadékkal feltöltött; *b)* a fékberendezés állapota és a kifejthető fékhatás a KRESZ előírásainak megfelel, a lánctalpas harcjárművek fékberendezése kielégíti a kezelési utasításokban meghatározott feltételeket; *c)* a kormányszerkezet működőképes, holtjátéka a megengedett maximális értéken belül van; *d)* az erőátvitel és a futómű állapota biztosítja a gépjármű rendeltetésének megfelelő mozgásképességét; *e)* a világítóberendezés (az eszközhöz rendszeresített éjjellátó eszköz) biztosítja az éjszakai igénybevétel feltételeit. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

technikai kiszolgálás (TK): azokat a megelőző szaktevékenységeket foglalja magába, amelyek a haditechnikai eszközök alkalmazásra történő felkészítésével, üzemeltetési értékeinek szabályozásával, a karbantartási és feltöltési műveletek elvégzésével biztosítják a megbízható, hibamentes működést. A ~i fokozatok műveleteit, a végrehajtásukra vonatkozó követelményeket az eszközök dokumentációi, az üzemeltetési és karbantartási utasítások tartalmazzák. A ~i rendszer 1. és 2. fokozatát az üzemeltető alegységek kezelő és szakjavító állományának, 3. és 4. fokozatát a kezelők bevonásával a dandár (ezred, önálló zászlóalj) javító szervek szakállományának kell végrehajtani. Az összetett haditechnikai eszközök ~át – a különböző szakanyagok azonos technikai állapotának biztosítása érdekében – az adott fokozaton belül, minden szakanyagon egyidejűleg kell végrehajtani, függetlenül attól, hogy melyik tényező (norma vagy feladat) alapján válik esedékessé. A ~okat a honvédségi szervezet harckészültségi követelményei, kiképzési tervei, az igénybevétel tervezett mértéke és a javító alegység kapacitásának figyelembevételével kell megtervezni. A páncélos- és gépjárműtechnikai eszközök 1. és 2. fokozatát a kiképzésre biztosított időben, a kiképzés szerves részeként, a napirendben erre a célra biztosított időt is figyelembe véve kell tervezni, és az alegységnek végrehajtani. Minden páncélos- és gépjárműtechnikai eszközzel végrehajtásra kerülő igénybevétel vagy kiképzési foglalkozás előtt,

valamint az igénybevétel közben az 1. TK, az igénybevételt (feladat, kiképzési foglalkozás) követően a 2. TK fokozatot kell elvégezni. A foglalkozások, gyakorlatok tervét úgy kell elkészíteni, hogy mindenkor biztosítva legyen a szükséges idő a páncélos- és gépjárműtechnikai eszközök ~ára. A ~okat a honvédségi szervezet, azon belül az alegységek feladataival úgy kell összehangolni, hogy azokra lehetőleg feladatokhoz kötötten kerüljön sor. Amennyiben egy adott kiszolgálási fokozat ciklusidején belül több tényező miatt esedékes a kiszolgálás, úgy azt a tervezett legfontosabb feladat sikeres teljesítését optimálisan biztosító időszakra kell tervezni. Ilyen esetekben a kiszolgálási fokozatra meghatározott teljesítménynormáktól 20%-kal el lehet térni. A páncélos- és gépjárműtechnikai eszközök állapotáért felelős parancsnok az előírtnál gyakrabban köteles elrendelni az eszközök, eszközcsoportok szükségesnek ítélt ~át, ha állapotuk vagy használatuk körülményei azt indokolják. Ha 3. és 4. TK-t, az eszközt üzemeltető dandár (ezred, önálló zászlóalj) szakjavító állománya kapacitás vagy felszerelés hiánya miatt, az összetett haditechnikai eszköz minden szakanyagára kiterjedően nem tudja elvégezni, a tervezés időszakában igényelni kell a szükséges kapacitást az elöljáró logisztikai szolgálattól, és az eszköz ~át olyan időpontra kell tervezni, amikorra az elöljáró az igényelt kapacitást biztosítja. A páncélos- és gépjárműtechnikai eszközök nyári igénybevételre történő felkészítését minden évben április hó 1–30. között, téli igénybevételre történő felkészítését pedig október 1–31. közötti időszakra kell tervezni és végrehajtani. Indokolt esetben az elöljáró szervezet parancsnoka ezen időponttól legfeljebb két hét eltérést engedélyezhet. Az 1. TK elvégzését a műszaki ellenőrző állomás parancsnoka (műszaki ellenőr), a haditechnikai eszközök parancsnoka (gépjárműparancsnok), a harc- és gépjármű vezetője a menetlevélen vagy az üzemi lapon az erre a célra fenntartott helyen igazolja. A téli-nyári igénybevételre történő felkészítés érdekében végrehajtott 2. TK-t és a javítószervek által végzett magasabb fokozatú 3. és 4. TK elvégzését az eszközök törzskönyvébe is be kell jegyezni. A javítószervek által elvégzett 3. és 4. TK-k végrehajtását, az időszakos műszaki vizsgálat és az akkumulátorok ~át a haditechnikai eszközök ~i tervében nyilván kell tartani. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

technikai kiszolgáló állomás: a gépjárműtechnikai eszközök technikai kiszolgálását a ~on kell végrehajtani, amely a javítóműhely szerves része. Ahol külön ~t nem lehet szervezni, ott annak feladatát a javítóműhely látja el. A tevékenységét a karbantartó gépkocsiban rendszeresített eszközökkel, valamint a kiegészítésére kiadott kisgépi berendezésekkel és diagnosztikai műszerekkel végzi el. A ~ a telephelyen létesített elemként működik. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

technikai kiszolgáló nap: az alegységek számára biztosított ~ok egy részét a feladatokhoz kötött technikai kiszolgálásokra, a másik részét a kiképzési időszakokra, a téli és nyári igénybevételre történő felkészítésre kell a honvédségi szervezetnek igénybe venni. Azon páncélos- és gépjárműtechnikai eszközöknél, amelyeknél az adott kiszolgálási ciklus idején belül feladathoz kötötten a 2. TK-ra nem kerül sor, úgy azt havonta egyszer a ~on kell végrehajtani. A ~okat alegységenként, század (üteg), zászlóalj (osztály) szervezeteken belül, napi nyolc órában kell tervezni olyan elosztással, hogy a javítószázad (szakasz) képes legyen kiszolgálni az azonos időben munkát végző alegységeket. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

technikai mentés: a sérült, meghibásodott haditechnikai eszközök összegyűjtésével

és a javítószervekhez, kijelölt körzetekbe történő vontatásával, valamint az elakadt eszközök mozgásképességének helyreállításával kapcsolatos műveletek összessége, amelyeket a vontatószervezetek, illetve a nehézgép szállító kötelékek hajtanak végre. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

technikai veszteség: azoknak a technikai eszközöknek az összessége, amelyeket a harctevékenység során sérülés vagy meghibásodás miatt a harcrendből ideiglenesen, tartósan vagy véglegesen ki kell vonni. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

technikai zárórészleg: a csapatok menetének alapvető technikai biztosítási eleme, amelynek rendeltetése az adott tagozat menetoszlopa végén vagy a főerők mögött haladva, a lemaradó harc- és gépjárművek mentése, segítése és eljuttatása a menetcél körzetébe. A ~ állománya általában javítóerőket és -eszközöket, vontatókat, anyagellátó szerveket foglal magába. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

technológia: az ember által készített olyan célszerű, az egyéni (emberi) képességeit megnövelő eszközökről (például gépek, anyagok és eljárások), valamint azok alkalmazásáról, szóló ismeretek gyűjtőneve, amelyek segítségével az emberiség egyre többet tud megismerni, megváltoztatni, megőrizni stb. az őt körülvevő világból. A haderő t~ája folyamatosan változott a fegyverek, a haditechnikai, a kommunikációs eszközök stb. fejlődésével, ami maga után vonta a katonák kiképzésének átalakítását, a harcászati folyamatok, a manőverek jellegének átalakítását stb. (C. O.) → *katonai vezetés*

technológiabeáramlás (angol kifejezéssel „spin-on"): a technológiakiáramlással ellentétes tudástranszfer-folyamat, amely során a polgári ágazatok technológiai- és termékinnovációs eredményei kerülnek átalakítás és továbbfejlesztés után védelmi célú felhasználásra a hadiipar közreműködésével. Napjainkban, egyes ágazatok (például információs technológiai termékek és szolgáltatások) robbanásszerű fejlődésével egyre inkább jellemzővé válik ez a folyamat. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

technológiai biztonság: a gazdasági biztonság alrendszereként azt jelenti, hogy a nemzetgazdasági kibocsátás fenntartásához és stabil növekedéséhez szükséges technológiai szint rendelkezésre áll az adott országban. A ~gal kapcsolatos kockázatként jelentkezhet, ha a gazdaságban nincsen elég kutatás-fejlesztési kapacitás, illetve lassú a technológia terjedése; az ország ellen gazdasági szankció van életben; az ország nem vonzó technológia-intenzív ágazatok és befektetések számára; a vállalatoknak nincsen forrása külföldi technológia megvásárlására; vagy ha a technológiai tudás döntően transznacionális leányvállalatok kezében van, akik adott esetben elhagyhatják az országot, és vihetik magukkal a technológiai ismereteket is. A ~ kiemelkedő fontosságú nemcsak az ország világgazdasági rendben elfoglalt szerepe, hanem a védelemgazdasági potenciál és a katonai potenciál fenntarthatósága, a hadiipari K+F tevékenység, a haderő harcképessége szempontjából is. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

technológiakiáramlás (angol kifejezéssel „spin-off"): azt a tudástranszfer-folyamatot takarja, amikor egy hadiipari K+F tevékenység eredményeként megszülető új technológia polgári alkalmazásra kerül. Rengeteg ilyen példát találunk a múltból (a nukleáris energiától a teflonon át az internetig), mivel a katonai erő mindig kiemelt fontosságú volt az országok számára, s ezért a hadiipar jellemzően élen járt a technológiai fejlődésben. A bipoláris világrend idején ezen

a téren óriási különbség mutatkozott a két rendszer között. Amíg a kommunista blokkban jellemzően titkolták a hadiipari technológiai vívmányokat, és nem igazán engedték azok polgári célú felhasználást, addig a nyugati országokban jobban jelen volt a ~, és az új technológiák piaci hasznosítása során keletkezett óriási profit újabb hadiipari kutatások finanszírozását tette lehetővé, ezzel biztosítva a nyugati blokk technológiai fölényét. A ~sal ellentétes irányú folyamat a technológiabeáramlás. (T. B.) → *védelemgazdaságtan*

technológiamenedzsment: az a keresztfunkcionális tevékenység, amely a szervezet eredményes és hatékony működésének szolgálatába állítja a technológiát. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

Tedder, Arthur William (1890–1967): báró, a brit légierő marsallja több hadszíntéren is meghatározó alakja a második világháború szövetséges légi műveleteinek. Húszas évei közepéig kereste hivatását, amelyet a hadseregben talált meg, és 1915 januárjában a brit szárazföldi haderőnemhez szerelt fel mint hadnagy. Egy évvel később, 1916 január, amikor átkéri magát a királyi repülőcsapatokhoz, áprilisban megtanul repülőgépet vezetni. Karrierje nagy lépésekben halad előre, még egy év és megkapja az őrnagyi rendfokozatot, 1924-ben repülőezredparancsnokká nevezik ki. A második nagy háború elhozta számára a légi marsall fokozatot, amely előtt a légügyi minisztériumban is dolgozott, a kiképzés és felkészítés osztályt vezette. A közel-keleti hadszíntér parancsnokaként Sir Arthur Longmore tábornok helyettesének kérte ~t Churchilltől, aki először Owen Boyd tábornokot küldte a helyettesi beosztásra. Azonban Boyd olasz hadifogságba esett úton a hadszíntér felé, így mégis ~ került a pozícióba, majd 1941 májusában át is vette a parancsnokságot Longemore-tól. 1942-ben, a Britek El Alameini győzelme után, alkotta meg a légi hadviselésre, a légierőre vonatkozó, tíz pontban megfogalmazott elveit, amely szintén az önálló légierő koncepciójára épült. Ezek a következők: *a)* a légierőnek függetlennek kell lennie a szárazföldi és a haditengerészeti erőktől; *b)* a légierő és a szárazföldi parancsnokságoknak egymás „szomszédságában" kívánatos településük, amellyel jelentősen könnyebbé válik a koordináció és a híradás; *c)* a minden „éjjel" tartandó összhaderőnemi törzsértekezleten lehet kiküszöbölni a haderőnemek közötti káros interferenciákat, megalapozni a másnapi döntéseket, és integrálni a közvetlen légi támogatás és a légi lefogás műveleteit a szárazföldi parancsnok átfogó műveleti koncepciójába; *d)* a radar nagyon fontos eszköz a légierő és a szárazföldi csapatok számára egyaránt, mert hatékony alkalmazásával kizárható az ellenség váratlan légi támadása; *e)* a harcászati repülőgép a légierő alapvető fegyverrendszere, amelyet a következő légi küldetésekben alkalmazhatnak: *a)* légtér megtisztítása az ellenségtől; *b)* könnyű és közepes bombázó bevetések; *c)* az ellenséges légi hadviselési eszközeinek elfogása; *d)* közvetlen légi támogatás a szárazföldi erők támogatására; *e)* permanens híradást szükséges biztosítani a légierő főparancsnokság és a végrehajtó egységek parancsnokai között; *f)* a légierő egyes elemeit célszerű a frontvonal közelében elöl települt légi irányítópontról vezetni; *g)* a légierő parancsnoki láncának egyszerűnek kell lennie, amelyben a légierő főparancsnokának jelentést tevők számát korlátozni szükséges (az észak-afrikai hadjáratban Lord ~nek csak hat személy jelentett közvetlenül, így nem kellett foglalkoznia viszonylag „lényegtelen" dolgokkal); *h)* a hírszerzés, felderítés nagyon fontos szerepet játszik a légi és földi hadjárat sikerében egyaránt. Az információáramlás folyamatosságát biztosítani szükséges, és a műveleti tervezőknek

és a felderítő részlegnek szorosan együtt kell működnie; *i)* a manőverkészség, a mobilitás képessége kulcsfontosságú a légi műveletek sikeréhez. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

telephely: a katonai szervezetek technikai eszközeinek tárolására, kiszolgálására, javítására kijelölt és berendezett terület. A ~ek lehetnek állandó és tábori (ideiglenes) jelleggel kialakítottak. A ~ biztosítja a gépjárművek és egyéb technikai eszközök technikai kiszolgálását, javítását, szabályos tárolását, megóvását és gyors harckész állapotba helyezését, az előírt elemek technológiai sorrendnek megfelelő elhelyezését, valamint a technikai eszközök szervezett, gyors kivonását. Az állandó ~eken létesíteni kell üzemanyag töltő állomást, technikai kiszolgáló állomást, javítóműhelyt, javításra váró technikai eszközök tárolóhelyét, karbantartásra váró technikai eszközök tárolóhelyét, ~-ügyeletes helyiséget, műszaki ellenőrző állomást, valamint a ~en belül közlekedő utakat. Az egyes elemek mennyiségét és nagyságát a ~en elhelyezett technikai eszközök darabszáma, és típusa figyelembevételével, az érvényben levő infrastrukturális normák alapján határozzák meg. A ~ területét a megbízható őrzés céljából be kell keríteni és ki kell világítani. A készenlét fokozása és a tűzvédelem érdekében annyi kaput kell létesíteni, amennyi biztosítja a ~ időnormán belüli elhagyását. A ~et úgy kell kialakítani, hogy az elemek elhelyezése biztosítsa körforgalomban az alábbi technológiai sorrend betartását: igénybevétel utáni műszaki ellenőrzés, üzemanyag-feltöltés, mosás, igénybevétel utáni (napi) karbantartás, tárolóhelyre, illetve szükség esetén javítóműhelybe történő beállás, a ~szolgálat által történő ellenőrzés. A ~en a gépjárműtechnikai eszközök elhelyezése tárolóhelyen történik, amely lehet zárt (fűthető), nyitott (félig nyitott, előtetős szín, vagy szabadtéri. A tárolóhely területét az alegységek között fel kell osztani, a körletek határait jól láthatóan meg kell jelölni. A ~en belül minden alegységparancsnok felel alegysége tárolóhelyének rendjéért és tisztaságáért. A tárolóhelyen belül minden technikai eszköz állandó tárolóhelyét meg kell határozni, és azt az eszköz forgalmi rendszámának (alvázszámának) feltüntetésével kell jelölni (tábla, felfestés). A tárolóhelyeken a technikai eszközöket (lehetőleg egy sorban) úgy kell elhelyezni, hogy azok tűz esetén könnyen és gyorsan ki tudjanak állni, illetve azok biztonságba helyezése kivontatás útján biztosított legyen. Az eszközök, illetve az eszköz és a fal között olyan széles közlekedési utat kell szabadon hagyni, hogy a gépjármű ajtaját teljes egészében ki lehessen nyitni. A tárolóhelyre csak üzemképes, hajtó- és kenőanyaggal feltöltött, karbantartott gépjárműtechnikai eszközöket szabad beállítani. Azon gépjárműtechnikai eszközök részére, amelyeken az igénybevétel napján valamilyen oknál fogva a napi karbantartást végrehajtani nem lehetett külön tárolóhelyet kell kijelölni. Külön területet kell kijelölni az üzemképtelen és javításra váró eszközök részére, lehetőleg a javítóműhely közelében. A tárolóhelyeken elhelyezett technikai eszközök elektromos berendezéseit feszültségmentesíteni kell (főkapcsoló kikapcsolásával, ahol ez nincs, az akkumulátor testvezetékének szétkapcsolásával). A tárolóhelyeken (a javításra, karbantartásra váró eszközök tárolóhelyén is) elhelyezett gépjárműtechnikai eszközöket lezárt vezetőfülkével, valamint bekapcsolt sebességfokozattal tárolni tilos. A vezetőfülkék, búvónyílások kulcsait, valamint az eszközök indítókulcsait az igénybevétel befejezése után a ~ szolgálatnak le kell adni, és ott kell tárolni. A páncélos- és gépjárműtechnikai eszközök rendszeres (napi) mozgásának biztosítására a ~en egy kaput kell kijelölni, a többi kaput biztonságosan le kell zárni. Ezen kapukat kizárólag készenlét fokozási, katasztrófa-

elhárítási feladatok és tűzriadó esetén, valamint a katonai szervezet parancsnokának külön parancsára lehet használni. A gépjárműtechnikai eszközök a ~et csak érvényes menetlevéllel, üzem- és forgalombiztos állapotban, karbantartva hagyhatják el. A ~re a belépés történhet: *a)* a laktanyába állandó belépési engedéllyel, vagy érvényes nyílt paranccsal rendelkező hivatásos és szerződéses, önkéntes tartalékos és közalkalmazotti állományú személyek, munkakörüknek megfelelő feladat és ellenőrzés végrehajtása érdekében; *b)* a gépjárműtechnikai eszközök vezetői, illetve kezelői érvényes menetlevéllel; *c)* kiképzési, karbantartási feladatok céljából kirendelt állomány, parancsnok vezetésével, kötelékben; *d)* eltérő esetekben az alakulat állományába tartozók szolgálati okokból, egyénileg, a ~-ügyeletes engedélyével; *e)* az alakulat állományába nem tartozó személyek a parancsnok (technikai helyettes) engedélyével, az alakulat állományába tartozó tiszt, vagy tiszthelyettes kíséretében. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

telepített egészségügyi erő: szinonimája a telepített egészségügyi képesség. A telepített egészségügyi képességeknek meg kell felelniük az általuk támogatott haderő küldetésének, erejének és összetételének, valamint a telepített haderőre várhatóan kiható környezeti és egészségügyi kockázatoknak. A műveleti egészségügyi biztosítási képességek együtt települnek az általuk biztosított haderővel, azzal azonos készenléti állapotban vannak. A ~nek alkalmazkodnia kell a telepített haderő méretének, vagy küldetésfüggő kockázatainak változásaihoz és a várható átlagos napi sérültszám mellett tudnia kell kezelni a kiugróan magas sérültterhelést is. A NATO-műveletekhez nyújtott egészségügyi biztosítást különféle beavatkozó képességek biztosítják. Ezek a beavatkozó képességek magukba foglalják az összes szükséges egészségügyi erőforrást és eszközt, amelyek a gyógyításhoz, kiürítéshez, szakanyag utánpótláshoz és olyan egyéb feladatok ellátásához szükségesek, amelyek a haderő egészségi állapotának bizonyos meghatározott szinten történő fenntartását lehetővé teszik. A képesség annak a leírása, hogy egy adott egészségügyi erő milyen terjedelmű egészségügyi ellátást tud nyújtani az első beavatkozó képességtől a végleges kórházi ellátásig. (K. I.) → *katonai egészségügy*

telepíthető egészségügyi rendszerek (Deployed Health Care – DHC): az egészségügyi biztosítás tíz eszközéből hét alkotja a ~ körét. Ezek az eszközök olyan meghatározó képességek, amelyek mindegyikének alkalmazását szükséges megfontolni annak érdekében, hogy hatékony egészségügyi erők kerüljenek telepítésre és álljanak rendelkezésre a katonai műveletekhez. A katona-egészségügyi szolgálatnak képesnek kell lennie ezen eszközök felhasználásával küldetésre szabott, s az adott művelet léptékének és összetettségének megfelelő egészségügyi erőket kiállítani. A katona-egészségügyi biztosítás a következő összetevőkből áll (ebből az első hét alkotja a ~ körét): *a)* egészségügyi vezetés, irányítás és híradás, valamint információ kezelés rendszerei; *b)* egészségügyi haderővédelem; *c)* a kórházi ellátást megelőző (prehospitális) sürgősségi ellátás; *d)* elsődleges egészségügyi ellátás; *e)* telepített kórházi szintű ellátás; *f)* egészségügyi kiürítés; *g)* egészségügyi logisztika; *h)* szilárd szakmai alap; *i)* a biztonsághoz és stabilitáshoz való egészségügyi hozzájárulás; *j)* kutatás és újítások (K. I.) → *katonai egészségügy*

telepíthető légi vezetési és irányítási központ (Deployable Air Command and Control Centre – DACCC): a NATO telepíthető egyesített légi vezetési képessége. Három fő részből áll, a telepíthető légi hadműveleti központból; a telepíthető légtérellenőrző,

azonosított légi helyzetkép előállító, valamint szenzor információ egyesítő központból; illetve a telepíthető szenzor részlegből. Feladata, hogy a világon bármerre képes legyen települni és vezetési és irányítási, tervezési képességgel és felderítési információkkal ellátni a légi műveleteket. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

település: egy embercsoport lakó- és munkahelyének térbeli egysége. A ~ az emberek által ideiglenesen vagy állandóan lakott hely, amely lakó- és gazdasági célú épületekből, valamint a hozzájuk tartozó egyéb építményekből (utak, hidak, közterek) áll. A ~eket csoportosíthatjuk a hasznosításuk módja szerint. Lehetnek állandó, ideiglenes ~ek (nomád népek tábora), és átmeneti, állandó jelleggel épült, de az évnek csak egy részében használt szezonális ~ek (hegyi pásztorszállások, nyaralótelepek). A lakóépületek száma alapján: *a)* egy-két épületből álló magányos vagy úgynevezett szórvány~ek (tanya, farm); *b)* több házból álló csoportos ~ek (például falu, város). A ~hálózatban betöltött szerepkör alapján: *a)* központi funkcióval rendelkező (városok), *b)* központi funkció nélküli ~ek (falvak). Gazdasági jellegük szerint: *a)* mezőgazdasági, ipari és szolgáltató funkcióra szakosodott (például üdülőhelyek, vasúti csomópontok), *b)* tisztán lakófunkcióra épült alvó~. Népességszám alapján: *a)* óriásváros 10 millió felett; *b)* világváros 1–10 millió; *c)* regionális központ 500 000–1 millió; *d)* nagyváros 100–500 ezer; *e)* középváros 20–100 ezer; *f)* kisváros 10–20 ezer; *g)* óriásfalu 5000–10 000; *h)* nagyfalu 2000–5000; *i)* kisfalu 500–2000; *j)* aprófalu 100–500; *k)* törpefalu 100 alatt. A ~ek kialakulására természeti, gazdasági, társadalmi és politikai tényezők hatottak, amelyek szerepe időről időre változott. A természeti tényezők sorában a helyi energia, a tér egy adott pontján található előny és adottság is fontos. Klasszikus helyi energia: *a)* a domborzat (folyóterasz, ármentes térszín, törmelékkúpok, réteglépcsők lábai); *b)* a víz, amely kezdetben létszükséglet (például ivóvíz), később nyersanyag, gazdaságserkentő tényező, energiaforrás, a termálvíz szerepe jelentős; *c)* ásványkincs (vasérc, színes- és nemesfémek, só, fosszilis lelőhelyek, szénhidrogének). A modern táj is rendelkezik helyi energiával: a táj szépsége, történelmi események helyszínei. A helyzeti energia az valamilyen relatív földrajzi elhelyezkedésből adódó előnyt, fekvést jelent. Ilyen az eltérő jellegű tájak találkozása (hegyvidék-alföld; sivatag pereme, tengerpart, vásárvonal), a homogén tájak központja (medencék földrajzi központja, ármentes térszínek, szigetek középpontja), valamint a kedvező forgalmi helyzet (folyami átkelőhely, hídváros, tengerparti folyótorkolat, tengeröböl, tengerszoros, földszoros, vasúti csomópont, határátkelőhely). A helyi és a helyzeti energia nem jelennek meg elkülönülten, a térben összeadódnak és egymást erősítik (például Buda és Pest – vásárváros, folyami átkelőhely, medenceközpont, folyóterasz, ivóvíz és ipari víz megléte, a környező hegységek, és a táj szépsége). A gazdasági tényezők szerepe az ipari forradalomtól erősödik meg jelentősen (ásványkincsek, út- és vasúthálózat, ipar, tercier funkciók). A társadalmi tényezők szerepe az utóbbi évtizedekben az urbanizáció miatt nőtt meg. A politikai tényezők szerepe a történelem során időről időre változott. A ~ értékelését a katonaföldrajzi értékelések tartalmazzák. Katonaföldrajzi szempontból leírják az adott terület ~einek földrajzi elhelyezkedését, hierarchiáját, egymástól való távolságát, a térség ~szerkezetét. Ismertetik a városok szerkezetét, beépítettségét, az építési módokat, a jelentősebb objektumokat, az átvonulási és megkerülési lehetőségeket, az energiaellátást, a veszélyeztetettséget (elárasztás, tűzveszély, környezetszennyeződés stb.), a falvak

nagyságát, szerkezetét, építési módját, az átvonulási, megkerülési, megerődítési lehetőségeket. Értékelik a védelmi építményeket, az egészségügyi intézmények felszereltségét, az ivóvízellátás és a katonai infrastruktúra helyzetét. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

településföldrajz: a településföldrajz a társadalomföldrajz egyik ága, amely a települések kialakulásával, térbeli elrendeződésével (morfológiájával), társadalmi és gazdasági jelenségeikkel, a településhálózat térbeli rendjével, a településhierarchiával foglalkozik. Két nagy ága a faluföldrajz és a városföldrajz. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

települési hely: az a terület, amelyen a törzsek (vezetési pontok), a logisztikai szervezetek és vezető szerveik a hadművelet, a harc vezetésére és támogatása, illetve kiszolgálása céljából szétbontakoznak. Kiválasztásánál alapvető követelmény, hogy alkalmas legyen hosszabb idejű tartózkodásra, rejtve legyen a felderítés ellen, ugyanakkor a lehető legkedvezőbb feltételeket teremtse a vezető- és a végrehajtó szervezetek működéséhez. A ~en belül a logisztikai kötelékek alegységei többnyire elkülönülten oldják meg feladataikat. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

Téli (szovjet–finn) háború: a második világháború időszakában a Szovjetunió és Finnország között két háború zajlott. A ~ 1939. november 30-án kezdődött amikor a szovjet csapatok hadüzenet nélküli indítottak támadást. Ennek közvetlen előzménye volt a november 26-án végrehajtott mainilai incidens amikor a szovjetek ágyúzni kezdték a saját területükön fekvő, de a finn határtól csupán 800 méterre található Mainila települést, s az akcióért a finneket tették felelőssé. A Népszövetség jogtalannak minősítette a szovjet támadást, és 1939. december 14-én kizárta a Szovjetuniót soraiból. A konfliktust az 1940. március 13-án aláírt moszkvai békeszerződés zárta le. Elvesztett területeinek visszaszerzésére 1941-ben Finnország ismét hadba szállt a Szovjetunióval szemben, amit az utókor „folytatólagos háborúnak" nevez. A háborút négy fő részre lehet bontani: *a)* 1941-es finn támadás; *b)* állóháború 1942–1943 között); *c)* szovjet ellentámadás 1944-ben; *d)* fegyverszünet és békekötés. A finn és szovjet csapatok közötti harccselekmények 1944. szeptember közepén értek véget, gyakorlatilag „döntetlen" eredménnyel: egyik fél sem tudott a másikkal szemben jelentős teret nyerni. A „folytatólagos háborút" végül az 1947-es párizsi békeszerződés zárta le. Az itt lefektetett korlátozások a mai napig érvényben vannak Finnországgal szemben. A moszkvai fegyverszünetet a lappföldi háború követte, mikor a finn haderő a német csapatok ellen fordulva közel nyolc hónap alatt, 1945. április végére az országból a norvég határig szorította őket vissza. A háborúnak van magyar vonatkozása is, ugyanis hazánkból 344 önkéntesből álló zászlóalj utazott a finnek megsegítésére, Kémeri Nagy Imre főhadnagy vezetésével. Március 2-án érkeztek meg a Lapuaba, ahol finn egyenruhát és felszerelést kaptak. Ezután egy hónapig főleg a téli harcmodort és a síelést gyakorolták. A magyar katonákat a kiképzésük után az önkéntesekből szervezett Sisu Különítménybe szervezték, de a harcokban már nem vettek részt. A békekötés után a magyar katonák határőrizeti feladatokat láttak el Lappeenrantában, végül 1940 májusában érkezetek haza Magyarországra. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

teljes előkészítés: a lőelemek meghatározásának alapvető módja. Olyan hatástűz megállapítási mód, amelynél a lövészet előkészítését rejtetten (általában lövések leadása nélkül), számítások alkalmazásával nagy pontossággal hajtják végre, ezáltal biztosított

a gyors és vártalan tűzmegnyitás lehetősége. (Sz. T.) → *tüzérség*

teljesítményértékelés: az állomány tagját a munkáltatói jogkört gyakorló mérlegelési jogkörében eljárva, írásban rendszeresen értékeli. A ~ben csak kellően alátámasztott, tényeken alapuló megállapítások szerepelhetnek. A ~ célja: *a)* az előmenetel objektivitásának biztosítása; *b)* hatékony kiválasztási rendszer működtetése. A tiszti és az altiszti állomány tagjáról jogszabályban meghatározott esetekben, de legalább évente egyszer (minden év január 1-je és január 31-e között) ~t kell készíteni. A legénységi állomány tagját csak a várakozási idő leteltekor, magasabb beosztásba kinevezése előtt, vagy az altiszti beosztásba történő felkészítése előtt, vagy szolgálati beosztás ellátására való alkalmatlanság felmerülésekor kell értékelni. A Tábori Lelkészi Szolgálat tagját nem kell értékelni. A ~t az érintettel közölni kell, aki: *a)* arra az ismertetéskor azonnal, de legkésőbb 3 napon belül írásban észrevételt tehet; *b)* ha szakszervezeti tag, azt az *a)* pont szerinti határidőn belül a szakszervezettel egyeztetheti; *c)* a hibás, a valótlan vagy a személyiségi jogát sértő megállapítás, észrevétel ellen szolgálati panaszt terjeszthet elő. A ~re a ~i folyamatot támogató informatikai alkalmazás, az úgynevezett TÉR-szoftver használatával kerül sor. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

teljesítménymutató (híradó-informatikai): a híradó-informatikai szolgáltatás megítélését, tervezését, fejlesztését segítő, a kritikus sikertényezők teljesülését, az eredményességet, hatékonyságot vagy költséghatékonyságot jellemző mérőszám. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

tematikus térkép: a térképek azon osztálya, amely a földrajzi tér általános, illetve topográfiai jellegű megjelenítésén túl – többnyire az alaptérkép grafikai hangsúlyának, adattartalmának csökkentésével – egyéb szakspecifikus és meghatározott tematika alapján kialakított tartalmat is megjelenít. A védelmi célú térképészetben alkalmazott különböző térképtípusok közül a ~ek a legalkalmasabbak a katonaföldrajzi tényezők megjelenítésére, így a katonaföldrajzi értékelések elengedhetetlen grafikus kellékeinek számítanak. A ~ek legváltozatosabb tartalommal a természeti, társadalmi, gazdasági és katonai tényezőket részletesen bemutató katonaföldrajzi atlaszokban fordulnak elő. A szabványos kialakítású ~ek legjelentősebb felhasználási területét légi navigációs térképek jelentik. A szárazföldi ~ek körébe azon térképféleségek tartoznak, amelyek az általános földrajzi, illetve topográfiai adattartalmon túl egyéb, a szárazföldi erők alkalmazása szempontjából lényeges tematikus információkat is részleteznek, illetve kiemelnek. Ennek megfelelően egyes elemzési, értékelési feladatok végrehajtása (például terepjárhatóság, vagy közlekedési hálózat vizsgálata) során kiemelt jelentőséggel bírnak. Bár a térképészeti vonatkozású STANAG-ek köréből kikerültek olyan régebbi szabványos szárazföldi ~típusok, mint például a geodéziai adatok térképe (Position Information Graphic – PIG), az út- és híd-adatok térképe (Road and Bridge – RB), a terepjárhatósági térkép (Cross Country Movement – CCM), vagy a védett területek térképe (Protected Area Map – PAM), ezek egyedi igény alapján aktualizált és módosított változatai elkészítésére ma is van lehetőség a terepelemző rendszerek felhasználásával. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

tengerészgyalogság: az Amerikai Egyesült Államok esetében a fegyveres erők egyik haderőneme, a többi ország esetében a haditengerészet egyik fegyverneme. Olyan különleges kiképzettségű katonák tartoznak a világ ~ainak állományába, akiknek

fő feladata a haditengerészeti úszóegységek és a haditengerészet kikötőinek (bázisainak) fizikai védelme, azokon a rend fenntartása, illetve kiemelten tengerideszant (partraszálló) műveletek végrehajtása. Az amerikai tengerészgyalogosok feladata ezek mellett kiegészül még a nagykövetségek és konzulátusok védelmével is. A ~ előzményeként már a görög–perzsa háborúk hoplitái (nehéz fegyverzetű gyalogos katonák) is megemlíthetők, akikkel a szalamiszi (Kr. e. 480) csata előtt megerősítették a triérészek (három evezősoros hadihajók) legénységét. A pun háborúk római légionáriusai hasonló feladatokat láttak el a hadihajók fedélzetén. Mindkét esetben közös viszont, hogy alapvetően szárazföldi harcra kiképzett katonákat vezényeltek a hadihajókra. Az első kifejezetten hajófedélzeti szolgálatra alkalmazott fegyvernem, a spanyol ~, amelyet 1537-ben állított fel I. Károly spanyol király (V. Károly német-római császár). Az egység fő feladata ekkor a Földközi-tengeren szolgáló, a moszlim kalózok ellen bevetett gályák harcképességének növelése voltt. Az első olyan alakulat, amelyet már a nevében is ~ként neveztek, az az 1755-ben felállított Brit Királyi Tengerészgyalogság volt. (Maga a fegyvernem 1664-re vezeti vissza eredetét, amikor egy tengerészeti gyalogezredet állítottak fel. Érdekesség, hogy egy évvel később jött létre az akkori háborús ellenfél Hollandia ~a is, amelyet tengerészeti ezrednek neveztek.) A fegyvernem sokáig legfontosabb feladta a hajók fedélzetén való rendfenntartás volt, mivel a Brit Királyi Haditengerészet állományát – legalább is háborúk esetén – egészen 1815-ig jelentős részben kényszertoborzott legénységgel töltötték fel. A tengerészgyalogosok általában a brit vitorlás hadihajók legénységének 15–20%-át alkották. Az ellenséggel való összecsapáskor a tengerészgyalogosok kezelték a tüzérség egy részét, illetve a fedélzeten lövészként vettek részt a harcban. (Ez a hagyomány később is megmaradt, például mindkét világháborúban a nagyobb hadihajók egyik lövegtornyát tengerészgyalogosok kezelték.) Amennyiben a brit hadihajók vagy flottakötelékek partraszálló műveletet hajtottak végre, a tengerészgyalogosok adták az expedíciós erő zömét. A brit ~nak így komoly szerepe volt a gyarmatbirodalom kiépítésében. Az Amerikai Egyesült Államok Tengerészgyalogsága a függetlenségi háború alatt, 1775-ben jött létre. A kezdetben párszáz fős fegyvernem akkor indult dinamikus növekedésnek, amikor Washington – a polgárháborút követően – expanzívabb külpolitikába kezdett. Az amerikai tengerészgyalogosok fő bevetési területe évtizedekig a Latin-Amerika volt. A ~ mérete a második világháborúban nőtt robbanásszerűen, hiszen a Csendes-óceáni hadszíntér földrajzi jellemzői ennek – a konfliktus folyamán fegyvernemből haderőnemmé váló – alakulat képességeinek feleltek meg a legjobban. A hidegháború idején is komoly szerep hárult az amerikai ~ra, különösen a koreai, a vietnámi és az öbölháborúban játszott jelentős szerepet. Napjainkig is igaz, hogy a ~ Washington fegyveres erői gyorsreagálású képességének egyik legfontosabb eleme. A szovjet (orosz) ~ más okokból jött létre, mint az angolszász államok ~ai. Sokáig a tengerészgyalogos nem jelentett mást, mint a szárazföldön kényszerből, gyalogságként, vagy tüzérként bevetett tengerészeket. Igaz volt ez a krími háború (1853–1856), az orosz–japán háború (1904–1905), a két világháború, vagy a polgárháború (1917–1922) idejére is. A klasszikus értelemben vett valódi szovjet ~ létrehozására, kiépítésére csak a hidegháború alatt került sor. 2017 végén az Amerikai Egyesült Államok ~a 184 400 fős aktív és 38 700 fős tartalékos állománnyal rendelkezett. A többi hatalom tengerészgyalogos erői eltörpültek az USA erőihez képest. Közülük a legjelentékenyebb erőkkel az Oroszországi Föderáció rendelkezett 2017 végén, ~

ának létszáma 35 000 fős volt, a Kínai Népköztársaság Tengerészgyalogsága 15 000 fős volt, de ez a fegyvernem gyorsan fejlődik, 2014 végén még csak 10 000 fős volt. A Brit Királyi Tengerészgyalogság 6600 fős, a francia megfelelője 2000 fős, az indiai pedig 2200 pedig fős volt 2017 végén. Franciaország esetében a szárazföldi haderőnemen belül is van egy tengerészgyalogos dandár, sőt további tucatnyi – nevében – tengerészgyalogos ezred amelyek azonban szárazföldi egységek. A Kínai Népi Felszabadító Hadsereg szárazföldi haderőnemének pedig hat partraszálló műveletekre kiképzett dandárja van. (K. F.) → *tengeri hadelmélet, tengeri hadviselés*

tengeri deszantfelderítés: olyan különleges szakfelderítési feladat, amely információszerzés céljából kis létszámú, különleges műveleti képességekkel rendelkező alegység, normális körülmények között inkább rejtetten, mintsem fegyveres erőszakkal végrehajtott tengeri deszant partraszállása, amit általában tervszerű visszavonulás követ. (H. H.) → *felderítés*

tengeri figyelés/ellenőrzés: elsődlegesen a világ óceánjainak, tengereinek felszínén vagy a felszín alatt haladó baráti vagy ellenséges hajók, tengeralattjárók és más vízi járművek mozgásának felderítése, azonosítása és meghatározása, valamint a felszín alatt húzódó infokommunikációs eszközön folyó adattovábbítás felderítése céljából a tengeri területek felszínének és a felszín alatti részének az összes rendelkezésre álló és használható eszközzel végrehajtott rendszeres megfigyelése. (H. H.) → *felderítés*

tengeri hatalom: olyan állam, amely jelentős haditengerészeti erőkkel, képességekkel rendelkezik, amelyre támaszkodva képes akaratát a világtenger távoli térségeiben is érvényesíteni. (Napjainkban az állam tengeri érdekeinek fegyveres erővel való érvényesítése már összhaderőnemi feladat, de egészen a 20. századig ezt szinte kizárólag a haditengerészetek biztosították.) A hadiflottával nem, vagy nem eléggé erős tengeri haderőnemmel rendelkező államok mindig ki voltak (/vannak) téve annak, hogy akár békeidőben is ellenséges hadihajók vonulhatnak partjaik elé. A nyomásgyakorlásnak ezt a módját a 19. századtól ágyúnaszád diplomáciának nevezték, napjainkban pedig erőkivetítésnek. A ~má váláshoz számtalan dologra volt (van) szükség: megfelelő gazdasági háttérre, jó földrajzi helyzetre, nagy népességre – azon belül is jól képzett, „tengerjáró" – emberanyagra, tekintélyes kereskedelmi flottára, hajóépítő dokkokra, kereskedelmi és hadikikötőkre stb. A ~ alapja azonban elsősorban a pénz, az anyagi javak, azaz az erős nemzetgazdaság. A tengeri hatalmi státus anyagilag és nemzetközi tekintély szempontjából is kifizetődő. Az ilyen képességgel rendelkező állam lobogója alatt regisztrált kereskedelmi hajók, hobbicélú jachtok, vagy állampolgárai mindig nagyobb biztonságban mozoghatnak a világtengeren, mert az erős haditengerészet potenciálisan elrettentheti a támadó szándékú államokat. (A kalózokkal más a helyzet, bár azok is szívesebben támadják meg a gyengébb országok hajóit.) A tengeri hatalmak hadihajói (erőkivetítő platformjai) nemcsak a hajókat oltalmazzák, hanem hazájuk gazdasági és politikai érdekeit is érvényesítik, a világ szinte bármely pontján. Az angolszász terminológia az úgynevezett kékvízi haditengerészetet használja a ~ szinonimájaként azokra az országokra, amelyek tartósan képesek a világtenger bármely pontján legalább egy korlátozott méretű haditengerészeti köteléket fenntartani. (Ilyen kékvízi képességekkel rendelkezik az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, az Oroszországi Föderáció, a Kínai Népköztársaság és India.) Az úgynevezett

zöldvízi képesség arra utal, hogy az adott ország képes tartósan jelen lenni a kizárólagos gazdasági övezetétől pár ezer kilométerrel távolabb eső régiókban is. (Zöldvízi hatalmak Ausztrália, Brazília, Dél-Korea, Kanada, Hollandia, Japán, Olaszország és Spanyolország.) A barna vízi, vagy folyami haditengerészetek – önállóan legalábbis – nem képesek a kizárólagos gazdasági övezetükön túl műveleteket folytatni, többségük tartósan még a parti tengert (egy 22 km-es sávot) sem képes biztosítani. A haditengerészet minden korban hatásos kényszerítő eszköznek számít, számított. Az ókori államok közül hosszabb ideig Athén, Karthágó, Róma volt meghatározó tengeri hatalmak. A középkorban Bizánc, az Arab Birodalom, Velence és Genova, valamint a Hanza-szövetség, illetve a Török Birodalom számított ~nak. Az újkorban előbb a portugál és a spanyol, majd az angol (brit), a holland és francia gyarmatbirodalmak létrejötte elválaszthatatlan volt tengeri hatalmi státuszuktól. A Távol-Keleten évezredekig Kína volt a legerősebb ~, majd a 19. század végétől Japán emelkedett fel. A 19. század végére az Amerikai Egyesült Államok és Németország is ~má vált, előbbi a második világháborút követően átvette a britektől az elsőséget is. Oroszországnak – rendkívül hátrányos geopolitikai helyzete miatt – csak ritkán sikerült valódi ~má válnia, ellenben a Szovjetunió a hidegháború legnagyobb részében a világ második számú tengeri hatalmának számított. (A túlfeszített fegyverkezés, különösen a költséges flottaprogram viszont nagyban hozzájárult a Szovjetunió összeomlásához.) (K. F.) → *tengeri hadelmélet, tengeri hadviselés*

tengeri mérföld: tengeri navigációban ma is alkalmazott hosszmértékegység. Az egységes mértékegységek bevezetése előtt, különösen a nem szilárd földfelszínek esetében, kézenfekvő megoldást jelentett a távolságok ívszögekhez tartozó hosszokkal történő meghatározása. A ~ is egy ilyen hosszmértékegység, amely egy adott gömbi főkörön (leginkább a délkörön) mért ívperc nagyságú távolságnak felel meg. Ennek nemzetközileg elfogadott értéke 1852 m. A ~ mértékegység megjelöléssel a NATO-szabványok szerint kiadott térképészeti anyagokon találkozhatunk. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

tengeri uralom: a tenger felszínének – a 20. századtól kezdve a víz mélyének és a fölötte lévő légtérnek – az ellenőrzése egyike a legbonyolultabb feladatoknak. A tengerre nem lehet várakat, erődöket építeni, vagy lövészárkokat ásni. A vízfelszínt nem lehet úgy birtokba venni, mint a szárazföldet. A világtenger több mint 361 millió km^2-es felszíne önmagában közel két és félszer haladja meg a szárazföldek kiterjedését, ekkora térséget még a mai modern eszközök birtokában sem lehet állandó és teljes körű ellenőrzés alatt tartani. A rádiólokátor, illetve a katonai repülés 20. századi elterjedése előtt lényegében az emberi látótávolság határozta meg az egyes hadihajók vagy flottakötelékek által ellenőrizhető terület nagyságát. Az emberi szem „teljesítményét" azonban nagymértékben befolyásolják a körülmények, hiszen a látótávolság éjszaka, ködben vagy heves viharok idején lényegében nullára csökkenhet. (Ennek ellenére a ~ elméletének kezdetei már a 17. századra visszanyúlnak.) A ~ tehát mindig – még napjainkban is – viszonylagos, lényegében azt a képességet jelenti, hogy egy állam a számára stratégiai fontosságú térségekben hosszú távon is meghatározó, a potenciális ellenség haditengerészeti erőit, illetve kereskedelmi hajóit elpusztítani, de legalább is elrettenteni képes fegyveres (tengerészeti) erőt képes állomásoztatni. A ~ egyik speciális területe a tengeri közlekedési útvonalak biztosítása, amit a legegyszerűbben a szűk keresztmetszetek

(fojtópontok), azaz a tengerszorosok vagy csatornák birtokbavételével lehet megoldani. A szűk keresztmetszeteknél könnyen ellenőrizhető, keskeny vízsávra szorul a hajóforgalom, ezért szinte minden történelmi korban fontos volt a birtoklásuk. A Gibraltári- és a Messinai-szoros, vagy a La Manche fontosságát mi sem jelzi jobban, mint az a rengeteg tengeri összecsapás, amelyet a közelükben vívtak. A ~ az az állapot, amikor egy ország a világtengeren, vagy annak számára stratégiailag fontos részén képes akaratát ellenfelével, vagy ellenfeleivel szemben érvényesíteni. A ~ tehát akkor valósul meg, amikor egy állam (hadi és kereskedelmi célra egyaránt) szabadon használja a világtengert, ugyanakkor lehetetlenné teszi annak használatát ellenségei számára. A ~ leghatékonyabb eszköze a tengeri blokád. A ~ kevésbé egyértelmű állapota a tengeri fölény, amikor az egyik állam haditengerészete és fegyveres erőinek a tengeren is bevethető részei (légierő, partvédő tüzérség stb.) olyan túlsúlyban vannak az általuk kiválasztott időben és helyen, hogy az ellenfélnek – az adott térségben és az adott időben állomásozó erőivel – nincs esélye érdemi ellentevékenységet folytatni. (Mindkét világháborúban ez volt a helyzet a Balti-tengeren, ahol a német haditengerészettel szemben sem a cári orosz, sem a szovjet haditengerészetnek nem volt reális esélye győzelmet elérni.) A ~ (tengeri hadviselés) elméletének legnagyobb hatású gondolkodói az amerikai Alfred Thayer Mahan, a brit Sir Julian Stafford Corbett, a szovjet Szergej Georgievics Gorskov voltak, napjainkban pedig az amerikai Norman Friedman munkásságát kell kiemelni. (K. F.) → *tengeri hadelmélet, tengeri hadviselés*

tengerszint feletti magasság: a terep egy adott pontjának a közepes tengerszinthez igazodó geoid felszínétől a helyi függőleges mentén mért távolsága, más néven abszolút magassága. Értékei a szárazföldi térképeken méterben (a magassági tájékozás pontjainál deciméter élességgel), a légi navigációs térképeken láb mértékegységben jelennek meg. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

tények: igaznak, valódinak elismert információk. Felderítői szóhasználatban a ~ a megerősített felderítési adatokat és információkat jelentik. Megjegyzés: az elemzések végrehajtásának egyik kiinduló alapja. Ilyenek például a térképészeti hivatkozásokból származó információk, amelyekhez további elemzés nem szükséges. (H. H.) → *felderítés*

tényleges állomány: a ~ tagjai békében önkéntes jelentkezés alapján teljesítenek katonai szolgálatot. A honvédség folyamatos kiegészítése békében a hivatásos, szerződéses és az önkéntes tartalékos katonai szolgálatra vagy honvéd tisztjelölt és honvéd altisztjelölt jogviszony létesítésére toborzottak felvétele, megelőző védelmi helyzet és rendkívüli állapot idején a fentieken túl hadkötelesek behívása útján is történik. (C. O.) → *katonai vezetés*

teodolit: a geodéziai eszközök csoportjának fontos tagja, a vízszintes szögek és a magassági szögek precíz mérésére egyedülállóan alkalmas optikai műszer. Széles körű alkalmazására már a második katonai felmérés (katonai felmérések) időszakában sor került, és az országos geodéziai alapponthálózatok létesítésének is meghatározó eszköze volt. A honvédelemben napjainkban is alkalmazzák a nagy pontosságot igénylő geodéziai mérési és kitűzési feladatokban, így elsősorban a műszaki és tüzér alakulatoknál, valamint a katonai térképészetben. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

terep: a Föld felszíne, a rajta lévő természetes és mesterséges tereptárgyakkal, amelyek

együttesen a harctevékenységek és a katonai műveletek szempontjából jelentőséggel bírnak. A ~ hatást gyakorol a harc megszervezésére, vezetésére és lefolyására, az alkalmazott fegyverek tűzhatására, csapásmérő képességére, a harci technika bevethetőségére, alkalmazhatóságára, a felderítés feladataira, az együttműködés megszervezésére és végrehajtására, az álcázási feladatokra és a műszaki feladatokra. A ~ hatásait a saját és az ellenséges erők, eszközök tevékenységére – akár elősegítik, akár megnehezítik azt – együttesen a ~ hadműveleti-harcászati jellemzőinek nevezzük. Ezen jellemzők értelmezését és értékelését a ~ és katonai műveletek kölcsönhatásában, kapcsolatában kell folytatni. A ~ tanulmányozásával, részletes értékelésével, a terepen történő tájékozódás operatív eszközeivel és módszereivel a katonai tereptan foglalkozik. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

terep beláthatósága: azon terepszakaszok összessége, amely egy (vagy több) figyelőpontból, egyidejűleg beláthatók. A belátható terepszakasz minden pontján a figyelőpontok felé zavartalan összelátás valósul meg. A terep tanulmányozása részeként végrehajtott láthatósági elemzés – a kitűzött feladattól és a rendelkezésre álló időtől, valamint eszközöktől függően – becsléssel, hagyományos (papíralapú) térképi szerkesztéssel, vagy korszerű terepelemző rendszer felhasználásával oldható meg. A ~ vizsgálatánál a terep fedettsége és a terep tagoltsága, valamint a figyelőpont helyzete függvényében belátható, illetve be nem látható terepszakaszok meghatározására kerül sor. A ~ vizsgálható a saját és az ellenséges erők szemszögéből. Utóbbi esetben a vonalas jellegű tereptárgyak láthatósági vizsgálatára is szükség lehet (menetvonal tervezésekor). Nagyobb távolságok (>10 km) esetén számolni kell a földgörbület és a légköri fénytörés (refrakció) együttes hatásával is. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

terep fedettsége: a megfigyelést, a terep áttekintését, valamint az álcázást befolyásoló terepelemek együttes jellemzője. Mint terepfajtákat, a terepfedezettől függően megkülönböztetünk nyílt terepet és fedett terepet. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

terep tagoltsága: a terepelemek mozgásra és manőverező képességre gyakorolt együttes hatása, illetve ezek eredményeként kialakuló terepfajták egyik jellemzője. A ~át illetően alapvetően két típust, a tagolatlan és a tagolt terepet különböztetjük meg. Előbbi kategóriába a kis magasságkülönbséggel rendelkező és a mozgás nem, vagy csekély mértékben akadályozó terepfajták tartoznak. A tagolt terep (átszeldelt terep) meredek völgyoldalai, árkai, töltései, továbbá a részét képező különböző folyóvizek, csatornák, vízmosások, mocsarak ezzel szemben jelentős mértékben megnehezítik a mozgást és a harcászati tevékenységeket. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

terepasztal: 1. A terep egy meghatározott részét valósághűen, méretarányosan kicsinyítve ábrázoló terület, amelyet a terepen vagy tanteremben alakítottak ki. Rendszerint ~t készítenek a nagyobb kötelékekben végrehajtott harcászati gyakorlatokon a parancsnoki munka megszervezésére, a tereptájékoztató, a harcászati tájékoztató, az elhatározás, az együttműködési utasítások, a harcparancs ismertetésére és a gyakorlatok kiértékelésére. A ~ elkészítéséhez légi fényképet, nagy méretarányú térképet vagy térképvázlatot használnak. A ~ elkészítésénél a fő figyelmet a fontosabb települések, tereptárgyak, tájékozódási pontok feltüntetésére kell fordítani. A ~t szélesköréűen alkalmazzák oktatási segédeszközként is (harcászati, katonaföldrajzi ismeretek

és tereptan oktatására). (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés* **2.** Peremmel ellátott alacsony asztal, vagy asztalszerű emelvény, amelyen a terep meghatározott részének közel valósághű, méretarányosan kicsinyített mását a rendelkezésre álló anyagokból (homok, fa, műanyag) felépítik. A ~ készítéséhez elsősorban légi fényképeket, topográfiai térképeket és térképvázlatokat használnak fel. A ~ kialakítása során a települések és az azokat összekötő közlekedési hálózat, a domborzat és a növényzet, a vízrajz, valamint a főbb tájékozódási pontok kapnak hangsúlyos megjelenítést. Jelentőrendszer, keresőhálózat alkalmazásának igénye esetén a koordinátahálózat vonalait a peremek között kifeszített zsinórokkal helyettesítik. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

terepelemek: a terep egynemű tereptárgyak összességéből kialakuló alkotóelemei. A ~ osztályozása megkönnyíti a terep tanulmányozását és megítélését. Katonai szempontból a terepet elsősorban a megfigyelés és a rejtőzés feltételei (terep fedettsége), valamint a mozgásra, manőverezőképességre gyakorolt hatásai (terep tagoltsága) alapján kell vizsgálni. E vizsgálatok során a terep meghatározó elemeit (domborzat; vízrajz; növényzet; talajtípusok; közlekedési hálózat; települések; gazdasági és szociális jellegű létesítmények) külön-külön és együttesen is elemezni kell. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

terepelemzés: a terep különböző, lényegi tényezőkkel kombinált, természetes és mesterséges módon létrejött jellegzetességeit leíró földrajzi információk gyűjtése, elemzése, értékelése és értelmezése, a terep katonai műveletekre gyakorolt hatásának előrejelzése érdekében. A ~ a műveleti területre vonatkozólag a katonai szempontból fontos terepelemekre fókuszál, így a felszíni formákra, a növényzetre, a vízrajzi információkra és létesítményekre, a közlekedési hálózatra, a beépített területekre, a talajféleségekre és egyéb különleges terepi jellemzőkre. A terepelemzés – összetettsége folytán – célszerűen térinformatikai munkaállomásokkal végezhető el terepelemző rendszerek részeként. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

terepelemző rendszer: terepi információkkal kapcsolatos katonai elemzési igényeket hatékonyan, analóg és digitális formában kielégítő rendszer. A ~ strukturált módon gyűjtött és tárolt adataiból különféle terepelemzési termékek és szolgáltatások hozhatók létre. A ~ből származó, zömmel grafikus formában megjelenített elemzési eredményeket a katonai döntéshozatalban használják fel. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

terepértékelés: a harctevékenységek előkészítésének lényeges mozzanata. Célja elegendő információ biztosítása a parancsnoki elhatározás és a döntés meghozatalához a terep hadműveleti-harcászati jellemzőiről, különös tekintettel a domborzat és felszíni vizek viszonyaira, a járhatóságra, a terep fedettségére, továbbá a rendelkezésére álló térképészeti anyagok tartalmára és a kiegészítő térképészeti adatok megbízhatóságára. A ~t öt fő katonai szempont alapján kell végrehajtani, amelyek angol megnevezései alapján kialakult betűszava (OCOKA) gyakran hivatkozott kifejezés a harcmező felderítő előkészítése során: *a)* figyelési és tüzelési lehetőségek (Observation and fields of fire); *b)* rejtés és álcázás (Cover and concealment); *c)* akadályok (Obstacles); *d)* kulcsfontosságú területek (Key terrain); *e)* a megközelítési útvonalak és mozgási folyosók (Avenues of approach and mobility corridors). Az öt szempont (OCOKA) alapján végrehajtott ~ grafikusan megjelenített eredménye a kombinált akadályvázlat. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

terepfajták: a terep gyors és egyértelmű jellemzésére kialakított kategóriák, amelyek a terep tagoltsága és a terep fedettsége alapján különböztetik meg a terep azonos sajátosságokkal rendelkező típusait. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

terepfelderítés: a terep mindazon hadműveleti-harcászati jellemzőinek meghatározása, amelyeket a rendelkezésre álló térképészeti anyagok nem, vagy nem kielégítő részletességgel, aktualitással tartalmaznak. A harcmező felderítő előkészítése (Intelligence Preparation of the Battlefield – IPB) során a felderítés felelősségi körzetében folytatott tevékenység. Főbb feladatai: *a)* a térképészeti anyagok tanulmányozása során a nem beazonosítható terepviszonyok meghatározása; *b)* a térképen nem ábrázolt terepváltozások felderítése és rögzítése; *c)* a harccselekmények következtében létrejött terepváltozások megállapítása; *d)* a várható időjárási viszonyok hatása a terepre; *e)* aktuális adatok megállapítása a különös figyelmet érdemlő területekről, tereptárgyakról; *f)* terepinformációk szerzése a topográfiai térképek tartalmának kiegészítése és helyesbítése céljából. A ~i feladatok mennyiségi és területi kiterjedésének meghatározása a rendelkezésre álló térképészeti anyagok és a harcászati helyzet függvényében történik. A feladatszabás tartalmazza: *a)* a ~ körletét, tárgyát vagy irányát; *b)* a ~ során alkalmazandó eszközöket és módszereket; *c)* a ~ végrehajtásához rendelkezésre álló időkeretet; *d)* a felderítési adatok rögzítésének, valamint a jelentések módját. A ~ során különös figyelmet kap a közlekedési hálózat (utak, hidak és más közúti építmények) állapota; a terep védelmi és álcázó tulajdonságai, valamint a természetes rejtő- és álcázóhelyek; a vízi akadályok (beleértve az ingoványos terepszakaszokat, mocsarakat) és a lakott területek. A ~ eredményei szöveges, táblázatos és grafikus módon (felderítési vázlaton) jelenhetnek meg. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

terephez igazodó műszaki zár: olyan műszaki zár, amelynek létesítése részletes terepértékelésen alapul, valamint kapcsolódik az összfegyvernemi parancsnok tevékenységre vonatkozó kiinduló elgondolásához. Általában már békeidőszakban vagy a műveletek előkészítése idején telepítik. Rendeltetése az ellenség térnyerésének akadályozása, idő előtti szétbontakozásra kényszerítése és irányokba terelése, illetve a rugalmas cselekvőképesség korlátozása és veszteség okozása az élőerőben és a technikai eszközökben. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

terepjárást fokozó berendezések: a terepjáró gépjárművek képesek terepen szélsőséges út- és időjárási viszonyok között is működni, de ezt csak akkor tehetik meg, ha arra technikailag megfelelő módon fel vannak készítve. A terepen mozgó jármű mozgását és akadályleküzdő képességét segítik elő a ~ és szerkezeti megoldások, amelyek lehetnek: állandó vagy kapcsolható összkerékhajtás, magas fokozatszámmal rendelkező nyomatékváltó, növelt belső súrlódási vagy önzáró differenciálmű, differenciálzár, osztómű, kerékagyáttétel, megfelelő terepjáró tulajdonságú gumiabroncs, defekttűrő vagy defektmentes gumiabroncs, gumiabroncs-nyomásszabályozás, portáltengely kialakítás. Állandó összkerékhajtás esetén mind az első, mind a hátsó tengely hajtott, ebben az esetben a csúszásmentes gördülés feltétele, hogy a tengelyek fordulatszámának különbsége biztosított legyen. Ez a fordulatszám-különbség biztosítható különböző központi differenciálművekkel, amelyek megakadályozzák az esetleges fordulatszám különbségek miatt adódó szerkezeti befeszüléseket. A kapcsolható összkerékhajtás esetén az első- vagy a hátsókerék hajtás ki- és bekapcsolható. Többnyire a hátsókerekek

hajtása állandó, és külön kapcsoló segítségével az első kerekek hajtását lehet bekapcsolni. Vagy a sebességváltóházhoz erősített, vagy tőle külön szerelt osztóművön keresztül kardántengelyek vezetnek az első és a hátsótengelyen elhelyezett differenciálművekhez. A terepjáróképesség növelésének érdekében a differenciálművek gyakran el vannak látva differenciálzárral, amely megakadályozza az egyes kerekek kipörgését. Az olyan járművön, amely nincs ellátva központi differenciálművel, az összkerékhajtást nem szabad bekapcsolni szilárd burkolatú úton. Viszkó-tengelykapcsoló alkalmazása esetén a tengelyhajtás bekapcsolása a két tengely közötti jelentős fordulatszám-különbség esetén kapcsolódik be. Tehergépjárműveken és terepjáró járműveken alkalmazott osztóművek a forgatónyomaték és teljesítmény elosztásán túl egy állandó nagy lassító áttételt is tartalmaznak, az első tengely meghajtását csak nehéz terepen szükséges kapcsolni. Egy nehéz tehergépjármű össztömege a motor teljesítményéhez viszonyítva magasabb, ezért a megfelelő menettulajdonságok eléréséhez több sebességfokozatra van szüksége, ami elérheti a tizenkettő vagy akár a tizenhat fokozatot is, illetve rendelkezhet kúszófokozattal, vagy pedig több hátrameneti fokozattal. A sebességfokozatok magas számát meg lehet valósítani egy főváltóval, amely négy- vagy hatfokozatú, és egy gyorsító előtéttel vagy szorzóváltóval, illetve ennek a kettőnek a kombinációjával. A kellően sok sebességfokozat lehetővé teszi, hogy a jármű jelentős emelkedőn is fel tudjon menni, illetve közúton a végsebessége a motor túlpörgetése nélkül is nagy legyen, ugyanakkor ne legyen nagy fokozatugrás az egyes sebességfokozatok módosításai között. A jármű terepen történő mozgása során a hajtott kerekek tapadása eltérő lehet és adott kerék tapadása annyira le is csökkenhet, hogy a kerék kerületén ébredő tapadóerő nem elegendő a rendelkezésre álló forgatónyomaték átvitelére. Ennek a problémának a kiküszöbölésére a szimmetrikus differenciálműbe differenciálzárat építenek be, amely a differenciálmű-házat és az egyik féltengelyt kapcsolja össze mereven, ezáltal a differenciálmű kiegyenlítő hatása megszűnik és a féltengelyek csak egyenlő fordulatszámmal foroghatnak. A differenciálzár használatát szükségtelenné teszi az önzáró differenciálművek alkalmazása, amelyek kellően nagy belső súrlódással rendelkeznek. Az önzáró differenciálművek a jármű ívmenete során megengedik a hajtott kerekek egymástól eltérő szögsebességgel történő forgását, viszont ha a tapadóerő csökkenése miatt az egyik kerék nem tud megfelelő vonóerőt kifejteni, akkor a másik keréken az önzárási tényezővel arányosan, nagyobb vonóerő adódik át. Egy nehéz gépjárműnek terepen mozogva nagy nyomatékokat kell átvinnie a hajtott kerekekre, ezért a nyomatéknövelést sok esetben kiviszik közvetlenül a hajtott kerekekig. A hajtó féltengelyek külső vége ekkor egy lassító áttételű oldalhajtóművön keresztül csatlakozik a jármű kerekéhez, így jelentősen tehermentesítésre kerül a differenciálmű és a féltengelyek. Ez a kerékagy áttétel állhat homlok fogaskerékpárból vagy lehet bolygóműves kialakítású. Amennyiben a kerékagyban levő áttételt fogaskerékpár alkalmazásával oldják meg, akkor a hajtó féltengely magasabban fog elhelyezkedni, mint a kerék középvonala, ami megnöveli a jármű szabad hasmagasságát, vagyis kevésbé fog elakadni a terepakadályokon. Ezt a megoldást nevezik portáltengely-kialakításnak. A defekttűrő gumiabroncs-technológiák alapvetően az biztosítják, hogy defekt esetén is tovább lehet menni (többnyire egy csökkentett sebességgel, ami kb. 80 km/h) és egy korlátozott távolságra (többnyire 80 km-re). A gumiabroncs képes megtartani a jármű súlyát, még a teljes légnyomás elvesztése esetén is. A defekttűrő gumiabroncs hagyományos

keréktárcsára is felszerelhető. A defekttűrő technológiák alkalmazását jellemezhetjük a biztonsággal, kényelemmel és a gazdaságossággal. Mivel nyomásvesztés esetén is tovább lehet haladni a defekttűrő gumiabroncsokkal, ezért szükséges valamilyen nyomásvesztésre figyelmeztető rendszert beépíteni a járműbe. Ilyen rendszer nélkül a vezető nem tudja megállapítani, hogy a kerekekben megszűnt a nyomás és túl sokáig és túl gyorsan közlekedne a járművel. Egyik elterjedt megoldás, hogy a gumiabroncsba épített érzékelő, közvetlenül és folyamatosan méri a nyomást, és azt továbbítja a vevőegység felé. A rendszer meg tudja különböztetni a nyomáscsökkenést és a defektet. Minden keréken egy a kerékkel együtt forgó érzékelő méri a nyomást és a hőmérsékletet, amely értékeket közvetíti a vevőegység felé. Másik alapvető megoldásnál az ABS érzékeli a csökkent levegőnyomás miatti kisebb gördülési átmérőn futó kerék megváltozott szögsebességét. Speciális járművek esetén, amikor nagyon sűrűn fennáll a gumiabroncs sérülésének a veszélye alkalmazhatunk defektmentes gumiabroncsokat is. Defektmentes gumiabroncsról abban az esetben beszélhetünk, ha a gumiabroncsban nincs levegő, ami sérülés esetén el tudna távozni. A talajnyomásra döntő befolyása van a levegőnyomásnak. A gumiabroncs nyomásának csökkentésével (terepen, laza szerkezetű talajon, mocsaras területen) az abroncs ellaposodik, miáltal a járófelület akár a kétszeresére is megnövekszik. A jármű tömege ezáltal nagyobb felületen oszlik el a talajon. Terepről közútra visszahajtva a járművezetőnek a gumiabroncsnyomást ismét emelnie kell, annak érdekében, hogy az előírt közlekedési biztonságot és stabilitást elérje. A gumiabroncsok nyomásszabályozását el lehet végezni álló helyzetben vagy menet közben, manuálisan, félautomatikusan vagy teljesen automatikusan. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

terepjárhatóság: a szállító- és harcjárművek, valamint az előerők mozgását, menetsebességét befolyásoló összetett terepi tényező, amely a terep tanulmányozása részeként jellemzően terepelemző rendszerek felhasználásával határozhatók meg. Grafikus megjelenítése a terepjárhatósági térkép (Cross-Country Movement – CCM). A ~ot befolyásoló főbb tényezők közé sorolhatók: *a)* a terep tagoltsága (különös tekintettel a lejtőszögek nagyságára és a domborzati formákra); *b)* a terep fedettsége (növényzet jellege, beépítettség aránya, úthálózat kiépítettsége, elrendezése); *c)* a vizek és azok helyzete a harccselekmények irányához képest; *d)* a talajtípusok és állapotok; *e)* az időjárási viszonyok; *f)* a harctevékenység okozta terepi változások. A páncélozott harc- és szállító járművek sebességére, mozgási irányára gyakorolt hatása alapján a ~ négy fő kategóriára osztható: *a)* könnyen járható; *b)* járható; *c)* nehezen járható; *d)* járhatatlan. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

terepjáróképesség: a jármű szilárd burkolatú útról vagy talajútról történő letérést követően a nyílt terepen való haladásának a képessége. Magába foglalja a mikro- és a makroakadályt leküzdő képességet. (Gy. J.) → *haditechnikai támogatás*

terepmakett: a terep méretarányosan kicsinyített mása, amelyet a terep tagoltságának és a terep fedettségének valósághű térbeli visszaadása céljából huzamosabb idejű felhasználásra készítenek. A ~ek jellemzően olyan lényeges területeket jelenítenek meg, amelyek katonai jelentősége hosszabb időszakra vonatkozólag is kimutatható (jelentős csapatösszevonások, partraszállások kiemelt jelentőségű körzetei, hadtörténetileg fontos ütközetek színhelyei, békeműveleti felelősségi területek stb.). Felhasználásukra, ennek megfelelően, magasabbegység parancsnokságokon, oktatási intézményekben láthatók

példák. A ~ síkrajzi pontossága megközelíti a térképekét, magassági torzításuk ugyanakkor (a domborzat érzékletes kifejezése érdekében) akár háromszoros is lehet. A terepmaketteken a domborzat mellett a tereptárgyak plasztikus megjelenítése is nagy hangsúlyt kap. A terepmaketten megjelenített tereptárgyak és terepelemek részletessége, kidolgozottsága a terepasztalokhoz képest lényeges jobb. A terep tagoltsága mellett fedettsége is hangsúlyosan jelenik meg, a láthatóság és járhatósági viszonyai könnyen és átfogóan megállapíthatók. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

tereprejtjelzés: a parancsnoki munkatérkép kialakítása során alkalmazott eljárás a célmegjelölési és más térképi feladatokhoz szükséges adatok, információk előzetesen egyeztetett kódolás szerinti módosításával, a rejtett vezetés biztosítása érdekében. A munkatérkép rejtjelzése jellemzően a koordinátahálózati értékekre és a tereptárgyak megnevezésére terjed ki. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

terepszakasz: a terep kisebb, áttekinthető része, ahol a terep általános jellege nem változik, ugyanakkor környezetétől észrevehetően elkülönül. Kiterjedése és fontossága az adott ~on tevékenykedő kötelék nagyságától és konkrét feladatától függ. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

terepszög: az adott tűzeszköz torkolatszintje és a cél iránya (célvonal) által bezárt szög. A ~et a lőelemek meghatározásakor előjelhelyesen kell figyelembe venni. A ~ állításával a röppálya úgy viselkedik, mintha a kezdőpont körül függőlegesen elforgatnánk. 15°-nál nagyobb emelkedési szög esetén a röppálya-merevedés elve lép fel, amelynek következtében a lövedék induló vonal alá esésének mértéke megváltozik. Ezért kiegészítő javítást, a terepszög miatti lőszögjavítást kell alkalmazni. A terepszög miatti lőszögjavítás 45°-os emelkedési szögértékig abszolút értékét tekintve kisebb mint a ~, előjelét tekintve azzal megegyezik. 45°-nál nagyobb emelkedési szögön történő lövészet esetén a terepszög miatti lőszögjavítás abszolút értékét tekintve nagyobb, és a ~gel ellentétes előjelű szögérték. A ~ és a terepszög miatti lőszögjavítás összegét magasságkülönbség miatti szintező javításnak nevezik. (Sz. T.) → *tüzérség*

tereptájékoztató: a parancsnok, vagy az általa kijelölt hadműveleti tiszt tevékenysége ismeretlen terepen, az alárendeltek tájékozódásának meggyorsítása, biztossá tétele érdekében. A tereptájékoztató kiterjed: *a)* a főbb világtájak ismertetésére; *b)* az álláspont helyének meghatározására; *c)* a tájékozódási pontok kijelölésére a terepen; *d)* a környező terep legfontosabb részleteinek ismertetésére; *e)* a tereprejtjelzés meghatározására; *f)* a harcrendi elemek helyének megadására. A tereptájékoztató rövid, lényegre törő, pontos jelentés. Megfelelő alapot biztosít a gyors és hatékony parancsnoki munkához, valamint a harcfeladatok sikeres végrehajtásához. Készítésének elengedhetetlen eszközei a tájoló és a távcső, valamint az ismertetett terepet megjelenítő topográfiai térkép. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

tereptan: a térképtudomány alkalmazott szakterülete, amely elsődlegesen a terep jelentőségével, sajátosságaival; a terepen történő tájékozódás eszközeivel és módszereivel; a terep és a térkép kapcsolatával; a terep- és térképvázlatok készítésének módszereivel foglalkozik. A ~ sajátos változata a katonai tereptan, amely az említetteken túl a terep katonai tevékenységekre gyakorolt hatásait, hadműveleti-harcászati jellemzőit vizsgálja. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

tereptárgy: a terepelemek mindazon egyedi jellemzőkkel bíró, viszonylag állandó alkotórészei, amelyek a környezetüktől markánsan és karakteresen elkülönülnek, egyúttal hatást gyakorolnak a terep arculatára. Terepi azonosításuk tulajdonságjegyeik és térbeli helyzetük alapján lehetséges. A ~ak a terepelemek osztályozása szerint egyedi jelkulcsi jelölést kapnak a térképeken. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

terepvázlat: jellemzően terepen kidolgozott grafikus vezetési okmány, amely egy adott terepszakaszt, vagy annak lényeges terepelemeit, tereptárgyait egyszerűsített (vázlatos) formában fejezi ki. Megjelenési formája a felhasználás céljától és az ahhoz kapcsolódó feladatoktól, valamint az adatrögzítés módszerétől függően többféle lehet. A terep ábrázolási módja szerint a ~ok lehetnek alaprajzi (felülnézetes), vagy látképszerű (perspektivikus, panoráma nézetű) vázlatok, illetve ezek különféle kombinációi. A felhasználási célok szerint az alábbi főbb ~típusokat dolgozhatják ki: *a)* tájékozódási pontvázlatok; *b)* figyelési vázlatok; *c)* tűzvázlatok; *d)* felderítési vázlatok; *e)* menetvonalvázlatok. A terep sajátosságaira vonatkozó jelölések a terepvázlatokon általában megegyeznek a topográfiai térképeken alkalmazott egyezményes térképjelekkel, azzal a különbséggel, hogy a könnyebb olvashatóság érdekében a térképi jelek másfél-kétszer nagyobb méretben jelennek meg ~okon. A leggyakrabban előforduló terepelemek a vázlatkészítésre fordítandó idő csökkentése érdekében egyszerűsítve ábrázolhatók. A szabványos, felülnézeti térképjelek helyett egyes tereptárgyaknál oldalnézeti alakjuk is megjeleníthető. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

térhullámú terjedés: a rádiófrekvenciás tartományú elektromágneses hullámoknak az a terjedési módja, amikor a hullámok az atmoszféra felső rétegéről, az ionoszféráról visszaverődnek, pontosabban visszafordulnak a Föld felé. A 80–800 km magasságban található ionoszféra évszaktól, napszaktól és a napfolttevékenységtől függően különböző mértékben tartalmaznak ionizált részecskéket. Az ionizáció fő forrásai a Nap ibolyántúli és részecskesugárzása (elektron, proton). Vizsgálatok kimutatták, hogy a Föld felszínétől felfelé haladva ionizációs maximumok alakulnak ki, amelyek a jobb érthetőség miatt a „réteg" elnevezést kapták. Nappal a „D" réteg 70–100, az „E" réteg 100–150, az „F1" réteg 189–200, az „F2" réteg 250–450 km magasan jön létre. Éjszaka a „D" és az „F1" réteg eltűnik, az „E" réteg 100–150 km, az „F" réteg 230–400 km magasan helyezkedik el. Az ionoszférában a gáz dielektromos tényezője <1 és frekvenciafüggő. A földi rádióállomások által kisugárzott és az ionoszférába alulról felfelé bejutó hullámok szempontjából az ionoszféra úgy viselkedik, mint egy rétegről rétegre csökkenő törésmutatójú közeg. Az ilyen inhomogén közegbe beeső sugár görbevonalú trajektórián végül visszafordul a Föld felé. Ezt nevezzük ~nek. A frekvenciafüggés miatt minden időszakban van olyan frekvenciasáv, amely a nagytávolságú terjedés szempontjából optimális, illetve van használható legmagasabb frekvencia. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

térinformatika: a tér jellemző, meghatározó és lényeges alkotóelemeinek tulajdonságaival, kapcsolataik feltárásával, elemzésével foglalkozó interdiszciplináris tudomány és módszertan, amely az informatika és a földtudományok szintézisével új fogalmak, módszerek megalkotását teszi lehetővé. A ~ meghatározza a tér modellezéséhez szükséges összetevőket és alkalmazásokat, valamint kialakítja ezek szervezett együttesét, a helyhez köthető adatok gyűjtésének, kezelésének, feldolgozásának, elemzésének és megjelenítésének komplex

feladatrendszerével foglalkozó térinformatikai rendszert. A ~ fogalmával közel azonos jelentésű geoinformatika a térbeli modellezést a földrajzi térre konkretizálja. A ~i modellalkotás célja olyan szervezett folyamatok kialakítása, amelyek a valós világ összetett tényezőit és tulajdonságait előbb elméleti, majd logikai, végül fizikai modellek kialakításával, a leképzendő tér leegyszerűsített, absztrakt mását hozzák létre. A modellalkotás során a ~ eszközrendszere a térbeli folyamatok és jelenségek meghatározó, jellemző tulajdonságait emeli ki. Ennek érdekében meghatározza a leképezés alapegységét, az entitást, annak geometriai és leíró (attribútum) tulajdonságait, valamint kapcsolatait és az azonos jellegű entitások osztályozási lehetőségeit. A modellalkotás során a kielégítendő feltételek közé tartoznak egyebek mellett az egyidejűség, az egyértelműség, a szükséges részletesség, a helyzeti pontosság, a valóságnak megfelelés, az aktualitás, valamint a kompatibilitás és a jogosultságok kezelésének kritériumai. A ~i modellalkotásban a tér absztrakt leegyszerűsítése kiterjed a térbeli dimenziókra is. Miközben a logikai modellben szereplő entitások, objektumok pontos helyzete a modellezés mélységének megfelelően jól meghatározott, azok reprezentációja dimenzióvesztéssel jár. A térbeli modellezés során így 2, 2 + 1 és 2,5 dimenziójú modellterek is kialakíthatók. A ~ eszköztárának felhasználásával számos, a vizsgált térrel kapcsolatos kérdés megválaszolására nyílik mód. Ezek közül a legfontosabbak a helyre (mi található egy adott ponton); az állapotra és körülményekre (hol található egy bizonyos dolog, hol teljesül egy bizonyos feltétel); a változásokra, trendekre (mi változott meg és milyen mértékben); valamint az eloszlásra és mintázatokra (milyen összefüggések léteznek térben változó eloszlású/mintázatú jelenségek, illetve egyedek csoportjai között) vonatkozó alapkérdések. A térinformatika egyik legösszetettebb kérdésköre a térben és időben zajló folyamatok modellezése, ami a folyamatok valódi okainak és lehetséges lefolyásainak megértését, következményeinek feltárását teszi lehetővé. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

térinformatikai adatbázis: a térinformatikai modellalkotás (térinformatika) során a valós világról alkotott elméleti modell, illetve az azt leképező logikai modell elemzésekre és térképi megjelenítésre alkalmas fizikai megfelelője, amely alapvetően geometriai és leíró (attribútum) adatokat, valamint ezek kapcsolatait tartalmazza. A ~ olyan, többnyire strukturált adatok összessége, amely informatikai szempontból megfelel a tárolás, lekérdezés és szerkesztés követelményeinek. A ~ önmagában nem alkalmas ezen műveletek végrehajtására, e célra adatbáziskezelő-szoftverekre van szükség. A ~ megalkotásának fő célja éppen ezért a térbeli adatok megbízható és tartós tárolása, gyors lekérdezésének lehetővé tétele. A ~ok képezik a térinformatika rendszerek egyik fő alkotóelemét. Feltöltöttségük és aktualitásuk meghatározó mértékben hat ki a térinformatikai elemzések megfelelőségére és valóságtartalmára. Fizikai kialakításuktól függően megtalálhatók önállóan térinformatikai munkaállomásokon, vagy megosztott tárolási móddal hálózati, illetve felhős tárhelyeken. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

térinformatikai munkaállomás: térinformatikai adatbázisok, digitális térképészeti adatbázisok, digitális térképek és digitális képanyagok kezelésére alkalmas hardveregyüttes, amely a Magyar Honvédség legtöbb alakulatánál és egyes misszióiban megtalálható. Telepítésükről, karbantartásukról az MH Geoinformációs Szolgálat gondoskodik. Kezelőszemélyzetét az adott alakulat parancsnoka javaslata alapján ka-

tonai térinformatikai tanfolyamon készítik fel. A ~ jellemzően térinformatikai szoftverekkel és adatbázisokkal telepített nagy teljesítményű számítógépből és a szükséges perifériákból áll, amelyek közül a nagyméretű nyomtató egység (plotter) emelendő ki, mint a szerkesztett munkatérképek és térinformatikai elemzések hagyományos (papíralapú) térképi megjelenítését és sokszorosítását lehetővé tevő eszköz. A ~ alkalmazásának célja a parancsnokok és törzsek vezetési tevékenységének támogatása a tervezési és elemzési feladatokhoz szükséges térképtermékek (munkatérkép, levezetési térkép, jelentő térkép, különféle térképvázlatok stb.) előállításával. A ~ok alkalmasak továbbá a Magyar Honvédség alapellátásában nem lévő és külön engedéllyel sem igényelhető térképészeti termékek nyomtatására, illetve térinformatikai elemzések eredményeinek korlátozott példányszámú sokszorosítására. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

térinformatikai rendszer: térbeli helyhez és időhöz kapcsolódó információk, helyzeti és leíró adatok gyűjtésére, tárolására, felújítására, feldolgozására és elemzésére szolgáló rendszer. Hatékony működése a hardver, a szoftver, az adatbázis, a kezelőszemélyzet és a környezet szerves kapcsolatán alapul. Bővebben lásd még: *földrajzi információs rendszer.* (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

térkép: a földrajzi tér meghatározott vizsgálati, értékelési és ábrázolási szempontok alapján leképezett grafikus megjelenítése. Klasszikus értelemben ~ alatt azokat a jellemzően felülnézetes ábrázolásokat értjük, amelyek a földrajzi teret, annak természeti és társadalmi tényezőit méretarányosan kicsinyítve, sajátos grafikai jelrendszerrel (kartográfia) és általánosítással (kartográfiai generalizálás), meghatározott alapfelületen és vetületben, névrajzi, magyarázó és kiegészítő megírásokkal, illetve jelölésekkel ellátva mutatják be. A földrajzi tér általános definíciótól eltérő hagyományos megjelenítéseit térképszerű ábrázolásoknak nevezzük. A ~ek alkalmazására elsősorban – de nem kizárólagosan – minden földrajzi térrel kapcsolatos, ahhoz kötődő tényező értékelése, elemzése, megjelenítése során igény mutatkozik. Funkcióit tekintve a ~ lehet szemléltető, navigációs vagy vezetési-irányítási eszköz, tervezési alap és szakértői rendszer része, vagy kommunikációs felület. A földrajzi tér leképezése és modellezése évszázadokon át statikus jellegű, jellemzően egy adott időpontra vonatkozó, változatlan tartalmú grafikus ábrázolással volt kivitelezhető. Az adott vizsgálati szempontok szerint lényeges földrajzi tényezők a ~ek képzetes felszínére kivetítve jelentek meg. Napjaikban a földrajzi tér modellezése sokkal összetettebb módon zajlik. A térinformatika eszköztára lehetővé teszi az összes lényeges földrajzi tényező dinamikus modellezését térben és időben. A modellezés eredményei pedig olyan összetett kérdésekre adnak választ, amelyek már túlmutatnak a hagyományos, statikus közlésmódú ~ek kínálta lehetőségeken. A korszerű (számítógépes) megjelenítő eszközök a földrajzi tér arculatának szinte tetszőleges tükrözésére képesek. Digitális környezetben ~ alatt a földrajzi tér egy (vagy több) elméleti modelljének különféle szempontok alapján történő elemzésének, leválogatásának grafikusan megjelenített eredményét értjük. Az így kapott eredmény (digitális térkép) dinamikusan változtatható az elemzés, értékelés szempontjai és a modelltér kiterjedése függvényében. A ~ek csoportosítása a felhasználás szempontjából alapvetően méretarányuk és típusbesorolásuk szerint végezhető el. Az alkalmazott ~i méretarányokra a NATO STANAG 3677 szabványosítási egyezmény ad ajánlást a tagországok térképészetei számára. Típusait tekintve öt főbb

csoport különíthető el a leggyakrabban használt, szabványos, védelmi célú ~ek összességéből: *a)* földrajzi ~ek; *b)* légi navigációs térkép; *c)* hadműveleti együttműködési ~ek; *d)* topográfiai ~ek; *e)* szárazföldi tematikus ~ek. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

térképészet: térképek és térképszerű ábrázolások készítésének, alkalmazásának tudománya. Szűkebb értelemben a kartográfiával azonosítható. Tágabb értelemben mint gyűjtőfogalom mindazokat a szaktudományokat magába foglalja, amelyek a földrajzi tér modellezése érdekében önálló feladat- és eszközrendszerrel rendelkeznek. Ezek közé tartozik a geodézia, a topográfia, a távérzékelés és a fotogrammetria, illetve maga a kartográfia is. Köznapi értelemben ~ alatt értjük továbbá a ~i eljárásokkal, térképek készítésével foglalkozó szervezeteket is. Magyarország területének feltérképezésével és állami alapadatok létrehozásával a földmérési és térképészeti tevékenységről kiadott jogszabályokban felhatalmazott állami térképészeti szervek foglalkozhatnak. Az állami polgári ~ egyebek mellett az 1 : 10 000 és az ennél nagyobb méretarányú topográfiai és felmérési térképek előállításáért, kiadásáért felelős. A kisebb méretarányú, topográfiai térképek megalkotása a Honvédelmi Minisztérium felelősségébe tartozik. A Honvédelmi Minisztérium az állami alapadatok létrehozása mellett felelősséget vállal a NATO szövetségi tagságából eredő követelmények, egységesítési törekvések hazai szakmai szintű érvényre juttatásáért. A ~i szabványok, egyezmények betartása teszi lehetővé a szövetség haderőinek hatékony együttműködését, a térképalapú egységes vezetést és irányítást. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

térképészeti anyagok: a védelmi célú térképészetben mindazon térhez kötött információkat hordozó hagyományos (papíralapú) és digitális termékek, amelyek elengedhetetlenek: *a)* a hadszíntér és a terep harctevékenységre gyakorolt hatásának értékeléséhez; *b)* a hadművelet és a harc megtervezéséhez, szervezéséhez, vezetéséhez és eredményes megvívásához; *c)* az automatizált vezetési, felderítő- és fegyverirányítási rendszerek üzemeltetéséhez; *d)* a fegyverek és más haditechnikai eszközök hatékony alkalmazásához. A ~, továbbá a katonaföldrajzi anyagok készítése és készíttetése a Magyar Honvédség felsőszintű térképész és katonaföldrajzi szakmai irányító szervének feladata. Az anyagok előállítása az alakulatok igényeinek megfelelő ütemezéssel és mennyiségben az éves és középtávú tervek szerint történik. Formai követelményeit a NATO által kihirdetett, illetve más módon bevezetett szabványok, előírások és egyezmények, valamint a Magyar Honvédség geoinformációs szolgálatfőnök által kiadott műszaki utasítások, szerkesztői intézkedések rögzítik. Egyedi, sajátos igényeket kielégítő térképészeti és katonaföldrajzi anyagok előállításakor a tartalmi és formai követelményeket az igénylő határozza meg, amelyek azonban csak korlátozottan kerülhetnek a NATO részére közvetlen felajánlásra. A ~ és adatok lehetnek: *a)* térképek (topográfiai, földrajzi, tematikus, munkatérképek stb.); *b)* geodéziai adatok és anyagok; *c)* távérzékelési adatok és anyagok; *d)* digitális térképészeti, térinformatikai anyagok és adatbázisok; *e)* egyéb ~. A ~ a térképészeti szakanyagellátás hazai szabályozása alapján két fő csoportba sorolhatók: *a)* honvédségi alapellátásban lévő ~; *b)* honvédségi alapellátásban nem lévő, külön engedély alapján igényelhető térképészeti és katonaföldrajzi anyagok. Az első csoportba sorolt analóg és digitális ~at a katonai szervezetek, a feladataik végrehajtásához szükséges mennyiségben, a vonatkozó szabályzókban meghatározottak szerint, térképészeti szakanyag forgalmazási lapon igényelhetik. A külön engedély alap-

ján igényelhető ~ a Magyar Honvédség geoinformációs szolgálatfőnök engedélyével adhatók ki. Ezen ~ (például különböző méretarányú külterületi térképek) csak korlátozott számban állnak rendelkezésre, az MH GEOSZ és az előállító ország térképész szerve között fennálló térképcsere egyezményben foglaltaknak megfelelően. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

térképészeti ismeretek: a terep és a térképészeti anyagok közötti kapcsolatra, a térképészeti anyagok tartalmi és formai jellemzőire, matematikai alapjaira (vetületi rendszerek, koordináta-rendszerek, szelvényezési rendszerek), a használatukat megkönnyítő eljárásokra, valamint a térképellátási és kezelési szabályokra vonatkozó ismeretek összessége. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

térképészeti szakanyagellátás: a geoinformációs támogatás részeként a katonai szervezetek tevékenységéhez szükséges térképészeti és katonaföldrajzi szakanyagok igénylés vagy kiutalás alapján történő biztosítása. A ~ előre gyártott térképészeti és katonaföldrajzi szakanyagokkal a központi térképészeti szakanyagellátó szervezet, valamint a térképészeti anyagellátásra kijelölt katonai szervezetek hajtják végre. A térképraktárral nem rendelkező katonai szervezetek az azonos, vagy közeli helyőrségben lévő, közvetlen ellátásban részesülő alakulattól, utaltság alapján kapják a térképészeti és katonaföldrajzi szakanyagokat. A ~ra kijelölt katonai szervezetek csapatkészletet tárolnak, ami a kiképzési készletből és a műveleti készletből tevődik össze. A műveleti készletek – a minden szervezetre külön-külön megállapított hadinorma meghatározott százaléka – a hadműveleti feladatok tervezésének megkezdésére szolgálnak. A kiképzési készlet a térképraktárral rendelkező katonai szervezet, valamint a térképellátás szempontjából hozzá utalt alakulatok kiképzési és egyéb feladataihoz szükséges térképészeti anyagi támogatás céljait szolgálja. Az ellátási rendszerben lévő térképészeti anyagokról évente kiadott *Térképészeti tájékoztató* nyújt tájékoztatást. A tájékoztató tartalmazza azon anyagokat is, amelyek rendelkezésre állnak, de rendeltetésük vagy korlátozott példányszámuk miatt nincsenek ellátási rendszerbe vonva. Ezek az anyagok a Magyar Honvédség geoinformációs szolgálatfőnök külön engedélye alapján kerülhetnek kiadásra. A békeidőszaktól eltérő ~ alapvetően kiutalás útján történik. Az összhaderőnemi parancsnokság, a felsőszintű ~t végző szervezet és a központi térképészeti szakanyagellátó szervezet – a hadműveletek végrehajtásának konkrét feladatai ismeretében – biztosítják a szükséges térképészeti és katonaföldrajzi szakanyagokat az alárendelt szervezetek részére. A háborús ~ alapját a – békeidőszakban készletezett – csapatkészlet képezi, amely minden alakulat részére biztosított az egész ország területére. A kiegészítés az ellátási normák alapján a feladatnak (működési területnek) megfelelően történik. A térképészeti anyagellátás normáiról kiadott intézkedés meghatározza a katonai szervezetek tevékenységéhez szükséges térképészeti anyagok mennyiségét. A Honvédelmi Minisztérium és a Magyar Honvédség szervezeteinek és alakulatainak békeidőben történő térképészeti anyagellátási és utaltsági rendjét szabályozó intézkedés meghatározza minden katonai szervezet vonatkozásában az ellátás rendjét, a ~ kijelölt és a térképészeti anyagellátás szempontjából utalt katonai szervezetek rendszerét. A különböző missziós feladatokban vagy külföldi gyakorlatokon részt vevő alegységek felkészüléséhez szükséges térképészeti és katonaföldrajzi adatokat az MH Geoinformációs Szolgálat biztosítja. A missziós feladatok végrehajtása során a ~ a NATO térképészeti politikája, vala-

mint a technikai megállapodás alapján annak a parancsnokságnak a feladata, amelynek alárendeltségébe a magyar kontingens kerül. A külföldi gyakorlaton részt vevő alakulatok részére a feladat végrehajtásához szükséges térképészeti anyagokat az az ország biztosítja, amelynek területén a gyakorlat levezetésre kerül. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

térképészeti tájékoztató: a Magyar Honvédség katonai szervezeteinek béke- és minősített időszaki tevékenysége során használható analóg és digitális térképészeti, valamint katonaföldrajzi anyagok és adatok felsorolását tartalmazza. A közölt adatokat és információkat évente frissítik és adják ki. A ~ban a térképészeti és katonaföldrajzi anyagokat és adatbázisokat a következő csoportosításban sorolják fel: *a)* honvédségi alapellátásban lévő térképészeti anyagok; *b)* honvédségi alapellátásban nem lévő, külön engedély alapján igényelhető térképészeti anyagok; *c)* honvédségi alapellátásban nem lévő, külön engedély alapján igényelhető katonaföldrajzi adatok; *d)* HM Zrínyi Térképészeti és Kommunikációs Szolgáltató Közhasznú Nonprofit Kft. (elődje a HM Térképészeti Közhasznú Nonprofit Kft.) által előállított analóg és digitális térképészeti termékek, eszközök; *e)* szelvényáttekintők; *f)* térképészeti ismeretek. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

térképrendszer: meghatározott és egységesen alkalmazott térképészeti előírások (alkalmazott alapfelületre, vetületre, magassági alapszintre, szelvényezésre vonatkozó szabványok, egyezmények) és eljárások összessége, amely lehetővé teszi a ~ felhasználói számára a geoinformációs támogatás interoperabilitásának megvalósítását. Szakmatörténeti okok miatt Magyarországon az állami polgári és a katonai térképészet egymástól eltérő ~eket alkalmaz. A polgári célú térképezési feladatok ellátására 1976 óta az Egységes Országos Térképrendszer (EOTR) szolgál alapul, míg honvédelmi célokra a NATO térképészeti vonatkozású szabványosítási egyezményeinek megfelelő, WGS–84 alapú ~, amely 2004 óta a Magyar Honvédség térképészeti alapellátásban lévő anyagai számára meghatározó jelentőségű. A hazai állami ~ek kettősége a térinformatikai rendszerek alkalmazói számára nem jelent kihívást, ugyanakkor a párhuzamosságok megszüntetése, valamint a hazai földmérési és térképészeti tevékenység szabályozása érdekében előbb 1996-ban, majd 2012-ben született törvény a hazai földmérési és térképészeti tevékenységről, amely meghatározta, hogy mely állami alapfeladatok ellátására milyen ~t kell Magyarországon alkalmazni. A törvény (2012. évi XLVI. törvény a földmérési és térképészeti tevékenységről) azt is előírja, hogy az ország területének feltérképezésével és állami alapadatok létrehozásával csak a földmérési és térképészeti tevékenységről kiadott jogszabályokban felhatalmazott állami szervek foglalkozhatnak. A hazai földmérési és térképészeti tevékenység szabályozása tisztázta az addigi kettősségeket, kimondva, hogy az állami polgári térképészet alapvetően az 1 : 10 000 és az ennél nagyobb méretarányú topográfiai és felmérési térképek előállításáért, kiadásáért felelős, míg a kisebb méretarányú topográfiai térképrendszer fejlesztése a Honvédelmi Minisztérium, illetve az általa megbízott szakmai szervezetek felelősségébe tartozik. A Honvédelmi Minisztérium az állami alapadatok létrehozása mellett felelősséget vállal a NATO szövetségi tagságból eredő követelmények, egységesítési törekvések hazai érvényre juttatásáért is. A térképészeti szabványok, egyezmények betartása teszi lehetővé a szövetséges haderők hatékony együttműködését, a térképalapú egységes vezetést és irányítást. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

térképszelvény: a térképi tartalom geometriai lehatárolása egy adott szelvényezési rendszer szabályai által. A ~ egyértelműen beazonosítható a határoló fokhálózati vagy koordinátahálózati vonalaival, illetve a szelvény nómenklatúrájával (szelvényjelölésével). (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

térképvázlat: térképészeti anyagok, katonaföldrajzi adatok és anyagok, továbbá a terepfelderítés során szerzett információk és a terepelemzés eredményei alapján szerkesztett vázlatok köre. Méretaránya és főbb formai sajátosságait a harctevékenység jellegétől függően, a parancsnok elvárásai alapján határozzák meg. A ~ a terep tanulmányozását segítő, a terepelemzés eredményeit megjelenítő kiegészítő térképtermék. Jelentősége a harctevékenységek megtervezéséhez, megszervezéshez és sikeres végrehajtásához szükséges, előregyártott és rendelkezésre álló térképészeti és katonafölrajzi anyagok tartalmát meghaladó adattartalomban rejlik. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

természetes radioaktív háttérsugárzás: lásd *háttérsugárzás* (B. T.) → *ABV-támogatás*

természetföldrajz: a földrajztudomány azon része, amely a földrajzi burok és összetevőinek komplex tanulmányozásával foglalkozik. A ~ a Föld szerkezetét, kifejlődését, törvényszerűségeit, a földrajzi jelenségeket és folyamatokat kutatja. A ~ további tudományterületekre osztható: felszínalaktan (geomorfológia), vízföldrajz (hidrogeográfia), életföldrajz (biogeográfia), talajtan (pedológia). (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

természeti katasztrófa: váratlanul bekövetkezett, rendkívül nagy károkat okozó, esetenként jelentős emberi és anyagi áldozatokat követelő elemi csapás, természeti jelenség, esemény. Típusa szerint megkülönböztetünk meteorológiai (felhőszakadás, szélvihar, jégeső, jegesedés, hófúvás, lavina, villámlás, erdőtűz, bozóttűz, tőzegtűz, aszály, hőség, rendkívüli hideg), hidrológiai (árvíz, belvíz, talajvíz, villámárvíz, tengerár, szökőár) és geológiai (földrengés, földcsuszamlás, hegy- és kőomlás, talajsüllyedés, vulkánkitörés, meteoritbecsapódás) katasztrófákat. Kiterjedésük (helyi, regionális, országos, nemzetközi jellegű), intenzitásuk (relatív, közepes, küszöb, abszolút) és időtartamuk (gyors, közepes, lassú lefolyású) szerint is csoportosíthatjuk. A ~ csoportjába azokat a katasztrófatípusokat soroljuk, amelyek általában emberi beavatkozás nélkül, a természeti erők hatására alakulnak ki. Előfordul, hogy a környezetbe történt helytelen emberi beavatkozás idéz elő természeti katasztrófát. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

természeti viszonyok: valamely terület katonaföldrajzi értékelése során leírt természeti jelenségek összessége. A katonaföldrajzi értékelések az alábbiakat veszik figyelembe: felszín, domborzat, tájjelleg, éghajlat, meteorológiai viszonyok, éghajlati elemek (napsugárzás, hőmérséklet, légnyomás, szél, csapadék), vízrajz, növényzet, talajok, ásványi nyersanyagok és erőforrások. A ~ hatással vannak a haderő szervezésére, felszerelésére (egészségügyi ellátás, személyzet, ruházat, technikai eszközök), a hadműveletek tervezésére, a földi és légi megfigyelésre, a hajózásra, a terep járhatóságára, az adott terület ipari és hadiipari potenciáljára. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

territoriális erők: a katonai szervezetek csoportosításában az egyéb erők része. Felkészítésüket úgy tervezik, szervezik és végzik, hogy a hadiállományra történő feltöltést, a mozgósítás utáni összekovácsolást és az alkalmazási készenlét elérését követően képesek legyenek a fő erők érdekében, meghatározott harctevékenységi körzetben

a harccal és harcbiztosítással kapcsolatos feladataik végrehajtására. A Magyar Honvédség 2017-ben kezdte meg az önkéntes területvédelmi tartalékos állomány toborzását. Cél, hogy minden járás rendelkezzen egy század szintű kötelékkel. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

terrorizmus: 1. Tömör megfogalmazása nehéz, mert körülményeiben különbözők, és céljait, eredményeit, illetve módszereit tekintve is eltérők. A ~ mögött mindig valamilyen leszámolási, visszacsapási, megfélemlítési szándék húzódik meg, és ehhez társul egy politikai, ideológiai vagy vallási eszme, amely az erőszak legitimációjául szolgál. A terror főnév latinul ijedtséget, rémületet jelent. A társadalomra erőltetett rettegés, rémuralom értelmében először a francia forradalomban használták a „régime, de la Terreur" kifejezést, a jakobinus terror idején. Szintén a francia történelemben gyökerezik a „Terreur blanche", azaz a fehérterror fogalma, amely eredetileg a Bourbonok fehér zászlajára célozva a restauráció utáni véres megtorlást jelölte. Az ENSZ hivatalos politikai megközelítése: „Az ENSZ Közgyűlésének határozata alapján az Egyesült Nemzetek Szervezete mélyen elítéli a ~ minden megnyilvánulási formáját, amelyek indokolhatatlan bűncselekményeknek minősülnek. Indokolhatatlan bűncselekmény az a bűncselekmény, amelynek célja vagy hatása a társadalom, annak egy csoportja, vagy meghatározott személyek ellen irányul, politikai, filozófiai, ideológiai, faji, etnikai, vallási, vagy egyéb természetű, a csoport azonosítására alkalmas okok alapján." A NATO által használt hivatalos katonai megközelítés, amely szerint: „a ~ erő vagy erőszak személyek vagy vagyontárgyak elleni törvénytelen alkalmazása, illetve azzal való fenyegetés abból a célból, hogy kormányokat vagy társadalmakat befolyásoljanak, vagy félemlítsenek meg valamilyen politikai, vallási vagy ideológiai cél elérése érdekében". Köznyelvi értelemben és használatban a ~ az erőszak alkalmazásának, vagy az azzal való fenyegetésnek olyan stratégiája, amelynek célja – a félelemkeltés révén – meghatározott politikai, ideológiai, vallási célok kikényszerítése. A félelemkeltés az erőszak minden formájának velejárója lehet, de a ~ esetében ez a viszony fordított, az erőszak közvetlen áldozatai, kárvallottai legfeljebb csak szimbolikus kapcsolatban állnak az akció valódi céljával, kiválasztásuk másodlagos jelentőségű, legtöbbször véletlenszerű. A ~ modern formáinak kialakulásában fontos szerepe van a tömegmédia létrejöttének, amely nemzetközi méretekben képes az embereket az erőszak sokkoló jeleneteinek részeseivé tenni, azok hatását felfokozni. A modern kor híres-hírhedt terrorista szervezetei például a Vörös Hadsereg Frakció, a Vörös Brigádok, az Ír Köztársasági Hadsereg (Irish Republican Army – IRA), az ETA (Euskadi ta Askatasuna, „Baszkföld és Szabadság") , az al-Káida, a Boko Haram, illetve az Iszlám Állam. Fajtáit tekintve megkülönböztethető az egyéni ~, az illegális szervezetek ~a, valamint az állam~. (G. I.) → *hadtudomány elmélete* **2.** Egyének vagy javak elleni erő vagy erőszak törvénytelen alkalmazása, illetve az azzal való fenyegetés, amelynek célja a kormányok vagy társadalmak kényszerítése vagy megfélemlítése bizonyos politikai, vallási vagy ideológiai célkitűzések elérése érdekében. B. Netanjahu meghatározását szerint a ~ a polgárokra gyakorolt szándékos, módszeres erőszak, amely az általa kiváltott félelmen keresztül politikai célokat kíván megvalósítani. (M. A.) → *stratégia és doktrína*

terrorizmus elleni művelet (counterterrorism): a terrorista cselekmények elleni támadó rendszabályok összessége, amelyeket az ellenséges akció előtt és után hajtanak

végre. Megjegyzés: ezek a rendszabályok magukba foglalják mindazon ellentevékenységeket, amelyeket személyek életének a védelmére hajtanak végre, illetve azokat a terrorizmus feltartóztatására irányuló lépéseket, amelyeket a katonai és civil szervezetek végeznek. (M. A.) → *stratégia és doktrína*

terrorizmus elleni védelem (antiterrorism): személyek és javak terroristacselekményekkel szembeni sebezhetőségének a csökkentése érdekében alkalmazott védelmi és megelőző rendszabályok összessége. Megjegyzés: e rendszabályok magukba foglalják a terrorista-támadás elriasztására és a következmények csökkentésére alkalmazott védelmi és megelőző rendszabályokat. (M. A.) → *stratégia és doktrína*

terrorveszélyhelyzet: az Országgyűlés a Kormány kezdeményezésére terrortámadás jelentős és közvetlen veszélye vagy terrortámadás esetén meghatározott időre kihirdeti a ~et, ezzel egyidejűleg felhatalmazza a Kormányt sarkalatos törvényben meghatározott rendkívüli intézkedések bevezetésére. A ~ időtartama meghosszabbítható. (G. I.) → *hadtudomány elmélete*

terület- (körzet-) felderítés: az a felderítőtevékenység, amelynek során információkat szolgáltatnak az érdekeltségi területről, az ellenség tevékenységéről egy meghatározott területen. Megjegyzés: a felderítési feladat ebben az esetben nem egy kizárólagos felderítési objektumra, irányra összpontosít. ~sel szerzik meg, továbbá a vegyi, sugár-, és biológiai felderítés hiányzó információit is. Részletesen a felderítési tervben kerülnek meghatározásra a felderítendő terület határai és az információs követelmények. (H. H.) → *felderítés*

területvédelem: 1. Hadászati kategória, tartalma általánosan az ország valamely körzetében (elsősorban a hátországban) lévő fontosabb katonai és polgári objektumok őrzése-védelme és az ott lévők élet- és munkafeltételeinek biztosítása. E feladatokat már az I. és a második világháború alatt a mozgósítás keretében külön erre a célra létesített területvédelmi csapatok látták el, amikor a reguláris erők elhagyták békeidőszaki körleteiket. Az ilyen csapatokra háruló teendők napjainkban a korábbiaknál sokrétűbbek, ami a sugárfigyelő- és jelzőrendszerrel, a légideszant-felderítéssel és az ellenük való harccal, a terroristákkal, a felderítő- és diverziós csoportok elleni küzdelemmel, a csapást szenvedett katonai és más objektumok mentésével, a csapások következményeinek felszámolásával, a lakosság és az anyagi javak szükségessé váló mentésével, a veszélyeztetett műtárgyak őrzésével, a katonai rendészeti teendőkkel, a tűzrendészettel és a forgalomszabályozással kapcsolatos feladatok megsokasodásának a következménye. **2.** Hadműveletei-harcászati kategória, a védelem egyik lehetséges célja, amely során a katonai erő célkitűzése, hogy megakadályozza az ellenség térnyerését egy meghatározott területen és időben. Általában akkor alkalmazzák, amikor a védendő területet mindenáron meg kell tartani, de nincs elegendő mozgékony erő, a terep nem kedvező a mozgékony védelemre, és a légi fölény sem biztosított. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

területvédelmi csapatok: hátországi területvédelmi feladatokat végrehajtó katonai szervezetek. Rendeltetésük: *a)* a sugárfigyelő- és jelzőrendszer működtetése; *b)* a részükre meghatározott katonai és polgári objektumok fegyveres védelme; *c)* légideszant-felderítés, az ellenünk való harc; *d)* a terroristák és felderítő-diverzáns csoportok elleni küzdelem; *e)* a főbb közlekedési útvonalak harcbiztosítása és forgalomszabályozása; közreműködés az ország

belső rendjének fenntartásában, a lakosság védelmében és az anyagi javak megóvásában, az ellenség okozta károk csökkentésében és a következmények felszámolásában. Szükség esetén részvétel a lakosság túléléséhez szükséges feltételek biztosításában, a termelési, szállítási, szolgáltatási stb. feladatok megoldásában a polgári védelem erőivel együttműködve. A ~ békében rendszerint csak keretállománnyal, háborúban teljes állományra feltöltve működnek. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

területvédő töltet: a műszaki zárás során alkalmazott akna, amely az elműködéséhez nem igényel közvetlen kontaktust a céltárggyal, azt távolabbról is képes megsemmisíteni, pusztítani. Ide sorolható például a torony elleni és oldal elleni akna. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

terv: a szervezet és a környezet állapotváltozásának a kitűzött cél eléréséig történő előreláttatása, a szervezet által elérni kívánt állapotmodellje és ehhez szükséges cselekvésprogramja. Különböző szinteken eltérő ~eket dolgoznak ki, amelyeknek illeszkedniük kell az adott szervezet célrendszeréhez, funkciójához. A ~ mint a szervezet jövőbeni tevékenységének programja, lehet: A) a megjelenési formáját illetően: *a)* írásos; *b)* grafikus; *c)* kombinált; B) tartalma szerint: *a)* komplex ~, ami a teljes szervezetre, valamennyi területére és időtávjaira vonatkozó elképzelés; *b)* ágazati ~, amely egy szakterületre, egy szervezeti egységre vonatkozó elképzelés. Általában középtávig öleli fel a jövőbeni tevékenységet; C) a tevékenységi időtávhoz viszonyítva: *a)* rövid távú (1–12 hónap); *b)* középtávú (2–4 év); *c)* hosszú távú (3–10 év) időtartamú; D) a rendeltetésük szerint elkülöníthetünk: *a)* alapterveket (főterveket); *b)* alkalmazási ~eket; *c)* munkaterveket; E) a tervezés jellegét tekintve a szintekhez és a célok hierarchiájához illeszkedően különböztetjük, illetve különböztethetünk meg. A ~nek – függetlenül annak megjelenési formájától (elektronikus vagy papíralapú) – tartalmaznia kell az alábbiakat: *a)* Célok: hová akarunk eljutni? Pontosan kell felvázolnunk a szervezet jövőbeni állapotát, gondoskodni kell arról, hogy a célok világosak, egyértelműek, pontosak legyenek. Minden érintett részére úgy kell tisztázni őket, hogy mindenki tudja, mi mit akarunk, sőt azonosuljanak szándékunkkal, és támogatásukkal segítsék annak valóra váltását. *b)* Feltételek: a tervnek pontosan tartalmaznia kell azt a feltételrendszert, amelyik rendelkezésünkre áll, illetve amelyet a jövőben is folyamatosan rendelkezésre kell bocsátani. Ez garantálja a működés zavartalanságát, folyamatosságát, a célok kiegyensúlyozott teljesítését. *c)* Tevékenységi folyamat leírása: pontosan, racionális rendszerben – a kapcsolódási pontokra utalva – le kell fektetni (elő kell írni), hogy mit, miért és hogyan kell tenni. Ezt általában két vezetési szervezeti szinttel lejjebb határozzuk meg, az egységesség érdekében. A tevékenységi határidők előíró jelleggel jelennek meg a ~ben, így behatárolt, melyik feladatot, milyen folyamatot mettől meddig, mikorra kell teljesíteni, megoldani. *d)* Erőforrás: humán, információ, pénz, szolgáltatás, idő szerinti ellátás felhasználás rendje. Egyéb – a főfolyamat érdekében ahhoz kapcsolódó – megoldandó tevékenység. Felelős személyek megjelölése minden területen. (C. O.) → *katonai vezetés*

tervezés: olyan tudatos emberi tevékenység, amelynek során a szervezet jövőbeni állapotának előreláttatása, cselekvési változatok kidolgozása, illetve egy cselekvési program részletes kimunkálása, formába öntése realizálódik. A ~ során az alábbi tevékenységeknek kell érvényesülniük: *a)* a célkitűzés pontosítása, lebontása; *b)* a célok megvalósításához vezető lehetséges utak, módszerek,

erőforrások meghatározása; *c)* a célok eléréséhez szükséges követelmények, teljesítmények meghatározása. A ~ az akaratmegfogalmazás kategorizálási lehetősége. A ~ célja, hogy a szervezet számára rendelkezésére álló erőforrásokkal – a jövőjét nem kockáztató – elérhető célok, programok előrejelzése és a szervezet kívánatos állapotának felvázolása történjen meg. A vezetők tervező jellegű tevékenységei széles körűek, ezek a következőkben nyilvánulnak meg: *a)* részvétel a felsőbb szervek tervezőmunkájában, céljaik kialakításában; *b)* saját szervezet döntéselőkészítő ~e; *c)* az alárendelt (alsóbb rendű) szervezet tervezőmunkájának irányítása; *d)* saját feladat ~e. A ~ formái: *a)* Leíró ~ során szöveges formában rögzítjük a szervezet jövőbeni állapotának bizonyos fázisait, amelyek más formában nem jeleníthetők meg, illetve azokat nem célszerű megjeleníteni. Ilyenek a szervezeti misszió, a vízió, a stratégia, bizonyos folyamatok, módszerek stb. *b)* Grafikai diagramnak számos előnye és hátránya van; a terveknek számos ilyen megjelenési formája lehetséges. A tervek elkészítésének, a tények nyilvántartásának, a jelentések összeállításának és felterjesztésének vizualitásáról a szalagdiagram, a harmonogram, a pont-, az oszlop-, az összetett oszlop- és a kördiagram gondoskodhat. Az elkészült grafikont különböző időszaki részletezettségben a megfelelő időszakokra meg lehet jeleníteni. Ehhez különböző diagramformák állnak rendelkezésre. *c)* Számítógépes modellezés: a számítástechnika fejlődése napjainkra lehetővé tette olyan bonyolult rendszerek modellezését, amelyek a korai elektronikus módszerekkel még nem voltak lehetségesek. A számítógépes szimuláció lelke a program, amelynek precíz megvalósítása elengedhetetlen a számítások pontos elvégzéséhez. *d)* Kombinált terv: az átfogó (komplex) stratégiai, rövid és középtávú tervek. A projektek többsége vegyes (kombinált) rendszerű, azaz a ~i formák többsége alapján alakítják ki. *e)* Hálótervezés: az intenzív gazdasági, társadalmi, katonai fejlődés szükségessé tette a magasabb és precízebb szintű összhang biztosítását a ~ben, a szervezésben, az irányításban. Az új módszer, amely lehetővé tette az összetett, bonyolult tervek, folyamatok ábrázolását, elősegíti a könnyebb áttekintést, az erőforrások összehangolását, ugyanakkor nagyon jól használható az információáramlást illetően. Mindez a hálótervezéssel vált igazán lehetővé. A számítógépek fejlődése, elterjedése, korszerűsödése tovább növelte a tervek pontosságának lehetőségét, ugyanakkor a felgyorsult tempójú fejlődéssel tovább nőtt és nő a modern információrendszerekkel szembeni igény. A hálótervezés olyan logikus gondolkodásra alapozott és rendszerszemléletű tevékenység, amely komplex tervek kidolgozását teszi lehetővé, ami a végrehajtáshoz szükséges idő, pénz, munkaerő, anyagi, technikai eszközök optimális felhasználását eredményezheti. *f)* Szcenárió-(forgatókönyv-) módszer: az időben egymás után következő események, tendenciák közötti kapcsolatok logikai feltárására, megítélésére szolgál, ebből adódóan következtetések levonását teszi lehetővé. A módszer a jövőbeni tevékenységek alapos, összefüggéseket és egyben gátló tényezőket is feltáró, logikus következtetések levonását biztosító eljárás, így éppen ezzel szolgálja a vezetői döntések reális megalapozását. A szcenáriótechnika a misszió, a vízió és a stratégia kidolgozásánál kap prioritást, amelyet a felső vezetés dolgoz ki. Ezen a szinten szükséges foglalkozni a jövő lehetőségeivel, veszélyeivel. Itt dolgozzák ki a stratégiai koncepciót, a teljesítményelvárásokat, főbb folyamatokat, a jövőorientált szervezeti struktúrát, a komplex kommunikációs hálózatok fejlesztésének elvárásait stb. A szcenárió vezetési módszer (~i technika) teszi lehetővé a felső vezetési szintnek, hogy összevesse

a jelent a jövővel és fejlesztési irányt mutasson. (C. O.) → *katonai vezetés*

tervezési struktúra: az önállóan funkcionáló szervezetek tervezéshierarchiája: *a)* Misszió: a szervezet küldetésének összegzése, azon alapelvek, értékek (etikai elvek), szerepek, viselkedési normák, amelyeket a szervezet a működése során érvényre kíván juttatni környezete és tagjai vonatkozásában. A szervezet hosszú távú elképzelése arról, hogy mivé kíván válni, miben fog különbözni más szervezetektől. A következő kérdésre válaszol: „miért vagyunk?" A szervezet társadalmi szükségletet elégít ki. A szervezet missziója az alapító okiratban, illetve alapszabályzatban fogalmazódik meg. A tulajdonos (a fenntartó, az alapító, előjáró szervezet), illetve civil szervezetek, alapítványok stb. esetében az alapító személyek dolgozzák ki. *b)* Vízió: a szervezet jövőképe, elképzelt jövőbeni állapota, meghatározva azt a képességet, tulajdonságot, alaptevékenységek, amit el kíván érni. A következő kérdésre válaszol: „milyenek legyünk?" A felső vezetés vizionálja, dolgozza ki. *c)* Stratégia: a szervezet legfőbb, legfontosabb cselekvési iránymutatója, egyben elvek, elvárások, eljárások, normák rendszere. A stratégia szerepe mindenkor jelentős, de különösen krízishelyzetben van vezérlő szerepe. Olyan távlati cél, amely a szervezet tagjainak irányt mutat, meghatározó szerepet játszik szervezeti életükben, tevékenységükben, értékek kialakításában, fenntartásában. A stratégia 5–10 éves vagy hosszabb cselekvési programot, követendő utat vázol fel, ami a szervezet egészére vonatkozik. A következő kérdésre válaszol: „mit kell tennünk?" A felső vezetés dolgozza ki. *d)* Taktika: olyan eljárás, ami a beazonítható középtávú célokhoz, lehetőségekhez igazítja a szervezet konkrét cselekvési programját. A feladatcsoportokat és az azokhoz szükséges erőforrásokat jelenítik meg, a megoldás eljárásrendszerével együtt. A taktikai cselekvési program 2–5 év időtartamú. A következő kérdésre válaszol: „hogyan, milyen módon kell tennünk?" *e)* Operatív terv: az alsó szintű szervezeti egységek célt realizáló programja. A rendelkezésre álló erőforrások és a körülmények által pontosan behatárolt, a cselekvést közvetlenül, részletesen előíró tevékenységi rendet foglalja magában. A rövid távú operatív terv realizálási ideje általában 1–12 hónapig terjed. Az operatív terv a következő kérdésre válaszol: „mi és hogyan történjen?" *f)* Akcióprogram: a szervezet számára kiemelkedően fontos feladatok megoldására kidolgozott tevékenységi rend, az erőforrások pontosan megtervezett és célirányos felhasználásának cselekvési programja. Az akcióprogram eseti terv/feladat szerint realizálódik, időhatára előre nem determinált. A lehetőségek függvényében a vezető határozza meg. Az akcióterv a következő kérdésre válaszol: „mit és miként kell megoldani?" *g)* Projekt olyan egyedi, egyszeri, összetett fejlesztés, amely jól körülhatárolt, konkrét céllal, rögzített határidővel, meghatározott erőforrás szükséglettel támogatja a stratégia megvalósítását. (C. O.) → *katonai vezetés*

tervszerű fenntartási rendszer (TFR): az üzemeltető alegységek, a páncélos- és gépjárműtechnikai szolgálatok szakjavítói, a központi javítószervek, polgári vállalatok által meghatározott rendszerben és mélységben, tervszerű megelőző jelleggel, vagy szükség szerint végzendő technikai kiszolgálási és javítási feladatok összessége. Például a páncélos- és gépjárműtechnikai eszközök technikai kiszolgálását és javítását ~ keretei között végzik. A ~ feladata biztosítani a páncélos- és gépjárműtechnikai eszközök (anyagok) folyamatos, megbízható üzemkészségét, készletteljességét, előírt technikai állapotát, üzemeltetési tartalékát. A páncélos- és gépjárműtechnikai eszközök ~e hatfokozatú, amelynek első négy

fokozatát a végrehajtás szintje és a műveletek mélysége szerint tagolt technikai kiszolgálások (1–4 TK), az 5. és 6. fokozatot pedig a tervszerű megelőző javítások alkotják. Minden fokozat technologizált műveletek összessége, amelyeket a honvédségi szervezeteknek (kijelölt javítószerveknek) kell tervezni és végrehajtani. Az esedékes technikai kiszolgálási fokozatot meghatározhatja naptári időnorma, teljesítménynorma vagy pedig a végrehajtandó feladat. Naptári időnormának nevezzük a két technikai kiszolgálás között maximálisan megengedhető időtartamot. Teljesítménynorma a két technikai kiszolgálás között teljesíthető, az eszköz használatára jellemző paraméter (kilométer, üzemóra, lövésszám stb.) mennyiség. Végrehajtandó feladattól függően kell a technikai kiszolgálás valamelyik fokozatát elvégezni meghatározott technikai állapot elérése érdekében a feladat előtt vagy után. A technikai kiszolgálás adott fokozatának feladatait a meghatározott bármelyik esedékesség teljesülése esetén el kell végezni, ezt követően az adott fokozatra vonatkozó üzemeltetési ciklus számítását újra kell kezdeni. Egy adott technikai kiszolgálási feladat valamennyi műveletének végrehajtásáért általában az alegység vagy a javítószervezet a felelős. A különböző technikai kiszolgálási fokozatok műveleteit és a végrehajtásukra vonatkozó követelményeket az eszközökhöz kiadott dokumentációk, valamint az eszközök üzemeltetési és karbantartási utasításai tartalmazzák. A technikai kiszolgálási rendszer 1. TK és 2. TK fokozatát az üzemeltető alegységek kezelő és szakjavító állományának, a 3. TK és 4. TK fokozatát a kezelő állomány bevonásával a javítószervek állományának kell végrehajtani. A technikai kiszolgálások a polgári szervektől is megrendelhetők. Az összetett haditechnikai eszközök technikai kiszolgálását (a különböző szakanyagok azonos technikai állapotának biztosítása érdekében) az adott fokozaton belül, minden szakanyagon egyidejűleg kell végrehajtani, függetlenül attól, hogy melyik tényező (norma vagy feladat) alapján válik esedékessé. Garanciális idő alatt a technikai kiszolgálást az eszközre vonatkozó gyári előírások szerint kell tervezni és végrehajtani. Azon páncélos- és gépjárműtechnikai eszközöknél, amelyeknél az adott kiszolgálási ciklus idején belül feladathoz kötötten a 2. TK-ra nem került sor, úgy azt havonta egyszer, a technikai kiszolgáló napon kell végrehajtani. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

tervszerű megelőző javítás (TMJ): a páncélos- és gépjárműtechnikai eszközök ~a olyan technológiai folyamat, amelynek célja az eszközök üzemképességének (működőképességének) és műszaki paramétereinek, üzemeltetési tartalékának helyreállítása. A ~ok a tervszerű fenntartási rendszer 5. és 6. fokozatát képezik. Végrehajtásukra az adott eszköztípusra előírt naptári idő- vagy teljesítménynorma elérésekor és a tényleges technikai állapot figyelembevételével kerül sor. Az 5. TK (technikai kiszolgálások) az eszköz részleges felújítását, részegységekre bontását, a részegységeknek a hibafelvétel által indokolt mértékű szétszerelését, az alkatrészek és részegységek javítását, az eszköz beszabályozását jelenti. A 6. TK az eszköz teljes felújítását, részegységekre, alkatrészekre bontását, azok műszeres, idomszeres ellenőrzését és javítását, az elöregedett, kifáradt alkatrészek cseréjét, összeszerelés után a komplex beszabályozások, a kalibrálások, hitelesítések elvégzését jelenti. A ~ok kidolgozott technológiai utasítások alapján kerülnek végrehajtásra. Összetett haditechnikai eszközök esetében az előírt norma elérésekor a teljes eszközön végre kell hajtani az esedékes ~t. Kivételes esetekben, a tényleges műszaki állapot alapján, az eszköz egyes részein a szakanyagfelelős hozzájárulásával, a javításba utalásért

felelős páncélos- és gépjárműtechnikai szolgálati elöljáró az előírt technológiától eltérő mélységű javítást is elrendelhet. A ~ok tervezéséhez figyelembe kell venni: *a)* a páncélos- és gépjárműtechnikai eszköz rendszerben tartására, azon belül üzemfenntartására vonatkozó utasításokat, intézkedéseket, adatokat; *b)* a naptári időnorma, vagy teljesítménynorma szerint esedékes javítások időrendjét és fokozatát; *c)* a páncélos- és gépjárműtechnikai eszköz tényleges technikai állapotát, annak várható alakulását; *d)* az érintett honvédségi szervezet harckészültségi, kiképzési követelményeit, feladatait. A ~okat a dandárnál (ezrednél, önálló zászlóaljnál) a haditechnikai eszközök technikai kiszolgálási tervében kell megtervezni. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

testületi szellem: a hadsereg közszelleme, amely az állománykategóriák egymás közötti – az alaptörvényből, az esküből eredő célok, kötelességek, feladatok, eszközök, eljárások és normák – konszenzusára, bajtársi szolidaritásra, kölcsönös együttműködésre épül. A két világháború között a ~et, így határozták meg: „A hadsereg különleges közkincse. Az az átfogó érzés, amely a hadsereg minden tagját a legmagasabbtól a legkisebbig egymás megbecsülésének, szeretetének, támogatásának, felkarolásának közös érzése öleli össze és megteremti a hadseregben az egyetértést és a közszellemet.” Morális előnyei: a professzió elismertsége, befolyása, hitelessége, megtartó ereje. (H. D.) → *katonapedagógia*

tiltott frekvencia: a ~k a korlátozott frekvenciák jegyzékében meghatározott, saját csapatok által használt frekvenciák, amelyeken az elektronikai zavarás, vagy egyéb nem szándékos (kölcsönös) rádiózavarok létrehozása tilos. E frekvenciák közé tartozhatnak például a légvédelmi riasztó, értesítő rendszerben használt radar- és híradórendszerek frekvenciái, a parancsnok fontos vezetési és irányítási rendszereinek frekvenciái, a légvédelmi rakétarendszerek irányítási frekvenciák, vagy a kutató-mentő és segélykérő frekvenciák. Ezenkívül e frekvenciák közé tartoznak a nemzetközileg ellenőrzött vagy kormányszerződésben elfogadott frekvenciák is, mint például a műsorszóró frekvenciák vagy a polgári légi és hajózási irányító frekvenciák. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

tiltott körlet: a szárazföldi kötelékek műveletei során kijelölt olyan terület, amelyet egy adott kötelék ideiglenesen, vagy a műveletek teljes idejében nem vehet igénybe. Rendszerint az elöljáró valamely kötelékének elhelyezésére, tervezett feladatának végrehajtása, tűzcsapások kiváltásának céljából kerül kijelölésre. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

tiltott tüzelési terület (No Fire Area – NFA): a tűztámogatás koordinációs rendszabályainak egyike, a korlátozó rendszabályok közé tartozik. Olyan terület, ahová tilos, illetve csak a korlátozást elrendelő parancsnoksággal történő egyeztetés után szabad megosztott irányzású tüzet vezetni. Ez alól csak az alegységek önvédelme lehet kivétel, amennyiben nincs idő egyeztetni a korlátozást elrendelő parancsnoksággal. A ~et rendszerint hadosztály vagy magasabb szinten, esetleg önálló dandár szintjén jelölik ki, általában olyan területre, amit valamilyen oknál fogva meg kívánnak védeni a megosztott irányzású tüzérség okozta károktól, ilyen lehet lakott település vagy része, vegyi üzem vagy ipari létesítmények, az okozott további káros hatások miatt, esetleg saját alegységek harcrendi eleme, például rejtett figyelő. A ~ jelölése a térképen feketével körülhatárolt, sraffozott terület, feliratal, amiben az NFA betűk, az elrendelő parancsnokság rövidítése és az érvényességi idő jelenik meg. (M. G.) → *tüzérség*

tiszántúli hadművelet: a 2. Ukrán Front Észak-Erdélyben és a Tiszántúlon 1944. október 6–28-a között végrehajtott, rendkívül bonyolult hadművelete, aminek eredményeként birtokba vette az említett területeket a Tisza vonaláig. Ennek keretében zajlott a hatalmas páncélostömegek által megvívott debreceni/hortobágyi/alföldi páncéloscsata, amelynek körülbelüli együttes vesztesége 100 000 fő, 800 páncélosharceszköz és 400 repülőgép. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

tiszt: a tiszti rendfokozattal rendszeresített beosztás betöltéséhez legalább főiskolai vagy felsőfokú alapképzésben szerzett alapfokozatú végzettség szükséges. Az első tiszti rendfokozati kinevezés a honvédelmi miniszter jogköre. Tiszti rendfokozat: hadnagy, főhadnagy, százados; főtiszti rendfokozatok: őrnagy, alezredes, ezredes. Felsőfokú alapképzettséggel őrnagyi, egyetemi vagy MSc-végzettséggel alezredesi, míg felsőfokú vezetőképző tanfolyammal ezredes, illetve magasabb rendfokozatba kinevezhető ki a ~. (C. O.) → *katonai vezetés*

tisztes: alapfokú, illetve szakképzettséggel (OKJ) rendelkező, alapképzésben részesült közkatona nevezhető ki őrvezetővé, majd tizedessé, később szakaszvezetővé és legfeljebb őrmesterré. (C. O.) → *katonai vezetés*

tiszthelyettesképző iskola: lásd *Altiszti Akadémia* (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

tiszti továbbképző tanfolyam: a hivatásos tisztek továbbképzési rendszerének egyik formája, amely a szolgálati feladat ellátásától függetlenített, folyamatosan tartó, a céloktól függően a legmegfelelőbb katonai tanintézetben végrehajtott képzés. A ~ általános célja a katonai alapképzési (BSc) tanulmányok befejezése után, bizonyos (3–5 év) csapatszolgálati időt követően az adott beosztás jobb ellátásához szükséges új ismeretek megszerzése, új módszerek, harceszközök megismerése, a feladatok elvégzéséhez nélkülözhetetlen parancsnoklási készségek továbbfejlesztése, megszilárdítása; az alapképzés által meghatározottnál magasabb tiszti beosztás ellátására való felkészítés; az adott szakképesítéstől eltérő beosztás ellátására való átképzés; célképzés különböző speciális feladatokra (ENSZ, NATO keretében külszolgálat, idegen nyelvi tanfolyam külföldi beiskolázás előtt stb.). (Cs. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

tisztképzés: lásd *honvéd tisztképzés* (D. Cs.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

titkos információgyűjtő eszközök: az információgyűjtési feladatok konspirált végrehajtását, megvalósítását, elérését megkönnyítő vagy lehetővé tevő, a törvényben, valamint más jogszabályokban megengedett, előírt eszközrendszerek. (H. H.) → *felderítés*

titkosszolgálat: olyan hírszerző vagy elhárító szerv, amely az állami politikai döntéshozók kiszolgálását latja el, személyi állománya, tevékenysége, objektumai, munkamódszerei – vagy ezek egy része – megfelelő fedéssel vannak konspirálva. Megjegyzés: parlamenti demokráciákban a ~ok tevékenységét, tevékenységük ellenőrzési mechanizmusát minősített törvényben szabályozzák. (H. H.) → *felderítés*

Tito, Joszip Broz, eredeti nevén Josip Broz (1892–1980): jugoszláv forradalmár és államférfi, marsall, katonai teoretikus, a második Jugoszlávia létrehozója, az el nem kötelezett országok mozgalmának egyik megalapítója. Parasztcsaládból származott, apja horvát, anyja szlovén származású volt. 1910-ben lakatos mesterlevelet szerzett, ugyanebben az évben belépett Horvátország és

Szlovénia Szociáldemokrata Pártjába. 1913-ban besorozták, altiszti tanfolyamot végzett, őrmesterként harcolt az első világháborúban. 1915-ben súlyosan megsebesült, orosz fogságba esett, ahonnan megszökött és csatlakozott a bolsevikokhoz, valamint megismerte a marxizmus tanításait. 1920-ban hazatért, és belépett Jugoszlávia Kommunista Pártjába (JKP). 1928-ban bebörtönözték, 1934-ben szabadult, ekkor vette fel a Tito nevet. A harmincas években a Kominternben dolgozott, eközben megerősödött a JKP-n belüli pozíciója, 1937-től a párt főtitkára lett. Jugoszlávia megszállása után a jugoszláv kommunista partizánok vezetője lett, akit a 1943-tól a szövetségesek az ország vezetőjeként ismertek el. Jugoszlávia felszabadítása után haláláig vezette az országot. Hadtudományi munkái a partizánharc elméleti és gyakorlati kérdéseit érintik. (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

toborzás: a katonai ~ rendeltetése a haderő igényeinek megfelelő számú, a munkaköri követelményeknek megfelelő, egészségileg, pszichikailag és fizikailag alkalmas, a katonai hivatás iránt elkötelezett, megfelelően motivált, hivatásos, szerződéses és önkéntes tartalékos állomány utánpótlása. A ~ fő feladata: *a)* az iskolarendszerű katonai képzés beiskolázási igényeinek; *b)* a hivatásos, a szerződéses, valamint az önkéntes tartalékos állomány utánpótlásának biztosítása. A ~i tevékenység – a katonai oktatást is folytató intézményekben nem megszerezhető végzettséget (polgári végzettség) igénylő beosztások későbbi feltöltése érdekében – tanulók, hallgatók kiválasztását is magába foglalja a honvédségi ösztöndíjszerződés megkötése céljából. A ~i feladatok végrehajtására a Magyar Honvédség katonai toborzórendszert működtet, amely külső és belső ~t is végez. A ~ közép- és hosszú távú irányelveinek kidolgozásáért a HM Humánpolitikai Főosztály a felelős. A ~ szakmai irányítását a Honvéd Vezérkar főnöke a ~ központi irányító szerve, a Honvéd Vezérkar Személyzeti Csoportfőnökség útján látja el. A toborzók szakfeladatait a Magyar Honvédség Hadkiegészítő, Felkészítő és Kiképző Parancsnokság irányítja és határozza meg. A külső ~i feladatok végrehajtásáért a Magyar Honvédség Katonai Igazgatási és Központi Nyilvántartó Parancsnokság a felelős. A ~ fő célcsoportjai: *a)* a felsőfokú képzést folytató intézmények hallgatói; *b)* a Kratochvil Károly Honvéd Középiskola és Kollégiumban, valamint más – középfokú képzést folytató – köznevelési intézményekben tanulók; *c)* a Magyar Honvédség személyi állománya (különös tekintettel a szerződésük lejárta előtt álló állományra, és az állománycsoport-váltáshoz meghatározott feltételeknek megfelelő hivatásos, szerződéses, illetve legénységi állományra, az önkéntes tartalékos állományra, a honvédelmi szervezetek személyi állományába tartozó kormánytisztviselők, közalkalmazottak és munkavállalókra); *d)* a rendvédelmi szervek hivatásos állományának tagjai; *e)* a (legalább) felsőfokú, középfokú, alapfokú végzettséggel rendelkező magyar állampolgárok; *f)* az önkéntes tartalékos szolgálatot vállaló magyar állampolgárok; *g)* az önkéntes honvédelmi előképzettséget szerzett magyar állampolgárok. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

tolóhatású robbanóanyag: olyan ballisztikus robbanóanyagok (lőporok), amelyeknek stabil és gyors az égése, de ez általában nem megy át detonációba, az anyag csak explodál. Elsősorban különböző lövedékek hajtóanyagaként a gyújtási láncban az indítóenergia fokozására és továbbadására, valamint speciális bányászati tevékenységek során használatosak. Fontos, hogy az égési folyamat szabályozottan menjen végbe, amit a lőpor összetételével és fizikai szerkezetével lehet beállítani, szabályozni. Összetétel

szerint megkülönböztetnek fekete- (füstös) lőport és füst nélküli lőporokat. Alakjuk szerint lehetnek gömb, kocka, hasáb, szalag alakú, hengeres és csöves lőporok. A lőporok kismértékű külső- és mechanikai hatásokra is érzékenyek, ezért a kezelésük különös figyelmet kíván. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

topográfia: a Föld fizikai felszínének, valamint az azon elhelyezkedő természetes és mesterséges eredetű tereptárgyak részletes felmérésével és ábrázolásával foglalkozó tudomány- és szakterület. A szakterminológiában nemzetközileg elterjedt görög eredetű szóösszetétel a kezdetekben kizárólag a földi felmérési eljárásokra vonatkozott. A térségünkben lezajlott katonai felmérések a topográfia eszköztárát alkalmazták, így topográfiai felmérésnek tekinthetők. A topográfiai felmérések eredménye a topográfiai térkép, amely a domborzat részletes és metrikusan kiértékelhető ábrázolásán túl feltárja a terep lényeges sajátosságait. A távérzékelés fejlődésével az adatforrások szerepét mindinkább a légi felvételek vették át, amellyel párhuzamosan kialakult az ezzel foglalkozó szakterület, a foto~ is. A térképkészítési technológiák fejlődésével a nagy regionális, illetve országos topográfiai felmérések kora lejárt. A mai topográfiai térképek alapját képező digitális térképészeti adatbázisok ugyanakkor folyamatos fejlesztést és aktualizálást igényelnek. Ez a felhasználók számára kevésbé észrevehető folyamat biztosítja a korszerű topográfiai térképek alkalmasságát összetett térinformatikai elemzések végzéséhez. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

topográfiai térkép: a terep részletes, meghatározott magassági és vízszintes alapfelület alapján, egyezményes térképi jelekkel megvalósuló ábrázolása, amely lehetővé teszi a terepelemek és tereptárgyak mennyiségi és minőségi kiértékelését, az ábrázolás méretarányának megfelelő pontossággal. A terepről a legrészletesebb áttekintést a ~ek szolgáltatják. Alkalmazásuk különösen előnyös a terep részletes tanulmányozására, terepi célok megjelölésére és pontok beazonosítására, egyszerűbb mérési feladatok végrehajtására (távolság, irány, terület, lejtőszög), valamint összetett elemzések lefolytatására (összelátás, terep beláthatósága, terepjárhatóság). Az áttekintés részletességét, a mérések és elemzések pontosságát, valamint a felhasználási területeket alapvetően a ~ méretaránya határozza meg. A ~ek létrehozásával, annak formai és tartalmi sajátosságaival a topográfia foglalkozik. A NATO-tagországok védelmi célú térképellátásában az 1 : 50 000 méretarányú ~ek jelentik a szárazföldi erők harcászati szintű alaptérképét. Ebben a méretarányban minden tagállam maga köteles az országa területét lefedő ~sorozatot előállítani a vonatkozó szabványosítási egyezményekben foglaltak szerint, amelyek meghatározzák a ~ek vetületi rendszerét, koordináta-rendszerét, kerettartalmát és sorozatszámát. A ~ek szelvényezési rendszerét, valamint jelkulcsi előírásait a tagországok maguk alakítják ki. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

Torch (Fáklya) **hadművelet:** 650 ezres amerikai–brit haderő és 650 hajó partraszállási művelete Francia–Nyugat-Afrikában (Algéria, Marokkó) 1942. november 8–10-én Eisenhower tábornok parancsnoksága alatt. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

totális elhárítás: a gyanakvásból táplálkozó szemlélet – mindenről tudni kell – és az ezt kiszolgáló tömegkapcsolat létesítése és foglalkoztatása, amely az élet minden területét lefedi. Megjegyzés: ez olyan speciális elhárító munkaszervezési módszer, amikor

a szolgálattal szemben mindenre kiterjedő hírigényt támasztanak, így az elhárító munka iránya nemcsak nemzetbiztonsági jellegű és a hatáskörébe utalt tevékenységre orientált, hanem többségében más jellegű, háttér-, ismeretbővítő, vagyis a nemzetbiztonsági műveleti munka és a nemzetbiztonsági érdek szempontjából nem hasznosítható, csupán statisztikai összesítésre alkalmazható. (H. H.) → *felderítés*

totális háború: mindenre kiterjedő, minden erőforrást összpontosító, minden lehetséges eszközzel folyó, különösen kegyetlen és pusztító háború. A ~ elmélete feltételezi az erők és erőforrások teljes mozgósítását, a lakosság teljes jogfosztottságát, a gazdaság és a társadalmi élet teljes militarizálását, a nemzetközi jog felrúgását, a meghódított vagy hadműveleti területek kíméletlen pusztítását, minden tömegpusztító fegyver korlátlan alkalmazását, az ellenséges ország lakosságának tömeges leigázását és kiírását, az emberi jogok figyelmen kívül hagyását. A ~ méreteit tekintve lehet korlátozott és globális jellegű. A fasiszta államok meghirdették és megvalósították a ~t – az adott kor szintjén – a második világháborúban. Németországban a harmincas években vált elfogadott nézetté a ~ gondolata. Alaptételeit Erick von Ludendorff (1865–1937) tábornok dolgozta ki 1935-ben kiadott *A totális háború* című művében, aki a győzelem érdekében minden eszköz alkalmazását megengedhetőnek tartotta, mind a saját, mind pedig az ellenséges lakossággal szemben. A tömegpusztító (nukleáris) fegyverek megjelenésével és rendszerbe állításával a ~ elmélete „korszerűbb" szinten újra megjelent a különböző katonai koncepciókban – elsősorban az USA katonai doktrínáiban –, mindenekelőtt a globális jelleg hangsúlyozásával. A világméretű katonai szembenállás csökkenésével a ~ elmélete elveszíti jelentőségét. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

totális hírszerzés: a vezető államok hírszerző szolgálatainak azon törekvése, hogy tevékenységükkel befolyást gyakoroljanak a politikai folyamatokra. Megjegyzés: a nagyhatalmak hírszerző szervei nemcsak végrehajtói, hanem sugalmazói, kialakítói is a politikának. Nem csupán informálódnak és tájékoztatnak, hanem igyekeznek befolyásolni a politikai döntéseket, amelyek végrehajtásában maguk is tevékenyen részt vállalnak. Az orosz bel- és külpolitikát, az ország társadalmi, gazdasági életét nemcsak határokon belül, de a volt világhatalom érdekszférájában, vagy azon túl is a KGB utódszerveiként most is önálló titkosszolgálatok hatékonyan alakítják, így az orosz Szövetségi Biztonsági Szolgálat (Федеральная служба безопасности [Fegyeralnaja Szluzsba Bezopasznosztyi] – FSzB) operatív-műveleti tevékenysége által Oroszország regionális, de már egyre inkább a nagyhatalmi érdekeinek megvalósulását segíti elő szakembereivel, eszközeivel. (H. H.) → *felderítés*

totális szervezet: a szociológia ~nek nevezi azokat a szervezeteket, amelyek igyekeznek tagjaik fölött a teljes kontrollt, ellenőrzést megvalósítani. Ezt az erősen szabályozott szervezetek sem tudják teljesíteni, nem tudják teljes mértékben érvényesíteni, de olyan szabályrendszert alkotnak, amelyek révén nagyon erősen törekszenek rá. A totális jelleg alapvető jellemzői: *a)* az élet valamennyi megnyilvánulása kijelölt helyen és módon, nyílt és legalizált elkülönítéssel; *b)* tevékenységüket kívülről és felülről irányítják; *c)* az előírások megsértését szankcionálják; *d)* hierarchikus felépítésük egyértelművé teszi a hatalmi viszonyokat; *e)* a folyamatos működés sajátos szubkultúrákat termel ki. A ~ek átfogó jellegük és kényszerítő eszközeik révén tagjaikat teljesen uralmuk alatt tartják, nem hagynak semmilyen formában menekülési lehetőséget. Az ilyen típusú szervezetekben nehéz meg-

húzni a határvonalat feladatmegszabás, önkény és a szankciók között. Általában három nagy csoportját különböztetik meg a ~eknek a kontroll erőssége szerint. *a)* Az első csoportba tartoznak az olyan szervezetek, mint iskolák és kórházak, amelyek időben és térben is csak korlátozottan tudják érvényesíteni a kontrollt. *b)* A második csoportba sorolják azokat a gazdálkodó szervezeteket, amelyek a profit maximalizálása érdekében próbálják tagjaik munka idején és szervezeti tevékenységén túl is ellenőrizni a magánjellegű és munkaidőn túli tevékenységüket. *c)* A ~ek harmadik legjellemzőbb típusai, amelyeknek működésének lényegéhez tartozik a totális forma. Ilyen típusú szervezetek a börtönök, pszichiátriai intézmények és a hadseregek. A hadseregek még az előző kettőtől abban is különböznek, hogy állományuk egészére kiterjeszti ezt a kontrollt, míg például a börtönök csak a fogvatartottak esetében alkalmazzák. Ezen túl a totális működés a feladat-végrehajtás lényegét is jelenti. A modern hadseregben lényegesen oldódtak már a totális jellemzők, azonban a feladat-végrehajtás, harci alkalmazás szempontjából továbbra is alapvetőnek tekintik, ezért a katonai szocializáció során erőteljesen érvényesítik az alapjellemzőket. (K. J.) → *katonaszociológia*

Tóth Ágoston, teljes nevén Felsőszopori Tóth Ágoston Rafael (1812–1889): hadmérnök, térképész, az 1848–49-es szabadságharc honvéd ezredese, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja, a modern magyar térképészet egyik megteremtője. A bécsi hadmérnöki akadémia elvégzése után a 34. (Vilmos) gyalogezredhez került. 1848 közepétől a honvédségben egyre magasabb parancsnoki beosztásokat látott el. Legmagasabb szintű parancsnoki beosztásában a délvidéki honvéd hadsereg vezérkari főnökeként szolgált. A világosi fegyverletétel után kötél általi halálra ítélték, amit később kegyelemből 18 évi várbörtönre módosítottak. Az 1856-os amnesztiával szabadult, és a polgári életben helyezkedett el, kezdetben gazdatisztként, majd mérnökként és tanárként. A kiegyezést követően a Közlekedési Minisztériumban kapott főmérnöki beosztást, ahol megszervezte a Topográfiai osztályt, amelynek első igazgatója lett. 1869-től a Pesti Tudományegyetemen tanított. 1871-ben lett az MTA levelező tagja. 1872-től a Magyar Földrajzi Társaság alelnöke. A térképészetben a szintvonalas domborzatábrázolás és a dombortérkép készítés hazai úttörőjeként tiszteljük, de sokat tett a harcászat és a hadművészet története, a tereptan, a térképészeti ismeretek, a terepfelmérés és a hadseregszervezés oktatása terén is, legfőképpen pedig az önálló, intézményesült, hazai térképészet megteremtéséért. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

további feladat (további támadási cél): a támadó harcászati magasabbegység (egység) harcfeladatának része. Az ellenség előkészített és műszakilag berendezett védelmének áttörésekor, valamint a vízi akadályok erőszakos leküzdésekor a közelebbi feladat (támadási cél) teljesítését követően feladatul kaphatja ~ teljesítését. A ~ egybe eshet az elöljáró kötelék napi feladatával. A ~ lehet a közelebbi feladat teljesítését követően az ellenség tartalékainak szétverése és olyan kedvező terepszakasz (cél objektum) birtokbavétele, ahonnan a magasabbegység a meghatározott irányba a támadását előnyös feltételekkel folytathatja. A sikere biztosíthatja az elöljáró tevékenységének sikerét. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

továbbképzés: az iskolarendszerű katonai képzésben, gyakorlati tevékenységben korábban szerzett ismeretek felfrissítése, új, illetve magasabb szintű ismeretekkel való kiegészítése, a fejlődés által megkövetelt elméleti és gyakorlati készségek, jártasságok

kialakítása. A ~ általában a Magyar Honvédség kiképzési (~i) rendszerében, iskolarendszerű tanfolyamokon a Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar szervezésében, vagy civil oktatási intézményekben, képző szervezeteknél valósul meg. (Cs. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

többcélú harci repülőgép: olyan harcászati repülőgép, amely nem csupán egy szerepkörben (például vadász, bombázó vagy felderítő), hanem többen is képes feladatot ellátni. Több feladattípust végrehajtására alkalmas, de e feladattípusokból egy repülésen belül mindössze egyet képes ellátni, másik feladattípust csak külön felkészítés után, külön bevetésben tud végrehajtani. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

többnemzeti (multinacionális) fegyveres erő: két vagy több államnak közös érdekek érvényesítése céljából létrejött koalíciós katonai együttműködése. Az egyesített többnemzeti fegyveres erő közös parancsnokság vezetése alatt funkcionál, amelyben valamennyi nemzet helyének, szerepének, vállalt kötelezettségének függvényében képviselteti magát. A koalíció misszióját (küldetését) a tagállamok által aláírt szerződésben fogalmazzák meg (például NATO – Északatlanti Szerződés). Ebben a dokumentumban vállalnak felelősséget egymás iránt, illetve az elkötelezettségüket a közös célért. A fegyveres erők stratégiáját, feladatát, összetételét, fejlesztését, bevetését a legfelső politikai grémium dönti el. Az alkalmazás mikéntjére a parancsnokság tesz javaslatot. A fegyveres erők vezetésére létrehozott parancsnokság (egy vagy kettő) közös nyelven kommunikál, míg tagállamok a saját nemzetük nyelvén vezetik csapataikat, ugyanúgy mint a felkészítésükért is a tagállamok a felelősek. (C. O.) → *katonai vezetés*

többnemzeti egészségügyi egység (Multinational Medical Unit – MMU): az egészségügyi biztosítás megvalósításának lehetőségei a tisztán nemzeti biztosítástól a ~en át, a kiszervezett szolgáltatásként, külső piaci szereplőtől megvásárolt képességig terjednek. Az egészségügyi biztosítást egynél több nemzetből álló egység is biztosíthatja, amely így kihasználja az integrációból adódó takarékosság előnyeit. Az ilyen egységekben részt vevő nemzetekkel szemben kiemelkedő követelmények: *a)* az egészségügyi alap- és irányelvek, valamint a doktrína egységessége; *b)* az egészségügyi ellátási szabványok egységessége; *c)* az ellátási protokollok szabványosítása; *d)* az egészségügyi állomány egységesítése és képzettsége; *e)* a főbb eszközök interoperabilitása és az utánpótlási anyagok kölcsönös felcserélhetősége; *f)* az egészségügyi dokumentáció egységesítése; *g)* többnemzeti és összhaderőnemi gyakorlatok, ahol az előzőekben felsoroltak valósághű (had)műveleti körülmények közepette kerülnek gyakoroltatásra; *h)* nyelvi akadályok csökkentése; *i)* kölcsönös bizalom és képesség; *j)* katona-egészségügyi javak és szolgáltatások átruházására vonatkozó törvények, valamint szabályzók összehangolása; *k)* egészségügyi szolgáltatások és utánpótlási anyagok hatékony és átlátható, közös ár-, könyvelési és ellentételezési rendszer; *l)* az egészségügyi híradó- és információs rendszerek interoperabilitása, továbbá erősítése, beleértve a telemedicina rendszereket is. Az egészségügyi biztosítás egy vonzó és lehetséges eszköze, amikor egy nemzet adja az egészségügyi szolgálat magját és irányítását, amit a többi nemzet kiegészít/megnövel saját személyi állományával, képességeivel, eszközeivel és szolgáltatásaival. (S. L.) → *katonai egészségügy*

többnemzeti egészségügyi vezetési és irányítási rendszer (Multinational Medical

Command and Control [– Med C2] System): képes a vezetési szintek, a különböző létesítmények közötti információcserére úgy békében, mint különleges jogrend szerinti időszakban, vagy akár műveletek végrehajtása folyamán is. Célja: *a)* az önállóan egy nemzet által nem biztosítható, többnemzeti egészségügyi képességek és kapacitások összehangolása, koordinálása, irányítása és esetenkénti integrálása; *b)* a parancsnok által jóváhagyott, (összhaderőnemi) műveleti tervben rögzített célok elérésének közös támogatása, az abban foglalt követelményeknek hatékony és gazdaságos módon történő megfelelés érdekében. (K. I.) → *katonai egészségügy*

többnemzeti logisztikai képességek: szövetséges vagy koalíciós vezetés-irányítás alá tartozó többnemzeti erő(k) logisztikai támogatására két vagy több nemzet együttműködését deklaráló egyezményen alapuló olyan lehetőségek, amelyek a műveleti követelmények, környezet és helyzete függvényében fokozott mértékben elősegítik a logisztikai támogatás alapelveinek érvényesülését. A többnemzeti képességekben való részvétel a nemzeti logisztikai erők erőforrásigényének csökkentésével az egyes nemzetek részére elérhető teszi, hogy lehetőségeikhez mérten a logisztikai támogatásban arányos részt vállaljanak vagy speciális nemzeti szaktudásukkal hozzájáruljanak a műveletek logisztikai támogatásának működéséhez. Az egyes ~ jellemzően azokon a logisztikai támogatási területeken nyilvánulnak meg, ahol a nemzeti támogatás nem biztosítható vagy hatékonyabban alkalmazható a parancsnok logisztikai támogatási tervének megvalósítására. A többnemzeti logisztikai képesség jellemző megnyilvánulási formája egy közösen működtetett többnemzeti katonai szervezet, amelynek feladatköre megegyezik a hasonló nemzeti támogató logisztikai szervezet feladatkörével, azzal a különbséggel, hogy feladatát a többnemzeti erők parancsnokának alárendeltségében a többnemzeti erő(k) támogatása érdekében hajtja végre. (Ny. M.) → *műveleti logisztika*

többnemzeti műveletek ellátási lánca: a többnemzeti, szövetséges vagy koalíciós műveletek logisztikai támogatásának olyan eleme, amelynek rendeltetése a részt vevő nemzeti erők összhaderőnemi művelettervezési kvantitatív és kvalitatív logisztikai követelmények szerinti szükségletek időbeni kielégítése, és amely az egyes nemzetek logisztikai képességeinek egységes és egyesített rendszerén keresztül valósul meg. Az ilyen művelet ellátási lánc elemeit a szintén többnemzeti összetételű és/vagy egyes nemzeti logisztikai csomópontok hierarchikus hálózata alkotja. (Ny. M.) → *műveleti logisztika*

többnemzeti összhaderőnemi logisztikai képesség: olyan szinergikus, nemzetek közötti műveletek támogatására létrejövő logisztikai rendszer, amely a haderőnemek teljes vertikumában képes lefedni az ágazati vagy funkcionális logisztika alapvető területeit. A NATO összhaderőnemi logisztikai képessége tehát az egyes tagországok ágazati vagy funkcionális logisztikai képességeinek összessége. (Ny. M.) → *műveleti logisztika*

többnemzeti összhaderőnemi logisztikai központ: a többnemzeti erők összhaderőnemi logisztikai támogatási tervének végrehajtására létrehozott szervezeti elem, amely feladatát az összhaderőnemi műveletek stratégiai szintű logisztikai vezetés-irányításáért felelős szerv vagy szervezet követelményei és elvárásai szerint látja el. A központ végrehajtó állománya közvetlenül felelős a többnemzeti összhaderőnemi erők parancsnoksága által adott logisztikai támogatási iránymutatások megtartásáért.

A központ szervezeti kialakítása és szerkezete alapvetően küldetésorientált, moduláris felépítésű és függ a műveleti környezettől, valamint a támogatandó szervezetektől. Ennek függvényében az egyes támogatási területeket képviselő összhaderőnemi logisztikai, szállítás-mozgatási, egészségügyi, infrastrukturális elhelyezési, befogadó nemzeti támogatási és beszerzői-szerződéskötési részlegek együttműködnek a többnemzeti összhaderőnemi erők és nemzeti támogató elemek logisztikai komponenseivel. (Ny. M.) → *műveleti logisztika*

többnemzeti: olyan tevékenységek, műveletek és szervezetek leírására használt melléknév, amelyekben egynél több nemzet képviselői vesznek részt. A fogalom alkalmazása alapvetően az elmúlt negyed század válságreagáló és béketámogató műveletei során váltak elterjedtté. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

többszörös hozzáférésű rendszerek: a ~ vagy multiplexált rendszerek a telekommunikációban azok az átviteli rendszerek, amelyekben két vagy több csatornát összefognak és egy csatornában továbbítanak, majd az ellenoldalon visszaalakítanak, vagyis demultiplexálnak. A ~ fajtái a kódosztásos többszörös hozzáférés (Code Division Multiple Access – CDMA), a frekvenciaosztásos többszörös hozzáférés (Frequency Division Multiple Access – FDMA) és az időosztásos többszörös hozzáférés (Time-Division Multiple Access – TDMA). Az FDMA-t az optikai szálas kommunikációban hullámhossz-osztásos multiplexelésnek nevezik (WDMA). A CDMA alapcsatornánként speciális kódokat rendel az átvitt információhoz, ezért a kódok ismeretében az adatok visszanyerhetők az ugyanazon a frekvencián továbbított többi adat közül. Az FDMA az egyes csatornákat frekvenciában eltolva továbbítja, így az adott frekvencia ismeretében választhatók ki a szükséges csatornák. A TDMA a használt csatornát időben eltolva több felhasználó számára biztosítja, ha az információ átvitelére a rendelkezésre álló időszelet is elégséges, így nem okoz problémát, hogy többen dolgoznak egy időben a csatornában. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

tölcsér-zár: a nem robbanó műszaki zárak egyik típusa; az útpályán egymástól meghatározott távolságban létesített tölcsérekkel az út rombolása és így az igénybevételének megakadályozása. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

töltetsorozat: a lőszergyártó által egységes feltételek között készített, összeszerelt vagy felújított lőszermennyiség. A feltüntetett sorozatszámjelzések alapján egyértelműen azonosítható. Az azonos lőszersorozatból azonos körülmények között felhasznált, kilőtt lövedékek ballisztikai tulajdonságai és várható működése közel azonosak. (M. G.) → *tüzérség*

töltőpont: az önjáró tűzeszközök tüzelőállás-körletében, általában a készenléti helyen kijelölt terület, ahol az önjáró lövegek (önjáró aknavetők) küzdőterének lőszerrel történő feltöltése és a rakéta sorozatvetők újra töltése történik. (Sz. T.) → *tüzérség*

tömeges bevándorlás okozta válsághelyzet (migrációs válsághelyzet): ~ fogalmát Magyarországon a menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény 2015. évi módosítása vezette be. A törvényjavaslat indokolása szerint: „A külföldiek tömeges bevándorlására adott kormányzati válasz a hatályos magyar jogi környezetben nem – vagy csak jelentős késedelemmel – adható meg. Ezért indokolt a »tömeges bevándorlás okozta válsághelyzet« fogalmának bevezetése, amely bizonyos jogszabályi rendelkezések módo-

sítását teszi szükségessé. A válsághelyzetet az érintett megyei (fővárosi) rendőrfőkapitány és a menekültügyi hatóság vezetőjének kezdeményezésére, a miniszter javaslatára a Kormány rendeletben rendelheti el. A válsághelyzet elrendelése a jogrendszer általános szabályaitól való eltérést vonja maga után." A válsághelyzet kihirdetésére első alkalommal 2015 szeptemberében került sor, ekkor még csak Magyarország néhány megyéjére vonatkozóan. 2016 márciusában már az ország egész területére érvényesen, hat hónap időtartamra, amit utána az érvényesség lejárta előtt újabb és újabb hat hónappal meghosszabbítottak. (G. I.) → *haditudomány elmélete*

tömeges személyi veszteséggel járó helyzet (Mass Casualty [– MASCAL] Situation): ilyen helyzetről akkor beszélünk, amikor az ellátandók nagy száma miatt jelentős eltérés jelentkezik a helyszínen hozzáférhető egészségügyi ellátórendszer kapacitása és a felmerülő igény között. A válságreagáló (kezelő) műveletek során MASCAL-helyzetek legvalószínűbben balesetekkel (közúti, repülőgép-szerencsétlenség, bombatámadás, tűz stb.) ellenséges szándékú cselekményekkel (gerillaháború, terrorista támadás), illetve természeti jelenségekkel (áradás, földrengés stb.) kapcsolatban fordulhatnak elő. Ezek az események, összehasonlítva egy ötödik cikkely szerinti helyzetben előforduló MASCAL-helyzettel, attól nagy valószínűséggel kisebb volumenűnek fognak bizonyulni. A ~ szinonimája a tömeges sérültek. (S. L.) → *katonai egészségügy*

tömegpusztító fegyverek alkalmazása következményeinek felszámolása: a tömegpusztító fegyverek elleni védelemnek az az összetett tevékenységi formája, amellyel a fegyverek által okozott pusztító hatásokat mérsékelik, illetve megszüntetik. Célja rövid időn belül helyreállítani a csapatok harcképességét, és megteremteni a kitűzött feladatok sikeres teljesítésének feltételeit. A ~ magában foglalja: *a)* a pusztulási góc felderítését; *b)* a mentési munkák elvégzését; *c)* a gyógyító-kiürítő rendszabályok foganatosítását; *d)* a vegyi és sugárfelderítést és ellenőrzést, a csapatok mentesítését; *e)* a tüzek oltását, illetve elszigetelését; *f)* a menetvonalak és a manőverutak megtisztítását és helyreállítását; *g)* a terep, az utak és a létesítmények vegyi és sugármentesítését, illetve fertőtlenítését; *h)* a rendkívüli megelőző, elkülönítő és korlátozó rendszabályok foganatosítását a fertőzési gócokban. Mindezeket a csapatok erői oldják meg. Támogatásukra az elöljáró parancsnok vegyivédelmi szakerőket és eszközöket vezényelhet ki. (B. T.) → *ABV-támogatás*

tömegpusztító fegyverek elleni védelem: lásd *ABV-védelem* (B. T.) → *ABV-támogatás*

tömegpusztító fegyverek: ABV-fegyverek, a második világháború után, az atomfegyver előállítását és bevetését követően alkalmazott gyűjtőfogalom azoknak a fegyverfajtáknak a megnevezésére, amelyek a többi fegyverhez képest, azonos körülmények esetén, hatásaik sajátos jellegénél és méreteinél fogva, viszonylag rövid idő alatt rendkívül nagymértékű pusztítást okoznak az élőerőben, a haditechnikai eszközökben, az épületekben, valamint más létesítményekben. A ~ értelmezése országonként eltérő volt. Az ENSZ Leszerelési Bizottsága 1954-ben a nukleáris (atom-, vegyi és biológiai fegyvereket együtt ~nek minősítette. (B. T.) → *ABV-támogatás*

tömegtájékoztatás: célja, hogy a katonai szervezet hitelességét megvédje, megnyerje a civil környezet támogatását a katonai műveletekhez azon keresztül, hogy világosan

kommunikálja annak célkitűzéseit, eredményeit. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

tömegtűz: legalább öt tüzérosztálynak megosztott irányzással egy vagy néhány cél egyidejű pusztítása céljából lőtt tüze. Az öt vagy több tüzérosztály bevonása a tüzelés célkitűzésének gyors (viszonylag rövid idő alatti) teljesítéséhez szükséges. A ~ a (manővererők) összfegyvernemi csapatok érdekében kifejtett olyan tüzérségi tűztevékenység, amely pontos tűzelőkészítést, centralizált vezetést, valamint jelentős mennyiségű tűzeszköz bevonását és viszonylag nagy lőszerfelhasználást igényel. (Sz. T.) → *tüzérség*

törzs: a katonai szervezetek parancsnokainak döntés-előkészítő és döntést realizáló támogató szerve, amely javaslattevő, tanácsadói szerepkört is ellát. A ~ tagjai a parancsnok döntés-előkészítő tevékenységét az információ megszerzésével, elemzésével, a személyi állomány feltöltöttségéről, a helyettesítésről, állapotáról, az anyagi-technikai alkalmazhatóságról, a társadalmi kapcsolatok helyzetéről szerzett pontos információval, valamint a lehetséges cselekvési változatok kidolgozásával támogatja. A parancsnoki döntést követően a ~ kidolgozza részleteiben annak adminisztratív megoldását, összeállítja a parancsot/harcparancsot és eljuttatja az alárendeltekhez. A döntés végrehajtása érdekében megszervezi az együttműködést, a harc minden oldalú biztosítását, a vezetés rendszerét és ellenőrzi az alárendeltek felkészítését, készenlétét. A döntés realizálása érdekében ellenőrzik és irányítják az alárendeltek tevékenységét, javaslatot tesznek a korrekcióra, illetve az elhatározás módosítására, kiegészítésére. (C. O.) → *katonai vezetés*

törzsfoglalkozás: törzsekbe beosztott tisztek és altisztek egyéni katonai tudásának szinten tartására szervezett elméleti vagy gyakorlati foglakozás. Az elméleti foglalkozások célja lehet eljárások mélyebb megértetése meghatározott harcászati helyzet alapján vagy a törzsbe beosztottak gyakoroltatása szolgálati kötelmeik ellátására. Tipikus gyakorlati foglakozáson a lövészet, az alaki gyakorlás, a gép- és harcjármű vezetés, a testnevelés stb. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

törzsfőnök: a Varsói Szerződés (VSZ) tagállamai hadseregeiben a zászlóalj- és ettől magasabb parancsnokok munkáját közvetlenül segítő szervezet vezetője. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

törzsgyakorlás: a parancsnokok és a törzsek felkészítésének része, olyan gyakorlás, amely a különböző szintű parancsnokságoknál (főnökségeknél) szolgálatot teljesítő tábornokok és tisztek háborús vezetési ismereteit, gyakorlati jártasságait van hivatva kialakítani, elmélyíteni, megszilárdítani. A ~ lehet részleges, vagyis a háborús vezetési rendszer egy-egy szervezeti elemét érintő, vagy teljes, az egész vezetési szervezet bevonásával lefolytatott. Ez utóbbira általában a hadijátékok, a parancsnoki és törzsvezetési gyakorlatok, a harcászati gyakorlat, a szakharcászati gyakorlatok és a rendszergyakorlatok előtt kerülhet sor, s ezeket többnyire az adott katonai szervezet parancsnoka (főnöke) vezeti. A ~ gyakorisága a magasabb vezetési szinteken ritkább, az alsóbb vezetési szinteken viszont sűrűbb (évente egy vagy több alkalommal). A ~ok szakmai megfelelői a különböző szintű rendszergyakorlások az adott katonai szervezet szaktiszti állománya részére. (M. I.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

törzskari szervezet: a katonai szervezet parancsnokának, vezetőjének döntés-előkészítő és döntést realizáló szerve külön-

böző szinteken. Legfelső szinten (J) a Honvéd Vezérkar főnök (javaslattételéhez) stratégiai/hadászati döntés-előkészítő szerve a vezérkari törzs. A vezérkari szervezet a tanácsadó, javaslattevő funkción kívül a honvédelmi feladatok megoldásában az országvédelem, a haderő anyagi-technikai, személyi kiegészítés és utánpótlás biztosítása érdekében dolgoz ki alkalmazási előterjesztéseket. A vezérkari szervezet a személyügyi, a Felderítő, a Hadműveleti, a Logisztikai, a Haderőtervezési, a Híradó, Informatikai és Információvédelmi Csoportfőnökségeket és a Vezérkari Titkárságot foglalja magába. (G/A) A Magyar Honvédség közép szintű hadműveleti vezetésirányító eleme az MH Összhaderőnemi Parancsnokság legfontosabb szervezeti elemei, a parancsnokság és a törzs. A parancsnok a törzsfőnökön és a három haderőnemi főnökön keresztül valósítja meg a parancsnokság, valamint az alárendelt katonai szervezetek vezetését, irányítását. A szárazföldi haderőnemi főnök munkáját és a légierő haderőnem főnök, illetve a logisztikai erők főnöke munkáját egy-egy osztály támogatja, a főnökök egyben a szervezetparancsnok helyettesei. A törzs feladatainak koordinálását a parancsnok a törzsfőnökön és annak szervezetszerű helyettesein keresztül valósítja meg. Az összhaderőnemi törzs személyügyi, a felderítő, a hadműveleti, a logisztikai, a haderőtervezési, a híradó, informatika és információvédelmi, kiképzési, civil-katonai kapcsolatok, békeműveleti, üzembentartási és ellátási, egészségügyi, haderőtervezési, különleges műveleti főnökségek és a törzsosztály kidolgozó, döntés-előkészítői, szakirányítói, ellenőrző és tanácsadói szerepkörben tevékenykednek. (G/S) Az alsó szintű, harcászati vezetési elem az ezred, dandár és önálló zászlóalj vezetését öleli fel. A parancsnokok döntés-előkészítését és annak végrehajtását a csapatnál szervezett törzs támogatja: személyügyi, felderítő, hadműveleti, híradó és informatikai, kiképzési, logisztikai főnökségek támogatják. (C. O.) → *katonai vezetés*

törzskönyv: a haditechnikai eszköz életútját végigkísérő dokumentum, amelybe bejegyzésre kerülnek a technikai eszköz legfontosabb azonosítói (forgalmi rendszáma, gyártmánya, típusa, motor- és alvázszáma, üzembehelyezésének ideje, vizsgabizonyítványának száma és kelte, a ~ kiállításáig megtett összes kilométer, az utolsó közép- vagy nagyjavítás helye és időpontja), besorolása, az eszközre szerelt (beépített) és egyéb tartozékok, a kiadott szerszámok, a gumiabroncs kiadás és bevétel jellemzői, az akkumulátor csere és levétel jellemzői. A ~ben kell rögzíteni az eszköz szervezetek közötti átadás–átvételét, az eszközzel kapcsolatos javítási és technikai kiszolgálási tevékenységek jellemzőit, évenkénti összesítést a megtett kilométerekről és a felhasznált üzemanyagokról, a megjegyzés rovatban az eszközzel kapcsolatos egyéb bejegyzéseket. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

transzmisszió: a légköri folyamatoknak a környezeti légkörbe kibocsátás útján került bármilyen szennyező anyagra gyakorolt komplex hatása. A ~ következményeként a szennyező anyagok a levegő útján távolabbi területekre is eljutnak, szétszóródnak, kihullanak, kiülepednek, kimosódnak, felhígulnak, átalakulnak, illetve eltűnnek a légkörből. Az atomerőművekben és más nukleáris létesítményekben bekövetkezett nukleáris üzemzavar, baleset vagy katasztrófa során kiszabadult radioaktív izotópokat magában foglaló radioaktív felhő, akárcsak a nukleáris fegyverek robbantásakor keletkezett radioaktív felhő és a vegyi fegyverek alkalmazását követően a mérgezőharcanyag-felhő vagy a biológiai aeroszolokat hordozó légtömeg a ~ útján az aktuális uralkodó szélirányban elmozdul, felhígul,

elkeveredik, a sugárzó, mérgező és fertőző anyag kihullik, kiülepedik vagy kimosódik. (B. T.) → *ABV-támogatás*

transzmissziós tényezők: a levegő állapotjelzői a transzmssziós folyamatok leírására. Példaként a légszennyező forrás magasságában a szél iránya és sebessége, a keveredési réteg vastagsága, a stabilitási paraméter értéke abban a légrétegben, ahol a szóródás jelentős része végbemegy, a levegő relatív nedvessége, a napsugárzás erőssége, a levegő hőmérséklete, a csapadék intenzitása és a csapadékos időszak tartama. A vegyi üzemekből vagy a nukleáris létesítményekből levegőbe került mérgező vagy sugárzó anyagokból összeállt felhő, akárcsak a nukleáris fegyverek robbantásakor keletkezett radioaktív felhő vagy a biológiai, illetve vegyi harcanyagfelhő, amely az ellenséges támadást követően kialakult, hasonlóképpen ki van téve a ~ hatásának. (B. T.) → *ABV-támogatás*

trén: katonai málhás szekerekből álló menetoszlop és legénysége. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Trenchard, Sir Hugh Montague (1873–1956): brit légi marsall, kezdetben szárazföldi tiszt, majd 40 évesen, 1912-ben megtanult repülőgépet vezetni. Az önálló brit légierő megalakulása előtt a Királyi Repülő Csapatok (Royal Flying Corps – RFC) parancsnoka (1912), majd Franciaországból történő hazatérése után az akkor megalakuló Királyi Légierő (Royal Air Force – RAF) első marsalljának nevezik ki (1918), amely beosztást több, mint egy évtizedig tölti be (1929-ig). Látszólag sok hasonlóság mutatkozik ~ és Giulio Douhet következő állításai között: a bombázó mindig át fog hatolni, nincs szüksége kíséretre; a polgári lakosság morálja törékeny, de a briteké keményebb a németekénél, és a bombázás lélektani hatása sokkal pusztítóbb, mint a fizikai hatás; a támadó jellegű a hatásosabb légi hadviselési mód; az éjszakai navigáció, célmeghatározás és pontos célzás, mind képzéssel javítható feladat; a légi fölény minden más katonai művelet előfeltétele. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

trotil (trinitro-toluol, TNT): a katonai alkalmazásban legelterjedtebb, közepes hatóerejű brizáns robbanóanyag. Műszaki robbantási munkákban, a műszaki aknák és a tüzérségi lőszerek túlnyomó többségének töltésére alkalmazzák. Kristályos anyag, színe a világossárgától a világosbarna árnyalatig változik, vízben gyakorlatilag oldhatatlan. Sűrűsége 1,6 g/cm^3. A ~ 81 °C hőmérsékleten olvasztható anélkül, hogy részeire bomlana; felolvasztása után öntött trotilként alkalmazzák. A levegőn sárga színű lánggal, erős füst kíséretében, robbanás nélkül ég, de zárt térben az égés detonációba mehet át. Ütéssel, súrlódással és hőhatással szemben csak kis mértékben érzékeny. Robbanóképességét víz alatt sem veszíti el. A különféle lőszerek töltésére nemcsak tiszta állapotban, hanem más robbanóanyagokkal képzett öntvények formájában is alkalmazzák (közismert hexogénnel és tetrillel alkotott öntvénye). A robbantási munkákhoz használt ~t rendszerint préselt préstestek és speciális öntött földrobbantó töltetek formájában alkalmazzák. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

Truman-doktrína: az USA 39. elnökéről elnevezett amerikai külpolitikai stratégia. Harry S. Truman (1884–1972) 1945-ben Franklin Delano Roosevelt (1882–1945) elnök váratlan halálát követően lett alelnökből az USA elnöke. Az 1947. március 12-én a kongresszushoz intézett üzenetében meghirdetett erőpolitika, a feltartóztatás (containment) vált hivatalos politikai doktrínává; ebben az USA mint szuperhatalom új világpolitikai szerepvállalása öltött tes-

tet. A ~ában az elnök nyíltan Moszkva tudomására hozta, hogy az USA a jövőben nem tűri el a második világháború végére kialakult status quónak, vagyis az új nemzetközi helyzet erőszakos megváltoztatását a Szovjetunió részéről; másrészt, hogy Washington elkötelezte magát a szovjetek által nem ellenőrzött régiók stabilizálására. A ~ban a szovjetekkel való ellentétek már globális méreteket öltöttek. A görög, török, német, kelet-európai, közép-keleti, kínai feszültséggócokat nem egyedi, elszigetelt problémákként kezelték a továbbiakban, hanem azok a nyugati-keleti ellentétek szerves részévé váltak. A ~ meghirdetése után a világpolitikai fejlemények felgyorsultak: egyfelől kölcsönösen felerősödtek a polarizációs, tömbösödési, érdekszféra-elhatárolódási folyamatok (Marshall-terv elfogadása, illetve elutasítása, nyugaton a kommunista, keleten a polgári erők kiszorítása a hatalomból), másfelől a formálódó tömbökön belül integrációs folyamatok bontakoztak ki (a szovjetek bilaterális egyezményei, a Tájékoztató Iroda létrejötte, a brüsszeli szerződés). 1947 végére már egy gazdaságilag, politikailag és katonailag is kettészakadt – kettészakított – Európa körvonalai rajzolódtak ki. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

tudásmenedzsment: a honvédség szellemi tőke növelését célzó törekvések összessége. A katonai tudástőke létrehozásának, megtartásának, megosztásának és felhasználásának alapvető módja. Azok a tudásbázisok, amelyek az MH HVK, az MH ÖHP és ez NKE HHK, a HIM tudományos műhelyeiben létrejöttek és költséghatékonyan alkalmazható módszerekkel segítséget nyújtanak a katonai (és a közszolgálati) rendszerben alkalmazottaknak a szervezeti és egyéni tudás hatékonyabb kiaknázásához és megtartásához, a tudásalapú szervezeti kultúra kialakításához, fejlesztéséhez. (C. O.) → *katonai vezetés*

tudományos technikai felderítés: széles körű információszerző tevékenység, amely egyrészt a szemben álló fél haditechnikai téren meglévő lehetőségeinek felfedését, másrészt saját haditechnikai színvonalunk fenntartását, fejlesztését szolgálja. Két fő területe a harctéri és a tudományos szintű technikai felderítés. A harctéri technikai felderítés a zsákmányolt harci eszközök hatékonyságának, gyenge pontjainak elemzésére, az ellenük való védekezési eljárások kidolgozásához gyűjt információkat. Ezek később a tudományos szintű technikai felderítés területén is felhasználhatók, amelynek célja a fenyegetést jelentő harctéri rendszerek elleni hatékony rendszabályok kidolgozása és a saját erők haditechnikai, és harceljárásai fejlesztési feladatainak meghatározása. Az információszerzés általában az új eszközre (rendszerre) vonatkozó jelzések beérkezésével kezdődik. A harcászati szint nem rendelkezik megfelelő feltételekkel a részletes értékeléshez, ezért hadtestszinten létrehozott, specialistákból álló technikai felderítőcsoportok végzik az információk gyűjtését. A szövetség műveleteiben a tagállamok ezt a feladatot átadhatják az arra alkalmas szervezettel rendelkezőknek, akik a feldolgozás után kötelesek a zsákmányoló ország illetékes katonai hatóságainak a vizsgálati eredményeket megküldeni. Megjegyzés: az információszerzés technikai feldolgozás útján segíthet a fenyegető képességek felismerésében és a fenyegetések minimalizálásában, semlegesítésében. Hatékony alkalmazása támogatja a következő műveletek során a célmegjelölést, a saját erők fokozottabb megóvását, és bűnüldözési tevékenységet. Hozzájárul az új technológia és a harcászat, valamint az új technika és az eljárások alkalmazásához a hadműveletek és kiképzés területén. (H. H.) → *felderítés*

tudományos vezetés: a hadtudomány – többek között – a harc, a hadművelet, illetve

hadászati művelet megvívása elméletének és gyakorlatának lehetőségeit vizsgálja, amely szerint a vezetés a harci erő egyik leglényegesebb, legdominánsabb tényezője, egyben a siker záloga, vagy a sikertelenség okozója. A katonai vezetéselmélet – a vezetéstudomány egyik tudományterületeként, a hadtudomány ismereteivel integráltan – a vezetéselmélet által feltárt tudományos eredményeknek a katonai szervezetek vezetésére jellemző specifikus törvényszerűségekkel történő integrálását, a katonai vezetés törvényeinek, módszereinek és eszközeinek kutatását, hatékony alkalmazását foglalja magába, dominánsan a csapatvezetés területén. A katonai vezetéselmélet tárgyát a vezetés általános elméletének a különböző rendeltetésű katonai szervezeteknél történő megvalósíthatósága, érvényesíthetőségének vizsgálata határozza meg, illetve képezi. A katonai vezetés tárgyának sajátos módszerrel történő vizsgálata biztosíthatja a vezetés speciális voltának, egyedi jellegének feltárását. Így a katonai vezetés tárgyát képezi és – a hadtudomány területeivel parallel – vizsgálja azt, annak fejlesztése céljából: *a)* a katonai vezetés és szervezés általános alapjait; *b)* a katonai vezetés elméletének, gyakorlatának és azok módszertani összefüggéseit; *c)* a katonai szervezeti folyamatok racionalizálását; *d)* a katonai szervezetek célrendszerének megfelelő struktúra kialakíthatóságát; *e)* a katonai szervezet kommunikációs rendszerét; *f)* a katonai vezetőszervek, személyek szintenkénti vezetői folyamatainak racionalizálási lehetőségeit, a vezetési és munkamódszereket, és azok strukturáltságát; *g)* más államok katonai vezetői rendszereinek működését, az adaptálási lehetőségeket; *h)* a katonai vezetési stílust; *i)* a katonai vezetés eszközrendszerét; *j)* a parancsnoki hatalom megnyilvánulását. A katonai vezetéselmélet a vezetéstudomány és a hadtudomány interdiszciplináris alrendszereként: *a)* vizsgálja a katonai vezetés filozófiai, jogi, pszichológiai, szociológiai, informatikai, kommunikációs, metodikai, logikai, pedagógiai, matematikai stb. alapjait; *b)* tanulmányozza a katonai vezetés elméleti alapjait, folyamatát, eszközrendszerét, technikai rendszerét, vezetői felkészítés fejlődésének és fejlesztésének rendszerét, lehetőségét, a szervezeti humán erő kiválasztásának, gazdálkodásának, fejleszthetőségének, motiválásának módjait, lehetőségeit; *c)* kutatja a hatékony katonai vezetési rendszerek kialakításának lehetőségeit, a vezetési szintek optimalizálásának munkamódszereit, a vezetéstechnikai eszközök alkalmazásának problémáit, fejlesztésük lehetséges irányait; *d)* kidolgozza a vezetési szervek működésének elveit és rendjét, a parancsnokok, a törzsek munkamódszereit, a békefelkészítés, a békeműveletek, a háborús műveletek előkészítését, és vezetésének rendjét. (C. O.) → *katonai vezetés*

tudományos-műszaki hírszerzés: a hírszerző szervek legális és illegális források, módszerek igénybevételével folytatott adatszerzési tevékenysége. Megjegyzés: az alap- és alkalmazott kutatások területén törekednek az új találmányok, eljárások, technológiák, licenszek; hadiipari nukleáris kutatások; távközlés; a közlekedésfejlesztése; kemizálás; közös nemzetközi kutatások és fejlesztések; nemzetközi együttműködések adatainak megszerzésére. (H. H.) → *felderítés*

Tuhacsevszkij, Mihail Nyikolajevics (1883–1937): szovjet marsall, katonai vezető és teoretikus. A hadapródiskolát 1911-ben, az Alexandrovszij Katonai Tiszti Iskolát 1914-ben végezte el, Az első világháborúban főhadnagyként vett részt; 1915-ben német hadifogságba esett, de 1917 októberében hazaszökött Oroszországba. Az októberi forradalmat követően a szovjet hatalom oldalára állt, kezdetben az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság katonai osz-

tályán dolgozott, 1918–1937 között a szovjet hadsereg tagja volt. A polgárháború éveiben katonai komisszár, hadseregparancsnok, majd frontparancsnok-helyettes. Hadseregparancsnokként részt vett a Közép-Volgavidék, az Urál, Szibéria és a Kaukázus elfoglalásában. 1920. április és augusztus között a Pilsudski lengyel csapataival harcoló nyugati front, 1921 márciusában a kronstadti matrózlázadást leverő 7. hadsereg parancsnoka volt. A háború során ~ mint a különböző hadseregek és frontok parancsnoka kiváló szervezőkészségről és katonai tehetségről tett tanúbizonyságot. 1921 júliusától a nyugati front parancsnoka. Tuhacsevszkij az 1920–1930-as években tehetségét – haláláig – a hadtudomány művelése, gyakorlati alkalmazása terén kamatoztatta, magas katonai tisztségekben: a katonai akadémia parancsnoka, majd az akadémia hadászati vezetője (professzora) funkcióját megtartva és gyakorolva, a nyugati front parancsnoka (1924. áprilisig), a Vörös Hadsereg Törzse (vezérkara) főnökének munkatársa, helyettese és (a vezérkar) főnöke (1925. november – 1928. május), a Leningrádi Katonai Körzet parancsnoka (1928–1931), majd 1931-től a haditengerészeti népbiztos helyettese és a Szovjetunió katonai tanácsának tagja, valamint a Vörös Hadsereg fegyverzeti főnöke. 1934-től a hadügyi népbiztos (védelmi miniszter) helyettese, 1936-tól a hadügyi népbiztos első helyettese és harckiképzési csoportfőnök. 1937 elején kinevezték a Volgai Katonai körzet parancsnokának. Röviddel ezután letartóztatták, koholt vádak alapján bíróság elé állították, zárt tárgyaláson halálra ítélték és kivégezték. ~ hadtudományi elméleti munkássága és gyakorlati tevékenysége felölelte a hadászat, a hadműveleti művészet, a harcászat, a hadseregszervezés, a hadfelszerelés, a hadvezetés és a kiképzés területét. A Vörös Hadsereg haderőreformjának kezdeményezője, végrehajtásának energikus irányítója volt. Nevéhez fűződik az önálló harckocsicsapatok felállítása és alkalmazásuk elveinek kidolgozása, valamint több katonai akadémia létrehozásának kezdeményezése. Tudományos eredményei közül a legmaradandóbb a mélységi hadművelet és harc elméletének megalkotása, amelyet más szovjet katonai teoretikusokkal (Isszerszon, Triandafillov) együtt dolgozta ki; ennek életképességét a második világháború gyakorlata igazolta. (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

túlélőképesség: a csapatok állománya, technikai eszközei és anyagi készletei megóvását, az ellenséges csapások, behatások hatásainak csökkentését biztosító tényezők összessége. A ~et befolyásolja a csapatok eszközeinek, felszerelésének típusa, a túlélést biztosító rendszabályok alkalmazása, az ellenség lehetőségeivel szembeni védettség. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

túlszolgálat: ha a szolgálat érdeke vagy rendkívüli eset megelőzése vagy elhárítása, következményeinek felszámolása, továbbá egyéb előre nem látható körülmény bekövetkezése szükségessé teszi, az állomány tagja munkanapon, heti pihenőnapon, munkaszüneti napon a szolgálatteljesítési időn túl is kötelezhető arra, hogy – alkalmanként legalább egy óra időtartamban – szolgálatot teljesítsen. A ~ – annak teljesítését megelőzően – írásba foglalt munkáltatói döntéssel kell elrendelni. A ~ elrendelésére és a ~ért járó ellentételezés megállapítására az állományilletékes parancsnok vagy az általa előzetesen írásban kijelölt szolgálati elöljáró, hivatali felettes jogosult. A munkáltatói döntést az érintettel a ~ megkezdése előtt legalább huszonnégy órával korábban, ha a szolgálati érdek ezt nem teszi lehetővé, akkor a ~ elrendelését követő lehető legrövidebb időn belül közölni kell. A naptári évenként teljesíthető ~ felső határa személyenként négyszázötven óra. Az állomány tagjának évi száz-

ötven óráig terjedő ~áért annak időtartamával azonos mértékű, a ~ heti pihenőnapon vagy munkaszüneti napon történő teljesítése esetén kétszeres mértékű szabadidő jár. A szabadidőt a ~ot követően nyomban, de legkésőbb harminc napon belül kell kiadni. Ha a szabadidő e határidőben való kiadása a honvédségi szervezet zavartalan működését veszélyezteti, azt legkésőbb a ~ot követő hat hónapon belül kell biztosítani. Az állomány tagja a 2018. december 31-ig elrendelt és teljesített ~ok esetén a ~ időtartamára ~i díjra jogosult: *a)* a munkáltatói jogkört gyakorló engedélyével, ha a ~ nem éri el az évi százötven órát, feltéve, hogy a szabadidő határidőben való kiadása a honvédségi szervezet zavartalan működését veszélyeztetné; *b)* az évi százötven órát elérő vagy azt meghaladó ~ért, amelyet legkésőbb a tárgyhónapot követő havi illetménnyel együtt kell kifizetni. Az állomány tagja részére ~ elrendelése esetén is biztosítani kell a minimális (általános szolgálati rend esetén legalább 11 óra, készenléti jellegű beosztásban és a folyamatos ügyeleti szolgálat ellátására szervezett beosztásban legalább 8 óra egybefüggő) pihenőidőt. Nem kötelezhető ~ra az állomány nő tagja a várandósság megállapításától a gyermek 3 éves koráig, valamint a gyermekét egyedül nevelő a gyermeke 3 éves koráig. Miniszteri rendeletben meghatározott vezetői beosztásokban akkor jár a ~ért szabadidő vagy ~i díj, ha ezt a miniszter rendeletben lehetővé teszi. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

turbulencia: a légnemű és folyékony halmazállapotú anyagok, közegek időegységre meghatározott átlagsebességtől eltérő mozgása. A ~ bármilyen vegyi vagy nukleáris veszélyforrásból, illetve háborús nukleáris, biológiai vagy vegyi csapás következtében levegőbe került sugárzó, mérgező vagy fertőző gőz-, gáz- és aeroszoltömeg mozgására jellemző. Például a tényleges szélsebesség felbontható egy átlagos, időben állandó sebességre és egy erre ráépülő, időben és térben véletlenszerűen változó turbulens összetevőre. A légköri ~ az a légköri jelenség, amely a légkörbe jutó szennyező anyagok diffúzióját okozza. A turbulens áramlásban a légszennyező anyagoknak az örvényes légmozgás által okozott szóródása a turbulens diffúzió, amely sokkal hatékonyabb a molekuláris diffúziónál. (B. T.) → *ABV-támogatás*

tűz: 1. Szimbolikus elnevezés a lövésnek a tűzfegyverből való kiváltására, illetve a lövedékek összhatására. A ~ a harc tartalmának egyik eleme, a harcfeladat megoldásának sajátos módja, az erőkkel és eszközökkel mért csapás szerves része. Előkészíti és kíséri a csapatok csapását, lehetővé teszi annak határozott kifejlesztését s az ellenség csapásainak elhárítását, kedvező feltételeket teremt a manőverezéshez. A hagyományos tűzfegyverekkel felszerelt csapatok ütőerőjét fegyverzetük tűzereje határozza meg. **2.** Éghető anyag gyulladásakor bekövetkező fény és hőfejlődéssel járó jelenség. Fenntartására és táplálására oxigén szükséges, ezt általában a környezeti levegő szolgáltatja. Amikor ~ről beszélünk, olyan égési folyamatokat képzelünk magunk elé, amelyek nem ellenőrzöttek, amelyeket nem szándékosan, valamilyen hasznos cél érdekében idéztünk elő. A ~ esetén végbemenő folyamatok alapja az égés. Minden ~ égés, de nem minden égés ~. **3.** Éghető anyagok meggyulladása és megsemmisítése a különféle pusztító- és gyújtóeszközök által az arcvonalban, valamint a mögöttes területen. (B. T.) → *ABV-támogatás*

tűzáthelyezés: 1. A lőelemek meghatározásának az ütegeknél alkalmazott módja. A ~ során a lövészetet befolyásoló leglényegesebb (ballisztikai és meteorológiai) körülmények hatását a rögzítőpont(ok) létesíté-

sével vagy belövésével állapítják meg, majd a rögzítőpont(ok) körzetében levő célokra alkalmazva, figyelembe véve a ~ távolsági, oldal-, valamint időbeni határait, kiszámítják a célok pontosabb lőelemeit. **2.** A tüzérségi tűz áthelyezése valamely célról vagy terepszakaszról egy másikra. (Sz. T.) → *tüzérség*

tűzcsapás: a cél megkövetelt szintű veszteségéhez szükséges lőszermennyiség célba juttatása meghatározott idő alatt. A ~t általában a váratlanság és a nagy tűzsűrűség jellemzi. (Sz. T.) → *tüzérség*

tüzelés célkitűzése: a célok jellegétől, fontosságától, a rájuk gyakorolt hatástól és a helyzet körülményeitől függően megsemmisítés, rombolás, lefogás, akadályozás és zavarás lehet. Az A ARTY P–5 STANAG 2484 (Tüzérség harcászati doktrínája) előírásai szerint a ~ megsemmisítés, lefogás és semlegesítés lehet. A ~ének főbb jellemzői a tűzsűrűség, az ellenségnek okozott veszteség várható mértéke, a harcképesség csökkenésének várható foka és a tűznek a cél aktív tevékenységére gyakorolt hatása. A ~ének eléréséhez szükséges veszteségokozás mértékét többnyire a konkrét helyzetből kiindulva határozzák meg. A kialakult helyzettől, a veszteségokozás fontosságától és a rendelkezésre álló lőszer mennyiségétől függően a hatékonysági mutatók értékei változtathatók. A nem megfigyelhető célok pusztításánál a ~t, míg a megfigyelhető célok pusztításakor a lövészet feladatát határozzák meg. (Sz. T.) → *tüzérség*

tüzelési mód: a tüzéralegységek (tűzeszközök) a tűzfeladatok megoldására irányuló tűztevékenységének időbeni végrehajtásának rendje. A ~ a tűzfeladat végrehajtásába bevont tűzeszközök (alegységek) mennyiségétől függően egyes lövés, sortűz, össztűz, módszeres tűz, gyorstűz vagy ezek kombinációja lehet. (Sz. T.) → *tüzérség*

tűz-ellenelőkészítés: a közvetlen harcérintkezésben lévő, vagy a mélységben támadásra készülő (megindulási körletekben összpontosuló) ellenség főcsoportosítására irányuló, sajátos struktúrájú tűztevékenység. Célja az ellenség csapásainak meghiúsítása vagy gyengítése. A ~nek meg kell előznie az ellenség tűzelőkészítését. A ~ben részt vevő repülők és a tüzérség többnyire az ellenség tömegpusztító fegyvereinek, tüzérségének, rádióelektronikai harc- és felderítőeszközeinek, a hatótávolságon belül elhelyezkedő repülőinek és vezetési pontjainak, valamint az első lépcső csapatainak egyidejű, vagy egymás utáni pusztítását hajtják végre. (Sz. T.) → *tüzérség*

tüzelőállás: a terepnek az a része, amelyet a tüzérüteg tűzszakaszai (lövegei, aknavetői, sorozatvető harci gépei) a tüzeléshez elfoglaltak, vagy erre a célra előkészítettek. Az ellenség előli rejtettségtől függően fedett és nyílt ~okat különböztetnek meg. A ~ lehet fő, váltó, ideiglenes és váltó ~. A tüzérütegek állománya a fő ~-körletben általában egy fő ~t és 1–2 váltó ~t készít elő. Az ütegek a váltó ~okat 1–2 tűzfeladat végrehajtását követően, a túlélőképesség érdekében foglalják el. A tüzérütegek ideiglenes ~t valamilyen speciális feladat (világítási tűzfeladatok, ködösítés stb.) végrehajtása céljából foglalnak el. (Sz. T.) → *tüzérség*

tüzelőállás-körlet: a terepnek az a része, amelyet a tüzérosztály(ok), tüzérüteg(ek) a harcrendbe való szétbontakozáshoz, a tűzfeladatok végrehajtásához előkészítettek, vagy elfoglaltak. A ~ek rendeltetésük szerint lehetnek: fő, tartalék, ideiglenes és színlelt ~ (tüzelőállások). Fő ~ az, amelyből a tüzérosztály (tüzérüteg) rendszerint végrehajtja a számára meghatározott tűzfeladatokat. Tartalék ~ az, amelybe a tüzérosztály (tüzérüteg) akkor települ át, amikor a fő ~ tarthatatlanná válik, vagy alkalmatlanná

ahhoz, hogy végrehajtsák belőle a meghatározott tűzfeladatokat. A színlelt ~ (tüzelőállás) az ellenség megtévesztésére szolgál a saját tüzérség csoportosításával, elhelyezésével kapcsolatban. Az ideiglenes ~ olyan állás, amelybe a tüzérosztály, vagy egy része valamilyen speciális feladat végrehajtása céljából áttelepül. (Sz. T.) → *tüzérség*

tűzelőkészítés: a szárazföldi csapatok támadásba való átmenete előtt többnyire az ellenség teljes harcászati mélységére mért, egységes elgondolás és terv szerint, térben és időben összehangolt légi- és tűzcsapások összessége. A ~t a kellően összehangolt légi csapások és a tüzérségi tűzfeladatok (csapások) centralizált végrehajtása jellemzik. Ily módon már a ~ időszakában megteremthetők a nagy ütemű támadás (roham) megvalósításának alapjai. A ~ rendszerint az első lépcső csapatok zászlóaljoszlopokra való szétbontakozásának terepszakaszától a roham (harcba vetés) terepszakaszára való kiérkezésig tart. A ~ egyik legfontosabb célja, hogy az időszak végén elsősorban az ellenség azon erőit, tűzeszközeit és fontosabb objektumait pusztítsák, amelyek képesek tűzzel akadályozni a védelemhez közeledő és az ellenség peremvonalát rohamozó saját csapatok tevékenységét. Ez mindenekelőtt a tüzérség által mért tűzcsapások struktúrájának és intenzitásának hozzáértő, következetes és célratörő tervezését követeli. A ~ utolsó tűzcsapását közvetlenül a roham objektumaira mérik, amit legkésőbb akkor kell megkezdeni, amikor a támadó (rohamozó) első lépcsős alegységek kijutnak az ellenséges páncéltörő eszközök hatásos tűzzónájának terepszakaszára. Ilyen módon megbízhatóbbá válik a csapatok tűzzel való támogatása a roham (harcba vetés) terepszakaszára való kijutás és a roham végrehajtásának (ellencsapás, ellenlökés) időszakában. (Sz. T.) → *tüzérség*

tüzér figyelőpont: tüzérfigyelő; a tüzérség, a tüzér felderítés egyik jellemző harcrendi eleme, a terepnek az a része, amit a tüzérfigyelők, optikai felderítő csoportok a harcfeladat végrehajtásához elfoglaltak vagy előkészítettek. A ~nak biztosítania kell az ellenségre való minél jobb rálátást, ezért rendszerint magaslatokon alakítják ki. Fontos, hogy rejtetten megközelíthető legyen és biztosítsa a figyelők és műszereik szintén rejtett elhelyezését és alkalmazásának lehetőségét. A ~ról hajtják végre az optikai tüzérfelderítő alegységek a célok felderítését, előremetszését és figyelését, valamint a tüzérségi tűz megfigyelését és a saját csapatok megfigyelését is. (M. G.) → *tüzérség*

tüzércsoport: hadműveleti, illetve harcrendi elem, amelyet a hadművelet (harc) időtartamára a szervezetszerű és a megerősítő tüzérség állományából, két vagy több tüzérosztály-erőben hoznak létre. A ~ feladatát egységes vezetéssel, a létrehozó (seregtest, magasabbegység, egység) érdekében oldja meg. A feladatok jellegének és a parancsnok elgondolásának megfelelően, ~ többnyire a hadseregben, hadtestben (hadosztályban) és összfegyvernemi dandárokban hozható létre. A körülményektől és a rendelkezésre álló tüzérségtől függően a hadsereg és hadtest (hadosztály) ~ból, legalább két osztályból álló tüzéralcsoport képezhető. (Sz. T.) → *tüzérség*

tüzérfelderítés: a tűztámogatás rendszerének egyik fontos eleme, a csapatfelderítés részének tekinthető, a tüzérség harctevékenységének biztosításának egyik fontos fajtája. Olyan tevékenység, ami a tüzérség céljainak felderítésére, azok előremetszésére (derékszögű koordinátáinak és tengerszint feletti magasságuknak meghatározására), valamint jellegük, méretük, védettségük megállapítására, megfigyelésére, illetve a tüzérségi tűz hatékonyságának megfigyelésére és helyes-

bítésére irányul. A ~t a tüzérfelderítő-erők hajtják végre. Több aspektusa létezik, külön aspektusnak tekintjük az optikai felderítést, a tüzérségi hangfelderítést, a tűzeszköz-felderítő lokátorok valamint a mozgócél-felderítő lokátorok, alkalmazásával történő felderítést, illetve a tüzérség által alkalmazott pilóta nélküli repülőeszközökkel történő felderítést. A ~ fontos feladata a tüzérségi tűztervezéshez szükséges adatok megszerzése és feldolgozása. A ~ feladataik más fegyvernemek és szakcsapatok felderítőszerveivel szoros együttműködésben oldja meg. (M. G.) → *tüzérség*

tüzérfigyelő: lásd *tüzér figyelőpont* (M. G.) → *tüzérség*

tüzérosztály: osztály; a tüzérség alapvető tűzvezetési és harcászati alegysége. Állománya rendszerint két-három tüzérütegből, valamint vezetési, harctámogató és logisztikai alegységekből áll. A ~ szervezetileg a manőverdandár, vagy a tüzérdandár(ezred) kötelékébe tartozhat. A ~ a következő standard harcászati feladat végrehajtásában vehet részt: közvetlen támogatás, általános támogatás, általános támogatás-megerősítés és megerősítés. (Sz. T.) → *tüzérség*

tüzérosztályok összpontosított tüze: legalább két vagy több tüzérosztály egyidejű, megosztott irányzással, fedéssel lőtt tüze olyan csoportos célokra, amelyeknek a tüzelés célkitűzése szerinti leküzdéséhez egy tüzérosztály tűzképessége nem elegendő. (Sz. T.) → *tüzérség*

tüzérség csoportosítása: a tüzéralegységeket az ellenség tüzérségi tűzzel való hatékony pusztítása, továbbá a tűztámogatás irányításának, koordinálásának biztosítása érdekében a harc, hadművelet előkészítésekor az összfegyvernemi parancsnok elgondolásának megfelelően – figyelemmel a tüzérség csoportosításának alapelveire – elosztják és kialakítják a legcélszerűbb csoportosításukat. A ~ának alapelvei a következők: Megfelelő tüzérségi támogatás biztosítása a harcoló magasabbegységek (dandárok) részére: támadásban a főcsapás irányában, védelemben a főerőkifejtés körzetében, illetve a legsebezhetőbb területen való súlyképzés: a jövőbeni harcfeladatok, hadműveletek elősegítése, azonnal rendelkezésre álló tüzérséget biztosítsanak a parancsnok számára a helyzet befolyásolása érdekében, valamint a lehető legjobban centralizált irányítás. (M. G.) → *tüzérség*

tüzérség osztályozása: a tüzérség általános (elméleti), illetve technikai oldal előtérbe helyezésével megejtett, főbb ismérvek szerinti csoportosítása. Általános elméleti vonatkozásban: szervezeti hovatartozást tekintve század-, zászlóalj-, ezred-, dandár-, hadosztály-, hadtest- és hadseregtüzérség. Rendeltetés szerint: tábori, páncéltörő, hegyi, partvédő és hajótüzérségre, a mozgathatóság (szállítás) szerint: hordozható, málházott, légi szállítású, légi deszant, gépvontatású és önjáró tüzérség. Technikai megközelítésben a cső űrmérete szerint: *a)* kis (60 mm-ig); *b)* közepes (60–160 mm-ig); *c)* nagy (160 mm-nél nagyobb) űrméretű, a lövedék indítási módja szerint: *a)* csöves; *b)* reaktív tüzérséget különböztetnek meg. A jelenleg rendszeresített tüzérségi tűzeszközöket rangsorolva – az eredeti elnevezésükkel élve – ágyúkat, tarackokat, tarackágyúkat, ágyútarackokat, aknavetőket, valamint páncéltörő rakéta- és sorozatvető harcjárműveket (harci gépeket), továbbá hátrasiklás nélküli lövegeket különböztetnek meg. A kilencvenes években új tűzeszköz fejlesztési irány jelent meg. A (szovjet) orosz konstruktőrök kifejlesztették a tarackaknavetőt (Nona). Az új tűzeszköz aknagránáttal és tüzérségi lövedékkel is képes tüzelni. A csöves tűzeszközöket a csőnek az űrmérethosszban

(kaliber) kifejezett nagysága alapján is felosztják. Napjainkban a 155 mm-es űrméretű vontatott és önjáró lövegek alkalmazása a legelterjedtebb. Ezen tűzeszközök 39, 45 és 52 kaliber csőhosszúságú lövegekkel rendelkeznek. A kilencvenes évek végéig alkalmazott felosztás miszerint – ágyúk, ágyútarackok alsó szögcsoportban (45°-ig), a tarackok és tarackágyúk az alsó és a felső szögcsoportban (45° felett), az aknavetők csak a felső szögcsoportban tüzelnek – a napjainkban már idejemúlt felosztássá vált. A korszerű vontatott és önjáró lövegek már mindhárom szögcsoportban (lapos, ívelt, meredek röppálya) képesek tüzet vezetni. Az önjáró aknavetők döntő része már közvetlen irányzással (lapos röppálya) is képes tűzfeladatot végrehajtani. (Sz. T.) → *tüzérség*

tüzérség: a szárazföldi csapatok egyik nagy tűzerővel rendelkező fegyverneme, a manővererők tűztámogatásának alapvető eszköze. A tüzérségi tűztámogatás feladatait a manővererőkkel szoros együttműködésben oldja meg. Feladatait, a különböző tűz-, harc-, és menettevékenységeket, a ~i fegyverzetet képező különböző típusú tűzeszközök, műszerek és más, a tűzvezetést kiszolgáló műszerek, berendezések és vezetéstechnikai eszközök alkalmazásával oldja meg. (Sz. T.) → *tüzérség*

tüzérségi előkészítés: a csapatok támadásba való átmenete (ellencsapás, ellenlökés végrehajtása) előtt, egységes elgondolás és terv szerint, térben és időben kellően összehangolt tüzérségi tűzcsapások összessége. (Sz. T.) → *tüzérség*

tüzérségi fegyverek: lásd *tüzérségi tűzeszköz* (Sz. T.) → *tüzérség*

tüzérségi figyelőműszerek: a tüzérfelderítésnek és a tűzvezetés feladatainak alárendelt eszközök és berendezések összessége. A cél felderítését, helyének pontos megállapítását és a belövés optikai (figyelő) műszerekkel, hangfelderítő berendezésekkel, rádiótechnikai eszközökkel, továbbá helikopterek (repülőgépek) segítségével végzik. Túlnyomó többségük optikai műszer. Az optikai (figyelő-) műszerek legtöbbje periszkópos, megfelelő nagyítású, szög- és távmérő berendezéssel ellátott eszköz, amiket rendszerint a tájoláshoz szükséges berendezésekkel (például mágnestű, elektromos iránytű, giroszkóp) is ellátnak. Közülük a legjellegzetesebb a régebben használt tüzérségi szögtávcső és a korszerűbbnek tekinthető lézertávmérő. A korszerű ~ jellemzője, hogy éjjellátó berendezéssel, gyakran műholdas navigációs rendszerekkel és számítógéppel, híradóegységgel is egybeépített vagy összekapcsolható, általában komplex műszer. (M. G.) → *tüzérség*

tüzérségi gyújtó: a különféle típusú, rendeltetésű, hatású és űrméretű tüzérségi gránátok (lövedékek) töltete robbantásának indítására szolgáló, fej- vagy fenékgyújtók gyűjtőfogalma. E fogalomkörbe tartoznak: *a)* a csapódó; *b)* a piezoelektromos; *c)* az időzíthető; *d)* a kettős működésű; *e)* a közelségi ~k, ugyanazon technikai és biztonsági követelményekkel, mint amelyek a gyújtóval, szemben általánosan érvényesek. *a)* Csapódó lehetetlenségi gyújtó: több típusú és rendeltetésű lövedékhez alkalmazható gyújtófajta. Szerkezeti felépítése és működési elve egyszerű, mechanikus; a gyújtólánc alkotóelemein kívül csak biztosítékokat, esetenként késleltető pirotechnikai elemet is tartalmaz. A lövedék becsapódásakor fellépő mechanikai (ütköző és tehetetlenségi) erők hatására működik és indítja a lövedék robbanótöltetét. Fej- és fenékgyújtóként is alkalmazzák. Fejgyújtóként szerelve kétféle robbantási módot tesz lehetővé. Ha gyújtó csúcsáról a védőkupakot a lövés előtt eltávolítják, az alatta levő membrán szabaddá vá-

lik, ez esetben, mint pillanatgyújtó a lövedék töltetét a becsapódás pillanatában (a becsapódást követő egy ezredmásodpercen belül) robbantja. Ilyen formában repeszgránátokhoz használják. Amennyiben a védőkupakot a lövés előtt nem távolítják el akkor, mint fékezett gyújtó a lövedék robbanását (bizonyos értelemben késleltetve) a felszín alatt (a talaj szilárdságától függően) 1–2 m mélységben indítja; így repeszromboló gránátokhoz használják. A rombológránátokhoz fenékgyújtóként szerelve mint tehetetlenségi gyújtót alkalmazzák. Ha a gyújtólánc elemei közé kiegészítő késleltetőt is beépítenek, olyan késleltethető csapódógyújtót kapnak, amelynek működési idejét a késleltető szabályozza. *b)* Piezoelektromos gyújtó, piezogyújtó: a csapódógyújtók legérzékenyebb típusa; elsősorban kumulatív hatású páncéltörő gránátok és páncéltörő rakétalövedékek, irányítható páncéltörő rakéták gyújtójaként használják. A piezoelektromos fejet és a gyújtó többi részét két önálló egységként szerelik a lövedékbe. A lövedék csúcsában elhelyezett piezoelektromos kristályban a lövedék célba csapódásakor keletkező ütköző nyomóerő (nyomás) hatására villamos feszültség ébred; a feszültséget a szikragyújtó két pólusára vezetik, itt a feszültség hatására villamos ív (szikra) keletkezik; a szikra a szokásos gyújtási láncon keresztül indítja a lövedék robbanótöltetét. Szállítás és tárolás közben a szikragyújtó áramköre nincs a piezokristály áramkörébe kapcsolva a bekapcsolást (élesítést) a kilövéskor keletkező erőhatások végzik el. *c)* Időzíthető gyújtó: a légvédelmi lövedékek gyújtóinak és hagyományos szabadesésű légibombák gyújtójaként is alkalmazzák. A kilövés előtt, légibomba esetében a függesztés előtt, lehet beállítani a működési időt. Az időzítést végezheti az időzítőkorongokba sajtolt feketelőpor (ennek égési sebessége ugyanis állandó) és óraműves szerkezei. A lőporkorongos úgynevezett égőgyújtóknak a kívánt idő utáni működését a korongokba sajtolt kiégő lőporcsatorna hosszúságával, ezt pedig a korongok egymáshoz képest végzett elforgatásával állítják be. Az óraműves szerkezetű gyújtók működését mechanikus szerkezetű óramű szabályozza. (Ezt már a második világháborúban is alkalmazták: Tily-Krupp rendszerű mechanikus időzíthető gyújtó.) Ennek időszórása kisebb, mint a lőporkorongos rendszeré, ezért a gyújtó pontosabban időzíthető. A gyújtóállás a gyújtótesten (beütéssel, bevéséssel) van jelölve, s azt mutatja, hogy a gránátnak, légibombának a röppályán mennyi idő elteltével kell felrobbannia. *d)* Kettős működésű gyújtó a tüzérségi gyújtók egyik típusa; a csapódó- és az időzíthető gyújtó egybeépítésével kialakított gyújtószerkezet, időzítésre és csapódásra egyaránt működik. *e)* Közelségi gyújtó, rádiógyújtó, optikai gyújtó: a légvédelmi és repülőfedélzeti lövedékek, rakéták gyújtójaként alkalmazzák, amely a céltól meghatározott távolságban működik. A cél távolságát az aktív rendszerű közelségi gyújtó úgy állapítja meg, hogy valamilyen sugárzást, például lézert, látható fényt, vagy rádióhullámokat bocsát ki magából. A hullámok a céltárgy felületéről visszaverődnek és a gyújtó a vevőoldalán a kisugárzott jellel együtt összehasonlításra kerülnek, majd a jelfeldolgozás módszerének (például Doppler, impulzus vagy impulzus-Doppler stb.) megfelelően meghatározza a gyújtó működésének pillanatát, ami egy programozott céltávolságnak felel meg. A gyújtó akkor lép működésbe, amikor a lövedék céltól való távolsága megegyezik az előzetesen beállított értékkel vagy kisebb attól. Léteznek passzív infravörös tartományban működő közelségi gyújtók is, amelyek maguk nem bocsátanak ki sugárzást, csak a célról érkező infravörös sugárzásra reagálnak. A közelségi gyújtóval szerelt légvédelmi lövedékek és rakéták találati (megsemmisítési) valószínűsége a hagyományos időzíthető gyújtóval szerelt légvédelmi

lövedékekéhez viszonyítva lényegesen nagyobb. Zavarvédelmi okok miatt a légvédelmi és repülőfedélzeti rakéták közelségi gyújtóit, rendszerint a célkoordinátor jele alapján kb. a 2/3 céltávolságon kapcsolják be, így csökkentve annak bemérési és zavarási időtartamát. (Sz. L.) → *haditechnikai támogatás*

tüzérségi lőszerek korszerűsítési irányai: napjainkban a tüzérségi lőszerek és lövedékek fejlesztési irányai a következők: a lőtávolság növelése a lövedék ballisztikai tulajdonságának és a hajítótöltet (rakétahajtómű) minőségi összetételének javításával, a hagyományos repeszromboló tüzérségi lövedékek célban kifejtett pusztító hatásának növelésével, a pusztító hatás növelése több allövedék befogadására alkalmas lőszertest (kazettás lőszer) kialakításával, a különleges lőszerek hatásának fokozása a ködképző anyag, világítóelegy stb. minőségének javításával, a végfázisban önirányított, a páncélozott célok megosztott irányzással történő pusztítására alkalmas kumulatív (megnövelt hatóerejű repeszromboló) gránátok kifejlesztésével. A lőtávolság javított ballisztikai tulajdonságú lövedékek (Extended Range Full Bore – ERFB) alkalmazásával 8–10%-kal, gázgenerátor, vagy rakéta póthajtással szerelt lövedékek esetében 29–33%-kal, javított ballisztikai tulajdonságú lövedékek gázgenerátor és rakéta póthajtás együttes alkalmazásával 42–46%-kal növekszik. (Sz. T.) → *tüzérség*

tüzérségi lövedékek hatása: a felrobbant lövedéktest repeszhatásából, a töltet robbanása következtében fejlődő gázok romboló hatásából, valamint a keletkező lökőhullám hatásából (ütő hatásából) tevődik össze. Ezzel egyidejűleg az egyes gyújtófajták beállításától függően az elsődleges hatást a repeszhatás, a romoló vagy az ütő hatás képezheti. Említést érdemel, hogy a repeszromboló lövedékek bizonyos fokig gyújtó hatásúak is, ami leginkább a célok jellegétől függ. Ennek fokozása, többek között nyomjelző elegy, vagy a lövedékbe szerelt gyújtóanyag (termit) segítségével érhető el. A hagyományos repeszromboló gránátok repesz- és rombolóhatásának növelésére a következő fejlesztési tendenciák érvényesülnek: a lövedékek pusztító hatásának növelése a robbanóanyagok hatóerejének és mennyiségének növelésével, a lövedékek repeszhatásának növelése a lövedékfal speciális megmunkálása és kész repeszelemek beépítése révén, a repeszek pusztítási körzetének növelése és eloszlásának egyenletesebbé tétele a lövedékek optimális becsapódó szögének biztosításával. (Sz. T.) → *tüzérség*

tüzérségi műszerek: lásd *tüzérségi figyelőműszerek* (M. G.) → *tüzérség*

tüzérségi rakétafegyver: a tüzérség állományába tartozó rakéta sorozatvetők, valamint szárazföldi indítóállványról indított harcászati, hadműveleti-harcászati rakéták gyűjtőneve. A rakéta sorozatvetők irányított és nem irányított rakéták 12–40 darab vezetőcső kötegből, 20–80 km távolságra, általában sorozattűzzel való indításra szolgálnak. A sorozatvetők általában területtüzet lőnek, azonban irányított rakétákkal (1–2 darab rakéta indításával) kis méretű objektumot is képesek megsemmisíteni. A sorozatvetők gumikerekes vagy lánctalpas alvázzal rendelkeznek. A 70–300 mm-es űrméretű tűzeszközökből repesz, repeszromboló, kazettás (kettős hatású harci elemet tartalmazó, harckocsi és gyalogsági aknákkal szerelt, SADARM típusú allövedékekkel szerelt) és termobárikus harci fejjel szerelt rakéta lövedék indítható. Napjaink korszerű sorozatvetőit a meghatározott típusú rakétákkal általában gépi töltéssel töltik fel. Harcászati rakéta: hagyományos, vagy atomtöltetű fejrésszel szerelt, általában nem irányított,

szilárd hajtóanyagú rakétahajtóműves, 70–120 km hatótávolsággal rendelkező ballisztikus rakéta. Önjáró indítóállványról, általában sínről indítják. Rendeltetése: az ellenség harcászati mélységű és jellegű céljainak megsemmisítése. Hadműveleti-harcászati rakéta: atomtöltettel vagy hagyományos fejrésszel szerelt, programirányítású, folyékony vagy szilárd hajtóanyagú rakétahajtóműves 100–500 km hatótávolságú rakéta. Önjáró indítóállványról, általában függőleges helyzetből indítják. Rendeltetése: az ellenség hadműveleti mélységében elhelyezkedő célpontok megsemmisítése. Az amerikai fejlesztésű Multiple Launch Rocket System (MLRS) az indítókonténerből sorozatvető rakéták és hadműveleti-harcászati rendeltetésű (Army Tactical Missile System – ATACMS) rakéták indítására is alkalmas. (Sz. T.) → *tüzérség*

tüzérségi tűz: a tűzfeladatok megoldásának legfőbb módja, az ellenség tűzzel való pusztításának alapvető összetevője. A ~zel szemben támasztott követelmények: az időbeniség, a hatásosság, a pontosság és a váratlanság. A ~ időbenisége azt jelenti, hogy kiváltására (a tűzmegnyitásra) lehetőleg akkor kerüljön sor, amikor a saját, védelmi vagy támadó harctevékenységet folytató összfegyvernemi csapatok (manővererők) számára a legkedvezőbb vagy legszükségesebb, illetve amikor a támadó vagy védő félnek okozható veszteség feltehetően a legnagyobb. Különösen nagy jelentőségű a tűz időbeni megnyitása a mozgó, nagy manőverező képességű célok pusztításakor. A ~ időbenisége elérhető: a tüzéralegységek magas fokú harckészültségével, magas szintű feladat-végrehajtási képességével, az összfegyvernemi csapatokkal (manővererőkkel) való folyamatos, aktív együttműködéssel, tevékenységük figyelésével, az ellenség folyamatos felderítésével, a felderítési adatok gyors feldolgozásával és értékelésével. A tüzéralegységek tüzének és manőverének a kialakult helyzethez igazított, gondos tervezésével és végrehajtásával. A tűz megbízható, rejtett és rugalmas vezetésével. A ~ hatásossága a tüzelési célkitűzés teljesítését, vagyis a megkövetelt (meghatározott) szintű veszteségokozást, vagy a cél aktív tevékenységének korlátozott ideig való akadályozását jelenti. A tűz hatásossága teljesíthető: a célok helyére, méreteire és jellegére vonatkozó megbízható és pontos adatok biztosításával, a pusztítás legalkalmasabb eszközeinek kiválasztásával, a tűz nagyfokú pontosságával és váratlan megnyitásával, a tűzfeladat végrehajtása legcélszerűbb rendjének, a tűz alatt tartása leghatékonyabb módjának alkalmazásával. A ~ pontossága azt jelenti, hogy a célokra a hatástűzben kilőtt lövedékek döntő többsége vagy a célban, vagy attól olyan távolságra robban, hogy a megkövetelt veszteségokozó hatás még érvényesül. A tűz pontossága megvalósítható a lövészet és a tűzvezetés előkészítésével kapcsolatos rendszabályok időbeni és gondos végrehajtásával, a legpontosabb lőelem-előkészítési módok alkalmazásával, a hatástűz megbízható megfigyelésével és javításával, illetve nagypontosságú irányított lövedékek és rakéták alkalmazásával. A ~ váratlansága általában azt jelenti, hogy a tűzfeladat megkezdéséig az ellenség semmilyen áruló jelből nem képes következtetni arra, hogy az objektum pusztítása várható. (Sz. T.) → *tüzérség*

tüzérségi tűz hatásossága: lásd *tüzérségi tűz* (M. G.) → *tüzérség*

tüzérségi tűz hatékonysága: a ráfordítás (lőszerfelhasználás) és a lövészet körülményeit is tükröző eredmény viszonya. A ~ nem korlátozódik csupán a ráfordítás és a lövészet (tüzelés) eredményének viszonyára. Vizsgálatakor a bekövetkező (vagy bekövetkezett) eredményen kívül a lövészet minden-

kori (konkrét) körülményeit is figyelemmel kell kísérni. A különböző tűzfeladatok végrehajtásának minőségi és mennyiségi mutatóit mindenekelőtt a megoldás hatékonysága, vagyis a tűz eredményessége, megbízhatósága és gazdaságossága határozza meg. Az egyes tűzfeladatok eredményes vagy kevésbé eredményes teljesítésének kritériuma mindenekelőtt az anyagi veszteség, amelyet a pusztítandó célok a tűzcsapás(ok) során elszenvednek. A tüzelés megbízhatósága mindenekelőtt a tűz alatt tartás módjának és a meghatározott lőszerfelhasználásnak azt a feltételezett arányát jelenti, amely nagy valószínűséggel biztosítja a a veszteségokozás megkövetelt mértékét (szintjét). A gazdaságosság a tűztevékenység minőségi jellemzője, a legkisebb ráfordítással elérhető legnagyobb eredmény elve. Ilyen értelemben a tüzelés (lövészet) gazdaságossága is elsősorban a ráfordítás (lőszerfelhasználás) optimális, vagy ahhoz közeli mennyiségét jelenti. (Sz. T.) → *tüzérség*

tüzérségi tűz hatékonyságának értékelése: olyan valószínűségi mutatók kiszámításán alapszik, amelyek lehetővé teszik annak megállapítását, hogy hasonló körülmények között végrehajtott lövészet esetén milyen eredmény várható. Ahhoz, hogy valamely esemény valószínűségét helyesen lehessen megállapítani, szükséges mind a szóban forgó, mind pedig az összes esemény kiszámításakor meghatározott követelményeket figyelembe venni. A tűz hatékonyságának tapasztalati úton való megbízható értékelése csak jelentős mennyiségű lövészet (kísérleti lövészet) átlagos (közepes) eredménye alapján lehetséges, mivel az események gyakorisága fokozatosan veszít véletlen jellegéből. Ez a tény, legalábbis gazdasági megfontolásból, kizárja annak lehetőségét, hogy a tüzérségi tűz hatékonyságának értékelésének ezen módját válasszák. Maradt tehát a pontos és szigorú matematikai eljárásokat alkalmazó analitikus módszer. A valószínűségelmélet alkalmazása módot nyújt a lövészet várható eredményeinek tudományos előrejelzésére, a lőszabályok megalkotására, valamint olyan lőeljárások kidolgozására, amelyek segítségével lehetőség nyílik a tűzfeladatok legkevesebb lőszerrel és a legrövidebb időn belüli végrehajtására. A lehetőség függvényében, a matematikai úton kapott adatokat célszerű éleslövészeten ellenőrizni. (Sz. T.) → *tüzérség*

tüzérségi tűz hatékonysági mutatói: a tüzérségi tűz hatékonyságának étékelése során alkalmazott numerikus jellemzők (számértékek). A valószínűségelméletből ismert, hogy a véletlen eseményt ezen esemény bekövetkezésének valószínűsége jellemzi. Ezért az egyes célokra való tüzelés (lövészet) hatékonysági mutatójaként a cél leküzdésének (megsemmisítésének) valószínűségét (P) fogadták el. Mivel a valószínűség a véletlen események és a kísérletek végrehajtási körülményeire utaló mennyiségi jellemző, így a leküzdés valószínűsége is azt mutatja, hogy sok, azonos körülmény között végrehajtott lövészet után az esetek mekkora hányadában következik be a cél leküzdése. A csoportos céloknak okozott veszteség lehetséges mértékét a veszteségeloszlás függvénye jellemzi. Ily módon például a homogén (azonos elemekből álló) csoportos cél megadott mennyiségi elemei leküzdésének valószínűsége is az eloszlásfüggvényből származtathatók. A nem megfigyelhető célokra lőtt ~nak meghatározásakor nincs is szükség a valószínűségi változó teljes és részletes jellemzésére. Elegendő, ha annak numerikus jellemzőjét, a várható értékét ismerjük. A várható érték a valószínűségi változó csoportosítása középpontjának a helyzetét jellemzi. Következésképpen a várható érték sok kísérlet (lövészet) során kapott közepes értékkel, vagy a a valószínűségi változónak a kísérlet során kapott szám-

tani középértékével jellemezhető. A veszteségokozás várható értéke az adott csoportos célra kifejtett tűzhatás következtében várhatóan harcképtelenné váló elemi célok mennyiségének középértékét fejezi ki (százalékban). A nem megfigyelhető csoportos célokra való tüzelés hatékonyságát a legmegbízhatóbban a veszteségokozás várható értéke (Mx) mutatja. A veszteségokozás várható értékét a csoportos célnak okozandó veszteség megkövetelt mértékének, vagy várható eredményének megállapítására használják. (Sz. T.) → *tüzérség*

tüzérségi tűz időbenisége: lásd *tüzérségi tűz* (M. G.) → *tüzérség*

tüzérségi tűz megbízhatósága: lásd *tüzérségi tűz* (M. G.) → *tüzérség*

tüzérségi tűz pontossága: lásd *tüzérségi tűz* (M. G.) → *tüzérség*

tüzérségi tűz tervezése: a tüzértörzsek és a tűztámogató részlegek optimális (vagy ahhoz közeli) módon, meghatározott sorrendben és időben végrehajtott tevékenysége az ellenséges objektumok (célok) pusztítása érdekében. A ~ tehát mint a tüzérség harci alkalmazásával kapcsolatos tervezési folyamat egyik legfontosabb eleme abból áll, hogy a célok pusztításának elégséges szükségleteiből kiindulva – a célok jellegét, felderítési időpontját, a tűzeszközök pontossági jellemzőit, a rendelkezésre álló lőszert és gyújtótípust, a meglévő tüzéralegységek mennyiségét stb. figyelembe véve – minimális idő alatt optimális módon meghatározzák a feladat(ok) végrehajtásának rendjét, a szükséges lőszer és a bevonandó tüzérség mennyiségét, a célok koordinátáit és méreteit, majd elosztják a célokat a feladatokat végrehajtó alárendeltek között. A tervezés folyamatában a legtöbb számvetési feladat elvégzését igényli. A ~ folyamán figyelembe veszik az ellenség várható tevékenységének jellegét, a saját manővererők feladatait és hadműveleti felépítését (harcrendjét), valamint más fegyvernemek és szakcsapatok által megoldandó feladatokat. (Sz. T.) → *tüzérség*

tüzérségi tűz váratlansága: lásd *tüzérségi tűz* (M. G.) → *tüzérség*

tüzérségi tűz vezetése: lásd *tűzvezetés* (M. G.) → *tüzérség*

tüzérségi tűzeszköz: harcászati és hadműveleti mélységben elhelyezkedő élőerő, harc- és tűzeszközök, harcrendi elemek, csapatcsoportosítások, objektumok pusztítására, rombolására szerkesztett tüzérségi fegyver. A huzagolt (simacsövű) és csöves tűzeszközök fogalmába tartoznak a különböző űrméretű, csőhosszúságú, rendeltetésű és szögcsoportban (többféle lövedéket, általában osztott töltettel) tüzelő vontatott (hordozható, légi szállítású), vagy önjáró lövegek és aknavetők. A tüzérségi rakétafegyverek fogalmába a rakéta-sorozatvetők, a harcászati és a hadműveleti-harcászati rakéták tartoznak. (Sz. T.) → *tüzérség*

tüzérségi tűzrendszer: az általános tűzrendszer szerves része (összetevője); tűznemek összesége: a célok pusztításának és a saját csapatok harctevékenységének támogatása érdekében lőtt tüzérségi tűzfeladatok egységes rendszere. ~ alkotnak a valamilyen feladat céljából települt, tűztevékenységüket illetően időben és térben összehangolt tüzérségi erők is. (M. G.) → *tüzérség*

tüzérségi tűztámogatás: a tűztámogatás fontos és általában döntő része, a tűztámogatás azon része, amit a tábori tüzérség valósít meg. Feladatai az ellenség tűzzel való szükséges mértékű pusztítása, a saját csapatok harcának különleges tűzfeladatokkal

történő támogatása és a tűztámogatás valamennyi elemének összfegyvernemi harcba történő integrálása. (M. G.) → *tüzérség*

tüzérüteg: a tüzérség tűzvezetési és harcászati alegysége. A ~ állományában általában kettő–négy lövegrajból álló, két vagy három tűzszakasz, a tűzvezető raj és híradó részleg tartozik. A ~ szervezetszerűleg a tüzérosztály, vagy a gépesített lövészszázad, lövészzászlóalj kötelékébe tartozhat. (Sz. T.) → *tüzérség*

tűzeszközfelderítő-lokátor: a tüzérfelderítő-lokátorok egyik típusa. Folyamatos üzemű, primer rádiólokációs módszerrel dolgozó eszköz, amely három koordinátát (távolság, oldalszög és magasság) állapít meg. Működése során a mérési tartományba berepülő lövedéket érzékeli, és több ponton meghatározza annak térbeli helyzetét. Az így kapott adatok alapján a központi számítógép egy olyan, valószínű röppályát dolgoz ki, amely tartalmazza a mért pontokat. A lövő löveg helyét az így meghatározott röppálya és a terep metszéspontja adja. A pontosság növelése érdekében folyamatosan értékelik a lövészet meteorológiai és ballisztikai viszonyait. Előnye, hogy olyan tűzeszközök felderítését is lehetővé teszi, amelyek fedezék mögött helyezkednek el, ezért közvetlen mérésük nem lehetséges. A ~ alkalmazásával a kijelölt célokra a saját tüzérségi tüzünk eredményessége is megfigyelhető. (Sz. T.) → *tüzérség*

tűzfeladat: a tüzérség megosztott és közvetlen irányzású tüzével megoldandó feladat. A tüzéralegységek ~ai: különféle célok pusztítása, speciális feladatok végrehajtása (világítás, ködösítés, vakítás stb.), rögzítőpontok lövése, távaknásítás végrehatása, rombolási feladatok, célmegjelölés és egyéb feladatok. Azokat a ~okat, amelyek tervezését közvetlenül nem követi a tűzkiváltás tervezettnek (előkészítettnek), azokat pedig, amelyek tervezését azonnal követi a tűz kiváltása, nem tervezett (nem előkészített) feladatnak nevezik. A tüzérségi ~ végrehajtásának értékelése során ezenkívül kötelék és egyéni (vizsga) ~ot különböztetnek meg. Az egyéni ~ során csak a lövő személy tevékenységét, míg a kötelék ~ során a lövőt és az alegységének tevékenységét is értékelik. (Sz. T.) → *tüzérség*

tűzgyorsaság: valamely tűzeszközből meghatározott (egységnyi) idő alatt kilőhető lőszermennyiség. Az egyes tüzérségi tűzeszközök ~át az adott típus közepes töltete alapján, a technikai jellemzők, a töltés módja, a kezelők kiképzettsége figyelembevételével a meghatározott idő alatt (percekre meghatározva) eltüzelhető lőszermennyiség számításba vételével állapítják meg. A különböző típusú és űrméretű tűzeszközökre vonatkozó értékeket a tervezés megkönnyítése és a tűztevékenység szükséges időtartamának gyors megállapítása érdekében előre kiszámítják és táblázat(ok)ba rögzítik. (Sz. T.) → *tüzérség*

tűzhelyesbítés: a tüzér tűzvezetőpontok állományának azon tevékenysége, amikor a tüzér figyelőpontoktól (tűzmegfigyelő részlegektől) kapott megfigyelések alapján a célok belövését és a hatástűz javítását végrehajtják. (Sz. T.) → *tüzérség*

tűzhenger: összefüggő tűzfüggöny lövése a saját rohamozó csapatok arcvonala előtt, amelyet a csapatok előremozgási ütemének és a saját csapatok biztonsági távolságának figyelembevételével helyeznek át a következő terepszakaszra. Az egyidejűleg tűz alatt tartott terepszakaszok számától függően egyes és kettős ~t különböztetnek meg. A ~ a roham tüzérségi támogatásának egyik módja. Az I. és a második világháborúban kellő mennyiségű tűzeszköz és lőszer esetén, az ellenség előkészített, árokrendsze-

rű védelmének áttörésekor alkalmazták. (Sz. T.) → *tüzérség*

tűzigénylés: a manővererők tüzérségi támogatására a manővererő parancsnokok és a tüzérségi tűzmegfigyelők által kért tűzigények (tűzfeladatok). (Sz. T.) → *tüzérség*

tűzképesség: egy meghatározott szervezetű tüzérkötelék azon tűzlehetősége, amely várhatóan biztosítja a megkövetelt (előírt) veszteségokozás, vagy a tüzelés célkitűzése lehető leggazdaságosabb és leghatékonyabb elérését (teljesítését). A ~ függ: a pusztítandó célok jellegétől, a tűzfeladatok végrehajtására meghatározott időtől, a bevont tűzeszközök típusától és mennyiségétől, a tűzgyorsaságtól, a tűzeszközök technikai állapotától, a tüzelés célkitűzésétől és a lőszerfelhasználás engedélyezett mennyiségétől. A ~ kifejezhető az egy időben (vagy meghatározott idő alatt) pusztítható célok mennyiségével, a csoportos cél(ok) területével (hektárban), a tűz alatt tartott terepszakasz(ok) számával és szélességével (méterben), valamint a leküzdhető cél(ok) pusztításához szükséges lövedék mennyiségével. (Sz. T.) → *tüzérség*

tűzkörlet: a csoportos cél(ok) szélességi és mélységi kiterjedéssel meghatározott azon része, amelyet a tüzelés célkitűzésének eléréséhez a tüzérség meghatározott ideig, a tűz hatékonyságát biztosító előírások szerint tűz alatt tart. A tűzfeladatok hatékony végrehajtásához rendszerint előre meghatározzák a ~nek, a bevont tüzérség mennyiségétől függő, minimális és maximális méreteit. A maximális ~ (a csoportos cél maximális méretei) olyan, a bevont tüzérség mennyiségétől függő, meghatározott kiterjedésű terület, amelyen még biztosítható a lövedékek viszonylag egyenletes eloszlása. A minimális ~ (a csoportos cél minimális méretei) elsősorban a bevont tüzérség szórása által meghatározott, legkisebb szélességi és mélységi kiterjedésű terület. (Sz. T.) → *tüzérség*

tűzlegyező: a tűztevékenységet végrehajtó alegység (tűzszakasz, tüzérüteg, tüzérosztály) szélső tűzeszközei szórásközéppontjának egymástól való távolsága. Az egymás mellett lévő tűzeszközök szórásközéppontjának távolsága a ~térköz. A ~ zárt, párhuzamos és a cél szélességének megfelelő lehet. Zárt ~ről akkor beszélünk, amikor a tűzeszközök szórásközéppontja elméletileg egy pontban van. A párhuzamos ~ azt jelenti, hogy a ~térköz megegyezik a tüzelőállásban lévő tűzeszközök térközével. A cél szélességének megfelelő ~ a tűzkörlet szélességének és a tűztevékenységet végrehajtó tűzeszközök mennyiségének a hányadosa. (Sz. T.) → *tüzérség*

tűznem: azon tűzvezetési eljárások és módszerek összessége, amelyek céltudatos alkalmazásával a tüzérség képes hatékonyan pusztítani az ellenséget és eredményesen támogatni a manővererők harcát (tevékenységeit). A ~ kiválasztását alapvetően a pusztítandó cél fajtája, jellege és méretei, az ellenség és a saját csapatok tevékenysége, a tüzelés célkitűzése, valamint a rendelkezésre álló tüzérség (típusa, űrmérete) és a lőszer mennyisége befolyásolja. A tüzérség az alaprendeltetéséből adódóan, az ellenség különböző céljainak pusztítását a csapatok tevékenységéhez igazodó ~ek alkalmazásával oldja meg. Ezek a következők: egyes célra lőtt tűz, csoportos célra tűzszakasz (lövegpár), tüzérüteg által önállóan vezetett tűz, tűzösszpontosítás, tüzérosztályok összpontosított tüze, mozgó és merev zárótűz, kísérő tűzösszpontosítás. Ezenkívül a nagyobb tüzérségi csoportosítások (hadosztály-, hadtest-, hadseregszintű tüzércsoportok) tömegtűz és mozgó tűzzóna lövésében is részt vehetnek. (Sz. T.) → *tüzérség*

tűzoltás: az égés valamelyik feltételeinek megszüntetésén vagy kizárásán alapuló tevékenység, illetve eljárás. A lehetséges ~i módok: az éghető anyag eltávolítása, az oxigén elvonása, az éghető anyag hőmérsékletének a csökkentése. A ~ra az égő anyagnak a gyulladáspontja alá való hűtése jellemző. Ehhez nagy hőelvonó képességű oltóanyag szükséges, mint például a víz. Az oltóanyagszükséglet az égő anyag fűtőértékével egyenesen, míg az oltóanyag fajlagos hőelvonó képességével fordítottan arányos. Az éghető anyag eltávolítása, illetve az oxigénelvonáson alapuló tűzmegszüntetés nem oltás, de az alkalmazása a tűz megszűnését eredményezi. Az eredményes ~ alapfeltétele az oltóanyag helyes megválasztása; ehhez szükséges figyelembe venni: az éghető anyag kémiai tulajdonságait, a rendelkezésre álló oltóanyag-féleséget, a tűz helyzetéből adódó taktikai lehetőségeket, a felhasználandó oltóanyag értékét. A ~ során használt oltóanyagok: víz, tűzoltó hab, tűzoltó gáz, tűzoltó por. (B. T.) → *ABV-támogatás*

tűzoltó anyag: tűzvédelemben a tűz oltására felhasznált anyag, amely meghatározott módon a tűzre juttatva megakadályozza a további égést. A ~ok hatása azon alapszik, hogy a tűzre juttatásukkal az égési feltételek valamelyikét megszüntetjük. A leggyakrabban használt oltóanyagok: víz, tűzoltó porok, oltóhabok, szén-dioxid. (B. T.) → *ABV-támogatás*

tűzoltó eszköz: a tűz gyors elfojtására szolgáló szaktechnikai és szükségeszköz. A rendszeresített ~ök lehetnek kézi ~ök és tűzoltó gépek. A kézi ~ök (tűzoltóveder, tűzhorog, szikracsapó, takaróponyva, pokróc, ásólapát) a kisebb helyiségekben és a járműveken keletkezett tüzek oltására alkalmasak. A kézi, hordozható és szállítható tűzoltó készülékek 1, 2, 5, 10, 2, 50, 100, 150 kg oltóanyagot tartalmaznak. Üzembe helyezésükkor a hajtóanyag nyomásával irányítottan kilövellhető az oltóanyag. Vannak gázzal, vízzel, habbal és porral oltó készülékek. Egyes harcjárművekbe tűz esetén automatikusan működésbe lépő tűzoltó készülékeket helyeznek el. (B. T.) → *ABV-támogatás*

tűzoltó készülék: olyan eszköz, amelyből az üzembe helyezéskor felszabadított vagy az oltóanyagtartályba belenyomott (sűrített) hajtóanyag nyomása az oltóanyagot irányíthatóan lövelli ki, és amely meghatározott nagyságú vizsgálati tűz eloltására alkalmas. Oltóanyag szerint van porral, vízzel, habbal, szén-dioxiddal oltó ~. (B. T.) → *ABV-támogatás*

tűzoltó-felszerelés: tűzoltó készülékek, kézi tűzoltó szerszámok, tűzoltási mentőfelszerelések és más, a tűzoltójárművekhez tartozó technika összessége. (B. T.) → *ABV-támogatás*

tűzösszpontosítás: a tüzérosztály (2–3 üteg) egy csoportos célra lőtt tüze, amelynél a tüzelés célkitűzésének teljesítéséhez az osztály tűzképessége szükséges. (Sz. T.) → *tüzérség*

tűztámogatás alapelvei: a tűztámogatás minden szintjén alkalmazott, a tűztámogatás hatékonyságát és eredményességét, az erőforrások megfelelő felhasználását és hatékony elosztását, valamint a saját csapatok biztonságát is megvalósító alapelvek, amiket a tűztámogatás tervezése és koordinálása során kell figyelembe venni és minél teljesebb körűen megvalósítani. Az alapelvek közé tartozik a parancsnok szándékának ismerete, azért, hogy az annak megfelelő, azt leginkább támogató tűztámogatás legyen tervezhető. Az előzetes és folyamatos tervezés, ami a tűztámogatás megfelelő előkészítettségével járul hozzá annak hatékonyságához és gyorsaságához. A rendelkezésre álló ISTAR-eszközök (valameny-

nyi felderítőeszköz és erőforrás) kihasználása biztosítja a minél teljesebb kép kialakítását. Az összes rendelkezésre álló tűztámogatási eszköz használatának mérlegelése biztosítja azt, hogy valamennyi tűztámogató eszköz bevonásával hatékony tűztámogatás valósuljon meg. A legalacsonyabb szintű, még elégséges eszköz alkalmazása valósítja meg a tűzeszközök tüzének célok közötti hatékony elosztását. A leghatékonyabb eszköz használatának elve biztosítja a tüzérségi tűz hatékonyságát és megfelelő elosztását. A kért tűztámogatási típus biztosításának elve valósítja meg, hogy a tűztámogatás valóban a manővererők szükségletét elégítse ki. A szükségtelen kettőzések elkerülése ugyancsak a hatékony elosztást és alkalmazást segíti. A saját erők és eszközök védelmének biztosításának elve megakadályozza, hogy a tűztámogató erők a saját csapatokban tegyenek károkat. Alégtér-koordináció figyelembevétele a saját repülőeszközök biztonságának megteremtésével megakadályozza azt, hogy a tüzérség kárt tegyen a saját repülőeszközökben, és így azok lehetőleg a tüzérséggel egy időben történő alkalmazásával a tűztámogatás hatékonyságát növeli. A megfelelő tűztámogatás biztosítása megvalósítja, hogy a parancsnok szándékának megfelelően valósuljon meg a tűztámogatás. A gyors és hatékony koordinálás biztosítása elve növeli a tűztámogató rendszer hatékonyságát. A rugalmasság biztosításának elve a helyzet változására való gyors válaszadás képességét teremti meg a tűztámogató rendszernek. (M. G.) → *tüzérség*

tűztámogatás időszakai: az ellenség tüzérségi pusztítása a harcban, hadműveletben a kialakult helyzettől függően, a harcászat elveit és elméletét figyelembe véve négy fő időszakra osztható. A tűzzel való pusztítás időszakait bizonyos fokú elméleti azonosság jellemzi a végrehajtó tüzérség hadrendben elfoglalt helyét, a lőtt tüzek típusát és tűznemeit az egyes időszakok jellemző célpontjait, az egyes időszakok elejének és végének meghatározását tekintve. Támadásban a tűzzel való pusztítás időszakai a következők: *a)* a csapatok előrevonásának és szétbontakozásának tüzérségi támogatása; *b)* roham tüzérségi előkészítése; *c)* roham tüzérségi támogatása; *d)* csapatok támadásának tüzérségi kísérése a mélységben. Védelemben a tűzzel való pusztítás időszakai hasonló logika, ám a saját (védő) szemszögéből vizsgálva alakulnak, és a következők: *a)* a biztosítási övben vívott harc tűzzel való támogatása; *b)* az ellenség csapatai előrevonásának és szétbontakozásának tüzérségi akadályozása; *c)* az ellenség rohamának tűzzel való elhárítása; *d)* a fő- és mögöttes harcterületen védő csapatok harctevékenységének tüzérségi támogatása; *e)* az ellenség pusztítása az ellenlökés végrehajtásakor. (M. G.) → *tüzérség*

tűztámogatás koordinációs rendszabályai: a tűztámogatást hatékonyabbá és a saját csapatok számára biztonságossá tevő rendszabályok összessége. A ~t a tűztámogató koordinátor javaslatára a manővererő parancsnoka határozza meg. A ~ irányítják a tűztámogatást. Megkülönböztetünk megengedő rendszabályokat, amelyek könnyebbé teszik a koordinációt vagy a tűztámogatás alkalmazását, és korlátozó rendszabályokat, amiket elsősorban a saját csapatok biztonságának érdekében hoznak, illetve megakadályozzák, hogy egy tűzcsapás a szomszédok tevékenységét zavarja. A ~t a térképeken fekete színnel, gyakran külön oleátán jelölik, és az egyes tűzfeladatok megkezdése előtt mindig ellenőrzik, hogy az nem sért-e tűztámogatást koordináló rendszabályt. A megengedő rendszabályok közé tartozik a koordinált tűzvonal (Coordinated Fire Line – CFL), a tűzrámogatás koordinációs vonala (Fire Support Coordination Line – FSCL) és a szabad tűzterület (Free

Fire Area – FFA). A korlátozó rendszabályok közé a korlátozott tüzelési területet (Restrictive Fire Area – RFA), a korlátozó tűzvonalat (Restrictive Fire Line – RFL), a tiltott tüzelési területet (No Fire Area – NFA) és a Légtérkoordinációs területet (Airspace Coordination Area – ACA) soroljuk. (M. G.) → *tüzérség*

tűztámogatás rendszere: a ~ének négy fontos elemét különböztetjük meg. Ezek a célfelderítés, a fegyverrendszerek (és lőszerek), a vezetés és irányítás, valamint a tüzérség logisztikája. Ezen rendszerelemek nem szétválaszthatók, csak együttesen értelmezhetők, külön-külön való fejlesztésük esetenként értelmetlen. (M. G.) → *tüzérség*

tűztámogatás: a célfelderítés, a megosztott irányzású tűzeszközök, a harci repülőeszközök, valamint más, halálos és nem halálos pusztító eszközök együttes és egyeztetett alkalmazása. A ~ rendszerének négy fontos összetevője a célfelderítés, a fegyverrendszerek, a vezetés és irányítás, valamint a tüzérség logisztikája. Ezen rendszerelemek nem szétválaszthatók, csak együttesen értelmezhetők. (M. G.) → *tüzérség*

tűztámogatási mátrix: a tűztámogatás tervezésének és koordinálásának egyik okmánya. Bonyolult táblázatrendszer, amit minden szinten készítenek, tulajdonképpen a tűztámogatási terv adott szintek megfelelő, jól áttekinthető megjelenítése. Megjelennek benne az adott szint tüzérsége és elérhető tűztámogató erőforrásai által lőtt tüzek fázisonként, és adatokat tartalmaz a lőszerfelhasználásra, a tüzérség harcrendi elemeire, a tűztámogatás koordinációs rendszabályaira, a nagy fontosságú és a nagy értékű célokra, a parancsnok szándékára a tűztámogatás megvalósítása tekintetében, továbbá megjeleníti fázisonként a tűztámogató erőforrások elsőbbségeit is. (M. G.) → *tüzérség*

tűztámogató és tűzmegfigyelő csoport (TTMCS): századszinten szervezett, tűztámogatást tervező és szervező elem. Parancsnoka a tűztámogató tiszt (hadnagy), akinek szervezettől függően 3–6 beosztottja van a csoportban. Általában egy, ideális esetben figyelőműszerekkel ellátott, különlegesen tűztámogató feladatokra kialakított harcjárművel szerelik fel őket. A ~ felelős a század felelősségi területén a tűztámogatás tervezéséért és a tűztámogatási terv végrehajtásáért, a századszintű tűztámogató fegyverek tüzének tervezéséért is. A csoport képes figyelőpontot telepíteni, így optikai felderítő eszközeivel a tüzérfelderítés első lépcsőfokát jelentik, számos alkalommal kell magasabb szintű tüzérség tüzére is megfigyelést adniuk. A Magyar Honvédségben 2007 óta nincsenek ~ok, feladatukat jobbára a lövészszázadok támogató szakaszainak parancsnokai látják el. (M. G.) → *tüzérség*

tűztámogató koordinátor: dandár-, illetve hadtestszinten a tűztámogatásért felelős legfőbb tüzér tiszt. Nem állandó beosztás, a lövészdandárnál a művelet idejére a közvetlen támogató tüzérosztály parancsnoka, míg hadtestszinten általában a vegyes tüzérdandár parancsnoka látja el a feladatait. A ~ valósítja meg a tűztámogatás integrálását, a teljes tűztámogatás koordinálását, beleértve a tűztámogatás koordinációs rendszabályainak megalkotását és felügyeletét is, valamint a tábori tüzérség centralizált vezetését. (M. G.) → *tüzérség*

tűztámogató részleg: a tűztámogatás tervezését és koordinálását zászlóalj és annál magasabb szinten megvalósító részleg. A ~ munkahelye az adott szintű harcállás-pont alapvető része. Állományuk felszerelését az adott harcászati vagy hadműveleti magasabbegység tűztámogatásáért felelős tábori tüzérség biztosítja. A ~ek állománya – az úgynevezett tűztámogató

szekció – a különböző más tűztámogató kötelékek – például repülő, harci helikopter stb. –, illetve más szolgálatok – például elektronikai hadviselés, műszaki, vegyi védelmi – összekötő tisztjeivel egészül ki. Zászlóalj szinten zászlóalj ~ről (zTR), dandár szinten dandár ~ről (ddTR) beszélünk. (M. G.) → *tüzérség*

tűztámogató tiszt: a tűztámogatásban jártas tüzértiszt, aki beosztását tekintve a század tűztámogató és tűzmegfigyelő csoport, zászlóaljszinten a zászlóalj tűztámogató részleg, dandárszinten a dandár tűztámogató részleg parancsnoka. A manővererők parancsnokának közvetlen partnere a tűztámogatási kérdésekben, az adott szint tűztámogatásának tervezéséért és koordinálásáért felelős személy. (M. G.) → *tüzérség*

tűzvázlat: a terepvázlatok körébe tartozó grafikus okmány, a tűzvezetés eszköze, amelyen elsősorban a saját és az együttműködő erőket tüntetik fel a tüzelési szektorokkal, a tűzösszpontosítások körzeteivel, a főbb tájékozódási pontokkal és a terep egyéb meghatározó elemeivel. A tűzvázlat a tájékozódási pontvázlat alapján készül, és elengedhetetlen kelléke a gyors és pontos célmegjelöléseknek. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

tűzvédelem: 1. A csapatoknak a harcban keletkező, a csapatokra, illetve a tevékenységükre károsan ható tüzek pusztításától való megóvását, valamint a pusztítás lehető legnagyobb mértékű csökkentését célzó tevékenységek összessége. A Magyar Honvédségnél a vegyivédelmi szakirányítás alá tartozik. Más hadseregekben egyéb szolgálati ágakhoz tartozhat (például műszaki, hadtáp). A ~ fontosabb feladatai: *a)* a várható és valóságos tűzhelyzet felmérése és szakértékelése; *b)* a csapatok körleteinek, tevékenységi sávjainak ~i előkészítése, berendezése; *c)* a csapatok, objektumok rejtett, tűzbiztos elhelyezése; *d)* a tüzek felderítése, jelzése és folyamatos megfigyelése; *e)* a csapatok szakszerű tevékenysége tűz esetén, illetve égő körzetben; *f)* a tüzek és következményeik felszámolása. A ~ rendszabályainak sikeres megvalósításához meg kell teremteni a szükséges anyagi-technikai, szervezeti feltételeket, fel kell készíteni a csapatokat és törzseket. A ~et a parancsnokok irányítják a szakközegeik: biztonsági, illetve megbízott ~i tisztek bevonásával, és a fegyvernemek, valamint a szakcsapatok erői valósítják meg. A szakfeladatok elvégzése a szervezetszerű tűzoltó alegységekre tartozik, de létrehoznak ideiglenes jellegű tűzoltó erőket is. **2.** A tűzesetek megelőzését, a tűz által fenyegetett élet, testi épség és anyagi javak védelmét, a tűz oltását, valamint a tűz keletkezési körülményeinek a felderítését felölelő tevékenység. A ~i feladatokat a katasztrófavédelem, továbbá feladatkörükben a költségvetési szervek, gazdálkodó szervezetek és más jogi személyek – az állampolgárok közreműködésével – látják el. A ~ a különféle tevékenységek szerves részeként megvalósítandó általános társadalmi kötelezettség, ami az érintettek együttműködésében is kifejeződik. (B. T.) → *ABV-támogatás*

tűzveszélyességi osztály: veszélyességi övezetek, helyiségek, tűzszakaszok, technológiai szabadterek, létesítmények (építmények), létesítménycsoportok besorolására meghatározott kategória a bennük folytatott tevékenység során előállított, feldolgozott, használt vagy tárolt anyagok jellemzői, valamint az alkalmazott technológiai folyamat tűzveszélyessége, egyes esetekben – például lakó- és közösségi épületek – a rendeltetés alapján. A ~ ötfokozatú, A–E-ig jelöléssel. (B. T.) → *ABV-támogatás*

tűzvezetés módja: a tűzfeladat végrehajtási rendjének megállapítására, a gyakorlatilag

legelőnyösebb tűz alatt tartási mód meghatározására, valamint a tűzzel való manőver legcélravezetőbb alkalmazására irányuló rendszabályok összessége. A lövészetet befolyásoló körülményeknek a tüzérségi tűz hatékonyságára vonatkozó vizsgálata lehetőséget teremt a tűzvezetés módjával (különböző tűzfeladatok megoldásával) összefüggő szabályok és eljárások körültekintő kidolgozására, illetve továbbfejlesztésére. (Sz. T.) → *tüzérség*

tűzvezetés: a kijelölt cél (a lövészet feladata, a tüzelés célkitűzése) elérésére irányuló, a tűzfeladatok megoldásával (megszabásával), a tűz kiváltásával, megfigyelésével és helyesbítésével kapcsolatos döntések sorozata. (Sz. T.) → *tüzérség*

tűzvezető pont: az üteg (osztály) vezetési pontjának (harcálláspontjának) része. A ~ban a kiszámított (belőtt) javítások meghatározását, a lőelemek meghatározását és a tűz helyesbítését hajtják végre. (Sz. T.) → *tüzérség*

tűzvezető rendszer: a tüzéralegységek megbízható harc- és tűzvezetését biztosító rendszer. A csapatok harcvezetési rendszerének egyik alrendszere. Rendeltetése a felderítési, a tűzvezetéshez szükséges geodéziai, meteorológiai és a ballisztikai adatok gyors feldolgozása, a lőelemek kiszámítása, a tüzérségi tűz javítása és automatikus úton történő adattovábbítása a tűzeszközökig.

tűzvihar: tűzvész; a területi tüzek sajátos formája, amely meghatározott előfeltételek esetén alakul ki. Ezek: legalább 2 km^2-nyi 25–30%-os beépítettségi sűrűségű (fokú) összefüggő, utak, parkok stb. által szét nem szabdalt terület, ahol az épületeken belül nagy mennyiségű (m^2-ként 120–150 kg) gyúlékony anyag halmozódott fel (például építőanyag, bútorzat, papíráru, textília, háztartási vegyszerek, tüzelőanyag). A ~ keletkezéséhez hozzájárulhat még a területen egyidejűleg kialakult több területi tűz, továbbá a szélmentes, több hét óta tartó száraz idő, a legalább 50 km/h sebességgel a tűz központja felé minden irányból áramló levegő, valamint a tűz középpontjában nagy magasságig fölemelkedő légáramlat. A ~ nem terjedő, általában néhány (4–6) óra alatt teljesen kiégő, mindent elpusztító tűzvész. Hatáskörzetében minden megsemmisül. A ~t nem lehet oltani. (B. T.) → *ABV-támogatás*

tűzzel való manőver: a tüzéralegységek sajátos képességeikből fakadóan nemcsak mozgással (menettel, a harcrendbe való szétbontakozással és a harcrend elhagyásával) tudnak manőverezni, hanem lehetőségük van a ~re, amit helyzetük megváltoztatása nélkül – tehát ugyanabból a tüzelőállásból –, a tüzük hatótávolságon belül egyik irányból a másikba történő áthelyezésével, illetve adott lőtávolságból másik lőtávolságba történő áthelyezésével valósítanak meg. A ~ezés tekintetében nagy előnyt jelent a tűzeszközök körkörös – vagy minél nagyobb irányzási határ – tüzelés képessége, a minél nagyobb lőtávolság, és a meredek röppályájú tüzelés képessége. (M. G.) → *tüzérség*

tűzzel való pusztítás: a különböző haderőnemek, fegyvernemek és szakcsapatok eszközeinek összehangolt, egyidejű és egymást követő (lépcsőzetes) tűzrahatása az ellenségre, a hagyományos és gyújtó harcanyaggal töltött irányított és nem irányított rakéták és lőszerek alkalmazásával. A ~ magában foglalja: a rakétacsapatok hagyományos összpontosított (kazettás) töltetű rakétákkal kiváltott csapásait, a légierő rakétákkal, bombákkal és egyéb fedélzeti fegyverfajtákkal mért csapásait, a tüzérséggel, a manővererők (harckocsi- és gépesített lövészcsapatok) tűzeszközeivel vezetett valamennyi tűz-

nemet, a robbanó műszaki zárakat, a távtelepítéssel létesített aknazárakat és a különböző gyújtóeszközöket. A ~ célja: az ellenség tömegpusztító eszközeinek, tüzérségi és más tűzeszközeinek, fő csapatcsoportosításainak és tartalékainak pusztítása; a tűzfölény kivívása és megtartása; az ellenség logisztikai szerveinek és alegységeinek zavarása; kedvező feltételek megteremtése a manővererők megszabott harcfeladatainak sikeres végrehajtásához. (Sz. T.) → *tüzérség*

tűzsűrűség: a cél (tűzkörlet) egységnyi területére, egy hektárra, vagy meghatározott szélességére (100 méterre) egy perc alatt kilőtt lövedékek (aknák) mennyisége. (Sz. T.) → *tüzérség*

tűzszakasz: a tüzérség tűzvezetési alegysége. Kettő–négy tüzérségi tűzeszközből álló kötelék. Szervezetileg a tüzérüteg, vagy a manővererők (század, zászlóalj) állományába tartozik. A ~ tevékenységét a ~parancsnok vezeti. A ~ feladatát ütegkötelékben vagy önállóan hajtja végre. (Sz. T.) → *tüzérség*

tűzszerész: szakfeladatokra felkészített és azok végrehajtására alkalmas katona, aki rendelkezik érvényes ~ osztályos – III. osztályú; II. osztályú; I. osztályú vagy mester~ – fokozattal. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

U, Ú

ugróakna: a gyalogság elleni körkörös repeszhatású aknák speciális változata, amely a pusztító hatás fokozása érdekében hajító töltettel van ellátva, ami a terepszint fölé kb. 1–1,5 m magasságba emeli az aknatestet a fő töltetének robbanása előtt. A magasabb robbanáspont miatt a repeszek nagyobb távolságra repülnek szét, ezzel az akna hatékonysága megnövekszik. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

új hadügyi forradalom (Revolution in Military Affairs – RMA): 1993-ban az amerikai futurista, Alvin Toffler (1928–2016) a magas technológiájú információs hadviselés koncepciójával gazdagította az új háborús elméletek szakirodalmát. Toffler *A harmadik hullám* című művének központi metaforája a változás egymásnak ütköző hullámainak képe, amely azt mutatja be, hogyan torlódnak egymásra az egymást felváltó korszakok, gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális minőségek alakzatai. Az úgynevezett „harmadik hullám" elmélet elindította az ~ ról szóló, máig is tartó vitát. Toffler és az információs hadviselés teoretikusai az első öbölháborút high-tech alapon vívott posztmodern háborúnak tekintették. Véleményük szerint a háborúban alkalmazott új eszközök és módszerek (precíziós csapások, dominánó hadszíntérismeret, lopakodóeszközök és technológiák, GPS-rendszer, szupersebességű fegyverek) sokáig fogják formálni a jövő konfliktusait. Az RMA típusú ideák ma is meghatározók a hosszú távú katonai tervezésben, különösen a fejlett haditechnikai kutatással, fejlesztéssel és innovációval bíró országokban. A jövő hadviselését meghatározó fejlesztések élén az Egyesült Államok áll. (Sz. Z.) → *biztonság- és védelempolitika*

új típusú háborúk: a nemzetközi biztonsági rendszer változásai visszatükröződnek a közelmúlt háborúinak, katonai konfliktusainak változó karakterében is, amelyet hasonló módon ír le a külföldi és hazai szakirodalom. A 21. századi konfrontációkat, napjaink háborúinak, konfliktusainak széles spektrumát, a háború „kaméleon"-jellegét különböző szerzők különféleképpen jellemzik. Az angol Robert Cooper (1947–) nemzetközileg elfogadott tipológiája szerint a 21. századot, az új világrendet háromféle állam, a modern, a posztmodern és premodern kombinációja jellemzi. A premodern lényegében a gyengén működő országok világa, olyan terra nullius, ami már nem kell a posztfejlett világnak, nem avatkoznak be és káoszzónák jönnek létre. A modern világ a klasszikus államrendszer működési területe, ahol a régi biztonsági politikák (hatalmi egyensúly, a status quo és az államérdek) és gondolkodásmód dominálnak. Ebben a térségben csak akkor alakulnának ki háborúk, ha a regionális biztonsági egyensúly felborulásával fenyegetne (például első öbölháború). A posztmodern világot az uniós

országok, Kanada, részben USA és Japán képviselik, amelyek nem az erő monopóliuma, hanem az érdekek és értékek megosztása, az átláthatóság, a bizalomerősítés és nemzetközi jog önkéntes tiszteletbe tartása alapján működnek. A posztmodern államok elutasítják a katonai erő alkalmazását a problémák megoldására, meggyőződéssel dolgoznak a nemzetközi béke és biztonság kodifikációján, a kül- és belpolitika határai összeolvadnak, kölcsönös beavatkozás és monitoring a belügyekbe szabályozott módon történik, a határok relevanciája csökken. A háromosztatú világ biztonságának értékelése (az európai biztonság zónája, veszélyzónák, a káosz zónája) más-más biztonságpolitikát és eszköztárat igényel. A posztmodern világban a biztonságot a bizalomra és a kooperációra kell építeni. Fontos követelmény ebben a felfogásban, hogy Oroszországot a lehetőségekhez képest benn kell tartani az európai biztonsági zónában. A modern világ zónája a régi módon, az államok révén működik, de katonai konfliktusra csak akkor kerülne sor, ha a kollektív biztonság szabályai végletesen sérülnének. Ezért a posztmodern államok a modern világ problémáit is csak kettős értékrend alapján kezelhetik, ha „dzsungelben folyik a harc, akkor a dzsungel szabályait kell alkalmazni". A premodern világ (Szomália, Afganisztán, mai Líbia, Irak, Szíria, Szudán, Jemen stb.) biztonságának a kezelése a legproblémásabb, mert csak régi módon (gyarmatosítás, hegemónia) lehetne a káoszt megszüntetni, amely viszont idegen egy posztmodern államtól. A káoszt nem lehet hagyományos katonai eszközökkel kezelni, harcolni kell a „melléktermékek" ellen (kábítószer, betegségek, menekültek, terrorizmus), de az intervenció kockázatos. A premodern világ fenyegetéseinek kezelése összefonódik a sikertelenség (mission creep) lehetőségével. A fejlett Nyugatnak egyfajta „rehabilitációs központként" (halfway house) kellene funkcionálni, segíteni a válság sújtotta ország/térség lakosságán, javítani a helyzetet, és visszaállítani az állami működést. Az ilyen intervenciók nem látványosak, az eredmények szerények, sok kockázattal járnak. Cooper szerint a premodern világban nem működik a clausewitzi stratégia, a cél nem lehet a „győzelem", a műveletek állandó politikai irányítást és támogatást igényelnek. Ugyanakkor a premodern világ is veszélyeztetheti a posztmodern államot (államokat), mert egy sikertelen beavatkozás gyengíti a kormányt, a veszteségeket egy idő után a társadalom nem fogadja el. Posztmodern kudarc esetén jön a „coup de grâce", a kegyelemdöfés, mert a konfliktus rendezésébe „belépnek" a modern államok a hagyományos megoldásokkal (hatalomszerzés, egyeduralomra törés, hatalmi egyensúly felborítása stb.), amelyek extrém formában szintén veszélyt jelenthetnek a posztmodern térség számára. A posztmodern háború a nyugati nézeteket tükrözi vissza a korlátozott háborúról, a béketeremtő műveletekről és a humanitárius katonai intervenciókról. A modern háborúhoz az államok közötti hagyományos hadviselést, a polgárháborút, az egyoldalú állami erőszakot sorolják. A premodern háború az állami szint alatti és az államokon átnyúló hadviselési formák egyvelege, a hagyományos és irreguláris hadviselés ötvözete, amelyet a nemzeti vagy társadalmi csoportok identitásáért, etnikai célokért, az extrémizmus és a partikularizmus hagyományos politikája alapján vívnak. Fontos megjegyezni, hogy az egyes háborútípusok közül egy sem képvisel tisztán elkülöníthető hadviselési formákat, hanem inkább átfedik és kölcsönösen hatnak egymásra. Különösen a modern és posztmodern háborúk, illetve a modern és premodern háborúk keveredése figyelhető meg napjaink intervenciós beavatkozásaiban, terroristaellenes tevékenységekben és humanitárius műveleteiben, amelyek gyakran össze-

kapcsolódnak az aszimmetrikus és etnopolitikai hadviselés világával. E komplex kölcsönhatások lényegét ragadja meg például az amerikai haditengerészet „háromblokkos háború" (three block war) doktrínája, amely szerint a csapatok egy konkrét műveleti térségben, egy időben vehetnek részt konvencionális harccselekményekben, békeműveletben és humanitárius segélynyújtásban. De ide sorolhatjuk az orosz nem lineáris (hibrid) hadviselés formáit is, amikor a fegyveres erőknek különféle feladatai és együttműködési kötelezettségei vannak az állam más hatalmi ágazataival. A világ változását meggyőzően mutatja az alábbi ábra, hiszen a háborúk, nagy katonai konfliktusok száma radikálisan csökkent 1990 után. Az is jól látszik, hogy az államközi háborúk szinte megszűntek 2010 után, de a szociális háborúk száma (államon belüli, illetve nem állami szereplők közötti, úgynevezett közösségi szintű katonai összecsapások) is folyamatosan csökkent a kilencvenes években (60%-os redukció).

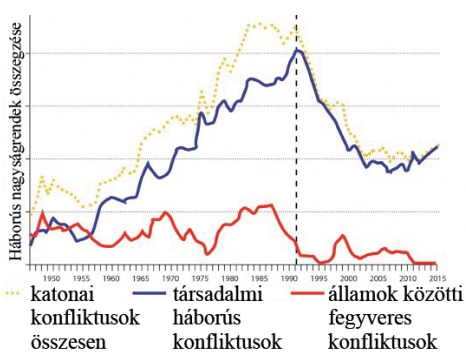

A háborúk globális trendjei

2001 után egy kis emelkedés volt tapasztalható, majd újra visszaesés következett be, de 2010 után – elsősorban Szíriában, Irakban és Szudánban folyó háború miatt – újabb emelkedés látható, amit tovább erősített 2014 után az ukrán válság. Napjaink 36 háborújából és jelentős katonai konfliktusából négy számítható modern háborúnak (11%), 13 összecsapás posztmodern jellegű (36%), 19 pedig a premodern kategóriába (53%) tartozik. Annak ellenére, hogy a háború modern, posztmodern és premodern formái összefonódnak egymással, mindegyik hadviselési formának megvannak a megkülönböztető jellemvonásai. A posztmodern háborúk nem kockáztatják a nemzeti biztonságot, ritkán veszélyeztetik a nemzeti fennmaradást, a korlátozott háborús politikai célokat különösebb állami kockázatvállalások nélkül érik el. A posztmodern háborút fejlett fegyveres erők vívják, de a hadviselés – mint például az 1999-es NATO légi háború a Milosevics-rezsimmel szemben már megfontolt veszteségkorlátozáson és óvatos kimenő (exit) stratégián alapul. A modern háború a hadtörténelemből ismert klasszikus formában zajlik, amelyet a riválisországok fegyveres erőinek szárazföldi, légi és tengeri összecsapása jellemez. Nyugati felfogásban a modern háborút magas technológiai színvonalú, hagyományos haderők vívják. Ez a felfogás összekapcsolódik a 20. század nagy világégéseivel, a koreai és vietnámi háborúval, valamint az öbölháborúkkal. A fejlődő országok közötti államközi háborúk hasonló módon zajlanak, csak a harcoló felek műveleti és haditechnikai szintje térhet el. A háborús konfliktusok fejlődése során a posztmodern háború létrehozta saját antitézisét, amit premodern háborúnak hívunk. Ez hadviselési forma inkább a polgárháború típusú, szociális jellegű és célú konfliktusokat foglalja magába, amelyhez az etnikai, vallási, civil csoportok harca, a terroristák, szakadárok, felkelők, lázadók harctevékenysége, nemzetközi intervenciók, stabilizációs műveletek tartoznak. A premodern hadviselés katonai eszköztára vegyes képet mutat, egyrészt modern fegyverek alkalmazása, másrészt egyfajta „vér és vas" harcmód (lásd a tömeges civil áldozatokat követelő terrorista-támadásokat, vagy az ISIS elrettentő vi-

deós kivégzéseit) jellemzi, ami idegen a nyugati civilizációtól. Bár a premodern háború viselői is alkalmaznak modern technológiát, korszerű médiát, hatékony szervezési megoldásokat, gondolkodásukat és viselkedésüket az antimodern szemlélet, a szélsőséges vallás, hagyományos törzsi mentalitás és a régi értékrend elemeinek keveredése jellemzi. Ez a hadviselési forma egyesíti a hagyományos vagy félkatonai tevékenységeket a nem hagyományos és aszimmetrikus harceljárási módszerekkel. Sajátossága továbbá, hogy a céljai érdekében előtérbe helyezi a kulturális, vallási azonosságot hirdető politikát, kihasználja az etnopolitikai és vallási konfliktusok előnyeit. A premodern világban a haderőket általában a nem állami szereplőkből toborozzák, ma már nemcsak nemzeti és térségi szinten, hanem – mint látjuk az ISIS esetében – regionális és globális méretekben is. A premodern háborúk sok tekintetben egyfajta kulturális lázadást is jelentenek a nyugati liberális filozófia ellen, tudatos elutasítását azoknak az univerzális értékeknek, amelyeket az amerikai és európai társadalmak képviselnek. Ezt az érvrendszert láttuk az ISIS részéről a párizsi terrortámadások után. A premodern háborúk magukba foglalják a nem állami és államokon átnyúló civil konfliktusokat, etnikai tisztogatásokat, vallási háborúkat, amelyek Afganisztántól Közel-Keleten át Afrikáig tartó káoszzónában történnek. Mindezek eredményeképpen a nyugati hadügyben megjelent a felkelők (lázadók) elleni hadműveleti elmélet (Counterinsurgency theory), amely nélkülözhetetlen részévé vált a nyugati haderők felkészítési és fejlesztési rendszerének. (Sz. Z.) → *biztonság- és védelempolitika*

újjáépítés: olyan folyamat, amelynek célja, hogy a sérült, elpusztult, megsemmisült vagy működésképtelen politikai, társadalmi, gazdasági rendszereket és infrastruktúrát újraépítse, ezzel alapot teremtve a hosszú távú fejlesztésekhez, stabilitás megteremtéséhez is. Tágabban és hosszabb időintervallumban értelmezve a társadalmi megbékélés, az élethelyzetek normalizálása, a harcolók leszerelése és társadalmi integrációja, a társadalmi párbeszéd, a menekültek, illetve hontalanok visszatelepítése – a kormányzat és a kormányzatba vetett bizalom erősítése – szintén a folyamat része. (B. G.) → *béketámogató műveletek, CIMIC, műveleti környezet*

újjászervezés: a csapatok harcképességének fenntartására, helyreállítására irányuló tevékenység. Magába foglalja azokat a rendszabályokat, amelyek megvalósításával elérhető, hogy a már harcot folytató és veszteséget szenvedett kötelékek képesek legyenek a tervezett feladataikat folytatni. Ilyenek lehetnek: *a)* az erők, a fegyverzettechnikai eszközök, lőszerek összegyűjtése, újbóli elosztása, átcsoportosítása; *b)* a fegyverek és fegyverrendszerek kezelőállománnyal való feltöltése; *c)* több veszteséget szenvedett kötelék egyesítése; *d)* a személyi veszteségek esetleges pótlása; *e)* a kötelékek helyzetének pontosítása az elöljáró felé; *f)* a sebesültek, hadifoglyok, sérült technika eszközök összegyűjtése és átadása; *g)* a feladat szükség szerinti módosítása; *h)* a művelet folytatásához a vezetés, irányítás és a szervezeti egység megszilárdítása. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

ultraibolya híradás: a szabad szemmel láthatatlan elektromágneses hullámok (ultraibolya hullám) modulálásával létesített híradás. Ebben a hullámhossztartományban az ultraibolya sugaraknak, különös a tartomány rövidebb hullámú részének szabadtéri csillapítása nagyon nagy, ezért csak kis távolságú hírközlésre alkalmasak. Főleg repülőgépek, hajók egymás közötti összeköttetésére használják egyes nyugati hadseregekben. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

univerzális joghatóság: azokat az eseteket, amikor bármely állam jogosult arra, hogy a bírósága elé állítson egyes személyeket, akik cselekménye nem érinti az állam saját területét vagy állampolgárait, ~nak nevezzük. A nemzetközi jog által elismert legsúlyosabb bűncselekmények tartoznak ~ alá, ezek például a genfi egyezmények súlyos megsértések esetei, illetve a hadijog egyéb módon való megszegésének esetei (azaz a háborús bűncselekmények), vagy az emberiesség elleni bűncselekmények. (L. T.) → *hadijog*

uralgó magasság: a terep azon pontja, ahonnan a terep beláthatósága több irányban és nagy távolságokra is akadálytalan. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

uralom: egyénnek, csoportnak egyoldalú lehetősége mások alapvető szükségleteinek, életlehetőségeinek korlátozására, végső soron akár az élet kioltására is. ~ról a weberi definíció szerint akkor beszélhetünk, ha van rá esély, hogy egy meghatározott tartalmú parancsnak meghatározott személyek engedelmeskedni fognak. A hatalom és az ~ lényegi különbsége a következő: a hatalom, mint általános fogalom egy társadalmi fölényt fejez ki, akaratunk érvényesítésének a képességét. Az ~ viszont a hatalom tartós megszerzését jelenti, ezért feltételezi egy szervezet, illetve igazgatási stáb létezését, valamint az ~ jogcímének valamilyen kulturális értelemmel való alátámasztását. A modern társadalomban az uralmat a társadalmi élet létrejöttének az előfeltételeként adottnak vesszük, de az ~ hatókörét elvileg a kényszerű élet szférájára korlátozzuk. Másutt hangsúlyoztuk, hogy az úgynevezett heterogén társadalomban a testi kényszerítés, illetve a testi erőszak alkalmazása, tehát az uralmat alkotó testiségi képességek tényleges alkalmazása elvileg egy viszonylag szűk életszférára, a kényszerű élet szférájára korlátozódik. Más életszférák, különösen a társadalmi élet szférája elvileg mentes a testi erőszak alkalmazásától és a közvetlen kényszermotivált cselekvésektől. (K. J.) → *katonaszociológia*

Uran hadművelet: a Sztálingrád térségében szétbontakozott német 6. tábori és 4. páncéloshadsereg (ez utóbbi egy részének), valamint a 3. és 4. hadsereg bekerítését célzó hadi tevékenység az 1942. november 19–23-i napokban. Ekkorra jön létre a bekerítés belső arcvonala Kalacs–Szovetszkij, a külső pedig 30-ára a Csír és az Akszáj folyók terepszakaszán. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Uranus hadművelet: Uran hadművelet angol elnevezése. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

úszóhíd: a hadihidak egyik, az aljzatkialakítás módja szerint alapvető típusa, a hídfedélzetet úszóaljzatokra építik, és az állandó, illetve a hasznos teher viselésére a víz felhajtóerejét használják fel. Jellemző típusai a pontonhíd, szalaghíd, önjáró híd és uszályhíd. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

út- és hídépítő csoport (UHÉCS): az egységek, magasabbegységek mozgástámogató szervezete az előrevonás, szétbontakozás, a menet és a manőverek biztosítására. Az ~ alapvető feladata a csapatok mozgási irányában található utak, természetes és mesterséges akadályok műszaki felderítése, a szükséges (vagy kiválasztott) utak berendezése, fenntartása, az akadályokon és a műszaki zárakon történő áthaladás biztosítása. A műszaki csapatok állományába tartozó út- és hídépítő alegységekből hozzák létre, rendszerint összfegyvernemi, vegyivédelmi és esetenként ellátó-, javítóalegységekkel is megerősítik. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

után- és hátraszállítás: a szállítási folyamatnak az a része, amely során a szállítókötelék végrehajtja az anyagi készletek, a harchoz szükséges eszközök utánszállítását, a sebesülteket, a betegeket és a csapatoknál feleslegessé vált, vagy javításra szoruló saját és zsákmányolt anyagok, eszközök hátraszállítását. A katonai műveletek végrehajtása során az anyagi készletek utánszállítására, a sebesültek és a betegek, a meghibásodott eszközök hátraszállítására főellátási, és ellátási utak, valamint harántutakat jelölnek ki. Az ellátási, főellátási utak kijelölésénél a hadműveleti terület útvonalhálózatát célszerű figyelembe venni. Az ellátási utaknak biztosítaniuk kell hadászati-, hadműveleti- és harcászati szinten a csapatok mozgathatóságát, a folyamatos anyag-, valamint eszközszállítások végrehajtását. A kijelölt útvonalaknak alkalmasaknak kell lenniük a csapatok műveleti területre történő átcsoportosítására, a hadászati szintű készletek decentralizálására, a rombolt közlekedési útvonalak helyettesítésére, az elszigetelődés megakadályozására, a közlekedés, szállítás folyamatosságának fenntartására. Az ~ok megtervezése, megszervezése, továbbá végrehajtása logisztikai vezető szervek feladata. (Sz. G.) → *közlekedési támogatás*

utasító vezetés: az utasító stílus felfogást az a parancsnok követi, aki pontosan meghatározza alárendeltjeinek, hogy mit, hol, mikorra és hogyan legyen végrehajtva az adott feladat, majd a feladat végrehajtást folyamatosan felügyeli, és ezáltal biztosítja az elvárásainak megfelelő teljesítést. Ezt a vezetői magatartást akkor követi a vezető, ha kevés idő áll rendelkezésére, és csak a vezető tudja, hogy mit kell tennie és hogyan. Ekkor szinte „levezényli" a feladat végrehajtását. Akkor is ezt a stílust követi a parancsnok, ha az alárendelt katonák felkészületlenek, tapasztalatlanok. (C. O.) → *katonai vezetés*

utászgyutacs: a katonai gyakorlatban alkalmazott tűzzel való gyújtással a robbanóanyag detonációjának kiváltására szolgáló gyújtószer. Az ~ egyik oldalán nyitott, henger alakú alumínium vagy rézhüvely, amelynek alsó részébe nagy hatóerejű, brizáns robbanóanyag (tetril, hexogén) van besajtolva, felette pedig az iniciáló robbanóanyagok (ólom-azid, teneresz) találhatók. A gyutacs töltetét felülről alumíniumcsésze zárja, ennek középpontjában selyemhálóval lezárt kerek nyílás található. Az ~ ütésre, lapításra, dörzsölésre, hőre és minden más durva külső behatásra rendkívül érzékeny, ezért kezelése nagyfokú figyelmességet, óvatosságot és fegyelmet követel. Az ~ időzített gyújtózsinór vagy robbanó gyújtózsinór közvetítésével robbantható. Az ~ba beerősített gyújtózsinór a végigégése következtében a selyemszitán keresztül szúrólángot bocsát a tenereszre, amely a robbanását továbbadva robbantja a gyutacsot. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

útépítő gép: elsősorban hadiút építésére, javítására, karbantartására, a megrongált közforgalmi utak helyreállítására szolgáló műszaki gép. Az ~ek egy része állásépítésre is alkalmas, ezért a katonai szaknyelvben út- és állásépítő gépeket értelmeznek. Az ~ekhez sorolhatók a kotrógépek, a tolólapos buldózerek, a ládás földgyaluk, az útprofilozók, úthengerek és talajszaggatók. Katonai szempontból fontos követelmény a nagy teljesítmény és a nagyfokú mozgékonyság. Az ~ek átlagos teljesítménye 40–80 m^3/óra. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

útirányzár: zárcsomópontok, aknacsoportok és aknamezők, valamint rombolások rendszere, amelyet a természetes és mesterséges akadályokkal összhangban hoznak létre a hosszirányú út adott szakaszán abból a célból, hogy megakadályozzák vagy megnehezítsék az ellenség részére az út

felhasználását a támadás vagy előrevonás végrehajtása során. A zárcsomópontok az adott útirányban 5–10 km-enként követik egymást, közöttük kisebb egyedi rombolások hozhatók létre és aknacsoportok telepíthetők az úton. A zárcsomópontokat olyan útszakaszokon jelölik ki, ahol aránylag gyorsan, az út műtárgyainak rombolásával, ennek kiegészítéseként a környező terep 2–3 km széles sávjában egyéb műszaki zárakkal biztosítható az ellenség feltartóztatása, ugyanakkor a megkerülés nehéz vagy lehetetlen. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

UTM (Universal Transverse Mercator, univerzális transzverzális Mercator-vetület): univerzális szögtartó hengervetület, valamint az erre épülő vetületi rendszer. Az ~ alapját névadója, Gerardus Mercator (1512–1594) flamand térképész dolgozta ki a 16. században. A vetület egyik meghatározó előnyös sajátossága szögtartó (konform) jellege, vagyis a terepen mért irányok és szögek megegyeznek a térképi megfelelőikkel. Az eredeti Mercator-vetület módosítását (transzverzális vetítés 6°-os vetületi sávokra) és katonai térképészeti célokra történő felhasználását az Egyesült Államok tesztelte a második világháború alatt. A csapatpróba sikeresnek bizonyult, így előbb a NATO fegyveres erőinél, majd más országok polgári térképészeteiben is bevezették. A vetületi rendszer összetettségét jól mutatja, hogy csak az északi szélesség 84°-tól a déli 80°-ig húzódó területet képződik le hengervetülettel, a sarkvidéki területekre poláris síkvetületeket kellett alkalmazni. Az ~ vetületi rendszer alkalmazásának előnyei közé sorolhatók a már említett szögtartóságán túl a minimális hossztorzulása, valamint a Föld teljes felszínére egységes és általános (univerzális) vetületi koordinátarendszer alkalmazásának lehetősége. Az ~-koordinátahálózat (~ Grid – UTMG) az alapja a katonai gyakorlatban célmegjelölésekre, pozícióazonosításra alkalmazott MGRS-jelentőrendszernek. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

utóőrs: lásd *végbiztosítás* (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

utóvéd: lásd *végbiztosítás* (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

útvonal felderítés-mentesítés: az útvonalon és a közelében elhelyezett, a katonai műveletben részt vevőket veszélyeztető improvizált robbanószerkezetek, fel nem robbant harcanyagok és egyéb nem robbanó műszaki zárak azonosítása, hatástalanítása, eltávolítása. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

Ü, Ű

ügynök: a hírszerzésben olyan személy, akit információszerzés és továbbítás céljából toboroztak, képeztek ki, irányítanak és vetnek be. (H. H.) → *felderítés*

ügynök visszafordítása: az a titkosszolgálati tevékenység, amikor a külföldi titkosszolgálatok titokban elfogott és leleplezett ügynökeinek és megbízóiknak beszervezése történik korábbi megbízóik ellen. (H. H.) → *felderítés*

ügynöki beépülés: az a titkosszolgálati módszer, amikor a hírszerző, vagy más speciális szervezetek a feladataik végrehajtására saját ügynöküket juttatják a támadott külföldi titkosszolgálat szervezetébe vagy a bűnös tevékenységet folytató csoportba, szervezetbe. Megjegyzés: az ~t végrehajthatják ügynöktelepítéssel, ügynökátdobással alvó ügynök aktivizálásával stb. Az ~ a titkosszolgálati munka egyik fő feladata, mert ezzel a módszerrel lehet a legmegbízhatóbb információkhoz jutni a felderítendő területről, személyekről, csoportokról. Az ~sel irányítható, manipulálható a támadott szervezet, mert a beépült ügynök megbízható tagja a (saját) szervezetnek. (H. H.) → *felderítés*

ügynöklegalizálás: az ügynök személyi iratokkal, katonai felszerelésekkel, berendezésekkel való ellátásának technikai feladata. Fontos, hogy eredetinek látszódjanak és támogassák, illetve összhangban legyenek az ügynök fedőtörténetével. (H. H.) → *felderítés*

ügynökség/képviselet: az információgyűjtésbe és/vagy a feldolgozásba bevont szervezet vagy személy. (H. H.) → *felderítés*

ügynöktelepítés: a titkos és speciális szolgálatok azon munkamódszere, amikor a szervezetek arra alkalmas és kiképzett ügynökeinek, hírszerző tisztjeinek más országokba történő legális vagy illegális módon történő bejutása, abból a célból, hogy ott lakva és munkahelyet szerezve egzisztenciát teremtsenek, kialakítsák, majd kiaknázzák hírszerző lehetőségeiket. Megjegyzés: az ~ a titkosszolgálati munka egyik legkockázatosabb, de a siker estén legeredményesebb munkamódszere. Sikeres telepítés esetén a küldő szolgálat az ellenfél területén egy kipróbált, kiképzett és megbízható hírforrással rendelkezik. (H. H.) → *felderítés*

üldözés: a támadás kifejlesztése a visszavonuló ellenség ellen. Célja: az ellenség erői szétzúzásának befejezése. Magába foglalja: *a)* csapások mérését az ellenség visszavonuló csoportosítására; *b)* a saját csapatok lendületes előretörését; *c)* kijutást az ellenség csoportosításának oldalába és hátába; *d)* majd az ezt követő bekerítés végrehajtását; *e)* az ellenség részekre tagolását és részenkénti megsemmisítését (foglyul ejtését, semlegesítését). A csapatok az ~t általában

abban a csoportosításban vezetik be és folytatják, amelyben az ellenség visszavonulásának kezdete előtt működtek. Az üldöző kötelékek harc előtti alakzatban, majd zászlóalj esetenként harcászati egységi menetoszlopokban mozognak előre. Az ellenség visszavonulási útvonalán lévő útcsomópontok, átkelőhelyek és más fontos objektumok birtokbavételére előrevetett osztagot küldenek ki, vagy harcászati légideszantot alkalmaznak. Az ~ formája lehet frontális és párhuzamos. Párhuzamos ~ a csapatoknak az ellenség útvonalával párhuzamos utakra való kijutásával, majd gyors előrejutásával kerül végrehajtásra. A párhuzamos ~t a csapatok egy részével a frontális ~sel összhangban valósul meg. A frontális ~ a csapatoknak a visszavonuló ellenségre való felzárkózásával valósul meg. Célja az ellenség erői megállásának, számukra kedvező terepszakasz elfoglalásának megakadályozása, a párhuzamos ~t végző erők feladat teljesítésének elősegítése. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

űrfelvétel: a Föld felszínének elektromágneses érzékelőkkel végrehajtott, légkörön túli leképezésének egy adott időpontra vonatkozó eredménye. Az érzékelő hordozóeszközeként távérzékelési műholdak, űrállomások alkalmazhatók. A hordozóeszköz sajátosságából fakadóan a leképzett területek nagyságát, kiterjedését alapvetően meghatározzák a hordozóeszköz orbitális pályájának paraméterei és a képrögzítő eszköz optikai és elektronikai paraméterei. Az űrfelvételek passzív és aktív távérzékelési eszközökkel, többféle spektrális tartományban készülhetnek a kimutatandó, elemzendő földrajzi tényezők, jelenségek leképezéseként. A légi fényképekhez hasonlóan jelentőségük a katonai felderítésben, annak is képfelderítési ágában (IMINT) meghatározó. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

ütegek fedéssel, felosztással és elosztással lőtt tüze: a tüzérosztály az egy időben végrehajtott tűzfeladatait, függően a tűzképességtől és a cél méretétől (alakjától), végrehajthatja fedéssel, felosztással és elosztással. Az ütegek fedésével végrehajtott tűzfeladata esetén valamennyi bevont üteg egy célra, egy időben lő és azonos irányzási pontra határozza meg a hatástűzelemeket. Felosztással végrehajtott tűzfeladat esetén valamennyi bevont üteg egy időben egy csoportos célt lő, de különböző irányzási pontokra határozza meg a hatástűzelemeket, és az egyes tűzkörletek méretei is különbözők lehetnek. A tüzérosztály akkor hajtja végre felosztással a tűzfeladatot, ha a cél szabálytalan alakú, vagy ha a cél olyan méretű, hogy fedéssel nem pusztítható. Elosztással végrehajtott tűzfeladat esetén a tüzérosztály egy időben legalább két, különálló és külön célszámmal rendelkező csoportos (egyes) cél pusztítását hajtja végre. (Sz. T.) → *tüzérség*

ütközetvonat: a markotányos-, az eleség-, szerszám-, valamint a tüzérség szerelékkocsijaiból álló kötelék. Lásd *csapatvonat.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

ütő hatású aknamentesítő eszköz: az aknamentesítés gépi eszköze; harcjármű vagy gépjármű homlokfalára keresztirányban felfüggesztett forgótengelyre lánccal kapcsolt fémnehezékek, amelyek a lendületük és tömegük folytán az aknát taposással robbantják, az aknagyújtót roncsolják. Előnye, hogy teljes szélességben mentesít, összefüggő átjárót létesít, viszont csak megfelelő terepviszonyok között alkalmazható. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

üvegplafon: az ~-jelenség a hetvenes évek óta használt kifejezés, amely arra a társadalmi jelenségre utal, ami egy hierarchikus szervezetben azt a legfelsőbb határt jelöli,

melyet egyes társadalmi csoportok (általában a nők, vagy hátrányos helyzetű egyének) képtelenek áttörni, holott annak jogi akadálya nincs, de a gyakorlatban mégis egy olyan szint, amely fölé jellemzően nem tudnak lépni. A Magyar Honvédség keretein belül a nők számára jellemzően az ezredesi rendfokozat az a maximum, ameddig egyesek eljutnak, rendfokozatban ezenfelül nem érnek el, bár ennek szabályszerű akadálya nincs. A beosztás jellegét tekintve a nők számára általában a középvezetői szint jelenti azt az ~t, amelyen már nem tudnak feljebb jutni. Napjainkban elterjedt már az úgynevezett „labirintus" kifejezés használata is, mert ez jobban tükrözi azt az utat, amit a munka világában egy nőnek meg kell tennie; az ~ esetében ugyanis egy egyenesen felfelé vezető karrierívet vizionálunk, pedig a labirintus kép jobban tükrözi azt a bonyolult pályát, amit a nőnek be kell járnia mind a munka világában, mind pedig a magán- vagy családi élet útvesztőjében. (M. J.) → *humánpolitika, személyügy*

üzemanyag: a haditechnikai eszközök (gépjárművek, repülőgépek, hajók, rakéták és egyéb ~ot fogyasztó gépi berendezések) üzemeltetése és az üzemfenntartás kapcsolódó folyamatai (karbantartás, javítás) során alkalmazott hajtó-, kenő-, karbantartó-, illetve vegyi anyagok gyűjtőneve. (V. J.) → *hadtáptámogatás*

üzemanyag-biztosítás: azoknak a logisztikai funkcióknak és feladatoknak az összessége, amelyek az üzemanyagnormák kidolgozására, a haditechnikai eszközök üzemeltetéséhez, karbantartásához, javításához szükséges szakanyag szükségletek megtervezésére, a készletek képzésére, lépcsőzésére, a felhasználás szabályozására, a felhasznált készletek pótlására, a minőségbiztosításra, a harci, harctámogató és harckiszolgáló eszközök feltöltésére, az üzemanyag szaktechnikai eszközök szakterülethez tartozó fenntartási anyag szükségleteinek biztosítására, üzemfenntartására, új eszközök és anyagok rendszerbe állítására és a rendszerből történő kivonására irányulnak. (V. J.) → *hadtáptámogatás*

üzemanyag-ellátás: az üzemanyag-biztosítás részterülete, illetve egy szűkebb szegmense, amely az üzemanyag és üzemanyagtechnikai eszközkészletek tervezését, megalakítását, tárolását, minőségmegóvását, azok felhasználóknak történő kiadását, a felhasznált anyagok pótlását, a hadban használhatatlanná vált anyagi eszközök selejtezését és az ellátási anyagok számvitelét (nyilvántartását, elszámolását) foglalja magába az érvényben lévő szabályozók és normák alapján. (V. J.) → *hadtáptámogatás*

üzemanyag és üzemanyag-technikai eszközkészlet: a katonai szervezetek ~e a technológiai, a nem csökkenthető és a fenntartási készletekből tevődik össze. A technológiai készlet az üzemanyag szaktechnikai eszközök, üzemanyag-létesítmények (töltőállomások, feltöltőrendszerek) készlete, amely a napi működés során, a technológiai rendszer megbontása nélkül nem adható ki. A nem csökkenthető készlet a technológiai készleten felül meglévő azon ~ mennyiség, amelyek a mindenkor érvényben lévő külön rendelkezések (készletképzési előírások) és hadinormák alapján számvetettek, valamint a katonai szervezetek üzemanyagraktáraiban (alegységeinél) tárolnak le, beleértve az ellátásra utalt katonai szervezetek részére megalakított készleteket is. A nem csökkenthető üzemanyagkészletek az elöljáró szervezet írásos engedélye nélkül még átmenetileg sem használhatók fel. A nem csökkenthető ~ek alkalmazása a katonai szervezetek mindennapi ellátása során megengedett, de azok a rendeltetésszerű használatra nem válhatnak alkalmatlanná.

A fenntartási készlet a katonai szervezet technológiai és nem csökkenthető készletein felüli, a tervszerű gazdálkodási tevékenységet szolgáló, a kiképzési, ellátási, szállítási és egyéb békefeladatok végrehajtását biztosító ~ mennyiség. (V. J.) → *hadtáptámogatás*

üzemanyag-fogyasztási egység: a katonai műveletek üzemanyag-szükségleteinek tervezése során alkalmazott ellátási-számvetési mértékegység, amelynek mennyiségét a különböző járműkategóriákra, illetve egyéb, üzemanyagot fogyasztó gépi berendezésekre meghatározott szabványosított működési feltételek függvényében határozzák meg. Értékét metrikus mértékegység alkalmazásával literben vagy köbméterben kell kifejezni. (V. J.) → *hadtáptámogatás*

üzemanyag-fogyasztási keret: egy adott gazdálkodási időszakra (évre) vonatkozó, természetes mértékegységben (liter, köbméter) meghatározott üzemanyag mennyiség, amelyet a katonai szervezet felhasználhat. Az ~eket túllépni nem lehet, amelynek betartásáért a parancsnok, a logisztikai főnök, a hadtáprészleg-vezető és az üzemanyag szakterület vezető egyetemlegesen felelős. A gazdálkodási időszak végén jelentkező fogyasztási keret maradvány a következő gazdálkodási időszakra nem vihető át. (V. J.) → *hadtáptámogatás*

üzemanyag-jelzőkészlet: a központi logisztikai szervezet által, a katonai szervezetek havi átlagos felhasználása alapján meghatározott készletszint, amelynek elérése esetén az üzemanyagok, üzemanyag-technikai eszközök igénylését (beszerzését) végre kell hajtani. (V. J.) → *hadtáptámogatás*

üzemanyagkészlet-gazdálkodás: komplex gazdasági tevékenység, amely a katonai szervezeteknél letárolt üzemanyagkészletek mennyiségi számvetésére, beszerzésére, tárolására, kiadására, nyilvántartására és elszámolására irányul. Az ~ megszervezése során az igényléseket, vételezéseket úgy kell megszervezni, hogy: *a)* üzemanyagok tekintetében a fenntartási készlet minden esetben meghaladja a katonai szervezet és az ellátott szervezetek egy havi átlagos felhasználását; *b)* üzemanyag-technikai eszközök tekintetében a fenntartási készlet biztosítsa a katonai szervezet és az ellátott szervezetek előtt álló feladatok végrehajtását; *c)* az üzemanyag-technikai eszközök és szaklétesítmények kihasználtsága optimális és gazdaságos legyen. (V. J.) → *hadtáptámogatás*

üzemanyag-szakterület: a Magyar Honvédség ~ének alapvető rendeltetése az üzemanyag-biztosítás tervezésével és végrehajtásával hozzájárulni a katonai szervezetek hadrafoghatóságának és harcképességének fenntartásához, a katonai szervezetek alkalmazásának (felhasználásának, igénybevételének) sikeréhez. Szervezetileg központi-, középszintű irányító- és csapatszintű szervezetekre tagozódik. Az egyes szervezetek felépítését az állománytáblák határozzák meg. Az ~ tevékenységét a szakterület vezető vezeti és irányítja. (V. J.) → *hadtáptámogatás*

üzemanyag-veszteség: az egyes üzemanyagfajták fizikai-kémiai tulajdonságaiból, a töltő- és kiszolgáló eszközök meghibásodásából, hiányos karbantartottságából, illetve emberi mulasztásból keletkező anyaghiány. Fajtáik szerint megkülönböztetünk természetes úton keletkező, továbbá nem természetes hiányt. Mértéke változó, de az anyag számára kedvező tárolási körülmények kialakításával (föld alatti tárolás, párolgási felület csökkentése), megfelelő technológiai berendezések alkalmazásával (gázvisszavezető), a gyakori ellenőrzésekkel és a karbantartások rendszeres elvégzésével csökkenthető. A Magyar Honvédség szer-

vezeteinél használt ásványolajtermékek elszámolható veszteségeinek mértékét a mindenkori hatályos intézkedés szabályozza. Amennyiben a veszteség nagysága meghaladja a különböző jogcímeken elszámolható veszteség nagyságát, a különbözet vonatkozásában a felelőssel szemben káreljárást kell lefolytatni. (V. J.) → *hadtáptámogatás*

üzemanyag-fogyasztási norma: a haditechnikai eszközök meghatározott feltételek és körülmények közötti üzemeltetése során 100 km megtételéhez vagy 1 üzemóra munkavégzés biztosításához szükséges üzemanyag-mennyiség. Az ~ a hajtó- és a kenőanyag-fogyasztási normákból tevődik össze. A hajtóanyag-fogyasztási norma számítása során a jármű fogyasztási alapnormáját az útviszonyoknak és az üzemeltetés körülményeinek megfelelő normakülönbözeti szorzókkal, illetve pótlékokkal korrigálják. A kenőanyag-fogyasztási norma két részből tevődik össze. Egyrészt a motorolaj csereperióduson belüli egyszeri cseréjéből, amelynek mennyisége az adott erőforrás olajteknőjének feltöltési térfogatával egyenlő, másrészt pedig az előírt csereidő alatt alkalmazott esetleges motorolaj-utántöltések összegéből. (V. J.) → *hadtáptámogatás*

üzemanyagminőség-biztosítás: komplex tevékenység, amely az üzemanyagok gyártása, minőségi átvétele, tárolása, szállítása és kiadása során az adott anyag szabványban előírt minőségi mutatóinak megtartására irányul. Magába foglalja az üzemanyagok időszakos, valamint eseti laboratóriumi vizsgálatait, a megfelelő tárolási feltételek biztosítását, a töltő- és kiadó eszközök megfelelő karbantartását, a hosszabb ideig tárolt készletek frissítését és cseréjét. (V. J.) → *hadtáptámogatás*

üzemanyagszállító-eszköz: az ~k rendeltetése az üzemanyagoknak a rendeltetési (felhasználási) helyére történő szállítása, különleges esetekben az anyagok ideiglenes tárolása annak ellenére, hogy a szállítóeszközökben való tárolás a veszteségek keletkezését kedvezőtlenül befolyásolja. A közlekedési alágazatok figyelembevételével megkülönböztetünk légi, közúti, vasúti, vízi és csővezetékes ~ket. A légi szállító eszközökhöz soroljuk a szállító-utántöltő repülőgépeket, illetve azokat a forgószárnyas eszközöket, jellemzően helikoptereket, amelyek képesek az üzemanyagok fedélzeten kívüli szállítására. A közúti eszközök lehetnek önjáró tartály vagy töltőgépkocsik, illetve vontatmányok, ilyenek a pótkocsik és az utánfutók. A vasúti szállítóeszközökhöz sorolhatók űrtartalom függvényében a 2–4 tengelyes vasúti tartálykocsik. A vízi szállítóeszközökhöz tartoznak a tartályhajók és a tartályuszályok, amelyek lehetnek önjáróak vagy vontatmányok. A csővezetékes ~ök csoportját a raktári és a fővonali (kőolaj- és termékvezeték) csővezetékek alkotják. (V. J.) → *hadtáptámogatás*

üzemanyagtároló-eszköz: az üzemanyagok hosszabb vagy rövidebb idejű elhelyezésére, tárolására szolgáló eszköz. Főbb fajtáik a különböző űrtartalmú tartályok, hordók és a kisebb tárolóeszközök (kannák). Elhelyezésük módja szerint lehetnek föld felettiek és föld alattiak. Anyagukat tekintve készülhetnek fémből, műanyagból vagy gumiból (elasztikus tartályok). Az ~ökkel szemben támasztott általános követelmény, hogy anyaguk ne lépjen reakcióba a bennük tárolt üzemanyaggal, technológiai kialakításuk révén pedig csökkentsék az anyagveszteség mértékét. (V. J.) → *hadtáptámogatás*

üzemanyag-technikai eszköz: az üzemanyagok tárolására, szállítására, kezelésére, kiadására és laboratóriumi vizsgálatára szolgáló technikai eszközök gyűjtőneve. Működtetésük szerint lehetnek komplex

eszközök technológiai rendszerébe beépítettek és egyedi eszközök. Alkalmazásuk szerint megkülönböztetünk mobil (önjáró vagy szállítható) és helyhez kötött (stacioner) technikai eszközöket. Az üzemanyagok minőségellenőrzése, illetve laboratóriumi vizsgálata során helyhez kötött eszközöket és berendezéseket, tábori körülmények között pedig mobil laboratóriumi eszközöket használnak. (V. J.) → *hadtáptámogatás*

üzemanyag-vizsgálat: az ~ok célja annak a megállapítása, hogy az adott üzemanyag minőségi mutatói megfelelnek-e az anyagra vonatkozó szabványban előírt követelményeknek. Az ~okat az erre a célra létrehozott és akkreditált üzemanyag laboratóriumokban vagy akár közvetlenül a katonai szervezeteknél, úgynevezett tábori laboratóriumi vizsgálati eszközök segítségével végzik, a vonatkozó szabályzatokban, illetve szakutasításokban meghatározott terjedelemben. A vizsgálatokat minden esetben dokumentálják és a vizsgálati eredményeket a vizsgált üzemanyagra vonatkozó vizsgálati bizonyítványban rögzítik. (V. J.) → *hadtáptámogatás*

üzembentartás: a haditechnikai eszközök üzemképes állapotba tartására irányuló technikai jellegű tevékenységek összessége. Az ~ magába foglalja azokat a technológiákat, amelyek lehetővé teszik a haditechnikai eszközt üzemeltető személyek számára az eszközök rendeltetésszerű és előírt működési paraméterek közötti használatát. Az ~ megelőző és elhárító jellegű tevékenységre osztható. A megelőző tevékenységet üzemkész eszközön végzik olyan céllal, hogy a meghibásodás valószínűsége egy adott érték alatt maradjon. Ilyen tevékenység a technikai kiszolgálás és a tervszerű megelőző javítás. Az elhárító jellegű tevékenység a már meghibásodott, az üzemképes állapotát részben vagy teljes mértékben elveszített eszközök végzik, olyan céllal, hogy az üzemképes állapotot helyreállítsák. Ilyen tevékenység a szükség szerinti javítás. ~i tevékenységre a technikai eszközök megbízhatósági mutatóinak üzemeltetés közben létrejövő romlása miatt van szükség. A megbízhatósági mutatók romlását fizikai, kémiai, és biológiai okokra lehet visszavezetni. Fizikai ok a kopás és az anyagfáradás. Kémiai ok lehet a rozsdásodás, és biológiai ok az eszközökben lévő szerves alkotóelemek roncsolódása valamilyen mikroorganizmus által. (Gy. J.) → *haditechnikai támogatás*

üzemeltetés: a haditechnikai eszköz rendeltetésszerű használata. Célja az eszközre tervezett funkciók betöltése. Ennek megfelelően az ~ megvalósulhat teljes mértékben, amikor valamennyi tervezett funkciót betöltik, valamint részlegesen. Időtartam szerint lehet folytonos például egy rádiólokátor vagy szakaszos például egy gépjármű. (Gy. J.) → *haditechnikai támogatás*

üzemeltetési szint megállapodás: megállapodás egy híradó-informatikai szolgáltató és egy másik híradó-informatikai vagy más szolgáltató között, amely meghatározza a nyújtandó termékeket vagy szolgáltatásokat és a két fél felelősségeit. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

üzemfenntartás: a haditechnikai biztosítást lehetővé tevő technikai, gazdálkodási és adminisztratív jellegű feladatok összessége. A ~on és a tervszerű megelőző javításon felül magába foglalja az eszköz és az anyaggazdálkodást, az üzemeltetés szakmai felügyeletét, a technikai kiszolgálások tervezési folyamatát és adminisztrációját, valamint a műszaki hatósági vizsgálatokat. (Gy. J.) → *haditechnikai támogatás*

üzemkész: a haditechnikai eszköz technikai képessége, az eszköz a tervezett funkciói betöltésére kész állapota, amely magába foglalja az összes funkció a betöltésére vonatkozó képességét. (Gy. J.) → *haditechnikai támogatás*

V

vadászharc: a védelmi harc megvívásának egyik módja. Célja: az ellenség tevékenységének akadályozása az erőinek a szétforgácsolásával, a veszteségokozással és a manővereinek lassításával. A csapatok a ~ot elsődlegesen fedett, erősen átszegdelt terepen, a támadó ellenség szárnyain, hátában, valamint a megkerülést végrehajtó erői ellen alkalmazzák. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

válaszzavaró eszköz: az aktív, elektronikus zavaró jeleket előállító berendezések olyan csoportja, illetve a több üzemmóddal rendelkező zavaróállomások olyan működési módja, amely során a zavarásra kiválasztott rendszer jelének vétele után kerül kialakításra a válaszként visszasugárzandó zavaró jel. Ez lehet impulzus, impulzussorozat, vagy bizonyos ideig tartó folyamatos jelkisugárzás, akár zaj is. Nem tévesztendő össze a visszasugárzott zavarással, mert nem az eredeti jelet sugározzák ki. A vett jel vivőfrekvenciájának meghatározása után a válaszjel saját oszcillátorokkal kerül újra előállításra, a válaszmódtól függően impulzus és zajmodulációra, majd a végerősítőben erősítésre. Ez a folyamat bizonyos időt igényel, ezért a válaszzavaró berendezéseket az oltalmazandó objektumok elé kell telepíteni, hogy a valódi céljel és a hamis céljelek közel azonos távolságban jelenjenek meg. Mivel ez csak egy bizonyos szektorban biztosítható, ezért az objektumok körkörös oltalmazásához több állomás körben való telepítése szükséges, hogy a lefedett szektorok összefüggő oltalmazási zónát hozzanak létre. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

vallásföldrajz: a Föld népességének vallási hovatartozásával, az egyes térségek, országok vallási viszonyaival, továbbá a természeti-társadalmi jelenségek és a vallási nézetek, szerveződések kapcsolataival, térségi problémáival foglalkozik. A ~ helyét a földrajztudományok rendszerében a társadalom- és gazdaságföldrajz keretében az ágazati földrajz között jelölhetjük ki. A ~ egyházföldrajzi, társadalom- és gazdaságföldrajzi, valamint történeti földrajzi ismeretekre is alapoz. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

valóságos rögzítőpont: minden olyan jól megfigyelhető (maradandó) tereptárgy, vagy belőtt cél, amelynek koordinátái ismertek, vagy a megkövetelt pontossággal megállapíthatók. A valóságos rögzítőpont belövése az általános szabályok szerint, a robbanópontok előjeleinek megfigyelése alapján (REMA) villaeljárással történik. A rögzítőpont belövése csak a biztosított szűkvilla, biztosított fedőcsoport, vagy a nem biztosított fedőcsoport elérésekor tekinthető befejezettnek. A villa akkor biztosított, ha a 100 méterrel egyenlő villa közelebbi határán legalább két rövid, távolabbi határán pedig kettő hosszú lövés volt. A fedőcsoport akkor biztosított, ha azonos emelkedési szögön való lövészetkor legalább két plusz (+)

és két mínusz (–) előjelű megfigyelés volt. A valóságos rögzítőpont belövését abban az esetben is befejezettnek kell tekinteni, ha a 100 méterrel egyenlő villa határán csak egy, vagy néhány azonos előjelű megfigyelés, a másik határán pedig egy olyan – legalább négy megfigyelésből álló – nem biztosított fedőcsoport van, amelyben az előjelek többsége ellenkező a 100 méteres villa előző határán kapott előjelekkel. (Sz. T.) → *tüzérség*

valószínűségszámítás: a matematikának a véletlen tömegjelenségek törvényszerűségeit vizsgáló ága. A valószínűségelmélet által biztosított matematikai módszerek lehetővé teszik, hogy bizonyos egyszerű események törvényszerűségeinek ismeretében más, ezektől függő, bonyolultabb események valószínűségeit is meg lehessen határozni. A ~t a tüzérség lövészete elméleti problémáinak megoldására is alkalmazzák, többek között a tüzérség lövészete olyan kérdéseinek kialakítása során, mint a belövés szabályai, a lövészetbe bevonandó tűzeszközök mennyiségének meghatározása, a lőszerfelhasználási norma meghatározása, a lövészet módja és még számos olyan kérdésben, amelyek vizsgálatának a ~ alapvető összefüggései és következtetései nélkül nem lenne értelme. (Sz. T.) → *tüzérség*

válságövezetek/régiók földrajza: a regionális katonaföldrajz része, amely a földrajzi tér természeti, társadalmi, gazdasági és katonai viszonyaival, jellemzőivel, a válságövezetek geostratégiai és geopolitikai viszonyaival, lokális, regionális, és globális biztonságára gyakorolt hatásával foglalkozik. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

váltakozó irányú összeköttetés: félduplex összeköttetés, amely olyan összeköttetést jelent, amelyben az adatok továbbítása mindkét irányban lehetséges, egyidejűleg azonban csak az egyik irányban. Ennek megfelelően, amíg az egyik végberendezés ad, addig a másik vesz, és fordítva. Leggyakrabban a rádióhíradásban használják. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

váltó tüzelőállás: lásd *tüzelőállás* (M. G.) → *tüzérség*

változó célú harci repülőgép: a többcélú harci repülőgépekkel szemben az előnye, hogy képes a feladatköreit egy bevetésen belül változtatni, tehát klasszikusan képes a vadász, felderítő, illetve bombázó funkciókat egy repülésen belül változtatni, míg a hagyományos többcélú harci repülőgépeket egy-egy feladatkörre készítik fel a repülés előtt, noha többfajta funkciót képesek betölteni. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

változó környezet: a környezeti tényezők másként és másként hatnak a szervezetekre. A kevés elemből álló egyszerű környezet lassan, vagy nem változik ezért a szervezeti tevékenység kiszámítható, a jövő előre jelezhető. A kevés elemből álló egyszerű környezeti tényezők okozhatnak gyors változást, ebben az esetben a szervezetnek dinamikusan és folyamatosan szükséges reagálni környezeti változásokra. Sok elemből álló bonyolult módon összekapcsolódó környezet változhat állandóan vagy lassan, amelyre a szervezetnek komplex módon kell reagálni mivel a jövő nehezen jelezhető előre, mert sok a korábban nem ható tényező befolyása. Sok elemből álló bonyolult módon összekapcsolódó és gyorsan ~ turbulens módon hathat, ahol a jövő gyakorlatilag kiszámíthatatlan, a bizonytalanság mértéke jelentős. A katonai szervezetek környezete permanensen változó, amelyre folyamatosan szükséges reagálni, a reagálás mértéke a politikai és a katonai környezet intenzitásától függ. (C. O.) → *katonai vezetés*

vándorlöveg: a saját tüzér harcrendi elemeink elhelyezkedését illetően, az ellenség megtévesztésére alkalmazott tüzérségi tűzeszköz. A ~ a számára meghatározott (ideiglenes) tüzelőállásokból, korlátozott lőszermennyiséggel hajt végre tűzfeladatokat. (Sz. T.) → *tüzérség*

várakozási idő: 1. A szolgálati törvényben rendfokozati előmenetelhez előírt a ~, ha más követelményeknek eleget tesz a katona. Előmeneteli feltétele a fizikai felmérés, általános katonai kiképzés, az egyéni kompetenciák megítélése és a katonai szakmai ismeretek. Összesített teljesítményértékelés és minősítő vizsga alapján kialakul egy szakmai rangsor, amellyel lehetővé válik a következő rendfokozat elérése. (C. O.) → *katonai vezetés* **2.** Az előmenetel egyik általános feltétele a viselt rendfokozathoz előírt kötelező ~ letöltése. Általános előmeneteli rendbe tartozó beosztásoknál az egyes rendfokozatokban eltölthető kötelező és maximális ~kről, speciális előmeneteli rendbe tartozó és a legénységi beosztásoknál az egyes rendfokozathoz tartozó kötelező ~kről beszélhetünk. A ~t a rendfokozatba kinevezést vagy előléptetést tartalmazó jognyilatkozatban meghatározott naptól kell számítani, azzal, hogy ismételten létesített szolgálati viszony esetén a ~ számítása során a rendfokozatban korábban eltöltött időt figyelmen kívül kell hagyni. A ~be a 30 napot meghaladó illetmény nélküli szabadság időtartama nem számít be. A tiszti és az altiszti állomány tagja – ha a viselt rendfokozata megegyezik a beosztásához rendszeresített rendfokozattal – a kötelező ~ lejártát követően egy rendfokozattal magasabb rendszeresített rendfokozatú beosztásba nevezhető ki. Speciális előmeneteli rendbe tartozó szolgálati beosztásokban a tiszti vagy az altiszti állomány tagját a rendszeresített rendfokozat eléréséig a kötelező ~ leteltét követően elő kell léptetni, ha az adott évben legalább „B" teljesítményszintű teljesítményértékeléssel, valamint – négy évnél nem régebbi – sikeres minősítő vizsgával rendelkezik. A Honvéd Vezérkar főnöke: *a)* a tiszti állomány legalább főhadnagyi rendfokozatot elért; *b)* az altiszti állomány legalább törzsőrmesteri rendfokozatot elért általános előmeneteli rendbe tartozó beosztást betöltő tagjának viselt rendfokozata szerinti maximális várakozási idejét, annak leteltekor – az érintett beleegyezésével – alkalmanként legfeljebb 5 évvel szolgálati érdekből meghosszabbíthatja. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

váratlan támadás: a Kormány külső fegyveres csoportoknak Magyarország területére történő váratlan betörése esetén a támadás elhárítására, Magyarország területének a honi és szövetséges légvédelmi és repülő készültségi erőkkel való oltalmazására, a törvényes rend, az élet- és vagyonbiztonság, a közrend és a közbiztonság védelme érdekében – szükség esetén a köztársasági elnök által jóváhagyott fegyveres védelmi terv szerint – a szükségállapot vagy a rendkívüli állapot kihirdetésére vonatkozó döntésig a támadással arányos és arra felkészített erőkkel azonnal intézkedni köteles. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

város: lásd *településföldrajz* (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

vasúti gördülőanyag: a katonai vasúti szállítások szállító járműveinek gyűjtőneve. Alapvetően a vontató (mozdonyok) és a vontatott (teher- és személyszállító vasúti kocsik) járműveket kell alattuk érteni. A vasúti szállítások igénylésénél (gördülőanyag igénylése) a vontatott járművek fajtáját, mennyiségét kell megadni, a vontatójárművet a továbbító vasúttársaság határozza meg. Azonban a vontatójárművet a katonavonat számvetésénél figyelembe kell venni. (F. R.) → *közlekedési támogatás*

vasúti szállítás: nagy mennyiségű, nagy tömegű hadfelszerelés és adott esetben személyi állomány nagy távolságú szállításának megfelelően viszonylag rugalmas és gazdaságos eszköze. A mozgékonysági kategóriák alapján a hadászati mozgékonyság fogalomkörébe sorolható, ugyanakkor a hadműveleti mozgékonyság feltételeinek is megfelel a műveleti területen belüli szállítások céljára. A Magyar Honvédség szinte összes hadfelszerelésének és a veszélyes anyagok szállítására is alkalmas. Hátránya a vasúti pályák meghatározott vonalvezetése, a szállítási, eljuttatási idő a közúti szállításnál nagyobb, valamint a rakszelvényen túlnyúló eszközök szállításának korlátozott lehetőségei. A ~ alkalmazása a Magyar Honvédség minden olyan hazai vagy nemzetközi feladata végrehajtásakor előtérbe kerül, amikor nagyobb tömegű hadfelszerelést nagy távolságra szükséges eljuttatni. A vasúti ágazat alkalmazása elsősorban nagy volumenű hadfelszerelés szállításakor, 200–1500 kilométeres távolságok között a legcélszerűbb. (F. R.) → *közlekedési támogatás*

Vauban, Sébastien le Pestre de (1633–1707): Franciaország marsallja, hadmérnök és hadtudós. 1655-ben XIV. Lajos király tényleges hadmérnöke (ingénieur ordinaire du roi) lett és számos várvívásban vett részt. 1658-ban már főhadmérnökként irányította Gravelines elleni ostrommunkálatokat, amelynek sikerét követően már minden fontos erődítmény elfoglalását ő vezette. Nemcsak a várak bevételében, hanem építésükben is jeleskedett: 1662-ben kezdett hozzá az első erőd, Dunkerque átépítéséhez, a következő évtizedek alatt pedig 33 új erődöt épített, és több mint 300 erődöt újított fel. A Spanyol-Németalföld elleni háborúban (1672–1679) a korábbi tapasztalataira alapozva kipróbálta újszerű ostromtechnikáját, a parallelrendszert, amelyet először Maastricht ellen alkalmazott, átütő sikerrel. Philippsburg ostroma során (1688) bevezette másik nagy találmányát, a pattintott lövést. Az új ostromtechnikának köszönhetően sorra foglalta el az ellenség kulcserődjeit. Ugyancsak nevéhez fűződik a kézi lőfegyver csövére kívülről ráhúzható szurony feltalálása, amely a csőbe tűzött szuronnyal ellentétben már nem akadályozta a lövést. 1688-ban altábornaggyá léptetik elő, 1703-ban marsalli rendfokozatot kapott. Gyakorlati hadmérnöki tevékenységével a következő másfélszáz évre meghatározta mind az erődépítészet, mind az ostromtechnika fejlődési irányát. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

védelem átfogó értelmezése: a Nemzeti Biztonsági Stratégia az ország védelmét átfogó módon értelmezi, mind a hon védelme, mind a katasztrófák elleni védekezés nemzeti ügy. A honvédelem nem egyenlő a katonai védelemmel. A biztonság katonai és civil oldala nem különülhet el. A veszélyek elhárítása csak a katonai, civil és rendvédelmi képességek együttes alkalmazásával érhető el. Az együttműködés és kooperáció elengedhetetlen feltétele a siker elérésének. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

védelem: a harctevékenység egyik fajtája, amelyet a csapatok a támadó ellenséggel szemben előre előkészített vagy a harc folyamán elfoglalt és berendezett sávban, körzetben, körletben folytatnak. Célja lehet a terep természetes és mesterséges akadályait kihasználva az erőfölényben lévő ellenség előrevonásának, szétbontakozásának, harcba lépésének akadályozásával, jelentős veszteség okozásával, terep fontosabb körleteinek, (terepszakaszainak, objektumainak) megtartásával, az erők és eszközök megőrzésével a támadásának megtörése, illetve kedvező feltételek megteremtése az eredeti helyzet visszaállításához, vagy a támadásba való átmenethez. A csapatok ~be mehetnek át az ellenséggel közvetlen

harcérintkezésben, illetve azon kívül, a hadi tevékenységeket megelőzően, valamint annak folyamán. A védelmi alkalmazására sor kerülhet hadászati, hadműveleti és harcászati szinten. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

védelemföldrajz: a regionális katonaföldrajz része, a földrajzi környezet, illetve valamely földrajzi térség komplex biztonságát fenyegető katonai és nem katonai jellegű veszélyeket, kialakulásuk lehetőségeit, azok jellegét, nagyságát és várható fejlődési tendenciáját, valamint a földrajzi környezet és a veszélyforrások összefüggéseit kutatja. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

védelemgazdasági potenciál: a nemzetgazdaság védelem érdekében mozgósítható erőforrásai által előállítható teljesítményt nevezzük ~nak. Krízisidőszakban gazdaságmozgósítás révén aktivizálódik. A ~ nem egy állandó érték, hanem a krízishelyzet során folyamatosan változik. A kezdetben rendelkezésre álló tényezőket statikus elemeknek tekintjük. Ide tartoznak a meglévő erőforrások, mint a népesség, azon belül a védelmi feladatokra felkészített állomány, az infrastruktúra elemei, épületek, gépek, járművek, gyártóeszközök, anyagi és infrastrukturális készletek, tartalékok. Honvédelmi célú igénybevételüket jogszabályok határozzák meg. Ezen erőforrások a felhasználás során elfogynak, tönkremennek. A ~ dinamikus része az, hogy mennyire képes a nemzetgazdaság a fogyást pótolni. Ez határozza meg, hogy milyen magasan tartható a védelem szintje. Ez döntően a gazdasági biztonság és a technológiai biztonság szintjétől, a gazdaság túlélőképességétől függ. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

védelem-gazdaságtan: a hadtudomány azon – közgazdaság-tudománnyal, valamint gazdálkodás- és szervezéstudománnyal diszciplináris – tudományágazat, amely a honvédelem és a nemzetgazdaság kapcsolatát és kölcsönhatásait vizsgálja. Így kutatási témakörei közé tartozik a nemzetgazdaság erőforrásainak védelemi célú felhasználása, a gazdasági növekedés és a védelmi kiadások kapcsolata, a különleges jogrendi időszaki feladatok gazdasági támogatása (gazdaságmozgósítás) és annak normál időszaki tervezése (gazdaság védelmi felkészítése), a haderő hadianyaggal és hadfelszereléssel történő ellátásának biztosítása, a beszerzési programok hatékony menedzselése, a hadiipar és a haditechnikai kereskedelem működése, a haditechnika fejlődési irányainak és a fegyverkezési verseny törvényszerűségeinek megismerése, valamint a védelmi szektor költségvetési szervezetei gazdálkodásának elemzése és fejlesztése. További feladata, hogy a gazdálkodástudományok legújabb eredményeit a védelmi szektor számára interpretálja, s ezáltal annak vezetési, gazdálkodási és működési hatékonyságát javítsa, s ezen keresztül az ország katonai erejét növelje. Fontos megjegyezni, hogy miközben az előzőekben megfogalmazottaknak megfelelően a volt szocialista országokban a ~ a hadtudomány része, és alapvetően hadtudománnyal foglalkozó szakemberek művelik, addig nyugaton – különösen az angolszász országokban – a ~ a közgazdaságtudományok egyik ága, és főleg közgazdászok alkotnak a területen. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

védelempolitika: az államok háborúra való felkészülésével, a haderők fejlesztésével, a hadsereg, az egész védelmi szektor felépítésével, működésével és fejlesztésével foglalkozik. Magába foglalja a ~i célok, stratégiák, eljárások és eszközök összességét. A ~át a kül- és biztonságpolitikából vezetik le. Diszciplínaként vizsgálja a kormány programját a védelmi ágazatban és a katonai honvédelem területén, elemzi és értékeli a honvédelemmel kapcsolatos kormány-

zati célokat, terveket és megvalósításukhoz szükséges eszközöket, nemzetközi összehasonlításokat végez. Szakpolitikaként a ~ a kormányzati/szövetségi stratégia megvalósítása, olyan döntések meghozatala, amely a honvédelmi miniszteri program, a szakpolitikai stratégia, a katonai szakmai tervek és a honvédelmi feltételek javítására irányul. A ~ elnevezése az elmúlt évtizedekben többször változott Magyarországon: a szocializmus időszakában – a Varsói Szerződésben megszokott módon – katonapolitikának hívták, majd a nemzeti önállósodás és rendszerváltozás időszakában honvédelmi politikának keresztelték át. A katonapolitika a hatalmat gyakorló kommunista párt kezében tartott politikai eszköz volt, amely leszűkült a hadsereg kérdéseire. A honvédelmi elnevezés (például honvédelmi törvény, honvédelmi szabályok) azonban már akkor is az egész ország háborús védelmével kapcsolatos feladatokat határozta meg. A magyar szakirodalomban az 1990-es évek elejétől kezdett meghonosodni a ~ szakkifejezés (például az országgyűlési ~i alapelvek 1993-ban), bár kizárólagos használata még ma sem létezik, jogszabályokban továbbra is a honvédelmi politika elnevezés dominál. A biztonság- és védelempolitikai alapelvek 1998-as országgyűlési vitájánál az Országgyűlés a ~át elfogadta a honvédelmi politika szinonim értelmezéseként. Nemzetközileg a ~ fogalom használata dominál, egyedül Oroszországban maradt meg a katonapolitika elnevezés. A ~ a haderő funkcióit mindig az általános politikai céloknak és érdekeknek rendeli alá, az adott történelmi időszaknak megfelelően határozza meg, a szakpolitikát ennek megfelelően alakítja. A hadsereg – jellegéből fakadóan – mindig az elrettentés és védelem eszközeként szolgál, feladatai sokfélék lehetnek, fel lehet használni egy másik állam, politikai csoport vagy az egész társadalom ellen. Mivel a korszerű haderő képes az országot egy esetleges külső agressziótól megvédeni, a szervezetnek ez a képessége megkülönböztetett szerepet biztosít számára az állam intézményrendszerében. A védelmi funkció ugyanakkor komplikációkat is okoz a haderő nagysága, jellege és képességei tekintetében. A hadseregnek egyik oldalról olyan erősnek kell lennie, hogy képes legyen elhárítani a lehetséges agressziót vagy meg tudjon küzdeni az új biztonsági kihívásokkal és fenyegetésekkel, másik oldalról pedig meg kell felelnie az arányosság, a korszerűség és a finanszírozhatóság követelményeinek. Az eltúlzott fejlesztések, a robosztus haderőépítés (Magyarországon például az 1950-es évek elején) nemzetközi feszültséget, háborút és fegyverkezést generálhat, másik oldalról pedig egy elhanyagolt, gyenge és rosszul felszerelt fegyveres erő az ország szuverenitásának elvesztését is okozhatja. Ezért a reális helyzetmegítélés, az ésszerű kalkulációk, a fegyveres erők fenntartása és fejlesztése mindig fontos feladatot jelentenek a ~ számára, amely egy demokratikus országban politikai és társadalmi viták eredményeképpen, ideális esetben nemzeti konszenzussal alakul ki. A ~ formálását számos tényező befolyásolja: *a)* a biztonsági helyzet; *b)* a fegyveres erőknek a külpolitika megvalósításában betöltött szerepe; *c)* a szövetségi rendszeri tagság; *d)* az ország és a haderő helyzete; *e)* a gazdasági lehetőségek; *f)* a stratégiai kultúra; *g)* a hadsereg és a társadalom kapcsolata stb. Minden időszaknak, rendeltetésés feladatváltozásnak, fejlesztési periódusnak megvan a maga sajátossága, bizonytalansága és kockázata. A hidegháború utáni „hurráoptimizmus", a fegyveres erők tartós leépítése, a katonai erőforrások egy részének polgári célokra fordítása (az úgynevezett peace dividend, békeosztalék szakpolitikája) például képtelenné tette a gyors politikai váltást, a terrorizmus elleni globális harc hatékony megvalósítását. A katonai kiadások és a hadseregek több évtizedes, mértéktelen

csökkentésének máig ható kedvezőtlen kihatásai vannak a haderők felszereltsége, kiképzése és fenntarthatósága szempontjából. Ez Magyarországon is érezteti hatását. A negatív tendencia megtorpanása csak annak köszönhető, hogy a változó biztonsági környezet miatt módosultak a haderők funkciói: a terrorizmus elleni harc, békefenntartás és -építés feladatai, napjainkban pedig a kollektív védelem új képességek kialakítását igénylik. A haderő és a politika bonyolult kapcsolatrendszerének tudományos vizsgálata az 1970-es években kezdődött az Egyesült Államokban, amikor különböző tudományágak (politikatudomány, közgazdaságtudomány, hadtudomány, jogtudomány) összehasonlító módszertannal kezdték el vizsgálni egyes nagyhatalmak (USA, Szovjetunió, Kína, Franciaország, Nagy-Britannia) fegyveres erőit, nemzetvédelmi megoldásait, katonai kapacitásait. A kutatási cél az volt, hogy az egyes nemzeti védelempolitikák komparatív elemzésével egyrészt „feltérképezzék" az adott állam fegyveres erőivel kapcsolatos helyzetet, másrészt olyan elméleti modelleket és tipológiákat alkossanak, amelyek segítenek megérteni a vizsgált ország ~i ambícióit, katonai erejét, haditechnikai potenciálját, nemzetközi biztonságpolitikai kapcsolatrendszerét. Hosszabb távon pedig arra törekedtek, hogy kialakítsanak egy szakpolitikát támogató koherens ~i diszciplínát. A kutatómunka – az interdiszciplináris jelleg miatt – általában egyetemeken folyt, illetve kutatóintézetekben, ahol sokféle szakértelmet, tudást és elemzési technikát lehetett igénybe venni a vizsgált kérdések és problémák megértéséhez. A haderőket, védelmi kérdéseket vizsgáló komparatív elmélet és módszertan az USA-ból kezdett elterjedni először Nyugat-Európába, majd Ázsiába és Dél-Amerikába. Hazánkban a rendszerváltozás után jelent meg, amikor kutatóintézetek és alapítványok kezdtek el foglalkozni a ~ kérdéseivel. A magyar kutatói szféra legismertebb intézménye a közel 30 éves Stratégiai és Védelmi Kutatások Központja, amely most a Nemzeti Közszolgálat Egyetem keretein belül működik. A ~i diszciplína népszerűsége a fokozatosan szélesedő vizsgálati szemléletben, az egzakt kutatási módszertanban és az interdiszciplináris befogadó jellegében rejlik. (Sz. Z.) → *biztonság- és védelempolitika*

védelmi célú tartalék: gazdaságmozgósítási helyzet során az igénykielégítés egyik formája, s így a védelemgazdasági potenciál statikus elemének a része. Az állam – különböző állami szervek vagy általuk megbízott gazdasági szereplők kezelésében és fenntartásában – védelmi célú tartalékokat képez hadfelszerelésből, haditechnikai eszközökből és hadianyagokból (mozgósítási zárolt készlet), infrastrukturális és információs technológiai elemekből és eszközökből (sínek, hídelemek, hírközlési eszközök stb.), ellátásbiztonsági feladatok szempontjából kritikus fontosságú készletekből és anyagokból. Ezen igénykielégítési forma előnye, hogy jól tervezhető, hátránya, hogy a készletek fenntartása költséges, valamint azon anyagok esetén, amelyek lejárati szavatossággal rendelkeznek, a készletek folyamatos megújítása is szükséges. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

védelmi igazgatás: a közigazgatás részét képező feladat- és szervezeti rendszer, amely az állam védelmi feladatainak megvalósítására létrehozott, valamint e feladatra kijelölt közigazgatási szervek által végzett végrehajtó, rendelkező tevékenység; magában foglalja a különleges (rendkívüli) jogrendre történő normál időszaki felkészülést, továbbá a minősített időszakok és helyzetek honvédelmi, polgári védelmi, rendvédelmi, védelemgazdasági, lakosságellátási feladatainak tervezésére, szervezésére, a feladatok vég-

rehajtására irányuló állami tevékenységek összességét. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

védelmi ipar: fogalma a hadiipar kiterjesztéseként jött létre, bevonva olyan rokon iparágakat, amelyek egyre inkább összefonódnak a hagyományos értelemben vett hadiiparral. Így a hadiipari vállalatok mellett beletartoznak a védelmi szektor egyéb szervezetei, például a rendvédelmi szervek, nemzetbiztonsági szolgálatok, magánbiztonsági cégek stb. számára termékeket és szolgáltatásokat kínáló vállalatok is. (Védőeszközök, gépjárművek, információbiztonsági szolgáltatások, személy- és vagyonvédelmi eszközök, biztonságtechnikai rendszerek stb.) A nemzetgazdasági tevékenység strukturális osztályozásánál a védelmi ipar (akárcsak a hadiipar) mint statisztikai kategória nem létezik, mivel a védelmi ipari vállalatok profiljuk és tevékenységük alapján a nemzetgazdaság különböző ágazataiba, ágaiba és szakágazataiba tartoznak. (T. B.) → *védelem-gazdaságtan*

védett frekvencia: a ~ák a korlátozott frekvenciák jegyzékében meghatározott olyan frekvenciák, amelyeket a saját csapatok használnak, és amelyeken a nem szándékos (kölcsönös) rádiózavarok kialakulásának előfordulását a minimálisra kell csökkenteni. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

védőkörlet: a terep azon része, ahol a védelemben lévő zászlóalj harcrendjében lévő, harci, harci támogató és harci kiszolgáló támogató kötelékei helyezkednek el. Alapját a terep és mesterséges akadályokkal összhangban védelemre előkészített és berendezett századtámpontok alkotják. A ~ ezen kívül magába foglalja a tüzérég, a harckocsik, a páncéltörő fegyverek, a légvédelmi eszközök tüzelő állásait, a parancsnoki vezetési pontokat, a tartalék-, a megtévesztő támpontokat, állásokat, az egyes akadály-terepszakaszokat, reteszállásokat is. A ~ méreteit az elöljáró parancsnok a zászlóalj harci lehetőségeiből, a reá háruló harci feladatokból, az ellenség erejéből és várható tevékenységéből, a terep jellegéből kiindulva határozza meg. A ~et az arcvonal felől a védelem peremvonala, a szárnyak felől a sávhatárok, hátul a második lépcső (tartalék) támpontja határolja. A zászlóalj szélessége az arcvonalban elérheti az 5 km-t, míg a mélysége 3 km-ig terjedhet. Vízi akadályok védelme esetén, előretolt állásokban szélessége meghaladhatja az 5 km-t. Erdős-hegyes viszonyok, valamint lakott település védelme estén a ~ kiterjedése kisebb is lehet. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

végbiztosítás: a csapatok fedezőbiztosításának része. Rendeltetése: *a)* a menetelő, visszavonuló kötelékek hátának fedezése; *b)* az ellenség rajtaütésének megakadályozása; *c)* a főerők zavartalan mozgásának biztosítása; *d)* kedvező feltételek teremtése a főerők esetleges harcba lépésének biztosítására. A ~ szerve az utóvéd, illetve az utóőrs. Az utóvédet zászlóaljharccsoport-erőben alkalmazzák a hátulról jövő nagyobb erejű támadás, rajtaütés elhárítására. Az utóőrsöt század- vagy szakaszerőben jelölik ki végbiztosítói feladatok ellátására. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

végkielégítés: ~ illeti meg a tiszti, altiszti állomány tagját a szolgálati viszonya felmentéssel történő megszüntetése esetén, és a szerződéses tiszti, altiszti állomány tagját, ha a szolgálati viszonya a szerződésben vállalt szolgálati idő leteltével szűnik meg, kivéve, ha megszakítás nélkül hivatásos állományba veszik. A ~t a felmentési idő utolsó napján, a szerződésben vállalt szolgálati idő leteltével történő jogviszony megszűnés esetén pedig a szerződés lejártakor kell kifizetni. A ~ összege, ha a tiszti, altiszti

állomány tagjának szolgálati viszonyban töltött ideje legalább: *a)* három év: egyhavi; *b)* öt év: kéthavi; *c)* nyolc év: háromhavi; *d)* tíz év: négyhavi; *e)* tizenhárom év: öthavi; *f)* tizenhat év: hathavi; *g)* húsz év: nyolchavi; *h)* huszonöt év: kilenchavi; *i)* harminc év: tízhavi távolléti díjnak megfelelő összeg. Nem illeti meg ~ a tiszti, altiszti állomány tagját abban az esetben: *a)* jogviszonyának felmentéssel történő megszüntetésére azért kerül sor, mert szolgálati beosztásában nem foglalkoztatható tovább, mivel annak ellátására teljesítményértékelése alapján alkalmatlan; *b)* jogviszonyának felmentéssel történő megszüntetésére azért kerül sor, mert nemzetbiztonsági szempontból a katonai szolgálatra alkalmatlan; *c)* jogviszonyának felmentéssel történő megszüntetésére azért kerül sor, mert megváltozott munkaképességű személyek ellátására szerzett jogosultságot; *d)* a tiszti, altiszti állomány nő tagja esetében a jogviszony felmentéssel történő megszüntetésére azért kerül sor, mert legalább negyven év jogosultsági ideje alapján öregségi teljes nyugellátásra szerzett jogosultságot. A ~ összegének felére jogosult a tiszti, altiszti állomány tagja abban az esetben, ha jogviszonyának felmentéssel történő megszüntetésére azért kerül sor, mert szolgálati beosztásában nem foglalkoztatható tovább, mert annak ellátására nemzetbiztonsági szempontból alkalmatlan. Ha a tiszti, altiszti állomány tagja a szolgálatteljesítési kötelezettség alóli mentesítés ideje alatt bármely költségvetési szervvel, vagy költségvetési szerv legalább többségi befolyása alatt álló bármely a polgári perrendtartásról szóló törvény szerinti gazdálkodó szervezettel teljes vagy részmunkaidős jogviszonyt létesít: *a)* ezt a tényt a korábban munkáltatói jogkört gyakorlónak köteles haladéktalanul írásban bejelenteni; *b)* a felmentési időből hátralevő idő tekintetében illetményre nem jogosult; *c)* ~re nem jogosult, azonban új jogviszonyában a ~ alapjául szolgáló időszak számítása során a felmentéssel megszüntetett jogviszony alapján ~re jogosító idejét is számításba kell venni. (I. A.) → *humánpolitika, személyügy*

Vego, Milan N. (1973–): amerikai katonai teoretikus, a katonai stratégiai, hadászati és összhaderőnemi, valamint tengeri hadviselési elméletek egyik vezető szakértője. Az egykori Jugoszláviában, a mai Boszniai-Hercegovinai Capljinában született 1973-ban. A Jugoszláv Haditengerészeti Akadémián (1961), majd a Belgrádi Egyetemen szerzett diplomát egyetemes és amerikai történelem szakokon. A jugoszláv haditengerészet tisztje volt 1973-ig, majd az Egyesült Államokba emigrált. Pár év útkeresés után a hetvenes évek végétől tudományos pályára lépett (George Washington Egyetem, Washington, D. C.; Haditengerészeti Kutató Központ, Alexandria, Virginia; Idegen Hadseregek Kutató Központja, Ft. Leavenworth, Kansas; Védelmi Hírszerző Főiskola és Szimulációs és Hadijáték Központ a Nemzet Védelmi Egyetemen, Washington, D. C.). 1991-től a professzor az Egyesült Államok Haditengerészeti Akadémiájának (Newport, Rhode Island) Összhaderőnemi Tanszékén. Kezdetben, alapozva a jugoszláviai tapasztalataira a keleti blokk, a szovjet haditengerészeti stratégiát és hadművelet-elméletet, harcászatot kutatta, publikálta, illetve oktatta. Később egyre inkább az integratív katonai elméletek felé fordult és az összhaderőnemi hadviselés törvényszerűségei kerültek a kutatásai fókuszába. Főbb művei: *Soviet Navy Today* (London, Arms & Armour Press, 1986); *Soviet Naval Tactics* (Annapolis, MD, Naval Institute Press, 1992); *Austro–Hungarian Naval Policy, 1904–1914* (London, Frank Cass, 1996); *Naval Strategy and Operations in Narrow Seas* (London, Frank Cass, 1999; 2nd revised edition, 2003); *Operational Warfare* (Newport, RI, Naval War College, September 2000); *The*

Battle for Leyte 1944: allied and Japanese Plans, Preparations and Execution (Annapolis, MD, Naval Institute Press, 2006); *Joint Operational Warfare: Theory and Practice* (Newport, RI: Naval War College, 2007; U.S. Government Printing Office, reprint September 2009). (K. Z.b) → *hadművészet*

végrehajtás irányítása: a harctevékenység végrehajtása – a szervezeti szinttől és szituációtól függően – a végrehajtás vezetését, irányítását foglalja magába. A katonai szervezet tevékenységének megszervezését követően – a végrehajtás során – az erőforrások megtervezettek szerinti mozgásba hozatala történik a célok teljesítése érdekében. A haderőben elfoglalt helyétől, szerepétől és a tevékenység jellegétől függően – a végrehajtás vezetése, irányítása – különböző módon realizálódhat. Ez alsó vezetési szinteken a személyes vezetés, a szervezetek többségének különböző szintjein a koordináció, míg a szervezeti hierarchia magasabb szintjein – így elsősorban az összfegyvernemi (gépesített dandár) kötelékek tekintetében – a ~ kibernetikai megközelítésével valósul meg a célrendszer teljesítése. A parancsnok által kitűzött cél elérésére kialakított, megtervezett és megszervezett folyamatba csak szükség esetén szabad beavatkozni, akkor, ha nem biztosított annak teljesítése, illetve fölösleges erőforrás felhasználást eredményezhet. Személyes vezetés, vagy parancsnoklás (Fayol) dominánsan raj- és szakaszszinten realizálódik, ahol a parancsnok a személyes jelenlétével, ráhatással (utasítással, megbízással), egyéni befolyásolással biztosítja a szervezet elé állított cél elérését. A parancsnoklás a katonai szervezeti vezető által folytatott kommunikáció módjával és minőségével, az alárendeltekkel közösen kialakított, elfogadott és követett motivációs rendszer következetes realizálásával, valamint a helyzethez, szervezethez igazított, megfelelően alkalmazott vezetési stílussal valósítható meg. Koordináció általában századnál magasabb szinttől fölfelé valósul meg, amikor a parancsnok az előre nem érzékelhető tevékenységet, illetve a feltételek megváltozása következtében kényszerül módosítani, újra összehangolni az erőket, eszközöket, és ezzel biztosítja a célok teljesítését. A folyamatok végrehajtásának irányítása az elöljáró szervezet vezetés-irányítási rendszerében (a ~ kibernetikai megközelítéssel történő vizsgálata alapján) az alárendelt szervezet elé tűzött cél (kívánt hatás) teljesítését (elérését) biztosító tevékenysége. Az elöljáró szervezet a zavaró hatás elhárítását (cél teljesítését) izolálással (elszigeteléssel), vezérléssel és szabályzással segíti elő (biztosítja). Az izolálással a parancsnok a nem kívánt hatások szervezeti elérését gátolja meg. A vezérlés során az elöljáró parancsnok előre gondoskodik arról, hogy a zavaró hatások az alárendelt szervezetet felkészülten érjék és elősegíti a zavaróhatások minimalizálását, elhárítását. Amikor a szervezeti cél teljesítése, azaz a kívánt hatás (meghatározott cél) elérése veszélybe kerül, akkor az elöljáró parancsnok szabályzással beavatkozik az alárendelt szervezet tevékenységi rendszerébe, és ezáltal garantálja annak teljesítését. A harctevékenység végrehajtásának vezetése, irányítása során a parancsnoknak és törzsének, vagy a parancsnoki csoportnak állandó informálódását, az alárendeltek informálását, a változó helyzetekre való gyors reagálást szükséges biztosítani a harci célrendszer teljesítése érdekében. Ebben az időszakban – alapvetően problémakezelést, problémamegoldási vezetői tevékenységet szükséges a parancsnoknak végeznie. Ez a tevékenység nem teszi lehetővé sem térben, sem időben a részletes – minden részletre kiterjedő – vezetői értékelést és döntéshozatalt. A feltételek, a reagálási idő szűkössége végett a parancsnok harchelyzetben, a dinamikai tevékenység vezetése során másként, más módszerrel hoz döntést,

elhatározást. A dinamikai tevékenység vezetése során a parancsnok az eredeti elhatározásának megvalósítására törekszik. A vezetői folyamat problémamegoldási metodikájának alkalmazásával a parancsnok a kritikus helyzetben azonnal reagálhat a felmerült problémára annak érdekében, hogy a köteléke teljesítse feladatát, küldetését. A parancsnok gyors döntése, illetve az azonnali reagálása harcintézkedés, illetve utasítás formájában valósulhat meg az alárendelt szervezet irányába. (C. O.) → *katonai vezetés*

vegyes aknamező: olyan aknamező, amelynek határain belül harckocsi elleni aknák és gyalogság elleni aknák egyaránt találhatóak. Rendeltetése az ellenséges harckocsik, harcjárművek, gépjárművek és gyalogság együttes alkalmazása esetén azok mozgásának akadályozása, harcképtelenné tétele vagy megsemmisítése. A ~ telepíthető soronként rendszerben vagy szórással, rendszer nélkül. Rendszerben telepítve, a sorok állhatnak egynemű aknákból (harckocsi vagy gyalogság elleni), illetve a soron belül lehetnek 3–4 aknából álló aknacsoportok. Az aknacsoporton belül általában 1 darab harckocsi elleni és 2–3 darab gyalogság elleni akna telepíthető. A gyalogság elleni aknákat a harckocsi elleni akna köré, annak rendszerint az ellenség felőli oldalára telepítik. Szórással telepítés esetén a két aknatípust egyidejűleg juttatják ki a terepre. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

vegyes rendszerű haderő: a vegyes személyi kiegészítési rendszer amelyben a béke tényleges állományt hivatásos, szerződéses, továbbszolgáló és hadköteles katonák alkotják. A Magyar Honvédség 2004 előtt ~ volt, de a német haderő is a hadkötelezettség felfüggesztése előtt. Előnye a tervezhető tartalékképzés. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

vegyi csapás: a légierő vagy tüzérség által vegyibombákkal, légi kiöntőkészülékekkel, vegyi lövedékekkel, vegyi rakétákkal, sorozatvetőkkel meghatározott célpontra, harcrendi elemekre, egyéb objektumokra mért csapás. Hatékonysága függ a váratlanság mértékétől, a csapást szenvedett személyi állomány vegyi védettségétől, felkészültségétől és fegyelmétől. A felsoroltak figyelembevételével a ~ körzetében a személyi állomány vesztesége 10–70% között változhat. A csapáskörzet több napig veszélyes lehet az élőerő és minden élőlény számára. A ~ következtében képződő mérgezőharcanyag-felhő a szél irányától, sebességétől, a levegő függőleges stabilitásától, valamint a tereptől függően jelentős távolságra juthat el, és veszteséget okozhat a csapatoknak. A ~ körzetében, szükség szerint a mentőosztag igénybevételével el kell végezni a ~ következményeinek felszámolását. A ~ körzetét fel kell deríteni, határait megjelölni, kerülőutat kijelölni, átjárót nyitni, fontosabb területen a terep vegyi mentesítését végrehajtani. A ~ alapadatainak (csapásmérő erők, alkalmazott mérgező harcanyag, a csapás helye és ideje) pontos megállapítása, illetékes helyre továbbítása a ~ vegyihelyzet-értékeléshez nélkülözhetetlen. (B. T.) → *ABV-támogatás*

vegyi fegyver: a mérgező harcanyagoknak az élő szervezetekre (emberekre, állatokra, növényekre) gyakorolt káros hatásán alapuló fegyver, a tömegpusztító fegyverek egyik fajtája. A ~ a mérgező harcanyagokból és a célba juttató eszközökből áll. Az eredetileg gáz, cseppfolyós vagy szilárd halmazállapotú mérgező harcanyagok a harcok területén vagy a hátországban gáz, cseppfolyós és aeroszol formában szennyezik a levegőt, a terepet, a technikai eszközöket és az embereket. A ~ek fajtái: vegyi rakéták, vegyibombák, vegyi töltetű tüzérségi lövedékek,

vegyiaknák, légi kiöntők, aeroszolgenerátorok. (B. T.) → *ABV-támogatás*

vegyi fegyverek tilalma: a vegyi fegyverek első tilalmát az 1925-ös genfi jegyzőkönyv mondta ki, igaz, az a vegyi- és biológiai fegyverek még csupán az „elsőkénti használatát" tiltotta. 1993-ban Párizsban írták alá az államok a vegyi fegyverekről szóló egyezményt, amely 1997-ben lépett hatályba, és igen széles körben került elfogadásra. Annak lényege egy átfogó tilalmi rendszer elfogadása, ami a fejlesztés és birtoklás tilalma mellett az alkalmazás tilalmát is rögzíti. Megengedi ugyanakkor a békés célú fejlesztést és felhasználást, valamint a belső zavargások megfékezése, tömegoszlatás céljára történő alkalmazást. (L. T.) → *hadijog*

vegyi felderítés: szakfelderítés, a feladatkörébe a vegyi-, sugárfelderítő alegységeknek azok a szak- és szakharcászati tevékenységei tartoznak, amelyek a mérgező harcanyagok alkalmazása kezdeti időpontjának, jelenlétének, térbeli helyének és mozgásának, fizikai és kémiai jellemzőinek megállapítását (mérését) célozzák. Megjelölik a szennyezett terepszakasz határait, kijelölik annak megkerülési útvonalát. Szükség szerint megállapítják az adott terület időjárási adatait, a szennyezett közegből (talajból, vízből, élelmiszerből stb.) mintát vesznek, a felderítés eredményeit továbbítják az illetékes elöljáró szerveknek. A ~ a vegyi fegyverek létrehozásával egyidejűleg, az első világháborúban alakult ki. Tartalma és módszerei a vegyi fegyverek fejlődésével párhuzamosan változtak. Ma már a vegyipari katasztrófák ~ében is részt vesznek a vegyi, sugárfelderítő szakalegységek, együttműködve a katasztrófavédelem szakembereivel. A ~ a mérgező harcanyagok (ipari mérgek) észlelésének és kimutatásának módszere szerint lehet: érzékszervekkel végzett közvetlen felderítés (szubjektív módszer: látás, szaglás stb.), felderítés mérőműszerekkel (objektív módszer: fizikai, kémiai elveken alapuló kimutatási eljárások). A ~ a vegyi és sugárfelderítők tevékenységének módja szerint végrehajtható figyeléssel és felderítő járőrözéssel, kiegészítve mintavétellel és laboratóriumi vizsgálattal. A végrehajtás helye, közege szerint megkülönböztetnek földi, légi és vízi ~t. A ~ végrehajtására különféle hordozható és járműbe építhető, kézi vagy automata vegyifelderítő-eszközöket használnak. A lézeres vagy infra távfelderítőeszközök alkalmazásával 5–15 km távolságról kimutatják a mérgező harcanyag jelenlétét, milyenségét és koncentrációját. ~ az ABV-védelmi támogatás fontos feladatát jelentő ABV-szakfelderítés részfeladata. A ~ és a sugárfelderítés, valamint a nem szakbiológiai felderítés lehet egymást követő, de lehet egybeeső feladat is, ezért az ABV-felderítés szervezeteit úgy alakították ki, hogy külön-külön vagy egyidejűleg is képesek legyenek a három feladatot megoldani. (B. T.) → *ABV-támogatás*

vegyi gránát, vegyi lövedék: különleges tüzérségi lövedékek, gránátok. (B. T.) → *ABV-támogatás*

vegyi háború: a vegyi fegyverek alkalmazásának (az első világháborúban történt tömeges bevetésüket követően) elsősorban a politikai, diplomáciai és köznapi szóhasználatban, illetve a szakirodalomban elterjedt és még napjainkban is gyakran használt megnevezése. A ~ általános értelmezése szerint e fogalom körébe tartozik a mérgező, gyújtó és ködképző anyagok, növényzetpusztító szerek (fitotoxikus anyagok), könnyfakasztó gázok (tömegoszlató gázok), valamint alkalmazási eszközeik háborúban való használata. Szűkebb értelemben és elsősorban a vegyi harc elnevezésen pedig csak a mérgező fegyverek bevetését értik. A ~ valójában pontatlan elnevezés, mert

a háború általánosabb kategória, így helyesebb a vegyi fegyverek háborúban, fegyveres küzdelemben (konfliktusokban), harcban való alkalmazásáról beszélni. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

vegyi mentesítés: személyekre, tárgyakra, terepre, valamint vízre és élelmiszerre került mérgező harcanyagok, toxikus ipari anyagok hatástalanítása, bontása, eltávolítása vagy elszigetelése különféle eljárásokkal. A ~sel szemben támasztott követelmények közé tartozik az időben történő beavatkozás. A védőeszköz nélkül vegyi csapást szenvedett vagy más módon szennyeződött személyi állományon azonnal el kell végezni a ~t. A személyi vegyi mentesítőcsomagban elhelyezett testbarát mentesítőoldatok lehetővé teszik az azonnali beavatkozást a test felületén, a ruházaton és a közvetlen személyi felszerelésen, s így gyors életmentő ön- és bajtársi segítséget nyújtanak. Amennyiben védőeszközben tartózkodó személyi állomány szennyeződött, a mentesítés végrehajtásának idejét a védőruha védőképessége szabja meg. A nagyobb védettséget nyújtó hermetikus küzdőterű harcjárművek mentesítését nem minden esetben kell végrehajtani. Szarinnal való szennyeződés esetén hat óra kivárás után a harcjárművek mentesítése szükségtelenné válik. A ~i technológiai folyamatok sokrétűek: hatástalanítás kémiai vagy fizikai módszerekkel, eltávolítás mechanikai módszerrel, a szigetelés módszere, a természetes lebomlás kivárása stb.; az alkalmazható vegyi mentesítő anyagok szerves, illetve szervetlen vegyületek (lúgok, savak, sók); az alkalmazható vegyimentesítő-eszközök: folyadékos mentesítőberendezések (mártó, permetező, nagynyomású rendszerek), hőlégsugaras mentesítőberendezések (forró levegős vagy nedves-gőzös eljárások): légi vegyi mentesítőberendezésekkel végzett mentesítési eljárások, ~i eljárások a víz, illetve levegő megtisztítására speciális szűrőberendezésekkel, élelmiszerek sokoldalú mentesítési eljárásai. Megkülönböztetünk azonnali, részleges és teljes ~t. Az azonnali mentesítés a bőrfelületet ért szennyezést követő egy percen belül meg kell kezdeni. A részleges mentesítés célja a műveleti képesség fenntartása, a veszélyes anyagokkal történő érintkezés csökkentése és a szennyeződés terjedésének korlátozása. A teljes mentesítés célja a szennyezett személyi állomány, a technikai eszközök, felszerelési tárgyak, fontosabb terepszakaszok mentesítése, elérve a szennyeződés minimalizálását vagy teljes mértékű megszüntetését. A teljes mentesítés megtörténtét minden esetben műszeres vizsgálat, illetve laboratóriumi ellenőrzés hitelesíti. Annak eldöntése, hogy melyik ~i eljárást alkalmazzák, függ a harcászati helyzettől, haváriaállapottól, a mérgező (harc-) anyag minőségétől, a szennyezést szenvedettek védettségi fokától, a rendelkezésre álló mentesítőerőktől és ~i eszközöktől. (B. T.) → *ABV-támogatás*

vegyimentesítő-anyag: olyan szerves, illetve szervetlen vegyület (lúg, sav, só), amelyet mérgező harcanyagok, veszélyes ipari mérgek hatástalanítására alkalmaznak. A ~ok mentesítő hatása elsősorban kémiai reakciókon alapszik, de a hatástalanításban közrejátszanak fizikai és fiziko-kémiai tényezők is. Univerzálisan használható a nagy aktívklór-tartalmú kalcium-hipoklorit ($Ca[OCl]_2$). A szerves vegyületek közül a nagy aktívklór-tartalmú klóraminok a leghasználatosabbak. A szervetlen vegyületek közül a nátrium-hidroxid (NaOH), a kálium-hidroxid (KOH), a kalcium-hidroxid ($Ca[OH]_2$) és az ammónium-hidroxid (NH_4OH) alkalmazható elsősorban a foszfororganikus mérgező harcanyagok hatástalanítására A korszerű nagynyomású mentesítőtechnológia alkalmazásával a vegyimentesítő-eljárásokban elterjedtek olyan, a felületre jól tapadó, minden mérgező harcanyaggal szemben ha-

tásos mikroemulziók, amelyek hatóanyaga kémiai reakcióba lépve a mérgező harcanyaggal hatástalanítja azt. (B. T.) → *ABV-támogatás*

vegyi szennyezettség: a mérgező harcanyagok (toxikus ipari anyagok) jelenléte a terepen, a levegőben, a személyeken, a technikai eszközökön, a vízben, a táplálékban és a különféle felületeken. A ~et a mérgező harcanyag (ipari méreg) típusával, mennyiségével (töménységével) és tulajdonságaival lehet jellemezni. A felületek ~ét a szennyezettség fokával (g/m^2) fejezik ki. A levegő, a víz, az élelmiszer és egyéb anyagok ~ét mg/l vagy g/m^3 mértékegységekben állapítják meg. A ~ foka függ a mérgező harcanyag alkalmazásának eszközétől, a tárgy helyzetétől, állapotától és a mikroklímától. Az időjárási tényezők hatására a mérgező harcanyagok (ipari mérgek) elpárologhat, vízzel hidrolizálnak, illetve egyéb tényezők hatására elbomlanak, s ezzel a ~ fokozatosan csökken. Ez a folyamat az önmentesülés. A ~ felszámolását célzó tevékenység a vegyi mentesítés. (B. T.) → *ABV-támogatás*

vegyi támadás: mérgező harcanyagok alkalmazása valamely célterületre, közegbe vagy felületre a csapatok vagy a lakosság, a növényzet (erdő, kultúrnövények) megsemmisítése, illetve harcképtelenné tétele céljából. A ~ végrehajtható vegyi csapásokkal, mérgező aeroszol és füst fejlesztésével, vegyiaknamező robbantásával, terepszennyezéssel, növényzetpusztító szerek repülőgépekről való kipermetezésével, illetve diverziós módszerekkel. (B. T.) → *ABV-támogatás*

vegyi zár: vegyiakna-zár; az ellenség mozgásának, manővereinek akadályozására, harctechnikai eszközeinek szennyezésére és csapatainak harcképtelenné tételére, meghatározott rendszerben telepített vegyiaknákkal, terepszennyezéssel vagy ezek együttes alkalmazásával létrehozott akadály. A ~ak a robbanózárak egyik csoportját képezik. A vegyiaknák töltete mérgező harcanyag, főleg a terep szennyezésére alkalmas maradó mérgező harcanyag (kénmustár, V-típusú mérgező harcanyagok). A ~akat a műszaki zárak rendszerében vagy önállóan telepíthetik. Az aknák két alaptípusa ismeretes: az egyik a mérgező harcanyagot robbantással szórja szét; a másik kipermetezi (az akna testben túlnyomást hoznak létre, a mérgező harcanyag szórófejen keresztül jut a terepre). A ~et rendszerint elektromos úton, távirányítással aktiválják. A felrobbantott vagy szennyezései létrehozott – huzamosabb ideig (napokig) – szennyezi a terepet, a személyi állományt védőeszköz felvételére kényszeríti. A ~at leküzdő fél előbb vegyi felderítést hajt végre, amikor is pontosan megjelöli a szennyezett terepszakasz határait, megkerülésre alkalmas utat jelöl ki, szükség szerint átjárót nyit, vagy a fontosabb szakaszon elvégzi a terepmentesítést A mérgező harcanyagok alkalmazását nemzetközi egyezmény tiltja, ennek megfelelően a ~ak alkalmazásának veszélye csökkent (az egyezményt alá nem író országok nem vállaltak kötelezettséget a tiltó rendszabályok betartására).

vegyi-, sugár-, ABV-felderítőeszköz: a vegyi felderítés a sugárfelderítés, valamint a nem szakbiológiai felderítés végrehajtásához felhasználható eszköz. A ~ök az ABV-anyagok kimutatásának, azonosításának, valamint monitorozásának alapvető berendezései. E felderítések végrehajtása gyakran egybeeshet, ezért a vegyi, sugárfelderítő szervezeteket úgy alakították ki, hogy külön-külön vagy egyidejűleg is képesek legyenek feladataikat megoldani. (B. T.) → *ABV-támogatás*

vegyi, sugár-, biológiai felderítés: olyan speciális szakfelderítési feladat, amelyet speciális felderítőeszközökkel ellátott, sajátos módszertan alapján felkészített személyi állománnyal rendelkező kötelékek, szervezetek hajtanak végre. Célja vizuális és más módszerekkel végzett információgyűjtés az ABV-csapások, kibocsátások tényéről, a közvetlen kialakuló veszélyekről. Az információgyűjtés kiterjed az értékelésekhez szükséges meteorológiai adatok gyűjtésére is. (H. H.) → *felderítés*

vegyi, sugár-, biológiai felderítés tervezése: a felderítési ciklus irányítási fázisának egyik összetevője, amely olyan a vegyi-, sugár és biológiai felderítésre (megfigyelésre) vonatkozó tervezés, amit hadműveleti vagy annál magasabb szintű kötelékek, szervezetek folytatnak egy meghatározott területre (körzetre) vonatkozóan. Megjegyzés: az adatgyűjtési terv tartalmazza a szakalegységek és más fegyvernemi, illetve a szakcsapatok kijelölt állományának vegyi, sugár- és biológiai felderítő (megfigyelő) tevékenységét. (H. H.) → *felderítés*

vegyi, sugár-, biológiai figyelés: a felderítési ciklus információgyűjtési fázisának egyik eleme, olyan tervszerűen végzett tevékenység, amikor vizuális megfigyeléssel vagy más módszerekkel megerősítjük, vagy elvetjük az ABV- csapás megtörténtét, illetve a szennyezés jelenlétét. Megjegyzés: magába foglalhatja az ellenség ABV- fegyvereinek használatára vonatkozó információk gyűjtését, az ABV-szennyezések előrejelzéséhez kapcsolódó kockázati tényezőket és meteorológiai adatokat. (H. H.) → *felderítés*

vegyi, sugárfelderítő (harc)jármű: a ~ vagy gépjármű, feladata az ABV-szennyezettség természetének, eloszlásának, mennyiségi jellemzőinek és meteorológiai adatoknak a meghatározása A mért adatokat GPS helymeghatározó rendszer segítségével megjeleníti és tárolja. Ezek alapján a felhasználó különböző NATO-kompatibilis CBRN-jelentéseket készíthet és továbbíthat. (B. T.) → *ABV-támogatás*

vegyifelderítő-eszközök: mérgező harcanyagok, toxikus ipari anyagok mérgek észlelésére, kimutatására és jelzésére szolgáló szaktechnikai eszközök, készülékek, szakgépjárművek, szakharcjárművek. A mérgező harcanyag-cseppek és aeroszolok levegőben, terepen, technikai eszközön, vagy felszereléseken való jelenlétének jelzése. Legegyszerűbbek közé tartozik a kémiai elven működő mérgező harcanyag kimutató papír (CALID–3), ezeket a katonák ruházatára helyezik el, az elszíneződés utal a mérgező harcanyag jelenlétére. A hordozható vegyi azonosító készlet kimutatócsövekkel van ellátva. Alkalmas a mérgező harcanyagok és toxikus ipari anyagok fajtájának kimutatására, továbbá megközelítő pontossággal a koncentráció mérésére. A fizikai kimutatási elven működő automata vegyi jelző készülékek a levegő folyamatos ellenőrzésére szolgálnak. mérgező harcanyag jelenléte esetén hangjelzést adnak. Automatikus ttávadat-szolgáltatásra is alkalmasak. A mintavevő felszerelés a mérgező harcanyagokkal szennyezett talajból, vízből, növényzetből, levegőből és egyéb anyagokból való mintavételre szolgál. A mintákat vegyi laboratóriumokban vagy mobil laboratóriumban elemzik. (B. T.) → *ABV-támogatás*

vegyihelyzet-értékelés: a terep, a levegő, a harceszközök és más anyagok, objektumok mérgező harcanyagokkal (toxikus ipari anyagokkal való szennyeződésének, illetve a szennyeződés jellegének és méretének, a csapatok veszélyeztetettségi fokának, valamint a vegyi fegyverektől (ipari kibocsájtásból) származó várható veszteségének meg-

határozása. Az értékelésből levont következtetéseken alapul a vegyivédelmi rendszabályok bevezetése, illetve megszüntetése és a csapatok harcképességének megítélése, valamint feladataik, tevékenységük szükség szerinti módosítása. A ~ alapadatai: *a)* a vegyi csapást (szennyeződést) kiváltó eszközök fajtája és mennyisége; *b)* az alkalmazott mérgező (harcanyag típusa; a csapás (szennyeződés) helye és ideje; *c)* az adott körzet időjárási adatai. A ~ általános adatai: a személyi állomány (lakosság) védettsége, elhelyezkedésének jellege, tevékenysége, az évszak, a terep jellege. A ~t a felsorolt adatok alapján értékelőtáblázatok (számítógépes programok) segítségével végzik. ~kor meg kell állapítani: *a)* a személyi állomány várható veszteségét; *b)* a harctechnikai eszközök és a tereptárgyak szennyezettségét; *c)* az elsődleges és másodlagos mérgezőharcanyag-felhő terjedési mélységét; *d)* a mérgező harcanyag állékonyságát. (B. T.) → *ABV-támogatás*

vegyivédelem: ABV-védelem; a ~ vegyi védelmi szolgálat személyeinek, szakcsapatainak, szakeszközeinek és anyagainak, alaprendeltetésbeli feladatainak összefoglaló elnevezése. Használata szakkifejezésekben például a ~ erői, a ~ eszközei; leggyakrabban melléknévként fordul elő, például ~i szaktiszt, ~i eszközök, ~i zászlóalj. Használatos a ~i szakfeladatok kifejezésére, hangsúlyozására is. (B. T.) → *ABV-támogatás*

vegyivédelmi anyag: a tömegpusztító fegyverek elleni (ABV-) védelem feladatainak végrehajtásához szükséges anyagok összessége. Közülük a legfontosabbak a vegyivédelemben használt anyagok, a vegyi és sugárfelderítésben használt anyagok, az ABV-mentesítőanyagok, a kiképzési és a javítóanyagok. (B. T.) → *ABV-támogatás*

vegyivédelmi csapat: ABV-védelmi csapat; olyan szakcsapat, amelynek rendeltetése a harctevékenységek vegyivédelmi (ABV-védelmi) támogatása. A ~okat az első világháború idején hozták létre a hadviselő államok hadseregeiben. A vegyi (vegyiharc-, gázharc-, gáz-) csapatok állományában gázfúvó és gázvezető, terepszennyező, vegyiaknavető, vegyiakna-telepítő, lángszóró, ködösítő és vegyivédelmi (gázvédelmi) csapatnemekből álló, egynemű vagy vegyes kötelékek voltak. Napjainkban a ~ok különféle olyan egységekből és alegységekből állnak, amelyek vegyi, sugár- és nem szakbiológiai felderítési feladatokat, a fegyverzet, a ruházat, a felszerelés és a személyi állomány vegyi és sugármentesítésével, fertőtlenítésével, valamint a terep mentesítésével kapcsolatos feladatokat hajtanak végre. A ~ok állományába tartoznak olyan alegységek is, amelyeknek rendeltetése gyújtófegyverek (lángszóró, reaktív lángvető stb.) alkalmazása, álcázó ködfüggönyök létesítése. A Magyar Honvédségben a ~okban az utóbb felsorolt alegységek nem, de tűzoltó szakalegységek megtalálhatók. A ~okhoz tartoznak még az ABV-helyzetértékelő és -tájékoztató központok, a ABV-védelmi laboratóriumok, a szakjavítók, a szakanyagellátó alegységek stb. Más hadseregekben a ~ok egységei és alegységei valamennyi haderőnem alakulatainak állományában megtalálhatók; megnevezésük, szervezeti struktúrájuk, ellátottságuk és feladataik különbözők. (B. T.) → *ABV-támogatás*

vegyivédelmi eszközök: vegyivédelmi műszer; a ~ az ABV-védelem alaprendeltetésbeli feladatait megvalósító eszközök és berendezések. Általánosságban ide sorolják mindazokat az eszközöket és berendezéseket, amelyekkel ellátják a különféle fegyvernemi és szakcsapatokat, valamint a vegyivédelmi szakcsapatokat. A ~höz tartoznak:

egyéni védőeszközök és kollektív védőeszközök, az ABV-felderítő (vegyi, sugár-, biológiai felderítő) műszerek és berendezések, az ABV-mentesítő (vegyi és sugármentesítő) eszközök és berendezések, tábori meteorológiai felszerelés, ABV-felderítő harcjárművek, ABV felderítő szakgépjárművek, ABV laboratórium-gépkocsik, tűzoltó szakgépkocsik és készülékek, ködképző eszközök és ködösítő berendezések, napalm tűzkeveréket bekeverő gépkocsi, lángszóró, reaktív lángvető, az ABV helyzetértékelő és -tájékoztató központ szakeszközei, vegyivédelmi javítóeszközök és műhelygépkocsik, a sugárzásmérő műszerek hitelesítőeszközei stb. Tágabb értelemben ide sorolhatók a csapatok felkészítését szolgáló vegyi védelmi kiképzőeszközök, imitációs eszközök, gyakorlóberendezések, sugárforrások, makettek stb. (B. T.) → *ABV-támogatás*

vegyivédelmi műszer: lásd *vegyivédelmi eszközök* (B. T.) → *ABV-támogatás*

vegyivédelmi szolgálat, vegyi szolgálat: egyes haderőknél a fegyveres erők egyik szakszolgálata. Rendeltetése: a harctevékenységek vegyi támogatása; a csapatok (erők) felkészítése az ABV-fegyverek, ipari mérgező és radioaktív anyagok, biológiai anyagok, valamint a tüzek hatásaival szembeni védekezésre, a lángszóró, gyújtóeszközök és az álcázó ködfüggönyök alkalmazására; továbbá a fegyveres erők egységeinek megfelelő szakanyaggal való ellátása; e szakanyagok rendeltetésszerű felhasználásának segítése, tárolása és javítása. A közelmúltban a magyar ~ feladata kibővült az ipari katasztrófák, nukleáris balesetek és hatásuk elleni védelemmel. A ~ a vegyivédelmi csapatok vezető szerveinek, egységeinek és alegységeinek rendszeréből áll. (B. T.) → *ABV-támogatás*

vegyivédelmi támogatás: lásd *ABV védelmi támogatás; vegyi biztosítás* (B. T.) → *ABV-támogatás*

vektoros térképi adatállomány (Vector Product Format – VPF): a digitális térképészeti adatbázisok azon meghatározó alkotóelemei, amelyek a terep számítógépes modellezése során, az egyedi sajátosságokkal rendelkező, de azonos jellemzőik alapján osztályokba sorolható entitásokat kezdő- és a végpontjaikkal megadott irányított szakaszokkal képezik le. A vektoros szerkezetű modelltérben a pontszerű tereptárgyak (például kút, magaslat, toronyszerű építmény) 0 dimenziós kiterjedéssel (vagyis ponttal), a vonalas jellegű tereptárgyak (például csatorna, vasút, távvezeték, határ) 1 dimenziós kiterjedéssel (vagyis vonallal), míg a releváns felülettel bíró tereptárgyak (például erdő, tenger, település tömb, mocsár) 2 dimenziós kiterjedéssel (vagyis zárt sokszöggel) reprezentálják terepi megfelelőiket. Vektoros adatmodellel a térinformatikában alapvetően diszkrét jellegű terepelemek leírásakor találkozhatunk, ahol a pontszerű, vonalas, vagy felületi kiterjedéssel bíró tereptárgyak lényegében nem mutatnak folytonos térbeli változást (ellentétben a domborzattal, a levegő különféle állapotjellemzőivel, illetve a talajban és a vizekben fellelhető szennyező anyagok elterjedésével, amelyek leképzése a raszteres térinformatikai modelltérben célszerűbb). A vektoros térképi adatállományok számos olyan előnyös tulajdonsággal bírnak, amelyek elengedhetetlenek az összetett térinformatikai modellezés során. Ezek közül kiemelendő a vektoros modelltér elemeihez rendelhető adatok, illetve az egyes elemek közötti kapcsolódások sokfélesége, az összetett térinformatikai elemzések során. Amennyiben a ~ elemei között nincs kialakítva fejlett logikai kapcsolat, úgy azt spagetti adatmodell-

nek nevezzük. A fejlettebb vektoros adatmodellekben viszont már figyelembe kell venni a topológiai összefüggéseket is (például szomszédsági kapcsolat, folyamatosság, magába foglalás) amelyekkel a vektoros adatállományban fellelhető redundancia lényegesen csökkenthető, a térinformatikai elemzések összetettsége ugyanakkor növelhető. A ~ digitális tárhely igénye a raszteres adatformátumhoz képest jóval csekélyebb, ugyanakkor az ábrázolt terület növelésével egyre nagyobb feladat hárul a megjelenítőeszközre, ezért többszelvényes munkatérképek kialakítására nem ideális. Erre a célra a raszteres adatállományok jobban megfelelnek. A vektoros térképi adatállományok ugyanakkor könnyen módosíthatók, mind megjelenítési, mind a tartalmi vonatkozásokban. A NATO-szabványoknak megfelelő vektoros térképi adatállományok leírását a vonatkozó szabványosítási egyezmények (STANAG 7072, 7163) tartalmazzák. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

veszélyhelyzet: a Kormány az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető elemi csapás vagy ipari szerencsétlenség esetén, valamint ezek következményeinek az elhárítása érdekében ~et hirdet ki, és sarkalatos törvényben meghatározott rendkívüli intézkedéseket vezethet be. A Kormány a ~ben rendeletet alkothat, amellyel – sarkalatos törvényben meghatározottak szerint – egyes törvények alkalmazását felfüggesztheti, törvényi rendelkezésektől eltérhet, valamint egyéb rendkívüli intézkedéseket hozhat. A ~ kezelésére Kormányzati Koordinációs Bizottságot (KKB) működtet. (H. L.) → *védelmi igazgatás*

vészrádió: a repülőbalesetet szenvedett vagy kényszerleszállást végrehajtó repülőgép-vezető gyors felkutatását elősegítő rádióberendezés. Katonai repülőgépeken a hordozható mentőkészletben helyezik el. A polgári légi közlekedésben a ~ a segélykérésre kijelölt frekvenciákon sugároz jeleket. Elhagyott területeken végrehajtott kényszerleszállás esetén a gépszemélyzet a ~t kézzel hozza működésbe. Automatikusan is működhet, amikor a repülőgép hossztengelyirányú gyorsulása 10–15 ms időtartamig meghaladja az 5–7 g értéket. A segélykérő vagy ~ frekvenciákat a repülésirányító központokban, repülésvezetői pontokon és repülő-harcálláspontokon folyamatosan figyelik, ugyanakkor a Cospar-Sarsat műholdas megfigyelőrendszer is észleli a vészjeleket, és adatokat szolgáltat a földet érés, kényszerleszállás helyzetéről. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

veszteségokozás várható mértéke: tüzérségi tűz hatékonysági mutatói (M. G.) → *tüzérség*

vetületi rendszer: a feltérképezendő terület kiterjedése és a felhasználási célok függvényében kialakított szabályok és eljárások összessége, mely megszabja a térképi ábrázolás céljainak megfelelő alapfelület és vetületi rendszer típusát, megadja a vetületi számítások algoritmusait és a transzformációs képleteket, továbbá megfelelő alapot képez vetületi sík koordináta-rendszer kialakítására. A ~ egy adott ország, vagy a ~ meghatározó paramétereit tartalmazó egyezményhez csatlakozó országok térképrendszerének alapja. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

vetületi sáv: szögtartó, transzverzális (fekvő helyzetű) hengervetületeknél az alapfelület meghatározott szélességben (UTM esetén ez 6°) a hengerpalástra vetített gömbi (ellipszoidi) kétszög területe. A vetületi sáv a hengerpalást széthajtásával síkba fejthető, így megfelelő alapot képez derékszögű sík koordináta-rendszerek kialakításához, amelynek északra mutató (X) tengelye a középmeridián képéhez, keletre mutató

(Y) tengelye pedig az Egyenlítő képéhez igazítható. A ~ egyúttal a zónafelosztás alapja is. Mivel a Föld teljes felszínének lefedéséhez több vetületi sávra is szükség van (UTM esetén 360° ÷ 6° = 60 sávra), az így kialakuló zónákat számozni szükséges. A zónák számozása a kezdőmeridián antimeridiánjától (keleti hosszúság 180°) indul. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

vezénylés: 1. A hivatalosan kinevezett szervezeti beosztásból – az elöljárói döntésnek megfelelően – meghatározott feladattal, datált időtartamra más szervezeti alárendeltségbe irányítás. A ~ idejére az adott szervezeti elöljárónak tartozik felelősségi kötelezettséggel a katona az őt megillető jogokkal és kötelezettségekkel. (C. O.) → *katonai vezetés* Az állomány tagja: *a)* eredeti szolgálati beosztásában való meghagyása mellett megfelelő szolgálati feladat ellátására; *b)* Magyarországon települő katonai szervezetnél történő szolgálatteljesítésre; *c)* az állomány tagja beleegyezésével, a miniszter és a más szerv vezetőjének megállapodásával más szervnél történő szolgálatteljesítésre; *d)* a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen vagy a miniszter fenntartása alá tartozó, honvédségi szervezetnek nem minősülő köznevelési intézményben (a továbbiakban együtt: nem katonai oktatási intézmény) történő szolgálatteljesítésre; *e)* a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálatnál történő szolgálatteljesítésre; *f)* külföldi szolgálatra; *g)* képzésen történő részvételre vezényelhető. A *b–f)* esetekben az állomány tagja a ~e, a más szervnél történő szolgálatteljesítése, illetve az egy évet egybefüggően meghaladó külföldi szolgálatteljesítése időtartamára áthelyezésre kerül a Magyar Honvédség rendelkezési állományába. A ~ során az állomány tagja kérheti különös méltánylást érdemlő egyéni érdekének figyelembevételét. (I. A.) → *humánpolitika – személyügy* **2.** A katonai szervezet közvetlen tevékenységét irányító katona által alkalmazott vezényszavak, parancsok is a ~nek egy formája. **3.** Az egységeknél a különböző szolgalati beosztásokat összeállító, megtervező katonaszemély az ún. szolgálatvezénylő. (C. O.) → *katonai vezetés*

vezérkar: a Honvéd Vezérkar békében az ország katonai védelemre való felkészítésének felső szintű tervező-szervező, és a honvédség katonai tevékenységének felső szintű vezető szerve. A Honvéd Vezérkart és a hadrendbe tartozó katonai szervezeteket a Honvéd Vezérkar főnöke vezeti, aki az utóbbiak tekintetében hatáskörét részben átruházhatja. Szolgálati elöljárója a honvédség tényleges állományú tagjainak. Kormányrendelet, valamint a honvédelemért felelős miniszter által megállapított hatáskör gyakorlásának keretei között felelős a hadrafoghatóságért, a honvédség magas fokú fegyelméért, kiképzéséért és felkészítéséért, valamint jogszabályban meghatározott körben, az alárendeltségébe tartozó szervezetek tekintetében, a katonai szakterület vonatkozásában szakirányítási feladatok ellátásáért. A Honvéd Vezérkar főnöke a hatáskörének gyakorlása során együttműködik a közigazgatási államtitkárral. A szolgálati elöljárói jogkör tartalmi elemeit a Honvéd Vezérkar főnöke e törvényben, más jogszabályban, a honvédség irányítására, szakirányítására, vezetésére és személyügyi hatásköreire vonatkozó rendelkezések szerint gyakorolja. A Honvéd Vezérkar csoportfőnökségekre és adminisztratív feladatot ellátó szervezeti egységre tagozódik. A csoportfőnökségek a minisztériumi főosztályokkal azonos jogállású szervek. A csoportfőnökségek osztályokra tagozódnak. A Honvéd Vezérkar csoportfőnökségeit a csoportfőnök vezeti, akinek munkáját a Honvéd Vezérkar főnöke irányítja. A Honvéd Vezérkar csoportfőnökségeinek osztályait közvetlenül a csoportfőnök, vagy olyan csoportfőnök-helyettes vagy osztályvezető vezeti, akinek tevékenységét a csoportfőnök

irányítja. Legfelső szinten (J) a Honvéd Vezérkar főnök stratégiai/hadászati döntés-előkészítő szerve a vezérkari törzs. A vezérkari szervezet a tanácsadó, javaslattevő funkción kívül a honvédelmi feladatok megoldásában az országvédelem, a haderő anyagi-technikai, személyi kiegészítés és utánpótlás biztosítása érdekében dolgoz ki alkalmazási előterjesztéseket. A vezérkari szervezet a Személyügyi, a Felderítő, a Hadműveleti, a Logisztikai, a Haderőtervezési, a Híradó, Informatikai és Információvédelmi Csoportfőnökségeket és a Vezérkari Titkárságot foglalja magába. (C. O.) → *katonai vezetés*

vezérkar főnöke: a két világháború között a legtöbb országban a vezérkar élén álló személy. (Például Magyarországon: a Honvéd Vezérkar főnöke.) Ezt a posztot egy időben csak egy személy láthatta el. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

vezérkari főnök: 1. A két világháború között a legtöbb országban a hadosztály- és ettől magasabb parancsnokok munkáját közvetlenül segítő szervezet vezetője. (Hadosztály, hadtest, hadsereg vezérkari főnök, mindig annyi fő, ahány ilyen nagyságú kötelékkel rendelkezett az adott haderő.) **2.** Napjainkban sok helyen, a vezérkar élén álló személy. (Magyarországon a Honvéd Vezérkar első embere a vezérkari főnök.) (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

vezérlés: a végrehajtás irányításának felső szintű (magasabbegység) módszere. ~ során az irányító rendszer érzékeli a zavaró hatásokat még mielőtt azok az irányított alrendszert elérnék. Az irányítórendszer kiegészítő intézkedésekkel felkészíti az irányított alrendszert, hogy a zavaró hatások bekövetkezése ellenére is a meghatározott módon viselkedjen. Ezzel a preventív intézkedéssel támogatja az alárendelt szervezet célrendszerének időbeni hatékony megvalósítását is. Ilyen vezérlés például, amikor a védelmi igazgatás rendszere egy ország lakosságát felkészíti arra, hogy a nagyobb árhullámok érkezésekor miként előzzék meg a nagy katasztrófát. (C. O.) → *katonai vezetés*

vezérlöveg: a tüzérüteg tüzelőállásában elhelyezett közepes ballisztikai és technikai jellemzőjű tűzeszköz (löveg, aknavető, sorozatvető). A ~ koordinátáit az üteggel azonosnak veszik és így a lőelemeket is erre vonatkoztatva határozzák meg. A ~ként alkalmazott tűzeszközt rendszerint a tüzelőállás közepén helyezik el. (Sz. T.) → *tüzérség*

vezeték nélküli híradás: a híradás, információtovábbítás, kommunikáció technikai megvalósításának egyik fő csoportja. Az adó- és a vevőberendezés közötti kapcsolatot fizikailag értelmezett elektromágneses hullámok hozzák létre. Gyakorlati szempontból ~ akusztikai eszközökkel is megvalósítható, de ez a módszer a híradás, információátvitel céljaira nem terjedt el. A ~ fő csoportjai: *a)* rádióhíradás; *b)* rádióreléhíradás; *c)* atmoszférikus optikai híradás. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

vezetékes híradás: információ továbbítása vezetéken, kábelen, elektromos jelek útján. A ~ eszközei a kábelek és a vezetékek, időosztásos és frekvencia-multiplex berendezések, távbeszélő-kapcsolóközpontok, géptávíró-kapcsolóközpontok, diszpécser- és főnök-titkári rendszerek, vezetékes végberendezések. Az információtovábbítás titokban tartását legmagasabb fokon elvileg a vezetékes (kábeles) rendszereken szervezett összeköttetések biztosítják. A ~ fő katonai alkalmazásai lehetnek a védelemben, a támadást megelőző helyzetben, vezetési pontokon belüli összeköttetésre. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

vezetékes híradóeszköz: a vezetékes híradásban alkalmazott aktív és passzív technika eszközök általános megnevezése. A ~höz tartoznak a tábori könnyűvezeték, a tábori nehézvezeték, tábori, illetve postai kábelek és légvezetékek, optikai kábelek, vivőfrekvenciás berendezések, vonalrendezők és illesztő berendezések, tábori és állandó távbeszélőközpontok, távbeszélő-készülékek stb. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

vezetékes hírhálózat: az egy rendszeren belül telepített vezetékes híradóeszközök által létrehozott átviteli utak összessége. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

vezetés: társadalmi tevékenységi folyamat, amely az emberek meghatározott csoportjában érvényesül. Olyan sajátos emberi cselekvés, amelyben az egyik ember – a vezető – másokat befolyásol, illetve késztet közösségi cél elérésére, és ehhez megteremti a legkedvezőbb erőforrás-feltételeket a szervezeti funkciónak megfelelően. A ~ általános jellemzője a céltudatosság, a tervszerűség, a szervezettség, az ösztönzés, a feltételek meglétének szükségessége. A ~ sajátosságát jelzi, hogy mindig szervezeti keretekben, emberek közötti viszonyban realizálódik, ahol ők a célok megvalósításáért, hierarchikus rendszerben – megfelelő feltételek mellett – kommunikáció útján együttműködnek. A szervezetvezetésnek tartalmi megvalósíthatósági szempontból további jellegzetessége még, hogy: *a)* környezetfüggő és rendszerjellegű (interdependens); *b)* viszonylagosan szabványosíthatatlan (relatíve anormatív); *c)* változtatható és fejlődő (evolúta és fluid); *d)* kombinálja a ~i struktúrák fenntartását és változtatását (duális); *e)* szorosan kapcsolódik a szervezethez, amelyet vezet (binóm). (C. O.) → *katonai vezetés*

vezetéselmélet: tárgya a különféle társadalmi szervezetek lényegének, természetének speciális, vezetési szempontból történő vizsgálata, valamint a szervezetek működési törvényeinek, a vezetés törvényszerűségeinek feltárása. A ~ tárgyát a vezetés általános elméletének a különböző rendeltetésű szervezeteknél történő megvalósíthatósága, érvényesíthetőségének vizsgálata határozza meg, illetve képezi. A vezetés tárgyának általános és sajátos módszerrel történő vizsgálata biztosíthatja a vezetés absztrakt és egyedi jellegének, összefüggéseinek, kapcsolatrendszerének feltárását. Így a vezetéstudomány – más tudományok területeivel párhuzamosan – vizsgálja (fejlesztés céljából) többek között: *a)* a vezetés általános alapjait; *b)* a vezetés elméletének, gyakorlatának és módszertanának rendszerét, összefüggéseit; *c)* a szervezeti folyamatok racionalizálását; *d)* a szervezetek célrendszerének megfelelő struktúra kialakíthatóságát, működtethetőségét; *e)* a szervezet kommunikációs rendszerét; *f)* a vezetőszervek, személyek szintenkénti vezetői folyamatainak racionalizálási lehetőségeit, a vezetési és munkamódszereket, és azok strukturáltságát; *g)* más államok, multinacionális szervezetek vezetői rendszereinek működését, összevetését, illetve annak adaptálási lehetőségeit (benchmarking); *h)* a szervezeti változások megvalósíthatóságát; *i)* a szervezetek diagnosztizálási lehetőségeit; *j)* a szervezeti innovációt, változási, fejlesztési szükségességét; *k)* a szervezeti hatékonyságfejlesztés különböző aspektusait. A ~ a vezetéstudomány és más tudomány interdiszciplináris alrendszereként: *a)* analizálja a vezetés filozófiai, jogi, pszichológiai, szociológiai, informatikai, kommunikációs, metodikai, logikai, pedagógiai, matematikai stb. alapjait; *b)* tanulmányozza a vezetés elméleti alapjait, folyamatát, eszközrendszerét, technikai rendszerét, vezetői felkészítés fejlődésének és fejlesztésének rendszerét, lehetőségét;

c) vizsgálja a szervezeti humán erőforrás kiválasztásának, gazdálkodásának, hatékonyságának, fejleszthetőségének, ösztönzésének és motiválásának módjait, lehetőségeit; *d)* kutatja a hatékony vezetési rendszerek kialakításának lehetőségeit, a vezetési szintek optimalizálásának munkamódszereit, a vezetéstechnikai eszközök alkalmazásának problémáit, lehetséges fejlesztésüket, a környezeti változásokra történő reagálási idő minimalizálását, a fenntarthatóságot; *e)* kidolgozza a vezetési szervek működésének elveit és rendjét, a vezetők, a támogatók munkamódszereit, a felkészítésük, és a tevékenységük integrálását és vezetési hatékonyságot fokozó eszközrendszert, a szervezet védelmét, különös tekintettel az információvédelemre (kibervédelem). (C. O.) → *katonai vezetés*

vezetés elvei, követelményei: a ~t két megközelítésben célszerű tárgyalni. A) Fayoli általános elvek: *a)* munkamegosztás elve; *b)* a vezetői és munkavállalói felelősség elve; *c)* az utasítás egységének elve; *d)* az irányítás egységének elve; *e)* az anyagi és erkölcsi ösztönzők összehangolt, igazságos alkalmazásának elve; *f)* a központosítás elve szerint *g)* a „szolgálati út" betartásának elve az „utasításlánc" egymásra épülő rendszerén; *h)* a méltányosság (igazságosság) elve; *i)* a kezdeményezés elve; *j)* a szakmai hozzáértés, kompetencia elve; *k)* a szervezeten belüli egység és összhang elve. B) A katonai szervezet vezetésének elvei: *a)* a vezetés egységének elve azt jelenti, hogy katonai szervezetek tevékenységükben azonos elveket követnek céljuk és feladataik teljesítése során. Ez azzal igazolható, hogy a katonai szervezetek tevékenységét nemzetközi egyezmények, közel azonos jogi felhatalmazású nemzeti törvények, a szövetségi rendszeren belüli tevékenységet pedig egyeztetett doktrínák befolyásolják. A komplex feladatok a célnak, a funkciónak megfelelően részekre osztva, de egy közös cselekvési elgondoláshoz igazodva kerülnek megvalósításra. A tagolt feladat ellátásáért az alárendeltek felelősséggel tartoznak, mind jogilag, mind erkölcsileg. A szervezet parancsnoka a feladat-végrehajtáshoz – az elöljáró által meghatározott keretek között – megfelelő feltételrendszerrel, hatalmi eszközökkel rendelkezik. A vezetés egységének elérését a nemzeti haderők relációjában döntően meghatározza annak morális helyzete. A haderő egységes cselekvése a nemzeti eszméhez való magas szintű erkölcsi elkötelezettséggel érhető el, amelyet a hazafias nevelés, a karizmatikus vezetés döntően befolyásolhat; *b)* az egyszemélyi vezetés alapja a szervezet vezetőjének – a parancsnoknak – teljes körű jogi felhatalmazása, felelőssé tétele a szervezet valamennyi tevékenységéért. A felhatalmazott parancsnok – döntésétől függően – személyesen vezeti, illetve irányítja a közvetlen alárendelt vezetők, a törzs és a főfunkciót végrehajtó szervezetek, személyek munkáját. A vezetés egysége azzal támogatható, hogy valamennyi erő és eszköz alkalmazási joga szervezetenként, szintenként egyetlen parancsnokra ruházzák át. Az egy személyre ruházott jog és felelősség biztosítja – a közös elöljárói elgondolásához igazított – tevékenység tervezését, szervezését, a végrehajtás irányítását, és azok kohézióját. Az egyszemélyi vezetési rendszer dominanciáját erősíti a fayoli elv érvényre juttatása, amely szerint minden személy a lineáris (katonai) szervezetben egy személynek tartozik felelősséggel, jelentési és jogi kötelezettséggel, illetve tőle (elöljárójától) kaphat parancsot, feladatot; *c)* a vezetés és az irányítás integráltsága: a vezetés és az irányítás minden szervezeti szinten realizálódó vezetői tevékenység, folyamat, amely egységet alkotva, kontextuálisan van jelen és érvényesül. Amíg a vezetés során a parancsnok közvetlenül (kontaktan, személyes kapcsolatban

direkt módon) gyakorol hatást az alárendeltjeire, addig az irányítás általában nem közvetlen, hanem áttételesen – az ott dolgozó vezetőkön át – indirekt módon realizálódik. A vezetés és az irányítás együttes, dialektikus alkalmazása biztosíthatja a vezetés, irányítás egységét, az egyszemélyi vezetési rendszer érvényre juttatását, de a célrendszer, a szervezeti feladat teljesítését egyaránt; *d)* a vezetés folyamatossága: a vezetés egységének erősítését a vezetés folyamatos fenntartásával lehet elérni. A vezetés folyamatossága biztosítható az előkészített tervek és a kiadott parancsok lehetséges változásainak reális előrelátásával, az elöljáró parancsnok és a harcfeladatoknak nagyobb mélységre és nagyobb távlatra szóló ismeretével. A folyamatos vezetés elérhető: időben hozott elhatározással és annak az alárendeltekhez történő időbeni eljuttatásával; a helyzet folyamatos értékelésével és a változások előrelátásával; állandó és kölcsönös tájékoztatással és együttműködéssel; folyamatos, többszintű és többcsatornás összeköttetéssel; a vezetési pontok, vezetők, parancsnokok állandó helyettesítésére történő készenléttel; a vezetés megszakíthatatlan éjjel-nappal, különböző műveletek átmenete során történő biztosításával, a vezetési pontok időbeni telepítésével, áttelepítésével; *e)* egyértelmű vezetési lánc: a vezetés és irányítás rendszere (C2) egymásra épített, hierarchikus. Az alá-, fölé-, át-alárendelést pontosan, a feladatoknak megfelelően szükséges meghatározni, amely az alárendeltek részére átláthatónak és világosnak kell lennie. A parancsadási jognak a meghatározottsága, az elszámolási és jelentési kötelezettség pontos előírása, azaz minden időben és helyen tisztázott hatáskör (az utasítási jogkör és kompetencia) az, amelyik hozzájárul az egyértelmű vezetési lánc létrehozásához és működtetéséhez; *f)* a vezetés integrálása: a vezetési struktúrát, valamennyi vezetési elem képességét úgy szükséges meghatározni és alkalmazni, hogy azok maximálisan biztosítsák a cél teljesítését. A nemzeti parancsnokságok lehetnek funkcionális (légi, szárazföldi, tengeri, különleges), vagy lehetnek feladatorientáltak, de mindig szükséges megfelelnie a konkrét művelet igényeinek. A vezetés integrálása az összhaderőnemi, illetve az összfegyvernemi törzsekben realizálódik; *g)* decentralizált vezetés: a feladat, a cél teljesítéséért a felelősség oszthatatlan, de a jogköröknek az alárendeltekhez való delegálása, és azok felelőssége a tevékenységért, az elöljáró parancsnok szándékának a támogatása érdekében megfelel a decentralizáció elvének. A decentralizáció biztosítja az alárendelt parancsnokok kezdeményezésének kibontakozását, segíti az időbeni döntéshozatalt. A parancsnokok élve a lehetőséggel, kihasználják a cselekvési szabadságot, bizonyos jogköröket időlegesen leadnak. A jogkör leadása nem mentesíti a vezetőt a felelősségtől, és a feltételek biztosításától; *h)* együttműködés és kölcsönös megértés: az erőkifejtés egysége, az összhaderőnemi és többnemzetiségű kötelékek csak a kölcsönös segítés, az egymásba vetett hitre alapozottan képesek a közösen értelmezett feladatok megoldására. Az eljárási módszerek megismerése, a feladatok közös értelmezése, a közös gyakorlások vezethetnek az eredményes együttműködéshez, a kölcsönös megértéshez. (C. O.) → *katonai vezetés*

vezetési ciklus: a vezetési folyamatmegoldások a katonai szervezet harci vezetése során a parancsnoki munka is ciklikus (ismétlődő) jellegű, amely az alábbiakban nyilvánul meg: harcfeladat tisztázása – időszámvetés – helyzetértékelés – elhatározás (döntés) – harcparancs kiadása – együttműködés megszervezése – műveletek irányítása – ellenőrzés/értékelés – új elhatározás – új parancs stb. (C. O.) → *katonai vezetés*

vezetési csoport: a parancsnokból, a szervezetszerűen beválasztott vezetőkből, valamint a döntés meghozatalához szükséges azon a katonákból áll, akik tapasztalati javaslatát lehet felhasználni. A vezetési csoportot elsősorban alegység (raj, szakasz, század) alkalmazzák.

vezetési eszközök: azon szellemi, anyagi jelenségek és dolgok összessége, amelyeket a vezető ösztönzésként illetve motivációként felhasznál vezetői tevékenységének eredményesebbé, hatékonyabbá tétele során. Alkalmazásának alapja a hatalom, a vezető kompetens személyisége, feltétele a beosztottak engedelmessége. Eszközök csoportosítása: *a)* hatalmi (jogi adminisztratív) jogszabályokban, utasításokban fogalmazzák meg őket, a vezetőt kinevezéssel hatalmazzák fel, amikor az erőforrások felett hatalmi jogosultságot kap; *b)* gazdasági-anyagi eszközök, amellyel ösztönözni ajánlott a kimelkedően teljesítő munkatársakat, érdekeltséget megteremtő lehetőség; *c)* erkölcsi, az elfogadott normákat, értékrendet formáló vezetői tevékenység; *d)* logikai eszközök: a beosztottak valamely kérdésben képviselt álláspontjának befolyásolása (vitakészség, beszéd), következetes vezetői tevékenység; *e)* pszichológiai eszközök: beosztottak megismerését segítő, hangulatukra gyakorolt vezetői tevékenység; *f)* szociológiai eszközök: csoportok, érdekközösségek megismerését, alakítását szolgáló eszközök; *g)* pedagógiai eszközök: a munkatársak fejlesztése, fiatalok, kezdők felkészítése, mentorálásuk; *h)* technikai eszközök: alapvetően az információ-feldolgozáshoz kapcsolódó és minden olyan más technikai eszköz, ami hozzájárul a hatékonyabb, komfortosabb munkavégzéshez. (C. O.) → *katonai vezetés*

vezetési folyamat: a katonai szervezetek nyíltan, aktívan, szervezetten, környezetükkel kölcsönös kapcsolatban működnek, ami dinamizálja, és célorientálttá teszi tevékenységüket. A katonai szervezet működését, vezetését számos tényező befolyásolja, azok mindig más és más aspektusban érvényesülnek, ezzel együtt eltérően befolyásolják a vezetői folyamatok megoldását, így ezáltal a vezetői tevékenység eljárásait is. A ~ megoldási módját dominánsan, azaz időszak, illetve szituáció befolyásolja, amelyikben a szervezet a funkcionális tevékenységét, az alaprendeltetését teljesíti. Ez lehet békefelkészítési, illetve minősített, vagy háborús időszak. A civil szervezetekkel közel azonos folyamatmegoldást igényel a katonai szervezet vezetése békeidőszakban, de más, egyedi megoldást szükséges alkalmazni a béketámogató műveletek vezetésekor, és lényegesen sajátos vezetés valósul meg a háborús, a harci tevékenység során. Valamennyi vezetői munkafolyamatban egy általánosan elvégzendő vezetői gondolkodási és cselekvéssor határozható meg: *a)* a szervezeti célrendszer megvalósítását befolyásoló tevékenységi érdek feltárása (felismerése annak, hogy mi történik, és abban mi a saját szervezet érdekeltsége); *b)* az események, a kialakult helyzet vizsgálata, elemzéssel a logikai összefüggések felismerése, majd szintetizálással a főbb kérdéseknek a figyelem középpontjába helyezése; *c)* elvégzendő feladatok közötti szelektálást követően alternatívák felállítása, optimális változat kiválasztása, cselekvési terv részletes kidolgozása; *d)* a cselekvési tervben foglaltak megoldása (feltételek megteremtésével, a tevékenység összehangolásával, és annak irányításával); *e)* a megoldás figyelemmel kísérése, áttekintése, értékelése, visszacsatolása. A katonai szervezetek tevékenységi rendszerében – a parancsnok az alábbi vezetői folyamatmegoldási lehetőségek közül választhat, illetve alkalmazhatja azokat a helyzettől függően kombináltan: *a)* a vezetői problémamegoldási folyamatot (problémafeltárás – célmeghatározás – probléma-

elemzés – megoldási alternatívák felvázolása – optimális problémamegoldás kiválasztása, a döntés – a végrehajtás megszervezése a feltételek megteremtésével – a probléma megoldása – a megoldás ellenőrzése) bármely időszakban ajánlott alkalmazni, de legcélszerűbb akkor követni, amikor a vezetőnek kevés idő áll rendelkezésére a döntéshez; *b)* a munkamegosztás, illetve vezetési funkciók alapján történő folyamatot elsősorban a békeidőszaki feladatok, a béketámogatói feladatok, illetve minősített időszakban a hadászati, illetve a hadműveleti szintű feladatok megoldása során alkalmazhatják (informálódás-informálás – tervezés – döntés – szervezés – végrehajtás irányítása – ellenőrzés – értékelés); *c)* a parancsnoki (a katonai) munka rendszerét dominánsan minősített időben, a harci feladatok teljesítése, illetve békekikényszerítés során kerül alkalmazásra (feladat értelmezése – feladattisztázás – időszámvetés – helyzetértékelés – elhatározás meghozatala – harcparancs kiadása – együttműködés megszervezése – műveletek irányítása – ellenőrzés értékelés). (C. O.) → *katonai vezetés*

vezetési fölény: a küzdő felek vezetési-irányítási folyamatai között olyan minőségi különbséget jelent, amikor az egyik fél tevékenységét meghatározó parancsok, utasítások tartalma és időbelisége lényegesen jobban tükrözi a kialakult helyzetet és az ahhoz alkalmazkodó célszerű cselekvésmodellt, mint a másiké, valamint azt az állapotot fejezi ki. Amikor ugyanezen fél végrehajtó állományának eltökéltsége (hajlandósága) a parancsok teljesítésére azonos vagy nagyobb, mint az ellenséges haderő és társadalom tagjaié. A ~ kivívása a katonai tevékenységek céljának minél kevesebb erőforrás bevonásával, minél kevesebb veszteséggel, minél rövidebb idő alatt történő elérésére irányul. A ~ birtokában a politikai vezetés számára reális döntési alternatívaként jelenhetnek meg olyan katonai műveletek is, amelyek a ~ hiányában – a súlyos veszteségek és a jelentős erőforrás bevonás miatt – egyébként nem lennének vállalhatók. A ~ kivívásának szükséges, de nem elégséges feltétele az információs fölény kivívása. A ~ kivívásához az információs fölény megteremtésén túl szükség van a rendelkezésre bocsátott információk célirányos felhasználásának képességére, saját hatékony tervezési, döntési, parancskiadási, szervezési és ellenőrzési rend kialakítására, és érvényre juttatására. A vezetési és információs fölény kivívása és megtartása az eredményes tevékenység egyik alapvető feltétele. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

vezetési hatáskörök: a ~et a legalsó vezetési szinttől a legfelsőbb vezetési szintig alkalmazzák az alábbi hatásköri elemeknél: *a)* kommunikáció – pontosan megérteni a másik fél szándékát; *b)* ellenőrzés – meggyőződés a teljesítésről, annak minőségéről; tanítás, tanácsadás, szakmai fejlődés biztosítása, irányítása; *c)* katonai közösségek kialakítása – összetartó, egységes csapat, harci szellem erősítése, kölcsönös bizalom; *d)* szakmai és harcászati felkészültség, felkészítés – eszközkezelés minősége, normák teljesítése; *e)* döntéshozatal – időben és adott helyen hozott döntés; *f)* tervezés – előrejelzés, célok kitűzése, stratégia kialakítása, időszámvetés, szervezés, szabványosítás; *g)* rendelkezésre álló rendszerek alkalmazása – eljárások, módszerek, eszközök hatékonyságának kihasználása; *h)* szakmai etika – a nemzet, a haderő, az alakulathoz való hűség, önkéntes szolgálat, tisztesség. (C. O.) → *katonai vezetés*

vezetési irányítási és információs rendszer (Command and Control Information System – CCIS): a tüzérség automatizált vezetési rendszere elektronikus számítástechnikai eszközök révén automatizált információ

és adatgyűjtéssel, feldolgozással, tárolással és továbbítással működő harcvezetési rendszer. Feladata a tüzérség automatizált harc- és tűzvezetési rendszerének biztosítása egy fejlett kommunikációs és számítógépes hálózaton keresztül, a tüzérségnél meglévő harcvezető, tűzvezető és felderítő rendszerek – mint a vezetési rendszer alrendszereinek – összekapcsolásával: együttműködés megvalósítása a tűztámogatás feladataiban részt vevő erőkkel (például repülőkkel, harci helikopterekkel, elektronikai hadviselés eszközeivel stb.): más csapatok vezetési rendszereivel információcserék biztosítása nemzeti és szövetséges feladatok végrehajtásában. A tüzérségnél három fontos alrendszerét, a harcvezető, a tűzvezető és a tüzérség felderítő alrendszerét szokás megkülönböztetni. (M. G.) → *tüzérség*

vezetési módszerek: a katonai vezetési módszer a parancsnoki tevékenység konkrét megnyilvánulása, eljárása, amellyel a parancsnok a szervezeti cél hatékony megvalósítása érdekében olyan hatást gyakorol alárendeltjeire és a vezetési folyamatra, hogy ezzel hosszú távon befolyásolja azok munkájának minőségét, a szervezet eredményességét. A parancsnok kiképzési és más együttes tevékenység során vezetői, pszichológiai, pedagógiai ismereteinek alkalmazásával formálja, átformálja beosztottjait. E módszer alkalmazása lehetővé teszi a parancsnok számára, hogy megerősítse alárendeltjeiben azt a tudatot, amely szerint képesek az általa megszabott feladatok elvárt szintű teljesítésében. A vezetési módszer a vezetési folyamatok optimális megoldásának biztosítása érdekében alkalmazott olyan tervszerű összefüggő eljárás, amely valamennyi szervezetben hasonló körülmények között azonos sikerrel realizálható. A) A magyar katonai hagyományok tanulmányozása során nagyon kevés példát találunk vezetési módszer tudatos, illetve céltudatos alkalmazásáról, amely az alárendeltek pozitív befolyásolásával kívánta biztosítani a katonai feladatok eredményes ellátását. A jövő magyar haderejében – függetlenül annak állománybeli strukturáltságától (sorozott, illetve önkéntes) – már nem nélkülözhetők azok a vezetői eljárások, amelyek magukban hordozzák a szervezeti és egyéni sikert egyaránt, ugyanakkor a kielégítik az elvárásokat is mindkét fél megelégedésére. E követelmények teljesítése érdekében a vezető a vezetettre – annak elsősorban pszichikai úton történő befolyásolásával – gyakorol pozitív hatást az alábbiak szerint. *a)* Az alárendeltek önbizalmának megóvása elengedhetetlen vezetői követelmény, mert az, hosszú távon befolyásolja az egyéni és szervezeti eredményt egyaránt. Az alárendeltek tevékenységének értékelése során szükséges a dicséret, az elismerés, a példaként, etalonként történő állítás, a reális értékelés, ami jobb teljesítmény elérésére ösztönöz. Az alárendelt által vétett hiba – kivéve a szándékos – nem lehet elítélő, nem lehet önbizalmában, érzelmeiben megbántani az alárendeltet. *b)* Pozitív megerősítéssel történő vezetés módszerének alkalmazásával a parancsnok az elért eredmények megbecsülésén túl a munkatársait megerősíti munkájukban hitükben, kifejezi elismerését az áldozatkészségükért, és ezzel együtt fejleszti önbizalmukat. *c)* Választási lehetőség biztosítása az alárendelt részére akkor lehetséges, ha megfelelő felkészültséggel rendelkezik, és az elöljáró részéről bizalmat élvez. Ezzel az elismeréssel az elöljáró cselekvési és döntési szabadsággal ruházza fel az alárendeltet, ami emberi, szakmai és vezetői ösztönzésként jelentkezik, ami másokra is befolyással van. A vezetés – előzőekben ismertetett – módszerei egymással összefüggésben alkalmazhatók, de szorosan kapcsolódnak a parancsnok vezetési stílusához és a vezetés eszközrendszerének integrált alkalmazásával dominánsan

befolyásolja a szervezet eredményességét. B) A vezetési munkafolyamatok megoldásai több módszertani megközelítést tesznek lehetővé, ez abból adódik, hogy a vezetési folyamatmegoldásnál alkalmazható módszereket számos tényező befolyásolja. Így az alkalmazott módszer kiválasztásánál figyelemmel kell lenni az alkalmazás helyére, a vezetett szervezet helyzetére, a vezetés szintjére, a vezető személyiségére, az alárendeltek felkészültségére, tulajdonságaikra, a vezetési folyamatra, a feladat céljára és komplexitására. Más-más módszer alkalmazására kerül sor békevezetés, minősített vezetés, illetve egy-egy problémamegoldás során, de eltérő a vezetési funkciók gyakorlásának módja szervezetenként, parancsnokonként, de adott esetben a rendelkezésre álló idő függvényében is másként jelenik meg. Ezen módszertani megoldásokat – mint a tervezés, a döntés, a szervezés, a végrehajtás irányítása, az ellenőrzés, értékelés, a problémamegoldás során alkalmazható metodikai lehetőségeket – az adott témakör feldolgozása során tárgyaltuk, illetve a vezetői tréningen szerezhettek jártasságot a hallgatók azok eljárási rendjéről, lehetőségeiről, vagy a tréningek keretében sajátíthatták el. A parancsnoki munka végzése során alkalmazható módszertani lehetőségek a harcászati, a harc- és tűzvezetési foglalkozások keretében sajátíthatók el. Ezen eljárások szervezeti, egységenkénti eltérő, sajátos jellege nyomon követhető. (C. O.) → *katonai vezetés*

vezetési okmány: a katonai szervezet tevékenységét, működését támogató okmányok csoportosítása: *a)* az általános működést előíró okmányok: Alaptörvényre alapozott törvények (például a honvédelemről és a Magyar Honvédségről szóló törvény, a honvédek jogállásáról szóló törvény), miniszteri rendeletek, határozatok, utasítások, vezérkari főnöki parancsok, utasítások, intézkedések. Az Országgyűlés határozatában engedélyezett létszám alapján létrehozott szervezeti struktúrák, meghatározott belső arányokkal (tiszti – altiszti – tisztes és honvéd / hivatásos – szerződéses – tartalékos). A katonai szervezetek erőforrásrendszere – azok alrendszerekben történő funkcionális csoportosításával – önálló állománytáblában jelenik meg. Az önálló katonai alakulatok működésének jogi alapját – a honvédelmi miniszter által – kiadott „alapító okirat" biztosítja. A nemzeti elkötelezettség, az egységhez tartozás, a bajtársiasság, a csapat becsületének jelképe a csapatzászló. A szervezeti tevékenységi folyamatok alapját a különböző szintű (haderőnemi, dandár stb.) és szakterületű (kiképzési, logisztikai stb.) doktrínák determinálják; *b)* a békevezetést biztosító, a szervezeti, illetve az egyéni tevékenységet előíró, szabályzó okmányok: szervezeti és működési szabályzat, ~, napi tevékenységet szabályzó utasítás stb.); dokumentumok (doktrínák, éves tevékenységet meghatározó parancsok, tervek stb.); szabályzatok (szolgálati, alaki, öltözködési stb.); – feladattervek (időszakos/éves, kiképzési időszaki, havi, kéthetes részletes kiképzési, ellátási, támogatói, együttműködési stb.); *c)* a készenlét fokozását támogató ~ok, tervek: a Magyar Honvédség készenléte fokozásának terve; a készenlét fokozásának terve. A terv tartalmazza a katonai szervezet rendeltetés szerinti feladatai végrehajtására történő képesség elérésének feladatait és adatait, megalakítási kötelezettség esetén a MIR létrehozásának feladatait; *d)* harci tevékenység vezetését támogató okmányok: térképek (munkatérképek, nyilvántartótérképek, alkalmazási térképek); vázlatok; munkatervek (alkalmazási, együttműködési, biztosítási, ellenőrzési, szemrevételezési, váltási, átcsoportosítási stb.); intézkedések (előzetes, harcintézkedések, mindenoldalú támogatásra utasítás stb.); harcparancs(ok), szakutasítások, szakirányú

harcintézkedések; együttműködési utasítások stb. A katonai szervezeti célok, feladatok a hierarchia valamennyi szintjén különböző tervekben, okmányokban (bár általában szervezetenként eltérő formában), de tartalmában adekvátan jelennek meg. Valamennyi tevékenység szabályzásának (tervezett tevékenységi rendjének előírásának) magába kell foglalnia: *a)* a tevékenység céljának; *b)* a tevékenység helyének, idejének megjelölését; *c)* a tevékenységi folyamat felépítését és a megoldás módját; *d)* a felelős személy és szervezet megnevezését; *e)* a feltételek biztosítottságát, a költségkihatást; *f)* a befejezés rendjét, határidejét; *g)* az ellenőrzés formáját, módját, az értékelés rendjét. A Magyar Honvédség tevékenységi rendszerének vezetése – a törvényekre, rendeletekre, határozatokra alapozottan kidolgozott – békefeladatok, béketámogató feladatok, és a minősített időszaki feladatok ellátását biztosítja, amely a kormányzati, illetve a NATO tervezési rendszeréhez igazított. Ez alapján a katonai szervezetnek a Magyar Honvédség szervezeti rendszerében – azzal parallel – fogalmazható meg feladata. A haderő jövőbeni tevékenysége – a célrendszerében megfogalmazottakra alapozottan – stratégiai, közép- és rövid távú feladatokra bontva fogalmazódik meg újra és újra, ciklikus vezetési rendben. (C. O.) → *katonai vezetés*

vezetési pont: a vezetési csoport harcban ~ ról vezeti, irányítja az alárendelteket, amelyen csak a legszükségesebb parancsnokok tartózkodnak. A ~ mobil vagy statikus. A statikus ~ot műszakilag berendezik és a kommunikációs rendszert kiépítik. (C. O.) → *katonai vezetés*

vezetési pont híradó-informatikai központ: adott vezetési ponton annak kiszolgálása érdekében telepített híradó és informatikai központ, amely a vezetési pont szerves részét képezi. Rendeltetése az itt tevékenykedő parancsnok és törzsek híradó-informatikai igényeinek biztosítása a rendelkezésre álló eszközök és hálózatok felhasználásával. Összetételét az adott katonai szervezet szintje, a vezetési pont rendeltetése és a rendelkezésre álló híradó és informatikai erők és eszközök határozzák meg. A ~t a vezetési pontok települési rendjének megfelelően kell létrehozni. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

vezetés környezete: a katonai szervezetvezetés környezetét célszerű békeidőszakban és műveleti (harci) körülményekhez kapcsolódóan vizsgálni. *a)* A békeidőszaki makrokörnyezetben a globalizáció, a politikai rendszer, a társadalmi-gazdasági tényezők, a tudományos-technikai-technológiai fejlettség és a kulturális tényezők azok, amelyek befolyásolják a katonai szervezet működését. A mikrokörnyezetben az elöljáró, az együttműködő a szemben álló fél (versenytárs, ellenfél) és egyéb tényezők szerepét célszerű vizsgálni. *b)* Műveleti (harci) környezetben: a szemben álló fél, az elöljáró, az együttműködő, hadműveleti terület, az érintett civil lakosság, a nemzetközi szervezetek egészen más magatartást, tevékenységet követelnek meg egy különleges helyzetben. Különösen nehézzé teszi a katonai szervezetek életét, működését a hadműveleti terület különleges időjárása, járhatósága, éghajlata; a folyamatos műveletek; a csúcstechnológia; a kiberműveletek; az új fegyverek megjelenése a harctéren; az ABV-hadviselés. Nehezebbé válik a vezetés-irányítás, a híradás; nagyobb odafigyelést igényel a személyi állomány, a személyi kapcsolatok ápolása; a parancsnoki állománynak nagyobb figyelmet kell szentelni a folyamatos vezetésre, a tájékoztatásra, a bizalmat fejleszteni, erősíteni szükséges. Ki kell alakítani az összetartást, amit a kiképzéssel, a fizikai állapot növelésével lehet fejleszteni. Egy győzelemre vezető hozzáállás kialakítása vezet eredményre,

magabiztos magatartáshoz. (C. O.) → *katonai vezetés*

vezetéssel szemben támasztott követelmények: *a)* magasfokú operativitás kell hogy jellemezze a parancsnokok és törzsek vezetői tevékenységét, azaz feladatmeghatározásra szükséges épülnie, és ez mellett célirányosnak kell lennie minden fontos kérdésben, kellő időben, határozottan, pontosan, előrelátóan, kiszámíthatóan és megfontoltan úgy szükséges reagálnia, hogy a végrehajtandó feladatok teljesítésére elegendő idő álljon rendelkezésre; *b)* a vezetési szilárdság azt jelenti, hogy a parancsnokok a legbonyolultabb helyzetben is képesek helyes, előremutató, a problémahelyzetet megoldó döntések meghozatalára és határozott világos intézkedések kiadására. A vezetői tevékenységet, vezetési megingathatatlanságot, a sikerbe, a győzelembe vetett hitnek kell jellemeznie még a legkritikusabb helyzetben is; *c)* a vezetés folyamatosságának biztosítása erősíti az alárendeltek hitét, bizalmát, abban, hogy a vezetés képes bármely helyzetben reagálni a változásokra, a kritikus helyzetekre, és ezzel garantálja a vezetés szilárdságát. A folyamatosság, a megszakítás nélküli vezetést, az alárendeltek befolyásolási lehetőségét jelenti, minden műveletben, minden napszakban, minden időben és körülmény között, aminek áttekinthetetlen és gyorsan változó helyzetben is érvényesülnie szükséges; *d)* a vezetés rugalmassága, dinamizmusa azt jelenti, hogy a bonyolult helyzetben beálló – előre nem látható – változásokra a parancsnoknak állandóan készen kell állnia, és képesnek kell lennie hatásosan reagálnia, a döntését módosítani, új elhatározást alkotnia, a helyzetet a kötelék számára – a célrendszernek megfelelően – érdemlegesen megoldania. A folyamatosan változó körülmények, technológiák új szervezeti struktúrát, eljárásmódot tesznek szükségessé, amire megfelelően szükséges reagálnia a parancsnoknak és törzsének egyaránt; *e)* a tudományosság követelményének érvényesítésével biztosítható, hogy a legújabb kutatási eredmények alkalmazásra, felhasználásra kerüljenek az alaprendeltetés hatékony, gazdaságos és korszerű ellátása során; *f)* a rejtettséget a vezetés valamennyi területén, szintjén, csatornáján, eszközén és személyzeténél szükséges biztosítani. Ugyanakkor a rejtettség nem gátolhatja a megfelelő információáramoltatást, ennek érdekében a szükséges és elégséges elv érvényesítését célszerű biztosítani. (C. O.) → *katonai vezetés*

vezetéstudomány: a társadalomtudomány tudományágaként jelenik meg, amely felhasznál más tudományterületeken feltárt eredményeket a szervezet vezetésének eredményessé és hatékonnyá tétele, valamint a vezetési folyamatok célirányos megoldása érdekében. A különböző teóriák szerint a vezetés olyan szellemi és egyben társadalmi tevékenység, amely sajátos emberi cselekvéssel jár. A vezetési teória célja a gyakorlatának szükségletéből adódik. Ez annak a következménye, hogy a különböző profilú szervezetekben zajló folyamatok egyre bonyolultabbá válásával fokozódnak a vezetőkkel szembeni, a vezetés hatékonyságával járó követelmények. Ezeknek pedig csak úgy képesek megfelelni a vezetők, ha a gyakorlati tevékenységük ellátásához megfelelő elméleti alapokkal rendelkeznek. A ~ annak köszönhetően vált önálló tudománnyá, hogy sajátos vizsgálati területtel rendelkezik. A vezetés folyamatával, az emberi viszonyokkal, a vezetés módszereivel, eszközrendszerével van kapcsolatban. A ~ tárgyát azon törvényszerűségek ismeretköre alkotja, amelyek a szervezetben zajló folyamatokhoz, viszonyokhoz, szerepekhez, eljárásokhoz kapcsolódnak. A ~ alakulására valamennyi tudományág ismeretrendszere, illetve tudományközi kapcsolata releván-

san hat, ugyanakkor dominánsan befolyásolják fejlődését és egyben eredményességét azok a tudományterületek, amelyek közvetlenül támasztják alá praktikai és metodikai hatékonyságát. Ezek a tudományterületek az informatika, az alkalmazott matematika, a szociológia, a pszichológia, a pedagógia, a kibernetika, a jog, de lényeges befolyásoltságot állapíthatunk meg a filozófiai, a közgazdasági stb. ismeretek alkalmazhatósága terén is. Az alkalmazott matematika biztosítja a reális döntések megalapozását, az informatikai ismeretek és eszközök pedig hozzájárulnak az információk gyors és racionális felhasználásához, a szervezetek előre jelezhető, kiegyensúlyozott működéséhez. A szociológia társadalmi jelenségek vizsgálatával foglalkozik. Az embereknek a szervezetekben, közösségekben zajló életében a mindennapi tudati, ideológiai viszonyoknak, az értékrendszereknek, magatartásformáknak, a társadalmi várakozásoknak és elvárásoknak van jelentős szerepük. A szociológia a társadalmi jelenségek közötti összefüggésekre mutat rá, azokat totalitásukban analizálva, és feltételezve azt, hogy bizonyos tényezők adott körülmények között dominánsak lehetnek a szervezetek működésének eredményességét illetően. A ~ ezen összefüggésekre alapoz és használja fel a szociológia által feltárt ismerteket a szervezeti magatartások, hangulatok, teljesítmények alakíthatóságában, illetve vizsgálja e tényezők vezető általi befolyásolásának lehetőségét, szükségességét, a szervezeti hatékonyság fejleszthetősége céljából. A pszichológia foglalkozik a szervezet tagjainak a viselkedésével, a munkához, a vezetőhöz, a szervezethez fűződő viszonyával. Vizsgálja a tagok magatartásának befolyásolhatóságát a munkakörülmények, az ösztönzők megváltoztatásával, alakításával. A vezetéslélektan és a ~ direkt kontextuális kapcsolatát jelzik az interperszonális kapcsolatok, a csoportdinamikai hatások, a vezetési stílus megnyilvánulásai, a munkamorál, de a szervezeti tagok hangulata, teljesítménye is. A vezetéslélektan e területek fejlesztése céljából folytat pszichológiai vizsgálatokat, mind egyéni, mind teamek, csoportok, de az egész szervezetre, tevékenységi profilokra vonatkozólag. A pedagógia és a vezetés közötti kapcsolat a legrégebbi időktől követhető, hatása kezdettől fogva érvényesül. A pedagógia hatása hosszú folyamatként valósul meg a fiatalok oktatásával, nevelésével kezdődően, a vezetői felkészítésen át, a permanens továbbképzésekig. A kapcsolat a másik irányban is meghatározó: ezt jelzi a különböző köz-, szak-, és felsőoktatási intézmények nevelést és oktatást tervező, szervező és irányító munkájának eredményessége, illetve a vezetői felkészítésük és továbbképzésük sikeressége. A kibernetikának a vezetéselmélethez fűződő kapcsolata annak tárgyából adódik. A kibernetika mint tudomány az egymással összefüggő elemekből álló rendszerek irányításával (vezérlés és szabályzás) foglalkozik. A rendszerezett ismeretek által feltárt általános törvényszerűségek és elvek valamenynyi szervezetben, de különösen a társadalmi szervezetekben történő alkalmazása racionalizálja annak működését, eredményességét. A közgazdasági, jogi ismeretek szakszerű alkalmazása hozzájárul a szervezetek szabályozott gazdasági, műszaki, etikus stb. működéséhez. Összességében megállapítható, hogy a szervezetek vezetését széles körű vezetéselméleti ismeretekre alapozottan lehet sikeresen megoldani. Mindez a szervezeti tevékenység eredményessége érdekében mindig valamilyen szaktevékenységhez (közigazgatáshoz, honvédelemhez, rendvédelemhez, gazdaságához, diplomáciához stb.) kapcsolódóan számos diszciplína ismeretanyagát felhasználja. Ugyanakkor az átfogó szervezetvezetési rendszer működtetését a szervezeti cél – szervezeti folyamatok – elvárások – környezeti

tényezők relációjában ajánlott megközelíteni. (C. O.) → *katonai vezetés*

vezető: a (katonai) szervezet élére kinevezett parancsnok. A ~ képes a szervezet elé folyamatosan támogatható célokat állítani, utasítást adni azok megvalósítására, motiválni az azt megvalósító munkatársakat és megteremteni a szükséges feltételeket. A ~nek ismernie kell önmagát, erős és gyenge oldalait, továbbá törekednie kell az önfejlesztésre. Magas szintű szakmai hozzáértést kell tanúsítania. Képesnek kell lennie a helyzet gyors értékelésére, a megfelelő döntések meghozatalára, közösségek kialakítására. (C. O.) → *katonai vezetés*

vezető nemzet: az a politikai akarattal és nemzetközi támogatással, valamint műveleti képességekkel rendelkező nemzet, amely egy szövetséges vagy koalíciós katonai művelet végrehajtásához meghatározó mértékben önállóan biztosít megfelelő műveletтervezési, vezetési és irányítási, hír- és távközlési, kommunikációs hátteret, logisztikai támogatórendszert, valamint személyi állományt az erők műveleti parancsnokságának működtetéséhez. Ennek megfelelően a ~ kulcsfontosságú szerepet tölt be a művelet erőgenerálása során. A vezető és a keretnemzet közötti alapvető különbség, hogy a keretnemzet a műveleti erők feltöltésében is meghatározó, jellemzően többségi arányú szereplő. (Ny. M.) → *műveleti logisztika*

vezetői gondolkodás folyamata: ismerje fel, mi történik; ismerje fel az érdekeltségi területeket; magyarázza meg, miért történik; állítsa össze az események logikai láncolatát elemezze majd szintézis (szintetizáljon); szelektáljon; alakítson ki vezetői cselekvést; készítsen vezetői tervet; értékelje – elméletek alapján elemezze; magyarázza; vesse össze az érdekeltségi területekkel. (C. O.) → *katonai vezetés*

vezetői hatalom: vezetési szempontból a hatalom a befolyásolás képességét jelenti. A hatalom olyan eszköz, amellyel képesek vagyunk másokat rábírni arra, hogy megtegyenek valamit. A hatalom minősége a befolyásolási képesség mértékétől függ. A befolyásolás módját pedig a hatalom jellege határozza meg. Van kapott és szerzett hatalom. Az erőforrások birtokosaivá akkor válunk, ha megkapjuk a rendelkezési jogot. Bizonyos feltételek megléte esetén kinevezést kaphatunk egy szervezet élére. A feltételek törvényben vannak meghatározva. A szerzett hatalomnál személyiségből, tudásból és a befolyásból eredő hatalmi forrásokról van szó. A hatalom olyan társadalmi viszony, amely lehetőséget ad az egyénnek vagy az egyének csoportjának arra is, hogy saját vagy mások érdekeit érvényesítse, más egyének vagy csoportok érdekeivel szemben. Hatalmi bázis a pozícióból származó hatalom (a szervezetben elfoglalt hely). Fajtái: a jutalmazó, kényszerítő, kapcsolatokból származó és a jogi hatalom. Hatalmi bázis továbbá a személyes hatalom, ami azt fejezi ki, hogy a vezető mennyire képes bizalmat, megbecsülést kiváltani beosztottjaiból. Fajtái: szakértői (kompetencián alapuló), információs (értékes információk birtoklása), referens (példaként való elfogadottságon alapuló), valamint kapcsolatokból származó hatalom. A szervezet külső függőségéből eredő hatalom az erőforrásokhoz való hozzájutás, aki a szervezet részéről megszerzi az erőforrásokat erős hatalmi bázissal rendelkezik. (C. O.) → *katonai vezetés*

vezetői információs rendszer: az információs rendszer olyan számítógépes művelet, amely különböző külső és belső erőforrásokból adatokat gyűjt, azokat feldolgozza, tárolja és outputjával információt szolgáltat a vezetők döntéshozatalához. A vezetői döntéshozatal hierarchikus és tevékenységi területek szerint csoportosítható. Stratégiai

döntések: a szervezet működésének főbb irányait megszabó, a célok és eszközök. Irányítási döntések: a szervezet működését stratégiai keretei között konkrétan szabályozó döntések. Taktikai és szabályozási döntések. Operatív döntések: a tevékenységek konkrét végrehajtására irányuló döntések. A különböző szintű döntésekhez a külső információkon (társadalmi – gazdasági – jogi, tulajdonosi/fenntartói) túl a belső információk a dominánsak (humán erőforrás helyzete – innováció – folyamatok, műveletek minősége – logisztika – pénzügy) a különböző szintű döntésekhez az elemzett információkat differenciáltan használják fel. (C. O.) → *katonai vezetés*

vezetői képesség: képességek határozzák meg, hogy az emberek milyen minőségben tudnak ellátni egy adott munkakört, továbbá milyen munka végzésére a legalkalmasabbak. Katonai szempontból döntő a szakmai és a vezetői képesség. Lényeges a befolyásolási, meggyőző, döntési, irányítási, kreativitás, az emberekkel való bánásmód képessége, a koncepcionális és előrelátás, a kreativitás, a pozitív gondolkodásmód, az önismeret, önkontroll képessége, reagálási, delegálóképesség, hatalomgyakorlás, vezetői szerepvállalás, továbbfejlődés képessége, változásvezetés képessége, kommunikációs képesség. (C. O.) → *katonai vezetés*

vezetői követelmény: a katonai vezetővel szemben támasztott követelmények: *a)* értse meg a műveletek emberi mértékét; *b)* legyen képes szervezete elé célokat állítani; *c)* utasításokat kiadni és motiválni alárendeltjeit; *d)* kezdeményezést nyújtani; *e)* harcászatilag és szakmailag legyen felkészült; *f)* legyen kész kihasználni a lehetőséget és a parancsnoki szándékon belül jól kiszámítható kockázatot vállalni; *g)* rendelkezzen kitartó akarattal a harchoz és a győzelemhez; *h)* legyen képes összetartó csapat kialakítására; *i)* hatékonyan kommunikálni szóban és írásban; *j)* legyen elkötelezett a haderő etikája iránt. (C. O.) → *katonai vezetés*

vezetőképzés: képzési forma a tervszerűen kiválasztott vezető-utánpótlás intézményes felkészítésére abból a célból, hogy az adott vagy másik (katonai) szervezeti hierarchia magasabb vezetői pozícióinak betöltésére alkalmassá tegye. Hatékonyságának egyik alapfeltétele, hogy a benne részt vevők kiválasztása körültekintéssel, megalapozott képesség- és ismeret-, valamint vezetői rátermettségi vizsgálatok segítségével történjék és mentes legyen mindenféle érdekösszefonódástól vagy szubjektivizmustól. ~sel graduális vagy posztgraduális formában egyetemek, illetve egyetemi rangú hazai és külföldi (katonai) intézetek foglalkoznak. Időtartama változó, általában egy év. A résztvevők az ismeretek elsajátításának mértékéről vizsgán adnak számot, ezenkívül általában szakdolgozatot/záródolgozatot készítenek és szakmai gyakorlaton is részt vesznek. Az ismeretek mélyebb és szélesebb körű elsajátítására különféle készségfejlesztő tréningek, számítógépes programok, e-learning távoktatási anyagok, külföldi tanulmányutak jöhetnek tekintetbe. A ~ hatékonyságának másik feltétele a vezetői funkcióban való beválás figyelemmel kísérése, szoros összefüggésben a vezetők tevékenységének folyamatos és tervszerű értékelésével. A Magyar Honvédségnél jelenleg a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karának Katonai Vezetőképző Intézetében és Felsőfokú Vezetőképző Tanfolyami Központjában folyik intézményes ~. (Cs. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

VI. vagy Bölcs Leo (886–911): Macedóniai Basileios császár fia. A tudós Photios patriárka nevelte és egész életén át nagy kedvvel foglalkozott irodalommal. Uralkodása

idején 904-ben az arabok elfoglalták Thessalonikét, 984-ben Simeon bolgár cár ellen a magyarokat hívta segítségül. A *Taktika* című művében részletesen ír a magyarok harcmodoráról és fegyverzetéről. „A magyarok fegyverzete kard, bőrpáncél, íj, kopja, s így a harcokban legtöbbjük kétféle fegyvert visel; vállukon kopját hordanak, kezükben íjat tartanak, és amint a szükség megkívánja, hol az egyiket, hol a másikat használják." Munkájának sajátossága viszont, hogy míg ~ Alilianoszt, Onaszandroszt, Polüanoszt és másokat is felsorol forrásként, ~t meg sem említi, akitől többek között, némileg módosítva, a kor problémáival aktualizálva, az előszót is átvette. A 20 fejezetből álló mű bár számos helyen Pszeudo Maurikiosz három évszázaddal korábbi művére *(Sztrategion)* támaszkodik, gazdagabb és sokrétűbb elődjénél. Sokkal elmélyültebbek a hadtudomány lényegét, alapfogalmait, a jó hadvezér ismérveit, a hadvezetés alapelveit, a magyarok, bolgárok, arabok harceljárásait és az ostromtechnikát leíró részek. A germánokat és a türköket bemutató szövegrész szinte teljes mértékben ~ munkájának szó szerinti átvétele. (N. L.) → *hadtörténet, hadművészet története*

világítási tűzfeladatok: a tüzérség által éjszaka, vagy rossz látási viszonyok között végrehajtott tűzfeladatok. Az éjszakai harctevékenység során a tüzéralegységek a célok pusztításán kívül végrehajtják a terep megvilágítását, világító tájékozódási pontokat (irányokat, terepszakaszokat, körleteket létesítenek), a belövés és hatástűz lövése során megvilágítják a pusztítandó célokat, vakítják az ellenség figyelőpontjait (elektronoptikai eszközeit) és a tűzeszközöket. A megvilágítás lehet időszakos (3–8 perc) és folyamatos (15 perc vagy annál nagyobb időtartam). A bevont tüzéralegységek részére a megvilágítás céljától, a végrehajtandó harc- és tűzfeladattól, a cél méretétől függően világítási pontokat, terepszakaszokat, illetve körleteket kell kijelölni. (Sz. T.) → *tüzérség*

világtáj: természetes irányokból, az égitestek (elsősorban a Nap) látszólagos mozgásából (kelésének, nyugvásának irányából), valamint az északi féltekén a Sarkcsillagra mutató irányból kialakult tájékozódási viszonylatok, más néven égtájak. A legfőbb ~nak a helyi északot (É) tekintjük, ennek meghatározása a terepi tájékozódás első lépése. Az északi irányhoz képest megadható a másik három fő ~, dél (D), nyugat (Ny), kelet (K), a mellék~ak (ÉK, DK, DNy, ÉNy), valamint a rész~ak (ÉÉK, KÉK, KDK, DDK, DDNy, NyDNy, NyÉNy, ÉÉNy). Az északi irány meghatározása a tájékozódás során különféle módszerekkel és eszközökkel történhet. Ennek megfelelően a helyi ~ak meghatározásakor arra is ki kell térni, hogy az a földrajzi észak, a mágneses észak, vagy a hálózati észak alapján valósult meg. A terepi tájékozódás során alapvető feladat a ~ak kijelölése. Bár e feladatra a tájoló a legalkalmasabb eszköz, a ~akat kijelölhetjük égitestek és egyéb természeti jelenségek, jelek alapján is. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

világtenger: a Föld összefüggő vízburka, amely bolygónk felszínének közel 71%-át borítja. A ~t a szárazföldek tagolják óceánokra (Atlanti-, Csendes és Indiai), amelyeknek önálló medencéjük és saját áramlási rendszerük van, átlagos mélységük pedig meghaladja a 3500 métert. (Néhány tudós véleménye szerint a Jeges-tenger az Arktikus-óceán, a többség álláspontja szerint viszont ez a terület, az Atlanti-óceán része.) A tengerek az óceánoktól medencéjükben, domborzati elemek révén elkülönülnek, nincs saját áramlási rendszerük és átlagos mélységük általában nem éri el a 2000 métert. Kétféle tengert különböztetünk meg,

az úgynevezett beltengereket és a peremtengereket. A beltengereket tengerszorosok választják le az óceánokról és markánsan önálló medencéjük van (például Balti-tenger, Földközi-tenger, Fekete-tenger). A peremtengerek medencéje szorosabb kapcsolatban van az óceánokkal, általában szigetsorok jelölik ki a határaikat (például Északi-tenger, Norvég-tenger, Japán-tenger). Az ENSZ Tengerjogi Egyezményének (UNCLOS) megfelelően, az alapvonaltól (amely nagyjából követi a tengerpartot, vagy a birtokolt szigetek partvonalát) számított 12 tengeri mérföldes (22,2 km) sáv az úgynevezett parti tenger, amelyen és a fölötte lévő légtérben az adott partszakaszt birtokló államok szuverén jogokat gyakorolnak. A kizárólagos gazdasági övezet az alapvonaltól mért 200 tengeri mérföldes (370,4 km) sávnak a parti tengeren kívül eső része, ahol a parti állam szuverén jogokkal rendelkezik a tengerfeneket borító vizek, a tengerfenék és az altalaj, akár élő, akár élettelen természeti forrásainak felkutatása, kiaknázása, megóvása és kezelése, illetve az övezet gazdasági kiaknázására és kutatására irányuló egyéb tevékenységek, mint a vízből, áramlatokból és szélből történő energiatermelés tekintetében. (Azaz ebben a sávban a parti államnak van kizárólagos joga a fentebbi gazdasági tevékenységeket folytatni, vagy ő engedélyezheti ezeket más államok cégeinek.) A parti tengeren és a kizárólagos gazdasági övezetében az azt birtokló állam fegyveres erői, elsősorban haditengerészete, illetve parti őrsége védi az ország érdekeit és értékeit. (K. F.) → *tengeri hadelmélet, tengeri hadviselés*

villaeljárás: a lőelemek (hatástűzelemek) megállapítása érdekében a cél belövése közben alkalmazott módszer. A robbanópontok célhoz viszonyított eltérésének megfigyelése alapján (a robbanópontok előjelének megfigyelése alapján – REMA) úgy helyesbítik a lőelemeket, hogy a cél előtt rövid, mögötte hosszú távolsági megfigyelést követően, villa alak jöjjön létre. E villát folyamatosan felezve (első villa, szűkvilla) juthatnak el a hatástűz lövéséhez szükséges adatokhoz (lőelemekhez). (Sz. T.) → *tüzérség*

villámháború elmélete: a két világháború között kialakult katonai elmélet, amely szerint a gyors győzelem eléréséhez a háború kezdetén váratlan és nagy erejű csapásokat kell mérni az ellenségre, majd a sikert olyan gyorsan kifejleszteni, hogy az ellenségnek ne legyen ideje és lehetősége fegyveres erőinek és gazdasági erőforrásainak mozgósítására. Az elmélet sebezhető pontjai a repülőgépek és páncélosok hajtóanyag-szükséglete, valamint a nagy mélységű csapások során a hadtáp utánszállítási nehézségei. A ~ a második világháborúban e két ponton bukott el. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

villámháború: a második világháborúban aratott gyors német győzelmek jellemzésére alkotott kifejezés (Blitzkrieg). Maga a fogalom nem tudományos munka végtermékeként, hanem a második világháború eseményeinek törvényszerű velejárójaként született meg. Létrejöttének mégis volt történelmi gyökere és komoly tudományos háttere. Németország az első világháborút az Alfred Graf von Schlieffen (1883–1913) által kidolgozott gyors lefolyású háború szellemében indította meg, amely, mint ismert, súlyos kudarccal végződött. Mivel Németország gazdasági adottságai a két világháború között sem javultak, tovább kutatták a gyors győzelem elérésének lehetőségeit. Ezt végül Douhet korlátlan légi háború, és Guderian páncélos háború elméletének egységes rendszerbe foglalásában találták meg. A keskeny sávban, tömegesen alkalmazott támadófegyverek óriási fölénybe kerültek az ellenfelek decentralizált, szelektív légvédelmével, illetve páncélelhárításával

szemben. Hadászatuk is új vonásokkal bővült. A hadjáratokat csupán pár hétre tervezték, és a háború kimenetelét már a közelebbi feladat teljesítésének időszakában el kívánták dönteni. Ennek eléréséhez elengedhetetlenül fontosnak tartották az ellenség hadászati főerőinek gyors megsemmisítését, a hadászati vezetés megbontását, valamint a tartalék haderő mozgósításának és a hadítermelés beindításának megakadályozását. Ellentétben a korábbi gyakorlattal, a háborút nem a hadműveleti kötelékek, hanem a hadászati főerők egyidejű támadása vezette be. Ezzel esélyt sem adtak a határok mentén kordonszerűen elhelyezkedő fedező hadseregeknek (fedező hadseregek elmélete) a támadás elhárításához, illetve a második lépcsők felvonulásához szükséges idő biztosításához. A német támadóékek, áttörve a határt biztosító hadseregek gyenge védelmét, mélyen előrenyomulva – rendszerint menetből – verték szét a még mozgósítás alatt vagy éppen felvonuló második lépcsőket. A németeknek ez a módszere a háború első két évében jól bevált, ~s hadászatuk a Szovjetunió elleni háború során azonban megbukott. Ez elsősorban azért következett be, mert figyelnem kívül hagyták az időnek és a térnek a hadviselésére gyakorolt hatását. (H. J.) → *hadtudomány elmélete*

villamos gyutacs: a robbanóanyagok detonációjának kiváltására alkalmazott, villamos gyújtóval zárt egységben összeszerelt utászgyutacs. A villamos gyújtó két, egymástól elszigetelt vezetőt összekötő vékony fémszál, amely megfelelő erősségű áram hatására felizzik. Az izzószálat pirotechnikai keverék, a gyújtóelegy veszi körül, így alakul ki a gyújtófej. A gyújtófejhez forrasztott vezetékpárra műanyag dugót húznak, és a dugót zömítéssel rögzítik a gyutacs hüvelyében. A pirotechnikai keverék a fémszál izzásától egy adott hőmérsékleten meggyullad, szúrólángot ad, ami közvetlenül vagy késleltető elegy közvetítésével kiváltja az utászgyutacs primer töltetének detonációját. Szerkezeti felépítésüket tekintve a ~ok lehetnek pillanat- vagy késleltetett hatásúak, utóbbiak pirotechnikai vagy elektromos késleltetésűek. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

visszacsatolás: 1. A szabályozás alapját jelentő tevékenység, amely használói oldalról szembesíti az eredményeket a tervekkel. (C. O.) → *katonai vezetés* **2.** A tanítási-tanulási folyamatnak pszichológiai kutatások által igazolt, szinte minden oktatási módszerben megjelenő gesztusokon, egyszerű utalásokon, kifelejtett tények közlésén, rávezető kérdéseken, bátorító értékeléseken, a tényszerű helyesbítésen és a tartalmas negatív értékelésen alapuló eljárása. ~ra mind a pedagógusnak, mind pedig a tanulónak szüksége van. A ~nak, értékelésnek eltérő formáit célszerű alkalmazni, attól függően, hogy helyes, részben helyes vagy helytelen tanulói választ követően, esetleg a tanulói válasz hiányában jelennek meg. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

visszasugárzott zavarás: az aktív elektronikus zavaró jeleket előállító berendezések egy fajtája, amely során a vevőrendszer által vett jelet erősítés után, a jel egyéb paramétereinek megváltoztatása nélkül sugározza ki az adórendszer. A visszasugárzott jel a berendezésen való áthaladása során némi időkésleltetést szenved, azonban ez csupán távolságbeli elcsúszást okoz, aminek a gyakorlatban nincs jelentősége. Ilyen elven működnek a rádiógyújtó zavaróállomások. Ismert típusai a szovjet (orosz) SZPR–1 és SZPR–2. Ezek lényege, hogy az ellenséges tüzérség által kilőtt rádiógyújtóval szerelt tüzérségi lövedékek a föld felszínéhez közeledve, rádiójeleket sugároznak ki és amennyiben a földről visszavert jel elég nagy szintet ér el, vagyis a gyárilag beállított megfelelő távolságban van a földtől, felrobbantja a löve-

déket. Az ilyen magasban történő robbanás repeszek által okozott pusztító hatása nagyobb lehet, mint a földbe becsapódó és ott felrobbanó lövedéké. A zavaróállomás a rádiógyújtó jelét felerősítve visszasugározza, ezzel mesterségesen hozza „közelebb" a földet, így a lövedék még olyan nagy magasságban robban fel, amely esetén a pusztító hatása jelentősen kisebb. A berendezés okozta jelfeldolgozási késleltetés a kimenő teljesítménnyel kompenzálható. A rádiógyújtóval ellátott lőszereket elsősorban a nyíltan elhelyezkedő élőerő, vagy sátorban, nem páncélozott törzsjárművekben tartózkodó emberek, vezetési pontok ellen alkalmazzák, ezért a rádiógyújtó zavaróállomásokat ezen objektumok oltalmazására telepítik. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

visszavert (passzív) zavarás: a passzív, vagyis saját vagy külső energiaforrás igénybevétele nélkül létrehozható zavaróhatás oly módon jön létre, hogy a zavaróeszközre beeső energiát, a tükrözési törvénynek megfelelő irányba reflektálja. A tükrözési törvény szerint a felületre beeső hullám beesési és visszaverődési szöge azonos. A gyakorlatban három, főleg rádiólokátorok számára (ellen) alkalmazható eszköz használatos: a szögvisszaverő, a dipól és a dielektromos lencse. A szögvisszaverő legalább három, egymásra merőleges fém felületből áll, amely a fizikai felületénél jóval nagyobb rádiólokációs keresztmetszetet mutat. Három síklapból álló konstrukció esetén egy térnyolcad felé jelentkezik a visszaverődés jelensége, ezért ha a tér minden irányából biztosítani kell a visszaverődés, akkor összesen nyolc sarok képezendő. A dipól kb. $0{,}47 \times \lambda$ hosszúságú alumínium fólia, fémezett műanyag fólia vagy fémgőzölt üvegszál, amely rezonanciajelenséget mutat λ hullámhosszúságú elektromágneses hullámokra, ezért nagy tömegben kiszórva a légtérbe, a rádiólokátorok indikátorán nagy felületű állócélként jelenik meg. A dielektromos lencse olyan különböző dielektromos állandójú anyagrétegekből felépített hagymahéjszerű szerkezet, amely a rétegek határain fellépő többszöri hullámelhajlás eredményeképpen a beeső rádióhullámokat visszaveri. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

visszavonulás: az elfoglalt, vagy védett terepszakasz (állás, körlet) kényszerű, vagy tervezett elhagyása és a csapatoknak a mögöttes terület irányába végrehajtott visszavonása. Célja a soron következő harctevékenység megvívásához új erő és eszközcsoportosítás létrehozása, az erő és eszköz megóvása az ellenség csapásától, időnyerés a további tevékenységhez, erők és eszközök felszabadítása más irányba történő alkalmazásra. A ~ kizárólag az elöljáró engedélyével szervezetten és rejtve mehet végbe, különös tekintettel arra, hogy a csapatok a kellő időben, harcképes állapotban jussanak ki a kijelölt körletbe vagy foglaljanak védelmet a meghatározott terepszakaszon. A ~hoz a csapatok számára sávot és irányt, esetenként csak általános irányt jelölnek ki, illetve megszabják a közbülső és hátsó védelmi terepszakaszokat az utóvédek és a főerő számára. A csapatok csoportosítása ~ esetén rendszerint magába foglalja a főerők harcból való kivonását fedező erőket (alegységeket), utóvédeket és a menetbiztosítás szerveit; a közbenső terepszakaszokon való lépcsőzetes védelemre kijelölt alegységeket (egységeket), a főerőket; a támogató és a kiszolgáló erőket. A harcból való kivonás és az elszakadás általában korlátozott látási viszonyok között történik. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

Visztula–Odera hadművelet: az 1–3. Belorusz, valamint az 1. és 4. ukrán front hatalmas erejű, a magnuszew-i, a puławy-i és a sandomierzi Visztula-hídfőkből indított csapássorozata az 1945. január 12. – február 3-a

közötti periódusban, aminek során 500 km szélességbe és 500 km mélységben előretörve, szétzúzták a német „A" Hadseregcsopotot, birtokba vették Lengyelországot és Csehszlovákia északi részét, kijutva az Oderához Küstrinnél hídfőt foglaltak annak nyugati partján, ezzel 60 km-re közelítették meg Berlint. Lásd *folyamatos nagy mélységű hadművelet.* (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

vita: dialógikus szóbeli módszer, amelynek az ismeretek elsajátításán túl célja a gondolkodás és a kommunikációs készségek fejlesztése. A ~ában a tanulók viszonylag nagyfokú önállóságot élveznek, a pedagógus a háttérből irányítja a ~ menetét. A jól szervezett ~ában a kérdéseket, véleményeket a tanulók egymáshoz és nem a pedagógushoz intézik, a résztvevők egyenrangúak. A ~ módszerét minden életkorban és minden tantárgyban lehet alkalmazni, de az életkortól függően a megvitatandó téma bonyolultsága és a ~ időtartama lényeges eltérést mutat. A ~ában nemcsak a tanár értékeli a tanulók megnyilatkozásait, hanem a tanulók egymás és a tanár megállapításait is. A ~ eredményes alkalmazásának feltételei között kell említeni: a tanulók felkészítését a ~ában való részvételre, a ~ megfelelő előkészítését és vezetését. A ~ák segítségével tartós tantárgyi tudás, problémamegoldó képesség, a kommunikációs készségek fejlesztése, attitűdök formálása, a személyközi kapcsolatok, a közösség fejlesztése érhető el. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

víz alatti átkelőhely: a vízi akadály és a környező terep azon része, amelyet a csapatok számára a vízi akadály leküzdése céljából víz alatti átkelés végrehajtására kijelöltek, előkészítettek és berendeztek. A ~en a harckocsik a vízi akadály medrében, annak talaján, speciális berendezések alkalmazásával, a saját futóműveiken jutnak át egyik partról a másikra. A vízi akadály ilyen módon való leküzdéséhez a harckocsira az előkészítő körletben 3–5 m hosszúságú légzőcsövet szerelnek, és végrehajtják a szükséges hermetizálást. Ezzel a módszerrel 4–6 m mély és 600–800 m szélességű vízi akadály küzdhető le, de csak olyan (legfeljebb 2 m/s) vízsebesség esetén, amely még nem veszélyezteti a harckocsi biztonságos víz alatti iránytartását. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

víz alatti robot: olyan robottechnikai eszköz, amely fedélzetén nem tartózkodik kezelőszemélyzet, feladatát a víz felszíne alatt hajtja végre. Irányítását végezheti autonóm fedélzeti irányítórendszer, távirányító parancsjel vagy akár kábeles összeköttetésben is állhat az irányító munkahellyel. Működhet autonóm, félautonóm módon vagy parancsirányítással. Az összekötő kábelek nélküli kivitelnél műszakilag korlátokat jelent a víz alatti nagy sebességű kommunikáció megvalósíthatósága például a képi információk valós idejű átvitelénél, mivel a vízben az igen hosszú hullámú elektromágneses jelek terjednek nagyobb távolságra, de azok elérhető adatátviteli sebessége alacsony. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

vízellátás: a csapatok – ivó-, főző- és a technikai eszközökhöz szükséges – vízzel történő ellátása laktanyai, tábori és harci körülmények között. A ~ magába foglalja a vízfelderítést, a kitermelést, a víztisztítást, a tárolást, az elosztást és a vízminőség folyamatos ellenőrzését. A szükséges víz mennyiségét normák alapján határozzák meg. (K. Z.a) → *műszaki támogatás* (P. A.) → *hadtáptámogatás*

vízfelszíni robot: olyan robottechnikai eszköz, amely fedélzetén nem tartózkodik kezelőszemélyzet, feladatát a víz felszínén hajtja végre. Irányítását végezheti autonóm fedélzeti irányító rendszer, távirányító parancs-

jel vagy akár kábeles összeköttetésben is állhat az irányító munkahellyel. Működhet autonóm, félautonóm vagy parancsirányítással. Mivel a hajótest a víz felszínén halad, ezért a közvetlen rádiókapcsolatot, a széles sávú, nagy sebességű adatátvitelt csupán a rádió-összeköttetés hatótávolsága korlátozza. A korszerű, műholdas digitális rádiók alkalmazása gyakorlatilag korlátlan hatótávolságot képes biztosítani az irányító rendszer számára. Amennyiben a feladatrendszerben vannak reakciókritikus elemek, például fegyveralkalmazás, akkor számításba kell venni a kommunikációs rendszer okozta időbeni késleltetést is. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

vízhálózat: a folyóvizek összefüggő rendszere, a nagyobb folyóvíz a közvetve vagy közvetlenül belé torkolló felszíni vízfolyásokkal együtt. Az a terület, amelyre egy folyó vízrendszere kiterjed, a vízgyűjtő terület. Az adott terület ~ának leírását a katonaföldrajzi értékelések vízrajzra vonatkozó részei tartalmazzák. Ezek részletezik a természetes és mesterséges vízfolyásokat, állóvizeket, amelyeket abból a szempontból vizsgálnak, hogy milyen mértékben és irányokban segítik vagy akadályozzák a katonai tevékenységet. A jelentősebb vizeknél értékelendő adatok: vízhozam, vízjárás, szakaszjelleg, folyási irány és sebesség, vízmélység, mederszélesség, a meder jellege, partviszonyok, mellékterep jellege, árvízi és ártéri jellemzők. A katonaföldrajzi értékelések kitérnek a ~ hajózhatóságára, a nagyobb műtárgyakra, a vizek évszakos járására, az átkelési lehetőségekre, a műtárgyak esetleges rombolásainak következményeire, az ivóvíznyerési helyekre, a talaj- és belvízviszonyokra, valamint a vizek szennyezettségére. A felszíni vizek esetében a katonaföldrajzi értékelések a víz hőmérséklete (hideg, meleg források, hévizek), valamint az oldott anyag mennyisége szerint (közönséges, ásványos vízű források és gyógyvizek) osztályozzák a forrásokat. Vizsgálják a területen található talajvíz és artézi kutakat is. Az állóvizek esetében az alábbi adatokat részletezik: a tavak felülete, a víz térfogata, mélysége, fenékviszonyai, hajózhatósága, a tavat tápláló vízfolyások, a tavak pusztulásának fokozata, valamint a tavakon található hidrotechnikai létesítmények. A katonaföldrajzi értékelések a felszín alatti vizeket (talajvíz, kőzetvíz) is értékelik. A talajvíz esetében a talajvíz szintjét, mennyiségét, évszakonkénti mozgását és a szintjének évi ingadozását, a kőzetvizeknél a rétegvizeket (artézi medencék, artézi kutak) és a résvizet (karsztvíz) értékelik. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

vízi akadály: természetes vagy mesterséges vízfelület, vízzel borított területrész (folyó, tó, öböl, elárasztott terület, csatorna, víztároló stb.), amely kihat a harccselekményekre, és különleges intézkedések bevezetését teszi szükségessé. Általában az akadály mentén védő fél számára kedvező, míg a támadó fél számára kedvezőtlen hatással van. Támadásban a ~ leküzdéséhez hidakat építenek vagy gázló-, deszant-, komp- és más átkelési módokat alkalmaznak. Ha a ~t ellenség védi, meg kell szervezni az erőszakos leküzdését. A ~ok több szempont szerint osztályozhatók: szélessége szerint 100 m-ig keskeny, 100–250 m között közepes, 250–600 m között széles, 600 m felett igen széles; a mélysége szerint 1 m-ig sekély, 3 m-ig kis mélységű, 5 m-ig közepes mélységű, 5 m felett mély; a vízsebessége szerint 0,5 m/s-ig lassú, 1 m/s-ig közepes, 2 m/s-ig sebes, 2 m/s felett igen sebes; a partviszonyok szerint 10º-ig lankás, 15º-ig enyhén lejtős, 25º-ig lejtős, 25º felett meredek; a meder talajviszonyai szerint pedig iszapos, agyagos, finom homokos, kavicsos vagy köves lehet. A csapatok tevékenységére, a harchelyzet alakulására lényeges befolyást gyakorol-

hatnak a ~on található hidrotechnikai építmények (is völgyzáró gát, zsilip, vízerőmű, árvízkapu), mivel a megnyitásuk (rombolásuk) jelentősen megváltoztathatja a felsorolt jellemző adatokat, ezáltal a harc, hadművelet elgondolását. A ~ok értékelésekor e jellemzők figyelembevételével határozzák meg a ~ védelmére vagy leküzdésére legalkalmasabb szakaszokat. A felsorolt jellemzők a ~ védelmekor a védelem jellegét, kiépítettségét, a leküzdés során pedig ennek módját, a berendezhető átkelőhelyek típusát, mennyiségét, illetve a bevezetendő speciális rendszabályokat befolyásolják. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

vízi akadály erőszakos leküzdése: a vízi akadály leküzdésének formája, amikor az az ellenséggel közvetlen harcérintkezésben, annak tűzhatása alatt történik. Erőszakos átkelésnek is nevezik. Magába foglalja a védő ellenség megsemmisítését a vízi akadály előtt; az előrevetett csapatok kijutását menetből; a vízi akadály leküzdését a főerőkkel és a támadás kifejlesztését a túlsó parton. Ha az erőszakos átkelés nem sikerül menetből, akkor rövid idejű kiegészítő előkészítés után kell véghezvinni. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

vízrajz: a földrajznak az a része, amely egy adott földrész, ország, terület álló-, folyó- és felszín alatti vizeinek leírásával foglalkozik. A ~ részét képezi a vízhálózat, amely leírása a katonaföldrajzi értékelések részét képezi. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

víztisztítás: a műveleti területen, hadszíntéren fellelhető és a csapatok ellátásához szükséges víz emberi fogyasztásra, illetve felhasználásra alkalmassá tétele. A vízellátás folyamatában a ~ feladatkörébe tartozik a vízforrás vizsgálata, a víz derítése, fertőtlenítése, színtelenítése, szagtalanítása és ízteleníté se, komplex vegyi mentesítése, valamint sugárszennyezettség esetén a sugármentesítése. A ~ korszerű eszközei a komplex vízszűrők, víztisztító állomások. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

víztisztító állomás: konténerben elhelyezett mobil víztisztító berendezés, amely a nyers vizet fogyasztásra, illetve felhasználásra alkalmassá teszi. A víztisztítást kétfázisú membrán-technológiával hajtja végre, az ultra-/nanomembránnal az alakos elemek eltávolítása, a fordított ozmózis membránnal az oldott anyagok eltávolítása történik meg. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

vízzár: elárasztott terület; a nem robbanó műszaki zárak nehezen leküzdhető típusa, a terep elárasztásával, illetve elmocsarasításával létrehozott vagy megnövelt vízi akadály. Formái: aktív elárasztás, passzív elárasztás és elmocsarasítás. Aktív elárasztáskor a terep magasabban fekvő víztározóiban tárolt víz nagy tömegét és helyzeti energiáját felhasználva, a zsilipek megnyitásával vagy a töltések rombolásával rövid idő alatt nagy mennyiségű vizet bocsátanak ki, és ez az alacsonyabban fekvő terepszakaszon árhullámot hoz létre. A passzív elárasztás a víz útjának gátakkal történő mesterséges elzárásával létrehozott, egy vagy több víztározót magában foglaló vízi akadály. Az elmocsarasítás az arra alkalmas talaj felső rétegének vízzel való elárasztása, amely a talajréteget megbontja, szilárdságát csökkenti, ezáltal a harcjárművek számára járhatatlanná, illetve nehezen járhatóvá teszi. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

vízszintes szög: egy adott álláspontból a helyi vízszintes síkra vonatkoztatott két iránymérés között kialakuló szögérték. A mért irányok vonatkoztatása a helyi vízszintes síkra az azokon átmenő helyi függőleges síkok által történik. Vízszintes szögek pontos terepi meghatározására a geodéziai esz-

közök közül legalkalmasabbnak a teodolitok mutatkoznak. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

vonal alakzat: a zászlóalj (az ezred) olyan alakzata, ahol az elől lévő alegységek egymáshoz viszonyítva egy vonalban helyezkednek el. Általában akkor alkalmazzák, amikor a terep lehetővé teszi a széles arcvonalon való szétbontakozást és a szemben álló felet meg akarjuk osztani, illetve megfosztani a manőverezés lehetőségétől. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

vonalas keresés: hosszúsági kiterjedésű megnevezett érdekeltségi területen (közút, vasút vagy vízi út) mentén folytatott, a menetben lévő célok felfedésére és egyéb általános tevékenységek meghatározására szolgáló adatgyűjtési tevékenység. (H. H.) → *felderítés*

vonalkapcsolás: 1. Olyan hálózati architektúra, amelyben két csomópont között az adatok cseréjére egy kizárólagosan használt, dedikált csatornára van szükség. A legismertebb vonalkapcsolt hálózat a telefon, amely esetében a hívó és a hívott fél között a hívás idejéig egy teljes áramkört alakítanak ki, ami kizárólag a köztük történő kommunikációra használható fel. A vonalkapcsolt hálózatok kialakítása és üzemeltetése csomagkapcsolt társaikkal szemben sokkal drágább, azonban késleltetés nélkül, valós időben teszik lehetővé az információk továbbítását. Az adó és a vevő közti összeköttetés megteremtésére ki kell alakítani azt az útvonalat, amelyeknek részei kapcsolóközpontokon keresztül vannak összekötve. Első lépésben fizikai kapcsolat létesül az adó és a vevő között, ami az összeköttetés idejére áll fenn. Az összeköttetésen keresztül megvalósul az átvitel, majd annak befejeztével a kapcsolat lebomlik. A ~ esetén a rendelkezésre álló sávszélességet csak akkor tudjuk kihasználni, ha az információátvitel folyamatos. (A folyamat a távbeszélő technikában: hívás.) Az információátvitelt meg kell előznie a híváskérés hatására létrejövő összeköttetésnek. Előnye az, hogy ténylegesen fizikai összeköttetést hozunk létre. Ezek után a két állomás úgy képes kommunikálni, mintha pont-pont összeköttetés valósult volna meg közöttük. Mielőtt az adatátvitel megkezdődne, a hívójelnek egészen a hívott pontig kell eljutnia, majd onnan egy nyugtának kell visszaérkeznie. A ~ a szükséges sávszélességet statikusan előre lefoglalja. **2.** A ~ olyan eljárás a híradástechnikában, amely két vagy több végberendezést igény szerint összekapcsol, és lehetővé teszi a közöttük felépült és lefoglalt áramkör kizárólagos használatát az összeköttetés bontásáig. ~kor a felépített összeköttetés a közbenső vonalszakaszt egyidejűleg lefoglalja, ezzel a kapcsolt összeköttetést közvetlenné teszi. A ~ akkor gazdaságos, ha a forgalmazások átlagideje kicsi, vagy nagyobb terület átfogása szükséges. Az országos közforgalmú távbeszélő-hálózat kapcsolóközpontjai például ~t végeznek. (N. I.) → *híradó-informatika, információvédelem*

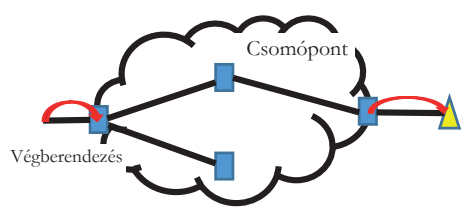

vonás: A katonai gyakorlatban, jellemzően a terepi tájékozódás, a célok felderítése és megjelölése során alkalmazott speciális szögmértékegység. Eredete a radiánra vezethető vissza, annak ezredrésze. A teljes körre így kapott 6283 köregység használata nem praktikus, így egyes országok, katonai szövetségek a 6000-es, míg mások

a 6400-as vonásegység alkalmazását vezették be a gyakorlatban. Megkülönböztetésük érdekben előbbit pars, utóbbit mils mértékegység jelöléssel látjuk el. Magyarország NATO-csatlakozásával a Magyar Honvédség felkészült a szövetséges tagállamok hadseregeiben elterjedt pars vonásérték használatára, de egyes örökölt haditechnikai eszközeinek üzemeltetési feltételei egyelőre szükségessé teszik pars vonásérték használatát is. Az irány- és szögértékek vonásban történő kifejezésének gyakorlati jelentőségét a tereptárgy mérete, adott ponttól mért távolsága és látószöge közötti összefüggés adja, melyet egy egyszerű formula, az úgynevezett vonásképlet fejez ki. Ennek megfelelően a megfigyelőtől 1 km távolságban lévő 1 m oldalkiterjedésű tereptárgy 1 vonás látószög alatt látszik. (K. A.) → *geoinformációs támogatás* **2.** A katonai műszerek (kézitávcső, fegyver- és harcjármű optikák, tüzérségi figyelőműszerek, toló stb.) mind ~ban mérnek, ~ beosztásúak. A ~ értékét a négy karakter közepén, két-két karaktert elválasztó gondolatjellel jelenítik meg, és külön, tagonként olvassák fel, így egyértelmű, hogy ~ról van szó. Például: 21–15, 00–72, 01–59, 60–00. A nyugati hadseregekben a ~ ottani megfelelőjét (mils) használják, amelynek működése hasonló, de ahol a teljes kört nem 6000, hanem 6400 ~ra osztják, így vegyes műszerzet, szövetségi keretek között folytatott műveletek során a két értéket egymásba át kell számolni. (M. G.) → *tüzérség*

vonásképlet: a megfigyelő által egy távoli tereptárgyra mért látószög, valamint a tereptárgy távolsága és mérete összefüggését kifejező gyakorlatias képlet. Ha ismerjük a megfigyelt tereptárgy látható alakjának valós méreteit (magasság, szélesség, hossz) és meg tudjuk határozni ennek látószögét vonás mértékegységben, úgy a vonásképlet alapján meghatározható a tereptárgy távolsága a figyelőponthoz képest. A ~ bármely változó kiszámolható a másik kettő ismeretében a méret = látószög × távolság összefüggés alapján. A méretet mindig méterben, a távolságot pedig kilométerben kell megadni a vonásképlet alkalmazásakor. A vonásképlet könnyű alkalmazására a változók háromszögsablonba rendezett segédletével is találkozhatunk. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

vonat: a hadra kelt csapatok létfenntartási és harcképességi szükségleteit szállító kötelék, amely általában magában foglalta az erre szolgáló összes személyzetet, járművet, lovat, málhás állatot, vágómarhát. Ugyanakkor, nem taroztak bele a csapatoszlopban menetelő század- és üteglőszerkocsik, a műszaki csapatok szerelékkocsijai, valamint a gyalogcsapatok felszerszámozott tartalék lovai. Tagozódása: csapat~; fő- és törzshadiszállások ~ai; hadsereg~ (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

vonatkoztatási csoport: szociálpszichológiai fogalom olyan csoport jelölésére, amelynek értékeivel, életstílusával, magatartásával valaki azonosul, és amelynek csoportnormáit önkéntesen követi, függetlenül attól, hogy ő tagja-e a csoportnak vagy a csoport elfogadja-e őt. Vonatkoztatási (referencia-) csoportnak, illetve referenciaszemélynek jelentős szerepe lehet a saját attitűdök, értékek, viselkedési minták szocializáció során történő kialakításakor vagy új, ismeretlen helyre történő beilleszkedés esetén. Ez ugyanis az a mércének tekintett csoport vagy azok a személyek, akiknek érték- és normarendszeréhez az egyén saját értékeit és viselkedését igazítja. A ~ok egyik funkciója az, hogy az egyén önértékelése számára összehasonlítási mérceként szolgáljanak, a másik funkciójuk pedig az, hogy forrásai legyenek az egyén normáinak, attitűdjeinek és értékeinek. A társas kapcsolatokra szűkítve

az a csoport vagy személy, amelyet az egyén önmaga és mások megítéléséhez használ keretül, és amelyhez ezért kapcsolódni is igyekszik. A ~ tehát befolyásolási hatalommal bír. (B. J.c) → *katonapszichológia*

vontatás: a haditechnikai eszközök helyreállítási folyamatának része, amelynek rendeltetése a katonai műveletek során megsérült, meghibásodott haditechnikai eszközök összegyűjtése, csoportosítása, a javítás helyszínére juttatása. A ~i feladatokat a javító szervezetek állományából szervezett vontatócsoportok (javító-vontató csoportok) vagy egyedi vontatók és szállítóeszközök, illetve vontatóalegységek végzik. A ~t a harchelyzettől, a veszteségek, sérülések mennyiségétől, minőségi és mennyiségi megoszlásától függően lépcsőzetes, párhuzamos vagy kombinált módszerrel hajtják végre. Elsődlegesen az ellenség által veszélyeztetett eszközöket vontatják el. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

vontatási kapacitás: megmutatja, hogy egy adott vontatószervezet a rendszeresített vagy állományába ideiglenesen biztosított vontatóival mennyi sérült haditechnikai eszközt képes meghatározott feltételek mellett, a javítás vagy a berakás helyére elvontatni. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

vontatócsoport: vontatókkal és emelőgépekkel felszerelt, ideiglenesen létrehozott csoportosítás a harctéren elakadt vagy megsérült technikai eszközök mentésére és hátraszállítására. A ~ a sérült eszközöket vontatási útvonalakra, sérülttechnika gyűjtőhelyre, vasúti berakóállomásra vontatja a javítás helyére való továbbszállítás céljából. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

vontatójármű: általános értelemben a vontató pótkocsi vontatására készült, rakfelület nélküli gépkocsi. A nyerges vontató olyan vontató, amely a rajta levő nyeregszerkezet útján a vontatott félpótkocsi súlyának jelentős részét átveszi. A mezőgazdasági vontató kerekes vagy lánctalpas kialakítású, legalább két tengellyel rendelkező, pótkocsi vontatására és/vagy mezőgazdasági, erdészeti feladatú berendezések, gépek vontatására, hordozására, tolására, működtetésére alkalmas, 25 km/óra sebességnél gyorsabban haladni képes jármű, amely teher- és személyszállításra is alkalmas lehet. Katonai vonatkozásban a vontató olyan jármű, amely konstrukciója alapján csak vontatásra használható, illetve a haditechnikai eszközök vontatására rendszeresítették és hasznos rakfelülettel nem rendelkezik. (V. R. L.) → *haditechnikai támogatás*

vontatott aknatelepítő: önálló erőforrással nem rendelkező, általában utánfutóra szerelt aknatelepítő eszköz, amely az aknák beállított távolságonként történő adagolását, élesítését, valamint a talaj felszíne alá rendszerben történő aknatelepítés esetén az aknák rejtését is végrehajtja. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

VOR (Very High Frequency Omnidirectional Range, nagyon magas frekvenciájú minden irányú jeladó): a rövid hatótávolságú légi rádiónavigációs eszközök egyik fajtája, amely lehetővé teszi a megfelelő berendezéssel ellátott légi jármű számára a helymeghatározást, és a kiválasztott irány tartását a rádiójelek fogadása által, amelyeket a stacioner módon telepített rádiójeladó hálózat állomásai bocsátanak ki. A berendezés az úgynevezett nagyon magas frekvencia tartományban sugároz, 108,00-tól 117,95 MHz-ig. Fejlesztése 1936-ban Amerikai Egyesült Államokban kezdődött, az első állomásokat pedig 1946-ban telepítették. Napjainkra a ~ az egyik legfontosabb légi rádiónavigációs berendezéssé vált mind az általános, mind pedig az állami célú légi

közlekedés számára, azonban a légi navigációs technológiában egyre kezd elterjedni a műholdas navigáció, amely háttérbe szoríthatja ezt a megoldást. A 2000-es évekre világszerte kb. 3000 ~ állomást telepítettek. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

voronyezs–kasztornojei hadművelet: a voronyezsi és a brjanszki front bekerítő hadművelete (1943. január 24. – február 2.) a német 2. hadsereg megsemmisítésére. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

vörös kereszt (és egyéb védelmi embléma): az 1864-es legelső genfi egyezményben elfogadott ~ embléma jelentése egyértelmű: ahogy azt az 1949-es I. genfi egyezmény 38. cikke is kijelenti, az a fegyveres erők egészségügyi szolgálatának jelvénye, amit az egészségügyi személyzet köteles viselni a bal karján vízálló karszalag formájában, és működési helyén jogosult kitűzni a ~es zászlót. A szimbólum, mint „védelem emblémája" elleni támadás a genfi egyezmények súlyos megszegésének és háborús bűncselekménynek számít, mind nemzetközi, mind pedig nem nemzetközi konfliktusokban. Ugyanilyen súlyos háborús bűncselekmény a ~es jelvénnyel való visszaélés, azaz arra alkalmazni, hogy valakivel elhitessék, hogy biztonságban van, majd megtámadják vagy elfogják. A ~ jelvénnyel azonos érvényűek a genfi egyezmények által elismert vörös félhold és vörös oroszlán jelvények, valamint az egyezményeket módosító, 2005-ben elfogadott III. kiegészítő jegyzőkönyv által megalkotott vörös kristály jelvény, illetve ezek a jegyzőkönyv szerinti kombinációi. (L. T.) → *hadijog*

Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága: rövidebb nevén: Nemzetközi Vöröskereszt. 1863-ban, Jean-Henri Dunant kezdeményezésére létrehozott svájci egyesület, amely mára a hadijog fejlesztésének és gyakorlati ellenőrzésének meghatározó szereplőjévé vált. Első komoly eredménye a legelső genfi egyezmény elfogadtatása volt az államokkal 1864-ben. Ez után minden újabb genfi egyezmény megalkotásában megkerülhetetlen szerepe volt a szervezetnek mind a mai napig, emellett pedig a humanitárius segítségnyújtás globális vezető szervezete. Emellett a szervezetnek az 1949-es genfi egyezményekben, és az 1977-es kiegészítő jegyzőkönyvekben biztosított jogai vannak. Így jogosult arra, hogy meglátogassa és nyilvántartásba vegye a hadifoglyokat, számukra küldeményeket vagy élelmiszert szállítson; fegyveres konfliktusok idején a polgári lakosság számára segélyszállítmányokat juttasson el; eltűnt katonák, vagy polgári személyek után kutasson, majd őket visszavezesse a családjukhoz; a fegyvereseket a nemzetközi humanitárius jog tiszteletben tartására képezze ki; terjessze és továbbfejlessze a genfi egyezményeket; és közvetítőként működjön a hadifogolycserék, hazatelepítések esetén vagy foglyok elengedésekor. (L. T.) → *hadijog*

V-típusú mérgező harcanyag: a halálos mérgező harcanyagok egyik legtoxikusabb fajtája. A ~ok az idegmérgekhez hasonló, de bonyolultabb felépítésű vegyületek. Hatásuk a légzőszerven és a bőrön keresztül egyaránt érvényesül. Általános jelölésük „VX". A ~okban a foszfor- és foszforsavészterek a kén- és nitrogénmustárok jellegzetes szerkezeti elemeit tartalmazó csoportokhoz kapcsolódnak. A vegyületek egyik csoportjában a foszforészterekhez ként, a másikban nitrogént, a harmadikban ként és nitrogént tartalmazó csoportok kapcsolódnak. A kéntartalmú, „Vs"-típusú tiofoszfátok nagy forráspontú, kis illékonyságú, sárga vagy barna színű, olajszerű, vízben alig oldódó anyagok. A nitrogén tartalmú „Vn"-típusú anyagok folyékony vagy szilárd halmazállapo-

túak, csekély illékonyságú, erősen mérgező vegyületek. A „Vsn”-típusú anyagok színtelenek vagy sárga színű, olajszerű folyadékok, illékonyságuk csekély, részben vízoldhatók. A ~ok félhalálos adagja a bőrön át LD_{50} = 0,03–0,3 mg/kg, ezért szupertoxikus mérgező harcanyagoknak is szokták nevezni. A ~ok a szervezetbe kerülve gátolják az idegi impulzusok szabályozó áttételét, főleg a légzőközpontban, a vérkeringésben és a szívműködésben. A mérgezés jellemző tünetei: pupillaszűkület, nyálfolyás, mellkasi fájdalom, nehézlégzés. Súlyos mérgezés esetén a tünetek gyors fejlődése, görcsök és bénulás figyelhető meg. A leghatékonyabb alkalmazási formájuk az aeroszol. Figyelembe vették a bináris vegyi lőszerek tölteteként is. (B. T.) → *ABV-támogatás*

W

Warden, John Ashley III. (1943–): az Egyesült Államok Légierejének nyugállományú ezredese. Katonai tanulmányait, egyben karrierjét az Egyesült Államok Légierejének Akadémiáján (US Air Force Academy – USAFA) kezdte, 1965-ben. 30 évig szolgált, vadászrepülő pilóta, teljesített külszolgálatot Vietnámban, Németországban, Olaszországban, Spanyolországban, repülőbázis parancsnok, vezette az Air Command and Staff College-ot (Légierő Parancsnoki és Törzstiszti Főiskola). 1995-ben vonult nyugállományba, rövid ideig tanácsadója volt Bill Clinton alelnökének, James Danforth Quayle-nak, később elméleteit implementálta az üzleti folyamatokra, és képzéseket, tréningkurzusokat szervezett és tartott az üzleti világban dolgozóknak. Több könyve, publikációja jelent meg, a *Légi hadjárat – Harci tervezés (Air Campaign – Planning for Combat)* című, 1988-as kiadású könyve fő művének tekinthető. Nem minden ízében eredeti alkotás, bár a hadműveleti szintű vonatkozása miatt mindenképpen hiánypótló műnek mondható, a tartalékokról szóló rész kifejezetten újszerű. Hatása pedig megkérdőjelezhetetlen: számos modern légierő alapdoktrínában megjelenik a légi hadjárat tervezése mint hadműveleti-művészeti elem. Ötgyűrűs modellje (five-ring model), és az ellenség egyfajta rendszerként való értelmezése (enemy as a system) alapját képezi a hatásalapú légierő gondolkodásnak, alkalmazásnak. 1991-ben ~ tervezte az első öbölháború légi hadjáratának forgatókönyvét, a légi hadjárat 1991. január 17-től 1991. február 28-ig tartott. A kiváló célpontkiválasztásnak és a légierő hatásalapú alkalmazásának köszönhetően rendkívül gyors katonai-politikai sikert értek el. (Cs. J.) → *légvédelem, légierő (műveletek, támogató műveletek)*

Weserübung hadművelet: Dánia és Norvégia németek általi lerohanása (1940. április 9. – június 10.) a nyugat-európai hadműveletet végrehajtók jobb szárnyának biztosítása és az Atlanti-óceánra való zavartalan kijutás érdekében. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

WGS–84 (World Geodetic System 1984): kezdetben csak az Amerikai Egyesült Államok Védelmi Minisztériuma alárendelt szervezeteinél, majd a többi NATO-tagállam hadseregeinél a geodéziai adatok interoperabilitása érdekében bevezetett, az USA Téradat-hírszerző Ügynökségének (National Geospatial-Intelligence Agency – NGA) jogelőd szervezetei vezetésével a rendszerszinten kidolgozott komplex, geodéziai és geofizikai földmodell, geodéziai világrendszer. Fontosságát és széles körű (NATO-tagállamokon kívüli) elterjedtségét elsősorban a GPS műholdas helymeghatározó rendszer elterjedésének. A WGS–84 megelőző realizációi (például WGS–72, GRS–80) és mai változata közötti átjárhatóságot a STANAG

2211 szabványosítási egyezmény, illetve egyéb kiadványok tartalmazzák. Az 1980-as évek elejére kifejlesztett és 84-es indexszámmal jelölt realizáció eddigi fennállása során számos apróbb változtatáson, finomításon ment keresztül, amelyek elsősorban a referenciahálózat gyakorlati kialakítását, a Föld gravitációs modelljét (Earth Gravitational Model – EGM), a geoid alakját, valamint a különféle koordináta rendszerek közötti átjárhatóságot biztosító transzformációs modelleket érintették. A változtatásokat alapvetően a GPS keretrendszerének finomítása, tökéletesítése tette szükségessé. A WGS-84 megalkotásának célja egy olyan globális geodéziai és geofizikai alap létrehozása, amely geocentrikussága és egyezményes földtengelyhez rögzítettsége révén a Föld bármely térsége számára egységes és megfelelően pontos helymeghatározási feltételeket biztosít, ugyanakkor a korszerű műholdas navigáció és pozícionálás geodéziai infrastruktúráját (Conventional Terrestrial Reference System – CTRS) is megteremti. A WGS-84 rendszer több paramétert rögzít többek között a Föld matematikai alapfelületeként elfogadott forgási ellipszoid geometriájáról, geocentrikus gravitációjáról, illetve forgási szögsebességéről és fizikai lapultságáról. (K. A.) → *geoinformációs támogatás*

Wintergewitter (Téli zivatar) **hadművelet:** a német Don Hadseregcsoport által 1942. december 12-én Tormoszin, illetve Kotyelnyikovó térségéből Szovetszkij–Marinovka irányában előre nyomulva, megközelíteni a bekerített 6. német hadsereget, s a Donnerschlag (Villácsapás) jelszóra az utóbbiak által is indított találkozócsapással felszakítani a gyűrűt. Ez azonban nem valósult meg, mivel a német támadó erők bár 30 km-nyire megközelítették a bekerítetteket, december 21–24-én védelembe kényszerültek, 30-ára pedig megsemmisültek. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Wintersport művelet: a magyar 1. hadsereg visszavonulása az Árpád-vonalba (1944. szeptember 25–27.) (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Z

zajzavarás: olyan elektronikai zavarási fajta, amely létrehozásakor a vivőfrekvenciás hordozóhullámot széles sávú, elméletileg egyenletes energiaeloszlású, úgynevezett zajjal modulálják. Az ideális, elméleti zajmoduláció egyenletes energiaeloszlású és elvben végtelen sávszélességű. Ezt fehérzajnak nevezik, mert hasonlatos a fehér fényhez, amelyben minden komponens benne van. A gyakorlatban csak sávhatárolt zajspektrum állítható elő, ennek a neve rózsaszín zaj. A zajjal való zavarmoduláció előnye, hogy a kezelő nehezen tudja megkülönböztetni a berendezésekben természetes módon állandóan jelen lévő zajtól, amely az ellenállások, félvezetők hő által termelt zaja. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

záró aknamező: a legfontosabb irányok és terepszakaszok védelme érdekében, a telepített aknamezők, amelyet elsősorban a védelem előkészítése időszakában hoznak létre. Általában rendszerben, a felszín alá telepítik, több aknasor és magas aknasűrűség jellemzi. Nagy mélységével biztosítania kell, hogy robbantásos átjárónyitó eszköz alkalmazásával egy rálövéssel ne lehessen rajta átjárót nyitni. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

zárótűz: lásd *merev- és mozgó zárótűz* (M. G.) → *tüzérség*

zárt határszakasz: olyan határ, amely nehezen járható, természetes vagy a terepen mesterségesen létrehozott akadályokból álló határszakasz. Általában a védő fél számára kedvez, a támadó fél csak meghatározott irányokban képes támadótevékenységet folytatni, így erőfölényét nem tudja érvényre juttatni. (S. K. K.) → *katonaföldrajz*

zászlóalj harccsoport: a lövész (gépesített lövész), harckocsi zászlóalj bázisán harcfeladat végrehajtására létrehozott, különböző kötelékeket magába foglaló a harcászati egységméretet el nem érő kötelék. (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

zászlóalj: a legmagasabb szintű szervezett harcászati alegység. A ~ több századból álló szárazföldi katonai egység. Több (3–6) ~ tesz ki egy ezredet vagy dandárt. Vannak önállóan és kötelékben működő ~ak. Egy ~ létszáma körülbelül 400–800 fő, parancsnoka rendszerint őrnagy, önálló ~ esetén alezredes, esetleg ezredes. A ~ állhat fegyvernemi, összfegyvernemi, illetve szakkötelékekből. A harcoló alegységeken kívül több támogató alegységet (harcbiztosító és logisztikai alegységeket) és parancsnoki törzset is magában foglal. Ennek megfelelően lehet lövész, harckocsizó, ejtőernyős, deszant, műszaki, híradó, szállító stb. Az összfegyvernemi ~ műszaki, tüzérségi és harckocsizó megerősítéssel a főerők előtt előrevetett osztagként (EVO) 4–6 órát, elővédként (EVÉD) 10–12 órát képes csekély légi támogatás mellett harcolni. A gépesített lövész~

több különleges feladat végrehajtása mellett légideszant tevékenységre is. (C. O.) → *katonai vezetés* (T. J.) → *szárazföldi műveletek*

zavarás: (kimerítés) élőerőkre gyakorolt erkölcsi-pszichikai hatás, amely korlátozott mennyiségű tüzérséggel és lőszerfelhasználással valósul meg. (Sz. T.) → *tüzérség*

zavarbehatárolás: olyan mérési és/vagy logikai, keresési eljárás, amely célja, hogy behatároljuk egy rendszert érő zavar forrásának helyét, meghatározzuk a zavar kialakulásának okát, majd ennek eredményeképpen annak kikapcsolására, megszüntetésére megoldást találjunk. A zavar forrásának helyét általában iránymérési eljárásokkal, vagy speciális esetekben a forrástól származó egyéb információk alapján lokalizálják. A zavaró jel technikai elemzése, spektrális analízise ad magyarázatot a zavaró hatás létrejöttére, vagy akár az okok kialakulására is és vezethet el a megszüntetés lehetséges műszaki megoldásaira is. Szándékos, ellenséges zavarforrások katonai műveletekben kiemelt célként szerepelnek a megsemmisítendő objektumok között. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

zavarérzékenység: a műszaki berendezések olyan technikai jellemzője, amely azt a határértéket adja meg, hogy az adott eszköz mennyire képes elviselni a külső zavarforrásokból érkező jeleket, hatásokat. Ez nemcsak vevőkészülékek zavartűrését, a demodulációs eljárások még eltűrt romlását jellemezhetik, hanem más eszközök normális működésének határát is jelezhetik. Ahány féle külső hatásra vizsgálják az adott eszközt, annyiféle ~i jellemző adható meg hozzá. Ilyen lehet például egy mobiltelefon ~e külső, állandó mágneses térre, váltakozó mágneses térre, adott frekvenciára vett villamos térerősségre, vagy akár ionizáló sugárzásra. A ~re nemzetközi szabványok adnak előírásokat, amelyek teljesülését a gyártó műnek kell igazolni a készülékhez adott dokumentációban. Egy adott berendezéstípusnak a forgalomba hozatal előtt az adott ország frekvenciagazdálkodási hatóságától is be kell szereznie a forgalomba hozatali engedélyt, amelynek része, hogy a hatóság bizonyos példányszámú készüléken ellenőrző méréseket hajt végre. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

zavarforrás: valamely elektronikai rendszer számára a normális működést akadályozó vagy lehetetlenné tevő jelkisugárzás kiinduló pontja, forrása. A szándékos zavarokat előállító berendezések mellett zavarkisugárzást létrehozhatnak meghibásodott berendezések, hibás árnyékolások, szikrák, ívkisülések stb. A műszeres zavarkivizsgálás célja a ~ helyének behatárolása, felkutatása, majd a zavarást előállító berendezés leállítása. A hiba pontos behatárolásakor tekintettel kell lenni arra a körülményre is, hogy a zavaró kisugárzás nem minden esetben a zavart ténylegesen okozó berendezésnél, hanem például az akár nagyobb távolságban telepített antennáján jelentkezik, ahonnan meglehetősen nehéz a kábelrengetegben a berendezésig visszajutni. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

zavarhatékonyság: olyan szubjektív mutató, amely egy adott működő elektronikai rendszerben a zavaró hatások, tevékenységek, befolyások hatására létrejövő, hallható vagy látható minőségromlást, információvesztést vagy akár teljes kiesést jellemez. Az egzakt mérése nehéz, mert az információveszteség megítélése üzemmódoktól függően a kezelőállomány kiképzettségétől erősen függ. Analóg üzemmódoknál szokás a „gyenge", „közepes" vagy „erős" zavar kifejezések, vagy százalékos értékek (gyenge 10–15%, közepes 30–40%, erős 60% felett) használata. A szöveges információk

átvitelekor egyértelmű a hibás karakterek arányának számlálása az összes átküldött karakterhez képest, de képi vagy hanginformációknál nehezebben állapíthatók meg egyértelműen az egyes kategóriák. A digitális kép- és hangátviteli rendszerek a jelfeldolgozás, kódolás és a beépített hibajavító algoritmusoknak köszönhetően egy bizonyos mértékig elviselik, javítják az átviteli úton keletkezett hibákat, amikor azonban a bit hibaarány elér egy kritikus szintet, a hang és a kép „akad", a kép „kockásodik" vagy „kifagy". (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

zavarjel: természetes vagy mesterséges úton előállított vezetett vagy sugárzott energia, amely valamely információtovábbítási folyamatba bejutva annak minőségét, hatékonyságát, használatát rontja. Az információtovábbítási folyamatba a legszélesebb értelemben beleértünk minden olyan természetes vagy mesterséges eljárást, folyamatot, amely során az információ forrásától annak vételére szolgáló érzékelőig, eszközig, berendezésig eljut a hasznos jel, energia. A gyakorlatban ilyen folyamat például a rádió jelátvitel, ahol a ~ egy másik rádióállomás vagy zavaróberendezés jele, de ilyen jelátvitel a vizuális látás az optikai hullámtartományban is, ahol a ~ lehet például a köd. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

zavaró-aknamező: a peremvonal előtti területen és a védelem mélységében a kevésbé fontos irányokban, valamint a betört ellenség felfedett irányaiban létrehozott aknamező. Rendeltetése az ellenség mozgásának, utak és terepszakaszok használatának akadályozása, erőinek megosztására kényszerítése. Telepíthető kézi erővel a védelem előkészítése időszakában, valamint géppel (mozgó záróosztagokkal) és szórt aknásítással a védelmi harc megvívása során egyaránt. (K. Z.a) → *műszaki támogatás*

zavaróberendezés (jammer): olyan elektronikai zavarási feladatok végrehajtására épített berendezés, amely konstrukciójának megfelelően akusztikus, rádió, radartechnikai, optikai és egyéb hullámtartományokban állít elő olyan jeleket, amelyek más elektronikai berendezések számára zavaró hatással rendelkeznek, vagyis akadályozzák, illetve lehetetlenné teszik a rendeltetésszerű működésüket. A ~ek lehetnek általános célúak, például egy rövidhullámú ~ az 1,5–30 MHz tartományban dolgozó rövidhullámú rádiórendszer ellen alkalmazható, vagy lehetnek a zavarandó berendezéshez tervezett egyedi zavarórendszer, mint például a TACAN közelnavigációs rendszer ellen kifejlesztett R–388 állomás. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

zavaróeszköz (jammer): olyan elektronikai zavarási feladat végrehajtására szolgáló berendezés vagy ilyen hatást előállítani képes akár egyszerű mechanikai konstrukció, amely az adott hullámtartományban képes a kiválasztott akusztikus, elektromágneses, optikai hullámtartományú vagy más berendezés számára működését negatívan befolyásoló ráhatást kiváltani. A ~ök lehetnek aktívak vagy passzívak. Az aktív eszközök valamilyen statikus áramforrásból állítják elő a szükséges zavaró hatást kiváltó jelet, folyamatot, a passzív eszközök a külső sugárforrásból származó energiát irányítják, szórják, nyelik el stb. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

zavarókonténer (jammer pod): olyan elektronikai zavarási feladatok végrehajtására épített elektronikai berendezés, amely a hordozó repülőgép szabványos függesztő pontjaira rögzíthető, előre programozott automatikus működésű, vagy a fedélzetről irányított zavarótevékenység végrehajtására képes. ~rel olyan repülőgépek is alkalmassá válhatnak zavarási feladatokban való részvételre,

amelyek saját beépített zavaróeszközökkel erre a célra nem rendelkeznek, ugyanakkor a ~ a fegyverzet, póttartály felfüggesztésére szolgáló rögzítési pontot foglalja el. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

zavaró-repülőgép: olyan pilóta által vezetett, vagy pilóta nélküli repülőeszköz, amely kimondottan elektronikai zavarási feladatok végrehajtására épült, a zavarás érdekében beépített, vagy konténerben felfüggesztett elektronikai zavaróberendezéssel rendelkezik. Ilyen repülőgéptípus volt az EA–6B, az EF–111A, az RF–4G, vagy napjainkban az EA–18G. Leggyakrabban rádiólokációs berendezések, rádiórendszerek, rádiórelévagy akár műholdas rendszerek levegőből való zavarására használnak ilyen eszközöket. A modern repülőgépek beépített zavaró berendezései elsősorban önvédelmi célokat szolgálnak, ők nem minősülnek ~eknek. (V. L.) → *elektronikai hadviselés*

zavarstabilitás: az elektronikai rendszerek azon tulajdonsága és képessége, amely kifejezi, hogy az adott rendszer az elektronikai zavarás viszonyai között képes-e funkcionális feladatainak végrehajtására. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

zavarvédettség: az elektronikai eszközök azon tulajdonsága, amely megmutatja, hogy az elektromágneses környezetben milyen mértékű, intenzitású és típusú elektronikai zavarással szemben védettek. Egy elektronikai rendszeren belül minél zavarvédettebb eszközök vannak, annál nagyobb a rendszer zavarstabilitása. A ~ az elektronikai eszközök tervezése és gyártása során alakítható ki. (H. Zs.) → *elektronikai hadviselés, információs műveletek*

Z-elmélet: Ouchi elmélete, amely szerint a munkakörülmények humanizálása megteremti, illetve visszaadja a munkatársaknak az önbecsülést és az emberi méltóságot. A dolgozók közötti együttműködés jobban szolgálja a szervezet hosszú távú sikereit, mint a verseny, és a munkatársak szívesebben és eredményesebben dolgoznak a szervezetnél, ha lehetőségük nyílik tudásuk és tapasztalataik folyamatos gyarapítására. (C. O.) → *katonai vezetés*

Zrínyi 2026 program: 2017 végén a magyar kormány jóváhagyta a Zrínyi 2026 honvédelmi és haderőfejlesztési programot, amely Magyarország honvédelmének megerősítését, illetve a Magyar Honvédség (MH) tízéves távon történő modernizációját tartalmazza. A ~ nevét a Szigetvárért életét áldozó Zrínyi Miklósról (1508–1566) kapta, akinek halála 450. évfordulóját ünnepeltük 2016-ban. Mivel a program tervezése is 2016-ban indult, róla nevezték el a hosszú távú koncepciót. Zrínyi Miklós neve a hazaszeretet, az elkötelezettség és az elszántság szimbóluma, olyan értékek, amelyekre szükség lesz a honvédség 10 éves hosszú távú fejlesztése során is. A program elsődleges célja a 21. század 3. évtizede biztonsági kihívásainak, veszélyeinek való katonai megfelelés, a társadalomból építkező „hátországi" feltételek megteremtése. A program megvalósítása érdekében a kormány 2024-re a GDP 2%-ra növeli a honvédelmi költségvetés nagyságát (2020-ig évente 0,1%-kal, 2021–2022 között 0,15%-kal, 2023-ban 0,2%-kal, 2024-ben 0,3%-kal), amelynek legalább 20%-ot (mindösszesen 3500 milliárd Ft-ot) fejlesztésre fordítják. A ~ honvédelmi ága háromféle szervezeti formában kínál szolgálati lehetőséget a haza ügye iránt elkötelezett polgárok számára: önkéntes területvédelmi tartalék, önkéntes honvédelmi előképzés és a Honvédelmi Sportszövetség. Megújítja a honvédelmi nevelés rendszerét, szorgalmazza a honvédelmi alapismeretek tantárgy oktatását

a középiskolákban, megteremti a katonai ágazati szakképzés feltételeit (honvéd kadétprogram), illetve tovább növeli a honvédkollégiumok és középiskolák számát. Nyári honvédelmi táborokat szerveznek, honvédelmi ösztöndíjprogramot vezetnek be a katonai kiképzést és szerződéses szolgálatot vállaló hallgatók számára. 2017-ben megalakult a Honvédelmi Sportszövetség, amely a fiatalokat a katonai sportokon (lövészet, vívás, lovaglás, küzdősportok, öttusa) keresztül szólítja meg. A kormány országszerte sportközpontokat hoz létre a megyei és járási székhelyeken, I. ütemben 40, majd 2020 után további 67 helyen. A program katonai ága az Magyar Honvédség haditechnikai és fegyverrendszerének teljes megújítását és valamennyi képességének megerősítését tűzi ki célul. A program egyik központi eleme a katonák egyéni felszerelésének korszerűsítése, a katonai hivatásrend megbecsültségének növelése, a biztos, valós erőt jelentő tartalék biztosítása. Az „egyes harcos" felszerelésbe minden beletartozik, amit a katonának viselni/használni kell békeidőszakban, válságban vagy háború idején. Ide tartozik az egyenruha, bakancs, sisak, golyóvédő mellény, taktikai málhafelszerelés készlet, egyéni vegyvédelmi felszerelés, integrált híradó- és informatikai eszközök és az egyéni fegyverzet. A fejlesztés során arra is törekednek, hogy a személyi állomány „új, korszerű, és lehetőleg hazai gyártású eszközöket" kapjon. A gyakorló ruhán kívül a HM Elektronikai, Logisztikai és Vagyonkezelési Zrt. hozzákezdett a hivatásos állomány köznapi (Vitéz II) és ünnepi ruházatának (Vitéz III) fejlesztési munkáihoz is. A terv az, hogy a következő kormányzati ciklusban megtörténjen a tisztek és altisztek ellátása. A ~ tízéves távon a légierő jelentős képességfejlesztésével (a merev- és forgószárnyas légi szállítási képesség jelentős modernizálása és fejlesztése, a légvédelmi rakéták és a réskitöltő radarok cseréje, a kecskeméti repülőtér fejlesztése) számol, egyes beszerzések már 2017–2018-ban megkezdődtek (A319A csapatszállító, Zlin Z–242L kiképzőgépek, Dassault Falcon 7X szállítógép, Airbus H145M könnyű helikopterek). A szárazföldi csapatok képességnövelését a háromdandáros fejlesztés (egy nehéz dandár, egy közepes dandár, egy könnyű dandár) jelenti, amelyek tüzér- és páncéltörő képességének modernizálása és erősítése már az első ütemben megtörténik. 2019-ben beindul a licenc alapján meginduló kézifegyverprogram, amely a cseh Ceska Zbrojovka Export Kft. és a HM Arzenál Elektromechanikai Zrt. között létrejött szerződés alapján tíz év alatt 200 ezer darab lőfegyver (pisztoly, géppisztoly, gépkarabély) gyártását eredményezi 100 millió euró értékben. A haderőnemi csapatokon kívül modernizálják a műszaki ezred technikai eszközeit, a logisztikát (új logisztika bázis épül), tábori kórház létesül. Teljesen megújul a vezetési híradó és informatikai eszközrendszer, új kibervédelmi képességek jönnek létre. A ~ fejlesztéseit a kormány a lehetőségek szerint nemzeti keretekben szeretné megoldani. zajlik. A korábbi Nemzetgazdasági Minisztérium a magyar ipar stratégiai fejlesztését tartalmazó Irinyi-tervben (2016) célul tűzte ki a hadiipar reorganizálását is. Nagy probléma azonban, hogy Magyarországon alig van hadiipar, a rendszerváltás után a fegyvereket, harci-technikai eszközöket gyártó ipari kapacitás gyakorlatilag megszűnt. Jelenleg 1700 ember dolgozik a védelmi ipari ágazatban, a haditechnika export-import forgalom értéke mintegy 100 millió euró. A feladat nehézségét mutatja, hogy a korábbi ciklusban a hadiipar felvirágoztatására meghirdetett Hadik-terv (Hadfelszerelési Iparkorszerűsítési Terv) megvalósulatlan maradt. Ezért az egyéni katonai felszerelés-gyártás és a haditechnikai modernizáció csak kompromisszumokkal oldható meg. A területvédelmi tartalékos állomány ellá-

tását is brit ruházattal, felszereléssel és gépjárművel oldottak meg. Úgy tűnik azonban, hogy most sikerül egy új „győri programot" létrehozni, a kormány eltökélt az új honvédség építésében, a források rendelkezésre állnak, kormánybiztosok segítik a Honvédelmi Minisztérium munkáját. (Sz. Z.) → *biztonság- és védelempolitika*

Zrínyi Miklós Katonai Akadémia: az egykori Magyar Néphadsereg, majd a Magyar Honvédség katonai közép- és felsővezető képző, egyetemi rangú tanintézete volt 1955 és 1996 között. A Magyar Honvédség és a Belügyminisztérium Határőrség hivatásos tisztjeinek, közigazgatási vezetőinek, az államapparátus, a társadalmi szervezetek vezetőinek hadtudományi, biztonságpolitikai, vezetéstudományi felkészítésére volt hivatva. Jogelődjei az 1944-ig működő Magyar Királyi Honvéd Hadiakadémia, majd az 1947 és 1949 között tevékenykedő Honvéd Hadi Akadémia, 1950-től pedig a Honvéd Akadémia voltak. 1955. március 15-én vette fel a ~ nevet. Az 1956-os forradalmat és szabadságharcot követően 1957. áprilisától indult újra a képzés, miközben tagozatként beolvadt a Petőfi Sándor Katonai Politikai Akadémia. A képzési idő 1966-tól minden szakon három év lett. Az úgynevezett alap- és levelező fakultáson három tagozaton (összfegyvernemi és fegyvernemi, légvédelmi és repülő, valamint politikai tiszti) folyt a képzés. 1986. szeptember 1-jével a ~t egyetemi rangú tanintézetté nyilvánították. A rendszerváltozást követően a hároméves képzést felváltotta az egymásra épülő egyéves törzstiszti, kétéves haderőnemi alapképzés, valamint egyéves felső szintű katonai vezetői hadtudományi képzés. Ezzel együtt átszervezték az oktatás irányítási rendszerét, amely eredményeként szárazföldi, légvédelmi és repülő-haderőnemi, anyagi-technikai össz-szakági fakultásokba szervezett tanszékeken, (társadalomtudományi tanszékek, illetve hadászati, testnevelési tanszék, valamint idegen nyelvi lektorátus) folytatódott az oktató-kutató munka. A ~ 1996. szeptember 1-jével átalakult a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetemmé. (Cs. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem (ZMNE): a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia jogutódjaként, az akadémiából, a Kossuth Lajos Katonai Főiskolából és a Szolnoki Repülőtiszti Főiskolából két-két egyetemi és főiskolai karral létrejött katonai felsőoktatási intézmény. A Kossuth Lajos Katonai Főiskolai Kar és a Szolnoki Repülőtiszti Főiskolai Kar 1997. szeptember 1-jével beolvadtak a Hadtudományi, illetve a Vezetés- és Szervezéstudományi Karokba. Ugyanekkor indult be a Felsőfokú Vezetőképző (Vezérkari) Tanfolyam. A Bolyai János Katonai Műszaki Főiskola 2001. január 1-jei integrációjával létrejött a Bolyai János Katonai Műszaki Főiskolai Kar (BJKMFK), ami a ZMNE Vezetés- és Szervezéstudományi Kara, valamint a BJKMFK 2004. szeptember 1-jei összevonásával egyetemi szintű Bolyai János Katonai Műszaki Karrá (BJKMK) alakult át és működött a ZMNE megszűntéig, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem (NKE) 2012. január 1-jei magalakulásáig. (Sz. M.) → *hadtörténet, hadművészet története*

Zrínyi Miklós, gróf (1620–1664): politikus, hadvezér, hadtudós és költő. A törökök elleni légrádi győzelemért a III. Ferdinánd magyar király 1647-ben Horvátország bánjává és főkapitányává (tábornokává) nevezte ki ~t. mivel látta, hogy a Habsburgok nem kívánnak a törökök ellen döntő hadjáratot indítani, sok esetben önállóan is folytatta a harcot, több helyi sikert elérve. 1663–1664 telén hadéval Eszékig tört előre, s itt a törökök fontos visszavonulási útvonalának fontos pontját, a Dráva-hidat is

elpusztította. Sikereinek hatására Európa ~ dicséretétől visszhangzott. A pápa és szinte minden európai uralkodó magas kitüntetésekben részesítette. I. Lipót hercegi rangra kívánta emelni, de ezt ~ nem fogadta el, mert a bécsi udvar az 1664. évi győzelmek ellenére Vasvárott a magyarok érdekeit sértő békét kötött a törökökkel. ~ ez első magyar nyelven író hadtudós, a magyar katonai szaknyelv megteremtője, hadtudományi munkásság alapján Perjés Géza szerint helye van a hadtudomány klasszikusai között. Munkásságában az elmélet és a praxis egységére törekedett. Prózai művei a török veszélyt, a korszerű államelmélet és hadviselés elméleti és gyakorlati kérdéseit tárgyalják, és az ideális hadvezér alakját rajzolják meg *(Mátyás király életéről való elmélkedések; Tábori Kis Tracta; Ne bántsd a magyart! Az török áfium ellen való orvosság; Vitéz Hadnagy).* Az első magyar nyelvű barokk eposz, a *Szigeti veszedelem* Szigetvár 1566. évi török ostromát és elestét, I. Szolimán halálát, a védők heroikus küzdelmét mutatja be, a tárgy eposzi magaslatra emelésével. (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

Zs

zsoldoshadsereg: a zsoldos az 1949. augusztus 12-én kötött genfi egyezmények kiegészítő jegyzőkönyvei alapján olyan fegyveres, aki pénzért, hivatásszerűen aktív fegyveres szolgálatot vállal, kifejezetten fegyveres összeütközés céljával, olyan közösség érdekében, amelyhez egyébként nincs köze, és olyan pénzbeli juttatásért, amelynek összege meghaladja az ott szolgáló helyi katonák fizetségét. A hivatásos katonától a magasabb zsold és a morális elkötelezettség hiánya különbözteti meg. Általában jellemző rá a mobilitás és a professzionalitásra való törekvés, azonban morálisan nem értékelhetők, mivel nagyobb zsoldért bármikor továbbállhatnak. Angliában már a 19. század első felében törvényt alkottak a szökések megakadályozása végett. A magyar vonatkozása a Mátyás Fekete Serege magas szakmai képzettséggel rendelkezett, azonban a király halála után a fizetség elmaradása miatt szétszéledt. (C. O.) → *katonai vezetés*

Zsukov, Georgij Konsztantyinovics (1896–1974): a Szovjetunió marsallja. Az első világháborúban a cári lovasságnál, a polgárháborúban a Vörös Hadseregben harcolt. 1931-ben végzett a Vezérkari Akadémián, utána Németországban tanult. Az 1930-as évek második felében Mongóliában és Mandzsúriában irányította a szovjet csapatok tevékenységét a japánok ellen, ahol 1939 augusztusában a mongol–mandzsúriai határ mellett fekvő Halhin-Gol-nál aratta első győzelmét ellenük. 1940-ben a szovjet–finn háborúban hadseregtörzsfőnök, majd a Kijevi Katonai Körzet parancsnoka. 1941 januárjában vezérkari főnökké és honvédelmi miniszterhelyettessé nevezték ki. Frontparancsnokként (1941–1942) Leningrádot védelmezte, és részt vett a moszkvai csata irányításában. 1942–1944-ben helyettes hadsereg-főparancsnok, majd az I. ukrán és az I. belarusz front parancsnoka (1944–1945). Mint a szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának személyes megbízottja több sikeres hadművelet előkészítését és végrehajtását irányította. 1945–1946-ban a németországi szovjet erők parancsnoka volt, innen a Szovjetunió távol-keleti körzetébe helyezték át. 1953-ban honvédelmi miniszterhelyettes, 1955-ben honvédelmi miniszter lett. Ő dolgozta ki és irányította az 1956-os magyarországi forradalom és szabadságharc leverésére indított *Forgószél* hadműveletet. 1957 októberében leváltották azzal a váddal, hogy szembefordítja a szovjet hadsereget a kommunista párttal. Hruscsov bukása után (1964) rehabilitálták. ~ a szovjet hadvezetés egyik legnagyobb egyénisége volt a második világháborúban. Hadvezérként, a tervező, szervező és a szovjet frontok tevékenységét koordináló munkájában is kiemelkedő tevékenységet nyújtott. Visszaemlékezései *Emlékek, gondolatok* címmel jelentek meg. (F. B.) → *hadtudomány elmélete*

1–7

1-es kiképzési szint: a Magyar Honvédség fokozatosan előrehaladó kiképzési elvére épülő, hét szintet magába foglaló felkészítése közül az első szint. Az ~ tartalmazza az alapkiképzést, az általános katonai kiképzést és az egyéni harcfeladat-szabványok elsajátítását. Ezek az egyéni és tűzpár harci (alap és általános) gyalogsági jártasságok és készségek, amelyeket valamennyi katonának (tényleges, tartalékos) a kiképzés útján ki kell fejlesztenie, függetlenül rendfokozatától, beosztásától, állománykategóriájától. Ezen a szinten valamennyi katona eléri az alap képességszintet és teljesíti az alapvető (általános) katonai feladatok szabványainak követelményeit. Ez a kollektív bizalom, a kölcsönös megbecsülés és az önbecsülés kialakításának alapja. Az ~ valamennyi katona számára kötelező. Az ~ követelményeinek megfelelő képességek fenntartása valamennyi kiképzési szinten, a teljes katonai pályán, egyéni és parancsnoki felelősség. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

2-es kiképzési szint: a Magyar Honvédség fokozatosan előrehaladó kiképzési elvére épülő, hét szintet magába foglaló felkészítése közül a második szint. A ~ tartalmazza valamennyi, az egyéni szak- és speciális beosztások betöltéséhez (munkaköri leírásban előírt feladatok végrehajtásához) szükséges szakmai ismeretek, jártasságok és készségek elsajátítását, kifejlesztését. A kiképzés főerőkifejtését azoknak az egyéni szak- és speciális beosztásokhoz szükséges ismereteknek, jártasságoknak és készségeknek kialakítása képezi, amelyek birtokában a katonák eredményesen integrálódhatnak be kezelőszemélyzeteikbe és rajaikba. Ezek az ismeretek, jártasságok és készségek kritikusak a teljes kezelőszemélyzet, csoport, raj harci hatékonyságának szempontjából. A kiképzés eredményeként az összekovácsolt kezelőszemélyzetek, csoportok, rajok lehetőleg maradjanak együtt, hiszen azok harci erejének, hatékonyságának alapja az összetartás. Miután a kezelőszemélyzetek, csoportok, rajok kialakítása, összekovácsolása a kiképzés útján megvalósult, kötelesek fenntartani jártasságaikat, készségeiket az előírt időszakonként azok megkopásának elkerülése érdekében, még abban az esetben is, ha a kötelék a következő kiképzési szintre halad előre. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

3-as kiképzési szint: a Magyar Honvédség fokozatosan előrehaladó kiképzési elvére épülő, hét szintet magába foglaló felkészítése közül a harmadik szint. A ~ a szakaszok és más, ezen a szinten azonosítható légierő és logisztikai szervezetek összekovácsolásának a szintje, amelyek nagyobb vezetési és irányítási kihívások elé állítják a parancsnokokat és vezetőket, mint az alacsony és a 2-es kiképzési szinten. A ~ követelményeinek eléréséhez, bonyolultabb,

egyre kevésbé részletezett, egyre nagyobb kihívások és egyre kevésbé előre jelezhető harcászati helyzetek szükségesek. Ettől a szinttől feljebb haladva a kiképzési környezet harctéri bonyolultsága fokozódik, ezért a hatékony vezetés és irányítás elengedhetetlen előfeltétele a magasabb szintű kiképzésnek. A kötelékek szakmai felkészültsége azoknak a kompetenciáknak az alapján fejlődik ki, amelyeket az előző, az egyéni, kezelőszemélyzet, csoport- és rajszinten szereztek meg. Ezeket a szakmai kompetenciaszinteket a feladatszabványok határozzák meg, amelyek leírják a különböző harcfeladatok teljesítéséhez szükséges körülményeket, viszonyokat és az elvárt teljesítményszinteket. A ~t a beállított harcászati helyzetek (típus harcfeladatok) gyakori használata jellemzi. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

4-es kiképzési szint: a Magyar Honvédség fokozatosan előrehaladó kiképzési elvére épülő, hét szintet magába foglaló felkészítése közül a negyedik. A ~ rendeltetése a századok, ütegek és más, ezen a szinten azonosítható légierő és logisztikai szervezetek összekovácsolása, amelyhez különböző harchelyzeteket beállítva a fegyvernem, szakcsapat sajátos feladatai végrehajtásának gyakoroltatására kerül sor a műveletek, konfliktusok teljes spektrumában. Ezen a szinten már összfegyvernemi szintű gyakorlatok is végrehajthatók a zászlóalj-, és attól magasabb szintű, számítógéppel támogatott parancsnoki és törzsvezetési gyakorlatok keretein belül. A tartalékerő számára ez a kiképzési követelmények felső szintje a kollektív kiképzésben, éppen ezért számukra ezen a szinten a kiképzést lehetőleg minden esetben összfegyvernemi környezetben kell végrehajtani mint századharccsoport kiképzést, így biztosítva számukra lehetőséget az összfegyvernemi taktikák, technikák és eljárások elsajátítására, gyakorlására, a harci, a harci támogató és a harci kiszolgáló-támogató elemek tevékenységének összehangolására, a közöttük szükséges együttműködési képességek kifejlesztésére. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

5-ös kiképzési szint: a Magyar Honvédség fokozatosan előrehaladó kiképzési elvére épülő, hét szintet magába foglaló felkészítése közül az ötödik szint. Az ~ rendeltetése a zászlóaljak, osztályok összekovácsolása, bonyolult harchelyzeteket használva a fegyvernem, szakcsapat sajátos feladatai végrehajtásának gyakoroltatására a műveletek, konfliktusok teljes spektrumában. Ez a szint a kötelékzászlóaljak kiképzésének, összekovácsolásának szintje, amelyben az egyéni harcfeladat szabványok által előírt követelmények szinten tartása, megerősítése mellett, egyre nagyobb szerepet és hangsúlyt kapnak azok a kötelékfeladatok, amelyek a 4-es kiképzési szinten kiképzett, összekovácsolt századok, az adott harcászati helyzetnek megfelelő, a zászlóaljparancsnok elgondolását, elhatározását támogató együttes, egyöntetű, szinkronizált tevékenységének, hatékony együttműködésének kifejlesztéséhez, szinten tartásához és továbbfejlesztéséhez szükségesek. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

6-os kiképzési szint: a Magyar Honvédség fokozatosan előrehaladó kiképzési elvére épülő, hét szintet magába foglaló felkészítése közül a hatodik szint. A ~ a század- és a zászlóaljharccsoportok, a harci törzsek összekovácsolásának szintje, amelyen a harci, a harci támogató és a harci kiszolgáló-támogató elemek, a szárazföldi, valamint a légierő haderőnemek egyöntetű és együttes tevékenysége kerül begyakorlásra a műveletek, konfliktusok teljes spektrumában. A kiképzésnek általában éles lőgyakorlattal kell záródnia zászlóalj, dandár harccsoport

környezetben, és amennyiben lehetséges, kétoldalú gyakorlatként (erő az erő ellen) a fegyverek hatásainak szimulálásával. A ~ű kiképzés során a harccsoport parancsnokának és törzsének gyakoroltatását számítógéppel támogatott parancsnoki és törzsvezetési gyakorlat keretén belül célszerű biztosítani. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

7-es kiképzési szint: a Magyar Honvédség fokozatosan előrehaladó kiképzési elvére épülő, hét szintet magába foglaló felkészítése közül a hetedik szint. A ~ kibővül a magasabb kötelékek szintjére, így biztosítva a Magyar Honvédség folyamatos képességszintjét a dandár, dandárharccsoport, az összhaderőnemi alkalmi harci kötelék kiképzését, összekovácsolását a műveletek, konfliktusok teljes spektrumában. A kiképzés során bonyolult összfegyvernemi és összhaderőnemi forgatókönyvek képezik a katonai tevékenységek alapját, a parancsnokok és törzsek felkészítését. A ~ csúcspontját egy dandárszintű terepen végrehajtásra kerülő gyakorlat, vagy egy többfokozatú, számítógéppel támogatott parancsnoki és törzsvezetési gyakorlat képezheti, amelyen alárendelt csapatok vehetnek részt. A ~ az összhaderőnemi jártasságokra és készségekre fókuszál. A 6-os kiképzési szint és a ~ azt a képességszintet képviseli, amely a harci műveletekben való alkalmazáshoz szükséges. (V. F.) → *katonai képzés, kiképzés, felkészítés*

Közreműködők

Szerkesztőbizottság:

Besenyő János
Csikány Tamás
Forgács Balázs
Gőcze István
Harai Dénes
Holndonner Hermann
Horváth Attila
Hülvely Lajos
Jobbágy Zoltán
Király László
Krajnc Zoltán
Pohl Árpád
Szabó József
Szabó Miklós
Szendy István
Szenes Zoltán
Téglási József
Tömböl László
Vörös Miklós

Szerkesztőségi titkárság

Demeter Attila
Mészáros Judit

Szakszerkesztők és szerzők szakterületenként

Hadművészet

Szakszerkesztő, szerző

Krajnc Zoltán (K. Z.b)

Hadtörténet – hadművészet története

Szakszerkesztő

Csikány Tamás

Szerzők

Fórizs Sándor (F. S.)
Négyesi Lajos (N. L.)
Szabó Miklós (Sz. M.)

Hadtudomány elmélete

Szakszerkesztő

Szendy István

Szerzők

Forgács Balázs (F. B.)
Gőcze István (G. I.)
Holecz József (H. J.)
Szendy István (Sz. I.b)

Humánpolitika – személyügy

Szakszerkesztő

Jobbágy Zoltán

Szerzők

Ináncsi Andrea (I. A.)
Mészáros Judit (M. J.)
Papp Tibor (P. T.)
Stummer Judit (S. J.)

Katonai biztonság

Szakszerkesztő

Szenes Zoltán

Szerzők

Kaiser Ferenc (K. F.)
Mező András (M. A.)
Molnár Anna Éva (M. A. É.)
Szenes Zoltán (Sz. Z.)

Katonai képzés, kiképzés, felkészítés

Szakszerkesztő

Vörös Miklós

Szerzők

Cserjési Ferenc (Cs. F.)
Dikácz Csaba (D. Cs.)
Magyar István (M. I.)
Vukics Ferenc (V. F.)

Katonaszociológia, -pszichológia és -pedagógia

Szakszerkesztő

Harai Dénes

Szerzők

Bolgár Judit (B. J.c)
Harai Dénes (H. D.)
Krizbai János (K. J.)
Szelei Ildikó (Sz. I.a)
Ujházi Lóránd (U. L.)

Műveleti kiszolgáló támogató terület

Szakszerkesztők

Horváth Attila
Pohl Árpád

Szerzők

Bodoróczki János (B. J.b)
Fábos Róbert (F. R.)
Gyarmati József (Gy. J.)
Hajdú Ferenc (H. F.)
Horváth Attila (H. A.)
Kállai Attila (K. A.)
Kavas László (K. L.a)
Kopcsó István (K. I.)

Labancz Sándor (L. S.)
MH Logisztikai Központ (szerzői csoport) (MHLK)
Nyitrai Mihály (Ny. M.)
Óvári Gyula (Ó. Gy.)
Pap Andrea (P. A.)
Pohl Árpád (P. Á.)
Sebők István (S. I.)
Siposné Kecskeméthy Klára (S. K. K.)
Sótér Andrea (S. A.)
Svéd László (S. L.)
Szászi Gábor (Sz. G.)
Szilvássy László (Sz. L.)
Taksás Balázs (T. B.)
Tamás András (T. A.)
Vég Róbert László (V. R. L.)
Vekerdi Zoltán (V. Z.)
Venekei József (V. J.)

Műveleti támogató terület

Szakszerkesztő

Holndonner Hermann

Szerzők

Berek Tamás (B. T.)
Boldizsár Gábor (B. G.)
Csengeri János (Cs. J.)
Haig Zsolt (H. Zs.)
Holndonner Hermann (H. H.)
Kovács László (K. L.b)
Kovács Zoltán (K. Z.a)
Magyar Gergely (M. G.)
Négyesi Imre (N. I.)
Szabó Tibor (Sz. T.)
Ványa László (V. L.)
Műveleti terület
Szakszerkesztő
Téglási József

Szerzők

Czuprák Ottó (C. O.)
Csengeri János (Cs. J.)
Téglási József (T. J.)

Védelmi igazgatás – hadijog

Szakszerkesztő

Hülvely Lajos

Szerzők

Besenyő János (B. J.a)
Földesi Ferenc (F. F.)
Hülvely Lajos (H. L.)
Lattmann Tamás (L. T.)

Ludovika Egyetemi Kiadó Nonprofit Kft.
Székhely: 1089 Budapest, Orczy út 1.
Kapcsolat: info@ludovika.hu

A kiadásért felel: Koltányi Gergely ügyvezető igazgató
Felelős szerkesztő: Gőcze István
Korrektorok: Balla Nóra, Tar Krisztina
Tördelőszerkesztő: Fehér Angéla
Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

ISBN 978-963-531-101-9 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-095-1 (PDF)
ISBN 978-963-531-094-4 (ePUB)

A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” című projekt keretében jelent meg.

MAGYARORSZÁG KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE